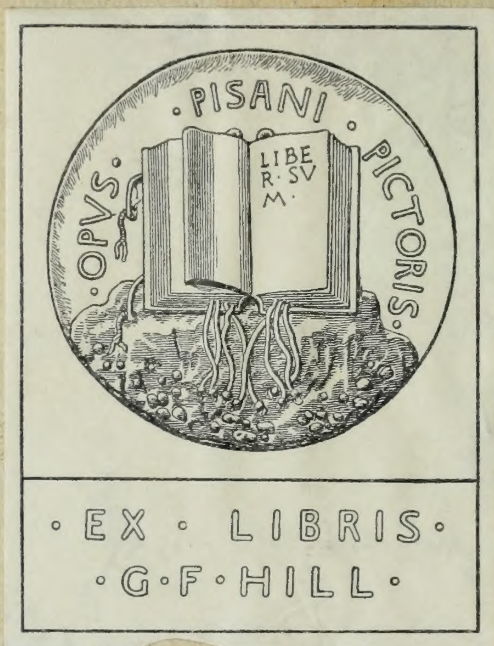

·PISANI·
OPVS·
PICTORIS·
LIBE
R·SV
M·
· EX · LIBRIS ·
· G · F · HILL ·

LAMBERIUS

E.K. Waterhouse

ITALIAE IL-LVSTRATAE

SEV

RERVM, VRBIVMQVE ITALICARVM SCRIPTORES VARII, NOTÆ melioris.

Nunc primum collecti ſimulque editi.

Nomina ſcriptorum tertia pagina oſtendet.

FRANCOFVRTI,

In Bibliopolio Cambieriano.

ANNO. SECVLARI

CIƆ IƆ C.

REVERENDO CLARISSIMOQVE VIRO, ANDREAE SCHOTTO, RERVM ANTIQVARVM RARIORVMQVE, VT INDICI ITA ET VINDICI EXCELLENTISSIMO.

*I eis demum iustissimè libri inscribuntur, quorum opera ac studio lucem aspiciunt; Italiam haud vulgarium scriptis illustratam nemini alteri quàm tibi, Domine Schotte, dedicare aut potui aut debui; cui omnis eius editæ gratia ac laus ab omnibus meritissimè debetur. Tu namque illius edendæ, non tantum primus auctor fuisti; sed & rarioris notæ codices, è doctissimi cuiusq; Bibliotheca conquisitos, vltro obtulisti: eosdem quinetiam typographicarum fœda mendarum illuvie, veluti sentibus quibusdam obductos, accerrima tua diligentia quasi falce putatos, nitori suo restituisti: & quis scit, num non æternùm latituros, perpetuaq; obliuione sepeliendos, ab interitu vindicasti. Certè plerique eorum adeo doctiorum quoque auribus hactenus ignorabantur; sive quod iam olim publicati è memoria hominum exierant; sive quod in vltimis Latij, Campanorum Tarentinorumque oris excusi, Solem Transalpinum vix viderant: vt qui eos fama audiisset pauci, qui vidisset legissetq; nemo propemodum reperiretur. Quod si plausum laudemq;, imo famam queq; ac gloriam longe lateq; consequuntur, qui geographicâ tabulâ celebrioris regionis insulam aliquam aut sinum nobis repræsentant; quod dignum aut par tuis meritis reperietur præmium præconiumve, qui non modò terrarum omnium Reginæ frustulum aliquod aut membrum, sed ipsam totam integramq; absolutã, inquio, Italiam, mundoq; suo omni decenter adornatam; amœnissima eius Tempe, populorum vrbiumq; præstantissimarum origines, res gestas, fortunam variam, locorum situs, naturam, commoda, in vnum, nec enorme volumen coëgisti ac produxisti? Debent tibi sanè quamplurimum, meritoq; debent, tum omnes rerum Italicarum amatores ac studiosi; tum præcipuè quibus inclytam illam quondam Romani imperij sedem, illam rectricem mundi alteram, collustrare oculis fati quadam iniquitate negatum est: quando posthac vel domi residentibus, ius fas fuerit nullo sumptu, nulla molestia, hyemis æstusq; securis, nunc vno quasi intuitu, more Solis, totam perlustrare; nunc Tiberim, Padum, Vulturnum, aliaq; nobilioris famæ flumina, vtraq; obire ripâ; modò Scyllam Charybdimq; sulcare extra naufragij metum; modo frugum & olearum vinearumq; mirari fertilitates; alibi marium pertentare sinûs & veliferas scrutari naves; alibi portuum multiplices considerare situs, illa pelagi iucunda otia; hic calcare montes saltusq; ac campos ancipitis alea Martis famosos; illic immortalis flamma flagrantes propius adire sive Aetnam siue Vesuvium; deniq; adorare loca præstantium virorum consecrata natalibus. Nec dubium est quin eruditi quique, quos tanto hoc affecisti beneficio, meritam tibi gratiam cumulatè sint habituri. Ego sanè quod vnicum modò potui, ne debita alienaretur gloria, quod tuum est (*ITALIAM *dico* ILLVSTRATAM*) tibi reddo, atq; sub clarissimo nominis tui auspicio in publicum emitto: vt veluti scriptoribus istis, aut depositis aut deponendis, vitam reddidisti ac lucem; nomen iis deinceps atq; auctoritatem, hoc est sanguinem atq; colorem, apud omnes passim concilies. Vale vir reverende, nostrisq; laboribus ac studiis favere pergas.*

Tuus omni officio,

ANDREAS CAMBIERIVS.

NOMINA AVTHORVM, QVI IN HOC VOLVMINE CONTINENTVR.

ITALIAE ILLVSTRATAE

SEV RERVM VRBIVMQ. ITALICARVM SCRIPTORES VARII NOTÆ MELIORIS.

Marci Antonij Sabellici de Veneta vrbis situ,

LIBER PRIMVS.

QVOTIES *mecum cogito re-* A *petoq; animo diversarum gētium statum, vel earum inprimis, quæ rerum quandoq; potitæ sunt, solet præter cætera illud nobis constare, populorum omnium, qui sunt hodie in terris, quiq; ue olim fuere, eos semper & nominis celebritate & opibus longe præcelluisse, quibus vrbes, & ad pacis ocia, & ad belli vsum, quàm opportunissimas habere contigisset.* B *Poteramq; ego idipsum non vnius ciuitatis exemplo demonstrare: nisi vetus Apollinis oraculum notum esset, quo Chalcedonis conditores constat cæcos ob id iudicatos, quia parum considerate vrbem posuissent. Tāti Delphicū oraculum referre censuit, quo potissimum loco noua statuerentur mœnia! Fuerunt ad hæc ex nobilissimis scriptoribus quidam, qui affirmare sunt ausi, ne Romanos quidem tam facile sibi imperium quæsituros fuisse, si vrbem à suis maioribus, quæ alio sita erat solo, accepissent.* C *Quanquam hoc ipsum non magis de Romanis ipsis, qui virtute armorum omnibus gentibus longè præstiterunt, quàm de Pœnis, Atheniensibus & aliis, qui latè terra mariq; olim imperium tenuerunt, dictum videri potest. mittam reliquos, de his loquar. An dubium cuiquam videri potest, strenuitate gentis, fortunaue, an munitissimo potius vrbis situ illud euenerit, quod Carthaginenses traditis Romano populo armis, traditis liberis, sine præsidio vllo, sine auxiliis tertium bellum Punicum tam diu distulēre? aut antiquissimos poetas tam ociosè & ineptè nugatos dixeri-* D *mus, vt non aliquid viderit, quum ob Athenas, Palladem & Neptunum in apertū commisere certamen? Iudicarūt, (quis non videt?) viri illi sapiētissimi, nihil noui vrbibus commodius, salubrius, auspicatius posse contingere: quàm si eo ab initio condita essent loco, pro quo tanquam pro perpetuo quodam, mansuroq; templo ne dij quidem ipsi certare recusassent. Quod quum ita sit, constetq; inter omnes, ob id ipsum plerosq; populos fama & opibus maximè claruisse: Veneta quidem vrbis stupendus magis quàm admirandus situs, non solùm fastigium hoc rerum, ad quod vētum est, primis illis conditoribus ab initio pollicitus videri potest: sed posteris etiam stabile, perpetuum & mansurum imperium. Ne igitur res sane memoranda, & ad quam cognoscendam summi interdum principes, ab extremis terrarum oris, velut in rem præsentem, peregrè profecti sunt, non omnibus nota esset, de ea breuiter scribere constitui: confisus ita fore, vt quum inauditam alioquin loci sedem, ædificiorum præstantiam, diuitem cultum, quum deniq; vetusta & recentia omnia explicauero, ij qui Venetam vrbem quandoq; viderint, inciderintq; forte in hanc lectionem, vno sint ore affirmaturi, me non solùm vrbis huius situm descripsisse: sed velut in tabula quadam simillimam illius expressisse imaginem. Quibus verò ad id tempus rem tantam videre non contigit: & ipsi apertè fateantur, hanc vnam vrbem præ cæteris, quæ hodie sunt, maximè spectari dignam, ac verè talem, cui neq; situs nouitate, neq; magnifico rerum apparatu, alia in toto orbe vlla comparari possit. Et quia satis superq; euagati sumus, iam hinc de re dicere incipiam.*

NARRATIO.

A*Bluitur itaq; vrbs ipsa (ad quam vltrò describēdam venimus) non vt pleræq; aliæ suis partibus marino fluctu, sed ipsa tota medijs est aquis sita: in qua præter ædificia nihil facile reperias, quod non idem sit & mare. idcirco tota nauibus commodius quàm pedibus peragratur. Quanquam ne hoc ipsum quidem dare-*

A tur,

tur: nisi pontibus iungerentur riui, quibus non solum
insulæ, sed tecta quoq; pene singula inter se sunt discreta.
Affert & illud miraculum primo spectantibus, cum
pelago suburbanæ aquæ aguntur, singulis senis horis
variatur locorum facies: vt hic vbi nuper alti nauiga-
bantur fluctus, paulo post vada fiant, mox vero quic-
quid vbiq; vadorum fuit, subita videas inundatione o-
pertum. Quæ perpetua alternantis æstus variatio,
non patitur in tanta cœni altitudine perniciosum ali-
quid concrescere. Nam quanta sit ipsius cœli tempe- A
ries, vel ex eo potest intelligi, quod cæteris paribus mul-
to plures in hac vna quàm in reliquis terræ Italiæ ciui-
tatibus senes reperiuntur: atq; illi ipsi pleniore corporis
habitu, minusq; offensa valetudine. Nec Auster, Italiæ
parum alioqui saluber, multum vrbi ipsi formidabilis:
quippe qui in tanta maris vastitate fractus, quanta illi
a Libya ad Adriam euolanda est, minus violentus
applicat: aut certe quo magis alpinis frigoribus pro-
pinquat, eo minus minusq; illorum occursu, vt antea
tepescit. Quo fit, vt præter vastissimos fluctus non sine B
inundatione in Venetum littus deiectos, nihil vltra ci-
uitati habeatur infestus. Sed nos non ad hæc scribenda
venimus: ad institutum opus redeo. Si quis eminenti-
ore loco tanquam ex specula quadam subiectam vrbem
diligenter consideret, illius faciem magis quidem ro-
tundam iudicet, quàm alterius figuræ oportet: si Iuda-
icam insulam ad meridiem vrbi applicet, quæ in thea-
tri speciem lunata, ad duo stadia illi ex aduerso respon-
det. Sed illud ædificiorum efficit altitudo, quæ aquarũ
conspectum hoc se loco, aut illo insinuantium procul C
aufert spectantibus. nec sic quoq; ita absolutam intelligi
volo formam, vt nulla prorsus vspiam promineat inæ-
qualitas: quum sane & ad Oliuolensem ædem, quæ æ-
stiuum solis ortum spectat, & ad extremum Canare-
gium inter septentrionem & solstitialem occasum, ac
rursus ad Mathæi fanum, quod ad hybernum solẽ
occidentem vergit, tanquam in tres angulos paululum
prominentiores excurrant ædificia: sed illa ipsa longis
inter se spaciis distantia, atq; tectorum interuentu o-
mni ferme obliquitate castigata, circularem figuram D
magis, quàm vllam aliam, perscribunt domorum. Ad-
hæc frequentia & altitudo ingens omnem pene vrba-
narum aquarum auferunt prospectum: quo fit, vt qui
superne (ex specula aliqua eminentiore) vrbem con-
templetur, turritam telluris imaginem, medio oceano
figuratam, se putet inspicere. Nauigantur aquæ ipsæ
suburbanæ non minori nauigiorum frequentia quam
altum mare (sed à locorum peritis) lembis, aut alijs
leuioribus nauigiis. quo patet, vrbem tutiore omnino
loco sitam, quàm si alto allueretur pelago. Ad vsum E
igitur rerum vicinarum & ad piscationes fluctus mœ-
nibus circumiecti frequentantur: quippe qui etsi non
sint, tamen vastissimi cuiusdam stagni habent speciem.
obiectu namq; littorum, neq; tam facile vt in alto, a-
gitantur fluctus: neq; vbi moti sunt, tam atrociter sæ-
uiunt. Quanquam non eo inficias, in his quoq; locis
subitis deprensos procellis, nonnunquam periclitari so-
litos: quod raro accidit. Sed vt ad eorum, quæ in
vrbe sunt, enarratione redeam: primum omnium non
ignorare oportet vrbem, de qua hæc scribere orsi sumus, F
præ alto & inflexo riuo, qui in Mæandri speciem illam
pererrat, in duas esse partes diuisam: quarum hæc ad
meridiem & occasum vergat, illa ad septentrionem &
ortum: vtraq; in tres distincta regiones, (sexteria vul-
go appellant) citerior in Canaregium, Castellum, & e-
am, quæ ab aurea diui æde Marciana est nuncupata:
Durum dorsum vlterior & alias duas à sacris ædibus
nominatas: quarum Crucejam hanc, illam vero Pau-
linam recte dixeris. Antiquus Medoaci fluminis
alueus (si Medoaci is est quẽ hodie vulgo Brentã vocãt)
alio aquarũ impetu operibus auerso, vetustam retinuit
laterum altitudinem: quàm marini fluctus hodie com-
plent. Prisci illi Veneti vrbis conditores ab altioribus
(vt arbitror) vadis potius quàm ripis, riuum altum
ab initio dixere: nunc quoq; pars vrbis valde illustris
nomen habet inde acceptum. Is ab occasu vrbi insinua-
tus, Marthæ fanum primo perstringit: idem læuam
ædificiorum oram abluens, ad Claræ ædem vrbanis te-
ctis infusus Cruce iam regionem à Canaregio distermi-
nat: mox inter vtramq; octo ferme stadijs allapsus, ab
ortu paululum in meridiem flexus, inter Paulinam
quam dexteram habet, & diui Marci regionem, ad
occasum conuertitur: atq; ita recto alueo stadia qua-
tuor emensus, priusquam ad Samuelis ripam sit ventũ,
iterum ad orientem solem inclinat, ac recto placidoq;
cursu inter Marci regionem iam dictam, & Durum
dorsum ad Georgij vsq; fanum, quod è regione fori est,
vrbis & tectorum patiens procedit. mox vero omnem
angustiam quasi vincula declinans vrbe ad læuam re-
licta, per aperta euagatus stagna, in portum vrbis vlti-
mum detorquet cursum.

De prima regione.

QVum hanc igitur sua natura vrbs ipsa recipiat
partitionem, ea nobis regio auspicatissimum daret
exordium, quæ procacissimo occursu propinquantem
Medoaci alueum gremio exciperet: nisi ab eo fastidita
ad dexteram, vt dixi, relinqueretur. Fuit regio Du-
rum dursum ab initio appellata, ab eo, vt arbitror,
quod priusquam locus inhabitari cœpisset, (quod con-
stat aliquanto recentius contigisse) prædurus esset illic
scopulus, inq; dorsi speciem productus. Protenditur regio
à Martha, quæ occidentem spectat solem, vsq; ad
salinum caput, Trinitatis fano prætentum. Est locus
in triremis speciem fastigiatus, atq; omnium qui in re-
gione sunt, nouissimus ad ortum: quanquam Iudaica,
quæ illi obuersa iacet, quæq; regioni ascribitur, aliquã-
to longius pergat maritimis occurrere fluctibus: sed
illa ad duo stadia, quasi diuersum reliquo membrum,
ac totius æmula, à cætero refugit corpore. Habet itaq;
vniuersa regio Insulas XX. sacras ædes totidem, & sex
amplius. Sed de summa hactenus. In prima autem
regionis fronte Martha sita est: quod ab initio docui-
mus opus recens, frequentiq; virginum conuentu. Hic
ad Mediculorum ædem piscatorius vicus: eo enim
quàm longissime ab oculis ciuitatis concessere, quicunq;
fere hodie in vrbe quæstum ex piscium captura faciũt.
Tota inter vtramq; ædem ora, quæ Austro obuersa
est, quæq; ad sagittæ iactum & amplius excurrit, cre-
bris pontibus stagno procumbentibus suspensa est. his il-
lipre

li pro tentorijs ad exsiccanda retia, aut certè explicanda vtuntur. Intus nihil memoriâ dignum: in summo vico breui ponte ad Nicolai mendiculi fanum transcenditur (modica insula clauditur.) Tres supra vestibulum virgines muro clausæ: quarum vnam hodie ob creditam sanctitatem, quasi futurorum præsciam vulgo, vt audio, matronæ consulunt. Ædem subeuntibus ad læuam, priusquam ad aram maximam sit ventum, Nicetæ martyris occurrit tumulus. Dextero inde templo, ligneo ponte in aduersam transcenditur insulam. in ea nihil memoria dignũ, proceditq; rectâ fronte illa cum aquis, vsq; ferme ad proximum tririuium, quod & ad Sebastianum ducit, & ad Eremitanam ædem. Sed cum eo non est longius procedendum. Ad Raphaëlem (qui in aduersa sedet ripa) proximo ponte transcenditur. Magni Opitergini opus vetustissimum; templi vero dedicatio longè recentior. Niceta Antiochenus ad aram maximã marmorea est clausus arca. Iudaicæ frons ad occasum versa diuo valde contrà respondet. est vicus hic, aut insula potius, duobus fermè stadijs ab vrbe, vt dixi, dirempta: quæ in longum ad mille passus protenta, circa medium deuexa, cornibusq; hinc inde paululum reductis, theatralem penè exprimit formam. Vrbicæ itaq; longitudinis æmula, hinc longè ad ortum cum ea excurrit, donec victa ad Georgij fanum subsistat. Tota fermè habitatur: sed qua vrbem intuetur frequentius. habet in extremo ad occasum latere (nam quando regioni, de qua agitur, attributa est, de ea satis erit semel dicere) Blasio & Coraldo communem ædem: opus & ipsum insigni vetustate, frequentiq; virginum conuentu. Recta inde secus aquas ad Euphemiæ itur: habetq; ad meridiem vltra riuum, qui mediam dirimit, Cosmæ & Damiani fanum, in quo virgines pleræq; sacris operantur. inde Crucis ara cum virginio frequentissimo. Ac virgines alterius sexus omnes circa diuorum templa perpetuo clausas, adhuc nominamus: tum quia nulla honestiore nuncupatione videtur mihi appellari posse; quæ perpetuum Deo vouere obsequium: tum quod fermè innuptæ eâ ætate, quâ iure virgines credi possunt, soleant initiari. Magis inde ad ortum, Baptistæ ædes occurrit, ipsa quoq;, vt fertur diui Magni vetustum opus: & in summa Iudaica Georgij templum luculentissimum canali à reliqua insula diremptum, vtrobiq; frequens conuentus: sed ad Georgium frequentior. Mira mihi hortorum amœnitas: & in æde porphyretici lapidis lacus hilarissimus: plurimæ diuorum reliquiæ, vestimentorum egregius apparatus, & in vestibulo ædis tota ora, quæ vrbem spectat, quinq; pontibus peragratur: tribus ligneis, duobus lapideis. Redeo nunc nonnihil euagatus ad institutam vrbis descriptionem, & ad Raphaelis aram: vnde propinquus angiportus ad Sebastianum postico ducit. In eo omnia recentia: sacrorum apparatus tenuis, religio multa. hic quoq; pleriq;, sed pro religione non adeo multi, sacris operantur: riuus citro vltroq; enauigatus, ædem perstringit: quo sublicio ponte superato, ad Basilij dextera fundamentis ducit. Vetusta templi facies: duobusq; cœlitibus, Constantio Antonitano, & Petro Acotantio Veneto illustris. introrsum Pantheon, cum virginio: opus, vt illud, de quo dixi, vetus: ita hoc nouâ facie nitens. riuus illi à tergo, & à meridie infunditur: vnde recta ad Geruasium ducit via, templum vetustissimum cum porticu, quæ virenti areæ incubat. testudo ad aram maximam aurea Græcanici operis. In ora, quæ à riuo sese in conspectu ædis sinuat, vsq; ad Basilij aquas longo rectoq; margine excurrit, ingens vis ligneæ materiæ ad ædificandum comparatæ, & domesticatim, & in aquis disiecta visitur. Barbaricæ familiæ ædes, & ad læuam, & à fronte in aduersa insula Geruasio adiacent: ædes vel hoc vno memoriâ dignæ, quod his paucis annis duos optimos principes ciuitati dederunt, Marcum Barbaricum defunctum, & Augustinum eius fratrem: quo principe non poterit res publica non semper beatissima esse. Sequitur alia insula, quæ eodem aquarum deriuio à meridie ad septentrionem excurrit: vtrinq; extremis laterib. loca duo insignia. sed de eo, quod in intima ora sedet postea, nunc de Iesuatico cœnobio. In eo pleriq; agunt: sed illi minimè initiati sacramenti ministerio religione inhibentur. orare non facere eorum est: vulgus Iesuatos appellat. Ligneus pons hinc in Agnetinam transmittit insulam: in Iesuaticæ domus conspectu præiacenti area Agnetis vetusta ædes modicè assurgit, cui perexiguum virginium accubat. Diuæ ara vetustissima: sed Viti martyris, qui in aduersa sedet insula, (si muscosæ fronti credimus) omninò vetustior: hic Georgij corpus religiosè conditũ. Loci aram quotannis stato die princeps cum bona parte patrum, quasi diuo gratulaturus, ob ciuitatem periculosa coniuratione seruatam, structo ad tempus supra riuum maximum ponte, inuisit. Adiacet à tergo insula ad meridiem versa: in ea nouum almi spiritus virginium in ipsa penè ora, iuxta nauale ingens, cum lateritijs fornacibus. Intus pium Viti hospitium: læua fornacibus ipsis sedet insula: in fronte ad meridiem nouem publici salis conclauia parietibus tantum inter se, ædificiorumque superciliis discreta. Inde ad salinum caput ponte transcenditur: locum & ipsum, à publici salis conclauibus nominatum. fastigiatur in nauális rostri speciem: immò efficit, vt tota regio, de qua adhuc diximus triremis formam penè exprimat: vtrinq; extremis frontibus in puppim & proram extenuatur, latius circa medium patet. Quicquid à Trinitatis fano ad ortum decurrit, publica obtinent ædificia: sed illa ipsa valde recentia, huc triremes, ac nauigia peregrè appulsa, quicquid mari subuehitur, publicanorũ oculis subijciunt, ne qua vectigalibus fraus fiat. Douanam vulgo nominant, ædes ipsa internam oram, vt multa quæ sequuntur, spectat. Theutonicum in ea collegium. Proxima inde insula, Gregorij templum, Bartholomæo Pertusio antistite nuper instauratum: atq; ob id festiua, & hilari facie. hinc ad ædẽ publicæ charitatis nihil, præter priuata ædificia, conspectione dignum: sed nos publica scribimus. Hæc est vetus illa Alexandri Ro. Pontificis latebra: vnde à principe & patribus reuulsus in pontificiam est (vt fertur) dignitatem restitutus. Extant adhuc monumenta non pauca: quæ rem ita gestam, vt proditum est memoriæ, manifestè arguunt. Anianus Alexãdrinus àtistes, & (vt fama est) Diui Marci discipulus

cipulus ad aram maximam est conditus. olim ædicula illic, Magnifici Iuliani (vt quidam tradunt) opus: nũc splendidum templum, præcipuaq; religione præditum. Turris præalta Canonicorumq; cœtus ingens: accubat templo nobilissimum conclaue, cum celeberrimo vrbis collegio. visuntur hic illustrium pictorum tabulæ circumquaq; non magis ad religionem, quàm ornatum dispositæ. Plurima sunt in vrbe eiusmodi collegia: sed omnium quinq; celeberrima, atq; ex iis vnum hoc, de quo loquimur. Per inflexos inde vicos ac pontes aliquot itur ad Barnabæ limina. Templum facie penè cariosa patenti area. diui vestibulum rectà ducit ad lapideum pontem, vnde per obliquas semitas ad Margaritam panditur accessus: Mauri antistitis opus, & ipsum mirandæ vetustatis: vtpote anno vrbis circiter CCCC. conditum. aurea illi testudo cum columnis quatuor prophyritæ lapidis: aut certe illi perquam similis. Vastus ad meridiem inde spatiatur campus; per quem ad Carmelitas itur. virginis hæc sedes, satis opulenta, ac nonnihil à tergo instaurata: plurimi in ea operantur. Ex area, quæ ædi præiacet, ligneo ponte in aduersam transcenditur insulam: quæ regionis nouissima est ad occasum. hinc dextero riuo ad Amagianas columnas pene perpetuis fundamentis itur: quæ regionem eã parte terminant. locus est citra crucis fanum, riuo cymbâ, aut lapideo ponte superato. alterutro enim modo fieri potest. Aduersis fundamentis retrò ad Pantaleonis arã est reditus. cætera vetustatem arguunt: templi tamen dedicatio recens. Lapideus pons hinc ad Margaritam ex aduerso sedentem transmittit. & quamuis valde ipsæ inter se propinquæ sint ædes, ac penè contiguæ: vtraq; tamẽ plebanica est. A Diui limine inflexo angiportu, vnoq; ponte ad figulorum aream proceditur. Hinc digredi volentibus læua occurrit area Minorum fano à tergo hærens: vbi hoc biennio instauratum diuo Roccho templum. vnde collegium cum sacris alio translatum fuerat. Locum cum herbido campo, qui, humilibus ac paucis interiectis domibus, à tergo patet, Castellũ vulgo appellari audio: sed causam adhuc requiro. nisi fortè proximis inquilinis fidem habendam putamus: qui mihi dicebant accepisse se à maioribus, in propinquis hortis, vbi nunc infectorum, fullonumq; tentoria visuntur, locum olim munitissimum fuisse: cuius vetusta operis aliqua hodie appareant vestigia.

DE SECVNDA VRBIS regione.

SEquitur hinc proxima regio, quam à vetustissima diui æde, quæ ea fermè media tollitur, Paulinam rectè dixeris. Hæc cum Cruceia in summum riuum altum excurrit: vnde fit, vt si fronte paulò magis fastigiata procederent, dimidiatæ Pyramidis haberet formã. Sunt in ea insulæ XIII. sacræ ædes totidem numero, atq; in his plebanicæ octo. & ne quid ab instituta narratione aberremus, describendæ regionis inde sumetur exordium, vbi ea, de quã proximè diximus, habuit exitum. Erit igitur basis huius linea à tririuio, quod est vltra Euangelistæ fanum post Minorum ædem, per campum, in quo castellum fuisse memorant, præterq; Thomæ aram in riuum maximum deducta. Est id templum

A *de quo loquimur in ipsa penè ora: habetq; à tergo traiectum ab eo dictum. Ex area, quæ illi præiacet, per inflexos calles itur ad nobilissimum virginis templum. Hic Minores fratres frequentissimo conuentu sacris operantur. Domum maximam vulgò ab ædificij magnitudine vocant. Hic sanguis CHRISTI summi regis visitur. Hic eius simulachrum, ab hinc triennio miraculis illustratum: sacrarium nobilissimo opere præditum: in cuius fronte eminentiore loco equestris Pauli Sabelli statua conspicitur. Nauauit is rei-*
B *publicæ Patauino bello optimi ducis operam. ad aram maximam ducaria monumẽta Francisci Foscari marmore & auro præditum: & Nicolai Throni, materiâ & opere, vt aliquanto recentius ita facie magis conspicua. Prominet aduersa templi parte aliud sanè eximium Iacobi Marcelli, qui Venetæ classis imperator Gallipolitana perijt expugnatione, magnitudine duobus illis minimè comparanda: cæterum opere & materia haudquaquam dissimili. respondet contra Ludouici Foscareni viri sapientissimi sepulchrum: cuius magni-*
C *tudo quo minus luxuriatur, ita frons hilarior. Porticatim ex hac æde ad Nicolai itur aram, quæ à tergo est. eadem & hic religio: sed aris planè diuersis. Lapideus pons, & ex iis, qui hodie sunt, penè vetustissimus, ad propinquam Steni aram transmittit: hic nihil præter cariosam templi faciem: conspectione dignum. præiacet arenosus illi campus, per quem euntes læua semita excipit, quâ breuior ducit ad Euangelistam via. Huius vestibulum marmoreo est opere munitum: ita vt quum intrà penè omnia sint situ obsita: longe tamen fronte*
D *splendeat. asseruatur hic dominicæ crucis lignum plurimis insignitum miraculis. Vnum hic ex quinq; maximis vrbis collegijs, piumq; hospitium vicinis ædibus obiectum. Breuissimus hinc processus ad geminos pontes, qui tririuio, vnde lineam duximus, incubat regionis finis. Inde per Steni aream rectâ & amplâ semitâ ad sublicium pontem proceditur: vnde digressũ continuo Augustini ara excipit, & ipsa multo senio cõfecta, accliui turre: ac primo ampliore via, mox vltra pontem, qui haud procul inde superandus est, per angi-*
E *portum ad Eubaldum cursus breuissimus: nec ipsum vicino tholo iuniorem. riuus diui aream alluit, regionis est ea parte finis. Vbi te ille ad pontem remiserit, duobus rectis vicis citrà vltràq; lapideum pontem, atque ad caput alterius, breui inflexu in Paulinum transcenditur campum: locum frequenti mercatu insignem. incubat illi vetustum Pauli templum cum porticu, aut vestibulo potius, media etiam luce sub obscuro. Si retro vnus hic pons fuerit transcensus, duplex vicus excipiet. hic ad Minoritanam uirginem, ille ad Thomæ limina,*
F *vterq; duobus pontibus, remittit. A Paulina areâ riuũ altum versus tribus pontibus ad Apollinarem itur, locum vetustate confectum: aureâ testudine tessellatoq; pauimento. Eminens illi turris incubat, præter quam uiæ huc & illuc inflexæ in Carampanum vicum ducunt, vnde nuper sublatum lupanar. læuus Apollinaris per augustum vicum ad Siluestrum mittit: patriarchiam olim sedem. In orâ traiectus frequens, & conclaue amplissimum à Rocchiano collegio nuper instauratum: mox in pristinas sedes omni sacrorũ põpa relata destitu-*

destitutum. ędes ipsa ad aram maximam, post col- A
legij digressum magnificè instructa. Quicquid inde
est aquarum ad Cassiani ripam, citrà vltraq; toto
riuoaltino inflexu, negociatorijs obtegitur nauigijs: oc-
curritq; primo trans riuum (vt oram peragremus)
farinarium emporium. incredibile relatu, quanta
vis in eo venalis annonę semper adsit: quàm libera oc-
casio mercari volentibus. Ad iactum ferè lapidis Ita-
licę exoticęq; farinę vtrinq; tabernę patent: qui eam
appendant, quiq; appensam baiulent, pręsto adsunt.
Ab emporio ad pontem, omnium qui in vrbe sunt B
amplissimum, altiora tecta a magistratib. occupantur.
in his duo amplissima ferè vrbis vectigalia contiguis
penè locis, vini vnum, omnium continentis orę mer-
cium alterum: quod & ipsum Doanam vocant.
in imo tabernę frequentes olearię, cum publico car-
cere à latere sito. Vici à tergo intersecti conclauia
habent peregrinarum mercium refertissima: vnde
ad incendium per noctem his locis contractum
meminí tantam vim aromatum in publicum no-
cturnâ illâ trepidatione deprompta, vt rerum im- C
peritiores vulgo iudicarent, non Italię solum: sed
toti Europę decennium suffecturam. Libet hic
narrare exemplum priuatę largitionis, quod dicitur
ea nocte accidisse. Quum iam ignis effusè eua-
gari cœpisset, ac non sine periculo totius insulę in-
ualescere; ferunt priuatum ciuem, cuius domus
adhuc erat igni intacta, cum fisco auri pleno in
apertum prodiuisse: hicq; ingenti largitione proposi-
ta omnem fermè multitudinē, ad ędes suas proximo
incendio tuendas conuertisse: nemo dicitur ea limi- D
na subiisse, qui prius aureo saltem non fuerit num-
mo donatus: quo officio accensis animis fortiter prę-
senti periculo itum est obuiam. atq; ea potissimum
ratione non sola domus: sed nobilissima pars ciui-
tatis creditur nocturna illa clade seruata. In-
eptè igitur faciunt, qui aurum semper vt rem
perniciosam insectantur: quum plus in ignem ma-
nifesto argumento interdum agat, quàm aqua con-
trarium elementum. sed hęc natura, illud verò a-
uaritia. Post carcerem à tergo, area vbi serica, ar- E
gentea & aurea stamina ab opificibus ad texturam
depectuntur, ad dexteram publici magistratus qui
salis vectigal procurat: à fronte philosophię Gymnasium:
cui Antonius Cornarius Bragadini auditor pręficitur:
homo moribus & excellenti doctrina inter veteres phi-
losophos merito reponendus. Sed hinc in oram vnde
modo digressi sumus est reditus. ac priusquam ad
pontem sit ventum, porticus cum venali ferro, & mer-
cibus alijs passim disiectis: in ea plerique vrbis magi-
stratus, de quibus abunde in altero seorsum opere. F
Tota ripa ab ipso mercium genere ferraria nuncupa-
ta est. Pons inde incubat omnium, qui in vrbe sunt,
vt maximus, ita frequentissimus: nulla fermè est diei
hora, quę ob citro vtroq; commeantium turbam non
angustie superetur. Eminent aduersa fronte ędes pu-
blicę & ipsę ab vrbis magistratibus insessę. respondet
contra ad dexteram porticus aquis incubans, nouisq;
a tergo materia & opere perspicuo aucta ędificijs. ad
leuam Iacobi templum vetustissimum, votoq; publico

à priscis Venetis, vrbis conditoribus, ob ciuitatem in-
cendio seruatam, vt dicitur erectum. Explicatur ante
illam area nobilissima: in qua omnia vrbis (imo orbis)
negocia transiguntur. Coit huc mane & vesperi negoti-
orum causa tota fermè ciuitas. Sed quum omnia mor-
talium frequentiâ constipata videas: illud primo spectā-
tibus miraculo esse potest, quòd in tanto hominum con-
uentu nulla vox, nullus auditur strepitus, non libelli,
non altercationes, non iurgia stipulationesve vllę: o-
mnia remissiore voce aguntur. vnde manifestè appa-
ret, verissimum esse illud, quod in ore multorum esse so-
let, rectam negociandi rationē nihil minus quàm ver-
bis indigere. Duo vel amplissimum conficiunt negociū.
si quid inter se pactum volunt, ad nummarias mensas i-
tur, quę plurimę in ipsis sunt porticibus: atq; ex his vel
ex proximo pecunię creditoribus repręsentantur. Am-
plissima conclauia duobus porticibus imposita, magnâ
ex parte inferi vsum absumuntur. humilior inde por-
ticus (sed ea quā longissimè spatiatur) tabernis plurimis
cum venali panno referta: in eius fronte celeberrimum
quadriuium. Si ad leuam flectas continuo Io. vestibulū
eodem latere occurrit. medio Diui templo Pauli Per-
gulani, sophistę sua tempestate celeberrimi conspicitur
tumulus: turris valde eminens templo incubat. Quic-
quid inde est rectâ ad Apollinarem, hinc inde dēsis per-
strepit tabernis & officinis. A triuii fronte annularius
vicus dextrâ, lęuaq; annularię officinę: inde publicum
lupanar, in quo vetustum Matthęi fanum: in summo
calle vicus argentarius, nihil eo, de quo diximus, infre-
quentior. Sed iccirco illum, neq; aurificinum, neq; argē-
tarium libuit vicum appellare, quoniam etsi monilia,
torques, segmenta, atq; alia pleraq; aurea & argentea
opera, in eo conficiuntur: pręcipua tamen opera in an-
nulis consumitur, atq; ob eam rem tanta interdum vis
gemmarum in artificum manibus ac mensis ipsis ex-
posita conspicitur, vt eius spectaculi insuetos primo aspe-
ctu stupore defigat: vixq; credat euenire potuisse, vt
ciuitas vna quamuis amplissima tàm frequentem opi-
ficum numerum aleret. Sed in nulla re sumptuosa ciui-
tas sibi magis indulsit: vt vna interdum mulier duo ho-
nesta patrimonia, alterâ gestet manu. Sed de ciuium
cultu postea. Dextera quadriuij per densissimas taber-
nas in forum olitorum mittit: quod riuoaltino foro à ter-
go accubat. hinc per salarium vicum in piscarium fo-
rum itur: vtrunq; ripis proximum. Ex piscario prę̨ter
macellum ad lapideum pontem, qui foro lignario incu-
bat, regionis confinium itur: vltra nihil ad Paulinam
attinet regionem. a tergo vsq; ad Eubaldi limina prę-
ter paniceas tabernas, quę macello hęrēt, nihil dignum
memoriâ reperio.

DE TERTIA REGIONE.

SVperest, vt de tertiâ regione dicamus, quę ab
eadem lignarii fori ripâ ad Clarę ędem, quę
in extrema vrbe sita est, procurrit. eam, quando ab an-
tiquissimo Crucis fano nominari placuit, Cruciam (vt
arbitror) non absurdè nuncupaui. Habet tota regio in-
sulas XI. parrochiarum ferè sacrarum ędium numerū: quic-
quid a ponte nouissimè dicto ad Cassiani traiectum in
fronte est, ad pręsentem vrbis regionem scri-
bendam prębebit aditum. quantacunq; est ea ora.

Est enim omninò breuis: quippe quæ iactum lapidis nō excedat. Ad forum lignarium attinet. totam ripam insident onerariæ naues, venalibus lignis onustæ. Duæ hinc viæ modico inter se spacio distantes, ab aquis introrsum recedunt. Hæc amphorarium habet vicum. ab traiectu illa ad Cassianum ducit. habet id templum Cæciliæ caput, cuius olim fuit & ædes, tabulaq; hic Messenij pictoris, cui ad exprimenda quæ voluit, nihil videtur, præter animam, quam dare non potuit, defuisse. incubat ædi turris eminens. Duobus inde pontibus, varioq; vicorum inflexu, ad matris domini itur: ara virginis vetustissima, & ab Magno Opitergino condita, testudineum templum. argentea hic tabula: turris valde accliuis cum præiacenti area adortum. Ex hoc loco reditus est ad Eustachium (Catherinæ ab initio ædes fuit) hic diui, hic coniugis, natorumq; capita eodem sacrario condita. Herbidus inde campus ad ripam extensus, vnde in Canaregium frequens traiectio. nec procul hinc publica horrea nuper instaurata. Ab Eustachio retrò flectenda via, dextraq; angiportum ingressus sublicio ponte in uirentem transcendens campum, qui ad læuam occurrit (Luprium veteres à palustri facie dixere) vetus Iacobi fanum cum turri: in parte areæ dextrâ sublicio ponte semita ad Atestenses ædes ducit, in ora illa sitas: sed per angustos, & in anguis speciem inflexos vicos commodius ad Io. cognomento decollati patet accessus. Diui ædes vetus, & ipsa in Luprio: & quod vix in vlla aliarum insularum reperies tàm hæc quàm illa, quam Iacobi in proximo ostendimus plebanica. hic, vt plerisq; locis accliuis turris. Vnde apparet in fundandis molibus olim priscos Venetos non ea vsos fuisse, quàm hodie, diligentiâ: quum id vicium in recentioribus operibus non sit ferè reperire: contrà non vno loco in veteribus. A fronte riuus, excipiens reliquos totius regionis ab Aquilone ad Africum decurrentes: qui sequuntur à septentrione & meridie regioni infunduntur. Duobus hinc pontibus in Nebulonium venitur campum: eo egressis Simeonis confestim se offert templum, facie senio obsoleta. ad læuam inde longissimis fundamentis ad tririuium itur: quò non procul Euangelistæ fano regionem perscripsimus. in eo nihil memoria dignum. Dextra longiore angiportu, Simonis & Iudæ parua est ædes adeunda. nuda hic quoq; decrepitas in ora ipsa pene est sita: cui parum abest, quin Luciæ tholus contra respondeat. Sunt qui præsenti regioni id fanum ascribant: sed ob id credo quia riuus maximus non semper ea parte peruius fuit. nunc quia vtrumq; locum ab altero spatioso dirimit alueo, de ea in sua regione dicetur. Ab communi diuorum areâ iam dictâ ad Crucis limina breuis accessus, ac ponte vno peruius. ex hoc templo regio nominata ubi & angustissima. Frequens hic virginum. exit deinde in duos angulos: in hoc Claræ virginum, vbi clauus vnus ex ijs, quibus Christus rex cruci fuit affixus visitur, (insula ea est, ac longiusculo ponte cæteræ regioni applicita) altero angulo aduersa fronte Andreæ respondent tecta: ibi quoq; virgines plurimæ. Inter vtrumq; locum in orâ aggeribus secus aquas peruius est vsus: introrsum horti non inamœni. Et hæc de tertia vrbis regione.

A

M. ANTO. SABELLICI DE SITV VENETAE VRBIS.

Liber Secundus.

DE tribus vrbis regionibus, quæ ad meridiem & occasum vergunt priore volumine abundè diximus: nunc de reliquis quæ ad Septentrionem & ortum spectant, ordine dicemus. Offert se mihi omnium prima Canaregium regio, Cruceiæ magnâ ex parte obiecta: penè pari cum illâ
B *progressu in stagna ad occasum excurrit. Eius insulæ circiter XX. Insularum numerum iccirco confusè adhuc retuli: quoniam regionatim ita angustis finibus aquæ nonnunquam coeunt, vt singula etiam ædificia, quia vndiq; sunt circumflua, insulæ speciem exprimant. quò fit, vt parum exploratum habeam, plures ne quàm opus sit, an pauciores potius, quàm oportuisset, singulis regionibus asscripserimus. Sacræ ædes veris insulis pauciores esse nequeunt: quum plurimum singulæ singulas sortitæ sint.*
C *In ora igitur introrsum ad Eucharistiæ ædem præclarum virginium: templi facies adhuc penè recens, respondet Crucis fanum valde contra in eâdem orâ: ac ita proximo loco, vt parum absit, quin ipsa se contingant ædificia. Alterum ad Luciæ tholum, sacrarum virginum chorus: in æde ipsa diuæ corpus marmoreâ arcâ clausum, multis clarum miraculis. Hæc duo loca quidam Cruceiæ adscribunt regioni: nos ob eam, quam dixi causam, Canaregio attribuimus. Itur inde rectis aggeribus ad*
D *vicum, qui in Hieremiæ campum excurrit. hic diui fanum non tàm amplum, quàm vetus obijcit se herbidò campo in riuum spatiari volenti: castigatq; ea parte, quâ sedet, areæ vastitatem turris ad summum quadrata: dexter illi riuus, à quo tota est regio nominata. Quidam ab eo nomen factum existimant, quòd in extremâ regione, vbi olim naues construi consueßent, cannarum palustrium fasces ad naualis fabricæ vsum cōparati, passim ordine exponerentur. & quia veteres: quod adhuc pleriq; dicunt, ad regium locari dixere,*
E *quicquid suo loco, & ordine poneretur: ab re ipsa factū esse nomen affirmant: vt Canaregium, vnâ literâ detrita, dictum sit quasi cannaregium. Verum quia plurium opinione constat (quod penè res subiecta oculis arguit) canalem ipsum hominum opera, vt plerosq; alios, non naturâ constare: haud absurdum sit dicere, abscissione ipsâ factum esse nomen, ῥήγνυμι frango est, siue rumpo: vnde & rogiæ dicuntur fluuiorum deriuia: & in extrema Italia oppido admodum illustri, hinc quoq; nomen inditum plane constat: vt quem maiores ab initio canalem regium, hoc est, scissum dixerint: recentiores corrupto nomine Canaregium dicere perseuera-*
F *rint. Qui à rege appellationem loco datam autumant, quid sibi velint non intelligo. Vbi igitur ab Hieremiæ conspectu ad proximum pontem veneris, qui riuo, cuius nunc meminimus est impositus, læua ad Iob fundamenta per oram ducunt. hic Lucæ conditorium: opus ipsum vetus, sed Mauri principis impensa instauratum. Hic & ipse situs est. Visitur in parte ædis Ioannis Bellini tabula insignis, quam ille*

inter

inter prima suæ artis rudimenta in apertum retulit. Sacrorum curam Francisci gymnopodes habent. In extremâ insulâ, vnde in Margariam vicum traycitur, Paruum nauale, atq; idipsum exiguum, secundanæ obiectum insulæ: huic penè iunctum Mauranum atrium ad pauperum vsum ab eodem principe priuato sumptu constructum, vndiq; domicilijs circũplexum: intus leucariæ & in hortis pannorum tentoria. Si in proximã transeundum sit insulam, cymba opus est, aut sublicium potius Hieremiæ pontem reuise: vbi eum transcenderis ad læuam flectito. hic subitò dexterâ occurrit aurificina vetus (patrio sermone Iactum vocant) locus hodie magna ex parte dirutus: ex eâ insulâ in campum vndiq; ædificijs clausum ponte transcenditur. est is vndiq; vt insula, circumfluus, recentiorem Iactum nominant. Tenuis riuus Hieronymi arã inde diuidit: Sphæritici martyris in ea sacrarium frequens virginum cœtus. inde ad stagna nihil memoriâ dignum. Infectorius vicus in aduersa ripâ à stagno, ad aceti pontem latioribus fundamentis peragratur: angusta hinc semita in misericordiæ insulam, ab æde credo, quæ in summâ parte sita est, nuncupatam, ducit: altera verò nihilò amplior ad Alouisium, cuius virginum cum modica æde stagnis alluitur. In eodem tractu hortensis virginis fanum (Christophori olim fuit) illustris locus multâq; religione virginis. Ex Hortensianâ arâ in aduersam insulam est reditus: in eâ Basseium atrium ad vsum pauperum comparatum. In fronte misericordiæ ara cum frequenti clero collegioq;, vno ex vrbis clarissimo. Mauræ familiæ opus, omnisq; sacrorum impensa. Omnes ad hunc locum riui ab occasu ad ortum rectis influentes eodem tractu insulas figurant: vnus omnium præter ædem à Borea infusus cæteros ordine excipiens in Riuum altum rectà decurrit. Quæ intus dicenda restant, prius sunt referenda, quàm in aduersam transcendatur insulam. Ab misericordiæ aræ fundamentis, (in cuius parte infectorium statuimus vicum) breuis ad Marcellini pontem nec omninò recta ducit via: ex aduersò diui fanum & in eo virginis miranda effigies, Arimino (vt fama est) miraculo delata: Spartani ad hæc lapidis, aut certè illi perquàm similis delubrum. in eodem tractu ad occasum magis conspicuum virginis templum cum numeroso seruorum cœtu (sic enim se qui ibi sacris operantur nominant) ad aram maximam Mariæ Cleophæ caput. Lapideo inde ponte vicorum inflexu ad geminos pontes ad occasum potius, quàm ad meridiẽ est reditus: donec tririuio nauigetur in riuum altum sinistris aquis. dexteris retrò ad seruorum aram rectâ in Margariam vicum. In læuâ igitur procedentis riui orâ, modicâ areâ, vetustissima accubat Leonardi porticus: ædes & ipsa insigni vetustate. inde retrò ad Hermagoram carpenda semita, templum cum præaltâ turri. Hic mihi vrbem recognoscenti, Io. Baptistæ dexteram per ocium spectandi facta est copia: eam dico quæ Christum Deo genitum atq; ipsum Deum ad Iordanem amnem, baptismi lauacro respersit: licuitq; antistitis indulgentia eam non solùm inspicere, sed aureo depromptam tabernaculo (quo vix optatius quicquam contingere potuisset) identidem exoscula-

A iri. vna omnium reliquiarum, quæ in vrbe sunt, hæc in publicâ ceremoniarum pompa sub vmbellâ circumfertur. intus Thasij lapidis columnæ pleræq;: præter hæc in eo nihil dignum memoriâ. Patet hinc per implicitos vicos & quem exaggeratum riuum vocant, ad Magdalenam via, vnde abeuntes continuò post sublicium pontem Fuscæ breuis area cum templo excipit. annosa loci facies: cæterùm nihil in eo quod ad sui contemplationem inuitet. A Diuæ liminibus supinus pons idemq; sublicius ad Felicem transmittit: alluũtur

B propemodum diui postes riuo, qui à septentrione, vt dixi, infusus secundum misericordiæ aram in Riuum altũ decurrit. Petri Michaelis opus pons, qui in conspectu est, in aduersam insulam transmittit. ab eo modico processu, læuâ ad Catherinæ itur. longissimi angiportus duobus ligneis pontibus ad ædem ipsam rectà ducunt: sedet illa cum numeroso virginum cœtu in extremâ ad Aquilonem insulâ. Vnde dextro riuo ad Crucigeros in summâ insulâ sacris operatos ꝓfectio est. crucem illi veteri instituto præ se ferunt: vnde nomen

C sortiti. Cletus Petri discipulus religionis auctor: sed Cyriacus Hierosolymitanus antistes, qui dominicam crucem cum Helenâ Constantini matre curiosè quæsitam inuenit, circumferendæ crucis decretum induxit. Barbaræ corpus penes illos Christophoriq; fœmur. in fronte, domus vetustissima ad pium vsum constructa. Ac quàm nitidum & hilare eorum cœnobium nuper instauratum, Alouisij Dardani procuratione: tam huius loci, de quo loquor, facies situ obsita. Remensis vijs, ad Fœliciani pontis diuerticulum, leuâ ad

D Sophiam flectitur: præiacet ædi patens campus celeberrimus, qua patet in piscarium forum traiectus: præter diuæ postes angustiore calle ad Apostolos breuis ducit via: vnum ex Magni Opitergini operibus. Vetus turris incubat. hinc retrò ad Crucigeros duplici angiportu suis vtroq; pontibus peragrando datur regressus ingens. adhæc pro luco area. In fronte pons sublicius, qui per intortos vicos Chrysostomum ducit, ipsum etiam non sine vetustatis vestigio. angiportus inde ad lapideum fert pontem, qui in summo calle anguineo se-

E det: regionis confinium. Ex diui vestibulo duobus pontibus, rectoq; fermè vico retrò ad Cantianum, & Virginem cognomento nouam, aris penè contiguis patet reditus: vtraq; facies situ & vetustate consumpta. riuus qui nouam virginem ab eâ, quæ miraculorum dicitur, ponte disterminat, Canaregii & Oliuolensis est regionis terminus.

DE OLIVOLENSI REGIONE.

F OLiuolensis regio (quæ & Castellum recentiore verbo dicitur) duarum est regionum humeris imposita, nonnihil & ipsa ad ortum fastigiata: ac nescio, an nõ omnium maximè post Durum dorsum in acumen exitura, nisi augustissimum vrbis templum, pari firma fronte cum virginio, quod contra respondet in stagna procurreret. Basis (quanquam parum rectilinea) patet, perscriptis à stagno finibus inter Cantianum & miraculorum ædem, mox inter Marinæ & Saluatoris fanum, Iulianum, & ædem auream in canalem vsq; maximum. Quæ nunc Castel-

lanæ est, ædes Oliuolensis quondam fuit. rectè igitur tam hinc regionis nomen, quàm inde traxeris. Insulæ in ea circiter XX. sacræ ædes, aliquantò plures, & vt descriptionis ordo omni proplexitate careat: hac quoq; eà parte adeunda est, quam proximæ regionis relatio inuenerat sibi exitum. Referentur itaq; primo ea, quæ ad borealem attinent oram: mox reliqua dicentur. Ab arâ virginis, quæ nouæ olim cognomentum sortita est, sublicius pons ad miraculorum transmittit ædem, locum, vt noua ita præcipuâ religione insignem. fuit breuis Virginis tabula angusto calle affixa (quod in plerisq; locis vrbis cernere est) ea proximis annis subitis miraculis illustrata, magno mortalium concursu frequentari cœpta est: quo breui contigit, vt amplissimis donariis eodem, quo fuerat loco, marmorea sit ædes erecta. opus magnificum, ac nescio post auream ædem omnibus, quæ in vrbe sunt opere & materia longe præferendum. Exterior facies ædis à summo ad imum Ligustico saxo, Histrico & Benacensi interiectis, est ceu tabulis contecta: à fronte porphyrites, Spartanusq; lapis ad ornatum reliquum per interualla distinguunt materiam, opus ad consummationem spectat. Contra ædem nouum virginum, & ipsum nõ vulgari apparatu ab imo eductum, vtrumq; opus Francisci Ledi equitis, & Francisci Zeni procuratione à fundamentis excitatum: mox M. Superantio, & Thoma Contareno procurantibus productum opus, nouissimè Leonardo Lauretano, & Augustino Superantio extremâ penè manus est operi admota. Fuerat Amantiæ familiæ imago illa, priusquàm illustrari contigisset: atq; rei monumento publicè decretum, vt duo Amantij cum duobus patriciis sacram pecuniam donariaq; procurarent. Recto deinde calle ad lapideum itur pontem, qui tenui angiportu, atq; altero ponte ad gemellos mittit. opus amplissimum, ac præ nimiâ altitudine caliganti fastigio: vasta magnitudine, cultuq; penè pari Prædicatorum conuentus, quatuordecim principum coemiterium. Sparsim totâ æde visuntur illorum monumenta: sed omnium, vt maximè recens, ita nobilissimum Petri Mocenici principis, ex hostium manubijs erectum. Præiacet templo area cum lapideo ponte, qui in minores birros, & maiores mittit: medio tractu circa pontem Marciani collegij conclaue illud clarissimum nobilibus tabulis, & auro præditum, quod hoc quadriennio non sine totius ciuitatis mœrore nocte vnâ conflagrauit. nunc materiâ longè sumptuosiore, quàm antea instauratum, nouissimeq; a fronte Aloisio Dardano collegij magistro, apparatu longè opulentiore excultum. Eadem areâ Bartholomæi Bergomatis equestris statua aurata, marmoreæ moli imposita, (opus visendum) quum hæc proderemus publicâ impensa defuncto posita est, vasto à tergo atria templo adiecta, ac tàm ampla conclauia, vt centum, & amplius sacrorum causâ inibi fermè agant. Bibliotheca adhæc ingens hortis incubans: qui cum non parua ædificiorũ parte stagno alluuntur. Ad Iustinam inde aliquandiu rectà itur: euntiq; ad læuam post gemellos herbidus occurrit campus, vbi hi, qui in nauales turmas scribuntur, sagitandi peritiam delectum habentibus, probant. Contiguus inde vicus cum venalibus tabulis vtrinq;

A *ad ædificandum dispositis. Barbarum vicum vocant, quem rectius tabularium dicerent. Per aream inde pontemq; vnum sublicium hilari fronte instauratæ nuper euntem Iustina excipit, ædes alioqui vetustissima: vtpote vnum ex Magni Opitergini operibus. Accubat recens fano virginum Petri Mauroceni, Berthucij Delphini, Michaelis Cornarij, & Laurẽtij Delphinij (qui aream obtulisse dicitur) procuratione erectum, addiderunt aliquid templo Zacharias Barbarus, M. Antonius Maurocenus, Hieronymus Contarenus,* B *Mattheus & Andreas Donati fratres, & Hieronymus cognomento Ioannes, qui hodie procurant. Angusto vico eunti herbidus aperitur cãpus, cum antiquo in Murianum traiectu, qui frequentari desijt: excurrit planicies illa, vtpote in vrbis recessu, aliquantò licentiosius ad alteros Francisci gymnopodas, qui ad nouam diui aram sacris operantur. Tenuis templi huius ornatus: sed ædificia ædi circumiecta, quæq; in stagnum protenduntur, amplissima, ingentes vndiq; explicant porticus, & supra illas* C *frequens bibliotheca. Andreas Bragadinus sexaginta auri pondo in id opus contulit, Hieronymus Badouarius quadraginta, atq; vterq; viuens dono aurum dedit. Monstratur in vicinis hortis ædicula Diuo Marco sacra, à principe, & patribus veteri instituto quotannis stato die adiri solita. hic quum ab gymnopodum vno quæsiuissem, ecquid esset, quod locus vinea diceretur, quum nulla circumiecta essent vineta: insulam esse ab vrbe respondit, ad quinq; millia passuum, quas vineolas hodie vocant, ibiq; diuum Bernardinũ* D *præfuisse aliquandiu æditui nomine: vnde postea translatam in vrbem religionem loci nomen retinuisse. Visitur in ædis vestibulo Ludouici Siciliæ regis sepulchrum, corpore ex Hierosolymis in vrbem pro sanctiore quodam deportato: verum cognito errore placuit purpureo pallio eius arcam, editiore loco sitam, operiri. Ab Francisci ara deflexa via præter opium Bocolorum hospitium, inflexosq; vicos ad altera itur Trinitatis tecta: vbi Anastasiæ corpus, à Valeresio Valeresij cognominis Bizantio delatum. Ex areâ quæ vestibulò* E *ædis præiacet sublicius pons ad Celestinam mittit ædẽ (vbi chorus ingens virginum) annosum templum cum effigie virginis, miraculis multis illustratâ, Celsiq; Principis marmoreo sepulchro. Hic quoq; locus, quia in orâ stagno alluitur, post Trinitatis fanum, Geminosq; puteos, pium Io. Zachariæ hospitium medio fermè vico cum tenui sacello occurrit. Publicum hinc nauale visitur, cuius mœnia procul venienti vastè se pandunt: immensum opus, ac ita longè lateq; excurrens, vt XX. circiter stadia circuitu pateat: vndiq; validè* F *munitum. sed intus, si quis omnia collustret, haud facilè expediet, nauale ne an armamentarium potius sit dicendum: siquidem præter ingentem triremium numerum in pontibus stantium ad omnem occasionem paratarum, præter alia nauigia, & multa & varia, quisquis vim tormentorum maximam, arcuum, sagittarum, telorum omnis generis, quorum amplissima sunt conclauia referta, si quis anchorarum, velorum, funium, remorum, omnisq; nauticæ rei stupendum inspexerit apparatum, fateatur necesse est, nullum esse tã*

grauius

arduum bellum, nullum tam diuturnum, siue terrestre, siue maritimum, ad quod instruendum id nauale non abunde esset arma suffecturum. Sed ab ipsa rei magnitudine efficacius exprimenda, quoniam id verbis præstari non potest consulto abstineo. Sub ipsius naualis mœnibus in Martini Pontificis aream transcenditur: annosa templo facies id subeuntibus, ad læuam paulo eminentiore loco vetus est sepulchrum, tribus familiis olim commune: sed tam angustum, ut ne exile ipsa quidem cadauera possit capere. Vnde quum forte locum spectarem, subijt animum reputatio illa: quanta fuisset olim ciuitatis parsimonia, in qua plures familiæ quinq; pedum & quadrantis possedissent tumulum. Intus sub delubro basis, cum harpyijs duabus, veteri opere incisis, ostenditur, nobiliore quidem opificio quam materia: certum hodie statuarijs, & pictoribus figurandi monstri exemplar. Dextero inde templo ad naualis itur ianuam, Maripetri principatu marmoreo opere munitam. Eminentissimus pons transcenditur riuo impositus, per quem triremes in apertũ protrahuntur. hinc præter naualis mœnia in sagittariorum itur stadium: unde per Tanaidis campum ad hospitium duobus Apostolis sacrum ducit via. Vetusta hic omnia iam me hercule, quam in Danielis virginio, quod ad læuam hinc digressis collapsa pene fronte occurrit, templum senescentis faciei infirmum, testudine & fornicibus fultum: in eius vestibulo marinæ belluæ, portentosæ magnitudinis ossa. Duæ hic virgines Io. Martyris sacrarium nobis reserarunt: corpus pene integrũ, & ut ex illis didici Bizantio delatum. Ad hæc usq; loca decurrunt naualis mœnia. Aduersam insulam obtinent, quæ inter sanctimoniales vrbis, peculiari appellatione Virgines dicuntur: in æde nihil præter vetustatem occurrit obseruatione dignum. virginium ipsum nocturno incendio nuper deflagrauit, atq; biennio minus sumptuose instauratum. Hinc subito pons longissimus in Oliuolensem transmittit insulam, vbi patriarchica nunc sedes, vbi & diui Petri fanum, Magni Opitergini opus: vetustas in eo nobilis, sed rerum apparatus longe nobilior. aurea testudo areæ maximæ incubans: pauimentum tessellatum: columnæ & multæ & magnæ: sed omnes peregrini lapidis. Herbidus campus ad riuum procurrens, turrisq; in eo candidi lapidis paucis ante annis ad fastigium ferme perducta. Insula omnium extrema ad ortum, nunc quinta a quibusdam vallis dicitur: olim ut plane constat, Oliuolensis, ab oliuis in ea consitis, ut quidam memoriæ prodiderunt, nominata. Post longissimum pontem, cuius proxime facta est mentio læuo calle, perq; alium sublicium pontẽ ad Annã transcenditur. sedet ea in insula, quæ omnium regionis huius maxime est australis: virgines hic quoq; plurimæ. hinc rectis aggeribus profectum Dominici limina excipiunt: frequens in eo prædicatorum conuentus. Rectissima inde via læuo templo ad Antonium ducit. Per aperta ligneo vno ponte superato, eundum. In diui æde Virginis imago miraculis insignis: & ad aram maximam Victoris Pisani Venetæ classis Genuensi bello imperatoris ex Pario marmore sepulchrum. nobilissimum templo opus incubat, atq; idem recens, ad pium usum paucis annis clarissimo opere cõstructum, inter recentia vrbis ædificia, præcipua admi-

A ratione conspicuum. Citra ligneum sacellum ad tempus religionis gratia erectum. vestigijs retro obseruatis, læuum occurrit nauale, cum publica illa, arce verius, quam naue in pontibus adhuc stante: inde per Dominici callem in ora pientissimum illud omnium, qui in vrbe sunt domicilium, vbi ex abiectitijs certus puellarum asseruatur numerus, quæ ab ineunte ætate optimis artibus instituuntur. Sed inprimis morum habetur ratio: tam seuera adhibetur disciplina, ut non modo nõ compellandi cuiusquam alterius sexus, aut alloquendi, B sed ne videndi quidem vlla relinquatur occasio. Vbi vero per ætatem adoleuere, & iam viro maturæ esse cœperunt: publico ære honesto matrimonio locãtur. Incubat a fronte aquis aduersa ripa Ducarium atriũ, ad pium usum nuperrime absolutum: ex eo ad supinum itur pontem, qui aquis a superiore publici naualis parte corriuatis incubat. Ex aduerso ad meridiem Antoniana insula desinit vlterius procedere. Publica lignorum conclauia circa pontem ad oppurtuniores ciuitatis usus comparata. Reliqua ora, usq; ad pontem, C regionis confinium (eum palearem vulgo vocant) quinq; peragratur pontibus, iam hinc ordine referendis. A primi pontis transcensu Blasiana excipit ara, in tenui æde, quæ areæ introrsum præiacet. Græci perquam pauci nuper hic sacris operabantur. Onerariarum nauium vis ingens proximæ hæret ripæ: tota ora nautæ pro statione tutissima vtuntur. circa pontem, qui proximus se offert, citra vltraq; publica horrea: mox & publici furni, vbi ad nauales usus panis vis ingens conficitur. Inde domus, quæ Dei optimi maximi D dicitur, occurrit: mox ligneus pons, vnde ad Cœlestinã introrsum nauigatur ædem: Occurrit fundamenta tenentibus dexterum Christi regis sepulchrum, cum virginio: pons inde lapideus a proxima pietatis domo nuncupatus occurrit. Huc pueri furto concepti abijciũtur, abiectiq; diligenti cura, & studio aluntur. Subiectus huic ponti riuus Iustinam vario inflexu spatiatur: hinc ad Bragolanam ædem diuerticulum ducit. Est & a medijs retro fundamentis huc deflexus breui angiportu: est res ipsa iam æuo confecta, vtpote iam inde a E Longobardico tumultu condita: Ingens area templo accubat, vbi mihi de loci nomine diligẽtius sic scitanti, senes quidam, vt ex eorum sermone aduerti non omnino deliri, memorabant accepisse se a maioribus, priscos illos Venetos, qui ab initio vrbem tenuere, mercatum Bragolam appellasse, & quia olim eo loco frequens mercatus celebraretur, datum ob id loco nomen: fuerunt postea qui mihi dicerent, illic olim piscosa fuisse loca: atq; idcirco quia piscationem veteres Bragolam dixissent, a re ipsa nomen locum accepisse. Non desunt, qui F Bragolam Io. cognomento Eleemosynarij patriam fuisse memorent, atq; a diui sacrario nomen viciniæ datum: alij a Patauinis, quos patria a barbaris eiectos primos omnium eã vrbis partẽ tenuisse constat, torcular bragolarium dici aiunt. Sed cur in insulas sit nomen translatũ non expediunt. Angiportus mali vadi per quem a pietatis ara in Bragolanũ diuertitur. Proximi inquilini narrabãt mihi, existimare se, verissimũ esse illud, quod maiorũ relatu vulgo percrebuisset, eo oli loco reos capitali supplicio affici solitos, atq; in argumẽtũ fabulæ adducebãt

infœlix ibi vadum esse, affirmantes, vidisse sæpius se, illic viros subitò congressu contrucidatos: alios verò, aut lapsu pedis, aut diuerso casu periclitatos. Per hunc ipsum vicum obliqua semita Baseia domo ad dexteram relictâ in oram breuis est reditus. sequuntur duo inde pontes, hic aquis Zachariæ virginium à tergo alluentibus incubans: ille riuo qui eiusdem diui lapideum pontem à fronte irrigat, nouissimus omnium qui à venali palea, quæ nunc ad Georgij fanum venditur, nomen habet, atq; hic regionis finis. Sed huc non est venire, vt reliquum regionis peragrari possit: quin retrò per Rasianum vicum in proximam venire oportet aream. ad lauam viculus breuis ad communem Iacobi & Philippi aram ducit: templum ipsum aquis dirimentibus diui Marci tergo penè hæret auersa areæ parte. A fronte Io. cognomento noui limina: sed illa ipsa veteri non noua facie: ad dexteram eodem vestigio stantis Zachariæ virginium, vetus & ipsum opus: sed nunc proximo loco fanum ornatissimo apparatu erectum, nulliq; nouorum operum sumptuositate & ædificij ratione post habendum. Ad veterem aram, Gregorij, Zachariæ, Theodori, Sabinæ, Pancratij, Nerei, & Achillei corpora, vno condita sunt sacrario. Diui atrium egressis ad dexteram in conspectu se procul templum offert: in eo præter auum nihil hodiè miramur. in aduersa insula sedet Mauricius: vnde per breuem vicum ad geminos pontes est aditus. Dextero relicto, per eum, qui à fronte occurrit, in subiectum angiportum, & vicinum pontem dexterâ ad Antoninum, Particiatiæ familiæ opus vetustum transcenditur: vbi & Sabæ sacrarium. fundamenta sacræ ædi propinqua, ac paululum incurua in Bragolanam retrahunt aream. sed de loco plura fortassis quàm oportuit: si lauâ à pōte procul ire pergas, de quo nuper diximus, ad Io. Hierosolimitanum, & in Foro-Iulianū vicum venies, vltra quos ad occasum aduersa insula Laurentianum virginium, cum æde ei, quam proximo loco Antonino sacrā ostendimus æquali. id quoq; Particiatiorum opus fuisse memorant, anno conditæ vrbis circiter CCCC. extructum: vtranq; insulam veteres geminas dixere. Per pontes nouissimè dictos ad diui ædem retrò patet reditus. dextero riuo post geminum pontem, septentrionem versus fundamentis itur: lapideus pons ad diuum & virgines ducit: hinc longissimis patentioribusq; vicis ad pontem venitur, qui in longum transmittit callem: hinc dextera ad Lateranum ducit, locum penè sacris destitutum. Recta ad Mariam formosam, vastus campus atq; herbidus blandè venientes excipit: ad meridiem templum attollitur, Magni Opitergini monumentum. Delubrum in eo porphyretici lapidis, cum subiectâ columnâ nobili materia, sed opere nobiliori. duobus hinc pontibus semitisq; pene rectis ad Marinæ aram venitur: ibi diuæ corpus Bizantio delatum. Per eius aream, & lapideum pontem fit reditus ad miraculorum ædem, vnde scribendæ regionis sumpseramus initium: versam inde viam, quæ in fronte diuæ est ingressus ad Leonis fanum inflexis vicis vnoq; ponte transcendens (Lium vulgus corrupto nomine vocat) opus per se vetus: sed magna nuper ex parte instauratū, & hæc sacrarum ædium, quæ in Oliuolensi sunt regione nouissima, ac penè confinium ipsū.

A *A tergo introrsum capsarium habet vicum, qui vsque ad pontes regionem ea parte claudentes, bifariam extenditur.*

DE SEXTA ET VLTIMA REGIONE.

Reliquum erat, vt de nobilissima vrbis regione diceremus: quæ eadē est & diui Marci, in XIIII. diuisa insulas, sacras ædes decem & octo: Eius forma ad B *occasum resupinata basim duabus insulis affinem, nec rectilineam habet: Duro dorso, & Paulinæ regioni est à lateribus & à fronte inserta. eius descriptio à Canaregij finibus sumet exordium. Lapideus ibi pons Germanici emporij tergo hærens: mox & inflexus vicus, qui in anguis speciē intortus anguinus dicitur. sed illi ipsi ambitus hinc inde densissimis sunt officinis referti: in quibus omnis vrbicus purpureæ texturæ apparatus, non sine spectantium admiratione, conspicitur, incredibilis opificum manus, in auro, & serico varij coloris expli-* C *cando est occupata. Ad lauam sinuosus callis ad pontem ducit, per quem ad Leonem Oliuolensis regionis transcenditur: ad dexteram Germanicum se offert emporium. locus alto riuo imminet. Plurimi hîc Germani sanguinis conductis ad id circa atrium cubiculis, negociantur: ingens inde Reipublicæ vectigal. Quicquid mercium ex vrbe in Germaniam & circumiectas oras deuehitur, hinc propemodum depromitur: quicquid rursus inde affertur, hic negociatorum oculis subijcitur. plura semper nauigia, ad mercium vecturam: quæ* D *sita subiectis hærent ripis. Ab emporio in apertum egressis riuoaltinus pons dexter occurrit, ad lauam frequentissima vrbis via ad auream vsq; ædem, & ipsa admodum sinuosa decurrit. Tota intercapedo, quæ quatuor penè continet stadia densissimis dextrâ lauaq; aromatarijs alijsq; omnifariam tabernis officinisq; promiscuè feruet interiectis. in his omnis vrbica, peregrinaq; mercis copia venalis exponitur: adeò vt quum omnia in apertum defruntur, inter blanda vrbis ornamenta id soleat magnorum hospitum oculis subijci spectacu-* E *lum. Per eam aliquantò progressis Bartholomæi vestibulum fano accubans ad dexteram se offert: dextera & Saluatoris ædes cum Isidori corpore, conuentu celebriq;, opus testudineum præcipuâ religione præditū: nec multò post contractiore fronte, & Iulianus, (qui à latere spatharium habet vicum, aquarium verò à tergo) mercariâ viâ à fronte pergit in aureæ ædis aream procedere. sed ad oram vnde digressi fuimus, est redeundum, vt ordine dicantur, quæ hinc sequuntur. Quicquid igitur à ponte omnium maximo (qui idem* F *est & riuoaltinus) secus aquas peragrari potest, totum aggeribus est suffultum: quibus hærent mercatoriæ exotici Italiciq; vini naues: ita inter se frequentiâ stipatæ, vt mutuus sit inter illas transcensus. In fronte tabernæ plurimæ olearia, vini apothecæ: hic baiulorum, & omnium ferè, qui sordidum faciunt in ciuitate quæstum semper turba ingens. In extremis aggeribus angustius vicus in Lucæ aream ducit: hic à tergo ærarius vicus, per quem ad Saluatoris ædem retrò patet accessus: à fronte angipor-*

angiportus, qui ligneo ponte in ſagittarium callem A
mittit. Haud procul ab areâ diuerticulum ad diui a-
ram, vnde in apertum reuerſis, perſtringendum Lucæ
diuerticulum, & mox Paterniani veſtibulum. Hoc
cum æde ad læuam relicto, duplici angiportu ſublicio
ponte diremto, ad Benedicti vetuſtam itur ædem, diui
tholus cum præiacente introrſus area ad ripam vſq;
qua in aduerſam traijcitur inſulam. Poſt diuerticu-
lum recta procedit via ad Angeli fanum. noua hic
turris: vetus, quæ ibi fuerat ſubitâ ruinâ non ſine pluriũ
pernicie noctu repentè corruiſſe dicitur: quin & tertio B
ab hinc anno item noctu è cœlo tacta, adeo omnibus penè
lateribus concuſſa eſt, vt res ſit in prodigium verſa: ſed
latera ſubito inſtaurata. Eremitanorum atrium cum
auguſto protomartyris templo ab Angelo digreſſum la-
pideo excipit ponte. frequens hic conuentus, templumq;
ſacellis plurimis, & pauimento ornatum: in fronte cœ-
miterium, mox & vicus cum bubulis ſtabulis, & lacte
omnifariam venali. Hinc flexus ad Rochi & Suſannæ
aram. huc his paucis annis Rochianum collegium con-
ceſſerat, ac plurib. ædificijs ſolo æquatis, quæ ad hoc ipsũ C
coemerat, nouum ſibi cõclaue, cum diui æde, erigere ad-
ortũ eſt, ſublato inde veteri lupanari ingentem expli-
cauerat ad ædificandum aream: quum repente mutato
conſilio cum ipſis ſacris, ac diui corpore, ex Gallia nuper
delato, & quod pro tempore in Geminiani fano religioſè fue-
rat aſſeruatum, in vetuſtiſſimum fanum vltra riuum
commigrauit. Nouiſſimè hinc cũ omni ceremoniâ pro-
fectum, eum circa Minorum ædem locum inſtaura-
uit, vbi prima fuerant diuo iacta fundamenta: eſt id
hodie (quanquam recens) ex quinq; celeberrimis vr- D
bis collegijs vnum. Illis igitur abeuntibus locus eſt iterũ
profanatus: ſed non multò poſt in ſacrum vſum re-
ſtitutus, traductusq; eò frequens virginum cœtus. ædes
cum virginio tumultuario penè opere extructa, Rocho
& Suſannæ ſacra. Relinquunt hoc commune fanum
ad læuam hi, qui ad Samuelem ire pergunt: præiacet
illi area cum traiectu omnium ferme, qui in vrbe ſunt
frequentiſſimo. Iam hinc atq; aliquanto retrò vſq; ad
Trinitatis fanum citra vltraq; riuum clariſſima ſpe-
ctantur vrbis ædificia: inde eiſdem veſtigijs ad Stephani E
aream redeundum. Cymba, qui volet, ad proximam
Vitalis ripam euehitur: exiguum id templum, hinc pu-
blicam charitatem ſpectâns, inde virentem protomar-
tyris campum. Mox ex diui conſpectu cymba abla-
tus: poſt appulſum ad Mauricium per tenuem ibit an-
giportum. parum abeſt quin ille Eremitanæ areæ à ter-
go accubet: tenui riuo diſcernitur. Campus, qui diuo
præiacet ad lapideos mittit pontes: poſt illos Iubanicæ
virginis vetuſta occurrunt limina, cum turri præ mul-
tâ vetuſtate iam collapſa: in æde columnæ pleræq; & pe- F
regrini lapides vetuſtiſſimum loci arguunt apparatũ.
Campus à fronte ad Gregorij traiectum excurrit: ſecus
Iubanica tecta per inflexos calles ad Angelum læuâ,
dextrâ ad Fantini itur aram. Hic virginis imago mul-
tâ religione, aſſiduisq; miraculis illuſtrata. frons ædis ni-
tida, candidoq; ſaxo nuper inſtaurata. Duplici inde
via in diui Marci itur aream, læua per ſagittarium
vicum, dexterâ pontibus duobus. In vlterioris con-

A ſpectu, Moſis fanum cum accliui turre. hic quoq;
virginis icon, & ipſa miraculis multis inſignis, tenueq;
fabrorum collegium: ſed huiuſmodi collegia regiona-
tim omnibus ferme templis reperiuntur. Recta hinc
ad ædiculam virginis ducit. omnia ibi tenuia. Viculus
ex huius conſpectu in Geminiani fert veſtibulum: id in
aureæ ædis aream cum ipſo templo decurrit: duæ deinde
porticus dextrâ læuâq; vſq; ferè ad auream ædem longè
lateq; ſpaciantem amplexantur aream. Imæ vtrinq;
partes publicè locantur: & cum his læuæ porticus ſupe-
B riora domicilia: dexteræ verò à diui Marci procura-
toribus inhabitantur. A Geminiani veſtibulo illa pro-
fecta per pontes, & in ærarium vicum & alia ignobilia
à tergo loca peruia eſt: ipſa cum areâ vſq; in mercariã
excurrit viam. Tũ publica quædam ſine porticu ædi-
ficia ad Baſſi vſq; veſtibulum protenduntur: quæ ſpa-
tharium vicũ & aquarium poſt ſe propinquo loco ha-
bent, ſed illa ſuperius dicta procuratoria porticus, &
ipſa ſpaciantis areæ æmula, pergeret ad auream vſq;
ædem procurrere, vel potius in forum ipſum, cui magis
C contra reſpondet, niſi ſuperbiſſimæ turris occurſu com-
primeretur. Eſt omnium illa quæ in vrbe ſunt emi-
nentiſſima, adeoq; altis fundamentis nixa: vt penè plus
operis latere credatur quam ad auras extet. ſummus
apex adeò ſublimis, vt fulgor auri, quo illitus eſt, ad du-
centa ſtadia ex alto nauigantibus, velut ſaluberrimum
quoddam occurrat ſidus. ſanctiora conclauia, in quib.
pecuniæ & alia quoquo modo diui Marci procuratori-
bus adminiſtranda diligenter aſſeruantur: ſiſtiua faciæ
turri accubant: peruij fornices à ſumma porticu ad
D pium diui Marci tranſmittunt hoſpitium. In aditu
magnũ conclaue, vbi publico decreto his annis literariũ
eſt Gymnaſium conſtitutum. hinc poſtea egreſſis ad me-
ridiem explicatur area: quæ & ipſa duabus cohibetur
porticibus, forenſi ad ortum, ad occidentem ſolem taber-
naria. Hæc à fronte paniceas tabernulas habet, intus
ſuperiore parte meritoria hoſpicia: infra cauponulæ
multæ, cum ſellariolis popinis. in ſummâ porticu ianua
ingens quæ ad nummariam ducit officinam. Hic aſſi-
duè vis ingens auri & argenti cuditur: opificum ingens
E numerus. mox hinc alterum hæret macellum cum pi-
ſcario foro, & tabernis pleriſq; ſellariolis nũmariæ of-
ficinæ contiguis. Poſt piſcarium forum ſequitur & cæ-
parium: terram nouam eam loci intercapedinem ve-
teres dixere. Aedificia illi impoſita, vbi nunc publica
ſunt horrea, olim carceris vſum præbuêre. conſtat ibi
Genuenſes Clodiæ captos in vinculis olim habitos. Ripâ
à veteribus cloacis, quæ hodie non ſunt vſq; ad palea-
rium pontem, tum cymbæ plurimæ, tum maiora naui-
gia, partim ad vectores excipiendos parata, die noctuq;
F hærent: medio tractu introrſum in Marciana areâ,
quâ ad meridiem excurrit, geminæ columnæ præſtanti
forma prominent. mira in illis ſpectatur proceritas: in
hoc epiſtylio diui Marci ſimulachrum ea forma, qua a-
latum imitatur leonem, in illo Theodori martyris in-
tentâ haſtâ draconi incubãtis: In vtriusq; numinis tu-
telâ ciuitas ad hunc diem manſit: in martyris olim, nũc
in diui Marci eſt. In ipſo intercolumnio ſontes capi-
tali afficiuntur ſupplicio.

Reliquum

A

Reliquum est, vt de Ducario ipso & aurea æde dicatur: quorum ingens rerum apparatus si à nobis accuratius explicetur, tertium explebit libellum, nec adhuc rem plenè prosecuti erimus: sed breuitate verborum perstringam, vt ea solùm memorentur, quæ præcipuè visa fuerint admiratione digna. Tribus Ducarium ipsum patet lateribus: ad Aquilonem aureæ ædi accubat: quà Austrum & Zephyrum spectat, crassioribus subnixum columnis, longissimas explicat porticus. quarum hæc publico prætenta est carceri,

B

illa institoribus magna sui parte deseruit. Vtroq; latere eminentior porticus, his duabus imposita, duplici columnarum serie suffulta: totaq; in fori vsum assumitur: amplissima conclauia porticibus incubant: quorum hoc quod occidui est lateris publicandæ bibliothecæ fuerat destinatum: illud meridianæ oræ comitium habet, vbi totius ordinis suffragio magistratus creantur. Duplex hic armamentarium vtrumq; comitio contiguum, publicis armis refertum: sub quorũ altero XL. Viri ciuiles audiunt causas: reliquum latus, quod hodie ob nouam instaurationem est penè dimidiatum,

C

sub veteri structurâ vetustissimam Nicolai ædiculam habet, & tribunal, pro quo publici aduocatores causas audiunt. suprà veteri instituto senatus habetur: reliquum, vbi vetus fuit principum sedes, quæ medio Ferrariensis belli tempore deflagrauit, materiâ quidem nobili, sed opere adhuc nobiliori ab imo ad fastigium est nuper instauratum: Aureæ ædis forma, quæ eadem est & diui Marci, crucis videtur mihi figuram exprimere: quemadmodum fuit in historiis à me demonstratum.

D

Et vt ab imis partibus superbum apparatum scribere incipiam: pauimentum habet partim tessellato distinctum opere, partim marmoreis tabulis, aliisq; non parui precij lapidibus munitum: in quib. (vix aliquis credat) semipedales spectantur carchedonij. Ad aram maximam columnæ duæ alabastritæ lapidis: plures ad hæc circa aram maximam, & columnæ, & tabulæ, ex porphyrite & Laconico marmore: facies templi ad dimidium ferè tabulis compacta est marmoreis: quicquid inde ad fastigium tollitur, purissimo fulget auro. Altissimæ testudines, Græcanici

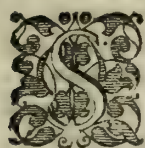
E

operis, diuorum habent simulacra: quæ mœstâ præsentiâ non plus venerationis spectantibus incutiunt, quàm horroris. Vestibulum cum exteriore facie eodem opere & materia præditum: sed eò superbiore aspectu quò marmoreæ columnæ multiplici serie & à fronte, & à lateribus omnia conuallant. In ipsis laterum fastigijs, crebrisq; pinnaculis, marmoreæ diuorum statuæ genijs colludentibus ordine impositæ: in vestibuli supercilio quatuor ænei equi alacri statu prominent:

F

quod spectaculum non parum affert ornamenti opulentissimo alioqui templo. Plumbeæ tegulæ, ædẽ, forum, & curiam operiunt: Diui Marci corpus occultiore conditum est sacrario, ac omnino paucis noto. Ad aram maximam gemmata tabula inter publicos spectatur thesauros: Hæc ibidem semper illud sanctiore asseruatur loco. Frequens hic clerus cum antistite, quem primicerion vocant. Et hæc de situ & illustribus locis vrbis. Nunc pauca in vniuersum dicam. Omnium sacrarum ædium, quæ totâ vrbe sunt, aut quadrato lapide, aut tessellato opere tabulisq; marmoreis substrata sunt pauimenta: omnes circa aram maximam, & in vestibulis peregrini habent lapidis columnas: pleraq; aureas testudines, circa aras aureæ tabulæ, quas pallas vulgò nominant. Plebanicæ ædes, quæ singulæ singulis sunt insulis sitæ, suum quælibet antistitem est sortita (plebanum hũc vocant) famulantem habet & clerum, à quo canonico ritu sacra transiguntur, eaq; ad organorum cantum. Hoc in Virginijs ipsis, hoc in cæteris ædibus sacris collegium habentibus: ita vt sine rubore affirmare possis hanc vnam vrbem in toto orbe verè sacrificulam hodie nominari posse & debere, atq; sacrorum cultu ceremoniâq; solemni, nulli earum quæ in terris sunt, post habendam. Tota ad hæc quacunque pedibus peragratur lateribus munita: Priuatæ ædes domesticatim puteos habent. Quæ aquis incubant, ripas ad naualem vsum, atria, porticus, vestibula columnis Dalmatici Histriciue lapidis fulta: sed intus hæc magis quàm foris spectantur: ex eâdem materiâ cœnacula, fenestræ, partesq; ædium eminentiores. nulla fermè est recens domus, quæ non aurata habeat cubicula: nec procul aberat, quin iam ædes pro tectorio essent aurum habituræ, nisi luxuriæ in dies validius incumbẽti legibus itum esset obuiam. Idem in muliebri cultu splendor: qui & ipse paucis annis sæpius est coërcitus. Nulla, inualescente luxuria, fuit tam mediocris fortunæ fœmina, quæ non in auro conspiceretur: nulla quæ non aureos torques immensi ponderis collo induceret. vtrumq; lege, vt dixi, ademptum. Quo factum est, vt iã omnis deliciarum impetus, in gemmarum & vnionum ostentationem incubuerit. Quum igitur ornatiores in publicum exeunt, quicquid à medio sursum est, gẽmis & grandioribus splendet margaritis. Virorum cultus in vrbe ciuilior, quàm foris. à pueris vestibus ad pedes demissis vtuntur, atq; ipsis plurimum nigris. Violaceus color satis frequens, sed coccus adhuc frequentior. Aequalis vtpote in libera ciuitate habitus: permissum cuiq; colore, amictu, veste, quà volet vti. quo fit, vt nullũ inter ordines primo aspectu appareat discrimen. Capillus vulgò flauus, ac fluidus, ita vt adhuc iuuenes plæriq; calui fiant: color candidus: statura magis procera quàm breuis: tacitus incessus, ac curiosus: sermo grauis, & demissus, & qui plus gratiæ sibi vendicet, si aliquâ sit ex parte adulteratus. Patriciorum studia, aut in re publica administranda, aut in negociatione sita: philosophiam nonnulli attingunt, quidam etiam eloquentiæ studia: ac facilis in vtroq; profectus. quo apparet totius gentis ingenia, non minus ad liberalium artium cultum capessendum, quàm ad id, quod curant, naturâ comparata. Medius ordo mercaturæ, & opificijs vacat: vulgus remigia explet. Victus omnibus magis nitidus, quàm sumptuosus: parsimonia, & lege, & naturâ quæsita, in cæteris moderatur.

MAR. ANTON. SABELLICI DE SITV VENETÆ VRBIS Liber tertius. A

*Itus vrbis, viæ, templa, areæ, riui, pon-
tes, omniaq; ædificia, publica & priua-
ta, & cum his ciuium cultus, & mores
sic habent: nunc de suburbanis dicam lo-
cis. Quæ narratio eò erit, vt spero iu-
cundior: quò & magis varia, maioreq; vetustate refer-
ta. Cæterum littoris natura (rara alioqui visu, ac ne- B
scio an vsquam alibi terrarũ mirabilius operata) gra-
tiam afferet non mediocrem residuæ huic instituti operis
lucubrationi. Habet (vt breuiter dicam) Veneta lit-
torum ora, quæ ab ostio Padi maxime in Aquilonem
verso initium sumens, ad Gradatas vsq; aquas, quæ A-
quileiæ in fluctu praiacent, littore plurifariam abrupto
percurrit, marinos fluctus in placidissimi stagni speciẽ
conceptos: qui æstu pelagi in vada adacti, passimq; flu-
minibus occursantes, nouum quoddam exhibent natu-
ræ certamen: nunc terrâ sibi quicquid id est, nunc aquis C
vendicantibus. & magis adhunc mirari possis, sedet in-
terim amœnissimum littus perpetui certaminis arbiter:
quin auctor potius, hinc pluribus fluuiorum ostiis ma-
ris æstum in stagna transmittens, inde admisso procul à
se terram distinens: & ipsum totum pene cultum, & vt
intra se cætera colantur, ab omni maris iniuria suo ob-
iectu defendit. Quo fit, vt alibi vineta, horti: alibi sa-
linæ, piscationes, templa, turres, ædificia publica & pri-
uata, effusa toto stagno existant. Et quum aquæ omnia
intra littus obtineant: imperat tamen aquis humanus D
cultus. Sed quantumcunque alternantis naturæ id spa-
tium est, quod obiectu littorum diximus his finibus con-
tineri, Longobardicis temporibus fuit priscis Venetis, ex
regione, quam longè lateq; in terrâ Italia ad id tempus
habuerant, reliquum: Fuerant antiquæ Venetiæ fines
(quod in historiis monstrauimus) Abdua, Alpes, Pa-
dus, & Adriatici littoris ora Aquileiam vsq;: sed bar-
baricis armis, ex omni continentis ora Veneti depulsi,
ex fœdere hos, vt dixi, sunt fines sortiti: id totum sub-
urbanæ regioni damus: cuius explicatio, vt magis sit
perspicua, eam in 10. partes, & quasi regiones diuide- E
mus, quas in fronte ipsa fluuiorum ostia præscribunt, in-
tra littus ad inter nos suos in stagna exitus ipsi amnium
meatus. Dabit itaque Eridanus fluuiorum (vt poeta
ait) rex, institutæ narrationi exordium. Is boreali suo
ostio quum Athesi, qui Tridentinis montibus ortus,
Veronæq; infusus, in Adriam euoluitur, primam con-
stituet regionẽ. Plinius hunc Padi fluuium carbonarias
nominauit fossas, quas hodie fornaces dicunt. Suspicari
libet, aut antiquam ostiorum rationem omnino muta-
tam: aut Plinium non omnia vidisse, quum non Padi, F
sed Athesis ostium, recentes accolæ fossiones vocent. Ex-
trema regionis ora inculta, vtpote ab vrbe ad 400. fermè
distans stadia: nec circa littus omnino palustris, sed den-
sa virgulta solum fructetaq;, & arbores admodum raræ
vestiunt. Intra Lauretum, à littore tria millia passuũ,
Vitalis Phaledri principis opus, vt plures annales ha-
bent, Adrianorum clade insigne. Adrienses his locis à
Venetis ingenti prælio victi opes & celebritatem omnem
in perpetuum amisere. Peruia præter oppidum ex Athe-
si in Padum nauigatio, extremo riuo, secus Athesim,
turris cognomento noua: sed facie per vetusta, supra va-
stæ paludes, & in his antiquæ ædis vestigia: quæ diuo
Andreæ fuit olim sacra; nunc prophana omnia. inde ad
caput aggeris nihil memoriâ dignum. sedet locus extre-
ma Athesis ripa, vbi fluuialis agger sumit initium: ita
vt hinc non aliunde nomen loco factum suspicari possis.
Extrema regionis linea à Pado producta, per paludes à
tergo in extremos oppidi fines decurrit, centum quadra-
ginta stadia mari procul relicto. nullibi regio latius pa-
tet. Nobilior quæ sequitur, fossionibus & Brundulo, quẽ
Athesis & Bachilionis scissiones faciunt, comprehensa
in cultum, quâ fissiones spectat littus, eademq; penè fa-
cies, quæ & primæ regionis. Nihil eâ parte memoriâ di-
gnum, præter Georgii ædem, Athesinæ ripæ accubãtem,
palustrique vastitate interiectâ in eâdem ripâ Lazari
fanum. Quà ex Athesi Bebias rectis aquis nauiga-
tur, sedet Bebiana turris fluuio, qui postea ad Brundu-
lum emittit, contigua: omnia supra infraq; paludibus,
modicisq; pascuis infessa. hinc namq; Athesis, suarum
aquarum impatiens, sese in eas non vno loco exonerat:
inde Bachilionis scissio (quam audio ab locorum accolis
Brentonem vocari) cuncta in vndatione complent, lo-
caq; obiter inaccessa faciunt. Toto hoc palustri fermè
tractu, qui longissimè mari recedit, præter Bebianas
molas, infra Athesinarum corriuationum & Brentonis
confluentem sitas, nihil quod opus sit cognoscere reperio:
circa littus quà Clodiam spectat, vineta passim & horti
terram obtinent. Proximum Veneti portum Clodia-
co bello Genuensibus interceptis occlusere. his littoribus
pertinacissimi illi duorum populorum conatus pluribus
hæsere mensibus, hostibus in apertum abire nolentibus:
terram Venetis, & mare illis pertinaciter inhibentib.
sed illa in historiis latius. Sequitur regio humano cul-
tu omnium, de quibus dicere orsi sumus, memoratissi-
ma, Brundulio, & Bachilionis ostio interiecta. in hac
Clodia sita. Quærense me quandoq; à proximis locorũ
accolis, compertum ne haberent, vnde Brundulum id
ostium diceretur: negabant se habere quod respondere
possent. sed quum ex illis cognouissem Brentonem vo-
cari partem illã Bacchilionis, quæ Athesinis aquis con-
gressa id ostium faceret: non absurda est visa coniecta-
tio, Brundulum existimare à recentioribus dictum, quod
veteres Brentulum dixissent. nomen à brentone fluuio:
vt manifestè apparet ductum. Sed id non ita tradimus,
vt non liberam aliis de ea re coniecturam relinquamus.
In fronte portui obuersa Michaelis ædes, atq; inibi tur-
ris vestigia, quæ Genuensi bello Venetis tormentis con-
cussa repente concidit: nec sine hostium clade. China-
tius Fauuisinus auctor est Petrum Aurium, cum quo
Ligusticæ vires circa clodiam conciderunt, improuisâ
huius turris ruinâ oppressum. nec procul inde introrsum
in stagno Biasii fanum: nunc vestigia vix extant. Cla-
diaco bello, Veneti hoc quoq; loco internas Liguri aquas
vallo obstruxere adhibita nauium statione. nullo circa
clodiam loco magis vtrinque est laboratum. Quicquid
soli inter mare & paludes, à Brundulo ad oppidum pa-
tet, miro hominum studio colitur: olitorũ horti, interie-
ctis vitibus, frugiferisq; arboribus, longè lateq; insulam
obtinent*

obtinent. vliginosum solum accolarum ingenio magis A
quàm locorum naturâ ferax: foueis aggeribusq; arcent
aquarum alluuionem. Cæterùm incredibilis inde vis
omnium olerum, omniumque hortensium herbarum
Venetias conuehitur: adeò vt in vrbe rerum omnium
alioqui ob assidua negocia opulentissima, nulla sit vbe-
rior annona casæ palustri calamo. Ac cementitia quæ-
dam sparsim omnibus prædiis visuntur: quæ ibidem o-
perantium arguunt sedulitatem. Clodia vndique in-
terius aquis alluitur. auctores quidam eam ab Ate-
stanis: & Silicensibus, qui Hunnicis temporibus in B
stagna ex continentis ora profugerant, conditam pro-
didere: quod in historiis apertè diximus. Sed veterum
scriptorum plerique, qui tempora illa pluribus ætati-
bus præcessere, fossæ Clodiæ meminerunt. Bifariam
olim culta, & circa littus, quam paruam nominauere
Clodiam (ea Genuensi bello intercidit) & hîc vbi ho-
die vrbs duorum millium passuum circuitu sedet inco-
lumis. peruius vtrinque vsus fuit ponte stadiorum quat-
tuor aquis imposito: cuius vestigia nunc quoque mediis
visuntur aquis: Tàm frequens olim vtrobique cultus: C
vt Gerardus Roseus publicus Clodiensium scriba, homo
spectatæ fidei, qui longissimos mecum de locorum ratio-
ne trahere solebat sermones, in municipalibus monu-
mentis legisse se affirmaret, vtrâque Clodia censeri olim
solita hominum omnis promiscuè sexus & ætatis capita
quindecim millia, quum hodie 7. non amplius censean-
tur. Ambiunt illam vndique canales, nauigabilisq;
riuus mediam intersecat. ædes in ea sacræ 10. & in his
Virginis vna cum antistite & clero. Extra ad meri-
diem Francisci Fanum. post Genuense bellum instau- D
ratum: & Iohan. Baptistæ alterum stad. quattuor ab
vrbe. Circa portum, qui auersâ parte est, quem Ba-
chilio amnis facit, turris aquis incubans: eam lupæ ab
initio nominatam certe constat: sed causam non repe-
rio. Multis velut canaliculis, & quasi occultoribus
semitis circumiecta oppido nauigantur stagna: & in his
salinæ interiectæ. nec procul his memorabilis fossa illa,
quam paucissimis horis Frãciscus Carrarius irrequie-
to opere, vt Clodiæ laborantibus subueniret, Ligustico
bello effodit. Stagna supra hæc loca latè discurrunt cre- E
berrimis vallis (sic enim spatia quædã harundineo val-
lo septa Veneti vocant) ad piscationes quæsita. Me-
dio fermè tractu turris, Nasariola, à proximis Nasa-
rioli aquis scinditur, vt dixi, circa conchas. Bacchilio,
qui suprà Vincentiam ad Gennas villas ortus, perque
Patauinum agrum lapsus, paludibus immergitur: in-
de post scissionem altera ex parte in athesim. Miror
Plinium ex Patauinis agris tantùm fluere dixisse. Ea
pars quæ dexterâ Athesim versus abit, supra eam tur-
rim iterùm scinditur in partes duas: quarum hãc Na- F
sariolum vocant, illam Brentonem. His planè locis
recentioris Venetiæ fines maximè acclinant: adeò, vt
nusquam fere suburbana regio minus pateat. Pandi-
tur quarta regio à Bacchilionis ostio ad Medoaci por-
tum. omnia intra littus aquæ sibi vendicant: nec præ-
ter vetustæ ædis ruinas quæ scopulo, Bacchilionis alueo
propinquo, circa portus visuntur (Diuo Marco sa-
cram fuisse memorant) & salinarum turrim, quod v-
num Clodiaco bello præsidium, totis stagnis Veneto est

A *retentum, nihil relatu dignum occurrit. est turris i-*
psa non multum infra Bacchilionis inflexum, quà re-
gionis finis præcipue contrahi docuimus. Littus ipsum
in stagna obuersum (facies dico interior) passim huma-
no splendescit cultu, eiusque ratio Clodiaco perquam si-
milis vici plures ordine, olim oppida Philistina: nunc
corrupto nomine Pelestrinam vocant. Duæ adhuc sa-
cræ ædes, & cum his paucissima ædificia: ipsa Genuensi
bello intercidit. olim frequentius habitata, & quo Ve-
neti annuum mittere magistratum solebant. Corre-
B *gium, pastina, albiola, quæ & ipsa Ligusticis tempori-*
bus coli desiit. Hæc loca prisci Veneti, è continentis ora
deiecti, ab initio tenuêre, vbi Albiola fuit: sola nunc æ-
des visitur. atque ea principi apostolorum sacra. Me-
doaci, seu, vt alii scribunt, medoaci portus à nostris
mathematicis dicitur. Huc licet medoacus fluat: ad-
iuuat tamen aquarum vim non mediocriter Siochus
ex Patauino & ipse agro stagnis infusus: sed Medoaco
congressus ad littus nomen non perfert. Ex eo æstimare
æquum est factum esse in Patauinis finibus non ignobili
C *oppido nomen. quod indoctum vulgus Sacci plebẽ nomi-*
nant: quum Siochi potius sit dicendum. Hic est por-
tus ille, quem victor Ligur post Clodiæ expugnationem
valida classe insedit: quem non multò post metu ne à
tergo circunueniretur, trepide reliquit. hoc quoque lit-
tus illud, vnde aliquot antè ætatibus soluerat moles illa
verius quàm ratis Gallicis armis instructa: quâ solutâ
tam insignis est ab hoste clades accepta, vt proximis a-
quis, quemadmodum suo dicetur loco, nomen dederit.
Oritur Medoacus ipse in alpibus, ad decimum ferme
D *lapidem à Tridento, ignobili lacu. Plinius duos Me-*
doacos celebrat, quorum hic Edronem, cuius proximè
memini, faciat: ille circa Fossam Clodiam, celebri
portu Adriæ infundatur. hinc puto esse, quod duplicem
etiã brentam recentiores fecere, nouam quidem vnam,
veterem alteram & ab vrbe magis auram. Sequitur,
quæ verissimè omnium, quas diximus, suburbana ap-
pellari potest: quippe quæ vrbem ipsam aliqua ex
parte contingat. Duo eam in ora portus perscribunt,
Medoaci proxime regionis confinium, & qui Venetus
E *dicitur. Vetutissimus Medoaci alueus is videtur mihi*
esse, quem hodie Brentam vocant: Strabo, auctor gra-
uissimus à mari inquit (quum de Patauio interim lo-
queretur) sursum habet nauigationem fluuio per pa-
ludes. 200. & L. à magno portu stadiis. portus ipse eo-
dem quo fluuius nomine Medoacus vocatur. Quibus
verbis nemo non aperte intelligit, Medoacum eum esse,
quem hodie Brentam vocant. quò magis miror ausos es-
se ex recentioribus quosdam, fluuium ipsum Timauum
appellare Virgiliano credo carmine adducti, quo Tima
F *Patauio proximus videtur significari. Sed quemadmo-*
dum in libris de Aquileiæ vetustate docuimus, in Car-
norum ora vltrà Aquileiam scatet Timauus: sic enim
proximi accolæ eius fontes appellant. Sic ædes sacra fon-
tibus propinqua, à Timauo cognominata est. Plinius
in Atinate, inquit, campo, fluuius mersus post 20. mi-
lia passuum exit: & in Aquileiensi Timauus. Nec de-
bet quempiam Martialis carmen diuersum trahere,
qui Euganeum vocat Timauum: quando idem alibi
eum Aquileiæ fecerit accolam: Et tu Ledeo, inquit,
fœlix

felix Aquileia Timauo. hoc credo fuit, quòd quidam A *duplicem Timauum celebrare sunt ausi: sed de Patauino grauem nullum habent auctorem præter Martialem, & Lucanum, quorum vterque ad Virgilianum carmen alludunt. Id si quis altius rimetur, aliud quiddã diuersum a Timauo demonstrari intelliget. sed de Medoaco hactenus. qui proximo etiam oppido nomen dedit. Prisci Veneti id condidêre: ac tam frequenter olim cultum: vt Ducaria illic sedes quandoq; fuerit. Anno inde ab vrbe condita circiter septingentesimo, incendio prius, inde maris alluuione intercidit. Est nunc recens* B *aliud, nec multum loco distans, vndique aquis & opere munitum, cum annuo magistratu: & introrsum contra littus Popilia ab his, qui post Tradonici principis cædem ducarium occupatum. non quia ipsi parricidii auctores essent: sed quum vltores potius videri voluissent, hi priusquam in æquum descenderent pacti dicuntur, vt eam insulam acciperent incolendam. Quidam annales habent relegationem eam fuisse, non pactionem. Desiit & ipsa Genuensi bello habitari. nunc præter ædem vnam sacram & mercenarium tugurium omni alioqui cultu* C *deserta est. Hæc contra Meduacum: à tergo autem Leonardi fanum portui propinquum, respiciunt. Canalem orphanum (sic a memorabili Gallorum cæde, vt credere par est, nominatum) medium amplectuntur. mox eodem quo Medoacum littore almi spiritus ædes: conuentus frequens, perspicuus & penè recens apparatus. Religio ingens: sed quam initiatorum vita. quam pia hospitalitas etiamnum maiorem faciat. pari pene spatio clemens (Petri Gatilosi opus) & ara, & pium hospitium aræ contiguum: à tergo in orâ Lazaretum* D *vetus, in speciem parui oppidi communitum. Huc ab initio, qui pestilentiâ in vrbe languêre occepissent, ad contagia tollenda deferri consueuêre: nunc altero ad hũc vsum publicè quæsito, non nisi morbo defuncti eo deferuntur. quos vtique placuit, non prius vrbem ingredi, quàm non morbi tantum: sed cœli quoque grauioris omnem excussam arbitrarentur offensam. Multa in orbem vtrobique cubicula, supellex, & quæ in tali discrimine desiderari possunt, publicè parata: quo præsidio ciuitas pestilentibus annis, supra quam dici possit, leua-* E *tur contagione. Inibi Lazari fanum: discretoq; cœnobio elephanticorum cætus: suburbanus portus, regionis confinium: & in ostio geminæ turres, vtrinque aquis incubantes, tàm hæc, quam illa præsidio tenentur. lumina inde noctu nautarum cursum ex alto dirigunt. Introrsum citeriore ripâ Nicolai cognomento littorei ædes (eã Dominicus Contarenus princeps statuisse dicitur) conuentus multâ religione. Visuntur adhuc his locis vestigia muri Clodiensi bello ad subitos hostium incursus arcendos mira (vt in historiis tradidimus) celeritate con-* F *fecti. inde ad Georgii aram, quæ contra comitiũ sita est, nihil circa alueum relatu dignum. Eius loci in vrbanarum rerũ relatione meminimus. A Georgio ad gratiarum arã retro aquæ ad duo stadia nauigantur. ara Virgini sacra est, conuentus & religio multa, ædificiorum apparatus ingens, hortiq; amœnissimi circumiecti. Hinc præter Iudaicam nauigantibus, Angeli sese offert virginium: & ipsum Contareni iam dicti opus. Pari inde intercapedine, Georgii cognomento Algani solennis conuentus: auctor loci & religionis Petrus Iustinianus. Post Alganũ, Officina leuca: quâ graui machinâ cimbæ ex stagno in Medoacum, seu Brentam transuehuntur. ad læuam supra amnis deflexum, locis minus stagno obnoxiis, Hilari turris: nec procul inde Curanella: & in finibus supra ignobilem confluẽtem, quæ curania dicitur. vbi cum Patauinis, ob finium ambiguitatem, est quandoque armis disceptatum. Et hæc de quinta regione. Sextam, quæ vrbi aduersâ parte cõtigua est, suburbanus portus, quem vetus Medoaci fluuius effecit, & Silis ostia continent: ostia ipsa trinos portus vulgò nominant. nulla regio incolatu frequentior. Et vt ab littore (quod in cæteris referendis adhuc fecimus) sumatur exordium. Geminarũ turrium altera penè in fronte tollitur: de eius vsu in proxima regione. Tota colitur, medioq; ferè tractu Erasmi portus ignobilis, ac citra vltraque raræ prædiis ipsis casæ interiectæ. Intra à littore Lazaretũ nouum. vsu tristis, sed frons loci lætissima: omnia hic maiore sumptu, quàm in veteri illo comparata. Interior, & magis alueo propinqua Andreæ fanum: Carthusinus conuentus nescias maior ne sit loci religio, an amœnitas. Visitur hic Vrsati Iustiniani ex Pario marmore sepulchrũ, affabrè cælatũ templum ab imo hodie instauratum, nobiliorum lapidum apparatu pene incredibili. Subiecta est oculis nuper mihi, & Antonio Cromo scribæ, tanta inibi eiusmodi lapidum copia, in præsentẽ vsum quæsita: vt vix dimidium Italiæ tantundem habere crederetur. & quod magis omnino miretur aliquis varius in illis, & numerosus color: Laconici hic lapidis æmulus, ille Sinadici, aut Thasii, alii Numidicum, alii Augusteum imitantur: nonnulli etiam ophitem (& alia plæraque genera à veteribus longe celebrata) Et ne exoticam materiam arbitretur quisquam indigenas lapides eos esse constitit, circaq; Alpes, quæ illæ in Italiam resupinantur, temerè à locorum incolis recentissimè repertos. Quo subiit animum, potuisse Romanos veteres ex proximo sibi quærere, si omnia vidissent: quæ laboriosè alioqui, quia procul Italia ab eis in ornanda vrbe fuerunt accersita. Sed sunt illi fortasse molem & in peregrino lapide secuti: quam Alpes, vt ex iis, quæ vidimus, coniectare potui, præstare nequiuerunt. Vicinior aliquanto vrbi Helena: & ipsa suo conuentu celebris. Christophori fanum vrbi vicinissimum: quippe quod ad quingentos nec amplius passus ab vrbe distet. tantundem ad Michaëlem Murianum: is fissa fronte præteruectos excipit. Vtrobique frequens conuentus. Murianum inde vicus: sed qui ædificiorum magnificentia, & amplitudine, vrbs procul spectantibus appareat. longitudine ad mille passus patet: vitrariis officinis præcipue illustratur. præclarũ inuentum. primò ostendit vitrum posse cristalli candorẽ mentiri: mox, vt procacia sunt hominum ingenia, & ad aliquid inuentis addendum non inertia, in mille varios colores, innumerasq; formas, cœperunt materiam inflectere: hinc calices, phialæ, canthari, lebetes, cadi, candelabra, omnis generis animalia, cornua, segmenta, monilia: hinc omnes humanæ deliciæ: hinc quicquid potest mortalium oculos oblectare, & quod vix vita ausa esset sperare. nullum est pretiosi lapidis genus, quod non sit vitrariâ industriâ imitata. Suaue hominis: & natu-*

ræ certamen. Quid quod & murinæ hinc tibi vasa sunt: A
nisi pro sensu sit pretium. Age vero cui primo venit in
mentem breui pila includere omnia florum genera, qui-
bus vernãtia vestiuntur prata. atqui omnium gentium
hæc oculis maritima subiecêre negocia: vt quæ nemo a-
lioqui credibilia putasset, iam nimio vsu vilescere occe-
perint, nec in vna domo, aut familia nouitium hæsit
inuentum: magna ex parte vicus huiusmodi feruet offi-
cinis. Ædes in eo sacræ duodecim: & in his plebanicæ
duæ, duo virginia, conuentusque vnus. Altino profugi
locum condidere: persuasumq; vulgo est, quòd quidam B
etiam annales habent, â portarum nominibus, quæ Al-
tini fuissent Murianum, & alia illi circumiecta loca,
mox ordine referenda, nomen accepisse. Hinc soluenti-
bus, intra mille passus, Iacobi fanum, cognomento pa-
lustris, celebri conuentu occurrit: atque deinde medio
stagno alterum cariosa facie, olim Nicolao sacrum: pro-
fanum hodie, omnique cultu desertum. Maiorbium
quattuor & 20. à Muriano stadia: & vt paribus auspi-
ciis conditum, ita longitudine, & forma pene pari. Æ-
des in eo sacræ septem. Buranum ad quingentos passus C
dextrum se offert in Carnorũ oram nauigantibus. quat-
tuor hinc templa, & ex his plebanicum vnum, celebri
conuentu alterum. Sed Forcellum quod medium ab his
qui in Carnos tendunt, cursum eremigatur, longe omni-
um celeberrimum. Etenim præterquam quod magni-
tudine sua nulli est eorum, quæ diximus, posthabendũ:
pontificiam etiamnum habet sedem, per Paulum Al-
tinatem pontificem eo translatam. quo fermè tempore
cum omni sacrorum cerimonia Medoacum Patauinus
migrauit antistes. sedis vtrobiq; figendæ Seuerinus Ro- D
manus pontifex factus est auctor. Constat primarium
Forcelli vicum à Constantino Heraclii imperatoris fi-
lio, qui vbi locus frequentius inhabitari cœpisset, eo fortè
appulisset Constantiacum appellatum. Post pontificiam
ædem, quinq; aliæ ibi sacræ & in his cum virginio vna.
Supra hæc loca ad continẽtis oram latè funditur stagnũ,
suntque circa flumina, & riuorum ora in stagnũ rum-
pentia. Loca insignia conuerso ordine dicenda: Ciconia,
Tessara, Seueri fanum, Martini fanum cognomento
Stratensis, Margaria vicus. Iuliani fanum, & in sta- E
gno Secundi fanum cum virginio, vrbi ad octo stadia
proximum. regioque omnium suburbanarum nobilissi-
ma sic habet. Septimam præscribunt Trini portus, &
Plauis fluminis ostium. Miror tam celebris hodie flu-
minis nomen apud veteres auctores nusquam, quod sci-
am, celebrari: nisi hunc suspicari liceat eum esse, quem
Plinius Anaxum in Venetis appellat. quamquam
idem auctor eum circa Aquileiam statuit: quod præ-
senti opinioni repugnat. Sed quocunque est nomine vo-
candus, in Alpibus oritur, mediusque inter Feltrum F
Bellunumque lapsus, vorticoso gurgite per confragosas
valles agitur: nec prius mitescit, quam in apertos eua-
sit campos. quamquam sic quoque citatiore cursu inter
Trinos portus, & Liquentiam ad mare defertur. In orâ
regionis accolarum domicilia per quam pauca, atque i-
dem fere cultus, qui & aliarum: sed ea potissimũ parte
quæ Trinos portus spectat. intra vero circa Silis alueum
Adriani virginium, contra Torcellum situm: mox
circa riuum, quem maiorem accolæ appellant vetusta

A *turris, cum templo magna ex parte diruto. Omnia cir-*
cumiecta loca situ & domorum ruinis squalent: mani-
festo argumento, frequentissimi olim cultus. Sed Gallicis
Pannonicisque temporibus, priscis Venetis inde bellorũ
iniuriâ, depulsis, loca incoli desiisse. Hac quoque parte
stagna latè regionem obtinent, pascuis aliquâ ex parte
interiectis. A turri, cuius proximè meminimus, fossa
stadiorũ 40. humano opere ad Plauem vsque cursu vl-
troque frequens nauigatur: & in fluminis ripa turris,
quæ Caliginis nuncupatur, & pauca circa illam ædifi-
B *cia. Hinc secundo alueo in octauam traiicitur regionem.*
Eã duo grandia flumina Plauis & Liquentia ample-
ctuntur. oritur Liquentia in Carnorum finibus, haud
longe à Pulcinico tribus vberrimis fontibus, qui (vt in
Carnorum chorographia scripsimus) ex Bellunẽsi agro
subterraneo meatu fluere creduntur: sed locorum acco-
læ, quibus id persuasum est, argumento nullo euidentio-
ri id probãt. Hæc regio, vt minus aquis infessa, eò huma-
no cultui habilior. sed sic quoque parum latâ occurrit
fronte: præter rara in littore domicilia, cætera solitudi-
C *nis plena. Prata paludesq; vastæ obiacent littori: nec so-*
lum ipsum vllis vestitur arboribus. quod ipsum, adhuc
magis insigne facit densissimum nemus, mari medio re-
gio tractu accubans, vel ex alto Hadriam nauigantibus
conspicuum Galeolam à triremis formâ vocant. Inte-
rius aqua à flumine ad flumen nauigãtur: canalis duo-
rum sibi occurrentium lemborum capax. in fronte cir-
ca flumen meritorium hospitium: in cuius cõspectu rui-
næ ingentes, & grandia ædificiorum vestigia, quæ à ve-
prium & hederarum complexu, sese magis suâ magni-
D *tudine: quàm humano auxilio adhuc vindicant. Iesu-*
lum nunc vocant: sed Equilium olim circa illa loca fuit,
ab his, qui Longobardicis temporibus in Heracliâ, ob
nimiam frequentiam recipi nequiuere, conditum, & i-
psum priscorum Venetorum opus. Opitergio à Rothari
Longobardorũ rege euerso, populariter inde cum Ma-
gno antistite in stagna est concessum, ibique in Heraclii
Imperatoris gratiam, vrbem, quam condiderant, He-
racliam nominarunt: vnde profuga multitudo eodem
tempore exclusa, Equilium ædificare coacta est. Vtrinq;
E *Gallico tumultu, quum eâ quoque parte Venetæ opes ab*
hoste premerentur, in Riuum altum, & Medoacum
est migratum: sic vtraque ciuitas desolata. Scio ego He-
racliam quandoque instaurari contigisse, ac mutato no-
mine nouam ciuitatem nuncupatam: sed hodie ne ve-
stigia quidem vlla, præterquam sacræ vnius ædis extãt.
cætera nauigatio oblongâ fossâ, prius humano opere fa-
ctâ: mox spatioso alueo. Largonem à rei argumento vo-
cant. habet nauigatio stadia supra centum 40. In tanta
locorum vastitate, Culicina turris Largoni incubat: &
F *in Liquentiæ ripa meritorium hospitium, & vix parua*
ædes Margaritæ sacra. Nonam regionem Liquentiæ, &
Limenis ostia constituunt. oritur (quando de Liquen-
tia abundè diximus) & ipse Limen in Carnorum ora:
mox medium portum Gruarium intersecans (cui loco
nomen etiam dedisse videri potest) Concordiamq; præ-
stringens, circa Caprulas mari infunditur. Præter pis-
catorias casas, secus mare nihil memoriâ dignum: &
in Liquentiæ flexu Abrianum hospitium. mox stagna
paludibus interiecta Caprulas vsque. Eam vrbem Con-
cordiâ

cordiâ profugi condidere, sub id tempus, quo Athila A *Hunnorum rex Aquileiam euertit. procedente deinde tempore, subita barbarorum manus, ex Illyrico profecta fœdè populata est, Tradonici principatu. Hodie infrequentissimè colitur. restat tamen pontificia ædes cum Clero. Visuntur passim circumiectis stagnis veterum ædificiorum vestigia, perspicuum veteris fortunæ argumentum: & ad Limenis in stagna exitum, meritorium hospitium. Sed id ad decimam regionem attinet, quæ recentioris Venetiæ nouissima fuit. Eam Limen tam dictus, & Gradus insula (alii Gradatas vocant aquas)* B *constituunt. sed in hac referenda, non portuum, non fluuiorum (qui vtique non pauci sunt numero) sed dicendarum rerum ratio habenda: quum nudum littus nil habeat, præter rara piscatorum domicilia: intraq; paludes, aut pascua modicis interiecta canalibus, quibus interna frequentantur aquæ. Portus igitur, & ostia in hunc modum habent. Post Limenis ostium Lignanæ portus siue Basilicæ Tiliauenti ostium. Plinius duplex Tiliauentum nominat: sed vnum agnoscitur, qui in Alpibus oritur, vt in Carnorum chorographia scripsimus.* C *Materum montem vocant, in quo fontes habet. post Tiliauenti ostium Lignani portus nobilissimus, quem Stela fluuius efficit. Oritur is in Carnorum campis, magnaq; ex parte palustrium aquarum corriuationibus conflatur. Alsæ fluminis ostium, Amphoræ ostium, Natissæ ostium, qui Aquileam interiecat (Plinius Natisonem vocat: sed Natisson in eodem terræ tractu, vt in vetustate Aquileiæ ostendimus diuersus agnoscitur) Gradus regionis confinium. Eam Aquileiâ, Hunnicis armis eiecti, tenuere: quò omnis sacro-* D *rum pompa cũ patriarchica migrauit sede. Ea res grauium discordiarum materia inter vtriusque Ecclesiæ antistites extitit. Sed Gradensis illa procedente tempore Venetias est translata, fortuna loci variis casibus concussâ: vtpote Aquileiensi Ecclesiæ, vnde fluxerat, inuisa, & ob vicinitatem magis iniuriæ obnoxia. nec vicina inde arma tantum: sed & barbara sæpius Veneti arcuere. Verum nos non ad hæc scribenda venimus. Colitur hodie pro veteri fortunâ omnino infrequenter: superest religio adhuc aliqua, ob ædem in ea virgini sa-* E *cram. His olim finibus se tenuit Venetorum fortuna Hunnicis Longobardicisque armis ex ea terrâ, quam bellicâ virtute prisci Veneti suam multis ante ætatibus fecerant, depulsa: cuius ora, vt magis perspicuè pateat mensura operæpretium est cognoscere, quantum inter se distent ipsa fluuiorum ostia. Atque retrò littore remenso à Gradatis aquis ad Natissæ ostium stadia. 40. ad Lignani portum 140. ad Tiliauenti ostium 40, ad Basilicas plus duplo: ad Limenis ostium 40. ad Liquentiæ ostium tantundem: ad Plauim quatuor & quadraginta supra centum: ad Trinos portus 100. quattuor: inde ad Venetum portum 40. ad Medoaci portum sex & nonaginta: ad Clodiæ portum 120. inde Brundulum duo & 30. ad Fossiones sex & quinquaginta: hunc ad primum Padi ostium, alterum oræ confinium, tantundem. quæ ratio colligit ad mille & quinquaginta octo stadia. Quæ si quis ad passuum numerum redigat, centum triginta milia passuum & amplius aliquid, omnem suburbanam oram patere constabit. quò magis miror Blondum Foroliuiensem in suâ Italiâ à Laureto Gradum octoginta, nec amplius, milia passuum collegisse. Sed nos hæc ab iis qui quotidie citro vltroq; oram ipsam nauigant diligenter explorata tradimus. Amplitudo varia. In fronte circa Padum & Caput aggeris, quà longissimè à mari fines recedunt, ad centum quadraginta patet stadia: inde paulatim se coarctans ad Conchas & Bacchilonis inflexum, linea acclinat. Scandit inde rursus pari pene fastigio supra Curaniam turrim. sic toto tractu gaudet amplitudinem variare. Hæc fœlix illa ora, in qua Romano inclinante imperio suum vltro fortuna condidit caput. quæ hodie terra marique omnibus gentibus frequenti cultu celebratur: cuius imperium, modicis, vt cætera, principiis, ortum, ab Abdua in Pamphilium & Syrium vsque mare est hodie propagatum: eòque melioribus vsa fatis, quod libertas, in qua vrbs nata est, semper genti incolumis mansit, perpetuòque duratura, si res humanæ hæ essent, quæ hominum consiliis perpetuo stare possent: siquidem nullus vnquam populus (quod bona aliorum venia sit dictum) sanctioribus vixit institutis, nulli gentium sic iura æquata. Accedit ad hæc regionis situs, qui is est, vt neque maris sit fluctibus obnoxius, vnde maior aliquis timeri possit incursus, neque vllis terrarum conatibus: sed incertâ locorum naturâ, & quasi diuinâ prouidentiâ inter duo elementa suspensa, quorum neutri fas sit eam sibi ex toto vendicare. Quæ alternantis naturæ ratio, & cœlum ipsum salubrius efficit, & accolarum ocia ab omni humana tuetur iniuria.*

MARCI ANTONII SABELLICI RERVM VENETARVM PANEGYRICVS PRIMVS QVOD GENETHLIACON INSCRIBITVR.

VIS superum mihi plectra dabit? Quis certa roganti.
Ocia pandet iter? Cirrhæaque in antra receptum
Instruet aonio cantu? videt Adria mater
Pulchra diem flaui quo Tybridis æmula tandem
Abluit æquoreis nascentem fluctibus vrbem:
Vrbem terrarum imperio pelagiq; potentem
Quam gremio complexa fouet: Non Phœbus & Euan:
Non mihi Pegasides dederint in carmina vires
Ex Helicone deæ: Tu qui super æthera magnum
Præpetibus volitas pennis, quique ardua cœli
Scrutatus miranda canis, pater vrbis aquosæ
Dexter ades cœptis. neque enim nunc horrida bella
Condere fert animus, vanasq; cupidinis artes:
Sed gentis, dux alme, tuæ primordia, & vrbis
Dulcia nascentis sunt incunabula curæ.
Tu, genus antiquum, causasque, & tempora rerum
Da vatem memorare tuum: si grata vetustas
His tibi diue locis Pario de marmore templa
Quæsitumq; procul Phario de littore corpus,
Æternum imperii pignus, sacrauit honore.
Denique cœlicolûm si nulla frequentius ara
Humanâ pietate calet: terrâq; mariq;
Supplicibus votis Veneto tibi Marce litatur:
Da faciles cursus (sunt nam tua cærula & vndæ,
Quicquid vbique iacet) da tuto insistere portu.
Sparserat antiquæ fatum lacrimabile Troiæ
Dardaniam sobolem miseranda sorte per orbem.
Hinc alias alii, diuum responsa secuti,
Sortiti terras: gelido pars vna sub axe
Constitit: hi Libyen profugi vidêre calentem.
Hesperias illi gentes maioribus acti
Auspiciis: sedit Laurenti littore victor
Dux Anchisiades Romani sanguinis auctor.
Hinc Vesta illa potens, arcanaq; sacra, penates,
Siluia progenies, Albanaq; purpura patrum:
Hinc gemini fratres, proles Mauortia, & ingens
Roma fuit: Roma imperio quæ insignis, & alta
Fruge virûm sese sublimibus intulit astris.
Vndiuagam sed qua vetus excipit adria Tethym,
Quâq; latus læuum vicinæ nubibus Alpes,
Squalentisq; humeros pene alto in gurgite tingunt:
His mediis terris quas flumine sulcat amœno
Hinc Silis, inde rapax Athesis, post Pergama bello
Euicta, Antenor per ferrum lapsus: & ignes
Argolicos, fatis concessâ sede quieuit.
Ocior hic cursus (nec enim tam grandia rerum
Pondera moliri, fatorum immobilis ordo)
Sed melior fortuna fuit, quæ certa trahebat
Imperia, & nullos vnquam frustrata nepotes.
Venerat Antenor: sed non Sigeia tantùm
Dardanii sunt signa viri regemq; secuti.
Ipsa viæ comites dederat sociosq; laborum
Euentus fortuna parens, quos Cromnia mater
Miserat ad Troiam Venetos, quum phocidos aulis
Tot Danaas classes vltriciaq; arma teneret.
Hic circum Ilicas arces dum sæua cieret
Prœlia, magnanimum regem furialis Enyo
Abstulit, & Stygiis vndis damnauit & Orco.
Morte ducis perculsa phalanx Antenoris armis
Hæserat. at postquam Priami domus excidit ingens,
Exilii comites facti, per tela, per hostes,
A Perq; nouos casus, & mille pericula rerum,
Euganea potiuntur humo. Tum Troius heros
(Virtutes ne virûm: an diuûm responsa secutus,
Incertum est) quoscunque sacrâ deduxerat Idâ:
Quosque dedit Scythicis vndis obiecta Carambis
Nomen ferre iubet Venetum, Venetamq; vocari
Quæsitam bello terram, populumq; laremq;.
Quis (proh fata deûm, & tu sors ignota futuri!)
Crediderit gentem extorrem tàm magna daturam
Momenta Hesperiis rebus totq; vrbibus olim?
Tot populis mite imperium regimenq; futuram?
Sed sic Byrsa potens, paruis sic Martia Roma,
B Exortam auspiciis paulatim scandere cœlo
Progeniem meminere suam. Primordia cunctis
Esse dedit natura parens non grandia rebus.
Nec lætis mora longa fuit successibus inde
Condidit Antenor spatiosis mœnibus vrbem,
Euganeumq; simul dudum fera bella mouentem,
Haud semel euictum, patriis procul expulit oris.
His magni Alcidæ comites, post Martis Iberi
Prœlia, & infames superatas cursibus Alpes,
Consedere locis: alto cognomine fassi
Sanguine se claro genitos. Tum maior haberi
Res Venetûm, cœpitq; nouis se gloria rebus
C Tollere, & Oenotrios longe transcendere fines.
Quantum flaua Ceres, Cereriq; immixtus Iachi
Cultus habet terrisq; vagus discurrit amœnis
Hinc quà frugiferos ambit celer Abdua campos
Littus in Adriacum, septenaq; ad vsque Timaui
Flumina ab Arctoa rursus cœloq; niuali
Precingunt Alpes, tepidoq; infusus ab Austro
Eridanus, Venetis tantum concesserat armis:
Victricisq; tulit gentis terra itala nomen.
Tantarum sed tristis opum mox cura, laborq;,
Per dubios rerum motus, perq; horrida bella,
Successus fregêre nouos. hinc Gallia fractis
D Alpibus: inde ferox surgens germania, & omnis
Arctoi rabies cœli, læta ocia terræ
Motibus assiduis, subitoq; euertere bello.
Nec meminisse iuuat quotiens ab origine primâ
Fluxerit huc Rhenus Rhenoq; nocentior Ister:
Aut quas hic rerum clades, quas vexerit ille,
Nec quàm præcipites post Gallica damna procellas
Sparserit hic terris Geticis furor excitus oris:
Sed quid nunc Scythicas clades? quid ve Hunnia dicam
Tempora? in Hesperium nomen tum protinus omnem
Europam iurasse putes: (proh fata dolorq;!)
Cardine ab extremo deuexerat vltima Tethys
E Infandas armorum acies, infandaq; bello
Pectora: non vllam nisi quam fecere ruinâ
Contenta ire viam. diros arcere furores,
Non potuit vis vlla Patrum, non ipsa niuosis
Occurrens natura iugis: non flumina sæuis
Cursibus: Oenotrias subitò gens dira tumultu
Fregit opes, sparsum vidit miserabile vulgus
Adria mœsta suum, pulsumq; à sede vetusta
Æquoreis trepidare vadis, medioq; profundo
Casibus infractum, terramque & summa pauentem
Sidera. Parce nouo nimium indulgere dolori
Cromnia progenies: & tu precor Adria mater
F Præsentes cognosce deos, hisq; annue fatis.
Si domus Assaraci Phœbeaq; mœnia nunquam
Versa forent flammis: non inclyta Roma fuisset.
Carthago non illa potens, ni morte Sichei

Frater-

Fraternisque eiecta dolis Sidonia Dido
Exul in ignotis sedisset fœmina terris.
Quid vehat ignoras seges hæc immensa laborum,
Exiliumq; frequens, disiectaque fata tuorum.
Quid si res Venetas tot sæuis casibus actas
His sistat fortuna locis, medioque profundo
Destinet imperium mansuraque limina genti?
Haud aliter quàm quum saxo concussa vetusto
Pars montis diuulsa ruit, subitoque fragore
Concidit in pelagus: tùm quamquam vertice multo
Emineat, pateatque recens licet area Ponto,
Huc tamen instabilem fluctus propellit & illuc,
Nec certo sinit esse loco. si cœperit vnquam
Inniti illa vadis, fundoque cohæserit imo,
Inconcussa manet, longoque immobilis æuo
Ventorum ridet rabiem: pelagique furentis
Aspernata minas, statio est tutissima nautis.
Nunc tibi cuncta labant, tristique impulsa ruinâ
Fata premunt: verùm fœda hæc & dira remittet
Tempestas, aderuntque tui sine turbine soles.
Sunt mundi rerumque vices: has terra fretumque
Alternis agitant, alternant ignis & aer
Vsque adeo summis vnâ minimisque negatum
Certo stare loco, stabilique insistere cursu.
Hoc quoque triste nefas, & in eluctabile fatum,
Excutiet ventura dies: iam candida parcè
Incipient lætis tibi currere stamina fusis.
Immensum succedet opus, Venetisque sorores
Fatorum adiicient miranda volumina rebus.
Sed quid ego hæc tanquam venturis obruta seclis
Nec dudum vulgata cano? nil maxima tellus
Quod maius miretur habet: nil denique pontus
Quum Venetas respexit opes, famamque, decusque,
Imperium, & mediis surgentem fluctibus vrbem.
Quin potius, sacros quando hæc sibi vendicat ortus
Æternum memoranda dies, huc sedulus vltrò
Pieriam contendo chelim. sed læta paranti,
Dicere adhuc superant, quæ candida plectra morentur.
Vix etenim sæui iam vulneris alta cicatrix,
Cœperat exactis sensim se obducere lustris,
Cæruleosque abscissa sinus, disiecta capillos
Hadria adhuc nitidos lachrymis tergebat ocellos
Inuidiam factura deis: quùm tristis ab Arcto,
Ripheisque excussa iugis. vis Hunnia flammis
Obruit incautam, nec iam grauiora timentem
Quam dudum perpessa foret: tùm denique fatis
Littus, & eiectæ cesserunt mœnibus vrbes.
Ac velut, æstiuis subitò quum mensibus anni,
Induit obscuram faciem sub nubibus æther
Fulgurat, & toto crebrescunt murmura cœlo
Tum si forte ruat rutilum per inania fulmen,
Disiiciatque cadens veteris fastigia templi,
Excultum ve caput surrectæ ad nubila turris,
Cœlestis dum flamma micat, dum cuncta fragore
Dissiliunt, gremio complexæ pignora matres
Attonitæ sine voce sedent, nec cura futuri
Vlla metus mentes tremefacta've corda recusat.
Interea si flamma recens, maiorque ruina
Concidat, irato terris Ioue: tùm pauor amens
Omnia præcipitat. iam sese & cuncta perisse
Mens humana putat. Talis fuit Adria, tales
Supremis euicta malis sub pectore curas
Versabat, quùm iam ferus omnia perderet Hunnus.
Iamque Aquileia potens, placidasque Limenis ad vndas
Exciderat Scythicis pinguis Concordia flammis.
Altinumque vetus, doctæque Antenoris arces.
Iam vicina freto tellus, & nobile littus
Ter face barbaricâ mersum, tristique fauillâ,
Sparserat antiquos prætenta in stagna colonos.
Flebat Amyclei cultu spoliata Timaui
Nympha vetus, patrisque moras damnabat inertes.
Quòd non septenis, Dryadas quum forte videret

A Attonitosque malis Faunos incumbere ripis,
Assurgens vidisset aquis, cladem que leuasset.
Flebat, & innisos quærebat condere fluctus
Damnatis Cilina vadis. his questibus ire
Mœsta per arua Silis, viduisque Liquentia campis.
Has alii centum iactati fontibus amnes,
Exequias patrio lachrymasque infundere busto.
Paulatim sed tristis hyems sese illa remisit:
Cessit & ipsa maris genio fatisque futuris,
Per tot lustra tenens series immensa malorum.
Tùm nitidi venêre dies vultuque sereno
Fulsit vterque polus: mediis tum blanda sedentem,
B Fluctibus extorrem gentem complexa benigno
Excepit fortuna sinu. decesserat olim
Inuita Ausoniis terris, atque vrbe Quirini,
Imperii quum pompa vetus, nomenque decusque
Bistonias Latio pretulerunt pondere terras:
Optaruntque locum regno sceptrisque futuris,
Hic qua Cyaneis agitatas cautibus vndas
Transmittunt tenui Neptunia claustra meatu,
Quàque freto Inachiæ vestigia pressa iuuencæ
Tristia dant, rapidos testantia nomina cursus.
Illa quidem lachrymis vultumq; obducta per omnem
Oenotriam fasces Romanaque signa secuta est.
C Mox vbi dilectæ superis confinia terræ
Attigit, hic hærens lachrymis sic creditur orsa:
Te ne ego, terrarum specimen, Saturnia tellus,
Cuius dextra potens rerum moderatur habenis,
Dum sequor incertas fatorum conscia curas,
Destituam? tu ne immodicis assueta triumphis,
Quæ virtute virûm rebusque innixa secundis
Sub pedibus domitum terrarum despicis orbem,
Præsidio spoliata deum, veterique fauore,
Mox ruere incipies, retroque abiecta referri?
Non erit hinc cultrix Tarpeiæ rupis vt olim
Imperii fortuna comes? vix excidet omni
D Vt reor Hesperiâ. nec, si iam littore toto
Submoueor, primâque vetor consistere terrâ,
Fluctibus in mediis sedes optare recuso.
Dixit & Oenotriis egressum finibus agmen,
Fulgentesque aquilas, tot iam quibus illa per annos
Fida comes fuerat, lachrymis spectabat obortis.
Tum fletu perfusa genas, miserabilis vno
Obtutu defixa sedet, mœretque tuendo,
Dum procul ire videt, totisque excedere campis
Signa mari terrisque olim gratissima, nunquam
Ad visus reditura suos. tùm denique ab imo
Pectore dat gemitus, postquàm vanescere contrâ
E Omnia prospexit, sensimque affecta retorsit
Lumina in ausonias terras, quâ Martia septem
Roma sedet tumulis, lacrymansque hæc ore locuta est:
Felices inquit sedes. fœlicia templa,
Romuleique lares. quos demum inuita reliqui
Accipite (extremâ nanque hæc vos alloquor horâ)
Ilicet æternum iam me deus auocat ille,
Ille deus qui cuncta regit, qui cuncta gubernat,
Cuius iussa sequor (neque enim mihi certa potestas
Qualem Roma putas, finxitque indocta vetustas)
Illius immensis alienas quærere sedes
Cogimur imperiis sed tu mortalia tantum
F Desine mirari, non arx eris orbis, vt ante.
At pietatis eris. dixitque, & iussa sedere
Finibus Hesperiis, immensas suspicit alpes:
Suspicit, & coelo surrecta cacumina damnat,
Perpetuasque niues, liquidumque per aëra lapsa
Præpetibus pennis: varioque insignis amictu,
Perstringit gelidum talaribus Apenninum.
Hinc vada prospexit Vari, scopulosque Monœci,
Deuexumq; latus quod Gallica verberat vnda,
Quoque Ligur succinctus arat. mox littore læuo
Accelerat limosque oculos huc flectit & illuc.
Protinus occurrunt iniectæ fluctibus arces.

Incubat & vacuum præscribit flexibus orbem,
Ingeminatque instans plausus, geniumque locumque
Penè probat. sed fata vetant: similemque volenti
Sidere conuellunt. Ligurum confinia Macran,
Tuscorumque auulsa videt, iamque Herculis ara
Offert sese oculis, iam iam se lucidus Arnus,
Tyrrhenas placido qui gurgite verberat vndas.
Huc quoque deflexit volucris fortuna parumper
Lumina, & auertens liquidas agitata per auras
Præpes iter celerat. nec te Populonia mater
Respicit, aut pygros veteres, pinguesve Grauiscas.
Hinc procul inspectâ flauentis tybridis vndâ
Ingemuit, mœstosque oculos detorsit in Austrum.
Ac velut orba parens natum quum luget ademptum,
Ne totiens doleat lachrymasque effundat inanes,
Proxima busta fugit, cineresque videre sepultos
Mens affecta nequit. Romam sic illa propinquam
Non potuit spectare suam: sed concita cursu
Inde procul fugiens Laurentia præterit arua.
Nec Circeia iuuant Ithacis immitia regna,
Dirave Læstrigonum sedes, non Dardana nutrix,
Non littus Phrygio quod quondam insigne sepulchro
Æmulus effecit Triton, non nobilis vrna,
Aula nec Ismario periit quæ Acheloia cantu.
Præterit inde tuos tumulos Palinure, nec vltra
Respicit, æquorei refugit vernantia Pæsti
Littora, non Siculam patitur spectare Charybdim
Scillæosque audire canes, latrantia saxa.
Inde auersa ruit, nec te Lacinia plausu,
Herculeiue probat littus geniale Tarenti.
Linquitur Ioniis obnoxia fluctibus hydrus,
Quodque satis fidâ potuit statione placere
Brundusium: fugit illa tuos Gargane recessus
Quæque inculta secat Latio fatalibus vndis
Aufidus: & Venerem quam Dorica perdidit Ancon:
Hic quamuis late circumsonet Adria fluctu.
Non Senonum placet ora ferox, non proximus illi,
Multifido qui se traducit in æquora lapsu,
Eridanus: nec quæ pelago dedit Adria nomen.
Alludit sed læta locis: sentire putasses
Iam fatale solum, terrasque astare repostas.
It procul, ac celeres cursus librare per auras
Incipit, & læto sese demittere plausu.
Spargitur Adriaco passim non vna recessu
Insula, quâ Dorim infusam, lateque vagantem
Littus ab insano fluctu defendit, & Austro.
Huc, simul iratum præsensit Nerea Tethys,
Natarum comitata manu se proripit alto,
Glaucaque furtiuo complectens flumina nexu,
Æquoreas vndas vndis fluuialibus vltrò
Miscet, & ignoto geminat noua pignora furto.
His fortunatis nullus tunc incola terris,
Aut (si fama vetus vera est) perrarus agebat:
Lasciuis sed sparsa choris per densa vagari
Agmina nympharum, lentaque sub arboris vmbrâ,
Naidibus mixtæ Nereides alta fouere
Ocia, & aprici, vernantia littora circum,
Spargere fatidicos cantus ad sydera cigni.
Substitit, & mentem Oebalio demulta canore,
Terque quaterque vagos repetitis plausibus orbes
Explicat, &, cœlo sensim demissa sereno,
Fata secuta deum fœlicibus incubat oris.
Sic vbi in Eoo reparauit secula busto,
Sensit & inuisâ se exutum membra senectâ
Lætus ad Æthiopas remeat, terrasque beatas
Aspiciens læto phœnix clangore salutat.
Tum vero insontes populi, quos pallidus auri
Nil mouet aspectus, visâ procul alite currunt,
Allapsamque polo excipiunt, votisque receptæ
Mille optant annos maioraq; tempora vitæ.
Tam placido fortuna gradu, præpesque volatu
Affuit, & superûm vatus allapsa per auras

A Desilit æthereas: lætos sentire putasses
Accessus toto plaudentes æquore nymphas,
Prostratumque fretum, ripisque inflexa canoris
Flumina, & hæc circum meditantes carmen olores.
Illa autem cœlo libratis molliter alis
Labitur, & stabiles dextro sibi numine terras
Deligit, atque omen secum fert læta futuri
Imperii: cui terra olim seruiret, & æquor.
Tempore iam ex illo pallam succincta sedebat,
Exceptura suos felix fortuna colonos:
Quos vbi deiectos vidit iam sede vetustâ,
Infractosque malis medio sibi quærere fluctu
B Effugia, arridens sese venientibus offert,
Pronaque in amplexus duplices simul explicat vlnas,
Suscipit, & trepidos pergit complexa fouere.
Non secus ac viso personæ horrentis hiatu,
Quum natum trepidare videt, matremque vocare
Præcipitante metu, fit nutrix obuia, & altè
Excipit: ac fotum gremio iam vana timere
Blanda vetat, secumque nouos miserata pauores
Abstergit lachrimas, mulcentiaque oscula figit.
At non admotos tunc respicit Hadria vultus,
Non blandos irata sinus: quin plorat & odit
Infandas tot passa vices. Iam sederat alto
C Septa mari miseranda manus. iuuenesque senesque,
Consortesque thori, traductaque pignora nati,
Ipsaque nobilitas, præsagia certa futuri
Imperii. hortatur sparsum per cærula vulgus
Damnatas totiens bellorum casibus vrbes
Linquere, & vndoso circumdare limina ponto,
Mansurosque optare focos, pro mœnibus vnda
Stet, quibus aduerso quæque exeat obuia bello.
Hîc mansura domus, fas hîc seruare penates
Cladibus innocuos, fas libera iura tueri.
Extulit his animum dictis generosa iuuentus,
Consiliumque probat. iam iam mens omnibus vna
D Deserere in faustas terras, altumque tenere.
Iam tegetes, humilesque casæ, iamque alta palustri
Culmina consurgunt calamo: pro dulcibus aruis,
Littus & vnda placet, proque ipsis mœnibus, alta
Æquora, multiuago sese cingentia fluctu.
Bis terdena vago distinguitur insula Nereo
Quas rerum natura parens collegit in orbem,
Omnia cernere erat has increscere cultu,
Quotque salo steterant numero tot castra putasses
Disponi, & vastis simul oppida surgere campis.
Vrbs erat vna tamen. sed qua stetit alta profundis
Insula septa vadis, hinc atque hinc ardua ripis,
E Res dedit ipsa loco nomen. nil cædere turbæ
Sedula nobilitas, vrbique intenta futuræ
Hortatrix operum stabat, pariterque mouere
Consilia, vt cultus genti, vtque immota maneret
Relligio quâ parte forum, quâ prima senatus
Limina, & his cultrix superûm consurgeret ara.
Et iam tempus erat quo auersi cornua Tauri,
Auratumque caput, radiorum verbere pulsat
Phœbus, & â tergo vectorem respicit Helles.
Vernabat stratum Zephyris mulcentibus æquor,
Sidereique poli sese iam mollibus horis,
Induerat varios tellus adoperta colores.
F Certabant passim scopulis. & littore curuo,
Æquoreæ volucres, alterno ad sidera cantu.
Ibat in amplexus sublimis & oscula natæ
Iuppiter, & læto radians Cyllenius astro
Infernum fugiebat auum, mersumque profundo
Æthere, & Antipodum meditantem prælia Martem.
Hæc erat astrorum fœlix concordia, & anni
Temperies, quando vulgi claudente coronâ
Nobilium stetit ille palam venerabilis ordo:
Hic vrbis, quæ prima piæ fundamina genti
Ponere, & extructo placuit noua limina saxo,
Non augur lituo innixus, de morte vetusto,
Inspecturus aues, extisve admotus aruspex:

Sed pius in niueâ productus ueste sacerdos
Constitit ante aras, supplexque hæc ore locutus:
O mundi supreme parens, o rector olympi,
Qui super æthereas nubes, & sidera, trinâ
Maiestare sedes, profugis, da conditor orbis,
(Nam tua turba sumus) mansuram sedibus urbem
Condere? quam tumidæ amplexam pro mœnibus undæ
Perpetuo feruent, pergantque augere nepotes.
Si iussu, pater alme, tuo uultuque potenti,
Aethere se medio tellus librauit & æquor:
Si volucer discretus aquis sublimius ignis
Constitit, obliquo septenaque sidera lapsu
Contendunt aduersa, polo totque ardua secum
Lumina perpetua raptat vertigine mundus:
Si cœli rerumque vices, si mensis & anni,
Quæque inferna tegunt, tua grandia iussa sequuntur:
Da stabilem sedem, mansuraque mœnia dextrâ
Hunc populum fundare piâ, da fluctibus altis
Crescere nascentem lætis successibus vrbem.
Per te antiqua ratis, quum cuncta immersa iacerent
Diluuio, incolumis per cœrula vasta cucurrit,
Rectoremque suum, seruataque semina rerum
Restituit terris, quâ primum illæsa resedit.
Ter tua, dum Iudam seruas, Nilumque Pharonque
Dextera percussit, tumidam que refregit Erithen.
Cui per lustra vago rigidis è cautibus vndam
Elicis, & largo immensis erroribus actum
Rore leuas. tantum pietas vetus illa mouebat.
Tu genus humanum, & sortem miseratus iniquam
Antiqui sceleris, quum cœlum & cuncta teneres
Ingenti complexa manu, te virginis aluo
Includi, atque humili cingi dignatus amictu,
Passus & exiguis quæ sunt immensa coire.
Non ortus latuere tui: procul astra secuti
Grandia ab Eois portarunt munera reges,
Thus simul & mirrham, mirrhaque potentius aurum.
Obstupuit latices versos in pocula Bacchi
Mundus, & admissâ multos iam morte receptos.
Terga insueta potens glauci tua planta cucurrit,
A Nereos, & vacui tibi ianua cessit Auerni.
Te Stygii tremuere lacus, te pallidus Orcus
Fugit, & admissam tenebrosa in tartara lucem.
Tum verò illa vetus numerosaque turba piorum,
Postibus euersis Erebi, fractisque cathenis,
Vindice te superas victrix emersit ad auras.
Denique si cœlum, si te ipsa elementa sequuntur,
Obseruantque tuos labentia tempora nutus,
Dexter ades, votisque piis, pater, annue, & aram
Hanc tibi perpetuam præsenti numine firma.
Da populum antiquâ se religione tueri,
Successusque augere suos, da grandibus ausis
B Digna euenta precor, stabit sine diuite cultu
Nunc hæc parua tuo, quæ nomine tollitur, ara.
Nuda colet pietas, at si non irrita vota
Hæc fuerint, centum his terris tibi grandia templa,
Cœlitibusque tuis radiabunt marmore & auro.
Dixit & intonuit læua de parte serenum,
Iuueruntque preces populi non improba vota,
Et fauor & tacitis conceptum mentibus omen.
Iam deus, & lætis labentia cursibus astra
Signa dabant manifesta polo: iam mollior annus,
Et formosa dies aderat, si vera vetustas.
Hæc lux illa fuit mundo quæ prima recenti
C Fulsit, & è summo missam quæ sensit olimpo
Prima dei sobolem. Plaudebant omnia cœptis
Sydera, terra, fretum, feruensque accentibus æther.
Iam vero superûm monitus, & læta secutæ
Omina, mille manus, operosaque bracchia mille,
Sese operi expediunt, pars hæc fundamina sacris
Prima locant aris, instant pars claudere sulco
Et qua tecta fori. nec adhuc miranda sederet
Curia sed qualem rerum fortuna sinebat.
Sic feruebat opus, passimque antiqua locorum
Mutari facies, pro culmo vluaque palustri
Consurgunt fragili postes, & limina texta.
D Materies hæc prima fuit. nam marmor, & aurum,
Et quibus ipsa recens vrbis nunc forma corulcat,
Illa vetus meruit pietas: peperêre nepotes.

MARCI ANTONII SABELLICI, DE VENETÆ VRBIS APPARATV PANEGYRICVM CARMEN, QVOD ORACVLVM INSCRIBITVR.

IC vbi in alterno fortuna immobilis æstu
Accubat, & rebus non impacata secundis
Dat pelago variare vices, tibi maxime rector.
Vndarum cui glauca cohors deseruit & omnis
Thetyos aula vagæ (si vera est fama) per vmbram
Reddita vox cœlo tua grandia fata retexit.
Illa per obscuram noctem dum sponte per artus
Insinuat se grata quies, allapsa iacentem
Terque quaterque ciens, vltrò hæc tibi fatur ad auras:
Hic vbi sacratos actus, & grandia regis
Monstratis monumenta tui, magne aliger orbi
Vndosis qua septa vadis nunc hospita tellus
Te tenet, æternum tua molliter ossa quiescent.
Annueras fatis. sed quæ tam certa futuri
Tunc mens ausa foret, clara hæc penetralia cultu,
Hoc rerum sperare decus? quis limina diuûm
Tercentumque aras posse hoc consurgere fluctu
Crediderit vates? sed sic cui summa potestas
Iusserat immotas deducere stamina Parcas.
Nuda erat hæc terræ facies, quam stagna refusi
Nereos, & placido sulcabant flumina cursu,
Nondum cœlicolûm sedes, hominumve superbi
E Fluctibus extabant postes: non littora circum
Aurea sublimes feriebant sydera turres.
Stagnanti non vlla freto naualia, nulli
Remorum pulsus, non lenta celeumata nautûm:
Sed pelagi planctus audiri & questus ad auras
Nocturnus volucrum.
At quamuis hominum cultu deserta iacerent
Omnia, credibile est (nam mens afflata propinquo
Numine, fata videt, fati nec cæca futuri
Vlla obstat caligo piis) tibi nocte silenti
Hanc, quæ sparsa iacet spaciosa per æquora molem
Obuersatam animis, curuisque hunc flexibus orbem.
F Scilicet, arcanâ suspensus luce, per vmbram
Iam mediam, tacito quærebas pectore, qualis
Illa recens templi facies, cui Palladis arbor
Proxima forte fuit? nascenti occurrere Phœbo
Pergeret, & festa ceruice afflaret Euro:
Clauigeramque senis dextram, nomenque magistri
Miratus seruare tui. mox læua per vndam
Lumina laxabant longo pomeria ductu.
Extremumque latus gelidam quod suspicit arcton,
Illa vetus pietas baculo subnixa tenebat,
Quam non mille olim clades, non morbus, & atra

Funer

Funera natorum ſubitâ fiegere ruinâ.
Humidus hinc limes fluctu tibi viſus aperto
Currere ad Heſperios fluctus, quâ Martha ſedebat
Virgineo ſtipata choro. dehinc curua per Auſtrum,
Perque ſacras diuum ſedes, araſque madentes.
Rurſus ad Eoas currebat ſemita metas.
Hic ſubito miranda vides, per littora, & altos
Fluctibus extantes ſcopulos, quos cærula curuis
Area diſcurrens ſpaciis, complexa tenebat,
Culmina diuorum ſurgunt, clarique penates,
Perpetuique lares hominum, ſuprema relictis
Nubibus aereæ tolluntur ad æthera turres.
Vnde hoc quod paſſim tectis, & poſtibus aurum
Fulget, ais, pelago? quisve huc quis imetia ſaxa?
Taigetumque tulit viridem: niueamque Cariſton?
Quid ſibi vult hic æquoream concurſus ad vrbem?
Quid Tyriæ Phariæque rates hæc ſtagna frequentant?
Diuitias huc ferre ſuas quid veſper & arctos
Sic properant? denſæque premunt hæc littora puppes?
Vnde frequens ſtatio hæc? ſtipataque puppibus ora?
Quidve ſecant paſſim fluctus tot millia cymbæ?
Quid nunc Chalcidicis obnoxia fluctibus aulis
Iactat mille rates Danaûm? quid flebilis Helle
Se ſub Achæmeniâ queritur iacuiſſe carina?
Maiores oriuntur opes. ſed marmore & auro
Hæc quæ templa micant, Petreia nomina ſeruant.
Nimirum manet hoc, poſtquam terrena relinquet,
Clauigerûm penetrale ſenem, limenque vetuſtum.
Hæc quæ ſudificum conſurgit ad æthera turris,
Herbidus & totâ campus deſeruiet orâ.
Fallimur. an contra reſpondet virginis ara?
Ara puellari cœtu venerabilis. heu heu!
Nocturnas cohibete faces, & dira miniſtræ
Semina flammarum. ſed longè cautius ornat
Vicinus ſua ſacra chorus, defendit & ignes
Fatidicus nil damna timens tam triſtia vates.
Nec cui terribiles vati parſere leones.
Quæ moles hinc dextra ſedet? quæve vrbis imago
Cæruleis prætenta vadis? naualia mirum
Ni hæc ſint. ecce rudes, longo nunc ordine, ſidunt
Pontibus æquatâ tercentum fronte carinæ.
Ec quæ congeries ſparti? quæ immenſa rudentum
Materies vaſtâ iacet hæc contortilis aulâ?
Aut quos remorum cerno confuſus aceruos?
Velaque Threiicium Boream fractura: notumque
Structilibus congeſta tholis? vncoſque tenaces?
Vel quæ vulnificis telis ſtipata recumbunt
Tecta adoperata procul? ni olim mentita vetuſtas
Eſſet vana deos, ſæui hæc ſacraria Martis
Credere, & æquorei poteram penetralia regis.
Tot galeæ, clipeique caui, tot protinus enſes
Argolicas potuere manus armare Phrygaſque,
Inter Pergameas arces, ripaſque ſonantes
Fatalis Scamandre tuas, te in Bactra mouentem
Nine, & Abydenis metantem Perſida campis.
Mœnibus hic verò campus naualibus hærens,
Herbida quem veſtit facies, ſuccincta pharetris
Agmina quis labor exercet. quid figere metas
Vſque procul tendunt? vel quæ in ſe noſtra retorquet
Lumina tercentum ſtratis domus ardua fulcris?
Supremâ pietate patet ſanctiſſima partu
Virginis alma parens, ſed filia ſanctior vna eſt,
Læua ſuburbanis incumbit fluctibus, hancque
Vndique circunſtant vittata fronte miniſtræ.
Hunc propiore tholo tàm tetrica tecta tenentem
Haud equidem agnoſco: cœleſti lumine quamuis
Os radiat. quid pulla toga eſt? tunicæq; niuales
Cœlitis ante pedes? quid tàm numeroſa recumbit
Calua cohors? ſtantem cuncti mirantur & orant.
Ignota illa etiam facies extrema prementis
Stagna ſenis, madidos qui longius exit in Auſtros.
Canicies veneranda genis, prolixaque barba,

A Mortales oculos humanaque pectora tangunt.
O pelagi ventura dies, o tempora rerum.
Quos ego ſuſpicio Pario de marmore poſtes?
Aut quos ſub niueâ famulantis veſte miniſtros?
Sed quo iam retrò capimur? quæ obliqua ſacrorum
Hanc geminos inter fluctus ſibi vendicat aram
Relligio? aut quales ſurgunt à fronte penates
Cœlicolum regi? ſed cur altaria cultu?
Cur auro gemmiſque vacant? ingrata vetuſtas
Cur non Dalmatico ſplendent hæc templa metallo?
Quem magis altus honos decuit? Sed nuda tonantem,
Nuda iuuat pietas: litat hæc non cultus & ara.
B Sed mihi quis fletus infantum perculit aures?
Quæ miſeranda manus puerorum hæc curua recurſat
Atria? Scire vetor: rapiorque per arcta viarum.
Nec ſatis agnoſco campo qui cultus aperto
Comminus aſſedit Thrax linguâ hic, Graius amictu.
Nec propiore tholo multo mihi notior ore eſt
Ille acri qui vectus equo: pietatis amore,
Ignaruſque doli, ſua pallia diuidit orco.
Prouehor in Boream, gelidamque Lycaonis Arcton.
Ecce iterum immenſi genitrix veneranda tonantis
Seſe offert, gremio centum complexa miniſtras.
C Glauca ſub extremis quâ mœnibus æquora rauco
Murmure diſſiliunt, contrà lux trina coruſcat
Vlteriore ſolo. natiuâ veſte quis ille eſt
Stigmata grata gerens? cui circumfuſa miniſtrat
Turba frequens exuta pedes & fune recincta?
Quod ſimul Oebaliis terris quum bruma coherecet.
Perque Numæ ſiluas denſæ coire palumbes?
Aut quum ſæuit hyems paſſim per ſtagna lacuſque,
Æquoreæ glomerantur aues: lentaq; ſub vmbra
Accubat æſtiuis ouium grex Appulus horis:
Tàm numeroſa manus pergrata ſilentia ſeruat,
Paſtoris decreta ſui, cultumque propagat.
Hæc quæ virgineo frontem vittata decore
D Inde auerſa ſedet, ſtadio ſubmota virenti,
Nota mihi facies: ſacris operata ſacerdos
Plurima, perque vices ſolennibus incubat aris.
Vel quæ hæc ante oculos dextrâ lęuâque recluſis
Porticibus piceæ diſſectaque robora paſſim
Materies proiecta iacet? quæ turba pharetris
Certat Ituræas ſumptis imitarier artes?
Eſt domus an potius ſunt hæc penetralia diuûm
Porro ęquata polo? gemini faſtigia fratres
Alta tenent: ſed ferri acies intenditur illis.
Infandas inhibete manus. neu perdite ſæui
Inſontem ſobolem. iam iam pietatis amore
E Optat vterque mori, cœloque admota rependunt
Supplicia. alternum ſydus fulgebit vterque.
O merito proles cœlo ſpectanda: quid vltra
Vana Therapnæos miratur Gręcia fratres?
Martigenas quid Roma ſuos? Acheronta recluſit
His ſua cuique dies. at vos conuexa tenetis
Sidera: vos pedibus lunam calcatis & aſtra.
Sed cui Chalcidico latè hæc pendentia ſaxo
Mauſolea vacant? quando huc aut vnde relatæ
Exuuiæ? Phrygios arcus, Scythicaſque ſecures
Aſpicio. ſed ſcire nefas, quo ex hoſte trophea
Hæc ſint, aut quales paſſim pendentibus vmbræ
F Claudantur tumulis. Quis plenis caluus inerrat
Porticibus cœtus nigranti cultus amictu?
Heu quæ flamma nocens hæc aurea tecta profanis
Poſtibus inuaſit? nocturnæ occurrite peſti,
Ferte citi lymphas, iactatis ordine ſaccis.
Inualuit ſed dira lues. heu damna meorum!
Artis Apelleæ quantum nox abſtulit vna?
At meliora adſunt: latè tenet improbus ignis
Omnia, nec deeſt in medium qui conferat aurum,
Quique trabes & ſaxa ferant. en altera rurſus
Mœnia, & aurato ſurgunt faſtigia ſaxo
Nec procul hinc geminæ conſurgunt virginis aræ:

Quarum dextra sitn saxoque exesa vetusto,
Stat rudis aspectu: nec quem post terga reliquit
Agnosco Diui faciem: nec notior ore est
Hic qui doctiloquâ meditatur murmura linguâ
Aurea verba sonans. ast hæc, quæ læua recumbit
Virginis ara recens, proh quanto assurgit honore?
Quid sibi vult hominum subitus concursus eodem?
Quid chorus iste recens? congestaque munera totis
Postibus? Arridet Spartano blanda metallo
Frons paocul. hanc Libycę commendat puapura venæ,
Niliacusque lapis, Phrygiusque, & quicquid Hetrusco
Littore Luna secat, secuitque Argiua Carystos.
Sed rapimur dum plura sequor. quæ Graia sacerdos
Vicina regione sedet vittata capillos,
Pallentesque affecta genas, pallamque recincta?
Nec satis ille senex notus, cui tempora cana
Mitra tegit, sacroque caput consurgit honore.
Dulcior affatu: quamuis & murmura linguæ
Nil triuiale sonent. Iamque in se nostra retorquet
Lumina siderei mater formosa tonantis.
Sed quid me fessum rapiunt hinc fata retrorsum?
Obiiuciturque procul iuuenis? qui nuda reuinctus
Membra iacet mediis flammis, nec dira recusat
Supplicia, admotumque rogum non sentit: honore
Percitus arcano. hinc oculis, hinc pectore toto
Pendet, & admotas non respicit ore ministras.
Accubat ardenti, suras nudatus & vlnas,
Contectusque humeros ventrisque extrema rigenti
Cortice, demissi cui sunt pro veste capilli.
Nimirum hic ille est celebrat quem maximus orbis,
Quique tuis castum fatorum conscius agnum
Iordanes immersit aquis. vox ferrea mundo
Inclamat, Properate viri, sit semita regi
Vndique aperta suo. Sed quid crucis agmen ad aras
Conspicor armiferum? vel quæ manus impigra circum
Excubat? an nunquam statio hæc tam fida remittit?
Heu nimium segnis, quid me mea vota morantur?
Per geminos scopulos surgentia limina diuûm:
Huius dextra quatit palmam, quatit ille sinistra
Præmia deuictæ per tot certamina terræ.
Fallor? an arcanos cœli scrutata recessus
Hæc auis illa potens, quæ nunc super ardua mundi
Præpetibus volitat pennis, nunc læta relabans
His sacrata vadis sibi debita templa reuisit?
O diuûm memoranda domus, circumflua tellus!
Ecquæ nam superum non his simulacra coruscant?
Littoribus, sparsis en circum tempora canis,
Fatidicus vates, magnus cui voce sacerdos
Proditur ante diem terris: nunc sidera pulsat
Vertice, & exhaustis vni cadit Ida metallis,
Dalmaticumque latus, Chalcisque vndosa resedit.
Miratur sua templa senex, miratur honores
Fœmineumque chorum, & plena sacraria diuis.
Cui super imposito parua hæc vacat ara sacello?
Aut qualem ante oculos proles Alpheia molem
Suspicit? ex summo surrecta palatia coelo
Miratur. quorum late candentia duro
Saxa adamante rigent? falluntq; cacumina sensum?
Hic te suspensum dudumque incerta mouentem
Marce, reor raptum (neque enim pia credere cuiquam
Arbitror esse nefas) liquidumque per aera vectum
Continuò ante fores aurataque limina templi
Aligeri statuisse manus, qui missus ab altâ
Affluit arce poli: ne te tua fata laterent.
Tum vero ambiguos visus per cuncta ferentem
Hærentemque animo, nec adhuc bene prima tenentem
Limina, purpureo affatus sic cœperit ore.
Quid tu suspensus premis hic vestigia? diuûm
O Cœtus aucture senex, lux fida piorum!
Ne dubita nil vana vides: tibi nuncius adsum
Sedibus æthereis, teque hic ventura docebo.
Hæc templi facies quæ marmore splendet & auro,

A Cuius adacta polo radiant fastigia Graiis
Artibus, & fuluo signis distincta metallo,
Tergeminaqne procul surgens testudine pendet,
Tercentum nitidis hinc atque hinc fulta columnis:
Cui venosa Thasos latus hoc prestruxit, & illud
Taigetusque virens, nec non cerealis Himetus.
Aspice quam variis serpant Aarota figuris
Sparsa solo: quæ vestit onyx quæ blandus Apistos
Molle rubens croceros, maculisque inspectus Ophites.
Et nomen cui flamma dedit: gyamosque thaosque
Quid carchedonios preciosaque nomina mille
Venarum confecta loquar? sacraria quanquam
B Sint hæc digna deo: multum veneraberis illis.
Te postes te summa colent fastigia, nulli
Seruiet vsque tholus plus hic: tibi tota vacabunt
Limina, post cineres defunctaque membra iacenti
Hic tibi certa quies. Age nunc tibi fata tuorum
Expediam. cetnis vacua hæc ambita vetustis
Atria porticibus, sublimis curia læuam
Degrauat? an spectas qualis consederit ordo?
Biscentum coiere senes, quos purpura vestit,
Canicies mento, & tacito venerabilis ore
Maiestas. vetus illa fuit, fuit indole talis
Curia quam doctæ quondam vidistis Athenæ:
C Vidit & intonsos talis sua Roma Quirites.
Aspice vt in medium sedeant, censere parati,
Quisque æqui rectique tenax, vt cultus in auro
Sublimisque throno sedeat velut arbiter illis,
Purpureus quem velat honos, cui candida barba
Subnixus solio tacite moderatur habenis.
En tibi quàm nullo subeat suprema tumultu
Limina patricius nec supplex ambiat ordo:
Sancta sed immoto seruet vestigia ritu.
Subter strata fori, trepidis subsellia feruent
Septa reis. iræ hic regnant, rabiesque, dolorque,
Ancipitesque metus, infandaque murmura vulgi.
D Ima tenent sontes, damnataque crimina sæuis
Suppliciis, gemitus cæcis tractæque catenæ
Insultant tenebris, quod si componere fas est
Nomina perpetuis fato debentia rebus:
Sic procul æthereis Styx sedibus atra recessit.
Infernique lacus: sic iam minus improba pœnis
Quamuis dira satis consurgunt mollius arua,
Elisiis vicina iugis. Tuque impiger adsis
Et mea digressus late hinc vestigia serua.
Hæ geminæ quarum fastigia celsa columnæ
Astra petunt, scelerum diras expendere pœnas
Aspicient sontes: toto nec maior in orbe
E Iustitiæ tum cultus erit. sed suspice qualis
Fulget apex, quantumque illi sit sideris instar
Dum procul igne micat. nec quæ subiecta recumbunt
Sint tibi tecta moræ: late hæc sine currat & illa
Porticus: & spaciis late discurrat apertis
Area. Sed postes & puluinaria diuûm
Luminibus serua. nec quas post terga relinquis
Bassanas mirare fores: sacraria pandit
Nascenti geminæ tulerint cui nomina sortes,
Nomina nunc noctis tenebris immersa, sed olim
In medium ventura diem? Iam respice quales
Virgo tenet sedes celebrat, quam rerra fretumque
F Suspiciunt, quam templa poli, quam tartara rursus
Effugiunt. eadem multùm statione propinqua
Miratur laudatque senis pia limina vatis.
Quæ procul ęquatis tollunt se frontibus vltro,
Hæc vetus, illa recens, ambæ sed virginis aræ,
Sed quæ dextra sedet, quam supplex turba fatigat
Assiduis votis, cumulatque altaria donis,
Assidet huic custos succinctus murice, palmam
Concutiens dextrâ, sublimique hospite gaudet.
His submota locis, fluctuque iniecta trisulco
Culmina prisca colet, saxoque instructa vetusto
Maurius: ignotus terris nunc Marce, sed olim

Insignem faciet pietas. fouet altera magnus
Aliger, ante polos Pontumq; & Tartara mecùm
Mente satus purâ, rerumq; ab origine primâ.
Respice vt eiectum pedibus premat aureus hostem
Victor, & examen librans stet pronus in hastam.
Sed caueas, lux fida poli, ne corruat ingens
Turris apex, feriat ve cadens per inania fulmen.
Proxima templa tenet, lapidoso infringitur imbri
Cui iuuenile caput Solymis deiectus adustis
Procubuit, moriensq; manus seruare nocentes
Vrgentis populi didicit, crimenq; leuare.
At nunc diffusi carpit pius ille cruoris
Præmia: stant aræ, nitido stant culmina cultu,
Sacrificusque chorus. sed quæ mora segnis inertes
Nos tenet? eia oculis opus est, & præpete gressu.
Huc ades, & diuûm quæ sint prope templa docebo.
Hæc quæ amplexa crucis gestat venerabile nomen
Regibus infestum Stygiis, cui nobile flauum
Præcinxit diadema caput: memorabilis olim
Multum prole sua, sed famam cultumq; perennem
Culta dabit pietas, stabit succincta ministris,
Hospicii memor antiqui, vatisque propinqui,
Martyris inde aram trinis prope fluctibus vdam
Respectans, nunc adde gradum, & vestigia retrò
Corripe, & hunc nigro læuâ qui occurrit amictu,
Atque huius dextrâ perstringas limina plantâ
Accelerans ne quære precor. sunt nomina prorsus
Nunc ignota viris: sed erunt post inclyta terris.
Collegæ secreta tui, nec tecta requiras
Quæ contra abducta se condunt fronte: per æra
Perq; graues sonitus properans atque arcta viarum,
Differtas opibus cerne hinc atque inde tabernas,
Nobilis auratâ qua semita currit ab arâ.
Nec te tantarum teneant miracula rerum:
Sed diuos mirare tuos, sedesq; beatas.
Iam tibi notus erit vicinâ sede propinquus
Cui subducta viæ non grandia templa recumbunt.
Haud procul aspicio antiquæ testudinis aurum
Quam rerum seruator habet. stat proximus illi
Exectam qui humeris pellem, ceu pallia, portat.
Non ratibus te ripa frequens, non feruida pontis
Agmina defigant, nec quas Germania diues
Explicat hinc merces, illinc sua stamina Seres.
Quin errata prius repetens tria compita retrò
Prospice bissenis sacratam fratribus ædem.
Hinc Sophiæ penetrale sacrum, campumq; virentem
Qui iacet ante fores: & quâ mox dextra recedit,
Vt virgo stet cincta rotis, irasque minaces
Negligat, & fidens solium miretur & ora,
Virginis ora suæ. prohibent hæc dira timere
Supplicia. Auxilio ternis simul excubat aris
Diua parens: hinc signa mouens victricia nati:
Tercentum inde viros, pietas quos iunxit, alitq;:
Hortanamq; manum. magni hanc tutela gigantis
Arma timere vetat. Sed quis madet vsque supremis
Fluctibus? an spectas regum hic qui ex stirpe creatus
Vt miseras contemnat opes? diademata calcet?
Cernis & inde senem diuersa in parte sedentem
Quique vtrâque manu diuina volumina versat.
Cesserit ille licet meritò tibi magna paranti
Scribere, & ingentes quisquis cantauerit actus,
Et regis monumenta pii: pòst ecce virentem
Vendicat ipsa viro dulcis facundia palmam:
Et nunc virgineum proprius iam respicit agmen.
Sed maius miratur opus, quòd ad vbera cernit
Virginis admotum cœlum qui & cuncta creauit.
Hoc stupet ille senex: non grandia tecta, nec aurum,
Seruitiumq; frequens, plenisque altaria donis.
Hoc stupet aduerso obtutu Marcellus: & oræ
Arbiter extremæ Felix, & iuncta duobus
Fusca sedens diuis nec non pia cominus vnctrix,
Flauentes resoluta comas, tergensque capillis

A Quos sine fine pedes lacrymis rigat anxia sacros.
At qui præcelsâ stat nixus turre sacerdos,
Quique altis obiecta vadis altaria seruat,
Idem olim Oebalio quà Carnica regna Timauo
Late obuersa iacent, post tè tua templa tenebit.
Nunc age & hic sæuâ insignem quem compede cernis,
Quantus erit, nunc scire nefas: sed in astra receptus
Hisque olim terris templo sacratus, & arâ
Vltro aderit, manicas nexis & dura relaxans
Vincula. Dexter abi & celeri fastigia gressu
Pontis age exsupera, nec quæ post terga relinquis
Sint tibi tesqua moræ, licet his plus fuderit auri
B Posteritas opulenta locis, quam Lydius Hermus
Voluat, & Hesperiis Tagus impiger obruat vndis,
Nec procul illa senis facies, toleratibus apta
Humanisque inuicta malis, quæ suspicit Arcton,
Extremamq; vrbis calcat miserabilis oram,
Te teneat: nec quæ circum naualia crebro
Artificum resonant pulso non atria, & vnâ
Permixtæ pueris lusu glomerante puellæ.
Sed tu quid dudum spectas? quid lumine fixo
Respicis auratam collegæ immobilis vrnam?
Iamque hinc tolle gradum, & quâ se tibi cernuus offert
Fatidicum cognosce senem, qui turris ad ima
C Accubat, & rectam mecum per operta secutus
Perq; salicta viam, duplicem properemus ad aram
Virginis hanc: placitura procis (mirabile dictu)
Lumina cui rapiet cœlo deuota volenti
Virginitas, ne offensa ruat. iam Graia Carystos
Sicanio diues meditatur dona sepulchro.
Sanctior affinis longeq; beatior ara,
Cui sacrata dabit venerabilis hostia nomen.
His dare thura focis, discreta sede ministras
Olim cernere erit: nunc densis ripa salictis
Vndique operta iacet. nec qui modo seperat isthmus
Arctior allapsam Tethin fluuialibus vndis
D Semper erit: nec cur iam desinet esse requiras;
Quin dextrum potius scopulum pes occupet. illic
Qua datur apricis statio nunc ardua mergis
Immodico stipata choro, miranda sacerdos
Nuda pedes & reste latus succincta sedebit.
Talis in aduersa famulantum cœtus arena
Per stygios gestata lacus, & flumina auerni,
Nunc nitido radiata polò crucis alma fouebit
Signa tenax. nec qui extremâ metatur in orâ
Limina, piscator quondam, nunc incola cœli
Marce tuum remoretur iter: deseruiet illi
Quamuis casta manus, multusq; altaria circum
E Stabit honos. quin ambo aduersam inuisimus oram
Fluminis? & retro scopulum per aperta remensi
Littora? deuexę facies hæc parua lacunę
Discimus, vt sedes diuis (mirabile dictu)
Vna duobus erit: reddet tamen ampla capacem
Relligio. Caput incanum barbamq; verendam
Prospice nunc vatis palmas mirantis & vlnas,
Quæ regem tetigere suum. sed discere dignum est,
Gaudeat vt lucu lætusque recumbat in vmbra
Nec semper breuis hæc quæ amplectitur area lucum,
Quum Zephyri spirant: calamis stridebit & vlna.
Mille simul radii percussas pectine telas
F Percurrent sonitu. nec quæ mox Gallia & omnis
Daunia tendebunt, lassent tot vellera dextras.
Hic quoque post geminos pontes suspectus ad auras
Qui tibi surgit apex, rueret nisi diuus ad ima
Accubet innixus lateri. seruetque vetustis
Sedibus ambiguam molem. stat proximus illi
Cui optare thronos cœli Zebedeia coniunx
Inscia fatorum nixa est. linque ocyus aram
Cœlitis, & vastos surgunt qui à fronte penates.
Nunc rerum simulachra vides: sed vera nepotes
Omnia conspicient. Hæc quæ lacrimabilis vrna
Tollitur ante oculos, gemina cum stirpe parentes

Conti-

Conteget, effigies quos torſerit impia tauri.
Corruat hic anceps uertex, qui nutat ad auras
Qua tholus hic dexter delubraque ſacra recumbunt,
Ni regat ancipitem molem teneatque ſupremæ
Virginis alma manus, ſubnixaque cominus ara.
Sed tu marmoreos poſtes limenque veuſtum
Ne nimium mirare precor: quin protinus hinc te
Proripe, & accelerans ſurgunt quæ templa propinquo
Limite, cui pateant ne ſit cognoſcere curæ.
Huc geminam ſed flecte aciem quà lenis ab Auſtro
Flectit in Heſperios ſenſim ſua flumina ſoles
Medacus, ſcopulumque ſinu curuoque meatu
Alligat implicitum: nomen vada grande madenti
Alta dabunt ripæ. Siluis nunc, Marce, coruſcis
Omnia merſa iacent: olim commercia mundi
His feruere locis, Mauroſque uidebis & Indos
Mercibus alternis inter ſe iungere dextras.
Quicquid habet rerum tellus, huc quicquid & æquor
Puppibus aduectum precio mox tranſiget orbis.
Hærebunt ripis oneraria turba carinæ,
Et vocum ambiguo reſonabunt cuncta ſuſurro,
Quid fora terna loci memorem? menſaſque beatas?
In menſiſque ingens argenti pondus & auri?
Aut quid uotiuam trepidatis ignibus aram?
Quantaque porticibus geminis ſpatiabitur umbra,
Hic vbi in extremo riparum margine mollis
Silua uiret: quicquid nunc lenior occupat alnus
Nobile marmor erit. tantum mutare ualebit
Longa dies. Surget iuxta uicinior aſtris
Pons opere inſignis, ripamque amplexus utranque
Fluminis, & cunctis calcandus gentibus olim.
Huius dextra latus claudit quæ terra ſub altis
Aggeribus, gemet Alpinis tumulata metallis.
Par onus excipient paſſim conclauia centum
His differta locis: ſed onus puto gratius illis.
Namque Arabum meſſes & odoris mercibus Indus
Horrea ſtipabunt: accumbet ditior intus
Area. portabunt procul huc ſua munera Seres,
Heſperiæque rates tepidis quod merſit ahenis
Docta Tyros, Coæque olim radioque coloque
Explicuere manus. nihil ambitioſa uetuſtas
His conferre queat. ſtabunt venalia longo
Margine riparum populo quæſita receptis
Obtulit hoſpitibus quæ myſtica dona ſacerdos,
Nec plus hic infrâ maioraue pondera rerum
Quàm ſupra æquatis ſuſpendet lancibus auri
Poſteritas. Nunc adde gradum, mecumque retrorſum
Aſpicies denſâ ſtipatas merce tabernas.
Nec noua Academiæ facies, ſacrataque diui
Limina detineant: ſed tendere longius ultrâ
Perge precor, gentiſque tuæ cognoſce futuram
Luxuriem. His menſis quarum nunc conſpicis umbram
Cernere erit, quicquid gemmarum prodiga mittit
India: quicquid opum pelago ſcrutatur Erithræo.
Nec ſua templa coli poſt hæc pius abnuet ille,
Qui ſimul accitus quæſtus odiſſe nefandos
Dicitur, & vitæ contrarius iſſe priori.
Oderit inde nefas. ſed habendi inſana cupido
Has circum ſedes adiget fœdare nepotes.
Sanctius inde procul templum ſacrabitur huic, qui
Paſtorum excipiet dotalis munera terræ
Primus ab imperio. uerùm hæc ſacraria linque,
Et quæ dextra, volens colet is qui ab Apolline nomen
Tàm verum quàm grande feret: Iam comminùs ecce
Poſt geminos fluctus pandunt ſe limina Pauli,
Limina quæ uultu ſtrictoque tuebitur enſe
Ille ſenex, magno totum qui concutit orbem
Eloquio, monſtratque viam quæ mittit ad aſtra.
Inde erat vnda triplex, inflexaque ſemita nobis
Exſuperanda prius quàm relligioſa paterent
Templa Syri, cui ni permiſſum cernere coràm
Traiectumque latus ferro contingere dextrâ,

A Quod ſibi certa ſalus Stygiis remeaſſet ab undis,
Credere non potuit. ſed qua ſe dextera nobis
Area diffundit breuior uia ducit ad umbram
Frondentis luci: luco hoc gaudebit & arâ
Inter cœlicolas non vltima fama, decuſque,
Si quando ad vitæ ſuperas emerſerit auras.
Sed famæ maiora manent momenta ſedentem
Limite in aduerſo, ritus & iura parantem
Scribere ſupremis pacatæ ciuibus aulæ.
Altius hic alius Lunam tranſcendit & aſtra
E regione ſedens: magnæ alitis inſtar in auras
Nititur æthereas, & ſidera uerberat alis.
B In læuam nunc flecte oculos, nec diſcere tentes
Cui ſacer hic fuerit limes, quem contegit ulua.
Multa latent quæ longa dies poſt deteget. at tu
Hanc cœlo eductam molem, lateque uagantem
Suſpice, & ingentes maneat quàm pulchra nepotes
Relligio iam ſcire potes. venerabile nomen
Virginis hærebit templo: iam cernere fas eſt
Sacrorum qui cultus erit, quàm denſus ad aram
Seruiet vſque chorus. Sed tu per cuncta uagari
Deſine luminibus, nec ditia Mauſolæa
Te teneant, paſſim radiant quæ marmore & auro:
Nec quæ porticibus vacuis bina atria currunt,
C Pontificis qua tecta ſenis ſecreta recumbunt.
Quin age, & anguſtâ digreſſus virginis æde
Hunc mecum mirare uirum, quem Gallica veſtit
Penula, & innixum baculo domat ulcus aperti
Inguinis. hic terris olim, mox vrbe uagatus
Inter odoratas ſyluas, opulentaque dona
Perpetuò contentus aget. nunc protinus ecce
Fluctibus incumbit geminis, cui Græcia nomen,
Cui tellus hæc templa dabit, iam reſpice contra,
Qualis virgo ſedet ſæuum preſſura draconem?
Sed nec uirgo ferox dudum properantibus obſtet:
Quin per aperta ſoli diuæ veniamus ad ædem,
D Sacrificumque chorum, mollis cui Syria, & ingens
Detulit extremo nomen Carmelus ab ortu.
Contiguas nunc præter aquas, quâ ſemita rectum
Monſtrat iter molire gradum (non pauca ſuperſunt)
Et quâ trigeminus ſe fundit in æquora fluctus
Siſte pedem: vultuque nouo poſtrema tenentem
Culmina proſpecta. noſtri hæc illa hoſpita regis
Quæ, ſimul admonita eſt uitæ melioris, abegit
Dulce miniſterium. caſtis nunc ſepta puellis
Læta ſedet, luditque choro: miraberis, olim
Retia mille vagis pendentia pontibus, hic quâ
Explicat extrema curſum via mollis in orâ.
E Baretis ſed templa ſenis quæ proxima ſurgunt
Pontibus, & pueri quam dux habet aliger aram
Poſſe procul ſpectare ſatis. Nunc aſpice dira
Supplicia & iuuenem inſontem poſt terga reuinctum,
Telorum quem ſpiſſa ſeges confixa per artus
Texerit. aſt illi pietas immenſa reponet
Præmia. reſpondet contra ſed notior Auſtro
Ara uetus, Latiæ hic artis ſunt tecta, foreſque
Veſte ſacra Latius cuſtos: per cætera Graius.
Solis ad æſtiuos ortus pia limina diuis
Omnibus hæc ſtatuet uicinis ſedibus olim
Poſtera relligio, ſacriſque operabitur agmen
F Virgineum. ſed qua tellus procedit ad Euros
Conſurgent geminæ ſedes, hæc uerget in Arctos
Illa Notum: ſimilis facies ambabus & ætas.
Sed cultus non vnus erit: comes ille ſupremi
Regis at hic martyr: cœlo ſed dignus uterque.
Haud nunc ſcire licet, ſed tempora longa recludent
Quis ſit in extremæ latitans qui margine ripæ
Perſonam ſub ueſte tegit, mitramque iacentem
Luget, & ignotæ miſerabilis aſſidet aræ.
Sed melius ſperare licet ne indulge dolori
Chare ſenex: iam iam tutâ tibi linter in undâ eſt
En tibi ſacra cohors, quamuis ignobilis adſis,

Expedit hospitium pelagi dum sæua remittat
Tempestas: aderunt placidi sine turbine soles.
Littore in aduerso quâ plurima vergit in austrum
Insula, cernere erit nostri qui nomina regis
Marce ferant: contra paucis comitata sedebit
Virginibus princeps, Latiis quæ in montibus ultrò
Supplicia expendet, trinæ dum lucis amore
Prodere non dubitat sancti commercia cultus.
Martyr erit, qui templa colit vicina sed undis
Hoc discreta solo: diuo (quis crederet?) olim
Omnibus huc annis veniet tuus ille senatus
Gratatum, populusque frequens. quòd turbine sæuo
Sit patriæ seruatus honos, armisque retenta
Libertas. festâ patietur luce reuinctus
Medoacus sua terga premi: Nunc aspice quali
Septa choro radiet viridi lux alma recessu.
Sed tu quid circum lustras naualia & altis
Horrea culminibus? quin hanc quæ læua recumbit
Miraris sedem Latii pastoris, & aram
Cui trinus præsedit honos, triplexque potestas.
Hoc caput extremum, volucres quâ currit in Euros
Insula, veliuolæ rostrum quæ imitata carinæ est,
Perferet impositam molem: limosa refusis
Obruta nunc vndis vluâque immersa palustri
Hinc atque inde iacet, plantâ calcabitur olim
Humidus hybernam scopulus qui suspicit Arcton
Omnia feruebunt densis hinc puppibus. inde
Qua Notus vsque ruit salis horrea vasta patebunt,
Fors & multa dabit terræ post copia nomen.
Quæ contra ingenti tellus tibi curua recessu
Obiicitur, sua sacra colet diuosque chorosque.
Aemula nunc certe reparantis cornua lunæ:

A Ast urbis post instar erit: quam vincere cursu
Aut æquare uolet, ni mox pius armiger illi
Vectus equo infestam venienti intenderit hastam,
Hic tibi sacrorum cultus, teque inclyta circum
Centum cœlicolæ seruabunt tecta piosque,
Rite sibi iam quisque choros, sibi quisque ministros.
Nec minor alter honos venturaque gloria rerum.
Nam tuus hic pelagi populus regnator, & idem
Terrarum placidus rector censebitur auro
Fluctibus Hesperiis & Lydo ditior hermo.
Regia quod Crœsi cœpit, quod Persica regum
Gaza vetus, quicquid uicto mox abstulit orbi
B Roma ferox, vni genti pia fata reponent.
Diues erit rerum populus, diuesque senatus,
Inque togâ duplex patriâ spectabitur ordo.
Omnibus vnus erit cultus, ius omnibus vnum.
Hæc modò discrimen fugient: at cœtera cuique
Instruet affectus sumptusque oblita cupido.
Iustitiæ sed cura tenax, nec paruus honesti
Gentis amor: facies candens, flauusque capillus.
Dulcia congressu, & tacitæ commercia linguæ.
Hæc te fata manent: atque his lætabere regnis
Fortunate senex. veniet labentibus annis
Certa dies, quâ cuncta tibi quæ insomnia monstrant
C Ipse uidens spectes templo sublimis ab alto.
Nunc spe lætus abi, meritisque hæc omnia firma.
Dixit: & in tenues auras lux illa recessit,
In sedes abitura suas. Tu protinùs ortâ
Iam luce excuteris somno, numenque precatus
Rite secundaret uisus. nec plura moratus
Surgis, & accelerans sequeris pia iussa magistri.

MARCI ANTONII SABELLICI DE VETVSTATE AQVILEIÆ LIBER PRIMVS,

VNDE AVSPICATVS EST HISTORIAM.

PROOEMIVM.

TSI ex omni scriptorum numero, qui sunt, aut vnquam fuerunt, nullus (vti ego existimo) aut certe quam paucissimi reperti sunt, qui quum ad scribendum accesserint, non sua in primis laudi consultum voluerint (Neq; mirũ: Nemo est enim, qui non naturali quadam laudis cupiditate teneatur) Tantum tamen abest, aut ipse hâc viâ mihi laudẽ aliquam quæsiuerim, quum in hac temporum nouitate vberrimam scribentibus materiã propositam esse cernerem, in qua quantumuis eminens ingenium cum laude exerceri potuisset, ad obscuram (vt multis videbitur) ac penè ignobilem historiam animum adiecerim. Quippe qui Aquileiensis patriæ, quæ (vt Plinio placet) quota Venetæ terræ portio est, situm atque res ab antiquissimis temporibus ad hunc diem in ea gestas scribere constitui: rem quis non videt ipso nomine facilem ac prope inutilem? altiùs verò inspicientibus arduitatis plenam ac longe vtilissimam. Quod quum ita sit, certò scio non defuturos, qui nostros hos commentarios vix benè inspectos damnare incipiant, ac minimè dignos, quos legi oporteat, iudicent:

D *quandoquidem humilem, sordidam & (vt dicam) ineptam contineant historiam: quam cognoscere velle præter patrianos ipsos nullius hominum intersit. Poteram (video) ita illis occurrere, haud nouo exemplo a me factum quod vnius prouinciæ res situmq; scribere sum aggressus: quum & Græci & Latini viri admodum illustres id plærique factitarunt. quo factum est, vt & res ipsa Chorographia, & hi qui in eo scribendi genere versati sunt Chorographi nominentur: quod minimè receptum esset, nisi huiusmodi*
E *scribendi ratio cũ Geographiæ laude aliquid coniunctũ haberet. Sed alia certe rõ est, quâ eos ab omni molestia liberamus. Siquidem nulli præterquam patriæ incolis nostro hoc instituto gratificari volumus, imprimisque Vtinensibus ipsis: quorum ciuitas quum de me optime merita esset, videremque in eâ nonnullos magni ingenii viros, de origine vrbis huius sollicitè quærere solere, eamque vt multa alia ad antiquitatem patriæ attinentia in dubium trahere, visus sum mihi non officiosè tantum, sed piè (vt sic dicam) facere, si monumenta patriæ diligenter conquisita in vnum*

vnum collegissem, effecissemque vt non solum Vtinen- A
ses ipsi, sed alii quoque eorum causa haberent, velut spe-
culum quoddam, in quo totius patriæ faciem rerumque
in ea gestarum seriem intuerentur. Quisquis igitur
in hos nostros commentarios quandoque inciderit, &
monitum eum & rogatum volo, vt aut ab illorum le-
ctione abstineat, si sua non interesse cognouerit: aut si
legere inceperit perlegat. Multa in illis fortasse inueniet,
quæ, ex secretiore veterum & recentium scriptorum
penu eruta, haud indigna scitu existimet. Sed alii vi-
derint quo studio sint hanc nostram lucubrationem ex- B
cepturi. Ego, quod me attinet, omnia quæ volui me
consecutum putabo, si quæ summa fide & diligentia
scripsero, illi apud quos gratiam inire volumus, proba-
uerint. Sed iam ad propositam descriptionem acceda-
mus, quam mox ab ipsis patriæ finibus auspicabimur:
si prius illud legentibus testatum reliquerimus, ex
pluribus nominibus, quæ terra hæc sortita est (Nam
& Forum Iulium dicitur, & Carniam quoque
dici posse non inficior, quod & Plinius & Ptole- C
meus testantur) me libentius nomen illud vsurpatu-
rum, quod vulgus tenet: vt quicquid id terræ est: de
qua dicturi sumus, cum ipsis incolis Patriam no-
minemus.

HAbet itaque Patria ipsa (vt ab eius finibus or-
diamur) à meridie eam partem Adriatici si-
nus, quæ est inter Timaui & Liquentiæ ostia: ad or-
tum Istriam & Iapidiam. vtraque ad Illyricum
attinet. Nunc partem illam Istriæ, quæ est iuxta D
eruptionem Timaui, Chersum vocant: & reliquum,
quod Iapidiæ est, magisque ad ortum solstitialem ver-
git Carniam. A septentrione Alpibus terminatur,
quæ olim ad Noricum attinebant. nunc confusis o-
mnibus Germaniæ tribuuntur. Ab occasu partim
Bellunensi, partim Taruisino agro vsque ad Liquen-
tiæ ostium cingitur. Talem igitur ad maiorem in-
tellectum in mediterraneis lineam imaginemur, quæ
ab ostio Timaui producta per Tribusam amnem, &
citeriores Iapidiæ fines ad Alpes extendatur: hinc per E
Alpes ipsas præter Ponteuiam & exteriora montana
Carniæ loca in Cadubrinos exeat. Inde vero per Bel-
lunenses & Taruisinos fines, in ostium Liquentiæ ex-
currat. Patet autem patria circuitu stadiorum
circiter duum millium: longitudine vero quingen-
torum vigintiocto linea à Ponteuia per Vensonum,
Vtinum, & Portum Gruarium ad mare extensa.
Latitudo quidem ipsa, quæ lineam habet ab eruptione
Timaui in mare per montem Falconem & Aqui-
leiam, Sacilium vsque, quingenta & amplius con- F
tinet stadia. Sed ad propositam singulorum loco-
rum expositionem transeamus. Quæ vt aliquan-
to lucidior sit vniuersam patriam in tres regiones di-
uidimus: quæ à meridie ad septentrionem porrecta his
limitibus perscribuntur. inter Liquentiam & Tilia-
uentum flumina primam omnium constituimus. Huic
proximam à Tiliauento ad Natisonem. Nouissi-
mam à Natisone ad Timauum. NVNC *de prima*
illa dicere incipiamus. Maritima pars primæ re-
gionis habet ad occasum Liquentiæ fluminis ostium,
Oritur autem Liquentia non longè à Pulcinico, plu-
ribus fontibus eodem fermè loco scatentibus. sunt qui
ex lacu Bellunensis agri quem domus stultè appellant,
per subterraneos meatus huc fluere credant. Pli-
nius ex Opiterginis montibus (quod miror) eum ca-
dere tradidit: quum Opitergii fines quam longissimè
hinc absint. Non longe autem ab Liquentiæ ortu
fons vberrimus erumpit tanto aquarum impetu, vt
quadrifido fluuio quaternis molarum rotis illico de-
seruiat. eo accepto fit Liquentia nauigabilis. Qui
sexcenta & amplius stadia per aperta & palustria loca
emensus, lenissimo tandem fluuio in mare euoluitur.
Post Liquentiæ ostium Caprulanæ paludes occurrunt:
quarum eruptio commodissimi portus vicem naui-
gantibus exhibet. Caprulæ ciuitas, portus Capru-
lanus quem Limen amnis efficit. Ligugnanæ por-
tus seu Basilicæ Tiliauenti ostium, primæ regionis
terminus. Mediterranea descriptio ita se habet.
Concordia Romanorum olim colonia, nunc præter
ædem, quæ diuo Stephano est sacra, & quam pau-
cissima tuguria, omnia fermè solo æquata sunt. Por-
tus Gruarius, quem Limen amnis perfluit, semiem-
porium patriæ hoc tempore, ob Venetarum Germa-
nicarumque mercium frequentem illuc conuectatio-
nem. Corduacum, Oppidum sancti viti, Abbatia
Sextii, Brunauacca, Seruarotium, Fratrina, Mo-
ctia iuxta Liquentiam, Brognaria & ipsa in Liquen-
tiæ ripa, Portus Naonis, Spilimbergum Tiliauento
incubans, Valuason, Porlilium, Sacilium amœnissi-
mo Liquentiæ fluuio cinctum, Campa in vlteriore
ripa fluminis. sed patrianæ ditionis Pulcinicum non
longè à Liquentiæ fontibus, vt diximus. Auianum,
Maniacum, montibus accubans inter Medunam
& Cilinam impetuosissimos torrentes, ac tam vasti in-
crementi, vt ad mille & amplius passus patentem al-
ueum nonnunquam præcipiti inundatione impleant.
Medunum, Topium, Fanum, Castrum nouum, Pin-
sanum ad radices montium Tiliauento proximum.
Locus satis sua natura: sed longè magis Sauorgnanæ fa-
miliæ (cuius ditionis est) in primisque Nicolai equitis
viri præstantis ingenii cura & diligentia munitissimus.
Non procul hinc in ripa fluminis Osopium, eiusdem
ditionis, viuo saxo impositum. Reliquum regionis hu-
ius montani Carni obtinent: qui locorum quos inco-
lunt sterilitate pecuariam potius quam agriculturam
exercent. habitant vicatim pulte vulgo & lacticiniis
victitantes. Et hæc de prima regione. Nunc ad eius, quæ
huic proxima est descriptionem transeamus. De qua
antequam dicere incipiam pauca de Tiliauenti flumi-
nis ortu & eius cursu referam. Labitur Tiliauentum
ipsum ex Alpibus ab occasu solstitiali ad meridiem il-
lico deflectens. Maurum montem appellant, in quo o-
ritur, plures ignobiles amnes se illi per alpes currenti in-
sinuant: quorum Fella notissimus est, qui è Ponteuiæ
montibus labitur. vbi Alpium angustias euasit, Ledram
accipit, qui in Glemonensi agro oritur. Nec multo post
Melonem, quem Cauacii lacus efficit. Inde Varianum:
hũc accolæ corrupto nomine Varmum vocant. molliore
inde fluuio in mare elabitur septingenta quinquaginta
ab ipso fonte dimensum stadia. Plinius duplex Tilia-

u[illegible] nominat, maius minusq;. De minore illo nihil compertum habeo. Nec video quid auctor alioquin grauissimus sibi voluerit cum duobus Tiliauentis. quãdo ne vllus quidem fluuius huic proximus, aut naturâ similis extet, de quo illum locutum suspicari possimus. Est autem Tiliauentum, de quo noticiam habemus, omnium non patriæ tantum, sed Venetæ oræ fluminum discriminosissimum ac transitu difficilimum. Nam cùm aqua vim vehat ingentem, raro tamen nauis patiens est: quia nullis coercitus ripis pluribus simul, neq; iisdem alueis, fluens, noua semper vada nouosque gurgites facit, & ob eam rem pedibus vadanti periculosum. Post Tiliauenti ostium Lignani portus nobilissimus, quem Stella fluuius efficit: Maranicarum lacunarum eruptio, Alsæ fluminis ostium, Natisonis ostium secundæ regionis terminus. Per Natisonem (Nam de mediterraneis hinc dicendum est) ad sexaginta stadia Aquileiam, olim emporium, ex Istria Illyricas gentes subuehi solitas scribit Strabo. Plinius quoque Natisonem cum Turro Aquileiam perfluere tradidit. Cum plane constet Natisonẽ quattuor & viginti stadiis longè ab Aquileia currere. Siquidem Turro admixtus in Sontium amnem elabitur: nomenque porro amittit. Illud quoque mirari soleo, eundem Plinium, Ptolemæum atque alios complures de Natisonis ostio mentionem fecisse: de Sontio autem neque illos, neque veterum scriptorum quempiam (quod sciam) quicquam tradidisse. Ego, quod ad priorem illam dubitationem attinet, aut diuerso tunc alueo Natisonem fluxisse crediderim (quod facile fieri potuit) vt Aquileiam perstringeret, & sic illa quoque posterior dubitatio tolleretur: aut Plinium, Strabonem, & reliquos æquiuocatione nominum Natisonis & Natissæ deceptos. Nam amnis qui Aquileiam perfluit, Natissa dicitur diuerso fonte & ostio à Natisone fluens. Non desunt qui dicant, Natissam amnem paululum supra Aquileiam ortum habentem ex Natisone subterraneis cuniculis initium trahere: qui magis mihi diuinare videntur, quam veri quicquam simile afferre. Cæterum illud quoque suspicari libet, Natisonem ipsum Sontio secum mixto nomen olim abstulisse, vt qui nunc post confluentem Sontius dicitur, diuersa tum ratione Natiso diceretur. Sed de his hactenus. De Aquileia, quæ proxima est, dicamus. Eam Romani condidêre incumbentibus barbaris (vt Strabo ait) impositam: Verum siue Romani nominis splendore ita contigerit, siue potius ciuium virtute & concordia, quibus ciuitates magnopere coalescunt, siue (quod fieri potuit) ipsa loci oportunitate, satis constat procedente tempore adeò opibus & fama floruisse, vt non propinquis tantum sed remotioribus etiam locis fulgore sui nominis tenebras induxerit. Id argumento est, quòd omnis fermè ora, quæ nunc finibus patriæ continetur, ab ipsius vrbis nomine Aquileia fuerit nominata. Extant præterea multa ad hunc diem in ea vrbe monimenta, publicæ viæ magnificè & sumptuosè stratæ, pauimenta, aquæ ductus, sepulchra, ac pleraque huiusmodi alia, quibus amplitudo eximiusque eius vrbis apparatus facilè declaratur. Sed de origine & excidio ipsius multa in eo poemate dixi, quod de origine Hunnii heroico carmine scripsimus: ac cum locus postulabit multa quoque dicemus. Nunc ruinis pene obruta est. superest tantum antiquissimum fanum diuæ virgini sacrum, satis opulentum ac vetusta præditum religione, cum numeroso clero & patriarchica sede. Sunt illi circumiectæ domus nonnullæ, quas partim Canonici, qui illic hiberno tempore diuinis rebus operantur, satis sumptuosè instaurarunt, partim coloni & piscatores quam paucissimi, qui ne ipsa quidem æstiui cœli intemperie ob inopiam inde pelli potuêre. Non longe ab Aquileia Strasolidum, Ceruiani insula, quam Rouedula; Amphora, Alsa (quam corrupto nomine accolæ Ausam dicunt) & Maranicæ paludes faciunt. Castellum Porpeti areæ Sauorgnanæ ditionis locus munitissimus: quippe qui olim Sigismundum Imperatorem longa obsidione fatigarit: nec tamẽ expugnari potuerit. Stella fluuius ex parte amœnissimis aquis castellum ipsum alluit. Optimi in eo temuli capiuntur. Maranum paludibus vndique circundatum: Varianum duplex superius & inferius, à proximo flumine vtrunque (vt puto) dictum: Belgradum, Quadriuium, Hunnium caput & metropolis (vt sic dicam) patriæ: Eius arcem (vt fama est) Hunni Attilam regem in Italiam secuti condidere: quam ob rem Hunnium potius quam Vtinum dicendum affirmauerim. Non desunt, qui Vtinum Pannonica lingua affer huc, significare velint, alludentes ad ipsam arcis conditionem: quod ego à plerisq; eius linguæ peritis sciscitatus, haud quanquã ita esse comperi. Siue igitur id sit, quod vulgus tenet, siue, quod verisimilius est, id quod diximus, satis constans fama est arcem ipsam a barbaris militari opere congestam. Quanquam non negarim, tum primùm tumulum aliquem natiuum fuisse, illi quem communiuerint. Nam seu ab illis, seu (quod magis credo) à recentioribus mœnia, quæ extant, summo tumulo imposita fuerint, nullo pacto id fieri potuisset, nisi tanta moles stabili firmoq; solo fundata esset. Sed de Hunnii origine plura suo loco dicemus. Nunc pauca de eius situ: & ciuitatis statu subiiciam. Sedet Hunnium in medio ferme patriæ suæ loco, satis amœno, non palustri, non montoso, duplici murorum ambitu cinctum, exteriore circuitu vigintiocto stadiorum: interiore verò circiter decem, Hunc ipsum interiorem pars Turri fluminis ambit: exteriorem illum profundissima fossa Ioannis Hemi prætoris curâ annuo totius patriæ labore facta, vti breui epigrammate testati sumus: quod duabus marmoreis tabulis Vtinenses publicè incidendum curarunt, quarum vna iuxta portam, quæ ad Danielem ducit, altera supra pontem suburbii Glemonæ affixa est. Mœnibus ipsis vndique amœnissima prædia adiacent, Vitiferis arbustis, & sationibus comparata. Prædia patentes campi excipiunt, & ad pabula animalium & ad pasturam idonei: quippe qui vim fœni ingentem, tùm Vtinensibus, tùm circumiectis villis suggerant. Redeo ad apparatum vrbis: in cuius medio arx eminens, velut specula quædam erigitur, cuius prospectus in vniuersam patriam extenditur. Accubat arci ad meridiem noua porticus, cum patenti areâ, è regione cuius magnificentissimum forum attollitur, columnis marmoreis, pulchroque pauimento ornatum: à fronte autem fori huius, mercatum vetus, nec procul hinc

hinc & nouum: vtrunque tabernis & officinis vndique circundatum. Grandia deinde templa, collegia complura, & sanctitate & religione prædita. transeo formosa mœnia, turres, perspicuumque portarum apparatum, venustatem, & amplitudinem priuatarum ædium, viarum & locorum omnium decorem, mirificam puteorum quorundam altitudinem in ipsa pene tartara, (vt poetico vtar verbo) tendentium, vnde æstiuo tempore gelidissimæ saluberrimæque hauriuntur aquæ. Et, ne ambitiosè facere videar, prætereo reliqua loci ornamenta: quæ singula si ordine enarrare B *pergam, non esset opus ad explendum libelli modum reliqua ad institutam patriæ descriptionem pertinentia consectari. Breuiter igitur ad ea, quæ dicenda sunt transeamus. Butrium stadiis quadraginta ab Vtino locus & vino Rosaciensi æmulo & eximiæ vetustatis vestigio nobilis. Ciuidatum, Natiso prærupto & confragoso alueo intersecat. Oppidum, inter reliqua, patriæ vetustate insigne. Liberet suspicari Forumiulium id esse, quod Ptolemeus post Aquileiam & Concordiam inter mediterraneas Carnorum vrbes nume-* C *rat, nisi nunc quoque extarent antiquissimi oppidi vestigia in montanis Carnis: quem locum proximi incolæ Iulium vocant. Quanquam Plinius Carnicum Iulium appellat & non Forumiulium illud in montibus situm: vt fieri possit, Iulium diuersum oppidum fuisse à Foroiulio: quod illud in Alpibus, hoc verò ad radices montium sederit. Post Ciuidatum Zuccum occurrit montibus accubans, Atimi, Sauorgnanum à Sigismundo Imperatore euersum, Tricesimum, Fontana bona. Brachiachum, Cirignochium (ditionem* D *loci Detalmus Cirignochius Iureconsultus, vir facundissimus habet) Phaganea, Morucium, Villa alta, Archanum, Sancti Danielis oppidum, Pera, Caporiacum, Coloretum, Tercentum, Turro amni incubans (cuius fontes proximo loco Illyricæ gentes accolunt) Pampergum, Arthenea frequens vcius, Bugia ruinis obruta, Glemona ad radices montium, Vesonum Tiliauento proximum, Tulmetium montanæ Carniæ caput tria milia passuum à Iulio Carnico distans. Non procul hinc mons arduus & ascensu difficillimus* E *est, eum Crucis vocant: vbi medio firme ascensu prærupta rupes occurrit cum calle angustissimo militari opere munito, vt ex vetustissimo epigrammate præcipiti saxo sculpto, sed magna ex parte ob vetustatem abolito, datur intelligi. eius principium huiusmodi est: C. Iulius Cæsar. Reliqua tùm loci asperitate, tùm vetustate, vt dixi, legi nequeunt. Inter montem hunc, & Tulmentium (cuius proxime mentionem fecimus) Moscardus labitur miræ rapacitatis fluuius: cuius alueo saxa instar doliorum præcipiti gurgite rotantur* F *modo in summo extantia, mox sese ad imum deprimentia. Haud procul hinc in ipsis Alpium angustiis castellum munitissimum, quod Clusiam vocant. hic Italiæ claustra. Paululum infrà in eadem conualle abbatia illustris, quæ Motii dicitur. Reliqui secundæ huius regionis incolæ Alpes tenent pasturæ potius quàm agriculturæ ob soli sterilitatem studentes. Superest vt de tertia regione dicamus: quam Natisone & Timauo fluminibus terminauimus: sed antequam de ea dicere*

incipiam, pauca de Natisonis ortu nobis sunt altius repetenda. Oritur Natiso in Alpibus ad occasum solstitialem, atque stadia circiter octoginta ad ortum decurrit: hinc ad brumalem occasum flectitur Ciuidatum vsque centum viginti stadia super octoginta illa emensus. hinc Manzanum vsque stadiis octo & quadraginta progressus: atque paulùm infrà glareoso alueo arescit ita ambiguo fluuio ad stadia octoginta lapsus Sontio amni miscetur. Labitur autem Sontius ex alpibus iuxta Cranium: primùmque à septentrione ad occasum brumalem per abruta loca & arcta adeo compressus, & præceps fluit, vt ne feris quidem centum viginti stadiorum spacio vadari possit. Inde ad stadia quadraginta per Pletianam vallem non sine incremento decurrit: mox in confragosas angustias rursus deiectus totidem & amplius stadia emensus prope Caporetum ponte longitudine pedum sexaginta vnoque fornice vtramque fluminis ripam amplexo iungitur. hinc elapsus per Caporetanam vallem pene vbique vadabilis stadia circiter octoginta aliquanto minus decurrit. Ad exitum vallis Tulminium occurrit, vbi illi Tulminia miscetur. Cæterum locorum angustiis tertio depressus Hidram amnem accipit, atque interim stadiis circiter octoginta progressus canalem, quam Ronciniam cognominant, illabitur. hic quoque ponte tribus fornicibus erecto iungitur: vbi Goricianus comes nouam turrem superiorib. annis erexit. Inde vero per arctissimas conualles præcipitatus potius quàm lapsus è regione Goriciæ ponte eminentissimo nectitur: eoque ipso ligneo tribus lapideis pilis imposito. Demùm molliore fluuio quadraginta duobus stadiis prolapsus Vipauum accipit, atque nauigabilis factus post centum quadraginta quattuor stadia miti alueo in mare euoluitur. Post Sontii, siue (vt veteres scribunt) Natisonis ostium Gradus insula continêti pxima, patriarchica olim sedes: Monsfalco mari incubans cum balneis saluberrimarum aquarum: Timaui ostium cum parua è regione insula, cuius fontes cum maris æstu crescere & decrescere solitos scribit Plinius. Ortus autem Timaui ex finibus Iapidiæ est, quod Cranium nominari diximus. Verum non longe à fontibus progressus in proximum cuniculũ quasi manu factum præcipitatur atque ita absorptus, diuque per subterraneos meatus lapsus tandem iuxta mare viuo saxo nouem, vt Maro tradidit, vt autem Strabo & Martialis, septem fontibus erumpit, continuoq; nauigabili fluuio in mare euoluitur. Sed de Timauo proximo libro copiosius dicemus. Nunc ad reliqua transeamus. Ad ripam Sontii noua ciuitas, quam Hemopolim vocant, cum Sontiaca munitione: eam equestri oratione complexi poema ipsum Sontiacam munitionem inscripsimus. Goricia: Cromo, loco edito situs: Medeæ mons, vitibus consitus (de hoc quoque paulo post dicemus) Rosacium vini præstantia Falerno & vniuersæ Campaniæ æmulum: Mossa: Licinii vertex: Tulminium amœnissimis fluminibus irriguũ. Porta pleciana, cum vestigio vetustissimæ munitionis incumbentibus barbaris opposita. Hæc firme sunt quæ de situ: fluminibus: oppidis: & cæteris patriæ locis à me tradi potuere. Siquid vero prætermissum est, de quo dici oportuisset; non fraudi, aut incuriæ mihi detur (nam

prater catera fidem ac diligentiam tota hac nostra lucubratione mihi constare volui) sed rei potius difficultate id factum videri cupio. Quippe qui ob locorum inscitiam non vna coactus fuerim inueniendi vti ratione: sed aliqua ex veteri lectione acceperim, multa per me explorauerim, plura vero ex ipsis incolis situs & locorum patria non ignaris cognouerim. Quibus cum non eo inficias me in aliquibus falli potuisse. Sed quid hoc? Nemo (vt arbitror) ad hunc diem repertus est, cui in hoc scribendi genere perfecta & inoffensa (vt ita dicam) ratio constiterit. Nunc quod reliquum est, pauca in vniuersum de ipsa patria subiiciamus. Quibus primi huius libelli modus expleatur. Est itaque patria ipsius facies quadrifariam diuisa: in paludes qua mari adiacent, planiciem, colles, & montes. Paludes pascua prabent, aucupia, & venationes nonnullas: piscationibus quoq; se diuersis locis non incommodas exhibent. planicies qua his adiacet, partim caduas sylua habet (vnde vis ingens lignorum & ad naualem & domesticum vsum Venetias conuehitur) partim nudos campos pastura & pabulis animalium accommodos: catera arbustis vitiferis, & omnium firme felicium arborum genere consita. sationib. quoq; diligenti cultu ab agricolis comparantur. Colles & ipsi vitibus frugiferisque arboribus consiti, longè aliis suauiore exhibent vina. ea pracipue Germani Transalpinarum mercium commutatione appetunt. Montes pascua non infœcunda prabent: quo fit vt passim ipsi montium incola pecuaria studeant. hinc non modica carnium, casei, & domesticarum pellium copia in propinquas vrbes conuehitur: teretium praterea arborum, ad antennarum & malorum naualium vsum, vis ingens, tabula, trabes, tigna, & multa huiusmodi alia ad adium adificationem accommodata, non in proximas tantum, sed remotissimas quoque oras deferuntur. INGENIVM, mores, & cultus hominum pro locorum diuersitate varii. Alpium incolis stupida versutia ac feritas: & iccirco perniciosior. Mediam patriam tenentibus ingenium longe mitius, mores faciliores, & vrbica quadam peneque affectata viuendi elegantia. Maritimis gentibus vigor quidam, & natura ad omne facinus promptior: sed qua non careat leuitatis vitio. Capillus flauus promiscue maribus & fœminis, color candidus, mediocris statura, sermo varius, ciuibus & oppidicis prudens & accuratus, & Veneto assimilis. rusticis semibarbarus: quippe qui plures, & omnes firmè peregrinas sonet linguas. Spectaculis & choreis libenter coeunt: cœlum ipsum clementissimum inter montes & maritima loca: In his, vt assolet aliquanto grauius, in illis verò ob Alpium vicinitatem frigidissimum.

MARCI ANTONII SABELLICI, LIBER SECVNDVS, QVI PATRIAE VETVSTAS INSCRIBITVR.

INstituti operis ordo postulat, vt vbi de situ patria abundè diximus, de rebus in eâ gestis dicere incipiamus. Quod quidem facillimum factu videri posset, si eorum vestigiis insisteremus, qui ad hunc diem de antiquitate ipsius terra aliquid memoria prodidere: quippe qui ab Aquileiensis Ecclesia constitutione, aut paululùm suprà scribendi sumpserint exordium. Ego ne protritâ & quasi vulgari (vt sic dicam) viâ videar ingressus, longè altius patria monumenta repetere institui. nec id facere sum ausus, quòd me eâ ratione res vetustissimas complecti posse confidam, quâ scriptores longè recentiora secuti complexi sunt. Illi enim propinquitate temporum, ac proinde materiam ipsam quasi oculis subiectam habentes, eam lucem, in quâ versati sunt, suis rebus facilè reliquêre. nos verò rem longe difficiliorem aggressi ea in ordinem redigere conabimur, qua ex omnium pene memoriâ exciderunt. Nam partim vetustate ipsâ, partim veterum scriptorum defectu, qui non sine magna Latina lingua iacturâ interiere, accidit vt quàm paucissima ex illis, qua supra ea tempora in hoc Italia recessu euenerunt, ad nostram peruenerint memoriam. Sed ego illa ipsâ diuersis (verum non multis) scriptoribus sparsim obseruata, eo quo potero ordine in vnum colligam, & quasi ex pluribus disiectis & dissipatis membris corpus vnum conficiam. Erit (quis nescit) illud ipsum informe: sed esto, dùm ne obtrectatores quidem ipsi (nisi apertè maligni videri velint) non negauerint satius esse id facere, quàm rem pati tantam in tenebris iacere. Et ne longiores simus, hinc enarrare incipiam, quis fuerit antiquissimus patria huius status, & quibus peregrinarum gentium motibus indigena ipsi (si Carni indigena fuere) sollicitari cœperint. sed priusquam de his dicam, ostendam breuiter: vnde acciderit quod prater cateras Italia oras, hæc vna firmè semper Barbaricos motus prima exceperit.

ITaliam deciâ regione (cuius patriâ hac includitur) vnum ex tribus Europa promontoriis Strabo esse ait. atque id quidem scitè: nam vndique ferme mari Italia abluitur, prater quàm à septentrione. quâ parte natura illam velut vallo quodam insuperabili Alpibus pramuniuit. Eius forma est (vt quidam tradunt) querno folio assimilis: quam Appenninus mons in hunc modum discriminat. Ab Alpibus, quibus supra Massiliam (vt Polybius tradit) iunguntur eius iuga, profecta in Liguriam excurrunt: inde vbi Anconem vsq; processere ad Adriaticum se inclinantia, in Garganum montem exeunt. Demum ad meridiem progressa in Leucopetra dextro Italia cornu finem habent. Cum ita sit, vt Italia longitudo in Apennini dorsum consurgat: non video cur peninsula, aut quid aliud potius quàm promontorium dici possit. Caterum alluitur ab ortu a meridie & occasu Italia, hinc Adriaco & Ionio, inde Tirrheno & Ligustico, à fronte Siculo freto. quibus lateribus penè semper tellus ipsa mansit inoffensa: siquidem nulli vnquam motus minus Italia statum sollicitarunt, quàm illi, quos mare velut leuissimas nebulas

bulas in Italiæ littus effudit. Nam Oenotrii, qui Siculos A *barbaros aliquâ Italiæ parte depulerunt, & Aborigines ab his geniti. Pelagi & Arcades, qui cum Euandro venêre, non tàm ad sollicitandum antiquum Italiæ statum ex Græcia nauigarunt, quàm vt bona indigenarum venia nouas sibi sedes in eâ terrâ compararent. Illud autem argumento est: quod pulsis modico negocio barbaris sese intra antiquissimos Latii fines (qui breuissimi olim fuere) fermè omnes tenuerunt. Troianorum quoque aduentus nulli æquè grauis fuisset, nisi Latini & rutili temerè ad arma concurrissent. Neque Pyr-* B *rhi accessus in eam Italiæ partem, quæ olim magna Græcia dicta est mouerit quemquam: qui cum de gloria potius (vt M. Tullius scribit) quàm de imperio, aut de vita à nostris pugnatum est. Carthaginenses quoque sub initium primi belli Punici cum eâ parte Tarentinis opem ferre tentassent, Romana in se arma irritarunt, magis quàm sollicitarunt. Aliam itaq; viam inuida fata ad euertenda Italiæ otia inuenere, & ad eam terram laboribus instruendam, quam omnibus gentibus imperaturam videbant. Parum enim pro-* C *fuit naturam ferocissimis gentibus, quibus ea parte tantum Italia obnoxia erat, Alpes velut vallum quoddã opposuisse: si quidem barbarica rabies diu arceri non potuit, quin superatis immensæ altitudinis iugis velut fera rapacissima in subiectam terram irrumperent. Hac enim recluso Iuliæ alpis saltu vna Bituriges, Auerni, Hedui, Ambarri, Carnutes, Aluerici, totque Gallicæ simul gẽtes Belloueso duce in Italiam quasi in alium orbem, eumque ipsum longè optatum transcendêre. Hos procedente tempore subsecutæ sunt innumeræ aliæ Gal-* D *lorum manus, quæ per multos annos assiduis motibus res Italas sollicitas habuere: quarum Cymbri, Teutoni, & Ambrones atrocissimi habiti, vno eodemque tempore, quia vno ob multitudinem non poterat, diuersis locis Alpes recluserunt. Quid Gothos memorem? Hunnos? Pannones? Illyricos? totq; alias barbaras nationes? quibuscum non de gloria, non de imperio, sed de vita semper certatum est. Hac quoque parte tempestas illa Punica Hannibale duce, velut violentissimo Aquilonis flatu, in Italiam deiecta est. Sed quum plane constet Alpes* E *ipsas non vno tempore, neque vno loco superatas: nulla tamen parte prius nec sæpius, quam eâ, quâ Alpes huic patriæ incubant barbaris patuisse proditum est. Nam quod de Hercule vetus fama tenet, Liuius (vt plериq; alii) fabulosum putat. Quod cum ita sit, breuiter scribere pergam, quo primum tempore hæc terra peregrinis gentibus sollicitari cœperit: inde motus alios nouitatesque rerum suo ordine quam diligentius potero subiiciam. Primos igitur mortalium, qui terram hanc tumultuosè attigerint, Argonautas fuisse crediderim. hos* F *Carni primos omnium suis finibus appulsos vidêre. Fuerunt argonautæ heroes, magnâque ex parte (vt fabulosa græcia tradidit) diis geniti: qui Iasonem Æsonis filium in Colchidem secuti sunt. historia notissima est. Verum ablato aureo vellere, quo nomine in eam terram nauigarunt, quum Medæa proditâ patris regiâ & Absyrto fratre, quem secum traxerat, discerpto, Iasonẽ sequeretur, veriti Argonautæ, ne Colchi angustias Pontici maris obsedissent, Istrum fluuium subiere: ex Istro Sauum, ex Sauo Nauportum. Cui nomen ab re ipsâ inditum est. Constans fama est, nauim Argo humeris traiectam Alpibus ac flumine non procul Tergeste mari inuectam. Quod Argonautæ patrianis finibus consederint, Martialis carmen testatur:*

Et tu lædeo fœlix Aquileia Timauo,
Hic vbi septenas Cyllarus hausit aquas.

Fuit Cyllarus Castoris equus: qui vnus ex Argonautis erat. Allusit vrbanissimus poeta, quum septenas aquas Cyllarũ bibisse ait, ad septem fontes quibus non longè à mari erumpit Timauus. Sed si Polybio credimus (qui Strabone auctore tradidit omnes Timaui fontes præter vnum salsas aquas habere) nõ video quomodo stare possit illud Martialis. Hic vbi septenas: quando quidẽ ex vno fonte, qui dulcem vtiq; aquam haberet, & non ex septem Cyllarũ bibisse oporteat. Illud haud silentio prætereo eundem Polybiũ tradidisse, Timauũ eo quo scatet loco, ab accolis maris fontem: & matrem vocari. quod eminentissimum poetam non latuit, qui de Timauo loquens: It mare præruptum (inquit) & pelago premit arua sonanti. Seruius quoq; idem non ignorasse videtur: Varronis tamen non Polybii auctoritatẽ secutus. Illud autem quod ad Timauum attinet, mirari soleo eundem Martialem, Timauum Euganeum, quasi Patauinum, appellasse. eius carmen est: Laneus Euganei Lupus excipit ora Timaui. Quasi duo essent Timaui vnus in Aquileiensi agro, de quo nemo dubitat: alter in Euganeis: quod nusquam alibi præter quam apud hunc vnum & Annæum Lucanum quod sciam, legere est. Sed poetas alioqui prudentissimos deceptos puto, quod Timauum intra fines Venetiæ fluere legerint. In qua regione Euganei fuere. Sed illud nõ viderunt, Aquileiam, in qua Timauus est Venetiæ finibus contineri: vel potius ad illud virgilianum se retulerint: Hic tamen ille vrbem Patauii: quum interim de Timauo poeta summus loqueretur: Sed constat locum illum longè diuersam recipere interpretationem. Est præterea mons patriæ (quod ad fidẽ rei attinet) qui vetustum eius gentis testatur in hac loca appulsum: Medææ enim dicitur, quæ Iasonem, vt diximus, secuta est. in illius cauernis noctu, & nonnunquã interdiu ambiguas voces, & quasi magicos strepitus: qui Medææ artes arguant, exaudiri fama est. Quod ipsum in eo poemate: quod Sontiacam munitionem inscripsimus, testati sumus. Callimachus quoq; Strabone auctore scripsit, Polam Colchorũ esse oppidum, quod illi aduersus Medeam missi condidere. vnde intelligi potest eos fugientem Medeã ad hæc vsq; loca fuisse secutos. Et hæc ante Troiani belli tempora. Euerso autem illo, constat Antenorẽ cum multitudine Henetûm, qui seditione è Paphlagonia pulsi sedes, & ducem, vt Liuius tradit, quærebant, in intimũ sinum Adriatici maris venisse, pulsisq; Euganeis, Troianos & Henetos ea loco tenuisse, quibus modo Patauium est. Oppidum autem quod primo condidere, Troia dicta est: gens vero vniuersa ab Henetis mutatâ litterâ Veneti. quorum opes eo vsq; procedente tempore creuêre, vt à Pado flumine Aquileiam vsq; omnis littoralis ora Venetia dicta sit, ipsi incolæ Veneti. Quod cum ita sit, haud dubium est Carnos non spectasse tantùm vel audiuisse, sed sensisse etiam pro tempore Venetorum arma: quippe qui tanquam victi in eo-

rum, qui vicerant, appellationem concesserint. Ca- A
terum Maro quoque tradit, Antenorem ad fontem Timaui peruenisse, nec obstat illud, quod scribunt quidam, esse Timauum quendam Euganeum (de quo quid sentiam superius dixi) quum aperte summus poeta de Aquileiensi loquatur: ex eoque intelligitur, quod de nouem Timaui fontibus interim mentionem facit: Vnde (ait) per ora nouem vasto cum murmure montis, It mare præruptum. ad fontes enim allusit: nam vno ostio, eoque lenissimo, & non nouem, constat Timauum in mare euolui. Fluminis autem accolæ, & hi qui locum B
viderunt, plures fontes esse aiunt, quàm illi dixerunt. Sub idem fermè tempus & Diomedes Ætolus, ex Ilio reuersus, cum cognouisset vxorem suam Ægialen infami amore Cyllebori Stheleni filii teneri, ex Ætolia pudore digressus, post laboriosam nauigationem in Italiam cursum tenuit: vbi regnum postmodum adeptus est. Diomedeæ Insulæ id testantur: & Maro qui auxilium à Latinis aduersus Troianos ab eo imploratum prodidit. Cæterùm Strabo in Venetis & in his (vt innuere videtur) locis, qui Timauo proximi sunt: multa C
suo tempore monumenta extitisse scribit, quibus antiquus Diomedis in hac terra potentatus declaratur: & quod equus illi albus immolabatur, duoque luci ostendebantur, alter Iunoni Argiuæ, alter Dianæ Ætolæ sacer: in quibus feras adeò mansuescere constabat, vt cerui lupis agregarentur, easque aduentantium hominũ demulcentem manum pati. & quod si quis earum canes insectarentur, continuò vbi huc ventum esset ab insectatione absisterent. Fama est virum quendam in his locis fuisse vadimoniis faciendis insignem, in quem vel D
hoc nomine ferme omnes cauillarentur. hic cum in venatores forte incidisset, qui irretitum lupum haberent, rogatus ioco ab his, nunquid vellet & pro lupo se vadem exhibere, vt illata ab eo damna persolueret. sic se belluã dimissuros, quum se id facturum dixisset, Lupum dimiserunt: qui quasi beneficium sensisset, per magnum equarum armentum, nullo cauterio notatum, ad vadis stabulũ perduxisse dicitur. ille verò receptã gratiã lupi totam equab. inussisse: vnde lupiferæ nominatæ sunt, velocitate magis quam forma præstantes. Sed ad sua tem- E
pora huiusmodi celebrem equarum progeniem, ait ille, non peruenisse. Hæc & plura Strabo: quibus hanc Venetæ terræ partem, Ætolorum armis non sollicitatam tantùm, sed obnoxiã quoque fuisse datur intelligi. Longo autem interiecto tempore, Belloueso duce ab Ambigato rege auunculo, ad nouas sedes inueniendas cum Singoueso fratre ex Gallia misso, Gallicæ gentes pleræq; illum secutæ vno eodemq; tempore in Italiam erupere. Singouesus Hercinios saltus sortitus est: Bellouesus vero Italiã. Is vt diximus, Bituriges, Aruernos, Ambarros, F
Carnutes, seu (vt alij scribũt) Carnutos, & Aluercos exciuerat. Postquam in Tricastinos ventum est, quum Alpes oppositas cernerent, easq; insuperabiles nulla dum viã (vt fama est) nisi ab Hercule superatas, adiutis Massiliensibus, qui a Phocide profecti, Galliæ littoribus per id tempus appulsi, à Saluiorum gente oppugnabantur, per Taurinos, vt Plinius scribit, in Italiam transcendere. Nec multo post ingens Germanorũ manus duce Elitouio eodem saltu superato in Italiam, fauente Belloueso, trangressa est, locaque iuxta Brixiam & Veronam tenuere. hos secuti Saluii, Boii, recentissimique omnium Senones: qui non solùm res Hetruscas vltra Apenninum sollicitarunt, sed Romanum penè nomen deleuerunt. Post Senones recẽs transalpina manus Gallorum in Italiam descendit. eos quoque primorum vestigia secutos crediderim. Polybius circa Ariminum consedisse scribit: cum quibus Galli cisalpini & inprimis Boii coortâ inter duces dissensione conflixere. Quamobrem Romanus exercitus ad Gallorũ impetum comprimendum comparatus audito conflictu, & quonam modo Barbari se saue domestico bello conficissent, quasi confectâ prouinciâ Romam retrò abiit. Sub idem fermè tempus & Galli Rhodani accolæ, à cisalpinis Gallis in Italiam acciti, tam valido exercitu Alpes superauere, vt nullus vnquam Gallicus motus magis Italiæ terrori fuerit. illud autem argumento est, quod nunquã in Italia maiores copiæ conscriptæ sunt: & quod ad quadraginta millia Barbarorum cæsa, & decem milia capta, vno prœlio referuntur: cæsis eorum regibus (Congolitano & Aneoreste, aduersus quos C. Attilius, & L. Aemilius conflixere. Illud quod ad tanti motus fidem attinet, non præteribo. Comparasse Italiam eo tumultu septingenta peditum milia, & septuaginta equitum, Polybius est auctor. Plinius autem in numero peditum à Polybio non discrepat: equitatum verò plus dimidio extenuat. Liuius trecenta hominum milia eo tempore Italiam armasse tradidit, non amplius. Adiicitur illud Cispadanos (quos diuersitate locorum Romani scriptores Transpadanos vocant) his copiis non fuisse ascriptos. Sed quãtæcunque fuerint tunc Italiæ vires (nam omnino validissimæ fuere) illud admiratione dignum est, q; sub id fermè tempus, quo ita in Italia aduersus Gallos prosperè pugnatum est, florerentque Romani imperii, nec non sociorum vires, Hannibal cum quinque & viginti milibus hominum (vt Polybius scribit) Italiam tam ferociter inuaserit. quanquam non desunt, qui eum longe maioribus copiis venisse tradant. Sed hoc non quærimus. Illud vero in dubium venit, propter quod prolixiorem hanc de eruptionibus Gallorum dissertationem suscepimus: hac ne parte Alpium, quæ patriæ incubant, an diuerso loco tanta barbarorum vis in Italiam se effuderit: siquidem Liuius scribit Bellouesum reclusâ Alpe Iulia per Taurinos in Italiam transgressum: cuius vestigiis omnes fermè barbarorum manus, quæ subsecutæ sunt, institere. Multa quidem sunt, quibus coniectare libet, his Alpibus, quæ nobis imminent, potius quam diuersa parte illum erupisse. primò quod non video quam Alpem Liuius Iuliam rectius appellare potuerit, quam tradit ab illis primis reclusam, quam hanc, quæ Iuliensibus imminet. quod autem Iulienses fuerint Noricis & Carnis pene mixti, id argumento est, quòd nunc quoque oppidi vetustissimi vestigia in Carnis extant, quem locum proximi incolæ Iulium dicunt: Plinius vero quod superiore libro ostendimus Iulium Carnicum vocat, Iuliensesque ipsos Carnorum gentem esse affirmat. Cæterùm montana Carniæ regiuncula contermina est, quæ nunc quoque Iulia dicitur. Nec obstat, quod per Taurinos dicas eos transcen-

transcendisse. Norici enim vicinarum Alpium incolæ (vt Plinius scribit) Taurisci olim dicti sunt, quos & Taurinos dicere fas est. Hoc quoque tempore vltra Carnos in primis Germaniæ oris sunt incolæ qui Tauri dicuntur. Nec mouere debet quemquam quod dixerim, Tauriscos eosdem esse, & Taurinos. Cato, auctore Plinio, Salassos Tauriscam gentem esse tradidit. Tauriscam dixit & non Taurinam: quum Ptolemeus & alii Salassos ipsos Taurinos vocent. Accedit huc, quòd patriæ incolæ qui Carni dicti sunt, fieri potuit vt à Carnuntis Galliæ populis, quos Bellouesus secum traxit, diminutâ dictione vnâque litterâ mutatâ dicti sint. Constat præterea, primos illos cum equitatu non modico in Italiam transgressos: qui si per Taurinos transiere (vt Liuius ait) quid est quod Hannibal, quem eadem parte transmisisse constat, saltum ipsum occlusum offendit? cuius rupes & prærupta loca igni & aceto frangere coactus est. Nempe oportuit patentem saltum inueniri, & tritissimo (vt sic dicam) calle apertum, per quem tot & tam numerosi exercitus prius transcendissent. Hæc omnia collegimus, ne cui videremur parùm considerate fecisse, quod multa de motibus Gallorum, atq; aliarum barbararum gentium eruptionibus in Italiam supra disseruimus. Non enim parum valida hæc argumēta visa sunt ad coniectandum, hac potius quam diuersâ parte barbaris in Italiam primum iter patuisse. Quod si ita accidit, quis labores? quis funera? quis deniq; tam longam malorum seriem abunde queat exprimere? quibus hanc terram per tot diuersos motus, terrores, & discrimina diu obnoxiam fuisse putandum est. Contrà autem plura sunt, & magis verisimilia, quæ me admonent suspicari oportere, diuersâ potius quam hac parte Alpium Gallos primum in Italiam transgressos: & quòd non longe ab Alpibus in finibus Italiæ, quæ Narbonensi Galliæ proxima est, Forum Iulii legimus: vnde fieri potuit, vt Iuliam Alpem à loco proxime subiecto Liuius appellarit. Cæterum, Galli Bellouesum secuti, paulo post quàm à Massiliensibus digressi sunt: quos aduersus Salluios iuuerant, Alpes superarunt: nec tantum itineris fuissent emensi, vt ab extremis Italiæ finibus circumspectando Alpium altitudinē ad extremos hos peruenissent, quin interim longiores moræ tædio credibile est, vel per difficillimos saltus transmittere voluisse, quàm immensi penè itineris dispendium adire. Sunt præterea Taurini Salissis proximi: quanquam Salassos ipsos veteres quidam scriptores Taurinos appellarint. Sed illud præter cætera me in hanc trahit opinionem: quod quoties Gallos Alpes superasse legimus, sub ipsum ferme semper discessum in Circumpadanis campis consedisse constat: quum Padus ipse à patria quàm longissimè distet. Hæc nos eo longiore dissertatione quàm fortassis res ipsa exigere videatur, prosecuti sumus: vt quod verisimilius legentibus videbitur, id & probare et tenere liceat. Nunc autem ad ea redeamus, de quibus inter omnes ferme auctores constans opinio est. Siquidem sub ipsum Macedonici belli finem, Galli transalpini per saltus, ignotæ antea viæ, in Italiam transgressi in agro, qui nunc Aquileiensis est (vt Liuii verbis vtar) consedêre (ad duodecim millia armatorum fuere) aduersos quos quū M. Claudius Marcellus consul mouisset, continuò aduenienti illi sese dedidere. Consul eis arma ademit: & cum armis quæcunque ex proximis agris diripuerant, aut secū ex Gallia asportarant. id barbari indignè ferentes ad sena-

A *tum legatos questum de iniuria Consulis mittunt. Qui introducti exposuerunt se superante in Gallia multitudine inopiâ agri coactos ad quærendam sedem Alpes transgressos: quæ autem inculta per solitudines viderent ibi sine illius iniuriâ consedisse, oppidum quoque ædificare cœpisse. quod indicium esset, nec agro, nec vrbi vlli vim se allaturos venisse: Nuper autem sese M. Claudio per nuntium sibi bellum denuncianti, nisi se dederent, magis pacem parùm speciosam, quàm incertam spem belli præoptantes in fidem illius potius quam in potestatem venisse. Post verò paucos* B *dies iussos & agro & vrbe, quam condere cœpissent, decedere: tacitè abeuntibus, quo terrarum possent, arma & omnia quæ ferrent à consule sibi adempta. Orare proinde senatum ne in se innoxios & vltrò deditos acerbius, quam in hostes sæuirent. Increpiti sunt à senatu Galli, quod in alienum agrum irrupissent, oppidumque nullius Romani magistratus, qui ei prouinciæ præesset, permissu ædificare cœpissent. Ex quo argumentari libet ante id tempus hanc terram in Romanorum potestatem venisse: quæ si (vt dixi) ante eam diem Romani fuerat Imperii, non dubium* C *est sub initium secundi belli Punici, aut paululùm suprà id accidisse: atque M. Claudii Marcelli auspiciis id factū, qui primus trans Padum, Romana signa traiecit, atque Insubres vicit, & Istros. Polybius Liuiusq; auctores sunt. Hunc ego eum M. Claudium esse puto, qui oppidum euertit ad duodecimum lapidem ab Aquileia inuito senatu, vt Plinio auctore L. Piso tradidit: atque idipsum oppidum fuisse, vnde Galli deiecti fuerant. Quod autem non longè ab Aquileia euersum oppidum Plinius aicit, ad sua tempora allusit. Nam cum Galli de quibus multa diximus, ex hac* D *terrâ depulsi sunt nondum Aquileia erat condita, vti ex verbis Liuii, superius recitatis potest intelligi. Cæterum bellum Boicum ob eam rem idem auctor incoatum scribit, quod apparebat Istros non passuros nouam coloniam loco sibi proximo conditum iri. de quâ mittendâ iam ex illo tempore patres consultare cœperāt, Latina ne an Romana Colonia mitteretur. Placuit tandem Latinam mitti, quùm Strabo auctor alioqui grauissimus Romanam missam dixerit. quamquam coloniæ nomē ad ius Latii referri potest. Tria peditum millia (vt Liuius scribit) in Gallorum agrū* E *missa sunt, id est vnde Galli paulò ante deiecti fuerant: quinquagena iugera peditibus data. Centurionibus centena. Coloniam autem ipsam Aquileiam nominatam puto, ab aquilâ, quæ Romanis signis olim insedit, vt Annæus Lucanus testatur: Signa (inquit) pares aquilas, & pila minantia pilis. Signiferi quoque ipsi Romanarum legionum Aquiliferi dicti sunt. Cæterum publica quoque ipsius loci signa ad hunc diem flauam aquilam habent. Aut fortasse ab irriguo loco, in quo sedet Aquileia nominata est: nam aquilam & aquilum colorem ab aquâ dictum Pom-* F *peius Festus testatur. Coloniam deduxere P. Scipio Nasica, C. Flaminias, & L. Manlius Acidinus, Triumuiri ad hoc ipsum creati. Post conditam Aquileiam, quia Romana arma à barbaris formidari cœperant, status patriæ pacatissimus fuit. Procedente tempore Cimbris Illyricum tentantibus, atque ob idipsum patriæ ocium locorum vicinitate sollicitantibus, non longe à Noreia seu Norcia vt alii scribunt, quæ in Alpibus est, cum eis Cn. Papyrius Carbo conflixit, atque infectâ re (vt Strabo ait) abscessit. Liuius infœliciter eo loco à Romanis pugnatum tradidit.*

Haud

Haud verò longo interiecto tempore, quum tres ferocissimæ gentes (Cimbri, Teutoni, & Ambrones vno tempore in Italiam erupissent: Cimbrorum partẽ per Noricos descendisse Plutarchus ait. vterq; exercitus C. Marii ductu & fœlicitate deletus: vnus non longe ab Aquis Sextiis, qui locus Alpibus proximus est: alter ad Athesim fluuiũ. Trecenta quadraginta millia barbarorum cæsa, & centum quinquaginta capta scribit Liuius. Plutarchus numerum extenuat. Si autẽ per Noricos, qui ꝓximas patriæ Alpes tenuerunt, iter habuere, vti ex Plutarchi sententia habuisse constat, q̃d est, cur per hanc oram illos erupisse non credere debeamus? aut certè per proximos fines. Fuit autem motus ille vniuersæ Italiæ, non modò locis, per q̃ eruptio facta est formidabilis. quare eius tumultus patriã hanc haud expertem fuisse crediderim: sed magnã potius eius procellæ partem, aut sensisse, aut (quod magis credo) sustinuisse oportuit. Interim verò Romana arma, citro vltroq; per hanc patriã assiduis barbarorum motib. gestata, ipsis patriæ incolis pene domestica facta sunt: quippe qui interdum tres integras legiones huc in hiberna missas sustinere. Quas sub initium Gallici belli, quod vltra Alpes gestum est, C. Cæsar duab. additis, quà proximum fuit, vt ipse scribit in Galliam traduxère. Puto ego, eâ parte Alpium, quæ montanis Carnis incubat, legiones ipsas traductas, vbi excisam rupem militari opere cum inscriptione C. Iulii Cæsaris esse diximus. Cæterùm quoties bellum Istris, Pannonibus, Dalmatis, Illyricis, & Germanis illatum est, hac velut publicâ portâ Romãis armis accessus patuit & reditus. Cæsar Augustus (vt Tranquillus scribit) Aquileiam vsq; sæpe progressus est, quum externa bella per legatos moliretur. Sed quid hæc? proditũ est à multis, Aquileiam vrbem quasi proximum suburbanum à Cæsaribus & eorum familiâ frequentari solitam. Ibi enim Iuliam Augusti filiam ex Tiberio nondum (vt arbitror) principe enixam Tranquillus scribit. quâ prole extinctâ Tiberius semper ab eâ secubuit. Ego eo tempore Iuliam Aquileiæ subsedisse crediderim, quo Tiberius Illyricum bellum omnium externorum post Punica difficilimum triginta (vt idem auctor tradit) legionibus triennio administrauit: atq; idem (quãuis Augusti litteris sæpius reuocatus) exercituq; interim summâ frugum inopiâ laborante strenuè confecit, domito Illyrico quantumcunque inter Italiam, Noricum, Macedoniam, Danubium, & maris Adriatici sinum patet. Quærat hic aliquis quid sit, quod vbi constet (velut in principio libri huius diximus) latus hoc Italiæ, quod à Varo fluuio ad Timauum Alpib. subiectum est, externarum gentium motibus præter cætera ipsius terræ loca fuisse semper obnoxium, hæc tamen patria vna omnium sæpissimè, ac maximè à barbaris fuerit infestata. Ego, ne prolixior sim, breui quod sentio dicam. Nempe, si quis rectè consideret, locorum omnium naturâ (de iis loquor quæ Alpibus subtecta sunt) ita accidisse, haud sane mirabitur. Reliquum enim ipsius terræ haud longè à mari recedit, aut asperitate Alpium obstruitur. Cæterum quantumcunq; illud est vni genti Gallicæ obnoxium videtur: hæc autẽ patria præterquam q; Germanis, Illyriis, Dalmatis, & Istris non tantum proxima, sed etiam conterminа est: nescio quo nam modo ab Alpibus ipsis enudatur, q̃ iuxta hæc loca magis ac magis mitescunt, & quasi de industriâ sese superabiles exhibent: desinuntq; tantam terram suo ambitu circuire, vadum amplissimum quasi patentem portam inter se & mare relinquentes: vt esset, vnde Barbari, fœlicissimam alioquin terram, sine aliquo superandarum Alpium labore perpetuò infestarent. Accidit huc propinquum mare, quod ad meridiẽ (vt superiore libro diximus) alluitur. quâ parte hæc terra non immodicos pergerinarum gentium ad hunc diem excœpit motus. Sed iam locus postulat, vt ad Aquileiensis Ecclesiæ conditionem transeamus, vnde tertius instituti operis liber sumet exordium.

M. ANTO. SABELLICI DE VETVSTATE PATRIÆ LIBER TERTIVS qui Hunnicum bellum inscribitur.

PVtabã ego, quando ad recentiorũ temporũ descriptionem ventum esset, difficilimã me lucubrationis huius partẽ transegisse: siquidẽ illa, quæ duobus superiorib. libris continentur, quia neq; certo loco, neq; apud certũ auctorem quæri potuerũt, haud facilẽ nobis indagationẽ præbuere. apparebat autẽ ex hoc ipso, vt q̃ deinceps scripturi essemus illa ipsa, quãndo à compluribus essent illustrata, minus laboris habitura. Hac ego adductus opinione anhelaui, fateor, ad illorũ lectionẽ, non aliter quã ad perspicuũ fontẽ sitiens viator solet. Sed quàm bone deus illic omnia à nostra expectatione diuersa inuenimus! quippe q̃ penè plus tenebrarum, quàm lucis legenti mihi offuderunt. Pius pontifex, Platina, Leonard. Aretinus, & quidã alii qui citra humanæ salutis tempora scribere orsi sunt, & si diligentissimi alioquin fuere, atq; iidem latinissimi, quàm paucissima tamẽ afferũt, quæ ad nostrũ faciant institutũ: atq; ea ipsa si qua sunt, tam breuiter exponũtur, vt manifestè appareat nihil eos minus voluisse q; Patriæ huius monumẽtis cõsulere. Paulus autẽ Diaconus, et quidã alii recẽtiores eum secuti, qui ad res Patriæ penè vniuersam referunt historiã, ab his q̃ quadringentesimo ferme anno post Aquileiensis ecclesiæ constitutionẽ gesta sunt, scribendi initiũ sumpserũt. Cæterũ ea ipsa quæ tradũt, adeò nonnunq̃ inter se discrepãt, vt neq; temporũ, neq; rerũ ratio, cuiq̃ constare possit. quo fit, vt in hoc quoq; tertio volumine, & q̃ in reliquũ scribẽtur intercisam ac mutilatam (q; futurũ non putabã) resarcire cogar historiã. Verùm dabo oꝑam, vt in ipsâ rerũ inuẽtione ac dispositione id diligentiæ adhibeamus, vt q̃cunq; memoriæ tradiderimus ea ipsa sint non minus lucis habitura, q̃ si omnia q̃ ad historiæ consumationẽ requirũtur, nobis vno tempore affuissent. Sed ad Aquileiensis Ecclesiæ originem redeamus.

IAm primũ illud planè cõstat post Christi regis nostri ad patreã ascensũ, dieb. Pentecostus cõpletis, discipulos Spiritũ S. accepisse: quo imbuti dogma salutis omnib. gẽtibus variis linguis ꝑdicare cœperunt. Id v. vt facilius fieret, ne itẽ frustra scriptũ videretur à propheta: In omnẽ terrã exiuit sonus eorũ, terrarũ ꝓuincias inter se partiti sunt. Petrꝰ omnium princeps Pontũ, Galatiã, Bithyniã, & Cappadociã sortitus, Antiochenã sedẽ annis septẽ tenuit. vbi v. Asiaticas ecclesias diligẽter firmauit secũdo Claudii anno, Romã venit, vt in eã vrbe, q̃ alioqui ꝑ id tempus rerũ domina esset, apostolica sedes fundaretur. Pulso itaq; hinc miraculorum certamine Simone Samaritano, q; magicâ arte vniuersum ferme populũ ad studiũ sui traxerat: conuersus Petrus ad verbũ dei ꝓpagandum, rogatur à multis, vt Ioanni, cui in baptismate cognomentũ fuit Marco, cõscribendi Euangelii negociũ traderet. quippe cuius vita & mores vulgo ꝓbarentur,

uentur. Is ut Hieron. tradidit, in Israel sacerdotiũ agens, &
secundũ carnẽ Leuita (id est appositus) ad Christi fidẽ con-
uersus est, Romæq; Euãgeliũ scribit. Quaꝓpter nonnihil
illos vidisse arbitror, qui eũ à Petr. Romã deductũ tradide-
rũt, scriptoq; Euãgelio, quod Petrus magnoperè ꝓbauit, con-
tinuò Alexãdriã ꝓfectus est (Philo Iudeus est auctor) vbi
ecclesiâ optime cõstitutâ octauo Neronis anno interiit. Sed
miror Platinã magis vnũ Philonẽ, quàm omniũ fermè scriben-
tiũ consensum secutũ, id quoq; tradidisse: quũ cõstans fama
sit, atq; idipsũ sacræ litteræ testẽtur, Marcum Euãgelii au-
ctorẽ prius Aquileiã missũ: vbi quũ miraculis & doctrinâ
nouæ ecclesiæ fundamẽta iecisset, Romã cũ Hermagora ve-
nisse, atq; sub hæc tẽpora in Alexãdriã ꝓfectũ. Hermago-
ras a. in ecclesiæ nouiter fundatæ Episcopũ à Pet. electus A-
quileiã reuersus est: cõtinuoq; hic Seniores, Leuitas, et Dia-
conos cõstituit. inde ad pdicationẽ Euãgelii cõuersus ecclesiã
multis miraculis auget, & illustrat, maximãq; populi par-
tem ad lucẽ veritatis & fidẽ cõtrahit. verùm reclamãtibus
apud Sebastũ, ciuitatis psidẽ, gẽtiliũ deorũ sacerdotib. atq;
coràm minantib. se cũ suis popularib. adhuc in pristĩa reli-
giõe pmanẽtibus, in eũ impetũ facturos, nisi illicò hominem
maleficũ (ita enĩ im ꝓbissimi homĩes nostros christiãos ap-
pellãt) tolleret: Sebastus Hermagoræ suadere aliquãdiu p-
stitit, uti à vano & piculoso absisteret instituto. Quũ autẽ
nihil ꝓficeret, eũ neruis cæsũ ĩ carcerẽ coniecit: vbi multis o-
patus miraculis, atq; plærisq; ĩterĩ ad Christi fidẽ conuersis,
Sebasti iussu cum Fortunato clãculũ occiditur. Apparebat
n. populũ haudquaq̃ id laturũ, si de eius morte publicè sta-
tuisset. Sãctorũ corpora Põtianus et Greg. viri haud igno-
biles nuper ad Christũ cõuersi cum Alexandriâ fœminâ il-
lustri extra murũ ciuitatis sepeliuêre. Hæc habui q̃ de ori-
gine Aquileiẽsis ecclesiæ referrẽ. verum quia ita cõparatũ
est, ut quãto quis impitior sit, eo ꝓmptior in vituperationẽ
verũ alienarũ esse (soleat: sat erit hic eos monuisse (de impitis
loquor) quum initia Ecclesiæ Aquileiensis refero, deq; eius
cõstitutione interĩ loquor, non de mœnib. et tecto, sed de cœ-
tu & conuẽtu catholicè opantiũ me intelligere. Nemo est e-
nim tã stultus, qui non videat, haud potuisse fieri, ut ædes
aliqua, aut altare prætextu nouæ religionis publicè per id
tẽpus à Christianis poneretur: quippe qui nõ omnino multi
essent, atq; iidem ipsi magistratibus vrbiũ ac pontentissimo
cuiq; inuisi. Ostenderem itaq; ecclesiã lõgè diuersũ ab ædi-
ficio significare: nisi plane viderẽ id plures, immò penè omnes
intelligere. Illud locus hic non patitur me silentio præterire:
vsq; adeò fœdã illã Lõgobardicæ tempestatis barbariem his
terris resedisse, ut in Hermagoræ pronuntiatione ad hunc
diem duo vulgò committãtur barbarissimi. Sub idem vero
tẽpus ecclesia ipsa cõstitui cœpta est (ne qua interim his ter-
ris ocia darẽtur) quũ de impii electione inter Romanas le-
giones certaretur, binaq; hominũ milia secundæ legionis à
Mœsiaco exercitu Othoni missa auxilio essent, nũciatumq;
his in via esset, Othonẽ desperatis rebus vltrò mortem op-
petiuisse, Aquileiã vsq; ire (ut Tranquill. scribit) pseuera-
runt, quasi rumorib. minus crederent: vbi per occasionem
& licentiam omni rapinarũ genere in Aquileienses gras-
sati sunt. Cuius nefandi sceleris veriti ne quandoq; sibi Ro-
mam reuersis reddenda esset ratio, ac pœna subeunda: de
noua imperatoris electione inter se agitare cœperunt.
& breui quum summam imperii Vespasiano deferrent,
causam illi adhuc dubitanti præbuere in Italiam maturius

A ꝓperandi, atq; imperium ipsum ferocius inuadendi. Pro-
cedente deinde tempore (ut sunt rerũ humanarũ vices, in
quibus perpetuũ, aut stabile nihil est: sed quadã velut suc-
cessione bona malis mala bonis tenaciter hærẽt, ut neutrius
status sit diuturna possessio) inter tot rerum discrimina &
labores, fœliciora Aquileiæ tempora effulserunt, ut & a-
liquãdiu ab externorũ armorũ iactatione quieuerit, atque
Pii qui Ruffino patre in ea vrbe natus est, pontificatu fu-
erit illustrata. Eo autem sedente, ferunt L. Aureliũ impe-
ratorem inter Concordiam & Altinum, quum curru ve-
B heretur, apoplexiæ morbo extinctum. hunc ipsum inter bo-
nos potius quàm malos Imperatores quidã reponunt: qui-
dam vero humani generis hostem ob vitia appellatum scri-
psere. Sed fuerit quantũlibet malus: haud tamẽ sæuitia &
impietate Maximinũ superauit: qui aliquibus interiectis
Cæsarib. illi successit. Hic sextus à Nerone christianos ꝑse-
cutus est. verùm quũ Aquileiã obsideret, Mammeæ mu-
lieris christianæ et Origenis mortẽ immodice cupiẽs, à Pup-
pieno cum filio Maximino occiditur. Ferunt in eâ obsidio-
ne Aquileienses fœminas capillos sibi ad bellicũ vsum secu-
C isse, quũ funes ad intẽdẽdos arcus & cætera instrumẽta bel-
lica deessent: atq; ob idipsum in honorẽ matronarũ senatũ
Veneri caluæ templũ dedicasse. Nec multò post Gothos Illy-
ricum & Macedoniã vastãtes incredibili clade Imperator
Claudius supauit. Quaꝓpter aureo clypeo in curia, & in
capitolio statuâ aureâ à senatu donatus est. hunc in Sirmio
mortuũ ferunt. Quintilius frater, qui in impium successe-
rat 17. sui principatus die Aquileiæ occiditur. In his quoq;
locis interiecto tẽpore Cõstantinus Impator, qui inter Con-
stãtini Magni successores habetur, dum Cõstãti fratri bel-
D lum inferẽs parum cautè pugnat, occiditur. Constãs quoq;
17. sui impii anno suorũ fraude oppressus. Constãtius utri-
usq; frater impium adeptus, quum Arrianæ sectæ studiosus
esset, Athanasiũq; & cæteros catholicos interĩ oppugnaret,
Liberium Pontificẽ Athanasii, & omnium christum cum
patre homousion prædicãtium fautorẽ in exiliũ eiicit: quẽ
Aquileiam peregrè ꝓgressum à Fortunatiano seu Fortu-
nato (ut alii scribunt) Aquileiẽsi episcopo ad hæresim &
discordiã sollicitatum ferunt. Scribit Platina Theodosium
Impatorẽ (paucis ut puto interiectis annis) apud Aquileiã
E Maximum tyrannũ, Gratiani interfectorẽ oppressisse. His
temporib. Ruffinus Aquileiensis ecclesiæ presbyter non pau-
ca acutissimè scripsit. Extãt inter cætera eius epistolæ, im-
mò inuectiuæ potius ad Hieron. & rursus Hieronymi ad
eum: quæ haud mutuæ æmulationis indicio carent. Distat
tamen non parum vterq; ab altero in eodẽ scribendi genere:
densior ille, hic copiosior: ille arctius pugnat, hic latius: ille
acumine nititur, hic vero pondere. verùm non omninò ele-
gans ille: hic autẽ non solùm elegans, sed comptus etiam: &
breui talis, quẽ ꝓ Ciceroniano ad tribunal dei increpitum
F (ut ipse testatur) credere possis. Sed video quàm interĩ in-
eptè faciã homo omnium pene litterarum expers, qui tan-
torum virorum ingenia, velut alter Aristarchus in truti-
na suspenderim. Virgilianum itaq; illud testati: Non no-
strum inter vos. notũ est carmen. Ad illud reuertimur, quod
ad Aquileiensis ecclesiæ res attinet. Siquidem pclarum fuit
duos excellenti ingenio viros, & quasi bina Christianæ fidei
lumina in eâ ecclesiâ eodem tempore refulsisse. De Ruffino
nemo dubitat: Hieron. autẽ se baptismatis lauacro Aqui-
leiæ insignitũ in symboli expositione testatur. Quo fit, ut vel
in eâ

…ã vrbe eũ natũ cõfiteamur, oportet, vel certè non procul …de: quippe quẽ Aquileiensis parochia vel ex hoc ipso fuisse m …isse appareat. Per id ferme tẽpus Gothi duce Alarico Italiã invasere: de quorũ aduẽtu priusq̃ dicã, vt breui⁹ potero, de origine & successib⁹ gẽtis ordine edisserã. Sũt Gothi, qui nõ multùm diuersâ appellatione Getæ olĩ dicebãtur, origine Scythæ. hi sedes Tanaidi proximas in Europâ habuere. Ferox gen⁹ hominũ & ad mortẽ prõptissimũ: Trog⁹ eos in Asiâ cõstituit, eorũ gesta ĩter Asiaticas res referẽs. A Lucullo olĩ victi ex Mysia, in q̃ ꝓuinciã primũ irruperãt, eiecti sunt. Cæterùm ꝓcedẽte tẽpore cõstat ei⁹ gẽtis oratores ad Augustũ venisse gratiâ petẽdæ pacis missos. Ablaui⁹ Goth⁹ tradit ab Agrippâ Danubiũ trãsire cõpulsos, sub Domitiano reuersos. aduers⁹ eos Oppi⁹ Sabin⁹ primùm: inde Cornel. Fusc⁹ missi, suâ & exercituũ clade infœliciter pugnarunt. Cornel. Tacit⁹ ẽ auctor. Traian⁹ prĩceps eis pacẽ petẽtibus dedit. Antonin. cognomẽto Caracalla tumultuariis q̃busdã prælijs eos fudit. Gordian⁹ Dãnubiũ vers⁹ mouẽtes, ab instituto itinere magis auertit, quàm superauit. Nõ multò pòst Vesogothi, q̃ pri⁹ ꝑ se Romana arma irritauerãt, iũctus sibi Ostrogothis (in duas enĩ gẽtes Gothi diuisi sunt, in oriẽtales scilicet & occidẽtales: Id Germ. linguâ sõnãt ipsa nomina) Mœsiã & Thraciã fœdissimâ populatione euastauerũt: trecẽta armatorũ milia fuisse ferũtur. Deci⁹ Pannon. a Philip. Imp. aduers⁹ hos missus, plurib⁹ plus supat⁹ infectâ re Romã redit. Occiditur interĩ Philip. cui⁹ morte prouĩcia in Vesogothos dilata est. cũ Gallo deĩde pacẽ barbari instaurarunt. Sed nõ multò pòst ꝑ occasionẽ Thraciã & Macedoniã occuparũt. Cõpressit autẽ eorũ ferociam, viresq̃ retudit Claudi⁹ Imp. cui secũdo cognomẽ fuit, trecentis millib⁹ barbarorũ cæsis, duobusq̃ millib⁹ nauiũ submersis. Hic ẽ ille Claud. cui ob res bene gestas clipeũ in curiã & in capitolio statuã aureã senatũ decreuisse dixim⁹. Aurel. princeps q̃ Claudio successit, Canabiũ Gothorũ regẽ res nouas molientẽ ad ripã Danubii magno prælio vicit: abductæq̃ ex eã pugnã sunt decẽ mulieres in triũphũ, quæ virili habitu acerrimè pugnarãt. titul⁹ autẽ qui in triũphò prælat⁹ est, significabat eas ab Amazonib⁹ ortas. Eosdẽ hostes Const. Magnus ex Sarmatia, q̃ occuparãt depulit: atq̃ ꝑ id ipsũ tẽp⁹ multis cladib⁹ attriti se aliquãdiu intra natalis soli fines tenuère. Sed hic quoq̃ Vesogothi nõ multò pòst ab Hũnis deiecti, Danubiũ traiecerũt: ac sine fœdere aliquo à Valente imperatore accepti, fame & iniuriis ob Valẽtis auariciã adacti, arma corripuere: deuictoq̃ Valẽtiano exercitu in Thraciã populabũdi ingressi sũt. Nec multò pòst & Valẽtẽ ipsũ obuiũ factum magnâ strage superãt, & occidũt: Cõstãtinopoliq̃ victoria elati obsidẽt. sed obsidio ipsa irrita fuit. Gratian⁹ Valẽti successit: q̃ Theodosio viro impigro ex Hispania accersito Vesogothas pluribus prælijs superauit, Grat. victor cũ Athanarico Vesogothorũ rege fœdus percussit. Quo mortuo, barbari rege carẽtes, ĩperio aliquãdiu suã militiã ĩpẽderũt. Verùm ꝓcedẽte tẽpore Arcadio oriẽtalis res ĩperii administrãte Vesogothi stipẽdio priuati ĩ Pãnoniã secessère, Alaricũq̃ regẽ ex nobilissima Baltorũ ĩter Gothos familia sibi cõstituũt. Cui Radagisus & ipse Goth⁹ cũ ducẽtis milibus se iũxit. Horũ duorũ auspiciis Gothi Thraciã, Pãnoniã, Noricũ, & Illyricũ fœda populatione grassati, ĩ Italiã irrupère, Romãq̃ ipam quõdã rerũ dominã cœperũt: ĩ quã captã oĩ sæuitiæ & ignominiæ genere grassati sũt. Tũ verò vrbs augusto (vt Ennius ait) augurio cõdita desiit esse ꝙ fuit: anno sui natalis Millesimo sexagesimo quarto: christianæ verò salutis quadrigẽtesimo duodecimo.

A Hac ego de origine & ĩcremẽtis Gothorum lõgiore fortasse sermone q̃ res ipsa exigere videbatur, ꝓsecut⁹ videri possum, & quasi alienũ a nostro instituto fecisse: ꝙ tã multa de eã gẽte retulerĩ, cui⁹ mot⁹ ad hanc terrã nihil fermè attinere videatur. Ast ego post vrbẽ Romã, q̃ calamitosa illa tẽpestate omnib⁹ malis cõcussa est, nullã aliã Italiæ orã motibus illis magis obnoxiam fuisse crediderim q̃ hãc terram, q̃ irrũpetibus illis primũ occurisse oportuit. Nec me illud mouet, ꝙ nemo scribẽtiũ apte tradat, quâ Italiæ parte facta sit irruptio: quũ verisimillimũ sit circũiectis ꝓuinciis (vt B diximus) vastatis, quã eis ꝓximũ facilimũq̃ fuit in hostiũ trãsmisisse: Cæterum cõstat post Athilæ mortem Gothos rursus Italiã Aquileiensi orã euastatã inuasisse: vti suo loco dicemus. De his itaq̃ quũ toties dicẽdũ esset: nõ ab re sũ mihi visus facere, si q̃ alio loco haud ita fortasse oportunò dicẽda erãt, nũc quũ primũ mẽtio illorum incidit, dixerimus. Sed ad Athilæ gesta interim veniamus. Quẽ nõ multò post primã Gothorũ irruptionem, recẽtia fortè illorũ vestigia secutũ, in hanc miserã Italiæ oram venisse cõstat. Verũ antequàm illius gesta attingamus de Hunnorum origine, quorũ C rex ille fuit, quam paucissima dicenda sunt. Priscus quidam non paruæ auctoritatis homo, quippe qui apud Theodosium Iuniorem epistolarum magister fuit, scriptum reliquit se ab Imperatore oratorem missum in Scythiam ad Hunnorum reges. Vnde intelligi potest Hunnos Scythicam esse gentem. Regnum eius gentis, per id tempus Athila & Belda seu Bleda (nam vtrunque scriptum reperio) fratres habebant. Is ingentibus fluminibus transmissis ait se ad eum locum peruenisse, vbi Indigoia Gothorum fortissimus Sarmatarum dolo occubuerat: nec procul inde vicum fuisse scribit, D vbi Athilæ regia erat. vicus in ambitum amplissimæ vrbis patens, lignea mœnia habebat, atque ea ipsa ex tabulis facta: quarum compago ita solidum mentiebatur, vt vix ab intentis oculis posset iunctura deprehendi. Triclinia præterea ambitu prolixiore distincta: porticusque non sine regali decore constructas. Aream ad hæc in medio patentem amœnissimis ambulacris vndique cinctam: Cuius dignitas, & amplitudo regiæ aulæ speciem præ se ferebant. atque hãc ait fuisse per id tempus Athilæ regis sedem. Huic autem pater Mundzeticeus fuit: post quem Octar & Rhoas E fratres regnum tenuère: quibus mortuis Athila cum fratre regnare cœpit. Fuit autem ipse Athila superbus incessu, huc atq̃ illuc circunferens oculos: vt elata potentia in ipso quoq̃ motu corporis appareret. Ad hæc bellorum amator (sed ipse manu temperans) consilio validissimus, supplicibus exorabilis, forma breuis, lato pectore, capite grandiore, minutis oculis, rarus barbâ, canis aspersus, simo naso, tetro colore originis suæ signa præ se ferens. hunc puto natam esse fabulam, quam nobis ex historia Gallica pro thesauro quodã nuper oblatam non sine risu legimus. Erat in eã scriptum F ex Ostrubaldi Hungariæ regis filiâ & domestico cane natũ Athilam: atq̃ eius nefandi concubitus illum semivirumq̃ canẽ semicanemq̃ virum (vt Ouidianũ carmẽ imitemur) manifesto oris argumento crimen prodidisse. quasi vero nõ satis apertè posteritas ipsa riserit. quacumq̃ olim Græcia de Minotauro fabulata est. Sed ad Hũnorũ gesta redeamus. Quibus eã inuadendæ Italiæ causã fuisse crediderim, quia cognouissent primo in cursu fœliciter Gothis euenisse, q̃ nuꝑ eam terrã inuaserant. In spem itaq̃ maioris potentatus ĩrecti Pannoniam, Macedoniam, Mysiã, Achaiã, & vtrãq̃

Thraciam

Thraciam breui tempore flamma ferroq; deuastant. Sed cum Athilæ consilia ad inuadendam Italiam spectarent, atq; Bledæ fratris auctoritas expeditionem ipsam remoraretur (quippe qui longiorem militiam dissuadebat) factum est, vt dum ille Budam vrbem muro cingere studio parat, fratris fraude peremptus sit. Athila vbi suis auspicijs rem gerendam vidit, iũctis sibi Ostrogothis, Gepidis, Marcomannis, Quadis, Herulis, & Thuringis, quingentis millibus armatorũ Germaniâ ex parte populatâ, Galliam ingreditur: nec multo pòst in Tholosanis campis magno prælio ab Aetio Patricio & Theodorico Vesogothorum rege victus est. sunt qui scribant eâ pugnâ vtrinq; ad centum octoginta millia cecidisse: ipsumq; Athilam post suorum fugam (si acrius hostes institissent) de morte sibi consciscendâ cogitare cœpisse. Verùm instaurato exercitu ad priorem fermè magnitudinem per Germaniam in Illyricum venit, breuiq; Tragurium, Sibinicum, Belgradum, Iaderam, Segniam, Polam, Parentium, Emoniamq; expugnat ac diripit. Valentiniani copiæ inter Arsiam fluuium & Tergestinum sinum factæ sunt barbaris obuiæ: eas Athila minimo negocio fudit. Quæ ita prælio victæ sese Aquileiam receperunt. Progressus Hunnus Aquileiam, quum appareret opulentam ea tempestate vrbem haud facile capi posse, eam obsidione cingere pergit, atq; reliquum ferro & flamma fœdissimâ interim populatione vastat. Sub iàm periculosi belli initia, magnam mortalium vim ex continẽti in insulas, quæ plurimæ sinu Adriatico iacent, confugisse fama est. Hic vero referre libet, quod de euersione Aquileiæ à scriptoribus admodum paucis accepimus. ac primùm illud inter omnes fermè constat, obsidionem ipsam in tertium annum dilatam: quod penè incredibile dictu est, vt vrbs, & si non ignobilis, non tamen opulentissima (quippe quæ nullum vnquam imperium habuisset: immò ne libertatem quidem, quando ad eam diem Romanis armis paruisset) quingenta & amplius barbarorum millia tàm diu sustinuerit: quum paucis ante annis vrbs ipsa gentium domina à Gothis & viribus & numero Hunno inferioribus capta & direpta fuisset. Sed situm loci fuisse crediderim, & naturâ & humano ingenio ad omnes hostiles conatus arcendos longè munitissimum. Cæterum ipsam maris proximitatem non parùm contulisse ad leuandam obsidionem credibile est: quâ parte auxilia & commeatus vndiq; obsessis interim subuehi potuerunt. Constans fama est (vti libro primo diximus, & si auctores rei non quales velim habeo) per id tempus Hunnij arcem, Athilæ iussu militari opere communitam. vnde & loco nomen inditum esse affirmare ausim: nam Hunnium dicendum potius quam Vtinum contenderim, vt factum sit nomen ab Hunnis, quorum rex Athila fuit. Verùm procedente tempore (quod vulgi incuria euenire solet) quod prius Hunnium dicebatur, Vtinum dici cœptum est. Nec me mouet ridiculum quorundam commentum, qui tenẽt, Vtinum Pãnonica lingua nescio quid significare ad molitionem attinens: quum neq; Atthila, neq; Hunni Pannones essent, sed Scythæ, vt diximus: verùm hæc omnia primo libro copiosius tractauimus. Venio nunc ad obsidionis euentum. Tradunt quidam

A nec hi quoque satis illustres, per id tempus Aquileiæ Menapum quendam cum Orico fratre siue (vt alij scribunt) Arico præfuisse: qui quum diu vrbẽ concordi imperio tutati essent, siue longioris obsidionis tædio, siue quod magis credo rerum inopiâ, sive q; fieri potuit in maiorem spem erecti (quippe quibus ob diuturnam, & quasi segnem obsidionem hostis vilescere cœpisset) omnibus copijs constituunt cum hoste confligere. decem armatorum millia in aciem deducta dicuntur: nec Hunnus detrectauit pugnam: quippe qui B hostem numero sibi imparem cerneret. Verum quia ex paucitate ipsâ apparebat desperatione potius quàm spe vlla vincendi in aciem descensum, cautius sibi cõfligendum ratus, omnibus diligenter prospectis Barbarus in hostem vadit. Aiunt in his campis, vbi nunc Mereti villa est esse dimicatum: atq; ex ipso euentu pugnæ nomen loco inditum. Quod haud verisimile videtur, vt tàm infirma manus aduersus inuictam aciem tam longè ab vrbe, quæ interim obsideretur, processerit. Sed siue hoc loco, siue alibi, quod magis credo, pugnatum C sit: constat primo congressu tanto odio & ira esse vtrinque concursum, vt multa hominum millia momento temporis conciderint, atq; ex ipsâ fœdissimâ hominũ strage vberrimos sanguinis riuos medijs campis fluxisse. Sed cum vtrinq; impigrè dimicaretur, accidit, vt ipsi duces facti sint sibi obuij, qui neutro alterum refugiente continuo conuersis in se hastis confligunt: quo cõgressu fama tenet Atthilam equo deiectum, in summumq; discrimen adductum: ac facile eo die tantorũ malorum caput interire potuisse, nisi ab Hunnis, & his D qui proximi erant, defensus, continuoq; equo impositus fuisset. Magnus vndiq; huc concursus factus est; ac maius atrociusq; prælium, quàm alibi, circa duces ipsos commissum. Sed dum eâ parte, quâ plurimũ laboris erat, impigre Oricus pugnat, graue vulnus accipit: quem pugna excedentem, ac cruore respersum quum infirmæ & iamdudum per se fluctuantes manus vidissent, illicò terga vertunt. Instat Barbarus: nec fundit fugatq; tantum, sed passim quoq; palatos hostes obtruncat. Menapus neq; adhortationibus E neq; minis semel fugatam aciem in pugnam reuocare potest. Fortunâ igitur inclinante, quod unum potuit, summi ducis præstitit officium: extremo enim agmine pugnans ferocissimumq; hostem excipiens suorum aciem vsq; ad mœnia tutatur: fuissetq; sub ipsum ingressum pro portis cum periculo laboratũ, hostisq; ciui mixtus forsitan vrbem irrupisset, nisi ab ijs, qui præsidio ciuitatis relicti erant, è mœnibus vis telorum ingens in hostes coniecta esset. Quare barbari, & cæde, & pugnâ pariter abstinuere. multa hominum millia vtrinq; oc- F cubuerant. Atthila suos omnes sepulcro dedit: Idem & Menapus fecit, paucorum dierum inducijs ad id ipsum impetratis. Interim verò post tantam suorum stragem deiectus omni spe Menapus tuendæ amplius vrbis, Oricum grauiter vulneratum cum infirmâ manu in proximam maris insulam mittit. Ferunt eam olim Malgradum dictam: inde verò Gradum. Eò sub ipsum Atthilæ aduentum vxores, liberos, senes, preciosamq; omnem supellectilem ab Aquileiensibus missam scripserunt quidam. Paucis inde

cis inde interiectis diebus Atthila structa acie pro mœnibus vrbis aliquandiu stetit: vbi verò hostem ad pugnam elicere non potuit, illico iubet vineas, aggeres, turres, aliaq; opera bellica in muros vrbis erigi, quasi nouâ viâ, vbi aliâ ratione non posset hostem aggressurus. & Menapus nocte, quæ diem illum secuta est, dispositis per turres & propugnacula in speciem armatorũ ligneis simulacris, cum his, qui secum subsederant, silẽtio noctis Gradum transmisit. Orta luce Hunnus iubet machinas mœnibus admoueri. Interim ferunt quendam regi nunciasse se pro comperto habere vrbem omni præsidio destitutam: idq; se ex eo coniectare, quod aquila proximo simulacro impunè sedisset. Sunt qui scribant, Atthilam Ciconiæ augurio confirmatum: quum tædio longioris obsidionis infectâ re abscedere instituisset. Conspicatum, aiunt, fuisse ciconiam pullos suos, quasi alio migraturam extra vrbem deferentem, atq; ex eo futuram ciuium fugam auguratus, in incœpto perstitisse. Quum itaq; desertam esse vrbem appareret, iussit continuo signa inferri. Atq; hoc maximè modo Aquileia vrbs nobilissima capta & euersa est. Nam vbi barbarus ingressus est, eam suis diripiendam præbuit. Præda verò haud tanta fuit, quantam hostes animo conceperant. Nam vt diximus, preciosissima quæq; sub hostis aduentum in proximam insulam delata fuerant. Non desunt tamen qui scribant, & ciuium & omnis opulentiæ fuisse refertam vrbem, quum direpta est, prostitutasq; vulgo fuisse feminas. Quarum vna, quum cerneret vim pudicitiæ suæ paulo post illatum iri: ne eam impunè amitteret, sese ex edito loco in subiectum flumen præcipitem dederit. Cæterum ignis iussu regis passim ædibus iniectus est, ac momento temporis vrbs clarissima incendio absumpta. Hic lector velim te parumper humanarum rerum conditionem considerare: quamq; stultè homines faciant, qui hæc terrenarum rerum ornamenta, velut imperia, opes, magnificosq; vrbium apparatus, tanquam perpetua, & omninò stabilia bona laudant, mirantur & extollunt. Ecce vel ex hoc, quod dicam, contemplari licet, quanti ea omnia sint facienda. Vno ferme eodemq; tempore Roma gentium domina, amisso imperij fulgore, ignominiosè capta ac direpta, solitudinis & ruinæ plena suo augusto solio, velut Priamus ille ad aram Hercei Iouis, miserabiliter concidit: nec interim illi, aut prouinciæ, quas domuit, aut Reges, quos in triumphum duxit, aut ipsa vetus gestarum rerum memoria quicquam profuit. Nec Aquileia alterum Italiæ lumen diu illi superstes fuit. Sed quum maternos cineres indignamq; ruinam attonita spectaret: ipsa quoq; non minore clade oppressa est. De origine ipsius priore libro abundè diximus, verùm non ignoro fuisse quosdam è numero ignobilium scriptorum, qui tradiderint Aquileiam ipsam Româ longè antiquiorem, æqualemq; Patauio, Altino, & Concordiæ: quippe quas vno ferme tempore à Troianis, qui cum Antenore venerant conditas affirmare audeant. Quod an verum sit, quum Liuium audiuerint, ipsi videbunt. Verba Liuij superiore libro, quum de Gallorum eruptione in hanc patriam loqueremur recitauimus.

A

M. ANTO. SABELLICI DE VETVSTATE PATRIAE:

Liber Quartus.

Qui bellum Longobardicum inscribitur.

B

Ogitanti mihi, atq; sæpius animo reputanti calamitosa illa Hunnici belli tempora, dubitatio quædam non parua occurrere solet, sitne verum illud quod vulgo dicitur: nullum esse tam grauem casum, nullum tàm acerbum fortunæ vulnus, quod non tacita quadam latentis boni comitetur necessitas? Ego & si illud cuiusmodi sit affirmare non ausim: nescio tamen quo nam modo ex his, quæ tempestate illa euenêre

C coniectare, atq; colligere soleo, adagium illud haud omninò carere ratione. Nam si quis hinc acerbissimos illorum temporum casus, incendia, clades, vrbium excidia, & reliqua mala, quæ hæc Veneta terræ ora per id tempus perpessa est, susenderit: inde verò Augustam vnius vrbis originem, quæ Romano cadente imperio: velut diuinâ quadam prouidentiâ, nasci visa est, vt esset vbi meliore fato illud sua sede depulsum, perpetuò

D quiesceret: is certè intelliget lucem hanc, quæ tenebras illas secuta est, non æquilibrium tantum facere, sed præponderare etiam omnibus malis, quæ ex tempestate illa fœdissima orta sunt. Nam si nomen, gloriã, diuitias, potentiam suspicimus (hæc enim firme sunt, quæ mortales mirari solent) quid Aquileia? quid Concordia? quid Altinum? quid vniuersa Venetia tunc habuit? quod cum vnius Venetiarum vrbis splendore, opulentia, & imperio comparare possimus? Fuit (fateor) tunc aliquod Venetæ gentis nomen: sed non tamen vsq; quaq; celebre, aut multis notum: quippe quod ne

E vniuersa quidem Italia adhuc bene nosset. Nunc contrà nulla est tàm remota tellus, nulla tàm Barbara natio, ad quam Veneti nominis fama non peruenerit. Transeo maris imperium, tot prouincias, tot vrbes, tot clarissimas insulas, quot illorum hoc tempore parent imperio: Transeo quoq; res terra mariq; gestas: quæ plane arguunt, aut nullum alium ad hunc diem populum, aut certè hunc vnum extitisse, qui per omnia Romanæ gloriæ & videri, & dici possit æmulus. Quod quum ita sit, haud scio, an bene actum fuisse cum hac

F patriâ & reliquâ Venetæ terræ orâ per id tempus dicendum sit, potius quàm mali quicquam accidisse: quãdo eam bellorum tempestatem perpetuum lumen non tantum his terris, sed vniuersæ etiam Italiæ peperisse manifeste constet. Sed quâ id ratione contigerit, non ab re fuerit in prima parte huius quarti libri breuiter enarrare: quod sane faciam, si prius pauca de his, quæ ab Hunnis post Aquileiæ euersionem in Patria gesta sunt, retulero.

Captâ

Captâ & euersâ Aquileiâ, continuò Hunnus Concordiam versus mouet. Regebat per id tempus eam vrbem Regulus quidam Ianus nomine. Is audito Aquileiæ excidio, ratus, quod erat, hostem non multo pòst affuturum, Ariadnam coniugem cum regiâ gazâ in proximas maris insulas præmisit: ipse vrbi præsidio esse voluit, quæ ab hoste ferocissimo breui capta & incensa est. INDE Altinum, & alia pleraq; Venetæ oræ oppida direpta, soloq; æquata sunt. Per id tempus Aquileienses (vt diximus) Gradum commigrarunt, Concordienses Caprulas, Altinates Torcellum, Maiorbium, vt Amorianum. Patauini cum sacris & preciosa supellectile Riuumaltum tenuêre: in medio fermè Venetiarum locus ille est hoc tempore. Hic patriæ vrbis facies conspici cœpta est: ædibus in speciem noui oppidi non temerè dispositis. magnus vndiq; in eum locum factus est concursus, ingens nobilium manus velut in nouam ciuitatem euocati cum liberis, sacris preciosisq; rebus conuenêre. VII. Cal. Apr. iacta fuisse prima vrbis fundamenta scripserunt quidam, in quibus est Laurentius monachus patriâ Venetus. Nec ex ignobili colluuione gentium, quod in magnarũ vrbium originibus sæpe euenisse constat, noua ciuitas conflata est: siquidem vti quisq; tum præpotens, ac valdè nobilis fuit, ita ante alios Hunnum reformidans (quippe quẽ nobilitati infestissimum nouerant) fugam occupauit, nouæq; vrbis tutiore loco ædificandæ auctor fuit. Verum quia planè constat, qui fuerint Venetiarum conditores: locus ipse postulat, vt de eius gentis origine aliquid altius repetamus. Venetos Troianâ stirpe ortos esse, auctor est Cato. Liuius Henetos ex Paphlagonia ad Troiam militasse scribit: qui amisso Pylemene duce Antenorem in Italiam secuti sint, pulsisq; sua sede Euganeis (ex eo scilicet solo, vbi nunc est Patauium) mutata litterâ Henetos cum Troianis Venetos appellatos. quidam vero auctores sunt, Venetos ab Heneto rege dictos, qui ex Illyrico profectus eã oram, quam pòst Veneti tenuerunt, occupauerit. Strabo Gallicam esse gentem Venetos autumat: eâ coniectura adductus, quòd Veneti inter Belgas rei maritimæ gloria olim illustres fuerint, cum quibus C. Cæsar in Britanniam primò transmissurus maritimo prælio conflixerit. Sed Liuij verisimilior sententia est: quũ constet Venetos Adriatici sinus accolas ipsam oram tenuisse, antequam Gallica gens vlla in Italiam transierit. quod si ita est, vti Liuius scribit, Venetiarum origo ad Troianos & Latinos referenda est. Patauini ab Antenore sunt: Aquileienses & Concordienses, qui ex proximis insulis in nouam vrbem migrasse dicuntur, Latini & Romani coloni fuere. Primi eius vrbis magistratus Tribuni fuerunt: vt idem Laurentius tradidit. Verùm ciuitas libero iure & ad imperandum nata continuò rei maritimæ studio pollere cœpit: breuiq; eius opes in tantum creuêre, vt mari terraq; finitimis terrori essent. Procedente tempore eorum imperium ad ortum propagari cœptum, multaq; in Dalmatico sinu Epiro & vniuersa Græcia (quas prouincias procedente tempore suæ ditionis fecere) & in orâ Pontici maris non paucâ gessere: moxq; ad Tanaim

A *vsq; Veneta arma promota sunt. Rursus & in Syria per se non pauca, multa quoq; sociali bello ab his gesta referuntur. Nota sunt Friderici Imperatoris tempora: quem nauali prælio victum, captumq; ad Apostolicæ sedis obsequium retraxere: nota & illa inclyta victoria circa Clodiam, qua Genuensium vires demum accisæ sunt. Transeo mille alia: quæ tum suâ materia, quæ ardua & sublimis est, tum etiam rerum copia & amplitudine eximium quoddam, & (vt sic dicam) supra humanum exigerent ingenium,*
B *vt dignè scribi possent: non autem tenue & aridum, quale me à natura sortitum fateor. Sed cum plura & ampla sint, quæ de inuictâ ipsius vrbis potentiâ dici possent, illud clarissimum & memoriâ dignissimum videtur, quòd quatuor & viginti annos Maomethum potentissimum Turcarum imperatorem duobus euersis imperijs, regibus non paucis suo regno pulsis, prouincijs quoq; pluribus subactis, superbientem, procul Italiâ, ad cuius imperium anhelabat, suis viribus nixi arcuêre. Sed nostri consilij non erat ad res Vene-*
C *tas diuertere: verùm quia locus ipse poscere videbatur, vt aliquid de Venetiarum origine diceremus, hæc breuiter & (vt sic loquar) cursim attigisse contẽti erimus. Nunc ad Atthilam redeamus. Domitâ itaq; Venetæ terræ orâ, Atthila flagellũ Dei se ad terrorem hominũ vocitans, Vicentiam, Veronam, Mediolanum, & Ticinum pari clade affligit. Cæterùm his gestis, quum Romam versus infestis signis moturus esset, Leo Pontifex res Italiæ miseratus circa Mincij & Padi confluentem fit illi obuius. Hic Alarici exitu proposito, quod*
D *statim captâ vrbe defunctus esset, ne vltra progrediatur, & monet & orat. obtemperat Pontificis optimi consilio, & monitis Atthila. Ferunt ea causa inprimis motum, vt illi obsequeretur: quod ad colloquium cõgressus visus esset sibi Atthila cernere duos viros strictis gladijs suo capiti imminere, atq; sibi interim mortem minitantes, nisi Pontificis dicto obediens esset. Petrus & Paulus Apostoli fuisse crediti sunt. Inde itaq; digressus Atthila Pannoniam repetit: vbi non multò pòst cum iactabundus diceret, se rursus Italiam vel*
E *maiore clade inuasurum, fluuio sanguinis è naribus nimiâ crapulâ manantis, cum Ildicone vxore cubans suffocatur. Eadem nocte, quâ Atthila extinctus est, Marcianus per quietem (quum Constantinopoli esset) imaginatus est arcum Attilæ fractum se cernere. Post Atthilæ mortem paucis interiectis annis, Zenone, qui orientis imperium per id tempus tenebat, persuadente Theodoricus Gothorum rex, qui loca Constantinopoli proxima infestans omnibus terrori esse cœperat, ex Thracia cum coniugibus & liberis, cumq; rebus o-*
F *mnibus per Sirmium & Illyricum in Italiam transijt. Odoacri copiæ illi in hanc terram irrumpenti circa Sontium amnem occurrerunt: quas magno prælio Theodoricus fudit. quidam tradunt Odoacrum ipsum huc vsq; progressum. Regebat per id tempus Italiam Odoacer tyrannico more: quippe qui tumultuariâ declaratione ab exercitibus, qui in Italia erant aduersus terrorem Atthilæ cõparati, Dux appellatus esset. Fusis, vt diximus, ad Sontium Odoacri copijs, Gothi vrbes proximas, oppida, & breui quicquid Hunnica rabies non*

absumpserat, populat, Rauennam contenderunt: ubi Odoacrum aliquandiu obsessum, inde in suam potestatem redactum occidunt. Theodoricus autem & post illum Gothi sub diuersis regibus Italiam annis circiter septuaginta tenuere. ultimus Regum omnium Totilas fuit, quem & ipsum flagellum Dei appellatum accepimus: quòd in vrbem Romam, & vniuersam Italiam atrocissimè grassatus esset. Hunc Narses quidam à Iustiniano in Italiam missus vicit & occidit: nec multo pòst Teias Gothorum dux ab eodem Narsete victus est. Qua clade accepta, Ostrogothorum gens penitus interijt. Vesogothi autem in Hispaniam cum Alanis prius concesserant: vbi duæ gentes adeo coaluere, vt ex duobus nominibus factum sit vnum. Cathelani n. dicti, quasi Gothi Alani. Nec multis interiectis annis Longobardi, qui (vt Pius Pontifex tradit) à longitudine barbæ dicti sunt (Non desunt tamen, qui aliam afferant interpretationem) in Italiam erupere. Ii ex Scandinauiâ insulâ Germanici Oceani oriundi sunt. Nam qui primum inde profecti sunt, diuersis acti erroribus, in Pannoniâ tandem consederunt: vbi duobus & quadraginta annis sedes habuere: hinc à Nersete, cuius supra mentionem fecimus, exciti Alboino rege in Italiam transmisere. Ferunt hunc Narsetem, quum de imperio, deq; ipso Italiæ statu optime meritus esset (quippe qui Gothicum nomẽ deleuerat, immensosq; barbarorum exercitus aut strauerat, aut procul Italiâ arcuerat) ab inuidis lacerari solitum, litterisq; & falsis criminationibus apud Sophiam Iustini vxorem: quæ Orientis imperium ob coniugis dementiam administrabat. Ea vero vti fœmina, quæ sua natura credula est, & ad odium prona, eum ex Italiâ cum ignominiâ verborum ad se vocat: scribens, iam tempus esse, vt eunuchus ad lanam, & pensa rediret. Ea iniquo animo ferens Narses respondisse fertur, se talem orsurum telam, quæ inextricabilis suis æmulis esset. His itaq; commotus, Alboinum vndecimũ Longobardorum regem in Italiam per legatos accersit. ad quod facinus, vt facilius traheret, fama est Narsetis legatos suauissimos ex Italia fructus secum detulisse: ac nunciasse regi earum frugum genetricem esse terrã, in cuius possessionem vocaretur. Proinde Narsetis nomine regem & suos properare iubebant, si rapa, & ipsa Pannoniæ sterilitas a Longobardis deseri possent. His itaq; Alboinus, nec non spe futuræ societatis erectus (quippe qui antea Narseti fœdere iunctus fuerat: auxiliaribus n. Longobardis (vt Paulus diaconus scribit) Narses Gothorum gentem magno prælio vicit, quos in Pannoniam multis militiæ præmijs ornatos remisit) ingenti barbarorum manu per Sirmium in Italiam transcendit. Per id tempus grauis pestis totâ fermè Italiâ, sed in Gallia Cisalpinâ grauissima orta est, multaq; prodigia facta sunt. nã & acies quædam igneæ cum cruore madentes cœlo apparuere: niuis præterea vis tanta in imos campos deiecta est quanta nunquam alias. Tota itaq; Venetæ terræ ora sub ipsum aduentum in potestatem redacta. Continuo Alboinus Gisulfum nepotem suum Forouilianæ prouinciæ cum validâ hominum manu præfecit: ducemq; Forijulij declarauit. Vulgus tenet, quod & Paulus Diaconus affirmat, ForoIulium fuisse, quod nunc peculiari nomine Ciuidatum appellant. Omissis igitur quæ à barbaris ipsis ducentorum & amplius annorum

A spacio in reliqua Italia gesta sunt: de his quæ eorum duces intra patriæ fines gesserunt ordine dicemus. Scribit Platina Italicũ nomen ea tempestate deleri potuisse, nisi afflictis rebus sanctissimi viri succurrissent. in quibus Paulus Aquileiensis Antistes certe habendus est: qui Alboinum Italiam ingressum longè mitiorem, quàm illius natura pateretur suis reddidit. Scribunt quidam hunc ipsum Paulum ex Aquileiâ cum thesauro ecclesiæ Gradum transmisisse, quam nouam Aquileiam appellauerit. Gisulpho autem Forouilianum ducatum obtinente

B Helias, qui vno Probino interiecto ipsi Paulo patriarchæ, cuius proxime mentionem fecimus, successit, in hæresim lapsus est, tria Chalcedoniensis conuentus capita non recipiens. Verum errorem suum non multo pòst fassus ad officium redijt. Inde Pelagij pontificis permissu conuentum viginti episcoporum habuit: quo Gradensis ecclesia totius Venetiæ metropolis declarata est. Hunc aiunt vtilem epistolam à Pelagio accepisse, quàm diuus Gregorius quum adhuc Cardinalis esset, scripserat. Pius pontifex hæc omnia ad Seuerum Pa-

C triarcham, qui Heliæ successit, refert: Post cuius obitũ, Aquileiensem ecclesiam diuisam esse scribit, Gisulfo duce Ioannem Aquileiensi ecclesiæ præficiente: Pontifice verò Claudianum Gradensi. Sed alibi Candianum pro Claudiano, & Sisulfum pro Gisulpho scriptum reperio. Sed Sisulfo malè vertit, quod ausus esset rerum sacrarũ administrationem vsurpare: nam per eos dies, quibus ita sacrilegè, ne impiè dicam, operatus est, Cacanus Auarũ rex ex Norico in Italiã transcẽdit: cui cum Sisulfus magna suorũ manu obuiã processisset, ab hoste ma-

D gno prælio superatur & occiditur: Rhomilda eius vxor cum Grimoaldo & Rhodoaldo adhuc pueris (Thasso.n. & Caco iã adolescere cœperãt) nec nõ cum his, qui prælio superant, intra Forijulij mœnia se tenuit: quã audita Sisulfi coniugis morte studiose communiuerat. Nec tãtum id oppidum Longobardi tueri parãt: sed Cromonẽ etiam, Hemas, Osopũ, Arteneam, Rheuniã, Glemonã, & pleraq; alia loca ad omnes hostiles impetus sustinẽdos cõparata. Auares interim hosticũ ingressi omnia ferro & flamma populãtur, atq; Forumiulium ipsum ducalẽ

E sedem obsidione cingunt. Apparebat interim Longobardorũ res in tuto fore: nisi vnius fœminæ immoderata libido publicã fortunã præcipitasset. nam dũ fortè Rhomilda hostem mœnib. obequitantẽ conspicata esset, eius forma & vigore capta intemperans fœmina oppidi deditionẽ pollicetur, si se in vxorem duceret. non recusat cõditionem barbarus: sed per internũtiũ dat illi fidẽ in futuras nuptias. Traditur itaq; oppidum hosti: quod illico dato signo direptũ est, emissaq; oppidanorũ turba plurib. locis subiectus ignis. momẽto temporis omnia miserabili

F incẽdio absũpsit, ita vt ne vestigia quidẽ loci vlla hoc tẽpore extẽt. Hæc Pius põtifex. Quæ si ita se habẽt, Paulus Diacõus, qui eius rei auctor est, videat quo modo oppidũ, q Ciuidatũ appellãt, Forũiulium esse possit: cuius vestigia nõ modo nõ euãuere, sed inter oppida Patriæ locus ipse hoc tempore freqũẽtissimus sit. Auares euerso oppido quũ Lõgobardos captos in suos fines traherent, pollicẽtur se captiuos in Pãnoniæ finib. ũde venerãt, velut pristinis sedib. collocaturos. Nã ex Pãnonia vt diximus Lõgobardi venerãt. Vbi v. in campũ, quẽ sacrum appellãt ventũ est (eũ n. locũ futuræ cædi destinauerãt) continuò impuberes

heres fœminasq; sortiti, omnes maiores natu dato signo trucidant. Inter trepidationem illam & tumultum ferunt, Sisulphi liberos arreptis equis salutem sibi effugio quæsiuisse: quorum Grimoaldus minimus natu, quũ à quodam equite, qui eum fugientem assecutus fuerat, in hostium castra traheretur, dicitur breuissimo ense, quali scilicet tenerâ illâ ætate vti poterat, hostem obtruncâsse, conuersoq; in fugam equo se fratribus iunxisse. Rex interim ob iusiurandum celebrat sceleratas Rhomildæ nuptias: atq; vnâ nocte eâ pro coniuge vtitur, postero die illam duodecim robustissimis militibus prostituit, qui mutuis stupris die noctuq; eam turpiter vexarent. Nouissimè verò palo ad hoc ipsum humi defixo, tali non alio dicens dignam marito, affigi iussit. Hic exitus fuit Rhomildæ fœminæ nequissimæ: quæ documento esse potuit omnibus sui sexus, ne libidinem (quod sæpe faciunt) pudori & saluti anteponerent. Filiæ autem spectatæ pudicitiæ fuisse traduntur, quas reges & summi duces suo connubio dignati sunt. Per id quoq; tempus Leupichis quidam admodum puer inter reliquos populares ab Auaribus in captiuitatem adductus est. Ferunt hunc iam adultum, Lupo duce in patriam reuersum. Qui quum domum æquatam solo offendisset, à propinquis adiutus eam instaurauit, duxitq; vxorem: ex qua Arrichem filium habuit. Ex hoc Varnefridus natus est: ex Varnefrido & Theodelinda Paulus monachus Cassinensis Longobardicæ historiæ scriptor. Caco igitur & Thasso Sisulphi filij in patriam quasi postliminio reuersi ducatus administrationem suscepêre. Ij vltra Patriæ fines eam Germaniæ partem suæ ditionis fecere: quæ nunc vulgo Zelia dicitur. Ego vero non Zeliam, sed Iuliam dicendam puto. Paulus diaconus tradit Slauos eam terram suo tempore tenuisse. certè tamen Norici pars fuit olim. Quum itaq; opibus & celebritate ipsi fratres florerent, mirâq; concordiâ ducatum administrarent, Gregorij Romani Patricij fraude periêre: quos ille quum ad se Opitergium magnis pollicitationibus traxisset, vbi oppidum ingressi sunt, continuò clausis portis cum delecta comitum manu trucidauit. Nec iuuenes fortissimi inulti periere: Sed vbi vim apertam fieri viderunt illicò strictis ensibus aliquandiu pro salute decertarunt: mox verò omni euadendi spe amissa, ne inultum id hosti foret, facto in oppidanos impetu ingentem stragem edidere: donec fortiter dimicando occubuerunt. Thassonis caput Gregorio allatum est: cui ille ne periurus videretur, barbam recidit: ea enim spe Thassonem ad se traxerat, vt vbi primam iuueni barbam recidisset, in hæredem, vt mos gentis fuit, videretur habiturus. Post Thassonis & fratris cædem Grasulphus Sisulphi frater ducatũ adeptus est. Verum Rhodoaldus & Grimoaldus, quanquam vix adhuc adolescere cœperãt, id tamen indignè ferentes, quòd principatus paterni administratio ad patruum non ad se post mortem fratrum delata esset, continuò nauim conscendũt, & in Apuliam nauigant: vbi verò Apulum littus tenuere, Beneuẽtum ad Arrichem pædagogum olim suum rectà contendunt. Is per id tempus Beneuentani ducatus res administrabat. Ab eo adolescentes benignè accepti sunt: & filiorum loco habiti. Verum procedente tempore, quum Slaui (haud enim Illyrici dici

A *possunt, quum natio Illyrica non sit, vt loco suo demõstrabimus) naui in Apuliam delati, in Arrichem impetum fecissent, & breui, quum non longè à Siponto incautè pugnantem obtruncassent, à Rodoaldo, id haud impunè tulêre. nam & fusi magnâq; ex parte cæsi à Beneuentanis totiusq; ducatus finibus ignominiosè pulsi sunt: Rhodoaldus & frater post Arrichis obitum, Aionem eius filium, perinde ac fratrem & dominum, & amare & colere non destitêre: atq; propter consensum omnium, post Aionis mortem Beneuentani principa-* B *tus summa Rhodoaldo demandata est. Sed ad res Patriæ redeamus. Mortuo Grasulpho, quem post Thassonis & fratris mortem ducem creatum diximus, Ago in eius locum subrogatus est. Hic quoq; nihil dignum memoriâ egit. Verum illud quod dicam casu potius quam meritis accidit: quæ enim præmia nihil merentis esse potuerunt? Illustris familia aliquandiu in eo oppido fuit, quæ quasi ab illo originem traxisset Agonis domus cognominata est. Huic Lupus successit, quem ferunt alâ equitum eâ parte, qua vetusta olim* C *via insula continenti iungebatur, Gradum traiecisse: atq; omnes Aquileiensis ecclesiæ thesauros spoliasse. Grimoaldus rex Beneuentum profecturus Ticinensem regiam huic Lupo administrãdam reliquit: qui absente rege quum multa flagitia patrasset, veritus ne quandoq; illi reuerso ratio suorum scelerum reddenda esset, ac proinde pœna subeunda, Forum-Iulium se contulit, vbi ducatum adeptus à Grimoaldi imperio desciuit. Verum quum minimè expediturum appareret, vt inter Longobardos domesticum bellum gereretur, per le-* D *gatos Cacanum Auarum Regem, Grimoaldus hortatur, vt aduersus Lupum in Italiam transiret: cui aduentanti Lupus cum validâ suorum manu occurrit ad locum, quẽ Fluuium peculiari nomine vocant: ibi triduo ancipiti marte pugnatum est: quanquàm plures ex Auarano quàm ex Longobardico exercitu singulis prælijs cecidissent. Superante tamen Auarum multitudine, Longobardi amisso duce fusi ac magnâ ex parte cæsi sũt: quam paucissimi qui ex funestâ illâ pugnâ euaserant, in Patriam reuersi suis popularibus auctores fuere, vt* E *castella & oppida cõmunirent, quãdo victor hostis paulò post esset affuturus: hisq; se pro temporũ statu tutarent. Interim Auares fugientium vestigia secuti penè improuisi adsunt. Patrianos fines miserabili clade occupat: prophana cum sacris ferro flammaq; populantes. Sed quũ per ocium omnia fœdissimè vastarent, per legatos Grimoaldi interim Cacano nunciatur, vt à Patriæ vexatione abstineret, ac finib. quando Lupus & sui satis pœnarum luissent, quamprimũ abscederet. His ferocitèr responsũ est, Auares haudquaquam eam terram temerè reli-* F *cturos, quam iure belli suam fecissent: nec regẽ rectè facere, quòd se socios regiæq; dignitatis assertores, quos patrijs sedibus in discrimen belli sua adhortatione traxisset, tandem militiæ præmio fraudare vellet. His Grimoaldus commotus exercitũ in Auares quàm validissimũ parat. Sed quum sic quoq; appareret, haud ita facilè hostem his copijs superatum iri, ad terrendos eorũ animos noua arte vsus est. Accersitis nanq; Auarum legatis, qui fortè per eos. dies Ticinum venerant, continuò iubet per militiæ præfectos copias omnes, quas in*

Auares comparasset, per speciem recognitionis ordine
traduci: quod cum pluribus diebus eadem acies, diuerso
semper armorum genere instructa, processissent, immē-
sæ penè exercitus speciem præbuere. Quo spectaculo
territi legati regi nunciant, inuictam aciem in A-
uares Grimoaldum comparasse. addiderunt ferocissi-
mi regis minas, quibus se intra paucos dies omne Aua-
rum nomen deleturum profitebatur, nisi Italia primo
quoq; tempore abscessissent. His territus Cacanus
(aiunt Cacanum eius gentis lingua regem dici) Italiā
statim relictā in suum regnum abijt. Post Auarum
digressum Varnefridus Lupi filius, quum ad ducatū
anhelaret, quasi per manus sibi à patre traditum, ve-
ritus Grimoaldi potentiam, quem patri infensum no-
uerat, in Carnuntum ad Slauos confugit: (Nunc
Carātanum regiunculam illam nuncupari tradūt)
vbi auxiliarium manu comparatā, in patriam quasi
vi paternum principatum recuperaturus erupit.
Apud Hemas (locus haud multum à Foroiulio di-
stat) tumultuosè consedit: vbi validā Foroiuliensium
acies illi occurrit. Ferociter vtrinq; concursum est,
fusi demum cæsiq; sunt Slaui, in qua pugna ipse
quoq; auctor belli fortiter dimicans occubuit. Vetharis
Vicentinus vir benignus & popularis Varnefridi morte
ducatum consecutus est: cuius profectione ad Grimoal-
dum regem audita, Slaui collecto tumultuario ex-
ercitu in Foroiulianos fines erupturi, castra ad Broxa-
ce metati sunt. fortè accidit, vt superiore die Ve-
tharis ex Ticino in patriam reuersus esset: qui audito
hostium aduentu quinq; & viginti comitatus equiti-
bus illis obuiam progressus est. Eum venientem
hostes irridère cœperunt: clamitantes Patriarchā
cum infrequenti clero sibi obuiam venire. Ille vèrò
ad pontem Natisonis, qui proximus castris erat, pro-
gressus caput casside nudauit, seq; hostibus agnoscendū
præbuit. Hic quidam fabulam potius quàm ve-
risimile quicquam videtur mihi tradidisse. mox enim
agnito duce aiunt barbaros perturbatos de fuga inter
se agitare cœpisse, quum ad quinq; millia hominum
essent: in quos fortissimus dux inuectus tantam stra-
gem hostibus intulisset, vt quam paucissimi, qui suorū
cædem nuntiarent, euaserint. quasi verò sic accide-
re potuerit, vt quinq; ouium, ne hominum dicam
millia à quinq; & viginti equitibus tam turpiter cō-
fici potuerint. hoc certè est quod fidem historiæ inpri-
mis abrogat, quæ vt M. Tullio placet, lux est veri-
tatis. Quidam enim sordidi scriptores, ne qua sibi
interim materia scribendi desit, aperta sequuntur mē-
dacia: ex eoq; fit, vt quum vulgi auribus student
placere, fidem quæ inprimis historiæ scriptoribus con-
stare debet, amittant. Ego autem potuerit ne id fie-
ri lectoribus sanæ mentis iudicandum relinquo. Post
Vetharin Lautharis dux declaratus est. Hic nihil
memorabile suo ducatu gessit. Ei Rodoaldus successit.
Grimoaldus interim Longobardicum regnum adeptus,
quum inexpiabili odio Romanos persequeretur, quod
Thasso & Caco fratres sub eorum fide, proditi ac cæsi
essent, nacta occasione Opitergium, vbi cædes pa-
trata est, funditus euertit. Eius fines Taruisinis, Ce-
netensibus & Foroiulianis asscripsit. Hic coniectari

A libet factum esse, quod hoc tempore Opiterginus ager
ad Patrianos fines non attineat. quā opinione ad-
mirari nos primo libro diximus, Plinium scripsisse, Li-
quentiam fluuium ex Opiterginis montibus cadere.
Quod fieri potest, vt quæ nunc Patrianæ ditionis sunt,
olim Opiterginæ fuerint. Rodoaldus autem cum
per negocium Ducatu abesset, accidit vt ab Alfrido
Reuniano, (Regulus ne hic Reuniæ esset, an obscuro
loco natus, incompertum habeo) conspiratione multo-
rum principatu pulsus est. In Istriam itaq; aufugit:
B inde Rauennā transmisit. hinc ad Copertum Regem
Ticinum peruenit. Alfridus non contentus adhuc
principatu fraude quæsito, in Copertum regem ma-
ximas quam potest armat copias. Sed vti sæpius e-
uenire solet, vt quæ malè cœpta sunt, malo non care-
ant euentu, sub primos conatus Veronæ captus, priua-
tus oculis, in exilium eiectus est. Ado interim Ro-
doaldi frater aliquandiu vicariā administratione Du-
catui præfuit. Huic Ferdulfus natione Ligur succes-
sit: homo lubricus & ad ostentationem potius quam
C ad negotium natus. Hic materiam noui belli quæ-
ritans Slauos quosdam subornauit, qui se auctores suis
popularibus exhiberent, tumultuario exercitu com-
parato in Italiam transeundi: quod illi negocium ex
ducis sententia confecere. Nam non multò post
ingens Slauorum manus in Patrianos fines latroci-
nantium more effusa est, magnamq; vim pecudum in
prædam abegerunt. Hos abeuntes Sculthais vir im-
piger ad insequendum missus, quum assequi non po-
tuisset, à Duce amarissimis verbis increpitus est, &
D Hargadh (quod opprobrij nomen erat) appellatus:
quam insignem contumeliam ille indignè ferens ex-
clamasse dicitur, vtinam dux fortissime antequam vi-
ta nobis migrandum sit, & virtutis & ignauiæ osten-
tandæ vtriq; nostrûm occasio detur, vt omnes intelli-
gant, vter nostrûm sit verior harga. nec vox incas-
sum missa. Nam per eosdem ferme dies valida Sla-
uorum manus atq; priore illā infestior aduentare nun-
ciatur: cui cum omnibus Foroiuliensium viribus
Ferdulfus obuiam progressus est. Sed locus hic postu-
E lat, quando toties vnius gentis mentio à nobis
facta est, vt ostendamus nos consultò fecisse, quod Slauos
magis appellare voluerimus, quàm Illyricos: quanquā
Illyridis partem incolant. Et breui, præter illud quòd
magnos auctores secutus sum, rationem habeo nō
paruam, quā factum tueri liceat. Slaui siquidem natio
Illyrica non est, sed longè ab Illyrico nata. Nam Van-
dali à quibus Slaui originem cœpere in extremis Ger-
maniæ partibus sedes habuerunt: Plinius est auctor.
Eos tumultuantes Tiberius & Drusus fratres auspicijs
F Augusti principis, partim vltra Rheni ripas traxerūt,
vicatim eos habitare coëgerunt: vnde Burgundiones
dicti. Burgos enim Galli vicos appellant. Reliqua gens
quum circa Tanaim consedisset se Slauos à gente quæ
Bosphoro Cymmerio proxima fuit, nuncupauère. Ho-
rum pars Mauricij Cæsaris temporibus in Dalmatiā
& Illyricum migrauère, nomenq; pristinum tenuerūt.
Qui longius Italia consederunt, partim Boëmi, partim
Poloni dicti sunt. Quod quum ita sit, rectè sum
mihi visus facere, quum de his loquor, qui in Illyricum

&

& Dalmatiam venêre, nomenq; pristinum tenuerunt, si eos Slauos appellarem, non Illyricos. Quum igitur hostes, de quibus dicere institueram munitiore tumulo consedissent, nec tuto locus parte aliqua adiri posset, tũ Sculthais, memineris, inquit, dux fortissime quod me paucis ante diebus Hargam, ceu desidem & inertem vocaris: hæc autem lux nobis occasionem attulit ostẽdendæ virtutis. Locus hic admodum opportunus hodie quid vterq; nostrum præstare possit, arguet. Si proinde ille es, quem magnificis verbis iactare soles, me aduerso tumulo in hostem vadentem sequere. Valeat qui ad hostes segnius peruenerit. Stultus dux stultissimum satellitem secutus est. Cætera multitudo temerarios duces secuta collem sublato clamore subiere. Nec Slaui in tanta occasione cessarunt: sed saxorum temere iacentium vi maxima in subiectum hostem euolata fœdissimam stragem edidere. Inde superiore loco incursantes momento temporis eos, partim suorum cæde consternatos, partim ipsa locorum difficultate titubantes fundunt ac trucidant. Ferdulfus & Sculthais temerarij facinoris huius capita, inprimis merita morte occubuêre: secundum eos omnis pene Foroiuliana nobilitas eo loco extincta est. Ferdulfo Corbulus dux successit: Hic cum Ticinensem regem in se vertisset, priuatus oculis exilio mulctatus est. Pemo in eius locum subrogatur. Hic Bellunensis patriâ fuit vir spectatæ probitatis: quippe qui quum vxorem antequã dux esset illiberali facie duxisset, nunquam adduci potuit vel eâ id petente, vt aliam superduceret: identidem illud prædicans, mores in coniuge non formam probari oportere. vocem me hercule summo viro dignam & minime eo, qui inter Barbaros, sed medijs Athenis natus esset. Ex ea tres filios spectatæ indolis habuit. cum his adhuc pueris nobilium liberos, qui Ferdulfi temeritate paulo ante occubuerant, educandos disciplinaq; militari instituendos diligenter curauit. Sed iam locus ipse exigit, vt ab externis rebus ad domesticas discordias transeamus: de quib. proximo libro ordine disseremus.

M. ANTO. SABELLICI DE VETVSTATE PATRIAE:

Liber Quintus.

Qui bellum domesticum inscribitur.

ON satis erat quotam hanc Venetæ terræ partem externa arma antè Troiani belli tempora sensisse, ac deinceps longa quadam malorum serie peregrinis domesticisq; motibus ad Longobardicam vsq; tempestatem fuisse obnoxiam: nisi intestina discordiâ & ciuilibus, vt sic dicam laborare cœpisset armis. Sunt, (quis nescit?) perniciosa bella extrinsecus inuecta. Sed longè quidem perniciosiora quæ domi & quasi in visceribus ipsis oriũtur. Id ex eo datur intelligi, quod clarissimæ ciuitates, quæ externis viribus vinci nequiuere, suis tamen armis confectæ facile corruerunt. Et ne à domestico A *recedamus exemplo, satis superq; constat, Romanum imperium tantum virtute armorum creuisse, vt suis viribus perpetuò stare potuisset, nisi ciuiles illud euertissent discordiæ. Quod si tanti imperij gloria hac vnâ re concidit, nec vllâ aliâ: an dubitet quisquam qualis futurus patriæ huius fuisset euentus, in quâ externis armis penè ad internecionem accisâ, domesticè & in ipsius terræ visceribus cœptum esset dimicari? nisi diuinâ quadam prouidentiâ factum esset, vt quum iam vulnera ad præcordia descendere cœpissent: in Venetorum* B *potestatem velut in portum quendam tutissimũ concessisset & à Patrianis ipsis: in quo nullam futuram ventorum vim, nullos deniq; fluctus reformidaret. Quod quum ita esse appareret, non ab re fore duxi, si quintus hic liber ab ipsis domesticis discordijs exorsus in ea tempora decurreret, quibus hæc terra in Veneto præsidio conquieuit.*

SVccesserat Ioanni Aquileiensis ecclesiæ antistiti (cuius proximo libro mentionem fecimus) Martianus: C *post quem vsq; ad Callisti tempora antistites septẽ interfuere. His sedentibus penè nihil memoriâ dignũ (quod ad ipsam ecclesiam attineret) actum est. Callistus autem qui in Sereni demortui locum (Is enim illorum septem nouissimus fuit) surrogatus est, quum ingenti vir animo esset, vtpote qui non humili fortuna, sed loco clarissimo natus esset, ægerrime ferebat patriarchicam sedem obscuro loco esse. Nam ab Helia patriarcha ad eam diem annis fermè centum Cromone fuerat: quum interim Longobardorum duces episcopum* D *sibi Foroiuliensem creassent: qui in luce hominum frequentiq; nobilium cœtu constitutus præstantioris fortunæ quam patriarcha esse videbatur. Commotus rei indignitate Callistus, quod quispiam suæ diœcesis antistes se dignior haberetur, Amatorem Episcopum, qui Friderico successit, (sed alibi Fidentium pro Friderico legimus) Foroiulio expulit, quo ipse cum patriarchica sede paulo post migrauit, atq; vbi domus Amatoris fuerat, sibi & successoribus egregias ædes pro loci conditione erexit. Offensus Pemo Amatoris* E *familiaris sui iniuriâ, non mediocri irâ in Callistum exarsit: sed nouo bello occupatus iram & vltionem in aliud tempus distulit. Per id enim tempus trepidissimis nuncijs allatum erat, ingentem Slauorum exercitum in Foroiulianos fines erupisse. Non desunt tamen qui scribant prius debellatum esse cum Slauis, quam vllæ inter Callistum & Pemonem intercessissent inimicitiæ. Audito itaq; hostium aduentu Dux cũ suis ad Laurianum illis occurrit: vbi triplici prælio eos magna strage superauit: quum Foroiuliensium nemo* F *interim cecidisset præter Sigualdum quendam: qui quũ eâ clade, quæ Ferdulfi temeritate accepta fuerat, duos filios amisisset, ac proinde in eorum vltionem duobus superioribus prælijs strenuam operam nauasset, multũq; hostilis sanguinis hausisset, quum tertio prælio infestius hostem vrgeret, nec vlla interim suorum adhortatione à pugnâ reuocari posset, clamitans, satis lætum se periturum, si multo hostium cruore orbitatem suam abluisset, factum est, vt ab hostib. interclusus fortiter adhuc dimicans occubuerit. Ex illo tempore Foroiuliana arma*

à Slauis formidari cœperunt: quibus pacem petentib. Pemo haud renuit. Eodem itaq; loco, in quo pugnatum fuerat, fœdus percussum est, atq; pacis conditiones datæ. Pemo autẽ præsenti victoria elatus, continuò ad exercendas cum Callisto inimicitias conuersus, facto cũ suis impetu, eum modico negocio in potestatem suam redegit: quem vinctum ad Castellum Pucium traxit (sed Punicum pro Pucio legendum puto) vnde eum in mare præcipitare statuerat. Verum quum ad locum ventum esset, continuò mutato consilio eũ præsenti morte seruatum in carcerem, & vincula coniecit. Quod ipsũ vbi Luitprandus Rex, quo annitente Callistus patriarchicam dignitatem consecutus fuerat, audiuit, vehementer commotus Pemonem ducatu priuauit, atque Rachim eius filium ducem declarauit. Id indignè ferens Pemo ad Slauos eo tempore socios cum multis claris viris, qui cum eo conspirauerant, transire constituit: quasi vi ereptam dignitatem asserturus. Verum Rachi ad Regem intercedente Pemo Luitprando reconciliatur: acceptaq; à rege fide vti neq; patri, neq; nobilium cuiquam, qui cum eo conspirassent, fraudi essent, & q in Callistum manum coniecissent, & quod de transitione ad Slauos cogitassent, egit Rachis cum patre, vt ad Regem cum suis veniret, quasi illi coram satisfacturus. vbi verò Ticinum ventum est, quum Pemo & sui in Luitprandi regiam venissent, continuò apparuit qualis esset regis in Pemonem animus. Nam Rachi sibi proximo loco assidere iusso Pemonem cum duobus filijs, quos secum duxerat, & reliqua nobilitate humiliore loco collocauit. Nec multò post facto silentio nominatim iubet Pemonem & omnes eius defectionis socios comprehendi. Ferunt Hastulfum alterum ex duobus Pemonis filijs, quos patrem secutos diximus, dolore percitum gladium exemisse, vt Regem obtruncaret. Quod facinus iuuenis ferocissimus patrasset: nisi à Rachi fratre fuisset detentus. Hic omnis Foroiuliana nobilitas cum Pemone capta in vincula conijcitur. Vnus omnium Herxemar fertur per armatorum cuneum ferro sibi viam fecisse, atq; in diui Michaelis ædem velut in tutissimum asylum confugisse: quo facinore impunitatem à Rege impetrarit. apud quosdam legere est Pemonem ducali dignitate mulctatum, nec vltrà in eũ sæuitum: reliquos vero longissimo carcere cruciatos. In Pemonis locũ Rachis eius filius volente rege dux declaratus est. Hic grauissimum bellum Slauis intulit, Carniolamq; eorum regionem populatus est: atq; procedente tempore pro Luitprando rege cum fratre Hastulpho aduersus Spoletanos egregia belli facinora edidit. Callistus autem regis iussu vinculis solutus in pristinam dignitatem restitutus est. Per hæc fermè tempora Longobardorum opes in Italia concidere: vbi ducentis & quatuor annis regnum tenuerant. quorũ rex vltimus fuit Desiderius: qui à Carolo Pipini filio victus, cum vxore & liberis Lugdunum in perpetuum exilium traductus est. Verum non paruo interiecto tempore Berengarius Foroiulianus dux Longobardicæ gentis cladem vltus est, apud Veronã Lodouico rege ab ipso Carolo prognato magno prælio victo: cui capto oculos eruit, atq; omni spe assequendi imperij, quod Arnulfus pater tenuerat, priuauit. Ita imperium quo Franci annis circiter centum

A potiti fuerant, ad Longobardos translatum est. Berengarius ipse ob egregia militiæ facinora non multo post tempore magno omnium consensu Imperator declaratus est. Ab eodem Carolo, qui Desiderium vicit (fuit enim, vt diximus, Pipini filius, & Carolomanni frater) Paulus Foroiuliensis, Longobardicæ historiæ scriptor in Galliam traductus est, atq; non paruo honore aliquandiu apud ipsum regẽ habitus. sed quum in suspicionem venisset, quod de liberatione Desiderij regis cogitare cœpisset (Nam florentibus Desiderij rebus fuerat illi cha- B rissimus) in Diomedis insulam à Carolo relegatus est: vnde post aliquos annos fugiens in Cassinense Cœnobium ingressus, sanctissimam egit vitam: litterasq; interim ad Carolũ elegantes sæpius dedit & accepit. Paulinus autẽ Aquileiensis antistes præclara quædam ab eodem Carolo obtinuit priuilegia, quibus res ecclesiæ non mediocriter aucta est. verum quia deinceps de his sæpius dicturi sumus, quæ ad ecclesiam ipsam attinere videbuntur: nõ ambigo quin multi à nobis expectent, vt & tempora, & patriarcharum nomina ex ordine colliga- C mus. Sed non est cur eos vana expectatione frustremur. sciant itaq; constituisse nos post rationem temporum, quam nobis omninò constare volumus, nihil ex his quæ ab alijs magis copiosè quàm vtiliter tradita sunt, nisi q memoriâ dignum videbitur sequi velle. Cætera verò quæ vel omnino leuia sunt, vel talia, vt plus odij quàm gratiæ sint nobis allatura, consultò missa faciemus. Successit Paulino Vrsus, qui primus cum Pontifice cœpit agere de Gradensis ecclesiæ abusu. Maxentius vero qui illi defuncto surrogatus est, annitente Lothario Lodouici D imperatoris filio frequentissimo episcoporum conuentu Mantuæ obtinuit, vt declaretur, eum, qui Gradensi ecclesiæ præesset, iniquum videri Patriarchæ nomen vsurpare. Deposito itaq; Venerio, qui tunc præerat, Gradus Aquileiensis ecclesiæ plebes iudicata est. Nec longa post id tempus fuere patriæ ocia ab externis armis. nam Federico sedente Hungarorum vis ingens in Patrianos fines effusa est. quos ille consilio & industria procul repulit. Tradunt quidam eos androphagos fuisse, id est, humanæ carnis comestores, eoq; eorum incursum terribili- E orem omnibus fuisse. Platina ingressos eos Italiam scribit, atq; aliquâ ex parte eam populatos: Bauaros verò qui longe ante Hungarorum accessum Foroiulianos vexarant, ab Henrico Caroli præfecto superatos ac Italiæ finibus depulsos: quum Bauarorum alij, quos legimus, nullam interim faciant mentionem. Leo qui huic successit, quũm graues pro libertate ecclesiæ exerceret inimicitias, à Rhodoaldo quodam Longobardo, viro inter suos populares opibus & auctoritate illustri, occisus est. F Prorogata est illi pœna Berengario imperante. Hunc ego eum esse puto: qui imperium è Francorum manibus extorsit. verùm post eius mortem Otho primus & secũdus imperatores quicquid Rhodoaldus, sacrilegæ cædis reus, inter Plauim & Liquentiã possederat, Aquileiẽsi ecclesiæ addixerunt. Et quod ad ipsius ecclesiæ decus attinet, illud quoq; memoriâ dignum videtur: quòd frequentissimo episcoporum conuẽtu, cui Joannes decimusnonus Rauennæ præsedit, annitente Poppone Aquileiẽsi antistite, declaratum est, sacrilegè factum videri, quod hi qui Gradensi ecclesiæ ad eam diem præfuissent, patri-

archæ

archæ nomen sibi vsurpassent: Vrsonemq; qui tum forte præerat deponendum censuere. Cæterum ea occasione fretus Poppo, libros, calices, & omnem ecclesiæ apparatũ quem Longobardico tumultu Paulus antistes illuc contulerat, in Aquileiense sacrarium ex ipsa insula reportandum curauit (quanquam non video quid reportari potuerit: cum constet Gradensẽ ecclesiam à Lupo duce Foroiuliano suo & Aquileiensis ecclesiæ apparatu non multo ante spoliatum) erexitq; sumptuosissimum fanum diuæ virgini, cuius dedicationi Ioannes pontifex prædictus, Conradus Imperator, duo Cardinales cum viginti episcopis interfuere. Constituit & cœnobium sanctimonialium extra muros, quod donarijs & profusissima largitione ditauit. Sub ipsam autem fani dedicationem declarauit pontifex, Conrado annitente, placere sibi, atq; id ipsum æquum videri, vt ecclesia ipsa mater esset viginti ecclesiarum, quarum Antistites Aquileio præsuli per omnia parerent. Nomina earum consultò missa facimus. Auxit mirificè rem ecclesiæ Poppo, sed non minus Gotepoldus, qui vno interiecto Antistite ei successit. Hic cœnobium cum basilica diui Stephani construxit, accepitq;, vt quidam tradidere (nam Popponis nihil meminerunt) Foroiulianum ducatum cum tota Istria dono ab Henrico tertio, quo annitente, Gradus Aquileiẽsi ecclesiæ tertiò adiudicata est. Nec multo post idem Henricus Carniolam Sighardo patriarchæ largitus est. Non paucis interiectis annis, tradunt quidam Honorium secundum Aquileiam venisse. Quo tempore puto pontificem ipsum Raimundum, Gulielmi ducis Austriæ filium Hierosolimitano Regno, vt Platina scribit, præfecisse. Illud memoria dignum non præteribo: quod de Valtherij patriarchæ tumulo partim legimus, partim ipsi vidimus. Hic quum spectatæ vir sanctitatis fuisset, factum est, vt post eius mortem marmorea arca, in qua ipsius corpus conditum fuerat, aliquandiu nullo adminiculo fulta in aëre pependerit. Nos eam vidimus vno tantum angulo humo hærentem. Quantum autẽ Valtherius sanctitate polluit: tantum profectò Gregorius, qui vno interiecto præsule illi successerat consilio & fortitudine: quippe qui ab Innocentio quarto missus Parmensibus subsidio, aduersus Fridericum iamdudum imperio depositum, qui per id tempus Parmã acri obsidione vrgebat. Eius itaq; auspicijs hostis victus exutusque castris est. Ferunt signa multa militaria ex ea victoria retulisse, quæ in Ciuitatensi ecclesia in tropheorum speciem suspenderit. Exercuit præterea grauissimas inimicitias cum Comite Goriciæ & Carĩthiæ ducibus, ecclesiam infestantibus. Philippus Carinthiæ dux Gregorio defuncto in ecclesiæ antistitẽ electus est: quem Gregorius decimus confirmare noluit. Verum vbi ità præsidere non potuit, non multum diuersâ ingressus viâ est ad Patriæ administrationem capessendam: siquidem magno omnium consensu rei summa sub præfecturæ titulo illi demandatur, atq; sedes interim quatuor annis vacauit. quo tempore Ciuidatum, quod Forumiulium appellari diximus à quibusdam, Patrianis regulis paucis per factionem tradentibus est oppressum. Optimi cuiusq;, ac ditissimi bona continuò, aut direpta, aut publicata sunt: ipsi autẽ partim capti & in vincula coniecti, partim in exilium acti. Sed nõ multo post per regis Boemiæ præfectum ad hoc ipsum cum valido exercitu in Italiã missum oppidũ receptum est, atq; in pristinam libertatẽ restitutũ. Per id fermè tempus Raimundus episcopus Cumanus (sed Comacinus potius legendum puto) ecclesiæ administrationem suscepit: ac primo quoq; tempore fœdus cum Goriciæ comitib. percussit, Saciliumq; à Gerardo Caminẽsi recepit. Veneti interim in Istriam transmiserãt, vbi quum aliquot oppida breui tẽpore occupassent, Tergeste obsidere cœperunt. Id ægre ferẽs Raimundus, magno exercitu cõparato Tergestinis opẽ ferre statuit. Sub eius aduẽtum obsidio soluta est: factaq; ab oppidanis eruptione in Venetos sese ad naues recipientes, nonnulli cæsi sunt: quã paucissimi vero capti. Locus quẽ haud procul inde Veneti munire cœperãt funditus est dirutus. Nec ita multo p̃st pax inter Venetos & Raimundum cõsecuta est. Foris a. pacatis rebus in ipsâ Patriâ quotidiè magis ac magis discordia grauesq; inimicitiæ oriebantur. Nã p̃ id tempus Octobono ecclesiã tenente, Ricardus Caminensis Spilimbergum infestissimo exercitu occupat: qui multis patriæ regulis sibi iunctis omnia loca circumiecta diu incursionibus infestauit: è quib. Hẽricus Pampginus captus Octobõi iussu capite mulctatus est. Subsecuta est interim & Butriensium defectio, qui castellum sua natura munitum præsidio & omnis generis cõmeatu maiorẽ in modum refersere. Sed minimo negocio (q̃ nemo futurum sperabat) Octobonus oppidum recepit, receptumq; funditus euertit, ipsosq; defectionis auctores in vincula cõiecit. eodem quoq; anno Castellum Porpetium & pleraq; alia loca feliciter expugnauit. Interim Richardus, cuius supra mẽtionẽ fecimus, ad Octobonum quasi illi satisfacturus venit: a quo quũ benignè acceptus esset, simulq; multa & magna impetrasset, ab eo digressus, quum domum iter intendisse putaretur, cũ nõ parua suorum manu Hunniũ repentè inuasit. In ipso tumultu Spilimbergensis quidã Regulus cæsus est: ipse autẽ fusis reliquis indecorâ fugâ sibi salutẽ quæsiuit. Et ne qua interim malorum materia deesset: quũ per id ferme tempus Patauini graui bello à Venetis vrgerẽtur, Ducesq; Austriæ & Carinthiæ illis opem laturi cũ magnis exercitib. hac iter facerẽt, fœdissimis latrocinijs atq; omni rapinarũ genere Patriam afflixere. Non parua sunt quæ diximus, sed lõgè maiora mala sũt per eos dies cõsecuta. Nã Goriciæ Comes ingenti vi hominũ aduersus Bertrandũ Antistitẽ, & Sauorgnãæ familiæ regulos, qui Hunniensibus iuncti erãt, in Patriã erupit. nulla alia belli causa prætẽdebatur, nisi q̃ cætera Patriæ nobilitas videbatur ab his sua dignitate, in quibusdam fraudari. leuis profectò & omnino indigna causa, p̃pter quã Patriæ ociũ tam temerè debuisset turbari. Sed certè aliud iamdudũ hominũ animi p̃turiebant: quod eos tandẽ parere necesse fuit. Cõtinuò itaq; veniẽti illi, velut socialis belli duci declarato, sese fermè omnes Patriæ reguli iunxerunt: iusti imò penè immensi exercitus formã impleuere tot Regulorum appẽdices. Quo factum est, vt per multos mẽses in armis fuerint: nec se interim vno loco tenuere, verũ Faganeã, Sauorgnanũ, S. Danielẽ, Bugiã, Tricesimũ, ac pleraq; alia oppida & vicos expugnauere. At Comes ipse nõ id impune tulit. nã cũ hyems appeteret, ac Patriãi reguli domũ velut in hiberna dilapsi essẽt, quũ Goriciãæ copiæ Braulinũ cõcessissẽt, repẽte Hũnienses ad hostẽ p̃ficiscũtur, eosq; trepidos, & ad pugnã se tumultu-

tumultuosè expedientes paruo negotio fundunt, eorumq́ impedimenta diripiunt. signa quàm plurima militaria ex ea victoria relata, & in Basilica diuæ virginis, quæ Hunnij est suspensa. Cæterum hostibus fusis Braulinum oppugnant: quod intra paucos dies vi captum diripiunt & euertunt. Quum ita res Patriæ sese haberent induciæ in certum tempus Apostolici legati interuentu pactæ sunt. Nec multo post Vtinenses Faganeam, Sanctum Danielem, & Moruccium recepere. Beachinus Comes Porlilianus Portus Naonis præfectus auxiliari manu à Spilibergensibus regulis accepta, Castellum, quod turrim vocant occupauit. Interim Vtinenses, Bugiam fame domuere. Bertrandus Patriarcha Sacilio (sunt qui Sacellum pro Sacilio malint scribere) præfectus, quod paulò antè à Ricardo Caminensi receperat, monitus dicitur à Federico Sauorgnão (cui mira familiaritate iunctus erat, & cuius consilijs non parum tribuebat) & quibusdam alijs, ne se in discrimen vitæ conijceret: affirmantes se pro comperto habere, à multis esse eius in mortem coniuratum. Tum ille magno animo & innocentia nixus se non vereri cuiuspiam insidias respondisse dicitur: seq́ pro ecclesia, & vbiq́ & semper, paratum morti occumbere. quod ita sane accidit. Nam quum Hunnium versus non multis comitantibus iter intendisset, ventumq́ esset ad locum, qui dicitur Rinchinuele non longè à Spilimbergo, illico ex insidijs coorti, qui ad hoc ipsum venerant, in eum impetum faciunt, atq́ omni comitatu metu disiecto, virum singulari innocentia præditum obtruncant. Fama tenet eo loco, vbi eius sanguis fusus est, solum perpetuò exaruisse. ipsius corpus impij homines non contenti præsenti scelere in currum sustulere, duabusq́ impudicis fœminis ad caput alterâ, alterâ ad pedes constitutis Hunnium misere. Vtinenses eius corpus honorificentissimè acceperunt, atq́ in maiori diuæ virginis basilica, de quâ paulò antè mentionem fecimus marmoreâ arcâ collocârunt, quæ quatuor lapideis statuis virginali habitu sculptis fulta est; ferunt ea simulacra esse quatuor virginum, Euphemiæ, Dorotheæ, Teclæ, & Herasmæ, quæ diui Hermagoræ temporibus martyrium passæ sunt. Euidentissimis miraculis locus insignitus est. Mira deuotio & Patriæ assiduus concursus tumulum celebrat. Marcus Barbus Aquileiensis antistes, quum in Germaniam & Pannoniã superioribus annis profecturus, Vtinum diuertisset, inspecta miraculorum multitudine pollicitus est Vtinensibus se post reditum cum pontifice & Cardinalium collegio acturum, vt Bertrandus ipse, qui nunc beatus dicitur, Canonico ritu sanctorum catalogo asscriberetur. Nicolaus, Ioannis Boemiæ regis filius, in eius locum surrogatus est. Hic miro odio persecutus est non solùm illos, qui in Bertrandi mortem coniurarunt, sed eos quoq́, qui aduersus illum quandoq́ militassent Nam Goriciæ comite sibi iuncto, ac plerisq́ alijs illustribus viris, Castellum Porpetium continuò expugnat & euertit: atq́ Ioannem Franciscum eius loci regulum ex Caprulis quo confugerat, Vtinum ad se retractum capitis supplicio affecit. Cuius caput lanceæ trunco affixum toto oppido circumferri fecit. Eodem

A *die Armannum Carniolum virum illustrem capi iussit: quem cum filio, & fratre in vincula coniecit. Richardum Varanicum per eos dies in potestatem suam redactum securi percussit. Nec multò post Armannum quoq́, quem in vinculis habebat, eodem affecit supplicio. Nec his contentus Tercentum inferius funditus diruit (castellum ipsum proximum Turro amni fuisse existimo) cuius vestigia adhuc extant. memini me quum illic essem, spectaremq́ ruinas loci, quærere solitum à nonnullis senibus, ecquid de eo loco*

B *accepissent à suis maioribus? nec quenquam inueni, qui diceret de ea re se aliquid compertũ habere, quæ omniũ oculis interim subiecta erat. At non possum non mirari ita ab ipso Nicolao antistite in Tercentinos & Porpetios regulos hoc nomine sæuitum: quum nusquam apud eos, qui de eâ re meminerunt, inter socios sacrilegæ conspirationis eorum quempiam inueniam relatum. Cæterum Melfi quoq́ pars magna eiusdem auspicio solo æquata est. Recepit & Sofumbergum, Henricumq́ ipsius castelli regulum, consortibus in exilium eiectis,*

C *penes se habuit. Hunnienses interim Castellerium demoliti sunt. Per id tempus Carolus, Nicolai antistitis frater, imperator Romanorum declaratus est. Is quum Romam proficisceretur, Vtinum venit: quem abeuntem Nicolaus cum plerisq́ illustribus viris & regulis Patriæ officii gratia secutus est. Eorum nonnullos Carolus imperator postquã coronatus est pro ponte sancti angeli equestri dignitate donauit. In quibus fuere Franciscus & Paganus Sauorgnani, Odoricus Cucanicus & alter Bertholdus Spilimpergius. Defuncto*

D *Nicolao, cui Lodouicus Mediolanensis successit, Sancti Danielis reguli Varanum inferius occupant: depulso Dithelmo quodam, cuius ditionis locus fuerat. Verum quia præter omnium spem Lodouicus rem ipsam leniter vindicarat, & oppidum pro publico Patriæ decreto segnius restituendum curarat: id indignè ferentes VValther, Bertholdus & Hericus fratres: qui Dithelmo propinquitate sanguinis iuncti erant, arma capiunt, impetumq́ in res Lodouici faciunt, villasq́ aliquas comburunt. Lodouicus præsentem contumeliam vindica-*

E *turus continuò mittit, qui Spilembergios fines ferro & igni vastãtes ab hoste ignominiosè pulsi in sanctum Danielem sese trepide receperunt, quum itaq́ hoc pacto intra fines Patriæ intestinis odijs disceptaretur ecce octingenti equites circa Vllam nouam à nullo ante prouisi quasi terra geniti essent: aut cœlo repente missi apparuere dux est eo nõine illaturus. Quod Glemonenses cum Pamperginis regulis Clusiam Castellum munitissimum in angustiis Alpium occupassent, multaq́ Vensonensibus damna intulerant, & quod Au-*

F *strini negociatores fuerant à Glemonensibus & Ciuitatensibus & quibusdam Patriæ Regulis spoliati: à quibus res repetitæ fuerant non tamen ad eam diem redditæ. Iũxere se equitibus ipsis pleriq́ Patriæ reguli rerum nouarum cupidi, quibus appendicibus aucti in Sancti Danielis fines impetum facere, ac villam quæ oppido proxima est, igni absumunt. Ad Turriolam deinde aliquot dies metati sunt. Radulphus dux cum Friderico fratre & quattuor milibus equitum Goritiam venit, inde in Patriam transgressus, continuò*

Mansa-

Mansanum & Butrium certis conditionibus cepit: Abbas quoq; Rosacensis illi se fœdere iunxit. Inde castra Hunnium admota: vbi quum quatriduum statiua habuisset, Lodouico suo & Hunniensium nomine peteti pacem sub conditionibus dedit. Summa autem conditionum hæc fuit, vt Lodouicus cum duob. Patriæ regulis, qui publicè ad hoc ipsum electi essent, deberet Viennam proficisci, vbi ducem expectaret, inde vnà ad Carolum Imperatorem irent, quem arbitrum & Iudicem omnium, de quibus disceptatio esset, constituerent. Publico autem decreto cum Ludouico missi sunt Franciscus Sauorgnanus, quem à Carolo diximus, equestri dignitate donatum, & Simon Valuasorius. Interim Vtinenses cum Ciuitatensium & Glemonensium appendicibus Mansanum iniecto igni receperunt: Butriumq; vi captum funditus euertunt, in Cromonemq; impetum fecere, vnde infecta re discessum est. Sub id tempus qui cũ Lodouico ierant, reuersi sunt, quum rem ob quam missi fuerant minimè transegissent. Tradunt quidam resciuisse eos Radulphum ducem de legatorum morte agitare cœpisse. Marquardus Lodouico successit. hic quum sub primam ecclesiæ administrationem se Carolo insinuasset, essetq; ab illo in socium acceptus, elatus tanti principis societate, Caprulas dirupit, atq; incendiò deformauit. Nec multo post Marquardi mors subsecuta: quẽ, nisi morte præuentus esset, apparebat vltro Venetis arma illaturum. Ecclesiæ administratio Philippo Lanchoni Cardinali à Pontifice commendæ nomine demandata est. Vtinenses, Sauorgnana domo annitente, ac pleriq; alij ex illustrib. viris negarunt se id laturos: vt ecclesia & vetustate & dignitate illustrissima tam turpiter manciparetur. Verum Philippus vi quæsiturus, quod bona venia non dabatur, Franciscum Carrariæ principem cum valido exercitu aduersus Vtinenses & socios in Patriam mittit: qui à Venetis auxilio benignè impetrato magno animo venientem hostem exceperũt, varijs casibus bellum in sextum annum protractum est. sed quum hostis Sauorgnanorum opes præter cætera inuisas haberet, essetq; eorum nomini infestior, quippe quos videbat omne belli pondus sustinere (apud nonnullos scriptum reperio, totius rei summa cum patriæ administratione sub ipsum belli initium omnium consensu Francisco Sauorgnano equiti, cuius supra iterum mentionem fecimus, demandatam fuisse) Vt igitur eos, quos maxime oderat aliqua parte belli læderet, Sauorgnanum totis virib. oppugnat, ac vi capit. Sed non longe inde Vtinenses cum auxiliaribus Venetorũ copijs hostẽ ad pugnam excière. Concursum vtrinq; ferocissimè atq; aliquandiu anceps Mars fuit. Verum fusus tandem hostis fugatusq; est, ac tota Patria cõtumeliosè pulsus. Moritur interim Philippus, post quem Ioannes Moranianus ecclesiæ præsul declaratur: homo feroci temerarioq; ingenio, nec interim modici sumptus, sed perditæ (vt sic dicam) voracitatis. Hic subornatis percussoribus Fridericum Sauorgnanum virum clarissimum in diui Stephani æde, quæ Sauorgnanorũ ædib. accubat interficiendũ curauit. Crediderunt quidam id eũ molitum, quod ægre tulisset Fridericum cum tota familia per id tempus Venetâ nobilitate donatum: alij id factum voluerunt consilio & precibus Helisabeth eius nouercæ, quæ post patratam cædem Vtinensium iussu capta cũ duobus

A *ciuibus eius facinoris conscijs capitali supplicio affecta est. Nec Ioannes id impune tulit. Nã non multò pòst quũ Vtinum venisset Tristani (vt ferunt) opera ipsius Federici filij in arce cæsus est. sunt qui dicãt filio quoq; quẽ sciebat sibi ob paternam cædem infensũ, tentasse percussorem subornare, quod quum ille resciuisset, non vltra differendũ ratus in eius mortẽ cõspirasse. Huic vno interiecto Antistite (quo sedente nihil memoria dignũ accidit) Antonius Gruariensis successit: qui per Gregoriũ pontificem Patriarchica sede deiectus est, nec multo post*
B *per Alexandrũ in eam restitutus. Eo Ecclesiam procurante Portus Naonis oppidãi Turrim locum proximũ furtim occupant, atq; supposito igne, castellum cum Ioanne Raganensi eius loci regulo, vxore & liberis cremarunt. Ferunt Federicum eius filium casu potius quàm consilio seruatum. Quo scelere cõmotus Antoni9 in Portum Naonem vniuersã Patriã armauit. cœptum est oppidum obsideri, sed paulo post obsidio soluta est. maior quidem motus animorum instabat: cœperat n. Patria perniciosa seditione laborare, multis ad dignitatem Pa-*
C *triarchæ summa trahentib. plurib. parere recusantibus. Oritur graue bellum, quo vbiq; cum periculo laboratum est: Fuerunt qui per litteras solicitarent Regem Hungariæ, vt in Patriam transiret: aut validum sub præfecto mitteret exercitum. Interim Glemonẽses Fontanam bonam furtim occupant: nec multo post Vtinẽses locum receperunt, quẽ Tristano Sauorgnano, cuius auspicijs omnia gerebãtur, tradiderunt. Sub id tempus Pipus Florentinus cum decem millibus equitum ex Pãnonia in Patriam erupit, Vtinumq; in potestatem rede-*
D *git. Tristanus, qui summam rei ad Venetos semper traxerat, sub primã deditionis mentionem ad Venetos transfugit, magna clientum & amicorum manu. Pipus quum præclara belli facinora edidisset, corruptus (vt aiunt) auro, infecta re in Pannoniam abijt: quem non multo post Sigismundus Imperator, à quo missus fuerat, ratus (vt erat) cupiditate auri prouinciam demandatam non obiuisse, eum liquefacto auro atq; in fauces cõiecto peremit: illud interim sæpius dictitans, Aurum Tusce sitisti, aurum bibe. Nec multò pòst cum quadra-*
E *ginta millibus hominum ipse in Italiam erupit (sunt qui numerum valde extenuent) ac primo impetu Sauorgnanum cœpit & euertit. Tercentum quoq; non sine ingenti regulorũ calamitate occupauit. Inde Arcas obsidere cœpit: sed ea obsidio lõga quidẽ & irrita fuit: & breui cũ circa oppugnationẽ ignobiliũ locorũ multũ tẽporis consũpsisset, nec videret se proficere, haud minus turpiter quã Pipus ipse in Pãnoniã est reuersus. Post Antoniũ Patriarchã, Lodouicus Thechius ecclesiã admini-*
F *strandã suscipit. mox inter hũc & Venetos ortũ est graue bellũ, annitẽtib. illis vt Tristanus in Patriã reduceretur cũ hominib. suæ factionis: quod Lodouicus se facturũ recusauit. sciebat n. se gratificari multis qui Sauorgnanæ familiæ bõa occuparãt. Interi S. Danielis reguli cũ oppidicis Varanũ superi9, occiso Bertholdo cũ Ioãne Antonio eius filio expugnãt, turrimq; eius castelli cõburũt. Veneti quoq; p eos dies Saciliũ occupãt. Lodouicus cũ appareret vi õio agendũ esse, ad regẽ Hũgariæ pfectus est. Interĩ Ciuidatẽses ad Venetos desciscũt: a quib. in socios accepti sũt. Nec multo pòst Lodouicus cũ 4000. barbarorũ rediit & cũ appẽdicib. Patriæ in Ciuidatẽses mouit: qui præsi-*

dio

dio à Venetis ante accepto intrepidè hostem exceperunt. A habita sunt statiua circa oppidum ad quindecim dies. Vinea & fœlices arbores hostes magna ex parte populati sunt: qui vi frigoris & niuium casu coacti sunt inde infectâ re abire. Barbari in regnum reuersi sunt, quos Lodouicus quasi in exilium abiens secutus est. Veneti interea Pratã oppidum euertunt, quorũ nullum ad hunc diem extat vestigium. Neq; Tristanus in tanta occasione cessauit: sed cum hostibus suæ factionis egit: vt sibi vna ex portis traderetur. Constitutoq; ad hoc ipsum tempore cum Venetis copijs Ciuitatensi portâ, quæ sancti Gothardi, vrbem noctu ingressus est. Sed infecta re nocturno populi tumultu exorto discessum est: oppressis quam paucissimis, qui ferocius oppidanos temere occursantes inuecti fuerant. Thomas quoq; Ranchonius, qui eius facinoris conscius fuerat, publicè in quatuor partes dissectus est. Ita duobus ferme annis Hunniensium res in discrimine fuere. Verum quum appareret non esse, vnde amplius auxiliũ sperarent: vanamq; fuisse Lodouici expectationem in Venetorum fidem concessere: missis prius oratoribus, qui se & publicam fortunam in eorum potestatem traderent. Veneti legatis benigne acceptis decreuere, vt omnia iura, quibus ad eam diem eorum ciuitas stetisset, integra Vtinensibus manerent: nisi quod ad ciuiles discordias tollendas capitalia delicta, & cætera scelera, quæ non sine maiestate vindicantur, sibi reseruarunt. Cæterum illud inprimis expressum est, velle iubereq; se, ædes, prædia, oppida, & omnia quæ Sauorgnanæ familiæ bona fuissent, Tristano & suis sine fraude restitui: quibus annitentibus apparebat Venetos quasi per manus in Patriam ductos. ea Vtinenses non abnuere, atq; rebus integrè redditis summo populi fauore & lætitia in ciuitatem restituti sunt: qui fœlicissimè ex illo tempore egerunt; ac nunc quoq; ab illis prognati mira Venetorum & totius populi gratia agunt. Vtinensium ditionem vniuersa Patria studio consecuta est.

M. ANTO. SABELLICI DE VETVSTATE PATRIAE:

Liber Sextus & vltimus.

Qui bellum Turcicum inscribitur.

Ccidit mihi, quod & illi, qui postquam ex alto portum conspicere cœpit, remis cum omni nautico instrumento casu aliquo amissis, & sirem in discrimen adductam videt, salutem tamen non desperat: quippe qui propinquum portum, vel naufragum se tenere posse non diffidit. Ego quoq; quum à principio operis ad hunc locum certo auctore non omninò caruerim, factum est, vt vbi finem spectare cœpi, neminem mihi superesse videam, quem secutus, vltimam huic nostræ lucubrationi manum possim imponere. Puto ego (nec fallor) fuisse aliquos qui hæc quoq;, de quib. vltimo hoc libro dicturi sumus, memoriæ tradiderint. Sed quia illi ipsi adhuc in obscuro sunt: restat vt quicquid laboris in eo est, id totum nostra industria & diligentia sustineamus: quibus paulum annixi spero superis bene iuuantibus futurum, vt cætera ad votum consecuti extremam (vt dixi) manum feliciter huic operi imponamus.

B *Vdita Patriæ defectione Lodouicus haud in re tanta cunctandum ratus, cum aliquot Barbarorum millibus per Austriam ducens in Patrianos fines tumultuose erupit. Primo impetu Clusinam arcem munitissimam in angustijs Alpium occupat: nec procul inde Abbatiam, quam primo libro Motij appellatam diximus. Apparebat in tanta rerum consternatione, hostes non mediocrem cladem reliquæ Patriæ allaturos: nisi Venetæ copiæ ad hoc ipsũ missæ, illorum conatus, cum adhuc in angustijs Alpium statiua haberent, opportuno aduentu oppressissent.* C *Barbari non tantum pugnam non detractauere: sed ne venientem quidem hostem expectare sunt ausi: qui ippe qui incursandi populandiq; Patriam potius quã pugnandi consilio venerant: atq; ita paucis post diebus quàm tumultuari cœptum erat Patria omnis pacata est, receptis paruo negocio locis, quæ in hostium potestatem concesserant. Nec multo interiecto tempore cum aliquanto maiore hostium manu Lodouicus in Patriam reuersus est: atq; sub primum impetum Mansanum per proditionem, nec non Rosoacium* D *recepit. sed hæc quoq; expeditio haud priore illa, de qua proximè diximus, felicior fuit. Audito Veneti exercitus aduentu, continuò Barbari Patriã excessere: quos abeuntes ipse belli auctor secutus est. sed quum adhuc quoq; res nouas moliretur Basiliensi conuentu defunctus est. Hæc tumultuosa tempora pacatior rerũ status excepit: siquidem per aliquot annos pax subsecuta est, apparebatq; cum hac Patria præclare actum, cui post tot & tantos motus contigisset in Venetorum præsidio conquiescere: nisi tacita quadam (quæ cuiusmodi sit nescio) inuidia, quæ humanam fœlicitatem* E *diuturnam esse non patitur, factum esset, vt ab extremo septentrionè comparatus hostis in Italiam quandoq; irrupisset, qui Patriæ huius ocia non solum verteret, sed ferro & flamma terram ipsam, pene ad interitum affligeret. Turcos eam gentem vulgo appellant: alij Turcas dicendum affirmant. Hi Melam auctorem habent, qui Turcas & Tissagetas non longe à Ripheis montibus constituit: quos vastas ait incolere syluas, ac ferinis carnibus victitare. Cæterũ ratione quoq; nituntur: vt quemadmodum Getæ dicun-* F *tur, Sarmatæ, Scythæ, & Tissagetæ, ita Turcæ, non Turci dicendi sint. sed consuetudo tenuit, vt Turci potius dicantur. Sunt itaq; Turcæ ipsi origine Scythæ, & ex his (vt Hieronymus Pio põtifice auctore tradidit) quos inter Hyperboreos montes Alexander Macedo ferreis repagulis clausit. Hi Pipini Gallorum regis temporibus Asiam inuaserunt, Alanos primùm, inde Colchos & Armenios, nouissimè minoris Asiæ populos. multi varijq; fuere eorum conatus: sed cum*

circa

circa Hellespontum angulum quendam occupassent, A non destitère fraude potius quam armis suos fines propagare, donec nobilissimam vrbem Constantinopolim oppressère. Quo successu elati, Traces, Triballos, Macedones, Ætolos, Dardanos, & Acarnanes breui tempore subegerunt. Mysiæ quoq; regem inde victum trucidarunt: Peloponnesum (quanquam horum quidam ante Bizantium captum Turcorum armis cesserant) dolo potius quam virtute adepti sunt. quam in suam potestatē redactam miserabili clade affecerunt. Trapezuntium quoque imperatorem cum ipso imperio sustu- B lerunt: & breui quum duo iam imperia euertissent, quattuor regna, viginti prouincias, ducentas ferme vrbes (vt Bernardus Iustinianus orator Clarissimus deplorat in ea oratione, quam ad Sixtum pontificem habuit) christiano nomini eripuissent & (quod omnium calamitosissimum fuit) quum Euboici freti angustias Chalcide expugnatâ reclusissent, latè longeq; eorum arma euagata, Italiæ fines, quod nemo futurum credidit, infestare cœperunt. Nec contenti adhuc limites ipsius terræ attigisse, ferocissimo conatu diffractis Italiæ clau- C stris, in ipsa pene viscera vulnus adegerunt. Quorum calamitosas irruptiones ex ordine referam: si pauca prius de his quæ interim in ipsâ Patria euenerunt breuiter retulero. Dum adhuc procul Italia Turcorum opes (ita vt dixi) inualescerent, patriæ status quum ab externis motibus satis pacatus esset, domesticis discordiis non omnino caruit. quamquam ne illæ quidem ad eos qui in Venetorum fidem venerant magnopere attinere visæ sunt. Per id enim tempus Portunaonia ciuitas graui seditione iactata est. Quum enim alii antiqua ciuitatis D iura tuerentur, vellentq; suo loco esse: alii ad præfectum arcis summam rerum omnium trahebant. Erat autem præfectus tunc Federicus quidam Barchius, homo natione italus, sed barbari fastus & superbiæ plenus. Hic indignè ferens publicam administrationem quorundam impotentia sibi denegatum iri, ad illorum conatus opprimendos nouum in exteriore parte arcis posticum designauit. id quò minus fieret, aliquandiu viri illi populares obstitere, quorum Mantuani & opibus & auctoritate principes habebātur. Apparebat publicam fortu- E nam in eius manu fore qui arci præsideret: sed audaci incepto ob publicum & priuatum periculum abstitere, pro tempore scilicet quieturi, quando se nihil obuiam eundo proficere cernerent. Verum illud in primis eorum conatus auertit, quòd ipsius viri auctoritate non mediocrem apud Federicum imperatorem esse constabat: Sed ne sic quidem ferocissimi hominis animus, præsenti contumelia exasperatus, placari potuit: quippe quam in vltionem erectus, non multò post per internuntios magnâ spe prædæ quosdā facinorosos homines quam potuit F occultissime subornauit, vt quantas possent copias contraherent, atq; ad constitutā diem sibi adessent. qui quum illi impigre fecissent, momento temporis ciuitas nil tale suspicans oppressa est, atq; miserabili modo direpta. ingens fuga ab optimo quoq; facta: & inprimis ab his, qui ob pristinas simultates sciebāt se præfecto inuisos. Multa & magna flagitia in miseros ciues edita: qui haud tam cito præsenti calamitate defuncti essent, nisi publico Venetorū edicto infestissimum præsidium iussum fuisset abire. quod ipsum vt aliquanto maturius fieret, Nicolaus Sauorgnanus, homo spectatæ inter Patrianos auctoritatis Portunaonem missus est. Per hos ferme annos Turci primum Italiam erupere. Istriâ fœde populata vsque ad Sontium amnem tumultuose deuenēre: atque villis aliquot circa flumen incensis, multisq; mortalibus captis retrò abiere. Ex illo tempore publico nomine ad præsentiendos futuros hostium motus exploratores quam longissimè missi sunt: speculæ etiam quam plurimæ tum in ipsâ Patria, tum extra constitutæ. magnus præterea equitatus ad præsidiū Patriæ missus, qui per villas amni proximas diuisus est. Sed hæc omnia partim fefellit, partim subito aduentu turbauit hostis, qui non longo interiecto tempore penè antè affuit, quam domo profectus diceretur. Ingentem trepidationem attulit improuisa eorum eruptio: Nam vbi in vlteriore fluminis ripâ conspecti sunt, cœptum est ab his trepidari qui citeriorem ripam præsidio tenebant. Sed ne apertè fugam meditari viderentur, facto impetu in quam paucissimos barbarorum, qui sub primum aduentum tumultuosè amnem traiecerant, secundâ vigiliâ noctis in Ceruiani insulam concessère. Hostis autem quum sub primam lucem nudatam præsidio ripam vidisset, præmissis qui loca proxima vltra amnē diligenter explorarent, ne in aliquas præcipitaretur insidias, cognitâ præsidii fugâ fluuium superat, atq; passim in prædam & populationem effunditur, incensisq; villis aliquot in Vtinensem agrum irrupêre. tria millia passuum ab Hunniô hostes conspecti sunt: atq; ob hoc ipsum creditum est, eos ad oppugnandū oppidum venire. Continuò ad arma conclamatum est: terror ingens vniuersam ciuitatem inuasit. Clamor ploratibus fœminarū mixtus, strepitusq; temerè discurrentium terrorem augebant. vidi ego nobilissimas matronas cum cœtu puellarum in sacris ædibus, inter altaria & sanctorum imagines prostratas, supinis manibus diuinam opem implorare, vbiq; clamores & querelæ exaudiebātur: vix alia esse potuisset captæ vrbis species. Creditum à multis est, in tantâ consternatione nobilissimum totius Patriæ oppidum facilè eo die capi potuisse, si ad portas vsq; hostes obequitassent. Sed illi quia ignari erant, quo se Venetæ copiæ recepissent, quas pridie in ripâ fluminis conspexerant, nec quo consilio decessissent præsidio, ab effusiore cursu abstinentes, continuò se ad signa receperunt. Nec multò post magnâ mortaliū multitudine in prædam acta Patriæ finibus abscesserunt. Et quia ob rem fœliciter gestā apparebat hostem non quieturum, sed maiore tumultu maioribusq; conatibus Italiam repetiturum: placuit Venetis firma munitione obstrui quicquid vadi esset inter Goricianum pontem, & Aquileiæ paludes. missi sunt qui locum cōsiderarent: et breui constitit inter omnes munitionē ipsam commodius positum iri super antiquam fluminis ripam, quæ aliquātisper à recenti alueo distat. Accita ad id opus sunt publico decreto multa hominum milia, quibus Citadinus Fratrinas iureconsultus, homo singularis industriæ, præfectus est. Munitio autem haud vniformis fuit: sed iuxta paludes, vbi densissima nemora fuerunt, ex crassis procerisq; arboribus succisis, atq; inter se quadam inexplicabili ratione contextis constitit: apertis verò locis glebæ cum gramine in speciem quadratorum lapidū recisæ, in latitudine septenum pedum locabantur. super illas saligni stolones, & virgulta quædā apta ad radican-

E dum

dum sternebantur: mox & alia glebarũ manus imponebatur. Ex huiusmodi materia p aperta (vt diximus) loca eductum est opus: quod quidem pinnarum serie interiectisq; turribus vrbici muri speciem procul spectantibus exhibebat. Cæterum in locis quibus flumen vada habuit transitu faciliora, bina castra vallo & fossa communita sunt: eorũ hæc Gradiscana dicta, illa verò Folianica à nominib. villarũ, quæ in ipsis locis fuerant. Folianica illa post cladem ad ripam fluminis acceptã, de qua paulo post dicam, deserta sunt: altera verò præsidio ad hunc diem retenta, atq; magnâ ex parte Francisci Throni curâ & diligentiâ, ad hoc ipsum publico decreto in Patriã missi, muro circumdata. De eo loco primo libro diximus. Opus autem à Mundina amne ad Goricianum pontem traductum, cetũ & amplius continet stadia: nunc plerisq; locis solo penè æquatũ est, vel eâ parte, quâ glareosâ constitit materia, quam imbrium copia facile resoluit. Cæterũ è regione pontis, de quo proxime diximus, ex eâdem materiâ constructus est agger in parui castelli speciem: ad quem tuendum missi sunt pedites aliquot. inde bina castra mille circiter passius inter se distantia, maiore præsidio firmata, ad tria millia equitum fuere pedites quoq; his adiecti. Sed pro numero equitum non multi. Apparebat itaq; ex eo quod vada, quæ hosti patuissent insuperabili obstrusa essent munitione, & quod eadem illa haud infirmo tenerentur præsidio, fore, vt hostis Italia abstineret. Iccirco tota Patriâ, velut nullum ab hoste tunc periculum impedisset, pacate agebatur. sed quãto securior fuit illius tempestatis status, tanto maiore clade terra ipsa oppressa est. Nihil est quod in bello æque, ac ipsa securitas obesse soleat. Ita sane accidit, vt quum minime affuturus hostis putaretur, infesto agmine in vlteriore Sontii ripa consederit. De numero hostium inter eos, qui in castris fuere, minime constat, octo barbarorum millia fuisse quidam credidere. Alii numerum in maius extollunt. Ingens tumultus sub primum eorum aduentũ in vtrisq; castris exortus est, conclamatumq; repentè ad arma: fuissetq; continuò in alterutrâ ripâ concursum, nisi militẽ ad id vtrinq; se expedientem nox ipsa oppressisset. Venetæ vtrorumq; castrorum copiæ inter se iunctæ insomnem noctem egere: iussi equites in stratis equis armati corpora curare. Imperium copiarum omnium penes Hieronymum Veronensem fuit, hominem à primis annis militiæ assuetum: qui clara, magnaq; fecerat stipendia. Erant & alii complures illustres viri, Ioannes Antonius Caldorus cum filio, Anastasius Flamminius, Hercules Maluetius, Ioannes Iacobus, Iacobi Picinini, ducis olim clarissimi, filius, Iacobus Badoarius, Philippus Nebulonius, Georgius Gallesius, ac plariq; alii, qui honestissimè ordines ducebant. Inter hos eâ nocte consultatum est, essetne aperto campo cum hoste confligendum, an castra potius tuenda? Quibus defensis apparebat hostem haud multo longius progressurũ. quod tanto post se præsidio relicto, nõ esset sibi integrum retrò, cum vellet, redire. Sed fato (vt ita dicam) eos rapiente cunctis speciosius visum est hosti, quâcunq; rumpere conaretur, occurrere. Vniuersum itaq; equitatũ in tres grãdiores turmas diuisere, vt quadrato agmine non temere cum hoste cõfligeretur. ductores ipsi inter se turmas sortiti sunt. Sed dum hæc in Venetis castris geruntur, barbarus interim nõ magis aperta vi quam insidiis agendũ ratus, continuò circumacta suorum ala, sub occasum solis castellum, quod ponti imminebat, oppresso quo tenebatur præsidio, occupat. quàm paucissimi in proximũ pontem confugerant, atq; se pilis, quibus imposita est, solutâ vtrinq; pontis materiâ, tueri parant. Sed illico telorum multitudine penè obruti in subiectũ flumen præcipitati sunt. Aberat locus à castris ipsis ad quatuor milia passuum. Quo accidit, vt nec oppugnatio ipsa aggeris cognita sit, nec, cum nocte illa tumultuosè nunciatum esset, castellũ cum præsidio oppressum crederetur. Asabechus autem (hoc enim illius expeditionis duci nomen fuisse accepimus. alii verò non Asabechum, sed Marbechũ appellatum fuisse aiunt) vbi pontem in suâ esse potestate vidit, locum ad insidias aptũ circumspicere cœpit. Quod reperto intempestâ nocte ad mille lectos equites tacito agmine fluuium transnare iubet (sunt qui credant eos ponte traductos) hisq; imperat, in insidiis esse, atque intentos signũ ad erumpendum expectare: quo accepto ex improuiso hostẽ inuaderent. Vbi verò illuxit, barbarus expeditissimam equitum alam superato amne ad hostiũ castra, si nemo interim occurrat, ire iubet, atq; portis obequitando hostem ad pugnam elicere, iniectoq; certamine cedendo sensim ad insidiarũ locum pertrahere. His autem aliquantisper à vado progressis Hieronymus Veronensis cum speculatoria suorũ manu fit obuius. Reliquus equitatus in tris diuisus turmas, vti iussus erat, non longè subsidio sequebatur. Continuo vtrinq; ferociter est concursum: sed barbari momento temporis quasi victi de industria cessere. Cedentes victor vrget, atq; aperto campo palatos hostes inseqtur. Sed nemo omnium infestius barbarum premere quam Hieronymi filius iuuenis impiger, atq; gloriæ cupidus. hunc ferocissimè pugnantẽ audax iuuenũ manus præsenti successu elata sponte sequebatur. Id ægrè ferre callidus senex, atq; identidem clamitare, non esse temere instandum barbaro. scire se eam gentẽ non nisi de industriâ tàm leuiter meditari fugam. Et quia in angustias locorũ iam propè vẽtum erat, omniaq; circumiecta loca suspitionis plena apparebant, iubet dato signo suos ab effuso cursu reuocari. Tum barbarus versus in pugnam prælium ferociter instaurat. Hieronymus primam turmam præstò sibi subsidio adesse mandat: nam ex alterâ parte fluminis Marbechus, vt suis auxilio esset, tumultuosè mouerat, & iam vis ingens hostium in citeriorem ripam amnis transnauerat. Redintegratâ pugnâ hostis ad Grammam vsq;, qui torrens per Pogoretanas valles præcipitatur, reiectus est. Hic dum totis viribus Veneti hostem vrgerent, atq; conatus eorũ, qui superato fluuio suis opem ferre studebãt, vtpote ex superiore loco facilè sustinerent, & breui quum in præsentẽ pugnam intenti essent, alacriq; animo pugnarent, dato repentè signo ex Licinisii vertice, qui capitibus pugnantium ad lauã imminebat, barbarorum manus ex insidiis coorta cum horrifico clamore & strepitu in subiectam turmã effunditur. Tantus pauor sub primũ clamorem Venetis iniectus est (apparebat enim se vndiq; circumuentos) vt momẽto temporis diceres, nõ eos esse, qui modo tam strenuè pugnabant. Sed vbi vnicã spem salutis in armis esse cernere, paululum cedere conati sunt, vt apertiore loco res gereretur. Sed tam violenta impressio ex superiore loco ab hoste in eos cadentes facta est, vt in arctissimum locum

locum compulsi se pugnæ expedire nequirent. Interim ferox barbarus, & à fronte, & à dextrâ eos in orbem coëuntes, fœdissimá strage pstrauit. Sic momento temporis prima turma hostium multitudine obruta est: & ad vnum fermè oēs cæsi, præterquā paucissimi viri illustres, qui se hosti dediderunt. Ductores aut pximæ turmæ vbi primam aciē circumuentam viderēt, atq; vndiq; hostes ferociter, & cum horrifico clamore, vt mos est gentis, instare, cedere cœperunt, vt in apertam planiciem euaderēt. Verùm id tanta trepidatione factum est, vt illicò fugiētium speciem potius quam cedentium his q in extrema B acie cōstituti erant, præbuerint. Continuò oēs quasi victi circumspectare fugā cœpere. Adest interim victor hostis, turbatosq; suâ sponte ordines cum stridore inuadit: qbus minimo negocio solutis aperta fit fuga. Pro se quisq; sine īperio in deuia & pximos saltus euadere conatur. hos barbarus passim insecutus sternit, atq; fœdissimè trucidat. ad Mossam vsq; & vlterius cædes distracta est: pauci relictis equis, & armis abiectis in ppīquos saltus abierūt. Ceciderunt in ea pugna Hieronymus, penes quē totius equitatus imperium fuisse diximus, cum filio, Iacob[9] Ba C douari[9], Anastasi[9] Flamini[9], & pleriq; alii viri illustres. Reliqui ferme oēs capti. Nec victoria hosti incruēta fuit: ipso Marbecho duce grauiter vulnerato, multisq; ignobilib[9] cæsis. Sed quicunq; in ea pugna ceciderant, in vnū coaceruati, Marbechi iussu combusti sunt. Idq; ex eo suspicari libet (nā nihil certi alioqui de hoc cōpertum habeo) quum in tanta nostrorum cæde null[9] barbar[9] rept[9] est. Idq; ad terrorē iniiciēdū factum credibile est, quasi ita acciderit, vt tot hostibus cæsis incolumis acies barbaro cōstiterit. In hunc maxime modū ad Sontiū pugnatū est. D Cu[9] cladis fama tantū terroris vniuersæ Patriæ attulit, vt qui ī oppidis erāt vix se tutos futuros putarēt. Frequēs fuga nocte illa, q̄ diē pugnæ secuta ē, ex villis & agris facta dicitur. Postridie autē cū iā multū diei pcessisset, repētè circa Hunnium, cōpluribus locis fumei globi attolli cœperunt: qbus cognitum ē hostē adesse. atq; momēto tēporis quasi inter Barbaros ita cōuenisset, q̄cquid villarū inter Sōtiū & Tiliauētū fuit, hostili manu deflagrauit. Erā ego p id tps Tarcēti, quo ob pestilētē annum ex Hunnio cōcesserā: auditâq; clade ad Sōtiū accepta, in arcē, q̄ E vico īminet, cū multis mortalib[9] me receperā. ex eo loco pspectus in vniuersā Patriā latè patet: Inde atrocissimū patriæ incēdiū non sine lachrymis spectaui. fœdū siquidē fuit interdiu videre tantū culti & amœni soli fumo & caligine optū: sed longè fœdius atrociusq; sub primas tenebras, ac p reliquum noctis cernere aciē vnā flāmarum à Sontio amne ad Tiliauētum extēsam, vt nihil medium esse videretur, quod non ignis occupasset. quā speciē ardētium villarum dēsitas, quæ circiter cētum numero fuere, exhibebat. Ausim ego affirmare, nullo unq̄ tpe tam F atrox incēdiū a mortalibus visum, nisi fortè fabulis poetarū credendū putamus, qui portentosa illa de Phaetōte mēdacia cōfinxere. sed nos hæc oīa copiosius in nostris poematibus, quorum hoc cædem Sontiacam, illud incendiū Carnicū inscripsimus: multa pinde, quæ ad rei atrocitatē attinēt silētio pterimus. Hostes ea nocte pluribus locis castra habuere. vbi autē illuxit onusti præda, ingentiq; captiuorū multitudine in vnū coiuere, atq; in castra q̄ ad ripā Sōtii fecerāt læti receperūt. Postridie mota signa & quū a flumine vnius diei itinere recessissent, abeūtiū speciē pbuere. Quod quū ita oīb[9] psuasum putarēt, denuò haud minore tumultu, q̄ prius in patriā eruperūt, denso agmine ad Tiliauēti vsq; ripā pcessere, superatoq; impigrè flumine cis vltraq; plerisq; villis incensis ingentem cladē Trāstiliauētanis attulere. plures ferme q̄ pri[9] mortales in prædā acti sunt. Hi vbi ad suos redierūt, continuò Marbechus Patriæ finibus excessit. Māsere aliquādiu vtraq; castra sine psidio. Fuerūt qui consulerent ea dirruenda: Sed pluribus è republicâ visum est, ea nouo psidio muniri debere. Atq; ita non multò pōst Carolus fortebrachius, cū validissimo equitatu ad vtrorūq; castrorum psidiū missus est: quibus nuper initis, ducisq; ipsius diligētiâ nō præsidio tantum, sed valido quoq; opere munitis, ingens Turcarū manus sub messiū ferias in Sontii ripā tumultuosè cōsedit. Postridie barbarus superato fluuio ante Gradiscana castra aciē explicuit, nullā pugnādi morā facturus, si hostis in pugnam descendere voluisset. Ille verò recentis cladis memoriâ territus suos intra vallū instructa acie quasi p occasionē erupturus cōtinuit. Barbarus cū ad altam diē in armis fuisset, cerneretq; hostē nihil temerè cōmissurū, digressus inde ad quattuor milia passuū intra Medeæ montē & Cromonē castra locat. Postero die inter Cromonē ipsum & Masanū, papertas valles, ad radices mōtium cōuertit agmen. Trigīta Barbarorū millia fuisse traduntur, qui p abrupta & cōfragosa Alpium loca, ipsis locorū incolis aditu difficillima, in eā Germaniæ partē euasere, quā nunc Zeliam vulgo appellāt. Ego Iuliā, vti primo libro testatus sum, potius dixerim, aut (q à vero nō abhorret) Ciliā. Multa interim & horrenda, & quæ vix fidē sibi vendicent, facinora, tum aduersus Alpium difficultates, tum etiam in audaces incolar ūconatus p eos dies ab his edita. Quorum illud silētio indignum videre potest, q plurib[9] locis, vbi in abruptas rupes vētum est, equos vestibus alligatos in subiectas crepidines demissos, aiūt, & inde in alias donec in imas valles esset descensum. interdum vniuersus penè eqtatus vel certè magna pars eius (vti ex ipsis vestigiis cognitum est) p adeò decliuia loca pceps datus est, vt p ducētos fermè passus nō modo illis locis pedibus quispiam vadere possit, sed ne cōsistere quidē, nisi virgulto sese aliquo applicuerit. Est & illud nō indignum memoria: q vbi p iuga Alpium vsq; in Mōtanæ Carniæ fines decurrissent, nunciatumq; interim esset, mōtanos incolas iuga mōtis, q Lanceæ dicitur, qua vnicum eis iter in Germaniā patebat occupasse, intrepidè ad locum pgressi, neque immēsa montis altitudine quæ in ipsa pene nubila verticē erigit, nec ascensus arduitate deterriti sunt, sed subnixi cutis per aduersam rupem ad hostē respere, verius, q̄ dixerim subiere. Quo audaci incœpto territi, q præsidio erant trepidare cœperunt: inde in fugam turpiter dilapsi, ingentis cladis hosti materiā pbuere. Hæc vltima fuit Turcorum expeditio aduersus Venetos in Italiā. Nā paruo īteriecto tempore Veneti cum Maumetho ei[9] gentis imperatore fœdus pcussere: Ad q publico nomine sanciendū Benedictus Triuisanus, vir magni cōsilii & auctoritatis, Cōstātinopolī missus est: vnde certissimā Venetis pacem reportauit. Hic idem nō multò pōst Patriæ administrationem ex ptura sortitus, præter alia multa iustitiæ & innocentiæ exempla, quibus publicum munus auspicatus est, domesticas discordias & inueterata odia, quibus tota ferme Patria ad id tempus laborarat.

rarat, sapientissimè sustulit: atq; nemina quadã peregrinarũ factionũ pessimo exemplo inducta adeo restinxit, vt illorũ memoria ad hunc diẽ prorsus obsoleuerit. Verum diuinã quadam prouidetiã id factum videri potest vt cuius opera hac terra cum reliqua Italia grauissimo bello quandoq; liberata fuerit, eodem pratore domestica A *seditione liberaretur. Debebunt itaq; semper Triuisana familia hoc nomine Foroiulienses, quod hoc ipso viro auctore, & externa & domestica sint ocia cõsecuti: qua ex illo tempore, vnde Patria antiquitatem scribere orsi sumus, sortiri non potuerunt.*

MARCI ANTONII SABELLICI
CARMEN, QVI VICENTINVS
CRATER INSCRIBITVR.

VNde recens hoc fluxit opus? qua rara metalli
Materies? radiat quibus hæc fulgentis Olympi
Aemula imaginibus facies? dic vrbis amicæ
Euganeæque decus gentis venerabile donum.
Quam vetus hic labor est? quæ te tellure reposta
Artificum statuere manus? an grata tonanti,
Nec nisi Sigæo dona hæc tractanda ministro?
Palladiæ sunt artis opus? num Mulciber, antris
Trinacriis mediâ positis incudibus Aetnâ,
PrimaDioneæ Veneri solatia pacti
Conubii properans, nitidum curuauit in orbem;
An magis hic ille est, cuius nunc splendet imago
Siderea regione poli, quâ lubricus anguis:
Quaque ardens uellis consurgit Apollinis ara?
Forsitan & Bitiæ hoc auro iamque hospite capta
Pulchra propinauit Dido? vel victus Hidaspes
Pellæum stupuit innenem cratera tenentem?
Sunt hæc an potius (quoniam quæcunque vetustas,
Si modo vera refert, mirata est) mersit & hausit
Multa dies? nec adhuc miranda toreumata cœli
Tam veteris restant? liceat mihi credere saltem
Partem hanc Mentorei mundo superesse laboris:
Aut Boethi: aut cuius, Rhodiam, reuocatus ad aram
Euchius ipse suas fertur stupuisse ministras,
Spirare excusso credens præcordia thyrso.
Vel (si iam veteres artes fraudantur honore)
Iunior hinc aliquis, natus melioribus annis,
(Credere si fas est) celebretur muneris auctor.
Ingenium fœlix, & fœlix dextera, cuius,
Aethere dum medio tellus suspensa retundet
Tethyos undiuagæ ferientis littora fluctus:
Dum mundi solisque vices variabilis annus
Sentiet, & solitos seruabunt sidera cursus:
Hic te semper honos, semper quæsita manebunt
Nomina, quæ violent non vlla obliuia lethes,
Plus vno manus vna loco sibi vendiat æui,
Aequat & æterno tantum sua fata labori:
Praxitelis Pario quantum non marmore dextra,
Quantum nobilibus tabulis non magnus Apelles.
Sit Venere insignis licet hic, sit & ille Lyæo,
Quicquid clara Rhodos mirata est, quicquid & ipsa
Cecropis alta domus, nec non Iouis ara Triphyli,
Exemit longinqua dies. Euphranoris ille
Pastor in Idæis memoratus vallibus, vno
Qui vultu percussor erat, qui cultor amoris,
Quique trium iudex (si vera est fama) dearum,
Parrhasiique triplex longo labor excidit æuo.
Sustulit hæc ætas, ætas atque inuida fata
(Heu) nimiùm meliora premunt, ac fortius vrgent
Mortales quæcunque probant. hæc gurgite cæco
Inuoluunt, subterque tegunt obliuia lethes.
Sed tu sperne nefas dirum, tua fama superstes,
Tu quoque semper eris. Fuit impar muneris auctor
Fatorum, inuidiæ at viuet pars vna laboris.
Cui non longa dies obsit, non dira senectus.

B Parcite posteritas, audaces parcite dextræ
Hoc saltem violare decus, sit gentibus olim
Omnibus exemplar terræ, sitque æquoris instar,
Archetypusque poli, lunam gestantis & astra.
Hîc campos spectare licet, lucosque virentes,
Hîc nemora, atque altis deiectos montibus amnes.
Hîc capreæ innixæ scopulis, damæque fugaces:
Territus hîc onager, cursuque agitatus anhelo
Per rupes & saxa ruit. latratus ad auras
Hinc atque inde canum per deuia lustra resultat.
Hic plaga præcipiætes quæ torrida vergit ad Austros,
Nunc mediis Libyes passim venantur arenis:
C Nunc sæua inter se commitunt bella leones.
Haud procul hinc tellus, quam corniger obtinet Hãmon,
Quam nudi Garamantes arant: pòst mollior ora
Notior, & pluuiis Niloque admota tepenti.
Ecquando orbe breui, tenuique in margine quisquam
Latius explicuit terram? proh dextera fœlix!
Ecce Indus, Tygrisque rapax, en clarus Hidaspes:
Et quâ se prodit roseis aurora quadrigis,
Ignotos aperit saltus Gangetica tellus.
In læuam nunc flecte aciem, procul aspice mundi
Frigore damnatam, sæuisque Aquilonibus oram.
En tibi vasta palus, nuper sulcata carinis
Sarmaticis, facta est (quis credat) peruia plaustris.
D En Tanais volucri Meoticus incola cursu,
Et niuis immensæ, & Riphææ rupis alumnus.
Si quis ad Hesperias hinc lumina flexerit vndas,
Protinus hinc Calpe, inde Atlas, qui sydera fulcit,
Herculeæque procul succurrent ordine metæ.
Hac Tethym terræ infusam, lateque vagantem:
Cernere erit: medio non vna hinc insula fluctu
Tollitur, in numerum sparguntur gurgite toto.
Et quâ sæpe minax Tyrrhena per æquora lassat
Ceruleos Neptunus equos: quâ triste carinis
Murmurat Ionium, & vasto sonit Adria fluctu:
Quâque frequens scopulis arctat sua bracchia Nereus,
E Ac, velut ille nimis spaciosis fluctibus erret,
Ingemit, & fauces angustas inuidet Hellæ:
Circuit Oceanus complexu cuncta supremo.
Inque patris gremio videas lasciua natare
Agmina Nympharum: quarum pars vna bimembris
Sæpius eluso rident Tritonas amore.
Aut niueos exutæ humeros, sparsisque capillis
Delphinûm insidunt dorso: pars altera somno
Depressos trudunt paulatim ad littora phocas.
Ast ego quid terras, portenta quid æquora tantum
Inspicio? heu nimium stultè mortalia curat
F Cui cælum spectare datum. quin protinus vltrò
Hoc super impositum summo quod prominet auro
Contemplamur opus. Latè omnem signifer oram,
Circulus excurrens, bissenas ordine formas
Explicat: hic aries, infœlix portitor Helles
Tauras, & anacum gratissima sidera nautis.
Carcinus hic ardens, Nemeesque infamia siluæ,

Mit

Mitis & Erigione, & tacitis quæ noctibus æquat
Libra dies. sequitur chelas mox scorpius ingens,
Scorpius, Aemoniæ cuius post terga sagittæ
Vicina regione micant: his proximus instat
Aegoceros, superas qui mergere nixus ad auras
Haud procul Idæum puerum miratur & vrnam:
Vltima templa tenent pisces, quos mater amorum
Mersa Palæstinâ pro se dedit hostibus vndâ.
En piger Arctophylax, iuxtaque immobilis Arctos,
Frigida plaustra polo vicina: en lubricus anguis:
En aliæ rerum sparsæ per climata formæ.
Quas numerare labor. liceat mihi discere tandem
(Nam tua forma satis nota est) quæ terra ? quis amnis?
Quod mare? quæ demum ditissima littora tantum
Materiæ peperere decus ? num turbidus Hermus?
Num Tagus, an potius flaui vada frigida Rheni?
Aut hanc, quum Latiis Ephyreia mœnia flammis
Procubuere solo, subitâ tum mersa fauillâ
Ac resoluta rogo speciem traxere metalla?
Sæpe & Callaicis hæc grandia munera terris
Hesperiæ legere manus: hæc legit arenis
Sæpe etiam Libycis Garamantidos incola terræ.
Sed quid multa moror? certat quocunque parata est
Vena loco: veterem dextræ superare laborem,
Contra perstat opus centumque insigne figuris
Contempto in se oculos conuertit & ora nitore.
Ecquis tale deus, tam grandia dona putasset
Ad vatis ventura manus? qui nuper honesto
Qui modico contentus erat? cui tota supellex
Lectulus, & lecti comites pia cura libelli?
Haud aliter quam quum subitum per inania fulgur
Concidit, atque simul mentem, simul ipsa recursat
Lumina flamma micans, latè stupor omnia complet:
Sic humiles stupuere lares, tenuesque penates,
Sic mihi tota domus, postquam per tecta refulsit
Fictilibusque meis inspecta est aurea lampas.
Ha quanto melius inter gemmata niteres
Pocula. dignus eras Phrygii quem dextra ministri
Sisteret ante Iouem, ob quod Iuno fleret & Hebe.
Vel poteras (quia vana ferunt conuiuia cæli)
Regales ornare dapes, mensasque beatas,
Inter mille micans pateras, chrysendeta mille:
Vt dubias inter stellas, & sidera vesper,
Aut matutinis surgit quum roscidus horis
Lucifer ac toto spargit sua lumina mundo.
Sisque licet similis reparanti cornua Phœbæ,
Purior electro, Venerisque decentior astro:
Denique sis talis, quo non mea limina digna,
Quanuis grata satis, tanto non dignus & ipse
Munere censeri valeam: Vicentia pulchra
Non indigna tamen, Gentis fortuna, decusque,
Non potuit si nota loquor non tradere magna.
Hic mihi fas vrbis primordia læta referre,
Euganeam sobolem fas hic ab origine priscâ
Dicere. grata mora est mentem per læta vagari.
Exuerat monstris nuper Tyrinthius orbem,
Consumptis superûm fatis: iam sæua nouercæ
Fregerat imperia, & tristes Euristeos iras.
Iam Tartessiacis opibus, spoliisque superbus
Geryonæ, occiduis victor remeabat ab oris.
Ille boues nitidas armentaque læta per omnem
Egerat Hesperiam: iam candida terga Pyrenes
Presserat, & geminos consumptis marte sagittis
Saxorum iactu obruerat per Celtica fratres
Littora. non præceps Rhodanus saltusue maligni
Conatus tenuere viri: natura sed illi
Surrectos cælo scopulos Alpemque niuosam
Cursibus obiecit mediis. hic frigore sæuo,
Abruptisque iugis luctatum perdidit agmen
Alcides. Passim multos errore viarum
Euictosque malis per saxa infamia fertur
Defleuisse viros: plantis pars magna perustis
In tumulis meliore solo consedit apricis.

A Ast vbi læta satis Tyrinthius attigit arua
Ac tepidis se mersit aquis, mersitque suorum
Torrida membra gelu, vernabant omnia circum
Molliter afflatu zephyri: perlucidus amnis
Gurgite cæruleo lætus, ripisque canoris
Frondentes passim lucos, camposque virentes
Sæpius inflexus cursu sulcabat amœno
His verò (incertum est, capti dulcedine terræ,
An potius fessi longarum errore viarum)
Inclyta progenies, clarique à gente vetustâ
Euganei sedere locis: vel forte secuti
B Herculis imperium, qui vt claræ semina gentis
Post famam ignotis terrarum spargeret oris,
Magnanimos comites lætas sibi figere sedes
Iusserat, antiquumque decus virtute tueri.
Sed quæcunque olim (superum sic fata ferebant)
Lætæ causa moræ, tantum voluentibus annis
Mox fortuna virûm lætis se rebus ad auras
Extulit æthereas: tantum creuêre secundis
Gentis opes, latè vt gelidis ex Alpibus vsque
Littus in Adriacum, quâ flumina læta pererrant,
Quâ saltus & rura nitent, gratasque Lyæo
Expediunt vmbras frondoso vertice colles,
Cesserit Euganeo tellus antiqua colono.
C Tempore iam ex illo facies mutata locorum,
Castella in tumulis, altisque in montibus arces
Argolicæ posuere manus. Vicentia nondum
Pulchra fuit, vel (namque incerta it fama per aures)
Non insignis erat: sed erat sine nomine tellus,
Inde adeo multis sese voluentibus annis
Post Asiæ excidium consumptaque Pergama flammis,
Antenor patriâ profugus, per tela, per hostes,
Erutus, Adriacis victor consedit in oris.
Tum Veneti, comites rerum sortisque futuræ,
Troica signa ducis melioraque fata secuti,
Euganeum bello victum pepulere vetustis
D Sedibus, & victæ dant iura & nomina terræ.
Nec Venetis post longa quies: sed Gallia, crebris
Motibus infamis, Alpes penitusque repostas
Aspernata niues, subitis effusa procellis
Incautas euertit opes, atque ocia fregit.
Illa ferox bello, rebusque elata secundis,
Non prius abstinuit, victriciaque exuit arma,
Finibus infessis quam prædæ in parte recepta est.
Hic vero in certum, Veneti noua mœnia prisci,
An Venetis mixti multo pôst tempore Galli,
Fundarint auibus lætis atque omine læto.
Felices animæ, quamuis odiosa vetustas
E Nomina vestra tegat, semper mirabitur orbis
Formosam longè formosis mœnibus vrbem:
Quam vestræ statuere manus. Nunc ludere Clio
Incipias, memoresque velim quæ nominis olim
Læti causa fuit: mox quæ certamina tellus
Præbuerit superis, quum nondum credita cuiquam
Cælicolûm tutela loci regnumque fuisset.
Nupserat antiquo, si rite audita recordor,
(Namq; ego tum Cyrrham doctumq; Helicona tenebã)
Montibus Euganeis Dryadum pulcherrima Fauno.
Audiuere simul, cœtuque adiere frequenti
Diique Deæque omnes, colles qui & rura gubernant,
F Quæ fontes & stagna colunt, quæ flumina propter
Florida prata tenent. thalamo tædisque paratis
Pars festos celebrare choros, pars vestibus vltrò
Depositis saltu blando se mergere fluctu.
Hi nitidos laudare lacus, lucosque virentes
Fluminaque & fontes. regnum sibi quisque locorum
Optare. Interea iussi discumbere lautis
Accubuere thoris. primus conuiuia Bacchus
Exhilarat, mox culta Ceres: inde ordine cuncti
Certatim cumulant totis sua munera mensis.
Post epulas dulcesque iocos (nam sacra Lyæo
Instabant primisque iugis feruere Cithæron
Cœperat) assurgit Bacchus cœtuque soluto

Primus abit, Satyri, montanaque numina Panes,
Atque graues vino seruant vestigia Fauni.
Actus erat, comitesque trahens tardo agmine fessos
Sponte sub arboribus, gelidasque ad fluminis vndas
Decubuit, tacitisque Deus per florea rura
Perque solum Phoebi patiens, tumulosque propinquos
Fert oculos. subitò terræ dulcedine captus,
Ecquid, ait, nunquam ob Cererem mihi regna licebit
Ex altis proferre iugis atque ima tenere?
Non me Naxos amet, non Orgia nostra cithæron
Audiat, ad currum tygresque venire recusent:
Si deinceps terram hanc paulatim assuescere nostris
Non cogam imperiis. testis mihi Phoebus, & ipsæ
Quas forte aspicio spaciantis fluminis vndæ.
Cæruleusque pater. dixitque, & mitibus hortis
Mandabat passim præcingi vitibus vlmos.
Affuit, atque nefas inuitis auribus hausit
Bassarei furibunda Ceres: procul, improbe, clamat,
Quid mea regna paras odioso inuertere cultu?
Quid temulenta cohors cerealibus incubat aruis?
An ne eiecta domo totiens Semeleia proles,
Cui, ne multa loquar, matris non contigit aluo
Esse satis, rigidis (demens) pro collibus arua
Prætulerit & Cererem regno exuet ille vetusto?
Adsit magna Pales, assint mihi Naides omnes,
Quæque nouis ornant sertis mea templa Napeæ.
Dixit: & auulsas alnos detorquet in hostem,
Perculsumque loco turbat. tum iussa securæ
Naides assiliunt, passimque pauentia fundunt
Agmina: nec genitor præcinctus arundine frontem,
Fluminéis desedit aquis, sed gurgite toto
Fertur in aduersos cuneos: Tum Liber & omnis
Cessit victa phalanx: iam iam per aperta ruentes
Diffugiunt Satyri celeres. Faunique bicornes.
Errassentque diu rapido sub sole, propinquas
Ni fuga præcipites tumuli traxisset ad vmbras.
Illuc multa gemens, cursuque agitatus anhelo
Liber, & infractum Dryadum decesserat agmen.
Hic tum læta Ceres ridens: habet improbus ille,
Inquit, agros, & quæ demens quæsiuerat arua.
Ite, & culta Pales tumidis sub collibus ima
Occupet, ac solers densis obstacula riuis
Hostibus obiiciat, feruentque obiecta Napeæ.
Vos glauco genitore satæ, mea cura, puellæ
Naides, has ripas & amoena fluenta tenete:
Cæruleusque senex, lætæ pars maxima pugnæ,
Quod semel est meritus seruet per secula nomen.
Soluerit is quando primis conatibus hostem
Bacchilyona vocent. verùm (si audita recordor)
Tempus erit, quando his campis, hæc flumina circum
Quà tellus inarata iacet, formosa sedebunt
Moenia, & humano splendescent omnia cultu.
Hìc vbi terra leue intumuit, fruiturque sereno
Æthere, & allapsos gaudens circumspicit amnes;
Altius extabit sublimis turris ad auras,
Amplaque tecta fori niueo surgentia saxo:
Prætentasque duplex diffundet porticus vmbras.
His obiecta locis spatiabitur area latis
Frontibus: assurgent cælo prætoria contrà,
Intus & hæc ingens olim sacrabitur ara,
An ne vrbis genio, incertum, patriæ ve parenti.
Iamque age & hæc tumuli mollissima terga, propinquis
Fluminibus quæ obuersa iacent. vallesque virentes
Aspicite, & quæ sit facies mutanda docebo.
Non hic vultus erit semper, sed splendida passim
Limina, & æquatâ procedent fronte penates.
His quoque marginibus (quis credere posset?) & illis
Fluminis aduersi cultissima tecta sedebunt,
Perspicuique lares: spectabunt sæpe puellæ
Naiadas in vitreis vndis, spectabitis illas,
Ac blando certare choro fortasse licebit.
Parcite sed cultu contendere, parcite formâ,
Mortalis soboles genitæ, mortalibus, illæ

A Cætera sidereis poterunt certare deabus.
Tu quoque marmoreis superabere pontibus olim,
Tuque senex, fraterque tuus qui proxima Reuro
Irrigat, & nauis patiens iam factus vterque
Illustres eritis terris: hæque agmine multo
Feruebunt, quas spissa tegunt nunc gramina ripæ.
Nunc vero Hesperias quà sol declinat ad vndas,
Flectenda est acies, vbi frondens lucus opacas
Explicat ante oculos vmbras: arx vertice summo
Gestiet assurgens cælo vicina videri.
Hinc longe incipient dextrâ leuâque vagari
Moenia, & ambiguum præscribere flexibus orbem.
B Nec vicos memorare vacat, nec strata viarum,
Nec quibus illa modis sparsas per compita metas
Expedient. foelix quæ hæc omnia viderit ætas!
Suspiciet rerum formam geniumque locorum
Forsitan Hesperia: at mores censusque beatos,
Cultoris populi totus mirabitur orbis.
Progenies haud vlla vnquam tam grata fouebit
Hospitia, ac nulli sic publica munera curæ
Semper erunt. Gens infestis inimica tyrannis,
Seruitii impatiens: quæ libertatis amore
Libera ab Adriacis vndis huc transferet arma.
Inde nouo imperio, magnâque sub alitis umbrâ,
C Longius assueto lætis aget ocia rebus.
Tum populo miranda fides, tum certus honorum
Cursus, & ingenti procedent tempora luxu.
Tum mollis cultus, conuiuia læta vicissim,
Nympharumque chori, & iuuenum certamina mille.
Nec vetus interea studium cessabit habendi,
Sed maius virtutis erit: suus artibus altis
Hic locus, hic requies studiis, hic alta patebunt
Præmia, & optati meritis reddentur honores.
Denique tempus erit, quo, se dum verterit annus,
Pallas, & insignis clypeo Gradiuus & hastâ,
Nec non Phocaicâ præcinctus tempora lauro,
D Phoebus in has migret terras. Hæc moenia læti
Ciuibus immixti celebrent pergantque fouere.
Nutriet ingentes populos, vrbesque potentes,
Hæc spaciantis humi facies, quam claudit ad Eurum
Adria: ad immotas Arctos, & plaustra Bootæ
Alpini incumbunt scopuli: qua turbibus Auster
Quaque leues spirant Zephyri; hinc latus Apennini
Incubat, inde vagus sinuosis flexibus errat
Nobilis Eridanus. Sed tantum hæc diuite cultu
Finitimas inter clarum caput exeret vrbes;
Quantum inter corylos ripis fluuialibus alnus:
Aut frutices inter viburnaque lenta cupressi.
E Vicerit hæc alias studiis ciuilibus olim,
Vicerit & terræ genio, rebusque secundis.
Moenibus haud equidem nomen tam parua futuris
Causa dabit: sed quando ingens victoria fluxit
Rite meis votis, Bacchumque his vincere terris
Contigit, inde loco maneat Vicentia nomen.
Hæc ait & totis circumfert lumina campis
Edocet atque simul nomen, cultumque locorum
Qui tum nullus erat. nec erant sua nomina terris.
Sed fatis audita refert. Hac, inquit, ad austros
Planities qua immensa iacet, subiecta propinquis
F Collibus, & fratri placidis complexibus vltro
Reuro coit (quamquam famâ cariturus & alto
Nomine) subq; ipsum amplexum subq; oscula quosdam
Portus erit, statioque frequens adeunda carinis.
Nec procul his ripis rarissima tecta recumbent,
Tecta quibus tenues præbebunt nomina campi.
Inde Garis mixti viciniis vallibus Hunni
Aeternam statuent famam, cultumque perennem.
Hic mihi præripies Bacchus pulcherrima terræ
Iugera, &, immenso quum clauserit omnia muro
Papilioneis tradet seruanda colonis.
Haud longe hinc geminas vbi se se scindit in vndas
Bacchilyo & duplici domitus traducitur alueo.
Quâque humilem dumeta tegunt densissima colem,

Educet

Educet facili sublimes cardine postes
Mox Scrofina domus. nusquam tàm larga patebunt
Hospitia, inuisentque olim nec limina fasces
Sæpius vlla noui. surgent Culsania contrà
Tecta bono spectanda solo, meliore colono.
Exin paulatim quæ dextera terra recedit,
Frustraturque oculos. dum se se montis ad ima
Ingerit, heu quanta hic nobis certamina fines
Ancipites hostique dabunt. custodiet ille
Improbus apricos colles, vt prendat & arua.
Vos contra gelidos fontes cliuisque perennes
(Nulla magis nam tela timet) conspargite riuos.
Sed siue hæc terris duplex Custodia nomen,
Siue dabunt potius vicini viscera montis,
Qui quondam effodient penetrare in Tartara iussi.
Iamque aderit nobis Rhœtorum à gente vetusta
Interpres legum, soboles oriunda Tridento,
Hisque admissa locis niueo de marmore postes
Erigat, & triplici cingat prætoria cultu.
Tum Bromius colles, vos prata, ego rura tenebo.
Interea præstat ne quid sibi vendicet ille
Seruari hæc, licuit semper sua iura tueri.
Heu quotiens nudis errasset collibus æstu
Iam medio, vndarumque expers Lenæus & vmbræ.
Ni Pagellanæ vastis penetralibus illum
Languida susciperent deiectum membra cauernæ.
Hic (heu) tutus erit medio iam sydere cancri.
Nec canis æstiui metuens turbabitur astro.
Sic satius quam quum late certauimus ambo
Palladis arbitrio, litis mihi Nantos & illi
Causa fuit, tellusque ferax cui barbara nomen
Res dabit indignum; sub iudice vincere vterque
Certus erat: sed fraude noua tum victus vterque est.
Illa equidem haud hominum superumue exempla secuta
Eximit ambobus dubiam interfata, sibique
Mox addicit humum, dictamque referfit oliuâ.
Vestit adhuc terram rarissima Palladis arbor
Sed tum pingue solum silua frondebit opaca.
Hîc verò ad leuam siquis modo lumina flectat,
Protinus aspiciet terras quibus orgia nomen
Nostra dabunt: siquidem cursus spectabit anhelos,
Nocturnasque faces, ritusque ignara vetusti
Bacchica sacra coli, non mystica nostra putabit
Posteritas, campis soboles Podiana propinquis
Diues erit: nunc cuncta situ squalere vetusto
Aspicitis, iam tempus erit quo Mœsia nullo
Audeat his terris diues contendere cultu.
Nec memorare vacat fuerint vbi prata Nouenti
Qua Picafetinis mox Cullea rura nitebunt.
Illic Caltus erit; qua nunc nemora alta virescunt
Cognatis ambita vadis, Secletia contrâ
Discurrent procul aduersis pomaria campis.
Nunc & ad Eoos ortus, quâ gurgite rauco
Defertur Thesina rapax (aduertite mentem)
Hic Portuna domus tectisque & turribus altis
Fontibus irrigens & lætis dominabitur aruis.
Hîc cultus facilis: totis hîc ludere ripis,
Mollibus hîc herbis lentâque iacere sub vmbra
Fas erit. inde procul campis Barbanus opimis,
Crisiniumque ferax nostro iam vincere cultu
Contendent Libye; famosaque regna Lygurgi!
Finibus his olim, conserto marte, propinquas
Inter se populi fœdabunt sanguine terras.
Nec minus vberibus regnis ac diuite gleba
Diues erit soboles; tesquosa Nucaria nomen
Cui dabit æternum, diuesque Thiennia proles,
Canusianæis loca sunt nunc inuia fundis.
Ad boream rursus volucrem gelidosque triones
Flectite nunc oculos totamque aduertite mentem.
Hic vbi nunc viridi vestit se gramine campus,
Mœnibus assurgent Bertesina regna, futuri
Clerini rus dite laris: gentisque beatæ
Delitiæ molles. at qua fluit Astacus amnis,

A Quâque tegunt ripas corili siluæque virentes
Florentes Cricoli Dresinia tecta nitebunt.
Culta Suessano procul hinc Santricia rastro
Luxuriabit humus. viduas quas cernitis vlmos
Quaque nemus densum blanditur mollibus auris
Rara Capistralis fumabunt culmina villæ;
Villa solo diues; medicâ sed ditior arte.
Pomiferam Lupien geminique noualia ruris
Interiecta locis; hîc quâ se collibus offert
Blanda soli facies; gelidis quam circuit vndis
Astacus; & cultæ magalia rara Subellæ
Cernere erit: tuque his vnâ spectabere terris
B Friuola; quæ ripis fluuioque imposta sonanti
Candida saxa dabis templis decora alta futuris.
Protinus ambiguo lapidosa Marostica cliuo.
Hæc quoque causa recens pugnæ; Bacchoque mihique
Ancipitis ni fallor erit: nanque alta Briganti
Mœnia; & aeriis quæcunque in collibus arua
Vitibus apta sedent, quondam concessimus illi.
Hic equidem ambigui vergit qua lucidus Aethon
Fessus ad Antipodas, turbabunt omnia fines
Indiscreta locis, passim commixta iacebunt
Bacchica regna meis, subiectos mœnibus hortos
Ipsa colam: hæcque vna mecum Pagella fouebit
C Prædia grata domus, nec non Suffatia proles;
Magdalium Bromius tumulum, quem pampinus vmbris
Vestiet; at viduæ nunc sunt sine vitibus vlmi.
Perspicui fontes, penetralia vestra puellæ
Naides; inclament quamuis, Bacchoque recusent
Contiguo manare loco, iamque ardua templa
Sint illi concessa semel, vos ima tenete.
En quæ nunc nulla est, sed consita vitibus olim
Costa erit; aspiciam inuisis concedere regnis.
Has Anguina colet tandem gens inclyta: sedes
His quoque contiguas soboles Caldonia coles.
Sed nusquam Satyri celeres Faunique bicornes,
D Nec qui pampineis Bacchus moderatur habenis,
Tam nitidos rerum cultus, tam mite fouebunt
Imperium, quam vbi vitiferæ post lustra Thienæ,
Tercentum steterint. gens hic Portuna superbas
Extruet ingentis sublimi culmine sedes.
Sors priuata domus: sed qua non ditior agri
Vlla erit in Venetis terris, nec diuite cultu
Lautior. hic geminæ stabunt ad sydera turres
In medio thalami; atque altis laquearibus ampla
Longius excurrent magno penetralia luxu.
Porticibus nullis, nullâ se mollius aulâ
Iactabunt Satyri, Satyrisque decentior Euan:
E Finibus hærebunt mediis gens clara Thienni,
Tàm lautis oriunda locis: haud longius inde
Quâ se se vario subducunt ordine colles
Iam Verulata domus cultissima regna tenebit.
Quid referam carras? & quæ rigat Astacus arua,
Tot sedes habitura nouas, tot rite colonos?
Quid Sumane pater? quam culmina densa sedebunt
Verticibus subiecta tuis? hic alta Plienis
Stabunt tecta viris: illinc portunius Arctos,
Nec Scios inde procul (deductum nomen ab vmbra)
Clara Scios, quondam claros habitura nepotes.
F Mutia progenies malum splendescere rastro
Coget, & aerias innectet vitibus vlmos.
Seruiet & gratis Phœbo rudis insula Luscis,
Luscis qui doctas olim Permessidos vndas,
Lambere & Aonios audebunt scandere colles.
Longius hinc gelidi montes Arginia claudent
Arua iugis: nec non Bellaci ex arbore dicta
Interiecta locis vallis, quam perfluit Agnus:
Quæque dabit genti clarum Dresinia nomen.
At summota procul nimiumq; abstrusa reuoluo.
Quin propiore solo fatalia stringimus arua.
En quâ inculta iacet densis adoperta salictis
Planities, vrbis primo post mœnia gressu
Gallicus occurret campus: quæ Braschius heros

Braschinæ

Braſchinæ ſulcanda dabit noua prædia genti.
Pouenus hinc Vlmus, quique Vlmea ſtrata tenebit
Hippodromos, rara hoſpitibus poſt tecta recumbent
Irriguis impoſta locis ac limite paruo.
Vt de procul ſpectatur apex, qui vertice ad auras
Aſſurgens gemino, geminas ſublimius arces
Fulciet, & noſtris late dominabitur aruis.
Nuda nec aduerſa totis ſpectabitis annis
Quæ iuga reſpondent: contra ſed vertice ſummo
Arx ſublimis erit, quæ proxima vergit ad auſtros,
Caligantis humi facies, quâ fumidus aër
Humanos hebetat viſus, Leonicea Phœbo
Mœnia & Aonidum ſtudiis inſignia ſurgent.
Hic mea regna forent, noſtro ſeruiret aratro
Pinguis humus: ni hunc qui ſqualentibus imminet oris,
Quiq; humeros Phæbo naſcenti pandit apricos,
Vitibus & patula collem conſeuerit vlmo
Næuia progenies. nullis (mihi credite) terris
Nobiliore lacu fundet ſua muſta Lyæus.
Quid te Seregium memorem? quid ſaltibus imis
Quæ duce mox Brenno fundabunt mœnia Galli?
Quosve Maraneæ valles iam rite colonos
Excipient. ſteterintve altæ qua culmina villæ?
Nunc age, & hæc montis longiſſima terga propinqui,
Solibus incocta aſſiduis, quis crederet unqnam
Gaudia quanta paret Bromio quam nobile regnum?
Et niſi ſe molli curuaret terra receſſu,
Effugeretque oculos, genium ſedeſque beatas
Cernere erat. nunc cuncta tenent decliuia ſiluæ.
Aſpicient Coſtæ hic olim vineta columnæ,
Aſpicientque lacus, gelidiſque in fontibus undas,
Floccardoſque lares, fæcundaque raſtra minores
Laudibus extollent miris. nemo amplius hortos
Phoeacum, aut nemus Heſperidum mirabitur vllus;
Id nemus, is lucus toto memorabitur orbe.
Haud tam culta quidem quamquam vicina fouebunt
Portuni atque illis uicino limite Luſci,
His Michaelini Veneta de gente nepotes
Montibus accingent inſuetas vitibus ornos.
Nunc tantum volucres ignotaque luſtra ferarum
Cuncta tenent. quid iam fieri non poſſe putemus?
Iamque adeo læto ridebunt omnia cultu.
Illa ſoli facies ſpectat quam mollius Euros
Haud tunc talis erit, ſed plurima vitis & arbor
Conſita limitibus Bacchum traducere Nyſa
Geſtiet, & Phœbi doctas Helicone ſorores.
Mitis erit tellus genio, ſed mitior illa
Hoſpite, qui claro Braſchorum ſanguine natus,
Iam ſenior ſacras complexus Apollinis artes
Haud tantum hoſpicio excipiet Parnaſia lætus
Agmina, ſed vatum curas pietate fouebit.
Huc iam ſæpe aderunt, ſed quos mirâ arte propinquis
Finibus arboreâ tumulos præcinxerit vmbrâ
Regulus. inuiſet Phœbus phœbique ſorores
Sæpius hunc, illæ lætum cognomine gentis
Romuleæ ornabunt numis lauroque virenti.
Vltimus hic vertex qui proximus imminet amni,
Mœnibus & valido circundatus aggere, gratas
Præparat & Baccho ſedes, vnde improbus ille
Deſpiciens campos & culta noualia peſſum.
Inuidiæ (ha) quotiens ſtimulis agitatus iniquis
Fas omne abrumpet. non æquo aut legibus vllis
Indulgens, tumulo præceps ac fulminis inſtar
In mea regna ruet? non pax non fœdera nobis.
Certa aderunt nulla ambiguis concordia rebus.
Ille meis inſtans opibus, ſæpè horrida bella
Inferet, ipſa autem in antiquo cedere regno
Victa velim: contra perſtans illata repellam.
Nec prius inſidiæ, fœtæque vltricibus iræ
Sollicitudinibus, non denique triſte remittet
Hoc odium: quàm ſit rerum mutatus & ordo.
Iam ſemel atque iterum vacuis mihi reddita regnis
Amplexu medio lachrymans Proſerpina dixit,
Infernos trepidare lacus, Herebumque pauere,

A Conſortemque thori iam ferrea clauſtra parare,
Ex adamante fores, muroſque Acheronte refuſo
Cingere: ab Eliſiis audiri vota preceſque
Poſcentûm promiſſa piis noua ſemina cæli.
Ille equidem mundi rector rerumque creator
Quem Styx atra timet, tellus quem pontus & æther
Creditur aſtrifero tandem dignatus olympo
Non quâ luce poteſt, humili ſed opertus amictu
Humanum ſtatuiſſe genus ſeruare vetuſto
Seruitio, noſtroque inſtans auertere cultu.
Fatidicos dixiſſe ſenes, dixiſſe Sibyllas,
Iam fore vt intacta dignetur virgine naſci
B Certa dei ſoboles, toto qui triſtia mundo
Nubila diſcutiat, portaſque refringat Auerni.
Eximet hoc regnum, quod iam tot luſtra tenemus,
Noſque vna deus ille potens detrudet & Orco.
Vana ſuperſtitio. iam quos veſana vetuſtas
Credidit eſſe deos, denſâ caligine merſi
Cultores cultique vnâ verſabimur vmbrâ.
Tum noua relligio, terriſque enixa ſupernum
Regem diua parens, ſolis veneretur ab ortu
Littus ad Heſperium, gelidam qua ſuſpicit Arcton,
Quaque patens tellus madido ſe ſubiicit Auſtro
Non tumulus, non vallis erit, non lucus, agerue,
C Denique non littus, mediis non fluctibus vlla
Inſula, quæ diuæ templum, quæ virginis aram
Non gremio complexa ſuo, pia thura ſit illi
Solemneſque datura preces. hæc ſæpius illa
Dum fouet amplexus matris dumque oſcula carpit.
Illachrymans ſecreta deum mihi fata retexit.
His ergo fundata iugis (heu) virginis ara,
Quæque colant gentes ſublimia templa patebunt,
Hic vota excipient, circumque altaria donis
Suppliciter ſtabunt populi. tum noſtra ſilebunt
Nomina, deſpecti ridens mendacia cultus
Poſteritas damnabit auos, qui turpiter vnquam
D Tam vanos finxere deos: Immenſa fouebunt
Ocia ſecuræ gentes, diſcrimine nullo
Hos colles, & quæ ſub collibus arua videmus,
Paulatim duplici ſtudiis aſſueta labori,
Triticeos fætus, & nuptas vitibus vlmos
Haud inuita ferent, omnes feret omnia tellus.
Hæc nos damna manent. ſed vos pia turba puellæ
Naiades, & curæ quibus hæc ſunt arua Napeæ,
Aſſeruate datos hinc atque hinc ordine fines.
Ac dum fata ſinunt lætis incumbite rebus,
Viuite contentæ his regnis, hac diuite terra.
Sic fata, extemplò cœtu per amœna ſoluto
Flauentes diffuſa comas, pallamque recincta
E Frugiferis inuecta rotis ſua templa reuiſit.
Sed cæptum dum carpit iter, mihi forte canenti
Affuit, hic ingens quâ ſe Parnaſia rupes
Fluminibus Permeſſe tuis perfundit & vmbrâ,
Gaudet odoratæ ſiluæ numeriſque canoris.
Tum mihi flaua Ceres commiſſam ex ordine pugnam,
Præſidiumque datum terris, vrbiſque futuræ
Et decus, & nomen, mirandaque fata retexit.
Tempore iam ex illo didici quæcunque peracta.
Nunc vates operoſe vides: iam deſine tantùm
Munera mirari, genium ſi & proſpera rerum
Tempora, ſi mores ſpectes cultuſque benignos
F Virtuteſque virûm. hæc oculis & pectore toto,
Suſpiciens, mecum Aonio dignabere cantu.
Hæc Clio at mens obtutu tamen hæret eodem,
Nec valet expleri, decies licet anxius horâ
Euganeæ decus hoc mirandaque munera gentis
Aſpiciam: Eia age perſpicuum & memorabile donum
Viue diu, Pyliumque imple vel Neſtora totum.
Neſtora quid dixi? viuas precor omnibus annis:
Siſque mihi, dum fata ſinunt, dum vita manebit,
Inſtar & immenſi pergratum pignus amoris:
Munificamque vrbem mecum, atque vrbis amicæ
Nomina magna colas: cui ſi concedere cenſu
Credere muneribus credor, non cedar amore.

IOANNIS CHRYSOSTOMI ZANCHI DE OROBIORUM SIVE CENOMANORUM ORIGINE.

AD PETRUM BEMBUM LIBER PRIMUS.

Quàm magna sit rerum omnium, quæ cœli terraq; ambitu continentur, atq; inprimis quidem hominum, Petre Bembe diuersitas, licet alijs quoq; rationibus haud difficile colligas, tamen hinc quã facilimè cognosci posse iudicarim: quod quemadmodum è terra tam varia herbarum, fruticum, atq; arborum species, tàmq; disparia bestiarum vel cicurum, vel ferarum, cæterorumq; animantium omnium genera prodeunt: sic diuersæ etiam animorum propensiones, applicationesq;, alijs atq; alijs cum artibus, tùm studijs exercendis, pro varia principiorum qualitate, ac mixtura proueniunt. Nam sicut apud Aristophanem senex ille loquitur Chremylus:

Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν σκυτοτομεῖ καθήμενος,
ἕτερος δὲ χαλκεύει τίς, ὁ δὲ τεκταίνεται.
Ὁ δὲ χρυσοχοεῖ γε χρυσίον παρὰ σοῦ λαβών,
Ὁ δὲ λωποδυτεῖ γε, νὴ Δία, ὁ δὲ τοιχορυχεῖ.
Ὁ δὲ κναφεύει, ὁ δὲ πλύνει κώδια,
Ὁ δὲ βυρσοδεψεῖ γε, ὁ δέ γε πωλεῖ κρώμυα.

Quibus è rebus genus hominum (vt paulò ante posui) ita variatur, vt ex ea ipsa varietate, rectissimè profectò à primis illis naturæ rerum indagatorib. dictum fuisse, ac creditum existimem: hominem ipsum minorem quendam mundum esse, quem Græci μικρόκοσμον dicant: quippe qui totius vniuersi perspicuam quandam imaginem referre videatur. Quod quidem ita esse, docent tot arbores, tot herbæ, tot animantia, tot deniq; diuersæ res quas terra gignit, tot item contrà ingeniorũ propensiones, tot studia, tot artes, atq; inuenta, quæ nobis sunt à natura Dei dono, munereq; concessa: vt non minus fortasse innumerabiles ingeniorum sint, quàm arborum, quàm frugum, quàm animalium, cæterarũq;

A rerum varietates. Quò circa sæpe ego mecum, Petre Bembe, nonnullos tàm nostri temporis, quàm à remotissimis etiam seculis non indisertos planè viros admirari soleo, qui speciosa, sed planè falsa quadam hallucinati ratione, totam hanc & artium, & studiorum dissimilitudinem tàm constanter reprehendant, & damnent, vt quicquid operæ ac studij cuiuis alij ab ea, quã ipsi pfiteantur, disciplinæ impertiatur, omnino superuacaneum ac minus vtile esse contendant, vulgatumq; illud quasi oraculum quoddam subinde ingerant: Proinde
B miserandi sunt, qui tanquam abiecti, demissiq; animi, aut certi loci naturã, aut vnius vrbis situm, aut fluminis magnitudinem, aut montis amœnitatem, accuratè nobis describunt: quod nonnullos fecisse constat, memoriæ prodentes tum Ossam, tum Nyssam, tum specum Coryceum, & quamuis aliam rem nominatim: quum rerum leuissimarum admiratione obstupefacti videãtur, & nomine explicationis rei paruæ sibi plurimum sumant & arrogent. quod quidem propterea eisdem vsuuenit, quod ad res potiores contemplandas nunquã
C se conuerterint: mundi inquam & eorum quæ in mundo maxima sunt. Nam si (vt res ferebat) hæc obseruassent, nihil omnino studij in reliquis admirandis posuissent. Imò hæc ipsa omnia leuia fuissent visa, & ad illorum præstantiam nulla penitus laude digna. Ego verò huiuscemodi sciolos non modo deriderem: sed & eum, quem sequi se prædicant Aristotelem, (si modo is sit Aristoteles, ac non potius, quod nonnulli quidem asserunt, eius discipulus Theophrastus, cuius ad Alexandrum Macedonem περὶ τοῦ κόσμου liber est editus) non sine
D irrisione demirarer talia dicentem, si de minorum artium professoribus ac non potius (quod mihi quidem magis fit verisimile) de iysce loqueretur, qui spretis penitus quæ ad animum ac mores spectant disciplinis, leuissimas tantummodo res, ac prorsus inutiles persequuntur, in hisq; totum insumunt vitæ curriculum. alioquin si homines ipsi vnà omnes aut philosophiæ tantum (quod isti velle videntur) aut iuri ciuili, aut si malueris medi-

cuiça, vel cuiuis vni, quamuis necessario, artificio, natura essent, ingenioq; suo addicti obstrictiq;, qua nam obsecro via, aut ratione ciuitates ipsæ, cœtusq; hominum iure congregatorum conseruari possent? ne dum augescere? pessime profecto, ne dum inutiliter cum hominum genere actum esset. Itaq;, vt pedem pressius demum conferam, quum hæc mecum ipse tacitus sæpenumero cogitarem, simulq; vetus illud M. Catonis elogium memoria repeterem: Nihil agendo homines male agere discere: facturum me rem neq; ætati meæ alienam, neq; patrij splendoris amatoribus penitus iniucundam existimaui, si eum sermonem custodirem litteris, quem de Orobiorum siue Cenomanorum origine tres illi non solum sanguine, verum etiam ingenuarum artium doctrina germani fratres, M. Marsilius, L. Petreius, ac C. Iulius ZachI apud M. Mauricium Annaum, qui tibi, eo tempore, quo apud nos degebas Bembe, & familiaritate & bonarum artium studio coniunctissimus fuit, inter se quondam habuissent: vt vel falsa illa opinio, quæ iampridem inoleuisset, Orobios nimirum aut à Græcis, aut à Gallis ortum duxisse tolleretur expungereturq;: vel mehercule etiam vt eorum virorum, à quibus patriæ nostræ origo est, memoriam iam propè senescentem, ac potius intermortuã (si modo possem) ab obliuione hominum atq; à silentio vindicarem. Quod quidem scribendi genus, & si nimis læti, & quasi luxuriantis ingenij nonnullis forsitan videri potest: nescio tamen quo pacto in adolescentibus, tanquam in herbis, significare consueuit, quæ virtutis maturitas, & quantæ fruges industriæ sint futuræ. quamuis (vt verum fatear) nequaquam intelligo, cur me tandem pudeat in colendis hisce leuioribus studijs aliquantulum operæ temporisq; consumere: in quibus non pauci sanè viri cum nostra, tum patrum nostrorum memoria, non mediocri cum laude sint versati. Paruarum namq; rerum curam non defuisse Græcis autoribus, atq; etiam Romanis, quis est qui nesciat? quum memoria proditum sit, Lucianum ac Fauorinum clarissimos planè scriptores id factitasse? quorũ alter Muscam, & Parasiticam, Thersiten alter, & quartanam febrim scriptis celebrauit suis. Quid? nonne apud Platonem Erexymachus ille medicus legere se aliquando solitum meminit sapientis cuiusdam viri librum, in quo sal miris præconijs extolleretur? vt interea sileam & Synesium Cyreneum, & Dionem Chrysostomum: è queis prior caluitij, posterior verò comæ laudes fertur conscripsisse. at verò nostri generis quot summi, fortissimiq; homines leuissimis quibusdam in studijs atq; artibus paucul as horas collocare non dedignati sunt? quales (vt inquit Columella) fuere M. Ambiuius, & Menas Licinius, tum etiam C. Mutius: quibus studium fuit pistoris, & coci, nec minus cellarij diligentiam suis præceptis instruere. Et, vt ad citeriora tandem ac notiora nobis domestica virtutis exempla perueniam: Te nunc Petre Bembe, Te inquam clarissimum atq; ornatissimum virum appello; Qui quum in omni & litterarum, & virtutum genere iamdudum ita profeceris, vt vel in eloquendo vel scribendo pares quidem paucos, superiorem certe habeas neminem, mansuetiora tamẽ hæc studia nunq̃ aut improbaueris, aut omninò contẽpseris

A *quippe qui & Aetnæ montis descriptionem edideris, & in Virgilianos etiam lusus, ac Terentianas fabulas non nulla cum iocunda, tum scitu quoq; dignissima litterarum monumentis commendaris. quæ profecto præclara ingenij tui facinora (vt præsagire mihi ipse iam videor) ita vigebunt memoria seculorum omnium, atq; ita posteritas alet, vt de tuis summis laudibus nulla vnquam ætas tacitura sit. Quare sibi habeant illi, vel sapientiæ, vel philosophiæ nomen, obscurũ quidem illud (vt scitè admodum inquit Cicero) & inuidiosum. mecũ sanè o-*

B *ptime actum iri existimabo, si in ijs tribus, quos de Orobiorum origine scripturus sum libris, cum nostræ ætatis, ac instituti adolescentibus, tum antiquitatis etiam obseruatoribus, non ingratũ quid, nec prorsus inutile conficere potuero. Quanquam haud scio (vt tuis nunc Bembe vtar verbis) an etiam sit hoc ipsum philosophari. quid est enim magis philosophi, quàm perscrutari veritatem? quacunq; in re autem qua de agitur, quid sit verissimum scire, vel verisimilimum saltem, mea quidem sententia pulcherrimum semper fuit. Verum*

C *ne longiores fortasse simus, quàm res ipsa postulat, instituti tandem laboris opus aggrediar. Igitur quum in omni amicitia, nihil omnino, quod quidem in terris fiat, acceptius, nihil ad bene beateq; viuendum accommodatius inueniri queat, quàm iucunda illa honestaque studiorum ac vitæ communitas, atq; animorum remissio, quæ maximè sermone efficitur familiari, qui est in conuiuijs dulcissimus, quo ita ipsi sese homines concordi quadam beneuolentia, & charitate complecti solent, vt vix vnquam, aut certè non admodum facile dissolui*

D *possint, ob id solebat mihi L. Petreius memoriter ac iocundè narrare, (cui vel propter hominis virtutes, vel etiam propter studia communia eram amicissimus) nonnunquam vna cũ Marsilio ac Iulio ad M. Mauricium conuiuendi & differendi aliquid gratia ipsius rogatu accersituq; conuenire solitũ. vbi quamuis multa & inter epulas, atq; item post sublatis mensis, de poeticis deq; oratorijs studijs, plura & ipsce de rebus, quæ ad eam philosophiæ partem spectant, quam Græci ἠθικὴν, nostri moralem vocant, inuicem collata essent, ac dispu-*

E *tata, plurima tamen aiebat, saneq; recondita à Marsilio de principe Orobiorum ortu exposita fuisse ac commemorata: è queis ea duntaxat, quæq; & adsciendum digniora, & ad audiendum iocundiora videbuntur, ob amorem patriæ debitum, cuius nobilitatem falsis opinionibus obscurari æquo animo nunq̃ ferre potui, tum etiam vt nostrorum ingenijs viam faciam, quasiq; exemplar aliquod de conscribendis rebus antiquis proponam, in medium afferre constitui. neq; enim non intelligo nihil nos magis niti decere, quàm ne quid priuatis studijs*

F *de publica opera detrahamus: in quo quidem non modo nosmetipsos hebescere, & languere nolumus, sed etiam vt alijs exemplo prosimus enitimur. Itaq; (vt ad rem redeamus) dicebat mihi idem ille Petreius quum aliquando apud M. Mauricium conuiuendi gratia vna omnes conuenissent, plurimusq; inter discumbendum familiariter admodum, vrbaneq; de litteris, quarum erat summum in omnibus studium, sermo fuisset habitus; tum demum secundis mensis post epulas iam remotis, sese omnes in politissimam M. Mauricij bibliothecam*

thecam contulisse, vbi quum omnes pariter assedissent; tum Marcum ipsum alacriter admodum, vt ipsius ferebat vsus ita fuisse exorsum: Vlyssem illum Homericum probè nostis ornatissimi iuuenes, quum discerpta naui enatando ad Phæacas appulisset, honorificeque ab Alcinoo tum eorum rege hospitio fuisset acceptus; tandem post epulas huiuscemodi verbis regem allocutum:

Ἀλκίνοε κρεῖον πάντων ἀριδείκετε λαῶν,
Ἤτοι μὲν τόδε καλὸν ἀκουέμεν ἐστὶν ἀοιδοῦ
Τοιοῦδ' οἷος ὅδ' ἐστὶ θεοῖς ἐναλίγκιος αὐδήν.
Οὐ γὰρ ἔγωγέ τι φημὶ τέλος χαριέστερον εἶναι,
Ἢ ὅταν εὐφροσύνη μὲν ἔχῃ κατὰ δῆμον ἅπαντα
Δαιτυμόνες δ' ἀνὰ δώματ' ἀκουάζονται ἀοιδοῦ
Ἥμενοι ἑξείης παρὰ δὲ πλήθωσι τράπεζαι
Σίτου καὶ κρειῶν μέθυ δ' ἐκ κρητῆρος ἀφύσσων
Οἰνοχόος φορέῃσι καὶ ἐγχείῃ δεπάεσσιν
Τοῦτό τί μοι κάλλιστον ἐνὶ φρεσὶν εἴδεται εἶναι.

Nunquid censendum est poetam illum (vt fertur) poetarum omnium eruditissimum in immoderatis epulis, extructisq; mensis, vel frequentibus poculis. aut musiciis deniq; cantibus voluptatē constituisse? minime gentium. nam qui opiparis dapibus affluenter appositis, ac vino in crateras large diffuso, conuiuas præterea inducit inter huiusmodi voluptates Poetæ cantu suauissimo demulceri, honestum proculdubio nobis conuiuium narrat: cuiusmodi qui sapit sibi imitandum proponat, transferens nimirum voluptatem à turpibus rebus ad decoras, atque ab escis corporeis ad spiritales. Quid enim aliud arbitramur Vlyssem illum, vel Homerum hisce verbis significare voluisse, quàm lauta proborum animorum alimenta in liberalibus collocutionibus consistere? minime autem in altercationibus, quales sunt in iudiciis lites, contentiones, rixæ, captiones, cæteraque his similia. Quæ quum ita sint, quibusnam iucundis, honestisq; sermonum illectationibus nunc nos peracta iam coena corporea oblectari par sit; quid vos singuli iudicetis audire cupio. Tum L. Petreius, qui eò fortè data opera vt de principe Orobiorum origine disputatio institueretur aduenerat: Et si, inquit, sumus & ad scientiam, & ad actionem in lucem editi, naturaque ipsa sic nos instituit, atque formauit, vt nulla quidem è parte nobis defuisse videatur, siue ad ea, quibus opus est ad agendum, siue quibus & ad sciendum: tamen quum ipsa natura munera, quibus hominem maximè honestatum voluit, ipse mecum reputo, facile adducor vt existimem, nullum maius reperiri posse, quàm studium, vel cupiditatem potius sciendi, quam ita eximiam, & præstantem nobis indidit, vt omnia scire expetamus, atque ea, quò magis scitu difficiliora sunt, eò vehementiori studio, curaque, indagare conemur. Itaque vt præclare scribit Cicero, quum sumus necessariis negotiis, curisque vacui, tum auemus aliquid videre, audire, ac discere, cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene beateque viuendum necessariā ducimus. Enimuero (si Maximo credimus) Alexandrum illum

A *Macedonum regem ferunt quum ad Ammonis templum peruenisset, salutatusq; esset ab ipso Ammone filius, fidem habuisse Deo, iuxta Homeri testimonium, qui Iouem deorum atque hominem patrem appellauit dicens:*

Τὴν δ' ἠμείβετ' ἔπειτα πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

Admisso igitur oraculo, non illum Darii fugam, non futuræ exitum pugnæ, vtrumve infortunium Græciæ impenderet, an Asiæ misceri res & conturbari deberet, sed quasi hæc omnia rectè procederent, curiose potius B *de Nili fluminis ortu percunctatū fuisse ex Deo: quo nam scilicet loco ille fluendi exordium sumens in Aegyptum decurreret? quasi hoc vnum ad constituendum Alexandri imperium deesset. Verum ita natura (vt diximus) comparatum est, vt omnes ad veri cognitionem, & scientiæ cupidiatem ducamur, atque inuiti etiam trahamur; in qua nimirum vt idem inquit Cicero, excellere, pulchrū quidem censeamus, labi autem, errare, nescire & decipi & malū, & turpe arbitremur.* C *Quamobrem (vt desiderium meum vobis exprimam) quum omnis cogitatio, motusque animi, aut in consiliis capiundis de rebus honestis, aut in studiis scientiæ, cognitionisque versari debeat: porrò, quum & pauci de numero eorum, qui priscis temporibus in describendis gentiū originibus versati sunt, de principe Orobiorum ortu pauca disseruerint, alii vero nihil omnino retulerint, nonnulli autem, & si eam susceperint prouinciam, tamen minus rectè, quàm par est senserint: nequaquam mihi vitio darí velim, si de re tàm difficili, tamq; ardua, disceptationem à nobis ipsis habendam putem.* D *quæ enim maior potest esse ignauia, quàm ortus sui certa omnino nescire principia? Quid vero stultius excogitari potest, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Quas ob res hortor vos, ac potius oro, atque obtestor, vt ad huius quæstionis tractationem, (& si perdifficilis est, & obscura) ingenii tamē atque animi vestri vires excitetis: vt & certa gentis nostræ origo aperiatur, & ab istis Galliæ partibus excellentis eius nobilitatis in toto orbe terrarum lumen eluceat. Tum Iulius: Quùm in* E *iis, inquit, quibus eadem studia, eademque insunt voluntates (quales sumus nos) fieri soleat, vt æque quisq; alterius delectetur ac sui ipsius desiderio, efficiaturq; (quod Pythagoras vult in amicitia) vt vna omniū sit voluntas: profectò petitioni tuæ contradicere, nemini fas esse iudicarem, nisi scriptores illi, qui de Orobiorū ortu nōnulla litteris mandarunt, tanta essent, & in varietate, & dissensione constituti, vt nulla adhuc (quod sciā) de vera Orobiorū origine certa manarit, aut omnino probata sententia.* F *Sunt enim nonnulli (quod te tamen minime latere arbitror) qui Orobiis ortum a Græcis Tyrrheno duce, alii a Troianis adiunctis Henetis sub Antenore extitisse velint: plurimi vero contra, Gallis Senonibus ductore Brenno (quamuis quidam indocti Bellouesum malint) eam Orobiorum originem tribuant: quarum opinionum quæ vera sit Deus ipse viderit: quæ autem verisimilima, magna quæstio est. Nunquid igitur inter has tam inter se discrepantes sententias, nos ipsi L. Petrei diiudicabimus?*

A mus? quum præsertim suos quæq; habeant autores, & quidem locupletissimos,& quib.(vt inter homines eruditos cõstare video) maxima etiam fides in historicis monimentis haberi solet. porrò nec desint ex recentiorib. complures sanè viri nec ineloquentes, nec ineruditi, à quib. varia maximiq; roboris argumẽta pro hisce opinionib. intendãtur: quæ quidem non eius generis sũt, vt dissolui facile queãt. Imo v. inquit Marsilius facilimè solui possunt. quin dicã audacius quod sentio, tàm vera temporũ supputatione, quàm probatissimorũ scriptorũ autoritate ita queũt refelli, vt illorũ error facile fiat o- B mnib. manifestus. Tũ Marcus, hoc ipsum inquit, quod mihi semper cũ ad differendũ sanè difficile, tũ ad cognoscendũ non ingratũ prorsus nec inutile visum sit, hodierno in consessu ac sermone (si modo liceat) ex vobis intelligere magnopere optarim studiosissimi iuuenes. Nam quum propter varias discrepãtesq; doctissimorũ hominũ ea de re sentẽtias, id mihi vix optandũ videretur, facile memoria atq; animo iampridè exciderat. Nũc autem quoniam insperante sanè me, sed valde equidem C optante, in hanc de Orobiorum ortu controuersiam peruenistis: gratissimam mihi profectò rem feceritis adolescentes, tuq; inprimis optime Marsili, si ea mihi, quæ hisce de rebus summo vos studio, curaq; peruestigasse non me latet, exposueritis. Tum Marsilius peruulgatas res, inquit, requiris Marce, tibiq; nõ incognitas. Quis n. nostrorũ hominũ de his plurima non inuenit? non etiam docuit? non deniq; scriptũ reliquit? Attamen ne si fortè defugerimus, causam tibi aliquã demus recusandi: nequaq; grauabimur more nostro (& si nos intelligo & syluæ ligna, & mari vndas addere) hac de re duntaxat, D quæ cognita nobis sunt, quàm diligẽtissimè ac breuissimè fieri poterit, explicare. Nam quemadmodũ vulgo dici consueuit: κόρ@ ἄδεις ἴων καλῶν. Verum enimuero quoniam probabiliora omninò videri solent, quæ lacessiti dicimus, quàm quæ priores, idcirco disceptationẽ hanc inter nos ita instituendã censeo, vt vnusquisq; vestrum fratres optimi ex ijs veterum opinionibus, quæ antea commemoratæ sunt, eam nimirũ, quæ maxime placuerit, (sunt n. libera omniũ iudicia) defendendam sumat. iam vero ista conditione, dum mihi nõ solũ libe- E rè ab antiquorum sentẽtia desciscendi, verum etiã eos (si res ita postulauerit,) non argumẽtis modò, sed certis etiã testibus refutandi tribuatur facultas. ego n. & refellere sine pertinacia, & refelli sine iracundia paratus sum. Hæc nãq; (vt scitis, & Cicero scriptum reliquit) vetus est, & Socratica illa ratio, contra alterius opinionem disserendi: qua facilimè quid verisimilimũ esset, inueniri posse Socrates ille philosophorum facilè princeps arbitrabatur. licet igitur vestro arbitratu percunctemini. Tũ Marcus, ingenue vero, inquit, atq; ex sentẽ- F tia adhibes te iam nobis Marsili. Quapropter tuæ primum Petrei partes sunt, quã præcipue antiquorũ opinionem probes, edicere. Et ille, quoniam, inquit, autoritatem tuam negligere Marce Maurici fas mihi esse nõ puto: quibus sanè verbis potero, primã earũ opinionum quas modo Iulius recensuit, tueri conabor. hanc enim cæteris probabiliorem esse non est cur ambigam: quum & ratio ipsa, & probatissimorũ scriptorum autoritas id ita esse facilè conuincant. Principio namq; quũ maxi-

mã argumenti vim in rebus antiquis nominum interpretatio afferre soleat: quumq; Orobiorum nomen (vt quisq; qui Græcas litteras vel primoribus, vt aiũt, labijs gustauerit, vel extremis digitis attigerit, iudicare facile queat) Græcã sequatur, vt Græcè dicã, ἐτυμολογίαν, quam Cicero veriloquium Latinè dici posse censuit: omnino necessitas præscribit, vt vel inuiti Orobiorum originem Græcam esse fateamur. At vero si Græca, igitur à Tyrrheno orti sunt Orobij. id n. rectè sequi perspicuũ est: quũ is primus è Græcorum ducibus in Italiam colonias duxerit, quemadmodum ab eruditis rerũ gestarum scriptoribus memoriæ proditum est. Quamobrem C. Plinius haud immeritò (mea quidem sententia) Catoni illi, quicunq; is fuerit, ignorantiæ crimen impegit, quòd Orobiorum ortũ nescire se scriptũ reliquerit: quum à Græcis (vt apertè demonstratum est dubio procul effluxerit: testimonio quoq; Cornelij Alexandri, viri sanè quantum coniectura consequi possum, eruditissimi, cuius sententiam idem Plinius lib. III. his verbis refert: Orobiorũ, inquit, stirpis esse Comũ, atq; Bergomũ, & Licini-forum, & aliquot circa populos autor est Cato. Sed originẽ gentis ignorare se fatetur: quã docet Cornelius Alexander ortam à Græcia, interpretatione etiam nominis, vitã in mõtib. degentib. In hoc situ interijt Orobiorum oppidũ Bara, vnde Bergomates Cato dixit ortos, etiamnum prodentes se altius, quàm fortunatius sitos. hæc ille. Cæterũ hoc quidem loco Marsili multiplices possem ac varias ad ea, quæ diximus, probãda, cõfirmãdaq;, non veterũ modo, sed recentiũ quoq; scriptorũ rationes afferre: ni his iam fermè nihil opus esset, quum ea quam proposuimus ratio, tam valida sit, ac stabilis, vt quicunq; illam vel parum refutauerit, cæteras omnes labefactasse videatur. Quare expecto quid ad hæc respõdeas Marsili. Tum ille, tametsi peruulgata hæc inquis sunt, Petrei ac perinfirma potius argumenta, attamen ne à cœpto perquirendæ veritatis studio desistamus, quæ in contrariam partem plurimum mihi facere videntur opponam: tuoque primum argumento ita resistam, vt id quod tu concludere conatus es, nec esse consequens, nec ex propositis sequi facile omnes exploratum habeant. Orobiorum namque originem Græcam esse ob id præsertim asseris, quòd eorum quoque nomen Græcum sit: vel vt rectius loquar, esse possit: Verum id ex eo nequaquam effici, aut deduci posse, quis non satis videt? quis non intelligit? quum siquidẽ plura inueniantur gentium nomina, Græcam etymologiam siue notationem asciscere, quarum tamen populos barbaros semper fuisse Strabo, Plinius, alijq; nonnulli probatissimi autores tradidere. Quis n. est qui nesciat Himantopodum, Phœnicũ, Æthiopũ, Hamaxobiorũ, Troglodytarum, Anthropophagorũ, Ichthyophagorũq; nomina Græca esse, quum tamen hi omnes populi natura barbari semper extiterint? longeq; ab ipsa Græcia remotissimi? Nam Ichthyophagorum quidem genti nomen piscium in victu vsum dedisse, Struthiophagis vero è Struthijs cibum, Anthropophagis autem, quod carnibus vescantur humanis neminem ferme arbitror esse qui non exploratum habeat. at vero quis ignorat Troglodytas ab eo quod cauernas subeant, Hamaxo-

bios

*bios autem quod in pulastris vitam agant, fuisse nuncu- A
patos? vt omittam interim & Æthiopas à nigris ocu-
lis, & à rubro colore Phœnicas, nec non & à flexis cru-
rum nisibus Himantopodas, quasi loripedes appellatos.
has ob res nos quoq; pro Orobiys nostris responsum hoc
volumus, quod quamuis eorum nomen ad Græcum e-
tymon trahi possit, non continuo tamen eorum originem
Græcam fuisse, sed potius barbaram, id est, Hebræam, vt
postea probabimus. Non est igitur tam explorata ista
ratio, ad id quod volunt isti confirmandum, quàm vi-
detur: vnde quum Cornelius Alexander asserit Oro- B
bios à Græcis ortus sui principium omnino nactos fuisse,
negandum est. quumq; id ille à Græca nominis inter-
pretatione, quod est validissimum in historia argumē-
tum, probat: protinus dicerem non esse causam, quin
verius dicamus eam Orobiorum originem barbaram
esse, quàm Græcam. Quid enim est hoc illo euidentius?
nempe quum ipsum Orobiorum nomen incertæ, ambi-
guæq; sit originis, vt scite admodum Cato docuit, quip-
pe quod tàm Hebræam quàm Græcam etymologiam
sequatur: porro quũ lingua barbara ãtiquior sit, q̃ Græ- C
ca, vt autor est Plato in Cratylo dicens: Nunquid po-
tissimus nobis hic sermo? an ille? quod ipsa à barbaris
quibusdam accepimus? (nobis quippe antiquiores sunt
barbari) vel ob vetustatem ita ea discerni nequeunt vt
barbara: tum verò maximè Hebræa, vtpote primo hu-
mani generis ortu mortalibus tradita, quemadmodum
D. Augustinus aliíq; plurimi sacrarum litterarum e-
narratores eruditissimi tradunt: haud sane intelligo,
cur non confiteri omninò necesse sit, Orobiorum nomen
prius Hebræum quàm Græcum, itemq; eorum originē D
prius barbaram id est, Hebræam fuisse, quàm Græcam.
Id n. rectè sequitur, quod vbi nomen prius fuerit bar-
barum, ibi origo etiam prior extiterit barbara: quam-
uis id nomen postmodum effluxerit in Græcam Lati-
namue linguam. Nõ dubito, inquit Petreius, quin bar-
bara lingua, præsertim verò Hebræa vetustior sit quàm
Græca; nec id nunc agitur: verùm an Orobiorum no-
men Hebræum esse possit à te probari velim. Et ille, cō-
cedis igitur, inquit, frater optime Hebræam linguam E
antiquiorem esse Græca? Prorsus inquit Petreius, con-
cedo Marsili. Tu autem Orobiorum nomen He-
bræum esse nunquid probare potes? Quid ni possim re-
spondit Marsilius? Nam, vt scis, ab ineunte protinus a-
dolescentia Hebræam linguã ac literas didici. atqui quũ
hoc probatum fuerit, profligata iam hæc peneq; ad exi-
tum adducta erit quæstio. Quamobrem scias velim, q
quemadmodum apud Græcos ὄρος est mons, & βίος,
vita, è queis ὀρόβιοι Græcè sint vitam in montibus de-
gentes, vt ait Plinius: ita quoq; apud Hebræos, quemad- F
modum ij qui Hebræas dictiones interpretantur, aper-
tissimè tradunt; חרות HOROTH sunt montes,
בנים BANIM verò filij, quibus, seclusa tantum è pri-
ori verbo postrema, TH, littera, simul iunctis, effectum
est nomen compositũ חרובבנים HOROBANIM, q
montium filios, siue, vt ita loquar, montigenas Latine si-
gnificat: qui postmodum à Græcis, vt antea diximus,
ὀρόβιοι id est, monticulæ sunt appellati. quapropter quũ
Orobiorum nomen vt demonstratum est, Hebræam*

*primum notationem sequatur, quàm Græcam, quis
non intelligit, eorum etiam originem prius Hebræam
fuisse quàm Græcam? At verò, si non à Græcis orti pri-
mum fuere Orobij, igitur neq; à Tyrrheno primum
Mæone, aut Antenore Phrygio: neq; rursus ab Asiati-
cis Henetis, Paphlagonibusue: quia Hebræi non sunt,
sed ab ipsa potius Iudæa longè remotissimi. Cæterum his
ita consideratis probatisq; non possum non vehementer
admirari C. Plinium hominem omnium sententia do-
ctissimum, M. Catonis verba tàm parum fideliter re-
tulisse. neq; enim Cato vnquam (qui ego sciam) nescis-
se se Orobiorum originem confessus est: quod ei tam pa-
rum ingenuè à Plinio obiectum est: sed incertam esse, &
ambiguã asseruit. quod vel ex ipsius verbis facile quisq;
iudicare potest: sic enim in quibusdam eorum, quæ Ca-
tonis feruntur, originum fragmentis, scriptum inuenio:
Olanum, inquit, ante a Thuscorum duce, qui cum
Orobijs colonis ibi primus insedit: quorum origo incer-
ta, vti Comi, Bergomi, Licinifori, & aliquot circa po-
pulorum. inde ab Insubrum principe nomine Medo
adaucta Mediolanum nomen seruat. hæc Cato: è queis
perspici facile potest diligentiore adhibita obseruatione
illud à Plinio, Catonem Orobiorum ortum ignorasse,
non rectè adfirmari, quum aliud quidem sit, longeq; di-
uersum, nescire verbi alicuius gentisue originem, aliud
verò incertam & ambiguam asserere. Qui enim
ignorat, nullam omnino nouit originem: qui autem
ambiguam & incertam esse dicit, aut duas, aut plureis
esse posse exploratum habet: verùm ambigit quæ nã
potissimum ex his eligenda sit. Quapropter, meo qui-
dem iudicio, potius esset affirmandum, M. Catonem
ob id nequaquam dixisse Orobiorum originem incer-
tam esse, quòd eam ipse penitus nesciret: sed quod idi-
psum Orobiorum nomen incertam omnino & ambi-
guam etymologiæ rationem posset asciscere: quippe q
tàm è barbara, id est Hebræa, quàm Græca, vt Quin-
tiliani vtar verbo, originatione nõ incommode, nec ad-
modum difficilè deduci posse perspicervt. Nam quis ob-
secro adeo vecordi est animo, vt Catonem illum talem,
tantumq; virum, quid ὄρος, quidue β. ος, apud Græ-
cos significent ignorasse censeat? nemo profecto, nisi insa-
nus quis, sine humanitate, sine ingenio, sine literis: quũ
& ipsius Catonis scripta, & Ciceronis autoritas Græcis
litteris, doctrinisq; eũ apprimè eruditũ fuisse clarissimè
ostēdant. Ius, inquit Cato apud Ciceronē de senectute,
augurum, pontificum, tracto: multùm etiam Græcis
litteris vtor. Quam obrem hac in re Plinio, viro alio-
quin eruditissimo, minimè assentiendum esse, ipsius quo-
que testimonio facile existimarim. Neminem enim, ait
in initio secundi naturalis historiæ libri, vnum sequor,
sed quemcunq; veriorem perspexero: stultum est e-
nim propterea quod quis quædam vera scribit, etiam
in erratis eum sequi. legamus ergo rosas, spinas vi-
temus.*

*Tũ Petreius: rectè inquit Marsili isthæc abs te dice-
rentur, atq; aliter sentire propemodum furor esset: si
libellum illum de originibus vrbium Italiæ, qui sub
Catonis nomine passim circumfertur, ipsius Catonis
genuinum esse demonstrare posses: quum & multorum*

autoritate constet, M. illum Catonem plura quàm nũc habeantur, originum volumina conscripsisse. Nam apud M. Tullium de senectute, idem ipse Cato, septimus, inquit, mihi originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monimenta colligo. tum etiam quod non pauca earum originum verba & à Terentio Varrone, in libris de re rustica, & à Cicerona in oratione pro Cn. Plancio, nec non & in quarto Thusculanarum quaestionum volumine, alijsq; pluribus in locis citari soleant: quae nihilominus in peruulgato isto Catone nusquam gentium reperiri possunt. Quo negotio intelligi par est, aut falsum, aut commentitium, aut certè vanum esse Catoni libellum illum vnicum, imperfectum, atq; omnibus modis obtruncatum minimeq; sibi constantem asscribere.

Tum Marsilius: vera inquit, & apertissima sunt, quae commemorasti Petrei, diciq; aliter nequaquã potest. itaq; assentior tibi, Catonem illum plures de originibus libros edidisse, multaq; eorum verba ab antiquis recenseri, quae tamen in eo opusculo, quod prae manibus habetur, minimè inueniantur scripta. Verum haec frater optimè nihil ad nos: fallaci enim admodum ratiocinatione deciperis. Non enim liber ille originum integer est, vt opinaris & subcisiuus, sed sunt potius, vt necessitas cogit ac ratio, fragmenta quaedam, ita vt cernimus in vnum quoddam corpus redacta: quae ex illis non paucis originum libris, quos scripsit Cato, vel sola remanserunt: quemadmodum omnibus, illa nescio, quae Guhelmi Mantuani collectanea legentibus perspicuum esse potest. Quapropter mirari te haud sane decet, si plura & à Varrone, & à Cicerone, & à Macrobio verba citari consueuerint, quae tamen in hisce peruulgatis originũ fragmentis nequaquam scripta reperiantur: quando, vti dictum est, libellus ille originum truncus admodum est ac mutilus, ex quo praeter quaedam de Italicarum vrbium origine fragmenta, nihil penitus superest. attamen quod haec, quantulacunq; sunt, ipsius Catonis natiua, ac genuina censenda sunt, antiquorum virorum probat autoritas. ac primum quidem Dionysij Halicarnassei, quem M. Varronis libertum fuisse constat: is enim libro primo M. Catonem & C. Sempronium temerè nimium, ne dicam insolentir, arguens, eorum de Ligurum origine sententiam ita recensuit: Ligures, inquit, multa Italiae loca incolunt, atq; etiam Galliae quaedam possident: vtra vero sit eis terra patria incertum est: nihil enim vlterius de his certi dicitur. doctissimi autem Romanorum scriptorum in quibus est Porcius Cato, qui vrbium Italiae origines diligentissimè collegit, & C. Sempronius, & alij plerīq; Graecos eos fuisse dicũt, ex ijs qui Achaiam aliquando incoluerunt, multisque commigrarunt aetatibus ante Troianum bellum. Non vlterius tamen diffiniunt: neq; vrbem ex qua profecti, neq; tempus, neq; migrationis ducem, quaue vsi fortuna sedes patrias reliquerint: verum Graeca vsi fabulã, ne vnum quidem eorum, qui Graeca scripserunt autorem certum adhibuerunt. veritas igitur in occulto. hic haec. C. quoq; Plinius libro tertio saepenumero Catonem citare solet: praesertim vero capite XVIII. Venetos inquit Troiana stirpe ortos, autor est Cato. itemq; capite XIII. ait Catonem scribere Ameriam vrbem A *ante Perseum bellum annis ferme nongentis fuisse conditam. quae quidem omnia in ijsce Catonis, quae passim feruntur, fragmentis scripta reperies. quibus illa quoq;, quam antea commemorauimus, eiusdem Plinij de Orobiorum ortu sententia non incommodè (vt opinor) addi potest. Nam & si parum fideliter eam retulerit, ab ijs tamen de quibus nunc loquimur, peruulgatis originum fragmentis deprompram fuisse manifestum est. Quas ob res si quid es facturus Petrei, noua aliqua conquiras necesse est: isthaec siquidem* B *Cornelij Alexandri, ac sectatorum eius quantum valeat vel ratio, vel autoritas, satis iam perspicue (ni mea me fallit opinio) demonstrauimus.*

Tum L. Petreius, solet inquit Marsili, & subtilius, & fusius his singulis à nonnullis responderi: sed ea quae perspicua sunt, vt ait Cicero, longa esse non debet, Quid enim ijs, quae à te tam multa dilucidè, copioseq; dicta sunt, apertius? quid enodatius? quid denique verius dici potest? Itaq; quoniam & ea quae dixisti, o- C *mnem (vt dici solitum est) fidem sensibus, id est, incorruptis, atq; integris testibus, asciscunt, & eadem mihi valde probata sunt, quod & istis puto: omittam profecto contra omnino amplius aliquid velle dicere. Verum nunc Iulium, si ipsi commodum est, audiamus: studet enim noster hic audire Mauricius, quae nam sit tua C. Iuli, (suo enim quisq; studio maximè ducitur) de Orobiorum origine sententia. Quamobrem aggredere quaesumus: est enim is tibi proprius disserendi locus. Tum ille ridens, Nunquid obliti estis, inquit, quod vo-* D *bis initio dixerim, me propter varias, discrepantesq; doctissimorum hominum opiniones, quid de Orobiorum ortu sentirem explicare vix posse. quis enim ea probare queat, quae percepta, quae comprehensa, quae cognita non habeat? attamen, quoniam ita vultis, geram vobis morem: totamq; eorum (non ignorantibus tamen vobis quid sim dicturus) qui Gallis Senonibus duce Brenno Orobiorum originem tribuunt, sententiam, quoniam ociosi sumus, explicabo: & agam quidem quàm breuissimè potero. etenim deuictis Cornelij Ale-* E *xandri, Plinijq; erroribus, longa de meo sermone detracta oratio est. Brennum namq; illum Gallorum ducem plerasq; Orobiorum ciuitates condidisse, non equidem ratio vlla, aut disputatio, vt credam, impellit: sed nobilitas summorum, tum antiquorum, tum recẽtium scriptorum, & autoritas. Praesto enim mihi sũt, prae caeteris tres magnae apud Latinos existimationis viri huiusce opinionis quidam quasi duces ac principes: Trogus scilicet Pompeius, siue is potius Iustinus sit, Paulusq; Diaconus, ac Ioannes Saresburiensis: qui o-* F *mnes vno quasi ore tradunt, Brennum in Transpadana Gallia vrbes condidisse. verum si placet, nec alienum putatis, singulorum verba proferam. Perplacet verò inquit Marsilius, nec alienum suscepto operi videri potest. Tum ille, quaeso igitur inquit attendite: principioq; Trogum Pompeium de Gallis, qui ductore Brenno in Italiam venerant, lib. XX. ita dicentem auditote: His autem, inquit, Gallis causa in Italiam veniendi, sedesq; nouas quaerẽdi, intestina discordia, & assiduae domi dissensiones fuere. quarum taedio, quum in Italiam venissent,*

sent, sedibus Thuscos expulerunt, & Mediolanum, Comum, Brixiam, Veronam, Bergomum, Tridentum, Vincentiam, condiderunt. hæc ille. Paulus vero Diaconus libro Longobardicæ historiæ secundo, hunc fermè in modum scribit: Antiquissimo, inquit, tempore, Brennus rex Gallorum, qui apud Senonas vrbem regnauit, cum trecentis millibus Gallorum Senonum ad Italiam venit, eamq; vsq; ad Senogalliam, quæ à Gallis senioribus vocitata est, occupauit. causa autem cur Galli in Italiã venerint, hæc fuisse describitur. dum n. vinum degustassent ab Italia delatum, auiditate vini illecti ad Italiam transierunt: Horum centum millia non longe à Delphis insula properantes Græcorum gladijs extincta sunt. alia verò centum millia in Galatiam ingressa, primùm Gallogræci, postea verò Galatæ appellati sunt: & ij sunt, quibus doctor gentium scripsit epistolam Paulus. Centum millia Gallorum qui in Italia remanserant, Ticinum, Mediolanum, Bergomum, Brixiamq; construentes, Cisalpinæ Galliæ regioni nomen dedêre. isti sunt Galli Senones, qui olim vrbem Romuleam inuasere. Hæc autem & plura alia Ioannem Saresburiensem sexto Polycratici volumine differentem accipite: Tradunt, inquit, historiæ, Brennum ducem Senonum, qui exercitum Romanorum apud flumen Alliam confecit, ipsamq; vrbem Romam irrupit, cepit & cæsis patribus, & subacta Italia inuasit Græciam, vastans omnia, vniuersisq; terribilis, vsq; ad Delphici Apollinis templum, quod situm est in monte Parnasso processit, ipsiusq; Apollinis appetens spolia, scurriliter iocatus ait: locupletes deos largiri hominibus oportere: hunc, inquam, tradunt de maiori Britannia, quæ ab aduentu Saxonum in insulam, vocatur Anglia, oriundum. apud Trogum Pompaium in XX. reperitur, quia Senones Galli commilitones Brenni quum in Italiam venissent, Thuscos à suis sedibus expulerunt: in ea condiderunt vrbes egregias, Mediolanum, Comum, Brixiam, Veronam, Bergomum, Tridentum, atq; Vincentiam. mansit autem exercitus ille Brenno duce triumphator, & semper inuictus, donec insurgere ausus est in Deos, ipsum Apollinis Delphicum inuadens templũ, vbi quum incolæ, Dei opem suppliciter implorarêt, iuuenem supra humanum modum insignis pulchritudinis in delubri culmine conspexerunt, auditus est etiam stridor arcus, & strepitus armorum, subito etiam terræmotu pars montis abrupta Gallorum strauit exercitum. insequuta deinde tempestas est, quæ grandine, & frigore saucios absumpsit. Dux ipse Brennus quum dolorem vulnerum ferre non posset, pugione vitam finiuit. hic hæc. Quod igitur fundamentũ huius quæstionis est, id præclare iactum videtis. quod quoniam ferè constat inter omnes non veteres solùm quos recensui, sed etiam recentiores haud paucos, quos data opera prætermitto: fateamur necesse est Orobios à Gallis Senonibus duce Brenno ortos fuisse. exclusa namq; Cornelij Alexandri ac C. Plinij sententia, quum præterea nulla sit alia, isthæc Trogi Pompei, & cæterorum Latinorum opinio maneat, necessum est. Tum Marsilius, enumerasti, inquit, optime Iuli memoriter quidem, ac distinctè quorundam de Orobiorum ortu sententias: aduersus quas, tametsi multa nunc cùm verè, tùm vehementer dici, ac

A *copiosè etiam afferri possint: tamen dicere prætermittam. absurdum est enim, de tàm perspicuo istorum errore, pluribus, quàm opus est, verbis velle contendere. Sed ego nunc omissis ijs omnibus, quæ negari facile queant, (ne contentiosè rem agere videamur) quæ & certissima, & clarissima mihi videbuntur, opponã. Principiò igitur rationem eam, quam adfers Iuli, non satis firmam puto: quod enim plurimis cùm antiquorum, tùm recentium scriptorum hominibus ita videatur, vt tu dixisti, id satis magnum esse argumentum ratus es,*
B *cur Brennum Orobiorum ciuitatum conditorem fuisse fateamur. Quod quàm leue sit, tùm etiam falsum videamus. Ac primum quidem quum scriptores illi temporũ, quos Græce Chronographos appellare consueuimus, quosq; tuæ opinionis quasi duces adduxisti, hallucinati Græcorum fabulis ac mendacijs inueniantur: quis non intelligit, illorum testimonium nullius fermè vel ponderis, vel fidei esse, vel autoritatis? Atqui, inquit, Iulius si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Tum Marsilius, facilimum id quidem est, inquit. Nam quũ*
C *Italiæ origo splendidissima extiterit cùm tempore, tùm origine gentis: (cœpit enim aureo sæculo, vt inquit Cato, quem Cicero religiosissimum testem vocat,) sub principibus Dijs Iano, Chamese, Saturno, gente Phœnicea & Saga, quæ post inundationem terrarum per orbem prima colonias misit: porrò quum Trogus Pompeius, quem quasi ducem posteriores historici sequuntur, libro XX. vniuersam Italiam à Græcis ortus sui initium sumpsisse fidenter scribat: quis eum Græcorum fabulis, ac commentis, qui à se principio emanasse Italiam*
D *existimant, non nisi deceptum, adeoq; hallucinatum censeat, vt publicam probatissimorum scriptorum fidẽ aut ignorasse, aut contempsisse, aut saltem Fabium Pictorem, M. Catonem, C. q; Sempronium viros planè eruditissimos nequaquam legisse videatur? Cur autem ad ea Græcorum mendacia, quæ antiquorum iudicio, & eorum maximè quos modo nominauimus, nota occurrunt, & illustria, in sole caligarit, non satis equidem intelligi potest: nisi eum fortasse, quæ de Græcorum mẽdacijs, M. Cato ac C. Sempronius scripta reliquerunt, non accepisse sentiamus. Siquidem Cato in originum*
E *suarum principio: Græci, inquit, tàm impudenti iactantia effunduntur, vt quoniam his dudum nemo respondit, ideò liberè à se ortam Italiã, & eandem spuriam, & spurcam, atq; nouitiam nullo certo autore, aut ratione, sed per solam insaniam fabulentur. Itemq; C. Sempronius: Hæ, inquit, sunt verè tam priscæ Italiæ, quã vrbis Romæ antiquitates, & origines: quibus quoniam plures Græci postremis temporibus in Italiam commigrantes,*
F *mixti fuerunt, ob id à se principio emanasse Italiam falsò existimauit Greca cùm leuitas, tũ fabulositas. Quis enim ex antiquissimis non scribit à Iano Ianiculum, & Hetruscos veteres Gallos conditos? & tamen plures Græcorum tradunt à Tyrrheno Lydo, qui fuit nuper, & heri, positos. Quin & Turrenam Thuscorum regiã non puduit eos Romam asserere: tanta videlicet impudentia cum eorum iactantia est, vt omnium gentium, & imperiorum, atq; vrbium præclarissimarum se conditores esse apertis sæpe mendacijs conscribant. hæc ille. Verum hæc ratio minimè congruerit, quandoquidem*

bis à Latinis nõ modo scriptorib. sed à Græcis etiã sæpenumero citari cõsueuerint. Quid igitur? Ego mehercle, tametsi vereor in hoc loco, quid hac de re sentiã exprimere, dicã tamẽ: ne qua fortè refellendi pars in tã accurato sermone prætermissa esse videatur. Nemo ferè vestrũ est, quin clarissimum illud M. Catonis vaticinium sæpe audierit, nonnunquam etiam in antiquorum monimentis legerit, quod olim in Græcos ab eo tanquam ex oraculo editum fuisse C. Plinius libro XXIX. testatur dicens: Quod clarissimè intelligi potest ex M. Catone: cuius autoritati triumphus, atq; censura minimum conferunt, tanto plus in ipso est. Quamobrem ipsius verba ponamus. Dicam, inquit, de istis Græcis suo loco, Marce fili, quid Athenis exquisitum habeam: & quod bonum sit illorum litteras aspicere, non perdiscere. vincam nequissimum & indocile genus illorum, & hoc puta vatem dixisse: Quandocunq; ista gens suas litteras dabit, omnia corrumpet: tunc etiam magis si medicos suos huc mittet: iurarunt inter se barbaros omnes necare medicina: sed hoc ipsum mercede faciunt, vt fides his sit, & facilè disperdant. Nos quoq; dictitant barbaros, & spurcius nos, quàm alios opicos appellatione fœdant. Atque hic Cato sexcentesimo quinto anno vrbis nostræ obijt, LXXXV. suo. nequis illi defuisse publicè aut priuatim vitæ spatia ad expendendum arbitretur. hæc Plinius. Quare non alia de causa inficias irem Trogum Pompeium Græcorum fabulas ac figmenta fuisse persequutum; nisi ne qua in parte diuinum illud, quod diximus, M. Catonis oraculum euanesceret. Quo circà tua illa ratio Iulí ex Trogi Pompei autoritate deducta nihil tibi proderit: quippe quod Trogum ipsum, qui tuæ rationis quasi fons, & fundamentum est, Græcorum commentis captum fuisse, atq; hallucinatum apertè probatum sit. sed hæc hactenus. Nunc verò sit necne eidẽ Trogo, recentioribusq; ijsce chronographis, quos nominasti, in historicis monimentis omnino fides adhibenda, expẽdendum est. ad quod præstandum, ex antiquissimo Persarum historico Metasthene optimum capi potest exordium. is enim in initio statim de iudicijs annaliũ Medorum, atq; Persarum, qui autores, (vt Græcè loquar) in chronographia recipi debeant, scitè admodum his verbis docet: Qui de temporibus dicere parant, necesse est illos, non solo auditu, & opinione chronographiam scribere: ne quum per opiniones scribunt, vti Græci, cũ ipsis pariter & se & alios decipiant, & per omnem vitam aberrent. Verum absq; errore fiet, si solos annales duarum monarchiarum secuti, cæteros omnes vt fabulatores reiecerimus. in his n. tàm liquidò, atq; verè digesta sunt tempora, Reges, & nomina, quàm apud eos splendidissimè regnatum est. neq; tamen omnes recipiẽdi sunt, qui de his regibus scribunt: sed solum sacerdotes illius regni, penes quos est publica, & probata fides annalium suorum. Qualis est Berosus: nam is Chaldæus omne tempus Assyriorum digessit ex antiquorum annalibus, quem solum, vel maximè vnum Persæ nunc sequimur. Ex hac igitur perspicua Metasthenis præceptione, qui autores in describendis temporibus accipiẽdi, reyciendiue sint, facile intelligi, iudicariq; potest. Suscipiendos namq; eos omnes absque controuersia cen-

A set, qui publica, probataq; fide scripserunt: quales sunt cuiusq; imperij sacerdotes, penes quos antiquitus publica annalium fides habebatur. Eos siquidem publicos rerum gestarum, ac temporum scriptores fuisse, præter Metasthenem, Cicero quoque noster libro de Oratore secundo confirmat his verbis: Erat, inquit, Historia nihil aliud, nisi annalium confectio, cuius rei, memoriæq; publicæ retinendæ causa, ab initio rerum Romanarum, vsq; ad P. Mutium Pontificem maximum res omnes singulorum annorum

B mandabat litteris Pontifex maximus, efferebatque in album, & proponebat tabulam domi, potestas vt esset populo cognoscendi, ij, qui etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt: qui sine vllis ornamentis monimenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumq; rerum reliquerunt. Itaq; qualis apud Græcos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit, alijque permulti: talis noster Cato, & Pictor, & Piso, qui neque tenent quibus rebus ornatur oratio (modo e-

C nim huc ista sunt importata) & dum intelligatur, quid dicunt, vnam dicendi laudem putant esse breuitatem. hæc ille. Cæterum huiuscemodi publicæ, probatæq; fidei scriptores ij sunt, qui quatuor maximè illustrium regnorum res gestas, ac tempora litterarum monimentis commendarunt. In his autem facilè mea quidem sententia cæteris antecellũt, inprimis quidem inter externos Berosus patria quidẽ Babylonicus, dignitate verò Chaldæus: Chaldæi siquidem, Diodoro teste, eum locum in Babyloniorum

D rep. obtinent, quem sacerdotes, & Prophetæ apud Ægyptios. dehinc Metasthenes Persa, Manethon sacerdos Ægyptius, nec non & Philo Iudæus: è Græcis autem Myrsilus Lesbius, Archilochus ac Xenophon. Porrò è nostris, Fabius Pictor, M. Cato, C. Cæsar, Crispus Sallustius, C. Sempronius, T. Liuius, etsi qui sunt alij qui à Beroso, ac publica quatuor mõarchiarum annalium fide non desciscant. Ac Græcum istud quidem monarchia verbum est: sed dabitis profectò, vt id quoq; mutuemur, dicaturq; tã Latinè Mo-

E narchia, quàm sæpe apud Ciceronem Tetrarchia dicitur. verum mehercule enitar, vt Latinè loquar, nisi in huiuscemodi verbis, quibus, vt & alijs multis, consuetudo iam vtitur pro Latinis. Cæterum nihil vos perturbet viri ornatissimi, Metasthenem Persam duarum solum monarchiarum Assyriæ scilicet, ac Persicæ annales cõprobasse. Nam huiusce rei causa illa mihi magis probãda videri solet, quod Metasthenis tempestate nondum duarum aliarum monarchiarum acta (faciamus enim tractando hoc verbum vsitatius, & tritius) descripta

F essent: Græca nimirum ab Alexandro Macedonum rege vsq; ad Philippum nouissimum Syriæ atq; Asiæ regem: nec non & Romana, à Romulo vsq; ad Cæsarum tempora: quippe qui vel ante Alexandri Macedoniæ regis imperium, vel eiusdem potius temporibus floruerit, quemadmodum ex ipsiusmet verbis facilè cognosci potest. ait enim: Nostra ætate Arses annis quatuor regnauit, Darius vltimus, sex. Magnus Alexander, qui imperiũ in Græcos transtulit, annis duodecim. Seleucus Nicanor, qui nunc agit annum tricesimũ, succes-

sit tot

A sit toti Asiæ, ac Syriæ. Ex quibus sanè verbis licet intelligere, in initio Græcæ monarchiæ ab Alexandro primũ cœptæ Metasthenem ipsum floruisse. Quocirca credãus necesse est, de Græca monarchia annalibus, quid ipse sẽtiret, eum litteris mandare nequaquam voluisse. De Romanorum vero annalibus siluisse Persam hominem minimè mirum est: aut quod Latina lingua rudis esset: aut quod eius ætate Romanorum annales nondum publicum accepissent. Nos vero harum etiam duarum monarchiarum Græcæ scilicet, ac B Romanæ annales, & historias, nequaquam proprio freti iudicio, adiecimus, sed antiqui pariter, ac diligentissimi Hebræorum historici Philonis autoritate apponendos curauimus. is enim scribit in historijs suis tempora quadrasse ad veros annales quatuor mo[na]rchiarum, qui soli emendatissimi habentur: quos soli, vel maximè primi retulerunt ex Chaldæis Berosus pro monarchia Assyriorum: & Metasthenes Persa historicus, in annalium indiciis. pari forma ait ex Græcis eos se sequutum, qui annales Græcorum sequuti sunt. LXXII. C seniores interpretes vsque ad Ptolomæum & Hasmonaim, id est, Macchabæos: & inde Romanos qui tempora sua diligentissimè conseruauerunt. Quapropter, vt aliquando totam huius generis rationem concludam, ac definiam, quum & Metasthenis Persæ & Iudæi Philonis testimonio satis admodum manifeste probatum sit, ijs tantum qui quatuor monarchiarum res gestas conscripserunt, præsertim verò ac magis teste Myrsilo Lesbio, ijs, qui consentiunt in eorum patria historia, quam quibusuis alijs, quamuis aliàs eruditissimis, cre-D dendum esse: ecquid causæ erit, cur quisquam Trogum Pompeium, & eos, qui eum sequuntur, non penitus in ea disputatione, quæ est de Italia, & Orobiorum nostrorum origine, reijciendum censeat? quippe qui neque alicuius regni sacerdos extiterit, nec ex publica aliqua, probataque annalium maximorum fide, sed solo ex auditu, & traditione Græcorum, qui nihil non in historia audent, historiarum libros ediderit: quod facile vel ex ipso Iustino discas. Trogus enim, inquit, Pompeius Græcas, & Latinas orbis historias Latino sermone com-E posuit: vt quum nostra Græce, Græca quoque nostra lingua legi possent, prorsus rem magnam & animi, & corporis aggressus. itemque: Et quæ historici Græcorum, prout commodum cuique fuit, inter se gregatim occupauerant, omissis quæ sine fructu erant, ea omnia Pompeius diuisa temporibus, & serie rerum congesta composuit. & cætera quæ sequuntur. è queis illud rectè sequi perspicuum est: Quidquid Trogus Pompeius de Italiæ, atque Orobiorum ortu scriptum reliquerit, tam-F etsi aliqua ex parte veritatis laudem assequatur, hac tamen in re fide penitus carere, vti à Græcis acceptum, quibus testimoniorum religionem nunquam habitam fuisse Cicero affirmat, dicens: Veruntamen hoc dico de toto genere Græcorum: tribuo illis litteras, do multarum artium disciplinam, non adimo sermonis leporem, ingeniorum acumen, dicendi copiam, denique etiam si qua sibi alia sumunt, non repugno. Testimonium, religionem, & fidem nunquam ista natio coluit, totiusque huiusce rei quæ sit vis, quæ autoritas, quod pondus ignorant. vnde illud est: Da mihi testimonium mutuũ: num Gallorum? num Hispanorum putatur? totum

A istud Græcorum est: vt etiam qui Græce nesciunt, hoc quibus verbis à Græcis dici soleat, sciant. hæc ille, & quidem satis superque. Quare vltrà non proferam orationem meam: etenim posset esse infinita, si mihi libeat, huiusce gentis in testimonijs dicendis explicare vanitatem. Quanquam profectò nec ea quidem, quæ in Græcos pariter ac Latinos quosdam effudi, eo consilio à me dicta sunt, quò scriptoribus his ego vnus maximè fidem derogem, sed vt veritatis causam agam. hæc tamen aut publicè, aut in concione dixisse, perab-B surdum fortasse videri potuisset: sed in huiuscemodi familiari sermone, & consessu nequaquam. Sed vereor ne aut molestus sim vobis viri optimi, aut ingenijs vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseruero. Tũ Iulius. Non equidẽ, inquit, facile negauerĩ ea esse omnino certissima, ac clarissima, quæ à te præclarè modo, & eruditè dicta sunt Marsili: sed tamen aut nostram, aut antiquorum de Orobiorum origine sententiam non multum aut infirmasse, aut labefactasse facile admodum ostenderim. Quid enim si doceo, si C planum facio, ex Berosi quoque tui sententia, Brennum ipsum à Trogo Pompeio, alijsque nonnullis nec perperam nec incommodè fuisse Orobiorum conditorem cognominatum? Quid si vnico verbo repellaris? Quale verò inquit, Marsilius est istud? Et ille, Brennum, inquit, mediusfidius Orobiorum ciuitatum conditorem, non alia de causa aut ratione à Trogo Pompeio appellatum fuisse censeo, quàm quod earum extiterit instaurator, & amplificator. Non enim te fugit iuuenem inprimis diligentem, ac studiosum, quæ Berosus ille Chaldæus, cuius D in nomine facilè soles acquiescere, de Semiramide, quã Strabo & alij nonnulli Babyloniam condidisse affirmãt, litteris mandarit. ea, si rectè memini, sunt: Quarto, inquit, loco regnauit apud Babyloniam vxor Nini Ascalonita Semiramis annis XLII. Hæc antecessit militia, triumphis, victorijs, & imperio omnes mortales. ipsa hanc vrbem maximam ex oppido fecit, vt magis dici possit illã ædificasse, quam ampliasse. Ex quibus facile potest inteligi Strabonem, Ouidium, Trogumque Pompeium, & alios nonnullos dixisse Babyloniam a Se-E miramide conditam, pro eo, quod erat, auctam, instauratã, amplificatamque. neque n. Seusiramis illa Atergatis Dea, quã Plinius, Athenæusque δερκετην. Hebræi verò, vt fama est, Dagõ, id est, Piscẽ vocant filia, Niniq; primi Assyriorũ regis vxor: Sed Nimbrotus ille Saturnus Babylonicus Chuseo patre Chamesis filio natus, primus omnium Babylonicæ vrbis fundamenta iecit, si modò vera sunt, vt profectò sunt, quæ Hieronymus, Augustinus, Iosephusque, & ante eos Berosus, ac Moses litterarum monimentis prodidere. Hinc etiam apud F cõplures gestarũ rerũ scriptores legimus à Romulo Romam fuisse conditam, cognominatamque, quum tamen & Fabius Pictor, & C. Sempronius apertissimè contraria scribant, Romam scilicet non a Romulo, sed à Roma Itali filia longe antea fuisse ædificatam: verum à Romulo multis sæculis post fuisse auctam, & ampliatam. ita enim Fabius: Suscepto, inquit, Italus Italiæ imperio, tum filiã suam Romam nomine Siculis & Aboriginibus in Latio præfecit. Quæ relicta Capena medium Palatinum tenuit, & in vertice vbi hæret Esquilino,

Romam

Romam oppidulum condidit, quod Valentiam sonat. post eius obitum ob paludes neglectum oppidum fuit vsque ad aduentum Euandri, qui cum oppido simul restituit nomen. & paulo post: Deniq; Romulus potitus rerum Albanarum, & vsus maxima familiaritate regum Hetruriæ, & rex primus è regulis Italiæ creatus, in Latio Romam oppidulum in regiam Tetrapolim vertit, inq; Palatino colle fundauit. adscito enim ex Hetruria vate, atq; sacerdote Olympum fecit, pomœriumq; sacrauit: & aratro ab Olympo in vico Thusco per Palatium circunducens, ab imo collis ad verticem, quadratam vrbem signauit: & in vertice collis hærente Exquilino Romam oppidulum ampliauit. Et ita Romulus ex regulo primus rex à Thuscis declaratus est. Quam rem per occasionem acceptam Mithridates rex Asiæ pro ignominia Romanis opposuit, quod vernæ fuissent Thuscorum. hæc hic. C. vero Sempronius: Non igitur, inquit, à Romulo Roma, sed contra ab ipsa potius Roma, cuius adeo est occulta deriuatio, Romulus nomen habuit. quæ ante ipsum Romulum cœpta legitur coli annis paulominus octingentis ab Italo in Auentino, & filia eius Roma in Palatino colle, & ante hos plusquàm trecentis annis, aureo sæculo à Saturno, vbi nunc Saturni ædes ad radices Capitolini collis. At Romulus solum eam ex oppidulo Roma, in Palatino colle quadratam, & regiam reddidit. hæc ille. Itaq; minimè in dubium venire debet, quin Trogus Pompeius, Paulusq; Diaconus, & qui eos sequuntur scriptitarint, Brennum illum Gallorum regulum plærasque Galliæ Cisalpinæ ciuitates condidisse, loco eius, quod erat, ampliasse, aut restituisse, seu potius cultiores, ac munitiores reddidisse. ac demum ne multis vos morer, adsunt testes locupletissimi, & quidem è recentioribus rerum gestarum, ac temporum scriptoribus permulti, qui asserant (quod me tamen in Bossianis potissimum Chronicis memini legere solitum) Brennum Gallorum ducem quum in Galliam Cisalpinam transcendisset, pulsis ex ea Hetruscis, plurimas huiusce regionis ciuitates, & quidem peruetustas diruisse, ac solo æquasse: easdemq; non ita multo post ab eisdem Gallis, ad hæc ipsa loca M. Furij Camilli consilio, ac virtute ex Roma, quã vi irruperant, postmodum eiectis, expulsis, fugatisque iterum instauratas, nec non & fortioribus præsidijs, propugnaculisq; ad propulsanda Romanorum arma, circummunitas, ac septas fuisse. Qua in re, vt mea fert opinio Marsili, Brennus ille non immerito, nec iniuria cunctarum fermè Galliæ Cisalpinæ ciuitatum à Trogo, atq; alijs conditor appellari meruit.

Tum Marsilius: Quamuis, inquit, Juli quæ dixisti, quasi quodam ex oraculo attulisse videaris: scito tamen nullam ex his ad id quod quærimus responsionem tutã esse. Vt enim isthæc omnia quæ abs te modo dicta sunt, tibi ita esse concedam: quid ad rem? principem Orobiorum autorem, ac parentem inuestigamus, non amplificatorem, instauratorẽue. sed illud fortè (vt opinor) statim repones, quod initio tibi iam sumpseras, nempe quũ iam penitus C. Plinij, aliorumq; tàm Græcorum, quàm Latinorum de Tyrrheno, atq; Antenore, exclusa fuerit opinio, quũq; præterea nulla alia possit inueniri, tuam omnino manere necessum esse. Quem tibi hoc daturum

A *putas Juli? primùm enim vnde tibi notæ sunt omnium opiniones scriptorum & nationum? perlustrasti ne tu omnia Ægyptiorum, Chaldæorum, Syrorumue monimenta litterarum? leue profectò, ac potius nullũ id quidẽ argumentum est. Verùm desinamus aliquando ea refellere, quæ cùm inania sunt, tùm vero adeo aperta ac manifesta, vt mehercle nec egere quidem oratione videantur. quid enim potest esse tam apertum? tàm perspicuum? quàm, quum Brennus Orobiorum ciuitates instaurauerit, & auxerit, eas vtiq; vel oppressas, vel di-*
B *reptas reparasse, vel paruas saltem atq; humiles amplificasse? non igitur primùm à Brenno conditæ Orobiorum vrbes. Sed tamen illud minimè silentio præterierim (vide autem quàm tecum agam liberaliter Juli) eos er[illegible] qui suppresso Brenni nomine, Gallos tantummod[illegible] tas Cisalpinæ Galliæ ciuitates condidisse affirman[illegible] non planè defendi, certè vel excusari posse. atq; ad id quidem obtinendum, confirmandumq; autoribus vti optimis possumus, quod cum in omnibus causis, vt autor est Cicero, & debet, & solet valere plurimum, tùm*
C *verò primùm in omni antiquitate. verum enimuerò ne aut fortè cuiquam postea videar plura de istorum sententia dixisse, quàm vel causa postularet, vel necessitas ipsa cogeret: aut ne dum huic (Julium intuens) obsequi studeo, tibi Marce, atq; alijs sim molestus, paulisper conquiescam: quum præsertim sermonem bene longum habueritis adolescentuli vtinã non impudentis, illud quidem certè, non nimis verecundi: qui præsente te Marce doctissime tàm multa & aduersus Plinium, Trogumq; Pompeium, atq; eorum asseclas, de Orobi-*
D *orum ortu disputauerim, nec sanè perrecondita, aut multum difficilia. Tum Marcus, mihine, inquit, molestus sis? qui te idipsum maxime rogauerim. Sed neutrum istorum fiet, nam & à te perfici dissertationem hanc (si modo possum) volo, nec tua mihi oratio longa videri poterit. Perge itaq; obsecro, sequentur enim quæ tu ingenuè polliceris. Et ille, Quoniam, inquit, si Dijs placet, ipsi fontes iam sitiunt, quid de Gallico hocce Orobiorum ortu cognitum habeam, tua iam penè coactus Marce humanitate, quàm breuissimè potero expo-*
E *nam. Dicimus igitur sinceriores illos gestarum rerum scriptores, qui circuncisis tàm Gallicorum, quàm Græcorum ducum nominibus, Gallos ἁπλῶς (vti Græca vtar voce) plærasq; Cisalpinæ Galliæ vrbes ædificasse tradunt, ob id vel facilimè expurgari posse, quod ipsum Gallorum nomen ambiguum est, & vt Græci vocant ὁμώνυμον, id est, vt nostri vertunt, æquiuocum. Quæ profectò ὁμωνυμία plurimos sanè eruditosq; viros, potissimùm tamen Græcos aberrare quàm sæpissimè compulit. Cæterum de am-*
F *biguitate nominis Gallorum, hæc sunt quæ apud Xenophontem legi. Ogyges, inquit, plures fuere: primus supradictus atauus Nini, quem Babylonij Gallum cognominant, quod in inundatione etiam superstes alios eripuerit, & genuerit. hinc Sagæ, apud quos nauigio seruatus est, & ereptus, ratem vocant Gallerim, quod ab vndis seruet: verum Græca lingua candidum, & lacteum significat: Phrygia exectum testibus: Latina gallinæ maritum, & Celas, qui sunt Galatæ veteres à Galanthe filio Herculis, à quibus Galatæ in Asia,*

&

*& Gallogræci in Europa. fuit autem priscus Ogyges in
prima inundatione terrarum: alter verò Atticus in
tertia. hic hac.è queis facile apparet, Gallum, non solũ
tos populos quos nunc communi vocabulo Francos ap-
pellamus, significare; sed generatim quoq; ac rectius o-
mnes qui à fluctibus, atq; aquarum eluuionibus seruati
sunt. quod hercle appositum, vel vt Græci dicunt,
ἴδιον proprium fuit Noe: quem Berosus Chaldæus,
& in hoc etiam loco Xenophon, atq; alij quidam Ogy-
gem priscum, ac Ianum patrem vocant. Cæterum
in Gallorum genere tres discretas esse species veteres
Chronographi tradiderunt. Prima namq; eorum spe-
cies est, qui ante omnes alios Alpes Italiæ transscende-
runt: quosq; Celtas fuisse T. Liuius in v. ab vrbe condi-
ta autor est. Hos namq; Tarquinij Prisci temporibus,
ab Arunte Clusino, in vltionem stupratæ à Lucumone
vxoris, accersitos ex Gallia, in Italiam conmigrasse M.
Cato, C.q; Sempronius prodiderunt. Altera verò eorũ
Gallorum est, qui aliquot seculis post, superato Apẽnino
in Thusciam descenderunt, ac Romanam vrbem
incendio consumpserunt: hi autem fuere Boij, Senones,
atq; Insubres, quemadmodum ijdem Cato, & Sempro-
nius scribunt: de quibus abs te satis multa Iuli. ex Tro-
go, Paulo, Ioanneq; nuper allata sunt. hosce autem Se-
nonas, prioresue Celtas nequaquam reor Orobiorum
conditores (principes inquam) ab antiquis habitos fu-
isse, aut appellatos: sed restauratores tantum, amplifi-
catoresq;. quos tamen etiam conditores dici posse non
incommodè abs te Iuli optime supra demonstratum est.
At vero tertia eademq; & vetustior, & magis propria
illorum sanè fuit; quos κατὰ μετωνυμίαν ab inundati-
one Gallos cognominatos fuisse scriptum reliquit Xeno-
phon, eò quòd Hebræi, Chaldæiq; sacris in litteris vn-
das, & fluctus גלים GALLIM dicant. quemad-
modum apud regium vatem psalmo XLII. legimus:
כל משבריך וגליך עלי עברו idest, Col Misua-
tæchaue Gallecha Halai Hauaru, h. e. oẽs gurgites
tui, & fluctus tui super me transierunt: Hi autem exti-
tere prisci illi Aramæi, qui Scythæ Sagæ vocantur à
Beroso, Catoneq;, in Armenia statim post diluuium
geniti: à quibus postmodum in Italia, Solino teste, ma-
narunt Vmbri. Sed de his alias fortasse copiosius. Ab
istis ergo Gallis Vmbrorum progenitoribus, qui etiam
Ianigenæ, id est, à Iano geniti dicuntur, non alienum,
aut absurdum iudicarem priscos autores intellexisse*

A *Orobios fuisse primum genitos. Habetis igitur viri or-
natissimi explicatas omnes fermè (vt arbitror) de Oro-
biorum origine sententias. quibus de rebus quoniam sa-
tis à nobis dictum est, nunc, vt est in adagio, aliã quer-
cum excutite. Atq; ego te Marce, hisce de rebus quid
exploratum habeas, audire vehementer optarim. Et
Petreius, ego quoq; inquit, & Iulius, Marce id abs te
petimus: scimus enim te non solum, vt dici solet, ad
Aristophanis lucernam, sed etiam Cleanthis non pau-
ca magnifica sanè, & perrecondita inuestigasse. At ille,*
B *vt ita, inquit, ista esse concedam, quæ sunt longe secus
(nam & peruulgata sunt, vobisq; non incognita) ego
mehercule eundem mallem Marsilium audire: vt qua
eloquentia & eruditione falsos Orobiorum autores sus-
tulit, eadem veros inducat. Quamobrem nisi fortè iam
es defessus Marsili, & si tibi non graues sumus, ea no-
bis vt edisseras, obtestamur. censemus enim hæc te faci-
lime explanare posse, quod & Hebræum sermonem iam
pridem didiceris: & complures iam menses, ea ipsa te ex
Beroso videmus exquirere. Tum ille ridens, age, age in-*
C *quit, satis enim scitè me nostri sermonis principium, &
finem esse vultis, hisce de rebus aliquid vobis, si modo
possumus (sum enim, vt Græci dicunt, ὡς κολοιὸς ἐν
ταῖς μούσαις) explicemus. Verum enimuero, quia ve-
tustas ipsa, rerumq; remotissimarum obliteratio, earũq;
cognoscendarum cupiditas ita postulat: altius quædam
recensebo, & perquisita longo studio, & eruta multa
antiquitatum peruestigatione, & cura. neq; enim alie-
num suscepto operi, aut importunum vt arbitror, vide-
ri poterit, si antequam veram Orobiorum originem*
D *pandam, totius penè Italiæ res à remotissimis etiam se-
culis explicauero, & qui, & quales eam populi, regesq;
initiò, aurea nimirum ætate, tenuerint, in memoriam
reuocauero. Quibus vt satisfaciam, crastinum in con-
sessum dictionem hanc omnem reijciendã censeo: nam
& satis multa à nobis hodie disputata sunt, & sol ille
iam ad occasum properat. Tum Marcus, rectissimè
profectò hæc inquit à te censentur Marsili. proinde
hoc in loco (quando id tibi placere iam video) ad ea,*
E *quæ restant, singillatim nobis explicanda conuenies: to-
tam enim tibi crastinum dicamus diem. quæ
quum essent dicta, discesse-
runt.*

IOANNIS

IOANNIS CHRYSOSTOMI ZANCHI DE OROBIORVM SIVE CENOMANORVM ORIGINE.

AD PETRVM BEMBVM.

LIBER SECVNDVS.

Latonem illum, quem Panætius philosophorum Deum nuncupauit, dicere solitum accepimus: à Ioue reges esse atque philosophos. Ego verò non reges modo, atq; philosophos, sed optimos quosq; liberalium ac ingenuarum artium scriptores à Ioue, id est, Deo vel maximè prodijsse contenderim. nam quum omnium rerum optimarum principia à Deo optimo maximoq; duci ὁ θεοδίδακτος καὶ παμμέγας Areopagita Dionysius scite admodum docuerit: profectò neq; artem, neq; virtutem vllam, neq; eam, quæ ad scientiam maximè spectat, veri indagationem, quempiam adipisci posse absq; illius summi, consummatiq; boni consensu manifestum est. Quæ quum ita se habeant, indoctorum proculdubio quorundam, vel obtrectatorum potius linguam me haud euasurum planè confido: quippe qui & Trogum Pompeium, & C. Plinium Romanarum alterum, Græcarumq;, naturalium alterum, ac reconditissimarum historiarũ scriptorem diligentissimum priori volumine acrius fortasse quàm operæprecium fuerat, oppugnauerim. viros inquient, veritatis, quæ non nisi à Deo esse potest, & amantissimos, & indagatores quoq; solertissimos. clamabuntq; nonnulli eo me consilio, eaq; de causa eos vexasse, quò omnem illorum in tradendis rebus antiquis fidem penitus euerterem, labefactaremq;. Quibus ego illud primum haud temerè forsitan obiecerim; licere mihi quod & omnibus firme tum vetustis, tum recentioribus hominibus semper licuit; contra aliorum opinionem differere: præsertim verò in re tum controuersa, tum multorum seculorum vetustate obliterata. Quis enim est qui non intelligat, quàm & in physicis perscrutationibus inuicem dissentiant Democritus, & Empedocles, Aristoteles, & Plato? Et in morborum curationibus dicant omninò diuersa Herasistratus, Hippocrates, Asclepiades, Galenus, & Auicenna? At verò in historicis monumentis mirum est, quàm inter sese de rebus si non singulis, certè vel primis, vel maximis, cognituq; dignioribus altercentur, qui antiquitus & regum illustrium, & imperiosorum populorum res gestas, & memoriæ veteris ordinem tradidere: atq; adeò, vt præcipuum inter eos studium extitisse videatur, quo alter alterum incesseret: & qui posterior esset, eos qui ante se scripsere, vexaret. In quantis enim, inquit Iosephus Iudæus, locis Hellanicus ab Agesilao de genealogijs discrepat? & in quantis Herodotum corrigit Acusilaus? aut quomodo Ephorus quidem Hellanicum in plurimis ostendit esse mendacem? Ephorum vero Timæus? Timæum qui post illum fuere? Herodotum verò cuncti? sed neq; de singulis cum Antiocho, & Phillisto, aut Callia Timæus concordare dignatus est: neq; rursus de Atticis ijs, qui Attidas conscripserunt: aut de Argolicis ij, qui de Argis historiã protulere, alterutros consecuti sunt. Et quid oportet dicere de ciuitatibus, breuibusq; rebus, quando de militia Persica, & ijs quæ in ea sunt gesta; tantum viri probatissimi discordare noscuntur? in multis autem etiam Thucydides tãquam fallax accusatur, licet scrupulosissimam secundum se historiam conscripsisse videatur. hæc ille. Mirum igitur si nos quoq; Trogo Plinioq; contraria dixerimus? quasi non & ipsi de Orobiorum, deq; Italiæ ortu diuersa omnino, & vetustissimorum quoq; scriptorum fidei contraria penitus sentiant, ac scribant. Itaq; viderint illi quàm honestè negari id possit mihi, patriæ splendorem, ac gloriam, veramq; non Orobiorum modo, sed totius ferè Italiæ originem peruestigãti, quod profanis, barbarisq; gentium scriptoribus gratis concessere. Etenim si præceptorem suum Platonẽ Aristoteli in pluribus vexare, si Aristotelem Epicuro contumeliosissimè calumniari, si deniq; Leontio meretricula contra Theophrastum, Dioni Chrysostomo aduersus Homerum, Cæsari contra Catonem, & patrum nostrorum ætate, Laurentio Vallensi aduersus omnes scribere licuit; cur me ipsum quoq; non æquo animo ferent contra nonnulla Trogo Plinioq;, nec non & cæteris, qui vel ex inscitia vel desidia, vel antiquissimorum annalium, patrumue fide neglecta calumniose quædam de Orobiorum, & Italiæ ortu litteris mandarunt.

A B C D

darunt, edisserentem? Sed ne fortasse longius quàm A *par est progrediamur, iis demum qui me eo consilio Trogum Pompeium, ac Plinium, & eorum sectatores impugnasse dicturi sunt, quò eis omnimo fidē derogare, eorumq; doctrinam inanem penitus ostenderē; responsum hoc statim velim, tantum id vero conuenire, quātum vt inquit Lucianus cōuenit* μόλυβδος ἀργύρῳ, καὶ χαλκὸς χρυσῷ, καὶ ἀνεμώνη ῥόδον, καὶ ἀνθρώπῳ πίθηκος. *Ea si quidem contradicendi facultas, qua omnes fermè, vt dixi, vsi fuere, tantū ab euertendarum disciplinarum cōsilio abest, vt iac-* B *tis firmioribus fundamentis, eas magis, magisq; stabilire videatur. Quid enim illa antiquorum philosophorum tanta dissensio, quantam diximus, quid tandem effecit? nulla ne omnino vt esset naturalium rerū cognitio, siue disciplina? nequaquā. nam eò ipso plures multò & incensi olim fuere, & nunc passim ad perscrutanda naturæ abdita incenduntur. Nullus ne itē erit* Medicinæ, *Astrologiæ, Dialecticæ, Grammaticæ, cæterarūque liberalium artiū vsus? nulla ne cognitio? quoniam & hæ totidem penè habent vel alter-* C *catores, & quidem vehementes, vel rixatores potius cum primis acerbos, quot discipinarum magistros? Minime gentium. sunt n. hisce de rebus à compluribus præcepta cum in vniuersum tradita, tum etiā in artem redacta, ac disciplinam. At vero quid vnquā obfuit Aristoteli, quod ne Platoni quidem magistro suo pepercerit? sed contra eius dogmata nō pauca sanè diligenter, & scripserit, & vt quidam volunt, acute disputauerit? nihil penitus. Tantum enim Aristotelis potuit nomen, & autoritas, vt non maximos* D *solum virtutum præcones habuerit, disciplinæque, ac viæ suæ sectatores, qui certa omnia apud illum, firma, & inconcussa arbitrarentur: sed multo etiam plures (ò indignum facinus) qui se magis Aristotelicos, Peripateticosue, quam Christianos dici maluerint. Memorare etiam hoc loco possem non solum veterum, sed & horum etiam recentium, vel philosophorum, vel Theologorum, vel Mathematicorum, Grammaticorumue, aut Dialecticorum nominatim quosdam vel maximè celeberrimos, qui eorum qui ante se hisce de* E *rebus scripserant, opiniones perquam strenuè quidem & coarguerunt, & labefactarunt: qui tamen à posteris neque neglecti, neq; repudiati fuerint, sed contrà plurimi in laudendis, extollendisque ingenii eorum viribus ipsos honestauerint, ni ea res longius nos ab incœpto traheret. Proinde idipsum nostra hac in causa diiudicari velim. neque enim nos veterum fidem, aut doctrinam, vel euertere, vel labefactare vllo modo nitimur; sed veram gentis nostræ originem absque vlla contentione, si fieri potest, indagare cupimus: id q;* F *summo studio, curaq; peruestigamus. Tribuant itaque illis alii quicquid velint, vel ingenii acumen, vel elegantiam, vel multarum rerum peritiam, per me sanè cuique liberum sit, ego certè veritatis causam egi, agamque dum vita comes fuerit: Berosoque Chaldæo, & vetustissimo, & eruditissimo viro, vt qui à Mose sacrarum literarū scriptore certissimo, probatissimoque nulla fermè in re dissētiat, libentius fidem præstaturus sum, quam quibusuis aliis, quāuis alias, vt inquit Myrsilus Lesbius; & eruditissimis, & eloquentissimis. Sed hæc satis, superque. Quanquam ne opus quidem fortasse fuerat nobis ista dixisse, nisi eorum gratia qui totum hoc negotium in quo tota hæc versatur quæstio, nequaquam intelligunt. Eos siquidem qui Hebræas, Chaldeasque, aut Græcas saltem litteras vel primoribus, vt aiunt, labris degustarunt, quique demum cum in peruestiganda certa gentis nostræ origine, tum in vetustissimis illis, doctissimisque rerū gestarum, temporumque scriptoribus Mose Iudæorum legislatore sapientissimo, Beroso Chaldæo, Metastene Persa, Philone Iudeo, Fabio denique Pictore, Marcoque Catone versati sunt, nihil prorsus dubito ingentes mihi habituros gratias, etsi quod conatus sum, parum assecutus fuero. Quo circa libet mihi vna cum Tullio antiquum illud exclamare:*

Prô Deum, popularium omnium adolescentiū
Clamo, postulo, obsecro, oro, atq; imploro fidē,
non leuissima de re, vt queritur ille, fieri in ciuitate facinora capitalia; (vult.
Ab amico amāte argentū accipere meretrix non

sed vt adsint, cognoscant, animaduertant omnes; quæ de Italiæ, quæque de Cenomanorum, siue Orobiorum nostrorū ortu splendidissimo à nobis differuntur, scriptisque mandātur, vtrumnam sint vera, an falsa, certa an incerta, illustria an ignobilia, gloriæ ne tandē inanis, an veritatis indagandæ gratia scripta videri queant. Cæterum his forte quam opus fuerat pluribus affari te humanissime Petre Bembe volui, antequam ea quæ restant, aggredior. Te enim studiorum meorum æquissimum non æstimatorem solum & indicem, atque inprimis amantissimum, verum etiam gentis nostræ defensorem & maximum, & acerrimum esse satis scio, & compertum maxime ob id habeo: quòd olim adolescens patre tuo Bernardo viro grauissimo, atque integerrimo, omnique doctrinarū genere spectatissimo, summa cum laude prætorium munus apud Bergomates (nostros ne dicam an tuos?) gerente, talis ac tanta fuerit apud omnes tui expectatio, vt non præclarum modo ob ingenium doctrinamque, & litterarum peritiam, quæ omnia in te summa sunt, verùm candidissimos potius ob animi tui mores cunctorum, vel eruditorum maxime, oculos in te vnum paternarum virtutum quasi imaginem quandam ita conuerteris, vt te nunc etiam tanto post in oculis ferant vniuersi, humanitatem, modestiam, miram denique probitatem agnoscant omnes, & prædicent. sed hæc alibi, & copiosius, si quando maioris otii tempus nacti fuerimus. nunc vero, si placet, ad institutum sermonem reuertamur. Postero igitur die, quàm ea fuerant ab illis satis probè doctis adolescentibus L. Petreio, M. Marsilio ac C. Iulio de Orobiorum origine disputata, quæ superiore libro scripta sunt, cum iidem apud M. Mauricium ad constitutum conuenissent, aiebat mihi idem ille Petreius sese ab illo ingenti alacritate exceptos fuisse: ac demùm cum amicissimè inter se consalutauissent, tum Marcum hilari vultu ac soluto, vt solebat, arridentem ita cœpisse. Quid tu tandem Marsili? Nunquid nam ea disserere paratus es, quæ superiorem post

G confes-

confessum traditurum te nobis hodie promisisti? Tum A *ille, timidè vel verecundè potius, præstò, inquit, sum promissa seruaturus, quorum debitorem hesterna me disputatione constitui: de principe videlicet Italiæ, atque Orobiorum, siue Cenomanorum ortu dissertururs. re sanè quàm difficili, atque perardua, nostrisque à maioribus aut non satis dilucidè explicata, aut omnino parum diserte pertractata. At vero vtinam nos ij simus, qui & desiderio vestro, &, quam de me iampridem concepistis, opinioni, parte saltem ex aliqua respondeamus. nam alijs satis vt faciamus, qui hæc ipsa audituri fortas-* B *se à vobis sunt, id verò prorsus futurum diffidimus, & ingenuè quò vobiscum agam, etiam desperamus. Tamē vt consueuêre qui periculosa tranant atque ignota flumina, quibusdam quasi contis tentabundus amnem aggrediar. nam, vt inquit Cicero, tardi omnino est ingenij riuulos consectari, & fontes rerum non videre: etiam ætatis est vsusq; nostri, à capite quod velimus arcessere, & vnde omnia manarint videre.*

Perge verò fidenter, inquit Marcus, sequentur enim quæ tu scientissimè aggressus es. Vultis ne ergo, in- C *quit ille, principem Italiæ ortum à fonte repetamus? quo inuento, non erit dubium quò sit Cenomanorum nostrorum origo referenda, quam quærimus? Quùm oēs respondissent nihil aptius nihil ad rationē instituti sermonis commodius dici posse. Tum ille: Absolutissimè, inquit viri ornatissimi, principem Italiæ originē a M. Catone illo & rerum gestarum, & memoriæ veteris indagatore solertissimo, studiosissimoque, hisce verbis traditam diu arbitratus sum, quæ etiam pridem in gētis nostræ gratiam edidici, & nunc libenter referam,* D *ea sunt: Italiæ splendidissima origo fuit tum tempore, tum origine gentis. Cœpit enim aureo sæculo sub principibus Dijs Iano, Chamese, Saturno, gente Phœnicea & Saga, quæ post inundationem terrarum per orbem prima colonias misit. Qui vero eam populi, ac reges primum tenuerint, verè, atque enucleatè Q. Fabium Pictorem virum sanè eruditissimum tradidisse existimabam, cuius verba sunt: Italiæ imperium penès duos populos principes extitit: posterius Romani, principio Thusci sub Iano cœperunt in aureo sæculo. Aurea ætas* E *primo ortu generis humani fuit sic dicta, quòd posterioribus seculis comparata æquè atque aurum, inter metalla effulsit. eam cœpisse sub Ogyge ante Ninum annis circiter ducentis & quinquaginta, Xenophon atque maiores prodiderunt. Is Ianus sub initium aurei seculi læuū latus Tyberis Hetruriam tenuit: Chameses verò ac Saturnus circa finem eiusdem ætatis dextrum incoluerunt. Nunc autem in ostendendis, explanādisque Italiæ, ac Cenomanorum principiis, non dubitabimus remotiora quædā significatioraq; sciscitari, ac quærere:* F *quorum ex indagatiōe ipsa hæc Italiæ, & Cenomanorū origo clarior appareat, sitque illustriore in loco posita.*

Nos quoque, inquit Petreius, ita faciundū esse existimamus. Tum Iulius, me quoque inquit, Petrei ascribito sententiæ: verùm tu ipse iam ad loquendū, nos autem ad audiendum accingamur. Tum Marsilius, Principiò, inquit, satis constat, post insignem illā terrarum inundationem, qua vniuersus perijt orbis, in maiori Armenia, quam Berosus, & Cato Scythiam Sagam vocant, renatum fuisse genus humanum. ita enim Cato: De mundi quidem, inquit, origine autores non paria sentiunt: Nam Chaldæi sibi sempiternitatem persuadent, Phœnicibus vero, ac Sagis magis placet origo. inter vtrosque conuenit, antè Ninum circiter annis quinquaginta & ducentis, quibus durauit aureum seculum, terras fuisse inundatas, & in Scythia Saga renatum mortale genus. Siue enim ab æterno mundum existimes, & ignis principiò cuncta tenuerit, & sensim in sua loca elementa coëuntia homines produxerint, siue vt fertur, ante aureum seculum terras subrutas inundatio possederit, & exsiccata humo apparuerint homines, equidem principatus originis semper Scythis tribuitur, à quibus auctis colonias per orbem missas ferunt. Verùm quoniam ea omnia apertius, atq; enucleatius, sacræ primū litteræ, deinde & Berosi Chaldæi historici monimenta continent, idcircò ijs ducibus erit nobis omnis nostra explicanda traditio: quod vestrum quoque esse consilium, de vultus vestri assensu, hilaritateque planè intelligo. Rectissimè verò inquit Marcus, istis enim ducibus errari nullo modo potest.

Tum Marsilius, Datis ne hoc mihi vos quoque fratres? nam Marci huiusce nostri iam noui sententiam.

Tū illi, Damus sanè inquiunt, si postulas. Et rectè quidem atque optime, inquit Marsilius. Quid enim sacris sanctisq; diuinarum rerum scripturis sanctius? quid diuinius? quid deniq; certius aut esse, aut excogitari potest? quū earum autor Deus ipse optimus, maximusq;, & verè quidem sit, & ab omnibus qui rectè sapiunt, esse censeatur? At vero quid antiquius? quid probatius? Quid deniq; eruditius inter externos Beroso illo inueniri posse iudicamus? quippe qui publica, probataque Scythicorum, ac Babylonicorū annalium fide, totius ferè memoriæ veteris ordinem, & imperiosorum populorum origines, & regum maxime illustrium res gestas, antea penitus incognitas, ac in tenebris retrusas, atq; abditas aperuerit. Conseruatis siquidem notatisque omnium Assyriorum regum temporibus, nihil quum illustre prætermiserit M. CCCC. LXXXXIII. annorum memoriam multis voluminibus colligauit: vt merito quidē gloriari queat, sua peruestigatione & cura, suisq; demū vigiliis, ea se inuestigasse, tradidisseq;, quæ Græcorum, aut Latinorū quisquam vel Ægyptiorū, Persarumue, aut aliarum gētiū (præter Mosen tamē, à quo nihil fermè desciscit) nullus omninò esset antea cōsecutus. quod quidem ob meritū eum Ægyptij omnes, Persæ, Medi, Chaldæiq;, atque alij quā plures magni nominis populi suspexerūt, supraq; hominē & admirati, & venerati sunt: quādoquidē Athenienses, vt autor est Plinius, propter ingenij excellētiā, clarissimasq; rerū antiquarum traditiones publico in gymnasio inauratā linguā statuā illi collocarunt. Verùm ad ea à quibus digressi fortasse videmur, redeamus. Quòd igitur in Armenia Saga principiò reparatum fuerit hominum genus, vel illud satis admodum declarare potest, quod Moses ille historicorum omnium, vt Græci

dicunt

dicunt ἱστορικώτατος scriptum reliquit. Requieuit inquit, arca mense septimo decima septima die mensis super montes Ararat. Quod interpretum eruditissimus Hieronymus explicans: est inquit, Ararat regio in Armenia campestris, per quam Araxes fluit incredibilis vbertatis, ad radices Tauri motis, qui vsq; illuc extēditur. ergo & arca in qua liberatus est Noe cum liberis suis cessante diluuio, non ad montes generaliter Armeniæ delata est, quæ appellatur Ararat: sed ad mōtes Tauri altissimos, qui Ararat imminent cāpis. hæc ille. Quæ omnia, ἐν τῇ τῶν χρόνων ἐπιτομῇ Archilochus, & ex Mnasea Phœnice, & ex Mose Iudæo pulcherrime collegit ita dicēs: Mnaseas Phœnix Damascenus libro .xcvii. historiarum asserit ante Ninum fermè ducentis quinquaginta annis fuisse inundationem terrarum, & quendā, cui testimonium perhibet Moseus antiquissimus historicus, liberatum circa fluuium Araxem, ad montes Caspios: tumque recenti cælo & rudi humano genere vixisse aureā vitam, in qua nullo ferente legem natura ipsa viuebatur: quousq; Ninus, & Semiramis arma populis inferentes primi vitam vitiare cœperunt humanam. Verum (vt hoc nunc παρέργως agam) nequaquam vos conturbet, quod mons ille, ad quem arcam delatam ferunt à Hieronymo quidē Taurus, ab Archilocho autem Caspius, a Beroso vero Gordiæus nuncupetur. nam vnus atque idem est mons, quamuis diuersis in locis variuq; à gentibus & scriptoribus diuersa sibi asciscat nomina: vti potissimū videri video C. Iulio Solino, cuius verba in præsentiarum omittere incuriosum planè videretur. est enim eius de Tauro mōte & clarissima, & illustris oratio. Mons, inquit, Taurus ab Indico primò mari surgit: deinde à scopulis Chelidoniis inter Aegyptiū, & Pamphylium pelagus, obiectus Septentrioni dextro latere, læuo meridianæ plagæ, Occidenti obuersus fronte profusa, sed modo intercluditur Phœniceo, modo Pontico sinu, interdum Caspio, vel Hyrcano: quibus renitentibus subinde fractus contra Mæoticum lacū flectitur, multisque difficultatibus fatigatus, Riphæis se iugis annectit, pro gentium & linguarum varietate plurifariā nominatus: apud Indos Imaus, mox Paropanisus, Cohatras apud Parthos, post Niphates, inde Taurus, atque vbi in excelsissimam sublimitate Caucasus, interea etiam à populis appellationem trahit: ab dextro latere Caspius dicitur vel Hyrcanus: à læuo Amazonicus, Moschicus, Scythicus. adhæc vocabula habet alia multa. hæc ille. Nos verò vt instituimus, ad reliqua pergamus. quæ tametsi possint a me & ornate, & electissimis quoque verbis recenseri, attamē quo & clariora vobis ipsis appareant, & summa cum delectatione orationi quoque nostræ autoritate afferant, & fidē, ea omnia Berosianis, Catonianisque verbis, quibus libenter admodum vti soleo, pertexā. ea sunt: Itaque necesse est, inquit Berosus, nos ex præmissis confiteri quod & Chaldæi & Scythæ scribunt. siccato ab aquis orbe non fuisse nisi tantum octo homines in Armenia Saga, Noach scilicet cum tribus filiis Samo, Iapeto, & Chamese. & vxoribus Titea magna, Pādora, Noela, & Noegla, & ab iis omne hominū genus in terris seminatum. exsiccata nanque humo & torrefacta terra quū vt par erat, è Gordiæo monte in subiacentem planitiem cadauerum plenam descendissent, quam vsque ad hanc ætatem appellant Miri Adam, id est euisceratorum hominum, continuo congressi coniugibus perpetuo geminos marem, & fœminam edidere. qui adulti, & coniuges effecti, & ipsi binos partu liberos semper ediderunt. Neque enim vnquam Deus, aut natura defuit necessitati, quæ ad vniuersi orbis spectat opulentiam. Eo pacto breui in immensum adaucto humano genere, omnique Armenia completa, quum eos inde recedere, atque nouas sibi sedes conquirere necessitas coōpelleret, tum senissimus omnium ac sapientissimus pater Noach, qui & Ianus, adhortatus est homines principes ad comparandas nouas sedes, & cōmunē coetum inter homines agendum, & ædificandas vrbes. Designauit itaque tribus filiis suis ante diluuium genitis, tres illas orbis partes, Asiam, Aphricam, & Europam, vt ante Cataclysmum viderat. singulis autem his, principibus singulas partes ad quas irent partitus est: illud in primis maxime præcipiens, vt nomina sua locis quæ tenuerint, montibus scilicet ac fluuiis, vrbibus, ac populis quorum essent imperium obtenturi, imponerent in signum expeditionis à Iano patre sibi commissæ, & ad monimētum posteris, vt scirent quis eorum conditor fuerit. ipse vero per totum orbem colonias se traducturum pollicitus est. Quapropter ex ea Scythia Saga quā Berosus & alii Armeniam vocant & Arameam (Scythas enim populos, vt inquit Plinius, Persæ vniuersos Sagas appellauere à proxima gente Saga, antiqui vero Arameos) Ianum patrem siue Noach cum coloniis primum transfretasse, præter Berosum ipsum qui cuncta Iani gesta immortalitati scriptis suis consecrauit, Cato quoque noster eruditissime admodum, succincteque asserit dicens: Ex his Scythis tradunt venisse Ianum cum Dyrim, & Gallus progenitoribus Vmbrorum, rateque cum coloniis per Tyberim vectū ad læuū Tyberis Hetruriam tenuisse locum: vbi colonias in continente primum exposuit, & ipsum Deū simul Vaticanum habitum dictumque fuisse, & regionē Vaticanā, i. e. Vagitanā dictā, quod ibi Ianus quasi in cunis natam primū vagienteq; Italiam excepit. & quæ sequuntur. Quocirca hisce omnibus ita consideratis facile licet intelligi, de principe Italiæ ortu ita statui oportere, quemadmodū & Fabius Pictor, & M. Cato monimentis testantur suis: aurea scilicet ætate natam Italiā gente Phœnicea & Saga quam posteriores Armeniā Arameāque dixisse, ex iis quæ recēsuimus, plane quidem compertum habemus. Sub vniuersi verò terrarum orbis principe Noach, quem prisci Scythæ cùm Ogygem Sagam, id est, vt Berosus exponit, illustrem sacrorum pontificem, tùm ob inuentæ vitis, vinique beneficium, Ianum patrem appellauere (Aramæa namque, Hebræaque lingua vinum יין Iain dici nemo est qui nesciat, qui vel prima Hebrææ linguæ rudimenta perceperit: atque hinc Italiam primum a Iano Ianiculam cognominatam fuisse Cato scriptum reliquit. Italia, inquit, cōplura a Diis & ducibus sortita fuit nomina: a Iano

quidem Ianiculã, quem quidam Oenotrium dictũ existimant, quia inuenit vinum & far. Itaque, ne longius à proposito aberremus, qui primi Italiam tenuere populi, hos Scythas Araxæos siue Armenios Sagas extitisse, neminẽ vestrum ignorare iam arbitror: qui primum à Iano patre, vt dictum est, in Italiã deducti, à fluctibus quidem, à quibus aquosæ cladis tẽpore naui erepti sunt, Syro, Hebræoque sermone Galli Vmbrorum progenitores, & ab ipso patre Iano Ianigenæ sunt nuncupati: quos deinde Romani Hetruscos, Græci vero à sacrorum peritia Thuscos, & à Tyrrheno Tyrrhenos appellarunt, quemadmodum & ex iis quæ hesterna die recensuimus, & ex Manethone Aegyptio, Myrsiloq; Lesbio facilè licet intelligi. ita enim, Manetho: Secundo, inquit, Menophis Aegyptiorum regis anno, Tarchon Priscus regnat apud Razenuos Ianigenas, qui nunc dicuntur Tyrrheni, & Thusci, ob Tyrrhenum & peritiam diuinorum, quæ à Iano didicerunt. Myrsilus autem, ipsi quoque, inquit, Romani fatentur, Hetruscos esse vetustissimos, & aureo seculo natos, à quibus aras, ritus, diuinationes, colonias, & disciplinas habuit prisca Italia, initio sumpto à prima eorum tetrapoli dicta Hetruria, a qua illos Romani Hetruscos cognominarunt. hæc illi. Sed nos his cum inquirendis, tum explicandis nimij fortasse sumus: ea enim tantùm attigisse, quàm mẽbratim disseruisse consultius fortasse fuerat. verum quoniam hæc ipsa sunt huiusce indagationis nostræ principia, ob id permissum mihi fore arbitratus sum in hoc consessu licentiore vti posse, siue autoritate, siue exemplis hominum sanè doctissimorum. Quamobrẽ iactis hisce fundamentis, ad illa statim transeo, quæ secundo loco videntur ex Mose, Berosoque recensendæ. Scribunt namque Noaum illum, quem rerum gestarum magnitudo olim inter deos exterarum gentium retulit, quemque Hebræi patria lingua Noach, *Metasthenes vero Persa, & Archilochus, & Xenophon, & Fabius Pictor, & Solinus, alijque nonnulli Ogygem priscum, Ianumque nuncupant, principique terrarum inundationi præfuisse, atque vniuerso orbi tradunt imperasse, ante Cataclysmum, quum quingẽtos annos natus esset, tres filios genuisse, Samum scilicet, Chamesem, ac Iapetum: qui Hebraica lin.* Sem, Cham, Iapheth, *appellantur: à quibus post diluuium procreata sit omnium hominum multitudo, ab eisque è prisca Armenia centesimo primo post inundationem anno egressis, regna, gentes, linguas, ac primarias mundi partes captas, habitatasque fuisse: quas fama tenet fuisse duas & lxx. quemadmodum & ex, ix. Geneseos capite, & ex his etiam Hori Apollinis Niliaci verbis facilè licet cognosci: Lunam autem, aut terrarum orbem, aut litteras, aut sacerdotem, aut iram, aut stagnum describere volentes, Cynocephalum pingunt: ac Lunam quidem primo quoniam &c. deinde nõ multò pòst hæc subdit dicens: Orbem terrarum verò, quia duas et lxx. regiões principales orbis terrarum esse aiunt: & quæ sequuntur. Eo autem anno, quem diximus, orbis terræ diuisionem a Iano patre factam fuisse, Palegh, Heber filij, nomen apertè admodum arguit. nam illi ex euentu Palegh, quod diuisionem sonat nomen impositũ fuisse,*

A *Hebræa hæc Mosis verba significàt:* ולעבר ילד שני בנים שם חאחד פליכי בימין נפלגת חארץ vlhèbær iullad scene banim scem hechad Pælegh, chi beiamaf niplegah haaræz. *hoc est: Et ipsi Heber nati sunt duo filij, nomẽ vnius Palegh quoniam in diebus eius diuisa est terra. at vero natũ fuisse Palegh anno post aquarum eluuiem centesimo primo, quisquis apud Mosem annos vitæ, Sem, Arphachsad, Selach, & Heber cõputauerit, facilè prorsus intelliget. His itaq; temporibus, vt Philo Iudæus*

B *aliiq; Hebræorũ interpretes de multiplicato humano genere tradũt, Noaus ille Ianus pater, vnà cũ tribus liberis, ac coloniis nonnullis in Pontũ venit, ratibusque æquor omne Mediterraneũ circũlustrauit, ostendens primò Sem littus õne Asiaticũ à Tanai, vt scribit Arnobius, per Bosphorũ vsq; ad Nilũ Aegypti: Cham verò siue Chamesi à Nilo littus Aphricæ vsque in angustias Oceani, & Gadiũ, Iapheth autem (quem Iapetũ Græci dicũt) omne littus Europæ à Gadibus vsq; ad Tanaim: & singulis prouinciis, præsertim verò lit-*

C *toralibus dimisit primàs colonias. Verũ hãc orbis terræ diuisionem Græcus quidã sacrarũ litterarũ interpres, cuius quod fuerit nomen aut patria nondum accepi, hunc in modum absoluit dicens:*

ὁ γὰρ δίκαιος νῶε, διαμερίζει πάντα τὸν κόσμον εὐθὺς τοῖς τρισὶν υἱοῖς αὐτοῦ ὑπὸ κλήρου, διελθὼν ἑκάστῳ μερίδα, κατὰ κλῆρον ἑκάστῳ ἀπονείμας. καὶ τῷ μὲν πρώτῳ υἱῷ, Σὴμ ὑπέπεσε κλῆρος ἀπὸ πέρσιδος, καὶ βάκτρων ἕως ἰνδικῆς· μῆκος

D τοῦ κλήρου ἕως ῥινοκούρας· κεῖται δὲ αὕτη ἡ ῥινοκούρα ἀνὰ μέσον Αἰγύπτου καὶ παλαιστίνης, ἀντικρὺ τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης. χὰμ δὲ τῷ δευτέρῳ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ῥινοκούρας ἕως γαδείρων τὰ πρὸς νότον. ἰαφὲθ δὲ τῷ τρίτῳ ἀπὸ μηδίας ἕως γαδείρων καὶ ῥινοκούρας τὰ πρὸς βορρᾶ. τῷ οὖν Σὴμ παῖδες κε παίδων παῖδες ἕως οὗ αἱ γλῶσσαι διεμερίσθησαν, καὶ εἰσὶ διεσπαρμένοι ἐν γλώσσαις: τὰ δὲ ὀνόματα αὐτῶν εἰσί.

Ex his igitur tribus Iani filijs, lxxij. coloniarum duces

E *prodijsse, tam Mosaica quàm Berosiana loquuntur monumenta, è queis, lxxij (vt diximus) primariæ orbis terrarum regiones ortũ pariter ac nomen habuerunt. Ast ego ex his tantum eos referam, per quos Cenomanorum nostrorum manauit origo: seclusis ijs omnibus, qui ad hanc rem minimè pertinent. Itaq; primo Chamesem Iani filium, quem Hebræi Cham, Ægyptij vero Chem & Chemesenuum, Zoroastremq;, ac Saturnum suum nominant, quattuor filios genuisse Moses quidẽ ipse, & Hebræi omnes asserunt. quorũ apud He-*

F *bræos propria hæc sunt nomina:* Chus Mesraim, Chanahan, Phut, *è quibus priorem Chus (qui à Beroso Chur appellatur) Æthiopas ac Curetes genuisse præter Berosum Iosephumq;, autor quoque ille Græcus cuius supra mentionem fecimus, ita scribit: filij Cham Chus, à quo Chusai Æthiopes. Hinc & à Semiramide Chus Saturnum Aethiopem nuncupatum fuisse percepimus, in columna quam Nino regi eam erexisse Xenophon tradit: in qua subscripta excisa erãt verba, quibus Ninum maritum ita loquentem induxerat:*

MIHI

MIHI PATER IVPPITER BELVS
.i.Nimbrotus
AVVS SATVRNVS BABYLONICVS
.i.Chus
PROAVVS CHVR SATVRNVS ÆTHIOPS
.i.Cham.
ABAVVS SATVRNVS ÆGYPTIVS
.i.Noach
ATAVVS COELVS PHOENIX OGYGES
AB OGYGE AD MEVM AVVM
SOL ORBEM SVVM CIRCVMLVSTRAVIT
.i.Fluxerunt anni C. XXXI.
SEMEL AC TRICIES ET CENTIES
.i.LVI.
AB AVO AD PATREM, SEXIES ET QVINQVASIES
.i.LXII.
A PATRE AD ME, BIS ET SEXAGIES
COLVMNAM, TEMPLVM, STATVAM,
IOVI BELO SOCERO, ET MATRI RHEÆ
IN HOC OLYMPO SEMIRAMIS
DICAVI

Mesraim vero alterum Chamesis filium initio Ægyptum tenuisse, & ab eo Ægyptios fuisse cognominatos, Iosephus, Hieronymus, Augustinus, aliiq; omnes tam Hebræi quam Græci, Latiniq; sacrarum litterarum interpretes constantissime tradunt. in sacris siquidem litteris Ægyptum vbiq; Mesraim appellari solitam neminem ignorare arbitror, qui vetus saltem Hebraice legerit instrumentum. sed & autor ille ἀνώνυμος, Mesraim inquit, à quo Mesræi Ægyptii: & Suidas, Meserem inquit est Ægyptus. verum multa hoc loco de Mesraim hoc Chamesis filio scitu nequaquam indigna sese nobis offerunt, quæ iampridem ex priscorũ monimentis magno labore peruestigauimus: quibus explicandis, quoniam haud est satis idoneum nunc tempus, cum sit res ipsa multiplex, ac maioris otii, multumq; etiam laboriosa, non equidem inuitus ea prætermittam. Vereor autem ne etiam fortasse vobis nimis antiqua, & iam obsoleta videantur. Tum Marcus. Ita ne nos, inquit, Marsili, cum in summam adduxeris expectationem, deseris? Atqui hæc minime vetusta, aut obsoleta nobis videri poterunt, qui te hisce de rebus vt dissereres, præsertim rogauerimus. qui autem fieri potest, vt ea nobis obsolescant (de me saltem loquor) quæ nihil dum audierimus? aut ab aliis (qui sciam) scripta legerimus? quamobrem perge obsecro: multum enim (vt opinor) ad eam priscarum rerum cognitionem,

A *quam quærimus, explicatio tua ista proficerit. Et ille, & si hæc inquit, sunt, vt Græci dicunt, παρὰ τὸ ἔργον, ne non tibi tamen Marce vel petenti vel iubenti morem gessisse videar, eius attingam, vel magis seligam eam partem, quam memoratu aut cognitione digniorem esse perspexero.*

Tu vero, vt videtur, inquit Marcus, sed aueo audire quæ polliceris. Tum Marsilius, complures, inquit, à me viri optimi tum firmissimæ rationes, tum lo-
B *cupletissimæ quoq; doctissimorum hominum autoritates in medium afferri possent, & vnaquæq; earum multis etiam argumentis confirmari, quibus facile admodum ostenderem Mesraim istum, de quo nunc loquimur, Osiridem illum Ægyptium extitisse, quem & Apim, & Serapim, & Dionysium Libycum, & Iouem iustum Olympicum, appellari solitum accepimus: ni, quum breuitati studeamus, ea res longius nos ab instituto traheret. Proinde hac vna, quam nunc referam, ratione, eaq; omnium vel firmissima, vel clarissima cõtenti erimus. Principio satis vos existimo ex his, quæ su-*
C *pra diximus, intellexisse, Cham illum siue Chamesem Iani filium à priscis Saturnum Ægyptium fuisse cognominatum: quod & Semiramis in columna, & Berosus quoq; noster hisce verbis eruditissime expressit dicendo: At vero Cham, quum publice corrumperet mortale genus, asserens, & re ipsa exequens, congrediendum esse, vt ante inundationem, cum matribus, sororibus, filiabus, masculis, brutis, & quouis alio genere, ob hoc eiectus à Iano piissimo, & castimonia, atq; pudici-*
D *tia refertissimo, sortitus est cognomentum Chemesenua, id est, Chem infamis, & impudicus, incubus, propagator: est enim* Esem *apud Scythas Aramæos infamis, & impudicus,* Enua *vero tum impudicus, tum propagator. Eum inter homines huius dogmatis secuti fuerunt Ægyptii, qui sibi illum suum Saturnum inter Deos adolescentiorem fecerunt, & ciuitatem illi posuerunt dictam Chemmin: à qua ad hanc ætatem omnes ciues illius appellamus Chemmenitas. verum posteri hoc vitiosum dogma neglexerunt, retento*
E *quod fuit primi moris vt inter fratres, & sorores coniugium iniri posset. hæc ille. Quum autem is Ægyptiorum Saturnus ex sorore pariter & coniuge Rhea filium suscepisse Osiridem nomine, vna omnium voce prædicetur, eumque totius Ægypti imperium tenuisse contendant vniuersi, ecquid causæ esse potest cur non eundem censeamus esse Osirim, qui & Mesraim est? quem iam supra demonstrauimus, & Cham, siue Chamesenui filium, & Ægypti regem extitisse? quum itidem ex Chamesenuo, Rheaque natũ fuisse ac genera-*
F *tum Osirim, eiusq; sororem Isidem (vt intera sileam & Diodorum Siculũ, & Plutarchum, nec non & Osirianam columnã, quã tamen, si tempus suppetet, non multo post referam) cum primis clarissime doceat idem ille Berosus? quem ego autorem vehementer sequor: cuius è quinto volumine, diuersis tamen in locis, verba hæc sunt: Eodem, inquit, tempore Triton reliquit filium Hammonem regem Libyæ, qui accepit coniugem Rheã sororem Chamesenui Saturni Ægyptiorum, sed tamẽ ex Almãthea adolescentula, clam Rhea, Dionysium su-*

 stulit,

stulit, & in Nysam vrbem Arabiæ educandum misit. deinde paulo infra: At apud Libyam lis orta est inter Rheam & Hammonem ob stuprum admißum cum Almauthea: quærebatq; Rhea vbi Dionysius eßet, vt eum perderet: & diu lis ista, rixaque perseuerauit. & iterum: Interea cum Italia discesisset Chamesenus; ad illũ Rhea venit, & illi nupta, ambo contra Hammonem cum Titanibus pergunt: ibiq; bello commißo, pellunt regno Hammonem, & in Cretam cogunt. quum in Libya Chamesenus regnat, parit ex Rhea sorore Osirim, quem cognominauit Iouem. & paulo post iterũ: Eadem tempestate Dionysius Hammonis filius armis sumptis Rheam, & Chamesenum regno paterno pellens & secum Osirim retinens, in filiũq; adoptãs, eum à patre suo, Hammonẽ Iouẽ cognominauit: vti à magistro Olympo, Olympicum: eique totius Ægypti regnũ tradidit. & rursus: Huius inquit (scilicet Semiramidis) primo anno oritur ex Chameseno in Aegypto Iuno Aegyptia, cognominata Isis, maxima, frugifera, legifera, soror, & vxor Osiridis, & quæ sequuntur. Quæ cum ita sint; perspicuum omnino est, quãuis nõdum quisquã (qui sciã) id apertè dixerit, scriptũque reliquerit, eundem penitus fuisse Mesraim, qui & Osiris dicitur. cuius adeò multa ac diuersa fuerũt nomina atque cognomina (quot enim sunt hominum linguæ, tot esse Deorum nomina scite admodum apud Ciceronem Cotta loquitur) vt plærique eum tum Solẽ tũ Liberum patrem, ac Dionysiũ extitisse crediderint: quemadmodum clarissimè videri potest apud Diodorũ Siculum Eusebiumque, ac Macrobium, tùm etiam apud Ausonium vatem, apud quem illud est epigramma:

Ogygiæ me Bacchum vocant;
Osirim Ægyptus putat:
Mystæ Phanetem nominant:
Dionysium Indi existimant:
Romana sacrum Liberum:
Arabica gens Adonium:
Lucaniacus Pantheum.

Verum hanc nominum confusionem ob id præcipue accidisse contenderim, quia Græci, vt sæpe iam diximus, non tantum ritus, & sacra veterũ Deorum, sed etiam nomina eorum, ac cognomina suffurati sunt. Quorum princeps Orpheus, vt Demosthenes asserit, huius Osiridis sacra, ac ceremonias, nec nõ & cognomina ex Aegypto aduexit in Græciam, & in Iouis ac Dionysii orgia transtulit. Quamobrem varias discrepantesq; antiquorũ scriptorũ de Osiridis nomine sententias Plutarcho Cheronæo insinuante didicimus eo in libro, qui ab eo de Osiride ac Iside ad Cleam mulierem editus est. quo quidem opusculo omnia fermè quæ veteres historici, ac Philosophi de his tradiderũt, elegantissimè complexus est. vbi illud in primis refert, Aegyptios credere Osirim illum ex Saturno, & Rhea natum fuisse, eumque tãquã Aegyptiorũ omniũ Deorum, ac Regum principem, oculo, & sceptro in sacris eorum litteris quæ ἱερογλυφικὰ nuncupãtur, inscribi solitũ: ac in oculo quidem prouidentiã numinis, in sceptro aute potentiam declarari. Nomen vero Osiri-

A *disquosdam interpretari multioculũ inflexione ducta quod verbum, O S, quod prima est huius vocabuli syllaba, lingua Aegyptiaca idem significet quod, multum: reliqua autẽ huius nominis pars quæ est* IRIS, *idem sit, quod oculus. alios tamen dicere nomen Osiridis,* ἀπὸ τοῦ ὁσίου, καὶ ἱεροῦ *id est* à sancto, & sacro *compactum fuisse: quia communis ratio sit rebus cœlestibus, & inferis, quarũ priores sacræ, posteriores sanctæ à veteribus appellarentur. Et post multa, quæ sub copiosa verborum, ac rerum occultissimarũ densitate, luculentissimè tradidit, quæq; ob hoc solum nobis prætereunda sunt, ne vsq; ad fastidium sermo protrahatur, hoc postremo adiungit: Aegyptios rectè dicere Osirim, & Liberum patrem eũdem fuisse, mox Osirim natura mortali exutum, Apim, ac Serapim appellatũ (consueuerũt enim gentes, vt autor est Lactantius, immutare nomina hominibus post mortem cõsecratis) per hæc Serapim Deum esse omnibus cõmunem, qualem & Osirim norunt, qui eius sacris initiati sunt. hinc Heraclitum physicum putare Serapim esse Ditẽ, siue Plutonẽ ac Liberũ patrem. præterea non rectè affirmare Philarchum Liberũ patrem primum fuisse, qui ex India in Aegyptũ duos boues adduxerit, quorum alter Apis alter Osiris vocaretur sed cõmodius Aegyptios sacerdotes existimare, duo nomina Osirim, & Apim in vnum Serapim coisse coaluisseq; ac si, Osirapim diceremus. Apidem porrò vt speciosam imaginẽ Osiridis credi. Hæc atq; alia complura facũdissimus ille, eruditissimusque philosophus tradit: quibus si ea quoque quæ de Osiridis preclarissimis rebus gestis Berosus, ac Diodorus Siculus scriptis mãdarũt suis, quàm breuissimè fieri poterit, adiunxerimus (quãquã id à me minime exigeritis) satis me vestris fecisse votis existimabo. Ferũt igitur regnante Osiride, quẽ Moses Mesraim vocat, inopem vitam, & ferinos mores ab Aegyptiis depulsos fruge mõstrata ac legibus cõstitutis, publicatoque Deorum cultu. eũ præterea Osirim scriptitãt tãquã virũ optimũ famaque cupiditate adductũ, Aegypti regno cõstituto, ac rerũ omniũ cura Iunoni Isidi sorori, cõiugiq; tradita, coacto ingẽti exercitu, vniuersum peragrasse orbẽ, domuisseq;, ac cicurofecisse hominũ genus, nõ armis, & bello cõpulsum, sed sermone blãdo magna ex parte adductũ, suauibusq; cantilenis illectũ. Quũque agricultura rudes adhuc essent homines, & pastoritiam tantum vitam agerent: docuisse eos & serere arbores, & putare vites, & arare terram. vnde illud præclare apud Tibullum:*

Te canit, atque suum pubes miratur Osirim.
Barbara Mẽphitem plangere docta bouem.
Primus aratra manu solerti fecit Osiris,
Et teneram ferro sollicitauit humum.
Primus inexpertæ commisit semina terræ:
Pomaque non notis legit ab arboribus,
Hic docuit teneram palis adiungere vitem;
Hic viridem dura cædere falce comam.
Illi iucundos primum matura sapores
Expressa incultis vua dedit pedibus.

Huius igitur tot & tam ingentia merita, ita Aegyptii remuneranda censuerunt, vt eũ Apim, ac Serapim cogno-

cognominantes, sacrosq; eidem tauros dicantes, hunc quidem Apim, alterum verò Memphitem nominatos, præclarum eius nomen, ac memoriam perpetua veneratione celebrarent. tametsi non sum nescius Diodorum scribere, alia quoq; de causa tauros Osiridi dicatos fuisse: nempe quod hæc præcipuè animantia frugum inuentoribus Isidi videlicet, atq; Osiridi maximò vsui, adiumentoq;, & ad serendum, & ad communem agrorum culturam extitisse commemorantur. vnde Eustathius in Dionysium Libym refert, Tauros populos ab animali quadrupede tauro cognominatos, propterea quod ibi iunctis bobus Osiris terram arauerit. Ob id consueuisse priscos homines in numismatibus altera quidem ex parte regem, altera verò bouis effigiem extundere, auctor est doctissimus Homeri interpres. ἑκατόμβοιος, *inquit,* ἑκατὸν βοῶν τιμῆς ἄξιος, ἢ ἑκατὸν χρυσῶν νομισμάτων. οἱ γὰρ ἀρχαῖοι τιμῶνται τὸ ζῶον τὸν βοῦν, διὰ πολλὰ μὲν, καὶ ὅτι δὲ ἱερόν ἐστιν ἐνκεχάρακτον τῷ μὲν ἑνὶ μέρει τοῦ νομίσματος βοῦν, τῷ δὲ ἑτέρῳ, τὸ τοῦ βασιλέως πρόσωπον.

Cæterum his rebus ita gestis, illud postremo Berosus, & alij tradunt Osirim ipsum deuictis, sublatisq; in toto orbe terrarum infestissimis gigantibus, ac tyrannis, in Italiam demum anno post diluuium D X L I X. peruenisse, eiusq; imperium annis fermè decem cum obtinuisset, & a suo cognomine Apēninam in triumphum appellasset, posthac in Ægyptum reuersum columnam erexisse: octauoq; supra vigesimum imperij sui anno cessisse vita, sepultumq; in Olympo monte vna cum Iside coniuge: qui mons est in Æthiopia Ægypti secundum mare Erythræum, quod quidam à colore, (sed an rectè nescio) Rubrum vocant, non procul ab Heliopoli. hunc aiunt nonnulli ab ortu Solis ad quartam vsq; diei horã flammas emittere. Plæriq; tamen scribunt Osirim nõ in Olympo monte, sed in Memphi ciuitate fuisse conditum, quod Memphim nonnulli portum boum, alij Osiridis tumulum interpretentur. Cæterum his ita traditis (vt & aliquantulum vager, & ne qua ex parte nostra desideretur oratio) illud minime inexplicatum præterierim, Italiã scilicet vt & ãtea leuiter attigimus, ab hoc Osiri, siue Api quem Antiochus Taurum, Cicero sanctum Ægyptiorum bouem interpretatur, Apēninã, id est Taurinã fuisse cognominatã. id enim Berosus, & Cato vel soli (quod meminerim) apertissimè scriptitarunt. è queis Berosus, vigesimo, inquit, nono Belochi decimi Assyriorum regis anno apud Celtiberos Lomnini florebant, & ædificauerunt à suo nomine vrbem magnam Lomniniam. Anno autem sequenti Itali oppressi à tyrannis gigantibus in tribus Palensanis, aduocauerunt Osirim, qui cum colonijs ad Histri vicinos fontes peruenerat. Osiris vero tota Italia potitus, decem annis illam tenuit, & à se nominauit in triumphum: & sub ditione positis gigantibus, regem Ianigenis reliquit Læstrigonem gigantem sibi ex filio Neptuno nepotem. His rebus gestis in Ægyptum reuersus columnam, quæ permanet, inscripsit in monimentum expeditionis suæ per totum orbem. hæc hic. Quum ergo Osiris rex, Italiæ nomen dederit, vtiq; eam à cognomine suo Apiam, siue Apēninam appellasse cõsentaneum est: à quo antea & Peloponesum τὴν ἀπίαν γαῖαν, *vt est apud Homerum, cognominauerit. Ita enim Antiochum Syracusanum (vt video nostrum Catonem scribere) affirmare solitum accepimus. Italia enim, inquit ille, complura à Dijs, & ducibus sortita fuit nomina. à Iano quidem Ianicula, quem quidã Oenotrium dictum existimant, quia inuenit vinum & far: Chamesena vero à Chamese, & à Saturno Saturnia, Saleumbrona quoq; à gentilibus. Durauit Saturniæ nomen totidem ferme annis, quot antea aureæ ætas vsq; ad Apim Deorum Italiæ vltimum, vt Antiochus Syracusanus scribit: à quo Apēnina, quam Taurinam idem interpretatur: etsi Græci de more quidam à bobus Herculis, quos opimos gignit Italia, vt ait Hellanicus: aut à vitulo egresso, vt ait Herodotus: vel quod quidam Græci boues vocant Italos, vt fabulator Timæus, dictam existiment. Inde à duobus fratribus altero Hesperia, altero Italia postremum nomen retinuit. hæc Cato. Præterea ab eodem Api in Italia Taurisium ciuitatem, quam corruptè Triuisium dicunt, nec non & Taurisanos populos (quos etiam Tauriscos Strabo appellat dicens: Quoniam à Polybio proditum est, sua ætate apud Aquileiam, maximè verò in Tauriscis & Noricis inuentum fuisse aurum) conditos fuisse, idem Cato testatum reliquit: Taurisanos, inquit, Persæ gentẽ ab Api duce conditam asserunt. Quare hinc & Taurisium vrbem nomen traxisse quis est qui dubitet? & montes quoq; Taurisanos, de quibus eruditè Plinius. Venetia, inquit. cuius fluuius Silis è montibus Taurisanis. Sed hæc satis. Nunc quoniam quæ de Osiride postulasti Marce iam absoluimus. Tum Marcus eum interpellans: verũ inquit profecto dicis Marsili, sed si eam quoq; Osirianæ columnæ inscriptionem, cuius Berosus meminit, & quam ãtea promisisti, reddideris, tum mehercule confecta res isthæc ex mea penitus erit sententia. existimo enim te in ea referenda, explicãdaq; noui aliquid, vt soles, allaturum. Tum Marsilius ô miram, inquit, memoriam Marce tuam! at ista mihi iam exciderant. Itaq; vt tibi omni ex parte morem geram, ad Diodori Siculi me nunc libros conuertam: cuius hæc sunt ex priori volumine de ea Osiriana inscriptione, quam requiris, verba: Haud vero, inquit, inscius sum, à nonnullis scriptoribus tradi horum Deorum sepulchra in Nysa Arabiæ sita, à qua Nysæum Dionysium appellent. esse autem vtriq; dicatam columnã sacris sculptam litteris tradunt. Inq; columna Osiridis hæc scripta dicuntur:*

MIHI PATER SATVRNVS DEORVM OMNIVM IVNIOR. SVM VERO OSIRIS REX, QVI VNIVERSVM PERAGRAVI ORBEM VSQVE AD DESERTOS INDORVM FINES: AD EOS QVOQVE SVM PROFECTVS, QVI ARCTO SVBIACENT; VSQVE AD HISTRI FONTES. ET ALIAS QVOQVE ORBIS ADII VSQVE AD MARE OCEANVM PARTES. SVM SATVRNI FILIVS ANTIQVIOR: GERMEN EX PVLCHRO ET GENEROSO ORTVM: CVI NON SEMEN GENVS FVIT. NEQVE VLLVS EST IN ORBE, AD QVEM NON ACCESSERIM LOCVS, DOCENS EA, QVORVM INVENTOR FVI.

Quo quidem in Osiriano Epigrammate illud inprimis scitu quàm pulcherrimum, atq; optimum iudicamus, Ianum patrem, quem supra in Semiramidæa columna Cœlum fuisse nuncupatum audiuimus, eundem nunc doctissimè ab Osiride, Non semen, *id est, castratum appellari, (Ianum autem siue Noach patrem fuisse Chamesis Saturni Ægyptiorum, Chamesem verò Osiridis, iam satis supra demonstratum est) quo profectò cognomine historiam mehercule perreconditam de Iano, & Chamese pauculis admodum verbis attigit: quã tamen nuper apud Berosum Chaldæum copiosè, ac diligenter explicatam reperi. cuius verba quia memoria teneo, non illibenter expromam. Cæterum, inquit Noach antequam discederet ab Armenia, docuit illos simplicem agriculturam, magis curans religionem, & mores, quam opulentiam, & diuitias, quæ ad illicita & libidines prouocant, & cœlestium iram nuper induxerant. Primus tamen omnium inuenit vites, atque plantauit, & vinum conficere docuit: cuius vim expertus, & vapore ebrius effectus, minus pudicè in terram cecidit. erat autem illi, vt diximus, filius ex tribus primis adolescentior Chem, qui semper magicæ & veneficæ studens, Zoroastri nomen consequutus erat. Is patrẽ Noham odio habebat, quia alios vltimo genitos ardentius amabat, se vero despici videbat. Potissime verò idem infensus erat patri ob vitia. Itaq; nactus opportunitatem, quum Noah pater madidus iaceret, illius virilia comprehendens, taciteq; submurmurans, carmine magico patri illusit: simul & illum sterilem perinde ac castratum effecit: neq; deinceps Noah fœmellam aliquam fœcundare potuit. ob beneficium tamen inuẽtæ vitis, ac vini, dignatus est cognomento Iano: quod Aramæis sonat vitifer. Quo circa illud Græcorum impudentissimum sanè furtum, apertissimumq; mendaciũ*

A *non satis dignè mirari queo, qui (vt sunt genus hominum, autore Plinio in sui gloriã effusissimum) rem hãc tam inconcinnè, tam etiam fabulosè ad Saturnum Cretensem transtulerunt. Nam, vt inquit Cicero, vetus hæc opinio Græciam oppleuit, exsectum Cœlum à filio Saturno, vinctum autem Saturnum à filio Ioue. Sed de his disseruerunt & subtiliter, & copiosè Diodorus, ac Lactantius Firmianus, & alij complures rerum gestarum scriptores, quos propter rationem breuitatis, ac temporis prætereũdos arbitror. tempus enim me citius,*
B *quàm oratio deficeret, si ea omnia, quæ hisce de rebus nõ incommodè dici possent, enumerare velim. Etenim in singulis rebus eiusmodi materiès est, vt dies singulos possim consumere: quanquam & hæc vberius fortasse diximus, quam aut ipse decreueram, aut historicorum vsus planè desideret. Sed cum ea essent vel noua vel recondita, ac taceri vllo modo nequirent, strictim omnia, ac summatim, vt putaram, afferri pro dignitate non potuerunt. Itaq; ad tertium Chamesis filium redeamus. At verò Chanaham tertius Chamesenui fili-*
C *us, quem Phœnicem Græci dicunt, omnem Phœniciæ partem, quæ initium capit à Damasco, protenditurq; vsq; ad Gazam extremam Palæstinorum vrbem, tenuisse Berosus refert. Chanaham, inquit, posuit colonias à Damasco vsq; in extima Palæstinæ. Itaq; totam illam regionem, quæ & Damascenam & Galilæam, & Samariam, & Iudæam, & Palæstinam, & Idumeam complectitur, à Chanahan isto siue Phœnice Chananæam & Phæniciam nuncupatam ferunt diuinarum scripturarum interpretes. Phut autem postremũ Chamesis filium, qui ab Ægyptijs quidem Phet, à Liguri-*
D *bus vero Pheriton, à Græcis autem, Latinisq; Phaethon cognominatus est, in ea Mauritaniæ parte, quam Libyam incolæ vocant, initio colonias posuisse, & à se Phutensem, siue dicere mauis Phaethontæam nuncupasse, præter Iosephum, Hieronymus quoq; noster apertè scriptum reliquit. Phut, inquit, est Libyes: à quo & Mauritaniæ fluuius vsq; in præsens Phut dicitur, omnisq; circa eum regio Phutensis. multi scriptores tàm Græci quàm Latini huius rei testes sunt. hæc ille. Hinc & Græcus ille autor ἀνώνυμος: Phut inquit, à quo*
E *Phutæi Libyes. Is itaq; Phaethon quum regnum in Phaethontæis, qui postea à Libyco Hercule deuicti, in imperantis nomen, gentemq; concessere, multos annos obtinuisset: tandem vnà cum filio Ligure & nepotibus; & colonijs ex Aphrica, & Ægypto in Atticam, & ex Attica in Italiam, ante Græcos omnes, colonias nauibus transuexit, possedit q; omnia firmè transpadana loca, ac totum Eridanum, anno, teste Beroso, post diluuium, CCCCL. ita enim ille. Anno, inquit, penultimo Aralij*
F *septimi Assyriorum regis, classe venit ad Maloth Tagetem Ianigenam Razennuum Phaethon cum suis: qui inueniens omnia ab Ausonijs occupata ab Oriente, & montana à Gallis & Aboriginibus possessa, planitiem verò à Razenuis Ianigenis habitatã, donatus fuit parte Occidentali, possedit q; cum sua posteritate montes, & totum Eridanum vsq; in regionem proximam Istris, relinquens nomina locis. Ex hoc loco Catonem, ac Sempronium autoritatem sumpsisse perspicuum est, dũ asseuerant Phaethontem primum ex Attica in Italiã*

cum

cum coloniis transfretasse: quamquam Dionysius Halicarnasseus eos acriter admodũ vexet, cuius verba hesterna in disputatione retulimus. Verum ei Plinius scitè admodum pro Catone, Sempronioque respondens: Pudet, inquit, à Græcis Italiæ rationem mutuari: nempe quia propriam omnino nesciunt, & de ea inuicem altercantur. Sed de his alias fortasse plura etiam dicemus. Cæterum, vt inquit Liuius, quum Thusci omnia loca, quæ trans Padum sunt, primi tenuerint, excepto Venetorum angulo, qui sinum circum incolunt maris, primus omnium Phaethon Venetos fundauit, totumque illum Venetorum angulum tenuit: quemadmodum Cato, ac Sẽpronius tradunt. Venetis, inquit Cato, prima origo Phaethõtæa est, quæ Græcis occasionem mentiendi de Phethonte & Eridano præbuit: Posterius mixta his nobilis stirps Troiana: à quibus Patauium suo conditore inclytum. Sempronius autem: Nam vsque Attrianum fluuium, qui limes est Volturrhenorũ & Venetorum, tenuere Hetrusci. Et Venet iam principiò quidem Phaëthontæi, postea Troiani eisdem mixti coluerunt. Hinc ergo perspicuum est principiò quidem Phaëthontæam à Phaethonte, postea vero Venetiam à Veneto eius abnepote appellatam fuisse. vti postmodum enodatius explicabimus. Ceterum Huius Phaëthõtis filium fuisse Ligurem Berosus, & Cato, & alij tradunt: à quo & Ligures populi, & Liguria Hetruriæ regio maritima nomen habuere, dicente Catone: Hetruria olim Italiæ princeps ab eorum Metropoli regia sic cognominata, à Tyberi in Macram diffunditur. Gens prima illorum maritima Ligurum, dicta à filio Phaëthõtis Ligure, quem montani Ligures Pherithon nuncupant: post Tyberina ostia Pheregenæ primum Hetruriæ oppidum in vicino littore, dictum à Genio Iano qui primus ibi colonias posuit, & à Pherithone, id est, Phaëthõte qui colonias adiecit, vti in Liguria montana, vbi à Genij coloniis, Genua oppidum: & ab adiectis Pheretianis ad idem coloniis, amni proximo & regioni Pherethianæ nomen reliquit. Primus õnium Græcorum Phaëthon ex Attica soluens cum Ligure filio multis ætatibus & seculis ante Oenotrium Arcadem, colonias adiecit Italico littori ob Ostiis Tyberinis vsque ad Nicæam Massyliensum: & in medio portum Ligurinum à filio nuncupans, vltro citroque littus omne Liguriam dixit. Hinc & Sempronius: Ligures, inquit, dicti sunt à Ligure Phaethontis filio qui õium primus, multis seculis ante Græcos, ex Attica colonias in Italiam transportauit: adiiecitq; atque miscuit antiquissimis Italiæ populis, ab Ostiis Tyberinis vsque Nicæam. hinc veteres omnem maritimam dixerunt Liguriam. Fuit itaque Ligur Ligurum rex ac conditor, ac Hetruscorum regulus, quandoquidem Liguriam Hetruriæ principem maritimam regionem esse, scribit Cato, atque alii omnes tradunt. Vnde & diuersa variis in locis sibi Ligures asciuisse nomina C. Sempronius scribit. A Nicæa enim ad Macram, inquit, tenent Ligures montani, origine Phaëthontæa: à Macra item ad Arnum, & portum Ligurinum incolunt Hetrusci cognomine

A *Ligures Apuani: quos sequuntur Ligures Hetrusci Populonij à Ligurino portu ad caput Hetruriæ: à quo ad Tyberim sunt Hetrusci Ligures Thyrrheni, in quibus sunt campi completi lapidum, clari pugna Herculis, adhuc Lamones dicti, ab ipsius filio Lamone. Regnauit autem Ligur apud Ligures Hetruscorum populos, anno ferme à diluuio, ccccl xxx. ita enim Berosus: Huius, inquit, Balei Xersis octaui Assyriorum regis temporibus, apud Ligures Phaethon relicto filio Ligure, regressus est in Aethiopiam. Genuit vero Li-*
B *gur iste, vti idem Berosus in genealogiis autor est, filium, quem Syro, Chaldæoue sermone Cydnum appellauit. Quicquid enim candidum est, vt Solinus scribit, Syri gentili lingua Cydnum vocant. Vnde & & amni Ciliciæ nomen inditum asserit: de quo illud est apud Tibullum poetarum suauissimum:*

An te Cydne canam? tantis qui leniter vndis
Cæruleus placidis per vada serpis aquis?

Tametsi non sum nescius & Lycophronis interpretẽ, & Theocriti enarratorem tradere, id Cydno nomen
C *piscatores quosdã indidisse, quũ illum è mari sustulissent, Cycnis plurimis circa eum volantibus. Cæterum is Cycnus à patre Ligure, Ligurum Hetruscorum rege, cũ coloniis missus, omnẽ Transpadanã Galliã, quæ spectat inter occasum Solis, & Septẽtriones, proximã Venetis, qui trans Attrianũ flumen incolunt, initiò tenuit, in eaq; ciuitates multas montanis presertim in locis extruxit: à quibus Orobiorũ cognomen adepti sunt ij populi, qui tũ ab autore, cõditoreq; Cydno Cydnomani dicebantur. eius tamen liberi, vt postea de-*
D *monstrabimus, vsque ad Istrũ imperij, ac regni sui fines protulerunt. Quibus è rebus iudicare ipsi facile quidẽ ac rectè potestis, Orobiorũ nostrorum, siue Cenomanorum originem (vt hesterna die dicebamus) à Ianinæo, Hebræoq; fonte ita defluxisse, quẽadmodũ*

Ionium mare ex AEgeo, Aegeum ex Hellesponto,
Hellespontum ab Euxino, Euxinum è Meotide palude,
Meotidem vero demum ab Oceano omnium parente,
Ἐξ οὗ περ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα
καὶ πᾶσαι κρῆναι καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν,

oriri multorum testimonio proditum est. Cydnum si-
E *quidẽ Cydnomanorũ patrẽ ex Ligure, Ligurẽ ex Phaëthõte, Phaëthontem ex Chamese, Chamesem vero ex Iano omnium patre, ortus sui initiũ traxisse, enucleatè iam satis ostendimus. Sed tamẽ idciro ad Ianum illum supremum quasi quoddam mortalium omniũ caput, à quo hominũ genus omne processerit, principẽ Cydnomanorum originem referre maximè placuit, ne cui fortasse vestrum tutulẽta Chamesis vitia (si eũ Cydneæ originis autorẽ ac principem constituissem) quæ à Mose, quæque à Beroso referũtur, stomachũ fa-*
F *ceret. nimirũ illud sibi vitio, ac probro verti existimãs, quod ab homine post hõines natos turpissimo, sceleratissimo, omnium deniq; immanitatũ, ac libidinũ maculis notatissimo, ortũ traxisse cõtigerit. quãquam (vt mea fert sentẽtia) nulla eiusmodi ort gratio sit habenda. Nã vt viris tẽperatissimis, sanctissimisq; moribus ac virtutibus præditis, ad felicitatẽ comparandã nihil obest insolens ac facinorosa maiorũ vita: sic etiã hominibus sine vlla bona arte sine litteris, humanitate, ingenio, morib. quid tãdẽ arbitramur auorũ nõina paren-*

A *parentum virtutes, quid generosum omninò prodesse genus? quum præsertim, autore Sallustio, quantò vita maiorum præclarior est, tantò posteriorum socordia sit flagitiosior. Itaq; , vt multa nunc exempla veterum prætercam, quemadmodum Chamesi illi nihil penitus ad optimos mores asciscendos sapientissimi prudentissimiq; patris sui Iani eximiæ virtutes, quibus illum maxime cæteris præstasse Berosus scribit, profuerunt: nec contra Ioui iusto Osiridi huiusce Chamesis filio, quē vt antea disserui, præclarissimo Ægyptiorum regno,*
B *vel orbis potius imperio, quandiu vixit, præfuisse, obque ingentia eius in omnes mortales merita, inter Deos referri, ac diuinos honores meruisse, veteres historici memoriæ prodiderunt, nequaquam teterrima patris facinora obstiterunt, quin & clarissimus imperator, & felicissimus rex habitus sit: sic ego existimo Phaethonti, aut nepoti Cydno minimè dedecori, aut vitio dandum, quòd ex impurissimo, contaminatissimoq; Chamese originem duxisse contigerit. In his enim quæ non à consilio, aut voluntate, sed ab euenticiis potius quibusdam causis proueniunt, nulla omnino laus posita est, aut vi-*
C *tuperatio. Quum autem vel ex probo, vel improbo nasci genitore in nostra minimè situm sit potestate, sed magis casui, atq; euentui asscribi soleat: omnino perspicuum est, eos quibus impuri, flagitiosiq; parentes obtigerint, ab omni penitus dedecore alienos esse. alioquin isthæc non modo Cenomanis, verum etiam cæteris triginta duobus populis, qui eodem è Chamese processerunt, inurenda esset ignobilitatis, infamiæq; cicatrix: è queis celebriores ferme fuerunt Æthiopes, Ægyptii, Taurisani, Phaethontæi, Libyci simul & Italici, Chananæi*
D *omnes, ac Phœnices, Assyrii, Babylonii, Tartessii, Arabes, Lydii, Aphri, Veneti, Ligures, aliiq; complures, de quibus vos videritis, qui Mosen, Berosum, ac Iosephum legitis. quos tamen populos à priscis rerum gestarum scriptoribus non nisi maximis semper laudibus ab antiquitate, ab incolarum moribus, institutis, legib. à Deorum cultu, sacrorum peritia, à maximis denique rebus gestis ornari solitos, nemo est qui non exploratum habeat. Quamobrem mi Marce doctissime, vosq; fratres optimi nihil vos paterna, nihil auita offendant vi-*
E *tia: sed spretis his omnibus, quæ sicut nec felicem præstant hominem, sic nec à felicitate quenquam deturbare possunt: eia agite illud quo nihil est nobis solidæ laudis, ac veræ nobilitatis præstantius, nihil optabilius ad immortalitatem gloriæ, nihil deniq; ad memoriam nostri nominis sempiternam excellentius potest accidere, virtutem scilicet, qua, vt inquit Isocrates, nulla neque grauior est possessio, neq; stabilior, nec non & præclaram optimarum artium doctrinam, ac sapientiam, quæ sæpe in amplissimo & dignitatis, & laudis gradu locare ho-*
F *mines consueuerunt, amplectamur: ita enim fiet, vt obscurum illud, atq; improbum maiorum nomen, quod quidem immeritò posteris obtrectatores probro & crimini dare solent, virtutum, ac morum splendore, velutì quodam clypeo, facile admodum possimus obtegere. Verum intelligo me in causa aperta, minimeq; dubia, multo fortasse & plura & pluribus etiam dixisse, quàm res ipsa postularet. sed id factum est, non vt vobis rem tam perspicuam dicendo probaremus: sed vt maleuolorum omnium, inuidorumq; voculas, ac reprehen-*

A *sionem frangeremus: qui eo sæpe negotio posterûm famā ac splendorem maculari posse arbitrantur: ignari quid grauitas, quid integritas, quid magnitudo animi, quid deniq; virtus valeat, quæ, vt præclare inquit Cicero, in tempestate quieta est, & lucet in tenebris, & pulsa loco, manet tamen: atq; hæret in patria, splendetq; per sese semper, neq; alienis vnquam sordibus obsolescit. Sed iam ad Cydnum, à quo longe egressa est, referat se oratio. Est igitur annus ille quo à Cydno illo Liguris filio orti sunt, Cydnomani, quemadmodum ex*
B *Beroso computari facilimè potest, à mundi quidem exordio. MM.CLVII. à diluuio autem nouimestri D.I. atq; ante clementissimi Seruatoris nostri Iesu Christi natalem diem M.D.CCCIIII. ita n. apud illum scriptum est. Anno vigesimo Armatritis IX. Assyriorū regis, Ligur misit filium Cydnum, & Eridanum cum coloniis & fratribus, & nepotibus: & occupauerunt vsq; Istrum in Italia. At vero ne quis fortè dubitet qua in Italiæ regione Cydnus consederit, Pausanias inter Græcos historicos doctrina, aut ingenio (vt mihi qui-*
C *dem videtur) nemini secundus, eo in libro, cui titulus est ἑλλάδος περιήγησις, id apertè admodum explicans tradit Cycnum ἠέρδανοῦ πέραν ὑπὲρ γῆς τῆς κελτικῆς βασιλεῦσαι: id est, in Gallia, quæ trans Padum est, regiam potestatem obtinuisse. eius autē omnia Pausaniæ verba, quæ ad rem pertinent, in extrema huiusce dissertationis nostræ parte citabimus: nūc verò ad id quod instat. Hisce igitur rebus omnibus & quæ ad Italiæ, quæq; ad Cenomanorum ortum spectant, generatim ita traditis, consideratisq; nunc demum (si*
D *vobis videtur) non probabili modo argumentatione, verum etiam necessaria historicorum ratione concludere velim, Cenomanos ipsos à nemine alio, quàm à Cydno Liguris filio fuisse genitos. res enim postulare videtur, vt eorum expectationi qui audiunt, quàm celerrimè occurratur. Atqui, inquit Petreius, locus iste est tibi Marsili etiam atq; etiam confirmandus: quem si obtinueris, non modo nos qui præsentes sumus, traducas ad te totos licebit: sed absentes quoq;, & qui post, aliis erunt in annis, si sic mihi loqui permittis. Tum*
E *Marsilius. Quum præclarissimarum, inquit, gentium, ciuitatum, locorumque vetustatem, atque ortum ab impositis nominibus periti rerum gestarum scriptores comprobare maximè consueuerint (vti Liuius: Mari, inquit, supero, & infero, quibus Italia insulæ modo cingitur, terra mariq; Thusci quantum potuerint, nomina sunt argumento: quod alterum Thuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum. ab Adria Thuscorum colonia vocauere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum, atque Adriaticum*
F *vocant) ecquid causæ esse potest, cur non Cenomanos à Cydno illo conditos appellatosque fuisse confiteri necesse sit? quum autore Beroso certum illud sit, atq; perspicuum, priscos omnes coloniarum duces nomina sua gentibus, ac locis, quibus imperabant, duabus maxime de causis indidisse, quas dicam eisdem quibus ille verbis scripsit: Hi sunt, inquit, qui egressi sunt post Nymbrotum singuli cum familiis, & coloniis suis, relinquentes nomina sua*

locis

locis in signum expeditionis à Iano patre sibi commissæ, & ad monimentum posteris, vt sciret quis eorum fuerit conditor. At vero ab his nequaquam dissimilis ratio illa est, quam Lactantius Firmianus refert: Saturnus, inquit, quum potentissimus esset rex, ad retinendam parentum suorum memoriam, vtriusque nomina, cœlo, & terræ indidit: quum hæc prius alijs vocabulis appellarentur. Qua etiam ratione montibus, & fluminibus nomina sunt imposita, & mari: vt mare Icarium, Aegæum. Hellespontus, & in Italia Auentinus, & Tyberis, ita Saturnus natus est ex homine, cui nomen fuit Vrano, siue Cœlo. quod esse verum Trismegistus autor est, qui cum diceret admodum paucos extitisse in quibus esset perfecta doctrina, in his Cœlum, Saturnum, & Mercurium nominauit. hic hæc. Itaque quum & ex Beroso, & Pausania satis constet Cydnum in Transpadana Gallia Hetruscas siue Ligusticas colonias posuisse, illud primum à vobis viri ornatissimi libenter admodum quæsierim, cui nam genti, cuiue populo nomen suum indidisse Cydnum existimetis? An fortasse Insubribus? nũ Venetis? num Istris? nũ Volturrhenis aut Libycis? minime gentium. Etenim vos tam exili ingenio præditos haud esse arbitror, quin facile admodum vosmet ipsi, neque Cydni nomen hisce earum gentium nominibus congruere, neque illorum etymon ab eo vllo pacto trahi posse, animaduertatis. Itaque reliquum est, non alijs quàm Cydnomanis ipsis, Cydni nomen oino fuisse impositum: Idque quo firmius etiam credamus, F. Pictoris viri sanè eruditissimi facile, vt mihi videtur, cogit autoritas. Is enim priori volumine autor est, apud veteres denominandi, aut imponendi gentibus, aut locis noua nomina, tantum regum illustrium ius, ac potestatem extitisse: neque tamen omniũ, sed illorum præcipue, qui essent aut Thuscorum reges, siue reguli, aut in fano Hetruriæ, regni insignia à Thuscis Lucumonibus, aut regibus accepissent, si verissimo vati velut oraculo ita dicenti credimus:

Tẽplũ augustum, ingens, centũ sublime colũnis,
Vrbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum syluis, & religione parentum.
Hic sceptra accipere, & primos attollere fasces
Regibus omen erat. hoc illis curia templum.

Ad hanc autem veterum consuetudinem demõstrandam, illud arbitror non parũ conferre, quod & F. Pictor, & Trogus Pompeius asserunt, & nos hesterno die declarauimus, Romulum scilicet ex Hetruscorum regulo principẽ Romanorum regem à Thuscis regibus, ac Lucumonibus initio fuisse declaratum: hancq; ob rẽ ab eodem illo Fabio memoriæ proditum, Mithridatem illum Ponti atque Asiæ regem, quem vel solum mortalium omnium certum est (vt Valerius, & Quintilianus scribunt) duabus & viginti gentium linguis, quibus imperitabat, optime loquutũ, Romanis ignobilitatem generis obiecisse: quod videlicet eorum reges, vernæ prius reguliq; Thuscorũ extitissent. Tenet enim fama præter Romulũ illum, Numam quoque Pompilium Curibus paruis, & paupere terra missum in imperium magnũ. Hæc autẽ est huiusce rei ratio, quod nemo illis temporibus rex, aut regulus, in Italiæ partibus esse

A *poterat, nisi quem Thusci Lucumones elegissent, misissentque. Vnde illud vos haudquaquam præterit, quod Solinus, & alij tradunt: Cacũ Marsyæ regis legatum, quod circa Volturnũ & Campaniã, absque Thuscorũ regum assensu regnũ occupasset, à Tarchone eorũ rege, duce Hercule, qui tũ forte aderat, oppressum, in vincula còiectũ. At vero contra quum Cydnus noster, à patre Ligure Ligurum Hetruscorũ rege, in eam Italiæ siue Galliæ Transpadanæ partẽ missus fuerit, quam olim Phaëthõti auo, eiusq; posteritati Maloth*

B *Thuscorũ regem dono dedisse antea declarauimus: omnino necessitas cogit, vt Cenomanos ipsos non nisi à Cydno editos, appellatosq; fuisse cẽseamus. quemadmodum etiã docent peruetusta quædã tum vrbium ac familiarum, tum montium quoq; & fluminum nomina, quæ adhuc apud Cenomanos ipsos in antiquissimæ illius Arameæ, Scythicæque originis monimẽtũ perseuerant: è quibus ea nunc, quàm paucissimis absoluam, & quæ mihi tenuis memoria suggesserit, quæq; vel cognitione, vel memoratu digniora videbũtur. nam vt membra-*

C *tim percurrã omnia, neque vos à me exigitis, & laboris esset infiniti. Itaq; primum Catullianos illos versus attendite, quibus apertissime admodum Cydnæam originem innuit dicens:*

Atqui non solum hoc se dicit cognitum habere
Brixia Cycneâ supposita in speculâ

Quo dicto declarare nobis voluit poëta lepidissimus, principem illius arcis, summo en collis cacũine posita, fundatorem, ac conditorẽ fuisse Cydnum illum Liguris filium, quem Græci Cycnum vocãt, vt postea docebi-

D *mus: quippe quæ ad C. vsque Cæsaris tempora quibus Catullũ floruisse plane compertũ est, proprio nomine ab autore Cycnea specula cognominaretur, vt habent nonnulla haud contemnendæ vetustatis exemplaria, non autem Cichonia, aut Chinnea, quod in libris minus accurate scriptis reperiri solet. atque id maxime in causa extitisse video, cur Catullianus interpres, vir alioquin meo iudicio apprimè eruditus, ridicula quædam in hunc scripserit locum. quæ, quoniã & in huiuscemodi nugis inuitus admodũ facio iacturã tẽporis, &*

E *ad rẽ minime pertinent, expendẽda doctioribus relinquo. Verũ ne de nostratibus Cydnææ originis monimẽtis nihil retulisse videamur, venit ecce perueteris illius in mentem Cednorum familiæ, quam hisce quoque temporibus apud Bergomates nostros extare, neminem fugit: ex qua qui nunc sunt antiquo Hetruscorum more expuncta è veteri verbo D, littera, vt paulo post dicã apertius, Ceni appellari maluerunt. Addam illud etiã, in intima Bergomatis agri valle, quam nostri populariter Serianam dicunt, antiquũ adhuc superesse eiusdẽ*

F *nominis oppidulum, quod prisco, poopnoque nomine cultores eius loci, vt omnes probè scitis, Cenum vocant. Quamobrem ex iis omnibus quæ è nobis sunt antea non apertè modo tradita, sed validis quoque (vt arbitror) argumentis comprobata, facilè quidem perspexeritis, Cenomanos ipsos non aliunde quã à Cydno illo nomen, & originem traxisse. Quamuis autem hæc ita exposita, probataque sint, illud tamen non spernendæ difficultatis contentionem merito excitarit, qua nam ratione Cenomanis à Cydno inditum nomen videri queat:*

quum

quum etymologiæ ratio postulet, vt vel à Cydno Cydnomani, vel à Cycno Cycnomani, non Cenomani nuncupari debeant? Illud etiam quæstionem non parui momenti affert, quod iam antea sæpenumero diximus, Orobios eosdem omnino esse, qui & Cenomani: quum nōnulli velint Cenomanos Narbonensis Galliæ populos esse, quos olim iuxta Massiliam consedisse Plinio referente didicimus. Quamobrem ne quid intentatum relinquamus, de vtraq; re paucis dicendū existimamus. Et fortasse Strabonis, Ptolomæiq; testimonio posterior hæc controuersia facilè dissoluetur. Nam Ptolomæus quidem in ijs, qui orbis terræ situm accuratissimè descripserunt, nullo inferior, libro tertio, eam Italiæ partem seiungens, quæ trans Padū sita est, in Venetos, Cenomanosq;, atq; Insubres ita diuidit, vt præcipuas Cenomanorū ciuitates Bergomū Brixiam, Comum, & alias nōnullas constituat: Orobiorum quoque vrbes esse manifestissimè in quas originibus Cato scriptū reliquit. Amasæus verò Strabo Cenomanos censet esse Trāspadanæ Galliæ populos supra Venetos ita dicēs. Regionē inquit Trāspadanam incolunt Veneti, & alij vsque Polam: super Venetos Carni, & Cenomani, & Medoaci, & Symbri: è quibus nomini Romano hostes extiterunt nonnulli: verum Cenomani Venetiq; socia iunxerunt arma: &c. quas ob res necesse est, eosdem esse Orobios, atque Cenomanos. quamuis ego medius fidius existimarim, vt ex ijs etiam, quæ pristino die disputauimus, intelligi facile potest, Cenomanorum nomen ipsius quidē gentis proprium esse, ac genuinum, Orobiorum vero potius appositum, quod Græci vocant ἐπίθετον, ita vt Cenomani sint Orobij. id est, filij montium, siue montigenæ: quemadmodum Ianigenas quoq; à fluctibus quidem Gallos, & à diuinarum rerum peritia Thuscos appellatos fuisse supra didicimus. adde his & Peloponesum, quam Homerus Apiam, & Argiam, alij vero Pelasgiam & Æmoniam nuncuparunt, quæ de Lycophronis interpres hæc scribit: ὁ δὲ πέλωψ εἰς ὠκεανὸν ἐλθὼν καὶ ἡφαίστῳ ἄγνις εἰς λαβὼν πίσσαν τὴν οἰνομάου βασιλείαν καὶ τὴν ἀπίαν πελασγίαν λεγομένην, πελοπόννησον ὠνόμασε. *Et de his quidē hæc satis. Cur autem à Cydno non Cydnomani, sed Cenomani appellati fuerint: facilimè id quidem ostendam, eos siquidem populos qui Syro sermone Cydnomani, vel Cednomani, Græca autem denominatione tàm Cydnomani, quàm Cycnomani, Latina verò Cygnomani merito, mea quidem sententia, dici deberent, veteres Itali, præsertim vero Hetrusci extrita è Chaldæo verbo, D, littera Cenomanos appellarunt. quandoquidem Cydnum illum, à quo originem duxere Cenomani, quemq; Latini* Cygnum. *Græci verò cum* Cycnum, *tum* Cydnum *dicunt) nam apud eos, vt ait Hesychius, idem omninò sunt* κύκνος *&* κύδνος, *Aramæi autem .i. Chaldæi, siue Syri* Cydnum *pariter, ac* Cednum *(vtroque enim modo proferunt) vocant, priscos illos ac Principes Italiæ populos, quos antea ex Fabij Pictoris sententia Hetruscos fuisse demonstrauimus, per concisionem Chaldææ vocis* Cenum *dixisse memoriæ proditum est. Quamobrem ijdem penitus sunt, & qui Chaldaica lingua Cydnomani, siue*

A *Cednomani, & qui ab Hetruscis Cenomani nominantur: tametsi secundum diuersarum linguarum varietatem aliter atq; aliter proferri consueuerint. nam quemadmodum in libro* περὶ ἑρμηνείας *autor est Aristoteles, sicut, neq; litteræ omnibus eadem; ita neq; voces eadem omnino sunt: quam tamen litterarum varietatem haudquaquam ab ijs præsertim, qui docti videri volunt, expendendam esse, præclare admodum à Socrate illo philosophorum sapientissimo apud Platonem hisce verbis probatum arbitror. Variare* B *autem, inquit, licet per syllabas, vt videantur homini rudi quæ sunt eadem esse diuersa: quemadmodum pharmaca medicorum coloribus, aut odoribus variata, sæpe quum eadem sint, nobis diuersa videntur: medico autem vim pharmacorum consideranti, eadem iudicantur: neq; eum additamenta perturbant. similiter forte & is, qui est in nominibus eruditus, vim illorum considerat: neq; eius turbatur iudicium, si qua littera addita est, vel transmutata, vel dempta, vel in alijs litteris, ac permultis vis eadem nominis re*C*peritur. Cæterum quamuis tam apud Græcos, quàm apud Latinos rerum gestarum scriptores autoritas iāpridem obtinuerit, vt Cenomanos potiùs dicamus, quàm Cydnomanos, siue Cednomanos: Ego tamen (si liceret) hac potius recta Chaldæorum, quàm concisa illa Hetruscorum appellatione vti mallem. verum hac de re alij postmodum subtilius viderint. nos verò ad reliqua pergamus. Iis igitur quæ ad Cydnum principem Cenomanorum autorem spectant: hunc in modum traditis, deinceps nonnulla quoq; de liberis eius recensenda sunt.* D *Itaq; apud Berosum in genealogijs scriptum inuenio, ex Cydno genitos esse filios duos, Eridanum alterum, alterum vero Venetum. Et Eridanum quidem nomen dedisse amni Eridano Cato scribit his verbis: Padus, inquit, à duce coloniarū Eridanus, sed à profunditate Botigon ab Hetruscis, & Botigum à Liguribus, & à circa arbore picea Gallicè Padus nuncupatur. Oritur verò Eridanus, Plinio teste, à Vesulo monte, labiturq; ad mare superum. quæ res fingendi occasionem Græcis scriptoribus dedit, vt dicerent Eridanum inferorum esse fluuium, & inde ad* E *superos scaturire. quod & Virgilius innuere videtur dum canit:*

Inter odoratum lauri nemus, vnde supernè
Plurimus Eridani per syluam voluitur amnis.

Ferunt autem nonnulli Eridanum exceptis in alueo suo septem fluminibus, septeno gurgite in mare demergi. quemadmodum nuper (vt me quandoq; ab antiquis illis autoribus seiungam, & ad viros nostræ memoriæ doctissimos pariter & eloquentissimos reuocem) luculētè F *admodum decantatum legi ab homine tum singulari doctrina, & ingenio, tum summa etiam virtute ac dignitate prædito Petro Bembo æque omnium nostrum amantissimo: quem proximis superioribus annis à Leone X. Pon. Max. vt illi esset à secretis, honorificentissime accitum fuisse, nemo ferè vestrum est qui non audierit. eius de Eridano versus (si rectè memini) hi sunt:*

Tū rapidus, fluuioq; Athesis spectādus amœno,
Populi-

Populiferq; Padus, genitor qui flumina centum
Ipse suo accipiens vasto latissimus alueo,
Vbera terrarum cursu per pinguia lapsus,
Portat: seque mari septenis amnibus infert.

Venetum autem Venetos à se nuncupasse, quum prius à Phaethonte Phaethontæi dicerentur, ipsum equidem Venetorum nomen magno est argumento: tametsi nonnulli contra affirment, ab Asiaticis Henetis, qui post Troianum excidium cum Antenore in Italiam commigrarunt, appellatos fuisse. Ab ijs enim qui id asserût libenter quæsierim, qui nam fuerint illi Venetiæ Padiq; accolæ, quos Dionysius Halicarnasseus priori volumine barbaros vocat, à quibus vetustissimos illos Pelasgos ad Spineticum Padi ostium adnauigantes expulsos fuisse, idem autor est Dionysius. Eos siquidem neq; Græcos, neq; Henetos extitisse, quis non intelligit? quum ab eo & Barbari nuncupentur, & antiquissimos Pelasgos, quos multis ante Troiam sæculis in Italiã adnauigasse manifestissimè tradunt Myrsilus Lesbius, & Xanthus Lydius, depulisse dicantur. Verum siue à Veneto Cydni filio, siue ab Henetis illis Asiæ populis dicti fuerint Veneti, equidem principem Venetorum originẽ, a Phaethonte Cydni auo, initium sumpsisse, ex ijs quæ sunt supra à nobis ex Beroso, Catone, Sempronioq; de Phaethõte tradita, satis apertè probatum est. Huiusce verò Venetæ regionis ciuitates quidem complures de antiquis cosmographis illustrissimus quisq; connumerat: sed has inter inclytam Venetiarum vrbem primatum obtinere nemini est ignotum: quam Latini scriptores Italiæ emporium appellauerunt, ac scripserunt de eius origine, dignitateq; permulta. Cæterum ex eodem Veneto Cydni filio natos fuisse Tylam, ac Ventum Berosus est autor. quos quidam regioni quæ Istro proxima est, quamque posteriores historici, & ab Iapide Ætoli filio Iapidiam, & à C. Iulio Cæsare Forumiulium appellarunt, nomen dedisse affirmant. Huic autem rei satis magno esse indicio asserunt tum Tylauentum fluuium, tum Tylauentanam etiam regionem, de quibus apud Plinium, Ptolemæumque sit mentio. quamuis recentiores nonnulli locorum scriptores flumen ipsum perperà Tiliamentum, & eius incolæ vernacula lingua Taiamẽtum nuncupare consueuerint. sed hæc de his hactenus. Habetis itaque viri optimi atque ornatissimi quæ ex me de principe Orobiorum siue Cenomanorum ortu voluistis audire: de quibus & si accuratius, atque ornatius dicendum fuerat, feci tamen hoc eò libentius, quod de his satis diligenter scriptum à nemine ad hunc diem videbam. quamq; multa quoque à me præterita esse intelligam, quæ post alij & peruestigaturi ipsi acutius, & appositè magis sint explicaturi.

Cæterum quod hic hodie conuenerimus, te præsertim Marce autore, relinquendus est suus cuique dicendi locus. Ad hæc ille. Quoniam inquit, quod difficilimum nobis videbatur, Orobiorum scilicet originem, abs te intelleximus, de reliquo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi & pauca, quæ super sunt percũctanda, explicaueris, dimiserimus. Nam ex his quæ verissimè sunt de Orobiorum ortu à te tradita, mira incessit audiendi cupiditas, ecquæ causa fuerit, cur Ouidius Cycnum illũ non Liguris, vt placet Beroso, sed Sthelenι Mycenarũ regis filium fuisse refferat, atque in auem sui nominis conuersum? resera igitur arcas, mercemq; nobis hanc selectiorem explica. quod te per ipsos Cydni manes, à quo cuncti ortum ducimus, obtestatus rogo. Tum Marsilius, Percalluisti, inquit, Marce Maurici qua me esses arte ad eam rem tracturus, quæ fuerit à nostris hominibus hactenus omninoq; aut incognita, vel parum certe animaduersa, dum per ipsos me Cydni conditoris manes obtestaris. geretur itaque à me tibi mos: nihil est enim ad quod penetrare ingenij vis nostri queat, quantulacunque ea est, quod non in gratiam simus patriæ & præstituri libenter, & habituri etiam ijs gratiam, qui ad illam nos exornandam, honorandamque inuitarint. Primum itaque quum plurimi & à rerum gestarum scriptoribus, & à poetis Cydni commemorentur operæprecium fore arbitror, si eos qui rectè disputant sequutus, ambiguum illud Cycni nomen prius distinxero, quàm describã: vt ea obscuritas tollatur, quam æquiuoca nomina, nisi distinguantur, etiam excellentissimi ingenij hominibus offundere; indagandi sollertissimus, & præcipiendi optimus magister Aristoteles hisce verbis, in priori de cœlo & mundo volumine scite admodum docuit: πολλαχῶς γὰρ λεγομένων κἂν μηδὲν διαφέρει πρὸς τὸν λόγον, ἀνάγκη τὴν διάνοιαν ἀορίστως ἔχειν, ἄν τις τῶν διαιρουμένων πολλαχῶς ὡς ἀδιαιρέτῳ χρῆται. ἄδηλον γὰρ κατὰ ποίαν φύσιν αὐτῶν συμβαίνει τὸ λεχθέν.

Plures igitur extitisse Cycnos tradunt nobis ij, qui interiores scrutantur, ac reconditas litteras: quod nuper quoque tuis in Epitheton commentarijs Petrei scriptum legi, è quibus antiquissimus ille est Ligure natus, de quo multa ex Beroso à me nuper allata sunt. Alter fertur Sthelenο patre natus, Mycenæus, de quo plura & Phanocles in Cupidinibus, & Naso in secundo Metamorphoseos libro ita cecinit:

Affuit huic monstro proles Stheleneia Cycnus,
Qui tibi materno quamuis à sanguine iunctus,
Mente tamen Phaethon propior fuit. ille relicto
(Nã Ligurũ populos, & magnas rexerat vrbes)
Imperio, ripas virides, amnemque querelis
Eridanum implêrat, syluãque sororibus auctam:
Quum vox est mutata viro. &c.

Eiusdem etiam meminit nostri temporis poeta haud ignobilis his versibus:

Nunc Genuã repetẽs sese hinc ad dulcia trãsfert
Musta Padi: curas genti pulsura sequaces:
Huc vbi rex Ligurum celeber confinia Cycnus
Protulit imperij quondam, cœloque ruentem
Defleuit Phethonta, rogi post tristia busta,
Seque noua miserum stupuit canescere pluma.

Tertius is est quem Martis filium fuisse atq; ab Hercule interemptum priscis in Græcorum litteris inuenimus: de quo & Lycophron, & eius interpres. Quemadmodũ inquit & Ætæus, & Euenus, & Phormas, & Dionysius Thrax, & Cycnus ab Hercule interemptus.

Quartum verò ex Scamandrodice, Neptunoque natum accepimus, quem Hellanicus ἄτρωτον, *id est, inuulnerabilem dixit, quemadmodum & apud Dictym Cretensem, & Homerũ, atque Palæphatum legimus. ex eo Ten-*

eo Tennen, & Leucotheam genitos fuisse, hisce verbis Homeri interpres asserit: Tenedus autem insula est iuxta Troiam sita. ita verò primum hoc nomen habuit: ex Cycno namq; Neptuni filio Tennes, & Leucothea geniti sunt. Hunc autem ab Achille Troiano in bello interfectum fuisse, vnà cum Pindaro, eius quoq; testatur interpres. ita enim in Olympiacis Pindarus:

Κύκνον τε θανάτῳ πόρεν. *Interpres vero,* παραδέδωκε τὸν Ποσειδῶνος καὶ Σκαμανδροδίκης, οἱ δὲ Ἁρπάλης. κύκνοι δὲ δύο, ὁ μὲν Ἄρεος, ὁ δὲ Ποσειδῶνος. καὶ τὸν μὲν Ἄρεος κακῶς τὰ περὶ θεσσαλίαν διαθέντα ἡρακλῆς ἀπέκτεινε· τὸν δὲ Ποσειδῶνος Ἀχιλλεὺς στρατευσάμενον, καὶ συμμαχοῦντα τρωσίν.

Fuerunt igitur quattuor, ac fortasse etiam plures Cycni. quorum primum Cenomanorum conditorem extitisse iam satis apertè probauimus: tametsi quidam velint Stheleni filium. sed qui ita aiunt, videntur Beroso pugnantia referre: quum ille Cycnum Liguris filium, ac Phaethonti paterno sanguine iunctum dicat: hi verò Stheleno Mycenarum rege natum, maternoq; à sanguine Phaethonti proximum asserant. Sed hoc malum, vt inquit Lactantius, à Græcis ortum est: quorum leuitas instructa dicendi facultate & copia, incredibile est quantas mendaciorum nebulas excitauerit. Nam vt omnium gentium, & imperiorum, atq; vrbium clarissimarum se conditores ostenderēt, veterum ferme omnium regum, ac populorum, nec non & regionum maximè illustrium nomina, vt autor est Iosephus, immutarunt, & præclaras antiquorum res gestas, ad recentiores suos duces transtulerunt. quemadmodum de Cycno quoq; Liguris filio actum fuisse nequaquam ambigimus: cuius res gestas posteriori Cycno Stheleni filio, Græci aperto adscripsere mendacio: quum id quod ipsi produnt, neq; perspicuum quidem sit, neq; vlla probatissimorum annalium fide probare queant, nisi confirment duos quoq; Phaethontas extitisse, quorum prior fuerit vetustissimus ille Libycus Chamesis filius, Cydniq; nostri auus, vt antea diximus: posterior verò ac recentioribus temporibus, Græcus ille Solis ac Clymenes filius, quem fabulantur Iouis fulmine paterno è curru deiectum, in Eridanum amnem exanimatum decidisse, cui iunctus materno à sanguine Cycnus ille Stheleni filius, post priscum illum Cycnum Liguris filium principem Cenomanorum conditorē, in Transpadana Gallia Ligusticarum coloniarum ductor extiterit. Quod sanè discrimen mihi mehercule non admodum displicet: quum non desint probatissimi quidam rerum gestarum scriptores, qui asserant antiquissimum illum Phaethontem, non in Italia, sed in Æthiopia excessisse è vita, idq; Berosus inprimis, cuius hæc sunt verba: Huius, inquit, Balei Xersis temporibus apud Ligures Phaethon relicto filio Ligure, regressus est in Æthiopiam. Quin C. quoq; Plinius: Theophrastus, inquit, in Liguria electrum effodi dixit, Phaethontemq; in Æthiopia Hammonis obijsse, ob idq; delubrum ibi esse, atq; oraculum, & electrũ signi. Quocirca hoc esse iam satis constat, ad quod o-

A *mnes talis controuersiæ disceptatores, præcipite & lubrico errore quouis modo offendunt: propterea quod vnũ tantum, eundemq; Phaethontem extitisse opinantur, & eum scilicet quem principio in Italiam ante omnes Græcos cum colonijs venisse cognouimus, & illum, quem multis post seculis finxit sibi mēdax Græcia è Sole siue Helio, ac Clymene Oceani filia genitum: quum tamen necessitas cogat, ac ratio, aut duos verè fuisse Phaethontas, aut posteriorem illum (quod mihi magis fit verisimile) fictum omnino iudicandum. quemadmo-*
B *dum & Sacerdotem illum Ægyptium in Timæo Platonis, ita interpretari solitum accepimus. Tũc ex sacerdotibus quendam grandem natu dixisse, ô Solon Solon, Græci pueri semper estis, nec quisquam è Græcia senex. cur istud diceret percunctante Solone respondisse sacerdotem? Quia iuuenis semper vobis est animus, in quo nulla est ex vetustatis commemoratione prisca opinio, nulla cana scientia. quod ideo vobis cōtigit, quia multa & varia hominum exitia fuerunt, eruntque maxima quidem aut ignis conflagratione, aut aquæ*
C *inundationibus prouenire necesse est, minora verò alijs quibuslibet calamitatibus fieri. Nam quod apud vos fertur, Phaethontem quondam Solis filium, currus ascēdisse paternos, nec patris aurigatione seruata exussisse terrena, ipsumq; flammis cœlestibus conflagrasse, quamuis fabulosum videatur, verum quodammodo esse putandum est: fit enim longo temporum interuallo cœlestis circuitus permutatio quædam, quam inflammationis vastitas necessario sequitur. tunc hi qui edita, & arida incolunt loca, magis pereunt, quàm mari*
D *fluuijsq; vicini. nobis porro Nilus cum in plerisq; rebus salutaris est, tum huiuscemodi à nobis arcet exitium. Verum omissis fabulis huiusce rei veritatem facile intelligemus, si Berosum ita dicentem attenderimus: Eo inquit tempore (quo scilicet Phaethon in Italia regnabat) Italia in tribus locis arsit multis diebus, circa Istros, Cymeos, & Vesuuios. vocataq; sunt loca illa à Ianigenis Palensana, id est, regio conflagrata. hæc ille. Itaq; quum hæc fabulosa sint, quæ hunc in modum de Phaethonte poetæ confinxerunt, non magnum est ne-*
E *gocium intelligere, mythica quoq; illa esse, quæ ijdem de Cycno referunt: Cydnum videlicet Phaethontis aui obitum,*

Populeas inter frondes, vmbramque sororum
Dum canit, & mœstum musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse iuuentam.

Quod aperte admodum Pausanias, cuius supra memini, in Atticis declarat dicens: Non procul ab Academia Platonis, extat monumentum, cui Deus prō-
F *tendit Philosophiæ præstantiam, atque id sanè hunc in modum. Socrates superiore nocte quàm Plato sibi futurus erat discipulus, Cycnum in sinum sibi aduolasse per somnium vidit. musica autem palma Cycno tribuitur. Nam vltra Eridanum in Gallia, Cycnum virum musica peritum, Ligurum regem fuisse narrant, post obitum Apollinis voluntate in Cycnum auem conuersum. ego in Liguribus Cycnum regnasse non negarim: sed indignum fide arbitror quod auis ex homine factus sit. hæc ille.*

Verum

A Verum hæc de Orobiorum siue Cenomanorum origine, deq; Cydno illorum parente dicta sufficiant. quanquam fuimus explicandis his fortasse, quam par est, longiores: sed, vt ipsi scitis, & iuuentus ipsa loquacior est: & vos me ad hæc multis etiam precibus inuitastis, dum à priscis hæc Latinis intractata esse dicitis, & à recentioribus rerum gestarum, ac temporum scriptoribus tam insigniter neglecta, tamq; & incomposite aut disputata, aut perplexe tradita, vt illi ipsi de his qui disseruerunt, vel parum ea intellexisse videri queant, vel ignorasse quibus essent autoribus tradenda, aut quibus etiam verbis Latine explicanda. Cui parti & si scimus à nobis exacte nullo modo satisfactum, nec munus hoc qua decet vbertate, atq; verborum dignitate adimpletum, iuuabit tamen & morem gessisse vobis studiosissimis viris; & viam præmonstrasse illis etiam qui & auspicatius, & eruditius, maioreq; cum ornatu hoc ipsum indagandi munus post nos (quos equidem non paucos fore arbitramur) prosequendum susceperint. Sed hæc nunc missa facientes, quoniam & aduesperascit, & iam satis multa hodie dicta sunt à nobis, nostrum hunc ipsum dicendi, vestrumq; audiendi laborem alium in diem, consessumq; in alium reseruemus. Tum Marcus. Ego verò, inquit, Marsili, neq; te ipsum, neq; istos hodie à me discedere æquo animo feram, nisi prius à vobis impetraro. Quid nam inquit Marsilius? Tum ille: vt cras, inquit, prima luce, aut peracto iam prandio, vel quando vobis erit gratum, hoc in loco iterum sitis. nam quum generatim de Cenomanis hodierna die multa admodum sint & perquisita diligenter, ac tradita, reliquum est, B vt simili quoq; ratione singillatim de præcipuis Cenomanorum ciuitatibus, & vrbis Bergomi rebus antiquis nonnulla inter nos studiosè, ac sedulò disserantur. Ad hæc Marsilius, geretur, inquit, tibi mos M. Maurici: quod enim difficiles præstare nos tibi præsertim amicorum omnium suauissimo, atq; officiosissimo operæpretium est, quo minus crastino die tecum simus, quo cum vel semper vitam agere felicissimum nobis duceremus? Tum Marcus. Comis es nimium ac lepidus, inquit Marsili. Sed quid vos moror amplius? itaq; abitote felices. quo dicto statim omnes discesserunt.

IOANNIS CHRYSOSTOMI ZANCHI DE OROBIORVM SIVE CENOMANORVM ORIGINE.

AD PETRVM BEMBVM.

LIBER TERTIVS.

A Nter omnes fermè ingenuarũ artium scriptores Petre Bembe, ij mihi non minori laude digni videri solẽt, qui aut excellentium regnorũ, aut clarissimorum hominum res gestas memoriæ commendarũt, quam qui leges, vel præcepta viuendi tradidere. Hi n. per documẽta cõpendiariũ quoddã iter ad instituendos optimis moribus animos ostẽderũt: at illi salutaria nobis B exempla repetendis antiquitatibus, reuocãdis memoriis, extollendis præclaris facinoribus, accusandaque improbissimorum hominum ignauia protulerunt: quibus & iuniores tum ad virtutes capessendas, tum ad bene beateque viuendum redduntur instructiores: & maiores natu viri plus inde doctrinæ, ac eruditionis hauriunt, quam quantum longissima hominis ætas afferre vix queat. Ab his deniq; ad comparandas ingenuas disciplinas, leges, atq; instituta prodierunt: ab illis autem quædam quasi faces, ac stimuli subiecti sunt ad virtutem, quibus nobiles præsertim animi ad gloriæ, atq; immortalitatis studium vehementer accẽduntur. Verum & hisce de rebus eos quoq; egregiè meritos non temerè (vt opinor) affirmauerim, qui clarissimarum nationum origines, locorum regionumue situs, aut vetustissimarum ciuitatum antiquitates ita litteris illustrarunt, vt nulla eas vnquam obliuio obscuratura, nulla eorum recordationi allatura finem æternitas videatur: quum siquidem eorum opera, & cura effectum sit, vt aduersus edacis rerum temporis iniuriam, Vulcaniis quasi quibusdam armis muniti, res ferè vniuersas priscis seculis præclarè, atq; excellenter gestas tum memoriâ teneamus, tum cognoscamus etiam qui primi extiterint in orbe reges, qui illustrium populorum, atq; inclytarum vrbium conditores, quæue origines, quibus deniq; temporibus, è Græcis, an ex barbaris, clarisne an humilibus parentibus nati fuerint. Quæ profectò

omnia, aliaq; complura seculorum acta nisi ab illis essent mandata litterarum monumentis, quaenam obsecro esset mortalium vita, in tanta obscuritate, ac rerũ praeteritarum ignorantia, nullaque cognitione veri, minima generis sui, ac stirpis, aut conditorum memoria, eaque anili tantum, & fabulosa? Etenim si praestantissimi rerum gestarum scriptores, ad earum gentium, quas exornandas sumunt, ex prisca rerum nobilitate, laudis, & honorum accessionem petere consueuerunt: quo nam dolore, qua verecundia eos censeas occupari, in quos ea solent dici, coelo patre, aut tellure matre nati sunt? aut è quercubus, & saxis ortum traxerunt? Qui aũt aui nomen dicere haud possunt, imò ne patris quidem, quo animo sint, ex eo facilime cognosci potest: quòd qui Romano è sanguine manarunt, Æneam ac Romulum: qui Hetrusco, Ianum patrẽ: qui Veneto, Phaëthontem, & Antenorem: qui Phrygio, Dardanum: qui Babylonico, Nymbrotum, ac Semiramidem: qui Assyrio, Ninum: qui Ægyptio, Chamesem, & Apim: atq; ita complures alij magni nominis populi, suos quiq; praeclarissimos autores, ac parentes gloriab indi profitere soleant. Eos ne igitur non diligendos? non admirandos? non denique omni ratiõe dependendos existimamus? qui plurimis tùm rerum, tùm verborum ornamentis, monimenta non solum tẽporum, ciuitatum, locorum, gestarumq; rerum reliquerunt: verum etiam virorum saepe fortium atque excellentium ancipites, variosq; casus, vel memorabiles temporum varietates, vel fortunae vicissitudines, accuratè nobis descripserunt: quae profectò iacerent in tenebris omnia, nisi clarissimis quibusdam quasi luminibus litterarum, ab eis essent illustrata diuinitus. Verum enimuerò ne & omnia eorum praeconia conquirere ãbitiosius videar: & eos laudãdo, memet de meis studijs quis existimet aliquid praedicare, finem tandem dicendi faciam. neque enim (vt arbitror) insignes illi temporum & antiquitatum scriptores, nostra vel laude, vel patrocinio indigent: apud te praesertim Bembe doctissime, qui plurimum semper veterum hominum, nõ imaginibus solum, ac statuis, verum etiam multò magis annalium monumentis, tanquam incorruptis virtutũ illorum testibus, oblectari soleas. Non enim te fugit hominem omni liberali doctrina politissimũ quam ea litterarum studia sint honorifica, immortalia, atq; diuina, quę demũ vigeant memoria saeculorũ omniũ. Nam quũ caetera quidẽ res, neq; temporum sint, neq; aetatum omniũ, neq; locorũ, haec tamen studia quãtum & adolescentiam agãt, & senectutẽ oblectent, secundas res ornent, aduersis profugiũ, ac solatiũ praestent, delectẽt domi, nec impediãt foris, haud hercle facile dixerim. Quis enim obsecro cohortari ad virtutem ardentius? quis à vitiis acrius reuocare? quis vituperare improbos asperius? quis deniq; laudare bonos ornatius potest, quam ijdẽ illi à quibus illud maxime tanquã ab hominibus longe in posterum prospicientibus prouisum fuit, ne egregia maiorũ nostrorum exẽpla, atq; facinora, aut hominum interitus obrueret, aut obliuio posteritatis extingueret? est enim historia, vt magnifice admodũ apud Ciceronem M. Antoniũ illũ dicentem legimus, testis temporũ, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuncia vetustatis. Quid plura? nõne ex rebus praeclarè gestis, eã egregijs viris in pectore flammã accendi solere, à sũmis eruditissimisq; viris accepimꝰ? quae haudquaquam prius sedari cõsuescat, quàm illorũ virtutis, superiorũ famã ac gloriam adaequarit? At vero quãquam post eximios illos foelicis priscaeq; aetatis historicos, quibus nihil aut iocũdius, aut elegãtius, aut diuinius inueniri, excogitariue potest, nullus sit ad hãc diẽ, aut rerũ gestarum, aut tẽporũ, aut locorum scriptor inuẽtus (cuius quidem scripta cõstent. de his enim qui nõdum ediderũt, existimare haud sanè possumus) qui historiam rectè scripserit: tu tamen, vel vna omnium voce, vnus è nostris es Petre Bẽbe, quo illã tractãte breui tempore doctissimi homines futurũ sperant, vt in hoc etiam genere, neq; verborũ copia, neq; vllo orationis ornatu priscis Latinis nihil cedamus. & meritò, mea quidẽ sententia, si modo mihi de summo, praestantissimoq; viro iudicare fas est. tãta est enim tua ista incredibilis, ac propemodũ diuina eloquendi facultas, quãtũ ex tuis elegantissimè scriptis dialogorũ libris, qui iam maxima cũ tui nominis laude in manib. hominũ versantur, intelligi potest, vt id dubio procul, aut te, aut aliũ certe hisce tẽporibus neminẽ feliciter exequi posse, exploratũ omnes habeant. Plura nũc etiam mehercule de tua singulari vel doctrina, vel eloquẽtia dicere possem, si aut tuae plurimae virtutes longiorem orationem expectarent, aut id fieri tua humanitas pateretur, aut deniq; res verba desideraret: ac non etiam silente me pro seipsa clarissime loqueretur. Quid est enim, per Deos immortales, quod quisquam aut dignum te, aut nostris, exteris ve natiõibus, aut cuiquam inauditum possit afferre? Quãobrẽ, vt & ineptiarũ crimen effugiã: & ne videar, vt Graeci dictũ, velle τὸ φῶς ἡλίῳ δανείζειν, redeo ad id, vnde huc nostra declinauit oratio. Te igitur autore, te duce Petre Bembe, qui mihi vnus instar es omniũ, tertiũ, ac postremũ huiusce laboris nostri. volumen aggrediar. quod profectò nunquã attigissem, reprehensionem quorundã paulo seueriorem reformidãs, qui totũ hoc scribendi genus tãquam inutile minimeq; necessariũ aspernãtur, nisi tibi hortanti, & patriae memoriã mihi carã saepius excitanti, non parere nefas esse duxissem. Sed malo, vt inquit Tullius, quũ studio tuo, atque amori sim obsecutus, desiderari ab his prudẽtiã, quàm si id nõ fecerim, beneuolẽtiã in te meã. Quãobrẽ sermonẽ M. Marsilij de Cenomanis reliquũ, ac penè postremũ, sicuti à L. Petreio vtriusq; nostrũ amantissimo accepi, memoriae prodã: cuius cum domũ saepenumero ventitarem, horasq; multas sermone suauissimo cõsumerẽ, haec quae nũc de Cenomanorũ situ, ac Bergomatiũ rebus antiquis referã, quaeque antea de Orobiorum, siue Cenomanorũ ortu cõmemoraui apud M. Mauricium, cui vel primas doctrinae patrum nostrorum tribuebat aetas, quam diligentissime à Marsilio tradita, atque exposita fuisse narrabat. Verum multa praetereo, quae temporibus illis, inter nos familiarissime admodum dicta, communicataque sunt: quae vix verbis exequi possem. Nam cum immatura M. Marsilij mors, tum ipsius quoque Petrei ac C. Iulij discessus, vitaeque dissimilitudo, non est passa voluntates nostras communibus studijs, ac consuetudine amplius conglutinari. sed haec hactenus.

Vt igitur

Vt igitur sequenti die apud M. Mauricium inclinato iam in postmeridianum tẽpus die reuerterunt: in primis offendisse sese dicebat Petreius spectantem eum in tabula pictam Italiam: quem cum salutassent, simulq; in subselliis consedissent: tum Marcum ita locutum: Iam dudum sedens expectaui vos viri amicissimi, vt ad constitutum conueniretis: sed & nunc quidem non importunè quidem aduenistis. Quærebam enim hac in tabula, quænam esset Italiæ salubrior regio, atque iocundior. Tu ergo Petrei qui complures perambulasti Italiæ partes, quam cultiorem Galliã (vt nostri dicũt) Transpadanã vidisti? Ego verò, inquit ille, nullam arbitror esse, quæ tam tota sit culta. Primum enim quum in diuisione orbis terræ, Europam plærique salubriorem esse censeant, quòd ad Septẽtriones vergat, quàm Aphrica, quippe quæ ad meridiem spectet (quæ autem salubrior, vt inquit Varro, ea & fructuosior) dicendum mihi videtur, Transpadanam Italiam siue Galliam, cæteris Italiæ partibus salubriorem esse, ac cultiorem. Primum, quod sita est in Italia, omnium Europæ prouinciarum fertilissima, ac temperatissima: Secundo, quod ibi omnia fermè montana sunt loca, è queis Orobios montium filios appellatos fuisse, Marsilio autore didicimus. quæ quidem loca, vt idem scribit Varro, quia leuiora sunt, ideo salubriora, cultiora, ac fertiliora. quo fit, vt ea regio, quam diximus, totius fermè Italiæ pomarium iure optimo nuncupari queat. Sed planè video, cur hunc sermonem in medium adduxeris: nempe velles (vt opinor) nos ad priores sermones relabi, in primisq; illud, quoad contenebrabit, quàm paucissimis absolui, quod noster Marsilius hesterna die, te decernente, de præcipuis Cenomanorum ciuitatibus, deque vrbis nostræ dignitate, ac rebus antiquis referre instituit. Tum Marcus, Id ipsum, inquit, est Petrei. Et ille nõ grauatus, Ego verò si ita vultis, inquit, ac potius quia vultis (video enim vos velle) non diffugio, quin dicam duntaxat, quod est ἱςορικὸν de duabus rebus primis quæ accepi, de Cenomanorum vrbibus, ac patriæ nostræ dignitate. de tertia verò parte, vbi est de rebus antiquis, tu ipse Marce suscipies: vt hac quæ apud te sunt occulta, atque recondita in medium proferas: nemo enim, vt dici solet, omnia potest scire. Quum accepisset eam conditionem Marcus, vt suæ partes essent secundæ: Tum statim Marsilius, Duobus, inquit superioribus diebus de Orobiorum ortu cum aduersus antiquorum, recentiorumq; quorundã opiniones disputauimus, tum etiam quæ esset doctissimorum, ac vetustissimorum de ea re sententia demonstrauimus. Nec vero tantum Orobiorum certam, ac veram originem ostendimus: sed etiam totius penè Italiæ, qui fuerit princeps ortus, qui reges primum eius imperium obtinuerint, quique principio eam populi possederint, enucleatè satis (vt arbitror) explicauimus. Nunc autem consentaneum mihi videtur, singillatim de ipsis Cenomanorũ, siue Orobiorum ciuitatibus explicatius differere: quas ordine suo tum demum persequar, cum præfatus fuero, quæ reor in vniuersum ad eos maximè pertinere. ita enim vel sentit, vel docet Aristoteles ille non præcipiendi solum, sed etiam dicendi grauissimus autor & magister lib. Φυσικῆς ἀκροάσεως primo, hisce verbis διὸ ἐκ τῶν καθόλȣ ἐπὶ τὰ καθέκαςα δεῖ προϊέναι, τὸ γὰρ ὅλον κατὰ τὴν ἄισθησιν γνωριμώτερον· τὸ δὲ καθόλȣ ὅλον τί ἐςι· πολλὰ γὰρ περιλαμβάνει ὡς μέρη τὸ καθόλȣ.

Verum ad nostra. Omnes igitur qui de Geographia priscis temporibus, tàm apud Græcos, quàm apud Latinos scriptitarunt, Italiam in Europâ tertia orbis parte sitam esse confirmant. eam apud Alpes incipere, seque mediam perpetuo Apennini montis iugo attollentem inter Adriaticum, & Thuscum mare procurre-
B *re, C. Sempronij viri sanè eruditissimi, cuius meminit Dionysius Halicarnasseus, breuiter, ac summatim verba hæc ostendunt: Vniuersa, inquit, Italia à iugis Alpium oritur: & in Leucopetram, fretumque Siculum terminatur. cingitur supero & infero mari, & secatur Apennino: qui à iugis Alpium ortus, per mediam Italiam, à Liguribus ad Anconam porrectus, inde paulatim vsque Venusiam reflexus, ibi ex transuersò diuidit Italiam, ex altera parte Brundusium, altera Veliam attingẽs circum sinum Tarentinum. Por-*
C *rò antiquitus Italia in medium Apenninum & in Cisapenninum ad inferũ mare, & in Transapẽninũ ad superũ pelagus: & in Alpes à Rhætijs ad Ligures diuidebatur. hæc hic. Itaq; Italia est omnis, vt supra demonstratum est, diuisa in partes treis: in Alpes scilicet, Cisapenninã, Transapẽninamque. è quibus Transapenninam, quàm postmodum à Gallis victoribus, Cisalpinam Togatamque Galliam, & à Longobardis, Longobardiam appellarunt, Eridanus fluuius qui Gallicè Padus dicitur, duas in parteis disiungit, quarum altera Cis-*
D *padana, altera verò Transpadana Gallia cognominata est. Verum quoniam hæc omnia Cato, ac C. Sempronius, & Strabo doctissimè tradunt, non alienum videtur hoc loco eorum verba recensere. Itaque Cato: Omnia, inquit, sub Alpibus Transpadana loca, prisci conuenæ Thusci missis colonijs tenuere: ab hisque multa loca nomina retinent, plura deleuerunt Galli: qui primi Arunte Clusino duce Alpes transcenderunt, & sensim ab omni Gallia Cisalpina Hetruriam pepulere, ab hisque nomen sortita retinet*
E *Gallia Cisalpina, quæ Mantua suo conditore Ocno Bianore Thuscorum rege illustris. Penetrauere trans Alpes Boij, Senones, Insubres, & aliæ Galliæ Transalpinæ gentes. Gallia Cispadana olim Bianora à Victore Ocno, postea Felsina dicta, vsque Rauennam: nunc Gallia Aurelia & Æmilia a Romanis ducibus nomen habet. Sempronius autem: Cisapẽninam, inquit, Italiam flumina diuidunt: & itidem Transapenninam Padus amnis, Galliam Cisalpinam primo discreuit. Et paulo post: Senonum inquit Gallia To-*
F *gata dicitur ab ijs, quid duce Arunte primi in Italiam transcẽderunt Alpes: à quibus sensim pulsi Hetrusci à Cispadana, & Transpadana regione quæ nunc Galliæ nomen habet. Et quidem omnem Transpadanam regionem Thuscorum prolem fuisse, inter omnes autores conuenit. Porrò Strabo: Ante omnia, inquit, de subiecta Alpibus regione dicemus. est autem felix admodum campus, & fructuosis collibus varius. Hunc medium ferè Padus diuidit, eaque regio hinc Cispadana, hinc Transpadana dicitur. Cispadana Apẽninis quidem montibus adiacet, vt ue*

Liguriæ: reliqua vero Transpadana est. ea vero loca tum Ligurum tum Gallorum gentes inhabitant, tum in montibus, tum in campis commorantiũ, hinc Gallorum, hinc Venetorũ, &c. hi hac. Cæterum eam Italiæ Transapenninæ partem, quã à Pado flumine Trãspadanam appellatam fuisse demonstrauimus, incoluere Insubres, Veneti, atq; Cenomani cognomento Orobij, alijque nonnulli, qui tum à Ptolomæo, Plinioq;, tum à Strabone, cæterisq; Geographis commemorantur: de quibus quoniam multi multa scripserunt, hoc sermone de Cenomanis separatim ea tantum referam, & quæ ipse apud præstantissimos scriptores animaduerti, & legi, & quæ à peritis harum rerum percepi, ac didici. Cenomani itaque, quos & Orobios appellamus, Trãspadanæ Galliæ populi sunt inter Insubres, ac Venetos Alpibus finitimi, spectantq; inter occasum Solis, & Septentriones. Eos à Cydno Liguris filio editos fuisse atque appellatos hesterna disputatione tum firmissimis (vt arbitror) rationibus, tum vetustissimorum quoque scriptorum testimonio comprobauimus. ij initio editis in locis oppida habuere, vrbesq; permultas excelsis in collibus condidere. è queis Orobiorum nomen illis inditum fuit. earum tamen ciuitatum perpaucæ admodum supersunt: Nam illarum quædam breui multũ auctæ, antiquũ pariter nomen, atq; ortũ conseruauerunt, vt Bergomum, Brixia, Comũ, Liciniforum: reliquæ vero vel crebris Barbarorum incursiõibus deletæ sunt: vel in alterius gentis nomen, atq; imperium concessere. Sed quoniam de communi Cenomanorum situ, satis multa iam diximus, nunc demum singulas eorum ciuitates recensebo. quæ tametsi habeant rerum suarum tum antiquarum, tum præclare quoque gestarum, & laudatores, scriptores accuratissimos, nõ incommodè tamen me facturum arbitror, si è multis pauca nunc explicauero, & quæ ex veterum, ac recentiorum quorundam scriptis accepimus, & quæ etiam nostro studio, curaq; peruestigauimus. Itaque ex ijs Cenomanorum vrbibus, quas antea commemorauimus, sit sanè nobis prima Liciniforum: quam verum ac vetus nomen amisisse, valido satis argumento esse potest recens ipsum à Licinio Imperatore nomen impositum, quemadmodum & alijs quoque multis ciuitatibus sæpe contigit. quis enim nescit Corneliforum ac Liuiiforum Æmiliæ olim vrbes opulentissimas, à Cornelio, Liuioque clarissimis Romanorum ducibus, sicut & Iulijforum à C. Iulio Cæsare fuisse nuncupatas? Quod autem fuerit Liciniforí priscum nomen, nondum mehercule reperi: quæ res omnino haud paruam recentioribus historicis altercandi ansam præbuit. Nam sunt nonnulli, qui velint Liciniforum id nunc esse Bergomatis agri oppidum, quod Leucum vocant incolæ: alijs placet Liciniforum eam esse ciuitatem, quæ secundum littus Larij lacus sita est, quamque vernaculo sermone Lecen dicunt. At vero contra non desunt è doctis multi, qui secus sentientes tradunt, Liciniforum obliterato priori nomine, nostra ætate ab accolis pagum Incini nuncupari, quod oppidum à Como decem millium interuallo abesse commemorant. Quarum opinionum quæ vera sit, alij viderint. illud certè inter omnes autores conuenit, Liciniforum vrbem ab eruditis, probatisque prisA

A

carum rerum scriptoribus, inter Orobiorum ciuitates fuisse connumeratam. At vero Comum in Larij lacus, qui est apud Alpes, ripa, positum esse, nemo est qui nesciat, qui vel historicos legerit, vel Geographos perlustrarit. huiusce autem ciuitatis vetus nomen, quanquam iamdudum excidisse nonnulli censeant; ego tamen id ipsum Comi nomen (quod obstrigillandi gratia minime dictum velim) verum ac genuinum esse facile contenderim. Quum enim aliquando mecum ipse tacitus cogitarem, vnde hæ Cenomanorum siue Orobiorum vrbes quas enumerauimus, nomina traxissent: illud in mentem veniebat, si Orobiorum, ac Cenomanorum nomina essent barbara, vt pridie, ac nudiustertius apertè demonstrauimus, Comum quoque ac reliquas Orobiorum ciuitates barbaro nomine appellatas credi oportere: earumque e[illegible] ex Græca, aut Latina, aut Celtica lingua, sed ex omnium vetustissima Hebræa quærendum esse. Nemo n. (si Hieronymo credimus) in altera lingua quempiam vocans, etymologiam vocabuli sumit ex altera.

B

Itaque, quum me diu atque anxiè torsissem, tum demum veteris illius Hebræorum linguæ peritia, quantulacunque ea est, adiutus. quod iam pridem optaueram (ni fallor) sum consecutus. Siquidem autore doctissimo huiusce eloquij viro, Dauide Chimchæo Hispano apud Hebræos סומח Comah, *ædificij altitudinem significare didicimus, vt est apud præclaros vates Ezechielem capite XL. & Esaiam cap. X. quæ loca nonnulli ex interpretibus* חמוס Comah *ex celsas trabes interpretantur. Quamobrem non temere fortasse dixerim, Comum ab Hebraico verbo comah, id est ab altitudine fuisse nuncupatum, quasi excelsum ædificium, vtpotè in colle situm, quandoquidem non non alia de causa Cenomanos Hebraico sermone Orobios, id est, montigenas, siue Græco monticolas cognominatos fuisse antea probauimus, quàm quod montuosis in locis vitam agerent. adde quod & Græci, oppidum, vicum ac pagum,* κωμόπολιν, *vocant: quæ tamen nomina ab Hebræis ducta fuisse quis neget? At dicet aliquis quum Comum non in monte, aut colle, sed potius in ima duorum montium planitie, hac præsertim tempestate positum videamus, omnino perspicuũ esse, inter Orobiorum ciuitates immerito à Geographis connumerari. Huic ego illud non incommodè forsitan responderim: Consueuisse priscos coloniarum duces, ac principes, attestante Beroso, iuxta Iani patris mandatum editis natura locis oppida, ac potius arces quasdam loco vrbium munitissimas, quas Græci* ἀκροπόλεις *dicunt construxisse: hac maximè de causa (vt eruditus Homeri enarrator asserit) ne iterum vehementissimis illis terrarum eluuionibus obruerentur. eius verba sunt:* ἰστέον, ὅτι οἱ παλαιοὶ οἱ κτίζοντες τὰς πόλεις ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις τόποις ἀκροπόλεις ἐποίουν, διὰ τὸ ἐκεῖσε προσφεύγειν ἀπὸ τῶν κοιλοτέρων τόπων τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν τοῖς κατακλυσμοῖς. *Cæterũ quum nemo ferè vestrum sit, quẽ nescire existimem, Comi extare arcem quandã munitissimam in colle summo, admodum edito loco collocatam, adeoq; difficili ascensu, atque perarduo, vt nisi obsidiõe expugnari*

C

D

E

F

expugnari non posse videatur, ecquid caussa tandem esse potest, cur non credamus huiusce arcis, ac potius vrbis, (priscis nāque temporibus arces, & oppida loco vrbium censebantur) verum, ac vetus nomē fuisse Comum, id est excelsa, atq; sublimis ciuitas? eaque maxime de causa ab antiquis locorum scriptoribus inter præcipuas Orobiorum vrbes computari? inferiorem namque ciuitatem, quæ prope Larij lacus ripam iacet, posterioribus sæculis Romanos imperatores condidisse, ac Nouumcomum cognominasse neminem latere arbitror, qui Strabonem saltem ita dicentem legerit: Hinc propinqua Verona est, amplissima & hæc ciuitas. his inferiores Brixia, ac Mantua, & Rhegium, & Comū. hæc mediocris erat colonia: cæterum Pompeius Strabo Pompeij magni pater colonos in eam restituit, quā antea Rhætj incumbentes vastauerant. inde C. Scipio tria hominum millia insup adiecit: postmodum diuus Cæsar quinque inquilinorum millia ad inhabitandum deduxit, è queis quingenti illustrissimi fuere Græci: hos etiam ciuitate donatos in habitatorum numero descripsit, haud tamen ibidem domicilium habuere, sed oppido nomen relinquentes, & Nouumcomum appellantes, Nouocomenses oppidanos vocauere. hæc illi. Quanquā autem hæc ratio satis firma sit, ac stabilis: potest tamē etiam illa afferri, non solum incolas, verum etiā accolas montium montanos vulgo dici. & quamuis si, quos accolunt, montes respiciamus, non tam alto, quām depresso loco sedes sibi delegisse videantur, Cremonēsibus tamen comparati, Mantuanisque, in edito atque excelso loco habitare sine controuersia deprehenduntur. Quibus de rebus Comum inter Orobiorum ciuitates nō iniuria à priscis annumeratam fuisse, nemo iam amplius (vt ego quidem arbitror) recte dubitauerit. Sed iam quæ de Como dicta sunt, hunc habeant terminum. neq; enim ego nunc huiusce clarissimæ ciuitatis vniuersa priscarum rerum monumenta conor afferre. nā neque oratio complecti omnia possumus, neque opus est, quum præsertim Benedictum Iouium Comensem hominem summa & doctrina, & ingenio præditum ea omnia litterarum monumentis tradidisse, à viro eiusdem ciuitatis ornatissimo Francisco Mario Fabro oppido quām libenter acceperim. Quare agite iam illa quoque ostiatim videamus, quæ me de cæteris duabus Cenomanorum ciuitatibus dicturum pollicitus sum. Harum igitur tertiā quam posteriores Brixiam appellarunt, antiquissimis temporibus à Cydno Ligurum filio fuisse conditam, superiori in consensu ex Catulliano carmine satis aperte demonstrauimus. non tamen totam à Cydno cōditam asseruimus, sed eam duntaxat ciuitatis partem, quæ in collis molliter ascendētis capite posita est, quum eam ipsam Catullus à conditore Cycneam speculam cognominarit, & prisci etiam autores tradant (vt antea de Como iam diximus) fuisse hoc in more positum, institutoque maiorum, vt veteres illi coloniarū duces editis in locis vrbes maxime conderent, atque eas quidem adeo paruas, atque humiles, vt acropoles potius, vel oppida viderentur, quām ciuitates, quas nunc cernimus amplissimas, ac locupletissimas. quemadmodū latissime patet ex ijs, quæ de Roma, Neapoli, Florentia, Mediolanoque, tam Græci,

A quām Latini autores litterarum monimentis prodidere. Quo circa non incōmode fortasse dixerim, reliquam eiusdem ciuitatis portionem, quæ ad radices collis illius plano in loco sita est, pulcherrimisq; mœnibus circunsepta, quanq; idem ille poeta Cycnea in specula suppositam dixit, subcisiuis deinde temporibus, diuersis à regibus, exterisq; nationibus sensim auctam fuisse, atque āplificatam: quod quidem ipsum Brixiæ nomen apertè satis admodum indicat, quemadmodum facile intelligi potest ex ijs libris, quos de rebus Brixianorum proxi-
B mis hisce diebus Helias Capreolus vir & totius antiquitatis, & bonarum litterarum studiosissimus in lucē edidit. Nos autem missa hæc facientes, ne dum hisce in rebus, quæ iam penitus ex aliorum scriptis clara sunt, ac manifesta, diutius immoramur, aut vobis molesti simus, aut certè tempus parum suppetat, ad ea pertractanda, quæ de Bergomo quarta Cenomanorum vrbe dicere institui: quando de Brixianorum rebus gestis, vel antiquitatum monimentis, aut situ, aut opibus, aut copijs cæterisq; huiuscemodi rebus ipso Helia afferre
C in præsentia melius quiddam possim, haud quaq; intelligam. Itaque iam demum me ad dulcissimum patriæ nomen totum conuertā: de quo si occultiora nōnulla, ac fortasse etiam plura dixero quam de alijs antea fecerim, facile vos id mihi condonabitis: neque enim mihi est patria iocūdius quicq;, nec charius, iuxta illud Homericū:

Ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος, οὔτι ἔγωγε
ἧς γαίης δύναμαι γλυκερώτερον ἄλλο ἰδέσθαι.

itemque paulopost.

D ὡς οὐδὲν γλύκιον ἧς πατρίδος οὐδὲ τοκήων
γίνεται.

Verum enimuero quia complures nostri generis viri sanè doctissimi de huiusce ciuitatis situ, deque maximis rebus gestis permulta iam & conscripserunt, & nunc quoque nonnulli eisdem de rebus haud pauciora, sed prorsus ornatiora scriptorum monimentis tradere, nec obscuro, nec vario sermone, sed & clarissima, & vna omnium voce prædicantur: ob id & temporis breuitati, & instituto meo facturum me satis arbitror, si circuncisis ijs omnibus, quæ mehercule etiā
E ex sese apertissima sunt, & magnifesta, de Bergomæi nominis origine, interpretationeque abditiora quædam persequar, vel non ita saltem peruulgata, vt merito aliquam à nobis aut contemnēda, aut prætermittenda fuisse videri queant. Quam enim hæc ipsa nostra ciuitas loci quidem & natura, & situ, ædificiorum autem cum descriptione, tum pulchritudine sit nobilis, quàmque præcelso in colle, atque conspicuo, inter duos saluberrimos amnes Serium, ac Brembum condita, quis vestrum hoc ignorat? Nam quantum præterea sint
F eius agri fertiles: quā iocundi, quātaq; in his existat vel frugum bonitas, vel hominum frequentia, aut quot vmbrosi nemorum saltus, quot ve colles fœcundissimis vitibus consiti, aut quot deniq; campi suapte natura terrenos, arboreosque fœtus benignissime subministrantes, equidem non modo vos, qui isthæc cottidie contemplamini, sed nec vllos etiam nostri orbis populos longissimis licet locorum interuallis à nobis disclusos, latere puto, ad quos saltem nostræ vel vrbis, vel regionis fama peruenerit. Verum, ne aliter atque ostenderam

agere videar, pergam ad instituta. Pr. ..pio igitur quum tres præsertim diuersæ (quod vos quoque minimè ignorare arbitror) & antiquorum, & nostrorum hominum discrepantesque de rectaBergomæi nominis interpretatione, & origine, vel vt significantius Græci dicunt, ἐτυμολογία, sententiæ passim circunferantur, è queis alij quidem affirmant à Bara, peruetusto Bergomatis agri oppido, Bergomo nomen inditum: quidam vero, à nescioquo Gallorum duce Pergamo, Celtica lingua Pergamum, id est (vt Galeotus interpretatur) montanam vrbem fuisse cognominatam: alijs vero placeat à Pergamo Asiæ vrbe ortum duxisse, quis non satis videt? quis non intelligit, earum opinionum vel primam, vel nullam esse veram? Quid enim tam aut falsum, aut fide indignum, aut denique commentitiũ iudicari debet, q̃ quod & incertũ est, & summa in sententiarũ varietate, ac dissensione constitutum? Primum namque illud obiecerim, chronica illa ex quibus id se deprõpsisse affirmant, ἀνώνυμα esse, planeque incerta: quibus non esse credendum superiori disputatione ex Metasthene Persa latissime demonstratum est. Quid autem est obsecro tam insulsum, rudique homine dignum, quàm quod non satis exploratè perceptum sit, à nulloque certo autore traditum, sine vlla dubitatione (quod isti faciunt) velle defendere? Huc accedit, quod in Bossianis chronicis, in quibus de Bellionense quodam Mediolani duce, cuius temporibus ferunt Pergamum illum Bergomum condidisse, nescio quid scribitur, nulla prorsus huiusce Pergami fit mentio. postremo repugnant apertissime his opinionibus Cato, Plinius, Ptolomæus, alijque nonnulli, cum Græci, tum Latini rerum gestarum scriptores eruditissimi: quædã præterea perantiqua vrbis epigrammata, in quibus omnibus Bergomũ vbique, non Pergamum scriptum annotauimus. Verum aduersus postremas hasce recentium maximè historicorum opiniones (nã de priori ostendam equidem paulò post qui sit meus sensus vt simplici quadam, ac pingui potius perscrutatione, vel, vt maiores nostri dixerunt, Minerua explicatas, nihil fortasse afferri nunc debuit, nisi etiam indoctis satisfacere optarem, qui quod semel in chronicis quamlibet rudibus, & indoctè scriptis legerunt, mordicus retinent. Itaque ex Hebræorum quasi quodam sancto, augustoq; fonte, ex quo Cydnum etiam illum, principẽ Cenomanorum autorem, ortum duxisse, hesterno sermone clarissimè demõstrauimus, nostra omnis, de recta Bergomæi nominis interpretatione, manabit oratio. Quid enim tam consentaneum, ratum, firmumque videri debet, quàm cũ Cenomanorum atque Orobiorum nomina (vt superioribus diebus ostendimus) omnino sint Barbara, id est, Hebræa, Bergomum quoq; cum sit Cenomanorum Orobiorum ciuitas, Barbaro prorsus, id est, Hebræo nomine fuisse nuncupatam? eiusque ἔτυμον, nequaquam ex Græca, aut Latina, aut Gallica, sed ex omnium vetustissima ac sanctissima Hebræorum lingua quærendum esse? quod cum à nobis in præsentiarum sit explicandum, video mihi necesse esse, vt quam sæpissime insuetas Latinis auribus, asperrimasque Barbarorum (ita enim Hebræos appellare libet) voces proferam. verum id vos, vt æqui, ac boni consulatis, operæpretium est. neq; enim ego accusan-

A dus sum: sed aut ipsa fatorum uis, euentusque, aut ipsa potius rerum humanarum conditio improbanda: quippe quæ vel eum sermonem barbarum nobis effecerit, vel ciuitati saltem nostræ, nomen illud non Græcum, aut Latinum, sed Barbarum penitus indiderit. Conabor tamen pro rerum, ac verborum obscuritate, quoad fieri poterit, vt ea dicam distinctè atque dilucidè. Sed iam demum rem ad ipsam veniamus. Bergomi igitur vrbis nostræ nomen, quum omnino Barbarum sit, non aliunde profectò, quam ex his tribus Hebræis vocibus, ברדים גון מעון Beradim, Gon, Mon, cõpactũ fuisse planè mihi videtur, ex quib. nimirũ qualis ipsa vel initio extiterit ciuitas, declarari nobis q̃ facillime queat, ni ea me ratio penitus fallit, quã Plato philosophorum omnium (vt mea quidem opinio fert) & eloquentissimus, & eruditissimus, ex Cratyli sententia eo in libro affert, qui est de recta nominum impositione: nomina scilicet adeo perspicuas esse rerum imagines, atque adeo rebus ipsis esse similia, vt quum ea quis enucleate intellexerit, res quoque ipsas statim agnoscat. C vnde quum Bergomum quoque priscis temporibus, vt peruetusta quadam loquuntur annalium monumẽta, regia ciuitas fuerit: facile est intellectu, non incommode à conditore Bergomum, id est: Gallorum regiam vrbem, fuisse nuncupatam: quãdoquidem apud Hebræos prima eius nominis dictio, quæ est Ber à ברד Barad ducta est, quæ sanè vox apud eos, quemadmodum Hebraicis institutionibus eruditi apertissimè tradunt, idem omninò significat, quod apud Babylonios, & Assyrios Gallim, id est, vndas, ac fluctus: à quibus, ex D Xenophontis sententia, Ianum patrem Gallum, eiusque omnes posteros epitheto paterno, Gallos, id est, inundatos, vel ab vndis, aut aquarum illuuionibus superstites, fuisse cognominatos, nudius tertius clarissime demonstrauimus. Cæterum huiusce Hebraici verbi Barad multitudinis numerus est ברדים Beradim, à quo ablatis duabus postremis Adim syllabis, remansit prior Ber: quæ est earum dictionum princeps, ex quibus Bergomæum nomen coalitum fuisse supra declarauimus: in quo certè eandem obtinere significationem E existimamus, quam GALLIM apud Hebræos pariter & Assyrios habere supra docuimus. cui sanè rei maximam argumenti vim afferre potest, illud saltẽ earum, quæ ab hisce Gallis emanarunt, gentium nomẽ, quod Hebraice עמברדים Hymberadim rectius (mea quidem sententia) dici potest, quàm aut Græce ὄμβροι, aut Latine, Vmbri. est n. apud Hebræos עם Hym populus, porrò Beradim, vt dictum est, idem quod Gallim, id est inundati, siue à fluctibus, aut aquarum eluuionibus seruati: de quibus ita apud Soli- F num: Gallorum, inquit, veterem propaginem Vmbros esse M. Antonius asseuerat: eosdem quod tempore aquosæ cladis imbribus superfuerunt, ὄμβρους Græcè nominatos. vnde & M. Cato: Ex his inquit, tradunt venisse Ianum cum Dyrim & Gallis progenitoribus Vmbrorum. Ex his omnibus facile intelligi potest, illam M. Catonis, quam Plinius refert, de Bergomæi nominis origine sententiam, aliqua ex parte defendi posse. Nam si ad hunc sensum asseruit Bergomates ab eodem nomine à quo Bara quoque vetustissimum

Orobi-

Orobiorum oppidum sibi nomen adsciuerit, fuisse cognominatos: rectè eum sensisse quis neget? quum id ipsum etiam Bara oppidi nomen, quod Gallicum interpretamur, ab eadem Hebraica voce Barad, ex qua Bergomi quoq; nomen compactum fuisse, demonstrauimus, deductum fuisse liquido pateat. At verò si secus eum sensisse quis affirmarit, nequaquam medius fidius intelligo, qua ratione, aut via eam tueri opinionem facile possit: sed hæc alij postea viderint. nolo enim in ijs, quæ perspicua mihi videntur, confirmandis longior videri, quã res ipsa postulet. Altera autem Bergomæi nominis pars, quæ est Go, haudquaquam (vt opinor) incommodè regia poterit interpretari. namq; גרן Gon, apud Hebræos verbum est, protegere significans, à quo מגן Magen, idest, Clypeus, aut scutum ductum est, quod priscis regibus ac ducibus, regni atq; imperij tutamen erat: quemadmodum Naso innuere videtur his versibus:

Atq; Ancile vocat, quod ab omni parte recisum est:
Quemq; notes oculis, angulus omnis abest.
Tunc memor imperij sortem consistere in illo,
Consilium multæ calliditatis init.

Hinc effectum arbitror, vt ad hæc vsq; tempora vsus obtinuerit, vt procedentibus regibus, ac ducibus, vel vrbium præfectis, scutum, tanquam insigne quoddam imperij præferatur. Quocircà ea Bergomæi nominis particula, quæ est Go, rectè (vt ego quidem existimo) dici potest aut Scutata, aut Clypeata: quo quidem verbo vsus est Virgilius, qui ait:

Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
Agmina densantur campis.

Vnde est etiam apud Solinum ciuitas Clypea Africæ. verùm vt magis sensum exprimam è sensu, regiam siue regalem (vtroq; n. modo Latinè dicitur) interpretabimur. At verò postrema Bergomæi nominis portio, quæ est Mum, apud Hebræos מעון Maon, & Mon, scribi solet, ac proferri: significatq;, cùm oppidum, tùm ciuitatem, & habitaculum, quemadmodum facile intelligi potest ex Psalmo LXXXV, & LXXXIX. Quamobrem hisce tribus Hebraicis dictionibus Beradim, Gon, Mon, per concisionem duarum syllabarũ, vniusq; litteræ, in vnum redactis, oritur dulcissimũ illud, atq; pulcherrimũ patriæ nomen ברגומעון Bergomon, quod Latinè rectissimè interpretari potest, inundatorũ Clypeata ciuitas: vel Gallorum regia vrbs, quæ à Græcis Ἀρχέπολις, à recentioribus autem Latinis, cùm princeps, tùm ducalis ciuitas, appellari solet. Cæterum hisce ego pluribus nominibus vnam rem declarari volo, ac definiri: sed vtor, vt quàm maximè significem, pluribus. quanquam per obscura quidem multa ex ijs, quæ diximus, extitisse video: quæ tamen à me non ita dicta sunt de industria, sed inerant & in rebus ipsis iam obsoletis, quibus vbertas orationis adhiberi vix potest, & in verbis illis incognitis, inusitatisq; isthæc omnis obscuritas. Quapropter quoniam ex his quibusdam quasi è scopulis nostra iam enauigauit oratio, quod reliquum est, quàm paucissimis absoluam. Quum igitur Bergomum regalem veterũ Gallorũ vrbẽ extitisse, nomẽ ipsũ manifestissimè doceat: porrò

A nomina rebus adeò similia esse Plato affirmet, vt simulac quis nomina scierit, res quoque ipsas statim agnoscat, facile intelligimus ei aliquando ciuitati regiã potestatem, siue, vt vulgato more loquar, ducalẽ principatũ præfuisse. Verum enimuero, quia eorum temporum historiam, quæ ante Romanã Remp. fluxere, antiquitas aboleuit: illud restat, vt quæ huius rei, quam diximus, nomine ipso significari, possumus, monumenta explicemus. Constat itaq; ex antiquorum monimẽtis, atq; historijs, quæ à Græcis chronica nuncupantur,

B vrbem nostram regibus quondam siue ducibus, aut regulis paruisse: quod & adsignificant tum antiquorum statuæ, atq; numismata, tum permulti quoq; elogijs excisi lapides: de quibus tum dicturum te Marce pollicitus es, cũ ego Cenomanorum ciuitates persoluissem. Hic aũt viri optimi nolite expectare, vt ego nunc vniuersos Bergomatum duces, omniaq; illorum facta commemorem, vel si quid memoria dignum gesserint, aut certe dixerint, explicẽ: neq; enim opus est, neque pudoris est mei, Francisco Bellafino viro doctissimo, & vtraq; lin-

C gua optime prædito, tùm verò maximè scriptori harũ rerum diligentissimo, viuo, & incolumi, me aut auctorem, aut prædicatorem monumẽtorum nostrorũ profiteri. Sed tamen ad confirmandã eam Bergomæi nominis interpretationem, quam modo declarauimus, quatuor tantummodo duces, quos, quidẽ memoria teneo, referam: nã qui cæteros scire optarint, eos ad disertũ, atq; eruditũ Bellafini opus de Bergomatum rebus antiquis demittam. Id n. facile poterit, abundeq; eis suppeditare quod requirent. Itaq; prior ex ijs Bergomæis ducibus,

D quos mihi quidem nunc tenuis memoria suggerit, Crotatius ille est, quem cum esset regia atq; illustri è familia, nobilissimisq; è parentibus genitus, tradunt historiæ, tam multa, tamq; præclara rei militaris facinora fecisse, vt imperio, virtute, victoriaq; totius Venetæ regionis principatum obtinuerit, (nondum enim præclarissimum Venetorum imperium cœperat) Quibus rebus adducti Bergomates, permotiq;, vt huius fortissimi, inuictissimiq; ducis rerum gestarum gloriam, ac memoriam virtutis sempiternam, futurorum hominũ

E proli commendarent, defuncto monumentum quã amplissimum faciendum curarunt. Itaq; erecta eo in tumulo marmarea columna, simulacrum illi quoddam egregiè factum statuerunt, quod quidam Plotatium, alij autem Crotatium, Bellafinus vero noster Plutonem, appellatum fuisse cõmemorat. Posterior autem Bergomi dux huiusce Crotatij filius, fuit Lupus nomine: qui generis nobilitatem gestarumq; rerũ gloriã, atq; imperij maiestatem, quas à patre acceperat multis in Remp. meritis, constantissimisq;, atq; optimis actionibus, non

F modo confirmauit, atq; retinuit, verum etiam mirum in modũ auxit, ampliauitq;. fuit enim cum continẽtiæ, fortitudinis, ac pietatis, tum diuini quoq; cultus, ac moralium virtutũ omnium exemplũ quasi quoddam & specimen. Eo siquidem duce autoreq;, Bergomates nostri Christi optimi, maximiq; cultum, ac leges, auspicijs tamen, ac meritis diui martyris Alexandri, Thebeæ legionis signiferi, primum suscepere. Quæ quidem ob merita, vno omnium consensu, inter Diuos relatus est, maximique ei honores post mortem decreti, in

testi-

testimonium scilicet vita, piè sanctèq; instituta. Supersunt cæteri duo Bergomæi duces Gandulphus scilicet ac Rhotaris: qui aliquot sæculis post Crotatium, Lupumq; principes floruere: de quibus quoniam tum apud Bellafinum tum etiam apud Paulum Diaconum accuratissimum eorum temporum scriptorem in quarto, ac sexto Longobardicæ historiæ libro latissimè scriptum est, prætermittam hoc loco ea velle dicere, quæ & vobis notissima sunt, & mihi ad commemorandum minimè necessaria: Cum præsertim memoria teneam, non ita pridem hæc vobis commonstrata fuisse, atq; ostensa à Iouita illo Rapicio homine & summo dicendi studio, & peracri prorsus ingenio, ac singulari doctrina prædito: quem scire omnes facile potestis, tum multis ciuibus nostris, tum nobis præsertim & ad suscipienda & ad ingredienda isthæc politioris humanitatis, atq; ingenuarũ artium studia principem, & autorem, & magistrum extitisse. Sed iam satis multa de Bergomo verba mihi fecisse videor, quæ tametsi & inuenta à nobis sunt acutius, & dicta etiam fortasse subtilius quàm vt quiuis ea possit agnoscere, tamen fretus intelligentia vestra disserui breuius, ac strictius quàm causa desideraret. nam me Sol ille præcipitans admonebat, ne essem longior, vt tu quoq; Marce doctissime prouinciam tuam hodierno die explere posses atq; perficere. Non sum tamen nescius plurima in hunc sermonem non esse collata, quæ & Bellafinus, & alij nonnulli diligentissimè persequuti sunt. illis namq; propositum fuit de his singillatim scribere: nobis verò abundè satis fuit, breui hac dissertatione nonnulla perstringere, quæ & vobis non iniucunda penitus forent: cæteris verò non admodum peruulgata viderentur. Quamobrem quoniam ego pensum iam absolui meum, si sine tua molestia fieri potest M. Maurici, non modo petimus, verùm etiam rogamus, atq; exposcimus, vt ea antiquitatum monimenta, quæ te allaturum spopondisti, antequam Sol occidat, nobis exponas. Imò vero, inquit ille, iubeatis: si quid possum, id totum vobis deuoueo. nam qui potest esse molestum tempus, quod philosophiæ, quodq; eruditis hisce collocutionibus impenditur? atq; si subcisiua hæc nobis disserendi tempora sæpius darentur, nihil profectò esset quod ad perfruendum studiorum nostrorũ voluptate præoptandum mihi fore existimarem. Verũ facis tu quidem Marsili mi abundantia quadam humanitatis tuæ, vt ea etiam à me roges, quæ prætermitti absq; nefario ingratitudinis nomine nullo modo posse videntur. Nam cum diebus istis meo quidem rogatu, & impulsu de principe Orobiorum ortu, descriptioneq;, nec non & singulis eorum ciuitatibus plurima & distinctè, & abundanter, & illuminatè, tam rebus, quã verbis explicaueris, ingratè omninò fecerim, si meum erga te, fratresq; tuos studium ac voluntatem, ijs præsertim, in rebus, quibus vel maximè possum, declarare diffugiam. quanquam multis iam argumentis ea spero vobis non esse incognita. Itaq; nunc peruetusta quadam huiusce ciuitatis, ac regionis monimenta percurram: quibus & vobis optimi adolescentes, quoad fieri potest, morem geram, & Bergomea quoq; nobilitas, & si per se sit satis clara, tamen his etiam quasi quibusdam luminibus illustretur. Cæterum vt id quam com-

A *modè agatur, & ne qua forsitan excidant, proferam in medium haud contemnendæ vetustatis libellum, quo omnia fermè non modo nostræ vrbis, sed exterarũ quoq; regionum omnium, ac ciuitatum epigrammata per vetustis marmoribus incisa breuiter, & vt mihi quidem videtur, perdiligenter collecta sunt. Quum id dixisset Marcus, arrepto statim volumine, ac ea tantum oculis collustrans quæ ad Bergomates spectabant, hunc in modum effari cœpit. Diui martyris Alexandri optimi iuuenes templum est non longè* B *ab ea vrbis parte, quam nostri Citadellam populariter vocant, editissimo in loco situm, sanè sanctum apud nostrates, ac religiosum. ibi complura sunt vetustatis monimenta: è queis illud in primis extat P. Marij elogium marmoreo quodam, quadratoq; lapide, grandioribus litteris exsculptum: quo non facile dixerim vnquam me aliud vidisse aut pulchrius, aut elegantius: tametsi non tàm multum in istis rebus intelligo. huiusce verò lapidis talis est inscriptio.*

C P. M A R I O
V O T.

LVPERCIANO
EQ. .R. .EQ. PVB. OMN.
HONOR. MVNICIPAL.
A DEPT. IVDICI DE SELECT.
SACERD. CAENINEN. COLL.
D FABR. CENT. DEND. M. B. PATRON.
CVIVS EXIMIA LIBERALITAS POST
MVLTAS LARGITIONES HVC VSQVE
ENITVIT: VT LVCAR IIIIINAE
REDEMPTVM A REP. SVA VNIVERSIS
CIVIBVS SVIS IN PERPETVVM
REMITTERET. HVIVS TOT ET TAM
INGENTIA MERITA ITA
REMVNERANDA CENSVERVNT:
E VT EFFIGIEM .I.IV. PERPETVA
VENERATIONE CELEBRARENT.

L. D. D. D.

Quo equidem epigrammate, cum sit vetustissimum, apparet, vt inquit Bellafinus, priscis temporibus Bergomum Romanorum municipium extitisse. nam cum postremæ illæ quatuor epigrammatis notæ L. D. D. D. locum datum decreto Decurionum autore Probo significent, porrò ij qui in municipijs publicam rem agebant, F *Ciceronis testimonio Decuriones appellarentur, eaq; dignitate pollerent quà Romæ Senatores, facile est intellectu, vrbem hanc, quod Decurionum dominatu quondam paruerit, municipali iure priscis illis Romanorum seculis viguisse. Id verò an prorsus verum sit, nõ est nunc disserendi tempus: sed cum vestro, tum aliorũ iudicio discutiendum relinquamus. illud tamen non importunè (vt opinor) affirmauerim: ex vicorum, oppidorumq; nominibus quæ in Bergomati agro sita sunt, non*

non antiquitatem modo Bergomatum, verum quàm gratus etiam Romanis hic ager olim fuerit, quàm facilimè ostendi posse. Siquidem Marianum, Catianum, Statianum, Mutianumq; non nisi à Mario, Catio, Statio, Mutioq; deducta fuisse, nemini ignotum esse arbitror. in queis fortasse non incommode & Actianum quod nunc Alzanum vocant, & Albinum adnumerauerim. quorum alterum ab Actio, alterum verò non minus ab Albo, quàm à Sp. Albino, aut ab A. Albino deduci posse manifestum est. Sed de his alias. hæc n. admonendi modo causa volui dixisse. tu quanti id facias, Marsili postea videris. B *Est aliud etiam præ foribus templi non indecorum epigramma, sed tamen mutilum, & fractum, tale quippe est:*

N T I O. S E X. F. V O T. A L P O N I
AE. M. F. SECVNDAE.
IO. M. F. VOT. MACRO. PONTIFICI.
M. F. VOT. MONTANO. IIIIII. VIR. IIII. VIR.

C *Extant præterea eo in loco tres alij miræ cuiusdam venustatis & antiquitatis lapides: è queis primus hoc elogio est insignis,*

A T E S T I A I. D. L.
A T E S T I A E
T E R T I A E. P A T R O N.
B E N E M E R E N T I. E T
C A P I T O N I B I N E T A E.
E T M A R T I A E, E T P R I M V L.
D E L I C A T I S. E T
T E L A M I O C E L E R I
A M I C O C A R I S S I M O.
E T A T E S T I A E E G N A T I A E.

In secundo autem ita scriptum est.

V. F.
L. B L A N D I V S C. F.
V O T.
IIIIIVIR. E T.
A V G V S T A L I S. E T
F L A M I N A L I S
S I B I E T
V A L E R I A E L. F.
R V S T I C A E
V X O R I.

Tertij verò huiuscemodi est inscriptio.

S P O N S O R. L.
C. S T A T I O. C. L.
F A V S T O
N E G O T I A T O R I
E T
V I T V L L I A E. S E X. F.
T E R T I A E V X O R I

In quo monumento obiter illud annotandum censeo, consueuisse veteres otium, & negotium per, T, scriptitare: quod secus multi nunc faciunt. Sed hæc alij viderint. A *Cæterum non procul ab ea diui Alexandri æde, quam diximus, sacellum quoddam est diuo Petro Apostolorum principi dicatum, cuius in parietibus non inelegans elogium hoc inspicitur.*

C. CORNELIO
C. F. VOT.
MINICIANO
PRAEF. COH. PRIM.
DAMASC. TRIB. MIL.
LEGIONIS .III. AVGVST.
PRAEF. FABR. CVRATORI
REIP. OTESINORVM
IIIIVIRO .I. D. PONTIFICI
FLAMINI DIVI CLAVDII
BERGOMI PATRONO
FLAMINI DIVI TRAIANI
MEDIOLANI
PLEBS VRBAN.

Quæ quidem inscriptio apertissimè declarat consueuisse maiores nostros, reclamante tamen recentiorum, quotidianaq; consuetudine, Bergomũ per B, scribere, quod ego alijs quoq; in nonnullis veterum inscriptionibus scriptum animaduerti, cuiusmodi illa est quam nuper Brixiæ cũ essemus, exscripsimus: cuius hæc sunt verba:

P. CLODIO P. F. FAB. SVRAE Q. FLAMINI
DIVI TRAIANI PONTIF. IIVIR. QVINQVE TRIB.
LEG. .II. ADIVTRI. PIAE FID. CVRAT. REI. P.
BERGOM. DATO. AB. IMP. TRAIANO. CVRAT.
D REI P. COMENS. DATO AB. IMP. HADRIANO
COLLEGIA. FABR. ET CENT.

Quibus ex epigrammatibus quis non videt? quis non perspicit, quàm facilè commenticiæ illæ recentium historicorum opiniones refelli possunt, qui asserunt huiusce vrbis nomen non Bergomum, sed Pergamum dici debere? quippe quod vel à Pergamo Asiæ oppido, vel à Pergamo Gallorum duce emanarit, atq; etymon duxerit. sed ô magna vis veritatis! quæ contra hominum ingenia, calliditatem, solertiam, contraq; fictas hominum insidias, se per seipsam facile defendat. E *quàm enim tota hæc recens fabella? quàm est sine argumento? quàm nullum inuenire exitum potest? nam siue ex antiquorum elogijs petantur signa, quibus maximè veritas illustrari solet, quæ nam illis ipsis, quæ antea exposui, aut clariora, aut venustiora inueniri tandem possunt? siue patrum autoritas quæratur, quæ nam obsecro maior? quæ sanctior? quæ præclarior afferri vnquam potest, quàm M. illius Catonis, quẽ Cicero studiosissimum philosophiæ, iustissimum virum, optimum iudicem, religiosissimumq; testem* F *nuncupare solet? vt interea dissimulem Plinium, Ptolomæum, Trogumq; Pompeium, atq; è recentioribus complures. apud quos vbiq; Bergomum, non Pergamum scriptum inuenitur: nec non & antiqua Bergomatum aurea numismata, in quibus ita scriptum est.* Lupus dux Bergomi. *Sed ineptum omninò est, de tàm perspicua istorum impudentia pluribus verbis disputare: quasi aut res ipsa dubia sit, vel obscura: aut ea quæ hisce de rebus subtiliter, & ornatè à M.*

à M. Marsilio disputata sunt, nostræ vel confirmationis, vel approbationis indigere videantur. Quare redeamus ad id, vnde diuertimus. Visuntur igitur eisdem in parietibus alij quoq; duo lapides, quorum alter hisce verbis, ac literis incisus est,

alter verò est huiusmodi:

M. CAECILIVS M. F.	L. MAVESI
FIRMVS.	L. CORN.
BENDROPHORIS	Q. STATI
LECAVIT	L. POMPO.

Aliud quoq; non longe à foro scimus esse fanum, nobilissimum quidem, ac sanctissimum diuo Vincentio martyri dicatum: quod templum in oculis, quotidianoq; aspectu Populi Berg. est positum: eius itidem in parietibus monumenta nonnulla posita sunt. quorum prius tale est:

PVPIA. M. F. SECVNDA. V. F.
Q. SVLPICIO. Q. F. RVFO.
IIII VIR. Q. VIRO
Q. SVLPICIO Q. F. SEDATO.
IIII VIR. .I. D. FILIO.

Posterius autem hunc in modum se habet.

L. CLVVIENVS. L. F. ANI
CILO
BALNEVM. ET.
AQVAS. DEDIT.

Sed tamen ea, quæ ad ædem diuæ Agathæ sunt, epigrammata, nulli aliorum vel antiquitate, vel pulchritudine cedunt: nam in altero ita scriptum est.

P. RVBRIVS
THEOPHILVS
PAEDAGOGVS
RVBBIAE. SIBI. ET. SV.

In altero autem hi quàm pulcherrimi leguntur versus:

PVDENS M. LEPIDI. L. GRAMMATICVS.
PROCVRATOR ERAM LEPIDAE MORESQ. REGEBAM
DVM VIXI MANSIT CAESARIS ILLA NVRVS.
PHILOLOGVS. DISCIPVLVS.

Est alia etiam apud diuum Michaelem, quem nostrates dicunt Putei albi, peruetus hæc inscriptio:

IOVI
O. M. ET. DIS.
DEABVSQVE
IN MORTALIBVS.
C. VALERIVS
VALENS
L. M.

Alium quoq; lapidem, memini me quondam in ædibus splendidi, ac nobilis viri Ioannis Iacobi Vlmæi in hanc sententiam legere solitum:

D M
VIBIAE
VARIAE
CAETERIS

A Et hæc quidem sunt antiqua huiusce ciuitatis monumenta. quæ vero in Bergomatis agri villulis, atq; oppidis continentur (quoniam Sol ad occasum properat) quàm breuissimè potero expediam. Itaq; primo ab vrbe lapide, eo in pago qui Adhaste dicitur, epigrāma quoddam litterulis quidem corrosis, senioq; nutantibus, sed tamen eruditissimè scriptum ita legitur.

M. CABARSVS
PATIENS DEDIT
B XXX. ET. PRO FVNDI
DE VSVRIS XIII. QVOT
SI IVVENATES EIVS
NEGLEXERINT FILIO
EIVS RETERE DEBE
BVNT XXX. AVT
SI QVIS HERES
FVERIT
POSIT FILIVS.

C Quo in elogio permulta profecto notatu, ac cognitione digna sunt. quæ nihilominus propter angustias temporis, tum etiam quod ea Bellafinus noster, vir & doctus, & harum rerum explorator diligentissimus luculentè admodum, ac diligenter exposuit prætermittam: pergamq; ad reliqua.

Albini igitur talis est inscriptio:

P. FVRIVS P. L.
HILARVS VIVIR
D VIVOS SIBI FECIT
ET FVRIAE. P. L.
AL. CE.

Itemq; apud Mutium, siue rectius Mutianum, insigne hoc epigramma conspicitur:

CAPITONI SPIRATIO
RVSTIAE P. F. MAXIMAE
MATRI. Q. CALLIDIO L. F.
MAGIO FRATRI. SEX.
E CALLIDIO L. F. FRATRI
DVLCISSIMO.

Rursus apud Bulgarum duo hi extant lapides. vnius talis est scriptura:

NEPTVNO SACRVM.
.M.
DVNILIVS. HOMO.

Hæc autem alterius inscriptio.

F PONTIVS CORNELIVS
CRIPONIVS
T. F. I. S.

Præterea apud Crassobium huiuscemodi è marmore extat lapis:

C. CORNELIVS C. F. V. OT
CALVOS. VIVOS. SIBI
ET .L. CORNELIO .C. .F.
VOT. FRATRI H. M. H.
N. S.

Lurani

Lurani quoq; in sacello diui Lini tale est epigramma: A

D. M.

BAELIO TAVRO QVI VIXIT
ANN. XXI. DIES XXXXV.
FANNIA SEVERA MATER
FILIO PIENTISSIMO ET
SIBI ET AELIO LVCIO
MARITO RARISSIMO.

.V. F.

Itemque hoc apud Martinengum:

MINERVAE
L. LONGINVS
MAXIMVS
EX PERMISSO
AELIORVM
V. .S. .L. .M.

Sacellum præterea quoddam est diui Pauli, altissimo in monte admodum edito loco positum: quem locum vulgus Argon nominat. ibi duo hæc sunt monumenta: quorum alterum hac inscriptione insignitum est.

HADRIAN
L. PRISCVS. SI.
T. L. HADRIANO
L. HILARIO PATR.
NO. TESTAMENT.
SCRIPSIT FIERI Q.
IVSSIT.

Hac verò ornatum est alterum:

M. SERTORIVS
M. L. FAVSTVS
SIBI ET
SERTORIAE. M.
BENIGNAE.

Barrianum quoque vetus oppidum & nobile decimo ab vrbe lapide, scitis esse plenum clarissimorum monumentorum. id n. complures è nostris antiquum illud Orobiorum oppidum Bara esse arbitrantur, à quo Bergomates fuisse cognominatos, Catonem scriptitasse autor est Plinius: sed de eo satis superq; dictū est à te Marsili. in eo loco nuper nonnulla veterum monumenta reperta sunt, atque in primis lapis quidam marmoreus. mácus tamen, ac mutilus, cuius in extrema tabella cælatum erat armentū, pastoresq; haud pauci tauros naribus, atq; auriculis trahentes, apparet autem nunc epigramma hoc exesis prioribus partibus versiculorum: ac dimidiatis ferè hunc in modum:

P. R.

IIII. I VIR

Q. R. VERECVNDO VR.
ET. VIBIAE. Q. L.
VERECVNDAE

T. F. I.

B *Extant eodem in loco alij etiam duo lapides, ac in primo quidem scriptum est:*

MARTI. MINERVAE.

In secundo autem ita legitur:

DOMITIO L. F.
VOT
C MONTANO.

At vero postremum omnium monimentorū quæ quidem ad manus meas peruenerunt, illud est quod nuper in agro Astezani inuentum est tale.

L. QVINCTIO
L. L.
ORESTI

D

Hæc igitur sunt ornatissimi iuuenes egregia illa veterum monumenta, nostraque ornamenta ciuitatis, quæ hodierno in consessu ex me voluistis audire. quibus rebus tametsi hæc ipsa vrbs satis clara, atque admiranda videri potest: ego tamen neq; hac re, neque originis nobilitate, neque imperio, neq; frequentia clarissimarū familiarum verius, præclariusq;, ac magnificentius tam illustrari arbitror: quàm quod optimis artibus, atque ingeniis omni studiorum genere perpolitis, & E *quod propè caput est omnium, religione, moribus, ac Dei optimi, maximi cultu, omni quidem tempore ita floruerit, & nunc etiam maxime vigeat, vt iure optimo possit cum quauis illustrium ciuitatum ex æquo contendere. Enimuero quàm multos è nostris ciuibus patrum memoria, quàm multos nostra, cum rei militaris gloria, tum diuinarum quoque humanarumque rerum omnium cognitio, atque eloquentia, in amplissimo & laudis, & dignitatis gradu collocarint, nō hercle facilè dixerim. nam quum innumerabilia fermè habeamus huiuscemodi clarissimorum hominum exempla, quæ nam tanta potest esse dicendi vis, tantaque copia quæ rē tam magnam, tam variam, possit, aut* F *ingenio, & viribus sustinere, aut memoria, & oratione complecti? proinde vt hæc omnia prætermittam, quæ & audistis sæpe, & (vt arbitror) etiānum tenetis animis, Quænam vnquam obsecro ciuitas, aut propriis ciuibus, aut patriæ suæ beneuolis præcipue, atque insigniter diligendis magis pia grataque extitit? Quæ vero aut venientibus malis fortius obstitit? aut quæ iam ad-*

erant, patientius tolerauit, pertulitque? nulla unquam profectò, mihi credite, in rebus publicis, domesticisq; prudentior: nulla ad rectissima optimarum artium studia propensior: nulla denique erga Deorum immortalium curam cerimoniamq; religiosior inuenta est. testes sunt locupletissimi, ac certissimi utriusque sexus penè innumerabiles vita, ac moribus sanctissimi ex hominum genere in cœlum recepti. qua de causa effectum arbitror, vt nostri homines de numinibus, ac patria pie meriti, ad omnes artes ingeniosissimi euaserint: quale Pindarus olim Rhodijs à Pallade, ob exhibitos sibi primum nascenti ab eis diuinos honores, concessum fuisse canit. Sed quorsum hæ tam longæ, & non sine inuidia, ac fortasse etiam quorundam comtemptu, si apud alios, quàm apud vos loquerer, repetitæ patriæ laudes? nempe vt vos adolescentes, quos vt filios diligo: qui & nobiles estis, & rectissimis quoque studijs, atque optimis artibus deditis (adhuc n. patitur vestra humanitas me quid sentiam libere dicere) ad maiorum vestrorum imitationem excitem. noui n. vos, noui patrem, cuius paucos pares hæc ciuitas tulit: noui domum, nomenque vestrum: studia denique generis, ac familiæ vestræ: virtutis, humanitatis, plurimarum artium, atque optimarum, nota sunt mihi omnia. Itàque faciam vt imperatores instructa acie solent, quanquã paratissimos milites ad præliandum vident, vt eos tamen adhortentur: sic ego vos ardentes, & erectos non cohortor solum, sed planè etiam rogo atque obtestor, vt tota mente, omnique animi impetu in virtutẽ, doctrinam, patriæque vestræ gloriam, ac honorem incũbatis.

A nihil est n. quod vobis maiori fructui, splendorique esse possit, nec quicquam ex omnibus rebus humanis est præclarius, aut gloriosius, quam de Rep. vt inquit Cicero, benè mereri. Nam cum omnia breuia sint, fugacia & caduca, virtus tamen est vna altissimis defixa radicibus, quam nulla vis eripere, nulla fortunæ procella impellere in scopulum potest. Hæc maxime illustratur magnis in patriam meritis, hanc omnes appetunt, amplectuntur vniuersi, qui sese patriæ qui suis ciuibus, amicis, qui laudi, qui gloriæ, non qui somno, & conuiuijs, & delectationi natos arbitrantur.
B Hanc igitur retinete quæso iuuenes, quam vobis tanquam hæreditatem maiores vestri reliquerunt. namque sic habetote, omnibus qui patriam suis consilijs, laboribus, litterarum monumentis defenderint, conseruarint, illustrarintue, certum esse in cœlo (vt docti õnes, ac sapientes loquuntur) ac definitũ locum, vbi beati sempiterno æuo fruantur. Quas ob res pergite, vt cœpistis, ornatissimi adolescentes, vt eam ingenij facultatem, quam complexi estis maximam, teneatis, perficiatisque: qua & vobis honori, & amicis vti-
C litati, & patriæ tandem huic nostræ, totique Christianæ Reip. emolumento aliquando esse possitis. Verum iam satis, superque vsus sum vestra humanitate. Itaque quoniam iam aduesperascit, surgendum censeo. Quumque id dixisset, surrexerunt omnes pariter: & simul ac vale dixerunt (erat enim extrema iam diei hora) domum continuo læti, atque alacres rectà concesserunt.

TORELLI SARAYNÆ

VERONENSIS

LEG. DOCT.

DE ORIGINE ET

AMPLITVDINE CIVITATIS

VERONÆ.

Eiuſdem

De Viris illuſtribus antiquis Veronenſibus
De his qui potiti fuerunt dominio Ciuitatis Veronæ.
De monumentis antiquis vrbis & agri Veronenſis.

AD LECTOREM.

Hic te admonendum Lector. putauimus, quod ante hanc nostram impressionem, quidam Sebastianus Sergius Bononiensis, inter multorum locorum antiquitates, quarum volumen ab se compositum dedit, Veronensium etiam monumentorum aliquot se antiquarium professus est, quæ, quia ipse non vidit, imprudenter fortasse ab alterius incuria sumpta, aut non rectè designauit, aut non cognita subticuit. Atque ideo, si quid erit hoc nostro in libro compertum, ab eo discrepans, scias in hisce nostris expressa esse, quæ vera sunt, & germana, quemadmodum vel incola Veronæ certior fieri potes, vel peregrinus, si tibi quandoque visuro Veronenses antiquitates adire contigerit. Bene vale.

IOANNIS COTTAE VERONENSIS.

VErona qui te viderit,
Et non amarit protinus
Amore perditissimo,
Is credo se ipsum non amat,
Caretque amandis sensibus,
Et odit omnes gratias.

HIERONYMVS AVANTIVS VERONENSIS.

MIbi succinere liceat,
Verona, qui non viderit
Te, sed Torellum legerit
Ad te volabit gestiens
Tantas videre gratias.

AD Sp. Iu. DOCT. D. TORELLVM SARAYNAM
COSÆ TVRONI.

QVæ prius exciderant, quæ vix monumenta manebant,
Restituis patriæ tot Sarayna tuæ.
Per te gesta virûm, per te patet vrbis origo,
Vt patriæ dici iam mereare pater,
Marmora, longa dies, rabies & barbara perdet,
At non vlla tuum vis abolebit opus.

Ciuica debetur Taurello, qui vnus in hostem
Arma ferens, patriæ restituit patriam.
L. M.

IOANNES AVOGARIVS.

SI quis scire optat nostræ qui iecerit vrbis
Fundamenta, & item qui amplificarit eam.
Indicat & nomen quæ simplex littera, quæq;
Olim squallebant, nunc monumenta nitent:
Quiq; viri illustres fuerint pro tempore, quiq;
Vrbem rexerunt: & quot Olympiadas,
Hoc opus euoluat: Sarayna ex stirpe Torelli,
Est fœtura, vlla non peritura die.

TORELLI

TORELLI SARAYNAE VERONENSIS LEGVM DOCTORIS DE ORIGINE CIVITATIS VERONÆ.

Ad Reuerendißimum in Christo patrem D. D. IOANNEM MATHAEVM GIBERTVM Episcopum Veronæ.

LIBER I.

Vum ex dicto illo siue præcepto Platonico, non solùm nobis nati sumus, sed & patriæ, & amicis: ego quidem non solùm illos commẽdandos existimaui, qui suis vrbibus necessaria procurant, & parant: sed & eos etiam, qui eorum, quæ ad decorem pulchritudinemq; pertinent, curam gerunt. quo pacto & naturam laudare solemus, quæ in animantium genituris, nõ necessariorum solùm, sed & pulchritudinis quoq; studiosa est. Quare quum & ipse patriæ meæ semper, quacunq; in re possem, prodesse studuerim, iuuerimq; semper quantum in me fuit, commendandum postremò desiderium meum fore duxi, si pleraq;, quæ ad splendorem, pulchritudinemq; illius attinent, ab iniuria temporis & quodammodo à morte defenderem, atq; in vita quantum possem, atq; in memoria hominum conseruarem. Vrbium autem ornamenta inter cætera sunt earum origines, si præclaræ sint & antiqua, tum & ædificiorum magnitudines, ac demum illustrium virorum nomina, ingeniaq;. Quæ omnia Veronam vrbem abunde inter alias Italiæ ciuitates habuisse, videre quidem licet, partim ex ijs, quæ adhuc extant, & quasi viuunt, partim ex ijs, quæ quodammodo interiere, in historijs autem, & memorijs hominum adhuc viuunt. Igitur operæprecium me facturum existimaui, si & his, & illis labentibus opem ferrem: alia enim iam perijsse videntur, alia ruinis, & tempori obnoxia, & indies collabentia in non paruo periculo esse. Quamobrem quum scirem, quæ in scriptis viuunt, diuturniora esse posse, quam marmora, mecum ipse decreueram antiquitates omnes, quæ tũ in ciuitate tum in agro extant, nec non & alia ornamẽta, quæ ex historijs colligi possunt, scriptis mandare, ac legenda cunctis emittere. Verum quum considerarem nec ea scripta diu viuere consueuisse, quæ leporibus linguæ ornamentisq; quasi anima priuata carerent, desiderium hoc meum diu repressi, qui scirem me in foren- A *sibus negotijs, & dicendis causis magis versatum, ab omni scribendi ratione longè abesse: temerariumq; potius existimari posse, si tantum arrogassem mihi. Sed certè timorem hunc amici mei omnes, quibuscum ista communicaueram, non mediocriter reprehendere: temerarium non esse, qui non suas, sed patriæ laudes quærat. caruisse ætatem nostram historijs non paucis, & quidem gratis, si Procopius, si Blondus, si M. Antonius Sabellicus, ad Titum Liuium, ad C. Cæsarem, ad Salustium respexissent. Viuere sæpe stylum, sæpe materiam,* B *sæpeq; euenire, vt ruditer ab vno tractata ab alio exspolientur: vtrumq; autem commendari, hunc qui ornauit, illum qui inuenit. Quæ omnia quum & rectè dicta, & vera esse cognouissẽ, sublato eo torpore, quo ardor desiderij prioris diu tepuerat, decreui tandem quæcunque collegissem vrbis nostræ illustria monumenta, in lucem edere qualicunque tractata stylo fuissent, ac tibi Giberte religiosissime Antistes pariter illa omnia dicare, qui antiquis illius ornamentis recens, quasi decus quoddam ingens additum, sanctitate doctrinaque a-* C *deo illam illustras, tum ita diligis, & foues, adaugesque, vt & antiqua sibi illa, & noua gaudeat, & gratuletur. Quapropter nec illud dubitaui, te, vti ea, quæ tantæ vrbi necessaria sunt, magna ex parte curas & prouides: ita & ornamenta illorum, antiquitatesq; læto animo accepturum, & quasi filiam suis dotibus decoratam amplexurum. De his autem per dialogum scripsi, quo delectarent magis: & quo pacto initium huius contemplationis primo cœperit, pateret. Nam quum superiori anno multi ex amicis, clientibusq; nouo vere* D *ad me conuenissent, multaq; ac varia inter nos dicta fuissent, placuit omnibus, tum exercendi corporis, tum leuandi animi gratia, in Diui Ioannis montem ascendere, quo consueueramus, ob nimiam loci amœnitatem sæpe conferri. Ergo quum in locum conuenissemus, & quasi fessi in summa specula consedissemus, vnde & totius vrbis despectus, & labentis Athesis, & plana cãporum, atq; amœna latè patebant: quam rectè, tum inquit Iacobus Villafranca, qui vnus ex congerronibus,*

atq; idem vrbanissimus, ac satis doctus consedebat, quam mirè Galli locum hunc delegere, qui primi tantam vrbem condidere, qua amoenissimus latè labitur Athesis, colles placidissimi adiacent, camporum tantum protenditur. sed tu quid subrisisti? TOR. Commendandos nimirum & ipse arbitror primos illos, qui sedem hanc magnæ futuræ vrbi delegere. Quod vero Gallos eos fuisse existimes, equidem non potui non subridere, quum vidissem eandem te in foueam lapsum, in quam & multi alij cecidere, ex Iustini, vt opinor verbis. IAC. An aliter fortasse tute existimas? TOR. Aliter prorsus, & longè. IAC. Falsa igitur Iustinus scripsit? & Trogus, à quo ille accepit? TOR. Potesne eius verborum reminisci? IAC. Possum equidem, ac nisi fallor, hæc sunt: His autem Gallis causa in Italiam veniendi, sedesq; nouas quærendi intestina discordia, & assiduæ domi dissensiones fuere: quarum tædio quum in Italiam venissent, sedibus Thuscos expulerunt, & Mediolanum, Comum, Brixiam, Bergomum, Tridentum, Veronam, Vincentiamq; condiderunt. Thusci quoq; duce Rhæto, auitis sedibus amissis, Alpes occupauere, & nomine ducis gentem Rhætos appellauere. TOR. Sunt certè hæc. Sed age, si quæ de Mediolano Comoq; dicta sunt, hæc minimè vera ostenderimus, quam fidem de Verona habere videbuntur tibi? IAC. Minorem certè: sed iam de Mediolano, & Como ostende. TOR. Id agam, sed vter potior videtur tibi, cui magis credas, Porciusne ille Cato primus, quem Dionysius Halicarnassæus [lib. 1.] inquisitorem diligentissimum rerum Italicarum vocat, an Iustinus, seu, quem ille secutus est, Trogus? IAC. Catonem ego quidem semper anteponendum censeo. TOR. Rectè dicis, at Cato in libro de originibus longè aliter de Mediolano sentire videtur, cuius verba, si rectè memini, hæc sunt: Olanum ante à Thuscorum duce, qui cum Orobiis Colonis, ibi primus insedit (quorum origo incerta, vti Comi, Bergomi, Licinofori, & aliquot circa populorum) inde ab Insubrũ principe nomine Medo adaucta Mediolanũ nomẽ seruat. *Ex quibus videre licet Mediolanum prius Olanum vocatum, longè ante Gallorum aduentum fuisse conditum, itidem & Comum: quæ si sint, quænam tibi de Verona superit fides? IAC. Minor profectò: sed tamen certum oportet authorem esse, qui Veronam à Gallis conditam non fuisse dicat, & eum quidem authoritatis maioris quam Iustinum. TOR. Non deest author Iacobe, & si vno contentus non eris, duos adducam, ac inprimis quando magnæ fidei est apud te Porcius Cato, vide quænam ille de Verona scribat, verba eius sunt hæc:* Alpes omnes Italię colonias Thuscorum fuisse incolæ asserunt, & ab ipsis vel ducibus, vel capitibus originum, nomina gentibus & locis indita: vt Rhæti à Rhæto rege Lydorum, & Veronenses à Vera Thuscorum colonia. *Videtur ne igitur credere Cato Veronam à Gallis conditam? IAC. Non mediusfidius. sed quinam alius est author? TOR. Is, quem paulo ante dicebas, C. Sempronius, qui eisdem fere verbis ita scribit:* Hinc circa Larium lacum à principibus dicta Vallis Vulturrena, & Verona à Vera Thuscorum familia. *IAC. Grauis nimirum vterq; author. Veruntamen non possum satis mirari,*

A *Iustinum & Trogum alioqui & ipsos non paruifaciendos Historicos aliter de Verona scripsisse. TOR. Desine mi Iacobe admirari. Possunt enim & Porcius Cato cum Sempronio, & Trogus cum Iustino vera dicere, si res tota consideretur. Illud inprimis constare debet, Transpadanam omnem regionem antiquissimorum Thuscorum sedem fuisse, quod & Sempronius affirmat his verbis:* Et quidem omnem Transpadanam regionem, Thuscorum prolem fuisse, inter omnes authores conuenit, manentq; vestigia, vrbs Mã-
B tua, & reliqua. *Cato quoq; ita de hac re scribit:* Omnia sub Alpibus Transpadana loca, prisci conuenæ Thusci missis coloniis tenuere, ab hisque multa loca nomina retinent: plura deleuerunt Galli: & reliqua. *idem & Liuius [lib. V.] idem & Plinius affirmant. Veronensem autem agrum Thuscorũ sedem fuisse, multa præter prædicta monumentã confirmant. Nam & Catullus* Benacum Lydium *vocat, id est, Thuscum. Circa Benacum porrò oppida sunt adhuc, quæ nomina Thuscorum seruant, vt Thusculanum,*
C *& Vergilius Ocnum filium Mantos fuisse, & Thusci amnis, id est, Benaci, dicit: tametsi nõnulli sint, qui de Arno flumine id intelligãt. sunt & adhuc vina Rhætica in agro nostro, nomen antiquum seruantia, à Rhætis, qui à Gallis pulsi montana incoluere, de quibus ita Iustinus scribit [lib. XX.]* Thusci quoque duce Rhæto, amissis auitis sedibus Alpes occupauere. *Plinius præterea de Verona inquit:* Rhætorum & Euganeorum Verona. *Hæc igitur ita statuenda sunt,*
D *quibus si alterum illud addas, quod Cato dicebat:* plura deleuerunt Galli: *facile fortasse erit videre, quomodo tàm Cato, & Sempronius, quàm Trogus & Iustinus vera dicant. nihil enim prohibet & Veronam, & Brixiam, & Mediolanum antiquissimas vrbes à Gallis dirutas fuisse, (ijs dico, qui primi Alpes transcendere) mox ab alijs duce Brenno easdem instauratas fuisse, quas conditas Iustinus scribit. De hisce autem, quæ adeo antiqua sunt, tempora ad amussim nouisse, eorum est, quæ quodammodo difficilia sunt: coniecturis autem quibusdam magis sunt credenda. atq; ita ego de Veronæ*
E *origine existimo. Tu quid existimandum censes? IAC. Ita prorsus & ipse iam adducor, vt credam. Sed adhuc tamen vmbra nescio quid in mentem mihi ingerit, quod Liuius scribit, quum dicit:* alia subinde Germanorum manus, Elitorio duce, vestigia priorũ secuta, eodem saltu fauente Belloueso, quum transcẽdissent Alpes, vbi nunc Brixia, ac Verona vrbes sunt, locos tenuere, *quasi Gallorum illorum temporibus adhuc non fuisset condita, sed pòst. TOR. Nihil in*
F *quo hæsites debent Iacobe illa tibi inferre, quæ Liuius scribit. si enim forte fortuna deleta fuisset Verona, quũ aduentarunt Galli, rectè dixisset Liuius, vbi nunc Verona est, quæ tunc non erat, quum tamen ante fuisset. quid si & ad futurum tempus respexisset historicus, sciens deleri vrbes, & mutari? quod si forte euenturum fuisset, vt Verona vllo tempore, vti alia omnia enata, interierit, æquum tamen fuit locum docere, quem tunc tenuere Galli: Hoc n. loquendi modo sæpe vtũtur, qui scribunt, quibusq; ratio temporũ ante oculos obuersatur. IAC. Ita esto Torelle, non ingratum tamen illud effeceris*

ceteris (quando & satis vacat) si de Thuscis illis qui colonias isthuc primi misere, A *planius aliquanto dixeris, quinam illi fuere, & quibus temporibus aduenere. neq; enim & hæc te latere arbitror. TOR. Ad valde antiqua me reducis Iacobe, tamen dicam quæ legisse memini apud Catonem, Sempronium, Berosum, compluresq; alios, dignos quidem omnes, quibus indubitata fides adhibeatur. In primisq; illud statuendum est, ac pro certo accipiendum à nobis, si prædictis credimus, Ianum illum priscum ab Italis pro Deo habitum, eundem & Ogygem priscum, & Noah (seu Noë Hæbreorum vocabulo dicere velis) fuisse: qui cum filijs Semo, Camese, & Iapheto, ac eorum vxoribus superstites à diluuio, circa montes Armeniæ: propter quod & Galli mox vocati Sagarum lingua fuere. Gallum enim vocabant ab aquis liberatum. Sub hoc Iano recenti mundo, pura illa vixit ætas, quæ aurea dicta est, annis ferè ducentis & quinquaginta post diluuium. Sub initium igitur aureæ illius ætatis, crescente iam hominum sobole, Ianus cum paucis quibusdam in Italiam venit, partemq; illam tenuit, quæ Vmbria dicta est, primiq; illi, qui eam partem* C *coluere, Aborigines dicti sunt: partim opinor, quia ante illos nulla prior in Italia origo fuerat, partim quia primis illis incolentib. nemora, qui nascebantur, è truncis & arboribus quasi primò erumpere videbantur. vnde illud:*

Genusque virûm truncis, & duro robore nata.

Mox verò Ianus in Armeniam reuersus, colonias per orbem disseminauit, ac ad complendam Italiam Gomerum Gallum, Iapheti filium, cum Crano Racenuo, quẽ filium ipse Ianus post diluuium susceperat, cum colonijs D *misit, anno post diluuium circiter centesimo, ac quadragesimo: qui eandem partem incolens, non solùm Vmbros adauxit, sed & Hetruriam totam. Propter quod Hetrusci antiquissimi in tota Italia fuere, & eorum Vmbri, qui & Aborigines. Post ea tempora & Chameses in Italiam delatus est, ac Gomero, seu mortuo, seu ab eo fugiente, totam Hetruriam rexit, ac sceleribus corrumpere cœpit, corrupissetq; aureũ illud sæculum, nisi rursus Ianus ex Armenijs in Italiam redijsset, abdicatoq; Chamese à regimine, ipse gentem separasset, seorsumq; Aborigines iussisset viuere à cæteris Thuscis. Post quẽ paulo post & Saturnus, qui & Sabatius Saga dictus est, frater Nembroth Saturni Babylonici, & patruus Iouis Beli in Italiam concessit: fugiens arma Iouis Beli, qui eum diu persecutus fuerat: per quos consenescens iam aurea ætas, quantum potuit, sustentata est. Ergo per ea tempora coloniæ, quæ iam in Hetruria contineri non poterant, per totam Italiam deductæ fuere: è quib. duæ magnæ sunt, quæ in Transpadanam regionem missæ, potuere Veronam vrbem condidisse: altera Volturrenorum fuit, altera Rhætorum. Hæc autem posterior fuisse videtur. Vtrosq; autem tam Volturrenos, quam Rhætos vsq; ad Athesim imperium extendisse constat. Nam de Volturrenis ita Sempronius scribit: Lacus Hetrusca origine dictus Larius, quod à patricijs Volturrenis, omnia ea loca principio possessa fuere vsq; Veronam. De Rhætis autẽ Plinius scribit:* Rhætorũ & Euganeorum Verona. *Ex his igitur colonijs ego quidem crediderim & Adriam Coloniam, & Veram illã, à qua Verona dicta est, effluxisse. Magis autem è Volturrenis, quàm Rhætis autor est Strabo: quoniam idem Sempronius quasi constitutas colonias dicit. Hinc circa Larium lacum, è principibus dicta vallis Volturrena & Verona à Vera Thuscorum familia. Veram præterea Hetruscam fuisse, author est Strabo, & Sempronius. Veram quoq; familiam à Thuscis originem traxisse, Iulius Capitolinus affirmat in vita Veri Imperatoris, cuius verba hæc sunt:* Origo eius paterna pleraque ex Hetruria fuit. *Hetruria est nomen ciuitatis, quæ appellatur etiam Volturrena, quod affirmat* B *Porcius Cato inquiens:* In his Volturrena sub radicibus Cyminis iacens, cognomine Hetruria. *Vnde Myrsil° Lesbius de origine Italiæ scribit:* Hetruscos multarum coloniarum authores, & Tetrapolis Tyrrhenorum Hetruria est prima; &, Tyrrheni soli vetustissimi in Italia; &, Romani asserunt Hetruscos vetustissimos aureo seculo natos, à quib. aras, ritus, diuinationes, colonias, & disciplinas habuit prisca Italia, initio sumpto à prima eorum Tetrapoli dicta Hetruria, à quibus illos Romani Hetruscos cognominarunt. *Ex hisq; innotescit, quod Volturreni habuerunt fines vsq; Veronã. & Vera familia ex Hetruria, seu Volturrena, eodem tempore has partes tenuit. Atq; hæc sunt Iacobe optime, quæ ego de Thuscis, qui loca primi hæc tenuere, ac de Verona conditoribus dicere posse videor. Tempus autẽ missionis coloniarum trans Padum fuit tempore Mancalei regis XIIII. Assyriorum, XII. anno per Chytim Ianigenarum regem, qui dictus est Italus, ob ingenij excellentiam, à diluuio per annos DCLXXX. & antequã Dardanus interfecto fratre Iasio Italia recedens, iuisset ad condendum regnum Troianorum, quod fuit anno vltimo Ascatadis XVIII. regis Assyriorum, & sic per annos CVIII. post, vt ex Beroso Chaldæo elicitur, incipiendo à diluuio, descendendo per reges Assyrios. Et dicti Ianigenæ, de quibus loquitur Berosus, [lib.5.] consecuti fuerunt nomen à Iano primo eorum rege. Nam loca & regiones mutant nomina, seu ea assumunt à regibus. Deinde appellati fuere Tyrrheni, deinde Thusci. IAC. Scire vellem Torelle, qui nam fuerint isti Euganei, qui* E *habitarunt partem huius vrbis. TOR. Scias Euganeos populos in Italiam aduentasse cum Hercule Libyo, vt inquit Plin. [lib.3.c.20.] & M. Antõ. Sabellicus. [lib.1. Enne. 7.] incolueruntq; regionem, quæ nũc Venetia dicitur: qui ab Antenore, & Henetis expulsi ad mõtana loca se reduxerunt, vt affirmat Liuius. [lib.1. dec.1.] Et ex hoc aperte demonstratur Veronam fuisse ante aduẽtum Antenoris in Italiam, & excidium Troiæ. Nec credas Herculem, de quo supra memorauimus, fuisse Herculem Amphitryonium, de quo fabulantur Græci,* F *sed fuit Hercules Osiridis filius, qui tempore Balei XI. Assyriorum regis Italiam petijt, vt refert Berosus, cuius hæc verba sunt:* Hercules Osiridis filius, cui nomen est Libyus, cum in Italiam per Celtas transisset, expulit Læstrigones Italia, & ibi pacifice annos viginti regnauit, multaque illis oppida à suo nomine, & cognomine fundamenta nominauit, & loca aquis impedita, habitationi hominum commoda fecit, & in Celtiberos reuersus est. *De quo etiam Herodotus scribit:*

quod fuit per ætates quinque, antequam Hercu- A les Amphytrionius natus esset in Græcia, qui fuit maximus pirata, & vixit annis LII. & periit igne, vt scribit Manethon AEgyptius: *Hæc quum dicta fuissent, inclinato iam sole visum est omnibus cedendum, ac rursus die crastina simul conueniendum.*

DE AMPLITVDINE CIVITATIS Veronę.

LIBER II.

Ostero die, quum primos radios Sol emisisset, serenissimumq; nobis apportasset diem, conuenere ad me amici, clientesq; hesterni, ac cum his nonnulli alij: factisq; de more salutationibus, hodie inquit Ioannes Nicola vir nobilis, & doctus, nisi fallor Torelle, de reliquis antiquitatibus vrbis agendum superat: Tu vide vtrum per otium sedendo loquendum sit, an deambulandum magis, & ad singula antiqua loca pergendum. TOR. Deambulandum magis, atq; si videbitur vobis, primum ascendendum, mox descendendum. IOA. Placet nimirū. At tu viam cape. TOR. Igitur, quum ad pontem conuenissent, qui nouus dicitur, placuit omnibus in Hemicyclo sedendum, vbi locorum omnium iucundissimus, & maxime varius conspectus est: Tunc Ioannes, quum omnium paulisper oculi oblectati fuissent, subterlabentem fluuium conspiciens: Quid est (inquit) Torelle, quod non vno nomine antiqui fluuium hunc appellauisse videntur? C. enim Sempronius, ac post ipsū Ptolomæus, Attrianum *fluuium vocāt: Reliqui omnes tum historici, tum & Poetæ* Athesin *nuncupant, vnde & Virgilius* Athesin amœnum *dicit. TOR. Ita & ipse scio vocari fluuium, modo Atrianum, modo Athesim: cur autem ita factum sit, diu mecum cogitaui. nam nihil quidem (quod ipse audiuerim) potui ex antiquis accipere. opinor autem Atriani nomen longe antiquius fuisse, quàm Athesis. Memini autem legisse apud Sempronium,* Adriam *siue Atriam* ciuitatem, *quæ olim magna, amplaq; fuit, vbi nunc ager Ferrariensis iacet, cuiusq; vestigia adhuc parua quadam extant, & nomen quoq; mutilatum, (Adri enim vocāt) fuisse Thuscorum Coloniam: Et ab ea, non solum mare Adriaticum, sed & fluuium, qui præterlabebatur, Atrianum vocatum fuisse, qui nunc Athesis dicitur: tametsi Strabo (lib. 7.) contra, potius vrbem à fluuio nominatam fuisse scribat, quod verius videtur: quoniam antiquiora sunt flumina, quam ciuitates. Sed certe & illud sæpe accidit, vt simul & flumina & ciuitates idē nomē sortiantur, quod & Adriæ ciuitati, & fluuio contigisse censendum est. Legitur enim* inter antiquos Hetruscos reges Attrium vnum fuisse, *à quo ego quidem crederem, & Coloniam Atriam missam, & vrbem conditam, ac illi simul & fluuio præterlabenti nomen ab eo fuisse inditum, vocatumq; Atrianum fluuium, & Adriam ciuitatem, siue Atriam, (vtrumq; n. legitur) quoniam tāta est inter D. & T. germanitas, vt mutuo se impellant, & elidant, & in Adraphaxi, quam alij Atraphaxim, alij Adraphaxim scribunt: & alij Endelechiam, alij Entelechiam, & in multis alijs: quod & vernacula lingua hac nostra etiam nunc vsurpari constat, vt in patre & matre, compluribusq; alijs. Ita ego existimo de nomine Atriani fluuij. Quo autem modo, & quo tempore, idem mox Athesis sit appellatus: equidem nihil habeo, quod legisse apud antiquos meminerim. Illud adhuc quæri posset, num fluuius hic mediam vrbem interlaberetur, quemadmodum & in præ-*
B *senti, an magis præter mœnia flueret? Videtur enim ex Plinij verbis Veronam vrbem nostro amne diuisam fuisse, quum dicit:* Rhætorum & Euganeornm Verona: *quasi partem orientalem, trans Athesim possiderent Euganei, Rhæti verò occidentalem vsq; ad Athesim. TOR. Scias Ioannes, quod flumen Athesis tempore prisco vrbem non intersecabat, verum prope mœnia labebatur, vrbem ipsam relinquens ad ortum Solis. Hoc patet ex fundamento latissimo muri per medium Athesim deducto, non procul à ponte Castri veteris, quod*
C *& hyemali tempore decrescente aqua cōspicitur: cuius etiam (vt fama est) quam plurima inuenta fuerunt vestigia. Præterea anno (si rectè memini) M.D.XII. amnis ipse adeò excreuit, vt aquarum exuperantium æstuoso impetu, pars murorum fossæ castri veteris fuerit deiecta, prope templum diui Zenonis, & nisi tot murorum obstacula fuissent, alueum reperijsset antiquiorē. Constat etiam ex dicto Pauli Diaconi, Athesim fluuium tantum excreuisse, vt circa Basilicam diui Zēonis, quæ apud Veronensis vrbis muros sita est, vsq; ad su-*
D *premas fenestras aqua pertingeret: quamuis, sicuti beatus Gregorius (pontifex enim postea fuit) scripsit, in eādem basilicam minimè penetrauerit, sed vrbis mœnia ex parte illa, eadem subrupta sunt inundatione. facta est autem inundatio hæc Kalendis Nouembris. IOA. De his satis. Montem autem ascendendum est. His dictis visum est omnibus cedendum, & montis partem illam petendam, in qua fons est, qui à ferro dicitur. Ibiq; quū peruentum fuisset Ioannes Nicola: Ecquæ habes de his locis quæ referas Torelle? TOR. Non alia mehercule*
E *quam quæ & vos videtis, ni forte illud considerandum sit, quod ipse vidi, quum propugnacula hæc à Venetis superiorib. annis ædificarentur, quo tempore vrbs, pulsis Germanis, recepta fuit. In fossis enim quæ tunc excauabantur, innumerabiles speluncæ, & cauernæ reperiebantur, quasi tophus ille, per has veluti casas, habitaretur. quam rem ego non satis potui admirari, ac certè existimaui cuniculos illos eo tempore confectos, quo homines aureo seculo in montibus habitantes, casas sibi, & speluncas fodierāt. Quæ consuetudinē Vitruuius [lib. II.*
F *c. I.] approbat, cuius verba sunt hæc:* Homines veteri more, vti feræ in syluis & speluncis ac nemorib. nascebantur, ciboque agresti vescendo vitam exigebant. *Vnde Lucretius de hoc inquit:* (Iebant
Sed nemora, atque canos montes, syluasque co-
Et frutices inter condebant squallida membra.

Iuuenalis (Satyra VI.) insuper hoc affirmans ait:

Credo pudicitiam Saturno rege moratam
In terris, visamque diu, dum frigida, paruas

Præberet

Præberet ſpelunca domos, ignéq; laremq;, (bra:
Et pecus, & dominos communi clauderet vm-
Syluestrem montana torum conſtrueret vxor,
Frondibus, &c,

IO A. Aliud etiamnum mi Torelle mihi ſubiuit miraculum, Quum eodẽ in monte ſederetur, ſpectabatur, Echini lapidei, Paguri, Cõchæ, Cochleæ, Oſtreæ, Stellæq; piſces, Auium roſtra, & id genus alia paſſim multa, de quibus omnibus, quid nam putes libenter audire. TOR. Ligna, oſſa, & alia multa lapideſcere memini apud Theophraſtum, & apud Plinium legiſſe. Pontanus verò aptius dicit: vidi lapideſcere Sarni Ceruleo ſub fonte alnũ, filicisq; maniplos. *Quare & quod Echini marini, & Cochleæ, & reliqua in lapides concreuerint diuturnitate temporis, non ita mirandũ eſt. Illud maiorem admirationẽ præbeat, quo nam pacto hæc, ſi viua quandoque fuere, in hos montes aut delata fuerint, aut enata. Qua de re quid ipſe opiner, non ſatis habeo quod referam: Dicam autem ea, quæ memini à peritiſſimo medico, ac præſtantiſſimo philoſopho Hieronymo Fracaſtorio audiuiſſe, quum ego illum forte fortuna me donatũ lapideo paguro egregio quidẽ, ac prægrandi rogaſſem, quænã eſſet de hac re Philoſophorum opinio? Qui dicebat tres eſſe de hac re ſententias, vnã eorũ qui putarent Cõchas haſce atq; alia id genus complura, in montes iactata fuiſſe, quo tempore aquarum colluuia montes ſuperauere: quam opinionem ſibi non probari profeſſus eſt: tũ quod aquæ, quæ exuperarũt montes, non fuerunt maria, ſed inundationes è cœlo: tũ quod oporteret videri Cõchas, & id genus alia, in verticibus montiũ, aut ſi ſuper excreuiſſet terra, videri ſaltem certo ſolum tractu, quà tum vertices montiũ erãt. Quod certè non liquidò conſtat, quando erutis montib. in quibus ſunt hæc, non vna ſolum parte appareant, ſed etiam in mediis, & in imis, & vbiq;. Aliam ſententiã eſſe dicentium in montibus eſſe humorẽ quendam, & alicubi ſalſum, & variũ, à quo ſæpe vera animalia maritima fiunt, & quodammodo generãtur: vt eſt in Dactylis videre, qui in mediis ſaxis naſcuntur, & inde excauantur. Interdum non vera animalia fieri, ſed quæ imitantur vera. Nam quemadmodum & natura imitatur ſpecies terreſtrium in mari: ita in montibus non veras conchas fieri viuentes, ſed conſimile quiddã, quod mox lapideſcit ob frigiditatem circumambientis loci. Cuius ſignum affirmant eſſe, quod conchæ quantum ad id quod intra eſt, non planè animal referunt. Sed hanc quoq; ſententiã non planè ſibi placere aiebat: quoniã lapidea hæc aut vnquam vixere, animantiaq; extitere aut non. Siquidem olim vixere, non iam iocatur natutura & imitatur, ſed verum animal facit: quale in mari gignitur. At verò in mõtib. inter ſaxa eſſe eã vim genitricẽ, q̃ in mari, nõ ſatis rationabile videtur, pſertĩ in grandiorib. animalib. q̃ multa poſcunt. Cui rei addi & illud poteſt, quod ſi olim genita fuiſſent, oporteret, & nunc alicubi gigni, & erui è montib. viuentia hæc animalia, quemadmodum & Dactyli. Si verò nunquam vixere, ſed imitationes tantum fuere verorũ animantium, hoc certè contra ſenſum eſt. Eruuntur enim conchæ non paucæ, quarũ pars iam in lapidem concreuit, pars nondum mutata eſt, ſed veræ conchæ rationẽ habet, & teneritatẽ, & cum reliquis mollitudinem. Quare videre eſt illas olim veras fuiſſe conchas. q̃ ſi id, quod*

A *intra eſt in quibuſdã, non planè conchã refert, cauſa eſt, quod caro, quæ mollis ex ſe erat, & contrahi nata, multa terra circumtecta, mox in lapidẽ coiuit. Ergo ſe dicebat exiſtimare, hæc olim vera animãtia fuiſſe iactata illuc à mari, & in mari enata: Sed hac pendere ex maiori cognitione. Montes enim omnes è mari factos fuiſſe aſſeuerabat, primum iactata arena in cumulos, fuiſſeq; olim mare, vbi nunc montes extant: mox eodẽ recedente detectos fuiſſe montes, & inſulas, quod & indies videtur fieri, quãdo et Ægyptus tota mari olim obruta fuit,*
B *& in litorib. etiam Italiæ, vt circa Rauennam apparet, vbi longe abeſt mare ab eo, quod olim fuerat paſſuũ C. Hæc ergo, & alia multa memini tum illũ de his dixiſſe, quæ ad Philoſophos pertinent. Nos ad noſtrã redeamus confabulationẽ. ſed aſcendamus iam. Quum ergo ſummum in montem perueniſſemus, qui caſtro diui Petri ſubiacet, ac circumcirca oculos cõuertiſſemus: Scitis ne illud (inquam) cur inſtatutorũ noſtrorũ præfationib. maiores noſtri ſcriptũ reliquerint, Veronã vocatam fuiſſe paruam Hieruſalẽ? IOA. Neſcio equidẽ ipſe, vt p*
C *cunctis dicã: qua de re neque tacendũ videtur. TOR. Maiores noſtri ſiue vere ſimilitudinem quandam, cum Hieruſalem pſpexiſſent, ſiue impoſitis eiſdẽ nominibus, certis locis religioſius agi viderent, imitationẽ quandam ſanctæ illius ciuitatis amauiſſe videntur. Ac primum vallem illam quam dextrorſum cernitis, Dominicam appellauere: Montẽ verò cui mox Rochi ſacellũ nomẽ dedit, Caluarium dixere, treſq; in eo cruces ex imitatione erigi, ac conſtitui voluere, quas prope ædem vicinam hic habetis Nazareth vocatam. Nec longe D. Io-*
D *annis paruum fanum extat, Bethlehem vocatum, Inde parum diſtat ſepulchrũ. Propter quæ omnia, & qui plebiſcita municipalia condidere, paruam Hieruſalẽ hanc vrbem appellauere. IOA. Probe quidẽ Torelle, ſed perge ad reliqua. TOR. Pia, Chriſtianaq; dicta ſunt. nunc autem ad Ethnica tranſeamus. Tria autẽ iſta hinc videri, & coniici datur, è quib. quanta, quam amplaq; fuerit vrbs hæc, ſpectare licet. Sunt autem Theatrum cuius veſtigia nobis ſubiacent, Amphitheatrũ quod videtis, & Campus Martius, quo nec qui Romæ erat,*
E *maior fuiſſe exiſtimari poteſt. In eo exercebantur corpora, equis, iactu, cœſtubus, ludiſq; aliis campeſtribus. In Amphitheatro gladiatorii ludi, & alia ſpectacula edebantur: in Theatro ſcenica. Quib. omnibus, ſi qua ornabatur ciuitas, nõ niſi magna, amplaq; eſſe poterat: Quapropter Strabo (lib. 5.)* Inſubres hac etiam ætate ſunt, qui Mediolanum Metropolim habuere. Ea quidem prius vicus erat: (*Omnes enim vicatim habitabãt*) Hac vera tempeſtate eximię dignitatis trans Padum vrbs eſt, quodammodo Alpi-
F bus finitima, & propinqua Veronæ eſt. Ampliſſima hæc vrbs. Huic inferiores Brixia, ac Mantua, & Regium, & Comum. *Hæc mediocris erat colonia. Ex quib. verbis amplitudinẽ ipſius oſtendit, quũ non amplã, ſed ampliſſimã dixerit. Propter quod & de Verona Martialis diſticho libri vltimi ita ſcripſit.*

Tantum magna ſuo debet Verona Catullo
Quantum parua ſuo Mantua Virgilio.

Parimodo Cornelius Tacitus (Libr. XIII.) Veronam Coloniam validam *appellat his verbis:* Quæſitum inde, quæ ſedes bello legeretur,

Verona

Verona potior visa est, patentibus circum campis ad pugnam equestrem, qua prçualebãt, simul Coloniam copiis validam auferre, Vitellio in rem famamque videbatur. *His igitur grauissimis sententijs, ni satis Veronam amplissimam fuisse demonstratum arbitrarer, multas insup authoritates illustrium æquè, ac doctorum scriptorum adducerem. Quas ne noster sit sermo prolixior, omittere decreui. IOA. En, hic inferius, homo quidam papyrum præ manibus habens. Rerum antiquarum monumenta, in Iesuatorũ viridarijs iacentia, inspicere videtur, ac describere. TOR. Video hominem, Ioannes Carottus graphidis peritissimus mihi videtur iste. Enimuero ille ipse est. Heus Carotte, quid tibi cum papyro in his antiquis ruderibus? CAR. Salui sitis. Theatrum, hic olim existẽs, ex istis ruinis alias electum, in tabula quum pinxissem, aliquidne omiserim, huc perscrutaturus accessi. TOR. Laudandus quidem tuus labor est Carotte: Volo descendamus tabellam inspecturi. CAR. Operior accedas. TOR. Pulcherrimi operis (vt spero) exactissimam picturam videbimus. Vellem Carotte omnia distinctè indicares. CAR. Libentissimè. Has duas planities, hic in summitate alteram alteri imminentes: quarum parietes lapidib. tessellatis subtili arte crustatos videtis, duarum porticuum solum fuisse scietis. En columnarum adhuc extant, & porticuum vestigia. Videte epistylium hic etiam existens pulcherrimum, sub quibus porticibus per gradus vsq; in orchestram descendebatur. Hic inferius quadam in domo adhuc integri adsunt pulcherrimi fornices, pro graduum ordine constituendo fabrefacti: quorum alterum latus in meridionali parte, alterum in huius cœnobij horto inferiori terminabatur. Extant nunc etiã fundamenta: Hæc area orchestra erat: Post preferebatur Prosceniũ hic scena recta. En adhuc in his parietibus vestigia extant. Post scenam duæ amplissimæ porticus fluuio imminebant. Rudera ista antiquissima hoc demõstrãt. Videte & hic cum simis denticulis, ac coronis pulcherrimis, ab vtroq; cornuum pontes vltra Athesim extẽdebantur, quorum alter versus Septentrionalem plagã adhuc extat. Huius fornices marmoreos, Theatrum versus, antiquissimos videtis. In secundi fornicis claue, ex marmore Pario Neptuni effigies cõtinetur. Alterius, meridiem versus, quum vi fluminis deiectus sit, anno à natiuitate dominica M.C.LIII. Die vero ascensionis dominicæ, vt in chronicis habetur, adhuc videntur vestigia. In vtroq; cornuũ limpidissimi fontes, alter à Paronæ pago, tribus passuum millibus distans, ad Septentrionale cornu: alter vero à monte aureo pari distantia ad alterum cornu, per subterraneos fornices educebantur. Ex quibus Theatri magnitudinem, ipsiusq; pulchritudinem vobis satis arbitror patere. TOR. Theatrũ istud olim magna ex parte vetustate corruit. Pars vero demolitione cecidit rege Berengario, vt ex regis ipsius huiuscemodi mandato, datur intelligi:*

IN nomine Domini nostri Iesu Christi Dei æterni, Berengarius Rex. Quia euenit nuper in ciuitate Verona, vt pars quædam medij Circi, quæ Veronæ subiacet castro, præ nimia vetustate corruit, collidens cuncta
A *sub se posita ædificia, hominesq; cunctos penè quadraginta attriuit, subita morte condemnans: idcirco videlicet præsentis Adeleardi episcopi S. Veronæ Ecclesiæ, cũctiq; cleri, & totius eiusdem populi ciuitatis nouerit sancta Dei ecclesia, nostrorumq; fidelium, præsentium scilicet, & futurorum industria, prædecessorum quoq; omniũ amore, nec nõ pro animæ nostræ remedio, nos sanctæ Dei Ecclesiæ Veronæ, ac cuncto clero, & totius ciuitatis populo, & cunctis sub ipso castro morantibus per hoc nostræ authoritatis præceptum commisisse, quatenus vbi-*
B *cunq; ædificium aliquod publicum parti pertinens, ruinam minatur, aut alicui videtur, vt in ruina eiusdem, quomodocunq; sit, damnum futurum, liceat eis omnib. tam prædictæ Ecclesiæ cum clero, quam cuncto eiusdem ciuitatis populo, absq; vlla publicæ partis offensione, ipsum ædificium publicum vsq; ad firmum euertere: in nullo eis sit trepiditas damni, eo videlicet ordine quo cernes. Nec quilibet publicus exactor, quempiam hoc agentem condemnare, aut alieni quicquam audeat ex hoc inferre molestiæ, contra quod authoritatis nostræ*
C *præceptum, si quis impugnare tentauerit, aut aliquem ex prædicto negotio molestare præsumpserit, vel vilam inferre calumniam, ne quod cœperat perficere possit, vtq; conatus eius redigatur ad nihilum: sciat se compositurum viginti libras auri obrizi, medietatem parti nostræ, & medietatem cui ex hoc aliqua fuerit illata molestia. Vt hoc autem verius credatur, & diligentius ab omnibus obseruetur, manu propria roborantes, annuli nostri impressione duximus insigniri. Datum quarto Nonas mensis Maij, anno incarnationis Domi-*
D *ni nostri Iesu Christi DCCC LXXXXV. Anno verò regni Berengarij Serenissimi regis nono, Indict. XIIII. Actum Veronæ in Dei nomine feliciter. CAR. Sed quo rem totam facilius percipiatis, omnia in tabella diligentissimè picta, quemadmodum antiquitus erant, vt ex ruinis adhuc apparentibus conijci potest, quoniam scio id vobis gratissimum futurum, tradere procurabo. TOR. Gratissimum quidem, pro quibus nunc ago, quumq; opus fuerit ingentes me gratias relaturum cognosces. CAR. Valete. TOR. Valeas Carotte. IOA.*
E *Superius ostensum est, Athesim vrbem non diuidere, verum ipsam intactam in orientali plaga relinquere. Nunc autem oppositum videris asserere: causam libenter audirem. TOR. Hoc fuisse, cum ludorum naualiũ gratia, qui inter hos pontes prope Theatrum fiebant, tum commoditate vrbis, & vtilitate, muro illo, de quo iam diximus deiecto, flumen hac deuectum intelliges. IOA. Quũ sæpenumero quis Theatri huius pulcherrimi author fuerit diligentissime sciscitatus sim, nec hactenus potuerim inuenire, si quid quoq; habes quod nar-*
F *res, mihi gratissimum facies. TOR. Ex historiographis aliquem de hoc scripsisse nunquam me legisse memini, verum quum maiorum meorũ vestigia insecutus hac de re diligenter inquisissem, in turris pariete templi diui Petri, hic superius existentis,* Iani templum in arce *quandam ingentis fornicis clauem marmoream, in qua Tauri caput insculptum est, iampridem intuitus sum: quam alicuius arcus Theatralis molis istius fuisse, reliqua marmora hic inuenta, similiq; arte elaborata, demonstrant multos, Octauiani nummos aureos, in quib.*

Taurus

Taurus erat impressus, conspexi. Praeterea quum partem pontis huius, quae fluminis impetu corruerat, instaurandā curarent, inter alia euulsa marmora, quoddam pulcherrimè elaboratum saxum vidisse memini, in quo hae literae legebantur: Octauiae. C. F. & SOR. charissimae, & sibi. de quo fiet mentio in sequenti libr. Quae quidem Octauia Octauiani Caesaris soror fuit, & vxor maioris Agrippae, quorum pater C. Octauianus appellabatur, vt in vita Octauiani ipsius Caesaris à Suetonio Tranquillo descripta patet: qui quū in regione palatij ad capita bubula habitasset insigne ipsius Tauri caput fuisse ex nummis ipsius, ac aedificiis iussu eius erectis constat: ex quibus molē hanc immensam Theatralem Octauiano Caesare Augusto iubente erectam fuisse semper existimaui, seu eius tēpore constructam. IOA. Authorem Theatri illius celeberrimi Octauianum Caesarē fuisse nō dubitandū puto. ait enim Suetonius in Octauij ipsius vita, (cap. 46.) Italiam duo de triginta coloniarum numero deductarum frequentauit, operibusque ac vectigalibus publicis plurifariam instruxit, etiam iure, ac dignatione vrbi quodammodo pro parte aliqua adaequauit, excogitato genere suffragiorum, quae de magistratib. vrbanis Decuriones colonici in suam quisque coloniam ferrent, & sub die comitiorū assignata Romam mitterent. *Quum ergo in ciuitate Veronae Decuriones essent, vt ex monumentis antiquis, de quibus alio loco erit sermo ostendetur, Theatrū putandū est Octauij Caesaris tempore fuisse aedificatū. verū quia tarda iam est hora, in forum prius, deinceps domū nos conferamus, in crastinum colloquia nostra differentes.*

IOA. Satis in foro permansimus, per vicos (si placet) aliquantulū deambulemus, forum Boarium versus pergentes, domū postremo reuertemur. TOR. Eamus. IOA. Saepius Torelle summa diligētia quis Amphitheatrū istud iuxta forum Boarium, mirabile sanè construxerit, quum perscrutatus fuerim, quicquā certi nunquam habere potui. Nec est credendum hoc tam admirabile opus à scriptorib. silentio praetermissum fuisse. Verum quum historias vnà cum authoribus ipsis quamplurimas, barbarorum inundatione totam Italiā deuastante, deperditas, nusquam videamus inueniri, facile & Amphitheatri nostri cōditoris, aliarūq; multorum ingentiū simul & admirabiliū operū hic repertorum memoriā deletam crediderim. Veruntamen à praepotenti aliquo ciue, seu potius Imperatore Romano ingens hoc opus constructum censeo. TOR. Ciuis alicuius sumptibus erectum fuisse, quū incredibiles & innumerabiles impensas exigat, nunquam arbitror: Imperatorem vero authorem facile crediderim. IOA. Ciuem ergo aliquem huius Amphitheatri authorem, fuisse negas? Ignoras ne Marcum Crassum dicere solitum nullum Romanum ciuem diuitem appellari debere, nisi qui totum per annū Romanum exercitū impensis propriis alere potuisset? TOR. En quisnam ille astans medio Amphitheatro, & baculum manu gerens? IOA. Carottus est. TOR. Certe ille ipse est: illum tamen minimè noueram: Senectus enim non vires modo, sed & visum, & sensus omnes perstringere consueuit. IOA. Illū adeamus quid istic meditetur sciscitaturi. TOR. Salue Carotte. quid Amphitheatrū circumspiciens baculum manu tenes? CAR. Mensura pertica est, quā teneo. IOA. Quot pedū? CAR. Sex. Cur autem huc venerim, si vacat audietis. Proxima nocte haec admiranda Amphitheatri moles mihi quum subijsset totam in tabella pingere, quantamq; hominū multitudinē caperet, exquirere ego ipse decreuissem, Arcus supremos, medios, & infimos primi, & secundi parietis cōnumeraui. Ianuas, quib. in Arenam datur ingressus, aliasq; per quas patet ad gradus ascensus, omnes gradus sigillatim adnotaui, nunc vero & latitudinē, & longitudinem dimetiri institueră. TOR. Laudādus es Carotte, qui admiranda haec, & quae nos quoq; libenter agnosceremus, diligentius exquiras. CAR. Omnia, si, quoad perficiā, morari vobis graue, aut incommodū non erit, intelligetis. IOA. Immo, quum rem iucundissimā ac multum diuq; exoptatam simus audituri, mora haec nobis futura est gratissima. Verum vt facilius commetientem illum possimus intueri, medios ascendamus gradus, ibiq;, dum ipsum operiemur, sermonem, quē de Amphitheatri huius coeperamus authore, perficiemus. TOR. Tuae adstipulor sententiae. IOA. Igitur, quum ciuem Romanum, si diues merito dici debuisset, tanto diuitiarum & opum luxu abundare opus esse intellexeris, Romanum itidem ciuem Amphitheatrū condere potuisse, non ibimus inficias. Sed vt quid sentiam, aperte dicam, Theatrorum olim, & Amphitheatrorū constructio simul & vsus, in Graecia, & in Italia fuit antiquior, quam Romae, vt ex Lucij Vitruuij his elicitur verbis. Sin autē quaeratur in quo Theatro ea sint facta, Romae non possumus ostendere, sed in Italiae regionib & in pluribus Graecorum ciuitatibus. *Non igitur negarim, sed ausim potius affirmare Amphitheatrum nostrū ante Theatri ab Octauio erecti molē, à Veronēsi Republicā fuisse constructū. Quod facilius datur intelligi, quum nec in ipso Amphitheatro, nec in ruinis illius minimum litterarū, aut rei alterius indiciū repertū sit: quib. aut ciuē Romanū, aut Impatorē authorē fuisse cōijcere possumus. Praeterea quū nondum constet Venetos à Romanis vnq̄ subactos, sed ipsis foedere coniunctos, vt apud Ciceronē in inuectiuis in M. Antonium colligitur: Veronā nulli subiectā, cum amplissima esset, hanc ludorū gratia Amphitheatralē molē erexisse, facilime crediderim. TOR. Hanc sententiā nō contenendā censeo: In multis n. vrbib. antiquissima Theatra reperiebantur, quorū vestigia adhuc aiunt extare. Vidi ego dum Romā pergerē ꝓpe Spellū Thusciae oppidū antiquū huiuscemodi vestigiū operis. IOA. Marmoreū ne, an lateritiū? TOR. Lateritiū: Construebātur n. pro ciuitatū facultate, nobilitateq;, ac amplitudine. Nec mirū hoc nostrū, & amplū, & marmoreū, quum & vrbs esset amplissima, & in Veronensi agro marmora non alba solum, verū & nigra, & rubea, & diuersis colorib. maculata, insigniaq; etiamnū excudātur vbiq;. Quorum durissima quaedā, alia mediocria, quaedā mollia, nec ab vrbe multū distātia, quae fluuio ꝓxima, modica in vrbem vehuntur impensā. IOA. Non igitur mirū si marmoreum struxere. TOR. de Amphitheatro etiam legitur in quibusdam chronicis:* Amphitheatrū, quā Arenam vulgo appellant, anno 42. Imperii Augusti extructum fuisse: *Et Cyriacus Anconitanus in quodam itinerario sic scriptum reliquit:*

Et

Et denique Veronam feracissimam & antiquam ciuitatem venit: vbi non exigua veterum monumenta comperit, præsertim Labyrinthum, quod Arena nunc dicitur: & habetur, quod constructum fuerit, anno Imperii Octauiani Augusti trigesimo nono, ante natalem Christi diem, tertio, cuius pars exterior terræmotibus corruit: & nunc conspicitur locus rotundus Arenæ, per totum magnis saxis vndique constructus, & (vt ita dicam) perfilatus, quum intus cubalis, & antris multiformiter redimitus sit. In huius autem rotunditate extant Scalæ magnis lapidibus appositæ, quæ, quanto magis in amplitudinem protēduntur: tanto magis in rotunditatem videbantur ampliari, & sicuti nonnulli referunt, quinquaginta cubitis in amplitudinem extenditur. In cuius summitate quidam locus magnus, & nobilis multiformis, elaboratus marmoreo lapide, circumcirca redimitus erat. *Et verè Amphitheatrū ipsum eo fuit tempore ædificatum, vt ex his quæ iam dicta sunt, percipitur: Perspicuum enim & exploratum est, spectacula, siue gladiatorios ludos in Amphitheatris fieri consueuisse, & in hoc authores omnes conueniunt, præsertim Plinius, vbi memorat plura ædificia Romæ ædificata. Quod autem Amphitheatrum fuerit Veronæ ante Plinÿ tempus ædificatum, facile dignoscitur: quia non concessisset Maximus Africanus Veronensibus gladiatorium munus, nisi ibi fuisset Amphitheatrum, in quo potuisset exerceri, Quod facile ostenditur ex epistola vltima, libri sexti Caÿ Cæcilÿ Plinÿ iunioris ad Maximum Africanum, cuius sunt verba:* Recte fecisti, quod gladiatorium munus Veronensibus nostris permisisti, à quibus olim amaris, suspiceris, ornaris: inde etiam vxorem charissimam tibi, & probatissimam habuisti, cuius memoriæ à te opus aliquod, maxime funebre debeatur. Præterea tanto consensu rogabaris, vt negare non constans, sed durum videretur. Illud quoque egregiè, quod tàm facilis, tàm liberalis in edendo fuisti: Nam per hæc etiam magnus animus ostenditur. Vellem Africane, quas coēmeras plurimas, ad præfinitum diem occurrisset. Sed licet cessauerint, illæ tempestate detentæ, tu tamen meruisti, vt acceptum tibi fieret, quod, quò minus exhiberes, non per te stetit. *Nec debet dici quod si fuisset ædificatum Amphitheatrū ipsum tempore Octauiani, Plinius Secundus qui Veronensis fuit, de eo meminisset: quia facilis est responsio. Nam Plinius iam dictis meminit de pluribus ædificÿs vrbis Romæ, nec vllam penitus de alÿs Theatris, vel Amphitheatris Italiæ mentionem fecit, neq; in diuersis Græciæ vrbibus existentibus. Multa n. & in Italia ciuitatib. & Græcia erāt huiuscemodi Theatra, quorum vnū alÿs longè excellentius in Italia extra muros Placentiæ fuit: quod deinceps tempore Vitellÿ Imp. euersum fuit: quemadmodum narrat Cornelius Tacitus, & Vitruuius refert. Quinimmò nec de omnib. Theatris Romæ existentib. meminit: quādoquidē tempore Plinÿ aderat Theatrū Marcelli, & Theatrum Cornelÿ Balbi, vt refert Dion, maximè quia non fecit propriū vllū*

A *Tractatū de ciuitate Veronæ: sed obiter tangit de vino, & persicis lanatis, tantū in agro Veronensi natis, ac de anguillis. Si vero quispiam quæsierit, cur Octauianus Theatrū & Amphitheatrū Veronæ ædificauerit? illud tantummodò cogitet, quod huiusmodi Theatra & ædificia per Imperat. & principes Romanos ædificari ab antiquitus per vrbes consueuerūt, vt videtur in Syrmione oppido Veronensi ædificium illud amplissimū. Extant insuper arcus quamplurimi, in vrbe nostra Verona, veluti arcus Castri veteris: qui vt ex litteris in eo incisis*
B *percipitur, factus fuit tempore Cn. Strabonis patris Pōpeÿ magni, qui primus deduxit colonias Trāspadanas, vt refert Blondus de Roma triumphante, per Luciū Vitruuium architectum, qui fuit tempore Caÿ Cæsaris, & subsequenter Octauiani Cæsaris, vt ex eius, in libros de architectura procœmio, satis patet. Arcus verò in regione Leonum, constructus fuit. Pub. Valerio. Q. Cæcilio. Q. Seruilio. P. Cornelio, fortasse IIII. viris, vt habetur ex litteris in tabella ibi sculptis. Reliquæ etenim litteræ vetustate corrosæ, perlegi non possunt. Attamen isti oēs*
C *fuerunt ante Plinÿ tempora, licet de his Plinius nusquā meminerit. Extant & aliæ rationes, quæ adduci posset, & consulto, breuitatis causa omittuntur, quoniam oppositionem illam satis solutā puto. Sed adest Carottus noster. CAR. Omnia metitus diligentissimè formam graphicè expressam vobis tradam: vbi Amphitheatri ipsius, quū modo sit imperfectum, (parietem enim exteriorē, paruula parte excepta, deiectum videtis) perfectio continebitur. TOR. Omnibus gratissimū feceris. CAR. Verum quo figuram postmodum facilius sensu percipere*
D *possitis, rem totam paucis exponam. Huius igitur Amphitheatri celeberrimi paries, quem Alam appellāt, exterior marmoreus, in tres Arcuū ordines mirandos diuisus, infimos scilicet, medios, & supremos altitudine incredibili, vt videre vobis datur, extollitur, quorum vnusquisq; septuaginta duos continet arcus. Inter supremos quosq; statuæ pulcherrimæ, vt vestigia edocent, erectæ erant. Supra arcuum ordines alius inerat ordo fenestrarum LXXII. amplissimarum, aulis sanè ingentibus toti amphitheatro circumductis deseruientium, vnde exterius & interius patebat despectus, vt ex parte pa-*
E *rietis adhuc existentis cōprehendi potest. In parte vero infima, ordo porticuum triplex conspicitur, exteriorū scilicet, mediorum, & interiorum, totum opus ambientium, vnde per portas decē & octo datur aditus in ipsius interiorem planiciem, cuius longitudo perticarum XXXVIIII. latitudo vero XXII. & dimidia existit. IOA. Opus hoc rotundum putarem. CAR. Falleris: quinimò oualis est figuræ. Ab illi° etenim planicie pro sedibus XLII. insurgunt gradus, & per triplicem porta-*
F *rum ordinem, vt videre potestis, ascenditur: Quarum quilibet constat numero XVI. infimarum videlicet, mediarum, & supremarum. Ad infimas per exteriorē & mediam porticus: Ad medias per exteriorem infimā: Ad supremas per alium porticum, exteriori porticui superpositam tendebatur: licet etiam in gradibus ipsis scalæ reperiantur vsq; ad supremā Amphitheatri partem vergentes, Cernitur & arcuum ipsorum duplex ordo, post exteriores, ipsis ferè (vt videtis) æqualium, iuxta eorum ordinem positus, continens quilibet arcus LXXII.*

LXII. quorum omnium, & exteriorum numerus CCCLX. reperitur. IOA. Magnus quidem arcuũ numerus. Verum quotnam hominum millia gradibus ipsis insidere poterant, libenter nossem. CAR. In gradib. ipsis hominũ 23184. sessionem commodã signari potuisse comperio, cuiq; hominum spacio pedis cũ dimidio attributo, demptis etiam portarũ spacijs vt per eorum cõmẽsurationem colligi potest. Capacitas enim supremi gradus in circuitu perticarũ CLXXXIII. reperitur: Medij autem vigesimi primi à superiori descendendo perticarum CXLII. cuilibet portarum latitudini assignatis pedib. quinq; cũ sesquipede, quæ quũ nũero XLVIII. sint, passus XLIIII. in se continẽt, quo numero duplicato, sic altitudine ipsorum duorum graduum existente, exeunt perticæ LXXXVIII. Gradibus itaq; omnibus à primo ad vltimum reductis ad computum medij, Perticæ 5796. reperiuntur, sicq; spacio pedis cum dimidio cuilibet homini assignato 23184. hominibus datur cõmoda sessio. Aderãt & Aulæ superius ductæ, capaces innumeræ multitudinis, in ipsa etiã media planitie, multitudo innumerabilis hõinũ continebatur. Rẽ itaq; totã breuib. perstrictam habetis, verum in tabella, quã ad te Torelle mittam, clarius omnia cõtemplari poteritis. Nunc antẽ quo rem perficiam, domũ pergam, habeo etenim, & aliorum ædificiorũ antiquorum exempla vrbis nostræ, quæ vobis offero, quũ volueritis, ostẽdere. Valete. TOR. Gratissimũ feceris, meaq; opera, tibi cũ libuerit, vti poteris. IOA. Nos quoq; versus Castrum vetus deambulemus. Paucis quidem, apertissime tamen, vniuersam hanc ingentem molem demonstrauit Carottus. Quæ quum tot hominum millia caperet, vrbem hanc verè amplissimã fuisse conyci potest. quod & alia demõstrant. Hic itidem prope castrum vetus pulcherrimus arcus, in quo extãt literæ. Hunc accuratè inspiciamus. TOR. Partim combustus, partim deiectus, sepultusq; sub terra videtur. Verũ si per fossam inspiciamus, vsq; ad basim videre poterimus IOA. Hoc in latere satis à basi vsq; ad summitatẽ cernitur. TOR. Duplex est arcus: animaduerte. quandoquidẽ in hac occidentali parte quatuor sunt columnæ striatæ, quarum extremæ in angulis sitæ, singulæ geminarum vicem præbent: quum & lateribus arcus ipsius, & faciei deseruiant: Inter has atq; alias postibus adhærentes aderant in his (ita dixerim) ædiculis imagines magnitudinis (vt puto) hominis cum literis à dextris. M. Gauio. C. F. Macro. A sinistris autẽ. C. Gauio. C. F. Straboni. Orientalis vero facies pulchrior. In hac etiam erant imagines inter colũnas. A dextris literæ legi possunt: Gauiæ C. M. F. A sinistris vetustate, igneq; corrosæ legi rectè non possunt. Et hic in postibus vtrinq; legitur: L. Vitruuius. II. Cerdo architectus. IO. Non mirum hunc exactissimè arcum constructum, quum Vitruuius ipse celeberrimus fuerit architectus. TOR. Epistylia, corona, cymatium, denticulus, ac reliqua subtilissimè elaborata quum fuerint, nec non vetustate ferè deiecta facilè conspici possunt. aliàs exactissimè omnia in Tabella signata Carottus noster obtulit, cui multum debemus. Sed de Vitruuio illud cõsiderandum fuerit diligentius, num idem sit putandus, cui hic cognomentum additum est Cerdoni, & ille cuius de Architectura opus accuratissimè conscriptum circumfertur? quum in vulgatis editionibus ille non Cerdonis, sed Pollionis cognomentum obtineat. Sed de hoc aliàs (si videbitur) erit disputatio. IOA. Barbarorum moris est in omnia sæuire, nec à rebus sacris, immò nec à dijs ipsis temperare. Tanta n. in Italos vsi sunt immanitate, vt habitatorib. interfectis, rebusq; eorum direptis, non solum ædificijs, vrbibusq;, sed ne Deorum quidẽ templis pepercerint: immò igne, ferroq; omnia solo æquare conati sunt. quod nostræ etiam clarissimæ vrbi, quũ passim tot tantaq; ruinarum vestigia occurrant, accidisse videmus. Ter enim solo æquatam plurima indicia demonstrãt. TOR. Maximas calamitates huic nostræ vrbi à barbaris illatas credo, sed eos atrocissimas dedisse pœnas, vt plurimum legimus. Italia n. barbarorum sepulchrum tandem fuisse in omnibus ferè historijs traditur. In isto quoq; Veronensi agro innumerabilia barbarorum millia quis ignorat diuersis temporibus trucidata? IOA. Infinitam illorum stragem in agro Veronensi factam legi. TOR. Ego proximis diebus elapsis, quum Eutropium Pollionem percurrerem, in ipso trecenta barbarorum millia non procul à Benaco lacu in Lugana sylua à Claudio successore Gallieni deleta cõperi. IOA. Est ne hic Galliẽus, de quo in isto arcu in hac curriculari via existente mentio? TOr. Est. sed Arcum per Gallienum nequaquam erectum puto: quum videatur antiquior. IOA. Immò putandum ab ipso Gallieno erectum, quum magnificus sumptuosissimusq; sit. En geminas has portas cũ columnis striatis pulcherrimis: inspicias illas duodecim fenestras. Vide quàm subtili arte epistylia, corona, cymatium, denticulus, sima, triglyphum, & reliqua omnia insculpta sint. Imperatoriam quippe maiestatem præ se fert Arcus iste. TOR. Magnificè quidem, ac ingeniosè constructus est: Verum cõpago ipsa arcum multo tẽpore, ante Gallienum erectum fuisse demonstrat. IOA. Sed has litteras Gallieni nomine sculptas arbitraris? TOR. Litteras legemus, post causã inscriptionis narrabo: legas Ioaanes. IOA. Colonia Augusta Verona noua Gallieniana Valeriano II. & Lucio Coss. muri Veronẽsium fabricati ex die III. Non. Aprilis, dedicati Pr. Non. Decemb. iubẽte sãctissimo Gallieno Augusto N. insistente Aur. Marcellino V. P. Duc. Curante Iulio Marcellino. TOR. Barbaros illos, quos à Claudio trucidatos diximus, quum per Tridentinas Alpes in Italiam irruissent, vrbem hanc, quum prima obijceretur, oppugnasse, incolisq; interfectis, eorumq; bonis ablatis, solo æquasse scietis, quibus postmodum deletis Gallienus, quum vrbẽ instaurandam curaret nouis colonijs inductis muros fabricari iussit, in quibus ædificiorum antiquissimorum, celeberrimorumq; operum ruinæ plurimæ inclusæ sunt, huncq; Arcum deiectum hic erigendum pro vrbis porta, & litteras inscribendas curauit. IAC. Hoc iam ego suasus, nunc denique cum Ioanne Nicola Capella persuasus, facilius credo: quum in ipsis muris nonnullæ Amphitheatri tabulæ cum numeris, plurimaq; ruinarum frusta adhuc videri possint. Mensibus quoq; proximis dum pars quædam ipsorum murorum deyceretur, in ipsis saxa litteris insculptis, imaginum frusta, lapis quidam ingens cum capite Megæræ sculpto, & quodam Tritone inuentus fuit, plurimaq; alia vetustatẽ quandam intuitu dignam arguentia memini reperta. TOR. Hoc & ipse credo, præ-

sertim etiam, quum Philippus Imperator XXVIIII. quando à Decij militibus fuit interfectus, Veronæ reperiretur: inter quem, & Valerianum, qui aliquot annos cum Gallieno filio imperitauit, duo Imperatores, hoc est, Decius, & Vibius Gallus annos quinq; tantū superuixere. Sed de his aliâs, nunc ad institutum opus redeamus. TOR. Pulcher est etiam hic propè existens arcus, sed nullæ insculptæ sunt literæ auctorem indicantes. Caput hoc Iouis Hammonis hoc in angulo infixū, clauis fornicis arcus erat. Totum in tabella pictum Carottus exhibiturum se pollicitus est, qualem antiquitus fuisse, potest conijci. IOA. Vellē alium quoq; in via leonum, qua in forum itur, existentem videremus. TOR. Accedamus. Quum de hoc Arcu noster sermo sit ortus, memini me aliâs Suetonij Tranquilli in vita Vespasiani Augusti locum considerasse, vbi de Flauiorū familia duas refert opiniones, quarum altera vrbe Spoletana oriundam, altera Transpadanam familiam ipsam Flauiorū asseuerat. Et dum has litteras T. Flauius P. F. Noricus IV. vir I. D. ipso in Arcu sculptas legerem, cogitaui, immò pro cōperto propè habui, ipsam familiā Veronensem fuisse: quia in multis locis, plurimisq; antiquis monumentis, nedum in hoc arcu, Flauiorū fit mentio. Vidistis etiā (vt arbitror) monumentū illud vetustissimū, pulcherrimeq; elaboratū, parieti domus nouæ Ioniorum affixū, in quo litteræ, quas dicā, legi possunt: Iunonibus Aug. Sac. Metellai, de nomine suo, & Titi Flauij Hermetis viri sui. D. D. IOA. Plurimis in locis complura alia vidi Flauiorū memoriam seruantia, litterasq; insculptas legi: quæ, ne prolixiores simus, omittemus. Verum quam pulcherrimus sit arcus iste videamus, qui totus est marmoreus, fenestrisq; multis decoratus. Sed ecce quam mirabilis sit sedes illa in summitate: doletq; Arcus istius dirutam esse partē. At picturam exactissimè in Tabella expressam à Carotto videbimus, quemadmodum erat antiquitus. TOR. Quū igitur varijs in locis saxa multa Flauiorum memoriā continentia reperiantur, dictis Tranquilli, & eius magnifici arcus litteris comprobātibus, quia in Transpadanā sumus regione, familiam Flauiorū fuisse omnibus patere existimo. IOA. Posthunc, & hic alter erat, qui, partim lateritius, partimq; marmoreus, videtur antiquior: antiquo enim tempore in tanto vsu marmor nō erat, sed latere cocto struebantur. TOR. Superioribus diebus dum paulo curiosius eū contemplarer, perspexi ibi esse Tabellam lapideam, cuius pars exterior edaci tempore corrosa videbatur, nonnullaq; litteræ cernebantur: sensus autem nullus elici poterat. Deiecto itaq; pariete reliquo tabellæ ipsius adhærente litteræ paulo inferius subijciendæ visæ fuere, quæ sunt: P. Valerius. Q. Cæcilius, Q. Seruilius, P. Cornelius, Isti fuerunt tempore, quo Hannibal Carthaginensium dux cum exercitu erat in Italia, vt refert Eutropius [lib. 3.] & inualuit opinio quædam, constructum fuisse in memoriam victoriæ habitæ à P. Cornelio ad ripam amnis Mintij agri Veronensis contra Insubres, de qua meminit Liuius [lib, 2. decad. 4.] dicens: Insubres cum Cenomanis super amnis Mintii ripas consederunt infra eum locum quinque passuū millia, & Consul Cornelius eidem flumini castra applicuit: inde mittendo in vicos Cenomanorū, Brixiamq;, quæ caput gentis erat, vt satis comperit, nō

A ex authoritate seniorum iuuentutem in armis esse, nec publico consilio Insubriū defectioni Cenomanos se adiunxisse, accitis ad se principibus, id agere, & moliri coepit consul, vt deficerent ab Insubribus Ce omani, & signis sublatis, aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. & id quidē impetrari nequiuit, in id data fides consuli est, vt in acie aut quiescerēt, aut si qua in re occasio fuisset, adiuuarunt Romanos, & ita conuenisse Insubres, ignorabant. Suberat tamen quædam
B suspicio animis labare fidem sociorum. itaque quum in aciem descendissent, neutrum his cornu committere ausi, ne si dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa eos in subsidiis statuerunt. Consul principio pugnæ vouit ædem sospiti Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. à militibus clamor sublatus est, compotem voti consulem se facturos, & impetus in hostes est factus. non tulerunt Insubres primum concursum, quidam & à Cenomanis terga repente
C in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem iniectum authores sunt. cæsaque in medio quinque & triginta millia hostium, quinque millia & septingenti viui capti, & in his Amilcar Pœnorum Imperator, qui belli causa fuit, signa militaria CXXX. & carpenta supra duo millia. *TOR. Iam agitur amnus, ni fallor, quū aromatarius quidam iuxta beati Thomæ templum cellam vinariā effodi mandasset, in terrāq; decem pedes descensum esset, frustum columnæ marmoris Parij satis amplæ crassi-*
D *tudinis suæ basi affixæ inuenit, atq; ibi aliarum sex columnarum non multum distantium vestigia, & frusta magna videbantur. Imago quoq; marmorea cataphracti viri, pars etiam arcus vnius mirificè elaborati, frusta quamplurima simarum, coronarum, denticulorum, stylobatorum, epistyliorum argutissimè elaboratorum, cæterarumq; huiusmodi molium ibidem comperta fuere. Et in alia cella vinaria contigua, clauis arcus superius dicti potest cerni. In illius quoq; inferiori parte aquilæ est insigne cum Trophæo sub pedibus. Quæ*
E *cuncta, cum ædificiorum amplitudinē præ se ferant, alijsq; domibus propinquis talium ædificiorum ruinæ fuerint compertæ, proculdubio mihi persuasi, C. Marium, qui solus primus omnium aquilæ signo vsus fuit, sæpe dictorum ædificiorum arcūs, & Trophæi, authorem fuisse, ad memoriam stragis ab ipso, & Domitio collega apud Atizonem Veronensis agri Germanis illatæ. Quæ omnia quum sint pulcherrima antiquitatis, ac maiestatis monumenta memoratu digna, in Tabella à Carotto nostro*
F *me curante pingentur illius solita peritia. IOA. Et in fine leonum viæ forum versus (nec multum distat locus iste à Templo diui Thomæ) memini dum quidam alius cellam vinariam effodi iussisset, maximi Arcus fundamenta per decem pedum mensuram sub terra inuenta, quibus insunt Stylobatæ erecti, ruinarumque vestigia multifariā aderant. Alia inuenta, & quæ indies inueniuntur, enarrarem, sed breuitatis studiosus sermonis prolixitatem euitandam duco. nunc apud Ecclesiam Cathedralem marmorea illa columna quadrata altitudinis pedum viginti quatuor, mirabiliq;*

mirabiliq; studio calata machina ingẽtis magnitudinẽ arguit: quod epistylium illud marmoreum in Trinitatis templo, duoq; alia in beati Zenonis basilica antiquissima, & ex Pario marmore mirificè sculpta, opus magnificum innuunt: quemadmodum non longè ab eo maximus ille, mirabilisq; Numidici marmoris seu Porphyretici, eiusq; basis generis eiusdem. TOR. *Sed quid isthæc narrare conamur? tota enim vrbe stant & alia ædificia passim admiratione digna in ciuium domibus, multis sæculis collabefacta: saxa etiam quamplura sculpta, monumenta vetusta denotantia, partim serie annorũ semifracta, partimq; suo adhuc cum decore integra permanentia, priscorum nomina, veneranda quadam sæculorum maiestate continentia: quæ si vellem enarrare, cum tot tantaq; sint, vobis essem molestus longum tempus conterendo. nam nulla ferè vrbis parte effoditur, quin huiusmodi ædificiorum plurima, & ingentia frusta, & moles videantur, antiquitatem, amplitudinem, nobilitatemq; ciuitatis huius inclytæ arguentia. Quocirca Veronam vrbem Italiæ antiquissimam summaq; amplitudine fuisse negari non potest: vbi plura ædificiorum antiquiorum vestigia, quam in cæteris omnibus Italiæ locis (Romam semper excipio) inueniantur. Qui autem ædificijs his authores fuerint prorsus haberi non possunt, temporis lõginquitate, barbarorumq; irruptione, à quibus omnia igne ferroq; diruta, & solo æquata opinor. Ter enim combustam vrbẽ hanc nostram (vt iterum dixi) soloq; æquatam fuisse ex ipsis ruinis percipitur, licet postea propter pulcherrimũ loci situm, agrorumq; fœlicitatem, atq; omnium rerum affluentiam subinde instauratam videamus.* IOA. *En iam tuam domum Torelle, dum hæc inter nos commentamur imprudentes peruenimus: Vale igitur & qua opus fuerit, hora nos expecta.* TOR. *Vos quoq; valete.* CAR. *Diebus proximis quum Theatri figuram exhibuissem, ipsiusq; dimensionem promisissem, in præsentia pollicitis satisfaciens, rem totam paucis expediam. Sed ne circa perticam in mensuris aliquo capiamini errore, quum eodem modo apud diuersos non habeatur, ipsius longitudinem, qua passim Veronensi in agro vtimur, prius declarabo, admonens hæc omnia ædificia, quæ in hoc volumine continentur, hac me dimensum fuisse. Perticam igitur in sex partes, id est, in sex pedes ita nunc, vt olim, nuncupatos, diuisam intelliges: quorum quilibet in duodecim particulas secatur, Vnciæ nuncupantur: qualibet vncia in quatuor partes, minuta appellata, diuiditur. His igitur hoc modo præmissis scias, Theatrum ipsum ab vno cornu, vnde spirat Aquilo, ad aliud, vnde Aphricus pedum CCCLX. lõgitudinẽ continere. A parte verò in summitate montis existente, vnde Eurus emergit ad alteram, vsq; ad Athesim protensam Caurum versus CCCXL. pedes in latitudine connumerantur. Huic suprema porticus in montis summitate constituta pedum XXV. latitudinem, vt in ipsa ichnographia potest videri, occupat: Intercolumnia parietis porticus columnis tum rotundis, tum quadratis cum epistylijs Doricis terminantur: quarum rotundæ, ac longiores per duas partes extra quadratas breuiores exporrectæ sunt. Longiorum crassitudo pedis vnius, ac vnciarum quinq;. Altitudo vero pedum tredecim, vnciarum duarum existit: Capitellum autem est*

A *vnciarum nouem: quibus longioribus columnis, vtrinque aliæ angulares, latitudinis pedis vnius, vnciarum sex, crassitudinis vero vnciarum sex adhærent cum capitellis altis vncijs duabus, minutis tribus cum dimidio. Istis vero aliæ angulares vnciarum qualibet decem in latitudine: in crassitudine vero vnciarum sex coniunguntur. Intercolumniorum autem spacium pedibus tribus, vncijs sex in latitudine includitur: excepto tamẽ*
B *quarto quolibet, vbi duæ tantum angulares columnæ adsunt crassitudinis pedum II. vnciarum quinq;, longioribus columnis inhærentes. Huius spacium est pedũ quinq;, vnciarum trium, sicut in figura videri potest. Sub hac aderat & alia porticus in multa intercolumnia diuisa, quorum tria fornicata conspiciuntur, alternatim tamen adsunt modo duo, modo sola angularia columnia cũ epistylijs Doricis superioribus, non sine symmetria, vt in figura patet. Ex hac porticu in ambulatorium, seu porticum gradibus supereminẽtem per scalas descendebatur, cuius latitudo intra columnas est pedum*
C *nouem. Graduum deinde subsequitur ordo ad orchestrã protensus. In orchestris pedum decem modulus inuenitur. vnde lineis diligenter deductis dimetientes totius Theatri commensurationẽ, ac symmetriam ad amussim reperietis. Columnæ scenæ circumductæ crassitudinis sunt pedum duorum, vnciarum sex, extraq; per duas tertias in rotunditate exporrectæ cum epistylijs Doricis, columnisq; angularibus, fornices suos sustinentibus cũ capitellis. Ianuarũ vero principaliũ, per quas in proscenium pertransitur, pedũ decem, vnciarum sex*
D *latitudo numeratur: quæ quidẽ in capite proscenij existunt. In scenã autẽ per tres portas ingressus patebat. Columnæ autẽ quadratæ in fluminis ripa cõstitutæ, porticũq; sustinẽtes, singulis laterib. sex pedũ latitudinẽ continẽt. Amphitheatri figurã cũ vobis tradiderĩ: eius etiã (quo rẽ perfectius teneatis) dimẽsiones cognoscetis: Primã itaq; angularẽ vel primi ãbitus columnã pedes sex, vncias sex in crassitudine, in latitudine verò pedes sex cõplecti scietis: strata duodecim pedes in latitudine sunt. Secunda columna secundi ambitus quolibet latere pe-*
E *des quatuor concludit in crassitudine. Principales autẽ ianuæ duæ reperiuntur, singulæ vnicuiq; ipsius Amphitheatri capiti insistentes: quarum qualibet pedes duodecim, vncias sex in latitudine, reliquæ verò dextrorsum, ac sinistrorsum his adhærentes pedum vndecim, vnciarum sex latitudinem continẽt. Reliquarũ autem quarumlibet latitudo est pedũ duodecim. Omnes vero (vt in ipsa Ichnographia videri potest) numero sunt septuaginta duæ: Altitudo à solo ad primæ porticus summitatem fornicis, sunt pedes viginti octo, secundæ vero viginti septẽ. Gradus numero sunt quadraginta duo, quilibet altitudinis pedis vnius, vnciarũ duarũ, vno exce-*
F *pto circa mediũ existente. cuius altitudo est pedum duorum, vnciarũ sex. Scaligerorũ vero graduum altitudo quorumlibet sunt vnciæ septẽ, latitudo autẽ omniũ pedes duo: Supremus autẽ est pedum duorũ vnciarum sex in latitudine: vbi porticus tertij ordinis stylobates colũnarum inueniuntur. Superest & quartus ordo, vnde velamina extendebantur, Amphitheatrũ ipsum cooperiẽtia. Amphitheatri lõgitudo, à secunda columna ad sextam viginti octo sunt pedes: quæ sexta columna quolibet*

K 2 latere

latere pedes duos continet. Secundæ vero stratæ pedum nouem, unciarum sex est latitudo. Septima columna pedis unius, unciarum sex uno latere, alio vero pedum duorum est in latitudine. Primum habitaculum pedes decemseptem, uncias sex, in longitudine includit. Colũnæ singulo latere unciæ sunt decem octo. Tertia strata in latitudine pedes nouem: columnæ verò pedem unũ uncias sex, in latitudine pedes quinq;, in lõgitudine verò pedes sex occupãt. A nona columna ad aliam nonam oppositam vacuũ, seu planicies cũ podio pedes CCXLIV. capit, ab ipsa columna parietis extrinseci ad ultimam columnam intrinsecam pedes XCII. unciæ sex numerantur. Colligitur ergo ex istis totius Amphitheatri longitudo pedum CCCCXXIX. unde ipsius latitudinem scire cupiens, modulum eius si cœperis, qui pedes sunt duodecim (ut in ipsius ichnographia patet) omnem dimensionẽ, ac symmetriã cõprehendet. Ut superioris arcus dimensionẽ capere possis, omnes ipsius partes diuisas in pedes, uncias, & minuta ut opus est, sibiq; proportionata scies. Quamobrem omnia per teipsum intelligere poteris, & sic in alijs factum non te latebit.

DE VIRIS ILLVSTRIBVS VERONENSIBVS ANTIQVIS
Liber Tertius.

POstridiè, quum ijdem ad me venissent, visum est cõcedendum in forum, visendaq; imagines illustrium illorũ virorum, qui & viui magno ornamento huic ciuitati fuere, & nunc memoriam tàm insignẽ inter mortales seruant, seruabuntq; dum monumenta litterarum permanebunt. Igitur quum eo conuenissemus, ac quæ in summo atrio curiæ collocata sunt, simulacra perspexissemus, quid est inquit Ioan. Nicola Capella, Torelle, q Vitruuius omniũ primus dispositus est, de quo & illud libenter audirem, unde nam constet, Veronensem fuisse Vitruuiũ? TOR. Quod primus locus Vitruuio datus sit, ego quidem non satis diuinare scio, nisi fortè, q architectus architecto gratificari voluit. Fuisse autem Veronensem Vitruuiũ nullus (quem ipse viderim) est antiquus autor, qui referat. Non tamen paruifacienda ciuitatis opinio, quæ per vetustatem, & quasi per manus in ætates omnes emanauit, Veronensem fuisse Vitruuiũ: ita patres nostri semper, ita aui, ita proaui, ita ataui, & illorum patres existimauere: ita quoq; & aliæ ciuitates putarũt semper, in qua communi existimatione nescio quid solidæ veritatis semper inesse consueuerit, ut inscriptionem illã in arcu castri veteris, heri à nobis visã pertranseamus. IAC. Meli⁹ quidẽ hoc, quàm de C. Plinio: Vitruuiũ n. nullæ nobis ciuitates inuident, C. autẽ Plinium non desunt, qui nobis inuidere studeant, ac etiam in litem vertant. TOR. Id quidem factitant, sed dijs certe inuitis, & ipso etiam Plinio. Multa n. sunt, quæ ciuem nobis nostrũ defendunt, è quib. omnia, quæ passim iactata sunt relinquens, q ipsemet Catullũ suum conterraneum vocet, quod doctiss. Francisc. Petrarcha, quod Pius Pontifex, q Erasmus vir eruditiss. Veronensem eum appellent, ab instituto ipse nostro, id est, ab antiquitatib.

A *ciuitatis non discedam. Cernitur in hortis Comitum de Nogarolis saxũ, partim quidem cõfractũ, ita inscriptũ: PLINIVS SECVNDVS, quod videbitis in monumentis antiquis Porro. Secundorũ familiam Veronẽsem fuisse innumerabiles marmorũ inscriptiones, manifestè ostendũt: quæ mox inter alia, quæ collegi, urbis monumenta vobis demonstrare potero. IAC. Valerius quoque Catullus, in suo carmine Sirmionẽ patriam suam fuisse,* B *scriptum reliquit: Sirmio nanq; oppidũ est Veronense, in Benaci peninsula. Et quanquã Sirmium etiam sit oppidum Dalmatiæ: Eusebius tamen Catullũ Veronæ ortũ scripsit. IOA. Adest etiam imago Æmilij Macri, qui de auium generatione, de serpentibus, & herbarũ viribus opus reliquit, Veronensis, sicut ex titulo libri, & opere ipso cõstat. TOR. Sciatis etiam aliam illã imaginẽ ob Corneliũ Nepotẽ chronographum ibi erectam fuisse. Fuit n. & ipse Veronensis, ut refert Pius Papa in Asiæ descriptione. nonnulla scripsit de viris illustribus, de tẽ*C*poribus, & libellũ, quo litteratum ab erudito distinxit. Plinius certe ipsum Padi accolam fuisse asserit, & sic ortũm ex oppido Hostilia, quod in littore Padi sitũ est. quod quidẽ oppidũ Veronense vocat C. Tacitus. Et quanquã opus illius inuenire non potuerit: Veronensem tamẽ fuisse non dubito, atq; maiores nostros statuam ei editissimo curiæ loco erexisse, ubi cæteras Veronensiũ illustriũ virorum statuas collocarãt. IOA. Ex te vellẽ intelligere, an alios scriptores Veronenses in antiquis libris inueneris, & eorũ nomina, si quos legisti. TOR. Dũ percurrerem* D *Plinij Secundi volumẽ ipsum verbis ijs usum fuisse legi:* Ista sunt longinqua monumenta Tyberii, Caiiq; Græcorũ manus, quæ apud Pomponiũ Secundũ, vatem, ciuemq; clarissimum vidi. *ex cuius dictis fuisse Veronensem Pomponiũ ipsum colligo, quum ex Secundorum familia fuerit, & nominatus à Plinio ciuis. Fuit etiam patria Veronensis Pacificus Archidiaconus, qui primus fuit inuentor Horologij nocturni, & composuit supra trecenta volumina librorũ, ut patet ex literis in quodã marmore sculptis in Ecclesia Cathedrali. Fue*E*rũt & alij illustres viri, ut passim legitur apud authores, & maximè Blondũ de Italia illustrata [ca. de Marcha Triuisana] de quibus in præsentia, commemorare nolo. IOA. multa diximus de origine & nobilitate ciuitatis, sed quid de agro? TOR. Huius ciuitatis nostræ ager felicissimus est frumento, vino, oleo, omniq; frugũ genere, lanis, serico, atq; alijs ad humanæ vitæ usum pertinentib. nulli tandem Italiæ urbi secunda, est Verona: quã flumen Athesis omniũ amœnissimũ interfluendo decorat. Decantatissimus Benacus carpionibus, lautissimisq; alijs piscibus cunctis gratissimis undiq;. Breuiter omnes qui eã semel viderint, ad se inuitat, atq; allicit. Plurimi etiam riui, fluuiorum instar, agrum ipsum irrigantes,* F *adeo reddunt fertilẽ, ut alienigenis, nedum habitantib. facile victum suppeditet: ut Blondus quoq; testatur, qui valde extollens agrum Veronensem, Theodatum Ostrogothorum regem, grandem vini acinatici quantitatem, Romam per flumen Athesim vehi iussisse, scriptũ reliquit. de quo Acinatico vino Cassiodorus inquit:* Vinũ etenim illud colore purpureo, regio sapore præcipuũ, dulcedo eius ineffabili suauitate sentitur,

tur, quod tamẽ tactus eius densitate pinguescat,
vt carneus liquor, aut potio edibilis videatur.
Plinius etiam summopere Rhæticum vinum laudat.
In Veronẽsi *inquit (lib. 14.)* Rhætica Falernis tan-
tum à Vergilio posthabita, *& libro eodem de viti-
um natura tractans, vuas agri Veronensis cõmẽdat:
ante eum Rhæticis prior erat mẽsa. Sed ciuitatis & agri
copiosæ laudes à Ioanne Antonio Pantheo Veronẽsi scri-
ptæ sunt: libros eius legite. superuacaneum enim censeo
ab eo scripta repetere. IAC. Cuius longitudinis, latitu-
dinisue ager est Veronensis? IOA. Longitudo Vero-
nensis agri à Septentrione & finibus Turbularum agri
Tridẽtini extenditur in Meridiẽ ad Policiniũ Ferra-
riensem agrum milliaria circiter 80. Latitudo vero ab
oriente, & agri Vicentini finibus transeundo per vrbẽ
in occidentem, vsque ad Brixianum agrum: atq; vbi
maiori distantia, versus occidentem per circiter qua-
dragies mille passus extenditur, licet alibi quoq; maior
latitudo deprehendi possit. TOR. Nuper de Benaco, &
Syrmionis oppido noster fuit sermo: sed vnum, quod est
in medium proferendum, non retuli. in Syrmione ipso
antiquissima & magna structura cernitur, & ibi phi-
bent antiquitus à Lucullo Romano nobili fuisse constru-
ctam: quamuis illic nihil de ipso scriptum, vel sculptum
videatur. magni etiã apparent fornices denotantes am-
plitudinem, regiamq; (vt ita dicam) maiestatem, vt
quisquis viderit, facile illam coniectura assequi possit.
IOA. Nec vrbs solum, verum & illius ager antiquis
monumentis est insignitus. erit quoq; honorificum, si a-
liqua ex notabilioribus picturæ, tuo ex Torelle voto,
mandabuntur. TOR. Mirum in modum cupio fieri,
vt quam ampla, & antiqua fuerit ciuitas ipsa, clarius
pateat.*

DE HIS QVI POTITI FVERVNT DOMINIO CIVITATIS,

LIBER QVARTVS.

*IAC. Istuc venimus data opera, quia nudius tertius
dictum fuit Veronam ter à barbaris combustam, &
à Germanis direptam, terq; solo æquatam, a Gallienoq;
instauratam, vt qui nam alij ipsam desolati fuerint edo-
ceres. TOR. Nihil Iacobe sub sole perpetuum: pereunt
cuncta longa temporis edacitate. atq; ideo ipse quemad-
modum vellem de eo, quod quæsisti, haudquaquam sci-
entem te reddam, sed in chronicis scriptum inueni, ab
Antonino Vero imperatore Veronam, quum plane di-
ruta, ac desolata esset, instauratam, ac pristinæ, quan-
tum licuit, dignitati restitutam: Et alibi legisse memi-
ni:* Verus Antoninus, qui & Marcus Imperator
Augustus Veronam reædificauit. *Si autem quæras
à quo fuerit prius euersa: à militibus Vespasiani euer-
sam fuisse respondebo, quum eam tuerentur milites Vi-
tellij, attestante Cor. Tacito, (lib. 19.) dum inquit.* Ve-
ronã, quum à militibus Vitellii custodiretur, ab
Antonio vno ex ducibus Vespasiani vallo est cir-
cundata. *meminit etiam de illius ruina: sed hoc legi
non datur, quia libri eiusdem vltra vigesimum non
inueniuntur, quemadmodum historiæ Vespasiani finis:
in quibus fortasse ciuitatis excidia scripta erant. Sed si*

A *Verus Antoninus eam instaurauit, ex hoc infertur an-
tea illam fuisse euersam: à Vespasiano enim vsq; ad Ve-
rum Antoninum sex impitarunt intermedij. Hoc au-
tem fecisse Verus Antoninus ideo videri potest, quod
primum ab illius antiquissima Verorum familia fuerat
extructa. Et translato imperio per Constantinum Im-
peratorem ab vrbe Roma Byzantium, quæ deinde ab
eius nomine Constantinopolis est appellata, totus Occi-
dens cœpit deficere, & maxime incolæ Histri, seu Da-
nubij, & Tanais, vsque ad Scythas inclusiue. Et licet*
B *multifariam tumultus ab ipsis populis concitati sint,
multique ab Imperatoribus superati, maxime à Clau-
dio 31. Imperatore: tamen Arcadij, & Honorij tem-
poribus, qui suo potiti sunt Imperio ab anno Christi
407. vsque ad annum 411. Halaricus primus Gottho-
rum rex ab ipsis in Pannonia creatus, simul cum Ra-
dagaiso altero Gotthorum duce ingressi sunt Italiam,
Radagaisusq; Apenninum transgressus, obuios habuit
Vldim & Sariam Hunnorum, & Gotthorum duces,
qui ad Romanorum præsidia inclinauerant, & ab eis*
C *interfectus, illiusq; perditus exercitus. vnde Halaricus
alter rex manum illã Visogotthorũ Romanis stipendijs
apud Constantinopolim assuetam, in Italiam traduxit:
ex quo Arcadius et Honorius Stilicone pfecto in Italiã
misso cum exercitu contra Halaricum, tandem cum
eo pacem iniere: & postea contra pacis fœdera die Pa-
schatis contra eum eruperunt, Samuele Hebræo duce
existente. qui Samuel in eo prælio occubuit Gotthorum
parte interfecta, impatorio exercitu fugato, reliquis ca-
ptis. Halaricus his pactis ira accensus totam depopula-*
D *tus est Italiam, vrbemq; Romam ingressus est, edicto,
vt qui ad sacra loca confugissent illæsi essent, omnibus
prædæ concessis. Et in illius locum Arnulphus rex suc-
cessit, qui pace cum Arcadio, & Honorio Imperatori-
bus inita, totam tenuit Italiam, vt refert Blondus (lib.
1. decad. 1.) IOA. Nondum tamen Veronæ euersores
dixisti. TOR. Scias secundam fuisse euersionem Gallie-
ni tempore, vt nuper dictum est, Atthilæ autem regis
tertium. Nam Atthila Hunnorum rex (vt quidam
aiunt) anno 427. Leonis primi Maximi pontificis*
E *tempore, cum maximo Scytharum exercitu Italiam
ingressus est, & Aquileia, Altino, Concordia, Pata-
uio, Vincentia, Verona, Mediolano, & Papia euersis,
& habitantibus trucidatis, tandem Leone ipso Pontifi-
ce suadente ex Italia recessit. IAC. Audiui Longo-
bardos, ac alios quoque occidentales populos post Atthi-
lam in Italiam irrupisse. TOR. Hi fuerunt Alani, qui
ab occidente Biorgo rege ducente in Italiam venerant,
& à Richimere Imperatoris duce, inter Benacum &
Bergomum neci dati, quemadmodum libro eodẽ Blon-
dus scriptum reliquit. Post hoc Odoacer Herulorum*
F *& Thulingorum dux Atthilæ regis exercitus reliquias
in Italiam deduxit, & posthabita Aquileia in Tar-
uisinos, Vincentinos, & Brixianos venit, & Creste
Augustuli patre occiso, & Papia euersa, Romam se
contulit, & à Romanis ipsis rex dictus Italiæ. hæc itidẽ
Blondus (libr. 2. decad.) IAC. Quamobrem de Ve-
ronensib. non meminit? IOA. Tunc fortasse instaurata
non erat Verona, si nihil de ipsa dixit. IAC. Legitur et-
iam q Ostrogotthi post ipsum Atthilã in Italia irrupe-*

TOR. Verum est, & eorum rege ducente Theodorico, Imperatore Zenone assentiente, cum quo magna amicitia coniunctus erat, qui Theodoricus Odoacrum regem habuit obuium apud Aquileiam, eumq; prælio superauit, & Veronam venit, quam ciuibus sese dedentibus præsidijs suis firmauit, & in ea exposita præda iterum apud Hostiliam Veronense oppidum cum eodem Odoacro certamen habuit, illumq; vicit, & tandem apud Rauennam interfecit, atq; Italiæ rex effectus est, Rauennæq; ipsius anno CCCCLXIIII. ex hac vita migrauit, tumuloq; affectus, vt Blondus [lib.3. decad. 1.) scripsit. IOA. Accuratè percepi quomodo Theodoricus Veronam tenuit, sed à quo post Atilæ destructionem est reædificata? IAC. Puto à ciuibus & incolis refectam fuisse, quia nullus inuenitur alius instaurator. IOA. Dic sodes quonam pacto Gotthi ex Italia sunt pulsi. TOR. A Iustiniano (qui ab anno D. XXIIII. vsq; ad annum D. LXIIII. imperauit) vt perhibent in Italiam missum fuisse Belisarium ducem cum exercitu ad fugandos Gotthos, qui multis conflictibus eis fusis, & Rauennæ duce eorum capto, rediyt Constantinopolim. Reliqui Gotthi, qui in regione Transpadana remanserant rege creato Ildeualdo inter eos nobili, tunc Veronæ commorante, exercitu instaurato, maximam partem Italiæ recuperarunt. Quamobrem Imperator Narsete Eunucho suo duce, aucto, ac corroborato exercitu in Italia, Totilam eorum regem interfecit, qui Ildeualdo successerat, Gotthis ex Italia penitus pulsis anno D. LXIIII. vt apud Blondum. IAC. Mihi gratum fuit scire Ildeualdum, qui tunc Veronæ dominabatur, nobilem inter Gotthos fuisse ab eis factum regem: sed illud quoq; iucundum foret, cognoscere quonam regimine vterentur Veronenses Gotthis expulsis. TOR. Populari. Narses enim ciuitatem Veronam liberam dimisit, saltem nomine Imperatores recognoscens, vt refert Eutropius. IOA. Quænam aliæ gentes præter Gotthos in Italiam venere, ita vt pars eiusdem Longobardia vocetur? TOR. Longobardi, qui ab Oceano Germanico Albuino eorum rege regnante in Italiam venere, Veronaq; potiti sunt ciuibus annitentibus, vbi Albuinus sedem suam statuit, & dolo vxoris periyt. De quo idem Blondus (lib.8. decad.1.) meminit. Albuinus enim vxorem, diuitias, & regiam supellectilem ibidem habebat, cui defuncto successit Clesen, quo à suis Longobardis iugulato, & ab eisdem creatis triginta Tyrannis, inter sese Italiam partiti sunt, captisq; vrbibus, & oppidis Basilicas sacras ædes, ac Theatra, quæ in ipsis regionibus erant multa, omneq; publicum ornamentũ deleuere: vt Blondus ipse (lib.8. decad.1.) ait, à quibus Longobardis nomen sortita est Longobardia. IOA. Scire etiam vellem quo pacto & isti Longobardi sint ex Italia pulsi. TOR. Quum Desiderius vltimus gentis illius rex, multa Ecclesiæ inferret detrimenta, Leo Põtifex anno D. CCCIIII. quia Græcorum Imperator, & ipse malè de fide sentiebat, Romanis annuentibus Imperium transtulit ad Carolum Francorum regem, qui duobus exercitibus coniunctis in Italiã contra Desiderium Longobardorum Regem venit, & parte copiarum Papiæ relicta, vbi Desiderius ipse sedem regni habebat, cum reliquo exercitu Veronam expugnaturꝰ profectus est, quo missus fuerat Adelgisus à patre Desiderio.

A Sed vrbẽ omnium quas Longobardi tenerent munitissimã, haud quaquã diu conatus, obsidione potuit deuincere, sed eadẽ potitus est, vt Blondus ait (lib.3. dec.2.) expugnataq; Papia, & Desiderio capto, ciuitatib. omnibus Longobardiæ sub regimine Ecclesiæ relictis, vt legitur in vita Caroli, & Blond. in prædicto opere, reuersus est in Galliam. IAC. Dicas Torelle cur imperiũ è Fra̅cia in Germanos fuerit translatũ? Legi n. Fridericum Imp. Germanũ multum detrimenti intulisse, & ciuitatibus Italiæ, & ipsi Romæ. TOR. Imperiũ in Germanos fuit translatũ anno D CCCC LXXXIIII. Illis namq;

B temporibus Otho primus Saxoniæ dux Imperator electus, quũ sedes Romana ab infidelib. infestaretur Apuliam inuadentibus, eos fudit, ac fugauit: & Ecclesiã liberatã, à summo Pontifice Augusta corona est insignitus, imperiumq; in ipsum collatũ, & post multos Imperatores successit Fridericus anno Christi MCLXIIII. qui Lombardia, & Piceno seu Marchia potitus est, præsidibus relictis ciuitatib. cũctis. Qui præsides desciuerũt ab eo, inito fœdere inter Patauinos, Vincentinos, &

C Veronenses, quod Veronensiũ fœdus vocatũ fuit Venetis suadentib. Id ægre ferens Imperator exercitũ trãsmisit ad debellandos Veronenses, à quib. & socijs in fugã versus est, nunquã cum ipsis pugnam inire ausus, quem postmodũ Cremonenses, Brixiani, Bergomates, & extorres Mediolanenses (Mediolanum n. ab ipso Imperatore solo æquatum fuerat) cũ Veronensibus fœdere iũcti, fusum fugatumq; ex Italia discedere coegerunt: atq; ipsi Mediolanenses bellorum socij populorũ præsertim Cremonensium, Placentinorũ, Veronensiumq; auxilio

D vrbem suam Mediolanum, vbi fuerat, & nũc videmus, solito munitiorem reædificauerũt. vt Blondus refert (lib.5. dec.2.) Et sic parta iterũ libertate Veronam ciues rexere: quoad ex ambitione & dominandi cupiditate, orto inter ciues dissidio in contrarias factiones ciuitas distracta est: quarum alteri Comites sancti Bonifacij, alteri Monticulorum familia præerat, ex quo ferrum acuentes ad arma deuenere: Monticuliq; factionis Comitũ viribus succumbere coacti, Eccellinum, qui è Romano dictus Trauisensẽ in auxilium suum euocaue-

E runt. Qui multo instructo exercitu, Monticulis ipsis implorantib. Comitum factionem contriuit, Turres, propugnacula, & oppida disiecit, eosdemq; Monticulos victores reddidit, à quib. & à populo præfectus est dictus: qui vti immanis Tyrannus primis Monticulorũ conuocatis in Palatium, trucidatisq;, reliquos factionis eiusdem interfici iussit, nec infantibus quidẽ parcẽs, turres, & propugnacula eorum dirui mandans. Tyrannus effectus, omnem ciuitatis nobilitatem è medio sustulit, atq; vno die ciuiũ duo millia iussit interfici, nulloq; ab-

F stinens facinore, Dei nutu tandem propè Abduam flumen occisus, & mox Soncini sepultus, vt Blondus ait. Ob cuius mortem ad populare regimen redacta est ciuitas nobilibus sublatis, sub vmbra Romanæ Ecclesiæ. Vnde quũ in ciuitate familiæ essent Scaligeræ appellatæ, à populo Mastinus Scaliger ex eis est electus prætor: Et sic effecta est nobilis familia ipsa. Comites vero sancti Bonifacij in patriam reuertentes Mastinum ipsum interfecerũt an. M CC LXII. Quib. comitibus expulsis ab eodem populo, & Albertus Scaliger iã dicti Mastini frater

frater totius populi Dux est delectus die XXVII. Octob. M.CCLXXVII. Cui tertio loco successit Bartholomæus septimo Maij M.CCCI. Deinde Albuinus. M.CCCIII. Et post ipsum Canis Grandis vrbi dominatus est: qui corporis fluxu obijt Trauisij; ante tamẽ ob eius præstans regimen acquisito dominio Vincentiæ, Pataui, Trauisij, Feltri, Belluni, Brixiæ, Parmæ, Rhegij, & Lucæ, vltra Veronam. Deinde successit Albertus secundus. M.CCCXXIX. qui cum gratia populi obijt, se namq; à dominio abstinuerat. Idcirco Mastinus secundus imperio itidem successit die XXVI. Julij. M.CCCXXIX. quamuis ætate foret iunior. Postmodũ successit Canis Grandis secundus, dictus Canis rabidus: quo occiso à Cane Signorio fratre iuxta sanctæ Euphemiæ cœmiterium die XIIII. Decemb. M.CCCLIX. successit eidem Canis Signorius, nuncupatus Canis Franciscus, qui fuit supra modum pecunijs abundans, & obijt die XVII. Decemb. M.CCCLIX. Bartholomæo, & Antonio filijs relictis. Quo Bartholomæo occiso per percussorẽ à fratre Antonio immissum, die XII. Julij M.CCC.LXXXI. Antonius solus dominari cœpit. Sed à Joanne Galeatio Vicecomite regno priuatus est, die, quo mense Decembri celebratur dies festus Sanctæ Luciæ: & sic finitum fuit dominium Scaligerorum M.CCC XCVII. Hoc namq; præuiderat idem Ioãnes Galeatius asserens, quotiescunq; Canes inter se dissidcrẽt, Scalam ruiturã. JAC. Quo nam pacto Galeatius ille, dominiũ ciuitatis nostræ est assecutus? TOR. Joannes ille Galeatius Vicecomes, Mediolani Dux, potenti dominio Scaligeros sic rixantes prospiciens, fraterno sanguine manus polluentes, cura regiminis in subditos omissa, exercitum Veronam duxit, quam obtinuit non repugnante Antonio, qui transfugit ad Venetos. Et ipse Joannes Galeatius an- A nos XVIII. Veronæ dominatus est, vbi Castrum diui Petri, castrum itidem diui Felicis, & vrbeculam, instar ciuitatis exstrui fecit, vt in Chronicis habetur, & Blondo. Quo defuncto, eiusq; præsidio expulso, Gulielmus filius Canis grandis secundi, suadentibus Pandulpho Malatesta, Venetis, & Francisco Carrariensi, Veronam recepit cum Brunorio, & Antonio filijs suis, qui per portam Campi Martij ingressus est, & per eam quæ Orelia dicitur, die VII. Aprilis M.CCCCIV. Et XIX. eiusdem mensis, Dominus Veronæ dictus est in Epistylio B fori. Franciscus Carrariensis per portam diui Antonij à cursu Veronæ, ciuitatem intrauit. A quo Gulielmus prædictus XXI. mensis prænominati veneno nefandissima morti est traditus, filijq; ipsius in carceribus in castro Mõtis Silicis, oppidi Patauini crudelissimè conclusi. Sicq; regimine potitus est, & dominio ciuitatis Franciscus Carrariensis per annum cum dimidio tantum. Quia iustissimi Veneti mortem Gulielmi Scaligeri tam deformem molestè ferentes, Marchione Mantuæ in eorum exercitus ducem adducto, Veronam vrbem petiere. C Quam cum ciuibus initis pactis ingressi sunt die beati Joannis Baptistæ. M.CCCCV. Licet anno M.CCCCXXXVIII. à Nicolao Picenino præfecto exercitus ducis Mediolani noctu vrbem ingresso, tribus diebus vexati fuerint, eo tamen fugato, & iterum dominio acquisito. (nam arces nondum expugnatæ, in fide manserant) in eorum statu pacifico regnarunt vsq; ad annũ M.D.IX, & Mensem Maij: quo imperio Maximiliani Cæsaris addita est illi, septem annis imperantis, finitis mense Januario M.D.XVII. quo ab ipso Maximiliano Cæsare Venetis eisdem est restituta: qui Deo, totiq; D populo pergrati, vsq; in præsens illius potiuntur dominio.

DE MONVMENTIS ANTIQVIS CIVITATIS ET AGRI

LIBER V.

In fundamento Campanilis Diui Proculi Veronæ.

TVRPILIO Q. F. POB. Q. TVRPILIO Q. F. POB. NGO I. D. AVO. MACRO FRATRI TVRPILIA Q. F. SEGVNDA NGO.

In domo Aurelij Burgetti

SECVNDA ANNIA. L. F. HIC.

In Oppido montis Aurei.

LELIAE CLEMENTINAE VXORI INCOMPARABILI. Q. F. SECVNDVS MARITVS, ET SIBI VIVVS FECIT.
FVNCTA IACES HIC. SED VIVIS, VIVESQVE SECVNDO
LELLA TVO. DEBENT NEC BENEFACTA MORI.
TE TELLVS SANCTOSQVE PRECOR PRO CONIVGE MANES
VOS ITE PLACIDI. TV LEVIS OSSA TEGAS.
VIXIT ANN. XXVII.

Prope oppidum prædictum in domo illorum de Bataleis.

M. VCINCIVS. P. F. SIBI. ET P. CINCIO PATRI. ET CALIDAI SECVNDAI MATRI TESTAMENTO FIERI IVSSIT.

Iuxta Benacum.

L. AQVILIVS SECVNDVS. L. AQVILIO CHARITONI.
ET PVBLICAE VENERIAE PARENTIBVS PIENT.
LIBERE LIBERTAB.

Prope Castrum Suauij in quodam fano.

V. F. L. VICTORIVS. L. F. FESTVS. Q. VICTORIVS.
L. F. SEVERVS. VI. VIRI. AVG. SIBI. ET CASIAE
SEX. F. MAXIMAE COMMINIAE. L. F. FESTAE
CATIAE. M. F. SECVNDAE VXORIBVS. ET L. VI-
CTORIO. Q. F. FESTO FILIIS.

In templo montis aurei.

SEDES. M. OCTAVIO. M. F. APRININ VALERIO. L. F.
FIRMO MELIO AVCTO LIBERTO.

Prope montem aureum.

MINERVAE AVGVSTAE PAPIRI THREPTVS. ET PRE
PVSA. V. S. L. D. D. D.

In templo diui Fidentij.

I. O. M. P. OCTAVIVS PATROBIVS. ET ATTIA. MOS-
CHIS. E T P. OCTAVIVS ATTIANVS IMPER.

In Lobiano Pago, & in oppidum Leonici translatum.

SEX. ATILIVS. M. F. SERANVS PROCONSV. EX SENA-
TVSCONSVLTO INTER ATTESTINOS. ET VINCEN-
TINOS FINES TERMINOS STATVIT.

In Calderiano Pago.

GADIVS MAGVLLA. H. SECVM NON HABET IVNO-
NIS BALNEA, SED HABET OMNIA.
BALNEA. VINA. VENVS CORRVMPVNT CORPORA NOSTRA
SED VITAM FACIVNT B. V. V.

Ibidem in quodam monumento.

QVAE MVLTVM SYRENARVM CANTV DVLCIOR
ET QVO AD BACCHVM IN SODALICIIS MAGIS AV-
REA VENERE
QVAE ELOQVII VOCE CLARIOR IRVNDINE
ET QVAE AD IVNONIS FONTES CAELESTIA SOLA-
TIA CAPIENT
HIC TVRPILIA IACET BISIO LINQVENS LACHRIMAS
CVI FVERAT SOLATIVM A PVERITIA. ILLA AV-
TEM TANTAM DEMVM INOPINATE DISIVNXIT
AMICITIAM.

In parietibus Balneorum Calderij.

V. IVNONI. SACR. F.

PETRONIO PROBO VE. TOTIVS ADMIRATIONIS. V.
PROCONS. AFFRICAE. ET PRAETORIO ILLYRICI
PRAEF. GRAECIAE GALLIAE. II. PRAEF. PRAET.
GALLIAE ATQVE AFFRICAE PRAEF. VERON. III.
CONS. ORDINARIO CIVI EXIMIAE BONITATIS DI-
SERTISSIM. ATQVE OMNIBVS REBVS ERVDITISS.
FVNDAMENTA MVROSQVE AB SOLO FACIVN-
DOS CVRAVER. IDEMQVE PROBAVER. IN TER-
RAM FVNDAMENTA DE SVA PECVNIA LARIB.
DANT. COSSO CORNELIO LENTVLO. L. PISONE
AVGVRE CONS. VOTO SOLVTO.

Ibidem

Ibidem in quodam ſepulchro iacente in valle ab antiquis nuncupata Turpiliana.

DIS. IOVI ET IVNONIB. MANIB.
TI. FLAVIVS R. IIII. V.R. I. D. C. ET PL. GRATO INVI-
TAE SVAE NVLLI MALEDIX. ꝺO OMH. D. I. M. H.
IN AGRO. S. OMNI. H. M. H. N. S.

In oppido Hoſtiliæ in templo diui Laurentij.

V. F.
STATIA ɣ. FREQVENS SIBI, ET STATIAE. M. L. ICONAE
MATRI. M. STATIO ɣ. MODESTO FRATRIBVS.
ET M. STATIO VERECVNDO COLIBERT.

In pago Sandrati.

D. M.
OCTAVIVS MARCELLIANVS FIRM. NAVIRAL. OCTA-
VIO FIRMIO MARCELLIANO FRATRIBVS, M. ET
VIRAIA PATEROA CONIVGI PIENTISSM. B. M.

In Pago Scaligerorum.

D. M.
S. MERCVRIO MAGNO D. S. FRATRI SVB CL. PRESI-
DE PRO TRANSP. C. T. F. TRIB. MIL. TRIVM VI-
CTOR. III. PR. Q. C. ET CN. POM. CONS.

Prope Benacum.

D. S.
HERCVLI, ET IVNONIBVS AVG. VALERIVS SEVERVS
ET CLODIA CORNELIANA PRO L. VALERIANO
CORNELIANA. V. S. L. M.

Ibidem.

SEX. CALVISIVS SATVRNINVS SIBI ; ET CALVISIAE
SATVRNINAE CONIVGI DEFVNCTAE ET CALVISIIS
FIRMIONI ET VALENTIONI FILIIS, ET NVRIBVS
ET NEPOTIBVS, PRONEPOTIBVS EIVS.

Ibidem.

D. M.
CASSIAE. M. F. FESTAE CLODIA RESTITVTA FILIAE
DVLCISSIMAE. QVAE VIXIT AN. XXXIII. DIES
XLI. ET Q. MINVTIVS MACER CONIVGI
KARISSIMAE VIVVS DEDIT.

Ibidem.

M. VERINIVS. P. F. RAIMVS VI. VIR. AVG. BAP. PIO
APHOLETO VI. VIR. AVG. II. GRATVITO AMI-
CO TERENTIAE PISTAE SORORI MESSIAE
PERPVSAE AXORI.

Ibidem.

P. POSTVMIO PRIMIONI POSTHVMIAE
QVARTAE A. B. M.

In peninſula Syrmionis.

S. PRO SALVTE L. SEPTIMII SEVERINI PATRONI. L.
SEPTIMIVS FAELICE. EX VOTO N. H. V. N. AVG.

In quodam templo Gardæ.

D. M.
SEX. NAVINIVS. SEX. L. APOLLONIVS CON-
CORD. SIBI ET SVIS IN FR. P. XXXVI.
RETRO P. XX.

Ibidem in parietibus.

P. EPPIVS. P. F. FAB. RVFVS MIL. COHOR. II. PRAEF.
F. I. ARBITR.

In

In pariete templi diui Zenonis prope Benacum.

ANETAE ANIMAE INNOCENTISSIMAE LOC. TREBIENSI-
VS MAX. VALERIANAE MATRI CARISS. QVAE VIX. AN.
XXXV. D. VIII. ET LOC. LVCILIANO FRATRI
NOBILISSIMO. QVI VIX. AN. II.
MEN. II. D. XXIIII.

Extra Veronam in horto sancti Georgij:

L. OCTAVIO. L. F. PRO. SEVERANO. QVI VIX. AN. XXI.
DIEBVS XXIX. L. OCTAVIVS SEVERVS, ET TRATERIA
SEVERA PARENTES INFOELICISSIMI FILIO
DESIDERATISSIMO.

Extra templum diui Dionysij.

LEG. XV. APEL. LX. VII. AFER. DECV. XXVI.

In hortulo Basilicae Nigrariani Pagi.

AVRELIAE PIERIDEX. VXORI PVDICISSIMAE
AVRL. NICITA.

Ibidem in maximo sepulchro.

CN. ARRIVS. CN. F. CAESTRONIVS. IIII. VIR. I. D. V. F. A.
F. Q. AER SIBI. ET CLODIAE HEDONI CONIVGI
SANCTISSIMAE CVM QVA VIX. AN. XXXIX.

In Pago diui Petri incariliani.

MER. SACR.
SVM DEVS, ALATIS QVI CRVRIBVS AETHERA CARPO,
QVEM PEPERIT SVMMO LVCIDA MAIA IOVI.

In templo diui Odorici iacentis in castro rupto.

VESTAE Q. CASSIVS, M. F. VARVS V. S. L. M.

In coemiterio eiusdem templi.

Q. P. Q. F. CAPITONI DOMITIA. L. CLARA.,
V. F. H. M. H. N. S.

In Triniaco.

V. F.
SEX. CLODIO FESTO VIR. AVGVST. ET AGGORRIAE
MARCELLAE VXORI EIVS. ET CLODIAE AMANDAE
LIB. LICINIVS PAT.

In pago Grecano.

NOVELLIA. Q. F. SEVERA. C. LAELIVS OPTATVS.
T. F. I.

Ibidem in templo.

L. ANIVS TESTAMENTO FIERI IVSSIT.

In valle Polycella,

L. OCTAVIO L. F. PROB. SEVERIANO LEG. QVI VIX.
AN. XX. DIEBVS XXIX. L. OCTAVIVS SEVERVS
ET TRATORIA.

In pariete templi diui Petri summa campanea.

CRATIA C. F. MINERVAE. V. S. L. M.

In penu templi diui Proculi Verona.

L. F. MAXIMAE. F. ET. Q. C. VALERIO. L. F.
FESTO. L. VALERIO.

In eodem templo.

Q. CORNELIAE. C. L. RVFIALI. C. QVINTIVS ANDREA.

Ibidem.

L. OCTAVIVS. L. F. IOB. MARCELLINVS BENEFICIARIVS
PRAETOR. P. B. L. VOCATVS. T. F. I.

In templo diui Zenonis Oratorij.

C. MARTIVS TERMI. L. CALISTIVS. VI. VIR. ET AV-
RELIA. PL. C. L. EVCHE. VIM FEC. H. M. H. N. S.

Veronæ apud templum diui Siluestri.

L. CASSIVS. L. L. SVNVARIVS. V. S. L. M. L. D. D. D.

Veronæ in contrata diui Andreæ in domo reuerendi D. Christophori Placentini.

OCTAVIA. ↄ L. HILARA. V. F. SIBI, ET L. COELIO. L. L. STATVARI VIRO SVO. ET L. COELIO. L. F. FIRMO FILIO. H. M. H. N. S.

Ibidem in templo diui Zenonis.

D. M.
VERONIAE CHARITAE. QVAE VIX. ANN.

Ibidem.

M. CINTVLLVS. L. F. PROB. SEVERVS MILES. COH. V. PR. SIBI, ET COLONATI. P. F. MAXIMAE MATRI.

Ibidem in Cœmiterio.

QVARTVA HIC VIDVA VIX. AN. LXXX. MARCELLINVS CARISSIMVS FRATER CARISSIMAE SORORI, ET PIENTISSIMAE MERITAE FECIT, QVEM OMNIS ECCLESIA DILIGEBAT.

Ibidem in curia diui Zenonis.

V. F. M. GAVIVS SEVERVS SIBI, ET CORNELIAE EPIMELIAE CONIVGI OPTIMAE BENEMERENTI. ET. M. GAVIO SEVERO, ET CORNELIAE RESTITVTAE.

Ibidem in cœmiterio.

MARCEL. VERECONDI, ET CAESIAE FVNAM. C. CONIVGI EIVS ADONDANVS LELIVS MAXIMVS ADENS, ET VALERIA MARCELLINA FRATRI. B. M.

Ibidem.

C. QVINTIVS HERMA SIBI, ET T. HEDISTAE QVINTAE CONTVBERNALI IN FRON. P. XIII. IN AGRO. P. XVI.

Ibidem.

V. F. L. SCEVINVS L. L. QVADRATVS SIBI, ET AVCTAE SORORI SVAE. D. M.

Ibidem in horto.

D. M.
L. NOVEL. RACDAM. T. F. I.

In porta Bursareorum in inferiori parte.

COLONIA AVGVSTA VERONA NOVA GALIENIANA VALERIANO II. ET LVCILIO CONSS. MVRI VERONENSIVM FABRICATI EX DIE III. NON APRILIVM DEDICATI. NON. PR. DECEMBRIS, IVBENTE SANCTISSIMO GALIENO. AVG. N. INSISTENTE AVR. MARCELLINO. V. P. DVC. DVC. CVRANTE IVL. MARCELLINO.

In penu iuxta portam Bursaream.

GN. CORNELIVS. Q. CORVINI. L. MERITVS. VI. VIR. AVG. SIBI CLODIAE TONNIANAE. L. CRESTAE SOLI CONTVBERNALI.

Iuxta portam Bursaream in domo olim Cathaneorum.

AN. CHRISTI. CCLIII. IMP. DIVVS PHILIPPVS SENIOR VERONAE ET ROMAE IVNIOR A SATELITIBVS INTERFINIVNTVR.

Ibidem extra templum diui Michaelis ad portas.

C. VIBIO EVTICIAE VIBIAE POTENTI. L. L. PARENTIBVS C. VIBIO APIRODIS PATRVO VIBIAE APHROSIDIAE AVI. C. VIBIVS CALISTIO.

Ibidem in templo.

V. F. L. VALENTIVS EVTHYCHVS SIBI ET L. VALENTIO SENECTION PATRONO SANCTISSIMO.

In

In Metropolitana, seu Cathedrali ecclesia Veronæ in monumento marmoreo diui Theodori.

P. IVLIV. APOLONIVS SIBI, ET ATTIAE VALERIAE CONIVGI OBSEQVENTISSIMAE VIVVS PARAVIT, ET EIVSQVE DEI CORP. IN ARCHA CONDIDIT. ET LOCVM SERVIO DEDICAVIT.

In Episcopatu Veronæ.

L. GAVII VINDICIS POMP. CONS. C. F. VALERIAE M. PVLLIG. GANI FABLIAE. T. F. C. COMISIAE AVG. III. ARIADNES.

In Cœmiterio diuæ Cæciliæ Veronæ.

V. F. P. CECILIVS EMPIRODIVS VI. VIR. AVG. CALCVLATOR IVSTINAE SELENAE VXORI, ET SIBI.

In domo Marchionum de Malaspinis Veronæ.

D. M.

AEDONI SECVTORIS PVGV. VIII. EX ACCINA ARIANILLAE. QVI VIX. AN. XXVI.

In Xenodochio diuæ Agnetis.

AELIO DILECTO. Q. MATER FECIT.

In vico diui Apostoli in domo Bernardini à Gypso Veronæ.

V. F.

M. QVINTIVS P. F. POB. MODERATVS P. QVINTIO POLLIONI PATRI ROMANIA IMOVIAI.

In porticu Variorum, Veronæ in via noua.

C. C. V. IN. FR. P. XII. IN. AG. P. XL.

In via noua.

GN. SERVILIVS GN. L. SPVRIVS. V. F.

In cœmiterio Templi diui Proculi in quodam tumulo antiquissimo Veronæ.

C. GAVI C. E. QVI VIX. XLIII. M. X. C. GAVIVS MENDOROSVS FILIO PIISSIMO PATER INFOELIX. AEQVIVS N. FVERAT VOS HOC MIHI FECISSE ET SIBI.

In fundamento templi diuæ Liberæ Veronæ.

C. CORNELIVS MELIBOEVS SIBI, ET SENTIAI ELIDIMEDICAI CONTVBERN. SENTIAI.

In Arce diui Petri Veronæ.

C. CORNELIO Ↄ L. MONTANO.

Apud diuum Ioannem in Vall. Veronæ.

SATVRNO AVG. SACRVM M. CASSIVS FIRMVS V. S. L. M.

In pauimento diuæ Mariæ in Organis Veronæ.

V. F. C. DIDIVS FHRONIMVS ATHISIAE PRIMVS AC CONIVGI KARISSIMAE VIX ANN. XXXV. CVM VIRO XXVIII.

Ibidem in domo Lucij Domicij Cerdonis Veronen.

D. M.

VESTIDIAE Q. F. FIRMINAE

Apud templum diui Nazarij Veronen.

V. F. N. M. N. S. M. TRAVVIVS CHAIIVS SIBI, ET LIVIAE PSCHE.

In pariete domus Variorum Veronæ.

AVGVSTVS SACR. PROBVS VI. VIR. AV. M. L. P. D. D.

In muro domus magistri Baptistæ Aromatarij ad sanctum Marcum.

VERONIAE CASIAE HELIODORVS CASIANVS FILII MATRI PIENTISS. ET HELIODORVS VERONENS. CONIVGI.

In

In arcu Leonum.

TI. FLAVVIVS. P. F. NORICVS IIII. VIR. I. D.

In angulo horti crucifixi

IIII.

LOC. SEPVLTVRAE XX. LIB. REG. TRANPAD. THEO-
POMPVS. ARI. D. S. P. ET TRYONIVS. ET Q. SICINI.

Apud pontem Mauium.

V. F.

GAVIA. Q. L. F. PRIMA SIBI. ET POLICLITO SIVE.
SERVO. SIVE. LIBERTO MEO. ET L. CALPVRNIO
VEGETO.

Apud pontem Nauium in domo Balthasaris Auantij.

HIRMIVS OCTAVIVS CARATTIA ET. FESTA COROL-
LINA C. VALERIO SVRO ET SIBI PARTEM P. XXX.

In puteali Leonum.

IRMIVS FAVST. V. F. L. L. FA. Q. L. SPECV.

In Leonum Vico, in domo Mazantorum.

V. F.

L. APPIVS SABINI. LIB. CINNAMVS TORPENTI M. RO-
MAE VIR, AVG. SIBI.

In templo sanctæ Cæciliæ sub altare diui Donati.

DEO AVG. T. LAPPONI DOMITIA CASSIA V. S. L. M.
L. D. D. D.

In Æde diui Stephani ante altare septem fratrum.

D. M.

C. CALVENTI FIRMINI CVRATORES INSTRVMENT.
VERONS. EX NVMERO GOLLEG. FBR.

In leonum vico apud Mazantorum domum.

D.

IT. DOMIT. AIIC. F. MAXIMAI.

N. S.

In Fano sanctorum Firmi, & Rustici.

D. M.

MATRONIAE MATERNINAE CONIVGI DVLCIS-
SIMAE. VIXIT ANNOS XXIII.

In æde diui Proculi.

D. LIVIAE M. VENVSTAE
M. LIVIVS FORTVNATVS LIBERTE ET VXORI
BENEMERENTI ANN. XXIII. M. VII. D. XVII.

Ibidem.

V. F.

COR. AP. F. FE. BI, ET. L. VALLIF. BVRLIO AI
LVALI ESTO LVALE IRO II. N. S. DEI IVNO.

Ibidem.

MVRIATIVS ZOSIMVS.

Ibidem.

LIBERTVS FAC. CVR.

Ibidem.

Q. C. AF. ICPHOTINO VESTIARIO NICEPHORVS.
LB. PATRON. OPTIM. ET. SIBI. V. F.

In templo sanctorum Firmi, & Rustici,

CORNELAE RESTITVTAE P. POMPONIVS HERMES
CONIVG. DVLCIS ET. CORNELIAE FENGVSAE
SOCR. SANCTISSIMAE ET SIBI.

In fundamento, Campanilis diui Firmi Maioris.

P. GRAECINIO P. F. POB. LACONI ORNAMEN-
TIS CONSVLARIBVS.

In domo Nob. Co. Philippini de mileis,

Q. HORTENSIVS ASIATICVS.

L In

In domo Nob. Thomei de Turcis quadratus lapis inuentus, qui infra scriptas continet litteras.

MANVMISS. AVENIAE VIXIT. ANN. ΘΕΑ
ALVMNA. ANN. BASSARIDIS XXV. MEN. III. ΧΑΡΙΣ
IIII. DIER. XVII. A. FILIAE. OPTIM. DIEB. XIIII. ΒΑΣΣΑΡΙΣ
MAVENA. MACRO M. GAVIVS OMNI SENSV
SPLEND. EQ. R. CORNELIVS VITA PIETATE
OMNI. HONORE AGATHE. MER PERFECTISSIM.
FVNCTO. AVENIANVS
OMNI INIVRIA
DEBILITATVS.

In claustro diui Zenonis.

SEMPRONIVS C. F. POB. REITA.

In platea diui Zenonis.

VALERIAE C. F. MAXIMAE HERENNIA. P. F.
AVGVRINA FILIAE. PIISSIMAE
ET SIBI.

In fano diui Zenonis.

C. H. C.
LOCVS ASSIGNATVS MONVMENTO. IN QVO
EST AEDICLA PRIAPI INFR. P. LXX.
IN AGRO LXX.

In stabulis diui Zenonis.

SEX. SALANIV. P. F. MANDAT
MILES. LEG. XV.

In Æde diui Zenonis Oratoris.

C. MARCIVS THERMI. L. CALLISTVS VI. VIR. ET
AEMILIA. PL. C. L. EVCHE. VIVI FEC.
H. M. H. N. S.
CASTRICIAI POSILLAI.

In domo Co. de Nogarolis.

PLINIVS SECVNDVS AVG. MARCIVIAE MAR-
CELLAE MATRI POSTERI. PATRIAE.
MATRI MARCELLAE.
T. F. I.

In ostio curiæ pauperum.

MAGISTRI
M. LICINIVS. M. F. PVSILIO SEX. VISPANIVS.
M. F. CLEMENS Q. CASSIVS. C. F. NIGER
MINISTRI.
BLANDVS C. AFINI ASCLAE. SER. MVRRANVS.
P. CLODI TVRPIONIS. SER. AVCTVS M. FABRICI
HILARI. SER. COMVITVM. REFECERVNT.
TECTVM PARIETES ALEVARVNT. VALVAS LIMEN.
DE SVA PECVNIA. LARIBVS. DANT. COSSO
CORNELIO LENTVLO. L. PISONE
AVGVRE COSS.

In cœmiterio diui Nicolai.

LOCO PVBLICO. DAT. D. D. PARCIS. AVG. SACR.
L. CASSIVS. VERVCI. F. NIGRINVS
VI. AVG. V. S. L. M.

Apud pontem lapidis in muro illorum de Ionis.

IVNONIBVS AVG. SAC. METELLAI. DE NOMINE
SVO. ET. T. FLAVII HERMETIS VIRI SVI
D. D.

In curia piscatoria apud Macellum.

D. M.
M. TVRPILI CASSIANI FILIVS PATR. PIENT.

Ad diuum Ægidium.

C. CORNELIVS. CL. HANN. IIIIII. VIR. SIBI ET CASTO
ET DOMESTICO. L. T. F. I.

In æde sanctæ Crucis.

CLAVDIAE TI. F. MARCELLINAE BELLICI. SOLERTIS
CO. M. ET Q. HORTENSI. PAVLINVS,
ET FIRMVS.

In Ecclesia diui Mariæ Solaratæ.

DIIS MAN. VERECVNDI DELICATI. VIXIT. ANN. XVIII.
M. II. D. XI. C. VESIVS. MARTIALIS.

Extra ædem diui Vitalis.

HELPIDI. L. IPHIDI. L. P. SERVILIO
P. L. PLACIDIO.

In domo Clementis apud diuum Clementem.

D. M. ET MEMORAI VALERIAE VALERIANAE
C. MAECIVS ATILIANVS VXORIS. ET MAECII.
FRONTO ET ATILIANA MATRI.

In foro boario in porticu Ruffini à Campanea.

V. F.
C. ATISIVS. C. L. FELIX C. ATISIVS C. L. GAMVS BE. ET.
V. F.
CASSIA. C. F. EXORATA SIBI. ET CASSIAE C. F.
PRISCAE ET ANTONIAE. L. F. MARCEL-
LAE ET SYNTROPO. PVBLICO IN
FRON. P. XXV. IN AGR. P. XXXI.

Extra fanum diuorum Apostolorum in Aedicula maiori.

SEIAE CHARITE QVAE. VIXIT ANNOS. XVIIII.
M. VII Q. CATIVS. NICEPHORVS.
CONIVGI BENE MERENTI.

Intra pontes castri veteris in porta Geminata.

L. VITRVVIVS. L. L. CERDO ARCHITECTVS.

Apud Templum diuæ Fælicitatis.

STEDIAE. PAVLINAE. L. CANTINVS HERMIP-
PVS CONIVGI INCOMPARABILI.

Apud Ædem diui Thomæ in domo Casalauoniorum.

ET M. AVDASIO SVAVI. SODALI.

Ibidem.

L. DECIVS BLASTVS SEMPRONAI LEONTIDI
SORORI BENEMERENTI.
H.

In domo Sp.ll.doctoris D. Taurelli Sarayna.

D. M.
GENEROSO RETIARIO INVICTO PVGNARVM
XXVII. N. ALEXANDRIN. QVI
PVGNAVIT VIR.

Ibidem.

DIS MANIBVS STATIA SEVERA P. F.
T. F. I. CVR. LIB.

Ibidem.

F.
P. STATIO L. F. DENTONI PATRI. CASSIAI. Q. F.
MAXIMAE MATRI STATAI P. F. SEVERA
MAECANAE A. F. SECVNDAE AVIAE.

In viridario nobilis. Co. Galeotti Nogarolæ.

TARQVINIA. Ↄ. L. FAVSTA. S. V. L. D.
C. FICARIVS. H. M. H.
EX TESTAMENTO P. SACIDI Q. F. POB. PATRIS
P. SACIDI. P. F. AN. VI. M. SACIDI. P. F. AN. IIII.

Apud ædem diuæ Euphemiæ in ripa atriana.

QVANNIVS BALBVS.

Apud ædem diuæ Mariæ solaratæ in angulo Rubeorum.

VETO RELIQVIAS. P. VERONVS CALLISTVS
HOMO. OPTIM. HIC. IACET.

In cœmiterio diui Petri Incarnarij.

MINERVAE SACR. C. CASSIVS. L. F. IVSTVS.
VI. VIR. AVG. ET LAELIA LOGAS.

Ibidem.

CLAVDIAE. L. FIL. PRIMAE L. CALPVRNVS L. FIL.
MARCELLVS VI. VIR. AVG. CONIVGI ET SIBI.

Iuxta templum diui Quirici.

SEX. FADIE. L. BATHVLLO ANNOR. XV.

In vico diuæ Euphemiæ.

DEO. MAGNO. AETERN. L. STATIVS. DIODORVS, QVOT SE
PRECIBVS COMPOTEM FECISSET V. S. L. M.

Extra templum diuæ Mariæ in organis.

N. RECESSV. XXXX. CVRA. XYSTI.

Ibidem.

V. DIS MANIB. F. CVRTIAE. C. F. PROCILLAE PATRONAE
OPTIMAE PALFIO. ALENNIO. MAXIMO CVRTIO.
PROCILLAE CVRTIA. CALIOPOLIS, LIB. ET
SIBI ET LIB. SVIS VTRIVQ. SEXVS.

Apud templum diui Faustini.

AVIAI PRISCAI VXORI. ET CALIDIAI. TYCHE CONTVBER-
NALI. H. M. H. N. S. N. FRON. P. XXIIII. INF.

Ibidem.

D. P.
L. ANTISTIVS. VITVLVS CVM SVIS IMP. POS.

Apud ædem diuæ Anastasiæ in domo pithatorum.

FIRMIA. L. F. SERENA SIBI ET M. CASSIO. M. F. FIRMO.

In templo diuæ Mariæ a frata.

SEX. RVBRIO. SEX. F. POB. FESTO. FLAMIN.
ROMAE. ET AVG. D. D.

Apud fanum diui Iacobi pignei in domo Sp. D. Dionysij Capuleij.

C. SERVIL. CAEPIONI. CONCEN. ET TRIVMPHALI. PATRIAE
LIBER. DECVR. VERONEN. OB IVD. RESTITVTA M. S.

L. TENATIO P. F. VIRO BLANDIA. C. M. F.

In æde diui Syluestri.

CN. DOMITIVS EVPHROSINVS SIBI. ET. FLAVIAE
MAXIMAE VXORI OPTIM.

Apud templum diuæ Anastasiæ.

C. ATTIO. C. F. POB. C. XILO FILIO SVO.

Extra ecclesiam cathedralem.

V. S.
MAVRICIVS. L. VPORVS. AVG.
N. I.

Apud Ecclesiam Cathedralem.

Q. CAESIO. Q. F. POB. SIGNIF. M. CAESIO. Q. F. POB.
VETERANIS LEG. XIIII. GEMIN. Q.
CAESIVS. Q. L. PRIMVS.

CRESCENS SIBI ET AVFILLENNE
PRIMIGENITE. LIB.

Apud Aedem diui Andreæ in domo Triuellorum.

GAVIA VALERIAE VAL. GAVIAN. FILIO. ET SIBI
IVN. IVN. REG. SACR. P. VITVLLIVS PHI-
LOLOGVS. VI. VIR. AVG. INFERIO.

Apud

Apud templum diuæ Mariæ scalarum.

M. AVDASIVS, M. L. TITVRVS. V. F. ANTISTAE. ET
S. P. F. QVINTAI. VXORI. ECASTRVCIAI.
Q. SALASIO. Q. F. POB. LVCILIAE. VX. SORORI
EIVS AVLLVS. L. FECIT. ET SIBI.

In æde diui Laurentij in quodam sepulchro.

D. M. METELLVS HAD. M.
V. RIANVS SIBI MAGIS F.
TER COLLEGI. CENTONARIORVM CANDIDATVS
EX DECRETO AEORVM LOCVS EMPTVS.

Sub ponte nouo.

M. NONIO M. F. POB. MVCIANO P. DELPHIO
PEREGRINO TRIB. MIL. LEG. X. FR.
ET QVEST. AED. PR. LEG. PROPR.
PROVINCIAE. ASIE PATRONO.
D. D.

In domo Francisci à bobus.

CAECILIAE CHRYSIDI. ET AMICETO.

In domo Co. Ioannis Francisci de Iustis.

MATRI RVFRIAI. C. EXORATAI VXORI.

Ibidem.

V. F.
P. VERONIS AMPHION SIBI ET MAGIAE. IESTAE
CONIVGI BENEMERENTI ET SVIS.

In domo Co. Raymundi Turriensis.

OCTAVIAE C. F. ET SOR. CARISSIMAE ET SIBI.

Ibidem.

L. ANNIVS. C. F. POB. SIBI. ET M. ANNIO. C. F.
FRATRI. FIERI TESTAMENTO IVSSIT.
PROBAVERE DIOMEDES. ET
ANTHVS. LIBERTI.

In æde diui Petri Cariani.

D. N. CONSTANTINVS. MAXIMVS
VIIII. P. XXXX.

In templo diui Martini buris.

C. CAESIVS C. F. AGRIPPA.

In suburbio diui Georgij.

M. TENATIVS. L. F. TESTAMENTO FIERI IVSSIT.

In Ecclesia vallis Gottharia.

IOVI. O. M.

Sub Ara diui Barnabæ extra portam diui Georgij.

C. CLODIVS L. AFINIVS
P. F. P. F.
MARIANVS C. CELER.

Piscantina.

L. TENATIVS M. F. VARVS.

Extra templum Paronæ.

M. TENATIVS. C. F. NIGER. SIBI. ET C. TENATIO
P. F. PATRI DOMITIAI. C. F. SECVNDAI
MATRI C. TENATIO. C. F.
PROCVLO FRATRI.
T. F. I.

Extra portam diui Georgij in loco vbi dicitur vallis Dominica in monte Caluario.

P. VALERIVS. SPVRI. F. MONTANVS V. VVS.
FECIT MATRI. ET PATRI. ILARIONI
SVRIA. DOMETIA. ET SVIS.

In Peninsula Syrmionis.

MARIONI ESDACDI. F. ET VESGASAE BITTIONIS.
FIL. ET ARRVNTIO MARIONIS F. PRISCVS
MARIONIS F. PARENTIBVS.
ET FRATRI.

Ibidem.

SEX. LAETIL. FAB. QVARTIO. VI. VIR. AVG. SEX.
LAETIL. VALENTIONI. ET RVFAE RAVCVLAE. FIL.
PARENTIB. ET SIBI, ET FESTAE IANVARI. FIL.
VXORI SEX. LAETIL. SECVNDO LAETIL.
PRIMVLAE. FILIIS ET LAETILIAE
FIRMINAE NVRVM.

In monte Mariano in quodam sacrario.

D. M.
PORTIAE IVSTAE CONIVGI. INNOCENTISSIMAE
C. OCTAVITS F.RMIVS.

In fano Quintiani sub Ara.

D. M.
SEIAE SYNETITIAE M. AGVSTVS HYPATVS.

In porta templi diui Michaelis extra portas.

VIBIO EVTYCI. ET VIBIAE. POTENT.
L. L. PARENTIB.
C. VIBIO APIRODIS PATRVO. VIBIAE APHRODISIAE.
AVI. C. VIBIVS. CALISTIO.

In platea Quinti.

L. CORNELIVS L. F. PAVPER V. F. SIBI. ET ATTIAE.
SECVNDAE VXORI. ET MAXIMAE FILIAE
IN FR. XXV. IN AG. P. XVI.

Extra fanum diui Rochi.

V. F.
M. POBLICIVS LINVS SIBI. ET POBLICIAI.
ATICAI VXORI.

In ostio fani sancti Martini vallis apianae.

VARILLAE SORORI CORNELIVS FAVOR
T. F. I.

In muro Ecclesiae Campanali.

L. TR. VTTEDI. VS. P. F. PVB. SIBI. ET. SECVNDAE.
BAEBLAE C. F.
V. F.

Ibidem.

P. TRVTTEDIO. P. F. TERTIO. FRATRI PVB.

Ibidem.

P. TRVTTEDIO. P. L. PHILOMVSO. PATRI MAGIAE.
M. F. MAXIMAE MATRI.

Ibidem.

M. CAECILIVS. NYMPHIVS. SIBI. ET MAECIAE. GEMELLAE.
CONTVBERN. CAECILIAE. MECIANAE FILIAE.
H. M. H. N. S.

In valle agria templo diui Zenonis.

CALLISTAE. VIXIT ANN. XIX. DYSTRIS. FILIA.
ET SIBI V. F.

Herbiciani.

M. TRAVIVS M. F. SAVFEIVS SABINVS.
L. TENATIVS M. F.

Arceti in templo diui Michaelis.

V. F.
M. VERONIVS EPAPIRODITVS VI. VIR. AVG. MAGOLI.
F. GICNT. VERONIAE. CALLISTE.

Ad Abbatiam villæ nouæ.

L. OCTAVIO. L. F. POB. SEVERIANO. LEG. QVI VIXIT.
ANNIS XXI. DIEBVS XXVIIII. L. OCTAVIVS
SEVERVS. ET TRATORIA SEVERA. PARENTES
INFELICISSIMI FILIO DESIDERATISSIM.

Ibidem.

IHAMNA. GALES QNNA. GALLE C. OCTAVIVS
M. F. CAPITO.

Cerete in agro.

D. M.
P. HOSTILIO. P. F. POB. CAMPANO. VENATORI. P. HOSTI-
LIVS TERTIVS DECVRIO. VERONAE. ET ABIDIA.
MAXIMA. PARENTES FIL. PIISSIM. ET SIBI
QVI VIXIT ANN. XXV. D. XXV.
SINE CRIMINE. VITE FLORENTES. ANNOS
MORS IPSA ERIPVIT.
VIVITE FELICES. MONEO. MORS OMNIB. INSTAT.
EXEMPLVM A NOBIS. DISCITE QVI LEGITIS.

Fumanis.

G. VALERIVS. G. F. CLEMENS.

In castro rupto.

Q. PONTIO Q. F. CAPITONI DOMITIA. L.
CLARA V. F. H. M. H. N. S:

In templo D. Stephani Insulæ scalarum.

MERCVRIO V. S. L. M. SCAEVILIVS CORNEOLVS.

Volargnis in templo diui Martini.

Q. NIGIDIVS FESTI F. TERTIVS.

Ibidem.

L. EGNATIVS. L. F. NIGER.

In æde diui Georgij vallis polycellæ.

L. VALERIVS.

Ibidem.

PARCIS AVG. P. FALERIVS TROPHIMVS ORNAMENTIS
DECVRIONALIB. RESTITVTOR. R. VER.

Ibidem.

SEXT. CARIAVS SEXT. FIL. FIRMINVS FIRMINVS FLAMEN. ET
POMPONSIA PONTI. FIL. SEVERA FLAM.

Ibidem.

L. VALERIVS. L. F. COXFINVS.

Ibidem.

CVSLANO. SAC. L. OCTAVIVS C. F. CRASSVS L. C.
OCTAVI. L. F. MARTIALIS ET MACER.

Ibidem.

L. OCTAVIO. L. F. STABERIN. CAPITONI C. OCTA-
VIVS. CAPITO. PATRVVS. POSIT.

Ibidem.

V. F.
C. CLODIVS. FIRMIN. FALERIAE VENERIAE. VXOR. P. M.
ET FALERIAE VALERIANAE FILIAE PIISSIM. ET SIBI.

In columna templo diuæ Mariæ in Syrmione.

IMP. CAES. S. DN. FL. CL. IVLIANO SEMP. AVG. PM IMP. VII.
COSS. III. BONO. R. P. NATO. PATRI. PATRIAE PROCONSS.

In angulo cœmiterij dicti templi.

P. CLODIO PL.

In cœmiterio diui Saluatoris dicti loci.

IOVI L. AESIVS VRBAN. V. S. L. M.

Ibidem.

C. BETVTIVS. ENCOLPVS MERCVR. RED.

In æde diui Ambrosij vallis Polycellæ,

Q. VEVO MESSI F. SEVERVS.

Ibidem.

CALPVRNIA L. F. PRISCA SIBI. ET L. CALPVRNIO QVADRATO. PATRI VALERIAE C F. SECVNDAE MATRI, L. CALPVRNIO PVDENTI. FRATRI. IIIIII. VIR. AVG.

Ibidem.

V. F.

SVLPICIA. EVTYCHA SIBI. ET C. SVLPICI. PHILOGYRO. LIB. OPTIMO. ET RVTILIO RESTITVTO CONTVBERNALI.

Coloniolæ,

IMP. CAES. MAVR. MAXENTIO. P. FIL. INVICTO. AVG. M. PXI IXCLH.

Ibidem.

V. F.

SEX. GAVIVS. SEX. F. AN. LXXXX. TERTIA VXOR. AN. XXX. Q. FRATER. AN. XL. OPTATVS. F. AN. XX. Q. FILIVS. AN. XX.

Ibidem.

IMP. CAES. FL. VAL. CONSTANTIO M. F. VIII.

Ibidem.

SEX IVENF. SVAVIS DIANAE LVCIF. LVNAI.

Ibidem.

L. POSTVMIVS. FACILIS. T. KRREIVS. VALENS. LINTIONES. APOLL. D. P. S. D. L. D. P.

Ibidem.

V. F.

L. VITTORIVS. L. F. FESTVS Q. VITTORIVS. L. F. SEVERVS VI. VIR. AVG. SIBI ET CASSIAE SEX. F. MAXIMAE COMINAE. L. F. FESTAE CATIAE. M. F. SECVNDAE VXORIBVS. ET L. VITTORIO. L. F. FEROC. C. VITTORIO. L. FESTO. Q. VITTORIO. Q. F. FESTO FILIIS IVRIS AVO.

Ibidem.

HERCVLI Q. EVFEMVS Q. F. OVF. LVCVLIVS AEO. VI. VIA. V. S. A. M.

Ibidem.

L. GEMINVS L. F. MESSIVS. VI. VIR. CVRATOR. AERARI MEDIOL. HERCVLI. V. S. L. M.

Ibidem.

I. O. M

C. CASSIVS. C. L. THYRSVS VI. VIR. V. S. L. M.

Ibidem.

Q. CAMPILIVS. Q. F. VIRILLIO. VI. VIR. IVN. SIB. ET TATINIAE. M. F. VERAE VXORI. Q. CAMPILIO PATRI CASTRICIAE CONDEXVAE MATRI.

Ibidem.

NVMINI MERCVR. SACR. P. LICINIVS SATVRNINVS P. S. F.

Ibidem.

L. GALLIO. L. F. ROM. COHORTE. II. MV. GELIVS FRATER. Q. CAECILIO. C. F. MATERLO IMPERATORI. ITALICI QVEI ARGEIS. OEGOCIANTVR. Q. VOLTEIOS Q. L. MENODORVS. M. P. L. F. EROS.

In Pago Portus dicti.

L. ANNIVS G. ENETIVOS DECVR. VERON. SIBI. ET. L. ANNIO HARPALO. ET ANNIAE C. ENI. SI PARENTIB. ET L. ANNIO MARCELLINO PATRI. ET VALERIAE. HOEBADI VXORI QVAE ICIND. CVRAV.

Ibidem.

GAVIA. C. F. RVLIA VIVA SIBI FECIT. ET M. VALERIO CRISPINO FILIO. Ɔ. LEG. VII.

Florani.

M. VARIVS. VARI. F. MAXIMVS.

Ibidem.

Q. CAICILIO CISIACO. SEPTICIO PICAI CAICILIANO PROCVR.
AVGVSTOR. ET PROLEG. PROVINCIAI RATIAI ET VINDELIC.
ET VALL'S. POENIN. AVGVRI FLAMINI. DIVI AVG. ET
ROMAI C. LIGVRIVS. L. F. VOL. ASPER. Ↄ.
COH. I. CRINGENVOR.

Ad abbatiam villæ nouæ.

PARCIS AVG. P. VALERIVS TROPHIMVS ORNAMEN-
TIS DECVRIONALIB. RESTITVTOR. R. VER.

Pollioni.

CORNELIA. M. F. MARCELLA ANN. IIII.

Ad fontem diuæ Mariæ in stellis.

M. POMPONIVS CORNELIANVS ET IVLIA MAGIA
CVM IVLIANO ET MAGIANO. FILIIS
A SOLO REFECERVNT.

Ibidem.

POMPONIAE ARISTOCLIAE ALVMNAE.

In muris Ecclesiæ Gardiæ.

D. M.
C. IVL. EVHEMERO. COR. MARCIANE. MARITO
POSVIT ET IVL. MAXIMVS. ET COR. MAR-
CIANVS. PATRI. ET SIBI.

Ibidem.

D. M.
P. VELIO. GENITALI. P. VELIO HYGINO. VELIAE.
RVFINIAE. VELLIAE. HYGINAE. ALE-
XANDER. LIB. ET. SIBI.

In Maijesino.

MATRI DEVM ET ISIDI G. MENATIVS. G. FILIVS
FAB. SEVERVS FANVM REFECIT. ET PRONAVM
DE SVO FECIT. EX VOTO.

In Tusculano Riperiæ.

IMP. CAE. DIVI M. ANTONINI PIL. GERM. SARM. FIL.
DIVI ANTONINI. PIL. NEP. DIVI HADR. P. PRONEP.
DIVI TRAIAN. PARTHIC. ABNEP. DIVI.
NERVAE ATNEP. L. SEPTIMIO.
SEVERO PIO PERTINACI. AVG. ARABI O ADIABENI-
CO PONT. MAX. D. TRIB. POT. III. IMP. VII.
COS. II. P. P. PROCOS. DESIGN.
BENACENSES.

Ibidem

IMP. CAES. AVG. ANTONINI.
PIL. FIL. DIVI HADRIANI NEP. DIVI TRAIANI PARTHI-
CI PRONEP. DIVI NERVAE ABNEP. M. AVRELIO ANTO-
NINO. AVG. ARMENICO PONT. MAX. TRIB. POTEST.
XVIIII. IMP. II. COS. III. BENACENSES.

Ibidem.

VICTORIAE PRO SALVTE. Q. MINICI MACR.
SEX CABINASIVS. PRIMVS EX VOTO.

Ibidem

SEX. LAETILIO SEX. FIL. FAB. FIRMINO VI. VIR. AVG. I
LAETILIAE VERA ET SECVNDA FRATRI PIISSIMO.

Ibidem.

NEPTVN. AVG. SACRVM PRO SALVTE L. SEPTIMI SEVERIANI
PATRONI L. SEPTIMVS FELICIO EX VOTO.

Ibidem

I. O. M. HELVIA. FORTVN.

Ibidem.

M. TERENTIVS PYRAMVS. VI. AVG. L. APPIO APHOBETO
VI. VIR. AVG. II. GRATVITO AMICO TERENTIAE PITAE
SORORI MESSIAE ECVSAE.
V. S. F. I.
AP. POSTVMIO. PRIMIGNI POSTVMIAE QVARTAE. A. B. M.

GAVDENTII MERVLAE ANTIQVITATIS GALLORVM CISALPINORVM LIBER PRIMVS.

VOLAVERANT ab urbe velut à caueа, viri cùm autoritate, & moribus, tùm litteris & beatissima ingenij vbertate cõspicui, ad geniales ruris delicias. Quorũ singula nomina si enumerare contenderem, in longũ nimis nostra protraheretur oratio. Sat fuerit igitur è plurimis paucos admodũ recensuisse: è quibus primas partes Bonauentura, & Nicolaus Castillionæi tenebãt, quòd essent miro & animi, & eruditionis candore. Aderat quin etiam Benedictus Iouius, antiquitatum mirus obseruator. Ad cuius dexterum Baptista Landulphus, & Blasius Phyletus assederant, quales (dij boni) physici? Illuc quoque concesserant iuuenes nonnulli Ciceronianarum elegantiarum sectatores, Hortensius Appianus, L. Annibal Cruceius, & Petrus Franciscus Busca: qui relicto Patauio & Bononia, Ticinum venerant ad ingenij cultum sub Andrea Alciato. Qui cùm se mutuò salutassent, inquit Phyletus, Cur non sessum imus sub vmbram aliquam, quæ huic nostro sit non importuna sermoni, donec Socrates noster Alciatus accesserit? ne dies (quod aiunt pictores) vlla transeat sine linea: tum ne sopor, qui à prãdio, vt Plautus attestatur, non perbonus est, nos opprimat. Cum hoc consilium omnes approbassent, sub opacitate ilicis annosæ propter decursum gelidi fontis decessum est. Hîc Hortensius. Quantum nunc sorti gratuler meæ, inquit, ne cogitari quidem potest: cùm hic ferè (vt dicitur) hominum præstantiam in sinu teneã. Dij boni, quãdo ex hoc beneficio vobis relaturus sum gratias: qui huc adduxistis lumina totius Cisalpinæ Galliæ florentissima? Vtinam, Landulphus ait, veræ essent (de me tantum loquor) quas enumerasti, laudes. Verum cum ingenioli mei vires ipse perpendo, puto hoc à te dici ex abundantia amoris quadam, qua optimos quosque prosequeris, vt etiam laudatu apud te digna sint ea, quæ fortasse plures agnoscunt minus. Tum Bonauentura, Hæ planè inquit (pace tamen dicã vestra) pueriles videntur exercitationes mihi: dicatur tandem aliquid, quod vestra expectatione sit dignum. Hîc tacentibus reliquis, inquit Landulphus, Non consule, sed dictatore opus est. Imò, inquit Castillionæus, Phalaride ad hanc pertinaciam euincẽdam. Eligatur igitur, inquit Cruceius, ex communi consensu tyrannus, qui habeat in nos merum imperiũ. Placuit id consilij omnibus. Ductis itaq; sortibus, Lãdulpho cessit tyrannica potestas: qui statim Phyletum elegit vicarium sibi: iudices extraordinarios Bonauenturam, & Petrum Franciscum Buscam: qui rebelles castigaret, Hortensium. His peractis desedit Landulphus in eminentiore viridantis herbæ tumulo, & penes eum Phyletus: & cùm gramineæ sibi quisq; thorum fecisset in herba, inquit Castillionæus: Quando à nobis constitutus sis princeps hodiernus, fortuna multò magis
A *nunc tibi Landulphe formidanda est: feriunt enim summos fulmina monteis. Corpora morbis maiora patent. Memento igitur humanitatis, nec te fugiant exempla crudelitatis extinctæ. Non pepercit fratri Thymoleon: si Iulius fueris Cæsar, inuenies Brutum & Cassium. Nollem Landulphe, tamen hæc dicta à me putes, vel vt admonitor accedam, vel vt seuerè minus tuo imperio vtaris: sed vt humanæ conditiõis sis memor. Tunc subridens Landulphus, Castillionæe, inquit, hanc ita potestatem exercebo, vt non tyrãnum me sed patrem*
B *familiâs experturi sitis: nec tyrannicum illud, Oderint, dum metuant, vnquam sentietis: vos tamen obsecro, vt filios, non subditos agnoscam: nam si vos, quales exopto, reperero, me quoq; qualem exoptatis facilè inuenietis. Agè igitur, inquit Castillionæus, vt & principem te, & patrem cognoscamus. Tunc Landulphus, Nicolaë Castillionæe, inquit, pro tua, quæ semper celeberrima fuit, humanitate hîc antiquitatem Cisalpinæ Galliæ, quam ferè autores omnes & Græci, & Latini intactam reliquêre, nobis expone: vt intelligat debere se tibi plu-*
C *rimum posteritas. Tametsi soccus ad cothurnum nõ ascendat, inquit, Castillionæus, conabor tamen pro viribus iniunctum onus absoluere. Vos interim omnes oratos volo, ne has ambages meas circumferatis: nam hæc in re non omnibus dormio. ad hæc si quæ frigidæ dictiones exciderint, aut leues sententiæ, tyrannici spiritus importunitati adscribatis, non autem mihi. Verùm ne quandoq; parturiant montes, & nascatur ridiculus mus, dum pauca dico, precor attendite.*

D

De Galliarum diuisione, & circumadiacentibus regionibus Cap. II.

ANtequàm situm Cisalpinæ Galliæ dicere aggrediar, res postulare videtur, Galliarum situm paucis exponere, & eas gentes, quæ finitimæ sunt. Sed quæ loca, & nationes ob intentissima frigora, & assiduam ferè noctem, & diem: item ob vastitatem solitudinis minus frequentata sunt, de his haud facilè compertum narrauerim: cætera quã paucis absoluam.
E *Gallia omnis duplex est, Transalpina videlicet, & Cisalpina, quæ nobis deorum munere concessa est. Illa rursus ex descriptione C. Cæsaris triplex est: Belgica, Celtica, & Aquitanica. Celtas ab Aquitanis Garumna flumen, à Celtis Belgas Matrona & Sequana diuidunt: & hos à Germanis Rhenus. Sic quinq; metis finitur: Rheno, Alpibus, Mediterraneo mari, Pyreneis montibus, & Oceano. Ab Oriente enim Gallias à Germania Rhenus, à Citeriori Alpium crepidines immensæ dispartiunt: Mediterraneum mare inter illas & Africam fluit: Ab Occasu Pyreneis collibus ab His-*
F *pania secluduntur: Inter Occasum & Septentrionem Oceano quoque alluuntur. Ad Alpes iacent Allobroges, Heluetij, qui ad Celtas reijciuntur. Secus littus Mediterra-*

A *Mediterranei freti porrigitur Brachata Gallia: quæ postea Narbonensis est dicta, à Narbone colonia: quo in tractu Forum Julij colonia est, & Massilia à Phocensibus condita: de cuius institutis & moribus ita refert M. Tullius in Flacciana oratione:* Neque verò te Massilia prætereo, quæ L. Flaccum militem, quæstoremq; cognosti. Cuius ego ciuitatis disciplinam, atque grauitatem, non solùm Græciæ, sed haud scio an cunctis gentibus anteponendam iure: quę tàm procul à Græcorum omnium regionibus, disciplinis, linguaq; diuisa, cùm in vltimis B terris cincta Gallorum gentibus barbariæ fluctibus alluatur, sic optimatum cõsilio gubernatur, vt omnes eius instituta laudare facilius possint, quàm æmulari. *Tunc Busca contracta ferè fronte, Castillionæe, inquit, nisi tua nimis ad Massiliæ laudes festinasset oratio, non te audiuissem, quod Heluetios ad Celtas reieceris. Facit hoc, inquit Castillionæus, C. Cæsaris autoritas, qui de Heluetijs scribens, ait:* Qua de causa reliquos Gallos virtute præcedunt: quòd ferè quotidianis præliis cum Germanis conten- C dant: cùm aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. *Cornelius præterea Tacitus.* Irritauerant, *inquit*, turbidum ingenium Heluetii Gallica gens. *Sed redeo ad Gallos, à quibus me Busca protraxisti. Sunt hi quidem omnes bellaces, & studio Martis exardent, sumptis armis, quàm primum animorum feruent impetu, conserenda pugnæ alacritate impigri: alioqui simplices, & nulla morum malignitate degentes. Idcirco irritati exasperātur maximè, & pugnas ineunt* μετὰ ἀπερισκέψεως, D *nullo tamen negotio ferè placantur. Hac nostra tempestate ad disciplinas maximè excoluêre ingenia: & agrum habent frumenti præcipuè & pabuli feracem, amœnum saltibus, venationibus, quibus maximè Galli oblectantur, idoneum, noxio animalium genere minimè euitandum, fluminibus & fontibus irriguum, omnium denique ad vsum animantium fœtu beatissimũ. Totius autem Galliæ longitudo est CCCCXX. mill. pass. latitudo vero CCCXIII. mil. pass. non excedit. Gallias porrò cingit Germania ab Oriente. Hæc à Pannonijs,* E *Rhæticis iugis, & Danubio, à Sarmatis, Getisq;, mõtibus & mutuo metu finitur. Oceanus maiore ex parte anni ibi sæuissimus cætera (vt aliqui volunt) ambit. Verùm hac ætate deprehensum est sinus tantũ esse, quos terra continens excipiat. Suetia enim, & Noruegia cum Dacia coniunguntur: cui finitimi sunt Lappones, ferè sub exordio arctici circuli: qui omnium gentium commercia adhuc euitant, regi tamen Daciæ tributa dant annua. Sunt, si fortè quæritis, Germani bellatissimi. Unde de his Vergilius inquit:* F

Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audiit. *Et infra:*
Hinc mouet Euphrates, illinc Germãia bellũ.

Facilè Germani frigora sustinent: & hyeme, quàm æstate ad munia belli sunt præstantiores. Bella autem cum finitimis non auaritia, aut imperandi studio tractant: sed vt circum se vasta sint solitudines. Sunt hospitibus boni, & supplicibus mites. Dat Germania cristalli, succini, cerauniȷ candidi, & viridis gallaci copiam. Germanico Cæsare, cum hyemaret exercitus Italorum in Germania, mira virulentiæ fons repertus est, ex quo qui bibisset, dentium iacturam intra biennium, & genualium compaginum dissolutionem subibat, vt standi nulla facultas daretur. Huic pesti remedio esse esse herbam solam, quæ Britannica dicitur, compertum est. Huic item hæc regio Visontem, mirabili pernicitate animal: & Vros ferè forma tauri, quorum vis est & celeritas extra fidem. Alces similes essent capris, nisi essent maiores, pellibus varijs, & cruribus sine internodijs. Idcirco si quo casu concidunt, subleuandi se nulla est potestas. In Germania quoq; sylua est Hercynia, tantæ magnitudinis, vt in ea plures hostium exercitus cõmodè castrametentur. In cuius meditullio planicies fertilissima est: quam qui incolunt Cherusci infidi sunt, propter locorum cum ad insidias, tum ad fugam idoneã opportunitatem. Ab his cum tribus legionibus deletus est Quintilius Varus. Tanta autem, & sic immensa est eius syluæ vastitas arborum, vt immortali sorte ferè posita esse videatur. Manifestum est enim occursantium inter se radicum repercussu colles eleuari, aut vbi tellus non subsecuta sit, arcus ad ramos vsq;, & ipsos inter se rixantes curuari patentium portarum modo: vt erectis hastilibus cum curribus, impedimẽtis, & tormentis bellicis copiæ sine difficultate pertranseat. Habet hic saltus Hercynius alites, quibus nusquam gentium similes reperiuntur. Harum enim volucrum pennæ per noctem ita emicant, & interlucent, vt eius regionis homines plerunq; nocturnos excursus destinet, atq; illis vtantur ad præsidium itineris dirigendi. præiactis enim per opaca callium pinnulis, rationem viæ plumarum refulgentium moderantur indicio. Fulgent & in obscuro Lampyrides: quarum fulgoris rationem Sosigenes est conatus adducere, scribens flammulenta animalia naturam ætheris habere, & quinti elementi portionem participare, & ea cognatione fieri, vt illucescant. Quòd tantum id eueniat noctu, ob id dicit accidere, quòd minus lumen à maiore soleat obumbrari. Venio nunc omnibus (quod aiunt) remis, velisq; in Citeriorem Galliam.

De populis Galliæ Citerioris, eiusque diuisione. Cap. III.

Inter Apenninum verò, & Alpes, & sinum Adriaticum interiacens planities Citerior Gallia *nominatur: non Italiæ modò, verum & totius orbis scriptorum omnium, cùm Latinorum, tum Græcorum suffragijs beatissima. Hãc rursus bifariam diuidimus, in Transpadanam videlicet, & Cispadanam. Transpadana ad Alpes extenditur; & ad Apenninum Cispadana, finiturq; Pado, Rubicone, & Apennino, diciturq; Togata Gallia: quòd eius tractus homines toga Romanorum passim vterentur. Bis, inquit Cruceius, per loca illa circa Ariminum, mihi transitus euenit, nunquam tamen Rubiconem (quod sciam) tranaui: quanquam diligens extiterim in inquirendo hoc tam celebri fluuio. Ad hæc Castillionæus inquit, Rubicon non procul à Sarsina, Plauti patria, fontes habet: vocaturq; hac ætate à circumuicinis populis materno idiomate Altiusrugum, paulò inferius Rugozum, nouissimè non procul à sinu, in quem*

quem influit, Adriatico, Pisciatellum ingreditur per duo millia iuxta Cisennam. Non est audiendus Vibius Sequester, qui Rubiconem putat eum esse fluuium, qui Varus appellatur inter Auinionetum, & Nicæam in extremis Liguriæ finibus. Non est hoc loco silentio inuoluenda, quæ in ponte Rubiconis fuit inscriptio: vt intelligant omnes, Gallos, Cisalpinos & Italos mutua concordia fuisse disiunctos.

IMP. MILES, TIRO, ARMATE QVISQVIS ES, HEIC SISTITO: VEXILLVM SINITO: ARMA DEPONITO: NEC CITRA HVNC AMNEM RVBICONIS SIGNA, ARMA, EXERCITVMVE TRADVCITO. SIQVIS ERGO ADVERSVS PRAECEPTA IERIT, FECERITVE, ADIVDICATVS HOSTIS ESTO P. R. AC SI CONTRA PATRIAM ARMA TVLERIT, SACROSQ. PENATES E PENETRALIBVS ABSPORTAVERIT. SANCTIO PLEBISSCITI S. VEC. VLTRA HOS FINES ARMA PROFERRE LICEAT NEMINI.

Basim trianguli littus Adriatici maris efficit ab Arimino, siue vt vult Pomponius Mela, ab Ancona vsq; ad Polam. Campi autem sunt patentes, rerum omniũ copia fœcundissimi. Qui sic opimi sunt, & fertiles, vt & vbertate agrorum, & varietate fructuum, & magnitudine pastionis, & abundantia earum rerum, quæ ad victum hominis spectant, & exportantur, facile omnibus terris antecellat. Mediam Padus amnis secat, fluuius terrarum arbiter, & rerum discrimen, vt is demum cæteris imperet, qui sub sua potestate subiectum habeat Padum. Hoc cùm Senatus Romanus aspiceret, hinc Cremonam, illinc Placentiam colonias deduxit: quarum opportunitate gentem Cisalpinorum Celtarũ bellandi studio inflammatam, & ad singula momenta rebellantem a multis illatis, acceptisq; cladibus in amicitia continuit. Hunc fluuium Vesulus mons inter Alpina fastigia eminentissimus emittit: & eum dicunt Ligures Bondicum, Tusci Botigon, hoc est fundo carentem, Græci Eridanũ, maiores nostri, hoc est, Cisalpini Galli Padum, à copia piceæ arboris, quæ eorum idiomate, vt autor est Metrodorus Scepsius, Padus tũc appellabatur. Per fines Salassorum modico fluctu dilabitur: mox augetur à duabus Doriis & Morgo fluminibus per agrum Taurinorum. Fallitur hoc loco Plinius, qui ait, Padum ex rapto sibi nihil vendicare: quando certum sit, ante Ticini & Abduæ ingressum, plurimis in locis equo vadari posse. Ab Alexandria ad Vitellianũ oppidum vsq;, quod nunc Viadanam vocant, Carolus eius nominis quintus Imperator obtinet: mox aquarũ illuuione stagnantem dux Mantuanus excipit: quem postmodum in ramos diuisum Ferrariæ dux Hercules aspicit: discursuq; suo in mare Adriaticum vsq; Deltã facit. Cæterum Græci ante Polybium, qui de hoc fluuio aliquid posteritati tradidêre, vbinam gentium sit Eridanus maximè dubitarunt. Siquidem Strabo Eridanum nusquam reperiri, aut insulas electra ferentes, in quibus sint aues Meleagrides, attestatur. Æschylus in Iberia Eridanum esse prodidit, appellariq; Rhodanum. Dii boni quas nugas? Appollonius Padum & Eridanum in Adriam confluere scripsit. Ex his Euripides scopum veritatis attigit, cum inquit: Ἀρθεῖν δ' ἐπὶ πόντιον κύματας Ἀδριηνᾶς ἀκτᾶς Ἠριδανοῦ θ'

A ὕδωρ ἔσθα πορφύρεον σταλάσσουσιν ἐν οἶδμα πατρὸς τάλαιναι κόραι Φαέθοντος οἴκτῳ δακρύων τὰς ἠλεκτροφαεῖς αὐγάς. Id est, Diligebat vtique in marinam vndã Adriatici littoris Eridani aquas vbi purpuream Phaethontis miseratione lachrymarũ electri lucidi splendores. Cũ igitur Græcorũ pauci admodum sciuerint, quonam in tractu sit Padus fluuiorum (vt inquit poëta) rex, non mirum, si tam dissona, & inter se repugnantia scripsere. Hæcq; faciliorem ignorati succini veniam facit ignorantia. Ari-

B stoteles autor (vt scitis) & grauissimus & eloquentissimus, penes Padum paludẽ quandam fuisse attestatur, calidis & dirum exhalantib. odorem aquis refertam, adeò vt ex eis nullum animal biberet: nec volucres eius regionis superuolarent, quòd in illam Mephitum deciderent. Paludis latitudinem denum stadiorum, ãbitum verò ducentorum extitisse idem scribit: circa autem marginẽ crebras fuisse & altissimas populos, quibus omnis circumpadanius tractus abundat in memoriam Phaëthontis, & ab iis lachrymas verno tempore

C distillantes inter aquas eius paludis duriciem lapidis imbibere, quas postmodum loci illius accolæ per vniuersam Italiam & Græciam collectas comportant, & venaleis habent. Illius verò è regione (si eidem credimus) insulæ, quas Græci Electrides vocant, extitêre: has autem Padus longa seculorum intercapedine cœnosa colluuie continenti applicuit. Ad has Dædalum cum filio Icaro Minoem fugientem, deuenisse sunt ex Græcis qui scribant: & in illarum vna æneam statuã sibi, & in altera stanneam filio erexisse: sed superue-

D nientibus Pelasgis ab insulis Electridibus aufugisse in insulam inter Sardum Siculumq; pontum, quam ab Icaro ibi vita functo Icarum vocauit, & in ea pòst & ipsum extremum diem clausisse. Non desunt igitur qui putent in ea palude Phaëthontẽ obiisse, & iccirco malè etiam olere. certatim tamen cæteri Græcorum scriptores aiũt, in Pado temeritatis pœnas dedisse: & quæ circa sunt Padum populos succinum emittere. Dioscorides à nigra populo id diffluere, cadensq; in Padum durari, ac coire in lapidem preciosi generis: & idem ferè scri-

E bit Paulus Ægineta. Solinus à Barbaris in Cisalpinã Galliam succinum primò deportatum dicit: & quod in ea Itali & Græci inspexerint, ibi etiam ortum succinũ sunt arbitrat: cum sit certissimum non aquis illud, sed vt Chrystallum vehemẽtioribus frigoribus in Glessari, quæ insula est in Septẽtrionali Oceano, durari. Germanico enim (vt ipse inquit) Cælate omnes Germaniæ oras scrutante, com perta arbor est pinei generis, cuius mediale Autumni tẽpore succino lachrymat. Rude primò nasci adfirmat, & corticosũ,

F mox ad expolitionem incoqui adipe lactentis suis. Pro ingenioli mei facultate conatus sum vobis òbsequi, non quod sperarim õnino, ad amussim (quod aiunt) Topographiam hanc vobis aperire: præsertim cum parcissima admodum apud Cosmographos huius habeatur mentio. Nunc tuæ erunt humanitatis partes, princeps optime, vacationem dare huic meo labori: idq; facturum te libentius spero, quando adesse videas hic viros longè me doctiores. Hæc cum dixisset Castillionæus, conticuit. Tunc Landulphus, Quando, inquit, ista meritò vacatio debeatur tibi, non possum non eam tibi

concedere,

A *concedere, atque etiam gratias agere, qui sic pensum humanissimè tuum absolueris. Nunc Blasi situm & populos, qui primi sunt ex Vlteriore Gallia in hanc Citeriorem venienti, declarabis: præsertim cum tu sis ex Monte Calerio quod oppidum est licet in Apennino, non procul tamen ab Alpibus Cottiarum. Conabor, inquit Blasius, manum ponere in alienam messem, fretus tua, & horum humanitate: felicius tamen canonem Galeni aliquè imposuisses mihi, si adagij illius, quo admonetur sutor, ne audeat vltra crepidam, memor extitisses. Quãdo igitur referre pedem non liceat mihi, arenam ingredior.*

B *Primi inter Padum & Alpes sunt Salassi, vt his ferme verbis attestatur Strabo libro quarto:* Contraria verò de parte Durias sese immiscet Pado per Salassos intra Alpes illabens Galliæ. *Si ergo Durias, qui per agrum Taurinorum fluit, per Salassos illabitur, eũ tractum, qui Pedemontanus hac tempestate nominatur, ad Salassos reijciam: quorum sunt vrbes Mons Regalis, Augusta Salassorũ, Segusium, Augusta Taurinorum: citra Padum Asta est colonia Romanorum, Bobium,*

C *& Pollentia, quarum meminit his versibus Claudianus poeta celeberrimus.*

--Nec plus Pollentia rebus
Contulit Ausoniis, aut mœnia vindicis Astæ.

Erat autem Pollentia vrbs olim eximia, inter Alexandriam, & Astam, ad ripas Tanari: nunc pagus est exiguus. Pollentinas lanas his verbis Columella commẽdat: Sunt etiam suapte natura pretio commẽdabiles pullus, atque fuscus, quos præbent in Italia Pollentia, in Bætica Corduba. *Volaterranus id mu-*

D *nicipium putauit esse, quæ Pallantia est in margine Verbani lacus: in cuius agro Cn. Plancum à Mar. Antonio Triumuiro & bello superatum, & interfectum scribit. Vbi hæc Volaterrãus expiscatus sit, viderint alij. Fuere Gotthi in Pollentino agro à Stilicone fortunatissimo prælio deuicti: cuius victoriam Aurelius Prudentius plurimis carminibus prosequutus est, è quibus hæc:*

Tentauit Geticus nuper delere Tyrannus
Italiam, patrio veniens iuratus ab Istro:
Has arces æquare solo, tecta aurea flammis
Soluẽre, mastrucis proceres vestire togatos.
Iamque ruens Venetos turmis protriuerat agros:
E Et Ligurum vastarat opes, & amœna profundi
Rura Padi, Tuscumque solum victo amne premebat.
Depulit hos equitum nimbos non peruigil anser
Proditor occulti tenebrosa nocte pericli:
Sed vis cruda virum perfractaque congredientum
Pectora: nec trepidans animus succumbere letho
Pro patria & pulchram per vulnera quærere mortem.
Nunquid & ille dies Ioue contulit auspice tantum
Virtutis pretium? dux agminis imperiique
Christipotens nobis iuuenis fuit: & comes eius
Atque parens Stilico: Deus vnus, Christus utrique.
Huius adoratis altaribus, & cruce fronti
Inscripta cecinere tubæ: prima hasta Draconis
Præcurrit, quæ Christi apicem sublimior effert:
Illic ter denis gens exitiabilis annis
F Pannoniæ pœnas tandem deleta pependit.
Corpora famosis olim ditata rapinis
In cumulos congesta iacent: mirabere seris
Seclis posteritas inhumata cadauera late
Quæ Pollentinos texerunt ossibus agros.
O celebranda mihi cunctis Pollentia seclis!
O meritum nomen, felicibus apta triumphis,
Virtutis fatale solum! memorabile bustum
Barbariæ! nam sæpe locis, ac finibus iisdem
Plena lacessito rediit vindicta Quirino.

A Pollentia abest duobest duob. ferè mill. pass. vetustissimum Triennorum forum: quod hac ætate Bertonorium vocamus. In Alpibus Cottijs est Bobium: ad maritimas Alpes iacet Ceua, titulo Marchionatus illustre municipium: ex his locis oritur Tanarus. Fuere olim gentes istæ Salassorum (quanquam ex maioribus suis nunc habeant nihil) maximè bellaces. Ab eis D. Brutus cum M. Antonium ad Mutinam victum insequeretur, interceptus est: nec prius dimissus, quàm data viritim drachma. Messala quoq; cum penes istos hyemaret, pro raptis à populatoribus lignis ad comburendum, pretium pendere coactus est: & C. Cæsaris pecunias semel diripuerunt. Eos tamen Augustus Cæsar deleuit: & qui superfuerunt ad Hipporhediam deportatos sub corona venundedit. Augustam Taurinorum Pœnus Annibal deleuit, cum in deditionem volentis venire nollet. Salassos, quos Polibius λάας *appellat, Lebui Galli sequuntur: quorum vrbes sunt Augusta Prætorum in faucibus Graiarum, Penninarumque: Hipporhedia à Romanis condita versuum Sibyllinorum iussu. Has duas vrbes Romani excoluere, quòd subitas montanorum excursiones reprimerent. Augustam enim Prætorum Diuus Cæsar ampliauit, additis tribus Ro. milibus. Mox sunt Vercellæ ad ripas Sicciæ, quem Plinius Sesitem vocat. In quarum agro aurifodinæ fuerant patrum Ro. liberalitate sublatæ, Italiæ visceribus parcere iubentium. In hac vrbe commoratus est D. Brutus cum egentissimis tyronibus. Tycionũ familia non tam antiqua, quàm antiquissima est apud Vercellenses, quando eius meminerit M. Tullius in epistolis ad D. Brutum. Iuxta Vercellas Castinus Ioannis adulterini Imperatoris copiarum dux & superatus & captus est ab Ardaburo Orientis præfecto sub Valentiniano tertio. Tempestate Diui Hieronymi semideserta erat vrbs Vercellarum, & inter Liguticas vrbes ab eodem recensetur. Cõditam refert Plinius à Salijs Lybicorum. Sed animaduertendum, textum Plinianum mendis non vacare, quas vir oculatissimus Hermolaus Barbarus non vidit. Potius enim legerem Lebuorum cum T. Liuio, aut cum Polybio Libetiorũ, siue Lebetiorum, quàm Lybicorum. Nec vos moueat lectio Ptolemæi, quando & ipse eadẽ macula sit inspersus. Sunt autem Salij vltra Nicæam populi montes incolentes. Decimo à Vercellis lapide Orientem versus Nouaria est vrbs vetustissima: eam, si Plinio id referenti credimus, condidêre Vocontij. Tametsi Nouarienses fama, quæ plerunque vim testimoniorum habet, conditorem Herculem iactent. Nobilitata est ea ciuitas cum literarum, tũ armorum viris illustrib. L. Albutium Sillonem Rhetores celebrant: qui sub Pisone Mediolanensium prætor fuit, & Romæ sub Augusto Cæsare Rhetoricen publicè docuit, vt autor est Suetonius: & Theologi Petrum Sententiarum magistrum: cuius vigilijs omnis debebit, quæ Christianum nomen profitebitur, posteritas. Fuit & Dulcinus ex nobilissima Torniellorum familia, hæresiarcha, in quem cum Clemens quintus Pontifex Romanæ ecclesiæ animaduertendum censuisset, ipse in summas Alpes, quæ Nouariensi agro imminent, se cum sectatoribus recepit. Quos crepidinum & altitudo, & difficultas tutatæ fuissent, nisi superueniens nix soluto copiosior plurimam eorum partem & fame, & frigore confecisset. Dulcinus monachus cum Margarita*

coniuge in hostium potestatem decidere, qui persistentes, in quam excitauerant hæresi inter cruciatus animam efflarunt. Inuentus est & Nouariensis alter hæreticus, cuius miram pertinaciam ad mortem vsque celebrat frater Baptista Mantuanus. Hoc euenit Nouariensibus propter natiuum ingenij acumen. Nouariæ cum essem, hanc in Pario marmore insculptã memoriam legi: quæ cum non mediocrem ãtiquitatis fragrantiam maximè redoleret, hic adscribendã censui.

TERENTIA Q. F. POSTVMINA SIBI ET C. VETVRI LVCVMONIS VIRI SVI ET C. VETVRI C. F. POSTVMINI F. SVI NOMINE BALINEVM ET LAVATIONEM SOLO PRIVATO GRATVITAM IN PERPETVVM DEDIT.

Hoc in elogio illud obseruatione dignum existimaui, quod vbique Postuminus sine flatili insculptus est: quod iccirco veteres factitarunt, aurium iudicio consulentes, propter pingue quoddam, quo & repletur, & dictio illa exasperatur: habet enim aspiratio medium inter consonantem & vocalem gradum. Floret adhuc Nouariæ vetusta illa Albuciorum familia: cuius Mediolani videre licuit innumera monumenta, è quibus vnũ adiunxisse sat fuerit, in Buleuterio veteri, qui locus est iudicijs adscriptus:

D. M. V. F. T. ALBVCIVS FIRMVS VI VIR IVN. ALBVCILLI. T. C.

Catiorum Nouariensium familia, quod nuper effossum est Mediolani, quàm vetusta sit, hoc mnemosynon indicat: quod cum Basim præstaret & à fronte, & à tergo hisdem notis inscriptum legitur. quod hic ideo tanto libentius adnotaui, quantò in eo & illorum & Quadratorum præclara fit mentio: quæ Volusenum Quadratum à C. Iulio celebratum habuit. & hinc cõiectari possumus illum Insubrem fuisse, quando olim opera plurimum Cæsar vteretur. Accipe igitur Roche Quadrate tua familiæ æternam memoriam, licet imperfectam:

L. L. QVADRATVS VI VIR SEN. SIBI ET GRATAE L. ET C. CAECILIO C. L. MERKATORI AMICO ET T. CATIO T. L. EROT. AMICO.

Sunt in eadem vrbe Porcij, sola Catonum memoria celebres. Irrigatur passim Nouariensis ager manuarijs fossis, quibus copiosiori fluctu maior est Maura, Sfor. ducum opus memorabile: qui nauium capax esset, nisi plurimo spacio celeriori cursu intuentium oculos subterfugeret. Habet Nouaria ferè in suburbijs fluuiolos miræ iucunditatis duos: Aconiam videlicet ab Occasu, & Terduplum ab Ortu: qui ambo per Lacmellinũ agrũ se exonerant in Padum. In extremo agri Nouariensis margine municipium est, Forum Lebuorum, siue Libetiorum, aut Lebetiorum credibile est à maioribus nostris vocatum. Hac ætate Burgum Lauizarium nominant: quod lebes vasis sit genus, vt scitis, ad obsonia coquenda: & ideo ad vernarum linguam descendens superiorum temporum ignauia, siue potius tabellionũ infantia, Lauizarius dici pagus ille cœptus est. Floruit pluribus viris literarum politia illustribus, Domitio Caltiato, & Iacobo Maieto, qui meritò Latinæ sirenes appellari possunt. Ibi quoq; familiæ Merularum sunt reliquiæ: quæ quanto in honore fuerit apud Romanos, veterum declarant historiæ. Apud Insubres etiam quantæ autoritatis extiterit, marmoreus lapis in turri cognomento Imperatoris Mediolani hic satis ostendit:

TREBIA C. F. FILVMENA SIBI ET L. TIVTIO MERVLAE VIVIR IIIIVIR TESTAMENTO FIERI IVSSIT.

Hinc ad primum lapidem Syllæuenium Syllanæ pietatis rarum profecto monumentum. A Foro-Lebuorum rursus ad solis Occasum, ad quintum vix lapidẽ Rhaudium est, & qui adiacet campus Rhaudius appellatur, in quo C. Marius prælio fortunatissimo Cimbros deleuit: & quod hoc in loco est oppidũ, quibusdam immutatis & additis literis, Rhodobium nominatur. Nec vos moueat L. Florus, qui Cimbros in Veronensi planitie deuictos commemorat. Argumento sunt certissimo contra L. Florum, Castra Mariana octauo à Nouaria lapide secundum ripas Sesitis. Eusebius præterea, annalium diligẽtissimus obseruator, memoriæ prodidit, inter Padum & Alpes à Romanis Cĩbros non longe ab vrbe Vercellarum fuisse profligatos. Et idem scribit Plutarchus in vita C. Marij. Non interrupissem te (inquit Landulphus) Blasi, si paulo diffusius mihi declarasses, & Sallyum & Vocõtiorum sitũ: & qui Lybici sint in Cisalpina Gallia apud Ptol. Hos enim ne è domo quidem (quod aiunt) vt viderentur, eduxisti. Sallyes sunt (inquit Blasius) populi Narbonensis Galliæ, citra Rhodanum, quibus ab Occasu oppositi sunt Volcæ vltra Rhodanum: vbi is deltam facit. Blondus, cuius aliquando opinionem sum secutus, Sallyes ponit in montibus, qui Nicææ imminent. Plinius libro (ni fallor) tertio Sallyes inter Ligures Transalpinos enumerat: nec decipitur, quando ea Galliæ pars, quam Brachatam vocant, aliàs ad Italos Ligures spectaret. Post Sallyes tenent Albienses & Albœci, vt autor est Strabo libro quarto: mox Vocontij montana in Septentrionem vergentia, quorum regio ad Allobrogas vsq; protenditur per profundas valleis. Quorum præcipuus pagus olim fuit Vertacomatora. Cuius incolæ, vt vult Plinius, inter Ticinum & Sesitem Nouariã condidere. Venio ad Lybicos, quos nusquam Carolus imperator in hac Cisalpina Gallia reperit, sed in Africa, cùm expulso Caradino Rubrobarbo, M. Turcæ archipyrata celebratissimo, Tunetum prædæ exposuit. Corruptam autem esse cum apud Ptol. tum apud Plinium dictionem, facilis est coniectura. Apud T. Liuiũ Lebuos legisse vos puto: quos Polybius Lebetios appellat. Redeo nunc, quò citius vos expediam, ad pensum meũ. Ad ripas Ticini Vergeminum est, olim oppidum, nunc Francisci Sforciæ ducis Insubrum ciuitas. Qui hanc condiderint, legisse me nusquã memini. Ante Gotthorum illuuionem, huius ne mentio quidem (quod ipse sciam) facta est. Viglebanum Hermolaus Barbarus nominat. In Vergeminatũ agro villa est Sforciaca, ab eodem his versibus celebrata.

Vilis gleba fui: nunc sum ditissima tellus:
Cui quia Sforciadum me pia dextra colit.
Mutata est facies: mutaui nomina. vilis
Dicebar: dicor nunc ego Sforciaca.
Litauicus agros tulit hos: nec pœnitet esse
Autorem pacis conuenit agricolam.

A Verge-

A *Vergemino, siue mauultis quoque vos Viglebanum dicere, propter decursum Ticini Castilinum vetus est, & nouum versus Septētrionē. His in locis formæ castrorum quadratæ adhuc visuntur, quæ alij Annibalis castra esse contendunt, quòd hoc in tractu erga patrē iam iam ab Annibale occidendum prima Scipio, cui postea Africano cognomen fuit, experimenta certissima & pietatis, & virtutis ediderit. Secundo aut paulò plus à Vergemino lapide versus meridiem sunt Geminæ columnæ, municipium sanè vetustissimum, & ob venationes principibus gratissimum: quod nunc Gambalotū* B *vocatis. Habeo super hac re, quo meam vobis opinionē probem, Ammianum Marcellinum libro, si tamē rectè memini, decimoquinto:* Deinde (*inquit*) diebus paucis ex Helena Constantij sorore eidem Cæsari coniugali fœdere copulata, paratisque vniuersis, quæ maturitas proficiscendi poscebat, comitatu paruo suscepto, Calend. Decembribus egressus est, deductusque ab Augusto adusque locum Duabus columnis insignem, qui Lacmellū interiacet, & Ticinum, itineribus rectis Tauri- C num peruenit, vbi nuncio perculsus graui, qui nuper in comitatum Augusti perlatus de industria silebatur, ne parata defluerent. *Postrema Lebetiorum vrbs est Lacmellum, ita enim eam cum Ammiano appellauisse placuit: non autem cum Ptol. Gaumellum, aut Laumellum cum Antonino Pio. Hoc tempore pagus est satis contractus, nec quicquam ostentans antiquæ nobilitatis, præter nomen. Hoc in loco Theodelinda, Garibaldi regis filia, mulierum omnium suæ ætatis & morum sanctitate, & animi, & corporis dotibus præstātissima defuncto Childeberto, siue (vt alijs placet) Anthari Deiphonis filio, Longobardorum rege Agilulfum cùm forma, tum ingenij, & corporis viribus illustrem præfectum Longobardorum, qui in Augusta Taurinorum hyemabat, in maritum elegit. Quem postmodum à nefaria Arianorum hæresi ad sinceram Christi fidem reuocauit. Quibus florentibus Maomethes Arabs, à quo contaminatissimum adiuuante Sylvio Monacho dogma primitus emanauit. Agilulfus Longobardorum diademate redimitus necessitate ductus, contra Romanos arma mouit, eosq; aperto Marte deuicit: & Cremonam, Mantuamque quæ adhuc pro Romanis stabant, vi cepit. Per Lacmellinum agrum dilabuntur Terduplus & Aconia pisculenta flumina. Nunc tametsi metas Salassorum pertransierim, tyranne humanissime, vt cōquiescam, tandem impera: quādo Insubrum regio patentissima mihi perspecta sit minus. Tunc Landulphus ad Bonauenturam Castillionæum conuersus, inquit, Quando & Insuber sis, & patrij honoris studiosissimus, eruditissimusq;, & sermonis elegantia candidissimus, non pro mea quæ in vos est potestate, impero, sed te miræ humanitatis virum obsecro, vt Insubrum tractum nobis exoptantibus exponas. Ad hæc Castillionæus, ne alijs contumaciæ sim (inquit) exemplo, quæ scio, & quæ fortasse etiam nescio, dicam. Verū si vos citius quàm (vt dicebat Augustus)* coquātur asparagi, expediero, *ne mihi, sed ingeniolo, quod paruis admodū velis nauigat, adscribatis obsecro. Nunc attēdite, velocius opinione vestra vos dimittam.*

De Insubrium populis: eorumque origine CAP. IIII.

Q*Vicquid terrarum & vrbium intra Ticinum & Abduam, Padum & Alpeis clauditur, Insubria nominatur* potens (*vt inquit ille*) armis atq; vbere glebæ. *Campi sunt patētes, & ad radices Alpium colles beatissimi rerū omnium, quas victus necessitas exigit: & quoniam Insubrū vineta solem & orientem & occidentē vident, dij boni quæ preciosa vina generantur? Insubrum vrbes sunt Mediolanū, & Galliæ Cisalpinæ totius metropolis, & Europæ omnis Emporium. Quod à Belloueso conditum referunt historici, eodem ferè tempore, quo & Romam. Trogus & alij nōnulli monumentis tradidere Mediolanum ab his Gallis ædificatum, qui duce Brenno Romam igne consumpserunt. Sed cōstat inter probatos autores, CC. propè annos antequàm Brennus esset, Celtas superatis Alpibus per Iulium saltū, qui à Tricastinis incipiens, in Cottias Alpes desinit, citeriorem hanc Galliam Tuscis aciē deuictis ad Ticinum amnem, occupauisse. M. Cato (si tamen illæ, quæ circumferuntur, reliquiæ Catonis sunt) scribit Olanū Lucumonum Tuscorum principem deductis Orobiorū Colonijs Mediolanensis vrbis prima iecisse fundamenta, & ita longo temporū interuallo Olanum dictum. Postremò à Medo Insubrum duce Mediolanum vocatū. Plinius ab Insubribus refert hāc vrbem fuisse conditam. Hæc autorum discrepans opinio facit, vt nullo negotio credam Mediolanum à Tuscis, qui tunc latè dominabantur, prima sumpsisse primordia, & vt ita dicam, in lucem editum, mox Insubrum* D *lacte alitum, nouissimè à Gallis duce Belloueso ad virilitatem deductum. Claudianus poeta non incelebris à sue lanata Mediolanum nomenclaturam his versibus deduxisse declarat:*

Continuò sub lite volans ad mœnia Gallis
Condita lanigeræ suis ostentantia pellem
Peruenit: aduentu Veneris spissata recedunt
Nubila: rarescunt puris Aquilonibus Alpes.

Adhuc Mediolani in fornicem Buleuterij veteris sus insculpta visitur ouini velleris. Facilè autē (vt attestatur Georgius Merula) quisq; mediocriter eruditus E *persuaserit sibi tantū poëtam, vel grauem aliquē autorē secutum, aut famæ perseuerantis, quæ plerumq; vim testimonij habet, opinionem. Tunc Hieremias Landus ex adstantibus vnus: Ab Insubribus, inquit, Mediolanum conditū magis putarem, quàm vel à Gallis, aut à Tuscis. Non erant tamen & ipsi Insubres huius regionis indigenæ, sed aliunde profecti. Cuius nominis (vt tu putas Iouie) vt pote barbari etymologia prorsus ignoratur, quemadmodū & Mediolani: quod ante propagatam linguam Latinā procul dubio conditum fuit, vt* F *propterea Insubres ab imbribus (vt nonnullorum opinio est) deducere, & Mediolanum à sue lanata tam ridiculum sit, quàm falsum. Nec audiēdi sunt Græci, qui talia nomina pro linguæ suæ commodo deprauarunt, sicut & alia multa, ausi barbaris nominibus Græcas etymologias apponere. Non ausim (inquit Bonauentura) tecum Lande super etymologijs contendere: scio enim quantum possis, valeasq;, præsertim in arenam prouocatus. data igitur venia, vnde discessit, mea festinabit oratio. Est sanè hæc nostra vrbs metropolitana*

cùm cœli temperie, tùm soli fertilitate, & affluenti caterarum rerum copia, vrbium omnium, quas cœli conuexitas tegit, & beatissima & præstantissima. Iccirco Lernaa velut Hidra à damnis acceptis potetior semp à cineribus consurrexit in hostes. Inuenion. (vt vetustiora conticeam) post regiam Longobardorum potestatem Mediolanum, quanquam bellis vastatū, & sentiente adhuc diuersa populo, tamen tam praclara per maiores nostros gesta fuisse, vt adfirmare ferme & ausim, & possim, potentissimas vrbes & regiones, quarum regna & opes celebrantur, non dico pares, sed Mediolano longè cedere. Semper n. populū habuit florentem, bellacem, numerosum: qui vel facilè, aut nullo (vt aiūt) magistro armis exerceatur. Atq; ea semper ita tractauit, vt nunc sola, nunc adiunctis finitimorū auxilijs effundentes se Germanos, aut Heluetios, vel Transalpinos Gallos in Italiam, aut, vt inquit ille, auspicijs repulit secundis, aut penitus deleuit. Sed illud maximè mirandū est, & vix credibile, quod VI. anno, quo à Friderico Rubrobarbo ciuitas hac excisa est, adeò opib. potens, & populo frequens insurrexit, vt aperto Marte cū hoste potentissimo, ferocissimoq; & secundis pralijs elato dimicare ausa sit, illum deuictum, & castris spoliatū desiderata prope suarū copiarum parte maiori supplicē coegerit ab Alexandro Pontifice Ro. qui Anagnia tunc exulabat, & ab societate, qua inter Cisalpinos Gallos prater Ticinenses contracta fuerat, cōtra vim, & potentiam Rubrobarbi Imp. turpissimis conditionib. pacē petere. Cuius cōficiūda gratia Comitia in Cisalpina Gallia peracta sunt. Duo obseruauit Georg. Merula annaliū diligentissimus excussor, qua nec Blondus supprimit, autoritatē scilicet maximā Ro. Episcopo accessisse: ex quo illi Mediolanēsis ecclesia, qua per CC. an. libera, nullius obnoxia imperio, sui iuris (vt ita dicā) fuerat, se subiecit. Cuius autoritatē secuta & Gallorū, & Hispanorū ecclesia Petri claues agnouêre. Alterū, quòd debellato Rubrobarbo, tandem Pontifici exuli, & bellis acrib. oppresso arma Mediolanensiū & sedem dederint, & libertatē. Fuêre tamē Rubrobarbicis, & nostra huius vrbis, & hominum strages longè truculentiores, & tragicis eiulatib. miserabiliores. Ante n. Lōgobardorum aduentum atrociorē sub Attila Gothorum rege cladē acceperat. Et ne Bossianis inniti diarijs iudicer, Suidā adducā, & exterum, & Christianum autorem: Μεδιόλανον, *inquit*, πολυάνθρωπος Ἰταλίας πόλις, ἣν καταλαβὼν Ἀττήλας ἠνδραποδίσατο. ὃς δὲ οἶδεν ἐν γραφῇ, τοὺς μὲν Ῥωμαίων βασιλεῖς, ἐπὶ χρυσῶν θρόνων καθημένους, τοὺς δὲ Σκύθας ἀνῃρημένους καὶ πρὸ τῶν ποδῶν αὐτῶν κειμένους ζητήσας ζώγραφον ἐκέλευσεν αὑτὸν μὲν γράφειν ἐπὶ θώκου, τοὺς δὲ Ῥωμαίων βασιλεῖς κωλύκους φέρειν ἐπὶ τῶν ὤμων, καὶ χρυσὸν πρὸ τῶν αὐτοῦ χέειν ποδῶν. *Id est: Mediolanum populosa Italia ciuitas, quam cùm Attilas captiuā fecisset, vidissetq; depictum, Romanos quidē reges in thronis aureis sedentes, Scythas a. interfectos, ad pedes ipsorum prostratos, pictorē quarens, iussit loco interfectorū pingi Romanos reges sacculos ferentes ad collum, & aurum fundētes ad pedes ipsius. Nunquā auditam historiā Bonauentura, inquit Blasius, nobis enarrasti: nūc pro tua, q*

A *profectò singularis est, humanitate desiderarem, vt si nō his, quib. ōnes scientia, tā tibi sunt nota, q̄ mihi domus est mea, saltem, qui nam videl. Scytha sint, quos Mediolani depictos Attilas inspexerit, mihi exponas. Hac Blasi, inquit Bonauentura, Suida verba faciūt, vt credā Gotthos esse Getas, altera addita, & ūa immutata litera. Fidem nō modò faciūt Aurelij Prudētij, cuius tu carmina recitasti: sed & Paulus Diaconus verior, quā elegantior historicus, cuius hac sunt verba:* Sub Valentiniano patre Theodosii gens Hūnorū diu inaccessis re-

B clusa montib. repentina rabie percita exarsit in Gotthos, eosq; cōturbatos ab antiquis sedib. expulit. Gotthi transito Danubio fugiētes à Valēte sine vlla fœderis pactione suscepti sunt. Deinde ꝓpter intolerabilē auaritiā Maximi ducis, fame cōpulsi in arma surgentes, victo Valētis exercitu, sese per Thracias infudere, omnia cædib. incēdiisq; vastātes. *Hac ille. Scitis itaq; Getas, & Sarmatas, qui citra & vltra sunt Istrū, qui per Pānonias dilabens Danubius appellatur, esse in ea Scythia parte, qua in*

C *Europa est vsq; ad Tanaim. Nec sup hoc negotio opiniōe scriptorum varia moueor. Me tamen inter hos admiratione maxima Callimachus Polonia regis à secretis afficit, qui scribit Gotthos siue inopia agri, siue clementiorem cœlo terram quarentes è Scandia, patrijsq; insulis aduectos esse, exceptosq; à littore Oceani, cui hodie quoq; nomen est Gotthiscantia. Possem, si daretur narrandi locus, autoritate Plinij vobis probare, Scandiā insulā esse in Britānico freto, qua prima ex Albio soluentib. occurrit: inde Dumna, postmodum Bergus, mox omnium maxima Nerigos: ex qua nouissimè itur in Thulen. Si er-*

D *go vel à nominis similitudine argumentum, vel ab autoritate declinandum est, dicā vtroq; modo Gotthos fuisse Ponti Euxini accolas, quos Getas vetustiores appellarūt. Hac mea de Gotthis est opinio. rursus ad Cothurnos me recipio: vt vel facile iudicēt omnes, Mediolanum non modo cladib. opprimi, sed ab ijs, velut ab igne phœnicem renouari. Regentib. pro libidine Gotthis Cisalpinā Galliam, populus Mediolanensis seruitutis impatiens, cum auspicijs Decij archiepiscopi, tum qui plurimū*

E *potuerat in aula, Vitigindis Gotthorū regis, Felicis, qui & ipse Mediolanensis erat, autoritate motus Gotthos, qui prasidij caussa relicti fuerāt, obtruncat. Illi intellecta & suorum clade, & populi defectione ad partes imperatoris, reparato exercitu vrbem validæ obsidiōe cinxerunt: qua cùm in longū nimis protracta esset, q Bellisarij, cuius auxilio Mediolanenses defecerant, conatibus clam Narses eunuchus obstaret: non armis, sed fame edomiti, quacunq; conditione coacti sunt intra vrbem Gotthos admittere. Gladio eo die XXX. ciuium cecidisse*

F *millia monumentis proditū est. Et ex plebe in rationem libitina ob famem LXXX. mil. venisse. Mulieres atate florenteis Burgundionibus, qui auxilio Gotthis affuerant, omnes in prædam datas, & trans Alpes aduectas esse. Vrbem ipsam incendio passim fœdatā fuisse. Eodem naufragio submersa sunt Vercella, Nouaria, Bergomū, & Nouocomū: qua & ipsa Mediolanensiū autoritatem secuta Gotthorum prasidia obtruncarant. Paucis post tamen annis adeò ferox populus accessit, vt Longobardis victoria elatis ob stragem Gotthorum ausus sit occurrere:*

currere: à quibus grauissimis etiam damnis affectus est. Erat ea tempestate omnis Italia ob discessum Imperatoris in Thracias, obuia quibuscunque latronibus, cuicunque etiam Barbarorum ex infimo grege libidini exposita. Ne mirum sit ergo, si patria hæc nostra Gothorum, Vuandalorum, Pannonum, Marcomanorum, & Longobardorum excursionibus patuerit, quando & ab eisdem non ferè solum Roma, sed & omnis Italia flammis consumpta fuerit. Nouissimè superuenit Fridericus Rubrobarbus, qui partem vrbis solo æquauit actis in exilium ciuibus, qui gladio superfuerant. Si mirabitur vestrum fortasse aliquis, ex tot & tantis cladibus, quin hæc vrbs radicitus euulsa sit: satis illi factum putabo, si dixero, cur non & Roma consumpta, quæ pares ærumnas perpessa est. Ad hæc volo etiam hæc damna nostratia fuisse maiora, & diuturniora. Quæ regio est, in qua facilius coalescit mortalium tam numerosa multitudo? nulla, quam sciam, certè. Intercapedo enim quatuor graduum & quadraginta ab Aequinoctiali facit, vt iniuriæ solis minimè sit exposita, nec intentissimis frigoribus vstuletur. Argumento sunt omnium rerum beatissima copia, corpora hominum pulcherrima, & innumera: quæ omnino desiderarentur, si vel solis, aut Borealis frigoris vehementia Galliam hanc nostram vexaret. Nam (vt inquit Pacuuius) Sol si perpetuò sit, aut nox flammeo vapore, Aut frigore, terræ fructus omnes interire. *Ex copia igitur fructuum coniectura facilis est, quàm temperatissimus hic sit tractus: ad quem omnes velut salubritatis asylum confluunt.*

De familiis Insubrum, & antiquissimis, & clarissimis CAP. V.

SUnt apud Insubres familiæ sola antiquitate nobiles: sunt & nouæ quarum gloriæ fulgor illas obtenebrauit: vt Sforciæ, Vicecomites, Barbiani, Triuultij, Castilionæi, Taurelli, Mayni, Cribelli, Alciati, & alij plures.

Ante Sforcias præcipua autoritas penes Vicecomites fuit. De quibus hoc in monumentis lectũ est Andreæ Alciati: Angleria nobile agri nostri propter Verbanum lacum oppidum non modici nominis apud veteres fuisse creditur: in eo enim passim cernere est vetusta monumenta, elaboratos tumulos, vrnas, templa, cryptas, porticus, columnas, idque genus & venustatis, & vetustatis insignia. Alpinarũ (puto) gentiũ præfectura fuit, in qua sub Carolis, Berẽgarijsque Imp. ius dicere, qui à comite Mediolanensi ad hunc magistratũ delectus esset, solebat: & ideo Vicecomes dictus. Vnde ortam nobilissimam Mediolani familiam, & verisimile est, & credibile. Barbianorum familiæ (pace hoc aliorũ dicere liceat mihi) omnis magis debet Italia, quã suo Romana ciuitas Camillo. Albricus enĩ comes Barbianus Italorum arma, quæ barbarorum metu longo seculorum interuallo non intonuerant, primus excitauit. Verum vt poeticis bellarijs defessos vos reficiam, audite vnius poetæ nouam cantilenam:

Optima quæque dies seclis properantibus ætas
 Obruit, & longa fortia facta die.
Ne qua tuas igitur tegerent obliuia laudes,
 Ne ve forent titulis inuida secla tuis:
Hos ego perpetuis mandabò Albrice libellis:
 Si veniet votis dexter Apollo meis.
Tempus edax rerum, tuque inuidiosa vetustas
 Obrueras tanti penè trophæa ducis.
Pierides igitur nostro adspirate labori
 Sustineatque meam Pegasis vnda ratem.
Fama volubilibus quoties obscurior annis
 Lucidior vestro semper ab ore venit.
Bellica temporibus squallebat gloria nostris
 Cessabat longo tempore Martis honos.
Omne erat in Venerem studium nocturnaque bella:
 Qualibet & sensus arte parare nouos.
Proh pudor Italiæ, mundo gens nata regendo,
 Nec pede, nec celeri bella regebat equo.
Vsqueadeo turpi languebant corda veterno:
 Vsque adèo nullus militiæ vsus erat.
Dux aberat tumidos qui signa inferret in hostes,
 Duceret & certis agmen equestre modis.
Armorum si quando aliqui exarsere tumultus,
 Gesta peregrina bella fuere manu.
Hinc tibi ab occiduo insultabat miles Ibero,
 Iactabat vires Teutonus inde suas:
Hic sua & extremi iactabant tela Britanni,
 Et ferus ardentes Belga premebat equos.
Candida sed positis cum pax succederet armis,
 Et patrios peteret barbara turba lares:
Victores nullo & victos discrimine passim,
 Et miseros ciueis qui spoliaret, erat.
Non puduit matris gremio abduxisse puellam,
 Vxoremque suo subripuisse viro.
Nemo fuit quem raptus honos, quem damna mouerent,
 Tantus in Italidum pectore torpor erat.
Vt perhibent Libycos armenta horrere leones,
 Vt lepus ad rapidæ contremit ora canis:
Non aliter Martis detrectauere labores,
 Funderet horribiles buccina siqua sonos.
Non tulit hanc labem, nec tantum dedecus æui
 Albricus Latiæ gloria militiæ.
Agmina iampridem claris desueta triumphis,
 Et resides animos primus in arma rapit,
Attonito tandem pulsi de corde timores:
 Et durum Martis dextra resumit opus.
Non tuba, non enses stricti, nec tela, nec ignes,
 Nec vaga spumosis flumina vorticibus,
Ardua nec triplici circundata mœnia fossa,
 Nec quoque præruptis oppida structa iugis
Ausoniam terrent, vana formidine pubem,
 Pendentem auspicijs Barbiniane tuis

Hæc metro protulimus, quò facilius à vobis huius insulsi tædium sermonis leuarem: maximè enim potest in reb. humãis varietas. Ex huius officina tot prodiere, quot ex equo Troião illustres bello duces. Quòd si mihi credໍitis minus, Sforcias ipsos interrogate, quorũ Proauus Iacomutius sub Albrico ex frumentatore factus est armiger Balduini equitis, paucis post annis deinde occiso in bellis domino dignitatem illius assecutus est: nouissimè turmarum comitis Albrici Barbiani præfectus.

Ex Iacomutio natus est Franciscus Sforcia, qui Philippo Vicecomite vita functo auxiliantibus Venetis, Insubrum principatum inuasit.

Quantum bello valeant Triuultij, nouit Transalpina Gallia: cuius vana esse arma, sublato ab humanis Iacobo Triuultio, sæpenumero vidimus. Castillionæos apud vos Castillionæos celebrare non licet mihi: ne adagio illo, quo aiunt mulos mutuum scabere, inurar à vobis.

Maynorum gloriam satius est (vt inquit ille) hoc loco tacere, quam de illis pauca dicere.

Archinti, Stampæ, Tonsi, Cribelli silentio magis, quàm eloquentia laudantur. Caymorum cùm viris virtute clarissimis, tum historicorum monumentis illustrem inter Insubres familiam silentio inuoluendam censeo: quòd cum eam inter quæ aliâs Mediolani florebant nomina, Raphaël Volateranus annumerarit, celeberrimam satis arbitror. verum celebrior multo

nunc est, atq; erit olim, cum ex ea prodierit M. Antonius Caymus, qui præter legum peritiam, adeò literarum politia conspicuus est, ut non minor sit apud Bituriges, ubi cum summa omnium admiratione legum nodos aperit, quàm inter Insubres ipsius gratia. Ferrarios celebrat Demosthenes ἐν ψηφίσματι ἑνί, *cum inquit,* ἐπὶ Χερωνίδου ἡγεμόνος ἄρχοντος γαμηλιῶνος ἕκτῃ ἀπιόντος φυλῆς πρυτανευούσης λεοντίδος ἀριστόνικος φεῤῥάριος εἶπεν. *Vetusti sunt & Pectij, qui nunc Peggij: mutatis C & T, in B duplici GG: hi Horatiano carmine nobilitati sunt.*

Pecti nihil me sicut antea iuuat
Scribere versiculos amore percussum graui.

Valeriorum, qui nunc de Valle dici malunt, Mediolani plures obuiam fiunt inscriptiones. Qualis est illa, quam ex Sancto Simpliciano Gabriel Florentius ad exornationem ædium suarum apud se transferendam curauit. Ex qua iam certissima coniectura Mediolanenses lætari possunt Valerio Maximo historiographo præstantissimo communicipe, velut in patriam longo postliminio tandem reuerso: cum apud C classicos autores nihil certi prorsus legatur de vita, moribus, & morte ipsius. Gaudeamus igitur Mediolanẽses tàm eruditissimo, verissimo, candidissimo scriptore nobilitati, gaudeamus. Nec terreamini, quòd astrologiæ studiosus hic legatur. Quando etiam astrologo liceat veram historiam conficere.

M. VALERIVS
MAXIMVS
SACERDOS
D. S. I. M. STVD.
ASTROLOGIAE
SIBI ET
SEVERIAE APR
VXORI
H. M. H. N. S.

Surarum familiam apud Insubres, ut nunc est quoque fuisse clarissimam Mediolani in sancto Carpophoro vetustissimus stylobates indicat: quem hic exscriptum in gratiam Bernardi Suræ annectendum curaui.

ATILIVS MACRINVS SECVNDVS ATILIO MACRINO PATRI ET SVRAE PVPAE MATRI ET MACRINO PRIMO FRAT. ET MACRINAE SECVNDIN.

Ex hac Surarum, qui Solæ nunc appelluntur, familia Palphurius fuit orator insignis, & caussidicus. Qui ob suspicionem, quòd cum Vitellianis consensisset, Senatu à Domitiano fuit amotus. Magiorum quoq; familia, quæ in hunc vsq; diem apud nos illustris est, habet quo suam antiquitatem tueatur, tum ex vetustissimis stylobatibus, tum apud M. Tullium Ciceronem. Mediolani siquidem apud cœnobitas Diui Ambrosij hoc adhuc monumentum Magiorum clarissimum, vetustissimumq; inspici potest.

SEX. MAGIVS SEX. L. LICIN. SIBI ET SEX. MAGIO SEX. L. TVRPIO PATRONO ET BASSO ET CELERI LIB. TESTAMENTO FIERI IVS.

A *Magios similiter (ut dixi) & Rabios Cicero nominis æternitate donauit, tertia in C. Verrem actione, cum ait:* Ipse Myoparonem pulcherrimum, de decẽ Milesiorum nauib. electum L. Magio, & L. Rabio, qui Myndi habitabant, vendidit: hi sunt homines, quos nuper Senatus in hostium numero censuit habendos. *In eadem quoq; actione Curtios celebrat, his verbis:* Cùm tot tibi nominibus Curtii referrent. *Idem alibi in eadem oratione:* Per sodalem, *inquit,* suum Q. Curtium iudicem quæstionis. *Curtiorum quoq; non inelegans mnemosynon visitur Mediolani in domo Philippi Archinti Iurisconsulti, quod ipse ab Angleria in domum suam transferendum operam dedit.*

P. QVRTIVS P. F. VICTORI
P. QVRTIVS P. F. PRIMVS
VI IVN.

Tuas Catellane Cotta vetustas origines recenserem, nisi M. Tullius illas primo & secundo de oratore libro celebraret: In his enim C. Cotta à Cicerone interlocutor cum M. Antonio, P. Sulpitio, & Crasso introducitur. Dictos autem puta Cottas (si tamen Grammaticorum canonibus standum est) ab iracundia & oris toruitate. Vnde Fabius libro primo: Iam Cottæ, Scipiones, Lenates Serrani sunt, & ex varijs caussis. Habes tu quoq; Francisce Crispe stylobatem, quo tuam tutari antiquitatem possis, qui occurrit aliud indaganti mihi in priuata domo Vici Biliorum: atq; eum in tuam & totius familiæ tuæ gratiam hic adnotaui: ut liquidò
D *cognoscas esse me tui studiosissimum.*

P. ATILIO
CRISPO
AD

Cætera attritu pedum deleta sunt.

Nec carent Petræ sanctæ suo mnemosyno, si diligentius (ut inquit Alciatus noster) illud examinauerint, & quanto voluerint suorum stemmatum annaleis producere, tantò cum apud autores, tum in vetustis marmoribus eis licebit: atq; etiam ad Herculem suum genus referre. Ad Petram enim sacram in Euxino Ponto
E *adpulsi Argonautæ sunt, inter quos Hercules præcellebat. Huius Petræ sacræ meminit Apollonius Rhodius Arg. primo:* ᾗ φατίζεται, *cum inquit,* ἥδε τι πέτρη. *Eamq; sic appellatam interpres ait,* κατὰ δυσφημισμόν, *quia mala magna sacra dicimus. Vnde Vergilius,* Auri, *inquit,* sacra fames. *Mediolani verò Petræ sacræ familiæ memoria vetustissima inspici potest in loco, qui Veneri publicæ adscriptus est in semidiruta ædicula.*

HERCVLI IN PETRA SACR.
F C. CALVISIVS SECVNDINVS
VIVIR IVN. DECVR.
ITEMQ. ARAM
V. S. L. M.

In ædicula Diuæ Teglæ reperiet Andreas Caluus bibliopola tumulum antiquitatis testem suæ, his notis insculptum:

V. F.
C. CALVIVS
CALVI F. O. V. F.
PRISCVS VIVIR.

Sunt.

Sunt Macri marmoreis & ipsi antiquitatibus insignes, sicut & Andouartoni, qui nunc Andeuarti, à quibus & Vicus in regione eius portæ, quæ noua dicitur, adpellatur. Accipe igitur mi Petre Macer tuorũ natalium præclarissimam memoriam, quam in pauperum sancti Martini xenodochio inspexi:

MACRINAE
C. ATILIO C. F. MACRO
M. ATILIO C. F. ADIVTORI
Q. ALBVCIO Q. F.
ANDOVARTONI TERTI.

Nouelliorum familiam extinctam prorsus esse existimo, quando (quod sciam) Nouellij nulli reperiantur: indicant tamen (vt interim taceam Torquatum Nouellium à C. Plinio Nouocomensi celebratum) vetusta marmora alicuius hanc familiam nominis fuisse. Verum ex his vnum adduxisse sat superq́; fuerit. Mediolani in sancto Francisco:

P. NOVELLII PVB. FIL. L. NOVELLII P. F. TECILLONI FRATRI RVBRO FRATRI.

Eandem quoq́; iacturam passi sunt Sentij siue Sentiones, è quib. fuit Sentio ille Germanici vltor sanguinis, si per Tiberium Cæsarem ei licuisset, vt refert Cor. Tacitus. Quòd a. Sentij Insubres extiterint, indicio pagus est inter Insubres non procul à Castilliono, quem Morasentium vocant, eò quòd Sentiones ibi morarentur. In cuius fano marmorea in tabula hæc adhuc visũtur.

L. SENTIVS L. F. O. V. F.
NIGER. SIGNIF. LEG. IIII
SCYTHICAE. HIC NATVS
HIC SITVS EST.

Ibidem in eadem tabula.

M. SENTIVS L. F. O. V. F.
MACER VETERAN. LEG.
IIII SCYTHICAE SIBI ET
FRATRI SVO V. F.

Nec his Martinioni carent originibus, qui vetustioribus erant Martiniani: vt videre est in monumento sacrata in æde Diui Victoris, cuius templum olim Marti dedicatum fuerat. Ea autem inscriptio vel barbara prorsus est, vel vernacula eius ætatis: qualiscunque tamen ea sit, hic adnotabitur:

D M
BONÆ MEMORIÆ DOMVI
MARTINIAN. EX P.
ROTECTORIBVS INTERNAM SEQVRITATEM CERMENDACIS QVIS IVSTVS PIENTISSIMVS BENEMERETVS IN SEQVLVM ANVS MILITAVIT XLV. ET VIVET ANN. N. LX. ET SPERO ME VIVERE ADVC ANVS N. LXXXVIII. MESES SEX. DIES III. ET N. DEIN ARCE HIC SICIS REMOVERE VOS QVERET AVT APERIRE AVT VELLET ALIVM QVRPVS DAVID IN FESCV AVRI P. I.

In altera fronte eiusdem tumuli.

ⓖ ω $\overset{P}{\chi}$ A.

ET LVNA PERIMA VERTVTEM ET GELORIAM FELICE MARTININNO EREDES FACOLETATEM VIVOS SIBI FECET HOC.

In Diui Augustini fano monumentum est Rociæ gentis: qui nunc contempta suorum Natalium vetustate Rozoni dici malunt. id est huius modi:

V. F. D. M.
MAXIMVS MAXIMINVS PRIMITIVVS VIVIR MEDIOLANI SIBI ET ROCIÆ SECVNDINÆ CONIVGI INCOMPARAB. QVI VIXIT AN. XXI. EX ROCIO MAX. MAXIMINI FIL. QVI VIXIT AN. VNVM M. VI. ET ROCIÆ PRIMITIVÆ FIL. PIENTISSIMÆ. QVI TIBI DVM STARET PATER AD TORVM SIC AIT: O MISER QVID GEMIS ET LACRIMAS: QVOD TE MISERANDE RELINQVO? TE NON TVRBEMVS. ISTA FATALIA DANTVR. QVI VIX. AN. XVIII. M. VI. IN AGR. P. XIX. INFR.

Arluni similiter huius vrbis ciues non tã vetusti sunt, quàm vetustissimi, vt ex elogio conspici datur, quod est in templo Deiparæ virginis cui Secretæ nomen est. Sed optarem vt vnum adderent, alterum immutarẽt elementum: ita vt Aruleni non autem Arluni dicantur. Fuit & Rusticus Arulenus à Cor. Tacito & C. Plinio haud vulgariter celebratus.

L. ARVLENVS ANOPTES
APOLLINI.

Mandellorum gentem esse existimauerim, quos vetustiores Manduillos conuersis V & I temporum incuria in E. Posthac igitur Iacobum Iurisconsultum præstantissimum à te Blasi tuum admoneri velim, vt Manduillum se, non autem Mandellum vocet. quòd si huiusce rei te causas efflagitaret, propone homini humanissimo vetustum marmor, quod hac in vrbe visitur apud Vestales sancti Bernardini. Ex quo fortasse etiam Cacuriorum, qui nunc Cazuli dicuntur, agnosces affinitatem:

V. F.
M. CASSIVS M. F. O. V. F. CACVRIVS SIBI ET ATILIAE MANDVILLAE VXORI ET M. CASSIO BROCCHO FIL. ET L. CASSIO DONATO FIL. INFR. P. XX. IN AGR. P. XX.

Nonnè & Mocitij simili ornamento illustres sunt? accipe igitur Francisce Mocitiæ musices decus immortale memoriam familiæ tuæ celebrem, quam Medæ (Insubrum oppidum est) inspexi:

V. F. D. M.
CANTIVS MOCITIVS VETER. LEG. VIII. AVG. VIVIR DECVR. SIBI ET CANTIO MAGIO PATRI VETER. LEG. EIVSDEM VIVIR COMI ET SVRAE MESSORIS FIL. ET CVLTVRIO LAVANDO ET CVLTVRIO MAXIMO NEPOTIB. SVIS ET LIBERTIS. IN AGR. P. IX. INFR. P. L.

Suam & Elli habent antiquitatem, etiam nunc in vrbe hac nostra non extincta nomina, eam in pariete priuatæ domus Capellarum secundum viam è regione ædis ferè sancti Petri in lintre prospexi, ea est huiusmodi:

HIC QVIESCIT IN PACE SEVERIANVS EILLVS CRISPINI ET
M ✦ INNO

INNOCENTIAE QVI VIX. AN. A
NVM MEN. III. D. VI. RECES
SIT K. NOV.

Persuasissem facile mihi Ruscas non esse antiquos: sed cum legerem secundum de Oratore Ciceronis volumen, inuenio hos antiquissimis antiquiores: Ex immutatione, *inquit*, vt olim RVSCA cum legem ferret ânalem, dissuasor M. Seruilius, dic mihi, inquit, M. Pinnari, num si contra te dixero, mihi male dicturus es, vt cæteris fecisti? Vt sementem feceris, ita metes, *inquit. Capella genus suum referre possunt, & solent, ad Marcianum Capellam scriptorem & eruditissimum, & candidissimũ: nihilq; referre arbitror, quod Marcianus ex Africa fuerit. Quando ante Gotthicam rabiem Africani frequentes in Italia diuersarentur: vt legitur de Diuo Augustino, qui Mediolani publicè rhetoricen professus est.* B

Capriliorum etiam meminit M. Varro. Bebulcorũ gentem, quæ adhuc floret, T. Liuius æternitate donauit. Si otium mihi daretur, & si vobis audiendi commoditas, plura de antiquitate Mediolanensium familiarum adduxissem: sed cum videam auctor sponte esse nonnullos ad oppida Insubrum aliqua nũc ipse diuertã. C

De vicis nonnullis, qui in Mediolanensi sunt agro, Cap. VI.

VIcos, qui in Cisalpina sunt Gallia, partim incolæ condidere, & partim barbari, qui hoc in tractu grauia bella gessere. In agro Insubrum Moguntiacum est oppidum, in quo sceptra accipere, & primos attollere fasces omen erat Longobardorum regibus. Moguntiam doctissimus Alciatus adpellat, Modoëtiam alij. Ego vna tantum antiquitate fretus, quæ eodem in oppido est in templo sancti Mauricij, Moguntiacum appellare non dubito. D

C SERTORIVS L. F. O. V. F.
T C VS
VETERANVS LEGIONIS XVI.
CVRATOR CIVIVM OMN
MOGVNTIACI.

Inter egregia oppida Castillionium quoq; numerari potest: quod castrum Stiliconis, si per aliquos licuisset, appellassem. Quis est enim qui nesciat ab Arcadio, & Honorio Impp. Mediolani Stiliconem rei bellicæ virũ peritissimum, sed perfidum, vt postea exitus declarauit, collocatum, vt Romanum imperium vendicaret a Gotthis, in dies singulos per Pannonias irruentibus in Italiam? Quis est præterea qui non vel facile persuadeat sibi talem virum locum non selegisse, ad oblectationem? & castrum hoc condidisse, quod a suo nomine dixerit? Dij boni quid ridetis? an conatus sum imponere Pelio Ossam? audite obsecro quod adhuc in tẽplo Diui Ambrosij legere est huius rei mnemosynon: quod tametsi inelegans sit, audiri tamen potest ob hanc rem solum: E

Hic iacet Anspertus nostræ clarissimus vrbis
Antistes, vita, voce, pudore, fide.
Æqui sectator, turbæ prælargus egenæ
Effector voti, propositique tenax.
Mœnia solicitus commissæ reddidit vrbi
Diruta, restituit de Stilicone domum.
Quot sacras ædes quanto sudore refecit?
Atria vicinas struxit & ante fores.
Tum sancto Satyro templumque domumque dicauit
Dans sua sacrato prædia cuncta loco.
Vt Monachos pascant, æternis octo diebus
Ambrosium pro se, qui Satyrumque rogent.

Si ergo similitudo nominis firmat argumentum, dicere non verebor Castillionum quasi castrum Stiliconis. Hinc non procul est Vedanus pagus, qui valde aridum significat: aquarum enim vsq; adeo indigens est, vt nulli sint putei, & fõtes nulli. Sexto calendas vetustissimo nomine pagus appellatur, quà Verbano Ticinus exit: dictum sic opinor, quòd eo mensis die olim rustici illuc confluerent vel ad nundinas, vel ad sacrificia. In eo n. templum est antiquioribus literis insculptũ: quib. significabatur illic & Herculi, & Mercurio, & Syluano, & Diuo Pantheo pagãos vota persoluisse. Vossiũ cum præfectura oppidum est adhuc celebre ad eorum collium radices situm, per quos ad Verbanum, Lucanũq; & Lariũ lacus iter est. Meminit certè Stephanus περὶ πολέων, Varatinæ regionis, quam Theopompus libro secundo & quinquagesimo versus Adriaticum constituit: quo nomine cum eo in tractu, nullum fuisse oppidum constet, nec esse, facilè adducor, vt putem βαρήτιον esse Vasisium, quod alij ab exitu vallium, Valesium nominant: & Varitium alij more Græco. Brebia vicus inter Verbanum & Varitium ab his Orobiorum populis habitatur, qui ad Mediolanẽses pertinent: ibi in colle Mineruæ templum fuit cum saltu Tibronano, vt liquidò apparet ex antiquitate, quæ eo in pago adhuc visitur:

D. M.
L. COELI L. F. O. V. F. BARONIS
VIVIR PONTIFICI IIII VIR AP.
CVRATORI SALT. TIBRONANI
ITEM TEMPLI MINERVAE ET
ALBVCIAE VIRILLIONIS F.
VXORI EIVS COELI IVVEN ET
SEVERVS PARENTIB. OPTIM.

Vicus Martis nunc Vicomercatus, Brigantiorum collium Metrocomia pluribus vetustis inscriptionibus illustris, quæ cùm ad negotium præsens faciant minus, à me silentio inuoluuntur. Castrum Seprij putat Alciatus noster dictum, quod Seueri olim extiterit. Ego Seprium (pace tamen Alciati) quasi Insubrium denominatum magis crediderim: præsertim cum eo in tractu meditullium ferè sit Insubrum. Ab hoc castro agri Mediolanensis pars non mediocris nomen adsumpsit. Id antiquissimum esse oppidum cum nostri chronographi attestantur, qui ex eo loco natum Maximianum in imperio Diocletiani collegam prodiderunt, qui etiam Mediolani imperij sumpsit, & deposuit insignia, velut hoc negotio patriam illustraturus: tum etiam monumenta vetustissima sunt indicio, è quibus vnum dixisse sufficiat vobis: F

I. O. M.
L. CAECILIVS NYMPHEROS V. S.
L. M. POSVIT C. FONTEIO CAPITON COS.

Nec Galerato vico, qui vrbeculæ speciem ostentat, in agro Insubrum desunt antiquitatis vestigia: verum cũ hac fastidium peperisse potuerint, parcius posthac hæc memo-

memoriolas adducam. Transeo igitur in Albiciatum A *pagum, qui cultores habuit nomine Montunates, quorum praclara fit mentio in quadam basi vetustissima, qua ibi visitur:*

I. O M.
M O N T V N A T E S
V I C A N I L O V A N I V S
V. S. L. M

Inter Mediolanum & Ticinum medio itinere Bina sunt, opidum vetustissimum, Binascum nunc appellatur. Marlianũ, si Alciato credimus id referenti, Marianum antiqui, vel Manlianum dixere: B *conditoris nomen seruans. Mons orphanus pagi nomen est (vt scitis) inter Insubres, quo loco arx fuit ferè inexpugnabilis: qua quoniam viarum obsessores recipiebat, & exulibus erat asylum, Insubrum cæterorum armis subuersa est. Siderianum in uia, qua rectà itur Nouariam, pagus est: Desiderianum (puto) ab antiquioribus vocatum, velut à Desiderio Longobardorum rege vltimo conditum. Maxentiam quoque si à Maxentio tyranno deducere, quis mihi vitio daret, nisi ineruditus aliquis? Parabiagum Mediolanensium victoria* C *Diuo Ambrosio fauente in Heluetios illustrauit. vicus ipse satis contractus est: genialis tamen gratia, & ruralis amœnitatis non expers. Pontilorus non procul à Mediolano rus est vltra Adduã historijs celebratissimũ: verum pons Aureoli, non Pontirolus ab his nuncupatur. Aureolus enim (vt refert Iulius Capitolinus) vnus fuit è triginta tyrannis, qui imperium Ro. inuadere conati sunt, cum Gallienus Impera. nõ viris modo, sed & mulieribus neglectui esset. Praerat Aureolus Illyricianis exercitibus, qui venientem Macrianũ* D *cum filio contra Gallienum maximè deterruit, captis plurimis ex copijs illius, & nonnullis ad fidẽ ipsius pretio corruptis. Interfecto tandem Gallieno cum fratre Mediolani Claudius in Aureolum castra mouit, & conflictu habito in agro Mediolanensi apud vicum, quem à se denominauerat Aureolus, eũ aperto Marte deuicit. Atq; illic tyrannum sepulchro humiliore donauit. De Aureolo etiam hæc Trebellius Pollio memoriæ tradidit, de Claudio loquens:* Qui primum vt factus est Imperator, Aureolum qui grauior E Reip. fuerat, qui Gallieno multum placebat, conflictu habito à Reip. gubernaculis expulit tyrannum, quem missis ad populum edictis, datis etiam ad senatum orationibus hostem iudicauit. His accedit, quòd arrogantem Aureolum, & fœdus petentẽ, imperator grauis & seuerus non audiuit, responso tali repudiatũ: Hæc à Gallieno petenda fuerant, qui cõsentire moribus poterat, & timêre. F *Extat adhuc Claudij liberalitas in Aureolum furore militum oppressũ, tumulus cum inscriptione Gracanica:*

Κλαυδι@ Αυρεολω μετα δηιον αρεα καισαρ
Ταπτερεα, θνητων ως θεμις ενδιδοει
Τω γ᾽ ὸ καὶ ζωην. αλλ᾽ ουκ εθελησε φρονημα
Πασιν επιρηλεις του στρατου ανιειον
Κειν@ ζ ουκτιρλον και σωμαλος εσκαγ᾽ οπιζων
Αυρεολου γεφυραν ειλαλο τυητε ταφην.

Quod Alciato interprete Latinè sic habetur.

Claudius Aureolo post Martia prælia Cæsar
Pro mortali hominum iure sepulchra dedit.
Huic quoque vel vitam: sed non contraria prauis
Omnibus hoc prudens militis ira tulit.
Ille igitur clemens, dum corporis vltima seruat,
Qui pontem Aureoli dedicat & tumulum.

Interprete quodam Grammatico per tempora Iulij Capitolini.

Dona sepulchrorum victor post multa tyranni
Prælia iam felix Claudius Aureolum
Munere prosequitur mortali, & iure: superstes
Viuere quem uellet si pateretur amor.
Militis egregij vitam qui iure negauit
Omnibus indignis & magis Aureolo:
Ille tamen clemens qui corporis vltima seruans
Et pontem Aureoli, dedicat & tumulum.

Sanè in capite tumuli inscriptus Hippopotamus ferox & dirum animal, & intra serpentem inclusus, orbiculari forma caudam mordicus tenentem, notat Aureoli tyrannidem, & sæuitiem per omne tempus duraturam, cuius rei ratio ab Horo Apolline repetenda est.

De Orobiis populis qui ad Insubres attinent. CAP. VII.

QVà Mediolaniensis ager (vt verbis vtar Alciati) ad Alpes vergit, Græcæ nationis populos incoluisse Orobios Cornelius Alexander, & Plinius C *autores sunt: quò in tractu etiam nunc sunt eius gentis pleraque nomina, vt lacus ipse Larius à suauitate amœnitateq; Sicrenus, quasi* σιου κρήνην, *seu sacrum fontem dicas. Fluuius Addua, quòd ab adya, id est, inaccessis montibus: Orona quòd ab ijs collibus defluat, quos Orobij tenent,* ἀπὸ τῶν ὄρων. *eandem quoq; originem & oppida ostendunt, vt Comum* ἀπὸ τῆς κώμης, *hoc est, villa, siue pagus, &* κωμηδὸν *vicatim: siue* ἀπὸ τοῦ κώμου, *qui deus erat veteribus commessationum, nocturnarumq; saltationum.* D *Inde* κωμάζω, *petulans sum. Leucum similiter à candore montium dictum puto. Canthuriũ, Canthiumq;* ἀπὸ τῶν κανθώνων, *hoc est, à copia, vel præstantia asinorum. Itemq; Oniũ ab eisdem. Orsinicum à victoria in montibus habita, quasi* ὀρεοσινικον. *Macreum ab Augusta forma, longitudineq;. Phegium à fagi arboris copia. Eugion non longè ab Addua, à bonitate soli. Eupylis, qui nunc Pusilianus appellatur, à porta, & accessu, qua in montes tendimus, vnde & lacui nomen. Mons orphanus ceu quòd orphanus, & destitutus sit ab alijs collibus. Alciatum, quasi Alsiatum, hoc est frigidum: veteres enim quod erat frigidum vocabant alsiosum: & pocula alsiosa, quæ dantur ad soporem prouocandum. Verũ quid de Alciato vico Alciatus ipse scripserit, audite:* Alciatus vicus, cuius nominis & alter in Bergomatibus est, ab Alcatho Parthaonis Ætoliæ regis filio autore coloniæ in has regiones deducendæ: qui postea cũ vnus ex Hippodamiæ procis esset, ab Oenomao interfectus: quapropter inhabitauit tumulũ eius Genius, equitantibus infestus, vt ad eũ accurrentes equi terrore afficerentur, & procideret. Cuius rei Pausanias libro sexto autor est.

De cæteris Insubribus. CAP. VIII.

HI sunt Insubres montani, qui à Græcis Orobij dicuntur, de quibus illa dixisse sufficiat. Redeo nunc ad reliquos Insubres, qui per Adduam & Ticinum ad Padum iacent: quorum vrbes sunt Ticinum & Laus-pompeia. Ticinum ab Insubribus & Boiis conditum refert Eutropius libro quarto. A. Salys autem, quos Saluuios alij nominant,

Titus

Titus Liuius ait ædificatum lib.5.decad.1. Plinius à Leuis & Maricis Liguribus. Inquirendum esset, quomodo & quo tempore Ticini nomen in Papiæ mutatum sit. Verum hoc onus Petro Franscico Buscæ, & qui adest, & qui Ticinensis est, relinquo. Non grauabor tamen in gratiam ipsius, quid super hac re notauerim dicere. Sunt qui scribant à quadã Longobardorum regina hoc nomen deriuasse, sed de hoc tantummodo famam habeo. Iacobus Gualla qui Chronicam eius ciuitatis edidit, de huius nominis origine ne verbum quidem fecit. Hanc vrbem per tẽpora Annibalis extitisse sunt, qui negant, Titum Liuium adducentes, qui libro XXI. Ticini tãtum amnis meminit: Iam tamen (inquit) Scipio Padum traiecerat ad Ticinum amnem. *Quòd si ea tempestate Ticini vrbs extitisset, non tam sicco pede pede credibile est autorem tantam vrbem silentio inuoluisse. Hãc quoq; vrbem cùm vi expugnasset Atilas rex Hunnorum subuertit. Nec fortasse minora damna passi sunt Ticinenses sub Odoacro Herulorum rege, noua Turcilingorum manu freto. Orestes enim Patricius ex Liguria cum ei occurrisset, nec impetum barbarorũ sustinuisset, Ticinum se recepit: verùm antè quàm auxilia præstarentur obsessis, vrbem expugnauit, captam ferro, flammaq; consumpsit. Orestes Placentiam protractus capite mulctatur. Vitellio quoq; ex vlteriore Gallia cõtra Othonem Impera. irruente, in eadem vrbe cum desedissent Valentis & Cinnæ legiones, orta est inter Cisalpinos Gallos, qui Vitellio auxiliares venerant, ingens seditio, & inter Romanos milites. Hinc cædes & ciuium, & militum vehemens. Pannones itidem tempestate Stephani Ro. pon. VII. Italiam ingressi Ticinũ depopulati sunt. In socialibus bellis etiã bellis graues clades à Mediolanẽsibus accepere. Septimo ab hac vrbe lapide secundum Padi decursum Belzoiosum, oppidũ sanè elegans, & ad venationes idoneum. Id condidit Ioan. Galeacius Vicecomes primus Insubrum dux, cui Virtutũ cognomen fuit: mox donatum Barbiani Comites accepere. Ager hic est irriguus ob multos Nilos, quos Carolus Comes Barbianus in eas partes ab usq; Mediolano deducendos curauit. In Ticinensi tractu, vt refert Plinius, sabulum nigrum reperitur, quod cementatũ calceq; diligenter repastinatum durescit in lapidẽ. Transeo nunc in Laudensem agrum, cuius vrbs hac ætate in ripis Adduæ, quẽ Abduam alij etiam vocant. Eam Pompeius Strabo Magni Pompeij pater coloniam deduxit, & à nomine suo Laudem Pompeiam vocauit: quemadmodum & Iulia pietas in Foro Iulio, & alia ijs similia. Fide caret quod Pompeius M. eam vrbem cõdiderit, vel auxerit, piratis à se deuictis, eũ in locum in coloniam deductis: cum sciatis Pompeiopolim in Cilicia eam ob caussam conditã. Sed ea quæ nunc visitur Laus Pompeia non fuit à Strabone deducta colonia: eam enim Mediolanẽses vastarunt. verum ciues profugi in margine Abduæ auspicijs Friderici Rubrobarbi Imp. concondiderunt. Laudem verò credibile est à Bois Trãsalpibus primò conditam, qui duce Belloueso Alpes trãscenderunt: mox bellis vastatam, sicut & Nouariam, à Romanis in colonias deductas. Ager Laudensis adeò omnium finitimorũ fertilissimus est, vt sumen Cisalpinæ Galliæ dici possit. Et cum Cisalpina Gallia omnium scriptorum calculo cæteris Europæ partibus antecellat,*

A *& hæc Africæ & Asiæ, meritò dicere possumus, agrum Laudensem omnium quos cœli decliuitas tegit, beatissimum. Acerrarum vrbis olim florentissimæ inter Insubres vestigia ne visuntur quidem: ut quo in loco fuerit, illud Horatij possim dicere:*

Grammatici certant, & adhuc sub iudice lis est.

De qua tamen quid Alciatus scripserit, audite: Quòd si (inquit) verum est, falluntur, qui Acerras id appellant, quod Insubrum vicũ inter Padum & Alpes fuisse Polybius affirmat: vt verisimilius sit, Acerras

B *esse, quæ nunc Agerola dicitur, versus Dertonem. Fallitur & ciuis meus Raymõdus Marlianus, qui Heloærediam prius dictam Angleriam in Paraphrasi Gallicæ topographiæ scripsit. Ego Angleriam non Helorediã dixerim, ab Anglis Saxonibus, qui cũ Longobardis in Italiam venerunt. Hæc Alciatus. Verùm ego non vltra Padum, sed citra potius, hoc est, inter Eridanum & Alpes, potius fuisse crediderim: præsertim cum lectũ sit eam vrbem nõ procul à Mediolano fuisse, quàm cum Romani obsiderent C. Cornelio Merula & M. Clau-*

C *dio Marcello Coss. & obsessis Insubres auxilium ferre non possent, coniuncto statim ratibus Pado Duce Viridomaro, qui ex Transalpino genere auxiliares copias Insubribus cõtra Romanos adduxerat, Clastidium, quod Romani tenebant, adorti sunt, putantes fore, vt destitutis Acerris, Romani ad Clastidium liberandum festinarent. In agro Mediolanensi non procul à Liuiano vicus est, cui Acerræ adhuc nomen est. Facilè adducor, vt putem ibi ciuitatem Acerrarum extitisse, & adhuc Acerranus tractus vltra Rescardinam dicitur.*

D

De Orobiis cæteris, qui ad Insubres minimè pertinent. CAP. IX.

Orobiorum gentem Zanchus longis ãbagibus & originem prosequitur. Ego ijs omissis, ea tantum amplectar, quæ apud vetustos autores scripta reperi. M. Cato, autore Plinio, Orobiorum originem ignorare se professus est. Eos Cor. Alexander Græcos fuisse existimat: quòd ea vox in montibus degentes significet. Orobiorum ciuitas præcipua est Nouocomum, trium Pli-

E *niorum patria, in margine Lariano. Hanc vrbem nõ Græci, sed Galli (si Trogo credimus) condidere, quam cùm Rhæti vastassent, Romani quater eã repararunt. sed ne super hac re hallucinari noua videar vobis, Strabonem ipsum libro quinto, si placet, audite de Como loquentem:* Hæc mediocris, *inquit*, erat colonia. Cæterum Pompeius Strabo, Pompeii Magni pater colonos in eam restituit: quam incumbentes Rhæti vastauerant. In qua C. Scipio tria hominũ millia insuper adiecit: postmodum Diuus Cæsar

F quinq; inquilinorũ millia ad inhabitandum deduxit, è quib. quingẽti illustrissimi fuêre Græci. Hos etiam ciuitate donatos in habitatorum numero descripsit. Haud tamen ibidem domicilium habuêre, sed oppido nomen relinquentes, & Nouocomum appellantes, Nouocomẽses oppidanos vocauêre. *Octauo ab hac vrbe lapide fons est Plinianus, qui singulis horis, & labrũ ferè aluei excedit, & ferè ita residet, vt illotis ferè pedib. vadari possit. In proximis montibus ad excoquenda ob-*

sonia

sonia Lebeteus lapis excauatur, nec alibi, quod sciam. Deinde est Liciniforum, quod Leucum alij frustra esse contendunt, municipiũ sanè elegans, ea in parte riparũ lacus, qua Addua flumen erumpit. Sunt item qui dicãt, & ijs magis assentior, Incinum esse, qui pagus est Insubrũ eorũ, qui ad Mediolanenses spectat. Forũ Diguntorum vbi nam locorum fuerit, hactenus coniecturis assequi non potui. Melpum opulentissimum olim oppidũ Boij & Insubres eo die flammis consumpserunt, quo Veios Romani auspicijs Fur. Camilli sub potestatẽ redegere. Sunt qui arbitrentur esse Melcium municipiũ nobile, & ditissimum. eo nunc potitur Comes Firmus Triuultius & natalium splendore, & animi dotibus vir ornatissimus. Hoc in tractu interijt etiam Barra oppidũ, vnde Bergomates ortos putauit Cato. Non desunt quoq; qui monumentis tradiderint ab his Gallis conditos, à quib. & Veronẽses & Brixiãos. Inter Orobios nec Spina reperitur. Sunt tamen Orobij altius q̃ fortunatius siti.

De Cenomanis Cap. X.

ORobios secundum Alpiũ crepidines Cenomani sequũtur, qui ex Transalpina Gallia in hãc Citeriorem (vt refert Polybius) accessere. In quorũ vicinia erant Lemouices, Rhedones, & Andegauenses. Cenomanorum metrocomia est Brixia, quæ ab ijs Gallis condita dicitur à Iustino, qui Duce Brenno non Romam modò, sed & Italiã incendijs fœdarunt. Titus autem Liuius libro prima decadis quintæ, Germanorũ manũ, ait, Elitorio Duce vestigia priorum sequutam eodem saltu, annuente tamen Belloueso, Alpes transcendisse, & vbi nũc Brixia, & Verona vrbes sunt, desedisse. Fuêre cũ Venetis Cenomani fere semper Gallis finitimis infesti, & rebelles. Præclarã n. Romanis victoriam Cenomani à societate, quæ inter Cisalpinos Gallos conflata fuerat, in Romanos tribuêre. Cuius rei meminit his verbis Liuius: L. AEmilius Imperator effusum agmẽ ad Mutinam ducit, & in syluis, quæ tũc circa Mutinam erant, cęsi sunt Romanorũ LXXX. Cæteri Tannetũ petierunt, sex signa militaria adempta. Fuêre tũc auxilio Romanis Brixiani Galli aduersus alios Gallos & Boios. Cremonam scitis veterem esse Romanorũ coloniam, deductamq; fuisse T. Sempronio, & Cornelio Coss. tanq̃ Romæ propugnaculum contra irruentes Insubres. Cum autẽ à Flauianis militibus prædæ exposita est, annum agebat ætatis suæ CCLXXXVII. & ante hanc cladem tempore etiam Diui Augusti in grauissimas ærumnas incidit, quòd Antonianis partibus fauisset. Non ab re igitur poëtarum eminentissim⁹ Cremonam infelicem his verbis appellauit:

Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonæ.

Gothorum quoq; ætate, mox Longobardorũ varijs ruinis affecta est. Nouissimè à Rubrobarbo quoq; ferè euersa est. Non longè à Cremona Castrorum locus est, à Tacito celebratus: quem Castoris Paulus Orosius nominat. Vtra harum verior sit lectio, cum Alciatus aderit, excutiet. Bebriacum vicus est agri Cremonensis strage Othoniani exercitus illustris, cum Brixelli vltra Padum, euentum pugnæ Otho Imperator expectaret. Ad ripas Serij Crema est, à Robrobarbo post prostratos Cremonẽ-

A ses condita. Oppidum citra clepsydram (quod aiunt) & opulentissimũ & inexpugnabile, sub Venetorum ditione. Mantua ab Hetruscis condita dicitur, vrbs & vetustissima, & Vergilio omnium poëtarum Latinorum, quot sunt, quotq; fuêre, quotq; post alijs erunt in annis principe, per totũ terrarũ orbem celebratissima. Hanc vrbẽ Mintius amnis vndiq; circũfundit, efficitq; lacũ, qui carpiones expetiti saporis gignit. puto autẽ in Benaco lacu generari, quem Sarca fluuius ex Tridentinis montibus influit, & ex lacu pisces illos per Mintiũ Mãtuam enatare. Hanc ciuitatem Atthilas, & hoc prior Augustus, mox Longobardi, & his truculentior Cacanus Auarorũ rex, mox Eccelinus Patauinorum tyrannus, grauissimis damnis affecere. Non procul à Mantua Riua oppidũ est, iuxta quod Grimoaldus Longobardorum præfectus, Transalpinos Gallos crudelissima strage trucidauit.

De Venetis. Cap. XI.

C VEnetis etiam Gallica est origo. Sciunt enim omnes in vlteriore Gallia secus littus Oceani Venetos esse proximos Vnellis, Osissinis, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, & Rhedonibus. Qui cum & ipsi duce Belloueso Alpes exuperassent, quòd essent in patria fluctib. adsueti, Adriaticum littus occuparũt. Verũ de hac re Strabonem audiamus: Hos ego Venetos esse opinor, à quib. Veneti sinum colentes Adriaticum in coloniam deducti sunt. Reliqui n. ferè omnes in Italia Galli, è Transalpina Gallia commigrarunt, sicuti Boii & Senones. Verum propter nominis similitudinem Paphlagonas esse dictant. Hæc autem non adfirmauerim, de huius enim generis rebus ipsa satis coniectura. Hæc ille. Seruius in primo Æneidos libro ab Heneto rege, qui ex Illyrico veniens ea loca tenuit, vbi nunc Venetia est, Venetos dictos innuere videtur: Henetosq; primò, & Henetiam vocatam. Veneti olim, quòd etiam ætate Strabonis nõ prorsus exoleuerat, studium impendebant ad creandos ex equabus mulos: cuius rei meminit Homerus,

Ἐξ ἐνετῶν ὅθεν ἡμιόνων γένος ἀγροτεράων. id est,
Mularũ genus è Venetis quod robore præstat.

Dionysius quoq; (vt attestatur Strabo) Siciliæ tyrannus hinc alendorum semen equorum constituit, quos ad equestre certamen tollebat: adeò vt per Græcos prolis Venetæ nobilitas maneret. Patauio antiquitus Venetarũ vrbium præcipuus honos fuerat. Per tempora enim Strabonis censi sunt in ea vrbe quingenti equestris ordinis viri, antiquis autem annis C. & XX. militum millia misisse constat. Dictum autem est Patauium, vel quasi Padauium à Padi vicinitate, vel ἀπὸ τοῦ πέτεσθαι, id est, à volando, quòd captato augurio, vt Seruius scribit, conditum sit. Vergilius primo Æneidos libro ab Antenore conditum Patauium refert his versibus:

Hic tamen ille vrbem Patauî, sedesq; locauit
Teucrorũ, & genti nomen dedit, armaq; fixit
Troia: nunc placida compostus pace quiescit.

Nobili-

Nobilitata est maximè T. Liuio & historico, & ora- A *tore facundissimo. Quem acerrimi vir ille ingenij Fab. Quintilianus historicis omnibus & Gracis, & Latinis praponere videtur. Taruisiũ vrbs Veneta regionis, vnde Taruisani tractus fluxit appellatio, Totilam Quintum Gothorum regem in Italiã genuit, qui magno exercitu conflato vniuersam Italiam armis subegit, Romamque copijs infestis ingressus vastauit, incenditque. Hanc vrbem interfluit Silis amnis placidissimus. Tridentum sunt qui velint ab his Gallis esse conditum, à quibus & Veronam. Hoc in loco transitus est Alpium, qua Trideutina vocantur. Quarum meminit Plinius libro tertio: Inter Venetas vrbes Veicentia, & ipsa recensetur, à Senonibus Gallis (vt Trogius refert) condita. Per Veicentinum agrum Rharonus, & Bachilio amnes dilabũtur: Qui vbi ad Veicẽtia mœnia confluxêre, nec ille Rharonus est, nec hic Bachilio: sed vno nomine Medoacus in mare Adriaticũ defertur. Veicentinus Palæmõ omniũ hominũ sua atatis arrogantissimus. Hic ille est, quem in suis carminibus Vergilius dignatus est inserere, cum inquit:*

-vel qui venit ecce Palæmon.

M. Varronem idem porcum literarum nominabat, verum literas & secum natas, & secum perituras esse dicebat. Interrogatus, quid inter stillam & gutam differt? Stat, *inquit*, stilla, gutta cadit. *Qui Veronam primitus habuerint, satis est dictum. eam Athesis intersecat. Hanc vrbem tres maximè viri illustrarunt: Catullus scilicet, à quo & Iulius Casar proscissus est: Vitruuius per tempora diui Augusti Architectura scriptor: & Æmilius Macer, qui de herbarũ virtute elegantissimè scripsit. Sed hic libellus qui sub Macri nomine circunfertur, non huius est, sed Odonis cuiusdam medici, vt ipse vidi in codice quodam antiquissimo. Verum vt gratior exiret in lucem, Macri titulo inscriptus est. Qui ad Veronenses Plinium naturalis historia scriptorem reijciunt, pluribus fortasse, quàm opus sit, argumentis conuicti sunt. In Veronensi agro Benacus est lacuum omnium amœnissimus. In hac vrbe occisus est Philippus Imperator, quem ex* E *Impp. primum cum filio sacro batismate nonnulli tinctum fuisse contendunt. In annalibus reperio eum tamen voluisse, vt antea etiam frustra tentauerant Tiberius, & Adrianus Impp. aram Christo redemptori dicare. Huius atate floruit Origenes vir Christianissimus, & qua in sacris Biblijs edidit, scriptis celebratissimus. Feltrum item & Bellunum Veneti tractus ciuitates extitêre. Opitergium quoque celebrati nominis apud antiquos ciuitas fuit. Opiterginos enim lectum est Iulio Casari contra Pompeianos auxilio venisse: infau-* F *stoque pugna euentu discessisse, qui ne in Pompeianorũ potestatem venirent, classe iam ab illis circunuenta in Adriatico sinu, inter se gladijs eductis concurrentes occubuêre. Huius rei meminit Quintilianus his verbis libro tertio:* Denique non fecerunt Saguntini, nec in rate Opitergini circunuenti. *Hãc vrbem à fundamentis post longam obsidionem Lõgobardorum rex Rhotaris euertit, cuius loco Heraclea cõdita est à Magno Opiterginorum ecclesia episcopo: & ab Heraclio Imperatore Heracleam dixit. Sunt & in Venetorum tractu Acedum, Ateste, & Alginum vetusta oppida,*

Venetiarum vrbs clarissima, & totius Orientis emporium anno salutis L V. supra quadrigentesimum, vt Palmerio placet, in intimo Adriatici maris sinu condita est, post vastatam ab Atila rege Aquileiam. Caterarum enim vrbium primates Aquileiensium ruinis & fremitu terrefacti, collectis ditiore supellectili in illas paludes salutis gratia se recepere. Caterum cum calamitates indies magis nouis superuenientibus tyrannis conduplicarentur, factum est, vt ibi sedes firmarentur. Itaque creuit vrbs ipsa breuis temporum interual-
B *lo. Hac autem atate adeò opum, & palatiorum excellentia, & recto consilio pollet, vt facilè Italicarum non modò vrbium, sed & totius orbis princeps dicatur. Aquileia ex antiqua nobilitate, & potentia aliud habet nihil quàm inane nomen. Hac inter se colloquentibus, ecce superueniens nuntius palàm Galeacium Capellam agere animã retulit. Quãobrẽ consternati õnes illico cõsurrexere. Dij boni qua suspiria? qua lamentationes ea hora nõ extitêre? Quis dolore non exarsit? Quis tũc nõ exclamauit, impia fata, fata impia? qua patriam hãc*
C *tam acerbo funere contaminastis. O Dij immortales cur hoc lumen tam cito extinctum esse voluistis? Hac vbi seorsum conquesti essent, omnes lachrymis confusi, insalutato (quod aiunt) hospite discessere.*

GAVDENTII MERVLAE DE ANTIQVITATE GALLORVM CISALPINORVM

D

Liber II.

Postridiè Galeacii Capella viri subacti ingenij parentalia conuentum impediuere: dilatum est itaque ratiocinandi tempus in alteram diem: qua cùm illuxisset, prestò omnes affuêre, prater Landulphum & Phyletum, quos Ticinum traxit necessitas. Accepit eos autem in musaeum suum Bonauentura Castillionaus, huius vir atatis politissimus. Aderant primi veris delitia rosa pro aulais, pictisque tapetibus: qua ob Capellam mœstus deposuerat. Adfuit Otho vir cùm singularis humanitatis, tum eruditionis, & cum eo Iacobus Maietus, de quo satius est tacere, quã pauca dicere. Qui cùm in hemicyclis omnes desedissent, prater omnium opinionem Bernardus Felicianus accessit: quo viso, omnes statim assurgentes, amplexi sunt hominem, non Cremonensium modò, sed & Cisalpina Gallia decus immortale. Omnibus itaque desidentibus, omnium nomine Othonem orarunt nonnulli, vt partem Cispadana Gallia, qua fieri breuitate posset, absolueret. Difficilem prouinciam mihi, Otho inquit, imposuistis, vt pote qua ab autoribus celebrata sit minus: vestra tamen humanitas, non modò vt bono sim animo facit, verum fortasse ex tyrone me triarium, & ex gregario legionarium militem efficiet. Aggrediar igitur onus hoc nobis impositum, non tam spe perficiundi, quàm vobis obsequendi. Si quid igitur in historia titubatum fuerit, aut si Latinè quid dictum minus effluxerit, putatote obsecro esse me in tragœdia (quod aiunt) Comicum: & aliquando inter delitias habere me grammatistis aduersari. Sed dum rem ipsam vobis breuiter expono, precor, audite. Cisal-

Cisalpinæ Galliæ compendiosa descriptio. A

Caput I.

INter Padum, & Apenninum vsque ad Rubiconem quicquid terrarum iacet, Cispadana Gallia nominatur: & primi sunt Ananes, post Boij, inde Eganes, mox Senones, deinde ad littus Adriaticũ Gesatæ. Ananes sũt, teste Polybio, qui non longè habitãt à Massilia.

Boiorum regio & ipsa amplissima est, quorum metrocomia fuit Tannetum, nunc Bononia est. Eganes esse B *arbitror, qui nunc Tanarum, & Trebiam, Padumq; per Apenninum iacent. Inter Ananes Astam coloniam & Alexandriam vrbes celeberrimas numerauerim.*

Ad Eganes Pollentinos, Albampompeiam, Aquas Staticllorũ, Derthonam, Casale sancti Euasij, & Bobianam vrbẽ reijciã. Tunc Nicolaus Gastillionensis, Amicus Plato est, inquit, amicus Socrates, magis tamẽ amica veritas: Inuenio ipse Bobiũ esse in Cottijs inter Ananes Alpibus, non autẽ in Apennino inter Eganes. Et vi- C *tula tu dignus, & ego, inquit, Otho. Bobiũ enim, de quo ipse loqueris, non inficias eo esse in Cottijs Alpibus: alterũ verò, de quo ipse sentio, medio ferè est inter Genuam & Placentiam itinere. Hacque res Alciatum miræ cum eruditionis, tum candoris virum in errorem traxit. qui Georgium Merulam singularis ingenij virum ignorati loci infantia inurere conatus est, quod, dixerit Alpes Cottias eas esse, in quibus est Bobium, cum Merula intellexerit Bobium in illis Alpibus, vbi est monasterium (ni fallor) sancti Columbani, quod* D *à Theudolinda adiuuante Addoaldo Longobardorum rege conditum fertur. Istud verò quod in Apennino est Bobium, Vermianæ ditioni suppositum est. In ipsa via Aemilia erant Custodia & Lellia municipia olim florentissima, quorum vestigia hac ætate ne inspiciuntur quidem. Visu pulcherrima sunt per hæc loca Apennini iuga, nunc se subtrahentis, nunc in cubitum se curuantis. Huic monti exordia dat Polybius ferè vsque sub Massilia. Alij initium faciunt sub Vadis Sabbatiis, quæ Plinius portum fecit. Paludes autem cum plures* E *per ea loca sint, vada dicta esse existimandum est à Sabbatijs fortasse populis. Existimant autem non malè plerique Sabaudiæ duces hinc dici, & regionem Sabaudiam quasi Sabbatiã. Sunt qui contendant eam nunc vrbem esse, quã Sauona dicitur, in qua Pertinax Imperator (vt refert Iulius Capitolinus) mercaturã per suos homines exercuit, non aliter quàm priuatus solebat. Sunt per hæc loca oppida nobilissima, quorum ingrata esset enumeratio. In Apennino erat olim Libarna. quam incisam Georgius Merula pluribus argumentis* F *esse contendit. Alexandria olim, vt quibusdam placet, vicus fuit, nomine Cæsarea, qui deinde auctus à Mediolanensibus, vt facilius Ticinensibus & Rubrobarbo resisterent, Alexandria est appellata ab Alexandro Romanorum ea ætate pontifice. Eam interfluit amnis Tanarus. In Alexandrino agro Quadringentum pagus est: à Quadringenta, vt inquit idem Merula, Romanorũ familia. Decimo ab Alexãdria lapide Augusta Bacienorum est in ripis Padi municipium & elegans, & vetustissimum, vtpote quod & à Plinio celebretur: nunc Bassignana dicitur sub ditiõe comitis Hippolyti Mayni floreti adolescentis ingenio. Mox est Forum Fuluij, quod etiam per tempora Plinij Valentinũ dicebatur: nunc est Valentia: sanè hoc in loco pretiosa vina generantur. Derthona Romana colonia inter Insubres & Ligures, quorum arma semper ferè coniuncta, fuerunt deducta: ne alteris alteri auxilio essent. Sublatis Rom. armis & Senatus potestate in Insubrum amicitiam declinauit, quam cum Rubrobarbus, vt Ticinensibus gratificaretur, vastasset, immissis nouis inquilinis Mediolanenses repararunt anno à Virgineo partu M C L V. vt scribit Acerbus Murana. In agro Derthoniẽsi Tyrus reptiliũ sæuissimus, vt vult Leonicenus, tantum oritur: ex cuius pastillis fit tyriaca omniũ ferè venenorum antidotus efficacissima. Quæ nec alibi (vt attestatur idem) præstantior reperitur. Inter Aemiliam viam & Padum Sale, & castrum nouum occurrunt Gotthorũ (vt multi volunt) opera. In quibus illi statiua habuêre. ne vicatim dispersi trucidarentur. Antiliæ vrbis nõ procul à Sarrauale ruinæ vix inspiciũtur. In quam Tiberius Cæsar (vt Suetonius est autor) virũ equestris ordinis, matrisq; familiarem, & cui ea moriens curam funeris demandauerat, miserè condemnauit. Sita autem erat Antilia secundũ ripas fluuij qui Iria à vetustioribus est dictus, nũc Scriuia nominatur. Interijt & in hoc tractu Iria, quam inter Cumillum & Derthonam ponit Antoninus Pius, cuius etiam meminit Ptolemæus. Non absurdum esset putare pro ea reparatum fuisse municipium, quod nunc Vicheriam vocant, quasi Vicem Iriæ præstans. Mox est Clastidium in agro Ticinensi, horreum Annibalis cum ad Trebiam castrametaretur. In vicinia hac Virodomarũ Gallorũ regem M. Marcellus singulari prælio deuicit, Ioui Feretrio opima spolia in capitolia dedicauit. Nouissimè Bobium est Vermianorum, de quo fortasse plura quàm oportuit, diximus.*

De Boijs populis.

Cap. II.

BOios scitis omnes Galliæ Cisalpinæ populos esse intra Padum & Apenninum à Trebia flumine vsq; Bononiam, quæ Felsina ab antiquis est dicta, & ab Hetruscis condita: cæterum bellis vastatã Boij Galli Transalpini, qui nunc Borbonij nominantur, restaurarunt, & ab eorum nomenclatura Bononiam, quasi Boioniam dixere. Hanc vrbem Rhenus alluit. Bononiam alteram reperies inter Celtas ad littus Oceãi. Verùm vt ad Boios regrediar, Priscis *(vt Strabonis interpretis vtar verbis)* temporibus plurimæ Gallorũ gentes fluuium incolebant, è quibus amplissimi fuerãt Boii, Insubres, & qui olim cũ Gessatis Sẽones Romana per impetum vrbe sunt potiti, Hos Romani posterioribus annis funditus deletos perdiderunt. Boios verò è finibus eiecerunt. Inde migrantes circumiacentes Istro locos cum Tauriscis habitarunt, bellum assidue contra Dacas gerentes, donec ea gens funditus extincta est, Agrum verò qui ad Illyrium spectat, pascendis ouibus idoneum vicinis reliquerunt. Insubres

hac etiam ætate sunt, qui Mediolanum metropolim habuêre: ea quidem pridem vicus erat, omnes enim vicatim habitabant, hac verò tempestate eximiæ dignitatis trans Padum ciuitas est, quodam modo Alpibus finitima. Hæc ille

Versus Insubres est Placentia Ro. colonia: quam Asconius Pedianus tradit ordine quinquagesimã & tertiam. Fuit autem deducta pridie Kal. Ianuarij primo anno Punici belli secundi, Cor. Scipione patre Africani prioris, & T. Sempronio Longo Coss. Fuere autẽ missa Ro. generis hominũ sex millia, quæ Boiis opponerentur, & Insubribus. Deduxerũt triumuiri P. Cornelius Asina, P. Papyrius Maso, Gn. Põpeius, & Gn. Cornelius Scipio. Hæc colonia (vt vetera damna conticeam) post mortem Io. Galeacii vicecomitis, cui Virtutum cognomen fuit, ferè ab Insubribus semper octies prædæ exposita est. Coloniarũ à te (inquit Bonauentura) sæpius est facta mento: quid autem colonia sit quos habere praeceptores contigit, me non docuere. Duo, mi Bonauentura candidissime, inquit Otho, fuêre coloniarum apud Ro. genera: quarũ præstantior erat, quæ Latina dicebatur. Itaq; cum cis Alpes Galli in fide Ro. vi cladium contineri minime possent, Gn. Põpeius Strabo M. Põpeii pater, vt Gallos, præsertim qui ad Alpeis iacẽt, clementia retineret, legem tulit ad populum, quæ veteribus incolis Trãspadanis Gallis ius Latinæ coloniæ dedit: quo possent in vrbe magistratus petere, comitia inter se declarare. Quod iure Latii donati sint maiores nostri, libro quinto his verbis Strabo declarat: Opinari vero cuipiam licet priscos Italos felicitate florentes in communione deuocasse finitimos: atque hunc in modũ auctis deinde viribus in Ro. Imperium deuenisse. Tandem vero atq; ex quo Romani in regni societatem & in ciuitatẽ Italos vocauêre: decretum est & Gallis Cisalpinis, & Venetis idẽ honoris impertire, vniuersos Italos Romanos vocare. Non longè à Placentia est Nura fluuius. In via Aemilia adhuc est Fidẽtiola vetustissimum oppidũ & celebre Carbonis clade, vt his ferme verbis Liuius ostẽdit: Sylla Carbonẽ exercitu ad Clusiũ, ad Feuentiã, Fidentiolamq; cæso, Italiâ expulit.

Inter Fidentiolam & Tarum duo sunt ignobiles fluuii Occa, & Coius. A Taro Parmam itur, quæ & ipsa vetus est Ro. colonia. Eam autem eiusdem nominis fluuius interfluit. Quàm truculenter vexata sit ab Antoniãis militibus Cicero Philippica XIIII, *attestatur:* Declarauit, inquit, in calmitate Parmensium, quos optimos viros, hõestissimosq; homines maxima cũ autoritate huius ordinis R. Q. P. dignitate cõiunctos crudissimis pœnis interfecit. *Et paulo infrà:* Quæ L. Antonius in Parmensium liberis, & cõiugibus effecerit, refugit animus dicere P. C. eaq; reformidat. Qua enim vrbe tam immanis Annibal capta, quàm in Parma subrepta Antonius? *Abundabat aliàs Parmensis tractus plurimùm vellere, cuius meminit Martialis, cum inquit.*

Tondet & innumeros Gallica Parma greges.

Nobilitata est hæc vrbs præclaris ingenio viris C. Cassio scilicet, qui ab epistolis fuit C. Cassii qui C. Cæsarem interfecit. Cassio altero centurione, & Cassio poeta. Falsò autem Macrobium qui Saturnalia scripsit, Parmenses adscribunt sibi. Quando ipsemet in suorum librorum præfatione non Italum se, sed peregrinum fateatur, cum ait: Se sub alio ortũ cœlo, quem Rom. sermonis vena non adiuuet. *Parma & Mutina coloniæ* COS. *M. Marcello deductæ sunt, adscriptaq; singulis bina millia hominum in agrum qui proximè Boiorum, antè Tuscorũ fuerat. Octona iugera Parmæ. quina Mutinæ acceperũt. Deduxerunt triumuiri M. Aemelius Lepidus, T. Ebutius Carus, & L. Quintius Crispinus. In Parmẽsi agro mons est Ceritus cum castro munitissimo. Montẽ Ceruchum vocant. Cui dominatur comes Paulus Taurellus cum natalium splendore, tum literarũ & morum elegãtia celebratissimus. Guido huic Tritauus fuit rei bellicæ scientissimus. Hic enim Genuates Vicecomitũ imperio subegit. Tametsi partem laudis Franciscus Carmaneola eripere conatus sit. Condiciones enim pacis, & fœdera per Guidonẽ Taurellum incepta Carmaneola à Philippo Vicecõmite missus perficit. Verùm repudiato rursus Carmaneola Ligustica classi Taurellus secũdo præficitur in Alphonsum. Qui triremibus præteruectus quanquàm aspera & ferè intractabili hyeme Caietanũ sinum inuasit. Mox vrbes omnes & Neapolim ipsam, quæ Tyrrheno mari alluuntur, euectus inde Hispanorũ præsidiis occupauit, & Vicecomiti stipendiarias fecit. Carmaneola postquam palatium illud in quo Mediolani annona venalis exponitur, ferè perfecisset, à Vicecomite ad Venetos transfugit: & Venetus tandem proditionis suspectus capite mulctatur, vir bello & pace præstantissimus. Inter Placentinum & Parmensem agrum sál à puteis hauritur; & in vsus quotidianos excoquitur, loco nomen est Salsulæ. hinc etiam statis quibusdam temporibus Naphta reperitur. Secundum Padum Guastalla est oppidum præcipuũ cum castro munitissimo. Mox est Brixellum, quod Autharis Longobardorum rex ferè vastauit, mœnia a fundamentis disiecta sunt: quod Docirupbum Longobardum cum manu satis valida recepisset. Qui inde fugiens Rauennam profectus est. Inter Brixellum, & viam Aemiliam Tannetum, fuit olim Boiorum ciuitas metropolitana: nunc vicus satis contractus. Cuius præclara mentio certatim fit ab autoribus præsertim à T. Liuio libro suarum historiarum primo & vigesimo:* Ita (inquit) diuisæ copiæ, Boiisque in agrum suum Tannetum profectis. *Hoc in loco Buccelinus præfectus copiarum Theudeberti regis vlteriorum Gallorum, qui auxilio Getis siue Gotthis contra Insubres accesserat, vastatum Mediolanũ à Narsete graui bello, & superatus est, & extinctus. In Tannetano etiam agro Longobardorum equitũ decem millia Totilam Gotthorũ regẽ cum vniuerso exercitu trucidarunt. Transeo nunc ad Rhegium Lepidi, triumuiratus illius, quo omnis Italorũ nobilitas penè sublata est, monumentum luctuosissimũ non pcul à Crustulo amne. Quæ loca qualia fuerint per tpa Annibalis, Stratonẽ audite:* Magna, *inquit*, intra Padũ pars paludibꝰ obtinebatur, per quas Annibal magnis difficultatibus iter fecit in Tusciam. Cæterùm M. Scaurus deductis ex Pado vsque in Parmẽsium agrum fossis nauigationibus commodis paludes ipsas exiccauit è campis. Per Placentina si quidem arua Trebia Padum in

fluens

fluens, aliiq; item complures antè fluuii vltra A modum plenius ſtagnant. *Hæc Strabo. Secus Padum Hoſtilia eſt: cuius incolæ apibus olim maximè oblectabantur: & pabulo illis in vicinia deficiente nauibus imponebant aluearia, atq; inde ſoluentes per Padum qui (vt iam dixi) proximus illabitur, ad quina millia paſſuum noctibus contrario fluctu procedebant: aurora aduentante lintrem ſiſtebant, donec dies illuſceret. Illæ viſa luce egrediebantur ad pabulum, paſtæque ad naues redibant. Eo tractu depaſto noctu ſemper locum mutabant, nec ad propria reuertebantur, niſi nauibus preſſis* B *pondere mellis plena aluearia intelligebant & hac ratione domum reuectis, mella eximebantur & copioſa, & optima.*

De Geſſatis populis.

CAPVT III.

QVi nunc Romanioli dicuntur, fuère olim Geſſatæ: quorum origo defluxit à tranſalpinis, habitabantq; non procul (vt Polybius atteſtatur) à Rhodano: qui cum Belloueſſo in hanc Citeriorem Galliam irrupe- C *runt, & expulſis Tuſcis, quicquid telluris inter Adriaticum littus & Rhenum Bononienſem iacet, occuparũt. His peculiare fuerat ſuo periculo bella conficiunda ſuſcipere: & vt nudi in certamen prodirent. Iccirco Geſſatæ dicti: quæ vox fortem ſignificabat. Geſſatarum meminerunt Strabo, & Polybius. Vrbium Geſſatarum nulla habetur mentio: verum quæ nunc ſunt ferè à Romanis & aliis Italiæ populis conditæ ſunt. Ferraria enim, vt ſcitis, à Smargado Italiæ Exarcho poſt tranſlatum in Thraciam Ro. Imperium ædificata eſt: quæ nunc Eſtenſium ducum & ingenio, & opibus adeò exculta eſt, vt* D *inter vrbes Italiæ primarias nunc haberi poſſit. Non procul à Bononia Forum gallorum fuerat, & fortaſſe inter Boios: vt colligere potui ex verbis Appiani Alexandrini:* Manſit, *inquit,* itaq; iuxta campum in villa quadam nullo circumſepta vallo, quæ Celtarum forum nuncupatur. *Huius etiam vici meminit Sergius Galba, cum inquit:* Antonius ad forum Gallorum ſuas copias continebat. *Vbi nunc hic vicus ſit, alibi dicetur. Non procul ab hoc pago M. Antonius* E *Panſam Cos. ſuis abditis per ſylueſtria via Aemilia fudit, quo in prælio Cos. vulnere affectus intra paucos dies naturæ conceſſit. Verſus Adriam Rauenna eſt vrbs à Theſſalis condita: quæ diu Gotthis & Longobardis obſtitit, circa Rauennam Hiſpani à Gallis deuicti ſunt, & Gallorum vires adeò protritæ, vt à paucis diebus vltra Alpes amiſſis ducibus ſe receperint. Plinius Sabinorum oppidum Rauennam vocat. Vmbrorum alii eſſe coloniam volunt: quòd Theſſali Tuſcorum iniuriis contra ius gentium ſæpius laceſſiti introductis Vmbris illorum* F *hoſtibus diſceſſere. Ariminum colonia Ciſalpinam ab Italia Galliam ſeparat: iccirco ambarum terminus: non ſum tamen neſcius Galliam ad Anconam vſque à Pomponio Mela produci. Ceſenna & ipſa vrbs antiqua vino optimo nobilis. In hoc tractu eſſe ait Strabo vaſa vinaria adeò magna, vt domos altitudine videantur æquare. Sarſina vel ſolo Plauto, cui palma inter Comicos daretur, niſi Cæcilius Mediolanenſis eam arripuiſſet, celeberrima eſt. Forum Cornelii nunc Imola dicitur.*

Hanc recto ordine ſequitur Fauentia, quam Totilas à fundamentis euertit. Forum Liuij Gallo poëta Vergilij amiciſſimo nobilitata eſt. Hinc non longè fuit Adria: de qua hæc Strabo: Adriam quidem inclytam ciuitatem fuiſſe memoriæ proditum eſt, à cuius nomine modica tranſpoſitione ſumpta, & ſinus appellatus eſt Adriaticus. Tametſi nomen hoc ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, hoc eſt, à viro, Theopompus deſcendere teſtetur. Adriam verò vicino fluuio dictam putat. *Iuxta Adriam ponit Epiterpum, Ordiam, & Vcetiam, quæ omnes bellis potritæ interière. Butrium Rauennatum Caſtellum fuit. Altinum inter paludes eſt. Spina tempore Strabonis vicus etiam erat: at quondam Græca ciuitas, & quidem celebris in Delphis Spinenſium theſaurus commonſtratur: aliaq; de ipſis memoriæ mandata ſunt, nempe apud quos maris erat imperium. Eam (vt traditur) vnda maris alluerat, nunc locus* LIX. *à mari ſtadiis diſtans in mediterraneo iacet. Quæ interierint gentes per Geſſarum & Boiorum tractum, coniectari facilè poſſumus ex Plinio: qui has gentes per hæc loca recenſet, quæ hoc tempore deletæ ſunt, vt Forodoclienſes, Liuienſes, Pompilii, Truentinoni, qui cognominantur Aquinates, Tannetani, Veliates, & ipſi Boii, præter Bononiam. Quorum tribus* CXII. *fuiſſe autor eſt Cato. Plutarchus in vita Claudii Marcelli in hac citeriore Gallia Hiberos etiam ponit. Eius hæc ſunt verba:* Hiberi gens Gallica eſt, qui vicinam Alpibus paſcunt Italiam: qui quãquam potentes eſſent, & fortes per ſe, Gallorum tamen aliorum auxilium, vireſque implorabant, quos militiam agentes mercede Geſſatas appellabant.

De Senonibus.

CAPVT IV.

SEnones & ipſi ſub ſignis Belloueſſi Alpes tranſeuntes extremum Ciſalpinæ Galliæ angulum, qui Tuſcis eſt proximus, occuparunt, diuq; in Italia ſub regibus fuère: è quibus Brennus fuit: cuius auſpiciis Ciſalpina Gallia Romam, præter Capitolium, incendiis conſumpſit. Horum agrum, qui ab Ancona principium habet, primò Siculi, & Liburni tenuère: in primis Palmenſem, Prætutianum, Adrianum. Vmbri eos expulere: Hos Hetruria, hanc Galli. Senonum in Citeriori Gallia metrocomia fuit Senogallia, quaſi Senones Galli. Hac ætate vrbecula eſt. Non procul hinc eſt Metaurus fluuius. Deinde eſt Piſaurum cum amne. Fanum Fortunæ colonia: nunc Marchia, Anchonitana olim Picenum. Hæc ſunt eruditiſſimi viri ſimul & humaniſſimi, quæ, vt vobis obſequerer, de Ciſpadana Gallia ab autoribus excerpſi.

De Alpibus.

CAPVT V.

HAec cum dixiſſet Otho, decurſo velut ſui laboris ſpatio, ſubticuit. Tunc Bonauentura, Quoniam, inquit, eſtis in regno meo, videor mihi pro facilitate veſtra poſſe me tyrannidem exercere. Id cùm ſilentio omnes affirmaſſent, Puellam huc formoſiſſimam, inquit, Caſtillionæus, ſine veſtibus adduxiſtis: Cum itaq;

ipse mysta sim, nolo ipsam intueri, ni ab aliquo vestrum vestiatur prius. A Quamobrem pro mea, quæ in te semper fuit singularis obseruantia, cùm propter necessitudinem sanguinis, tum propter eruditionis candorem obsecro te Nicolae Castillionæe, vt Alpium, quibus hæc nostra Gallia indui videtur, nomenclaturam nobis absoluas. Locum, inquit Castillionæus, precibus non relinquam tuis, qui mihi es charissimis charior: verum, vt breuitatis imitator sim tua, rem ipsam aggredior. Alpes quarum pro disiunctione locorum diuersa sunt nomina apud Latinos, Græci sola appellatione Cimenios montes vocant. B Ab eodem autem loco & Alpes & Apenninus initium capiunt. Strabo ad Genuam Liguriæ metropolim, & Occidentis emporium frequentissimum, alpium & Apennini exordium reiicit. D. autem Brutus ad Vada Sabbatia: & hallucinari ne videar vobis, eius verba subiungam: Ille enim it passim, ego ordinatim, quacunque iuit ergastula soluit, homines arripuit, constitit nusquam priusquàm ad Vada venit. Quem locum volo tibi esse notum. C Iacet inter Apenninum & Alpes impeditissimus ad iter faciendum. Videtis ergo harum regionum loca à Latinis, quàm à Græcis diligentius excuti. Ipsum autem Apenninum à boum vel copia, vel præstantia dictum crediderim. Apis enim Aegyptiorum lingua (vt vult Solinus) bouem significat. Titus autem Liuius ab Hercule, quē in summo montis vertice cultum maiores nostri Penninum vocabant, nominatum putat. Explodenda est eorum opinio, qui à Pœnorum transitu, tanquam hic mons D ante Annibalis aduentum in Italiam nomine caruerit, hæc iuga dicta arbitrantur. Sed id grammatici viderint, quibus mos est contendere de lana (quod aiunt) sæpe caprina. Dionysius Afer hunc montem sic describit:

Μέσσῃ δ' ἀμφοτέρων παρατέταται αὐχένις αἶα
Πουλυτελής. τὴν μέν τε μέσην ὄρος ἄνδιχα τέμνει
Ὀρθὸν ἅτ' ἐκ στάθμης ἰθυμμένον. οὐκ ἂν ἐκείνῳ
Ἰσειμωμήσαιτο σοφῆς ὑποεργὸς ἀθλώνης
Ὄν ῥ' ἀπεννῖνον κικλήσκουσι. Id est:

E Hunc verò sequitur Ausonia ora, quā mons quidem elatus admodum, & extensus vt statera per medium secans, atq; illum ab omni latere circūsepiens miro quodam ornamēto, & insuperabili propè munimine vallauit. Nullus vnquam architectus vidēs negare poterit, quin fuerit Mineruæ opus. Illum incolæ Apenninum vocant. Hæc de Apēnino dicta sint: ad Alpes, quibus à Gallia, Germaniaq; & Pannonia diuidimur, accedo. Verùm quoniam omnis mea de Alpibus futura est oratio, placet antè diffinire, vnde Alpes dicantur: omnes enim (vt inquit F Cicero) quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, vt facilius intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Hi igitur, quos in vicinia videtis, montes, Alpes nominantur: quòd maiores nostri (vt Seruius attestatur in quarto Aeneidos) montes altos Alpes vocarent. Quæ appellatio hac etiam tempestate Apennino, quà per Calphurnianum saltum in Tusciam trāsitur, indita est. Cœlius Chalcagninus Alpes dictas putat à perpetuo niuium candore: ἄλφος enim maculam albam in corpore significat. Festus Vitiliginem vertit, & alio nomine λευκὴ dicitur, tametsi λευκὴ Profundius descendat: ἄλφος autem tantum superficiem immutat. Cæterum (vt me ad prima recipiā) Alpes vel à vicinia vt maritimæ, vel à regibus vt Cottia, vel ab altitudine vt summa, vel à populis vt Rhetica, & Leopontia, nomina sunt sortita.

De Maritimis Alpibus.

Capvt VI.

Erunt igitur maritimæ Alpes, quæ à Vadis Sabbatiis ad Monaci portum, & hinc & ad Vari fluminis hostia longis anfractibus, & lunatis cornibus extenduntur. Inter Genuam & Vada CC. & LX. stadia intersunt. Inde ad CCC. & LXX. stadia Albigaunum est oppidum: quod Merula flumine abluitur: hac autem tempestat Centa, quòd centum riuis augescat, nominatur. Hinc ad Monaci portum stadia CCC. & LXXX. In quorum medio Albion est Intemelium historicorum monumentis celebratissimum, cum quòd per tempora Ciceronis Intemelii Bellienum Demetrii Vernam in vincula coniecere, quòd Domitium quendam virum adprimè nobilem, & C. Cæsaris hospitem à contraria factione nummis acceptis strangulauerat, vt autor est Cœlius: tum quòd fortunas huius oppidi Othoniana classis per mare Ligusticum excurrens prædæ exposuit. cūq; torqueretur mulier à militibus, vt, quem ipsa inter latebras abdiderat, filium proderet, vterum tortoribus ostendens, In hoc, inquit, latuit. Itaq; mors parentis filio vitam tulit. Ab huius oppidi nomenclatura nonnulli arguunt: quòd à Sabbatiis Alpes initium capiant. Alpia enim prioribus seculis dicebatur Albia Intemelia: sicut & Alpionia. Namq; hoc tempore (verbis vtor interpretis Strabonis) in Iapodes, mons excelsus horum vltima attingens, & Alpes ipsas Albium nominant, perinde ac eò vsq; extendantur Alpes. Monœci autem portus nec magnarum, nec multarum nauium capax est. Hic olim venerabatur Hercules: & ab eo nomen oppido inditum est. Hinc recto itinere ibatur ad Augusti trophæa: quam nunc villam Francam vocant. Mox est Sallyium Nicæa. Ab hac vrbe breuis est transitus ad Visionem, & hinc Anaonem, mox Antipolim: deinde ad Forum Iulii Octauianorum coloniā Paulino Suetonio, & Iulio Agricola celebratissimam. A Foro rursus Iulii nauigatur per Sambracitanum sinum Citharistam, Imatras, & Massiliam. Huc vsq; Liguria protenditur, si Trogo & Eustathio id scribentibus credimus. Inter Massiliam & Antipolim Sallyes Alpes tenent. Alciatus tam de re literaria, quàm quis alius vnquam benemeritus, putat Alpes maritimas etiam Graias dici, quod per eas Hercule duce Græci transierint. Ego (pace tamen tanti viri dixerim) Alpes Graias esse putauerim, quæ à Segusio in Augustam Prætoriam protenduntur, autore Plinio: qui ait eam vrbem in faucibus Graiarum, Penninarumque Alpium sitam esse: per quas petimus Geneuam in ripis Lemani lacus, vnde Alemani dicti sunt.

De Coctiis Alpibus.

CAPVT VII.

INter Graias & maritimas Coctiæ sunt Alpes, in quarum exitu versus Italiam Segusium est. Eas Am. Marcellinus ita describit: Hanc Galliarum plagam ob suggestus montium arduos, & horrore niuali semper obductos orbis residui incolis antehac penè ignotam, nisi quà littoribus est vicina munimina claudunt vndique natura velut arte circundata, & à latere B quidem Australi Tyrrheno alluitur, & Gallico mari: quæ cœleste suscipit plaustrum, à feris gentibus fluentis distinguitur Rheni: vbi Occidentali subiecta est syderi Oceano, & altitudine Pyrenæi surgit. Vnde ad Solis ortus attollitur aggeribus Coctiarum Alpium, quas rex Coctius perdomitis Galliis solus in angustiis latens, inuiaque locorum asperitate confisus lenito tandem timore in amicitiam Octaui- C ani receptus principis, molibus magnis extruxit ad vicem memorabilis muneris compendiarias, & viantibus opportunas, medias inter alias Alpes vetustas, super quibus comperta paulò postea referemus. In iis Alpibus Coctiis, quarum à Segusio oppido initium est, præcelsum erigitur iugum, nulli fere sine discrimine penè tractabile. Est enim à Galliis venientibus prona humilitate deuexum pendentium saxorum altrinsecus visu terribile, præsertim D verno tempore, cum liquente gelu, niuibusque solutis flatu calidiore ventorum per diruptas vtrinque angustias & lacunas pruinarum congerie latebrosas, descendentes cunctantibus planctis homines, & iumenta procidunt, & carpenta. Idque remedium ad arcendum exitum repertum solum, quod pleraque vehicula vastis funibus colligata ponè cohibente virorum vel boum nisu valido vix gressu repentè paulò tutius deuoluuntur. Hyeme verò hu- E mus crustata frigoribus, & tanquam leuigata. ideoque labilis ingressum præcipitantem impellit, & patulæ valles per spatia plana glatie perfidæ vorant nonnunquam transeuntes: ob quæ callidi eminentes ligneos stylos per cautiora loca defigunt, vt eorum series viatorem ducat innoxium: qui si niuibus operti latuerint, montanis defluentibus riuis euersi graues agrestibus præuiis difficile peruaduntur. *Hæc Ammianus. Ex quibus verbis explodenda est nonnullorum, præ-* F *sertim Baptistæ Egnatii, opinio, qui arbitrati sunt, Alpes Coctias eas esse in quibus Genua Ligurum nunc metropolis continetur.*

De Saltu Iuliæ Alpis.

CAPVT VIII.

SAltus Alpis Iuliæ non in Italiam descendit, sed à Coctiis Alpibus excipitur. Incipit autē à Tricastinis & in Tricorios descēdens viatorē sistit in Coctiis. Per hunc saltum scribit Titus Liuius in Citeriorem Gal- A *liam Bellouessum se recepisse: fugasseque Tuscos acie victos ad Ticinum amnem. Hicq; nodus caussæ fuit multis erroris, putantibus Iuliæ Alpis Saltum, & Iulias Alpes eandem esse per Alpes viam. Quis enim est, qui non sciat Tricastinorum Augustam inter Narboniensis Galliæ vrbes à Plinio numerari inter Albam Heluorum & Anatiliam non procul ab Aptaiulia?*

De Graiis Alpibus, quæ & Gratæ dicuntur ab aliquibus.

CAPVT IX.

GRaiæ Alpes à Coctiis initium capiunt, & extenduntur vsque ad Augustam Pratoriam. Paulus Iouius vir cum miri candoris, tum eruditionis has Penninas esse contendit. Cuius autoritati non audeo refragari, quando ferè constet ex lectione Ptolemæi, Caturiges esse in Graiis Alpibus. Verum ex lectione Titi Liuij secus apparet, vt mox dicemus. Ex itinerario Antonini Pij habemus Tarantasiam & Octodurum esse in Graiis Penninisq; Alpibus: cuius incolas alii Centrones, Centronesalii nominant: quos Strabo post Salassos collocat his verbis: Post Salassos sunt Ceutrones, & Caturiges, & Veragri, & Nantuatæ. *Octodurus pagus nunc est sancti Mauricii non procul à Rhodano, vbi is se in Lemanum lacum exonerat.*

De Penninis Alpibus.

CAPVT X.

TItum Liuium si sequimur, facilis erit coniectura Penninas Alpes exordium sumere, & finiri ad Sesitem fluuium: cuius hæc sunt verba: Id cum inter omnes constet: eo magis miror ambigi, quànam Alpes transierit: & vulgò credere Pennino, atque inde nomen & iugo Alpium inditum, transgressum. Cœlius per Cremōis iugum dicit transisse. Qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per saltus montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: vtique cum quæ ad Pēninum ferant, obsepta gentibus semigermanis fuissent. *Hæc ille. Si ergo Pennina iuga septa sunt semigermanis gentibus, quæ Heluetii sunt, quis dubitat Penninas crepidines initium capere ab Augusta Prætoria? fallique Iouium virum alioqui doctissimum? Omnes ferè tamen autores aiunt Annibalem in Italiam penetrauisse per Penninas Alpes. Vt Seruius in illo Vergilii carmine,* Alpes immitet apertas. Quas patefecit non sibi tantùm, sed omnibus gentibus: quæ secundum Catonem & Liuium muri vice tuebantur Italiam, Easq; Annibal post bella Hispaniæ quæ decem & septem annis confecit, aceto rupit. Iuuenalis, Qui montem rupit aceto. Denique loca ipsa quæ rupit, Penninæ Alpes vocantur, *Quàm liquido hanc contoruersiam Seruius tollat, nemo est ex vobis qui non agnoscat. Cuius opinioni calculum adiecit Am. Marcellinus:* Quæ Annibal, *inquit*, doctus à perfugis, vt erat expeditæ mentis & callidæ *(loquitur enim de Penninis Alpibus)* Taurinis ducentibus accolis per Tricastinos & oram Vocontiorum extremam ad

saltus Tricorios venit, indeque exorsus aliud A iter antehac insuperabile fecit: excisaque rupe in immensum elata, quanquàm cremando vi magna flammarum, acetoque infuso, quæ in solidis soluit per Druentiam flumen gurgitibus vagis in totum regiones occupauit Hetruscas. *Cur autem Penninæ Alpes dicantur, diuersa est opinio. Alii siquidem à transitu Pœnorum dictas putant. Plures ab vno vel acri incola iugi eius, norunt nomen inditum. Plurimi verò ab eo, quem in summo sacratum vertice Herculem Penninum montani appellant.* B *Quorum opinionem Petronius Arbiter his versibus affirmat:*

Exuit omneis
Quippe moras Cæsar, vindictæq; actus amore
Gallica proiecit, Ciuilia sustulit arma.
Alpibus aëriis: vbi Graio nomine pulsæ
Descendunt rupes, & se patiuntur adiri.
Est locus Herculeis sacer aris, hunc niue dura
Claudit hyems, canoq; ad sydera vertice surgit:
Cœlum illinc cecidisse putes, non solis adusti C
Mansuescunt radii: non verni temporis aura
Sed glacie concreta rigens, hyemisq; pruinis
Totum ferre potest humeris minitantibus orbẽ.

Per has Alpes transisse C. Cæsarem idem refert Arbiter: quanta difficultate is per Pennina loca euaserit, his versibus expressit:

Sed postquam turmæ nymbos fregere ligatos,
Et pauidus quadrupes vndarum vincula rupit,
Incaluêre niues: mox flumina mõtibus altis (res.
Vndabãt modo nata. sed hæc quoq; missa puta- D
Stabant, & iuncta fluctus stupuere pruina,
Et paulò ante lues iam concidenda iacebat.
Tum verò malefida prius vestigia lusit,
Decepitq; pedes: passim turmæque, virique
Armaque congesta strue deplorata iacebant.
Ecce etiam rigido concussæ flamine nubes
Exonerabantur: nec rupti turbine venti
Deerant: ac tumida confractum grandine cœlũ.
Ipsæ iam nubes ruptæ super arma cadebant,
Et concreta gelu ponti velut vnda ruebat.
Victa erat ingenti tellus niue: victaque cœli E
Sydera: victa suis hærentia flumina ripis.
Nondum Cæsar erat: sed magnã nixus in hastã
Horrida securis frangebat gressibus arua.

De summis Alpibus.

CAPVT XI.

Meminit summarum Alpium Raymondus Marlianus: sed quæ sint, non satis apertè declarat. ait tamen has aperire voluisse C. Cæsarem, vt commodiore itinere à Citeriore Gallia in Veragros esset trãsitus. Hac F *igitur coniectura ducti alii eas esse arbitrantur, quibus est initium à Sesite, & finis ad Verbanum. Inq; iis esse aiunt Varalle Alpinarum gentium celebris præfectura municipium, & Ocellum, quæ nunc Ocellana domus appellatur. Ambo in Nouariensi agro sita. Iuxta Ocellum amnis Athiso dilabitur, exoneratq; se in lacum Verbanum. Non silentio inuoluendus est & Titi Liuii, & L. Flori error: qui decepti similitudine nominis & Athisonis, & Athesis, Cimbros à Romanis in agro Veronensi deuictos fuisse, scripsere. Et si qui ex vobis hoc mihi credit minus, pedẽ referat (vt interim taceam Castra Mariana pagum in agro Nouariensi, & Diaria Eusebii Cæsariensis) ad monumenta Plutarchi: qui ait Cimbros à Lepontiis & Rhetis vlterius euagari prohibitos, per Alpes descendisse, in quibus est Athiso. Qua præterea ratione Sicciani populi, quorum metrocomia est Varalle, inter Alpes Teutonum regulos interceptos ad C. Mariũ vinctos adduxissent, si hæc apud Athesim gesta extitissent? sed redeo ad Alpes rursus quamuis defessus vestram tamen in gratiam, vt intelligatis apud me esse antiquius nihil, quàm amicorum desiderio pro viribus obsequi. In eisdem Alpibus est Mastaleo fluuius, qui in Sesitem penes Varalle præcipitatur. Non procul hinc est Bormanicum, oppidum à Gallis (vt non absurdum est credere) Narbonensibus conditum: quando apud Plinium legatur Bormanicum in ea Gallia, non procul à Caballione inter aream, & Macinam.*

De Leopontiis Alpibus.

CAP. XII.

Has recto tramite Orientem versus Leopontiorum Alpes sequuntur. quas ex sententia doctissimi Alciati eas esse diffiniemus, vbi sunt Suitenses: quibus ex Bilitionis castro in ripis Ticini antequam Verbanum ingrediatur, Claronam rectè tendimus. Bilitio hac tempestate Belinzona dicitur: quæ aliàs Insubrum parebat Imperio: verùm Sforciacorum ignauia ducum cum pluribus aliis castris in ius Heluetiorũ reuiit. Leopontiis Græcam esse originem Plinius fatetur.

De Rhæticis Alpibus.

CAPVT XIII.

Leopontiarum Alpium finis Rhæticis est initium. fuère autem Rhæti ex his Tuscis vetustioribus, qui Galliam Citeriorem ante Romanorum arma incolebant, & postmodum pulsi à Belloueso Celtarum rege in præruptas Alpium crepidines se recepere. Rhætorum metropolis est Curia. Celebrantur vina Rhætica à Vergilio, cum inquit:

Et quo te carmine dicam Rhetica?

Rheticis enim præcipuus honor fuerat, vt Plinius scribit, ante Tiberium Cæsarem, qui ob nimiam vini ingurgitationem dictus est Biberius Mero. Rhæti hac tẽpestate Grisones appellatur. & quanquàm fuerint duce Rhæto, à quo & nomen accepere, Tuscorum coloni: in linguam tamen & mores Heluetiorum transierunt. In exordio Rhæticarum Alpium Vallis est Volturena Catonis commendatione celebratissima. Per eam in Larium se fluuius Adduas exonerat. Quanta sit harum Alpium altitudo, mira ingenii vbertate Claudianus his versibus expressit.

Sed latus Hesperiæ, qua Rhætia iungitur oræ,
Præruptis ferit astra iugis, panditq; tremendam
Vix æstate viam: multi ceu Gorgone visa
Obriguere gelu: multos hausere profundæ
Vasta mole niues: cumque ipsis sæpe iuuencis
Naufraga candenti merguntur sæpe baratro.

De Tri

De Tridentinis, Iuliis, & Carnicis Alpibus.

CAPVT XIIII.

A *Tridentinas Alpes recenset Plinius in libris Naturalis historiæ, quas esse constat, vbi est Tridentum. In Tridentino tractu vrbem condidit Anastasius Constantinopolitanus Imperator. Huius rei testem habeo ipsius Anastasii edictum ad circumuicinos Tridentinæ regionis in hanc sententiam scriptum.* NECESSITAS PVBLICA multorum debet deuotione compleri: quia non decet paucos suscipere, quod constat plurimis expedire, ne regia iussa tepefacta lentescant, dum res vtilis delegatur infirmis. In Tridentina ergo regione ciuitatem construi nostra præcipit autoritas. sed quia territorii paruitas magnitudinem operis non potest sustinere: hoc solicitudo nostra prospexit, vt acceptis mercedibus competentibus podaturam murorum omnes in commune subuehatis, qui vicinitate iungimini, vt accommodato solatio securius compleatur, quod paucis inexplicabile fore cognoscitur. Hac scilicet conditione definita, vt nullus ab his oneribus excusetur, vnde nec omnia domus excipit. Hæc ille. *Verum, quæ fuerit hæc vrbs, quam condi mandauerit in Tridentina regione, adhuc ignoro. Transeo igitur ad Iulias Alpes, quibus ex Foroiulii transitur in Noricum. Eas iis verbis Am. Marcellinus describit:* Postea res Latio patefactæ sunt carentes aditibus: quæ aliquoties dant magnorum Ducum repellere conatus, & pars quæ Illyricum spectat mollius edita, velut incauta subinde superatur. Latus verò è regione oppositum Thraciis prona humilitate diruptum, hincque & inde fragosis tramitibus impeditum difficile scanditur, & nullo vetante. Sub hac altitudine aggerũ vtrobique spatiosa camporum planicies iacet superior, adusque Iulias Alpes extenta ita resupina & panda vt nullis habitetur obstaculis, adusque fretum & Propontidẽ. *Alpium extremæ sunt Carnicæ, vnde Iulius Carnicus. Quanto Rom. sanguine hæc loca per tempora* Diui Hieronymi *aspersa sint, ipse declarat iis verbis.* Horret animus temporum nostrorum ruinas persequi. Viginti & eo amplius anni sunt, quòd inter Constantinopolim, & Alpes Iulias quotidie Romanus sanguis effunditur: Scythiam, Thraciam, Macedoniam, Dardaniam, Daciam, Thessalonicam, Achaiam, Epiros, Dalmatiam, cunctasque Pannonias, Gotthus, Sarmata, Quadus, Alanus, Hunni, Vuandali, Marcomani vastant, trahũt, & rapiunt. *Miror non adiecisse illum Cisalpinã Galliam, quam à Marcomanis vastatam fuisse, præsertim Insubrum agrum circa Mediolanum, refert Flauius Vopiscus, qui postmodum Aureliano imperante tanta clade Romanos ad Placentiam affecère, vt penè Romanum solueretur Imperium. Gignunt Alpes plures feras. Polybius autor est belluam in eis gigni, quæ habitu quidem est ad cerui staturã collo duntaxat excepto, & villis, quibus capro perquàm similis est: geritq; sub mento carnis globum ad palmi magnitudinem capillosum: huic caudam equini pulli esse tradit Polybius. Habent & Alpes lepores candidos, quos hybernis mensibus pro cibatu niuem credunt esse: certè liquescente ea rutilescunt annis omnibus. Item boues & equos agrestes. Nascitur quinetiam in Alpibus saliunca, herba verius quàm flos. Pannonia gignit hanc quoque & Noricus, Alpinarumque aprica vrbium. Hipporhedia tantæ soliditatis, vt metallum esse cœperit, vestibus eam interponi gratissimum est.*

De nonnullis fluminibus, & lacubus Cisalpinæ Galliæ.

CAPVT XV.

E montibus, quos Salassi colunt, duæ defluunt Duriæ: inter Augustam Taurinorũ & Clauasium Morgus est, qui nunc Orchus appellatur: & fluuius alter quem Sturiam nominant. Inde est Sesites, quem Sicciam etiam vocant, vnde Sicciani populi. Mox est Aconia inter Nouariam, & Sesitem. Et inter hanc & Ticinum Terduplus. Ticinũ Verbãus emittit: cui ob latitudinem Maioris cognomen est inditum. Forma ipsius lacus cocleæ simillima est lunatis quibusdam cornibus biceps, alibi trigõa: habet longitudinis stad. CCCLXIIII. *Latitudinis verò* XXXII. *Quibusdam in locis ita arctatur, vt vix mille passus excedat: aliis tria, aut bina passuum mil. Natura interdum ita placidus est, vt etiam nautarũ negligentiam sustineat: sæpenumero ita contractæ frõtis est, & æstuantis, vt eorundẽ peritã audaciam deterreat. Scopulos habet nõ Ceraũiis, non Scyllaceũ, aut Cianeis inferiores, qui ventis & vndis adeò oblatrãt, vt Vergilianũ illud per eas partes transeuntibus occurrat:*

Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa
Audimus longè, fractasque ad littora voces:
Exultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.

Huic lacui Ticinus ex Leopontinis Alpibus deriuans immiscetur: tantoque impetu per Verbanum fertur, vt multo spatio supernatet. Regio circumadiacens adeò felix est, vt verna temperie, & herbarum luxuria facilè cæteris antecellat: & ideo non desunt, qui Verbanum à verna temperie dictum putent. Huic exordium est ad Magadinum vicum: mox paulatim arctatur, inde erumpens vt Propontis expatiatur: iterum premitur, & denuo panditur vt mare Euxinum. Tandem ad Sextas calendas (vici nomen est, quem Sextium vocant) clauditur: atque illinc Ticinus erumpit. Cæterum vndique frequentissimis municipiis, & portubus ornatur. Siquidem in ea parte, qua Insubribus est opposita, sunt Locarnum, Ascona & Insulæ cuniculares duæ à copia eorum animalium in illis stabulantium dictæ: mox est Brisagum, deinde Canobium coriaceæ mercis emporiũ. Non procul hinc in profundo lacu ruinæ, & disiecta fundamenta Castri Malpagi à præternauigantibus cõspiciuntur: quod olim (*vt scribit Machanæus in cosmographia Verbani lacus*) à quibusdam *piratis*, quos Mazarditas vocabant, ad iniuriam & populationem Verbanicolarum, conditũ feliciſſimo circũ adiacentium populorum euentu Mediolanienses su-

ses subuerterunt, piratis ad vnum saxo ad collum appenso submersis. *E regione Malpagi vestigiorum Isellæ sunt peninsulæ duæ vulgatissimum piscatorum diuersorium.* A *Ab Isellis Pallantiam transitur. Quam Volateranus Polentiam esse scripsit, ferè nominũ similitudine deceptus. Hoc municipium ramus Verbani (ita nautæ appellant) longitudinis mil. pass. ambit. Illinc nauigatur Intram, & ab ea mox Aronam: quam scitis cùm natura loci, tum arte munitissimam Gallorũ Transalpinorum exercitum excepisse sub Armiralo: qui* B *eam & classe, quam ad hoc opus præparauerat, & terra oppugnabat: & tentata infeliciter, & sæpius expugnatione eam dereliquit. Dictam ipse crediderim Aronam, quasi oronam, hoc est, montanam. In littore autem quod Insubres tenent, sunt Machanum, vbi Machanæus vir eruditissimus, quem ipse in Augusta Taurinorum Plinium Naturalis historiæ interpretantem audiui, natus est: Loninium, Germignaca, Arx Traualiæ, Lauenũ, Acerræ, Hispruim quasi asperum ob saxorum difficultates, & nouissimè Angleria Vicecomitũ titulo Comitatus insignis.* C *Quam Philelphus in gratiã Philippi Vicecomitis ineptissimè scripsit ab Anglo quodã ædificatam, eumq́ Hectoris fuisse filium comminiscitur. Et hanc ob causam ipse Philelpho dementior velut ab Hectore genitus Angli cognomen assumpsit. Hic cum subrisissent omnes, Castillionæus: Putemus, inquit, Marte potius Alciato ab Anglis Saxonibus, qui cum Longobardis in Italiam venerunt, esse & conditam, & denominatam Angleriam: vel saltem auctam. In hoc municipio cernere fuit (nam eorum partem Philippus Archintus ad exornationem ædium suarum Mediolanum transferri curauit) vetusta monumenta, elaboratos tumulos, vrnas, tẽpla, cryptas, porticus, columnas, idq́ genus vetustatis insignia.* D *Alpinarum (puto) gentium præfectura olim fuit: in qua sub Carolis, Berengariisq́ Impp. ius dicebat, qui delectus fuisset ad hunc magistratum à Comite Mediolaniensi, & hanc ob causam Vicecomes nominatus. à quo postmodum præclarissima Vicecomitum fluxit appellatio. Declinante enim Imperio Romano, cum Anastasius imperaret, inuenio vrbium, & prouinciarum alias per diuersos magistratus solitas regi. Prouincias per* E *Comites, Romanam vrbem per Præfectum, Neapolim, & Syracusas rursus à Comitibus administratas fuisse, epistolæ Anastasii Imperatoris ostendunt. Rhætiis Alpibus Dux præerat, qui ferocissimis gentibus & agrestibus obstaret: erantq́ Alpes illæ per ea tempora Italiæ portio minima. Lego præterea fuisse Comites sacrarum largitionum: quibus prouinciarum iudices audiebant: & quibus imprimendarum pecuniarum fuerat munus iniũctum. Erant & priuatarum actionum Comites, quibus demandabatur castitas iuuenum, & securitas mortuorum.* F *Reperietis quinetiam patrimonii Comites, quorũ partes ostendit epistola Anastasii, cuius est initium: Antiquæ consuetudinis ratio persuadet. Nec deerant domesticorum Comites. Qui igitur Comitis alicuius eo absente vices gerebat Vicecomes dicebatur. Similis est Vicedominorum familiæ nomenclatura: quæ olim dignitatis potius, quã familiæ fuerat appellatio. Mercurium (vt redeam tandem vnde discesseram) ab Angleriatibus cultum fuisse plura monumenta sunt inditio. Qualia hæc sunt:*

MERCVRIO
Q. VITALIS
QVINTIONIS FIL.
V. S. L. M.

Item alterum.

MERCVRIO
C. ALBINVS C. F. O. V. F.
MASCELLIO IIIIVIR. A. P.
PRÆF. I. D. IVDEX V. DEC.
NOMINE SVO ET IVLIÆ
INGENVÆ VXORIS ET
ALBINIORVM
IVLIANI MASCELLIONIS
INGENVÆ MONTANÆ
LIBERORVM SVORVM
V. S. L. M.

Porrò Verbani accolæ Mercurium colebant, non tam quòd mercibus, hortisque: quàm quòd aquis præesse putaretur à vetustioribus, & portuum custos. In Verbanum se lacum duo lacus exonerant: alter ab Occasu ex agro Nouariensi, quem Ortæ lacum nominant: alter ab Oriente cui Lucano ex adiacenti oppido nomen est: ambo autem pisculenti admodum. Medio autem Verbanus est velut Alpinarum aquarum rex & dominator.

De Lario lacu, Addua, & aliis fluctibus Alpinis.

CAP. XVI.

Verbanum sequitur Larius eo maior longitudine, latitudine autem minor longè: quẽ alii à fulicarũ copia dictum putant: λάρος enim Græcis, nobis est fulica. Alciatus à suauitate larium denominatum existimat. Ego autem à Larone siue Larunte, quæ vox Hetruscorum lingua (vt autor est Cato in Originibus) significat principem: Ad quam significationem Vergiliũ allusisse facilè quis mihi persuaserit, cum inquit:

An'ne lacus tantos? te Lari maxime?

Circa Larium sunt montes aspectu fontium, & oliuetis, ac citrorum copia suauissimi. Quorum delitias Claudianus his versibus expressit,

Protinus vmbrosa vestit qua littus oliua
Larius, & dulci mentitur Nerea fluctu.

In hunc lacum descendit Adduas ex Rheticis (vt iam dixi) montibus præcipitatus: vnde & Danubius, qui & Ister appellatur. Ipse autem fluuius hemicyclari forma agrum Insubrum circuit: ex quo Eurypum Franciscus Sforcia, huius nominis primus, Mediolanum deduxit. Inter quod & fluuium sunt populi Græcæ originis Orobii sub Insubribus. Adhuc extat antiquitatis vestigium nominis corruptio: siquidem mons Robius aliud est nihil quàm mons Orobiorum: qui nunc Briantei nominantur, quorũ metrocomia nũc est Vicus Martis. Adduas autem è Lario erumpens primo Glaream Adduæ efficit, quam antiqui Fulcherias insulas vocabant, vt attestatur Georgius Merula, mirus antiquitatis vir ob-

vir obseruator. Quo in loco me puero Veneti à Gallis Transalpinis, & Insubribus auspiciis Ludouici Gallorum regis funesta clade protriti sunt. Emicuêre eo in prælio Comitis Ludouici Barbiani, qui Insubrum dux erat, vt attestantur hæc carmina, & fortitudinis exempla, & rei bellicæ peritia: A

Hæc mihi quæ tenui manant è paupere vena
Fudit in Albrici nostra Thalia decus.
Cuius posteritas celebres mirata triumphos
Grandisona forsan tollet ad astra tuba.
Nanq; Sophoclæo celebrari dignus honore, B
Dignus & Andini carmine vatis erat.
Qualiacunque tamen non dedignabere: si te
Tangit honos ataui, fama, decusque tui.
Hic Decios, alter Fabios miretur in armis,
Et geminos belli fulgura Scipiadas.
Aetatum quoscunque gradus percurreris, ille
Hæreat ingenio, consilioque tuo
Nam licet ad laudes nullo accendaris Achille,
Sæpe iuuat celeri subdere calcar equo.
Auguror, illius summos æquabis honores, C
(Certa fides) vatum pectora numen habent.
Addula non negat hoc, cuius tua dextera nuper
Sanguineas Veneto sanguine fecit aquas.
Fluminis in ripa Veneti vlteriore superne
Metati fuerant ordine castra Duces.
Eminus hinc magno tormenta excussa fragore
Grandinis in morem regia castra petunt.
Sternuntur passim peditũq; equitumq; caterų,
Aerea & in trepidos machina sæuit equos.
Haud tantam passus stragem spectare suorum D
Rex pius, hinc subitò territa castra mouet.
Forte tripartito dum digerit ordine turmas,
Et parat in toto figere castra loco:
Incidit in Venetas acies, agmenq; supremum:
Nec mora, pugnandi copia vtrinq; datur.
Tollitur in cœlum clamor, pugna aspera surgit:
Terribili sonitu territat arua tuba.
Qualiter ætherea fulmen torquetur ab arce,
Iusta Panompheum cum quatit ira Iouem.
Taliter aduersis audaci pectore signis E
Fulminat Adriaci dextra cruenta ducis.
Pellitur ecce gradu turpi formidine pubes
Gallica, & attonito pectore Vasco fugit.
Vicimus, exclamat passim Liuianus: & inde
Pugnat ad exemplum cætera turba Ducis.
Instat, & hortatur Latias in bella cohortes,
Atq; alacer multa cæde cruentat humum.
Bis pulsi cessêre equites, bis terga dedêre:
Bis pallor visus Regis in ore fuit.
At tibi Barbiacæ lux ô clarissima gentis F
Venit in Adriacas impetus ire manus.
Inuictiq; ducis vim vi detrudere, & ore
Comminus intrepido conseruisse manus.
Horrifico nec te terrent tormenta boatu,
Quæq; volant docta spicula missa manu.
Nec quòd penè puer dubium certamen inires,
Vsqueadeo dulci laudis amore furis,
Vt ferrum ferro admotum, & dextera dextræ,
Non referam dederis quod Ludouice neci.

Talis in Hectoreas ibat furibundus Achilles,
Talis in Argolicas Hectoris ira manus.
Exemplum mirata tuum trepida agmina campis
In pugnam referunt victa pudore pedem.
Sic modò quæ nimio vertebat terga timore
Pugnandi studio Gallus in arma ruit.
Ecce volat versis tandem Victoria pennis,
Vergit & in nostrum cæde cruenta latus.
Turpiter en victis iam cedit victor: vbique
Et Veneto passim sanguine terra rubet.
Qui superant rari præda spoliantur, & armis:
Castraq; iam capto capta fuere duce.
Rex bene ꝓ meritis meritos discernat honores,
Debetur capiti multa corona tuo.
Macte animo, macte ingenio, sic itur ad astra
O decus, ô patriæ præsidiumq;: Vale.

Tunc Bonauentura, Oblectauit me, inquit, hæc tua cantio: sed optarem à te scire, quando è sacro musarum fonte tam luculenter biberis. Non sunt (inquit Castilionæus) domi nostræ hæc nata carmina: sed aliunde accepta iucunditatis gratia vobis retuli, sed ne sis molestus, obsecro, vt quàm primum ad metam ipse perueniam, & vos missos faciam. Longobardorum in historiis legi, & Gotthorum, in lacu Lario fuisse insulam, quam Comacinam vocant, in qua Francilio Romanorum Dux primò, postea Gotthorum, & mox Longobardorum reges immensos thesauros condidere. Hunc lacum mirum est ciconias, quibus omnis Transpadanus tractus abundat, non transuolare. In Adduam ex Bergomatũ montibus Brembus fluuius irrumpit, defert etiam secũ ex eisdem ferè Alpibus Serrium in Padum.

De reliquis Cisalpinæ Galliæ lacubus, & fluuiis ex Alpibus in Padum influentibus.

CAP. XVII.

IN agro Insubrum XVII. *lacus, flumina autem* LXIII. *esse Blondus attestatur, eorum tamen nomina non recenset. Non me tamen fugit esse Eupilim, qui Lambrum emittit Vmbronem ab aliis dictum. Est & Lambrus alter, quem Insubres Meridianum vocãt, & Orona altera, qui pariter excipiuntur à Lambro, quem emittere Eupilim diximus. In quorum confluenti Sanctus est Angelus oppidum elegantissimum: quod Ludouicus Barbianus expugnauit, cùm illud valido præsidio Veneti tenerent. Deinde Sebunus est lacus, qui nunc Isseus appellatur, hic Ollium emittit fluuium. Ex Brixiano agro Mela Brorcho, & Morma torrentibus acceptis defertur in Padum. Ex Tridentinis Alpibus Sarca fluuius effluit. Benacus lacus est Veronensis agri citrorum copia odoratissimus: ex eo Mintius egreditur. In cuius ripa oppidum est, quod nunc Gouernum vocamus, quo in loco Leo ecclesiæ Romanæ episcopus Attilam Hunnorum regem, ne Italiam inuaderet, precibus deflexit. Athesis fluuius ex Alpibus deriuat: mox est Medoacus, quem nunc Bachilionem Veneti nominant: mediò hic Vincentiam diuidit. Nouissimi fluuiorum sunt Timauus, quem hac ætate Brentam vocari Blondus asserit, Sisinus, Musio, Anaxus qui nunc Planus, Vayanus, nunc Calorius, Liquentia, ex Opiterginis montibus nunc Liuentia, in quem influit*

influit Meduna. Alſa nunc Liminius. Hæc ſunt flumina quibus vniuerſa Ciſalpina Gallia verſus Alpes irrigatur: nunc ea, quæ Apenninus emittit, enumerabo. A

Ciſpadanam Galliam quæ flumina alluant.

Capvt XVIII.

Ciſpadanam Galliam fluuii plures alluunt ex Apennino: & ita quandoq; eam partem occupant, vt niſi ſummo cum periculo loca illa inter Padum & Apenninum peragrentur: & ſæpenumero adeò ſtagnant, vt nullis viatoribus ſit tranſitus. Plures enumerat Plinius, veruntamen multos prætermiſit: vt Borbum torrentem, cuius ſunt initium Aquæ Statyellorum Ligurum. Mox eſt Tanarus, quem aiunt torrentium XII. *illuuione augeri. Ratum Plinius appellat, quem nos Scriuiam, Georgius Merula Iriam putat appellari: Serratialle oppidum ferè alluit. Penes Vicheriam Coronus eſt torrens. Vicheriam autem dictam crediderim, quod Iriæ, cuius meminit Antoninus Pius, vrbis vices gerat. Sed antequam vlterius progrediar admonendos vos arbitror Ratum à Paulo Iouio Statolam dici: in cuius hoſtio eſt Albianum. Hunc ſequitur Copa torrens, & illũ Tunnus: à quo alluitur Sanctus Ioannes agri Placentini oppidum. Illinc rectà itur ad Trebiam Romanorum clade celebratiſſimus. Niciam à Plinio dici putarim, quem recentiores Nuram appellant apud Fidentiolam. Illum Tarus ſequitur, vt interfluentes Rarum, Ardam, Ocham, Conium torrenteis prætercam. Oritur Tarus ex colle Bardonis: in cuius cacumine monaſterium eſt Luthprandi Longobardorum regis liberalitatis typus. His in locis Gabellum fluuium Plinius collocat: Qui ſit, coniecturis non aſſequor. Adeò ob Gotthos, cæteroſq; barbaros mutata ferè ſunt omnium rerum nomina, vt fruſtra Samnium quæramus in Samnio. Deinde Parma eſt, quem auget torrens Bagantianus. Lentiam non procul à Brixello Padus excipit. Rhegium verſus Cruſtulus torrens mediò ſecat viam Aemiliam. Paulò vlterius progredienti Sicla, qui Salcinium ingreditur, torrens occurrit. Huic ferè inhæret Sculterna, qui nunc accolis eſt Panarus, in quem non procul à Mutina Formigo fluuiolus ingreditur. Inter Sculternam & Samogiam torrentem fuit Forum Gallorum à Ser. Galba, clade Ro. celebratum. Ap. Alexandrinus Celtarum Forum nominat. Nunc Burgum Francum appellant, non longè à Perticeto. Per hæc loca Claterna vetus oppidum eſt: Quadernam nunc appellari audio cum eiuſdem nominis torrente: qui poſtmodum ad Caballos dilabitur: vicus ſancti Petri Silere alluitur. Qui penes Bononiam fluuius præterfluit Rhenus eſt. Qui verò Imolam, quæ vetuſtioribus Forum Cornelii fuerat, quod conſtat à Narſetis militibus eſſe prædæ expoſitum, & ſubuerſum, Vatrenus eſt amnis. Mox fit obuiam Senius fluuius, in cuius ripis Cunium fuerat oppidum ditiſſimum, quod hac ætate adeò dirutum eſt, vt cum vbique aretur, ignoratur prorſus, vbi extiterit. Cuius fuit Comes Albricus Barbianus Italicæ militiæ reparator: qui tametſi adoleſcens eſſet, accitus tamen eſt à Bernaboue, qui tum in Inſubribus primas parteis obtinebat. Electus cum fuiſſet igitur copiarum Bernabouis ductor, in Britones, Bauaroſque, & Anglos caſtra mouit: qui eo tempore Italiam vaſtabant. Variante itaque fortuna cum profligati eſſent à Barbaris Inſubres, inter multos quoque captus eſt à Barbaris Albricus: quem militari more, vt hoſtes dimitterent, nullis rationibus, aut legibus adducerentur, Bernabos Vicecomes argento (quoniam Barbaros hoc auaritiæ morbo maximè laborare cognouerat) ad trutinam, quanti ponderaret, appenſo, ſicut auro Hector à Priamo, redemit. Albricus ergo liber adeò barbaros per vniuerſam Italiam exagitauit, vt* XL. *mil. equitum eorum trucidando ab Italia expulerit. Cineribus igitur huius quicunque Itali generis militiam agunt, adeò debent, vt qui eloquentiam exercent Ciceroni, aut Demoſtheni. Nemini enim dubium eſt, tot bellaciſſimos duces, ab ipſius diſciplina quot ex equo Troiano, prodiiſſe. Sed hæc ſatis de his dicta ſufficiant. Hoc in tractu Anomi, Senii, & Vatreni fluminum confluenti ſceleſtiſſimum Octauii, M. Antonii, & Lepidi triumviratum, quo vniuerſa Italiæ nobilitas ſublata eſt, conflatum eſſe aiunt nonnulli. Non longè illinc eſt Tiberiacum oppidum, quod deinde Caballos alii dixêre, modò Bagnacauallum nuncupatur, vt autor eſt Blondus in ſuis hiſtoriis. Inter Forum Liuii & Salſubium à ſalſo fonte olim ibi ſcatente denominatum, quod nunc Carum vocant Montonus torrens interfluit, è cuius montis regione Tyberis oritur. Proxime huic Bedeſis agri Rauennatis amnis accedit. Mox prætereunt duo fluuioli quorum vni Auexa, Beuanus eſt nomen alteri. In Apennini colle Brintanorum Forum viſitur: quod alii Forum Pompilii nominant, nunc Bretonorium vulgus appellat. Iuxta quod conſtat à Viſigotthis Romanos truculentiſſima clade eſſe conciſos: & mox Romam ab eiſdem & prædæ expoſitam, & flammis multis in locis eſſe conſumptam. Hanc nouiſſimè vrbem Longobardi vaſtarunt. Ad Ceruiam ſalinis celebrem Sapis defertur ex iugis Apennini. Vltimi ſunt Ariminus, quem Maridam loci illius accolæ nominant, Cruſtumium, quod Concham, Et Rubicon Galliæ Ciſalpinæ verſus Italiam limes. Non procul à Metauro fluuio mons eſt Aſdrubalis, nunc Aſdrauallis eſt, quo in loco victum conſtat Aſdrubalem, & obtruncatum à Romanis. Hæc ferè habui, quæ de lacubus ac fluuiis dicerem huius noſtræ almæ regionis: quos materna ferè lingua potius dixiſſe placuit, quàm eos ſilentio inuoluere. Nam hæc vocabula, quæ nunc ſunt noua, fient olim vetera: nam & illa quæ nunc ſunt vetuſta, erant olim noua. Non eram, inquit, Bonauentura, ſermonem tuum rupturus, niſi te prius inſpexiſſem in portum vela deflectere: Quamobrem quò ex deuinctis tuo nomini deuinctiores efficiamur, te omnium horum verbis oro, vt nos certiores facias, cur ſacro diademate Mogunciacis municipibus ornandi Imperatores Germanos conceſſa ſit facultas.*

De

De translatione dignitatis coronandi Imperatores à Mediolanienſibus ad Mogunciacos municipes. A

Cap. IX.

SVper *hac re* (*inquit Caſtillionæus*) *vt abſolutius expediaris, verba doctiſſimi Alciati nunc adducam:* Poſt Othonem ſecnudum, *inquit*, filius, & nepos rerum potiti ſunt. Ex his nepos, qui Otho tertius eſt dictus, ſua authoritate Gregorium Quintum origine Saxonem pontificem B creauit: quem cum Romani non ferrent, Creſcentio autore, quem honore Conſulatus inſigniuerant, ceu adulterum eiiciunt: Ioanemque Placentinum in ſede apoſtolica collocant. Erat is doctrina, diuitiisque perilluſtris. Accurrit ſtatim è Germania Otho: & Gregorium reſtituit. Creſcentium Ioannemq; fide data impune eos de Adriana arce elicit: & alterum vita, alterum oculis priuauit. Gregorius, ſiue vt Romanos C vlciſceretur, ſiue patriæ ſuæ, & Othoni plurimum tribuere volens, ſanctionem de imperatorum comitiis tulit: in quibus dignitas eligendi imperatorem ad Germanos translata eſt. Cæterum Othone tertio ex humanis ſublato Gregoriana lege Henricus primus ex Gubelingo oppido Noricus primus ſuffectus eſt: ſed eam legem nihili facientes maiores noſtri Longobardi Ardoinum Eporrhedienſem Marchionem Italiæ regem Mediolani coronant, & vngunt. Sunt qui conuocatis finitimarum vr- D bium principibus, atque epiſcopis imperatorem quoque ſalutatum ſcribant. Is aduenienti Henrico obuiam factus ex itinere prælium committit, & egregiè hoſtem vicit. Repulſus Henricus cum Heriperto Mediolanienſium Archiepiſcopo fœdere icto, reparatoque exercitu reuertitur, & Ardoinum acie ſuperat: & more maiorum Mediolani coronatus in Germaniam, vnde venerat, reuertitur. Henricum ſecutus eſt Conradus Sueui generis. Ad- E uerſus hunc, ne rex ſalutaretur Italiæ, Longobardi coniuarnt. Cum ergo Mediolanum veniſſet, ingreſſu prohibitus eſt: cumque hanc vrbem fruſtra aliquando obſediſſet, tandem re infectà receſſit: ſiue (vt aiunt) miraculo, & oſtentis territus, ſiue vt horum velamine ſuæ fugæ dedecus tegeret. Accepit is Modoëtiæ (*ita hoc municipium Alciatus frequenter vocat, quod nos Moguncıacum*) agri Mediolanienſis ad decimum lapidem imperialia inſignia, pa- F rum referre exiſtimans, vbi corona redimeretur, dum in Inſubribus hoc fieret. Cuius exemplo vt alii quidam ex Cæſaribus vrbe Mediolano excluſi coronam imperatoriam Mogunciæ accepere: & qui vlterius progredi non potuerunt, Alexandriæ eam ſumpſere. Sed Mediolanienſes has coranas in contemptum paleas vocant priſco loquendi more, quo vilis res, & nihili palea dicitur: ex quo & Ariſtophanes inquilinos Atticos paleam ciuium nominat in antiqua Comœdia. *Coronandi autem imperatoris hic mos obſeruabatur. Ante arma pontificiis veſtibus indutus Antiſtes petentem ſe coronari Romanorum regem ſacro oleo dextro in humero perlinibat: in medico dextræ manus digito annulum mox collocabat: deinde enſem nudum tradebat: ſubinde capiti coronam, dextræque ſceptrum imponebat. Hancque omnem ſolennitatem publicis documentis iubebat eſſe teſtatam. Sceptri faſtigio pomum aureum ſtabat, quo Aſiæ, Africæ, & Europæ inſcriptio breuis ineſt. Supra pomum crux aurea inſeritur, vel vt recordetur ſe Chriſtianum eſſe, vel vt Chriſtianos tuetur. Obſeruatum quoq; inquit Alciatus eſſe Mediolani, vt his peractis, qui ex Angleriæ Comitibus dignior ſit, pedem dextrum, & qui ex Cottarum familia, quæ adhuc Mediolani clariſſima eſt, ſiniſtrum oſculo tangat, imperatoremq; humeris ferat vterq; ſublatum in prætorium. Qua in re fidem ipſe ſuam Alciatus non obſtringit, cum didicerit Cottarum ex genere fuiſſe Ardericum Archiepiſcopum, & ab eo regni inſignia Berengarium ſecundum ſuſcepiſſe. Sublato ab humanis Conrado tres Henrici continua ſerie imppp. ſubſecuti ſunt: qui licet Romam contenderint, & auguſtale diadema ſumpſerint, Mediolani tamen (quod equidem ſciam) id ornamenti non accepere. Alciatus armis Rudolphi in Germania, & Matildis in Longobardia exercitos arbitratur non potuiſſe regni Italiæ coronam conſequi. Succeſſit Lotharius Henricorum hoſtis ex profeſſo Saxonũ Dux: qui omnem Germaniam ſeditionibus vexauit. Iccirco ex Henrici Impera. defuncti ſorore genitus Conradus Honorio Pontifice Romano fauente imperatorem ſe dixit, & in Ciſalpinam Galliam properans ab Anſelmo Puſterlenſi tunc Mediolanenſiũ Antiſtite Modoëciæ regni Ro. ſceptra ſuſcepit. Formidoloſum opinor præſuli fuit intra vrbem eum cum tanta Germanorum manu, iuxta illud Plauti, Barbarum hoſpitem qui ſuſcipit, ſat litium habet, recipere. Subſecutus eſt & Lotharius, atque per Rhetica iuga Romam contendit. Scribit Otho Friſingenſis Antiſtes, qui & Rubrobarbi patruus fuit, ſiue copiarum paruitate, ſiue Conradi amore contẽptui Italorum fuiſſe. Ab his putant Guelphorum & Gibellinorum pernicioſa nomina in Italia primum cœpiſſe. Succeſſit Lothario Fridericus Rubrobarbus, inter quem, & Alexandrum Pont. vehemens exorta ſeditio eſt. Itaque ad arma ſi quando aliás atrociſſimè concurſum eſt. Raptim igitur, vt erat natura præceps & ferus Rubrobarbus maximo non ſolum barbarorum exercitu, ſed etiam vicinorum populorum, ægre ferentiũ quòd Inſubres longè lateq; dominarentur, & eorum res florerent, ſuppetiis adiutus Mediolanum copiis cingit. Itaq; cum neq; à Pontifice, nec aliunde ſubſidium ſperaretur, adeò vniuerſam Italiam timor exterrefecerat, ciues libertatem à Rubrobarbo redemère datis argenti libris ſex mil. Mox Mogunciaci imperatorio diademate redimitur: quod oppidum in ripis Lambri, quem Blondus Vmbronem vocat, Redinicus eorum temporum ſcriptor Modoitium. Erat Rubrobarbus lingua, ſtudiis, moribuſq; ipſis planè barbarus, hoc eſt, ignauus, perfidus, ferus, implacabilis. Huiuſce*

rei in

rei indicio sunt certissimo contra ius gentium vastatæ A vrbes opulentissimæ Asta, Dertho, Cherium, Lacmellum, & Spoletum. Mediolanienses igitur cum & aduersus pacem initam, & iura omnia, violari eorum, quam ab ipso emerant & libertatem viderent, Pontifice suadente in Fridericum rursus arma capiunt, populariq; tumultu nonnullas Germanorum copias obtruncant: & ita per vniuersam Cisalpinam Galliam bellum subitò exarsit, quod ad plures annos gestum, excidio tandem vrbi fuit. Habuisse ferunt in castris contra B Mediolanienses ad centum millia bellatorum. Nec hanc ob rem fida pax subsecuta est. Mediolanienses enim sociorum auxilio freti, patriam armis vindicant, ex qua fuerant expulsi, reparant, instaurant. Nec multò pòst aduenientem imperatorē ad Lenianum vicum aggrediuntur, fundunt, fugant. Qua clade affectus Rubrobarbus, liquidò cognouit Insubrum non esse (vt prudenter admonebat L. Pisonem Galba senex) vt cæterarum gentium, quibus seruitutis iugum iniunctum est, seruilia ingenia, sed homines esse, qui nec totam libertatem ferre possint, nec totam seruitutem. Pacem igitur C Cisalpinis Gallis, cùm bello contra Insubres non sufficeret, inuitus dedit, his conditionibus: in primis vt libertatem qua ante aduentum suum in Italiam vtebantur, Insubres haberent. Item iura regalia, si qua antea possidebant, qualia sunt vectigilia, portoria, iurisdictiones, palatia, mulctæ, pœnæ, flumina publica, salinæ, bona vacantia, ius signandi nummi, fabricandorum armorum, idque genus similia: quæ supremis tantum principibus competunt. De cæteris quæ more, vsuque ciuitatibus D non pertinerent, idem iuris esse: dum tamen CC. argenti besses (marchas vulgus appellat) bis mille annui penderentur. Ipsi verò imperatori, eiusque filio Henrico quinto hoc tributum, vt designatum à Rep. Consules eius autoritate confirmarentur, nisi qui ab antistitibus sacerdotum eligi solerent, vt prouocationum caussas, is quem Proregem ipse in Italis appellasset, nunciumue suum constituisset, agnosceret. Vt ciues à XVI. ad XVII. annum se imperatorio nomini fidos fore tactis sacris iurarent. Vt quoties ipse in Italiam veniret, consuetum munus præstaretur: Fodrum id Germanica voce nominatur. E Latinè aurum coronarium ex sententia eruditissimi Alciati vocari potest. Et hæc sunt iura, quæ in Liguribus, Insubribus, Galliaque omni Cisalpina imperatores habent. Non enim eis summa vti potestate, sicut in cæteras gentes, quæ regnantur ducibus, aut principibus aut imperatoribus concessum est. Hocque differunt ab imperatoribus reges, quòd hi supremum ius in ciues obtinent, & pro arbitrio vtuntur: Imperatores verò liberis ciuitatibus non nisi iusto moderamine præsident: atque ita nos Carolo audimus, vt ho- F nesta imperet. Ideo Senatus Rom. volentibus Tiberio, Adriano, & Philippo Imp. redemptori CHRISTO aras dicare, tanquam nouam religionem inducentibus non obtemperauit. Sublato demum ab hominum numero Friderico, quem rubrobarbum appellari diximus, infensi Germanico nomini Insubres quamplurimos imperatores armis ab vrbe reiecere: vt minimè potuerint regali diademate coronari. Henricus tandem Luceburgensis frustra repugnantibus Gallis Cisalpinis Mediolani primum à Casono Turredano Mediolaniensium antistite in templo sancti Ambrosii, mox Romæ coronatus est. At Mogunciaci (vt ad prima redeam) vetustò se iure, debitoque honore fraudari existimantes Henricum ordine septimum eius nominis adeunt, debuisse regni decora in diui Ioannis Baptistæ templo, & eo in loco Italici regni insignia capere eum oportere exclamant. Idque dignitatis genus sibi Rubrobarbi, aliorumque Cæsarum beneficio tributum, & consuetudine confirmatum vociferantes. Ipse quinque mil. aureorum acceptis in posterum consensu suo ratum fecit. Non repugnauere Mediolanienses, quo minus Mogunciacum regni Italici sedem esse Henricus declararet priuilegio: quod sæpius experti fuissent, id qualecunque honoris esset, semper in summam vrbis calamitatem verti: quod intra mœnia recepta Germanorum cohortes, cæteræque barbaræ nationes à rapina, incendio, cædibus temperare non didicerint. Consultiusque paci fit, si exclusus ab vrbe Cæsar in eo oppido imperialia ornamenta capiat: in quo cum præter loci angustiam, tum census, & victus inopiam diutius esse non posset. Optasset Galeacius Vicecomes eandē Ludouico Bauaro extitisse sententiam, vt relicta vrbe Mogunciacum petiisset. Non enim ingratitudinis in se exempla fuisset expertus, vt ab eo, pro cuius tuenda dignitate etiam aduersus Romanum episcopum arma sumpsisset, ceu hostis, & perfidus, & infensissimus in teterrimum carcerem Castri Magunciaci, quod ipse struxerat, tractus fuisset: vt meritò vulgatum sit apud Insubres adagium: Quas in Italiam calamitates Cæsares inuehunt, non nisi tricennali præscriptione obliterari. Hæc cum Castillionæus dixisset, quòd esset iam hora serior, conticuit. Tunc illicò abiissent omnes, nisi eos ad cœnam Bonauentura blanditiis suis apud se continuisset.

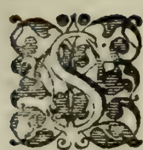
FINIS SECVNDI LIBRI.

GAV-

GAVDENTII MERVLAE DE ANTIQVITATE GALLORVM CISALPINORVM.

LIBER TERTIVS.

SEQVENTIS *diei omnium consensu apud comitem Hippolytum Maynum, lectissimi ingenii adulescentem, confabulatio habita est: quod scirent apud ipsum diuertisse hospitalitatis gratia Benedictum, Iouium, & Petrum Candidum singulari cum eruditione, tum acri ingenio viros. Ibique cum præter spem Gualterum Corbetem, Bernardum Felicianum, & Adrianum Cribellum offendissent, dii boni* C *quantum lætitia non fuit? Accepti igitur cum perhumaniter singuli fuissent à generosissimo adulescente, inquit, Cribellus, Desiderarem ex te, Iouie, intelligere, cur Celtæ à Græcis appellemur: cur item Insubres. Nemo lestum sit igitur tibi, quod in Etymologiis scio præstantiorem hac ætate esse te neminem, hæc nobis exponere: vt Larianis non modo nymphis, quæ ad nos tam expetiti saporis mittunt troctas: sed hominibus etiam debeamus. Tunc Iouius, Tametsi, inquit* γλαῦκα εἰς Ἀθήνας, *qui hæc vobis: tamen cum citra pudorem pensum hoc à vobis (vt arbitror) omnibus iniunctum mihi reiicere* D *non possim, obsecro vos, vt vbi ingenii mei vires, scio enim quã sint exigua, succubuerint oneri: vestrum aliquis statim subsidio sit mihi: vt mutuò fieri videmus à musicis: qui statim canentium velut lassatorum vocis laborem suscipiunt. Aggredior ergo, quando ab eo declinare minus liceat mihi, prouinciam hac lege, ne in tam angustia temporis, negociis enim impedior,* λακωνισμὸς *vitio vertatur mihi. In omnibus (inquit Cribellus)* ὁ σοφὸς εὐθυρρήμων ἔστω.

Celtæ, Galli, & Gallatæ cur dicti. E

CAPVT I.

G*Racis fuêré (inquit Iouius) nullæ gentes circa etymologias diligentiores. Hi ergo communi appellatione Gallos appellant, quicquid à Rheno per Oceanum, Pyreneos montes, mare Mediterraneum, & Apenninum vsq; ad Anconam terrarum clauditur. Cur autem Celtæ vocemur ad Merulam meum scripta Andreæ Alciati vobis satisfaciet epistola.* Quantò, inquit, propius vero est, quod cæteri aiunt, propria F eos lingua dictos Celtas, qui cum male C, & E, quod etiam nunc faciunt, pronunciarẽt: nempe pro C, G, pro E, A, à Græcis Gallatæ, à Latinis Galli sunt dicti: quid autem Celtarum vox eorũ lingua significaret, incõpertum est, cùm ea prorsus extincta sit, Romanaq; nunc Galli vtantur. *Hæc Alciati (inquit Adrianus) interpretatio longè ingeniosior est; quàm vera. Celtas enim ipse dictos crediderim, quòd equo, curru, nauigio vel oblectentur, aut valeant plurimùm. Legere est enim apud App. Alexandrinum, C. Cæsarem vsum maximè equitatu Celtico, cui Volusenus Quadratus præerat.* Κελητίζω *enim equum exagito significat: vel curru, aut nauigio decerto, aut vehor.* Κέλης τοῦ κέλητος *præterea equum, currum, nauigium notat. Hinc* κέλητες, *hoc est, equites dicti sunt. Quid mihi (inquit Iouius) Græcos obiicis? cũ Celtas ipsi à Celto Herculis filio appellatos putant. Audi super hac re Parthenium Phocensem:* λέγεται, *inquit,* δὲ καὶ ἡρακλέα ὅτε ἀπ' ἐρυθείας τὰς γηρυόνου βοῦς ἤγαγεν, ἀλώμενον διὰ τῆς Κελτῶν χώρας, ἀφικέσθαι παρὰ βρετανόν. τῷ δὲ ἄρα ὑπάρχειν θυγατέρα, Κελτίνην ὄνομα. ταύτην δὲ ἐρασθεῖσαν τοῦ ἡρακλέους, κατακρύψαι τὰς βοῦς· μὴ θέλειν τε ἀποδοῦναι, εἰ μὴ πρότερον αὐτῇ μιχθῆναι. Τὸν δὲ ἡρακλέα, τὸ μέν τι καὶ τὰς βοῦς ἐπειγόμενον ἀνασώσασθαι. πολὺ μᾶλλον μέντοι τὸ κάλλος ἐκπλαγέντα τῆς κόρης συγγενέσθαι. καὶ αὐτοῖς χρόνου περιήκοντος, γενέσθαι παῖδα Κελτόν, ἀφ' οὗ δὴ Κελτοὶ προσηγορεύθησαν. id est: Ferunt Herculem cũ ab Erythia Geryonis boues abduceret, per Celtarum regionem penetrasse, ac peruenisse ad Bretannum: cui filia fuerit Celtinæ nomine. Eam autem Herculis amore incensam occuluisse boues illi, neque reddere voluisse, nisi prius cum ea coiret. Herculem autem boues suas recipere cupidum, multò verò magis puellæ forma concitatum, cum illa coiuisse: natumque eis post temporis reuolutionem filium nomine Celtum: à quo sanè postea Celtæ sunt vocati. *Vide quam fabulosa, & homine graui minimè digna hæc Græcorum opinio. Sequamur igitur Cæsaris definitionem, qui in liminari pagina Commentariorum statim scribit hos populos ipsorum lingua Celtas, nostra, id est, Latina Gallos vocari. Quòd autem Celtas dicat Alciatus mutatis quibusdam literis vocari, mihi planè non arridet. Sed Galatas à Græcis dictos magis putarim propter lacteum gentis colorem:* γάλα *enim eis est, quod nobis est lac: à quo nomine Latini Gallos deflexêre. Id quod innuere apertè videtur iis versibus Vergilius:*

Galli per dumos aderant, arcemq; tenebant
Defensi tenebris, & dono noctis opacæ.
Aurea Cæsaries illis, atq; aurea vestis,
Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla
Auro innectuntur: duo quisq; Alpina coruscat
Gesa manu, scutis protecti corpora longis.

Quòd Κέλητες *dicantur equites non contendo: sed Cæsarẽ sequor, qui ait, Gallos ipsorum lingua Celtas appellari. Si ipsorum lingua, ergo non Græca: nam alia fuit Gallica lingua, alia Græca: cum Cæsar in alloquendis Gallis interprete vteretur. Et Seruius in expositione illius versus Vergiliani,* Tum sciat aërias Alpes: dicit, à Gallis altos montes Alpes appellari. *Item in carmine illo Aeneidos:* Direptumq; ab equo dextra complectitur hostem: *dicit*, quòd Cæsar lingua Gallica significat dimittere.

Insubres vnde dicti.

CAPVT II.

S*Atisfecisti, vt ipse arbitror, inquit Hermias Lãdus, qui proximè Corbetem stabat, Adriano: nunc velim, postquàm typus es factus, in quem tela infantiæ no-*

ſtræ coniicere poſſumus, à te ſcire, cur Inſubres appellemur? Præſtantiorem laude me potuiſſes inuenire, inquit Iouius, qui hæc clarius exponeret tibi: verum ne videar tibi nolle obſequi, audi quid de Inſubribus ſentiam. Ἰνσόβαρες, *inquit Sudas,* ἔθνος Κελτικὸν πρὸς τῷ Παδῷ, οὓς οἱ Ἴνσοβρας φασίν. *Id eſt,* Inſubres Celtica gens ad Padum, quam Inſubres vocant. *Secutus eſt autem (vt puto) Dionyſium Afrum qui Gallos Ciſalpinos inter Celtas connumerat his verſibus:* A

Καὶ δώματα Κελτῶν
Ἀγχόθι πηγάων καλλιρρόου Ἠριδανοῖο. B

Hoc eſt, vt interpretatur Rhemnius Fanius, non autem Priſcianus, vt omnium ferme eſt opinio:

Poſt hunc eſt Celtica tellus
Eridani fontes contingens rauca fluenta.

Sudas ergo, vt videtis, & Dionyſius Celtarum gentem etiam ponunt in Italia. Inſubres autem inter Celtas. Polybius etiam Inſubrum meminit, eosq; Italos facit. Ἰνσόβαροι ἔθνος Ἰταλικόν. *Id eſt,* Inſubres gens Italica. *Eos autem dictos exiſtimarem quaſi ſubimbres: quòd imbribus ſubiaceant. Facilimè enim propter Alpium rigores, & Meridianum teporem pluuialibus aquis exundat. præterea quæ hoc Inſubrum tractu fluminibus, & euripis, ac lacubus, regio copioſior? Qui item putarent Inſubres per* ἀντίφρασιν *vocatos, quod imbribus, quibus omnis naturæ vultus oppreſſus eſt, ſuperfuerint, omnino non errarent. Sic & Græci Vmbrios dixere, qui à nobis Vmbri dicuntur, quòd inundatione terrarum imbribus ſuperſtites extiterint. Plures etiam ſcribunt Inſubres appellatos eſſe, quaſi faſtuoſos. Quòd apud Græcos legatur* ὄζβαρὸς καὶ ὑπέροφρος ἄνθρωπος, *hoc eſt, ſuperciliosus & ſuperbus homo. Deinde vt ſonus plenior ad aures veniret, additum eſt inter ι, & σ, ν, & ſic* Ἰνσόβαρες *ſunt vocati. Inter Inſubres, & Romanos (vt obiter aliquid dicatur extra terminos) olim fuêre bella acerrima, in quorum compoſitione reperio inter cæteras pacis conuentiones ictum fuiſſe hac conditione fœdus: Ne Romani ciuem ex Inſubribus aliquem reciperent: neue Romanum Inſubres. Huius rei meminit M. Cicero in oratione, quam habuit pro Cor. Balbo, cum inquit:* Etenim quædam fœdera extant, vt Germanorum, Inſubrum, Heluetiorum, lapidum, nonnullorũ item ex Gallia barbarorum, quorum in fœderibus exceptum eſt, ne quis à nobis ciuis recipiat.

C D E

De Cenomanorum origine.

CAPVT III.

LVculentiſſime vnde Inſubris, *inquit Cribellus, dicantur Benedicte declaraſti: nunc cur nobis vicini Brixienſes Cenomani, & Bergomates cum Comenſibus Orobii nominentur optarem ſcire. Cenomanos, inquit ille, putat Zanchus quaſi Cycnomanos à Cycno videlicet rege, quem conſtat in hac Gallia, quæ à Pado ad Alpes vergit, regnaſſe, nomenclaturam ſumpſiſſe: vt autor eſt Pauſanias in eo libro, cuius eſt titulus* Ἑλλάδος περιήγησις *cum inquit:* Κύκνον Ἠριδανοῦ πέραν ὑπὲρ γῆς τῆς Κελτικῆς βασιλεῦσαι. *id eſt:* Cycnon apud Celtas, qui trans Padum ſunt, regnaſſe. *ſunt igitur, qui* F

dicant à Cycno Brixiam conditam fuiſſe Catulli carmina illa adducentes:

At qui non ſolum hoc ſe dicit cognitum habêre
Brixia Cycnea ſuppoſitum in ſpecula.
Flauus quam molli percurrit flumine Mela
Brixia Veronæ mater amata ſuæ.

Aiunt enim Phaëtontem ex libya in Italiam ſoluiſſe, applicuiſſeq; ad Ligures, & ibi condita Genua Apenninum tranſcendiſſe, hancq; Ciſalpinæ Galliæ partem inuaſiſſe colonis vacuam. Accidiſſe item eo regnante maximum incendium per Italiam, & maximum calorem ſubſecutum: hacq; aëris intemperie Phaëthontem è vita exceſſiſſe, hinc eſſe locum fabulis datum, quòd in Eridano ſit ſubmerſus, & Heliades eius ſorores in Alnos, ſiue vt alii volunt, in Populos eſſe conuerſas: vt legimus apud Dionyſium Afrum iis carminibus:

Οὗ ποτ' ἐπὶ προχοῇσιν ἐρημαίην ἀνὰ νύκτα
Ἡλιάδες κώνυσαν ὀδυρόμεναι Φαέθοντα
Κεῖθι δὲ Κελτῶν παῖδες ὑφήμενοι αἰγείροισι
Δάκρυ ἀμέλγονται χρυσαυγέος ἠλέκτροιο

Quæ ſic interpretantur à Rhemnio Fanio:

Hic Phaëthonta ſuum charæ luxere ſorores:
Hic electra legunt alnis ſtillantia Celtæ.

Verum cum hæc Fanii interpretatio non perfectè Dionyſii ſententiam exprimat, laborem attulit, hos non verſus modò, ſed & ſuperiores interpretanti. Poſt hunc ſunt Celtæ vſq; ad fluenta Eridani. Vbi dicunt Heliades ſorores dolore compulſas Phaëthontis fratris occaſum adeò luxiſſe, vt mortuæ omnes in alnos tandem arbores lachrymantes adhuc conuerſæ ſint, earumque lachrymas ab ipſis Celtarum puellis, quæ circumhabitant loca, ſæpenumero emungi: cum in aureum electrum vertantur, & tanquam lapides dureſcant. Fuit verò Phaëthon (vt reuertar ad prima) vnus ex nepotibus Noë, quem ſermo eſt in Italiam ab illuuione aquarum veniſſe, appellatumq; Ianum à vino, quod primus inuenit: vinum ſiquidem Hebræi יין iaiin vocant. Subſecuta deinde ſecula, poſtquam & pictura, & ſculptura in medium venêre, ingenia, bicipiti fronte Noam effigiarunt. Vna quæ eſſet cano capillitio, & barba veneranda, quæ ætas ante aquarum exundationem tranſacta indicabatur. Altera rurſus quæ eſſet florentis iuuentutis, futura tempora proſpectabat. Huic rei adſtipulatur Athenæus Dracone Corcyræo autore ſanè probato referente: cuius hæc ſunt verba Latinitate à Leonico donata: Celebris, *inquit,* fuit apud Romanos Deus, quem Patrem appellabant, & cui voluentis anni adſcripſerant initia: fuitque coronarum inuentor. Fama eſt autem bicipitem fuiſſe, vt & illa, quæ ante, & quæ poſt ſe eſſent, inſpiceret. Ab hoc ipſo & Ianus fluuius, & mons in quo degere ſolitus fuerat, eſt appellatus. Nunc Ianiculum vocant. Primus autem omnium coronam reperiſſe creditur: rates, & nauigia, pecuniamque primus impreſſiſſe, & characteribus ſignaſſe. Iccirco apud Italos, & nonnullas Græciæ, & Siciliæ nummum ſignari mos erat: cuius ex altera quidem parte biceps facies viſebatur, ex altera verò, non eodem tamen ſemper modo, ſed

ſuſcepit.

nauigium sæpe, sępe corona esset insculpta. Huic A autem sororem Camisam nupsisse ferunt, ex qua filiam (vt scribitur) Olisthenam nomine suscepit. Postea maiora clarioraque animo voluens Ianus, in Italiam nauigasse dicitur: montemque nunc Romæ propinquum habitasse, & qui eius nomen in hodiernum vsque diem Ianiculum seruat. *Hæc ille. Nonne etiam credibile est Ionium, quasi Ianium esse dictum? Quid præterea sibi vult in numismate naui-* B *gium illud insculptum, quam arcam illam, qua se ab aquis omnia submergentibus liberauit. Et Ianiculam Italiam prius esse dictam refert Cato in Originibus. Iano vita functo Gallum, cui Comero cognomen fuit, successisse quoque lectum est: à quo etiam Italiam mox Galliam esse nominatam. Et adhuc hæc pars nostra Gallia nomen seruat, velut ætatis aureæ præclarum monumentum. Et fortasse Transalpini Galli à nobis origines traxere: vt à Cenomanis Brixiensibus Cenomani in Gallia Celti-* C *ca: qui hodie eorum lingua Lemans appellantur, Andegauensibus proximi, & Rhedonibus versus Oceanum. Sic à Boiis olim populis ferocissimis, quorum nunc metropolis est Bononia, Boii in Transalpina Gallia Heduis vicini, quos hac ætate Borbonenses appellamus.*

Gallus quid significat, præter omnium opinionem.

D

CAPVT IV.

SEd rursus redeo ad Iani nummisma, in quo nauigium fuerat insculptum. Quo significari arcam diximus, qua Ianus ab aquis vindicatus est. Id nauigii Scythæ gallim & gallerim vocant: sic & fluctus Hebræi gallim nominant, & gallos, qui fluctibus non sunt oppressi: vel quòd aquis oblectentur: aut quòd nauigio valeant: vel quòd Gallorum regio maximè fluminibus irrigatur. Hæc sunt (inquit Bonauentura) cucullatorum mera insomnia: E *& profectò in tuam opinionem nullo negotio declinassem, nisi contigisset mihi ad Merulam Alciati epistolam super hac re scriptam inspicere: in qua hæc verba scripta esse memini:* An verisimile tibi sit, veteres Gallos nomine caruisse, & legationem ad Iudæos in Syriam, tunc hoc in cœlo prorsus incognitos, misisse nomina sibi postulatum? Non sunt hæc & huiusmodi Hebræa in albo reponenda: cùm præsertim ad historiam conducere possint nihil, obesse verò plurimum. He- F bræorum enim æquè in scriptis vt in verbis sublesta semper fuit autoritas. *Gallos igitur interpretabor, sicut prius & Galatas, non autem aquis superstites. Quid est ergo (inquit Ionius) quòd in Timæo apud Platonem legitur Solonem ab Ægyptio sacerdote his ferme verbis argui?* O Solon, Solon Græci semper estis pueri, nec quisquam è Græcia senex repertus est. In vobis iuuenis semper est animus: in quo nullæ sunt vetustatis reliquiæ, & nulla cana scientia. Nec mirum, quia apud vos multæ, & variæ hominum exterminationes extitere: eruntque, aut ab igni, aut aquarum vastitate. Sic tempestate Phaëthontis, in qua conflagrasse apud vos omnia: & sub Deucalione, diuersisque aliis temporibus aquarum illuuionibus corrupta fuisse omnia non prorsus est fabulosum. Fit enim longo temporum interuallo quædam cœlestis orbis permutatio, quam vel inflammationis, aut aquarum populatur iniuria. Nilus verò ab hoc detrimento nos facit innoxios. Apud Ægyptios igitur monumenta sunt antiquissima, quę apud vos, & alias gentes certis temporum curriculis cœlitus, & necessariò immissa vastat illuuies. Iccirco posteritas & literis, & musis prorsus orbatur: quò fit, vt quasi iuuenes sitis, & rudes, & præteritarnm rerum penitus ignari. *Autoritas igitur Platonis, qui fuit naturæ priuilegium, facit vt Hebraicis monumentis, quæ ab Aegyptiis ad eos fluxere, aliquando insistam: tametsi ea vitio det Alciatus, qui vt mihi videtur, deus est tuus.*

In Iudæos & de Longobardis & Gotthis historia.

CAPVT V.

QVid habent (inquit Bonauentura) obsecro Aegyptiorum, Hebræorum'ue scripta fidei? Quid Berosus, qui pluribus, præsertim tibi sacra est anchora? Quid demum Zanchi cuculla? qui Berosum sequitur & Megasthenem Persam: quorum authoritas apud me est tanti, quanti sunt apinæ, tricæque. Quid Ponticus Virunius, qui Hebræus ferè videri potest? Quid autoritatis habet delira illa Hieronymi Gauardi cuculla Augustiniana? cui omnis argumentationis typus est circa Iudaica? Audi igitur non me, sed Alciatum, cuius autoritas hac in re mille cucullis anteponenda est. Is aliquando super Hebraicis delirantem ferè Merulam his ad ipsum scriptis literis arguit: Viterbum, *inquit* Ioannes Annius, qui Berosum illum fabulosum commentatus est, quasi vita herbum, à delitiis videlicet herbarum: alij quasi vi Tibur, id est, paruum Tibur: quod in lingua Hetrusca (vt ipse somniat) fit paruum. Alii vi Thele à Thebano Hercule. Raymondus Marlianus quasi vita inermium. Blondus à vi turrium. Hermolaus Barbarus à vita Heroum. Vide quas nugas Merula. Ego lecto Desiderii regis Longobardorum decreto, quo inquit, tria oppida Longulam, Vetuloniam, & Volturnam sub vno muro cingi iussisse, totamque vrbem Viterbum appellasse: facile ad etymum Germanicum respexi (erant Longobardi maiores nostri Germani. imò vt Cornelius Taci-

tus atteſtatur, nobiliſſimi Germanorum, qui A trucidatis Romanis,& Gotthis Italiam omnem tenueruut) Vuiterbum enim eorum ſermone ampla ſtructura ſignificatur. Vides igitur Merula quàm facilè errent, qui aliunde quàm à Longobardis Longobardorum oppidorum nomina deducunt: eos autem maximè errare credendum eſt, qui à maximè remotis gentibus rem trahant. Habent Hunni, habent Angli, habent Gotthi pleraque in Italia à ſe indita locis B nomina, in ea enim diutius belligerarunt. At Iudæi quas bellicas laudes ipſi poſſunt prætendere? ſuperſtitioſa gens, & imbellis, & ad omnium ſeruitium nata: adde quòd & indoctiſſima. Exceptis enim ſacris Bibliis, quæ ipſi inuidia, & liuore in Chriſtianos corrupere, adeò vt ſatius ſit eo in argumento commentaria Græca perlegere: nullius doctrinæ quenquam ſua in lingua idoneum habet autorem, non medicum, non philoſophum, non hiſtoricum. C Apage igitur recutitos hoſce & ſabbatarios, nec à maioribus noſtris Longobardis deſciſcas, vt alieniſſimos ſequare. *Potuiſſet (inquit Iouius) de Iudæis Alciatus modeſtius ſentire, & caſtius loqui. Poſſem, ſi daretur narrandi locus, ſuper hac re Alciato, quem inuito ſenatu, populoque grammatico cognoſco eſſe tuiſſimum, aduerſari: ſed cum facilè animaduertam tam longam verborum ſeriem ab auribus veſtris non ſuſtineri, illud Ciceronis pro L. Flacco pro Iudæis tuo, Bonauentura, ſatisfaciat Al-* D *ciato:* Cum aurum *(inquit)* Iudæorum nomine quotannis ex Italia, & ex omnibus veſtris prouinciis Hieroſolymam exportari ſoleret, Flaccus ſanxit edicto, ne ex Aſia exportari liceret. *Hæc ille. Iam aſcendit (inquit Corbetes) hæc veſtra ad contentionem diſputatio, iccirco ne tempus, quo nihil eſt pretioſius, his nugis conteratur, obſecro, te Iouie, vt ſub compendio Longobardorum, & his priorum Gotthorum hiſtoriam nobis enarres: & an Getarum & Gotthorum eadem ſit natio. Getas, &* E *Gotthos eoſdem eſſe populos non dubito plurimis coniecturis adductus, è quibus duas aut tres adduxiſſe ſufficiat vobis. Helius Spartianus in Pertinace hæc de iis populis, quos vulgus Gotthos vocat poſteritati tradidit:* Heluius Pertinax filius Pertinacis dicitur ioco dixiſſe, adde ſi placet etiam Geticus maximus: quòd Getam occiderat fratrem, & Gotthi Getæ dicerentur: quos ille dum ad Orientem tranſit, tumultuariis præliis deuicerat. *Is Geta à fratre occiſus, natus eſt Mediolani Seuero, & Vitellio Coſſ.* VI. KAL. *Iunias. Aurelius quo-* F *que Prudentius Getas appellat, & eos ab Iſtro (qui aliis eſt Danubius) patrio veniſſe teſtatur. Idem quoque ſcriptum legiſſe vos puto apud Claudianum libro quartodecimo his verſibus:*

Aſpice Roma tuum iam vertice celſior hoſtem,
Italia detruſus eat, quantumq; priori
Diſſimilis, qui cuncta ſibi ceſſura ruenti
Pollicitus patrii numen iurauerat Iſtri,
Non niſi calcatis loricam ponere noſtris.

Gotthos enim intelligit, quos iam occupata maiore ex parte Ciſalpina Gallia Stilico ad Atheſim in Veronenſi agro, ad Pollentiam, ad Aſtam fudit: vt lib. 8. idem Claudianus his verſibus atteſtatur:

Tu quoq; non paruum Getico Verona triũpho
Adiungis cumulum: nec plus Pollentia rebus
Contulit Auſoniis: aut mœnia vindicis Aſtæ.

Tranſeo ad Longobardos maiores noſtros: quibus ætas nulla bellaciores vidit. Quam rem ſi creditis minus, ne pigeat obſecro Cornelium Tacitum audire: Contrà *(inquit)* Longobardorum paucitas, nobilitaſque plurimis ac valentiſſimis nationibus cincti, non per obſequium, ſed præliis, & periclitando tuti ſunt. *Audite item Velleium:* Fracti Longobardi gens etiam Germana ferocitate ferocior. *Miſnenſium hodie regionem Longobardorum ſedem antiquiſſimam fuiſſe plures volunt. Hos Tacitus Sueuis attribuit, Vueſtualis alii: quòd hos non procul à Rheno Ptolemæus ponat.*

De moribus Ciſalpinorum Gallorum:

CAPVT VI.

NEmini igitur ſit mirum, ſi Ciſalpini Galli & pacis, & belli muneribus ſunt idonei, quando tam præſtantes progenitores habeant, quibus nulla gens eſt ſub cœlo æquè ferocior. Tunc ſubridens Bernardus Felicianus, Facies nos, inquit, Benedicte inſolentes nimis tanta origine. Qua longè Romanis feliciores ſumus, atque etiam ipſis Hetruſcis. Illis enim paſtores è Phrygia, his autem Lydus Volſus principia extitêre. Verum Ciſalpinis Gallis diuerſi ſunt mores. Siquidem Alpinis ſunt planè agreſtes: qui altiora montium feri, & prorſus inſociabiles: quales exiſtunt, qui Veruaſcam circa Verbanum Vallem tenent: hi enim Troglodytico penè more Alpium cauernas ſubeunt, ſparſimque per inuia nemorum montanorum ritu ferarum vagantur. Qui verò ad lacuum, vel fluuiorum ripas iacent, ad fabrilia opera, & agriculturam ſunt idonei: ad vaſa lignaria tornanda ſunt ſolertes. Alpini habitudine corporis firmiſſimi, ad multam ætatem degunt: & quanquam ſenectute premantur, à laboribus tamen non niſi decrepiti abſtinent. Errant autem plurimum ſicut Nomades cum gregibus vel in ſuis, aut alienis, aut conductis paſtionibus vigilias caſtrenſes agentes, ſupellectile ad Scytharum conſuetudinem plauſtro, vel equis impoſita. Montanis multis, niſi quatenus in planiciem deſcendunt, aut in viciniam deflectunt, vſus panis eſt incognitus. Veſcuntur autem caſtaneis, lacte, caſeo, & cæteris, quæ ſua ſponte dat terra, muneribus: reliqua gulæ irritamenta non nouere. Horum mulieres quemadmodum & Iaxamatarum munia virorum egregiè ſupplent, nec pugnam, ſi caſus tulerit, viris admixtæ detrectant. Inter aquas victus eſt plurimis, dum nauibus vltro citroque

merces conuehunt. Salassi, quos hac ætate Pedemontanos vocari audio, si per milites liceret, cuticulam studiosè curarent, ad munia belli prorsus inhabiles. Cæteri verò Galli vsque ad Rubiconem ingenio tantum valent, vt illud ad omnia facilè applicent. Corporis magnitudine sunt Italis proceriores, Gallis verò Transalpinis & Germanis inferiores. Quantum bello valeant, dicant, qui eos sunt experti aliquoties Itali. Ferè tamen credibile est prodigiosæ statura homines hanc regionem genuisse. Taceo quod Eustathius memoriæ prodidit de Lyge gigante in Dionysium Asrum, quem ait hunc tractum incoluisse: venio ad recentiora. Tempore quo Ludouicus Sforcia rerum potiebatur apud Insubres, & Lebuos, cum Lambrus aquis extenuatus laberetur, pars caluariæ, & dens magnitudinis immensæ repertus in fundo aluei. Dens primo marmor existimatus est, mox ossea materia deprehensa est. Per eadem ferè tempora (vt Georgius Merula, qui se vidisse refert hæc omnia, scriptum reliquit) eodem in fluuio dentes item duo, & os informe effossi fuere: quod non satis poterat discerni, armi'ne fuerit, an coxendicis: nisi quòd in extrema parte forma acetabuli inerat. Ex his vt Venetias deferretur Mauroceno Venetorum legato Barptolemæus Chalcus vir omnibus rebus ornatissimus, qui tunc à secretis erat Sforciæ, vnum tradidit.

Quibus eduliis, & rebus abundet Cisalpina Gallia.

Capvt VII.

Habent quinetiam (vt aliquid etiam à me dicatur extra lineam) nostræ Cisalpinæ Galliæ regiones singulæ suas dotes. Cereris enim copia ferè omnis tractus frequentissimus est, nullus tamen Lacmellino, aut Alexandrino anteponendus est. Rhetica vina, & quæ in Orobiis Insubrum, & apud Nouarienses sunt, ferè paria in Italia tota non reperiuntur. Oleum Comense Venafrano non inferius est. Mella passim, iis exceptis duntaxat, quæ ad Alpes nascuntur propter castanearum folia, Hymetiis, Hyblæis, Calydneisq; sunt simillima. Caseum quis sani intellectus Vestinum Nouariensi, aut ei, qui intra Adduam & Ticinum sale duratur, comparabit? Quo adeò oblectatus est Antoninus Pius, vt eum pro vsu Romam transferri curaret, vt his verbis Iulius Capitolinus attestatur: Cum Alpinum caseum in cœna edisset auidius, nocte reiectauit: atque alia die febre commotus est. *Coturnicem regio habet nulla sapidiorem. Hœdos quoque Ambraciensibus petulciores reperiemus. Rosæ Mediolanienses commendatione Carini Imperatoris, qui eas abusque Mediolano Romam vehi curabat, cæteris sunt gratiores vt refert Fl. Vopiscus. Quanta sit apud Insubres rerum omnium, quæ ad hominis victum pertinent, felicitas, indicio sunt superioribus temporibus exercitus Imperatoris, Gallorum, Pontificis, Venetorum, & Francisci Sforciæ non modo delitiis alti, sed nummis, per decennium & opibus propè ditati: Quos profectò tota Italia, addite etiam si placet Siciliam, non sustinuisset. Lanas præterea fert optimas, de quibus ita scribit Strabo:* Lanam verò mollem Mutinensis ager, eaque regio, quæ ad fluuium Scutanam pertinet, fert omnium longè optimam: hirtam verò Ligustica: & Mediolaniensis, ex qua bona pars Italiæ seruitiorum vestitur. Mediocrem autem, ea quæ circa Patauium, ex qua preciosissima tapeta, & Gausapinæ fiunt. *Mulas Venetas Iliados β. Homerus extollit hoc carmine.*

Ἐξ Ἐνετῶν ὅθεν ἡμιόνων γένος ἀγροτεράων. *id est:*

Mularum genus è Venetis quod robore præstet

Fructibus autem sic referta est Gallia, vt pomarium tota videri possit. Est & huic regioni peculiaris arbor, quam betullam Gallicam vocant autores, miro corticis candore: qua nulla ex plantis firmiores vasis vinariis circulos facit. Est & herba odoratissima, ea doctis est nardus Celtica, vulgo lauanda. Per Alpes item, & Apenninum ex quadam arbore fungus enascitur, quod agaricum dicerem, nisi esset efficax minus. Ne Iouium vestrum aliquis tamen circa hæc sedulum, insanientem dicat: fecit hoc idem M. Varro, qui eduliûm genera in ea Satyra, qua περὶ ἐδεσμάτων inscripta est, celebrauit his carminibus senariis;

Pauus è Samo, attagena Phrygía,
Melicæ grues, hœdus ex Ambracia,
Pelamis Chalcedonia, muræna Tartesia,
Aselli Pessinuntii, ostrea Tarentia,
Pectunculus Chius, helops Rhodius,
Scari Cilices, nuces Thasiæ,
Palma Aegyptia, glans Iberica

Fecit hoc etiam Plutarchus, apud quem celebratum inuenio sumen, & fungos Italiæ: placentam Samiam: niuem apud Aegyptios. Præterea si mihi vitio dabitis non Varronem, & Plutarchum, sed Pollucem quoque damnabitis celebrantem Tyrium thymum, cestreum ex Scyatho, hœdum ex Melo, conchas Pelorinas, teutlon ex Ascra, galeum Rhodium, elenen Methymnæum, psetas Eleusinas, apuas Phalericas, tryglas siue mulos ex Ionia, anguillas Beotias, caseum Cythnicum, salem Tragasæum, rapa apud Mantineam, fabas Aegyptias. Strabo quoque in Ascaloniensium tractu præcipuas cæpas gigni memoriæ prodidit. Sed quid hæc? tanquam non pollicitus sim dicturum me aliquid extra lineam vobis.

De Lapidicinis.

Cap. VIII.

Qvanto (inquit Felicianus) interuallo opinionem de te meam exuperas? nunc ego te Varraniano illo Tricocle præstantiorem puto: & tantum cæteris præcellis ingenio, eruditione, quantū (*vt inquit pastor ille apud Vergiliū*) lenta solent inter viburna cupressi. *Tibi sunt (inquit Iouius) hæc laudum adscribenda præconia, Quis est enim hac ætate, qui literas profitetur, vel fœlicissime, vel ieiunè, cui non sit cognitus Felicianus?*

Verum ne ab his adagio illo, quo aiunt Mulos mutuum scabere, inuramur: quod horum magis satisfaciat palato. Non vanum erit igitur huc nostræ fortasse narrationi immensas naturæ opes intra almæ parentis viscera reconditas annectere. Quas hominum ingenia ad luxum potius, quã ad vtilitatem exquisiuere. Sed quo fato id eueniat mali, prorsus ignoro: vt maiores nostri de iis iampridem, & sæpe conquesti sint, & de nobis posteritas conqueratur, Hæc ò Benedicte candidissime (inquit Felicianus) reprehendi à nobis, quàm emendari magis possint: satius fuerit, omissis his temporum querelis, quamprimùm, quod pollicitus es absoluere. Qui hanc nostram (inquit Iouius) Cisalpinã Galliam Bramantius senior, singularissimo & absolutissimo vir ingenio, perlustrauit, carbunculos (quos ante ipsum sola mittebat India) Diui Galeacii Sforciæ patrum ferè nostrorum memoria Insubrum ducis effodit: vt morosissimarum mulierum desideriis obsequeretur. Hos argentarii Mediolanienses Roccha noua Rubinos nominant. Clariores sunt Orientalibus, & summa cum difficultate è saxo calis euelluntur. Vnde sæpenumero impensa maior est, quã lucri accessio. Mons vbi exciduntur, vltra Bilitionem est recta tendentibus ad Leopontios, non procul ab Abiasco, qui pagus est, vbi Leopontina vallis Bregnanæ coniungitur. Gemmas ordine sequuntur marmora ob quandam penè similem materiã, nisi quòd hæc terrea sunt magis. Hæc duobus in locis prope Athisonem Candiæ videlicet, & Ornouasci candida excauantur. Speculare marmor, quod est nigrum, à Romanis Luculleum dictum, in Nouariensium Alpibus effoditur iuxta Lacum Ortæ. His marmoribus vsque ab an. MCCCLXXXVI. *Mediolanienses Deiparæ Virgini templum, quod altitudinis fastigio, quanquàm adhuc imperfectum transcendere nubes videtur, construunt. Quod absolutum euincet omnino, quæcunque sub sole sunt hominum manu facta miracula. Alterum similiter matri Partheniæ, quam ad Celsum vocant in suburbiis construunt: cuius aspectus pulchritudinem olim posteritas mirabitur. Scilicet, quibus cœnosæ viæ per Insubres sternuntur in vrbibus, & oppidis vltra Angleriam Buzirates vicus copiosè subministrat.*

A B C D

De euripis duobus, è quibus vnus à Ticino, alter ab Abdua Mediolanum deflectuntur.

Capvt IX.

E Ticini decursu per CC. *firme stad. maiores nostri inediæ auerruncandæ (voculis vtor Catonianis) consulentes labentem pernicissimo impetu Euripum vsque ad Beatum Insubrum oppidum munitissimum, mox veluti fessum Mediolanum intra vrbem ipsam deduxerunt, anno à Virgineo partu* MCCLVII. *per tempora Martini Turredani, qui mox inter Insubres primarias partes obtinuit, vbi egregiè senatorem Romæ egisset. Nauigium à nauium copia vltro, citroq; commeantium semper vulgus appellat. Vtilitatem, quæ hinc emanat, cùm ob rerum ferè omnium copiam, tum ob salubritatem aeris, oratione quis amplecteretur? Hinc enim piscium sunt viuaria frequentissima: hinc per hortos nili deriuantur: hinc sub ipso limine Nereidum chorum habent Mediolanienses adludentem. Non qualem Veneti, aut Genuates aspiciunt, insuauem scilicet, & aspectu ipso formidabilem: sed qualem Ticinus emittit, blandum videlicet, & amœnissimum. Perfruimini ergo Mediolanienses aspectu nympharum pulcherrimo: & Napearum cœtu florentissimo: & hæc ætate præsertim nauigio addito ex Addua altero quòd alterius aquarum sæpe penuriam excipit. Id cum Sforciæ Francisci primi liberalitas sub Triccio oppido munitissimo excauarit, gloriam ipsius donec fluet attestabitur: per quem multifariam merces ex Orobiis proximis, Cenomanis, & Venetis in vrbis ferè vmbilicum deuehitur.*

E F

De idiomate Galloıum antiquissimo.

Capvt X.

QVietis venia meritò daretur (inquit Cribellus) tibi, nisi solus nos torqueret articulus: quem vbi absolueris, tam tibi debebo, quàm qui maximè. Quid magis antiquius est (ait Iouius) mihi, quam amicorum votis obsequi? tibi præsertim, qui ob singularem animi candorem, & literarum politiam es mihi charissimus. Diu (inquit Cribellus) hæsitaui, & adhuc in eadem versor rota, qui fuerit maioribus nostris sermo: hæsitantiam faciunt, plures Græcorum voculæ, quibus materna lingua vtimur, ne illi Græcè locuti sint. Puto (inquit Iouius) ante Romanorum tyrannidem ambabus idioma Gallius fuisse commune: cùm propter originem, tum propter viciniam. Græculas voces in hanc regionem per tempora C. Cæsaris transcripti Comum in coloniam Græci attulêre. Quòd nobis à cæteris Italis sermo diuersus extiterit, declarant quædam vocum apud probatissimos autores reperta discernicula. E quibus exempli gratia vobis pauca dixisse sufficiat iuxta Vergilii illud:

-Et crimine ab vno
Disce omnes.

Acorus radix est notissima, eam Romani radicem nauticam vocabant: Galli verò maiores nostri piper aqueum. Ploxenum cuius meminit Catullus, Transpadanis Gallis capsa fuerat. Sic asarum radicis est genus: sed Latinis perpensa, Gallis bacchar. Virgam similiter Galli dicebant, quam purpuram alii: ad quod significatum in octauo Vergilius allusit, cum inquit:

Virgatis lucent sagulis.

Argemonam quoque herbam scitis esse, Romani tamen eam concordialem, & Galli coronam vocabant. Nobis item suibetes herba fuerat: Quæ Romanis syluæ mater, & Græcis chrysocarpos. Item qui nobis est equus, maioribus nostris erat marca: & actum ipsum equitandi materna lingua adhuc marchiare dicimus: vnde Marcomani populi sunt dicti, quod equo qui marca dicitur, aut valeant, aut oblectentur. Non audiret te (inquit Bonauentura) vir doctissimus Vadianus. Marcomanos enim putat vocatos Germanicè: quòd Mark Germanorum idiomate limes significatur

ficatur. Vnde Marchiones, qui ad tuendum im- A
perium Romanum cum militibus aduersus barbaras nationes limitibus præerant, dicti sunt. Plurimi (inquit Iouius) est apud te Vadiani autoritas, maior apud quoscunque tamen Pausaniæ: apud quem hæc legisse aliquando contigit, Τοῦ δὲ ὀνόμαζον τὸ σύνταγμα Τειμαρκισίαν τῇ ἐπιχωρείῳ φωνῇ. Καὶ ἵππων τὸ ὄνομα ἴσω τις μάρχαν ὄντα ὑπὸ τῶν Κελτῶν. Hæc ille. Vides ergo, Castillionæe, an Vadianus fallatur, an ipse decipiar. Ex his igitur liquidò satis constat, non fuisse ma- B
ioribus nostris cum cæteris Italis idioma commune. Nunc, postquàm muneri ipse meo pro virili satisfecerim, obsecro vos, vt vestra omnium gratia tacere liceat mihi.

De magnificentia Mediolaniensis vrbis, deque nonnullis scitu dignissimis Gallorum Cisalpinorum gestis.

Capvt XI.

C

Hæc cum dixisset Iouius, manu mento supposita quiescebat. Tunc Felicianum omnibus intuentibus (inquit Castillionæus) Optarem, Feliciane candidissime iuuenis, vt vrbis nostræ, quando hæc nobis liceant minus, præconia diceres: horum omnium silentium te loquentem expetit: in te vno nostra nunc vota suspensa sunt. Vtinam (inquit Felicianus) ea in me sit ingenii felicitas, qua possim & desideriis vestris satisfacere, & existimationi apud vos meæ. Quamobrem D
vestrum fuerit munus, cum dixero, si in parte aliqua declinatum erit, vel me venia dignum existimare: aut tumultuario sermoni adscribere. Cæterum ne à vestrũ aliquo noter, ea tantum, quæ sunt in ore omnium, vel quæ ipsi vidimus: iccirco attendite. Maxima semper fuit apud quascunque nationes Gallorum Cisalpinorum & autoritas, & virtus formidolosa: inuenio siquidem in Græcorum monumentis ad Alexandrum Macedonem, quem ob res gestas Magnum cum cæteris autoribus appellamus, Gallorũ Cisalpinorum legatos hospitalitatis, & amicitiæ gratia venisse: fuisseq; in conuiuio, E
quo omnium ferè gentium oratores acceperat, à Rege potentissimo interrogatos, Quidnam esset, quod Galli maximè timerent: Tunc præter omnium opinionem respondisse, Aliud inquam, nihil rex præstantissime, quàm ne supra nos cœlum, aut Alpes ruant. Quod responsum omnino fefellit animum regis, eum esse se, quem formidarent, dicturos opinantis. Quibus verbis credibile est Alexandrum de bello Gallis inferendo, quæ talium virorum essent alumnæ: sed per ea tempora contra Hetruscos, quorum opes terra marique F
latè patebant, in armis erant: qui XII. vrbibus conditis in Cisalpina Gallia vniuersam Italiam tyrannide premebant. Nullus enim Rex citra eorum autoritatem creabatur. Itaq; cum per eosdem Romulus rex declaratus esset, captata Mithridates Ponti rex occasione Romanos appellauit Hetruscorum vernas. Hos tamen quanquam potentissimos Galli Cisalpini non suis modò finibus eiecere, sed in eorum agro bella gessere, omnique dignitate, & imperio priuarunt. Profligatis Hetruscis pacis impatiens, & ferox populus in finitimos Venetos, & Medoacos arma conuertit: eaque diu exercuit vario Marte. Cumq; horum arma contemptui haberentur, vtpote qui essent Paphlagones eiecti, in Hetruscos rursus Duce Brenno omnem belli impetum contulere, cum essent ab Arunte quodam ad id facinoris excitati. Clusium ergo tunc Hetruscorum metropolim cum maiores nostri obsiderent, superuenere Romanorum legati, quorum autoritate sedari posse bellum Tusci putabant. Verùm cùm res non succederet, aperto Marte Hetrusci Gallos aggressi sunt, quo in prælio cogniti sunt Romanorum legati. Clusio igitur relicto, Romam infensissimo agmine petentibus, ad Alliam fluuium exercitus Romanus occurrit: quem cùm Galli viriliter excepissent, ferè ad vnum Romani interiere, eaque dies inter nefastos relata est. Nec multo pòst defensoribus vacua, & capta, & incendio à Gallis Roma consumpta est. Huius rei autorem habeo Sex. Ruffum virum consularem: qui hæc memoriæ prodidit: Galli qui Italiæ eam partem tenent, vbi est Mediolanum, vsque ad Rubiconem amnem, suis viribus freti Romam ipsam bello petiêre, cæsisque exercitibus Romanis ad Alliam fluuium, mœnia vrbis intrarunt, Capitolium obsedêre. Ad cuius arcem sexdecim senatores nobilissimi confugerant, qui mille auri libris se obsidione redemerunt. Videtis ergo ab Insubribus vrbem deletam: qui mox per Apuliam vagantes Gallipolim condidere: hinc soluentes in Græciam delati eam ferè omnem populati sunt. Annis pòst aliquibus rursus in Romanos Galli insurrexere: Quo in tumultu T. Quintium Dictatorem, qui nisi desperatis rebus creabatur, factum reperio, cùm iam Galli ab vrbe ad tertium lapidem via Salaria trãs pontem Anienis castra posuissent. Quorum timore & iustitium indictum est, & iuniores sacramento militari adacti. Tertius in Gallos Dictator fuit C. Sulpitius M. Popilio Lenate & Cn. Manlio Coss. Post multas tandem acceptas, illatasque clades vix arma deposita fuerant: quando maiora inter Gallos Romanosque bellorum incendia exarsere: siquidem reparatis vtrinq; exercitibus, vt si quando aliàs, acriter ad arma itum est. Et cum Galli in agro Latino castrametati essent, iuniores rursus ad militiam coacti sunt dare nomina: quòd scirent Gallicam gentem & bellacem esse, & ingenii auidi ad pugnam. Quo in certamine consul vulneratus in Romanos fugientes hac oratione vsus traditur: Quid fugis miles? non cum Latino, Sabinoque hoste res est tibi: quem victum armis socium facias ex hoste. In belluas strinximus ferrum: hauriendus, aut dandus est sanguis. L. Volumnio, & Ap. Claudio Coss. cum Hetrusci, Samnites, & Vmbri in Romanos coniurassent, reperio ab iis Gallica auxilia fuisse mercede conducta, quod cognoscerent Gallos & bellaces esse, & nomini Romano infensissimos. Decio item Decii filio Cos. acerrimè pugnatum est contra Romanos. Quos cum Decius fugientes nullis aut precibus, aut minis retardaret, diis manibus se deuouit, M. Liuio Pontifice adstante: confectum est hoc certamen in agro

Sentino, non procul ab Æsi fluuio. Hanc vrbem Longobardi vastarunt. Erant Galli cùm ob viciniam, tum ob virtutem Romanis terrori: & tumultus Gallicus cum maxima formidine semper exceptus. Idem etiam Plutarchus affirmat his verbis in vita Marcelli: Faciebat id loci vicinia, & Gallorum dignitas: tanquam qui recordarētur se & ab iis ad Alliam cæsos, & vrbe fuisse deiectos. *Peracto primo Punico bello cladiū & stragis faces ex huiusmodi caussa inter eosdem rursus emicuêre. Irruperant more torrentis per agrum Hetruscum Galli, Aretiumq; acriter obsidebant. Romani* B *Tusciæ auxilium ferentes in pugnam descenderunt: qua in pugna, si aliàs vnquam, Gallorum virtus enituit. Nā & exercitus ad excidium deductus, & interfectus est consul. Cum verò pro redimendis captiuis Ro. autores Mediolanum venissent, contra ius gentium interfecti sunt. Itaq; senatus huiusce facinoris indignatione commotus, delectu per Italiam habito, bellum reparauit in Gallos, quod ad multos annos gestum Senonibus qui proxime Italos habitabant, excidio fuit. Sunt qui scribant hæc ante primum Punicum bellum fuisse gesta: quòd eo* C *confecto subsecutum sit. Illyricum: mox tumultus Gallicus. Hanc ob caussam C. Flaminius ad populum legem tulit, vt ager qui Senōibus ademptus fuerat per superiora bella, Romanis ciuibus diuideretur. Id cum Boii intellexissent, qui Senonibus inhærebant, malè ferebant hanc Romanorum viciniam. Super hac re igitur inter Cisalpinos Gallos conuentus est habitus. Quibus in comitiis contentio omnis consumpta est refricandis iniuriarum vulneribus antiquis, & recentioribus. Tandem post longam consultationem ad arma succlamatum est.* D *His pactis Congolitanum, & Aneræstem reges eligunt: quibus summa totius rei commissa est. Hæc vbi Romæ nunciata sunt, variè trepidatum est, discurrentibus aliis ad portas vrbis, aliis ad mœnia, pernoctantibus aliis in foro. Omnia certatim deferri in oppidis validioribus ab agris: ac si adfuissent pro mœnibus Galli, qui domo nondum signa promouerant. Accusari ab aliis Patres conscripti: & à nonnullis ciuium auaricia assiduis iurgiis criminari: & parum defuit, quin sæuitum sit in belli autores. Tanto igitur belli iam excitato incendio Consules* E *per Italiam, & proximas insulas habere delectum, parare arma, cogere iuniores, vexilla præparare. Coacti sunt etiam sacerdotes, qui belli munere ex S. C. vacabāt, ad militiam dare nomina. Romanorum autem formidinem vel apparatus ipse declarat: nunquàm enim tot Italorum millia fuisse in armis proditum est. Veniebant enim in mentem Rom. vrbis incendia, exercitus ad Alliam cæsus, tot diis sæpenumero aduersis contra Gallos suscepta certamina: & hanc ob caussam velut fatalem Romanis Citeriores Gallos formidabant. Sic in vrbe, & a-* F *pud socios impigrè delectus habebatur: & quasi non semel pugnandum esset, tot copiæ conscriptæ sunt, quot antea, nec post (quas ipse legerim) nunquam. Siquidem Polybius refert fuisse in Romanorum exercitu* DCCC. *&* L. *mil. peditū, equitū autem* III. *&* CC. *mil. Plinius* DCC. *ped. mil. equitum verò tantum mil.* LXXX. *fuisse attestatur. Et antequam copiæ proficiscerentur, sacrificii genus facere coacti sunt, Sibyllinis cedentes monitis, quib⁹*

A *continebatur, Græcos homines, totidemq; Gallos marem scilicet & fœminam viuos oportere tumulari: cum antea Græcanico more pii ac mites rem diuinam facerent. Itum est tandem cum iis copiis in Gallos, qui Hetruriā omnem ferro, flammaq; vastabant: & diu vario Marte pugnatum est vsq; ad C. Atilii Cos. ex Sardinia aduentum, quem cum venisse Galli cognouissent ex crebris ignibus per noctē, totis viribus in aciem descenderunt: vt extremam belli aleam experirentur. Præualebant virtute Galli, multitudine verò numerosiore Itali. Contra* B *L. Aemilium Gesatæ, quibus mos erat, vt nudi pugnarent, cum Senonibus constitere & Cenomanis: aduersus C. Atilium cum Boiis, Lebuis, & Salassis Insubres processere, collocatis prius plaustris, & impedimētis, omniq; præda in proximum tumulum cum præsidio. Cum duas (vt dictum est) frontes Gallorum acies haberent, non solum terribiles aspectu, verum & efficaces ad certamen fuere: verum Insubres cum Salassis & Boiis lunatis sagulis, & torquibus aureis maximè interlucebant. Interea Gallis equitibus C. Atilium à tumulo arcere conantib⁹,* C *pugnatum est neruis omnibus cum summa omnium alacritate. Quo in concursu cum Atilius Cos. in confertissimos cuneos pugnaret, ab equite Gallo hasta transfixus, occubuit: caputq; hastæ infixū per castra delatum est. Hic ex morte Consulis maior inuasit Italos rabies, & rerum desperatio. Tandem fusa Gesatarum sagittis acie, ad cæteros Gallos omnis rerum difficultas rediit. Hic clamor, armorumq; horror, hic equorum hinnitus, qualis antea nunquam pro focis, & libertate Italis, pro gloria autem, & virtute pugnantibus Gallis. Sic omnis ferri* D *experientia à fronte, & à tergo vehementius insurgebat. Insubribus & reliquis Gallis nulla iam salutis spes validiores vires dabat: Itali verò nisi tunc cùm tanto exercitu vicissent: nunquam posthac fore vt vincerent, arbitrabantur. Cœpere tandem Italorum frontes pedem referre: quod cum tribuni equitum inspexissent, vt fit in rebus proclamatis, procellam equestrem demissis hastilibus & equis concitatis in Gallorum peditatum dedêre. Tum demum turbati Galli, ac loco moti, & repulsi sunt. Quanto animorum ardore tunc pu-* E *gnatum fuerit, Polybius his verbis ostendit.* Hic tandē belli Gallici finis, quo nullum vsq; in hunc diem vel obstinatione animorum, vel militum audacia, vel atrocitate præliorum, vel multitudine interfectorum, vel numero copiarum maius, aut audiuimus, aut legimus. *Hæc ille. Post hanc pugnam L. Aemilius Consul in Boiorum agrum cum exercitu venit, quo vastato Romam ad triumphum regressus est secum adducens Congolitanum ex fuga protractum. A-* F *neræstes alter sibi mortem consciuerat, ne foret hostibus speciosior triumphus. Sequens annus consules habuit Q. Fuluiū & T. Manlium. Hi accepto exercitu Galliam ingressi sunt: Boiosque venire in deditionem P. R. coēgerunt: qui cum cæteros Gallos adoriri, aut eorum regionē vastare proposuissent, crebris imbribus & oborta p exercitum pestilitate pedem referre coacti sunt. Hos secuti sunt consules P. Fuluius, & C. Flamminius. Galliam itaque Flamminius aggressus est: Ananesque Gallos subegit: hinc Insubres inuasit incensis Taurinorum agris: & castra metatus est eo in loco, quo Addua*

dua in padum influit. ibi hac ætate castrum est no- A
uum, pagus. Insubres vbi hæc intellexere, armata mul-
titudine ad prohibendos Romanos venêre: ibi crebris
certaminibus fatigati Romani in Conomanorum a-
grum se recepere: inde per superiora loca vagantes e-
quites Orobios populabantur. Insubres itaque agro-
rum vastationem ægrè ferentes ferro quam primum
decernere statuerunt. Facto igitur agmine quin-
quaginta hominum mil. & sublatis vexillis aureis è
templo Mineruæ tantò animi ardore Romanos ag-
gressi sunt, vt vix ab oppugnatione castrorum primo B
aduentu repulsi sint: paucis pòst diebus in ripis Ab-
duæ commissa pugna superati sunt. Tot cladibus
attriti Insubres Romam pro pace legatos mittunt: qui-
bus cum negata esset, rursus ad bellum se alacrius
comparant: præsertim cum iam Mediolanum ex
Transalpinis Duce Viridomaro armatorum triginta
millia in subsidium superatis Alpibus accessissent.
Consules erant C. Cornelius Merula, & M. Clau
dius Marcellus, qui acceptis copiis à prioribus con-
sulibus, Acerras inter Padum & Alpes vrbem C
Insubrum obsidione cinxerunt. Insubres quòd au-
xilium obsessis ferre non poterant, propterea quod me-
dia quædam loca à Romanis tenebantur, parte copia-
rum trans Padum missa, Clastidium quod Romani
præsidio firmauerant, obsederunt, rati ea difficultate
coactos Romanos Acerras obsidione soluturos: eo igi-
tur consilio Clastidium premebant. Romani bi-
fariam diuiso exercitu statuere obsessis opem ferre.
Cornelio igitur onus iniunctum, vt curaret, ne Acer-
ranis subsidium præstaretur: Marcello autem, vt D
Clastidianis opem ferret. Quem vbi Padum Galli
traiecisse intellexerunt, Consuli obuiam facti sunt:
instructaque acie Romanos adoriuntur: ibique ducis
Viridomari temeritate sunt cæsi. Acerrani autem
suorum strage audita, vrbem noctu deseruêre. Ita vrbs
Insubrum clarissima flammis consumpta est. Vltra
Linianum miræ celebritatis oppidum in ripis Oronæ
pagus visitur, Acerris adhuc nomen est, cum adia-
centi regione, quæ Acerrina dicitur. Hic fuisse
vetustissimam Acerrarum Insubrum illam vrbem E
puto. Vastatis Acerris Cornelius Mediolano
copias admouit. Quod cùm se capere posse desperaret,
quod populi frequentia defenderetur, populato circum
vrbem agro copias reducebat. Iter facientem Insu-
bres assequuti extremum agmen adeò egregiè inuase-
re, vt maximus timor ea in parte sit Romanis iniectus.
Conuersis igitur signis Consul totis viribus Insubres ag-
gressus est, maximamque eorum partem concîdit: qui
pugnæ superfuere in proximos montes aufugerunt. Cor-
nelius re animaduersa infesto exercitu Mediolanum F
reuertitur: nactusq; vrbem metu percussam, & defen-
soribus vacuam nullo negotio ea potitus est. Quieuêre
deinde Gallorum arma vsque ad Annibalis aduen-
tum, à quibus & copiis nouis auctum (ferè enim o-
mnem exercitum in transitu Alpium amiserat)
satis constat, & ab his in Italiam accersitum, cum
illi in animo esset per Narbonensem Galliam aper-
ti maritimis Alpibus in Ligures irrumpere, illinc

in Hetruriam. Nouissimè in Italia soli qui rebellauerint, in armis remansere contra Romanos pulso Annibale: Mox cum Liguribus, quorum arma ferè semper coniuncta fuere, vario Marte cum Romanis belligerarunt. A variis tandem cladibus in amicitiam Romanorum sunt recepti, priuilegioque Latinæ coloniæ Transpadani, Romanorum more loquor, donati. Sæuientibus deinde bellorum Ciuilium procellis C. Cæsarem sequuti totis viribus huic bello incubuêre, cæteris Gallis propè reclamantibus. Huiusce rei testem habeo Ciceronis epistolam ad Tironem: Delectus enim (inquit) magno, habebamus, putabamusque illum metuere, si ad vrbem ire cœpisset, ne Gallias amitteret, quas ambas habet inimicissimas, præter Transpadanos. Extincto Cæsare contra M. Antonium insurrexere: libertatemque communem cum republica Romanorum amplexi sunt: quòd vnicè M. Brutum Cæsaris interfectorem colerent. Negotii huius testis est Plutarchus: qui ait Mediolani statuam æneam M. Bruti in foro conspectam ab Octauio: laudatosque Mediolanienses ab eodem, quòd etiam in rebus aduersis amicorum essent amici. Quòd arma sumpserint in M. Antonium, autorem habeo in Philippicis Ciceronem, apud quem hæc pridie legi: Quid Galliam? (de hac loquitur citeriore, quam in M. Antonium D. Brutus armauerat) Quo tandem animo hanc rem audituram putatis? Illa enim huius belli propulsandi, administrandi, sustinendi principatum tenet. Gallia D. Bruti nutum ipsum, ne dicam imperium, secuta armis, viris, pecunia, belli principia firmauit, eadem crudelitati M. Antonii suum totum corpus obiecit, exhauritur, vastatur, vritur omnis, æquo animo belli patitur iniuriam, dummodò repellat periculum seruitutis. Optarem in L. Floro, & aliis nonnullis scriptoribus loquendi modestiam: qui vt carthas expleant ambagibus, regiones aliquando citra verecundiam pro animi libidine plus æquo vel laudant, vel vituperant. Audite igitur quicunque estis ex hoc grege M. Tullium Philip. III. Quodque Galliam prouinciam Citeriorem optimorum, & fortissimorum virorum, amicissimorumque P. R. ciuium refertam, exercitumque in Senatus potestate retineat. Verum, ne ebrium Ciceronem hæc putet dixisse aliquis, audiat eundem Philip. IV. Galliam totam hortatur ad bellum, ipsam sua sponte, suo quoque iudicio excitatam. Hæc ille. Nunc quanta fuerit, & sit huius Galliæ Citerioris autoritas, his verbis idem Cicero declarat Phil. III. Nec verò de virtute, constantia, grauitate prouinciæ Galliæ taceri potest. Est enim ille flos Italiæ, illud firmamentum imperii P. R. illud ornamentum dignitatis, tantus autem consensus est municipiorum, coloniarumque Prouinciæ Galliæ, vt omnes ad autoritatem huius ordinis, maiestatemque P. R. defendendam conspirasse videantur.

tur *Eundem rursus audi in quinta Philipp.* Galliaque A quæ semper præsidet, atque præsedit huic imperio, libertatique communi, meritò vereque laudetur, quod se suasque vires non tradidit, sed opposuit. *Quòd si vni Ciceroni fides non adhibenda est, audite M. Antonium apud Ap. Alexandrinum ita loquentem:* Nam si à Celtis (*inquit*) abiero, neque hostis, neque Monarchicus dicar amplius. *Idem cum à Senatu destitueretur, petiit Celtarum prouinciam inter Alpeis residentem: quam D. Brutus obtinebat,* B *mente scilicet repetens, C. Cæsarem ex Celtis prodeuntem Cn. Pompeium superasse. Senatus autem Celtarum gentem velut arcem in se præparari metuens, conturbari cœpit. Adhac quibus copiis vlteriorem Galliam C. Cæsar deuicit, nisi nostratibus? Primò in Heluetios duas legiones conscripsit, quas per Ocellum cum tribus quæ circum Aquileiam hyemabant, trans Alpes traduxit. Mox cum esset in hac nostra Gallia, intellexissetque Cæsar* C *Belgas inter se datis obsidibus coniurare, nonne legiones totidem conscripsit ex nostris militibus? quos Q. Pedio legato in vlteriorem Galliam deducendos dedit. Deinde cum Cæsar maiorem Galliæ motum expectaret, per M. Syllanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos delectum haberet ab Cn. Pompeio Procos. petiit, quoniam ipse ad vrbem cum Imperio reipublicæ caussa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet. Quid igitur oblatrat* D *L. Florus esse nos niuibus nostris similes? quando hinc omnium firmissimus peditatus semper eductus sit, ad quancunque belli aleam semper paratissimus. Verùm non deerunt ex vobis, qui mihi iam vitio dederint, quòd in re sole clariore morer nimis. Transeo igitur ad facinus aliud, quod constat à quatuor tantummodo Transpadanæ regionis vrbibus cæteris Italis reclamantibus patratum fuisse. Hyemabat circa Padum ala Syllana: quæ cum ab Othone Imperatore nullo in pretio haberetur, cognosceretque Mediolanensibus,* E *Nouariensibus, Vercellensibus, & Hipporhediensibus Othonis imperium graue videri, eos ad defectionem nullo negotio sollicitauit. Data itaque inter se fide, omnes in verba Vitellii absentis iurarunt. Atque hæc cum Vitellius intellexisset, maturauit ex hybernis milites mittere, & in hanc Citeriorem Galliam proficisci tantarum vrbium motus autoritate, quas Corn. Tacitus florentissimum Italiæ latus appellat. Datas præterea à Senatu Romano literas in hanc sententiam reperio:* S. R. amplissimus Curiæ Mediolanensium ornatissimæ salutem. Vt estis liberi, & semper fuistis, lætari vos credimus: creandi principis facultas Senatum reddiit: simul etiam Præfecturæ vrbanæ appellatio vniuersa decreta est. Valete. *Hæ autem literæ ad Mediolanenses datæ functo vita Aureliano fuêre. Possem super hoc negotio vobis plura adducere: verum cum his recentiora domi habeantur per Georgium Merulam virum candidissimum declarata, ferè vsque ad memoriam nostram videor mihi cum gratia etiam vestra posse me canere receptui. Hæc cum dixisset Felicianus, subticuit. Tunc Hippolytus Maynus Augustæ Bacienorum comes Petrum Candidum Vergieminatem orauit, ne grauaretur ea, quæ in laudem Mediolanensis vrbis composuisset, recitare. Cui Petrus, Turpe inquit, mihi esset comes illustrissime precibus tuis locum relinquere: Incipiam igitur, & si quandoque prolixior vobis visus fuero, date silentii signum mihi: nam senectutis hoc peculiare vitium est, vt sint sæpenumero plusquàm deceat loquaciores. Sed nunc exordior, precor attendite. Admirabilis quædam res est eloquentia, & quam paucorum ingenia hucusque assequi potuêre. Quamobrem nonnullos & graues, & doctos viros scimus, qui cum parem rebus, de quibus verba facturi sunt, eloquentiam præstare nequeant, studio tamen & voluntate ducti ea dictant, ex quibus non tam laudem meo iudicio, quàm reprehensionem sunt consecuti. Moderanda igitur voluntas est, & cohibendus appetitus, ipsisque voluptatibus fræna iniicienda sunt: nec solùm quid possis, sed quid debeas cogitandum. Ita te tuarum rerum pulchritudo delectet, vt nihil laude dignum te autore in earum comparatione vilescat. Nuper enim cum Leonardi Aretini viri in primis docti laudationem Florentiæ vrbis lectitarem, non tam dicendi ornatum, qui vberrimus illi adest, quàm sententiarum vim, ac diligentiam admiratus sum. Tam luculenter enim & ornatè scibit, vt nisi penitus attenderis, facilè adduci queas, vera esse, quæ ab illo referuntur. Sed nihil est veritate præstantius: summa res eloquentia huic vni cedit, ab illa vincitur. Operæprecium itaque credidi omnem nostram huiusce modi laudatione sententiam meam vobis exponere. Nam cùm bonarum artium studiis eruditi sitis, tum iis potissimum otiis vacetis, quæ sunt nonnunquam negotiis præferenda: æquissimum arbitror in omni re, quæ à nobis auspicanda sit, deos præcipuè fauenteis optari: cùm id demum feliciter euenire credatur, quod diuina ope fultum sit. Itaque celeberrimi vates non sine digna commemoratione deorum laudes in eorum carminibus prætulêre. Leonardus item noster cùm alia, tum istud in primis egregie, sed nihil neque luculentius, neque splendidius in toto orbe terrarum Florẽtia vrbe reperiri posse, haud equidem assentior. Quippe voluntatem ipsius extollendam, facultatem verò quàm amplissimã fuisse, erudita, ac pollens ostentat oratio: quæ illi in exornanda vrbe pulcherrima nequaquam defuit. Sed vt ad rem aliquando veniamus, principio quidem magnæ prudẽtiæ existimo, nihil ad ostentationem facere, nec periculosam, vt idem ait, iactantiam sequi potius, quàm tranquillam stabilemque commoditatem. At quo pacto Florentiam vrbem id obseruasse cernimus? quæ inter conualles quasdam sita, nec præclarè se montibus ostentat: nec rursum expeditissimis campis obiecta, eminus iter aperit: Vespertinus nempe viator longinqua sedulus prospectat hospitia, finem iam inde ingrati laboris autumans. Hæc autem conuallium syluestris opacitas non tantùm vrbium aspectum eripit, verum etiã desperationem quandã adeuntibus videtur præferre. Quippe vrbes summis in montibus*

tibus collocata, tum ad aspectum magnificæ sunt, tum A ad vsum iocundæ. Extrorsum enim aspicientibus incolis latissimos campos, viridissimos colles, amœnissimos maris tractus prospiciunt: nec est quicquam quod cum tali spectaculo cōferri possit. Quid aëris salubritatē commemorem? Quid aurarum suauissimos flatus, siue æstiuis temporibus Boerali rigore frigescere, siue hybernis australi tepore mauis calescere? Ex quo summis in montibus habitare licet non solum, siue aduersa cœli intemperie, siue habitatorum incommoditate, atq; molestia, quinimo cum summa iucunditate, & gratia: sine B ventis verò ac procellis nullam orbis regionem licet habitare. Adde quod ingenia his locis acutiora gignuntur. vt non infacetè dictum sit, Ex montibus sapientiam prodire: planiciem verò segetes largiri. Sed illa profectò fortunatior sedes est vrbis, quæ longè flumina, longè monteis excelsos prospicit, eorumq; commoditatibus, quantum sat est, fruitur: incommoda verò nō sentit. Quæ si vlla est in toto terrarum orbe egregiè condita, ea certè Mediolensiū est ciuitas: sic enim in latissimis, feracibusq; campis sita, mōtibus altissimis procul septa est: sic C non longè decurrentium fluminū opportunitatem percipit: vt nulla nedū inueniri, sed ne vtilius & commodius ædificata cogitari vllo modo possit. Nam per deum immortalem, quænam est hac vrbe præclarior? Quæ populo frequentior? quæ ædificiorum magnificentia ditior? quæ denique viris, mulieribusque illustribus ornatior? videre licet alias vrbes, quibus præter inanem quandam vicorum mundiciem, ac decorem, nihil adsit, quod cum minima huius vrbis commoditate conferri meritò queat. Iam verò si aëris tem- D periem, ac nitorem contempleris, facilè adduci possis, Comes optime, nec alibi purius cœlum, nec splendidiorem solem, nec astra magis fulgentia te vidisse. Ipsam autem vrbem viridantissima planicies vndique circundat, tam frugifero, amœnoque æquore consita, tam glandiferis, opacisque nemoribus culta, tanta vitium vbertate lætifica, vt nihil aspectu pulchrius, nihil prouentu vtilius, nihil ad animantum vitam accommodatius natura rerum omnium parens, & alumna commenta videatur. Adde iis fontium per- E ennes liquores, cursus amnium vitro lucidiores, pratorum viriditates, & camporum felicem, beatamque fertilitatem: tum volucrum copiam, ac ferarum: quarum studio venandi incolæ mira voluptate afficiuntur. Quid oppida in vrbium formam deducta commemorem, vt Vergeminum, quod Vigleuanum appellant, patriam meam? vt Beatum, Gallarate, Mortarium, Terdate, aliaque multa municipia, quorum frequentia hæc ciuitas sic vndique munita est, vt nihil videri possit illustrius. Itaque cum pluribus in locis magnificæ vrbes sint, ad F quas visendas multi mortales fama pulchritudinis allecti conueniant, cùm plurima illis deesse conspiciant, adeò huius vrbis magnificentiam, ornatum, copiam intuentur, vt illas veluti famulas quasdam, hanc verò cæterarum dominam esse fateantur: sic omnium rerum magnitudine obstupescūt: sic templorum fastigia, & ornatum cōspicantes, pulcherrima admiratione satiari nō possunt. Non enim vrbs eiusmodi est, vt quæ optima, & præcipua habeat vniuersa exponat ante oculos hominū inspicienda, ac veluti solicita quædam meretrix superficiem solum curare cupiat, & culta nimis in publicum prodire: quod plerisq; in vrbibus fieri videmus. Cæterū vt diligentē matronam decet, cui dignitas magis peculiare bonum sit, hæc leuiora haud multi facit: introrsus autem maiora quædam, ac visu digniora domesticorum obtutibus reseruat fruenda. Ex quo fit, vt cum eminus illius, vt ita dicam vultum, cultumque prospexeris, minus formosa, ac decens sit: tum verò si propius accesseris, omnia præ illius venustate vilescere, nec satis natiuum splendorem habere videantur. Quamobrem cùm multa multis in partibus memoratu digna, aspectuq; sint, nihil est ex omnibus hoc spectaculo pulchrius, nihil dignius. Quod igitur in omni re præcellentissima solet accidere vt non facilè sit exordium sumere, quà potissimum illius præstantiam recenseas, cùm multa vndique inter se quodam modo de dignitate contēdere, & dubitationem afferre non minimam videantur. Id in hac vrbe præclarissima exornanda, vel inprimis mihi euenire sentio, vt quid prius, aut posterius expediam, non leuiter addubitem, & ingenii mei periculum haud ausim facere. Experiundum tamen est, & quicquid studio, & exercitatione dicendi consecutus sum, id omne in illius præconiis conferendum. At si parem vel eius magnitudini, vel meæ potius erga illam voluntati eloquentiam præstare nequeam, nihil est quod deprecer, doleamve. Nam & vrbs eiuscemodi est, vt ne à Cicerone eloquentiæ principe pro ipsius meritis satis dignè commendari possit: & voluntas mea si minus laude, certè venia his primitiis digna est. Aequum est enim pro tam vrbe celeberrima, quam in patriam mihi elegi, pro veritate verba facientem assensum promereri. Vnde igitur exordiar? an vt pictores solēt? sic equidem existimo. Id erit quàm aptissimum dicendi initium. Pictores enim cum pulcherrimas imagines student effingere, primùm ideam quampiam excellentem ac venustam mente concipiunt, quod conuenientissimum facto opus sit cogitantes, deinde stylo manus applicant, ac prius verticem, & vt ita dicam, vultum coloribus liniūt: subinde notas in reliqua membra distinguūt. Itidem nos cum præstantissimam vrbem describere auemus, ab ipso veluti capite sumemus exordium. Id autem quale erit? puto equidem si rerum publicarum administrationem recensuerimus. Cætera verò quæ plerique magni existimant, templa, basilicas, porticus, theatra non pluris faciam, quàm si quis imaginibus illis, de quibus paulò antè dictum est, bullas, limbos, fimbrias aut huiusmodi decora censet addenda. Quippe vt pro priori imagine vtamur: sicut enim in homine ratio in primis suspicienda est, tum dignitas personæ, membrorumque æqualitas, sine qua pulchritudo esse non potest: sic vos ciuitatem, quæ optima futura sit auspicantes, principio Reipublicæ curam intueri oportebit: tum ciuium dignitatem, æquitatemque viuendi, quæ membra sunt vrbis: cætera quæ ad cultum pertinent, haud multi putanda sunt. Vnde fit vt si qua vrbs eximiè munda, & pulchra sit, reliquis verò destituatur bonis, non sit propterea huic de qua loquimur, æquiparanda. Sed vt vnde sumpsit initium, referratur oratio, caput vrbis & columen Respub est. Hæc quibus regatur legibus haud parum interest: leges autem & iura municipalia,

nicipalia, quoniam à maioribus tradita sunt, haud ab re fuerit de vrbis origine pauca præponere. A

De origine vrbis Mediolanienſis.

CAPVT XII.

SAtis conſtat Ambigatum Celtarum regem (ea pars Galliæ tertia habetur ex deſcriptione Cæſaris) cùm iam grandior natu regnum propagare cuperet, Belloueſo ac Sicoueſo ſororis filiis noua loca, nouasq; ſedes eligere, vbi Dij auguriis dediſſent, ſuaſiſſe: aſſumptis regni viribus, ne qua gens extera aduenientes finibus poſ- B *ſet arcere. Ea gens populis abundabat: ſedes antiquas deſtituêre Bituriges, Aruerni, Senones, Cenomani, Carnutes, Boii, Aulerci, Hedui. Tum Siccoueſo ſorte Hercyniy ſaltus obuenêre. Belloueſo autem Dij immortales felicius iter oſtenderunt. Itaque per Taurinos ſaltus Alpis Iuliæ in Italiam cum Cenomanis, Lebuis, qui in Gallia vlteriore Hedui aliâs dicebantur, & Boys irrupit: fuſisque acie Hetruſcis non procul à Ticino & Nouaria Hetruſcorum pago flumen traiecit. & cum in a-* C *grum, quem Inſubrium vocari intellexiſſet, fortè peruenisset omen ſecutus, quo itidē Heduorum pagus vocaretur, vrbem condidit, quam Mediolanum appellauit: ab vrbe eius nominis in Gallia ad littus Oceani, cuius meminit Srabo. Noſtrā vero hanc T. Liuius Priſco Tarquinio regnāte conditam anno ante Romam à Gallis incenſam aucēteſimo, memoriæ prodidit. Ab iis igitur maioribus hæc vrbs excellentiſsima ſumpſit originem. Cæteras enim vrbes aut paſtores, vt Romam, aut profugi patriis ſedibus, vt Tarentū, & Venetias cōdidere: Hæc ſola* D *inuenta eſt, quæ non agreſtes, aut obſcuros conticeſcat autores: verum Diis auſpicibus clariſſima regum Celtarū ſtirpem, & bellacium populorum, quos non arma Alexandri Magni, nō Romanorū denique, ſi concordes animi Gallorum fuiſſent, ſubegere, præ ſe ferat. Cæterum vt id quod dicere inſtituimus, proſequamur. Vtrum igitur Reſp. vnius conſilio, atque autoritate, an plurium arbitrio aptius regatur, ſæpenumero quæſitum eſt. Siquidem Plato Athenienſis philoſophorū omnium (vt inquit Cicero) princeps quadrifariam principatuum ſpe-* E *cies diſtinguit: vnam honorabilem, quam Græco nomine timocratiam appellat: aliam paucorum regentium oligocratiam: tertiā dimocratiam, hoc eſt, populare regimen: quartam verò tyrannidem: quintam deinde his omnibus præſtantiorem adiicit, ariſtocratiam. Verùm cum ea non ſecus ac phœnix quingentiſimo ſemel anno, vel potius nunquàm extet, in præſentia omittatur. Et ad incepta redeamus. Nulla igitur regnandi ſpecies potior viſa eſt, quam timocratia: ea nempe eſt, quam apud Laconas, & Cretenſes viguiſſe Plato aſſerit. Cum vir quiſ-* F *piam honoris, victoriaque auidus principatum capit, nō vt cuipiam violentiam, aut necem inferat: ſed vt ingenuè belligerando Remp. diligenter, & egregie tuendo ſibi laudem, partim verò vtilitatem pariat. Qualis apud Romanos L. Brutus, & multis ante nos ſeculis præſtantiſsimi reges: vt Belloueſus, & Brennus huius inclytæ regionis propagatores extiterunt. Qui non tam opū acquiſitione ſoliciti, quàm gloriæ, & poſteritatis memores, omnia poſt Rempublicā habenda cenſuêre: vt hac ætate Carolus quintus Ro. Imperator ſemper inuictiſsimus, & felicisſimus: qui anno ante hunc ſecundo Tunetum totius Africæ vrbem munitiſsimam aggredi nō dubitauit. qua expugnata tantam gloriam aſſecutus eſt, vt proxime nunc ad deos accedat. Ioannem etiā Galeacium Vicecomitem nominari ſcio vos intellexiſſe, cùm quod Inſubrū dux primus fuit, tum quod illi Virtutū comiti cognomē fuit. Ab hoc tanta in Remp. hanc merita extāt, vt dies me prius, aut vox tametſi ferrea eſſet, deficerent, quam dicendi materia. Verum è multis, quo breuior fiam, vnum ſubiiciam, quod eius principis magnanimitatem, prudētiam, fortitudinemq; poſteris oſtēdet. Geſſit hic princeps bella quā plurima contra validiſſimas Italiæ vrbes. Nec tamen quiſpiā repertus eſt, qui cōſilio, potentia, opibus huiuſce conatibus opponere, aut quæ animo cōceperat, quominus vt exeqēretur, vllo pacto quiuerit obſiſtere. Nēpe cum aduerſus Florentiam vrbem bellum gereret, quæ inter cæteras Italiæ opulentiſſima quodam modo ac præclara habebatur: nec facilè appareret eius vim ac potentiā breui poſſe proſternere, cum vndiq; Romanorum, Venetorum, & finitimorum auxilio tuta eſſet, nec propinquas ſolùm, ſed exteras quoq; nationes in bellum exciret, adeo virtute, diligentia, labore vrbem ſagaciſſimam eluſit, atq; proſtrauit, nunc armis imminendo nūc pacem oſtentando, vt quæ multis ſeculis ferme toti Italiæ par eſſe videbatur, nec modicis præliis poſſe ſuperari, intra breue tempus penè ad excidiū deleretur: nec ſe amplius tueri, aut rem ſuam incolumen ſeruare. niſi ſub Vicecomitis tutela & dignitate putaretur. Cæterum hæc vberius ab aliis tractatur, & nos ſuo loco nonnulla retulimus. Iccirco ad alia iis ampliora me recipio, quæ non minus principum noſtrorū magnanimitatem, quàm vrbis Inſubrum vim, potentiam, excellentiā declarēt. Puto ego multos mortales ſatis mirari, vnde huic ciuitati tantæ opes, tantæ copiæ, tanta deniq; omnium rerum facultas ſit, quēadmodum tot per annos, & nouiſſimè diebus noſtris grauiſſima tot bella ſuſtinuerit: quàm ſæpe infeſtis hoſtibus & innumeris reluctata ſit, & ſemper indefeſſa, ac validior emerſerit. Quis enim nō meritò his rebus tam præſtantibus, & dignis admiretur? Sed hic omnis ſtupor apud eos eſt, qui vrbis & opulentiā, & vires neſciunt, eius magnificentiam nunquàm inſpexerunt, auribus non facilè credunt. Vt enim ab Ariſtotele poſitum eſt, ſi qui eſſent illuſtribus domiciliis ſub terra habitantes, cultis picturis, ſignisq; pulcherrimis, quibus beatorum domus ornari conſueuêre, nec vnquam ſupra terram exruiſſent, auditū antē & fama ſpecimē, ac decorum omnium, quæ hic viſuntur, percepiſſent: nec facile his quæ referrētur, fidem adhiberent. Deinde aliquo tempore patefactis ſedibus, in hac, quæ incolimus, loca emerſiſſent: cum repente cœlum, ſolemque vidiſſent, tum terras, mariaque patentia: præterea volucrum copiam, ac ferarum, vrbiumq; multitudinem, & ornatum conſpexiſſēt: profectò & earū rerū magnitudine obſtupeſcerent, nec ſatis pulcherrima admiratione ſatiari poſſent. Ita ſi quis fortaſſe eſt, qui aliarum vrbium oramento, aut amœnitate delinitus ſit, huius autem excellentiam prorſus ignoret, aut negligat: cum ad hanc tandem acceſſerit, ac prius quidem multitudinem populi latiſſimam, vrbis frequentiam, pulchritudinemque ſingularem inſpexerit: tum eorum quæ ad victum hominum,*

nium cultumq; pertinent, copiam simul, præstantiamq; A *cognouerit, quot artes, quot inuenta, quanta in hac omnium vbertas, & decor sit, quot ditia & ornatissima templa, præclarissima regia, antiquissimæ familiæ, pulcherrimæ & delicatissimæ nurus, splendidissimi iuuenes, nitidissimi equi, & insignia arma videantur: postremò totius vrbis gratiam, nitoremq; perceperit: nequaquam ab hac tam præclara bello paceq; facinora edita fuisse mirabitur, quinimo multò maiora ab ea præstari potuisse, & ad orbis imperium adipiscendum idoneam potius esse censebit. At vos assuetudine qua-* B *dam oculorum imbuti, vt in alijs plerunq; fit, mirari desinitis. Hic autem stupor, hæc admiratio vrbem peruadenti ante oculos obijcitur. Cum verò ciuitatem ipsam egressus sis, & singula diligentius contemplatus fueris, Dij boni quæ oppidorum frequentia? quibus plurimæ ex ciuitatibus Italiæ longè cederent: quarum nomina propter scriptorum commendationem celeberrima. Quæ omnino Apinæ, Tricaq; erunt, si nostratibus oppidis cōparentur. Præterea quæ amœnitas? quæ demum deliciæ occurrent? quàm multa videas, quàm* C *præclara, quàm magnifica? Non enim vt de niue scribit Homerus cœlitus delapsam monteis occupare, & colles, iugaq; montium, & culta pinguia, sic hæc ædificia vniuersos circum colles & planiciem occupant: Verum omnes Italiæ vrbes quasi quodam fato in vnum locum conuenisse videbuntur. Quippe Galliæ Cisalpinæ oppida nequaquam cæteris æquāda sunt, quæ in alijs plerunque videre regionibus contigit. Verum pro vicis ditissima hic oppida, pro oppidis opulentissimæ vrbes adsunt. Quota etenim apud Cisalpinos Gallos* D *villula est, quæ non eius ferme oppidi magnitudinem æquet ex quibus exornari solet Italia? Quam enim habet Hetruria præter Florentiā, & Senas vrbem, quæ nostris oppidis vel magnitudinem æquet, aut vbertatē? Signia vrbs est, vt scitis, vltra Romam, cuius Pontifex Laurentius Grana vir literarum candore politissimus. Ea in vrbe nec tonsor adest, nec medicus, imò nec qui calceos conficiat, aut caligas. igitur pro porticibus gestationes hic cernas, pro viridarijs consita nemora, ac patentissimos terrarum situ cultos, quibus* E *floridius nihil, nihil speciosius, iucundius, nihil demùm natura commenta videatur. Iam verò si cubicula, si triclinia consideres, quibus potissimum optimatum domus exornari solent, nihil est in vrbe tam tersum, tam mundum, sic elegans, quod cum horum nitore, aut politia conferri queat: ita omnia apta, distincta, ornata intueare. Quamobrem quamcunq; in partem oculos admoueris, omnia natiuo decore nitescere, & quasi læticiam quādam ex se videntur effundere: tanta villarum amœnitas, camporum beata fertilitas,* F *nemorum, pratorumque viriditas vndique refulget.*

De situ vrbis Mediolanensis. CAP. XIII.

Sed postea quàm dicendo hucusq; progressi sumus, aliquid & de situ vrbis dicam, initium eius paulò altius repetendo. Enimuerò Mathematicorum dimēsionibus satis constat, omnem terræ ambitum quinque Zonarum spacio esse distinctum, quarum primam solis ardore succendi, spaciosioremq; cæteris aiunt esse: extremas frigoribus intensissimis inhabitatas, semper rigere autumant. Inter has autem duas interiectas esse, veluti medias: vnam, quam nos incolimus sub axe Septentrionis sitam: alteram verò ad Austrum protendi, ante patres nostros non satis cognitam, nunc ita diutinis nauigationibus regis Lusitanorum oculis expositā, quam est hæc nobis citerior Gallia. Sed vt quæ mihi sunt nota, prosequar, Hæc vbi habitamus, licet à frigore, & calore media sit: non eadem vbiq; cœli tamen clementia, & æquitate fouetur: quippe regiones quæ tropico Cancri sunt viciniores, vt Parthia, Armenia, Libya, cæteraq; finitimæ propinquiore semper calore torrentur. Quæ verò polis duobus sunt obnoxiæ, frigoribus rigent regiones: & quæ his vicinæ sunt, vt Germania, Albion, quæ nunc Britānia, Scotia, Thule, Datia, Pannonia, Scythia, & quæ Riphæos montes gens habitat. Reliquæ intermediæ regiones velut ab vtraq; extremitate distantes temperatiore cœlo, salubrioreq; fruuntur. Cum igitur hæc Cisalpina Gallia in sexto climate, quod διὰ βορυσθένους *appellatur, cui Mercurium præesse aiunt, remota sit ab æquinoctiali per IIII. & XL. gradus, ambabus partibus fouetur, hinc Boreali frigore, istinc Australi æstu. Igitur velut regina montibus circumsepta, & gemino freto Adria scilicet, & Tyrrheno, vt amborum commoditatibus pro arbitratu gaudeat, incommoda nulla percipiat. Ritè igitur Maro noster, decus immortale Cisalpinæ Galliæ his versib. hunc tractum celebrauit:*

Hic ver perpetuum, atq; alienis mensibus æstas
Bis grauidæ fruges: & pomis vtilis arbos.

Situm nempe ciuitatis beatissimum reddit aëris salubritas, glebæ pinguioris vbertas, fontium, fluuiorumq; irriguitas, fructuum fertilitas, nemorum & pascuorū viriditas, iumentorum & pecudum fœcunditas, quæ incolentium nutrimentum, non leuem præstant vtilitatem. Hæc autem nostra regio huiusmodi fertilitate adeò nobilis est, vt non modò superiorē nō inueniat, sed ne parem quidem: ea præsertim quæ intra Sesitem & Adduam continetur. Oppidis tam frequentibus, & pagis referta est, vt ferè ad singula stadia diuersoria reperiantur: præterea tam vberi solo est, vt populum, quem copiosissimum habet, sine aliarum gentium auxilio facilè nutriat. Tantus est autem solius vrbis Mediolanensis populus, vt tota Hetruria non tam numerosū habeat. Tāti aūt populi in caussa est fertilitas, fertilitatis aūt humor, qui ex tot amnibus manat: toto præterea solo aquarum venis resudante. A superiore siquidem parte, quæ Martesana à bellicis incolis appellata est, Lario ab lacu Addua, & ab Alpibus alia fluenta decurrunt. Ab inferiori verò Ticinus aquarum nitentium agmine rigat Insubriam, à Verbano caput exerens:, amboque diuersis itineribus Eridano infusi fluuiorum regi miscentur, eumque ad mare comitantur. Non iniuria itaque veteres Mediolanum inde appellatum putant, quòd inter amnes media, velut Mesopotamia regio, sita sit. Dico ergo hanc prouinciā præ cæteris salubriorem, & amœniorem esse: nec minus feraciore solo præditam: tùm his quæ ad humanum victum pertinent, feliciorem haberi: summaq; Dei prouidentia Mediolanensium vrbem in ea constitutam.

Nec enim commodiore loco nostra hac metropolitana ciuitas, Orientis & Occidentis emporium ædificari potuit: quæ totius orbis regimen esset habitura. Nempe vt arces præcipiti fossa vndiq; præcingi, & in eminentiore quodam vrbis loco condi consueuere, vt regentis sedem, & ipsius caput vrbis præ se ferant: sic Mediolanensium ciuitas altissimis septa fluminibus, altiore, & tutiore prouincia posita est, exindeq;, vniuersas quasi inferiores vrbes Italiæ, velut ab altissima specula prospicit: ita vt Italiæ totius arx, imperij sedes, & reliquarum domina vrbium meritò appareat. Ab hac siquidem arma, ab hac equi, & quicquid bellici vspiam strepit, egreditur. Hæc sola est, quæ armatos Duces, lucidas equitum alas, peditumq; cateruas sistit in acie. Vt enim si quis magnam lanificij, & mercenariorum copiam aliqua ex vrbe continuò efferri, hisq; & currus impleri, & naues stipari, ac mari & terra conuectari videat, facilè & eam vrbem mercibus plenam, multosq; ibi lanarios, qualium copiam esse scimus in Florentia, incolere, statim eum locum iudicabimus esse mercatoribus refertissimum: Ita qui Duces, qui exercitus, qui arma, qui equos, qui currus, signa, vexilla, & reliquam belli supellectilem ex hac potissimum vrbe prodire inspiciat, & toti Italiæ formidinē incutere: non ne & armis, virisq; refertam: & ad orbis imperium adipiscendum idoneā esse fatebitur? Siue enim multitudinem populi consideres, nihil est in toto terrarum orbe frequentius: siue pulchritudinem, nihil ornatius, aut ditius. Si verò quæ ad commoditatem vitæ pertinent putaris præferenda, quid est ex optimis, ac necessariis rebus quod ab Insubribus meritò desideretur?

De opibus, & potentia Mediolanensium CAP. XIV.

AT si rerum gestarum mauis, Augusta Bacienorum Comes illustrissime, patriæ tuæ gloriam cōtemplari: nullam inuenies, quæ bellorum magnitudine, ac diuturnitate latius propagarit imperium. Hæc veterum regum sedes, hæc imperij Romani firmamētum, hæc Italiæ tutela: hinc illa immensa effusa sunt agmina, quæ non solum Hetruriam vastarunt, Romanorum exercitus ad Alliam obtruncarunt, mox incensa Roma vniuersam Italiam peragrarunt, deinde Græcia depopulata, maiorem Asiæ partem ruinis, & incendijs consumpserunt. Florentiam autem Syllanæ ficis coloniam munditia vicorum, ædium lautitia, non ijs clarissimis monumentis insignem esse scimus. quæ quin vetusta & perornata sit, non equidem inficias eo: verum armis, viris, opibus ac gestarum rerū gloria cum Mediolano conferendam nullo modo censeo. nec hac ætate vrbē Romanam: ex qua si sacerdotes, qui ferè omnes alienigenæ sunt, eieceris, cultoribus vacua remanebit. Tua autem hæc patria eiusmodi est, vt accessione gentium non augescat, & discessu haud minuatur. Sed quoniam de tam excellenti ac præstantissima vrbe breuiter à nobis, & quasi cursim hucusq; pertractatū est: tandem, vt eximius inquit orator, alio vela facienda sunt, & quid in quaque re eius præstantia maximè eniteat latioribus paulò verbis, & rationibus explicandum est. Iam enim de templorum ornatibus, ac regali sacrarum ædium splendore non ineptus disserendi locus relinquetur. Vnde igitur dicere nunc exordiar; aut quid in primis præponendum sit, haud facilè intelligo. Velut enim si quis Helenam illam formosissimam eximijs laudibus ornare cupiat: prius ne nobilitatem generis expediet, quòd Ioue, & Leda genita sit: an pulchritudinem, quòd à Venere præ omnibus formosior sit habita: an virtutem, quòd eleganter canere, & psallere docta fuerit: an ornatu corporis præstare cōtendat, quòd purpureis, auratisq; segmentis vti assueuerit: an lepôrem potius loquendi anteponat, quòd ex ore narrantis suauitate quadam allecti penderent homines? Hæc inquam si quis animo volutet, quid conuenientius dictu sit, ignorat, ad eximiam pulchritudinem venustatemq; demonstrandam. Sic ipse cum optimam ac pulcherrimam vrbem celebrare instituerim, quæ in omni virtutis genere, laudisq; præstantia cæteras anteeat, vnde potissimum exordiar ignoro. Nam & ipsa virtutum admiratio incertum me reddit, nec facilem deliberandi facultatem permittit. Ego tamen vnde conuenientissimum, & aptissimum putabo, initium capessam. Primum igitur, vt de opum, ac facultatum copia dicere ordiamur, in queis potissimum Reipu. status inniti solet, vbi nam tu gentium vrbem reperias, quæ tanta vectigalium copia abundet? tot exercitus sumptibus suis alat? Memini à viro audiuisse me quæstorio, tot exactas ex hac vrbe pecunias ad alendum per Leujana tempora exercitum, quot ferè tota Italia, Venetijs duntaxat exceptis, posset exigere. Ioanne præterea Galeacio imperante apud Insubres legi quinquies, & quadragies decies centena millia aureorum sine populi querela & paruo admodum temporis spatio ab ijs exacta, qui tunc quæstores erant: huius tertiam totius summæ Mediolanum impendisse, cū præter Liguriæ populos omnes ferme Italiæ vrbes, quæ ab Alpibus inter duo maria Illyrium Flaminiamq; continentur, in eius potestate essent: in Hetruria Pisas, Senas, Perusium, Assisium teneret, Bononiam possideret. At verò quæ ferè aui nostri vidère, & in oculis ferè nepotum versantur, non ne tamen incredibilia nobis apparent? vnam hanc vrbem tot per annos cum Venetis, Florentinisq; de imperio certantem duarum validissimarum ciuitatum adeò impetum sustinuisse, & adeo omnes earum conatus flocci fecisse, vt audaciam non solum reprimeret: verum ad pacem vltro poscendam post longum ac difficile bellum impulerit. Hæc autem acta fuisse scire vos arbitror, eo tempore, quo Philippus Maria Vicecomes rerum potiebatur apud Insubres. Taceo Eccelinum Patauinorum tyrannum cū innumero exercitu à Mediolanensibus iuxta Soncinū, quod oppidum est in ripis Lollij agri Cremonensis, obtruncatum, cuius cadauer eo in oppido sepultura donatum est. Venio ad nauales, terrestresq; copias: quibus felicissimo euentu sæpe cum Venetis & Florentinis decertauit, contra eorū opinionem: quòd opinarentur Veneti Mediolanenses cū ipsis, qui inter aquas & nascūtur, & educantur veluti pisces, congressuros nūquā. Obstupuit ea tēpestate vniuersa Europa tā difficile bellum contra tot hostes terra, & aqua sine exteris auxilijs à Mediolanensibus administratū. Admirabantur extera

teræ natines vnde tantæ opes, tantæ copiæ, tāta deniq; rerum omnium facultas esset: quibus non dicam thesauris, sed auriferis fœta mineris immensas ad tantum bellum, diutinumq; pecunias exponeret, atque hæc Mediolaniensiū ciuitas suis maximè reditibus effecit, nullis externis freta præsidijs, sed propria virtute, & probitate confisa. Ex quo per eximiam ipsius præstātiam licet agnoscere, quæ per se bellum gerere, per se sumptus omneis perferre quiuerit: qua in re quid in primis extollendum sit, haud facile cognitu est. An potentiā prius admirentur homines, quòd grauissimum, & periculosissimum bellum tot per annos enixissime pertulerit? an virtutem, q hostiles vires sæpenumero fregerit, atque deleuerit? an opulentiam, quòd proprijs sumptibus ingenteis aduersariorum opes funditus exhauserit? Mihi quidem hæc omnia non mediocri laude videntur commendanda. Sed ad maiora mea festinat oratio: & de opibus ac facultatibus abunde dictum est à nobis: de nobilitate deinceps restat disserendum.

DE NOBILITATE conditorum. Cap. xv.

QVanquàm in hac parte nescio, an virtutem contineri putem. Nam cum virtus per se clara, & illustris sit, nec vllis imaginibus magnopere indigeat: ita qui maiorum suorum res gestas prædicant, ipsi verò nullam in partem vtiles sunt, vani potius quā generosi censeri solent. Vt sunt nunc Romani, qui tantum nunc possunt dicere, Fuimus Troës: cùm choreis, vētri, & gulæ dediti, tantum idonei sunt statis quibusdā anni temporibus ad occidendos, veluti lanij boues. Dij boni, quæ antiquitatis fragrantia? Quæ virtutis experimenta? Quæ facinorum admiratio? occisos sex boues singulis annis à populo Romano, quis non monumētis tradet? Quòd si quis horum igitur prosapiam longè anteponat, plurisq; eorum dignitatem, Rempublicamque existimet, q ij cæteris nationibus olim imperitarint, medius fidius vehementer errat: nec satis verè nobilitatis vim amplitudinemque intelligit. Romanorum enim veterum, quæ in nouis est prorsus extincta, excellentia adeò sua virtute cognita est, atque perspecta, vt nullius laudibus egeat, quò dignior haberi possit, ac præstantior. Si verò conditorum stirpem, claritatemque recenseas, perobscura videbitur eorum successio, vilis, abiecta. Nihili ergo hæc hæreditas existimanda est. Non ne virtute præclarum fieri, ac rebus gestis eminere præstiterit, non autem fumosis stēmatibus, colonijsque excellere? Traditum est in annalibus eorum, qui Punicum bellum secundum scripserunt, Placentiam coloniam deductam primo anno eius belli, in quam sex millia hominum deducta sunt. In his equites deducendi fuit caussa vt opponerentur Gallis Insubribus. Numquis propterea ex Placentinis ciuibus inuentus est, qui populi Ro. imperium iure hæreditario ad se vēdicet? Nū qui totam Italiam tribus & quinquaginta colonijs putet immunem, vt vel nulla superesse credantur Romanæ probitatis insignia: adeò vniuersa in vnum quodammodo coniuncta sunt, atque confusa, vel si qua ætatem superare potuere, omnis Italia huiusmodi gloriam ad se dicat pertinere? Quòd si maiorum dignitas, aut splendor quæritur, quæ Bizantio nobilior colonia? quæ præclarior unquā fuit deducta? Hanc quippe Imperatores Ro. ita condidere, vt Imperij signa illo conferrent proscripto totius Italiæ, dijs aduersis, à Constantino nobilitatus & iuuentutis flore. Sed libet aliquantulum hìc immorari, & quærere, vter hic populus origine prior sit, atq; nobilior? vt subinde ex huiusmodi collatione virtutis cæterarum rerū amplitudo resplendeat. Romanos Leonardus Aretinus Florentiæ vrbis autores esse asserit: ipse ad Gallorum Transalpinorū aut ad bello inuictissimos Germanos Mediolaniensium & reliquorum intra Alpes & Apenninum refero. Qui populus ex ijs igitur sublimius ortum ducit? Clarissimos omnium regum & populorū Romanos esse Leonarde profiteris. Non hoc nego: scio enim Romanos tantum fuisse bellaces olim, & præclaros, quantum hac ætate sunt imbelles, & inglorij. Veruntamen nulla ciuitas adeò bene morata, aut instituta: quæ malorum hominum, vt ipse professus es, oīno careret. Itaq; si non priuatim de singulis ciuibus, sed vniuersa Rep. verba fecisti, quota est à Po. Ro. deducta colonia, quæ non pari fiducia ac generositate polleat? ijsdem cōditoribus originem suā acceptam referat? vicissimq; terrrarum imperiū ad se vendicet? ac si qua fortasse inter eas aut simultate, aut iniuria, vt plerunq; consueuit, cōtentio exorta est: nequaquā id bellum iustum, sed potius ciuile, atq; intestinum nominabitur. Maximè enim refert, an inter ciues, an eos qui à ciuibus oriundi sunt, acie certetur. Quid ergo? non ne Placentini cùm Gallis Insubribus & Germanis, Hispanisq; peditibus Florentinis arma intulissent, & sub Philippo Vicecomite in eosdem irruissent, nefariū gessisse bellum dicentur? Nec minus Florentini, cum veteris coloniæ sedem reliquissent, cōditorum fidem sublestā habuisse? At verò si magis virtute, aut opibus, aut rebus præclare gestis Resp. superbit: quo tempore Florentinorum gens à Romanis orta est, consideremus. Quod in regum successoribus obseruari aiunt, vt is regis filius rectè appelletur, qui regnante patre ortus sit: qui verò antè vel postea nati sunt, hoc nomine indignos haberi censent. Attendite igitur Mediolanenses, & stirpem vestram recognoscite: tum videbitis quantum cæteris gentibus præstetis origine: & quantum Florētinis à Romano populo ortum ducentibus gloria & dignitate anteitis. Nunquid L. Sylla Rēp. Romanam vi & armis obsidente, Fesulana colonia deducta est? Nec mirum si inter se ita debacchentur, & in alios tyrannidem exercent, vbi facultas datur: quia à perditissimo tyrannorum Sylla origines deducunt. cur ita seditiosior ciuitas? quia à sicarijs & gladiatoribus nati maioribus: quos haud secus, quàm iusti belli stipendia emeritos in coloniam Sylla deduxit. Ab ijs illa sceleratorū manus duce Manlio sociam se L. Catilinæ furori præstitit: & ab ijs Fesulana colonia deducta. Sæpenumero itaq; cogitanti mihi, quæ nam Florentinos ciues caussa impulit, vt pristina vrbe destituta ad Arnum flumen potissimum incolerent, nunquid amœnioris cœli, aut vberioris soli gratia pellecti sint: nihil potius occurrebat, quàm vitanda eos loci ignominia sedē mutauisse. Quis enim huiusmodi Syllanas reliquias, ac veluti seruilia

quadam præsegmina non spernat, oderit? Quamobrē minimè mirandum est, si Leonardus homo & disertus, & elegans, cùm Fabricios, Coruncanos, Dentatos, Publicolas, Decios, Romanæ vrbis lumina referret, Syllam, Manlium, & Catilinam homines perditissimos, nequissimosq́; sciens silentio inuoluerit. Norat enim quas clades, quæ ludibria populo Romano, quantas Florentino nomini, ac decori sceleratissimorum tyrannorum notas recordatio, ac memoria indidisset. Satis nunc arbitror ex ijs quæ diximus, persuasum esse, nec principatus gratia, nec rerum, & situs excellentia, B nec opum, aut facultatū copia, aut nobilitate conditorum Florentiam, vel aliam ex Italis vrbē Mediolano nō solùm non præponendā: sed ne esse cōparandā quidē.

De dignitate vrbis Mediolanensis CAP. XVI.

SEquitur de dignitate aliquid in medium adducere, quo vrbis huius præstantia maximè absolutior, & præclarior cūctis appareat. Quāquā vereor, ne plurib. hæc nostra studia haud grata futura sint: qui me fortasse iam existimant assentando, atq; indulgendo, inanem gloriam, & popularem famam quærere: eamq́; à nobis prouinciam iccirco susceptam esse, vt hinc fauor à Mediolanensibus in me aliquis elucescat. Non deerunt alij, qui hoc onus putabunt impar humeris meis. Fateor esse me ingenio hebeti, obtuso, & hac prouincia prorsus impari: verùm qua potero ratione his satisfaciam: & oratione longa non vtar. Ego nempe etsi cupiam quàm plurimis obsequi: vsqueadeo tamen non ineptus sum, vt fauore multitudinis potius existimem, quàm doctorum autoritate id consequi posse. Cæterum cùm præstantiam tantæ vrbis intuerer, eorumq; ingenia admirarer, maximè qui Florentiam præ cæteris Italiæ vrbibus ad cœlum efferunt, eamq; industria, fide, humanitate, magnitudine animorū putant præcellere: indolui profectò nostrorū vicem, quos nec patriæ charitas, nec honos, aut exercendi ingenij gratia adscribendum posset allicere: quiq; facilius aliena reprehendere didicissent, quàm ad laudē, & decus alicuius præclaræ rei verba facere. Itaq; professioni meæ debitum credidi, præsertim à vobis rogatus si quā ipse in dicendo facultatem adeptus essem, eā potissimum in laudanda, & extollenda præstantissima vrbe conferre, & velut pignus & testimonium quoddā pietatis & study in Mediolanenses exponere: quod etiā nostros, si modo verum fateri volent, non arbitror reprehēsuros. Quid enim minus dignū? aut quid à bonis moribus alienius est, quàm cum ipse nec patriam tueri, nec Rempublicā verbis defendere, aut honorē ipsius nec officio, nec oratione tutari queas aduersari his, aut succensere, qui communem causam sponte susceperint? Omnes enim quibus pietas, religio, charitas odio est, huiusmodi res negligunt. Qui F vero & boni, & liberales haberi volūt, haudquaquā patienter aliarum vrbium laudes suæ anteferri sustinent. Quamobrem desinant illi quidem, quicunque hi sint, nos inscitiæ, aut temeritatis exposcere, ac prius seipsos leuitatis, stulticiaque condemnēt: tantum certè abest, vt huiusmodi homines multi existimē, vt eorum battologiam flocci faciā potius atq; contemnam. Verùm his omissis ad pensum redeamus. De dignitate igitur quæ primas in omni Repub. partes habet, non ineptè à

A nobis hoc loco præfari posse arbitror: præsertim cum huius ciuitatis gloriam, claritatemq́; contineat. Quid ergo? non ne præcipuū, & quasi peculiare huius vrbis, quam in patriam mihi elegi, munus est, neminem Ro. Imperio præfici solere, aut Cæsaris nomine dignū censeri, qui Mediolanensi diademate non antè præditus sit, & & illustratus, & cōsueta imperij hic susceperit insignia? Præclarè id quidē maioribus nostris indignū omnino videbatur, eam ciuitatem, quæ præ cæteris ingenio, prudentiā, bellicarum rerū peritia maxime polleret, meritis laudibus carere: sed eā potius ornandam, decorandamq; censuere. Itaq; nulla cupiditate, nulla iactantia adducti. Mediolanensibus id honoris nationes omnes detulere. Optimo itaq; cōsilio, ac summa prudentia effectum videtur, vt hic honos, qui in primis Romanis erat attributus, hæreditario quodā iure ad Insubres transferretur. Sola enim hæc in tota Italia ciuitas Mediolanensiū est, quæ cum Romanis, exterisq́; gentibus de imperio, de dignitate, de ōni deniq; virtutis laude certauerit: & si occasio daretur, certare posset. Cuius C rei euidens signum est, quòd omnes potissimū, qui Cæsaris nomē deinceps adepti sunt, hinc primitias Ro. imperij, hinc regia insignia, hinc primos & attollere (vt inquit poëta) fasces, & auspicari consueuēre: nec immeritò. Nēpe vt is militiæ ornamētis haud dignus videtur, qui prius arma & acies expertus nō est, & quātus in hoc munere labor sit, ignorat: ita qui potentissimæ vrbis vires nescit, aut cū ea de fortitudine, ingenio, prudētia nullum habuit certamen, nequaquam orbis Imperator dici, aut Cæsaris titulo insigniri promeretur. Non iniuria itaq; ab antiquis huic vrbi secundæ Romæ nomen est inditū: qua gloria cæteræ vrbes caruēre. Mihi non solet videri hæc etiam de causa præstantiā Mediolanensi populo attributā, vt is esset, qui languentis imperij vires, & in aliū labentes orbem propria virtute repararet: nec antiqua & paterna dignitate Italicū nomen defraudari pateretur. Quæ enim ciuitas, si Mediolanū exceperis, arescente sensim Romanorū, quæ nunc conclamata est, virtute, & lāguescente probitate, cùm in dies nostra hæc vrbs magis floresceret, E tantam barbarorū illuuionem, tot bellorum fulmina, tantos Germanicorū motuum fluctus perferre, & cohibere potuisset? Exemplū quidem publicæ calamitatis Fridericus ille Barbarossa fuit: qui adeò dignitatem Mediolanensem extinguere molitus est, nulla alia (vt opinor) ratione, quàm quòd vnicam suis conatibus obstare cognouisset: vt Italiæ dominatum, nisi perdita prius Mediolanensium Rep. adepturū se diffideret. Comparatis itaq; ingentibus copijs, nec suarum modo, sed exterarum gentium fretus auxilijs, per Alpes irrupit: & sic in Mediolanenses furore æstuans, totus rapiebatur, vt vniuersæ Italiæ terrori esset. Dij īmortales qui tū pauor nō fuit? qui mulierum eiulatus? quæ senū, & puerorū lachrymæ? Huius ergo temerarij ausis nequaq̄ Mediolanensis populus cedendū putauit, sed adeo prudenter, adeo viriliter obstitit, vt non modo illius superbiam, audaciamq́; contemneret: verùm etiam post longum certamen ad interitum ferè illius innumeras copias affligeret. Sic omnis Italia huius nostræ vrbis beneficio à seruitute libera extitit. Nolo diutius immorari, ac referre, quæ, & quanta hæc ciuitas, non antiquis

m. ca.

modo temporibus, sed ætate nostra, pro tutela communis libertatis perpessa sit: permulta etenim ac præclara extãt exempla, ex quib. Mediolanensiũ virtus & magnanimitas facilimè perpendi potest. Usque adeo autẽ hæc ciuitas contra æmulos Italici nominis potens insurrexit: vt nihil antiquius vnquam habuerit, quàm facultates, & sanguinem pro libertate totius Italiæ hostibus exponere: & manifestissima fidei suæ monumenta erga illos, qui piè, iusteque de imperio sensissent, declarare. Si qui secus ausi forent, eos quidem hostium numero censuit habendos. In qua re sapienter illa certè videtur sensisse. Nam qui ambitione, aut insolentia ducti, ditiones, & tyrannides appetunt, & dum rem sibi gratam consequantur, ac inimicorum suorum acceptas vlciscantur iniurias, nihil pensi de sociorum fortunis, & salute habent: hi profectò omni fortuna indigni putari debent: ac pro viribus ab eorum nefariis conatibus arcendi sunt. Sed quorsum hæc tam multa? dicet ex vobis quispiam. Nempe vt ostenderem, primùm hanc vrbem pro imperio, pro salute, & dignitate Italici nominis aperto semper Marte certasse. Mox hac gloria Florentinos cassos esse & effœtos. Nam ii, vt Galliam Cisalpinam cum tota Liguria delerent, reliquamque Italiæ partem, quas artes non sunt experti? quas Germanorum cohortes non exciuêre? Quis enim Gallorũ Transalpinorum exercitus, ante Diuum Galeacium Vicecomitem, cui Virtutum cognomen fuit, in Italiã traxit sub auspiciis infortunatissimis Armeniaci Comitis, noua loca, nouasq; sedes, quas incoleret, quærẽtis? Sed comprimã ipse me, quando nulla efficacior sit ad delenda iniuriarum tam veterum quàm recentium vestigia antidotus obliuione. Commodum igitur ad alia stylum diuertemus, ac de rebus his verba faciam, quæ aui fortasse nostri vidisse potuêre. Et sanè tam multa, ac præcipua se ostentant, vt ignorem quæ potissimum Mediolanensium laus sit anteponenda. Verum vt in reliquis a nobis pro temporis angustia factitatum est, ita nunc faciam.

De nauali pugna inter Venetos & Mediolanenses sub Cremona. CAP. XVII.

GAlliæ Cisalpinæ condidere, sicut ego accepi, Cremonam Romani in Padi ripis. hanc Veneti summa vi oppugnare adorti, hinc terrestri exercitu, illinc validissimis nauigiis vndiq; premebant. Dux Philippus apud Insubres rerum potiebatur, vrbem bello & pace clarissimam liberare ab obsidione cupiens, classem opinione omnium celerius instruxit, quam secundo Pado subductam in fronte hostiũ firmauit. Et iam medium lucis spatium sol peregerat, cum sibi profluente Eridano vtraq; classis miro tormentorum tympanorumq; fragore appropinquabat. Interea Franciscus Sforcia, huius qui annis superioribus est mortuus, auus, Mediolanensium ductor, certamen velut detrectaret, aliquantulum substitit, donec terrestres copiæ superuenirent. Nocte vero iam appetente coactus Sforcia aduentu Venetæ classis, quæ aduerso flumine vehebatur, aciẽ instruit: viginti ex omni classe in fronte disponit, duas in subsidiis alas, totidem nauium numero esse iussit. Has viris pugnacissimis instructas vela facere imperat. Iãque intra teli iactum conuenerant, & se quisque ad certamen præparabat: cùm ductor ipse in omnium vultus oraq; conspicuus: "Quod multis, inquit, votis milites præstantissimi iampridem expetistis, occasionem fortuna attulit, vt vires, virtutemq; vestram in Venetos, quos toties maiores vestri paruis copiis fuderũt, ostẽdatis. Hic dies Insubribus imperium, & libertatem aut statuet, aut finiet. Vtraq; res in vestra sita est manu. Recordemini obsecro quæ maiores vestri terra, mariq; pro gloria, & libertate gesserunt. Illi siquidẽ quoties Hetruscos, quorum imperium latè per Italiam ab Ancona propagabatur, aperto Marte fuderunt? Cæso ad Alliã fluuiũ illi exercitu Romãis vrbem conflagrarũt. Illi Medoacos, illi Vẽetos acie trucidarũt. Nobis tamẽ res est diuersissima. Illi etenim pro imperio tantũ, & gloria: nos autem pro vita, & libertate certamus. quò minus vos decet hostium numerosiores copias, & nauiũ magnitudinem extimescere. Nullum vobis cum Italis certamen esse putatote, apud quos rei militaris peritia, naualis belli plurimum pollet, aut cum Gallis Transalpinis, & Germanis, apud quos pro disciplina militari vires corporis firmissimæ adsunt: sed cum barbaris Phrygibus, & Paphlagonibus, Græcisq;, quibus dici, vel fingi potest imbecillius nihil, res geritur. Quibus nullæ belli artes, animus ad fugam quã ad pugnã paratior semper fuit. Multitudinem innumeram, quibus longè nobis sunt superiores, quoties expertus ipse sum esse ad fugam quàm ad victoriam, quæ semper posita est in virtute paucorum, propensiores. Nos autem illis militum audacia & virtute præstamus. Dii quoque pro iustiore sunt parte. Vltrò enim nulla Veneti lacessiti iniuria Cremonensium sociorum agrum, & Cenomanos populantur. Ite igitur alacres, vt ex hostibus non victoriam solùm, quæ iam parata est, sed spolia ditia referatis, & gloriam immortalem." Hæc breuiter effatus totis remis, ventisq; progredi cœpit. At parte ex altera Veneti ex omni classe, quæ quinq; & triginta numero constiterat, duodecim delectas naues in fronte statuêre. Dux exercitus Nicolaus Triuisanus primus aciem regebat: reliquas viri præstantissimi eius imperio parêre iussi tuebantur. Has omnes inter se catenis vinxerant, haud dubiè si maior vis ingrueret, vniuersam belli molem sponte subituri: postremas in duas acies, velut alas posuêre. Omnibus itaq; ad prælium pro tempore instructis, vtrinq; signo dato cõcurritur. Remis vndique collisus amnis resonat, acclamãtium deinde voces, machinarum stridor, nauium inter se concurrentium fragor, auras impleuerat. Primus omniũ Insubrum auctor in aduersam, classem magno impetu inuectus, non rectâ fronte, sed sinistro latere congreditur, remorumque vi, ac militum robore per medios hostes veluti fulmen elapsus, cæteris iter aperit, seseq; infra alueum tota acie constituit. Hic acre bellũ oritur, captis iam aliquot ex Venetis nauibus: vnamq; ex his pugnæ initio validius obstantem vndis immersit: reliquas trepidatione & metu fluctuantes hinc à latere, hic à fronte consecutus ex itinere sistit. Clausis igitur ab vtraq; parte hostilibus copiis, cum iã nox increbresceret, pugnamq; differre placuisset, suos in primis firmat: robur denuo totius exercitus in fronte constituit, naues expeditas in lateribus locat, pro saucijs

integros reponit, suos hortari, monere, bono animo esse iubet, victoriam dijs fauentibus partã esse ostendit: & hostes, quibus cum iam pudeat pugnare, veluti lepores in cubiculis deprehensos, metu & desperatione torpere. Interim Veneti pugna diffisi naues potissimum bellicas in vnum coniunxerant, ex tribusq́ duas acies effecerant. Nicolaus Triuisanus milites affatus, quãto in periculo eorum ignauia res deducta sit, admonet: vt decus amissum reparare velint, hortatur. Viam edocet ferro, & virtute ad Venetias aperiendam esse: & subsidij deniq́ spem nullam. De salute & libertate certamen esse declarat, cum eis præsertim qui nomini Veneto ab incunabulis, hostes sunt infensissimi. Tali oratione animos suorum iamdudum metu & inertia desides ad certamen excitare conabatur. Interea clarior dies illuxerat, ita omnes ad certamen rediere. Tunc acrior ad pugnam impetus fuit occurrentium inter se nauium: denique militum clamor ad cœlum ferebatur. Nusquam horridior belli facies. Venetos salutis desperatio, Insubres vrgebat parta iam victoriæ gloria. Tandem perfracta belli acies prima est, quæ tribus millibus, & ijs quidem bellicosissimis innixa fuerat: mox ad reliquam classem deuentum medio in Pado arcem veluti firmatam: hic vario Marte diu pugnatum est. Interea Franciscus Sforcia quid optimum factu cunctatus esset, duas cæteris eminentiores puppes, quas Galeaceas vocant, in mediam hostium aciem immittit. Haud aliàs acrius pugnatum est. Naues enim nauibus ita coniũctæ erant, vt vir viro velut in firmo positus pugnaret, & gladius gladium exciperet. Interim naues quæ in Insubrum subsidijs primas tuebantur, suorum cohortes circundare, saucios efferre, integros addere, hostes plerunq́ circumire, missilibus, telisq́ incessere cœperunt. Hacq́ ratione Venetæ classes, quæ in prima fronte constitutæ depugnabant, magna vndique telorum mole obruebantur. Postremò Mediolanensium non ferentes impetum, dirutis quibus hæserant vinculis, suæ quæque saluti consulentes fugam arripuêre: pleraq́ tamen nautis, armamentisq́ disiectis, fluenti alueo immissæ vagabantur: multa ex itinere retentæ. Ex his quatuor ductorem protegentes, cum arenis inhæsissent, non sine magna vtrinq́ strage superantur. Nicolaus postquàm Venetos ab omni parte cædi conspicit, & nullam salutis spem superesse, honesta morte haudquaquam inferiorem fugam ratus, per medias acies incognitus euasit. Veneta classis hinc inde debellata diripitur: captiui omnes in potestatem redacti sunt. Ex his qui barbari fuere in supplementum copiarum acciti vndis obruti sunt. Venetis veluti armis depositis socijs vita concessa est. Sex ex classe Veneta rates tantum sunt Venetias delatæ: & sic Cremona obsidione liberata. Hæc habui, quæ, vt tibi Augustæ Bacenorum Comes Hippolyte Mayne obsequerer, dicerem. quòd si tuæ voluntati, & meæ existimationi minus est satisfactum, angustiæ temporis id omne precor adscribe, & vale.

V A L E T E

A **QVERELA APOLOGETICA.**

PERSVADEBAM ipse mihi, ad maiorem nostrorum æmulationẽ, quorum vigiliæ si non extarent, pueri semper essemus, me quoque vtilitatis aliquid in medium contulisse, & non huius ætatis hominum modò, sed & posteritatis gratiam mihi conciliasse: cùm quòd rem nouam, tum vtilem mihi
B *scribendam desumpsissem. Verum aliter euenire multò intelligo: & ita intelligo, vt laboris me pigeat mei. Pro gratia enim, quæ ab ijs præsertim, qui me conuitijs insectantur, meritò debebatur mihi, Dij boni quam inuidiam non excitaui? Quæ tragœdiæ non sunt actæ? Vociferantur alij pedestrẽ non obseruasse me numerũ: optarent alij ad quascunque dictiones accentuationes. Nonnulli falsæ me historiæ hallucinatorem prædicant. Scripsêre plures, litterarum, quas ipsi bonas appellant, prorsus expertem. Non defuere qui me grammaticum*
C *& frigidum, & ieiunum dicerent: nec posuisse me pedẽ extra septa Prisciani. Hæc ego æquo animo patiebar, quod legerim hanc veterem alliciẽdæ veritatis gratia consuetudinem fuisse. Sic Platonem ab Aristotele, Zenonem à Carneade, à Lælio Varronem, à Sulpicio Cassellium, & Hilarium ab diuo Hieronymo reprehẽsos esse: & hunc ab Augustino. Rursus ætate ferè nostra Angelum Politianum, Domitium Calderinum, Georgium Trapezuntium, & Galeotum Narniensem Georgius Merula acris vir ingenij notauit. Ve-*
D *rum cùm apertas contumelias legissem, non potui non eorum infantiam contundere, ne quandoq́, si hæc indiscussa, irrefutataq́ relinqu erem, ansam eorũ loquacitati largiorem præberem. Itaque ne te longiore exordio distraham, rem ipsam adgrediar, si te & aduersarios istos prius orauero, ne putetis his maledixisse me, sed respondisse. Vale. Mediolani Kalend. Iulij M. D. XXXVII.*

ZOILVS. Tanta nunc est hominum temeritas, vt audeant etiam illi, qui vix grammaticale opus A-
E *lexandri didicêre, suas in lucem nugas edere: quorum turbam passim per Italiam, ambasq́ Gallias, & Germaniam in dies videmus. MERVLA. Tanta nunc est ingeniorum peruersitas, & maleuolentia, eorum potissimum quæ premit ignauia, vt nulla ratione sustineant, quod eruditorum ingenia peperêre. ZOILVS. O eum & operam Merula perdidisti in hac tua topographia, & historia. Illam enim pleniorem, atq́ elegãtiorem habeo apud Ptolemæum, Strabonem, Plinium: hanc verò apud Titum Liuium, Sallustium, &*
F *Cornelium Tacitum. MERVLA. Pudet me ferè hoc loco tibi respondere, vtpote qui sic apertè deliras: dicam aliquid tamen, quo dementiam facilius agnoscas tuam. Dic obsecro hi ne historici, quæ posterioribus seculis sunt gesta scripsere? Enarrauit ne Titus Liuius Caradinum Rubrobarbũ, & Tunetum Africæ vrbem opulentissimam à Carolo quinto expugnatam? Aut Ludouicũ Sforciã captiuum in Gallias deductũ? vel Romã sub Clemente septimo à copijs Cæsaris prædæ expositam? Neapolim à Gallis obsessam? Salau-*

dienſem

diensem ducem exulem? proditione à suis Alexandrũ Medicem Florentiæ ducem obtruncatum? Mirum ni quæras tot exercitus Gallorum nostra ætate consumptos apud Sallustium, aut tot Heluetiorum copias in suburbijs Mediolani ferro contritas apud Tacitum? Hæc de historia dicta sufficiant: venio ad topographiam, quam huius Cisalpinæ Galliæ (nescio quo fato) autores ferè intactam reliquere. Plinius siquidem velut canis Niloticus maiorem partem dereliquit. Idem facit & Strabo. Ptolemæum his aliquanto locupletiorem esse nõ diffiteor. Multa tamen oppida celeberrima sublato ab humanis Ptolemæo, & vrbes in lucem venêre, extinctæ sunt aliæ. Ne me putes tamen hæc dicere, quò meos de hac Cisalpina Gallia libros commendem tibi, sed vt in maximo esse te errore cognoscas. ZOILVS. *Si Tulliani oratoris Merula per transennam saltẽ (quòd aiũt) libros inspexisset, numerosior ipsius fuisset oratio: verum cum eos ne attigerit quidem, non mirum si vanida est ipsius oratio.* MERVLA. *Quorum oratio numeris careat, non video: nam si dictiones pedes efficiunt, & numeros pedes, quorum tandem scripta numeris vacant?* ZOLIVS. *Triangularẽ cur scripserit Merula Galliam esse Cisalpinam, non video, cùm ab vrbe Mediolani latum (quòd aiunt) vnguem pedẽ ne quidem extulerit vnquam.* MERVLA. *Quæ te Zoile demẽs agunt intemperiæ, vt hæc verba sic inania deblaterare audeas? tu igitur Ptolemæo doctior es, qui omnium ferè plateas vrbium circunforaneus pharmacopola perlustrasti. Adhæc tecum non sentit Ptolemæus Marinum arguens, cuius contentiones, quoniam impressæ sunt, ipse legeris.* ZOIL. *Laios populos nusquam legi cum apud Strobonem, tum Ptol. Liuium, & Plinium: scio tamen generali nomine* λαὺς *populos significare.* MER. *Si hoc mihi non credis, cur non Polybium legis? qui gentes illas, quas Auanes, & Salassos nominaui, ipse Laios appellat.* ZOIL. *Vix risum continui, cum apud te legi Gallos fortitudine Romanis antecellere.* MER. *Quòd dixerim Romanos esse robore corporis Gallis inferiores, ne mirum sit tibi: dixit hoc idem M. Cicero in oratione, quam habuit ad Aruspices, cuius hæc sunt verba:* Quàm volumus P. C. licet ipsi nos amemus: tamẽ nec numero Hispãos, nec robore Gallos, nec calliditate Pœnos, nec artibus Græcos, nec denique ipso huius gẽtis ac terræ domestico, natiuoque sensu Italos ipsos ac Latinos, sed pietate, ac religione superauimus. *Quòd si Ciceroni velut huius regionis studiosissimo, & omnia trahenti ad vtilitatem caussæ, stãdum nactus est: audi ipsius aduersarium Crispum Sallustium in fine belli Iugurthini.* Per id tẽpus, *inquit,* aduersum Gallos ab ducibus nostris Q. Scipione, & M. Manlio male pugnatum est. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique & inde vsque ad nostram memoriã Romani sic habuere: alia omnia virtuti suæ prona esse: cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. ZOIL. *Pisaurum Merula interpretari debuisses à Pisis aureis. hoc est, à præstantia Pisorum ibi nascentium.* MER. *Hanc tuam opinionẽ credant aniculæ, vel aliquis (vt inquit ille) Iudæus appella. Audi igitur Seruium Honoratum Grammaticum in sexto Æneidos:* Tum Camillus, inquit, dictator absens est factus, cum diu esset apud Ardeam in exilio propter Veientanam prædam non æquo iure diuisam: & Gallos iam abeuntes secutus est, quibus interceptis, aurum omne recepit, & signa: quæ cum illic appendisset, ciuitati nomen dedit: nam Pisaurum dicitur, quòd illic aurum pensatum est. ZOIL. *Cottias Alpes Noricum attingere præter Alciatum ex Caroli Bouilli sententia,* qui ait Gallos post euersam Romam per Alpes Coctias in Macedoniam penetrasse, *certissimum est.* MER. *Sic attingunt Cottiæ Alpes Noricum, sicut Vesulus Indiam. Nodus omnis & difficultas (vt ipse putas) circa Cor. Tacitum, quem si sane intelligeres, ablata esset, versatur. cum Suetonio enim Tranquillo memoriæ tradidit Tacitus, Fabium Valentem itinerum venditorem, per Cottianas Alpes cum exercitu, & Cecinnam cũ XXX. millibus armatorum per Penina iuga in citeriorẽ Galliam contra Othonianos descendisse. Vellem nunc mihi diceres, qua ratione Valens potuisset coniungere se cum Cecinnæ copijs ad Ticinum vrbem, si loca omnia præter Mediolanum, Nouariam, Vercellas, & Hipporhediam ab Othonianis firmo præsidio tenebantur. Præterea in Norico, vbi Cottias Alpes ponis, Petronius vrbis præfectus, qui facile Vitellianos per eas partes irrũpenteis reiecisset, concitatis auxilijs, & dissolutis fluminum pontibus eum tractum occupauerat, Othonis sic studiosus, quàm qui maximè. In Dalmatia præterea, Pannonia, & Misia, quæ regiones sunt Norico proximæ, pro Othone exercitus erant. Quonam igitur itinere Valentis copiæ Ticinum peruenissent, si per Noricum iter faciendum fuisset? Sed non ne ego demens, qui in sole caliginem quæro? lege Plinium, & mecum senties, dicentem:* Alpium incolæ Octodurenses, & finitimi Ceutrones, Coctianæ vrbes, Caturiges & Caturigibus orti Vageni, & Ligures, qui Montani vocantur, Latio donati sunt. *Qui non videt hoc in loco, populos qui vicini sunt, à Plinio recenseri, & Cottias Alpes non eas esse, vbi est Segusiũ, velut Carneades alter helleboro purgandus est. Sunt enim Octodurenses eius pagi inter Heluetios, qui nunc est, Sanctus Mauricius, homines in valle non magna sub Sedunensi episcopo. Ceutrones proximi sunt Garocellis, & Caturigibus, non procul à Vocontijs Nouariæ conditoribus. Iacent autem Vocontij inter Conualles Graiarum Alpium, quæ nunc Cinesius appellantur: quibus iter est Geneuam, ad lacumq; Lemanum. Sed video hactenus à me esse confictum nihil, nisi pedem intra Cottias Alpes intuleris. Audi igitur Nazarium in Panegyrico ad Constantinum Imper.* Differamus, *inquit,* parumper Italicas expeditiones, quibus Segusiensium ciuitatem, quæ superatis Alpibus Italiæ claustrum obijcit, cum vi & virtute velut ianuam fregisses. *Quòd autem Segusium Susa nunc sit ab Augusta Taurinorum stad. CLX. distans, apparet ex eiusdem Nazarij verbis paulò infra cum inquit:* Ecce iam apud Taurinos venientem pugna grauior expectat, nec Segusiensium vastitas mouet. *Hæc ille. Vides igitur aduentum Constantini*

ex vlteriore in Citeriorem Galliam, & primo à Segu-
sio in Augustam Taurinorum, & illinc Mediolanũ.
Habent autem Alpes Cottiæ miram latitudinem, &
longitudinem: adeò vt à Bobio (si Georgium Merulã
sequimur) Segusium vsq; pertineant, & à Citeriore
in Vlteriorem Galliam protendantur. Hæ functo
vita Cottio in formam prouinciæ. (vt autor est
Suetonius) à Nerone sunt redactę. Quòd ad Citerio-
rem Galliam attineant, testes sunt Annales sacri: Co-
mi siquidem legitur in vita Diuarum Liberatæ, &
Faustinæ, quòd erant natæ patre Ioannate apud Curiã
Genesiam inter Alpes Cottias habentem Padum flu. à
Septentrione, à Meridie Alpes ipsas. Quò loci mercato-
res in Italiam è Gallijs via Claudia commeantes diuer-
tebant. Quo situ constat hanc Curiam fuisse (vt ex
hoc loco loquar) Trãspadanam, & Apenninum ha-
buisse à Meridie, vbi appellantur Alpes Cottiæ. Falsò
igitur Georgium Merulam criminatus est Alciatus.
Præterea Diuus Ambrosius, non ecclesiæ Mediolan-
ensi modò, sed & Liguræ, Æmiliæ, Rhætiarum, &
Cottiarum Alpium sacris præerat. ZOIL. Quòd
Mediolanum caput Liguriæ sit, vt ab ipso Merula
audiui, nusquàm legi apud probatum aliquem auto-
rem. MER. Post inclinatum Ro. imperium multa-
rum vrbium, & populorum mutata sunt, & varia-
ta nomina. Sicut quod quisque etiam doctus facile non
credat Cisalpem Galliam per eiusdem Ambrosij tem-
pora, & Gotthis in Italia post modũ regnãtibus Liguriæ
nomen habuisse, vt legitur in libello eiusdem super hac
re edito. Diuus etiam Hieronymus Vercellarum vr-
bem Ligusticam vocat. In Itinerario etiam Antonini
legimus Mediolanum Liguriæ caput vocari. Et Cas-
siodori extat epistola ad Gaudiosum Theodorici regis
à secretis, vbi inter cæteras Comi laudes id appellat
quendam quasi murum planæ Liguriæ, & munimen
claustrale prouinciæ. ita erunt duæ, planam nos incoli-
mus, montosam cæteri: Statyelles, & Gabienni Vesuli
montis accolæ. Nec te moueat Seruius in XI. Æneid.
qui ait, Liguriam maiore ex parte sui in Apeni-
no sitam esse. ZOIL. Cottias Alpes, & Iulias si
diligentius & Alciatum, & Diuum Hieronymum
Merula perlegisset, easdem esse dixisset. MER. Si
Diuum Hieronymum rectè intelligeres, diuersas esse
diceres à Cottijs Alpibus Iulias. Lege igitur Latinum
Pacatum ita dicentem: Quò fugiam? bellum ne
tentabo? vt quem viribus totis ferre non potui,
parte sustineam? Alpes Cottias obserabo, quia
Iuliæ profuerunt? Ex ijs verbis qui non videt Co-
ttias, & Iulias Alpes diuersas esse, ad magistros reij-
ciendus est. Verba Hieronymi aliud nihil videntur
innuere, quam Vigilantium patria Hispanum per A-
driaticum sinum in hanc Cisalpinam Galliam desti-
tuta Roma se contulisse: & hinc per Cottias Alpes in
Galliam vlteriorem, & illinc mox in Hispanias aufu-
gisse. Quo in loco miror Des. Erasmum, Cottias Alpes
quasi Gotthicas interpretatum fuisse: tanquam Gotthi
his Alpibus nomen indiderint. ZOIL. Falsò quoq;
Merula Venetos inter Cisalpinos Gallos recensuit, cum
cõstet illos diuersum genus esse prorsus à Gallis. MER.
Quòd Venetia ab autoribus in Cisalpina Gallia consti-
A tuatur, testis est Seruius in libro X. carmine illo, Sed
non genus omnibus vnum. Quia origo inquit
Mantuanorum & à Tuscis venit & à Venetis:
nam in Venetia posita est: quæ & Gallia Cisal-
pina dicitur. ZOIL. Vbinam gentium sint Alpes
Summæ, quarum meminit Merula, nusquam, quòd
sciam, legi. MER. Credo ad hanc contentionem me à
te irritatum, vt hac ratione docearis. si ob hanc rem
ingeniosus fuisti, laudo ingenium tuum. Audi itaq; &
disce, quæ nam sint Alpes Summæ à C. Cæsare libro
B Commentariorum tertio: Cùm in Italiam, inquit,
proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legio-
ne XII. & parte equitatus in Antuates, Vera-
gros, Sedunosque misit: quià finibus Allobro-
gum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad
summas Alpes pertinent. Caussa mittendi fuit,
quòd iter per Alpes, quo magno cum periculo,
magnisque portorijs mercatores ire consueue-
rant, patefieri volebat. Eas autem esse arbitror,
quæ ab Peninis ad Leopontiorum Alpes extenduntur.
C ZOIL. Dij boni cur sic Gallis Transalpinis inuidisti,
vt eorum originem subticueris? MER. Eorum pri-
mordia dixisse me satis arbitror: horum autem, qui
nunc Franci nominãtur, quia origines ignoras, in hãc
rem sedulus intendisti, vt illa à me tibi declarentur.
Accipe igitur quid de his apud probatos autores legerĩ.
Francos prius Salios fuisse appellatos Am. Marcellinus
est autor: & etiã eorũ leges arguũt, quæ Saliæ nominan-
tur. Salios cõstituit Ptol. in Sarmatia vicinos Aorsis, A-
gathyrsis, & Alanis: qui vltra Riphæos sunt montes, à
D quibus Tanais oritur. Salij igitur sedibus egressi in
Germanias penetrarunt: diuq; cum Germanis per
tempora Valentiniani Impera. belligerarunt: victores
tandem adiunctis secum Arthuaris, & Turingis ad
Rhenum desedêre: breuiq; factum est, vt quicunque
Germani Romanum Imperium detractarent, Salijs se
sociarent: vnoq; nomine se Francos appellarent. Horũ
opes deinde oppressa à Gotthis Italia adeò creuêre, vt
transacto Rheno vlteriores Gallias occuparint, sedesq;
in eis constituerint. A quibus per longam seriem à Ca-
E rolo illo cui ob res gestas Magno cognomen fuit, Fran-
corũ reges fluxere. Hic Longobardorum Desiderio re-
ge capto apud Ticinum Regiam, his dignitatem sustu-
lit, imperatoriam ipse assecutus est. Pipinus Imp. ex
huius sanguine, qui Carolo Caluo successit, vt Italiæ
regia Mediolanum diceretur, instituit, quòd vrbs hæc
Citerioris Galliæ metropolis semper extiterit: quodq;
velut arx, & specula totius Galliæ, Italiæ, & Germa-
niæ habeatur. Pipini institutum & cæteri secuti sunt.
F Nam & Bernardus cuius tumulus visitur Mediolani
in Ambrosiano templo, hic rex salutari voluit, & ab
Antistite Mediolanẽsi coronari. Dissidentibus inde in-
ter se Ludouico Calui filio, & eius patruelibus, extin-
ctum est Francorum regnum in Italia. Loco quorum
Berengarium Forouliensem ducem, Italiæ regẽ Me-
diolanenses salutant, coronantq;: qui à regno sæpius ex-
pulsus, id tamen Cisalpinis Gallis adiuuãtibus semper
inuasit. vix vnum, atq; alterum reperies, in quem to-
ties fortuna luserit. ZOILVS. Debuisses hoc loco cur
Brigantia nunc dicatur hic Orobiorum tractus, ex-
ponere?

ponere: si polyhistoriã tuã ad vnguem (vt aiunt) absolui cupiebas. MERV. Si ad singularum aut regionũ vel vrbium interpretationem fuissem immoratus, dij boni finem hæc nostra quando inuenisset historia? quando extremam manum imposuissem? Verum, vt hac in re quoq; sim de te benemeritus, accipe quid de Brigantia sentiam. Verbum est apud Græcos βρυάω, id est, extollo, quòd hæc regio collibus elata sit, quasi Briantia: vel quòd incola eius regionis sit fortis vel agrestis. ἀπὸ τοῦ βριαροῦ. Quid alias Bonauentura Castillionæus vir florentis ingenij de Brianteis collibus consultus rescripserit, audi ipsius verba: Fortassis nec incongruum fuerit de Brianteo monte vulgò Briantia eadem referre, quæ aliquando audiuisse me memini, & apud quendam etsi minus idoneum autorem legisse, qui tamen paulò pòst Rubrobarbi ætatem vixerit. Totum tractum illum inter Abduam & Moguncíacum vini feracem ab eius exercitu Germano montes Brigantiæ esse appellatum à similitudine collium, qui ad lacum Brigantinum hodie Constantiensem circumiacent, vitibus confertorum. In his enim collibus longo tempore Germani castra habuere, dum bellum à Rubrobarbo contra Mediolanenses gereretur. ZOILVS. Iuliarum Alpium ratio paulò diffusius fuisset exponenda: ne hac in tua lectione lector, Merula, cogatur hæsitare. MER. Aliud à me nihil intelliges, quàm quod secundo libro legisti. Quid de his Castillionæus sentiat, non grauabor adducere: Quamuis (inquit) scriptores conueniant Iulias Alpes eas esse, per quas ex Foroiulii transitur in Noricum, & adhuc tamen non satis constat, an à Foroiulii, vel à Iulio Carnico nomen sumpserint, & an eodem nomine appellentur: in hoc omnes hęrent. Sed cum haud dubium sit Ptolemæum Carnos, & Iulium Carnicum supra Concordiam, & Forumiulii locasse: ita credendum esset Iulias Alpes à Iulio Carnico nomenclaturã habuisse: & eas esse quibus à Tergesto iter est in Carinthiam, quæ & Carnithia vocatur ab eruditioribus: & paulò vltra Pannoniã versus superiorem, quæ & Carneola dicitur. Qui quidem mons à Pomponio Mela & Taurus appellatur. Nomen adhuc in Norico & Carinthia durat, hoc est, Taura. Angustissimi in his sunt trãmites, nulla curribus via. Mirum in plerisque horum montium locis, cum paulò altius sol ad Cancri tropicum peruenerit, in ipsis niuib. vermiculos quosdam gigni, veluti tineas. Quorum meminit Vadianus vir doctissimus in commentariis suis in Melam. ZOILVS. Qua ratione Rhætiam Italiæ portiunculam Merula dixerit, non video: cum sciant omnes Rhætos extra Italiam esse, & Germanorum idiomate vti: Grisonesq; hac tẽpestate nominari. MERV. Si in hoc sum deceptus, aliquantula venia ab alijs saltẽ condonabor, si mihi Zoile iniquus arbiter extiteris: secutus enim sum Ti um Liuium: qui ait Tuscos duce Rhæto in ijs locis descedisse acie victos à Belloueso: in Rhæticis præterea Alpibus aliquando (verbis vtor Castillionæi) h. bitasse gentem Italicam: Rhætosq; lingua vsos Italica illud argumento est, quòd apud illos etiamnum Latinorum lingua perdurat, tametsi prorsus nũc apud eos extincta sit. Perseuerant tamen huiusce rei nonnulla vestigia. Ientare n. adhuc dicunt pro cœnare. Eandem fidem faciunt multa circum loca, quorum Latina hodie nomina leguntur: veluti Rhætorum oppidulum Magauilla, quasi Magna villa vocatũ, & Vallis dulcis Valtidulc, & non longè ab his Monticulum quendã Montiglum vocant. Rochus etiam Quadratus multa vir experientia, cum apud Rhætos nomine Francisci Sfortiæ esset, retulit inter illos vicum esse, cuius incolas idiomate Italico vti asserit. Quod originem à Tuscis duxerint, Iustinus quoq; libro, ni fallor, XX. attestatur. ZOIL. Si autorem, Merula, mihi dederis idoneum, qui Vicomercatum Vicum Martis appellet, autor sum, vt me in pistrinum dedas. MER. Nullũ fateor habere me, qui hæc dicat autorem: verùm famam secutus sum perennẽ, quæ plerunq; vim testimonij habet. Deinde regio, cuius hic Vicus Martius caput est, Martisana dicitur, quasi quod eius tractus homines insani Martis desiderio ardeant. Eo in vico præterea cuiusdã Martij tumulus est, quem hic nõ grauabor annectere.

In æde sancti Stephani in Vico Martio. qui nunc Vicomercatus appellatur.

HERC. INVIC
VOT. MARTIVS
LVSOR ALBVCIVS
L. D. D. D.

Quasi quòd hæc inscriptio ex Vico Martio eũ esse demõstret. ZOIL. Aequè delirantem Merulã si dixero, quòd fidẽ sumat ex inscriptione saxorũ, quis mihi vitio vortet? MER. Omnes equidẽ, qui solidiores tuis nacti sunt literas. Nónne idem fecit T. Liuius? & eo prior Polybius? quoties n. illi ad columnã Licinia, qua Annalis gesta continebantur, confugiunt, velut ad sacram (vt aiunt) anchorã? Nónne Tranquillus inscriptioni aræ, quæ in Treuiris erat, fidem præstat? Quintus quoque Curtius Erythræi maris nomen de sepulchro quodam mutuari, quam vulgatæ stare sententiæ mauult. Trebellius quinetiam Pollio Valerianũ iuniorem Imperatorio diademate decoratum extitisse declarauit, non alia ratione ductus, quàm quòd eius tumulo, qui Mediolani ea tempestate visebatur, Claudij iussu illud vidisset insculptũ. Igitur si sic vetustissimi factitarunt, cur me arguis? Quod autẽ Taciti sit sententia (nunc eruditissimo Castillionæo respondeo) Danubium à monte Arbonis (vt quidem Arnobi legendũ esset) oriri prope Hercyniam syluã, (vulgo syluæ nigræ nomẽ seruat) ex aduerso Rauracũm, quorum oppidũ est Basilea (Arnobi Plinius & Ptolemæus meminerũt) ipse nõ inficias eo: imò ipsius ingeniũ laudo. Danubiũ scribit Alciatus ex præcipiti, & excelso montis Arbonæ iugo ortum habere: cum tamen ab ijs, quibus paulo compertiores sunt ortus ipsi, referatur ex molli, & clementer edito colle eum scaturire apud viculum, quem Eschingiacum Danubij appellãt: vulgo Doneschingen. Hæc habui vir ornatissime, quæ in defensionem contra nonnullos, qui vix inspecto opere ad maledicentiam prorupere, parani, quorum dicta breuiter attigi, rectène, an perperam ea diluta sint, tuum sit iudicium. Bene vale. Mediolani VIII. Cal. Iulij M.D.XXXVII.

BONA

BONAVENTURA CASTILLIONEVS DE
GALLORVM INSVBRVM ANTIQVIS SEDIBVS.

Alliam Cisalpinam, quam nunc Longobardiam vocamus, initio Hetruscos tenuisse omnes authores tradunt, cōditis in ea duodecim vrbibus. Cum ijs ob vicinitatem, Trāsalpini Galli, quos nonnullis Celtas nuncupauisse placuit, conuersabantur. Qui postmodum sedibus fame expulsi, siue agrorum fœcunditate allecti fuerint, Duce primum Belloueso in Hetruscos impetum fecerunt, exiguam belli occasionem nacti. Quib. ad Ticinum amnem agmine aperto fusis, quicquid cāporum inter Appenninum, & Alpes interiacet, & Hadriatici litoris partem maximam, occuparunt, à quibus mox hæc Italiæ basis Gallia vocitata est. Inter Padum & Alpes Laij habitarunt, quos orientem versus Libitij vel Lebetij, seu Lebui sequuntur. Post hos inter Ticinum & Abduam sunt Insubres, penes quos Cisalpinorum omnium autoritas fuit. His postmodum recto ordine Cenomani inhærent. Gallorum postremi Veneti à Paphlagonia profecti, vel ab extima Transalpinarum Galliarum plaga, quam Oceanus alluit occidentalis. Cispadanum tractum vbi primum Apenninus ab Alpibus discedere incipit, primi tenuere Ananes, post Boij, inde Eganes, Gallorum vltimi Senones. Hi post Bellouesum aliquot seculis Italiam ingressi Boiorum intima penetrarunt, vbi Senam vrbem condidērunt, anno ante Christum redemptorem natum octuagesimo septimo supra quingentesimum, regnante apud Romanos Tarquinio Prisco. Crescentibus itaq; Gallorum & Romanorum rebus, inter Hetruscos & Gallos secundò bella sunt orta. Galli siquidem Senones, superato Apennino, Hetruscos iampridem extra Galliam Cisalpinam eiectos sedibus turbant: Clusium ea tempestate eorum metropolim obsidione cingunt, & late Hetruscorum agros populantur. qua in obsidione irritati à Romanorum legatis, qui prætextu componendæ pacis illuc se contulerant, & desiderio manus conserendæ in aciem cum Hetruscis descenderant, omissa Clusij obsidione, Romam vrbem inuadunt. Hi sunt Galli, à quibus Roma capta prædicatur, & incendijs ac ruinis deformata: non à Gallia Trāsalpina tum primum venientibus, sed in Italia multis iam seculis edu-

A *catis. Gallis igitur Insubribus tractus omnis (vt diximus) inter Ticinum, & Abduam contigit. Hos præcipuæ authoritatis inter Cisalpinos Gallos fuisse omnes historiæ tradunt, inprimisq; Polybius author grauissimus: qui eos villas habitasse nullis septas mœnibus, & super strato gramine dormitasse, ad posteros transmisit. Bellicas prætereà res atq; agriculturam exercuisse, diuitias in auro, & armentis patrio more exercuisse, vt cum ferret necessitas, facile transferri possent. Vltimos verò omnium Gallorum Senones, per i-*
B *psa Romanorum rerum quasi incunabula, in Italiam, per iam tritum iter, inter niuosas Alpeis irrupisse, verisimile est: cum multa iam ante tempora Hetrusci à Gallis Celtis duce Belloueso vltra Apenninum expulsi essent. Huius rei argumento sunt certissimo sedes ab illis occupatæ. Siquidem cum inter Alpeis & Apenninum omnia ante illos Galli iam tenerent, coacti sunt in collibus Apennini Hetruscis proximis sedes figere, quibus cum continuum certamen ferè semper haberent: vel cum eos à finibus arcerent, aut irritati ipsi in eorū*
C *finibus bellum gererent. Cæterum Insubribus postquam sedes visæ sunt satis firmatæ, armenti adaucta copia, & hostibus procul expulsis ex montibus, in quibus vicatim habitabant, paulatim ad loca campestria descendere placuit: vbi minor hyemis asperitas, & longè lætiora pabula: quibus æstiuo tempore collectis seuiente bruma eorum armenta pascerentur. Eiusmodi verò loca in planicie constituta maxima anni parte virentia haud dubie ea fuerunt, quæ nunc incolimus, quibus in locis vrbem condiderunt. Hic autem verisimile est per mul-*
D *tos annos ad armenti, pastoriciaq; suppellectilis commoda à Gallis paleacea turguriola, & ea quidem humilia nomadico more fuisse constructa: paulatimq; Pado flumine exsiccato, & ad iustum fluminis decursum exinanito, qui, propter angustiora in Hadriaticum sinum ostia, late stagnans, lacus magis immensi, quam fluminis effigiem præstabat, per Padoam, quæ & Padusa est, & Volanam seu Nolanam, quæ portum efficit, cœpere Galli planiciem securius habitare. Et hac ratione Padus liberiori eruptione facta in Hadriam, loca, quæ fa-*
E *cile cœli ipsius salubritate, agrorum fœcunditate, colliū apricitate, syluarum & fontium, fluminumq; amœnitate, rerum firme omnium, quæ ad victum, vestitumq; hominis spectant, beatissima copia omnib. antecellunt,*

Gallis

A Gallis incolenda reliquit. Vnde non immeritò Virgilius in quarto Georgicorum de Pado & locis his nostris cecinit:

Et gemina auratus taurino cornua vultu,
Eridanus, quo non alius per pinguia culta,
In mare purpureum violentior influit amnis.

Quod circa Padum magna agri pars paludibus, & Padanis illuuionibus olim obruta fuerit, testis est Strabo: qui Æmilium Scaurum sequentibus seculis, B deductis ex Pado in Parmensem agrũ fossis, nauigantibus quidem cõmodis, paludes fluminis reliquas exsiccasse, prodidit. Cuius authoritate satis probatur olim circa Padum paludes fuisse immensas: & his maiores in Insubrum regione extitisse credibile est, stagnantibus præsertim Vmbrõe, & Orona, plurimisq; alijs fluminibus, quibus Insubrum agri plenius æstuant, in vnũ ferme locum illic coëuntibus. Argumento præterea huiusce rei maximo sunt colliculi iuxta oppidum Diui Columbani Laudensis agri, quos olim Padus alluebat. C In plantandis n. vitibus quibus colles ipsi maximè abundant, nauium rostra, anchoræ, & huiusmodi reliqua nauium instrumenta, singulis fermè annis effodiuntur: quorum reliquias eo in oppido aliquando mihi vidisse contigit. ostrearũ quin etiam & conchyliorũ maritimorum conchæ, quas passim ibi aliquando colligere est, nullo negotio arguunt, Padum illuuione olim ad colles istos ascẽdisse. Cum recepisset ergo dilatatis ostijs, & desiccatis paludibus Eridanus (ita n. Græci Padum vocant) fluminis effigiem, vt recto tramite D deferretur in Hadriam, vero simile ẽ Insubres in campestribus locis velut fertilioribus omnino sedes locasse: quæ quoniam in medio amnium sita essent, Mediolamniũ primò adiecta litera, quã longã in Aul. Plautus appellat, hiatus vocalium tollendi gratia, demũ Midiolanum nuncupauere. Annis tamen quamplurimis post traiectas Alpes, Italicis moribus instituti, (Vicinia siquidem & morum & fortunæ similitudinem adfert) cæterarum vrbium exemplo, quas per Italiam belligerantes aspexerant, vrbem mœnibus cinxere: vt si qua E vis hostilis ingrueret, facilius iniurias propulsarent. Vicus haud dubie primo fuit si Straboni credimus, ætate vero sua eximiæ maiestatis vrbs. Hoc in loco diuersorum opiniones non sunt recensendæ, tanquam ab historiarum fide alienæ. Ex antiquioribus nonnulli volunt à sue inuenta, quæ mediæ lanæ esset, vrbem hanc nostrã nomen traxisse: sunt item qui scribant Insubriam primo vocitatam, & prius Albam, Peutheciam alij. Nec desunt, qui nomen à Græcis deducant. Sed scitè pro Catone contra Semproniũ respondet Plinius, Italiæ ra- F tionem eos Græcis, alijsq; gentibus falsò mutuari, qui propriam nesciant, & de ea altercentur. eò etiam dementiæ plures accessere, qui audeãt scribere non à Græcis solũ à quibus verisimilius est, sed ab Hebræis ciuitatum, regionum, ac populorũ nomenclaturas deriuẽt. Iccircò qui Hebræa attigere, Gallos quasi aquis non oppressos interpretantur: contenduntq; Gallorũ nomen ante eorum ex vlteriore Gallia in hanc citeriorem aduentum in Asia, Græcia, & Italia extitisse: cum tamen Liuius Gallogræcos, seu Galatas à Celtis originem traxisse constantissimè adfirmet. Et Trogus de Brenno scribens, qui in Italiã cum tercentis Gallorum millibus irruperat in Hetruscos, eorum centum millia non longè à Delphis, vrbe oraculo Apollinis celebratissima, in ea Parnassi montis parte, quæ ad Austrum exposita est Græcorũ gladiis extincta, alia verò centũ millia tractum in Asia iuxta Paphlagonas occupasse, eamq; Galatiam dixisse: hosq; Gallogræcos primũ postea Galatas appellatos monumentis prodidit. Hi sunt ad quos Gentium doctor Paulus epistolam scripsit. Eosdem quoq; Treuirorũ lingua, idest, Celtica loquutos fuisse, temporibus etiam suis Diuus Hieronymus scriptum reliquit. Qui si ab Hebræis fluxissent, vt nonnullorum est opinio, non Celtica, sed Hebræa, aut Chaldæa lingua fuissent vsi. Reliqua verò centũ millia, quæ in Italia remanserant, Mediolanũ, Ticinum, Bergomũ, & Brixiam condidisse. Hos verò, cũ sub Brenno militarunt, Galliæ Cisalpinæ nomen indidisse, haud facilè crediderim: cũ ante illius in Italiam aduentum plurimi authores tradant, Bellouesum Alpiũ iter primùm in Italiã aperuisse. Nec desunt qui velint Brennum ipsum non in vlteriore Gallia, sed in Italia inter Gallos Senones Cisalpinos, natũ. Catonẽ quoq; damnant multi, qui Orobiorũ originem ignorasse se fateatur: quin & Pliniũ Naturæ scriptorem accusant: quod Catonis sententiã fideliter non retulerit: quæ omnia eò tẽdunt vt Orobiorum, et Cenomanorũ, gentes Gallorũ, quando etiam Cisalpinorũ interpretationes nominum, & cognominũ ab Hebræis fluxisse arbitrentur. Quæ quidem nomina, tametsi Hebræa, aut Græca esse reperiantur, non tamen ex ijs satis probant, populos eos Græcos vel Hebræos extitisse. Si quidem inueniuntur plura Gentiũ vocabula, quæ Græcã præ se ferant etymologiã, quas tamen non Græcas sed Barbaras fuisse Strabo, Plinius, aliique probatissimi authores tradidere: veluti Troglodita, Andropophagi, Hamoxobij, Nomades, eiusq; generis quàm plurima nomina. Tanta deniq; iactantia Trogi, Polibij, T. Liuij, & Plinij authoritates, paruipendunt: vt suã his præponere sententiã impudentissimè audeant, authoribus, quorum paulò ante calculo fuerant innixi: contenduntq; tantos viros Græcorum commentis fuisse deceptos, aperteq; hallucinatos. & ne ijs fides vlterius adhibenda sit ad Berosum Chaldæũ, qui ex antiquorum annalibus omnia Assyriorum tempora digessit, & Metasthenem rerũ Persicarum scriptorem, confugiunt velut ad sacrã ancorã, tanquam qui ij soli publica probataq; fide scripserint. Et quanquam Cato ille, quicunq; is fuerit (suspecta enim sunt eruditis auribus Origines ille) Mediolanum monumentis transmiserit, ab Olano nescio quo Hetruscorum Duce, primum Olanum dictum, à Medo mox Insubrum principe auctũ, Mediolanum nuncupatum, scriptum reliquerit: nos tamen cum cæteris cũ Græcis, tum Latinis authoribus maximæ æstimationis sentimus. Qui vno ore omnes affirmant, & primum Gallorum nomen in Italia, & alibi auditũ, à primo illorũ cis Alpeis aduentu: & ab eisdem cum pluribus alijs vrbibus conditũ Mediolanum. Quis enim historicus cuiusq; nationis extiterit ante Bellouesum Insubrũ, aut Mediolani meminit vnq̃? Quod si obstinatius contende-

contenderint, Orobiorum nomen nō Celticum, sed A plane Græcum esse, indicioq; suo affirmare velint; M. Catonem, ob id nequaquam dixisse Orobiorum incertam originem esse, quod eam ipse penitus ignoraret, sed ꝙ ipsū Orobiorum nomē incertam omnino, & ambiguā etymologiæ rationem habere posset, Hebræam, vel Græcam: satis nobis fuerit & Latinorum, & Græcorum authoritate probasse, Gallos Transalpinos vel fame expulsos, vel sedium nouarum perquirendarum gratia citra Alpes irruptione facta, expulsis Hetruscis, Mediolanum, Comum, Brixiam, Bergomum, & Veronam, B condidisse. Simpliciorem igitur historiæ ordinem prosequentes, adhibita pro viribus diligentia circa nominum interpretationes, quæ maximo sunt ad veritatem alliciendam argumento, vetustissimorum quoq; lapidum inscriptionibus suffulti, de situ Insubrum, & huius nostræ Metropolitanæ vrbis origine aliquid referemus.

Inter Insubres olim oppidum fuit longè celeberrimū, quod ab eorum nomine Insubrium vocarunt: quæ res pluribus errandi caussas præbuit, qui putarent Mediolanum, Insubrium dictum. Sed nos qui loca fermè omnia Insubrum, qui ad colles iacent, perlustrauimus, in quibus præcipuè eorum vetusta sedes extitêre, pro comperto habemus eas fuisse, vbi Castri Sepriј vulgò reliquiarum disiecta vestigia visuntur. Aberrantq; tota (vt aiunt) via, qui Sepriј Castrum, à quo plurima pars agrorum, qui intra Ticinum & Abduam cōtinentur, cognomentum retinet, ad Seueri Imperatoris nomen adscribunt, vnico tantum argumento freti, ꝙ materno idiomate Seueri Castrum nuncupetur. Tradunt n. Seuerum ab Insubribus origines traxisse. Nec tamen aduertunt, hac fermè friuola coniectura ducti, dictionem, quæ Latinè sonat Seprium, vulgo Seurium, non autem Seuerum dici. Ad hæc Federici cognomento Rubrobarbi Imperatoris plura diplomata, instrumēta quoq; olim in Castro ipso confecta Subriј, non Sepriј, nec Seueri meminerunt. Ex his itaq; conijcimus Subrium fuisse, quod Seprium dicimus. Huic nostræ sententiæ calculum adiecit testamentum Manieundæ Longobardorum Reginæ, in Castro Cariatis conditū, quod ab humanis decedens Regina ipsa, in cœnobium vertit, cui nūc soror Sophia præest: in quo legere est, Castrum ipsum Cariatis ab Insubrum castro secundo lapide distare. Ex ijs igitur omnibus colligimus, castrum ipsum primò Insubrium, mox per contractionem literarum breuitatis gratia Subrium, nouissimè per negligentiam in Seprium transisse. Quam dictionem corruptam, & adhuc in dies eius tractus accolæ magis adulterant, pro Seprio Seurium pronunciantes. Plurima in Cariatis oppido antiqua monumenta visuntur: quæ temporum iniuria legi non possunt. In ruinis tamen, Cœliј memoriola est huiusmodi:

M C O E
LIVS CVM
S V I S
M E R C V R I O
V S L M

In cœnobio quoq; ipso in lapide satis ornato in gradibus scalæ, Albutiorum, qui hac ætate, duabus per incuriam demptis literis, Butiј nominantur, monumētum elegantissimum visitur his characteribus insculptum:

P. A L B V T I A
N V S
P R I M I T I V V S
A L B V T I A E
P I E N T I S S I
M A E
V F

Non abre esset putare, Cariate oppidum à copia nucum, quibus ager ille adeò abundat, vt lauris Parnassus, denominatum. Siquidem καρύη, siue C κάρυα dicitur nux. Quanquam non desint, qui hoc vocabulo significari etiam velint castaneam, & auellanam. Sed est ijs rebus omnibus copiosissimus est tractus ille. Hoc etiam tempore pueri Insubrum nucleum ipsum nucis, Carium nuncupant. Quod oppidum si etiam dictum diceres, quod in summitate, aut vertice collis sit, non inficias irem. Quando κάρηνον verticem & summitatem etiam significet. Ab hoc oppido ad Alpes tendenti vicus occurrit, Viseprium vocant, ac si dicas Sepriј vicum: à quo stadiјs quatuor tantum D distat. Omnis autem regio interiacens tot ingentium ruinarum vestigiјs scatet, vt celeberrimæ vrbis effigiem intuentibus obiјciat. Porrò oppidi Insubrum, seu castri Sepriј magnificam amplitudinem arguunt murorum latissimorum circuitus, fossarum profunditas: tametsi illæ plurimis in locis aggerum ruinis sint oppletæ. Quinq; & adhuc templa conspiciuntur plurimā ex parte diruta, è quibus duo absolutam antiquorum symmetriam ostentant. Omnium spectatissimum Diuo Ioanni Euangelistæ dicatum est, Longobardorum E Regum Regiam liberalitatem præ se ferens. Quæ omnia non leui admiratione prætereuntes viatores afficiunt. In Castro marmora sunt characteribus (vt arbitror) Hetruscis insculpta: quæ nullum in præsentem vsq; diem (quem sciam ipse, vel alius sit interpretatus) intellectum admittunt. Non absurdum esset fortasse credere ab aliquo Hetrusco aruspice, quorum disciplina percelebris fuerat vbiq; terrarum, apposita fuisse. Quòd ab illis, qui ante Bellouesum, Hetruscis hic regnabant, monumenta illa (vt aliquorum est opinio) insculpta fuF erint, nemo vnquam mihi persuaderet: quando fidem omnem excedat marmor ab illis ad hæc vsq; tempora durare potuisse. Splendidam præterea oppidi huius magnificentiam XXIIII. pagi illustres, quibus præerat, satis superq; declarant, authoritatis pristinæ indicia maxima. Omnis deniq; tractus vsq; ad sextum lapidem ab vrbe, Subriј vel Sepriј hac etiam ætate seruat appellationem. Illic duarum arcium vestigia conspiciuntur: è quibus altera eminentiori in parte ad collis verticem Mediolanum spectat: à quo in proximam

Orona

Oronæ vallem (nomen est fluuioli qui collis radices alluit) per subterraneos fornices aquationis gratia cuniculus ducebatur. In fluminis verò ripa tertium quoq; castrum fuerat, quadrato lapide structum Turbinis titulo, in cœnobitarum virginum vsus pios conuersum. Arce demum euersa nomen tantum Turbinis retinuit. Nec tamen antiquitatum memoriolæ hoc in loco desiderantur. In postico siquidem ædis vetustæ lapis extat, barbarorum, vel imperitorum culpa, aut diuturnitate temporis ita fractus, vt quoties illum aspiciam, illud Ausonij mihi toties occurrat: A B

Miramur periisse homines, monumenta fatiscunt:
Mors etiam saxis nominibusque venit.

Habuimus tamen Calphurniæ nomen politissimis grandioribusq; literis incisum, cuius etiam posteritas apud Insubres nunc bellissimè perdurat: sed Caphurij literis quibusdam negligenter abiectis appellantur.

C A L P H V R
N I A E
C A R I S S I
M A E
F E

C

Eadem in arce in fornice cuiusdam ostioli tabula marmorea affixa est, his fermè cubitalibus insignis literis.

D

L C A S S I O
A V T E
L O I O
L F

INtra circuitum oppidi olim Insubrum, putei, cisternæq; & cloacæ, reperiuntur. Adsunt quinetiam cryptæ, fornices elaboratissimi, & huiusmodi antiquaria: Vigentibus demum bellis inter Vicecomites & Turredanos, penes quos ea tempestate Insubrum summa authoritas fuit, de imperio Mediolanensi disceptãtes, oppidum ipsum cum arcibus, in illo rerum turbine solo æquatum fuit: legeq; municipali sancitum est, ne in id locorum colonia amplius duceretur. Quam quidem legem Prætores Mediolanensis & Gallareatensis, magistratuum initijs iureiurando omni studio, opere, diligentia se curaturos pollicentur. Vnum illud quoq; animaduertimus, in meditullio ferè Verbani & Larij lacuũ oppidum ipsum situm fuisse, & in colle eminentiori, vt recto itinere ab vrbe ad Alpeis proficiscentibus primo se offerat aspectu, ex quo velut è specula Insubrum patentes campi cum vrbe ipsa videri possint. In eo monumenta propè infinita interierunt: nonnulla adhuc extant, sed plurima à ciuibus Mediolanensibus, post tantas & tot clades, inde abducta sunt. Ex pluribus vero vnum atq; alterum adduxisse sufficiat. E F

I O M
D I S M A N I B V S
P R O S A L V T E
M E M N I A E
P R I S C A E
C F
M E M N I V S
O N E S I M I A N V S
P R O
F R V C T I B V S
V S L M

EX hac inscriptione colligimus, morem fuisse nostris maioribus pro salute ægrotantium amicorum, vt Dijs manibus sacra facerent, & vouerent. Fontei quoq; Capitonis Consulis, de quo meminit & Tacitus in bello Othoniano, mnemosynon inspicitur, literis grandioribus candido in marmore incisum,

I O M
C C A E C I L I V S
N I M P H E R O S
V S L M
F O N T E I O
C A P I T O N I
C O S

EST & Vera cuiusdam eulogium: sed plurima ex parte mutilatum, reliquarum literarum prænomine, & nomine duntaxat exceptis, intelligentiam non admittit. Hoc igitur in tractu Insubrum Gallorum sedes fuisse expulsis inde Hetruscis facilè comprehendi potest. Insubrijq; nomen, oppido, non vrbi nostræ (vt multi falsò arbitrati sunt) inditum fuisse, fidem præterea faciunt vici, municipia ditissima, castella munitissima huius regionis: ex quibus ferè nobiliores familiæ Mediolanensium antiquissimæ origines traxere. Inter tot municipia & vicos, occidentem versus, secundo lapide oppidum Carnutum visitur, vulgo Carnagum nuncupatum. Eo in tractu Carnutes, vlterioris Galliæ populos, olim consedisse, arguũt soli fertilitas, nominis cognatio, & Insubrum Gallorum vicinia: facilè enim cum Belloueso, quem tot hominum millia in Italiam traduxisse constat, & Carnutum copiæ Alpes transcenderunt, & haud longè ab Insubribus sedes locarunt. Durat gens Carnutum in Celtica Gallia Oceano proxima olim in clientela Rhemorum & totius ferè Galliæ mediæ, eorum ciuitas Episcopalis vulgo Chartres nuncupatur. Tantæ præterea ædificiorum ruinæ indies effodiuntur, tot exsculpti lapides: vt non nisi inter cementa, maceriasq; plantari vix possit vitis. A Castro Insubrum, Ticinum versus, ad meridiem quinto fermè milliario, Gallareatum est oppidum, vrbeculæ effigiem præstans, ad extremam

tremam

tremam collium radicem in æquo ædificatum: à quo vniuersa planicies XXIIII. milliariorum spacio, ad vrbē Mediolanensem extenditur. Cuius oppidi nomenclaturam si attentius quispiam obseruauerit, Gallorum aream, hoc est, conuentum interpretabitur: sicut & Nouariam trans Ticinum, quasi nouam Gallorum aream. In hunc tractum siquidem, velut ad campestria loca, quæ fertiliora esse solent, Insubres adhuc mōtium accolæ colligendorum fructuum, vel comitiorum habendorum gratia, prisco Gallorum more, confluebāt. Ad vltimum deniq; excidium redactum fuit oppidum Gallareatum, dum Mediolanensibus nostris ex animo fauens, copiis ingentibus Federici Imperatoris, cui Rubrobarbo cognomen fuisse iam diximus, pertinaciter nimis aduersatur. Visuntur eo in oppido vetustissimæ Inscriptiones: quales hæ sunt, quæ sequuntur:

HERCVLI
CVIRMAX
CVMSVIS
VSLM

Item alio in loco.

MERCVRIO
OPVPVP

Ibidem in turri quadrata:

C POSTVMIO
PRISCO
POSTVMIVS
DROMO
LIBERTO
PIENTISSIMO
INAGRPXXX
INFPPXX

Votum quoq; Seueri Siluano persolutum, hæc indicat inscriptio.

SILVANO
SEVERVS
L F
ADIVTOR
VRBICVS

NOn procul à Gallareato vicus est, Insubrum victoria aduersus Hetruscos celeberrimus. Bustium Arsium vulgus appellat, sed verius Bustacium, quòd ibi busta hostium compleuerint omnia. Ad dexteram paulullum si deflexeris meridiem versus, Picta Curia

A *occurres, Corbetam nostrates appellant, oppidum dubio procul vetustissimum, Longobardica symmetria constructum habens templum. Cuius ruina, quæ facta est annis superioribus multas Sanctorum reliquias, quæ ignorabantur, & cum eis memoriolam, in qua mentio habetur, & qui eas reliquias illuc locorum portari curarit, & nominis eius oppidi, quòd in hanc vsq; diem desiderabatur, aperuit. Has tabulas se legisse Gaudentius Merula eius metrocomiæ municeps, parieti tēpli Sancti Victoris affixas, attestatus est mihi. In silice*
B *non admodum polito in latere, quod Occidentem solem intuetur, eius ædis, hos characteres esse, idem adfirmat Merula.*

I O M
SACRVM
C DOMITIVS
PHOEBVS
ET
C P. VINIA CHIA
[redacted]

SEd ad Insubres, qui septentrionales sunt, redeo: hos enim qui ad meridiem & ad ortum iacēt in planicie inter Padum & vrbem, Ticinum & Abduam, labor alter excipiet. Eos enim & vrbis situm Deo fauente prosequar, cum hic primus fuerit liber absolutus. Re-
D *mis igitur velisq; (quod aiunt) omnibus ad colles recurro. A Gallareato Alpes versus miræ amœnitatis vallis incipit, ad lacum vsque Giuiratum, de quo alibi dicetur: per quam fluuiolus, cui Arno nomen est limpidissimis aquis fluit, à dextra, læuaq; (vt ait poeta) castella in tumulis, & geniales vici. Crediderim ipsum fluuium hunc ab Hetruscis hic olim dominantibus Arnum ab Arno altero in Thuscis, qui nunc Florentiam interluit, propter quendam vicorum ordinem, quibus vterque frequentissimus est, nomen sumpsisse. In iis collibus Crena est pagus à fontibus per ea scatentibus,*
E *quasi κρήνη. Hunc sequitur Oggiona, quasi Eugeona à fertilitate soli. In hac extincta est Vrsinorum familia. Hieracium deinde visitur, quod ad sacra rustici illuc vocarentur. Illinc Albizatum itur, vel potius Albutiatum ab Albuciorum familia vetustissima. Crena Nouelliorum Mediolanensium, quorum meminit Plinius in historia naturæ, memoriola visitur:*

I O M
C NOVEL
F LIVS
C F
FALLV
PIVS
VIVIR
IVNIOR
VSLM

Plurima

Plurima quoq; in Albutio Antiquariorum sunt vestigia.

I O M
M O N I V N A
I E S V L C A N I
I O V A N I V S
V S K K M

IN calce Eulogij animaduertimus K K characteres geminatos: qui meo iudicio pluralem numerum significant: & libera munera inde significari.

A Joanne quoq; Aluysio Vicecomite insigni equite, eius oppidi domino, proauorum suorum iussu olim à castro Insubrum, quod stadijs fermè abest sexdecim plurima ex huiusmodi antiquarijs asportata fuisse intellexi. Ibidem:

C A M V R I V S
A P V L O N I
F E C I T

Item in templo eiusdem oppidi in ara maioris crepidine:

C A V V S
A P V L O N I F
S I B I T M A R X
S S V I I I [redacted]
[redacted] A L L V
C A V I F

QVæ tametsi interpretationem non admittant, indicio tamen sunt, hanc regionem aliàs, quam nunc, longè floruisse: cum passim reperiantur similibus ornamentis insculpta marmora. Paulò superius colli imminet Caidatum oppidulum, in quo plura sunt huiusmodi antiquitatis monumenta. Arcem habet in summo colle positam vniuersæ Arni vallicula conspicuam. In ea Herculis memoria in marmore Pario sculpta visitur.

H E R C V L I
I N V I C T O
D E O
C V L T O R E S
V S S L M

A læua Caidati occidentem versus, quà ad Verbanum lacum itur, Bisnatum oppidulum est, in quo huiusmodi etiam vetustatis monumenta conspiciuntur: In quibus vir miræ, ac propè singularis eruditionis Andreas Alciatus Mediolanensis noster, cognomentum Græcum inesse annotauit. Cuiusmodi cognomina apud Insubres passim sunt legentibus obuia.

A C T E R E N T I O C F
O V F P A T R I
C O M I N I A E P P M A T R I
C T E R E N T C F O V F
S I L O F R A T R I
Q T E R E N T I O C F O V F
F R A T R I
B C T E R E N T I O C L D I O
C H A R I E X T E S T A
M E N T O
S V O
C T E R E N T I V S C F
F A C I V N D V M
C V R A V I T

C *A Bisnato occidentem versus hyemalem, sexto Calendas oppidũ vetustissimũ, quo in loco in Verbanũ Ticinus se exonerat, tendenti occurrit. Hic vltimus Insubrum terminus, & descriptionis nostræ. Non n. in animo est populos, qui vltra Ticinum sunt, quos Lebecios Polybius, Lebuos T. Liuius appellat, describere. Porrò oppidum hoc à paganorum illuc concursu, qui fiebat sexto Calendarum cuiuscunq; mensis nomen sumpsisse, author est Alciatus. Plurima in eo sunt antiquissima monumenta, quæ libens prætereo: cum quòd ea*
D *idem Alciatus diligentissimè annotarit: tum quòd nostri non sit præsentis instituti singulas locorum inscriptiones prosequi: hanc tamen ex plurimis eius oppidi adiecimus filij erga patrem charitatis monumentum.*

D O M I T I O
C N F I L O V F
P L A C I D O
V I V I R I I V N I O R
E C D O M I T I V S
M O D E S T V S
M I L E S C O H
V I I P R A E T O R I Æ
P A T R I
O P T I M O

QVoniam passim in ripa Verbani lacus, antiquissima Italorum militum monumenta visuntur, cũ
F *inscriptione cohortum, & legionum, visum est, quid de hac re hac sentiam, opinionem meam hic exponere. Ante Augustum Cæsarem, & Iulium ab Inalpinis populis fiebant subitæ excursiones in Cisalpinos Gallos, qui iam pro Romanis sentiebant, accepto iure Latinæ coloniæ. Ad hos igitur prohibendos, dispositæ fuerunt militum stationes in ipsis Alpium faucibus, qui Barbaros illos, qui iam Comum vastarant, temerè irruentes exciperent. Itaq; legiones eas esse conijcimus, quas C.*

Cæsar ad custodiam illius saltus disposuisse, memorat initio Commentariorum belli Gallici. Sunt etiam qui magis putent, has militum stationes & colonias illic dispositas, ne Insubres clam contractis fœderibus cum Barbaris proximis, in Romanos conspirarent. Nihil enim est, quod magis firmiusq; alienæ gentis imperiũ faciat, quam cura illa, quæ a Romanis olim in deducendis colonijs impendebatur. facilius enim suis quàm alienis mandabant. Hanc ob caussam aiunt Derthonam in Apenninis collibus à Romanis coloniam esse deductam, quæ impedimento esset, ne Insubres cum Liguribus conuenirent. Sic Hastam & Hipporrhediam colonias arbitrantur, quæ conuentum prohiberent inter Salassos, & Cisalpinos Gallos. Hac etiam de caussa Augustam Prætoriam, quæ media esset inter Salassos & Veragros & Allobrogas. Hæ siquidem gẽtes Romanos ægrè dominos tolerabant: & ad quodq; leue momentum sumptis armis, & præsidijs trucidatis à Romanis deficiebant. vnde in adulationem Romanorum poëta, qui tamen ex nostratibus erat, dixit.

Gallumque rebellem. *Quod neq; mirum esse debet: videmus enim persæpe magnos principes, longius egressos, plerosq; populos occupare, quos metu magis violentia, quam prompta fide subiugant: qui cessante timore tanquam ab odioso victore rebellant.*

A Sexto Kalendas ad Angleriam breuissimus est cursus. Quæ tot elaboratissima vetustatis monumenta demonstrat, vt meritò Alpinarum gentium præfectura possit existimari. Hæc igitur multis argumenta præbuere, vt vrbis titulo eam decorarint, tantaq; inter recentiores historicos de Angleria orta est dissensio, vt non defuerint graues alioqui viri, qui oppidi cognomẽtum ad Anglum nescio quẽ Hectoris filium referant. Hi tamen adulatione magis, vt principum aures demulcerent, quàm veritate adducti hæc posteris tradiderunt. Oppidum omnino antiquissimum est & claclarissimum: magisq; ante Turredanorum & Vicecomitum arma. Dictámque crediderim potius Angleriam quasi ad glaream Verbani sitam: non autem ab Anglo, vel ab Anglis populis conditam, vt multi volunt. Hoc ex annalibus nostris cõstat, à Barbarorum irruptionibus in Italiam, prædæ fuisse sæpius expositum. Florente Vicecomitum imperio, maximæ etiam & celebritatis, & authoritatis fuit. præsertim cum IOANNES Vicecomes, Mediolanensis Archiepiscopus, totius ferè Cisalpinæ Galliæ imperium, & vrbis nostræ vtriusq; gladij (vt aiunt) potestatem suscepit. Eo n. in loco præfectum habuit, qui Alpinis gẽtibus ad summas vsq; Alpeis, nunc Sancti Gothardi vulgò, ius diceret. Alterum quoque, quem legatum nuncupabat Archiepiscopalem, qui eisdem populis sacra ministraret. Eodem in oppido Ioannes idem arcem eximiam munitissimámq;, in amœnissimo colle, condidit. Quæ nunc etiam maximam præ se fert magnificentiam. Ætate nostra, cum reliquâ ferè Verbani regione, Borrhomeorum imperio paret Angleria, quorum clarissimam originem Alciatus in Antiquitatibus suis satis ostendit. Iccircò in his diutius immorari superfluum arbitror. Sed antequam à Verbano pedem referam, non possum non eorum satis opinioni,

A *tum imprimis Gaudentio Merulæ assentiri, cum & eiusdem semper fuerim sententiæ: non esse verisimile poëtarum principem, qui Mediolani literis operam dedit, & cui perspecta fuerat & cognita Gallia Cisalpina, Verbanum tantæ celebritatis lacum silentio inuoluisse in Georgicis, celebratis cæteris lacubus. Itaq; cum Merula ipse legere soleo:*

Anne lacus tantos? te Lari? Maxime? teque
Fluctibus assurgens fremitu Benace marino?

B *Nonne fuisset turpe Virgilio tam vastum lacum, quem certatim & Græci, & Latini scriptores celebrarint, nulla de eo facta mentione prætermisisse? Sed sublatus errore temporum punctus interrogatiuus, hãc creauit omnibus interpretibus negligentiam. Distinguẽda n. fuerat dictio Lari, hoc puncto? ab illa dictione, maximè. Vt poëta treis lacus, nõ duos tantum nominauerit. Velut & Strabo ipse: qui Geographiæ quinto tres ingenteis lacus describens, & Verbani, cuius longitu-* C *dinem quadringentorum stadiorum esse scribit, meminit. Larium autem tercenta stadia non excedere. Neq verisimile est, Virgilium huius regionis alumnum, id ignorasse, quod Græci exteri intellexere: præsertim Strabo, qui eadem cum poeta norsto ætate floruit, & in eadem Imperatoris aula. Iccirco vt facilè existimẽ, hac faciunt, poëtarum eximium haud dubiè Maximum pro Verbano expressisse. Quod quidem epitheton nullo modo Lario conuenit, cum de Benaco fiat mentio: cuius longitudo (vt idem Strabo refert) quingen-* D *torum extat stadiorum. Nisi potius dixeris Virgiliũ Polybij errorem sequutum, qui ait Ticinum à Lario, & à Verbano Abduam erumpere. Sed hac in re magis vatem Cisalpinæ Galliæ consuetudinem loquẽdi sequutum arbitror, quàm vulgatum Polybij errorem: cum dixerit sceleratum frigus, & Maximum pro Verbano. Idiomate nostro Gallico, Maiorem lacum, Verbanum vocamus: qui verè maior est ijs lacubus, qui adiacent plurimi. Nunc vnde nostra digressa est, se recipit oratio. E regione castri Insubrum vltra Oronam,* E *quem fluuium esse diximus, duo castella Nouocomum euntibus occurrũt, Venegona vulgo appellata Castilliorum ditionis, quæ superioris & inferioris, ex loci situ, cognomento tantum differunt. His in vicis olim Veneris Agonalia vnde illis nomen est per contractionem literarum celebrata fuisse, nominis cognatio non leue præstat argumentum. Loca amœnissima Veneri, vel Gratijs, aut Nymphis cæca gentilitas consecrabat. His enim in locis accliuis adeo naturæ vultus arridet, vt de ijs Virgilianum illud meritò cantari possit:*

F Hic ver perpetuum.

Lauris n. colles ita abundant, vt eos nullo negocio possis dicere cum Parnasso contendere super illarum viridantissima copia. Præterea tractus ipse, sic beatissimo omni pomorum genere, vt totus pomarium videri possit, & Pomonã ipsam illic habitare. Tanta deniq; aquarum vis, tot liquidi fontes scatent in regione alioqui arida, & siticulosa. vt nõ sine caussa in Agonalibus Veneri celebrandis, Gentiles huiusmodi loca selegerint.

Castellus

*Castellis ipsis ab Orietali plaga vallicula inhæret, mol-
liter descendens varijs floribus etiam per brumam vi-
rens. Hic ortam Venerem diceres, si myrtum ferret
regio. Per eam vallem passim fistulæ miræ crassi-
tudinis effodiuntur, per quas (vt etiam Alciatus ar-
bitratur) collectam vndiq; aquarum influentiam,
veteres ex Agonalibus deriuarunt ad oppidum Tra-
datis. Inter vtrumq; castellum, & adhuc prata toto
ferme anno virentia Adonidis nomen seruauit. Vni-
uersum hunc tractum carmine elegantissimo celebra-
uit Baptista Castillionæus Iurisconsultus, ex dominis
oppidi superioris Agonalium. Haud longè à pratis
ipsis Quintieni cuiusdam memoria extat, marmoreo
in saxo, apud ædiculam sacram literis insculpta politissi-
mis: ex quibus cognoscitur Quintienus hic, Quintia-
nus fani fortunæ æditus.*

Q

QVIN
TIENI
QVINTIA
NI
HARVSPICIS
AEDITVI
TEMPLI
FORTV
NAE
FILIIPATRI
PIISSIMO

*Tradate, cuius modo mentionem fecimus, oppidum
est, in quo floret Pusterularum familia Mediola-
nensis, hac ætate etiam percelebris. Porrò oppidum i-
psum amœnissimum colli adhæret amœniori, ab Ago-
nalibus meridiem versus. Quòd verò aquæ, de quib.
diximus, in vnum collectæ per subterraneos tubulòs inde
educerentur, fidem facit arca marmorea in oppido ipsô.
In cuius capite duo Delphines fuscina, quâ pisces occi-
di solent, impliciti, sunt sculpti. Quatuòr præterea
orbes eodem in marmore conspiciuntur: ex quibus te-
stimonio Bernardi Zenalij Architectonices peritissimi
noster Alciatus existimat aquas ab Agonalibus, vel
aliunde labenteis, per cuniculos ex orbibus insilientes,
copiam earum indigenti populo subministrasse. Eodem
præterea in oppido Parij elegans memoriola visitur, ijs
notis Pario in marmore insculpta.*

VOTIS
OMNIBVS
COELESTI
BVS
CONSENT
ENTI
BVS
BENEMEREN
TIBVS
QVE
L PARIVS
HERMES

A *Hinc stadijs duobus de viginti Septentrionem ver-
sus in vallicula fluminis Oronæ situm est Castil-
lionum oppidum. Quod tametsi in valle sit conditũ,
subiectæ tamen planiciei virenti amœnitate fruitur.
Cuius loci formam qui intuentur, in Theatro esse se ar-
bitrantur. Per prata virentia, Orona velut licentiore
cursu fluens, collis, in quo arx oppidana imminet, radi-
ces radit: à læua oppidi partem alluit, familiæ nostræ Ca-
stillioneæ sedis vetustissimæ: si vrbis annalibus creden-
dum est. Habuimus quingentis ferè exactis annis
B Thealdum Mediolanensem pontificem, hoc ex oppido,
& eadem familia natum. Hic Cœnobium mona-
chorum in Alona oppido, quod Gaudentius Merula
Aronam quasi Oronam vocat, à montibus deflexo
nomine trans Verbanum è regione Angleriæ, suis sum-
ptibus ædificauit. Quo in loco & tumulari se voluit. op-
pidanæ magnificentiæ testes sunt insanæ illæ ædium
substructiones. Quæ omnino loci dignitatem excederẽt,
nisi essent Episcoporum, Cardinalium, summorumq;
Pontificum, quibus nostra familia longè splendidissima
C est, structuræ. Templa quoq; vidêre est artificum con-
cinnitate perspicua. Non sunt austera Longobardorũ
ruditate structa: nec nouitatis lenocinio minus vene-
rabilia: medium quoddam temperamentum tenent.
Cernere quoq; ibi fuerat arcem Architecti diligentis
ingenium præ se ferentem. Ea nunc vicinorum liuo-
re, vel magis iniquo eius fato semidiruta est, Quam
quidem calamitatem tametsi oppidum ipsum subierit,
&, vt inquit Poeta Gallicus in secundo suæ diuinæ
Æneidos:*

D Quæq; ipsæ miserrima vidi,
Et quorum pars vna fui:

*Non ad id tamen infelicitatis accessit, vt omnem maie-
statem pristinam exuerit. Floret adhuc cum monu-
mentis vetustissimis, tum mira ingeniorum vbertate.
Ex monumentis duo tantum affigemus hic ad amussim
effigiata. Ingenia quoniam de ijs iudicant Insubres,
prorsus tacebo, ne in nostratibus diligens nimis, foris au-
tem negligens videar. Turpissimum siquidem semper
fore duxi, adagio illo tritissimo, quo aiunt, Asinos mu-
E tuum scabere, meritò inuri. In ædibus Nicolai Castil-
lionæi cognomento Romani, marmor aspicitur manu,
& ingenio diligentissimi artificis cum ijs characteribus
elaboratum:*

V F
PETRONIVSGE
MELIVS VIVIR
SIBIETVIRIAE
L F LVCILLAE
VXORI
F C PETRONIVSPRI
MIGENPATRI
SAMONIAE C F LV
TVLLAEMATRI
PETRONIOMARTI
AL FRATRIETSVIS

AB vtroq; candidissimi marmoris latere, duæ vites nullis commendatæ arboribus, insurgunt: quarū pampinis diuersi generis auiculæ insidentes, mira artificis marmorarij diligentia, vuarum acinos decerpunt. Literarum præterea characteribus ita ad amussim accentus obseruati sunt: vt Petronius ipse omnino non nisi vir splendidus olim existimatus fuerit: qui viuens tàm accuratissimam sui & suorum memoriam reliquerit. Summa quoq; animi voluptate nobis se L. Victulienus obtulit: qui memoriam adducit alterius Nicolai Castillionæi iuris consultissimi: quem meritò cum propter necessitudinem, quæ inter nos est: tum ob singularem morum, & eruditionis candorem, & amo, & mirificè obseruo. In eius igitur ædibus hanc memoriam inspexi:

L V I C T V
L I E N V S
V I C T O R I
N V S
V I S V
M O N I T V S

IN dextra lapidis elaboratissimi, aquila visitur trūco insidens, quæ in rostro auis pennam tenet: ad lauam altera aquila sphæræ supereminet, serpentem mordicus tenens. Quid super hac sculptura consultus Andreas Alciatus Gaudentio Merulæ rescripserit, accipe: D Quòd petis, *(inquit)* à me Hieroglypha illa tibi explicem, quæ à Nicolao Castellionęo accepisti, vix ausim ego quicquam scribere, ne quod dicitur, noctuas Athenas. Adde quod si pictum ad me marmor ipsum misisses faciliùs aliquid certi possem commentari. Scis n. quantum referat. suspectum certē mihi est nomen illud Victulieni, & fortè adeo abrosum est marmor, vt nō possit intelligi. Rectè itaque feceris, si tu ipse in rem E pręsenté eas adhibito pictore, mittasque ad me Iconem. Interim ne nihil respondeam apud Homerum Iliados. XII. Polydamas Aquilam anguem ferentem significare ait, rem infeliciter cœptam: & ex præscripto minus succedentem. Habes hac de re longum poetæ carmen. At Artemidorus libro ὀνειροκριτικῶν. II. Aquilà indiciū mortis esse virorum illustrium ait, quòd veterū moris fuerit, vt insignes viros mortuos, & immortalitaté adeptos depingerent ab aquila vehi. *Sed de hac re hactenus. Idem Alciatus Castillionum putat olim castrum Stiliconis extitisse: à quo & familia per longa temporum interualla originem traxerit. Cuius quidem familiæ domum, quæ ab Athila multos ante annos cum vrbe ipsa Mediolani direpta & solo æquata, reparauit Anspertus Mediolanensis antistes. Hanc rem satis ostendit marmorea tabula ad sinistram oranti ad altare maius in templo diui Ambrosij in vrbe: in qua carmine, musis (vt inquit ille) & Apolli-*

A *ne nullo, & Stiliconis, & domus memoria legitur. Rursus à Castilliono vltra Oronam, procedenti ad occidentem solem rectà in cliuo velut in specula totus Giuirati: us lacus, quasi (vt opinor) glareatus oculis subijcitur mox Morasentium vicus occurrit: familiæ Sentiorum longè celeberrimæ æternum ferè monumentum: in sacra ædicula duo saxa ingentia, quadratissimaq; & litteris semicubitalibus exsculpta visuntur. Horum, qui insculpti sunt, characteres, tantò libentius hic adduco, quando mihi videar, familiam inter Insubres insignem,* B *hoc meo labore ab obliuione vindicare.*

L S E N T I V S
L F
O V F N I G E R
S I G N I F L E
G I O I I I I
S C Y T I C A E
C H I C N A T V S
H I C S I T V S
E S T

Eiusdem magnitudinis Lapis alter marmoreus fratris memoriam continet: in quo & Legionis quartæ, quæ Scythicis gentibus opposita fuerat, mentio non ingrata legitur.

M S E N T I V S
L F O V F
M A C E R
V E T E R A
N V S L E G I O
N I S I I I I
S C Y T I C A E
S I B I E T
F R A T R I
V F

QVòd Sentij, quorum meminit Cor. Tacitus, Insubres extiterint, etiam declarat lapis ille, in ædicula Diui Petri ad vineam Mediolani. Cuius inscriptionem non grauarer huc adducere, ni vererer ligna F *(quòd aiunt) in syluam ferre: vtpote in antiquarijs Alciati ad notam. In eodem fano Morasentiorum in pariete marmoreo in lapide, fractoq;, literæ visuntur aliùs fortasse Sentij, memoriam continentes. Coniecturam facit verisimilem mētio legionis quartæ, in qua Sentij militabant. Et quanquam imperfecta sit, & iniurias ætatis passa grauissimas, eam tamen memoriolam hic annectam.*

VETE-

V E T E R A N I
L E G I [redacted]
I O V I
V S S L M

Sane nobis arbitrari licet, propter Sentiorum militiam pro Rep. vel sub Imperatoribus egregiè absolutam, post multa pericula, exanclatosq; foris labores, tandem domi in patria ocium cum honestate, & gloria iis fuisse concessum. Eodem in tractu Verbani versus à Morasentino vico milliario fermè tertio Actiatũ est familiæ Bossiorum oppidum sanè antiquissimum, eminentibus in collibus constructum, lacumq; Glareatum ad septentrionem spectans. Quòd quidẽ Actiacum appellare non dubitarem, nisi vererer ad seueros huius ætatis grammaticos, velut ad Amphictiones historicorum ordinem caussa mea trahi. Hoc enim tempore vsus inoleuit, vt statim quod non habetur à Cosmographis, vel historicis, tanquam nulla prorsus desiderentur historia, vel quòd omnia Cosmographi diligentissimè obseruarint, repudietur. Obganniant igitur quicquid velint nostri temporis Aristarchi: quod ipse sentiam, ingenuè semper fatebor. Arbitror ergo oppidum ego istud, vel à Græcis, quos in coloniam C. Cæsar descriptos misit: quos cum regionis eius propter aeris inamœnitatem tæderet, in apriciores Insubrum colles relicta colonia se recepere, esse conditum: denominatumq; ab Actio Epiri promontorio: vel potius ab Insubribus in gratiam Augusti, ob victoriam contra M. Antonium, cui erant hostes infensissimi, vt legere est in tertia, quarta, & quinta Philippica apud Ciceronem, & Cleopatram ad ipsum promontorium, de quo diximus Epiri. Idcircò Populi vt fauorem Imperatorum facilius assequerentur vicos alij, alij aras, ludos, trophæa & huiusmodi assentationum genera certatim ædificabant, erigebant, vouebant. vnde Maximus vates:

Actiaque Iliacis celebramus littora ludis.

Et Horatius.

Iurandasque tuum per numen ponimus aras.

In Ligustico item littore non procul à Nicæa vrbe vicus est, oppidum olim florentissimum, quem Trophæa Augusti veteres nominabant: nunc audio ab iis Liguribus villam Francam vocari. In Insubribus item (vt infra dicemus) Cæsaris Ara fuerat. Nulla igitur aliquem detineat admiratio, si oppidum istud Actiacum nominauimus, nullum sequuti authorem, sed solã coniecturam. Id autem fecimus, cùm ob situs, tùm ob nominis similitudinem. Imminet n. Glareato lacui, quem Giuiratum diximus, appellari, velut Actium Epiri Ambracio mari: quod nostra ætate Larte nuncupant. Fuerit igitur vel à Græcis in coloniam deductis à Cæsare Nouocomum, à Rhætis vastatum: siue ab Insubribus in apertam erga Cæsarem Augustũ adulationem conditum, oppidum est hac nostra commemoratione dignissimum. Gaudentii quoq; Merulæ sequor opinionem, qui in antiquitatibus suis Cisalpinæ Galliæ montem Robium inter Brianteos colles, quos melius Briganteos diceremus, vini & copia, &

A *præstantia celebrem, Orobiorum, non Robium pluribus argumentis, quæ recensendi non est locus, dici debere existimat. Multa ipse præterea oppidorum nomina planè Græcanica inter Insubres, hac tantum de caussa, quòd in iis Andreas Alciatus, fuit plusquam oculatissimus. Possem si historiam vel Cosmographiã absolutam scriberem super hac re centenas (si tamen ocium mihi scribendi concederetur) inscriptiones adducere: in quibus nomina sunt Pelasga. Qualis est illa, quam Lomacii haud longè à Nouocomo nuper re-*
B *pertam, in marmore Pario vidimus:*

M A T R O N
V S
I E S I X T I V S
A G A T H O N

C *Votum (vt suspicor) Veneri, & Iunoni exsolutum. Crater insculptus cum vrceolo, è regione vtriusq;, sacrificium notat. Hunc porrò Iesixtium non absurdum esset arbitrari vnum ex colonis, quos D. Cæsar Nouocomum misit. Credibile item Actiacum, maioris cum amplitudinis, tum dignitatis, quàm nunc sit, oppidum extitisse. Huius rei facili argumento est Bugutiacum, illinc non procul pagus, ac si barbare diceres Burgum Actiaci: pauloq; inferius in lacus eiusdem*
D *margine Cactiacum iacet villula: & ipsa satis exigua, ac si dixeris castrum Actiaci. Non possum aliquãdo non plurimum admirari, cum plures Bossiæ familiæ, quæ adhuc hac in vrbe florens est, eruditiores viros, & qui satis diligenter nostræ vrbis annales conscripserunt, & circumadiacentium populorum (de iis maximè loquimur, quæ ad eius familiæ honorem, gloriamq; pertinebant) origines & nomenclaturas non obseruasse. In Castro Actiaci plurima antiquitatis monumenta satis insignia visuntur. Sed pleraq; in cementum & cal-*
E *cem soluta. Accolarum quoq; ignauia à viatoribus obtrita interpretationem non admittunt. Quorum primus est Tauius nescio quis: loci illius accolæ Tauium pro Octauio pronunciant: vt pleraq; alia nomina. T. Auium magis legerem. Et quicunq; is Tauius fuit, & ab imperitis malè habitus: cæteris tamen annectetur:*

T A V I O T F S I M[redacted]
O N T C O N R T A V I
F V S S V R V S R A P
[redacted]I E[redacted]P I F[redacted]I V I R I A
I E S A L V[redacted]E T
S I B I[redacted]

Ab oppido Actiaco ad Giuirati lacus initium quindecim tantum stadia intercedunt. In lacus ortu celebre monasterium visitur: quod à loci situ Caput

lacus, amœnissimo in colle aquis vndiq; scaturientibus, vniuersæ circum regioni imminens, cognomentum seruat. Sunt qui dicant templum cum cœnobio à viro eius regionis primario, regibusq; Longobardorum charissimo conditum fuisse. Cui cœnobio nunc præest Hermes Stampa Apostolicus protonotarius, Cæsareus Senator, literis ac singulari humanitate præditus.

AD læuam lacus Glareati, cuius longitudo stadia LX. non excedit, occidentem ad hyemalem, duo lacus minoris quidem longitudinis & latitudinis, Glareato adhærent, in quem etiam se exonerant: à diuersis quidem pagis circum iacentibus nomina sortiti, ab insignioribus tamen. Anterior Monacij, seu Monecij posterior Ternati vel Terlacus, & Marchalli oppidorum seruant nomina. In lacuum ambitu & colliū verticibus tot sunt ruinarum moles ingentes, quot alibi vidêre licuerit mihi. hoc etiam in tractu Gallorū Insubrum robur, ad militiam expeditissimum fuisse, frequentia disiectorum oppidorum vestigia, facilè arguunt. Idem prætereà notant quæ supersunt oppidorū nomenclaturæ: veluti Marchallum. quæ quidem dictio Celticam magis, quam Latinam vocem sonat. Marcham etenim Celtæ equum dicūt: vnde & Marcara hoc est equitare. Tametsi doctissimus Vadianus Heluetius in Commētarijs suis in Melam MarK Germanicam dictionem, quæ limitem exprimat, esse contendat: vnde & Marchiones limitaneos duces, vel limitum custodes & defensores dictos arbitratur. A Marchallo haud longe abest Dauerij vicus haud ignobilis. E regione Dauerij occidentem versus collis in altum extollitur, ita sensim in acutum tendens vt obelisci magis, quam collis effigiem præstet. In cuius vertice olim turris fuit altissima: cuius etiam nunc vestigia quidem ingentia visuntur. Turderiam vulgo collē ipsum nuncupant. Verisimilius tamen, turrim aëreā olim fuisse appellatam, existimamus. Eo quoq; in tractu versus Ticinum, Cimbrorum est vicus, olim vt arbitror celeberrimus, nunc verò colonis semiuacuus neglectui est. Cuius tam manifesta cognatione nominis arbitramur post insignem illam C. Marij, & Catuli de Cimbris in agro Nouariensi, (ibi siquidem & victoriæ & conflictus typi sunt Candium, & Castra Mariana oppida intra Ticinum, & Sesitem flumina, adhuc celeberrima) patratam cædem, eorum reliquias ad Insubres, qui nondum pacato erant in Romanos animo se recepisse: & ab illis per id locorum sedes fuisse concessas facilè crediderim. An magis est verisimile, Cimbros illos in Insubres nomini Romāo hostes infensissimos, vt ibi sedes firmarent, & se mutuis cædibus conficerent, immissos esse? vt huiusmodi Barbarorum colluuies aduersus Insubrum conatus ipsis veluti propugnaculo esset. Traductionis facilitas, loci opportunitas, rei quam successuram Romani arbitrabantur vtilitas, nomen deniq; pagi eius non procul à Ticino flumine facilè arguunt, atque etiam mente capto persuadent, Cimbrorum captiuorum sex myriadas, quas seruatas à Romanis in vita C Marij Plutarchus refert, his in locis Romanis concedentibus desedisse. Credere n. debemus vicis loca ad habitandum fuisse

A *permissa, quibus victores vitam, quam iure belli poterant extinguere, condonarint. Sed postquam de Cimbris mentionem fecimus (tametsi instituti non sit nostri limites Insubrum, transgredi) libet tamen referre. Paulò vltra Cimbrum, Angleriam esse diximus: ab eòq; oppido ac occiduam partem altius ad. XV. milia passuum Thosam fluuium in Verbanum influere. Amnis hic haud dubie olim Athiso dictus est. Cuius ripas Catulum C Marij Collegam vallo & fossa muniuisse legimus, vt Cimbros & Theutonas à trāsitu Alpium prohiberet, quos ab earum saltu arcere* B *non poterat. Recentiores male Græcum Plutarchi codicem sunt interpretati, dum pro Athisone Athesim fluuium, qui Veronam præterfluit posuere, T. Liuij errorem sequuti, qui celebritatem Gallicam pertæsus, & Venetæ gloriæ studiosissimus Athesim pro Athisone scripsit; quod illud Veronensis; hoc Nouariensis flumen esset agri. Constat siquidem inter authores (illum vnum semper excipio) flumen illud, apud quem superatis Alpibus Cimbri consedêre, duorum tantum dierum itinere ab eo loco in quo supe-* C *rati sunt Cimbri, à Vercellis distare. C. n. Marius castrametatus fuerat citra Sesitem, non procul à Vercellarum vrbe, in agro tamen Nauariensi, quem locū accolæ Camarianum vocant, peritiores Castra Mariana. Porrò Candius ager nunc Candia dicitur, Lacmellini tractus oppidum non longè à Pado. Huic nostræ opinioni calculū adijcit Eusebius Chronographus diligentissimus: qui Cimbros attestatur à Romanis profligatos, non procul ab vrbe Vercellarum, & Pado.* D *Verum cum Castra Mariana, licet agri sint Nouariensis, proximè tamen sunt Vercellas, quàm Nouariam: iccirco falsò hæc in Vercellensi agro gesta produnter ab authoribus, qui hæc interstitia prorsus ignorabant: huiusmodiq; victoriæ nomina semper sumunt à locis proximoribus. Porrò Athesim sex dierum spacio cuiuscunq; etiam exercitui expeditissimo distare ab illis Alpibus, per quas Cimbri trāsiuere, nemo est, qui ambigat. Thosa igitur fluuius seu Athiso à summis Alpibus, à quibus & Ticinus ortum ducit, effluit:* E *non tamen eodem, vt Ticinus in Austrum, cursu, sed hiemalem in orientem primò per Antigoriam vallem præceps ruit: mox in vernalem Orientis plagam conuersus ad Creolæ pontem (ita Inalpini populi illi nominant) fluuio Veteri immiscetur: hinc mox dilapsus Oscellam oppidum, quæ & Domossula vocatur, quasi Domus oscellana, deinde præcipiti cursu Vogoniam alluit. Cuius incolas mira eruditionis vir, & diligentiæ Ægidius Tschudius in libello, quem edidit de antiqua Rhætia Agones nuncupat. Vniuersam igitur vallem duo flumina iuncta in Verbanum* F *simul influunt. Fluuius porrò, quem ad Creolæ pontem Thosæ diximus admisceri, à valle, per quam cursus est illi, Veteris nomen sumpsit: ab ijs Alpibus incipiens, quibus rectà itur in Sedunos. Quas quidem Alpes eas esse crediderim, de quibus tertij commentariorum libri initio Cæsar meminit: quas quoniam magno cum periculo, magnisq; portorijs mercatores adire consueuerant, patefieri voluit. Quo quidem itinere ijdem memoria nostra vtebantur, dum nundinæ quæ nunc*

nunc Lugduni habentur, Geneua exercerentur. Breuiori etenim itinere, minoribus quoque impensis è Gallia per eum transitum in Italiam Lemano, & Verbano lacubus demum per Ticinum, & Padum apportabantur merces. hæ Alpes Transalpinorum lingua, Seduna videlicet, quam Tschudius Celticam arbitratur, Graij vocitantur. In Ptolomæi annotationibus, ex recentioribus sunt, qui vocem hanc Gratas, hoc ē, faciles, interpretentur. Quæ res effecit, vt non defuerint qui Alpes ipsas, eas esse existimarint, quas prisci Graias appellarint, quod omnino falsum est. Alpes enim Graiæ sunt iuxta Tarantasiam, Centronum metropolim, ad vallem Augustæ Prætoriæ, Porrò inter Alpes Graias, vbi Tarantasia est, & Vallem Oscellæ, quâ ad montem Sempronij in Sedunos itur, plurima regio intercipitur. Itali materno ferè idiomate Sempioni, eruditiores montem Sempronij appellant. Plerique & quidem docti (nomina eorum honoris gratia subticeo) falsò ex commentariorum verbis arbitrati sunt Alpes summas hoc in loco esse. Sed de hac re plura, redeo in Veterem Vallem: in qua propter itineris angustias plurima ex parte mons operariorum manu incisus visitur: maximum omnino Cæsarianæ munificentiæ testimonium, nisi in montis excisi fornice, insculptæ saxo literæ, notis quidem Græcis, sed quæ tamen in hanc vsq; diem intelligi nequeant, Gallorum (vt reor) vel Germanorum opus esse indicarent. Quicquid ibi contineatur, quando inspicientibus non sit obuium, Barbarum arbitror. Fortassèq; Burgundionum idiomate confectum. Hi siquidem populi, quos Buguntas (vt existimo) appellat Ptolomeus, olim ad Vistulã vsque fluuium Germaniam incolebant, hosque postera ætas Burgundos vocauit. Qui paulò post primam Gothorum in Gallias eruptionem, Sequanorum prouinciam occuparunt, cuius metropolis est Besuntium, ab antiquioribus Vesuntium nuncupatum. Cum verò gentes Burgundionum bellaces, in Italiam ad bella vocarentur, à Gothis præsertim contra Mediolanensiũ vires rebelles, qui Bellisario adhæserant: à quibus tãdem post longam difficilemque obsidionem vrbs ipsa ferro, fame, flamma vastata est, haud dubiè in Italiam conuolantib. eorũ iter expeditius fuit à Besuntio per vallem, quam Dubis fluuius alluit, in Ararim se exonerans: mox in Antuates populos, quorum meminit Cæsar, vulgo Pays de vuaut, deinde traiecto Lemano lacu, vel Rhodano flumine per Veragros & Sedunos superatis Alpibus, quas Sempronij esse diximus, vulgo Mont Sempion, per vallem Veterem, vbi mons excisus visitur, nouissimè in Valle Domossulæ descendisse crediderim. Traiecto postmodum Verbano in Insubres irrupisse per Lauenum. Qui portus est Verbani celeberrimus. Neque lectorem locus hic moueat, quòd Antuates ad latus Lemani lacus pro Pays de vuaut iuxta Cæsaris sententiam locauerimus, & quòd idem Cæsar libro quarto Rheni fontem describens, per fines Nantuatum primò fluuium ipsum ferri asserat, quæ è rè Cæsaris descriptio integra esse non posset: Populos videlicet eosdem ad Rheni ortum, & ad Lemanum lacũ pertinere: locis haud dubiò trium dierum itineris spatio inter se distantibus. animaduertat igitur prudens

A *lector, Cæsarem in nullo sibi non constare: iccirco in quarto commẽtariorum, non Antuatium sed Ætuatium ipse potius legerem. Populi etenim ipsi, teste Strabone, libro. IIII. ortum Rheni incolunt, cuius verba subyciam:* Rheno autem vicina omnium primi colunt Aetuatij. Quibus fluminis origo vicina est in Diadualla monte, quem alij Adulam vocãt. *Hunc locum dominus Ægidius Tschudius Heluetius diligentissimè annotauit. Populos eos qui anteriorem Rheni fontem habitant, (habet enim Rhenus duos fontes*

B *tes diuersos, & vterq; Rhenus appellatur) etiamnum Tuitscher vol Tuerascha nuncupari: corrupto vt (ipse existimat) Ætuatiorum vocabulo. Decimo à Laueno lapide versus vrbem Besutium occurrit oppidum in apricissimo colle, vnde Besutiorum nobilis familia traxit originem. Eo in oppido vetustissima Imperatorum & Regum priuilegia leguntur. Et quoniam, euersa à Gothis Mediolanensi vrbe, lectum ē apud idoneos authores, octo millia mulierum Mediolanensium dono à Gothis Burgundionibus datas, non absurdum*

C *esset existimare, cum sarcinarum onere, tum mulierum lachrymis & precibus delinitos, in illo amœnissimo tractu Burgundiones substitisse: aut eorum saltem partem ibi sedes firmasse, oppidumque ipsum ab eorum metropoli Besuntio, Besuntium nominasse. Cæterum cum N. illud ante vulgi auribus nimis intonaret, paulatim ea subducta litera dixere Besutium. Sed ne diuerticulo (quod aiunt) repetatur fabula, Si qui sunt, qui minus credant gentes istas Græcis characteribus vsas fuisse, conferant se ad Commentaria Cæsaris libro*

D *primo: & ibi aspicient tabulas in castris Heluetiorum repertas, notis Græcanicis scriptas: quos tamen constabat idiomate Græco non locutos, sed quo & hodie vtũtur Celtico, alioqui Caio Cæsari qui Græcam æquè vt Latinam linguam nouerat, cum Heluetijs & Germanis opus interprete non fuisset. Hæc obiter diximus, in Athisonis seu Thosæ, præter spem, mentionem incidentes. Nunc (vt dicitur) ad pensum redeo. In agro Dauerij antiquissima marmora, non desiderantur, quæ facilè arguunt eius pagi vetustam nobilitatem, qualia sunt, quæ sequuntur, duo ista:*

E

MERCVRIO
VSLM
ANTONIVS
MAXIMVS

Eodem in oppido, ante fores templi, in lapide duas in parteis fracto, in prima legere est:

F

V F
SEX
ATILIVS
SILENVS

D*e Auerio vico Ternatus viculus succedit qui superiori lacunculo nomen indidit: cui collis Diuo Iacobo dicatus imminet: habens in vertice castrũ*

castri diruti vestigia. Mirum est vidêre eas turrium, & mœniũ disiectas moles: quæ vel stulto possunt arguere, quanta fuerit castri eius authoritas. Ab eo montis cacumine breui spaci o tres lacus oculis subijciuntur Glareatus, Ternatius, qui oppido nomen indidit, & Monatius. Ternatum porro dictum arbitrarer à terna natatione: vel vt quibusdam placet quasi Trilacum. hoc in oppido Atilij tumulus inspicitur.

APud Dauerium, Veriorum sedem vel domum quam plures familias nobiliores olim habitasse quæ penitus interierint credibile est; Veriorum cognomento, ex pagi nomine tantum retento, argumento sunt, situs amœnissimus & perspicuus, tum & antiquorum monumentorum spiræ, & epistylia quamplurima: adsunt præterea inscriptiones ex quibus duas tantum annotauimus Antonium maximum & Sex. Atilium. Huic & alterum. C. Atilium annectere libuit vt simul opera nostra (si quid tamen mea carmina possunt) viuerent, cum accolarum incuria pedibus penè obtrita, ac breui omnino peritura essent memoriola.

C A T I L I V S
L F P O L L I O

DE Menaco seu Monetio vico, qui vlteriori lacui cognomen dedit, nihil est quod referam præterquam quòd eius nominis oppidum inter lapides populos, cuius accolas Gallico more armari Srabo meminit. Nos lacum ipsum cum oppido, à Mona Sanctissimo Mediolanensium præsule nomẽ traxisse existimamus: qui primus in Vrbe nostra CHRISTO HVMANI GENERIS REDEMPTORI (vt in annalibus vetustissimis, qui apud me sunt, legere est) templum erexit: idemque Apostolis alterum in Monato: quod quidem hac etiam tempestate sacerdotum Collegio decoratum videmus. Floruit Monas post Virgineum partum annum circa octuagesimum post centesimum. A duobus lacubus, & Cimbris recta in vrbem tendentibus in colliculorum velut faucibus, obijcitur Cloniola villula, olim Coloniola absque dubio eò loci à Romanis deducta. Cum enim M. Claudio & C. Cornelio Coss. in Ro. ditionem à multis illatis, acceptisq; cladibus vi tandem Mediolanum deuenisset: reliquumq; Gallorum Insubrum (qui ne seruitutem subirent, exilium potius honestissimum sibi elegere) robur in proximas Alpes se recepisset: huic nonnulla loca in montibus Romanos concessisse Polybius refert: quò ne irruptionem molirentur, Coloniolam hanc fuisse deductam quis est qui sibi id nõ persuadeat? Huiusce rei nec leue præstat argumentum, quod paulò superius Angleriam ad Verbanum lacum, inter Besuntium seu Besutium de quo mox dicemus, & Lauenum Verbani portũ ad Cuuiæ vallis ingressum Legiunum (ita oppido nomen est) adiacet. Cuius dictionis denominatio (vt in plerisq; alijs videmus) paululum detorta est, dempta O litera, & vltima A. in. M. mutata, a legione vna factum est Legiunum. Porrò ad cohibendos tàm Gallorum quàm Germanorum tumultus, à Romanis olim legionem vnam locatam

A fuisse, nominis similitudo primum facit: tum oppidi antiqnitas; ex tot ruinarum congerie, & lapidum inscriptionibus, loci quoque opportunitas: adiacet n. Laueno portui, ad quem ex summis Alpibus, & à Veragris Sedunisq; Barbaræ gentes in Insubres primum, mox in totam Italiam confluere assueuerint. Et eò facilius ab vna legione Legiunum oppidum nomen sumpsisse crediderim, cum & in Tarraconensi Hispania, vrbs celeberrima a Romanis legionibus, quæ diutius eo in loco substitêre, nomen sumpsisse, passim omnes au-
B thores tradant. Quæ quidem paucis ferè mutatis Legium nomen adhuc retinet. In prouincia quinetiam Narbonensi Arelate vrbs antiquissima, Sextanorum: & Biterra, Septumanorum, haud dubio a sexta & septima legione cognomenta obtinuêre: veluti & Narbo, quam decumanorum coloniam appellat Pomponius Mela à decima legione, & Aurausio secundanorum. A legionibus igitur ipsis in plerisq; regionibus vrbes & oppida a militum ordinibus nomen deflexisse est clarissimum. Capitolinus in Clodio, legionis quartano-
C rum meminit. Tacitus quoq; in primo libro, de quintanis & vndecimanis militibus mẽtionem facit. Sciebant igitur Romani, Insubrum bellaces gentes, mortis contemptores, paratos potius quodcunq; excidium, quam seruitutem pati. Idcirco ad cohibendos tumultuosos eorum impetus, legionem hanc statutam eo in loco fuisse, & coloniolam deductam, quæ eorundem plusquàm virilem audaciam exciperent, credere non est absurdum: licet de hac ne verbum quidem apud authores reperies. si quis tamen hac in re negocium
D mihi facesseret, ei possem respondere: historias eorum præsertim temporum, quas habemus, mancas & mutilas non modo non existere, sed vitio temporum eorum partem maximam desiderari. Ad hos igitur Gallorum Cisalpinorum conatus, quorum nomine (si Salustio Polybioq; credimus) nihil à Romanis tetrius, horridiusq; audiebatur, credibile est Coloniolam hanc à Romanis constitutam fuisse, & legionem vnam, vt diximus, vbi nunc Legiunum est, locatam. ex oppiduli ruinarum reliquijs, quanta olim eius fuerit amplitudo,
E facile dignoscitur. Ea in villula Nauij Secundini memoria visitur in stylobate elaboratissimo:

S A C R V M
N V M I N I
A P O L L I N I S
L N A E V I V S
F S E C V N D I N V S
P R O
S A L V T E S V O-
R V M
T V M V L
V L S L M

In

In oppido Legiuno.

D M
V F C I V L I V S
G R A T T I A N V S

Eodem in Templo.

✝ HIC SCI PRIMI MARTYRIS CORPVS VENERANDVM IN XPO HVMATVM QVIESCIT. B
QVOD DEO DIGNVS SERGIVS PAPA IVNIOR EREMBERTO INLVSTRI VIRO CONCESSIT AB VRBE ROMA CVM HYMNIS AC LAVDIBVS SPIRITVALIB. Q. CANTICIS DVM ESSET TRANSLATVM QVEM INTER SCTOS EIVS SPVS TENEAT PRIMATVM IN MVLTIS VIRTVTIB. ET SIGNIS EST DECLARATVM, RECONDITVM EST CORPVS BEATI PRIMI MAR- C
TYRIS CVM RELIQVIIS SCI FELICIANI ANNO INCARNATIONIS DNI NRI IHV XPI DCCCVI KL AVG. INDIC. VIIII. ORDINANTE DOM. ANGILBERTO ARCHIEPO ANNO XXIII. PASSIO SCTORVM VI ID. IVN.

PAulo infra Legiunum & Besuntium seu Besutiũ, æqua in planitie, quæ tamen colliculis sensim assur- D
gentibus adhæret, haud longe a Verbano lacu, Brebia oppidum visitur, tot antiquissimis monumentis refertum, vt maximam sui etiam nunc præ se ferat maiestatem. In eo templum Mineruæ fuit: cuius adhuc ingentia cernuntur vestigia. Balnea quinetiam, lauationesq; eo in loco fuisse, lapis vetustissimus, inscriptusq; docet. Templa quoque duo insigna continet: in quibus maxima pars antiquariorum locata est. Oppidi nomenclatura (vt eruditoribus placet) Græcam refert dictionem Brabium quasi Victoriam seu Victoriæ præmium dicas: vel ἀπὸ τῆς βραβείας quo nomine vtitur Clitophõ pro decoro & pulchritudine: Vtraq; interpretatio nobis arridet. Loci tamen situs indicat, hoc in tractu inter duos lacus Verbanum & Giuiratum, circum vicinos populos olim Quinquatrios ludos Mineruæ celebrasse: tametsi ob politiorem structuræ formã oppidum ipsum a pulchritudine nomen sumpsisse poterit. Omnino olim maximum, nunc propè funditus dirutum, Vitelliano tamen ex Vicecomitibus illustri Comite, integerrimoque viro gloriatur. Qui oppido ipsi, vt & plerisque alijs vicis & castellis, vltra citraque Ticinum amnem paterna hereditate dominatur. Ex eodem quoque oppido Brebiorum familia Mediolanensis originem traxit, ex qua Hieronymus Brebius noster, cui ob singularem prudentiam & fidẽ a Carolo V. Imperatore in Insubribus suprema ærarij cura demandata est, originem ducit. Ex pluribus monumentis, quæ eo in oppido visuntur, duo nec satis integra adduxisse sat fuerit:

A CN TERENTIO PRIMO IIII VIR TERENTIAE C IVCCV QVI VICIN. HABITANTIB. LAVATIONEM BALNEO [illegible] OPTATISS.

Item.

D M

L COELIVS LFOVF
BARONIS
VIVIR PONTIFICII
IIII VIR ITEM TEMPLI
MINER VAE ET ALBV
TIAE VXORI EIVS
COELIVS PAREN. OPTATISS.
M[illegible]

AD montium radices, quorum in vertice fanum est totius ferè Italiæ, Lauretano dumtaxat excepto, celeberrimũ, DEIPARAE VIRGINI dedicatum, vltra Glareatum lacum ad Septentrionẽ, quo in loco tum primum colles in altum extolluntur. Varisium iacet omnium gentium Alpinarum, quæ inter summas Alpeis Lucumonem, & Adulam, vt Tschudio placet ad nos attinent, præfectura frequentissima & opulenta. Non defuere summa eruditione viri, qui istud oppidum vicum Varronis appellarint, leuissima admodum similitudine nominis adducti. Ego ex Blondo didici, inter Æquicolos olim vicũ Varronis extitisse, qui ætate sua Amanis diceretur. Sunt etiã qui à Græca dictione Varisiũ deductũ velint, Theopompi authoritate moti: qui Varetinam regionẽ haud longe ab Hadria cõstituit. Cũq; nullus locus eius nominis per eas partes reperiatur, facilè ad Varisium oculos adiecere. Sed ego loci situm inspiciens (vt interim taceam eruditorum nonnullorum opinionem) à Vallium exitu quæ in id oppidi plurimæ finiunt, Vallexium siue Vallexitum potius dixerim. A duobus n. lacubus E
Verbano, & Lucano de quo mox dicendum erit, valles, & circum iacentia itinera in Vallexitum recta extẽduntur, & ab Alpibus ipsis ad lacus, & a lacubus, plurimi montes in Vallexitum procurrunt. Sed postquã in id loci incidimus vbi de earum Alpium tractu, quæ Ticinum emittunt, fit mentio: vnum & illud annotasse operæpreciũ fore duximus. Inter Leopontiorum vallem, quæ hodie Leuentina dicitur per quam Ticinus amnis rapidissimus à summis Alpibus, (nunc Sancti Gothardi) decurrit, & Vallem vulgò Mesochi, quam Mesus fluuius alluit à culmine Ocelli, F
(vulgo Sancti Bernadini monte) descendens, tertia vallis inter duas continetur, (Breuniam vocant) quæ & ipsa à Lucumone monte, nunc Sancti Barnabæ nũcupato, flumen euomit, quod supra Billinzonam oppidum, seu Bilicionis Castrum, vt recentiores volũt, apud Polegium vicum cum Ticino in vnum coalescit: vt inquit Ouidius,

Maiori perdit nomen in amne minor.

In valle

In valle ipsa habitare populos, qui Breunij vocentur, nominis cognatio declarat: vt interim taceam Plinium hoc loco, qui in eo Alpium latere, quod ad Insubres spectat, penes Leopontios locat. Sed cum de oppidi ipsius nomine inter eruditos non satis conueniat (plurimis enim diuersisq; appellationibus nuncupatur) quid & nos de oppidi ipsius nomenclatura sentiamus, dicere non grauabimur. Sunt qui Birinzonam, Bellizonam alij, seu Bellinzonam vocent. Quo argumento recentiores Bilicionis castrum dixerint, nec illi aperuêre, nec ipse video. Nos oppidum à Breunis populis cognomentum obtinuisse, facilè crediderimus. Itaq; non Bellinzonam, vel Billinzonam, vel cum neotericis Bilicionis castrum; sed potius Breunorum castrum, vel Breunizonam dicerem: quasi Breuni agri zonam siue sectionem, aut finem. calculum huic opinioni addût Alpium, & vallis Breuniæ accolæ, à quibus ætate hac etiam Bronzona pronunciatur: quæ quidem vox cognatione ipsa ad priscam populorum appellationem satis videtur alludere. Nunc ad vallium topographiam, quibus à duobus lacubus in Vallexitum iter esse diximus, nostra festinet oratio. Plures à Verbano & Lucano lacubus valles in Vallexitum finiunt: sed quinq; sunt insigniores. Prima ad Lauenum Verbani portum extenditur: cui è regione vltra lacum est Intriû, & Pallantia, haud procul à Thosæ siue Athisonis ostijs in Verbanum, & quo in loco Sequanorum, seu Burgundionum iter, à Besuntio eorum metropoli in Insubres descripsimus. Adhæret huic valli Cuuia, à vico olim, & nunc vallis præcipuo, nomen sortita. Cuius ditio antiquissimæ Cottarum familiæ inter Insubres paret. Hanc vallem carmine elegantissimo olim Io. Stephanus Cotta poëta percelebris vallis ipsius Regulus quando descripserit, ad Gannen hac meo ordine tertiam redeo. Hæc aurifodinis & prisco æquè, vt & opulento Monachorum cœnobio celeberrima est. Hæc in oppidum Louinij iuxta Verbani partem alteram viatorem sistit. Sunt qui hoc Lauinium vocent, quam ob rem viderint ipsi: ego communem vsum loquendi, quò planius intelligar, sequor. Louinio proximum est Germiniacum oppidum vulgò nuncupatum. Inter hoc & illud, Trissia fluuius, qui Lucanum lacum exonerat, in Verbanum dilabitur. Putarem autem huius breuissimi tractus fluuium, quo abundat, à losa pisce, qui à Græcis θρίσσα dicitur, denominatum. Lucanum porrò lacum Aur. Albutius nostri temporis poëta insignis, & qui olim magis nominabitur, partem Verbani existimat, Germiniaci nomenclatura motus, quasi velit interpretari Geminû lacum: tam contracto enim cursu Trissia Verbanum ingreditur, vt vnus idemq; lacus videatur, præsertim cum de Lucano, de quo & a nobis aliquid referetur, nulla ab antiquis authoribus, quam ipse viderim, facta sit mentio. Quarta vallis per vicos Induni, Arcisatis, Vigluuij cliuum vsq; protenditur, indeq; ad Lucanû excurrit lacum, & ad eam lacus partem maximè, quâ portum vocant. Quinta & vltima à Stabio ad ripam Sancti Vitalis viculum, qui caput lacus appellatur, excurrit. In alteram mox Lucani partem recta tendentibus occurrit. Vallis hæc Nouocomensi vrbi vicina est, & proximior. Elegantissimæ in Vallexio, siue Vallexito antiquitatum inscriptiones leguntur. E quibus ne sequentia perirent, hæc tria monumenta, viua reddidit sua commendatione Alciatus. Quartum in ordine nuper Ambrosij nostri Calimeri opera, qui huiusmodi delicijs oblectatur, apud nos viuit.

I O
C C A N I A
N V S A R A M
V O T A M
F.
L M

Alio quoq; in loco.

M A X I M A
V E R A
I D E A
I O V I S

Id etiam antiquitatis ibidem visitur.

S E X
P A E O N I S
M A R C E L L I
F I L

Hoc CALIMERI nostri diligentia repertum est.

M A C R I N AE
V E R I N AE
V A L E R I V S
L V P I O
C O N I V G I
C A R I S S I M A E

A Vallexio rectè ad Lucanum lacum contendenti, in valle, cuius à nobis habita mentio est, Arcisate oppidum sanè (vt ipse arbitror) vetustiss. mum est. Antiquitatem luce clarius arguunt elaboratissima plurimarum inscriptionum monumenta. Sunt qui arbitrentur, & pro certo habeant, municipium hoc à priscis Aram Cæsaris fuisse nuncupatum. Sed dictionem aiunt contaminatam à vulgo passim corrumpente omnia. Argumentum huius rei trahunt à marmore, mira cum vetustatis, tum elegantiæ, nuper à ruderibus sterquilinij, & obliuione extracto, diligentia

tia Nicolai Castillionæi iurisconsulti & mea: auxilio autem Mayni Moccioni, eius vallis opum magnitudine primarij. Ex cuius inscriptione, qui aderant docti homines, argumentabantur id oppidi à vetustioribus Aram Cæsaris fuisse appellatum. Nihilq; referre attestantur, Mercurio an Cæsari hæc dicata fuerit inscriptio à L. Cominio. Quando Augustum constet fuisse Mercurium appellatum à Romanis. Superq; hoc negocio Horatij carmen celebratissimum illud adducebant:

Siue mutata iuuenem figura,
Ales in terris imiteris, almæ;
Filius Maiæ patiens vocari,
Cæsaris vltor.

Itaq; ego, qui nolo in re tam tenui superstitiosus nimis videri potius illis assentitus sum, quàm aduersarios in me concitare. Cum verò quid & ipse de hoc sentiam, paulò pòst sim dicturus, redeo ad L. Cominium. De quo vt plenior cognitio habeatur, ipsam prius inscriptionem adnectã: deinde quis fuerit, conabor explicare.

M E R C V R I O
L C O M I N I V S
P O L L I O
M I L E S L E G
X I I I G E M
B E N E F I C I A
R I V S L E G A T I
C O N S V L A
A R A M E T
T E C T V M
V S L M

CVm ex primo belli Gallici commentario C. Cæsarem ex hac nostra Cisalpina Gallia delectum in Heluetios traduxisse existimetur, non ab re aliqui L. hunc Cominium Insubrem à Cæsare in militiam adscriptum fuisse: deinde cum diu & felicissimè rem nauasset, vacatione militiæ non donatum modò, sed priuilegijs & muneribus à Galba, vel aliquo alio Cæsare honestatum, in patriam secessisse in otium perpetuũ. Huic opinioni nec refragabor, nec assentiar. Ipse autem arbitror L. hunc Cominium, cuius & familia apud Insubres aliquid nominis decorisq; retinet, non Cæsari, sed Mercurio, qui Insubribus maximo honori fuerat, cum quòd mercibus & lacubus præesset, tum quòd matheseos periti clima hoc nostrum sub Mercurij tutela esse velint, aram dicauisse. Cæterum cum huius rei gratia in hanc arenam minimè descenderim, ad tria illa elementa G E M. interpretanda me recipio. Verum hac in re sciant omnes, non dici à me quod sit certissimum, sed quid ipse sentiam. Sunt qui Geminatæ interpretentur. Ego Geminæ potius dixerim, velut ex duarum reliquijs vnam factam legionem. Cuius etiã

A *mentionem habemus in Commentarijs de bello ciuili. Cor. etiam Tacitus historiarum author diligentissimus libro decimonono, legionem hanc Geminam ijs verbis celebrat:* Vulgata *(inquit)* victoria post principia belli secundũ Flauianos duæ legiones VII. Galbiana, XIII. Gemina cum Vidio Aquila legato Patauium alacres veniunt. *Hæc ille. Ex ijs itaq; verbis colligimus, Legionem XIII. agnomento Geminam fuisse. Occurret hoc loco sciolus mihi aliquis Gallico nomini infensissimus, dicens, authoritate*
B *T. Liuij non emitti optimum peditatum à Gallia Cisalpina. Huic autem ego Ciceronem, qui fide & authoritate decem T. Liuijs antecellit, fortiter opposuerim, qui tertia & quarta Philippica citeriorem hanc nostram Galliam florem vocat Italiæ, imperij Ro. præsidium, & pacis ornamentum. Peditatui præterea Alpino palma datur ab historicis. Lectum adhæc est à Galba duas legiones has in Gallia scriptas esse. Arbitrantur ergo legatum hunc multi, de quo in lapide fit mentio, cuius beneficiariũ L. Cominius se fatetur, Vi-*
C *dium Aquilam fuisse. Dum hæc memoriæ proderem, mea & Merulæ diligentia, in Herculearum Thermarum fundamentis, in vrbe hac nostra, vbi nunc Diui Laurentij fanum colitur, marmoreus lapis est inuentus: in quo eiusdem Leg. XIII. Geminæ memoria inest: cui Rufinus non solum Tribuniciæ, sed alius generis autoritatis pollens præerat. Inscriptio plurima ex parte confracta est, & tot super aggestis ædificijs ita inter cementa fuerat obruta, vt nisi ruina eam aperuisset, lu-*
D *cem nunquam erat visura. Vtrunq; marmor vnius eiusdemq; lapidicinæ, qui Cominij memoriam sculpsit, eandem præ se fert manum. Ex ijs porrò inscriptionibus duabus, ignauissimus quisq; sibi persuaserit, Legionem hanc inter Insubres scriptam ab Imperatore: quando & milites, & Tribunus ipse Mediolanensis inueniatur. Curtiorum familia siquidem, ex qua erat Rufinus, Mediolani egregiè floret. Porrò quot dignitates apud Imperatorem (vt aliqui volunt) Galbam, hic Rufinus obtinuerit, hæc declarat inscriptio: Tribunatum eius XIII. Leg. Gem. VI. Viratum, III. Viratum,*
E *vt equitum turmas duceret. Nouissimè vt monetis, monetarijsq; præesset, auri argenti, & æris conflandis.*

[redacted] R [redacted] R V F I N O [redacted]
T R I M I L L E G XIII
V I V I R T V R M I S
D V C E N III V I R
A A A F F [redacted] C C V R T I
[redacted] V S P A T R [redacted]
[redacted] L D D [redacted]

F *SEd iam ad susceptam vallis, in qua Ara Cæsaris est, descriptionem redeamus. Porrò cum Aram Cæsaris dico, oppidum intelligo, vt nonnullis placuit, quod nunc vocant Arcisate, tametsi quid de eo oppido certius sentiamus, inferius describemus. Eo in oppido lapis quoq; visitur, in quo Martialis quidam Mercurio vouit. Omnino vt iam dictum est, Insubribus*

maxime fuit honori Mercurius, Tutelaris vt opinor A *Deus quòd mercium & lacuum, quorum magnus annos prouentus est, custos haberetur. Eius lapidis hæc est inscriptio:*

M E R C V R I O

C F

M A R T I A L I S

M A R . . . . B

INnũera propè eo in oppido sunt saxa, literis insculpta: sed omnia ex parte contracta ac mutila. Quæ omnino à nobis composito prætereuntur. Luteuij tantũ memoriola silentio à me non inuoluetur. Quod nomen adhuc nostris Insubribus gratissimum est. Characterũ politia hunc antiquissimum esse declarat. non vt quidam volunt hominem Celticum aut Germanum.

L L V T E C

V I V S

L A T E R

N V S

IN eadem valle illinc quinto fermè stadio Bisusti vicus accedit. Pagus omnino bis terque vstus, si loci reliquiæ inspiciantur. In eo, quod memoratu dignum sit, reperitur nihil, præter ædes Mayni Moccioni satis sumptuosè structas: quibus non vicus modo ille, sed ea vallis ita ornatur: vt de ijs illud merito dici possit: D

Vnáque iam tota stabat in vrbe domus.

E regione orientem versus æstiuum solem colli imminet Clinium: vicus est sanè conspicuus, qui sibiipsi nomen indidit, in cliuo constructus: à quo velut è specula anterior posteriorque vallis latè prospicitur. In posteriore Stabula sunt, oppiduli id nomen est, quod E *Stabium modo vulgus appellat. Arbitror autem ibi fuisse equorum stabula eorum militum, qui præsidij loco eas partes tutabantur ab excursione Inalpinarum gentium: quæ subito agmine illum tractum populabantur. Ad collis dorsum cui Cliuium imminet, duo municipiola visuntur, Psaltrium lapicidinis percelebre, & Isarsum, vbi antiquissimi populi Alpinarum gentium à C. Plinio Hisarci appellati, sedes habuerunt. Quod si quispiã oppidum Arcisate Hisarcis populis pertinuisse existimarit: nec incogruum fuerit, cum loci vicinia, tum* F *nominis similitudine arguere Arcisate dictum, vel Hisarcorum aram, vel arcem; non autem vt suprà dictũ est, Cæsaris aram, vt multis placuit. In vico Cliuij memoriolæ sunt Albutiorum: qui mihi sunt acceptissimi, quod ex ijs tam antiquissimis natalibus orti sint Aurelius poëta egregius ab Alciato etiam celebratus: & Io. Iacobus harmonicæ musices peritissimus, mihiq; non ob hanc caussam solum, sed morum suauitate charissimus. In horum igitur gratiam memoriolam hanc Albutiorum hic annectam:*

L A P I C I O

B R V T T I D I O

S O T E R I C O

Q V A E S T O R I

A N N I

P R I M I

C V R P R A E S I D I

E T A L B V T I A E

S E X F I L

E X O R A T A E

E I V S C E N T

C E N T O R

Eodemque in oppido.

D O L O B R A R

S C A L A R I O R

L D D C

MAgistratus hic, quem Fabrorum Præfectum vocant, non infimæ sortis est in castris: vt potè cui cura, non modo metandorum castrorum, fabrorũ lignariorum, carpentariorum, ferrariorum demandata fuerat: sed etiam qui machinas bellicas ad expugnationem vrbium nouas commentaretur, veteres reficeret, subterraneos cuniculos faceret, aquarum detrimentis occurreret. Porrò ex notis illis quatuor intelligimus, locum dedisse diuum Cæsarem. In collis (vt à diuerticulo repetatur fabula) radice in quo Cliuium imminêre diximus, Vigluuium iacet, vicus olim Cliuij. Id ergò magis Vicluuium, hoc est, vicum Cliuij, dicerem, quam Vigluuium. In eo nulla, quæ ipse viderim, vetusta sunt monumenta. Vallis quinta & in nostro ordine vltima, quæ plurimis oppidis, castellis, arcibus vastatis, est frequens. Eius regionis incolæ, velut per manus acceperint à maioribus, constanter asserunt, eo in tractu fuisse equorum stabula vel Insubrum Principum, aut Ro. Cæsarum: Vnde Stabio adhuc nomen est oppido. Vallis ipsa aperta satis est, & herbidam habet planiciem, ad equorum greges alendos. Hic fermè tractus, qui memoria nostra Insubribus parebat, circum Alpes omnis, Principum negligentia, nunc Heluetijs paret. Plurima in Stabio antiquaria visuntur, & ea quidem elegantissima: verum ne longior efficiar, ex multis vnum dumtaxat adnotandum duximus, vt ex eo liquidò cognoscatur, quid antiquitatis lepôrisq; sit reliquôm, vel vt inquit conterraneus poeta noster.

Et crimine ab vno.

Disce omnes.

Cæterum antequam vlterius progrediar, refellenda eorum opinio est, qui arbitrantur, quicquid est huiusmodi

iusmodi ornamenti per orbem terrarum, à Romanis fluxisse. Intelligant igitur etiam nostris Mediolanensibus hâc curam, vel vt signatius loquar, diligentem sollicitudinem æternitatis extitisse. Immò (vt ingenuè fatear, quicquid de hac re sentio) huiusmodi opinionis sum, vt quæ hic sunt, ab Insubribus, non autem à Romanis erectas fuisse arbitrer: nisi fortasse huiusce rei præcipua mentio constiterit. Sed ipsam tandem inscriptionem legamus.

V F

C VIRIVS VERVS
OVF MEDVIVIR
IVV PONTIFEX
DEC VRITEM
MANIBVS
FILIORVM SVORVM
C VIRIO VERIANO
ET VIRIAE C F VERAE
QVI VIXERVNT
ANN
QVINOS DENOS

DIcet fortasse Virium hunc aliquis ex Romano ciue factum Mediolanensem: at nos respondebimus huic authoritate Ciceronis in oratione pro Cor. Balbo (si tamen rectè memini) lege cautum fuisse, ne quis Insuber Romana ciuitate, vel Romanus nostra donaretur. Hæc vallis nouissima ad Lucanum lacum, & ad eam partem, quæ Caput Lacus nomen tenet, terminat: quo in loco ab oppidi eiusdem nominis vicinitate nomẽ sortitus est, mons Mindricius. Hunc Alpinæ gentes Montgerosum, quasi cum peritioribus dicere velint generosum montem, nuncupant. Ad hunc herbipolæ, siue mauis herbilegas appellare, per Maij mensem simplicium colligendorum gratia, ex tota ferè Cisalpina Gallia certatim confluunt. Paulò inferius est ad Nouocomum iter satis arduũ, & difficile, quod in montiũ radicibus & ad ripam Lucani Lacus constitutum: per quod tamen à Vallexio ad eam vrbem mercatores portorijs difficilimis ire consueuerunt. Descriptus est tandem à me tractus vniuersus, qui à Lario ad Verbanum, & ad Alpium crepidines extenditur. Inter hos autem lacus Lucanus est ab oriente in occidentem excurrens. Porrò an Lucanum oppidum lacui nomen, an lacus oppido dederit, non sat scio. Satis verò aliquãdo admirati sumus (hæc obiter dicta sunto, postquam in huius mentionem lacus incidimus) tot Geographiæ authores, tam veteres, quàm neotericos, qui vt alijs alij diligentiores haberẽtur, quæq; minima (& vt inquit ille) Apinas, Tricasq; sunt sectati, huiusmodi lacus nõ meminisse: cum tamen à Prolitio, illustris familiæ Triuultiorum ditionis, quod oppidum ad lacus initium statim iacet, ad finem vsq; vbi Trisia fluuius in Verbanum

A lacum se exonerat XXV passuum mil. intercedant, eiusq; latitudo alibi sit XVI. alicubi XXIIII. stad. cõstet. Hi tamen Eupilis exigui admodum lacus, quem vulgò Pusiam nominant, vnde Lambrus erumpit, inter Insubres meminerunt. Qui non procul abest à Licinoforo: quod à plerisq; Incinum inter Insubres oppidum existimari diximus. Lacus porrò huius originem, rationemq; olim adolescentes audiuimus à Ioanne Antonio Castillionæo fratre, insigni Philosopho & Matheseos peritissimo, qui demum Francisci Gallorũ
B Regis Physicus, & quidem charissimus apud Luteciã Parisiorum fato functus est. Is Aristotelis sententia aiebat: Non semper eadem loca terræ aquosa esse, aut arida: sed permutari secundum fluuiorum generationes & defectus: & non semper hoc quidem fieri mare, hoc autem terram perseuerasse: sed fit, vt vbi nunc mare, olim arida, & vbi nunc arida, olim fuerit mare. Hac Phylosophi sententia, fieri potuisse existimabat, eo in loco lacunam quidem fuisse, vel paludes ad inferiora vallium stagnantes: quæ demum erũ-
C pentibus per subterraneos cuniculos aquis copiosioribus solito, lacus formam receperint. Hanc autem rem factã credebat post Imperij Romani inclinationem, vndiq; in Galliam hanc Cisalpinam, velut in propugnaculum totius Imperij firmissimum, inuadentibus barbaris. Quorum ætate literarum non modo, sed artium quoq; studia pessum ierant, & omnia ignorationis nebula prorsus obducta: vt facile defuerint authores, qui rem tanti momenti ad posteros transmiserint. Verum, vt ad rem redeam, omnino constat in altissimis montibus,
D magnas quoq; & immensas speluncas esse, & in eis aerẽ ob cauernarum humiditatem in aquas resolui. Cum igitur immensus sit aer, ac perpetuò agat, hinc fluuiorum sunt origines perpetuæ. Sic Anaximenes putabat ex aere gigni omnia. Sunt qui has aquarum omnium scaturigines Oceano potius attribuant: & in eundem redire. Idemq; testantur & sacri codices primo Ecclesiastis. Quibus rationibus puto satis constare, in maximis montibus, subterraneos specus crebris & redundantibus adeo aquis oppleri, vt aliquando montium
E latera erumpi sit necesse, vel arua stagnari, atq; obrui: vel conualles, aquis insolitis subitò in paludes, & plerũq; in lacus conuerti. Huic fratris opinioni suffragatur res, quam ipsi postea vidimus, dictu mirabilis, & quæ humanam penè fidem videtur excedere: eam tamen hic annectere non grauabor. Dum Campilioni (vicus est ad ripam Lucani Lacus expositus, vulgus Campionum vocat) bellis in patria sæuientibus agerem, anno virginei partus XXVIII. supra mille, & quingentos per Octobrem mensem (nisi me fallat qualitas temporis)
F quarta ferme noctis vigilia, à montis latere, qui oppido ad orientalem plagam imminet, tantam aquarum illuuionem, subitamq; præter omnium opinionem terra euomit, nullis pluuijs, nulla sæuiente tempestate terraue motu præeuntibus, vnius diei & noctis, & quinq; horarum spacio, vt iam de omnium salute desperaremus, vniuersiq; lacus accolæ, non de ventura vniuersi orbis conflagratione, sed de secundo aquarum Cataclysmo vererentur. Tantus verò pauor nos, qui huiusmodi inundationibus vici-

niores eramus, inuasit: vt ædibus derelictis, non cacumina montium, quæ & aquis operiri hæsitabamus, ascendentes, sed conscensis piscatorijs lembis, quos casus offerebat, aquarum procellas fugientes, in aquis salutem ipsam constituerimus. Eadem ferè Aquarum inundationes, sexto fermè hinc anno, in suburbijs Nouocomensibus, à latere montis, qui templo diui Abondij imminet, subito eruperunt, quæ breui tamen temporis spacio exsiccatæ sunt. Eius templi Antistes, vel (vt aiunt) Commendatarius est Philippus Castillionæus Insubrum **B** Senator integerrimus, vir omni ex parte reuerendus. Qui collabentes vetustate eius cœnobij ædes magnificẽtiori forma augustiores reddidit. Ex ijs colligi nullo negotio potest, montes inter lacus Lariũ & Lucanum exstantes, aquis omnino prægnantes esse: & olim vel illic lacum fuisse nullum, aut si fuerit, adeo angustum extitisse, vt eum Cosmographi memoratu indignum duxerint. In Lucanum lacum se, quem ipse viderim, nullus insignis fluuius exonerat: & nihilominus Trisiam emittit tanta aquarum copia, vt is **C** nauium capax esset: nisi saxosæ angustiæ, præcipitesq; cataractæ penitus obstarent. Hæc omnia facilè probant aquis montes prægnanteis esse. fluuius ab exitu ad ostia inter Louinum, & Germiagum oppida stadijs fermè XLVIII. decurrit. Ex lacu igitur ipso, quem lacunam fuisse existimamus, oppidum Lucanum, quasi Lacunum diceres, secunda vocali præposita nũcupatum arbitror. Neq; nos latet ex recentioribus, & quidem eruditissimis, vocabuli Lucani similitudine deceptos, hoc in tractu Gaunos populos locasse: quorum **D** tamen nulla apud Strabonem & Ptolomæum, & ipsum Plinium diligentissimum antiquitatis obseruatorem mentio. Porro videntur innuere, Lucanum nũc dici, quod olim Ingaunum mutatione I. in L. N. in V. G. in C. abiecta V. Verum vbi hi populi, nusquàm gentium reperi. Nisi fortasse velint Gaunos eos populos, quos (vt inferius dicemus) Plinius in recensendis Alpinis gentibus libro tertio Naunes appellat: veluti plurima apud authorem hunc populorum nomina corruptè legantur. At nos Gaunos, vel vt alij dicunt Gaunes, in tertio inflexu, in regione Vallis Gaũniæ à no- **E** bis descriptæ nominis cognatione illecti verius collocabimus, quàm apud Lucanum lacum. Sed iam à lacu ipso paulo inferius recedentes, ad Solbiatum vicum peruenimus: qui Orobios ab Insubribus separat: vulgo Dioecesis (tametsi dictio hæc planè Græca sit, quæ significatur dispositio, siue dispensatio, aut administratio, vel iurisdictio) Nouocomensis dicitur. Sunt huiusce nominis plures apud Insubres pagi. Hos Nicolaus Castillionæus dictos attestatur, quod in solo sint beato, **F** hoc, est diuiti, opulentoq;. Porrò hoc, quo ager Mediolanensis à Nouocomensi diuiditur, cæteris longe beatius arbitror. Non modo quod inter has vrbes medium sit, sed quod ad agrum Nouocomensem attineat, qui non tantum tribus Plinijs celebratissimus est, sed etiã Benedicto Iouio: qui si omni huius ætatis viris doctissimis conferretur, non erit huiusmodi collatio iniqua: quando sit non minus omnium bonarum literarum studio, quam inculpatis moribus spectabilis. Hunc i-

A gitur cum sciam Orobiorum antiquitates, tum maxime eas quæ ad Nouocomenses spectant, diligentissimè annotasse, inde pedem refero, ne in alienam (quod aiunt) messem manum inferam. Cum tamen tractum omnem, qui agro Nouocomensi adhæret, inter vtrumque lacus Larij cornu adiacentem, iam dudum descripserimus, in primisque Vallem, quam Ascinã nuncupant ab angulo videlicet terræ extremo, in quo Belasium olim (vt audio) Bilacum dictum oppidum Longobardorum visitur, ad lacum Eupilim, qui in fluuium Ombronem exonerat. Mira ac propè incredibilia hoc in tractu sunt Gallorum Insubrum monimenta, quæ ante me an annotata, & in lucem edita fuerint, non sat scio. Vnum vel illud tamen non omiserim, in valle ipsa Ascina, Francisci Sfondrati omnis doctrinæ viri singularis, amplissimiq; in Senatu Insubrum Cæsareo in vniuerso terrarum orbe celebratissimo, Senatoris, eius vallis Principis opera, lapis marmoreus grandioribus literis incisus, in hanc vsq; diem sepultus, in lucem prodijt. Cuius antiquissima inscriptio, Insubrum magnificẽtiam testatur, quorum opibus, & animorum magnitudine, ac liberalitate, oppidis, regionibusq; ipsis cognomenta indita esse videmus. In eo siquidem Mediolanensis familiæ Burrorum, quæ etiamnum in vrbe floret memoria legitur. Inscriptio ea est:

G E N I O A S C I [redacted]

P P L I N I V S B V R R V S

E T C P L I N I V S [redacted]

A E T E R N I [redacted]

Gaudentius Merula vir doctus, & diligens, Burros ipsos dictos existimat, non quasi Birros à colore videlicet ruffo, sed quòd pro gentilitijs insignijs bouem habeant caudatum: meminisseq; ait huius fermè rei Seruium Grammaticum in illo Georgicorum, carmine:

Continuò in syluis magna vi flexa domatur
In burrum.

Martialem quoq; libro (ni falleretur) quinto dicit Burrorum mentionem facere, cum inquit ad Musam:

Sic Burrus cito sentiat parentem.

Cuius carminis interpretes aiunt, Cornelium Tacitum Burri cuiusdam etiam memoriam commendauisse. Hæc dicta obiter etiam sunto, vt intelligant Insubres, hoc est, Mediolanenses, esse se cum antiquitatis, tum ingenij gloria percelebres. Locus hic etiã me admonet vt non possimus, & nos doctissimorũ hominum sententiæ non acquiescere: qui C. Plinium, Naturæ scriptorem Veronæ, præclara alioqui & antiquissima vrbe non esse natũ, sed in Nouocomo, aut potius in Insubribus. Faciunt ad horũ opinionẽ memoriolæ Pliniorũ penè innumeræ, quæ passim Mediolani, & per oppida, vicosq; Insubrũ viatoribus sunt obuiæ. Singulis etiã fermè diebus adeo Pliniorũ monumenta prisca effodiuntur inter Insubres, vt sit penè impiũ, cum tot Pliniorum nomina

saxis

saxis incisa passim reperientur, Plinium ipsum ad Insubres non, pertinere. Nunc in patriam redeo.

Paulo vltra Castillionū ad vallicula ingressum, quæ in vallem AræCæsaris, vel Hisarcorum ducit collis obijcitur, in cuius vertice vicus situs est, cui Malenato nomen est, latomijs non contemnendis insignis. Collis ipse aggeris effigiem ostentans valli opponitur. Huius radices radit Orona verticosus amnis. Qui duobus millibus pass. à fontibus fluens vadosusq; labitur. collectis mox in vnum aquis, vallis faucibus ita coarctatur, vt hoc in loco nequaquam vadari possit, ob aquarum periculosam pernicitatem. Maiores nostri Insubres ob publicum commodum, flumen ponte coniunxerunt: in cuius arcu, dum in fluminis ripa ego, & Nicolaus Castillionæus equis insederemus peruetustam silici insculptam inscriptionem animaduertimus: quæ tametsi interpretationem non admittat, gratiam tamen illā antiquam non nullæ literarum notæ præ se ferebant. Porrò crebris fluuij illuuionibus, & pluuiarum procellis plurima ex parte abolita inscriptio est. Non potuimus non amanter dolere opus ipsum cum authoris nomine ferè consumptum: & si non pontibus modo, sed vrbibus quoque, & regnis florentibus, simile excidiū euenisse legerimus. Hæc habuimus, quæ de Insubrum Gallorum antiquis sedibus scriberemus. Quod si opinioni satis tuæ minus factum fuerit, aut si quid errati occurret, vel perperam dicti, tui fuerit muneris lector optime clementius ignoscere: hocq; te facturum præsertim confidimus, si cogitabis quanta sit difficultas exoletis splendorem, nouis authoritatem, vilibus gratiam addere. Ex vetustioribus qui hæc aperuerit, fuit nemo. Plinius, & eo prior Strabo veluti canes Nilotici vix indicata vrbe Metropolitana, diffugiunt: Nouariæ ne quidem meminit Strabo: celebrauit tamen Ascrum vicum vilissimum & Hippocrenen fontem. Sed quid ego Græcos insimulo? Pomponius Mela, & Solinus, apud quos Apinæ sunt & Tricæ (vt iam dictum est) Mediolanum, vrbem toto orbe celeberrimam, & lumen Italicarum vrbium, silentio æterno inuoluerūt. Hæc res effecit, vt cum rusticarer vindemiarum tempore, & exhilarandi animi gratia eam Insubrum regionem, quæ ad Alpes vergit perlustrassem, hæc quātulacunq; sunt annotarim: nulla captandæ gloriolæ aura, aut iactandi ingenij vires mei, quæ nullæ sunt gratia. Scito igitur hæc à me tantum congesta fuisse, vel vt elegantiora ingenia ad id operis excitarem, vel vt alijs scribendi ansam pararem. Turpe n. fore arbitrabar, vt sedes earum gentium, quæ vniuerso post euersam vrbem Romanam orbi fuere terrori, prorsus ignorarentur. At non defuerit aliquis, qui dicet fortasse, quid est cur ita à Gallis origines iactes Insubrum: cum & Germani varijs temporibus vestri fuerint authores? Scimus in Romani Imperij occasu non modo Italiam, sed Hispanias, & Africam, Cisalpinam præsertim Galliam Barbaricæ libidini patuisse: nihilque propterea referre à Gallis ipsis, an a Gothis, vel Longobardis Germanica ferocitate ferocioribus, nobis sint secunda incunabula: cum vere Romanus is sit (vt à Romanis exordiamur) qui Romanorum artes, studia,

A *& mores tenet. Authorum verò nomina, è quibus Topographia hæc nostra emanauit, ex antiquis fermè nulla sunt, cum de Gallorum aduersus Hetruscos in Cisalpina Gallia primò nullus, quē hactenus viderim, author scripsit: nec tum erant fortasse Latinæ literæ. Hetrusci verò ipsi, quorum opes ante Romanorum arma terra marique supero, & infero latè vt Liuius refert, patuere, non modo rerum suarum, & gestorum historiam posteris non reliquerunt: sed nec literarum seculi sui characteres, quorum reliquiæ adhuc apud* B *nos extant, interpretationem admittunt. Qui tamen nostris rebus lucis aliquid attulère, Græci magis quam Latini fuère: hosque sequuti sumus Polybium scilicet Scipionis Africani præceptorem, Trogum, & Plutarchum. T. Liuius nomini Gallico, tametsi ipse Gallus extiterit, plus æquo iniquius est: vtinamq; tam diligens (vt ipsum decebat historiam scribentem) fuisset in ijs exquirendis, quæ in Cisalpina Gallia oppressis indigenis Hetrusci gessere, & quid Galli tumultus in Hetruscos excitarint, Duce Belloueso,* C *quàm eorum gloriæ, & rebus gestis fuit infensus. Memoria hæc æquiore animo (adsit verbo venia) Græci quam Latini prodidere. Ipse autem sub nube decadis primæ libro quinto, Gallorum transitum cis Alpes, & mox in Italiam attestatur se ab alijs accepisse: neq; contendit tum primam Gallorum profectionem in Italiam fuisse: sed continentem de eis sic esse memoriā. Fuere n. Galli ante Tarquinium regem Romanis incogniti: cum regionum fines, & imperium nondum dilatassent: & ante primum contra Gallos bellum,* D *(tametsi eorum nomen ad Romanos deuenisset) nulla tamen prorsus cognitio eis erat, quando primum in Italiam ex vlteriori Gallia proruperint: eoque minus Alpium noticiam habuere. De his vero quæ à recētioribus nonnullis passim pro historijs circumferūtur, quorum nomina modestiæ gratia subticemus, bone Deus, quæ figmenta, quæ deliramenta, quæ mera somnia? Sanè quæ ante Romanorum incunabula in Gallia Cisalpina, & Italia post primam Gallorum irruptionem citra Alpeis, eoque magis regnantibus* E *citra Apenninum Hetruscis tanta obliuione obducta sunt, vt locorum, & populorum nomina simul interierint. Itaque eorum gesta prorsus ignorantur. Lectum est ab Hetruscis hoc in nostro tractu vrbes duodecim conditas esse. Quis harum nomina mihi recensebit? Quid? quod & Alpinæ gentes quæ a C. Plinio rerum antiquarum authore diligentissimo enumerantur, à nullo quem ego sciam, certo recognitæ sunt. Interiere cum populis & populorum nomina, paucis exceptis, quorum vel calamitates, vel virtutes scri-* F *ptorum diligentia æternitati consecratas, ab obliuione vindicauit. In Alpibus siquidem quæ verso ad Italiā pectore Austrum spectant, Plinius populos enumerans ab Augusto Cæsare deuictos, hos sigillatim recto ordine proprijs nominibus describit: Triumpilinos, Camunos, Venones, Venonetes, Hisarcos, Breunos, Naunes, & Focunates. Triūpilini, qui primi ab ipso recēsentur, à plerisq; & quidē doctissimis viris pro Luganeorū reliquijs habētur: qui iuxta Lariū lacū olim habitarunt.*

A Quorum regio Vallemtellinam, quæ & Volturena à Catone dicitur, attingit. Horumq; oppida esse præcipua opinantur, Grauedona, siue Glebedona, Glarea, Suricum, Doncum, & Mussium, vnicoq; nomine Triplebem vocant, hacq; nominis similitudine ducti Triũpilinos dixere. Sed cũ Camuni populi à Plinio post Triumpilinos recto ordine numerentur, verisimileq; sit authorem tam diligentissimum præpostere populos hos non descripsisse: existimarim magis ipse Triumpilinos eos esse, qui vallem cui Triumpiæ nomen est, inhabitãt. B Quæ quidem vallis iuxta Plinij descriptionem Camunorum valli proximè inhæret. At Camuni ipsi haud dubiè Camonicam vallem vulgo dictam, per quam Ollius amnis ex Sebuno lacu labitur, incolunt: Camuli pro Camunis apud Strabonem leguntur. Vennones populi hos sequuntur, quos Strabo Lib. IIII. Rhætiæ populos vult esse apud Venustam vallem sitos. Cuius sententiæ & ipse Plinius astipulatur dicens, Rhætorum gentes eas ortum Rheni fluminis tenere. Cuius quidem rei maxima nos sæpè detinuit admiratio, qua nam videlicet C ratione Plinius Vennones inter Alpinas gentes ad oram Italiæ, è regioneq; eosdem in septentrionem ad Rhætos spectare asseruerit. Ex recentioribus sunt qui existiment, eos esse Vennones, qui hodie Hengadini vocitantur, apud quos Ænus fluuius ex Iulijs Alpibus ortum ducens per Curiensem diœcesim Æni pontem vulgò Inspruck præterluit. Nobis verò huiusce rei caussa ea esse videtur, quam & Plinius non ignorauit, Vennones videlicet ipsos olim ad Alpes vsq; Tridentinorum latè patuisse, meritoq; Plinium eosdem populos ad Rhætiæ & Italiæ oras collocasse, cum tamen D vnus idemq; populus omnino esset. Idem quoq; & de Leopontijs legimus, qui inter Heluetios, Sedunos, Salassos, Insubres, & Rhætos siti vltra, citraq; Alpium iuga inter adiacentes valles habitant. Ad Vennonetes transeo, quos affirmare non ausim eos esse, qui Ventonini primo, mox Valtellini sunt nuncupati. neq; nos mouent Catonis Origines illæ, quæ, vt diximus, suspectæ sunt Latinis auribus: qui Volturenam vallem ipsam appellat: cuius nominis nec Plinius ipse vnquã meminerit. Magis consentaneum igitur erit existimare, Vẽnonetes E eosdem fuisse & Volturenos, cum eorum regio ab oriente Vennonibus adhæreat, à meridie Camunos, & Triumpilinos habeat. Hisarci populi lacum Lucanum attingunt, quorum oppida sunt Hisarcum vel Hisarsum, vt nunc dicunt, Psaltrium, & Arcisate. nec eorum sententia nobis satis arridet, qui Mesaucos populos pro Hisarcis legendos esse apud Plinium putant, quorum sedes hodie Mesochi vallis siue Mysochi nominatur. Breuni, paucis ferè mutatis & adiectis literis, antiquum quoq; nomen seruantes, Bregnij dicuntur, F inter Leopontios, Leuentinos, & Mesochi vallem siti. Naunes (vt diximus) haud dubio pro Gaunis apud Plinium leguntur. Hi partem alteram Lucani lacus ad pontem amnis Trisiæ, & præterea vallem totam, Ganna nuncupatam, in Vallexitum vsq; occupant. Nouissimi sunt horum populorum Focunates. Qui quo nam in Alpium latere, aut vallium angulo habitarint, hactenus quod ipse sciam, ignoratur. Non desunt tamen, qui diligentius Alpium intima perscrutati sunt, à quibus hi populi collocantur in ea valle, cui Maggiæ nomen est iuxta Leopontios. Hæ gentes ergo rectà ad Alpes summas, & ad eam partem, quæ ad ortum Rhodani è regione vergunt, spectarent. Hæc de populis, quos Inalpinos Plinius appellat, hactenus dicta sufficiant. Id autem à nobis libentiore animo factum est, vt intelligas Lector optime, quàm minimam nobis Alpinorum populorum cognitionem veteres reliquerint.

Cæterum quia cum Plinio semper ingenui animi esse duximus, per quem profecerimus, liberè profiteri: visum est hac in parte tribus præcipuè authoribus huius nostri laboris primas laudum partes adscribere: ANDREAE videlicet ALCIATO incomparabilis & candoris & eruditionis viro: qui primus vetustiora nobis hoc in negocio nomina in hanc vsq; diem obsoleta, & incognita in lucem reuocauit. Post Alciatum Gaudentio Merulæ, qui felici pollens ingenio, & doctrina singulari, Cisalpinam Galliam omnem longa obliuione ferè sepultam, viuam reddidit: Tertiæ merito debentur Henrico Glareano, Ioachimo Vadiano & Ægidio Tschudio, quos tamen domi, quàm foris diligentiores arbitror. Horum exemplo plurimi (vt audio) loca propria perlustrabunt, & singula diligentius contemplabuntur: vt & regionum, & populorum nomina quomodo interierint, planè nobis fiant cognita.

Et quoniam quandoq; bonus (vt inquit ille) dormitat Homerus, & cum non omnia possimus omnes, tantoq; magis vni non datum est scire omnia, horum nouissimus accedo, qui locos ab ijs prætermissos, vel intellectos perperam, hoc libello collegi, sperans scilicet facturum me posteritati operæ precium, cum diligentius hunc ordinem inspexerit, non tàm ab historicis quàm à coniecturis verisimilibus, lapidum inscriptionibus, & accolarum obseruatione deductum. Vsus sum porrò hac in re exactissimo Nicolai Castillionæi Legum interpretis, & Ambrosij Calimeri consilio: qui in medijs (vt ita dicam) Insubrum visceribus nati, & educati acri eorum ingenij acumine omnia exactissimè perlustrarunt: & ex ruinarum priscarum vestigijs, recentiorumq; nominum interpretatione pleraq; nobis tradiderunt. Poterunt igitur huiusmodi deliciarum studiosi, tametsi leuem præstiterimus operam, hisce nostris lucubratiunculis satis adiuuari: quando (vt inquit Fabius) continuo in motu omnia videantur: nihilq; dum viuimus, quiescit. Alia siquidem pereunt, & alia quotidie in lucem prodeunt. Fortè autem ita auguramur. Continget enim vt ex recentioribus politissimũ aliquod ingenium, aliqua huius generis antiquariorũ certiora, in studiosorum gratiam effodiat, diligentioreq; cura ad exemplum nostrum, quod ad patriæ nostræ DIGNITATEM & antiquitatem pertinêre videbitur libro suo sit additurus.

LAVS DEO OPT. MAX.

BONA-

BONAVENTVRA CASTILLIONAEVS IOANNI BAPTISTAE SPETIANO CAESAREO SENATORI, ET PRIMARIO Iusticiæ Præfecto viro doctissimo & integerrimo

S. D.

Ocelum oppidum, cuius Cæsar primo Commentariorum meminit (vt ingenuè fateat) ex plurimis vnus aliquando existmaui esse, ꝙ Ptolomeus Osellam inter Lepōtios libro tertio vocat. Mouebat non tàm cognatione nominis, quàm Cæsarianis verbis. Qui eo in libro ait: *Tres legiones quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hibernis educit: & qua proximum iter erat, per Alpeis in vlteriorem Galliam ire contendit.* Cum itaque Cæsar ex Aquileia Carnorum legiones moueret, proximum illi iter nullum esse debuerat, vt in Gallias proficisceretur, quàm per Alpeis Lepontias, quæ proximiores Aquileiæ essent, quàm Graiæ, Peninæ, aut Cocriæ. etenim si iter ipsum rectè computetur, verisimile est Cæsarem ab Aquileia in Insubres, inde breuissimo traiectu lacus Verbani per Agones Oscellam & Vallem Veterem, de quibus diximus, superato Sempronii monte, per quem in Sedunos iter est, legiones eas in Gallias traduxisse. Neque defuere, qui nostram hanc, imò quàm plurium doctissimorum seculi nostri sententiam improbarunt, qui per Alpeis Graias, vbi nunc Tarantasiæ Metropolis reliquiæ visūtur, cum legionibus ipsis iter fecisse volunt: hoc maximè argumento freti, quòd Cæsari Alpeis superanti occurrerint Caturiges, Garocelli & Ceutrones, populi haud dubiè huiusmodi Alpium iuga incolentes, qui locis superioribus occupatis exercitum itinere prohibere conarentur: cognomentoq; nominis oppidi Oceli ad Chielanum vicum, haud longe ab Augusta Prætoria Salassorum oculos adiecere, quem Ocelū omnino esse affirmant. Ego vero tametsi authoritati tantorum virorum, tum maximè eorum, quorum opera & studio plurima vetustatū nomina obsoleta feliciter in lucem sunt prolata, aduersari nolim, sed ea tantum causa, vt quæ veritati consona sunt, tueat, quid & ipse nouissimus de oppido ipso sentiam verisimili coniectura rationibusque in medium afferre conabor. In primisq; doctissimi Glareani & diligētissimi Tschudii Heluetiorum sententiam sequor, qui Ocelū,

A cuius Cæsar meminit, non inter Lepontios, eoque minus apud Salassos, sed iuxta minorem Duriam fluuium in Cotiis Alpibus locant. Amnis hic à Genebro monte (vulgo dicto) qui Cottiis Alpibus adscribitur ortum ducens, Ours oppidulum (vt Itali vocant) attingit. Galli mutata R in L litera non Ours sed Oulx nuncupant. Dictio ipsa omnino Celtica, haud dubie oculum sonat, quam vt plerasque alias ex Celticis more suo Latinas Cæsar fecit: vicus ipse Ours

B vel Oulx, venienti in citeriorem Galliam ex Ebrodunis, vulgo Ambrun, per Brigantios, hodie Brianson, primus se offert. Loci situs cum Ocelo Cæsaris conuenit, qui Citerioris prouinciæ extremum oppidum esse vult. Quæ quidem sententia cum Chielano vico Salassorum minimè quadrat: pleraque etenim post Chielanum ad Alpeis vsque Graias oppida & municipia, & quidem antiquissima numerantur, vt meritò extremum Citerioris

C prouinciæ oppidum iuxta Cæsaris sententiam existimari rectè non possit. Post Oulx seu Ourx amnis ipse Durias minor Scingomagum vicum ambit (vulgo vt nobis videtur) Seiusianam vel Susanam. Indeque Segusium vrbem alluens ortum versus, apud Augustam Taurinorum paulò pòst in Padum dilabitur. Oppidi igitur nomenclatura, quæ magis ad Ocelum, de quo Cæsar, quam ad Chielanum alludit, & quod locus hic extremus sit Cite-

D rioris Prouinciç, tum, quòd Cæsar inde, id est, ab Ocelo, in fines Vocuntiorum vlterioris Galliæ peruenerit, hæc facilè arguunt, V. ipsas legiones per huiusmodi Alpes, non autem per Graias à Cæsare traiectas. Vocuntios Ptolomeus inter Isaram & Rhodanum Allobrogibus vicinos ad Orientem describit. Raymondus Marlianns doctus idem & diligentissimus, vbi nunc Vasatium Delphinatus oppidum situm est, Vocuntios locat. In-

E ter familiares Ciceronis epistolas illa Planci, quæ incipit: Antonius Idibus Maiis ad Forum Iulii cum primis copiis venit, Vocontiorum meminit: in eadem epistola legitur,

Ventidius ſpacio bidui abeſt ab eo. Item: Lepidus ad forum Vocontii: qui locus à ForoIulii IIII & XX. millia paſſus abeſt. Cum verò Plancus dum hæc ſcriberet, alio in loco teſtetur ſe in Ciuerone oppido Allobrogum vltra Iſaram cõſediſſe (proculdubio hodie Chiamueri) facile colligi poteſt Forum Vocontiorum, in quo Lepidus conſederat, inter Ciueronem & Forum Iulii Narbonenſis prouinciæ vulgo Frigium conſtitutum fuiſſe: à quo ſi Planco teſte Forum Vocontiorum XXIIII. millibus paſſuum abeſt, abſurdum omnino Cæſari fuiſſet, per Alpes Graias legiones traduxiſſe, & ab eis in meridiem, fines Vocontiorum attingere, qui per Ceutrones breuiori admodum itinere ad arctum, in Sebuſianos, ad quos iter dirigebat, peruenire valuiſſet. Vocontii igitur, vt dictum eſt, Ptolomeo teſte, quod & Cæſar innuere videtur, inter Iſaram & Druentiam flumina, quæ in Rhodanum exonerant, locati olim fuerunt. Et qui per Alpes Graias, id eſt, per Tarantaſiam in vlteriorem Galliam proficiſcuntur, Iſaræ fluenta vix attingunt. nemo ideo luculentius clariuſque Cæſare tranſitum ipſum deſcribere poteſt: qui inde a Vocontiorum finibus mouens in Allobroges peruenit: & ab Allobrogibus in Sebuſianos populos, vltra Rhodanum ſupra Lugdunum, Lacum Lemanum ad ortum pertingentes: vulgo Pays de Bourg in Breſſa, nuncupatos: à quib. (vt exiſtimo) Sabaudiæ Principes, quod populis ipſis primo imperitauerint: non autem à Vadis Sabatiis, aut á Salutienſibus (vt nonnulli volunt) nomen ſortitos facile crediderim. Non oportuiſſet inquam Cæſari, in Vocontiorum fines perueniſſe. Indeque per Allobroges, vt in Sebuſianos proficiſceretur, ſi (vt doctioribus noſtris plceat) eius tranſitus per Ocelum oppidum id eſt, Chielanum, & per Alpes Graias in vlteriorem Galliam fuiſſet. Breuiori etenim itinere vtpote bidui tantum ſpacio à Graiis Alpibus Cæſar diſcedens, in Sebuſianos iter conficere potuiſſet, abſque eo quod Allobroges, eoque minus Vocontiorum fines attigiſſet. Perinde ſiquidem Cæſar feciſſet: ac ſi quispiam à Mediolano Auguſtam Prætoriam petiturus, Dhertonam primò, mox Statilienſium fines, ingreſſus, Albam Liguſticam, & Auguſtam Taurinorum adiret. Vale vir doctiſſime.

PAVLI IOVII DESCRIPTIO LARII LACVS.

DIONISIVS SOMENTIVS NICOLAO SFONDRATO, Comiti Riperiæ, Regioq; Senatori ampliss. S. D.

CVm proximis superiorib:dieb. Larium mihi lacũm adire cõtigisset, illuc ab ampliss. ordine vestro tui gratia missus, vt quorundã maleficorum hominum, homicidii reor ũ ditionis tuæ causam cognoscerem, magna animi voluptate viridem illũ, & verè gem meum lacum inspexi, pulchritudinem eius totiusq; oræ illius amœnitatem crebra oppida frequentesque populos admiratus, inter alia ad aspectum Bilatii, eiusq; altissimi promontorii, duos vel potius tres lacus prospectantis, obstupui. Adeo tenet animum. variisque modis afficit, & delectat longissimus ille tractus aquarum, dextra læuaque iucundissimum oculis spectaculum præbens. Quid dicam de magnificentiss. ædibus ac Regiis, quas ad medium ferè collem habes, quantumuis numerosæ familiæ capaces? quid de perenni saluberrimaq; in superiore montis parte aqua? quid de pulcherrimis hortis à citreorum & medicorum pomorum amœnitate beatissimis? Quid de toto colle, ficu, olea, cuiusuis generis fœcundis arborib. viteque in primis generoso vino exuberante, vestito atque ornato? Vt præteream mirabilem illum aditũ, ascensumque ab imo lacu ad summũ montis per scalas, quæ per octingentos amplius gradus miro artificio è durissimo lapide fabricatos facilem ascendentib. viam præstãt. Ad summam nunquam aliàs iucundiorem vidi locum: quem tu per iocum, cùm me satietas humanarum rerum ceperit, gratissimam mihi sedem, laborumque quietem destinas, ac offers. Munere illo functus domum cum rediissem, tibique quid mihi de regione illa visum foret, percunctanti, quantã cœpissem voluptatem, exposuisse, dixisti, velle te mihi delectationem eandem renouare, oculisque loca eadem sine vllo viæ labore subiicere, proferrique statim ex bibliotheca tua Pauli Iouii libellum quendã iussisti, quo ille iucundè simul & eleganter totius Larii lacus amœnissimum situm, locorum ac hominum vtramque ripam habitantium, nomen ingeniumque describit. Hunc ille libellum in gratiam patris tui, viri clarissimi, & nunquam satis laudati, scripserat. Auide paucis horis totum perlegi: visusque mihi dignus est qui publicè cũctis legendus præberetur, pulchrumque in primis tibi, & honorificum esse iudicaui, si in manus hominum exiret. Magna enim ex parte in describenda ditione tua est occupatus, quam ad Larii dexteram ripam magnam amplamque summa cum dignitate obtines, & iustissimè regis. Rectè itaque iudicio meo feceris, remque tibi ac nobilissimæ familiæ tuæ honorificam, si tam elegantis opusculi copiam orbi quamprimum impertieris. Quod te facturum summa prudentia tua amoreque erga cuncta studiorum genera mihi facilè persuadeo. Vale. Mediolani, Calendas Iunii M D LVIII.

PAVLI

PAVLI IOVII LARIVS AD FRANCISCVM SFRONDRATVM.

OMENSEM *Lacum, Francisce Sfondrate, Senator amplissime, ab Etruscis Larium, vti omnium Italiæ principem, antiquitus appellatum fuisse, Cato in Originib. tradit. Ad quod Virgilius Maro, antiquitatum eruditissimus, quum in Georgicis,* TE LARI MAXIME, *diceret, allusisse videtur. Eius oram, in qua eximiæ nobilitatis tetrarchiam tibi & posteris tuis virtute quæsiuisti, periucunda nauigatione percurrimus, annotauimusque diligenti commensuratione vtrinque litora lambendo, sinus, promontoria, peninsulas, fontes, sigillatimque oppida & vicos, ac in his quæ literarum memoria, & laude digna videbantur: vt id, quod à me proximis diebus optimo iure postularas, cumulatè, nec sine celeritatis gratia solueretur. Efficit autem Larium, aut certè in immensum adauget Abdua, limpidissimus amnis, qui ab Abdua monte, à quo nomen accipit: excelso Rhæticarum Alpium iugo delapsus, raptis secum multis torrentibus in Larium per Volturenam vallem euoluitur. Adulam pro Adua corruptè legimus apud Ptolomæum: nam & ea vox Græcè inaccessum significat: ita vt hinc liquido constet, montem à Græcis nomen accepisse. Is enim & hodie Graius appellatur, maximorum amnium fontibus nobilis: siquidem Danubij Rhenique origines, in aduersa Aduæ regione referuntur. Adiacet Graij radicibus Burmium oppidum, ad vrbis effigiem maximè turritũ, aquarum calidarum balneis ad pituitæ morbos percelebre: nec multum inde absunt Abduæ fontes, argenti fodinæ, secturæque ferrariæ, & in rigentibus gelu cautibus crystallus, pari periculo, quæstuque à montanis hominibus colligitur. Has Aduæ rupes Claudianus Poeta, quum Stiliconem aduersus Gothos armato exercitu in Germaniam penetrantem celebraret, iucundissimè descripsit his versibus:*

Protinus vmbrosa vestit quà littus oliua:
Larius, & dulci mentitur Nerea fluctu,
Parua puppe lacum præteruolat ocyus, inde
Scandit inaccessos brumali sidere montes.

Et alio in loco.

Sublimis in arcton
Prominet Hercyniæ confinis Rhetia siluæ,
Quæ se Danubii iactat Rhenique parentem.

Et alio in loco.

Sed lacus Hesperiæ, quo Rhætia iungitur oræ,
Præruptis ferit astra iugis, panditque tremendam
Vix æstate viam. multi ceu Gorgone visa
Obriguêre gelu: multos hausêre profundæ
Vasta mole niues: cumque ipsis sæpe iuuencis
Naufraga candenti merguntur plaustra barathro.
Interdũ subitam glacie labente ruinam
Mons dedit, & trepidis fundamina subruit hastis,
Pendenti malefida solo, per talia tendit
Frigoribus mediis Stilico loca.

Ab his Alpibus Abdua sexaginta millium cursu, in Larium decurrit, mediam Volturrenam vallem proscindens, adeo multis mæandris tortuosus, ac ingentibus impeditus saxis, vt nec tutò rates, sine remige profluenti committantur. Eam vallem celebritate insignium oppidorum & præstantissimi vini fœcunditate ditissimam, C. Sempronio, vetustissimo Italicarum rerum scriptori, notam videmus. Id vinũ facile inueteratur, & in multos sæpe annos perdurat, fitque odoratius, quũ maximè canescit, tanta potestate vt ab honore mensurã in varios medicinæ vsus transferatur, melleo vtique liquori, quàm perspicuo vino similius. In infima vallis parte ad ostium Abduæ Larium influentis, Volturrenam vrbem florentibus Etruscorum rebus ædificatam fuisse, Paulus Longobardus asseuerat, de cuius situ, ruinisque suo loco dicemus. Decet enim à Como patria, vnde ei hodie nomen, descriptionem lacus exordiri. Nam portu orbis egressi ad læuam enauigauimus vsque ad extremum lacum, vt inde per aduersa demum littora confecto circuitu reuerteremur. Orobiorum stirpem esse Comum, Cato in Originibus tradit. Nam Græcos, qui colonijs suis terrarum orbem compleuerũt, authore Cornelio Alexandro magnam Italiæ partem imperio tenuisse constat. Hi crescentem à paruis initijs vrbem, Græco nomine Comum, id est, vicum appellauere. Cæterum à Gallis Senonibus, qui Etruscos, Græcam gentem, victricibus armis summa Italiæ parte depulerant, Comum adauctum, & planè conditum fuisse, Trogus Pompeius auctor est: eo ferè tempore, quo Mediolanum & Bergomum, & Brixiam ab ijsdẽ Senonibus ædificatas legimus. Verum Comenses, supra vetustatem originis, Cæsaris dictatoris magnificentia & patrocinio nobilitantur, quando incomparabili iudicio vir, opportunitate, amœnitateque situs, vt credi par est, inuitatus, in eam vrbem nouos colonos deduxerit, in queis ad quingentos nobiles Græcos fuisse Appianus, & Suetonius tradunt: vnde & Græcorum familia

milia honestissimi nominis apud nos adhuc viget: & id A Græcis literis inscripti scilicet abundè testantur. Verum non aliunde magis claritatem appetimus, quàm ab ipsis Romanæ magnificentiæ monumentis, quæ passim vt in vrbe, & in agris vel nihil tale indagantibus occurrunt. Ea diligenti, eruditoq; studio Benedicti Iouij fratris excerpta, relataq; in iustum volumen, quum historiam patriam scriberet, apud exteras gentes lectitantur. In ædes quoq; nostras nuper transtulimus ingentis epistylij fragmenta, Cæsariani, vti arbitror, theatri titulum cubitalibus literis B longè pulcherrimis exprimentia, eiusq; triūphi marmore candido cælata effigies in amplissima tabula è ruinis emersit: & ad nos quoq; summa cum voluptate delatum est Cæsaris dictatoris caput, colosseæ propemodum statuæ, habitu pontificis maximi, infula velatum, vti persimilem videre licet in numismatibus argenteis: ita vt aliquando speremus, ad publicam dignitatem, ex eodem loco statuæ truncum, & nō multis quidem operis eruturos. Orta igitur à Græcis C vrbs nostra, condita à Gallis, à Romanis illustrata, duos Plinios æternæ dignitatis viros protulit, & paulò ante Cæcilium poetam, Catulli sodalis sui carmine celebratum, Attiliumq; Grammaticum, Plinij Cæcilij laude, & marmorea base apud nos illustrem. Promeruerat enim ille virtutis & pietatis ergò à gratissimis ciuibus, quum liberaliter artem professus, ex testamento vniuersam substantiam suam ad rempublicā pertinere voluisset. In eius basis latere, & hoc quoq; præter titulos suauissimum distichon incisum est,

Morborum vitia & vitæ mala maxima fugi: D
Nunc careo pœnis, pace fruor placida

L. quoq; Fabati, qui Plinij Cæcilij prosocer fuit, eximiæ magnitudinis elogia visuntur. Is fortuna, & dignitate amplissimus, auctore Cornelio Tacito, aduersus Neronem orbis portentum, vel hoc vno consilio illustris generoso spiritu coniurarat. Et eius Caninij quoq; liberalitatis marmorea monumenta extant, qui sub Traiano bellum Dacicum Græco poemate exorsus, crebris Plinij cohortationibus accendebatur, vt aliquid ederet, quod esset perpetuò suum. E Neque mirum est, Cæsarem hunc potissimum deducendæ coloniæ situm delegisse, inhabitasseq; eam, aut frequentasse summæ claritatis viros, quum Plinius Cæcilius, & Cassiodorus ad copiam rerum omnium præcellentem, ad incomparabilem subuectionum commoditatem, ad cœli temperiem, & denique ad ipsas humani generis delicias constitutam fateantur. Quicquid enim mirum in modum exculta montium radices ferunt, quicquid syluosa, excelsaq; nemora humanis vsibus præbent, quicquid in herbidis ac insertis cœlo F Alpium iugis armenta progenerant, subiectus & seruiens lacus excipit, vrbiq; domina facili conuectione dilargitur, qui demum vndiq; piscosus, & passim olea, vite, lauro, citreisq; nemoribus litora redimitus, lætissima facie nauigantibus arridet. Quatuor montes quadrata facie planiciem includunt, in qua vrbem ipsam fluuiatili cancro persimilem positam, ab alto conspicimus. Duobus enim suburbijs, Colonio la scilicet, & vico influentem, lunato sinu Larium dubius, veluti chelys amplectitur. Ab aduersa verò parte suburbium, quatuor fermè stadijs inter orientē atque meridiem exporrectum, molliter inflexam extendit caudam. Vbi verò coëuntium inter se montium fauces itinera coarctāt, pinnatæ quadrati lapidis ingentes portæ, singulos aditus præcludunt, opportunæq; totidem in excelso arces ingressus militares tuentur. Ab ortu Castrum nouum apparet, fatiscente iam subtus tota rupe, ruinæ modo collapsum. A meridie Baradellus, Luitprandi regis opus, Turrianorum Principum carcere insignis, in edito iugo conspicitur saxosa via, quæ tendit ad Heluetios. Ab Occasu insidet Carnesinum castellum, cuius conspicua turris in priuatæ villæ peristerium abijsse videmus. A Septentrione autem Larius consumpto cursu in vrbem diffusus, veluti mole sua, summotis latè montibus, ipso portu subiecta vrbis excipitur. Intra hæc circumeūtium montium septa, campi aliquot stadiorum vrbem circumdant, aut segete nobiles, aut virentibus pratis iucundi, aut hortensibus delicijs florentes, quæ omnia ad ocij voluptates, & hippodromon, & gestationes, & amœna ambulantibus spacia præbent. Montes ipsi castigatis apicibus, & compresso ad æquissimam planitiem dorso vel in summa iuga carris permeabiles, ab aprico litore uinetis, & frugiferis arboribus exculti, ornatiq; frequentibus villis & templis, spectantium oculos mirè implent, nec tamen exsatiant: quin ad salubritatem ventos arcent, Boreamque præsertim flexuosis obicibus frangunt, ita vt mirum videatur, niuosis inclusos montibus mitiorem experiri hyemem: & diuersa pariter ratione, neq; æstuosos solstitij dies, ingentibus protecti vmbris, neq; per noctes ardentis caniculæ vestigia, sed aërem suauibus auris mitigatum sentiamus, quando Mediolani tam prope per hybernos dies rigidiore matutina aura, vti ab expedita planitie rapidius incidente gelata ora hominum abradantur, & in refertissima vrbe immodicis æstate feruoribus torreamur. Porrò ab aduersa parte, quæ in seipsos obiecti solibus cadentes vmbras excipiunt, præalta nemora ostentant ad venationes, ad aucupia opacissimosq; recessus, ita vt passim veluti æstiuis voluptatibus arridente natura, & frigidi fontes subsiliant, & auiculæ decantent, & vmbrosa diuerticula ad quiescendum viatores alliciant. Sed ne dulcedine patriæ fusius lasciuire videamur, subijciemus epistolam Cassiodori, qui hæc poëtico more iucundissimis tractibus celebrauit. CASSIODORVS, Gaudioso, Theodorici Regis epistolarum magistro, salutem dicit. Cum multis itineribus Como ciuitas expetatur, ita se eius possessores præ veredorum assiduitate suggerunt esse fatigatos, vt equorum nimio cursu ipsi potius atterantur, quibus indultu regali beneficium præcipimus custodiri, ne vrbs illa positione sua libenter habitabilis rarescat incolis, frequentia læsionis. Est n. præter montium deuia & laci purissimi vastitatem, quasi murus quidam

dam planæ Liguriæ, quæ licet munimen claustrale probetur esse prouinciæ, in tantā pulchritudinem perducitur, vt ad solas delicias instituta esse videatur. Hæc post tergū campestria culta transmittit amœnis vectationibus apta & victualibus copiis indulgēter accommodata. A fronte sexaginta millibus dulcissimi æquoris amœnitate perfruitur, vt & eius recreabili delectatione satietur, & piscium copia tempestatibus subducatur. Meritò ergo Como nomen accepit, quæ tantis lætatur compta muneribus. Hic profectò lacus nimis amplissimæ vallis profunditate susceptus, qui concharū formas decenter imitatur, spumei litoris albore depingitur, circa quem conueniunt in coronæ speciem excelsorum montium pulcherrimæ summitates: cuius oræ pratorum liminibus decenter ornatæ, quasi quodam cingulo Palladiæ syluę perpetuis viriditatib. ambiuntur. Super hæc frondosæ vineæ latera montis ascendunt. Apex autem quasi quibusdam capillis castaneorum densitate crispatus, ornāte natura depingitur. Hinc riui niueo candore relucentes in arctam laci altitudinem pręcipitati descendunt, cuius finibus ab Austro veniens Abdua fluuius faucib. apertis excipitur. Qui ideo tale nomē accepit, quod duob. fontib. acquisitus, quasi in proprium mare deuoluitur, qui tāto impetu vastissimi æquoris incidit, vt nomen retinens, & colorem ad Septentrionē obesiore aluei ventre generetur, putes quādā lineā fusciorē in aquis albentib. esse descriptā, miroq; modo influētis discolor natura cōspicitur, quæ misceri posse simili liquore sentitur. Hoc & in marinis quidē fluctibus fluuiorum inundatione contingit. Sed ratio ipsa vulgariter patet, vt torrentes præcipites limosa fæce corrupti, vitreo sint æquori discolores. Hoc autem iure putabitur stupendum, quod simile tantis qualitatibus elementum per pigrum stagnum vides ire celerrimum, vt amnem per solidos campos putes decurrere, quem se peregrinis vndis non videas colore posse miscere. Quapropter incolis harum rerum iure parcitur, quando amœna omnia delicata sunt ad labores, & facile onus afflictionis sentiunt, qui vti similibus deliciis consueuerunt. Fungantur ergo munere regali perpetuo, vt sicut gaudent natiuis epulis, ita eos exultare faciat munificentia principalis.

A *Hanc vrbem beatam delicijs, florentem opibus, & libertate, fortunaq; sua gaudentem, conspiratione quatuordecim ciuitatum Mediolanenses ab hinc annis quadringentis, imperanie Lothario in cineres redegerunt, auctore & principe Iordane Cliuio eorū antistite. Is trib. castris post diu obsessā oppugnatāq; vrbē eò Comēses, ab insulanis socijs desertos adegit, vt desperatis rebus cum liberis, ac vxoribus classe profugerent, & vrbs deserta, spectante ciuium classe, cremaretur. Cuius diri belli historia inepto, sed robusto carmine decantata, in archiuis Comensium religiosè custoditur: cuius au-* B *ctor est M. Cumanus, qui bello interfuit, & pleraq; alia pedestri demum stylo in tanta eius seculi scriptorum orbitate, nobis gratissima scriptitauit. sic enim tumido versu opus orditur:*

Bellum, quod gessit populus cum gente superba.

Annis ab ea clade viginti tribus, quum ingruenti in Italiam Federico Ænobarbo Cæsari, Comenses vindictæ libidine, præsto fuissent, in quota solaq; parte Me- C *diolanum barbarorum sæuitia deletum viderunt? Tum verò Cæsar, vt socijs gratiam referret, Comum restituit: immunitate, libertateque donauit. Eam verò liberalitatem Cæsar Augustali diplomate ex latissimis membranis, quæ adhuc incorrupta seruantur, benignè testatus est: eius quoque auspicijs, quæ videmus, mœnia, & turres eximij operis Comenses ædificarunt, auctaque demum est opibus ciuitas, mercaturæ, lanificijque præsertim industria, quum laneos pannos in orientem vsque transmitteret. Industria ergo opulentiam* D *fecit, è qua mox superbia orta est, quæ intestina bella peperit: atque ita insanis factionibus feruentes Vicani, Rusconique familiæ principes, alternante fortuna partium successus, vrbem euerterunt. Eo modo attriti mutuis cladibus, vrbe latè incendijs deformata, tædio calamitosæ libertatis, vltro in ditionem Actij Vicecomitis concesserunt. His ab Actio ducentis annis bis vrbs nostra rediuiuis opibus resurgens, direpta est, semel à Pandulpho Malatesta, imperante Insubribus Ioanne Maria, cui inhumana crudelitas dignum* E *vitæ exitum parauit, iterum ante sexdecim annos ab Hispanis, quum syncere deditis auiditate prædæ fidem violassent. Secutum demum est execrabile id bellū inter Cæsarem, & Franciscum Sfortiam; quod toti Italiæ fatale fuit, vt omnium simul fortunæ conciderent: quo tempore Petrus Arias Hispanus inusitata tyrannide ita Comenses afflixit, vt sub hoc prægraui tributorum pondere fatiscentes, quo nunc premimur, nihil iam de salute speremus, nisi hoc Gallico bello Cæsar aut optimā pacem, aut optimam victoriam sibi & nobis attulerit.* F *sed cum hæc amariores nos reddant, ad Larij delicias reuertemur. Igitur ad læuam è Vici suburbano soluentibus, vbi opacissima Plinij Platanus olim fuit, epistolis eius celebrata, in cuius memoriam honoremq; Musarum, & Apollinis, iucundissimi prospectus Musæum nostrum ædificamus. occurrunt quinq; villæ ad radices Olympini montis, qui contra portum respicit, Grumellia, Succota, Cerasia, Tabernula, Gerentiana, æquis ferè spacijs inter se distantes. Hinc reuertente se in orbem Olympino in Larium effunditur Elesia flumen, & lapideo ponte oblongo, & frumentarijs molis,*

molis, & in ostio Troctæ piscis captura insignis. Eum pi- A
scem antiquitus Lupum appellatum fuisse, in libro de
Romanis piscibus abunde monstrauimus: datur enim
ei palma, qui Maio mense in ostio Blesiæ sit captus.
Vltra pontem cœnobium, oppidulum ex ambustis ædifi-
ciis, & structura interrupti portus paucis ante annis
opulentum. Paulo supra cœnobium, ad secundas excelsi
Busbinii montis radices, visuntur Platea, Rubenna, Tol
dinium, rara, sed eximii tritici fruge gaudentes. In sum
mo cacumine cum templo Deiparæ virginis specula est
admirabili prospectu. Inde Larii fluctibus alluuntur B
Garinnia, & Speciana, honestissimorum ciuium villæ.
Sequitur nobile ficetis, & tegulari lapide Multrasiũ in
valle algida sonãtis amniculi vmbrosis cotibꝰ impositũ.
Inde recto itinere sequuntur Furii geminæ sacræ turres,
& mox Caractum, lapicidis & naualibus fabris fre-
quens. Hinc paulum sese Larius terris insinuat, & dum
rursus refugit, Lellium exigua cuspide in vndas porri-
gitur, oliueta passim & in primis Curtianas elegantes
villas ostentans. Inde demum lunatis vtrinq; ripis Tur
regiæ promontorium excurrit, adeo vt à Careno oppo- C
siti littoris non amplius decem stadiorum spatio distet:
neque alibi Larius angustior reperitur. Is vicus agrum
habet accliui, & ob id gradata planitie, vite, olea, lauris,
& fontib. peramœnum, ita vt is situs toto lacu mihi po-
tior videatur, qui ab aliquo priscæ elegantiæ, & arridẽ-
tis fortunæ viro luculentis ædificiis debeat exornari.
A Turregia rursus litora sensim curuantur, prolata-
toq; sinu visitur Biennium in ardua, & aprica montis
radice propendens. Inde duodecim ferme stadiis adest
Arcennium, in intimo recessu perampli sinus posi- D
tum, ædificiis, arce, priuatis turribus, & lapideo ponte
nobilis vicus. Interfluit enim medium amnis ex vm-
brosa valle delapsus: qua iter est octo millibus passuum
ad Lugani lacum, per Inteleuinam vallem multis fre-
quentem pagis venationeq; & aucupiis iucundam. Ab
Arcennio stirpem ducunt Lauizarii, vigente olim
Vicana factione Comi opibus potentes: quorum vnus
hodie Arcennii Georgius multa hospitalitate nobilitatis
nomen tuetur. Dum Arcennii sinu euehimur, ad læ-
uam in arduum montem, & subamaro quidem ascensu, E
vnde illi Græcum nomen, suspicitur Picra oppidum cum
arce, frumenti candoris, & magnitudinis eximiæ ferax.
Gloriatur & rapis Nursinis æque similibus. In ora
cum fornicato ponte, qui regiam viam sternit, Camo-
gia torrens, atque inde Colonium ignobilis pagus: Tum
vero fons largus, frigidus, perennis, ab oliuetis inum-
brantibus nomen accipiens. Is saxeo naturali cratere
tantisper retentus, dum viatores & nautæ potant, in
lacum effunditur. Sala demum pagus occurrit, cum
vetusta arce in edito, negotiosis piscatoribus frequens. F
Hinc enim incipit Euripus ille Gemmeus Cæcilii Pli-
nii, à multa intercurrentium piscium captura per-
nobilis. Contra id Salaniani litoris spatium porrigi-
tur insula, protenso in longitudinem dorso, cadauer an-
tiquæ vrbis decreto Comensiũ nauigantibus ostentans,
vt eius pœnæ exemplo Lariani populi parentem suam
Comum vrbem fidelius colere moneantur. Fuit hæc
clara Gothorum temporibus, qui tantum in eius vrbis
munitione confidebant, vt in ea totius gentis thesauri
conderentur. Paulus Longobardus in historiis scribit
Comacinam insulam in Lario lacu ab Ariperto, Lon-
gobardorum rege, captam euersamq; fuisse, quum forte
in eam Ausprandus, Luitperti pueri regis nutricius &
tutor, prælio ad Nouariam victus profugisset. Cæterum
post Caroli Magni aduentum, qui Longobardicum re-
gnum euertit, instauratam insulam inuenio. Ab hac
Iouiorum familia nostra originem trahit, extantq; opu
lentiæ maiorum nostrorum monimenta, diuæ Mariæ
Magdalenæ templum, in Stabio vico contra insulam
per Euripum breuissimo duorum stadiorum traiectu
distans. Ei maiores Iouii agros ex fundis suis, in alimen-
ta egenorum, viatorumque liberali pietate contribue-
runt: & per sexcentos annos manet apud nos incorru-
pta dicendi præfecti, & sacerdotis prærogatiua. Propte-
rea & hodie quoque in gentilitio insigni, ad argumen-
tum originis, castellum insulæ ambiente Lario, imposi-
tum gestamus, addita Romana Aquila, qua Federicus
Aenobarbus domũ nostram honestauit: sicut & dudum
columnas Herculeas, munere Caroli Quinti Cæsaris,
studiis nostris impense fauentis addidimus. Post deletũ
vero Mediolanum, Comensis, Aenobarbi opibus adiu-
ti, recentem Insulanorum perfidiam vindicantes, Insu-
lam funditus euerterunt, Insulanis Varenam migrare
iussis, ad publicam seueritatem decreto adiecto, ne quis
vnquam in Insula ædificaret: ita ruinis ingentibus de-
formata, quadringentis annis permansit: hodieq; du-
rante tantum templo, quod religione inuiolatum fuit,
solis cuniculis habitanda relinquitur. Contra insulam
Spuranum, Stabiumq;, & vlterius Canonica vocatum
templum archisacerdote & reditu celebre. Inde Balbia-
num, quod insulæ suburbanum fuit, vbi maiorum no-
strorum reliquias, fundum scilicet, & ruinosas magnifi-
centiæ singularis ædes possidemus. Balbianum à Campo-
nico, interlabente Perlana, infestissimo torrente dirimi-
tur. Is à valle prærupta defluit, in qua antiqui monachi
in syluestri admodum loco diui Benedicti templum po-
suerunt, non longe ab Ossucio vico largissimi fontis, &
olearum copia celebri. Cæterum à Campo oppidulo Isth-
mus incipit, quo promontorium Lanactum, nemoroso
dorso, & excelsæ arcis vestigiis superbum, terris innecti-
tur. Id magno ambitu adeo in diuersa litora porrigitur,
vt superioris Larii tractus, & ipsi Insulæ & iis quæ no-
tauimus, quinque pagis penitus abscondatur. Humani
capitis effigiem id Lanactum præbet, ita vt Isthmus
ceruicis locum obtineat: distant vero litora minus sta-
diis quinque, intercedente per amœna planitie, cuius
iugera propter eximiam rerum omnium fertilitatem
viginti aureis auide coemuntur. In angusta ceruicis
margine turris Vacania visitur, Aquilonibus hyeme
perflata, sed æstate vmbris iucundior. Sequitur concauo
litore Lennum, templo, & sacerdotibus, ædificiisq; plu-
ribus, & priscæ antiquitatis monimentis memorabile.
Ad Lennum proculdubio villam Plinii fuisse indica-
mus: quam ille Lario incumbentem, à depresso littore
Comœdiam appellare solebat, atq; inde facile è fenestris,
& è lectulo piscabatur. Supra suspicitur cœnobium,
ab algido fonte Aqua frigida nuncupatum, vnde ab ex-
celsa peramœnaq; porticu cuncta litora, & nauigan-
tium cursus despectare licet. In extremo vero promon-

torio diui Ioannis templum fluctibus alluitur, è quo per turbidas tempestates noctu, tanquam è Pharo, sacerdotes nauigantibus lumen præbent. Inde rursus litora recedunt, efficiturque Larius Lato pelago similis. Nec multum abest à Leuno Buzanicum, & mox diui Laurentii templum ad litus. Hinc molli flexu terreni colles, consiti vinetis, paululum excurrunt, donec producta cuspide ad læuam recedant introrsus. A Tremetio pago Graiantei vini præstantia, & fœcunda planitie percelebri, Aliud promontorium, nequaquam scopulosa, aut montuosa collium prominentia, sed plana, redimitaque oleis, & vitibus, in Larium procurrit. Hinc Catenæ Apiæ nomen nautarum temulentia fecisse videtur: qui ibi, veluti expleto mediæ nauigationis cursu, à remigii labore libentissimè conquiescunt, quum nullibi liberalius, aut meracius caupones præternauigantibus propinent. Inde se litus ad Occasum recuruat, sinumque efficit, in quo positum est Minacium, Francisco Caluo poeta nobile, & maximè clarum, marmoribus priscis quæ Micinii, flaminis Titi Vespasiani titulos ostendunt: memoria nostra honestissimis viris, atque diuitiis florebat: nunc factionibus, & bellorum incommodis diu quassatum, exusta magna tectorum parte, penè funditus interiit. Minacianis finitimi sunt Caueriones qui vallem incolunt ad Pagani lacum pertinentem. Id genus hominum ingenio factioso, sagaci, & maximè cruento, perpetuas dirasque in ea vicinia contentiones exercet. Sequitur Nobialius vicus, atque inde abruptæ cautes, quæ Saxa raucida vocantur: per eas incisa est via militaris, quæ in Germaniam ducit, & regia vocatur. Illac, ad sagittæ iactum, nemo sanus eques transit, quum fallente vestigio in subiectum à præalta rupe lacum, horribili despectu vertente oculos, facilè prouoluantur. Inde Caieta accliui & aprico sinu gaudet, patrum memoria consito Creticis vitibus, his etiam nunc dignitatem originis prædulci sapore tuentibus. A Caieta statim illæ rupes, sed iam nemorosæ nec iumentis omnino difficiles, in Larium exeunt timido quodam procursu, donec Aquæ Seriæ profluentis impetu frangantur: ita Saxa raucida desinunt. Supra Seriæ vallem eiusdem nominis, & paulò editius posita visitur Breia. Inde recto litore Calaguritani ordinis cucullatorum cœnobium aditur, cum Deiparæ Virginis insigni templo, in vestibulo populetum habens, quod fluctibus alluitur, hortosque citreis & medicis arboribus longè latissimos. Ibi vetustæ ingentis arcis radices videre est, quibus oportunæ super ædificatum esse templum animaduertimus. Duobus inde stadiis, æquissimo, peramœnoque litore, Rhætionicum abest, oppidum viris ac ædificiis frequens, & copiis multarum rerum abundans: nam montes, qui supra sunt egregiè percoluntur ab indigenis hominibus maximè laboriosis, & faciendæ fabrilis operæ longinquas regiones magno quæstu petentibus. Commendatur & id oppidum Turrianæ familiæ antiqua stirpe, è qua nomen ducit Paulus contribulis noster à lectissimarum literarum elegantia medicus insignis. Oritur statim à Rhætionico eiusdem nominis

A promontorium, turrita arce conspicuum, atque inde litora sinuoso tractu ad Mussium oppidum reflectuntur. in medio sinu duo templa, quæ inter se paucis stadiis distant, fastigiatis eleganter sacris turribus conspicua Vito & Martino diuis dicata. Porrò Mussium, ab sæue infestaque arcis memoria cunctis ferè Larii accolis execrabile, portum habet quadratis silicibus extructum. Adsurgit verò supra ascensu multis gyris, & flexibus verrucosa rupes, in qua sita erat summa arx & specula totius lacus, trinis per gradus castellorum munitionumq; Coronis circundata. Eam paucis ante annis extruxerat Triuultius, bello clarus, & demum Jacobus Medices Insuber, per occasionem bellorum custodiæ impositus occuparat. Hunc demum graui bello domitum inde expulit Franciscus Sfortia adiutus Heluetiorum Rhetorumq; auxiliis, qui eas arces finitimis funestas, cum ingenti ruina tantorum operum radicitus euerterunt. In Mussiani promontorii latere maiores nostri candidi marmoris fodinas inuenêre, quo templum maximum Comi, magnificè constructum exornatumque vnius seculi labore, conspicimus. Ea verò rupes, vti diximus, in ostentationem tot castellorum exporrecta, alterum sinum aperit, Mussio aduersum interuallo, per conuexa montis mille passuum. In hoc Aduncum oppidum cubat, & ipsum multis vicis exiguis per latera montium sparsis, opulentum. Rursus ab Adunco, quod ab effigie litoris nomen accepisse videtur: æqua planities, vinetis consita, proscissaq; aratris, terrenam linguam sensim effert absconditq; Grabadonam, quæ secundum Bellanum de quo mox in dextro litore dicemus, toto Lario summam obtinet claritatem. In prominentia sunt geminæ sacræ ædes conspicuis turribus, & paulo altius à litore Augustiniani ordinis cucullatorum cum eximio templo cœnobium. Inde ipsa sinuatis ripis Grabadona in longum producitur. Ibi nuper Curtonum familia domestici apparatus lautitia, honestissimis opibus, & clarorum virorum hospitiis florens, intestina rabie per mutuas cædes se ipsum ad non dubium interitum confecit. Sequitur in proximo Domasium, Grabadonæ par, si vtriusq; agri dotes æstimemus. Inde rursus planum & arborosum litus paululum prominet, occultato Geræ vico, ad quem paucis inde stadiis Suricum succedit, quod vltimum consummati cursus portum nauigiis grauioribus præbet, E regione Surici Volturrena vallis petitur, breuissimo traiectu, sed maximè vadoso, propter Abduæ supra irrumpentis impetum. Suis enim vorticibus, nihil propè commistus, sed discolor Larianis aquis, arenæ cumulos trahit. Propterea auorum nostrorum memoria Picininus, clarissimus Imperator, quum acie dimicaturus cum Venetis copiis, exercitum traiicere properaret, tardantibus nauigiis, subitarii operis sublicium pontem incredibili celeritate constituit, atq; inde mox prouectus, insigni parta victoria, hostes cecidit. Earum sublicarum exesi stipites adhuc apparent apud Oloniam turrem, quam nuper Rhæti diruerunt. Non longè ab Olonia Volturrenam vrbem antiquitus fuisse cõstat, quæ Valli nomen dederit: visunturq; hodie vestigia dirutæ vrbis ad Burgum franconem, vnde fossa nauigabilis ad Delebium vsq; perducitur: sed ea per æstat em tabanis,

tabanis, & culicibus infamis stagnante ibi Lario, & inclementem reddente aerem. Existimant id fuisse opus Francilionis, qui Mauricii Cæsaris auspiciis, cum Longobardis ad Comum, & in Comacina insula, Volturrenaque valle bellum gessit. Ab Olonia turre ad Limonem excelsum montem, recta margine desinens Larius paludes relinquit, quæ Volturrenæ vallis frõtem aperiunt. Ea in dextram inter Aquilonem, & Orientem solem, vt diximus, ad Aduam montem. Burniumq; oppidum extenditur. A proximo autem Larii litore octo millibus passuum distat Morbonium, ab intemperie earum paludum nomen accipiẽs. Id magnitudine, & diuitiis vrbi persimile, nundinis, & frequenti mercatu celebratur. Medio fermè itinere montibus adiacet Delebium, vt diximus, Venetorum clade & templo, quod in ipsa victoria dux vouerat, insigne. Cæterum de Volturrena aliis sit peculiare negocium: nos ad Larium conuertimur. Abdua tota valle demissus, nequaquam recta per campos in Larium discursus habet: sed ad læuam in saxa Corderiæ montis distortus inuehitur, deuoratusque radicibus tandem ingentium cautium obice refractus in Larium pellitur, adeò irato & contumaci cursu, veluti indignatus, vt permisceri nolit, & inter vitreas & liquidissimas vndas spumosus, & turbidus deferatur. Ab eius ostio excurrit Larius ad Boream, alio veluti alueo per octo millia passuum inter altissimos montes vsque ad eum vicum qui è re nomen habet, Summolacum. Ibi dextrorsus excipitur Mera fluuius, qui Clauennam oppidum præterlabens, octo millium spacio per vallem cursum intendit. Hæc per interiora Alpium iter habet ad Curiam Rhætiarum. Porrò à læua, redeuntibus Suricum non longè ab ostio Meræ amnis, Metiola vicus, & Nouatum materiæ copia, & disectoriis machinis notum. Coderiæ enim montis iuga, quib. Volturena & Clauennatium valles dirimuntur, & larice, & proceris abietibus sunt referta. In asperrimis autem saxis caprearum, & ibicum greges visuntur, & eius generis syluestris caper, cui Stambuco nomen est: is colore & magnitudine, vel procerum asinum æquat, oblonga & falcata in humeros cornua demittens, quibus admirabili natura subsidio, morte se eripit, quum à venatoribus in extremam rupium oram compellitur. contractis siquidem pedibus insertaq; pectori ceruice, in orbem se conuoluit, atque ita cornium abside protectus terga; nobili decreto præceps rotæ modo illæsus per derupta præuoluitur. Huius generis esse putauerim capreas, quas in letricæ Sabinæ iugis Rotus appellari M. Varro prodidit. Cæterum à Nouato Rhæti dudum per latera cautium, vltra Abduæ ostium præcisis, excauatisque cautibus viam duxerunt, vt inde pedibus Volturrenam intrent. A dextro verò latere, petentibus Suricum, Dacium ignobilem pagum videmus. Igitur descripturis aduersam è Surico regionem, interiacente Lario Lineonis montis cacumina spectantur. Is altissimus omnium perhibetur, à quo ferunt reliquorum montium seriem perpetua veluti catena vsque in Dalmatiam extendi. Sub Linconesunt vberes campi, à capite lacus nomen sumentes, accipitrum aucupiis (nam coturnicibus abundant) ad oblectationem aptissimi. Cæterum tria omnino promontoria ab his campis in Larium efferuntur, quæ totidem piscosos sinus efficiunt. In his piscatores vimineas caueas per autumnum in profunda vada demittunt: & quum hyeme in his pisces stabulentur, ad prima veris signa omni piscium genere plenissimas funibus educunt. In primo castellum cum turre conspicitur, & introsus sinu in medio situm est Colecum vicus. Secundum verò promontorium ædificiis caret. At tertium cæteris amplius, ac amœnius humani pedis similitudinem repræsentat, veluti per extremam tibiæ partem litoribus adiuncti, ita vt talo Comum, planta aduncanum litus, digitis verò superiora duo promontoria respiciat, tanta litoris enormitate, vt à digitis ad tibiæ iuncturam oblongo, & angusto sinu lacus irrumpat, penè effecta insula in Euripum abiturus, si præcisa ceruice paucorum passuum Isthmus æquaretur. In eius promontorii digitis cœnobium, quod Plonam vocant, ædificiis agrisque opulentum visitur, cum viridariis perpetuo muro præcinctis, & peculiari ad eas delicias extructa mole, quæ portum efficeret. sed ea per contemptum Christianæ religionis, auarissimè neglecta, direpta penitus obsolescunt. Ab hoc verò Plonæ promontorio regna tua panduntur, in quæ peruenimus. Incipiunt enim ab Isthmo statim Dorensium vineta Mussiano promontorio aduersa sicuti Plonæ cœnobio è regione Grabadona conspicitur. Inde stadiis fermè duodecim saxo adiacet Corenum cum arce, vnius Sigismundi Medici iucundis ædibus clarum: nam ex perenni, & largissimo fonte, qui in hortis multo cum murmure muscosa è caute prosilit, hilariter potat, & è fenestris, hamis & arundine piscatur: ita vt eam villam non ineptis coniecturis esse arbitrer, è qua ille apud Plinium fœdissimi morbi vlcere consumptus, vitæ tædio in Larium se proiecit, sequente viri casum admirabili charitate vxore fortissima. A Coreno sensim littora cuneantur, & in campos abeunt: in his situm est Delphinum, fertili planitie oppidum, in proximo monte arcem vetustam ostendens. Inde varro de fluit amnis, qui campos intersecat. Aperiunt sese montes paulò supra arcem, atque inde est iter in Introciam vallem. Sequitur Bellanum ad paruæ pernobilis vrbis effigiem, omnibus eruditæ artis ornamentis, & naturæ dotibus admodum illustre, quod veluti in ditione tua Metropolis, portum habet è quadrato lapide classium capacem, insigneque prætorium iuri dicundo, atque item augusta facie templum, quæ Actius Vicecomes, & Ioannes patruus Mediolanensis archiepiscopus, pari magnificentia, & religione condiderunt: Adiacet Bellano Cultonius ager, generoso vino percelebre: quem demissus è præalta valle, vbi arx est, pluuierna fluuius inundat. In tergo sunt nemorosi montes cum opulenta Saxina valle, è qua Turrianos Insubrum Principes, oriundos fuisse constat: qui postea à Vicecomitibus pulsi, imperio deciderunt. Bellanenses hyeme plurimum algent: sed eorum frigora propinquitate syluarum facilè luculentis

ignibus superantur. In eo oppido cæteris præcellunt, A
quum salubri admodum cœlo æstates verna temperie læ-
tissimas traducant, Hieronimus, & Dantes Stupanii
fratres, à multo splendore vrbanæ vitæ elegantissimi se-
nes: famamque oppido ingenii dotibus affert Nicolaus
Boldonius, in gymnasio Ticinensi medicinam docens:
quo comite, monstratoreq; tetrarchiæ tuæ oram descri-
psimus. A Bellano Varenam petentibus, in medio
ferè cursu, promontorium Murca: ad id Cultonius
ager finitur. Inde Saxis in circulum sese flectentibus
imposita occurrit Varena: cuius oppidi vinetis nihil ge- B
nerosius, nihil hortis à citreorum, & medicorum pomo-
rum amœnitate beatius. In aprico enim, & erecto
litore odorata sylua perpetuo vireat, ita aptè exceptis
in orbem solibus, vt Varenatibus Bellanensium, alterna
sorte, autumnus prælongus, & suo tempore suauis, con-
tusa duritie hyemis, cum verna temperie coniungatur,
In ea saxa coloniam Varenam ducere coacti sunt In-
sulani, Comensium proditione infames: qui & sacra secū
tulerunt, quum illi vni eius tractus, Ambrosianos
ritus non sequantur. Aedificauêre noua in sede bi- C
nas arces, alteram in humero dextro ad Larium, alte-
ram in edito montis iugo, imminentem ædificiis, & spe-
culam toto à Lacu præbentem. Ibi enim maxima Larii
latitudo, trifariam se in diuersa proscindentis, ad Py-
thagoræ literæ similitudinem, vti mox in descriptione
Bilacii referemus. Negat se ortum ab Insulanis,
quum genus suum altius deducat, Ioannes Maria
Scotus, iurisconsultus inter Varenates facilè princeps.
Porrò in Meridiem molli flexu, circumacta Varenæ
saxa peramœnum sinum aperiunt: in quo sacratarum D
virginum templum, & mox Lacteus amnis, qui statis
temporibus oritur, & deficit. Effundunt medii mon-
tes ingenti occulto specu, per tubum magnæ fenestræ per-
similem, spumosum & propterea aspectu lacteum a-
mnem adulto vere. Sistitur verò totus paulò ante bru-
mam, adeò exhaustis, vt credi par est, interraneis ca-
uernis, vt sine humoris vestigio, arduus ille in acclini
alueus penitus inarescat. Cupiuêre nonnulli peri-
culosa curiositate, cum funalibus per fauces intrare an-
trum, vt eius profluentis admirabilem ortum, atque E
obitum deprehenderent: sed in tenebris ad multum
spatium progressis reuerberatus in ora spiritus cum si-
bilo faces extinxit. Ferunt autem pastores, in illa
nascentium alpium congerie, ingenti amphitheatro pa-
rem, inter montes depressam, & concauam planitiem
reperiri, in quam vernis solibus liquatæ niues veluti
subiecto cratere excipiantur, poroso quidem fundo, &
sensim conceptas aquas in profundos specus instillante,
explenteq; obiter occultas quasdam mensuras: vnde po-
stea reduntantibus labris expansus, & præcipiti mo- F
mento temporis decidens effundatur. Lactei amnis
aquæ natura est, vt euecti pisces in ea demersi durante
rigore in triduum seruentur, viui autem, vel dudum
capti, contracta lympha, celeriter expirent: Propterea
ad litus infra molas frumentarias, quas suo impetu
decidens conuoluit, ædificata sunt morientium vi-
uaria, vt inde pisces iumentis ad fora Insubrum ex-
clusa tabe deferantur. A Lacteo sub perpetuis vi-
netis, Veternianum exile promontorium, & post id,
paucorum stadiorum interuallo, aliud eiusdem nomi-
nis multo minus, nauigantibus occurrunt. Tum
verò prominet Lierna: & peninsulam in Larium
extendit, in qua vestigia muniti olim castelli, & pri-
uata item ædificia videmus. Hic ager cultura ne-
quaquam ingratus, aspectu & fertilitate singularis vi-
detur. In eo enim tractu, quum hinc Larius, atq;
inde subducti montes certatim recedant, planitiem
oleæ, & vitibus pulcherrimam relinquunt. Inde
sequitur Oleium olei ferax, nec lapicidinis ignobile, à
queis nigerrimus lapis exciditur, quo pilares colu-
mnas in templo maximo Comi maiores nostri ad-
fabrè fecerunt, quum nondum Mussiana mar-
mora reperissent. Ab Oleio vico statim abrupta
illa cautes ad Larium intumescit, ita vt contegat ex
propinquo Mandellum oppidum, positura, cœlo, cam-
pis vbertate nulli postferendam. Despectat subie-
ctum portum eximii operis quadrangula turris. quam
tu integere, ornareq; instar prætoriæ domus cogitas: sed
meo iudicio rectius, & luculentius feceris, si designatam
in id opus pecuniam feliciore sumptu in alium locum
facili instauratione transtuleris. A Mandello
longè maximus eo tractu sinus oritur, ad Roboreum
vsq; promontorium pertendens. Introrsus sunt diui Ge-
orgii templum, mox Teolum, atq; inde Laurentianæ æ-
des, Abbatiaq; vicus, & iuxta prominentiam cœno-
bium Seruiliani ordinis. Hinc vltima cuspis sex tantum
stadiis ab aduerso litore distans, è qua Sfortiani duces
nuper inito successu, catenam in aduersum litus pro-
tendere cogitarunt, vt hostilium classium excursiones
impedirent. Reflectit se statim Roboreum, panditurque
lacus in suam latitudinem. At in intimo cubiti flexu di
ui Martini templum eminet, & in alto procul à litore
Dorbinum oppidulum cum torrente, qui in duas par-
tes Roboreum discindit: inde aspera glabraq; cautes
viam militarem ad litus coarctant, ita vt propugna-
culo, & porta aditus præcludatur, qui dicitur Calo-
drius. Sequitur Cessimia regio, vino subaustera iucun-
ditate admodum clara: desinit ea in præcisas Ludouici
Sabellii cautes, miserabili interitu infames. Is Ca-
lendis Maij, quum in excelsis montibus, festa hilari-
tate, frondosæ ad ornamenta domorum arbores de
more à Leucensium iuuentute succiderentur, fallente
vestigio prolapsus in sinum excelsissimæ cautis deci-
dit, suspensusq; exili ramusculo tamdiu hæsit, donec,
nunciato à præternauigantibus casu, qui pendentem
conspexerant, ad ferendam opem ab vniuerso op-
pido concurreretur: verùm infelix, quum nec de-
missos funes occupatis manibus deprehendere, nec ar-
dentissimum solem diutius ferre posset, quinque ho-
rarum cruciatu superatus, inter suspicientium pa-
rentum, amicorumque lachrymas animum de-
spondit, & corruit, frustra ante substrato solo, quum
penè prius, quam illideretur, vt ipsa proscissi aeris
exanimatus concidisset. Circumuecti eas rupes Leu-
cum adimus, munitionis fama, & fori celebritate
frequentatum: A Clarentio, & Calendono am-
nibus includitur. Cingitur muro, & propugnacu-
lis, arceque turrita ad portum opportunè firmatur:
nam in proximo sunt Veneti imperii limites. Inde

Abdua è Lario auctiores vndas trahens se ipsum rapit,peruenitq; ad incomparabilis structuræ pontem: quem tribus inter se diuisis exemptili ponte castellis & turribus, totidemque custodum fidei commendatum Vicecomites animi magnitudine priscis Romanis comparandi, ab hinc ducentis annis ædificarunt: Inde Abdua, pluribus anguillarum excipulis strangulatur, insulam efficit ad Pescarenum vicum, rursusq; arctis faucibus erumpit,& in lacum contento cursu diffunditur. A summo lacu, Meraque ostio per Varenam,& inde ad exitum, ad Abduam triginta octo miliarium mensura colligitur. Contra Leucum montis Barri excelsa cacumina assurgunt. In dextro Barri humero, Michaeli templum constituit. Desiderius Longobardorum Rex vltimus, sicuti & alii superiores Christiana pietate memorabiles, diuæ Mariæ fanum in iugo,quod hodie pro specula visitur,& cœnobium Cliuatense in proximo opulenta cum dote condiderunt. In ea montis parte,quæ vertitur ad occasum hybernum, Barræ vetustissimæ vrbis vestigia spectantur,non longè à Galbiato pago.de Barræ interitu Plinius memorat. At emisso iam Abdua, Larius molliter assurgentis Barri ipsius radices fluctibus alluit,& ad Malgratum vicum paulatim latiore pelago se insinuat, sed mox excurrente promontorio castigatur: in eo castellum eminet.Sequitur autem in cauo fluxu contra malgratum per Isthmum nomine Parietes vicus,veteris oppidi speciem præbens. Inde radices in fertiles campos æquantur,pertinentque à Parietibus fauces peramœnæ ad Eupylim lacum, qui vti alio loco ostendimus,subito tremore, quassata tellure, cæco aliquo telluris hiatu repente haustos, in minores aliquot lacus abiit,altioribus scilicet vadis subsidente aqua, quum eminentiores desereret. Ex his maximus est Pusianus tuæ ditionis,ab eo Cliuatensis & Annonius ferè coniuncti, demumq; Serius ipse, qui piscoso ostio Lambrum emittit, omnes Percarum præpinguium captura potabiles. Plebis Insini lacus, corrupto vocabulo, hodie dicuntur, quum ibi nobis ciuitas fuerit Licinoforum, quam Plinio notam videmus. Cæterum Larius,vbi camporum margines lambendo præteriit, latera demum regalis montis fluctibus pulsat. Is est editissimus,contra Roboreum aduersi litoris promontorium, vbi breuissimum traiectum esse, superius ostendimus. Inde recto,nemorosoque,& nusquam vite consito litore Ouium sub rupe exesa, monosyllabo nomine vocatum,vnde aperitur vallis Asinæ regio,Lambri fontibus, & familiis ex vetustissima Romanorum nobilitate insignis. In illa enim florent Curiones, Carbones, & Billieni,qui omnes imperio tuo latè parent, Id intercedente lacu,apricam Mandelliani agri frontem respicit. Sequitur Vassenna agrosyluoso, & vinetis Ouio melior. In eius portu quadrata facie scopuli pedamentum ingentis turris ad nobilitatis indicium ostentant. Inde Alimonta Ambrosianorum cucullatorum secessus,Liernæ opposita. Mosque piscalium cum sacratis virginibus,atque è modico sinu erumpens Bilacium promontorium: quo nihil spectatius, iucundius, salubriusque reperitur. In iugo Pliniana fuit villa,quam ille Tragœdiam,quod grandibus scopulis, veluti soccu-

A B C D E F

lis sustineretur, appellare solebat, quum inde duos lacus,veluti duo maria despectaret. Condita demum fuit in eo cacumine arx nobilis è lapide quadrato, quam vti asylum maleficorum hominum,ante centũ & quadraginta annos Ioannes Galeacius Vicecomes, Philippi pater, salubri consilio diruit, decreto adiecto ne in posterum instaurari posset. Propterea Marchesinus Staupa, quum Ludouici Sfortiæ è summo gratiæ loco, fortunis vteretur, non in summo, sed media montis regione,ad meridiem versa fronte Regiam villam constituit: quam nefaria Cauernionum libidine incendio deformatam aliquot annis videmus. Infra ad occasum Bilacium oppidum vndis alluitur, totius Larii præfectura,& nobilitate ædificiorum,molisq; perampla ante intestina bella clarissimum. Eo promontorio Larius defluens ab Olonia turre,veluti ingenti rostro discinditur,exitque in longè maximam æquoris planitiem, tribus in diuersa discursibus Pythagoræ literæ figuram repræsentans. Triquetro siquidem interuallo, & fermè æquali, Bilacium,Varena, Minacium,sex millium passuum occupante pelago dirimuntur. Inde ad læuam in aduerso Piscalii litore, Lopia vicus cum templo æmulatione religionis sacratarum virginum domo insigni. Inde sancti Ioannis pagus, cucullatis diui Dominici vberrimas vindemias reddens. In ceruice quoque Bilacii promontorii, quod penè præterieram, quum à litore distet, cœnobium Augustinianorum cucullatorum conspicitur,mediis arboribus & cultissimis vinetis refertum,ita vt sacratæ virgines Piscalianæ, Lopianæque horum cœnobiorum seueritate atque præsidio pudicitiam commodissimè tueantur. Inde sexdecim fermè stadiis Grosgallia Saxa crebris repulsi à Lanacto Larii fluctibus verberantur: ea Saxa ingentes habent specus,in quos burburi pisces statura hominis magnitudinem æquantes, æstate se recipiunt, spectanturq; tantum,vitreo in fundo captantes vmbram, quum retia vehementi impetu effringant, grauique squamarum serie thoracati sagittas vitent. Sequitur Lecenum,in quinque tenues diuisum pagos,quos inter densissima vineta directa litore conspicimus. Aquosa inde vina,sanæ vappæ proxima,ægris expetuntur: quibus famam auctoritatemq; attulit Ludouici Sfortiæ gustus probantibus medicis, qui æstuosis visceribus, calidisq; podagris aptissima iudicabant. Nos autem Grianteo,aut Vareniano, cum musta feruent, ad medietatem Leceniana nobili temperamento permiscemus, quæ demum delicatas vires spirant, & nitido cæsio colore salienti in poculis sitientibus arrident. Succedit Cananaolæ promontorium Arcenniano sinu quem diximus,ad interloquenda litora auido procursu insertum.In eo templum est cum vberrimo fonte, & quadrati lapidis parua mole. Æditiuus laternam cum lumine,præbentibus oleum nautis,ad subsidia tempestatum,paucis ante annis protendebat, vt corriuarent qui à Lanacteo pharo turbidis noctibus descendebant. Hinc ille sinus maximè incuruus ad Turnium vsque promontorium per quadraginta stadia distenditur. In quo præcipuam Nessium oppidum, in algida caute suspensum, ad æstiuas voluptates obtinet claritatem. Id præcipiti,frigidissimoq; amne diuisum,lapideo ponte coniun-

consurgitur: Ibi captare perennes auras, & conspectu Larii, frondosorumque montium placidè frui festiueque item ad marmoream mensam cœnitare pingui cosecessu gaudentibus licet. Non procul à Nessio recurui montes cubitum ostentant in quo fontem à fuga feria nuncupatum multo murmure, strepentis aquæ nautis frequentatum incumbentes supra castaneæ arbores connexis inter se ramis decenter à solibus defendunt: nec postea toto illo sinu ædificia ad litus visuntur, præter exiguas ad stationes nauium domos, quæ superioribus pagis certis tramitibus respondent. In conspectu enim sunt Carenum. Quartianum, Pomponiana, & cæteris fortunatius sita Palantia, eximiarum ceparum fertilitate pernobilis, atque item Lemna, Molinaque supra hæc nequaquam ardui, & pabulosi montes in acutos apices attolluntur, per quos pastoribus sæpissimè agmina ceruorum occurrunt. Hinc ad pauca stadia fons ille duorum Pliniorum præconio & admirabili fluxus & refluxus varietate memorabilis, quem descriptione attingere, non ineptum modo, sed nefas esse putauerim: ne æmulatione parum ingenua, aliquid rectè addere videamur: quando illi, diuino florentes ingenio, cuncta quæ hodie nihil immutato naturæ miraculo contemplamur, incomparabili styli iucunditate nobis expresserint. Succedunt inde syluæ, vinetaque Turnensium, & supra ea in edito mons Platus, sacratarum virginum templo & præalta specula longè spectabilis, & mox ipsum lunato litore Turni promontorium: in quo oppidum per gradus ædificatum, noua instauratione reflorescit. Quum enim afflicti aduerso belli successu Gallicum nomen contumacius, vel vti videri volunt, constantius coluissent, incendio patriæ intempestiui studii sui pœnas dederunt, eandem quoque fortunam tulit Parlasca, paucis ante annis oppidum insigne incolarum nobilitate, & excelsis domorum structuris, quod modò singulari cum dolore luctuosæ cladis præteriimus. Inde sequitur Blenum, & ipsum vinetis suis, quoniam Orientem solem non videant, apud languentes stomacho, dignitatis & gratiæ famam inueniens, quum vina leuitate quadam innoxia à tenui innatoq; vigore refractis & dilutis præferantur. A Blenio peruenimus ad vberrimæ scaturiginis fontem, quem ab aquarum copia iure optimo Magnum appellant. Inde sequitur Mirabella domus pendenti imposita scopulo, & mox duobus inde stadiis Genium promontorium, in quo vastæ amplitudinis ædes cum templo, & viridariis, Decurionum decreto pestilentia morbosis reseruantur. Inde statim flectentibus sese ad læuam ripis: urbs ipsa Comum vndique turrita conspicitur. Nos verò ad suburbana Coloniolæ vertendo proram, vineta, villas, hortos legimus, & sexto die completo vniuersæ adnauigationis cursu qui per oram centum & viginti millibus passuum conficitur, vnde solueramus intra portus fauces nauem intulimus. Tu verò, qui harum rerum præclarus es æstimator, qua fide scripserimus, facilè videbis. Nihil enim tributum est fabulis, ita vt hinc dissolutæ, vagæque narrationis veniam impetrare non desperem: quando etiam abs te iussa efflagitataq; non meo quidem, sed alieno potius stylo tractauerim. Nec tamen dispudet tantisper ab historiæ seueritate discessisse, vt studium nostrum vel hac vna erga te liberali comitate testaremur: nam qui tanto ore raptam Helenam cecinisti, remissiore fortasse musa Larium decantabis, vel vno Bembi exemplo, qui Benacum Giberto Mœcenati nostro, iucundissimè descripsit. Tabulam quoque huic ioculatorio labori nostro coniunximus, ad locorum mensuras exactissimè delineatam: quæ fortasse erit ipsis Commentariis, lenocinante pictura iucundior. Sed hoc imperiti viderint. Tu certe intelliges, mutas, & inanes fore tabularum figuras, nisi literarum lumen accesserit.

***

FINIS.

BERNARDI SACCI PRÆFATIO
DE DIVINÆ RELIGIONIS CONSTITVTIONE ET AMPLITVDINE.

VLLA maior virtus, ac honorabilior optari ab homine potest, quàm mentis Religio, quæ diuini boni initium, & pars præcipua est, erigens nos ad paranda nostræ infirmitatis adminicula, quibus animæ immortalitas salutem, & claritatem habeat, nec in diuinæ vltionis periculum hic versando incidat. Quam quidem virtutem contemplatus, minimè me idoneum ad scribendum de ea pro ipsius dignitate putaui, quoniam Diuina virtus altiore quàm meo ingenio, atque eloquio celebranda esset. Verti itaque animum, viresque seniles ad leuiora onera meis humeris imponenda, scribereque institui de loco, & gente, vbi primum apud nos Religionis cultus & splendor enituerit, suoque fulgore innumeros populos illustrarit, & in eandem Religionem fidemque pellexerit, clarum illum Principem imitatus, qui Dei Maximi numen perhorrescens, ipsius Dei Templum subire, ac reuereri dignum censuit, sic etiam canens.

(margin: A; B; C)

Domine dilexi decorem domus tuæ,
Et locum habitationis gloriæ tuæ.

Locus autem Diuinæ Religionis apud nos Roma in primis fuit, & gens ipsius vrbis incola, à qua in Occidente, & Septentrione diffusa passim Sacrosancta Religio est nostris olim ignota maioribus. Quod mirabili rerum ordine factum apparet, vt quæ prior Ciuitas Imperii caput fuerat, priorq; viuendi leges ediderat, ac sua amplitudine communis patria effecta erat, prior etiam lucem Diuinitatis aspiceret, teneret, ac finitimis gentibus communicaret, & ipsius communicationis gratia communis pariter statio omnium Christianorum, quæ Ecclesia Græcè, Latinè cõgregatio est, fieret, vt tandem Orientalium Imperatorum excusso iugo facta est. Ad quod denique opus conuertẽs, vt dixi, animum, sentio me insueto oneri subiici, atque alligari, ne ab aliis scripta, & vulgata aliquorum exemplo rescribã, sed vt noua omissaq; depromam, & quæ vetustate quasi consenuerant, nouo cultu expolire incipiam, quod an perficere queam, dubitare magis libet, quàm promittere: Sumã autẽ Deo auspice initium ab italiæ descriptione, ac quinquipartitione referens situm, Regiones, & proprietates à natura insitas, Itẽ antiquos Populos tã Italiæ originarios, quã peregrinos, quorũ initia rescire Priscorũ sedulitas nequiuit; addẽsq; subindè, quib' modis ab illis antiquioribus, isti qui vigent, prodierint: quæ omnia in prioribus quinq; libris operis mei complectar. Ad quos quidem legendo, si quis accesserit, vnum hoc sciat. Cum ego Cispadani, vel Transpadani agri, & populi mentionem fecero, referre prospectum oportere ad vrbem Romam Italiæ, & Christiani ouilis caput, vbi hæc scribebam Iulio Tertio sedente, & Paulo Carapheo subeunte, Marcello Ceruino vix viso Ceruа velocius illius effugiente vita. Colligam deniq; in posterioribus quinque libris tempora, & res præclarè gestas in Italia, præcipuè circa Religionis nostræ constitutionem ab Apostolorum obitu vsque ad Caroli magni Francorum Regis aduentum, à quo Longobardorum Regnum Franciæ adiectum ea ętate fuit; Relatis ex ordine ciuitatum euersionibus, ac gentium multitudine, ac varietate ipsam Italiã tunc affligente: quæ deinde gentes vno & altero vix exacto seculo esse desierunt, nostra semper repullulante fide, ac Religione: Quibus explicatis finis aderit, hoc ex meo labore commodo lectori oblato, quod intelliget, nullam prorsus Regnis, ac principatibus subesse stabilitatem Diuino aduersante numine; Diuinumque aduersari numen plerunq; illis Populis, à quibus iustitia, atq; Religio reiecta fuerit: Et ne mihi in iis colligendis nomen arrogarem, modestiam sequẽs Ticinensem historiam, id est Ticinensis hominis scriptionẽ librum nuncupaui. Patriæ potius quàm mihi laboris mei præmia impendens. Valeat quisquis hæc lectitauerit, in quibus si quid fortasse minus aptũ depræhenderit, illo omisso folio gratiora excipiat, memineritq; nullum tam oportunum demitti è cœlo imbrem, qui alicui imparato gradienti caput non madefaciat, atque displiceat: difficilimumq; esse in opere texendo, ac componendo vnicuiq; morem gerere ingeniorum concordia rarò emergente, discatq; ex ipsius naturæ operatione segeti sæpe immixta gramina inuito colono ex agro sponte prodire. Romæ, anno M. D. LVII.

(margin: D; E)

IN HOC OPVSCVLO HÆC PRÆCIPVE REFERVNTVR.

Situs Italiæ, partes, & proprietates.
Antiquiores Populi ex Transpadanis.
Ligurum vetustas, & gentis præstantia.
Libertas & dominium Ciuitatum Italicarum.
Christianæ religionis primordia.
Italiæ deprædationes, & subiectiones.
Regna Italica in externis constituta.
Longobardorum origo, aduentus, & Regnum.
Duelli introductio, & causæ olim admissæ.
Dominium Romanæ Ecclesiæ in Italia.
Bononiæ & Ferrariæ incrementa sub Ecclesia Rom.
Regnum Longobardorum in Carolum Magnum translatum.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIÆ,

LIBER PRIMVS.

De Italiæ situ, & diuersitate.

A

CAPVT I.

MNIS Italia in quinque partes hodie à natura diuisa conspicitur, quarum altera plana est, interlabente Pado, partim montibus, partim Adriatico sinu circunsepta, alia pars huic finitima Montana, siue Apenninica dici, ab Apennini montis vastitate, & ambagibus potest, qui ab Alpiũ B *lateribus in Ligustico tractu incipiens, & per Ethruriæ, & Vmbriæ oram insurgens, immensisq; flexibus Picenos à Septentrione, & Latinos à meridie pertingens, bicipiti cornu porrigit sese in Apuliam, altero quidem cornu ad Mare Adriaticum agro Sipontino, siue Manfredonico desinente, & altero in Calabriam tendente, Tertia pars Cisapenninica appellatur, relatione habita ad vrbem Romam, olim Europæ caput. In qua quidem parte, magna pars Ethruriæ, Latium, Campania, & re-* C *gni Neapolitani regiones, citra Apenninum sitæ continentur, Mediterraneo mari à meridie exteriora latera ambiente: & quibus demum in regionibus minimè omnia plana sunt, sed Montosa plurima fructiferis passim collibus, speciosisq; vallibus conspicua. Quarta pars orientalis est inter Apennini cornua, & mare posita, Apuliæ, & superioris Calabriæ circuitum colligens, & Adriaticum à septentrione attingens. Quinta, & postrema pars insularis est, vt Sicilia, & cæteræ insulæ Italiæ vicinæ, quæ tametsi situ ab Italia diuisæ sunt, moribus tamen,* D *institutisq;, & lingua Italicæ perhibentur. Nunc quæ similitudo, ac dissimilitudo inter has partes vigeat, videamus.*

De Insulis.

CAPVT. II.

INsulæ tanquam in meridiem, atq; intra pelagus porrectæ, æstibus *etiam magis subesse quàm Italia continens videntur, argumentoq; est ignis in Sicilia: & in altera proxima Insula continuò à terra exhalās: Attamen quoniam ipsæ insulæ ventorum flatibus* E *circumquaquè patent, nonnihil interdum aura ab aliquo latere spirante, refrigerantur, qua cessante, caloribus æstate vrgentur, præcipuè ii, qui æqualia & humilia loca colunt. Hyeme verò omnia Insulana tepidiora sunt, & plana ipsa longè calidiora, quàm in alto sita iccirco probantur, quia à ventis minus perflantur.*

De Cisapenninica Italię parte.

CAPVT III.

IN *Italiæ continenti, duo sunt à natura constituta discrimina, quibus singulæ partes inter se differre probantur: Vnum est à cæli climate, alterum à terræ, marisq; situ. Cœli enim climate Cisapenninica pars à Liguriæ montibus, vsq; ad Rhegium Calabriæ vrbem, tota ferè spectat in meridiem, & meridionali plagæ directius, ac propius subiacet, quàm Apenninica, & plana Italia: quòd non solùm orbis descriptio à peritissimis viris facta, sed ipsius Solis, vmbræq; dimensio probat. Nam sub meridiem æquinoctialē vmbilicus siue obeliscus longitudinis nouem vnciarum, ad solis radios Romæ expositus, atq; directus, octo tantum vncias terræ adumbrabit. In altitudine itaq; nouē vnciarum sub æquinoctiũ, Sol in hac parte spaciosius terram occupat vna vncia, quàm in aliis duabus partibus, in quibus eadem mensura parem Solis, & vmbræ portionem refert, præcipuè Venetiis, vt Plinius affirmat, libro secundo naturalis historiæ, Cap.* LXXII. *& libro sexto, Cap.* XXXIV, *de Roma, & Venetiis diuersa enarrans. Si ergo æqualitas alibi deprehensa, probat inæqualitatem mensuræ in hac parte esse, ac maiorem Solis, quàm vmbræ occupationem fore, nemini dubium est, inæqualitatem ipsam à maiori huius regionis propinquitate, quam ad meridiem habet, procedere. Et cùm sit propinquior, necessariò etiam est caloribus subiectior. Quam quidem subiectionem multò amplius auget vicini maris Mediterranei apricitas, quæ patet aditus Austro meridionali uento, vulgò Marino appellato, à Solis itinere, vnde exit, irruendi in hāc regionē: Ille enim pelagus transiens, natura commutata, humiditatem à mari attrahit, planisque locis Latii, & Thusciæ, quocunq; illabitur, caliditatem à Sole conceptā cùm suscepta à mari humiditate infert, vt author est Hippocrates, libro secundo, de diæta, his verbis scribens, Vbi verò pelagus transit &c. Quæ ex re maritimi populi meridionalis oræ, plana loca incolētes, plerunq; morbosi fiũt: & morbo etiam non subeunte, liuidi tamen, & pallidi, aut fusco colore aspiciuntur, & ante tempus senio conficiuntur, vt in Liburno, Plombino, Orbetelloq; oppidis, & Ciuitate vetula, Portu, Ostia, Portiano, Porciliano dicto, Antio, Neptuno; & similibus. Altiora autem loca pari rectitudine, ac propinquitate in meridiem porrecta, minimè eo modo, ex huius venti incessu, morbosa fiunt, quia vt idem docet author, situ ipso sicciora sunt, quàm plana, & campestria, cùm sint eleuatiora, vt est Montana*

tana, maritimaq; Liguria, Caieta, Neapolis, & alia, A quæ loci altitudine à mari eminent, pendentiq; situ, nec imbres, caliginemq;, nec subuectam ab Austro humiditatem retinent: & ex qua demum eminentia, ac decliuitate contingit, vt facilius à Sole, & aliis circumambientibus ventis perlustrari, & purificari possint, quàm humilia & depressa oppida. Quiescentibusq; etiam ventis, ac vigente æstu, sublimia loca puriorem aërem à natura sentiunt, nocturnisq; umbris magis refrigerantur, quàm loca æqualia: & propterea fructus arboreos ele- B gantiores etiam, ac sapidiores emittunt. Vt ipsa Caieta probat: & è contrario Ostia vix paucos melones ex se præbet, quibustamen longè præstantiores sunt Sarmonetæi. Item à mari remota loca & collibus, ab Austro tuta minus, ab eius incessu læduntur, etiam circumeunte flatu, vt probat pars Romæ post montem Tarpeium, siue collem Capitolium iacens, vbi Diui Marci templũ, inchoataq; ædes manent. In quas commigrare Romani Pontifices, Vaticano relicto, æstu appetente solent. (At earum amplitudinem in probato rei commodo nemo per C ficit.) Minimè verò idem euenit Transtiberinæ regioni, aliisq; vrbis vicis, Austro expositis, vbi pauperiores habitant: pallent enim, quasi morbo vexata inquilinorum facies, filiiq; impuberes squalidi, & decolorati, in ipso ætatis flore cernuntur, Austri malitia apertè eam oram facessente: Hinc Plinius, libro secundo, de natura ventorum, scribit, eo flante accidere, vt animantes minus esuriant, cuius sententiæ ratio apertius patefacienda est. Flante Austro hyeme, & æquinoctiali tempore, aër humidi & calidi qualitatem sumit, ex qua in eo confla- D tur crassitudo: quæ quidem aëris crassitudo per anhelitum attracta, replet plerumq; corpora humido, calidoq; superfluo (nisi magna siccitas alicui à natura insit, is enim minus ab ea læditur) superfluitate igitur corpori inuecta cessat cibi appetentia, ipso videlicet stomacho repletione humoris aërei præter naturæ rationem laborãte. nam puritas aëris nobis apta est à natura, cuius contrarium est impuritas vel crassities. Doctiusq; nostro Plinio Græci scripsere, spirante Austro impurum aërẽ effici, quo per ora, vt nares attracto, fit læsio in cerebro, eius constitutione ad intemperiem versa. Quòd non so- E lum hominibus, sed etiam pecudibus, caprisq; contingere, inquit quidam peritus vir, qui de morbo sacro librũ composuit, Hippocrati ascriptum, cuius negatur esse (alio enim modo scripsit de eo morbo Hippocrates in postrema parte libri de flatibus) æstate verò Auster rarò die noctuq; spirat, sed à meridie tantum, vsq; ad noctem, ideoq; nubes non mouet, sed molestum, grauemq; calorem infert: Ab eadem etiam aëris crassitudine, vel impuritate, ore vel naribus excepta, & in pulmonem demissa fit tumor in ventre, morbiq; creantur, quos referre F longum esset, & ab historia alienum. Nunc alterum discrimen explicare aggrediar.

De Apennino monte, & eius obiectu.

Capvt IV.

Alterum discrimen positum à natura in Italia, est Apennini iugum in Cœlum tendens, verticeq; nubes scindens, & brachiorum anfractibus plures regiones includens, excludensq;, atq; dispartiens, & incurua latera tum ad Aquilonem, tum ad Meridiem, tum ad Orientem diuersimodo locata habens, atq; ex sese hinc & illinc riuos torrentesq; ac vasta flumina fundens gignensq;, sua altitudine pluribus in locis perpetuas vmbras, à quibus frigora manant, & quibus demum excepta niues hærent rupibus, & diuturna fiunt, & in aquas, glaciemq; versæ, caniculares dies expectant, & sese efferri ad Principum conuiuia in spectaculum sinunt. Quo quidem discrimine fit, vt Cisapenninica, de qua scribebam, pars, minus aquilonaribus ventis pateat, minusq;, ab eis æstate pertingatur, quam si ipsius montis cacumina non intercederent, omniaq; plana essent: Rarò enim ii venti, quando vrgente æstu leni aura spirant, in hanc partem permeant, ipso videlicet Apennino auræ lenitatem excipiente. Cùm itaque meridionalis pars Italiæ Aquiloni æquè non subiaceat, sicut subiacet meridiei, multiplici causa calore torretur. Cæli, vt dixi, climate ad æstum inclinante, marisq; vicinitate à meridie Austrinos turbines admittente: Item Apennino Aquilonares auras sæpissimè intercipiente: postremò ipso similiter Apennino, aliisq; coniunctis montibus Solis æstum, & meridionalis venti flatum, in subiectam planitiem Latii, & Etruriæ retrudentibus, ac comprimentibus. Quæ quidem ex re maiores in ea feruores æstate excitantur, quàm si apertis, & æqualibus campis sine vllo montium obiectu venti vtrinque commearent. Repercussio enim caloris tam à Solis radiis quàm ab Austri tepore emissi, montium obiectu facta, auget caliditatem aëris in regione, intra quam æstus compellilitur. Hinc gigni Sulphur, & Alumina intra montium viscera propè mare mediterraneum clarum est. Ignes quoque è terra emissos nostra ætate propè Neapolim omnibus constat, natura scilicet conceptum feruorem intra terræ concaua diutius continere nequeunte, & igneos aliquando flatus euomente, quod in aliis montium lateribus, ad Adriaticum, & Septentrionem versis in continenti Italiæ æquè non contigit. Fontes quoque non alia causa, quàm insiti caloris ratione sulphureum odorem, & acetosum propè Romam ebulliunt, & pluribus in locis calore feruent. Quid memorem naturæ miracula ad Ostia stagnum edita, anno à partu Virgineo, Millesimo, Quingentesimo, Quinquagesimo primo, quo quidem anno flante mense Augusto ferè continuis diebus Austro a meridie vsque ad noctem, nimio æstu stagnum in circuitu maxima ex parte exaruit, limusq; ab aquis paulatim secedentibus destitutus, per viginti dies salem edidit, rore videlicet salso sub matutinam lucem in candidum salem verso, cuius vel magnam quantitatem Porcilianenses, me spectante, legerunt seruaruntq;. Solius enim caloris vehementia, marisq; vicinitas hoc efficit.

De Orientali Italiæ parte, in qua præstantes Equi gignuntur.

Capvt. V.

Orientalis pars Italiæ regno Neapolitano ascripta, vbi Apulia, & superioris Calabriæ opes latè patent, maiore æstu, ac siccitate vrgetur, quàm Campania, & Latium, quia Orienti propinquior est præcipue Apulia, quæ magis sinuoso litore Orientem Solem æstiuum, & Hibernum

Hibernum excipit, quàm Calabria, & Aquiloni quoq; A *ab Adriatico patet, quod eius siccitatem interdum auget. Vtraq; verò mare ab Oriente, & montium rupes ab Occidente habet, quæ ex re Orientis Solis radii in montium altitudinem inflexi, similem caloris repercussionem edũt, sicut in Meridionali diximus. Quid, quod etiam in Apulia montium cornua, brachiaue in Orientem extenta longè maiorem caloris reflectionem in eius planitie excitant, quàm in Latio, Sole videlicet in meridiem ascendente, ac matutino, æstiuoq; calore cum Meridionali æstu per montium reuerberationem con-* B *iuncto, & continuato: à qua continuatione, æstuosa, sitibundaq; fit Apulia, vniuersa planitie ante finem mensis Maij penè exusta. Additurq; aliud siccitati malum, innumerabilium muscarum infestatio, quod suis carminibus noster testatus est Virgilius, Georgicorum tertio.*

Est lucos hilari circa, ilicibusq; virentem
Plurimus alburnum volitans, cui nomen Asillo.

A qua re manasse populare prouerbiũ cõstat. Quisquis inferni pœnas subire tentat, æstatem in Apulia, Hybernũ circa Aquilã agat. *Flanteq; æstate in ipsa* C *regione Austro vina in vasibus mutata bonitate residẽt, passimq; flaccescũt. In tanta tamẽ rerũ molestia, pabuli præstãtia celeberrima est, viniq; & olei, ac tritici, & amigdalarũ, & aliorũ fructuũ copia, tũ à soli fœcunditate, tùm à situ Oriẽtalis oræ maxima prouenit; qui quidẽ oræ respectus in Orientem, maximè probatur ab Hippocrate in libro, de aëre, & aquis. Huiusq; regionis pabulum, hac ipsa ratione, equino armento est aptissimum, tàm ad pullorum proceritatem, quàm ad robur constituendum, ideoq; eius prouinciæ equi, optimi bellatores* D *sunt, æuoq; diuturniores aliis Europæ equis. Nam septimo ineunte anno finem corporei incrementi recipiunt, vt Plinius etiã libro octauo, de natura equorum innuit, & quartodecimo anno labori probè sufficiunt, ac diligenter curati, vigesimum annum excedunt, præcipuè ii, qui albi, ac maculosi sunt, vulgò à muscarum similitudine, Muscati appellati. Albos enim, vel albicantes, nigrosq; vnicolores pleriq; improbant nisi pede, fronteuè, aut iuba, lineaq; à dorso ad caudam tendente, aut alio modo diuersam à reliquo corpore notam habeant. Ma-* E *gnoq; in precio rubri insigniti præter alios censentur, quos Virgilius Spadices, equorumq; magistri Baios vocant. Sed cùm de equis quæritur, probatio in domito signis est præferenda: In indomito autem alia sunt potiora spectanda, quàm signa, quorum coniectura sæpè fallax, probatur. quæ quidem potiora sex videntur, corporis aptitudo, siue proportio, sanitas partium, edendi promptitudo, & emittendi opportunitas, cuius contrarium est facilitas, hebetes corporis vires indicans, & agilitas gradiendi, quæ corporis aptitudini antefertur, & mansuetudo in* F *pertractando, nam nimia & insueta feritas, domino, aut seruo infesta erit. Pascuntur autem equi in Apulia æstate in vallibus opacis, & montium lateribus in Septentrionem versis, & ad algida Apennini iuga traducuntur: Hyeme verò in planiciem descendunt, & per campestria, siue per apricos colles, sine stabulis, & tecto, die, noctuq; vagantur, separatis inter se gregibus, quibus pulli à matribus, femellisq; longè ablegantur, ne sexus agnitione percepta temerè, in amores ruant, & libidine eneruati, frustra deinde inter armenta torpeant. quæ omnia, vt seruari oporteat; primus inter Latinos Varro, in libris de re rustica, doctissimè scripsit. Ingruente autẽ per hyemem procella sub Ilicibus sese recipiunt, quarum copia, & proceritate Orientalis, ac Meridionalis plaga referta est. Est autem ilex glandifera arbor, durior quercu, & ramis extensior patula cacumina formans, foliis semper virentibus, ac duriusculis, ita vt eorum densitate ac firmitate pluuia ab arboris caudice procul arceatur, ac guttatim per foliorum ordines in circuitus margine decidat: insuetoque nonnunquàm frigore, aut pruina exustis herbis, pastores ab ilice pro pecoribus alimenta petunt, aut glandibus excussis, aut detractis frondibus, gregique subministratis, tantisperque hoc alimenti genere turmas nutriunt, & donec adueniente vere aër tepescat, herbasque reponat. Tegmen itaque hæc arbor & cibum glande, & frondibus, cogente procella, aut gelu animantibus præbet, vnà cum aliis pluribus arboribus, atque fruticibus, quæ hyeme virent foliis, nec brumæ gelu comas amittunt, vt suber, mirtus, lentiscus, Marci Tulii versibus decorata, oleaster, & vnedon, cerasus marina vulgò habita, atque in dubio à scriptoribus relicta, sit ne mas an fœmina. Et quæ quidem arbores fruticesque à nostris regionibus sunt alienæ. Quid de Calabria scribam, cuius pars sicut prior omnium Græcum genus nomenque recepit, ita etiam postrema retinet, Græcis adhuc ritibus institutis, literisque vtens, Diuina celebrando sub Diui Basilii religione, & cultu, nomenque Calabriæ solam Græcitatem repræsentat. Hæc prouincia aere puriore fruitur, quàm Apulia, pabuloque ac omnium fructuum genere feracissima est, suasque laudes in pecoribus, equitioque armento non inferiores habet, quàm Apulia, nisi quòd statura magnitudine Apuli Calabris supereminent, sed itineri faciendo Calabri aptissimi sunt. Estque ipsa prouincia minus æstuosa quàm Apulia, minusq; etiam, & muscarum frequentia, ac volitatione infamis. Quamuis enim Orienti directo pateat, minus tamen flexuosum litus maris ad Orientem habet quàm Apulia: & Sole insuper meridiano ad occasum declinante Calabria æstu æquè non premitur, ipso videlicet Sole post meridiem montium vertices transcendente, & magnam ipsius regionis partem superiorem nuncupatam pomeridiano occiduoque descensu leuius adurente, à quo Solis occasu percoqui homines ac infirmari, notat idem Hippocrates in eodem libro de aëre & aquis. Hinc puto euenire, vt in Calabriæ superioris vallibus, ex innocuo calore roris perfectio fiat, mannaque gignatur, quod omnibus præfertur. Ros aëris siccitatem caliditatemq; puram concipiens, facilè à natura condensatur, mannaque efficitur, ac collectum seruatur: purique aëris indicium in Calabriæ parte Apulis finitima Croto exhibet, aëris puritate à scriptoribus commendata, tametsi Vrbs ipsa mare vicinum ab Oriente habet. Ventus enim Orientalis, siue subsolanus (vt naturæ ratio pateat) nubifer quidem est, sicut Auster, attamen caliditate differt ab Austro, quia Subsolanus exit ab oris, vbi Soli perpetua statio esse nequit ipso quidem Sole ex naturæ ordine accedente, receden-*

recedenteque ab Orientali meta æstiua, & hyberna, & A per oram meridianam continuum transitum faciente, & ideo pluuiam cum frigore effundere Orientalis ventus solet, Auster verò contrà, in his, de quibus scribo regionibus.

Communia vtriusque Regionis, & Romæ propria.

Capvt VI.

Plvra esse, tàm Meridionali, quàm Orientali B Italiæ parti communia, pluraq; etiam alteri tantùm, & non vtrique propria clarum est: quæ tamen propria cum communibus simul colligam. Aeris inprimis tepor sæpius quàm frigus in hyeme per diem, calor in vere, & Autumno, humorque noctium in his regionibus ad planitiem tendentibus durat, raroq; frigoris vis potest esse diuturna: quod vno carmine noster complexus est Virgilius.

Hîc ver assiduum, & alienis mensibus æstas.

Imbres hic pro niuibus sunt, lenes tardæque pruinæ vix C in fine mensis Nouembris terram operiunt, conspectæq; defluunt. Nix si contingat pro insueta habetur, nec omnino diu in planis moratur, stupent animantia, ea visa, agnoscuntque per pabuli operimentum, sibi ipsis in victu impedimentum à natura fieri, ideo sese inuicem mirantur, mœrentque similiter, ac vagantur incerta, inquiruntque longo itinere, num ipsà terræ facies eodem operimento alibi etiam lateat. Sole deinde perlucente, aut flante Austro, nix simul ac pecorum mœror vno tempore, vnoq; die plerunq; soluitur, repetuntque sua pascua oues, bouesq;: Sed caprarum alia est D ratio, nihil ipsæ niuis aduentum pertimescunt, inuadunt scilicet frutices, & super incurua arborum brachia saliunt atque contendunt, frondesq;, & lenta genimina mandunt, famemq; depellunt, cæteris pecoribus tum frustra albicantem terram pedibus, oreque tentantibus. Grando etiam, & tonitrua fulguraq; frequentissimè hic hyeme è cœlo emissa audiuntur, quæ in aliis Italiæ partibus aliorum temporum, non ipsius hyemis propria sunt. Denique ab autumno, vsque ad æstatis ingressum, omnia in his partibus læta tibi, atque suauia arri- E. dent, nisi cùm flante Aquilone vis frigoris insequitur, aut atra caligo tenebras effundit, lucemque adimit: frondosæ hîc arbores virent in quibus olentes gratiq; flores, deinde sub frigus rubentia poma è ramis pendent, quæ te non legente sponte decidunt, puerisq; pro iaculis sunt: auicularum turmæ à montibus in hanc planiciem euolantes, cantu, & volatu mirteta petunt, luduntque sub frondibus, ac colludendo, & cantando in laqueos incidunt, prædæq;, ac voluptati dominis sunt. Confluuntq; vndiq; Romam Italici populi, suaq; ar- F menta greges, & opes tardo gressu simul trahunt, locantq; per agros. Galli quoque, Germani, Hispani, Lusitani, Britanni, Angliciuè, & Belgæ, siue Flandri, Poloni, & alii externi viri Romam adeunt, & in vnum populum coeunt, sedesq; implent. Iudæa quoque suam regionem ac Synagogam habet, angusta tum apparet Vrbis amplitudo, ex populorum frequentia, strepunt passim artifices suaq; negocia exercent. Dissonæ vbiq; voces, linguæq; exaudiuntur: Græcum ille vinum, A ab Hischia, aut Soma euectum hilariter bibens, Germanicè subinde alta voce canit: alter iampridem pransus Gallicum carmen edit, pulsant alii neruos, leuiq; manu ac cantu cœtum conuocant, ac plebeis hominibus pro certis incerta affirmant, stipeque exacta vendunt inania verba: Omnis hîc natio, & omne hominum genus sua collegia, sua loca & conciliabula, suosque Rectores habet, & vna demum Roma plures tibi vno aspectu gentesq; moresq; repræsentat, omnesq; in ea, tan-B quam in patria suis legibus & ritibus viuunt, ludunt, effundunt, inopes fiunt, ditantur, & appetunt, insaniunt in tempore nonnulli, temporeq; resipiscũnt: panduntur tum curiæ, & iudicia, cancelli, & tribunalia aperiuntur, vigiles scriptores ad subsellia redeunt, scriptitantq; Regesta. Diuina, & humana statis quæq; diebus celebrantur, Romano pontifice pro Throno sedente, ac Purpuratis fratribus vnà circumsedentibus, & Regum, ac rerum publicarum Principumq; legatis ex ordine dignitateq; consistentibus: vnde consistorii no-C men manasse dicitur. Venus quoque sub hac tempora suas vices, suaq; spectacula habet, & sine amore esse Roma nullo modo potest. Curiales itaque sese ostentant, fœminæ corporis venustate ac ornatu comptæ, quæ visæ ignotos simul ac notos alliciunt, nugisq; & illecebris raptos detinent, & longa sæpe expectatione frustrantur, aut bonis expilatos pilis quoque denudant, pluresque interdum ex stultis insanos faciunt. Et vice versa, illa quæ inter alias sese prouidam, & cautam censet, ac profitetur, prima omnium nonnunquam effluit, & implicatur: & dum eludere adolescentes cogitat D ipsa prior eluditur ac deridetur. His igitur, aliisque varietatibus referta Roma, gratam plerisque stationem tàm insipientibus, quàm sapientibus hoc anni tempore exhibet, siue quis Vrbem colere, ac in foro curiaque versari, ociumque vel negocium sequi, siue in agro aut pascuis, vineisq; opus facere maluerit. At vbi æstas aduenerit messisq; triticea ab agro abducta fuerit, & terræ facies operimento denudata, Solis radios perceperit, tum mutari pleraque, ac in contrarium verti videas. Omnia iam nimio calore æstuant, aër quasi E. igneus feruet, aquarum riuuli languent, calentque & insuaues fiunt, terra scissuris confracta viscera pandit, hiatque calore, ac siti: nulla tum in agro iocũditas, nulla voluptatis species relicta est, ipsaq; operariorum frequentia dilabitur, ardor vehementius inualescit, & Vrbis vicos tectaque incendit puluisque insequitur ab aura, aut ab Austro in Orbem sublatus, longoq; turbine euersus. Iamdudum tum sunt ab agris abacta pecora, & in Apennini valles transmissa: Nursini, Asculani, Peligni, Aquilani, Reatini, Sabini, Vm-F bri, aliiq; montana, & transmontana colentes in sua se se rura oppidaq; recepere, Romam, Neapolimuè nulla iussione, nullaque ratione inuisuri, nisi subeunte Autumno, Crocoq; prius è suis agellis collecto: Volsci tantum (durum hominum genus) in agris remanent, explicatisque equarum cateruis trituræ seminudi, ac semiusti à Sole incumbunt. Iustitium in Vrbe publica lege litibus indicitur, silent tantisper causidici, manusque ociosi continent: Gymnasia clauduntur, nemo ferè in Campofloreo, aut in Pontis quinquinio sub meridiem

apparet, subtrahunt sese omnes à Meridiano æstu, simulq; etiam à labore declinant: & opaca loca quæritant, cætusq; in eis ac sermocinationes celebrant, ocium tum passim quiesq; probatur, à qua quidem quiete Physici notant, corpori frigiditatis lenimentum, æstate innocuum induci, ac naturam iuuari. Infestæ tum exurgunt muscæ, apertaq; inuadunt atria, ac dominorum facies importunæ petunt, & flabro etiam abactæ redeunt, ac inuisæ, pulsæq; per angulos circumuolant. Cicada quoque ex arbore lugubre carmen rauco stridore sonans, molestiam nobis auget, & dum illa per noctem stridula voce silet, aliud sese nobis tædium longè maius exhibet. prodeunt in tenebris, infensæ Cicindulæ, vulgò Cicinsulæ dictæ, quas ego vel sucindulas, à sugendo, vel à vocis zincino stridore cincinulas scribendas putarem, Hæ enim insectæ vix cubili illato lumine simul adsunt, ac summisso sibilo improbo osculo nobis dormientibus insident, inflictoque fronti vulnere, humano cruore saturæ sub lucem abeunt, latentque rursus nocte reuersuræ. Gloriare nunc rerum tuarum magnitudine Roma, quando tantillum animal noctes tibi tuisque Patritiis infestas facit, bellumque sine telo ciet. Monet nos naturæ author Deus per infirmiora ipsius naturæ discrimina, infirmitatis humanæ in ipsa honorum serie ac maiestate meminisse oportere. Maior insupèr molestia huic tædio adiicitur, aërisq; grauedinem auget, stipularum, & pasculorum ambustio, quæ in agro Romano Augusto ineunte fit, vt æstiuæ herbæ à Sole arefactæ incendio absumantur, locumque renascendis sub Autumnum herbulis vberiorem præbeant, pascuaq; pinguiora, ac lætiora fiant. Aether tum simul ac terra flagrat, ignis pernicitate longe lateq; vagante ac ventorum impulsu à meridie inualescente. Nimbus tum etiam fumi in altum tollitur, ac spargitur, Vrbis sæpe tecta obumbrans, fœdoq; spectaculo, ac fœtore vicos fumigans. Quisquis ergo saluti studet, ac sibi suisq; prospicere pro opibus potest, Roma excedere ante has molestias debet: quemadmodum pleriq; nobiliores, Neapoli degentes faciunt, qui vrbe relicta ad suburbanos colles, & opaca rura, aquis fluitantia æstate diuertunt. Corporis enim virtus, quæ temperie constat, satis superq; lassatur æstu ac premitur. Alio itaq; postea ei superadiecto incómodo in aperto discrimine ponitur.

De Agri Tusculani differentia à Romano.

Capvt VII.

INTER *naturæ propria, hoc etiam præcipuum est, plurimum differre locum à loco ex situs diuersitate. quod non solum in regionum amplitudine, sed etiam in locorum angustia intra stadii spacium verum esse docuit Hippocrates in libro de aëre, & aquis. Ego itaq; naturæ propria inquirens, inesse Latio aëris diuersitatem perspicio, atque vt Tiburtinum agrum, & alios omittam Romanis campis finitimos, aëreque longè præstantiores, ab vno Tusculano tantùm naturæ experimenta petam, vbi Frascata olim vicus, nunc Oppidum, & elegans Cripta ferrata iacent, in quo Monesterio Græco sermone, & ritu Diuina celebrantur. Distant ab Vrbe hæc loca decem millia passuum, & à planitie Romani agri duo millia. Inter planitiem, & Criptam ferratam, Frascatamq; extat Burgetum Oppidum, hac ætate desertum, vna tantùm Taberna, eaq; infœlicissima superstite: quod quidem Oppidum mille passus à Cripta ferrata distat. Situs autem vtriusq; ita se habet. Cripta ferrata in eminenti planitie posita Orientem spectat: Burgetum situm est in cliuo, ad Occidentem versò, propè planitiem agri Romani. Inter Burgetum, & Criptam ferratam antiqua sylua per stadii latitudinem cliuum occupat. Ab ipsa sylua Burgetum versus, id est ab Occasu aër, & aqua est insuauis: cuius rei causa Oppidum destituere omnis inquilini assiduo morbo perciti, iam diu coacti fuerunt. E contrario autem à sylua ipsa Criptam ferratam versus, hoc est, ab Oriente, & à montis regione, aër ibi amœnus, innocuusq; die, ac noctu patet. Aqua etiam à fonte in medio pratorum saluberrima manat. Rationem huius diuersitatis in eodem cliuo admiratus Paulus Tertius Pont. Max: in rem præsentem profectus nullo modo reperit: quam ego quoque inquiro. Burgetum Sulphureum fœtorem haurit ab infami, & perniciosa fouea exhalantem, quæ Sulphurata dicitur, & in planitie agri Romani sita, parum ab ea distat. Qui quidem fœtor spirante occidentali vento directo flatu in Burgeti oram infertur: sed minimè ipse fœtor Syluæ locum, cliuumq; transcendit, quod experimento vnicuique patet. nam si ab hac Sylua egressus in prata Criptæ ferratæ, monasterio propinqua gradum feceris, orientalis plerunq; aura à monte perflans obuia tibi erit, ac recreabit euntem. Quæ quidem aura, tum quòd Orientalis est, tum etiam quòd ab innocuo monte prodit, vbi Roccapapia insidet, sana est. Si qua igitur fœtoris pars, malitiaq; in Syluam à Sulphurata irreperet, aut siqua æstiui caloris molestia à Romana planitie sursum euaderet, illa ipsa Orientalis aura ab alto validiusculè prodiens, omnem aëris impuritatem facillimè deorsum pelleret, ac in Burgeti situm longè inferiorem iuuante descensu omnino detruderet, malumq; malo in ipsius infœlicis Oppidi perditionem adderet, Cripta ferrata ab aëris impuritate semper illæsa. Hæc mihi diuersitatis ratio esse videtur. Magnaq; omnino, vt alia simul pateant varietas est agri Tusculani à Romano in aëre, in ventis, pluuia, niue, tempore, & fructibus. Aëre primùm differũt. Quòd si eunte Martio in agro Romano egeris, calor aderit, si in Cripta ferrata fueris, algebis, vestemq; vesti addere necesse erit. Venti etiam vim, à montana Regione in Criptam ferratam descendere, sereno die sæpe senties, quæ nullo modo agrum Romanum attingit: & è cõuerso ab occidentali flatu planitiem Romani agri ambiri sæpe animaduersum est, Tusculano agro ab eo intacto. Adeo etiam ventis præstituti à natura limites sunt, sicut Soli, Lunæ, marique, quos præterire nequeunt: & quemadmodum equi certo spacio, cursu peracto, viribus lassi sponte subsistunt, ita flatus aëri sua spacia emensi, iuxta naturæ metas, finitis viribus hebescunt. Imbribus quoque madefieri Tusculanos colles videmus, Romano agro in puluere permanente, & è contrario. Niues quoque in Tusculano supercilio sedem firmant vrgente frigore; in agro verò Romano non ita. Ab agro Tusculano sub antelucanam horam Romam spectanti caliginosa propemodum*

Vrbis planities, vbi ædificiorum frequentia est sæpe apparet, ipso Tusculano tunc caliginis experte. Idem etiam tibi interdum videbitur, si ab Vrbis collibus locisque editioribus in subiectam Romam ad Tiberis fluenta sitam oculos intenderis, quòd à tectorũ altitudine, & viarum angustia, planitieque euenire puto, luto scilicet, aut humore diu inferioribus partibus immorante, & Sole eas partes hyeme, & æquinoctiali tempore rarò, ac parum perlustrante, ex qua luti vel humoris mora nubeculæ caligini similes in noctis, dieique crepusculo frequenter exurgunt, Vrbisque tecta operiunt. Discere ergo vnusquisque ex his potest, non à solo Cœli climate, vt quidam opinantur, sed ab aliis quoque partibus aëris salubritatem constitui: Temporibus pariter sationis, ac messis, vindemiæque vterque ager differt. Prior est messis, ac videmia facienda circa Romam, quàm in Tusculano, & è contrario in iaciendis Autumno seminibus, prior Tusculanus serendus est, quàm Romanus, ne frigore vrgente in Tusculano semina ægrè è terra gelu constipata enascantur. at in Romano agro etiam Nouembrio mense proiecta semina inter Romam, & mare adolescunt: quia aëris calore eo etiam mense, in maritimis oris herbæ fouentur. Vitium etiam putatio, & effossio tardior in Tusculano agro est, quàm in Romanis collibus (colles enim, vbi antiqua Roma erat, in vineas plerique versi sunt) pullulat enim promptius vnaquæque arbor Romæ, quàm in Tusculano, ideo tempestiuius etiam curanda est. In fructibus similiter magna est vtriusq; regionis varietas. Linum Cripta ferrata speciosum, ac lene emittit, Roma verò minimè, Carduos olitorios Roma quàm maximos fert, quibus Cripta ferrata caret. Ficus habet Roma in maxima copia, & præstantia, Tusculana & Criptæ ferratæ prædia contra. at Tusculanæ vites longè sapidiores vuas faciunt, quàm Romanæ, vno, aut altero colle excepto: Vinaq; similiter Tusculana Romanis sunt in vniuerso præstantiora, ac durabiliora. Meritoq; omnino commendandæ Tusculanæ vineæ sunt, ob situs, & culturæ elegantiam, quæ inter primas, ac præcipuas Latii vineas celebrantur, è quibus quidem vineis Cripta ferrata palmam obtinet, vbi vinea illa speciosa enitet, regio cultu consita, omnique Vitium, & Pomorum genere refertissima, quàm admirari potius quàm commendare pro eius elegantia ac amplitudine possumus. Poma quoque & pyra autumalia colore, sapore, ac magnitudine insignia Tusculana prædia copiosius emittunt, quàm Romana: quæ omnia indicant aëris temperiem maiorem eo loco æstate inesse, quàm Romæ. Sed ne diutius Roma, agerq; Tusculanus meipsum in suis contemplandis detineat, ad Apennini iuga, verticesq; gradum facio.

A B C D E F

De Apennnica Italiæ parte.

Cap. VIII.

M*AIOR montium occupatio, quàm agrorum latitudo in hac parte discernitur, atque ab Apulia, & Calabriæ oris incipiendo, colligendoque Picenorum, Apprutinorum, Sabinorum, & aliorum Populorum iuga vsque ad Ligurum fines, Italiæ postremos, plures montium circuitus, ac præcipitia, quàm agrorum iugera extant. qui quidem montes in rupes & colles diuiduntur, altiores enim, ac scopulosos montes rupes appellamus; humiliores verò culturæ aptos, colles dicimus. Rupes itaque vmbris, ac frigoribus aptiores sunt, quàm frugibus: Oriens enim Sol, Occidensq; dum alterum montis latus circuit, & calefacit, alterum latus adumbratur, atque ab vmbra gratum frigus herbis fruticibusq; ac arboribus æstate percipit. Itaque aut mane, aut vespere rupes semper aliqua vmbrarum diuturnitate potiuntur. In meridie etiam Sole sub æstiuum solstitium ascendente minime omnia montana, scopulosaque, perlustrantur, montium videlicet anfractibus, ac volutionibus meridianum Solis prospectum in pluribus locis declinantibus, ac ab eo per situs diuersitatem tergiuersantibus. Hinc fit vt Sole ex omni parte montium latera ambire vna & eadem hora nequeunte, ac pluribus etiam in regionibus radios nusquam in Septemtrionales prospectus immittente, Niues glaciesque in eis ab æstu incorruptæ inueniantur, locaque ipsa sub caniculares feruores pabulosa, aut frondosa reperiantur. Qua opacitate ab antiquo agnita, pastores Apennini incolæ, præcipue Thusci, & Vmbri, atque Apprutini annum, & regiones in tempora pastionibus apta diuiserunt, Septem quidem mensibus, quibus in ipsis montibus frigora durant, idest ab initio Septembris, vsque: ad Aprilis ingressum à patriis regionibus abscendendo, & pecora sua in Orientali, & Meridionali planitie continendo pascendoque: Item quatuor mensibus, quibus dictæ planities nimio calore æstuant, eadem pecora intra Apennini rupes, & vmbracula deducendo, vnoque firme mense in deducendi, & reducendi itinere consumpto. Pecora autem quæ postremo loco à montibus, in planitiem Autumno traducuntur, sunt porcorum turmæ, quas non nisi decussis in Syluis glandibus, castaneisq; partim lectis, partim depastis, deducere à montanis saltibus Apprutini solent. Hæc montium vbertas, ac commoditas est, in quibus neque seri vites, neq; arari terra potest. A qua quidem re hoc beneficium populis manat, quòd sine stabulorum, & fœni secandi labore impendioq;, ac sine palearum vel stipularum consumptione omnia ferè pecora hyeme, æstateque in saltibus pascuntur, loco tantùm commutato. Fructusque lactis, casei, carnium, & pellum, lanæque simul, & equini pulli vsus per temporum vicissitudines, modò iis populis, modò illis communicantur: pascunturque propriè ea ipsa quæ seruando seruari nequeunt (vt Iuris periti scribunt) nullo enim modo ex rupibus colligi herbæ possent, situs lubricitate hominis vestigia parùm apte ferente, nullaque etiam industria in Meridionali & Orientali ora seruari hyeme herbæ à corruptione, atq; à pruinis possent vsq; ad veris initium. Aliaque etiam sequitur maior vtilitas, quòd quibus mensibus agri à cultura vacant, vt quiescente solo vires terra recipiat, iisdem mensibus campi ipsi pastionis fructum dominis ferunt, ignibus prius, vt diximus, purgati. Terra enim (vt scias) in Orientali, ac Meridionali regione alterno saltem biennio cessationem appetit. In circumpadanis autem campis anno tantùm quiescit. Quiescere enim & ociari terram à seminibus necesse est: & sicut animantia pondere onusta atque*

T defessa,

defessa, ponderis detractione quiescunt, & recreantur: A *ita terra ipsa amota cultura ociosa reficitur. Noualesq; hinc dicti sunt agri, quia post annorum cessationem, quasi fructificandi nouitate læti seminibus susceptis cultori suo arrident fauentque. Huiusmodi ergo hominum studiis, pecorumque traductionibus creuere in immensum istorum populorum opes, fructibus scilicet ex locis inuiis sine pecuniæ erogatione perceptis, & agris, pratisque durante frigore greges & armenta pascentibus. Colles quoque amœni, & fœcundi amplis* B *intercedentibus vallibus, in hac parte spectantur: in quibus cultura summo studio exercetur. Olearum hîc Syluæ perpetuis frondibus albicant, alibi vineæ densis ordinibus distentæ nitent. Surgunt alio loco ante viatoris oculos superba oppida, situ ipso à natura munita, quæ tibi iter facienti propè esse, cùm longè absint, contemplando apparent, defessoq; laborem addunt. Virorum passim robur hîc in opere exercendo frequentiaq; conspicitur: mitior iis in collibus aër, ac lenior, quàm in montium iugis clarè deprehenditur, sole regionis decliuia melius explorante,* C *& rupium circuitu vim ventorum ab inferioribus monticulis auertente: & propterea niues esse in eis diuturnæ sicut in summis rupibus nequeunt, sed sub Aprilis ingressum liquefactæ abeunt. Læta tum ibi floribusque conspersa terræ facies sese aperit, viget cœli temperies, paulatimq; iucunda æstas apparet. Nundinæ tum passim statis diebus suo quæq; loco ac oppido celebrantur, fiunt sub mercatus nomine populorum conuentus, artes, negocia, & mercimonia in vnum locũ conferuntur, venduntur ista, permutantur illa, pluraq;* D *emptoris verbo fideiq; creduntur. Incedit palàm Prætor, quem alii Vicarium, quidam verò Capitaneum vocant, tumetq; iuris dicendi potestate, & satellitum comitante turba tribunal ascendit, populisq; ius dicit, volumine secum perlato, in quo oppidorum iura descripta leguntur. Circumstant tum populi, & iudicis verba, moresq; mirantur. Ille verò interdum exlex, vt terribilitatis famam quàm primùm acquirat, spargatque per ora vulgi, insontem hominem criminis suspectum, frequenti foro plecti ac torqueri iubet, vt vnius infortunati supplicio sontes perterreat, & ad fugam,* E *vel ad æris solutionem pœna commutata compellat. quod Bartholum Saxoferratum in primis fecisse aiunt, maleq; ab initio perpensis legibus, in reum similiter malè animaduertisse, suisq; quæstionibus mandasse iudicibus, vt seipsos populis terrificos exhibeant: At Populi contra huiusmodi, aliisq; interdum vexati iniuriis, ferre diu inepti hominis imperium nequeunt. Primi itaq; Nursini, Asculaniq; ius dicentem suæ ciuitatis iura temnentem à foro, & vrbe, viuum ne, an mortuum nescio, sede vacante exterminarunt. Monti-* F *regalenses inter Apprutinos noti, commissarium impudenter se habentem obtruncarunt: Cantalitiis etiam superiore anno Reatinis agricolis vim inferentibus, ipsi Reatini Prætorem suum, cuius iussu arma deposuerant (miserabile visu) è fenestra præcipitarunt. Interamnenses, Perusiniq; Præfectos sæpè eiecerunt. Quid scribam præfectos? immo verò ipsos dominos eiectos, depulsosq; ab oppidanis, ciuibusq; ob immoderatum regimen audiuimus, vidimusq;. Aspera, & Roccifundia Sabinorum Oppida idipsum attestantur, quorum vis dominorum potestati palàm obstitit. Plura possem exempla subiicere, sed satis nota sunt horum populorum ingenia, qui aut modestia pertractandi, aut euitandi sunt; suus cuiq; honos, etiam egeno habendus, suum cuiq; ius, siue bono, siue malo æqua lance librandum est. Plerique enim sunt natura arguti, suspiciosiq;, laboribus, & periculis apti, meritorum, & demeritorum memores, retributoresque, atq; ad audendum non minus quàm ad dicendum prompti. Arx olim Italiæ, tutumq; propugnaculum hæc pars montana fuit, externis populis plana loca inuadentibus, ac deprædantibus. Pluraq; in ea extant Castella, iamdiu ab alienorum vi vsq; in hunc diem intacta seruata, quæ situs natura, adeundique difficultate è periculis seposita, in summis rupium verticibus consistunt: quæque expugnari nullo modo possunt, nisi ipsorum incolentium proditione, ac dolo, ignauiaue, aut seditione. atque hæc ipsa loca delicias humano generi æstate præbent, corporaq; nimio æstu laborantia innocuo algore iuuant, & recreant: excedereq; ab iisdem locis, & Romam, Neapolimue æstate adire perniciosum plerisq;, & mortiferum est, ob repentinam diuersi aeris mutationem, qua natura concutitur. Itaq; Autumni initium in Latium profecturis omnino expectandum est ad ægritudinis pericula euitanda.*

De Circumpadana Italiæ parte.

CAPVT IX.

PLANA *nobis sese pandit Italiæ pars, nobilissima quæque continens, terram, Aërem, Aquas, Vrbes, Oppida, Populos, Opes, Greges, Armenta, Metalla, omniaque humano vsui à natura apta, atque iucunda: de cuius situ ornatissimè scripsit Polybius libro secundo, ies verbis: Huic lateri, quod Alpibus terminari dicimus &c. Pariq; orationis dignitate eandem complexus est Strabo, libro quinto ita scribens: Ante omnia de subiecta Alpibus regione dicemus. Est autem fœlix admodum campus &c. Indignius vtroq; scripsit Plinius in ea natus exili quodam, ac confracto sermone, & ordine pauca tantum quasi per transennam attingẽs, ac decimo capiti vndecimum anteponens, quod numero nonum est, & Istriæ descriptioni subdens multa ab ea aliena, atq; remota, veluti Mantuam, Veronam, Rhætos, Adduam, & Ticinum, amnes, lacusq; è quibus ipsi amnes superfluentes prodeunt, quod siue scriptorum, vel impressorum incuria, siue ipsius authoris transpositione contigerit, ita esse in libro tertio manifestè apparet. Præclarius sanè ipso Plinio posteriores de ea disseruerunt, quorum opera in maternam linguam versa circumferri, ac lectitari audio. Ego autem eorum omissis vestigiis, alio ordine, ac exemplo mea scripta instituam, huiusq; partis situm, non tam triangulari formæ, quàm humano corpori terræ procumbenti, brachiis super caput extentis assimilabo. cuius pedes in Occidentem Alpesue, caput autem, & brachia in orientem porrigantur, quæ similitudo, tametsi rerum qualitate differt, imaginem tamen similiorem in situ describendo refert, quàm triangularis angulus. Atq; ab Alpibus incipiendo, à perangusto angulo in Orientem verso, vbi oppidum Nebulosa imminet, planities initium sumit, quam humanis pedibus cõ-*

paro,

paro, sicut etiam incolæ ipsi Pedemontani appellantur. Incrementumq; ipsa latitudo accipit, montibus hinc inde secedentibus; Ampliaturq; hæc ipsa latitudo in Ticinensi agro è regione Vicqueriæ oppidi; ibi enim ab Appẽnino ad alpium radices Nouarensibus proximas latior est planities, quàm in superioribus oris, à qua latitudine latera hic esse huius imaginarii corporis videbuntur. Restringitur deinde planities in Ticinensi agro ad Stratellam oppidum, vbi Appennini radices Pado appropinquãt, & Alpium pariter brachia ex opposito in Mediolaniensium fines magis inferuntur, comprimuntq; hinc inde quasi ad cinguli speciem ipsius regionis latera, & quasi corporis vmbilicum hoc loco effingunt. Secedunt postea vtrinq; montes, & latiorem sitũ edunt in Brixiẽsi agro ab vno latere, & in Regiensi ab altero, Mantuano agro Cremonensibus finitimo, ac Brixillo oppido intercedentibus: Ampliaturq; successiuè hæc latitudo per mõtium secessus in corporis figmentum, vsq; ad Adriatici Maris sinũ, vbi elegans, magnaq; Venetia ab vndis surgit, ac sese in altũ ferens, nostrò huic corpori rerum gestarũ gloria gentisq; antiquitate, ac dignitate caput exhibet, humerosq;, & brachia in Forojulienses, & Istros ab vno, & in Romandiolos, siue Flamminios ab altero latere extendit, Adriatico mari inter brachiorũ interualla ex parte recepto. Hæc mea descriptio est ab ipsa natura, vt infra ostendam, sumpta, atq; terra descripta, aërem quoque agnoscere optimum est.

De eiusdem regionis aëre, & proprietate.

CAPVT X.

DIVERSO *cœli climate Italiam discretam esse omnes orbis descriptores probant. Liguriæ enim, & Hetruriæ partes maritimæ, Latium, Campania, & Neapolitana ora Meridionali subsunt, Apulis, & Calabris etiam in Orientem spectantibus sub eodem climate comprahensis, Quarum quidem partium situs medium fermè tenent inter circulum Articum, & Tropicum Cancri. A qua Cœli plaga siue Zona aliæ Italiæ partes secernuntur, & elongantur, vt Ligures inter Apenninum, & Padum positi, & alii Circumpadani populi, collectis etiam Adriatici maris accolis plana colentibus. Quæ quidem regiones, etsi per situs sui prospectum videntur in Meridiem versæ, vtpote quia Transpadani colles in meridiem vergãt, & eorum similiter aquæ versus meridiem descendant, proprie tamen Meridionales non sunt, sicut est Genua, Roma, & Neapolis, sed Cœli, terræq; ratione à Meridie manifestè distant, & cùm distare à meridie arguantur, pari etiam argumento magis appropinquare Septentrioni probantur, quàm supradictæ. Nec Septentrionales propterea esse videntur, cùm pari ferè interuallo tanquam in medio positæ, tam à Septentrionalibus terris, quàm à Meridianis distare agnoscantur. Ex qua quidem distantiæ proportione, vtrinque habita, oritur illa mirabilis Cœli aërisq; clementia, quæ omnium scriptorum consensu vigere in Circumpadana Italia dicta est, ipso quidem aëre à meridiana regione caloris teporem, & à Septentrionali frigoris acumen sentiente, atque per vtriusq; communicationem coniunctionemq; temperiem assumente, humilioribus locis exceptis, vbi à situs natura humiditas temperiem minuit. Et quam etiam temperiem adiuuat, augetq; montium circuitio ab omni parte præterquàm ab oriente planitiẽ claudens amouensq;, siue emolliens ventorum vehementiam, ne singuli iuxta propriam naturam à Septentrione occidenteq; ac meridie exeuntes in nostros campos integris viribus irruant, ac nos ipsos, nostraq; simul nimia pernicitate lædant, repens enim aëris immutatio nulla ex causa fit potius quàm ex ventorum incessu ac violentia: Et qua demum aëris clementia minimè æquè potiuntur Piceni, & alii populi maris accolæ, montaniq; sub eodem climate siti, quoniam maiore ventorum impetu agitari eorum regiones necesse est, tam ex maris vicinitate, ac vastitate, quàm ex montium altitudine ventorum furorem apertè recipiente. Atque ab hac naturali temperie, quæ longe diuersa à Romanæ, & Neapolitanæ regionis caliditate est, diuersa similiter inter nos, & illos nascitur temporum, & rerum proprietas & variatio. Hyems illis lenis, ac tepore immixta esse solet, qua durante pecora perinde ac si ver inciperet virentia pascua saltusq; perquirunt, vt supra retuli. atq; ea vagandi licentia efferantur, Bubuliq; & boues ferarum ritu insurgunt, & viros aggrediuntur. Nobis contra glaciale frigus plerunq; aduenit, vritq; prata pruinis, densaq; sæpe insequitur nix cuncta operiens, magnisq; iccirco stabulis recepta armenta fœno aluntur, ac humano ferè cultu curantur, eaq; assuetudine benigna homini ac familiaria efficiuntur & cornupeta bos pro monstro habetur, ac cæditur. Et ex diuerso æstas nobis suauis, atque opportuna laboribus, illis verò contrà vehemens, atrox, omnibusq; molesta esse solet: ex qua caloris vehementia corrumpi Romæ frumenta, vinaq; exinaniri, & præter annum raro conseruari patet. At nostra vina, frumentaq; non solùm alterum annum, sed biennium quoq; & triennium expectant, & in naturali bonitate durant, Mantuano, & finitimis vinis exceptis, quæ leniora habentur. Et quæ quidem conseruatio, tam ab aëris temperie, quàm à rerum bonitate prouenit. Lina insuper apud nos, legumina, milium, pannicum, aliaq; trimestria grana, nobilisq; oriza eadem æstate sata, atque collecta affluunt, peregrinisq; ab immensa vbertate venum eunt. Apud meridionales non æquè, æstatis ardore, ac siccitate obsistente, sed citrea illis mala, Lauri, Pinus, Cupressi, aliæq; hiberni caloris amicæ arbores in hortis virent, quæ apud nos rarissimæ habentur, vixq; coalescere summa accedente cura in vrbanis locis possunt; paucis tantùm exceptis oris, in solis apricitatem versis, minusq; ventis obnoxiis, veluti in Benaci lacus angulo, & in infima Adriatici sinus regione. Nam in aliis partibus cognatum humorem, caloremq; minimè habet ipsa arbores ex terra, à qua iuxta earum proprietatem in singula anni tempora, tam hiberna, quàm æstiua alantur, vt docet Hippocrates libro Quarto de morbis, Romaq; ipsa minus quàm Caieta harum arborum vegetationi apta probatur. Quid ipsa humana specie variabilius? Nam pleriq; meridionales, maris accolæ colore sunt fusco, moribus seueri, & graues, critieiq;, diserta in plerisq;, & suauiloqua vox, & oratio viget; Vafra ingenia, callidaq;, & in omnem occasionem prona, omnia quæ quis nouit, quæque audiuit in prõptu habet, ac*

bet, ac composita voce effatur. Nostri autem ab eis diuersi, aut albi, aut subrussi, pauciq; fului visuntur, facie iucundi, sermone familiares, ac simplices, nihil in verbis seueritatis, nihil ambitionis habent, cute, & corporis habitudine æquè nitent, benefacere magis quàm benedicere student, peregrinis, perinde ac notis sociales se, & officiosos exhibent. Ipsa tibi hospitalitas, à rerum initio, nostris innata hominibus, vt Polybius antiquitatis testis, præsensq; etiam consuetudo probat, satis indicant, quales sese nostrates in rerum commercio vbique locorum habeant. Interroga è conuerso eos, qui remotiora à nobis Italiæ loca sæpe adeunt, quàm à nostris dissimiles, rarique, & immundi hospites, quàm truces, & inexorabiles reperiantur, ita vt inhospitales, potius quam hospites suis moribus arguantur. Tametsi hæc morum diuersitas ab institutis, potius quàm ab origine manare videtur. Neminem enim natura ad actum compellit, neminemque etiam ab actu repellit, agere, & abstinere eiusdem arbitrii est. Diminuitur hæc temperies in Adriatici maris regionibus, vbi ex reciproco maris æstu fit aër infestior, vt infra aperiam.

De Venetia, & Aquilonari Vento.

CAPVT XI.

EXORDIRI *à Venetia in huius partis descriptionis compellor, Iurisconsultorum præcepta secutus, mandantium à dignioribus incohandum, atque cùm præcipua pars humani boni aër sit, vt naturæ interpres Hippocrates in libro de Flatibus clarissimè docet: Videamus qua aëris puritate, impuritateue, tam Venetia regio, quàm vrbs ipsa in mari posita perfruatur. Relatum enim supra capite tertio ex Plinii sententia à me fuit, æqualem in hac regione umbræ solisq; mensuram sub æquinoctii meridiem esse, à qua æqualitate aëris temperiem gigni clarum est: Regiones itaq; istæ à maris turbatione remotæ aëris puritate potiuntur, vt Histria, Foroiulienfis patria, Patauini campi à stagnis longinqui, & Flaminiæ pars inter Padum, & Ariminum posita. Quæ verò mari adiacent, minimè omnes æquè salubri aëre potiuntur. Aliæque aliis ex situs diuersitate plus minusúe à maritimo aëre læduntur. Sed quoniam in singulis immorari, ac propria quæque disquirere longum est, Venetiam vrbem repeto, cui tria naturæ auxilia aduersus maris impuritatem, ipsius naturæ author Deus tribuisse videtur. Aquilonis venti, Vltramontani vulgò appellati, vicinitatem, ac frequentationem, orientis solis prospectum, & occidui venti lenitatem. Aquilo enim à vicinis Alpium iugis descendens facili, ac celeri meatu, paruaq; aëris traiectione in Vrbem peruolat, pellitq; repente malitiam à mari exhalantem, & singulos Vrbis vicos ingressu explorat, nec in eis aëris malitiam diuturnam esse sinit. Illa enim ex maritimis riuulis per Vrbis vicos diuisis surgit: ipse verò adueniens surgentem verrit, & quicquid aërei humoris elatũ reperit, sicco flatu dissipat, sparsumq; attenuat, atque eo modo vrbem ab humiditate frequenter purgat, & ad aëris salubritatem retinendam parat. Hoc nobis ita euenire noster Virgilius ipsius venti natura descripta Georgicorum tertio eleganter innuit his versibus.*

Qualis Hyperboreis Aquilo cùm densus ab oris
Incubuit, Scythiæq; hyemes, atq; arida differt
Nubila; tum segetes altæ, campiq; natantes
Lenibus horrescunt flabris, summæq; sonorem
Dant syluæ, longiq; vrgent ad littora fluctus
Ille volat, simul arua fuga, simul æquora verrẽs.

Frigidus enim, & siccus Aquilo tam in Circumpadanam planitiem, quam in Adriaticum illabitur, & cùm sine subsolani venti commercio perflat, serenitatem aperit, nullamq; circa littora ab Alpium lateribus sita tempestatem (quam fortunam vocant) in mari excitat, sed in opposita littora Flaminiæ, Anconitanæq; oræ, & aliorum vicinorum fluctus impellit, turbatq; omnia suo impetu, nauigationem, piscationemq;, & importuosam stationem in vno quoq; portu ad septentrionem spectante suo aduentu parat. Idem etiam superato Apennino in Campania, Latii, Hetruriæ, Liguriæq; maritimis oris facit tranquillam nauigationem ac piscationem, serenum tempus Italicis littoribus præstans, & opposita Aphricæ littora passim infestans, atq; perturbans. Contrarium autem molitur Auster (diuersa natura compositus) in eisdem Mediterranei, & Adriatici maris littoribus, sed minus tamen ille caliditatis in Venetos aliosq; populos fundit, ob Apennini transcensum, in quo caliditatem ex parte exuit, niuibus in eius transitu montem operientibus, à quibus nonnihil frigiditatis attrahit, temperatq; caliditatem, atque eo modo temperatiore plerunq; flatu in Flaminiam, & vicinas regiones descendit. Ventorum itaq; vicissitudines natura cœlo, terræ, marique prospiciens in tempora statuit ad animantium commoda, vt hinc, & illinc in suo quæq; genere singula transmigrationi apta suo tempore, suoque ordine, atque opportunitate, transmigrarent, ventis opitulantibus, & propè vehentibus: Rursusq; temporis vicissitudine commutata, conuerso nauigationis actu, volatuúe ipsa priora loca repeterent. Ad quam quidem ventorum operationem diuersa molientem in Aphricanis littoribus à Latii oris, allusit aptissimè suo carmine idem Virgilius libro Quarto Aeneidos.

Littora littoribus contraria fluctibus vndas.

De Orientis Solis prospectu.

CAPVT XII.

QVID *Oriens Sol Venetiæ vrbi, ac vniuersæ Circumpadanæ planitiei conferat, in quam ipse nullo interueniente obiectu, æquinoctiali tempore terris apparens, radios statim immittit, singulaque perlustrat; nihil occultum in huius terræ superficie à suo calore, & lumine esse sinens, doctissimè docet Hippocrates in libro de aëre, & aquis, in hac verba scribens.* Quæ ad orientem solem sitæ sunt, salubriores iis esse constat, quæ ad Septentrionem vergunt, & iis quæ ad calidos ventos sitæ sunt, etiamsi stadium solũ intersit. Primùm enim moderatior est caliditas, ac frigiditas, deĩde aquas, quæ ad Solis ortus sunt, omnes splendidas esse necesse est, mollesq; & odoratas amabilesq; oriri, quia emergẽs Sol eas illustrat, corrigitq;. Matutinum enim tempus ipse aër, vt plurimum, semper occupat. Item hominum formæ boni coloris sunt, & quasi aspectu flor-

ctu floridæ (nisi aliquis morbus subsit) claraque [A] voce præditi sunt, & ad iram, & intelligentiam præstantiores Septentrionalibus, & fœminæ ipsæ valdè fœcundæ sunt, & facile pariunt: Verique simile tempus ei inest iuxta caliditatis, & frigiditatis moderationem, morbique pauciores, ac debiliores &c. *Varro quoque de re rustica libro primo à Catone dissentiens approbat. Villarum situs ad æquinoctiales Solis exortus spectantes, potius quàm ad meridiem. Quæ quidem omnia ad vniuersam penè Circumpadanam planitiem montibus vndique* [B] *præterquàm ab Oriente conclusam pertinere, nedum ad ipsam Venetiam vrbem videntur, quæ præter cæteras Vrbes, & Orienti, & Meridiei in hac regione apertius patet, à terra scilicet continuatione seposita, & inter marinos fluctus erecta. Oriens enim Sol ipsam quàm primum lumine suo petit, insurgensq; miratur, vicosq; & tecta ingreditur & altius paulatim conscendens vias, riuulosq; metitur, ambiens Ciuitatis molem à meridie non minus, quàm à matutina ora, plusq; caloris suo ambitu in eam oram infert, etiam hiberno tempore, quàm* [C] *in Circumpadanas Vrbes: quæ ex resiccitas aëris in ipsa augetur, maritimorum riuulorum humiditatem sua contrarietate temperans: & qui quidem riuuli per vrbis vicos diuisi, tum ob insitam aquis à natura salsedinem, incorruptibiliores sunt palustribus aquis, tum etiam ob reciprocum maris æstum, quo fluente mutantur aquæ vnda vndam impellente, alteraq; simul subeunte; adeò vt si qua etiam in aquis per immundiciarum proiectionem colluuio excitetur, illa ipsa pariter ab eisdem refluentibus aquis abluatur, nisi ex inquilinorum i-* [D] *gnauia, excrementa in vnum congesta, fluctuationem inhibeant, & aquarum incremento sub caniculares æstus subsidentia, vicorum riuulos minus pertingant: quo casu infestari aërem non natura, sed accidente inquinatis aquis fœtorem emittentibus necesse est. Prudentissimè iccirco Veneti specularibus fenestris vtuntur, quibus lucem excipere suspecto aëre excluso solent, eoq; claro, ac salubri elucente, illas pandunt, quas vulgari lingua Vitreatas appellant.*

[E]

De Occidentalis, & Orientalis Venti flatu.

Cap. XIII.

Mirabili *lenitate Occidentalis Ventus in Gallia nimbosus, Alpes traiiciens purificatur, puraque qualitate Circumpadanos perflans in Venetos fertur, repellens nubes ab Subsolano vento contra effusas pluuiasq; compescens, quæ interdum Aquilone, & Occidentali Vento quiescentibus, adeò infestare Pata-* [F] *uinorum regiones solent, vt pluuiæ frequentiam pertæsus aliquis, rem in prouerbium verterit, pluit ne adhuc Paduæ? existimans in agro Patauino imbres à natura frequentiores fore. Sed differt annus ab anno, pluuia, ventis, annona, fructibus, salubritate, & statu, atque in pari temperie differt Patauium à Venetia Vrbe circa imbrium subiectionem. Rectius enim, atque apertius verrit Venetiam Occiduus ventus, quàm Patauium, Pado scilicet aluei sui latitudine aditum ad ipsam Vrbem apertius patefaciente, quàm ad Patauii sedem, à maris apricitate, Padique ostio distantem. Quæ ex re minus diuturna, minusq; frequens fit pluuia circa Venetias, quàm circa Patauium, Occiduo Subsolanum facilius arcente, & Aquilone etiam circa Venetias liberius perflante. Subsolanus etiam ex aduerso nubifer in Italia ad Alpium iuga, relictis nubibus, purus similiter in Galliam transuolat, Occidentaliaq; nubila summouens, serenitatem, ac iucunditatem parat, mutuisq; vicissitudinibus Occidens Galliæ imbres, & nobis Solem reddit, & Oriens contra pluuiam nobis, & serenitatem Galliæ tribuit. Retinacula itaque interdum nubium sunt Alpium cacumina Solis ibicibus peruia. Nam super montium dorso, quo ab Italia in Sabaudiam, vel Allobroges iter facimus, insident procul à nostro itinere, ad ahenei tormēti iactum, immanes, & inaccessibiles rupes, ad quarum summitatem nunquàm ascendere quadrupedes, minusq; homines, vt ab accolis accepi, niuibusq; æstate sæpe contectæ inuisuntur. Nubila autem Occidentalia, & Orientalia, æstate ipsa citra, aut vltra montis iuga, vbi semita frequentatur, plerunq; firmantur. Vidiq; ego ipse Iulio mense Alpes transcendens, flante Occidentali vento, nubes mihi à tergo in Gallia remanere, atq; hærere Alpibus: Postremò in planitiem euadens, quæ perexiguo interuallo monti insidet, ac Italiam viatori patefacit, Cœli serenitatem reperi, quæ vniuersæ Italiæ communis erat. Agnoscere ergo ex his naturæ occulta licet, quòd eodem anno penuria in Gallia, & vbertas frugum in Italia fieri potest, & è contrario, iuxta imbrium copiam vel inopiam, aut in Italia, aut in Gallia ex Dei nutu contingentem. Interdum etiam in vtraq; prouincia eodem tempore pluuiæ fiunt Austro efflante.*

Quomodo Venetia Transpadanis coniungatur, & de ipsius Populi antiquitate.

Capvt XIV.

Si *quis meam descriptionem deridendam putauerit, quòd caput Venetias finxerim, à terra continuatione diuisas, dixeritq; me corpus formasse absciso capito, longèque transposito: Respondebo: Mare, vbi ipsa Ciuitas eminet, Italicum esse; Itaque quod in eius tractu ædificatum est ab accolis, Italicum est, iureq; gentium, ac ditione propinquioribus pertinet, & cùm propinquiores Transpadani sint, iure gentium ipsa Venetia Transpadanis iungitur, sicut etiam ipsius Transpadani generis funiculus est. Et quamuis per terræ superficiem, atque iuncturam continenti non cohæreat, eidem tamen potioribus modis, nodisq; à natura editis coniuncta, atque communis est, gentis origine, lingua, ritibus, & aliis naturæ, & generis indiciis. Quis enim nesciat inter Transpadanos populos, Venetos maris accolas antiquissimos fuisse, Romanoq; collabente imperio continentem deseruisse, finitimisq; euocatis præcipuè Aquileiensibus ad euitandum alienorum iugum, atq; sæuitiam in propinquas Insulas commigrasse; sedesq; ibi suo iure locasse, Prisca Venetiæ appellatione retenta, ac propagata: Quæ quidem in re si gētis originem, & antiquitatem in ipsa Prouincia habitam, ac continuatam spectare libet, ante Romam conditam,*

conditam, Venetam viguisse gentem suo iure, & auspi- A
ciis facilè inueniemus: Liuio apertè attestante, libro
quinto ab Vrbe condita, ante Romanum Imperium
Thuscos emissis coloniis Transpadana loca passim occu-
passe, Venetorum angulo excepto. Venetis ergo prius
quàm alteri genti in Transpadano agro circa sinum
Adriaticum statio fuit. qua quidem statione, nuncupa-
tioneq; in alterum locum eiusdem Regionis iurisq; trans
lata, eadem manent in gente antiquitatis iura, ac monu-
menta, tamquam propagine transmissa. Nemini enim
terræ summitatem contemplanti vitis palmes, terram B
hîc subiens, alibiq; exurgens à materno stipite traductus,
postquàm adoleuerit apparet, propaginis industriam
vetustate abolente: sed diuersum esse palmitem à stipite
vnusquisq; rei ignarus, imprudensq; existimabit. At
si propaginis summissionem naturamq; resciuerit, eius-
dem generis esse antiquum stipitem, ac nouum palmi-
tem dixerit, agnoscetq; prudens contemplator eadem
esse in vtroq; ligno internodia, similes gemmas, frondes,
pampinos, racemos, atq; vuarum speciem, vel qualita-
tem, loco tantùm in sua regione, & genere mutato. Si- C
mili etiam ratione Veneti populi Italiæ antiquissimi à
Patauio, & finitimis oris in Insulam sui iuris, tractusq;
delati, non nouum, sed priscum genus gentis suæ propaga-
tione repræsentant, loco tantum in suamet regione com-
mutato: statumq; præsentem suo iure ad priscam ori-
ginem, potius quam ad Insulæ incolatum referre pro-
bantur: maris interpositione situm tantum non ius eo-
rum possessionemq; diuidente, quod iuris argumento
probatur. Iure enim diffinitum est, dominum à prædio
remotum per colonos suos possidere. Si ergo ius mihi ipsi D
à re mea diuiso possessionem seruat, pari ratione in insula
agenti populo per Reipublicæ administratores continen-
tis possessio seruatur. Qua quidem possessione seruata
maris interpositio pro nihilo putatur, Iure Ciuili, natu-
raliq; ad dominii, & possessionis vim potius quam ad
loci interpositionem spectante, & ad absentem dominum
rerum dominia durante possessione, referente. Minimè
ergo ridicula, sed iuridica potius mea descriptio censen-
da est. Venetorum origine cum continentis dominio, &
possessione coniuncta, & cui etiam origini, ac possessioni E
alii postea adiecti, atq; superuenientes populi tanquàm
accessoriæ partes adhæsere, in vnumq; populum coaluê-
re, principalis dominii substantia, ex adiectis partibus
aucta, & non immutata, iure enim diffinitum est, acces-
soria principalis naturam sequi, & imitari, non è con-
trario, dictaq; accessoria, ex eo quòd accedant alteri prin
cipaliori, dignioraq; videntur, ex qua ratione, alia et-
iam vulgata iuris regula nascitur, dignius ad se trahere,
elicereue minus dignum. digniores enim primi insulæ in-
colæ posterioribus omni iure censentur: in quam quidem F
dignitatem traxisse alios postea populos publico dominio
constituto videntur, antiquitatis, & dominationis com-
municatione per continuationem diuersa in se tempora
coniungente, & communicationis vinculo posteriora
prioribus quasi alluuionis adiectione incrementoq; in
vnam formam componente: & de quo quidem dominio
in republicæ ordines magistratusq; dispositio, multa mi-
hi scribenda superessent, quæ libenter referrem, vt illius
clarissimæ Vrbis instituta ritusq; paterent, sed perito-
rum virorum censuram veritus monentium ab ipsius
Vrbis patriciis luculentius quàm à me peregrino homi-
ne patria iura enarrari posse, subsisto.

De Mantua.

CAPVT XV.

ORDO naturæ, ac rationis poscit, vt quæ prior regio ab hominibus coli, & habitari cœpta sit, priorem etiam locum in historia habeat. Mantua itaque cùm post Patauium citra Adduam prima condita fuerit, primum quoque locum post Patauium, aut Venetos in mea historia habebit. Quæ quidem Ciuitas triplici ornamento sese suffultam inter Transpadanas Vrbes apertè probat, Gentis origine, situ, & dominii proprietate. Origine gentis, quia ante Vrbis Romæ incrementa condita à Thuscis fuit, quæ ex re, & antiquitatem, & nobilitatem simul assumpsit. Sola enim hæc ciuitas ex Transpadanis oppidis, ab ea gente ædificatis à Gallorum impetu inuiolata remansit, Plinio attestante libro tertio & Cap. vndeuigesimo his verbis: Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua, innuens tacitè, alia Tuscorum oppida à Gallis Italiam ingressis sub Prisci Tarquinii regno, pulsis colonis occupata fuisse. Quod Liuius summatim retulit libro quinto ab vrbe condita, ita incipiens: Tuscorum opes ante Romanum Imperium longè lateque patuere &c. Quo quidem in loco animaduertendum est, quòd Liuius de antiquissimis Italiæ oppidis, ante transitum Gallorum conditis in Transpadano agro nullam prorsus ibi mentionem fecit, vt de Patauio, Mantua, & Ticino, sed de iis tantùm scripsit, quæ tum à Gallis ædificata fuerunt, tanquam de nouis ea ætate rebus, ab ipsis Gallis in Italia gestis post Romam conditam. Ante verò Romam conditam gesta, in Transpadano agro nusquam complexus est Liuius, minusq; Trogus, Iustinusue in historica autoritate non magnifaciendus ob deprehensam in eius scriptis plurium rerum varietatem. Si quis tamen à Liuii omissione arguendum putauerit, Mantuam eo tempore non fuisse ædificatam, quia de Brixia, & Verona scribens Liuius nihil de Mantua dixerit, in rerum antiquarum ignoratione versabitur, Liuii narratione, ac intentione malè percepta, qui Gallorum sedes in Italia ab initio occupatas, conditasq; stricta oratione perstrinxit, & Transpadana oppida Gallicis Vrbibus antiquiora silentio prætermisit, tanquam ab eius historiæ propositione, ac subiecto ordine, & tempore aliena. Insuper Plinii sententia, quòd Mantua sola ex Tuscorum oppidis trans Padum relicta fuerit, nullo modo aptari, concordarique Liuianæ historiæ poterit, nisi fateamur Mantuam ante Gallorum aduentum à Tuscis ædificatam, situsq; opportunitate aduersus eosdem Gallos defensam postea, atq; retentam fuisse. Quo quidem situ nihil in Transpadana planitie probatur tutius Mintio amne, circa Vrbem lacum stagnumue formante, quo vniuersæ ciuitatis ambitus cingitur, & ab oppugnationis aditu amouetur. Tutissimaq; fit statio, parua militum manu excubante. A qua re Mantua rectissimè dicta videtur, quasi manu tuta, manu, hoc est gente. Idem Mintius

Pado

Pado influens subuehendarum nauium commodum præstat, ac piscandi simul voluptatem, & oculis, & gutturi incolentium parat. Additæ quoq; naturæ commodis fossæ ingentes sunt, operaria manu erectæ, atq; formatæ, quibus à Mantuano agro actuali lembo in Patauii valles per aquarum riuulos descenditur: rursusq; eisdem in redeundo paruo labore ascenditur, pedite funem puppi annexum humeris trahente. Auget ciuitatis dignitatem dominii proprietas ipsi ciuitati iamdiu indita, ac continuata: potiri enim dominio populus videtur, cum Patricii viri publico iure, & nomine principatus administratione fungantur. Gonciaca enim familia à populi Concione ab initio dicta, Patricio nomine, ac iure Mantuæ præest, gens antiqua, bello, & pace, domi, forisq; conspicua, dominii amplitudinem etiam citra Padum Marchionali olim, nunc Ducali sceptro protendens, Cardineoq; sæpius insignita, atq; illustrata galero, quam politiori nomine Gonciacam, potius quàm Gonzagam appello, ne tam insignis Ciuitas, vnde Latinitatis lumen prodiit, sine Latinitatis ratione, clarissimam eius familiam, vulgari ruditate conscriptam, in mea historia deprehendat. Atq; cùm inter Mantuæ terminos, & Adduam incertum sit apud probatos scriptores, quæ oppida ante Gallorum aduentum sita essent, vbi nunc Cremona est, ad antiquiora transeo, mox ad Cremonæ initia suo tempore reuersurus.

Explicit Liber Primus.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIÆ Liber Secundus.

De Insubria, aliisq; Circumpadanis partibus, & ipsarum habitatoribus.

CAPVT I.

PRIMA *trans Adduam Regio Insubria est: in qua describenda posteriores scriptores ab antiquis dissenserunt. Prisci enim Insubriam appellant regionem trans Adduam, eiusq; fines in superioribus oris trans Ticinum fluuium extendunt, vbi nunc extat Nouariensis ager, vt Polybius probat libro secundo his verbis:* Consules igitur adueniente vere copiis in Insubres ductis Acerram vrbem quę est inter Padum, & Alpes, obsedêre. *Acerra enim trans Ticinum est, non longè ab ipso fluuio, opinorq; Acerranum oppidum, quod Nouariense est, fuisse Acerram. Liuius etiam libro primo, tertiæ Decadis, Polybium ad verbum in pluribus secutus, ita scribit:* Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in Agrum insubrum fuit. *Agrum trans Ticinum situm in superioribus oris Insubrum fuisse affirmans. Posteriores verò scriptores nulla temporum, & gentium distinctione facta, confinia Insubrum inter Adduam, & Ticinum fuisse tradiderunt, à quibus ego dissentio: sequi enim in antiquis antiquorum attestationes iure compellimur. In altero quoq; errore posteriores deprehenduntur. Insubria ab antiquis superior regio, iuxta vocabuli sonum, appellata fuit, non autem inferior pars circa Ticinum amnem, Pado finitima, vbi flumina ipsa in vnum coeunt. Quæ quidem, inferior pars ab antiquis autoribus, & præsertim à Liuio, Læuis Liguribus ascripta fuit, libro quinto ab Vrbe condita, referens enim breuiter ipse autor Gallorum transitum in Italiam, ait:* Libuos Saluios Alpes transgressos consedisse propè Læuos Ligures (antiquam gentem) incolentes circa Ticinum amnē. *Primæua ergo Insubria fuit omnis regio à Gallis occupata in superioribus oris inter Adduam, & Siccidam amnes sita; in inferiori autem ora, ab Addua vsq; ad Lābrum fluuium, Insubrum pariter ager fuit. A Lambro fluuio vsq; ad Siccidam propè Padum, Læuorum Ligurum antiqua sedes, atq; possessio fuisse probatur. Nulla ibi Tuscis Vmbrisq;, nulla Gallis statio patuit, quòd pluribus argumentis paulò inferius clarè apparebit. Atque hæc regionum, gentiumq; distinctio, ac nominatio, à primo Gallorum aduentu, vsq; ad Gnei Pompei Strabonis tempora perdurauit, vt suo loco referam, antiquis prius ex ordine propositis. A Siccida autem amne vsq; ad Duriam flumen Libui Sallii, quos memoraui, incoluêre (Sallii enim, & Saluii ab antiquis scripti fuêre) & à Duria flumine ad Alpium fauces, quas perlustraui oculis, Taurini populi, eodem Liuio referente, tenuêre, vt patet libro primo tertiæ Decadis, priscumq; etiam gentis nomen in Ciuitate Taurinorum Metropoli hac ætate viget. Tres itaq; tantùm Italici nominis populis in Transpadano agro sub Prisci Tarquinii regno, Gallis Italicam planiciem occupantibus, sedes suas retinuere, Læui Ligures, Mantuani, & Veneti, inter quos Venetos, Pataujani censentur, Liuio attestante libro decimo ab Vrbe condita. Citra Padum verò Boii, & Senones Galli, pulsis Vmbris, & Tuscis, à Trebia vsq; ad Appēnini latera Tusciæ, & Vmbriæ finitima omnia occupauêre. Ab ipsa autem Trebia vsq; ad Alpes Ligurum gens rerum dominio potita fuit, nec appropinquantia Gallorum arma perhorruit, stetitq; suo robore, suaque confinia ab alienis gentibus ea ætate inuiolata seruauit, nomenq; ipsi regioni suo iure dedit. Liguria enim omnis ea ora dicta fuit. Qua igitur antiquitatis dignitate, hæ gentes inter Italos emineant clarissimè patet, cum eis exceptis reliqua Circumpadana loca Gallorum potestati, nuncupationiq; concesserint, dictaq; propterea tunc Gallia Cisalpina fuerit. Atq; cum de Venetis, & Mantuanis, quæ ad eorum antiquitatem, ac dignitatem pertinent, retulerim: Ligurum similiter gentes, ac dominia hoc loco colligere consequens est, præsertim cum ex Gallorum vicinitate propinquiores inuasionis periculo fuerint, nec tamen eorum imperio, aut armis, quibus tot populi ea ætate cesserunt, ipsi succubuerunt.*

De Ligurum origine, & populis.

CAPVT II.

QVÆ *Ligurum antiquitas fuerit, ignorata à Priscis scriptoribus, gentis origo arguit, præsertim à*

A Plinio vetustatis perquisitore. Dionysius quoque Halicarnasseus eorum vetustatem probans libro primo, hæc de Liguribus retulit, quòd longè antiquior gens ipsa fuerit populis Aboriginibus, de quibus M. Cato scripsit: addens, antea quam Italiæ nomen celebre esset, quæ prius Oenotria dicta fuit, Liguriam notam fuisse poëtis, scripsisseque de ea Sophoclem in Triptolemo, qui, Plinii testimonio, floruit centum, & quadraginta quinque annis ante Alexandrum Magnum, anno ab Urbe condita nonagesimo supra du- B centesimum. Nota itaque Priscis, ac peregrinis scriptoribus suapte fama, & nobilitate Liguria fuit. Siue ergo Ligures à leguminum satione, vt quidam ait, siue à lingua vel sermonis asperitate, quasi lingua durioris, siue à ligatis vtribus, quibus inuecti supernatasse aquis diluuii ad Alpium cacumina perhibentur, siue ab alia causa appellati fuerint, ipsa sanè appellatio antiquissima est, nullo vnquam immutata sæculo. Nunc ipsius circuitum referam. Liguria à meridie Mari Ligustico appellato, à Septentrione par- C tim Pado, partim Appennini lateribus clauditur, ab Oriente partim Tuscis, quorum fines olim occupauit, partim Placentino agro, qui quondam Boiorum fuit, iungitur, ab occiduo in prouinciam vsque porrigitur. & est tripartita situ, aëre, & populis: Situ quoniam alia pars maritima, alia montana, alia cliuosa ex parte, & ex parte plana est: Maritima à finibus Tuscorum Genuam vsque in Meridiem vergit: à Genua autem versus Occasum littora spectant æquinoctialem Orientem, à qua flexione Genua dicta fuit, quasi D in genu curuato situ. Atque hæc pars circa littora decliuia frequens est oppidis, & vicis; montana horrida fermè est tota, altissimis discreta rupibus Apennini latera occupans, atque eius iuga, aut saltibus, aut siluis possidens. Tertia pars Circumpadana, vel Aquilonaris appellari potest, quoniam & Pado ab Aquilone alluitur, & suis collibus Aquilonem spectat, à Meridie iuga Apennini habens. in quo hoc mirabile opus natura edidit, quòd exteriora ipsius montis latera in Meridiem versa, glabra vbique sunt, & scopulosa, præcipitio quam itineri aptiora, sine vepribus, si- E ne fruticibus, ac sine plantarum tegmine destituta. Contraria verò latera in Padum conuersa, opaca sunt, siluis, ac arboribus referta. descendunt in hac parte quasi ab Apennini vtero, aprici ac distincti colles, riuulos per concauas valles in planitiem effundentes, qui demum in vnum coeuntes, torrentes formant, ac citato lapsu in Padum ruunt: Padum fortasse indè dictum; quasi patentem aquarum aditum. Padus vero intumescens aquarum mole ambit Liguriæ oram, promptoque obsequio vicinis Liguribus nauigationis opportunita- F tem offert, ferens quæcunque onera, nullo à Liguribus pro euectione exacto precio, adeò etiam elementa Ligusticæ regioni sunt propitia. Hæc de situ diximus, & quemadmodum situ inter se Liguriæ partes differunt, ita etiam aëris temperie diuersa sunt. Maritima est calidior, & propterea vbi sese valles pandunt, adsunt Oleta siue Oliueta, Mirtetaque semper virentia, Citrea in istis collibus. Poma maternos incuruant ramos, atque in humum deprimunt: flores bis in anno olent, odoremque in maris intima fundunt, fluctusque demulcent. Ficus quoque olitoris ora atque ingluuiem implens, ac tumefaciens rarò domini mensam primo tempore occupat, Nebulone famulo, ac Sycophanta, præcocia quæq; poma furtim decerpente. Montana est gelida, hyeme rigens, æstate grata, qua inualescente æstate, nobiliores viri ex oris maritimis discedentes, montana loca petunt, vt opacas vmbras, ac montium refrigeria excipiant. Rursusque abeunte æstu, ad maritima redeunt, hyememque sæpè tanquàm autumnum in aëris temperie transigunt, iisq; aëris, ac locorum vicissitudinibus Ligures longæui fiunt, ac salubres viuunt, & qui in victu frugaliores sunt, senectutem quasi iuuentam sine morbo, sine tussi, sine excreatu degunt. Circumpadana pars in planitie æstuosa est, terraque ipsa sub caniculares dies finditur, & hiatus passim aperit; in collibus autem aër est temperatior, quoniam Aquilonares flatus oppida in alto posita facilius captant, ac refrigerantur, quàm loca depressa. Vineæ in ipsis collibus sunt feracissimæ, albi, ac rubri vini æquè copiosæ, ita vt interdum vtriusque anni vindemia exuberante, vasa vinaria dominorum vsui sufficere nequeant: pruinaque mense Aprili plana loca vrente, quod nostra ætas sæpius perpessa fuit, Ligustica vineta salua manent, frigore scilicet à ventis illato ocius ab Alpibus in planiciem descendente quàm in eminentes à plano colles. Sed iam de populis scribere opportunum est; quorum antiquissimi in maritimis sunt Genuenses, olim etiam Genuates, & non Ianuenses dicti, vt quidam somniant, quorum inscitiam probati autores Liuius, & Plinius detegunt. Eorum autem antiquitatem indicat tabula ahenea venerandæ vetustatis, olim effossa ad radices Apennini siue iugi, in valle Porcoberæ, vulgò Porcifera dictæ, anno Millesimo quingentesimo septimo, quæ collocata inspicitur Genuæ, in Diui Laurentii templo, à me lecta, & descripta. Siquis vocabula, & scriptionem spectauerit facilè agnoscet linguæ ruditatem eo tempore adhuc in Latinis viguisse, cum tabula ipsa formata fuit, quæ continet Genuensium, & aliorum populorum fines, ab arbitris discretos, anno centesimo post initium belli Punici, Nominanturque in ea Langatii, Viturii, Odiates, Dectunines, Cauatunines, Mentouines, & alii. Celebres in maritimis fuere Intemelii, à quibus Intemellium, vulgò Vintimillium, & ab occasu sedes habent: Item Ingauni siue Albingauni Alpibus finitimi. Liuius illam oram Alpinam putat libro Octauo secundi belli Punici. Sauone similiter, siue Sauona ciuitate, vbi Sacca familia insignis est, inter Alpina Oppida relata, trans Alpes etiam sedes habuerunt Ligures Saluii, siue Salii, quos celebrant Strabo, & Plinius. Liuius prior vtroq;, Saluios populos, maritimam oram incoluisse inter Sauonam, & Massiliam, refert. Deridendiq; profectò sunt ii, qui omisso Sauonæ nomine, vt scire aliquid videantur, Sabbatia vada scribunt: quasi verò necesse scribenti sit repetere prisca nomina, in desuetudine, & obliuione posita, & antiquata. Vtere quæso notis nominibus, & in vsum deductis, & obsoleta, ac deserta desere; quæ enim antiquata sunt, perierunt, viuereq; tantùm illa videntur, quæ frequentantur. Ab

Oriente

Oriente incoluēre Ligusticam oram Apuani Etruriæ finitimi, & infesti, vt colligit Liuius libro nono belli Macedonici. Item Garuli, Hercates, & Apicini fortasse à montium apicibus, in quibus pagos habuēre dicti. nam Suismontium, & Balistam prealtos montes eos tenuisse, scribit eodem libro Liuius, quod repetit in fragmentis quintæ Decadis libro Quinto. Friniates quoq; Ligures coluēre Auginum montem, qui an sit is, qui Augouius hodie dicitur, discere potius vellem quàm affirmare. Sunt & alii plures, quos prætereo, vt nostris Circumpadanis locum statuam, ex quibus memorantur Vagienni, siue Batienni, in quorum finibus Padum intumescere Plinius tradit, Eburiates, & Statielli siue Statielienses, superiorem oram Tanaro finitimam incolentes, vsque ad militarem viam, à via autem militari Padum vsq; circa Tanarum, Marici populi coluēre, à Plinio celebrati: iuxta Maricos ad Orientalem plagam, Iluates Ligures sedes habuēre, de quibus Liuius verba facit, libro secundo belli Macedonici, quæ malè videtur percepisse quidam Topographus in Lombardia describenda. Sed dubium suboritur, an sit corrupta lectio Liuiana, scribiq; Lituates potius conueniat, à Litubio oppido, quod hodie suum statum, ac nomen retinet L in R mutata, Ritubium viri periti, populares verò Riturbium vocitant: in cuius finibus tepidæ aquæ ebulliunt, variis languoribus aptæ, illis etiam populis alia ascribuntur Oppida, vt Clastidium, & Cællela, quæ hodie dominii Papiensium sunt. Hæc de populis attigisse, quæ ab antiquis scriptoribus accepimus, satis est. De rebus gestis, & virtute eorum antiquiora referam. Fide, & hospitalitate Circumpadani insignes habiti sunt, eaque ratione, militaris via à Gallia, Hispania, & Anglia Romam tendens, quàm vel militarem vel Romanam, vel magistram vocant, in eorum finibus posita, & frequentata conspicitur. Fide similiter maritimi enituēre, peregrinos, nautas, & mercatores portu excipientes fouentesq; à qua regentium diuersarum beneuolentiam, amicitiamque inuēre. Fide montani in socios stabiles, fortesque fuēre, periculis etiam ob eam causam spontè susceptis. Primi enim Apuani suis sociis à Tuscis violatis, arreptis armis Etruriam ingressi sunt, eiectisque colonis, agrum occupauerunt inter Pisas, & Romam, ipsosque Pisanos eorum possessioni reluctantes, intra ciuitatis suæ muros, compulerunt, obsederuntq;, vt Liuius passim enarrat, præcipuè libro quarto, & quinto, de bello Macedonico. Item cum Pisanis opem ferret, Quintus Minutius Consul Romanus, sistere castra in loco, quo obuiam factus est Liguribus, Apuanorum vrgente vi coactus est: comitiisque euocatus nusquam referre pedem Ligurum arma pertimescens ausus fuit. Bononia quoque suorum agrorum vastationem, & Mutina prædam, & cædem fieri intra sua mœnia, à Liguribus perpessæ sunt. Placentia verò sua etiam tecta incendio conflagrari Ligustica manu sensit, desperatoq; Romanorum auxilio, à suis colonis destituta fuit. Sed longè prudentius Cremona colonia agros suos impunè vastari patiens, muris tuta Ligurum tela euitauit. Nec terra solum, sed mari etiam Ligures enituēre, Massiliensibus Romanorum sociis classe sæpius conculcatis, & in fugam versis. Vnde non immeritò Liuius antiqua eorum in pugnandi discrimine spectata virtute, hæc scripsit libro octauo belli Macedonici: Is hostis, velut ad continendam in Romanis disciplinam, natus erat, nec vlla prouincia magis militem ad virtutem acuebat. *Idem alibi:* Hostis leuis, velox, & repentinus, qui nullum vsquàm tempus, nullum locum tutum esse sineret &c. *Deficiet calamus manusq; simul, si Martium saltum memorauero, à Romanorum clade nuncupatum, solis Apuanis circumuenientibus, quid si vniuersi Ligures in vnum conuenissent, vnoque consilio, ac duce bella gessissent, nonne inuicti in prœliis visi fuissent? Præclarè igitur Strabo libro Septimo scribit, solos Ligures in Italia diutissimè Romanis obstitisse, tempora recensens quibus eorum bella viguerunt. Ego verò Straboni hoc addo, Ligures Romano populo adhæsisse, non tam armis deuictos, quàm pellectos insigni Romanorum lenitate. ac liberalitate, qua Romani vsi sunt in Apuanos Ligures, quos in agrum Samnitum suo sumptu traduxerunt, diuiseruntque in colonias, & quibus etiam dedisse centum quinquaginta millia argenti pondo Romanos ad reficiendas ædes, Liuius notat, libro decimo belli Macedonici. Hac enim tam immensa liberalitate in alios populos, in colonias deducendos, nusquam Romanos vsos fuisse constat, præter quàm in Ligures. Nec omnino eos fefellit fides habita Liguribus: ipsis enim in agro Samnitico, colonis constitutis, concidit inueterata illa Samnitum contumacia in populum Romanum, Apuanorum fide, ac vicinitate confracta. Quid memorem Genuæ refectionem, olim Romanæ Reipublicæ sumptibus procuratam, vt Ligurum gens, quæ armis subigi ægrè poterat, beneficio deuincta conquisceret, Romanorumq; amicitiam sua sponte susciperet? Nec ingrata illa Romanis fuit, multis in Iugurtino bello à Ligurum cohortibus præclarè gestis, ex quibus quàm maximè memorabilis expugnatio Castelli ad Mulucam flumium fuit, quod desperatione fractus Marius erat deserturus. sed longè memorabilior Italica pugna fuit, in qua idem Marius contra Cimbros, & Teutones dimicaturus, Ligurum aciem in fronte collocauit, & Germanorum vim antea Romanis formidolosam Ligurum periculo, atque virtute excepit; illamque gentium nubem fregit, fugauitque, vt Plutarchus in Mario refert. Sed quid virorum miramur constantiam, ac magnanimitatem, quando etiam in fœmineo sexu, & in Ligustica muliere virtus animi enituit. Nam in educandis, & seruandis in periculo filiis studium vnius Liguris matris, Cornelius Tacitus admiratur, libro decimo, quæ in præsenti vitæ discrimine posita, nefarios militum cruciatus constanti animo pertulit, ne filium, quem occultauerat, illis proderet: rogataque vbi filius lateret, in ventrem, ait, vnde exierat, rediit, perdereq; se ipsam quàm indicare filium improbis militibus maluit. Prodeant hoc loco in medium, suaque maledicta pandant isti, qui Ligures calumniati sunt, & fallaces appellant, vt M. Cato Porcius,*

Porcius, cuius naturæ asperitas, ne dicatur rusticitas, A non tam Porcia, quàm Canina deprahensa fuit, atq; improbata, quando etiam Scipionem Africanum ciuem optimum indigno latratu insecutus fuit: suis enim qui maledicere insueuerit, multò magis alienis maledicturus erit, tandemq; si alterum cui maledicat non habuerit, in sese, geniumq; suum maledicta vertat, necesse erit. Noster quoque Virgilius, qui poetica licentia prorupit in ea verba, vane ligur: mox dicacitatem suam retractans, alibi Ligurem, vt virum fortem commendauit, illo carmine in quo Italiæ laudes celebrauit, quasi B sine Ligurum fortitudine, clara esse Italia nequierit:

Assuetumq; malo Ligurem, Volscumq; verutũ.

Malo enim ferendo assuescere proprium est virorum, vt ipse Poeta alibi hoc carmine docuit.

O socii, (neq; enim ignari sumus ante malorũ:)
O passi grauiora, dabit Deus iis quoq; finem.

Malo quidem assuescere ignaui, & imbecilles nequeunt, fortitudine, ac patientia opus est, quæ animi firmitatẽ mobilitati contrariã probat. Si itaq; Virgilius Ligurẽ virũ fortẽ appellat, quem alibi vanum dixerat, nonne C sibi ipsi contradictionem implicauit, & posteriore approbatione priorẽ opinionẽ, vtpote erroneã, aboleuit? Indignè ergò, atq; adeò improbè facit, qui Ligurũ genti volubilitatis notam, aut dicendo, aut scribendo impingit, arguiturq; antiquorum virorũ testimonio ex animi liuore, ac scurrilitate potius, quàm veritatis studio, in maledicta ruere, cũ nusquàm apud probatos scriptores pateat, gentem ipsam à fide publica defecisse; quòd si vnus, aut alter aberrasse, aut casu, aut culpa, visus fuerit; publica semper causa à priuatorum nota discernenda, & se- D greganda est, non autẽ tota gens paucorũ vitio fœdanda, vt præclarè Rhodiorum legati in Romanos elocuti feruntur, Liuio autore, cuius hæc sunt verba: Nulla vsquàm gens tã modesta, tã morigerata reperta fuit, quæ non aliquando improbos homines ediderit, Romaq; ipsa non vnum, aut alterũ scelestũ ciuẽ, sed nefariorum hominum cateruas in vno quoque ferè seculo à suis laribus emisit, Nec tamẽ perditorũ numerus bonorum cætum iccirco fędauit, culpa semper autorem sequitur, & ignominia E culpam, innoxius verò minimẽ notatur. Ergo si quis Ligur inconstantia lapsus (vt est humana fragilitas in errando prona) & ex lapsu fallax deprehensus sit, non est propterea Liguria ex priuati casu vaniloqua existimanda, publica constante fide, ac autoritate, vt constat. Vnde quæso creuêre parentũ nostrorũ ætate Ligurũ opes, honoresq;, nisi ex eorũ publica fide? quã populatim custodientes, res, terra, mariq; gessêre historia dignas, non solũ circa Italiã, sed etiã in Oriente multis subactis populis, F & ingenti præda in Italiam aduecta. pacisq; similiter tẽporibus, vbi quæso præclarius mercatorum fides spectata est, quàm in Liguria. sed qd mercatorũ negocia, permutationesq; rerum, ac pecuniæ traiectionem, repræsentationemq; consector? quasi in his tantũ popularibus actis eniteat Liguria. Altius sese mea iam tollit oratio. Quot enim clari viri, à Liguria oriundi ad summũ Christiani orbis pontificatum euecti sunt, fidei, & probitatis ergo? Quis Flisca gentis viros, virtutem, & amplitudinẽ nesciat? quis Cibuos ignotos habeat longa annorum serie, fidei præstantia pontificatu potitos? quis in Italia angulus extat, quò Ruuereiæ familiæ fama non peruaserit, à Ruuere vel Quercu dictæ? quæ quidem arbor cum plantæ proceritate, firmitateq;, & comæ amœnitate excellat, ita ipsa gens rerũ gestarũ præstantia, non solũ Liguriã obumbrauit, sed vrbẽ Romã Orbis caput, & alias Italiæ partes impleuit gloria, firmauit fide, & structuris decorauit: innato scilicet Ligurum animis hoc studio, vt non solum suas regiones, sed alienas etiã ædificiorum magnificentia exornent, in qua quidem re vnus nostra ætate Thomas Marinus mirabile opus exorsus fuit. Ille enim Mediolani ciuis ascitus, cũ domũ non reperisset sibi, ac suis satis aptã familiaribus in Vrbis medio, disiectis domibus, ingentem molem erexit, Arci, ac Palatio similiorẽ, quàm domui. Sed dum insignes, antiquasq; familias mente cõcipio, vt Spinulas, Adurnios, Frigosios, Aurias, Riarios, Cicadas, Saluios, Saulosue, & alios; illũ virũ silentio inuoluo, qui ignotas priore sæculo orbis partes, Aphrica à tergo sitas, prim⁹ vniuersò extra Priscos limites circumnoluto pelago adiuit: primus sermone, ac fide, rerumq; commercio conciliauit, primusq; Christianis regnis aggregauit, & ne sibi ipsi gloriam tanti laboris, & periculi arrogaret, sed Deo soli tribueret, Christophori Columbi nomine subtracto, opera tantum sua nota fecit. Nec mihi hoc loco Genua omittẽda est. Genua inquam olim à genu, nunc autẽ à virorum genere, quasi genitrix conspicui generis suorũ merito appellanda, illo præcipuè longæuo, atq; insigni viro Andrea Auria ab ea genito, quẽ nostri seculi Reges, Imperatores, Pontificesq; admirati in honore habere, & consulere dignum putarunt. Tu illa Ciuitas es, quæ CAROLI QVINTI Romani Imperatoris suffulta præsidio, atq; fauore per imminentes olim Italiæ procellas euadẽs, priscam libertatẽ consequuta es, alienoq; à te summoto Imperio, caput Liguriæ facta es, atq; inter Italiæ sex principes Vrbes, minimè tu postrema sedes. Rudẽ olim, & effrenẽ gente, nouis legibus, nouisq; ritibus, in vnum quasi corpus componens: nec tuæ solum genti, sed alienæ etiam viuendi legem tuo iure pscribens. At quæ me sententia, quæ ratio ab antiquis ad præsentia tempora traxit? lapsus sum (fateor) Ligurum studio, ad ea quæ mei instituti non sunt. Corrigam itaq; me me, ad antiquos Ligures scriptionem vertens.

De Liguribus Ticini accolis. CAP. III.

CIspadani tractus accolæ inter Apenninum, & Padum positi primi omnium gentium, vt dixi, Ligures fuêre; A quibus Pado cognomen adiectum scripsit Polybius libro secundo, Plinio in eius sententiam eunte, libro tertio: quod nomen Bodincum fuisse vterq; tradit, id est fluuium fundo carentem. Clarius autem Ligustica lingua Vodinquum, quasi vadũ iniquũ dicitur. Hi igitur antiqui populi, vicinitate freti, ac hominum copia, Pado è regione traiecto infudêre sese in Transpadanam oram, sedesq; suas citra, & vltra Ticinũ amnem propè Padum posuerunt, tempore scriptoribus incognito. quod libet probare, vt excludantur à suis opinionibus illi, qui diuersa prodiderunt. Primum itaq; dico, quod antequam Gallis nota fieret Italia, iam ab antiquo Ticinensis ora, à Lænis Liguribus habitata erat: quod clarissime refert Liuius libro quinto, primæ Decadis. Cuius hæc sunt verba: De transitu in Italiam Gallorũ hæc acce-

accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnãte &c. A *Subdens inferius*: Libui cõsidũt, post hos Saluii: *id est post hos, quos retulit in Italiam descendisse Gallos, Libui Salui considunt in Italia, locum indicans Liuius, in quo sedem posuerunt, per hæc verba.* Qui scilicet Saluii petiêre Italiæ loca propè antiquam Gentem Læuos Ligures incolentes circa Ticinum amnẽ &c. *colligendo Liuii sententiam, verborum transpositione in constructionis ordinem redacta, probat Liuius Gallorum transitum in Italiam diuersis temporibus factum, regnante Tarquinio Prisco, qui triginta, & octo* B *annos imperauit. sed quæro, cur antiquam Gentem appellauerit Liuius, Læuos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Necesse est respondere iuxta Georgii Merulæ viri periti interpretationem positam libro sexto antiquitatis Vicecomitum, vbi de Vercellis, sic inquit*: Hieronymus in quadam Epistola Ligusticam vrbem Vercellas scribit, qui nisi de Læuis Liguribus intellexit, Gente veteri, atque potenti, vt Liuius tradit, & à quibus conditum Ticinum fuit, non video, cur ad Ligures Vercellæ pertineant. *Superior ergo propositio quod antiquior fuerit circa Ticinum amnem propè Padum incolatus Læuorum Ligurum, quàm Gallorum aduentus in Italiam, manet inconcussa, & per consequens cum à Gallis ædificatum fuerit Mediolanum, prior Mediolano, longèq; antiquior, incolatus, & possessio Læuorum Ligurum fuit. Sed videamus secundo loco quidnam significare censeatur illa appositio antiqua Gens. Non enim à tantæ eruditionis scriptore, temerè dicta est Gens antiqua Ticini accola. Respondere oportet, quod cum cum Tarquinii Prisci ætate, Ligustica Gens Ticini accola antiqua habita fuerit ex historici Romani attestatione; certè illa antiquitas ad tria refertur, ad originem Gentis, ad tempus originis, & ad nobilitatem Gentis. Ad originem Gentis, quod non ab externis, sed ab Italicis parentibus enata Gens illa fuerit, tempore videlicet cuius initii memoria nulla extet, antiquitate ipsius Gentis hominum scripta, memoriamque superante, sicut de Aboriginibus Latii scripsit Cato, id est de populis suapte vetustate ignotæ originis. Cui quidem antiquitati, iure & merito, à probatis autoribus nobilitas ascribitur, vt à Virgilio nostro:* C D E

Nos Troia antiqua (si vestras forte per aures
Troiæ nomen &c. *Et alibi.*

Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,
Terra antiqua potens armis &c. *Quibus quidem in locis, vno ore interpretes antiquam, & ad temporis vetustatem, & ad nobilitatem referunt: atque ita Virgilii, & aliorum scriptorum suffragio, Liuii attestatio suffulta permanet, quod & ad vetustatem Gentis, & ad nobilitatem relata illa appositio fuerit. Videndum insuper est, num à Liuio alii scriptores differant, præcipuè Polybius Italicarum rerum diligens scriptor, & longè antiquior Liuio. Ille enim de populis scribens, qui inter Padum, & Alpes habitant propè Ticinum fluuium, sic inquit libro secundo*: Inter Padum & Alpes habitant Læii: *quos enim Læuos dixit Liuius, interpres Polybii Laios in Latinum vertit, nominis proprietate minimè percepta, atque obseruata, vt* F *infra patebit: quod tamen nomen ad idem tendit. Nam exordiens Polybius à Læuorum habitatione, antiquiores eos Insubribus Italica possessione probat, iuxta Liuii attestationẽ. Strabo quoq; Liuio consentiens libro quinto Geographiæ inquit*: Transpadanam oram circa Ticinũ amnẽ tum à Liguribus tũ à Gallis habitatã &c. *Ligurũ possessione præmissa iuxta temporis vetustatem, origine tamen habitationis Ligurum præ vetustate non prodita. Vnde si quis curiosior scire cupit annorum numerum, quo diffinitur antiquitas, difficile scitu esse inueniet propter varietatem scriptorum; Iuris enim scriptores antiquum tempus censent spacium vnius seculi, quo longæui hominis vita finiri solet, idest Centũ annos, vel Centum viginti. Historici verò, qui gentis, aut regni, aut Reipublicæ, aut Principatus tempora colligunt, plures annos requirunt ad statuendam antiquitatem Gentis quàm centum: ratio in promptu est, quoniã vniuersitas Gentis antequàm adolescat, atque accrescat ad populi speciem, ac frequentiam tria plerunq; attingit sæcula, Iudæaq; natio quartum sæculum in Aegypto peregit. Nam aut bello à finitimis moto, aut sedıone, aut clade diuinitus immissa populo, minuuntur ciues, cum se putant ciuitatis formam assecuti, reciduntq; rursus in plebis modicitatem, donec sequens generatio numerum virorum, ac præstantiam suppleat. Nostris igitur Læuis Liguribus siue ducentorum siue plurium annorum spacium quis tribuerit ante Prisci Tarquinii regnum, clarum est, quod eorum incolatus antiquior bello Punico quingentis annis fuit. Item quòd Itali origine, quod plures populi, non vnus populus. Item quod liberi, ac sui iuris, dominiiq; fuêre, non autem coloni alterius gentis: quæ tria si ignorauit aliquis scriptor, ignoratio ignorantem sequitur, veritas autem è tenebris eruitur, atq; probatur, sed transeamus ad alia.*

De Læuorum nuncupatione, & Ticino condito.

CAPVT IV.

CVR *Læui Ligures appellati Ticini accolæ fuerint, scire oportet, ne quis eos à tribu Leui dictos putet. Nam Læui nuncupati fuêre ad differentiam aliorum Ligurum, in Cispadana regione sedes habentium: quoniam ipsi Læui populi iuxta Padum à læua manu relinquuntur, nobis secundo flumine nauigantibus, aliis Liguribus Cispadani tractus ad dexteram dimissis. Læuiq; postremò dicti fuêre, Ligurum mentione omissa, vt apud Liuium libro tertio belli Macedonici, quia diuturna eorum possessio, sicut eosdem ab antiquo paternæ originis solo, ita ab eius originis nomine abdicauit, & in Læuorum nuncupationem transtulit. Hi ergo populi, occupatis citra, & vltra Ticinum campis, proprium sibi ipsis dominium, ac regimen statuerunt. pluribus ædificatis oppidis, à quorum pluritate Læui generali, siue regionali nomine dicti fuere: & inter quæ quidem Oppida Ticinum fuit ipsius regionis caput, non procul à Pado conditum, vt Plinius ait, relatione habita ad antiquum Padi alueum, de quo infra dicetur cuius quidem Ticini ædificatio ab initio magni ambitus non fuit, vt patet ex antiquo circuitu, ruinis pene deformato. Quatuor enim spectantur priscæ circuitionis latera, quorum primus angulus*

Orientem

Orientem spectans, & etiam in Septentrionem vergens, A *situm habuit iuxta ædes Sancti Olderici, quæ coniunctæ sunt Collegio Marliano. Alterius lateris angulus ab Occidente erat propè Monasterium Sancti Fœlicis. Inter vtrunq; angulum porta extabat iuxta turrim rotundi ambitus, Boëtii nuncupata, ab eius viri carcere: cuius portæ fragmenta superioribus annis disiecta fuêre, vt platea longior fieret ad exercendum equitum spectacula, vbi antiqui muri adhuc monumenta cernuntur. Alius angulus Occidentalis, flectens etiam prospectum in Meridiem, erat super Cliuo Mo-* B *nasterii Sanctæ Agathæ, situ quidem inexpugnabili: inter quem angulum, & superiorem remansit in sua prisca ruditate porta Occidentalis, Marica appellata, de qua alibi dicam. Quartus angulus Meridionalis Orientalisue extabat non longè à templo Diui Alexandri, inter quos duos angulos à Ticino fluuio distantes ad lapidis iactum, plura supersunt vetustatis monumenta, tam circa Diui Theodori ædes, quàm etiam circa domum publicam, Salariam dictam, à Salis repositione. Ab huiusmodi angulo Diui Alexandri ad supe-* C *riorem angulum Sancti Olderici, duæ intercedebant portæ, quarum altera Quinquiuia appellatur, cuius situs ex parte superest in Orientem, spectans iuxta Monasterium Sancti Christophori, non longè à Vico Quinquiuio, à quinque viarum concursu, siue coniunctione nuncupato. Altera porta est paulò inferius marmorea mole constructa, olim Portoria, id est porta Orientalis dicta: extra quàm portam Diui Laurentii templum situm est (Templa enim tanquam magis nota memoro) intra Oppidi ambitum, duo summæ vetustatis monumenta in* D *tanta temporum, ac rerum euolutione, cernuntur, cloacarum ordo, mirabilisq; structura, sub terris abdita, quibus ciuitatis excrementa excipiuntur; & aqua pluuia vicatim ingrediente, ad Ticini amnis fluenta depelluntur, ipsis cloacis passim sine humano labore emundatis. pluuialis enim aquæ impetus, atque decursus pro emundatore habetur, cloacarum situ in Ticinum fluuium prono, atq; pendente, & quod mihi mirabilius in eis videri solet: est ipsa laterum magnitudo (vniuersæ enim ex lateritio opere constant) quæ longitudinis est ferè duo-* E *rum cubitorum, latitudinis vnius cubiti, altitudinis quatuor digitorum. Alterum nobilius monumentum est, turrium altitudo ad solam nobilitatis ostentationem ædificata, Romanorum exemplo, qui in agris quisque suis, turres erexerunt, vt sui iuris possessionisq; in omne æuum attestationem facerent. Magna autem turrium frequentia in antiquo ciuitatis ambitu ab Orientali tantum latere comperta, indicat, non eodem, sed diuerso tempore Oppidi partes ædificatas fuisse. & Orientalem partem, Occidentali longè antiquiorem esse, cuius* F *rei inquisitionem hoc loco omitto, vertoq; animum ad declarandum cur Plinius scripserit, Ticinum nō procul à Pado conditum fuisse.*

De Pado, & Ticino fluminibus.

Capvt. V.

Ticinvs *amnis è lacu Verbano effluens, per Insubrum, & Lauorum agros in padum olim totus confluebat, sine vlla aquarum diminutione, ac diuersione. De qua quidem diuersione, à principibus postea facta, alio loco dicendum erit. Cùm itaq; in vnum flueret Ticinus amnis, Pado coniungebatur, non procul ab ipso oppido, vbi nunc extat veteris aluei forma, rupta populari lingua appellata, quam parua inundatione tumescens Padus, hac quoque ætate suo iure repetit turbatque vndis. quæ quidem forma antiqui aluei ipsius padi distat à Ciuitate quatuor stadia à Ticino fluuio incipiens, tendensq; versus Summium vicum (Dimiditur enim Ticinus amnis ex parte alluens Ticinum vrbem, & ex altera parte secedens ab Vrbe per quatuor stadia, vbi Padi erat cum Ticino antiqua copula. cuius rei ignari nonnulli mirantur illa Plinii verba, Ticinum conditum non procul à Pado: ad quorum admirationem tollēdam referre vtriusq; fluminis diuersitatem, coniunctionemq;, ac secessum institui) Ticinus in primis clarissimus fluuius rarò ex nostris imbribus tumescit, sed aut liquefacta ab æstu niue, aut assidua Alpibus ingruente pluuia augetur aquis, auctusq; minimè cito detumescit Padi exemplo, sed viginti, & amplius dies tumidus vagatur, replet valles vndis, valliumq; lacunas, prata, & pascua ineunte æstate gelidis aquis inuadit, vritq; herbas virore absterso, ac diuturna mora arua emacerat, arida harenula sparsim in recessu suo non dono, sed damno demissa. Padus è contrario singula excipiens, hinc atq; illinc flumina, torrentesq; siue ab Apennini iugo quisquis humor defluat, siue ab Alpium cacumine vnda decidant, statim turbatur, assurgitq; elatus aquis, atq; in vicinos agros præceps fertur, suoq; murmure ac impetu, omnibus naufragium minatur. fugiunt iumenta illo insequente, strident nautæ vnda puppim vertente; agri, villæq; merguntur. Ille autem suo more spumans, ac fremens, tecta, templaq; vicina fluctibus impunè petit, atque vndarum impulsu, interdum ab imo subruit, ac præcipitantia vorat, simulque dominos, domumque & collabentia tabulata immani aquarum vortice quasi hiatu excipit, cunctaque ingurgitat, ac subuehit, nunquàm nostro apparitura seculo. In tanto tamen rerum motu, gentiumque discrimine, ac pauore vnius diei effulgente luce, ac vnius noctis spatio efflante Occidentali vento, quem nostri accolæ Alpinum vocant, concidit repente ille, suosq; fluctus raptim colligit, ac euulsas passim arbores dimittit, atque intra riparum anfractus biduò desiliens, quasi alienus ab hesterno ambitu, ac furore profluit, neq; in recessu hospitam tellurem sine sua moræ indicio relinquit, omnia quippè udo, pinguique limo alluens quasi visco illinit, quo quidem humore ditantur pascua, herbis feracius indè prosilientibus, sicut ex aduerso à Ticini aquis exuruntur prata, atque exiles herbæ prodeunt, gelida aquarum vi terram inficiente. Alio quoque insigni discrimine hæc flumina inter se differunt, quod Ticinus nulla ferè aliarum aquarum ope adiutus, suapte tantum violentia agitur, nec repente, sed paulatim terra alluuione congesta aluei sedem mutat: Padus contra sæpe totus ab alueo prosiliens, alium sibi extemplo alueum sine fossoribus eruit. Ea enim huius fluminis natura est, vt, si ab Apennino tantum aquarum copia irruat, fluctus in aduersam ripam torqueat, si vero ab Alpium latere tantùm aquarum impetus fiat, in alteram ripam impellat vndas*

das

das, agriq; sine modo, sine mensore, sine precio dominis, vbiuis impetierit adimuntur. quod si ab vtroq; latere concurrant sub idem tempus aquæ, effertur ab alueo vis fluminis, quò minus cogitas infestior ruitura, ventisq; interdum agitur, non minus quàm vndis. Mutare itaq; sedes suas Pado, aliaq; vada quærere, ac retinere promptius est, quàm Ticino. Quæ quidem promptitudo, atq; facultas minimè illi perpetua est: hæc enim potentia inest ei ab ostio Tanari, vbi elegans Bassinania eminet, vsq; ad Mantuani agri limitem, vbi Burgifortium iacet, à vulgò Burgiforte dictum, distans, à Bassinania centum millia passuum. In qua demum regione desinit Padus ripis infestus esse, leniorq; manat, quàm in superioribus oris, aggeribus vtrinq; vallatus, quibus tamen nonnunquàm effractis, omnia in agris, villisq; rapit: sed cessante inundatione illæso riparum limite elabitur, ac in Ferrariensem agrum bicipiti cornu inuehitur. Cur autem à Burgifortio infra ripis, aggeribusq; facilius quàm in superioribus oris coherceatur, cum maior aquarum moles inferius colligatur, quàm superius, duplex subest causa: Prima est montiũ, ac colliũ longinquitas, è qbus dilabuntur amnes, torrentesq; Padum efficientes: qua longinquitate, ac distantia interueniente, minus præcipiti lapsu vndæ defluunt. Altera est agri planicies longè æquabilior in inferioribus, quàm superioribus oris, cui sit similis fundus aluei; in qua quidem planitie lenius manant à natura aquæ, quàm in pendenti, & cliuoso solo. Hac igitur fluminum potentia, ac dissimilitudine propè Ticinum oppidum coeunte, Padoq; suapte natura sæpius in tumescente, eueniebat, vt quamuis Ticinus sine alieno aquarum auctu deflueret, Padi tamen tumore, & undis sursum versus repelli videretur, eius fluctibus à Pado redundantibus siue retrocedentibus: ex quaquidem redundatione Ticinus intumescens per aquarum effusionem vniuersam oram alluebat, quæ ex aduerso Oppidi ad Meridiem sita est, ab ipsius amnis effusione, vallis Ticini appellata; multò etiam latius inundatio inualescebat Ticino ipso simul sua vi intumescente. Obnoxia itaq; tum Padi, tum Ticini aquis ob nimiã vicinitatem fluminum omni ferè tempore ea regio erat, solisq; nauigiis, ac piscationibus patebat. Iungi propterea ponte Ticini ripæ propè Oppidum nullo modo poterant, fluminis diuisione, & ambitu tripartito regionem interluente, ac lacunis stagnisq; ab ipso amne inundante factis, passim intercedentibus, quæ quidem aquarum spacia, sicut à Meridie Ticino Oppido magno tum munimento erant, appropinquareq; exercitum ab ea ora vetabant, ita ex aduerso magnum etiam incommodum incolis afferebant, cum omnia hinc indè essent nauium remigatione longo tractu traiicienda. Recedere exinde posterorum ætate à prisco alueo Padus cœpit, subiectam Apennino planitiem alluens, atq; ad tria passuum millia à Ticino secedens: cuius secessu, ac longinquitate, Ticinus fluuius, qui antea propè Vrbem Pado coniungebatur, procul ab ipsa Vrbe coniunctionem transtulit, simulq; destitit oram Vrbi proximam, quibus assueuerat aquarum effusionibus infestare. Subsidere itaq; ea causa aquæ, purgariq; lacunæ, & vallis Ticini pascuis, pratisq; lætissimis virere cœperunt, fluereq; postea Ticinus eo loco bipartito alueo satis habuit, vt etiam hodie fluit Insula inter vtrunq; alueum interposita: vbi suburbanus Vicus ædificatus est. Altera quoq; regio omnium feracissima trans Ticinum amnem eodem Padi abscessu nostris Ticinensibus per alluuionem accessit, Siccomaria appellata, ea ratione, quòd sicut maria, olim aquarum latitudo ibi pateret. Iis igitur vrbis Ticini patefactis initiis, inquirendum est, quo tempore fuerit ipsa Vrbs à Liguribus condita.

De tempore ædificationis Ticini.

CAPVT VI.

TICINVM *à Læuis Liguribus ædificatum fuisse M. Cato tradidit: cuius scripta non habentur, sed à variis scriptoribus membratim referuntur, præcipuè à Plinio libro tertio de Transpadana Italia, vbi de Catone, & Ticino mentio fit. Tempus autem ipsius ædificationis non exprimitur: attamen ante bellum Punicum conditum Ticinum plura argumenta probant, & in primis Varro libro secundo Rei rusticæ, scribens, Publium Ticinum Menam ex Sicilia, Romam tonsores primum adduxisse, anno post Vrbem conditam quadringentesimo quinquagesimo quarto, cuius Varronis verba, Plinius retulit libro octauo. Ego hoc loco Ticinii cognomen, à Ticino Oppido fluxisse puto, siue ille Publius Ticini ortus, siue inde oriundus fuerit. Si itaq; cognomina virorum indè fluxerunt anno quadringentesimo quinquagesimo quarto ab Vrbe condita, ergo Ticinum antea conditum erat. Si quis tamen à Ticio potius quàm à Ticino, Ticinium deductum putauerit, vt est humana mens contentionis auida, respondebo, à Ticio diminutiuè Ticilium & Ticilinum deriuari: A Ticino verò Ticinium, sicut à Rhodo Rhodium, à Corintho Corinthium, & ab Aegipto Aegiptium. Varroq; ille Latinitatis fons maluit Ticinium dicere virum oriundum à Ticino Oppido, ipsius Latinæ linguæ concinnitatem secutus quàm Ticinensem. cuius autoritatem secutus Donatus Actialeolus vir peritus in Caroli Magni vita describenda, agrum Ticinium dicere quàm Ticinensem maluit. At vno argumento in hac re inniti, & tanquàm sublata anchora vno remige in altum euehi, ex patriæ meæ dignitate minimè esse puto, quare alia suggeram ad ostendendum Ticinum conditum fuisse ante Prisci Tarquinii regnum. Primum enim constat Læuos Ligures antiquos Ticini accolas fuisse ante aduentum Gallorum, vt supra retuli tertio capite. Item constat eosdem Læuos Ligures Italos fuisse, natione, lingua, moribus, ritu, & disciplina diuersos ab ipsis Gallis, tum populatim in Italiam irruentibus, à quibus eiecti ab Insubria Tusci fuêre. Si ergo diuersi a Gallis Læui. Item si vicini fuerunt, quo nam modo se, suaq; tueri, sine munito oppido potuerunt à tam populosæ, validæq;, ac vicinæ nationis impetu, atq; concursu; cui neq; Tusci, Romaniq; simul, neq; Græcia, atq; Asiæ populi resistere aliquando armis valuerunt? Nam si longinquæ, atq; abditæ gentes vi subactæ Gallis cessêre, multò sanè magis ipsa Læuorum regio eorum armis cessisset, cum sit vicinior, nisi oppidis simul, ac virorum robore eo tempore firmata fuisset. Nec mea argumenta quis deiiciet respondendo: Læuos populos Gallis fortasse amicos, fœderatosq; fuisse, quia replicatur, de fœdere nusquàm constare, liquère*

quære verò claris experimentis diuersarum gentium a- A micitiam diuturnam esse omnino non posse. Sed vt pertinaciam quæ propria imperitorum est tandem retundamus, fingamus amicitiam intercessisse. Ego rursus ab amicitiæ capite argumentationem retorqueo. Si amici, & fœderati fuerunt, quanam ratione inire amicitiam, fœdusq; sancire cum Gallis Laui potuerunt sine Vrbe, aut Oppido gentis capite, vbi populares conuentus fierent, statuerentq; quid è re communi esse discernerent? siue igitur amicitia, siue inimicitia fuerint, Oppidum B habuisse Lauos eo tempore necesse est dicere: ex cuius quidem Oppidi situ, atque opportunitate digni amicitia, vel inimicitia fuerint, aliter expugnati potius Thuscorum exemplo, à Gallis quàm amici asciti fuissent. Bicipiti ergo ratione firmata conclusio est, Oppidum omnino suæ regionis caput Lauos habuisse ante Gallorum transitum in Italiam, quòd si Oppidum habuerunt, necesse est pariter fateri illud ipsum fuisse, de quo mentio à scriptoribus facta fuerit, potius quam aliud de quo scriptum non sit. Porrò igitur cum à plerisq; antiquis scriptoribus C referatur ipsum Ticinum à Lauis conditum, ergo ab initio incolatus eorum conditum fuit. Et magnum profectò est antiquitatis eius argumentum, quod Liuius de Gallorum rebus, ac Insubria occupata, scribens libro quinto, nullum de eo Oppido verbum fecerit, sicut fecit de Mediolano, Brixia, & Verona, tum à Gallis ædificatis, tanquam de nouis ea ætate rebus, quia cum Ticinensis ora Pado vicina, atq; coniuncta, ab Italica gente iam diu habitata esset, nullamq; scriptoribus nouitatem ex possessorum mutatione attulisset, nihil etiam de ea D differendum ab historico circa illud tempus fuit, sicut fuit de aliis scribendum, quibus rei nouitas contigerat. Pariq; ratione idem Liuius neq; de Patauio, neque de Mantua, Mutinaq; eo loco verba fecit, quæ tamen iamdiu conditæ erant. Et quamuis Liuius nominatim eo loco de Ticino Oppido mentionem non fecerit; breuiter tamen dixit, Lauos Ligures antiquam Gentem Ticini accolas fuisse. ex quibus quidem verbis maior nobis significatio ingeritur, quã si Ticinenses dixisset, quia si nominatim Ticinenses scripsisset, ciues tantum ipsius oppidi demonstrasset, & ad vnius Oppidi limites, Lauos E perstrinxisset: Sed cum scripserit Lauos Ligures, vniuersos regionis incolas, à Pado vsq; ad Insubriam colligit, sub qua vniuersitate Ticinum Oppidum, ac Laumellinus ager, aliaque comprehenduntur, quæ iuris Lauorum erant, & quæ quidem vniuersitate expressa partis adiectio nusquàm fuit necessaria: quòd nõ solum dialectica ratione, sed etiam ipsius Liuii stylo docemur. Ille enim gentes enumerans per quas ab Hispania ad Insubres Annibal iter fecit, omissis ciuitatum nominibus, prouinciales pro ipsa prouincia, & in ea contentis scri- F psit, vt Illergetes, Bargusios, Ausetanos, Aquitanos, Allobroges, Tricastinos, Vocuntios, Tricorios, Taurinosq;, inter quos expugnatam à Pœnis Ciuitatem, memorat gentis caput, cuius nomen omittit. Nimis quidem ille vir Romanis rebus illustrandis addictus, & ab aliis populis alienus fuit, ideo strictim aliena attigit, quæ non erant rei gestæ ratione cum Romanis coniuncta, vt ipsemet profitetur libro tertio belli Macedonici iis verbis: Non operæ est prosequi, vt quæque acta sunt in his locis &c. & paulò post libro quinto ait. Abstulerunt me velut de spacio Græciæ res immixtæ Romanis, non quia eas operæ precium esset perscribere &c. Nulla itaq; mihi insuper aggreganda argumenta puto, cum non ex Oppidi antiqua structura, sed à virorum virtute quærenda præstantia sit, vt infra referam.

Cur in Romanorum fuga à Ticino, de Oppido mentio nulla fiat.

CAPVT VII.

RESPONDERE me oportet iis, qui vt videantur scire antiqua, arguunt opinione, non ratione imbuti, atque inquirunt cur de Ticino Oppido mentio nusquàm fiat in fuga P. Cornelii Scipionis, qui Ticino, Padoq; eadem (vt aiunt) nocte traiecto, ad Trebiam perrexit, hincq; suo arbitratu, historia non inspecta, sumunt coniecturam Ticinum nondum fuisse conditum, quoniam vt aiunt, aut vni, aut alteri Duci, atq; exercitui situs sui opportunitate commodo vsuiq; fuisset, quæquidem dubitatio à Francisco Filelpho excitata fuit, cuius extat Epistola de ea re Catoni Sacco grauissimo Iurisconsulto inscripta, qui fuit frater Rosii Sacci ataui mei, floruitq; in Ticinensi Gymnasio anno à partu Virgineo quadringentesimo quinquagesimo præter millesimum. Filelphum etiam secutus est Flauius Blondus, à quibus dissensère celebres viri, Sabellicus, Georgius Merula, & alii plures, qui de Italiæ situ, Latina maternaque lingua conscripsère. Insecuti sunt deinde Cremonenses scriptores, qui omnem studiorum suorum vim in hanc quæstionem effuderunt. quibus ex aduerso respondeo, cur fieri mentio debuit si circa Ticinum Oppidum nihil memorabile, & relatu dignum à Romanis eo tempore actum fuit? cur quæso debuit historiæ scriptor infecta referre? Atq; vt hæc insana opinio tandem à vulgi auribus abigatur, particulatim singulas colligam ambiguitates, atq; refellam. Primum enim quòd de ponte dicitur, nihil potuit ineptius proponi, cum nusquàm constet sub Annibalis aduentum Ticinum amnem propè Oppidũ ponte iunctum fuisse, vel iungi potuisse, Padi, & Ticini, aquis latè ex aduerso Oppidi regionem olim occupantibus, vt retuli quinto capite, sileant itaq; qui à pontis commodo argumenta sumpserunt; quia pons lapideus, qui hodie spectatur, olim non erat, & à non ente, id est ab eo quod tunc non fuit, inanis est argumentatio. Altera ambiguitas proponitur circa opportunitatem oppidi. Quocirca videamus, qua nam in regione Romani traiecerint Ticinum amnem castraq; locauerint, quia Ticinus fluuius aluei longitudine, à lacu Verbano, ad Padũ quinquaginta millia passuum excedit. Cuius quidem longitudinis pars inferior Lauorum, superior autem Insubrum fuit. Polybius, Liuiusq; scripserunt eos traiecisse in agro Insubrum, non ergo Lauorum. Sed quo nam in loco ipsius agri Insubris quæro. Polybius libro tertio, locum expressit iis verbis: Postridie eius diei, vterque Dux per ripam fluminis Ticini ad partem Alpium cum exercitu procedit &c. Notandum est verbum ad partem Alpium, id est versus regionem Alpibus vicinam, quæ Nouariensis est regio, ipsis Alpibus propinqua, & à Ticino vrbe longè seposita, quæ quidem

Noua-

Nouarienſi ora ſemper recta, & militaris patuit via, à Taurinis ad Inſubres proficiſcentibus, vt Annibal ipſe tum proficiſcebatur, Polybio, Liuioq; teſtibus, & Cornelius Scipio ex aduerſo obuiam prodibat. Quanam igitur ratione digredi Polybius, aut Liuius debuit, ab Inſubrum agro, vbi vtraq; caſtra erant, ad deſcribendum Ticinum oppidum poſitum in Læuorum angulo, & in inferiori Ticini ora procul à Romanorum caſtris viginti millia paſſuum? ad quod quidem Ticinum oppidum, neq; pro Romanis, neq; aduerſus eos quicquam tunc geſtum, vel tentatum fuit. Amouenda nunc tertia dubitatio eſt, quæ in hoc verſatur, cur Romani in fuga ad ipſum potius oppidum ſeſe non receperint, quàm ad Trebiam amnem, vna ſanè nocte eo itinere confecto. Hoc loco hiſtoriarum ratio, quæ ignota Filelpho, Blondoq; fuit, altius eruenda eſt. Reſpondeo igitur, quonam gentium iure vertere ad Ticinum Oppidum iter Romanus exercitus debuit, cum eius oppidi dominus minimè tum Populus Romanus fuerit. euoluite ſi libet veterum volumina, nuſquàm probari vel ſcripto, vel coniectura poteſt, Læuos populos ſub Romanorum ditione fuiſſe durante bello Punico, vel Macedonico. amici quidem fuerunt, vt ſuo loco referam, ſubiecti verò minimè. vertere ergo iter ad Oppidum, quod Læuorum ditionis erat, nulla ratione Romani debuêr, potuêreue. Nonne omnem belli molem in Læuorum fines conuertiſſent, ſi tum inſtante Annibale, Romani ad Ticinum Oppidum ſubſtitiſſent? quod minimè ex amicorum officio fieri potuiſſet, minuſq; Læui ipſi perpeſſi fuiſſent. Læuorum igitur agris, ac Ticino oppido ad dexteram dimiſſis, Romani itineris compendium legentes per Inſubrum agros ad oſtium Lambri amnis Padum traiecerunt; quod quidem iter breuius decem millibus paſſuum eſt, quàm ſi Ticinum oppidum adiiſſent, vel in præſenti adeas. Summa autem ratione à Romanis matura traductio exercitus citra Padum fuit, ne Placentia eorum colonia, tum militari præſidio deſtituta, ob fugam triumuirorum occupari à Boiis poſſet, tum ad arma excitatis, vt Liuius refert: qua quidem ex re interclusus editus fuiſſet Sempronio Conſuli, tum ab Arimino aduenienti, ne ſuas legiones cum Scipionis exercitu coniunxiſſet, ſicut coniunxit: Annibali quoque Ticinum oppidum, vſui non fuit, minuſq; eſſe potuit, duplici ratione; tum quia cum Læui Romanis amici eſſent, minimè hoſtem eorum intra oppidum admiſiſſent, quod eis ipſis longè perniciosius, quàm Romanis fuiſſet, tum quia ipſi Annibali magis è re militari fore videbatur Romanum exercitum iam ante acta pugna perterritum, ac diffidentem eodemet itinere, quo fugam ceperat, inſequi, ac laceſſere (vt omnino ad Padum, nondum toto ponte à Romanis ſoluto, fecit) quàm ad oppugnandum oppidum ab itinere ſuo ſepoſitum, ſubſiſtere, & moram ſpei ſuæ facere, quoniam fractis Romanorum viribus, omnia deinde victoris potentiæ, aut vi, aut metu acceſſura videbantur. Superuacuum autem puto ſingula Polybii, & Liuii verba ad hanc rem facientia ſcribere. Hinc confeſtim Scipio iuſſis militibus ſilentio inſequi &c. *& apud Liuiũ libro primo ſecundi belli Punici, vbi ita habetur:* Hoc primùm cum Annibale prælium fuit, quo facile apparuit campos patentes &c. *& quòd vera ſint quæ retuli, ecce quòd Pado traiecto Romanus Conſul Scipio, Sempronio collega ſuperueniente, minimè intra Placentiæ mœnia delituit, ſed poſitis ad Trebiam caſtris, totis viribus dimicatum fuit. Egregium verò facinus edidiſſet, ſi vt iſti opinati ſunt, ſeſe cum exercitu intra Ticini oppidi anguſtias condidiſſet: cum intra Placentiam Ticino ampliorem ſubſiſtere erubuerit. quare iis qui militaris rei, rationiſq; expertes ſunt, arguereq; ab ignotis audent, Annibalis reſponſum aptiſſimè conueniret, quò Philoſophi de re militari temerè diſſerentis, vaniloquentiam repreſſit. Neque enim ſatis eſſe ſtudioſo viro videtur agnoſcere ab hiſtoria, quid à quo, & quo tempore, ac loco geſtum ſit, niſi etiam cauſa, ratioq;, cur illa ita geri contigerit, rectè percipiatur; vt doctiſſimè Polybius monet. Supereſt vt reſpondeam eis, qui poſt bellũ Punicum, conditum fuiſſe Ticinum opinati ſunt, ita arguens. Quomodo poſt bellum Punicum ædificari oppidũ potuiſſet propè Placentinorum, & Cremonenſium fines à Liguribus, ſine Romanorum conſenſu, & decreto, qui vtriuſq; coloniæ domini erant, de quo quidem Romanorum conſenſu, vel decreto nuſquam habetur mentio, & quos etiam Romanos poſt bellum prædictum, in Inſubres Gallos arma mouiſſe ſæpiſſimè conſtat. Rurſus etiam arguo. Quomodo ædificari Oppidum potuiſſet in finibus Inſubrum poſt bellum Punicum, ſi Inſubrum nationem ingentem tum fuiſſe Polybius inquit, quam quidem gentem veriſimilius eſt occupaturam potius fuiſſe Ticinios campos, ſuis contiguos, ſi poſſeſſore vacaſſent, quàm Liguribus permiſſuram: quoniam ſi ferre Romanorum coloniarum vicinitatem Inſubres recuſabant, atq; ob eam cauſam in illarum agros, colonoſq; irruebant, Romanorum ſpreta potentia, multò quidem minus nouum Oppidum condi iuxta vicos ſuos à Liguribus, Romanis longè inferioribus, perpeſſi fuiſſent, bellumq; omnino in conditores excitauiſſent, de quo nihil conſtat. Omnis ergo ratio, omniſq; antiquorum ſcriptorum approbatio huc refertur, conditum Ticinum fuiſſe ab initio incolatus Læuorum Ligurum, quos antiquos Ticini accolas fuiſſe Liuius dixit, dum de Gallorum tranſitu in Italiam, libro quinto verba fecit.*

Antiquitatis dignitatem, à gente ſtatui, potius quam à ſtructura Oppidi.

Capvt VIII.

NEMO *mea ſcripta legens exiſtimet me rerum, temporumq; argumenta colligere, vt Patriæ meæ nobilitatem, à ſtructuræ vetuſtate aſtruam. ſola enim veritas eruere me antiqua compulit; quibus nunc patefactis, recedere ab hac ipſa ædificationis vetuſtate libet, atq; alia ſcriptorum ratione nobilitatis viam inire. Retexo igitur hoc loco omnia, quæ ſuperiori pagina contexui. Abſcedat quæſo tua antiquitas Papia, Ticini oppidi vetuſtas ſileat, lateant turres, & tanquam tuguria habeantur, portarum illa immobilis, atq; indelebilis antiquitas recondatur, fiantq; noua omnia mœnia, cliuus, & ſtructura, ſitq; ipſa ciuitas poſt iuniorem Aphricanum condita, Læuis tamen Liguribus, qui eam condiderunt, nuſquàm fraus fiat, illi ipſi ſurgentis oppidi autores habeantur, quid tum mihi dictura erit Blondi, & Filelphi ſecta, cui orationem verto, rogoq;, vnde nobilitas*

petenda, & statuenda videatur, ab oppidi ne structura A *ac lapidea materia, an verò ab ipsis materiæ autoribus? Clarum enim est vrbium ædificationes, ab hominibus, ipsorum hominum causa fieri, ideo ab hominibus pariter nobilitatem statui, non autem ab ipso oppido, ante Homerum (vt aiunt) condito, quod de Roma ipsa monet Cornelius Tacitus ex Othonis persona, libro decimo septimo his verbis :* Quid vos pulcherrimam hanc vrbem domibus, & tectis stare creditis, muta ista, & inania intercidere, ac reparari promiscuè possunt &c. B *Sacro etiam volumine, vbi Maccabæorum fratrum gesta memorantur, testatum est, locum propter gentem, non è conuerso, Deum elegisse: rerumq; ipsarũ experimento monemur, non à loco simpliciter in gentem, sed a gente in locum etiam humilem decus inferri. Petamus ab antiquis huius rei documenta: Romanorũ alter sub vili tecto insidens, aurum suis oblatum pedibus renuit, decusq; constantia subsellio, sciculo, tectuloq; communicauit, a persona igitur in locum ignobilem, non à loco ipso honor fluxit. Alter in agro agens rudis, atq; im-* C *mũdus, nunquam optatam dictaturam iniuit: iniuit autem, immò verò assumptus ille potius ab agello ad dictaturam, ob virtutem fuit. ille ergo ager, non sua fœcunditate, aut specie, sed solius domini præstantia celeber fuit. Saulus primus Hebræorum Rex, eiusq; gener, & æmulus, ac successor Dauid, alter ab asinarum perquisitione, alter à caulis ouium, ad regnũ euectus est. Moses quoque à saltu penè ignoto, & pecoribus, ad populi regimen, liberationemq;, & ad leges sanciendas, Dei voce, & imperio euocatus est. Quid Helisæus? nonne caluo capite, ab aratro similiter ad sacerdotium vnius Heliæ nutu* D *monitus prodiit? Ille ergo ager, ille saltus, illi colles, illa deserta eremiue, illaq; etiam pecora honoris famam, ab illis hominibus, non homines ab eis deduxêre: decusque ab ipsis summis viris, non ab eorum tuguriis, casulisq; manauit. Eadem igitur ratione, nobilitas populi ab ipsa gente, non ab antiqua, vel noua Oppidi ædificatione statuitur. Locorum enim opportunitas ad homines, non è contrario homines rerum domini, ad muta loca referuntur. Fuerit igitur Ticinum Oppidum à Lauis Liguribus, post Aphricæ (vt dixi) subiectionem, conditum,* E *non mihi à structuræ tempore, sed à Læuorum Ligurum origine in eadem regione constituta, antiquitatis argumenta sumo, qui cum sint ex antiquissimo Italicæ gentis genere, antiquitatis ius non mutant per nouam oppidorum ædificationem, in sua regione factam, sed manet pristinum naturæ ius immutabile, atq; imminutum, sicuti ipsa etiam antiquissima Iudæorum gens originis suæ vetustatem à priscis parentum natalibus, possessioneq; non à Hierosolymæ ædificatione deduxit. Tuscorum quoque nobilis, atq; antiqua natio, dicendi scribendiq; magistra,* F *non à Fluentia eorum ornatissima Metropoli, hodie Florentia dicta, sed à suo antiquissimo genere Etruriæ innato, originis nomen, ac dignitatem habet. simili ratione, ac iure Laui Ligures, non à Ticino Oppido, ab eis condito, sed Ticinum ab eis, & ipsi à suo genere circa Padum, ac Ticinum enato, originem deduxêre, ac antiquitatis suæ iura sumpsêre, nobisq; eorum posteris Ticini innatis tribuêre. Tolle igitur a nostra ciuitate antiquæ structuræ fucum, amoue tuo arbitratu ædificationis annum, manet tamen nobis immota dignitas gentis, ab antiquissimo genere propagata, manet incorrupta possessio nostræ regionis ante Prisci Tarquinii regnum, à nostro genere inchoata, & per tot secula continuata: qua quidem antiquitate, atq; continuatione, nulla altera in Circumpadano tractu gẽs nostris originariis incolis anterior probari potest: quod Diuinæ prouidentiæ acceptum ferimus. terrarum enim amplitudo æterni Dei est. Dante itaq; illo, aramus, serimus, ædificamus, cunctaq; molimur, eaq; ipsa ad Dei nutum sub rerum, ac temporum vicissitudine retinemus.*

De Maricis Populis.

Capvt IX.

POSTREMA *huius libelli pars Maricorum erit, de quibus duo nobis inquirenda videntur, vnde exierint, & quomodo Læuis sese coniunxerint: Marici à Plinio memorati libro tertio regione vndecima naturalis historiæ, à quibus & à Læuis conditum fuisse Ticinũ inquit, Ligures fuerunt, Tanari amnis accolæ, quorum antiquum Oppidum ad Tanarum situm, nõ procul aberat à loco vbi nunc est Alexandria, inter Tanarum, & Burmidam amnes, vt attestatur Merula libro sexto historiarum, scribens eos posterorum ætate, Maringos Ligustica voce dictos: cuius attestationem veram puto. Nec desunt alia probabilia circa Maricorum gentem, sedesq; ad Tanarum habitas, & postera ætate in Alexandriam tranlatas Marico oppido destituto: cuius adhuc extant monumenta, quod etiam probat Blondus libro quinto secundæ Dacadis. Sed præter Maricum Oppidum destitutum, & vetustate collapsum, extat etiam hodie Castellum propè Tanarum in collibus situm, distans à Pado, & Bassinania quatuor millia passuum, vulgò appellatum Petra de Maricis, à peritioribus Petra Maritia. Quod quidem tam vetustate situs, quam nominis continuatione, probat veram esse eorum sententiam, qui Maricos fuisse Tanari accolas scripserunt. è contrario autem idem Blondus immemor (vt interdum euenit) scriptorum suorum in Lombardiæ descriptione, inquit Læuos, & Maricos à Plinio memoratos fuisse, Transalpinos populos. ergo ex Blondi sententia, qui ad Tanari ripas citra Alpes propè Padum habitabant, distantes ab Alpibus quinquaginta millia passuum Transalpini videntur, perbella sanè annotatio fuit: sed danda est plura scribentibus venia, nam dum multa colligunt, & disponunt, aliqua intercidere, & elabi è manibus facile est. Blondus purgatis oculis non perspexit Liuii verba à me exposita, Læuos Ligures circa Ticinũ amnem incolentes, & cum Læuos scripserint Liuius, Pliniusq;, Læuios ineptè Blondus dixit, suiq; erroris successores Cremonenses reliquit, merito quidem vel maximè cùm Ioannem Balistarium Cremonensem præceptorem ipse habuerit, à quo haustum errorem gentis iure eis ipsis legauit. Ligures igitur Germani, Itali, & Tanari accolæ Marici fuère, nec minuitur fides historiæ ex varietate verborum Liuii, & Plinii, quorum alter Læuos Ligures, alter Læuos, & Maricos scripsit, quia Liguribus à Liuio generaliter expressis, Marici tanquam pars sub genere, vel natione, continentur. Itaq; Maricorum adiectio à Plinio facta, & à Liuio omissa, historiæ fidem*

fidem non abrogat, quoniam tàm Marici, quàm cæteri A *Ligures, qui Padum traiecerunt, communi nuncupatione Laui appellati fuerunt. Quomodo autem Marici sese cum aliis Liguribus, qui primi Ticinum condiderunt, aut quo tempore coniunxerint, & in qua Vrbis parte consederint, rei vetustas, ac scriptorum inopia vetuit me scire. Hoc tantum habeo, Maricos indidisse nomen Occidentali portæ Ticini Oppidi, ipsa porta Marica appellata, quæ populari lingua regnantibus Longobardis, Marenca fuit appellata, vt notat Paulus Diaconus libro quarto, cap. decimo septimo. Deinde Maringa* B *dicta est, vsq; ad Galeacii Vicecomitis tempora, quod etiam ex statutis Ciuitatis apparet, & quæ demum porta Ciuitate postea amplificata, Priscum nomen, formamq; retinuit. An verò ab iis Maricis oriunda fuerit Marica Nimpha, Regis Latini mater, de qua Virgilius libro Septimo scripsit.*

Maius opus moueo: Rex arua Latinus, & Vrbes
Iam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno, & Nimpha genitũ Laurẽte Marica C
Accipimus &c. *ego minimè asserendum puto.*

Explicit Liber Secundus.

D

BERNARDI SACCI
TICINENSIS HISTORIÆ
Liber Tertius.

De Romæ Principatu Scriptorum variatio.

PATEFACTA *Lauorum origine, ac sede, de dominio eorum videndum est.* E *qua quidem in re magno nobis adiumento forent Liuii monumenta secundæ decadis, si extarent, quibus Romanorum bella Gallis, tum Senonibus, Boiisq;, tum Insubribus illata, amicitiæq; aliorum populorum continebantur: quæ quidem amissa eius viri scripta, suo simul interitu plurimarum rerum notitiam peremerunt. Et quamuis vir peritissimus M. Antonius Sabellicus, summo studio annixus sit, illorum temporum res gestas ordine referre, atq; subtexere collectis vndiq; Græcorum, &* F *Latinorum scriptis, ac per tempora diuisis; longè tamen meo iudicio differt, quod circa antiqua petimus ab ipsis antiquis, ab eo, quod à nostris scriptoribus accipimus. Illi enim quò propiores priscis fuerunt, eò certiores facti de antiquorum rebus scripserunt, siue memoria rerum ipsarum per auditionem ab vno ad alium translata, siue etiam plurimorum notulis, libellisq; adiuti. Nostri verò temporis scriptores eo adiumento caruère, rerum præsertim antiquarum commentariis in Italia vastationibus ad nihilum ferè redactis. Incedimus itaque per ambigua, dum antiqua ab aliis quàm ab ipsis antiquis quærimus: cuius rei sumere clarum documentum ab ipso Sabellico possumus, qui libro vltimo quartæ Enneadis scripsit, Romanos Italiæ principes fuisse eo tempore, quo bellum in Siciliam aduersus Carthaginenses translatum fuit, id est anno quadringentesimo, & nonagesimo ab Vrbe condita. Ego autem veteres secutus animaduerto minimè quidem eo tempore Romanos totius Italiæ principes, hoc est dominos fuisse, vt indicant verba Romani fœderis à Polybio relata libro tertio, vbi inita fœdera cum Carthaginensibus, memorantur non Romanorum tantùm nomine, sed etiam sociorum. Si ergo Romani ipsi socios populos se in Italia, atq; adeo in Latio habuisse eo tempore professi sunt, constitutaq; fœdera pro sociis etiam leguntur, profectò socios ipsos subiectos nuncupare, atque existimare valde iniurium est, & à veritate alienum. Principes quidem, id est primos inter socios Romanos fuisse dicerem: Dominos verò sociorum minimè affirmarem. nimis enim differt socius à domino. Sabellici igitur sententia de Romanorum principatu, ab antiquorum attestatione, atque à veritate diuersa est, quod etiam aliis rationibus patet: quia pòst prædictum tempus plura bella in Italia, præsertim in Liguria viguere, pluresque amicitiæ à Romanis contractæ cum reliquis Italiæ populis fuère. ex quibus liquet, eos neque vniuersæ Italiæ dominos, neque etiam principes tunc fuisse. Quod etiam libro quinto affirmat Strabo, seriatim referens, quo tempore, & quo imperatore singula bella suscepta, & confecta fuerint, memorans inter cætera Liguriam, vsq; ad Cæsaris Augusti tempora, ex parte aduersus Romanorum Imperium reluctatam fuisse, nosterq; Virgilius qui sub eodem Cæsare, Romanos, rerum dominos cecinit, ad sua potius, quam ad Punica tempora allusit. à quo tamen Poëta historia parcè petenda est, vt de Didone confìcta probant. Aut ergo ab antiquis, antiquitatis notitia quærenda est, aut rationibus, & coniecturis insinuanda est veritas. Quare vt sine Italicarum Ciuitatum iniuria, Romanæ dignitatis ratio habeatur, diuisionem subiiciam de Italicarum Ciuitatum statu, in qua quidem diuisione Lauorum libertatem, dominiumq; colligam.*

De Statu Vrbium, & Populorum.

CAPVT I.

ANTE *Romanum Imperium à C. Iulio Cæsare constitutum, Italiæ Ciuitates, aut sui publici iuris, vel dominii erant, aut alieni, aut mixtim, partim sui, partim alieni. Sui iuris erant liberi populi, qui quadrupliciter distinguuntur, aut enim erant liberi simpliciter oppidi, vel ciuitatis, & territorii sui tantùm dominium habentes: aut erant liberi, & domini, non solum oppidi, & territorii sui sed etiam aliorum, dominium habentes: aut quasi liberi, & domini: aut quasi liberi simpliciter. Et primo liberi simpliciter fuerunt, Campani ante secundum bellum Punicum, Nolani, Tusculani, Pisani, Cenomani, Veneti, Laui Ligures, & alii quos superuacuum est enumerare. Ii enim suorum oppidorum, &*

A *agrorum dominium habuerunt, aliis autem ciuitatibus non imperarunt. Liberi, & Domini aliis etiam imperantes fuerunt interdum Brutii, qui plures Græcos populos ex Italia oppidis eiecerunt, aut suo iure subegerunt: Item Ligures, qui Transalpinas oras, & Etruriæ partes sæpè inuaserunt, ac per sæcula retinerunt, & præcipuè regionem vbi nunc Luca nobilis ciuitas extat: quæ Liuio referente libro primo quintæ decadis, fuit Romanorum colonia, deducta in agro de Liguribus capto, qui ante Tuscorum fuerat, detinentq; etiam hac ætate Ligures* B *partem Etruriæ circa Macram suis finibus contiguam, vbi Sergiana ciuitas est. Romani autem non solum in Italia liberi, & domini fuerunt plurium ciuitatum, sed etiam extra eam dominium suum porrexerunt, vt in Sicilia, Sardinia, Hispania, Gallia, Asia, & Græcia, sed num suo tantùm nomine, ac Imperio, an etiam sociorum id effecerint, remotior est quæstio. Quasi liberi, & domini fuerunt populi ex Ciuium Romanorum numero in colonias emissi, quibus ius Vrbis, & suffragii ferendi perpetuum cum Romanis fuit. ii enim tanquam* C *Romani Populi membra, & pars originis suæ iure participes erant libertatis, & vniuersalis dominii ipsius Romani populi. domini tamen vniuersales ipsi planè non remanebant: quia post coloniæ incolatum tanquam emancipati, & segregati ab Vrbe, & Romano populo, per incolatum videbantur. Quo quidem in Populo Romano vniuersalis dominii, vel Imperii vis, atq; autoritas tanquàm in eorum capite, & parente fixa erant. Animaduertendum autem hoc loco est, non omnibus coloniis ius ciuitatis ferendiq; suffragia perpetuum fuisse,* D *quædam enim defectionis crimine ab eo iure exciderunt, vt apud historicos. Magnæ tamen autoritatis hæ coloniæ erant ex Romanis ciuibus deductæ, quamuis proprio coloniæ iure liberæ, & dominæ non essent, vt pleriq; scriptores probant, quia ab ipso Romano Populo exierant, illiq; ipsi sese referebant, ac participes vniuersalis Imperii fiebant: quamuis per incolatum ab ipsa Vrbe emissæ, & quasi filiorum exemplo emancipatæ essent. Differt enim priuatum ius a publico. Priuato enim iure emancipati sui iuris fiunt, publico autem iure emissi in colonias do-* E *minium vniuersale emittentis populi non minuunt, imò augent: quia ex vno populo principali, plures fiunt, qui suo numero principali populo dignitatem addunt. Emissorum verò vtilitas in eo versabatur, quòd ipsi coloniæ suæ iurisdictionem, administrationemq;, & agrorum dominium habebant, vniuersali Dominio, vel Imperio ad Romanos tanquàm eorum autores relato. Quasi liberi populi simpliciter erant ii, qui ex gente Latina aliaue in colonias ierant. isti enim vniuersalis dominii populi Romani regulariter participes non erant, quam-* F *uis socii essent, quia ius ciuitatis Romæ non habebant, vt probat Liuius libro quarto belli Macedonici iis verbis;* Nouum ius eo anno à Ferentinatibus tentatum, vt Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, Ciues Romani essent. Senatus iudicauit non esse eos Ciues Romanos. *Ciuitate igitur Romæ Latinis coloniis specialiter non attributa per coloniæ incolatum nullo modo Populi Romani Imperio communicabant, Romanorum ciuium exemplo, vt diximus. hinc falsò asseruisse plures scriptores, & nominatim Cremonenses constat, quòd omnes coloniæ ius ciuitatis Romæ, & ferendi suffragia similiter haberent: quod reprobari à superiore Liuii sententia patet. distingui enim tempora ab aliis scriptoribus debuerant, vt quo referenda eorum sententia esset, clarè pateret. Tempora enim rerum mutationem, ac varietatem continent, afferuntque, vndè humanis rebus inesse vicissitudinem dictum fuit. Differebant itaque Latinæ, & aliæ coloniæ à Romanis, quamuis vulgata nuncupatione Romanorum Coloniæ appellarentur, quod Latinæ coloniæ ius Ciuium Romanorum per incolatum non assequebantur, nisi eis expressè data ciuitas fuisset, sicut nonnullis data fuit, quo casu differre illæ à Romanis colonis sola origine, non autem ciuitatis iure, & vniuersalis dominii communicatione videbantur. Alieni iuris, vel dominii vniuersalis erant populi subiecti, quibus inesse dominium vniuersale nulla ratione potuit. quod enim alteri subiectum habes, etsi tuum demonstrationis causâ dicatur, quia in tua ciuitate huiusmodi dominium versatur, ciuitatis tamen, vel populi tui proprium illud dominium esse non potest, durante subiectione: repugnat enim subiectio proprietati, ac naturæ vniuersalis dominii, sicut seruitus libertati, suntque inter se directò opposita, libertas, & seruitus, dominatio, & subiectio. quam non immeritò Ezechiel in sacro volumine iugum appellat; ego quasi sarcinam esse censeo gradienti impositam, quæ quoquo modo incedas, siue lento, siue accelerato gradu, humerum premit, quo sublata est. Duplici autem modo plerunq; fit subiectio, aut vniuersaliter, aut conditionaliter; vniuersaliter, cum nihil excipitur, vt in deditione, quæ à Collatino populo facta est populo Romano, referturq; à Liuio libro primo ab Vrbe condita illis verbis:* Estis ne vos legati? oratoresq; missi à populo Collatino? vt vos populumq; Collatinum dederetis? *responde:* Sumus. Est ne populus Collatinus in sua potestate? *responde:* est. Deditis ne vos, populumq; Collatinum Vrbem, Agrum, Terminos, Delubra, Vtensilia Diuina Humanaq; omnia in meam, populiq; Romani ditionem? *responde:* dedimus. Et ego recipio. *Vniuersalis enim hæc subiectio est, in qua nihil exceptum fuit. similisque etiam videtur ea campanorum deditio, quæ Romanorum arbitrio facta fuit, vt Liuius narrat libro sexto belli Punici. nam quod victoris arbitrio subiicitur, nostrum esse non videtur, nisi ex dominantis voluntate: cuius est dimittere, & demere, ac rapere. possetq; huiusmodi subiectio etiam arbitraria appellari, eo quod dominantis arbitrio deditio fiat. Conditionalis subiectio est, in qua non deduntur omnia, sed propositis hincinde conditionibus, publicaque pactione sancitis, fit deditio. quæ fœderis vim habet: vt Campanorum deditio Annibali facta, in qua plura excepta, pauca verò seruata fuerunt. Causæ verò subiectionis plerunq; tres esse videtur: Violenta, cum vis imminet: Libera cum sine vi nos Regi, aut Reipublicæ, regendos aliqua ratione credimus, quod ad tollendas interdum populi sectas, factionesq; fieri solet: Impulsiua cum in medio potentiorum constituta ciuitas præuidens vicinitatis periculum, alteri dedit sese, vt tutior ab alterius potentia fiat. Nam qui potentiori hæret inexpugnabilior est eo, qui in sua duntaxat*

duntaxat infirmitate subsistit. Mixti iuris partim sui A *partim alieni populi municipes erant, quia suis antiquis patriisq; institutis, ac legibus viuebant, liberius quidem (initio inspecto) quam Romanorum coloniæ, attamen ea quæ ad imperii vniuersalis statum pertinebant, soli ipsi decernere non poterant, sed Romanum populum, in quo tanquam in capite imperium inerat, consulere necesse habebant, vt Paulus innuit libro quinquagesimo digestorum, ad municipales, iisdem verbis*: Ea quæ Imperii potius sunt, quàm Iurisdictionis, magistra- B tus municipalis facere non potest. *Hic ergo status, atq; huiusmodi differentia Italicarum ciuitatum fuit ante secundum bellum Punicum: quo quidem tempore Romani plures populos in Italia socios, & amicos, non autem subiectos habuêre. atq; vt Latinos omittam, socii Romanorum à Liuio referuntur in fine libri secundi tertiæ Decadis his verbis*: Quantò autem maior hæc clades &c. *Socii etiam Romanorum aduersus Insubres Cenomani fuerunt Brixianorum progenitores, vt autor est Polybius libro secundo, eorumq; fidem, & con-* C *stantiam sub idem tempus probat Liuius libro primo belli Punici. Ligures quoq; circumpadani è regione Ticini amnis Lauorum vicini aduersus Insubres socii Romanorum probantur ab ipso Polybio eodem libro secundo iis verbis*: Dum Romani Acerram vrbem Insubrum obsident, Insubres, vt eos ab obsidione auerterent, copiarum parte trans Padum emissa, Clastidium oppidum sociorum populi Romani inuadunt &c. *Cuius quidem Polybii verba referens Sabellicus libro nono, quarta Enneadis in fine, sociorum* D *nomen omisit, ab historica veritate sine ratione excidens: differt enim quòd dicas populi Romani tum fuisse Clastidium, an sociorum. Acerra autem diuersa est ab Acerris, Nolano agro finitimis, opinorq; Acerram in Insubria esse hodie, Aceranum oppidum in Nouariensi agro, vt alibi retuli: Romani igitur (vt diximus) ante secundum bellum Punicum Italiæ principes minimè fuerũt, nec vniuersæ (vt ille ait) Italiæ imperarunt, sed socios in Republica bello, ac pace administranda, plures Italiæ populos, ac etiam peregrinos habuerunt; vt Massilienses in Gallia, & Saguntinos in Hispania. Secundo postea* E *bello Punico in Italia inualescente, Romani aduersis prælIis fracti, nõ solum onerare socios, præcipuè vicinos, coloniasq; cæpêre, sed longinquiores etiam deseruêre, vt Petellinos, qui ex Brutiis fidissimi amici Romanorum erant, vt narrat Liuius libro tertio belli Punici. Iubendo itaq; sociis viciniorlbus, coloniisq;, & imperando, quæ bello necessaria videbantur, potius quã rogando, Romani rempublicam administrare cæperunt. Ex cuius quidẽ imperii, ac iussionis vsu, formula ædita fuit, quæ vim perpetui edicti habuit, in qua quid vnaquæq; socia Ciui-* F *tas præstare ad bellum limitata esset, sigillatim continebatur, vt apertè scribit Liuius libro secundo tertiæ Decadis iis verbis*: Dictator ex autoritate patrum dictus M. Iunius &c. *Addens*: Item ad socios, Latinumq; nomen ad milites ex formula accipiendos, mittunt, arma, tela, alia parari iubent, & vetera hostium spolia detrahunt templis, porticibusq;. *Iubere enim Imperii est, non societatis, vt Iurisconsulti notant libro secundo Digestorum, de Iurisdictione omnium Iudicum, lege quarta. Quæ deinde iussio, atq; imperitatio, multorum sociorum animos, Cannensi maximè clade insecuta, ad defectionem prouocauit. Nimis enim grauati socii contemni propè se à Romanis opinati, ac publicè etiam conquesti sunt, vt de Latinis apud Liuium legitur libro septimo tertiæ Decadis iis verbis*: Cæterum transportati milites in Siciliam &c. *Quodque spreti sæpius à Romanis socii Latini nominis fuerint, plura apud eundem Liuium argumenta extant libro tertio, & septimo eiusdem tertiæ Decadis; vbi de non recipiendis in Senatorium ordinem sociis, nec de consulendis circa Campanorum supplicia agitur. ex quibus probari clarissimè videtur, quòd cum Latini nominis socii publicis consiliis admissi non fuerint, minus etiam coloni ab eis oriundi adhibiti fuerunt, vt supra retulimus, Cremonensium opinione reiecta, coloniis quoque tàm Romanis, quàm Latinis, non dissimili iussionis formula imperatum fuit, vt apud eundem Liuium dicto libro septimo. Quarum quidem coloniarum pars renuit imperata facere, audacter respondendo non esse quod daretur, & scriptum à pluribus ità fermè responsum fuisse legitur; desinerent tandem imperare, discerentq; rogare &c. Pars verò imperium pertulit, vt Cremona, inter colonias à Liuio eo loco postrema posita. Imminuta igitur eo tempore, siue Romanorum Imperio, siue ipsorum populorum consensu, in multis Italiæ ciuitatibus originalis illa libertas de qua dixi, fuit: quod ne quis veritati reluctando ita esse neget, Liuii verba, interpretationemque subiiciam ad ipsarum coloniarum subiectionem apertius demonstrandam, & Cremonensium retundendam opinionem, qui se populo Romano communicasse in Imperio asseruerunt.*

De Coloniarum subiectione.

Cap. II.

Livii *verba hæc sunt*: Triginta tum Coloniæ populi Romani erant, ex iis duodecim cùm omnium legationes Romæ essent, negauerunt Consulibus esse, vnde milites, pecuniamq; darent &c. *sequitur paulò inferius idem autor*: Consules pertentatis prius aliarũ decẽ & octo coloniarum animis, citauerunt legatos, quęsieruntq; ab iis: Ecquid milites paratos ex formula haberent: pro duo de viginti coloniis, Fregellanus respondit, Et milites ex formula paratos esse, & si pluribus opus esset, plures daturos; & quicquid aliud imperaret, velletq; populus Roman⁹, enixè facturos &c. *Colligere hoc loco verborum vim, ac sensum decet: Citauerunt legatos: non enim accersiti, vt socii, vt amici, vt affines, sed citati, vt inferiores, atq; subiecti sunt; quæsierunt, non rogauerunt. at quibus verbis? Ecquid (nihil potuit imperiosius dici) habetis paratos milites ex formula, id est ex iussione vobis indicta? Responsum fuit, se imperata, imperandaque populi Romani arbitrio facturos. Imperium iis verbis in Romanis statui, coloniasq; ei subdi palam est. Nec ego propterea improbo, quod factum fuit, sed liberius fieri potuis-*

fet. requiri enim tanquàm Vrbis Romæ membra, vel so- A
cii ipsi coloni, non tanquàm mancipia vrbanius poterant. Duo autem imperata fuerunt, milites, & pecunia: quorum alterum personale onus esse, alterum patrimoniale constat. addi itaque ad imperii vim nihil maius potuit, quàm vt milites, & pecuniam darent. Si numerum militum, & genus quæras hoc loco, non inuenies; Liuius ipse alibi similem iussionem factam fuisse alio tempore declarat, libro quarto fragmentorum quintæ Decadis, scribens Cremonenses cohortem peditum dedisse, Placentinos turmam equitum exhibuisse. ergo ea B
etiam ætate ex militiæ genere discreti; prælatique Cremonensibus Placentini viri Romanorum iudicio fuêre, cum isti equis, illi pedibus militare iussi essent; quo quidem militiæ genere, nihil esse ægrius, molestiusque, Ludouicus Ariostus celebri carmine suis rythmis cecinit, quē omnes vno ore probant. Et adimere equum militi antiqui Romani pro supplicio, vel nota consueuerant, vt apud Liuium libro septimo tertiæ Decadis. Vide igitur nunquid maior potuerit esse Cremonensium subiectio, cum etiam militandi facultas illis sine equorum com- C
modo indicta fuerit. Minimè quidem mirum est, si aliæ duodecim coloniæ imperium detractarunt, malentes in sua libertate persistere, etiam Romanis exosæ, quàm eorum arbitratui se suaque summittere. Pro quibus quidem coloniis hæc veritatis studio dicere iure compellor, cur sequi Romanorum iussa debuerunt, si à ciuitatis iure arcebantur: verbis sanè à Romanis filii, & membra, vrgente re, appellabantur, sed transacto rei periculo à ciuitatis honoribus repellebantur, risu sæpius elusi, vt plerique scriptores testantur. Pristina itaque, vt dicebam, libertas D
in multis Italiæ populis, qui sese Romanis non subiecerunt, immutabilis remansit, durauitque vsque ad C. Marii tempora, de quibus alio loco, & ordine dicendum erit. Aliæ etiam postea coloniæ tum ex Romanis, tum ex Latinis constitutæ fuêre, vt Mutina, Bononia, Pisaurum, Regium, Parma, Aquileia, & cæteræ, non minus quàm prædictæ nobilitate insignes, de quibus in præsentia præscribere mei instituti non est, cum de gentis meæ libertate differendum sit. E

De Læuorum Libertate, ac Dominio.

Capvt III.

Maxime populi dignitati conuenit, habere in se ipso oppidi sui regimen, atque dominium, cui rei Itala gens semper à natura prona fuit, nec quidē immeritò: quia pars humani boni, & decoris est libertate frui, quando sine ciuitatis pernicie illa recipi, & retineri potest. Quòd diuinum munus esse, plerique sacrarum literarum scriptores tradunt. Dei enim prouidentia alieno F
imperio gentes subigi, Deique prouidentia erui à subiectionis iugo, sæpius testatum, ac probatum est. Læui igitur à rerum suarum initio liberi fuerunt: quod ipsa natura probat; quia subiectos eos alteri populo fuisse, Romana stante republica nusquàm patet. Libertas enim sicut naturalis facultas hominis est, (Ita etiam à natura hominibus inesse præsumitur, vt Iurisconsulti aiunt, libro primo Digestorum, de statu hominum) seruitus verò, ac subiectio non sunt à natura, sed à Iure gentium, contra naturam introductæ. Ideo non præsumuntur inesse, vt dicitur in lege quarta, & quinta eiusdem tituli, quia seruitus, & subiectio est quid facti, à natura alieni, quod factum iure non præsumitur, nisi probetur. Læuorum igitur subiectione non probata, liberi fuisse censentur; censēre enim Latinè, & præsumere Legislatoriè dicitur. Cum itaque liberi fuerint, annexum etiam libertati vniuersale dominium ciuitatis, ac regionis suæ eadem ratione habuerunt. Quod quidem Læuorum dominium in Transpadanæ tantum regione fuisse, Liuius docet libro tertio belli Macedonici, ita scribens: In Ligures deinde traductus Romanus exercitus fuit. Boii autem negligentius coactum Romanorum agmen, quia ipsi procul abesse viderentur, improuiso aggressuros rati, per occultos saltus secuti sunt. quibus non compertis, Pado repente nauibus traiecto, Læuos, Libuosque vastarunt, redeuntes deinde Ligurum extremo fine cum agresti præda in Romanum agmen incidunt &c. Ex his Liuii verbis colligo. Læuorum fines in Transpadano agro fuisse è regione Cispadanæ Liguriæ, cum ex sola Padi traiectione referat Liuius, Boios in eorum agros transisse, & inde etiam rediisse, ac in Ligurum extremo fine Romanos obuiam habuisse. Fines ergo tam Cispadanorum Ligurum, quàm Læuorum Pado interluente diuidebantur. Dominium igitur ipsorum Læuorum longitudine regionis eo tempore patuisse videtur, circiter quadraginta millia passuum, incipiendo à finibus Laumellini agri trans Ticinum positi, vsque ad agros Lambro amni finitimos: latitudo autem minor citra Ticinum, quàm trans Ticinum fuit, nam citra Ticinum duodecim millia passuum à Pado extat amplitudo, trans Ticinum duplo maior, vt ingens, adhuc vallum probat, fossa Ticinensis dicta, quæ Nouariensium oram (olim Insubribus adscriptam) ab agro Ticinensi disterminat. vniuersa autem regio ambitu circiter centum millia passuum circumagitur. Iis scriptis scio aduersari sententiam Georgii Merulæ Alexandrini historici, qui libro sexto affirmauit Læuorum ditionem longè ampliorem fuisse, quàm à me perscriptum sit. Sed ego malo vetusta colligendo modestiæ redargui, quàm commenticius censeri. recenseo itaque confinia, quæ ab initio Læuorum erant, non quæ postea ampliata fuerunt, vt temporis ordo cum ipsa scriptione conueniat. Nunc ad eadem Liuii verba rediens, demonstrare necesse habeo, quæ Læuorum amicitia, fidesque erga populum Romanum fuerit.

De Læuorum amicitia cum Romano populo, & Cremonensium captiuitate.

Capvt IV.

Qværere hoc loco ex Liuii verbis, Academicorum doctorum exemplo instituti causam, cur Boii, Romanos non adepti, Padum traiecerunt in Læuorum perniciem: & locum vbi traiecerint? In primis traiectionis causa nulla alia fuit, nisi Romanorum amicitia iam diu cū Læuis contracta ante

aduentum

aduentum Annibalis, cuius amicitiæ odio perciti Boi, A
Romanis infensi, eis non repertis è vestigio Lauos, Li-
buosque Romanorum amicos infestis armis petière: &
cuius quidem Romanæ amicitiæ, vel societatis initium
me nescire fateor, sed rescire videor, Lauos populi Ro-
mani amicos repertos fuisse sub Annibalis aduentum,
vt hæc verba Liuii indicant libro primo belli Punici:
Pœnus opere occupatis hostibus Maharbalem
cum ala Numidarum ad depopulandos sociorũ
populi Romani agros mittit, Gallis parci quam
maximè iubet, Principumq; animos ad defectio B
nem solicitare &c. *hinc arguo. Quis nam ager tum*
trans Ticinum erat, vicinus Carthaginensium castris,
qui aptè vexari à Pœnis posset, nisi ager Lauorum,
Laumellinus nunc appellatus, maximè cum Gallis par-
cendum esset. soli quippè Laui Italici generis in eo tra-
ctu extabãt, reliqui verò trans Ticinum agri, aut Gal-
lorum, aut Libuorum populorum erant. Amici ergo
Romanorum fuisse Laui Ligures & Liuii demonstra-
tione probantur: nihilq; referre videtur, quod nomina-
tim expressi non fuerint in dicto primo libro tertiæ De- C
cadis, quia certa loci designatio ad gentem indicandam
parem expressionem, ac si nominatio fieret, habet. Sub-
nectere hoc loco biceps argumentum libet, ad repellen-
dam multorum scriptorum inscitiam super Ticini op-
pidi, & Ticinensium antiquitate, ac dignitate mussi-
tantium, de qua libro secundo, & capite sexto latè scri-
psimus. Si Laui populi Romanorum amici sub belli Pu-
nici, ac Macedonici tempora reperti sunt, ergo ante i-
psorum bellorum initia oportuit amicitiam contractam
fuisse; Consequens igitur est, vt ea gens, & oppidorum D
præsidio, & populi frequentia, opibusq; in eiusmodi statu
fuerit ante amicitiam constitutam, ex quo statu digna
Romanorum amicitia visa fuerit: aliter non fuisset in
amicitiam recepta, sed potius armis subacta. amicitiæ
enim ciuitatum ex populorum qualitate, ac dignitate,
potius quàm ex ignobilitate constituuntur. Si itaq; di-
gni Romanorum amicitia visi fuerunt, ergo ciuitatem,
& oppida, & opes, libertatem, & dominia pro gentis no-
bilitate habuerunt, quæ non repentino actu congeri in
vnum potuerunt, cum ab Annibalis aduentu, ad istorũ E
Boiorum traiectionem, vix viginti anni intercesserint.
Verte nunc quæso tuo arbitratu argumentum; Nega
Lauos populos amicos Romanorum fuisse, ego verò re-
spondebo; Si Romanorum amici non fuerunt, maiore
honore digni sunt, quia Insubribus, Boiisq; subactis, ipsi
soli à Romanorum amicitia, & imperio immunes, solu-
tiq; vixère, atq; ita vtroq; casu dominium, & liberta-
tem sine aliorum ope obtinuère. nusquàm enim constat,
quòd eo tempore, aut Romanis, aut aliis subiecti fuerint.
Superest declarare locum quo Boii Padum traiecerunt: F
quia dubitari ratione posset, an infra Ticini amnis orã
Padum traiecerint. sed transisse eos supra Ticini ostium,
& in agrum Laumellinum irrupisse patet, Ticino a-
mne ad dexteram dimisso, vt Liuii sententia per ea ver-
ba indicat: Læuos, Libuosq; peruastarunt. *Libui*
enim trans Ticinum amnem agrum tenuerunt Lau-
mellinæ regioni finitimum. vna itaq; traiectione Boii,
vnoq; depopulandi ordine, ac successu Lauorum primo,
mox Libuorum agros conterminos deuastarunt, quod
facillimè effecerunt. Ager enim Laumellinus eo tem-
pore apertus plerisq; pagis, vicisq; colebatur, satisq; tu-
tus videbatur fluuiorum ambitu, quo tribus ex parti-
bus cingitur. Non solum igitur ex prædictis probata
Lauorum amicitia cum populo Romano fuit, sed fides
etiam rei experimento explorata est, cum amicitiæ
causa agrorum direptionem à Romanorum hostibus
perpessi sint. Nam qui amicitiæ gratia rerum detri-
mento affecti in fide perstant, nullaque animorum
alienatione ab amicitia labefactantur, digni amicitiæ
nomine, atque honore censentur. Hæc autem dire-
ptio agrestis prædæ, vt Liuius scribit, facta à Boiis Gallis
fuit in Lauorum, & Libuorum agris, L. Furio Purpu-
rione, & M. Claudio Marcello Consulibus, anno ab
Vrbe condita iuxta Liuii supputationem, quingente-
simo & quadragesimo quinto, præcedente tum Consu-
latu Cornelii Cethegi, & Q. Minutii Ruffi. Quo
quidem tempore, Cremonenses, Romanorum coloni,
anno ab eorum incolatu vigesimo primo, non solum a-
grorum depopulationibus affecti fuerant, sed oppressi
etiam obsidione, ac plurimorum captiuitate, à Gallis
erant. Deniq; fusis Romanorum viribus Gallis ipsis,
captiuorum Cremonensium turba, vnà cum reliqua
præda in Romanorum potestatem venit, perductaq; Ro-
mam fuit, vbi Cornelio Consule triumphum pro more
agente, Cremonenses illi pileati, post currum traducti in
spectaculum per Vrbem fuère, vt cunctis patêret, eos non
sua ope, sed Romanorum virtute, è Gallorum vinculis
ereptos, & liberatos fuisse. cuius rei causa acta etiam
gratiæ ab ipsis Cremonensibus Consuli fuère, vt idem re-
fert Liuius dicto libro tertio belli Macedonici, iis verbis
Gn. Cornelio omnium consensu decretus triumphus, &c. *& paulò post scribit:* Cæterum magis in se conuertit oculos Cremonensium colonorũ turba, qui Pileati secuti sunt currum &c. *Cur autem turbam potius quam multitudinem Liuius scripserit, ambigo. Qua tamen inquisitione reiecta, illud potius expendere dignum puto, cum in idem ferè tempus, dempto anno, vtriusque gentis historia incidat, direptione scilicet in Lauorum, & Cremonensium agris, à Gallis pariter facta: quo antiquitatis discrimine rerum inspecto initio, alter populus ab altero differat. Nam Cremonenses scriptores, nullo ascito autoris nomine, temereque improbata Taciti Cornelii autoritate, ac detorta pariter Polybii sententia, astruere sibi ciuitatis antiquitatem ante bellum Punicum exorsi sunt, conuersisque rerum subinde argumentis, vicinos populos, tanquam à Gallis, & Liguribus (vt ipsi aiunt) oriundos, ac contemptibiles, risu ferè scriptis inserto, subsannarunt; quod iure an iniuria factum sit, ex historia lege decernere necesse est. Magno enimuerò labore me leuassent, si sua tantum primordia culta oratione illustrando, vt decet, in aliena non irrupissent, nec deprimere maledictis conati essent: nam ego similiter, quæ mea sunt retulissem, Cremonensium rebus omissis, quibus semper ab ineunte ætate studui. Sed quid historiæ ratio poscat, videamus.*

De Cre-

De Cremonensium colonorum origine.

Caput V.

OMNES, qui gentis, aut populi dignitatem explicare student, exponere in primis eius originem ac principia debent, vt quo tempore clari, aut obscuri nominis fuerit, sine fraude pateat. Nam etsi nostra propriè non videntur illa, quæ à nostris maioribus gesta sunt: publico tamen iure, ac successionis ratione ad nos B pertinent, cum de publica gentis dignitate agitur: quia populus, vel ciuitas (vt peritiores sentiunt) est hominum vniuersitas, in vnum quasi corpus, collegiumúe coacta, cui penitus refertur quicquid tam à nobis, quàm etiam à nostris maioribus publico nomine gestum dicitur: quæ verò priuatim aguntur, minimè semper ad publicam causam porriguntur. Non ineptè igitur hoc loco quæritur, quo antiquitatis gradu differre visi fuerint primi Cremonæ coloni à Læuis populis, à quibus nos ipsi regionem, genusq; nostrum, Deo propitio, per naturæ propa- C gationem, successionemq; recepimus. Quæ quidem in re, quatuor præcipua tanquàm historiæ capita spectanda sunt: Primum quæ ex gente exierint, ad quam regionem transmigrauerint, quo tempore, & quo titulo, aut iure, Hæc enim videntur esse principia in ciuitate constituenda. Læui igitur, vt docuimus, à Cispadano tractu oriundi, in Transpadanum commigrarunt: proprio ipsius gentis nomine, tempore scriptoribus ignoto, sed ante Gallorum transitum in Italiam, vt secundo libro docuimus cap. tertio vel sexto. Coloni verò qui Cremonam D primum deducti fuerunt, vnde egressi sint dubitatur. Polybius libro tertio ait, oppidanos vndiq; coactos loca non expresso iis verbis: Oppidanis vt intra XXX. dierū spacium adessent mandatum. Liuius libro primo belli Punici, vel tertiæ Decadis scribit, immissam fuisse agrestium turbam, cuius verba sequuntur: Itaque Boii armis repentè arreptis in eum ipsum agrum impetu facto tantum terroris, ac tumultus fecerūt, vt non modo agrestis multitudo, sed ipsi Triumuiri, qui ad agrum assignandum venerant, diffisi E Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint. Colligi enim ex hac sententia necesse est agrestem multitudinem tum conuenisse ad agrorum diuisionem, quam Triumuiri facturi erant. Cum ergo Polybius oppidanos, Liuiusq; agrestes scripserit, neuter Romanos ciues in Cremonam coloniam emissos fuisse probat. Mos enim Liuii præcipuus fuit, Romanos nominare, cum ex Romanis coloniæ constituebantur, vt apud eundem libro nono quartæ Decadis: Patres illud agitabant vti colonia Aquileia deduceretur, nec satis consta- F bat, vtrum Latinam, an ciuium Romanorum deduci placeret; postremò Latinam potius deducendam censuerunt. Idem ait: eodem anno Mutina, & Parma, coloniæ Romanorum ciuium deductæ sunt. Idem alibi: Saturnia colonia ciuium Romanorum in agrum Caletbranum deducta est. Cum itaq; ex ciuibus Romanis deductam Cremonam coloniam nusquàm à probatis autoribus relatum sit, nec etiam à quibus oppidis exierint ipsi coloni, nomi-

A natim scriptum fuerit: ius ciuitatis Romæ primi illi coloni non habuerunt, vt supra ex Liuii sententia de Ferentinatibus retuli: quæ scripta est libro quarto belli Macedonici, vel quartæ Decadis per ea verba. Nouum ius eo anno &c. Nulla ergo Cremonæ coniunctio, nulla necessitudo, nulla affinitatis species per illos oppidanos cum Romanis esse potuit. Romanorum sanè colonia, id est à Romanis ædificata, & constituta, atque in eorum dominio, & ditione posita: minimè tamen ab eis tum habitata ciuitas fuit, nullumq; ius in vrbe Roma illi primi coloni habuère, siue à Sabinis, siue ab Vmbris, siue aliunde illi ipsi prodierint. Nunc de eorum ingressu in Transpadanam regionem videamus: inquirendo prius, quæ gens eum locum tenuerit. Vbi condita à Romanis Cremona fuit. Primi quidem Galli post Thuscos, Vmbrosq; fugatos, à Circumpadana prouincia tenuère agrum, vbi postea Cremona condita fuit; Ager inquam ille erat, non vicus, aut pagus, vt scriptor ille Cremonensis opinatus est, fuitq; Gallis ademptus à Romano exercitu anno ab Vrbe condita fermè quingentesimo & trigesimo: quo quidē anno apud Liuiū notat L. Florus libro vigesimo Epitomatum, tum primum Romanas acies Padū traiecisse, captumq; de Gallis agrum citra, & vltra Padum fuisse, in quo Placentia, & Cremona coloniæ deductæ fuère. & ne curiosi viri Liuii verbis careant, adscribo eius autoris sententiam sumptam ex libro primo tertiæ Decadis: Interim in Italiam nihil vltra quàm Iberum transisse Annibalem à Massiliensium legatis Romam perlatum erat, cum perinde ac si Alpes trāsisset, Boii solicitatis Insubribus defecerunt, non tam ob veteres in populum Romanum iras, quàm quòd nuper circa Padum Placentiam, & Cremonam colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Collige quæ sò hæc verba, Colonias nuper in agrum Gallicum deductas: Idem ferè scripserat Polybius libro tertio: Dum Romę milites scribuntur &c. Romani omni studio ad perficiendas colonias incumbunt, quas circa Padum in Gallia nuper inchoauerunt, iam ædificata erant oppida &c. Declara hoc modo oppida nuper inchoata, iam erant ædificata, id est ad finem ædificationis perducta, cum coloni ire in colonias iussi sunt. Nouum ergo oppidum, nouaq; colonia in agro Gallico, siue Gallis adempto Cremona fuit, initio secundi belli Punici, in quam deducti auspicio Romanorum Oppidani illi, collocatiq; in oppido, ac tectis fuère, quæ nuper Romani populi nomine, ac sumptu ædificata fuerant. Esse itaq; hoc tempore Cremonæ nomen, ac populus primum cæpit, agro, & oppido in Traspadana prouincia à Romanis accepto. Cuius quidem Cremonæ probatis initiis, refelluntur honestissimè singula, quæ per longas ambages contra probatos autores à nonnullis Cremonensibus conficta fuère: prætendentibus se Romanorum genus, ac sobolem esse, habereque agnationem, gradus, familias, cognomina, linguamque, & alia Romanis propria: cum omnia sint diuersa, & penitus dissona, ac dissimilia. Videamus nunc quo dignitatis discrimine Transpadani populi ab ipsis tumremonensibus coloCnis fuerint distinguendi.

De An-

De Antiquioribus Populis Transpadanæ Prouinciæ.

CAPVT VI.

TRANSPADANI *populi Romanæ Reipublicæ initio, alii genere Itali fuere, vt Rhæti Alpium accolæ, Læui Ligures, Mantuani, & Veneti, inter quos Liuius suos Patauinos colligit libro decimo primæ Decadis, Alii Galli partim Taurini, Insubresque, partim Cenomani. Qui cum iam diu Italiam coluissent, ædificatis ciuitatibus, soboleque suscepta, Italici omnino* B *iuris effecti fuere, per gentis generationem in ipsa prouincia continuatam. Libui autem ab Alpinis orti, qui Vercellas condidere, Ligures quidem lingua fuere, quamuis in Galliæ finibus, id est in Monte Saluio, vbi hodie Nicæa est, maiorum suorum sedes fuerit. Hoc itaque modo differre inter se Transpadani probantur: quod antiquiores populi, vt Patauini, Mantuani, Læui Ligures, & Rhæti sua, & maiorum suorum origine Transpadani erant, Galli vero Cisalpini origine sua duntaxat erant Transpadani, sed ex maiorum suorum personis* C *oriundi è Gallia, vnde maiores ipsi exierant videbantur. Omnes tamen vno nomine Transpadani genere, quia geniti in Transpadano tractu fuerant, dicebantur. Qua distinctione admissa quæritur, An Romanorum coloni Cremonenses nuncupati, & in Transpadanum agrum deducti, ex sola deductione, ac inhabitatione Transpadani effecti fuerint. Respondeo, deductio, & habitatio nouum incolatum facit ex sui actus nouitate. Noui itaque, & aduentitii incolæ in agro Transpadano illi coloni erant, non autem originales, vt priores* D *populi. Si itaq; noui, & aduentitii erant, ergo sine dubio indigniores inter Transpadanos fuerunt, ipsorum tantum Transpadanorum statu diligenter inspecto; quia priores populi, sua & patrum suorum origine, ac possessione antiquissima Transpadani erant: Cremonenses autem minimè, quia & ex Transpadanis oriundi non fuerant, & incolatus sui possessione iuris, factique antiquitate carebant, vixque eo tempore ius prouinciale incoabant: quod quidem ius iam in illis prioribus populis perfectum erat. tantum ergo differre prouinciæ dignitate* E *Cremonenses à dictis populis visi sunt, quantum imperfectum differt à perfecto. Perfectum enim est, quod omnes partes absolutas habet, cui nihil addendum est: Imperfectum vero videtur, quod inchoatum fuit, cuiq; ad perfectionem consequendam substantiæ pars desit. Perfectio igitur iuris, & tituli (vt ita dicam) prouincialis iamdiu in antiquis Transpadanis erat, cum in Cremonensibus initium habere cœpit: Quo initio habito, perfectio tamen statim non subsequitur, ad quam assequendam longum, & continuatum tempus cum o-* F *rigine, & incolatu requiritur. Cum itaque perfectionis pars in illis colonis defuerit, dicimus partem postea acquisitam nullo modo tollere posse prioritatem, dignitatemq; antiquioris perfectionis iuris, & tituli reliquorum Transpadanorum. Minus ergo digni, minusque præferendi inter Transpadanos Cremonenses videntur, cum de dignitate prouincialium quæritur, quàm Læui Ligures, aliique antiquiores: quod iuris etiam definitione probatur libro vltimo Digestorum titulo de Albo* A *scribendo: vbi antiquissimum quemque præferri in gerendis honoribus, tam in municipio, quam in prouincia dicitur. sed quid leges scriptas inquiro? spectare potius naturam decet legibus antiquiorem, firmioremq;. Qua enim prior ciuitas, aut populi constitutio in rerum natura esse cœpit, prior etiam in Ciuitatis, aut populi nomine effecta, prior in celebratione, priorq; in natura rerum in ea ora fuit, vbi esse cœpit: quæ naturæ prioritas arceri à loco suo ab altero postea populo, in eandem oram commigrante, non potest: quoniam à natura exorta* B *iura, naturæ perpetuitatem imitantur, & tam diu durant, quam diu Populus durat in statu suo. Neminiq; dubium est, quòd ciuitas vel populus ex sua prioritate honorabilior à natura factus, in eodem honoris statu suos ciues continet, quàm diu populus est, tanquam ab eodem gentium genere, & in eiusdem prouinciæ gremio conceptos. Insurgant hoc loco docti aliqui, arguantque si possunt à nobilitate loci, vnde primi Cremonenses educti fuere siue illi Sabini, siue Latini fuerint, quos in suis regionibus antiquitate enituisse scio, attamen respondebo.* C *Antiquitas gentis vel patriæ, à tractu Transpadano longè seposita, & diuersæ, nihil Cremonensibus conferre potuit ad insinuandum in ius antiquitatis alterius prouinciæ, quia omnis dignitas ab origine, & incolatu sumpta, tempore & loco, in quo concepta est circumscribitur, transferrique extra limites, intra quos constituta fuit, non permittitur: quoniam quod tibi à tuo genere antiquum in Sabinis fuit, in Sabinis sa viget, ac celebre est, vbi genus tuum in lucem venit, & ab antiquo versatum fuit. Sed cum à Sabinis in Transpadanum agrum Ro-* D *manorum ductu commigraueris, statuenda tibi in Transpadano per incolatum, generationemq; antiquitas erit, ad hoc vt posteri tui origine Transpadani efficiantur: alioquin noui incolæ in Transpadanis, & non antiqui erunt. Populus itaque Cremonensis (vt initia repetamus) fieri per incolatum tunc Transpadanus cœpit, cum collectus vndique oppidanis, vt Polybius notat, & in Transpadanam regionem deductis, colonia Romanorum Cremona constituta fuit: non autem ante, quando oppidani illi, agrestesque homines, vt Liuius* E *refert, in Sabinis, vel Latio sparsi nondum in futuri populi cœtum congregati fuerant, & qua congregatione populi in Transpadanos deducta, ac constituta, Transpadanus factus est, ipse Populus nomine ab incolatu sumpto, & non ab origine. Et quod quidem ius prouinciæ nostræ, cum in eodem Cremonensi populo fuerit postremum tempore, postremum etiam esse ipsum Populum ordine, gradibus, & iuris, accessionibusque clarum est, atque hac quæstione soluta ad quartam propositionem me verto.*

De Ticinensium & Cremonensium antiquo Dominio, & Statu.

CAP. VII.

QVO *Iure vel titulo Cremonenses coloni in Transpadano agro positi, ab initio fuerint, explicare oportet, sicut à me superiore capite propositum est, Romanos quidem constat iure gentium Transpadanum agrum Gallis ademisse. Cremonamq; ibi*

A *ibi condidisse, & in possessionem colonis postea Cremonensibus nuncupatis tradidisse. Iure gentium igitur Cremonenses coloni per alterius populi acquisitionem, & traditionem, sedes, & agros assecuti fuere: sed quo dominio id assecuti fuerint, scire cupio: Iure ne dominii vniuersalis liberique, an verò dominii suppositii. differt enim suppositum à libero. Clarè mihi constare videtur, Cremonensium dominium non tam liberum, quàm suppostitium fuisse (de vniuersali quidem sentio, in quo consistit ius dominandi) quia ad populum Romanum tanquam eius ciuitatis autorem, & principem referebatur:* B *quod enim ad alterum teipso maiorem refertur, illius iuris directi dominium esse probatur. Dominium enim vniuersale ciuitatis, alteri non obnoxium, est propriè principatus populo insitus, qui Imperii speciem repræsentat. Dominium verò obnoxium, Iurisdictionem potius, quàm Imperii speciem in se habet, indigniusque probatur. Quo quidem obnoxio dominio præditi Cremonenses, longè meo iudicio abfuisse à Lauorum, vel Ticinensium dignitate inspectis vtriusq; populis initiis apertè videntur: quod sigillatim refero. Prima Cremonensium* C *virtus, vel fortuna fuit, quòd in alienum agrum, oppidumq; sine eorum negocio partum, atq; paratum, Romanorum ductu, sumptu, & auspicio, imperioq; deducti, & collocati fuere: quo quidem in negocio, nulla inesse dignitas potuit, vt apertè visus est sentire Alexander Macedo cognomento Magnus. qui Philippi patris audita victoria multis circumlætantibus solus ingemuit, atq; in eam vocem erupit:* Minimè me ex patris victoria exultare decet, cum nihil ferè mihi mea virtute expugnandum à patre relinquatur. D *Aegre ferebat magnanimus adolescens, indecorumq; censebat adire, & recipere regna, patris periculo, & non eius ipsius virtute subacta. Quantò ergo præclarius ex illius magni regis sententia nostro sese habuêre Lauorum exordia, qui sua quidem ope, atq; virtute, non autem alieno auspicio, primi nostram regionem adierunt, suisque viculis occuparunt: primi nomina regioni, cui vestigia impresserunt, terrisq; dedêre, primiq; Italicæ linguæ sonum in ea infudêre, atq; ad nos ipsos transmisêre. Laumellina enim regio dicta ab initio, quasi Lauomellina,* E *à Lauorum nostrorum incolatu, & nomine fuit. Laumellum quoque antiquum, atque insigne oppidum, propè Agoniam amnem conditum, non à Romanis, aut Gallis, sed à nostris maioribus formam, nomenque recepit: siue eum à Laumellina, siue Laumellinam ab eo nomen traxisse, quis dixerit, vtrunq; enim à Lauis pariter fluxit, quasi Laumellum dictum. Viclauanum similiter à nostris maioribus nomen susceptum, præsenti etiam fide inuiolatum seruat, nobisq; repræsentat. Viclauum enim primo, quasi vicus Lauorum appellabatur,* F *postea Viclauanum vulgò nuncupatum fuit, quod celeberrimum oppidũ Laumellinæ, & Ticinensis agri est, atq; ob eius dignitatem assentientibus Ticinensibus, ciuitas constituta fuit. quæ res honorẽ nostris ciuibus addidit, cũ eius mẽbra ciuica constitutione publico iudicio digna censeantur. Finitimũ Viclauano Campolauum est antiquum, & vrbanum, elegansq; oppidum, ita appellatum, quasi Campus Lauorum, quod hodie corrupta, vt vulgò euenit, antiquitate, pro campo, Gambolauum popülariter dicitur. Aulauanum etiam Castellum propè Agoniam fluuium est, vbi sedes gentis nostræ fuit, nobilisq; Aulauana familia inde prodiit. Aulauum ab initio à Priscis dictum, quasi Aula, id est locus Lauorum, Aula enim idem apud nostros antiquos significabat, quod locus, vel insignis statio, scriptumq; etiam in nostris Annalibus legitur, Guidonem Languscium electum fuisse Episcopum ex nobili aula Comitum Laumelli. Ticinũ deniq; oppidum illi ipsi Laui maiores nostri sua stipe, suoq; opere, condidêre, & incoluêre, atq; posteriorum ætate Lauorum nuncupatione omissa, Ticinenses suo iure, atq; arbitrio appellati fuêre. Nostri itaq; progenitores gentis nostræ ductores, auspicesq; in nostris regionibus extitêre, nomina ipsi suis Oppidis, Castellis, Vicisq; indidêre, nihil nobis Latini, Sabiniq;, aut Troiani, à suis turpiter fugati sedibus contulêre. dedecus illi amissæ Patriæ habeant: nostri non amissa dignitate gaudeant. Age verò, quantum alter populus ab altero dominii dignitate discrepare videatur, in medium adducamus. Cremonenses sub Romani populi mandatis, iussionibusq; constituti, quasi iugo pressi, imperium, vt supra retulimus, tanquam subiecti pertulêre: militauêre pedibus, aurum, & argentum in annos singulos pro vectigali eorum agro, & oppido pensitauêre. Nostris verò alia honoris ratio, alia viuendi institutio ab origine affuit: dominio illi vniuersali, liberoq; potiti, nulli censum, nulli tributum, nulli vectigal persoluerunt; suis ipsi legibus, atq; dominio, institutisq; vixerunt. A qua quidem libertate, & dominio statui propriè ingenuitatem in gente plures existimant: hac maximè freti ratione, quia sicut naturalis libertas, hominem à natura ingenuum facit, & seruitus seruum: simili etiam ratione, publica, & originalis populi libertas, ac dominatio ingenuum, nobilemq; populum ab origine efficit, & subiectio subiectum, & humilem. Qua quidem subiectione populum inuadente, inesse illa decora, & clara ingenuitas, nobilitasq; in eo non potest, quæ libero populo inest: quia originis, & dominii vniuersalis qualitas dissimilis, ac diuersa in vtroq; est, cum publica alter libertate, & dominio potiatur, alter verò ipsam publicam libertatem, vnà cum dominio subiectam habeat. Nobiliores ergo maiores nostri Cremonensibus colonis tam publici dominii dignitate, libertateq;, quam originis, ac possessionis antiquitate, in Transpadana prouincia probati sunt.*

De vtriusque Populi Fide.

Cap. VIII.

NVLLA *vnquam præclarior virtus vigere, atq; eminere in gente potuit, quam fides: quæ non solum eo modo accipitur, quò fides à me alteri per pollicitationem obligatur, & quam obligationem colligens Cicero in officiis scripsit:* Fidem exinde dictam, quod fiat quod dicitur: *Sed latiore spacio fides à nobis illa intelligitur, quæ solius etiam naturæ ratione implenda est. Fides sanè dicta, quòd fiat, quod fieri debet, decetuè, Nedum quod dictum est: paria enim existimo facere quod decet, & facere quod dictum est, decusq; dicto, ac promissioni sæpè anteferendum est. Fides igitur non solum versatur circa officia agnoscenda, implendaque*

daque

daq; ad quæ per pollicitationes, aut alio iuris nexu tenemur, & de quibus iuris compositores latè scripserũt: sed ad alia multa porrigitur, quibus sine verborum enunciatione naturæ ratione obstricti sumus, veluti ad Dei religionem, & cultum, ad patriæ, & parentum obseruationem, ad tutelam, ad connubia sobolis causa contrahenda, ad liberorum, ac puerorum curam, & institutionem tàm nostrorum, quàm alienorum, necessitudinis ratione ad nos attinentium, & ad alia plura, quæ nobis iuris volumina patefaciunt, & partim à iure gentium, partim à ciuili prodeunt, vt in Digestorum libris, de Iusticia & iure, & de sponsalibus, de ritu nuptiarum, de liberis agnoscendis, & de Tutelis. In quibus quidem muneribus agnoscendis, implendisq; non tàm pollicitatio, quàm naturæ ratio valet: & quæ quidem officia à natura manantia iuris conditores iustitiæ ascripserunt, antiquarum legum rationem secuti, quàm Christianæ veritati conuenire puto. Nam agnoscere, quæ tibi à natura incumbunt officia, eaq; meditari, initium fidei est: facere autem quod agnoueris, est finis, in quo indiuiduo actu inest iusticia, quæ videtur fidei perfectio. Inseparabiles itaq; inter se sunt fides, & iusticia, intellectu tantum, notioneue distincta, opere autem coniunctæ, ita vt altera sine altera esse nequeat. nam fides sine iustitia desinet esse fides, atq; euanescet, quia nuda officij meditatio, ab actu vacans, atq; refugiens, abesse potius ab homine fidem, quàm inesse probat, vt prudenter in epistola Iacobus Apostolus enarrat, docens, actione, nedum cogitatione fidem exhibendam esse, quia vtraq; virtus eundem ortum, & finẽ p indiuiduam operationem respicit, colligitq;. Quod Paulus etiam Apostolus apertè probat in epistola ad Hebræos, illis verbis repetitis: Iustus autem meus ex fide viuit: quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. *Subtrahit enim se, ille, qui agnita fidei officia, non perficit actu voluntario, qui actus iustitiæ est ipsius fidei consũmatio. Si quis igitur ex legum coertione, potiusquam ex voluntatis sinceritate operatus iustitiam fuerit, veluti tutela, aut cura iudicis iussione suscepta, torpuisse eum in fide, potiùs quàm viguisse censebo, actu ipso ad iurisdictionis autoritatem relato. fecit enim quod debuit ex necessitate, non ex fidei actione, in qua à nobis ipsis, ad alium porrigendam esse iusticiam docet Aristoteles libro quinto Ethicorum, perfectam eiusmodi virtutem censens. Et Paulus similiter Euangelicum dogma explanans, quod ad proximi nostri dilectionem pertinet, per charitatem, id est, voluntario actu, nos operari oportere, in epistola ad Galatas monet. Idemq; Ioannes Apostolus in prima epistola docet. Ad historiam igitur sermonem stylumq; vertens, fidem in populo eo tempore fuisse circa tria quàm maximè animaduerti. Primo circa diuinæ religionis cultum, de quo nihil mihi hoc loco scribendum est, quoniam prisca illa ætas rectum fidei lumen nondum acceperat, vt suo loco explicabo. Secundò, circa ciuitatis, quæ nobis patria est, decus, statumq; tuendum. Tertiò circa aliorũ populorum amicitiam, societatemq; seruandã. Quibus quidẽ in rebus inuiolato studio maiores nostros præstitisse constat. Fide illi in patriam prompti, constantesq; fuêre, tum eius possessione à rerum Italicarũ initio probè retenta, atq; administrata, tum etiam ipsa patria nunquã prorsus destituta, quamuis ea bellis attrita sæpius, atq; exhausta esset. neq; in patriam solum, sed in Italia etiam decus eorum fides clarissimè enituit, dum inter efferas, & Transalpinas gentes in Italiam irruentes, soli ipsi Itali generis in eo tractu sedes suas Italico nomine linguaq; tenuêre, reliquis Italis à Ticini fluminis oris Gallorum impetu eiectis, nullo illi Romanorum, aut Latinorum auxilio, nulla aliena ope, sed suis gentibus, suis se viribus intra viculos, ac oppidula sua continuêre, eaq; ipsa interdum hostiũ irruptione incensa, atq; consumpta, sua industria, ac facultate refecêre: nunquam illi hostili pauore, ac tædio affecti regiones suas deseruêre. Fide etiã perpetua, constantiq; populi Romani amicitiam eius vigente Republica coluêre, vexatiq; assiduis Boiorum, & Insubrum procellis, nunquã ab amicitiæ fide defecêre. Quid dicam amplius? proprium gentis nostræ est, fuitq;, etiam in extrema rerum attritione, atq; inopia fidem colere, fidem præstare, fidemq; saluti anteferre, pro fide dura pati, ac in fidei decorem, vitam cum morte commutare. Nulla nobis historicorum attestatione, nullis Poëtarum salibus fidei defectio, aut notæ iniuri, minusq; obijci potest. Nunc quo sese honore, ac gloria ex maiorum suorum fide Cremona claram probet, differere opus est. cui certè operi minimè par est mea scribendi industria, sed historiam scribenti quoquomodo veritatem explicare veterum autoritate permissum est. Primi itaq; Cremonæ coloni oppido à Romanis pro patria in fidem accepto, decennioq; possesso, magnum fidei indicium præbuêre, Romanis auxiliũ, vt iam diximus, promittẽtes. Sed ecce tibi Cremona, quã leui rerũ momẽto populus tuus fidei studia inuertat, distrahatq; in diuersa animos, atq; priora merita posteriorib. demeritis palàm obruat. Illi qui Romano Imperio salutem suis viribus promiserunt, patria postea eorũ intra triennium in discrimine posita, patriam inquam turpi fuga deseruerunt, Gallorum incursantium pauore, quibus quidem Gallis incursantibus agro cedere, & in oppidum se recipere, minimè Cremonensib. vitio datũ fuisset. Oppida n. ea ratione condita esse constat, vt ad illa ipsa opis causa nobis receptus in quocũque casu pateat. Sed deserere oppidũ hoste non adueniente, neque oppugnare incipiente, summæ imbecillitatis, ac ignominiæ fuisse videtur. cuius quidem desertionis reos tanquã proditiõis culpa pollutos, Romani illa ætate infamia notabãt, & maioris ignominiæ causa equis priuabant, vt in L. Cæcilio Metello, alijsque Liuius notat lib. 7. tertiæ Decadis. Atque in libro 8. fugã ipsorum Cremonensiũ enarrat, ijs verbis.* Mouerãt a. huiusce rei mentionem Placentinorũ, & Cremonensium colonorũ legati, querentes agrum suum ab accolis Gallis incursari, ac vastari, magnamq; partem colonorũ suorum dilapsam esse, & infrequentes se vrbes, agrum vastum, ac desertum habere. Manlio Prætori mandatũ, vt colonias ab hoste tueretur. Cõsules L. Veturius, & Q. Cæcilius ex Senatuscon. edixerunt, vt qui ciues Cremonenses & Placentini essent, ante certã diem in colonias redirẽt. *hac Liuius. Quartusdecimus fermè annus agebatur,*

incolatus Cremonensium, cum illud memorabile Senatusconsultum (A) super eorum fuga, & reductione promulgatum fuit. Ex qua quidem promulgatione tum Romæ, tum in prouincia celebrata obstupuere omnes, inquirentes, nonne ij sunt illi Cremonenses, quos Senatus Romanus populo produci, ac laudari pro concione, vnà cum alijs colonis voce Consulis paulò ante iusserat? respondebatur, sunt illi ipsi, qui obices hostium, atque Imperij Romani propugnacula fore sperabantur. Augebatur admiratio, quoniam eo anno nullus hostium instructus exercitus in Transpadano agro extitisse ferebatur. (B) Placentinos verò excusabiles faciebat, tum Cispadanus situs, Liguribus, & Boijs ex tribus partibus obnoxius, patensq; ad eos recta, plana, & militaris via: tum etiam præcedens Hasdrubalis Carthaginensis transitus, qui priore anno Placentia oppugnata in agros, villasq; conuersus, omnia incendijs, ruinisque contriuerat. Iis igitur, alijsque rationibus purgatis Placentinis, vnà omnium voce vnaque sententia prædicatum per Italiæ ciuitates fuit, ad quas fama edicti deuenerat, Cremonenses illos ex fuga, desertionisque (C) ignominia coloniæ possessione indignos, immeritosque effectos esse, atque à fidei constantia, & honore, in qua se se antea iactauerant, excidisse, exprobatum insuper illis (vt fertur) redeuntibus clara voce fuit, cum non sponte sua, sed per Manlij prouinciæ Prætoris inquisitionem, cohertionemq; reducerentur: Ecquid pudet ne vos vestræ coloniæ, non ciuium ritu, sed potius fugitiuorum seruorum more, militari manu deducendos, & restituendos esse? Omnis deniq; desertionis ignominia in Cremonenses solos, qui non expectata vi (D) aufugerant, reiecta fuit, illisq; ipsis inhæsit, abigique ab eis nulla ratione potuit. Quò enim rerum euentus, eodem etiam populi sententia suo iure vertitur. Hanc tam infamem patriæ desertionem, reductionemq; incolarum nemo ea, aut postera ætate conspectam in Lauis, siue Ticinensibus fuisse scripsit. vastatos quidem Gallorum direptionibus Lauorum, & Libuorum agros vt dixi, Liuius retulit, sed deserta oppida, effugatosq; prorsus à sua prouincia viros nusquam dixit. Si quis igitur hæc Cremonæ primordia cum Ticinensium, vel (E) Lauorum initijs conferenda putauerit, à rationis tramite aberrauerit. Nemo enim sanæ mentis inter se prorsus dissimilia comparat, vt hæc ipsa, non solum dissimilia, sed omnino contraria apertissimè probatur: fides, & fuga: constantia, & imbellicitas: item libertas, & captiuitas, dominatio populo insita, & subiectio perpetuata: frequentia virorum in agro, atque in oppido, & in tectis: & solitudo interna vnà cum vastitate, ac rerum omnium inopia. Quæ quidem tum Cremonæ mala, si nostrorum maiorum bonis conferas, (F) infernorum luem, horroremque, ac tenebras supernæ luci ac iocunditati comparabis. Quò circa, nescio, qua animi alienatione nonnulli, qui se se historiarum gnaros putant, prolapsi in hanc opinionem sint, vt præsentem Cremonensem populum existiment, ab illis primis colonis traxisse originem. Quod verum ne, an falsum sit, nihil mea refert. Sed si eorum opinio recipienda est: ergo à fugitiua, & penè infami colonorum turba magnifica ciuitas originem habuisse videbitur. Et vt fictitiam antiquitatem assequatur in illius priscæ gentis indignitatem collabetur. Petenda igitur aliunde vestra origo viri Cremonenses est, quàm à vestrorũ scriptorum nebulis, atq; commentis, quæ ego, vestræ, & veritatis causa, Deo fauente, aperiam, longèq; abesse à vero alio loco ostendam: redire enim me ad institutum opus hoc loco necesse est, & de Insubriæ statu quod superest referendum.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIÆ

Liber Quartus.

De Insubria in prouinciã redacta. Cap. I.

INSVBRES populi, teste Polybio, nobilitate, & hominum frequentia insignes fuère, compositisq; post grauia, & diuturna bella rebus cũ populo Romano, in vnam prouinciam cum finitimis suis coiuere, Gneo Pompeio Strabone Proconsule in Trãspadanis imperium exercente. Cuius prouinciæ termini à fronte Padus, à lateribus Addua, & Durias amnes erant, à tergo Alpes. Qua regione in Prouinciã cõstituta, appellati postea Insubres oẽs populi inter prædictos limites contenti, communi nomine fuère: quamuis origine singuli non essent Insubres, vt Laui Ligures Ticinensesue, & Laudis Pompeiæ coloni, Libuique. Nec ab re Insubriæ appellatio indita prouinciæ fuit, situ eius inspecto, qui latior est agris finitimorum. Et ipsa Laus-Pompeia Latina colonia in Insubrum antiquo agro condita est. Insubriæ a. caput sub Romanis Consulibus Mediolanũ fuit, vbi & Magistratuum sedes posita, & forum Prouinciale constitutum est: cuius quidẽ prouinciæ habita deinde, quàm maximè ratio à Populo Romano memoratur. Nam ius Latinarum coloniarum, veteribus prouincialibus in primis tributum fuit, vt Asconius Pædianus apud Ciceronem notat in oratione pro Pisone: ex quo quidẽ iure pares in Vrbis Romæ muneribus assequendis, obeundisque Insubres Latinis efficiebantur, antequàm ius ciuitatis Romæ Italicis populis indultum foret. Alterum, in quò honestati Insubres à Romanis sunt, hoc est, quòd sumpti ex Insubribus clari viri sæpè fuère ad supplendum numerum ordinis Senatorij: vt meminit Cornelius Tacitus libro vndecimo. Desijt postmodum esse Prouincia iure ciuitatis Romæ à populis sumpto, quoniam vnaquæq; ciuitas iure suo, quod Italicum vocabatur ad Vrbis Romæ Imperium, omnibus commune, referebatur. Corruente deinde Romana Republicâ, prouincialis administratio rursus in viũ redijt, mutatiq; prouinciæ fines, ac nuncupatio fuère. Nam Valentiniano imperante, Ambrosius Liguriam habuisse prouinciam fertur, in qua Mediolanum erat. Idem etiam sub Theodosio fuit. Qua quidem varietate non perspecta, aliqui de Insubria scribentes in errores inciderunt. Ego igitur de Transpadana tantũ, ac nostra Insubria, siue regione hoc loco scripturus à naturæ bonis, quæ ei à Deo æterno orbis conditore collata sunt, exordiar, vt illius patefactis donis, ad illius solius gratiam scripta mea contexisse videar.

De In-

De Insubriæ Situ, & Partibus.

Cap. II.

OMNIA *quæ humano generi propagando, tuendoque apta sunt, huic regioni à natura insunt, quæ inter Siccidam, & Adduam amnes continetur, quæque à Meridie Pado, & à Septentrione Alpium iugis clauditur. à quibus quidem Alpibus exordiendo, spectare Italiæ claustra, atq; repagula licet. Illæ enim in cœlum elatæ nobis supereminent, & ab Aquilone* B *circumstant: vt nonnisi per arctas, ac pene inuias semitas euadere quis à nobis, aut nos inuadere quoquo modo queat. Natura enim ipsa, siue potius naturæ artifex Deus, tam nostræ, quam Germanæ nationis quieti prospiciens, edita locorum præsidia in alto, ac sublimi posuit, quæ vnius egregij viri virtute, & robore parua peditum manu contracta occludi aduersus magni exercitus vim facilè possūt. Flumina quoq; ipsa circumlabentia nusquàm tuto vado omni tempore peti, ac traiici possunt. confluunt plerumque aquarum mole,* C *& impetu turgidæ vndæ, eruuntque ab imo humum, ac profundos, & immanes vortices passim fodiunt, quibus sese inferens audax miles è vestigio labitur, lapsusq; in obliquum vehitur, & fluctibus frustra reluctando in profundum rapitur. Naturæ itaq; propugnaculis tuta ipsa prouincia esset, nisi incolarum pullulante discordia, externarum gentium vires nostris nominibus in mutuas nostri generis clades excitarentur, atque ad nostram perniciem traducerentur. Concordia enim nobis subsistente, Pax, & humana fœlicitas nobis a-* D *dest: illa vero à nostris pectoribus exultante, nostri incolæ sibi ipsis hostes sunt, & alienos ad suorum internecionem accersunt, pereuntque humana bona, virorum amore, ac vnanimitate sublata, quæ heu heu nimium ab Italicis oris abscessit, nostrisq; acciti, atque admissi littoribus Christianæ religionis hostes, intima Europæ regna deturbarunt, Christianis Principibus illorum successibus ad alterius consternationem conniuentibus. Intersecat fermè medium huius regionis, Ticinus fluuius, Nouarienses à Mediolanensibus di-* E *uidens, & Ticinensium agros in duas partes scindens, quarum altera, quæ trans Ticinum est, Laumellina vocatur, altera cis Ticinum posita, Campania dicitur. Nouariensem verò agrum interluit Agonia amnis, claris vorticibus fluens, in Laumellinum tractum, vbi captioso, ac sabuloso vado incautum viatorem nōnunquam fallit, dum ille aquarum claritate inspecta pedem arenæ temerè figit, ruitq; in profundum sabulo ipso hominis vestigium non ferente, passimq; pedum impressioni cedente. Disce ergo prius vada tentare,* F *quàm te ipsum ignoto fundo, aquisque committere. Oritur Agonia in Nouariensi ora ad radicem Montis Sācti Francisci, è regione occidentali, inter lacum Hortæ vulgò Sancti Iulij, appellatum, & lacum Verbanum, non longè a lacu Hortæ ad Vemaniam pagum. Fluitq; inter Siccidam amnem, & Nouariam procul à ciuitate mille passus, descenditq; in Ticinensium fines ad Nicorum Vicum, atq; in plures deducta, & diuisa riuos, æstatis tempore accolarum vsibus ab eius alueo*

A *septarum repagulo extrahitur, exili vndarum fluctu Padum petente. Hyeme verò fractis repagulis furibūda ruit, Padoque non sine vicinorum detrimento, arborumque fragore, & ruina tota immergitur, procul à Sancto Nazario pago, mille passus. Ab altero autem latere eiusdem Montis Sancti Francisci, ab Orientali plaga exiguus fons ebullit, Deturbio amni, torrentiq; initium præbens, iuxta oppidulum Verallis Plumbulæ, descendensque à collibus humor Deturbium firmat, impellitq; in Nouariæ planitiem procul à ciuitate mille* B *passus in Orientali latere. In medio itaque Deturbij, & Agoniæ, sita in cliuo Nouaria patet, situ quidem amœna, at longè amœnior, clariorq; virorum nobilitate, qui ex Torniella, Caciaque, & Casalia, Portea, Cataneaque gente, alijsque effloruerunt, hodieque etiam in honore sunt. Plures proprietates inesse huic regioni clarum est, inter quas hæ sunt præcipuæ. Nucū, & Castanearum vbertas, ac excellentia, siue magnitudinem, siue bonitatem quæras: nam annona nunquam plebis expectationem in messe eludente, cibum* C *ex his pauperculi petunt, ac castaneis saturi vina tutò hauriunt. vineta apertissima humili, ac denso ordine in collibus consita, optimum vinum emittentia. Piscosi, ac clari lacus trottis crassioribus refertissimi, ex quibus lacus Hortæ fit celeber, egregia insula, & arce centrum eius tenente. Cannabis copia immensa, optimaque, ex qua telæ, funes, laqueique formantur, ac in finitimos distribuuntur. Prata, & pascua, quibus immissæ pecudes casei formellas sapidissimas edunt, quarum gloriam Villanoua in superiore tractu, & Ro-* D *dobium Oppidum inferiori regione obtinet. Dictæq; propterea materna lingua Robiolæ fuēre. Ingreditur Ticinensem seu Laumellinum agrum Deturbius fluuius propè Calaueniam, sinuosoq; ambitu labens per humiliora loca, colligit fontes Campolaui, & ad Tremellum flectitur, irrigans vrgente æstu vicinorum suorum prata, & hyeme tantum Padum petens, ab vndarum turbiditate, Deturbius nuncupatus. congerit enim fluctuum vi arenæ tumulos, eosque mox rapit, dissipatq; per alueum, raroq; aluei legem seruat, aut* E *tuto vado traijci, dum tumescit ab equite potest. deniq; etiam cum tuto traijci posse videatur, si moram feceris, sensim descendere equum in profundum sabulo cedente agnosces. Cingitur verò Nouariensis regio, ab oriente, lacu Verbano, Ticinoq;, ab occidente Siccida āne, cuius etiam dominium Nouarienses in suo tractu habent, à Septentrione Alpibus, ad quarum radices egregios colles, & amœna loca habent citris etiam, & oliuis consita: à Meridie verò Laumellina, de qua scribere particulatim aggredior.*

De Læumellinæ situ, & qopulis

Cap. III.

LÆVMELLINA *regio Ticinensium ditionis est, à Lauis olim populis, & melio dicta, quod caninum collare est contra luporum morsus, à priscis Millum, postea a Varrone Melium appellatū. quasi enim cingulo, ita fluminum ambitu ipsa regio à tribus laterib. circuitur. Lauorum igitur circuitionem propria Laumellina significat, vt libro tertio, & capite septimo retuli. Et quæ quidem regio, ab*

Oriente Ticinum, à Meridie Padum, ab Occidente partim eundem Padum, partim Siccidam habens, agris Nouariensibus à Septentrione iungitur, ingenti fossa Papiensi appellata confinia indicante. Oppida propè Siccidam, & Padum ad Occasum posita, hæc sunt quàm maximè populosa, Rodobium, Confluentia, Rosascum, Castronouum, Cocium, Candida, Validum, Bremium, Sartirana, oppidum situ, & amplo interlabente riuo amœnum, ex quo peritissimi viri prodierunt, Ioanne Maria Simonetta instituente, qui nunc Præpositura fungitur. In inferiore regione Burgofrācum Pado adiacet, ac suorum oppidanorum nobilitate cum Sartirana certat, & Antonio Papiensi cognominato vrbis Romæ protophysico gentem suam illustrante. omitto pagos veluti Sparouariam, Campobeatum, Castellarium, & alios minimè tamen, omisso Friscareolo tribus castellis insignito, vbi noster Iacobus Bireta prædia cultu conspicua, sed domini fama celebriora habet, illo viro in Ticinensi gymnasio legum, & Iuris semina latè spargente. Infra Burgofrancum ad Padi regionem nulla extant oppida, sed egregij, ac populosi pagi, castellis etiam muniti, vt Camporanea, vulgò Gābarana dicta, ex qua clara familia prodijt, quæ ab eius castelli, pagiq́ domino, Comitis nomen, ac insignia habet. Huic vicinum est Carium, vbi populi diuisio facta est: alij enim nobiles, alij homines, qui humiliores sunt appellantur, Domini verò pagi castelliśq́ Issimbardi Ticinenses patricij sunt. Plebs Carij riuulo interlabente proxima est, ita vulgò appellata à vicinitate Carij. Pagus is est ferè vrbanus, magno castello, atq́ conspicuo ornatus, celeberque Leonis Medici Decimi Pontificis liberatione. de qua alibi. Distat ab Agonia Plebs Carij (quæ Beccariæ familiæ dominio subest) duo millia passuum. Cui est vicinum Turturellum Curtiæ familiæ, & Grumellum. Surgit deinde vrbi similis hominum frequentia Meda, quasi in medio Insularia (vt aiunt) regionis posita, agro fœcunda, & à Meda iuxta Agoniam vertens iter videre Laumellum licet, olim multorum oppidorum caput, nihil fermè à ciuitate differens, cui Langusca antiqua gens diù imperauit, Comesque Lumelli nuncupata ab eius ditione fuit. Nunc autem Cribella familia nobilitate conspicua eius dominio potitur, Durno etiam adiecto. Non longè à Laumello Saluiana olim, nunc Sabiniana patet, situ, pratisq́, & riuulis iocunda, à Sallijs, vt aiunt, condita, cui vicinum est Castellum sancti Angeli, atque paulò ante propè Agoniam tendens, Cerretum adire, ac mirari necesse est, in ipsius amnis ripa altius locatum, vbi Georgia familia sedes est, in militari disciplina clarissimæ: propè Cerretum citra Agoniam, Mortarium inuenies amplum, patens, & insigne oppidum, cui propinquum est Castrum Agoniæ, deinde Aulæuanum, de quo supra libro tertio capite septimo. A quo Aulæuano quinque millia passuum abest Castellum sancti Georgij, & Cernachus pagus. Adest à Meridie Vicobianum nobilissimæ gētis Biragæ oppidum, eleganter conditum, viridarijsq́, ac hortulis circumseptum, & Albonea aquis, commodoq́ amœnum, à qua primò nomen habuit, dictumq́ à priscis Albonea vicus, & postea Vicobianum fuit: Cui vicina est infausta Feraria villa magni nominis

A *& nullius rei, agris ipsis ad dominos, & non ad colonos spectantibus, & Albonea riuulo naufragium interdum campis minitante, quo quidem secuto naufragio, rapere vicinorum segetes Ferariæ villicos nocturno aditu, ac labore necesse est. dictaq́ exinde Feraria per simplex r à ferendo fuit. Ferariaq́ à tergo relicta patet ad Merediem pagus nobilissimus portis, valloq́, & aggeribus circumseptus sancti Nazarij nomine, festoq́ celeberrimus, in quo quadringentæ, & amplius familiæ degunt. Gens vrbana, iocunda, atq́ hospitalis, vici ampli, recti, mundi. frequentesq́, forum, patens, cā-*

B *pi latissimi, apertissimiq́, ac vberrimi, ornata vineæ filis ad longum prospectum distentis, sylua opportuna volucribus, ferisq́ gratissima, à quibus phasianorum cantus facilè audiuntur, lacus, stagnaq́ innocua. Persici piscis, & anguillarum viuaria. Occupat is pagus supercilium vallis Padi mille ferè passus ab eo distans. Hinc oriunda fuit nobilis Sanazaria familia olim Vicecomitū æmula, quæ per orbem dispersa propemodum euanuit, paucaq́ hoc in loco nobilitatis monumenta re-*

C *tinuit tanquàm testimonia primæ originis, sedisq́, vt castellum, molendina, piscationes, riuum Alboneæ tēpliq́ patronatum in plures diuisum. Hîc etiam Antonius Fregosus dominium loci habens senectutis suæ amores materno carmine celebrauit, quòd deinde dominium in clarissimos Malaspinas fratres Franciscum, & Octauianum transtulit. A sancto Nazario ad Orientem pergenti, præstò egregia villa Plebs Alboneola, distans à Deturbio torrente mille passus: Cuius quidē aluei ambages aduerso flumine sequens Caldisolum*

D *Castellum à sinistra manu spectas, quod olim nobilissimæ gentis Picæ Mirandulæ sedes fuit, posteaq́ doti, siue successioni Tadeæ Picæ Iacobo Malaspinæ nuptæ cessit, recidens successionis iure in eosdem Franciscū, & Octauianum fratres, ex quibus me hæc scribente Octauianus, superest prole conspicuus, Padi etiā traiectionem dominij iure habens. Paulò antè Turris eminet egregium tibi Oppidum sua mole, altitudineq́ promittēs, vbi verò appropinquaueris infamis Alagnia apparet, à Languore appellata. Languent quippe incolæ ex*

E *vinearum defectu, puteumq́ potus causa frequentius adeunt, quàm torcular, aut vasa vinaria. oritur enī in Alagniæ finibus ineunte æstate à tellure edax eruca, volitansq́ vites inuadit, depascitq́ folia, quib. ablatis arescunt iam exiles, & immaturi racemi, sine vmbra relicti. Desinente postea æstate eruca rursus tellurem ingressa fœtus edit, & recondit, deinde vertitur in vermiculum ānulari digito minorem, quem aratrum agentes bubulci sæpè detegunt, ac perimunt, at minimè tamen fœtus disquirere ac perimere possunt:*

F *nam æstate adueniente renascuntur iterum erucæ, alataq́ in turmas edito stridore prodeunt, infestantq́ Alagniæ fines ac etiam in Valigij ditionem ruunt, coguntq́ incolas sine vinearum ornatu, ac commodo vitam ducere. Compertum autem mea ætate experimento fuit: quòd omissa telluris cultura eruca simul perijt, quia omissa cultura, durescit terra in superficie, qua durante duritie erucæ generatio vetatur. Sed ipsa deinde terra ad culturam reducta resurgit, à natura soli hæc vinearum pestis. Cur autem in hac regione potius quā alibi eruca vigeat dicā. Viget sanè alibi*

ne alibi

ne alibi, sed non tam perpetuo ordine, ac copia. Telluris superficies hoc loco vrgente gelu parum permitur, quia humiditatem nō habet, subest enim arenula, quæ humiditatem fugit. qua humiditate consūpta, crustula tantum terræ modicæ crassitudinis gelu corripitur. Inter quam crustulam, & arenam condit suos fœtus Eruca in elaborato solo, atq; ab hyemis rigore saluos facit. In pinguioribus verò agris maior inest humor, maiorque insequitur crassiorq; à gelu glebarū correptio, & per consequens statio erucarum in superficie minimè tuta est, quia quicquid in ea est, gelu durescit vna cum solo, & constipatur. Perditio autem erucarum est sturnorum copia: illi enim vuarum cupidi, gulosique turmam erucarum vuis perniciosam agnoscentes, coacto agmine, in eas conuolant, rostrisq; exenterant, sibiq; & dominis vites ab earum iniuria vēdicant. Est autem eruca in Laumellino agro similis Cantharidi rutilantibus alis, & curpusculo crassiore, à vulgo materna lingua Garuua siue Gariuola à garritu, quem volitando edit, dicta, quæ Cantharidum ferè species existimatur. Ad quas à vitibus arcendas Plinij remedia vana probantur. Ad Alagniæ latus patet Valigium turrium ambitu circumseptum, quod à Sanazaria gentè ædificatum in Albonesios, postremò in Arcimboldos clarissimos viros translatum, mirificèque ornatum fuit. Et in quo etiam Picus Mirandula olim sua studia exercuit. Ambiunt Valigiū iocunda nemora modico intercedente spacio, vbi ferarum sedes, atq; deambulatio inspicitur. Hinc abest ad tria millia passuum Trumellum vulgò, Latinè verò Trimellium appellatum, ex eo quod tria recta itinera intra oppidi circuitum coeant, siue Mediolanum, siue Vercellas, siue Papiam pergas. cuius oppidani à natura sapiunt, & ideo ad opus rurale plerique litteras edocti prodeunt atramentario, libelloq; secum allato, & si quid scribendum contigerit, in agro scriptitant, in agro alter alteri causam narrat, arguunt ad partes, sciscitantur sententiam, ac tanquam iudices silentio bubulcis indicto, per sententiosa verba sensa sua explicant. à qua re Trumellini iudices nuncupantur. Sursum versus propè Nouariensium fines, Vasta Turratia patet, domino quàm agro nobilior. Iulius enim Salerna vir peritissimus hanc possidet. Inter Deturbium, & Ticinum amnem, Nouariensi agro finitima Parona apparet, deinde pulchra nobis Calauenia arridet quasi à Cœlo veniens, aspectu grata, sed incolarū moribus, & vrbanitate gratior. Ab ea recedentes Viclauanum petimus, cuius situs varietatem mirari licet. Nam suo ambitu cliuum, & planiciem occupat, patens forum in medio habet, ornatum porticibus. Ædes regiæ in cliuo eminent. Arx munitissima in promptu est, populus pacis studiosus mercaturam passim exercet. lanificio celeber, & ædificiorum apparatu longè celebrior. Viridarium in Episcopali domo elegantissimum habet, fonte seu piscina in centro eius per aquaeductum manante, fructibusq; insigni ordine consitis, Galeatij Petræ Ticinensis patricij studio, qui primus illius Ecclesiæ Episcopus præfectus fuit, & vitæ diuturnitate, ac salubritate omnibus æqualibus antecessit. Riuuli verò aquarum a Ticino deducti, oppidū ambiunt, ac iocunditate, & commodo Viclauanen-

A ses exornant. A Viclauano versus meridiem, vt cœpi pergens, regio ipsa in cunei formam, diametrumq; protenditur, nam hoc loco parum distat Deturbius à Ticini valle: in meridiem verò pergenti latior extat regio. Ecce tibi ad dexteram Campolauum patet, à quo Campolauini oppidani vafri, arguti, ingenio, ac viribus præditi, militia, agricultura, mercatura, venationis, piscationis, aucupij, fraudisque periti, decipi ab eis, quàm eos decipere ni caueas facilius est, à qua re prouerbium manauit: Campolauinus non erit, qui B de alieno suum non fecerit. Si tamen cum eis liberaliter egeris, liberaliores eos dixeris. Vinci in bono, aut malo, nullo modo volunt. Ad sinistram in supercilio vallis Ticini Sfortiaca adest, latissima prata riuulis aquarum irrigabilia pandens. Vicinus Sfortiacæ est Burgus sancti Syri, vini optimi fama notus, cuius bonitas in septimum durat annum, magisque perficitur. Ad dexteram rursus prospiciens Carilassium oppidū habes, vbi mirabilis mulierum solicitudo viget. Exeuntes enim ad opus campestre, cateruatim incedunt, C vnaquæque colum defert, pergensq; fuso deducit fila, & deducta colligit, nodoq; cuspidi circūannexo alia vicissim deducit, nullum sine opera dum iter facit tempus omittens. Cateruam puella insequitur, operaria instrumenta deferens, vt ligones, rastros, cistulas, perā, panes, cantharum, & alia eis necessaria. relicto Carilassio, Durnum ad eandem dexteram spectas, Asparagi serendi, ac colligendi promptitudine notum, vbi ilignea septa Deturbium excipiens spectanda est, miro fabrefacta opere Albonesiæ familiæ sumptibus. Septa D hæc transuersum alueum claudit, pluribus instructa portis: quæ omnes panduntur hyeme, aquis liberè dimissis, æstate verò clauduntur, diuertunturq; aquæ ab alueo, & in prædia immittuntur. A Durno distat Grupelium tria millia passuum, quod in crepidine vallis Ticini situm est. Rupelium potius à rupe dictum, clarissimorum Vicecomitum Castellum, rubri vini præstantia notum, à quo vallis Ticini villæ prospiciuntur, vt Casella, Sancta Sophia, Limes, & Parasaccus vicus, Carbonaria, & alia loca. Ab eodem etiam E Durno oppido, ad Padi vallem tendens, ante oculos habes Zinascum vicum longo tectorum ordine ædificatum, Seranumque, & Summium à Summitate dictum, vbi finem Laumellina habet. Qui quidem pagi alto prospectu Padum mirantur, mirantur autem imò verò verentur, ne volubili vndarum raptu Montisuelleris exemplo petantur ac subruantur. Is enim nobilis pagus trecentis, & quinquaginta quinq; transactis annis Iordanæ gentis patrimonialis erat, Padoque irruente collisus funditus ab vndis fuit. est au- F tem Iordana gens, familia hodie Eustachia dicta, ab Eustachio Petri filio viro clarissimo, vnde mihi genus maternum est. Minimeque familiæ suæ decori Blanca mater mea defuit, vitæ honestate, ac rerum familiariū cura, quæ me Romæ agente, defunctis longa ætate corporis viribus (nam nonagenaria erat) e nobili pectore nobiliorem emisit animam, meq; ipsum sæpius in humanis casibus, rerumq; discrimine versantem valere iussit. His igitur Laumellinæ oppidis, pagisq; descriptis, superest referre fructuum præstantiam, ab ipsa Campania prouenientem.

DE LAEVMELLINAE FRVCTIBVS. CAP. IIII.

De Asparago.

INCIPIT ab Asparago huius Campaniæ fructus ineunte vere, cuius quidem Asparagi culturam prisci Romani diligenter exercuêre, vt Cato docet in libro de re Rustica: posteri verò, Rauennatibus exceptis, despexêre, vt fatetur Varro de lingua Latina libro quarto, ita scribens: Asparagique ex asperis virgultis leguntur *&c. Nostri ergo Laumellinates Asparagi sationem à siluis, & saltibus ad hortulorum formam, & elegantiam summo studio transtulêre, vndique conquisitis post autumnũ eius radicibus, tenuiq; sulco dispositis, ac fimo equino terræ summitate conspersa, eademque tellure desinente hyeme rastris leuiter attrita, & emundata, ne alienæ herbæ, ac præsertim gramina simul cum Asparago terræ coalescant. Compertumque experimento fuit Laumellinum fundum inter Ticinum, & Agoniam Asparago aptissimum esse, vliginosa arena multò promptius solis tepores veris initio percipiente, quàm fœcundum, ac densum solum: promptius itaq; etiam, ac maturius prosilire à Laumellinæ humo Asparagi hac ratione solent, quàm à Cispadanis hortis. Celebresque in hac re sunt in primis Calaueny, Campolicunni, Tromelij, Durini, alijque Deturbio vicini, vbi tempestiui Asparagi successio præcipua viget. Nec solum horti, vineæ, & campi referti Asparagis ijs in locis circumspiciuntur, qui ascendente aurora sub veris initium è terra prodeunt, ac per myriades manè succrescunt, crassique, ac sublimes in horas fiunt, & nisi eadem die succidantur in semen desiliunt, atque obdurescunt. Quare non solum nobis, nostrisque vesci hoc olere: sed finitimis etiam transmittere compositos in cistulis fasciculos amicitiæ gratia necesse est, nimia exuberante copia. Surgit verò apud nos biennali industria virens ferè totus, tumensque etiã ex succi copia, & superbè nitens, mollis tactu, gustuq; suauis, vt interdum crudus edatur, leuiq; coctione coficitur. probi autem nutrimenti est, tum quia naturæ vires temperata caliditate fouet, tum etiam quonia m meatus aperit, somnumq; conciliat, & ciendæ vrinæ aptus est, maximè si ante cibum edatur. atque si generationis studio subministrare rei venereæ materiã libet, copiosè ede, & in tempore age.*

De Fungis.

CAP. V.

TRVDITVR eodem tempore à terra in Laumellinæ tractu saluberrimus fungus, spongiæ similitudine, spongiolus, siue spongiculus vulgo appellatus, qui in pascuis, ac saltibus minimè palustribus nascitur, & ad pugilli magnitudinem noctè crescit, manèque tollitur, & modica coctione purgatus, farinaque respersus frixorio assatur, ac sine noxa editur. Dissimiles ab ijs spongiculis sunt fungi æstiui, autumnalesq;, siue boleti, siue pratenses sint, & quorum copiam vel maximam Laumellina habet: atque autumnales pro-

A *bans, eos solos legit, nec statim coquit, vt Plinius docet libro vigesimo secundo, sed ebullitione defæcatos, atq; emollitos tactu secernit, & purgato humore sale in vasibus condit, seruatque ad alia tempora. Fungos verò æstiuos tanquàm perniciosos odit. Cur autem æstiui mali, & autumnales innocui habeantur, referam. Minus plerunque excrementicij humoris terra autumni initio habet, quia ex præcedente æstus omnis ferè superfluitas in terræ superficie cõsumpta, qua cõsũpta minus etiã ex terrea malitia attrahere in ortu suo fungum necesse est, & per consequẽs minus lædere vescẽtes solet. Cõ-*
B *tra v. æstate apparẽtes fungi, plerięq; ab opacis locis, nondũ æstus diuturnitate purgatis, atq; exsiccatis prodeũt, insitamque propterea terræ malitiæ superfluitatem habent, qua stomacho recepta obruit naturæ vires, ac nisi ocius euomatur, hominem suffocat intercepto meatu, quo spiritus emittitur. Hac ipsa etiam ratione æstiui fungi, boletiuè, in montibus, collibusq; nati, sæpè innocui esse probantur, quia minus humoris lubricitas collis minusq; excrementitiæ malitiæ à natura propter*
C *decliuitatem recipit, quàm ipsa planicies. Ex fungis autem autũnalibus minus superfluitatis habere Laumellinates in syluis, ac saltibus perceptos clarum est, quia sylua, saltusq; in ipsa regione in locis aridioribus sunt, minus culturæ aptis, & cum ab arido solo gignãtur, minus excrementicia materiæ contrahunt, quàm ij qui in fœcundis campis concipiuntur.*

De Moris, & Bombycibus.

CAP. VI.

D *INCALESCENTE tempore alius sese nobis offert fructus ab esu alienus, sed natura conspicuus; quem tibi patula Morus affert, distinctis ordinib. in Laumellina consita. Alba enim apud nos arbor, quã Romani Celsum vocant, in vsu est, quia citius adolescit. Hanc ascendens villicus adolescens rapida manu defrondet, virentia folia sacco ingerens ac festino gradu domum properans, vt reptantibus per tabulas*
E *bombycibus, siue bombylibus, caputq; fame attollentibus pabulum suggerat, quo pleniore aluo albescens quisq; vermiculus, sericeum globulum præstantius cõponat, seseq; in eo texat, ac recondat, mox operis sui precio interiturus: globulis ipsis ad Solis ardorem expositis, paucis tantum sobolis causa in vmbra dimissis: ex quibus contracto corpusculo bombyces papilionis forma exeunt alatique coeunt, strepuntq;, deniq; emissis ouis, atomis similibus euanescunt. Collecta ouicula mulier inuoluit lineo panno, seruatque procul à calore*
F *ad insequentis veris initium: quo appropinquante, visaque simul Morus arboris pullulatione, oua sinu excipit, fouetque calore, quo biduo animata repunt, auctisque paulatim esca corpusculis somnum capiunt, atque a nigro colore, quo ab initio præditi erant, in bombyceum transeunt, ac nobis operantur. Mirabilis quidem naturæ vis, solo Dei nutu instituta. semen est quasi puluis, à quo serpit ab initio penè inuisibile animal, & Regum, ac Principum indumenta tantillo tempore, ac labore molitur. Pascunt bombyces, siue*

bombycas

bombycas in Latio, & Orientali Italia frondibus nigra morus, vt etiam in Hispania, quia hæc in calidioribus locis tempestiuè adolescunt. A *Nostra verò regio, cum algore magis vigeat, quàm æstu, nigras morus tantùm in hortis, & viridarijs, fructus & deliciarum causa habet, vt potè serò crescentes, & serò etiam mora emittentes. Probatæ autem maximè ad sericeum vellus plantæ Laumellinates sunt, ex locorum apricitate, & siccitate. superat enim Laumellinæ planicies situs sui altitudine, omnes ferè Circumpadanos tractus, patensq; est tàm ad Solis tepores, quàm ad ventorum* B *flatus recipiendos. Item quòd est eius præcipuum, si terram infra vlnam effoderis, sabulum passim inuenies, à quo humor inferior naturali ariditate desiccatur. Hinc est quòd plantæ ad arenosum fundũ radices promittentes, minus humiditatis contrahunt, foliaque propterea tum duriora, tum etiam angustiora, & ideo præstantiora faciunt. reprobant enim serifices lata, & mollia folia, aiuntq; ob eorum esũ vermiculos tumescere, ac perlucescere, & ex nimia humectatione putrescere: & è contrario à siccis, & durioribus folijs be-* C *nè nutriri, ac operosiores formari: quod verum esse patet. Plura me de ijs scribere duo clari Viri vetant, Iacobus Sanazarius, & Hieronymus Vidius, quorũ alter candidam Morum lepidissimo Carmine celebrauit, alter pleniore tuba Morum, & Bombycem, Sericumque cecinit. Monere autem lectores libet: Bombices ab initio dictos fuisse vermiculos a Bombicis inuẽtione, quod refert Plinius libro Vndecimo de Bombicibus, Bombicinam vestem ex huiusmodi vellere contextam asserens. Nostra verò ac maiorum ætate clarũ* D *est Bombicem, vel Bombacem prodire ex minuto semine, quod sub autumnum terræ mandatur, & vere colligitur, Cottonusq; à Calabris appellatur, apud quos huius seminis satio, & perceptio in vsu est, præcipuè in territorio Bissiniani, & Castriuelluri, oriturque ex hoc semine frutex ad cubitalem altitudinem, baccam vel coccum in summitate ferens, ad auellanæ nucis magnitudinem, intra quam baccam, bombax, ac grana seminis enascuntur, & maturitate adueniente pandũ-* E *tur. Idem etiam in Hispaniæ regione, quæ Bætica olim, & hodie Granata dicitur, nasci patet. Quo autem modo apud antiquos sericum in vsum, & artẽ deductum fuerit, vermiculisne operantibus, an arboribus vellera à se ferentibus, disceptant Neoterici apud Virgilium libro secundo Georgicorum ita scribentem:*

Quid nemora Aethiopũ molli canẽtia lana
Velleraque vt foliis depectant tenuia Seres?

Quæ verba nullam indicant vermiculorum operatio- F *nem, sed arborum tantùm lanificium, vt etiam Plinius memorat libro sexto, vbi de Scytharum gente scribit: inter quos eosdem Seres populos syluarum lanificio celebres refert: idemque Plinius postea libro vndecimo de Bombyce Coa scribens, apud Græcos vermiculorum curam, & lanificium in vsu fuisse testatur. Incerta itaque inquisitio videtur.*

De Fragis, & Serpillo.

Cap. VII.

DVM *curant bombyces, folia que legunt pueri, fraga illis iuxta sepes, & in campestribus, incultisque locis sub foliculis rubent, quibus conspectis accurrunt ad ea illi promptius quàm ad morus folia, pronique alter alterum deiiciens in terram ruunt, socioque reiecto, fraga manipulatim præripiunt: quibus demum absumptis, Serpillum legunt, quod passim in agris, vbi intermissa cultura est à natura serpit, terraque summitatem sparsis radicib. continet, nec ad inferiora tendit, ac sole viret, soleque languet, & virore amisso sole rursus recreatur ac nitet. Lectum serpillũ spargunt per tabulas, vt odore Bombyces excitentur, atque abigatur fœtor ex incluso aere, & eorum stercore proueniens. Si verò etiam ægrè acescenti vino addere acrimoniam tibi curæ est, contusum serpillum vasi immittito, atque obturato, & septima die acetũ habeto.*

De Fœni diuersitate.

Cap. VIII.

NVSQVAM *maiore studio, quàm in Laumellina fœnificia fiunt, tripartito semper fœni genere, vsuque. Quod enim mense Maio in pratis eminentibus resecatur, bobus labori assuetis reponitur, & Maiale vocatur: quod verò ab humilioribus locis colligitur, vbi asperior tactu herba insurgit, equis viatorib. destinatur, quibus innocuum esse dignoscitur (nam militares equi paleis potius quàm fœno aluntur.) Bobus autem noxium tale fœnum est, quia ventres eorum lubriciores facit, qua ex re lassati viribus ægrè, ac perniciosè labori subijciuntur. Augustanum deinde, siue Augustale fœnum dictum ab Augusto mense, in quo secari solet, iuuencis, vaccisque seruatur: & quod equino generi, vt dixi, ex Augustano aptum est, equitio reponitur. Nullas ipsa regio pecudes, nullasq; capras alere solet, sed armentis tantum quibus maximè excellunt incolæ delectantur. Bobus quoque alia pabula, suo quæque tempore præbent, vt Viciam adhuc virentem, dum teneræ grana thecis insunt, vt auenas: & Septembrio aduentante cum seminandi labor propè est, Pannicum ab imo succisum fasciculatim exhibent. Asellos autem vix centum in vniuersa ora reperies? abstinent enim ab alendis asinis ob Luporũ, quibus abundant, insidias. Exurgunt illi cateruatim ex syluis aselli ruditu audito, & bipartito agmine incautos excipiunt, ac indefensum animal fugæque ineptum in diuersa lacerant, sæpeque occurrenti puero districtis dentibus obuiam insensi eunt, prædamque horrido visu, ac ore tuentur,*

De Messis varietate, & copia.

Cap. IX.

SVBIIT *iam me scribentẽ operosa Messis, cuius mirari varietatem, ac vbertatem æquũ est. Hordea si se primò messorib. parant, quæ nisi cito metas, iacturam postea in metendo facies, quia maturitat. nimia*

spicæ leui motu franguntur, passimq; grana decidunt, tibiq; non auibus pereunt. Siligo insequitur alba, altaq; arista eminens, tutoq; maturitatem ferens, nec falcis ictu lenta grana dimittens. Instant tertio loco frumenta alba, & ruffa sine lolio coalescentia, quæ immatura potius quàm præmatura secanda sunt: ne inualescente simul vento, æstuq; grana è spicis sæpe agitatis decidant. Alba granis numerosiora, & speciosiora sunt: ruffa turgent spicis hispidioribus: quæ ex re nebulæ, siue caligini æstate insurgenti minus sunt obnoxia, sed granis non sunt æquè præstantia, nam singulæ ruffæ spicæ pauciora grana, quàm albæ reddunt. Item singula quæq; grana ruffa mola subacta minus farinæ, & plus furfuris quàm alba edunt. Cura tamen vtrisq; pariter est adhibenda: quoniam non semper vtrisq;, sed sæpius alterutri tantum anni ratio fauere, & alteri infesta esse solet. Succedunt farra nomine, spica, & proprietate diuersa, alia in siccioribus aruis, alia in humidioribus ad frugem prouenientia. quæ ex siccioribus metunt, Farra dicuntur, molaq; confracta potius quã pistillo liquidis eduliis destinantur, quibus etiam vesci febricitantibus Physicorum consensu permissum est. Quæ verò ex humidioribus campis colliguntur, equorum cibo aptiora sunt. Tertium far antiqui candidũ, nostri candilium, & corrupto vocabulo Scandelea, Reatini verò Arga appellauere, quod quidem far latiore spica coalescit. Quarta Farris species trimestris à Collumella scripta nostris est ignota colonis, quibus tria tantum vsui sunt trimestria, imò verius quadrimestria semina: Hordeum quòd à Martio mense, quo seminatur, Martiolum dicitur: Siligo similiter Martiola, ac etiam auena, omitto viciam, & reliqua, quæ paleis non coalescunt. Iis igitur Messis generibus in vnum coactis, ac in prælongam pyram compositis, incipit trituræ labor: Ibi nullus iumentis, nullus equis, aut bobus tritandi locus est, agendum hominum, ac mulierum validitate, & cura est: omnia hic humana sunt terenda, atq; versanda manu. Priscis olim colonis, scriptoribusq;, vt Catoni, Varroni, Virgilio, & Collumellæ, ac Palladio, & Plinio ignota hæc ratio fuit, quam nostræ exercent gentes ad industriæ apicem suo ingenio euectæ. Accinguntur ij nostrates operi reiectis indumentis, & explicatis aristarum manipulis, soleq; lustratis, arreptisq; fustibus in aream facto agmine prodeunt, ineuntq; laborem, & tanquam aduersa acie dispositi sensim in latus incedunt terendo, atq; versando. Terunt autem sublatis in altum fustibus, ictuq; demissis strident tum in descensu virgæ humano robore actæ, resonant ordine ac tempore geminati ictus: sequuntur ictus rurales voces sese alternatim ad opus incitantes: franguntur passim aristæ, granaq; prosiliunt, tandemq; exinanita spica, fessisq; labore, & calore areatoribus tritura perficitur. Areatores enim ab arearum industria ij viri, mulieresq;, siue viragines appellãtur. est autem virga, instrumentum ex binis fustibus cõpactum, & volubili nodo coniunctum, quod ad incutiendum ictus vtraq; manu adhibita aptissimè circumagitur, atq; demittitur: ex quibus quidem fustibus, al-

A *ter manibus continendus est longior, leuiorq;, alter verò quo triticum caditur, est grauior, & breuior. Nullaq; gens in Europa vti longioribus virgis visa est, quã Circũpadana. An autem Tribula, & Virga idem sit, non contendo, quamuis à terendo quasi teribula dicta à Virgilio videatur, Seruio aliter sentiente, cui credo. Excussis probè spicis amouentur ab areis paleæ, longoq; ordine in pinnam componuntur, ne corrumpãtur ab imbribus: occupant autem huiusmodi palearia extremas partes curtis, à veteribus Chortis dictæ, , vt incendii periculis minus pateãt.*

B *Surguntq; in medio arearũ immensi frumentorum acerui, atq; ab areis in horrea restruntur, ab horreis quippe semina exierant, redire itaq; eorum germina ad horrea decet: relata in horreũ longè lateq; panduntur ne coaceruata caleant, ac corrumpantur. Abigenda insuper frequenti amotione papiliolæ sunt, ne super eis coëant, germinentq;: hæ enim insectæ auiculæ coeuntes super granis oua minuta araneo filo hærentia pariunt, è quibus tinea calore percepto nascitur tritico perniciosa. A loco igitur frumentis*

C *sæpe mutatis, papilionica generatio inhibetur. At si pluuiosa æstas aristarum manipulos frequentius madefecerit, coloni diligentia æquè non proderit. Gigni enim intra granum corruptionem farinæ, & ab eius humore, & calore vermiculum enasci etiam in paleis clarũ est. Orandũ itaq; est, vt Deus omnipotens tempora nobis opportuna tribuat, ne simul cum labore res ipsa pereat, atq; vt oratio Deo placeat, vitæ integritas præstanda est Ex huiusmodi igitur tritici, frugumq; vbertate, ac diuersitate, copia ferè semper in nostris agris adest.*

D *Falleti enim Siligini, aut Hordeo, aut Auenæ, Frumenta, Farraq; plerunq; supplent, & è conuerso, raroq; vtraq; messis colonum fraudat, & alterutra siue etiã vtraq; parte reddente, Milio, & Pannico largius in semina emisso, agricolæ sese adiuuant, pelluntq; penuriam. Quæ demum industria, ac cœli soliq; largitate nõ solum ipsis agricolis, dominisq;, ac cæteris incolis, sed finitimis etiam nostra regio alimenta suppeditat, vt Eluetiis, ac Ligurib. quibus antiqua societatis iure nostræ areæ, nostraq; horrea in vbertate patent. Cuius autem*

E *præstantiæ frumenta Laumellina sint, accipe. Mediolanensis populus in foro triticario, viros publica autoritate præficere solet, qui Laumellinea frumenta venũ importata, oblato precio ad pistrinum panis albi deducant, nec cuipiam priuatim vendi sinant. est autem pistrinum furnus publicus in medio vrbis constitutus, vbi optimus panis semper in magna copia populo venalis patet. & quia ex Laumellinati frumento panis candidior, ac etiam venustior conficitur, præferri in comparandi optione ipsius pistrini conductorem publica autoritate placuit.*

F *Itaq; ex Mediolanensium iudicio, illa frumenta cæteris anteferenda esse probantur, quòd autem frumenta inter se differant, clarum est, vt peritissimus vir in libro de affectionibus, Hippocrati ascripto, docet iis verbis:* Frumentum, & vinum differunt inter se ipsa ex natura. &c.

De

A LINA eius regionis optima esse in primis Ligures probant, qui ea in comparatione cæteris præferunt, maiore etiam adiecto precio, & Ligurum iudicium probans Plinius libro decimonono, de Lino, hæc ipsa lina inter præstantiora refert, minimè quidẽ nominatim Laumellinum scribens, sed descriptione hoc ipsum colligens per hæc verba: Inter Padum, Ticinumque amnes. *Plinium deinde secutus Blondus in descriptione Italiæ hæc lina celebrat, pro Laumellina Laumellinam, vitio impressorum potius quàm* B *proprio errore scribens. Quorum virorum sententia vera est. Sunt enim hæc Lina subtilissimo, ac firmissimo filo, telæque ex eo contextæ durabiliores sunt cæteris: quãuis sint tenuissimæ. sed quemadmodum lini præstantia ager Laumellinus celebratur, ita etiam lini copia ager Brixianus, Cremonensis, Laudensisq; omnibus Italicis regionibus antefertur, quorum lina telæq; non solum iumentis, sed curribus, ac nauibus abducuntur. Egregium autem est vtriusq; lini differentiam agnoscere, quam explicabo. Postrema ferè Martij mensis* C *hebdoma de Laumellinates lini semina terræ mandãt: Sartirana, & eius finitimis exceptis, qui exeunte Februario seminant. Crescit itaq; Linum æstiuo calore, ac imbre, & iccirco tam à soli natura, quàm à cœli temporisq; proprietate fit linum, planta folioque gracile & firmum, & deficiente imbre deficit linum, semine tantum superstite: nam nisi ad vlnæ, seu pedis altitudinem adoleuerit, inutile habetur. Brixiani verò, & eorum finitimi tempestiuius semen lini serunt, quia eorum regio ab occiduis Alpibus, & à pruinarũ* D *inuasionibus longè est remotior, quàm ager Laumellinus. Crescit itaq; maturius linum in Brixiano agro tum veris imbribus, tum etiam aeris tempore. Insuper etiam siccitate vrgente addunt fluuiales aquas, omniaque vndis rigant, quibus ex rebus mollis planta, crassaq; adolescit vtpote terræ cœliq; teperie, & aquarum fluuialium pinguedine educata antequàm æstus adueniat. Quæ quidem naturæ varietate euenit, vt ipsa quoque Brixianorum, & finitimorum lina molliora sint, ac per consequens laboratu faciliora quàm* E *Laumellinea, & ideo ab eorum fœminis alta voce canentibus ac labore, & amore lætantibus elaborantur. At Laumellinea lina, cũ duriora sint filoq; sicciore à natura producta, à validis tantum viris (vt etiam scripsit Plinius) die noctuq; laborantibus, ac magna vi tum lignea, tum ferrea scutula, vulgo spatula lina concutientibus, versantibusq; ægre fiunt, à quo labore nomen habent. linarij enim operatores, à nostris incolis excussores, & populariter scussoreoli ab excussionis industria, & arte appellantur: & inter Italiæ operatores* F *Laumellinates palmam obtinent. Plinio etiam annuente, qui lini artem diligenter expressit, hac tantum parte omissa, quam addo, non vt doctissimi viri scriptis serta appendam, sed vt nostratium artem, laboremq; in hac re aperiam. Semine à lino excusso immergitur linum in fasciculos dispartitum aquis tepentibus, triduoque sub aquis pondere imposito continetur, à quibus extractum statim in acervum componitur, vt concertatione ocius calefiat. madidum itaq; calet, saltem biduo, quæ calefactio appellatur maceratio, vel*

populari verbo massatio: conficit enim ea res plantæ duritiem, ac separabiliora ipsa fila ab alterutris facit, quam si omiseris maius tibi opus frustra paraueris. Soli postea exiccandum tertia fermè die, solutis fasciculis manipulatim explicatur, exiccatum fasciculatim religatur, ac reponitur: contusio deinde sub æquinoctium ligneo malleo perficitur, atq; interiectis diebus sequitur vtriusq; spatulæ ligneæ, ferreæq; concussio, quæ duo sunt inter se diuersa re, opere, & tempore: postremo additur expectinatio, quæ fit lino ipso ferreo pectine, vltrò citroq; deducto, probeq; depexo. sed cum lini præstantiam perceperis, agnoscenda est etiam, si placet, ipsius seminis vis.

De Lini Semine, & eius Oleo.

Cap. XI.

LINI *Semen à Laumellinatibus ad tripartitum vsum destinatur, aut semini, aut oleo faciendo, aut Draconis herbæ generationi. Semini, cúm ad linum germinandum siue autumno, vt in Flaminia, & Cispadanis agris, siue vere seritur. Draconis herbæ generationi, cum raphano inclusum terræ plantatur, sed huius oleris copia adeò inoleuit, vt ex propagine tantum plantæ fiant, & interdum etiam eius frustula terræ commissa sponte coalescant. Est autem Draco herba à peritis viris Pyrrethrum dicta, esu gratissima, caliditate stomacho vim addens & appetitiuam virtutẽ excitans, habens folicula, lino similia, & nullum semen ferens: quæ æstate tantum vsq; ad solstitium viget, postea obdurescit, hyeme verò virorem amittit, radice superuiuente, verisq; tempore germinante. A lini autẽ semine fit oleum eius primò granulis mola subactis, deinde torcularis machinæ suppressioni suppositis, fluit enim ex prælo purum prius oleum, postremò impurum, lucernæ potiusquàm cibo aptum. Puri siue primarij olei virtus mirabilis est ad vermes, siue lumbricos perimendos. Concisum enim in partes panem, & leuiter assatum matres poculo imponunt, superinfuso hoc oleo, & cum panis oleum ebiberit, vinum album pueris spectãtibus addunt, blandisq; verbis, ac materno lenocinio ad panem ieiuno stomacho edendum etiam exhibito. Hoc enim cibo lumbrici à ventre pueri ad secessum repelluntur. Atrox enim lumbricis tam genitis, quàm ex corruptione gignendis hoc oleum præ omnibus est, quod ex manifesto, ac populari experimento patet. vngunt enim casearij hoc oleo ingẽtes casei formas ad corruptionem euitandam, vetaturq; eius contactu à carnibus corruptio, parsq; etiam incuria tabefacta eodem oleo illinitur, probeq; curatur. Pueris autem lũbrici sunt infesti, ac nonnunquàm internecio si vsque ad septennium, quo exacto, remotiores à corruptionibus, & firmiores fiunt, vt docet Hippocrates in libro de Carnibus, vbi magnam naturæ vim insitam esse septẽnio innuit, & septimo figurarum numero contingi notitiã hominibus à natura probat, libro primo de Diæta. Idemq; libro quarto de Morbis, nasci etiã in vtero puerulì, dũ materno aluo includitur, lumbricos docet.*

Auicenna

Auicenna autem notat, etiam ex dentium emissione corripi dolore infantulos, ac vermibus subinde infestari. Ego verò etiam ex diuersi aëris mutatione idipsum accidere animaduerti. Deniq; siue illi nimis dulcia edant, siue horarios fructus, quos cupidè & furtim rapiunt, immoderatè comedant, siue etiam tristitia, aut improuiso pauore perculsi, in languores incidant, facillimè à lumbricis, nisi præuideas, torquētur. Ad olei autem virtutes rediens, impetiginem à capite frequenti vnctione prohibet. Hastas quoq;, & tabulas opportunè illinitas à vetustate seruat. Vtinam similiter posset ab hominibus vetustatem auertere: plures enim vngi se ab imo ad summum circunquaq; paterentur. Expresso oleo remanent in torculari reliquiæ oleosæ materiæ, quas nostri Paneolos vocant, siue quòd quasi panes oleosi videantur, siue quòd à pannis, quibus obuoluti erant in olei expressione extrahantur. Hos igitur Paneolos, siue Panillos tollunt, seruantq; donec exiccentur, siccos autem autumno exacto frangunt, & tritant, ac pinguefaciendis iumentis furfuri commixto pro bestiarum edulio proponunt. Tumescit pinguedine bos eiusmodi esca saginatus, carnisq; mole excrescente, penè immobilis efficitur. Inualescente gelu, Decembrio exeunte, in publicum educitur. Dominorum hæc gloria est, præcipuè macellariorum: nam qui pinguiores boues pro macelli vsu ad publicum decorem mactauerit, honorificentior est cæteris. Bobus in publicum deductis, inclamant admiratione iuuenes singulorum magnitudine conspecta. Illi pinguedine onusti, artubusq; trementes ægrè attollunt pedes, ac testudineo incessu lenti, grauesque pergunt, hedera ornatis cornibus, ac famulis hinc inde circumsistentibus, ne gelu lubricitate prolabantur, ac corruant. A quo spectaculo boues Papienses per Italiæ vrbes tanquàm mirabiles fama celebrati sunt, vno præcipuè ex his, & eo quidē spectatissimo, à nostris oris Ferrariam naui aduecto, cuius causa bos Papiæ Ferrariensibus, tanquàm aliquid visu mirabile, hodie etiam in prouerbio est. Et Attestij insuper Duces viri Illustrissimi locatis sæpè Comacli lacubus, stagnisuè Papiensibus, bouem etiam Papiensem saginatum mense Decembrio importari Ferrariam præter locationis precium pacti sunt.

De Vitibus, & Labrusca, Vinoque.

Cap. XII.

AD VITES conuersus, dubito quid magis probem, Vitesne quadrato ordine, ac spacio in agminis speciem dispositas palisq; subnixas? aut opulis, vt Varro ait, coniugatas? an viles, & in syluis abditas, neglectasque Labruscas? Vites enim sicut fructu longè excellunt, ita etiam magni impendij, & in Laumellina fallaces sunt, triplici vexatæ malo, aut pruina, aut vredine aut grandine. & à pruina incipiens, illa alienis mensibus scilicet æstatis initio, Laumellinæ faciem operit: Apennino maximè niuibus onusto,, ac cœli serenitate insecuta, ventoque noctis initio increbrescente. Qua quidem effusa pruina infœlices pampini gelu torridi è palmitibus pēdent, soleque inualescente arent, euanescitq; spes vindemiæ. Pruina

A etiam transacto periculo, vredo à niuosis montibus æstate timetur, quæ vento spirante frigore acinos perstrīgit, inficitq;, nec sinit ad maturitatem verti. itaque cum Vuas cernas, frustra vindemiam expectas. an verò ita etiam gignatur vredo, vt Plinius notat libro XVIII. Cap. XXVIII. dubito, vario temporis casu acinos afficiente. Nam & à maritimis oris interdum vredinem efflasse Laumellinates obseruarunt. Quid horribilius grandine? oritur ob Aquilone sæpius cœli obtenebratio, fragor insequitur, coruscant B fulgura, increbrescunt tonitrua, adsunt iam iam capiti imminent, malumque minantur, tandem ruit sine imbribus ingens grando, ac præcipiti casu vites petens fructum excutit, antequam in fructu sit, sternitque in vineis omnia, racemos, frondes, pampinosque, ac palmites etiam ictibus comminuit. Raro tamen vniuersam regionem conterit sicut pruina, quæ interdū quicquid vitiū in Laumellinæ dorso patet, totū verrit, perimitque futuros fructus. His igitur cœli casibus subiectæ Laumellinæ vites, incertum fructum dominis C promittunt. Contra verò labrusca sine vllius cura, aut labore, tuta in syluis latet, expers pruinæ à terræ humilitate arborum adminiculo, ac proceritate elata; spernit tonitrua, ac grandinis ictus eludit arborum frondibus, ramisq; contecta, vredinem non sentit munita situ: quoniam vel ab Aquilone, vel ab Occasu Aquiloni proximo, frequentius vredo Laumellinam aggreditur: quo quidem in latere raro labrusca adolescit, sed aut ab Oriente, aut à Meridie in altum surgit, syluasq; complexa demittit palmites, vuarum D pōdere depressos quos Oppidani vinearum fructu amisso populatim spoliant, lectosque botros pedibus calcant, & premunt prælo, soliq; labruscæ vindemiæ nomen honorem, laudesque canunt. Oh ingrati Viri, cur non eidem culturam, putationes, aliaq; opera impenditis, vt gratior, ac vberior fructus vobis à natura fiat? Minimè ergo despicienda labrusca est, cum fructus ab ea certior quam à vite prodeat. Attamen si vini præstantiam spectas, non est quod Laumellinæ vites, etiam tot casibus obnoxias, cum labrusca E ruditate conferas. Excellunt quippè Laumellinæ vina, alba, rubraque, claritate, odore, sapore,, ac statu, omnibus finitimis, & Circumpadanis vinis (Mediolanense semper excipio, approbante Varrone, quod alio loco à me fortasse commodius referetur) Ipsius autē Vini præcipuè gloriā habent vineæ in Laumellinæ summitate sitæ iuxta vallem Ticini, inter Grupelium, & Burgum sancti Syri, vbi leuis, ac sabulosa tellus in superficie patet, sub qua extat iocunda, vdaque arena, tactu mollis, ac vliginosa, vitibus alendis, ac F probo vino ferendo apta. Hic neque assiduæ pluuiæ obesse vitibus possunt, arenæ siccitate superfluum humorem sensim adimente: neque vrgente æstu tellus ipsa durescit, cum sit suapte natura resoluta ac leuis. Prodeuntque ex huiusmodi solo vites ligno subrusso gemmis densis, breuibusque internodijs, ac folijs penè angustis. Vuæ autem ipsæ graciles sunt, ac duriusculæ, quibus nihil ferè aquei humoris, sed vinolentus liquor inest, tactu ipso quasi applicabilis: vinumq; ab hoc liquore confluit, præstantia, ac diuturnitate præcipuum, de quo

scribere

ſcribere mihi notu operæpracipium puto. Quod album eſt, Vernaculum appellatur, & in ſeptennium aucta potiusquàam diminuta bonitate durat. Septimi enim anni vinum Vernaculum, mirabilis potentiæ delibatum mihi allatũ ex cella vinaria Xenodochij Diui Matthæi, quod vulgò Hoſpitale infirmorum, Papienſes vocant: rogatusq; à me Præfectus Hoſpitalis, cuium eſſet vinum à Burgo ſancti Syri reſpondit, ſeruariq; pro infirmis nimio morbo languentibus, ad nares, & pulſus madefaciendos, & ſenſus excitandos, irruente ſyncope, id eſt defectu animi, Vernaculumq; opinor appellari hac ratione, quod verno tantum tempore bibere eo liceat. nam ſi æſtate biberetur, aqua non infuſa, præcordia ſanè nimio calore incenderet. Rubrum autem vinum eiuſdem loci ad triennium tantum ſeruari accepi. Poſt Burgum Diui Syri, Grupeliumq;, non modicam vini rubri laudem, Plebs Alboneola, & Caldiſoilum, ac Vicobianum habent, quorum coloni ſumma diligentia curant ſuorum dominorum vineta, in mobili, ac lato ſolo elegantiſſimè conſita. Hæc ea potiſſimum cauſa retuli, vt multorum inſcitiam detegerem, qui Laumellinam regionem deſpiciendam ex ſoli (vt aiunt) ariditate putant. Ego verò è conuerſo nullam terræ partem paruifaciendam cenſeo, vbi enim frumẽta, farraque ad frugem peruenire non poterunt, ibi auenas, & milia ſerere aptum erit: vineæ etiam plantari, morusq; poterunt, atque inter vitium ordines addi aſparagos vtile erit. Poſtremo, ſi neq; tibi rei ruſticæ peritia, neque facultas ſuppetit, ſine quæſo ieiunũ agrum in ſaltum, ſyluamque conuerti, omiſſa cultura: quercu enim ſe ſeſponte veſtit, ac paſſim ornat Laumellinus ager, ferisq;, & auibus nidos, & latebras breui æuo parat: à qua re, venationis, & aucupij oblectatio, regio viro digna in eo exercetur, de qua mihi ſcribendum eſt.

De Venatione, & Aucupio.

CAP. XIII.

NVLLA in Europa aptior eſt aucupijs, ac venationibus, quàm Laumellinæ tractus inter Ticinum, & Agoniam poſitus. ſyluæ enim hic ſpacioſæ, atque antiquæ ſunt, apricis campis finitimæ, quas etiam ſub hyemem pluuia ingruente, ſicco veſtigio adire licet, æſtate verò vmbris opacæ, & gratæ, tam viatori, quam villico eſſe ſolent. Quercus hic ingẽtes intactis à ferro ramis brachia tendunt, ſimulq; implicantur, ac ſolis radios frondibus excipiunt, Luſtraque ferarum hic adſunt, quæ temerè interdum quærens imprudens venator intima ſyluæ petit, & amiſſa ſemita, errabundus per obliquos calles hũc, & illũc ſe trudit, ratusque interdum ſe viam inire, aliò pergit, longiusq; aberrat, & fruſtra tandem errore cognito, cornu ora laceſſit, vt diſperſos canes reuocet, & in cœtum cogat, comitesq; conuerſi itineris habeat. Alter verò peritior capturæ ſatagens, circumſpicit in primis ſyluarum aditus, ferarumq; veſtigia dum terra adhuc rore madet catulis, oculisq; perluſtrans indagat: vbi autem earum latebras perſcrutatus fuerit, abdita quæq; & ſuſpecta loca pertentat, ac infeſtis catulis latentes feras ab occultis,

A *ſedibus depellit. Illa in apertum acta fugam tentant, inſequitur venator, celeresq; canes, quos leniores appellant, dimittit, dimiſſi curſu certant, fera laceſſitur circumcurſans hũc, atq; illũc, ac refugium quærens, inſtant ardentius canes, dominiq; circumſtant, curſu, clamore, minisque proripitur, tandem illa morſibus ſternitur, dilanianda catulis. ſuperueniens autem curſu laſſus, & vix anhelans puer feram ſemilaceram tollit, canes voce magiſtra increpans, eamq; exenterat, viſcera canibus pro prædæ lenocinio diuidens.*

B *Cautior ijs omnibus villicus operator, inſidias molitur feris, fraudeque agere, non virtute cogitat. Prona enim ad fraudem plerumque eſt ruſticitas. ſolicitus ergo ſyluam petit, aditus explorat, vbi plagas funibus intextas, laqueosque ſuſpendat, ſuſpenſos obſeruat, fingens opus facere, paululumque à tendiculis ſecedens noctem expectat, præſtolaturque feræ caſum, quæ vbi ſe ſe doli ignara præcipitem in funes dederit, rapitur extẽplo villici manu, ac premitur ne vocem edat, atque dolum detegat, fruſtraque reluctans, ac pedes iacti-*

C *tans, retibus obuoluitur, & furtiuo gradu illius boni viri humeris, quaſi vehiculo, nocte exportatur (nox quidem ipſa villici facinoris hora eſt, tenebras illi adeſſe ſuis rapinis cupiunt, votisque precantur.) Atque hoc fraudis genere non ſolum innocui Ceruuli, ac Damæ, Capreoli, Herinacei, Lepores, ac Cuniculi, quorum copiam Laumellina vel magnam habet: ſed etiam Vulpes decipere aſſuetæ, decipiuntur, ac pereunt, nihilque eis calliditas à natura tributa prodeſſe ad euitandas vafri villici artes prodeſt. ſuperat ille ingenio*

D *vulpes, & earum pellibus, ſibi pro gloria indumentum fuit, defertque hyeme, & ſuis gloriatur artibus. Alio etiam deceptionis genere ferociora animantia, vt Lupum, & Aprum, ſine periculo captare Laumellinates ſolent. funibus enim hi noſtri retia texunt in ſacculi formam, ac longitudinem, orique vincula circumponunt, burſamque à facilitate claudendi, atq; aperiendi hoc rete vocant, Aptatur huiuſmodi burſa funicularis in ſyluarũ egreſſib. Lupis ferisq; peruijs, aptataq; tegitur frondibus, ne à fera diſcernatur, procul de-*

E *inde inuigilat inſidiator, attenditq; feræ ingreſſum. vbi enim illa priores pedes intulerit, leui motu vincula contrahuntur, ipſaq; irretita manet. caſum agnoſcens nititur euadere, & dum retia tentat à dorſo excutere, vincula arctius comprimuntur, ac tenent, tum ferro agendum eſt, promtaque manu necandum incluſum animal, ne mora interueniente, dente aut agitatione funes conterat, atque euadat. Scrobem etiam altiorẽ alij fodiunt, anguſti oris, & latioris fundi, atque egeſtam terram longius exportant, ne Lupus dolum reſci-*

F *ſcat. os ſcrobis leuiter tegunt ſtramentis, aut frondibus: cui ignobilem catulum, aut anſerem conſtrictis nodo pedibus ſuperimponunt, querulam ille vocem emittẽs excitat ad prædam Lupos, Vulpesque. Lupus quidẽ, natura auidior, voracitate percitus, inuadit ocius catulũ, ruitq; in profundũ vnà cum ſtramentis & catulo, tũ catulo omiſſo periculũ agnoſcit, & circũagitur ſuſpiciens an pateat refugium. Accurrit è veſtigio ſtrenuus venator, atque ab alto immanem voratorem cauea deprehenſum ludens, venabulo interimit:*

Raro

Rarò huiusmodi arte Vulpes fallitur, cauet illa sibi ab exposito de industria cibo, fraudemque subesse suspicatur: videt, vt ille ait, & abstinet, vertitque prædandi studium ad animantia, quæ sua sponte vagari, non autem nostra arte compererit, Cuniculosque temerè à fouea egressos, longiusque aberrantes, ac colludentes, ipsa vepribus latens obseruat, expectans locum, tempusque insultandi, & vbi eos abesse à suis latibulis perspicit, prodit ex insidijs statim, ac intercepto fouearum aditu imbecilliores rapit. Lepusculos quoque, aut cubantes herbarum cespitibus, aut solis radios excipientes, simili dolo circumuenit. Fasianos etiam, ac Perdices ad se spectare sua calliditate probat: dum enim oua pariũt, dum incubant, & dum implumes pullos, semipennatosque per prata, saltusque clocitando deducunt, Vulpium dolis, ac rapinis patent. Quid quòd etiam ipsos parentes Fasianos interdum dolo rapit. illi quidem rore madidi è syluis sæpe in apertum locum prodeunt, & ad Solis radios humi iacentes alas extendunt, & sensim calorem percipientes pennas desiccant, pulueremque vnguibus, ac rostro è terra excitant, ac sese volutando pennis conuerso ordine erectis quatiunt. Vulpes autem à tergo iocum spectans gradus gradatim mouet, ventre terra tenus inclinato, & sæpe etiam gradum sistit, & insidiosa latet, tandemq; vicinitatem adepta incautum opprimit, prædam ferens catulis, quos è latebris agnita voce euocat, & alitem expennare docet, suisque gnatos imbuit dolis. At si præda onusta, Vulpes Lupum fortasse obuiam exire aspexerit, dimittit illico heluoni prædam, ac volucri gressu fugam parat: ille verò ieiuni ventris causa per fas & nefas, demissam rapit, escamque quam non meruerat, improbè deglutit, atque Vulpem interdum imitatus per sepes & saltus cubantes Ceruulos perquirit, vt morsu tantum, nõ autem cursu opus perficiat, dumque vasto corpore, ac graui incessu stationes explorat, strepitu catulos à somno excitat, & in fugam vertit: atque irrita captura incassũ errat, caudaque lassitudine demissa turpi inedia actus fœtida morticinia ad amnis ripas petit, voratq;. Quid innumera volucrum genera referam, in quibus aucupia diuersis studijs exercentur. Ille Bubonem volatu colludere docet, eiusq; spectaculo retibus in altum explicatis, garrulas Corniculas, Gracculosq; decipit. Falco etiam, Accipiterq; eadem deceptioni irretitur, & vterq; hominis consuetudine, ac blandimento postea familiaris factus, à nobis euolare, rursusq; reuolare ad nos instituitur. Neq; nobis tantum, sed etiam nostris catulis obsequitur, à quibus excitatæ è terra aues in prædam Accipitri, dominoq; feruntur. Falco autem alia magnanimitate fretus domini manu in altum commissus, alarum remigio ad cœlum tendit, atq; ab alto despiciens in emergentem ab aquis alitem extemplò ruit, contractis in Vmbonem ad percutiendum alis, præcipitemq; anserem, siue anatem ictu alarum in imum deijcit, quæ terram moribunda versans apertis alis, edocti catuli ore excipitur. Quid mirabilius, iocundiusq; Gruum captura? petunt illæ agmine facto medios campos, atq; à viarum frequentia, & à syluis procul insident, quib. appropinquare sagittarius studens, instructo ad fallendũ equo in campum exit,

A *latensq; ab equi latere, equum obiter per circuitum ad Grues impellit. quæ equum sine insessore spectantes nihil suspicatæ perstant, pascuntq; per agrum. vbi verò is satis se vicinum agnoscit, sistit equũ, ac emissis è balista iaculis incautas sternit, similiq; dolo, & arte anseres, & olores excipit. I nunc tu, & disquire, an possint pennata animantia ab hominis astu vsquam tuta fore. Is alijsq; maiores nostri capti oblectationibus Præfectum aucupijs, ac venationibus in Laumellina constituerunt, qui venatui locum, tempus, legemq;*
B *præscribit, vetatq; pedicas, ac laqueos in mitiores feras tendi. Vulpes autem, & Lupos, vtpote dolo agentes pariter decipi fraude, ac dolis sinit. Is itaq; Præfectus, vulgò Capitaneus appellatus, custodes passim disponit, & prohibitoria edicta oppidis affigit, curamq; agit ne venatoriæ legi fraus fiat, deprehensusq; transgressor iamdudum pœnas subit. Qua quidem ex re creuit in immensum apud nostrates aucupij, & venationis gloria, eiusq; oblectationis studio maiorum nostrorum memoria Reges maximi Laumellinam inuisere, suaq; manu*
C *venari, atq; aucupium exercere, Cyri exemplo, Regium putarunt. Franciscus Galliarum Rex, Insubria armis recepta, in Laumellinæ agris admirabilem venatorem sese præbuit. CAROLVS QVINTVS Imperator Mediolano soluens, curis oppressus Laumellinam petijt, ibiq; captus Falconum volatu, atque aerea cum Gruibus pugna, seclusit à mente curas, atque hilaritate, quæ rarissima ei inest, perfudit animum, iussitque fines præscribi, intra quos venatio Regum, ac Principum voluptati seruaretur. Huc, si tu*
D *sine catulorum caterua tardo gressu concesseris, spectabis in syluarum limine cuniculorum agmina solem demissis auriculis captantia: qui vbi te te aduentare sentient, insurgent confestim, atq; alternis pedibus supplodent, periculum adesse gregi suo indicantes. Longè verò securius quiescunt sub syluarum vmbra Ceruorum armenta, teque venientem ad teli iactum expectant, mirantur nec timent: atque si iuxta eos tendens iter aliorsum perrexeris, te abeunte Ceruuli post terga gement, & humano aspectu sese oblectari*
E *muta voce cient. Candida hic Cerua Antonio Fregosio apparuit, Sertorij Cerua non inferior. at longè quidem fœlicior Cerua Marcelli Ceruini, quæ me hac scribente, heu iam inanes depascit aristas, eius domino tertia exacta hebdomada in Pontificia sede expirante mense Aprili, anno à partu virgineo quinquagesimo quinto supra millesimum & quingentesimum. Age nunc tu futurorum scrutator, & Marcelli exemplo prædictionibus, quibus illæ mentem imbuerat, crede. Ego verò syluas repetens præsentia sequar. Non solum*
F *voluptatem nobis syluæ afferunt, sed etiam fructus nostris villicis multiplices publico ferè iure tribuunt. Arida inprimis ligna è sylua cedere, glandes legere, fungosque, ac labruscas populatim licet, nihil sibi ex his syluarum domini arrogant. Romanosque derident, qui tanti glandem fecerint, vt edictum de glande legẽda proposuerint, ac antiquis legibus inseruerint. Nimis sanè rerum curiosa illa ætas fuit, quæ ad glandis perquisitionem oculos adiecit. Nostri autem liberalius agentes, huiusmodi omnia sinunt esse communia, glandem,*

dem, spicilegia, racemationes, nuces deciduas, arida ligna, stipulam, & alia plura, quibus alii pauperiores aquum est.

De fatali aquarum illuuie.
Cap. XIIII.

OCCVLTVM naturæ opus referre hoc loco necesse est. Surgit in Laumellinæ dorso (mirabile visu) ingens interdum aquarum illuuies, non solùm ab imbrium assiduitate, sed etiam ab aquarum scaturigine, quæ præcipuè fit in locis sabulosis, veluti circa Tromellum, & alibi: fit inquam certis tantum annis, tempore à Deo naturæ domino constituto; vt septimo quoq; anno, interdum nono, interdum alio: & quæ quidem scaturigo aquarum, ob eius vehementiam in plurali numero prolata à nostris maioribus fuit. Voragines enim prius dictæ, postea Vargine, vel Bargine à popularibus nuncupata hæ aquarum ebullitiones fuere. Videre enim tum licet flumina quæq;, ac riuulos, & fontes aquarum copiam euomere, suosq; alueos passim euadere, & per viarum longitudinem defluere, vallesq; inundare. & sublimes sæpe occupare agros. Item quod est mirabilius, cessante pluuia, terra tamen madet, ceditq; iumentorum vestigijs, voratq; incautum equitē, ipso equo vsq; ad aluum, terræ, ac latenti aquæ simul immerso. Item in sabuloso loco, vbi nulla extat in superficie aqua, madetq; tantum terra humore, si eodem loco infixeris hastam, vix fundi duritiē attinges, aqua statim prosiliente ex foramine terræ, vbi hastam fixeris. merito igitur voragines dictæ sunt à vorando, quia deuorantur aquarum hiatu iumenta in locis, in quib. illo transacto anno, quamuis altius terram effodias, nulla tamen ibi aderit aquæ gutta. nec solùm campis, aut vallibus infesta hæc moles aquarum est, sed etiam domibus. Nam me puero Castellum quod Maríciorū erat, situm in extrema parte pagi sancti Nazarij, irruente huiusmodi aquarū illuuie, familia vix effugiente, disiectum à cliuo fuit, lapidea materia nusquā reperta, pauloq; post Maricia familia, quæ ātiquissima erat, deficiente sobole, finem habuit: finemq; ego similiter meo libello faciens, ad pinguiora arua describenda, relicta à tergo Laumellina, descendo.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIÆ Liber Quintus.

De Sicomario tractu. Cap. I.

INTER Laumellinæ rupem, & Ticini oppidi cliuum humilis iacet planicies, Sicomaria appellata, vt retuli libro secundo capite quinto. Quæ quidem planicies sicut Padi secessu amplificata fuit, ita eo etiam retrocedente, & priora, vt solet, interdum repetente coartatur, & languet, abduciq; vi fluminis tecta, ac viridaria videt. Allabitur huic regioni Padus à meri-

A die, sed cum flexuoso, ac vasto ambitu ruat, sede sæpe mutata cœli regionem sua mobilitate non seruat: hodieq; tuo prædio ab Oriente vicinus erit, & vno, aut altero intercedente anno, à meridie tibi aderit. Ticinus verò à Septentrione Sicomarium pertingens, Pado hoc loco coniungitur, discretis ab initio mirabiliter alterutrius aquis, In hoc itaq; tractu frequentes adsunt vici, pluraq; suburbana rura regio fere ornatu condita, de quibus nihil scribendum puto, ad ea, quæ naturæ propria & potiora sunt, orationem vertens. Est enim
B ipsa regio situ humili inter Laumellinæ, & Ticinensis agri altitudinem abdita, atq; depressa, neq; Aquilonari neq; Occidentali vento prorsus exposita. Nam ipsum Aquilonem Ticinensis campania, & Occidentem Laumellina excipit, Sicomaria valle innoxia plerunque seruata. quæ ex re pomis ferendis aptissima videtur, venti enim florentes arbores sæpe in apricis Laumellinæ locis, aut flatus violentia, aut pruinis insistant, fructuumq; genituram vetant: quo periculo ac detrimēto Sicomarium abest, diciq; Pomarium à pomorum
C vbertate, ac varietate potius quam Sicomarium deberet. Tellus etiam eius insulana (vt incolarum vtar vocabulo) prorsus est ex argilla, & limo constans per antiquum Padi recessum. Cuius quidem terræ pinguedine breui æuo adolescunt arbores, ac mira, & incredibili copia fructificant. Cingitur aggeribus ex parte, vbi situs est paulo humilior, ad Padi inundationes cohercendas: consitaq; est passim aut vitibus, aut pomiferis arboribus. de vitibus pauciferum vinum elicitur, Mantuano, ac Ferrariensi, & Rauennati si-
D millimum. Si quis igitur valetudinarius Galeno annuens vinum pauciferum appetat, ex Sicomario bibat, nec ebrietatis periculum pertimescat, sed tempestiue potius à bibendo minctum eat. insitus enim huic terræ succus plus humiditatis vitibus infert quàm oportet: ex qua superfluitate fit mollis, & crassa vua, & ab ea aquosum vinum, cui euanescere sub caniculares æstus, nisi prouideatur, facile est. Ipsa autem humiditas Sicomario solo inest à natura tribus ex causis, primo à situs humilitate: item à planicie: tertio à circum-
E labentibus fluminibus. Fatali igitur siccitate ab anno contingente vinum ipsum minus aquosum percipitur, ac probè seruatur. Vitium itaq;, & vini huius regionis mentione omissa, referam quæ soli vbertas in alijs fructibus ferendis videatur. Incipiamque ab ijs quæ à semine in herbas, deinde in fructus prodeunt. Primū hic tibi adest æstatis initio gratum sua immaturitate Eruilium, à nostratibus Herbilium nuncupatum, à Varrone autem Erulia fœminini generis, cuius non solùm grana edere, sed thecas etiam sugere libet. Comes
F Eruliæ succedit, ac præferri vellet Faba, quæ dum tenella est, coctione non eget, & cuius mira videtur proprietas. floret enim vno & altero mense, sed non omnes flores fructus ferunt. flores enim tantum fructus fiunt, qui sub vna, & eadem luna concurrunt, id est, florēt, & fructificant. flores verò sub vna luna emissi, veluti circa finem eius, sub altera subsequenti luna non vertuntur in fructus, quamuis tenues thecas assumant, sed euanescunt. nisi itaque sub eadem luna floruerit, fructificaueritque faba, spes eius annonæ irrita est. quod

ab anni temperie, quæ ſub diuina prouidentia poſita
eſt, euenire neceſſe eſt. Qua ratione vel obſeruitione re-
cepta, apparet fabam ſub vna, & altera luna florere,
ac alios fructus ferre poſſe, ſi ſub vniuſcuiuſq; lunæ e-
uolutione florum, & fructuum generatio ſimul con-
tingat, & cõiungatur, nec ad inſequentis lunæ tẽpm
ipſa generatio reyciatur. Subſequitur triplici colore
cicer, album, ruffum, nigrumq;, quòd dulce eſt
dum viret, gratum adoleſcentibus, ſed ſcabioſis gra-
tius ex rore ſalſo, in quo nuda volutari corpora ad vlce-
ra emundanda ridiculum eſt viſu, ſed dictu mirabile.
Aiunt enim poſt æſtiui ſolſticij noctem ex cicerei roris
madefactione ſcabiem depelli, quã quidem noctẽ Bea-
tiſſimi Ioannis Baptiſtæ natali aſcribunt, quod ſiue di-
uini illius viri numine, maiora emeriti, ſiue naturali
operatione eueniat, quia ros ciceribus eo tempore ſal-
ſior per occultam ſolſtitij vim ineſſe ſoleat, atq; ipſa ſal-
ſedo matutino algore acrius impellente, morbum ex-
cutaneum penitus comprimat, perimatq;, doctiori-
bus indicandum relinquo. Clarè quidem conſtat ab
ea fœditate plures emundari. fœditatem enim potius-
quàm morbum ſcabiem appellari doctiſſimo viro pla-
cuit, qui de affectionibus librum cõſcripſit inter Hippo-
cratis opera relatum: & rectè ſanè ſenſit, nam ſcabies
plerumq; immundo, & pigro corpori hæret, ſuoq; pru-
ritu domino exercitationem præbet, & dum ille putat
ſcabendo, & ſcalpendo pruriginem tollere, materiam
auget, ac maius ſibi ipſi negocium vnguibus faceſcit.
Ruffum verò cicer calori, ac ſalubritati pennatorum
animantium aptiſſimum eſt, quæ ex cauſa paſcere ci-
ceribus gallinas oua fouentes villicæ ſolent, idem etiã
cicer equo veſcendũ datur ad tollendam oris inflãma-
tionem in ſuperiori parte natam, quam à palato, pala-
tinam vocant. Æquari ciceribus vellet impudens
Cicercula, quam Sicomarij cultores è ſuis præſidijs eie-
cerunt, quia ciceris nomine aſſumpto ab eodem ab-
horret, & dum viret, nullam edulij iocunditatem ha-
bet, at lentibus contra duplicem honorem tribuunt,
ruffam hic, albam illis ſeminant, & vtramque
naſcentem, mulierculæ manibus, leuibusque
ſarculis, ſiue ligonibus terra admota, curant.
Ridiculus ſeſe in medium effert Faſellus, de quo ſcri-
bere non audeo, ne me Cremonẽſes præripuiſſe eis ſui le-
guminis præconium putent, à quo inter Tranſpada-
nos vno ore celebrantur, quod Faſellos cum pipere edere a-
bundè ſoleant. habeant itaq; ipſi eius deſcribendi cu-
ram: qui & voluptatem, & ſatietatem ab illius eſu
quærunt. Adeſt nobis poſt ſolſtitium ingens Melo hu-
mo incumbens, latisq; opertus folijs, aſpectu gratus, ſed
bonitate ſæpe fallax: hunc enim niſi in tempore tollas, a-
ctum eſt, aut immaturè ſublatus cucumerino ſubole-
lebit odore, aut mora maturitati facta, aquoſus, & in-
ſipidus fiet. agendum ergo non ſolum in tempore, ſed e-
tiam in temporis momento, interdum eſt, ne præter
temporis detrimentum, operam ſimul, fructumq; per-
das, terræ nouitatem ipſe Melo, ac ſubuernationem
quàm maximè appetit: eſt autem noua tellus, quæ vel
ex ſaltu, aut prato, vel ex ſylua, vel ex Padi adiectio-
ne in campum vertitur. Subuernatio verò fit, cum
terra ante hyemale tempus aratro ſcinditur, aut dola-
bra eruitur, ſubigiturque: impinguari enim ſolum

A *huiuſmodi euerſione hyeme ſubeunte conſtat. Suauis*
eſt autem ante cibum melo, corporiq; æſtu oppreſſo re-
frigerium inducit, ac ſuculento humore ſitim ſedat,
& leue nutrimentum præbet, vrinam ciens. ſi verò
poſt cibum edatur, natat in ſtomacho, & vomitum
excitat. Duo ſunt Melonum genera, album, & ru-
brum interius. Albi Melones formæ rotundioris ſunt,
& muſcati ſiue muſcatuli à noſtris appellantur. Rubri
verò ſunt oblongiores, ac craſſiores, & ſæpe finduntur,
tum matureſcunt, & in cibo ſolidiores, & gratiores ſunt
B *ſi à plantis ad prandium transferantur. Proſper Colum-*
na Vir belli peritia clariſſimus, dũ in Inſubria ageret,
melonum maturitate adueniente, Ticinum adire con-
ſueuerat, vt huius fructus bonitate opportũè frueretur
laudemq; rubro ſtatuebat. Iaſon etiam Maynus Iu-
reconſultus, rubro melone optimi ſaporis delibato, quẽ
Sicomarius detulerat dixit: Si in Terreſtri Paradiſo
eſſem, ac veſci melone prohiberer, in diſcrimen fortaſſe
tranſgreſſionis Adæ exemplo deducerer. Habet etiam
in Sicomario ſuas partes Cucurbita, cuius ſimiliter duo
C *ſunt genera: Æſtiua, & Autumnalis. Æſtiua*
duas ſpecies fert alteram longam, & alteram orbicula-
rem, vtraq; vnius eſt alimenti, frigefacit, & humectat,
atq; præcedere in cibo debet, ſomnum conciliat, &
ventrem exonerat per ſeceſſum. ex orbiculari autem
cucurbita tranſactæ maturitatis, ventris ſiliquas ex-
trahunt, & ventre interius purgato, ac exiccato Cã-
tharum format, quo vinum operatores deferunt. ipſa
itaq; Sicomaria Cucurbita ligni duritiem maturitatis
diuturnitate ſuapte natura aſſequitur, quòd proprium
D *eſſe cucumeris tantum Plinius exiſtimauit libro Deci-*
mo nono cap. quarto, de hortorum cura. Autumnalis
Cucurbitæ tres ſunt ſpecies, Alba, Crocea, & Viridula
in nigrum tendens: quæ omnes frigore matureſcere, ac
etiã ſub frigoris diuturnitate ſeruari ſolent. Legenda
poſtremò eſt terrulẽta rapa tenui ſubnixa radice, quàm
elegantiſſimæ villicæ molli manu euellũt, atque emun-
dant, ſeruantq; à gelu illæſam: à quibus ſanè rapis, il-
ludentes Romani Plinio aſſentiente, nos Tranſpada-
nos Rapiphagos vocãt. At tu Roma neq; in tuo agro e-
E *iuſmodi rapas, finitimis exceptis, neq; rapilegas mulie-*
res habes. Horrẽt enĩ vrgente æſtu agri tui, ſulphureoq;
putore ab Oriente infeſtantur, quæ ex moleſtia cultores
afflicti ſæpè tabeſcunt: & niſi à planicie ad montiũ vm-
bracula confugiant, æſtu & ſiti conficiũtur, ac languẽt.
Noſtra ergo non eſt ſpernẽda, ſed probanda Rapa, noſtra
præſertim coctione adhibita, quæ adiectis ſalſamentorũ
fruſtulis fieri debet, & vt rapæ nobilitatẽ teneas, acci-
pe quæ Phyſici de ea ſcribunt. Aperit illa probè cocta
meatus corporis ex inſita penetrandi vi, & vrinam
F *prouocat, ac ſomno virtutẽ addit, & præcordia ca-*
lefacit ſimul, & humectat, ac melancholiæ aduerſatur,
conaturq; eã ab intimis ſedibus euellere. Ideo quarta-
narijs propinatur: generationi etiã non eſt inepta. quid
tibi plura referã? fama apud populares eſt, Euam cum
à Paradiſo pelleretur, humo inclinatam, rapam rap-
tim rapuiſſe, rapamq; dictam exinde, potiusquàm à
ruapa, vt Varro ſcribit, fuiſſe. Eſt præterea ipſa
Sicomaria Regio diuiſa in prædia: ſingula autem
prædia ſuas domos, ſua vineta ſuaque pomaria di-

ſcreta

ſcreta habent. Pomaria verò duplicia, ſunt viuaria quæ vocant alia, & alia conſita. Viuarium appellant locum in quo nouellæ plantæ & præſertim ſylueſtres denſo ordine poſitæ curantur, & grandiuſculæ factæ ſecus terrā ſeruntur, deinde biennio ſaltem exacto aliò trāsferuntur: arsque ſumma iſtic viget circa huiuſmodi plantaria conſtituenda, vt venales plantæ in ſingulos annos adeuntibus Vere, vel Autumno pateant. Conſitum pomarium eſt, vbi pomiferæ arbores ſpacioſo ordine diſpoſitæ, generatimq; diſcretæ ad rei perpetuitatem continentur. quod capaci interuallo fieri ſolet, ne planta plantæ alimentum rapiat, neuè alterutri vmbra officiat. Et nuſquam iſthic arbores, quæ alterius generis ſunt, in aliarum filo ordineue collocantur, veluti inter Prunos, Perſicæ, vel inter Ceraſos Pirus, ſed ſingula genera ſingulis ordinibus diſpoſita conſpiciūtur: de quorum arborum fructibus, alio loco, & tempore ſcribendum erit, ſatis enim trans Ticini oram verſatus ſum: opportunumq; videtur me citra Ticinum, quæ ſcribenda ſunt, colligere, capitulatimq; referre:

De planicie inter Ticinum, & Adduā ſita.

Cap. II.

ELEGANS ſeſe hoc loco aperit, atque aprica planicies intra Ticinum, & Adduam ſita, quæ quadrata fermè poſitione patet, à Ticino enim ad Adduam, & à collibus Inſubriæ ad Padum, quadraginta ferè millia paſſuum intercedunt. Quæ vniuerſo ambitu centum ſexaginta millia paſſuum colligunt, à collium verò prædictorum initio ad Alpium iuga, & terminos, olim Inſubriæ proprios, Eluetijs finitimos triginta ad ſummum millia paſſuum interſunt, quæ omnia in vnum collecta, Ducenta, & viginti millia paſſuum, aut paulò amplius ſuo circuitu perficiunt. In ſuperioribus itaq; oris lacus ampliſſimi pelago ſimilimi in alto à natura locati, ab vtroq; latere regionis ſupercilium tenent, pluribus quidem minoribus lacubus, & riuis, inter vtrumq; lacum interiacentibus. ex quibus quidem duobus lacubus is qui ab Orientali ora patet, Larius olim, nunc Comenſis dictus eſt, à Como inſigni Vrbe, ciuium, & incolarum nobilitate clara, quæ illi ipſi inſidet, ac antiquo, patrioq; iure dominatur. Exiens à montibus Addua hunc lacum inuadit, ac præterlabitur, celeri, ac leui meatu alueum ſibi formans, & inferiora petens, alluitque aquarum copia Laudis Pompeiæ fines, eius amœnitatem augens: deinde in Cremonenſium agros imperioſa fluit, tumetq; irata aquarum hoſpitio, ac inferiora loca, viasque ſæpe infeſta occupat, Padumque tandem petit, Placentinorum agris ſimul contactis. Alter Lacus ab occaſu eminens Verbanus olim, nunc Maior appellatus eſt, ex quo elabens quoquomodo Ticinus aquarum vbertate furit, ac citatis fluctibus Mediolanenſium fines ingreditur, Nouarienſibus ab altero latere relictis. Mediolanenſemq; ingreſſus agrum Ticinus non ſuapte natura, ſed humana arte diuiditur, antiquo à Turrianis olim Mediolani principib. effoſſo, atq; formato alueo, quo tertia ferè aquarum pars, à vetuſto Ticini vtero extrahitur, ac per aggeres, & repagula egregiè communita, campiſq; ſupereminētia miro ordine Mediolanum perducitur. Quam quidem Ticini deriuationem, Nauigium à nauigandi vſu, incolæ vocant, ſcriptores verò Emiſſarium appellant. Circuit hoc nauigium ex parte Mediolani ambitum, onerarias naues à ſuperioribus oris in ciuitatem ferens. Effunditurq; poſtea ab Vrbis foſſa in partes, quarum altera gradatim deſcendens per portarum obices, paſſim in aquæductus locatos, Ticino rurſus reſtituitur, vt ſubuehendis ab ipſo amne nauibus ab inferioribus oris, ac Mediolanū traducendis deſeruiat. Altera pars per riuulos accolarum vſibus diſtribuitur, hortos ſuburbanos reticenda pinguedine irrigās. Deinde per prata agrosq; dilabēs, omnia finitima virgēte æſtu humectat. Altera v. maior Ticini pars antiquo continuato alueo, à Mediolanenſium, & Nouarienſium finibus in Ticinenſes properat, Padoq; illapſa claritatem turbiditati ſociat, & paſſim etiam à Padi aquis ſuos fluctus ſegregat, datq; clarum potum nautis Pado inuito. Inter hæc nobiliſſima flumina, egregij amnes à lacubus, & fontibus formantur, atq; è collibus, (diuiſis à natura ſpacijs) in planum elabuntur, ſpecioſamq; ſuo ſtatu regionem, ſpecioſiorem faciunt. Ex quibus quidem amnibus, ij celebriores ſunt, Olona, Lambrus, & Martiſamnis, Olona ex Mediolanenſibus collibus, vallibusq; dilapſa Circiatum, ac Caſtaneatum petens, ipſis primum Mediolanenſibus vſui eſt, quibus potu exhibito, Ticinenſem oram magnis circuitibus ambit, rigatq; vndis, tandemq; Padum petit inter vicum Spiſſiæ, & Diui Zenonis, longè à Ticino vrbe decem millia paſſuū. Cui quidem Olonæ publico iure Præfectus eſt ius dicens, qui curare amnis aquas habet, vt ſuo quiſq; tempore, ac loco, modoq; ſine alterius iniuria, ac damno aquarū quotam in ſuuum traducat. Maior Olona eſt Lamber, ſiue Lambrus amnis, ortum habens ex fonte ab antro manante, quod ad Pedeplumbei Montis radices patet, & ſub Plebis Alcini collibus præterfluit, Bubea aqua recepta, à qua paulò poſt diuiditur. Ipſa quidem Bubea in Eupilim Lacum deſcendente, quem hodie Monguttj ſiue montis acuti Lacum vocant, & Lambro amne ad Modoëtiam oppidum elabente, quàm Mōtium vulgus appellat. quæ fortaſſe Montia, quaſi mōtium initia attingens dicta fuit. Illabitur deinde Lambrus Mediolanum verſus, aquarum parte ciuitati tranſmiſſa ad naues ferendas, referendasq; aptiſſima: & reliquis vndis Laudenſes, & Ticinenſes alluit, Pado ſe immergens propè Cuneolum pagum, vbi nobiles Cuſani inſignem arcem, ac ditionem habent. Scio hæc ſcribendo me diſſentire à nonnullis ſcriptoribus, qui Lambrum, Vmbronem inaudito nomine appellauère, ortu ei aliter attributo: ſed qui ſitus norunt, minimè à me diſſentient. Martiſamnis quoq; deſcendens ex Mediolanenſium, Comenſiumúe collibus, Laudenſis agri totus efficitur, tenuique, & exili riuo in Padum æſtate illabitur, vniuerſo penè humore in terrarum irrigatione abſumpto, hyeme verò collectis in vnum aquis tumidè, ac ſuperbè confluit, viatoribus nonnunquam infeſtus. diſtatque Martiſamnis ab Addua circiter decem millia paſſuum, vulgòque Martiſana dicitur, cui fluuio ſicut Olonæ præfectus iudex publica lege fuit, vt noſtris conſtitutionibus patet.

De Irrigationis commodo.

CAP. III.

HIS *igitur fluminibus distincta Insubria, humiliora quæque loca subiecit aquis, deductis per prædia riuulis, ex quibus saliunt per villici curam aquæ, demissis passim stato loco, ac tempore per incilia portis, quibus inhibentur vndæ, lætoq; spectaculo in arua traducuntur. Virentia hic patent sub æstiuum solstitium prata, pascuaq; per quæ effusæ versicolores iuuencæ latè vagantur: rubent illæ igneo colore, aliæ fuluæ apparent, coruscant sparso candore aliæ, variasque ostentant in vasto corpore maculas, replentur omnes virenti pabulo post Solis ortum, saturæque demum tardiore gressu in turmas coëunt, mugiuntque vicissim, ac sole in meridiem vergente, riuulos, & vmbras petunt, procumbuntque per herbas, & vt noster cecinit Virgilius, opaca frigora captant, aut lætis vndis immergunt ventres, æstusq; depellunt. Vitulorum ex iis copia nobis superfluit, quorum carnibus, tam ignobiles, quàm nobiles parua stipe saturi fiunt. Quòd si alantur ad opus vituli, ingentes, validique boues post triennium fiunt, binisq; iugis trahunt immẽsa plaustra, binique etiam instructa aratra voluunt, telluremq; ab imo altius versant. Lac tibi hæ nostrates non solum ad mensuram, sed præter mensuram effundunt, redundantq; spumantia vasa. Lacte leni mulctra ab vbere exiliente, moraq; noctis secuta, insurgunt sedulæ villicæ, ac panacem lenta manu ex lactis summitate legunt, formantq; butyrum, quod olei vicem in pluribus obtinet, longeq; substantialius est, ac educandis infantibus aptissimum. Post butyrum verò caseo formando accinguntur, componuntq; ingentes formas, à quibus Formacei nomen proprie noster caseus sumpsit, tanquàm forma magnitudine, aliis potior, atq; præstantior: cuius bonitatem admirantes Romani idem in suis pascuis facere conati, nostris abductis armentis, sæpius à natura elusi sunt. Natura enim hoc proprium nostris Circumpadanis tribuit, ex quibus Insubres palmã obtinent, & ex Insubribus Laudenses, quibus maiorem lactis, quàm vini copiam suppeditare probatum, ac in prouerbium versum est. Brixiani secundum locum haberent, nisi à formis ad formulas declinarent. Parmenses copia, Placentini cura gloriantur, quæ nisi assidua adhibeatur, malè cum caseo etiam ritè formato agitur. Tumescunt enim intimis vescis formæ, atq; in insuauem saporem, ac male olentem recidunt, suaq; improbitatis causa à casearia sede reiectæ conficiendo glutino relegantur. Atque omissis pratis, pascuisque, pullulat hic similiter ab aquis campo diffusis, virenti calamo oriza, pedali aggere circumsepta, quæ vno sanè tempore natat aquis, terrisq; coalescit: Et post maturitatem ad areas delata, occupat aristarum cumulis terram & trituratur autumno. Attritaq; ab areis ad pistrinum transuecta rursus pistillo aquarum casu sublato, demissoq; contũditur, donec rudi excussa thecula, granis niteat. Tũ demum subacta pilo, atque contusa, mundatur cribro edulysque seruatur. Principium itaque, & medium finemque huius olim peregrini grani habetur ab aquis,*

A *quas si interdum libeat à fossa diuertere, nudoq; pede fundum premere, & pisciculos disquirere, aderit tibi in limo latens, ac se se torquens, retorquensq; lampetra forma exigua, sed chymi bonitate magna, quæ lõge probabilior in cibo est Romanis lampetris, anguillisq; suapte viscositate, ac superfluitate stomacho infestis. Multa simul aderunt pisciculorum genera in aquarum reliquiis destituta, quæ manu capere tuo arbitrio sine nassa, & excipulo poteris. Aderit etiam in tempore, aut rubeus, aut nigrescens cancer, rubet sa-*
B *ne priore exuto tergore, ac veris initio renouato, mox nigrescit, vastusq; nunc in nostrorum riuorum secessibus latet, nunc obliquis gressibus apparet, natatq; sub aquis quarum diuersione agnita, obstupet, & festinus regreditur, quæritq; riparum foramina, quiuus se se obstruat, atq; recondat. Illisq; non compertis hæret virgultis, & fugam parat, apprehensusq; manu reluctatur, & conuersis in viri manu chelis quasi forcipibus certat, & fuga ineptus effugium tentat. Coaxat quoque vt ille ait, Rana siue Ranarum chorus hic in-*
C *festis vocibus aderit, quæ subductis aquis, è fossa prosiliunt, herbisq; latentes ignaro pede prementur, nimia earum in pratis exuberante copia. quarum magnitudine pellectus Camillus Borromæus Mediolanensis patricius, vt admirationem rei adderet, in Ticinensi agro viuaria ranis ingenti vallo, tanquàm Ranipiscinam muniuit, ac pullorum more aluit, veruq; assari, & condi tanquàm auiculas, atq; in ciborum elegantiam referri voluit: easq; Alphonso Aualo Viro splẽdidissimo in cœna apponi iussit, vt ex re antea ingloria,*
D *communique, primus ipse sibi in epulis gloriam exciret, vt omnino exciuit. Sed in tanta fontium, amniũque varietate, & frequentia, nulla palus, nulla infesta stagna patent, aut aërem inficiunt, sed fluunt suis riuis aquæ iucundæ, tenues, claræ, ac temperatæ, quæ neque facile gelu rigent, neq; feruent æstu: temperies in aquis non minus quàm in terris, & aëre passim inest, cuius quidem temperiei causam aperio.*

De salubritate Regionis.

E

CAP. IIII.

TENET *firmè medium hæc planicies inter Adriaticum mare, & Alpium fauces Galliæ finitimas. Itaq; siue ab Oriente, & Mari exeant venti, quos nubiferos esse libro primo retuli, siue ab Occidente, & niuosis Alpibus descendant, leuiore impetu nostram regionem perflant, quàm vicinos maris Adriatici tractus, aut subiectos Alpibus Taurinos populos. ex qua referri in ipsa regione aërem temperatiorem, docet*
F *Hippocrates libro secundo, De victus ratione, vel diæta. Quoniam spirantes è mari vel montibus venti nequeant è vestigio in ipsum orã infracto impetu irruere, sicut in viciniores solent: cuius sententia vera est. Quemadmodum enim ferreæ pilæ ictum ab aheneo tormento, siue bombarda emissæ, loci distantia infirmiorem facit: ita ingruentem à quoque loco ventorum turbinem, ipsa longinquitas suo interuallo emollit, & inualidiorem facit, quod primo libro attigimus. Exemplum vtrinque manifestum habes.*

exurgens

ex urgens ab Adriatico Subsolanus ventus imbribus, ac procellis inferiores agros Adriatico vicinos infestat. At minimè eadem imbrium continuatio nostram regionem occupat. Item flantes ab Occiduis Alpibus venti, Pedemontanos sæpe gelu, & pruinis perstringunt, at minimè eadem vis frigoris, agros cis Ticinũ sitos corripit, rariusq; nostra vina, morosque decoquit. Distans enim medium ab extremis, temperamentum iuxta interualli proportionem consequitur, quod quidem temperamentum paulò minus abest ab æstu quàm à frigore. plura tibi possem exempla referre, sed vno, aut altero proposito ad alia conuertar. Quercus arbor septem diebus ante frondet cis Ticinum amnem, quàm in Laumellinæ dorso. Item flauescunt aristæ maturius inter Lambrum, & Olloniam amnes in campis superioribus, quàm alibi. Vnde quæso hæc varietas? ab aëre, & situ: quoniam ij campi in pari situs altitudine positi, propinquiores Orienti sunt, & mitius ab Occidentali vento attinguntur, quàm Laumellinates, & ideo plus caloris ab Oriente, & minus frigoris ab Occiduo sentiunt, citiusq; propterea siccãtur, arantur, seminantur, & maturitatem naturæ, & culturæ suo ordine assequuntur. Minimè tamen eadem maturitate, ac promptitudine Placentini, Parmensesq; sua frumenta metunt, minusq; Mantuãi, & Ferrarienses Orienti viciniores, quia scilicet eorum campi situ sunt inferiores, & per consequens longè etiam humidiores, ad quam humiditatem exsiccandam maior, ac diuturnior Solis decoctio requiritur, quàm ad altiores agros. Et ideo eorum frumenta tardius quàm nostratia Solis potentiam ad maturitatem assequendam expectant, situs humilitate ob nimium humorem segnius Orientem Solem percipiente. Hinc etiam euenit, vt vrgente siccitate, ipsi inferiores campi lætiores remaneant, quam superiores, eorum humore, sata vberius nutriente, & in superioribus campis humore ipso, ob minorem quantitatem, minus etiam æstui resistente. Clarius quoq; discernitur aëris differentia inter Laumellinum, & cis Ticinum agrum, ex Ficu, & Mali granati planta, vt alia omittantur: vtraque enim arbor probè cis Ticinum fructificat, in Laumellina verò ægrè, tardeq; adolescit, & male fructificat, fructusq; exiles, & insuaues parit, frigore scilicet maiore vi Laumellinam corripiente. Sed quò frigidior Laumellina est cis Ticinensi, eò calidior probatur nobilis regio citra Adduam in superioribus oris sita, Glarea Adduæ appellata, vbi Crema Oppidum munitissimum, & insigne Charouagium, claris refertum viris, superbè eminent, ac suo tantum honore fulgent, pluribus ciuitatibus eorum dignitati, ac famæ frustra inuidentibus. Hacq; ipsa ratione vigent oleæ vberrimæ in Brixiensi colle, præcipuè circa lacum Benacum: quæ in nostris collibus Mediolano finitimis, pari fælicitate coalescere nequeunt, maiore videlicet æstu circa Benacum montibus occlusum, quàm in Insubribus vigente. Spectare tibi in hac planitie elegans naturæ opus licet: surgit enim propè Lambrum amnem in Laudensium, & Ticinensium finibus egregius tumulus vitium, & ficuum vbertate, & præstantia amœnus, longitudinis quinque millia passuum, & latitudinis trium milliarium, cui ab Oriente Sancti Columbani insigne Oppidum adiacet, & ab Occidente Miradolium cohæret: ita porrò appellatum à Mira doliorum, quibus vina infunduntur magnitudine. Vina etenim præcipua vetustatis expertia, Moscatula vulgò dicta, ex eo colle percipiuntur, quæ ob magnam copiam, magnis pariter vasibus ferreis circis communitis, reconduntur. quo quidem excepto tumulo, reliqua omnia fluuiorum, alueis omissis, plana videntur. Flumina enim interlabentia aquarum latitudine magna spacia occupant, quæ quidem spacia valles appellantur. In medio istorum fluuiorum Mediolanum situm est planiciẽ centrum, quasi corporis vmbilicum occupans, pariq; fermè interuallo viginti milliarium à Ticino, & Addua, Padoq; distans, à qua re nomen accepisse arguitur. nam à medio amnium ad Mediolanum translatum nomen dicitur. Quam quidem magnificentissimam vrbem, nonnulli Astrorum contemplatores Meridionalem esse scribũt, à quibus dissentio: existimans potius eam Orientalem videri, cum ex situs aptitudine hyberno, æstiuoq; Solis exortui apertissimè pateat, portaque ipsius vrbis Orientalis appellata nullum obiectum habeat ad Solis ortum excipiendum. Item quia plures aquarum riuuli, à ciuitatis regione in Laudensium oram defluentes, in Orientem pergunt, & Claræuallis prata, deinde Vicoboldoni conualles suis vndis alluunt. Laus quoq; Pompeia in vallis Adduæ crepidine sitã, Orientalis videtur, quæ distat à Mediolano viginti millia passuũ, & in Orientem elegantissimè vergit. Dissimilis a Mediolano, & Laude est Ticini situs, qui nunc amplificata ciuitate cernitur, de quo quidem situ capitulatim scribam. Sed dum à Mediolani amplitudine ad Ticinum vertor, abstrahit me ab itinere non longè à ciuitate, noua rerum moles, cogitq; admirari Carthusinæ tecta in cœlum vsq; porrigenda. Quorum altitudinem, atque structuræ elegantiam suspiciens, rogito: Cuius hæc mirifica statio erit? Principis ne, an summi alicuius Antistitis? Responsum fuit solius Dei, cuius honori, quicquid hic cernis dicatũ est, & cuius summi Dei Maiestas, atq; potentia, sicut æterna est, ita hæc ampla sedes eius perpetuo est instauranda, ac renouanda decore, ne vnquam vetustatem sentiat, nunquãque similiter finem habeat. Viri autem religiosi in ea degentes sacris incumbunt studijs, ac parentum opibus, honoribusque rejectis in solitudine vitam agunt, vno cuncta moderante Præfecto, siue Priore, Damiani illius olim magni Viri, qui postea Generalis fuit, successore. Perge nunc, quo cœperas itinere, ac Ticinum tuo arbitrio pete.

De Ticini Vrbis situ, & amœnitate.

CAP. V.

PORRIGITVR *ad Ticinum amnem non longè à Pado mollis, ac fermè semirotundus cliuus extra planitiem in Meridiem procurrens, super quo Vrbs Ticinum ab antiquo condita fuit: qui quidem cliuus ex parte in Orientem spectat, & pendet, veluti à sancti Olderici ædibus, vsque ad hortos inferiores sub Diui Epiphanij monasterio in valle positos.*

Idem verò cliuus à Foro Linario, vbi Hieronymi Sacci, olim viri clarissimi antiquior domus extat, Ticinum fluuium versus in Meridiem decliuis est, nihil ferè Aquilonares flatus sentiens, qua ex re, ficus, & malus punica mirabiliter in ijs hortulis adolescunt, fructificantq;. Item à Templo Sancti Georgij in monte Falcone Occidentem versus, paulùlum etiam in Occiduum ciuitas vergit. Ab eodem autem Foro Linario (quod Mercatum vocant) Septentrionem versus, vbi Arx vel Castellum eminet, plana est Ciuitas, & Aquilonari vento apertissimè patet. A

B *Ex qua quidem situs varietate in omnem oram versa, tenuitatem aeris Vrbs ipsa à natura assequitur longè præstantiorem, quàm si tota plana esset. Perflantur enim facilius vici, & domus à circumambiente aere ob situs acclinitatem atq; apricitatem, quàm si vniuersa Vrbs æqualis esset: quia pars plana altior est situ, quàm partes decliues, ex qua altitudine liberius ab aere exploratur. Quos itaq; sanos recipit nostra Vrbs, sanos plerunq; seruat, nisi ipsi sese, aut fatali casu, aut suo arbitrio ventri indulgentes, ante naturæ diem atterant, atq; conficiant, aut summus Deus nostra non ferens crimina, temporum rationem conuertat, atq; confundat.* C *Quos verò minus bene habentes suscipit, solo aëris intuitu, habituq; sæpe recreat, infirmaq; ac prostrata natura, si vllo aeris cōmodo vsquam erigenda est in Italia, nostro iuuatur aëre, nostrisq; attollitur oris. Rarò hic obesa nostrorum hominum corpora conspicimus, raroq; podagrosissimus. Inest enim aëri puritas, à qua excitari etiam ad prudentiam ingenia ipsa, puritate ad cerebrum permeante, docet Hippocrates in libro de Flatibus.* D *Hinc animi promptitudinem vigere ait; faciliusq; adiecto studio, homines sapientiam consequi, quàm in diuerso aëre, ac situ. Senectus quoq; non ingrata, neq; morbosa, sed sine dolore subire, ac finem afferre per annorum seriem solet, adiuuatq; quàm maximè puritatem aeris ipsa tellus, quæ non solum in ciuitate, sed etiam foris, præcipuè ab Oriente vsque ad quintum lapidem sabulosa est, Vineis potius, quàm noualibus à natura apta, ob innatam siccitatem, quam notat Plinius libro decimo septimo, capite quarto, de qualitate regionum, scribens, sabulum album in Ticinensi agro esse infœcundum.* E *Cuius sententiæ applaudens, dico huius partis infœcunditatem aëris salubritati aptissimam esse, quia assidua ingruente pluuia, ventisque ab hac ora afflantibus, neque nubila nobis valdè officere, neque caliginosæ tenebræ diu increbrescere possunt, arida humo confestim pluuiam sugente, nullumque humorem à se emittente, quòd si fœcunda tellus esset, modica humiditate suscepta, lutulenta, atque cœnosa fieret, limoque putrescente emitteret oriente Sole nubeculas, quarum ascensu matutinus aër caliginosus fieret, turbaretque suapte impuritate, aeris* F *sinceritatem, & morbiferam vim accolis inferret. Prospexit igitur natura nobis longè accuratius per soli ariditatem, quam prospexisset, si fœcundum campum ciuitati propius adiecisset. Nec propterea nobis suburbana prata æstate irrigua, atque elegantes & spaciosi horti deficiunt, quibus vndique cingimur, præterquam a Meridie, vbi Ticinus labitur. Vicit nostrorū virorum ingenium, solicitudoque terræ infœcunditatē, atque ipsius terræ naturam cura & cultura perdomuit, vertitque in solum lætum, singulis ferè glebis equino fimo impinguatis, grauique ligone sæpius euersis, atque subactis. Qua ex re sapidissima olera passim succrescunt, onerantque dominorum mensas nouis atque inemptis dapibus. Primùm hic tibi lactuca folijs conferta adest, quæ renascens in menses semine perpetua æstate durat, atque deliciosa sapit, non solum Galeni scriptis, sed Gordiani quoque Imperatoris celebrata præconio, & quæ quidem lactuca præstantior cæteris in Ticinensi solo finitimorum testimonio probatur. Alia quoque semina hic primum in herbas pullulant, promptiusque maturant, oleraque non solùm nostratibus, sed etiam alienis indies, ac in horas suppeditant, & bonitatis famam inter vicinos populos publico consensu captant. Quos demum si spectaueris hortos, Maronis tibi, & Columellæ musa præ rerum varietate, atque admiratione posthabenda videbitur. Nam etiam frigore vrgēte, ac niuium appropinquante casu, spectare licet eximiam olitorum curam. ramis enim terræ faciem vbi olera vigent, operiunt, superstrata palea, duraq; frigora arcent, foliculis ea industria sub niuis tegmine virentibus, quæ reiecta niue, apparet tibi Ver adesse in hortis, cum longè absit, aërq; iamdudum gelu horreat. Quid quod etiam in pratis ningente cœlo, villici niues prohibent, immittunt illi altius in prata aquarum riuulos, clauduntq; meatus, ne aliorsum aqua defluant. cadens autem nix in aquis liquescit. vbi verò ningere desijt, dimittuntur subinde à pratis aquæ, riuuliq; in suos alueos auertuntur, patent tum miro prospectu nuda prata cæteris omnibus circum niue, ac gelu albicantibus. Trudit sese huc sereno meridie læta iuuentus, curisq; soluta suos ludos ciet, mouetq; risu, ac voluptate plena rerum certamina. Æstate etiam in eis subeunte sole, iucunda nobis deambulatio patet, sessioq; gratissima est, molli te recipiente herba. Somnia in istis pratis sæpe lassus viator capit, stertitq; sub vmbra, mox refectus sopore artubus resurgit ocius, ac iter suum repetit, promptiusq; graditur. Nulla tibi in his locis infesta animantia quietem impediunt, aut interturbant, siue noctu, siue interdiu æstate recumbas, soporq; etiam sub aere vrgente æstu videtur innocuus. absunt ab his locis exosæ Cicindulæ, à nostris Cincisulæ dictæ. Tarantala nusquam in his terris visa fuit. Silet infælix Cicada, timetq; sibi, ne stridulo clangore prodita, rostratis auib. præda fiat. Musca etiam infrequens est, Alpinis sæpe eiecta flatibus, insurgunt passim modulata auium voces, passimq; cōpositi à natura concentus audiuntur, strepunt aëra cantu, volatuq;. Age verò si libet, secede aliquando ab Vrbe, & suburbanis prædijs, nostraq; flumina pete.*

De Fluminibus Cap. VI.

HIc tibi aquarum puritas alto gurgite patet, editq; leuia murmura, & ad moram inuitat, allicitq; morantem, atq; allectum oblectat, & plura naturæ commoda vno in loco ostentat. Triplici hic sese meatu nostra flumina pandunt, triuioq; aditu, tam peregrinis, quàm nostratibus nauigationem aperiunt. nam siue Adriatico mari soluens aduerso Pado Insubriam, aut Liguriam petas, siue à Taurinis oris recedens secundo

cundo Pado delatus Inſubres adeas, ſiue Ticino eue- A
ctus ad Eluetios pergas, aut ab eorum anguſtijs exiens
in Padum deſcendas, Ticinenſis tibi omnino attingẽda
regio eſt. Triuium tibi iter, ſua ditione claudit, aperit-
que Ticinum, aquis ipſis ex diuerſis effluentibus oris, &
in Ticinenſi regione tanquam pelago corriuantibus, &
in Orientem poſtea decurrentibus. Cuius rei cauſa,
ſcribens de Inſubrum dominio, & rebus, Georgius Me-
rula libro primo Hiſtoriarum in fine, Ticinum vrbem
interlabentium fluuiorum dominam appellat, vt om-
nino ſuo iure domina eſt, ac antiqui dominij iure naui- B
gationis præfecturam, & tribunal obtinet, de quo alio
loco ſcribendum erit. Primus itaq; Ticinus fluuius
magnis potitur naturæ bonis. Claritate in primis
eximia, qua colludentes piſces, etiam in imo fundo cer-
nimus, hamoq; captamus. quos quidem piſces ea ratio-
ne ſaluberrimos eſſe, ac nulla humiditate noxia ſuper-
fluitare conſtat, præcipuè Temulum, Lucium, & Stri-
gulos, Occellosq; fama notiſſimos, temperie anni viciſſi-
tudini aptiſſima. hyeme enim nunquam ad rigorem
alget, nunquam etiam gelu corripitur, vt Padus, ſed C
fontium paſſim manantium natura adiutus fumanti-
bus plerunq; vndis profluit: æſtate verò gratiſſima fri-
giditate viget. Qua quidem frigidatate pellecti, equi,
bouesq; immiſſi fluuio diu ſubſiſtunt, iucundumq; fri-
gus poſt potum ab aquis hauriunt. Item purgatione,
& curatione: ſoluuntur enim tumores circa ventrem,
& iuncturas enati, aſſidua aquarum lotione, ac mora.
Item legumina natura duriore ijſdem aquis impoſita
emolliuntur, ac coctibiliora fiunt. Telæ etiam, ac linea
ſtamina eadem aqua purgata adeò albeſcunt, vt nihil D
videatur candidius: vnde candidatrix mulier huius-
modi curæ aſſiduò vacans dicta fuit, quæ quidem mu-
lier, & ſi candida rarò conſpicitur, Sole faciem exu-
rente, nitore tamen, ac munditia ita fulget, vt amore
digna habeatur. Petrarum quoque genere celeber eſt
Ticinus. nam conuulſa à montibus ſpecioſa ſaxa, ſolus
euoluit vndis, nulloq; alio operante in Ticinenſem o-
ram deducit, ſiſtitq; ripis. Quæ quidem ſaxa, vitrearij
artifices colligunt, nauibusq; excepta Venetias impor-
tant, vaſaq; ex eorum materia igne ſoluta celeberrima E
conflant, auro circumlinita, & varijs reſperſa colori-
bus, quæ ob eorum elegantiam Regibus vſui, ac in de-
litijs ſunt. Meritò quidem, vt humani regni infirmi-
tatem vitreo, aut chryſtallino calici ſimilem eſſe ob rerũ
viciſſitudinem, mobilitatemq; agnoſcant: quod pleriq;
minimè cogitant: deinde vrgente fato animis æſtuant.
longè etiam celebrior eſt aurifera arena, quam ſeminu-
dus operator ſub Solis feruore perquirit, confertq; in a-
ceruos, ac viminea crate ſecernit, reiectis ab arena la-
pillis, & qua demum arena rudi panno leniter iniecta F
collucent panno hærentia aurea minuta, viſu quidem
vix conſpicabilia. Vide quò ſe obruat ſtudio homi-
num cupiditas, quæ interdum auro inhians, auram
pro auro captat, & in caſſum laborat. Padus au-
tem ipſe limoſus, turbidusq; fluens per Ligurum, &
Taurinorum oras in Septentrionalem plagam Orien-
ti proximam fluctus ſuos vertit. vbi vero Ticinenſes
campos iniuit, tum ſinuoſo anfractu fluctus in Orientẽ
torquet Ticino recepto, indignum fermè ſeſe Orientali

A proſpectu ſua turbulentia atteſtans, ſine Ticini amnis
claritate & copula. Adeò etiam flumina edere a-
liquid memoratu dignum in noſtra regione à natura
coguntur, vt à natura actu ipſa etiam illuſtrior fiat.
Syluis quoq;, & arboribus circumſeptus eſt Ticinus a-
mnis, ſurgunt enim ſua ſponte hinc inde denſiſſimæ
ſyluæ, quercusq; ingentes alto cacumine in cœlum ten-
dunt, ex quib. lignorum ſtrues noſtris, atq; alienis ſup-
petit: ſiue quis fornacibus flammas ſubdere, ſiue mate-
riam fabro lignario, aut architecto parare velit, ſucci-
B ſio hîc facilis eſt, facilisq; ſimiliter extractio Ticino na-
uigationem aptè ferente. Ferraria inſignis ciuitas
teſtis eſt: quæ cum Padi ripas eminenti ponte, me pue-
ro, iungere vellet, ex Ticinenſi ſylua trabes euexit, ele-
gantiſſimumq; pontem conſtruxit. Atq; ex eadem
materia currus & alueos aheneis tormentis ſubiecit,
quibus ipſa ciuitas Principum ſuorum cura mũitiſſima
eſt. Omiſſisq; ſyluis, vbi ferarum, ac venatorum ſtatio
& exercitatio eſt, adeſt tibi ad Ticini ripas flexibilis
buxus folijs hyeme virentibus, viridariorum magiſtro
C ſuapte flexibilitate gratior quàm villicis. Adeſt Ta-
marix grata apibus, & æquinoctium ſuis floribus in-
dicans, exornansq;: Mirices etiam dicta, cuius rari-
tas in Italia nota eſt, notiorque virtus, præſertim ſple-
neticis qui poculis ex eo ligno fabrefactis bibunt, com-
peſcuntq; tumorem. Surgit paulò altius ad Ticini
fluenta ſpinoſa potius quàm frondoſa iuniperus, hyeme
quàm æſtate gratior, præbens cibum turdis, qui eius ſe-
mine ſaturi fontes circumvolant, & in aciem diſpoſiti
ſimul colludunt, colludendoque in occultos laqueos inci-
D dunt. Hoc lignum maiores noſtri Deo optimo ſacrũ
eſſe voluerunt, tum quoniam neque cariem, vel vetu-
ſtatem ſentiat, tum quod gratum odorem eius incen-
dio emittat. Appropinquanteque ſolemni die Natiui-
tatis Domini noſtri IESV CHRISTI, ædi-
um poſtes buxo Hederaque exornantur: penetralia
vero maioris honoris gratia iunipero operiuntur. Nul-
lum enim apud nos lignum aptius explicat Diuina
myſteria, quàm iuniperus. Nam virore petpetuo
æternitatem indicat Domini noſtri IESV CHRI-
E STI. ſpinarum autem acumine, quæ idem Deus, &
Homo paſſus fuerit, repræſentat, præcipuè cùm ſpinea
corona eluſus, pro rege fuerit ab iis, à quibus pro Deo
coli debuerat: odoris emiſſione admirabilem reſurre-
ctionem eius teſtatur. Sicut enim ex ignito ligno odor
manat, ipſo paulatim conflagrante ligno, ita per inter-
itum Domini noſtri ſecuta eſt gloria reſurrectionis e-
ius, quæ cœlum, terramque, & tartara Diuinitatis
Maieſtate eius humanitati ſociata impleuit, atque cõ-
cuſſit. Sed ad Ticinum redeo: Augent ipſius fluminis
F vndas duo vicini amnes ab Oriente, & Occidente ci-
uitatem ad teli iactum ambientes. à Nauigio Me-
diolanenſi riuo defluentes. aquæ, aliis coniunctæ riuis,
fontibusque, Nauigii, ſiue Nauilii nuncupationem
retinent, & ab Occidente ſuburbana prædia alluunt,
magnæque ſepta repagulo, atque munimine Caronam
inſignem riuum in ciuitatem tranſmittunt. Caro-
na autem quam ab autore aliqui Cadroniam vocãt,
vrbis foſſam per fiſtulam tranſgreſſa, manat per vi-
cos, plura parãs, preſtãsque ciuibus commoda. Nam

rotarum machinas suis vndis impellens, molendina A
passim exercet. Fullo quoq;, & Coriarius, aliiq; opifices eisdem aquis intra tecta deriuatis singuli operi suo incumbunt, laboremq; labori addunt. Contra garrulæ ancillæ ripas circumstant, & pro rerum ablutione, nugas serunt, ac dominas supplantant, amatoribusq; locum, & tempus voluptati aptum condicunt. Reliquæ verò Nauilij partes præcipiti lapsu, ac fragore ab alta, & præcipiti septa ruentes, antiquum alueum replent, alijsq; exceptæ septis, atq; obicibus alia opera mouent. Ingentes hic mallei rotarum furore in altum elati, de- B
missiq; duris ictibus strident, teruntq; ferrum, atque contundunt. Alibi autem dispari sonitu, ac penè tremore fremunt ilignea claua vnius trabis circumuolutione summotæ, pinsuntq; liquorem, ex quo molli addito glutino papirus componitur. deciduntque deinde ab alto aqua, & sinuoso anfractu prata Sancti Saluatoris adeunt, vbi in Orbem deriuatæ duo iucunda spectacula parant: egregiam piscinam, ex qua per vertebri ora captare pisces sine negotio licet, quod quidem vertebrum rete longiusculum est, à quo egredi pisces semel C
ingressi nequeunt, funiculis conuerso ordine exitum impedientibus: Piscina autem insulam suo circuitu format, in qua tuta statione cuniculorum greges degunt, aquis circumuallati, ita vt neq; subterraneo meatu euadere, neq; à feris sicco vestigio inuadi possint. Subdolus hic sæpe catus circumstat, torquens oculorum aciem ad cuniculorum gressus, atq; aquarum fluctus fallere saltu tentat, ac frustra tandem insidiatus ieiuno ore prædam inhiat. Minore aquarum impetu Vernaflua amnis ab Oriente labitur speciosam vallem am- D
biens, in qua molendina passim firmata strepunt: quo vigente strepitu, molendinarij surreptioni student, nullaq; lege arceri à fraudibus possunt. Imminent huic valli humiles tumuli, vineis vndiq; amicti, ex quibus clarissima vina, mireq; fragrantia rubra, atq; cerulea percipi solent, quæ hausta ex vasibus splendent in poculis, saliuntq;, teq; inuitum ad potum alliciunt, epotaq; hærent stomacho, & leniter permeant, fouentq; naturæ vires, & pituitam extenuant. nullos illa capiti vapores, aut ori ructus, nullum ventri tumorem, aut vesicæ E
impressionem faciunt, sed cibo sese commiscentia facile conquiescunt, absterguntq; mordaces curas humanis mentibus infestas, ac mollia inducūt somnia ægris aptissima. Hoc gustato vino Boethium Seuerinum Romanū Patricium carceri inclusum, ac seminecem, resipuisse aiunt, succlamasseq;: oh fœlicia huius regiōis vina, quæ labantem mœrore animum, curisq; depressum modico haustu erigūt, firmantq; nutantem. Atq; his dictis ad scribendum de consolatione librum viribus instauratis conuersus est. Cuius rei fama multi ea vina mirā- F
tur. Sed ad aquas rediens, quæ in suburbāis prædijs circa Ticinum defluunt: proditum à maioribus nostris memoria fuit, easdem aquas frequenti ablutione impetiginem in pecudum corporibus compescere, eaq; mundare, & rutilantes pilos iumentis circumenatis plerunq; inducere.

De Fontibus Cap. VII.

ABsimilis à riuulis, amnibusq; comperta est fontium, & puteorum aqua tam vrbana quàm suburbana. Alio enim loco oritur aqua potu saluberrima à natura coctionem nacta, præcipuè illa, quæ ex fonte celeberrimo manat, qui intra hortos Monasterij Diuæ MARIÆ scatet, vbi Longobardorum Regum olim venatio esse consueuerat, cuius adhuc nuncupatio durat. Contra autem alibi adest aqua ab ea diuersa, nimioq; algore iumentis perniciosa: qua quidem epota, iumenta confestim horrescunt villis, ac rigore torpent, ideoq; ab ea arcentur, proprieq; ad indurandum vis & natura eius prona esse discernitur, præsertim in duobus, videlicet in ferri acie perstringenda, & in sale obdurando, dealbandoq;. Candens enim siue ignitum ferrum his aquis immersum fit durius, & acie penè irrefragabili, quod agnoscentes fabri ferrarij apud nos magno studio cultellos excudunt, quos huiusmodi aquæ, alijs commixta liquoribus feruentes iteratò imbuunt, eaq; (vt aiunt) temperatione, acutiores, ac durabiliores reddunt. Sua quoq; industria nostri Salinarij, salem nigerrimum, ac turpem liquefaciunt, purgantq; aquis: liquefactum deinde lento igni desiccant, formantq; ex eo pyras, seu pinnas, quas vulgo Panes vocant. Quibus edoctus pictor nobiliorum insignia leni manu imprimere, donoq; eos Principibus transmittere egregium putat, illoq; munere suam ostentans artem compositi salis gloriam, albedinemq; Ticinensibus aquis tribuit. Disquire nunc tuo arbitratu prudens lector, num altera in Circumpadanis ciuitas suo situ tot elementorum commoda tam facili, ac copioso aditu incolis præbeat, aeris (vt dixi) clementiam, terræ benignitatem à noxijs rebus alienam, aurum etiam perquisitoribus offerentem, aquas cibum in piscibus, fructus in irrigatione, commodum in nauigationibus, industriam in decursu, ac voluptatem solo intuitu exhibentes? Quid memorem opaca frigora vrgente æstu sub caniculares dies ab ijs aquis manantia? instaurantur animi, & corporis vires te lento gradu Ticini ripas adeunte. Ignis quoque materia ad manum est posita caduis syluis hic passim sua loca occupantibus, succisaq; ligna triennio, aut quadriennio reponentibus. Deus has maioribus nostris sedes, hæc naturæ bona, atq; eiusmodi opportunitatis commoda summa benignitate contulit, prouidens (vt existimo) hanc vrbem religionis stationem aliquando futuram. Nec Diuinam mentem fefellit rei euentus. Prima enim ex Circumpadanis Christianam religionem stabili fide suscepit, prima sibi Episcopum suo iure asciuit: prima Ecclesiam, id est, populi conuentum Christiano nomine adunauit: prima delubra, ac templa eo iure statuit: prima deniq; regiones, siue tribus, siue Diœceses, in vnum quasi Collegium composuit, sibique coniunxit: quod infra aperiam. Atq; hoc modo à situ scribendo, ad incolarum dignitatem, atq; ad Diuina Sacramenta explicanda ascendam.

BER-

BERNARDI SACCIA A
TICINENSIS HISTORIAE
Liber Sextus.

De Syri aduentu & concione.
CAP. I.

ADVERSANTE vbiq; gentium Christiano nomini Romano Imperio, B *inhibenteq; ne Diuina Fides, iam promulgata latius serperet: incessit DEI religio Ticinensium animos, vno apud eos sermocinante Syro Aquileiensi, qui Ticinum ingressus anno ab ortu D. IESV CHRISTI fermè quinquagesimo, Petro Apostolo Romæ agente, spectansq; populum idolorũ cultum prisco more sectantem, palam illicò concionari, cùm ignotus, & peregrinus esset, noluit: ciuium deinde aliquorum noticiam assecutus, de fide Christiana disserere cœpit. Nulla tum ciuitas in eo tractu* C *Christianam Religionem nouerat. Primus igitur Syrus in ipsam oram, gentemq; delatus, Euangelicam institutionem aperuit, posuitq; apud nos fundamenta fidei, nullo vnquàm interitura seculo. Familiarium ille conuentu habito, hæc dixit:*

Quò quæso amici vos traducit is error, vt simulacra pro Dijs colatis, quæ sine sensu, & potestate sunt? Qua demum ratione signa ista manu facta Deos vobis repræsentare existimatis? Erratis certè, & DEI D *cognitionem non habetis, quàm nuper vobis aliqui præclari viri ab Oriente Romam deuecti aperuêre. Vnus est Deus, vnaq; summa, inuisibilisq; maiestas, Cœlo, Mundo, & Inferno imperans, cui omnia parent. Luminaria Cœli, ac Stellæ stato ab illa ordine mouentur, stantuè: nubes euocatæ ad illius nutum prodeunt, terramq; obumbrant. Excita tonitrua illa iubente insurgunt, fragoreq; edito terrestria tremefaciunt: eademq; permittente conquiescunt, ac sua receptacula repetunt. Illa verò ipsa Diuinitas, quæ suo* E *nutu cuncta commouere potest, immota, & sempiterna est, cœloq;, & non in istis vestris iligneis, fictilibusq; statuis insidet. omnia sub oculis, siue præsentia, siue futura sint, habet, omnes rerum euentus præuidet. Regna, vbi regni nomen spesue non erat, constituit, auget, diuidit, atque cùm vult, aera mutat, vetat imbres, terræ faciem ignea vi exurit, arefacit plantas, & animantia perimit. Illius ergo Dei quærenda nobis, & expetenda notitia: atque Religio esset, quæ non auro & argento, sed fidei virtute quæritur, ac propagatur.* F *Ille quidem summus Deus fidem habenti, atque habituro fit obuius, credentemq; spiritu occupat, ipse prior, atq; illustrat. Non credituros autem præcipites ruere in perditionem sinit, sui arbitrij potestate vnicuique permissa: ad quem Deum agnoscendum, si vobis mentes erigere atq; excitare libet, omnis mihi subeundus est labor, vt voti compotes vos efficiam. Annuêre Syri dictis Ticinenses, dieq;, ac loco statuto, alijs accitis ciuib. concionantẽ eum audiuere, cuius hæc fermè oratio fuit.*

Syri Aquileiensis oratio, De Deitate.
CAP. II.

QVI visibilem rerum magnitudinem, varietatẽq; mirantur, vnum esse Deum tot mirabilium autorem, compositoremque testantur, vna maximè nos ratione monente. Quis enim tam excors est? quis tam iudicij expers, vt cùm cœlum, eiusque luminaria videat, simul etiam non intelligat supernam omninò vnam extare, ac regnare potentiam, quæ sidera suo imperio & ordine regat, disponat, & in tempore lucem emittere, ac tempore etiam abdere, & occultare, rursusque resurgere faciat? Quis porrò Ticinenses viri, Solis & Lunæ ambitus, ascensus, descensus, terminos, solstitia, æquinoctia, defectusque in supernis illis constituisset, nisi vna summa potestas (vt dixi) Cœlo superesset, ipsisque cœlestibus signis ordinem, atque successum præfixisset? Si ergo maiorem extare potestatem in Solis, ac Lunæ motore, & domino, quàm in ipsis, & alijs sideribus agnoscitis, cur non potius illam supernam potestatem, quàm istas inferiores cœli virtutes ipsius Diuinitatis famulas excolitis? Seruo enim honorem impendẽs multò imperfius cognito domino tribuere dignitatem debet. Sic etiam cœlestia contẽplantes, multò accuratius supercœlestia mirari, & perscrutari debent, quæ maiora istis quæ cernuntur, existimanda videntur. Cùm itaque agnoscenda nobis superna potestas sit, scire nos oportet vnum esse Deum tantæ potestatis autorem, dominum, ac possessorem, qui Deus ab æterno est, neque principium habens, neque finẽ habiturus, quique principium ijs, quæ principio constãt, ipse dedisse probatur: cuius quidem Dei celsitudo tam eximia, tam præpotẽs est, vt elementorum omnium, atque cœlestium naturam superet, propriamque sibi naturam statuat, hoc quo referam ordine. Deus ab æterno ex se Verbum suũ gignens, idem Verbum sibiipsi consubstantiale, atque æquale facit. Deum de Deo genitum, quod Verbũ propriè censetur esse Dei conceptus, distans significatu ab eo Dei verbo, quod pro eloquio, ac sermocinatione ad priscos Hebræos facta per vocem dicitur, vt innuere videtur ipsorum Hebræorum psalmus centesimus, & decimus octauus, per illa verba: In æternum domine verbum tuum permanet. *&c. Permanet videlicet, vt ens, & substantia ipsi Deo coæterna, & inseparabilis: A qua quidem vna substantia Dei genitoris, & Dei à Deo geniti, procedit ab æterno vnus Spiritus Sanctus, genitori, & genito Deo consubstantialis, coæqualis, & coæternus Deus: nominatione tantum, & significatione discretus, sed Diuinitate vnitus, & inseparabilis. Deus igitur est genitor, Deus est Verbum genitum, Deus est Spiritus sanctus, in vna & eadem Deitatis substantia, & æqualitate consistentes. Cuius vnitatis ratione Deum appellare vnum, & trinum possumus, vnum quidem ratione vnius, & eiusdẽ substãtiæ, in qua Deitas à sese consistit, trinum autem ratione trium nominum, ac personarũ, quib. eandem Deitatem significamus. quod Dauid Hebræorum Rex doctissimè fecit Psalmo trigesimo secundo, his verbis trinitatem in vnitate consistere clarè ostendens.*

Verbo

Verbo Domini Cœli firmati sunt,
Et spiritu oris eius omnis virtus illorum.
Congregans sicut in vtre aquas maris &c.

Tribus enim veluti personis, nominibusue Deo ascriptis videlicet Domino, Verbo, & Spiritu, singularem numerum eis adiecit, dicendo, Congregans, vt per singularitatem numeri vnitatem substantiæ in trinitate demonstraret. Quod & in formatis à natura rebus ferè similiter cernimus. Trifolium herba notissima, suapte natura tria folicula inter se pediculis coniuncta ex tenui caule emittit, eaq; tria folicula, non Trifolia, sed Trifolium, vt vnum ens, vsus appellauit. Linum quoque vnicam plantam è terra diuulsam, plures in se habentem fibras, vel filula, vsus hominum singulari numero ab vnius substantiæ causa dixit, fibrarum pluritate non attenta. Si ergo in minimis discernimus vnam substantiam discretas res in se à natura habere, quantò amplius in Deo natura opifice trinitatem personarum esse probabimus, æternitatis maximè etymologiam spectantes: quæ æternitas cùm soli Deo iure tribuatur, solutis ab alterutra vnaquaque vocali, ac syllaba, trinam vnitatem Deum esse attestabitur. hoc modo, Æ, diphthongo diuiso per A, Alpha dicitur, idest principium, quod est Deus, per E, est, per Ter, terna, per nitas, vnitas, quæ colligendo dicimus, Deus est terna, vel trina vnitas, indeq; fluxit æternitas. Plura me de Deitatis vnitate in trinitate personarum distincta disserere tempus non patitur. Referam nunc à quibus gentibus habita Dei notitia, & celebrata, & nobis etiam tradita fuerit. Diuiniam Maiestatem primi omnium coluêre antiqui Hebræi, cuius rei gratia aliquis eorum Deum suis oculis cernere, eloquium audire, leges viuendi ab eo capere, alij cibum, & potũ indies sine labore sumere, multaq; mirabilia facere, Diuina eis opitulante potentia digni fuêre. Promissaq; iccirco eis fuit Diuini regis generatio ex stirpe Dauid, minimeq; vana illa promissio fuit (vt quanti faciat Deus gentis religionem Ticinenses agnoscatis: discatisque hoc exemplo huic vni Deo honorem impendere) pluribus post dictam promissionem euolutis seculis, orta est virgo Hebræa MARIA nomine patre Ioachimo, & matre Anna, Augusto Cæsare imperante: quæ quidem puella illa ipsa est, quæ illius Diuini regis mater fieri meruit. Descendit quippe in illius virgineum vterum ordine naturæ ignoto, Verbum Dei, vt dixi, ex Deo gentium, ipsa virgine humili assensu tanti conceptus annunciationem per Angelum suscipiente, conceptumq; sine virili semine Dei Verbum, virgo permanens in tempore peperit. qua pariente, Cœli Regis sui ortum reuerentes, nouam, ac mirabilem stellam edidêre, annuntiauêreq; extremis mundi nationibus, sidera obseruantibus, vnum enatum hominem, qui in Cœlo imperium haberet, nouaq; natura, omnium naturarum dignitatem transcederet, natusque sub postrema Cæsaris Augusti tempora est. Iste igitur MARIÆ Virginis Filius Deus, & Homo natus est, duas substantias in se habens, Diuinã, & Humanã. Diuinam quam Deo patri consubstantialem ante secula habet: Humanam quàm à matre humanitus assumpsit. Quæ quidem naturarum, sub-

A *stantiarumque diuersitas, vniri in vno corpore à nullo præter quàm à Deo potuisset, nascique ab ea Virgine & educari voluit, quam non solum Iudæorum parentes, sed Italica etiam Sibylla parituram Regem Orbis terrarum prædicauêre: nosterque Virgilius, siue eas secutus, siue vaticinio præter hominis captum scribendo infusus, propè esse hoc carmine est attestatus:*

Iam noua progenies cœlo demittitur alto:

Demitti enim è Cœlo in terras noua progenies, si humana tantum esset nullo modo potuisset. Diuinam igitur B *naturam è Cœlo descensuram, ac humanitatem assumpturam, nouamq; progeniem ex illa vnitate affuturam Virgilius prædixit, spiritu quidem, qui à Deo agitur post se futura complectens. Atque hoc tanto Rege enato Iudæa sceptri deiectionem inaniter [illegible] expauit, molitaque insidias in puerulum fuit, qu[illegible] prudens Ioseph eo in Ægyptum delato [illegible]. Iudæa verò furens omnes illius ætatis infantes perdidit. IESVS igitur vocatus nomine, ac gentilitio ritu circuncisus, creuit mirabiliter, & in Iudæam reuersus plura edi-* C *dit miracula à natura aliena, quibus sese Dei filium in humana specie constitutum probauit: cæcis visum, mutis sermocinationem, claudis rectitudinem, vesanis emundationem, sui verbi potestate contulit, defunctos etiam fœtente carne ad pristinæ vitæ statum reuocauit. Idem in elementa conuersus imperium in eis exercuit, aqua in vinum commutata, ingressusq; mare sicco pede aquarum vertices pertransiuit, & fluctuantes vndas suis discipulis infestas increpauit, ventosq; silere iussit. illi verò siluêre, procellaque in auram commu-* D *tata læti eius iussioni acquieuêre. Neque sibi soli maris fremitum, vastitatemque subegit, sed vni etiam Petro, olim rudi, & ignaro viro, dum fideret, stabile iter super aquas præbuit, & idem Petro mox dubitanti stabilitatem ademit, & dubitationem tanquàm fidei labem increpauit. Idem postremò (ne singula enarrem) ad Diuinam sui ipsius figuram Petro, alijsq; amicioribus patefaciendam, secessit in montem, vbi magno fragore intonante cœlo facie humana transfigurata Diuinus illuxit, rursusq; ad suam humanitatis* E *speciem rediit. Hoc ergo Domino IESV Deo per multa argumenta, & hominum peritorum testimonia cõprobato, ac vobis ipsis Ticinenses per me denunciato, euigilandum, & animaduertendum est, ne iste vester error colendi pro Dijs signa, quæ Deitate carent, fiat inexcusabilis, tanti Dei ira in vos tanquã Diuinitatis contumaces excitetur. Ante enim quàm ego vobis veritatem aperirem, subesse excusatio vestræ ignorationi videbatur, quòd colebatis ea quæ parentes vestri coluêre: nunc verò parentum nube à vestris depulsa oculis* F *excusatio cessat: qua cessante quæro à vobis, quis honore, ac cultu dignior est, Solne, aut Luna, Venusue superne Maiestatis famula, an Deus ipse, à quo terra firmamentum, aqua motum, ignis vim, aër puritatem, cœli virtutes, tempora vicissitudines receperunt? a quo homines formam, corporisque lineamenta, ingenij aciem, mentis vim, animæque immortalitatem susceperunt? At quid dixi immortalitatem? corrigendum est verbum: immortalis sane anima constituta fuit, vt Deum hunc ipsius autorem agnosceret,*

rem agnosceret, suamq; immortalitatē eius Diuinitati A applicaret, eoq; actu compos Diuini boni fieret. Sed si in contrarium anima perrexerit, & Dei agnitionem auersata tenebras pro luce speculari maluerit, nihil ei immortalitas proderit, imò oberit, quoniam æternæ damnationis rea facta anima, in tartara ruet, & pro immortalitatis dono immortales cruciatus recipiet. Agnoscere ergo nos Deum, illiq; honorem impendere, aut ab immortalitatis bono nobis oblato excidere, & in malum decidere, si illum non agnouerimus, necesse est.

Stetêre immotis oculis Ticinenses, Syro côticescente, B miratiq; hominis grauitatem, nouitatem religionis, ac eius sermonis vim, hæsitauere quid illi responderent: seniorum tandem consilio magnas gratias agere Syro, lautiore hospitio suscepto, rogareq; vt altera die graue non censeret, referre quo ritu, quo initio hæc noua religio accipienda esset, quod condicto tempore Syrus, vt exponam, effecit.

De Christianæ religionis primordiis Syri Oratio, CAP. III. C

DIVINÆ Maiestatis gratiam, agnitionemq; habituros prius fidem, ac reuerentiam erga Deum habere mundo corde oportet, quoniam arcana Dei iis, qui ab illo alieni sunt, grata, & intelligibilia esse nequeunt, Deo ipso malos, ac pertinaces, incorrigibilesq; homines auersante. Fides autem nostra, est virtus credendi ea, quæ Dominus IESVS docuit, ac suis discipulis edocenda docuit, mandauit, quæq; suis scriptis vnus- D quisq; Apostolorum ac sociorum collegit. quorum omnium principium est Baptismus, qui Latinè intinctio, siue ablutio appellatur, & ab vnoquoq; Christiano futuro Trinitatis nomine suscipitur. In quo suscipiendo duo actus eodem momento efficiuntur. In primis homo Deum se agnoscere, & Dominum suum eum esse confitetur: ex quo actu fides, & confessio nostra in Dei honorem extollitur, alterq; hoc cernens nostro exemplo ad eundem Deum honorificandum commouetur. Item homo eo actu offerre Deo sui ipsius sponsionem videtur, E qui actus iustitiæ pars vel maxima est, implens mandatum Domini IESV, edicentis: Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo, quasi dixerit: honorificantes me honorificabo, quod per Baptismi Sacramentum fieri decet. Nam si olim Romanæ militiæ ascribendis nomen edere, & militare Sacramentum subire mos erat, vt Catonem scripsisse Cicero monet, quantò præstantius Deo militaturos decet Baptismo se insignire, simulq; Deo nomen suum edere, ac vouere, Deo ipso hoc depo- F scente: Nisi quis renatus fuerit ex Aqua & Spiritu sancto (inquit) non ascendet in regnum DEI. Deniq; sicut priscis Iudæis circumcisio mandata fuit, vt scirent se tali ritu discretos ab aliis gentibus esse, ac propterea DEO gratiores: ita Dominus IESVS ad suos populos secernendos ab alienis, sibiq; fœderandos pro circumcisione Baptismum sanciuit, seq; illo insigniri voluit, vt tantò excellentior Baptismus eius approbatione fieret, quantò ipse maior Abraham primo circumcisore erat. Circumcisio enim, vt Paulus Apostolus suis Epistolis notat, perfectione carebat, & Iudæorum maribus tantùm adhibita, fœminas eorum relinquebat intactas. At noster Baptismus Diuina æquitate constitutus, vtriq; sexui adhibendus est, ad vtrunque similiter sexum Spiritus Sancti virtute purificandū, Deoq; acceptabilem faciendum, à cuius gratia vterq; simul deciderat. Exciderat enim vt sciatis, humanū genus ab æterni Dei gratia suapte lubricitate, & fallacia, suoq; lapsu sese infecit, posterosq; similiter carnis suæ contagione ex carnis copula concipiendos labefecit, originalis delicti macula, prægnantis matris, aliquidq; concupiscentis more in nos transmissa: à qua labe emūdatur homo, fœminaq; Baptismi virtute, Diuina scilicet gratia, in humana anima operante, & corpore tantum ipso sub vetusti ponderis grauitate versante, à qua leuari, eximiq; non potest, nisi valida, constantiq; virtute carne subacta. Hoc fermè modo, anima nostra corporis consors, post receptam Baptismi gratiam fit habilis, & idonea ad erigendum, & iuuandum corpus contra carnis suæ depressionem, & ad recuperandam originalem innocentiam, quæ ante Adæ lapsum generi nostro inhæserat. Diuina prouidentia, ita nobis prospiciente, vt quod primi parentes resupino actu in corpore amiserunt, nos contrariis successibus, id est, virtute non solum animæ, sed etiam corporis recuperemus: corpusq; ipsum quasi spirituale, vt Paulus innuit, efficiamus, ac reformemus. Quo quidem innocentiæ bono corpore nostro recuperante, fit homo in vita tanquam beatus, ac pene Angelicus, carne sua subacta, & ab omnibus vitiis seclusa. Aditus igitur ad innocentiam, introitusq;, & ab innocentia ad excellentiam humanitatis nostræ ex Dei indulgentia consequendam Baptismus est, fidei virtute in eo spiritualiter operante, à quo initiari vnumquemq; Christianum futurum oportet. Et quamuis Cornelius Centurio Italus genere, & alii eius amici in Cæsarea Palestinæ Spiritu sancto afflati ante Baptismum fuerint, minimè tamen alii tanti se facere debent, vt sua opinione elati Baptismum respuant, quando eundem Cornelium, amicosq; suos constet de Petri Apostoli manu postmodum Baptismum sumpsisse, & in omni virtutis actione, arrogatio siue arrogantia vitanda sit. Atq; vt ad Baptismi virtutem maiorem gratiam, & dignitatem Dominus IESVS adiiceret, per sacerdotes suos Baptismum conferri voluit. Primusq; Ioannes Baptista nuncupatus istius Sacramenti annuntiator à Deo emissus, & postea minister fuit, qui Dominum IESVM ad se Baptismi gratia venientem, à longè aspiciens exclamauit: Ecce Agnus Dei, aliaq; mirabilia dixit, tam Diuinitatis, quàm Humanitatis eius amplum testimonium perhibens. Post quem Ioannem Dominus IESVS Baptismi potestatem multò ampliorem, gratioremq; discipulis tribuit, misitque eos in regionem gentium, ad gratiam suam credituris impartiendam, & à IESV CHRISTI discipulis successiuè plures viri sacris initiati, emissi sunt ad Baptismum prædicandum, & prædicatum conferendum. Ego etiam indignus minister ad huiusmodi opus obeundum institutus ab Hermagora Marci Euangelistæ socio fui.

Nem-

Nemo itaq; Baptismum tribuere cuiquam potest, (necessitatis caussa excepta) nisi sit Christianus sacerdos. Sed videte quæso quanta sit Domini IESV clementia in nos ipsos: agnosciteq; nos, non tam nostris meritis, quam eius gratia, & miseratione saluandos fore. Præuidens enim ipse, quod homo licet Baptismi fide purificatus, facilis tamen suapte imbecillitate ad relabendum in desideria carnis futurus esset, adhibere etiam nostris erroribus veniæ remedium, atq; solamen per Sacerdotum manus dignatus est. Oh nimis pie, nimisq; nostri generis curiose Pater, & Domine, qui vt B *nos saluos faceres, nobis ignota sacramenta aperuisti. Quisquis igitur post Baptismum in errorem humana fragilitate inciderit, resurgere ab erroris macula, atq; emundari poterit, pœnitentia in primis animum subeunte, cui bene viuendi in posterum coniuncta voluntas adsit. Ab hac enim mentis excitatione humanæ vitæ correctio, atque emendatio initium sumit, cui Dominus IESVS adiumentum addidit, non solum ipsam emendationem perficiens; sed etiam restituens eundem hominem pœnitentem ad priorem* C *innocentiam, gratiamq; Baptismi. Quod quidem adiumentum est spontanea confessio sacerdoti facta, errorisq; deprecatio ad Dei Maiestatem, clementiamq; relata. Quo humili actu præmisso, sacerdos Diuina potestate, in eius verbis operante, pœnitentem a confessi erroris noxa soluit, pœnitentiæ nomine adiecto onere toties supplicandi, vel alterius operis in Dei gloriam efficiendi: qua absolutione secuta, ac pœnitentiæ peracto negotio, in Diuinæ gratiæ statum, a quo aberrauerat, homo restituitur. Christianæ itaque religionis pri-* D *mordia, quæ exquiritis Ticinenses, hæc sunt quæ dixi, quæq; summatim colligo. Fidem DEO æterno in vnitate, ac trinitate consistenti ex corde habere, eiusque trinitatis nomine Baptismi signaculum, strenui militis more, suscipere, ac innocenter viuere, quod ex fidei lege præstandum est: si vero nostra infirmitate prolapsi ab innocentia exciderimus, ad eandem innocentiam, pœnitentia duce, redire, ac per confessionis sacramentum receptum habere debemus. Ad quæ quidem Religionis sacramenta tria vos euocant, tria vos hortan-* E *tur, ac monent: ratio, necessitas, & gloria, siue dignitas. Ratio enim humanæ menti insita est, quæ vera sunt quærere, quæsita sectari, consecuta seruare. Dei ergo omnipotentiam iam patefactam, religionemque, & quærere vos, & sectari, & consequi, & obseruare, ac revereri ius est. Necessitas quoque, vt ita faciatis, vrget, quoniam cum vnam omnino supernam, ac supercœlestem potestatem adorare nos oporteat, nec sine vnius Deitatis numine stare genius humanum, & orbis regimen queat, quemnam Deum esse existimabimus,* F *si illum excelsum Deum omnium constitutorem, rectoremque non adorauerimus? Aut quem demum alium in nostris angustijs, ac perturbationibus, quæ huic seculo imminent, implorabimus, si illum quem Deum esse cœlestia, terrestriaque contestantur; non inuocauerimus? Dignitas præterea vestra mouere animos, atque impellere ad hoc videtur, quæ nullo alio actu acquiri, retineri, aut augeri potest, quam Christiana religione, siue gloriam quærere, siue beatitudinem aliquis maluerit. Gloria enim homini est, Christianum se, id est, Domini IESV CHRISTI Dei, & hominis sectatorem, ac militem profiteri, cuius imperium æternum erit, & ista quæ cernitis imperia, illi aduersantia, sua potestate delebit; ignotis pene gentibus ab extremis mundi partibus excitis, ac in Italiam (quod prædicare tædet) traductis. Beatitudo autem, quam aliqui fœlicitatem appellant, summa est, statuere sibi ipsi gratiam apud Deum æternum. Cuius merito soluta a corpore anima, Diuini boni compos fiat, quod huius Religionis susceptione, ac obseruatione fieri demonstratur, quæ sola virtutibus aspirans, vitia respuit, fugat odia, pietatem colit, seruat concordiam, concupiscentiam frænat, fouet modestiam, & in omni actione, ac ritu, humanæ societatis ius custodit, & auget. Quare si rationem sequi, si suæ saluti prouidere, si dignitatem quærere, si gloriam sibi adijcere, si denique æternæ beatitudinis fruitionem assequi hominis proprium esse existimatis, huc animum intendite, ad hanc Religionem properate, in qua inesse hæc omnia aperte cernitis: mihique antequam ad alia Sacramenta edocenda conuertar, voluntates vestras patefacite.*

De Ticinensium conuersione.

CAP. IIII.

D*ISSIDENT hoc loco scriptores: aliquis enim affirmat populum post Syri orationem in vniuerso ad Christianam religionem fuisse conuersum. Alter vero magis probatus scriptor, qui sine nominis editione, antiquorum patrum vitas collegit; ait, partem populi Syro assensisse, ac fidem habuisse. Ille igitur in credentes conuersus: O felices inquit animas, quas non mea oratio, sed diuina ad se pellexit gratia. Plebs eris tu singularis, ac præcipua, in qua fidei candor elucescet. Cuius quidem fidei documenta, quæ scire in præsentia vos oportet summatim attingam. Disseruit subinde Syrus perstricto, summissoque sermone, quomodo Dominus noster IESVS CHRISTVS, per Iudæorum sectam reprobatus, traditusque morti fuerit; cœna prius cum suis celebrata, in qua corpus suum, & sanguinem, eisdem sub cibi, & potus figura communicauit, & qua ratione ille ipse sese Iudæis deridendum, & crucifigendum permiserit, cum posset sola voluntate supplicium euitare, & omnia illorum consilia, viresque subuertere. Quomodo deinde ad eorum impietatem contestandam, & eludendam irritis naturæ legibus suapte potentia resurrexerit, corporaliter apparens, & vescens cum discipulis suis, mandansque præcepta seruari, ne quis per passionis eius mysterium solutam esse viuendi rationem legibus præscriptam existimaret. Quomodo etiam eisdem discipulis resurrectionis gloriam ad sui ipsius imitationem, omnibusque fidelibus suis promiserit; cæteris vero a fide auersis perhorrescendum iudicium interminatus sit. Quomodo demum firmatis in mutua beneuolentia, & fidei vnitate, amicis suis, illis videntibus Cœlum conscenderit, & decimo postea die Spiritus sancti gratiam,*

tiam, & vim in eos effuderit. Unde repens illa, atque A *mirabilis tot linguarum peritia, ac varietas momentaneo dogmate discipulorum pectora imbuit: qua freti egressi è Iudæorum finibus vniuersum orbem perlustrarunt, Deiq; notitiam singulis nationibus, ad quas patere aditus videbatur, annunciarunt, vt ab Idolorum errore cauere gêtes possent, veramq; Deitatê ex Apostolorum verbis, atq; miraculis agnoscerent. Et quomodo inter apostolos, vnus Petrus ex verbo Dei sedem Romæ fixerit, ac primatũ in ea statuerit, firmataq; apostolica potestas in terris fuerit, ad quã sese hu-* B *mana diuinis immixta verterêt, atq; referrêt, Petrusq; pro Deo in terris esset, clauesq; in signũ cœlestis, nedũ terrenæ autoritatis in manu haberet. Declarauitque quid sit claues in manu habere, hoc est, se ipsum in primis, deinde alios sibi creditos ad clauium rectitudinem, & regulã componere nihilq; decernere, quod ab earum ordine, & circumferentia aberret: quoniã diuina lege illæ ipsæ claues demissæ Petro fuerunt. Quibus omnibus explicatis, Baptismo singulis nominatim accedentibus collato, fidei Christianæ lucê Ticini erexit, constitutus-* C *que à fidelibus locus in ciuitate fuit, in quo familia cõuenirent, & concionantem Syrũ de fidei præceptis, ac sacramentis audirent: quem locum Atrium Diui Syri post eius obitum ciues appellarunt. Ciues autê qui ab initio Christianæ religioni non acquieuerũt, visis aliorum operibus prorsus in virtutê declinantibus, ac miraculis à Syro editis, multorũ languoribus solo Dei verbo, nomineq; curatis, tandem veritate adhæserũt, Syroq; Episcopo constituto paruerunt. Decipitur hoc loco quidã scriptor narrans Syrum post Ticinensium* D *conuersionê Genuam profectum fuisse, cuius errorem corrigo. Genuenses ab alio Syro, non autê ab hoc nostro Pontifice, multis post annis, Christianam doctrinam audierunt, vt in antiquorum patrum vitis, distinctè scriptũ legimus, quem librum mihi sæpè Diui Michaelis canonici (honorabiles viri) exhibuerunt. Compositis igitur Ticinensibus in Christiana religione Syrus, domum tamê ipse in ciuitate non habuit, sed in suburbio extra Maricã portam, quæ Occidentalis est: sacra autê fecit eo in loco, vbi templum vetustate collapsum* E *hodie cernitur, quod domũ vocant, cui postea crescête religione, & populo, ac persequutione sublata, adiecta pars templi longè maior apparet, quæ turri coniungitur. Excitataq; in Syrũ à Magistratibus, qui Romani Imperij nomine Mediolani præsidebant, inquisitio fuit, quanã ratione, atq; autoritate religionem introduxisset à Romano cultu, ritúq; diuersam? ille respondit, veritatis causa, multaq; luculenter dixit, ac scripsit, quibus Domini nostri Iesu Christi diuinitatê, humanitatemq; probauit. dimissus itaq; fuit, pu-* F *blicè tantũ concionandi, ac sacra faciêdi potestate sublata. Ille ergo (vt poterat) in priuatis, abditisq; sacellis sacris incumbens, populum continebat, erudiebatque. Firmatosque cernens in religione ciues, secessit in Ligures, quibus ea qua potuit cura per sermocinationes Christi religionem aperuit, vt enarrabo.*

Contra Suetonii in Christianos dicacitatem.

Cap. v.

NERONE *Imperatore Christianorum carnifice Romæ extincto, minor in Christianos sæuitia viguit, non tam Romanorum principum, ac magistratuum pietate, quam necessitate: tribus videlicet Imperatoribus post Neronem citra bienniũ mutatis, Galba, Othone, & Vitellio. Cui successit Vespasianus. Dum enim principes imperio acquirendo vires intendebant, & dũ prouinciales magistratus mutationes pertimescerent, Christiani minus periculi ab illis circa alia occupatis sentiebant, suæque religioni liberius incumbebant. Nec veneficia exercebant, vt notat Suetonius Tranquillus in Neronis vita his verbis:* Afflicti suppliciis Christiani genus hominum superstitionis nouæ, ac maleficæ. *Cui respondetur: scribenti historiã genus maleficij, in quo versari Christianos audiuit, enarrandum fuit: quo omisso calumniantis, ac mentientis est opus, non historici. Nec omnino ipse fœdus homo ob adulterij suspicionem ab Adriani Imperatoris aula summotus, benè sentire de nostra Religione poterat. Si n. moribus corruptus Sabinæ Imperatoris vxoris inire thorum (vt modestè scribam) fas putauit, quod meritò leges detestãtur, ille legum obseruatores Christianos maleficos scripsit, maleficium existimans, facinus suum adulterium Christianorum continentia improbatum iri. mali quippè viri contrarios mores, sibiq; dissimiles improbant: sic etiam Suetonius suo ingenio malus bonos improbauit. Quod verò nouæ supdrstitionis homines dixit indoctius fuit. Nouam sanè religionem non profitemur, cum Deum æternum, quo nihil est prius, confiteamur: cuius Vnigeniti incarnatio, si cuiquam noua res visa est, minimè tamen nouum est, Vnigenitum à Deo esse genitum ante õnia secula. Neque similiter nouum erat, Sibyllas Italicas illius vnigeniti conceptionem, natiuitatemq; verbo scriptisque prænunciasse. Quibus quidem Sibyllis, si in minimo quoque rerum tumultu, ac discrimine fidem habuerunt, multò equidem æquius in tanta re credere, ac veritatem incarnationis perscrutari magistratus debuerunt, vt certiores fierent, superstitio nè an veritas tot hominum millia ad Christianum nomen conuertisset. quod cum omiserint imprudenter illi, prudêtissimèq; Christiani verã religionê insecuti sunt: illi maledicendo, nostri colendo. Genus præterea hominũ Christianos appellat Suetonius, quasi gentem ab alijs gentibus diuersam. rectè sanè: genus quidem hominum Christiani sunt, sed boni, & humiles, non autem turpes: à quorum moribus, ac virtutibus dignitateq; ipse longè abfuit. sed ne videar cum mortuo laruarum more luctari, eius reiecto iudicio, ad Syrum redeo.*

De Ligusticorum Oppidorũ conuersione.

Cap. vi.

ANNO *igitur ab ortu Domini Iesu Christi fermè septuagesimo tertio, Neronis, vt dixi, prostrata tyrannide, Syrus in Ligures profectus, Tanari amnis accolas primum adiuit, ratus gentem ipsam*

antiqua consuetudine, Ticinensibus coniunctam, facile ad Ticinensium imitationem fidem suscepturam: initiumq; prædicandi in oppido Basignana fuit. Est autem Basignana (vt vulgato verbo vtar) antiqua, nobilisq; colonia, quam Georgius Merula libro sexto Historiarum inquit, Augustam Batiennorum olim nuncupatam. sed si Plinij lectio vera est libro tertio capite quinto Vagiennorum, & non Batiennorum legendum est. Quomodo autem ab Augusta ad Basignanam translata nuncupatio fuerit, neq; ipse Merula apertè narrat, neque Blondus in Italiæ descriptione regione septima satis memorat. Passinauia quidem olim appellata fuit à passu nauis eo in loco perpetuo ordine destinatæ, ad Padum trayciendum, vbi commodissimè traycitur, ita vt interdum etiam vrgente diuturno æstu, tuto vado transiri equitando possit: quod tamen raro contingit. Ponte deinde iligneo Pado superædificato de quo, & Blondus, & Merula, & acta Episcopi Papiensis mentionem faciunt, nauis opus cessauit, & Passinauiæ nominatio in Bassinauiã pertransiuit, cui vulgus g interposito Bassignanæ nomen tribuit. Mihi tamen Bassinaniam scribere Latinè placuit. Isthùc ergo delatus Syrus non se oppidum, sed ciuitatem intueri dixit. Aderant viri ætate, aspectu, moribusque conspicui, iuuentus frequens, ac permodesta, matronæ ornatæ, artifices seduli, ac curiosi: qui vbi adesse Syrum Ticinensium Episcopum conspexerunt, populatim accurrunt, hominem hospitio recepturi, nam si hospitalitas in vllo viget loco, isthic viget, famamque munificentiæ Bassinanitæ habent. Ille hospitio lautè receptus, aduentus sui causam enarrat. auditur semel atq; iterum tandemq; pro parente, ac institutore suscipitur. Opportuna autem maximè ea profectio Syro fuit, Vespasiano mitissimo principe imperium ineunte, minusque ad Christianorum perniciem studente: vsusq; temporis commodo diu circa Padi accolas Tanaro amni finitimos ad fidẽ vertendos moratus est, nulloq; se opponẽte magistratu perfecit opus, & triangularem regionem quam Padus à Septentrione alluuit, ab Oriente Tanarus, à Meridie verò Statielenses campi attingunt, ad Christianã religionem traduxit, & sub istius sanctæ fidei vinculo cũ Ticino coniunxit: omniaq; illa oppida, & pagi, vsq; in præsens tempus Syri religionẽ, ac nomẽ celebrant, & Ticinensis dioecesis se esse asseuerant, vt Valentia olim Valentium insigne oppidum, Pizetum, Ticinetum, Pomarium, Mugaronium, Moscastellinus, Riparonium, Petra Maritia, Pauonium, & alia. Fama autem illius viri latius diffusa, impulit Ligusticos populos citra Tanarum positos ad eum audiendũ, & vt commodius audirent accersendũ, primosque Piuperanos ferunt fortasse à pio opere tunc effecto postea nuncupatos (ante enim Maricorũ pagus erat) Syrũ accersitum studiosè audiuisse, coluisseq;, & fidei dogmata tenuisse. Quid memorẽ Saleum nobile oppidũ, cuius viri, mulieresq; accedenti Syro obuiã prodière, reueritiq; illũ sunt, solo hominis aspectu, ac grauitate commoti? vbi verò eum audierunt dicto confestim omnes assenserunt. Est autem Saleum frequens oppidum situ

A suo munitum inter Padum, & Fraschejam positum. Frascheia autem, siue Fraschelia dicta ex eo est, quod humiles arbusculæ è terra, quæ arida, & sabulosa est, insurgunt, folijs tantum ferendis aptæ, quæ folia Ligusticè frascha dicuntur. Et quoniã cubitales, aut paulò longiores arbusculæ manent, soli ariditate idoneum humorem non habente ad proceritatem formandã: ideo Frascheia appellata est campania recõdendis lepusculis grata, sed venatoribus hyeme gratissima. Durum n. est solum, minutis lapillis obductum, solidum iter si-
B ne luto præbens. Excurrere itaque per eam sicco vestigio, & venatores, & catuli hyeme solent nec lepores similiter ad fugam ineundam signum expectant. Lento primum cursu densiora virgulta petunt, cursitant paululum, mox flectentes gradus in latera diuertunt, & euadunt. Videre tum licet insanum venatorem ob lepusculum saluum factum socios, canes, arbustaq; increpantem. Quod si ille imprudens lepusculum cepisset, quasi de Leonis, aut Vrsi captura gloriatus esset. cum igitur ex captura periculo vacante gloria quæra-
C tur, nimirum eiusmodi venatio aptissima ociosis videtur. Habet autem ipsa campania sub æquinoctium pastionem pecudineo gregi saluberrimam, salsedine quadam herbis innata, quæ & humoris superfluitatem in herbis corrigi, & gratiorem pastũ pecudibus fieri dicitur. Et quoniam Saleum illius campaniæ partem suo territorio colligit, à salsedine pascui nomen inditũ regioni, deinde oppido plures arguunt: inter quã regionem, & Padum humiliores agri, sed longe fertiliores iacent, glasto ferendo apti. Est autem herba, vulgò
D Gualdũ à nostratibus, ab Ethruscis Guà appellata, orta ex tenui grano in subacto solo, pinguiq; veris initio sato: quæ herba quinquies æstate decerpitur, decerpta in aceruũ congeritur, congesta calescit, calescens putrefit, putrefacta mola subigitur, subacta colligitur, soliq; exponitur, & in pilas ad manũ rotunditatem componitur, molestum passim emittens fœtorem. Pilæ super viminea crate collocatæ ad solis aspectum desiccantur, desiccatæ in puluerẽ soluuntur. Soluta igitur hoc ordine herba in puluerem, tinctorio operi, fullonicæque in
E precio est: de quo Glasto parcè veteres rei rusticæ scriptores verba fecerunt, cum tamen Flaminia, siue Romandiola, Piceni, & Ethrusci, alijq; Italici in eo grano serendo studium habuerint, quod fortasse apud veteres minus viguit. Sed ad Syrum redeo, qui ratus illius temporis tranquillitatem Christianis diuturnam non fore, regressus ad pagos, & oppida in quibus fidei nostræ disciplinam seminauerat, populos in religione firmauit, diuq; Bassinaniæ sedens circumuicinos populos in religione continuit. Quorum tamen omnium reli-
F gionẽ Bassinania superauit, non solum in ipso Syro, dum in humanis fuit, liberaliter recipiendo, ac obseruando, sed illo etiam mortuo in bonis suis eius Ecclesiæ conferendis, eademq; bona Ticinensi Ecclesiæ supponendo, ac censualia constituendo. cuius religionis causa Deus Omnipotens ipsius Ecclesiæ princeps, quàdiu religio in populo viguit, tandiu ei rerum suarum successum, ac quietem tribuit, floruitq; Bassinania viris, quos neq; Roma in suis Magistratibus,

neque

neque Apostolica sedes dedignata fuit. quos quidem si recensuero viros, scientia, ac religione conspicuos, præsens historia Bassinanita fiet, ipsorum numero volumen occupante. Tu tamen Gerardia familia scriptorum meorum tarditatem non aufugies, Gerardia planè dicta quasi gerens ardua, & quæ nobis, potiusquam tibi ipsi præstantes ingenio, & eruditione viros sæpè effudisti: ex quibus adhuc eminet in ciuium oculis, atque obseruatur Ioannes Michael Gerardius, qui toga assumpta inter Ticinenses patricios, atque Iuris peritos sedem obtinet. Dum itaque Syrus rerum euentu vsus Christianam religionem prædicat, repetit, ac firmat, exacta sunt Vespasiani, & Titi tempora, Imperiumque Romanum ad Domitianum transijt, sub quo quid euenerit referam.

De Christianorum persecutione, sub Domitiano facta, & Syri Episcopi obitu.

CAP. VII.

COMPOSITIS *in Ligustico tractu rebus, ac Sacerdotibus pro oppidorum opportunitate in locis dispositis, dum Syrus longius ire, & Euangelica præcepta patefacere in mente haberet, continere se in sua dioecesi, ac Ticinum regredi necesse habuit. Inualuerat enim atrox Christianorum inquisitio ex Domitiani Imperatoris iussu anno eius Imperij tertio, & Natalis Domini Octogesimo sexto, maiorque in annos singulos illo nefario viuente futura videbatur: quare tueri quod quæsierat noster Episcopus sua præsentia, suisq; monitis, atque constantia statuit potius, quam latius ea durante procella euagari: quam persecutionem perpetuò fermè durasse omnes scriptores tradunt vsq; ad ipsius Imperatoris interitum, cubicularij sui insidiis interemptum, anno ferè salutis nostræ Nonagesimo octauo, & Imperij sui quintodecimo. in quo tẽporis interuallo Syrus grauis annis, curisque grauior excessit ab humanis, Cleto Pontifice (vt pleriq; scribunt) Romæ viuente. Fleuit Syri obitum Ticinensis populus, fleuère Campaniæ incolæ, Laumellinatesq;, & ipsa Circumpadana Liguria patrem suum ingemuit. Diuina (aiebant omnes) bona amisimus, hoc vno viro summi Dei nuncio, ac deprecatore amisso. Compescuit populi luctum, Iubentius, siue Iuuentius Syri sacerdos, & comes apta oratione, demonstrans tria præcipuè homini præstituta esse: Primum est patienter ferre ea quæ nostræ infirmitatis, & subiectionis sunt, de quib. sentiens Dominus noster dixit:* Abnega temetipsum, *idest affectus tuos comprime,* & tolle crucem tuam, *idest onus vitæ tuæ,* & sequere me, *idest mea vestigia, mea præcepta atq; instituta. Alterum est mori, quæ mors finis, & solatio corporeæ compaginis est, nullum in ipsa anima imperium habens, sed ea tantum soluens, quæ à natura sunt separabilia. Morti subsequitur iudicium, vt Paulus in Epistola ad Hebræos affirmat his verbis.* Et quemadmodum hominibus statutum est semel mori, & post hoc iudicium *&c. Nisi enim morti iudicium appositum fuisset, nobisq; immineret, à recto tramite plerique deuiarent, ac naturæ illecebras secuti animum à bonis moribus, & virtutibus auerterent. Retinacula itaq; humani ingenij, humanæq; ambitionis sunt mors, & iudicium: quibus demptis natura inficeretur, ac in se se perniciosa rueret. Perstare insuper in hoc seculo omnes homines impossibile esset, si nasci, & non mori à natura contingeret: quia incapax esset orbis terræ tot gentiũ, ac populorum multitudine, quæ iam diu infinita, & innumerabilis effecta esset. ideoque sicut in diuersorio abeuntes illi, istis aduenientibus locũ cedunt: ita nos ipsos in hoc orbis hospicio cõmoratos has sedes, olĩ ob alijs p̃ nos acceptas, alijs demittere æquum est, vt æqua remaneat priorum, posteriorumq; conditio. Atq; eo ordine, & tempore quo in natura venimus, ac adolescimus, similiter ordine, & tempore à natura præscripto, minui nos viribus sensimq; deficere necesse est, corpusq; hoc nostrum, quod elementorum virtute, & temperamento compactum constat, ijsdem elementis à compagine secedentibus, & in suam naturam abeuntibus dissolui naturale est: & quicquid deniq; ex rerum accessu natum ex corruptione apparet, in corruptionem redire ex earundem rerum decessu oportet, quæ corruptio mors ipsa est. Nemo igitur vestrũm Syri patris præsentiã appetat, nemo affectus suos Diuinæ naturaliq; legi præferat, sed necessitati acquiescat. Discedendum Patri nostro à corpore iam diu infirmo, & languente fuit, vt languori finem faceret, & corporea mole solutus ipse deinde spiritu in æternum viueret, nobisq; faueret, nostrasque supplicationes Deo offerret. Cuius rei gratia si vobis consultum iri vultis, omittite confestim lachrymas, ac virili prudentia luctum cohibete, Deoq; æterno mecum simul gratias agite, quòd nullo ante hac vobis cognito viro in cœli fastigia recepto, hodie Syrus noster illuc euectus sit, nobis semper pater, patronusq; futurus, nostrasq; aliquando peccatorum sordes suis precibus diluturus, atque ante Dei thronum pro nobis astiturus. Dixit longè ornatius ille sacerdos quàm à me scriptum sit, populosq; verborum vi ac ratione à luctu auertit, & in fide, cõstantiaque firmauit. Curare tum Syri funus magno honoris ambitu ciuitas aggressa est, iustitio per triduũ indicto, atque vt tanti viri memoria à posteris pro vitæ eius dignitate celebraretur, tria publica consensu edita fuère. Primo vt nona dies Decembris, in qua ipse obijt, sancta, ac festa in perpetuum esset, quæ hodie etiã colitur. Secundo, vt ahenea statua Episcopali habitu paludata in templo cathedrali erigeretur, quæ elegantissimè conflata, & in eodem templo postea statuta fuit. Tertium vt singuli ciuitatis ordines cereum hominis statura longiorem conficerent, & pro Syri memoria Deo offerrent cateruatim omnes diuisis ordinibus incedentes, & cereum suum in sede erectum in templum deferentes octaua die eiusdem mensis: vt altera die festa singuli cerei in alto collocati, incensiq; lumen ederet, sacrisq; faciendis honorem adderent. Quam Cereorum delationem, non solum summo studio Ticinenses hodie faciunt, sed nisi prohibeantur, addunt pugnorum certamen. Nobilioribus enim ordinibus præcedentibus, subsequuntur artifices. qui dum præpropero gradu præcedere alij alijs conantur, per mutuas im-*

pulsiones in concursantium agmina ruunt, atq; è loco alij alios trudunt, tandemq; pugnis pugnam ineunt, ceduntq; infirmiores, & victores in pugna cereum victis pro præmio auferunt, suoq; cereo in templum prius delato cereum deuicti ordinis cupiam ignominiæ causa pignori tradunt, deluduntq; deuictos. Augetur spectaculum, si lutum in vijs inesse ex diuturnis imbribus contingat: nam sine discrimine in luto figentes vestigia pugnant, decidensq; aliquis luto obuoluitur, ac fœdatur, assurgensq; respersus limo, turbam ad risum excitat. nemo tamen cadentem cadit, cadere enim cadentem nefas putant, quia ludicra pugna est, in qua ad perditionem non certatur: sed satis est pugili deiecisse pugilem, nullumq; ex hac pugna odium oboritur. Obijt autem Syrus in suburbanis ædibus propè ciuitatem, itis, vbi sacellum Diuis fratribus Protasio & Geruasio occultò dicauerat, ad quos quidem fratres sibi amicos antequam Mediolani paterentur, dum in vinculis essent, in memorata Domitiani persecutione Iuuentium suum destinauerat; vt eius historia probat. Sedata deinde post multos annos Christianorum procella, translatum Syri funus ab eo sacello intra ciuitatem fuit, & in Cathedrali templo egregiè collocatū, sacellumque illud in ampliorem formā instauratum, receptum est intra Ciuitatis ambitum in postrema eius amplificatione, Geruasij & Protasij nuncupatione perdurante, Syriq; imago in fornice templi porta superfixa ob eius rei monumentum, etiam in præsenti cernitur, & translationis dies à Papiensibus pro festo habetur.

De Ticinensibus Episcopis post Syrū constitutis. CAP. VIII.

PROCVRATO *Syri funere Ticinenses abstinendum tantisper ab Episcopi electiōe censuère, donec Domitiani Impatoris furor deferbuisset: dimissisq; ea ratione Laumellinatibus, ac Liguribus, ciuitas sine Episcopo quieuit vsque ad Domitiani interitum, cui succedens in Imperio Nerua anno (vt dixi) nonagesimo octauo, nullo odio Christianos insectatus est. Securitate igitur sub huius imperio Christianis oblata, creatus à Ticinensibus Episcopus Pompeius fuit, cui non opes, aut genus sed probati mores, populi suffragiū conciliauerant. Is anno salutis humanæ centesimo & quarto sacerdotibus assumptis, vniuersam Dioecesim peragrauit, adiecitq; Ticinensi Ecclesiæ alia Liguriæ castella, quæ post Astam ciuitatem conditam in eius finibus comprehensa fuère, sed Ticinensis interim Dioecesis, iurisq; remansère, vt Costileola in qua hodie Asinaria familia antiqua nobilitate dominatur, Cortasonium vbi Pelleta gentis splendor viguit, Tegulæ etiam eiusdem iuris sed amplioris dignitatis sunt, vt suo loco patebit, in quibus insignis claraq; Montaphia familia magnificam sedem habet. Omitto alia in quibus ditionem tantum (vt aiunt) spiritualem Ticinensis Ecclesia exercet, creuitq; in immensum ea ætate Christiana religio. Quod quidem incrementum nonnullū postea Christianis detrimentum attulit, suspicione sub*

A *Traiano, Nerua successore oborta, ne quid ipsi per sectæ conspirationem aduersus Romani Imperij maiestatē molirentur. Qua inualescente suspicione, tertia edita fuit Traiani iussu Christianorū clades, in qua Anacletus Romanus Pontifex supplicio affectus interijt. Compescuit deinde Christianorū cædem Traianus lege lata, ne Christiani ex solius Iudicis imperio inquirerentur, sed ab accusatore delati, aut Dijs sacrificare Christi religione reiecta, aut capitis pœnā subire cogerentur. Moderatior aduersus Christianos Adrianus* B *Imperator Traiano successit, permisitq; vt accusati Christiani, conuictiq; duntaxat capitis rei essent, nullo alio adhibito supplicij genere, quo antea interdū viui ad impietatē cruciabantur. Nec destitère propterea mali viri Romanos Pontifices religionis crimine reos facere, quasi religio ipsa crimen esset, traditiq; morti sunt sub Adriano Euaristus, & Alexander Romani Pontifices. Diuersa apud Ticinēses ratio fuit, nemine Christianum dogma impugnante, nemineq; etiā religionis cultores deferente: quod quidē delatoris nomen, ac mu-* C *nus in quacunq; causa, infame apud Ticinenses habetur. Curata igitur sua Dioecesi Pompeius, ab humanis excessit anno à partu Virginis Centesimo & decimo septimo, cui successit in Ecclesia moderanda Iuuentius (de quo diximus) doctrina conspicuus: eoq; sacra curante inferior Liguriæ pars Placentino agro finitima ab Arena Oppido vsq; Ruuiscallā in Apennini latere sitam vnà cum pluribus vicis, castellisq; Christi fidem suscepit, ac Ticinensi Ecclesiæ, & ditioni se coniunxit. Est autem Arena oppidum iuxta Padum infra Tici-* D *ni ostiū, vbi Padi traijciendi opportunitas summa adest, feruntque aduersus Iuuentium in Ticinensibus oppidis erudiendis occupatum, Porphyrium ducem cū militum manu prodijsse, vt Episcopum è medio tolleret, ne ipsa religio latius serperet. Exiuit Iuuentius obuiam aduenienti duci, molliq; oratione allocutus hominem, animi ferociam primo congressu deliniuit, mox dixit se non sua sed Dei præcepta edocere. Porphyrius autem viri modestia, ac innocentia longo sermone perspecta, Episcopum sine iniuria dimisit, interdixitque* E *tantum ne in posterum ad populos (vt iam cœperat) concionabundus prodiret. Veritus igitur Episcopus, ne per eius prædicationem persecutio, & cædes in populos excitaretur, abstinuit concionibus, & familiari tantum sermone in in abditis locis bonos in fide continuit. Secutiq; eius vestigia sunt alij Ticinenses Episcopi successiue creati post annum Centesimum & quinquagesimum quartum, quo decessisse Iuuentius scribitur, nullo alio confecto negocio, nisi populis in suscepta fide, & religione firmatis: quibus quidem temporibus sæpe* F *Imperatorum iussu Romæ, & alibi in Christianos sæuitum est, præcipuè Seuero imperante: circa cuius imperium Crispus Niger Ticinensis Episcopus constitutus fuit: qui apertè concionari veritus, alio labore, ac studio Ticinenses fouit. Nam rerum publicarum administrationem complexus, populū ad ciuitatis ornamentum excitauit, suasitq; in primis oportunum fore vias Ciuitatis lapide sternere, fluminis ripas infixis altius palis munire, ne facili incremento, ac raptu euadere ab alueo effractis ripis posset, docuitque iuxta*

fluminis

fluminis latera in locis humilioribus aggeres firmari, tellure in altum congesta, vt intra aggeres conclusa, prædia tuta essent fluuio inundante, ac preciosiora fierent. Ponte insuper Ticinum omnino iungendum esse ad ciuitatis decus, & commodum dixit: eiusque dicto populus audiens fuit, & opus perficit, vt sequenti capite referam.

De Ponte Ticino imposito.

Cap. IX.

CRISTO Episcopo huius nominis primo hortante: populus Ticinensis lapideum põtem in Ticino fluuio ædificauit, circa annum Ducentesimum à Natali Domini. Distabant eo tempore muri ciuitatis à ponte, & à fluminis ripa ad iactum lapidis, extantq; ipsius antiqui muri monumenta in domo Salaria, & apud ædes Diui Theodori, & Diuæ Agathæ distantiam quam scribo attestantia. Addere etiam ad rei confirmationem libet, quòd Gothis Ticinum occupantibus Bellisarij milites Ticini fluminis pontem ab vrbe separatum transierunt, Felice Mediolanensi equite eorum ductore à tergo relicto: quem postea subsecutum Gothi ab vrbe, egressi citra pontem, idest, inter fluuium, & vrbem interfecerunt: quod omnes Gothicæ historiæ scriptores referunt. Quæsitum hoc loco à peritis historiarum fuit circa pontis structuram, deriuatæ ne Ticini aquæ in alterum alueum, quẽ vulgus Graualonum vocat, prius fuerint, ad maiorem operis facilitatem, an verò in ipsis aquis locata pontis fundamenta sint. Respondeo ex ijs quæ mea ætate vidi: Deriuari, auertiq; Ticini aquæ ab antiquo & vrbano alueo in suburbanum alueum Graualonum dictum prorsus nequeunt, quod tentatum magnificentissimo apparatu à Francisco Gallorum Rege, anno millesimo quingentesimo & vigesimo quinto fuit, hyeme Ticini aquas eo tempore quàm maxime cogente (serena enim hyeme Ticinus à natura angustior fluit) Ille igitur summus Rex desperata ciuitatis expugnatione, vrbem obsidione cinxit, nauiculari ponte fluuio supra vrbis situm propè Sanctum Saluatorem composito, vt commeare hincinde milites possent, binisq; deinde exactis mensibus ciuitateq; obsidionem constãter ferente, aggressus est Rex fluminis diuersionem, ratus auerso flumine facilius sibi ab eo latere expugnationem patere, vbi muri in plano siti, nullius fossæ munimine præcinguntur: ita muris postratis, armati Equites inuadere Vrbem per ruinas posse videbantur. Innumero itaq; columnarum numero triplici ordine defixo, atque firmato, vrbanum fluminis alueum obstruxit telis lineis, cãnabeisque liquefacta cera imbutis in singulis columnarum ordinibus, mirabili arte dispositis, atque coniunctis. Auersus quidem illo opere cursus fluminis in alterum alueum fuit, veruntamen non sunt exinanitæ aquæ ab vrbano alueo: redierunt scilicet aquæ ab inferiori parte, vbi vterq; alueus ante ciuitatem in vnum coit, redierunt inquam, & redundarunt in vrbanum alueum, & durante ciuitatis longitudine, & amplius aluei fundum operuerunt, ita vt ad ciuita-

A *tem expugnandam ab eo latere minime Regi, vt opinatus fuerat, patuerit aditus aquarũ altitudine aggressuram impediente. Aquarum igitur exinanitio in ponte construẽdo fieri ab antiquis non potuit, aluei fundo suapte æqualitate ab inferiori ora aquas resumente. Alia itaq; ratione, alioq; opere quàm per desiccationẽ aluei pilarum fundamenta locata fuere, quàm quidem rationem, artemq; à peritis scriptoribus perquisitam, & non agnitam aperio. Acuuntur in cuspidem ab vno capite altæ, rectæq; columnæ, & ab eodem capite*
B *torrentur igni, vt durior cuspis fiat, singulis deinde columnis in duobus lateribus per longitudinem insecatur scalpro rectissima incisura ad tabulas, siue asseres recipiendos apta. Figuntur postea hæ columnæ suo ordine tabularum mensura quàm maxime obseruata, ita vt inter singulas duas columnas tabulæ committi in laterali columnarum insectione possint, figunturq; columnæ nauali machina adhibita, in qua ingẽs malleus, Hircus vocatus, fune deductus, demissusq; figendi opus perficit. Inter fixas columnas committuntur tabulæ*
C *suo quæq; ordine, & loco in lateribus, vbi incisuræ fabrefactæ sunt, tabulæq; à summitate columnarum per incisuras demissæ infra impelluntur: quibus tabulis sub aquas descẽdentib. aliæ super imponũtur, quæ malleo aut claua adactæ inferiores tabulas seriatim inferius detrudunt & ad fluminis fundum comprimunt, atque distringunt, vno videlicet, & eodem ictu superiori tabulæ admoto singulas tabulas per compaginem cõcutiente. Atque hoc modo à quatuor lateribus periti fabri castellum ex trabibus, & tabulis in flumine cõ-*
D *ponunt, eo in loco, vbi pilæ pro pontis fundamento locandæ sunt. Quo castello composito terram postea intrò conijciunt iuxta tabulatum ad obstruendum interuallum si quod extaret inter fundum fluminis, & infimas tabulas, quod euenire posset ex fundi inæqualitate. Hoc opere perfecto plures tubas siue fistulas ad extrahendum aquas in castello collocant, quæ tuba est instrumentum ex quatuor tabulis quadratò coniũctis compactum, cui immittitur tabella hastæ confixa, quæ per impulsionem, & deductionem prompta manu fa-*
E *ctam educit aquas ex castello per tubæ meatum ab imo sursum, perinde ac si quis aquam ex vase per sufflatorium extraheret. sufflatorium, vel conflatorium appello instrumentum longiusculum in cuspide desinens ex electro fabrefactum, deductile lignum continens: cuius quidem ligni deductione aqua per cuspidis foramẽ siue fistulã ab imo sursum trahitur per spiritus obstructionem. Hæ enim tubæ siue fistulæ aquæ immissæ ex parte, & ex parte super aquã inclinatæ ꝑ immissilis tabellæ traductionem euomũt exceptã interius aquam,*
F *aliamq; recipiunt statim euomendam, vsque ad castelli exinanitionem. Intra quod castellum astare viros oportet breui cimba insidentes, qui aquis exeuntibus explorent iuncturas tabularum, & vbi penetrare aquam per rimas deprehenderint, stupa, aliaue materia rimis immissa obturare meatus necesse habent, vt aquarum exinanitio intra Castellũ fiat. sed Angelus Taliata Mirandulæus mihi in eo oppido agenti formas paruularum tubarum ostendit, quibus putabat fieri posse, vt spiritu tantum atraherentur aquæ, atq;*

defluerent, hominis manu semel tantum operante. A quod an perficerit ignoro, nota enim, visaq; scribo. Exinanito castello si humus altius egerenda fuerit, erit architecti iudicium: sed nostrates palos praeacutos, igneque ambustos in fundo figunt, & solo aequãt, postremo superaedificant quadrato marmore, aut saxo superlocato: opereque Castelli summitatem superante, interuallum implent humo, interuallum videlicet, quod est inter castellum & pilam, ne excrescente flumine, aquisque castellum superantibus muri iuncturae detrimentum ante obductionis tempus sentiant. quò enim diutius castellum circa pilam durauerit, & pertingi ab vndis pilas prohibuerit, eò durabilior muri compago erit. Haec est ratio aedificandi in flumine, in qua Antonius Gallus Ticinensis, me puero, quàm maximè excelluit. Minimè tamen pons Ticini, quem hodie videmus, ille ipse est, qui aedificatus sub Crispino Episcopo fuit: sed diuersus ab eo tempore, & autoribus. Nunc redeo ad ea quae fidei firmamenta sunt.

De inuicta Christianorum fide
Cap. x.

MAIOR semper Christianorum Fides, atque cõstãtia quàm clades, & perturbatio in vnoquoque seculo probata est, praecipuè in hoc de quo scribimus tempore, quod à Seueri Imperio, ad Flauium Claudium fluxit, quem constat Imperatorem factum anno ab ortu Domini ducentesimo & septuagesimo primo, Maximo Episcopo viro innocentissimo, & eximio Ticinensibus praesidente. In hoc enim septuaginta annorum interuallo, à tribus Imperatoribus Christiana Ecclesia, siue congregatio acerrimè exagitata fuit, alijs Imperatoribus Alexandro, Gordiano, & vtroque Philippo minus acerbè in Christianos saeuientibus. Primum enim post nefarias Seueri, & filiorum leges in Christianos latas, tetrum illud exiuit Decij Imperatoris edictum, mandans Christianos vbiq; gentium sine Iudicis decreto impunè tolli, atque aboleri: Valeriani deinde impietas in Christianos excitata multa virorum millia funeri dedit, ceciditque postremò ipse in Persarum manus ex diuina vltione, vt ab Imperij maiestate, & fastigio corruens, captiuitatis probrum, dedecusq; subiret. Galieno quoque Valeriani filio improbè imperante, nusquam circa Romam, Mediolanumq;, & alias Metropoles Vrbes tuta sedes Christianis patuit. Rapti passim ad supplicia miseri, & innocentes fuêre, vno proposito liberationis remedio vt Deũ abnegarent fide, ac religione reiecta. Illi contra in tot constituti angustijs, per mortis aditum, atq; contemptum, fidem ac religionem obseruare, & in fidei confessione occumbere maluêre. Quorum constantiam admirata posteritas didicit in fide stare, tormentisq; resistere: non quidem corporis viribus reluctando, sed patientia, animiq; magnitudine, quam Paulus meritò longanimitatẽ appellat, supplicia perferendo. Claudio deinde Imperium administrante, minui atrocitas in Christianos coepit, creuitq; maior credentiũ numerus quàm antea in persecutione decreuerat: siue quòd morte praeuentus Claudius saeuire in Christianos nequierit, siue ex alia causa Christianorum perturbatio cessauerit. Constat enim Dionysium Pontificem sub Claudio Romae diẽ suum obijsse, nec antecessorum suorum exemplo neci affectum fuisse. Durauit autem tantisper credentium incrementum, etiam sub Aureliano Claudij successore, quoad ille bellis occupatus ab Vrbe abfuit. Ex quibus quidem bellis, quod in Italia tantum circa Padum gessit, referam. Aureliano in Germania aduersus Sueuos, & Sarmatas bello occupato, Marcomanni qui non longè à Danubio sedes habuêre, quiq; Marco Antonino imperante, excitis B finitimis Pannoniam infestauerant, repulsiq; ab eo intra suos limites conquieuerant, coacto in vnum agmine per Heluetiorum fines Insubriam petiêre, & vsq; in Flaminiam euagati, Aurelianum à Germania in Italiam euocauêre. Qui triplici congressu eos fregit, fugauitq;. Primo ad Metaurum fluuium: altero ad Placentiam, tertiò in Ticinensi agro: belloq; in Germanos cõfecto Aurelianus, & capta in Asia Palmyra Vrbe Zenobiaq; eius regina in triumphũ deducta ex prospero rerũ successu elatus, ad ocium, & ad Chri- C stianorum caedem conuersus est, Feliceq; Romanum Pontificẽ Dionysij successorem, & alios interimi iussit. Minor deinde impietas in Aureliani successoribus fuit vsq; ad Diocletiani imperiũ, qui omnem animi atrocitatẽ in Christianos fudit, nam Imperator factus circa annum octogesimum septimũ supra ducentesimũ coli pro Deo voluit: à qua re cum Christiani refugerẽt per viginti fermè annos eos cladibus affecit, templa solo aequauit, libros cremari, & incendijs perimi iussit, fideiq; monumenta labefactare, atque abolere conatus D fuit. obstitit tamen eius furori, atq; nequitiae bonorum virtus, qui ab illa clade euadentes ab hominũ coetu exularunt, dispersiq; per solitudines, & horrida loca hùc, atq; illùc intrusi, reconditiq;, vitã morti simillimam traduxerunt. Quo quidẽ in discrimine recẽsendo, meditandoq;, dissentio prorsus ab ijs, qui scripserũt ex diuina vltione eã cladem Christianis illatam ob tyrannidis ambitũ, qua sacerdotes eo tempore laborabant. Ego verò contra respondeo: Quisnã ambitus, quanam Tyrannis fingi in sacerdotio potuit, in quo appetẽdo, & exercendo apertũ vitae discrimẽ plurimorũ ex- E ẽplo versabatur? Itẽ quid peccarũt delubra, quid libri? quid sacerdotij expertes homines, quid deniq; imbecilles foeminae ad supplicia abstracta? Sed heu nimis à pietate aberrarũt Platina, & alij, qui haec temerè scripta retulerunt! Dissimilitudo morũ non autem Christianorũ ambitio in causa fuit, viguit scilicet in illius temporis Principibus impietas, ambitioque diuini nominis sibi ipsis arrogandi. Nam adorari, & pro diuis vocari etiã viuentes voluêre, eaq; de causa diuinos honores Christo F Deo, & Homini deferri vetuêre, Christianosq; iccirco nefaria iussa abnuentes necauêre. Qui enim Dei cultum, & religionem odit, odisse etiã bonos tanquàm sui dissimiles suapte immanitate solet, praecipitiq; arbitrio bonorum perditioni studet. Talis Diocletianus, vnusq; & alter eius successor fuit: sed ne singulorũ improbitatem efferam, ad alia tempora properabo. Persecutionis licentiã, impunitatemq; compescuit lex lata à Maximino Imperatore Christianorũ carnifice, qui morbo correptus, corruptusq;, desperata salute statuit Chri-

Christianis licere in posterum suis ritibus, suisq; institutis impunè viuere. Contulit securitatem legi, Christianisq; Constantinus Helenæ filius Imperio potitus anno (vt quidam aiunt) trecentesimo & trigesimo nono, potiores scriptores notant, trecentesimo & quartodecimo, Syluestro in Petri sede, inopiaq; versante. quo quidem anno quieuêre à supplicijs Christiani viri, ac fidei confessionẽ in sua quisq; prouincia extulêre. Fluctuauit igitur Christiana classis, non pelagi procellis, aut fluctibus, sed humano, id est, suo sæpe fœdata, ac demersa cruore, annis ducentis fermè & octoginta à Domini B *nostri IESV CHRISTI obitu, vsq; ad Constantini Imperium: ex quib. quidem annis postremi Christianis super humanas vires exitiales fuêre, omnibus penè huius nominis viris, ac mulieribus ab oppidis, & vrbibus procul exulantibus. Latuêre tum etiam Ticinenses Episcopi, Sacerdotesq;, ac populares, deterritiq; suppliciorum genere, atq; atrocitate, pars Alpium iuga Comensibus finitima petijt, pars in Apennini lateribus è regione vbi Staflua amnis, Staphora vulgo dicta, fluit, abditas mansiunculas posuit: extatq; hodie ingens lucus* C *montis supercilium, ab Oriente, & ab occidente tegens, sub quo est specus vastæ amplitudinis, mira diuerticula, ac latebras continens, vbi latitasse Ticinenses Sacerdotes, aliosq; montani perhibent, qui Cæcimani vocantur. Vicit ergo tandem Romanorum Imperatorum sæuitiam, ac potestatem Christiana virtus, atq; per patientiæ diuturnitatem fidei suæ vexillum in alto statuit, Deoq; æterno religionis trophæum confractis idolis erexit. Templa tum maximè sublimia Dei imperium, ac gloriam attestantia, Romæ, & in vniuersa Europa* D *& Asia ædificata fuêre, in quibus crux olim probro habita, conuersô dedecore diuini honoris gratia locata fuit, vt memoria Domini nostri, qui in ea pependit, in sacris ædibus conspectior haberetur. Illis insuper summis viris, qui per diuersa supplicia antea vitam duxerant, egregium honorem rependere posteritas non destitit, eorum patientiam, atq; constantiam, tum picturis, tum etiam literarum monumentis recensendo, ac repræsentando: firmataq; tandem tam longa temporum serie, totq; virorum angustijs, ac cladibus, Dei optimi reli-* E *gio in orbe fuit, Italia ipsa, Romaq; præcipuè persecutionum acerbitatem quàm maximè subeunte. Lætare igitur Europa, quoniam æterni Dei sedes atrium, atq; delubrum tuorum virorum præstantia effecta es. Luge tu Iudæa, atq; Ægypte, quæ Diuinitate non agnita eiecisti Regem apud te natum, atq; versatum, Regiq; ipsi insignem latronem prætulisti. Lugeant, fremantq; tartara, quoniam nostra fide, atq; constantia conculcata iam diu sunt idola, & summi Dei maiestas mortalibus patefacta. Quæ quidem in re animaduertendũ* F *tibi ipsi Europa est, ne temerè aliquando amittas, quod tanto nostrorum maiorum studio, & labore, ac etiam sanguine paratum habes.*

De Ecclesiæ fluctuatione, post Constantinum. CAP. XI.

QVIEVIT *Christianum genus, creuitq; in immensum annis triginta, quibus Constantinus imperauit, quo quidem tempore extulit sese extra bonorum cœtum Arius sacerdos Alexandrinus, turbatoque Ecclesiæ statu post Constantinum in Romanum Pontificem, aliosq; cum eo benè sentientes irrupit: negans Dominum IESVM CHRISTVM Deo patri consubstantialem in Diuinitate esse. Eoq; errore imbutis, commotisq; penè vniuersis Orientalib. dissensionẽ inter Christianos fecit Ariana secta in Græcia, & Asia constituta, quo quidem Ario miserabiliter defuncto, secta tamen suscitata inualuit, eoq; progressa est, vt super triginta annos partim sub Constantio, partim sub Iuliano Imperatore, Christianos varijs cladibus affecerit, Felice secundo Romano Pontifice in exilium misso, mox interfecto, Diuisa itaq; illo errore Christiana Ecclesia fuit, alijq; Ariani dicti sunt, alij Orthodoxi, id est, Rectiscij (longe enim præstantius appellari Rectiscius quis rectè sentiens potest, quàm Orthodoxus: Doxa enim opinio est, quæ differt à scientia, vt notat Hippocrates de arte, ijs verbis:* Duo sunt, scientia, & opinio, quarum altera scire facit, altera ignorare*) Durauit hæc miserrima temporum, ac religionis calamitas vsq; ad Valentinianum Imperatorem, qui Rectiscius fuit, & vndecim annis imperauit. Valente deinde fratre solo imperante Ariana opinione infecto repullulauit eius fauore excita eadem hæresis, diffusaq; per Græciam, & Asiæ partem, & Italiam, Mediolanum etiam tabefecit: qua demum latius serpente hæresi, nullo tum principe tantam erroris labem compescente, aliæ quoq; hæreticorum sectæ insurrexêre, bonisq; reiectis, ac in exilium depulsis, Christianum gregem deterritis pastoribus, id est, Episcopis inuasêre, Gothis etiam in eum errorem traductis, Athanarico eorum Rege bonis aduersante, mortemq; ex ea causa suis inferente. Illa igitur tempestate afflicti plures egregij, ac clari viri, atq; perempti fuêre: alij dilapsi ab vrbibus solitudines petiêre, solis Hæreticis in Ecclesia dominantibus, & sacra profanis suo arbitrio commiscentibus. Modum huic Hæreticorum licentiæ, atque furori attulit eiusdem Valentis Imperatoris pœnitentia, pauore potiusquam religione inducta, qui Gothis in Thraciã tum irruentibus occursurus Orthodoxæ fidei viros ab exilio reuocauit. Eoque deinde Valẽte in eadem Thracia Gothica pugna occiso, fugatoque exercitu, & Græcia à Gothis direpta, simul etiam Hæreticorum fauor, vnà cum Græcorum opibus desiit, restitutaque rectè sentiendi, ac dicendi libertas religiosis fuit (Hæreticis tamen in suis sedibus, moribusque manentibus) anno à partu virginis octogesimo primo supra trecentesimũ, Gratiano en occidente Imperium administrãte, cuius mater Iustina Græca fouere pro viribus suis Arianos non destitit (vide quò adigatur Orientalis dominatio, quando Græca fœmina Ecclesiam Dei infestat, atque deturbat) Arianis igitur, & religiosis hominibus sub Christiano nomine diuersa sentientibus, & in eisdem vrbibus confusè versantibus, exorta est nobis tandem Valentiniano imperante humana lux tenebras repellens, ac ignorationis caliginem à credentium mentibus, oculisque detergens, Ambrosius*

Mediolanensis Antistes, à quo depulsa primum in Occidente Arriana doctrina, atq; contrita fuit, illeq; tanti operis ergo, alijsq; meritis clarus non solum inter Diuos, sed etiam inter quatuor Catholicæ, id est, vniuersæ Ecclesiæ Doctores relatus est. In Oriente quoq; plura lumina ea ætate enituerunt, vt Gregorius Nazianzenus, & Epiphanius Cyprius Salamine Episcopus, aliiq; qui Hæreticorum nebulas, & dicendo, & scribendo pluribus in locis dissipauêre quidem, minimè tamen Ambrosij exemplo funditus eradicauêre, Orientalibus multis in fidei rectitudine titubantibus. Ad vnitatem itaque Christiana Ecclesia redacta in Italia tantum ea ætate fuit magnorum virorum laboribus, atque periculis, anno fermè nonagesimo supra trecentesimum Theodosio imperante, ac Christianam fidem optimè colente, cum antea circiter quinquaginta annos in fluctuatiõe, dissensioneq; iactata fuisset. Meminerint qui hæc norunt Antistites antiquorum patrum exemplo, religionis nomini, vitæ integritatem, & literarum peritiam addere. Nihil enim efficacius adhiberi ad errantium correctionem, conuersionemq; potest, quàm magni viri perspecta probitas cum doctrina coniuncta, ineptèq; ad alterum emundandum composito sermone accedit, quisquis moribus immundus fuerit.

De Mediolanensis Ecclesiæ dignitate.

CAP. XII.

NEMO Mediolanensibus maiorem dignitatem attulit, quàm Ambrosius ex Proconsule Antistes constitutus. Quamuis enim vrbs ipsa populi nobilitate, ac frequentia, & rerum ferè omnium copia, & varietate insignis esset, sedesq; Proconsulis, & interdum Imperatoris fuisset: ea tamen omnia sæpe humanis casibus comminuta, & funditus etiam euersa fuere, ipsa semper Ecclesia tam in maximo quàm in minimo ciuium suorum cœtu, ad nominis sui amplitudinem repullulante, ac alijs finitimarum ciuitatum Ecclesijs præsidente, vna tantum excepta Ticinensi Ecclesia, in qua Mediolanensis Antistes nullã autoritatem habet. Cæteræ itaq; finitimæ Ecclesiæ, cum Mediolanensem superiorem haberent, iuraq; plurima, & præcipuè appellationes ad eam referrent, certoq; limite Apostolica lege præscripto, eius Antistitem quàm maximè obseruarent: polluto tamen Arriano errore Mediolanensi Antistite, vnà cum plerisq; nobilioribus valde ab antiqua existimatione Ecclesia ipsa prolapsa est, iacuitq; infirma languente capite vsq; ad Ambrosij electionem. Quo demum viro in Arrianos (vt retuli) insurgente, erroremq; à ciuium mẽtibus discutiente, restituta in pristinum illius virtute, ac doctrina dignitas Ecclesiæ fuit, ac etiam in maius creuit. Ille enim summus vir horas canonicas ad æterni Dei gloriam indies recensendam hymnis, & canticis interpositis, ac sacrosanctum matutinum sacrificium, quod Missam vulgus nuncupat, tàm religioso ritu, ac ordine instituit, vt nullus Romanus Pontifex eius instituta abrogare, aut commutare tentauerit, cum omnes aliæ Cathedrales, & Metropolitanæ Ecclesiæ celebrandi morem postea à Romana Ecclesia traditum passim susceperint, solo Mediolanensi Clero in Ambrosiano ritu permanente. Ab Ambrosio igitur in Mediolanenses hæc gloria, ac dignitas Ecclesiæ emanauit, quæ mille & centũ quinquaginta annos vsq; ad præsentem diem in vsu fuit. Quibus quidem seculis clarissimi viri antiqui generis, atq; splendoris ipsi Ecclesiæ præfuerũt, præcipuè ex Turriana ac Vicecomite familia: quarũ altera videlicet Turriana triginta fermè annos Mediolani dominio ex populi assensu potita fuit: eoq; deinde per aliquorum proditionem amisso à Patria profuga in Venetos, & Foroiulienses domicilium transtulit, vbi nunc etiam prisca nobilitate pollet. Vicecomes autem quomodo ab Archiepiscopatu per Othonem administrato circa annum millesimum ducentesimum & octogesimum ad vrbis dominationem irrepserit, & quibus initijs, atq; artibus coniunctum, tunc cum Ecclesiæ dominatum ab ea separauerit, atque in Ducatus nuncupationem transtulerit, repetito Romani Imperij nomine, atq; suffragio, ea ætate apud plurimos Italiæ populos in obliuionem verso, & ipsa Ecclesia à dominatu ciuitatis deiecta, longa est historia, in aliud tempus, locumq; reijcienda. Sed omnium priorum Pontificum tempora vna Attestia gens, vulgo Estensis dicta, Ferrariæ domina transgressa fuit, Archiepiscopali dignitate supra septuaginta annos, ab vtroq; Hyppolyto perpetuata. Iis igitur amplitudinibus illustrata Mediolanensis Ecclesia, tanquam principum sedes effecta est, recenseriq; inter clarissimos Principes, Mediolanensis Præsul suapte honorificentia solet. Cur verò eiusmodi dignitate præditus ipse Præsul in Ticinensibus non habeat quemadmodum in plerisq; alijs finitimis Ecclesiis explicabo.

De Mediolanensis & Ticinensis Ecclesiæ, siue Præsulis contentione.

CAP. XIII.

ELATI Ambrosii dignitate nonnulli Mediolanenses Antistites ab Ambrosii moribus longè dissimiles, subijcere sibi Ticinensem Præsulem, gregemq; constituêre existimantes, ea ratione qua aliæ finitimæ Ecclesiæ Mediolano suberant, similiter etiam nostram Ecclesiam gregario iure subigendam esse. quorum conatibus restitit Ticinensis Episcopus, req; in litem traducta coram summo Pontifice Mediolanensi Archiepiscopo in hanc fermè sententiam responsum fuit, quod mihi Iacobus pater ciuilium rerum curiosus lectitasse se in antiquis patriæ libris ante Gallicam depopulationem retulit, repetensq; senili more sæpius, quæ mihi adolescenti iam edixerat, omnia fermè ea verba memoriæ meæ impressit: Si Mediolani dignitas, atq; amplitudo, rerumq; opulentia spectanda est, non solum Ticinensis populus, Ecclesiaue, sed quicquid inter Apennini, & Alpium iuga cœlo subest Mediolanensium nobilitati adijciendum est. Verum enimuero cum Ticinensium religio in Dei gloriam, & Romanæ Ecclesiæ decus

A *decus prior enituerit, priorq; suis oppidis lucem dederit, ac per omnes fortunæ casus, rerumq; angustias fidei constantiam exhibuerit: nulla vnquam polluta hæresi, fallacijsq; seducta deyci à loco, & sede sua Ticinensis Ecclesia non debet, ob immensam postea Mediolano superadditam dignitatem: cui temporis ordo, ac natura legem præscripsit, vt ad futura, & non ad præterita porrigi, & extendi dignitas eius Ecclesiæ postea attributa possit. Porrò igitur, cum Ticinenses Romanam Ecclesiam ab origine religionis suæ pro capite, & prin-* B *cipe habuerint, solo ciuitatis suæ Episcopo intermediato, cur nunc quæso Mediolanensem Antistitem interponi sibi, seséq; ab Ecclesia Romana suo gradu amoueri sine causa patiantur? quod minimè quidem passuri sunt: quia quod eius Ecclesiæ per antiquissimi temporis continuationem publico iure adhæsit, euelli ab ea repentino motu ad alterius dignitatem amplificandã, nulla ratione decet, & quod fieri non decet, à Pontificio actu quàm maximè abesse oportet. Quare aut Ticinensibus ius Ecclesiæ seruandum in eo statu est, sola Romana Ecclesia ei præsidente, aut retexere ab institu-* C *tis suis populum, atq; à religione & fide reuocare necesse est, quam ergo sacrosanctam Petri sedem hactenus habuit: vt vni tantum Mediolanensi Præsuli mos geratur, qui si fortè antecessorum suorum exemplo in hæresim relaberetur, polluere omninò Ticinenses, vtpote viciniores eadem ambitione conaretur. Quòd quàm indignum dictu, audituq; futurum videatur, ipsa Romana Ecclesia iudicare dignetur. Commotus ijs rationibus Constantinus Romanus Pontifex Cardinalium annuente collegio, Mediolanensem Antistitem cura-* D *re, quæ sui iuris erant, censuit: Ticinenses porrò subesse tantum suo Episcopo, ac sedi Apostolicæ iure suo permisit. Quo quidem iure sedis Romanæ adeundæ absque alicuius Metropolitani interpositione hodie etiam Ticinenses vtuntur, tàm in suo quàm in Ligustico tractu eis coniuncto, alijs finitimis ciuitatibus vnà cum Cremonensi Ecclesia Metropolitano subiacentibus. Atque hac sanè in re si ciuitatis dignitas, cuius est Ecclesia, ad Romanam sedem relata spectanda est, dignior omninò ipsa ciuitas probatur, quæ sui tantum Episcopi inter-* E *uentu Romano Pontifici iungitur, quàm illa quæ præter proprium Episcopum etiam Metropolitanum superiorem patitur, distans a summo Pontifice per alterius interpositionem. Finis hic nostræ contentionis fuit, de qua alibi. Nunc quæ quinto seculo secuta sunt, id est, post annum quadringentesimum quo Romanum Imperium in Italia corruit, referenda sunt.*

BERNARDI SACCI

TICINENSIS HISTORIAE

Liber Septimus.

De Italiæ Excidio.

CAP. I.

LVGVBRIS mihi oratio ineunda esset, flebiliq; stylo repetendum Italiæ excidium, quod non tàm humano consilio, aut casu, quàm diuina prouidentia hoc seculo patratum fuit, Italicis iamdiu animis, moribusq; ocio, luxuque corruptis, nimisq; iccirco, nimis in religione, & virtute labantibus. Sed cum diuina à nobis pro dignitate ornari nequeant, meaq; scribendi facultas humilitati assueta humi tantum serpat, commodius existimaui nudo, patrioq; sermone rem aggredi, tria ab alijs scriptoribus parum scitè explorata inquirendo. Primum, quæ ex causa, quoue maiorum nostrorum tanto scelere ira Dei in Italiæ exitium adeò exarserit, vt vniuersa fermè, inuijs exceptis locis, tradita hostili ferro, aut furori fuerit? Alterum, quibus nam modis Italia ipsa, olim potentissima, eo tempore viribus hebetata, & denudata, ad ea mala patienda ita suo statu parata fuerit, vt ignobilis vniuscuiusq; gentis iniurijs, direptionibusq; patuerit? Tertium, cur ignoti penè populi, ab extremis oris commoti ad eam inuadendam sese effuderint, potiusquam illustres Reges, ac nationes, antiquarum rerum gloria longè celebriores? A primo itaq; exordiendo, animaduerto vnum præcipuum præceptum humano generi à natura ascriptũ esse, quod est, VTERE tibi ipsi insita ratione. Ratio autem est mentis rectitudo, bonum, malumq; discernens, quo quidem bono agnito, aut hærere illi, aut ab eo declinare, nostri arbitrij, & potestatis est. Suadet quidem ipsa natura bonum rationem proponens: Dissuadet contra nostra mortalitas, siue infirmitas, carnis onere depressa, ipsum bonum, vel laborem pertæsa, vel concupiscentiæ illecebris, ac voluptatibus seducta. In huiusmodi igitur naturæ, & carnis colluctatione, ac dissensione positus homo, propriæ voluntatis arbiter, & moderator, si ratione vsus fuerit, bono adhærens, humanæ naturæ munus fasq; impleuit, consummauitq; fidei, & iustitiæ actum. Quæ quidem iusticia fidei coniuncta, dicta à Iuris scriptoribus fuit constans, perpetuaq; hominis voluntas tribuendi vnicuiq; quod suum est. In quam sententiam Paulus etiam Romanis scribens, idem præcipit ijs verbis: Reddite ergo omnibus debitum, cui tributum, tributum, cui timorem, timorem, cui honorem, honorem. *Quisquis igitur alteri ius suum tribuerit, vsus ratione erit. Porrò autem cum humana natura à diuina formam, statum, atq; elementorum communicationem sumpserit, ergo Diuinitati referre honorem & gratiam status sui debet. Rectè sanè debet, sed quis quæso honor? Quæ demum digna gratia haberi, reddiq; à mortali viro, Deo æterno vniuersorum Do-* F *mino poterit? vnus scilicet supremus adorationis honos, vnaq; Diuinæ maiestatis reuerentia, atq; confessio: quã antiqui Iuris scriptores Religionem vocant, & Iuris gentium, id est, ipsorum hominum propriam esse, probant in libro primo Digestorum, De Iustitia & iure, lege secunda. Cum itaque Dei religionis honos, ac reuerentia humanæ naturæ iuri, vinculoque debeatur, videamus an hæc religio ab Italicis populis præstita DEO fuerit. Respon-*

Respondeo, quam minima quidem in eis fuit, quod ex A
temporum ratione probabo: Quadringenti exacti e-
rant anni ab ortu Domini nostri IESV CHRISTI,
cum imperare Arcadius, & Honorius, defuncto The-
odosio, cœperunt. Qui quidem anni à Petri, Pau-
liq; & Ioannis aduentu in Italiam, trecenti, & quin-
quaginta erant, quibus patefactum palam Dei ver-
bum, atq; Apostolica tuba populis annunciatum fue-
rat, vt omnes homines prisca ignoratione omissa, scirēt
vnum esse Deum , tam Christianorum attestatione,
quàm etiam suis miraculis clarum. In his igitur B
trecentis, & quinquaginta annis, si tempora recensue-
ris, quibus habitus in Italia publico cultu Deo honor
fuit, vix sexaginta annis viguisse religionem diuersis
collectis temporibus inuenies. Reliquis seculorum par-
tibus publico contemptu in Dei dedecus, ac detestatio-
nem versis, bonisq; omnibus, qui aspirare religioni de-
prehensi fuerant, in exilium, aut in vincula coniectis.
Non solum itaque boni, maliq; mensura impar erat,
prægrauante malo: sed longè etiam dispar, triploq; ma-
ior populorum iniquitas, in tanto annorum spacio suc- C
creuerat. Atq;, quod est detestabilius, adorationis ho-
nor; qui soli Deo impendendus erat, nefario Principū
ac populorum assensu, ipsis Principibus attributus fuit,
Diuiq; illi non solum post fata, sed etiam dum in scele-
rum fœditate viuerent, appellati sunt, Deo ipso palàm
posthabito. Quam quidem transgressionem nequaquā
excusabilem facit, ipsa olim Imperatorum potestas, ac
dominatio in terris habita: quoniam cum populis, mi-
litibusuè collibuit, vel leui ex causa plures Imperatores,
aut veneno, aut ferro perempti sunt: veluti Nero, Do- D
mitianus, Ælius Verus, Commodus, Ælius Perti-
nax, vterq; Antoninus Seueri filius , Alexander,
Maximinus, Gordianus, vterq; Philippus, Galienus
improbitate notus, & alij: qui ferè omnes pari astu, aut
casu excipi, & mactari tuendæ religionis causa iure &
meritò potuissent, si religio populis cordi fuisset. Ingrata
igitur Deo illa tempora, ingratiq; populi, ingrati Du-
ces, & milites, ac religionem pertæsi claris rationibus
probantur. Quibus plura adijcere argumenta pos-
sem eandem impietatem, ac irreligionem attestantia. E
Sed ne in re clara superflua conferam, duo tantum at-
tingo exempla ab alijs scriptoribus relata. Cum sub
Honorio, ludi gladiatorij Romæ fierent, Thelematius
Monachus, rei feritatem à Christiana pietate abhor-
rere cernens, admonere populum spectaculo intentiorem
cœpit, increpatione etiam religionis causa adiecta: quā
ægreferens populus vno impetu hominem contriuit,
nemine quidem in tanta turba ab integræ vitæ viro pe-
riculum arcente. Contra Symmachus insignis Rhe-
tor in Christianam fidem temerè insurgens , publicè F
concionari in populo ausus fuit, nostram omninò religi-
onem tollendam, & idololatriam repetendā, pluribus
etiam editis epistolis: cuius vesania à Romanis magi-
stratibus impunè perlata fuit. Addo etiam aliud à
scriptoribus relatum, præsertim à Paulo Diacono libro
tertio rerum Romanarum: audita Romæ Gothorum
in Italiam irruptione infremuisse in Deum turbas, hor-
ribili voce ipsum execrantes, & à CHRISTI cultu ad
inania simulacra abeuntes. Quem quidem à religione

A *in idolatriam relapsum longè grauiorem Beatus Pe-*
trus existimat, quàm si quis prorsus ab initio Deum
non agnouisset, ijs verbis in secunda Epistola scribens:
Si enim refugientes mundi inquinamenta per
cognitionem Domini nostri, iis rursus implicati
succumbunt, facta sunt in eis posteriora deteri-
ora prioribus. Melius sanè erat illis non agnosce-
re viam iustitiæ, quàm post agnitionem retror-
sum conuerti. *Paulus quoq; ad Romanos scri-*
bens, inexcusabiles probat esse gentes circa Dei agniti-
B *onem, dicens:* quod cum cognouissent Deum, nō
sicut Deum eum glorificauerunt, aut gratias ege-
runt, sed euanuerunt in cogitationibus suis. *Hac*
ergo à Deo prouisa in Italia publica religionis reiectio-
ne, iure ille quidem ac meritò succensuit nostris maio-
ribus, triaq; eis bona, in quibus excelluerant , lenta
manu, ac potestate ademit, atque hæc ipsa tria externis
gentibus in nostrum improperium contulit: Virilis
prolis multiplicationem, atque præstantiam: Imperij se-
dem ac potestatem: & Principum prudentiam, ac ma-
C *gnanimitatem. Quibus quidem tribus subtractis bo-*
nis, simul etiam gentis decus concidere necesse est. Et in
primis virilis prolis defectus sub Marco Imperatore
visus fuit, dum Marcomannis tumultuantibus mi-
litum delectus in Italia habitus esset, frustraq; Impera-
tor Italos milites conquisiuisset: cuius causa seruitia, &
gladiatores armare, & extra Italiam milites conscri-
bere necesse habuit: transferriq; paulatim ex virorum
inopia belli gerendi ratio, & exercitatio in peregri-
nos Duces, & milites cœpit: denudataq; eo modo suis
D *auxilijs, suoq; antiquo robore, ac militari disciplina I-*
talia fuit. Et sicut olim ante patefactum mortalibus
Christianæ fidei lumen, Italicum genus innumerabili-
ter creuit, pluresq; colonias, & vrbes condidit, atq; re-
pleuit Deo ipso antiquorū simplicitati, ignorationiq; nō
aduersante, sed potius errantiū infantiū more paterna
ratione miserante (Nisi enim nostri erroris misertus
fuisset, quomodo à nobis ipsius erroris caliginem abstu-
lisset?) ita ex aduerso postea fidei sinceritate agnita,
eademq; reiecta virorū multiplicatio, atq; præstantia
E *destitit, Italiaq; ab incremento in declinationem ver-*
sa, diuino numine irritato, procubuit, magni fluminis
exemplo: quod arefacta cœlesti indignatione terræ facie
fontibusq; aquarum vbertate exinanitis, in exiguum
cogitur, ripisq; relictis per medium alueum exili vnda
elabitur, nomenq; tantum sine aquarum copia habet.
Et quod olim iumenta à vado, & transitu fluctuum
violentia arcere assueuerat, nunc durante ariditate
pecudibus etiam tutum ingressum, atq; egressum paca-
tis fluctibus præstat, ac sine murmure silet. Similiter
F *ferè Italia ceruice deflexa ab antiquo honore ex viro-*
rum inopia cecidit. Alteram deinde plagam ab Im-
perij sede mutata accepit. Dum enim Imperatorū
statio Romæ fuit, magistratus, præfectura exercituū,
atq; honores, aut Italicis viris, aut ijs qui omninò Ita-
lici iuris erant, deferebantur. Hinc rerum publi-
carum peritia: hinc potestas, dignitasq;: hinc imperij
maiestas, ac firmamentum in ipsa Italia erat, tuerique
sese Imperator in Imperio nulla ratione poterat, nisi
Italia simul eius armis in tuto posita. Quo quidem

postea

postea Imperatore in Orientem sedem transferente, exuta illis honoribus, illisq; præsidijs infelix Roma fuit: illaq; olim Senatoria amplitudo, multiplexq; virorum numero equestris ordo. Item Tribunitia potestas, insignisq; Iurisprudentium præfectura, & omnes deniq; fori autoritas, atq; frequentia quasi exautorata iacuit, atq; elanguit, & pro negotio, & exercitatione, turpe ocium, atq; desidia forum, vrbem, maritimaq;, ac mediterranea passim occupauit. Nullus tum in Italia militiæ locus: nullum fortitudini relictum præmium: nullum virtutis incitamentum patuit, creditaq; sæpe Roma vni, aut alteri Duci, siue Præfecto, tanquam prouincialis vrbs, quæ prouinciarum domina erat, temerè ab Imperatoribus fuit. Quam quidem translationem minimè ille inconstans animi, vitaq; Constantinus fecisset, si suos Romæ Fabios, Metellos, Cornelios, Scipiones, Marcellos, Grachos, Catones, Claudios, Brutos, Cassios, aliosq; similes in vita, statuq; habuisset. Sed diuino hæc numine (vt dixi) Imperij administratio, sedesq; Italiæ adempta fuit. Atq; vt ipsa translatio nobis etiam infelicior foret: nec omnino Assyrij Regis somnium in somnium, recideret, secuta post translationem eiusdem Imperij diuisio fuit. Quam olim Iulia prudens mater Bassiano, & Getæ filijs lachrymis elocuta interturbauit, Occidentalisq; Italica pars appellata fuit, sola nuncupatione finem Italico dominio minitans, atq; portendens, quasi ad Occasum verti, atque detrudi indicares, quicquid Italiæ coniunctum esset, & ex qua demum diuisione contigit, vt vtraq; pars infirmior facta, concuti etiam facilius, labefactariq; potuerit, quam si vtraq; pars in antiqua rerum suarum mole, ac vnitate constitisset, vt antea inuicta constiterat. Caruitq; nihilominus Roma post eam diuisionem plerunq; sui Imperatoris præsentia, & cum Occidentalis Imperij caput esset, ipsius Imperatoris sessione raro potita est. Supremum tertio loco bonum in malum commutatum ad Italiæ profligationem refero, Principum solertiam in imprudentiam, ac socordiam versã. Quam quidem imprudentiam, si explicauero, longè fortasse imprudentior ero, cum plura pateant de ea re volumina. Sed colligam tantummodo rei euentum. Residebant post Theodosium in Imperio Arcadius & Honorius vterq; impubes, vterq; rerum expers, atq; ætatis lubrico suis Ducibus, atq; Præfectis contemptibilis, longè ab Italia, atq; à prouincijs, in quibus rebellandi periculum versabatur agentes. Octauo igitur anno eorum imperij Gothi, olim Visigothi nuncupati, Romani Imperij stipendiarij stipendio eis temere subtracto, necessitate acti in Thracia rebellarunt, & nonnullis Imperatorum Ducibus è medio sublatis Alaricum sibi Regem constituerunt: Pannoniamq; ingressi nullo Duce, nulloq; exercitu obuiam facto Danubium flumen traijciunt, & per Noricum iter, ac prædam facientes Illyricum petunt. Iamq; Italiam sine sanguine & puluere manu tenent, atq; hospitio premunt: Padoq; traiecto circa Rauennam consistunt. Quid referam hoc loco immissum postea in Italiam Stiliconem, infido exercitu longè perfidiorem: qui fraudibus studens remorando, potiusquam præliando in triennium bellum distulit, vt Italiæ exitio potius quam auxilio esset. vna sententia singula perstringam, nihil in tempore, nihil maturè ab Imperatore actum fuit. At opportunè quidem Gothi sibipsis, & opportunè nobis profligato Imperatoris exercitu, Italiaq; potiti, Romam semel atq; iterum diripuerunt, anno ab ortu Domini IESV CHRISTI quadringentesimo, & duodecimo. Romanorum ergo potentia mille centum, & septuaginta annorum diuturnitate in tanta rerum amplitudine constituta, vnius anni spacio Gothis succubuit, Magno quidem æterni Dei consilio, vt nostri illi maiores diuini numinis contemptores, contemptibilibus olim gentibus, suisque stipendiarijs subijcerentur: & qui diuinæ fidei, ac iustitiæ legem à natura sancitam detrectauerant, mercenariorum hominum iussa, & direptiones, iugumque subirent. Mirabiliorq; illa Italiæ subactio, Gothico tumultu perpetrata, visa fuit, quàm si præclari, atque antiqui nominis Reges Romani Imperij sceptrum deiecissent: quoniam humana fortasse potentia, & arte, prosperoq; belli euentu deuictam Italiam ab eximiis Regibus vnusquisq; censuisset. quæ quidem opinio in Gothorum gente, victoriaq; cessauit, illius inopia, atque nouitate perspecta. Ignoti quippe illi, innominatiq; extra suas regiones, circa Caij Iulij Cæsaris Imperium fuère: ignotaq; similiter antiquis scriptoribus causa fuit, cur aut quo tempore Gothi ipsi, siue Daci, siue Getæ fuerint, appellati sint, quod quidem verbum Germanicè bonos significat. Primaq; eorum celebritas fuit post Christianam fidem promulgatam: quam ij maximè qui Visigothi nuncupati sunt, ab initio egregie tenuere, rerumq; tandem successibus, & virorum numero, ac robore freti suis egressi finibus, variis casibus, & stipendia (vt dixi) & alimenta ab Imperatoribus recepère. Electi igitur illi viri, immissiq; fatali numine ad Romanorum consternationem fuère, vt vnde minus ab initio pertimescendum fuerat, inde postea exorta vis diuina prouidentiæ nutu, concisas Romanas vires ab infirmioribus, præter naturæ ordinem comprobaret, & deuicti Imperij gloria DEO ipsi potius quàm Gothorum inopiæ cederet, vt omnino cessit. Et nisi aliquãdo Romanorum imperitatio concidisset, sceptri quidem æternitatem sibi soli Roma, & non diuinæ potestati arrogasset. Durauit autem in Italia Gothorum euagatio, atq; licentia circa triennium, deinde pactione cum Constantio Honorij Duce facta, Italica præda onusti in Galliam abière.

De Hunnorum, aliorumq; in Italiam eruptione, & Venetiæ vrbis initiis.

CAP. II.

STVDEANT qui prouinciis præsunt, externos arma circumferentes à suis finibus procul arcere, ne intra terminos admissi incolis detrimentum ferant: neue etiam exautorata prouincia abeuntes, aliis finitimis audendi suo exemplo, ac diripiendi facultatem præbeant. Quo quidem exemplo incitari quàm maximè prædæ inhiantes constat, quod

quod nobis Gothorum recessus ab Italia probat. Quorum depopulationibus fama peruulgatis erexère sese in diripiendi studiũ eorum exemplo Hunni, qui circa ea tempora numeroso diuersarum gentium exercitu in vnum coacto Galliam inuaserant, Aetijq; Imperatorij Ducis virtute repulsi in Pannonia fractis viribus constiterant. Anno itaq; trigesimo quinto postquam Gothi Italia excesserant, Attila, siue Attilius Rex Hunnorum, contractis vndiq; Ostrogothorum, Herulorum, Gepidarum, & aliarum Septentrionalium gentium auxilijs, Italiam Duce, ac milite B *destitutam, inuasit, Valentiniano Imperatore tunc Romæ trepidante: primoq; impetu Foroiulienses populos dissipat, Aquileia longa obsidione capta, atq; prostrata, & omni Circumpadana regione direptionib. exhausta. Quæ quidem secunda Italiæ plaga contigit circiter annum quadringentesimum & quinquagesimum, durauitq; supra triennium, gentibus illis etiam in Ethruriam impetum vertentibus. Sed compescuit Attilæ feritatem Leo Pontifex humili oratione ac prece elatum Regis animum demulcens, ac religioni* C *summittens: relicta igitur in vastitate, & luctu Circũpadana Italia, illi gentium nimbi incruenta victoria, prædaq; potiti in Pannoniam ab eorum incolatu Vngariam dictam redière. Sub idem tempus, quo Hunni, alijq; Septentrionales in Italiam sese effuderunt, Venetiæ vrbis initia Blondus Foroliuiensis reponit, in libro singulari de origine ipsius vrbis, à quo dissentit Sabellicus libro primo octauæ Enneadis, scribens eius vrbis initia fuisse sub annum quadrigentesimum, & vigesimum primum. quæ quidem quæstio leuissima est: cũ* D *Vrbis structura ad gentem, gens verò ad originem in ipsa regione habitam apertissimè referatur, vt secundo libro explicaui. Nec Veneti solum, alijq; finitimi Adriatico, eam vrbem amplificarunt, sed etiam Vicentini, Veronenses, Mantuani, Brixiani, Mediolanenses, & Ticinenses, vt idem Blondus enarrat, nulla Cremonensium mentione facta: cuius viri fidem secutus hoc tantum attingo. Magno honori illis omnibus ciuitatibus ascribendum esse, quod eorum ciues tãta vrbis ac Reipublicæ incrementa vna cum Venetis* E *populis erexerint: Italiæ enim libertatem quantum in eis fuit, decusq; & amplitudinem antiqua virtute, atq; autoritate Deo propitio firmasse, non solum in terra, sed in ipsius maris supercilio mirabiliter videntur. Indicium quoq; ea res & idem scriptor facit, eos populos inter Circumpadanos nobilitate, & virtute quàm maximè fuisse conspicuos, cum recepti à Venetis eo tẽpore in ipsius Vrbis communionem fuerint: cuius quidem honoris nulla Cremonæ pars competit, quæ subdita diu Venetis, dominij autem particeps nunquam fuit.* F *Atq; ad historiam rediens, Leo Pontifex Romam reuersus haud diuturna vrbis tranquillitate potitus est. Nam hæreses in primis plures in clero, deinde nobilium dissensiones in populis Romæ, & Rauennæ, quæ se Romanæ Ecclesiæ æquandam existimabat, pullulauère. Quibus inualescentibus Valentinianus Rauennæ, vbi stationem firmauerat, occisus fuit, Maximo eius cædis impulsore subinde Romanam ditionem occupante: & quod inhumanum ferè fuit, violentis nuptijs Eu-*

A *doxiam Valentiniani vxorem sibi coniungente. Quo quidem homine fœdè imperante, longè fœdior à Vandalis consecuta plaga fuit.*

De Vandalorum rapinis.

Cap. III.

VANDALI *Germanici generis viri innumerabili multitudine Galliam ingressi, in Hispaniam etiam penetrauère. Deinde magno rerum successu sub Genserico Rege & Ariano dogmate infecto, in Aphricam traiecère, Romaniq; Imperij prouincias tum ferro, & obsidione, tum etiam dolo & fraude, atque perfidia subegère: acceptisq; sub hoc tempus nuncijs de Maximi tyrannide, in Italia occupanda, & de violẽtis Eudoxiæ Regiæ matronæ nuptijs, ac Italorum inter se Principum æmulatione, magna rerum celeritate Vandali classe delati in Italiam ruunt, Leone Pontifice nequicquam illis, Gensericoq; illorum Regi obuiam eunte. Spreuit impius Rex Summi Ponticis cõgressum, atq; imparatam vrbem aggrediens omnia diripuit, sacra profanis miscens, inuoluensq;, & captiuos ciues non solùm ex vrbe, sed ex Latio, & Campania, excisa Capua, populatim abducens, ipso in primis Maximo in Tyberim deiecto, quem Vrsetius Romanus in eo tumultu occiderat. adeò sine Italorum consilio, aut manu raro Italia excidium patitur. Tanta igitur, ac insigni præda onusti Vandali, Roma desolata in Aphricam redeunt. Tertia autem hæc Italiæ illata plaga fuit circa annum CCCC. & LVI. à partu virginis. Qua quidem in re mirari licet, quibus rerum vicissitudinibus Italiæ opes consumptæ fuerint. Attila enim Circumpadanos depopulatus, Romanis, alijsq; eorum finitimis pepercit, vnius Leonis oratione commotus: Gensericus contra Leone reiecto, Romanos, finitimosq; lacerauit: & Circumpadanos, quos Attila spoliauerat, intactos reliquit. Et ita alternis depopulationibus, atq; excidijs infelix Italia fatali ordine per partes lacerata, & deformata fuit. tantæ adeò eius opes erant, vt à pluribus nationibus diripi eas semel, atq; iterum eodem seculo oporteret.*

De Alanis ab Italia depulsis, & Richimeri facinore.

Cap. IIII.

AMISSIS *sub idem fermè tempus plerisque Occidentalibus prouinciis, Romani Imperij pars Occidentalis dicta, à rerum amplitudine, & frequentia ad angustiam, & solitudinem redacta fuit. Minimeq; tot attrita malis, Italia requieuit. Sed Vandalis abeuntibus in Alanorum manus, qui Biorgum Regem secuti per Athesis fluminis anfractus, & vallium fauces in Italiam euaserant, recidit: adeò vni inflictæ plagæ altera confestim adiecta fuit. Hæ autem gentes in Transpadanis regionibus inter Abduam, & Histriæ fines agros populantes sedis diuturnitate caru-*

ère

ère, Richimere Duce cum Seueriani Imperatoris exercitu obuiam facto, ac prælio circa Benacum lacum commisso: in quo Rege amisso, Alani vnà cum auxiliaribus copijs dissipati effugère circa annum Domini nostri sexagesimum supra quadringentesimum. Quiescenteq; tum Italia ab externorum insultibus, tumultuari suorum Principum, ac Ducum dissidijs in Romano Imperio cœptum est, Richimere Circumpadanorum Præfecto in Anthemium Romanum Imperatorem eius socerum arma mouente: quorum Principū motus Epiphanius Ticinensis Episcopus morum præstantia insignis, vtriq; gratus paci studens in pacis fœdera conciliauit. Nec tamen ea pax diuturna fuit, Richimere regnandi ambitione pellecto, affinitate posthabita. bellum exinde aduersus eundem moliente, in quo victor, socerum iam abdicato Imperio, priuatam vitam Romæ agentem neci dedit, ac deinde ipse morbo correptus, parricidij pœnas diuina vltione pertulit. Perpende hoc loco rerum successus, breuiq; sententia singula in vnum collige. Repulit Alanos Richimer, vt Romam liberam ab externis gentibus, ipse deinde soceri sui sanguine fœdaret, ac postrema eius impietas fraternæ neci, Vrbis initio patratæ, sceleris immanitate responderet, aliusq; etiam in eum illud Satyricum aptissimè verteret:

Paterno extremi maduerunt, sanguine muri
Cum patris loco socer habendus erat.

De Italico tumultu ab Epiphanio Episcopo sedato.

Cap. V.

PRÆCIPITI hoc tempore lapsu Romana res ad interitum declinauit, diuisione in Italia circa Imperatorem eligendum inter populos exorta. Rauēna enim Exarchatus titulo magnificata pluribus finitimis excitis in Romæ dignitatem cornua impulit, inuitisq; Romanis Lucerium, siue Glycerium, olim Senatorem suum Imperatorem edixit, Gundibare, siue Cunthibaro Italici exercitus Duce eis fauente. Quod indignè ferens Leo Constantinopolis Imperator per Nepotem Patricium Romanos tuentem, Glycerium ab Imperio deiectum, ad Sacerdotium detrusit: qua ex re commotus Cunthibarus pro Rauennatibus aduersus Romanos copias eduxit. stetit ex aduerso Nepos Romanis fretus. Succensi ira vtrinq; Itali arma parant, atq; ad sua excidia satagunt. Quod audiens Epiphanius Ticini agens ijs verbis ingemuit: O nimium tui oblita, & futuri nescia Itala natio, quæ de Imperio breui tempore abolendo, contendis, & in arma ruis. Exurgensq; extemplo naui delatus Ariminum petit, deinde ad locum in Flaminiæ finibus, vbi castra erant, adueniens ab vtroq; Duce precibus impetrauit, vt statuto loco ac tempore pacifici ad eum audiendum pro communi re, & dignitate adesse vellent. Quibus condicto die vnà cum proceribus suis conuenientibus, Epiphanius omnibus prius salutatis ita effatus dicitur.

A B C D E F

Epiphanii Oratio.

NVNQVAM magis alieno tempore, aut casu oriri in Italia contentio, ac belli prouocatio potuit, quam in præsenti, Principes clarissimi, Italia ipsa recenti adhuc strage languente, ac hominum, & rerū inopia laborante. Quo quidem in malo curando, atq; leniendo, cum magna recreationis spes in vestra virtute, ac prudentia sita esset, nunc vobis Principibus dissidentibus, vestrisq; exercitibus ad mutuam perniciem irruentibus, omnis nostra spes euanuit, recedereq; a nostris vrbib. illa optata recreatio visa fuit: contraq; pro spe, desperatio: pro hominum salute, perditio: & pro rerum nostrarum instauratione suprema attritio, atq; calamitas pertimescitur. quoniam tā ex vestra vtriusq; Ducis, gentisq; præstantia, quàm ex incerto belli euentu exploratum est, neutrum aduersus alterum sine suorum cæde confligere, & neutrum omnino incruenta victoria potiri posse. Quod quidem malum à vobis, vestrisq; gentibus amoliri DEO propitio cupiens, supplex ego vtriq; amicus ad vos veni, supplexq; vtrunq; oro, per Italiæ salutem, quæ vestro consilio, & non dissidio credita fuit, per vestrorū parentum coniugum, & natorum lachrymas, qui in vos solos spectant, elatisque ad cœlum palmis pacem implorant, & suis fletibus desolationem ex futura pugna reformidant: denique per summi, atque æterni Dei iussionem pacem mandantis, vos compello, simul obsecroque, vt vestra corpora, & bona, à ferro, & vi seruetis intacta, viribusq;, & armis omissis, quicquid inter vos statuendum est, ex iure & æquo statuatis. Communis enim hæc causa est, ex qua contentio circa Imperatorem eligendum oritur. In qua quidem communi causa communem pariter & æquam esse oportet populorum conditionem, quibus ferendi suffragij ius est. Neque ergo Romanis in Imperatore eligendo aliarum ciuitatum suffragia per earum oratores delata repellere, neq; etiam Rauennatibus sibi ipsis Romanorum iura arrogare pmissum est. Quæ quidē Romanorum iura sunt, vt Romæ, & non Rauennæ electio fiat. Ius enim, & æquitas suadet, vt communia populorum iura eo in loco in communione habeantur, in quo à partium quota vel discrimine in vnum coaluerunt. Qui locus Roma est. Nulla itaque ratione, nullo gentium iure euelli ab vrbe Roma Imperatoris electio, & Rauennam transferri solo Rauennatum arbitrio debet, si iam probatæ atque antiquæ consuetudinis lex seruanda est: quoniam Roma, & non Rauenna communis omnium patria constituta est. Quam quidem patriæ communionē si dissolueritis, aut ab alijs Italicis populis separaueritis, heu mihi, dimidiati antea per priorum Imperatorum diuisionem, Romani Imperij partem in alias rursus particulas dissecabitis, Romæque Romani, & Rauennæ Rauennates electionem facere, Italiamque diuidere contendent, fietque Italiæ partis sectio. Quæ quidem sectio, & bipartitio quam perniciosa omnibus populis futura sit, præterita tempora ac bella probant. Nam si vniuersi Imperij amplitudo in duas tantum partes diuisa, magna ex parte comminuta externorum insultibus, & in angustum coacta cernitur.

cernitur, quanto facilius si ad minutiores partes redacta fuerit, ab alienis labefactabitur? Qui quidem alieni, si liberè affari licet, nimis audè, nimisq; impiè nos circumspectant, lynceoq; intuitu nostros tumultus obseruant, atq; expectant, & reliquiarum nostrarum direptioni leonina feritate inhiant, vt oblata occasione repente nos inuadant, obruantq;. Et quorum deniq; externorum insidijs vna vobis Italiæ Proceres via obstruenda est, vnusq; praecludendus aditus videlicet, vt seditio à vobis absit, & vnio, atq; consilium subsit. Hac ergo tam clara, ac manifesta salutis vestræ ratione in pace, atq; vnione consistente, & multorum malorum cumulo ex vestra dissensione orituro flectere vos animos ab odio ad amicitiam, à contentione ad concordiam, & a virium nostrarum separatione ad vnionem opportunum est, ne contraria sectando tot oblata bona communi culpa amittatis, & simul etiam in vitæ, salutisq; discrimen incidatis. Quod si neq; salus vestra, Italiæq;, neq; mea oratio, atq; deprecatio auertere vos à ferri violentia, manibusq; conserendis potest, ferrumq; distringere, ac vires experiri in humana corpora decretum est: vnum saltem corpus offerri vobis pro omnibus sinite. Ecce me ipsum, virtute in me tela Itali, me me inquam ferro petite, atq; perimite, vosq; omnes saluos facite, vt vnius amici vestri funere, vna tantum familia lugeat, & non tota Italia vestro sanguine funesta fiat. Dixit postrema verba Epiphanius lachrymas fermè emittens, & in vtrunq; Ducem honoris gratia caput summittens. quo conticente stetêre immoti omnes, silentiumq; tenuêre. Tandem Cunthibarus in Epiphanium versus, sicut prior arma mouerat, prior etiam Epiphanio assensit, pacemq; cum Nepote, & Romanis iniuit. Actæ subinde gratiæ à Ducibus & militibus Epiphanio fuere, vnoq; ore celebrare eius pietatem atq; eloquentiam, vna voce laudare officium, ac eius præsentiam reuereri, admirariq; quod duobus exercitibus ad mutuam cædem paratis, & in conspectu positis, ille solo sermone arma è manibus vtrisq; excusserit. Diuina aiebant potius, quàm humana vis in eius verbis fuit, ita nos à belli sententia ad pacem repentè deduxit. Hæc de Epiphanio exili, ac perfracto stylo scripsit Paulus Diaconus libro sexto, primo & secundo capite, quæ seriosius retulit Flauius Blondus libro secundo primæ Decadis: Sabellicus quoq; ne suas Enneades inanes huius viri celebritate esse fineret, eadem probat libro secundo octauæ Enneadis. Sed nulla tam præclara vnquam virtutis actio in homine enituit, quæ inuidiæ, odijq; aculeos euitare potuerit, ita malum bono humana malitia suo sæpe consilio infundit. Pro pace enim odium Epiphanius in patriam retulit, vt infra aperiam.

De Rauennatum simultate in Epiphanium.

Cap. VI.

CVM omnes Italiæ ciuitates circa Adriaticum, & Padum sitæ pace recepta Epiphanium commendarent, sola Rauenna pacis causam ægrè ferre visa fuit, aliquorum suasionibus imbuta: quod si Epiphanij officium non intercessisset, eligendi Imperatoris ius ab vrbe Roma omnino abstulisset. Hoc igitur sermone ab vno ad alterum perlato, vulgus sibi opinionem formauit, inclinasse Epiphanium in Romanos potius, quàm in Rauennates, pacemq; sollicitasse: quoniam superiores in bello Rauennates futuri videbantur. Addebant sermoni alij in foro ociosi: quid mirum si Romanis amicior quàm nobis in pace suadenda fuit? Ticinensis genere est, cuius patria, neq; nostro principatui vnquam adhæsit, neq; Archiepiscopo Mediolani, cui finitima est, coniungi potuit: sed sola esse, solaq; videri sui iuris semper studuit. Increbuit rumor iste inter Rauennates ab ætate in ætatem, tandemq; non solum Epiphaniũ odisse, sed omnes Ticinenses eius causa cœpêre, odio etiã in posteros transmisso. Itaque pro pace Rauennatib. parta, Epiphanius eorum simultatem in Ticinenses detulit, meritoque in hanc sententiam arguens aliquis scripsit: In vanum plerunq; laborat, qui aliena ciuitati obsequium præstat.

De Odoacris aduentu, & Romano Imperio sublato.

Cap. VII.

POST conciliatos ab Epiphanio Italiæ populos pax triennium fermè durauit, Cunthibaroque ab Italia recedente, Nepos audita Leonis Imperatoris morte, & Zenonis cum Basilisco circa Orientis Imperium contentione, Romanis fauentibus Imperator factus est: studensq; illis Galliæ prouincijs prospicere, quarum partes in Romani Imperij fide perstiterant, Orestem exercitui ad eam expeditionem comparato, præficit, instructumq; dimisit. Orestes Rauennam ingressus, pertentatis ciuium animis, ab Exarchatu ad Imperium aspirantibus copias sistit. Augustuloq; filio Rauennatum tumultu Imperatore declarato, Nepotem inermem, improuidumq; repentina defectione inuadit, fugatq; ab Italia, & Imperij sedem Rauennæ figit, Vandalis a quibus metuebat fœdere coniunctis. Quæ quidem sedis mutatio nouitatis perturbatione, tanquam ignis scintilla in incendium creuit: & Italici imperij perdendi origo ex parte fuit. Romani enim ab Imperatoris electione, ac sede ab Oreste, & Rauennatibus elusi, occulto consilio nuncios ad Nepotem in Dalmatiam mittunt, renunciantes se indignè ferre, Rauennates sibi ab Oreste prælatos, & seipsos contemptui habitos esse. Rogare igitur vt quoquomodo suam, & eorum iniuriam simul vlcisci studeat: ei rei se minimè defuturos. Nepos nihil spei in Orientalibus Principibus inter se dissidentibus esse cernens, ad Septentrionalium vires in Italiam pronas, promptusq; animum vertit, atq; eosdem nuncios Ciues Romanos, vt Blondus innuit, in Pannoniam ad Odoacrem Herulorum Ducem fama conspicuũ, ire iubet, eadéq; illi renunciare suo nomine mandat, quæ sibiipsi retulerant: addens etiam literas, ac præ-

Preces, ne Romanorum postulata abnuat, neve potiundi Imperij occasionem intentatam relinquat: cum puero Imperatore, Duceq; proditore, Imus inuiso, non tam bello, quam itineris, atque aduentus celeritate dimicandum esse. Odoacer cui in adolescentia apud Athilã militanti, nota Italia fuerat, nuncijs benignè receptis, auditisq; in Imperij spem erectus est. Sollicitatisq; Herulis, ac Tulingis apud quos authoritate pollebat, in Pannoniæ finibus magnas copias parat, ac sese Ducẽ ad inuadendam Italiam illis gentibus præstat. Itur in Germaniã nemine obsistente, deinde in Italiam per Aquileiæ fines irruitur. Panduntur Trãspadanarũ Vrbium portæ Herulis, ab Aquileia, iãdiu destitutæ, muris vsq; ad Adduã amnem, omniaq; eorum rapinis sine contradictione, aut incolarũ murmure patent. Illi longo agmine Adduam in Laudensi agro traijciunt, auditoq; Orestis aduentu propè Lambrum amnem castra ponunt. Imprudens Orestes, qui aut Herulis ad Adduæ ripas obuiam ire, aut subsistere citra Padũ, hostemq; in transitu prohibere debuit, temerè sese Odoacri in Ticinensium finibus cum nouo exercitu obtulit, non longè à collibus Diui Columbani hodie nũcupatis, Odoacer ex aduerso Lambrũ amnẽ in superiori regione vado traijciẽs, copiam dimicandi explicato exercitu Oresti fecit, & immisso equitatu ad pugnam prouocauit. Ille militum numero, & exercitatione inferior, suosque pauere hostiũ multitudinem, & equitatum sentiens, castris se continuit, quibus insecuta nocte relictis, intra Ticinum oppidum tumultuosè incessu sese recepit, magna copiarum parte in diuersa dilapsa. sub lucem Heruli vacua Italorum castra inuadunt, atq; euertunt, à qua re nomen incolæ indiderunt, campum Ruinatum, agresti sermone, regionem, vbi castra fuerant, appellantes, deinde circa Ticinum vrbem excurrentes Heruli, oppidũ, quod à flumine tunc ad teli iactum distabat, corona cingunt, atq; quadraginta dierũ labore, ac certamine oppugnãt. Itali consumptis missilibus telis, muros tueri non destitêre. Tum Odoacer incendio crematis portis, scalis muros conscendere pedites iubet, equitesq; portas inuadere, singulis turmis phaleratis equitibus præmissis. hoc igitur ordine, atq; impetu pugnam ineuntes repelluntur à muris Heruli, sed in portis pugnant atrocius equites, ingeminatq; præliũ Odoacer multitudine fretus, ac militum vicissitudine suos recreat, peditesque equitatui immixto ciuitatis portas in Septentrionem versas, quæ latiores erant, ingredi tentat, pugnaq; vsq; ad noctem perdurãte reiectis ab equitatu ex portarum limine Italis, Ticinum capitur, diripitur, atque inceditur, anno septuagesimo supra quadringẽtesimum, Oreste simul capto, atq; ad necẽ abstracto. Hæc Blondus, & Platina, & Sabellicus, alijq; probãt, ab Aretino Procopij traductore dissentientes. Cuius autẽ momenti Ticini expugnatio, atq; excidium fuerit accipe: Omnes Italiæ Vrbes, Venetia excepta, terrore concussæ, Odoacris aduentu non expectato legatos ad eũ, & munera vltro deditione facta emiserũt: & Augustulus infamis Imperator abiecta tunica delituit, Rauennatibus eius Imperij fautoribus non expectato nuncio Odoacri se submittentibus. Roma verò vltionis quam solicitauerat compos facta, gratulabunda venientem Odoacrem excepit, regemq; Italiæ corona in Capitolio ornatum appellauit, Romani Imperij nomine eo actu abrogato, atq; sublato. Populus itaq; Romanus, qui pullulante olim Patriciorũ virtute regium nomen in suis ciuibus inuisum habuit, atque aboleuit, vt populare sibi regimen constitueret: nunc mutato studio, eademque virtute torpente, idẽm nomen in Herulo Duce instaurauit: atque hoc modo Roma ipsa Italici Imperij erigendi, ac etiam perimendi origo fuit, Rauennatum irritata iniurijs. Tuq; infelix Italia, tuarum ciuitatum ambitione diuisa, antiquo honore amisso, alienũ iugum subis, ac tu te perdendam, ac deuorandam externis gẽtibus sciens, vidensq; tradis. Quantò autẽ satius fuisset, aut Romam, aut Rauennam forte, vel aliorũ populorum suffragio Imperiũ retinuisse, potius quam vtranque simul libertatẽ, ac dominium amisisse. Quæ quidem Imperij amissio, atq; abolitio Odoacris aduentu patrata, multorum malorum seriem in posterum Italiæ aduexit. Nam neque Heruli postea sine Gothorum armis, neq; Gothi, sine Longobardorum viribus euelli ab Italia, depelliq; potuere: adeò pede semel illato Septẽtrionalis vigor sedem sibi in nostris Vrbibus communierat. Disce ergo Italia, præteritis edocta casibus, futura mala præuidere, & si potes euitare.

De Italico tributo, & Ticinensium restitutione.

CAP. VIII.

SVBACTIS *plerisq; Italiæ populis Odoacer Regio iure imperauit, vt tertiam fructuum in annos singulos Herulis pro alimentis penderent, Romanis exceptis. Quo promulgato edicto, Ticinenses, qui Vrbis suæ excidio superfuerant, conuocato nobiliorum concilio Epiphanio suadente, de mittendis ad Odoacrem legatis vnà cum ipso Epiphanio statuerunt, vt scirent an ille quem in expugnationis ardore inexorabilem senserant, nunc ne restinctis iræ incendijs placabilior post victoriæ gloriam effectus esset. Adeunt itaq; Odoacrem Regem tunc Rauennæ agentem Ticinenses atq; Epiphanio verba faciente, hoc fermè modo alloquuntur. Illa infelix Ciuitas, olim Ticinum dicta, quæ desinit esse Ciuitas eximie Rex, vt per eius excidium tuipse Italiæ Rex fieres, has ad te Populi sui reliquias, atq; hos suos mœrore attonitos viros misit, vt te Regem salutaret, supplexq; oraret, quòd cum tibi fata tuæ virtutis merito victòriam, Regnum, pacemq; contulerint, tu quoque victoriæ meminisse velis: cuius lex est, capta seruare, minimèq; eos perdere, quibus belli fortuna pepercit: iacet adhuc nostra Vrbs (vt scias) in eadem tectorum ruina, quæ te spectante facta fuit, nemo refectionem aggreai, nemo sua curare usq; in præsentem diẽ tuam veritus indignationem tẽtauit. Nunc vero cum Italiæ Rex sis, nostraq; omnia cum nobis ipsis, tuæ ditionis subsint, præclarius tibi futurum est vnius Vrbis instauratæ, quam euersæ dominium habere. Quod enim militaris manus demo-*

lita

lita fuit, nostræ calamitati, & tuorum fortitudini ascribetur: quod autem in posterum te permittente instaurabitur tuum dicetur, tuaque gloriæ, atque animi magnitudini attribuetur, quod in Regni solio constitutus instaurare Vrbem, quam deleueras tuapte pietate iusseris. Oramus itaque vt placeat clementiæ tuæ nos nostra excisa tecta sarcire, domusq; in quibus nati sumus repetere, atque Ciuitati nostræ formam, nomenq; restituere. Ad quod opus faciendum altera etiam a munificentia tua nobis indulgenda est gratia, vt ab Italico tributo tantisper immunes simus, quo ad nostræ Vrbis refectionem ad statum perduxerimus. Dixit Epiphanius, cæteris ciuibus eodem actu in Regem honoris causa terræ tenus genua inclinantibus. Surgere iussis Odoacer respondit: Permittitur vobis vestræ ciuitatis refectio vna cum publicarũ, ac priuatarum rerum cura, immunitas quoq; in quinquennium tribuitur, vt ciuitatis instaurationi commodius impendatur. Ite læti, & res vestras bono auspicio curate. Habuit gratiam Odoacri Epiphanius ciuium suorum nomine, soluensq; Rauenna Rauennatibus inuisus prope Ticinum rediit, congregatisq; Ticinensium reliquijs in diuersa dispersis, publica supplicatione peracta sacrificium celebrauit, ac diem condixit, quo populatim omnes conuenirent, ac patriæ suæ ruinas reuiderent. Dies fuit vigesimus quartus mensis Aprilis anni Septuagesimi secundi supra quadringentesimum, post Christũ natum, quando Epiphanius exili populo comite in Patriam suam ruinis, ac situ deformem rediit, templumq; pollutum in primis purgare, ac reconciliare sacris rite peractis aggressus est, Deo holocaustum offerens in testimonium maiestatis eius, ac infirmitatis nostræ. sua deinde singulos tecta ruderibus mundare, & reficere, vicinosq; iuuare edixit. Opere inchoato fama in finitimos euolauit, Ticinum refici, ciuesq; immunitate potiri: tum Padi accolæ in Ticinensium finibus prædia habentes, magno concursu affuere vltro operas suas subuectis nauibus præstare, succisam in siluis materiã importare, oppidiq; instaurationi incumbere non destitere, plures etiam ex populi consensu destituta loca, & sine domino, aut hærede relicta occupauere, refectaq; tertio anno pars ciuitatis, atque habitata fuit. sed sub Odoacris Regno instaurari tota ciuitas non potuit, Epiphanio finitimos ad incolatum euocante, quod alio loco aptius demonstrabitur.

De Ticini nomine in Papiam commutato.

Cap. IX.

FERVENTE *instaurandæ Vrbis opere, rumor increbuit Ciuitatis nomen ob ipsius instaurationis memoriam mutari debere: satis diu (quis dixit) Ticini nomen nostra Vrbs mille iam diu exactis annis habuit, in quo meditando nimis rudes, ignariq; maiores nostri fuisse arguuntur: qui a prælabente amne nomen mutuati sunt, quasi illis rerum vocabula defuerint. me si audieritis nomen inueniemus, quod nostræ pietatis officia in Patriam restituendam paucis syllabis, posteritati attestabitur, & Ticini nomen aquis restituetur. Dic sodes nomen, alter. respondit ille Papia piorũ virorum patria, siue pia ipsa, id est religionis studiosa, patria elegantiore demonstratione refert, quam Ticinum: atq; hoc nomen antiquo honore refertũ est. fuit enĩ olim (vt audiui) a Romanis condita lex Papia. Renuntiat alter alteri inuentũ nomen aptissimũ, quo ciuitas in posterum nuncupari debeat: referunt significatũ Epiphanio, patribusq; aduenientibus: illi rei nouitate attoniti, nec assensere prorsus iunioribus, quibus labore oppressis morem gerere in re communi æquũ putabant, nec etiam aperte. Iuniores autem rati patres tacite oĩs acquiescere, cum aperte nõ contradicerent, vno tempore voce sublata, Papia ciuitas nostra est vocanda exclamant. subdidit Epiphanius: cum vestro labore ciuitas ruinis vindicata formã assumat, vestro etiam arbitrio hoc nomen, Deo propitio in futurũ habeat, appellataq; exinde Papia à ciuibus, ab externis verò, finitimisq; dicta promiscuè & Ticinum, & Papia fuit. difficile enim est in populis vetus nomen, longo vsu menti impressum repente abolere. Dubitat hoc loco Cremõensis scriptor, idẽ ne sit Papia, & Ticinum, addens nullam extare huius rei probatum scriptorẽ. sed ne istius dubitatio lucem veritati adimat, scriptores addo, perlege Flauiũ Blõdum in tertio libro Decadis 1. scribentem, Symmachum, & Boethium Papiã relegatos fuisse, circa Gothorum tempus, ac Regnum ciuitatis nostræ nuncupationem commutatã ostendens: & Leonardus Aretinus Blondo lõgè antiquior, libro secundo idẽ sensit per hæc verba:* Hi vt amici Gothorum Ticinum amnem apud Papiam *&c. Ineptè igitur ille scriptor, ne dicam insciè Ticini commutationem à Longobardis factam innuit. Sabellicus similiter libro secundo quintæ Enneadis inquit:* Est Ticinus maximus omnium fluuiorum, qui Padum influunt, deditque olim vicinæ Vrbi nomen, quam nunc mutata voce Papiam nominant. *Idem libro septimo, Enneadis septimæ ait:* Quidam ad Placentiam postremo dimicatum ferunt, alij ad Ticinum, quæ nunc Papia est. *Tertia autem ciuitas fuit, quæ in plana Italia nomen commutauit. Bononia olim Felsina dicta: deinde Padua olim Patauium: tertia Papia. quæ quidem nominis mutatio in ciuitate liberi iuris est, vt innuunt Iuris interpretes libro vltimo Codicis, de mutatione nominis.*

De Theodorici aduentu, & Regno, & Papiæ amplificatione.

Cap. X.

PERTVLIT *Italia Odoacris Regis iugum annos quatuordecim, in quibus militaris disciplina longa desuetudine in Italis exoleuit: quod etiam ipsi Odoacri postea detrimentum attulit. Perlata enim eius Regni fama in Orientis oras circa fines Panoniæ, vbi Gothi ab Ostrogothia oriundi, sedes habebant, solicitatus Theodoricus eorum Rex Theodemeri filius,*

illius, spectatæ virtutis vir, Gothorum vocibus, de inuadenda Italia consilium iniuit, accedensq; ad Zenonem tum Orientis Imperatorem magnis precibus impetrauit Italiam sibi, suisq; Gothis in Regnum designari. Declaratus igitur Italiæ Rex Theodoricus fractis Gepidarum, & aliorum populorum iter impedientium obstaculis, in Italiam magnis instructus copijs euasit, Odoacremque vno, atque altero prælio ex Transpadano agro fugauit. Datur hoc loco à plerisq; scriptoribus vitio Italis militibus, qui à Circũpadano tractu Ostiliæ finitimo sub Odoacre militabant, quod in secundi prælij ardore, in Veronensi agro Herulos deseruerint: quorum desertionem nequaquam probans, addo Odoacrem nota dignum fuisse, qui tyronem militem, ex vicina domo repente eductum, nulla præmissa militari exercitatione, in aciem statuerit aduersus Gothorũ copias diuturna militia, ac itineris longinquitate, recentique victoria animatas. si itaque ipse Dux imprudentia lapsus, sine belli ratione decertandum importunè putauit, Ducis errorem tyronẽ fuga auxisse consentaneum eius imprudentiæ fuit. Odoacre Cispadanam regionem suis præsidijs circa Padum tuente, Theodoricus Transpadanis Vrbibus receptis in Insubria cum exercitu hyemauit: spectatoq; Ticini Vrbis situ, ad propugnaculum constituendum aptissimo, ac ciuium animo in Herulos ob Vrbis suæ excidium infenso, & propterea sibi ipsi tanquam Herulorum hosti propitio, Vrbẽ nouis munitionibus firmauit, matre, & sorore vnà cum Gothorũ familijs, ac rebus in ea collocatis. quæ res amplificandæ a duobus lateribus, ac instaurandæ ciuitatis subsidium fuit, Ticinensibusq; insuper perpetuam agri sui immunitatem tribuit, Epiphanio Episcopo in Regis amicitiã, familiaritatemque recepto, omnia procurante, vt omnes scriptores probãt. Ecce autem, Theodorico in Transpadanis circa Ticinum, Odoacre in Cispadanis circa Flaminiam se continente: Condibaldus Burgundiæ Rex à plerisq; scriptoribus, Gundobaldus dictus, cum exercitu per Heluetiorum confinia Italiæ finitima in Insubriam descendit, ratus inter duorum Regum, gentiumq; contentiones se opportunè prædam facturum, quod impunè fecit. Nam Theodorico inferiora oppida suis præsidijs muniente, cauenteq; ne ab Odoacre eo tempore motus fieret, Condibaldus superiora Insubriæ loca præsidijs vacua, ab Addua amne vsq; ad Taurinos, sine discrimine diripiens, hominum, pecorũ, ac rerum prædam tuto gressu in Burgundiam abegit. Liber igitur à Condibaldi suspicione Theodoricus, sciensq; Romanos ab Odoacre iam abalienatos esse, solosq; Rauẽnates vnà cum finitimis in eius fide stare, in Odoacrem arma vertere, ac belli euentum experiri statuit. Transpadanis itaq; populis in fide firmatis, instructo exercitu Padum traiecit, omnibusq; vrbibus à Placentia vsq; ad Bononiam per deditionem receptis, circa Rauennã vbi Odoacer aderat, castra posuit. Quo demum Odoacre, & dimicationibus, & triennali obsidione fracto, ac Rauẽnam sub pactionibus dominij diuidũdi dedente, Theodoricus rerum potius est anno fermè octogesimo octauo post Christum natum præter quadringẽtesimum: Odoacremq; Regni æmulum, ne quid moliri in futurum posset, irritis pactionibus, vnà cum suis proceribus è medio abstulit, Herulorum turba seruata, ac supra Taurinorum fines circa Alpium fauces relegata. A quib. post attritas Gothorum vires, conditum in planicie oppidum Herulencũ, hodie Verulenghum fertur. Collige quæso lector rerum euentus: Orestes, qui Nepotem exercitu ab eo in fide acceptο prodiderat, in Odoacris manus incidit: Odoacer verò qui Orestẽ captiuũ præter ius gẽtium Placentiæ occiderat, pari ferè impietate præter fidei legem à Gothis occisus est. Adeo mali attributio, simili interdũ fato, in suum authorem regredi, aliena etiam manu, solet, facinorisq; euentus, & vicissitudo, aptissimè in ipsos malos plerunque reflectitur. Illud quoque hoc loco memorabile est, Italiam Gothis, ex Visigothia Occidentali parte oriundis, anno duodecimo post quadringentesimum succubuisse: eandemq; Italiam anno duodecimo ante quingentesimum, Gothorum iugo, ab Ostrogothia, Oriẽtali parte translato, colla subdidisse, suoque fato in exitiale nomen gentis, tempusq; recidisse, vt suis omnino stipendiarijs Romana maiestas subiaceret, ac subiectionis dedecore spretæ religionis pœnas rependeret.

De Italiæ statu sub Theodorico, & diuina Vrbis Romæ electione.

Cap. XI.

QVÆ *bene gesta sub Theodorici Regno fuerunt, rerum scriptores latè, & disertè retulerunt, atque orationis gratia illius Regis acta exæquarunt: quæ verò minus perbelle perpetrata sunt, nudis, paucisq; verbis perstringunt, rati longè præclarius esse cõmendanda commendare, quàm abhorrenda in memoriam reuocare. At mea diuersa est sententia: bonũ enim, & malum æqua lance in historia perpendo, plurimiq; facio, vt mala ipsa nostri maioribus illata patefiant, simulq; etiam eorum causa appareant, ne illiusmodi erroris deceptione capta posteritas præceps ruat. Nam malorum causas scire, & earum quasi antecessiones mente colligere, summæ prudentiæ est: monemur enim aliorum periculo illa nobis præcauẽda fore, quæ præteritorum malorum initia, & fomenta fuerunt, quæq; antessores nostros in rerum detrimẽta pepulerunt. Potitus igitur Regno Italico Theodoricus, Roma quàm maximè applaudente, Rauennam sedem Regni elegit, ipsa minime quidem spreta, imo exornata: quod latissimè Aretinus, & Blondus explicant, quos secutus Sabellicus mutatis verbis volumen confecit. Quærunt hoc loco Scriptores, cur Rauẽna Romæ in Regia statuenda à Theodorico prælata fuerit? quorum sententijs adscribens meam quoq; addere historiæ aptum puto: Fato potiusquam humana ratione Theodoricum impellente Rauenna electa fuit, vt Italicum Regnum iam ad externos translatum à Roma secederet, eiusq; secessu Roma ipsa liberior, vt ita dicam, aptiorq; paulatim fieret ad diuinum, humanumq; imperium in Petri Apostoli sede, ac Pontificatu coniungendum stabiliendumque. quod quidem*

A Pontificale Imperium nunquam in eam autoritatis magnitudinem se se extulisset, si Italici Reges Romæ cõsedissent. Diuina enim tantum, & non humana potestas Pontifici permissa fuisset, vt præteritorum temporum, & Principum historia probat. Dominus igitur Iesus Deus omnipotens, qui olim fugientẽ Petrũ ab vrbe Roma suis verbis Romam redire compulit, indicans illis verbis illoq; actu Romam suo Vicario sedem futuram, Italiæ Reges spiritus sui virtute à Roma abalienauit, vt ipsa tandem Vrbs, quæ dignitate alias antecesserat, sacerdotalis Imperij tribunal aliquãdo fieret, vt facta est. Regia Rauennæ collocata Theodoricus agrorum diuisionẽ, quàm Odoacer in multis Italiæ regionibus fecerat, & suis Herulis pro tertia parte fructuũ in possessionem tradiderat, Gothis veteranis viritim distribuit: cuius rei autor est Procopius libro primo, quẽ Aretinus sequitur. Quibus autẽ in regionibus huiusmodi agrorũ ademptio, Italicis populis ab Odoacre facta fuerit, aut quo seruato ordine minimè patet. Vnum tantum monumentum in Cispadano agro iuxta Ticinensiũ fines superest, Castronouũ oppidũ à Gothis conditum in ijs agris, qui Gothis post Herulos designati fuerant, vt eorũ culturæ commodius vacarent. Qui quidem Castronouenses agri inter Cispadanos optimi sunt, & Ticinensium fines à Dertonensibus diuidunt. Non solum itaq; vniuersali dominio, quod Regno continetur, sed etiam particulari, quod in proprietate consistit, Italiæ populi ex parte priuati sunt. Militũ quoq; hospicio, atq; onere planam Liguriam idem Rex exhausit, cui deinde pro damni restitutione immunitatem indulsit. Armorum insuper vsui Italis omnibus summo studio interdixit, telis è domibus ablatis, quod post Blondũ notat Sabellicus, vt militiæ desuetudine Itali prorsus imbelles fierent, ac imbecillitate torpentes Gothicũ iugum patientius ferrent, minimèq; ad Imperium aspirarent. Nullus itaq; sub eo Italus miles, nullus armiger militauit, & bellica re cogẽte Gepidarum copijs Gothorum phalanges adiuuit, Hilba Duce vsus. Item Italiæ fines, Alpibus viciniores, suis proceribus in possessionem dedit, clausitq; Italiæ aditus, oppidis etiã communitis præcipue Tridento; ita vt neq; vicinitas Italis cum externis gentibus, neq; familiaritas constitui posset. Quos præterea viros, aut ingenio, aut potentia suspectos habuit, aut ex suis ciuitatibus in remotiora loca relegauit, aut carcerib. indicta causa, aut etiã morti destinauit, Symmacho, & Boethio Seuerino Romanis Patricijs, ac Consularibus è medio sublatis: de quo Boëthio alibi scribam. Nunc quæ bona de eodem emanauerint referam.

De Italarum Ciuitatum instauratione.

Cap XII.

STVDVIT ciuitatum instaurationi Theodoricus varijs artibus. Primum armato milite Italiam in pace continens, sine quo milite tuta esse Regio rarissimè potest. Item finitimos Reges, & Principes, à quibus moueri bellum facilè potuisset, suarum matronarum nuptijs sibi coniungens, & præcipuè Claudium Francorum Regem, quem posteriores scriptores Gallicam vocem secuti Clodoueum vocant, Galli enim Clodo Claudium materna lingua appellant. Franci autem nobilissimi Galliæ populi sunt à Germania oriundi, tenentes mediam Galliæ partem, in qua Parisium Regia Vrbs, amplissima, ac populosissima eminet, nulli hac ætate Ciuitati opibus, atq; hominum, & rerum copia inferior. Refectione quoq; collapsorum ædificiorũ non solum Romam, Spoletum, Rauennam, & alias B nobiles Vrbes ornauit, sed noua structura plura condidit & præcipuè arcem munitissimam in vrbe Papia propè Ticini ripam in eo loco, vbi nunc domus publica est Salaria dicta, à salis repositione. extant enim ibi adhuc vestigia, ac monumenta ipsius arcis, à qua flumen, & pons flumini impositus facilè prospiciebatur, arce ipsa cliuo mediocri, qui versus flumen porrigitur insidente: ita vt & ad securitatem, & ad nauigationis commodum, & ad amœnitatem statio ipsa opportuna esset. Ciuium quoq;, & oppidanorum per- C quisitione; ac reductione, Insubriam, ac Taurinos populos quam maximè iuuit, non solum ijs qui in villis, & pagis vitam suo arbitrio agebant, à ruribus in vrbes euocatis, & hyemare iussis, ne ciuitates prorsus desererentur: sed alio quoq; ordine, longè munificentiore regiones replens, quod vno ore ab omnibus scriptoribus relatum est. Rogauit enim Epiphanium Papiæ Episcopum, sanctitatis famâ conspicuum, vt nomine suo Condibaldum Burgundiæ Regem pro captiuorum, quos ab Italia abduxerat, redemptione adiret, aurõ D eidem ad legationem perficiendam pro captiuorum numero, quorum notitiam habuerat, tradito, quod quidem legationis munus quam prudenter, ac potius admirabiliter obierit, sequens caput indicabit.

De Epiphanii legatione, ad Regem Burgundiæ.

Cap. XIII.

E PROFECTVS in Galliam Epiphanius ætate, ac viæ longitudine lassus triduũ Lugduni quieuit. quæ ciuitas distat à Papia quadringenta Italica milliaria, atq; à porta Occidentali vno aditu, plura itinera aperit, quorum medium in Franciam tendit, proximum à dextera in Burgundiam, alterũ in Germaniam. arrepto igitur suo itinere Epiphanius in Burgundiam perrexit. Quæ fœcundissima, atq; am- F plissima pars Galliæ est, vt Cæsar in Commentarijs docet, à Gallis Heduis, & Sequanis habitata: deinde à Burgundionibus ex Germania oriundis, qui bellica virtute eã prouinciam Gallis ademerunt, & incolatus diuturnitate se ad Gallicos ritus, ac sermones conformarunt, Gallique effecti sunt. Natura enim hoc effecit, vt vnaquaque regio proprium sermonem effingat, ad quem omnino declinare peregrinos viros eam incolentes temporis tractu necesse est. Quod in Rhætis populis euenisse Liuius præclarè notat, scribens libro Quinto eos Alpium

Alpium incolatu Tuscum sermonem efferasse. Constitit autem ad Condibaldi Regis conspectum Epiphanius in Diuione Oppido, Gallicè Digione dicta, expositaq; summatim Regi aduentus sui causa, mandatum negotium Regio quaestori fuit, vt accepta pecunia, quam viritim captiui Itali pro libertate pepigerant, singuli dimitterentur. Captiuorum itaq; numero, & pactionibus in summam relatis, pecuniaq; ab Epiphanio Thesaurario numerata, compertum est, alios extare in captiuitate Italos plerosq; Insubres, quorum notitiã Theodoricus nullam habuerat. liberatis igitur ijs, pro quibus pecuniam attulerat, de alijs etiam liberandis cogitare cœpit: impium ferè facinus censens Italorum parte redempta, aliam partem in captiuitate relinquere: conuersusq; ad Quaestorem precibus obtinuit iterum a Rege audiri. Ad quem in atrio cum suis Primoribus sedentem, statuto tempore, Latinè in hanc sententiam locutus est.

Epiphanii Oratio ad Regem pro captiuis Italis gratis dimittendis.

MAGNO Dei aeterni consilio euenisse puto, Rex amplissime, quòd longè maior captiuorum numerus repertus apud te sit, quàm pecunia à me delata, ad eos redimendos satis fuerit: vt deficiente in me redimendi facultate, vna tantum spes captiuis superesset, quae in tua sola animi magnitudine posita esset. Quàm quidem animi tui magnitudinem si ad eos liberandos conuertes, maior tibi gloria futura est, quàm fuerit, aut esse possit eorum captiuitas, atq; detentio. capti enim isti dicuntur fuisse fortunae casibus, ac militum tuorum manibus: quae gloria, & si magna videtur, minimè tamen solius Regis est, sed Regis & militum, atq; ipsius fati communis censetur; quae tria in bello gerendo ita coniuncta sunt, vt diuidi nequeant. liberare verò eos quos sub tua manu habes, neq; fati, neq; exercitus tui, sed virtutis tantum tuae opus est. Quod quidem opus si nunc effeceris, gloriam praeclarissimi facinoris solus obtinebis: eos etenim viros liberabis, à quorum atauis, siue maioribus olim haec nobilis prouincia, & libertatem, E
& honorem assecuta fuit. Florentibus enim Italicis rebus, ac Romano Imperio Galliae dominante, Burgundia ius Italicum, ac etiam immunitatem agri sui ab Italis impetrauit, vt in Digestorum legibus, titulo de censibus, pro rei attestatione scriptum fuit, quae Italorũ in vestram gentem beneficentia nullo casu, aut meritò aptius rependi, quàm istorum dimissione potest. Diuulgabitur scilicet in omnes Galliae, Italiaeq; regiones, tuam maiestatem vno actu, vnoq; verbo exaequasse vniuersa Italiae merita, in tuam gentem antiquitus collata. Et quò antiquior Italorum beneficentia fuit, & quasi obliuioni tradita, eò potior ac gloriosior tua remuneratio vel rememoratio existimabitur: cum vetusta etiam officia, perinde, ac si recentia essent, praesenti animo, ac liberalitate excipias, atq; rependas. Nullaq; vnquam aetas, aut rerum mutatio hanc tibi immensam benignitatis gloriam adimere, aut à Burgundiae nomine diuidere poterit: sed quemadmodum Pyrrhus Rex captiuos Romanis gratis remisisse Ennij Poetae, & Marci

A Tullij scriptis celebratur: tu quoq; populorum praeconio, ac vocibus Insubres patrijs laribus restituisse tuapte libertate diceris, atq; huiusmodi pietate super omnes nostrae aetatis Reges animi magnitudine excelluisse videberis. Egoq; indignus Sacerdos non desinam pro mea humana infirmitate tuum hoc munus inter Italiae Principes, & Gothorum Duces magnificare, & vt par est meis verbis, scriptisq; extollere: futurumq; tandem reor, vt pro tuo beneficio Insubribus indulto Deus Omnipotens Burgundio generi longè maiores honores in
B Italia post nostra secula aliquando tribuat. Extare enim Sanctorum hominum vaticinia audio, dominaturum in Italia per annorum diuturnitatem Regum genus, nomenq;, quod à Burgundia oriundum erit, Imperiumq; non solius Italiae limite, sed Oceano etiam mari, alijsq; finibus terminabit, ac linguarum varietates sub vnius sceptri regimine, non vi, & armis, sed aequitatis moderamine continebit. Quare ne tanto tibi, Regnoque, aut generi tuo futuro honori impedimentum fata interponant, flecte obsecro Rex eximie fata ipsa pieta-
C tis opere, nostrosq; Italos gratis Deo dimitte, vt Deus ipse supremus Rex pro Insubrum liberatione maius tibi, aut posteris tuis dominium tribuat, tuamq; gratiam suae diuinitatis potentia in tuum genus cumulatius referat, atq; reflectat. Grata fuit Regi Epiphanij Oratio, & quanuis ferus à natura Rex esset, acquieuit tamẽ Epiphanij votis, omnibus captiuis eidem dono traditis. Et quib. demum liberatis, Epiphanium familiariter rogauit, vt aliquid memorabile pro sui nominis recordatione eo in loco ederet, se scire eum Deo acceptum esse.
D Respondit Epiphanius, vna tantum mihi superest facultas, in qua Deo, & non mihi memoriale statuam, quod per sacrificij oblationem te astante crastina die faciam.

De Sacrosancta Eucharistia in Diuionis templo ab Epiphanio collocata.

Cap. XIIII.

ALTERA die celebrauit Epiphanius in Diuionis templo sacrificium, quod Missam vocant, Rege, & populo spectante, ac ijs captiuis, qui gratis dimissi fuerant, nudis pedibus incedentibus, consecrauitq; duas Eucharistias, vna in communicatione sumpta, & altera seruata. Finito Sacrificio, Sacrosanctam Eucharistiam dextera manu sustulit; conuersusq; ad Regem, & populum haec dixit: Hanc immaculatam Hostiam, sub qua diuina potentia latet corpus Domini
F nostri IESV CHRISTI, ego vobis Rex optime, ac Principes Illustrissimi, & Diuionenses viri relinquo ob memoriam pietatis Regiae, qua in Italos gratis dimittẽdos Rex hic praesens vti sua benignitate dignatus est. Et sicut pietatis opus ad Deum pietatis fontem referri debet, ita ego in diuino Sacramento Deo ipsi huius rei memoriam statuo: quod sacramentum perpetuum erit, amoueriq; à Burgundiae finibus nunquam impunè poterit. Atq; ijs dictis Eucharistiam in tabernaculum super altari collocatum, reposuit, atq; dimisit.

Quam Eucharistiam hodie etiam in Diuione oppido intra templum, Sancta Capella nuncupatum, Diuionenses habent, & incorruptam ostendunt in die Natalitio Domini nostri IESU CHRISTI. Post repositam Eucharistiam, Rege, ac Proceribus salutatis Epiphanius collecta captiuorum turba, quæ quindecim millia capitum fuit, Lugdunum rediit: vigesimoq; exinde die omnes suis regionibus restituit, anno nostræ Salutis octogesimo nono supra quadringentesimũ. Quæ quidem de Epiphanio scripta à pluribus autoribus approbata leguntur, & in primis à Paulo Diacono libro sexto, & à Blondo libro tertio, breuius à Platina in vita Gelasij Pontificis, latius à Sabellico libro secundo octauæ Enneadis, religiosius à Burgundijs, apud quos versatus in Gallia, didici quæ retuli.

De Epiphanii Episcopi obitu.

CAP. XV.

SVPREMVS ille labor nostro Epiphanio fuit, qui Rauennam profectus, ac legationis successu Theodorico relato, vtrunq; Regem in amicitiam conciliauit, reuersusq; in patriam Epiphanius consumpta ætate expirauit. Tum vexata ciuitas tanti viri iactura publico mœrore, & luctu funus extulit. In quo efferendo increbuêre ex tectis matronarum voces lachrymis immixtæ: Oh tetra nimis, nimisq; infesta dies, quæ te à nobis abstrahit optime Pater, ac Domine, cui quæso nos infelices in tanta rerum nouitate relinquis? cui committis hanc turbam, per teipsum intra hæc semicollapsa mœnia traductam? Oh verè luctuosam patriam tam præclaro, atq; amabili amisso Patricio, parẽteq;! Siccine demum vno Epiphanio autore instaurata fuisti, vt eo nunc decedente tu simul concideres? Siccine tibi priscum nomen illo annuente mutatum fuit, non vt omnino insignior fores, sed vt tandem tanto Patricio, patreq; sublato, tu quoq; simul decus, specimenq; tui nominis exueres? Luge igitur nobiscum antiqua tellus, tuo à te auulso colono: lugete turres, tectaq; refecta, vestro nunc instauratore defuncto: lugete nobiscum Padi, & Ticini accolæ, quoniam qui vestræ quieti, ac saluti studuit, atq; prospexit, nunc vos sine Duce, & protectore relinquit. Finem luctui funeris depositio vix attulit, Ciuium corda publico mœrore altius premente. Conditum autem sepulcrum, Epiphanio fuit in Diui Vincentij templo, quod abinde citra à Papiensibus sub Epiphanij nuncupatione celebratum fuit, Gelasio Romano Pontifice eo tempore sedente. Nullas Epiphanius opes, nulla alia prædia, nisi quæ à Mario patre acceperat, sororibus reliquit. Ex quibus quidem sororibus Honorata religione, & moribus celeberrima fuit: cuius ossa in sacello Monasterij veteris, vulgò Historiarum appellatum, collocata sunt. Cumq; ab eo loco exportari tentatum esset, vt in eminentiore delubro conderentur, amoueri nulla humana industria exinde potuêre. Scio scriptis meis in hac parte aduersari Blondi opinionem, existimantis Epiphanium Aquileiensem fuisse, quod minimè verum esse, omnes

A *alij scriptores, & Episcoporum annales probant, decipiq; facilimè Blondus potuit Syri primi Episcopi origine, qui Aquileiensis fuit: post cuius Syri tempora, ante Epiphanium Aquileiæ destructio insequuta est, ita vt esse Aquileiensis Epiphanius nullo modo potuerit, ipsa ciuitate iam antea solo æquata, & nondum sub Epiphanij ortum instaurata.*

De Burgundiæ Regis amicitia cum Theodorico.

B

CAP. XVI.

POST Epiphanij obitum viguit summa beneuolentia inter Condibaldum Regem Burgundiæ, & Theodoricum, quæ etiam affinitate firmata fuit, ornatissimis inter eosdem muneribus transmissis, ex quibus spectatissima fuêre duo horologia mirabili artificio Romæ fabricata, Boëthio Seuerino autore, ad
C *quem extat ipsius Theodorici Regis Epistola à Cassiodoro relata, cuius verba in parte refero.*

Boethio Illustri Patricio Theodoricus Rex.

BVRGVNDIORVM Dominus à nobis magnoperè postulauit, vt horologium, quod aquis sub modulo defluentibus, & quod Solis comprehensa illumi-
D *natione distinguitur, cum magistris rerum ei trãsmitteremus: quasi ei miraculum esse videatur, quod quotidianum apud nos esse ex legatorum suorum relationibus intellexit. Hoc te multa eruditione præditũ ita noscere didicimus, vt artes quas vulgò literarum ignari exercent, tu in ipso disciplinarum fonte potaueris. Quare cum vos ornet mirabilium rerum notitia, horologia nobis publicis expensis sine vestro dispendio destinate. Primum sit, vbi stylus diei index per vmbrã exiguam horas distinguat. Secundum sit, vbi præter Solis radios hora dignoscatur, noctes in partes di-*
E *uidens. Prædicta horologia nobis quãtò ocius transmittere maturabis, vt exteræ gentes tales nos habere nobiles autores, quales leguntur agnoscant: minimeq; audeant se nobis æquales esse existimare, cum tales sapientes apud nos esse, taliaq; mirabilia scire excogitare cognouerint. Subsequitur altera Epistola, ex qua patet Boëthium opus egregiè curasse, ac ipsa horologia gratissima Theodorico fuisse, moxq; ab eodem Theodorico ad Burgundiæ Regem destinata fuisse.*

F Condibaldo Regi Burgundiorum Theodoricus Rex.

AMPLECTENDA videntur munera, quæ expetita fuisse probantur, vt per preciosa opera cupientis animus expleatur. Quapropter salutantes vos gratia consueta per harum latores præsentia vestræ duo delectabilia horologia cum suis dispositionibus destinamus. Vnum in quo humana solertia, arteq; colligitur,

tur, quicquid totius cœli spacijs noscitur peruagari: Alterum vbi Solis meatus sine ipso Sole cognoscitur, & aquarum guttis horarum spacia terminantur. Habeatis itaq; in vestra patria quod aliquando vidistis in vrbe Roma: dignum est enim, vt his bonis vestra gratia perfruatur, quæ in nobis etiam affinitate coniungitur.

De Horologijs.

Cap. XVII.

NON abre erit referre hoc loco, *Horologia quib. hodie vtimur, ignota fuisse antiquioribus, vt indicant scripta à Plinio libro secundo capite septuagesimo sexto, & libro septimo capitulo vltimo naturalis historiæ, vbi de Horologio fit mentio. Dignusq; propterea celebritate Boëthius fuit, qui primus illa memoranda Horologia Romæ componi curauit. post cuius viri interitum diu Italia eiusmodi opificio caruit. Dominante deinde in Transpadanis Ioanne Galeatio Vicecomite fabricatum fertur eiusmodi Horologium, non solum horarum, sed etiam siderum expressis notis, atq; temporibus, ac Solis, Lunæq; meatibus, cuius operis autor ignoratur, collocatumq; illud Horologium in arce, vel Castello Papiæ fuit: vbi defuncto Principe tam mirabile opus despectum iacuit circulis etiam à suo loco sublatis. Exacto postea sæculo anni millesimi & quingentesimi, circa annum vigesimum nonum, quo* CAROLVS QVINTVS *Bononiæ Imperialem Coronam suscepit, allatum eidem Imperatori illud Horologium incompositum (vt erat) situ, ac rubigine fœdatum fuit, quo conspecto, machinam admiratus, curari tanti operis instaurationem fabris vndique euocatis iussit: quibus circa opificij restitutionem frustra laborantibus, vnus accessit Ioannes Cremonensis, cognomento Ianellus, aspectu informis, sed ingenio clarus, qui tantum opus speculatus refici posse machinam dixit. sed nequicquam profuturam, ferris rubigine attritis, exesisq;, nisi nouum instrumentum ad illius vetusti similitudinem, ac symmetriam componatur. aggressusq; opus, siue priorem artificem imitando, atq; æmulando, siue exæquando diuturno labore opificium absoluit, quod deferri in Hispaniam Imperator voluit, magistro Ianello simul deducto. Mirari igitur nostra ætas non minus quàm antiqua suos artifices potest, profiteriq; Hispaniæ licet, quod sicut olim Burgundiæ Regi, ita etiam suo Regi, à Burgundia auita genus trahenti, affuere artifices Italici, cœlum fermè intra Horologij metam effingentes. Nec omittendus hoc loco est vir bone capitosior Bernardinus Carouagius oculis emissitijs, ore exporrecto, linguaq; blæsus, qui Horologicam artem Papiæ discens, mirabilia fecit: inter quæ illud memorabile fuit, quod vt Andreæ Alciato eximio Iurisconsulto morem gereret, Horologium composuit: in quo per æris sonitum, quam quisq; statuisset horam exaudiebat, atq; eodem ictu ignis scintilla ab inserto silice in subiectum sulphur excussa in flammam ibat. quæ repente ardentis sulphuris ministerio, ac continuatione accendebat apposita lucernæ fila, lucemque reddebat: ita vt composito Horologio, ad quam dominus destinasset noctis horam, & à somno excitari, & lumine iuuari solius Horologij ope vnusquisq; accubãs posset. quæ similiter Horologij compactio per æris crepitum pulsans, ac notans horas, Plinij temporibus in vsu non fuit.*

De Boethio Seuerino.

Cap. XVIII.

PRÆTERMITTENDVS *minimè à me est tanti viri casus: qui cum summæ autoritatis, & existimationis apud Theodoricum esset, vt plures eius epistolæ ab Aurelio Cassiodoro relatæ declarant, mox ab eiusdem Regis gratia decidens in præceps ruit, ex sola suspicione, quod patriæ libertatem affectaret. Relegatus itaq; Papiam turri inclusus diu retentus est, quæ turris sita est prope Monasterium Beatæ Annunciationis dicatum: nomenq; à Boëthio sumptum hoc tempore seruat, vulgò Turris Boëthij nuncupata. Quo demũq; viro Theodorici iussu interempto, conditum eius corpus honestissimè à Papiensibus fuit in templo Sancti Petri in Cœlo aureo, quod nunc Diui Augustini dicitur, eiusq; sepulchrum ornatis versibus inscriptum aspicitur, qui & defuncti viri præstantiam, casumq;, & Theodorici iniustitiam attestantur. Caueant igitur, qui magnorum Principum aura elati honoribus funguntur, ne leui rerum motu aura in procellam versa, à sedibus deijciantur, quod mea ætate Romæ, & Parisijs pluribus contigisse memini, qui vtriq; curiæ aliquando imperantes, tandem in curialis calamitatis casu demersi sunt.*

De Burgundiæ Regno digressio.

MAGNI *interesse puto Burgundiæ Dominos, qui nunc Archiducis titulis funguntur, olim Regum stemmate fuisse celebriores: quoniam Regno etiam exciso, Regiam fuisse prouinciam honorabile est. Cur autem titulus fuerit immutatus, non satis teneo. Sed in coniecturam eo, quod quandiu Burgundia vno dominio continebatur, nec alterum superiorem agnoscebat, tandiu Regio nomine insignis fuit. Dominio deinde ipsius prouinciæ in partes diuiso, quod post Condibaldi tempora primum contigit, Claudij Francorum Regis filijs materno iure, ac iussu Burgundiam inuadentibus, ac pro parte ad Crothechildis matris nutum sibi ipsis adijcientibus, imminuta prouinciæ potestas, simulq; Maiestas fuit, ac temporis tractu Regia nominatio in alium titulum transmissa.*

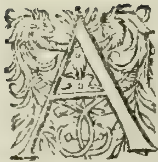
BERNAR-

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIAE

Liber Octauus.

De Aennodio Episcopo Ticinensi ad hæreticum Imperatorem misso.

Cap. I.

LTERA lux post Epiphanium in Italiæ decus, ac Romanæ Ecclesiæ propugnaculum à Papiensibus tumulis emersit, Aennodius Iuuenalis genere inter Ticinenses claro, atq; antiquo, sed rerum peritia, ac dicendi acumine ipse præclarior. Is patriæ Episcopus constitutus tanquã biceps gladius, aut quasi coluber in Orientales Principes hæresi pollutos insurrexit: destinatusq; legatus ab Hormisda Romano Pontifice ad Anastasium Constantinopolitanum Imperatorem in hæresim collapsum, vnà cum Fortunato, Venantio, & Vitali, audacter, constanterq; Pontificis iussa Imperatorem increpando executus est, vt refert Paulus Diaconus libro septimo, & Platina in vita Hormisdæ. Iratus itaq; Imperator eos viros puppi, naufragio faciendo aptissima collocari, ac sine veli, clauiq; regimine maris periculo cõmitti iussit: adiecto interdicto, ne Græciæ littora attingerent. Sed maior Dei virtus, ac bonorum virorũ fortuna, quàm Anastasii impietas fuit. nauiculæ enim miraculo seruata in portum omnes euasère. Cuius viri merita studens Romanus Pontifex omnibus testata facere, Ticinensi Pontifici plura indulsit priuilegia, quibus nihil ferè ab Archiepiscopi dignitate differret. Insuper etiam primum sessionis locum illi ipsi, à sinistra Romani Pontificis, certis casibus inter alios Episcopos tribuit. Vixit in Episcopo Aennodius annos circiter viginti sex, ab anno quadringentesimo & nonagesimo, vsq; ad annum quingentesimum & sextũ decimum. In quo tempore colligendo accuratus fuit Paulus Diaconus: contra autem quidam meus ciuis temporibus minus ritè collectis, apertos errores scriptis suis inseruit. Notant hoc loco scriptores, primam hanc animaduersionem fuisse, quam Romanus Pontifex in aberrantem Imperatorem exercuerit, cum lenitate verborũ potius, quàm anathematis potestate anteacti Pontifices vsi in Principes fuissent: in qua potestate exercenda cum Ænnodius, eiusque collegæ inermes, Imperatorem furore, ac telis armatum adierint, & Romanæ Ecclesiæ nomine corripuerint, præclarum facinus, longeq; memorabilius ediderunt, quam si armata manu in hostili acie constitixissent: quoniam ad certũ penè vitæ discrimẽ sola animi virtute freti in alienas vires sese coniecerunt, nullis ipsi virib. dimicaturi, sed ratione tantum Christianam religionem aduersus Imperatoris furorem asserturi, quæ quidem animi virtus maior quam humana, riteq; diuina visa fuit. Prohibet me plura de Ænnodio scribere eius sepulchri inscriptio, quæ in Diui Michaelis templo Papiæ inspicitur literarum figuris fermè vetustate excesis: quod templum ante Gothorum incolatum ædificatum fuisse constat. ipsius autem sepulchri carmina subscripsi:

Aennodius vates lucis rediturus in ortum,
Hoc posuit tumulo corporis exuuias.
Clarus prole quidem, generosior ipse propinquis,
Quos functus laudum iussit habere diẽ.
Reddidit hos cœlo viuacibus ille figuris;
Cum fecit famæ viuere colloquijs.
Quid mirum si morte caret post busta superstes,
Qui consanguineos restituit superis?
Quãtus ille foret mundi celebratur in oris:
Nec silet occidui cardinis oceanus.
Schismata coniunxit dudũ discordia legi,
Atq; fidem Petri reddidit Ecclesiis.
Pollens eloquio, doctrinæ nobilis arte,
Restituit CHRISTO innũeros populos.
Largus, vel sapiens, dispẽsatorq; benignus,
Diuitias credens, quas dedit ipse suas.
Templa Deo faciens hymnis decorauit, & auro
Et paries functi dogmata nunc loquitur.

Depositus sub D. XVI Kal. Augustas
Valerio V. Consule,
Anno 516.

Monere Lectorem libet me scripsisse verba omissa priscæ sculpturæ ruditate, in qua b pro u veluti exubias pro exuuias scriptum est, & i pro e vt vatis, & superstis pro vates, & superstes, & alia quæ indicant viguisse in nostris regionibus ea ætate ruditatem priscorum populorum. Familia autem Iuuenalis ipsa fuit, à qua fuit ædificatus pagus non longè à Carthusio Monasterio Papiensi celeberrimo, Iuuentianus appellatus. Quæ quidem nobilis familia centum fermè ab his annis desiit esse in humanis, Iuuentiano pago, vulgo Giouenzano, in diuersos distracto. An autem Iuuenalis familia à Latio, Sabinisq;, & finitimis oriunda, coniuncta nostris Ticinensibus agnatione fuerit, diuinare potius quã scire possem. Agnoui enim Romæ Latinum Iuuenalem virum præstantem, quare illis omissis ad meum opus redeo.

De Pontificia Imperatoris coronatione, & vnione.

Cap. II.

MAGNA hoc tempore accessio Christianæ Religioni in ipso rerum humanarum turbine facta est.

A est, Anastasio in primis Orientali Imperatore, pessimo homine fulgure interempto: cuius loco succedens Iustinus modestus Princeps in hereticos insurrexit. In Occidente quoque Claudius Francorum Rex qui Crothochilidis genere Burgundiæ nuptijs, & religione ad Christi fidem deuenerat, in hereticos ea ætate Gothos, Galliæ partem Pyrenæis finitimam incolentes, arma exercuit; atq; intra Vasconiæ terminos magnis cladibus compulit. In meridie pariter Hildericus à Vandalis oriũdus, & in Aphrica natus, omnes Christianos ex anteactã parentum suorum persecutione ab B Aphrica profugos in sua restituit, & hereticos confestim à suis finibus fugauit. At non similis tibi successus infelix Italia fuit: Theodoricus enim Rex a recto tramite fidei torquens oculos, fouere hereticos contra Iustini Imperatoris institutum aggressus est. itaq; Ioannem Romanum Pontificem, aliosq; claros viros, ad se euocatos, minisq; terrefactos Constantinopolim pergere iussit, vt Iustinum Imperatorem qui hereticos ab Ecclesijs eijcere cœperat, ac incepto reuocaret. Perrexit mitissimus Pontifex, ac sua dignitate posthabita Italicæ salutis causa legatus Constantinopolim C iuit, ne hereticorum gratia in iram percitus Theodoricus, aduersus Italos (quod iam minabatur,) insæuiret Sed fregit ipsius Regis rabiem fatorum series, atque potentia, & quò maior Pontificis summissio fuit, eò dignior effecta est legatio, atq; profectio. Iustinus enim Pontifice, & Comitibus honorificentissimè receptis, eius monita secutus hereticos ad tempus ferre minus malum censuit, quam Italiam Theodorico subiectam eius furori prodere, ac furentem magis irritare. rectè D quidem, veluti, si quis inuadente incendio tecta, partẽ in qua ferit ignis demoliatur, ac separet, vt quod corrumpi cœptum est tantum pereat, reliqua parte seruata: sic tolerare eo tempore malos, bonosq; eodem actu à pernicie seruare prudentius fuit, quàm hereticos expellendo, Italos simul perditioni dedere. Sed aliud longè maius decus, aliudq; excelsius honoris culmen in ea profectione Romanæ Ecclesiæ, Deoq; æterno nostro Principi adiectum fuit. Pronus in Pontificis maiestatem Imperator Imperij Coronam solemni pompa, & E reuerentia de manu eius sumere, ac gestare dignum putauit. O felix faustumq; regnum, quod non impia, aut inquinata manus, sed Diuina maiestas in terris sanxit, suiq; Vicarij autoritate firmauit! vt alter ab altero Princeps firmamentum sumeret, ac religionis dignitatem socia potestate custodiret. Ioannes enim Pontifex tanquam summus Dei Sacerdos Imperatoris consensu, ipsi Imperatori eo actu prælatus est: Iustinus vero Imperator, tanquam eiusdem sacerdotis, sacerdotijq; miles, & Christiani gregis custos, ac propugna- F tor Apostolico stemmate insignitus, & approbatus est. Coniuncta itaq; diuinitus, ac connexa inter se hæc munera sunt: quæ si quis diuiserit, aut Christiano ouili periculum, aut sibi ipsi labem contraxerit. Verũenimuerò illa tanta dignitas non sine ipsius Pontificis molestia acquiri Romanæ Ecclesiæ potuit. adeò honoris magnitudini apposita plerunq; hominum inuidia, & obtrectatio est. Audita enim huiusmodi coronatione Theodoricus, expauit, & mutatis, siue præcipitatis moribus in sacrilegium ruit, Ioanne Pontifice vnà cũ socijs à legatione reuersis, carceribus inclusis: vbi diu malè habiti (impium dictu) defecerunt, tertioque exacto mense Theodoricus, diuina vltione ex pauore in languorem versus, illorum virorum funus secutus est.

De Gothici Regni variatione.

CAP. III.

DEclinare mortuo Theodorico Gothicum genus in Italia, & Regnum cœpit, quod ab eius aduentu circiter septem, & triginta annos durauerat. Primaq; Gothis plaga illata à Gallis fuit, Prouincia, quæ iuris Italici erat, Athalarico Regi puero ab ipsis Gallis adempta. Quo puero mortuo Amalisũtha matre, prudenti Regina superstite, & Theodato in Regni administrationem ascito, recuperata postea eadem Prouincia à Gothis fuit, Italis militibus eo primum tempore aduersus Theodebertum Metensium Regem conscriptis, ipsisq; Gothis in bello gerendo coniunctis: stetitq; tantisper in Principum existimatione hoc Regnum quoad ipsa Amalisuntha Theodorici filia illud rexit qua sublata Theodati consilio atq; facinore, labare simul Regni autoritas eius detectis flagitijs cœpit, inter quæ Arianam perfidiam, ingratitudinem, auaritiam, & ebrietatem, siue vinolentiam ei præcipua fuisse omnes scriptores tradunt. Contemptibilis itaque morum suorum vitio Theodatus effectus, contemptibile similiter Regnum suum Principibus fecit. Irritauitq; valde Iustiniani Imperatoris animum, qui Iustino auunculo in Orientali Imperio successerat, hoc maximè facinore, quod Agapeto Romano Pontifice defuncto, Theodatus spreto antiquo ritu, Syluerium Summũ Pontificem eligi sine Imperatoris approbatione iussit. excanduit tũ in Gothos Iustinianus, bellumq; dissimulato apparatu, quasi in Aphricã classem trãsmissurus, Gothis in Sicilia intulit, qua subacta Sicilia, Belisarius Iustiniani Dux in Italiam copias traiecit, ac Neapolim, & Campaniã simul subegit. Sed dũ facile putat eodem militum apparatu Theodatum imbellem hominem, ac suis odibilem è Regno pellere, eoq; consilio Belisarius in Latium tenderet, Gothi è cõtrario Vitigio Rege constituto, & Theodato occiso, omnem belli rationẽ mutant, atque in quinquennium sub ipso Vitigio aduersus Belisariũ vario rerum euentu bellũ gerunt. Quo quidem in quinquennio plura Italis populis, quã Gothis illata detrimenta fuere, præcipue Neapoli, Romæ, & Mediolano, dũ nobiles ciuitates, aut vni aut alteri parti adhærere studẽt, ac sub eiusdẽ partis præsidio se tutiores futuras opinãtur, mox destituta, ab eo, cui se se dederãt sub alterius sibi infensæ gentis potestatem recidunt, ac direptionibus lacerantur. quod omnino malum, siue nimia Belisarij audacia, cuncta præter vires suas aggredientis, siue affectata populorum credulitate, siue fato euenerit, satis superque constat, plures populos tã à Iustiniani Ducibus, quam à Gothis consumptos fuisse. Quinto anno Belisarius sæpe, & virtute & dolis præcipuè sub inducia-

induciarum tempus vsus, Vitigium Regem intra Rauennam obsessum, varijs premissionibus ad deditionem traduxit: quo Rege recepto, classeq; cum thesauro imposito tanquam victoria compos Constantinopolim ad Iustinianum nauigauit, Italia suis Ducibus, militibusq; commendata. Illi autem Græca, ac militari rapina imbuti, post Belisarij recessum ad perniciem Italorũ populorum intenti solis exactionibus, ac tributis animum adiecerunt: quod Iustiniani etiam iussu, iam ad auaritiam declinantis, factũ fuisse omnes scriptores aiunt, & in primis Procopius in principio tertij libri: Leonardo Aretino tertio similiter libro idẽ scribente. Blondus quoq; libro quinto primæ Decadis idem ait, Sabellico, & Merula, alijsq; assentientibus. Bellũ itaq;, quod ad delendum in Italia Gothicum Regnum à Iustiniano susceptum initio fuerat, versum postremò ad Italiæ expilationem eius iussu manifesto apparuit. Gothi itaq; in hac Orientalium præfectorum, ac militum auaritia, & segnitie excitati, resumptis animis, viribusq;, plures Italiæ populos præsertim Transpadanos, à Græcis auersos, sibi coniunxerunt, creatoq; Ildoualdo Rege, & exercitu contracto Orientales Duces à Circumpadana Italia eiecere. Atq; eo modo Gothicum Regnum quod penè interierat ante biennium, gentis virtute, & Orientalium incuria, & auaritia instauratum fuit, circa annum salutis nostræ quadragesimum secundum præter quingentesimum.

De Regia sede Papiæ constituta.

Cap. IIII.

INSTAVRATO in Italia Transpadanorum ope Gothico Regno, Iustinianiq; militibus in inferiora circa Flaminiam depulsis, sedes ipsius Regni Papia omnium assensu constituta fuit. Cur autem in ea potiusquam in alia ciuitate locata Regia fuerit, varia est scriptorum sententia, alio aliam causam recensente. Blondus in Italiæ descriptione regione septima, situs amœnitate, & aëris salubritati hoc tribuit. Merula lib. primo Historiarum alias plures causas refert. In primis quod ciuitas sit fluuiorum præterlabentium domina: Item quòd illis intersecta fluminibus regio ipsa sit munitior, & per consequens vrbs ipsa, & ad expugnandum, & ad obsidendum difficilior, fluuiorum scilicet tripartitione castrametationis diuisionem necessariò exigente, cuius rei impendio omnes Principes æque non sufficiunt, vrbe ipsa si ab vna tantum parte oppugnata, vel obsessa sit, ab altera sine discrimine auxilium recipiente, hostemq; remorante, Item quod fructuosis (vt ait) campis, & præcipuè frumentarijs circummunita sit, quorũ annona & populi, & exercitus copiosè ali possunt, ipsis fluminibus commodiorem, ac promptiorem importationẽ facientibus, maximè cũ tripliciter, vt superius retuli, in vnũ flumina coeant ab Occidente, ac Oriente, & Septentrione: Siccida etiam, & Tanaro carinas à Liguria, & Laumellinæ finibus in Padum deferentibus. clarumque Papiensis annonæ, ac vbertatis documentum ad huius rei approbationem sumere ex eodem Blondo licet, libro tertio primæ Decadis, vbi notat, sub Theodati regimine tributa fuisse Liguribus, & Æmiliensibus populis alimenta ex Papiensi, & Derthonensi horreo, Italia tum in summa penuria constituta. Magna igitur Deo naturæ domino habenda à nobis Ticinenses gratia est, quod eiusmodi facultatem vestris agris, colonisq; tribuerit, vt aliorum subleuare egestatem in publica Italiæ inopia vestra annona licuerit, quod & alijs temporibus contigisse Scriptores memorant, & mea ætate euenisse anno illo insuetæ penuriæ Millesimi quingentesimi & quadragesimi, memorabile fuit, in quo mille, & amplius colonorum familiæ, collectis sarcinulis, famem fugientes à Bononiensi, Mutinensi, & finitimis agris in Papiense solum, frugibus refertum commigrarunt, exemptaq; apud nos fame, & rerum penuria fugata, nostrates effecti sunt, ac soluti inopia curis nostris imperant aruis, & frumenti aceruos suo labore in nostra rura conferunt, alienisq; nedum nostris incolis victum tribuunt, quasi in nostri territorij copia, vel inopia fatalis aliorum etiam Populorum saturitas, vel indigentia sita sit. Quod autem ad Regiæ sedis constitutionem pertinet, siue aëris puritas, & clementia, siue situs munimen, atq; aptitudo, siue annonæ varietas, vbertasq;, siue perspecta ex præteritis rerum periculis, & casibus Ciuium fides, ac integritas, siue potius, vt ego arbitror, Dei prouidentia Papiensiũ religioni, tunc maximè vigenti fauens in causa fuerit, satis mihi est dicere, Vrbem, ac Populum dignum illa ætate existimatum fuisse, apud quem sedem suam locarent illi ipsi Principes, qui Italiæ imperitabant. Quæ quidem ex re, & si Regij nominis honor in Papiensibus tunc constitutus non fuit, Regiæ tamen familiaritatis, sessionisq; compos, ac digna effecta Ciuitas ipsa eo actu fuit. Et qui demum honor quanti faciendus sit, Regno etiam abolito alibi patebit. Nunc ad Gothos redeo.

De supremo Gothorum bello, & Longobardorum dimissione.

Cap. V.

GOTHICI Regni sede Papiæ locata, ac Totila viro pugnacissimo Rege constituto, creuêre mirum in modum Gothorum vires. Ille enim ex Duce Rex effectus, redeuntem è Thracia Belisarium militari virtute deterruit, Roma ipsa in eius propè conspectu, & in Iustiniani Imperatoris contemptum excidio tradita. Quo demum Gothorum inualescente robore, & Græcorum siue Orientalium flaccescente vigore, ac Belisario intra quinquennium nihil in Italia præclarè gerẽte, Iustinianus siue rebus suis timens, siue verecundia motus, Italico bello conficiendo animum adiecit. Reuocato itaq; Belisario, Narseum Ducem, ab alijs Narsetem appellatum, cum magnis, varijsq; copijs gentium apertis illi Græciæ thesauris ad exercitum traducendũ, in Italiam destinauit. Quo quidem Narseo impigrè, ac prudenter res gerente Gothicũ Regnum quatuor fermè certaminibus egregiè commissis deletum fuit.

Primum

A *Primum certamen nauale fuit apud Anconam vrbem in Adriatico mari, Narseo nondum Italiam ingresso, vbi triginta septem naues ex Gothica classe periere. Alterum terrestre fuit ad Brixillum Oppidũ Pado finitimum, quo in loco Totila Rex prælio incũbens à Longobardis equitibus, qui in Iustiniani auxilium ad quinq; millia è Pannonia venerant, interfectus fuit, Narseo tum in Flaminia agente: quod quidẽ prælium subobscurè Aretinus libro quarto, Procopium minimè hac in re secutus enarrat, Blondus autem latè explicat libro septimo.* B *In cuius sententiam concessere reliqui scriptores præsertim Platina in vita Pelagij, & Sabellicus libro quarto Enneadis octauæ: ita vt Procopij historia in libro tertio à nullo videatur approbata. Addendo ex Pauli Diaconi, & aliorum attestationibus Longobardos equites post Brixillianam victoriam magnis muneribus ornatos à Narseo confestim dimissos fuisse: cuius repentinæ dimissionis causam, Gothico adhuc vigente bello, Sabellicus paulò infra ex Teiæ Gothici Regis oratione aperit his verbis. Enimuerò Longobardi post Brixillianam pugnam,* C *quia suspecta erat illorum fides, tanquam sibi potius vellet vincere quàm Græcis, continuò ex Italia dimissi sunt, docens veritum fuisse Narseum, ne Longobardorum manus nimis in eo bello inualesceret, quandoquidem in primo campestri certamine tam feliciter Totilam virum acerrimum cum suo exercitu supassent, Cuius Narsei suspicionem subsecutus postea Longobardorũ in Italiam aduentus apertissime comprobauit. Totila igitur Rege cum exercitu à Longobardis cæso, nono Regni sui anno, fracta Gothorum vires secundo loco* D *fuere. Insurgens tamen Teias vir genere Gothus in Italia natus, Regno suscepto, Gallos sibi fœdere iunxit, ac instaurato in Transpadanis vrbibus exercitu bellũ renouauit, & Narsei victoriam vario rerum euentu præter biennium remoratus fuit. Deniq; in Nucerinis montibus Brundusina proditione amissa classe, quæ eius exercitui victum suppeditabat, Narseo congressus ipse Teias fortissimè dimicando occubuit, pugna scilicet inter vtrunq; exercitum vsq; ad noctem protracta.* E *quæ quidem pugna tertio loco commissa memorabilis fuit Gothis Rege amisso, & commeatu deficiente nusquam pedem referentibus. Luce insecuta supremum sine Rege Gothi certamen renouant, aut mortẽ, aut pacem ferro assecuturi. Pugnatur vtrinq; acerrimè, stant inuicti animis, corporibus inedia, prælioque defessis: demũq; Gothorum constantiã admiratus Narseus, pacis potius conditiones admittere, quam suos in incerto prælij euentu, atq; discrimine periclitari statuit, signoq; edito pacis ineundæ suos à cruento certamine retraxit. Paxq; inita fuit, Gothici Regni men-* F *tione ab Italia sublata, & Gothis ipsis sine Romani Imperij subiectione, pristina libertate retenta, cum suis rebus ab Italia recedere permissis. Pace confecta anno septuagesimo secundo, quo Gothi in Italia regnare cœperant, & anno quinquagesimo quarto supra quingentesimum à partu virgineo, Narseus Romam rediens religionis causa, vt bene institutum virum decuit, supplicationes publico ordine, ac conuentu Deo soluit ob Gothicã victoriã vt memorat idẽ Platina in Pelagij vita: quod post Theodosiũ Imperatorem rarò factum obseruauimus. adeo diuini nominis honor illis Ducibus, ac Regibus parum cordi fuit. Recedentibus autẽ ab Italia ijs Gothis, qui, vt dixi, apud Nuceriam pacem pepigerant, minimè quieuêre ab armis aliæ Gothorum reliquiæ per Italiam dispersæ: sed coniunctis cũ Gallorum copijs suis turmis varios tumultus excitauêre, quos partim Narseus, partim Dagisthæus compescuêre, Italia ipsa ab externorum dominatu liberata, & Orientali Imperio restituta. Finis is Gothici regni, belliq; in Italia fuit. In quo describendo omnes autores vno consensu Gothorum gentem in bello gerendo, & viribus, & disciplina enituisse tradunt. Præcipuè Aretinus in fine operis sui, & Blondus libro septimo, Sabellicusq;, cuius hæc sunt verba:* Nec deleri poterant Gothi, cum animum morti despõdissent, fine insigni cæde eorum, qui victores futuri essent. *In qua quidem gentis commendatione, tot clarorum scriptorum testimonio approbata, vnus pmille annos Rhetor repertus fuit, qui in Gothorum ossa, & cineres conuitia suscitauit, latrones eos, ac prædones inscribens, & Papiam vrbem non Principum Regiam & sedem, sed illarum belluarum infame lustrum, ac latrocinij haram, & receptaculum fuisse, minimeq; Gothis Regem habere licuisse, ac subsequẽter etiam nullam Ciuitati, quæ illius gentis Regia fuerit, dignitatis memoriam impendi oportere: cum serua potius alienorum, quàm Regia statio visa fuerit. Addens idem scriptor Ostrogothorum gentẽ, Longobardorumue irrupisse in Italiam anno à partu virginis Quingentesimo sexagesimo octauo, Iustino secundo imperante: cuius viri scripta cum Ostrogothorum aduentũ Longobardis immisceant, satis superq; indicãt, parum scitè eum scripsisse, qui eas nugas effudit, cum diuersi inter se Gothi, siue Ostrogothi, & Longobardi fuerint gente, lingua, regno, atq; aduentus tempore: octogintaq; & sex anni intercesserint inter vtriusque Regni initia, in Italia habita. Ne igitur tam impudẽs succlamatio notæ insignia impingat, atq; iniuriat illis ipsis, qui notæ expertes, & a calumnia mundi sunt, huius declamatoris scripta abesse à veritate ostendam.*

Abolitio notæ in regiam Papiæ sedem conficta.

Cap. VII.

OMnes sui iuris gentes, *Regem sibi constituere posse iure naturæ, quod etiam gentium dicitur, receptum esse patet, in lege quinta libro primo Digestorum, de Iustitia & Iure his verbis:* Ex hoc Iure Gentium fuerũt discretæ gentes, regna condita, omnia distincta, bellaque introducta &c. *Quæ constituendi Regis potestas permissa in primis à Deo est, vt Samuelis historia probat libro primo Regum, octauo capite, vbi ad populi postulationem inuitus Samuel regium ius sancire, ac contestari Dei monitu iussus est. Idemq; alijs gentibus tributum Diuina permissione Isaias Propheta in Cyri Regis persona notat ca-*

 pite

A *pite quadragesimo quinto. Paulus insuper gentiũ Do-
ctor passim in suis Epistolis Regiũ ius prædicat, atq;
obseruat. Cum itaq; vnaquaq; gens alteri non subiecta
Regem sibi asciscere queat: ergo etiam Gothi, sui iuris
effecti, Orientalis Impatoris dominio, stipendioq; reie-
cto, Regem sibi statuere gentium iure potuêre. Item cum
habere Regem suo iure potuerint, eodem simul gentiũ
Iure bellum indicere, atq; inferre aliarum nationum
ritu, & exemplo potuêre. Etenim si Assyrij, Persæ, Me-
di, Scythæ, Parthi, Galli, Macedones, Aphri, Romani,*
B *& alij suis egressi finibus aliena regna euertere, bellaq;
de imperij dignitate gerere, præclarum existimarunt,
laudemq; in ea re assecuti sunt, quis plenè dubitet, hoc
itidem alijs nationibus, siue Gothis, siue Lon-
gobardis aduersus illos populos, quibuscum imperij cõ-
tentio extiterit, licuisse? quis inquam bellum gentibus,
ex causa inferre, referreue, vicesq; fato rependere, ac
victorem olim populum sibi virtute subigere, lege natu-
ræ inhiberi dixerit? cum in priuatorum etiam conten-
tionibus idẽ fermè Romano iure constitutum sit, vt quod
quisq; iuris in alium statuerit, ipse eodem iure vtatur:*
C *legeq; etiam diuina caueatur, eadem mensura remeti-
endum vnicuiq; fore, qua ipse aliquando mensus fuerit?
Naturæ igitur ratione probatũ est, vt quod vnaquaq;
natio sibi licuisse, in alteram censuerit, illi alteri simili-
ter idem in seipsam licere casu eueniente consentiat. Si
itaq; dominari, atq; imperare Gothis Romanis Impe-
ratoribus interdum licuit, pari ratione Gothis Italiam
suo dominio adijcere fato permissum fuit: fatoq; omnino,
ac diuino ordine huiusmodi humanarum rerum, &
regnorum volubilitas, ac vicissitudo constituta vide-*
D *tur, ne à nobis ipsis stare, ac perdurare in sceptri semper
dignitate existimaremur, sed vt standi, & cadendi, re-
surgendiq; causam ad summi Dei prouidentiam refer-
re cogeremur. Nullaq; meo iudicio facilior, aut aptior
causa ad mortalium mentes, moresq; in religionis officio
continendos introducta fuit, quam regnorum diuersitas
atq; æmulatio, vt vnaquaq; gens in imperio constituta
perspiceret, ab alterius gentis Rege, vel regno periculũ
sibi oriri à vicinitate, & æmulatione posse, eoq; pericu-
lo edocta sciret, vnum esse Deum omnium regnorum*
E *compositorem, eundemq; destructorem, à quo potestas
vni adimi, & alteri accresci, vnus erigi, & alter è solio
deijci ad ipsius Dei votum, nutumq; posset. Clarumq;
nobis huius rei experimentum Hebræa gens per Pro-
phetarum suorum historias præbet, & præcipuè per Za-
chariam 2. cap. ita differentem:* Ecce ego leuo ma-
num meam super eos, & erunt prædæ iis qui ser-
uiebant eis. *Apertius etiam cap. 7. ait:* Et dispersi e-
os per Regna quæ nescierunt. *& quæ demum He-
bræa gens, quamuis à Deo electa fuisset, attamen in Re-*
F *gni dignitate posita post Salomonem sæpe Regum suorũ
errores secuta à Dei cultu auersa est, Regnoq; deiecta,
interdum resipuit. Inflant heu nimis humanas mentes
perpetui honores, & à religionis tramite seducunt, nisi
manus Dei continuò nobis adsit, abigatq; ambitionis
nubẽ, aut per deiectionis, depressionisq; pudorem nos co-
hibeat, & ad officij legẽ, ac rectitudinẽ redigat. Quis-
quis ergo vni tantũ genti ius Regni constituendi ex Im-
peratorum scitis, ac constitutionibus suis scriptis asse-*

A *ruit, nimis sanè ab humani & diuini Iuris agnitione
recessit: quoniam quod iure gentium constitutum fuit,
multò firmius est, quàm quod Imperatorum promul-
gationibus edicitur, quæ mutari vnà cum Imperato-
ribus, vsuq; abrogari sæpe contigit. Ius v. gentiũ mini-
mè eo modo mutabile est, sed omniũ gentium consensu
perpetuatur, ac durat. Ex quibus quidem gentibus cũ
Gothi, & Longobardi fuerint, iure etiam gentium po-
titos illos fuisse: eodemque Iure, & Regẽ, & Regiam ha-
buisse suo arbitrio, suaque potestate clarum est. Ridicu-*
B *lus iccirco magis quàm argutus ille scriptor probatur,
qui transacta seculis, silentioque sepultaq; Gothorũ iu-
ra, in Regibus olim constituendis hac ætate retexere
vertereque retrorsum aggressus est: longeque ridiculo-
sior eius conuitiatio in mortuos iactata videtur, qui dũ
latrones Gothos appellat, latrones Patriæ suæ in primis
imperasse affirmat. Cuius ego honori vicinitatis causa
impensius studens Reges fuisse in Italia Gothos legitimis
titulis præter id quod dixi, Gentium Ius, ostendo. Pri-
mum Imperiali concessione à Zenone Theodorico fa-*
C *cta, quàm Procopius, Paulus Diaconus, Aretinus,
Blondus, & alij referunt. Secũdo Iure possessionis: Ne-
que enim Gothi Italiæ Regnũ per Italorum iniuriam,
aut priuationem adepti sunt, sed per Odoacris Heruli
Regis deiectionẽ, à quo Italia occupata fuerat. Tertio
populorum admissione, & consensu: constat enim Odo-
acrem ab Vrbe Roma exclusum fuisse, Theodorico sub-
inde sponte recepto, & Italiæ Rege salutato. Si itaque
Roma & Italia Gothicum regnum sibi constituit, mi-
nimè igitur latrones Gothi, sed Italiæ Reges, Ducesque*
D *fuêre: neque Papia latronum, vt ille mentitur hara, sed
Regia sedes, fidaque Regum Italiæ statio fuit. Verume-
nimuero vt hac etiam in re, in qua ille disertus scriptor
sese iactitat, suasque sine causa, & ratione ostentat
maledicendi vires, vt in hoc ipso pateat, quam procul
ille ipse à ratione secesserit, ac in sese, suosque maiores
ignominiæ labem verterit, fingamus, quæso, veritate
semper excepta, Gothos sicarios, ac immães viros, Ne-
ronesque fuisse. Quid tum turpius, quid ignominiosius
obijci vniuersæ Italiæ ab hoc scriptore potuit, quàm quod*
E *hæc nobilissima Regio per annorum spacia latronibus
subiecerit? Non ne potius cogente fato honestis, claris-
que viris subiecisse, quã per nostrum dedecus, & igno-
miniam ignobilibus seruitutem præstitisse dicendum
esset? Non ne nos ipsi subiectionem nostram eò turpiorẽ
facimus, ac confitemur, quò improbiores atque indi-
gniores fuisse nostros Principes attestamur? Latronibus
porrò Gothis nuncupatis, in Italos, qui eos pro Regibus
receperunt, conuitium transmittitur: in primisque il-
la Italiæ pars conuitio afficitur, quæ prior ipsos Gothos*
F *aduenientes excepit. quæ quidem pars illa ipsa fuit, quæ
inter Adduam amnem, & Aquileienses campos sita
est, vbi fugatis Herulis primum consedisse Gothos pa-
làm est, Ticino vrbe, Papiaue eo tempore ab Herulia-
no excidio, quod perpessa fuerat, caput vix attollente,
& in suis adhuc ruinis ægre versante. Si itaque iniuri
culpa, notaque vlla Italicis populis ob Gothicum iugum
(vt ille ait indignè perlatum) potest, ipsa certè Papia
ab ea nota quàm maximè abest, quoniam excusabilem
languentis vrbis deditionem recens populi clades, atque*

calamitas

calamitas fecit, quam quidem excusationem minimè in Cisadduanis ciuitatibus temporis, & belli ratio æquè admittit, quas antea à depopulationibus, & ruinis intactas fuisse constat, & integras repugnandi opes sub Gothorũ aduentum verisimiliter habuisse patet. Aut igitur Gothos Dominos, Principesq; in Italia fuisse nostris progenitoribus turpe fuit, quo quidem casu omnis turpitudinis labes in eos recedit, qui Gothorum dominio priusquam Papienses assensêre, (Quos quidem Papienses postremo tempore, & loco Gothis adhæsisse itineris ratio, omnisq; historia probat, cum omnia iamdudum Transpadana, quæ inter Adduam amnem, & Liburniam iacent, eorum armis cessissent.) Aut Gothos Italico Regno potitos fuisse, Italis turpe non fuit: cum fato, potius quam casu, huiusmodi rerum commutatio eueniat, quo quidem casu nimis sanè inepta, nimisq; insolens illius Rhetoris conuiciatio fuit, qui rabidi canis ritu in Regum sepulchra infremuit, fœdaque simul oratione proauos, & maiores suos, olim Gothorũ receptores, & subditos, eodem impetu momordit: quos tueri potius, quàm prodere, rebus iam obliuioni traditis, rationis officio omnino debuerat: Indignius quoq; est, quod obijcitur, seruam alienorum ex Regiæ sedis cõstitutione Papiam fuisse. cui respondeo, quænam ciuitas Italiæ, vna excepta maritima, Gothis ea ætate non subiacuit? imò verò si supposita Gothis Papia fuit, subiectissima prior eisdem huius scriptoris gens, & patria fuit: longeq; illi ipsi ciuitati inhonestius fuit Gothorum ministris, seruisq; subesse, quam Papiensibus, ipsorum Gothorum Reges, & Duces hospitio recipere: cum nobiliorum familiaritas, ac præsentia honori, ignobiliorũ verè contubernium oneri, & molestiæ esse soleat. Item quæ porrò ciuitas regia intra Italiæ fines sita est, quæ semper gentis suæ Reges, aut Principes in solio habuerit, ipsa nobis Roma rerum olim domina testis sit. Quoties enim illa Aphros, Græcos, Hispanos, aliosq; externos sibi imperantes etiam inuita sensit? Quoties nefarios, & infames homines, ne dicã turpia passos, in Imperio pertulit? Quoties immites, sacrilegiosq; viros pro Dictatoribus, Imperatoribusq; salutauit, atq; in Italiæ exitium recepit? qui non solum Italiæ partes, & membra, sed vrbem ipsam proscriptionibus, incendijs, cædibusq; fœdarunt. Siquidem alieni generis virum Principem recipere, si immite imperium perferre indignum fuit, nostram indignitatem suo exemplo Roma honestiorem facit: quæ non solum alienos pro Imperatoribus, sed suos etiam longe turpiores diu sustinuit, & quam demum Romam iste scriptor pro suæ gentis genitrice obseruat, simul notat, q; ac sibi ipsi contradictionem parat. Vt ergo nostra digressio finem habeat, vna sententia singula perstringam. Si Italia eiectis (vt dixi) Herulis, Gothos pro Regibus recepit, habuitq;, ergo vrbes ipsæ regiæ constitutæ sub Gothorum dominio, Italico iure regiæ fuêre, cum Italicum ius Gothis Regibus tributum fuisse manifestum sit. Et quamuis postea humanarum rerum more Regnum illud euanuerit, ipsas tamen ciuitates regali sede potitas fuisse, honorabile est: Consulis atq; Prætoris exemplo, qui finito Magistratu, Cõsularis, vel Prætorius dicitur, & à præteritæ dignitatis functione honoris elogium in ciuitate, vel prouincia, vbi magistaratum gessit, perpetuum habet, quamuis

A sine magistratu postea vitam ducat. A qua similitudine sequitur, quod si quis ciuitatem, vel prouinciam regali sede olim ornatam, nullo honore dignam duxerit, quoniam regnũ eius finierit, perinde versari in honoris distinguendi ignoratione videbitur, ac si Consularem, vel Prætorium virum gestæ dignitatis nomen retinere nullo modo arbitretur, quod retineri palam est. Consularis enim à Consulatu præterito, & Prætorius à Prætura dimissa dicitur. Sicq; etiam Regalis ciuitas à regia sede habita appellatur. Et queadmodũ vnusquisq;
B ciuis Consulari, vel Prætorio viro æquari honoris ratione non potest, nisi pari dignitate functus sit: ita vnaquæq; ciuitas æquari Regali Ciuitati in dignitatis existimatione non debet, nisi in æquali honoris gradu aliquando fuerit, vel libertatem assecuta sit, quo casu anteferenda etiam erit. Differuntque inter se hæc ipsa, ciuitatem regiam olim fuisse, & aliam ciuitatem hodie Regiam fieri posse: sicut differt actus à potentia, & constitutus à constituendo. Actus enim est, quicquid fuit aut est: potentia verò in
C spe, aut in expectatione actus futuri est, ad quem sanè actum semper non deducitur, sed interdum impeditur. Dici itaq; Regia vrbs ex solo statu, quod apta Regno videatur qualibet ciuitas nulla ratione potest, regia sede nondum in ea locata. Et cum existimari Regia antequam fiat, nequeat, Regali pariter ciuitati æquari nequit, quamuis ipsa Regalis vrbs functa regio honore iamdudum arguatur: quoniam regni subsistentia finita, minimè tamen videtur finita memoria dignitatis habitæ, quam vigere, & honorem post functionem
D exhibere demonstrauimus. Nec conuenit hoc loco, obiecta similitudo de Rege sumpta, qui regno eiectus in alieno solo sine dignitate versatur, vt suo etiam argumento Cremonensis scriptor refellatur. Nam cum Rex diademate amisso profugus vagatur, peregrinp & hospes est in alieno solo. Itaq; cum peregrinus sit, nullum ius ciuitatis, aut prouinciæ vbi moratur, habet: quia externus est. Quare neq; Patricijs, aut decurionib. neq; alijs prouinciæ, aut ciuitatis magistratibus præferri ea ratione, q; Rex olim in Libya, aut Scythia fuerit, potest:
E quoniã nullũ ius patrium in eo loco habet, nullaq; dignitatis insignia possidet, ex quibus honorem sibi ipse æqualem prouincialibus eo in loco suo iure assumat. Sed diuersa ratio est in ciuitate olim regia existente, nunc verò regia esse desinente, quia stat suo loco ciuium vniuersitas, quamuis regali solio careat, priscaq; dignitatis memoriam in eodem loco quoquomodo suo statu repræsentat. Stãt Arces, Prætoria, Atria, Sepulchra, Insignia, & alia plura monumenta, & scripta regni sedẽ attestãtia, quæ nusquã in altera ciuitate, vbi regni statio nunquã fuerit, visuntur. Et quæ quidẽ õia
F arguunt, quicquid honoris ciuium vniuersitati contigerit, in eiusdẽ semper vniuersitatis decus, nomẽq; referri, quia perpetua vniuersitas est, suoq; loco perstat, nec mortis casum vnius regis more subire potest, cum prole sua ciuitas sese muniat, atq; decedenti alteri, alterum in vniuersitate repræsentanda sufficiat: quod clare iuris scriptor Modestinus explicat, dicens: tam diu Ciuitatis ius durare, quãdiu ipsa permaneat. Dig. quib. mod. vsusfr. amittatur. l. si vsusfructus ciuitati &c.

De Iustiniano Imperatore, & Romanæ Ecclesiæ iure.

Cap. VII.

INDIGNE *facere viderer, si Iustiniani acta memoratu digna, mihi ante oculos posita prætermitterem. De quo illud præcipue commemorare decet: Quod ab initio Imperij sui Romanæ Ecclesiæ, atque eius Pontificis quàm maximè studiosus fuit, promulgata constitutione, in quo ipse Imperator declarat Romanam Ecclesiam esse Matrem, & Principem, caputque omnium aliarum Ecclesiarum, tàm Orientaliū, quàm Occidentalium, & Romanum iccirco Pontificem omnibus praeesse. Summittens idem Imperator Romano Pontifici dicta constitutionis suæ decretum: qui Pontifex, Ioannes nomine, recepta Iustiniani epistola, auditisq; Hippatio, & Demetrio eius legatis: respondit vt infra.*

Gloriosissimo & Clementissimo filio Iustiniano, Ioannes Episcopus vrbis Romæ Sal. dicit.

INTER claras sapientiæ, & mansuetudinis vestræ laudes Christianissime Principum puriore luce tanquam sydus irradiat, quod amore fidei, & charitatis studio edocti, Ecclesiasticis disciplinis Romanæ sedis reuerentiam conseruatis, & ei cuncta subiicitis. *Cætera collige ex ipsa epistola relata quarto loco, libro primo Codicis. De summa Trinitate, & fide Catholica. In qua epistola inserta est Iustiniani constitutio in hæc verba:* Nos reddentes honorem Apostolicæ sedi, & vestræ sanctitati &c. *Cui deinde adiecta est approbatio Romani Pontificis per huiusmodi verba:* liquet igitur gloriosissime Imperator, vt lectionis tenor, & legatorum vestrorum relatio patefacit, vos Apostolicis conditionibus studere, *& reliqua. Quæ quidem omnia in vnum collecta probant Iustinianum pluris fecisse Romanam Ecclesiam, quam sui ipsius Imperiū: quandoquidem non sit ausus edere legem à se conditā, circa fidei nostræ prædicamenta, nisi impetrato prius Romani Pontificis, quem patrem appellat, decreto: apertè consentiens Romanum Pontificem Petri vices, Petrum verò Domini IESV CHRISTI potestatem in terris repræsentasse, vt etiam hoc tempore repræsentat. Is autem Ioannes Pontifex secundus huius nominis fuit, Romanus genere, de quo Platina & alij breuiusculè scripsère prædicta historia omissa: quæ mihi pluris facienda visa est, quam declaratio multis post annis à Phoca Imperatore edita, in Romana Ecclesia honorem, quoniam dum Iustinianus Pontificis decretum per suos Legatos circa legem suam firmandam petit, superiorem Imperio in ea re sedem Apostolicam facit, qua superiore extante, Phocæ declaratio parum necessaria fuit, cum diuina, & non Imperatoria potestate Sedes ipsa statuta in terris sit, à qua qui aberrauerit, Deum illius autorem, & Dominum vindicem*

A *habebit. Durauit autem hæc Iustiniani religio vsque ad Agapeti Pontificis tempora: deinde refrigere cœpit ipso Imperatore in fidei rectitudine sæpe titubante: lege Platinam, & alios. qua quidem animi inconstantia etiam in ferendis legibus, latisq; abrogandis vsus est, vt à plerisq; notatur. Nec illa iuris compositio, quam aliqui mirantur, & celebrant, digna commendatione est. Ordo enim rerum omissus in componendis legibus fuit. Realia passim cum Personalibus, Ciuilia Iura cum ijs,*
B *quæ Iuris gentium sunt, Prætoria cum alijs, & è contrario immiscentur. De acquirendo rerum Dominio, & possessione, quæ sunt prima hominum Iura, in extremis fermè digestorum partibus translata leguntur: De rerum diuisione titulo præposito, longeq; collocato. Item quod vni titulo, siue inscriptioni subijciendum erat, procul ab eo alibi refertur. Pacta quæ contractibus interponuntur, ante contractuum notitiam, ac traditionem collocantur. Publica Iura veluti de Iure Fisci, de re Militari, de Decurionibus, & alia priuatorum*
C *obligationibus postponuntur, quæ multo aptius coniungenda videbantur, cum iuribus ad publicas personas referendis, vbi tractatur de Senatoribus, de Officio Cōsulis, Præfecti vrbis, Quæstorum, Prætoris, & aliorum Magistratuum. Deniq; vt agnoscas inconditum, atq; inordinatum opus in ipso Digestorum limine, inspicere licet Titulum primum, de Origine Iuris, §. Iuris Ciuilis scientiam. vbi cum proponuntur enumerandi Iuris Scriptores, quinquaginta viri omittuntur, à quibus maior Digestorum pars confecta fuit. Quos quidem hic*
D *recenseo:*

Aristo	Octauenus
Arianus	Priscus Iabolenus
Archadius	Priscus Neratius
Aphricanus	Priscus Marcellus
Aurelius Maximus	Priscus Fulcinius
Celsus Iulius	Papinianus Aemilius
Celsus Iubentius	Puteolanus
Celsus Marcellus	Paternus Valerius
Claudius Hermonianus	Paternus Terentius
E Cocceius Campanus	Rutilius
Caius Flaccus	Ruffinus
Callistratus	Sextus Pedius
Flauius Mella	Sextus Pomponius
Florentius	Scæuola
Furius	Saturninus Claudius
Haburnius Valens	Saturninus Mutius
Hermogenes	Saturninus Venuleius
Herennius Modestinus	Triphonius
Iulianus	Tertullius
F Iunius Gratianus	Terentianus
Iustus Papirius	Valerius Seuerus
Iulius Paulus	Vindius
Iulius Tertullianus	Volusius Mætianus
Mauritianus	Vrseius
Martianus	Vlpianus
Marcus Blandus	Valentinianus
Macer	Et alii.

Istorum enim virorum mentio habenda in illa enarratione fuerat, vt eorum industria, ac disciplinæ ratio exige-

exigebat. Plura alia referre possem ad indicandum operis Iustinianici incompositionem. A qua demum effectum est, vt fuerit necessaria posterorum cura, atq; sedulitas in coniungendis Codicis, & Authenticorum innouationibus cum Digestorum Iuribus, in multis abrogatis, & in distinguendo casus, siue propositiones, aut similitudine pares, aut ex parte dissimiles. & in iis conciliandis, in quibus vis cōtradictionis inesse apparuit. Quo quidem in negocio Actius Bononiensis, vulgò Azo dictus, diligens scriptor fuit, & sese Tribuniano, & aliis collegis eius doctiorem in eo munere obeundo probauit. Sed heu infelix nimis seculorum status iuris scriptoribus fuit, Mille enim, vel paulò minus anni intercesserunt à Iustiniani Imperio ad Carolum Quintum Imperatorem, in quibus vix quisquam ex Imperatoribus in Iuris communis volumina detergenda oculos vertit, sed suo quisq; arbitrio in subiectis prouinciis leges tulit Iuri cōmuni aduersantes. Hinc Scriptorum copia creuit, creuitq; simul dissensio, casuum etiam varietas, ac multitudo excreuit. Rerum deinde, & personarum, Principatuum, ac Regnorum immutatio subsecuta multa ademit, vertitq; in diuersum. Pontificum quoque Romanorum scita, canones, interdictaq; plura subuerterunt, aliaq; immensa introduxêre volumina. Populorum deniq; Iura, quæ municipalia vocant, suam similiter copiam, ac variationem effuderūt. Quæ quidem omnia Iuris peritiam in opinionum certamina deduxerunt. Vnde communis opinio, dicta illa est, quæ numero, non quæ sensu præstantior apparet. Hinc etiā consilia peti, scribi, ediq; necesse fuit. Tandemq; Iuris facultas, atq; peritia ab artis similitudine, in dissimilitudinem, ac difficultatem traducta est. Dolere itaq; vicem istius confusæ artis non solum Iustiniani causa, sed etiam successorum possumus, qui expurgandis desuetis, antiquatisq; iuribus peritos Viros sua quisq; ætate non adhibuerunt. sed Imperatorum culpam leniorem facit Pontificum incuria, qui suum Ius Pontificium in simili ferè rerum cōmixtione passi sunt versari. Nemo tamen hæc legens, deterreatur à Iuris facultate agnoscenda, quoniam ingenio præditis, studiumq; adhibentibus scientiæ, etiam confusæ, in lucem vertuntur, & quamuis plurima circumferantur Iura Regnorum, & Populorum, Iuri communi aduersantia, attamen ad istius Iuris fontes peritiæ causa descendere oportet. Ab eo enim rerū, & personarum, obligationū, actionum, exceptionumq; capita, siue argumenta elicimus. Ab eo petimus regulas contractuū, successionum, substitutionum, legatorum, dotium, alimentorum, & cætera ad impuberes spectantia. Ab eo diuisiones bonorū facere, seruitutes constituere, & communionem inter socios nectere discimus. Quisquis igitur istius facultatis penetralia adire optat, minime difficultates à me enarratas pertimescat, subeat laborē virtute duce: labor enim virorum est, quem sequitur præstantia animi, quæ quis honorificentia dignus efficitur: cum vnus peritus plura scire videatur, quā vniuersa ciuitas, illum vnum omnes adeunt, consulūt, audiuntque. Ludouicus olim me puero Gallorum Rex, & Mediolani Dux, Iasonis Maini fama commotus Papiæ moram fecit, vt tantum virum Iura legentem audiret. Ingressusq; auditorium manu silentium indixit, vetuitq; scholasticos iuuenes loco cedere. Sedit itaq; Rex quasi vnus ex illis, centum illic astantibus nobilissimis Proceribus. Auditum deinde Iasonē commendauit, sociumq; sibi adesse à latere operto capite in egressu honoris causâ coegit: Togaq; auratæ, idest auro eo filo contextæ, munere ipsum honestauit. Videsigitur quid vnius viri præstantia in orbe possit, quando Regi Francorum in Italia Iurisperitum audire iocundum sit. Commodè quoq; Iuris facultas adhibito ordine percipi poterit, scribendi cura adiecta, de qua alibi fortasse aptius. Reuocat nunc me ad historiam prosequendam Longobardorum genus, cuius originem Paulus Diaconus, qui Longobardus fuit, & Sigibertus ad Vuinulos refert: quod ridiculum, & fabulosum puto, præsertim, quod de Gambara muliere fertur. Longè quidem antiquior Longobarda gens est, quam censeant neoterici, siue posteriores scriptores: quod apertissimè probat Cornelius Tacitus Langobardos eos appellans, cuius Cornelij autoritatem sequens, referam sequenti capite, quæ ad eosdem attinent, Cornelij verbis similiter recitatis.

De Longobardis, & eorum reditu in Hungariam.

Cap. VIII.

Reuersi in Hūgariam Longobardi, qui Brixilliensi victoria insignes, a Narseo dimissi fuerant, Regi, & proceribus, ac suis quisq; familiaribus referre, quæ regio Italia sit, quæ planicies, quæ flumina, quæ oppida, vrbes, opesq; illius sint: qui victus, qui mores, quæ hominum ingenia, aliaq; explicare, & in populi cœtum sæpe enarrare rogati sunt. Vicit tamen omnium relationes vnius Landulphi Ducis oratio, Alboino Regi, & Proceribus, Italiæ situm in Circumpadano tractu describentis. Ampla ait planities est illa pars Italiæ, quam perlustrauimus, montium corona ab omni latere præterquam ab Oriente circumclusa, à quo Oriente Adriatici maris sinu regio circumuoluitur. Medium fermè planiciei latissimus fluuius interfecat, ab aliis fluminibus aquarum incrementa sumēs, & ab ipso montium Occidentalium limite in Adriaticum Mare diuisis partibus fluens. Padus is dicitur, quasi omnia sibi finitima aliquando pandens, vndisq; subiiciens. Vtraq; regio Cispadana, & Transpadana fluminibus, & riuulis aptissime discreta, ac referta est, quibus facili aquarum meatu humiliora loca irrigantur, passimque etiā molendina euoluuntur. Patet ibi ad prospectum disposita suo ordine arbores, aquarumq; ductus circumstant, & virentia prata in medio excipiunt. hæc autem prata durante æstate alternis mensib. secantur, & ipsa denique abeunte æstate pascuntur. longa nimis oratio erit si referam campos, vineta, pascua, saltus, colles, nemora, venationes, aucupia hyberna, æstiuaq;, lacus, piscationes, nauigationes, & alia commoda. quid dicam maius? Aurum, & vitrum flumina, olei materiam innumeræ

arbores, fruticesq; ferunt. Salem quoque, & ferrum, A montes, incolis inquirentibus pluribus in locis euomunt. Adeò omnia in rerum opulentiam à natura veniunt. Incolæ ipsi benigni, & hospitales sunt, & agrorum culturæ quàm maximè incumbunt, gregesq; & armenta per cateruas sine numero alunt: sed equitio parum delectantur, cuius rei causam inquirens à senioribus accepi, ex herbarum luxuria à plano solo cœliq; clementia proueniente, equorum artus molles, & eneruesfieri, paruoque labore, & æstu plerosq; lassari, quamuis quàm diu pulli sint, probè adolescant, B & corporis habitudine conspicui euadant. ideoq; Circumpadani ipsi, aut ex propinquis montibus, aut ex aridis, & lapidosis saltibus equos petunt. Celebrari igitur eo tempore, & Longobardis in desiderio esse tum primum Italia cœpit. Annunciatur deinde bellum Gothicum in Italia finitum esse, parte eorum ab Italia dimissa, & parte in Italicum nomen, moresque recepta: fertur eodem fermè tempore Iustinianus Imperator vita functus, Iustino secundo Imperij successore relicto. cuius ingratitudo in Narseum Ducē insignis C fuit, Sophia maximè insolentissima fœmina conuitia suggerente, & quem demum Narseum ab Italica præfectura amotum, per epistolas, & internuncios temerè insectata fœmina fuit. Ille igitur iniuriarum impatiens audito Longini Italiæ præfecti aduentu, Roma secedens Neapoli se continuit, fataliq; indignatione percitus, Longobardes ad Italiam inuadendam excitauit, literis ac nuncijs ad Alboinum Regem sibi amicissimū emissis, quibus adesse tempus aiebat, quo sedem sibi aptissimam, ac ornatissimam suis viribus comparare D possent, nullo tum idoneo Duce, nulloq; valido exercitu Italiam custodiente. Auderent itaq; in tempore facinus memorabile, aggrederenturq; regionis dominium vltro eis quasi fato oblatum. Animati igitur Lōgobardi ad Italiam occupandam profectionem parant. Nunc quæ gens ea fuerit aperiam.

De Longobardoum origine.

Cap. IX.

Omnes qui de Longobardorum origine hactenus scripsère, à Scandinauia, vt aiunt, insula oriundos, in Pannoniam commigrosse tradidere: Nihilque aliud de Scandinauia, quam Pliuij verba referunt, posita in libro quarto capite XII. de insulis Pōti. Egò verò ab eis dissentiens puto Longobardos habuisse originem à peninsula, quæ inter Saxoniam, & Scandinauiam sita, vtrique proxima est, hodie Langland nuncupata, cuius peninsulæ sinus à Plinio Lagnus dicitur, & in Orientem vergens mare pertingit, Cimbrorum promontorium ab altero latere habens. in illo itaque Lagno sinu, continenti fermè applicatô, istius gentis origo fuit. Primumq; Lagnoandri, idest viri à Lagno, postea composito vacabulo Langobardi, quam diu patrias tenuère sedes Romana voce appellati sunt, vt peritissimus vir Cornelius Tacitus memorat libro vndecimo, referens Italum Flauium à Romano Imperatore Regem datum Cheruscis Germaniæ populis, eorum deinceps factionibus Regno pulsum, Langobardorumq; postea opibus refectum, res Cheruscas bello afflixisse. Quæ quidem Cornelij verba apertissimè probant antiquam Gentem eam fuisse, & opibus instructam. cum Regem Regno à quo pulsus erat, restituerint. Arguuntur autem ineptiæ illi, qui à barbis longiusculis, vel à Bardis denominatam gentem scriptitarunt: quasi ipsi soli barbati fuerint: quid quæsò Lango, cum longo, quid Bardi cum Barbis similitudinis habent? Esto etiam quod Longobarda inuenta ab eis, & vsui habita sit: Attamen illud teli genus rationabilius à suis autoribus nomen sumpsisse videtur, quàm ipsi ab illo: cum inuentor nomen rei imponat, potius quam inuenta res ipsi inuentori. Sed danda est prioribus historicis venia, qui Cornelij libros postremos, nuper tantum repertos, & in lucem emissos, videre non potuerunt. Mediolani n. me puero reperti sunt. Excedētes itaque suis finibus Langobardi post Rugilādiæ vastitates, diu ab eis possessas, Pannoniam occupauère, siue à Iustiniano Imperatore asciti, fœdereque coniuncti, vt Procopius innuit libro tertio, siue alio modo: Gepidasq; populos, in ipsa Pānonia Regni nomen, ac potestatem habentes, funditus deleuère, vt Blondus narrat libro quarto. Gepidarum exciso Regno, gens Langobarda in Italiam pedes inferre, in Italia postremas figere sedes optabat. Tandemq; proficiscuntur, Saxonum adscitis copijs, quibus cum & prisca vicinitate, & societate coniuncti erant, viri mulieres, nati, armenta, gregesq; longo itinere Italiam petunt, anno à partu virginis Quingentesimo & sexagesimo octauo. Sed quis fuerit Italiæ status aperiam.

De Italiæ statu sub Iustino Secundo.

Cap X.

Nvllo ferè anteacto Romani Imperij tempore versata magis in regiminis discrimine Italia fuit, quàm sub postremos Iustini secundi Imperatoris annos: in quibus eiectis Narseo, & Dagistheo Ducibus, E Longinum infausti nominis virum Italiæ præfecit, ipse in primis Imperator, à recto religionis calle ad hære, im mentem vertens: auaritia etiam, atq; inscitia animū imbuerat, sine idoneo Duce, & exercitu Italia relicta. Item ne singulis Italiæ regionibus prouinciarum more suos magistratus constitueret necesse haberet, ad euitandum impēdia, vnum tantum Longinum Exarchum Italiæ, idest Summum Magistratum fecit, à F quo Exarcho singulæ ciuitates Pretores acciperent, Roma excepta, cui Præsidem dedit. Nullus itaq; Lōgino administrante Senatorius ordo, nullaq; prouincialis præfectura, aut in Vmbria, Hetruriaue, aut in Liguria, Neapolive, aut alibi in Italia, vt assueuerat, fuit: ad quam maiorum rerum pondus, quod à Iusdicentibus explicari nequit, referri posset: ipse deinceps Longinus Italici regiminis expers, neque vbi de Magistratu prouidendum, neque vnde amonenda potestas esset, satis nouerat: neq; si nouisset solus

solus omnino, vt homo erat, tanto oneri suffecisset. ex A *qua quidem fatali Imperatoris, ac Praefecti imprudentia, rerumque nouitate euenit, vt recedente ab Italia Dagisthaeo, qui Transpadanis praefuerat, plures ciuitates Exarchatus insolentiam exosae, magistratus à Longino petere neglexerint, suosq; sibi Rectores, ac Iudices populi autoritate cōstituerint: praecipuè Mediolanum, Papia, Brixia, Verona, Vicentia, & Taruisium; quod etiam Blondus retulit libro octauo primae Decadis. In hac igitur gubernaculorum nouitate, collabante Italia, appropinquant Aquileiensibus cāpis* B *Longobardorum agmina, sedemq; in planitie figere statuūt: praemissoq; equitatu cōiuges suas, familiasq;, & armēta, longo, & diuturno itinere à Pānonia traducta in Italia explicant, & instaurant, Deoque pro aduentu vota suo ritu soluunt. Et explorato demum ab accolis ciuitatum statu, per superiora loca deducunt copias, Taruisio, Vicentia, Verona, Brixiaq; receptis, in quibus magna familiarum parte locata, cū reliqua turba instructo exercitu Mediolanum petunt, subductoq; commeatu populum fame laborantem ad dedi-* C *tionem compellunt, ac diripiunt, implentq; sua gente vrbem, regionemq; veteribus incolis Longobardo furori manus dedentibus. Hoc successu auctis breui tempore Longobardorum rebus, Longinus Rauennae pauens, militum praesidia in ciuitates inferius iuxta flumina sitas immisit, Papiamq;, Cremonā, Mantuam, & Patauium, in Transpadanis quam maximè muniuit. Diuisa itaq; Transpadana Regio erat, pleraq; superiora loca, Como, & Vulturnia exceptis, tenentibus barbaris, & inferiores vrbes tuentibus Italis: nul-* D *lo tamen cāpestri exercitu tanti temporis spacio, quo Longobardorū profectio durauerat, in Italia comparato, quam quidē profectionem triennium durasse scriptores affirmant. Longobardi refectis militibus, omnē regionem inter Adduam, & Ticinum sitam primū sibi subijcere parant, & Papiae vrbis opportunitatem speculati in ipsam ciuitatem belli molem vertunt, rati, è Mediolani casu perterritos Papienses statim deditionem facturos. Contra Papienses praeuiso iam antea Longobardorū aduentu, impetuq;, praeter praesidiari-* E *os Longini milites, duo millia hominum ex Ligustico tractu cum ingenti commeatu in vrbem deducunt, & propugnacula muniunt. Adeunt Longobardi infestis signis, & vocibus vrbem, insultant moenibus, ac subire tentant: minantur incendia, ac repetita saepius oppugnatione clamore, & vlulatu, ciuium & militū animos, viresq; pertentant. Illi verò telis ab alto coniectis tuentur vrbem, arcentq; à portis, & moenibus hostes, atq; ignitas faces, sulphure, piceq; illinitas, in acies torquent. Exarsit tum iracundia Alboinus Lon-* F *gobardorum Rex, ac ciuitati alta voce excidium, ac euersionem est comminatus: cernensq; frustra oppugnatum iri oppidum situ, ac virorum robore, fideq; firmatum, obsidere vrbem aggressus est.*

De Papiae obsidione, & deditione.

Cap. XI.

Triennalem fuisse Papiae obsidionem apud omnes scriptores constat, Platina etiam hoc attestante in vita Ioannis tertij, Alboino Rege cum exercitus parte vrbem acerrimè premente, ac die noctuq; instante, & ne de ciuitate liberanda cogitare Longinus, aut Imperator posset, alteram exercitus partem Alboinus Padum traijcere, & in Aemilienses, & Tuscos populos arma vertere iussit. vno itaq; tempore, vnaq; gente exagitata tribus in regionibus Italia fuit, nullo Duce, atque exercitu Longobardico furori castra opponente. Papienses igitur longa obsidione exhausti, nullaque futuri auxilij spe freti, de deditione faciēda regios nuncios audire compelluntur. Erat in ciuitate Dalmatius Sigaus insignis sacerdos, qui ciuium nomine ad Regem ire, ac redire pro deditione curauit, ac deditionis pactiones sub huiusmodi legibus composuit. Primū quod omnibus tam ciuibus quàm peregrinis, militibusque corpora, & bona tuta, & libera essent, siue in vrbe consistere, siue abire maluissent. Item quod Papiensibus suis institutis, & ritibus viuere sub Regis dominatu impunè liceret, sicut olim sub Romano Imperio, ac Gothico Regno vixerant, fide tantū Regi circa Regni potestatem seruata. Tertium quod Ligustica oppida à Placentino agro, vsq; ad Tanari colles sita, olimq; à Gothis regibus Papiensibus adscripta, Papiensia censeretur, & forent. Postremum erat, quod Regi tantum, eiusque consilio, vel Ducibus, & non alterius ciuitatis magistratui subiecta Papia esset. Delatis in vrbem pactionum tabulis a Rege subsignatis, Dalmatius altera die cum senioribus populi Regē recepturus, vt condixerat, constitit in porta Orientali, supplexq; aduenienti Regi omnes seniores obuios pia oratione obtulit. ille truculenta facie ciues miratus hostilem animum patefecit, simulatasque perfidia pactiones ad vrbis perditionem detexit, toruo scilicet vultu immitem animum apertè prodente. concidit tum repente in ipsius porta limine Alboini equus Rege insidente, quem erigere conati astantes fato deiectū vtrumque censuêre, casumque admirati Regem monuêre, vt iram quam in Papienses delendos occulto fouebat, ab animo dimitteret, vrbemque seruare constitueret. Inuasit illico perpetrandi sceleris poenitentia Regis animum, mutataque sententia sensit simul fata commutari, huiusmodiq; emissa voce: salua sint ciuitatis iura, & quae spopondi fiant, eodem actu quo vocem emisit Rex, surrexit sine impulsore equus. Rex igitur laeta fronte ciuitatem ingressus, quae pepigerat, praestitit, diuinitusq; profectò editum in Rege miraculum fuit, ne Dalmatij viri optimi fides in ludibrium cederet, vt omnino cessisset, si in irritum pactiones ab eo cum Rege compositae iuissent: quod quidem miraculum à claris scriptoribus celebratum legimus, & in primis à Paulo Diacono libro secundo de Longobardorum gestis, & à Blondo libro octauo primae Decadis: quem sequitur Sabellicus libro quinto octauae Enneadis. Hac tam nobilium Scriptorum autoritate suffultus, vertere in Cremonensem oratorem sermonem cogor, cuius verba excipio, & refero:

Ticinenses post paucorum dierum obsidionem

facilè se hostibus dedidere, Italiæ libertate prodita, pro qua oportebat nō solum muros, sed etiam corpora opponere. &c. *Quasi verò sola murorum immobilitas arcere subeuntes hostes potuerit sine virorum tutela, Ciuitate maximè in planicie posita. Item quasi etiam Ticinenses non subiuerint salutis suæ periculum. Disce igitur rectius belli iura, quæ fortasse olim claustro assuetus non percepisti: quisquis aduenienti exercitui Oppidi postes obiecerit, siue populus, siue Rex, Iure militari hoste ingrediente salutis discrimen, vel saltem libertatis subit. Non solum itaque Ticinenses portarum prohibitione, sed obsidionis expectatione in periculum salutis inciderant, nullo postea eis transmisso subsidio, nisi optimi Dei nutu salui facti fuissent, vt enarraui. Cur ergo quæso tā petulanter in mortuos insiluisti, dicens oportuisse eos subire pericula, &c. si subijsse eosdem proprium penè exitium omnes historiæ luculenter probant? Sed videre exactè oportet, quàm probè omnis huius hominis sententia à veritate dissentiat, vertiq; ad veritatem eius os nullo modo queat. Primo trium annorum obsidionem paucorum dierum appellat: cuius opinioni plura aduersantur. Nam decem dies, in publicis iudicijs, sub modici temporis limitatione enumerantur. Triennium verò cum mille & amplius dies colligat, quantum à modico differat, etiam pueris patet. Triennium insuper tamquā longum tempus Ius Ciuile mobilium vsucapioni præscripsit. Triennium idem Ius Ciuile Iudicijs finiendis, tanquam magnum interuallum præfixit: à quo triennalis instantia dicta fuit. Triennium Romana Ecclesia prædijs suis locandis, tanquam diuturnum tempus limitauit. Triennium deniq; infantulo ablactando, & ad incessum firmando, ac equino pullo domando natura constituit. Iste verò homo tanquam à natura, & ab Ecclesia profugus, modicum tempus esse scripsit, triennij obsidionem: quam nunquam fortasse per mensem publici honoris causa passus fuit. cuius sententia non solum corruit, sed in eius ingenij labem recidit, cum temporis discrimina (etiam imperitis nota) ipse magnus scriptor non nouerit. Excutio alterum quod scripsit, Ticinenses facilè se dedidêre. facilè fieri id videtur, quod sine labore, aut mora, aut molestia fit. Sed obsidionem diu, ac duriter, atq; periculosè perpeti, nunquid sine labore, ac indigentia? nunquid sine maxima molestia fieri potuit? Sicut igitur primo loco modicum esse triennium, censuit, similiter secundo loco facilè fieri, quod facilitati contrarium est, putauit: viatoris more, qui deuians ab itinere, quanto promptius graditur, tanto longinquius à viæ rectitudine fertur. Tertium addit sophisma de Italiæ libertate prodita. Væ Ticinensibus, si iste Iudex eorum aliquando ascitus fuisset. vrget sane huiusmodi accusatio, quam vno verbo elido: nego Italiam libertatem tunc habuisse. Tu qui Italiæ libertatem sub illud infelix tempus collocas, ac prædicas, proba quod dicis, autoresq; deprome. Videamus insuper quid sit proditionem facere. nam qui nulla vi, vel necessitate vrgente, creditam sibi ciuitatem hosti tradit, proditionē committit: à cuius nota abest, qui per diuturnitatem obsessus, auxilijs expers deditionem facit, vt eo casu Ticinenses fecere, nequicquam iam in tertium annum à

A socijs, vicinisq; ciuitatibus, & præcipuè à Cremona expectato subsidio: dedidêreq; Ticinenses suam ciuitatem, & non alienam, vt iste insulsus scriptor commentitia oratione ait: cuius suppositio si vera fuisset, videlicet quod in Ticinensium subsistentia constituta tunc Italiæ libertas esset, redarguendæ omnes Italiæ ciuitates fuissent, quæ Longobardorum non premebantur Imperio, quod in tam diuturno spatio pro Italiæ salute Ticinensibus nullam opem tulissent, minusq; ferre tentassent: inter quas longè culpabilior ex vicinitate Cremona esset: B commendandaq; ex aduerso Papia est, quod suo penè, vt dixi, excidio tam constanter pro vniuersa Italia obsidionem patiens, Regis potentissimi victoriam remorata fuisset. Cuius quidem obsidionis impedimentum, si non intercessisset, Alboinus Rex integro exercitu in Flaminiā, Vmbriā, Ethruriā, Romamq; irruisset, profligataq; Italia eo tempore milite denudata, Longobardorū armis facilius fuisset, Longino Exarcho in Rauennæ stagnis, latebrisq; delitescente: qui non solum Longini infaustum nomen, sed detrimentum, ac perniciem Italiæ intulit. C Vide ergo, & agnosce lector, quo ingenio, quo iudicio, qua mente iste Cremonensis scriptor imbutus sit: quando in ijs, in quibus Ticinensium virtus omniū virorum approbatione quàm maximè enituit, in ijs ipsis labem meditari, & componere non erubuerit, atq; dum alijs probra, infamiamq; astruit, ipse sese mendacē, falsumq; prodit, ac in se, suosq; eadē probra retrudit.

De Papiensium iure sub Longobardis.

D

CAP. XII.

PAPIA à Longobardis in potestatem redacta, nulla vi affecti ciues fuēre, publicumq; regimen à Rege constitutum fuit, quo & Papiensib. iuxta Romanas leges, & eorum instituta, & Longobardis secundum ipsorum ritus ius diceretur. A quo quidem iuris dicendi discrimine introducta distinctio fuit, vt in obligationibus, vel contractibus à tabellione scribendis, vnusquisq; profiteretur, cuius gentis, cuiusq; Legis, aut E Iuris esset, hoc modo: Iulius Ritius, qui profitetur se viuere lege Romana, & Clotharius Astulphus, qui profitetur se viuere lege Longobarda, fecerunt inter se infrascriptas obligationes &c. Has enim obligationum formulas in membranis descriptas legere licet in Archiuo Episcopatus Papiæ, a quo ciuitate bello flagrante pleraq; monumenta exportata fuerant, paceq; secuta anno millesimo quingentesimo & trigesimo, omnia, quæ à me conquiri, & recuperari potuerunt, suo loco restituta fuerunt, sub Hieronymo Rubeo insigni viro ipsius F ciuitatis Episcopo. Ex qua quidem formula obligationum planè discernitur, Romanas leges Papiensib. sub Longobardo Rege vsui permissas fuisse, non solum cum inter Papienses ex vtraq; parte contrahebatur, sed etiā cum inter Papiensē, & Longobardorum obligatio constituebatur. Cur verò illæ obligationum formulæ à Notario, vel Tabellione Episcopi conscriberentur, potiusquam ab altero, ratio patet, quoniam omnia monumenta, quæ in Archiuo Episcopatus relata comperiūtur edi ab Episcopi tabellione, vel scriba in publicam

firmam

firmam ob Archiui autoritatem, & dignitatem possunt editaq; fidem habent: quod perpetuo vsu, ac iure obseruatum fuit. Et qua demum autoritate cæteri Notarij, & Scriptores in ipsa ciuitate æquè non potiuntur, ciuitatis, siue Decurionum scriba excepto, à quo publica acta describuntur, fidesque digna habentur.

De Iuramento Papiensium, & Longobardorum successu.

CAP. XIII.

Conuenisse Papienses coram Alboino Rege in Palatio olim à Theodorico Rege constructo, deditionemq; iuramento firmasse apud scriptores constat. Quo autem in loco situm illud Palatium esset, minus patet. Ego veriores puto scriptores affirmantes huiusmodi Palatium fuisse Domum ex qua postea nouum Monasterium constructum est: vbi Diui Boniforti sacellum adest, à quo Palatio Palatina primum, dein de vulgari verbo Palacensis fuerat appellata ciuitatis porta, in Laudensem oram versa: supersuntq; adhuc in ipso Monasterio duæ Turres antiqui Palatij monumenta, quarum alterã ingens hedera ab imo ad summum vestit, à Septentrionali parte, suo fermè virore loci nobilitatem attestans, exornansq;, cum ex regia domo religiosarum virginum statio ibi effecta sit. Propè ipsum Palatium, vt obiter antiqua attingamus, aderat ab Orientis ora forum magnum, nobilium olim Gothorum conuentui patens, cuius adhuc mentio in scripturis reperitur. Nã sancti Iacobini in foro magno hodie etiam Parochia nuncupatur. Alterum præterea extabat ea ætate Palatium inter viam prædictam, & forum Linarium vulgo appellatum communis Papiæ, eo quod ciuium Papiensium negotia in ipso gererentur. In quo quidem Palatio Carolo Magno Imperatore Scholæ publicæ constitutæ fuere, quæ deinde sub Sfortianis in locum, vbi nunc sunt, translatæ cernũtur. Veruntamen illa Palatia tam speciosa non erant, vt celebrari scriptis à me debeant. Turres quoq; frequentiores, quæ eandem ciuitatis partem occupant, apertè arguunt, nobiliores viros ipsam partem incoluisse, vbi aër purissimus est, & solum eminens, ac decliue, in qua decliuitate passim exurgunt fontes conspicui, gratiq;, præcipuè in ædibus infra quinquiuium sitis, ac etiam in auita, & antiqua domo Rogerij Sacci aui mei. Alboinus igitur vrbis situ, atq; opportunitate circũspecta tam ad belli casus, quam ad pacis ocia, ac negocia aptissima, dimittere procerum suorum partem in ea statuit, vt propugnaculum in Circumpadanis haberet. Quæ quidem procerum suorum dimissio, ac collocatio initium, ac firmamentum fuit Regni postea in ipsa ciuitate constituendi, vt alibi patebit. Reuersus deinde Veronam, vbi Rosimundam coniugem natione Gepidam reliquerat Alboinus, triennium regnauit Etruriæ, & Flaminiæ, ac Æmiliæ regionibus magna ex parte suorum armis, direptionibusq; subactis. Quo exacto triennio per coniugis insidias impudicè patratas à duobus familiaribus occisus est, coniuge ipsa,

A & interfectoribus Rauennam profugientibus, vbi finẽ vitæ per veneni poculum, tam adultera, quam adulter vno momento receperunt. omnia seriosè in vnum collecta elegantius quam ceteri retulit Sabellicus libro quinto octauæ Enneadis: ita vt addere eius scriptis hoc loco superfluum videatur. Non destitêre Longobardi ex Alboini interitu in reliquas Italiæ partes, præsidio minus firmatas, arma vertere, Clephium Regem secuti: quẽ Papiæ conuentu habito Regem sibi constituerant: eoq; Rege viro sæuissimo intra biennium à suis
B occiso sub ducibus Longobardicum regimen per decẽnium fuit, in quo tempore atrocius quàm antea sæuitũ in Italiam est, Roma ipsa, post Neapolis direptionem, ad pactiones compulsa. Quarum summa fuit, vt quicquid eorum armis cessisset, ipsorum Longobardorum dominij esset, & quicquid eo tempore illis non cessisset, in futurũ etiam liberum, tutumq; ab ipsorum armis foret. Dissidet hoc loco Platina ab alijs scriptoribus, ducum regimen viginti annos durasse affirmans, in Pelagij secundi vita, cuius sententia minus probatur.
C Compositis igitur Italicis rebus Longobardi duces confestim in Gallos, Italiam ingressos ad Hipporediam, quàm hodie Iuream vocant, impetum faciunt, propelluntque eos ab Italia, & direptionibus etiam semel atque iterum infestata Gallia in sua reuersi quieuêre. Nunc quo imperio, quo ve regimine vsi sint referam.

De Longobardorum regimine.

CAP. XIIII.

D Qvod pleriq; Scriptores circa Longobardorum regimen membratim referunt, ego in vnum colligo, vt appareat fortuna ne, vel casu (vt vulgus ait) an cura, & regimine, introductum in Italia regnum illius gentis fuerit. Primum omnium societas inter eos penè inuiolabilis fuit ab initio, vt ijs verbis attestatur Paulus Diaconus libro tertio capite septimo: Erat sanè hoc mirabile in regno eorum, quod nullæ fiebant violentiæ, nullæ struebantur in-
E sidiæ, non audiebantur furta, aut latrocinia, tuta quæque vnicuique erant, siue in suo stare, siue alio proficisci volebat. cuius Viri sententia ad Longobardos tantum, & ad eos, quibus cum pacificè degebant referenda est: nam in alios immites eos fuisse atrocesq; idem autor testatur, præcipuè in Romanos, & eorum finitimos: quos sibi tributarios, ac penè colonos effecisse refert, tertia parte frugum singulis annis ab eis exacta. Assentiriq; Pauli Diaconi verbis videtur, Pelagij Secundi Pontificis epistola Gregorio scripta,
F quam Blondus ad verbum retulit libro octauo primæ Decadis, Longobardorum in se, Romanosq; atrocitatem, ac perfidiam enarrans. Hac ergo feritate in alienos, & fide, ac societate in suos vsi Longobardi, antiquorum Hebræorum exemplo, regnum sibi constituerunt, ex communi concordia Regem eligendo, electumq; etiam si minus iustè imperasset reprobando, ac occidendo, vt Clephium de quo supra, & ad triginta postea Ducum regimen ipsius Regni formam conuertendo, rursusq; ad Regis electionem Ducum regimen pertæsi,

pertaſi, redeundo, qua variatio gentis libertatē, feritatemq́, ac concordiam indicat, ſtareque omnino in Italia illi diu nequiuiſſent, ipſa Italia nutante, & Gallis ex alio latere inſiſtantibus, ac Imperatore Tyberio Mauritioq́ ſucceſſore bellum apparantibus, niſi concordia, ac ſocietatis vinculum, illos in rerum periculis vnanimes eo tempore, ſtabilesq́ feciſſet: à qua demum concordia, & ſocietate oriri conſilium, à conſilio regiminis actus, & obedientia ſolent, quæ tria firmamenta videntur regni erigendi, tuendiq́: quoniam concordia à mutuo amore initium ſumens, cogitare quæ ad mutuum commodum ſpectant, vnumquemq́ impellit, quæ cogitationis vis eruit intima vniuſcuiuſq́ negocij à nobis gerendi, vel reijciendi, concordia itaque gentis, recti regiminis, regnique conſtituendi pars potiſſima eſt, diuina ſemper poteſtate prælata. Alterū in quo cura illorum viguit, fuit in alendo equitatu: greges enim præſtantiſſimarum equarum habuiſſe eos, atque ab Hungaria in Italiam traduxiſſe præter boum armenta conſtat, vt ſcribunt Blondus libro ſeptimo primæ Decadis, & Paulus Diaconus libro ſecundo capite ſeptimo in fine, Cuius quidem equitatus copia, atque præſtantia, celeritateq́, plura confeciſſe eos vnius anni ſpacio bellica negocia in Italia quàm credibile ſit, Sabellicus notat libro quinto octauæ Enneadis. Equitatu itaque illis ſuppeditante equitum copiam, atque exercitationem ſimulq́ equeſtris diſciplinæ peritiam in eis fuiſſe neceſſe eſt, quæ maximè Regno tuendo aptiſſima probantur. quemadmodum è contrario cum aliūdè petendi equi elegantes ſunt, precia eorum, ac traductionis impendia nobis plurimum obſtant, coguntq́ plerumq́ militem à voto deſiſtere, aut equo minus idoneo ad bellandum ſeſe committere, animo fortaſſe ad prædandum, quam ad præliandum promptiore, quod hac ætate frequentiſſimè eueniſſe perſpeximus. Loca autem præcipua, in quibus equarum armenta collocata primum à Longobardis perhibentur, Aquileienſes, ſiue Foroiulienſes ſaltus fuiſſe accepimus: equique illius tractus, ac etiam Hipporedienſis inter Transpadanos hodie etiam valdè probantur, tanquam agiliores, durabilioresq́. Tertium in quo belli gerendi impendia conſiſtebant, fuit tributorum quota, æqua lance ab omnibus Ducibus regi perſoluta, dimidium enim æris ſui vnuſquiſq́ Regi pependit. Quartum eſt quod nuſquam in Italia poſt dimiſſos Saxones, quos malo euentu diſſipatos fuiſſe conſtat, alio milite quā Longobardo initio rerum ſuarū vſi ſunt, habuiſſeq́ equitatum viginti millia virorū, & ſeptuaginta millia peditū ſæpe referuntur. Primoſq́ eos cōpoſuiſſe ferreas ſeries ex orbiculis conſertas, quas maculas, & materna lingua, malias vocant, aliquis putat, ex quibus tegi pectus, ac brachia noſtrates hodie tutiſſimum, & ornatiſſimū putant, De Longobarda etiam immani telo, poſtea in Alabardam redacto, autores feruntur Longobardi. Sed iam ad Regni continuationem, mea ſe ſe vertit oratio.

De Authari, & Agilulphi Regno.

CAP. XV.

ANno *ab humani generis redemptore octogeſimo* A *ſeptimo ſupra quingenteſimum, & ab aduentu Longobardorum decimo nono, gens Longobarda ſentiens in Gallia exercitum parari, & à Conſtantinopoli Smaragdum Ducem à Mauritio Imperatore in Italiam cum copijs deſtinari, Papiæ cōuentu habito, Autharum Clephij olim Regis filium, Regem elegit, quo arma mouente, Smaragdi vis Rauennæ compreſſa eſt, pactæque inter eos induciæ, Brixillo prius oppido ab Autharo recepto, & exciſis mœnibus deſtituto. Galli autem tunc per legationes ab Italia auerſi, paucis* B *poſt annis repetita ſemel & iterum Italia, vario euētu cum Longobardis bella geſſēre, præda tantum abacta, & nulla Italiæ parte ſubacta, atq́ retenta. Continuit enim ſe Rex Autharis intra Ticinum in poſtrema Gallorum irruptione, ſubductis ab agris, villiſque omnibus ad victum pertinentibus, & intra oppida, vbi præſidia firmauerat, collocatis. Galli itaq́ inanem prouinciam perquirentes, & fame, & æſtu afflicti captiuos villicos abducentes, Italiā deſerere coacti ſunt, imminente etiam metu, quod Longobardi milites, qui* C *in maritimis Neapoli, & Calabriæ, Campaniæq́, atq́ Vmbriæ oris erant, maturare reditum ad Regem ferebantur. Theodelindam Rex ipſe vxorem duxit ex prole regia, ſed moribus longè regioribꝰ, religioſioribuſuè: quæ ipſo Autharo ſeptimo anno Regni ſui vita functo, ex procerum autoritate nupſit Agilulpho Duci ſtrenuiſſimo, in Laumello Ticinenſi Oppido nuptijs celebratis. de qua Theodelinda natione Bauara, eiuſq́ patre Garibaldo, à Gallis è Bauariæ Regno pulſo, deinde reſtituto, nihil hoc loco mihi ſcribendū ſupereſt, Blō-* D *do curioſè ſingula recenſente libro octauo primæ Decadis, & Pauli Diaconi ſcripta repetente. Creuit ſub Agilulpho Rege Longobardorum Ducum numerus, tumultuſq́ eorum qui iam antea viuente Autharo ab eius Regno diſſidere cœperant: creuēre ſimul Italiæ mala, detrimētaq́, non ſolū ab hominibus, ſed etiā ab elementis, diuina vltione in noſtrū genus concitata. Primum Romana Eccleſia à Conſtantinopolitano Antiſtite, quem Patriarcham vocant, vexata eſt, illo ſcilicet ſibi ipſi Oecumenici nomen arrogare conāte, &* E *Mauritio Imperatore eius conatui aduerſus Romanū Pontificē apertè opitulante: quibus tamen reſtitit Gregorius primus, Romana Eccleſiæ prælatione ſeruata, à qua re Maurītij Imperatoris indignatio aduerſus Romam, Romanumque Pontificē ſuccenſa eſt. cernens enim ſuos conatus in irritum ceſſiſſe, copias militū, quas in Vrbis præſidium aduerſus Longobardorum inſultus continuerat, ſubduxit, Roma prorſus deſtituta, ac in Longobardorum excurſiones, quas ab Etruria in Romanorum agrum exercebant, dimiſſa. Quam qui-* F *dem partem hiſtoriæ à Paulo Diacono prætermiſſam, exactè collegit Blondus libro octauo primæ Decadis, ſubdens huiuſmodi verba:* At Mauritius Imperator non ſolum rei Romanæ, aut Italiæ nullam curam ſuſcepit, ſed Gregorio Pontifici ſupra vires prouidenti aduerſabatur *&c. Concors Blondo eſt Platina in Gregorij vita his verbis ſcribens.* Nequaquam verò ijs malis contentus Mauritius *&c. Vtrumque ſcriptorem ſequitur Sabellicus dictæ octauæ Enneadis libro quinto, vbi hæc ad-*

hac adsunt verba: Noui enim belli causa inde orta est, quod Ioannes Cōstantinopolitanus Antistes *&c. Roma igitur vna cum finitimis, & alijs Italiae partibus, à Mauritio Imperatore derelictis, ac in externarum gentium direptionem coniectis, quae Romani Imperij maiestas, quae regiminis ratio in eo fuerit, quodq; Imperij ius sibi in ijs quae à se se abiecit vrbibus retinuerit, agnoscendum est: quod alio loco commodius exquiretur. Rauennae similiter, & Aquileiae Antistites ea aetate in Romanam Ecclesiam cornua vertere ausi sunt, pluribus suscitatis* Episcopis *à Paulo Diacono nominatim relatis libro tertio capite duodecimo. Qui demum omnes Romanae Ecclesiae oppugnatores, vnà cum eorum sectis euanuerunt, Petri nauicula per pelagi profunda super vndarum vertices enatante. Ducum quoq; Longobardorum seditiones, atq; defectiones ab Agilulpho partim conciliatione, partim ferro suppressae sunt. Inualuit etiam eo tempore semel & iterum fames in Italia ex frugum penuria, inualuêre atri imbres, atq; aquarum profluuia, terras vrbesq; inundatia. Inualuit deniq; lues mortalium saeuissima, pestilentia suborta. De cœlo quoq; signa Italiae mala comminantia visa sunt, nec fulgura solum viros necantia, aedesq; subruentia, sed stella crinita saepius, & ignitae in cœli fastigio hastae nocte vibrari à diuina vltione prospectae sunt: quae longa serie per diuersa capita, retulit idem Paulus Diaconus libro tertio & quarto ab omnibus approbatus. Inter haec autē mala nonnulla etiam bona emersisse scriptores aiunt. Gens Longobarda hoc primum tempore in rectam religionem, fidemq; prospexit Agilulphi Regis conuersionem secuta, quem à Theodelinda vxore retractum ab impietate ad mitiorem vitam scribunt. Theodelindā vero à Gregorio Pontifice fidei firmitatem edoctam ferunt, ad quam extant eiusdem Gregorij scripta, atq; ab huiusmodi conuersionis tēpore restitutos fuisse multos Episcopos in sua loca, bonaq; eisdem permissa fuisse omnes scriptores tradunt. quod mecum cogitans exclamare compellor: O incomprensibilis Dei sublimitas! ô excelsum iudicium! quando Constantinopolitanus Patriarcha, atq; Imperator, in Dei Ecclesiam, seruumque eius Gregorium conspirauêre, quando Rauennates, Aquileiensesq; ab eadem Ecclesia defecêre, quando cœlum, terra, aer, aqua, fulguraq; omnem vim in miserrimam Italiam effudêre, Deus mortalium inscitiam, fragilitatemq; misertus, barbarorum feritatē demulcens, aberrantem gregem in viam salutis vertit, alteriq; gregi suo vnius matronae opera, monitisq; copulauit, infirmiorem videlicet sexum eligens ad firmandam fidem infirmioribus, Nec tamen propterea destitêre Longobardi post receptam fidem ab incursionibus, Roma cum exercitu repetita, ac per annum fermè obsessa, Gregorio, Romanisq; suis se viribus aegrè tuentibus. Bello enim assueti viri, & si religionem teneant, quicquid tamen ex vsu belli esse spectant, licere etiā sibi iure naturae indicant, eaq; imbuti opinione, debellandi facultatem tentant, & diuinitus ferè sibi permissam rerum euersionem saepe autumant, à qua re perpetranda cum sponte abstinere debeant, vim tamen suam repelli expectant. Ita Longobardi Roma obsidionem, imbrium assiduitate reiecti, soluere coacti sunt. Mauritius similiter Imperator occisus à Phoca militibus finem persecutionum suarum recepit anno à Christi ortu sexcentesimo & tertio, quem Platina opinatus est, fuisse sexcentesimum & trigesimum tertiū, à quo alij dissentiunt. Roma itaque dimissa, Longobardi in Transpadanos Orientali Imperio suppositos acies vertunt.*

De Patauii & Cremonae excidio.
CAP. XVI.

Agilulphus Rex cernens tres munitas ciuitates in Transpadanis Rauennae Exarcho coniunctas esse, vnamquamque in suā potestatē redigere conatus est. Exercitu itaq; Patauij muris appropinquante sub dimicationis specie ignitas faces conijci in ciuitatis tecta, & tabulata iussit. Nobilissimaq; tandem Vrbe conflagrata, penè in Rauennatum & Exarchi oculis, adiecto sibi Slauorum agmine, recto itinere Cremonam petit, ac repentino aduentu imparatos Cremonae praesidiarios occupat. Fama n. erat Mantuam prius, vtpote Patauio viciniorem, expugnandam fore, quàm Cremonam: quae opinio incautiores Cremonenses, atq; Exarchi milites in periculo prauidendo effecit. Cingitur ergo ab Oriente hostium castris Cremona, frustra emissis ad Exarchum nuncijs pro auxilio impetrando, oppugnatur Ciuitas, Slauis etiam ab alijs lateribus mœnia circumeuntibus. stat illa in fide tam suis sua tuentibus, quàm etiam Graecis militibus ab initio egregiè pugnantibus. vbi verò viginti dierum spacium exactum fuit, nulla auxilij spe subsecuta, & infesto, ac truculento hoste assiduò vrgente, concidit ex parte defensorum animus, atq; aegrius tueri mœnia inuadente hoste cœptum est. Trigesimo tandem adueniente die Agilulphus euocatis circunquaque ab vrbibus Longobardis militibus, aucto exercitu, & instructis ante solis ortum copijs Cremonensibus, nisi deditionē faciant, minatur excidium, nullaq; intercedente mora à tribus lateribus vrbem aggreditur. Pugnatur acerrimè, Graecis tamen in certaminis periculo non nihil labātibus. Tum alio loco Longobardi equites, ab equis desilientes, vrbē subeunt paucis obsistentibus, atq; admotis scalis conscendunt muros, terroreq; ciuitatē replēt, vna voce passim effusa, hostes ingressos. turbantur milites, Cremonensesq; suorum fuga, ac trepidatione, cedunt loco, hostibus ex aduerso ferocius insultantibus. Tum clamor insurgit barbaris cōflatus vocibus: capta est ciuitas. Irruunt itaq; in Vrbē hostili feritate Slauj suapte natura immites, Longobardiq; diripiūt sine discrimine bona omnia, obuios ciues inermes compertos capiunt, armatos verò occidunt, nec tamen per cadis, & captiuitatis vltionē deponunt iras: sed summisso etiam incendio vrbem absumunt, vrbem inquā, quae ea aetate nulla erat in Padanis oris elegantior. Excisa miserabiliter Cremona, Longobardi summa celeritate in Mantuanos tela vertunt. Illi verò vicinorū casibus deterriti per vrbis suae deditionem, Agilulphum Regem intra mœnia receperunt, paruerūtq; Lōgobardis Ducibus. Anno igitur quinto super sexcentesimū Transpadana

ſpadana planicies Longobardorum poſſeſſioni, ac dominatui ceſſit, Longino infauſti nominis Exarcho longè à periculo agente, nihilq; aduerſus Agilulphi motus in Tranſpadanis moliente, imò turpiter oppida, quæ in fide ſteterant, per deſtitutionem prodente.

Digreſſionis Excuſatio.

VEXARE me hoc loco rurſus Cremonenſis Scriptor non deſinit dicens, Ticinenſes ad Cremonæ expugnationem tela, & alia bellica inſtrumenta Longobardis ſubminiſtraſſe: cui reſpondere neceſſe eſt. Tu cum Cremonenſis ſis, in cauſa tuæ ciuitatis pro re, tempore, & actu à te minimè viſo, audito, vel lecto teſtimonium dicere nulla ratione potes, omniſq; tua aſſertio, relata ad tempus, in quo nondum in rerum natura eras, vera exiſtimari non poteſt, niſi probati autoris ſententia firmata ſit: quæ hac in re prorſus deficit, Platina præcipuè, qui Cremonenſior teipſo, ac prior fuit, de huiuſmodi ſumminiſtratione nullum verbum faciente. Sed fingamus ſubminiſtraſſe, ne tua oratio inanis fiat. Aptè quidem, & opportunè nobiſcum agitur. Tu enim in omni orationis tuæ angulo iſtud tentas, ac conaris, vt Ticinenſes pauperes, egenos, miſerabiles, pannoſos, ac mendicos à ſeculo effingas. Si ergo tales fuerunt, quomodo tela, & arma idonea ad exercitum inſtruendum comparare, aut ſeruare gens inops, & mendica potuit, præſertim ad expugnandam vrbem in Padi ripa ſitam, cui fluminis altitudo tutiſſimum eſt propugnaculum, ſaltem à meridie? Nonne potius ad egeſtatem ſuam (quàm repetis) ſubleuandam Papienſes triticum emiſſent, quàm arma bellica? Emiſſent profectò, ſi laboraſſent inopia. Si itaq; Longobardorum copias equeſtres, pedeſtreſq;, vt fateris, armarũt Papienſes, ergo inopes non fuerunt, vt tuis ſcriptis declamaſti. Si verò egentiſſimi ſine re, ſine ſpe, vt ais, fuerũt, arma habere apta exercitui inſtruendo non potuerũt, atq; hoc modo dum labem alijs vis impingere, te ipſum contradictionis labe inficis, ac fallacem prodis. Quantũ autem dedeceat peritum hominem in contrarietatem labi, tu magis ſcire potes, præcipuè cum te ſolum dignũ cenſeas ad ſcribendum res noſtra ætate geſtas, tam à CAROLO QVINTO Romanorum Imperatore domino noſtro aduerſus Turcas, quam alibi. in qua quidem re minus fortaſſe fidei ſcriptio tua habitura eſſet, ijs de quibus verba feci, fallacijs detectis, quàm ſi vera de Papienſibus aliorum autorum exemplo retuliſſes. Nihil enim hiſtoriæ aptius eſt, quàm veritas, nihilq; è contrario alienus quam exquiſita, ac commẽtitia dicacitas, quæ in tuis ſcriptis paſſim comperta, & reprobata fuit. Sed neq; illud longè abeſſe à dicacitate hoc loco probandum eſt. Gloriaris enim plures habuiſſe Cremonam milites, quam habuerit Papia ciues. Ego verò animaduerto veſtram militum multitudinem multò minus commodi, atq; honoris ciuitati veſtræ attuliſſe in Longobardorum obſidione, quam Papiæ intulerit ſuorum ciuium paucitas. Triginta enim dies Cremona oppugnationem, & obſidionem ſuſtinuit, ſuccubuitq; miſerrimum excidium pe peſſa: triginta & ſex menſes, nedum dies, aut hebdomadas, Papia

A *pia oppugnationem, & obſidionem pertulit, & ſuorum ciuium virtute, cui Deus Optimus quàm maximè fauit, ſalua fuit. Non ergo in militum, ciuiumque turba ſalus ciuitatis, ſed in virorum præſtantia poſita eſt. Gloriariq; propterea in militia veſtra, quæ nunquã ſaluti hactenus, ſed perditioni patriæ ſuæ fuit, inanis potius iactantia eſt, quam militaris virtus. Nam ad regni, vel ciuitatum tutelam comparata militia eſt, atque honori habita: qua quidem non ſuſcepta poſtea, præſtitaq; tutela, dedecus, & detrimentum ſequi illos milites neceſſe eſt.* B *Nemini itaq; in ſolo militum nomine, ac numero gloriari licet, niſi etiam rerum bene geſtarum fides, atq; atteſtatio ſimul adſit, in qua quidem re ſine Dei nutu gloria omnino diuturna eſſe nequit. Sed ad rem redeo, Cremonæ caſum miſertus, de cuius inſtauratione ſuo loco ſcribam.*

BERNARDI SACCI

C TICINENSIS HISTORIAE

Liber Nonus.

De Romana Eccleſia ſui Iuris effecta.

CAP. I.

D *ROMA, Romanaq; ſimiliter Eccleſia, Imperatore, vt retuli, vtranq; deſerẽte, ac firmè prodente, libera effecta fuit. Deſerens enim regionem, vel oppidum iure gentium in re deſtituta dominiũ habere facto ſuo deſinit, quoniam deſertio pro expropriatione habetur. quod verius etiam probatur, quando ea deſeruntur, quæ minimè ſunt propria eorum, à quibus derelinquuntur, ſed in fidem, vel protectionem recepta. Qualitas quoq; deſertionis, in qua ſit perfidia, & non neceſſitas, multo magis indi-* E *gnum dominio rei deſertorem facit, quoniam æquari proditioni huiuſmodi facinus rectiſſimè poteſt. Mauritius ergo Imperator, cuius proprium erat Romam tueri, cum eam deſeruerit, atq; præſidio denudatam, Longobardis propemodum in prædam obiecerit, illis ſimul ad eam inuadendam ſuis literis incitatis, proditionem, deſertionemq; perpetraſſe, Romæq; Imperium amiſiſſe, Iure gentium cõuictus eſt. Quo quidem amiſſo Imperio, ſuo iuri, ſuæq; libertati reſtituta Roma eo-* F *dem gentium iure fuit. (Nam liberam fuiſſe Romam per annorum centurias ante L. Syllæ dictaturam conſtat, oppreſſamq; demum Imperatorum armis, ac dominatu, ſicut libertate caruit, ita dominatu amoto, ad antiquam libertatem rediјt) Libera itaq; effecta Roma ſuo iure applicari, ac coniungi ſuæ Eccleſiæ, atq; Pontifici potuit. Nam Deum ipſum imploraſſe, ſibiq; Principem adſciuiſſe exiſtimanda eſt, cum Gregorium Domini noſtri IESV CHRISTI Vicarium pro Principe ſuo elegit. Quo electo diuidi à Dei Eccleſia, quod ei coniunctum, copulatumq; fuit, nulla ratione poteſt: quoniam*

quoniam ipsius Ecclesiæ caput Deus est, irruereq; in eius honores, iuraque videretur, qui violare huiusmodi connexionem quoquo modo auderet. Si igitur Romana Ecclesia nullum prorsus ius, ac ditionem in Roma, Latio, & aliis finitimis antea habuisset, certè hoc quod ex Romani Populi consensu Mauritio deferente assecuta videtur, magni momenti existimandum fuisset. Verum tamen cum tantæ autoritatis Gregorius esset, vt arrogare sibi Romæ Imperium posset, prospicere quidem Romæ, perinde ac si Imperium habuisset, curauit: retinere verò dominatum Mauritio extincto recusauit. Phoca itaq; Imperatori humanissimas literas dedit, quibus illum ad Italiæ protectionem, liberationemq; inuitauit; quam tamen ille ipse Imperator minimè suscepit, hocq; solo actu memorabilis erga Romanam Ecclesiam fuit, quod eam Oecumenicam, matremq; (vt ita dicam) omnium Ecclesiarum promulgata constitutione declarauit, quod Romæ similiter in fronte porticus Lateranensis Templi sculptum legitur. longè tamen probabilior fuit Iustiniani declaratio, relata à me octauo libro, capitulo octauo; quoniam declarasse eo loco Imperator videtur statum Ecclesiæ iuxta ipsius Dei constitutionem, quæ potior est Imperatoria promulgatione: quid enim Dei potestati in terriis positæ addat Imperator, qui & Deo, & eius vicario inferior est? Dignior enim à minus digno autoritatem non recipit, sed consensum. cuius rei claram attestationem habes, quod primus Iustinus Imperator, vt suo loco enarraui, coronari à Romano Pontifice tanquam à digniore maluit. Concessisse etiam, Phocas memoratur, Bonifacio Pontifici huius nominis quarto Pantheon, quod hodie templum rotundum Romæ nuncupatur. à qua re apertissimè coniicitur, nihil sibi ea ætate adscribere noluisse Pontifices in dominio Vrbis, quamuis semoti ab Itali, & ferè exautorati, Italico dominatu Imperatores essent. Nec tàm aspirasse illi ad Constantini donationem, quàm ad Christianum institutionem visi sunt. fœlix quidem, ac præclara modestia, Petri successore digna, quod enim Iure gentium sumere potuit, impetrare maluit, vt impetrandi humilitas ambitionis notam ab actione depelleret; ob digni contemplatione mores à nostra ætate dissimiles. Pantheon ille Populo Romano sacrauit, aperuitq;, & in eo ipse Pontifex sacra peregit. Contra, me Romæ agente, Pantheon despectum, ac propè destitutum visum fuit. Sed parua fortasse hæc censentur inspectis aliis longè horridioribus, quæ nollem heu, nollem inquam spectasse oculis, ea quæ miserrima vidi. Staret quidem Beatæ Virginis Mariæ templum ad portam Populi, suis ornatum, atque instructum ædibus, starent in via lata recti vici, suis restrii familiis, starent in propinquis collibus altæ, & elegantissima tecta, quæ omnia vnius, aut alterius diei spatio erui à culmine, impioq; fragore perimi vidimus, anno salutiferi partus Millesimo quingentesimo quinquagesimo septimo, Paulo Quarto Pontifice sedente. Nec discedendum tamen à Romanæ Ecclesiæ institutione huiusmodi ex causa est; prædixit enim nobis Dominus IESVS futura scandala, eorumq; autoribus comminatus, nos crucem tollere monuit. Cuius sequentes præcepta, sequi similiter rectos ipsius Ecclesiæ calles, tramitesúe necesse est, eundemque Dominũ exorare, vt Pastorem nobis tribuat, qui nos, ouibus similes, spiritali esca pascat, & non ex nostro adipe, vel vellere se, suosq; depascat, resarciatúe. Patent quippe Maiestati tuæ Optime Deus nostra vlcera, patet nostra infirmitas, atque ignoratio, dum sapientes nobis ipsis esse videmur, insipientes efficimur, & nostra ambitione seducimur, atque confundimur: nostraq; inbecillitate ab vtero aberrauimus, hoc est, à tua institutione, in qua enati sumus, omnisq; fermè lingua perperam in te autorem, & Dominum fremuit. Sed pœnitet nos malè peracti, & consumpti ocii, negocii, studii, errorisq;: redire in viam cupimus. Iccircoque Ducem siue Pastorem quærimus, humanoque destituti auxilio, ad te confugimus, tuamq; celsitudinem imploramus, vt respicias Europæ populos, olim tuæ fidei firmamenta, & scopulos, tuoque adhuc nomine insignitos; pastoremque eis tribuas, Gregorio similem, qui morum integritate fulgeat; qui Gregi tuo prauius lupos, vulpesq; procul arceat, atque dispergat: qui bonos accersat, & ad tuas aras admoueat; qui tua illa ampla Vrbis templa diuturno situ, & solitudine squallentia, ac ferè sordida, tandem circumspiciat, nec diutius tectorum excidio, ac ingruentibus imbribus labefactari sinat: qui versari inter sacra, sacrisque incumbentes viros studeat; quique etiam morum cohertioni, ac rectitudini animum intendat: quibus quidem moribus in religionem versis obmutescere insanos, scriptaq; multorum euanescere necesse est; eiusmodiq; aliquando nobis constituto pastore, aut nos eius exemplo, atque autoritate resipiscere, aut à diuinitatis tuæ indulgentia nostris demeritis, ac peruicacia excidere oportebit, quanquam si nostra spectas merita; si deniq; humani generis nunc vigentis opera vis perpendere, nihil agis. Perimus scilicet, votisque excludimur, nullo nobis subsistente actu, nulloq; à nobis tentato opere, quod tibi pro tua in nos gratia rependi possit, aut æstimatione dignum sit, tua nos semper obruente, nimisque excedente natura. Quare aut ea, qua tu maiores nostros euocasti à gentilitio gratia respicere nos, ac misereri decet: aut si non misereberis, heu infelix genus, perdis Domine humanum opus, perdis inquam nos, tuis ab initio manibus tanta arte compositos, tuoque spiritu in tanta gentium varietate, ac multitudine constitutos. Destrues denique tuipse speciem humani generis, quod ne aboleatur, tuæ solius Diuinitatis, & gloriæ interest. At quò me insulsum, impurumq; hominem prouexit oratio, quò me impulit ipsa cogitatio. Vertere in Deum mea scripta audeo, perito quidem indigna viro, Deo autem indignissima. Errauí miser, pœnitensq; audaciæ veniam imploro, ac conticesco.

De Heraclii Imperatoris præstantia, & mutatione.

CAPVT II.

PHOCA *Imperatore occiso, Heraclius Imperium assecutus mirabilis Princeps fuit. Conuersus enim in Persas eos fudit, fregitq;, religiosè semper bello confecto, in quo Crucem Domini receptam, Hierosolimamque delatam, ipse nudis pedibus in Caluarium montem pertulit; Imperatorium propriè munus*

existimans tam insigne onus subire, ac baiulare. Qui quidem vir fœlix profectò fuisset, si se in eo religionis statu continuisset, nec ab initiis mentem auertisset. Ecce autem quomodo è conuersò mutato studio, sese turpi ocio, lenocinio, auaritiaque corruperit; omissoque militiæ decore, ac rerum gerendarum extra, in socordia & dedecore contabuerit. Ecce quomodo Isacio in Italia Exarcho constituto, per illius profanas manus Lateranensis templi penetralia reserauerit, aureaq; & argentea vasa, cruces, calices, candelabra, & alia Deo dicata vi publica arripuerit, verteritq; in profanos vsus. Ecce quomodo ille obcæcata mente in neptis suæ incestum turpissimè exarserit, atq; à malo in malum delatus, in hæresim quoque prolapsus sit. Itaq; sicut antea Deum colens in magno rerum euentu, atq; amplitudine versatus est: ita postea à Deo auersus, aduerso similiter rerum successu consenuit, & interiit. Sed quo mortis genere, pudet referre, quamuis circa morbum dissentiant scriptores Pomponius Lætus, & Egnatius, obscœno morbo; Sabellicus, intercutaneo defunctum tradunt; Platina vt dispar esset contentio in Theodati vita, quem Deus dedit, inscripsit, à Sarracenis oppressum ait, trigesimo & altero imperii sui anno. Sed qui sint Sarraceni, nonnulla contradictio est.

De Sarracenis.

CAPVT III.

RECENTIORES *quos memoraui scriptores, Sarracenorum tumultum, Maumethiq; artes, & sectam sub postrema Heraclii tempora collocant post Scanitarum equitum seditionem; qui ab Heraclio secedentes ob stipendia non soluta, Orientales prouincias excitato aliorum tumultu inuaserunt: & illi ipsi nostri scriptores sub Sarracenorum nuncupatione tria nomina colligunt, Scanitas, de quibus Plinius, Agarenos, & Ismahelitas, tanquam iidem populi esse videantur. Sed an ita sit, dubito propter priorum historicorum autoritatem. Nam Flauius Vopiscus in Aureliani, & Trebellius Pollio in Zenobia vita, & Ammianus Marcellinus libro quarto decimo, vbi plura etiam ridicula de Sarracenis recensuit, nusquam eos vel Scanitas, vel Agarenos appellatos fuisse aiunt, vt Pomponius Lætus, & Sabellicus, Egnatiusq; scripserunt, quos etiam viros redarguunt posteriores Topographi, siue regionum descriptores, diuidentes in Arabiæ circuitu Sarracenos à Scanitis, & vtranq; gentem in Arabia ponentes citra sinum Persicum; qui sinus Persicus postea Sarracenis cessit, Persarum nomine in Sarracenos abeunte. Improbat præterea opinionem eorum, qui Agarenos dici posse Sarracenos putant, liber Paralipomenon (de Agarenis à suis sedibus interdum pulsis Iudæa gente vrgente) mentionem faciens, & Psalmus etiam octogesimus secundus,* Deus quis similis erit tibi &c. *in quo de Moabitis, & Agarenis mentio incidit. Si itaq; antiquissimi Agareni fuêre, Sarraceni verò Marci Antonini Imperatoris principatu citra celebrati tantum sunt, quomodo iidem Populi esse videri possunt, præsertim cum Diuo Hieronymo in Palæstina agente Agarenis nomen suum retinerent Sarracenis tum etiam satis superq; notis? Attamen ne temerè illorum peritissimorum scripta videar redarguere, posthabitis iis, mihi ipsi nihil arrogans, eruditiores consulendos censeo.*

De Maumethi secta.

CAPVT IV.

ADMIRARI *periti aliqui scriptores videntur, quod Maumethi secta, à Sarracenis aucta, tantum inualuerit. Ego verò minimè hoc mirum esse censeo. Si enim Constantinopolitani Imperatores, Antistites, Duces, Milites, Præfecti Vrbium, Populique (vt iam legimus) pleriq; Deum, & eius mandata, gentiumq; iura, ac humanam societatem exosi, vno & altero seculo ruere in hæresim, in sacrilegia, violatis Pontificibus, sacrisq; delubris, pulcrum putarunt: si vno consensu in huiusmodi, & alia scelera conspirarunt: si perpetrandi facinoris ansam priores posterioribus tradiderunt; si sibi subiectas gentes per nefarias administrationes, per auaritiæ opera exhaurire, expilare, deglubere non destiterunt: si leges venales, venaliaq; iudicia, ac etiam ipsa sacerdotia habuerunt: Item si tum Christiani Principes, qui insurgere in eos debuerant, eorum abominationibus, & iniquitatibus acquieuerunt: nonne oportuit Deum totius Orbis Dominum hæc vlcisci? Sarracenosq; & Turcas olim seculo ignotos, à terræ visceribus eruere, erigere, & ad abolenda istorum Dominia, Regna, Imperiasq; excitare. meritoq; illi pseudoChristiani Principes, Antistitesq; deiecti à suis sedibus, Cathedrisq; fuêre, Maumethanorum vi, & armis, vt omnes intelligerent, odibiliores eos Deo fore, qui Deum norunt, & non nolunt, quam illos, qui Deum non colunt quia ignorant.*

De Theodelindæ Regno.

CAP. V.

PVDEAT *Græcos viros malè administrati Imperii, neglectæq; religionis, ac susceptæ hæresis, quando vnà inter Longobardos mulier in regno suo, pace & religione firmando, præstantior orientalibus Imperatoribus comperta fuit. Nemoque miretur si prostratis Imperii Romani fascibus externa gens euecta ad Italicum Regnum aliquando fuit, illis olim nostratibus principibus regno ipso indignis; Hæc autem clarissima mulier Theodelinda fuit, primum Diui Gregorii monitis, scriptisq; imbuta, deinde vsu, & exercitatione in Christiana institutione firmata; quæ sui nominis significatione Deum, & delinire indicat, quasi Dei delinita spiritu. Hæc igitur ipsa, Agilulpho marito defuncto, post vigesimum quintum regni sui annum confirmata in regno fuit; Aldoualdo filio adhuc impubere, & regni curis inepto. Pace itaq; cum finitimis firmata, ad Dei religionem augendam animum adiecit, magnificaque templa passim ædificauit, & instruxit opibus, præcipuumq; honorem Diuo Ioanni Baptistæ impendit, his ferme verbis muneribus inscriptis. Sancto Ioanni patrono suo offert Theodelinda Regina cum Aldoualdo Rege filio suo pro se, & cunctis Longobardis Italiensibus. Italiensis scripsit suorum idioma secuta: Italiens enim materna lingua Germani, & Galli Italum appellant, dixitq; Italiensis*

pro eo

eos pro quibus templa vouerat, quoniam nati in Italia erant (quinquaginta enim & amplius anni exacti erant ab Alboini aduentu ad Theodelindæ regnum postremò susceptum) Furit hoc loco quidam scriptor ægrè, ac molestè ferens, Longobardos Reges Italicos, Papiensesq́ appellari. Sed cur insaniat in re iamdiu transacta, & irreuocabili non video: Iure enim gentium, scriptisq́ legibus patet, quod sola origo ciuem facit, etiam si quis in Gallico, vel Germanico vtero conceptus fuisset. Si itaque post Agilulphum plerique Reges Longobardi, nati in Italia sunt, nonne ab origine Italicam naturam assumpserunt, aliiq́ Papienses, & aliqui etiam Mediolanenses fuerunt. Agnoscenda igitur illi scriptori prius erant Iura naturæ, antequam inania verba eo modo effunderet, dicendo; si Longobardi Reges, nunquid Papienses Reges? cui Respondetur, Reges Papiæ natos, Papienses, & origine, & natura fuisse, quamuis Longobardi à gentis suæ stirpe, & cognomine nuncuparentur. Papiamque patriam plurimorum Longobardorum Regum hac ratione fuisse; regiumque honorem suorum ciuium origine obtinuisse: superfluo itaq́ labore iste consumitur, qui hodie reuocare se posse putat, quod iam diu iure naturæ quasi in iudicatum transmissum, & approbatum fuit. Differt enim originarius ab oriundo, vt periti Grammatici notant: quos sequentes dicere possumus Reges prædictos oriundos quidem à Longobardo genere, originarios autem Italos fuisse, quàm differentiam etiam pueri norunt. Sed ad Historiam redeo; Theodelinda igitur ædificatis pro ciuitatum, & oppidorum commodo, instructisque templis, idoneos, probatosque moribus, & peritia viros sacris faciendis adhibuit. Nobilibus etiam præfectis, qui curam haberent, ne quid diuino cultui deesset, summum'q́, ipsa studium semper in diuinis posuit, rata & regia instituta populos facilius imitaturos, & ex imitatione gratiores Deo futuros, atque ex ea gratia maiorem amplitudinem, ac tranquillitatem in Regno habituros. in qua quidem sententia Cyrus olim Persarum Rex apud Xenophontem libro octauo Pædiæ fuit, constituisseq́ Magos eius lingua sacra facientes in diuinum honorem hoc ordine dicitur, vt simul atq́ dies illucesseret, diuinæ confestim laudes concinerentur; perpetuatoq́ ordine diei initium pariter, & finis, mediumq́ diuinos semper honores referrent; diemque transactum insequens etiam nox humanis canticis similiter exciperet. quod nulla alia ratione ille gentilitius Rex instituisse scribitur, nisi quod feliciores populos fore perspexerit, qui ad diuinos honores propensiores essent: quod & priscos Hebræos obseruasse, & nostros etiam sacerdotes obseruare oportere constat. Nec Theodelindæ spem, fidemque Deo habitam fefellit casus: stetit enim tamdiu gentis regnum, atque libertas, quamuis molesti sæpe finitimis Longobardi essent, quamdiu religio, ac sacrorum celebratio eisdem curæ fuit. Vbi verò post longa tempora flaccescere in illis diuini cultus honorificentia cœpit: vbi denique in templis, sanctisque delubris pro frequentia populorum, solitudo, & pro sacrorum cura, negligentia introducta fuit, simul etiam desolatio eos afflixit; quam Dominus IESVS CHRISTVS *discipulis suis olim iis verbis prædixit:* Cum videritis abominationem stantem *(hoc est durantem)* in loco sancto, *id est Deo dicato &c.* Tunc qui legit intelligat propè esse manum Dei: *testimoniumque perhibet Paulus Diaconus, labare cœpisse Longobardorum regnum, eorumq́ libertatem subactam sua ætate fuisse; quo tempore neglecta religio à populis, creditaq́ improbis, ac scelestis sacrorum cura fuit. Væ igitur illis populis, vbi huiusmodi negligentia iam diu constituta, vsque firmata sit, nisi aliquis bonorum grex, & aliquis benè precantium numerus deprecari diuinam iracundiam ab illis studeat, ac mereatur.*

De Cremonæ instauratione, atque incremento.

CAPVT VI.

FLORENTIBVS *igitur pace, ac religione Longobardorum rebus, Theodelinda, Cremonensium casus miserata, quos mariti iussu, atque imperio vrbis exitio multatos nouerat, conquiri eos, accersirique curauit, iisque verbis allocuta fi[illegible]: Si mihi Agilulpho Rege marito meo viuente licuisset, calamitatem vestram libenter subleuassem. Sed cum mihi sexus ratio, & mariti voluntas, & imperium (quæ semper maximi feci) impedimento essent, distuli in hunc diem facere, quod à principio factura fuissem. Nunc ergo quod gentis nostræ arma vobis olim luctuoso casu abstulerunt, ego simulq́ gens nostra vobis restituere meliore fato aggrediemur: Ite igitur, curate vestra tecta, vrbem emundate, colite vestra rura, lares repetite, & ego publicos sumptus ad ciuitatis vestræ refectionem suppeditare studebo. Ciuibus itaque, qui vrbis excidio superfuerant in sua iura restitutis, confluere ad Cremonæ vastitatem curandam certatim populus cœpit, Longobardis simul vacuas sedes eorum, quos belli casus aboleuerat, iure suo occupantibus. inuitabat etiam vicinos populos ad ciuitatem incolendam opportunitas situs, qui Pado aptissimè imminet, ac firmè insidet. Et quod denique flumen coactis in vnum diuersorum amnium aquis, ciuitatem à meridie circumambit, & aquarum amplitudine, ac profunditate penè immensa onustissimas, maximasque naues ab Adriatico sinu recipit commodè, commodiusque remittit. Cuius importationis facilitate mercium externarum copia ciuitas affluit: à qua fortasse priscum nomen deduxit. Crema enim materna lingua Sabini copiam indicant: Nec agri Cremonensis proprietas inferior vrbis situ existimari potest. Nam latitudine sua ab Ollio amne ad Padum, & à Pado ad prædia Appiæ viæ (quàm Romanam vocant) finitima porrigitur, cuius rei causa pagi, & Oppida illustrium Pallauicinorum hodie etiam, Cremonensis diœcesis nuncupantur, vt Buxetum, Lilibellum, vulgò Zilbellum, Vitalentium, & alia Cremonensibus posterorum ætate adempta, longitudine etiam erat insignis ager, ab Addua amne vsq́ ad Mantuæ territorium tendens in Transpadano tractu, vbi est terra ferax, felixq́. Nam siue æstu laborante solo, siue influente pluuia, tellus Cremonensis paruo negotio arari, seriq́ vnius noctis serenitate solet, terrarum glebis leui tactu aratro, rastroue cedentibus, & sese in lutum, vel puluerem soluentibus. Hacq́ sibi innata qualitate lætus*

ager Cremonensis quanto frequentius subigitur, tanto A *vberior videtur, receptoque semine sulcos autumno segete operit, & appetente solstitio iam iam flauet aristis, comamque demittit, ac pollicetur copiam auaris, qui horreis includere frumenta inhiant, vt plusquam humana necessitas posset, vrgente re, mutuum in duplum credant, vnoque aut altero (quod meminerim) tantum anno Cremonenses exili percepta à suis prædiis annona, triticum aliundè expetiuerunt, præcipue anno quinquagesimo nono supra millesimum & quingentesimum, quo Paulus Carapha Pontifex* B *Quartus, à luce subtractus inanem sedem dimisit, quo quidem anno valida vigente penuria Læumellina tritici copiam Cremonensibus, diuina largiente manu, impartita fuit. Vinearum quoque ordine conspicua regio ipsa est amplo intercedente spatio cultura aptissimo, & vini copia dominum, colonumque obruente: ita vt interdum recondi vasis mustum nequeat, nisi veteris vini pars quoquo modo effundatur, & cum pruinis vri Insubriæ Vineta æstatis initio interdum contingat, Cremonenses vineæ, tanquam* C *sub tepidiore cœli parte positæ, & à Gallia Alpibus magis remotæ minus infestantur. Adde verò quod nulla meo iudicio Ciuitas Pado adiacet, quæ facilior instauratu quàm Cremona sit, creta siue argilla circa ciuitatē sita, quæ tam ad lateritiū comparandū formādumque, quam ad murorum compaginem aptissima est. Quibus quidem instructa, atque firmata bonis ciuitas, plures finitimos nobilitate conspicuos ad se incolendam, ornandamque pellexit, magnoque postea rerum incremento, ac virorum præstantia sub Longo-* D *bardis enituit. Si quis autem hæsitauerit hoc loco, vndè oriunda censeatur Cremonensium nobilitas nostra ætate insignis, atque conspicua, à Longobardisne, qui post veteris vrbis excidium, eam incoluerunt instauratis ædibus, an verò ab antiquorum ciuium reliquiis, ciuitatis exitio superstitibus: Ego huius rei inquisitionem curiosis puto relinquendam. Victos enim in victoris transire potestatem, atque coloniam iure gentium constitutum est. Qui verò ex victis originem posteritati præbuerint, & an maior vel mi-* E *nor copia Longobardorum, vel antiquorum Cremonensium fuerit in populo, propagando aliis definiendū remitto. Hac vna sententia tantum probata: Quod Cremona instaurata, habitata, & ad incrementa virorum, & opum perducta à Longobardis fuit, Romani Imperii viribus in Italia hebetatis, & ad contemptum redactis. Si quis potiora nouit, referat, & relata probet scriptorum autoritate deprompta.*

De Theodelindæ successoribus, & Legibus Longobardorum. F

Capvt VII.

DECENNIO *in Regno transacto Theodelinda annosa obiit, Aldoualdo ignauo filio è regno eiecto: cui Arioualdus successit, qui duodecim annos in pace regnauit. Suscepit deinde regnum Rotharus à suis Rotharis dictus, à quo primum leges gentis suæ, quæ memoria tantum tenebantur, in scriptis redactæ sunt, anno, vt ipse notauit, septuagesimo septimo, ex quo in Italiam venerant, compositio autem ipsarum legum partim Latinis verbis, partim maternis, vt camera, & casa, & partim Longobardicis, partim etiam mixtis facta, vel potius consarcinata fuit. Extatque liber nuper editus legum Longobardorum, in quo illud passim seruatum animaduerto, Langobardos nusquam sese in Italia, sed Longobardos conscripsisse: licet ab initio, teste Cornelio Tacito, Langobardi appellati fuissent: quos ego similiter secutus Longobardos in Italio positos vocaui. Gentis autem ipsius feritas in causa fuit, vt posthabitis omnium nationum legibus, propria sibi Iura ipsi per consuetudinem sanciuerint, atque à consuetudine ad Regum, Ducum, & Iudicum memoriam transtulerint; inter quas quidem leges consuetudine, ac memoria celebratas, Monomachiæ vsus continebatur, de qua capitulatim verba facere æquum est:*

De Monomachia, vel Duello.

Capvt VIII.

CVR *Monomachiæ vsus introductus inter Longobardos per consuetudinem fuerit, triplex mihi videtur causa. Primum ex legum suarum defectu, quibus omnes ambigui, & contentiosi casus non colligebantur, & cum neque ad Romanas, neque etiam à principio ad diuinas leges se referre vellent, in pendenti controuersia consistebat: ad quam tollendam, illud quod hodie etiam vulgò dicitur eueniebat: Si non sufficiunt iura, veniamus ad arma. Secunda causa fuit militaris conseruatio, atque licentia. Impossibile quasi erat, armatam gentem, quæ quinquaginta circiter annos euagata ab originali solo in Rutilandiam, Pannoniamque fuerat, ferroque in Italiam postea viam fecerat, adeo compescere, vt interdum alter in alterum ex re, vel causa aliqua non excandesceret, iraque concepta insurgeret, ac manum conserere vellet. quo casu turpe, ac perniciosum alteri videbatur, aut insultum perpeti, aut gradum referre; decorumque potius ex adverso, ac militare censebatur, insurgentem armis repellere, & quod natura cuncta animantia docet, insultantem retundere, ac summouere. Ad frænandam itaque aliquo modo digladiandi promptitudinem, ac licentiam, & ex parte etiam ad euomendum, exalandumque vtriusque affectum hostiliter conceptum, quem euellere à militari animo durū est, nisi manus conserant, decertatio certa consuetudine, ac norma admissa fuit. Tertia causa à secunda apertè prouenit. Irritati enim ad controuersiam, odiumque viri, agnatorum, & amicorum cateruas ciebant in sui fauorem, & adversarii consternationem: ex qua re contentiones virorum numero in mutuam perniciem augebantur, & pro duobus hominibus decem, & plures agitabantur. Quapropter ad comprimendum & extenuandum plurium periculum, permissa Monomachia fuit, cunctis æstimantibus, minus periculi fore, in duorum, quam in plurium decertatione, de discri-*

discrimine: Constituta igitur in certis casibus per consuetudinem Monomachia, Rotharus Rex, vel Rotharius gētis suæ consuetudines scriptis colligens, hanc etiam Monomachiæ pestem legibus inserere necesse habuit, quod etiam inuitum se fecisse inquit. Monomachiæ itaque introductione enarrata, videndum est quibus in casibus admissa ex lege fuerit. A

De Monomachiæ casibus.

Cap. IX.

TRIBVS *in casibus permissa à lege olim decertatio singulorum fuit, aut pro salute, & fama: aut pro re: aut pro fama tantum sua, vel alterius obtinenda, vel euincenda. Pro salute, & fama, veluti si quis reus factus fuisset, quod contra Regem molitus esset, solo accusatore hoc attestante, ad se se liberandum reus singulari pugna decertare aduersus delatorem ex lege poterat: in titulo de scandalo commisso. Insignior est is, qui sequitur casus, à Paulo Diacono relatus libro quarto capite decimosexto. Gondiberga Regina* C *vxor Rodoaldi Regis, qui Rothari filius fuit, & Theodelindæ filia, adulterii rea facta, quod cum Charello familiari Regis se commiscuisset, carceri mancipata fuit: quod ægre ferens, Beato Ioanni Baptistæ innocentiam suam supplex commendauit, Charellus autem in vinculis positus Regem exorauit, vt quod lege permissum aliis erat, sibi quoque Regia clementia permitteretur, videlicet singulari pugna salutem suam, famamque, & Reginæ decus, ac dignitatem tueri: extat enim lex titulo de crimine adulterii.* D *Annuit Rex Charelli supplicationi, pugnaque papiæ Rege, ac populo spectante admittitur, in qua accusator occiditur, Charello securitatem recipiente. Regina verò voti compos, Regique conciliata ob rei monimentum templum ædificauit, instruxitque opibus, quod Sancti Ioannis Donnarum in sexus sui honorem nuncupauit, vbi corpusculum eiusdem Reginæ loculo conditum cernitur. Quod quidem templum Platina Terracinæ fuisse ædificatum in Ioannis quarti vita scripsit: quem sequitur Sabellicus, & vt in prouerbio est: Cæcus cæcum ducens, vterque* E *simul errat. Quid enim cum Terracina commune habuit Regina ipsa in Transpadanis viuens à Terracina remotissima, & quæ demum Terracinæ Romanis tunc coniuncta Principibus erat? Sed redeo ad historiam. Lex erat, vt si quis puellam fornicatam, aut mulierem in adulterio deprehensam proposuisset, pugnandi pro ea, aut criminis complex, aut pater, aut frater mulieris contra accusatorem posset, in titulo de iniuriis mulierum. Simili etiam modo si mulier de mariti interitu accusata fuisset, patri,* F *vel fratri permissum erat, per singulare certamen filiam, vel sororem à iudicii pœna liberare accusatore prostrato: in titulo de muliere maritum occidente. Quod si pugnans pro muliere succubuisset, ipsa criminis rea remanebat, perinde ac si iudicio damnata fuisset. Pro rebus quoque vel bonis permissa decertatio erat, veluti pro Principatu. Exemplumque impietatis fraternæ ponit Paulus Diaconus libro quarto, capite quinto: Vbi duo Faroaldi Ducis filii certamine inter se decreto, quis dignior principatu esset, Theodelapius fratrem superauit. Nostra quoque ætate inter fratres ex leuiori causa quam Principatus inferri letalia vulnera audiuimus, Item si de ambigua duorum possessione incertitudo in iudicio resultasset, posterior possessor possessionem suam tueri singulari certamine proposito ex lege poterat: in titulo de emptionibus, & præscriptionibus. Filius etiam post mortem patris si pro paterno debito conuentus in iudicio fuisset, ambiguitate* B *te super debiti veritate exorta, solutione fortasse sine vllo teste à patre facta, pugnæ discrimen probationis loco offerre creditori, vel actori ex lege poterat: in titulo de debitis patris mortui. Pro fama tantum hoc casu, & ordine pugnam permitti legimus: Si quis alterum* Arga *appellasset, id est, ignauum, aut mentiri in iudicio per iuramentum cogebatur, his verbis.* Iuro me per furorem ita dixisse, & talem eum non cognouisse, *soluti statim pœnæ nomine solidis duodecim. Quod si reuocare quod dixerat nolebat, turpe fortasse ducens sibi ipsi contradicere, singulari decertationi se se committere ex lege cogebatur. possem alios annumerare casus à prædictis parum dissimiles, vt de Actu ad pugnam compellato, in quibus pugna probationis loco actori permissa erat, sed satis puto retulisse prædictos. Cæterum si quis ad pugnandum idoneus non fuisset, quærere pugilem iubebatur, quem Campionem à campo appellare consueuerāt, qui se pro altero in discrimen committebat. quibus quidem à me relatis constat, quod ad duellum committendum quatuor principalia requirebantur: Causa contentione digna: Iudicialis necessitas & autoritas: probationis, vel reprobationis impossibilitas: Vltimò consuetudinis, vel legis permissio, extra quas leges nemini licebat imperioso actu, atque citra iudicii autoritatem (vt nunc fit) alterum ad certamen prouocare. quod doctissimè improbat Antonius Massa Galesius plura congerens scitu præclara; quæ si sequi vellent ii, qui certamina ad alterutrius viri internecionem, perditionemq; proponunt, laudabile opus facerent. sed cum inuitis legibus, Regibusq; plures sua opinione inflati, ruant in fata, impediri istorū fata peritorū argumentis nequeunt. Itaq; cum Duelli causas, quæ frequentiores erant exposuerim, ordinem etiam pugnæ referre consequens est.*

De ordine Pugnæ.

Cap. X.

CERTAMINE *à Iudice decreto, Rex statuere tempus, & locum pugnandi vtriq; consueuerat, qui locus Campus vocabatur, vndique tabulis circumseptus, quibus aditus tantum, & non prospectus astantium impediebatur, Campoque custodiendo milites præficiebantur. Arma pugnaturi paria afferebant, videlicet gladium, & scutum in ea forma, qua vti in bello mos erat, & si quæ alia ferre vtrique tela collibuisset, ferebantur. Prodeuntibus ad pugnæ locum socii aderant, qui certandi periti monita suo quisque pugili repetebant, quo actu se tueri, quo ictu inimicum lædere, se saluo posset; qui socius Barentis nomen ac officio obtinebat, hodieque etiam Patrinus dicitur, aderat etiam alter socius, vel comes arma ferens, qui Collibertus appellabatur. Peruenientibus ad locum certaminis, si*

ſuſpicio contigiſſet [illegible] maleficis artibus inſtructum A *eſſe, inquiſitio ad Iudicem Campi ſpectabat: in Titulo de Campionibus, cuius verba refero:* Nullus Campio aduerſus alterum pugnaturus audeat ſuper ſe habere herbas, nec res ad maleficia pertinentes, niſi tantum arma ſua, quæ conueniunt, & ſi ſuſpicio fuerit, quod eas occultè habeat, inquiratur per iudicem, & ſi inuentæ fuerint, proiiciantur. Poſt quam iuqniſitionem extendat manum ſuam ipſe in manu parentis, aut Colliberti ſui ante Iudicem, dicens: ſe nullam rem talē B ſuper ſe habere, deinde ad certamen prodeat. *Cuius quidem certaminis finis frequenter erat vulnus alterius, ſine mortis caſu arbitrio Iudicis, vt Lythprandi poſteriores leges indicant in Titulo de Monomachiis. Hæc à me relata ſunt, vt pateat quàm immaniter noſtra ætate decertandi cupidi in ſeſe ſæuiant, cum alter ad interitum alterius tendat, illaq; etiam inuenta nouitate videlicet, quod pugil veritate fortaſſe agnita, qui manum dedat, alterius pugilis captiuus fiat. quod neq; Longobardi in vſu habuêre, neque vlla ratione ſtatui inter* C *priuatos poſſe video: manum enim dedere, eſt victorem alterū eſſe, & ſe ipſum victū declarare. quæ declaratio propriè pertinet ad confirmandam intentionē, vel ſententiam vincentis in confuſionem ipſius uicti, non autem ad mutandum eiuſdem ſtatum, vt per illam declarationem ex libero ſeruus fiat; cum ſuper libertate non ſit commiſſa pugna, nec quæſtio propoſita. ſed tranſeamus ad potiora.*

De Monomàchiæ deſuetudine.

Capvt XI.

Cvm Rotharius gentis ſuæ conſuetudinem ſcriptis legibus collegiſſet, Monomachia ſimiliter comprehenſa, ad ipſam Monomachiam abolendam, vel ſaltem reſtringendam animum adiecit, Titulo legibus inſerto: Quibus de cauſis pugna vitatur. In quo Titulo expoſitis caſibus, in quibus pugnæ propoſitio fieri ab Actore, vel Reo potuiſſet dirimi per iuramentum controuerſias iubet, cenſens apertiſſimè iniuſtè Monomachiam in priuatis iudiciis admitti, vſus his verbis: E Iniuſtum videtur, vt quælibet cauſa ſub vno ſcuto committatur *&c. Apertius autem Monomachiam improbauit* Lytprandus *Rex, qui ſecundus à Rothario poſt Grimoaldum leges edidit, titulo nonageſimo primo de Monomachiis:* Incerti ſumus de iudicio Dei, & multos audiuimus per pugnam ſine iuſta cauſa perdere cauſā ſuam: attamen propter conſuetudinem gentis noſtræ impiam legem vitare non poſſumus. *Si itaq; Reges ipſi huiuſmodi digladiandi* F *actum tam clarè improbarunt, cum eorum leges in vſu eſſent, nemo ſanæ mentis hoc tempore, in quo antiquatæ illæ leges ſunt probare actum, ab eius Autoribus improbatum, & à nobis deteſtandum noua ratione poterit, vt quidam eſt aggreſſus facere. & quamuis multi ferino ritu in pugnam ruant, minimè tamen illi ſuis nefariis auſibus legem ſtatuere aduerſus Diuina & humana iura poſſunt: ſed ſeipſos tantum ſuis legibus, quas Duellares vocant, inficiunt, ac perdunt.*

De Rocharii Regno.

Cap. XII.

Erant tunc ſub Longobardis plures Prouinciæ, & in primis Tranſpadana planicies, Ligures quoque maritimi, qui à Monte Saluio vſque ad Lunæ portum ſubacti à Rege Rothario memorantur, Viæ Aemiliæ oppida, pars Flaminiæ, & Etruriæ, Item plerique Vmbri Piceni, & Samnites ſub Beneuenti Ducatu comprehenſi, ac etiam Campani, & Sipontini. legibus itaque à Rege promulgatis, omnes illi populi iiſdem legibus viuere iuſſi ſunt, eis tantùm exceptis, quibus Romano iure vti antea indultum fuerat, vt Papienſibus. Illa igitur promulgatio magnam cladem attulit iuris ſcientiæ, quæ quaſi contemptui habita fuit, plerisque ex neceſſitate illa iura ſectantibus, quæ tum in promptu magis, & in vſu erant, ægrèque ſtudium Romanis legibus impendentibus, Romano Imperio iamdiù à Maieſtate Italica declinante: ſine qua legum obſeruatio eſſe nequit. Altera etiā deterior labes populos infecit. Nam Rege ipſo Arianæ ſectæ adhærente, diſſenſio in vnaquaq; ciuitate, & Eccleſia exorta eſt, Catholicis ſuis inſtitutis, Arianis verò ſuis ritibus, à nobis alienis viuentibus: qua diſſenſione infeſtati, iactatique Ticinenſes Anaſtaſio eorum Epiſcopo Ariano effecto, conuentu habito reſipuêre, & conuerſo Epiſcopo Sanctæ Romanæ Eccleſiæ acquieuêre. Mortuo tandem Rothario anno ſui regni ſexto decimo, Ariana hæreſis Regis fomento deſtituta euanuit. à quo tamen Rege conſtructum fuiſſe conſtat Templum Diui Ioannis Baptiſtæ in D *Ticini ſuburbio, quod poſtea in ciuitatis amplificatione vnitum ei fuit, vbi Rex ipſe conditus dicitur, ita vt penitus Arianus fide cenſeri ex vitæ ratione non potuerit, miraculo etiam quodam in eius commendationem à pluribus relato, quod omitto. Monere lectorem cogor, Platinam in Ioannis quarti Vita, Rotharii regnum, & obitum conſcripſiſſe. Deinde eiuſdem Regis bella in Romanos, Rauennates, & Theodorum Exarchum geſta retuliſſe ſub Martini Pontificatum; qui Martinus ſexto anno à Ioanne prædicto ſedit. Quonam quæſo ordine geri bellum ſub poſteriore Potntifice potuit à Rege præmortuo? corrigenda ergo lectio eſt, ne in errorem lapſum Platinam temerè exiſtimemus. Mortuo Rothario ſucceſſit Rodoaldus eius filius, & Gondiberga, de qua ſcripſi, maritus: qui inter ſuos malè, & impudicè verſatus occiſus fuit quinto regni ſui anno, Gondiberga vxore in vitæ ſanctitate mirabiliter degente: de qua plura extant ſcripta, quæ tanquàm trita, & popularia prætermitto. Rodoaldi ſiue Rodoualdi regnum ſubſequitur Aripertus, qui religione clarior, quàm armis fuit, vt ſequens pagina declarabit, tributumque diuinitus videtur, vt huius nominis familia, Mediolano oriunda clara adhuc habeatur, Ariperta dicta, ſiue illa à Rege, ſiue à regio nomine cognomem ſumpſerit.*

De Ariperti Regis Religione.

Capvt XIII.

Aripertvs inſignis vir, Regnum ſuum probitate rexit, ſiue Theodelindæ nepos, ex Condiualdo fratre, qui Vxorem Longobardam acceperat, ſiue alius

alius fuerit. Pacis autem, & iustitiæ cultor factus ædificauit Diui Salu..toris templum, procul à Papia quingentos fermè passus extra portam Maricam, quam Paulus Diaconus Longobardicam vocem scribendo reddens, populari nomine Marencam scriptitat libro quarto cap. decimo septimo. cliuus enim conspicuus isthic eminet, & extra ciuitatem angulum faciens duplicem prospectum exhibet: vnum à Meridie, qua Ticinus amnis allabitur, alterum ab Occidente, vbi amœna vallis patet, pratis operta, quam intersecat amnis, cui Naulum, siue Nauigium nomen est. B *constructum in isto est sublime & decorum templum, vineta, ac viridaria regio ornatu consita, ab Oriente versus ciuitatem habens; inter quod templum, & vallem ipsam extant ædes eleganter compositæ, & opportunis porticibus circumseptæ, in quibus degunt religiosi viri ordinis beati Benedicti. Moram me hoc loco facere in scribendo necesse est, & ad lectorem orationem vertere, siue quis templum isthic, templique cultores, & ornamenta siue mores, institutionesque conspicatus fuerit, mirabitur loci, hominumque dignitatem;* C *mirabitur cænacula, cellulas, & alia suo quæque ordine distincta; mirabitur lauticiam rerum sacrarum, quæ sese spectanti lætissime exhibent, ac diuinum honorem conspecta augent; spectantemque in spectaculo detinent, prohibentque discessum. Si quis etiam ingenio politior, aut sermocinationes inire, aut lectionibus lactare animum concupiuerit, aderunt isthic graues, & periti viri, qui minime te inanem, otiosumque relinquent; Inter quos viros Honoratus Exerniensis olim primam sedem, primumque nomen eruditionis habuit. Deinde Romam* D *petens insulanæ Ecclesiæ Antistes factus fuit. Adest etiam luculenta Bibliotheca, præclaris & antiquis referta codicibus, quibus & legendo oblectare mentem, & meditando sapientiam haurire, & curas interdum excludere, pectusque exhilarare poteris. Quid referam errantium egenorum, peregrinorumque solamen; qui statutis diebus cateruatim isthuc se conferunt languidi, claudi, cœci, seminudi, tremulique, ac moribundi, postibusque contactis funiculo æra concitant, sonituique flebilem eiulatum addunt, & panem implorant.* E *Mox intra exterioris curiæ clathros septaue recepti, pane & vino, edulioque saturi fiunt, & lurida fugata oris macie Deo benedicentes exinde abeunt. Hac tam præclara opera ab Ariperto Rege instituta anno à partu virginis sexcentesimo & sexagesimo, in præsenti etiam perstant, Rege similiter ipso isthic ossa sua habente, vt cui honorem viuus impenderat, mortuus etiam fidem per ossa ipsa repræsentaret; mortuusque fertur post nonũ regni sui annũ: De quo Rege scribens Sabellicus libro sexto octauæ Enneadis in manifestũ errorẽ lapsus est his* F *verbis.* Fuit Aripertus Romanæ Ecclesiæ obseruantissimus, cui etiam Coccias Alpes, & Ligusticę oræ tractum attribuit, iustitięq; adeo studiosus fuit, vt ignoto interdum habitu per Regni sui oppida vagaretur, sciscitando, explorandoque ecquid de se se, suisque iudicibus populi sentirent. *Hæc enim non de isto primo, sed de altero Ariperto, Aribertoue scribendæ fuerunt, de quo Paulus Diaconus libro sexto cap. X. & XII. Sed quanto laudabilior Ariperti religio in Deum fuit, quantoque præclarior liberalitas, tanto criminosior, atque iniquior Cremonensis inuectiua in Longobardorum memoriam agnoscitur, qui tribus criminibus omnes eorum Reges, Principes, Ducesque notat. Primò quod Romano Pontifici semper infesti fuerunt: Secundo quod Arianæ hæresi adhæserunt: Tertiò quod Romano Imperio contemptui habito Italicas vrbes olim Imperio coniunctas occuparunt. Ad quæ tria vno verbo tollenda, quæro; Quis es tu, qui Ecclesiæ, & Imperii nomine, in quibus ius non habes, controuersiam in defunctos excitas? quam si fortasse, vt delator proponis, nihil stultius dici aut excogitari potuit; quia de statu defunctorum quinquennio exacto quæri non licet: quæ Iuris sententia hanc vim habet, vt qui Rex, vel Princeps in suo Principatu decesserit, Regis, vel Principis dignitate functus censeatur, retractarique eius status nequeat; quod si exacto quinquennio retractari alterius dignitas non debet, multò quidem minus post octingentos annos Regum Longobardorum titulos, diademata, sceptraque in controuersiam reuocare iste orator suo arbitratu potest. eoque actu se iuris humani expertem, imprudentemque probat: sed longè imprudentius est, eum qui de Imperio, atque de Pontificatu illorum temporum verba facit, ea quæ illius temporis fuerunt ignorare. Nonne ea ætate Martinus Romanus Pontifex iniectis vinculis detentus Romæ fuit, atque in Græciam latronis more abstractus iussu Constantis hæretici Imperatoris, quem Constantem Egnatius nominat? Vbi ipse infelix Pontifex vitam miserrimè finiuit, vt omnes scriptores attestantur. Tune igitur hæretici Imperatoris, ac Pontificis parricidæ, Romanæque Ecclesiæ, & Vrbis spoliatoris hoc tempore causam tueri, illique honorem Italici Regni, quod in Longobardis erat decernere, atque ascribere conaris? Sed minimè quidem mirum, probare enim Imperium in hæretico, & Pastoris paricida, Romæque sicario, quid est aliud quàm à iure naturæ, atque ab Ecclesia Romana recedere, & hæretico facinori, ac parricidio assentiri, teque ipsum consensus, applaususque tui reum prodere? Quod verò Italicas ciuitates sub dominio suo ducentis & amplius annis inuitis Orientalibus Imperatoribus, Longobardi possederint, Longobardorum id decus, & virtus Deo fauente fuit, Orientalium verò dedecus, & improbitas, qui Imperii Romani maiestate indigniores successiuè facti, tandem Turcarum feritate eiecti à sede sunt, Deo ipso istorum barbariem æquius ferente, quàm illorum flagitia: Vides ne igitur, vt tua oratio ad deteriora fluat, quoniam dum Imperatores Orientales Italicis Longobardis anteferre studes, Pontificum Romanorum carnifices, & Italiæ, ac Siciliæ expilatores à seculo infames, in memoriam reuocas, nobisque repræsentas; in quibus quidem scelestissimis Orientalibus Imperatoribus seriatim recensendis doctissimus Egnatius in hæc verba prorupit:* Nunquam maior impietas Principium, maiorue socordia *&c. Idem alibi, obscuritatem generis cum aliis sceleribus, tũ verò impietate in Deum &c. potuit-*

ne quid deterius de Imperatore scribi? Adde aliud; Impio patri sceleſtiſſima proles ſucceſſit *&c. Item alibi*: Non Imperii ſolum, ſed paterni ſceleris hæres ſucceſſit Leo *&c. alibi quoque*: Piget planè, ac pariter me pudet tot portentis verius quàm principibus referendis immorari *&c. Hi ſunt illi impuri, & flagitioſi homines, quos Italia maluiſſet dominari Cremonenſis ſcriptor, quam Pontificum, aut Longobardorum ordines, in quos quidem ſceleſtiſſimos Principes omnino Italia incidiſſet, niſi Longobarda virtus illos nefarios, iam Romam exuentes eieciſſet, vt tibi ſubſequens hiſtoria Grimoaldi Regis enarrabit, quàm Saluatoris capiti ſubiiciam.*

A

B

De Saluatoris Nomine.

Cap. XIV.

CONTENDVNT *plerique linguæ Latinæ ſcriptores Seruatorem dici potius quàm Saluatorem oportere, à quorum ſententia ſumma ratione abhorreo, Saluatoremque ſcribi Latinè, ideſt ſalutis autorem puto, ipſius nominis vi altius excuſſa, differt enim Seruator à Saluatore; ſeruator videtur eſſe cuiuſuis rei diligens cuſtos, vel repoſitor; quod nomen minimè conuenire amplitudini ſummi Dei poteſt; quoniam hoc nomen ſeruator repræſentans ſuapte ſignificatione hæc quæ inferiora ſunt, nulla proportione referre nobis ſuperna, & diuina poteſt, propter diuerſitatem rerum, quod explicare libet, ſeruamus quidem ea, quæ iam ſuum eſſe habent, veluti mulier anulum, vel ſpeculum, miles capituum, à quo actu ſeruum nuncupatum iuriſconſulti putant; qui quidem ſeruationis actus non eſt formator eſſentiæ illius ſpeculi, vel ſerui. Iam enim erat vtrunque corpus in ſua forma conſtitutũ, in qua ſeruatum eſt. At longè diſſimilior eſt actus noſtri Saluatoris in ſalute nobis tribuenda, quoniam omnium hominum animæ ante agnitionem Dei æternæ ſalutis expertes ſunt, ſalutiſque aditum, & principium per Baptiſmi gratiam, & fidem aſſequuntur. Salutis ergo formam animæ, & non ſeruationem à Deo accipiunt, quoniam ante agnitionem eius nullam, vt dixi, ſalutis formam, aut eſſentiam habuerant, ſicut ſeruus, & anulus habebant, Itaque qui Deũ Seruatorem dixerit (veritate inſpecta) inferiorem à Saluatore, ideſt ſalutis autore eundem fecerit. Abſurdum præterea eſt, vt mediator Dei & hominum* IESVS CHRISTVS *communi, ac populari Seruatoris nomine nuncupetur, qui ſuapte natura omnem ſignificationem humanæ conditionis exceſſit, & ad vocabuli nouitatem formandam ex dignitatis ſuæ maiſtate per neceſſitatem nos traxit. Prudenter igitur Cicero in humanis agens ante virginis conceptum, componere Saluatoris nomen erubuit, ſcilicet nondum tanto enato homine, cui nomen ipſum ſuo iure aſcribi poſſet:* CHRISTO *verò poſt Ciceronem ex virgine orto, natura & vſus fractis merito Grammaticorum compedibus, Saluatorem dixit, quemadmodum antea audax Græcia, teſte Cicerone, ſotera ſcripſit, in qua quidem ſententia non ſolum Auguſtinus, ſed etiam Hieronymus, Ambroſius, & Leo exactus ſcriptor, aliiq; fuêre, Sabellicus quoq; Ariperti hiſtoriam referens Saluatorem ſcribere, quam ſeruatorem doctius putauit, fidei proprietatem ſequi, quàm Grammaticorum opinionem malens. Quorũ ego virorum autoritatem recipiens; Saluatorem ſimiliter à noſtræ ſalutis formatione, ac conſtitutione ſcribere æquum, & Latinum cenſui, ſiue quaſi ſalutis autorem, ſiue quod nos ſaluos faciat. His meis ſcriptis addidit Beltramus Culeus Vir Græcè, Latinèque peritus ſuauius ſonare, magisque aures implere Saluator, quàm ſeruator: dulciusque etiam, & longè iucundius in animo ſentiri, cum ſeruator neſcio quid aſperius, & inclementius præ ſe ferat, quòd verũ eſt, imò illud ſeru, reboat duritiem verbi, ſal, autem iucunditatem. Nemoque etiam in amicorum ſaluatione dicturus eſt loquendo, vel ſcribendo ſeruationem pro ſalute, ut Cicero Curioni ſeruationẽ dicit, quod eſſet ridiculum ſed in ſaluatione ſalutis nomine vtimur tanquàm aptiore, ac maiorem ſignificationem habente. Vndè elici argumentum decet ampliora, digniora que nomina ad Deum potius eſſe transferenda, quàm indigniora, anguſtioraque. Vt ipſius nominis proprietas, aptitudinem, & proportionem habeat ad nominati eſſentiam, atque naturam, popularia vocabula ſuapte magnitudine reſpuentem. Acquieſcant igitur periti viri Sacrarum literarum ſtudioſis, diſcãtq; nouis vti vocabulis exempla maiorum ſequentes in his, quæ minimè priſca ætas nouit.*

C

D

E

F

De Grimoaldi Regno.

Cap. XV.

ARIPERTO *patri ſucceſſerunt Condibertus, & Partharitus diſcordes in Regno adminiſtrando fratres, quibus ſe ſe obtulit ad odium fouendum Garibaldus Taurinorum Dux, ad proditionis artes à natura imbutus, excitatoq; à Beneuento Grimoaldo Duce, belli perito cum ſuis, & amicorum copiis in Partharití exitiũ, eundem Grimoaldum Ticinũ ingreſſum, in Condiberti necem per vtriuſq; fallaciam ſuis artibus impulit. quo Condiberto Ticini occiſo, regnoq; à Grimoaldo occupato Partharitus Mediolano diffiſus in exilium abiit. Garibaldus verò Taurini occubuit, alieni ſerui ferro in domini vltionem percuſſus, quæ quidẽ à me breuiuſculè relata, ſerioſè narrat Paulus Diaconus libro quinto, primo, ſecundo, & aliis capitibus, Sabellico ei ſuſcribente libro ſexto octauæ Enneadis: ab iſto famoſo Garipaldi nomine fluxiſſe vocabulũ puto, obliquo ferro impoſitũ, ex cuius verſione reſerari adulterino actu clauſuræ ſolent, quod ferrum vulgo Gariboldellum dicitur, Aribalduſq; etiã populariter nuncupatur aliquis ſceleſtus, ſiue hæc nomina ab illius ſceleribus, ſiue aliter vſus noſtratium formauerit. Rex itaq; conſtitutus Grimoaldus bello aptior quã religioni, paciq; fuit. Nam Gallos in primis à Claudio ſecundo Francorum Rege in Italiam miſſos ad Riuulum Oppidum inter Taurinum, & Alpes fregit, deleuitque; quò quidem in loco quaſi tumulis circumſepta elegans patet planities. Alterum longè præclarius bellum confecit aduerſus Conſtantium, vel Conſtantem Imperatorem, qui Italiam direptionibus, ac latrocinus vexans Beneuentum obſidere aggreſſus erat. Vbi Romoaldus Grimoaldi filius Dux cum præſidio aderat, qui patre aduentante ſoluentes obſidionem Græcos valido exercitu inſequutus contriuit, Roma, & Italia ab eorum deprædationibus liberata, quas enarrare non eſt opera*

est operæpretium, Blondo libro nono primæ Decadis, & Sabellico libro sexto octauæ Enneadis recensetib, *& Imperatorem ipsum nefarium, ac sordidissimũ appellantibus. Platina quoq; in Vitaliani Pontificis vita, inter istius Constãtii detestandá facinora, illud dictu horrendum refert, filios ex materno gremio abstractos pignoris nomine fuisse ad exoluendum tributum, Italicis ciuitatibus quæ sub Imperio erant, impositum. Surge tu hoc loco, surge Cremonensis scriptor, & differe quis tibi Italiæ aptior, quis dominio dignior visus sit, Orientalisne iste Imperator hæreticus, parricida, sacrilegusq;, an Longobardus, quem tu Regulum vocas? At si Transpadanus Regulus Orientalem Imperatorem in fugam vertere, & ab Italia pellere à scriptoribus probatus est, probatior ergo ille noster Regulus tuo Imperatore fuit, præstantiorque, qui fugat alerum, quàm qui fugatur omnino est. Reliqua Grimoaldi gesta in Foroiulienses, Romandiolosque, collige à Paulo, Sabellico, Blondo, cæterisque. Mortuus est nono Regni sui anno, sepultusque Papiæ in templo* Diui *Ambrosii ab eo antea ædificato.*

De Parthariti Regis restitutione.

Cap. XVI.

Maiorne in isto Rege virtus, an rerum euentus fuerit dubitari potest, profugus enim semel & iterum à patria, primo Germaniam petiit, deinde in fidem à Grimoaldo receptus, cognita eius perfidia, ne deciperetur, fugit in Galliam, mox in Britanniam, siue Angliam pergens, ignota voce ad patriam, Regnumque reuocatur: quod Regnum post Grimoaldi obitum, non armis, sed populorum beneuolentia, consensuque recepit. memorque periculi quod euitauerat, cum Grimoaldi infestas manus elusit, monasterium Diuæ Agathæ in ciuitatis cliuo, vbi Ticini mœnia antiquissima extant, ædificauit, quod scilicet ab eo loco per funem demissus, in die festo illius beatæ virginis subeunte nocte, discrimen euasisset, vt in posterum Deo æterno beneficii monumentum constitueret: vixitque in Regno decem & octo annos sanctior quàm regalior, pace semper cum finitimis seruata, populisq; subiectis benignitate præstita, quod latè explicant Paulus Diaconus libro quinto, Blond' libro nono, Sabellicus sexto (vt iam dixi) octauæ Enneadis, & Platina in Donni Pontificis vita, Partharim eundem Regem appellans, quos quidem Autores referre libet, vt pateat me veritatem potius quam assentationem sequi: & eos qui diuersa scriptarunt impudenter mentitos esse, nulla eisdem opitulante historia. Concors etiam mariti votis Rodelinda Regina fuit, honorabili templo ædificato, quod Beatissimæ Virgini MARIÆ *dicauit, quòd quidem templum ea ætate extra Ticini mœnia ad tactum lapidis situm erat, hodie verò in ciuitatis ambitu Septentrionem versus continetur, Perticæ nuncupatione retenta; vbi pia posteritas collectis circumquaquè defunctorum ossibus, quibus perticæ affixæ aderant inscriptos titulos ipsorum defunctorum habentes struem congessit, amplo loco ad contegenda ossa su per ædificato. Decedens ab humanis Partharis, vel Partharitus, Gunipertum filium in regno reliquit, cuius vitam enarrat Paulus Diaconus libro quinto capite decimo quarto, & sequentibus, regnauitque annis duodecim, habitans in Palatio olim Theodorici Regis, iuxta templum Diui Romani, vbi hodie extat monasteriũ, de quo alibi verba feci: à quo Palatio palacensem portam potius dictam illam puto, quæ Orientem spectat, quàm eam quæ olim in Septentrionem vergebat, vbi eminet Turris Boetii.*

De Damiano Ticinensi Episcopo.

Caput XVII.

INTERCIDENDA *mihi regum continuatio est, vt Damiano Ticinensi Episcopo, cui aliquando cessere Reges, locum statuam: Floruit isto seculo vir ille pari religione, atque eruditione insignis, sub Parthariti Regnum Episcopus constitutus, cui Parthartito, filioque Guniperto superstes fuit, duoque secula attigit, annum videlicet sexcentesimum & nonagesimum, & subsecutum seculum anni septingentesimi, in quibus quidem supputandis nonnulli scriptores decepti sunt Blondo, & Platina ab eis dissentientibus, in Agathonis Pontificis vita, quos sequitur Sabellicus, singula quaque in suum volumen conferens. Inualuerat autem Damiani ætate Orientalis Monothelitarum hæresis; ad quam sedandam sæpe accincti Romani Pontifices, nequicquàm operati fuerant, siue ipsis Imperatoribus eadem labe contactis, siue Constantinopolitano Antistite, vel Patriarcha nimium præpollente, siue gente illa suo ingenio ad ea prona, quæ Romanæ Ecclesiæ, siue Occidentali directò aduersantur, & quæ demum Occidentalis Ecclesia, diuino semper numine erecta fidei veritatem vsque in præsens tempus secuta est. In illa igitur Orientalium fluctuatione Agatho Romanus Pontifex religiosius Concilium indixit; quod Constantinopoli celebratum fuit Constantino Constantii, siue Constantis filio imperante, ac ipsi Concilio assistente: ad quod quidem Concilium cum omnes Occidentales Antistites pergere non possent, aliis ætate, aliis morbo, itinerisque difficultate deterritis. Mansuetus Mediolanensis Archiepiscopus pluribus conuenientibus finitimarum ciuitatum Episcopis, scribere ad Concilium excusationis causas, simulque etiam quid ipsi Insubres sentirent de articulo proponendo æquum censuit, vno tantum Episcopo Constantinopolim epistolam perferente. Curam itaque componendæ epistolæ Archiepiscopi, & ipsius conuentus nomine Damianus Ticinensis vir peritissimus suscepit, præstitque. Qua quidem lecta epistola Concilium eius sententiæ acquiescens damnauit Monothelitarum sectam: adeò ille arguté docuit quod in Domino* IESV CHRISTO, *sicut duæ extant naturæ, Diuina à Deo Patre ab æterno genita, & Humana à Beata virgine in seculo sumpta, similiter etiam duæ extant Voluntates. Verba Epistolæ ad articulum facientia retulit*

tulit Paulus Diaconus libro sexto capite secundo: latius Platina in vita Agathonis scribens: plurimum valuêre literæ Damiani Ticinensis &c. quem sequitur Sabellicus more suo paucis mutatis libro sexto octaua Enneadis. exemplum quo manifestè patet in Domino id ita fuisse eodem tempore, demonstro Sanctorum Doctorum scripta secutus. In Domino enim IESV CHRISTO duæ voluntates vno tempore extitêre cum dixit, Pater transfer à me Calicẽ &c. Hæc enim verba humanæ voluntatis mortem perhorrescentis fuêre, subsequuntur verba Diuinæ voluntatis ipsi humanitati imperantis hoc modo: Attamen non mea voluntas, sed tua fiat. Diuina enim natura diuinam voluntatem extollens, humanam voluntatem suppressit. Subdiditque diuinæ voluntati, dedens sese passioni, quam humanitas eius perhorrescebat, quod vno factum est momento. Commodius tamen mea sententia Christiani sibi, aliisque prospicerent, si iis omissis perscrutationibus in Dei honorem, & mandata seruanda sese verterent, scire Dei essentiam, naturam, & operationem volunt, facere autem illius voluntatem, quam nouerunt minimè eo modo volunt. Insuper disceptare super Ecclesiæ institutis non desistunt: operari verò quod rectum sit subsistunt. Sed ad Damianum redeo, qui vixit in Episcopatu annos triginta, multaque doctissimè conscripsit, quæ ab historicis, vel ignorata, vel prætermissa fuerunt. Dabit ergo mihi veniam Longobarda nobilitas, si eius intermissis Regibus, sceptrisq; aliquid hoc loco de Damiano scribam.

De Morte, & Resurrectione Domini IESV CHRISTI Damiani Sententia.

CAPVT XVIII.

ARGVENTI cuidam fortasse Hebræo, non fuisse ex Dei dignitate mortem subire Dominum IESVM CHRISTVM, Damianus audaciam hominis admiratus in huiusmodi sententiam respondisse dicitur. Potior ad fidem in suis Discipulis probandam, atque firmandam Domini mors, & resurrectio quàm vita fuit. Item potior ad contestandam Iudaicam impietatem, irreligionemque Domini permissio, Crucisque patientia fuit, quàm tanti probri euitatio esse potuisset, quoniam viuere & mori singulorum hominum est, reuiuiscere autem post mortem suapte potentia superhumanum esse necesse est, id est solius Dei in humana natura se nobis offerentis, tantum enim opus solus Deus & homo operari potuit, quod ipse prius fuerat de se ipso attestatus his verbis. Potestatem habeo ponendi animam meam, & resumendi. Consequens igitur & dictis, & natura sua, & gentis eius impietati conuincendæ fuit, quòd Dominus IESVS corporis sui excruciandi potestatem illis faceret, mortemque subiret, vt subinde post mortem reuiuiscendo eosdem eluderet, & eo modo gloriam suam in diuina potestate exercenda omnibus patefaceret, suos quidem firmando, alienos autem à fide miraculi magnitudine conuertendo, aut si reprobi esse malluissent, refellendo, & confundendo; quæ quidem operationes sine mortis permissione esse nullo modo potuissent, quia reuiuiscere nemo potest nisi moriatur. Item committendum morti corpus suum Domino nostro fuit, potiusquam per fugæ, aut disparitionis refugium, tam modico dierum interuallo viuendum, duplici ratione, tum quia omnino nouerat ipse se esse resurrecturum, tum etiam vt irreprobabili argumento nobis contestaretur, suos mores, institutiones, ac disciplinam mortis ipsius atrocitate neglecta à fide dignis recipienda esse, moriensque ille apertissimè in doctrina sua confirmationem, posteris omnibus immobilitatem mandatorum suorum suo sanguine, suaque nece sanciuit; quoniam si ipse legis autor pro lege sua sustinenda, quàm Iudæa improbabat, mortem oppetere non perhorruit, certè legis obseruationem ipse primus præstitisse, & suo exemplo à cæteris esse præstandum manifestè probauit. Decora igitur, & salutifera patientia, & mors Domini nostri fuit, cùm pro sua, & suorum fide, & religione fundanda suscepta fuerit, modico temporis spatio abolenda: vt omnino aboleuit per resurrectionis actum, cuius dignitas, & amplitudo æterna est, suaque gloria momentaneæ mortis probrum obumbrauit, elusitque. Quòd si mortis declinationem Dominus noster per fugam, aut disparitionem quæsiuisset; primò humanam imbecillitatem tantùm, & non diuinam constantiam præ se tulisset; item legis suæ dignitatem, ac existimationem turpitudine fugæ exinaniisset: tertiò resurrectionis admirationem non excitasset; quæ potissima probatio diuinitatis eius fuit humanitati coniuncta. Plura alia Damianus & voce, & scriptis documẽta Ticinẽsibus suis præbuit præsertim vitæ suæ innocẽtia, sed eius scripta temporum, & hominum incuria è medio abstulit, viri tantùm virtute, ac memoria superstite; ad quam celebrandam si parem Damiani dignitati scriptionem non adhibeo, nec adhibere queo, parata mihi optima iustificatio est tanti viri præstantia, & amplitudine mea scriptionis tenuitatem obruente. solis enim fulgori obiecta lucerna quamuis eluceat, luce carere clariore circumfusa lumine facile videtur.

Explicit Liber Nonus.

BERNARDI SACCI TICINENSIS HISTORIÆ Libri Decimi.

PRÆFATIO.

VARIA, atque mirabilis rerum mutatio circa finem seculi sexcentesimi anni fuit. Pontifex in primis Romanus Domini IESV CHRISTI in terris Vicarius, olim à Græco Imperatore, vel ei⁹ Exarcho confir-

confirmari solitus, mutata lege solutus, ab Orientalium suppositione fuit; non solum sanctione à Constantino Imperatore lata, quod Pontifex Romanus à Clero, populoq; Romano eligendus esset, sine vlla Constantinopolitani Principis approbatione, sed ipsius etiam Imperatoris autoritate, ab Italia postea reiecta. Prima itaq; Pontificis electio post illam sanctionem fuit Benedicti secundi Romani Pontificis. Respexit enim Deus humilitatem gregis, sui amotaq; potestate alienorum, Pastores suos sui iuris, suiq; moderaminis esse voluit. Gratia ergo diuinæ clementiæ ab occiduis nationibus habenda est, ac vocis præconio extollẽda, quod dominus noster IESVS CHRISTVS *in Oriente natus, Patriam, prouinciamq; humanitatis suæ propriam posthabuerit, vt nostras regiones Vicario suo sedes constitueret, O eximia nimis Dei dignatio. ò præstans, excelsaq; benignitas! Gentis tuæ loca deseruisti, in quibus antiquorum parentum, ac Prophetarum virtus enituit, in quibus ossa iacent eorum, vnde caro tua, genitricisq; tuæ oriunda est, vt nostra tecta, ac latebras Petro, ac successoribus præligeres, atq; firmares? At quid ego imprudens dixi nostra (mentior nostra esse aliqua) cum tui, tuaq; sint viri, tecta, & elementa, singulaq; ex eis composita. Hæc ita esse circa Romanum Pontificem eligendum narrat Blondus libro nono Decadum suarum; affirmat Platina in Benedicti secundi vita, quem Sabellicus sequitur, & laudat libro sexto octauæ Enneadis. Altera mutatio est quod collabente sensim, atque ruente Orientali Imperio, perfidia, atque impietate polluto, contra in Occidente prodiit ab Austria generosa proles Pipinnia, religione, atq; armis clara, quæ à Francorum Regis, & Regni rebus administrandis, virtute, ac iure ad Regni dignitatem euecta fuit. Denique Romanum assecuta Imperium Aquileas alas longè, lateq; tetendit. De qua gente, gentisq; virtutibus, ac gestis alta patent volumina Antonini Archiepiscopi Florentini, Blondi libro decimo, Platinæ, atque Sabellici libro septimo, à quibus tertia quoque rerum fluctuatio relata est: Quod Sarraceni Græciam, Aphricam, & Hispaniam inuadentes, adeo populos afflixerunt gentis suæ copia, ac prælijs, vt in aliquibus prouinciis Christianum genus ferro prorsus conciderit. Longobardi etiam Duces in suos Reges conuersi, & è contrario Reges in rebelles insurgentes, mutuis detrimentis sese, prouinciasq; suas confecerunt, Slauis quoque è Dalmatia in Italiam irruentibus prælio concisis. Sustulitq; tandem caput inter Longobardos Aripertus huius nominis secundus, de quo Paulus Diaconus libro sexto scribit capite sexto, septimo, & decimo b. pro p. posito. Et quem Aripertum Regni gubernacula sedulò moderantem, deiecit è Regno Asprandius; cui intra trimestre morienti, successit Lytprandus filius ante annum septingentesimum literarum quidem adeò ignarus, vt suum nomen scribens, ita scriberet Lytprand; Germanam ruditatem priscæ linguæ suæ sequens. Qui minimè tamen in ea ruditate Regni sui amplitudini, ac decori defuit. De quo tam exactè Paulus Diaconus scripsit in postrema parte sexti libri, vt magnam suis successoribus, historiam colligentibus facultatem præripuerit, Blondo præcipuè eadem clarius distinguente libro decimo. post Lytprandum secuta Regni declinatio, ac demũ perditio est. Meus ergo labor erit in iis explicandis, quæ minus aperta videbuntur, ne ab aliis relata transcribens frustra versatus esse in historia censear, atq; temporis ordinem (quod ad fieri poterit) sequar.*

De Ticinensis, & Mediolanensis Antistitis contentione sublata.

CAP. I.

ANtequam ad Regum acta progrediar, meminisse me contentionis oportet, quæ inter Mediolanensem Archiepiscopum, & Ticinensem Præsulem diu viguit. De qua verba feci libro sexto capite vltimo huius voluminis. Illa igitur contentio ante Lytprandi Regnum finem habuit Constantino Summo Pontifice sedente, vt Platina in eius vita colligit, causam iudicati omittens, quam refert Paulus Diaconus libro sexto capite decimo.* Quoniam, *inquit,* Ticinenses Episcopi à priscis vsq; temporibus à Romana tantùm Ecclesia fuerunt consecrati. æquum ergo non est visum Pontifici, quod Papiensis Ecclesia, quæ septem secula transegerat in antiquitatis suæ iure, ac possessione, tum deiicienda esset ob Archiepiscopi dignitatem augendam. *Quis autem eo tempore Papiensis esset Episcopus quæro, & ambigo, & nisi Animentanus fuerit, hæsito quis esset. Quisquis tamen ille fuerit, & Ecclesia sua, in qua populus est, & Dei æterni honorem quæsiuit, quoniam nostro exiguo populo olim è gentilitio euocato, priusquam Mediolanenses nostram religionem agnoscerent; humilitatem nostrũm maiorum prælegisse Deum, atq; in euocationis tempore, ac ordine prætulisse Mediolanensium multitudini constat, qui quidem omnis honor in Deum euocantem redundat, & non in nos euocatos, qui gratis, & nihil emeriti euocati fuimus. Humanæ igitur gloriæ, fi co à tergo relicto, dignitatis nostræ honorem Deo impendamus. Caueamusq; ne gratiam, quàm gratis consecuti sumus, ingrati amittamus à recto scilicet itinere auersi, atque ab alienati; quoniam sicut olim parentes nostri in humilitate viuentes euocati fuerunt, ita nos ipsi fortasse ab eorum statu reuocabimur, deiiciemurq; si ab ipsorum humilitate defecerimus*

De Lytprando Regno, & Diui Augustini translatione.

CAPVT II.

LYTPRANDI *Regnum quàm maximè conspicuum, ac memorabile facit Diui Augustini corporis translatio à Sardinia Papiam. Nam omissa Augustini, quod Episcopus fuerit, honorificentia; Quis nam post Apostolorum, & Martyrum tempora fuit, cui æque debeat nostra gens, atasque. Ille enim ab Aphrica ad nos delatus nostram linguam sua prætulit, seseq; nostris literis exercens,* CHRISTI *Domini nostri doctrinam suis vigiliis propagauit; ille quasi succrescens fermentum ab Italia, in qua profectus, egressus, in Orientem, ac Meridiem suæ eruditionis vela expandit, purgauitq; vtranq; oram, hæreticorum labo*

labe infectam. Ille denique quasi Aquilo in Austrum A
perflans errorum nubes depulit, suique ingenii vires ab
Aphrica in Europam fudit. Rursus ab Europa in
Aphricam refudit. Admirata est prisca vetustas
Alexandrum Philippi filium, orbis latitudinem ani-
mi sui magnitudini angustam visam. Nostri quoque
mirentur homines vnius Augustini peritiã Aphricam,
Europam, Asiamq; occupasse; Nec terram solum, sed
maria, cœlum, ac cœli firmamenta, ad limbiq; claustra
peruasisse. Tanti igitur viri corpus Italia habes, clau-
disque nostræ ciuitatis ambitu, illius Lytprandi Regis B
munificentia, cuius memoriæ hæc mea scripta, etsi ina-
nia sunt, impendo. Sed quò maior nostri Longobardi,
Italiciq; Regis deuotio in diuini hominis ossa fuit, eo im-
manior Leonis Imperatoris truculentia in Græcia ef-
ferbuit: qui tolli, qui aboleri, qui disperdi sanctorum fi-
guras, simulacra, atque etiam ossa nefario iussu conatus
fuit, cuius imperium Italia non pertulit; sed eius iussa
reiiciens antiqua instituta secuta fuit, ratione & religio-
ne freta. Tollere enim Sanctorum imagines, nihil aliud
est, quàm abolere memoriam illorum, qui de religione C
nostra benemeriti sunt. Et quorum denique sanctorum
patientiam, virtutemq; facilius, ac promptius vnicuiq;
etiam imperito pictura repræsentat, quàm series scri-
ptorum; quoniam picturam quilibet visu colligit, mi-
ratur, mouetur exemplo, atque si rei peractæ ordinem
nescit, peritiores rogat, audit, mentem imbuit aliorum
suspiciens virtutes. quæ omnia tam facilè ex historia per
spici nequeunt; cum plures sint literarum expertes quàm
periti. Vesana ergo, & profana figurarum abolitio est,
tacitoq; actu, ac subdolo ad deturbandam Dei religio- D
nem finem suum dirigit. Et sub velamine adorationis
corrigendæ ipsius adorationis initia, atque incitamenta
perimit. Quoniam Diui (exempli gratia) Augustini
simulachro inspecto, cogito qui vir fuerit, quibus mori-
bus, qua vitæ continentia, moueorq; ad eius sectanda ve
stigia, atq; hoc modo ad religionem incendor, qui omni-
no segnior forem alterius praeuntis non camperto vesti-
gio. omnes enim in quacunq; re gerenda exemplis præ-
cedentium fidentiores simus, qui fortasse si exempla non
extarent, diffidentiores essemus, & quorum exemplo- E
rum speciem ipsa viri sancti imago repræsentat. Sed di-
cere de iis plura desino; de quibus alibi.

De Diui Augustini Tumulo.

CAPVT III.

CONSEQVENS Augustini translationi est
scribere, quo in loco conditum corpus eius fuerit.
Ædificauerat Lytprandus Rex insigne templum,
quod Diuo Petro dicauerat, monasterio adiecto, vt Pau-
lus Diaconus narrat libro sexto, capite decimo septimo, F
quem locum ab aëris salubritate appellauit sanctum
Petrum in Cœlo aureo, non autem in Cellula aurea, vt
scribit Blondus: quod monasterium, eà ætate situm ex-
tra Papiæ mœnia erat: hodie autem intra ciuitatem
receptum. Is enim locus eminet situ, in Aquilonarem o-
ram vergens ex parte, atque ex parte æstiuos solis ortus
excipiens. Itaq; vrgente æstu Septentrionis auras captat,
sumitq; aëris temperiem; hyeme autem porticibus cir-
cumfultus imbres arcet, ac specularibus fenestris vento-
rum vi reiecta à cœnaculis, & cubiculis frigora exclu-
dit. Adsunt præterea æstate aquarum riuuli per fistulas
in vrbem ac monasterium traducti, viridaria, hortosq;
irrigantes, ac terræ sata plantasq; lætificantes, ita vt solo
virore, atq; plantarum ordine regium tibi opus repræ-
sentetur, sacra statutis horis hodie duplici sacerdotum
agmine in templo fiunt. Hic Canonici regulares ordine,
temporeq; priores: ibi eremitani fratres lata corrigia p̃-
cincti sedes habent. Diuersi habitu, facie, & opibus. con-
cordes verò canticis, ac cæremoniis. Duo itaq; hodie mo-
nasteria vno ambitu continentur. Pro alendis autem
Regularibus Canonicis, & sacerdotibus latos agros Rex
legauit procul à ciuitate quinq; millia passuum iuxta
Ollonam amnem ab Orientali plaga, vbi Regia Domus
siue Palatium extat Lardiragum vulgò nuncupatum,
quod antiqui Latiagrum ab agrorum latitudine olim
appellarunt. quæ quidem regia domus me puero ruinis,
ac situ deformis diu iacuit. Postea verò ab Hectore Ru-
beo viro insigni ipsius Monasterii siue Abbatiæ Com-
mendatario, pristino ornatui, atq; decori restituta fuit,
cui successit Federicus ex fratre nepos nobilitate ac eru-
ditioe conspicuus. In templo itaq; Diui Petri à Lyt-
prando ædificato conditum Augustini corpus fuit, & ne
facile resciri posset, quo loco corpus esset, ferunt Lytpran-
dum tribus locis effossis, structisq; sepulcris, alibi deinde
nocte paucis operi adhibitis iussisse corpus condi, omni-
bus simul sepulchris eadem nocte occlusis, vt certa corpo-
ris sede ignorata difficilior in auum fieret occasio eius
perquirendi, rapiendiq;. Constructum deinde alio seculo
sacellum Diuo Augustino fuit iuxta templum Diui Pe-
tri, in quo sacello arca illa marmorea, ac celebris com-
posita est Augustini sepulcrum repræsentans.

De Petro Ticinensi Episcopo.

CAPVT IV.

AB Augustino Episcopo nostræq; religionis Do-
ctore, vertere scriptionem ad Petrum Ticinen-
sem Episcopum regii sanguinis virum, qui translatio-
nem Augustini summo studio curauit, æquum est. Is o-
lim Ariperto secundo Regio ob nobilitatem, Asprandiq;
affinitatem suspectus, relegatus in Etruriam fuit, vbi
patientia, ac fide insignis cælibem iuuentutem agens,
in Aretino agro quam maximè versatus est, stu-
densque solitudini, quæ socia religionis est, Diui Sabini
ædem in monticulo sitam, frequentauit; quo in loco
hodie oppidulum extat fama conspicuum, Mons San-
cti Sabini vulgò nuncupatus, à quo Antonius Mon-
teus Cardinalis deinde Io. Maria similiter Cardina-
lis, postremo etiam Pontifex Iulius tertius prodiêre, v-
na cum pluribus aliis peritis viris: inter quos meus
Franciscus Contrinus à Transpadanis oriundus, lo-
cum obtinet. Ab exilio igitur, vel relegatione liber Pe-
trus, Lytprando regnante Ticinensis Episcopus consti-
tuitur. Regiæ enim ciuitati Regii sanguinis Episcopum
decerni aptissimum fuit. Memor itaq; Episcopus reli-
gionis in Etruria habitæ Diuo Sabino in Orientali ciui-
tatis suburbio fanum construxit, quod mea deinde ætate
(o infelices dies) bello Gallico inualescente disiectum,
& solo æquatum fuit, vnà cum propinquo Sancti
Apol-

Apolinaris Monasterio. Sed an Sanctus Sabinus ille ipse A *fuerit, cui Romæ iuxta Montem Auentinum ad portam viæ Ostiensis, Sancti Pauli nuncupatam, ædificatum templum, ac monasterium fuit sub Diui Sabæ nomine, vt quidam opinatur, ego non affirmo, sed diuersum existimo. Petri igitur Episcopi nostri humilitatem, ac vitæ specimen plurimum commendant ciuitatis annales, traduntque eius monitu, atq; exemplo Lytprandum Regem commotum fuisse ad Summi Pontificis obseruantiam. Accedente maximè eo tempore ipsius Ro-* B *mani Pontificis religione cunctis perspecta. Nam si minimus quisque sacerdos probatis moribus, fit ex vitæ integritate inter nos conspicuus, amabilisque; quantò esse honorabiliorem Summum Pontificem decet, vitæ integritatē suis moribus præ se ferentē. Bonis enim moribus adiecta dignitas tanti viri reuerentiam augeat necesse est. Quemadmodum à contrario mali hominis actiones, ne ipsam dignitatem polluant, ac penè contēptibilem faciant verendum est; Cuius rei periculum sæpe legimus, atque agnouimus: Iulius enim secundus, dum* C *bello in Venetos mouendo, atque amouendo, & in alios retorquendo, plus quàm religioni animum intenderet, Gallicà in sese arma excitauit, olim Romanæ Ecclesiæ propitia, aliquotque etiam Cardinales aduersari iussionibus suis sensit; Leo Medicæus epulis, cantionibus, ac voluptatibus immersus, plura suscitauit murmura, quæ in scandalum progressa Romani Pontificis honorificentiam, & decorem comminuerunt. sed ista ab instituto meo aliena sunt. Illud ego affirmare nullo modo desinam, magnorum Antistitum vitam sine labe tradu-* D *ctam, maximo adiumento esse regum consiliariis, atque aulicis ad Regem impellendum, vt ipsos Antistites in honore habeat, studeatq; eorū religioni, ac bonis institutis & ritibus obtemperare, & è contrario improbata vita, improbatos etiam eos faciet qui in solio sedent, tam apud Reges quàm apud populos; quoniam veritas ipsa omnia in tempore aperit, & altaria nudat, vt in prouerbio est, & bonis benedicere, malisque maledicere vsus obtinet, qui vsus famam auget, fama opinionem, opinio cogitationem hominis, cogitatio decretum animi, siue deliberationem, à qua actio oritur,* E *vel contem nendi, vel existimandi, & in honore habendi Episcopum iuxta famam eius bonam, aut malam; & ita mala Antistitis fama serpit tanquam virus inficiens Regum, & populorum mentes, & ab ipsius Antistitis obseruantia procul auertens. Atque hoc modo illi qui corrigi, & reformari bonis exemplis deberent, abalienantur mala ipsius Antistitis vita, ac fama hominum affectus per mente. Quis autem eo tempore Romæ summus Pontifex esset, ambigitur, scriptoribus inter se nimium dissentientibus, alii Stephanum, secun-* F *dum, alii Gregorium similiter secundum perhibent. De qua dissensione alibi verba faciā, vterq; tamē Gregorius, ac Stephanus moribus & religione enituisse pariter celebrantur:*

De Lytprandi humilitate in legibus promulgandis.

CAP. V.

NON *videtur alienum ab opere nostro referre qua animi modestia, qua in Deum reuerentia, Rex iste leges suas tulerit, cuius hæc præfatio est.* Leges quas Christianus, & Catholicus princeps instituere disponit, non sua prudentia, sed Dei nutu, & inspiratione animo concipit, mente petractat, & salubriter opere complet, quia cor Regis in manu Dei est, attestante sapientissimo Salomone, qui ait *&c. Idem in fine præfationis sic scribit:* ob hoc in dei omnipotentis nomine Ego Lytprand Christianus, & catholicus Rex dilectę gentis Lōgobarborum, Anno Regni mei primo Deo protegente, die calen. Martii, indictione xi. vnà cum iudicibus tam de Austriæ, & Neustriæ partibus, quam de Tusciæ finibus, & cum reliquis fidelibus meis Longobardis, & cuncto populo assistente, hæc communi consilio iuxta Dei timorem, atque amorem adscribenda censui. *Deinde sequitur edictum;* In Nomine Domini Dei, & Saluatoris nostri, incipit edictum gentis Longobardorū, quod adiunxit Dominus Lytprand Rex tempore suo &c. *Possem alias etiam addere præfatione quibus ipse Rex humili semper sermone Deo inuocato scriptiones legum suarum instituit. Diuersus penitus à Iustiniani iactatione, cuius dicendi vanitatem imperiti admirantur eo loco, Imperatoriam Maiestatem &c. Et se Gothicum. Alanicum, & cætera inscribens in sui ipsius glorificatione euanuit. Huiusmodi igitur religione imbutus Lytprandus tam in ferendis legibus, de suorum Procerum, Ducumque cohibendis excessibus, quàm etiam in Romano Pontifice obseruando, eique monenti obtemperando Regni sui fines auxit, quod Blondus accuratè colligit libro decimo Decadis primæ.*

De Exarcho fugato, & Rauenna capta, & Equestri Statua.

CAP. VI.

A QVO *capta Rauenna fuerit, fugatusque ab Italia Exarchus, varia est scriptorum sententia. Blondus primo Astulphi Regis anno captum narrat libro decimo. Platina in Gregorii Secundi vita refert à Lytprando Rege obsessam, captamq; ciuitatem: Deinde in Stephani Secundi vita ait fuisse expugnatam ab Astulpho Rege. Sabellicus longas ambages serens de Venetorum gestis circa Rauennam libro septimo in fine, & libro octauo Enneadis octauæ, tandem à Ducibus Longobardis vi captam, & direptam Vrbem refert, & Exarchum ab Italia exterminatum. Imperii ergo Romani potestas Longobardorum armis eiecta ab Italia fuit, & Rauenna subacta. Quod cum ita esse pateat: ergo Rauennates, & eorum finitimi, ac etiam Orientales Duces impares virtute, & militari præstantia Longobardis fuerunt. Victus enim victori palmam cedat necesse est. Hac igitur præcipua gloria insignes Longobardi effecti sunt: quod Rauenna olim Romæ æmula, & Exarchi sedes summissa eorum iugo fuit, depulsique ab Italia Orientales Duces. Hincque arguere aptissimè licet, impudenter nonnullos ex Romandiolis facere, qui Longobardis obtrectare non desinunt: suum enim dedecus repetunt, ac produnt, dum Longobardorum nomini, ac gloriæ detrahunt, quibus*

maiores eorum suppositi fuerunt, quoniam in subiectionis casibus minus improbabilis videtur subiectio eorum, qui claris Regibus, aut Ducibus succubuerunt, quàm illorum, qui obscuris gentibus manus dederunt, Itaque dum Longobardorum honorem suis maledictis extenuant, præteritæ subiectionis notam turpiorem faciunt, sibiq; ipsis ignominiæ successionem impingunt: quoniam ex eorum genere sunt, qui Longobardis seruierunt, & à qua quidem seruitute licet postea liberati fuerint, nulla tamen eos gloria liberationis sequitur, quoniam non sua virtute, sed Francorum armis Romandiola erepta, à seruitute Longobardorum in seruitutem Romanæ Ecclesiæ contecta fuit, quo casu Carolo Magno Francorum Regi, & non ipsis subiectis liberationis honor, & meritum cessit. Quod vero de Regisolio olim ab Vrbe Roma Rauennam translato Regis Theodorici iussu scripsit Platina, non dissentio ab eo, facilis enim fuit translatio, quoniam equestris statua composita est per partes, quæ solui ab alterutris possunt, reseratis clauiculis, qui vermiculato opere volubiles sunt, & forcipe circumaguntur, ipsisque clauiculis singuli artus equi in vnum corpus coaptati firmantur elegantissimè, ita vt compactum totum corpus vno opere videatur. Sed quod ipsa statua cũ insessore exportata à Rauenna Papiam fuerit in dicta expugnatione Longobardiaca, non assentior Platinæ, nec aliis referentibus Caroli Magni iussu, cui statua mirabilis visa fuit, ablatam fuisse. Nam omnes decipiuntur, quoniam post Caroli Magni tempora contentione exorta inter Papienses, & Rauennates exportata à Papiensibus Rauennam ingressis statua fuit, & è conuerso à Rauennatibus sublata fuerunt clathra ærea Portæ Pallacensis Papiæ, quæ olim Partharis Rex fabrefieri miro opere curauerat: neutra tamen ciuitate in ea contentione ciuium bona inuadente, sed publici honoris causa publica tantum arripiente, de qua quidem re leguntur adhuc Papiæ insculpta carmina infrascripta.

Milite cum quondam terrestri freta Rauenna
Ticinum irrueret, populus Papiensis in hostem,
Classe armatus adit, belloq; illabitur vndis;
Aduentare hostes (sic sors tulit) inscius alter
Alterius fidens animis inimica petebat
Mœnia; Regalem valuis insignibus Vrbem
Ille hanc expoliat, mirandus Regisol inde
Huc aufertur Eques: sic victor victus abiuit.

Statua autem fuit Antonini Pii, vt peritiores sentiunt, quàm Rauennates Mirasolem nonnulli, alii vero Regisolem appellabant; quoniam Orientem versus faciem conuersam habebat: contra Papienses faciem Equitis vertentes in Septentrionem, & terga in Meridiem, Statuam Regisolium, id est solium, vel sedem Regis appellarunt, dixeruntque Regium potius esse cauere à Septentrione, vnde Hunni, Gothi, Heruli, Alani, aliique erupere in Italiam, quàm in Meridiem, vel Orientem respicere, vbi Italia mari cingitur, & nisi magno classis apparatu petatur suo situ tutissima est. Sed ad historiam redeamus.

De Lytprandi Obitu.

Cap. VII.

QVO Anno Lytprandus ab humanis decesserit vix scribere audeo ob autorũ varietatem; Blondus qui Romæ mortuus est sub PII secundi Pontificatu post annum M CCCCLX. scribit libro decimo Lytprandũ Zacharia Pontifice sedente obiisse, Zachariæ Pontificatum ponens ante Gregorium tertium. Quod si ita fuisset, Lytprandus mortuus esset anno quinquagesimo post septingẽtesimũ, vel circiter. Platina verò qui eodem PIO sedente Romæ versatus est, potuitq; & Blondum, & eius scripta videre si eum cura tetigit, collocat Gregorium tertium ante Zachariam, Blondi historia tacitè reiecta, si tamen eam vidit. Quod si ita esset, Lytprandus vixisset præter sexagesimum annum supra septingentesimum ab ortu Domini IESV CHRISTI quod supputatis temporibus probabile non videtur. Sacellicus autem existimat Blondum deceptum, & platinam sequitur, à quo tamen sæpe variatum fuit. Nam Lytprandi profectionem ad Vrbẽ Romam, & Vaticanum, & alia etiam Lytprandi gesta collocat sub Gregorio secundo. Quæ similiter repetit sub Zacharia Pontifice, duplicans acta, semel tantum facta. Ex ipsius autem Regis sepulchro probatur defunctus Anno DCCXXII. Mortuo itaq; Lytprando, qui triginta & altero regnauerat anno, successit Inglorius nepos vix semestri Regno potitus, cui successit Rachis, siue Rachisius Dux prius eximiæ fortitudinis nomine celebratus, præcipuè à Paulo, Blondo, & Sabellico. Quo Rachisio ad religionem transeunte Regno fratri relicto, anno septimo pluribus ante piis operibus præstitis præsertim, in Ecclesiis, Monasteriisque ædificandis, quorum maximè memorabile est monasterium Sanctæ Mariæ ad Cacias, Astulphus frater regnum tenuit, de quo infra.

De Astulphi Regno.

Cap. VIII.

LABARE sub Astulpho Rege res, ac gens Longobarda capit. Nam à priorum Regum fide, & religione declinans, initio Regni sui Astulphus fregit fœdera, bella intulit finitimis, Pontificem, ac populum Romanum iniustè lacessiuit, diripuit agros, & oppida Romani iuris, sacra loca spoliauit, vnoque verbo Romanum Pontificem ad rerum desperationem adactum eò compulit, vt Francorum implorato auxilio ab Italia excesserit, ac Pipino Francorum Regi sese, & Ecclesiæ Romanæ res supplex commendauerit. Recepit summa vsus humilitate Pipinus Pontificem, siue ille Gregorius tertius, vt Blondus scripsit, siue Stephanus secundus fuerit, vt plerique sentiunt, & Romana etiam notat historia. Susceptum fouit opibus, atq; exercitu contracto in Italiam descendens fregit Longobardorum vires (longa est historia à pluribus repetita) denique Astulphum Regem ad restitutionem prouinciarum compulit, quæ iuris populi Romani, & eius Ecclesiæ antea fuerant. In qua quidẽ restitutione Rauenna olim tumens erat imperatorum fauore, ac sede sub Romanam ditionem, atque Ecclesiam, in quam calcitrauerat rediit. Instabat magnopere Romanus Pontifex, vt simul etiam restituerentur Sanctorum corpora, atq; reliquiæ, ab oppidis Populi Romani Longobardorum manu exportata; cuius petitioni finem fecit ornatus ipsis Sanctorum corporibus, & reliquiis Papiæ adhibitus cum magna populi veneratione, templo etiam Diui Marini vnà cum Monasterio

sterio à Rege ipso ad maiorem aliquarum reliquiarum honorificentiam in Vrbis medio eleganter constructo. Qua reperspecta Pontifex Ticinensium religionem restitutioni prætulit. Piè posthac, & sanctè Astulphus vixit, Theodoro Papiensi Episcopo viro summæ religionis quàm maximè addictus. Vide Platinam in Pauli Primi Pontificis vita, eius Regni finem, ac moderationem approbantem, regnauitq; annis septem. A

De Dominii libertate Romanis restituta.

CAP. VIII.

MVLTA *sciens cogor omittere, ne singula quæque colligens rerũ seriè impediar referre ea quæ potiora videntur. Deus humani generis autor & rector, ex bellorum turbine, ac rapinis, à Longobardis in Italia editis, duo summa bona nobis elicere, ac parare visus est. Primum fuit quod Exarchus Rauennæ, & Ducatus Romæ, qui duo Magistratus Orientalis Imperatoris fuerant, annis centum septuaginta quinque: Item qui sæpius in Pontificium Romanorum, ac sacrarum ædium violationes, ac prophanationes ad Imperatoris nutum conuersi fuerant, vterque ab Italia Longobarda vi, ac manu disterminatus est. Quoniam Rauenna capta eiusque Exarcho fugato, siue occiso, vt aliquis notat, Dux ille simul, qui ab Exarcho Romæ præficiebatur euanuit, Romaque iuri suo restituta fuit. Quo itaque iuris ordine, vel actu, Græci Imperatores Romani Imperii dignitatem arripuerunt, eodem iuris vinculo soluto, atque ab Italia summoto, Imperii ius amiserunt; iure ipso ad Italicos populos suapte natura redeunte: & quæ demum Imperii amissio non solum manu militari, sed iure optimo etiam perpetrata aduersus Orientales fuit, Summi Pontificis, ac vniuersæ Romanæ Ecclesiæ anathemate in ipsos Orientales Imperatores sæpe prolato, ob spretam nimis apertè Christianam religionem, & hæresis labem illis insitam. Addo etiam ipsorum segnitiem in tuendis prouinciis Italicis ab alienornm vi. Et quibus quidem prouinciis destitutis, aut reuerti dominium ad prouinciæ populos necesse est, natura quod suum fuit resumente; aut transire ad eos, quibus sese populi suo consensu dedunt. Peropportune igitur Italicum ius, & dominum; quod primus Constantinus Bizantium transtulit anno ab ortu Domini tricentesimo & quadragesimo sexto, vel nono, eiusdem nominis altero imperante amissum fuit post annum septingentesimum, Longobardorum virtute Orientalium vires superante. Alterum bonum est, quod Longobardis plura oppida, quæ olim Orientalis Imperii fuerant, suis armis capta, detinentibus, atque Pipino Rege suis similiter armis eadem iure gentium vendicante, restitutio à Longobardis facta est Pontifici, populoque Romano Orientalis Imperatoris postulatione reiecta, qui nimis impudenter petierat sibi à Pipino restitui Italicas prouincias, quas iampridem sua indignitate, suaque incuria amiserat. cui sapientissimè ab eodem Pipino responsum dicitur: Arma ego semel atque iterum pro Summo Pontifice, Ecclesiaque, & Populo Romano cepi, vt meo, meorumque labore, atque periculo hoc obsequium Deo æterno Domino nostro impenderem. Quo nam igitur iure conferre in Constantium Imperatorem debeo, quod Dei, & Pontificis nomine gero? Desistamne ego ab incepto Imperatoris verbis, ac desinam Deo, & eius Ecclesiæ dicare, quod meum est, videlicet belli apparatum, euentumque mihi in manu positum? minimè quidem faciam: valeat potius Imperator, & quod sub manu habet, rectius custodiat. Dimissis itaque Græcis legatis, restitutio facta est Pontifici, populoque Romano, in qua restitutione non solum capta ab Astulpo, sed etiam ab eius antecessoribus dimissa fuerunt. Quæ omnia Blondus libro primo secundæ Decadis descripsit, Petrum, vt ipse ait, Lateranensem Bibliothecarium secutus, & cui Blondo concors est Sabellicus libro octauo Enneadis octauæ. In quo inquam Blondo corrupta passim lectio est, præcipuè vbi scribitur Castellum Sancti Martini, legendum est Marini, & non Martini. Quod quidem Castellum hodie etiam suam libertatem seruat in arduo situm; finitimi eius Pinnas Sancti Marini apicem montis, vbi ædificatum est ab altitudine appellant. Nec defuerunt Itali milites, qui sub Paulo tertio insidias incolis tendere, ac inhiare oppidanorum rebus conati sunt, frustra semper eorum rapiditate cedente. Nam à Septentrione planiciem Arimino finitimam spectat; ab aliis lateribus valles profundas in circuitu habet, iungiturque Apennino, montis pinna vtrumque copulante. A quacunque igitur petatur, siue adeatur parte, præuideatur viator à longe necesse est. Vbi verò appropinquauerit, locum non habet in quo lateat, iacereque quietis gratia queat, angusta tantum cum recipiente via.*

De Dominio Romanæ Ecclesiæ.

CAPVT IX.

DELETO *in Italia Exarcho, reiectoque simul iugo Orientalis Imperatoris in scelera ruentis, Longobardi Pipino compellente prouincias Romani Imperii, quas annis prioribus ceperant, Pontifici Populoque Romano restituerunt. Ex quo quidem restitutionis actu, non solum antiqua Populi Romani iura resurgunt, sed longè maiora fiunt quàm antea ex Pontificis interuentu. Qui cum Petri successor sit, & Domini* IESV CHRISTI *in terris vicarius, sumens restitutionem de Longobardorum manu Ecclesiæ Romanæ nomine, & ipsius populi, cuius est caput, sine dubio dominium & possessionem Ecclesiæ acquisiuit, in qua Ecclesia populus Romanus continetur. Nemo enim dicturus est Deo acquiri ius prouinciarum, cum sit dominus omnium cui nihil addi potest: sed dicimus Ecclesiæ acquiri, quam congregatio fidelium repræsentat; & quæ ad Dei cultum, & sacerdotum alimenta ex rerum necessitate temporanea bona dispensat. Hac ergo acquisitione dominii, & possessionis ab Ecclesia coniunctim facta, vnà cum populo Romano, per Pontificis interuentum dominum prouinciarum, quod olim humani iuris erat, siue iuris gentium, ex Ecclesiæ adiectione siue interpositione factum esse videtur iuris diuini, inspecto nexu, quo sancta mater Ecclesia Domino* IESV CHRISTO *per sacrosancta misteria copulata est. Coniunctio enim facti, iuris coniunctionem parit, ita vt dominium, quod simpliciter antique*

tiquo iure ad populum Romanum reuersurum videbatur, si soli populo restitutio facta fuisset, ad eundem Populum rediens, Romana Ecclesia ipsius dominii consorte facta dignius per Ecclesiæ coniunctionem omnino factum sit, diuinique iuris esse videatur. Creuit insuper istius dominii amplitudo ex multitudine gentium, sanctam Ecclesiam Catholicam constituentium, quæ non solum ex populo Romano, qui est principalis in ipsa Ecclesia, sed ex omnibus gentibus Ecclesiæ credentibus fit, Deoque coniungitur. Quæcunque enim natio Christianum fidem tenens, Romanæ Ecclesiæ pars est, indeque Catholica, idest vniuersalis Ecclesia, siue congregatio dicta est. Prudentissimè igitur Pipinus restitutionē in Pontificē Populumque Romanū coniunctū contulit, vt Ecclesia vnà cum Populo Romano domina constituta, ipse similiter Rex Francorum, & posteri eius tanquam Ecclesiæ filii illius dominii participes essent, cuius constituendi autores extitissent. Plura fortasse dicenda essent pro dignitate Ecclesiæ, illorum præcipuè recepita memoria, qui eam suo sanguine dedicarunt, sed mea me aliorsum vela, puppisque ferunt.

A B C

De Bononia, & Ferraria.

Capvt XI.

ROMANA *Ecclesia per Exarchi deiectionem, & Longobardorum coertionem ad Imperium euecta, Rauennatum quàm maximè res diminutæ sunt, tum ob acceptam paulò ante à Longobardis cladem hominum, opumque, tum ob iugum Romanæ ditionis suis ceruicibus repositum, quibus etiam aliud accessit detrimentum, aquarum secessus: ex quo licet tellus acquisita sit, maius tamen detrimentum populo nauigatio ac vrbe summota attulit, quàm tellus fructum. Contra autem Bononia insignis Ciuitas inter Aemeliam, & Flaminiam, siue Romandiolam posita, ac Etruriæ finitima florere coepit, tribus præcipuè subnixa commodis. Primo fertilissimorum collium propinquitate, quos vrbe egressus à meridie in promptu habes, vbi pinguis, crassaque oliua adest, antiquo ignota seculo, nostrisque tantum celebris facta temporibus. Bononiensem enim oleam apud veteres nusquam legimus. Carabilia quoq; Pyra, rubigineo consperſa colore adsunt, quæ siue à saporis gratitudine chara sint habita, siue à pretio, in quo habentur, fuerint cara dicta, suauissima sunt. Nux etiam ipsa, atque castanea tantæ magnitudinis hic extant, vt præ magnitudine vtraque nomen mutauerit. à Nuce enim Nucones, & à Castanea Marones, qui grandiusculi fructus sunt, vulgò appellantur. Vuarum proceritas, & copia palmites pondere suo premens, terram passim libat, sustinerique nisi furcillas supponas onus à palo nequit. Quid irriguos hortos referam, piscinas, prædiola, prata, lacunas, molendina, ac fullonica, & alia plura suburbana commoda? Spectanda magis atque magis ciuitas est artificum instructa serie, flumineque per septa, & aggeres intra vrbem deducto, cuius ope lanificia exercentur, quotidiano quæstu plebem replentia. Tertium istius vrbis commodum est viarum coitio, siue concursus in ciuitatis ferè medio, conueniens à diuersis oris, viasque ipsas similiter in diuersa dispartiens, cuius rei causa fessus sæpe viator Bononiam petere lasso etiam equo festinat, vrbis pellectus hospitio, atque lautitia. Crescente igitur indies Romanæ Ecclesiæ nomine, ex optimorum Pontificum virtute, ac maiestate, creuit simul multitudo virorum religionis gratia Romam euntium, indeque redeuntiū præcipuè ex Gallia, Germaniaque, Galliæ finitima, quibus iter facientibus Bononia semper patuit, atq; hospita fuit. Tis itaq; aucta Bononia bon, is bona Bononia appellari meruit, tanquam suis, alienisq; bona sua pandens, præbensq;. Ferraria quoq; non à ferro dicta, creuit sub idem tempus, quo à Rauennatum subiectione ad Romanæ Ecclesiæ moderationem traiecta formam habere Ciuitatis, mores, & regimen cepit: vnde ferè aurea ab ornata appellata Ferraria fuit. Auctaque ipsa similiter viris, & opibus Pado imperare suo iure ausa est, ponte constructo, quo vtraque Padi ripa circumplexa, iugum ferre flumen coëgit. Ille igitur Padus potens, voraxque fluuius, qui onera sæpe nauium, ac iumenta, viros, domos, & villas suis fluctibus excutere atq; deiicere consueuit, ille ipse vnius lignei pontis officio pati currus, equosque, ac pecudes, & catulos, pullosque super se ambulantes hoc loco cogitur, & quamuis interdum fremat, spumans minarum plenus, atque intumescat, pontemque elidere vndarum impulsu tentet, ac tremefaciat, solers tamen Ferraria perstat, trabesq; supponit, vt adeptum sua industria fluminis imperium, eadem industria sustineat. Hac itaque rerum, ac temporum vicissitudine, decrescente Rauennatum autoritate, excreuère contra uicinia ciuitates, Romana præcipuè Ecclesia ditionem mitioribus legibus exercente.*

D E F

De Bedæ sanctitate,

Cap. XII.

FLORVIT *hoc seculo sanctorum virorum copia, ex quibus Beda natione Anglus, multis nominibus celeber est: nam vitæ modestia, ac grauitate, studio literarum, & scribendi peritia, deniq; viuendi diuturnitate super omnes illius seculi homines insignis fuit, à grauitate enim morum, & modestia venerabilis nuncupationem, à peritia scriptorum suorum approbationem consecutus fuit. Ætatis longitudinem, à Deo vitæ autore obtinuit. Venit in Italiam ille vir, cuius contemplatus misertusque fluctuationes, ac bellorum turbines preces Deo pro Italiæ pace die noctuque fudit. Deus autem optimus nostra perspiciens opera, & vota, pace indigna, & à mutua charitate, pietateque aliena, Bedæ, vt aiunt, soporoso, somniantique, vocem cordi infudit, hæc verba referentem, ò Beda tace, tace, Italia diu non erit in pace, minimèque mentitiam eam vocem fuisse, insecuta Longobardorum Regum perditio, aliaq; rerum euersio comprobauit.*

De Desiderii Regno, & exitu.

Capvt XIII.

TVRBAVIT *Italiæ quietem Astulphi obitus, Desiderio Etruriæ Duce, qui copiis præerat, Regnum inuadente, & Rachisio olim Rege ad fratris successionem, posthabito religionis habitu, contractisque militibus ex aduerso aspirante. Sustulit belli vlterius gerendi causam Romanus Pontifex Rachisio ab armis*

ab armis euocato, religionique restituto. Atque ita Desiderius, fauente Romano Pontifice, qui eius fidem, ac iusiurandum erga Romanam Ecclesiam receperat, regnum ita assecutus; in quo tamdiu quieuit, quamdiu Pipinus Rex Francorum, quem Romana Ecclesia studiosum, atque deuotum nouerat, in humanis fuit: Pipino autem defuncto, quem sub Pontificatu Pauli primi autores obiisse senio confectum scribunt, Desiderius inhiare regno augendo iuris iurandi religione neglecta cœpit. Secutaque Pauli Pontificis morte, quo tempore sedes pontificia vacabat (nam vacauit præter annum) B *illico inuasit Oppida, & Ciuitates, quæ annis superioribus ab Astulpho Romanæ Ecclesiæ, populoque restituta fuerant, plura capiens, prædamque hostiliter agens, quasi Ecclesia sine Pontifice futura. Creatur in hoc rerum tumultu Stephanus* III. *qui per legatos à Desiderio restitutionem captorum locorum poposcens, verbis in spe positus, re autem delusus est, bello interea tantum omisso. his etiam aliud addere facinus Desiderius cogitabat. perhorrescens enim Caroli Regis Francorum potentiam, ac fidem, qui Pipino patri, non solum in Regia maiestate, sed multo magis in virtute, ac integritate* C *successerat, variis artibus referre in Italiam Constantini Orientalis Imperatoris vires, dominatumque tentauit, factiosis passim hominibus præcipue in vrbe suscitatis, ratus Constantini viribus sibi coniunctis, ac in Italiam restitutis, tutiora omnia regno suo futura, quàm si suis tantum opibus, & copiis subsistisset, Francorum Rege Romanæ Ecclesiæ apertissimè fauente: quo quidem facinoroso commercio, atque consilio imbutus Desiderius, ruere indies à malo in peius cepit, adeò à re-* D *ligione abalienatus, vt nulla eius extent monumenta, ex quibus suorum antecessorum exemplo se Christianũ fuisse, atque vixisse indicauerit. Stephano igitur tertio Pontifice defuncto, creatur Adrianus, diuino numine in Desiderii exitium tandem prospiciente. quid moror rei euentum? Pontifex Desiderii perfidiam, ac rapinam perspectam habens nihil eius verbis credere, sed sibi & Ecclesiæ rebus cauere cupiens, Carolum Regem precibus & legatione exorat, vt in Italiam oculos vertat. Ille magnanimus, piusque Rex præmissis semel atque i-* E *terum precatoribus, qui Desiderium à proposito vexandæ Romanæ Ecclesiæ auerterent, auro etiam oblato, re tandem ad belli necessitatem redacta, Italiam instructo exercitu petit, fregitque Desiderii apparatus, homine ipso intra Ticini munimenta circumsepto. Vide igitur quibus se vlciscatur modis diuina potestas, quibusque plectantur angustiis transgressores fidei: Longobardorum Reges, qui Orientalis Imperii Duces, atq; exercitus, ab Italia eiecerunt, floruerunt in Regno, Iste vero Desiderius, siue potius Desinerius contraria operatus,* F *neque omnino quod conabatur effecit, neque Regno diu potitus fuit. Accingitur Papiæ oppugnationi Carolus, subeunt fortissimi viri Ciuitatis muros, tentant conscendere, postes impellunt, trabibus, vocibusque intonant, quasi cœlum suo impetu capturi. Attamen illa tanta Francorum vis, ille Gallicus impetus, illa omnis terribilitas in irritum cessit, vna victorem ac Regem remorante Papia, virosque, & vires a muris summouente. Cuius quidẽ ciuitatis expugnatione desperata, Carolus in obsidionis remedia oppugnationem vertit. Nemo igitur tam amplo præconio commendare Francorum vires poterit, quin etiam Papiæ, quod suum fuit, tribuat: quæ sola ea ætate sustinere ingentem Caroli exercitum, & à muris repellere, & longa expectatione frustrari tamdiù valuit, quam diu cibariorum copiam intus habuit. Deus in mediocri Ciuitate hoc operatus fuit, vt loci angustia commemorata, peractæ rei famam autori adiiceret.*

De Romanæ ditionis incremento ex Longobardorum fide, & deditione.

CAP. XII.

DESIDERIO *Rege Papiam se recipiente Longobardi Duces, qui ex suis quisque prouinciis euocati in auxilium regis iuerant, copiis collectis ad suas regiones reuersi sunt, & concilio indicto consulunt quid facto opus sit, bellone an paci hæreant? Duces qui ex anteacta Lytprandi, & Rachisii disciplina Romanum Pontificem reuereri assueuerant, improbare* C *Desiderii irreligionem, qui spreto iureiurando Romanæ Ecclesiæ infestus fuisset, & pacem turbasset, in Concilio coguntur: conueniuntque in hanc sententiam, eundum omnino communi nomine ad Pontificem, supplicique oratione agendum, vt Sanctæ Romanæ Ecclesiæ gremio recipiantur. Itur ergo ad Pontificem, supplicatur, impetraturque, vt omnes à Longobardis oriundi, Pecini, Vmbri, siue Spletini, Beneuantani, Samnites uè, & Reatini, Thuscique Romanæ Ecclesiæ in posterum filii, deditique sint, & in suis oppidis, regioni-* D *busque & possessionis iuribus permaneant, suprema ditione, siue Imperio soli Romanæ Ecclesiæ competente, cui sese Longobardi sua sponte dedidêre. non est operæpretiũ singula quæque referre à Blondo, Platina, cæterisque repetita, de Vaticani regione Longobardis pro incolatu ascripta, & de Aldiprãdo Duce Longobardorũ nobilissimo, Spoleti, & alibi constituto, quem Hildebrandum aliquis scripsit, hoc ego tantum repeto, Romanæ ditionis incrementum ab ea Longobardorum deditione emanasse, antea quàm Carolus ad Pontificẽ iter face-* E *ret. Illi ergò rerum ignari, qui viginti librorum reuolutione inflati latrant in Longobardos, Barbaros eos, feros, impiosque scriptitantes, sua sese ignoratione produnt, dum ignorasse illa probantur, quæ retulit serioso ordine Blondus lib. primo secũdæ Decadis iis verbis;* Eã deditionem in hanc formam inuenio factam *&c. Platina similiter in Adriani vita sic notat:* At Spoletini, Reatini, ac Longobardi omnes *&c. Sabellicus quoq; libro octauo Enneadis octauæ hæc refert:* Spoletini primi omnium, Reatinique *&c. Vnde ergo* F *barbaries in illis argui, qui in Italia nati erant, potuit? vnde quæso feritas dici potuit illorum virorum, qui ad Sanctæ Romanæ Ecclesiæ pedes, vel limina supplices iuerunt ac sese ei dediderunt? Vnde tandem impietas fingi in illis, atque impingi potuit, qui Italicarum prouinciarum dominia, Ducatusque ducentos annos possessa, sponte in Romanam Ecclesiam contulerunt? Garrula ergo, atque inanis istorum scriniariorum latratio, atque obtrectatio est, cani ad Lunæ cornua vlulanti fermè assimilanda. vlulant quidem illi ipsi, vt audiantur, potius quam*

us quam vt dixisse, scripsisseve aliquid ratione intelli- A *antur. Aldebrandi etiam Longobardi Ducis constitutio ab Adriano facta, tam amplo, latoq; Ducatu eidem attributo, quid aliud indicat, quàm gentis fidem, ac probitatem Pontifici notam? Vaticani item regio genti designata, nunquid indignitatem Longobardorum arguit? an verò dignos eos fuisse Vrbis incolatu probat. Ineptè igitur quidam scriptor Caco latroni Regnum Longobardorum, imò Italicum comparat, sola garrulitate contendens: sed multò aptius ipse Cerbero assimilandus est, Stygio ore rictus, & latratus fundens in vmbras* B *defunctorum, à quibus oriundus est, vno actu simul & ingratum animum, & à veritate prorsus auersum suopte ingenio, moribusque pandens:*

De Caroli Regis profectione ad Pontificem, & reditu,

Capvt. XV.

CArolvs *Rex, dispositis circa Papiam obsidendam gentibus, Veronam cum copiarum parte profectus in deditionem recepit, nepotibus ex fratre sese eidem credentibus. Receptaque ferè omni Transpadana regione, Romam petit, atque ad Pontificis pe-* C *des procumbens, Christiano ritu Sedem Apostolicam in honorem Dei quàm maximè veneratus fuit: iureiurando etiam sese sponte sua adigens, quòd Romanæ Ecclesiæ defensor Regni sui nomine futurus esset. quod mirabili virtute, ac constantia præstitit: vnde & magni cognomentum nomini suo adiicere solus ipse inter Christianos meruit, & successoribus suis Francorum Regibus Christianissimi epithetũ coronæ affixit. Quod Christianissimi vocabulum effingere voce sua materna* D *Franci nesciunt, nequeuntue, sed pro eo Transchristianum, siue Traschristien dicunt. Trans enim præpositio positiuo nomini adiecta superlatiuum Gallicè elegantissimè ac breuissimè format: sic etiam Trebien, siue Transbene, pro optime Francia loquitur. Omitto hoc loco ea repetere, quæ à cæteris scriptoribus ter quaterque relata sunt: peracta scilicet inter Adrianum Pontificem, & Carolum Regem de Ecclesiæ dominio. Reuersus ad Ticini Castra Carolus Desiderio per internuntium significat, non esse vnde sibi auxilium ferri vlte-* E *rius expectet; Veronam ab Aldigisio filio suo destitutam, vnà cum plerisque Transpadanis vrbibus in sua potestate esse: Foroiulianos auersos, iam pridem ab eo ad Pontificem respicere: cæteros Italicos Longobardos res suas composuisse, eo intra Papiæ angustias derelicto, prospiceret itaque sibi, & quandoquidem de Regno actum esse cerneret, saluti saltem suæ, & Ciuitatis consuleret. Hoc etiã adiecto, si in septimum vsque diem deditionẽ distulisset, omnẽ se licentiã ac feritatẽ exercitui suo in obsessos permissurũ. Iussit subinde vnà cũ internũtio Veronensẽ* F *Ciuẽ genere Longobardũ subire muros, coramq; referre rerũ ipsarum seriem, vt certo nuntio commotus Desiderius promptior ad deditionem fieret. Nuntio igitur accepto Desiderius præstolari responsum nuntium iubet, abstractumque ab eius aspectu Veronensem rogat, quis sit rerum publicarum status? quæ suorum fortuna? quæ spes subesse possit? Vbi verò disiectas opes, amicitiasque solutas, & filium profugum ab Italia accepit, vehementer ingemuit. Heu quò me mea depulit concupiscentia: Dux eram in Etruria, Regnum volui, & habui: viuebam in pace, ac maiestate, solus in Italia Rex eram, solusque regnassem, nisi ego ipse ambitione elatus fractis legibus Dei Ecclesiam lacessissem: rogabar olim & dedignabar, nunc verò circumseptus hostium globis, regnum, quod augere putaueram, cogor dimittere; mea simul libertate, vnà cum regno hostili arbitrio summittenda. Oh saltem mihi vilis serui conditio hoc tempore adesset, qua fugam tentare, ac filii mei exilium subsequi liceret. Quid agam? immo eò redactus sum, vt nihil agam, mea iam potestate subacta. dedam igitur me, dedam hoc infelix atque infaustum Regnum, quod in me Regnum esset desinet: dedam hanc Vrbem, quàm nec ferro, aut igne hostis capere, nec iam sexto exacto mense obsessam frangere sua mora potest. Dedam certe omnia omnibus mihi hoc tempore aduersantibus, & penè à regia deiicientibus. Euocato deinde nuntio, ait: Renuntiate Carolo Regi crastina die me rectores Ciuitatis ad eum emissurum, qui meo nomine transigenda component, velit propterea dum huiusmodi tractanda erunt ab iniuria, & vi milites suos continere, quod ego similiter faciam. Dimissoque vtroq; nuncio edici iussit, ne à muris missilia in hostes torquerentur, Carolo similiter à Ciuitatis accessu, & læsione suos prohibente.*

De Desiderii Regis deditione.

Cap. XVI.

SI vlla vnquam nox infesta Desiderio in vita fuit, *hæc ipsa omnino molesta ei visa est, quàm inops consilii Rex insomnis exegit, ortaque luce adeuntibus ciuitatis rectoribus, qui pridie moniti fuerant, affuit, atque hoc sermone eos allocutus est, Ego satis cerno, me in rerum nostrarum desperatione ad Carolum Regem vos emittere, vt ab eo potius conditio accipiatur, quàm transigatur. Attamen si nos rerum desperatio, ac pestilentia, quæ vt videtis iam serpit vehementius, vrgent, Carolum quoque Regem torquent mora obsidendi, sumptus, belli incommoditas, & periculum regni sui à finitimis inuadendi. Itaque in dispari rerum euentu nos & ille constituti, singuli tamen tædio, & incommodo affecti sumus. Ite igitur fidentes animis, & nobis uobisque consulite, dissimulate mala, in quibus versamur: sed nihil tamen statuite, nisi meipso præmonito. vnus vestrum redeat aliis interim in Castris præstolantibus. Itur ad Carolum Regem, in Saluatoris Monasterio, siue Monachorum molestia hospitium habentem: recipiuntur humaniter, audiuntur, impetrantur petita, vnà tantum propositione reiecta. Dimitti enim se Desiderius postulauerat: contra Carolus aiebat regium ius esse personale, & ideo qui Regem in manu habet, & dimittit, Regnum periculo subiicit: quod ipse Carolus euitare cupiens Regem penes se habere, non in vinculis, sed in honore, ac commodo omnino velle. Accipit conditionem, conditione cogente Desiderius deditione facta, mense septimo inchoato ab obsidionis die, & pestilentia tunc obiessos infestante, vt notat Sigebertus in Caroli gestis anni* DCCLXXV. *Is igitur finis Italici belli, & Longobardi Regni in ipsa gente fuit, anno vt plerique notant septingentesimo, & septuagesimo quinto ab ortu Domini, & ab aduentu Longobardorum ducentesimo & quinto. quæ tamen in re variatur à scriptoribus, quibus-*

quibusdam Papiæ deditionem factam affirmantibus post annum octogesimum supra septingentesimum. Qua deditione secuta, Papiaque sub Caroli Regis potestate constituta, Longobardæ leges reiectæ fuerunt. Regni enim potestate amissa, transferri legũ potestatem ad victoris arbitrium necesse fuit: illisq; ex desuetudine abrogatis, redière Italici populi, alii ad Romana iura, iis tantum non receptis, quæ Iustiniani inconstantia malè condiderat: alii Pontificũ decreta pro legibus susceperunt, quæ in volumine congesta decretales postea appellarunt. Alii sua sibi iura componentes, statuta ediderunt, iuri communi publica autoritate derogantia: quibus quidem statutis Italicæ ciuitates in Circumpadanis vtuntur, illis nonnunquam suo iure reformatis. Nec tamen propterea omnes Longobardos Italicos Carolus subegit, nam Foroiulienses. & alios finitimos in statu suo intactos dimisit. In Galliamque profecturus, peditum, & equitum Longobardorum *agmina exercitui suo adiecit, quorum opera in Hispanico bello, &* Saxonico *strenuè vsus fuit, vt Blondus, & Sabellicus referunt. Prudenter autem Carolus Rex, rei bellicæ peritissimus, robur Longobardorum militum ab Italia deduxit, ne ipso discedente bellaces viri in Italia dimissi, & gentis suæ imperio assueti, tumultus cierent, & ad amissum regni decus resficerent. Atq; hoc ordine, & tèpore bello confecto, pacataque Italia præfectisq; prouinciis Italicis, quæ sub Desiderio erant sub Ducibus, Carolus in Galliam est reuersus.*

De scriptorum ambiguitatibus.

CAPVT XVII.

M*VLTA circa Papiæ deditionem, & finem Longobardi Regni congerunt scriptores, quæ ambigua videntur. Sabellicus inprimis Veneti honoris studiosus, viginti naues Venetas affuisse Caroli præsidio notat: secutus, vt ait, quendam Iustinianum, cui respondeo, onerarias naues cibaria inuexisse Caroli exercitui clarum est, sed nauibus oppugnatam fuisse ciuitatem à vero abest, moenibus ipsis a flumine ea ætate procul sitis: ita vt nauali pugna peti muri, neque quam possent, ciuitate procul à Ticino ad teli vel lapidis iactum in alto sita, & alueo fluminis in imo posito. Fingant ergo decus Venetis aliundè scriptores quam ex Longobardi Regni exitu, qui solius Caroli virtuti cessit. Alter popularis scriptor Desiderium religiosum fuisse asserit, templaque construxisse, ac pro Christiana Republica multa confecisse bella, quæ omnia sine probato autore referens, inania facit, & se circulatori similiorem esse quàm scriptori demonstrat. Probabilior autem videtur Pauli Diaconi Longobardi historici attestatio, scripta ab eodem libro quinto de gestis Longobardorum capite quarto, vbi narrat prædictionem religiosi viri comminantis excidium Regni tempore, quo Dei honorificentia despectui genti esset, subdens hæc verba:* quod nos ita esse probauimus, qui ante Longobardorum perditionem, eandem Beati Ioannis Bapistæ Basilicam per viles personas gubernari conspeximus, ita vt indignis, & adulteris, non pro vitæ merito, sed pro datione præmiorũ idem venerabilis locus tribueretur. *Et quem Paulum Desiderii familiarem fuisse, & in Galliam vnà profectum, Platina refert in vita Adriani, viri probitatem, ac literaturam probans his verbis:* Paulum quoq; Longobardum *&c. Spreta ergo Dei reuerentia, non solum à Rege Desiderio, sed etiam à gente fuit, cum Caroli Regis potentia in ipsam gentem conuersa est. Hacq; fortasse causa Paulus Diaconus gentis suæ historiam texens vsq; ad Lytprandi tempus perueniens, omisit subsecuta tempora Astulphi, & Desiderii, ne vtriusq; Regis facinora à Christianæ fidei institutis declinantia in gentis suæ dedecus referret; strictè tantum de Astulpho scribens libro vigesimo secundo de gestis Romanorum, quod non destiterit Pontificem Romanum vi opprimere per hæc verba:* Inter hæc autem Stephanus Papa Romanus multa mala ab Astulpho Rege perpessus ad Francos confugit; sub Pipino *&c. Et paulò infra ait,* prædictus namq; Papa Stephãus vi pressus, & crudelitate coactus Astulphi in Franciam iuit *&c. Sileat ergo popularium virorum scripta, quæ religionẽ viguisse in Desiderio narrãt, & alia pro fabulis habenda: stetq; hæc sententia immutabilis, spreta Dei maiestas tandẽ in contemptorẽ vertitur. Tertia sequitur ambiguitas de filiis Desiderii, quos duos fuisse idem scriptor commentitius retulit. Ego vnum tantum Aldigisium natum à Desiderio accepi, non autem duos, qui Verona relicta ad Constantinopolitanũ imperatorem confugit, vt notant Paulus Diacõus libro vigesimo tertio in fine de gestis Rom. & Sigebertus, quos Blondus, & Platina secuti sunt. Idemque Aldigisius in Siciliam traiiciens cum Græcis Ducibus Longobardiæ maioris Regẽ sese inscribens, bellum infeliciter mouit, & occisus est, vt ipse Paulus scribit libro vigesimo tertio, his verbis.* Anno nono Imperii sui Irenem *&c. & paulò infra: interea* irene misit Ioannem *&c. Extinctaq; hoc modo Desiderii proles masculina fuit, à qua originem Vicecomitum fluxisse nonnulli temerè, ac ineptè arguunt, nullo prorsus argumẽto ab aliquo probato autore deducto, vt in tanta re decuit. Quarta dubitatio versatur circa Diui Theodori Papiensis Episcopi tempus, quẽ virũ nonnulli ciues mei scribunt vixisse sub Desiderio, & à Leone tertio Põtifice sacra suscepisse: quod non probo hac ratione. Nam Petrus Episcopus Longobardus Lytprandi consanguineus vixit in Episcopatu annos quatuordecim, decessitq; ab humanis superstite Lytprando, cui Petro succedens Theodorius qui vixit annos quatuordecim, nullo modo peruenisse ad Desiderii tempora potuit, in quibus obsessa Papia fuit: quoniam post Lytprandum regnauit Rachis, siue Rachisius annos septem, deinde Astulphus frater alios septem, quibus si addas annos duos, vel vnum, quo creatus Episcopus Theodor⁹ sub Lytprando fuit, necesse est fateri ipsum sanctum virum à vita emigrasse ante Desiderii obsidionem factam anno decimo septimo regni eius. Et quod nostri narrant sanctum virum precibus suis hostium acies auertisse à portis ciuitatis, Deo illi fauente, probo quidem euenisse sub Astulphi Regno, quando ciuitas Pipini Regis agmina propinquari sensit. Item quod de Leone Pontifice dicitur, vixisse Theodorum sub eius Pontificatu non abnuo, sed electum prius Episcopum puto. Veruntamen meam sententiam tanti non facio, vt niti hac in re contentione velim.*

Scribens enim antiqua, minime à me visa, tàm decipi possum ego, quam priores, qui similiter non visa prodiderunt. Scribuntur alia plura à veritate semota, quæ omitti à me decet, ne reprobando potius quàm scribendo studium adhibuisse censear.

De Regni Italici mutatione, & Longobardorum gloria, Pontificaliq; dominio

Capvt XVIII.

QVI Italicarum rerum euentus à prima Gothorum irruptione vsque ad Caroli Magni aduentum contemplatus fuerit, mirari multorum exemplo, & dubitare poterit, cur in trecentorum & sexaginta quinque annorum interuallo, exterarum ferè semper gentium regna, vel imperia Italicis prouinciis dominata fuerint, nemoque ex nostra gente in lucem venerit, qui dominia ab alienis eripere, sibique vendicare ausus sit, cum prioribus, vt accepimus, seculis floruerint in Italia viri, non solum sua, sed aliarum etiam nationū libertatis vindices, & assertores? Dixerit hoc loco aliquis, diuina voluntas fuit, cuius sunt regna, & imperia. Respondeo, sunt omnino Dei regnorum potestates: sed ego quæro, cur dominia olim in Italia potestate constituta, ablataque postea, nunquam Italiæ restituta fuerint ab anno quadringentesimo & decimo ab ortu Domini, vsque ad annum (vt dixi) septingentesimum, & septuagesimum quintum? Illa enim superna voluntas, cui iustitia ab æterno inest, nullo modo abolere regna, sine Regum, vel Populorum demerito, atque excessu solet. Cuius quidem Iustitiæ causam quærito. Dicere ergo ingenuè, ac humaniter necesse est, indignam dominio, ac libertate, quibus olim potita fuit, Italiam tunc Deo æterno visam: causam autem indignitatis inquirere hoc tempore difficile est, tot iam transactis seculis in magno scriptorum silentio, qui referre rerum successus, potius quam causas studuerunt. Duplicem tamen esse causam regni mutandi plerunq; reperio, vnam humanam, alteram diuinam. Humana causa Regna mutantur, à gente in gentē propter vnius gētis iniustitias, longo tempore sine impunitate, ac sine pœnitentia perpetratas, quæ, vt dicitur, fætent in conspectu Dei, eiusque iram excitant in transgressores, alterius gentis manu è Regno deiiciendos, quæ quidem humana causa pendet à diuina. Diuina verò causa multiplex est, & incōprehensibilis propter altitudinē diuinæ mētis, ac sapientiæ, diuiniq; iudicii, q̄ nostræ infirmitati inscrutabile est: nā si terrena quæ miramur vix tenem⁹, quomodo diuina, à nobis remota, immò abscōdita percipiemus? Verūtamen visum interdum est diuinæ potestati, per seruos suos causas euentuum, ac mutationum populis indicare, antequàm fiant, vt corrigantur, aut postquam facta sunt, vt cæteri intelligentes absterreantur. Causam ergo Italici dominii ad exteros transferendi modestè agendo, dicemus fuisse diuinæ mentis arbitrium, vt vno actu duos effectus operaretur: primum, quod Italia, quæ olim in Imperii tantū glorificatiōe exultauerat, per illius amissionē desineret in sese gloriari, ac aliis simili modo populis (vt ipsa imperauerat) obtēperaret, & pro antiqua ambitiōe nouhā umilitatē susciperet, atq; per humiliationem Deum imperii dominum, & non seipsam esse agnosceret: alterū, quod aliæ nationes ex eo actu intelligerēt, vno tam sublimi Romāo Imperio deiecto, quo nullum maius vnquàm in terris fuit, sua similiter Regna, eodem iubente Deo, alterius gentis manu fore dissoluenda, erigerentque iccirco animos in Deum, tanquàm Regnorum Principem agnoscendum, colendum, & solum Dominum existimandum. Quod quidem Deo à quauis gente pro Domino habito, & glorificato, gentē simul ipsam gloriam à Deo recipere, siue per Regnum, siue alio decore necesse est, ita nobis antiquo Propheta eius nomine attestante libro primo Regum capite secundo: Quicunque honorificauerit me, glorificabo cū, qui autem contemnunt me, erunt ignobiles. Et alibi idē ferè à Samuele dictum fuit, capite decimo octauo eiusdem libri: Si timueritis Deum &c. Et ne humanæ mentes, quæ nodum sæpe in scirpo quærunt, & à veritatis luce recedunt, existimarent Romanū Imperiū casu, aut natura collapsum, annunciatorem, & vatem mille, & amplius annis antè præmisit Deus nostræ perditionis indicē, qui prospiciens ab alto Iudæorū turmas, & castrametationem, coactus spiritu in hæc verba prorupit. Heu heu quis victurus eò vsque erit, quādo ista faciet Deus? venient in triremibus de Italia, qui superabunt Assyrios, vastabuntq; Hæbræos, & ad extremum etiam ipsi peribunt. quæ verba habentur in libro Numeri, capite vigesimo primo, in fine, & quæ demū prædictio facta est quingentis & amplius annis ante Romam conditam, quo tempore nondū Itala militia in honore, & fama apud exteras gentes esse poterat. Adimpletaq; tandē fuit Romanis, sub Vespasiano, & Tito, Iudæam vnà cum finitimis subigētibus, & Herulis deinde, Gothisq;, & Longobardis Italos & Græcos superantibus. Dixitque ille longæuus vates, Deum illa omnia esse facturum, vt ostenderet regnorum potestates in manu Dei esse, quamuis humanis viribus constituantur, pariterq; euertantur, quæ hominum operatio Dei voluntati famulatur. Nam quemadmodum faber in officina fabrilia suo arbitratu collocat, amouetq;, & malleo, ac cote gladium format, acuitque, deinde acutum retundit ac infirmat; multò quidem maiore potestate, ac sapientia Deus hominum opera pro sui arbitrii instrumento vtitur aduersos alios homines sibi infestos, Regna hîc figens (vbi non erant) & illinc refigens vbi olim conspicua erant. Hinc gentes olim ignobiles in tempore à Deo constituto multiplicari legimus, nascique ex eis viros animis, viribusque conspicuos, & ad bella gerenda suapte natura pronos, qui diuino iussi, impulsiuè iudicio irruerunt in alios populos, Regnaque euerterunt, ac suis nominibus dominia constituerunt, vt Gothi, Hunni, Alani, Vandalique fecère; quorum initia vix memoratu digna videntur. Hinc etiam eodem iubente Deo, defecisse postea in illis gentibus multiplicationem virorum, & præstantiam, ac firmè in nihilum recidisse accepimus, alia insurgente gente, & quasi malleo Dei priorem contundente, vt hoc loco etiam omnis patefacit historia. Nam Longobardi Italia potiti, ab ea sæpe Gallos repulerunt, Græcos eiecerunt, & Orientalis Imperii dominium, immò Romanum (vt vocabatur) in Italia extinxerunt,

Auares,

Auares, siue Bauaros, Sclauos, siue Dalmatas, item Saracenos Italiam ingressos telis confecerunt: nullusque A *in Europa gladius intra ducentos annos præstantior atque validior, quàm Longobardus fuit. Ecce autem Deo ab eis faciem auertente, languere, ac deficere ipsorum fortitudo, contraque inualescere Francorum robur, ac præstantia visa sunt, Longobardo Regno incruenta victoria confracto, sibique subiecto. quibus quidem mutationibus circumspectis, nihil aliud esse Regnum, vel Imperium existimare possumus, quàm humanam potestatem, hominum opera à Deo in terris positam, & ad eius pariter nutum deponendam;* B *& qua demum potestate à Longobardis in Francos delata, quicquid honoris, decorisque Francis accessit, ex Dei prouidentia illis operantibus accessit (operari enim homines, ac labores, & pericula adire in rebus eximiis necesse est, etiam Deo eis fauente) & quicquid ex aduerso dedecoris, ac indignitatis Longobardis accessit, illis similiter aduersante Deo contigit. Tuque infelix Italia particeps illius indignitatis effecta es, quoniam Italicum illud Regnum erat, tum quia in Italia,* C *tum quia in gente Italica positum erat quamuis antiqua agnatione Longobarda esset. Quo quidem Italico Regno à te in Galliam, Franciamue translato, indignam Regno Italiam, dignam verò Franciam Deus illa translatione fecit, nec per Italorum manus, ne vlla honoris pars eis contingeret, sed per alienigenas ipsam mutationem fecit, vt ipsis tantum Francis deuicti Regni famam tribueret, Italiamque penitus Regia honorificentia exueret. Ademit itaq; Carolus Italiæ Regni honorem, eundemque tanquam eximium, clarissimumque* D *sibi ascripsit, iis postea vsus titulis:* Carolus Francorũ, & Longobardorum Rex *&c. Quæ inscriptio in eius legibus præposita legitur. Nec propterea gentem Longobardam Carolus victoriam consequutus despectui, sed honori habuit: nam* Longobardiam *contracto nomine, tam ipse quàm Romanus Pontifex, & Populus appellauit omnem Circumpadanam oram inter Alpes, & Apenninum sitam: quàm appellationem secuta est posteritas, Romandiola tantum Romanæ Ecclesiæ aggregata. Vicum etiam in Vaticano pro Longobardorum in*E*colatu Roma cessit, quem vicum posteri commutarunt, sedibus intra Vrbem propè viam latam sibi statutis, Lombardiæ nomine vico imposito in antiquæ gentis honorem; Extatq; etiam Bononiæ vetus agnatio Lombarda appellata. Nullum denique discrimen viguisse inter Italos, & Longobardos ea ætate omnes scriptores tradunt origine scilicet ab vtrisque pariter ab Italia deducta, quamuis aliqua cognomina suapte enunciatione Lõgobardos referrent, veluti Eolpertos, Landulphos, Grimoaldos (hodie Grimaldos) Oldouinos, Caripertos,* F *Chislerios, similesque vocis sono ab Itala lingua dissonos. Nec in Italia solum dignos honorificentia Longobardos Carolus existimauit, publico omnium scientiarum Gymnasio Papiæ constituto, vt Sabellicus notat, quod hodie etiam celebre est, & à prouincialibus frequentatur, nostratibus in eo Doctoribus primas sedes obtinentibus: sed in Francia etiam eidem genti magnũ honorem, & commodum impendere Regia maiestas curauit, insigni, & amplo collegio Parisiis constructo, & Longbardorum nuncupato, quod hodie etiam tanquam celeberrimum visum à me in Gallia versante fuit. Petrus quoque Lombardus vir peritissimus ingentis suæ decus à Francorum Rege olim Parisiorum Antistes electus à Sede similiter Apostolica approbatus est, peritiæque causa Magister Sententiarum appellari meruit, eius scriptis, à Catholica, sanctaque Romana Ecclesia publicè receptis, & in Academiis palam lectis, ac recitatis. His ergo honoribus decorata gens Longobarda post amissum Regnum, Pontificum, Regum, ac illustrium nationum iudicio, semper in existimatione fuit: ex qua quidẽ re, vaniloqui, atq; dicaces arguũtur singuli, qui eis obtrectare insano sermone ausi sunt. Regno eorum tam ex diuturnitate approbato, quàm ex Caroli susceptione, qui si latronum Regnum esse illud perspexisset, vt quidam falsò atque insulsè scripsit, ac etiam Senatus Consulto reprobatus fuit, aboleuisset potius Regni nomen Carolus, quã erexisset eius titulo assumpto. Nec omnino cuiusquam dicacitas tollere à Longobardis honorem extincti Orientalis Imperii, & erectæ Romanæ Ecclesiæ ditionis in ipsa Vrbe, Latio, Campania, Etruriaque poterit, quam constat, non à Constantini primi donatione, quæ in irritum cessit, sed ab Exarchi eiectione Longobarda manu facta initium habuisse. antea enim Romanus Pontifex nullam ditionem in Vrbe, minusq; in Italia exercuit, iis exceptis regionibus, quas Platina, & Sabellicus donasse Aripertum, & alios Reges Longobardos Romanæ Ecclesiæ scribunt: nec etiam ipse Pontifex, satis liber sub illis scelestis Orientalibus Romæ imperantibus esse potuit. Piget ad hoc demonstrandum transacta repetere. Quoties Romanis Pontificibus Imperatorum iussu vincula iniecta fuisse legimus? Quoties violenta manu interitum illatum accepimus, aut exiliũ indictum? Quoties retractata, reuocataque electio Pontificum fuit, ac diuina iura nefario ausu temerata? Hæccine igitur Ecclesiæ libertas, aut donationis autoritas ad actum possessionis perducta fuit? Hæccine ditio Romanæ Ecclesiæ, an subiectio, famulatioque censenda erat? Omnis ergo origo Romani dominii in Ecclesia constituti, ab Exarchi eiectione initium habuit: Exarchi autem eiectio à Longobardis: ergo Longobarda manus viam, aditumque ad dominium consequendum Romanæ Ecclesiæ aperuit, potius quam Constantini largitio, quem quidem aditum Pipinus Rex perfecit, Carolusque filius amplificauit. At si Oriẽtalis potestas eiecta ab Italia Longobarda manu non fuisset, nullo modo Francorũ Rex in Italiã descendisset, subiectaq; Exarcho Romana iurisdictio, & minimè in Pontifices collata fuisset. Is ergo aditus Romanæ ditionis à Longobardis patefactus, paratusque necessario Longobardorum virtuti ac viribus referendus est, Dei semper prælata honorificentia. Istudque Romani Pontificis Imperium in Italia constitutum, quod miramur, constitutum nunquam fuisset, si Orientale venenum expugnatum, ac fugatum à nostris aris non esset. Gratiam igitur habeamus diuino numini, quod amisso Longobardo Regno, ac in Carolum translato aliud nobis Regnum Pontificale contulit, quod Romano Imperio eò præstantius est, quò animi dignitas corporeæ moli magis præstat. Romanum enim Imperium prouincialibu*

ius di

ius dicere, atque imperare tamdiù potuit, quàm diù in eos potestatem habuit, qua amissa potestate, Imperium simul euanuit. Pontificalis autem autoritas tam diu in honore, atq; obseruantia erit, quam diù Christianæ religionis fides, & Pontificum sanctitas in orbe durauerit. quæ duo summa bona faxit Omnipotens Deus, vt in perpetuum vigeant, coniunctaque maneant, ne vno labante, aut titubante, alterum comminuatur, comminutumque temnatur.

De rerum discrimine.

Cap. XIX.

SI MEI *instituti fuisset ad Caroli Magni tempora scriptionem extendere, de Francia, & eius Prouinciis, & Regno aliqua memoratu digna, à me cognita, retulissem, quæ cogor omitere: quoniam ea tantum hoc volumine colligenda censui, quæ Italicis rebus coniuncta erant, ac probare poterant Romani Imperii potestatem in Occidente prorsus eo tempore Longobarda manu fuisse deiectam, vigintique, & amplius annis eius nomen inter Occidentales conticuisse, vno tantum Adriano Romano Pontifice, ac Leone tertio post Adrianum ditionem moderante. Cuius quidem Imperii interitus in Occidente, quid operatus fuerit, in posteriore Imperii potestate à Pontifice erecta, alio loco excutiendum esset: cum dissimile posterius à priore Imperio in pluribus discernatur, præcipuè in electione, constitutione, ac imperitatione. qua diuersitate attenta, diuersum esse istud nostri temporis Imperium diuersique iuris à priore Romano Imperio dubitari ratiõe potest: qua tamen omissa dubitatione, consummare opusculum meum hoc loco statui, Imitatusq; eos qui longum iter emensi respiciunt montes, oppida, & flumina à tergo relicta: ita ego respectans Regna olim deiecta, prostrata Imperia, perditas ciuitates, prouinciarum mutata nomina, gentesque funditus deletas, in me me versus cogito; ò insensati, qui tot ac tanta ad Dei nutum euersa, confracta, atque extincta legimus, ac etiam vidimus, quid miramur nostra? quid cupimus? quid expetimus, si ea quæ habere videmur, vix habemus, alienis in nostra bona sæ-*

A *pe irruentibus. Quicquid congeritur, quicquid in terris acquiritur, quicquid nostris viribus firmatur, amissionis discrimini subiicitur, atque à nobis aliquando auellitur, confertur que in barbarum (vt ille notat) militem, immò potius accipitrem, siue raptorem: nullo ergo modo fidere humano consilio, humanisque rebus tutum est, singula suo nutu versante Deo, periit Romanum Imperium olim in Italia, periit etiam patrum nostrorum memoria in Græcia; periit similiter in Francia, alibiq; vbi quondam in admiratione, atq; amplitudine visum*

B *fuit. Nec tamen in tanti dominii interitu satis dignè, maturèq; expergiscimur, ac meditamur, quò nostra consilia, actusque dirigamus. Ille* CAROLUM QUINTUM *composito ad gratiam verborum plausu, rebusque malè gestis silentio inuolutis, viuens viuentem celebrat. Alter in faciem Romanum Pontificem beatissimum appellat: à quo tandem nihil consecutus, secedens à nostris oris ruit in dicteria, eundemque virum quem suis scriptis probauerat, mox lacerat maledictis, atque ingratum appellat. quidam alius Regem Francorum, suis carmini-*

C *bus in cœlo collocat, diuisq; comparat: mox ab eo semotus contraria fatur, hostique blanditur, versipellisque in moribus, in habitu, ac in dicendo efficitur. At quanto præclarius esset Deum Regum Dominum celebrare, à quo quicquid ad nos manat, longè stabilius est, quàm quod manat à Principe, humanis casibus obnoxio? Nostra ergo consilia, nostraque actiones in huiusmodi rerum humanarum turbine, ad Dei æterni venerationem essent dirigendæ, quod minimè facimus. Sicut itaque nos à terrestri potestate potius quam à Deo nostra acta*

D *auspicamur; ita nostra acta vnà cum mortali Principe collapsa sæpè miramur, ac deploramus ipso nos eludente Deo, nostraque vota contrario euentu sæpissimè fluctuante. A quo quidem errore si mihi abesse mea imbecillitate licuerit, nescio (sum enim homo sicut cæteri, altiusque fortasse cæteris infixus limo) si tamen ab eo errore me procul esse contigerit, quod cupio, gaudebo audacter Deum me potius inuocasse, quam Reges terræ, atque ita ad ipsius Dei glorificationem labores meos referens finem Ticinensi historiæ impono.*

IACOBI

IACOBI BRACELII GENVENSIS AD BLONDVM FLAVIVM APOSTOLICVM SECRETARIVM

Oræ Liguſticæ deſcriptio.

REVERSVS in patriam clariſſimus vir Andreas Bartholomæus Imperialis ab ea legatione, qua apud Romanum pontificẽ aliquandiu moratus eſt, cum multa de te non ſine magna tui laude ſæpius loqueretur; in ſermonem aliquando incidit eius hiſtoriæ, quam tu magno labore, nec minore omnium expectatione ſcribere aggreſſus es. Inter quæ ait, cupere te, vt Liguriã cum ſuis populis quiſpiam regionis eius peritus exacte deſcribat: ab eo haud contemnenda laboris portiuncula te leuatum iri, modo is eſſet, qui quod tibi præſtari optabas, poſſet implere: meq; multa oratione, quæ plurimũ valet, hortatus eſt, negotiũ vt ſuſciperem. Ego cum ſcirem huic regioni latiſſimos aliquando terminos fuiſſe, quippe cum Piſas in Liguribus conditas, & Apuanos Ligures, quos agri Piſani populos eſſe cõſtat, à probatis auctoribus traditũ legamus, quodq; longe plus admirationis habet, Maſſiliã Pompeius Trogus, inter Ligures, & feras Gallorum gentes poſitam dixerit, operis difficultate deterritus pedem retuli. Neq; enim quempiam ſeculi noſtri quantuncunq; doctiſſimũ virum ſatis idoneum putaui, qui vetuſtiſſimas illas orbis diuiſiones iam prorſus abolitas vel (vt ita dixerim) ſepultas, ita poſſit eruere, vt ex illa vetuſtatis, caligine in lucem proferat, quinã fuerint Liguriæ conſtituti fines tunc, cũ Apuanus, & Maſſilienſis inter Ligures annumerabantur. Verùm poſteaquam ex eo cognoui ſatis fore tibi, ſi ora Liguriæ, quã Plinius, & qui eam diuiſionẽ orbis ſecuti ſunt, Varo, & Macia terminari voluerunt, accuratius deſcribatur, haud inuitus laborẽ ſuſcepi: quippe qui à te & recte fieri, & æquum poſtulari arbitrer: quod vniuscuiuſque regionis vrbes, populos, flumina, cæteraq; memoratu digna, malis ab indigena, quàm ab externo cognoſcere. Erit aliquod præterea operæpretium: ſi in ea ora, quæ vt fertilitate plurimis, ita ſalubritate, amœnitateque paucis admodũ cedit, pleraq; inuenias, quæ tibi res Italicas dicere aggreſſo ſine laude præterire non liceat. Illud verò ante omnia mihi concedas velim: ne ſi diligentius omnia ſcrutatus fuero, minima perſequi, paruiſq; nimium immorari arguar. Aliud enim terrarũ orbem dicturo proponitur, longe alia lex eius eſt, quem vnius tantum prouinciæ labor fatigat. In quo tamen ſi rationem, legeq; exceſſero; dum me ornandæ patriæ cupiditas longius rapit, ſcio huic facile amori meo veniam dabis.

A Prouincia igitur Narbonenſi Italiam petituro, Liguriæ primus limen aperit Varus fluuius ab Alpibus effuſus, haud procul ab vrbe Nicæa mari ſe infũdes, nulla re notior, quàm quòd Braccatam Galliam ab Italia diſterminat. Occurit mox Nicæa oppidum à Maſſilienſibus in littore conditum, Alpes dorſo contingens. Dehinc portus Herculis Monœci quondam, nunc Villa Franca. Poſt hæc Monichus portus, vt Ptolemæo placet: nunc Monacus, Genuenſis Imperii terminus. Hũc enim vel collem, vel ſcopulum, cũ eſſet incultus, Cæſar Genuẽſi populo ad condenda mœnia conceſſit, annis iam quinquaginta ſupra ducentos euolutis. Imminent Monicho Trophæa Auguſti, duo propè millia paſſuum à littore recedentia, in edito iugo poſita: nunc ignobile Caſtellũ Torbia nomine ſola viarum aſperitate memorabile. Sequitur Mentonum, & Rochabruna, primum ipſo in littore, alterum haud procul à mari caſtellum poſitum: vtraque ſterilis ſoli, & præter ipſum nomẽ nihil, quod referas, habentia. Deinde Albumtimilliũ vrbs quondam populo, & latius finib⁹ valida: nũc vel dẽptis, vel mutatis paucis literis Vintimilium. Huius latus, qua parte ad orientem ſolem vergit, Rucuba flumine abluitur: quod nunc Rodoriã vocant. Vix mille paſſus ab oppido collis attollitur, cui Apio nomen eſt: & in colle arx ſita, ex qua primæ naſcentis Apennini iuga haud procul aſpiciuntur. Ab Rucuba decem paſſuum abeſt municipium, quod Sancti Romuli nominant, citri ferax, frequentibusq; palmis: quam arborem circumiecta omnis regio neſcit, Romanis etiam pontificibus haud incognitum. Inde quinq; millia paſſuum emenſo obuia fit Tabia, duo millia recedens à mari, exiguum oppidum, ſed vitis generoſitate iam non obſcurũ: quippe quæ vini nobilitate, quod Muſcatũ vocãt, tantũ ſibi nomen parauerit, vt non Cypriis, nõ Creticis, nõ Falernis montibus inferior putetur. Decem paſſuũ millia ad Mauriciũ portum numerantur: portũ nomine verius, quàm re. Hinc quoniã vicini populi iura petunt, fama locum celebriorẽ facit. Sequitur Vnelia vallis aliquot introrſus vicis habitata. Mox oppidum Dianæ, nunc Dianum, duo propè paſſuum millia littus effugiens: olea, viteq; pariter lætum. Poſt hæc ipſo in littore Ceruũ. Dehinc Andoria ex edito vicinũ mare deſpiciens, vitiferis collibus vndiq; cingitur. Andorianos fines parui admodum vici excipiunt. Hos Albumingaunum vrbs opib⁹, ac vetuſtate nobilis, nũc Albingana: cuius Merula flumẽ latus verberat: vulgus Centã nominat, quòd centenis torrentibus augeatur. Hanc vrbem in plano poſitã vix quingẽtos paſſus ab ora diſtantẽ cũ validiſſimi exercit⁹ Philippi Mediolãenſiũ ducis arcta obſidiõe cinxiſſẽt, quatuorq;

quatuorque perpetuos menses oppugnatam cuncta belli A *mala ferre coegissent, constantia tandem, ac fortitudine populi perterritus hostis more fugientis, ac victi obsidionem soluit. Occurrit posthac Petra castellum in littore positum. Deinde Finarium oppidum, ac cœli salubritate nominatum: abest à mari duo propè passuum millia, angustias vallis claudens in cuius faucibus situm est. Est & in littore Naulum, vrbs portu ac turribus inclyta. Est & Vadorum portus. Hinc septem passuum millibus Sauona distat, vrbs multorum populorum commercio nobilis: nunc disiecta mole, quæ fluctibus opposita,* B *portum efficiebat; manca, & trunco corpori similis relicta. Hanc Liuius Magonis aduentum referens Sauonam nominauit: idque nomen cum ad ætatem vsq; nostram perduret, non est facile rationem reddere, cur Plinius Sabatium, Pomponius Sabatiam appellare maluerit. Albisollam, Cellasque vicos ignobiles haud procul inde in littore cernimus. Deindè Viraginem oppidum: quod quidam Vicum virginis dixere. Succedit vulturum vicus, quem Cherusa paruus amnis interfluit. Porcifera dehinc vt maior, ita violentior am-* C *nis: qui amœnissimæ valli nomen dedit. Tum vastum, ... ingenti mole fluctibus obiecta memorabilem por- ..., frontemque ad Africum versam Genua pandit: ...os vetustate prœclara, verùm rebus gestis longe clarissima: vt quæ Corsicam, Cyprum, Asiam, Thraciam, Scythiam, magnamque orientis partem, aut deductis coloniis, aut victoriis suis illustrauerit: negotio tamen, quàm otio felicior. Cum antiquitatis suæ multa sint argumenta, non illud in vltimis habendum puto, quòd auctorem eius nemo satis affirmare ausus est. Ita ex illius* D *temporibus vetustate propè abolitis, varias de conditore opiniones exortas videmus. Quarum illa plurimum habere auctoritatis putatur, Phaethontem classe in Ligusticum sinum ex Aegypto profectum, indeque Apennini iuga trangressum, haud procul à Pado flumine consedisse: relictis in littore nauibus cum Genuo quodam classis præfecto, hûc ibi oppidum condidisse, & de suo nomine Genuam appellasse. verùm quid de vrbis initio homines sentiant, cum cuiusque iudicio liberum sit, excidia certe in obscuro non sunt. Semel à* E *Magone Hamilcaris filio capta, ac excisa est, iussuque Romani populi à Lucretio restaurata. Rursus sexto supra quingentos nunc anno, iterum à Pœnis capta, ac prope euersa est. Sed maximis posthac incrementis Dei munere caput attollens, illis sæpe terrori fuit, & nûc formidini est, quorum insidiis concidit: prævalida nunc viribus ac mari plurimum pollens, principem nacta omnium moderatissimum Thomam Campofregosum: cuius cum maximæ laudes nullius præconio indigeant, nec eas in præsentia referre animus est: & si sit, operis* F *magnitudine deterreri queam. Vrbis orientale latus Ferior amnis præterfluit: quem nunc Bisamnem appellamus. Nec tamen vetusti nominis vsquequaque facta videtur obliuio. Namque amnem minorem è proximis montibus præcipitatum; qui se maiori violentius immiscet, Ferixanum dicimus: Hic si fluuio quondam, vt coniecturis creditur, nomen dedit, ex Feriore in Ferixanum versus, quatuor priores antiqui nominis literas adhuc seruat. Inde parui admodum in littore vici Neruium, Buliascum, Saulum, & his omnibus maior Rechum, postea Camulium. Verum ab amne Cherusa, quæ supra memorauimus adusque Camulium: hoc est quatuor, & viginti millia passuum, non plana modo, & quæ mari proxima sunt, verum valles, collesque longius positi, omnia demum magnificis ædibus decora sunt: adeo frequentibus, vt qui ex alto terras petunt, vnam à se vrbem aspici putent. A Camulio sinuari promontorium incipit, quod diuo Fructoso sacrum est: eius templum in intimo recessu positum magna veneratione à vicinis populis frequentatur. Id illi promontorium Caput montium vocant: arduum, ac saxosum in maria procurrit, sinistroque latere irrumpentes vndas augustis faucibus admittens, Delphini portum efficit: qui ab incolis dempta prima syllaba, quasi à bonitate nominandus potius sit, Portus finus appellatur. Sequitur & alius ab oriente sinus, quem Rapali nominant. Id valli nomen est quæ intra montuosa haud sterilis, citrique ac oleæ plurimum ferax, vicum eiusdem nominis haud obscurum habet in littore. Quinq; passuum millia Clauarum abest, oppidum ob alia magis, quàm vetustate clarum: quippe quod ante centum, & quinquaginta annos nondum mœnibus cinctum fuisset. Huc maritimi, huc montani populi plurimi iuris dicendi gratia conueniunt. Haud procul inde fluuius Entalla mari illabitur, quem nostri Lauaniam vocant: cuius in vlteriore ripa Lauania vicus est, quem clarissima eorum familia, qui se Lauaniæ comites dici voluerunt, maxime illustrem dedit. Ab ostio Entellæ vix quatuor passuum millia Segestum aspicimus: quam qui Ptolemæi dimensiones sequuntur, Tiguliam putant, incolæ Sigestrum nominant. vicus est ipso in littore: cui obiicitur insula tenuis admodũ riuulo à continẽte auulsa: ea præruptis vndiq; rupibus quasi muro tuta ab omni terræ, marisq; incursione securos incolas habet, gemino portu, dextra, læuaq; accessibilis. quanquam qui ad portum vergit, tutior, veriorque portus est. Huic contermina sunt Monilia, quã nostri Moneliam dicere maluerunt, in duos vicos diuisa: nihil quod referas præter vitiferos colles habent. Monilianis finibus Framula occurrit, quam ob lapidosos, & asperos calles, quasi Ferramulam dictam puto: ea in aliquot paruos vicos distincta vinetis vndique ambitur. Hinc paruo interuallo Leuantũ abest, municipium nobile magis, quàm vetustum, irriguis vallibus, & apricis collibus amœnum. Inde in ora castella quinque paribus prope interuallis inter se distantia, Mons ruber, Vulnetia, quam nunc Vernatiam vulgus nominat, Cornelia, Manarola, Riuus maior, non in Italia tantum, sed apud Gallos, Britannosq; ob vini nobilitatẽ celebria. Res spectaculo digna, videre montes non decliues modo, sed adeo præcipites, vt aues quoq; transuolando fatigent, saxosos, nihil humoris retinentes, stratos palmite adeo ieiuno, & gracili, vt hederæ, quàm viti similior videatur: hinc exprimi vindemiã, qua mensas regias instruamus. Riuum maiorem transgressos excipit Portus Lunæ, à scriptoribus quidem, sed parcius quàm decuit celebratus: vastis faucibus sese pandenti, multisq; reflexibus tortuoso insulã natura obiecit, quæ illum ex Austro, & Africo tutum præstat. In qua templum est diuo Venerio sacrum: à quo vetusto nomine abolito Portus Venerii, vel, vt plures*

tusto nomine abolito Portus Veneriј, vel, vt plures loquuntur, Veneris appellatus est. Fugiunt introrsus terrae quinq; passuum millia: quam longitudinem portus latitudo quoq; adaequat. In occidentali promontorio oppidum est à portus nomine dictum, Genuensis populi colonia, idemq; imperij quondam terminus: cuius in aduerso Ilex est castellum, vel ex hoc celebrius, quòd vt illud Genuenses, ita hoc Pisanos quondam fines terminabat. Recessus interior Spediam habet: nouũ oppidum, citra LX. annos muro circundatum: ea praesidi sedes constituta est, ad quem quicquid litium oritur, à remotioribus etiam populis defertur. Promontorio Lunensi ab oriente portus clauditur: quod praeterlabitur Macra fluuius amœnus, piscosus, & quòd Liguriam ab Hetruria secernit, haud ignobilis. Vt Liguria, ita operis nostri finis. Nam populorum, vrbiumq; longius ab ora recedentium, illis descriptionem relinquendam putaui, quibus vel eas terras incolere, vel aliquando peragrare contigit. Tres omnino id mare insulas habet scopulo, quàm insulae similiores: vnam Alboingauno aduersam, quae pauidas saepius naues à clade seruauit: aliam Naulo: tertiam Lunensis portus occidentali promontorio propè annexam. Ligusticae orae longitudinem à Varo ad ostia Macrae cum vndecim supra ducenta millia passuum veteres prodiderint, non vltra centum, & octoginta à nostris traditur.

DE CLARIS GENVENSIBVS

AD REVERENDISS. PATREM LVDOVICVM PISANVM ORDINIS PRAEDICATORII.

IACOBI BRACELLII Genuensis Libellus.

ETISTI à me, reuerendissime pater Ludouice, vt eos Genuenses: quos vel ob insignem aliquam virtutem, vel ob egregium aliquod facinus memoria dignos putauero, posteritati commendem, praeteriens sane viuentes: ne amori, odio, aliùe affectui aliquid forsitan tribuisse videremur. Facile erat parere praecepto tuo, si scriptoribus rerum nostrarum paulo diligentius cura fuisset ea posteris tradere, quae lex etiam historici postulabat. Sed cum illis solum fuisse studium videamus nudam veritatem sequi, & simplici quodam dicendi genere bellorum, aliarumq; rerum exitus mandare memoriae, (omnia enim in laudem reipublicae contulerunt: nec in enarranda gestorum serie, aut ijs exornandis, qui ea feliciter gesserant, vlla ex parte laborarunt) nullum

A mihi in euoluendis annalibus nostris auxilium positum esse putaui. Quam ob causam, eorum tantum nomina, quos vel aliarum gentium scriptores laudibus efferunt, vel frequens hominum sermo adhuc admiratur & praedicat, quantum vna lucubratione consequi potui, in vnum corpus redegi. Nolo tamen de populo meo male id suspiceris: quia clarorum virorum exiguus tibi numerus oblatus sit. Ille quidẽ ingens, maximusq; deprehenderetur: si diligenti, & otioso homini prouinciam delegasses. Incipiam igitur B, vnde aequissimum est, à pietate & innocentia: in quibus omnis verae virtutis columen, ac stabilimentum positum est.

Romulum, Felicem, Syrum, & Genuenses fuisse, & Genuensis vrbis episcopos, liquet: qui praeter vitae sanctitatem, singularesq; virtutes, his etiam prodigijs claruere, vt intra beatorum agmina, & coelestis aulae principes, digne annumerati sint.

Desiderius quoq; natione Genuensis diuina dispensatione ex indocto agricola mox Lingonensis episcopus C factus, & pro salute populi sui martyrium passus, tanta sanctitatis fama apud Lingones Galliarum populum, ex his, quos nunc Burgundiones appellamus, tamq; manifestis miraculis celebratur, vt par ferè Apostolis habeatur.

Multos singulae saepe virtutes claros orbi reddidere. In Sinibaldum Fliscum, eum, qui Innocentius IIII. postea dictus est, ita omnes virtutes naturae congessisse videtur, vt neq; omnes enumerare, neq; quid illi defuerit, inuenire facile sit. Singularis tamen prudentia, D consiliaq; humanum ingenium transcendentia, viam illi non ad Pontificatum modo, sed ad gloriam quoq; parauerunt. Nam cum Federicus II. astu simul, ac viribus formidabilis, implacabili odio ecclesiam Dei persequeretur, defunctoq; Pontifice Maximo nemo inueniretur, quem infestissimo hosti digne opponerent, & ob id Romana sedes aliquamdiu vacasset: admirabiles in homine virtutes effecerunt, vt omnium consensu Pontifex crearetur. Is cum animaduerteret, omnes sibi exitus praeclusos, Petriq; nauiculam maximis periculis obiectam esse, triremes viginti clam Genuae parari E curauit: qua classe Tyberim ingressa, ab Roma Genuam peruectus est, inde Lugdunum petens: atque ibi conuentu totius occidentis habito, quo etiam regum quidam accessere, damnatum Federicum abdicauit imperio, plurimum illi virium subtrahens: tantaque prudentia rebus consuluit, vt Pontificatu ad solitam amplitudinem restituto, qui velut profugus Gallias petierat, velut triumphans in Italiam redierit.

Nec doctrina, bonarumq; artium studia Genuensi- F bus defuere. Nam & Ioannes Balbus ordinis tui, inter caetera ab eo praeclarè scripta, laboriosum opus, quod Catholicon vocari voluit, non sine laude perfecit. Et Simon Monachus ex Arabica lingua in Latinum sermonem multa conuertit: adeò quidem doctè, & eleganter, vt si eum tollas, magna sane medicinae pars suis velut instrumentis exarmari putetur. Versus quoq; haud inepto carmine pleraq; cecinit. Andalonem, quem de Nigro vocant, multiplex certe doctrina, sed

mathematicarum præcipuè artium cognitio adeo commendat, vt haud ignobilis poëta Boccatius, nunc venerabilem, nunc præceptorem suum nominare non erubuerit. Horum tamen nemo Innocentium æquauit: qui eo quidem acumine scripsit, vt qui legunt, cœleste potius illi fuisse ingenium prædicent, quàm humanum.

Bellicæ rei laude, maritimisq; triumphis plurimi celebrantur: è quibus Obertus Aurius, præter hoc quòd ciuitati sanctè, ac iustè præfuit, Pisanam classem, qui populus gloria rei bellicæ terra, mariq; pollebat, mira felicitate superauit. Aurius Lamba in sinu Illyrico bellum gerens deuicta iam propè Venetorum classe, cum nũciatum ei esset filium fortiter dimicantem casum fuisse: vndis (inquit) eum commendate: nobilissima enim ipsi sepultura continget: quod pro patria strenuè pugnantem, & iam victorem maria seruabunt. Paganus & ipse quoq; Aurius eo memorabilior, quòd cum Græcorum, Aragonensium, Venetorumq; vires in vnum contractas, haud procul à Chalcedone magna cæde fudisset, interiecto postea tempore eosdem Venetos sine cæde, ac sanguine mari expugnauit, ac cœpit. Nec Lucianus Aurius silentio prætereundus est, qui sinum Illyricum diu populatus, cum turpi nihilominus egestate omnis exercitus maceraretur, quotcunq; illi erant, argentea pocula egentibus dedit. Postremo cum remigem fame laborantem, & ob id opem miserabilius petentem obuium habuisset, fibulam cinguli præcidit, & inopi dedit. Quibus artibus, & audientem imperio exercitum habuit, & pari triremium numero cum hoste congressus egregia victoria potitus est.

Nicolai Spinulæ facinus eo clarius fuit, quòd qui impar hosti viribus erat, pro viribus artem reperit, qua superior fieret. Nam cum cerneret classem Venetam numero triremium longe præstare, suis in vnum contractis iussit multarum transtra conuelli: hisque inter sese colligatis effecit, vt area, campusq; verius quàm multitudo nauium videretur. Illas deinde in fronte collocans ad hostium impetus excipiendos, & fugam simulans, venientes sine ordine Venetos, & paucitatem illam Nicolai contemnentes, ita elusit, vt priores ante expugnauerit, quàm posteriores opem suis ferre potuerint. Hac igitur arte profligatis hostibus, & supra viginti triremibus captis, parua admodum suorum cæde nobilem victoriam consecutus est.

Sed horum omnium gloria (& reliqua mortalium opera) paulatim consenescet. Gulielmi Embriaci nomẽ sacra paropsis aboleri non sinet. Fuit vir iste non animi tantum magnitudine, sed quadam insuper expugnandarum vrbium peritia apprime præditus. Itaq; cum exercitus Christiani Palæstinam peruagarentur, & oppugnare Cæsaream vrbem tunc munitissimam statuissent, Gulielmus, aut Genuensi classi præerat, primus omnium mœnia conscendit, intraq; vrbem primus penetrauit. Quamobrem capta ciuitate, optio præmiorum vt fortissimo ipsi delata est. Ille vasculum Smaragdinum, quod nunc in diui Laurentij sacrario magna veneratione seruamus, omnibus spolijs anteposuit, nobilisq; victoriæ monumentum Genuã pertulit.

A Scio equidem robur, ac præualidas vires inter bona corporis, non inter virtutes annumerari: quam ob causam nulla mihi cura fuit eos referre, qui hac ratione famam sibi pepererunt. Duo tamen exempla ideo subijciam: quia non tantum corporis robur, sed & animũ quoq; respiciunt. Cum Francorum Rex Carolus secundus aduersus Philippum Artauellum, Flandriãq; rebellantem arma sumpsisset; comparato validissimo exercitu ad id flumen peruenit, quod fines regni, Flandriamq; disterminat. Tenebat vlteriorem ripam B Philippus instructas acies ostentans: cui satis erat à transitu fluminis regem arcere. Cum vterq; exercitus aliquandiu immotus suas, hostisq; vires conspicatus fuisset, nec inueniretur, qui superare flumen auderet: Nicolaus Ianus, vt inuicti roboris, ita interriti animi iuuenis, tribus tantum sagittarijs adsumptis, primus omnium flumen traiecit. Qua hominis fiducia terrefactus Philippus sensim pedem retulit: ac traijciendi exercitus regi facultatem dedit. Hoc Nicolao longe robustior fuisse perhibetur Paulus Syluester, vt vulgus loqui- C tur, Saluaticus, qui rege iudice equo egregio magnitudine virium prælatus est. Nam cum Petrus vlterioris Hispaniæ Rex, inter custodes corporis Paulum haberet, memoriæ proditum est, regem ad rapidi fluminis ripas deuenisse, equoq; fluuium intrare non ausum desiluisse, Pauliq; humeris, quàm sonipedis dorso deportari maluisse. Mira hominis fiducia, qui nobilissimum regem gestans, non extimuerit ei periculo se, atq; illum simul obijcere: cui deuitando ne iumenti quidem vires satis esse putabantur.

D Magnam maioribus nostris iusticiæ curam fuisse, cum multa alia declarant, tum Pera, Caphaq; ignobilia quondam tuguria, nunc opulentarum vrbium claritatem æquantes, testimonio sunt: quæ profectò nunq̃ ad id amplitudinis contendissent, nisi iustum illis imperium contigisset. Neq; ego nunc enumerandos puto singulos præsides, qui cum his alijsq; vrbibus præfuissent, singulare aliquod iustitiæ documentum edidere. Paucis etenim memoratis reliquorum licebit innocentiam, integritatemq; cognoscere. Simon Vignosius, cum per- E domita insula Chium vrbem obsideret, edixerat, vt si quis in vineis, aut pomarijs inuito domino deprehenderetur, virgis cæderetur. Cum agrestes ignari quisnam esset, Franciscum filium eius adolescentem in vineis inuentum patri obtulissent, nullis precibus exorari potuit, quin natum vnis a collo pendentibus, flagris cædi iusserit. Idem moriens testamento legauit aureos quingentos inter egenas virgines Chias, viro tradendas, in dotis auxilium distribuendos: tanti arbitratus ea damna, quæ indignè agrestibus intulisset. Maluit vir ille F patriæ charitatis oblitus se iustum imperatorem, quàm indulgentem patrem videri.

Matthæus Maruffius belli, pacisq; artibus æquè memorabilis, cum præses Famagustæ designatus esset, audierat eam ciuitatem furtis, rapinisq; patere: vrbẽ ingressus omnia deteriore etiam loco posita comperit. Igitur nec præfecto vigilum, nec alij satis credens, ipse noctu obire ciuitatẽ cœpit, eo quidem cultu, vt agnosci nõ posset: tũ, vt quenq; obuiũ habuerat, percõtari, quo iter intenderet, quaue causa inepto tẽpore circũuagaretur.

Suspectos

Suspectos cruciatus, conuictos supplicium sequebatur. Pauculis diebus adeo valuit seueritas regentis, vt plenæ preciosis mercibus stationes sine vllo custode etiam noctu relinquerentur. Purgata hoc modo ciuitate, vnus supererat fur insignis ex eorum numero, qui nocturnas excubias in mœnibus agebant. In eum cum sæpenumero insidias, artesq; parasset, & ille innoxias manus seruās omnes eiusmodi dolos cautus falleret: Matthæus postremo haud ignobile pallium penes eum dormientem abiecit, ratus fore, vt ille excitatus pallium asportaret. At ille somno excusso, vt ante pedes suos abiectam vestem conspexit, paulisper dubitabundus, ac deliberanti similis, exclamauit: Quid me toties Matthæe tentas? ac pallium suo loco reliquit.

Illud quoq; multorum sermonibus celebratum fuit: quod dum mercator quidā Persa Capham venisset, sericum, gemmas, aliasq; preciosas merces secum afferens, incautoq; omnia fraude sublata fuissent: ille insano similis vrbem obire, exclamare, Deūm, atq; hominum fidem inuocare, omnia fletu, querelisq; replere. At Hieronymus Iustinianus Consul id crimen non sine sui dedecore latere posse ratus, adhibita rebus diligentia, furtum detexit: & vocato ad se in prætorium Persa omnia cum fide reddidit. Tum ille ad domum reuersus, ex lectissimis mercibus ingentia dona ferens, osculari pedes, gratias agere, eumq; iustissimum prædicare, vt verò Consulem aspernantem munera vidit, seq; non sine magna mercede à Genua Chapham vsq; missum esse affirmantem, vt eum, reliquosq; ab iniuria tueretur, tam demum in admirationem hominis conuersus, exclamare, eam verè vrbem templum esse iustitiæ, & qui eam regerent, verè dignos, qui orbi imperarent. Nam si quid in patria tale sibi accidisset, plus in dominum ex recuperato furto, quàm in se peruenturum fuisse.

Nec matronalis pudicitiæ curam illi vnquam populo maiorem fuisse crediderim: cuius rei certissimum argumentum habeo, quòd nullæ vnquam vrbes, quantumuis iniustæ ac odiosæ, expugnatæ à Genuensibus inueniūtur, in quibus pudicitia muliebris summo studio conseruata non sit. Duo tantùm eius rei, longe tamē diuersa exempla subijciam. Salagrus à Nigro, non is, quem ætas nostra vidit, sed ille antiquior maritimarū rerum gloria insignis, cum decem triremibus præesset, quatuorq; Aragonensium onerarias naues expugnaret, & æstu, ac labore fessi socij esurire se, ac sitire clamarent, respondit, neq; panem, neq; aquam iam sibi superesse: iussisse enim, vt hæc omnia in mare abijcerentur. Itaq; si famem, sitimq; explere velint, expugnandas esse hostium naues, quæ rerum omnium copia refertæ essent. Tantumq; valuit seueritas, ac pertinacia ducis, vt naues summa obstinatione defensæ, quæ multos proceres cum liberis, & coniugibus domum repetentes vehebant, captæ tamen sint. Parta victoria, primum omnium edixit, vt mulieres omnes inuiolatæ seruarentur: maiusq; ipsi tuendi pudoris, quàm prædæ studium fuit. Contractis in vnum fœminis, ac præpositis illis custodibus, dum quænam singulæ essent, percontatur, forte comperit ex proceribus vnum, quam vnice

A amabat, vxorem mœstum, ac lacrymantem iugulasse, veritum, ne si mulier eleganti forma in manus hostiū deuenisset, captiuo corpori illuderetur. Salagrus ira concitus, quòd illa de se, deq; Genuensibus tam malè concepisset, homicidæ caput auferri iussit: mulieresque intactas in terra exposuit.

Sed Salagrus ipse legem, moresq; Genuensium sanctè quidem, sed nullo sanè captus amore seruauit. At Lichinus Vinaldus vir diuitijs, & claritate generis
B inter primores ciuitatis non posterior, non cum alienigenis, sed secum ipse, & cum amore bellum gessisse videri potest. Nam cum egregia forma matronam deperiret, eiq; multos annos importunus fuisset, & illa non in decore, sed in pudicitia fœmineam laudem positam esse sciens, nunquam in eum oculos deflexisset, forte euenit, vt vir eius Sardiniæ captiuus in vinculis asseruaretur. Illa cum nec viro ferre opem, nec paruos vltra liberos alere posset, post egestatem diutius toleratam, iuuenem ad se vocatum domi excepit, eiusq; ge-
C nibus aduoluta: Statueram, inquit, animo, pudorem, fidemq;, quam viro debeo, ad extremum vsq; vitæ fine labe tueri. At quoniam egestate premente extrema omnia cum his liberis perpessa sum, victa malis, me, corpusq;, ac famam arbitrio tuo committo. Tu esurientium miserere. Ille dudum mentem castam, & nunc in perferenda calamitate fortem admiratus: Bonum, inquit, animum sume: neq; enim patiar, vt quam amantis blanditiæ pellicere nequiuerunt, sæuitia fortunæ adulteram faciat: omnisq; impudici a-
D moris oblitus ad vxorem conuolat, & quæ gesta erāt, refert omnia, vtq; mulier innocens ab omni quoq; suspicione præseruaretur, triticum, vinum, pecunias, neminem præter vxorem ad eam ferre voluit. Exq; impugnatore defensor castitatis eius factus est.

Multos acceptas iniurias æquo animo tulisse memoriæ proditum: nec secula quoq; nostra adeò virtutum infœcunda fuere, vt hæc æquitas animi in plerisque spectata non sit.

E Verum cum alia ratio eorum sit, qui ad Deum omnia referentes non iniuriarum modo obliuiscuntur, sed acceptis etiam gaudent, expectantes ab eo mansuetudinis suæ præmia, qui relictæ sibi vltionis retributionem pollicitus est: alia eorum, qui naturalē quandam iustitiam sequuntur: non dubitabo exemplum illud referre, quod propter ipsam quoq; nouitatem rei, ætas nostra sæpe laudauit. Antonius Iustinianus equestris ordinis vir, genere, opibus, clarus, cum in distributione publici tributi insignem se accepisse iniuriā
F arbitraretur, haud aliter se domi continebat, quàm si aliquem domesticorum lugeret. Ad quem consolandū cum Lucianus Spinula vir præter splendorem generis lenitate quadam, & auctoritate nemini cedens, venisset: Oro (inquit) Antoni, ne hanc iniuriam iniquo animo feras. Id cum longo sermone bis, terq; iterasset, Antonius non sine stomacho: cupio, ait, ex te Luciane prædiscere, qua tu æquanimitate iniurias ferre soleas. At ille nihil permotus, cogito, inquit, aut me gnarum, aut ignarum aliquando iniurias dedisse: ac velut dan-

di, accipiendiq; vicissitudo sit, illatis acceptas compenso.

Mirabitur aliquis, idq; non immerito, cum egregij duces Genuensi populo præfuerint, cur eorum neminē attigerim: præsertim cum ex ijs alij insigni quodam amore in patriam, alij prudentia, quidam iustitia, vitæque integritate, alij singulari quadam moderatione præditi digne laudari mereantur: indignumq; sit eorū nomina deuitare, qui pro amplitudine patriæ, neq; labores, neq; pericula ipsi deuitarint. Ego sanè haud ignarus sum, vberem mihi scribendi materiam subtrahi, dum viuentium iudicium reformido: qui vel infensi principibus, vel beneficijs obnoxij, veras laudes parum æquis auribus accepturi forent: nec iudicium, sed affectum vocarent, aliorum virtutes referri, alios silentio præteriri. Quam ob causam seponendi mihi omnes erunt: ne suspecta scribentis fides famæ eorum quoq;, quos memorabimus, aliquid officiat.

Nec eos mihi referendos putaui, quos dignitates illustrauere. Nam si horum quoq; nomina posteris commendanda forent, quis nescit Othobonum Fliscum, quem postea factum Pontificem, Hadrianum vocauere, res maximas inchoasse, quas immatura morte præreptus explere non potuit? Ioannes, Lucas, Ludouicus, Flisci, Cardinales, magna rerum gestarum fama in nostram vsq; ætatem celebrantur. Branca Aurio seniori, & huic quoq; posteriori, quem regnantem vidimus, imperio possessa Sardinia, & opes prope incredibiles, claritatem nominis attulerunt. Quid Grimal-A dos, quid Spinulas eloquar? quid Campofregosos? quid Buccanigras? Zacharias quoq;, & Gatilusios? quos vel collatæ à regibus dignitates, vel adiecta imperio vrbes, aut insignes victoriæ, non sine ratione nobilitauere? Quos quidem omnes missos facio: non quòd illis præclaras defuisse virtutes putem, sed quòd scriptorum negligentia ea, quæ vera sunt, animi bona parum persecuta est. Cum igitur non tam eos, quibus dignitates, opes, honores contigerunt, laudibus efferri deceat, quàm qui honeste illis vsi sunt, scriptoribus imputo: quòd viros B memoria dignissimos subripuerint mihi. Vnum tamen diuitiarum exemplum, quod vt minus splendoris, ita veræ, solidæq; virtutis plus habuit, prætereundum mihi nequaquam putaui. Franciscus Vinaldus omnium qui sunt, quiq; fuerunt Genuensium diuitias supergressus, eam cunctis in rebus moderationem tenuit, vt immensæ opes, & priuati hominis modum excedentes, nemini vnquam iniuriam intulerint, nullius oculis molestæ fuerint. Habitauit ædibus, neq; sordidis, neq; inuidendis, victu parco, cultu parciore contentus. Ancillarum, famulorumq; tantum illi fuit, quantum mediocris fortunæ C homini satis esse solet. In hoc tenore vitæ vsq; ad extremum senium perseuerans, adeo caruit inuidia, vt neminem vnquam ipsi inimicum fuisse deprehēsum sit. Et ne quis hanc hominis moderationem tenacitatem suspicetur, hic ille Franciscus est, qui id aurum patriæ largitus est, ex cuius fructibus publica debita, quæ Capitula vulgo dicimus, quotannis minuuntur.

BEATIS-

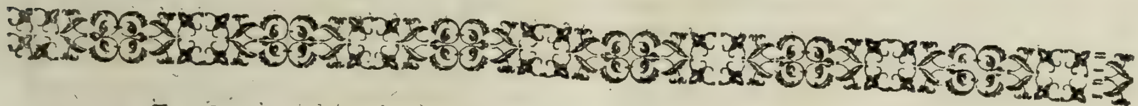

BEATISSIMO PIO V. PONTIFICI OPTIMO MAXIMOQVE

ANDREAS MVGNOTIVS HISPANVS. F.

TSI plurima sunt (Pater sanctissime) & maxima quidem ornamẽta, quibus tua hæc Italia, in toto terrarum orbe celebratur, nescio tamen, an maius aliquid & illustrius habeat, quàm Camaldulensem Eremum, quæ suprâ montem altissimum, in Hetruriæ finib. posita, & quingentis quinquaginta & eo amplius annis, à viro sanctissimo Romualdo excogitata, ac instituta, nouos cœlo ciues hactenus, indiesque magis procreat. Cuius loci religio, tum alios principes ac heroes permultos, tum te imprimis ad se illexit. Quanti enim fieri ab omnibus is locus debeat, ostendisti satis, cum eum tua præsentia illustrasti. Huius itaque sacræ Eremi descriptionem, quam ego anno superiore, stylo (si non eleganti) certè fideli, breui hoc Opusculo vtcunq; expressi, aut cui dicarem potius quam tibi (Pontifex summe) cuius auspiciis, illam sanctorum Patrum religionem non conseruari solùm, sed nouis etiam incrementis augeri, quotidiè audimus? Accipe itaque Pater clementissime ac religiosissime, nostræ huius humilitatis munusculum, ea animi voluntate, qua res omnes pias semper es prosecutus. Ego verò, satis amplum fructum illius me consecutum existimabo, si laborem hunc meum probari à te, gratumque tibi esse, intelligam. Vale (Princeps optime) seruetque te Deus tandiu incolumem, quandiu boni omnes exoptant.

EREMI CAMALDVLENSIS DESCRIPTIO.

Auctore ANDREA MVGNOTIO CONCHENSE *Hispano.*

Liber I.

OST gentium multarum, vrbiumq; nobilissimarum collustrationem, quarum mores, ritusq; varios cognoscere volui, veni tandem ab vltimis vsque Hispaniæ finibus, in ciuitatem Floren-

A *tiam, vt inde Romam, quo properabam, me conferrem. Verum, cum multa, perpetua sanè laude digna, de Eremo Camaldulensi, qui locus est antiqua patrum religiosissimorum habitatione maximè celebris, inter loquẽdum, à nonnullis mihi notis accepissem, pio quodam desiderio sacrum hunc videndi locum impulsus, eo adire, operæprecium me facturum existimaui. Cùq; die quadam in aurora ortu, per vias inuias, salebrosas, & curuas, incultas terras, sataq; infructuosa, duras rupes, & montes asperos, iter arriperem, integram ferè diem in*
B *itinere obeundo consumpsi, nec Apennini iuga superare potui. Altera autem die summo mane, ad sacram perueni Eremum, in qua meritò, inter religiosissimos viros, diutius mihi consistendum putaui, vt eius etiam*

gentis veterem disciplinam, legesque sacras cognoscerẽm, vnde vitæ sanctæ degendæ rationis splendor ortũ habuit. Ante illius tamen accessum, dum montem illum innumeris hinc inde summæ proceritatis virentibus abietibus ornatum conspicio, statim in mẽtem venit, illa antiqua sanctorum patrum vita, quam in desertis montibus, & speluncis, in sancta illa solitudine Ægyptia degebant illi, quo magis in eius amorem, maximo quodam pietatis feruore accendebar. Sed iam ad ipsius Eremi descriptionem, diuinis auspicijs descẽdamus. Est mons in vertice Apennini, qui in Hetruriæ finibus prominens, ipsam a Flaminia disterminat, & vtrunque respicit mare, Tyrrhenum scilicet, & Adriaticum, ab Vrbe Florentia triginta passuum millibus distans, qui prægrandis est & valde saxosus, & præ eius asperitate ascensu difficilis, ac per giros itineris, duorum (ni fallor) milliarium spacio superatur. Eius autem maior pars, copioso abietum nemore plena est, quarum summa altitudine cœlum occulitur. Vltra eius medium, ad singularum viarum terminos, singulæ etiam ligneæ Cruces erectæ sunt, quæ à sacra Eremo quinquaginta passibus, plus, minusue, distant. In huius montis cacumine, planicies quædam est amœnissima, in qua, sacra illa, gentiumque pene omnium fama celebris, Eremus Camaldulensis sita est. Quæ, figuram habet quatuor laterum, quorum duo opposita ex lapidibus structa, sunt recta, & inter se inæqualia, (superius enim quod septentrionem spectat, breuius est, inferius autem quod meridiem respicit, longius) reliqua vero duo ex tabulis composita, sunt quodammodo partes circulorum, vt perspicue delineata figura superius indicat. Ante eius ingressum, sese offert quoddam exiguum, ac religiosum sacellum, opere lateritio constructum, diuo Antonio Anachoretarum lumini dicatum, in quo, quotidie res sacra fit. Sacello adhæret ianua Eremi, eodem opere fabrefacta. In medio fere Eremi, religiosissimum tẽplum, in quo Christum dominum precantur omnes, erectum est, intra quod, eius verum, ac sacrosanctum corpus, sub specie panis, inenarrabili mysterio reconditum seruatur. Non amplum est, aut splendidum admodum templum, sed subobscurum, ac exiguum, ex lateribus, lignisque abiegnis conditum, diuinis laudibus persoluendis accommodum, & supellectili ornatum satis ampla: quæ omnia, sanctitatem potius redolent, & spiritalis vitæ profectum, quàm splendorem magnificum. Figura est oblõga, orientem capite spectãs, sine vllo columnarum, aut fornicum apparatu. Portæ ipsius supereminet Horologium, planum, & decorum, vbi solis cursus per horarum spacia, lineamentis distinctus gratissime ꝓspectatur. In primo tẽpli ingressu duæ sunt cellulæ, ianuæ proximæ, in quibus, per noctem venientes Eremitæ, faces, cothurnos, & indumenta, quibus præ nimio frigore inuoluuntur, deponunt: nam quisque a suo domicilio, brumæ tempore sub dio, & sæpius calcatis niuibus eo vsq; progreditur. Totum vero templum medio sectum est pariete, qui choros duos distinguit: superiorem ingrediuntur primi ordinis Eremitæ, suis singuli subsellijs in orbem positis assidentes, rem sacram celebrantes, horasque diuinas decantantes, vbi maior est ara, uenusto & pio aspectu cõ-

A *spicua. In inferiori vero, secundi ordinis Eremitæ consident, preces suas taciti persoluentes. atque in obiecto pariete duo sunt altaria, quæ porta distinguntur media, illaq; angusta, vbi sacerdotes rẽ diuinam peragẽtes audiuntur. Non est admodum sublime tectum, nec longitudini dissonum, vbi sex lampades accensæ iuge lumen præbent. Domuncularum deinde, seu disiunctarum cellarum, numero vigintiquatuor, variati ordines, sub dio constructarum, rebusq; omnibus humanæ vitæ necessarijs decenter munitarum, existunt. Est* B *domicilium quodque non amplum, aut sublime, sed correptum, & humile, lateritio opere fabricatum, sed adeo vniuscuiusq; rei negocio suis portionibus accommodatum, vt non minus quam ampla etiam Palatia solent. Cuilibet enim magnifico, ac splendido palatio, tria præcipua, inter alia, notatuq; digna, inesse solent, Oratorium scilicet, Viridarium, & fons. Quæ omnia vnaquæq; domuncula, hoc ordine habet. Est itaque in eius medio situm cubiculum, tabulis abiegnis vndique cinctum. In cubiculo autem ad latus alterum, lectus* C *sternitur Eremitarum paupertati congruens. Tum musæum situm est, tabulis etiam munitum, in quo, sacri generis cuiusq;, licet pauci numero, positi sunt libri, quorum lectione spiritus, post pias effusas preces, solamine affici, ac cœlestia vtilius rimari possit. A læuo musæi latere, per fenestram, parum luminis, & id quidẽ transuersum admittitur, ne, nimia eius reflexio, legẽtis aciem oculi offendat. Ante musæi ianuam, mensa versatilis dum non est vsui, parieti adhæret, ne impedimentum præbeat: dum vero opus est cibo, qui per fe-* D *nestram paruulam mensæ contiguam præbetur, demittitur. Ad alterum autem latus, ex aduerso lecti, focus camino subiacet, cuius recto spiraculo fumus in altum euolet, vbi per brumam continuus regnat ignis. nanque præ loci sublimitate, vehemens viget frigus. Caminum penus sequitur, in quo vasa quotidiano vsui necessaria reponuntur. Penui demq; oratorium adiunctũ est, ad priuatas preces accommodum, & altari, alijsq; ornamentis ad id necessarijs instructum. Inter vtrunq; latus, medium locum habet fenestra, ianuæ cubiculi* E *ex aduerso respondens, quæ hortum expositum spectat. Ante cubiculum autem vnumquodque, ambulacrum ita est constructum, vt animus studio, & contemplatione laxatus, deambulatione refici, & corpus æstiuis cœnis recreari, commode possit, ex cuius tecto pensiles vuæ pendent, & alia ibidem fructuum genera seruantur, quæ ieiuniorum sunt cibaria. Quod ambulacrum multa habet præterea commoda. nam & penu habet, vbi ligna reponuntur, ita ad latus constitutum, vt deambulationi nullum præbeat impedi-* F *mentum, in quo ipso latere, proximus fons in alueolos assidue defluit, in quibus, suos Eremitæ singuli pannos purgare solent. Nec desunt singulis domunculis singuli etiam deliciarum hortuli amœnissimi, muris circunquaque conclusi, animos mira voluptate afficientes, vbi omnium herbarum pulchritudo suauiter redolentium virescit, quorum interuallo, domunculæ ipsæ inter se disiunguntur, quæ a templo triginta passibus, plus, minusue, distant. Lucidissimi aquarum fontes septem iugiter manantes, & irrigui profluunt.*

Et statis

A Et statis anni temporibus, candidissimis montis illius iuga niuibus replentur. Tandem vallum quoddam ligneum, locum ipsum vndique cingit. Circumuicina quoque multitudo, & condensatio, summæ proceritatis virentium abietum, miro quodam ordine vndequaque insitarum, imminet, a quarum cuiuslibet profundissima planta ad verticem vsq; sublimis trunci erectio, cum ramorum ab eo pullulantium extensione, ac relaxatione, frondiumq; perpetuo virore, nescio quid numinis denotantium, ac repræsentatium, & tanquã B coronam quandam, summo artificio consitam, statuentium, oritur. Sed duo inter alia, admiratione, memoriaque dignissima, inesse hisce vidi abietibus, quæ, aliis arboribus, natura omnino denegata sunt. Quorũ alterum, quòd in ipso ortu primo virgultum in cœlum erigitur vnum, crucis effigiem miro artificio referens, ex quo vno, qui deinde adnascuntur ramusculi, eandem seruant singuli crucis figuram, totamque arborẽ sigillatim complent. Alterum vero, quòd a nodis seu medullis ipsarum validissimis, ac solidissimis, si nodos C ipsos ferro aliquo acuto effodias vel perfores, confestim oleum, miro quodam liquore, plurimisq; rebus aptum, & vtile, distillare videbis. Volucrum præterea inibi insidentium cantilena, dulci melodia concentu, auribus applaudentes resonant. Necnon, salubris, subtilis, ac resocillantis aëris temperies, ramos ipsos huc & illuc, placido, amœnoq; strepitu agitantis, sentitur. Quæ omnia, si recte perpendantur, maximum præ se ferunt sanctitatis numen. Nam quid (quæso) aliud, templũ ipsum dominicum, cum eius sacratissimi corporis per- D petua, internaq; præsentia, præfigurat, quàm corpus nostrum, quod, templum Spiritus sancti est? quod ita dispositum, ac ab omni prorsus macula mundatum esse debet, vt Dominus in ipso habitet, ac per gratiam maneat. Sed neque sub silentio præterire licet duo præcipua, inter alia, pignora sacra, quæ, in singulis repositoriis, ab vtroque aræ magnæ latere ipsius Templi ornate structis, maxima cum veneratione custodiuntur: quorum alterum, particula quadam est preciosissimi ligni, in quo, Seruator noster, pro totius humani gene- E ris redemptione pependit. Alterum vero, brachium integrum dextrum beatissimi viri Romualdi, Rauennæ orti, e Ducum stirpe progeniti, quàm plurimis miraculis clarissimi, & perfectæ Eremiticæ vitæ in prænominato monte, totiusq; ordinis Camaldulensis, in vniuersum institutoris. Qui, licet diuinarum literarum ignarus esset, dum tamen semel (vt solebat) in extasim raperetur, eam a Patre luminum gratiam obtinere meruit, quæ totum Psalterium memorato brachio, (quamuis non polito sermone) perscriptum, iis F tamen sententiis dilucidauit, ac exposuit, vt nil supra quod pariter inter alia sacra, non minori reuerentia merito seruatur. Hic itaq; beatus vir Eremiticæ vitæ, quam nonaginta septem annis sanctissime degit, apprimè cultor, cum die quadam, diuino spiritu ductus, ad ipsius montis iuga peruenisset, ibiq; planiciem quandam amœnissimam, campum amabilem olim nuncupatã, cerneret, laudare tunc cœpit mortales illos, qui, spretis inanibus, & caducis rebus, vt melius Deo vacare possint, similia eligunt solitudinis sancta loca, a tumultuosis negociis omnino segregata. Qui longo asperoque itinere defatigatus, sopore graui perfusus, corruscantes scalas, ab ipsius montis vertice ad cœlum vsq; erectas, & monachos complures fulgentissimos per illas conscendentes (instar Patriarchæ Iacob) videre meruit. Qua re expergefactus, tantaq; visione territus, ad Dominum effundere preces non cessauit. Accidit autẽ, vt obuius ei fieret nobilis quidam, ac probus vir Aretinus, nomine Maldulus, qui (sicut Domino placuit) eandem rem mirabilem viderat: cumque de iis inter se aliquantulum agerent, ipseque Maldulus ea omnia diuino nutu euenisse crederet, confestim sanctissimo viro Romualdo, & locum ipsum, & domum per duo ferè milliaria distantem, quam ipse tunc habitabat, quæ, apud fontem (quem appellant bonum) constructa erat, ac in ea hodie religiosum eiusdem ordinis Cœnobium in Dei laudem erectum est, gratis & libere dedit. Ab illo nempe Maldulo, Ordo sacer Camaldulensis exordium sumpsit. Post hæc, vir sanctus, sacrum ac religiosum templum, Episcopo Aretino assensum præbente, Seruatori nostro dicauit, & quinque domunculas, quarum angustiorem inhabitabat, Anno Virginei partus millesimo duodecimo, construxit, ac Sacram Eremum Camaldulensem, toto terrarum orbe celebrãdam, merito appellauit. Illa autem admirabili scalarum, ac monachorum fulgentium per illas conscendentium, visione, sanctus ipse gloriosus, qui diui Benedicti habitum, in cuius ordinem, & Collegium adolescens iurauit, per multos annos gestauerat, commotus, colorem indumenti nigrum in candidum vertit, eodemque tenore, continuo seruandum per eius alumnos, quos copiosè per vniuersũ orbẽ propagauit, instituit. Qui tandem senio confectus, annum agens vigesimum supra centesimum, ab hac luce ad æternam felicissime migrauit. Eius vero corpus, in eo cœnobio maxima cum veneratione reconditum seruatur, quod ipse adhuc viuẽs in Piceni insigni oppido Fabriano construxerat. Cuius festum, quotannis tertiodecimo Kalendas Iulias, & in ipsa Eremo, & aliis in locis, solenniter, ac pie à Christi fidelibus celebratur. Eius autem vitæ sanctitatem, ac miracula, quibus apud multos corruscauit, Petrus Damianus Cardinalis, vir, non minus religionis integritate, quàm diuinarum, humanarumq; literarum eruditione præditus, copiosissime quidem, ac elegantissime descripsit. Floruit etiam eodẽ tempore, vir, non minori sanctitate præditus, Ioannes Gualbertus nomine, qui, beatissimo Romualdo & coætaneus, & astrictissima amicitia coniunctus fuit. Hic, qui sæpius ipsam sacratissimam Eremũ sua præsentia illustrauerat, cum celebre nomen, ac eximiam illius sanctitatem, per vniuersos disseminari audisset, pia quadam impulsus æmulatione, Vallem vmbrosam, per sexdecim milliaria ab Eremo distantem, locum, aëris amœnitate, multo vero magis, numerosa sanctorum hominum multitudine insignem, construxit. Qui etiam inter Diuos relatus, non apud Florentiæ gentẽ solum, vbi ortus fuit, verum etiam apud Christianos omnes, insigni quadã religione colitur. Nec lõge post illũ habuit idẽ Romualdus virtutis suæ æmulũ paulo inferiorẽ, Petrũ Vrsiolũ Quirinum, Reipublicæ Venetæ

A Ducem clarissimum: qui, amplissimo dignitatis gradu contempto, Romualdi disciplinæ pauper, atq; humilis sese tradidit, nunquam ab eius latere discedens, siue in Galliam, gentesq; alias proficisceretur, siue in Eremo Camaldulensi vitam ageret, donec vita functus, magnum humanæ vitæ contemnendæ exemplum omnibus reliquit. Quem etiam locum illustriorem, orbiq; vniuerso clariorem fecit vir Deo charissimus, ac singulari sanctitate admirabilis Franciscus Assisinus: qui, cum prima suæ religionis fundamenta iecisset, Romaq; egressus, in Lauernium montem diuino B spiritu duceretur, vbi sacris stigmatibus decorandus erat, in Camaldulensem prius montem, per duodecim milliaria à Lauerna distantem, venit, eumq; locum sua præsentia, ac singularium eius virtutum splendore sacrauit. Cuius rei memoriam seruat etiam hodie domuncula, eodem in loco sub eius nomine constructa, adiuncta proxime illi, quam sanctus Romualdus viuens inhabitauerat. Quam diui Francisci domunculam, religionis ergo habitare nemo solitus est alius ab eo vsq; tempore, quàm qui toti illi ordini præficitur. C Sed quid aliud domuncularum illa varietas innuit, quàm virtutum varietates, quibus Eremitæ ipsi præ cæteris omnibus circundari debent, vt templum Domini decorati virtutibus ingrediantur? Quid insuper aliud denotant hortuli ipsi, nisi quòd veri Anachoretæ discant, semper in bonis operibus florere, ac suauissimum vitæ bonæ odorem iugiter de se præbere? Quid herbarum odor, pulchritudoue aliud demonstrat, nisi quòd perfectioris vitæ cupidi, angelicam flagranti spiritu redolentes consuetudinem, mirabilem, D ac iucundissimum viriditatis bonarum actionum vigorem, omnibus exemplar, adhibere studeant? Quid deinde septem illi cristallini fontes aliud designant, quàm lachrymarum fontes, pro delictis præteritis, ex Eremitarum oculis distillare debere? Nunquid hæc, peculiaris non est Dei maximi gratia, quòd tempus ad ea lugendum nobis cõcedere dignatur? Quid postea niuis, qua solet mons iste irrorari cœlesti, aliud astruere videtur candor, quàm crebram mentis, & corporis ab Eremitis castitatem seruandam? vt tā- E dem candido, puroq; corde, dilecto suo sponso in cœlesti monte fruantur. Quid deniq; vallum illud ligneum, locum ipsum circundans, & claudens, aliud insinuat, nisi quòd Eremitarum corpora, præcincta omninò seruari debent, perpetuis castitatis, paupertatis, & obedientiæ muris? quæ, potissima ipsorum quis esse fundamenta non videt? Debemus etiam habere clausos omnes sensus, omniaq; membra nostra custodia peruigili, ne vanis, ac inanibus euagationibus huc & illuc F diffundantur. Linguam præcipuè, quod membrum, & perniciosum, & vtile valde esse solet, prorsus habenis firmis refrænare, in his maxime quæ secum animæ læsionem adducunt: in his verò, quæ ad Domino debitas decantandas laudes, atq; ad assiduum studium spectant, eas relaxare, maximum quidem, & incredibile animabus parat lucrum. Quid aliud præterea, sublimitas, densitasq; illa abietum, quàm assiduam mentis ad Deum, bonorum operum copia circum ornatam eleuationem ostentant? Quid ima ipsarum plantæ? Quid trunci erectio? Quid rami expansi, cum cõtinuata frondium viriditate, aliud designare videntur, nisi quod veri sacri huius loci incolæ, profundissimæ humilitati, cæterarum virtutum plantationi innitentes, à qua truncus, id est, ardens caritas oriens, in cœlum vsq; se erigat, ac penetret, à cuius quidem caritatis trunco nascentes rami, puta opera non arida, virentibus frondibus (hoc est) alijs virtutibus florescentibus, spe viua, è viriditate ipsa designata, cœlumq; ipsum respicientibus associata, ad proximos vsq; æqua lance distendatur, vt plantata in domo Domini, in atrijs domus Dei floreant? Quid rursus aliud, crucis ipsius designationis mysterio commonemur, nisi vt perfecti anachoreticæ vitæ æmulatores, crucem Domini fixe intuentes, illam visceribus totis appetant, & anhelent? Et sicut Dominus ipse noster, eam pro vniuersi orbis salute, patienter, ac sponte supportauit, ita etiam vnusquisque mortalium, suam peculiarem, sui met abnegatione, pro animæ suæ salute, libenter tollat, vt tanti Crucifixi semitis maximo amore inhærentes, ipsum in patria gloriosum, ac immortalem respicere, eoq; in æternum frui digni habeantur. Sed, quid aliud ea olei distillatio præsefert, nisi quòd habitantes locum sanctum Domini, ipsum in ligno suspensum attente, fixeq; contemplantes, veluti solidissimum, fortissimumq; æterni Patris nodum, intimis, ac indefessis precibus efflagitet, vt tandem exoratus, ex latere suo preciosissimo, oleum lætitiæ gratiæ suæ saluberrimum cunctis effundens, corda nostra, vnica illius gutta perfundat, ac liniat, vt post hanc vitam, tanto perfusi oleo, gaudentes, & lætabundi ingredi mereamur æternam? Ex ipsis autem abiegnis nodis, globulos diametro perforatos torno, Eremitæ ipsi (otij vitandi gratia) conficiunt, qui, funiculo transfixi, connexiq;, Coronas (quas appellant) pulcherrimas, in Domini nostri Iesu Christi, matrisq; suæ sanctissimæ honorem, constituunt, per eas nempe, Dominicæ orationes, & Angelicæ salutationes enumerantur, quæ, maximo apud magnates, cœterosq; omnes in precio habentur, ac deuoto, pioq; desiderio oblatæ accipiuntur, eo etiam magis, quòd Corona Dominica, ab vno ex senioribus sanctissimæ vitæ Eremitis, Michaele nomine, quondam excogitata, ad commemorationem annorum vitæ Domini, triginta tres orationes Dominicas, & pro commemoratione quinq; vulnerum eius, quinq; salutationes Angelicas ex mente persoluendas, continet. Quam pie, religioseq; persoluentibus, Leo Decimus, Pontifex Maximus, magna ex preciosissimo Ecclesiæ thesauro Indulgentiarum munera concessit, vt ex impressis earum Diplomatibus, ac scriptis latè apparet. At quid Corona illa abietum aliud indicat, nisi quod ipsius celebris situs habitatores, ea vigilantia, omnes suos, & exteriores, & interiores sensus collectos conseruare studeant, vt absq; vllo angulo, mentis scilicet distractione, ipsam, ad orationis, meditationis, atque contemplationis exercitium solers præparent? Et vt etiam intra hanc abietum Coronam, ad assiduam cum antiquo serpente pugnam, per tentationum virilem tolerantiam accingantur. Sic enim probati, in extremo iudicio, diademate æternæ gloriæ, & honoris, vniuerso beatorum cœtu applaudente, ab immorta-

A *mortali, omniumq; decorabimur Rege supremo. Quid rursus volucrum ibidem insidentium cantilena suaues aliud præsagiunt, nisi quod Eremiticæ vitæ æmulatores, ita sensus suos, ita potetias moderentur, vt vnaquæq; ipsarum alteri (vt par est) suo ordine subiecta, mirabilem inde ac iucundissimam melodiæ consonantiam, apud Deum ipsum reddat? Quid postremo, placidus ille, modestusq; aeris præ ipsarum abietum, altitudine, ac nemorosa earum densitate sibilus innuer: potest, nisi quod incliti loci huius incolæ, nullo iactantiæ, inanisue gloriæ elati vento, sed leni potius, ac humili metis* B *spiritu moti, ea ducti prudentia, munera sua ōnia spiritualia peragant, quatenus cælestis spiritus auiditate excitentur. Igitur, beati qui habitant in monte sancto isto, quoniam in sæcula sæculorum laudabunt Dominum. O mons pinguis. O mons coagulatus, mons, in quo beneplacitum est Deo, se suosque habitare. etenim Dominus cum suis in eo habitabit in finem. Quid aliud mons iste seruitutis Dei, quàm mentis ad eum eleuatio?* Iste est præparatus mons ille, in vertice montium, & super colles eleuatus, ad quem C confluunt quam plurimæ gentes, & veniunt populi multi dicentes: Venite, ascendamus ad mōtem Domini, & ad domum Dei nostri, & docebit nos vias suas, ad ambulabimus in semitis eius, quia in eo salus est, & ibi verbum Domini docetur. Sed quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vanum animam suam, nec iurauit in dolo proximo suo. Hæc est generatio quærentium eum, quæ- D rentium faciem Dei Iacob. *Quænam (quæso) alia est ista generatio quærentium Dominum, nisi generatio sacrorum Eremitarum, qui in monte sancto isto assidue Domino inseruiunt? Ibi enim quamplurimi serui eius, simplices, deuoti, & humiles, tanquā turba angelica, sanctorum consortium, collegium apostolicum, iustorum aggregatio, familia cælestis, beatorū cœtus, ac demum populus in hæreditatem Domini electus, degentes assistunt. Quorum sancta vita exemplum, laudatissima viuendi ratio, purissima eloquia,* E *& iustissimæ preces, quodlibet cor licet marmoreum, diluent, atque ad debitum sine dubio seruitutis munus Domino impendendum, excitabunt, & ad beatius viuendum, mundique sordes relinquendas, inuitabunt. Ipsi sane zelo religionis Christianæ accensi, omnia sua facta, dictaq; ad metam vnam, Deum puta [illegible], suique diffusiuum bonum, dirigunt. [illegible] sunt veri christicolæ, sine dolo, columbina simplicitate, cum serpentina prudentia imbuti, profundissimæ humilitatis viri seque tanquam omnium abiectissimos reputantes, nam qui maior inter eos est, minimū* F *se existimat omnium. Nulla inter eos inæqualitatis, discordiæue ratio regat. Erga alios humani valde, atq; vrbani, insignes charitatis amatores, in dictis veraces, corde mundi, spiritu puri, conscientia recti, morum vitaque disciplina incliti, in incessu, gressuve graues, in loquela cauti, inter eos submissa, ac raræ voces, in aspiciendo, oculorum euolutione seuera remissi, in victu parcissimi, in dormitione temperati, ac in vestitu candidi, puritatem mentis, & corporis denotante: in cæteris denique humanis gestibus, & actibus, modestissimi, & circunspectissimi, medium (quod sane tenuere beati) in omnibus complectentes. In loco excelso constituti, vt qui alijs prædominantur, in virtutibus excedant etiam, & ab eis quisque religiosus status viuendi normam perdiscat. Perfecti Eremi operarij verique Anachoretæ, nam si vnus cadit, ab alijs mutua inter se charitate subleuatur, eique in spiritualibus, pariter & corporeis refectionibus subuenitur. Sunt item velut Vrbs alma super montem collocata, quæ occultari minime potest. Quorum sancta, ac præclara gesta, vniuerso notissima sunt orbi, in quibus, tanquam in christallino speculo, christianæ omnes actiones relucent, habentes semper in manibus lampades assiduo lucentes, sacram videlicet scripturam, cuius pia, ac frequens lectio, animas interno fulgore splendentes, in tranquilla pace, animi quiete, concordia, atq; vnanimitate ita conseruat, vt omniū sit cor vnū, & anima vna, idemque omnium velle ac nolle. Fœlices certe, immo fœlicissimi omnium nuncupari iure optimo possunt ij, qui ad sacram Eremum, tanquam ad tutissimum, ac securissimum portum confugientes, stabilitatem in ea fundant, & ad ipsam, tanquam ad fortissimum, ac inaccessum castrum, validissimis, ac inexpugnabilibus hincinde aggeribus, & propugnaculis vallatum, atq; munitum peruenerunt: ne cum humanæ naturæ ipsius hostis, ad illos suis callidissimis laqueis irretiendos, repserit, improuidos penitus, ac imparatos reperiat. Isti sunt veri milites Domini, qui vigilant quotidie, nocturnas illas Euangelicas vigilias ad unguem seruantes. Hi sunt de electorum numero, tales nempe diligit Deus, atq; etiam vt apud mundi prīcipes magno habeantur in precio, facit, quandoquidem ad eius æmulationem conscendunt in montem, ibique resident vbi beatitudines illas, quas ipse olim, scandens in montem, ac sedens, cunctum docuit populum, gradatim discernentes, easq; complectentes, cælestem ambiunt aulam, in eamque intrare moliuntur. Hi denique sunt, velutti fortissima illa amici Dei Iacob, ad suos debellandos hostes, ordine distributæ, omnique ex parte præparatæ turmæ. Sunt enim sacri isti Eremitæ, triplici ordinis genere distincti: Alij nempe secundi ordinis (quos appellant conuersos) ministerijs domesticis inuigilantes: Alij vero sacris initiati, vt semper choro diuinis laudibus celebrandis assistentes: Reliqui autem, perpetuo seu ad tempus, suis in domūculis, vbi easdem laudes decantantes, & vitam ducentes acerrimam (quod tertium viuendi genus, Sanctus etiam ipse adinuenit) conclusi manent. Illi sollicitæ Marthæ munus gerunt: Hi vero duo, contemplantis Magdalenæ exercitationi continuo vacant. Sed omnes tamen simul, Empyreum cœlum, sedem thronumque Dei, vbi Hierarchiæ tres, perpetuis mirabilia opera eius laudibus extollentes, insistunt sacro suo viuēdi ordine præfigurant. Et vt omnia dicā: Abhorret maxime a diua Eremo diuisiones omnes, seditiones, cōciliabula, loquacitas, irrisiones, susurrationes, vaniloquia, & mendaciū, adulationes, blādimēta carnis, inuerecūdia, īpudicitia, simulationes, ac subornationes: murmu-*

A murmurationes, detractiones, odia, ac humanæ omnes abiectæque affectiones, ventris ingluuies, crapula, otiositas, & somnolentia, inanis gloriæ ambitus, elationes, petulantia, æmulationes, ac hypocrisis simulata species, profanæ conuersationes, munuscula, curiositas, corporea mollities, & alia id genus, quæ longum esset recensere. Quæ omnia, aliena admodum, valdeque absurda Eremi incolis sunt, Eremoq; ipsi repugnantia, indigna, & magnopere dissona, nequaquam enim talia patitur, neque permittit. quin potius huiusmodi cō-
B tagioso morbo infectos, a se (quemadmodum mare cadauer) protinus expellit. O sacra Camaldulensis Eremorum Eremus! Quingentis quinquaginta & eo amplius annis, a tua erectione primæua ad hæc vsq; tempora, mirabili immutatione, frugiferæ vitæ incredibili augmento, ac diuino suffragio laudabiliter perdurans. Optimam certe (instar Magdalenæ beatæ) partem tibi elegisti. O cœterarum Eremorum princeps, siquidē in te perfectæ solitariæ vitæ conuersatio, a tanto Sancto, quasi fertilissima vinea instituta est. Corona celsior. Fœ-
C cunda mater, tales parturiens, & congerens filios hæredes regni Dei. Pia nutrix, talem alens sobolem. Ouile sanctum, tali esca pascens oues. Amplissimus nidus: tales volucres continens, empyriacam musicam miro cōcentu resonantes. Tellus pinguis, eximias producens fruges. Viridarium odoriferum. Pomarium amœnissimum. Salutis mediatrix. Bonorum collectrix. Renouatrix morum, hominumque tanquam ignis auri excellens purgatrix. Inimica malorum. Æmulatrix bonorum. Reformatrix vitiorum. Lethalium vlcerum
D singularis curatrix. Orationis, meditationis, atque contemplationis fulgentissima officina. Virtutum, bonarumq; disciplinarum laureata schola. Religionum caput. A te aliæ edocentur, & ad te tanquam primatem, ordinum omnium Religiosi libere confluere possunt. Paradisus terrestris, cœlestem sapiens. Hortus conclusus, supernum redolens. Ianua cœlica. Magistra optima, cælesti eruditione discipulos instruens. Perfecta arbor, perfectos procreans fructus. Promissionis terra. Domus Dei. Iustorum hospitium, sacratus
E locus, charitate plenus. Arca pietatis. Ad te accedentes consolatione replentur. Euntes, ac redeuntes, alacre in te receptaculum inueniunt, Gratis victum eis, illumque ardenti quidem pietate subministras. Ægrotos quosque hospitaris, eisq; mederis. O sacrarium sanctum, æterna laude dignum, famulos Domini purificans. Fortunati, qui in te commorantur, tot bonorū vbertate fœcundi. Inter seruos Dei in te nunc vitam degentes multi seniores sunt, & capitis canicie, & niueis venerandi barbis, oblongis, complicatis, & im-
F pexis, rugosis frontibus, ac prominentibus superciliis, ea tamen sanctitate, pietate, vitæq; integritate præditi, vt velis nolis quisquis nouus es Eremi cultor, eorum vitæ approbatæ exempla, ac venerandus aspectus, te commouebunt, ad ipsorum gressus in via Domini imitandos. Præcipue tamen, viri Dei Samuel, & Syluanus, aliis dignitatis honore notiores, atque eminentiores, in ipsa Eremitica solitudine, a multis hinc annis magna cum laude versati, qui plane, quasi duo magna ipsius diuæ Eremi luminaria sunt, a quibus, cæ-

teri Eremitæ, tanquam stella fixa, vitæ sanctæ splendorem merito suscipere possent. Sed ipse Syluanus, vir, non minus diuinarum literarū eruditione, quàm vitæ sanctitate præclarus, sermocinationes, ac documenta super lectione Euangelica, vtilia valde, & salubria, ad vitæ ipsius Eremiticæ perfectionem indagandam, priuata, ac interpolatis diebus publica, summo spiritus feruore, & charitatis ardore, tyronibus sacris, cæterisque omnibus ingeniose admodum, & piè edisserit, atque dilucidat. Sub cuius disciplina, illustrem admodum sacrum hunc locum, vitæ sanctæ splendore facit Ambrosius Moncata, præclaræ indolis iuuenis, clarissimi Comitis Aitonæ, citerioris Hispaniæ frater germanus. Qui, ex vetustissima, illustrissimaque, & Moncatæ, & Cardonæ Ducum familia originem trahens, spretis mundi huius diuitiis, eiusque illecebris, vt diuinis obsequiis melius vacare posset, summo omnium exemplo, in eius ætatis flore, sanctæ hunc solitudinis locum, in eius habitationem, ac requiem, elegit. Sed quid dicam de Ioanne Baptista Nouariensi, patre nimirum, religione, ac pietate insigni? Qui, cum olim in hoc procelloso seculo, diu artem militarem maxima certe cum laude apud primates quamplurimos exercuisset, vt verus Christi miles fieret, ad ipsam sacratissimam Eremum celeriter confugit, inibique vitam solitariā admirabili quadam perseuerantia per multos annos degit. Cuius eximiis meritis, sanctitate, ac singulari prudentia, Religiosi omnes Collegii Camaldulensis commoti, in eiusdem ordinis Generalem, & Pricipem cōmuni omniū accedente consensu, ac magno etiā applausu suffectus est. Cuius quidem ordinis, vitæque degendæ rationis normā, nouis quotidie, ac perutilibus institutis ampliat, excolit, atq; perlustrat. Supra horum aūt grauissimorum virorum, aliorumque laudabilem solitudinem (quæ non modica est) summis etiam laudibus efferendam esse censeo, vastam illam, assiduamque Cornelii viri religiosissimi solitudinem, quam, in vna, ex ipsius Eremi cellulis conclusus, sub perpetuo silentio, ac vita perspicuo fulgore, viginti annis & vltra transigit. Quem, cum videre, & alloqui, mihi permissum esset, ea sui animi voluptate perfusus, tum ex venerabili illius ac senili aspectu, tum etiam ex piis monitis, vitaq; christianæ religiosis institutis, de quibus me, pro sua humanitate, certiorem fecit, vt vix plura grauiora, a Serapione illo viro sanctissimo, & antiquissimo, audire possem. Ipsi autem, cœterique omnes, non immemores cœlestis beatitudinis, omni studio, ac sollicitudine, die, nocteque, offerendis Deo summo hymnis, & laudibus, cum ceremoniis sanctissimis, feruido concursu, imbribus cadentibus, niuium descēsu, ventorum sæuitia, ac vehementi frigore vndequaq; postpositis, septies in commemoratum templum, quolibet anni tempore conueniunt. Ibi solennia sacra deuotissime celebrantur. Ibi variæ orationes, internus peccatorum dolor, cum gemitibus, lachrymosis oculis, suspiriis, atque singultibus, ab intimis exeuntibus præcordiis, frequentantur. Modus autem singularis, Eremoque dignus, quo in præfatis Hymnis, ac Psalmis decantandis cotuntur in choro, quem non moueret ad plane fatendum, locum istum sanctum esse? Senties nempe

nempe (vtroque sibi alternatim respondente choro) A *resonantem quendam inter psallendum, ac pene diuinum concentum: voces scilicet quasdam, sonoras, planas, mediocres, æquales, atque deuotas, vnicam ceu proferentes vocem, planctum potius quàm cantum sapientes. Tale vtique Eremi incolæ munus lugendi, non autem canendi esse debet. Ad hæc, dimidium quisque quotidie, totum vero certis diebus Eremita apertus, sed conclusus, integrum semper Psalterium legit. Quis præterea negaret, quo tempore religiosis ipsis, sub tetra, obscuraque nocte, ad templum matutinis laudibus* B *persoluendis, quas semper stantes, cum aliis canonicis horis, nec sedibus vnquam innitentes decantant, ire contingit, videns eorum quem libet, a singulis seorsum sibi deputatis cellulis, recta cum accensis in manibus facibus, sub dio incedere, sanctorum illorum Eremitarum antiquorum, in desertis montibus iampridem degentium, non agere personas? Toto insuper satagunt animo, Regulas, & Instituta sacra, per seruos Domini Benedictum, & Romualdum, diuino eius spirante flamine sancita, ac per eius in terris Vicarios, confir-* C *mationis munimine roborata, õni solertia adhibita implere: quorum obseruantia plena, mercedem æternam absque vllo dubio animabus nanciscitur. Sed ex omnibus præcipua, dignaque obseruatione, sancta solitudo est, & linguæ inuiolabile silentium. Multiloquio nanque, mendacium deesse non solet, & ex sermone mutuo, etiam vltra debitum agendi, quisq; licentiam facile parit. Pronus est sensus ad malum, qui, verborum stimulis adeo concitatur, vt qui silentij virtuti resistit, sermone concidat, & ad iniquitatem declinet. Quo-* D *niam vero communes de rebus diuinis sermocinationes, vitæ spiritalis institutum non parum promouere possunt, fieri nonnũquam silentij remissio aliqua solet, vt hyemali tempore, duobus, æstiuo autem, etiam tribus hebdomadæ diebus, mutua inuicem Eremitis de rebus sacris habere colloqui liceat. Ieiunij præterea cuiuscunq; generis formam seruant, sed & illud præsertim, quod pane tantum, & aqua constat (quæ infantum esca esse solet) apud illos solenne habetur, terq; in hebdomada, aduentus, quadragesimæq; tempore,* E *super nudo solo, pedibus etiam nudatis sedentes illud celebrant. Per reliquum anni tempus, octauo quoq; die, qui per hebdomadas sigillatim passioni Dominicæ ascribitur, id ipsum singuli in singulis cellis, absque transgressione, sereno vultu obseruant. Quid plura? E mensib. anni duodecim numero, nouem integros, recto facto calculo, his variatis vicibus ieiunant. Accommodum, valde carnis mortificationi adiumentum, est ieiunium, vt inde vocalis, ac mentalis orationis sancta exercitatio (quod præcipuum est, ac primum* F *religiosæ vitæ præsidium) alacriori, libentiorique fiat animo. Ex illa abstinentiæ forma, discant Eremi sacræ cultores, se ad infantilem innocentiam, per mundam, sanamque conscientiam reuersuros. Quo tempore vero non ieiunant, eam in victu parsimoniam seruant, vt videntes in maximam admirationem prorumpant. Ab esu carnium continuè, nisi infirmitatis tempus (idque extra Eremum, & ligneas etiam cruces) aliud postulare videatur, perpetuo abstinent: ne, ciborum pondere, corpus circa spiritualia, graue, minusque aptũ reddatur. Intra ligneas illas cruces, ab antiqua Eremi institutione, perpetuus omnibus carnium esus, & mulieribus ingressus inuiolabiliter interdicitur. Transgressores autem anathemati subiacent, cuius absolutio non ab alio, quàm a summo Pontifice impenditur. Nec ab re (puto) erit, hic obiter enarrare, quæ mihi Syluanus Eremita senior, vir quidem grauissimus, inter loquendum, sæpius dixit. Mariam scilicet (si recte memini) Medices illustrissimam, Leonis Decimi Pontificis maximi propinquam consanguineam, olim eximio, sacrũ hunc videndi locũ desiderio captã. Idq; amplius ferre non valens, vt voti esset compos, ac rem securius efficeret, proprijs exuta vestibus, viri indumenta assumpsit. Quadam vero die, à quibusdam sibi intimis associata, in eum locum intrauit, illumq; vndique circuiuit, & animã visu tantopere optato expleuit. Postea vero pœnitentia ducta, videns se anathematis vinculo innodatam, Romam adire decreuit. Quæ ad summi Pontificis pedes prouoluta, rem omnem (non absque lachrymis) ei narrauit. Quam Pontifex, præuia correctione absoluit, ea tamen lege, vt in eadem sacra Eremo splendidam domunculam suis sumptibus construi faceret: quam ipsa, magnificis quidem lapidibus ornatam, vna cum religioso oratorio, diuo Ioanni Baptistæ Florentiæ patrono dicato, erigi curauit: quæ merito inter alias domunculas primatum tenet. Retulit mihi etiam idem Syluanus, Clarissimã Eleonoram a Toleto, Cosmi Medices Florentiæ, ac Senarum Ducis maximi vxorem, non minori desiderio almum hunc videndi locum accensam, amplissima diplomata a Pio Quarto Pontifice maximo, ingrediendi quauis etiam secretiora loca obtinuisse. Cumq; die quadam, huic suo desiderio satisfacere vellet, montis ipsius iuga ascendere cœpit. Cui, iam iam ligneis crucibus proximæ, Syluanus ipse (qui rem præsciuerat) data opera obuius occurrit, vt eius animum ab ingressu reuocaret. Cuius monitis, ac suasionibus, Eleonora, sententiam, non absque maxima omnium laude, & lætitia, mutauit, nolens, cum posset, tam laudabile, & antiquum institutum transgredi, quinimo, ipsius diuæ Eremi ædem sacram, preciosis quidem vestibus, vt Christo Domino piacula soluantur, ornauit. Ouis, piscibus, caseo, & fructibus Eremitæ ipsi parcissime vescuntur, aluntur concoctis herbis, & leguminibus, panis est illis non admodum exquisitus: vinum debile, sed salubre. Auget etiam hunc austerioris vitæ rigorẽ, quod in cibo capiendo, mensam communem non habẽt, sed seorsum singuli, extra aliorum consuetudinem, in suis cellulis cibum sumunt, quamuis hæc priuatæ mẽsæ lex non est adeo apud illos perpetua, quin solennioribus anni diebus, qui sunt omnino duodecim, fouendæ charitatis gratia, in communem refectionis locum conueniant. Ex his omnibus, facile quisque comprehendere potest, corporeos Eremitæ sensus in nulla re oblectamentum sumere. Nam, si ab oculis, tanquam in sublimiori capitis parte sitis, incipias, nil vtiq; quod eos delectet inuenies. Quia, si ipsos extollant, nudum aspiciunt cœlum: si deprimant, siccam terram: si circunspiciant, nil præter summe erectas arbores cernunt.*

At vero

At verò, spirituales eorum sensus, hoc viuendi genere congaudent: ex quorum eleuatione in cœlum, creatorem, ac beatitudinem ad quam creati sunt: ex submissione verò, terram à qua orti sunt, ad quamq; reuertentur, contemplantur. Sed ex arborum circunspectione, eundem ipsum creatorem considerant, cuius inuisibilia per ea quæ facta sunt, à creatura mundi intellecta conspiciuntur. Aures pariter, nil quod eas recreet, audiunt: sed spirituales, eximio afficiuntur melodiæ concentu, dum diuinæ laudes in templo Domini, raro quodam, deuoto, ac penè diuino persoluuntur modo, cuius generi musices, nihil est in orbe, quod comparari vlla ex parte possit. Audiunt etiam inter loquendum, mirabilia de lege Domini documenta, ex quibus, totus accenditur homo in eius amorem. Naribus autem, qualis odor proueniat, iudicet vnusquisq;, cum nullo vnquam suauitatis odore reficiantur: redolent tamen sanctitatem, ac pietatem maximam, quæ omnem perfecti opobalsami liquorem odoriferum, atque preciosa aromata longe transcendit. Gustus insuper, quam sentiat suauitatem, satis apertè superius intellexisti, at spiritualis, inenarrabilem saporem, ex diuino cibo quem frequenter degustat, percipit, adeo vt, qui hunc mirabilem gustum experitur, omnino alium humanum quenq; exosum habeat. Postremo, qualis possit esse tactus, ex præmissis latè constat, quoniam si cæteri nobiliores sensus hisce rebus semper occupantur, necessario sequi debet, vt manus, & pedes, ne in vno quidē apice, ab illorum sancto, & perfecto tramite discrepent: sed concordes circa diuina obsequia exerceantur. Quiescunt præterea in eadem sacra Eremo multorum corpora, quorum animæ æterna fruuntur gloria, præcipuè tamen aliquorum corpora, distinctis sepulchris recondita, cum veneratione ibidem seruantur, qui multis miraculis corruscarunt. Fuit præsertim vir quidam eximia sanctitate præditus, Leonardus nomine, qui, cum secundi ordinis tunc esset, per multos annos occlusus mansit. Hic Cardinali Hugolino, magnæ sanctitatis viro, qui ad sacram Eremum, vt rebus æternis melius vacaret, confugerat, dum in diuinis quotidie ministraret, prophetico ductus spiritu, cum quadam die, illi sacram rem peragenti (more solito) ministraret, pedes eius deosculatus, creatum Pontificē summum illum prædixit, ac propediem adfuturos, qui illum Romam à Collegio Cardinalium missi euocarēt: quod ita euenit, & Gregorius nonus postea appellatus fuit. Qui, cum pararet discessionem, cupiens optimum hunc ministrum secum Romam ducere, pro viribus id ab eo impetrare contendit. Hic tamen, id admirabili humilitate recusans, summis precibus petijt, vt sibi liceret in eo domicilio reliquum vitæ tempus peragere, in quo ipse olim Cardinalis diuinis rebus intentus, inclusus vixerat, quod ab eo humanissimè impetrauit. Cumq; hinc ad meliorem patriam vocaretur, eius anima visa fuit in sphæra ignea splendidissima ad superos auolare: & campana eiusdem Eremi intacta, in ipso animæ egressu sua sponte sonum edidit. Eius verò corpus in eo sacello reconditum est, quod ab illo ipso Pontifice, in beatæ virginis laudem constructum, etiā nunc sub eiusdem Pontificis titulo manet. Neq; minus illu-

A strem, sacrum hunc locum fecit, vir admirabili sanctitate Peregrinus, cuius sanctitati, cum vehementer inuideret communis humani generis hostis; suis illum artibus ita aliquando impugnauit, vt à vita illius cœlestis vertice, ad seculi blandimenta vrgeret: quem sanè præcipitem egisset, nisi Angelus à Deo missus, ad seculū properanti sese ostendisset, qui illum non solum oratione & monitis ad Eremum reuocaret, sed etiam diuinarū rerum contemplationibus mentem imbueret, & illustraret. Quas Eremitæ contemplationes scriptis exce- B ptas, etiam hodie retinent, & antiqua Patris sancti monumenta, legenda omnibus exposuerunt, ad aram templi maiorem, vbi ipsius corpus conditum magna veneratione seruatur. Iuxta quod corpus etiam Michaelis magnæ sanctitatis viri, cum veneratione seruatur. Hic, coronam Dominicam, quam superius dixi, instituit. Cuius vitæ sanctitatem, referunt etiam hodie calipodij, seu lignei socci, quibus ipse dum erat inclusus, loco calceorum nudis pedibus vtebatur, in illorū nempe superiori parte, quæ plantas pedum respicit, earun- C dem plantarum effigies perinde ac in massa, ex diuturno vsu impressæ sunt. In cuius rei memoriam, sub altari oratorij domunculæ, quam ipse olim occlusus habitabat, meritò seruantur. Vnum autem illud, quòd ex aliorum Eremitarum ossibus, in communibus cryptis quiescentibus apertè conspicitur, haud tacendum puto: quod scilicet, nullo vnquam tempore, ossa ibidem inclusa, nuda, simpliciq; tecta tabula, fœtorem quempiam, quo alia vt plurimum infici solent, à se emittant: quinimò, si tabulam ipsam remoueas, senties suauem D inde naribus prouenire odorem. Quod quidem argumentum est potissimum, eorum socias, nempe animas, gloriæ perpetua fragrantia recreari, & minimè pati, vt corpora, quæ eas, dum in hac mortali simul coniungerentur, ad innumera lucranda merita adiuuerunt, fœtori, putredinìq; subiaceant, sed quæ tribulationum sociæ fuerunt, vt consolationum sint etiam participātia, æquū est. Quod si hoc in aridis apparet signum, quale fuisset in viridibus, iudicet quisq; pius spiritus. O Terra sancta, sancta etiam & non putrida continens E ossa! Hæc sunt verè ossa illa arida, quæ audiuerunt verbum Dei, illudq; custodierunt, hæc eadem in nouissimo die, audient illud dulcissimum verbum: Venite benedicti, percipite regnum, quod paratum est vobis ab origine mundi. Hæc dixi, vt superstites, quantum in nobis sit, imitari conemur, & cū illis ita conuersemur, vt sancti efficiamur. Diuorum autem animas oremus, vt intercedant pro gratia quā optamus habenda. Sunt insuper ibidem, quamplurimarum indulgentiarum gratiæ, eadem numero quæ F sunt in Alma vrbe, per diuersos Domini in terris Vicarios, de preciosissimo ecclesiæ suæ thesauro concessæ. Sacrosancta itidem Sacramenta, quæ in animarum medelam reliquit, frequentantur: Sacra videlicet confessio, & eius sacrati Corporis digna susceptio, quibus adhærens, vnus secum euadit spiritus. Quæ, si dignè suscipiantur, inexplicabile oblectamentum, inenarrabilem iucunditatem, ac incredibilem animæ tranquillitatem secum afferunt. Plurimorum item sacrorum Doctorū in scriptis lectiones prouidæ, & vtilia documenta, ac

vitæ

uitæ circunspectæ exempla quamplurima, ad mentis nostræ proficuam eruditionem, in ipsa sacra Eremo sunt, ut percurramus ea, & legē Domini ante oculos semper geramus, necnon quam in eius laudem profitemur normam. Recentiora documenta reuoluamus, perlegamus, & imbibamus, nobis nanque summopere conuenit. Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, vt per patientiam & scripturarũ consolationem spem habeamus. *Hæc sunt, quæ de sacratissima, ac celeberrima Eremo Camaldulensi, præ nimio gaudio, & animi tranquillitate inde accepta, commemorare in hoc primo libello statui. Quæ, licet à me pro veritate enarrata sint, non tamen eo dicendi studio, ornataque oratione (fateor) celebrata, vt res ipsa exigere videbatur. Deus optimus maximus, nobis omnibus gratiam suam impertiri dignetur, quà, gradatim ab hac lachrymarum valle, in montem sanctum eius ascendamus, in quo, cum ipso æterna fruamur requie. Amen.*

SPIRITALIS MEDITATIONIS

LIBER SECVNDVS.

Qui conuersionem peccatoris ad Eremum Camaldulensem adeundam, eiusque vitæ rationem habendam, paucis complectitur.

O Immēsa potētia! O inexplicabilis Sapiētia! O ardētissima Charitas! Sancta, & indiuidua Trinitas, vnus Deus, & Dominus meus! Aperi (obsecro) abiecti huius vermiculi, sed creaturæ tamen tuæ, labia, vt ab ore meo prodeant, si minus digna, at certe debitæ gratiarum actiones, pro tot tantisq; donis, quibus animam meam, tua benignitate, ab initio creationis suæ, decorare non dedignatus fuisti. Sed vnde exordium sumam, penitus ignoro. Ergo adminiculo egeo? Egeo sane. Ecquis mihi illud præbere poterit, nisi tu solus, verus donorum largitor vniuersorum, fons, & origo? A quo, tanquam à magno & lato æquore, munera omnia, tanquam à scaturiente fonte, assiduæ gratiarum infusiones, tanquam ab inexhausto puteo, gratuita dona pleno illapsu procedūt. Ad quem, nisi ad te, Paraclete Spiritus, cui æternum spiraminis idioma, merito tribuitur, confugiam: vt mentem meam illustrans illumines, tuoq; diuino rore reficias, ac robores, quo suffultus, deprauatas vias meas in directas redigam, & aspera quæque, quæ pro tuo nomine patiar, in plana, ac melliflua conuertam, denique vt grato animo, tot in me collatis beneficiis, si non omnino, aliqua certe ex parte respondeam? Intrepide igitur, diuino afflatu tuo instinctus, ac irradiatus, & sub vmbra tua, clypeo viuæ fidei, ac lorica charitatis ardentis, & galea firmæ spei armatus, te ductore, tuaq;

A *eximia charitate fretus, ad illa enumeranda sigillatim accedam, vt per ipsorum enumerationem, animus, qui languidus prorsus iacet, tuæ dilectionis confirmetur munimine, solideturq;, & crebro ea mente reuoluēs, à te gratis fuisse concessa intelligat, & intelligendo vere credat, & credendo constanter in te speret, & sperādo, te toto corde, totaq; mente, ac ex omnibus viribus diligat. In primis itaq;, tibi Deo meo, summo, ac sempiterno gratias ingentes ago, pariterq; habeo (quando referre non possum) de creationis meæ munere, qui, exu-*
B *berante misericordia tua, me, hominem ad tui imaginē, non iumentum, plantam, lapidem ve creare, nullis meis interuenientibus meritis, dignatus fuisti, variis donis præditum, animaq; potentiis ornatum, vt recte illis (vt par est) vtendo, eas in te vnum, extremumq; omnium finem, recta mentis acie dirigerē. Præterea, tui me preciosissimi sanguinis effusione redemptum, à dominio Sathanæ, cui originali culpa obnoxius eram, sacrosancto Baptismatis lauacro, eruisti. Deinde, ad veram tuæ purissimæ, ac simplicissimæ substantiæ agni-*
C *tionem, per sanctam fidē duxisti, vt inde, omni macula emundatus, beatifica perfrui imperpetuum visione tua valerem. Nec his contentus, me, bonis etiam caducis carere, pro charitate tua immensa noluisti, vt commodius, te solum, verū, ac sempiternum Deum, & quē misisti Christum Dominum, adorarem, benedicerem, prædicarem, perfectius diligerem, totoq; mentis post te affectu anhelarem. Me etiam, in huius seculi pelago, multis, innumerisq; beneficiis, tua liberalitate qua ōnes beare soles, donasti, vt tibi dignum, debitumq; ser-*
D *uitutis exhiberem obsequium. At ego, beneficiis tantis immerito abs te decoratus, ea ipse, tantæ largitatis parū memor, intelligere renui, & rectius a te effectus, plurimis me implicui quæstionibus, & tanquam iumētum factus, donis hisce omnibus sum abusus. Te sæpissime Deum, creatorem meum dereliqui peccando, & a quo bona illa susceperam, ad creaturam vultū impudenter conuertens, verti tibi terga domino Deo, & Seruatori meo, diuinisq; spiraminibus obicem ponens, diuinæ gratiæ respondere spreui, eiq; proterua ceruice*
E *restiti. Dissipaui etiam omnem substantiam mihi à te donatam, ætatis scilicet meæ florem, preciosumq; tempus inaniter, & (quod his peius) te offendendo consumpsi. O me vere miserum! O me infœlicem, candida illa veste exutum, & caliginosa, tetraq; magnis meis demeritis indutum! Quot & quanta iccirco enormia, in tuam splendidissimam Maiestatem scelera admisi? quorum profecto quodlibet, etiam minimum, grauissimas à me pœnas, in tenebris exterioribus summo iure exigebat, nisi misericordia tua, quæ humanam omnē mentem longe superat, secus constituisset, ne, quam*
F *tanto precio redemerat, anima periret. Tetigit sane me tua misericors manus, quæ, per corporis vexationē, intellectum profunda caligine obtenebratum, paulatim inciperet irradiare, vt veluti mons tactus fumigarem. O tactus fœlix! O vexatio sancta! O Ancora beata, quæ sensuum meorum effrænatorum, ac animæ nauiculam, continuatis vndis agitatam, periclitantem, ac pene mersam, catenis suis firmissimis, validissimisque, immobilem, ac tutam reseruauit!*

O fortunatissima angustiati corporis tempestas, quæ illam ad salutis portum, post tot inundationes illæsam appellere fecit! O mira immensi Dei miseratio, quæ ad eius diuina vestigia sectanda, me impulit! Alioquin enim, pro inueterato anteactæ vitæ habitu intra veteris status mei miserrimi gressus, hucusque, persisterem. Sed, quemadmodum (vt dici solet) ingens & & atrox bellum, ingentem & tranquillam secum adducit pacem (siquidem finis belli pax est) ita etiam tribulatio, vt mortuus peccato peccator ab illo excitetur, & a prauo suo itinere, ad rectum Dominicæ legis tramitẽ conuertatur, cogere quodammodo solet. Quod nimirum mihi ad ũguem accidisse fateor. O terque, quaterque, milliesque beata coactio, te Domino dante, causa salutis meæ! Vere à te factum est istud. Hæc est excelsæ dexteræ tuæ mutatio. Quis sicut tu Deus meus? Quis similis tui? Terribilis, & in creaturis tuis mirabilia faciens. Iussisti enim Domine, & ita est, vt omnis inordinatus amor sibimet sit pœna, atque eà qua quis parte, cum assuefactione, te non timens peccauit, vt puniatur, tibi placet. In hoc etenim cognoui, quòd me summo amplecteris amore, quandoquidem in hac vita mortali, me (licet benigne) punis, qui, multo acerbiora pati meritus sum. Bonum vtiq; mihi Domine, quoniam suppresseris, atq; curuaueris me, vt viam tuæ veritatis eligerem, intelligeremque, ea omnia, à te, animæ meæ (licet indignæ) prouenisse bona. Quid ergo tibi retribuam pro his omnibus, nescio. Quid sim tamen facturus, scio. Memini, te, Domine, in sacro Euangelio tuo sæpius monuisse: Petite, & accipietis. *Ideo leuabo oculos meos in montem cœlestem tuum, vnde venturum mihi auxilium spero, certus sum nanque, te, pro tua pietate, cunctis nomen tuum dulcissimum, humili, & compuncto corde inuocantibus, tuas benignas accommodare aures, miserisq; solamen impertiri cœleste. Sed quid petam? Peto cum Propheta tuo, spiritum rectum à te Domine, in visceribus meis innouari, quo, facilior ad inuestigandas vias tuæ diuinæ voluntatis aditus patefiat. Peto etiam, vt inhabitem in domo tua cunctis diebus vitæ meæ. Petij, & licet indignus, obtenturum spero. Indicasti nempe (clementissime Deus) vocatione internâ menti meæ, singularem locum sanctum, in habitationem meam, ac requiem, Camaldulensem Eremum, omnium fama, re, factoque percelebrem. Quã ego, cum diu, multumque quæsiuissem, eam tandem, te gressus meos dirigente, in edito, excelsoque monte sitam inueni, à viro sancto tuo Romualdo, tibi Deo optimo, maximoque, te reuelante, dicatam, & consecratam: in hanc vt ascenderem, eamque inhabitarem, mihi inspirasti. Sed quis ascendet in montem iustum Domine, aut quis requiescet in loco sancto eius? Respondes:* Innocens manibus, & mundo corde, qui proximo suo non iurat dolose, *& ad beatam anhelat spem. Et subiungens etiam sic admones.* Excitare ideo, excitare *(inquam)* tu qui dormis, ne moreris, *quoniam in mora periculum. Egredere à domicilio isto tetro, & habitaculo prauis moribus denigrato. Exi ab ista adeo stricta cum turpibus vitijs cognatione. Desine iam contra stimulum calcitrare (du-*

A *rum nempe tibi est) sed festinans, omni metu semoto, ascende confidenter in montem almum istum, quem monstraui tibi, animam, corpusque tuum mihi in sacrificium offeras acceptabile, & quo citius, eo melius. Ista enim vera est via, quæ ducet te ad æternam patriam. Verùm, tibi præcauere consulo, ne in ipsius ascensu, retro (quemadmodum misera illa fecit) respicias: esset nanque error priore peior. At ego, etsi infirmo spiritu, viribus extenuatus, virtute vacuus, confractus, ac debilis, non tamen immemor, obedientiæ sanc-*
B *tæ munus, gratissimum bonitati tuæ infinitæ esse, iussui tuo obtemperare decreui, sicque clausis oculis, derelictis omnibus, me quasi deserens, per vias asperas, petrosas, ac spinosas ascensum arripio, diuinæ tuæ acquiescens voluntati, considerans, persuadensque mihi, cõplures sanctos libentissime per easdẽ properasse gressus, arctãque esse viam, quæ mortales ipsos ducit ad vitam, & cœpi tunc mecum dicere: Vale immunde munde cum fallacijs tuis. Valete & vos profana negocia, vestris cũ dolosis, ac inextricabilibus inuolucris. Vale tu mũdana*
C *gloria, cum pompis tuis inanibus. Valete vos etiam sodales, vestris cũ caducis delicijs: Vos ego penitus desero. Vale tu incerta spes, ad certam enim anhelo. Tu seductrix fortuna vale etiam, cum instabilibus tuis, dubijsque euentibus, quia duraturam fœlicitatem adinuenire laboro. Valeat demum omnis humanus honor, regnãdiq; appetitus: hæc omnia tanquam stercus arbitror, vt Christum lucrifaciam meum. Altiora multo his peto. In sanctam ciuitatem ascendo. Æternã gloriam quæro. Morum innouationem inuestigo. Ad cœ-*
D *lestes delicias aspiro. Deum ipsum summum bonum, per gratiam possidere propero. Ad terram fluentem lacte & melle accedo. Ad sacram Camaldulensem Eremum festino, vbi vere inuenitur Dominus, expectans illuc adire volentes, quibus iucundo, benignoque vultu obuiam occurrens, eos ad osculũ pacis ouans amplectitur, & ad æterna tabernacula admittit. Inferorũ cruciatus æternos vitare conor: iccirco vos maligni spiritus declinate à me, vt rectius præcepta Dei mei perscrutari queam. Discedite, (inquã) à me vos omnes iniquitatẽ*
E *operantes, quoniã misericors Dominus exaudiuit vocẽ fletus mei, & ego tabernaculum sanctum eius adire statui. Ne (quæso) itineri huic tam sancto, Deoq; tam gratæ peregrinationi, impedimentũ, obicem ve ponatis; quia voluntas Domini est, vt cursum consumẽ, & inceptũ vel (vt melius dicam) illuminatũ iter perficiam. Sed tu Domine, qui dixisti:* Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiã vos, *qui Pater es misericordiarũ, & Deus totius consolationis: qui omniũ animas summo charitatis ardore saluari vis: Tu, qui neminẽ derelinquis, nullũ despicis, quin*
F *potius, omnibus te, humili, tribulato, & compuncto corde implorantibus, opẽ gratiæ tuæ haud manu abreuiata elargiris: qui non vis delinquentis mortẽ, sed eius potius vitã & conuersionẽ, qui prouides cunctis animantibus tua indefessa, ac imensa prouidentia, etiam pullis ipsis coruorũ te inuocantibus, de rore prospicis cœlesti ne pereant: Respice me creaturã tuam, ad tui similitudinẽ, effigiemq; formatã, ac gloriæ tuæ appetentẽ, attrito corde nomen sanctum tuũ votis, q̃ possum humilimis, inuocantẽ, miserere mei, & ignosce mihi. Concede (obsecro) postu-*

postulanti mihi pennas, quibus celerrimè ad te veram requiem, atq; refugium meum volem. Ecce me Domine. Ego sum ouis illa errabunda, filiusq; ille prodigus. Iam lubens scando. Ad te Deum meum, vnicam spem, & quietem meam gaudens confugio. En venio. Suscipe me ad te venientem. Sine (obsecro) me benignitatis tuæ benedictione repleri, & à te ad osculum pacis, perpetuamq; cohabitationem benignè admitti. Sim dignus vocari filius tuus. Pedes mei olim veloces ad delinquendum in te, mereantur ijs calceamentis à te muniri, quibus B *ad sanctorum pedum tuorum vestigia sectanda, velocissimi reddantur. Manus autem meæ, quæ tot scelera contrectauerunt aduersus pietatem tuam infinitam, efficiantur dignæ appositione ãnuli tui, (hoc est) diuinæ gratiæ tuæ ornamentis dignæ efficiantur, ac imposterum, quæ tuo sancto nomini grata sint, opera exerceant. Digner (oro) illius primæ innocentiæ stola indui, vt ad cœlestia gaudia recta tendam via. Sim postremo dignus, te verum vitulum saginatum, in ligno Crucis pro me occisum manducare, & perenni-* C *ter in monte sancto tuo, cum sanctis tuis epulari. Et quoniam statui Domine, residuum vitæ meæ in monte sancto isto (te adiuuante) consumere: solue (precor) meæ dolosæ linguæ vinculum, eamq; immuta, & instrue, vt oblita primi sui profundi, ac perniciosi sermonis, montanum istum, humilem scilicet, modestũ, ac simplicem, tibiq; gratum sermonem perdiscat, vt in montis ipsius vertice, te, corde humili, atq; sincero laudet, benedicat, tibiq; perpetuo inseruiat. Nunc profecto cognosco, Domine, tibi gratius, præstabiliusq;* D *fieri obsequium, si à valle ad montem ascendamus (hoc est) si à terra ad cœlum, si à sensualibus desiderijs ad spiritualia, si à creaturis ad te creatorem, si tandem à caducis, & citò perituris, mentes ad æterna, & semper duratura subleuemus nostras. Necessarius ergo mihi fuit pristini gradus imus descensus, vt in supremi montis iuga properarem ascensum? Necessarius vtiq;, sed maximè necessaria humilitas, cæteris associata virtutibus, vt ad optatum montem Dei perueniam. O felix casus, qui talis, ac tanti montis meruit habere a-* E *scensum. In monte Domine dedisti Legem, eamq; vis à me in monte seruari. Hoc autem, non sine maxima incomprehensibilium iudiciorum tuorum abysso fieri existimo, cum in valle passim, meapte nequitia, ipsius præuaricator, & transgressor extiterim. Iam deniq; (Deus meus) superioribus assentior dictis, montis videlicet locum tibi ob multa acceptum esse, tum vt ibidem tibi securius, ac quietius inseruiatur, debitæque laudes impendantur: tum propter solitudinem sanctam, quæ remouet vitiorum genera multa: tum etiam, quia* F *propter illius altitudinem cœlo propinquam, rectius mirabilia tua meditari poterimus. In monte, placuit summæ Maiestati tuæ amici tui sacrificium Abrahæ, placeat tibi etiam in monte sancto isto, anima huius meæ, & corporis integra consecratio. A cœlico monte, tu Domine IESV CHRISTE, salutis nostræ initium es & autor egressus: Indulge, rogo, vt in hoc monte domo tua, te verum Seruatorem meum agnoscam. In monte, humanam tuam*

A *speciem splendidissimo, & corruscanti lumine decorasti: præsta (quæso) vt in monte isto, relictis mundanis omnibus, ac voluptuosis cogitationibus, noua in te trãsformatione commuter. In monte, sæpius sacrosancta documenta populo diuulgasti, concede mihi, vt ea hoc in monte perfectè custodiam. In monte oliuarum, hora sacratissima passionis tuæ instante, Patrem orasti: Suscipe (obsecro) in monte isto abietum, meas quamuis indignas oratiunculas, ac me pro tua pietate exaudi. Tãdem in monte, acerbissimum Crucis patibulum subire voluisti, vt ego in monte in te transfixus, sempiternam animæ vitam acquiram. Non potest igitur abscondi locus iste sanctus, positus supra huiusmodi montem: Locus, à te benedictus, ac tuo sancto nomini præcipuè consecratus, vtq; tibi in eo assiduò ministretur, singulariter electus, ac diuina manu tua mirificè fabricatus. Terribilis ergo est locus iste: Non est hic aliud, nisi domus Dei, & porta cœli. Vere, tu Domine, es in loco isto, & ego nesciebam: Ab omni penitus humana conuersatione intus & extra semotus: in quo, perfectæ* C *Eremiticæ vitæ obseruantia viget, vbi, vt te verè diligam, ac in mandatorum tuorum via verser, præclara mihi (fateor) præbetur occasio, & congrua opportunitas. Verum, heu me, Domine, quia inimicus multas mihi parat insidias, & suggestionibus suis continuis, plurima anteactæ vitæ perpetrata scelera in memoriã reducit, quæ, mentem meam te desiderantem, lentescere vehementer, ac trepidare sæpè faciunt, atq; ab assidua mirabilium tuorum contemplatione perturbando coercent. Domine, vim patior, responde pro* D *me. Ne patiaris (obsecro) sacrosanctum tuum sanguinem pro me frustra fusum esse. Adiuua me, Domine, quoniam spiritus meus anxiatus est, & cor meum conturbatum valde. Confirma hoc, quod operatus es in me. In te, Domine, confido, & non frustrabor tuis promissis. Tu verò clementissime Deus, pro tua exuberanti misericordia, reddis tale responsum, quale immensæ tuæ Deitati conuenit. Dicis enim: Quid est (ô miser homo) quòd inimici maligni versutias times, cum in seruos meos non præualeant? An deerit tibi gratia mea, qua illis viriliter resistas? Tecum sum* E *in tribulatione, eripiam te, & glorificabo te. Confide ergo modicæ fidei: Noli timere, quippe qui non permittã, te, supra id quod potes, tentari. Quomodo autem coronaberis, nisi legitimè certaueris? An nescis, vincenti palmam, gloriamq; tribui iusto? ac per multa, variaq; tribulationum, tentationumq; genera, Regnum ingredi meum oportere? Dulcia (vt aiunt) non meruit, qui non gustauit amara. Seruire autem mihi, & pro me pati, amarum non est, sed dulcissimum potius, ac suauissimum. Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue. Tu verò, qua tibi alia persuades via reportaturũ meritum, quàm crucis via? Sub capite spinoso, membrum esse delicatum, qua ratione potest? Ponas passim ob oculos, sanctorum, electorumq; meorum iam mecum gaudentium, vitam, & inuenies, quot pro nomine meo tentationum, persecutionum, afflictionum, ac tormentorum genera passi sunt, & ipsi nunc sunt in pace: quod tibi quoque, si id feceris, absque dubio, eueniet. Si tristitiam videris ad præ-*

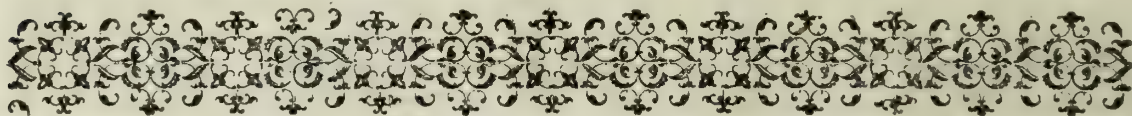
Ff 2 *sens*

sens sustinere, illa postea conuertetur in gaudium. A *Spera lucem post tenebras, serenitatem post pluuiam: Dabit enim Deus (vt dixit ille) his quoque finem. Si autem recte considerare velis, inuenies aperte, non esse condignas passiones huius temporis, ad futuram gloriam quæ reuelabitur in vobis. Si vero inimici suasiones subterfugere cupis, medijs te necessarijs vti oportet. Cauendum tibi est super omnia, ne illis se ingerere volentibus locum adhibeas: Principijs enim (vt dixit ille) obstandum est. Quod facillimum tibi erit, si præuideas, ne te incautum apprehendat oscitantem,* B *seu otio deditum comperiat dæmon: hoc autem omnino execrare, procul & a te repelle, ac ceu pestem fuge, & tanquam perniciosum animæ morbum, bonarumque actionum impedimentum, illud existima, imo vt semper occupatum, rebusque honestis, ac sanctis intentũ adinueniat, omni sollicitudine cura. In animam enĩ cælestibus, ac spiritualibus rebus vacantem, non intrabit malignus spiritus. Assiduis etiam orationibus atque meditationibus mentem exerce tuam. Sanctorum libros percurre, eorumque dicta memoriæ mãda.* C *Crapulam, & somnolentiam fuge, & ieiunia libenti, hilarique persolue vultu. Sint prorsus a te lõginqua colloquia praua, bonis autem in tempore vtere. Audi sponte seniorum admonitiones, easque diligenter exequere. Cooperare gratiæ meæ, & noli spiritui meo resistere, ne reprobus efficiaris. Inuoca nomen meum semper, & descendet super te (sicut pluuia in vellus) virtus mea, & gratia mea non deficiet. Conare viribus totis, cadere in meas, non hominum manus, in quib. non est salus: & cogitatum tuum in me* D *solum iacta, & enutriam te. Perpende postea, antiquæ illius vitæ tuæ detestandam, miseramque conditionem, in qua tunc eras, & quantum tibi nocuit, mentemque distraxit tuam, ille hominum tumultus, effrenatus ambiendi anhelitus, negotiorum ingruentium confusio, ac in me delinquendi parata incentiua. Memineris tui procliuis, ac propensi omni vitiorum generi sensus. Præ oculis ponas pericula grauia, quæ tibi olim in huius seculi tempestuosis procellis imminebant, quibusque misera tunc anima subiacebat, quæ amans,* E *peribit in illis. Reducas in memoriam, quoties in illam per oculos intrauit mors, & quantum eius saluti expediat, ab his omnibus segregatam omnino, ac permanere remotam, tu ipse iudica. Considera etiam frequẽter, extremum illum peregrinationis tuæ diem, rigidum iudicium, & inferni pœnas, & facere iam incipe ea, quæ tunc fecisse velles. Operare bonum, dum adest occasio, & ambula cum luce, ne subsequens te nox cõprehendat, ac sic errabundus, in profundum aliquod irruas præcipitium, vbi perpetuo remaneas. O vtinam* F *hæc, toto mentis affectu, non horis solum, sed, si fieri posset, momentis, ac minutulis singulis, re ipsa præmeditareris, eisq; obnixe inuigilares, ne, cum in nouissimo die aduenero, te imparatum, instar fatuarum illarũ virginum, inueniam, & seruorum inutilium numero tunc aggregeris, illius (inquam) qui talentum a domino suo ad negociationem receptum, occultauit. Habuisti a me talentum, fac tibi, vt ex illo fœnus accrescat, vt cum a te petiero villicationis rationem illamque reddideris bonam, merearis audire, euge serue bone, intra in gaudium domini tui. Recepisti gratiam meam, et vt cooperereris adnitere diligenter. Ornaui te cælestibus donis, æquum est, tanti beneficij sis memor, & munuscula tua offeras mihi, gratiarum scilicet actiones, quas saltem habere teneris, quandoquidem multa a me recepisti, tuis meritis longe superiora. Tu vero, maligno spiritu ductus, pro bono malum mihi reddidisti, benefacienti malefecisti, ac in me dentibus rugiens, insurrexisti, & inhonorasti, de bono opere videris me (sicut illi fecerunt) lapidare. Haeccine reddis creatori, ac redemptori tuo, o insipientissime, & ingratissime omnium? Hoc quidem, contra genus omne, brutorum etiam animalium est, quæ, quasi intelligant bona sibi collata, ore, lingua, cauda, ac totius corporis gestibus, motibusque blandientia, mira gratitudinis signa benefactori ostendunt. Tu uero, & mente, & corpore, tuum in me inuerecunde admodũ erexisti caput (serpentis more) & ego dissimulaui: parum enim misericordiam decuisset meam, ni tacuissem, expectans peccatoris digressionem a via sua peruersa, te quoque misericorditer expectaui, atque te si bonus eris recipiam. Quod si preciosiorem ætatis tuæ partem, nẽpe iuuentutẽ, dæmonis vacans obsequijs consummasti, reliquam saltem licet grauescentem, cur mihi non spontaneo expendes animo? Ne diffidas, nulla nanque sera ætas pœnitentia. In quacunque enim hora peccator ingemiscit, amplius iniquitatum eius non recordor. Quid est (rogo) quod mundi pompis, carnis illecebris, ac dæmonis consortio illaquearis, & adeo facile cor tuũ illis (me derelicto) inclinas? Quid inibi boni latere animaduertis? Quodue afflictæ animæ tuæ solamen parari credis? Quid inde securitatis conscientiæ, præmij ve tibi prouenire speras? Quid boni, quod te ad inseruiendum dæmoni moueat, vides? Mundi ne ipsius duratio? Num immortalia carnis solatia? An forte dæmonis ipsius nobile sodalitium? Tu sane delectaris rebus maximi momenti, quæ te alijs beatiorem efficient. Quid inde lucri tibi inferri proponis? O stulte, & tarde ad credendum corde. O cæcorum cæce, vsq; quo velamen permanebit in oculis tuis? Quod (inquam) bonum, hinc tibi proueniendum, speras? Adhuc te latet illud? Omne datum optimum, omneque donum perfectum desursum esse, descendereque a Patre luminum? Hæc non consideras ipso clariora sole? Præterea, credis, & fateris me verum Deum? immortalem? summum bonum, ac sempiternæ gloriæ largitorem? Fateberis quidẽ, (nisi forte insipiens) sicut ille, veiis esse. Quod si hæc confiteris, curã me fugis? Quid te terret? aspectus ne meus? qui splendidior est sole, & pulchrior luna. Quid vero? sacratis ne Corporis mei susceptio nauseam tibi mouet? Panis enim sum Angelorum, & cibus grandium. An forsitan horribilis Lex mea? at suaue iugum meum, & onus leue est. Num formidas desertam, luctuosam ve mansionem meam? quæ plena est omni lætitia, & iucunditate angelicorum, beatorumque spirituum, laudantium, ac benedicentium me quotidie. Vereris*

forte

forte beatorum angustum præmium? Nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparaui diligentibus me. Quid te terret ergo? Terreat te potius perpetua damnatorum pœna, tetraque, ac lugubris habitatio Sathanæ: Quod vero omnium maxime tibi timendum est, time vultus elongationem mei. Nunquid vias meas, vt vias hominum arbitraris? Nonne tibi satius multo, conducibiliusque est, mihi adhærere, quàm diabolum sequi? Quid (quæso) emolumenti ab eo expectas? nil certe aliud, quam æternæ gehennæ cruciatus. Quod si paruulum dolorem vix sufferre nequis, quomodo pœnas illas tartareas damni, sensusque in æternum duraturas sustineres? Non agnoscis imminentem ruinam? Insanis forte? Mira res certe. Ætatem habes. Tu ipse videas, ac prudenter expendas, considéresque: Post vero, tuo vtere libero arbitrio, & ad aquam, ignemve, manum adponas tuam. Sed vnum tamen ex te libenter quæro, quod negare neutiquam potes, vt vtroq; anteactæ vitæ tempore diligenter apud te considerato, & quo, cacodæmoni, & quo, mihi inseruieras, cum in vtroq; à te periculum quandoque factum sciam: vtrum istorum, maiorem menti tranquillitatem, & corpori suauiorem viuendi modum secum afferat? Non respondes ac hæc? quondoquidem taces, consentire videris veritati. Negare vtique non potes, quin dum mihi ministras, multo maior lætitia, tranquilliorque mentis quies, ac certior conscientiæ securitas, ex hoc, quam ex illo affluat, quod, experientia ipsa rerum magistra docere videtur. Cum enim lucifero improbo, me relicto, adhæres, omnia his opposita, & animæ, & corpori accidere, senties. Anima nanque in primis ad bona omnia infirmior efficitur. Cor vero anxium, & conturbatum nimis. Conscientia autem iugi morsu agitata, læsa vexatur. Corpus deinde, innumeris tormentorum generibus indies cruciatur, nunquam quiete somnum capit, nulla illi ciborum genera sapiunt, res omnes creatæ molestiam illi, fastidiumque pariunt: Semper vitæ periculo subditus, ac omni ex parte suspectus, æternæque mortis reus viuis. Mundus ipse te exosum habet, te nihili pendit, & a se abigit, & nisi misericordia mea te præueniret, terra tibi dehisceret. O infœlix hominum vita (si modo vita dici possit) dixisses vitam potius continuam mortem, & melius lethalem nominasses febrim, & (quod his peius) te viuere cum morte æterna fatereris, quæ depascet te, nisi resipiscas. At vero, cum meis vacas seruitiis, cessant hæc omnia, comperies profecto manifeste contraria, conscientiam scilicet serenam, pacificam mentem, quietum cor, corpus ad vtranque (vt aiunt) aurem dormitionem capit, non cogitat de crastino, sed in Deo, cum Deo, pro Deo, & in Deum, totus intimo quodam anhelitu inniteris, & tibi eum diligenti omnia cooperantur in bonum. Mundus ipse, summo te amore amplectitur, laudibus extollit, & ad dignitatum honores euehit. Vides ergo aperte, quantum via mea à vijs hominum differant, quantoque vtilius sit mihi, quàm diabolo inseruire. Quid plura? Seruire Deo, regnare est, vereque triumphare. Quod si hæc vera sunt, quæ verissima esse norunt omnes: Exue iam prorsus veterem illum hominem, vt nouus fias homo. Pudeat te tandem sceleste illius vitæ, positisque antiquis exuuiis, angelicum Eremiticæ vitæ statum lætus ingredere, in qua vocatione ita persistas velim, vt eam veteris tuæ deprauatæ vitæ antidotum esse intelligas, nullam plane maiorem commutationem dare poteras pro anima tua quam ingressum ad eam. In qua, quantum possis proficere, mihique inseruire, ac scelera retroactis temporibus abs te patrata, integra cordis compunctione deplorare, atque tenerrime lugere, tu ipse vides. Animaduerte igitur, te constitutum in loco sancto, voluptatis veluti paradiso, vbi suauiter mea superueniente gratia, quæ nemini deest, sensus ac potentias tuas, olim effrænatas, colligere, ac sedare potes, vt sensus voluntati, voluntas intellectui, ac intellectus mihi recte subiacentes, harmoniam, ac veluti diuinum efficiant concentum. Ecce sanus factus es, quod sistas, vide ne cadas, & super omnia, ne de prohibito pomo comedas (id est) ne opere, seu mente, ad veterum illorum turpissimorum scelerum vomitum redeas, esset nanque difficilius (sicut conualescenti in eandem prorsus relabenti infirmitatem) medicamen. Ne paruipendas hæc, quæ ad integram æternamque animæ tuæ salutem, tantopere attinent. Dixi autem, animæ salutem æternam, vt inde oppositam perpetuam nempe damnationem effugias. Fieri ne potest, vt adeo incredulus? cæcus? & offuscata sis mente? vt obliuioni tradas ea omnia, quæ in lege mea luculenter tibi præcepi? quorum suauis obseruatio, æternum præmium, transgressio vero, sempiternam secum adducunt pœnam? Quis ferrum auro? Quis tristitiam gaudio? Quis tenebras luci? Quis demum, mortem perpetuo duraturam, gloriosæ, ac immortali vitæ præposuit vnquam? præponetve? Reuertere ergo, reuertere ad me anima à me formata, plurimisque gratuitis muneribus dotata. Reminiscere eorum omnium, quæ erga te feci, & noli esse incredula, neque ingrata, cum tua res agatur, & pro momentaneo malo, noli sempiternum amittere bonum. Meditare iugiter vnigeniti mei filij, Redemptoris tui ignominiosam passionem, quam pro te, & omnibus, in ligno Crucis sustinuit, ac vide, ne pro te frustra suscepta videatur. Contemplare ipsum, æqualem mihi, pro te pendentem, tot opprobijs onustum, tot contumelijs imbutum, vndique laceratum, & dilaniatum, ne delicijs ac solatijs careres æternis. Respice eum, contumeliose morientem, vt tu, eius amore permotus, in hac mortali vita, plena sensuum tuorum mortificatione, viriliter, ac vt strenuum, & veteranum decet militem, in hoc præsertim (duelli instar) destinato loco, contra infestissimos hostes, salutis humanæ perturbatores, pugnando, honorem sempiternum (qui iustorum est merces) reportare possis. Considera attente

Dominum tuum, pro no capite in Cruce suspensum, vt tuum in cœlum erigas frequenter. Inuoca ipsum, pro te semper interpellantem, ac verum Pellicanum, habentem pectus suum sacratissimum grauiter vulneratum, & saucium, à quo, preciosissimus emanans sanguis, tum super filios omnes, tum super te misericorditer sparsus est, vt apud eum æterna fruereris beatitudine. Quæ omnia, si die, nocteq́; perpetua animi cogitatione pensabis, beatus es, & bene tibi erit: Hinc enim magis magisq́; eius inardesces amore, atq́; ita fiet, vt leuior tibi, & facilior via mea reddatur, quo tandem vita æterna, dignam cum Electis meis in patria, merearis habere mercedem.

CAESAR ORLANDIVS

DE VRBIS SENAE EIVSQ. EPISCOPATVS ANTIQVITATE.

ARGVMENTVM.

Ciuitatis & Ecclesiæ Senensis fundatores, nondum compertos esse, in illam tamen, Coloniam ab Augusto deductam. Hanc vero annos iam MCVIII. Episcopali dignitate ornatam, (commentitiis quibusdam scriptis confutatis, bonorumq́; auctorum testimoniis explicatis) dilucide comprobatur.

ORNARI RES IPSA NEGAT, CONTENTA DOCERI.

ENAM Etruriæ vrbem antiquissimam, eius autem sedem Episcopalem, non adeò vetustã esse, inter omnes ferè nostra & superioris ætatis scriptores, constare video. De auctoribus autem, ex quibus antiquitas huiusmodi probetur, non omnium eadem est opinio. Quod verò ad vtriusq́; conditorem seu fundatorem attinet, ob antiquitatem ipsam, apud probatos scriptores nihil certi reperio. Nam (vt aniles fabellas de Senio & Aschio, Remi vt falsò creditur filijs omittam: Remus enim Dionysio & Plutarcho testibus, nullos prorsùs liberos reliquit) quod à nonnullis traditur, eam ciuitatem fuisse conditam à Gallis Senonibus, qui, Brenno duce, anno trecentesimo sexagesimo tertio ab Vrbe condita, spacio septem mensium, vt Polybius scribit eadem vrbe potiti fuerunt, nullo certo aut saltem probato auctore constat. Etenim Ioannes Saresberiensis, Brito siue Anglus, (lib.6.c.17. & lib. 8. c.23. De nug. Curialium. &c.) *primus,*

A *quantum ego viderim, huius opinionis auctor (qui ex eo quod eius liber,* Polycraticus *inscribitur, à Iacobo Philippo Bergomate,* [In supplem, Chronic.] *& alijs* Polycrates, *seu* Polycarpus *appellatur) nullum huiusce suæ existimationis testem adducit. Ipse autem Ioannes, se Hadriani quarti Pontificis Maximi familiarem fuisse, & dum Henricus Rex Britanniæ secundus, Tolosanam ciuitatem obsidione cingebat, scripsisse testatur. Apud omnes vero constat, Hadrianum quartum, ab anno salutis millesimo centesimo*

B *quinquagesimo quarto, vsq́; ad quinquasimum nonũ, in solio B. Petri sedisse, Henricum autem Secundum eodem sanè tempore regnasse, & proinde huius Ioannis de origine Senæ: mille & vltra annis (vt ex infra dicẽdis apparebit) ante ipsum Ioannem conditæ, testimonium, ne pili quidem faciendum esse.*

Ad eiusdem autem ciuitatis antiquitatem comprobandam Raphaël Volaterranus, [lib.4.] *& alij, qui ante & post eum scripserunt, M. Portij Catonis, Polybij, Ciceronis, Liuij, Lucani, Silij Italici, Appiani,*

C *Plinij, Itinerarij, quod sub Antonini Pij Imperatoris nomine circumfertur, libelli cuiusdam* De Coloniis, *ipsius*

ipsius Volaterrani ætate reperti: nec non quarundam tabularum, siue (vt nostri loquuntur) cuiusdam publici instrumenti, testimonijs vti solent. Cæterum, cum ego auctoritates huiusmodi nihil ad rem nostram facere semper existimauerim: operæprecium me facturum putaui, si priusquam ex quibus probatis scriptoribus, Senæ vetustas perspicuè probari possit, ostendam ex quibus etiam eadem antiquitas, (meo quidem iudicio) minimè probetur, breuiter & ingenuè demonstrauero.

A

Primum igitur, quod ad Catonem, cæteris antiquiorem, attinet, plurium eruditorum testimonijs, compertissimum habeo, librum illum, qui sub titulo, M. Porcii Catonis ex libris Originum fragmenta, *legitur, fictum & adulterinum esse, non minus quàm Berosum Chaldæum, & alios qui simul cum ipso Catone venales habentur. Quod licet multis, ijsq; non leuibus, argumentis probari posset, vnum tamen & alterum tantum, præter ea quæ ab alijs referuntur, proposuisse contentus ero. Scribit enim Dionysius Halicarnasseus, Porcium Catonem in suis libris* Originum *affirmasse, primos Italiæ incolas, fuisse Græcos ex Achaia profectos. Quod etiam Cæcilius, rerum Romanarum scriptor, à Strabone citatus, probare videtur. At in procemio istorum fragmentorum, Græci impudentes appellantur, quod Italiam ab ipsis ortam, nullo certo auctore aut ratione, sed per solam insaniam fabulentur. Quod quidem verbis Dionysij ex diametro pugnare, nemo, opinor, non videt. Quo fit, vt cum alterutri eorum, fidem detrahi sit necesse, nullus dubitare possit, quin Dionysio, non solū antiquiori, sed etiam tot sæculis, omnium consensu, approbato scriptori, maior fides, quàm fragmentis istis, iure adhiberi debeat. Atq; hanc rationem (vt postea animaduerti) etiam Io. Goropius in originibus Antuerpianis* [lib. 4.] *apertè probat. Præterea, Cicero* [De Senectut.] *ex persona huius M. Catonis, quartū & octogesimum annum agentis, loquens, sic ait:* Septimus mihi Originum liber est in manibus. *Cornelius autem Nepos, siue, vt alij volunt, Æmilius Probus, in vita eiusdē Catonis, ita scribit:* Senex historias scribere instituit, quarum sunt libri septē. Primus, continet res gestas Populi Romani. Secundus & tertius, vnde quæque ciuitas orta sit Italica: ob quam rem omnes Origines videtur appellasse. In quarto autem, bellum Punicum primum. in quinto, secundum. atq; hæc omnia capitulatim sunt dicta. reliqua bella pari modo persecutus est vsque ad Præturam Seruij Galbæ, qui diripuit Lusitanos. Atque horum bellorum duces non nominauit: sed sine nominibus res notauit. In iisdem exposuit, quæ in Italia Hispaniisque viderentur admiranda, in quibus multa industria & diligentia comparet, multa doctrina. *Sex. vero Pompeius Festus:* Originum *(inquit)* libros quod inscripsit Cato, non satis plenum titulum propositi sui videtur amplexus, quando prægrauant ea quæ sunt rerum gestarum Populi Romani. *Idemq; Festus, ac etiam A. Gellius, ex septem libris Originum Catonis, plura, & inter cætera, ex secundo & tertio, vbi propriè Origines describebantur,*

B

C

D

E

hæc verba proferunt. ex secundo: Neque satis habuit quod eum in occulto vitiauerat, quin eius famam prostitueret. *& alibi:* In maximum decus, atque in excelsissimam claritudinē sublimauit. *Itemq; ex tertio:* Haud eos eo postremum scribo, quin populi & boni & strenui sint. *& alio loco,* Equus respondit, Oreas mihi inde, tibi cape flagellum. *Ex quibus omnibus perspicuè apparet: Primum, quod origines ciuitatum Italiæ, non omnibus septem, sed duobus duntaxat libris, videlicet secundo & tertio, describebantur. Deinde, quod hi duo libri non minus quàm reliqui quinq;, ab ipso Catone perfecti & absoluti fuerunt. Quæ cum ita sint, cæteri autem quinq;, in quorum medio hi duo positi fuerant, post Gellij & Festi ætatem, à nemine (quod sciam) citentur, cui vnquam, quæso, credibile fiet, vt primus, quartus, & reliqui perierint, secundus autem & tertius tantū incolumes, imò ne incolumes quidem, sed mutili & trunci euaserint? Neq; tamen in his verbum vllum eorum, quæ ab ipsis Festo & Gellio ex illis proferuntur, agnoscatur? Quibus accedit, quod fragmenta ista, non duorum, sed vnius tantum libri, eiusq; integri, formam præ se ferunt, quippe cum & procemium contineant, & non vnam tantum Italiæ partem, de cuius vrbium origine solum, in ijs libris tractabatur, sed illam vniuersam complectantur.*

Quod autem Polybius [lib. 2.] *non de Sena Etruriæ loquatur, sed de alia Sena Piceni, quæ ipsius Polybij ætate Sena simpliciter dicebatur, & in littore maris Adriatici, vbi campi Italici terminantur, sita est, ex ipsius Polybij verbis adeò perspicuè ostenditur, vt nulla alia disputatione indigere videatur.*

Balneæ verò xeniæ, quarum meminit Cicero [pro M. Cæl.] *non quidem Senenses, sed publicæ erant, vt paulo post idem Cicero seipsum more suo declarans, illas publicas discrtè appellat. Xeniæ autem dicebantur, eò, quia Xenij seu muneris loco, gratis publicè præberi solebant: cuius rei etiam Plinius iunior, ac Dio Cassius, & ex nostris Scæuola, & Alfenus, itemq; antiqui lapides non obscurè meminerunt.* Balineum, *ait Plinius,* [Epist. lib. 8.] Hispellates, quibus illum locum Augustus dono dedit, publicè præbent & hospitium. *Dio autem scribit, Augustum orbe pacato, balnea publicè & tonsores, viris ac mulieribus gratis, toto anno præbuisse.* Tiburtibus *(inquit Scæuola)* [l. Patronus. 35. § codicillis. ff. de legat. tert.] municipibus meis amantissimisque, scitis balineum Iulianum, iunctum domui meæ, ita vt publicè sumptu heredum meorum, & diligentia, decem mensibus totius anni præbeatur gratis. *Alfenus vero, Ædilis in municipio balneas conduxerat, vt eo anno Municipes gratis lauarentur. in lapide autem, qui prope oppidulum Zagaroli Prænestinæ diœcesis extat, sic legitur.* C. Aurunceiu..... Cottæ. Colonis. incolis. hospiti. aduentoribus. seruisqu. eorum. lauationem. ex. sua. pecunia. gratuitam. in perpetuom. dedit.

F

Prælium item Senense, de quo idem Cicero in libro De claris oratoribus *meminit, non apud Senam nostram, sed ad Senam Piceni gestum fuisse, ex Liuio,*

Probo seu Nepote, Plinio iuniore, Plutarcho, & Eutropio, adeo perspicue constat, vt nullus omnino dubitationi locus relinquatur.

Epitomæ autem Liuianæ verba, [Lib. 11.] *videlicet:* Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria *(vt etiam Volaterranus* [Lib. Parali.] *annotauit) profecto de eadem Sena, de qua etiam Polybius* [Lib. 2,] *locutus fuit, accipi debent: præsertim, cum & Liuius & Polybius de nomine ipsius Coloniæ inter se consentiant, de tempore autem quo illa deducta fuerit, non nisi in spacio decem annorum dissentiant: quod nemini profecto mirum videbitur, si is bonorum auctorum diuersitates, in hac Coloniarum materia ab alijs animaduersas, ante oculos sibi posuerit, & insuper meminerit, quod Velleius (qui anno V. C. octingentesimo septuagesimo secundo, ex professo de Colonijs scripsit) non solum de hac Colonia Sena, nullam prorsus mentionem facit, sed etiam circa annum deductionis coloniæ Castri (quæ secundum Liuium eodem anno, quo Sena deducta fuit) in numero viginti annorum à Liuio dissentit. Neque tamen propterea vllus vnquam duas fuisse colonias eodem nomine Castri appellatas suspicatus fuit. Dixi autem, Liuium & Polybium de tempore quo Sena colonia deducta fuit in spacio decem annorum tantum dissensisse: quia tota Liuij historia lib. xj. descripta, inter consulatum P. Cornelij Rufi, & M. Curij Dentati (hoc est inter annum V. C. quadringentesimum sexagesimum secundum, vel sexagesimum tertium) ac dictaturam Q. Hortensij (hoc est annũ quadringẽtesimum sexagesimum septimum, vel sexagesimum octauũ) concluditur. Quo fit, vt cum secundum Polybium, Colonia Sena quatuor annis post traiectionem Pyrrhi in Italiam, deducta fuerit, &, secundum omnes, Pyrrhus anno ab V. C. quadringẽtesimo septuagesimo sexto, vel septuagesimo septimo in Italiam traiecerit, ea propter Liuius & Polybius circa annum deductionis coloniæ Senæ, in numero decem annorum plus minus, vt dixi, dissentiunt.*

Dixi etiam, Velleium circa annum coloniæ Castri, in numero viginti annorum à Liuio dissentire: quia Velleius adhunc modum scribit: At initio primi belli Punici, Firmum & Castrum coloniis occupata. *Bellum autem Punicum primum, anno V. C. quadringentesimo octuagesimo nono incœptum, inter omnes conuenit, Coloniam autem Senam inter annum quadringentesimum sexagesimum tertium, & quadringentesimum sexagesimum octauum ab V. C. in Etruria deduci non potuisse, maximo, ni fallor, argumento est, quod anno demum quadringentesimo septuagesimo, Etruscos à Romanis superatos, & anno quadringentesimo septuagesimo secundo, Q. Marium Philippum de Etruscis triumphasse in Capitolinis marmoribus scriptum legamus, cum tamen Colonias nisi in Prouincijs plane deuictis, deduci non potuisse, notius sit, quam vt aliqua probatione indigeat.*

Ad hæc, Lucani & Silij carmina, quibus Senna seu Sena, vel Senarum meminerunt, ad Senam Etruscam referri non posse, illud, ni vehementer fallor, maximo argumento est, quod Lucanus non vrbes Italiæ, sed flumina ipsa ex Apennino ortum habentia: Silius autem populos Italiæ describens more poëtico, illos per flumina, quæ ipsos populos alluunt designat. Sennam verò fluuium esse in Flaminia seu Æmilia, & ex Apennino orientem, in Adriaticum excurrere, notius est, quam vt à me pluribus explicari debeat. Cæterum, quò res omnibus planior fiat, carmina ipsa subijcienda censui.

Lucanus lib. 11.

Vmbrosis mediam qua collibus Apenninus
Erigit Italiam, nullo qua vertice tellus
Altius intumuit, propiusque accessit Olympo.
Mons inter geminas medius se porrigit vndas,
Inferni superique maris, collesque coercet
Hinc Tyrrhena vado, frangentes æquora Pisæ,
Illinc Dalmaticis obnoxia fluctibus Ancon,
Fontibus hic vastis immensos concipit amnes,
Fluminaque in gemini spargit diuortia ponti.
In læuum cecidere latus, veloxque Metaurus
Crustumiumq; rapax, & iunctus Sapis Isauro
Sennaque: & Adriacas qui verberat Aufidus vndas
Quoq; magis nullum tellus se soluit in amne,
Eridanus, fractas deuoluit in æquora siluas,
Hesperiamque exhaurit aquis.

Et paulo post:

Exteriora petens montis decliuia Tibrim
Vnda facit, Rutubamque cauũ, delabitur inde
Vulturnusque celer, nocturnæque editor auræ
Sarnus, & umbrosæ Liris per Regna Maricæ
Vestinis impulsus aquis, radensque Salerni
Culta Siler, nullasque vado, qui Macra moratus
Alnos, percurrit in æquora Lunæ.

Salius lib. 8.

Hos Asis, Sapisque lauant, rapidosque sonanti
Vertice contorquẽs, vndas per saxa Metaurus,
Et lauat ingentem, perfundens flumine sacro
Clitumnus, Taurum, Narq; albescẽtibus vndis
In Tibrim properãs, Tiniæq; inglorius humor,
Et Clanis & Rubico, & Senonũ de nõine Sena.

Idem post quatuordecim versus, vbi de Arna, Meuania, Ispello, Narnia, Ingino, Fulginia, Ameria, Camerte, Sarsina, & Tuderto meminit:

Iamq; per Etruscos legio completa maniplos
Rectorem magno spectabant nomine Galbam.

Et post duos versus:

Lectos Ceræ viros, lectos Cortona superbi
Tarcontis domus, & veteres misere Grauiscæ
Nec non Argolico dilectum littus Alesο
Alsium, & obesæ campo squalente, Fregellæ
Arguit & sacri interpretes fulminis, Alis
Fesulæ,

Fesulæ,& antiquus Romāis mœnibus horror
Clusinum vulgus, cū Porsena magne iubebas
Nequicquā pulsos, Romę imperitare superbos.

Non tamen negauerim fluuium Glanim, de quo Silius meminit, eundem esse cum Clani, de quo Strabo, Tacitus, Plinius, & Stephanus meminerunt. Nam & Appianus, & Plinius, & Stephanus illum per G, non per C. scribunt. Nec me mouet, quod cum Clanis & Rubico tot terrarum spacijs inter se distent, verisimile prorsus non sit, vt Silius duo flumina adeo inuicem distantia coniungere voluerit. Nam fluuium Sennam, quem idem Silius eodem versu complectitur, non minus quàm Clanim à Rubicone distare certū est. Quibus accedit, quod cum Silius in præcedenti versu de Nare & Tinia, qui in Tiberim illabuntur, meminisset, postea in hoc sequenti versu, etiam de Clani, qui similiter in Tiberim illabitur, mentionem facere voluit: non secus ac Plinius de ijsdem fluminibus, videlicet Clani & Tinia, eodem ferè verborum contextu, mentionem facit.

Iam verò Appiani verba [lib. primo bell. civ.] *dum Martium à Pompeio circa ciuitatem Senam debellatum, ciuitatemq; ipsam direptam scribit, de Sena nostra accipi non posse, ex his planum fieri arbitror. Primum, quod idem Appianus alio loco* [lib. de bello Annil.] *de Senogallia, sine ulla controuersia, loquens, isdem literis illam scribit, quibus & in hoc loco, de quo est contentio, nempe his:* περὶ πόλιν σήνας: *quo scripturæ genere etiam Ptolemæus vtitur, dum Senam Gallicam designat: cum tamen apud eundem Ptolemæum Sena nostra per αι, scripta legatur. Deindee quòd idem Appianus paucis verbis supra eum locum, de quo dubitatur, de Æsino flumine, (quem omnes Senogalliæ propinquum esse scimus) apertam mentionem facit: licet in Italicis exemplaribus, pro* AEsino, Ticinus *corrupte legatur: vt ex hoc certo coniectari liceat, vrbem* σήνας, *de qua Appianus meminit, Senam Piceni, non autem Senam Etruriæ fuisse.*

Plinij autem senioris verba [lib. 18. c. 17.] circa Clusium & Senas, *ad librarum numerum, non antē ad ciuitatem Senensem (quod etiam Volaterranus* [lib. Paralipomenon.] *animaduertit) referēda esse, vel ex eo liquere arbitror, quod Sena nostra non est in Italia Transpadana, prout, si illorum interpretationē admitteremus, ex Plinij verbis necessariò ponenda esset.* In Transpadana *(inquit)* Italia, scio vicenas quinas libras, farris modios pendere, si quis granum ipsum ponderet, circa Clusium & senas. *hoc est, libras vicenas senas. Clusini autem farris, etiā apud Columellam, qui ante, & apud Galenum, qui post Plinium ipsum floruit, mentio reperitur.* Adorei, *inquit Columella* [lib. 2. c. 6.] plerumque vidimus in vsu, genera quatuor. Far quod vocatur vernaculum, vennuculum, rutilum, atq. alterum candidum, sed vtrunq. maioris ponderis, quàm Clusinum. semē trimestre, quod dicitnr Galicastrū. Idque pondere & bonitate est præcipuum. *Galenus autem* [lib. 7. de compositione medicamentorum secundum locos] *sic ait:* Farris Clusini appellari, sextarii dimidium.

Locus vero ex Itinerario quod sub Antonini Imperatoris nomine circumfertur, vbi iter illud ab vrbe Roma in Galliam describit, & post Vmbronem in monte, de Sena colonia, meminit, non minus quàm liber ille Catonis, confictus: imò ex libro illo ad verbum descriptus apparet. Qua ratione vt arbitror, moti Aldus & nonnulli recentiores totam illam appendicem (quæ nec etiam in scriptis codicibus legitur) in eorum exemplaribus excudere, consultò omiserunt. Quibus accedit, quod appendix illa, tum Ciceroni, tum ipsi etiam Itinerario apertè repugnat. Nam eius auctor, iter ab vrbe ad Lucam describēs, post Vulsinium, dextrorsū flectit, & primo Clusium, inde Ad statuas post Arretium, tum Ad fines siue Casas Cæsarianas, inde Florentiam post Pistores, & postremo Lucam designat. Cicero autem [Philip. 12.] *ab eadem vrbe Roma ad Mutinam iter metiri volenti, tres tantummodo, non autem sex, vt ista appendix tradit, vias esse docet:* Tres *(inquit)* viæ sunt ad Mutinam. A supero mari, Flaminia: ab infero, Aurelia: media, Cassia, quæ Etruriam discriminat. *Idq; etiam ex Strabone non obscurè colligi videtur. Hic etenim Italiam describens, vias omnes, quæ Romàm ducunt, vrbesq; & loca, per quæ illæ transeunt, diligentissimè designat: & tamen in Etruriæ descriptione, nullas alias vias, quam Flaminiam, & hanc Cassiam, quæ Arretium ducit (tacito tamen illius nomine) nobis indicat.* Talis est *[inquit lib. 5 ex versione Xylandri]* Ciminis lacus apud Volsinios, & alius apud Clusium, & proxime Romam ac mare, Sabatus. Longissimè autem remotus, & iam Arretio propinquior, Trasimenus: *juxta* quem in Etruria aditus exercitibus datur, quo & Annibal vsus est. Sunt enim duo aditus, hic, & alter per Vmbriam, iuxta Ariminum. atque hic quidem commodior est, montibus ibi satis humilibus. Sed cum is accurata custodia teneretur difficiliorem coactus est petere, & obtinuit, victo magna pugna Flaminio. *Hæc Strabo. Ex quibus omnibus certo certius constat, quod auctoris illius Itinerarij ætate ab vrbe Etruriam versus proficiscentes, per ciuitatem Senensem iter minimè faciebant, sed illam longissimè ad sinistram relinquebant. Huius rei fortissimum argumentum, illud esse videtur, quod non solum Appiæ, Flaminiæ, Aureliæ, & Cassiæ, vsq; Vulsinium, sed etiā ipsius Clodiæ, inter Clusium & Arretium, non longè à monte Politiano, multæ adhuc reliquiæ seu fragmenta adeo admiranda extant, vt non hominum, sed mali alicuius dæmonis potius opus fuisse credatur: cum tamen eius viæ, qua a tempore, hominum memoriam excedente, ab vrbe Roma ad Senam pergentes vtūtur, post Vulsinium nullum penitus vestigium appareat, neque silicum antiquitus stratarum, neq; etiam vetustorum pontium super Peliam, Vmbronem, & Arbiam fluuios (qui inter Vulsinium & Senam labuntur) extructorum. Vmbro autem nauigiorum capax existit,* & tuto trepidas excipit ore rates. [Rutil. Numatian. in suo Itiner.] *Arbiam deniq;, etiam æstiuo tempore,*

tempore, vix ab equitibus quandoq; trayci posse, omnes qui illac iter fecerunt, probe norunt. Ne autem quispiã vt ego aliquãdo, fortasse suspicetur, quod illius Itinerarij auctor, in ea parte qua vias Etruriæ describit, sit mancus & imperfectus, cum haud verisimile videatur, quod Auctor ille qui viam Flaminiam & Aureliam tam accuratè descripsit, viam etiam Cassiam, quæ, vt ex Cicerone constat, inter has duas media erat, describere omiserit (qua fortasse ratione, appendix illa, de qua supra, ad eum librum facta extitit: nempe, vt locus, qui mancus & mutilus videbatur, restitueretur) Is sciat, quod ad hunc, de quo agitur, locum attinet, excusos libros cum scriptis, quorum vnus satis antiquus in Vaticana bibliotheca extat, consentire. Imo, quod etiã me magis mouet, Bartholomæus Marlianus, Onuphrius Panuinius, & alij, quotquot de antiquitatibus vrbis Romæ scripserunt, viam Cassiam designantes, illam per Sutrium, Vetrallam siue Forum Cassij, Viterbiumque, & Vulsinium ducunt, eiusque viæ vestigia adhuc inter ipsa oppida extare tradunt: vt ex hoc certo conijcere liceat, viam Cassiam & Clodiam vsq; Vulsinium, vnam & eandem fuisse: cum etiam Clodia in eodem Itinerario descripta, post Baccanas Vulsinium vsq;, cum hac ipsa Cassia omnino concordare reperiatur. Dixi autem, Itinerarium quod sub Antonini nomine circumfertur: quia, vt hoc etiam obiter admoneam, liber ille Antonino Pio Imperatori tribui nullo modo potest. Etenim cum in eo libro semel atque iterum de ciuitate Constantinopolitana mentio fiat, certe ex hoc solo perspicuè apparet, eius libri auctorem, quicunq; tandem is fuerit, post Constantinum illum Magnum, a quo Constantinopolis nomen accepit, sicque post annum Salutis trecentesimum trigesimum septimum, floruisse, cum tamen secundum omnes Antoninus Pius Imperator anno centesimo sexagesimo tertio eiusdem Salutis, in fata concesserit.

Quod autem ad libellum ætate Volaterrani [ipso teste Lib. 4. Geographiæ.] *inuentum, ac* Cæsarũ leges agrariæ, & Coloniarum iura, *inscriptum, attinet: certe verba illa ab ipso Volaterrano,* [Lib. 5.] *ex iam dicto libello prolata, hoc est,* Colonia Saniensis, *in nullo trium exemplarium quæ sola mihi videre licuit, leguntur. Eorum autem vnum scriptum, in supradicta Vaticana sub hoc titulo,* Liber Augusti Cæsaris & Neronis, *conseruatur: Alterum, sub titulo,* Coloniarum Pop. Romani descriptio, *siue* De limitibus *Parisiis anno M D L I I I I. apud Adrianum Turnebum, cum libro* De agrorum conditionibus: *Tertium vero hic Romæ circa annum Salutis M D L X. sub nomine* Sex. Iulii Frontini De Coloniis, *excusa circunferuntur. Cæterum, cũ tria hæc exemplaria, omnia inter se dissentiant, & vnumquodque eorum, aliquid plus vel minus quam reliqua contineat, id me dubitare cogit, ne exemplar illud, vbi Volaterranus ea verba legisse affirmat, tẽporum iniuria perierit, quemadmodum etiam illud, de quo Politianus* [Epist. lib. 1. epist. 1.] *meminit, hodie non extare, fide dignis testibus compertum habeo. Verba autem illa, quæ in exemplari Romæ impresso le-*

A *guntur, videlicet,* Ager vrbis Saniensis, limitibus maritimis & montanis, lege triumuirali est assignatus, & loca hereditaria populus accepit, *nisi ego vehementer fallor mendũ aliquod continent, & ex iam dicto exemplari Parisiis impresso emendari debent, vt pro* Saniensis, Sentinensis *legatur. In eo etenim exemplari Parisino ita legitur:* Sentis oppidũ ager eius limitibus maritimis & montanis, lege triumuirali est assignatus, & loca hereditaria populus eius accepit. Finitur sicuti consuetudo est

B regionis Piceni. *Nam si quis hæc duo exemplaria inter se contulerit, is proculdubio, eam partem, quæ in fine exemplaris Romani legitur, ex Parisino, paucis tamen, vt fit, immutatis, descriptam esse deprehendet. Addo etiam quod licet vice illius verbi* Sentis *legendum esset* Senensis, *non tamen continuo, ex hoc solo, vt Volaterranus putat, efficeretur, vt Sena nostra, Colonia Romanorum dici posset. Neq; enim omnes ciuitates, de quarum agris in iam dictis libellis fit mentio, Coloniarum numero censentur. Quod quidem*

C *vel hinc constare potest, quod in eisdem libellis, de plurium ciuitatum agris, mentio habita est, quæ tamen ex Augusti descriptione, à Plinio,* [Lib. 3. c. 5.] *qui multis annis ante eorum libellorum auctores scripsit, relata, non inter Colonias, sed inter populos siue oppida reponuntur, veluti (exempli gratia) sunt Auximates, Cingulani, Firmani, Mattilicates, Nursini, Septempedani, Spoletini, Tollentinates, Veregrani. Idque etiam alterius ex iam dictis libellis titulus, à Volaterrano relatus, aperte indicat. sic enim habet:*

D Cæsarum leges agrariæ, & Coloniarum iura *Ex quibus verbis perspicue indicatur, quod in eo libello nõ solum de Colonijs, sed etiam de agris populorum seu oppidorum quæ Coloniæ non erant, agebatur. Et propterea ea pars quæ de agrarijs legibus agitur, in exemplari Vaticano scripto, ante iura Coloniarum, legitur: licet in alio exemplari impresso, iura Coloniarum, legibus agrariis anteponantur. Quod autem (vt dixi) Plinij historia, per multos annos ante auctores eorum libellorum, scripta fuerit, ex eo potissimum perspici*

E *potest, quod auctor libelli* De coloniis, *de Seuero, Antonino, & Commodo Imperatoribus meminit, & proinde eundem auctorem, post annum Salutis centesimum & nonagesimum quintum, quo anno, Seuerus post Antoninum & Commodũ, ad Imperij fastigium euectus fuit, scripsisse necesse est. Quo fit, vt is liber Sex. Iulio Frontino, (contra quam Politianus* [Epist. lib. 1. epist. 1.] *& alij viri doctissimi crediderint) nullo modo tribui possit. Cum etenim Frontinus (teste Cornelio Tacito* Lib. 20. ante medium.) *anno*

F *V. C. octingentesimo vigesimo tertio, (qui fuit annus Salutis septuagesimus secundus)* [Grucch. de comit. Ro. lib. 1.] *præturam gesserit, quam per leges annales, non nisi quadragesimo anno petere licebat, certe si idẽ Frontinus etiam hunc libellum* De Coloniis, *post annum nonagesimum quintum scripsisset, fateri cogeremur, illum ad ætatem centum & sexaginta trium annorum peruenisse: quod verisimile prorsus non esse, omnes intelligunt.*

Tabulæ denique illæ, quarum exemplum

Aug.

Aug. Patritius [De ciuit. Senen. Antiq.] *in archiuijs Ecclesiæ Arretinæ vidisse scribit, quasque etiam Volaterranus*, [Lib. 5. Geographiæ.] *Patritium secutus, commemorat, pluribus, & quidem (ni vehementer fallor) vrgentibus rationibus, commentitiæ esse conuincuntur. Quod, vt planum omnibus fiat, in primis verba earum, ex pluribus inter se consentientibus exemplis, ad me delatis, fideliter descriptis, subijciam: postea vero (si potero) verum patefaciam. Earum igitur tabularum, non quidem marmorearum vt Leander Albertus* [In descriptione Italiæ.] *existimauit, sed membranarum, verba hæc sunt:* In Christi nomine amen. Millesimo octuagesimo tertio anno, quo Roma condita est, à Natiuitate Domini vsque nunc, sunt anni trecenti prope & septuaginta, in secundo anno ordinationis Damasi Papæ, residentis in sede B. Petri Apostoli, mense Maio, medio * Pentecoste, in fine tertii lustri, anno tertio Imperij Valentiniani Augusti, Baptizauit Donatus Episcopus Zenobium Tribunum, filium Landerici, qui fuit * ex Senatu Romano, qui & ipsi ædificarunt castrum Senense, tempore Bruti Consulis. A die, quo ipse Tribunus recepit Christianitatem, non cessabat ieiunare, & orare, & eleemosynas facere, & non recedebat à Donato Episcopo, quia instruebat eum monitis salutaribus, & mittebat Missos suos per omnes Curtes suas, & faciebat construere ecclesias. Primam Ecclesiam fecit construi ad honorem Dei Genitricis iuxta Castrum Senense &c. *Quod igitur hæ tabulæ, sint, vt dixi, commentitiæ, primum hinc apparere arbitror, quod ex Adonis Treuerensis Archiepiscopi martyrologio, ab omnibus viris catholicis approbato, constat, Donatum ipsum sub Iuliano Imperatore, cognomento Apostata, martyrij palmam recepisse, & proinde ad tempora Damasi Papæ, & Valentiniani Imperatoris, peruenire non potuisse. Deinde hoc idem ostenditur, ex eo quod illarum tabularũ initium, nullam de eius anni Consulibus mentionem continet: cum tamen, iuxta morem illorum temporum, non solum in priuatis, sed etiam in publicis tabulis, atque adeo in Imperatorum constitutionibus, & sacrorum Conciliorum actis, ferè semper de Consulibus, sub quibus illa data seu gesta forent, specialis mentio haberetur. Quibus accedit, manifestus error, qui in numero annorum ab Vrbe condita, in eisdem tabulis deprehenditur: cum dubio procul, anno Salutis trecẽtesimo septuagesimo, annus ab V. C. fuerit millesimus centesimus vigesimus tertius, non autem millesimus octuagesimus tertius, & consequenter in his ipsis tabulis in quadraginta annorum computatione erratum fuit. Vt omittam, quod in publicis tabulis, neq; vnquam de lustro, & eius annorum numero, neque etiam eo tempore de annis Pontificatus, mentio fieri consueuit: quinimo Pontifices ipsi in eorum epistolis, quo anno Imperij, illæ, datæ seu scriptæ fuissent, vt plurimum subnotare solebant. Taceo etiam quod harum tabularum autographum siue, vt nostri dicunt, originale, nemo vnquam se vidisse asserit, earum autem exempla, quæ antiquissima esse dicuntur, vt ex multis oculatis testibus accepi, non quidem maiusculis sed minusculis litteris scripta visuntur: cum tamen apud omnes constet, quod eo anno trecentesimo septuagesimo (quo tempore Roma nondum à Gothis capta fuerat,) Romani, & eorum finitimi, nullo alio charactere, quàm, vt ita dicam, maiusculo vtebantur. Illud etiam prætereo, quod in eisdem tabulis sit mentio de comitatu Senarum. Apud antiquos autem auctores, quod quidem ego viderim, atque adeo in publicis ipsius ciuitatis signis, quibus & tabulæ obsignari, & nummi percuti solent, Sena semper numero singulari legitur, plurali numquam: nemoq; non videt, quam ineptum sit, vt eadem ciuitas, modo castrum Senense, modo autem Sena nominetur. Postremo, compertissimum habeo, quod sub eadem die, qua tabulæ istæ confictæ, vel potius confictæ fuerunt, etiam alia quædam, in quibus Landericus præfatus, syluam quandam nescio cui fratri Blasio, pro dote certæ Ecclesiæ in honorem B. Antonij construendæ, dicitur elargitus, confictæ dicuntur, & harum tabularum tria exempla, & omnia (vt vulgo creditur) autographa, etiam hodie extant. Vnum quidem, & item alterum, in duobus Augustinianorum agri Senensis cœnobijs, Iliceti scilicet & Montis Ilicini, tertium vero, in ipsius Ciuitatis Senẽsis Tabulario, paucis ab hinc ãnis erecto. Quinimo (quod etiam magis suspicionem auget) vtrumque cœnobium, se adhuc Ecclesiam illã in honorem B. Antonij ab fratre illo Blasio ædificatam, cum dote einsdem Ecclesiæ, possidere affirmat: cum tamen verum plus vno esse non possit.*

Nunc igitur, quia historiæ legibus seruatis, quæ falsa videbantur, refutauimus: modo ad ea quæ vera sunt, accingimur. Nonnullam etenim partem veritatis sibi occupat falsitatis refutatio, quæ non gratia aut simultate, sed ipsiusmet veritatis studio, litteris proditur.

Senæ nostræ, eiusq; regionis, & hominum, vt idem Augu. Patritius scribit, apud antiquos, rara mentio reperitur, non loci nouitate, sed quia vrbis Romæ splẽdor, & amplitudo effecit, vt illi propinquæ & vicinæ ciuitates, nullum, aut paruum nomen haberent, nisi quatenus apud eas, aliquid memoria dignum, geri cõtigisset. Quid autem clari Etruriæ vrbes, sub Romano Imperio quiescentes, agere poterant, procul ab omni hostili tumultu, agriculturæ, aut tenuibus mercaturis tantum intentæ? Quippe, vt splendente Sole, reliquorum siderum fulgor obsolescit, & propinquiorum maxime: ita etiam Romano imperitante nomine, aliarum ciuitatum vicinarum nulla erat mentio. Quidquid excelsi, quidquid clari in toto terrarum orbe erat, vna vrbs Roma, omnia ad se trahebat. Etenim quemadmodum Ant. Massa Gallesius [De orig. & reb. gest. Faliscorum.] *eleganter scriptum reliquit, ex finitimis regionibus, postquam in Romanorũ potestatem venerunt, quotquot erant, vel in dies crescebant, historijs forsan celebrandi, vel ingenio, aut manibus promptiores, vel opibus affluentiores, in Romanam ciuitatem & militiam migrabant. Idque etiam nostra & patrum memoria, Roma etiam ipsa, ab antiqua illa longissimo, peneque incõparabili internallo,*

vallo, declinata, hoc ipsum tamen sæpissime accidisse A *videmus & audimus. Non igitur mirum, si quemadmodum de Sena illiusq; agro & hominibus, antequam Romano Imperio subijcerentur, ob antiquitatem & librorum amissionem, ita etiam postquam Romano Imperio, vt aliæ gentes, colla submiserunt, & in ciuitatem ac militiam Romanam transiuerunt, rara admodum mentio facta sit. Quamquam non negauerim, ciuitatem Senensem illiusq; agrum, antiquitus, adeo late patentes vt nunc sunt, minime extitisse. Sed (vt sunt res mortalium) ex paruis initijs, Senensium consilio &* B *armis, ad eam amplitudinem peruenisse, vt omnia fere ad bene beateq; viuēdū necessaria, non modo sibi ipsis subministrare, sed etiam vicinis aliqua elargiri non incommode possint.*

Hanc autem, de qua loquimur, ciuitatem, iam inde ab anno conditæ Vrbis quingentesimo quadragesimo tertio alicuius nominis fuisse, ex Liuij verbis non obscure colligitur. Cum enim inter alios Italicarum Coloniarum populos, quos idem Liuius [Lib. 27.] *ad Senatum venisse ait, etiam populum Senensē à mari* C *supo profectum cōmemoret, certè aliū populū Senensem ad mare infirū fuisse, non dubitāter significare videtur. Alioquin enim, nisi duo eiusdem nominis populi in Italia extitissent, satis fuisset populum Senensem simpliciter & absq; alia adiectione nominare: quemadmodum etiam de Ostiensi & alijs, eodem loco ab ipso Liuio memoratis, factum cernimus. Hoc idem etiam Eutropium* [Lib 3.] *fecisse videmus, quippe qui de Sena mētionem faciens, & de Sena Piceni, non autem de Sena Etruriæ sentiens, vitandæ ambiguitatis gratia, diserte* D *& explicite se ipsum in hunc modum declarauit,* Apud Senam Piceni ciuitatem.

Quod, vt planius fiat, sciendum est, Italiæ partē eam, quæ ab Alpibus proficiscenti, ad sinistram restat, olim ab Etruscis siue Tyrrhenis dominatam; & illis pulsis, à diuersis Gallorum nationibus, quorum Senones postremi fuerunt, occupatam fuisse, Senonesq; ipsos iuxta mare Adriaticum incoluisse. Idque Polybius ipse, [lib. 2.] *Liuius,* [lib. 5.] *Strabo* [libr. 5.] *ac etiam Dio Cassius,* [libr. 46. E circa finem & lib. 48.] *præcipue tradunt. Addit Polybius, P. Cornelio Dolabella, & Gn. Domitio Caluino Coss. hoc est, anno V. C. quadringentesimo septuagesimo, Romanos, Senonibus superatis, sedibusque fugatis, regione potitos, nouam in vrbem Senonum Coloniā deduxisse, illamq; veteri nomine, quod primò à Senonibus habitata fuerat, Senam appellasse. Hæc eadem pars Italiæ, ad sinistram, vt dixi consistens, etiā post Gallos ex ea pulsos, vsque ad Ciceronis, Augusti, Strabonis, Melæ, & Plinij ætatem, nomen tamen Galliæ retinuit. Cæterum ad differentiam alterius Galliæ,* F *quæ Transalpina & Comata dicebatur, Cisalpina & Togatæ cognomen habuit. Eius autem fines, pro arbitrio Imperatorum siue Magistratuum, alij atque alij fuere. Nam, vt Strabo scribit, primum Æsis, deinde Rubico fluuij: At secundum Melam, Ancon: & secundum Liuium, Vtens, (sic enim, non* Vfens, [hodie Chienti.] *legendum est) fluuij, inter Gallicas & Italicas gentes termini fuere. Augustus vero,*

Plinio teste, [Lib. 3. c. 5.] *vniuersam Italiam in regiones vndecim diuisit; inter quas Etruriam & Picenum connumerauit, & in vnaquaque prouincia, omnium oppidorum seu vrbium, quæ idem Augustus in numero Coloniarum esse voluit, præcipuam & specialem mentionem fecit. Inter mediterraneas autem septimæ prouinciæ; in qua Etruria est, Colonias etiam Senensem seu Seniensem posuit. In prouincia autem Piceni, quam sextam fecit, & in Colonijs intus existentibus Hispellum dumtaxat & Tuder enumerauit. Inter oppida vero siue populos eiusdem sextæ regionis, quæ in ora sunt, Æsim & Senogalliam collocauit. Ceterum, cum (vt dixi) regio illa, in qua Sena Piceni sita est, ante ipsum Augustum, Galliæ, non autem Piceni nomen obtineret, in Senam autem Etruriæ ab eodem Augusto Colonia deducta fuisset, hinc, vt verisimilimum est, quo altera ciuitas ab altera discerni posset, vsus obtinuit, illam quidem Senam Gallicam, ex eo quod in prouincia Gallica consistebat, hanc autem simpliciter & absque alia adiectione Senam, vel Coloniam Senensem nominari. Et deinde vt assolet, corrupto vocabulo, pro Sena* Gallica, Sene *vel* Senogallia *dici cœpit. Cuius rei maximum argumentum esse videtur, quod Strabo, qui sub Augusto, itemque Plinius, & Ptolemæus, ac etiam auctor illius Itinerarij Antonino Imperatori adscripti, qui post Augustum de vrbibus ipsis, illarumque situ & regionibus principaliter & ex professo, non autem obiter aut aliud agentes, scripserunt, nunquam Senam illam Piceni, simpliciter Senam, sed cum adiectione illa,* Galliæ, *semper nominarunt. Ex quibus omnibus luce clarius apparet, quod Augustus Senam quidem nostram, in numero Coloniarum Po. Ro. descripsit: Senam autem Piceni inter oppida seu vrbes quæ Coloniarum numero non erant, numerauit. Cumque quo tempore, aut à quibus, Senensis hæc Colonia deducta fuerit, nullibi legatur: Hinc propterea fit, vt quasi necessario fateri cogamur, illam ab ipsomet Augusto vna cum alijs viginti septem de quibus Suetonius meminit, deductam fuisse.* Ad hunc modum (*inquit*) Vrbe vrbanisque rebus administratis, Italiam duodetriginta Coloniarum numero, deductarum ab se, frequentauit, operibusque ac vectigalibus plurifariam instruxit, etiam iure ac dignatione, Vrbi, quodam modo pro parte adæquauit: excogitato genere suffragiorum; quæ de Magistratibus vrbicis, Decuriones Colonici, in sua quique Colonia ferrent, & sub diem Comitiorum obsignata, Romam mitterent. *Quod autem hæc de qua loquimur Sena, Romanorum Colonia fuerit, præter supra & infra scripta testimonia, haud scio an vllum certius indicium adduci possit, quam Lupæ illius, Romulum & Remum lactantis, toi signa, in omnibus Senæ nostræ celebrioribus locis* [teste Pio ij. in comment. manuscrip.] *marmore & alio lapide, manu præstantissimorum artificum sculpta, & supra columnas posita, ac etiam in aureis argenteisque nummis, in ea ipsa Ciuitate, antiquissimo tempore percussis, impressa.*

pressa. Quemadmodum etiam hoc idem signum A
in antiquissimis aliarum Coloniarum numismatibus expressum videmus. Numisma etenim æreum Antonini Eliogabali,(cuius versa pars sic habet. Col. Aug. Tro. Alex *hoc est*, Colonia Augusta Troas Alexandrina*) idem Lupæ signum sculptum continet, vt Sebastianus Erizzus in suo libro Numismatum(pag. 289.) attestatur, simulque declarat.*

De eadem Colonia Senensi, meminit etiam Cornelius Tacitus his verbis: Reconciliauit paulisper studia Patrum, habita in Senatu cognitio secun- B
dum veterem morem. Manlius Patricius, ordinis senatorii, pulsatum se in colonia Senensi, cœtu multitudinis, & iussu Magistratuum, querebatur: nec finem iniuriæ hic stetisse, planctum & lamenta, supremorum imagine, præsenti sibi circundata, cum contumeliis & probris, quæ in Senatum vniuersum iacerentur. Vocati qui arguebantur, & cognita causa in conuictos vindicatum. Additumque S. C. quo Senensium plebs modestiæ admoneretur. *Quod autem Tacitus ait.* C
iussu Magistratuum, *vt Alciatus* [In Annotat. ad Tacitum.] *adnotauit, ad Duumuiros, qui in Coloniis vicem consulum obtinebant, & proprie Magistratus appellabantur, referendum existimo. Quæ interpretatio ex verbo* plebs, *quo paulo post idem Tacitus vtitur, confirmari videtur. Hæc enim nomina*, Decuriones *&* plebem, *veteres de Coloniis loquentes, libenter vsurpabant, vt ex antiquis lapidibus vnicuique planum fieri potest.*

C. Valio. Polycarpo. Ornamenta. Decurio- D
natus. inlustratus. à. splendidissimo. Ordine Arimin. Patron. Vil. vicorum. Item collegior. Fabr. Cent. Dendr. Colon. Arim. [*Ald. Manut. in Orthogr. pag. 659.*)

Item Ornamenta. Decurionatus. inlustratus. à. splendidissimo. Ordine Pisaurens. Patrono Collegiorum. Fabr. Cent. Dendr. Nauic. & Vicimag. Colon. Pisaur. Plebs. Pisaur. ob. merita. dedicat sportulas. Decur. * V. Itemq. Collegiis. * Plebi. *. I dedit. L. D. D. D. P. E

C. *Romæ in domo Cæsia.* Sallio Aristæneto C. V. septemuiro. Epulonum. sodali. Augustali. Iuridico. per Picenum. & Apuliam. Curatori. Viarum. Aureliæ. Corneliæ. Triumphalis. Prætori. Tutelario. &. eodem. anno. ad. AEdilitatem. promoto. X. viro Stilibus. iudicandis. Oratori. Maximo. Decuriones. & plebs. Coloniæ Asculanorum. propter. humanitatem. abstinentiam.

C. Salio *& cetera vt supra*, Decuriones, & plebs. F
Coloniæ. Anconitanorum. propter humanitatem. *& cetera.*

Quæ quidem verba, vt nonnulli falso existimant, de Sena Piceni minime intelligi possunt. Primum, quia, vt ex supradictis plane constat, tempore Taciti, ea ciuitas, non iam amplius simpliciter Sena sed cum adiectione illa Gallicæ *seu* Galliæ, *appellabatur. Deinde, quia secundum Augusti descriptionem, Senogallia in numero Coloniarum esse desierat: Sena autem nostra (vt ex eisdem suprascriptis perspicue apparet) ab ipso Augusto inter Colonias posita fuerat.*

Ptolemæus vero [li. 3. tab. 6.] *non solum in Latinis & Italicis, ac typis excusis, sed etiam in Græcis, iisdemque antiquissimis & scriptis codicibus, quorum duo in Vaticana extant, Senam inter mediterraneas Etruriæ ciuitates Senam vero Gallicam (sic enim eam appellat) inter alias ciuitates Senonum prope Anconam & Fanum recenset, illamque, vt dixi, ad differentiam nostræ per η, non per αι, scribit. quemadmodum etiam nomina hæc*, Sænia, *&* Sænius, *per*, æ, *in antiquis lapidibus sculpta obseruaui, quorum vnum ab Honuphrio Panuinio* [In ciuit. Ro. pag. 362.] *refertur*, Sæniæ Cn. Fil. Balbiliæ. *Alterum vero à me exscriptum, & non dum, quod sciam, editum sic habet* M. Sænius Donatus.

Nec verba Pomponii Melæ [Lib. 2.] *nos perturbent, dum Italiam describens, Senogalliam, non quidem oppidum siue vrbem, sed potius tractum seu regionem esse innuit. Sic enim scribit*, Interiora eius *(hoc est Italiæ)* aliæ aliæque gentes, sinistram partem Carni & Veneti colunt, Togatam Galliam, tum Italici populi, Picentes, Frentani, Dauni, Appuli, Calabri, Salentini. Ad dexteram &c. *Et paulo post:* A Pado ad Anconam, transitur Rauenna, Ariminum, Pisaurum, Fanestris colonia, flumen Metaurus atque AEsis, & illa in angusto illorum duorum promontoriorum, ex diuerso conuentium inflexi cubiti imagine sedens, & ideo à Graiis dicta Ancon, inter Gallicas Italicasque gentes, quasi terminus interest. Hanc enim prægressos, Piceni littora excipiunt, in quibus Numana, Potentia, Claterna, Cupra, vrbes. Castella autem, Firmum, Adria, Truentum, id ei fluuio qui præterit, nomen est. Ab eo, Senogallia maritima, Aterni fluminis ostia. Vrbes, Bucara, & Histonium. Dauni autem &c. *Ex quibus verbis duo perspicue colligi videntur. Primum, quod Melæ ætate, inter AEsim & Anconam, Senogallia vrbs minime extaret, cum hoc loco Mela illam silentio prætereat. Alterum vero, quod Senogallia, regionis siue tractus, non autem oppidi nomen esset, atque inter Truentum & Aternum flumina consisteret. Quorum vtrumque, his quæ supra diximus repugnat. Sed scire oportet, quod in duobus antiquis Vaticanis exemplaribus, vno quidem scripto, altero autem anno Salutis. 1471. Mediolani impresso, pro* Senogallia, *legitur* Frenta villa. *Quæ quidem lectio optimis, ni fallor, rationibus confirmatur. Primum, quia cum Bucaram siue Bucam & Histonium, flumenque Aternum, in Frentanis esse, Plinius* (li. 2. c. 2.) *Ptolemæus, & Strabo apertissime testentur. alterum ex duobus sequi necesse est, vel vt pro* Senogallia, *reponatur* Frenta Villa, *vt in Vaticanis exemplaribus legitur, vel quod Mela,* (Lib. 3. tab. Europ. 6.] *de Frentanis, ab eo in Picentum & Daunorum*

norum medio positis, dicere oblitus fuerit, ac Buca & Histonium vrbes, ad Picenum pertineant: quod quidem omnium bonorum auctorum scriptis, manifeste repugnat. Hæc autem lectio, quam dixi, non modicum confirmatur ex eo quod hodie regio hæc Frentana, vestigia quædam prisci nominis adhuc retinens, Franca villa *vulgari nomine nuncupatur, vt Blondus (* In Italia illustr. *) & Volaterranus testantur. Et hæc quo ad secundum, quod (vt dixi) ex supradictis Melæ* [Lib. 6. Geograph.] *verbis colligi videbatur. Quod autem ad primum attinet, Senogalliam quidē Melæ tempestate ac etiam multo ante, extitisse, ex Polybio,* [Lib. 2.] *& Strabone,* [Lib. 5.] *qui ante, necnon ex Plinio, qui post Melam ipsum scripserunt, adeo dilucide constat, vt nullam prorsus dubitationē recipiat. Cur autem Mela de Senogallia mentionem nō fecerit, cum id ad institutum meum non pertineat, alijs indicandum relinquo.*

Sed, nec etiam illud silentio omittendum videtur quod loca Strabonis, in quibus de Sena, hoc est (vt Hermolaus Barbarus (In castig. Plin. lib. 3. c. 5.) *annotauit) de Senogallia mentio fieri videtur, librarij Græci imperitia, insigniter sunt mendosa. Cum etenim in Græco exemplari, καὶ Φαβεντία, καὶ καισῆνα, & paulo post, καὶ ἀρίμινον, καὶ καισῆνα, καὶ μάρινον, legeretur, vt nos in antiquissimo exemplari Vaticano scripto vidimus, librarius Græcus verbum καισηνα ex coniunctione καὶ & nomine σῆνα per errorem conflatum & proinde coniunctionem illam καὶ eodem errore bis repetitam fuisse existimans, eam in describendo omisit. vnde factum, est, vt in Latina versione, omissa more nostro priore illa copula* C *pro* Cesena, *scriberetur* Sena. *Idque confirmatur ex eo, quod idem Strabo in eisdem locis, Senam illam, de qua ipse loquitur, Isapi & Rubiconi fluuijs propinquam esse scribit. quæ quidem descriptio, ciuitati Cesenæ, inter illos duos fluuios sita, optime quadrat. Atque hoc etiam Guilielmus Xylander in Strabone, nuper à se in Latinum conuerso, aperte probat. Eodemque errore (vt hoc etiam obiter admoneam) factum est, vt pro μάρινον, (quo verbo insigne illud oppidum* Respublica Sancti Marini *hodie nuncupatum, sine dubio significatur) in Latino exemplari* Camarinum *reponeretur: cum tamen iuxta Græcum codicem Vaticanum, καὶ μάρινον legi debeat. Huiusmodi autem lectio, ex eo etiam fit verisimilior, quod Camerini ciuitas, quinquaginta, & vltra, oppidum autem Sancti Marini, à Sarsina & Arimino, de quibus ibidem loquitur Strabo, non amplius decem aut quindecim millibus passuum distat. Vt omittam, quod Strabo ipse paulo post, Camerinensem ciuitatem,* Camerte *appellat, illamque in montanis collocat. ex quo aperte datur intelligi, quod idem Strabo in priore loco de ciuitate Camerini nullo modo intelligere potuit.*

Ne autem id quod dixi, alicui nouum videatur, is sciat, hoc idem etiam in oppido S. Angeli, in Vestinis, seu in Aprutio accidisse. cum etenim oppidum illud à Ptolemæo Angolus, *& à Plinio* Angula *prius appellaretur, postea à pijs & Christianis viris,*

A *S. Angeli nōine appellari cœpit, idq; etiā vsus obtinuit.*

Huius etiam Senæ Etruscæ mentionem faciunt Landulphus de Columna Canonicus Carnotensis, cognomento (vt opinor) Sagax, siue incertus auctor, qui ex libro Landulphi, collectarium, vt ipse ait, excerpsit, & vsque ad Martinum Papam Quintum, & annum millesimum quadringentesimum vigesimū octauum, scripsit, necnon Iordanus in suis Chronicis quæ ab Orbe condito, vsque ad annum Salutis millesimum trecentesimum vigesimum, continenter perduxit.

B *Etenim Landulphus, siue is qui eum refert, in vita Paschalis Pontificis eius nominis Primi, & Ludouici Pij Imperatoris, necnon Iordanus, (* Cap. 208. *) sub anno Salutis octingentesimo decimo quarto, de epistola Ludouici ad Paschalem scripta, in qua de ciuitatibus* Etruriæ *agitur, loquentes, Senam inter alias præcipuas eius prouinciæ ciuitates diserte enumerant. Eorum autem verba, quoniam adhuc quod sciam, edita non fuere, hic subijcienda putaui.* Hadrianus, *inquit in Hadr. Pa. 1. & Car. Magno*

C *Imperatore,* primus, cū concilio centum quinquaginta quatuor Episcoporum, ius & potestatem eligendi Pontificem, & ordinandi Apostolicam sedē, tradidit Carol. Mag. Imperatori.

Idem. In Paschali Pap. primo. & Lud. Pio Imper. Paschali Imperator Ludouicus quandam epistolam scripsit, continentem renunciationem factam circa Romani Pontificis electionem & ordinationem Romanæ Ecclesiæ. Distinguit etiam in eadem Epistola in Tuscia terras

D Ecclesiæ à terris Imperij, dicitque ciuitates Pisanam, Lucanam, Lunensem, Pistoriensem, Volaterranā, Florentinam, Senensem Clusinā, Aretinam, & Castellanam, cum suis districtibus & territoriis, siue comitatibus, ad Imperium pertinere. Alias autem, Viterbium, Vrbem veterem, Perusium, Tudertum, & reliquas vrbi Romæ viciniores, relinquit Ecclesiæ. Asserit etiam in Epistola supradicta, Romandiolam cum Bononia, ad ius & iurisdictionem

E Ecclesiæ pertinere. Hanc equidem Epistolam quidam historiarū scriptor authenticus, asserit se vidisse & legisse in quodam solemni Monasterio Tusciæ: sed certe credendum est, quod in Archiuio Romanæ Ecclesiæ reperiatur, quæ nō consueuit, ea quæ portant pondus, leuiter pertransire.

Iordanus. huic Paschali, Ludouicus vnā litterā scripsit, postquā dignitatibus renunciauit, traditis per Hadrianum. In qua Epistola distin-

F guit terras Imperii à terris Ecclesiæ præter Regnū. Tota enim Tuscia ad Ecclesiā pertinet, præter has ciuitates, quas Imperiales vocat, Castellanā, Aretinam, Senensem, Volaterranam, Clusinā, Florentinam, Pistoriensem, Lucanā, cū suis territoriis. Ibidē etiam confitetur, Romādiolam cum Bononia iurisdictionis Ecclesiæ esse, Perusiam, Tudertum, & Vrbem veterē, excludit ab Imperio cum aliis ciuitatibus in circuitu Vrbis, & Ecclesiæ relinquit.

Ex quibus quidem duobus auctoribus (quorum hic centum & quinquaginta, ille vero, longe pluribus ante Blondum annis scripsit) liquido constat, quam varie historia huius epistolæ, ab Auctoribus tradita fuerit: & proinde nisi illius autographum, vel eius qui primus hanc historiam litteris tradidit, liber proferatur, nihil certi hac in re affirmari posse. Siquidem Landulphus & Iordanus, quibus tanquam vetustioribus maior fides quàm Blondo [Lib. *12.* historiarũ.] *necnon Platinæ & alijs, Blondum sine dubio secutis, iure est adhibenda, Lunam & Pisas omittunt: Blondus Castellanam & Senensem ciuitates silentio præterit: Platina vero (vt alios taceam) quoad Perusiam & Vrbem veterem, Blondo contradicit.* [In vita Paschalis primi] *Quo magis dolendum est, Anastasij illius Bibliothecarij librum* De Romanorum Pontificum vitis *(de quo etiam Volaterranus* [Lib. *22.* Anthrop.] *meminit, & ex quo Blondum hanc historiam descripsisse, ex eiusdem Blondi & Platinæ verbis, conijci potest) nescio quo casu amissum, vel ab aliquo suppressum esse, vt à multis qui illum iamdiu desiderarunt, legi non possit. Ex hoc etenim libro, cum huius ipsius de qua agimus, tum multarum aliarum historiarum veritas, nullo negocio haberi posset. Nam librum quendam scriptum* De vitis Pontificum, *qui & in Vaticana, & in nonnullis priuatorum bibliothecis extat, Anastasij illius non esse, multis, ijsque validissimis argumentis, compertum habeo: multique studiosi fuere, qui freti verbis Honuphrij Panuinij,* [De sept. Eccles. Vrbis.] *viri alioquin doctissimi, librum illum se in Vaticana, annis proxime elapsis, legisse affirmantis, magna hilaritate eo tendentes spe sua frustrati fuerunt. Hic autem* De vitis Pontificum liber, *longe alius est ab eo, qui* Chronica Anastasij inscribitur, *de quo etiam Gratianus meminit,* [c. Sanc. *16.* q. 7.] *quique nuper anno* MDLXIX. *multis tamen locis interpolatus, typis excusus fuit. Landulphi autem & Iordani libri, scripti in eadem Vaticana seruatur, & Iordanus ipse inter alios auctores quos Marcus Antonius Sabellicus secundo tomo suarum historiarum adhibuit, nominatim refertur. Et hæc quo ad Ciuitatem ipsam hactenus.*

Episcopatus autem dignitatem, quo tempore primum hæc ciuitas Senensis adepta fuerit, quamquam adhuc satis exploratum non sit, illud tamen certo constat, quod intra quadraginta plus minus Episcopos, omnes vrbi Romæ propinquos (qui in prima Romana Synodo, sub Sancto Hilario Romano Pontifice, eius nominis primo, anno à Natali Christi quadringentesimo sexagesimo quinto, conuenerunt) interfuit etiam Eusebius Episcopus Senensis. *Itemque in secundo Concilio Lateranensi, sub Martino pariter primo, anno quingentesimo sexagesimo secundo, ab eodem Natali, celebrato, inter centum viginti quinque Episcoporum subscriptiones, leguntur etiam hæ, videlicet,* Maurus Sanctæ Cesenatis Ecclesiæ. Maurus Episcopus Senogalliensis Ecclesiæ. Maurus Episcopus Sanctę Senatis Ecclesiæ, *eodem loquendi modo, quo etiam Clusinus, Rosellanus, Sabinensis, & Fauentinus Episcopi, eorum Ecclesias, Clusinatem,*

A *Rosellatem, Sabinatem, & Fauentinatem appellant* [Vide Concil. to. *2.* pag. *764.* a. *770.* b. *789.* b. *804.* b. *821.* b. *846.* *847.* b. & *927.* a. iuxta editionem Colonien. anni *1567.*] *pariterque inter eundem ferè numerum centum vigintiquinque Episcoporum, qui subscripserunt epistolæ Agathonis Romani Pontificis (quam Legati ab eo, ad sextam œcumenicam Synodum Constantinopolitanam celebrandam missi, anno sexcentesimo septuagesimo Sal. secum attulerunt) legitur etiam* [pag. *927.* a.] *subscriptio huiusmodi, videlicet.* Vitalianus Episcopus Sanctæ Ecclesiæ Senensis. *Quo fit, vt cauillari non possit, quod Episcopus Senensis, sit idem, qui & Senogalliensis, vel quod pro* Episcopo Senate, *legi debeat* Cesenate, *tum quia ex Strabone, Plinio, & Ptolemæo supra citatis, perspicue constat, etiam eorum ætate, Senam illam Piceni, non iam amplius Senam, sed Senogalliam appellatam, tum etiam quia supradicto Concilio Lateranensi, non solum Senatis, sed etiam Cesenatis, & Senogalliensis Ecclesiarum Episcopi, vno eodemque nomine appellati, subscripserunt: & insuper secunda & quarta Synodis Romanis, sub Cœlio Symmacho Romano Pontifice, circa annos Salutis quadringentos nonaginta octo, & proinde longe ante Martinũ Primum conuocatis, subscripsit etiam* Venantius Episcopus Senogalliensis. *Ex quibus omnibus constat, Ecclesiam Senensem & Senogalliensem, inter se diuersas esse.*

De Episcopo Senensi meminerunt etiam Innocentius [C. Ex parte. *14.* de rest. Spoliat. &c.] *& Honorius iii.* (c. Grauem *53.* de Senten. excom.) *Pont. Maximi, quorum ille ab anno millesimo centesimo nonagesimo quinto, vsq. ad annum millesimum ducentesimum decimumquintum: hic autem ab anno millesimo ducentesimo decimo sexto vsque ad annum millesimum ducentesimum vigesimum septimum sederunt. Qui tres loci, & præsertim primus,* (C. consuluisti. 7. de cons. eccl.) *clariores sunt, quam quisquam alius, quem ego legerim in libro Epistolarum, quas Decretales appellant. In plerisq. enim ex iam dictis Epistolis verbum* Senonen. *ob similitudinem vocis in* Senen *deprauatum fuit. Sed cum Honorius Pontifex mandet Pisanos excommunicari, per Episcopum Senensem, id certe verisimiliter de Archiepiscopo Senonensi intelligi non potest. Maurum autem Episcopum Senensem, prope mœnia Volaterrana diuis Iusto & Clementi duo templa dicasse, Raphael Volaterran. scriptũ reliquit* [Geog. li. *5.*] *Mauri etiã nomẽ in quodã vetusto codice Ecclesiæ Senensis inter alia Episcoporum Senensium nomina se legisse, Augustinus Patritius testatur.* (De antiq. ciuit. Senen.)

Ceterum Pius Secundus, Pontifex Maximus Sena nostra oriundus, anno millesimo quadringentesimo nono, Pontificatus sui anno primo, Ecclesiam Senensem, ex Episcopali in Archiepiscopalem erexit, illiq. Suanensem, Clusinum, Grossetanum, & Massanensem Episcopos, in suffraganeos assignauit, eorumque ecclesias eidem Archiepiscopo subiectas esse decreuit, vt in eiusdem Pij Secundi

literis bullatis; ac in eadem Sena, sub decimo Kalendas Maij, præfati anni millesimi quadringētesimi quadragesimi noni; datis; latius videri potest.

Hæc autem de Episcopatus nostri antiquitate, eo libentius retuli non modo vt varias de illius origine opiniones; vel potius aniles fabellas; nullo certo auctore, litteris proditas, omnino falsas esse conuincerem, sed etiam vt ex hoc conijcere liceat; quam multis annis ante Hilarij Primi Pontificatum; & annum Salutis quadringentesimū sexagesimum quintum; eam ciuitatem ad Christi fidem fuisse conuersam oporteat, ac iam tum nobilem & honorabilem extitisse. Si quidem ab ipsius fere nascensis Ecclesiæ primordijs; cautum fuit, Nec in Villula, nec in Agro; nec inmodica ciuitate, sed honorabili, Episcopum constitui, ne alias eius nomen vilesceret. [Anacletus Pap. epist.3. Conc. Laodicen. 57, 1.]

Et de Sena quidem Etrusca, vnde mihi Cæsari Orlandio, Pet. Mariæ filio origo est, eiusq; Episcopatus ātiquitate hactenus dixisse sufficiat. Reliqua enim quæ ad integram huius ciuitatis; ac illius agri, & incolarum, cognitionem pertinent; si quis scire desiderat; satis (vt opinor) erit; illum ad suprascriptos Pium secundum, necnon Franciscum, & Augustinum Patricios (quorum hic Pientinus, & Ilcinensis; ille autem Caietanus Episcopus fuit) nec non Bartholomæum Beneuolentium, & Orlandum Malauoltum, omnes Senenses, Lucium Antonium Maynerium origine Malacitanum; & patria Genuensem; ac etiam Alphonsum Ciccarellum Meuanatem; & Camillum Portium Neapolitanum, relegare. Hi enim; & præsertim duo vltimi, præter eos auctores quos supra citaui; partim excusi, partim vero propediem excudendi; de ijs omnibus; quæ ad exactam & absolutam eius de quo agitur historiam pertinere posse videntur; adeo plene & accurate scripserunt, vt nihil amplius desiderari possit. Et si enim quod ad originem attinet; ego ab illis dissentiam: id tamen non æmulatione aliqua, à me factum fuit. Sed quemadmodum ego in hoc qualicunq; labore, nihil aliud, quàm vt veritatem inuenirem pro viribus operam dedi: ita etiam si quis mea hæc; probabilioribus rationibus reprehendet ego ingentes illi gratias agā, quippe; qui in hoc litterario certaminis genere, multo aliter quam in ceteris euenire intelligam. In alijs enim; si quis vincitur; semper fere iacturam aliquam patitur; in hoc autem solo; illud haud dubie lucrifacit, quod ignorantiam omnium rerum turpissimam exuit, & illius loco, scientiam (qua nihil in terris pulchrius) induit.

NOMINA AVCTORVM, QVI

VEL IN HOC LIBELLO CITANTVR, VEL DE CIVITATE, seu Colonia Senensi, eiusque Episcopatu, seu Episcopo, obiter aut ex professo scripserunt, & ad manus meas peruenerunt, ordine temporum, quo quisque eorum scripsisse, aut obiisse dicitur, quoad fieri potuit seruato.

Ante annum Salutis.

292 M. Porcius Cato Censorius.
125 Polybius Historicus.
40 M. Tullius Cicero.
Cæcilius, rerum Romanorum scriptor, à Strabone citatus.
30 Cornelius Nepos, siue AEmilius Probus.

Post annum Salutis.

19 Titus Liuius.
33 Strabo Geographus,
35 Dionysius Halicarnassæus.
42 Pomponius Mela.
66 M. Annæus Lucanus,
69 C. Silius Italinus.
L. Iunius Moderatus Columella.
71 C. Plinius Secundus, siue Plinius senior.
102 Anacletus Papa.
110 Plutarchus.
119 C. Suetonius Tranquillus.
C. Cælius Plinius, siue Plinius iunior.
130 Aulus Gellius.
139 Appianus Alexandrinus.
140 Galenus Pergamenus Medicus
150 Ptolemæus Alexandrinus, Geographus.
Auctor libelli De limitibus.
170 Quinctus Ceruidius Scæuola, Iurisconsultus,

Alphenus

Alphenus Iurifconfultus.
199 Auctor libelli de Coloniis.
222 Dio Cassius, Nicæus, Historicus.
337 Auctor libelli, qui Itinerarium Antonini Pij Imperatoris inscribitur.
Sextus Pompeius Festus.
370 Eutropius Historicus.
Tabulæ siue instrumentum donationis ab Augustino Patricio, & Volaterrano citatum, script.
417 Rutilius Claudius Numatianus, Gallus, Poeta.
645 Romani sub Martino Papa primo.
652 Acta Concilii Lateranensis primi.
670 Constantinopolitani Sexti.

Post annum Salutis.

818 Anastasius Bibliothecarius.
847 Landulphus de Columna, sagax canonicus Carnotensis, script. in Vaticana.
1073 Ado, Archiepiscopus Treuerensis.
1150 Gratianus, decretorum canonicorum collector.
1154 Ioannes Saresberiensis, Brito, seu Anglus, alias Polycrates seu Polycarpus.
1188 Gotefridus Viterbiensis.
1320 Iordani Chronica, in supra scripta Vaticana, script.
1458 Incertus auctor, qui ex supradicto Landulpho collectarium excerpsit, script. in eadem Vaticana.
Facius de Vbertis, Florentinus.
Pius Secundus, Pont. Max. in Commentariis, script.
1463 Flauius Blondus, Foroliuiensis.
1465 Franciscus Patricius, Senensis, Episcopus Caietanus, script.
Io Bapt. Platina Cremonensis.
1470 Michael Tarchaniota, Marullus, Constantinopolitanus.
1471 Marcus Antonius Sabellicus, Venetus.
1478 Augustinus Patricius de Piccolominibus, Senensis, Episcopus Pientinus, & Ilcinensis script.
1480 Alius Senensis ignotus, script.
1486 Bartholomæus Beneuolentius, Senensis.
1490 Zacharias Lilius, Vicentinus.
1494 Hermolaus Barbarus, Venetus.
Angelus Politianus.
1498 Ioannes Annius. Viterbiensis.
1503 Raphael Volaterranus.
Iacobus Philippus, Bergomensis, hactenus scripsit.
1512 Sebastianus Compagnus. Ferrariensis, script. siue
Dominicus Marius Niger, Venetus.
1530 Leander Albertus, Bononiensis.
1549 Lucius Antonius Maynerus, Malacitanus, seu Genuensis, script.
Andreas Alciatus, Mediolanen.
1568 Honuphrius Panuinius, Veronensis.
Antonius Massa, Gallesius, Romanus.
Io. Goropius Becanus.

Hi omnes, vt fama est, hoc āno Salutis 1575. in humanis agunt.

Abraham Ortelius, Antuerpianus.
Aldus Manutius.
Alfonsus Ciccarellus, Meuanas, script.
Camillus Portius Neapolitanus.
Carolus Sigonius, Mutinensis.
Guilielmus Xylander, Augustanus.
Iulius Ballinus, Venetus.
Nicolaus Gruchius, Rhotomagensis.
Orlandus Malauolta, Senensis.

ANTONII MASSAE GALLESII I.C.

DE

De origine & rebus Faliscorum liber.

LVDOVICO MADRVCCIO S. R. E. Cardinali amplissimo.

F. DAMIANVS GRANA S. P. D.

VANTAS vires virtus habeat Cardinalis amplis. tum ex pluribus licet colligere, tum ex eo quod Antonio Massæ contigit: qui Gallesij in Faliscis oriundus, ea duce tantum est Romæ consecutus gloriæ ac splendoris, vt nulla vnquam eius memoriam deletura sit obliuio. Tamen cum is plurima opuscula in lucem edidisset. quæ de iure disserunt, ac propterea in manibus hominum sunt plena vtilitatis, nescio quo casu liber hic aureus, de Faliscorum rebus eorundemque origine, non modo in publicis bibliothecis non legebatur, sed etiam apud eius F. viros in iure exercitatos, omniq. laude dignißimos esse desierat. Nam pro insigni humanitate, vt petentium multitudini satisfacerent ea ipsa quæ inter paterna monumenta asseruabāt, donare coacti sunt. Ego igitur eum Iulij Roscii Hortini opera, qui gratiam vicino benemerenti referre studuit, expolitum rursus imprimendum statui. Volui autē vt amplitudinis tuæ potißimum nomine exiret, cum hic de Gallesio honorifica fiat mentio, quod vt olim sub auūculi tui Christophori Card. Tridentini nuncupati, ita nunc sub nobilis. familiæ AB ALTAEMPS tibi sanguine coniunctißimæ ditione positum est. Accipies igitur Cardinalis amplißime hoc exiguum munus pro tuis pluribus erga me officiis. Si per ætatem licuerit cuius iam pene finem prospicio, & indies expecto, non deero ex sacræ Theologiæ fontibus alia dicare digna studiis grauißimis amplitudinis tuæ.

Vale.

ALDVS MANVCCIVS A
Iulio Roscio S.

AT vero mihi de te cogitanti allatæ sunt literæ tuæ, quib. petis, vt si quid de Proba Falconia, quæ circumfertur, apud me est, id ad te primo quoq; tempore mittam. velle te eius feminæ scripta admodum ingeniosa, B & quæ sexus captum superent, denuo studiosis communicare. Probo tuam pietatem, qui Patriæ tuæ decus quasi amissum restituas: &, cum eam tu ipse ornes, addas etiam ad ornamentum, quæ, maxima cum sint, maiora tamen, te ornante, fiunt. Probam vt eam esse certo existimem, de qua in tribus antiquis inscriptionibus Romanis mentio fit, facile mihi persuadeo. Et quanquã hæc vobis, qui res Romanas assiduè tractatis, sa- C tis abunde suppetunt: volui tamen, vt aliquid afferre videar, eas ad te mittere: ne, dum tu me satis liberalem putas, ego inofficiosus sim, & desiderari à te patiar non amorem, sed diligentiã meam. Tu interim vale, dum ego te, & amicos, veteresq;, ac nouos, inuisere cupio, & forsan spero. Pisis Kal. Iun. cIↄ Iↄ XXCIIX.

Romæ in domo Casia. D

ANICIAE. FALTONIAE
PROBAE. AMNIOS. PINCIOS
ANICIOSQVE. DECORAVIT
CONSVLIS. VXORI
CONSVLIS. FILIAE
CONSVLVM. MATRI
ANICIVS. PROBINVS. V.C. E
QVAESTOR. CANDIDATVS
FILII . DEVINCTI
MATERNIS . MERITIS
DEDICARVNT.

Romæ in æde Vallen.

ANICIAE. FALTONIAE. PROBAE.
INLVSTRISSIMAE . ET
SANCTISSIMAE . ET
CASTISSIMAE. FEMINAE F
HERMOGENIANVS, OLYBRIVS
V C. CONSVL. ORDINARIVS
ET . ANICIA . IVLIANA . C. F
D . D .

In domo Casia.

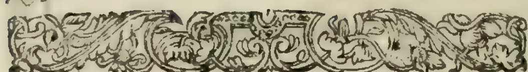
ANICIAE . FALTONIAE
PROBAE . FIDEI . NOBILITA
TIS . ANTIQVAE . ORNA
MENTO . ANICIANAE
FAMILIAE . SERVANDAE . AC
DOCENDAE . CASTITATIS
EXEMPLO . CONSVLVM
PROLI . CONSVLVM . MA
TRI . ANICIVS . HERMOGE
NIANVS . OLYBRIVS . V C.
CONSVL . ORDINARIVS
ET . ANICIA . IVLIAN. C. F.
EIVS . DEVOTISSIMI . FILII
DEDICARVNT

IOSEPHI CASTALIONIS
ad Iulium Capilupum.

CAPILVPE Laureis domesticis tuas
Qui adiungis, atq; patrui vestigijs
Insistis altis per Maronis ardua,
Tuamq; gentem Iulio prænomine
Auctam beas, inlustrioremq; efficis,
Musis amicus noster, ecquid ROSCIVS
Molitur, an suos Faliscos, & Probæ
Hortina versibus superba mœnia
In lucis oras euocare nititur?
An nostra sæcla in longa proferat tempora
Tui stupens in carminis dulcedine?
An à tenebris nomen eximens suum
Vtrumq; præstat, consulitq; ciuibus
Pius suis, nostrisq; rebus, temporis
Nec interire scripta præfert optima.

Τίτος πρόσπερος μαρτινέγγος μοναχὸς κασινάτις πρὸς ἀναγνώστας.

Ἣν νῦν διορθωθεῖσαν ὁ ῥόσκιος ὔμμι παρίσχει
ἄτι πρόβαν δεκάτην πιερίδα γλαφυρήν,
ἢ ποτὲ βιργίλιον μυστήρια θέσπελα χριστοῦ
ἐξεδίδαξε θροεῖν, θαύματά θ' ἱρὰ θεοῦ.
ἐξεδιδάξετ' ἅπαντας ἀριστερὰ δεξιὰ ποιεῖν,
φημὶ περιτρέψαι τἀθνικ' ἐς εὐσεβίην.
οἶνδε ποτ' εὐδοκίη μιμήσατο, ἢ τὸν ὅμηρον
φθέγξας τε δίδασιν δόγματα χριστιανῶν.

IVLII ROSCII HORTINI

Argumentum in lib. de Origine ac rebus Faliscorum.

NSTITVTVM Antonij Massæ viri Clariss. in libello de origine ac rebus Faliscorum id fuit præcipuum vt reiecta eorum opinione qui Faliscos ad lacum Vulsiniensem posuerunt, eosdem Veria amne, qui è Cyminio monte in Tyberim influit, ac Soracte, tum ipso Tyberi, atq; agro Nepesino concluderet. Hinc oblatam occasionem arripiens veterem eorũ locorum historiam euoluit. Ciuitatem Castellanam à Veiis seiũgit, quod longe minus ab vrbe distarent. Eiusdem argumenti extat apud me liber. Ac quidem certè Ciuitatis Castellanæ sanè recentem memoriam habent historici, cum antiquiorem, quàm legerit auctor ad Adrianum IV Pont. referat, qui fuit circa annum salutis cIↃ CLIV. At Hortinam ciuitatem peruetustam Colonis, & Episcopatu extitisse confirmat ex Synodo III. Symmachi Pont. circa annum IↃ IV. cui subscripsit Martianus eiusdem ciuitatis Episcopus. Eiusdem ciuitatis memoria extat apud Dionysium Halicar. libr. x. Ro. Hist. ex quo decerpsit, quæ in Italiam suam transtulit Carolus Sigonius. Vidẽdus est Damasus in vita Zachariæ. Qui lõge post sequuti sunt, vt alios prætereamus Blondus lib. 8 decadis primæ, Zacharias Lilius in mundi descriptione, vbi ait Hortinam ciuitatem se in Tyberim mergere. Pertinebat n. eousque vt ex vestigiis apparet. Sunt qui meminerint Cassiani Alexandrini, qui sub Iuliano Hortinæ vrbis episcopus electus est, & plurimi de sacris hospitiis a Bellisario ex Africa redeunte in agro Hortino ædificatis ditatisque reditibus. Verum hæc missa faciamus. Hæc ciuitas, & situ naturæ munere concesso & arce, quæ nomẽ solum reliquit posteris in prærupto saxo terrori fuit hosti, & præsidium magnis Ducibus. Hic Albericus Etruriæ Marchio circa annũ DCCCC. & XVII. sedem tutissimam sibi elegerat. Cuius fortasse nomẽ nisi fortè, quod suspicor, longè antiquior sit memoria, deletum est in inscriptione, quam ad calcem operis addidi ex Hortinis monumentis. Nam is Io. X. Põt. Max. odio Vngaros in Italiam inuexerat, cui miserrimam cladem intulerunt. Cum verò homo eruditus diutius per poetarum, & historicorum campos fuisset vagatus, & Veios, Capenates, Faleriosque attigisset, apud quos probata fuit M. Furii Camilli Trib. militum in pedagogi dolo integritas, Gallesium patrio amore delabitur. Cuius originem, situm, descriptionem, fertilitatẽ dignitatẽ, & antiqui Comitatus titulos persecutus S. Famiani vitam, & miracula enarrat, cuius corpus integrum, adhuc visitur in eius templo in ipso cliuo, maximo concursu, ac veneratione eorum populorum. Denique illustres in literis, & armis Gallesio oriundos adiungit. Inter quos ita Antonius Massa dignissimus est, vt adnumeretur, vt si nullus sit alius, cum tamen plurimi superiori ætate fuerint & nostra vigeant, hic solus satis futurus esse videatur, qui non modo Gallesium, sed vniuersam Faliscorum regionem splendore suo illustraret. Ego verò, vt deploraui noui Ducis Gallesii Roberti ab Altaemps immaturum obitum, ita deesse officio meo non potui vicinitate locorũ, & amore, quin cum de Faliscis, & Gallesio hic vberius ageretur, aliquot adiungerem epigrammata, ex plurib. quæ in eius depositione ad S. Mariæ de Clementia nuncupatæ Transtyberinæ regionis, affixeram.

D.O.M.

D. O. M.

ROBERTO EX VETVSTISSIMA FAMILIA COMITVM AB ALTAEMPS GALLESII DVCI

A XISTO V. PONT. MAX. PRAETORIANIS ET VRBI LEONINAE ET PIAE INDE APVD AVENIONEM ET COMITATVM VENAISINVM MILITARIB. COPIIS PRAEPOSITO IN IPSO VIRTVTIS CONATV ET HONORVM CVRSV IMMATVRE EXTINCTO

CORNELIA VRSINA VIRGINII F. CONIVGI CLARISSIMO MOESTISSIMA POSVIT VIXIT ANN. XX. MEN. VI. D. XIV. OBIIT III. NO: NOVEM. M D LXXXVI.

IVLII ROSCII HORTINI in eundem Tumuli.

GALLESI qui rura colunt, camposq; Faliscos,
Proximaq; Hortinis pinguia rura iugis.
Has tibi dant lacrymas, sani hac monumenta doloris
ROBERTE, & nigras in ferijs violas.
Principe te rexit nostros Astraea penates,
Et pax, & nituit Relligionis honos.
Nunc quando praesente frui mors denegat atra,
Pectore te memori pascua nostra colent.
Has violas, haec serta tibi charissime coniux,
Has lacrymas spargo, sed mage ad inferias.
Heu cur non oculos coniunctim clausimus ambo?
Non vno licuit marmore posse tegi?
Sic misera optatis cedunt contraria votis:
Te rapuit mors, me ferrea vincla tenent.
Me tamen hoc solor: communis nos teget vrna,
Mutuaq; athereus vincula nectet amor.

Siste precor quicunq; Ducis monumenta sepulti,
Romulea & cernis, qui fuit Vrbis honos.
Hic veteres rexit Tyberis prope rura Faliscos,
Sceptraq; Gallesij primus in vrbe tulit.
Roma illum caeca contectum lumina nocte
Angusto condit tegmine dura silex.
Da lacrymas, siue hospes ades, seu ciuis in vrbe
Hac viuis, ni tu durior es silice.

Transtyberim tumulata iacent delata Faliscis
ROBERTI inuicti marmore membra Ducis
Quisquis ades lymphasq; sacras, lacrymasq; tepentes
Sparge, & odoratis floribus ossa tege.
Ille celer claras Superum properauit ad arces.
Scilicet humanas athere ridet opes.

DE ORIGINE ET REBVS FALISCORVM.

Proemium.

MAGNA profecto, atque adeo dulcis quaedam res est amor in patriam, vt non immerito multi cum nostra, tum maiorum nostrorum memoria clarissimi viri pro patriae salute, seque, fortunasque suas deuouere, ac mortem ipsam libenter, nedum constanter oppetere non dubitarint. Quippe qui probe intelligeret, Naturam rerum omnium (vt ita dicam) parentem, non temere, sed consulto nascenti cuique certum vnum circumscripsisse locum, in quo nimirum versari, quem cum voluptate intueri, ac prae caeteris omnibus in oculis ferre, cui denique se, suaque omnia ardenti studio consecrare, vt pulcherrimum, ita etiam optimum iudicarent. Nam quid obsecro te per Deum immortalem, si modo non iniqui rerum aestimatores esse volumus, quid (inquam) nobis ex omnibus rebus humanis, aut charius, aut dulcius, vel iucundius esse potest, aut debet, quàm ea altrix natalisque sedes, vnde suauissimā hanc lucem qua fruimur, vnde vitam ac spiritum quem ducimus, vnde tot bona, tot commoda quibus vtimur, sermonem scilicet ac disciplinā, instituta vitae, leges, cęremonias, cultusque Deorum immortalium accepimus? Quāquam enim chari liberi, propinqui, familiares, omnes tamen omnium charitates patria vna ita cōplexa est, vt Vlyssem illum Homericum, & merito, & iure suam illam patriam Ithacam (affixam licet quendam quasi nidulum asperrimis saxulis) tanti fecisse memorię proditū sit, vt eam delatę immortalitati anteponere minime recusauerit, dummodo illius saltem fumū contueri sibi tandem liceret. Quae quum ita sint, quumque auctore Cicerone nihil porro tā inhumanum, tam immane, tam ferum, quàm committere vt beneficio non dicam indignus, sed ictus esse videare. Et quidem arbitror vllam neque aptiorem, neque maiorem gratiam pro tot tantisque muneribus patriae referri ab iis qui illius gloriae, qui dignitati, qui laudi enixissime student, qui primae illius originis, & antiquitatis. & loci, & situs, & rerum gestarum memoriam, non solum ab obliuione hominum, atque à silentio propeque ab interitu vindicare, sed etiam fidelibus literarum monimentis aeternitati consecrare, quam possunt diligentissime contendunt, Quamobrem quum ego quoque (vt Vlyssis illius vtar verbis, quem apud Alcinoum Phaeacum Regem ita fere loquentem Homerus inducit) Cernere nil aliud patria iucundis vnquàm, Ipse queam, quumque nulla alia in re

in re æque suauius aut iucundius conquiescam, quam in amore, grataque recordatione patriæ, gentisque meæ, cui plurimis maximisque beneficiorum vinculis obstrictum me esse sentio: nihil omnino sit, quod vehementer malim, quam illi me & gratum esse, & videri, rem profecto, vt non inutilem, ita nec iniucundam ciuibus meis præstaturum me arbitratus sum, si à primordio gentis nostræ ortus, qui primi Faliscorũ auctores extiterint, quibus paruerint, quæ primũ loca, quasue regiões obtinuerint, quibuscũ bella gesserint, quib. legib. atque institutis obtemperauerint, quos deniq; Deos, Deasq; quib. cæremoniis, quibusue ritib. coluerint, cæteraq; id genus omnia quæcunq;, vel apud probatissimos locorum, gestarumq; rerum scriptores didicerim, vel in peruetustis monimentis legerim, vel quæ ipse inuenerim, hactenus, quod sciã, aut non satis cognita, aut certe parũ à nostris animaduersa, hisce commentariolis ad memoriam posteritatis cõmendarem, vt hac re saltem, & si non parem eius merito, at pro meo tamẽ studio debitam gratiam benemerenti patriæ persoluisse videri queam, iis præsertim temporib, quib. ea quæ de Faliscorum nostrorum origine ac situ ab antiquis scriptoribus accurate prodita sunt, aut propter iudiciorum quorundã infirmitatẽ, aut certe propter ipsam rerum vetustatem adeo obscura, tamque multis ac variis difficultatibus obstructa sunt, vt pleraq; nõ modo dubia, aut incerta, sed etiã falsa atque inania passim circũferantur. Quib. vt hisce tandem cõmentariolis, vt possem occurrerem, dulcis me patriæ pietas impulit, cuius dignitas, & gloria, ita mihi dies noctesque ante oculos obseruatur, vt verissime á Vate illo tanquam ab oraculo dictum existimem. *Nescio qua natale solũ dulcedine cunctos Ducit, & immemores nõ sinit esse sui.* Sed iam tempus est, vt his omissis ad id quod instituimus, adiuuãte Deo, tandẽ aliquãdo accedamus.

TRVRIAM partiti sunt Cato, & Silius in maritimã Transcyminiã, & Ciscyminiam, ita vt Ciscyminia pars quicquid est inter vrbem Romam, regionem maritimam, Cyminia iuga, & Tyberim complecteretur. Quo in spatio erant Sutrium & Nepete vrbes adhuc extantes cum agris suis, Capenates, Falisci, & Veientes populi. Hos quinq; populos cis Cyminium montem fuisse nemo (vt puto) nisi regionis ignarus negauerit, præsertim qui ea, quæ mox dicemus, legerit. Veruntamen quia nonnulli sunt qui de Faliscorum situ longe aliter sentiant, existimantes scilicet eũ locum, qui nunc ad lacum Vulsiniensem appellatur vulgo Mons Flasconius fuisse Faliscorum montem, & eam planitiem, quæ inter Viterbium & montem Flasconium iacet, Faliscos esse campos: idcirco non alienum fortasse fuerit ab instituto nostro, si quàm hi longissimè absint à vero, ex duobus potissimum Liuij locis demonstrauero, ne in eũ errorem & alij quoq; deinceps falsa hac nominum decepti similitudine labantur. Scribit enim his verbis lib. 5. Decadis primæ: Nec Veiis melius gesta res est, & auctum est bellum aduentu Capenatium, & Faliscorũ. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, deuictis Veiis bello quo q; Romano se proximos fore credentes: Falisci priuata etiam causa infesti, quod Fidenati bello se iam antea immiscuerunt. *Idẽ prætereà lib. 9. Decadis eiusdem: Quũ Faliscorum, & Capenatium agros à Romano exercitu sæpenumero igni, ferroq; vastatos, ipsosq; demũ in Romanorum potestatem venisse retulisset, ac subinde bellum, quod cũ Etruscis, qui Sutrium obsederant, duce Q. Fabio Consule gesserunt, descripsisset, fugatis tandem Etruscis, ita scriptũ reliquit:* Tum de persequendo hoste agitari cœptum. silua erat Cyminia magis tũ inuia, atque horrenda quàm nuper fuere Germanici saltus, nulli ad eam diem, ne mercatorum quidẽ adita. eam intrare haud fere quisquã præter ipsum ducem audebat, aliis omnib. cladis Caudinæ nondũ memoria exciderat. *& tandem subdit:* præmissis speculatoribus, & cognita locorũ natura, iuga Cyminii montis occupat, inde contemplatus opulẽta Etruriæ arua milites emittit: *& paulò post subdit:* eò forte V. legati cum duobus Tribunis plebis venerant denunciatum Fabio Senatus verbis, ne saltum Cyminium transiret, lætati serius se quã vt impedire bellum possent venisse, nũcii victoriæ Romam reuertuntur. *Quib. ex verbis, quis non videt, quis non intelligit, quam facile istorum inscitia coargui, conuinciq; possit? primũ enim, qui fieri potest? vt mons ille, qui Catoni est Fiscon, nos vero corrupte Flasconum appellamus, longeq; abest ab vrbe, Faliscorum fuerit? quum Faliscos ipsos (teste Liuio) pximos regione Veientibus fuisse constet? Deinde si campi illi, qui trans Cyminium iugum Fisconi monti, Viterbioq; subiacent, Falisci campi censendi sunt, vt isti contendunt, mirum quid eidem Liuio in mentem venerit, vt tam toties deuictis Faliscis, atq; in Romanum tandem imperium, ditionemq; redactis, aperte tamen diceret, testareturq;, Romanum exercitum non nisi post fugatos à Q. Fabio Consule Etruscos, Cyminij montis siluam primum pertransisse, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem aditã, ne dicam, quod superato tum demum Cyminij iugo, quum & Vulsiniẽsiũ & Perusinorum, & Cortonensium, & Aretinorum, qui trans Cyminium sunt, Etruriæ populorum meminerit, de Faliscis ne verbũ quidem vllum fecerit. Ac ne quis dubitet aliquem in his Liuij verbis errorem esse: eidem Fabio IIII. Cons. (vt idem Liu. lib. 10. testatur) quòd aperuisset Cyminiam syluam, viamq; per deuios saltus Ro. bello fecisset, non minore totius Po. consensu, quam Senatus prouincia Etruria extra sortem decreta est. Eodem lib. 10. cum duo Romani exercitus in Etruria essent: alij duo exercitus haud procul vrbe Etruria fuerunt oppositi, vnus in Falisco, alter in Vaticano agro: quibus ex verbis fieri non potest, vt quisquã huius regionis gnarus agrum Faliscum trans Cyminium montem*

tem esse intelligat. Quid? quod istos latuit ex probatis auctoribus esse clarum, vt ex ijs, quæ à nobis dicentur, apparebit, vnum eundemque fuisse dictum Faliscorum montem, & Soracte ex Vrbe Roma conspicuum. His accedit Strabōis auctoritas, quo teste, aliqui Falerios in Tusciæ regione minime locandos esse aiunt, sed Faliscos per se gentem. cui etiam Gratius Poeta adstipulatur, qui in lib. de venatione, Faliscos à Tuscis disiungit: cui rei verba Liuij proxime posita videntur conuenire. Nemo autem dubitauit vnquam, an mons Flasconus, & illi vicinus lacus Vulsiniensium, & demum quicquid est vltra montem Cyminum in Tusciæ regione comprehendatur. Sed reuertamur ad id, vnde digressi sumus. Capenates à Capena vrbe primaria dicti, Cyminum ipsum Romam versus, & reliquos adiacentes monticulos incolebant, quæ vulgo nūc dicuntur Montaneola, in qua extat etiam oppidum Capenæ nomen seruans, licet corrupto vocabulo appelletur vulgo Canapina. Veientes item, à Veijs principe ipsorum ciuitate sic dicti, possidebant quidquid agri est à Cremera fluuio Vrbi in pratis, quæ nunc ita vocantur, vicino, vsque ad Soractis Faliscorum montis confinia, vbi nunc est oppidum Arinianum inter Tyberim & maritimam regionem, atque agrum Nepesinum.. Falisci vero tenebant quidquid reliqui est ab Ariniano, & Soracte, ad amnem Vetiam, qui è Cyminio monte in Tyberim labitur inter Tyberim ipsum, & Nepesinum Capenatemq; agros. Nepete ciuitas, vt auctor est Liuius libro 7. prius socia Romanorum, cum fuisset per deditionem ab Etruscis occupata, per Camillum, & Valerium recuperata est, securi percussis deditionis auctorib. innoxiæ multitudini reddita res, oppidumque cum præsidio relictum, donec tertio deinde anno Triumuiri Nepete Coloniæ deducendæ creati sunt, qui eam deduxerunt. Sutrium Romanorum societatem ab initio contractam fere semper obseruauit: & quanquam Etrusci cum Romanis bellum gesturi semper Sutrium, & Nepete occupare contenderint, ac sæpius occupauerint: semper tamen Sutrini sunt à Romanis defensi, & vindicati. Namque (*inquit Liuius lib. 6.*) cum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent, & illis occupandi ea, cum quid noui molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. *Bello Punico secundo inter xij. illas colonias, quæ Q. Fabio Q. Fuluio Coss. abnuerunt milites dare, Sutrium & Nepete connumerantur à Liuio, qui lib. 29. scribit, primum quo pacto contumaces illæ coloniæ coactæ fuerint duplicatum militum numerum dare, & demum census ab eis primum receptus sit, vt quantū numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. Quomodo autem Veientes, & Capenates in Romanorum venerint potestatem, ex ijs quæ non ita multo post de Faliscorum rebus gestis exponam, manifestissime apparebit. De Ciscyminia hac regiōe Sili. 8. lib. enarrās, qui duce Galba Romāis aduersus Annibalē auxilio fuerint, inquit:*

Hos iuxta Nepesina cohors, equiq; Falisci,
Quique tuos Flauina focos, Sabatia quique
Stagna tenēt, Cyminiq; lacū, qui Sutria tecta,
Haud procul & sacrū Phœbo Soracte frequētāt.

A *Virgilius autem, qui contra Æneam duce Messapo ierant in bellum referens ait:*

Hi Fescenninas acies, equosq; Faliscos,
Hi Soractis habent arces, Flauiniaq; arua,
Et Cymini cū monte lacū, lucosq; Capenos.

Vterq; tamen Veientes subticuit, propterea quod (vt ego quidem existimo) deleta iamdudum ciuitate tum viciniore tū infensissima, illius nomen Romanis odiosum esset. Hæc de vniuersa Etruria, simul & Ciscyminia dicta sint. Ceterū quia nobis de Faliscis est sermo in- B *stitutus, omissis aliis, dicemus ea quæ de vniuersis etiā Faliscis occurrunt. Quàm late pateat hæc Faliscorum regio pro certo dicere mihi difficile est, præsertim cum videam eos interdum longius esse progressos, atq; etiam Alsium in littore Tusci maris, vbi nunc est arx sanctæ Seueræ dicata, ab Haleso Faliscorum auctore conditū esse. Illud igitur facilius erat ostēdere, intra quos terminos necessario continerentur Falisci, quo tempore cum Romanis bella gesserunt. Quum enim orientem versus esset Tyberis, & trans fluuium Sabini, & Ame-* C *rini: ad meridiem vero, & vrbem Romā essent Veientes, quorū ciuitas decimotertio distabat lapide ab vrbe Roma, eratq; ex ea parte etiā mons Soracte Faliscorum, necesse est fines inter Faliscos, & Veientes extitisse inter Soractem, & vrbē Veientum, quasi dixeris circa oppidū Arinianū distans ab vrbe xx. lapide. Ab occidente Sole erat Nepete ciuitas adhuc extans, & Capenates populi, de quibus est dictum. A Septentrione erat mons ipse Cyminius cū sylua illa vsque ad Fabiū consulem inuia, & horrenda, ac demum Vadi-* D *monis lacus, quibus disterminari Faliscos à Vulsiniensibus populis, & agro Ferentino verisimile est, tū ex qualitate syluæ, tum ex ipso lacu, ad quē veluti ad commune quedā locū initiari solita erat militia Tusca: Poterat igitur possideri à Faliscis hæc regio secūdū Tyberim è conspectu superiorū Sabinorū, & agri Amerini, ab Ariniano ad Vadimonis lacū, longitudinis millium passuū plus minus viginti triū, latitudinis ferme septē, vbi minimum quatuor, quo in spacio nunc sunt Castrū sancti Syluestri in iugo Soractis, Stabia, ciuitas Ca-* E *stellana, Fabrica, Corchianum, Burgum sancti Leonardi, Gallesium, Bassanellum, Orta, Bassanū, Munianum, Polymartiū. Sed illud mirandū est, quod Eutropius in fine libri secundi, & Orosius in quarto libro, ex tam breui & angusta reguncula, dicunt vno prælio quindecim millia Faliscorū Quinto Luctatio A Mālio Coss. fuisse cæsa, ceteris pace concessa. Qui autē hominum ante Faliscos eam regionem tenuerint, explicatu difficile est, propter eam, quæ inter antiquitatum scriptores est, discrepātiam. certior mihi tamē videtur Dionysii sententia, qui de Pelasgis in Italia profugis* F *loquens ait:* Multas vrbes alias quidem ante à Siculis habitatas, alias autem ipsi construentes vna cum Aboriginibus Pelasgi incoluerūt: quarū vrbium est Cæretanorū vrbs, quæ tunc Agylla vocabatur, & Pisa, & Saturnia, Alsiumq;, & aliæ quædā, quæ post longū tempus deletæ sunt à Tyrrhēis. Faleria a. & Fescenniū & ætate mea habitatę erāt à Rom. paruas adhuc quasdā seruātes reliquias Pelasgi generis, quæ vrbes prius fuerāt Siculo-

Siculorum. *hactenus Dionysius. Faliscos nomen fuisse totius gentis, Falerios autem ciuitatis dumtaxat eorum principis, haud obscure intelligi potest non solum ex M. Catone, & T. Liuio, cuius verba inferius loco suo referemus, verum etiam ex Plutarcho, qui in Camillo in hunc fere modum scribit:* Camillus sumptis copiis aduersus Faliscos impetum fecit, & Falerios vrbem ad bellum munitam omnibus rebus bellicis habentes, castris circuit, sic certe obsidionem Faleriis dispicientibus, &c. *& non multo post:* Subito Falerii postquam proditioné magistri ludi senserunt *&c. & deinde,* Redactis in ditionem Romanorum Faleriis, factaque pace cum omnibus Faliscis, Camillus vasa colligere iussit, atque discessit. *Regio tota, excepto Soracte, & quibusdam iuxta Tyberim collibus, fere plana est: nisi quod crebris, confragosis, & inter saxosas rupes profundis aquarum perennium alueis interrumpitur, omnium fere segetum, arborum, fructuũ, armentorum feracissima. Princeps vniuersæ regionis ciuitas erat Faleria, seu Falerij, quam ab Argiuo Falerio conditum esse testatur Solinus, & quam exemplo iustitiæ Camillum Romanorum potestati subdidisse, nemo est qui nesciat. eadem successu temporis corrupto vocabulo Falaris cœpta est dici, quod & Macrobius vsurpauit, & alij nonnulli, & seruant eius ruinæ, quæ stantibus adhuc mœnibus videntur, & Falaris appellantur: quemadmodum ea, quæ iuxta est planities, dicitur vulgo Falarensis. In perantiquis etiam diuorum monumentis, vulgo dicunt Martyrologium, id scriptum reperi:* Pridie idus Augusti, in vrbe Falari, sanctorum Gratiliani, & Fœlicissimæ virginis, quorum primum ora lapidibus pro Christo sunt contusa, deinde gladio percussi, optatam martyrii coronam susceperunt: *Fuit autem ea ciuitas Episcopali quoque dignitate ornata, ac multis post Christum natum seculis habitata, quod patet ex synodo habita Romæ Gregorio III. Pontifice circiter annum Domini DCCXXX. & altera Nicolao primo Pont. circiter annũ Domini DCCCLXVI. quibus inter alios Episcopos, illi videlicet Tyburtius, huic Ioannes Falaritani Episcopi subscripserunt. Erat ea ciuitas, antequam à Romanis subigeretur, vna ex principibus Etruriæ ciuitatibus, è quibus magistratus annui numero pari ad regendum vniuersam prouinciam mittebantur, dicti Lartes, & Lucumones, quod ex vno Liuio posset affirmari, cum is sæpenumero scribat, Faliscos ad Fanum Volturnæ in communi Etruriæ Concilio interfuisse, nisi ex alijs plerisque locis esset manifestum: vt interim Blondi quoque Foroliuiensis testimonium omittam. Quando autem excisa & euersa fuerit, pro certo non comperi: sed coniectura verisimile est, id accidisse per Albericum Etruriæ Marchionem, qui Ioannis decimi eius nominis Papæ odio ductus circa annum domini nongentesimum & decimum septimum, Orta munita, eo se recepit, & Vngaros præmijs solicitatos in Italiam vocauit, qui prouinciam ingressi, plus prope calamitatis Italiæ intulere, quàm olim Saraceni. neque ipsis quidem Etruscis pepercere, quos oportebat ex fœdere Alberici esse intactos, imo vero magis in hos, quàm in ceteros Italos est sæuitum, incensis omnibus fere oppidis quæ ipsi occupauerant, præter Ortam ab Alberico munitam, nec post id tempus vllam de Falari habitata mentionem inueni. Ex ipsa autem Faleria, siue ex alio huius regionis loco natus est Gratius poeta, quod ipse testatur in eo versu.* At contra nostris imbellia lina Faliscis. *Quantus autem hic Poeta fuerit, ex P. Ouidij sententia iudicari potest, qui in illustriũ sui temporis Poetarum enumeratione, hunc Virgilio mox subiungendum duxit illis versibus, qui sunt in vltima elegia librorum de Ponto:* Tityrus antiquas, & erat qui pasceret herbas, Aptaque venanti Gratius arma daret. *de quo etiam, tum primum in lucem restituto, & ad se delato, Pontanus hæc dicit,* Visus est mihi vates ille lepidus, numerosus, & tersus. *Inter illustria Faliscorum loca mons erat Soracte, quod testatur Porphyrius in odem,*

Vides vt alta stet niue candidum Soracte,

& Cato dicens: Soracte Faliscorum mons, *& Plinius li. 7.* Haud procul ab vrbe Roma in Faliscorũ agro familiæ sunt paucæ, quæ vocãtur Hirpiæ, quæ sacrificio annuo, quod fit ad montẽ Soracte Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes, non aduruntur: & ob id, perpetuo Senatus cõsulto militiæ, omniumque aliorum munerum vacationem habent. *Hinc & Virgilianus Aruns ait:*

Summe Deum custos sancti Soractis Apollo:
Quẽ primi colimus, cui pineus ardor aceruo
Pascitur, & medium freti pietate per ignem,
Cultores multa premimus vestigia pruna.

& Silius lib. 5.

Tũ Soracte latũ pręstanti corpore, & armis
Aequanum noscens, patrio cui ritus in aruo,
Cum pius arcitenens accensis gaudet aceruis,
Exta ter innocuos late portare per ignes.
Sic in Apollinea semper vestigia pruna
Inuiolata teras.

& quæ sequuntur. & lib. 7.

Phœbei Soractis honos Carmelus agebat. *& 8.*
Haud procul & sacrum Phœbo Soracte frequentant.

Quamquam Strabo non Apollini, sed Deæ Feroniæ, Varroque non pietati, sed medicamento id tribuit, quo illi plantas tinguerent. eamdem rem enarrans Solinus ait: Vulgatum per omnium ora, quod paucæ familiæ sunt in agro Faliscorum, quos Hirpios vocant, hi sacrificium annuum ad Soractis montem Apollini faciunt, id operantes gesticulationibus religiosis exultant, ardentibus lignorum struibus in honorem diuinæ rei flammis parcẽtibus, &c. *Soractis autem eum esse montem, qui ex Vrbe via Flaminia venientibus dextrorsum conspicitur, & appellatur sancti Siluestri mons, eo quod ibi sanctus ille vir aliquandiu principis iram veritus latitauerit, ex ipsius diui Siluestri vita literis prodita, est etiam vulgo notissimum, & comprobatur ex ode 9. libr. 1. Flacci Horatij, qui quasi montem digito indicaret, ad amicum Thaliarchum, siue in agro suo Sabino, siue in*

vrbe Roma se contineret, ita scribit : Vides vt alta (A) stet niue candidum Soracte: *& ex Seruio, qui clare dicit* : Soracte mons est Hirpiorum in Flaminia collocatus, *& addit*: quamobrem illi vocarentur Hirpii, quoniam *(inquit)* eis in hoc monte, qui Manibus consecratus est, Diti patri aliquando sacrificantibus, cum lupi subito venientes exta rapuissent, illos diu insequentes, delati sunt ad quandam speluncam halitum ex se pestiferum emittentem, adeo vt iuxta stantes necaret: exinde est orta pestilentia, quia fuerant lupos sequuti, de (B) qua re responsum est posse sedari, si lupos imitarentur, idest, rapto viuerent: quod postquam factum est, dicti sunt ipsi Hirpi Sorani, quasi lupi Ditis, nam lupi Sabinorum lingua vocantur Hirpi, & Ditis pater Soranus, cui persoluebatur sacrificium, cum lupi exta rapuerunt. *Sub Soracte monte Straboni est vrbs Feronia, cuius (quod ego quidem nouerim) nulla extant vestigia. Liuius vero lib. 27. in agro Capenate ad lucum Feroniæ signa sanguine sudasse, idque prodigium decreto Pontificum* (C) *procuratum esse ait, indicta in vnum diem ad eundē lucum supplicatione. & lib. 42. ait, ædem Feroniæ in Capenate de cælo tactam esse. His propinquum ponitur Straboni & Solino Fescennium, Plinio Fescennia, quam male propterea Seruius Campaniæ vrbem esse dixit, contra etiam ipsius Virgilij sententiam, qui Fescenninas acies cum Faliscis numerat. Eam autem ciuitatem autumant nonnulli fuisse, quæ nunc est ciuitas Castellana, nullo tamen auctore certo. Illud autem est certissimum, ibi non fuisse Veientum ciuitatem,* (D) *quod à nonnullis est imprudenter asseueratum. Nam vt mittam (quod etiam ex iis quæ dicta sunt facile perspici potest) Ciuitatem Castellanam longo spacio intra Faliscorum fines positam esse, qui à Veientibus disiuncti, maximeque diuersi fuerant : certe Dionysius historicus lib. 2. auctor est, Veientum vrbem à Roma non plusquam centum stadiis abesse. quin C. Plin. de Tybri amne loquens lib. 3. ait:* mox citra tredecim millia passuum vrbis Veientem agrum à Crustumino, dein Fidenatem, Latiumque à Vatica- (E) no dirimens. *A quibus nec Liuius dissentit, apud quem lib. 5. Appius Claudius de Veiis loquens, ait eā vrbem intra vicesimum ab vrbe lapidem esse: Eutropius quoque lib. 1. Fidenates sexto, Veientes xviij. ab vrbe milliario distare, semel atque iterum affirmat. Quæ cum ita sint, nequaquam fieri potest, vt ibi extiterit Veientum vrbs, vbi nunc est Ciuitas Castellana quod isti velle videntur: quum (vti dictum est) illa tantummodo tredecim millia passuum, & omnino intra vicesimum lapidem ab vrbe Roma abfuerit,* (F) *hanc vero vltra xxv. millia, & non minus ducentis stadiis distare omnibus notum, ac perspicuū sit. Ceterum quo in loco ciuitas Veientum sita olim fuerit, quid nos assequi coniectura valeamus? cum dicat Propertius*:

Et Veii veteres, & vos tum regna fuistis,
Et vestro posita est aurea sella foro.
Nunc intra muros pastoris buccina lenti
Cantat, & in vestris ossibus arua metunt.

& L. Florus: Nunc Veientes fuisse quis meminit? quæ reliquiæ? quod vestigium? laborat annalium fides, vt Veios fuisse credamus. *Huius autem noui nominis (Ciuitatis Castellanæ antiquiorem memoriā non inueni ea, quæ est, apud Platinam in vita Quarti Adriani Pontificis, circa annum Domini M C L V. Quamobrem verisimile est euersa Falari, ex illius reliquiis constructam, & habitatam esse Ciuitatem Castellanam, locum natura munitiorem, & illi admodum propinquum. Ab ipsa autem vrbe Fescennio dicti sunt Fescennini versus, qui cuiusmodi essent, cū parum intellexisse videatur Pompeius Festus, in nuptiis duntaxat eos cani solitos arbitratus, melius intelligetur ex illis Horatij versibus*:

Agricolæ prisci fortes, paruoque beati,
Condita post frumēta leuātes tēpore festo
Corpus, & ipsum animū spe finis dura ferentē.
Cum sociis operū, & pueris, & cōiuge fida,
Tellurem porco, Syluanum lacte piabant,
Florib. & vino Geniū memorē breuis æui.
Fescennina per hunc inuenta licentia morem,
Versibus alternis opprobria rustica fudit,
Libertasque recurrentes accepta per ānos,
Lusit amabiliter.

Neque absimile est quod lib. 7. primæ decadis scribit Liuius: Non sicut ante Fescennino versu similē, incompositum temere, ac rudem alternis iaciebant. *Tenendum itaque pro certo est, Fescenninos versus fuisse, per quos inducta rusticorum persona tū in se, tum in alios iocosa conuicia alternis canerent, non solum in nuptiis, (vt Festus ait, & satis ex Seneca tragico colligi potest, apud quem in Medea in nuptiis Glauces reginæ chorus canit* : Festa dicax fundat conuicia Fescenninus, *& ex illo Catulli in Epithalamio*: Nec diu taceat procax Fescennina locutio, *itemque Ausonij*: Verum quoniam Fescenninos amat celebritas nuptialis, *atque etiam ex Plinio, quib. lib. 15. ait* : Nuces iuglandes, quanquam & ipsæ nuptialium Fescenninorum comites, multo pineis minores) *sed etiam in conuiuiis, atque aliis iocosis hominum conuentibus, quod ex Horatij, Liuijque testimoniis, & Aniani poetæ carminibus, quæ infra adscribentur, liquido patet. Eiusmodi autem iocis ad hunc vsque diem nostrates rustici, præsertim vero messores, ac vinitores vtuntur. Illis autem temporibus adeo grati erant Fescennini versus, vt ne Octauius quidem Augustus ab illis scribendis abstinuerit. Vnde apud Macrobium secundo Saturnalium libro legitur*: Temporibus Triumuiralibus Pollionem, quum Fescenninos in eum Aug. scripsisset, dixisse, At ego taceo, non est. n. facile in eum scribere, qui potest proscribere. *Omnium autem elegantissime Fescenninos scripsit Anianus*

A *poeta, de quo Ausonius in Centone nuptiali:* Nam quid Aniani Fescenninos, quid antiquissimi poetæ Liuii Erotopægnion libros loquar? *Is autem Anianus fuit ex nostratibus Faliscis, Probi grammatici discipulus, Auli Gellij amicus, per ea tempora quibus Adrianus ad Imperium Romanum est adscitus. Ideoque nil mirum est, eum adeo scribendis Fescenninis, idest patriis versibus, præstitisse. qualis autem is fuerit, qualesque eius versus ex ipsius Auli Gellij, & Terentiani Mauri verbis intelligetur. Ille enim libro septimo ait:* Anianus poeta præter ingenii amœnitatem literarum quoque veterum, & rationum in literis oppido quã peritus fuit, & sermocinabatur mira quadam & scita suauitate. *Itemque libro vigesimo:* Anianus poeta in fundo suo, quem in agro Falisco possidebat, agitare solitus erat vindemiam hilarè, atque amœniter, ad eos dies me, & quosdam item alios familiares vocauit. *Terentianus vero etiam ipsos Vindemiales (vt ita dicam) versus exempli causa suis interposuit:* Cetera pars superest, mea tibia dicere verius. Hæc iuncta frequentius edent Anapæstica dulcia metra. Cuicumque libebit vt istos triplices dare sit Anapæstos. Atque ille poeta Faliscus, Cum ludicra carmina pangit. Vua vua sum, & vua Falerna, Et ter feror, quater anno. Libro quoque dixit eodem, vnde vnde colonus? Eoi flumine venit Oronte. *Erant & Falisca metra ab eo sic fortasse dicta, quòd illis potissimum Fescennina scriberentur: mihi tamẽ id aliter non liquet.* Faliscum metrum, *inquit Seruius* constat tribus dactylis, & pyrrichio, *cui consentire videtur Terentianus, qui de A. Sereno poeta loquens ait:* Talia docta Falisca legimus. Quando flagella iugas, ita iuga, vitis & vlmus vti simul eant. Nam nisi sint paribus fruticibus, Vmbra necat teneras amineas. *Tale est primum Boethij carmen libro 3.*

Qui serere ingenuum volet agrum,
Liberat arua prius fruticibus.
Falce rubos, filicemque resecat:
Vt noua fruge grauis Ceres eat, &c.

Acron Horatij commentator in 6 oden.lib.1. quæ incipit, Laudabunt alii claram Rhodon, aut Mitylenen, Aut Ephesum, bimarisue Corinthi, *&c. de vltimo pede paulo aliter videtur sentire: dicit enim secundum versum illum Aut Ephesum &c. Tetrametrum esse, qui & Faliscus appellatur, & ex quatuor pedibus vltimis constat heroici versus. Exemplum vero à Seruio subiectum ab eius ratione discrepat. habet enim hoc:* Docta Falisca Serene parasti. *quapropter, quin corruptus sit Seruij locus in vltimo huius versus pede non est dubitandum. Deinde est apud Geographos Ortanum oppidum, quæ nunc est Orta ciuitas, qua, & illius arce munita Etruriæ Marchio Albericus (vt diximus) Ungaros in Italiam vocauit. Eam ciuitatem multis iam sæculis Episcopali dignitate ornatam fuisse, constat ex tertia Synodo Symmachi Papæ circa annum Domini quingentesimũ quartum, cui iuxta Maximum Bleranum, Felicem Nepesinum, Romanum Nomentanum, & Asellum Populoniensem subscripsit Martianus Ortensis Episcopus, & ex Synodo Nicolai primi cui subscriptus est Arsenius Ortanus Episcopus. De hac ciuitate putant nonnulli locutũ esse Virgilium lib.7. in illo versu:*

Ortinæ classes, populique Latini.

Polymartium & ipsa olim Episcopali dignitate ornata ciuitas, quod patet, ex Synodo tertij Gregorii, cui subscripsit Maiorinus Episcopus Ecclesiæ Polymartij, ea, teste Blondo, patria fuit Sabiniani Papæ, qui diuo Gregorio successit. Corchianum ex ipso nomine licet conijcere antiquissimum esse vicum ab Horchia, quam nonnulli asserunt Etruriæ Deam fuisse eandẽ, quæ Latinis Pomona dicebatur, a qua etiam denominatum est; alterum oppidum sub Cyminio Vicus Horchianus, quod nomen adhuc seruans vulgo dicitur Vicorchianum. Vadimonis lacus, ad quem auctore Liu.lib.9. initiata est Tusca militia, peruulgato quodam auctorum errore ignoratum est ad hanc vsque ætatem vbi esset, asserente Blondo eum esse, qui ad montem Rosulum videtur: Volaterrano vero eum, qui in Viterbiensi agro Romam venientibus dextrorsum relinquitur. Atqui ego vno tantum Cæcilij testimonio, atque auctoritate vtrumque falli, atque hallucinari, luce clarius ostendam. Scribit enim Cæcilius 8.lib.ad Gallum: Exegerat prosocer meus, vt Amerina prædia sua inspicerem, hæc perambulãti mihi ostenditur subiacens lacus, nomine Vadimonis. Lacus est ad similitudinẽ iacentis Rotæ circumscriptus, & vndique æqualis, nullus sinus, obliquitas nulla, omnia dimensa, paria, & quasi artificis manu cauata & excisa, color cœruleus albidior, & pressior sulfure, odor, saporque medicatus, vis qua fracta solidatur, spacium modicum quod tamen sentiat ventos, & fluctibus intumescat, nulla in hoc nauis, sacer enim est, sed innatant insulæ herbidæ omnes arundine & iũco tectæ: *& reliqua. Itaque si is lacus vel in agro montis Rosuli, vel in campis Viterbiensibus fuisset, vt isti volunt, profecto non solum Amerina prædia perambulanti subiacens lacus non ostendi, sed nec ex altioribus Amerinæ montibus videri potuisset vllo modo. Ne autem legentium animos in re tam clara diutius teneam, dubio procul is Vadimonis lacus est, qui in Bassani oppidi agro non longe a Tyberi, ipsoq; Tyberi intermedio, collibus Amerinis subiectus, cetera quoque ad vnguem Cæcilianæ descriptioni conuenit, excepto quod insulæ illæ, quas etiam Plinius secũdus lib.2 mobiles esse asseruit, interuallo tanti temporis cohæserunt; quamobrem rotunditate manente, lacus est vndique iunco & arundine circumseptus. quod etiam in agro Reatino ad Cutilias aquas videmus euenisse, vbi Plinius fuisse ait similes insulas, quæ nunc nõ existunt. Ceterum lacus hic de quo loquor, adhuc quasi sacer, horrorem quendam indigenis incutit, nec pisces producit, sed tantum serpentes. Meminit etiam de ipso lacu, & insulis in eo mobilibus Seneca libro tertio, naturalium quæst. qui eas natantes insulas*

ſulas putat ex pumicibus conſtare. Ex iis, quæ dixi- A
mus, cognoſci facile poteſt, quàm hactenus longe aberrauerint à vero, non modo qui dixerunt eum eſſe montem Faliſcorum, qui prope Vulſinienſium lacum ſitus, vulgo dicitur mons Flaſconus, & eos campos eſſe Faliſcos, qui iacent inter Viterbium & Montem Flaſconum: verum etiam qui opinati ſunt & Veientum olim vrbem, Ciuitatem Caſtellanam, & Vadimonis lacum, Viterbienſem Nauiſum, aut Roſuli mõtis lacum, & qui Faleriam, eam quæ eſt Ptolomæo Ferentia, Plinio & Straboni Ferentium, Othonis o- B
lim Imperatoris patria non multis anteactis ſæculis à Viterbienſibus diruta. eius inter Vitorchianum & montem Flaſconum extant ruinæ, quæ vulgo appellãtur Ferentum. Siquidem hæc ponere nihil erat aliud, quàm totam Faliſcorum regionem vltra Cyminum, montem transportare, cum eam Ciſcyminiam, & Veientibus Nepeſiniſque confinem, ac Romæ vicinam fuiſſe conſtet. ſimul apparet verum eſſe quod ait Myrſilus Lesbius: De gentis antiquitate, origine, & locis minus remotis & exteris, quamuis alioquin C
eruditiſſimis, quam ipſi genti credendum nõ eſſe. Regebantur autem Faliſci populari gubernatione, quemadmodum & reliqui Etruriæ populi, quibus adeo regium nomen odioſum fuiſſe Liuius refert, vt cum Veientes tædio annuæ ambitionis, quæ interdum diſcordiarũ cauſa erat, veteri magiſtratu ſublato, Regẽ ſibi creauiſſet, ſimulq; à Rom. obſidione premerẽtur, his omnino decreuerint auxiliũ negari oportere, donec ſub Rege eſſent. Originem habuiſſe Faliſcos ab Argiuis, & illorum duce Haleſo, teſtis eſt Plinius, & O- D
uidius, qui in Elegia de feſto Iunonis ait:

Argiua eſt pompæ facies, Agamemnone cæſo,
Et ſcelus, & patrias fugit Haleſus opes.
Iamque pererratis profugus terraque, marique
Mœnia felici condidit alta manu.
Ille ſuos docuit Iunonia feſta Faliſcos.

& Faſtorum lib. 4.

Venerat Atridæ fatis agitatus Haleſus:
A quo ſe dictam terra Faliſca putát.

Huc addantur & Dionyſii verba ſuperius poſita. Tro- E
gus autem Pompeius lib. 20. de Italiæ vrbibus, quæ à Græcis originem habuerunt locatus, dixit Chalcidenſium eſſe Faliſcos, Nolanos, Atellanos. Colebant Faliſci ex Deis, quemadmodum & reliqui Tuſci, Vadimonem, cui Deo ſacer erat lacus (de quo diximus) Vadimonis appellatus. Erat autem lingua Tuſca Vadimon Deus, qui Romanis Vertumnus, & Ianus appellabatur, vt atteſtatur Beroſus lib. 5. ad quod alluſit Ouidius lib. Faſtorum primo loquente Iano: Me penes eſt vnum vaſti cuſtodia mundi, Et ius verten- F
di cardinis omne meum eſt. Et Propert. lib. 4. Loquente Vertumno: Thuſcus ego, Thuſcis orior, & reliqua. & apertius Dionyſius lib. 5. Vicus Thuſcus à Romanis appellatur, per quem eſt tranſitus ad circum maximum, vbi fuit templum Vertũnj. id eſt, Iani Etruſcorum principis. Cuius Iani quadricipitis ſimulacrum cum quatuor frontibus in vrbem ex ipſa Faleria delatum fuiſſe teſtatur Macrobius primo Saturnalium libro, & Seruius loco ſupradicto: qui addit eo ſimulacro delato quatuor illi portarum templum fuiſſe dicatum. & ponit cauſas quãobrem alij bifrontem Ianum haberent, alij quadrifrontem. Fuit autem is Vadimon, ac Ianus Tuſcorum Rex, qui Saturnum hoſpicio, & in regni partem recepit, habuitque Regiam in colle, qui ex vrbe primus in Etruriam iter præbens, propterea Ianiculus dictus, Diui Petri inde notiſſimus eſt, & de quo ait Ouidius:

Arx mea collis erat, quem cultrix nomine noſtri
Nuncupat hæc ætas, Ianiculumque vocat.

Huic Deo farre tantum, & vino ſacrificabant, ſignificantes parſimoniam, & rudem victum ætatis, qua ille regnauit. Quamobrem ait Iuuenalis ſatyra 11.

Ponebant igitur Tuſco farrata catino,
Omnia tunc quibus inuideas, ſi liuidulus ſis.

Quæ etiam vſque ad nos continuata ſuperſtitione fit, vt noſtrates pro ſacris cibis habeant placentas farratas. Colebant inſuper accepto ritu à conditoribus Argiuis, Iunonem, quod atteſtatur Ouid. faſtorum lib. 6 loquente Iunone:

Adde ſenem Tatium, Iunonicolaſque Faliſcos,
Quos ego Romanis ſuccubuiſſe tuli.

& Dionyſius vbi ait: Templum Iunonis in Faleria eodem modo conſtructum quo in agro, ibi etiã expiationum ritus ſimilis, & ſacræ fœminæ templum curantes, & quæ caniſtrifera dicitur puella innupta ſacra incipiens de victimis, & virginum chori laudantium Deam patriis cantibus. Id ſacrificij genus, & pompam deſcribit Ouidius in Elegia cuius ſupra memini. Colebant cum his & Apollinem, & Ditem in Soracte monte, & Deam Feroniam, cuius ædis, & luci ex Liuio mentio ſupra facta eſt: necnon & Horchiam, & Palladem, ob cuius effigiem Romam inde aduectam, ait Ouid. 3. faſt: An quia perdomitis ad nos captiua Faliſcis Venit? in apologetico autem Tertullianus ait: Faliſcorum in honore eſt pater Curis, vnde accepit cognomen Iuno. Moribus, & legibus erant adeo bene inſtituti Faliſci, vt propterea fuerint à Virgilio, & Silio æqui nuncupati. quandoquidem (vt inquit Seruius) Romanus populus ab eis iura fœcialia collegit, & nonnulla ſupplementa duodecim tabularum. Quin & ſuos priuatim habebant anni menſes, ideoq; de Martio loquens ait Ouidius: Tertius Albanis, quintus fuit ille Faliſcis. In plerijq; autem antiquis Argiuorum moribus vtebantur, à quibus ipſi originem ducebant, quod patet ex Dionyſio, qui inquit: Faleria, & Feſcennium & ætate mea habitatæ erant à Romanis, paruas adhuc quaſdam ſeruantes reliquias Pelaſgi generis. & ſubdit, In hiſque reſtiterunt diu multa priſcorum monumenta, quibus olim Græca natio vſa, ſicut armorum bellicorum ornatus, clypei Argolici, haſtæ, & inferius: Quum autem bellum inferrent ipſi, aut inuadentibus ſe hoſtibus obuiaturi pro finibus exercitum mitterent, ſacri quidam viri ante alios inermes ibant,

A Fœciales, sacrorumque apparatus, & Deorum simulacra, sanctimoniæque & sacra, & alia multa similia. *Lino & Cannabi, sicut nunc, semper abundauerunt. hinc Silius ait*: induti sua lina Falisci. *nec sine causa dixit Poeta induti sua lina, cum ea sint molliora, indumentis magis, quam operosis rebus apta. quod testatur Gratius vocans ea imbellia lina. Apud ipsos Faliscos quoque inuentum farciminis genus, de quo Papinius lib.4. sylvarum*: Non Lucanicæ, non graues Falisci, *ac Martialis*: Et Lucanica ventre cum Falisco. B *quod genus hodie quoque in vsu est. Agri inter cetera proprium esse oues & boues albos producere testatur Plinius lib.2.* in Falisco herba depasta, & Clitumni amnis aqua pota, candidos boues facit, *& Ouidius in eadem elegia:*

Ducuntur niueæ populo plaudente iuuencæ,
Quas aluit campis herba Falisca suis.
& primo fastorum,
Colla rudes operum præbent ferienda iuueci
C Quos aluit campis herba Falisca suis.
& de Ponto lib.3.
Agnaq; tam lactens, quàm gramine pasta Falisco
Victima Tarpeios inficit icta focos.

Cum Romanis Falisci, quantum ex Liuio colligitur, hoc pacto se gesserunt. Fidenæ Veientium Colonia, olim trans Tyberim missa iuxta Anienem ex aduersa parte agri Romani in collibus non longe ad Tyberi sita Romanorum iam facta Colonia, ad Veientes defecerat: D *deinde quatuor legatos Populi Romani causam noui consilii quærentes, iussu Lartis Tolumnii Veientum magistratus, Fidenates interfecerant. eo Mamercus Æmilius à Romanis dictator cum exercitu missus est, Fidenatibus & Veientibus legiones Faliscorum auxilio venerunt, atque ita trium populorum exercitus aduersus Romanos instructus est. Sed inito prælio fusi, fugatique sunt omnes, occiso etiam Larte Tolumnio: eius interfector A. Cor. Cossus, qui postea opima spolia in æde Iouis Feretrii cum solemni dedicatione* E *dono fixit, Tyberim cum equitatu transuectus ex agro Veietano ingentem abegit prædam ad vrbem. Sequenti anno Romanorum exercitus in agrum Veientem, ac Faliscum ducti sunt, præda abacta hominum, pecorumque, Vrbes tamen non oppugnatæ, quia pestilentia Romanum populum inuaserat. Insequenti vero anno captis à Seruilio Dictatore Fidenis, trepidatum est in Etruria, non Veientibus solum, qui etiam tum rebellantibus Fidenatibus affuerant, sed & Faliscis memoria initi primo cũ iis belli. Quãobrem* F *missis circa XII. Etruriæ populos legatis, licet impetrassent, vt ad Volturnæ Fanũ indiceretur omni Etruriæ concilium, in eo tamen concilio negata sunt Veientibus auxilia, iussique suo consilio bellum initum suis viribus exequi, nec aduersarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint. Præteritis deinde annis circiter XXVII. quia tempus induciarum interim post aliquot rebelliones cum Veientibus initarum exierat, Romani per legatos, fœcialesque res repetere cœperunt, & lege tandem de indicendo Veientibus bello perlata, exercitum magna ex parte voluntarium Tribuni militum Consulari potestate Veios duxere. Sub cuius initium obsidionis, cum Etruscorum Concilium ad Fanum Volturnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bello ne publico gentis vniuersæ tuendi Veientes essent. Tertio autem belli anno cum Romani, Veijque tanta in arma essent ira, odioque, vt victis finem adesse appareret, ac Romani auxissent numerum Tribunorum ad octo, quot nunquam fuerant, Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, Regem sibi (quod supradictum est) creauissent: offendit ea res populorum Etruriæ animos, tum odio regni, tum ipsius Regis, qui priuata causa grauis vniuersæ genti fuerat opibus superbiaque. Itaque decreuerunt auxilium Veientibus negandum, donec sub Rege essent. Anno deinde ab Vrbe condita (ni fallor) CCCLII. Tribunis militum sex consulari potestate Veios obsidentibus, haud bene Romana res gesta, & auctum est bellum aduentu repentino Capenatium, & Faliscorum, qui duo populi (quemadmodum initio fere diximus) quia proximi regione erant, deuictis Veiis bello quoque Romano se proximos fore credentes, Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se iam antea immiscuerant: per legatos vltro citroque missos iureiurando inter se obligati, cum exercitibus, nec opinato ad Veios accessere, à quibus diu in medio cæsi Romani, postremo desertis munitionibus per pauci in maiora castra, pars maxima tum ignominiosa clade accepta Romam pertenderunt. Insequenti vero anno sub aliis Tribunis militum bellum Romani gesserunt multiplex, eodem tempore & ad Veios, & ad Capenates, & ad Falerios, & ad alia loca: & Veiis castra, quæ amissa erant recuperata, castellis, præsidiisque firmantur per M. Aemilium & Q. Fabium Tribunos, M. Furium in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro. hostes nulli extra mœnia inuenti, præda acta, incendiisque villarum, ac frugum vastati fines, oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. Secundo deinde anno iterum ad Veios, eodem quo antea modo, circa munimenta Romanorum, cum repente Capenates, Faliscique subsidio venissent, aduersus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Sed victores Romani illos omnes repulerunt, ingenti eorum edita cæde. Proximo autem anno ad Veios nihil admodum memorabile actum est, tota vis in populationibus fuit, duo summi Rom. Imper. Potitus à Faleriis, Camillus à Capena prædas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro, aut igni noceri posset. Insequenti anno Romani desperata ope humana expugnandæ Veientum ciuitatis, fata & Deos spectabant, missis Delphos legatis de aqua lacus Albani, quæ sine vllis cœlestibus aquis, causaue qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam creuerat, quod fatale erat Veiis prodigium. Concilia autem Etruriæ, iterum habita, postulantibusque Capena-*

Capenatibus, ac Faliscis, vt Veios communi animo consilioq; omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperet: responsum est, antea se id Veientibus negasse, quia unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent, nunc iam pro se fortunam suam illis negare, sanguini tamen, nominiq;, & præsentibus periculis consanguineorum id dari, vt si qui iuuentutis suæ voluntarii ad id bellum eant, non impediant, isq; magnus fuit, qui aduenit iuuenum numerus. Romani Titinius, Genutiusq; Tribuni militum profecti aduersus Faliscos Capenatesq;, dum bellum maiore animo gerunt, quàm consilio, præcipitauere se in insidias. Genutius morte honesta temeritatem luens ante signa inter primores cecidit. Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis aciem restituit, nec se tamen æquo loco hosti commisit: tantam inde terroris & in castris ad Veios, & in vrbe fuit, vt inde M. Furius Camillus Dictator excidendis Veiis, & seruandæ patriæ dictus fuerit. Is profectus cum exercitu in agro primum Nepesino cũ Faliscis & Capenatibus signa confert, nec prælio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentiq; præda est potitus. inde ad Veios ducto exercitu opulentissimam vrbem X. anno postquam cœpta est obsideri, vi cepit, ab Vrbe condita CCCLVIII. anno. Captis Veiis insequenti anno Tribunis militum duobus Cornelii Cosso, & Scipioni Faliscum bellum, Valerio ac Seruilio Capenas sorte euenit, ab iis non vrbes vi, aut operibus tentatæ, sed ager est vastatus, prædaque rerum agrestium acta, nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum, ea clades Capenatem populum subegit, pax petentibus data. In Faliscos bellum restabat. id cum M. Furio Camillo Tribuno militum esset mandatum, eo accedens Camillus, cum primo mœnibus se Falisci tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum, atque incendiis villarum coëgit eos egredi Vrbe: Sed timor longius progredi prohibuit, mille ferè passuum ab oppido castra locant, nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditus, asperis confragosisq; circa, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus captiuum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus se ostendit. trifariam Romani muniebant: Alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus hostes conatos fundit, fugatq;, tantumq; inde pauoris Faliscis iniectum est, vt effusa fuga castra sua, quæ propiora erãt, prælati vrbem peterent, multi cæsi, vulneratiq;, priusquam pauentes portis inciderent, castra capta, præda ad quæstores redacta cum magna militum ira. Sed seueritate imperij victi, eandem virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde vrbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes præliaq; parua fieri, & teri tempus neutro inclinata spe, cum frumẽtum, copiæq; aliæ ex ante conuecto, largius obsessis, quam obsidentibus suppeterent. Videbaturq; æque diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset, ni fortuna Imperatori Romano, simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen maturam victoriam dedisset. Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum & comite vti: simulq; plures pueri, quod hodie quoque (inquit Liuius) in Græcia manet, vnius curæ demandabantur. Principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. is cum in pace instituisset pueros ante vrbem lusus exercendiq; causa producere, nihil eo more per belli tempus intermisso, dum modo breuioribus spaciis trahendo eos a porta lusu, sermonibusq; variis longius solito, vbi res dedit, progressus, in stationes eos hostium, castraq; inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit: ibi scelesto facinori, scelestiore sermonem addit. Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. Quæ vbi Camillus audiuit, non ad similem (inquit) tui, nec populum, nec Imperatorem scelestus ipse cum scelesto munere venisti. nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano societas non est, quam ingenerauit natura vtrisq;, est, eritq;. sunt & belli sicut pacis iura: iusteq; ea non minus quam fortiter didicimus gerere. arma habemus non aduersus eã ætatem, cui etiam captis vrbibus parcitur, sed aduersus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti a nobis castra Romana ad Veios oppugnauerunt: eos tu, quãtum in te fuit, nouo scelere vicisti. ego Romanis artibus, virtute, opere, armis sicut Veios vincam. Denudatum deinde eum manibus post tergum illigatis reducendum Falerios pueris tradidit, virgasq; eis, quibus proditorem agerent in vrbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum cõcursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re noua vocato Senatu, tanta mutatio animi est iniecta, vt qui modo efferati odio, iraq; Veientium exitium penè, quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem vniuersa posceret ciuitas. Fides Romana, iusticia Imperatoris in foro, & curia celebrantur, consensuq; omnium legati ad Camillum in castra, atq; inde permissu Camilli Romã ad Senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad Senatum ita locuti traduntur: Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam inuideat, victi a vobis, & Imperatore vestro, dedimus nos vobis, rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quàm legibus nostris victuros. euentu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt, vos fidem in bello, quam præsentem victoriam maluistis: nos fide prouocati, victoriam vltro detulimus, sub ditione vestra sumus. Mittite qui arma, qui obsides, qui vrbem patentibus portis accipiant, nec fidei vos nostræ, nec nos imperij vestri pœnitebit. Camillo & ab hostibus, & a ciuibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum eius anni, vt Pop. Rom. tributo vacaret, pecunia imperata, pace data, exercitus Romam reductus. de hac historia cum Liuio fere conueniunt Val. Maximus, L. Florus, Iulius Frontinus lib. 4. Stragematicon, Plutarchus, & recentiores pleriq; auctores. leguntur ea de re Alphij Auiti poetæ versiculi:

Tum literator creditus,
Ludo Faliscum liberos,

Conatus in campi patens
Extraque muros ducere
Spaciando paulatim trahit,
Hostilis ad valli latus.

*Fuit autem is annus ab Vrbe condita CCCLX. ab exactis Regibus CXVI. ante IESV Christi Seruatoris nostri aduentum tercentesimus nonagesimus primus, & ab eo, quo primum Falisci aduersus Romanos pro Fidenatibus pugnauerunt, quadragesimus secundus. Postquam Romanis Falisci (sicut est dictũ) se dediderant, aliquoties rebellarunt, sed semper aduersis prœliis victi sunt. Interiectis enim paucis annis interim Galli à Clusio ad vrbem infesto exercitu profecti fusis ad Alliam fluuium Romanis, ceperant, incenderantq; vrbem, ingenti facta occisione. deinde F. Camillus Dictator absens creatus, inter pendendũ aurum cum exercitu superueniens Gallos post sextũ mensem vrbe expulerat, ceciderat*q;, *cum Etruria prope omnis armata Sutrium vrbem sociam Populi Romani per pactionem à fessis ciuibus traditam occupauit. Interueniens autem Camillus iterum Dictator, eodem die recepit oppidum, & trucidatis passim Etruscis oppidum ante noctem inuiolatum Sutrinis reddidit. Romæ autem post tantam à Gallis factã ciuium cædem, in ciuitatem accepti, qui Veientum, Capenatiumq;, ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerq; iis nouis ciuibus assignatus. Quarto deinde anno Camillus & P. Valerius Tribuni militum Sutrinis, & Nepesinis Romanorum sociis aduersus Etruscos auxilio missi, oppida iam ab hostibus capta vi recuperarunt, & sociis restituerunt. Post ãnos autem circiter XXV. cũ Tarquinienses (quæ ciuitas erat Etruriæ maritima, gentis Tarquiniæ, Regum olim Romanorum patria, cuius adhuc in agro Cornetano extant vestigia) fines Romanos populabũdi peragrauissẽt, hinc aduersus eos nata belli occasione C. Fabius Ambustus Consul aduersus eos missus incautè, atq; inconsultè pugnauit, insigni accepta clade. Quo in bello, quia cum Tarquiniensibus militauerat iuuentus Faliscorum, anno sequenti ad prius destinata bella Romanis, Falisci quoq; hostes exorti duplici causa, quod cum Tarquiniensibus (vt est dictũ) militauissent, & eos qui Falerios profugerant ex Romanis, cum male pugnatum est, repetentibus fœcialibus Romanis non reddiderant. Quamobrem secundo deinde anno Fabium iterum Consulem aduersus eos missum, Falisci, Tarquinienjesq; prima pugna fuderunt, quod sacerdotes eorum facibus ardentibus, anguibusq; prælatis, incessu furiali militem Romanũ insolita turbauerant specie. Sed post ea metus vanitate agnita, Romani milites in hostes irruentes, auerterunt illorum aciem, castrisq; etiam eo die potiti, præda ingenti parta, victores reuerterunt. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, & Tarquiniensibus, Faliscisq; ducibus, ad Salinas perueniunt: aduersus quorum terrorem Dictator Caius Martius Rutilius, primus de plebe dictus, multos populatores agrorum vagos, palantesq; oppressit. Castra quoque nec opinato aggressus cepit, & octo millibus hostium captis, ceteris aut cæsis, aut agro Romano fugatis triumphauit. Insequentibus autem annis aduersus Tarquinienses acerbe sæuitum, multis eorum in acie cæsis, & captis, & Caritibus, qui cum illis conspirauerant, ob vetus Caritis populi in Romanos meritum pax data, induciis cũ eis in centum annos factis. In Faliscos eodẽ noxios ausu vis belli conuersa est, sed quia nusquã inuenti hostes, cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione vrbiũ temperatum. Duobus deinde interiectis annis T. Quintius & C. Sulpitius Coss. ad bellum ambo profecti, Faliscũ Quintius, Sulpitius Tarquiniẽse, nusquam acie cõgresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, vrendo, populandoq; gesserunt bella: cuius lenta tabis senio victa vtriusq; pertinacia populi est, vt primum à Consulibus, deinde permissu eorum, ab Senatu inducias peterent, quas in annos quadraginta impetrauerunt. Annis deinde interiectis octo, Marco Val. Coruino III. & A. Cor. Cosso Coss. qui fuit annus ab vrbe condita (vt puto) CCCX. cum feliciter ad Suessulam cum Samnitibus Romani pugnassent, eius certaminis fortuna perterriti Falisci, cum in induciis essent, fœdus ab Senatu petierunt. Permanserant autem in fœdere multis annis, donec L. Papirio Cursore, Sp. Caruilio Maxi. Coss. anno conditæ vrbis CCCCLX. (Cum interim Romani trans Cyminium in Etruria multis peractis bellis alios populos deuicissent, alios in amicitiam accepissent, cum nonnullis inducias haberent) iis in Samnitico bello occupatis, & tandem victoria parta, per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. legationes sociorũ querebantur vri & vastari agros à finitimis Etruscis, quod desciscere à Populo Romano nollet, obtestabanturq; P.C. vt se à vi atq; iniuria communi hostium tutarentur. Responsum legatis, curæ Senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret. Etruscorũ propediem eandem fortunam quam Samnitum fore. Segnius tamen quod ad Etruriam attinebat acta res esset, ni Faliscos quoq;, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret arma Etruscis iunxisse. huius propinquitas populi acuit curam patribus, vt fœciales mittendos ad res repetendas censerent: quibus non redditis, ex auctoritate patrum iussu populi bellum Faliscis indictum est, iussiq; Coss. sortiri vter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret: euenit ea sors Caruilio, qui post captum prius vi Troilum oppidum, & alia quinque castella locis situ munitis expugnata, Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia grauis æris, & stipendium eius anni militibus. Demum post annos quinquaginta statim post primum bellum Punicum, vt narrat Polybius lib. I. illato eis bello per Q. Luctatium, & A. Manlium Coss. illoq; intra sex dies transacto, Falisci se Q. Luctatio dedere coacti sunt, cæsis Faliscorum (vt superius dictum est) quindecim millibus: ceteris pace data, agroq; dimidia parte multa nomine adempta. Sæuire nihilominus in illos parabat Romanus populus, vt meritas darent pœnas rebellionis. Sed postquam (vt refert Valerius) à Papyrio, cuius manu, iubente Consule, verba deditionis scripta erant, doctus est*

Falisco

Faliscos non potestati, sed fidei se Romanorum commisisse, omnem iram placida mente deposuit, pariterq; & viribus odij, non sane facilè vinci assuetis, & victoriæ obsequio, quæ promptissime licetiam submin istrat, ne iustitiæ suæ deesset obstitit. In eam agri partem, quam diximus fuisse Faliscis ademptam, deducta est deinde à Romanis Colonia, quæ, vt sunt auctores Cato apud Plinium, & Iulius Frontinus, Iunonia cognominata est, & Falisca. verba Frontini ex fragmentis libri inscripti de Coloniis hæc sunt : Colonia Iunonia, quę appellatur Falisca, à tribus viris assignata est, in qua limites intercisiui sunt directi, in locis quibusdam riui finales, & caua quæ ex pactione assignata sunt; termini autem sunt Silicinei, & distant à se in pedes cccl x, ccccxx. cccclxxx. & Dc. ceteri normales riuorum cursus seruant. *& subdit* Colonia Nepesis ea lege seruatur, qua & ager Faliscorum, *& reliqua. Inclinato deinde Romano Imperio post calamitates illas, quas vniuersa Italia per superuenientes velut vndas Barbarorum nationes perpessa fuit, hæc regio Faliscorum tota cessit in ditionem Ecclesiæ Romanæ, seu (quod magis vero consonat) longa possessione, quæ a Ludouico primo Imperatore confirmata est, anno à Christo nato DCCC XVII. vt probant ipsius Ludouici literæ positæ in decretis Gratiani. 64. dist. 100. ego Ludouicus: quarum est apud me integrum exemplum vetustis Longobardorum literis exaratum: in quo inter Tusciæ loca connumerantur Portus Centumcellæ, Cæra, Manturanum, Blera, Sutrium, Nepa, Castellum, Gallesium, Orta, Polymartium, Ameria, Tuder, & Perusium, cum tribus insulis. Quam confirmationem per eade verba fecit, deinde etiam Henricus II. Imperator Benedicto Pontifici eius nominis nono. Nam id, quod libro historiæ suæ decimo affirmat Blondus, prouenisse hoc ex Luitprandi Longobardorum Regis, Zachariæ tunc Rom. Pontifici, & diuo Petro facta largitione, aliter se habet: is enim non totam regionem, sed loca certa, atque ea non concessit, sed prius ablata reddidit: ideoque Bibliothecarius, cui, vt antiquiori est magis credendum, in vita Zachariæ ita scriptum reliquit*: Luitprandus Rex reddidit eidem Papæ Sabinense patrimonium per annos triginta occupatum: Narniensem quoque ciuitatem, & Auximinam & Humanatem, & vallem, quæ vocatur magna in territorio Sutrino, per donationis titulũ ipsi, & beato Petro Apostolorum Principi reddidit, & pacem cum Ducatu Romano, in decem annos confirmauit. *Atque vt hoc quoque obiter declaremus: Ducatus Romanus tunc appellabatur ea regio, cui cum ipsa Vrbe Roma præfectus erat vnus ab Imperatore Constantinopolitano missus, & ei ex vna parte vltra Ameriam, & Narniam, Spoletinus Ducatus, ex altera confines erant alij Longobardi, qui Tusciæ vsque ad Viterbium dominabantur. inter ipsos Longobardos, & Romanos bellum erat assiduum. Cum autem post Narniam, Gallesium quoque cum castello, idest arce sua, fuisset à Spoletino duce occupatum: de eius recuperatione in vita Gregorij tertij Bibliothecarius ita scribit:* Huius tẽporib. Galliciũ castrũ recuperatũ est: ꝓ quo quotidie expugnabatur Ducatus Romanus à Ducatu Spoletino, datis pecuniis non paucis Transemũdo Duci eorum, vt cessarent bella, & quęstiones, & sic causa finita est. *Quam rem fusius explicando Blondus loco proximo citato ait* : Transemundus Spoletanus Longobardorum Dux, Regi suo Luitprando, cum quo paulo antè in gratiam redierat, rebellauit, in quem Rex potentissimum duxit exercitum: & Spoletio, illiusque Ducatus oppidis breui receptis Ducem quoque ipsum capere est adnixus, ille vero cum oppidum Galliensium, Romanis, quorum fuerat, pecunia accepta paulo ante reddidisset, fide publica à Stephano Patricio & Duce Romano habita in vrbem confugit: postulauitque illico Rex perfugam Ducem reddi. Sed Pont. Gregorius, Stephanusque Dux datam Transemundo salutis fidem censuerunt ciuium incommodo præponendam, tunc iratus Rex postquam vrbem aliquot obsedisset dies, ad Ducatus Romani ciuitates & oppida se conuertit, & Ameria, Orta, Polimartio, Bleraque captis, Spoletium rediit. *Quam rem Baptista quoque Fulgosius per eadem fere verba recitat, vbi de publica fide tractat lib. 6. cap. 7. Præter iam dicta Faliscorum oppida, erat illud quod Strabo Faliscum, Stephanus, Plinius, & Solinus Faliscam appellant, conditum (vt idem ait Solinus) ab ipso Halesogentis principe, cũ Faleriã (eodem auctore) Falerius Argiuus condiderit. Id oppidum vbi situm esset, ex iis, quos adhuc legerim, nemo, qui sciam, scriptum reliquit: attamen certa mihi est coniectura, fuisse in iis agri nostri Gallesini collibus, qui appellantur vulgo Pomarij, qua Tyberim spectant. vt non abre seruatum sit nomen Pomariis: quamuis nullæ ibi sint, neque etiam patrum memoria fuerint, præter quercus pomiferæ arbores. Iunctis autem Strabonis, & Ouidij testimoniis confirmatur hoc quod dico. ait enim Strabo Faliscum esse in via Flaminia inter Ocriculum, & Romam. Ouidius autem in Elegia superius citata, quemadmodum profectus ab vrbe ad vxoris suæ patriam, quæ in Faliscis erat. è via digressus perrexisset Faleriam, ibique aliquandiu celebritatem festi Iunonis videndi causa moratus esset, describens ait:*

Cum mihi pomiferis coniunx foret orta Faliscis,
Mœnia contigimus victa Camille tibi.
Grande moræ precium ritus cognoscere, quãuis
Difficilis cliuis huc via præbet iter.

& reliqua. At vero nullus alius est locus in via Flaminia inter Ocriculum & Romam ab ipsa Roma venienti citra Faleriam situs, nec cui magis appositum illud Pomiferis, conueniens sit, quam iis collibus, quos modo dixi Pomarios appellari: nec desunt

antiquissima ruinarum vestigia eo in loco sæpius ab A aratoribus effossa. poterat ex hoc situ id oppidum distare à loco vbi nunc est Gallesium circiter mille & tercentum passus. Quo autem tempore desierit habitari mihi est omnino incognitum. Sed illud verisimile est, inclinato Romano imperio superuenientibus barbaris illius habitatores eo relicto vicinum hunc, & natura sine mœnibus aduersus eas barbarorum inundationes munitissimum locum nactos, Gallesium condidisse. Quæ verò fuerit nominis ratio non difficilis est coniectura, quæ satis ex iis, quæ recitaui, antiquis B monumentis probari potest: cum appareat nomen non duplici, vt nunc scribimus, sed vna tantum litera L. tertio loco scribi solitũ esse, vt Galesina ciuitas, & Galesium oppidum, referat scilicet Halesi Faliscæ gentis auctoris & ipsius Faliscæ ciuitatis conditoris nomen. G. autem litera videtur locum aspirationis occupasse, aut ex vsu vulgi, quod in similibus euenire solet, addita esse. Illud autem quod ab aliquibus asseritur, commistum esse nomen ex reliquiis Gallorum, qui à Furio Camillo profligati tanquam apud hostes Romano- C rum (iuxta Virgilianum illud. Hinc Agamēnonius Troiani nominis hostis Curru iungit Halesus equos) huc receperint, cum certum sit illos huc diuertisse, admitti posset, nisi repugnarent Lucius Florus, & Eutropius: qui scribunt, omnes reliquias eorum ad lacum Vadimonis per Dolabellam deletas esse, ne quis extaret in ea gente, qui incensam à se Romanam Vrbē gloriaretur. Gallesium situm est inter Tyberim fluuium, Ortam ciuitatem, & ipsas Faleria ruinas: distat autem à Sabina regione, intermedio Tyberi vix D duobus miliaribus: à via Flaminia, quæ per agrum Gallesium ad orientem prope Tyberim iacet, vbi vicinior est, passibus mille quingentis: è regione viæ Flaminiæ ad occidentem recta linea mons est Cyminius, & iuxta illum Surianum oppidum ad milliaria septem: Septentrionem versus distat Orta ciuitas, quinque millibus passuum, & totidem ad Meridiem ipsa Faleria. Ædificatum est ipsum, quemadmodum & alia fere omnia huius regionis oppida, super topho rupibus altissimis vndiq; exciso, cuius figura in oblongũ E tendens orbem persimilis est oblongo pyri pomo, ita vt pars ima, quæ latior est, orientem respiciat. Aer loci est saluber, bonaq; temperies cœli, iucunda agri forma, cœlum hyeme, non vltra modum graue, iucunda etiam æstatis clementia, frequentius aer spiritu vitalis auras, quàm ventos habet. hic indigenæ senes diu quamplurimi viuunt. plures vidimus, qui centum annos ætate prouecti transgrederentur, inter quos fuit Angelus Massa auus meus, vir qui ea ætate sinceris adhuc sensibus & tenaci memoria res tam publice quã F priuatim gestas ab initio Pontificatus Martini quinti, quem ex Constantiensi Concilio ad vrbem venientem viderat, rectè & memoriter enarrabat. Montes & Sabini, & Cyminij procul absunt. Ager totus est ferè planus, vt tota regio, præterquam quòd illis riuorum perennium est intersectus alueis profundissimis, ita vt plerisque in locis alludant Virgilij versus: Hinc atque hinc vastæ rupes, geminique minantur In cœlum scopuli. & qua spectat ad ventum Aquilonem, & Ocriculum, non longe ab oppido sunt ij, quos appellant monticulos, & paulo vlterius ij, (quos dixi) Pomarij colles. Rerum prouentu, hisque rebus omnibus, quæ ad victum, ac humanum vsum spectant satis vber, vbi terra minus læta minus est sementi apta, quippe quæ super topho sita non admodum alta esse potest, vbi propius oppidum sunt oleæ feracissimæ, quas bonitate fructus nec Tyburtinis, nec Venafranis cedere autumo. Longius sunt querceta densissima. Præterlabuntur visu etiam iucundissimi riui perennes, atq; ex iis piscibus referti cũ plures, quorum duo hinc atque illinc decurrentes paulo sub ipsum oppidum in vnum confluunt. Scatent vbique fontes: inter quos duo sunt animaduersione digni, alter qui viri Faliscæ gentis conditoris nomen retinens, adhuc dicitur Halesanus, manans ex antiquo manu cauato cuniculo: Alter verò, quem memoriæ proditum est ex topho per diuum Famianum huc venientem viatorio baculo, cum sitiret, percusso, scaturisse, emanasseq;. Locus est porro ita natura munitus, atque aditu instructis aciebus difficilis, vt non sit nostra neque ætatum memoria auditum in oppidum hoc hostes irrupisse. quinimo nec tentasse, Nicolai Fortebracchij conatu excepto: qua de re literæ sunt in regestis breuium Eugenij datæ xiiii. Augusti Mcccc xxxiiij. quibus Pontifex ille gratias agit Sutrinis, & Gallesinis, quoniam ex literis Michiletti Attenduli sui exercitus Ducis intellexerat eos Fortebrachio suo rebelli præ ceteris vicinis restitisse, illumq; virili animo reiecisse. Nam Ladislaus Rex, qui regionem hanc totam in ditionem suã redegit, ac Baucham & Castellum agri nostri oppidula inter alia diruit, Gallesium non modo non læsit sed etiam benigne in tutelam suscepit. habentur in scriniis publicis eius literæ super hac re datæ in castris prope Narniam die x. Iulij Mcccc xiij. Cum vero Britones, qui à Romano populo apud Marinum Latij oppidum Vrbano VI. sedente fusi, à suis, qui in arce Suriani præsidio remanserant recepti, ibi vsque ad Martini quinti Pontificatum viuentes, sæpius erumpentes regionem omnem vexauerunt, vastaueruntq; adeo vt ex vicinis complura, interq; illa Balneolum, Allianum, Peschium, & Turricula nostri agri Castella, deserta penitus ab incolis ac destituta remanserint: Gallesium tamen non solum non vexatum, verum etiam confluentibus desertorum locorũ profugis adauctum fuit. Nostra quoque memoria, quod in primis cognitu dignum est, dum decimo sexto abhinc anno, qui fuit humanæ redemptionis M D XXVII. capta, direptaq; vrbe primum Roma, deinde Narnia, colluuies illa perditorum latronum nullo diuino humanoue iure coercita, circumquaque populabunda debaccharetur, Gallesium Dei benignitate malorum omnium fuit expers. Et (sicut cecinit quidam Poeta)

8 Multos lacera suscepit ab vrbe fugatos,
Queis fuit hic posito certa timore salus.

Sunt in agro præterea Loiani, & Caceani oppidorũ vestigia, quæ quando euersa fuerint scire mihi adhuc

datum

datum non est. Fuisse olim Gallesium pro ritu Romanæ Ecclesiæ sede ornatum Episcopali, alias aliis argumentis affirmare consueui, vt ex diui Famiani historia in antiquo maioris ædis libro (quem dicunt Horarium) descripta, & multis (quæ sunt apud me) antiquis contractuum libellis, ac instrumentis, quæ Gallesium habent ciuitatem, & ex Episcopo adhuc extante: sed tandem aliquando id certo comperi visis primum subscriptionibus Concilij Romæ Martino primo eius nominis Pontifice āno à Natali Iesu Christi DCLXIII. habiti, cui subscribit inter alios Dominicus Gallesii Episcopus. deinde in Vaticana bibliotheca inter Alexandri IIII. regesta inuentis literis datis Viterbij xiiij. Kal. Febr. Pontificatus eius anno primo, per quas idem Pont. Ecclesiam Gallesinam, cuius reditus ob euersionem aliquot castrorum eius diœceseos erant valde diminuti, ecclesiæ ciuitatis Castellanæ coniungit. Quemadmodum postea simili de causa per Eugenium IIII. ciuitatis Castellanæ, atq; Ortanæ ecclesiæ copulatæ sunt. quamobrem Gallesii titulus quodammodo intermortuus est. habentur Eugenij literæ in regestis bullatarum, datæ Romæ quarto idus Septembris Mccccxxxvij. Per quem autem ea, quam sic (vt dixi) amisit, Episcopali dignitate Gallesium ornatum fuerit, est mihi adhuc penitus incognitum, atq; occultum. verumtame postquam sic Episcopo caruit a Ioanne XXIII. & Alexandro VI. Pontificibus titulo Comitatus est insignitum. extant illius literæ datæ Kal. Maij anno primo sui Pontificatus, qui fuit Mccccx. huius vero octauo idus Septēbris MD. II. Pontificatus eius anno XI. Ipsum oppidum de manu Tyranni ereptum Pontificiæ Sedi restituit Paulus Papa II qui insuper communitati Gallesii dono dedit Peschii & Albani quondam oppidorum agros, & dimidium portorij quod transuectionis Tyberis nomine à viatoribus exigi consueuit, atque alia complura, quæ itidem confirmauit Xystus IIII. eius successor. extant literæ Sixti datæ Kal. Febr. Mcccclxv. & Pauli quinto Kal. Septembris Mcccclxv. De dicta eiectione Tyranni scribit etiam Iacobus Cardinalis Papien. Commentariorum suorum lib. 5.
Cum autem intestinis discordiis mirum in modum agitaremur, Iulius Papa II. Nicolaum Ruueræum suæ sororis filium pro Romana Ecclesia Vicarium nobis perpetuum præfecit, cuius præsidio sedatis discordiis Dei benignitate ad hunc vsque diem quiete ac tranquille viuimus.
extant & ipsius Iulij literæ datæ xij. kal. Octobris MDxi. Sub ipsum oppidum iuxta fluentem riuum est insignis ædes in diui Famiani honorem extructa. fuit autem is Famianus vir sanctus patria Colonien. genere nobilis, nomine Quuardus, patre Gotthiscalcho, matre Giumera natus, puer primum bonis literis instructus, atque optimis moribus imbutus, deinde adolescens parentum & propinquorum illecebris, ac mundi delitiis repudiatis, omnem vitæ cursum ad Deum summum bonum direxit, ad Vrbemque primum, inde Compostellam, Hierosolymam, & quæcunque sunt apud Christicolas celebriora sanctitate loca peregrinatus accessit. professus interim ad extremos vitæ annos Cisterciensium religionem tunc maxime Bernardi, aliquot ante annis vita defuncti, sanctitate florentem, & protracta peregrinatione in annos ferme XLII. Demum iam corpore ingrauescēs, quieturus Romam reuersus, Eugenio III. sedente à diuis Petro, & Paulo in somnis monitus vt Gallesinam peteret ciuitatem, cum huc diuertisset, & ab Ascaro indigena viro nobili exceptus hospitio, post dies paucos ex prædictione morbo obijsset, innumerabilibus claruit miraculis. Quapropter ab Adriano IIII. Pontifice anno à Natali Domini MCLIIII. mutato ob miraculorum famā nomine, Latina nuncupatione Famianus dictus, in Diuorum numerū est relatus, & extra oppidum circa ipsius tumulum sacra illi ædes extructa est: quæ postea Munaldi Episcopi largitione, comprobante id Nicolao quarto Pontifice, Deiparæ Virginis, quæ intra oppidum est, ædi connexa, Archipresbyteri, & Canonicorum ipsius interioris ædis cura regitur, ingenti cum munere dicti Iulij Papæ, qui ipsam Famiani ædem octauo mensis Augusti (quo die festum in illius obitus memoriam celebratur) pie visitantibus, delictorum veniam, necnon Archipresbytero, & Canonicis amplissimam quæcumque delicta condonandi facultatem concessit, exemplo Pauli, qui inter alia quæ (vt dixi) nostræ Communitati dono dedit, ad diem huic Diuo festum toto triduo mercatum ab omnibus vectigalibus immunem concesserat, quas & Iulius ipse ad octo dies ampliauit. Gratiliani quoque martyris, de quo supra est facta mentio, & quem alibi nusquam nominari neaum coli audiui, extat apud nos (vtpote ciuis nostri) memoria miraculis clara, & extra oppidum celebre sacellum, & indigenis viris nomen in ipsius Diui honorem frequens impositum est. Scio sæpe à nonnullis quæsitum esse, ac quæri, cur apud historicos, præsertim antiquiores, post antiquas illas (de quibus supra dictum est) cum Romanis commissas pugnas, rara sit non modo Gallesii, sed totius huius Faliscorum regionis, & hominum mentio? Duplicem his ego rationem afferri posse autumo. Regionis situm, exercitibus, & bellicis rebus gerendis male commodum, quin & (quemadmodum ex supradictis liquere potest) periculosum, & Vrbis Romæ vicinitatem, quam non modo in his fere suburbiis, sed in Mediolano considerat Ausonius vbi inquit: Nec iuncta premit vicinia Romę. *etenim ex finitimis regionibus, & ex hac potissimum, posteaquam in Romanorum potestatem venerunt, quotquot erant, vel in dies crescebant, historiis forsan celebrandi, vel ingenio, vel manibus promptiores, vel opibus affluentiores, in Romanam ciuitatem, & militiā migrabant. Hinc apud Fab. Pictorem, & alios qui de antiquitatibus Vrbis scripserunt, Vicus Tuscus IIII. stadiorum ambitus, de quo Propert.*

At tu Roma meis tribuisti mœnia Tuscis:
Vnde hodie Tuscus nomina Vicus habet.

Hinc Vicus longus, Vicus Arniensis, Vicus Stellatinus, Lartenianus, Faliscus, cognomina quæ à Tuscis sunt, cōmigrantib. in ciuitatem Romanā. Quod nobis inuidit in itinerario suo Rutilius, Numatianus inquiens:

Feli-

A Felices etiam qui proxima munera primis
Sortiti Latias obtinuere domus.

& subdens:

Religiosa patet peregrinæ Curia laudi,
Nec putat externos quos decet esse suos;
Ordinis Imperio,collegarumque fruuntur,
Et partem Genii,quem venerantur,habent.

Hoc etiam sibi volunt Virgilij,Lucani, & Silij exercituum enumerationes,& alia in hunc sensum innumera pene testimoniis sententia. Sed quid opus tot an- B *tiquorum testimoniis? cum & nostra,vt patrum memoria, Roma etiam vrbe ab antiquo illa longissimo peneq; incomparabili interuallo declinata, idem tamen frequenter euenisse audiamus,& videamus? Accedit quod,quantum ad nostros attinet,non solum ipsi ad Vrbem,sed & Vrbs ad ipsos deuenit. Siquidem à ponte Tyberis nostri agri,cuius adhuc apparent fundamenta,adeo via Flaminia vtrinq; continenter, & perpetuo continuatis ædificiis frequens erat diuersoriis, officinis, & illustrium virorum monumentis,* C *quorum etiam plurima extant vestigia, vt non vicus vnus,neq; plures Villæ viderentur esse, sed ipsam Vrbem huc vsq; protendi appareret. Quapropter(vt est apud Blondum) Ammianus Constantij Cæsaris aduentum ab Constantinopoli Romam scribens, dicit:* Hormisdam genere Persam architecturæ peritissimum,in Cæsaris comitatu ductum,& omniũ colloquio destitutum,primaria quęque dignioraque Vrbis ædificia diligenter inspecta ordine sibi ostendere iussum,ab Ocriculo Romam prius D ingressum fuisse,quam quo in loco Vrbs inchoaret discernere,& intelligere posset. *quod significant etiam Claudiani versus in sextum Honorii consulatum,vbi præterita Narnia,inquit:*

Inde salutato libatis Tybride lymphis,
Excipiunt arcus,operosaque semita vastis
Molibus,& quicquid tantę præmittitur vrbi.

Quibus conueniunt etiam verba Dionysii lib. 4. ita dicentis: Sed sunt omnia circa vrbem habitata loca,multa ea,& magna,facillimaque aduenienti- E bus hostibus fieri obnoxia. sique aliquis ad hæc spectans,velit Romæ magnitudinem exquirere, is & errare cogetur, nec habebit signum vllum certum quod dignoscatur,quousq; sit hęc vrbs progressa, aut vnde esse non amplius vrbs incipiat:ita vrbi contexta est regio, prębetque spectantibus opinionem extensæ in infinitum vrbis *itemque Aristidis,qui ait:* Descendit hæc vrbs vsque ad mare, vbi commune Emporium, communisque omnium quæ terra eueniunt dispen- F satio: quacunque in parte eius Vrbis constiterit quis,nihil prohibet quominus sit pariter in medio,quicquid nunc Italiæ restat,completura esse mihi videtur, vnaque futura vrbs perpetua,in Ionium mare protensa. *Constat autem pontem proxime dictum, Tyberi impositum esse ab Augusto: quum (auctore Suetonio) quo facilius Vrbs adiretur,desumpta sibi Flaminia via Arimino tenus muniendã,reliquas à triumphalibus viris ex manubiali pecunia sternendas curauit. Superadiecerat & in opposita agri nostri rupe in præsidium Pontis Castellum quod Ladislai Regis tempore destitutum fuisse diximus. Ex his itaq; fit, vt quemadmodum de nostratibus antequam Romano imperio subiicerentur,ob antiquitatem & scriptorum inopiam, ita postmodum quia in Romanum nomen transibant, rara admodũ mentio facta sit. Atque hinc puto,vel ex nominibus deceptos auctores aliquot,qui Martinum secundum, & Romanum, Pontifices, Gallesio reuera oriundos, hunc Roma,illum è Gallia oriundum tradiderunt. Sicut & Paschalem primum(Blondo teste) Blera natum,itidem Roma ortum esse dicunt:cum Romanum Gallesio patria natum referat idem Blondus in Italia illustrata: Martinum vero similiter liber alius incerti auctoris de Pontificum Vitis inscriptus. & de vtroque idem testetur antiquissimus Longobardis literis exaratus codex ex monasterio S. Vincentij supra Vulturnum ad me delatus: quem probis viris pluribus ostendi,& cuicunque videre libuerit sum ostensurus. Quorundam tamen celebrium virorum recens est memoria,ex quibus præcipuè referendi sunt Nicolaus Abbas monasterii à victoria comitatus Albensis, què egregium fuisse Theologum indicant eius commentaria,quæ in Capranicensi bibliotheca perlegi: & Antonius Angeli facundus orator, cuius sunt apud me orationes,& epistolæ aliquot luculentissimæ. De fratre Petro,quem sedente Vrbano sexto virum doctum, & præceptorẽ xenodochii sancti Spiritus in Saxia fuisse constat cõperti nihil aliud habeo. Fuit etiam (licet infelici exitu) vir bello strenuus Iacobus, demum ob res nouas iubente Eugenio IIII. Romæ capite mulctatus. Georgius item Saccardinus apud Venetos militum præfectus clarissimus, qui ob ingentia merita nõ solum ciuitate, sed patricia etiam dignitate donatus fuit. Hinc Sabellicus,qui solus ex recentioribus scriptoribus Faliscorum situm, vtpote illis vicinus recte intellexit, in eade Sontiaca de Georgio ipso loquens ait:*

Nec non Gallesia tellus
Quem genuit,tellus campis vicina Faliscis,
Consilii hunc olim magni fecere Tyranni
Participem.

& reliqua. de quo meminit etiam idem Sabell. lib. 6. de antiquitate Aquileiæ. Alij plures armis, literis, moribus, & ceteris bonis artibus florentes, vel viuunt, vel nostra memoria in viuis fuerunt. Sed quia pene stulta, vel ambitiosior videri posset obseruantium oculis enarratio, illos posteris celebrandos relinquam.

IVLII ROSCII HORTINI in Fontem Gallesij,

A S. FAMIANO MIraculo excitatum.

Quas sitiens muscoso hauris sub fornice,duxit
Marmoris è venis has Famianus aquas.
Sic olim Hebræus populus miracula Mosis
Obstupuit,fontem cum dedit icta silex.

Ergo

Ergo nouo merito iactent se Mose Falisci
Quos alit Hortinus, quosq; Amerinus ager.

IN AEDE S. MARIAE VRBANAE Hortinæ Ciuitatis.

. . . .
. . . .
. . . . OR
DO. ET. POPVLVS. COLONI
AE. FALISCORVM. CV
RANTE. TYRIO. SEPTIMI
O. AZIZO. V.P.C.R.R. P. DEVO
TI. NVMINI. MAIESTATI
QVE. EIVS

PETRI CVRSII CIVIS ROM. POEMA

DE CIVITATE CASTELLANA Faliscorum non Veientium oppido.

Sub Clemente VII. Pont. Max Petro Melino Rom. D. D.

IVLII ROSCII HORTINI.

Illustris proauum meritis, Romana propago,
Et Vaticanæ gloria PETRE domus
Pieridum columen patriæ spes nomine dici (magis.
Seu MELLINE velis, siue MELINE
Nomen vtrunq; decet Nam melle es dulcior ipso,
Dulceq; mellito fundis ab ore melos.

PETRO MELINO VTRIVSQVE Signat. Referend. ac S. Petri in Vaticano Canonico.

F. DAMIANVS GRANA Veronensis. S. P. D.

VEIENTIVM Vrbs quo loco sita fuerit, MELINE præstantissime, nõ modo ætate nostra plurimi se fatentur ignorare, verum etiã prisci scriptores temporib. quibus florebat viciniores, vbi vel eius vestigiũ sit, annalium fidem laborare contendunt. Quam opinionẽ Antonius Massa Gallesio Faliscorum oriundus, Vir non minus prudens in Iure, quàm in Rom. historia versatus & præcipuè locorum, in quibus natus est, peritissimus, in libello suo de origine, ac rebus Faliscorum confirmat: idemq; pluribus probat Ciuitatem nunc Castellanã nuncupatam Veiorum nomine glorari non, posse quæ ante paucos annos exorta inter Faliscorum oppida verius adnumeretur. Atque à Veijs distinctos fuisse Faliscos hęc Liuij verba apertissime ostendunt: *Capenatum*, inquit ille, *& Faliscorum aduentu Veiis adauctum bellum*. Hi. n. populi, vt situ regionis sic ipsis deuictis periculo se proximos esse addubitabant. Eiusdem argumenti erat, in Bibliotheca Iulij Roscij Hortini, poema Petri Cursij Ciuis Romani; cui facile persuasi, vt ad alia Faliscorum opuscula adderetur, quod probaret Ciuitatem, quæ nunc dicitur Castellana, Faliscorum non Veientum agri esse. Ego vero cum mecum reputarẽ, cui nam quidquid id est operis inscriberem, tu vnus occurristi PETRE MELINE vel eam ob solam causam, vt eidem familiæ, ac nomini liber redderetur. Accipies igitur læta fronte hoc Petri Melini aui tui munus antiquissimum, & vt facis studia literarum Maiorum tuorum exemplo fouere pergas. Vale.

AD LECTOREM.

LEctor si breuitas placet canentis,
Longum si graue voluere est libellum,
Si qui subsequitur statim libellus,
Futurus grauis, & laboriosus:
Hoc carmen lege non laboriosum,
Nec puto illepidum, expeditq; paucis,
Quicquid longior explicat libellus.
Pestem quum fugeret, via & salutis
Nulla quum fugientibus pateret,
Cunctos Cursius omnibus Faliscos,
Cinctos aeria, inuiaq; rupe,
Ambire est pedeq; & ore sæpe adactus.
Et quamuis tulerit diu repulsam,
Intra mœnia serius receptus:
Hos gratus tamen admonet, precatur,
Ne facti immemores sui, & suorum,
Iam se nomine non suo vocarent:
Veientes negat, asserit Faliscos.
At postquam videt hos sibi minari,
Velle & præcipitem dare admonentem:
Dux nouus (noua res) fit ex poeta.
Phœbi carmina facta sunt sagittæ,
Linquit mœnia: & hos necem parantes
Assultu vario vrget, ense, & hasta.
Instat cominus, eminus lacessens.
Vastæ & sint licet hinc, & inde rupes:
Aegre tot tamen ictibus resistunt.
Sed quis hoc putet? hoste iam subacto,
Gentis exitium timens Faliscæ,
Cedit Cursius: abstinet duello.
Vltro dat veniam, hinc ad obstinatos

Conuer-

Conuersus precibus, minisque amicis,
Hos reddit precibus proteruiores.
Tum (qui mos Ducis optimi & superbi)
Huc tormenta vehit potentiora.
Rupes terrifico ferit fragore:
Sternit mœnia, disjicit tuentes:
Scalas admouet, insilitque muros,
Vrbem vi potitur: potitur arce,
Parcit ciuibus, abstinet rapina,
Seruat virginibus suum pudorem:
Has victi tamen, has luere pœnas.
Primum hic populus coactus omnis,
Veiens fœdifragum putare nomen:
Jampridem genus occidisse Veiens:
Veientes procul hinc fateri & agros,
Inde nomine se suo vocare.
Demum viuere legibus Faliscis,
Si fallo, tibi mentiorue lector:
Me Veiens amet, oderit Faliscus.

DE CIVITATE CASTELlana Faliscorum non Veientium oppido Petrus Cursius ad Petrum Mellinum.

MElline optime, candide, erudite,
Et flos, & decus omnium Quiritum:
Fæci dii male fecerint Quiritum:
Rufino male fecerint Casali,
Qui cadaueribus præest humandis.
Hic ædes superum facit sepulchra:
Hic cadaueribus domos Deorum
Veneno, & sanie oblitis refersit.
Fœx fœdissima Romuli Nepotum.
Dii fæci male fecerint Quiritum:
Rufino male fecerint Casali:
Qui me Cursiolo, lari, puellæ:
Qui me tot lepidis bonis amicis,
Qui me denique surpuit mihimet:
Vir nequissimus omnium virorum.
Fæci Dii male fecerint Quiritum,
Rufino male fecerint Casali:
Qui me compulit vrbe derelicta,
Ad Veios rapido volare cursu:
Dum vilissimus omnium virûm vir.
Id cadaueribus replet sacellum:
Quod Scribonius haud labore paruo,
Aere nec minimo, ad pios precatus,
Vix refecerat obsitum ruinis,
Campus nunc vbi Martius tumescit,
Summus nunc vbi mons patet Citorus.
Vox loci hæc reor à citatione,
Quod olim huc populus coiret omnis,
Ad comitia quum foret citatus.
Septorum hunc aliqui locum putantes,
A septis potius volunt vocatum:
Voce non tamen integrum sonante.
At postquam incidimus iugum in Citorum,

A Atque ipsa hunc tacuit locum vetustas,
Fas hoc credere non fuisse nomen:
Fas tum credere non fuisse, montes
Quum septem colerent sacros togati,
Nec dum Martia Roma, Martio esset
Campo condita, montibus relictis,
Nam nomen celebrasset hoc vetustas.
Fas hunc dicere non fuisse montem.
Nam qui nunc tumor, haud tumet suapte
Naturæ positu: tumet refossa,
B Congestaque locis humo è propinquis,
Conuectisque locum vnum in hunc ruinis,
Ne sordes Tyberinus vrbis omnes,
(Vt nunc) volueret æstuans, in æquor,
Sed puro lacer alueo niteret.
Hoc summo, hoc positum iugo, & refertum,
Hoc cadaueribus iugo est sacellum,
Heu nostro male proximum Theatro,
Vicinum, heu male Cursio, & puellæ,
Noctes id patet, id dies sacellum.
C Sacra hic nulla pius facit sacerdos:
Nulla hic vota virum Deos fatigant:
Hic nullis precibus nurus pudicæ,
Nec vllis onerant Deas querelis:
Res est prætereuntibus timori.
Nedum queis propius lares colantur.
Nos ô ter miseros, quibus timenda
Sint Diuum sacra templa, sint & aræ!
Nec Diuum simulachra adire tutum?
Huc mortale genus loci est redactum,
D Viuos mortui vt enecent, & ipsi
Viuis vt pariant necem sepulti.
Melline optime, candide, erudite,
Viuentum decus omnium Quiritum,
Hac meos abiens adire amicos,
Hac te non potui videre caussa:
Hoc actum vt miser omnibus relictis,
Ad Veios vehibus vehar sine vllis,
Ad Veios sine me volem, & sine alis,
Veios rupibus, amnibusque cinctos.
E Quæ te ne lateant, paresque amicos,
Hæ iussæ (vt scelus hoc luant) tabellæ
In vrbem pedibus venire quinis.
Sed qui non minimus dolor tabellis
Huc vestris vetitum venire Veios:
Excludunt, abigunt, petunt sagittis,
Quicquid mœnibus exit è Quirini.
Veiens hic populus cupit vocari,
Nuda hac voce tumens, superbiensque:
Quo si de populo senem rogaris.
F Veiens cur sibi nomen arrogarint?
Hic senex subito, vel occupatus,
Vrbe non procul indicabit agros,
Prisci qui retinent notam duelli:
Nomen qui referunt tuum Camille.
Idem mille perisse, non trecentos
Iurabit Fabios: Cuniculumque,
Qui casu haud liquet, an sit arte factus,
Scalpro hiasse feret Camilliano.

Vt cum-

Vtcumque hæc fuerint, nihil moramur:
Namque anilia persequi peritum,
Aut refellere, non decet poetam.
Sed quis hoc potis est tacere? quantus
Veiens sit sua dum canit trophæa?
Nunc victor Fabios necat trementes,
Intra moenia nunc agit Quirites:
Effert nunc veterum (vt suos) triumphos.
Nec se vnquam memorat fuisse victum:
Iactat prædia, regiumque nomen.
Tollit nunc sua mœnia: atque magnis
Audet dicere non minora Athenis
Nulla cui monumenta sint auorum:
Extent cui veterum sepulchra nulla:
Nulla cui noua mœnia, aut vetusta:
Cui pro mœnibus alta sit crepido:
Cui non signa aliqua hos fuisse Veios.
Veios si tamen abnuamus, actum est,
Veientes nisi dixerim, minantur
His me præcipitem (parata mors est)
Vastis vndique rupibus daturos.
Nec est effugio locus salutis,
Nec spes est aliqua, vndique, vndæ & vmbræ:
Caligant oculi: timent tuendo.
Horrendum, tribus amnibus premuntur,
Partem & quodque suam secat fluentum,
Vt pars sit quota non reuulsa ab vndis?
Vt Isthmum hunc prope dixeris Faliscum:
Ripæ & his tribus, hinc & inde rupes,
Rupes, vertice quæ petunt olympum,
Rupesque quæ incutiunt metum Tonanti.
Quid si hos tres Cremeras fuisse dicant.
Namque hi de Cremera crepant chimæras:
Credentes Cremeram abluisse Veios:
Quos nullum prope curreret fluentum.
A quibus Cremeram abfuisse certum est.
Namque inter Cremeræ fluenta, & vrbē hanc
Vasti agri spatium fuisse constat,
Minentur licet vsque, & vsque & omnes,
Vir, puer, iuuenis, senex, puella,
Tormenta, exitia.euomam tibi vni,
Quid de tam dubio rear popello.
Fine & si careant suo hæ tabellæ:
Nec dum sit suus his modus Camœnis.
Non res hoc facit, aut amor canendi:
Res namque hæc tenuis, licet futurus
Labor non tenuis: iuuat ferentem
Tot incommoda, tot neces dolentem.
Hic labor mage, quàm dolor tacentem
Hærentemque animo vsque in his periclis,
Nec me grandius audies sonantem,
Neque huc Aonidum choros trahentem:
Sed, quo iam pede cœpimus, Thaliam
Ad leues teneram modos cientem.
At tu, quæ tibi credimus, silebis:
Ne contra Aeneadum focos, & aras,
Hæc si dixeris, hi ferant duellum.
Nosti quam faciles ad arma Veii:
Nosti quam subito ruant tumultu.
Et si forte animo nimis proteruo es,

A Nec quicquam metuis tibi, nec vrbi:
Par saltem vt metuas tuo sodali,
Casum tam prope cui scias paratum.
Faliscum genus hos puto, & colonos,
Sunt qui relliquias Faleriorum
Hunc putent populum, negent colonum,
Hoc, illud fuerit, nihil laborem.
Ad rem namque facit vel hoc, vel illud.
Extant mœnia, vidimus, Falisca,
Quadrato è lapide & vetusta, & ampla.
B Extra vrbem veterum videntur vrnæ,
Incisæque notæ indicant sepultos:
Intra mœnia, seu domos Deorum,
Nulla (vt nunc) videas virum sepulchra,
Per quæ cedere ciuitas ab vrbe,
A templis procul esse cogeretur,
Nomen moenibus his suum remansit,
Sunt & tam prope, cogar vt Faliscos
Hos putare homines, putare & agros.
An non sunt prope? si audias canentem
C Gallum moenibus his, canat si in illis?
Nec longe è regione sunt Falisca,
Qui montem, & Cimini lacum frequentant,
Lucos & loca possident Capena.
Iuncti olim hi populi, & fuere amici,
Iuncti non itidem fuere amici,
Nam Veiens procul abfuit Falisco,
Atque horum in medio fuere saltus,
Amfractus, iuga, inhospitæque valles,
Iter difficile, asperum, inuiumque,
D Atque ipsis magis hostibus timendum.
Nec frustra hoc timuere tum Quirites,
Quos multum timuisse fert vetustas.
At qui tum fuerat labor timendus?
Victori populo? duci & Camillo?
Vt vrbem caperent Faleriorum,
Veienti domita vrbe tam propinqua?
Quum nullę hæc loca separent salebræ,
Non vlli scopuli, inuiæue valles,
Quales cernimus vndique in Falisco,
E Sed sint omnia plana, culta, aperta?
Veiens scilicet abfuit Falisco,
Quos inter medios fuisse & ipsum
Antiquum Nepete, ipse vel Capenas,
Ipse vel fateatur & Faliscus.
Quos iunctos simul impiger Camillus,
Dum Veiis properant nimis iuuandis,
Armis exuit, exuitque castris:
Atque his in mediis cecidit riuis,
Ad Veios iter & statim reflexit.
F Nam dux prouidus, vt futurus impar,
Hi tres si populi simul coiissent,
Veios pone reliquerat, cauentes
Tale nil minus, aut minus verentes
An Veiens proprias remisit vrbes
Romanis Patribus? Quiritibusque?
Contempsit Nepesina & arua? & vrbem?
Neglexit loca proxima? in Falisco
Tandem constitit? expulit colonos?
Vrbem diruit? occupauit arua?

Veios condidit? intulit Falisco
Nomen,& sibi pristinum reliquit?
Non constat ratione qua sit actum,
Cuius auspiciis, cohorte, signis,
Quibus Consulibus, die, vel hora.
Admissum tamen,& male est receptum,
Veiens vt colat intimos Faliscos,
Ad Austrum & Nepesina linquat arua,
Olli quæ fuerunt pigrum ad Booten.
Hic si quis velit inuenire Veios.
Vestiget prius erutas tot vrbes:
Quarum nomina quis referre possit?
Ne dum mœnia, seu situm docere?
Arte nam inueniat, satis putemus,
Quam nostros liquet eruisse Reges,
Cui Veii hinc fuerunt, & inde Cære.
Hinc Tybris sacer: æquor hinc Hetruscum,
Cui sol hinc Nabathea lustrat arua.
Illinc Hesperias colorat vndas.
Sed quis nunc queat edocere Veios?
Ipsa quos male sciuerit vetustas,
Flori tempora si velint vetusta.
Quid non imminuit dies? premitque?
Quid non tempus edax vorat? Faliscus
Se nescit miser,& solum suorum
Qui factum latet: error est apertus.
Tantum hunc non oculis videbis absens,
Hinc qua sol oriens fugat tenebras,
Quum nox longior occupat Decembres.
Mons Soracte caput leuat superbum,
Quem montem sibi vendicant Falisci,
Quem Veiens quoque non negat Faliscum.
Hinc qua sol petit occidentis oras,
Pulchra mœnia sunt Faleriorum:
Quæ Veiens quoq; non negat Falisca.
Hi Veii hoc medio manent recentes,
Mentitus nequit hoc negare Veiens,
Aequo nec medio manent, recedit
Veiis mons mage, tecta quàm Falisca.
Veiens vult tamen esse, non Faliscus,
Veiens qui neque sit, nec esse possit,
Qui sciens medios colat Faliscos,
Qui tantum inter vtrunque linquat agri,
Quantum sat sibi credat hic, vel ille,
Veiens vult tamen esse, vult haberi:
Oblitus spatii, soli, suique,
Ignarus genus occidisse Veiens,
Ex quo vendidit inclytus Camillus.
Quin spernit decora,& genus Faliscum,
Clari ac si fuerint minus Falisci,
Quam nomen leue, perfidumque Veiens:
Veiens qui cupis esse, vis vocari,
Credi & Thrax mage, quam velis Faliscus.
Raras dum refero Faleriorum,
Paucis accipe, ne grauere laudes.
Odit perfidiam propago Halesi:
Cognomen dedit æquitas Falisco,
Inde à principio, per omne seclum,
Cultor iustitiæ,& fuit Deorum,
Pacis artibus,& potens duelli.

A Quas vrbs iam caput vrbium futura
Experta, hinc petiit, tulitque leges,
Quarum relligione,& æquitate,
Plus partum ditionis, & quietis.
Quam vi, quàm legione, quàm phalange,
Has gens non fera nulla non veretur,
Has victoria & ipsa: sit superba,
Sit quamuis violenta, quum remisit
Ardor Martius, approbat, tuetur.
Vrbem qui posuit Faleriorum,
B Attride genitum liquet parente:
Qui tot Regibus imperans tot annos,
Bello Pergama diruit bilustri,
An vrbs clarior hac? beatiorue?
An Diis gratior hac putanda tellus?
Quæ gignit niueos sacris iuuencos.
An Diis vlla potentior mouendis?
Quàm gens, cui nequeant nocere flammæ?
In te non ideo hæc deos lacessit,
Quod suum fugis, expuisque nomen,
C Verbi transfuga, non soli Falisci.
Sed tota hæc Regio, sacerque tractus
Te supplex rogat, obsecrat rebellem,
Vt te municipem Faleriorum,
Seu quem te voco, te voces colonum,
Quum Veiens neque sis, nec esse possis.
Pergratum id fuerit Iouis sorori,
Argiuis Dea quæ fauet Faliscis,
Agros quæ cupit hic suos renasci,
Hanc læsam metuas, nimis proterua est,
D Non veri precor hanc cauete Veii.
Vrbes obsidet, eruit rebelles.
Neglectam excidia,& iuuant ruinæ,
Spreuit Ilion, erutumque ab imo est
Amice id rogo: namque vos beatos
Opto,& perpetuis virere seclis,
Quod me faucibus abstulistis orci,
Quod vestro hospitio diem tuemur,
Spiramus, loquimur, sumus, valemus,
Quod pestis rabiem hic pili putamus.
E An vobis ego consulam sinistre?
An vos non mihi censeam, colendos?
Per quos mi licuit (licere quando
Non tutum fuerat) Faleriorum
Prisca cernere mœnia,& Cremonæ
Illic cernere Præsulem receptum,
Quantum, Iuppiter, eruditione?
Quantum pectore, quam parem ferendis
Aduersis sapienter,& secundis?
Hæc vt tot mala, vix mala hæc putemus,
F Quod quam Roma dedit luem immerenti
Merenti hanc iuueni vrbs Falisca ademit.
Et vos non ego, ceu Deos, rogarim?
Valles non ego? non iuga hæc adorem?
Coeli hanc temperiem? hæc nitentia arua?
Campis non ego præferam beatis?
Quando hunc vos iuuenem inferis ab atris,
Ad lucem reuocastis, ad salutem:
Quo iam sospite, lętior futura,
Tanto Thuscia tota clara alumno,

Quam sit præsule sanctior Cremona,
Corcyræ quoque Præsul hoc salubri
Cęlo quod fruitur, salubri & aura,
Non vestrum hoc opus? & decus Falisci?
Nam quamuis genere hic nitet vetusto.
Nec stirpe est Venetum secundus vlli:
Minus stemmate, quam nitet libellis,
Naturæ quibus abdita, & Deorum
Rimatus, penetrauit, & retexit.
Non huius genius loci est colendus?
Non plena venerandus est acerra?
Non querna quoque dignus est corona?
Quod tot hospitibus simul & disertis.
Et custos fuit, & dator salutis.
Quos inter (neque hos nominem necesse)
Tanto Gambarus est magis disertus.
Quanto est iustior, innocentiorque,
Huius iustitiam, & fidem Falisci,
Vestris seditionibus repressis,
Firmam, perpetuam, integramque nostis:
Nouit Thuscia tota, Gallia omnis.
Omnis Gallia, sed togata: nouit
Vrbs orbis caput, vrbiumque mater.
Quæ, nondum licet hinc sit ire tutum.
Prætorem reuocat suum ad Tribunal.
Sed quid non variat dies? quid hora
Tam breuis simile aduehit priori?
Quando & Diuitius suam Falisco
Acceptam populo refert salutem:
Opem qui toties tulit Falisco,
Vobis qui toties tulit salutem,
Vestræ quum Patruus præesset vrbi,
Et sacri bona pars foret Senatus.
Sic rem quamque suus tenor relinquit:
Sic rem quamque suæ vices sequuntur.
Et vobis fuerit graue, aut molestum,
Veiens vertere nomen in Faliscum?
Verterunt aliæ vetus tot vrbes
Nomen, & retinent nouum vetustę,
Prisci non ideo has piget relicti,
Vt noui quoque non pudet recepti.
Irasci bene non decet monenti,
Vestro nomine vos olim vocari,
Vestro & nomine dicier Faliscos:
Quod vestrum fuit, hoc sit oro nomen:
Aequos vos volo: perfidos recuso.
Ad te iam redeam decet sodalis,
Tractus longius hos trahendi amore,
Vt si quando meum legant libellum,
(Postquam talibus alloqui hos periclum est)
His forsan rationibus Faliscum
Nomen, & genus, & decus reposcant
Ac se moribus excolant Faliscis.
Ad te inquam redeo, & peritiores,
Nam quis tam rudis? oscitansue lector?
Quis & tam veterum immemor locorum?
Veientem hunc putet? hunc neget Faliscum?
Quis rogo hoc probet? hoc ferat disertus?
Veii vt nil minus ipsa ab vrbe distent,
Quin distent mage vt ipsa ab vrbe Veii,

A Ipsa mœnia quam Faleriorum?
Non pauci tamen hoc putant diserti,
Seu quod omnia non videmus omnes,
Seu quod his loca cernere hæc negatum:
Seu quod difficile admodum vetustis
Tam locis dare terminos, suumque
Tam locis dare nomen exoletis.
Culpa non ideo hi vacant diserti,
Tum quod abfuit vrbe Martiali
(Vera si referunt vetustiores)
B Veiis longius Vrbs Faleriorum:
Tum quod sunt alia euidentiora,
Hos quibus liceat negare Veios,
Hos veros quibus asseras Faliscos.
Quæ dum singula persequi parabam,
Ille tam modo cui miser timebam,
Natus vnicus, & nepos parenti,
Quem tu tam similem patri asserebas,
Ille inquam meus vnicus puellus,
Tetra Cursiolus lue est ademptus.
C O crudelia sidera! ô nefandæ
Parcæ! ô fata fera! ô cruente Apollo:
O tot numina vana, quot tenere
Parnassi iuga credimus sorores
Hoc vester meruit senex sacerdos?
Qui vos tam coluit diu & pudice?
Qui votis puerum omnibus cupitum,
Vestris vix genitum sacris dicarat?
Vos natum mihi: vos patrem necastis:
Vos qui me patruus sequi coegit,
D Et me Castalio imbuit liquore,
Ingratæ mihi patruum necastis.
Vos fratrem necuistis, heu tot annos
Quem cœlum queror à suis: auare
Inultum vitio, & male imperantum:
Inultum, & sine prole, ne cadentis
Fata tam fera mitius dolerem:
Hæc nos pręmia vos manent sequentes!
I natos mediteris? i nepotes?
E I longam seriem? i decus minorum?
Mors vna, omnia soluit, hora in una.
Et hęc persequar? & labor dolentem
Hic iuuet mage, quam dolor tacentem?
Sed cui Pierius calor? furorque?
Cui mens his vigeat malis canenti?
Per quæ sunt sacra templa destituta:
Vincla sanguinis, & recisa amoris,
Fugit funera filius parentum,
Coniux deseruit virum cupitum,
F Clausit lumina non soror sorori,
Amans extimuit fouere amantem,
Diuulsi vnanimes amici amicis,
Naturæque odio, & Deum, æstuanti
Frater noluit ipsi adesse fratri,
Nec dum pallidula, extimens pericli,
Pater pignora chara dereliquit,
Matrem pœnitet astitisse nato,
Hausit lac puer, hausit & venenum.
Ne notis morer, ipse me reliqui

Quando ne socium quidem laboris,
Huc vnum tulerim sacri libellum:
Ipse & me medium ferus peremi.
Quum nec consilium mei Coloti,
Exemplum neque sum pium secutus.
Namq; hunc non piguit senem parentem,
Tot per difficiles vias, tot æstus,
Tot per oppida, tot per angiportus,
Vt natum eriperet lui imminenti,
Aut equo, aut humero, aut tulisse in vlnis,
Quo prudens studio, & senex labore,
Instantis luis impetum repressit.
Hoc est frangere fata, vincere astra,
Hoc est cogere, non Deos mouere:
Hoc illi est suus integer, patremque
Ore iam puer, & refert lepore.
Iam priscum in decus excitant paternæ
Virtutes, pueri indolem superbam.
At mihi meus ille tam tenellus,
A Aeternis iacet obrutus tenebris.
Nec puer cecidit iubente fato:
Ipse illum innocuum impius cecidi,
Quum Romam, mea, quum meos relinquens,
Impos consilii, inscius futuri,
Non illum è gemitu, è sinu parentis,
Ipso ab vbere pertinax reuelli,
Sic meus, sic animus, calor colorque,
Sic omnes simul absuere sensus:
Sic omnes stupor occuparat artus.
B At tu, quod superest, caue; & saluti
Prudens inuigila. hoc rogant amici,
Hoc rogat patria: hoc rogant Camœnæ,
Quæ vitam tibi præparant perennem.
Nobis iam grauis, & molesta lux est,
Vitæ iam pudet, & piget peractæ.
At si post obitum supersit vllus
Sensus præteriti memor: perennes
Vita, & gloria nostra, erunt querelæ.

CAMPANIA

CAMPANIA

ANTONII SANFELICII MONACHI.

PRAECLARISSIMO SENATVI POPVLOQ. CAMPANO

ANTONIVS SANFELICIVS MONACHVS S. D. P.

HVmanis animis rerum Diuinarum atque humanarum ſcientiæ cupiditatem a natura inſitam eſſe conſtat. Id nobis Ampliſsimi ciues ea ratione ingenuit, quo bruta animantia, quæ viribus, velocitate, vitæ diuturnitate, cæteriſque corporis bonis nobis præeunt, vno intellectus cœleſti dono antecellamus. Verum quum non ſit omnibus eadem vis mentis, diuerſa doctrinarum genera homines pro animi captu ſecuti ſunt. Theologorum diſciplina ſuper æthera euolans Diuina ſcrutata eſt myſteria, eaque mortalibus reſerauit, vt ſummi boni cognita bonitate illius deſiderio, & amore accenderemur. Qui non tam alte explicuerunt alas, mundi ſphæram, inferioresque ſyderum globos ſcrutati ſunt. Infra hos quidam elementorũ, ignis, & aeris effectus varios ſubtili inueſtigatione perquiſiuerunt, aliique alia. Ego verò, qui meæ Mineruæ parum credens in ſublimia abire non ſum auſus, terrarum ſequi cognitionem, quæ me à puero mirificè delectauit, operæpreciũ exiſtimaui. Quũq; in ea diu verſatus intelligerem quicquid ibi profeciſſem, ponendum eſſe in medium, humanæque impertiendum ſocietati, cœpi cogitare de Italicarum vrbium deſcriptione, præſertim quod ab Hyginio eodem argumento confecti libri periiſſent, admodũque pauca de M. Porcii Catonis originibus fragmenta ſuperſint. Ea de re mihi deliberanti ſubiit præceptum illud:

Sumite materiam veſtris qui ſcribitis æquam Viribus.

Itaque mei vires ingenii metitus, videns me oneri imparem, ad faciliora verti ſtilum, vnamque Italiæ partem Campaniam mihi tractandam delegi. Opus ipſum Dei æterni omnipotentis numine abſoluimus, quod muneri vobis mittimus. Inclytæ Capuæ noſtra merito debetur Campania: quam & Latini, & Græci ſcriptores Campaniç dixere Principem: quin propter amplitudinem, opumque potentiam poſſe omnibus in terris imperii nomen ac dignitatem ſuſtinere. Huc accedit, quod Illuſtriſsimus Iulius Paleniorum Comes nobiliſsimę Capuę nobiliſsima proles, me, vt hanc ederem chorographiam, vehementer accendit, Muſarum & pietatis cultor. Valete.

Ampaniam scribimus, situm dimensionem, agri naturam, & antiquos in ea populos. Contexere cum his placet insignia illius æui ædificiorum monumenta, quæ licet semidiruta, aspectu tamen cum oculis, tum animo grata sunt. Gratificandum duximus doctis, curiosisq; viris, quos horum operum peruulgatum tota Europa nomen è longinquis allicit terris, quib. nostra hæc scripta quasi dux erunt ad ea pernoscenda. Neq; vero nobis vitio vertendum est, quod geographica eruditis tractata ingenijs scribere aggressi sumus. Nō enim ego in orbis terrarum descriptione versor, sed in exigua eius parte mihi nota, qui patrium sedulo peragraui agrum, ne incognita pro cognitis, neue pro veris falsa traderem. Id potissimum me Campanum hominē ad hoc suscipiendum munus excitauit, atq; impulit, quod dum è Geographis quidam dimetiendis cœli circulis, geometricæq; incumbunt subtilitati, dum alij ad enarranda rerum miracula se occupant, & alij ad honestandam patriam sunt nimis intenti, ornandæ Campaniæ parum studiosi fuerunt. Pudebat seminudam intueri parentem, meq; illam oportere velare percepi, quod si elegantiore purpura (vt decet) non operietur, qualicunq; poterimus stola contegemus. Verum enimuero non est ardui operis, quod pulchrum, quod bonum est, ornare laudibus. Quisquis enim eius amœnitatem, cœli clementiam, soli vbertatem, maris, fluuiorum, & lacuum norit commoda, Campaniam naturæ delicias non negauerit.

Heic ver assiduum, atq; alienis mensibus æstas,
Bis grauidæ segetes, bis pomis vtilis arbos.

Quod præconium, quamuis vniuersæ Italiæ tributum videatur: non iniuria tamē sibi illa vendicat, vbi nullo non tempore flores floribus, pomis poma, & fruges frugibus, vernante semper, vel autumnante temperie succedunt. Bona pars eius secundo seritur semine, fert biferas arbores: fert vel trifero prouentu vites, in quibus mira varietate pars vuarum floret, pars defloruit, sunt turgescentes, sunt acerbæ alijs maturescentibus, alijs iam maturis. Suggerit succiplena nutrix alimenti plurimum, neq; modo suos fœtus, verum etiam alienos inexhausto alit vbere. Voco autem alienos, alumnas arbores, tum pecudes, quæ tametsi alijs atq; alijs e terris ad nos transmigrarint, non alienam heic vitam viuunt, ac in genitali solo, de quibus suo loco. Consulto autem in superiori carmine pro pecudes substituimus segetes, quū nobis non duplex ouium partus, vt Samnio, Lucanisq; pastoribus pascua mutantibus, sed duplex voluente anno contingat sementis. Hæc in vniuersum, nunc singula attingenda eo seruato ordine, vt primum maritima, deinde persequamur mediterranea.

TErra Italiæ mediam longitudinem transgressa Campania ad inferi maris oram recubat. E cœli positione temperamentum habet, quæ tantundem prope ab Austrino recessit æstu, quantum ad hyemes septentrionis accessit, quod ad salubritatem facit, bonumque
A *humani corporis constituendum habitum. A Lire fluuio ad Sarni ostium pertinet, sexaginta passuum millibus excurrente planicie, quæ ab ipsa camporum laxitate facta est Campania. Hi amnes, eius duo latera constituunt, hic ab ortu, ille ab occasu. Boream versus montibus cingitur Samnites, & Irpinos excludentibus, quartum vero latus mare possidet. Latitudo eius varia, vt tamen, quà maxime panditur, triginta non excedat milliaria, quod si totius ambitus subducatur ratio, colliget ad centum, & sexaginta passum millia. Li-*
B *ris Apennino monte decurrens (Geographorum ritu ab occidentali plaga narrationis facimus initium) in Soranum primo se fundit agrum tenuis ante, quam Fibreni fluminis ebibat aquas. Hunc multi existimant è Fucino superiore Marsorum lacu per emissarium, quod Claudius Cæsar fecit, occultis huc delabi venis, falsi opinione, quando M. Tullius longe ante eius imperium de Fibreno meminit. Ab vtriusq; confluente Liris torrētior ad cataractam properat, præcepsq; ruit. Præcipitatus impetum premit, sedatioq; cursu ab-*
C *iens tanquam duarum arbiter gentium Latio fines præscribit, & Campanis. Minturnas Romanorum coloniam is olim diuidebat, Glanicus antea vocatus, dimidiatiq; corporis alteram nobis tribuebat partem, Latinis alteram. Ponte vtraq; eius ripa iungebatur eo loco, vbi fluuiali scapha trayciuntur viatores. Minturnarum, quæ iam corruerunt, stat adhuc putre amphitheatrum, à quo non procul ductus aquæ conspicitur arcuatim procurrens. Post Minturnas Sinuessa est hoc nomine dicta, quod sit in Suessæ oppidi sinu. Sinope*
D *hæc prius vocabatur à Sinopensibus Ponticis colonis, quorum opus fuit. Emanant eius in agro balnea, quas memoriæ proditum est mulierum sterilitati succurrere. Per Campaniæ littus vulgo prorumpunt aduersum morbos aquæ salutares, non tamen omnes eadem facultate, sed aliæ alia pro soli ingenio. Plurimi enim refert, per quos terræ meatus fluant, quæue metalla in cursu alluant, vnde exsuctas qualitates in affecta constat transfundi corpora. Plinius, qui in Latinorum numero populorum Sinuessanos reponit, audiendus non est,*
E *quippe magis à vero aberrans, quàm à Latinorum finibus absit Sinuessa. Latium enim vetus à Tyberi ad Circæos seruatum est, indeq; ad Lirem nouum, quod adiectum quoq; appellabatur. A Sinuessa est amnis Sauo, qui ex Auruncorum profusus montibus Sidicinū, Stellatem, & Falernum agros modicus interluit, nullis breui in curriculo auctus riuis. Sequitur Vulturnus triremium capax aquè, atq; Liris, quum vtriq; longius euagantes comites aquas abolitis earum nominibus secum ad mare ducant. Vulturni fons in Samnio est, qui*
F *dum confragosa Samnitium percurrit loca rapido fertur lapsu Venafrano tenus campo, vnde vi repressa placidus continuat iter mediam secans Campaniam. Piscium copiosus est, vere in primis propter clupearum multitudinem, quæ huc ad tutum partum subeunt, gignitq; formosos Lupos, sed in Samnio tantum. Deinceps Gallinaria est sylua mari præcincta, & Literno lacu, quæ ciuilibus bellis materiem fabricandæ Sex. Pompeij classi suppeditauit. Hanc latrocinijs infestam consecuta tempora spoliarunt arboribus, quæ nunc iligna glande,*

&

& arbuscularum cæterarum fœtu hybernam venatoribus, pariterq; aucupibus inescat prædam. Liternum lacum quæstuosum facit mugilum assidua captura, sub dies præcipue Halcyones, quod id temporis eius fauces occlusæ arena fluctibus aggesta, piscatorum opera recluduntur prætentis prius retibus. Iuxta lacum stetit oppidum Liternum, cuius vel ruinæ perierunt, locus tamen ob maioris Africani memoriam in omne sæculũ celebrabitur. Hoc sibi domicilium relicta ingrata patria delegit Scipio, quod ante obscurum illustrauit vir ipse illustris non tam genere dignitate, laureatisq; fascibus, quam modestiæ, fortitudinis, patientiæq; titulis. Heic ille cum philosophia reliquo vitæ tempore negotium habuit, & cum re rustica, triumphaliq; dextera laboriosum sæpe rexit aratrum. Huc adiacet Cumanus ager Phlegræus Græce à Phlegra Thessaliæ valle, quum vtrobiq; gigantum pugnam poetæ vulgarint, illic contra Iouem, heic cum Hercule eius filio ex Hispaniis redeunte vtriusq; gentis ferociam hoc commento demonstrantes. Hæc latifundia Latini appellarunt Laborias, quæ duabus intercluduntur militaribus viis altera Cumis, Puteolis altera Capuam ferentibus. Sunt Laboriæ ea fœcunditate, vt vel cupidi agricolæ labori respondeant fructu, restibilesq; nec stercorationem desiderent, nec intermissionem. A Cumæis & Chalcidensibus conditi sunt Cumani, qui ducibus Hippocle, atq; Megasthene ad quærẽdas sedes profecti, huc appulerũt. Felicium fertilitati prædiorum aucti ciues eo progressi sunt opum, vt Hetruscis Italiæ fere imperitantibus parere recusantes obuiam ierint, eorumq; fregerint impetum. Italiæ, Siciliæq; vrbes Cumæ antiquitate præstiterunt, quarum miserandum (vt ita dicam) cadauer quisquis aspexerit, non poterit non grauiter affici. In rerum vicissitudine vrbs tanta versa est in caprilia, in cuius loci tepore alsiosum id pecus hyeme commode stabulatur. In pelagus illa prominebat, dextra Neronis fossam, læua Acherusiam spectans paludem. Vasto, effreniq; animo matricida fossam ipsam instituerat Ostiam vsq; perducturus, quo sibi magiæ addicto ad Auernales magicas vanitates expedita, tutaq; semper pateret nauigatio. Accedebat eò quòd Canopicæ Alexandrinorum fossæ cupiebat modulantes imitari choros, vt earum exemplo inter fidicinum cantica iste citharœdus, interq; psaltrias vltro, citroq; per deriuatum vectaretur Tyberim. Irrita temeritatis fossa, quæ nũc lacus marinus est, remansit testis, quod nobis piscandi commoditate prospere cessit. Altera rursus Amyclano in sinu ab eodem inchoata fisci exhaustis thesauris destituta est, maximo Amyclensium detrimento: fuit enim in causa quamobrem vinum Cæcubum disperierit, cui principatum multi dederunt. Acherusia palus est inter Cumas, & Misenum, cui ferrugineo colore squalẽti nomen à Stygio Acheronte indiderunt. Misenus promontorium de sepulchro Miseni Troianæ classis tubicinis appellatur, cuius ossa hoc in monte insignium more virorum Æneas condi iussit id honoris eius tubæ deferens. Hinc mare velut in æstuarium se fundens Baianũ efficit sinum Romanis ciuibus magnopere expetitum. Etenim qui diutinis militiæ laboribus iactati fuissent, siue quem vrbanæ ambitionis cœperat satietas, quiue

A *forum, plurimasq; alias vrbis molestias ferre amplius noluissent, in hunc otii portum confugiebãt, vbi animus post curarum fluctus subductis superbiæ velis, & pacatæ vitæ iactis anchoris, seipsum colligeret, atq; recrearet. Ægritudinẽs hac via effugiebant, agraq; curabãt corpora edocti, quæ balnea, quibus mederentur morbis. Multis in terris medicamentosi exiliunt fontes, qui in Liguria Statiellas, & in Narbonensi prouincia Sextias aquas condiderunt oppida: nusquam tamen largius, quam heic, propinquisq; locis: nec tam variis auxiliis*
B *aduersæ valetudinis. Sunt his fontib. priuata remedia, generatim vero senes fouent, & stomacho imbecillos, quartanaq; febre laborantibus adsunt. His præterea in collibus sunt excauati cuniculi, quorum feruidus vapor noxios è corpore eliciens humores non mediocres efficit vtilitates. Valetudinis igitur gratia, & ob mercaturæ negotiationem Puteolis frequentissimo in emporio, loca hæc innumera hominum celebrat multitudo, Regna Puteolana eam ob causam à M. Tullio dicta. Strabo hunc sinum continuis ædibus ita exceultum scribit, vt*
C *vnius vrbis offerrent aspectum: quod ex earũ reliquiis facile perspicitur. Illiciebant etiam piscandi oblectamenta, tum è mari maritimisq; piscinis, tum è lacubus Lucrino, atq; Auerno. Lucrinenses voluptates erant præcipuæ, vbi ganeæ studiosi non modo altilium pisciũ, sed etiam ostrearum construxerunt viuaria, non contenti iis, quas copiose gignebat Lucrinus ob id ostreosus cognominatus. His de causis non minoris heic publice, & priuatim ædificabatur, quam in vrbe: vtq; ad Tyberim superba erat Roma, ita heic deliciosa. Vna in*
D *tot opportunitatibus gelida ad potum desiderabatur aqua calidis duntaxat fontibus heic erumpentibus. Grandem idcirco pecuniam Romano ex ærario erogare necesse fuit, tum in riuos fornicato opere, perq; actos in montibus cuniculos à quinto & tricesimo milliario deducendos, tum in receptacula aquarum facienda, non tantum ad Romanorum ciuium vsum, sed etiam classiariorum militum. Nanq; senatus imperii consulens securitati, super omnia Italiæ classem hoc in sinu in pyratarum excursiones, & ad omnem naualis belli euentũ*
E *habebat instructam inter orientis, occidentisq; regna mediam. E cisternis illis duæ impensa magnificentissima incorrupta ad nostram peruenerunt ætatem. Harũ altera in viuo Miseni lapide excisa frigidas intra mõtis viscera seruabat aquas, altera vero multiplici structilium pilarum versu, integro adhuc tectorio concamerationes sustinet. Infra hanc ad littus lateritius tholus egregio assurgit opere, qui (quantum coniectura licet assequi) intus considentibus æstiuos defendebat ardores, quoniam ad captandas auras latis patet fene-*
F *strarum & ostiorum luminibus. Prope est Auernus Lacus, Græce Aornos:*

Quòd super haud vllæ poterant impune volãtes
Tendere iter pennis, talis sese halitus atris
Faucibus effundens supra ad conuexa ferebat.

Exhalabat quondam diram mephitim, sed succisis postea, quæ lacum ambiebant, densis syluis, ea pestis euanuit. Is nostra memoria piscibus affluebat, qui nuper pluuii cineris amarore ad vnum necati sunt. Eruperũt superioribus annis è vastissimo terræ hiatu immensæ

flammæ, flammisque commixti ingentes, innumeriq; lapides, qui postridie eius diei in montem visu horribilẽ congesti visi sunt. In ea ignium tempestate aliquot balneæ obrutæ, planities Puteolis subiecta magna ex parte monte occupata, Auernus præter piscium cladẽ ad dimidium angustatus est, quin mare retrocedere fuit coactum, vt nouam loci faciem, qui antea viderãt, demirentur. Auerni accolæ fuerunt Cimmerij, gens rapto viuens, grassans in eos, qui ad Auernalia Plutonis sacra contendebant. Ad hæc sacra, id est ad exercendam magiam huc ibatur, & ab inferis manes (ita prisci impij corpore exutas animas vocabant) ad vaticinationem exciendos. Magicæ artis professores spectris quibusdam ita oculorum aciem perstringebant, vt ad cadauera sua manes euocari viderentur. Huius necromantiæ studio Homericus Vlysses e Circæa soluens insula ad hos Cimmerios venit. Hos dico, ne quis in Homeri carmine intelligat Cimmerios, qui alio in orbe Mæotim accolunt paludem, quam opinionem id excludit, quod ea nauigatio vnius fuit diei. Heic ergo Vlysses vmbrarum fecit euocationem, humato prius Baia socio, vnde Baianus sinus, non ab vrbe Baijs, quæ nulla fuit. Quod vero Auernales Cimmerij Scytharũ Cimmeriorum cognomines fuerint, congruens inter eos vitæ ratio fecit. Efferatis erant vtriq; animis, vtq; illis à signiferi plaga longissime sepositis crassior aëris caligo offunditur: ita hi obscuras inter Auerni siluas, tenebricosisq; in specubus ad latrocinãdum delitescebãt. Medius inter Auernum, & mare Lucrinus fuit, Romanæ reipublicæ ob maximã pisciũ capturam maxime vectigalis, qui superuenientibus vndis, piscesq; excludentibus à C. Cæsare obiectis in mare molibus munitus est:

Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatũ magnis stridoribus æquor.

Hinc, atque illinc firmissimo septus muro Lucrinus & imperturbatos continebat pisces, & tutum subeũtibus velis præstabat portum. Hunc sequẽs ætas, oppressa republica, Augusto adulans, falsò portum Iulium appellauit:

Iulia, qua ponto longe sonat vnda refuso.

Non enim Iulius de suo id opus fecit, sed a patribus missus faciundum curauit. Arcto spacio hi lacus seiungebantur, quod ex eo conijci potest: nam vtrumque Augustus paruo negotio media effossa tellure in vnum cõfudit, ibiq; tota hyeme, pugnaturus vere cum Sex. Pompeio, remiges, classiariosq; exercuit milites, pugnam meditantes. Stante Romana libertate Lucrinus munitionibus tutus oppugnanti obstitit mari: qua euersa, quum nulli essent rerum publicarum curatores, cessit pertinacibus vndis. Huius tyrannidis vindex fuit nouus mons, quem memorauimus, qui mari ab iniusta possessione repulso factus est alter loci tyrãnus. E regione montis surgit collis, in quo truncum apparet ægificium, quod Puteolani pro certo habent Ciceronis fuisse Academiam. Huic opinioni fidem esse adhibendam, ea mihi persuasit ratio, quod locus antiqui domini seruat nomen: tum quod respondet topograhiæ à Plinio factæ, quã ascribo: Dignũ memoratu villa est

A ab Auern. Puteolos tẽdẽtib. imposita litori, celebrata porticu, & nemore, quã vocabat Academiã M. Cic. *Hæc Plin. Platonis æmulator nõ modo tractãda philosophia Arpinas ille esse voluit, sed Platonici gymnasii nomen, in suam villam, Musarum domicilium, traduxit. Hinc factum est, vt gloriosis Græcis Atticam Academiam iactantibus, Latini Puteolanam opponerent, & Tusculanum Lyceo Aristotelico, quibus è fontibus moralis philosophiæ manarunt riui. Puteoli vrbs à Samijs posita Dicæarchia prius dicta fuit, de regimi-* B *nis æquitate, quòd in ea republica ciues sine vllo cẽsus ordinisue delectu, ambitionis, continuoq; discordiæ fomite, ad regendam, seruandamq; patriam concordi charitate, pariq; inter se administrationis iure coniuncti essent. A Romanis dehinc colonis, de paruis balnearum puteis Latinum impositum est nomen, quod est Puteoli. Hucusq; Campani ciues per Laborinos campos viam muniuerunt ad comportandos agrorum fructus, vtque hinc peregrinas exportarent merces, quandoquidem celeberrimum (vt diximus) Puteoli emporium erat.* C *Ipsa in via, quæ adhuc Campana vocatur, vtrinq; latericiæ, reticulataq; structuræ se offerunt spectandas, quæ viatores tenent, pascẽtes specie oculos eruditos. Spectatu quoq; dignum est antiquum Puteolanorum amphitheatrũ, circaq; ipsũ innumera ruinosa concamerato opere ædificia, quorum quædam subterranea sunt, peruiaq; inter se, tam perplexa tamen ostiorum ambage, vt absq; duce, circunductione fixoq; funiculo, negetur exitus. Quare nos huiusmodi Labyrintheos anfractus Dædalis relinquentes, ingenijs inceptum peragemus i-* D *ter. Neapolim hinc proficiscentibus subeundus est cliuus, cuius ad læuam situs est campus vndiq; montibus sulphureum exhalantibus vaporem circundatus, angustis adeundus faucibus. Intra eum aliquot in locis scaturigines altius vti fornaces calcariæ subditis ignib. ebulliunt, aspectu non minus horrido, quam quæ in Ampsancti efferuescunt Irpinorum valle. Vulcanium forum id fuit antiquis, vbi sulphurea conflantur potoria vascula, quorum vsum lienosis prodesse compertum est. Post hos montes albicant Leucogæi alumniosi colles, à* E *candore nomen adepti, apud quos teste Plinio, scatebant balneæ oculis opem ferentes, & vulneribus. Subiacet paruus lacus sterilibus omnino aquis, præditis tamen vi naturæ mira. Est in proximo terræ spiraculum afflatu intus tabifico signũ habens iuxta fauces, quod nõ sine vitæ periculo præterire licet. Quodcunq; animal id transgrediatur, procumbit illico semianime, quod si prius, quam exanimetur, his tinguatur aquis, ad salutem redit, facto in canibus sæpe periculo. Ea lacus parte, quæ spectat in meridiem, passim rimis fatiscit* F *humus, alibi minoribus, alibi maioribus, è quibus iugiter euaporantes fumi podagricis auxiliantur, præsentiq; remedio contractos remittentes neruos pristinis restituunt vitæ muneribus. Puteolani, atq; Neapolitani agri terminus est Pausilypus mons, & promontorium, qui Græca voce, bonum præ se ferens ingenium, rem nomini non habet disparem. Is præter liberum Campaniæ, Picentinorum, maris, & insularũ prospectum, præterq; vini laudem, pomorum omne genus diues est, beatior tamen in citreis magnitudine, & odore præcellentibus,*

cibariisque vuis, apiana, & duracina. Loci huius cum amœnitatem, tum salubritatem adamasse antiquos, sumptuosi villæ cultu sunt testes, quarum in ruinis multæ effossæ inuentæ sunt mutilatæ columnæ, tum quædam integræ, pretioso e marmore maculis pulchre distincto, quæ in sacrarum ædium ornamenta translatæ spectantur. Laboriosius olim eius dorsum transcendebatur: quapropter ne à viatoribus superãdum esset, ad eius imum ferro milliaria crypta fuit aperta, peruio transitu ea laxitate, quæ aduersa admittit plaustra. Vulgaris est opinio authorem operis fuisse Lucullum, male fundata super M. Varronis verbis, non recte intellectis, qui tertio de re rustica lib. ait, Lucullum ad Neapolim perfodisse montem. Quod si, qui ita sentiunt, subnexæ orationis expendissent contextum, hanc impensam ei non ascripsissent, ex Strabone attribuendam M. Cocceio. Quod sequitur hoc est: At maritima flumina immisit in piscinas, quæ reciproce fluerent. *Hæc plane docent non spectare præcedentia verba ad transitum per cryptam patefactum, sed ad specus paruos oblongiores, quos ad Pausilypi caput cernere est, latere vergente ad orientem solem. Per eos enim cuniculos, æstuante sole, recipocrãtes maris euripi, conclusos intra viuaria refrigerabãt pisces. Asiaticam prædam ijs in sumptibus consumsit Lucullus, de qua gaza profusa Xerxes togatus à Pompeio dictus. Neapolis ex Plinij historia Chalcidenses habuit conditores. quod vero scriptum Strabo reliquerit, primos colonos fuisse Cumanos, non continuo dissentit ab eo, quum à Chalcidensibus fuerint propagati Cumani. Primum hæc Parthenope à Sirenis tumulo fuit, mox (quæ loci est opportunitas) nouæ coloniæ accepit incrementum. Nouis ciuibus non placuit cum veteribus tecta coniungere, sed in propinquo loco consederunt, hæcq; fuit Neapolis: rursus Parthenope versa est in Palæpolim. Ignota hæc Solino fuerunt, qui ab Augusto cæpisse dici Neapolim scribit. quasi vero Augustus fuerit ante Ciceronis ætatem, apud quẽ sæpe Neapolim legas. Hæ duæ vrbes vnis claudebantur mœnibus, quæ postea vtrinq; auctis tectis in vnum coaluere corpus. Per Sirenum vero fabulam, loci huius deliciosæ notantur illecebræ, ad otia inuitantes, adque nata fertur Neapolis. Molli sane otio animum corrumpi, dubium non est, contraq; literarum, & studiorum perfici exercitatione. Id noscentes docti modestiq; viri, Sirenum cantibus occlusis auribus, otio non abutentes, & suæ famæ consuluerunt, & posteritati. Quam debet humana vita agricolarũ magistro, à quo docti sumus,*

Quid faciat lætas segetes, quo sydere terram
Vertere conueniat? *A quo præterea didicimus:*
Vlmis adiungere vites.

Neapolim verò illũ hæc canentem coluisse, quis dubitet?

Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope.

Palladius quoq; heic agens de eadẽ re rustica præcepit, deq; citreorũ cultu, quæ primus ipse demonstrauit Italiæ. Non sunt prætereũdæ Syluæ Neapolitani vatis, quæ perpetuo comarum honore adhuc virent sæcula vincentes. Ager hic fœcundatur Cerere, Baccho circumpositi colles, hortis vero exornantur suburbana directis in quincuncem pomorum ordinibus. Græcorum carmina Al-

A *cinoi Phæacum regis pomaria, & in Africa Hesperidum aurea mala magnifice cantarunt. Quod si poëtæ illi tantam arborum Medicarum heic vidissent syluas? Has tamen nostri & versibus, & soluta oratione laudib. sunt prosecuti, quippe quæ malum sirant præsens veneni antidotum,* --Quo non præstantius vllum,

Pocula si quando sæuæ infecere nouercæ
Miscueruntq; herbas, & non innoxia verba,
Auxilium venit, & membris agit atra venena:

Multiplicis hæc mala generis colore ad aurum inclinato, sed his verbis, si Macrobio credimus, commendatur B *Citreum, cuius potissimum mali comesa semina, tum interior acida caro haustis aduersantur venenis, simul & oris emendant graueolentiam,*

Animas, & olentia Medi,
Ora fouent illo, & senib. medicantur anhelis.

Huc nos, quo hæc remedia manifesta fierent, digressi sumus, nunc ad id, quod restat, itineris. Suburbium, quod secundum littus est, Sebethus alluit fluuiolus, ne Lintrium quidem patiens, non tamen inglorius sub no- C *mine Sebethidis nymphæ decantatus. Sunt qui malint per nympham Sebethida significari aquam, quæ pensili riuo influebat Neapolim, quod geminatus indicat ductus ad Ianuariam portam. Sebethum duo sequebantur memoria Herculis insignia oppida, Herculanium, & Pompeij, quæ incendiorum iniuria versa sunt in vicos. Literis proditum est Herculem, debellatis Hispanijs, Gerionis regis pulcherrima boum armenta in Baianum sinum exposuisse, ibiq; inter Misenum, & Auernum ipsas caula vallasse. Locus is de boum caula* D *fuit primum Boaula, mox, vt vox ipsa dulcius sonaret auribus, facta est Bauli. Deliciarum hic erat locus, quò paulo ante Romanæ reipublicæ excidium, multi nauigabant ad spectandas insanas in mari substructiones, atq; loculatas (Varronis vtor verbo) maritimas piscinas. Inde dux Græcus in patriam rediturus, Picentinos versus discedens, castra ad montem Vesuuium locauit, ibiq; constructis tectis, & agro, quem occuparat, viritim diuiso, copiarum partem mancos, belloq; inualidos reliquit. Hæc fuit Heraclea Græcis colonis, post Hercu-* E *lanium Latinis. Posito oppido castra ad octauum lapidem promouit, quo in itinere triumphalibus vectus est insignibus, bobus ipsis in morem captiuorum bello durũ præeuntib. Quũq; ad flumẽ Sarnũ ventum esset, cõsedit, alteraq; ibi mœnia veteranis militib. exstruxit, quæ de triũphali illa pompa fuerũt Pompeij. Heracleensis ergo, Pompeianiq; populi idẽ fuit ortus, eorundẽq; par fuit vitæ occasus. T. Vespasiani principatu Vesuuiũ montẽ vtriq; oppido imminentẽ cõflagrasse cõstat, eq; media eius voragine tantas erupisse flãmas, vt ad Ægyptũ cineres* F *peruenerint. Late vagãtes ignes, syluas, arbusta, casas, ædes, & quicquid fuit obuiũ absumpserũt, liquatis quoq; saxis, quæ instar ferreæ spumæ miserabilẽ illã testãtur calamitatẽ. Hausit ũ eo incendio Herculanũ, Pompeianos v. in scenicorũ ludorum spectaculo cõsidentes, repentinus lapidũ sepeliuit casus, vniusq; theatri cauea facta est totius ciuitatis vrna. Cæterũ mons ipse, quẽ tãta vastitas inuisũ ãtiquis fecerat, repẽdẽs fructu illata damna, inuenit apud posteros gratiã. Cineris qui ipse calore hæc affecta plaga magnã nobilitãdis vinis vim accepit, è quibus*

è quibus id, quod Græcum cognominatur, reliquis Italicis præfertur. Hoc meracum in patria sumptum caput tentat, veruntamen si nauigio transuehatur fluctibus iactatum vi domita mitescit, fitque suauius, quod vtinam homini vsu veniret. Amplissima arbusta, quibus cingitur, escarias vuas, præter vini copiam, ferunt, quæ ad multam hyemem de arboribus pendent. Idem trilibria cotonea, pauloq; minora pira, sorba, mespila, syluestria arbuta, cæteraq; serotina mittit munera, in quibus excellit iuxta, ac Puteolanus ager in præcocibus pomis. Hæc est maritima Campaniæ ora gemino definita litore Sinuessano scilicet, quod à Lire tendit ad Misenum, & Neapolitano, quod à forma Græci appellarunt Cratera, Miseno, & Atheneo promontorijs circumscriptum. Ea sinus huius est apricitas, vt vernæ insitiones semestri spacio autumni dona proferant lætissime. Nulla est pomiferarum arborum (de notis terris loquor) quæ heic non proueniat, & quidem feliciter præter vnam, & alteram Syriæ peculiares.

L*itore perlustrato exquiremus interna ab occidentali exordientes latere, vt priore factum est volumine. Principium Vestinæ damus quippe primo in hac serie oppido. Eius ager erat Minturnensibus affinis, cuius extremus saltus Falernum contingebat agrum, quo in confinio à Pōticis colonis fuit posita Sinope, de qua meminimus. Hi Vestini (est & Vestinorum regio ad mare superum) ciuium proditione ab Romano hoste capti funditus deleti sunt. Cum Vestinis stetit pariter vicina vrbs Ausona, & cum ea pariter decubuit, Ausonia tamē non exoleuit duraturum in omne Italia aeuum, quæ ab illa est cognominata Ausonia. Magnæ Græciæ oram antea tenuerant Ausones, cui rei argumento est mare illud cognomine Ausonium. Inde siue armis pulsi, siue ea sedes huic fuerit posthabita, in hanc Campaniæ partem commigrarunt, omnemque subegerunt regionem, quæ à Lire pertinet ad Campanum pontem. Ausonum stirpis est vicina huic agro Suessa cognomento Aurunca ab Auruncis, qui inuadentibus finitimis Sidicinis, huc destituta patria confugerunt. Fuit altera Suessa Pometia Volscorum, quam Pontina palude ferunt haustam. Nostra Suessa viuit arduo eminens in colle, quem plurimi inferiores circundant vicis frequentes, vitibus amicti, atque oleis, quarum baccæ conditæ maxime probantur hodie, antiqui tamen Sidicinas, & Picenas prætulerunt cūctis. Qui magis editi sunt montes habent castaneta, vbi rei pecuariæ periti suilli pecoris greges hyeme ante glandium pastionem saginare instituunt, ad succidias longe iis meliores, quas solæ glandariæ mittunt syluæ. Sunt nunc Suessanorum à Vestinis quondam, & Ausonibus possessi fundi, quos limus montanis e locis in imbribus defluens feraciores reddit ea ratione, qua pro inundantis Nili incremento frugibus cumulatur Ægyptus. Theanum quoque cognomine Sidicinum (habent & Apuli suum Theanum) Ausonum est gentis, cuius ager eximiæ est fertilitatis, longe, lateq; patens, verumtamen qui prius vnam locupletabat ciuitatem, hodie & Theanensibus, & multis cir-*

A *cumpositis castellis rerum suppeditat copiam. Antiquis Theanensium euersis monimentis structilis superat canalis, cuius iugi riuo oppidi platea tum portæ salientibus ornatur, & lacubus. Eadem aqua ad irrigandos olitorum hortos deriuatur, singulari donatos à natura munere, apio capitato, quod fouendo stomacho, halituq; oris commendando cunctis antecellit oleribus. Hinc ad quartum lapidem recesserunt Caleni. sed de via, quæ Cales ducit, diuertendum est, ne Casinates, & Venafrani seorsum positi prætermittantur. Casinū*
B *ad Latinam appositum viam M. Varro Samnites tenuisse prodidit, quod ad possessionem vi partam, non ad progeniem referemus: quum verisimile sit Casinates, aut Ausonum, aut Latinorum (sunt enim inter vtrosq; medij) prolem esse. Est ager Casinas olei feracior, quam frumenti, magnūq; vectigal ex ex eo capiunt comportantes in Latium, oppidaq; Samnitica. Labitur per hunc agrum flumen Vinium ad cuius ripam M. Varronis fuit Musæum, cuius rarissima villa elegans, artificiosaq; forma, in eiusdem authoris*
C *contemplanda scriptis, legentis animum non parum oblectat. Quod vero tradit Strabo nouissimum hoc esse Latij oppidum, occupantium vim armorum intelligimus, non publicam, iuridicāque possessionem, alioqui Latinorum fines confunderentur, atq; Campaniæ. Ad Casinatium arua adiunguntur Venafrana, quæ in Campaniæ angulo ad Samnites se proferunt, à quibus interfluente Vulturno separantur. E montis cliuo, Venafrani suas prius despiciebant spaciosas possessiones, ad quas postea commodioris culturæ gratia*
D *descenderunt, largo insuper inuitante fonte, iam collapso vetere ductu, qui à Vulturni capite ibat. Hæc æquora ad sexaginta amplius stadia explicantur, aratoribus bona, bona pastoribus, quæ montibus in theatri propemodum figuram inflexis cinguntur. Montium imæ partes, appositiq; tumuli oliuis conuestiuntur, glareosa terra gaudentibus, & meridiano sole, quarum oleo ob purum succum, palmam, vt ait Plinius, vnguēta dederunt. Sed iam, vnde deflexit, regrediatur oratio. Cales Ausonum oppidum, Latinæ adiacet*
E *viæ, cuius nobilitatis indicio sunt marmoreæ ibi reliquiæ. Caleni antiquitus in aurea Italicarum vrbium libertate, habebantur in populorum nobilium numero, de quo dignitatis gradu Romanorum armis deiecti sunt, actusq; de ijs in vrbe triumphus ingenti comportata præda. Stellatis ager Calenum attingit, atq; Falernum, qui est à saltu Vestino ad Vulturnum. Celeberrimus hic tractus duo præcipua vitæ bona possidet, in collibus vina, frumenta in campestribus, vt non minus vere, quàm lepidè sit dictum: In Campania Li-*
F *beri, & Cereris esse certamen. Per Falernas segetes cursum Appia inflectebat via, quæ sexto, & decimo stadio à Campano ponte Latinam viam excipiens, pergebat Brundisium. Hæc est Ausonia occidua Campaniæ regio, cuius ex aduerso trans Vulturnum sunt Osci, duas in partes diuisa Campania, Cisuulturnanā, & Transuulturnanam. Oscorum, quæ vetustissima est Italiæ gens, caput erat Capua, cuius nomen ad Troianorum ducem Capym quidam reuocant:*

Et Capys, hinc nomen Campanæ ducitur vrbi.

Non

Non vrbis conditor Capys (legimus enim & Oscam, & Vulturnum prius vocatam) sed amplificator fuit. M. Varro ad campestrem retulit sedem, Strabo ad rem ipsam, quod caput esset Campaniæ. Is quinto geographiæ libro sic ait: Quum autem vrbes duodecim in Campania forent, Capuam perinde, ac illarum caput nominarunt. *Huic concors M. Tullius quum in Rullum oraret causam, hæc de huius excellentia vrbis verba fecit:* Romam in montibus positam, & conuallibus, cœnaculis sublatam, atque suspensam, non optimis viis, angustis semitis præ sua Capua planissimo in loco explicata, ac præ illis semitis irridebunt, atque contemnent. Agros vero Vaticanum, & Pupiniam cum suis optimis atque vberibus campis conferendos scilicet putabunt. Oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risũ, ac per iocũ cõtendẽt, Labicos Fidenas, Collatiam, ipsum Hercle, Lanuuium, Aritiam, Tusculum cum Calibus, Theano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceria comparabunt. *Hæc ille. Ad id fastigium per fructuum magnitudinem, rerumque omnium affluentiam ascenderat. Campanus quippe ager opimus, orbisque terræ pulcherrimus ab omnibus celebratus est, de quo poeta, quum felicis terræ signa indicasset:*

Talem diues arat Capua.

Opulenta erat, quum ille georgica canebat, nihil tamen ad illam Capuam, quæ ad immortalem sui memoriam publicorum operum erexit spectacula. Extant ex iis duo amphitheatri moles opere Dorico tam vasta, eaque architectura, vt nemo sit, qui primo eius aspectu non obstupescat. nam quamuis immanium barbarorum ferro, incendiisque lacera, & corrupta, triumphantis tamen vrbis repræsentat imaginem. Non longo hinc interuallo non tam effuso sumptu, sed absoluta itidem arte visitur tribus porticibus amplissima cryptoporticus, quæ tam longo æuo contra vim temporis resistit. Adscripsissem integra, ni rimis fatiscerent parietes, niue testudines stillicidiis essent obnoxiæ, dignum profecto opus, quod fartum tectum locetur. Animi causa huc Campani patricii ad antemeridianam inambulationem conueniebant, pomeridianasque sessiones, vbi otiosas diei horas quauis cæli exclusa iniuria transigebant. Circa hæc loca aratro passim eruuntur prisci æris, argenti, auri pulcherrima numismata, tum doctissimorum manu artificum scalptæ gemmæ, Parioque è marmore elegantissima signa præstantissimæ ciuitatis deliciæ. Oscorum quoque gentis sunt confines Calatini, atque Acerrani. Trebula quoque Osca fuit, Suessula, Atella, & clarum historiis Casilinum, de quo primum agemus. Id secundo bello Punico Italicæ virtutis fuit specimen, vbi exigua militum manus post Cannensem cladem, non territa calamitosa Romanorum fortuna, insolentioribus Pœnorum copiis, tanta animorum constantia obstitit, vt in summa cibariorum inopia, lora, detractasque scutis pelles, feruida molitas aqua, mandere cogerentur, multis inedia enectis. Vulturnus Falernum agrũ à Campano disiungens Casilinum intermeabat, quod ad sulcos redactum est. Post Tifata montes, qui non procul aberant à veteri Capua, quique Samniũ versus Campanis fines statuunt, & Calatinis, montana est Calatia: supra quam, seorsum tamen, ingens quadrato saxo surgit opus, quod rupis faciẽ oculis offert, ferruminato nexu lapidibus apte inter se cohærẽtibus. Has fuisse antiqui oppidi mœnia sunt qui dicant, quos ego non sequor, opinorque ciues per ea tempora habitasse, vbi adhuc habitant. Argumento mihi est perennis aqua influens subterraneo riuo in cisternã veterem, quæ in oppidi est vmbilico, ipsaque aqua per æstiuos menses ob innoxium frigus ciuibus gratissima est. Addo etiam testimonium superposita ibi marmoreæ tabellæ, in qua hoc incisum est epigramma.

M GAVIVS T F
QVISELLIVS Q F
GALLVS
DVOVIR QVINQ
CREPIDINES CIRC
FORVM S P F.

Si ergo heic erat forum, continuo & oppidum, nunquã foro mœnibus excluso. Habent hi colles oleta distincta oleastris, quorum bacca non carne, sed liquoris dulcedine commendantur. Citra Tifata apertis in campis stetit Trebula, pari inter Capuam, & Suessulam interuallo, quæ iam æquata solo. Eius desertã sedem quũ perscrutater, inueni ab humo modice extantia theatri vestigia. Duce opus fuit ad locũ inquirendum, quem Liuius tertio, & vicesimo historiarũ libro nobis ostendit: M. Marcellus *(inquit)* à Canusio Calatiam petit, atque inde Vulturno amne traiecto per agrũ Satriculanum, Trebulanumque super Suessulam per montes Nolã peruenit. *In Liuianis autem codicibus, quos mihi videre contigit, Trebianum pro Trebulanũ scriptum legi, quod mendum correximus eadẽ ex historia: nam idem author alibi iuxta Capuã Trebulam nominat, non Trebiam. Hoc etiam confirmant geographicæ Ptolemæi tabellæ, quæ arithmeticis notis, mensuraque, ratione propius Capuã monstrant Trebulã. Fundi, vbi ea stetit, vt loco, ita messium fœcunditate sunt Campano agro proximi. Atella, quæ in vicos abiit, non venit in dubium, vbi ceciderit: nam oppidi situs eminet, quẽ depressa ambit fossa, viuitque ibi eius nomen. Romani propositis præmiis arte pollentes scenica hinc accersebant, eorũ facetis delectati fabulis, vt tamen solutiores iocos Latii seueritate temperarent. Tanti autẽ Attellanos fecere mimos, vt Ennium ferant gratiã à Romanis inire cupientem Oscã didicisse Linguã, gloriarique solitũ, se tria habere corda, quod Latine, Græceque sciret, simul & Osce. Adhuc his in locis histrionia viget, quasi per manus tradita, quæ in sacris fere vsurpatur exodiis. Atellana quoque prædia rerũ affluunt copia, quippe vicina Campanis. Acerræ palustris grauitate cæli, iam à priscis sæculis sunt infrequentes, insistante Clanio flumine, qui,*

Vacuis non æquus Acerris.

Agri bonitas multos retinet ciues. Est enim tum frumentarius, tum pascuus, gramina maiori pecori, Ægyptiis maxime bobus abunde suppeditans. Hæ boues

fecun-

secundo ab hinc tertione saeculo noua incolae fuerunt Italiae, hodie nostrates habentur, quibus nos à patria excogitauimus nomen. In Aegypto siquidem hae pecudes rem pecuariam plurimum augent; herbido semper solo ad multiuaga Nili flumina, in quae impatientes aestus subinde se mergunt capite duntaxat extantes. Quis vero non miretur hoc tam grande animal è cicurum genere, tamque fructuosum (quauis enim anni parte ad mulctram hae boues veniunt) antiquis sciptoribus & nostris, & Graecis fuisse ignotum; iis potissimũ qui in profundo pisciculorum naturam curiosius conquisiuerunt? Quod vero dicunt aliqui hoc Plinio esse bubalum, quam recte hi sentiant, facile apparebit, si vtriusque animantis descriptio animaduertatur. Finitima Suessulae pascua eadem armenta inuitant simili ratione, gramine semper vestitis campis. Oppidum ipsum interijt relictum à ciuibus, qui eadem caeli intemperie circunfusis Clanij aquis, obsidente palude, patrijs coacti sunt excedere laribus. Portentoso hae aquae sunt auctu, quae aestiuo in calore praeter caeterarum morem redundantes, decrescunt per hyemem. Fuit Suessulanorum ea vallis, quae ad Caudinas protenditur furcas, Persicis arboribus tota consita, tum cerasis, quarũ poma adeo proba sunt, vt Persae & Cerasuntij à nobis potius petijsse, quam ad nos misisse videantur. Suessulanum agrum excipiunt Nolanorum populeta, multiplicis generis amicta vitibus, quae vina fundunt tum hybernis poculis lenia, tum aestiuis excitando stomacho subaustera. At hi ciues non eum fructum è frumentis capiunt, quem è generoso palmite ad aestiua semina magis idoneo loco, quam ad hyberna: quocirca arbustis potius, quam aruo student. A Vesuuij conflagratione, desparso cinere, pumiceisq; lapillis id accidisse existimandum est: alioqui ager hic cum Capua latifundijs non conferretur, neq; audire meruisset;

Talem diues arat Capua, & vicina Vesevo
Ora iugo.

Nemo loci gnarus non videt, hoc carmen spectare ad A *vniuersum tractum circa Vesuuium. Nota erant loca haec poëtae, qui Campaniam diu incoluerat, incolebatq;, quum georgica mandaret literis. De Nolanorum vero origine varia est opinio, quos alij Tyriorum sobolem; alij Chalcidensium prodiderunt. Ptolemaeus id oppidum nobis ereptum in Picentinos retulit, idq; non modo praeter ius, verum etiam praeter definitos à se Campaniae terminos. Quasi vero Geographis positos à se regionum limites & contrahere liceat, & proferre, regum exemplo, qui ad suum arbitrium leges figunt, atq; refigunt.* B *Nolanis contermini sunt Abellani non obscuri quondam nominis, quippe conscripti in catalogo populorum, qui cum Turno aduersus Latinum, & Aeneam conspirauerant,*

Et quos maliferae despectant moenia Bellae.

Quo in nomine, ad vitandum ex vocalium concursu hiatum poeta primam detraxit literam, & pro Abella dictum est Bella. Quod si nominis inspiciatur vis, Bella non Abella dicetur, id est, bona. Ager enim Abellanus multis est accumulatus bonis, oleo in primis, cuius ma- C *xima laus est, quod ei vetustas taedium non affert, tum vino, pomisq; omne genus suauissimis, frumento non item, vt tamen minutas fruges ferre non recuset. Habet glandiferas syluas, copiosius est castanearum arborum, quae suas nuces ad transmarinas mittunt prouincias, quaestuosa permutatione palmularum, & piperis. Addantur ad venationem, corporisq; exercitationem, caprearum, & aprorum repleti saltus, tum gelidi passim, salubresq; fontes, & quod his omnibus maius est, viget in hac temperie longaeua senecta. Haec est orientalis Cã-* D *pania Sarno terminata flumine, cuius aqua nos à Picentinis dirimunt, tam pigro labentes motu, vt vtro fluant, nescias.*

TIBI DEVS AETERNE ATQ. OMNIPOTENS IMMORTALES AGO GRATIAS, CVIVS NVMINE, ET OPE CAMPANIAM SCRIPSI.

INTERPRETATIO NOMINVM HVIVS CHOROGRAPHIAE.

Abella	*Auella.*
Acerrae	*Acerra.*
Acherusia palus	*La Coluccia.*
Amyclanus sinus	*Il mar de Sperlonga.*
Amphitheatrum Capuae	*Li Borlasci de Capua.*
Ampsanti vallis	*La valle de Frecento.*
Atella	*doue e hoggi Santo Arpino.*
Auernus lacus	*il lago de tre pergole.*
Ausona	*gia desolata nel piano de Sessa.*
B	
Baianus sinus	*il mar de Baia.*
Bauli	*Bacola, loco nel lito de Baia.*
C	
Campania	*terra de lauore.*
Campana via	*Campanola nel territorio de PezZuli.*

Calatia

Calatia	*Caiazza*
Cales	*Calui.*
Capua	*Capua.*
Casilinum	*Casteluccio un certo territorio tra Capua, e la foce del Volterno.*
Casinum	*San Germano.*
Cisterna Miseni	*grotte Dragonara.*
Cisterna Auerni	*piscina mirabile.*
Cryptoporticus Capuæ	*le tre grotte che sono vicine a li Borlasci.*
Cumæ	*Cuma, se vedeno le rouine.*
F	
Falernus ager	*il territorio, che e da la Roccha de Mondragone fino al Voltorno.*
Fibrenus fluuius	*il fiume de la Posta.*
Fossa Neronis	*Licola.*
Fucinus lacus	*il lagho de Fucino, o de Celano.*
Furcæ Caudinæ	*oue hoggi e Arpaia.*
G	
Gallinaria Sylua	*la peneta de Patria.*
H	
Herculanium	*fu, doue e hoggi la torre del Greco.*
I	
Irpini	*li populi, che sono mezi tra la valle Beneuentana, e la Basilicata.*
L	
Laboriæ	*il territorio del Gaudo, se dice anche per altro nome Latino, Laborini campi.*
Leucogæi colles	*la Lumera.*
Liris fluuius	*il Garigliano.*
Liternus fluuius	*il fiume de Patria.*
Liternus Lacus	*il lago de Patria.*
Liternum	*Citta desolata, il loco se dice Patria.*
Lucania	*Basilicata, vnde Lucani.*
Lucrinus lacus	*fu, doue e hoggi il monte nouo appresso il lago Auerno.*
M	
Magna Græcia	*la Calabria soprana.*
Minturnæ	*fu, doue e hoggi la scafa del Garigliano, de la qual se vedeno le reliquie.*
Misenus mons	*Miseno.*
N	
Neapolis	*Napoli.*
Nola	*Nola.*
P	
Pausilypus mons	*Posilipo.*
Picentini	*La costa d'Amalfi.*
Pompeii	*la torre de l'Annuntiata.*
Portus Iulius	*era esso lago Lucrino.*
Puteoli	*Pozzuli.*
Puteolana crypta	*la grotte passante, che e tra Pezzuli e Neapoli.*
S	
Samnium	*Apruzzo, vnde Samnites.*
Sarnus fluuius	*il fiume de Scafati.*
Sauo fluuius	*il Saone.*
Sebethus fluuiolus	*il fiume de la Matalena.*
Sinuessa	*la roccha de Mondragone.*
Stellatis ager	*il territorio de Carinole,*

	il qual confina con il territorio de Thaino, e de la Rocca de Mondragone.
Suessa.	Sessa.
Suessula	fu, doue e la torre detta de Sessola:
T	
Tifata montes	li monti sopre, antiqua Capua.
Theanum	Thiano.
Thuolus Baianus	il Truglio de Baia.
Trebula	fu tra Capua, e Sessola, oue apparen li vestigij del theatro.
V	
Venafrum	Venafro.
Venafrani campi	il piano de Venafro.
Vestina	fu nel piano de Sessa.
Vinius fluuiolus	il fiume de San Germano.
Vulcanium forum	la Solfatara.
Volturnus fluuius	il Voltorno.
Volturnum	Castello a mare del Voltorno.

DE CAMPANO AMPHITHEATRO.

IMmanem quisnam molem, quis grandia saxa
Aequauit cœli nubibus aligeris?
Montibus impositos montes quæ deinde ruina
Deiicit è cæli nubibus aligeris?
Celsa giganteis manibus fabricata superba est
Machina, forma tamen Dædaleo ingenio.
Mirati sunt Græci impositum Pelio Ossam,
Impia gens superis quum fera bella ciet.
Hoc opus egregium miretur Græcia, summo
Quod vicit rupes vertice Thessalicas.
Non par auricomus Phœbus spectauit Eoo
A Gange ad Gades, Herculeumque mare.
Campani heic plausere olim iuuenesque, senesque,
Et festo resonant alta Tifata sono.

VBERTI

VBERTI FOLIETAE

DE LAVDIBVS VRBIS NEAPOLIS.

EGO sic statuo, vrbem Neapolim si vel illam vniuersam spectemus, vel singulas partes quibus vrbes commendari solent, animo & cogitatione circumspiciamus, illarumq; momenta perpendamus, eam esse quæ cæteris omnibus Europæ vrbibus, quarum excellens sit præstantia, immensa ac prope infinita laude sit anteponenda. Quippe in qua ornando, & augenda fortuna cum natura certasse videatur: adeò vtrisq; bonis instructa & cumulata est. Equidem non negauerim nonnullas esse ciuitates, quæ vna aut altera commendatione præstent. Qua re tamen non fit, vt Neapolis, quæ tot partibus sit superior, non illi anteferatur, cum ipsa ne eius quidem laudis, qua paulum alteri concedit, omnino expers sit. verbi gratia: Lutetia populi frequentia ac fori celebritate, caussarumq; ac iudiciorum multitudine vincit: At Neapolis quamuis duabus ijs rebus aliquãto inferior, cæteris omnibus, quæ quamplurimæ sunt, quæq; partim non minorem, partim etiam maiorem dignitatem vrbib. conciliant, longe antecellit. Opificũ & Sellulariorum copia, & opulentia Mediolani maior est: at cæteris rebus quæ præstantiores sunt, superior est Neapolitanæ vrbis conditio, cum tabernis & officinis ipsa quoq; frequens admodum sit. celebrius est, & opulentius Antuerpiæ emporium: at cæteris in rebus vrbi Neapoli, quæ commercijs terrestribus & maritimis ipsa quoq; abundat, multũ concedit. Salubriore cælo vtitur Genua: verũ præter hanc vnam gratiam, qua ne ipsa quidem Neapolis caret, qua tandem ex parte Genuam cum Neapoli conferemus? ac ne longum faciã, si quis in cæteras Europæ vrbes quæ paulo conspectiores sunt, intuebitur, nullam inueniet, præter Neapolim omnib. naturæ & fortunæ bonis cumulatam, & in qua non multa desiderentur. Quod vt planum fiat, age singulas eius partes prosequamur. Vtq; res dilucidior sit,

A illas ad duo genera referamus, hoc est, ad vrbem inanimam, ac ciuitatem animatam: referenda hæc sunt vocabula, quod nulla in præsentia occurrant, quibus subiectas notiones commodius explicemus. Inanimam vrbem voco solum ipsum situm, mœnia, portum, ædificia, plateas, totamq; vrbis descriptionem. Ad animatam ciuitatem pertinent cities atq; incolæ, ac negocia, quæ tractant, muniaq; quæ multa ac varia in hac ciuitate coluntur. Ab inanima igitur vrbe initium facientes, prima erit regionis consideratio; quæ
B res ad vrbium dignitatem commendandam, haud dubie plurimum valet. Est autem posita vrbs Neapolis in agro Campano, quem omnium scriptorum, cum veterum, tum recentiorum consensus cæteris omnibus agris totius orbis terrarum longe anteponit. Verba L. Flori huc transferre non pigebit: Omnium, inquit: non modo Italia, sed toto orbe terrarũ pulcherrima Campaniæ plaga est: nihil mollius cœlo: nihil vberius solo: deniq; bis floribus vernat. Ideo Liberi Cererisque certamen dicitur. Nihil
C hospitalius mari: Hic illi nobiles portus Caieta, Misenus, & tepentes fontib. Baiæ: Lucrinus & Auernus, quædam maris otia. Hic amicti vitibus montes, Gaurus, Falernus, Massicus & pulcherrimus omnium Vesuuius, Ætnæi ignis imitator. Quæ Florus perstringit & coarctat, nobis sunt explicanda & dilatanda. Prima cœli est commendatio, in qua re multus esse nolo. Illud tantum dicam, perpetuum ibi esse ver, neq; floribus tantum vernare Neapolitana littora, sed nullam partem anni
D florum & fructuum expertem esse: nunquam regionem aut frigore rigere, aut niuibus horrere, aut gelu torpere. Ad solum venio. Eas ferè esse regionum naturas constat, vt quod solum pingue, ac ferax sit, necessarijsq; fructibus abundans, id minime amœnum esse soleat: contra quod amœnum est, ab vbertate destituatur. Eiusmodi esse Circumpadanos campos, & Ligusticam oram cernimus:

quorum illi frumenti, ac lactis necessariarumque rerum feracissimi amœnitate Ligusticorum littorum carent: Contra maritima Liguriæ omnibus amœnitatibus referta ora, solo macro, & exili vtitur. Vsque adeò vtraque laus eandem regionem rarò commendat. At ea est agri Campani gloria, vt in illo fœcunditas cum amœnitate certet, omnesque regiones, quæ alterutra tantum laude præstent, vtraque vi superet. Nam vbertas tanta est, vt merito Bacchi, & Cereris certamen hoc solum vocet Florus. Vtrorumque enim vsum, neque mutuo se impedientem idem solum præbet. Cuius gratiæ nescio an vlla alia regio particeps sit. Arua enim ipsa arbustis, iisdem frequentissimis consita partim sunt: ea populi sunt patentissimis ramis diffusæ, & in vastam proceritatem consurgentes, vitibus amictæ, quæ geniculato procursu ad cacumina scandentes, atque inde præcipitatæ ad solum vsque peruenientes ea sunt feracitate, vt vna arbor eam ferat vini vim, quod quinque clitellariorum mulorum iustum onus sit. At quæ vina? omnium toto orbe generosissima, quæque veteribus in summo precio fuerint: Massica, Cœcuba, Falerna olim appellabantur, nos omnia vno vocabulo Græca appellamus, quorum præstans laus prouerbio ab omnibus accepto declaratur. Tres enim Græcas res esse prædicant, quæ in suo quæque genere principem locum obtineant, hoc est, Græcum ventum, Græcam puellam, Græcum vinum. denique id vinum est, quod ex hoc regno exportatum impenso precio paratur, atque in principum mensis palmam obtinet. Idem solum frumenti ita ferax est, vt à nullo, quod ea laude excellat, vincatur: quodque multis in locis si biennium quieuerit, quatuor continuos annos restibile fit. Huius agri pars ea, quæ Neapoli, & Capuæ interiecta est fertilitate cæteras vincens, Laboria à veteribus vocata est. quo nomine nunc totũ Campania appellatur, siue vt nonnullis placet, quod in eo agro colendo plurimus exudetur labor, quod pingue solum vi sua molientium manibus reluctetur: siue, quod vero propius puto, quod hoc inprimis solum dignum sit, in quod hominum industria, & labor insumatur, neque vnquam à cultu cesset. Amœnitati vero & pulchritudini Neapolitanorum littorum, quæ vlla non dico ora, sed oratio par esse possit? est enim posita vrbs Neapolis in sinu, qui inter duo promontoria, Misenum, & Mineruæ in septuaginta circiter millium passuum ambitum introrsum recuruatur, cum ostium quindecim passuum millia pateat: quod ipsum insulis Prochyta, Pithecusa, Capreis ab vtroque cornu obiectis coarctatur, alteroque portu inter oppidum Puteolos, & Misenum promontorium excauatur. Cingitur hic sinus mollibus vndique & placidè accliuibus collibus, qui neque nudi sunt soli, neque siluestribus arboribus vestiti, sed vitibus arboribusque pomiferis omnis generis amicti: tantaque est pomorum copia & varietas, ac suauitas, vt in hac plaga non modo Bacchus & Ceres, sed Pomona quoque sedes ac domicilium collocasse videantur. Frequentatur inprimis nobilissima illa omnium arbore Medica, quam cum paulo intentius contemplarer, eiusque bona mecum reputarem, ac mirarer, sic statuebam, radem plane fuisse veterum ætatem, cui tam fœlix arbor fuit ignota. De cuius, ac pomorum, quæ fert laudibus ac natura subiit animum cupido nonnulla attingere, atque hic inserere. Vnum genus est, sed variæ ac plurimæ sunt species, pomaque, forma, colore, magnitudine, sapore, succo inter se differunt. Nam alia, vt citrorum, & limonis colore albo sunt, & in longitudinem producta: alia vt citreorum lutea, & orbiculata: aliis cortex crassior est, vt iisipsis limonibus, & citreis, cum ipsum citreum totum fere cortex sit, perexiguosque nucleos habeat, cęterorumque omnium generum magnitudinem exuperet, suauiorque gustu cortex sit, quam ipsa nucleorum caro: cum contra in citro tenuior cortex amaritudine sua à gustu respuatur, neque nisi conditus sapiat. Sed naturam omnium persequi infiniti operis fuerit: terminabitur igitur descriptio nostra citreo, cuius pomi maior vbique est copia, & prima commendatio. pomum rotundum cortice crasso & carnoso, colore aureo persimili, vnde nonnulli malum aureum esse putauerunt: exterius leui, interius lanuginoso & albo, octonos aut plures nucleos continet in orbiculare formam compactos, molli membraná contectos & inter se distinctos, striato ambitu, nucleorum torulis eminentibus, quorum caro granosa est, succusque natura auidus, nõnullorũ etiam dulcis: verum id ab artificio originem habere putant, quod tamen in naturam abiit. humectiora cibis condiendis magis apta sunt, sicciora esu suauiora. Omni anni tempore à ramis recentia decerpuntur: sero enim annuoque curriculo ad maturitatem perueniunt, ac tamdiu in arbore matura perennant, dum succrescentia maturescere, ac subrubere incipiant, nec prius desinant, quàm succedentia sint ad perfectam maturitatem adducta, iamque tertii anni flores cœperint vernare. Quo fit, vt nisi quis in illis legendis praproperus fuerit, geminati in eadem arbore duorum annorum semper conspiciantur fructus: alii perfectè maturi, alii vel subnascentes, vel acerbi, vel maturescere incipientes, vel ad maturitatem iam spectantes, prout plus minusue tempus anni iam processerit. neque nobilissimi pomi recentis vsus est tantummodo, sed & in longum tempus asseruati: totque ac tàm varias recipit condituras hoc pomum, vt ex illis vel solis Salgamorum cella possit repleri.

Neque verò fœlicissimæ arboris gratia solo pomo terminatur: sed cum floribus quoque & foliis communis est. Nam folia ita mollia sunt tactu, vt reliqua omnium arborum folia præ illis scabra & aspera sint, contrectantiumque ac prementium manus suauissimo odore veluti vnguento preciosa nota delibutas perfundunt. Flores

Flores verò candidissimi, non modo suauitate odoris cæteros vincunt: sed tanto etiam virtute, vt cum reliqui non nisi naribus admoti ferè sentiantur, ij odorem tam latè fundant, vt non modò circumiectum aërem perfundant, sed quibusdam spirantibus ventis ad eos, qui fœlicem oram nauigijs præteruehuntur, longissimo maris internallo perueniant. Cuius odoris suauitas non simul cum floribus decidua est, sed humor ab illis distillans ab igne expressus, ac lagenis vitreis asseruatus suauissimi odoris vsum perpetuum præbet. Iam verò arbor ipsa perpetuo virens orbiculari forma, ac densissimis frondibus conspicienda ea est, vt si quis illam verno tempore, pomis, & floribus onustam contempletur, tribus diuersis coloribus eam variantibus, ac veluti acu pingentibus, eam miratus esse dicat arboris pulchritudinem & varietatem, quæ auri fulgorem pomis, margaritarum candorem floribus, smaragdorum viriditatem frondibus exprimat. Eædem laudes in cæteras species conueniunt, quæ forma tantummodò, ac magnitudine, & colore pomorum diuersæ sunt: id quod in cæterorum malorum genere vsu venire scimus. Hæ arbores, simulque mollissima myrteta, quibus solum vestitur, cum perpetuo virore & odore, tum topiariorum textu, quibus ea arbor apta in primis est, totam oram conspiciendam faciunt, quam etiam mire exornant quamplurima oppida, & ædificia, quæ passim cernuntur. Eximia illa additur gratia tepentium fontium, qui non modo delicatum vsum balneorum præbent, sed ad complura morborum genera sananda, & leuanda miras habent virtutes: sulfureæ etiam sunt venæ, ex quibus exhalās vapor per subterraneos specus, ad corruptos humores exiccandos, debilitataque membra corroboranda, doloresque tollendos mirum in modum valent. Sed nihil ad locorum amœnitatem & pulchritudinem commendandam maiorem vim habet, vt mihi quidem videtur, quam prospectuum iucunditas. Cuius rei, sine controuersia huic oræ palma tribuitur. Nam cum prospectus dupliciter commendentur: vel ex ipsa aspectus ratione, iustaque dimensione, vel ex rerum, quæ aspectui subijciuntur, specie ac varietate: mirum est quantum vtraque re Neapolitani prospectus cæteris omnibus antecellant. Etenim cùm nimis propinqua loca cursum radiorum, ab oculis exeuntium cohibentia aciem visus perstringant, ac veluti carcere constringant, quæ offensio iucunditatem aspectus debilitet, ac plane tollat, contra infinitus prospectus nullis locorum terminis circumscriptus per immensam vastitatem excurrens: nulloque loco consistens, aut quiescens veluti lassetur, & hebetetur, nullaque obiectæ speciei iucunditate perfusus aut recreatus languescat, ac planè iaceat: vtroque incommodo caret Neapolitana ora. Peramplum enim Theatrum, circumiectæque insulæ. satis laxamenti oculorum aciei ad excurrendum

A *præbent, tandemque obiectu suo terminant, ac circumcludunt, ne latius diffusa dissipetur & euanescat. Hic prospectus cum ex omnibus sinus partibus pulcherrimus & iucundissimus petitur, tum vero si quis tranquillo mari ex ipsa vrbe Neapoli, quæ in medio sinu posita toti oræ veluti dominatur, atque extantibus in illa locis, ac collibus, quos mœnia complectuntur, ipsam subiectam tantæ magnitudinis vrbem, portum omnis generis nauigijs refertum, superbam molem pulcherrimæ* B *arci coniunctam, velificantes naues vltro citroque commeantes contemplatus fuerit, circumferensque oculos vniuersum in circuitu sinum, in crateris formam curuatum, amœnissimas insulas, frequentia ac magnifica suburbana ædificia, egregia per totum sinus ambitum oppida, nitidissimos colles, latissimas arbores, perpetuum hortorum, & topiariorum virorem, quibus omnia circum vestiuntur, maritimaque antra & opacos scopulorum secessus circumspexerit, clementissimique cœli teporem sen-* C *serit: non iucunditate modo, sed admiratione & horrore quodam perfusus dicat, naturam cætera orbis loca alia alio fauore amplexam, maioreque beneficiorum copia alia alijs impartitam, at in fœlicissimam hanc oram, vniuersam benignitatis suæ vim ac cumulum effudisse. Cumque multis in orbis locis, maiore gloria, quam alibi consederit, in hac regione sedem ipsam imperij, ac regiam sibi constituisse. Iam vrbis mœnia ingressi, præcipuas laudes attigimus, portum, molem,* D *arcem, colles, prospectus: nunc reliqua explicemus. Non satis hæc vrbs in latitudinem patet, minusque quam pro magnitudine, & immensis opibus ampla est, quamuis nouissimè Petrus Toletus Vicarius Cæsaris pomœrium protulerit, vrbisque longitudinem produxerit, receptusque intra mœnium septa collis ambitum vrbis auxerit. Vrgentibus enim à tergo collibus coarctatur. quo fit, vt præter eam partem, quam Toletus addidit, quæ pulcherrima omnium est, quaque dignitatem hu-* E *ius vrbis mirè auxit, ac præter amplum decumanum, hæc vrbs angustioribus semitis & angiportibus vtatur, neque multæ in ea sint perpetuæ viæ, sed omnia sint anfractibus & flexis implicata. Quinetiam præter forum mercati, quod peramplum est, nullas satis laxas areas, aut campos habet, sed hæ angustiæ altitudine ædificiorum compensantur, excelsis cœnaculis sublatorum. Illudque est in hac vrbe eximium, quod cum in cæteris vrbibus tenuiorum, & plebeiorum tecta humilia ferè sint,* F *in hac infimorum ædes altitudinem nobilium domorum æquent, omnesque ferè in quintam contignationem, nonnulla etiam in sextam consurgant, quæ totidem familijs sedes præbeant, frontiumque specie, & pulchritudine nobilium domibus pares sint. nam ostia & fenestras affabrefactas habent, antiquis & epystilijs, ac Zophoris & coronis ornatas. Quæ laus haud scio, an vlli alij vrbi contingat. Ipsis porrò nobilium domibus nihil*

ad magnificentias deest. Nam maxima pars è lapide quadrato sunt, peristyliaq; habent, atq; ornatissimas, & laxas porticus, quaq; vnica huius vrbis commendatio est, maxima illarum pars pensiles hortos habent, fœlicium arborum syluis consitos, ad secundam contignationem sublatos, in qua herilis habitatio est: cum reliqua familia in inferioribus, & superioribus locis cubet, vt ex ipso triclinio ac cubiculis, quibus herus utitur, sit in hortos ex aquo loco transitus. Quare vt nihil esse potest in priuatis ædibus aut ad vsum commodius, aut ad hilaritatem & amœnitatem iucundius: ita illud ad vrbis gratiam cumulandam imprimis est insigne, quod bis in anno vernantibus floribus omnes vrbis partes, omnesque plateæ, suauissimo odore se fundente fragrantes, imaginem quandam felicium insularum quas poetæ fabulantur, peregrinis insolita re obstupefactis præbeant. Iam vero vt nullum absit bonum, saluberrima & limpidissima aqua tanta est, ac tam exuberans copia, vt amplissimo aquaductu in vrbem inducta, non modo per vrbem passim in Castella, ingentem vim aquæ ad publicum vsum fundentia, distribuatur: sed in omnes fere priuatas nobilium domos quæ quidem in inferiore vrbis parte posita sunt, per plumbeas fistulas illata, non modo necessarijs vsibus, sed amœnitatibus etiam fontium, & hortorum irrigationibus sufficiat. Hæc fere de vrbe inanima, circumiectaque regione paucis perstringenda visa sunt, in quibus nimius fuisse videri non possum, quod qua voluptas contemplantis oculos tenet, eadem loquentis cogitationem comitetur: ac quemadmodum videndi vis latissimo aspectu, ita animus iucundissima recordatione nunquam satietur. Sequitur vt ad ciuitatem animatam tractandam accedamus, quæ pars longe maior est. in qua ciuitate omni bonorum genere cumulanda non minores fortuna exercuit vires, quam natura in regione ornanda, vt non Cereris modo, & Bacchi vt veteres dixerunt, sed quod longe præstabilius est, naturæ & fortunæ certamen, vt initio dixi, Ciuitas hæc esse videatur. Quæ res perspicua erit, si quis res quibus magnarum vrbium dignitas maximè illustratur animo & cogitatione complexus fuerit. Eas ego quatuor in primis esse statuo: primum incolarum frequentiam, deinde ciuium opes & sortem, tum negotia, & commercia, postremo Imperij magnitudinem. Hæ res tantam vim habent ad Ciuitatis dignitatem extollendam vt quæ ciuitas vna ex ijs laudibus præcellat, ea in prima commendatione ponatur. In quam igitur alto fastigio vrbem Neapolim locabimus, quæ omnibus ijs bonis ita floreat vt ceteras ciuitates ea ipsa laude, quæ singulæ commendantur, longe superet? singula membra persequamur. Atque in incolarum multitudine breuis ero, quod ea res explicatione non egeat longa. Ducenta circiter millia ciuium capita (omnem ætatem & sexum vtrumque complector)

A esse pro comperto affirmant, idque ductu tritici et annonæ ratione alijsque certissimis argumentis perhibent constare: qui numerus à nulla Europæ ciuitate præter Lutetiam superatur, à quam paucissimis æquatur. Verum non tanta est in multitudine, quanta in genere hominum commendatio. Natura enim acutissimi sunt ingenioque præstantes, & ad omnes magnas res apti, linguaque ita prompti, vt eloquentia naturæ beneficio, regionis propria esse videatur. B pluriumque omnis ætatis in vrbe ac toto regno omni doctrinarum laude omnique litterarum gloria fuerint. Aptique in primis militiæ sunt, quod ingens sit & in corporibus robur, & in animis vigor, manuque strenui sunt, & animo audaces, contumeliarumque, & iniuriarum minime patientes, suique ipsimet acerrimi vindices, quique pro dignitate tuenda nullum recusent discrimen. Equestris præterea rei vsu peritissimi, in qua exercenda maximam operæ & C ætatis partem nobilitas positam habet. Iam vero quæ altera erat laus, ea est Neapolitanæ nobilitatis conditio, atque is fortunæ status, tantæque sunt Ciuium Neapolitanorum opes, quæ non fidem modo, sed admirationem pene exuperent. Cuius enim animum stupor quidam, non defigat, cum secum reputauerit, Neapoli plus septingentos ciues esse, Castellorum vicorum, vrbium etiam dominatu conspiciendos, in quibus plus centum sunt Principum Ducum, Marchionum, Co- D mitum titulis insignes, magnusque eorum numerus sit, quorum annua vectigalia dena aureorum millia excedant, nonnullorum etiam ad quinquaginta milia aut eo etiam amplius perueniant? Ut verè dici possit maiorem prope esse in hac vrbe fiduciarias ditiones obtinentium, ac populis dominantium, quam in multis alijs opificum, & sellulariorum numerum. paulo plus quam æquum sit, sibi assumere Neapolitani, tum maioraque esse hominum ingenia ac de E se, & de ciuitate sua paulo iactantius, & inflatius loqui existimantur. quod si quis secum reputauerit, fortunam hominibus animos ac spiritus facere, fortasse illis ignoscat, si nimia rerum copia affluentesque opes illorum orationem paulo longius interdum proueharit. Negotia vero (quod tertium ad commendationem proponebatur) Dij immortales quam multa, quam magna quam multiplicia sunt, siue opificiorum copiam & varietatem species, totamque vrbem F tabernis refertam aspicias, siue in maritima & terrestria commercia, mercatorumque frequentiam intueare, siue ad iurisdictionem & forenses causas animum conuertas? Maritimorum quidem commerciorum testis est portus onerarijs, & omnis generis nauigijs perpetuo refertus, nullaque est vrbs tota Italia in quam maior mercatorum copia commigret, quaque illos cum maiore quæstu maioribusque compendiis

dimitta

A dimittat. Amplissimæ sunt societates in vectigalibus publicis exercendis, & in ceteris omnibus rebus, in quibus mercatorum elaborat industria, occupatæ. Caussarum vero forensium multitudo tanta est, quantam vnam in ciuitatem inducere potest tanti Regni amplitudo. Quæ res immanem pecuniæ vim, immensasque opes huic vrbi accumulat, argumento est iurisconsultorum, & Scribarum infinitus numerus, qui ex tenui re ad amplissimas opes perueniunt, B quique magnificentissimas passim comparant, & ædificant ædes, latifundiaque & amplissima matrimonia successoribus relinquunt. Postrema laus fuerat imperium, quod omnibus iis prouinciis definitur, quæ inter Superum & Inferum mare à Latio & Piceno totam Italiæ longitudinem vsque ad Rhegium promontorium terminant. Quæ omnes vno vocabulo nostra ætate Regnum Neapolitanum appellantur. quo regno etsi nonnulla ampliora sunt, latioribusque finibus patent, C tamen cum plures sint in illis iurisdictionis sedes, nescio an ulla vrbs vastis in illis regnis sit, in quam maior populorum frequentia confluat, a quaue plures prouinciæ petant iura. Sed quantum huic regnō de magnitudine decedit, tantundem de nobilitate & felicitate accedit. nullus est enim toto orbe terrarum ad commercia opportunior situs, quippe qui mare mediterraneum medium secans ac veluti nota discriminans, & in omnes cæli plagas vergens, D commodissimos ac breuissimos in Africæ, Asiæ, Græciæ, Illyrici oras habeat traiectus, atque vtraque eius littora omnibus amœnitatibus arborum consita frequentissimis, & tutissimis peramplisque portubus, ac quamuis magnarum classium capacibus sint excauata. Sed de huius regni laudibus agere in præsentia non necesse habeo, nam & res bene longum panegyricum magnitudine sua postulat, & mihi vrbem tantummodo Neapolim describere propositum est. E Illud tantum omittere non possum, eam esse huius regni fœlicitatem, vt fructuum copia, varietate, præstantia, ceteras omnes orbis regiones vincat. nam nulla omnino re ad humanum victum & cultum tam necessarium quam delicatum eget importata, & ipsum tantam fructuum copiam ex se effert, quæ cum necessarijs incolarum vsibus affatim suffecerint, quæ superant exportata tricies centum aureorum millium numum pretium conficiant. F Ingens enim vis tritici, generosi vini, olei, saccari, serici, lanæ, carnium, cumini, croci, mannæ quoque, & Rhabarbari, ac ceterarum denique omnium fert rerum, quæ vsum necessitas, & amœnitas postulat, ex hoc regno in omnes orbis partes exportantur. Sed nulla re æquè commendatur hoc regnum atque generosissimorum equorum gregibus, qui erecta & præcelsa forma, eoque vigore, & virium robore, vt omnia aduersa impetu prosternant, bello supra omnes, quos natura fert, apti existimantur; quique impensissimo pretio, ac quintuplo ferè pluris quam reliqui multarum regionum equi comparantur, quibusque potissimum, si illorum facultas est, Reges, ac magni Duces, & Proceres prælium inituri salutem suam committant. Quam igitur vrbem cum Neapoli conferemus? quam cum illa in pari laude ponemus? quæ ciuitas ad illius gloriam aspirabit? atque adeò quæ non illi plurimum de dignitate concedet? De cuius laudibus hæc adumbrasse satis sit, quæ pro dignitate explicare maioris otij & ingenij fuerit. Ego enim me Ferrariensis imperio tuo satis obsecutum puto in locis notandis, reque nuda tibi ante oculos ponenda, quam, qui otio abundant, & dicendi vi præstant, quæ ego vtraque re careo, orationis copia dilatandam, & illustrandam suscipere possint. Vberrima enim materia est & amplissimus campus, in quo eloquentia excurrere possit. Multos, vt omnia sunt humana, fore non dubito, qui sententiam meam improbent, meque reprehendant, quin etiam nonnulli indignentur, & stomachentur, me multarum vrbium gloriam, quarum dignitas multis, & eximijs naturæ, & industriæ bonis in primis commendetur obscurasse, ac tantis, & tam multis ciuitatis Neapolitanæ laudibus penè obruisse. hic Ferrariensis quid (inquit) alij existimaturi sint, ipsi viderint. Illud ex te quæro Brumane, etiam ne Roma & Venetijs Neapolim anteponas? cui Brumanus. Ego (inquit) sic statuo Ferrariensis vrbem Romam, si veterem illam spectes, nullam iam esse: reliquias tantum priscorum ædificiorum, & ornamentorum extare: quæ res cum verius cælestes, quàm humanæ sint, ac si ita loqui fas est, prope diuinæ, ipsa cælestium rerum, vt ita dixerim, fragmenta omnibus humanis rebus quamuis integris longè præstare, eiusmodique esse eas reliquias, vt non Neapolim modo, sed omnes orbis terrarum vrbes præ illis minimi faciam. Ea est enim illarum maiestas, vt intuentium animos veneratione perfundant, stuporeque quodam mentes contemplantium defigant, ac non modo orbis terrarum imperij memoriam renouent, sed ipsum adhuc imperium spirare videantur. Nouam autem Romam, quod relligionis arx, & domicilium sit, quodque Christianæ Ecclesiæ caput in ea sedes habeat collocatas, quodque ab illa sacra iura cunctus Christianus orbis petat, eximiam ijs de caussis esse confiteor, nullamque omnino vrbem cum sacrosancta hac conferre fas esse. Venetias vero, cuius vrbis maiestatis plena imago mihi semper animo obuersatur, quæque patriæ charitatem apud me obtinet, cuiusque vrbis gloria & opibus Italiæ dignitas, & salus inprimis nititur, non in terra, sed in mari si-

tas esse dico. Quare vrbem illam veluti citra orbem positam, citra certamen quoque esse debere. Habes Ferrariensis meam de vrbe Neapoli sententiam: quam si tibi verbis parum probaui haud dubito, quin ipsius vrbis aspectus, si ad te illam vnquam accedere contingat; sit probaturus.

SCIPIO MAZELLA NEAPOLITANVS.

De Puteolis & Cumis.

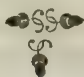

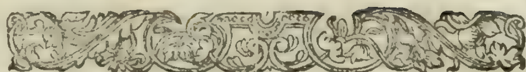
PVteolos antea quam bello Italiam Annibal laceraret, Dicæarchiam à iusto imperio, quo eius respublica florebat, dictam fuisse, & à Cumanis conditam, eorumq; fuisse emporium, Strabo, Plinius, multiq; alij auctorum prodiderunt. Cumani vrbis suæ vti antiquissimæ originem è Græcia, atq; Euboia insula à Chalcidensibus, Chalcidenses ab Atheniensibus repetunt: quo & Puteolanorum numismata spectare credibile est, quæ Apollinis Οὐλίω (vt de ipsa ciuitate in Anquitatibus diximus) facie aduersa, Minotaurum auersa parte exprimunt. Ceterum quum Dicæarchia emporium tempore belli eius, quod Annibal cum Romanis in Italia gerebat, frequentari cœptum esset, Q. Fabius ex Senatus auctoritate illud communijt & præsidium ei imposuit, mutatoque nomine, Puteoli deinceps vocari cœpit, idque siue à puteorum, quibus ager eius abundabat, frequentia, siue, vt nonnullorum est opinio, à putore aquarum, & aeris, sulfureo semper vapore grauis. Atqui quum Festus Puteolos inter ea præfecturarum genera recenseat, in quas præfecti irent à populo Romano creati, suspicari licet eam præfecturæ nomine, & iure, tandiu administratam fuisse (annis videlicet vndeviginti) donec P. Cornelio Scipione Africano II. T. I. Sempronio Longo Coss. Colonia ciuium Romanorum trecentorum hominum lege Acilia Tribunicia eo deducta est, habuitque ea Colonia priuata quidem aliqua ciuitatis iura, vt ceteræ Coloniæ, nulla tamen publica, ita vt nomi-

A *ne ciues Romani, re verò Coloni tantum essent Puteolani. argumento est, quod Liuius prodat Colonos, qui Puteolos Salernum, & Buxentum adscripti nomina dederant, quum ob id se pro ciuibus ferrent, Senatum iudicasse non esse ciues Romanos. Argumento etiam est, quod P. Scipio Africanus, & P. Ælius Censores, portoria rerum venalium Capuæ ac Puteolis fruenda locarunt. Festus etiam Capuam sub eodem præfecturæ genere cum Puteolis recenset. Addit Liuius ab ijsdem Censoribus colonos trecentos (is enim numerus a Senatu definitus erat) qui Puteolos dedu-*
B *cerentur fuisse adscriptos, eosque P. Scipione Africano II. & T. Sempronio Longo Coss. fuisse deductos. Extat antiquum epigramma siue Inscriptio, quæ ab Colonia deducta, annos nonaginta recenset N. Fufidio, & M. Pullio Duumuiris, quũ Romæ Consulatũ gererent P. Rutilius Rufus, Cn. Manlius Maximus, quæ numerorum ratio cũ ipsis quoq; congruit. A secundo nãq; Africani maioris Consulatu vsq; ad P. Rutilij Rufi, & Gn. Manlij consulatũ, anni nonaginta in fastis interesse*
C *numerantur. Itidem in antiquis Inscriptionibus etiam Ædiliũ Coloniæ Puteolanorũ mentio fit, & Cicero M. Antonium accusat, Puteolanos iccirco instantẽ, quòd C. Cassiũ, & Brutos sibi patronos adoptassent. Ceterùm quũ illud fa.. um constet postea quã lege Iulia Puteolani ciuitatẽ adepti erant, verisimile est Puteolanos ab initio præfecturæ legibus fuisse administratã, donec Colonia ciuiũ Romanorũ fieret. Atqui post deuictum Antonium Augustus vrbe rebusque vrbanis constitutis, quum Italiam XXIIX. Colonijs frequen-*
D *tasset, Puteolos quoque militarem coloniã Augustam, vti Frontinus tradit, deduxit, in qua iter vno latere populo debebatur trigita pedũ, agerq; eius veteranis, & Tribunis*

Tribunis legionariis in iugeribus adscriptus erat. A Addam & illud, extare Puteolis templū quod frontispicij inscriptio, & titulus Augusto à L. Calpurnio L. F. positum, & dedicatum testatur. Admonet autem Puteolorum situs ratio, vt prodigiosam Caligulæ Cæsaris ex Suetonio ostentationem referamus, qui vt nouum, & inauditum antea spectaculi genus ederet, medium, quod inter moles Puteolanas, & Baias trium millium & sexcentorum ferè passuum patebat interuallū ponte coniunxerat, contractis vndiq; onerarijs nauibus, & ordine duplici ad ancoras collocatis: superiectoq; aggere terreno, ac directo in Appiæ viæ formā B per quem pontem ipse vltro citroq; per biduū commeauit: eūq; apparatum instituisse creditur ad æmulationē Xerxis Persarum regis, qui non sine admiratione aliquanto angustiorem Hellespontum contabulasse scribitur. Laudant tamen alij alias huius rei rationē, ad eludendā scilicet Thrasylli Mathematici auctoritatem Caligulam hunc pontem excitasse. Prædixerat enim Thrasyllus, non magis Caligulam imperaturū, quam C per Baianū sinum equis discursurū. Tacitus antē scriptum reliquit, Neronē veteri Puteolorum oppido ius coloniæ, & cognomentum, à se dedisse. Meminerunt Puteolorū etiam Plinius, & Vitruuius, hic ob puluerem Puteolanū, qui cæmento Cumano admixtus in molibus ædificandis etiā ad omnem maris impetum inexpugnabilis sit: ille ob purpurissum, quod vel Tyrio tantum à veteribus commendato præstantius, & nobilius censendum sit. Ceterum quia mare Mediterraneū, quia sese circum hæc littora insinuat, duos D sinus facit nobiles admodū, Puteolanum scilicet, & Baianū, obiter, & Baiarum ipsarū, & sinus simul & vicinorū vsq; ad Cumas locorū mentionem facere visum est. A Puteolis itaq; in Euroaustrum flexuoso sese littore incuruat sinus Baianus, eo quo supra diximus interuallo, à Baiis nobilissima olim vrbe sit dictus, locus tam à Romanis quam à reliqua Italia vniuersa ob medicatarum aquarum fontes, maximo hominum concursu, & frequentia celebratus. Vrbi ipsi nomen factum à Baio Vlyssis filio nonnulli prodiderunt. Ab E eo ad quinque millia Misenum promontorium, magnifica olim ciuitas, à Miseno Æneæ quondā tubicine dictum, in mare prominet. atq; eo loco Augustum classem contra belli subita instructam semper habuisse & Suetonius, & Tacitus scribunt. Inter Puteolos, & Baias, & quæ Bayis ferè aduersæ sunt Cumas, æqualib. proxime interuallis distat Auernus, & Lucrinus lacus, tanta omnium scriptorum commendatione celebrati. Obseruo quoque in hoc tractu Phlegræos fuisse F campos ob perpetuos ignes ita dictos, & aquas in eo agro tam feruidas ex Pausaniæ testimonio fuisse, vt plumbeos per quos fluant tubulos dissoluant.

Puteolorum longitudinem Ptolemæus partium XXIX. cum deunce vnius partis, latitudinem quadraginta vnius mensurat.

DE CVMIS.

SCIPIO MAZELLA NEAPOLIT.

CVmas Chalcidensium Coloniam, vetustissimam omnium, quæ à Græcis in Italiā Siciliamque deductæ sint, fuisse inuenio. Primo hunc locum gens Opicorum incoluit, eiecta hæc ab Oscis est, Oscos deinde Chalcidenses, Chalcidenses vicissim Tusci expulere, postremò quum in Romanorum potestatem Cumæ deuenissent, ab illis Colonia militaris facta est. Hanc primitus deduxisse Chalcidenses, ducibus Megasthene Chalcidense, & Hippocle Cumæo traduntur. Conuenerat inter eos, vt de Colonia nōine sortiretur, quūq; sors Hippocli Cumæo obuenisset, is nomen vrbi à patria sua imposuit, & si sint qui nomen vrbi ἀπὸ τῶν κυμάτων id est, à fluctibus, factum contendant. Amœnissimus hic totius Italiæ tractus est, & quasi naturæ certantis miraculum quoddam, varijs passim lacubus fluminibusq; distinctus. Vulturnus ad ortum, in meridiem Glanis, fluentes, totum hoc spatium in peninsulæ formam amplectuntur: intus Lucrinus lacus, sinusq; eiusdem nominis, tum Acherusia palus poëtarum fabulis celebrata, qui ibi descensum ad Inferos patere scripsere, & tepentibus fontibus Baiæ, frequenti Principum Romanorum secessu insignes. Inter hæc ipsa Cumarum vrbs ad mare, media inter Vulturnum amnem eiusdemque cum amne nominis vrbem, & Misenum promontorium ingens murorum ambitu complexa spacium: in medio eius editus consurgit collis, in eo templum Apollinis, à Dædalo (fama tenuit) conditum, quum iram Minois ex Creta fugiens, huc appulisset. Apparet vasta eodem in colle specus, vbi Sibyllam Cumanam vaticinari quondam solitam antiquitas prodidit. Appulisse, & huc deleto à Græcis Ilio Æneam ferunt, factoque, vt mos erat, sacrificio, duce Sybilla ad Inferos descendisset. Habebat vrbs arcem insignem, & portum tutissimum; totumq; hoc litus ostreis abundabat. Cæterum cum Cumarū vrbs agri fæcunditate, & maritimis commercijs in magnā breui potentiam amplitudinemq; excreuisset, inuidia huius felicitatis ducti populi finitimi in vrbis excidium conspirant. Ab Etruscis itaque, Daunys, Vmbrisque ad quingenta peditum, & duodeuiginti equitum millia armātur. Cum his copijs domo profecti, ad Glanim Vulturnumque amnes castra locant. Cumani vicissim, diuisa in tres partes iuuētute, vnā ad vrbis præsidiū, alteram ad tutandas naues reliquere, tertiam cum hostibus cōgressuri in aciem eduxere: sexcenti omnino equites erant, & quatuor millia peditum. cum tam exiguis copijs tantam hostium multitudinem aggredi ausi, vicere. Hærebant eni multitudine sua Etrusci, seq; mutuo angusto loco constipati conculcabant afferebant

Cumanis

Cum ex aduerso, ne circumuenirentur, locorum angustiæ saluti fuere. Peditatu itaque Etrusco nulla re egregiè gesta in fugam conuerso, pugnam inde equitatus excepit. quum procella subito coorta, illatáque cum impetu in ora oculosque equitum Etruscorum, illos quoque turbatos in fugam auertit. Insignis maxime fuit equitum Cumanorum ea pugna fortitudo, & inter eos Aristodemi Malaci virtus præcipuè extitit: ducē namque hostium, præter alios non paucos primi nominis, singulari certamine congressus occidit. Victores Cumani, facto Dijs pro victoria sacrificio, sepultisq; honorificè suis, qui pro patria pugnantes ceciderant, in certamen deinde venerunt, cui potissimum ob rem fortissimè ante alios gestam corona deberetur. Potior ciuium pars, & maxime plebs, Aristodemo eum honorem deberi contendebat. Contra optimates (penes quos tum summa rerum apud Cumanos erat) pro Hypomedonte magistro equitum nitebantur. Ad seditionem postremo res spectabat, vnde veriti qui e ciuibus ætate prouectiores erant, ne res ad arma, & cædes prolaberetur, auctores fuere, vt vtrisque corona decerneretur. Sopita iis conditionibus discordia, Aristodemus deinceps plebis partes in republica sequutus est. Vnde optimates consilia eius suspecta habentes, veritique ne auctus potentia res nouare tentaret, quo honesto aliquo prætextu ipsum de medio tollerent, Aricinis auxilium contra Etruscos, Aruntemque Porsenæ filium à quibus obsidebantur petentibus, populo persuasere, vt duo millia auxiliariorum ex egentissimis seditiosissimisque de plebe conscripta, ductu Aristodemi Ariciam veluti ad certam internecionem mitterentur. Sed secus atque illi sperauerant euenit. Aristodemus enim re fortiter atque feliciter gesta, Arunte hostium duce sua manu in singulari certamine cæso, ac Etruscis in fugam versis, atque ita Aricia graui obsidione liberata, quamplurimis magnificentissimisque muneribus ab Aricinis donatus Cumas rediit, magna cum ciuium gratulatione, & promiscua multitudinis occursu. atq; vti multo cum verborum honore, ac faustis acclamationibus: ita non sine pari optimatum inuidia exceptus atque in vrbem deductus est. Cæterum conciliatis sibi iam antea dum ab Aricia Cumas nauigat, cum verbis tum muneribus, eorū qui secum in ea expeditione fuerant animis, ad hæc adiuncto sibi priuatim comitate ac blandimentis corruptissimo quoque militum, ac manu promptissimo, si forte ad nouandū Reipublicæ statum ipsorum opera vti constituisset: capta occasione, dum coram frequenti Senatu de rebus à se ad Ariciam gestis verba facit, socij facinoris & coniurati per confertam turbam irrumpentes, præcipuos quosq; optimatum nihil tale expectantes interimunt, effractoq; nocte insequenti carcere, tam eos, qui rerum capitalium rei, quàm qui ex Etruscis captiui in vinculis detinebantur, solutos, ac libertate donatos, armis instruit, eorumq; satellitio stipatus in publicum prodit, ac populo in concionem vocato, acri in optimamates oratione inuectus, eosdem meritas ob tot in se iniurias atque insidias exsoluisse pœnas dictitat, reliquis ciuibus se libertatem reddere, ac constituisse pari cum cæteris cōditione in patria tranquille vitam exigere. Inde cum agris diuisis, tum remisso ære alieno, ac munificentia multitudinem vrbanam sibi conciliat. Cæterùm quum tam ab agrorum diuisione, quàm æris alieni remissione tenuioribus à potentioribus se metuere diceret, arma vniuersa, tam publica, quàm priuata in templis Deorum deponi hortatur, & persuadet, inde rep ostenda si quando opus esset. Quibus statim per suos satellites occupatis, perscrutatis insuper intimis domorum priuatarum penetralibus, si quid intus armorum occultaretur, quamplurimos è ciuibus præcipui nominis, maxime si quos sibi infensos atque aduersos credebat, interfici iussit, caussatus rebus nouis eos studere, armaque contra edictum apud ipsos fuisse deprehensa. Ad hæc adiunctis priori satellitio nequissimis perditissimisque ciuibus, tum & seruis dominorum cæde pollutis, externū quoque militem ad duo millia mercede conducit. Rebus suis ad hunc modum confirmatis, atque vniuersa ciuitate exarmata, libere, ac pro arbitrio tyrannidem in quosuis exercere cœpit, bona interfectorum inter sceleris ministros diuidit, filios eorundem omnes vrbe excedere iubet, pœna capitis constituta ni pareant. coniuges dominorum interemptorum seruis nubere compellit, reliquam iuuentutem vrbanam, interdicto armorum vsu, atque exercitatione, molliter, ad omnē luxum ad vigesimum vsque annum institui curat. Verū enimuero quum iam diu summa felicitate Tyrannidem tenuisset, & res suas in tuto esse putaret, in senectute vltores scelerum Deos atque homines sensit ab ijs, quorum ipse parentes necauerat, quosque in exilium eiecerat, in regia oppressus, atque vna cum liberis ac necessarijs interfectus. Ita liberatis à Tyrannide Cumanis summa rei ad optimates rediit. Cæterum haud diu Cumanis otium fuit. Etrusci enim inito cum Pœnis fœdere, vix tum à Tyrannide respirantes aggrediuntur, terra Etruscus, mari Pœnus vrbem circunsedit. Cumani cum se vndique premi viderent, opem Hieronis senioris Syracusanorum Tyranni per Legatos supplices implorant. Haud vana fuere, legatorum preces, classis enim statim ab Hierone in auxilium missa, animos Cumanis ad tentandam prælij fortunam fecit. Magno animorum ardore vtrinque concurritur, & æquo diu marte pugnatum erat, neutro inclinante victoria: cum tandem forti, ac fideli Syracusanorum opera, fusis fugatisque non sine magna clade hostibus Cumanus superior euasit. Florere inde rursus Cumanorum res auctis diuturna pace opibus cœperat, quum nouum illis cum Campanis socia, amicaque prius gente bellum oritur. Causa belli in incerto est: hoc constat, priores intulisse Campanos, ac Cumanos prælio superatos, fugatosque itaque intra vrbem compulsos, terra, marique circumsedisse, ac tandem post longam obsidionem ciuibus nequicquam resistentibus, vrbe per vim potitos, spoliatamque, & cædibus promiscuis exhaustam, colonis ex suis in eam conscriptis incolendam dedisse. Cæterùm Cumanorum, antequam in Campanorum potestatem peruenirent potentiam testantur Coloniæ ab illis deductæ. primum Parthenope ab illis condita, ab Sirenarum vna

qua

A *quæ ibi sepulta erat: sic dicta. Eam quum postmodum Athenienses vna cum Chalcidensibus occupassent, nomen eius in Neapolim mutarunt. Tum Dicæarchia altera Cumanorum colonia, qua pro Emporio vsi sunt, quæ post Puteoli appellata est. Cæterùm Campani cum Cumas à se occupatas nouis colonis habitandas dedissent, etiam reliquias Cumanorum, quæ cladi superfuerant, in societatem vrbis, agrique receperunt, & summa concordia rempublicam administrantes, in vnum quasi corpus coaluere. hinc factũ, vt multa vetusti ritus argumenta apud Cumanos* B *perseuerarent, Campanis nihil mutantibus. Egregia Cumanorum erga Romanos fides bello Punico secundo enituit. Nam quum vniuersa penè Campania à Romanis ad Pœnos atque Annibalem defecisset, initio à Capua facto, Cumani vt idem facerent, nec promissis nec minis Campanorum adduci potuere. Campani itaque quod minis promissisque non poterant, dolo tenarunt: sed frustra. Cumani enim fraudem suspicati dissimulato tamen se quidquam sibi à Campanis metuere, postquam Sempronium Grachum Con-* C *sulem, qui id temporis ad Liternum castra habebat, de Campanorum consilio certiorem fecissent, eiusdem Consulis opera adiuti, non solum Campanorum insidias euasere, sed dispositis in contrarium insidijs, ac noctu impressione in castra Campanorum facta, incautos improuisosque aggressi, Campanorum ad duo millia cecidere, captis vna cum ipso duce Mario Alfio signis militaribus triginta quatuor. Annibal Campanorum sociorum clade intellecta, precibus eo-* D *rundem fatigatus, vastato latè agro Cumano, castrisque mille ab vrbe passibus communitis, Cumas omni apparatu oppugnare instituit. Verùm Cumani cum proprijs viribus subnixi, tum & Romanorum præsidio adiuti, disturbatis incensisque Pœnorum machinis, facta subitò vna cum Gracchо Consule duabus portis eruptione, fusis fugatisque in castra vsque Pœnorum stationibus, cæsisque mille quadringentis, Annibalem obsidionem soluere cogunt. Cumanis finito bello Punico petentibus à Romanis permissum, vt publice Latine loquerentur, vtque præconibus eorum Latine* E *vendendi ius esset. Cumanam quoque rem præfectos à populo Romano missos administratam fuisse inuenio. Bello etiam Marsico, quod a multis Italicum appellatur, Cumani Romanos summa fide iuuere, nihilque ab illis omissum, quod à bonis, & fidelibus socijs præstari posset. Post Iulij tamen Cæsaris cædem, quum M. Antonius, C. Cæsar Octauianus, qui post Augustus appellatus est, & M. Lepidus Triumuiri Reipublicæ cõstituendæ maximam pene, & fertilissimam Italiæ partem veteranis suis, post bellum Philippense in victoriæ præmium assignarent, ager quoque Cumanus* F *viritim in iugeribus veteranis diuisus est, ipsaque vrbs Cumæ, ciuibus vrbe agrisque pulsis, iussu Augusti Colonia facta est, nulla præteritorum in Populum Romanum meritorũ aut officiorum ratione habita. Celebratur naualis Cæsaris Augusti cum Sex. Pompeio ad Cumas pugna, qua grauissimam Augustus cladem accepit, maxima nauium parte capta aut depressa. Cumanorum longitudinem Ptolemæus XXXIX. partium cum triente latitudinem. XLI. S. ponit, & Liternum Vrbem Scipionis Africani secessu notam, sextante partis quam Cumas Orientaliorem, quam tamẽ alij vltra Cumas in occidentem transponunt. Liternum inter præfecturas, quas Præfecti suffragijs à populo creati administrabant à Festo refertur. Coloniam ciuium Ro. eo deductam eodem anno, quo & Puteolos, Liuius prodit. Frontinus eam inter Colonias militares ab Augusto deductas recenset. Vulturnum Colonia ad Vulturni fluminis ostium erat, eam Ptolemæus septunce quam Cumas orientaliorem, quincunce australiorem facit. Vltra Vulturnum fluuium Gaurus mons ad ripam vsque Liris orientalem pertinebat. Huius montis pars occidentalis Gaurus, Orientalis, & iuga eiusdem Massicus, septentrionalis Falernus dicebatur. Falernus ager eius montis ad septentrionem decliuitate porrigebatur, vinũ, quod summis collibus, nascebatur, Gauranum: quod medijs, Faustianum: quod imis, Falernum vocabatur. Vltra Falernum agrum, Vescinus ager erat, à Vescia Campanorum oppido dictus, quod nomen in Annalibus Liuij frequentissime deprauatum est. Vestini enim Sabinis ad ortum proximi erant, vt Vescini Capuanis, & Sidicinis.*

INSCRIPTIONES

Puteolis, Cumis, in Baiis & Miseno, finitimisque locis repertæ.

PVTEOLIS.

1

IMP. CÆSAR DIVI HADRIANI FIL.
DIVI TRAIANI PATRICI NEPOS
DIVI NERVÆ PRONEPOS T. ÆLIVS
HADRIANVS ANTONINVS AVG. PIVS
PONT. MAX. TRIB. POT. II. COS. II.
DESIG. III. PP. OPVS PILARVM VI
MARIS CONLAPSVM A DIVO PATRE
SVO P. PROMISSVM RESTITVIT.

2

DD. NN. IMP. CÆS. TRAIANVS. PP.
INVICTVS AVG. MVRIS CVRIONENSIBVS
ÆDIFICIIS PROVIDENTIA SVA
INSTITVIT. IIS ATQ. ERECTIS
PORTAM PVTEOLANORVM HER
CVLEAM VOCARI IVSSERE.

3

IMP. CAES. L. SEPTIMIVS SEVERVS
PIVS PERTINAX AVGVSTVS. ARABIC.
ADIAB. PARTHICVS MAXIMVS TRIB.
PONT IX. ET IMP. XII. COSS. II PP.
PROCOS. ET IMP. CAES. MARCVS
AVRELIVS ANTONINVS PIVS AVG.
TRIB. POST. IIII. PROCOS. E. VIAS
RESTIT. A PVTEOL.

IMP.

A

IMP. CAESAR D. NERVAE F. NERVA TRAIANVS GERMANICVS PONT. MAX. TRIB. POT. VI. IMP. II. CONS. IIII. P. INCHOATAM A D. NERVA PATRE...... SVAM PERFICIENDAM CVRAVIT.

5

CALPVRNIVS L. F. TEMPLVM AVGVSTO CVM ORNAMENTIS D. D.

6

L. COCCEIVS L. C. POSTVMI L. AVCTVS ARCHITECTI.

7

HERCVLI GILIO INVICTO SANCTO SACR. VOTO SVSCEPTO L. CRASSVS DE SVO F.

8

IOVI CVSTODI SACR. EX INDVLGENTIA DOMINORVM SVCCESSVS PVBLICVS MVNICIPIVM...... AS.....SER. ÆDEM CVM PORTICIBVS A SOLO SVA PEC. FECIT ITEM MENSAM: ET ARAM D.D.

9

PRO SALVTE, ET VICTORIA AVGVSTORVM DEO MAGNO GENIO COLONIAE PVTEOLANORVM, ET PATRIAE SVAEQ. AVRELIVS HERMODION SEVIR. AVGVSTALIS, ET CVRATOR. EORVM. EXTRVXIT. ET DONVM DAT L. D. D D.

10

AEDIL. COLON. PVTEOLANORVM.

11

AB COLONIA DEDVCTA ANNO XC N. EVFIDIO N. F. M. PVLLIO DVO VIRI P. RVTILIO C. M. MALLIO COS. OPERVM LEX II.

12

Q. FILIVS L. FILIVS RVFVS, ET Q. ACRIELVS Q. FILIVS CELER PRAETOR DVVMVIR. LANARIAS, ET QVAE IN HIS SVNT SVA PEQVVNIA FECIT VT EX EO VECTIGALE QVOTANNIS COLONIS MVLSVM; ET CRVSTVM NATALE CAESARIS AVG. DARETVR.

13

D M. MARTIAE MARCIANAE ANCHARII PROCVLVS, ET PROCVLIANVS MATRI SANCTISS.

14

TREBONIA GERMANA. SOROR
VNA. CVM FILIS SVIS
ET COHEREDIBVS
FRATRI DVLCISSIMO.
MARIAE L. F. PROCVLAE
MARIA L. F. PROCILLA
SORORI PIISSIM.
NOMINE SVO. ET
MARIAE MVSAE MATRIS. ET
B MARIAE CAECILIAE. PROCILLAE
FILIAE. SVAE ET
M. CAECILI. CAECILIANI
MARITI. SVI
L. D. D. D.

16

D M
CALLINICI. VIXIT. ANN. XXIII.
MENSES VII. DIES. XX.
C CASSIA....NICOMEDIA
ET CALLINICVS
PARENTES. P.
FILIO.....PIENTISSIMO
ET CARISSIMO

17

.... CAESARI. DIVI ......
...... HIC NEPOTI. DIVI ....
...... ONINO, AVG. PIO.......
D .... SILONIA. FLAVI......
...... VPER CETERA. BEN......
...... VS. PILARVM. VIC......,
...... SVO. MVNVM.......
....

18

D. L. M.
NON FVI. FVI. MEMINI.
NON SVM, NON CVRO
E PETILIA. NEAPOLITANA. AN
NORVM XVII. HIC QVIE
SCO. C. MARCIVS. C.
PETILIA. DECIMAE. LI.
BERTAE DVLCISSIMAE.

F

C V M I S.

1

TI. IVLIVS BALBIVS. FRATER
VNA. CVM. FILIS, SVIS
ET. COHEREDIBVS
SORORI DVLCISSIMAE

S.P.

2

S. P. Q. NEAPOLITANVS
DD. L. ARRVNTIO. L. F.
GAL. BAEBIO CENSORI
REIPVB. NEAP.

3

HIC. EST. POSITA.
ALBVCIA BLESILLA. RARI. EX
EMPLI. FEMINA. QVAE VIXIT
ANNOS. XXX. M. SEX D. XIX.
DVLCISSIMAE· CONIVNGI FECIT

4

D. M.
ANTIGONVS GERMANICVS.
QTI VIXIT. ANN. XVI.
C. LAECANVS EQ. SING. CAES.
ARGENTARIVS
HERES PIENTISSIMO
AMICO. TITVLVM
FECIT.

5

TI. ANNIVS. CLAVDIVS V. F.
SIBI, ET FAVSTINAE CASSIAE
PATRONAE. ET POMPEIAE CALPHVRNIÆ
LIB. CONIVGI. CARISSIMAE
SOLI INVICTO.
ET LVNAE
AETERNAE
Q. MINVCIV......
PARATV......DED.....

A

7

IMP. CAESARI
VESPASIANO. AVG.
PONT. MAX. TR. POT. III.
IMP.IIX.PP.CONS.III. DES.IIII.
S. PVTOL.
QVOD. VIAS VRBIS
NEGLIGENTIA
SVPERIOR.....TEMPOR.
B CORRVPTAS. INPENSA
SVA RESTITVIT.

8

INVI. VICTORI.
TREBONIVS GALLVS COS.
PORTICVM.
EX VOTO. FECIT
DEDICAVIT. X. K. MAIAS
C APPIO. ANNIO. M. ATI......COS.

6

SANCTISSIMO HERCVLI
INVICTO
.DO......L. L.
ARGYRIVS.LANARIVS
DOMITIANVS. L.L.
N......
S. P. D. D.
D DEDIC. VII. KAL. IVLI
....
......SEX VTVL. COS.

10

AVGVSTO SACRVM
ET GENIO CIVITATIS
PVTE......

Puteolis.

D. M.
NE QVIS FLERE VELIT, SI TVMVLVM, AC TITVLVM
VIDERIT, EXTRVCTVM. SIC FATVM. VOLVIT,
VIXI, DVM. POTVI, TEMPORE. QVO. LICVIT,
IGNIS. HABET. CORPVS IPSAM. COELVM. ANIMAM.
VEXI. AQVA. PORTI. MEVS. TERRA HIC HABET CINERES.
IGNIS, AQVA, TERRA, COELVM SIMVL CAPIVNT,
SI NOMEN. QVAERIS. QVAM. LIBER. RAPVIT,
DIGNA. ARIADNA. POLO. NOBILE. SIDVS. ERO,
AMOQVE EGO NEC. CASTA. CESSIT. PENELOPE,
ALCESTI COMES. ÆMVLA. MORS. PLACVIT.
SALVOS. ERIT CONIVX. MAIOR. ERIT. TVMVLVS
TERDENOS. ANNOS MENSES. VNDECIM. POST
DIVISOS. FATIS. TER. SEX. VIXI DIES,
ANNOS BIS SEPTEM. VIRGO. AGO, SED RELIQVOS,
CONIVGE. ALEXANDRO· SOSIA. CVM SOSIO,
IVNGIT CARVS AMOR, DIVIDET. IPSA MORS.

In Baiis 1.

D. M.
PVPIAE CELSAE
VIX. ANN. XXVII.
MEN. IIII. D. XXV.
MATER INFELICISSIMA
FECIT.

2

TVCCIAE DIIS CRISEIA
SP. FIL. MANIBVS SP......
CLEOPATRAE CN.COSSVTIO....
ATIMETO
PAENVIARIO.

L l CVNI-

3

CVNINAE FELICI SACR.
CLAVDIA. HELP........D.D.

4

DIS. SECVRITATIS
P. DECIVS EVSCHEMVS
ANTISTES
SANCTI. SILVANI
ANNVM. AGENS
XVI. FECIT
SIBI. B.B.

5

DIS MANIBVS
POBLICIAE ALBANAE
C. CANVLEIVS. L. F.
CON. B. M. V.
A. XII.

6

D. M. S.
Q. NAVINI FELICIS
CONIVGI. OPTIMO
VIXIT ANNIS XVI.
MENSIBVS. VIII.
DIEBVS. XIIX.

7

DOMITIA FORMIANA
BENE DE. SE
MERITO. FECIT

8

DIS. MAN.
PVBLICIAE BASSILLAE
L. EGRILIVS.....
VXORI
OPTIMAE. SANCTISSIMAE
CARISSIMAE FIDELISSIMAE
ET SIBI POSTERISQ. SVIS.

9

PRO SALVTE..DD.NN.AVGG.
APOL. DEFENSOREM
......NIO.......EX. VOTO P.
....
.........DE STIP X. VI.
MIL. COH.........
....

In Miseno 1.

DIS. MANIBVS
P. ALFENI. ANTEROTIS. LOCVS EXC.
SEPVLCHRI. ET. ITINERIS. IN FRONT.
P. XL. IN AGR.
P. XXXIIII ET POENA EXCEPTA HS.
XX. ET P. ALFENO.
RVSTICO ET ALFENAE P. L. LIBE.
LIBERTIS. LIBERTABVS. POSTERISQ.
EIVS.

A

2

VETTIA. PAVLINA.
FECIT SIBI ET. FAVSTINAE
PROXIMAE. SORORI SVAE
CARISSIMAE. ET. PIISSIMAE
LIBERTIS. LIBERTABVSQVE.
SVIS POSTERISQVE. EORVM.

3

TI. CLAVDIO ILO. PRAEFECTO CLAS
B SIS PRAETORIAE MISENI PVB. PROC.
LVDI MAGNI PROCO. CLAVDI DACII
PROCON. XX. HEREDITALIVM
PRAEFE. VEHICVLORVM PROC.
CLAVDIA LEXANDRINE PRAETO-
RIAE TRIB. LEG. VII. CLAVDIAE PIAE
FIDEL. PRAEF. CON. II. GALLORVM
PRAEF. CON. II. BOSFORANORVM.

D. 4 M.

C COMINI SOTERI CHI
VIXIT ANNIS OCTOGINTA
COMINA FLORA FILIA, ET
COMINA BENERANDA PATRONO.
BENEMERENTI F.

5

IVLIAE AVG. IMP. CAES. L. SEPTIMI SEVERI
PERTIN. AVG. PII PARTICI ARABICI, ET
PARTICI ADIABENICI P. M. TRIB. POT. III.
D IMP. V. COS. II. PP....................
....

6

IMP CAES. L. SEPTIMI SEVERI PII PERTINACIS
AVGVSTI, ARABICI ADIABENICI PARTHICI
M TRIBVNITIA POTESTATE. VII. IMP. XI.
COS. II ET IMP. CAES. M. AVRELII ANTONINI
AVG. TRIB. POT. DOMINO INDVLGENTISS.
ORDO. P. Q. NEAPOLIT. ......
E .... D. D.

7

DIIS MANIBVS
MORS VITAE CONTRARIA ET VELOCISSIMA
CVNCTA CALCAT, SVPPEDITAT, RAPIT
CONSVMIT MELIFLVE DVOS MVTVO
SESTRICTIM, ET ARDENTER AMANTES
HIC EXTINCTOS CONIVNXIT.

8

IMP... CAESARI
DIVI... TRAIANI
PARTICI. NEPOTI
F DIVI NERVAE PRONEP.
AELIO. HADRIANO
ANTONINO. AVG. PIO
PONTIF. MAX. TRIB. POT. V.
IMP. II. COS. III. P. P.
CONSTITVTORI .. SACRI
.CERTAMINIS .. SELASTICI
SOCII LICTORES POPVLARES
DENVNCIATORES. PVTEOLANI.

Hic iam sequi debebat eiusdem de aquis Puteolanis liber: verùm cum is prope ad verbum habeatur apud Ioannem Franciscum Lombardum, noluimus lectorem bis iisdem onerare. IOAN.

IOAN. FRANCISCI LOMBARDI NEAPOLITANI ΣΥΝΟΨΙΣ

Eorum, quæ de Balneis, aliisque miraculis Puteolanis scripta sunt.

REVERENDISSIMO DOMINO D. IOANNI TRIVISANO PATRIARCHAE Venetiarum, & Pastori vigilantiss.

IOANNES FRANCISCVS LOMBARDVS S. D.

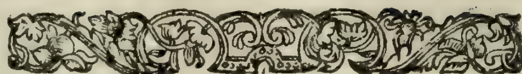
CVm superioribus annis (reuerend. Antistes) ob mortalium salutem nõ vulgare opus de Balneis Puteol. eruissem: quò gratius esset cunctis hominibus, priuatim vero patriæ meæ ciuibus, illud sub clypeo Illustriss. D. Mariæ Aragoniæ, ornatiss. Heroinæ, libenter edidi. Verũ vbi in præsentiarum Anelli Sanuiti amici mei opera (Iuuenis sanè non minus pii, quàm eruditi, & de literis optimè meriti) libellus hic ad inclytam Venetiarum vrbẽ, cui sollicitè praees, iterum Chalcographiæ typis cudendus transmittatur: statui iure optimo illum tibi viro integerrimo, omniumq; virtutum exemplari ex animo nuncupare. Satis etenim mihi explorata erat animi tui virtus, ac syncera pietas Tridenti, quum œcumenica Synodus, authoritate, καὶ τῇ προστασίᾳ Sanctiss. D. N. Pii IIII. Pont. Max. coacta celebraretur. Cui sacro cœtui velut alter Hercules Fidei orthodoxę strenuus athleta, & Sanctę sedis Apost. cum Sapientiss. collegis tuis, nimirum Hierosolym. & Aquileiensi, (adsit vero reuerentia) tot exantlatis laboribus, & vigiliis acerrimus propugnator intereras. Veneror itaque dignitatem probitatemq; tuam, religiosiss. Præsul, cum euangelica vidua, vt possum, hoc munusculo. Quod veluti quoddam pignus, ac memoriale meæ in tuam amplitudinem obseruantiæ accipere dignetur D. V. Reuerend. Quam in Domino diu, & feliciter bene valere nimis opto. Ex dulci Parthenope in solenni Natiuitate Deiparæ nostræ. M D LXV.

IO. FRANC. BRANCALEO
Medicus ad Lectores.

Mortales gaudete, obliteratam, ac emortuam ferè, siue (vt vulgus clamitat) Medicorum quorundam perfidiā, siue Temporis omnia absumentis iniuria salutarē illam Balneorū apud Puteolos vim, in vitam reuocat non minus pius, quàm doctus, & in eruendis, excutiendisq; veterum monimentis diligens Ioan. Franciscus Lombardus. Is enim post vtriusque linguæ absolutam cognitionem, disciplinarum orbe, quam τὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν vocant, lustrato nihil aliud interdiu, nòctuque studet, quàm lingua, gestu, manu, illud exprimere, ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἀνθρώπου δαιμόνιον, Homo hōinis deus. Iuppiter est iuuare mortales. Quem scopum nullo certè alio iactu attingere commodius hoc seculo poterat: quo neglectis tot Naturæ muneribus in quolibet morbo πρὸς τὰ φάρμακα confugiunt Medici, quæ à veneni natura non admodum recedunt. Iam fama percrebuit earum Aquarum tantam fuisse virtutem, vt nullum olim esset tam deploratum morbi genus, quin earum vsu celeriter & iucunde curaretur. Nec equidem reor veteres Romanos, alioqui grauissimos ac prudentissimos homines, solius voluptatis causa quotannis ad eas migrare solitos, sed potius sanitatis. Quam ad conseruandam Rempub. non minus necessariam nouerant, quàm filiorum propagationem. Verum quanta sit Aquarum potentia seriò exprimere angustius hic circus non patitur. satis meminere Thales, Homerus, Pindarus, & ex nostris Ouidius, atque hic, quicunque fuerit huius commentarii author. Qui quàm benè bona scripserit, quotidiano periculo ad tribunal sensus cernere licet. Vestra interest paria facere, & in huiusmodi honestissimo certamine eniti pro vestra virili non succumbere. Neapoli. kalend. Febr. M D LIX.

FRANCISCI BALISTERII
Siculi Zanclæi Asclepiadæum.

ΥΤΚΑ'Ν, σῶματὸ καὶ τοιμελετεῖν θέλων
Εντεῦθεν παρέοντ' ἄκεα ζητέῃ.
Τὸν μοῦν θερμανεῖ ἀρ' συωνοέων τέλος
Τῶν θερμῶν φύσιν, ἧς σώματος ἴασιν
Ευρήσει προθύμως. ἔργον ἔνεστι γὰρ
Θαυμαστὸν μὲν, ὅπερ δῶ κόπος εὐφυῆς
Λομβάρδου, σοφίης παιδὸς ἑκατέρης.
Πᾶς τις γοῦν βιβίλον τοῦτ' ἐπιλαβέτω.

IOAN. BAPTISTAE LOMBARDI Siculi Medici octastichon.

Vt Medici nequeant, velut est de more medentum
Naturæ posthac vendere, vt ante, bona:
Hunc emat, & minimo precio, relegatq; libellum
Istum, terq;, quaterue semel, (ex animo
Seposito liuore procul, linguaq; veneno
Suffusa, inuidia quicquid & ora rigat.)
Commoda Naturæ, genium, dotesq;, medullas,
Tempore nec longo, noscere quisquis amat.

IOAN. BAPTISTA ARCVCIVS
Philos. & Theol. Neapol.

ORnabat olim tua virenti Delius
Francisce myrto tempora.
Nam te puellæ lauerant Libethrides
Liquore fontis Pegasi.
At nunc opis repertor idem laurea
Ornabit hoc tuum caput.
Dum, quę latebant temporis caligine
Micantiori lumine
Profers in auras candicantis ętheris,
Hæc tam venusta Balnea.
Quæ mēbra quæq; corpus omne languida
Suapte confirmant ope.
Quæ iam Salerni non pauebunt amplius
Timore pulso pectora.
Nec quicquid orbem territat, nec omnia
Iouis trisulca fulmina.
Nunc ergo odorum vitrea ex vrna caput
Pontanus efferet meus.
Cantauit ille Balneas inter suas
Plectro decorus aureo.

IOAN.

IOAN. HIERONYMI CORDIA Medici Neapol. Tetrastichon.

BAiarum thermas celebres per secula lector,
Atque dicarchæi balnea sume sinus.
Quæ tibi summa mei Francisci cura dat, istis
Vtere, & elatum pone supercilium.

DONATI VIRIDIS ROSAE Montellani Tetrastichon. B

SI loca Cumarũ, si Balnea prisca Dicarchi,
Lucriniq; cupis noscere forte lacus:
Francisci hũc hilari lector lege fronte libel-
Quem nunc ex Orci faucibus eripuit. (lũ,

P. ANTONII CEPHALAEI Nuscani ἑνδεκασύλλαβον.

THermarum cupias amice lector C
Vires noscere fortè si Dicarchi,
Baianique sinus aquas tepentes,
Ferè incredibilem dabant salutem
Quæ ægrotis, posito furore Momi,
Francisci Scholia hæc legas diserti.

AVGVSTINVS TYFERNVS SIGISMVNDO MAIR S. D.

NVper Sigismunde quum Puteolis essem, atque ea quæ ad Puteol. Baias, & circa Auernum, Lucrinumque lacum antiquitatis vestigia cernuntur, mirarer, rogaueram socium itineris mei senem quendã Puteol. nunquid nomina eorum locorũ, quos coram contemplabamur, scripta inuenirentur? Dicebat extare quoddam opusculum de mirabilibus Puteol. quod contineret non solùm locorum Puteol. circumiacentium nomina: sed Balneorum etiam vires, ac naturam, nescire autem se vbi id inueniri posset, quòd nunc anni XXX. & amplius præteriissent, quòd æreis literis impressum fuerat. Cogitaui mox ego Neap. in tanta hominum frequẽtia me illud dubio procul habere posse. Itaq; cũ Neapolim rediisse, diu istud quæsitum opusculum, tandem vix ad manus meas peruenit. Quod ipsum quidem quùm legẽdo percurrissem, è vestigio Domino meo Reuerendiss. D. Christophoro Episc Lubaniensi, vt est antiquitatis egregius admirator, deinde etiã D. Lucæ de Renadis Præposito Xant. Cæsareis Oratoribus apud Regem Catholicum, legendum exhibui. Quorum vtrunque quum eiusdem libelli exemplar habendi miro desiderio teneri viderem, (continet enim res varias, stupendas, admodumque delectabiles) volens non ipsis solùm, sed toti Reipub. & potissimùm Germanis nostris gratificari, qui vni omnium inter cæteras nationes (pace earũ) semper talium rerum curiosissimi fuere: teipsum ad id imprimendũ potissimum delegi, quòd imprimendi diligẽtia, & characterum luculentissima forma cæteros tui artificii viros longè post te relinquere mihi videris. Siquidem nisi Cantalicius Episc. Pennen. deinde P. Summontius Neapolit. tuam diligentem operam nouissent, nõ hic Põtani libros, neq; ille opus illud suum poeticum de bis recepta Parthenope tibi cõmisissent. Quare id Opusculum tumultuaria quadã lectione reuisum ad te misi: hortatus, vt istud quamprimùm poteris officinę tuæ isti ornatissimæ mandes, desq; operam, vt exemplar in plureis formas, typosue transsumptum paucos hinc post dies habeatur. accingimur enim ad discessum, Romã petituri. Addidi quędam, & ea non pauca, quæ legentibus iudicaui non iniucunda futura. Vale. Anno Salutis M D VII. kal. Iun. Regnante Ferdinan. Aragonæo.

AD PIVM PONTIFICEM Max. Franciscus Aretinus.

EVoluenti mihi quædam librorum volumina (Pie Pont. Max.) & animi laxandi gratia codices illos perquirenti, reperi hoc opusculũ Puteol. regionum, admirabilium profectò virtutum, quas in aquis implicitas, ac latentes Sanctitas tua legendo planè inspicere poterit. Illas n. tuæ sapientiæ dicandas putaui, quòd te sentiam tanta iucunditate, lætitia, ac summa restaurãdi naturam voluptate his in Baln. delectari. Puteolos enimuerò petere, si tuam aliquando sanctitatem no[...]deret, ob eorum singularem aeris temperiem, & [...]bres aquarum vires, maxima temporum diuturnitate morari, & illic degere nunquam defatigari crederem. Verum quod potui ex industria (Beatiss. Pater) inter cæteras proprietates, quæ à complurib. huius sæculi celebrantur, nullæ veriores Aquarum istarum sententiæ, quàm mihi ex præsentia visæ sunt. Sed cum ea probare attingam, quæ in libello continẽtur, & ad Philosophorum ingenia potius spectare videntur: nollem a maleuolis, qui sese odio, vel inuidia mouere solent, maledicẽtia & eorum loquacitate comprimi: quoniam talem assumpserim prouinciam, & aliena me contra omne officium arma sumpsisse profiterentur, huic ratus maledicentiæ respondere. Materies quidem ipsa philosophica, & de summa Philosophorum parte primùm est desumpta, hominem postulat, qui maturè ocio fruatur, & literis quàm diligentissime operam det, longeq; absit ab illuuie τῆς δυστυχοῦς πενίας, ac graui rerũ familiariũ cura: & nõ philosophicæ artis solũ, verũ etiam vniuscuiusq; peritiæ. Quæ si commendare quis saltem

E F

conetur quæ non intelligit, videatur verborum solummodo vt puer, sequi potestates, raro ipsa sensa, is interdu solet plurimum aberrare. Quod cum animo voluerim quam honesta res esset, quam vniuersæ Reipub. inuentio formis, & vtilis, quam tibi grata, fretus etiam spe tua Beati. non parua: ex qua virtutum & optimarum artium imitatores miris laudibus ac præmijs extolli solent: suscepi rem ea conditione, vt tandem in publicum prodeat, tuo sanè pio nomini dedicatum, si quid in eo opere Sanct. Tuæ gratum inueneris, atq; vtile, Inuentori primum, atq; auctori gratias agas, & habeas. Si libitum fuerit, illo iamdudum absente mihi referas. Quod autem reprehensibile in eo esse perspexeris, infirma, ac fallaci mortalium omnium experientiæ deputes. Cum enim in eo titulum Authoris nõ inuenerim, nec à quo, neq; vbi liber editus sit, ad tuam Beatitud. Opus dicare volui. Vale.

IO. FRANCISCI LOMBARDI
ΣΧΟΛΙΟΝ.

Rancifcus] *scripsit hic author opus de Baln. Puteol. vt fertur, quod ego non legi. Scripsit etiam Pogius Florent. in epist. ad Leonard. Aret.*

A Pium] *Pontifex is Ecclesiam catholicam rexit vt liquet ex Chronographia) Anno redemptionis M. C C C C L V I I I.*

BALNEANDORVM CANONES
Authore eodem Franc. Aret.

1 Nunquam ad Balnea venias, nisi purgatus. Et cùm ad ea veneris, dimitte turbationes, animique curas: operantur enim per alacritatem, sicut artifex per instrumentum.

2 Non intres Baln. nisi celebrata concoctione.

3 Non comedas, nec bibas in aquis ante, vel post, nisi refrigeratus: ne attrahatur indigestum, & fiat obstructio.

4 Comede in Baln. boni succi cibos, & ægritudini tuæ aptos, ne dum malos humores euacuas, peiores gignas.

5 Dùm in Baln. degis, caueà frigoribus & ventis.

6 Vino bene lymphato vtere, vt sitim tollas.

7 Semel tantùm Balneo vtere in die, ne nimia euacuatio te debilitet.

8 Sic ingrediaris aquas, vt tegantur humeri: nisi vulnus aut plaga prohibeant.

9 In aquis Cantarelli, nec non solis & lunæ plagas immerge.

10 Per id tempus in aquis morare, quod incipias sudare in fronte: vel quantum sine fastidio illic iacere delectat.

11 Egressus aquas, illicò te linteamine inuoluas, & composito prius cubili bene coopertus recubes.

Sustine in lecto sudorem, & somnum, si adsit.

12 Vbi sudaueris per interstitia, paulatimq; vestimenta depone, & sudorem deterge.

B 13 Domum reuertere benè vestitus, & rursum quiescas. Sed interim à sudore abstineas.

14 Baln. varietate ne delecteris: vnũ è multis elige, quo vtaris.

15 Cursum Baln. tui sic dirigas, vt aqua in Mare semper defluat: alioquin regulariter erit frigida.

16 Cum Baln. vti velis, eiice primùm, si potes, vniuersam aquam, vt noua, & recenter nata vtaris.

C 17 Balnea sicut alia remedia, tempore operantur. ideo si nõ statim curaberis, ne desperes, quin alacriter prosequere.

18 Baln. iuuamina processu temporis magis experieris, si Deus voluerit.

SCHOLIA.

Canones) *Hippocrates omnium bonorum, & salutarium præceptorum author 3. περὶ τῶν ὀξέων νοσημάτων tex. 55. præcipit Baln. debere fieri ante cibi assumptionem. quodq; in eis nihil edere, aut bibere opus sit. Hanc sententiam secutus est Princeps Auic. 3. primi doc. 2. & si aliter dicat Alex. Trall. lib. 12. c. 7.*

D *Cl. Galenus in commentario 3. de rat. vic. in acutis. cap. 1. ægrotanti quies idonea est, vt corpus in Baln. laxius, molliusq; reddatur. Idem 1. de san. tuen. te. 48. & lib. de Maras. ca. 10. præcipit, vt nullus siue sanus, siue æger sit, confestim à cibi, vel potus sumptione se abluat. Quin in 4. simpl. med. fac. c. 8. consulit in Baln. nõ esse diu immorandũ, etenim substantiam nostrã dissoluũt, animi deliquia & quandoque mortem afferunt. Sed*

E *& in comm. 7. sect. aphoris. 46. stante plethorica dispositione Baln. fieri prohibet. Oribasius verò Sardianus lib. 10. c. 3. ad Iul. Cæsar. & primo συνόψεως ad filium de Baln.*

de Baln.c.29.sic sentit: Aquis natura prodeuntibus uti debemus firmis,& quietis: vapor enim ab ipsis commotis emergens,cùm grauis sit & feriens, capiti molestus est: vnde sensim ingrediendum est in aquas, vt vis corpori laxato accedens imprimatur. Verum Paulus Ægineta lib.1.c.52.sic ait, Thermarum naturalium quadam sunt nitrosæ,quadam salsuginosæ, quadam aluminosæ &c. quæ virtute arefaciendi & calefaciẽdi prædita sunt, frigidis enim & humidis naturis conueniunt. Nitrosæ & salsugineæ capiti, thoraci, destillationibus,hydropicis stomachoq; humecto conducunt. Aluminosæ sanguinis excretionibus,vomitui, & abortui opitulantur. Sulphureæ neruos emolliunt, fatigationes sedant, stomachumq; subuertunt. Bituminosæ caput replent. Quæ verò æs sapiunt, os,tonsillas,oculosq; adiuuant. & quæ ferrum referunt, sunt stomacho, & lieni accommodæ. Aetius in primo suæ tetrabibl.ser.3. c.167.adstruit Baln.humidis, frigidisq; naturis conferre,nec non morbis chronicis, vt sunt arthritides, podagra,paralysis,nephritides,& fluida vlcera, & si idem author lib.15.c.3.consulat, vt à medicatis aquis abstineamus. A B C

Atqui Rhazes,(vt Arabas non omittam) lib.4.ad Mansorem c.23.Baln.impuris, cacochymisq; corporibus obesse refert. Sed Halyabbas lib.5. c.13. suæ theor. Baln.debere fieri post exercitiũ suadet. Demũ Thurisanus (qui & plus quàm commentator) lib.3.τῆς τέχνης ἰατρικῆς tex.61.hos canones recenset,quos sub breuitate transcripsi. Oportet,inquit,ne exercitatus ad Baln.pergat, antequam quiescat. Non post cibum, ne fiat obstructio. In pauimentum aqua effundatur, vt fiat aer vaporosus,prouocetq; sudorem. Post exitum è Baln.se vestibus cooperiat, caputq; tegat, ne in coryzas,& catarrhos incidat. Caueat in Baln. bibere quæ actu sunt frigida: quia frigiditas festinans ad mẽbra primatum obtinentia, eorum facultates destruit. Nec actu nimis calidum bibat, periculum enim est de phthisi, & febre hectica, vt author est Auicennas vbi supra. D

De his Canonibus lege plenius epitomen Io. Antonij Sicci ex Hip.& & Gal.doctrina. Taceo quæ de sacra antiquitate balneorum scribit Aristoteles in problem. sect.24.quæq; Corn.Celsus lib.2.c.16.& Actuar.3. & 7. methodi. Prætereo lubẽs quæ scripta sunt à Frid.Nausea in epist.de Baln.Aponi, Petro de Tussignano de bal. Burm. Io.de Dondis de baln.Patauinis, & Bendim.de baln.Lucen.cùm in magno Balneorum volumine copiose tractata sint. nostra siquidem intentio in hoc libello est, scriptorum flores, more apum, carpere. E

Num.1. Nunquam ad Balnea) *Balnei etymon est ἀπὸ τοῦ ἀποβάλλειν τὰς ἀνίας, quia curas repellunt. Sic interpretatur Cœl.Rhodig.16.lect.ant.c.44.ex B. Aug.lib.9.conf.c.2. dicitur quoq; ἀπὸ τῶν βαλάνων, quia mos veterum fuit glandium cortices cùm edebant vrere. sic enim ait Suidas, βαλανεῖον ἐκλήθη, διότι τὰς βαλάνους ἐσθιόντες τὰ κελύφη ἔκαιον.* Nisi purgatus) *id præscribitur iuxta Canonem Topicorum remediorum, cuius meminit Galen.4. Metho. Therapeu.3.de loc.aff.in sextum τῶν ἐπιδημιῶν, & alibi sæpius. lege quæ P. Aponen.in Concil. diff. 128. & 173.* F

Num.3. Non comedas) *quæ infra c. 22.*

Num.5. Dum in Balneis) *quæ infra c.22. & de aspectu Baln.ad Boream &c. lege Const. Cæs.2.de Agricultura.*

Num.9. In aquis) *infra c. 19. & 42.*

Num.10. Sine fastidio) *Plinius Veron.lib.31. hist.nat. refert sal,cùm sub lingua tenetur, facere, vt conualescentes æstum baln.leuiter ferant.*

Num.14. Elige) *iuxta illud ingeniosi Poetæ,*

Elige, cui dicas, tu mihi sola places.

Num.17. Balnea) *infra c.40. & obiter nota ex Gal.lib.de caus.procatar. Menandrum quendam statim euasisse sanum ab vsu Balnei.* Ne desperes) *iuxta illud Mantuani Homeri,* Tu ne cede malis. *& iterũ,* Audentes fortuna iuuat. *notum siquidem est illud Tibulli,* spes alit agricolas. *& quod Apost.noster docet in priore epist.ad Corin.* ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾶν.

Num.18. Si Deus voluerit) *Docet hunc modum loquendi B.Paulus vbi supra, & in epist. ad Rom. & B.Iacobus in sua canonica, edocti ab Episcopo animarum nostrarum, & Apostolo confessionis nostræ Christo, qui Apostolos, suosq; fideles quotidie sic orare docuit,* γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. *Adde quod sacri Theol.in comment. 4.libri senten.P.Lombar.dist.23.§.2. & sacri concil. Trid.(quod fœlicissimè Dei gratia sub Pio IIII. Pont. Max.absolutum est) in sess. XIIII.de extrem. vnct. c.2.docent sanctum Sacramentum vnctionis extremæ, quod à Christo Domino apud Marcum insinuatum,(Mar.6.) & institutum,per Iacobum (Iac.5.) autem fidelibus promulgatum est) non solum gratiam Spiritus sancti, quæ est res sacramenti, præstare, quò tentationibus Dæmonis calcaneo insidiantis facilius resistatur: Sed interdum corporis sanitatem, vbi saluti animæ expedierit.*

CAPVT PRIMVM.

Neapoli Puteolos versus Mons est pulcherrimus, Pausilypus nomine olim (sicut Plinius lib.3.cap.6.tradit) villis habitatus, ad 1000.passus excauatus, planum eadem via Puteolana curribus iter præbens. Quis autem id memorabile opus fecerit, ignotum est. Quamuis aliqui dicant Luculli opus esse, tamen apud Sen.l. 7.epist.58.ipsius loci factam mẽtionem legimus, vbi dicit, cæromate nos excepit aphe in Crypta Neapol. nihil illo carcere longius, nihil illis faucibus obscurius, quæ nobis præstant, non vt nos per tenebras videamus, sed & ipsas. Cæterùm si locus haberet lucem, puluis auferret, in aperto quoque res grauis & molesta. Quid illic, vbi in se volutatur, & quũ sine vllo spiramẽto

sit inclusus, in ipsos, á quibus incitatus est, recidit. Donatus in Virgilii expos. tradit, ipsum Poetam sepultum fuisse Neap. via Puteolana ad secundum lapidem. quod sepulchrum, circa prædictam Cryptam sæpe quæsitum inueniri non potuit.

SCHOLIA.

Pausilypus] *In hoc monte erat piscatio Cæsaris, qua continuit piscem viuum per annos L X. cuius meminit Plinius lib. 9. De hoc monte Plutarc. in Lucullo, Dion in August. Pontanus in Eridano, & lyra, Volater. lib. 6. & Iac. Sanazarius noster in piscatoriis. Sed Pontanus de bello Neap. sic ait;* Post montem, qui Palæpoli imminet promontorium protenditur in meridie, quod à deliciis sortitum est nomen Pausilypum: παῦλα enim græcè, latinè quietem sonat, λύπη verò tristitiam. hinc Iupiter à Sophocle vocatur Pausilypos. qua ratione Augustus [Suet. 2. cap. 98.] vocabat capreas vrbem negocii vacantem ἀπραγόπολιν, & Alypias herba eiusdem etymi est apud Dioscoridem.

Crypta Neap.] *Razzanus testatur tempore suo in ea nulla fuisse foramina: quæ postea iussu Alphonsi Regis Neapol. facta sunt. quem imitatus est superioribus annis D. Petrus à Toleto: vt recolit præceptor meus D. Philip. Ingrass.* [lib. de tumor.] *De auctore huius Cryptæ variæ feruntur opiniones, vt refert F. Zenobius in orat. de Neapol. Quidam nãque tribuunt hoc opus Lucullo: Quidam Basso. Sed neutrius meminit Liuius, neque Plutar. Atqui Reuerend. Paulus Iouius in vita Pomp. Colum. quem sequitur F. Leander, & Iacobus Perfectus, authorem putat esse Cocceium. Meminit huius cryptæ Blondus de Ital. cap. de Campania, & Raph. Volater. vbi supra. Pontanus verò, cùm scribit bellum Neap. meminit tàm huius, quàm alterius, quæ est in montis ad mare prominentia. Sed non ab re erit legere quæ scribit disertiss. F. Petrarcha in itinerario ad Mediol.* Inter Falernum, *ait*, & Mare Mons est saxeus manibus hominum confossus, quod opus insulsum vulgus à Virgilio magicis cantaminibus factum putat. De quo cùm olim me Robertus regno clarus, sed ingenio, ac literis præclarus, quid sentirem, multis astantibus percunctatus esset, humanitate regia fretus, iocans nusquàm me legisse magicum fuisse Virgilium respondi, quod ille serenissimæ frontis nutu approbans, non illic magici, sed ferri vestigia confessus est. *Sub finem fusci tramitis, vbi primùm cœlum videri incipit, in aggere edito Virgilij busta visuntur peruetusti operis. vnde hæc forsan ab illo perforati montis fluxit opinio.*

Donatus] *Virgilij sepul. nec à Blondo, neque à Razzano inuentum est, quamuis Seruius scribat sepultum fuisse ad secundum lapidem versus Cryptam Neap. quod innuit Flamin. 3. carminum,* [epist. 6.] *Hier. Fracast. in siphyli,* (lib. 2.) *& Pontanus in hortis Hesper, lib. 2.* [cap. 1.] *d.* Floreat vrna scilicet vrna, tui qua conditur vmbra Maronis. *Donatus verò sic scriptum reliquit: voluit eius ossa Neapolim transferri, vbi diù & suauissimè vixerat: ac extrema valitudine hoc ipse sibi fecit* ἐπιτάφιον:

MANTVA *me genuit,* CALABRI *rapuere, tenet nunc*
PARTHENOPE: *cecini Pascua, Rura, Duces.*

Translata igitur iussu Augusti ossa, prout statuerat, Neap. fuere sepulta, in via Puteolana, quæ est intra secundum lapidem: suoque sepulchro dictum distichõ inscriptum est. Huius sententiæ est Reuerendiss. Card. Bembus [epist. 11.] *qui in tumulo Sannazarij (vt fert Iouius* [cap. 80] *in elogijs) sic appositè dixit,*

Da sacro cineri flores, hic ille Maroni
Syncerus Musa proximus, vt tumulo.

Virgilij villam emit Sillius Italicus, vt insinuat Plin. iunior lib. 3. [epist. 7, epist. 49. epist. 51] *vbi meminit monumenti apud Neap. quod innuit Val. Martialis lib. 11. d.*

Sillius hæc magni celebrat monumenta Maronis,
Iugera facundi qui Ciceronis habet. & alibi;
Iam prope desertos cineres, & sancta Maronis
Nomina qui coleret pauper & vnus erat.

De sudatorio S. Germani.
CAP. II.

PVteolos Neapoli petens eadem Crypta post se relicta, cùm mediũ viæ perrexerit, si paululùm dextrorsum declinauerit, lacum inueniet piscibus, ferisque carentem, sed ranis, hirudinibus, & serpentibus scatentem. Ad cuius lacus oram Domus sita est operta testudine, in qua ex hiatu terræ copiosus & calidus emanat fumus. Hanc domunculam siquis nudus introierit, statim sentiet vniuersum corpus in sudorem resolui: & ob hoc sudatorium dicta est. Sudor hic humores euacuat, corpus alleuiat, languidos restaurat, sanat iliacum affectum, vlcera interiora desiccat, & podagricis quàmplurimùm confert. Hæc eadem operatur aqua vndecunque sumpta, & hoc fumo calefacta. In hoc loco B. Germanus Capuanus Antistes animã Paschasij Cardin. diaconi inuenit. quam historiam S. Gregorius quarto Dialogorum libro prosequitur.

SCHOLA.

Hoc sudatorium vulgò appellatur, Sudatuiro d'Agnano. eius meminit Sauanarola lib. 2. de Baln. (rubr. 19.) *d. conferre scabiei, morbisque cutis. meminit & Vgolinus cum Mengho Fauentino.*

Vlcera] *Id enim proprium est aquarum Sulphurearum & bituminosarum, vt notat Aet. 4. ser. 1. ca. 4.*

Podagris] *Quibus podagris baln. conferant, docet Aet. lib. 12.* (cap. 48.)

Gregorius) *Locus est cap. 40. cuius verba sunt hæc:* Cùm adhuc essem iuuenculus, & in laico habitu constitutus, narrari à maioribus audiui, quòd Paschasius huius sedis Apost. diaconus miræ sanæ

ex Sanctitatis vir fuerit, eleemosynarum maximè operibus vacans, cultor pauperum, & contemptor sui. Post multum tempus mortis eius, Germano Episcopo Capuano Medici dict auerant pro salute corporis, vt in Thermis angularibus lauari debuisset. qui ingressus easdem thermas, prædictum Paschasium stantem & obsequentem in caloribus inuenit, quo viso vehementer extimuit: & quid illic tantus vir faceret, inquisiuit. Cui respondit, quòd nulla alia causa in hoc loco pænali sum deputatus, nisi B quia in parte Laurentii contra Symmachum in Pontificatu sensi. Sed quæso pro me Dominum deprecare, atque in hoc cognosces quòd sis exauditus, si huc rediens, me non inueneris. quod post paucos dies ita factum est. *Hæc sanctus Gregorius, & ex eo Io. Eckius lib. 2. de Purgatorio.* [cap. 5.] *Hinc obiter animaduertas velim orthodoxe lector, suffragia viuorum, Missarum scilicet oblationes, Eleemosynas, Ieiunia, Indulgentias, & similia, plurimum defunctis prodesse in transitu aquæ & ignis per viam sanctæ purgationis vsq; ad sanctam ciuitatem, in qua nihil coinquinatum introire poterit. Qui vsus ad nos defluxit ex Dominica & Apostolica traditione, vt testes sunt locupletissimi, Clemens Rom. Petri successor, Dionys. Areopag, Pauli discipulus, Athanasius, Origenes, Basilius Nazianz. Chrysost. Damascenus, vterque Cyrillus, Tertull. Cypr. Hieron. Augustinus, Gregor. Bernardus, & quis non? Quotidie enim à sacerdotibus nouæ legis offertur oblatio munda, atque incruenta victima non solùm pro viuis, (ô Dei erga homines τὴν φιλανθρωπίαν) verum etiam defunctis, vt tandem refrigerij locum, lucis, & pacis in idipsum obdormientes in Domino obtineant. Hæc parerga sint, sed quæ tamen prodesse possant plurimis. Parerga enim quandoq; vtilia sunt, & à re non aliena, vt inquit Galen. lib. 3. de compos. med.* κατὰ τόπους, [cap. 1.] *libro de arte cur. per sang.* [cap. 18.] *& in commentar. sexti epidemiorum.* [2. tex. 14.]

Sancti Germani] *Aduertas lector quædam Balnea à Sanctis traxisse denominationem, vt agnosceres* πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως *in memoria æterna esse iustos, & bonum nomen amicorum Dei in æuũ permanere: vt sic frequenti memoria eorum vestigia imitantes (vti docet S. Mater Ecclesia) Deus nos protectionis suæ auxilio, illorum meritis, & precibus intercedentibus, muniat. lege itaque alacriter. est Balenũ S. Alberti, & S. Petri marty. in Clinolo, S. Bartholomæi, S. Helenæ, & S. Petri apud Patauium, S. Cassiani in Vrbe veteri, S. Christophori in Fauentia, S. Calogeri apud Sciaccam, S. Georgii, & S. Philippi apud Senas, S. Io. in Corsena, S. Mariæ in Flaminia, S. Martini apud Ariminum, S. Michaëlis in agro Volaterrano S. Pancratij in Bergomat.*

Hoc Balneum, sicut & alia versib. complexus est Alcadinus poëta Siculus, imitatus (ni fallor) Damocratem, Andromachum, Nicandrum, Philonem, Q. Serenũ, & alios, qui medica metricè scripserũt. quorũ meminit Galen. in lib. de Ther. in lib. 1. (c. 18.) & 5. de compos. κατὰ γένη, [cap. 10.] *& alibi. Hic Alcadinus, antequàm Balneorum vires enarraret, sic iucundè, & gratiosè exorsus est.*

Inter opes operum Deus est laudandus in illis,
In quibus humanæ deficit artis opus.
Res satis est dictu mirabilis, horrida visu,
A Phlegethōtæo prouenit amne salus.
Nam quæ defunctos aqua feruens vrit in imis,
Hæc eadem nobis missa ministrat opem,
Cætera cùm fictis curentur regna syrupis,
Balnea quæ curant Terra laboris habet.
Vos igitur quibus est nullius gutta metalli,
Quærite, quæ gratis auxilientur, aquas.
Quarum virtutes, & nomina maxime Cæsar,
Præsens pro mira laude libellus habet.

Vos igitur] *Ex codice manuscripto venerabilis Monasterij S. Seuerini de Neapoli sic aptius legitur:* Copia queis nulla est argenti, aut diuitis auri.

Gratis] *Balnea Naturæ gratuitam medicinã appellat summus ille theologus Gregorius in sua theologia.*

Is itaque Alcadinus poëta prædicti sudatorij vires sic carmine complexus est.

Absq; liquore domus bene sudatoria dicta est,
Nam solo patiens aere sudat homo.
Ante domum lacus est ranis, plenusq; colubris,
Nec fera, nec pisces inueniuntur ibi.
Ingreditur si quis paruæ testudinis vmbram,
More niuis tactæ corpore sole madent.
Euacuat Chimos, leue corpus reddit, in ipsa
Quouis apposita est vase, tepescit aqua.
Hæc aqua languentes restaurat, & ilia sanat,
Vlcera deficcat sub cute, si qua latent.
Hac re Germanus Capuæ caput, æde repertũ
Ad sacra Paschasi pascua te retulit.

Absque] *aliter sic legitur.* Asque liquore domus, hinc sudatoria dicta.

Caput] *Sunt episcopi positi à deo, regere Ecclesiã Dei, tanquam capita corporis mystici, & hierarchici ordinis, quod velut castrorum acies est ordinatum, vt docet Sacrosanctum Concil. Trident. Seß. 6. capit. 1. & 23. cap. 4.*

Pascua] *iuxtà illud regij Psalta,* in loco Pascuæ ibi me collocauit. *& alibi,* Oues pascuæ eius. *nec non Dominus per Ezech. d.* Vos autem greges pascuæ meæ homines estis. *& per Ioan.* Et ingredietur, & egredietur, & pascua inueniet.

De ore, siue antro vbi omnia viua intromissa statim moriuntur.

Cap. III.

Est apud has Balneas proximè circa lacum ad dexteram, os in montem factum, non amplum, nec longum, sed sensim in arctum desinens, & parum deflexum. In cuius medio est celte, factum signum, vltra quod, si animal ad vnũ tantũ digitũ processerit, saltibus aliquibus prius editis, subitò in terrã cadit, & moritur, attamen si post repentè extractũ, in subiectũ lacũ

proiic-

proiiciatur, paulatim ad se redit, & erigitur A cum trepidatione incedens. Voluit hoc homo quidam temerarius nuper tentare, qui armatus ingrediens tanquàm pestem illam latentem expugnaturus, miserè interiit.

SCHOLIA.

Vocantur hoc Antrum, vulgo, Grotta de li eaui, Innuit hoc antrum polyhistor Plinius lib. 2. hist. nat. [cap. 95.] *d.* in agro Puteolano sunt quæ B vocant Spiracula, alii Charoneas scrobes, mortiferum spiritum exhalantes. *Meminit & alterius antri Charonij Strabo lib. 14. sua geogr. & magnus Simplicius in Arist. lib. de Anima lib. 2. (* tex. 143.*) Περὶ δὲ τῶν χαρωνίων βαράθρων Pau. Ægin. li. 2. c. 35. ex Galeno 7. de vsu partium. 2. ne nat. Hum. cap. 8. nec non in primo Epidem comm: 1. in proœ. Quin & Cœlius Rhodig. 9. lect. ant. c. 33. meminit Charoniæ ianuæ. Plutarchus verò magnæ authoritatis vir sic de Milesiis virginibus scriptum reliquit in lib.* C *de Vir. mulie.* Expirationes noxiæ animum, & corpus lædunt, vt quæ virgines Milesias coegerunt seipsas interficere. sed illarum furor est compressus propter dedecus, quod patiebantur: illarum n. cadauera nuda in forum efferebantur. *Sed & Rufus Ephesius poëta refert, quendam lacum apud Sarmatas necare aues superuolantes, qui graecè dicitur ἄορνος à necandis auibus. qui locus nomen dedit Campano Auerno. Testatur Strabo (*lib. 15.*) non procul à Nysa esse saxum aornum. & idem,* D *scribit (*lib. 13.*) apud Hierapolim esse os Plutonium in quodam montis supercilio: quodq; tauri illuc introducti cadant, mortuiq; educantur. quod ipsemet in in Passeribus expertus est. Sed & Aristoteles in 8. de Nat. anim. (c. 28.) auctor est, Lepores ex Ithaca fugere. & Pomp. Mela in Cilicia præter specum Corycium, meminit specus Typhonæi. Pontanus verò noster in bello Neap. (*lib. 5.*) similem recitat hiatum apud Petrinũ. verba sunt hæc:* Roca mõtis draconis ad Massicorum exitum montium, quà in mare E & meridiem spectat, editissimo vertice sita est. ad eius montis latus, quod solis ortum prospectat, fanulum extat S. Marci, post cuius hiatum esse subterraneum indigenæ affirmant: in quem vbi paulùm modò descenderis, ad intimũ montem specus pandi ur, ingens ipsa, ac nunc latis, modò angustis anfractibus vasta, & horrens, quos qui ingressi quandoque fuerant, nunquàm post id reuersos, quòd a dracone antri custode, tetro primùm exanimati flatu, mox F etiam deuorentur. atque ob hanc causam de Dracone monti nomen est inditum. *Hæc ille.*

Si animal] *Refert F. Leander in libro de Ital. cùm loquitur de Campania, Carolum 8. Galliarum Regẽ iussisse, vt proiceretur in antrum istud venenosum Asinus quidam, qui vbi proiectus est, quàm primùm expirauit.*

Celtæ] *vox ista etiam inferiùs legitur, quam nec alibi me legisse recolo. Atqui Celtæ populi sunt in Gallia, de quibus Lucanus (*lib. 4.*)* Gallorum Celtæ miscentes nomen Iberis. *vt taceam Val. Catul. Mart. Syllium, & alios scriptores. Celtis verò arbor est apud Theophrastum in lib. de Historia stirpium (*lib. 4. c. 4*) quos vertit absolutissimus vir Theod. Gaza. qui inter Latinos Græcus est, & inter Græcos Latinus. Verùm quod ad auctorẽ attinet, scimus ipsũ vsũ ea voce, vt in scriptura Iobi legitur, cùm dicit:* Sanctus ille vir, vel celtæ sculpantur in silice: *quo in loco vir incredibilis pietatis catholicæ, singularisque doctrinæ Franc. Titelmanus sic scribit:* corrupta est lectio. nõ n. legendum est, vt quidam adinuenerunt dicentes, nomen celtis significare instrumentum, quo vtuntur sculptores lapidũ, à cælando nomen deductum asserentes. est n. id figmentum, vel maximè quòd nullus commẽtatorum huius libri de huiusmodi instrumento quicquàm annotauerit. *Hæc ille. Et verè in Biblijs ad vetustissima exemplaria Antuerpiæ castigatis per Catholicum virum Ioan. Henterium Mechlin. legitur sic, certè.*

Temerarius) *Post casum Phaëthontis, & Icari hic tertius è cœlo in terram cecidisse videtur Hispanus. Quid non cogit mortalium curiositas? nescia præcepti apud Salomonem dicentem:* In pluribus operib. Dei ne fueris curiosus. non n. est tibi necessarium ea quę abscondita sunt videri oculis tuis. in superuacuis rebus noli scrutari multipliciter. Qui amat periculum peribit in illo. *& alibi,* Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea. *& idem in parabolis,* Nunquid potest homo ambulare super prunas, vt non comburantur plantæ eius? felix qui alieno *(vt docet parœmia)* discit malo. *Exemplum habetur in sacris literis de Dina filia Iacob: & in profanis de Nouocomensi Plinio, vt scribit nepos eius ad Corn. Tacitum. Lege quæ grauiss. auctor Plutar. ἐν τῷ περὶ τῆς πολυπραγμοσύνης.*

De Bulla sudatoria.

CAP. IV.

BVlla sudatoria ad occidentem tendens postquam inter lacum, & Spinum montem trãsierit, à dextris lacum, è læua viam, qua Puteolos itur, relinquens, obuium habet montem aridum, ardentem, & continuè fumigantem, quem nec feræ, neque aues incolunt. Ad cuius montis radices infra terræ cauernas magno cum fragore aqua bullit, & ob hoc Bulla vocatur. Hæc aqua parum ad superficiem exiens, non sine arte & industria illic colligitur, sed mirabiliter caput emundat, lumina acuit, veternum purgat, inguina liberat, splenem curat, & hepar. Eadem fertur alienam aquam hic calefactam virtute loci efficere. Hic locus ob solitudinem animantium, ac surgentis fumi in nebulas, aquæque feruentis terribilem sonitum, timor est ei, qui solus fuerit, facilè incutit.

SCHO

SCHOLIA.

Vulgò vocatur, la Volla.

Spinum] *Nusquam recolo me legisse de hoc mõte, scio tamen Spinum esse quandam anim apud Arist. 8. de Nat. anim (c.3.) & apud Virgil.* (lib. 4.) *esse quandam Pyri speciem in Georg. Spina vero nomen est vrbis in Italia apud Plin. lib. 4.* (ca 16.) *& Stephanum περὶ πόλεων. Hic Spinus mons vndiq; serpentibus, venenatisq; colubris scatet, sicut incolæ fatentur, & ego cùm Puteolis degerem anno 1543. sæpius vidi.*

B *Bullæ huius meminere Sauanar. & Menghus, qui propemodum in omnibus Sauanarolæ simia est: is siquidem asserit mineram hanc participem esse sulfuris, & æris. Meminit etiam Franciottus lib. de Baln. Lucc.*

Caput) *propterea ab Vgolino vocatur capitis antidotum.*

Splenem] *lege Galenum 9. de compos. Phar. per loca,* (cap. 2.) *vbi meminit Balnei pro lienis affectibus.*

C Solus) *iuxtà illud Ecclesiastæ:* Melius est duos esse simul, quàm vnum. habent n. emolumentum societatis suæ, si vnus ceciderit, ab altero fulcietur. *cap. monachi. de statu monachorum. Alcadinus sic metricè de hac Bulla scripsit:*

Est aqua quæ bullit, quæ ex hoc bene Bulla vocatur
Humani quantùm Bulla timoris habet.
Vt rogus inspirat saxis crepitantibus intus,
Sic locus ignito corda fragore mouet.
D Quã metuenda magis, tantò magis vtilis ægris,
Si studeant in ea sæpe lauare caput.
Et si fortè carent, quò possint membra lauari,
Alterius curent sumere fontis aquam.
Hec virtute loci præstat calefacta salutem,
Luminis antidotum, seu medicina potens.
Hæc caput emundat, matricẽ purgat, & inguẽ
Liberat, & splenem, purgat & ipsa iecur.

Sic locus) *aliter legitur:* sic locus inuito frigore corda mouet.

De Astruno. Cap. v.

E VErte te ad septentrionem, & parum circundà stagnum: nam occurret tibi à sinistris mirabilis efficaciæ lauacrum, quod à strunis nomen accepit. Hic duo sunt fontes, sed aqua eadem rheumatibus, & phlegmatis semper aduersa: quæ cerebrum confortat, læsis oculis subuenit, gingiuas stringit, dentes roborat, fauces aptat, branchos ex rheumate curat, vocemque clarificat. si vuula quæ in gutture est, ceciderit, F ad locum reuocat, pectus lenit, appetitum incitat, stomachi fastidia, & membrorum pigritiem tollit, pulmonem à tussi recreat, corpus aquaticum, seu phlegmaticum inflammat, & omne malum phlegmatis, rheumatisque aufert, & quàmplures alios morbos.

SCHOLIA.

Vulgo vocantur li Struni.

A *Meminit huius balnei Sauanar. quod vocat Astranam, corrupto (vt reor) vocabulo: quod coryzæ conferre, & pectus lenire autumat. Meminit Franciottus, & Vgolinus qui strunam vocat. Mengus verò asserit eius mineram constare ex nitro, ferro, & alumine.*

Et parum] *In Codice Venet. impresso per Giuntam legitur, & paruum stagnum, quæ lectio mihi satis placet.*

Appetitum incitat) *ibidem legitur, Appetitum mutat. sed melior est prior lectio cum Alcad. dicat, Incitat os dapib. & rerum magistra experientia hoc doceat. Alcadini sic de eo extant versus:*

Dentibus à strunis prodest, quos rheuma relaxat,
Faucibus ad solitum, si cadat, vna locum.
Faucibus apta satis, branchos ex rheũate passis,
Et læsis oculis hæc aqua præstat opem.
Pulmonem recreat, quem tussis caussa fatigat:
Inflammat corpus, cui dominatur aqua.
Incitat os dapibus, stomachi fastidia tollit,
In multis aufert rheumatos omne malum.
Pigritiem tollit membrorum, pectora lenit,
Vocis ad obsequium pectoris aptat iter.
Sæpius vnde solet multis occasio nasci,
Ne fluat à summo vertice, phlegma vetat.

Faucibus) *aliter sic legitur,* Hoc redit ad solitum, si cadat vua, locum.

Tussis) *sic, quem tussis anhela fatigat.*

De Baln. foris cryptæ. Cap. vi.

SItus loci inuitat me, vt retrogrediar. itaque à Crypta egredienti, & per radices Falerni montis incedenti ad oram maris, occurrit mihi balneum, quod à situ loci foris Crypta dicitur. Hæc aqua cùm sit potu, & operatione dulcissima, ignitos artus refrigerat, desiccata febribus membra rigat, pulmonem læsum, iecur, & pectus sanat, debilitatem stomachi tollit, tussi, & ægræ cuti medetur: nocet tamẽ hydrope affectis.

SCHOLIA.

Meminit huius baln. Sauanar. vocatque Triptam. sic Franciottus, & Barto. Taurin. lib. 3.

Potu] *Aquarum Magnesiarum potabilium meminit Aristot. in problematis, sect. 24. infra cap. 9. & in Baln. Ænariarum.*

Stomachi) *Sauanar. testatur hanc aquam calefactam, & epotam ventrem lenire. Mengus credit huius balnei mineram esse nitrum.*

Febribus) *Balneorum in febribus meminit Hippocr. in sect. 7. aph. 42. τῶν ἀφορισμῶν.*

Hydrope) *Aduerte ex Gale. lib. 1. Simpl. medic. c. 7. hydropi sæpe conferre aquas sulfur, alum. & bitum. cui dicto consentit Aëtius 3. ser. 1. ca. 27. Hinc refert Gal. 14. c. 5. Therapeuticæ methodi, Mitylenis aquam scaturire, quæ huic morbo aquæ intercuti summoperè opitulatur. valenter n. desiccat. Alcadinus sic de eo,*

Lympha foris Crypta iuxtà maris edita littus,
A stomacho pellit debilitatis onus.

Sed

Sed nocet hydropicis, cũ sit dulcissima potu,
Vim consumendi non habet, inde nocet.
Leniter ignitos assueta refrigerat artus,
Pulmonem læsum sanat, & inde iecur.
Pectoris antidotum, tussi medicamen amicũ,
Desiccata febris caumate membra rigat.
Ipsa per occultos telluris ducta meatus,
Subuenit ægrotis, est quibus ægra cutis.
Vt dicunt Veteres (satis est mirabile dictu)
Ipsa foris Cryptæ Bulla ministrat aquam.

Hydropicis] *Secunda huius dictionis syllaba producitur, græcè n. scribitur, διὰ τοῦ ὠμεγάλου. quo modo vtitur Flaccus* 1. *epist. cap. 2. Macer quoque (& si non sit ille Nasonianus) lib. 5.* [cap. 4.] *Auctor tamen hic metri gratiâ (sicut & inferius cap. 39. 47. & 48.) vertit τὸ ω in ὀμικρὸν, secutus Macrum lib. 1.* ca. *5, & ca. 31. & 3. cap. 8. Versus omittimus lector, quia breuitati studemus, neue cum Marso videamur scribere Amozoniden.*

De Baln. Iuncariæ
CAP. VIII.

VLtra per arenam proficiscenti, occurrit vnda Iuncariæ, à iuncis illic nascentibus nomen retinens. Hæc vnda mentem lætificat, gaudia fouet, tollit suspiria vltrò venientia, venerẽ prouocat, ad eamque fortes efficit, renes confortat, prodest stomacho, & læsis luminibus, vires iecoris reparat, hepar sanat, corpus impinguat, febres erraticas destruit, & prouidet ne cutis extenuetur.

SCHOLIA.

Vulgo dicitur, li bagni de li Giunchi.

Meminit eius Sauan. vocatq; Deiuncaram. scribit sanè ipsam confortare pectus, & conferre febri hecticæ primæ & secundæ (sic loquuntur Auicennæ sectatores in prima fen. quarti) speciei: quod tamen difficulter credit. Franciottus verò giuncaram, vel vincaram appellat, Vgolinus sic de ea scriptum reliquit, pectus roborat, exiccationis causas remouet, febres intermittentes destruit. & est inter cætera balnea saluberrimũ. eius mineram esse nitrum ferrũ, & fortè aurũ putat Menghus Fauentinus. Alcadinus sic de eo:

B..inea Iuncariæ quæ sunt in littore ponti,
Prosunt consumptis, ni sit adusta cutis.
Pectoris amissas reparant in corpore vires,
Lætificant animos, gaudia sumpta fouent.
Quæ veniunt per se, mentis suspiria tollunt,
Et faciunt alacres in muliere viros.
Efficiunt Veneris renes ad prœlia fortes,
Confortant stomachum, lumina læsa iuuãt.
Quas hominum cætus febres interpolat vsus
Annihilant, necnon triste medentur hepar.
Talibus vsus aquis discrimina nulla timebit,
Quæ quandoque solent extenuare cutim.

Iuncariæ] *aliter sic, Iuncaræ.*

In muliere] *sic, ad meliora viros. nam penultima*

A *corripitur, vt Quintil. Stoa rectè sentit, sed priorem habuit Sauan. cum versiculum hunc & sequentem pro venereis effectibus in testimonium producit.*

Hepar] *vox hæc in prima syl. producitur. græcè: n. scribitur διὰ τοῦ η. verùm metri gratiâ (vt superius dictum est) prima corripitur facta μεταβολῆ τοῦ η εἰς τὸ ἒ ψιλὸν, sicut fecit Macer lib. 3. Nec mirum, quandò (vt ait Manilius in suis Astronomicis) ornari res ipsa negat contenta doceri. Et sicut herbarum vires (Stoæ sententia) difficile est elegantissimo stylo celebrare,*
B *sic censendum est de nostro Alcadino, & Eustasio in negotio balneorum.*

Annihilant) *aliter sic,* Ad nihilum redigunt, purificantque iecur.

Interpolat) *metri gratia alterum λάμβδα ablatum est. hic est enim Poëtarum mos in reperi, retuli, & huiusmodi dictionibus.*

C De Balneolo, seu Balneo plagæ.
CAP. VII.

IN radice montis Olibani, quæ protenditur versus Nesida per arenam procedendo, duo Balnea reperiuntur, quorum vnum Balneolum dicitur. illud Baln. petræ. Balneolum nomen à breuitate fontis inuenit, sed tantæ est efficaciæ, vt infirmus non solùm aquam ibi, sed
D Deum adesse putet. Nam caput, stomachum, & cætera membra confortat, fugat caliginem oculorum, consumptos, & debilitatos reficit: materiam quartanæ, continuæ, & quotidianæ destruit, à doloribus ex quocunque morbo, vel febre procedentibus liberat. Hac aqua Neapolitani plus cæteris vtuntur. De hoc balneo clarus poeta Eustasius de Matera hos edidit versus,

Inter aquas Pelagi propè littus sub pede rupis,
Magnus in effectu fons breue nomen habet.
Balneolum dictum, tantæ virtutis amicum,
E Vt patiens illic sentiat esse Deum.
Nã morbo quocũq; dolet, seu rheumate quouis,
Lotus aqua tali tempore liberabit.
Et caput, & stomachũ, renes, & cætera mẽbra
Confortat, tepidam si renouabis aquam.
Hęc prodest oculis, oculorum nube fugata,
Consumptos reficit, quos tenet ægra fames.
Materiamque rudẽ consumit, & amphimerinẽ
Hoc gens plus aliis Parthenopensis amat.

F SCHOLIA.

Vulgò dicuntur li Bagnioli.

Meminit eius Sauan. quod vocat locum, dicitq; fugare suffusionem, conferre catharro, stomachum confortare, renes, multaque auditu miranda operari. Aqua hæc suauis est, corporique humano multum grata. Meminit & Vgolinus, quòd vocat Balneolum foris cryptæ. sic & Franciottus. eius minera (ex Mengho) est alumen, æs, & ferrum.

Nesida]

Nesida. *Nesis delitiosus locus est propè littora Pausilypi: de quo scribit auctor Pharsaliæ lib. 6. noster Stat. Papinius 3. syluarum, Sil. I. Pontanus in Lyra Epi. 3. cum Sannazario in piscatoriis: vt taceam Plinium lib. 19. cap. 8. suæ historiæ, & Senecam in epist. 54.* A

A breuitate. *diminutiuum est à balneo. Iuuenalis Sat. 7. & Statius in præfat. syluarum.*

Consumptos. *Hinc merito celeberrimus præceptor meus Don. Ant. ab Altomari in sua propemodum diuina Arte medica, commendat hoc balneum in affectu τῆ γονοῤῥοίας.* B

Eustasius. *neminem adhuc legi, qui de hoc viro verba fecerit, nisi apud vnum auctorem de balneis Heluet. & fortè hunc innuit Vgolinus, cùm dicit, se vidisse opusculum de baln. Puteolorum, auctore Matthæo de Plantimone Salernitano: quorum virtutes ibi erant metricè descriptæ. Huius Eustasii, sicut & Alcadini, amice lector, versiculos. (vt potui, vtq; mihi licuit tàm breui temporis curriculo) à mendis expurgaui. & longè vtilius emendaturus, si licuisset, eram. faciant alii, opus adiuuent, & perficiant, nemo vnus omnia nouit: id siquidem solius Dei munus & opus est.* C

Inter aquas. *Hi versus adscribuntur Alcadino, vt apparet ex opere illo de baln. excuso Venet. necnon ex codice manuscr. superius dictæ Bibliothecæ.*

Vt patiens, Lotus. *hi duo versiculi citantur à Michaële Sauanar.*

Nam mor. *aliter, De morbo quocunque doles, seu caumate quouis, lotus aqua tali corpore liber eris.*

Materiamque. *aliter, Materiam tritæi consumit. verùm quia ex diphthongo media producitur à Martiali lib. 12. Ep. 91. & Macro. lib. 5. ca. 7. & Q. Sereno, ideo versiculum sic commodè restitui. Consumitq; tritæi hylen, ac amphimerinen.* D

Amphimerinam. *vox hæc quia Græcè scribitur δἰὰ τὸ η, producitur. sed hîc, & inferius metri gratia corripitur. huius febris meminit Gal. I. de Crisi. 2. de diff. feb. & alibi.*

Parthenopensis. *aliter, Plus aliis genus hoc Parthenopæus amat. ego verò sic legerem, Plus aliis hoc gens Parthenopæa fouet. fouere enim apud Maronem, habere significat.* E

De Balneo Petræ.

CAP. IX.

DE Petra lauacrum sequitur, quod in fine huius littoris sub rupe dicti montis positum est, ab effectu sortitum est nomen. nam calculum frangit, vrinam prouocat, renes mundat, educit arenulas, caput à doloribus liberat, detergit ab oculis maculam, auribus auditum præstat, & sonitum remouet, cordi, pectorique medetur. Huius aquæ calidæ potus interiora expurgat. De hoc balneo Petræ Eustasius sic scribit. F

Cui Petra dat nomen, mirum reor esse lauacrũ
Quòd lapidem possit frangere, nomen habet
Et caput à multis facit absentare querelis,
Auribus auditum præstat, & addit opem.
Lumina detergit tunicis maculosa piatis,
Pectoris, & cordis esse medela potest.
Vesicas aperit, de renibus vrget arenam,
Interiora lauat potus & huius aquæ.
Quamplures vidi calidam potare petrosos,
Queis vrina fuit post lapidosa satis.
Vos igitur, quibus est durus cùm pondere vẽter.
Liberat assiduè potio talis aquæ.

SCHOLIA.

Meminit eius Franciottus, & Sauanar. d. quod conferat suffusioni: quodq; lapidem vesicæ frangat cùm calida bibatur. meminit Vgolinus, asserens curare oculorum scabiem. eius materia (secundum Menghum) est nitrum.

Potus. *quæ superius cap. 6.*

Cui petra. *hi versus etiam adscribuntur Alcad.*

Et caput. *sic, Infestos capiti solet hoc arcere dolores.*

Tunicis. *sic, nebulis maculosa fugatis.*

De renibus. *nos sic restituimus. renes expurgat arena.*

Venter. *sic, cùm pondere mictus.*

Liberat. *sic, Assiduus talis liberat vsus aquæ.*

De Baln. Subueni Homini.

CAPVT X.

IN capite sequentis littoris, quod Puteolos vsque protenditur, infra cryptam in rupe cauatam saluberrima manat aqua: quæ obstructis ob incuriam venis, & fonte relicto, sub arena intra dictam cryptam, & mare perquiritur. Et quia ægrotis hominibus mirabiliter subuenit, Subueni homini nomen accepit. Egesta igitur arena, locum dispositum ingressus, æger statim scaturientium stillarum sentit auxilium. Fons iste animi tristitiam, & defectum stomachi tollit, ipsum confortat, & facit vt appetat: pulmonis, iecoris, splenis, & tumidi ventris deponit onera, vocem clarificat, antiquæ podagræ induciatam dat requiem, & omnem speciem doloris aufert. excellens tamen eius operatio in restauratione debilitatorum membrorum lucidius enitet. De quo Eustasius sic ait,

Ex re nomẽ habet lauacrũ, quod subuenit ęgris,
Nominis effectum gaudet habere sui.
Purgat pulmonem, deponit pondera splenis,
Depurat tumidum certa medela iecur,
Tristitiæ causam gelido de pectore tollit,
Humores ventris leniter vnda leuat.
Defectum stomachi tollit, confortat & ipsum,
Vt solito solitas appetat ore dapes.
Vocem clarificat, genus omne doloris & aufert,
Talis amatores conuocat vnda suos.
Hic etiam deponit onus longæua podagra,
Hic datur articulis induciata quies.

SCHOLIA.

Vulgò dicitur corrupta voce, Zuppa d' homini. Nec

mirum, omnia enim ad corruptionem tendunt, & cum tẽpore marcescunt, vt ait Aristot. ἐν τῷ τ̃ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς. A

Meminit eius Sauan. vocatq; lauacrum. Vgolinus dicit remouere causas frigidas, pectoris defectum tollere, & conferre articulis. Franciottus vocat subsidium hominis. eius minera (ex Mengho) est nitrum & ferrum, quod ex alembico constare potest.

Podagræ. *præceptor meus Altimarus meminit huius balnei in sua Arte medica cap. de podagra.*

Dispositum. *in Codice Veneto legitur, defossum.* B

Ex re. *hi versus etiam Alcadino adscribuntur.*

Vt solito. *sic vt cupido solitas.*

Humores. *legendum esset, tumores. nisi quòd in hac dictione prima corripitur.*

Hic datur. *aliter, Datur vt articulis sæpe petita quies. nos sic effinximus. Magna quies pressis articulisq; datur.*

Induciata. *Quid sint Induciæ lege Paulum l. post liminiũ. ff. de capt. & postlim. reu. vbi Accursius parum eruditè (salua pace) loquitur. lege Varr. apud Gell. 1. noct. act. cap. 25.* C

De monte Olibani.

CAP. XI.

ET quia dicta Balnea in radicibus montis Olibani manifestantur, etiam de eodem monte aliquid explicandum videtur. Post Puteolos enim Mons olim fuit præduriſſimi silicis, qui Olibanus dictus est; sic dictus, quòd totus fuerit fructibus orbatus, nam lapidosus existens, sterilis erat. Hunc Montem C. Caligula Imp. Rom. D excidi iussit, vt ex ipsius silicibus itinera Italiæ sternerentur. quod videtur innuere Sueton. sic d. excisæ rupes, præduriſſimi silices, & montes aggere æquati. Huius montis rudera inspici possunt cùm acceditur: nam dicitur Olibanus, ab ὅλον græcè, quod latinè sonat totum, & βάνος orbus, & seu sterilis. In huius enim Montis radicibus plurima saluberrima balnea nascuntur: de quibus aliqua superiùs dicta sunt, & aliqua inferiùs dicentur. E

SCHOLIA.

Vulgò lo monte Libano, & li sassi.

De hoc Monte meminit Ant. Panor. 5. epist. ad Nicol. Pisciellum Archiepis. Salernitanum, quem vocat feracem herbarum & ventorum. Oliba tamen ciuitas est Hispaniæ apud Ptolemæum lib. 2. cap. 6. & Olibanus (vt notat Simon Genuensis apud Pandectarium 12.) est thus, quod etiam dicitur græcè λίβανος. *est etiam Libanus mons Arabiæ, de quo Tacitus, & Sacræ literæ sæpius loquuntur, & vt in historia regnorum, & in Prophetis legitur. est & nomen adulescentis apud Constan. Cæs. 11.* γεωπονικῶν. *cap. 16. Antilibanus quoque ipse mons est, cuius meminit Iul. Strabo lib. 16. sua geographiæ.* F

Sueton. *locus est lib. 4. c. 37. sic, Iactæ moles infesto, ac profundo mari, excisæ rupes duriſſimi silices, & campi montibus aggere æquati, & complanata fossuris iuga montium.*

Ab ὅλον. *quod hic bonus auctor de orbato somniat, nunquàm legi, nisi* ἀπὸ τ̃ σβεννῦσθαι, *(charitas nanq; non cogitat quæ mala sunt) quod extinctionem significat, originem traxisse crediderit.*

De Baln. Ortodonico.

CAP. XII.

ORtodonicum balneum in radice eiusdem montis est, quod respicit Puteolos, in horto domini Episcopi nascitur aqua vtilis, & mirabilis, & ob hoc Ortodonicum dicitur. In hoc lauacro per ostium ad plagam australem dispositum multos per gradus descenditur: & ideo cùm auster flat, calor intus inclusus, exhalationis expers, facilè intrantes suffocat. Aqua tamen eius foris educta, restaurat corpora febribus consumpta, nauseam stomachi reuocat, illumque confortat, ephemeras, & erraticas febres tollit, maximè ad phthisim paratas.

SCHOLIA.

Meminit eius Franciottus. Alcadinus sic de eo.

Hæc manet absconso telluris lympha meatu,
  Hanc via sub terris plena timoris habet.
Tu caue ne subeas thermas spirantibus austris,
  Ne calor inclusus sit tibi causa necis.
Hęc aqua mira nimis consumptis est bona valde,
  Restaurat corpus nobilis vsus aquæ.
Infirmos sicubi febris tenuauerit artus,
  Et putat extremam tristis adesse diem.
Has fidens intrabit aquas, & sæpe frequentans,
  Sentiet in robur se rediisse vetus.
Phthisis, ephemerinæ febres, & nausea turpis
  Pellitur his thermis, hectica victa fugit.

Sicubi. *cùm hæc dictio in prima syllaba producatur, vt patet apud Statium, in Achill. lib. 2. & Iuuencum Hispanum lib. 1. euang. c. 35. ideo versiculum hunc sic aptauimus, sicubi languentes f. t. a.*

Phthisis. *huius etiam vocis prima corripitur à Iuuenale, Sat. 13. ab Ouidio in primo de Ponto el. 4. & à Q. Sereno c. 18. ideò sic effinximus, febris ephemerinæ, phthiseos mala, nausea turpis. vel sic, febres, exhibuit quis nomen ephemeros, aufert, Errantesque, phthoën maximè quæ generant.*

De Baln. S. Anastasiæ.

CAP. XIII.

BAlneum S. Anastasiæ obstruitur arena sicut Baln. subueni, quod nomen, quia prope ædes huic sanctæ dicatas aqua surgebat, assumpsit; facta ergo fossa, aqua recenter egrediens, igniti corporis recreat artus, eorum virtutes renouat, tollit languidis symptomata, vel defectus, si surgentis aquæ patiantur ardorem. De quo dicit Eustasius.

Balnea præterea, seu Nastesię lauacrum,
  Vsibus humanis commoda multa facit.
Corporis igniti recreatos efficit artus,
  Virtutes etiam corporis vnda nouat.

Res

Res miranda quidem, quicunq; cauabit arenam, A
In medio fossæ feruida manat aqua.
Illa recens in fonte suo symptomata tollit,
Languidus ardorem si patiatur aquæ.
Qui petit ergo suo bene de languore leuari,
Sentiet auxilium, si renouabit aquam.

SCHOLIA.

Meminit eius Franciottus sub titulo S. Anastasii. Vgolinus d. articulos roborare, & omneis vires corporis augere. B

Balnea. *adscribuntur etiam Alcad. sic legitur, Adscribunt homines tibi Anastasa lauacrum. sed cùm vtro que modo claudicet, sic in rhythmum metricum effinxi, Balneum Anastasia diuæ de nomine dictum.*

Corporis igniti. *sic, corporis ægroti.*

Languidus. *sic languenti ardorem si patiatur aquæ. post quem sequuntur hi duo versiculi, Fonte relicta suo nihil affert vtilitatis, Hæc eadem prodest frigida facta parum.* C

Ergo suo. *aliter, sic, inuiso sese languore leuari sentiet auxilium, si renouabit aquam.*

De Oppido Puteolis.

Cap. XIV.

PVteoli vetus oppidum est, Baias respiciens ad septentrionem: dictum á puteis olentibus aquarum sulphuratarum, quæ ibi scatent. D Refert Tacitus, quod inter Puteolanos nobiles, & plebeios maxima est orta seditio, propter quã ad saxa, & minas ignium deuenêre. sed nobiles Romam ad senatum mittentes, de violentia popularis multitudinis sunt conquesti. Populares etiam legatos ad eundem misêre senatum: exponentes quòd auaritiam magistratus, & cuiusq e maiorum non poterant sufferre. Senatus igitur voluntate, C. Cassius adhibendo remedio est delectus. sed quia Puteolani eius seueritatem ferre non poterant, precante ipso ad Scri- E bonios fratres est ea cura translata. quibus, data cohorte prætoria, cuius terrore, & paucorum supplicio, rediit oppidanis concordia. In huius oppidi vmbilico, est fanum quoddam antiquissimum, sumptuosissimè ex quadrato lapide constructum, & iam à frequenti terræ motu, qui illic creber est, parum scissum; quod à Christianis sancto Proculo dedicatum Canonici possident. In eius fastigio, & frontispicio hoc Elogium F magnis literis insculptum, quum esset integrum, legabatur: cuius nunc bona pars ex terrę motu periit.

CALFVRNIVS L. F. TEMPLVM AVGVSTVM CVM ORNAMENTIS. D. S. P. In eius etiam Templi pariete hoc quoque Epigramma cernitur.

L. COCCEIVS L. C. POSTVMI L.
AVCTVS ARCHITECTI.

Pomponius lætus in Gigantum ossibus, quæ Puteolis visuntur.

Huc quicunq; venis stupefactus ad ossa Gigãtũ,
Disce cur Etrusco sint tumulata solo.
Tempore quo domitis iam victor agebat Iberis
Alcides, captum longa per arua pecus,
Colle Dicarchæo clauaque arcuq; Typhones
Expulit, & cessit noxia turba Deo.
Hydruntum petiit pars, & pars altera Thuscos,
Interiit victus terror vterque loco.
Hinc bona posteritas immania corpora seruat,
Et tales mundo testificatur auos.

SCHOLIA.

Puteoli. *Tacitus lib. 4. sic habet:* In Italia oppidum vetus Puteoli, ius coloniæ, & cognomentum à Nerone adipiscuntur. Veterani Tarentum, & Antium ascripti, non tamen infrequentiæ locorum subuenêre, dilapsis pluribus in prouincias. in quibus stipendia expleuerant. Neque coniugiis suscipiendis, neque alendis liberis sueti, orbas sine posteris domos relinquebant. Non enim vt olim vniuersæ legiones deducebantur cum tribunis, & centurionibus, & sui cuiusque ordinis militibus, vt consensu, & caritate Rempub. efficerent: sed ignoti inter se diuersis manipulis sine rectore, sine affectibus mutuis; quasi ex alio genere mortalium repente in vnum collecti, numerus magisque colonia. Comitia prætorum arbitrio senatus haberi solita, quòd acriore ambitu exarserant, princeps composuit; treis qui supra numerum petebant, legioni præficiendo. Auxitque Patrum honorem, statuendo, vt qui à priuatis iudicibus ad Senatum prouocauissent, eiusdem pecuniæ periculum facerent: cuius ii, qui Imperatorem appellauêre, nam antea vacuum id, solutumque pœna fuerat. *Hæc ibi. Strabo lib. 5.* ἡ Δικαιαρχία, ἔφη, ἦν πρότερον ἐπίνειον Κομαίων ἐπ' ὀφρύος ἱδρυμένον. Ῥωμαῖοι μετωνόμασαν Ποτιόλους ἀπὸ τῶν φρεάτων. [οἱ δ' ἀπὸ τῆς δυσωδίας τῶν ὑδάτων. Dicæarchia, *inquit*], quæ primùm fuerat Cumanorm emporium, Romani postea vocarunt Puteolos à puteis, aliqui autem à putore aquarum. *Eusebius verò Cæsariensis ἐν χρονικοῖς refert, Puteolos ante dictam fuisse Dicæarchiam tempore Tarquinii Superbi, & Pythagoræ, ob imperii iustitiam. Galenus in 1. de compos. per per gen. Dicæarchiæ, cap. 28. & 9. de Compos. per loc. meminit Putiolii. quam Tyrrhenorum coloniam vocat Pausanias, & Campaniæ coloniam, Beda super Act. Apost. vt refert Dion. Cartusianus. Atqui auctor historiæ Schol. 1. Comestor insulam esse*

putat;

putat; sed melius Card. Caietanus, qui ibidem vocat ciuitatem maritimam. Fuit in hoc oppido celebris fortitudo Mariæ Puteolanæ. cuius meminit Franc. Petrar. 5. epist. & ex eo Io. Rauisius Textor prima parte Officinæ. A

De prochoro Episcopo Puteol. (cuius meminit B. Lucas) & vno ex LXX. *discipulis, lege Hippolitum marty. & de Aucupio Episcopo fit mentio in Concilio sub Symmacho Papa. De S. Sosio apud Puteolos meminit Lippomanus in vitis patrum, tomo 4. De Francisco Puteol. Beroaldi præceptore, lege eundem Beroaldum in Orat. Prouerb. cuius etiam extat epistola ad Iacobum antiquarium de Chirio fortunato, quem ipse recognouit impressit. imprimiq; curauit. extat epistola eiusdem in præfatione Corn. Taciti. idem vertit Psalmos & Ecclesiasten Salomonis, quos Hieronymo Quirino Patr. Venet. nuncupauit. & hic ille est, quem noster Politianus 2. epistolarum epist. 15. amicè salutat. De ambrosio Puteol. medico, vnus ex vetustissimis medicis, Marcellus meminit. ca. 26. De Andronico Puteolano meminit Cicero lib. 5. epist.* XV. *ad Atticum. Sed & Stephanus* περὶ πόλεων. B

Herodianum Puteolis Symposia scripsisse testatur. De aëris Puteolani natura eruditissimè scripsit Petrus Iacobus à Toleto. De aquis Puteol. meminit Cic. in Orat. pro Plancio, & in lege agraria. de puluere verò Vitruuius lib. 2. & Seneca 3. Quæst. Natural. & ex eo Cœl. Rhod. 16. lect. antiq. Marmorum verò antiquorum meminit meus Franciscus Balistherius in Periocha de accentibus. Et vt obiter annotem, ficuum Volumbrorum Pontanus 2. de amore coniug. & cerusæ meminit Iac. Syluius in appendice dispensarii Valerii Cordi. Qui verò aliqua alia desiderat de hoc oppido (vt studiosis viris satisfaciam) legat Iosephum 18. antiq. Philostratum 7. de Apoll. Melam lib. 2. c. 2. Appianum lib. 5. Senecam ad Lucillium, Liuium 3. ab vrb. cond. lib. 4. Plinium 2. hist. Nat. L. Florum 1. c. 16. Suetonium 2. Tacitum 19. & Statium 2. Sylu. prima. E recentioribus verò Blondum de Ital. Illustr. cap. de Campania, Volater. 6. c. 6. & Pontanū 6. de bel. Neapol. cum Petrar. 2. epist. 16. C D

Proculo. *is fuit diaconus B. Ianuarii martyris, socius martirii, cuius festum celebratur die 19. Septem. passus est enim sub Diocletiano Imp. an. 289. Huius sancti templum hodie est sedes Episcopi. vt vtar voce Concilii Triburiensis. qua infra cap. 18. lege officium septem patronorum Eccl. Neapolitanæ, & Martyrologium ecclesiasticum.* E

Calphurn. *de Calphurnio equite Rom. meminit Tacitus, & Cicero Orat. contra C. Ant. & L. Catil. est & huius nominis vnus ex bucolicis scriptoribus.*

Pomponius. *fuit vir antiquitatis, & bonarum literarum consultissimus, vt mutuem mihi verba Ang. Polit. in suis miscell. c. 73. qui septuagenarius (referente Iouio in Elogiis c. 40.) è vita hac excessit.* F

Disce cur. *etsi hac dictio modo corripiatur, scito tamen illam ex regula produci, necnon ex auctoritate Nasonis 2. Elegiarum el. 4. Ausonii ep. 44. Venusini poetæ primo carm. 33. & Pontani 2. eridani c. 6. de Gigantibus lege Philone lib. de Gigantibus ex libro Genes. Num. Deut. Iob, Baruch. aliisq; Sacris scripturis, Lucanum lib. 4. Pharsaliæ, Spartianum in Adriano, Macrobium 1. Satur. Diod. 5. antiq. gest. Claudianum ep. 8. Ouid. 5. Metamor. Boccacium 4. Geneal. Polit. in Miscel. c. 18. Gyraldum de Hercule. vt alios scriptores interim prætercam.*

De Theatro Puteolorum.

Cap. XV.

APud Puteolos Theatrum olim fuit, miræ magnitudinis quod hodie quoq; penè integrum apparet, circuli formam habens. In quo quondam mixtim homines cum mulieribus, maiores cum minoribus ludos aspiciebant. Sed hoc confusissimum spectandi genus, vt d. Suet. cum Aug. Cæsar celeberrimis ludis, quibus ipse cum Senatorium virum frequenti consessu nemo recepisset, idem princeps spectandi modum correxit. Inter hoc Theatrum, & Puteolos est quoddam ingens Aedificium subterraneum ita pulchrum, & adhuc recens, vt videatur ante paucos annos constructum fuisse, quum tamen referat potentiam illam maximam Romanorum. Sunt etiam ibi paruæ cellæ quasi nouę, opere fortissimo concameratæ, quarum quælibet habet vnum ostium ad alteram apertum, ita vt ex vna in alteram quilibet progredi possit. Et sunt tàm multæ, vt si quispiam sine lumine intrauerit, vix, vel nunquam exire possit. Et ob hoc Puteolani indigenę vocant illud opus Labyrinthum. Super hæc omnia ædificia sunt horti, atque agri constituti, videturq; terra solida esse. Et nisi aliquis loci sit peritus, inueniri non possunt: habent siqui dem ingressus arctos vepribus, & sentibus obsitos. Puteolanus puluis (vt d. Seneca) si aquam attingit, saxum fit. sic è contrario, hæc aqua si solidum tangat, hæret, & affigitur. Inde est, quòd res proiectę in eundem lacum, commersæ in lapides subinde extrahuntur. Hæc ille. Habetur in Actis Apost. quòd beatus Paulus Puteolos venit, vnde legitur. Et cùm venissemus Syracusam, mansim* ibi triduo: inde circum legentes deuenimus Rhegium, & post diem vnum, flante Austro, secundo die venimus Puteolos, ibi inuentis fratribus, rogati sumus manêre apud eos dies septem. Mirum est, quòd hodierno die Mulieres in illo oppido non bibant vinum, & si quę biberint, parum pudicæ habeantur: quum in proximis locis circunquaq; subiectis vinū ab eo sexu minimè respuat.

SCHOLIA.

Vulgò lo Girone, sumpsit nanq; etymum à gyro.

Sueton. *locus est in 2. c. 43.* spectandi, *inquit*, confusissimum, ac solutissimum morem correxit, ordinauitq;, motus iniuria senatoris, quem Puteolis per celeberrimos ludos consessu frequenti nemo receperat. *Et infra.* Facto igitur decreto Patrum, vt quoties quid spectandum vsquam publicè ederetur, primus subselliorum ordo vacaret senatoribus. Romæ legatos liberarum, sociarumq; gentium venit in orchestra considere, cùm quosdam etiam libertini generis mitti deprehendisset. Militem secreuit à populo. Maritis

è plebe

è plebe proprios ordines assignauit prætextatis A cuneum suum,& proximum pædagogis: sanxitque ne quis pullatorum media cunea sederet. Fœminis ne gladiatores quidem, quos promiscuè spectari solenne olim erat, nisi ex superiore loco concessit. solis Virginibus Vestalibus locū in Theatro separatim,& contra prætoris tribunal dedit. Athletarum verò spectaculo muliebrem sexum adeò submouit, vt Pontificalibus ludis pugilum par postulatum, distulerit in sequentis diei matutinum tempus: edixeritque, B mulieres ante horam quintam venire in theatrum, non placere.

Cellæ. *vulgò dicuntur cento camerelle.*

Labyrinthum. *lege infrius c.69.& P.Bellonium 1.de medic.funer.ca.9.*

Seneca. *locus est 3.quæst.cap. 20. natur. de hoc puluere supra cap.14.*

In Actis. *locus est cap. 28. græcè sic, ἦλθομεν εἰς ποτιόλους. quem locum, (vt id per transennam annotem) Ireneus Episc. Lugdun. citat lib.3.contra Valent. ca. 14. C cùm loquitur de B.Luca medico & Euangelista.*

Mirum est. *Hic vsus olim inualuit apud Romanos. vt auctor est Plin.14.cap.13. Valer. Max. lib.2.c.1. Gell.10.noct.att.ca.23. & Tiraquellus noster in lege 9. Connub.nu.155. Spartiani quoq; vino abstinent, vt scribit Xenophon de lege Lacædemon.*

De Ponte Puteolorum in mari facto per C. Cæsarem.

CAP. XVI.

A Molibus Puteolanis vsque Baias (vt Tranquillus ait) C. Caligula Cęs. Rom. Pontem fieri iussit, longum trium milium, & 600. ferè passuum. quo facto, duobus diebus continuis super eo cucurrit. Primo enim die Phalerato equo, coronam quercicam ferens in capite, securim, gladium, cetram, aureamque clamydem. Tertio die in habitu quadrigario per Pontem D accessit, habens ante se curriculum biiugum famosorum equorum, comitante eum Dario puero ex Parthorum obsidibus, agmine prætorianorum, & in essedis amicorum cohorte. E

SCHOLIA.

Tranquillus. *locus est 4.cap.19.*

Meminit huius Pontis Blondus, quæ infra in cap. sequenti. Lege quid Laertius 1.c.1. de Haly fluuio, & quid Thales promiserit.

Quare C. Cæsar hunc Pontem fieri fecit.

CAP. XVII.

QVare autem hic Pons à Caio fuerit excogitatus, ratio triplex assignatur per Suet. Prima est, vt imitaretur Xerxen Persarum regem, qui volens de Asia in Gręciam transfretare, non sine admiratione. Secunda est, vt alicuius operis immensi fama Germaniam, & Britanniam, quibus tunc imperabat, territaret. Tertia est, quam arbitratus est Sueton. auum meum, in- F

quit, narrantem puer audiebam, causam operis ab interioribus aulicis proditam: quòd Thrasyllus mathematicus anxio de successione Tiberio, & in verum nepotem proniori, affirmasset, non magis Caium imperaturum, quàm per Baianum sinum equis discursurum. Mortuo demum Tiberio Caius Imp. factus est, qui talem pontem fieri præcipiens, super eo tribus diebus continuis commeauit, quarto die cùm multos è littore inuitasset ad se, repente omnes præcipitauit. quosdam gubernacula apprehendentes contis, remisque detrusit in mare. Hæc Sueton. De pilis huius pontis meminit Seneca ad Lucil. d. omnis in pilis Puteolanorum turba consistit.

SCHOLIA.

Sueton. *locus est 4.c.32.*

Pontem. *Iosephus 19. antiq. sic d.* ex Dicæarchia ciuitate, quę in Campania constituta est, ad Messanam quæ alia quoque maritima ciuitas est, graue putans vti remis, transitumque facere, putansque sibi subiicere etiam hoc elementum posse, velut domino filet terræ natura sustinere. Voluit ergo à littore ad littus, stadia fermè 300. in medio mari & intra tamen vastum sinum, Pontem construere: super quem carrucis, & diuersis vehiculis itinera valeret efficere. *Hæc ille.*

Seneca. *locus est epist.78.*

In pilis. *sic castigatius, in pyris.*

De Aqua Sulphuraria.

CAP. XVIII.

IN summitate montis, qui Puteolis præminet, planicies magna adhuc tota continuis scopulis, & rupibus circundata, nisi vbi ingressus patet. Ex quibus extrahitur innumerabilis thesaurus Sulphuris, Aluminis, & Vitrioli, quæ ex lapidibus, & terra montis fiunt. Aqua ibi nascitur, quæ cùm maximo impetu ebulliens in altum vsque ad 16. & quandoque 24. palmos, maximè verò cùm Mare æstuat, (sicut accolæ testantur) attollitur, ac eleuatur. In hac planitie complura fiunt à Natura foramina, è quibus maximus exhalat fumus: vt si in foraminibus lapis proiiciatur, etiam magnus, vi, atque impetu fumi reiiciatur. Hęc aqua sulphurea, & hic fumus neruos mollificat, visum acuit, lachrymas, vomitumque stringit, capitis, ac stomachi dolorem aufert, steriles fœcundat, febres cum frigore, seu rigore accedentes tollit, infecta scabie membra purgat. Huius odor grauis est, locusque vndique fumigans terribilis est: verùm is fumus rheuma, frigusque capitis tollit.

SCHOLIA.

Meminit huius aquæ Sauan. d. eam conferre do-

lori antiquo capitis, dolori stomachi ex causa frigida, & humiditatem phlegmaticam purgare. Vgolinus d. humores phlegmaticos dissoluere. Menghus asserit eius mineram esse sulphur & æs, quia firmat lachrymas, visumq; acuit.

Meminit huius loci Volater. 6. Pontanus 2. Parthen. 3. & Franciottus, quod Vulcani forum appellat, sic enim à Strabone lib. 5. vocatur. qui etiam refert apud Baias reperiri loca sulphurea. sed & Galenus 5. τῶν ὑγιεινῶν *ca. 4. aquarum sulphurearum meminit. Locum hunc Plinius lib. 3. cap. 5. vocat phlegræos campos, sicut* B *Syllius Italicus lib. 8. & Diodorus Siculus 6. antiq. c. 11.* ἀπὸ τοῦ φλέγω. *similiter Plin. lib. 18. c. 2. & 31. c. 4. vocat colles leucogeos, albam terram. Iosephus 18. antiq. refert versus fluuium Iordanē esse paludem sulphuriferam. & Ouidius 5.* τῶν μεταμορφώσεων *necnon 2. de Ponto el. 10. stagna sulphurea apud Palicos esse affirmat. In Istria sunt etiam campi phlegræi, vt ex 5. Berosi (modò sit ille antiquus) annotat noster conciuis L. Ioan. Scoppa in suis collectaneis cap. 24.*

Sulphur (vt auctor est Suidas in collect.) suffitur ad C *expiationem: & religionibus (teste Plinio lib. 35.) ad expiandas suffitu domos locum habet. Hinc poeta ille ingeniosus in suis Fastis aiebat,* Cærulei fiant puro de sulphure fumi, Lectaque fumanti sulphure balet ouis. *& hoc est quod Aristot. 24.* τῶν προβλημάτων *sacrum vocat. Suffitur etiam bitumen ad expiationem vti scribit vterq; Berosus, vt vtar verbis Reuer. Gasparis Barrerii Lusitani in censura pseudoberosi.*

Bulliens. *huius rei* ἐγὼ εἰμὶ αὐτόπτης, *cùm anno Domini 46. supra sesquimillesimum Puteolis cùm pa-* D *rente meo Diogene medico degerem.*

Neruos. *Oribas. lib. 10. ad Iulia. ca. 3. refert, aquam, in qua est vis sulphuris, neruos mollire, doloresq; lenire, stomachum tamen imbecillem reddere. hoc etiam adstruit Aegineta, & Aëtius vbi supra in canon. baln. sed & Horatius 1. epist. ep. 15. vim istam non tacuit.*

Lacrymas. *idem operatur Baln. Dimidiæ viæ apud Aenarias, cuius vires ferè sunt cùm hac aqua communes.*

Tollit febres. *Sauan. hoc non credit, cùm sit* σκληρο- E *καρδιος. sed Vgolinus verum esse fatetur: præcedens tamen congrua purgatione. secus enim pugnaret cùm Galeni doctrina lib. Methodi, de ar. cur. de crisi, & alibi sexcenties.*

Leguntur versus sub Alcadini nomine de hac aqua sulphuraria in heroico numero: sed cùm à consueto more deflectant, illos reiecimus, proq; illis substituimus hos elegos.

Sulphureos fumos mittentia Balnea, neruos F
Mollificāt, scabiem, membraq; scabra nouant.
Hæc aqua fœcundat steriles, stomachiq; dolorē
Destruit, ac capitis, stringit aquam ex oculis.
Est vomitum cogēs, oculos bene reddit acutos,
Pituitam soluit, frigora febre fugat.
Præsertim si præueniat purgatio trina,
Securè intrabis. Corpora pura etenim,
Quam semel accipiunt, seruant sine labe salutē,
Balnea ne culpes, quoue modo hæc oleant.

A Effectum virtutis ama, naresq; medela
Quam fugiunt, morbor corpore sæpè fugat.

Est aduertendum prope hunc locum sulphurarii Montis celebrari martyrium gloriosissimi Pontificis, & nostri patroni apud Deum IANVARII. *in cuius signum erecta est quædam ædicula, seu sacellum, quod itinerantibus statim sese obuiam profert.*

De Baln. Cantarello.

CAP. XIX.

NOmen à forma balnei sumpsit; hic primus in littore, quod à Puteolis trans Tripergulas vadit, admirandas exequitur operationes. antiquas, ac nouas plagas, fistulasque emundat, desiccat, & solidat, fluxum rheumatis prohibet, clarificat lumina, venas obstruit fluentis sanguinis, arthriticis subuenit, vtilis est ad febres, & frigora, ferrum mirabiliter extrahit, & fragmenta ossium fractorum, quæ latent in corpore, & munere chirurchico fungitur. cùm autem hæc aqua temperata sit, vtero gerentibus nimis confert, sed continuata obest. de quo dicit Eustas. de Matera.

Inter aquas pelagi feruens aqua manat, & ipsa
Ne fluat in pontum futile claudit opus,
Cùm mare feruescit, locus oppugnatur ab vndis,
Vix aliquis poterit æger adire locum.
Cantarus humana fruitur virtute medendi:
Nam plagas veteres, consolidatq; nouas.
Vlcera qui patitur cutis ex humoribus extra,
Cantarus abstergit, lumina clara facit,
Sanguinis obturat venam quocunq; fluentem,
Subuenit articulis, fit medicina pedum.
Vtilis ad febres, & frigora. sed tamen huius
Vsus aquæ lateri continuatus obest.

SCHOLIA.

Meminit de eo Vgolinus d. cutis vlcera abstergere, podagræ conferre, & vsum illius continuatum lateri obesse. Meminit etiam Franciottus.

Aduertendum est, quòd in hac aqua immergendæ sunt plagæ, vt notatur supra in canon. baln. num. 9.

Sanguinis. *Alex. Trall. lib. 7. cap. 1. meminit aquarum naturalium, quæ sputo sanguis opitulantur.*

Fragmenta. *idem operatur Baln. fontis apud Aenarias.*

Hæc aqua. *in cod. Veneto legitur, cùm autem hac aqua styptica sit.*

Inter aquas. *adscribuntur etiam hi versus Alcad.*

Ne fluat. *sic, Ne fluat ad pontum sectile claudit opus.*

Vix. *ne fiat pentemimeris nos sic restituimus, Vix poterit quisquàm hunc æger adire locum.*

Obest. *Gale. 3. compos. loc. ca. 1. meminit Mulieris, cui vsus aquarum naturalium obfuit.*

De

De Fontana.

Cap. XX.

AD Cantarelli latus aqua consurgit, proprietatibus ipsi contraria, nouiter inuenta, nec ab aliis descripta. quæ cùm more fontis scaturiat, Fontana dicta est. Hæc somnum conciliat, ventrem reddit lubricum, lac auget, infantes soporosos, & placidos facit, nauseam repellit, indurata mollificat, super alia lauacra renes pur-
B gat, educit arenulas, vesicam aperit, capillos cogit exire, vulneribus, & podagricis nocet. Hac aqua Puteolanæ Matronæ cum suis pueris semper vtuntur.

SCHOLIA.

Vulgò dicitur la Forma.

Meminit de eo Franciottus, similiter Sauan. vocatq; Balneolum. Est huius nominis Baln. apud Aenarias.

C Capillos. *rectiùs legitur indicio meo, lapillos, vt in Cod. Veneto legitur. & facilis error esse potuit: nam similitudines, vt ait Hippocrates, decipiunt. similis error est in Petronio arbitro, cuius circunferuntur illa aurea verba* περὶ τῶν χρημάτων *quotidie celebrata à Diogene Cynico, sed christiano, cum dicit. Quisquis habet nummos, secura nauiget aura, Fortunamq; suo temperet arbitrio. Pecuniæ enim omnia, vt ait Sapiens Ecc. 10. obediunt. hæc parerga sint.*

Cùm huius Baln. versus non legantur apud Alcad.
D *neque apud Eustas. duos* τοὺς θερμοποιητὰς, *volui breuiter sub metri norma ipsius facultates redigere, ne Balnea* πρὸς ἀλλήλους ἐρίζοιντο, ἢ μάχοιντο.

Fert somnum, ventrem reddit fluxumq;, soporē
Conciliat pueris, lac cito multiplicat.
Saxea mollificat, renes expurgat arena,
Cuncta lauacra super, nausea fit procul hinc.
Vesicam reserat, lapidem frangitq; potenter,
Affectis podagra, vulneribusq; nocet.

De Villa Cicer. quæ hodie dicitur Ciceronum.

Cap. XXI.

HIc non procul supra mare Baias respiciens occidentem versus villa fuit M. Tul. Cic. cuius altera pars supra mare in edito posita, vetustate deiecta est: quæ verò in proximo, dirutos parietes ostendit. hæc vulgò ab incolis dicitur Ciceronum.

SCHOLIA.

F *Vulgò stanza de D. Pietro de Toledo, Vicerè di Napoli.*

De hac villa meminit Syllius, vt dictum est superius. meminit & Io. Boccac. in lib. Fontium, & Blond. ex Plin. 31. (vt taceam Pontanum 2. Parthen. 3.) qui dicit, factas esse in ea (post Cicer. mortem à liberto ipsius Tul. laurea ob signum dilectionis erga dominum) figuras hominum indicantium manibus morborum τοὺς πεπονθότας τόπους *sedes affectas. Versus, quos citant Blond. & P. Crinitus 2. de poetis ex Plinio hi sunt.*

A Quòd tua Romanæ vindex clarissime linguæ,
Sylua loco melius surgere iussa viret.
Atque Academiæ celebratam nomine villam,
Nunc reparat cultu sub potiore vetus.
Hic etiam apparent lymphæ non ante repertæ,
Languida quæ infuso lumina rore leuant.
Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori
Hoc dedit, hac fontes cùm patefecit ope.
Vt quoniam totum legitur sine fine per orbem,
Sint plures oculis quæ medeantur aquæ.

In hac villa obiit, & sepultus est Adrianus Imp. qui Baiis obiit, vt refert Blond. ex Spartiano.

Conuiuiorum, quæ apud Baias fiebant, meminit Cicero in orat. pro L. Cælio.

Nota, quòd D. Gregorius 1. dialogorum ca. 4. meminit Monasterii, quod Baln. Ciceronis vocabatur. & Cicero. 5. ad Attic. ep. 2. meminit sui Cumani.

De Baln. Prati.

Cap. XXII.

CIceronis opus creditur lauacrum, quod in Prato situm est, vnde nomen sumpsit. Eūtes enim à Tripergulis Auersam oppidum post Hospitalis transitum ad sinistram partem semitæ statim Cryptam inuenient, & per subterraneum descensum aquam reperiunt. quę multùm placida ophthalmiis confert, eorum vlcera tergit, corpus ab humoribus pigris alleuiat, viscerum tormina aufert, musculos brachii emol-
D lit, caput, & scapulas trahit ad situm naturalem, & toti corpori præsto est. De quo sic Eustas.

Est lauacrum à vulgo Prati cognomine dictum,
Creditur à multis hoc Ciceronis opus.
Est via difficilis, quæ ducit ad inferiora,
In quibus inueniet, quam petit æger, aquam.
Hæc bene visceribus fertur conferre molestis,
Alleuat hęc corpus, quod grauat humor iners.
Dicunt & duros mirè mollire lacertos,
E Et caput, & scapulas, ad sua iura trahit.
Detergit lippos oculos, ac vlcera magnam
In toto pariter corpore præstat opem.
In sudore madens fugiat pro tempore frigus,
Nec potum sumat, dum sua membra calent.

SCHOLIA.

Vulgò bagno de Prata.

Meminit de eo Franciottus, & Vgolin. quod vocat Baln. Practæ d. conferre rheumati capitis. est etiam apud eundem Baln. huius nominis in viterbio.

Est lauacrum. *hi versus adscribuntur Alcadino. aliter legitur, & meliùs. Est aqua, quam vulgò de Prato balnea dicunt. ponitur enim lauacrum hic, & alibi media correpta, metri tamen gratiâ: quum ex syllabæ natura producenda sit. quod ostenditur exemplo Claud. 2. contra eutr. Lactan. in carmine de Resur. dom. & Sereno medico.*

Inferiora. *sic, ad interiora.*

In sudore. *lege supra in can. baln. num. 3. 5.*

De Tripergula.

Cap. XXIII.

TRipergula locus est iuxtà Auernum lacum, dictus sic à tribus tuguriis.

SCHOLIA.

Dictus. *Pergula locus apertus est, à multis lateribus aërem excipiens, à pergendo dicta. vtitur hac voce Propert. lib. 4. el. 5. Iuuenal. sat. 1. Plin. 35. c. 10. & Vlpianus iureconsultorum post Papin. Asylus in l. si verò. ff. de his, qui deiecerunt. Est & Perga loci nomen apud Gal. 2. compos. per loc. c. 1. similiter nomen luci, in quo fuit antiquissimum fanum Dianæ. cuius meminit Cicero 3. in Ver. act. vbi Ascon. ped.*

De Tripergula meminit Blond. Locus hic (proh dolor, & lamentabilis casus) ferè totus in cinerem conuersus est, ob Terræ inopinatos motus: qui anno salutis M. D. XXXVIII. *die* XXIX. *Sept. in festo S. Michaël. excitati sunt. tunc enim apparere cæpit Mons nouus, altitudinis 3. miliarium, qui sepeliuit plurima balnea, nedum Triper. sed Auerni, Lucriniq; lacus.*

Huius balneorum ruinæ meminit Hieron. Borgia, sic d. Balnea flete inopes grauibus demersa fauillis, Balnea Romanis virtutibus aucta. vel ipsum supra Aponum celebrem, cunctis celeberrima terris. O valde memoranda per æuum pernicies. Verè enim dixit olim Blond. maior est ædificiorum Puteolanorum ruina (non tamen de hac loquitur) omnibus aliis, excepta Roma.

Similem Terræmotum retulit Seneca. 6. Quæst. nat. c. 1. & Tacitus in 15. apud Pompeios, qui Stabias Surrentum, necnon Neapolim infestauit. De terræmotu apud Bononien. meminit Pius in lib. 4. Lucretii: deq; alio in diebus Nicolai quinti Pandol. Collenutius in histo. Neapol. vt taceam quæ scribit Plin. 2. hist. nat. à cap. 107 vsque ad 110. & Fr. Petrar. 2. Dialog. Deq; aliis incendiis lege D. August. 3. de Ciu. Dei. Similiter quæ Appianus de Riuo ignis narrat.

De hoc Triperg. incendio latinè scripsit summus nostri seculi philos. & theologus Simon Portius Neapol. & P. Iacobus à Toleto medicus: Materno tamen sermone M. Ant. Falco Episc. sed equestri oratione Hiero. Borgia: cuius initium est tale. Horrida naturæ nouitas memoranda ministrat carmina &c. vt silentio inuoluam Anton. Sancto Felicium in Clio diuina. Epitome autem eorum, quæ doctiss. Portius scripsit super hac conflagratione, Hæc est.

Puteolorum regio fuit biennio ferè magnis Terræmotibus agitata, vt nulla in ea superesset domus integra quæ proximam minabatur ruinam. At die XXVII. *&* XXVIII. *Sept. anni* M. D. XXXVIII. *perpetuis diebus, & noctibus terra est commota: Mare passibus ferè 200. recessit; quo loco Accolæ ingentem piscium multitudinem ceperunt, & aquæ dulces erant.*

Die verò XXIX. *magnus terræ tractus, qui inter radices montis Gauri (quem Barbarum appellant) & mare iuxtà Auernum iacet, sese erigere videbatur, & Montis subitò nascentis imitari figuram. Eo ipso die hora noctis 2. hic terræ cumulus, aperto veluti ore, magno cum fremitu, miros euomuit ignes, pumices, lapides, cinerisq; fœdi tam magnam copiam, vt quæ adhuc extabant Puteolorum ædificia operuerit, herbas omnes texerit, arbores fregerit, pendentemq; vindemiam ad sextum vsq; lapidem in cineres verterit: aues, & nonnullas quadrupedes bestias interemerit. Fugientibus per tenebras Puteolanis cum natis & vxoribus magno eiulatu Neapolim sese recipientibus. Cinis propè voraginem erat siccus, longè verò lutosus, & humidus cecidit. Sed quod omnem superat admirationem, Mons circum eam voraginem (nunc dicitur Mons nouus) ex pumicibus & cinere plus quàm 1000. passuum altitudine vna nocte congestus aspicitur: in quo multa inerant spiramenta, è quibus nunc duo supersunt, alterum iuxtà Auernum, alterum in medio montis Auerni magna pars operta cinere. Balnea illa tot seculis celebrata, quæq; tot ægris salutem præstabant, cinere sepulta iacent. durat hoc incendium vsq; ad hanc diem, cum aliqua tamen intercapedine. Quæ verò circa dicta philosophicè considerari possumus ea sunt. Etenim quæ rarò à Natura fiunt, quædam carent causis definitis, vt ea, quæ à casu fiunt: alia autem non sine causis certis, vt Eclipses, Cometæ, Terræmotus. sed cum hoc incendium fuerit post Terræmotum, de eo pauca dicere oportet.*

Sol in terram agens humidam, fumum ex ea educit: qui si crassior fuerit, & humidior, dicitur Vapor, humida generans, vt pluuias, niues &c. sin siccior, (quem exhalationem Aristo. in Meteorologicis vocauit) sicca gignit. Fumus hic in terræ cauernis genitus, aut totus effluit vi propellens aërem, & generat ventos: aut totus coërcetur igneus existens, qui volens velociter exire, terram commouet & facit terræmotus magnos: aut partim effluit, & partim coërcetur, & facit terræmotus leues: cum pars effluens aërem moueat, occlusa verò terram. Non est prætereunda causa superior (vt Astrologi perhibent) stellarum inquam conuentus, lunæq; defectus, hæc omnia fuerunt his temporibus. Congressus Martis cum Saturno in Virgine, proximo solstitio, qui exhalationes, & terræmotus gignere consueuit. Fuere anno præterito Eclipses Lunæ, & Cometæ. Terræmotus tempora apta sunt Ver, & Autumnus: quibus tunc fiunt incrementa humiditatum & caloris, vnde sol gignit vapores: quorum generationem prohibet Hyems ob nimium frigus, & Aestas ob nimium calorem. Hora aptior terræmotibus est diluculum, quia sol ad nos rediens terræ cogit frigiditatem, quæ prohibet egressum exhalationibus: Est etiam Meridies, cùm Sol supernas exhalationes resoluat, educatq; infernas, quæ terram mouent.

Locus esse debet mari finitimus, & eius terra velut spongia poris affluens, & cauernis: quibus omnibus obnoxius Puteolanus ager frequentes patitur terræmotus. Cumque exhalationes istæ motu velocissimo raptæ materiam in ea regione bituminosam, atque igne perustam inflammarint, propulsamque eiecerint, hiatum illum effecerunt. Mare recessit, quia exhalationes exire volentes, terram rarefecerunt, quæ veluti sitiens aquam per rimulas hausit. Materia illa bi-

la bituminis antea ardebat, quia aqua, qua iuxtà eam scaturiebant, erant calida: at exhalationum impetu incendium maius sumpserunt. Fumus non semper exit, nec fremitus semper exauditur, quia primis diebus os voraginis erat angustum, hinc flamma illi ori proxima cum fremitu erupit, processu autem temporis non sic contigebat. Cinis hic in locis vicinis est siccior, quod ab ardore fit, at longinquis partibus est humidior, quia transit per aëris mediam regionem, qua humida est. Tempus durationis sciri nequit, quia nescimus materia quantitatem, qua ignis ille alitur. Credo tamen non minori tempore duraturum, quàm illud Vesuui montis: maximè cùm Puteolanus ager sulphureo bitumine plenus sit. Quid portendat hoc, nil certi cum Peripateticis astruo: tametsi Cicero, eloquentia pater, portentis multùm tribuat, multumq; detrahat. Putarem ego quòd siccitatem portendat, cui frugum penuria succedere consueuit. Astrorum periti futura bella prædicant Aristot. similia contigisse in Heracela ciuitate, & sacra insula Aeoli refert: sic etiam imperante Tito, anno imperii sui 2. Vesuuius mons ab altero vertice magnos eructauit ignes. Suet. c. 8. Hæc ille. A B C

De Baln. Tripergulæ.

CAPVT XXIV.

IN hoc loco, inter alia Balnea, quæ ibi fore narrantur, vnum est dictum Tripergula. Vel à loco, in quo est: vel quòd tres habeat mansiones. Vnam, in qua vestes balneantium seruantur: alteram, in qua quies datur sudantibus: tertiam verò, quæ aquam calidam continet. D

SCHOLIA.

Propè hac Balnea est lucus Sacer. de quo Blond. ex Liuio 3. ab vrbe cond. libro 3. vulgò Selua de hami.

De Baln. Tripergulæ, seu Veteri.

CAP. XXV.

LOci dispositio dedit balneo huic vocabulum, etenim domus hęc, vt dictũ est, in tres partes est diuisa, dicitur etiã Baln. vetus, eo quod primum in hoc loco inuentum balneum, circumpositum domibus, nomen dedit, vt ipsum suburbium etiam Tripergula vocetur. Hæc vnda omnibus accommoda, aufert mentis defectum, cor exhilarat, alleuiat corpus, membrorum onera profugat, stomachi varios dolores arcet, pedum grauitatem remouet: hac aqua vtens nulla praua tenebit Symptomata. Ex hoc loco ferunt D. N. IESVM CHRISTVM à mortuis resurrexisse, & ab Auerno, seu Inferno tulisse prędam: vnde & altus Mons supereminens Mons Christi dicitur. Eustasius. E F

Est locus australis, quo portam Christus Auerni
Fregit, & eduxit mortuus inde suos.
Hæc dom9 est triplex, hîc iurè Tripergula dicta,
Vna capit vestes, altera seruat aquam,
Vtilis vnda satis multùm sudantibus, aufert
Defectum mentis, cum grauitate pedum.
Hæc stomachi varias facit absentare querelas,
Flebile de toto corpore tollit onus.
Debilis, atq; piger, quibus est nõ multa facultas,
Consulimus tali vt sæpe fruatur aqua.
Huius amator aquæ symptomata nulla timebit,
Incolumi semper corpore lętus erit.

SCHOLIA.

Meminit de eo Franciottus, & Vgolinus d. totius corporis debilitatem auferre & segnitiem: superfluumq; dolorem pellere.

Ex hoc loco. *Credo cùm vniuersa Ecclesia Dei Catholica & Apostolica* D. N. IESVM CHRISTVM *Dei filium* τὸν ὁμοούσιον, *Deum de Deo, ad Inferos descendisse, prout Prophetarum oracula testantur. Tertia verò die resurrexisse à mortuis, secundùm scripturas. Sed nũm ex hoc loco, vel ex alio, ignoro. nec audeo quicquàm temerè asseuerare, vt vtar verbis* τ͂ γαληνῦ ἐν τῷ α περὶ τῶν κρείσσων. *Quapropter melius volo (vt ait Augustinus 8. super Gen. ad literam) dubitare de occultis, quàm litigare de incertis. nec dicere audeo (vt idem aiebat 7. contra Donat.) quod nescio. Scio tamen ex Ireneo lib. 2. Deum non omnia mortalibus reuelare, vt semper ipse videatur docere, nos verò dicere cum Psalmographo.*

Audiam quid loquatur in me dominus Deus, & cum Primasio Episcopo Vticensi dicam, quo habitu vita, (de Henoch loquitur) vel quo statu modò consistat in paradiso, non est nostrum inquirere. hoc tamen credendum est, quia sine dolore, aut molestia quiescit illic, hac ille. simile dicit August. X. *de ciuit. Dei. 12. cap. 15. 21. cap. 27. 22. cap. 29. lib. 5. contra Iulian. primo de Trinitate, & alibi sæpius. idem Hieron. in prologo Daniel. & Paralip. & Ambr. in Apocal. necnon Hilarius in lib. de Trinitate. vt notat Magister Sent. 1. dist. 32. & 4. dist. 50. Hac parerga sint.*

Locus. *hi versus Alcadino sic adscribuntur.* Est locus, effregit quo portas Christus Auerni, Et sanctos traxit lucidus inde Patres.

Auerni. *apud B. August. 18. de ciuit. legitur iste versiculus Flaciani, Portas effringet Auerni.*

Vnda. *in cod. Veneto leguntur hi duo versiculi ante istum, Tertia languentes latè excipit, atq; lauacrum suggerit, & mediam fida ministrat opem. Vtilis &c.*

Absentare. *aliter, potis est releuare querelas: nos verò sic. Cogit procul esse querelas.*

Debilis. *hi duo versiculi non leguntur apud Alcadinum.*

De Calatura.

CAP. XXVI.

TRipergulis est Baln. Calatura dictum ab Accolis, cuius aqua ab alio rupis latere surgit, quæ à descensu montis dicitur Calatura. Vnda hæc faciem tergit, morphæam, turpesque notas ab ea remouet, cor lætificat, mentem firmat, stomachum roborat, crapulas præteritas digerit, appetitum ciet, tussim abigit, pulmoni leuamen porrigit, prouidetque ne phthisis ex tussi parata procedat. De ea Eustasius.

Pulmoni

Pulmoni ſolidam dat Calatura quietem, A
Inde fugat tuſſim, quam graue rheuma parat,
Hęc ſtomacho vires reparat, vim præbet edendi,
Sæpius abſumptas decoquit illa dapes.
Deterget faciem, mentem corroborat, & cor
Lætificat, turpes radit ab ore notas.
Formidat quicunq; phthiſim cum tuſſe paratã,
Vt timor abſcedat, ſæpius intret aquam.
Inueterata ſuis ſicut radicibus arbor
Nequaquam poterit abſque labore capi,
Non aliter veteris ſerpentia ſemina morbi B
Poſſunt euelli qualibet arte ſimul.

SCHOLIA.

Meminit huius balnei Sauan. vocatq; celaturam, Vgolinus verò collaturam, ſeu colaturam. Franciottus calaturam, & ſic legitur in manuſcripto codice. Vbi obiter notandum eſt, genus comitiorum eſſe, quod calatum vocatur, vt refert Feneſtella de magiſtrat. quæ Ant. Nebriſſ. in ſuo Lexico: Menghus aſſerit huius balnei C *mineram eſſe nitrum & ferrum.*

Morphæam. *ab arbore nucis inditum nomen habet, vt notat Cœlius Rhod. 19. lect. ant. cap. 41, Symphorianus verò lib. 5. morb. partic. ca. 11. dicit mutationem eſſe (ἀπὸ τ̃ μορφῆς) cutis in colorem non naturalem ex corruptione ſanguinis: quando (vt ait Galenus 9. methodi therapeuticæ) amplius nutrire non poteſt. Manardus Ferrarien. Medicorum phoſphorus, & corona lib. 7. epiſt. ep. 2. d. Vitiligo eſt fœdus cutis color, ex malo particulæ habitu proueniens, nutrimentum bene aſſi-* D *milare non potentis. Quæ duplex eſt, alba, & nigra: à græcis (vt auctor eſt Corn. Celſus lib. 5.) dicitur ἀλφός. hæc ſoli homini conuenit, ob cutis tenuitatem, vt aſſerit Philoſophus 10. ſect. problem. Pro. 5. De hac affectione lege fuſius apud Philip. Ingraſſiam præceptorem meum lib. 1. de tumoribus c. 1. ex Auicen. 7. quarti tr. 2. c. 9. Pium in annot. c. 120. & Pontanum lib. 11. de reb. Cæl.*

Crapulas. *græcè κραιπάλη, παρὰ τὸ κάρηνον πάλλεσθαι, vt notat Galenus in 5. comment. aphoriſm. Aph. 5. & innuit Plinius 23. cap. 1. forte ex Ariſto. 3. problema-* E *tum. Prob. 17. vide Cœlium lib. 15. c. 31.*

Pulmoni. *adſcribuntur etiam Alcadino. aliter ſic, pulmoni præſtat ſolitam calatura quietem.*

Nequaquam. *ſic melius, Auelli è terris abſque labore nequit.*

Non aliter. *ſic, Sic etiam veteris ſerpentia ſemina morbi; Haud facilè euelli qualibet arte queunt.*

De Balneo Arcus.

Cap. XXVII.

IN ſiniſtra parte lacus Auerni, vbi alta profunditas, & magna eſt copia diuerſorum piſcium, decem ſunt balnea. Quorum primum ab ædificii forma Arcus dicitur, cuius inreſtaurandis conſumptis corporibus mirabilis virtus eſt: reſtaurat membra, ſtomachum confortat, interiora iuuat. verùm tumido ventriculo, hepati, & ſpleni non confert. De quo ſcribit Euſtaſius. F

Dulce ſatis lauacrũ, quod nomẽ ſumpſit ab arcu
Virtutem magnæ commoditatis habet.
Hæc aqua conſumptos reſtaurat corporis artus,
Corpus fortificans, arida membra rigat.
Si quis in extremis patitur, feſtinet ad vndam,
Omnia, ne dubites, interiora iuuat.
Nõ tamẽ hic prodeſt, tumidi quos ſarcina vẽtris
Aggrauat, atq; dolet ſplene tumente iecur.
Rem liquet expertam, proprio quã lumine vidi,
Teſte mihi populo, quæ ſcio verba loquor.
Vidi conſumpto tantùm cum pelle relicto,
Tempore non longo reſtituiſſe cutim.

SCHOLIA.

Meminit huius balnei Vgolinus d. nocere hydropicis. meminit & Franciottus.

Lauacrum. *metri gratia corripitur. quæ ſupra c. 22.*

De Baln. Rainerii.

Cap. XXVIII.

RAnerium Baln. in Tripergula eſt, cuius aqua ab inuentore nomen ſumẽs, ſalſi phlegmatis hoſtis eſt. Scabiem enim, & impetiginem, ſeu ſerpiginem ſanat, putridum corpus mundat, reſtaurat cutim, leproſis prodeſt. Exigit tamen, ſi qui ſanitatem conſequi voluerit, vt Trituli aquis vatatur. vnde Euſtaſius.

Balnea Raneri, quæ corpora putrida radunt,
Et quorum ſalſi phlegmatos, hoſtis aqua eſt.
Si ſanie, aut ſcabie preſſus, celer illa ſubintret,
A ſcabie quauis exteriora lauant.
Infectam mundare cutim quicunque laboras.
Vtere Ranerio, nam citò ſanus eris.
Non tamen incurras iterum diſcrimina morbi,
Terribiles Trituli ſanus adibis aquas.
Vidi quàmplures hoc faſtidire lauacrum,
Fecerat hoc hominũ pingue putredo putens.
Raneri ſeruiuit aquis aqua turgida ſtagnis,
Felix qui pingues euacuabit aquas.

SCHOLIA.

Meminit de eo Franciottus, ſimiliter Vgolinus d. puſtulas (τὰ ἐξανθήματα ἐλλειπῶς μαλθάττειν) curare, & lacrymas ſtringere.

Trituli. *Vgolinus legit, Chiuioli, & mendosè, vt reor. Notandum eſt, vt inferius dicetur ca. 30. eum, qui vti volet hoc balneo, cauere ſalſa, & legumina.*

Impetig. *ab impetu dicitur, ſicut innuit Q. Serenus. græcè dicitur λειχὴν à lambendo. Plin. l. 20. c. 1. vocatur quandoq; Herpigo; ſeu Serpigo, vt notat doctiſſ. Leonicenus lib. περὶ νόσου γαλλικῆς, & 3. de err. Plinii d. cùm lichenes ſerpere cœperunt, dictæ ſunt ſerpigines. quæ infra.*

Leproſis. *quomodo lepra differat à pſora, lege Manardum lib. 7. epiſt. epiſt. 2. ſimiliter quomodo ab elephantiaſi Crinit. 20. de hon. diſc. cap. 10. Deq; aquis illam curantibus: lege Galenum 11. Simpl. med. fac. cap. 3.*

Fecerat.

Fecerat. *cum Puteo prima producta gaudeat apud* A *Horatium 1.epist.epist.20.lege sic,fecerat hoc putens pingue putredo hominum.*

De Baln. Sancti Nicolai.

CAP. XXIX.

OMnia Balnea potentes occupant, hoc solùm mirifici Confessoris pauperibus subuenit,hinc S.Nicolai dicitur. Hæc aqua ab aliis non est descripta,nec ab intelligentibus satis experta. quoad tamen compertum habeo, debiles B fouet, consumptos restaurat, stomachum confirmat,& vires reparat.

SCHOLIA.

Meminit de eo Franciottus.

Potentes. *iustà illud Aquinatis poëtæ.* Pauper vbique iacet. *& alibi.* Nil habet infelix paupertas durius in se &c.*cui dicto succurrit illud Martialis,vtinam non verum, sicut argutum.* semper eris Pauper,si pauper es Aemiliane, Munera non dantur C nunc,nisi diuitibus.

S.Nicolai.*De vita S.Nicolai Episcopi, lege copiosius apud Reuerend. Lippomanum Episc. Veron.tom.2. ex Ioanne diacono,& quodam Patriarcha græco.*

Hoc Bal.præsui breuitate vnico disticho absoluimus.

Infirmos refouet,consumptis præstat opemque,
Confirmat stomachũ, robur aqua hęc reparat.

De Baln. Scrophæ.

CAP. XXX. D

SCrophę mirabilis vnda,quę sic dicta est,quia scrophas sanat, vel quia in ea volutari Scropha reperta sit. Purgat mirabiliter scabiem, leprosis prodest, impetigines ex salso phlegmate sanat,ventris sarcinam deponit,arthriticis,& podagricis confert. Qui hoc,vel Ranerii balneo vtitur,salsa,& legumina,euitet.

SCHOLIA. E

Meminit huius baln.Franciottus. Est huius nominis Baln.apud Anarias.

Alcadinus sic de eo metricè scriptum reliquit.

Has dictas aiunt Scrophæ de nomine thermas.
Scrophula quòd fætens tollitur hic subitò.
Vel quia tum primùm vis est deprensa lauacri,
Cum scropha his sese languida lauit aquis.
Pellitur & morbus,qui sumpsit ab impete nomē.
Si fuit à salso phlegmate causa mali.
Hæ thermæ scabiem infestã,lepramq; fugabũt, F
Prosunt articulis,proficiunt podagræ.
Ventribus & prosunt plenis intercute lympha,
Cùm tumet Ascites,& graue sentit onus.
Harũ ope qui sanus fuerit,cauet omne legumē,
Prouidus hic idem salgama cuncta fugit.

Salgama. *græcè τὰ τάειχα. vtitur hac voce Columella lib. 10. & 12. Auson. Gallus epig. 118. Tralianus lib. 8. necnon in Codice tit. est de salg. hosp. non præst. vbi Accurs.d.vocem hanc compositam à sale & culcitra: quæ sunt mera somnia vt bene notat Ant. Nebriss. in suo Lexico ciuili.*

Hoc balneum nos octasticho perfecimus.

Iste latex dictus sic est,qui χοιράδας aufert.
Aut vnda hac volui scropha reperta quòd est.
Leprosis prodest,scabiem (mirabile dictu)
Salso lichenas phlegmate purgat aqua hæc,
Articulis confert,deponit pondera ventris,
Nodosæ eximium pharmacon est podagræ.
Vteris his scrophæ quicunque salubribus vndis,
Cum tumidis vites salsa leguminibus.

infra cap.36.

De Baln. S. Luciæ.

CAP. XXXI.

IN proximo Sanctæ Luciæ balneum est, sic dictum,quia mirabiliter confert oculis, quibus, ex Dei gratia,hæc Virgo gloriosa præsto est. Dolorem capitis, iuncturarumque aufert, oculorum suffusiones recentes,& nebulas destruit, auditum præstat,sonitum remouet, cęcosq; quandoque illuminat.

SCHOLIA.

Meminit de eo Franciottus.

Luciæ. *de hac Sancta Virgine lege Adonem in Martyrologio apud Lipomanum tomo 4. passa est etenim martyrium sub Diocletiano anno 289.*

Oculis. *De custodia oculorum, quam operatur Deus,per huius virginis merita atque preces, habetur testimonium Io.Baptistæ Mantuani in 1.libro de Lucia sic scribentis,*

Lumina vt audiuit bellum hoc inferre pudori,
Nil cunctata,oculos (opus admirabile seclis
Omnibus)ancipiti cultro de fronte reuulsos
Proiicit in patinam:mittensq; ea munera amãti,
Accipe respondit,quod amas, & desine posthac
Talibus insidiis sanctas inuadere mentes, &c.

Hinc obiter animaduertas catholice lector deliramenta,& insanias falsas nouorum dæmoniorum: dum non vident,nec videre volunt,quàm mirabilis sit Deus in sanctis suis. Quem sancta Ecclesia,quotidie in illis laudat, cùm offert mysticam & incruentam hostiam,simulque horas canonicas septies in die persoluit. Quæ benè nouit,semperq; docuit cum Basilio,Gregorio,aliisq; Patribus,sanctos viros non nasci sanctos ab vtero, qui omnes in peccato concipimur,sed effici sanctos ab illo, qui sanctus est, & sanctificator. Qui illos in conspectu hominum mirificat. Qui per ipsorum manus operatur quàm plurima signa,prodigia, & miracula, quæ verè humiles,ac pios(procul sunto speciem pietatis in hypocrisi habentes) in stuporrm,ac ecstasin attrahunt.

Quis non miretur vmbram fimbriæ S.Petri, Apostolorum verticis, curasse multos infirmos? Quis non penes astra boatus efferat, cùm legit apud eundem Lucam,

Lucam, Apostoli & doctoris gentium sudarium dæmonia eiecisse? Hæc omnia tamen operati sunt sancti Dei in virtute nominis IESV *Christi; cuius mortificationem quotidie in corpore gerebant. Hæc dicta sint παρέργως ex orthodoxorum monimentis aduersus Bataui grammatici ineptias: qui sæpius ridendo sua procaci petulantia os suum impune in cœlum posuit ad suam ipsius perditionem. Sed vt ad sanctam virginem redeamus, testatur Io. Trittemius in suo catalogo script. eccl. Sigebertum heroicè hanc passionem scripsisse. scripsit etiam è iunioribus non minus doctus, quàm catholicus F. Laurentius Fulginas ord. min. obser. & è nostratibus non obscurus poëta Anton. Alexius Neapol. in suis hymnis dicens,*

Dona laboratæ sunt mollis lumina ceræ,
Quæ dat pro votis sedula turba piis.
Virgo faue, &c.

De hoc balneo sic metricè scripsit Alcadinus.

Hæc lympha veniente replentur balnea semper,
Semper & illimi limpida fonte nitent.
Partenope tamen his rarò vtitur, hęc quia tristis
Aduena languentum turba replere solet.
Hæc iuncturarum pellit, capitisq; dolores,
Hæc etiam præsens est medicina oculis. [illos,
Seu cataracta nocens, modò non vetus, occulit
Seu nebula exurgens lumina fida premit.
Vidi egomet maiora fide, qui venerat orbus,
Discussis tenebris retulit inde pedem.
Tinnibant aures, remeauit sanus vtraque,
Cœpit & auditum, qui modò surdus erat.

Cataracta. *morbus hic græcè dicitur ὑπόχυμα, latinè suffusio. de qua Gal. 4. loc. aff. cap. 1. vocatur forsan communi vocabulo cataracta, à καταῤῥήγνυμι, quod fluere cum impetu significat.*

Huius balnei vires ob singularem B. Luciæ reuerentiam hoc hexasticho complexus sum. est namq; vna de numero prudentum, quæq; suis orationibus catholicos recipiet in æterna tabernacula sponsi sui.

Suffusos oculos purgat caligine, Christi
Virtute vt sanat Lucia diua oculos.
Auribus auditum præstat, sonitumque repellit,
Qui multos homines excruciare solet.
Mox iuncturarum tollit, capitisque dolores,
Quandoque & cæcis lumina restituit.

De Baln. Arculi, seu S. MARIÆ.

CAPVT XXXII.

BAlneum hoc non minus laudabile, à forma breuitatis loci nomen accepit. hepar calidum aptat, à nimia frigiditate, ac rheumate absoluit, oculos ab ophthalmia seruat, stomachum roborat, somnum nimium, superfluamque vigiliam propellit, aureamque mediocritatem inducit.

SCHOLIA.

Meminit huius baln. Franciottus, & Vgolinus, d. caput frigidum calefacere, nec minus opem præstare, quàm Porrecta aquam apud Bononiam. Est & balneum huius nominis apud Vrbem veterem: de quo Sauan. lib. de Baln. 2. & Menghus. est etiam aliud apud Romandiolam: vt d. Blondus. item aliud apud Senas, & Viterbium: de quibus Vgolinus: est & in Flaminia, cuius meminit Menghus. est etiam S. Maria Orthonis apud agrum Patauinum.

Somnum. *Hippocr. magnus auctor & magister sic habet 2. aphor. ὕπνος, ἀγρυπνίη, &c. hoc est, ex Leoniceni versione, somnus & vigilia, vtrumq; si modum excesserit, malum.*

De hoc balneo sic Alcadinus.

Qui breue nomen habet, magnę virtutis habet
Arculus, à flammis, quod calet, arcet hepar.
Rheumatis, & stomachi vitiū de corpore tollit,
Liberat à multa frigiditate caput.
Hic ægris oculis medicamina fida ministrat,
Arculeæ, cedit triste papauer aquæ.
Et si fortè fugit vigilantia lumina somnus,
Arculus aduecto membra sopore fouet. [strat,
Balnea quòd Trituli, quòd Culmæ lympha mini
Arculus in multis hoc operatur idem.
Quamuis inter aquas Trituli sit gratior vnda,
Consulo ne dubites hoc breuiore frui.

Hepar. *quæ supra cap. 7. ne inutiliter repetentes. (vt aiebat Galenus 8. Methodi cap. 3.) chartas consumamus: crambe siquidem bis cocta nocet, vt dixit Satyrographus.*

De Baln. S. Crucis.

CAP. XXXIII.

IN hoc balneo sæpe miracula videmus: ecquis numeret? multos siquidem hominum vel baculi ope egentes roborauit, à podagra mirificè liberat, iuncturas, neruosque sanat, in eis imbibitum phlegma expellit, tumorem à iecore soluit, hydropicis ex crassa pituita subuenit, vētriculo, & hypochondriis prodest. Et quia confert manibus, pedibus, laterique, in quibus sunt Dominicæ passionis insignia, ideo de Cruce vocatum est.

SCHOLIA.

De eo meminit Franciottus.

Alcadini extant versus de hoc balneo.

Confortat neruos flatus expellit ab ipsis
Ilibus, hæc sanat fida medela latus.
Prodest hydropisi, quæ fit ex phlegmate crasso.
Consumitq; cauum, splene tumente, iecur.
Proficit & ventri, si quādo hypochōdria lassant,
Insita seu neruis frigida gutta nocet.
Vidi ego cui fuerat quondā manus arida dextra,
Nec poterat positos tollere ad ora cibos.
Viribus huius aquæ parua post tempore sanam,
Huc illuc lætum vertere sæpe manum.

Ilibus. *hoc casu vtitur Iuuenal; Sat. 5. & Lucanus lib. 4.*

Hydropisi. *huius vocis 2. corripitur, cùm tamen græcè διὰ τ̃ ω μεγάλου scribatur. quæ supra cap. 6.*

Fit

Fit) *vt vitemus heptemimerim, sic legimus: Prodest hydropi quam crassum phlegma creauit.* (*Splene*) *legitur idem hemistichion supra c. 27.* A

Nos hoc hexastichon ob S. Crucis (τοῦ τῶν καθολικῶν ἀντιλύτρου) *reuerentiam edidimus*:

Iuncturas sanat, neruos, curatque podagram,
Pituitam in neruis imbibitamque fugat.
Arcet ventriculi affectus, hypochondria seruat,
Hydropi ex crasso phlegmate præstat opem.
Inflatumque iecur soluit, pedibus quia confert,
Et lateri, & manibus à Cruce nomen habet. B

De Baln. Subcellario.
Cap. XXXIIII.

Subcellarium propè, subtusque horrendam Sibyllæ Cumanæ domum, quæ Auerno præeminet, quasi ex quadam cella, dulcis, lucida, & præ cæteris vtilis aqua labitur, vnde nomen hoc traxit. saporem habet iusculi decocti caponis. Capillos prolixos, clarosque facit, labia sanat, C dentes, & gingiuas emundat, faciei labes, lentigines, scabiemque remouet, pulmoni, iecori, & spleni medicinam porrigit, ardorem vrinæ, vesicæque pondus soluit, vrinam proritat, arenulas eiicit, quartanam, quotidianam, & tepidas febres sanat, tussim fugat, super omnes aquas stomachũ confortat, appetitum ciet, corpusque exhilarat. De eo sic Eustasius:

Est subcellarium lauacrum, quod cõuenit ægris, D
Lucida quo multùm dulcis & vnda fluit.
Pondus, & ardorem vesicæ tollit ab ægris,
Dentes, gingiuas mundificatque citò.
Prouocat vrinam, quoque labra dolentia sanat,
Pellitur hac vnda tristis arena statim.
Passus in æstate quartanam, aut quottidianam,
Aut tepidas febres sentiet eius opem.
Pulmonis, iecoris vitio, splenisque medetur,
Tussis ob hoc lauacrum pectore pulsa fugit.
Appetit & stomachus ista perlotus in vnda, E
Non bene concoctus redditur inde cibus,
Lentigo, scabies, faciei turpis imago
Hac curantur aqua, quando lauantur ibi.
Reddit prolixos, & claros ipsa capillos,
Et totum corpus exhilarando iuuat.

SCHOLIA.

Vulgò scassa budello.

Vgolinus vocat suttilarium. Est & huius nominis balneum apud Ænarias.

Est subcellarium) *versus hi Alcadino adscribuntur.* F

Lauacrum) *quæ supra cap. 22.*

Pondus) *sic, Pondus, & ardorem vesicæ tollit in ægris: Prouocat vrinam, tentio cuius obest. Hac oris labia, hac leuiter curantur in vnda Dentes, gingiuas mundificando iuuat. Passus in æstate hemitritaam, aut quottidianam, Aut typicas febres sentiet eius opem.*

Typicas) *De Typis edidit opusculum Galenus, in quo Archigenis errata corrigit, meminit horum in 2. de crisi. c. 8. & 2. de diff. febr. c. 10.*

Appetit) *sic melius, Appetit & stomachus tali.*

Lentigo) *hi quatuor versus non leguntur apud Alcadinum.*

De Baln. Ferri.
Cap. XXXV.

Constat etiam Tripergulis balneum esse ab alia parte domus Sibyllæ, & ex Auerno aquam manare videtur, colorem, spumamque referens ferri: vnde nomen traxit. dolorem capitis, & superciliorum remouet mirabiliter, ab oculis sanguinem, caliginem, labemque tollit, eos claros reddit, auribus auditum præstat, tinnitum earum aufert, & tres cerebri cellulas expurgat. De quo Eustasius:

Ante domũ Vatis locus est prope littus Auerni,
Grande ruinosum præminet artis opus.
Hoc lauacrum spumam mittit ferruginis instar,
Dicitur vmbrosis (sed procul vmbra) domus.
Si quis hemicranium patitur quãdoque dolorẽ,
Siue supercilii, hanc sæpius intret aquam.
Cum vitio capitis nubem caliginis aufert,
Tollitur ex oculis sanguis, ab aure sonus.
Si quis aquæ talis vires cognosceret æger,
Collyrio nunquam lætus haberet opus.
Pannosos oculos syncerat: & effetat aures,
Congaudet capiti cellula trina suo.

SCHOLIA.

Meminit huius balnei Vgolinus d. sanare hemicraniam.

Est & balneum apud Ænarias ferruginei coloris.

Oribas. 10. ad Iulian. d. aquam, in qua est ferri qualitas, stomacho, & lieni male affectis subuenire: idem docet Aëtius, & qui post ipsum scripsit Paulus Ægineta. lege supra can. baln. lege etiam Albertum 4. mineral. Anton. Fumanellum. De aqua verò (quæ vulgò ferrea dicitur) nouiter reperta in Luculliano an. 1558. lege quæ annis superiorib. scripsit Bart. Maranta Medicus, & rei herbariæ peritissimus.

Cellulas) *istas cellulas nostri Anatomes professores non repererunt. nisi fortè auctor intelligat cerebri ventriculos, fornicem, κονάριον, γλουτία, χοάνην, & huiusmodi, de quibus Gale. in libris de vsu par. & de anat. admin. & è recentioribus And. Vesalius, qui primas in hac disciplina obtinet, Vasseus, Andernacus & Franc. Ant. Cattus vir eruditissimus, & in anatomica facultate exercitatissimus.*

Hemicranium) *sic fortè melius vertimus: Quis si hemicranium. & c. De hoc affectu Gale. 3. loc. aff. c. 9.*

Collyrio) *Vox hæc in media syllaba producitur, vt patet exemplo Horatij, 1. ser. sat. 5. Macr. 2. herbarij. c. 23. & lib. 4. c. 12. tamẽ hic auctor metri gratia, vt alias, & quia τὸ υ apud Græcos vocalis anceps est, illam corripuit. sic fecit idem Macer lib. 4. c. 17. Collyrijs etiam miscetur puluere facto.*

A Pannoſos) *voce hac vtitur Martialis 3.epi.71.Iuuenal.ſat.10.& Perſius ſat.4.verum non in ea ſignificatione, qua vtitur Euſtaſius: & vox illa (effetat) ad illud euangelicum alludit, ni fallor, cum Dominus noſter, apud B.Marcũ, dixit ſurdo, Ephphetah, quod eſt, adaperire: qua voce vtitur S.Eccleſia mater in catechumenorum, & paruulorum baptiſmo. Itaq; nos ſic commodè reſtituimus, ac formauimus verſiculum Euſtaſij:*

Abſtergit validè hoc oculos, aureſq; recludit.

De Baln.Palumbario.

Cap. XXXVI.

Est & ibi lauacrum Palumbarium, ſeu Crypta palumbaris, quoniam ibi palumbes nidificant. Hæc aqua caput, reneſq; ſanat, vrinæ meatus aperit, nebulas ob oculis, & ventos ab auribus fugat, ſtomachi paſſiones, etiam ad cor tendentes expellit, arthriticis confert. Qui vtitur hac aqua caueat à ſalſis, & frigidis. De eo Eu- C ſtaſius.

Crypta palumbaris fertur, quia grata palumbis,
Vel quoniam lumbis fertur obeſſe parum.
Vnde Palumbaris læſos cum vertice renes
Sanat, & vrinæ ſumpta recludit iter.
Ex oculis nebulas, & ab auribus excutit euros,
Tollit cardiacen, arthriticoſque fugat.
Et maiora facit, ſi ſcis ſeruare diætam,
A ſalſis caueas, frigida quæq; fuge.
Algentis vitabis aquæ tu ſumere potum,
Vtere lymphato, quod parit vua mero.
Crede mihi, quòd aqua hæc faciet, quodcunque
(Si bene ſeruetur ſola diæta) facit. (ſyrupus

SCHOLIA.

Vulgò lo palumbaro.

Cor) *innuit affectum, qui à Græcis dicitur καρδιωγμός. Veteres enim (vt notat Corn. Celſius lib.2.c.43. Alexan.Aphrod.1.de Anima.c.14. Galenus lib.6.de tuen.ſan.5.loc.aff. cap. 5. & alibi infinities) τ̀ ςόμαχον, os ventriculi, καρδίαν appellabant, ob exquiſitiſſimum ſenſum: quò fit, vt ad illius affectum, cor in conſenſum trahatur, & conuellatur. Qua de re lege præcept.meum Don. Ant. Altimarum in ſua arte medica cap. περὶ τῆς καρδιαλγίας, καὶ τȣ̃ καρδιωγμȣ̃. Qui primus (quicquid alij crocitent) ad Galeni aures hos affectus ad vnguem diſtinxit, appoſitiſſimè enucleauit. quæ Manardus 8.epiſtol.1. & Cœl.Rho. lib.14.lect.antiq. c.1.*

Crypta) *hi verſus adſcripti ſunt etiam Alcadino.* F

Vnda) *ſic, Vnda ſuo hæc læſos feruens medicamine renes.*

Renes) *dicti ſunt ἀπὸ τȣ̃ ῥεῖν, id eſt, fluxu, quia ſunt riui obſcœni humoris. Varro apud Lactium Lactantium de opificio Dei.*

Iter) *poſt hunc verſiculum, ſequuntur hi duo:*

Auxilium nuſquam inuenies præſentius vllum,
Perpetuus capitis ſi tibi fortè dolor.

Auribus) *nos ſic, ventos & ab aure repellit.*

Salſis) *ſic legitur etiam ſupra c.30.*

Sumere) *ſic, conſueſcere potu.*

Crede mihi) *hi duo verſiculi non leguntur apud Alcadinum, quod ſciam.*

Syrupus) *vox hæc, vt credit Manardus lib. 13. epi. 1. & ego reor idipſum, videtur Arabica: quod ſi fortè Græcanicum oleat (vt putat Chriſtophorus de Honeſtis ſuper Meſue, & Braſauolus Ferrar. in examine ſyruporum) ſucci tractum ſignificat. σύρω nanq; idem eſt quod traho. aliam etymologiam lege apud Iacobum* B *Gupylum, & Hermolaum Barbarum in corollarijs.*

Diæta) *vox Græcula eſt, & rationem victus deſignat, extat huius tituli liber Hippocratis περὶ τῆς διαίτης τῶν ὀξέων νοσημάτων.*

De Baln. Saluianæ.

Cap. XXXVII.

Est & in ipſarum Tripergularum agro, non procul à faucibus Auerni lacus, inter ſuas, & Baiarum partes confines balneum paruum, quod à nomine Mulieris nomen traxit. Hæc vnda muliebri ſexui magis confert, nam vteros ab omni humore expurgat, ab infirmitatibus ſanat, menſtrua prouocat, ſi deſierint, ſi verò ſuperfluxerint, ad medium reducit, ſteriles fœcundat, & facit concipere, ſi Domino placuerit. De eo ſic Euſtaſius:

Saluia diua parens inuenit fortè lauacrum,
De proprio nomen nomine credo trahens.
Hæc aqua matrices quoſuis humore grauatas
Purgat, & has ſteriles fructificare facit.
D Menſtrua ſi forſan fugiant, inuita redibunt,
Et facit hoc lauacrum, ne ſine lege fluant.
Quos patitur matrix caſus, hæc temperat, ægra
Vnde queri poſſet fæmina, cauſa perit.
Vos igitur ſteriles, moueat ſi gratia prolis,
Ni vetet annoſi temporis ægra quies:
Tam vir, quàm mulier te Saluia grata frequẽtẽt,
Officio exibit aptus vterq; ſuo.

SCHOLIA.

Vocatur etiam hoc balneum Syluiana: quia creditur deam Syluiam illud inueniſſe. ſic legit Io. Elyſius E *Neapol. in opere de baln. Puteol. Vgolinus vocat Salmariam, dicitq; non permittere, vt menſes mulierum vltra ſuas periodos fluant, & vteri inueteratos affectus curare.*

Sexui) *Altimarus commendat hoc balneum in Arte medica cap. de menſium ſuppreſſione.*

Concipere) *aquas ſulphureas, & bituminoſas cõferre conceptui, menſeſq; ſupprimere dicit Aetius 4. ſerm.4.*

Steriles) *Ænarijs eſt balneum Gurgitelli, quod iuuat ſteriles.*

Sterilitas duplicem habet cauſam, diuinam ſcilicet, & phyſicam: vt rectè notat Io. Eccius in homil. ſuis t.3. Diuina eſt Dei voluntas, iuxta quã ſterilitatem inducit ob aliquod malum perpetratum, & vt mirabiliter virtus eius in nobis manifeſtetur. In Deuteronom. c.7. dicitur, Non erit apud te ſterilis: erat enim opprobrium maximum. Quocirca Anna Samuelis mater valde triſtabatur de ſterilitate. Sara mater Iſaac

Isaac Patriarcha, Rachel vna vxoribus Iacob, & Manue pater Sampsonis. Similiter in nouo Testamẽto, & lege diuina gratia Elizabeth mater præcursoris Dominici, & Anna mater gloriosissima, semperque Virginis Deiparæ MARIÆ, *vt ait Hieronymus lib. de ortu Mariæ. Causæ verò naturales, quæ ad Medicam facultatem spectant (vt ex Arist. 2. de gen. anim.* (ca. 5.) *refert Altimarus in cap.* περὶ τῶν μὴ κυϊσκομένων) *hæ sunt. Sterilitas accidit vel quãdo à primo Naturæ ortu loci ad coitum commodi obladũtur, vel in processu ætatis. Hoc autem aut ob corporis pleniorem nutricationem, vel ob morbum, quando inquam viris semen emittitur frigidum & humidum: mulieribus verò menstrua purgationes vitiatur. Mulieribus accidit sæpè sterilitas ex vteri intemperie, frigida maximè (vt ait Hippocr. 5. aphor.) aggregant enim multam pituitam, quæ semen viri refrigerat, extinguitq́. Nimia etiam humiditas* τὴν γονὴν *i. genituram destruit, sicut etiam caliditas superflua. Similiter cicatrix in vasis obducta, vel membrana osculum vteri obturans, vel ceruix vteri obliqua: Similiter & mensium suppressio, vel diminutio, aut illorum profluuium insolitum (vt auctor est Hippo.) flatus etiam in vtero conceptionem impedit, pharmacum per os assumptum, intempestiuus in coitu congressus, maximè cum menstrua expurgari volunt: similiter inuitus coitus. Amor enim (vt inquit Aëtius) conciliat genituram, eò magis quando coniuncta sit pulchritudo. Oritur etiam sterilitas cùm viri semen ob sui leuitatem nullam in vulua adhærentiam reperit, secundum Gal. de dissec. vteri. aspera namque idonea sunt ad coalescendum.*

Saluia) *adscribuntur hi versus Alcadino. vbi legitur, Syluia diua: quam lectionem sequitur Io. Elysius.*

Parens) *alludit ad illud tritum de saluia in schola Salern. Saluia grata parẽs soluit manuumq́ tremorẽ.*

De proprio) *sic, Et dedit è proprio nomine nomẽ aquæ.*

Nomine) *iuxtà illud poetæ Sulmonensis. Icarus Icarias nomine fecit aquas.*

Purgat) *sic, corrigit, hæc steriles fætificare facit.*

Vos igitur) *sic, Nunc igitur steriles optant qui insignia prolis.*

Officio) *sic, Tam vir, quàm mulier frigidus esse potest.*

De Baln. S. Georgij.

Cap. XXXVIII.

OCcurrit deinde Balneum hoc, sic dictum quoniam sub terris aqua quæritur. γῆ enim latinè terram significat: & à vocabuli similitudine nunc dicitur S. Georgij. Lapidem mirificè frangit, & eiicit, vrinam prouocat, frontem, brachia, manus, coxendicem, pedesque à doloribus tuetur, podagram fieri, vel augeri prohibet. De eo sic Eustasius:

Est aqua quæ poterit nisi flammis indice haberi,
Nam via sub terris plena timore latet.
Quãtũ mẽs dubia hoc timet ingrediẽdo lauacrũ
Mirificè tantum læta requirit aquam.
Hæc fragit lapidem, ac vrinam soluit ad vsum,
Arcet & in multis articulare malum.
Scissaque si crura, aut si pes, si brachia, si frons
Ægrotant, sanctis his releuantur aquis.
Hoc bene contestor, cùm quidã mingere vellet,
Euomuit lapides virga coacta duos.

SCHOLIA.

Est in vrbe veteri aliud balneum huius nominis, quod quidem vlcera desiccat, & mirabiliter ferrum extrahit. sicut legitur de quodam Milite Triuiano, anno Dominicæ incarnationis M. D. XXXIII. à quo ferrum extractũ est sub genu. est & aliud apud Senas. Meminit huius balnei Sauan. 2. de baln. (rub. 16.) *d. vulnera antiqua consolidare. Meminit etiam Mẽghus, Vgolinus d. articulis prodesse.*

S. Georgii] *obiter in huius sancti reuerentiam, hæc non intempestiuè annotare volui, aduersus illum cẽsorẽ omnium: qui dum malè intellexit naturam Apocryphorum legendarum, ex Gelasio Pont. in cap. sancta Rom. Eccl. & August. 18. de ciuit. Dei, sæpius in sanctorum Dei catalogum temulentè debacchatus est, & quadam dicendi pruriebunda* τῇ αὐτονομίᾳ, ἢ τῇ ἀποστασίᾳ *multorum errorum seminarium fuit. Celebratur itaq́, vt ad institutum redeam, in Ecclesia catholica solemne martyrium B. Georgij XXIII. Apr. apud Persidem ciuitatem Diospoleos. In cuius memoriam D. Ambrosius Archiep. Mediolanensis hanc cecinit præfationem: Georgius fidelissimus Christi miles, dum Christianitatis professio silentio tegeretur, solus Dei Filium confessus est, nec tormenta pœnarum, quas passus est sub Diocletiano, formidauit. hac Ambr. Græci omnes (vt notat Io. Eckius in homiliis suis* tomo. 2.) *festum huius sancti mira deuotione cum fratre eius Theodoro celebrant: vocatque illum* τὸν ἅγιον ἔνδοξον, τροπαιοφόρον, καὶ θαυματουργόν. *Hæc dicta sint in gloriam Regis martyrum Dei.*

Est aqua] *hi versus etiam Alcadino adscribuntur sic:*

Est aqua, quæ poterit de iure georgica dici,
Abdita telluris vena ministrat aquam.
Qua nullus poterit, flamma non indice, fungi,
Nam via, &c.

Coxendicem) *Gale. 10. de compo.* κατὰ τόπους. (ca. 2.) *meminit balneorum, quæ coxendici conferũt.*

Plena) *iuxtà illud Pelignesis vatis, plena timoris amor.*

Quantum) *sic, Quantùm mens hominis.*

Mirificè) *sic, Mirificam tantum læta reportat aquã.*

Scissaque) *sic melius, si ischia, si crura.*

Sanctis) *sic, sumptis.*

De Baln. Pugilli.

Cap. XXXIX.

EStetiam in Baiarum litore Pugilli balneum: cuius locus tam breuis est, quòd pugilli nomen traxit. Virtus eius mirifica est, ventrem enim solutum restringit ani pondus tollit, hydropicos attenuat, caput, & splenem à doloribus liberat: præsto est febribus cum frigoribus, debiles confortat, & membra consumpta restaurat. De eo Eustasius:

Cũ Maris vnda tumet, tantũ vacat vnda Pugilli,
Pro statione loci tum breue nomen habet.
Est iter obliquum, paruã quod ducit ad vndã,
Vix hominum septem creditur esse capax.
Ani tollit onus, ventrem cessare solutum
Cogit, & hydropicos attenuare potest.
Si patitur cum splene caput, si frigore corpus
Ferbuerit, certam sentiet æger opem.
Quid de te referam nimis admirande Pugille?
Quod proprio vidi lumine, testor ego.
Aridus vsus aqua hac, gerulis addictus amicis,
Discessit sanus, non ope vectis egens.

SCHOLIA.

Consumpta) *D. Fabricius Maramaldus eques Neapol. qui balneolum hoc anno Domini M. D. XLVI. muro quodam vallauit, ne maris impetu aliquando aboleretur mirum in modum sibi profuisse testatus est.*

Maris] *adscribuntur etiam Alcadino hi versus sic, Cum maris vnda tumet pugillus tunc vacat vnda. Verùm hæc dictio Pugillus, in prima syllaba corripitur à Lactan. in carmine de resurrectione.*

Pro statione) *sic, pro breuitate.*

Hydropicos) *nos sic, & hydropas. quæ supra c. 6.*

Ferbuerit] *sic, febrierit.*

Aridus] *sic, Aridus huius aquæ baculis aduectus amicis, Discessit baculi nulla ope sanus egens.*

De Baln. Olei Petrolii.
Cap. XL.

LAuacrum hoc si appellari meruit, quia liquorem olei exire cum aqua, visu, & olfactu percipitur. Situm est propè Ecclesiam B. MARIAE semper virginis ad Maris littus. hæc salutaris aqua omne genus serpiginis, morphææ, & impetiginis tollit, faciei turpes notas abolet, lepram sanat, bilim extinguit, phlegma salsum comprimit, cor exhilarat, membra attenuat, in eisq; imbibitum frigus pellit, artus omnes suo vigori, suisque functionibus reddit.

SCHOLIA.

Meminit huius olei Franciottus, & Vgolinus d. à stomacho phlegma auferre.

De quodam fonte olei Petronici (nacta similitudinis occasione) meminit Blondus de Italia. c. de Aprutio.

Serpiginis, Morphææ] *lege quæ supra c. 28. & Gabr. Humel. in Seren. c. 6.*

Alcadini de hoc baln. extant versus:

Culma procul haud locus est, qui fundit oliuum
Hoc lauacrum multùm commoditatis habet.
Hoc vitium lepræ, genus hoc serpiginis omne
Tollit, & è stomacho phlegmata salsa fugat.
Extinguit bilim, grossos subtiliat artus,
Exhilarat tristes, cor bene reddit ouans.
Noxia de gelidis depellit frigora membris,
Omnia lætantur membra vigore suo.
Cuiuscunq; genas nigra si Morphæa notabit.
Hæc aqua rugosas delet ab ore notas.

A Virtutem lauacri demonstrat nomen oliui,
Hoc oleum præstat, quod petra sudat aquis.

Culina] *aliter sic, non procul à culma.*

Lauacrum] *quæ supra ca. 22.*

Hoc vitium] *hi versus desunt*, Vesicam curat quoties vrina negatur, Nulla potest melior renibus esse salus. Si lapides vllos, seu si patiantur arenam, Quælibet à morbo membra grauata iuuat. Non opus est intrare semel, nam balnea quantò Quis magis ingreditur, tum magis ipsa B iuuant. Quinetiam lepras, genus hoc serpiginis omne Tollit &c. *quæ supra can. baln. num. 17. & infra c. 46.*

Extinguit] *sic Extenuat crassos, & tristes reddit euantes, Exhilarat mœstos.*

De Baln. Culinæ
Cap. XLI.

C MOns qui prædictæ Ecclesiæ præeminet, ob altitudinem Culina vocatur: ad cuius pedes hæc aqua inuenitur, per obliquam cryptam fluens. Quæ acuit lumina, pedum affectionibus recentibus subuenit, phlegma crassum à neruis remouet. Hæc aqua prodest ægrotis, sanis vero obest, caueasque ne diu in ea moreris.

SCHOLIA.

Culina) *Franciottus legit, Culma, sic legitur apud Alcad. quem legi in Cod. manuscripto, & supra c. 32. li-* D *cet idem supra c. 40. legat Culinam.*

Meminit huius balnei Vgolinus, qui dicit, sudorem prouocare, neruis subuenire, cum opprimuntur à catarrho descendente à capite.

Alcadini de eo extant versus.

Inter aquas alias mirabile Culma lauacrum,
Cuius ad accessum non via recta patet.
Imò per obliquum montis accedis ad vndas,
Monstrat iter dubium præuia flamma tibi,
Vnda latens intus, sudorem prouocat intus,
E Et facit ad neruos, quos graue rheuma grauat
Luminibus lumen reddit, vestigia claudis,
Passio ni fuerit inueterata diu.
Rem loquimur certam, nõ est incognita multis,
Culma nocet sanis, morbida membra iuuat.
Hanc igitur caueat qui non eget arte medendi,
Quam qui fortè petit vitet in amne moram.

Imò per) *vsus est auctor figura heptemimeri.*

Vnda) *sic, si nequeat clausis sudare meatibus æger,* F *Sudores intus prouocat vnda latens. Si neruos pituita grauat, cum forte molesta, Præsentem huc intrans sentiet æger opem. Luminibus lumen, &c.*

Hanc igitur) *Hi versus non leguntur apud Alcadin. qui impressus est Venetijs.*

Arte) *iuxta illud Hippocr. 2. & 5. sectione aphor. carnes sanas habentibus difficilis est helleborismus.*

De Baln. Solis & Lunæ.
Cap. XLII.

IN eodẽ Baiarũ littore est aqua præ cæteris admirãda, sic dicta, quia sicut isti Planetæ lumine stellas

ftellas præftant, fic iftud balneum cunctas fuperat aquas. Ad hanc aquam non eft iter peruium, fed per ruinas antiquorum ædificiorum defcenditur ad balneum dirutum, & à mari deprehenfum: ubi defoffa arena manat aqua pinguis, & difcolor, quæ omne podagræ genus, ac omnem doloris fpeciem tollit, vlcera, plagas, & fiftulas non radicitus offibus infixas fanat, venas fluentis fanguinis fiftit, menftrua fiue plus, minusue fluant ad mediocritatis normam redigit, ferrũ in corpore latens extrahit, podagricis mirificè confert, fi tamen Loca fracta non fuerint. hoc (vt veteres fcribunt) Imperatorum balneum erat. De quo fic fcripfit Euftafius.

Cæfaris eft lauacrum, quod Sol & Luna vocatur,
 Vt ftellis Sol, fic præualet iftud aquis.
Aufert omne genus podagræ, cũctosq; dolores,
 Fiftula ni violet viribus offa fuis.
Subuenit antiquæ podagræ regale lauacrum,
 Ni faciat fractos inueterata pedes.
Sed tamen ignorat fit vbi tam nobilis vnda,
 Obruit antiqua hunc forte ruina locum.
Vos igitur quos longa dies faftidit, & ætas,
 Qui fcitis longi temporis acta fenes,
Demonftrate locum, qui Sol & Luna vocatur,
 Vtilis à multis ædificandus erit.

SCHOLIA.

Vulgò bagno de la Naue.

Meminit huius balnei Franciottus. Lege fupra can. bal. num. 9.

Baiarum] *quod Bayis fuerint balnea, innuit Cicero orat. pro Cœlio. lege Pontanum 2. parthen. 3. quæ infra cap. 52.*

Sol] *cuiuis in propatulo cognitum eft Deum Opt. Max. rerum omnium opificem creaffe duo luminaria in Cœlo, alterum, fcilicet, quod præeffet diei, alterum vero nocti. Sol fiquidem (vt ait Cicero de nat. Deorũ) luminum omnium princeps eft: etenim vt oftendit diuinus Areopagita in lib. de diu. nom. p. 1. c. 4. omnia illuminat, fœcundat, implet, viuificat, & tandem cœli triftitiam difcutit. Luna vero lumen fuum accipit à Sole, quem Phœbum antiqui vocarunt: quò fit vt Phœbe, feu Luna ab Apuleio in flor. Solis difcipula iure fit appellata.*

Sanguinis] *de balneo, quod obfit, fanguinis fluxui quam Græci vocant αἱμοῤῥαγίαν lege Gale. aduerfus Erafiftratum.*

Imperatorum] *quæ infra c. 58. 60. 61. 62. 65. 68. vbi fit mentio de thermis, ac lauacris Imperat. At de balneis rufticorum lege Palladium lib. 1.*

Cæfaris] *fic etiam Alcadino adfcribuntur.*

Vt fol illuftrat radiis fulgentibus orbem,
 Et vegetat fplendens Numine cuncta fuo,
Vtq; inter ftellas refplendet fola minores,
 Et tenebras noctis candida Luna fugat.
Balnea fic Lunæ, & Solis difcrimina morbi,
 Tollunt, & vitæ lumina reftituunt.
Vincere quam folers nefcit medicina podagrã,
 Hanc calidæ norunt vincere Solis aquæ.

A Norunt occultum membris educere ferrum,
 Menftruaque, & venas fiftere prima queunt.
Vulnera confolidant, his turpis fiftula cedit,
 Quam vix vlla artis vincere cura poteft.

Candida] *hoc epitheto illam honeftauit, vt par erat, nofter Capicius in aureo libello de principiis, lege Io. Textorem in epithetis.*

Vincere] *defumptus eft hic verficulus ex Ouidio in 1. de ponto. El. 4. d. Tollere nodofam nefcit medicina podagram.*

B

De Baln. Gibborofi.
Cap. XLIII.

Hoc balneum non eft omittendum, fic dictum, quia forma ædificii defuper inftar gibbi eft eleuata. Hæc aqua falutaris, ad quam per gradus itur, lapides, arenulas, pilos, vel humores vrinam impedientes à renibus potenter trahit, ilia fedat, veficam aperit, renibus medici-
C na eft nimis conueniens, dolorem vteri aufert, fluxum muliebrem cohibet, & reftituit membra, quolibet morbo fuerint grauata.

SCHOLIA.

Dicitur etiam Gilbrofum, vel Gibbofum.

Meminit de eo Franciottus & Vgolinus d. ipfum prohibere fanguinis fluxum.

Pilos] *quod pili per vrinam excernantur, teftis eft Galenus 6. de loc. aff. c. 3. & lib. 4. aphor. 76.*

D *Extant de hoc balneo Alcadini verfus:*

Eft aqua mirandi nimium noua dicta lauacri,
 Gilbrofum proprio nomine nomen habet.
Penè per octo gradus patiens defcendit ad vndã,
 Circuit inter aquas per latus omne gradus.
Ilia componit, prohibetq; dolore matricem,
 Sanguineos fluxus in muliere vetat.
A fuperis exire cruor prohibetur, & idem
 Ne fluat in folitis inferiora fugat.
Veficam curat quoties vrina negatur,
E Nulla patet melior renibus effe falus.
Si lapides, qui fiue pilos patiantur, arenam;
 Quolibet à morbo membra grauata iuuat.

Gilbrofum] *aliter fic, Quæ de Gibbofi nomine nomen habet.*

Octo] *etfi vox Græca fcribatur διὰ τοῦ ω μεγάλου ὀκτώ, corripitur tamen à Marti. lib. 9. ep. 33. & apoph. 87. à Iuuen. fat. 6. & Aufonio epift. 24. quos fortè fecutus eft Alcadinus.*

Ilia) *de aquis naturalibus, conferentibus dolori colico, lege Trallianum lib. 10. c. 1.*

F Matricem) *hoc vocabulo vtitur Gaza in Ariftot. de nat. anim. lib. 5. & in Theophr. 1. de hift. ftirpium c. 3. & Plinius 11. hift. nat. fed cùm hæc vox à Matre deducatur, habeatq; primam fyllabam productam, ideo melius legitur in Cod. manufcripto fic, Prohibet matrice dolorem.*

Vetat) *poft hunc verficulum fequuntur ifti:*

Dicitur & duros mirè mollire lacertos,
 Et caput & fcapulas ad fua iura trahit.

Disiicit & lapides, si quos vesica recepit,
Depositoq; æger pondere lætus abit,
Renibus illa pilos, illa & deducit arenas,
Atque iter vrinæ rectè aperire solet.

Dicitur) *hi duo versiculi repetiti sunt supra c. 22.*

Quolibet à morbo) *alludit ad versiculum saphicum, quo S. Ecclesia vtitur in festo Confessorum ad vesperas.*

De Baln. Fontis Episcopi.
Cap. xliiii.

Balneum hoc nobile apud Tripergulas sic dictũ est, quia (vt veteres perhibẽt) quidã Episcopus illud refecit, aut quia Prælati illo potissimũ vtantur, qui quãdoque podagrizare solẽt. Arthriticis mirificè confert, podagricis, iuncturarum doloribus, & cuilibet podagræ præsto est. De eo sic Eustas.

Nomine fons tali fruitur, quod episcopat ægris,
Vel quia Prælatus tale refecit opus.
Arthriticis prodest tollit genus omne podagræ,
Hoc habet expertum Pontificale decus.
Et quia Prælatis requies nocet, atque paratus,
Torquentur magno sæpe dolore pedum.
Cùm constipatus cibus intercluditur intus,
Inde dolent ventres, ilia tensa crepant.
Si tales ergo tibi vis lenire dolores,
Pontificis fontem vade require celer.

SCHOLIA.

Meminit de eo Franciottus.

Podagrizant) *Galenus in commentarijs aphorism. sect. 6. aph. 28. tex. 18. sic habet: Hippocr. tempore pauci podagra laborabant, ob vitæ moderãtiam: nunc verò propter eduliorum varietatem, & ob cruditates ciborum infinita est podagrarum multitudo. idem firmè dicit in 1. de rat. vict. acut. & libro de Inæq. Intemp. c. 8. nec non Oribasius 1. ad Eunapium.*

Episcopus) *vox græca est, qua vtitur Aristo. ἐν οἰκονομικοῖς, quæ latinè (vt interpretatur August. in Ps. 126. & 19. de ci. c. 19.) superintendentẽ seu speculatorẽ iuxta Ezechielis vaticinium significat: & Apostolus in duabus epistolis ad Titum, & Timoth. (quæ sunt canones militiæ clericalis) apertissimè testatur, vt taceam verba eiusdem doctoris, quæ leguntur apud B. Lucam in sacra Actorum apost. historia.*

Nomine) *hi versus etiam Alcadino adscribũtur.*

Episcopat) *vocem hanc nunquam me legisse recolo apud classicos auctores, nedum triuiales. vtitur tamen illa (ni fallor) Innoc. III. in tit. de transl. episc. c. cùm ex illo. Et facilè crediderim, q̃ hic auctor ob metri necessitatem vsus fuerit hoc nouo vocabulo: iuxta illud Cic. r. 3. de fi.* Licuit Zenoni, *&c. Nec non Flacci,* licuit, 'semperq; licebit Signatum præsente nota producere nomen. *qui ibidem in arte nouum iuuenari vocabulum effinxit. quàm licentiam non tacuit Aristot. in suis categorijs. O quantum (vt Martialis sat. 5. dixit post Valer. Max.) cogit egestas, duraq; necessitas, sed forsan hæc in loco melius legitur sic, vt est in Cod. Venet. impresso, quod competat ægris. Verùm in hac re (vt OEcumenij verbis vtar) volo sit lectorum iudicium. satis enim mihi compertum est vsq; ad hanc ætatem, non omnibus mortalibus eundem esse gustum. nam velle suũ (vt rectè excogitauit magnus ille Persius) cuiq; est, nec voto viuitur vno.* Mille hominum species, & rerum discolor vsus. *sed satis sit hactenus digitum nostrum ad fontem veluti è quodam diuerticulo digressi intendisse.*

Vel quia) *sic, Vel quia Pontificis cura refecit opus.*

Cùm) *sic, cum constipantur, ventus concluditur intus.*

Si tales] *sic, Pontifices fontem perquirite Pontificalem.*

Vtilis est vobis Pontificalis aqua hæc.

De Baln. Fati.
Cap. xlv.

Ascenditur ad hoc lauacrum per aliquot passus, sic dictum, quia nouiter fato repertũ est: aut ob operis pulchritudinem, quo eius testudo elaborata est. Hæc aqua perspicua stomachum roborat, appetitum ciet, nauseam abigit, podagricis confert, ferrum absconsum præ omnibus extrahit, cunctaque membra exhilarat.

SCHOLIA.

Vulgò grotta de le fate.

Meminit huius balnei Franciottus.

Fato] *de eo lege Chrysippum apud Aul. Gellium lib. 6. c. 2. Platonem apud Card. Bessar. in lib. 2. calum. c. 9. & quæ nuper scripsit literarum parens ac vindex I. Casarius in doctiss. commentarijs, quos edidit in primum librum Flacci. ode. 12. Quod vero fatum quandoque apud scriptores naturam rei significet, Cæl. Rhodig. lib. 11. suarum lect. annotauit: & meus familiaris Zimara ex Aristot. 5. τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως, tex. 57. vbi lucidiss. Themistius, qui, (vt moris sui est) sequitur opinionem Alex. Aphrod. in libello de Fato c. 7. d. fato euenire dicitur, quod naturale est, & naturæ sequitur ordinem. lege Portium lib. 2. de princip. cap. 9. Qualiter autẽ catholici de fato sentire debeant, aduersus negantes nostram libertatem, lege Au. August. 5. de ciuit. ca. 72. D. Thom. 3. contra Gen. c. 1. & opusc. 28. nec non inter recentiores Io. Ant. Delphin. & Alphons. à Castro lib. 7. contra hæreses.*

Huius balnei vires nos Tetrasticho hoc absoluimus.

Confortat stomachum, viuacem reddit ὄρεξιν
Dat podagræ auxilium, nausea fit procul hinc.
Extrahit absconsũ, atq; latens in corpore ferrũ,
Exhilarat nimis hic omnia membra latex.

Ὄρεξιν) *vtitur hac voce Iuuen. sat. 6. & 12. nec nõ Perisaulus 1. de triumpho stult. c. 1. ne quis inaudita voce nos vti putet.*

De Baln. Bracculæ. Cap. xlvi.

Braccula dicta est ab humilitate, depressione, vel loci rotunditate. Hæc aqua faucium asperitates tollit, raucedinem profugat, dolorem

lorem capitis, siue sit anterius, posteriusue remouet, oculorum caliginem destruit, spleni, iecorique medetur, quartanam, tertianam, ac febres intermitentes aufert.

SCHOLIA.

Meminit de eo Franciottus, & Vgolinus d. Sanare ephemeram, & quotidianam: dummodo vsus ipsius sit frequens. vocat Bretolam fortassis ex vocis similitudine deceptus, sicut Plinius in Polio, & Tripolio deceptus est, vt annotauit Tagautius in Mes. & forte ex Leoniceno de err. Plinij.

Alcadini de hoc balneo extant versus.

Faucibus antidotũ bene confert Braccula crassis,
Ex vox si fuerit rauca, fit apta sono.
Si patitur capitis puppis, vel prora dolorem,
Si dolet oppressum splene tumente iecur.
Sique caligo diem noctis germana minorat,
Omnibus his vitiis Braccula præstat opem.
Quartanã perimit, necnõ necat amphimerinẽ.
Hic intermissę febris origo perit.
Vos igitur quibus est odiosa planetica febris,
Huius, si sapitis, quærite fontis aquam.
Non opus est intrare semel, nam balnea quantò
Quis magis ingreditur, tam magis ipsa iuuant.

Faucibus) *ante hunc versiculum leguntur isti duo.*

Braccula Bacunas inter celeberrima nymphas,
Euboicas medicis viribus ornat aquas.

Sicque caligo) *cùm huius syllabæ quantitas producatur ab Ouidio in Metamor.* (lib. 10.) *Gratio de venatione, & Papinio 5. syluarum,* (Syl. 3.) *meo sic commodius legendum est, Si caligo.*

Quartanam) *sic, Braccula quartanam, necnon vetat amphimerinam. de qua supra.*

Bacunas) *vox hæc mihi ignota est. scio tamen Vacunam esse deam apud Ouid. in Fastis* lib. 6. *& Plin. lib. 3.* ca. *12. similiter nomen est cuiusdam oppidi in Vmbria, cuius meminit Blondus de Ital. ex Flacco 1. epist. 10.*

Planetica) *i. erratica* ἀπὸ τοῦ πλανᾶσθαι, ὥσπερ δὲ τῆς τῶν πυρετῶν ἐπιπλοκῆς, *lege Galen. lib. 2. de Crisi. & 2. de diff. feb. atque alibi.*

Non opus) *hi duo versiculi non sunt apud Alcadinum, sed leguntur infra. quæ supra can. baln. nũ. 17.*

De Baln. Speluncæ.
Cap XLVII.

VLtimum locum spelunca obtinet, ex re nomen habens, quia in spelunca lauacrum est. Rheuma tussimq; sanat, hydropicis succurrit, fugat symptomata cuiuscunque podagræ, stomachumque confortat. Scripsit Galenus, quòd si quis quinque drachmas huius aquæ calentis diebus singulis biberit, sentiet opem in membris, quæ sus, & supra diaphragma sunt.

SCHOLIA.

Meminit de hac spelunca Franciottus, & Vgolinus d. à stomacho pellere pituitam, lepram, herpetemque curare.

Est huius nominis balneum apud Ænariam.

A *Et etiã huius nominis villa apud Cor. Tacitũ li. 4.*

Galenus) *Vgolinus hunc locum citans, suppresso nomine Gal. dixit, fama est &c. Verùm ego, vt veritatis compos essem, interrogaui præceptores meos, Altimarum scilicet, qui Galeni scripta ad minutissimas Democriti atomos deuorauit, & Io. Ant. Pisanum, disciplinæ Galenicæ, quin etiã bonarũ literarũ professorem, si vnquam dictum in Galeni monumentis, vel spuriis, aliquando legerint. Qui nunquam legisse* ὁμοθυμαδὸν *fassi sunt. (locus hic Galeni etiam inferius in testimonium producitur.)* B *Nec mirum lector, si quando legeris similes errores: nam commune est id cum multis aliis scriptoribus.*

Nicol. siquidem μυρεψὸς *sect. 1. & sect. 17. citat Galenum: qui locus nunquam reperitur apud Galenũ. idem accidit Mesue, cùm in cap. de sarcocolla, & colocynthide citat Dioscoridem, necnon cap. de agarico, scamonio, Manna, psyllio, & alibi Galenum: quæ tamen loca inter Cimmerias latebras delitescunt, nisi* C *quis cum Iac. Syluio, & Manardo putet hæc reperiri in libris spuriis, obeliscisq; notæ præfixis.*

De hoc balneo Alcadini leguntur versus.

Vltima thermarum laudes spelunca meretur,
Cuius aqua poterit simplice nemo frui.
Ingenio faciente modum capit vnda calorem,
Sic intrabit aquas ingeniosus homo.
Cuiuscunque velis perimit symptomata guttæ,
Hic fugit hydropisis, tussis iniqua perit.
Vt Galenus ait, drachmas si quinque calentis
Quisquam quottidie sumere curet aquæ,
D Et super, & subtus quę sũt diaphragma medetur
Rheumatos excludit quod nocet omne genus.
Non domus horroris, non est spelunca latronũ,
Crypta salutarem continet intus aquam.

Hydropisis) *2. corripitur hic vt supra. lege quæ ibi.*

Diaphragma] *vox ista à diuino Platone cœpta est dici, vt notat Gale. 5. de loc. aff.* ca. *3. antiqui siquidẽ vocabant* φρένας *à mente. quomodo vtitur Hippoc. 1. de rat. vict. ac 6. aphor. 18. 1. Progn. text. & alibi. Plinius lib. 11. cap. 37. vocat præ-* E *cordia, quasi* τὰ περικάρδια, *& Celsus lib. 2.* τὸ ὑποχόνδριον, *quod est apud Hippocr. 1. progn. vertit præcordia, sed Gaza in Aristot. 1. de Nat. anim. & 2. c. 15. nec non lib. 3. de partibus vertit septum transuersum: lege Philotheum 6. aphor. 42. & Christ. Vegam in 1. prognost.*

Siue nocens vitium subter diaphragmate lædit,
Siue etiam supra est improba causa mali.
Fortior hinc surget tùm morbo liber ab omni,
F Diis grates tanto munere lætus aget.

Non domus) *hi versus non leguntur apud Alcad.*

Spelunca) *alludit auctor ad illud euangelicum, cùm scilicet D. N. eiecit ementes, & vendentes de Templo, productisq; testimoniis Isa. & Hieremiæ dixit, Domus mea, domus orationis vocabitur. qui legit, intelligat, & secum penset quæ hortatur sacrosancta Synodus Trident. in sess. 22. decr. de obser. in celebr. Missarum, cùm inter cætera dicit hæc aurea verba:* IRREVERENTIA AB IMPIETATE VIX SEIVNCTA ESSE POTEST.

De Baln. Trituli.

CAP. XLVIII.

SIc dictum est balneum hoc, quia propè est locus Trituli, vel quia tertianam sanat, quæ à græcis πυρετὸς τριταῖ@ dicitur. Balneum præclarum, & admirabile est, ad radices rupis altissimè, in qua ampla domus cauata est, & in ea Imagines compositæ artificis ingenio, manus tenentes ad loca passionum: quæ vel sunt vetustate consumptę: vel (vt ferunt alii) à Medicis Salernitanis deletæ sunt, vt refugium, quod per ægros habebatur ad balnea pro eorum languoribus, ad solos medicos haberetur. modicum enim emolumentum ex Philosophia trahebant. vel dictum est Tritulum à territorio, in quo situm est, vitibus feraci: de quo Iuuen. Te Tritulinus ager fœcundis vitibus implet. Aqua autẽ semel in die, & semel in nocte iuxtà Lunæ ortũ, occasumq; calida, & fumigans ad balneũ pergit: quo repleto, pars aquæ in æquor refunditur, pars vero redit ad suum principium. Hoc rheuma fugat, caput, stomachumque confortat, podagram quamlibet curat, liberat hydropicos, febres prohibet, pituitosis prodest, omnemque balneorum energiam corroborat. Quamobrem vbicunque quis balneatus fuerit, tandem per vices aliquot hic se abluat. De eo Eustas.

Est locus antiqua testudine ductus in altum,
Rupe sub ingenti celte cauata domus.
Quæ plena est hominum formis ex arte paratis,
Ad quid aquæ valeant, quæque figura notat.
Res miranda satis, satis est horendaque dictu,
Huc veniente die mittitur vnda semel.
Hæc eadẽ partim primùm petit æquora, partim
Extenuata fluens refluit vnde venit,
Siquis hæc quam olim Bethsaida venerat, anno
Quæ semel infirmis mota ferebat opem.
Hæc nam quotidie multis aqua subuenit ægris,
Rheuma fugat, stomachũ roborat, atq, caput,
Liberat hydropicos, hic omnis gutta fugatur,
Phlegmaticis prodest, febricitare vetat.

SCHOLIA.

Meminit de eo Vgolinus, vocatque Fritoli, & lapsum in fibrim prohibere refert. Franciottus vocat de Tritoli, vel Frutoli, quia ibi homines ob sudorem, frictionem exercebant, sic Blondus asserit vocari Frictolas antiquitus.

Manus] *quæ supra cap. 21.*

Vetustate] *Tempus enim vt dixit ille in sua metamorphosi* lib. *15. Edax rerum, & inuidiosa vetustas omnia destruunt, ac pessundant.*

A Medicis] *Dion. Carthus. ex Glossa ordinaria (cuius auctor est Strabus ex Trittemio de script. ecc.* [ca. *269.*] *& Eckio in Agg.* ca. *12.) super Act. Apost. cap. 28, sic inquit. Virgilius fecit balnea medicinalia Puteolis, singula propriis inscripta titulis con-*

A *tra quam valerent ægritudinem. Salernitani medici inuidia ducti superuenientes, in manu forti titulos destruxerunt (quid non liuor edax cogit? necnon auri sacra fames?) & ædi plurima mutilauerunt. Hæc Glossa. Quam ibidem sequitur Nicol. Lyra. idem dicit Io. Villanus 1. cronic. Neapol. qui tamen addit, illos Medicos, vbi noctu destruxerunt characteres, dum reuerterentur, (Deo malorum vindice irato) tempestate obrutos periisse inter Capreas, & Mineruæ promontorium: Sauanarola 2. de baln. quem etiam se-*
B *quitur Bartol. Taurin. 3. de baln. meminit horum medicorum, qui destruxerunt literas in marmore scriptas, sed existimant, rem esse fabulosam. Ego verò vt Celsum imiter lib. 4. nec omnino fabulosum dicã, nec absolute verum confitebor: nisi quòd rei veritas apud scientem omnia Deum (cui omnia nuda sunt, & qui nouit omne antequam fieret) clarissimè dubio procul residet. Dicamq; propter morosos quosdam, ne dicam ceruicosos homines, mihi semper placuisse auream illam, omniq; modestia plenam sententiam Galeni ad-*
C *uersũ Erasistratum lib. 5. de loc. aff.* [c. *13.*] *ipse enim dicit longè præstantius esse, quæ fiunt quærere quomodo fiant, quàm negare. simile dicit idem Auctor in lib. An. sang. in art: & 2. de diff. feb. stultè enim dãnatur, (vt bene dicit Boccac. in geneal. lib. 14.) quod non intelligitur: & de incognitis iudicare damnabile est.*

Aduertendum est, quod Sauanar. vbi supra refert in Sciacca oppido Siciliæ ad sinum Montis gemmariarum habitasse S. Calogerum, vt expelleret dæmonas,
D *ex illo monte: vbi erat balneum nomine Siccum, in quo sæpius se abluebat. (imitatus fortè B. Ioannem, qui vsus est baln. calidis, vt legitur in historia tripar. lib. 3. licet B. Iacobus eis vti noluerit, vt refert Hegesippus apud Eusebium) In cuius sedilibus posuit virtutes notis Græcis ibi insculptis: quas Medici ob Auaritiam (quæ est εἰδωλολατρεία) aboleuerunt. hæc Sauanarola in lib. de baln. Et quoniam incidit mentio de Salernitanis, scribit Vgolinus se legisse opusculum de baln. Puteol. auctor Matthæo Plantimone Salern.*
E *quorum virtutes ibi erant metricè descriptæ.*

Iuuenal.] *locus est in sat. 9. quem locum Aldus, Merula, & Calderinus legunt sic, Trifolinus, ex Plinio lib. 14.* [ca. *11.*] *quod innuit Mart. in Xen. 114. d. Non sum de primo, fateor, Trifolina Lyæo. &c. Galenus (vt id obiter annotem) 5. salubrium, & 1. de antid. meminit vini triphilini apud Neapolim, & Iouis Triphylij meminit Lactan. lib. 1. contra Gent. & Trifily episc. fit mentio apud Trittem. lib. scrip. eccl.*

Meminit balnei Boccac. in lib. de fontibus, cum
F *de Bayis loquitur.*

Locus] *Alcadino dantur isti versus.*

Celte] *vide quæ supra cap. 3.*

Plena] *sic, Plena figuratis morborũ conscia formis.*

Siquis) *sic, Hæc plus quàm Solymi templi est aqua, quæ semel anno Vim præstabat mota salutis opem.*

Bethsaida) *innuit locum Piscinæ probaticæ Hebræorũ, quæ sicut scriptum reliquit nobis dilectus discipulus, & magnus Theologus Ioannes, sanabat semel in anno omnes infirmitates, hebraicè voca-*

batur

batur Bethsaida, seu Bethesda, sic enim gracè legitur, ἡ ἐπιλεγομένη ἑβραϊστὶ βηθεσδὰ

Hæc nam) *sic, namq; hæc quotidie quàm multis mota videtur.*

Hydropicos) *quæ supra cap. 6.*

Aduerte lector prope hoc balneum olim fuisse Mercurij templum, quod Teutaris vocatur à Propert. lib. 3 & Lucano 1. pharf. necnon a magno Liuio 3. ab vrbe lib. 6. & Lact an. Firm. lib. 1. B

De sudatorio Trituli.
Cap. XLIX.

RVpis hæc eadem in sui cacumine per ascensum multorum graduum sudatoriũ habet. Est Crypta quadam manu cauata, arcta nimis, sed in longitudinem protensa, odoris suauis: in qua, si erectus ingredieris, statim sudore prehenderis, si te inflexeris statim frigus te capiet. Vlterius autem progredienti tibi post paululum descensum occurret aqua perspicua, calidissima, quæ vix tangi potest, quam multi putant in supra dictum balneum latenter effluere. Quòd si ad aquã pergere volueris, iter carpe sinistrorsum. Vbi verò duos passus introiueris, viã dextrorsum cape, per quam procedens obuium habebis lapidem, qui de rupe ruit, & Caballus dicitur. Vlterius autem incedens per calidum puluerem, inuenies coronidem cryptæ, & celtis vestigia: si modò reuerteris ad locum, vbi hanc cryptæ partem intrasti, inuenies profundam foueam, patentemque, atque propiùs aliã cryptam, quæ ad meridiem spectat: quam ne adeas, etenim si per illam meabis, absque caloris, frigorisq; excessu, absque vento, aerisque motu, flamma sursum tendens ceram, lumenque liquefaciet, ac faces extinguet, facietque homines ex capitis vertigine veluti mortuos in terram cadere. Hoc sudatorium euacuat humores, caput, stomachumque seruat. rheuma curat, Phlegma excutit, alleuiat corpus, hydropicis, podagricisque plurimùm confert.

C D E

SCHOLIA.

Meminit huius loci Vitruuius lib. 2. [ca. 6.] *& Franciotius.*

Verum idem Vitruuius vbi supra meminit sudatorij Cumarum & Baiarũ. & nos supra meminimus sudatorij S. Germani, & Bullæ sudatoriæ: sicut inferius mentionem faciemus de sudatorio Cocti apud Ænarias.

Celte] *quæ supra cap. 3.*

Vertigine] *forsan innuit eam, quæ à græcis vocatur σκοτηδῖνος, καὶ σκότωμα. de qua Gale. 3. loc aff. 4. aphoris. 17. 4. de rat. vict. ac. & Altimarus in arte medica.*

Hydropicis] *hoc etiam testatur Celsus lib. 3. vbi meminit huius sudatorij, sicut annotat idem Altimarus in cap. de hydrope.*

Huius balnei vires hoc tetrasticho explicauimus.

Euacuat succos, stomacho, confertq; cerebro.
Rheuma grauans abigit, phlegma pigrumque liquat.
Alleuiat corpus leni sudore, salutis
Hydropi, ac podagræ porrigit vsque manus.

De Baln. Fœniculi.
Cap. L.

SIc dictum est, quia inter Mare mortuum, & Misenum montem inter fœniculos scaturit aqua hæc. nondum fons rite formam balnei accepit, nec ob loci distantiam satis est experta. hoc tamen compertum habemus, quòd lippos oculos abstergit, eorum vlcera sanat, maculas delet, & super alias aquas visum acuit.

SCHOLIA.

Vulgò li finocchi.

Misenum] *de eo infra cap. 55.*

Scaturiat] *alia ratio assignari potest, quòd sicut fœniculus, vt ait Dioscorides lib. 3. (c. 79.) multùm confert oculis, ita & hoc balneum.*

Huius balnei vires hoc disticho complexi sumus.

Abstergit lippos, desiccat & vlcera eorum,
Detergit maculam, & lumina clara facit.

De aliis aquis calidis.
Cap. LI.

SVrgunt præterea per totum sinum, qui à Falerno, seu Postripo monte vsque ad Misenum interiacet, multæ aquæ calentes. Quarum virtutes, & nomina propter penuriam, vel magis hominũ incuriam obliuio possidet. Fuisse tamen eas magnæ efficaciæ antiquorum lauacrorum forma, ac ruina ostendit. etenim supersunt adhuc apud Baias mirificorum operum quædã præclaræ reliquiæ, quas vetustas abolere non potuit, sicut est illud Maris mortui, vbi iussu Octauiani Aug. terra per magna spacia profundè effossa, & per incisas radices Miseni introductum mare stationem classibu- tutam dedit.

SCHOLIA.

Postripo monte] *de eo lege quæ infra cap. 54.*

Falerno] *Huius loci frequens fit mentio apud Galenũ, potissimum 2. de ar. cur. 4. de san. tuen. c. 6. c. 5. & alibi sæpissimè: quòd si quis sciolus plura legere voluerit, legat Pers. sat. 3. Iuuenal. sat. 8. Syllium lib.* F *7. Martial. Xen. 120. Tibul. 2. el. 1. Horat. 2. car. 6. Ouid. 4. pont. el. 2. Epigram. græc. lib. 2. Liu. 1 ab vrbe lib. 8. Plin. 14. c. 3. Macrob. 3. Satur. Fiorum lib. 1. & Iabolenum l. legatum ita §. vini Falerni ff. de annuis legatis. è recentioribus vero Iacob. Pers. & Io. Bapt. Confalon. in libris de natura vini.*

Aquæ calẽtes] *de quibusdam naturalibus aquis scripsit Ouid. d. 15. Metamor. Lucr. lib. 6. Claudianus epi. 5. & 29. Victr. 8. c. 3. Pontanus lib. τῶν μετεώρων ca. 40. & seq. lege quæ Gale. 6. de san. tuẽ. & Fernelius 2. suæ methodi. sed & magnus medicus Hippocr.*

in

in epidem. meminit Meliorum balneorum. & magnus theologus Nazianzenus ad Olymp. scribens, meminit balneorum Xanxaridis, quibus ipse vtebatur. & Theodoritus celeberrimus episc. curã habuit lauacrorum communium ob publicam vtilitatem: sic enim græcè scribit ad Enteuchium ἐπεμελήθην τῶν λουτρῶν κοινῶν, *&c. hæc Publica balnea tempore Antiochi medici in vsu erant, vt testatur Galenus 5. san. tuen. tamen aliquando fuisse submota ab Antonino Imp. scripsit Iul. Capitolinus. Atqui apud Turcas mos est (vt inquit Georg. de cerim. Turcarum* ca.1.) *circumcisum septem annorum puerum post tertium conuiuij diem duci ad balnea, quæ, ni fallor, arte parantur. de quibus fusissimè scripsit Galenus lib. 10. methodi Therap. aduersus Philippi opinionem, qui illas in fibribus hecticis damnabat. scripsit & è nostratibus elegantissimum opus Io. Franciscus Brancal.o, totius Italiæ, ne dicam orbis lampas ardentissima: literarum omnium* αὐτότατον πανδοχεῖον, ἐν κύκλῳ τῆς παιδείας διδάσκαλος, καὶ τῶν ἠθῶν ἐνεργέστατον πάνσπερμα. *Qui magis silentio (vt cum Arnol. & Dionys. dicam (quam sermone prædicandus est: sicut etiam scriptum est* ἑβραϊστὶ ἐν τῷ τῶν ψαλμῶν. *Tibi silentium laus.*

Maris mortui) *de eo infra cap. 55.*

Virtutes) *de Aquarum varijs facultatibus lege Plin. 2. c. 106. qui lib. 31. meminit fluuij salis apud Caspias. Sabellicus verò in 3. Ennead. meminit fontis sabbatici. Menghus recenset balneum Meldulæ, quod tantùm nocte S. Laurentij manare videtur. Nicol. Leonicus tom. lib. 3 fontis althani, Aonius Palear. fontis Ammonis, Mela lib. 1. c. 4. Fontis solis, & Diodorus lib. antiq. aquæ solis meminerunt. sed Epiphanius meminit calidarum aquarum in Gadara, & Strabo lacus Gadarei. Qui lib. 11. meminit fontis olei, sicut Herodotus græcanicæ historiæ pater scriptum reliquit de quodam puteo proferente bitumen oleum & salem. Reliqua alia lege apud B. August. 21. de ciuit. Dei, Aristot. 3. de nat. ani. Bartol. Taurin. 3. de baln. c. 3. & Rauisium 2. offic. parte cum Gaudentio Merula de mirabil.*

Baias) *Iosephus. 18. antiq. Iud. auctor est, quòd Baiis fuerint lauacra calida, aquis ex terra vltro manantibus, aptis saluti corporum. qui lib. 17. vltra Iordanem circa Callirrhoen, ait esse aquas potabiles. & lib. 18. refert iuxtà Genesareth stagnum in vico Ammaus esse aquas calidas.*

De Myrtetis.

Cap. LII.

HAec olim balnea dicuntur ab ęgris omnibus inuisa, & derelicta, vt innuit Horat. lib. 1. epist. d. M. facit inuisum gelida cum perluor vnda, Per medium frigus sanè Myrteta reliqui, Dictaque cessantem neruis elidere morbum, Sulphura contempsi, vicus gemit inuidus ægris..

Notandum est, quòd Octau. Augustus Im-

A per. apud Baiarum balnea sæpe morari consueuerat, quumq; diu dolore arthritico laboraret, Amelium medicum elegit, & adsciuit sibi, qui eum calidarum aquarum potionibus tantùm lauari iubebat, & rimas cubiculi velleribus obstrui. sed cùm huiusmodi curis magis morbus inualesceret, & Augustus maxima macie detineretur, Musam medicum in sui curam suscepit: à quo prohibitus est, ne amplius balneis vteretur, & vice calidarum potionum aquæ, as-

B sumeret gargarismata frigida, qua industria benè conualuit, & August. beneficij memor, volũtate senatus, XL. sextertia argenti illi assignauit. Propter hoc ægri cœperunt Baiarum balnea, Myrtetaque relinquere, & ad frigida loca sese conferre.

SCHOLIA.

Horat.) *locus est epist. 15.*

Myrteta, *de his locis meminit Celsus 2. c. & lib. 3. (c, 21.) Myrtatum (vt id obiter annotem) obsonij genus est apud Plin. lib. 15. c. 29.)*

C Amelius) *De hoc Medico nihil adhuc legi, quod memoria teneã: nec* ἀνδροτιμίας, καὶ πολυΐστωρ *And. Tiraquellus lib. de nobil. c. 31. (cùm Medicorum catalogum exactissimè minutatimq; recenset) huius viri vnquam meminit. Est tamen huius nominis philosophus Pl.t.n. qui (auctore Suida) vixit tempore Origenis, de quo Plotinus apud Plutarc. Bessar. in calumn. lib. 2. & Volater. lib. 13.*

D Musa) *de Ant. Musa lege Plin, 31. c. 3. 29. c. 1. Sueton. lib. 2. Flaccum 1. epist. 15. vt sileam Galen. lib. de comp. med.* κατὰ τόπους, *& Aëtium, qui de eo sæpius loquũtur. Est & huius nominis insignis medicus Ferrar. dictus Brasauolus, vir nostra quidem tempestate de arte medica optimè meritus, bonarum literarum post Leonicenum & Manardum doctiss. professor.*

Quadraginta) *lege Suet. vbi supra. Veruntamen legimus apud Mantuanum 1. de patientia, & Raph. Volat. lib. 21. Thadæum medicum Florent.*

E *(is enim erat præceptor Thurisani) in cura Honorij IIII. Pont. Max. 10000. aureos reportasse. Prætereo lubens nostri seculi tam Altimari, quàm Spinelli,* τοὺς ἐξόχους ἰατρῶν τὴν μυριαμισθοδοσίαν. *De honore verò Hippocratis apud Artaxerxem lege Suidam, deque precio Democedis apud Darium regem legas Herodotum lib. 3. & de his omnibus Tiraq. lib. de nobil. c. 31. & quæ Amatus Lusit. centur. 2. cap. 53.*

Frigida) *hoc etiam in hecticis præcipit Galenus lib. 10. Methodi.*

F

De Myrtetis balneis.

Cap. LIII.

MYrteta vocantur, non quia myrtis abundent, sed quod iuxtà Auernum os Inferni existere dicatur, per quod animæ defunctorum Inferos petere dicebantur: inde myrteta, quasi morteta dicta sunt.

SCHOLIA.

Myrtis) *Myrtus (vt obiter annotem) habet quandã sympathiam cum Malo punico: sic dicit Democritus apud Simeonem Sethum. c. 88.*

Auerni

Auerni] *de eo infra c, 67.*

Os] *vtitur ni fallor dicto Isaiæ prophetæ, Dilatauit, inquit, infernus os suum. Græci infernũ vocant ἅδην i. sine iucunditate, vt interpretatur Iulianus 2. de progn. fut. sec. vel sine visu, secundum Gazam. Quotupliciter autem sumatur infernus apud Hebræos, (vocatur enim apud, Seol) lege doctiss. P. Galatinum 6. contra Iud.*

Morteta] *hoc etymum nunquam legi, & cum Varrone ignorantiam confiteri non erubesco. Arbores tamen ferales, quæq; mortem (vltimam rerũ lineam) portendunt, sunt hæ Taxus, cuius meminit Ouid. 4. Metamor. & Cupressus cuius mentio habetur apud Plin. lib. 16. (ca: 34.) Claud. 2. de rap. proser. lege quæ P. Bellonius 1. de medic. funere.*

De Authoribus quibusdam.
Cap LIV.

GAlenus Medicus venit vt videret hæc balnea, & miratus est, sed paucis verbis aquam speluncæ differens, aliquarum aquarum virtutes in suis operibus expressit. Oribasius eorum balneorum, quæ tunc in vsu erant, nomina, & efficacias in decimo libro inseruit.

Quem secutus Alcadinus poeta Siculus 31. balnea elegantibus versibus ornauit, 12. versibus cuilibet balneo distributis. Metra aquæ de Sulphuraria non sunt ipsius, cùm stylum Alcadini non sapiant. Lauacra Orthodonici, de Scropha, Sanctæ Luciæ, & S. Crucis post istos reperta, quidam versibus malè compositis scripsit, de quibus omnibus, præter perscriptos versus Eustasij de Matera, cùm non reperissemus alios, quàm vt supra, mentionem facere non potui, nec eos in hoc opusculo inserui. In hac verò prosa quædam virtutes, quas experiẽtia docuit, & quatuor balnea, nec non sudatorium Trituli nouiter inuenta addita sunt. Sed quia prædicta balnea in littore Baiarum, & à Falerno, seu Postripo monte vsque ad Misenum sita sunt, in eisdemque locis plurima memoratu digna reperiuntur, de singulis nonnullam mentionem facere intendo: vt qui lauacra ex necessitate, vel animo iucunditatis videre voluerint, etiam de aliis in venerandæ antiquitatis memoriam, noscere valeant.

SCHOLIA.

Galenus] *quæ supra cap. 47.*

Oribas.] *decimus liber huius viri ad Iulianum Imp. de balneis differit, Sed quod hic auctor scribit, non in codice Latino, ex Rasarij interpretatione, reperi: nec in Codice manuscr. quem legi in bibliotheca Reuer. & Illustr. Card. Hieronymi Seripandi, viri integerrimi, atq; sanctissimi. In dicto tamen libro sic Græce habet, τῶν λουτρῶν αὐτοφυῶν πολὺ δύναμις ἐστὶν ἰσχυροτέρα, καὶ δραστικωτέρα ἐξ ἐπιτεχνήσεως &c. superius in canone baln.*

Alcadinus) *floruit hic poëta anno Dominicæ incarnationis M. C. LXXXIX. tempore Henrici sexti Imp. regis Neapol. & Federici huius filij, vt ipsemet innuit, in fine versuum d.*

Suscipe Sol mundi tibi quem transmitto libellũ,
De tribus ad Dominum tertius iste venit.
Primus habet partes ciuilis in arte triumphi,
Mira Federici gesta secundus habet.
Tã loca, quã vires, quàm nomina penè sepulta,
Tertius orbatas iste reformat aquas.

Hæc Io. Elysius in lib. de baln. Puteol. Hunc auctorem forsitan innuit Sauanar. lib. 2. de baln. & hic est ille Henricus Imp. (vt ait Benuenutus in Augustali) qui obiit Sicilia, & sepultus est Panormi. lege quæ Egnatius 3. de Cæsaribus.

Quidam versibus) *hunc auctorem nunquam legi, nec noui alios, qui metricè scriberent de balneis, præterquam Alcadinum, cuius versus de 17. baln. huic opusculo inseruimus, & Eustasiũ, cuius etiam extant versus de 19. baln. Et nos vtcunque potuimus, ne balnea carerent versibus, tantùm sex balnea Apollini, ac sororibus eius consecrauimus: adiectis etiam aliis tribus, ex superabundanti, vt aiunt, & nacta occasione Franciotti, qui in lib. de baln. Lucensibus asserit, Terram laboris, seu Campaniam his potissimùm balneis gloriari. Aduertendum tamen est, quosdam versus Eustasij, eosdemmet Alcadino ascriptos esse in quibusdam codicibus.*

Primus habet) *aliter, Primus habet patrios sublimi Marte triumphos.*

Orbatas) *sic, Euboicas.*

Aquas) *post hunc versiculum, vt liquet ex Codic. Venet. sequuntur sex versiculi:*

Cæsaris ad laudem tres scripsimus ecce libellos,
Firmius est verbum, quod stat in ore trium.
Si vacat annales veterum lege Cæsar auorum,
Pauper in Augusto nemo poeta fuit.
Euboici vatis Cæsar reminiscere vestri,
Vt possit nati scribere facta tui.

Verbum) *iuxtà illud Deuteron. in ore duûm, vel trium stat omne verbum. quod etiam Dominus, & Apostolus docuit in nouo Testamento.*

Eustasius) *de eo quæ supra cap. 8.*

Postripo) *in cod. Veneto legitur, Pausilypo, sicut superiùs cap. 51. De hoc Postripo nihil hactenus legi, nec me legisse recolo.*

De Miseno.
Cap. LV.

MIsenus promontorium est in extremitate Baiarum, quinto à Cumis stadio. qui sicut Blond. scribit, etsi natura cauernosus fuit, tamen tantis excauatus est operum laboribus marmoreis, vel lateritiis, & lapide quadrato cõpactis in sublime ductis sustentatur columnis, vt vbique pensilis videatur. Erant in eo (vt appa-ret) balnea, natatoria, ad cœnas luxumque triclinia. Dictus est à tubicine Æneæ ibi sepulto. Seruius n. refert quòd Æneas volens illic mortuorum animas ab inferis euocare, cùm sine hominis occisione id fieri non potuisset, occiso Miseno

Miseno sacra ista compleuit, sicut Vlyxes occiso Elpenore. Hic Mons ante aduentum Aeneæ vocabatur aereus, vt innuit Virgil. d. Monte sub aereo, qui nunc Misenus ab illo Dicitur &c. Huic monti, quà spectat in Cumas lacunæ adiacent, nūc Mare mortuū vocatæ, circa quas in cōtinētis supercilio ruinæ, & fundamenta cernuntur eximia. Fuit nanque locus, in quo Sueton. scribit Octau. Augustum classem apud Misenum ingentem instituisse, quæ versas in mare Tyrrhenum Imperii Rom. prouincias, hinc Galliam, & vtranque Hispaniam, inde Mauritaniam, Aphricam, & interiectas insulas tutaretur, eratque eius classis præfectus Plinius Veronen. quando apud Vesuuium montem incendio absumptus est. Hæc Blondus.

SCHOLIA.

Miseni meminit Strabo lib. 5. d. μισηνὸν ἀκρωτήριον πλησίον τῆς κύμης, &c. Cicero 2. Philip. Antoninus in itiner. Ptolem. lib. 3. Sueton. 2. c. 49. Plin. 3. c. 5. Solin. c. 7. Mela. 2. c. 2. Florus 1. c. 16. Tacitus lib 19. Syl. in 8. Proper. 3. el. 18. Stat. 3. Sylu. 1. è recentioribus Pontanus 6. de bel. Neap. Boccac. 13. geneal. 23.

Est huius nominis Episcopus, cuius fit mentio in Cōcilio sub Symmacho Pap. In hoc loco Sosius (λεγε) ἀπὸ σώσου) Leuiticum ministerium exercuit. Qui cum esset annorum 30. martyrium cum S. Ianuario Episc. capitis detruncatione suscepit IX. Kal. Octob. an. CCLXXXIX. Huius sancti corpus venerabiliter custoditur Neapol. in religiosiss. Monast. S. Seuerini. Vbi Monachi Casinates quotidie horas canonicas mira deuotione Deo persoluunt, & singulari cum reuerentia Missarum τὴν ἱερουργίαν celebrant.

Marius prope Misenum (vt auctor est Plutarch.) multa palatia ædificauit.

Seruius) *locus est super 3. & 6. Æneidos.*

Virgilius) *locus est in 6. Æneid.*

Huic) *hæc lege apud Blondum.*

Mare mortuum) *lege Blondum. Est & huius nominis lacus, seu stagnū bituminosum in Palæstina (vt refert Gal. 4. Simpl. med. fac.) cuius aqua salsa est, & amara. in ea planta non gignitur, neque animal, neque piscis. vocatur sal illud Sodomaum. Hinc obiter annotes huius turpitudinis flagitiosissimam detestabilissimāque abominationem, (vt sacræ literæ docent) quam pœna apertissimè indicat. Ignis enim cum sulphure (quod fœtoris symbolum est, & duplicati incendij) de cœlo descendit super pessimos viros ad vlciscendam tanti sceleris iniuriam, combussitque Pentapolim, in testimonium tam peruersæ fœditatis, & spurcitiæ, quæ nedum calamo scribi, aut lingua proferri potest, sed nec animo concipi. tanta est Naturæ præuaricatio, & corruptela, vt sacræ Cæsarū leges, Auth. ne quis lux. cō. nat. L. cum vir. C. ad l. Iul. de adul. sacrique Patrum canones, c. adulterij. 23. q. 7. arma, ignesque omnes in tantum crimen, tantamque ignominiam e uestigio surgere indicauerint. Atqui scribit Iul. Solinus, & è nostratibus Hegesippus de excidio bell. Hierosol. nec non Isidorus 14. Etymolog. capit. 3. illic pomum quoddam nasci, quod vel leuiter pressum fatiscit in puluerem, fauillaceosque emittit fumos. Qui habeat aures audiendi, audiat, & qui legit, intelligat. Præterea ea, quæ scripsit magnus ille Suessanus lib. 2. de pulchro in tanti criminis execrationem, similiter quæ Bessar. Card. in calum. lib. 4. Bern. Scardeonius lib. 2. de castitate. Io. Bap. Pius in annota. c. 53. Cœl. Rhodig. lib. 8. & alij, qui transcendunt numerum stellarum cœli, & arenæ maris. Hæc parerga sufficiant.*

Sueton.) *locus est lib. 2. supra cap. 51. & Tacitus lib. 4.*

De Crypta Trachonaria.

CAP. LVI.

IN huius Miseni radice Inarimen versus Crypta est, in topho montis excisa, ex albario opere tunicata, quæ vulgò crypta Trachōaria vocatur. In eam pluuiæ promontorii, ad vsum potus habitantium defluebant. Dicta est à traconibus. i. aquarum meatibus subterraneis.

SCHOLIA.

Traconibus) *τρακὼν meatus aquarum significat, sicut annotat Titelm. in psalm. 148. licet aliter legat Euthymius. In Cod. tamen Venet. legitur sic, ob varios reflexus suos dicitur Draconaria, quæ stillantes desuper aquas iugiter recipit, & conseruat. De hac crypta fit mentio infra c. 58. & Trachonitidis regionis meminit B. Lucas, cùm tempus prædicationis Dominici præcursoris describit.*

De Turri Pharo.

CAP. LVII.

IN hoc promontorio fuit olim turris Pharos, quæ lumine suo portum, de more, nauigantibus ostendebat.

SCHOLIA.

Huius turris meminit Petrar. in itiner. De Pharo aliorum locorum lege Homerum δ ὀδύσ. Strab. lib. 17. Plin. lib. 36. c. 12. Solinum (qui est Plinij simia) c. 34. Egesip. 4. c. 27. Lucan. lib. 2. Iuuen. sat. 13. Stat. 3. Sylu. 5. & Ouid. 9. Metamor. quæ infra c. 58.

De Iulii Portu.

CAP. LVIII.

IVxta hunc montem fuit olim portus Iulii, nūc vulgò dicitur Portus maris mortui. hunc portum Iul. Cæs. effodi iussit, terramque in mare conuertit, vt innuit Flaccus d. siue receptus Terra Neptunus, classes aquilonibus arcet, Regis opus, sterilisque diu palus, aptaque remis Vicinas vrbes alit. Hic portus (vt ait Iuue.) vix aliquē parem habet, quoniam hinc inde duobus brachiis est naturalis tophi conclusus. quorum vnū respicit Puteolos, & Nesida, alterum verò Surrentum, & Capreas. Hæc duo brachia vndique

mari abluuntur, vnum mari Baiarum, aliud mari A Prochytes, vel Pithecusarum. In huius portus faucibus Iul. Cæs. ad repellendos maris impulsus molem fieri mandauit, ne ad procellarum impetus in nauium nocumentum nimis licenter introiret. Quòd iste portus Iulii diceretur, confirmat Sueton. d. viginti seruorum milibus manumissis, & ad remum datis, portum Iulii apud Baias immisso in Lucrinum & Auernum lacum mari effecit. Quòd turris Pharos fuerit in promontorio Miseni, quodque portus duo brachia B habuerit, eiusque in faucibus moles dicta fuerit, testatur Satyrographus Iuuen. Tandem intrat positas inclusa per æquora moles, Tyrrhenamq; Pharon, porrectaque brachia rursus, Quæ pelago occurrunt medio, longeque relinquunt Italiam, non sic igitur mirabere portus, Quos Natura dedit,

S C H O L I A.

C

Meminit huius portus Virgilius 2. Georg. Iulia qua ponto, &c. Vbi Seruius ille, altiloqui tetigit qui arcana Maronis. & lib. 9. Aeneidos, Saxea pila, &c. lege Blondum.

Flaccus. *locus est in poëticis, quem locum Acron intelligit de Iul. Cæs. Bonfinis de Augusto, at Io. Parrasius de labyrintho, quem Porsena rex Hetruriæ, sepulchri causâ, fieri curauit. insinuante hoc Plinio lib. 36.*

Iuuen. *locus est sat. 12.*

Sueton. *locus est in lib. 2. c. 16.* D

Tandem. *locus est sat. 12.*

De Vacculo oppido.

CAP. LIX.

VAcculū locus fuit Herculis olim à Baiis non longè distans, dictum à vaccis, seu bobus: eò quod Hercules deuicto Geryone, Maioricarum rege, rediens ex Hispania: perque Baias transitum faciens, ibi constituit hoc oppidum. Seruius Baculeos vocat. De quo Tacitus meminit. E In hac villa Nero Cæs. olim existens, Agrippinam matrem literis Baias euocauit ad solennia. Quinquatrium simul celebranda: datoque negocio Tetrarchis, qui liburnicam nauiculam, qua aduecta erat, velut fortuito concursu confringeret, pertraxit conuiuium, sedquum nādo euasisset, eam iugulari iussit. Hæc Tacitus.

S C H O L I A.

F

Vulgò dicitur Vaculo.

Herculis. *de Baulis dictis quasi boalibus, lege Strabonem lib. 5. sic, ὅ φησιν ἡρακλέα διαχῶσαι τὰς βοῦς ἐλαύνοντα τὰς γηρυόνου. i. illum ab Hercule traducendarum Geryone boum causà aggeratum fuisse perhibent. lege Plin. 9. c. 55. Solin. c. 25. Iustinum lib. 44. Suet. 6. c. 34. Syll. lib. 12. Propter. 3. el. 18. Martial. 4. epig. 62. Varr. 3. rustic. c. 17. è recentioribus Blond. Volater. lib. 6. Pontan. in lepid. pompa 5. Sannazar. 2. el. Gyral. Ferrar. (is enim catholicus est) in Herculis vita. quin circumfertur versiculus Symmachi de baulis, corrupta boalia Baulos nuncupat hæc ætas. De foro boario lege Liuium 3. ab vrbe. lib. 2. Tacit. lib. 12. Solin. c. 2. & Proper. 4. el. 11. qui lib. 1. sicut Cicero Orat. contra Vul. meminere Via herculanæ.*

Seruius. *locus est 6. Aen.*

Tacitus. *locus est lib. 14. d. obuius in littora excipit manu, & complexu, ducitq; Baulos: id villæ nomen est, quæ Misenū inter & baianum lacū flexo mari alluitur.*

Agrippinam. *huius lacrymabilis, miserandæque mulieris meimnit Seneca tragicus in Octauia d. Parens tanta Neronis? Non funesta violata manu Remigis ante mox & ferro Lacerata diu saui iacuit victima nati?*

Quinquatriis. *huius festi meminit lepidiss. Politianus in miscellaneis ca. 21.*

De Piscina Neronis.

CAPVT LX.

NEronis piscinæ non procul à Baiis olim fuerunt; quæ vulgò dicitur, piscina mirabilis, non multùm à Vacculo distat XLVIII. pilis innixa. Has Nero incipiens prosecutus est ab eo loco, quo cęptæ fuerunt vsque ad Auernum, vt innuit Sueton. d. Inchoabat piscinam à Miseno ad Auernum lacum contectam, porticibus conclusam. Quò quicquid totis Baiis calidarum aquarum esset, committeretur. Quòd hæ piscinæ fuerint Neronis, innuit Tacit. de Agrippa. loquens, Nero piscinas Baiarum suarum excolebat, cùm meis consiliis adoptio, proconsulare ius, & designatio consulatus, & etiam adipiscendo imperio præpararentur.

S C H O L I A.

Sueton. *locus est lib. 6. c. 31.*

Cornel. Tacit. *locus est lib. 13.*

Huius piscinæ meminit Mart. 4. Petrar. in itin. & Blond. De balneis Neronian. is Martialis meminit lib. 2. ep. 47. sunt & Romæ Baln. Domitiana, nunc dicta Traiana, (vt notat Bartol. Carrauza in summa conciliorū) in quibus celebratum fuit primum concil. Romanum sub Syluestro Pont. Max. cum Episc. CCLXXV. Thermarum Zeuxippi, vt obiter annotem meminit hist. tripar. lib. 4.

De Piscina mirabili.

CAP. LXI.

NOn longè à Miseno in prædictum Misenatium classis locum fundamenta visuntur his, qui incredibilia non viderint: vbi Piscinam mirabilem vulgò dicunt. Nam cùm ea (vt pulcherrimè constat) ædis desuper destructæ fundamenta fuerint, pars hæc subterranea existens, sublimibus fulta lateritiis columnis 250, longitudine 160, latitudine passus patet, & ita est integra, vt noua videatur. Quā L. Luculli domū, quæ illi in Baiano erat fuisse tenemus. Et quia in loco omnium Italiæ calido sita est, videtur esse illa, de qua scribit Plutar. Lucullū perbellè cū Cn. Pōp.

ac M. Catone, & plerisque illius seculi principibus iocatum fuisse; cùm ipsis Romanis in Lucullano (nunc Frascato dicitur) apud Lucullum ęstate cœnantibus, Pompeio ædificādi imperitiam in illo damnanti, quòd domum pulcherrimam nimis multis porticibus, & fenestris apertam, ęstati idoneam quidem, hyemi verò inhabitabilem fecisset. Illi respondit, Pompeium suo ingenio detrahere, qui Grues se prudentiores existimet, æstiua loca, hyemaliaque alternis vicibus inhabitantes; sese enim dicit, qui hanc in Lucullano æstati idoneam fecit, alteram in semper vernanti Baiano hyemalem ædificasse.

A B

S C H O L I A.

Non longè. *hæc lege apud Blond. vsque ad finem capituli.*

Piscinam. *apud hanc se ferri iussit Tiberius Imp. (vt notat Tacitus lib.5.) cùm morti esset propinquus.*

Plutar. *locus est in vita Luculli, lege Plin. lib.9.c.54 & 18.cap.6. Corn. nepotem, Tacitum vbi supra, & M. Varronem lib.1. rei rustic. c.14.* C

De villa Scipionis meminit Seneca. ep.87.
De villa Pisonis meminit Tacitus lib.15.
De villa Horatii, lege Blondum de Ital. cap. de Latina.
De villa Seruilii, lege infra cap.63.

Frascato. *sic vocatur alia villa Luculli in Tusculo. Blond. de Ital. c. de Latina. sed & Tacitus lib.11. meminit Lucullianorum hortorum.* D

Grues. *lege Galenum contra Erasistr. de sang. miss. & Aristot.9. de nat. anim. cap. 10. qui simile scribit de Piscibus, in lib.8. cap.12. eiusdem tractationis. quod tamen de omnibus animantibus pro constanti asseuerauit Galenus 10. methodi. cap.10.*

De Baiis.

C a p. LXII.

E

BAiæ littus estrecuruum in Campania, 5000. vndique passuum, & portus pulcherrimus, meridionalem Zonam respiciens, post Cumas, quod littus hemicycli formam habens instar Theatri, infra eius ambitum mare recipit, quod Mare Baiarum dicitur. Dictæ sunt à baiulandis mercibus vel (secundùm Seruium) à Baio Vlyxis socio illic sepulto. Harum sinum commendat Horat. d. Nullus in orbe sinus Baiis prælucet amœnis. In hoc terrarum digito, (nam tota terra à Miseno digiti speciem præ se fert) tam multa cernuntur partim integra in subterraneis, partim superiùs semiruta, partim in ruinas collapsa veterum operum monumenta: vt, præter vrbis Romæ mœnia, nihil illi toto orbe terrarum ædificiorum magnitudine, ac pulchritudine par fuisse credam. Hæc Blond. De hoc littore deque suis tepentibus fontibus d. Florus, & tepentes fontibus Baiæ. F

S C H O L I A.

Strabo lib.5. dicit, Βαίαι ἔχει ὕδατα, τὰ πρὸς τρυφὴν, καὶ θεραπείαν νόσων ἐπιτήδεια, *Baiæ habent aquas ad delitias, & sanandos morbos accommodas. Iosephus verò lib.18. antiq. cap. 14. d. Baiæ parua ciuitas Campaniæ, quinque stadiorum interuallo distans à dicæarchia. Dictæ sunt à Baio Vlyxis socio, vt innuit Syll. lib. 8. & 12. Quin obiter notandum est, Baion esse genus compositionis medicam. apud Tralia. lib.7. & Aeginetam lib.7. cap.18. & Bai apud Aegyptios animam significare, vt notat Orus Apollo lib.1.* τῶν ἱερογλυφικῶν.

De Baiis nonnulla lege apud Macrob.3. Satur. c.15. Spartianum in Adr. Ptolæm. lib.3. Appian. lib. Melam 2.c.2. Anton. in itinere. Senecam epist.58. Dioscor. lib.5. c.93. Cicer.14. ad atticum. epist.4. Var.3. de rust. c.17. & ne poëtarum lectionem negligamus, non graue erit nobis illorum testimonia producere, nimirum Martial. lib.1. Virgil.9. Aen. Horat.2. car.18. Stat.5. Syl.3. Ouid.1. de arte. Proper.3. el.18. Iuuen. sat.3. vt alios pro tempore silentio inuoluam. sed & Felicis episc. Baianensis in Africa fit mentio in conc. Carthagin. primo, quod temporibus Syluestri primi celebratum est. Atqui non prætereundum est silentio quod dicit Ant. Campanus in tract. de ingratitud. cùm dicit, Baiarum cæli temperies, & fontes saluberrimi. lege quæ Petrar. in itiner. & 5. Epist. famil. ep.71.

Seruius. *locus est super 3. & 6. Aeneid.*

Horat. *locus est 1. epist. ep.1.*

Florus. *locus est lib. 1. ca. 16. Hanc Glossam Flori nunquam legi.*

De Villis Seruilii & Vaciæ.

Caput LXIII.

SEruilii villa non longè est à Cumis, vt innuit Seneca. Vaciæ verò villa inter Cumas, villam Seruilii sita est, à possessore sic dicta. Hinc dicit Seneca: Inter Cumas, & Seruilii villam littus curuatur, & hinc mari, & illinc lacu Villa velut angusta ita clauditur. Hic est ille Vacia, prætorius vir diues, nulla alia re notus, quàm eius Villæ ocio, in quo consenuit; vt occupati aliquando clamauerint: ò Vacia solus scis viuere. De seipso refert Seneca solitum iocando dicere, quando illac transiret, HIC SITVS EST VACIA.

S C H O L I A.

Seneca. *locus est epist.55. Huius villæ meminit Blond. de aliis lege superiùs ca.61.*

De speluncis duabus.

C a p. LXIV.

SPeluncæ sunt duæ magni operis, laxo atrio, paries manu factus: quarum altera solem non recipit, altera verò vsque in occidentem tenet. prata bona, medius riuus, & ab Acherusio lacu recept' Euripi modo diuidit: alendis piscibus (etiamsi assiduè exhauriatur) suffi-

sufficiens. Sed illi cùm mare patet, parcitur: quũ A tempestas piscatoribus dedit ferias, manus ad parata porrigitur. Hoc tamen commodissimum est in Villa, quòd Baias trans parietem habet, incommodis illarum caret, voluptatibus fruitur. Has laudes eius ipse noui, nunc esse illas totius anni credo. Occurrit enim Fauonio, & illum adeò excipit, vt Baias neget.

SCHOLIA.

Speluncæ. *hæc leguntur apud Senec. vbi supra.* B
Paries. *aliter sic, pares manufactæ.*

De Villis Marii, Pomp. & Cæs.

CAP. LXV.

VIllæ istæ olim fuerunt apud Baias in loco eminenti, vt testatur Seneca d. Coss. C. Marius, Cn. Pomp. & Cęs. extruxerunt villas apud Baias, & imposuerunt summis iugis montium: videbatur enim hoc magis militare ex edito latè, longeque subiecta. C

SCHOLIA.

Seneca. *locus est epist. 52.*

De Villa Pisonis.

CAP. LXVI.

VIlla hæc in Baiis erat, locus quippe amœnus, balnea habens multa: qua amœnitate, balneorumque commoditate allectus Nero (vt innuit Tacitus) illuc frequentissimè accedebat, excubiis, & fortunæ suæ mole omissis. D

SCHOLIA.

Tacitus. *locus est lib. 15.*

De Auerno lacu.

CAP. LXVII.

AVernus lacus est in Tripergulis, qui vulgò lacus Tripergulæ dicitur. Hic (vt refert Seruius) olim sic Syluarum densitate erat circundatus, vt exhalans per aquæ sulphurariæ angustias odor grauissimus volatilia cæli necaret. hinc dictus est Auernus. i. ἄορνος sine auibus. quod innuit Lucret. & Virgil. d. Vnde locum Graii dixerunt nomine Auernum. Nascitur hic lacus, vt inquit Seruius, de æstuariis Acherontis. nec mirum, quoniam Αχαίρων τὸ ἄνευ τ̃ χαρᾶς. i. sine gaudio significat. E F

SCHOLIA.

De hoc lacu lege Vib. Sequest. Nonium Marcel. Aristot. de admirab. mundi, Val. Flac. lib. 2. Senecam in Troade. 9. Curt. lib. 8. Diod. 5. antiq. Pontan. 2. hendecasyl. 19. Est & Auerna ciuitas, in qua olim celebratum fuit Concilium tempore Vigilii Papæ, cuius decreta leguntur apud Iuonem.

Seruius. *locus est in 3. & 6. Aen. quem citat Blond.*

Auernus. *quæ supra ca. 3. De petra Aorno Diodorus 8. de gest. Alex. necnon Philostr. (quem Gabr. Puterbius nugatorem vocat) lib. 2. de Apoll. Beroal. annot. 96.*

Lucr. & Virgil. *loca sunt in lib. 6.*

Αχέρων. *dicitur quasi ἄχη ῥέων, vt ait Suidas, quasi fluens dolores. de eo Aristoph. in ranis, Syll. lib. 13. Ficinus 18. Theol. Plat. & Boccac. 3. geneal. cap. 5. Paludis Acherusiæ meminit Plin. 3. Strab. lib. 1. Syll. lib. 8. Boccac. lib. de paludibus. vocatur vulgò Culuccia, quasi acherutia, vt credit Falcus, quod mihi non satis arridet, sed possibili (vt inquit Philosophus ἐν τοῖς φυσικοῖς) posito in esse nullum sequitur ἄτοπον.*

De lacu Lucrino.

CAP. LXVIII

AVerni, & huius lacus fauces Octau. aperiri iussit, vt per eas aqua Maris lacus ingrediens, pisces redderet meliores. Quod Maris aqua in dictos lacus immissa fuerit, testatur Sueton. & L. Florus. Lacum hunc Maro vocat nigrum. i. profundum. vel quia vicinus est inferioribus partibus. propè enim lacum hunc fuit olim vorago habens hiatum magnum, quod ostendit Eustas. d. Est locus australis, &c. hanc voraginem Virgil. sic describit, Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu, Scrupea tuta lacu nigro. &c.

SCHOLIA.

Vulgò laco de Licola.

Huius lacus meminit Tacit. lib. 14. Plin. lib. 9. c. 54. Mela. 2. cap. 2. Macrob. 3. Satur. 15. Syll. 12. Horat. 2. carm. 15. Mart. 1. Ep. 89. Virgil. 2. Georg. & 3. Aen. Vbi seruius. Boccac. lib. de lacu. Altitudo huius lacus (sicut expertus est. F. Leander) est passuum 90. Lucrinensium meminit Cic. 4. ad Atticum. ep. 9.

Sueton. *locus est 2. c. 16.*

Florus. *locus est 1. c. 16.*

Profundum. *sic putat Vib. Sequester.*

Virgil. *locus est 6. Aeneidos.*

De lacu manufacto.

CAP. LXIX.

AB hoc lacu Auerni (vt ait Sueton.) Nero fossam vsque ad Hostiam Tyberinam, vt nauibus, nec tamen Mari iretur, CLX. miliaria longitudinis, latitudinis verò qua duę quinquiremes contrariæ possent commeare, inchoauit. Quorum operum perficiendorum gratia, quòd vbique esset custodiæ, in Italiam deportari, etiam scelere conuictos, non nisi ad opus damnari pręceperat. Ad hunc impendiorum furorem super fiduciam Imperii, etiam spe quadam repentina immensarum, & reconditarum opum impulsus est; indicio Equitis Rom. pro comperto pollicentis, thesauros antiquissimę Gazæ, quos Dido regina fugiens Tyro secum extulisset, esse in Africa vastissimis specubus abditos, ac posse

erui paruula molientium opera. Verùm vt spes A fefellit, destitutus, atque ita exhaustus, & egens, vt stipendia quoque militum, & commoda veteranorum protrahi, ac differri necesse esset, calumniis, rapinisque intendit animum. Huius fossę meminit etiam Tacitus. Reuera omnium circa Auernum iuga cauis anfractibus sunt ocyssimè effossa, vt credibile sit ibi fore Labyrintum. nec mirum cùm Isidorus dicat, vnum Labyrin. esse in Italia, quod facilè credi potest. Dædalus namque fugiens Minoïs iram, Cumas peruenit, vbi B Labyrin. construere potuit, sicut in Creta.

SCHOLIA.

Vulgò lo fusaro de lo lino.

Huius fossæ meminit Petrar. in itinerario.

Propè hanc fossam erat olim villa Germanici Aug. quæ (vt inquit Falcus) vulgò vocatur bel germano.

Sueton. *locus est lib. 6. lege quæ Plin. 6. c. 14. & Tacit. lib. 17. de hac fossa.* C

Verùm. *locus est Sueton. vbi supra cap. 32.*

Quinquiremes. *de hoc nauigii genere lege Liu. 3. dec. lib. 10. apud Lam. Bayff. de re nauali.*

Tacitus. *locus est lib. 15. d. Nero vsus est patriæ ruinis, extruxitque domum, in qua haud perinde gemmæ, & aurum miraculo essent, solita pridem, & luxu vulgata, quàm arua & stagna, & in modum solitudinum hinc Syluæ, inde aperta spatia, & prospectus: magistris, & machinatoribus Seuero & Celere, quibus ingenium, & audacia erat, etiam quæ Natura denegauisset, per artem tentare, & viribus Principis illudere.* D *Namque à lacu Auerno nauigabilem fossam vsque ad Hostia Tyberina depressuros promiserant, squalenti littore, aut per montes aduersos. Neque enim aliud humidum gignendis aquis occurrit, quam Pontinæ paludes: cætera abrupta, aut arentia, ac si perrumpi possent, intolerandus labor, nec satis causæ. Nero tamen, vt erat incredibilium cupitor, effodere proxima Auerno iuga connixus est: manentque vestigia spei irritæ. Hac Tacitus.* E

Isidorus. *locus est lib. 5. c. 2.*

De Labyrin. lege Plin. 36. c. 13. Catul. ep. 59. Ouid. 8. Metamor. & in epist. & Petrar. in itiner. quæ supra cap. 15 De Labyr. regis Psammetichi lege Melam lib. 1. sed. & Gale. 1. de vsu par. Labyr. non tacuit.

Dædalus. *Virgilius in 6. suæ diuinæ Æneidos. Quam longè sequere. (vt Papinii carmine vtar) & vestigia semper adora.*

De Monte Gauro, seu Gualdo. F

CAPVT LXX.

MOns est ab Auerno non procul, qui Gaurus vocatur. huius radices ad agrum Cumanum, Auerni labra, & Baiarum latus se porrigunt. Hic vites ita feracissimas gignit, quòd bis annis singulis racemorum prouentus impendant. quod innuit Florus d. bis amictus vitibus Gaurus. vbi Glossa, Bis in anno Gauri amiciuntur propagines vuarum racemulis. Hic Mons quasi suffossus extitit. vnde Iuuenal. Te trifolinus ager fœcundis vitibus implet, Suspectumq; iugum Cumis, & Gaurus inanis. Cuius littus habet magna ostrea, eodem dicente, Cœnet licet ostrea centum Gaurana.

SCHOLIA.

Vulgò Monte barbaro.

Lege Falcum narrantem historiam quorundam, qui ausi sunt Montis huius latebras, thesauri inani spe allecti: & risum, si potes, contineas. simile supra. cap. 69.

Gualdo. *Glastus color apud Cæsar. 5. commentar. de bel. Gall. vocatur à Gallis, vulgò il Gualdo, vt notat Tiraquel. leg connub. 3. num. 10. & ante ipsum Vincentinorum gloria Leonicenus lib. 4. de error. Plinii. cap. 8. lege quid Alciatus dicat lib. 2. τῶν παρέργων.*

Gauri meminit Auson. idyl. 8. Plin. 14. c. 6. Stat. 3. Syl. 5. Syl. lib. 8. Lucan. lib. 2. & Pontanus in 2. Parthenia, qui 2. hendecas. epig. 26. meminit Gauridarum nympharum. Obiter annotandum est γαυλὸς significare nauem onerariam, vt ex Herodoto & Plutar. notat Bayffius de re nauali, & γαυρὸν superbum apud Græcos significat.

Florus. *locus est lib. 1. c. 16. d. hic amicti vitibus montes Gaurus. Falernus, Massicus, & Vesuuius.*

Iuuenal. *locus est sat. 9. De vino Gauriaco, seu Gauriano, quod est propè Neapolim, meminit Gale. [illegible] Methodi, de cib. Bo. & Mal. suc. cap. 12. & 1. de Antidot.*

Cœnet. *locus est in sat. 8.*

De Vico Crambe.

CAP. LXXI.

AD huius Montis radicem ab occidente in orientem accessus olim fuit vicus, dictus Crambe, meridiem respiciens, nunc vetustate consumptus. Dictus est à cameris, nam erat locus, vbi multæ cameræ, seu apothecæ erant, in quibus nauium Puteol. Miseni, Baiarumq; portuum onus suum deportandum per alias regiones Italiæ deponebatur. Hic vicus nunc corruptè Campana vocatur, eò quod Campani [illegible] Capuani à Cumanis ibidem dicuntur esse [illegible] ctu superati, ob cuius rei memoriam composita est historia, Crambe dicta: quæ à Magistris in scholis frequentissimè legebatur. hinc iuuenalis, Occidit miseros Crambe repetita magistos.

SCHOLIA.

Vulgò dicitur Campana, à Campania nimirum, vt putat Falcus.

Crambe. *species brassicæ est apud Dioscoridem lib. 2. c. 133. & Plinium lib. 20. c. 9. inde parœmia orta est apud Polit. in miscell. δὶς κράμβη θάνατος. vbi commentitiam Chalderini opinionem refellit. Crambe est etiam loci nomen apud Hippoc. 6. epidem. comm. 2. & Cynocrambe herbæ genus est apud Galen. lib. 6. τῶν ἁπλῶν φαρμάκων δυνάμεων.*

Came-

Cameræ. *Etymum hunc apud neminem, quod sciã, legi.* A

De Cumis.

Cap. LXXII.

QVoniam Cyme ciuitas antiquissima vicina est Auerno, & sub radicibus Gauri sita est, de ea mentionem facere dignum est. Condita est ab Euboicis tempore Solonis philosophi Athen. prout testatur Liuius. Ciuitati huic ab augurio B mulieris grauidæ, & dormientis inuentæ nomen inditum est, κοιμᾶν enim Latinè significat dormire. Est in ea collis excelsus, in cuius apice fuit Apollinis templum, de quo Andinus Vates, Arces, quibus altus Apollo præminet. Et nunc in ea vrbe deserta, præter rupes saxorum viuorum pinnę cernuntur parietum excelsæ: & vbi fuit Apollinis arx, sacellum est Christianorum vetustate consumptum: cuius nil integrum superest, nisi cauerna frontispicio decorata manufacto, C quę dicitur fuisse Sibyllę antrum.

Verum ne sicco (vt aiunt) vestigio pertranseam, aliqua de Homero referam, quæ leguntur in Homeri vita apud Plutar. Peregrino Allio interprete. Homerus, qui & antea Melesigenes dicebatur, cùm esset cæcus, ex Colophone Smyrnam rediit, ibiq; Poëticæ arti nauauit operam: verùm procedente tempore, præ inopia vitæ Cumam se conferre statuit. Profectus itaque per D Hermi campestria Nouum murum peruenit, Cumæorum coloniam. Quum fortè ad officinam coriarii accessisset (erat illi nomen Tichio) hos primùm versus pronunciauit.

Obseruate virum victuq; domoq; carentem,
Qui colitis celsę florentia mœnia Cumæ,
Cumę Sardenes positæ in radicibus altæ,
Quique sacros latices diuini sumitis Hermi,
Verticibus rapidi, peperit quem Iuppiter amnẽ.

Dicunt etiam populum arborem, quæ ibi po- E stea creuit eo tempore, quo Melesigenes ad eos peruenit, pullulasse.

Illic autem tędio paupertatis affectus Cumã petere decreuit, si fortè tolerabiliori conditione posset traducere vitam, sed antequam recederet, hoc disticho iter suum auspicatus est.

Ite citi, patrumq; pedes me ducite ad vrbem.
Prompti animo qui sunt, consilioq; boni.

Profecto è Nouo muro per Larissam ciuitatẽ F breui, & expedito itinere Cumam peruenit; vbi flagitante socero, (& vt Cumæi dicunt) Midæ Phrygiæ Regi Gordio filio hoc epigramma cõposuit, quod in columna monumenti Gordii etiam nunc inscriptum est.

Aenea virgo Midæ Phrygii superata sepulchro,
Dumq; fluant vndæ, proceraq; germinet arbor,
Solq; oriens niteat, niteatq; argentea Phœbe,
Stans super hoc multũ lacrymabile nũcia bustũ,
Hic ostendo Midam venientibus esse sepultum.
Hinc Melesigenes dici cœptus est Homerus à cæcitate.

Cumani enim homeros vocant cæcos. Decreuit igitur eius ordinis Prætor ne Homerus nutriretur, idque vniuerso consilio placuit. Qui egressus curia Homero dictum consilium exposuit. Homerus verò cùm hæc audisset, magna tristitia affectus, his versibus vicem suam deplorauit.

Qua nam sorte dedit fatis me Iuppiter esse.
Ludibrium? puero tribuens alimenta parentis
In gremio Aeolidos Smyrnæ, quàm turrib⁹ altis
Consiliis struxere Iouis populi ante Phriconis,
Flumina bellorum victrica, doctaq; turba.
Insiliisse in equos, pugnamq; ciere sub armis;
Quam penes vndisoni surgentem littora ponti.
Ipse Miles mediam liquidis interfluit vndis,
Vnde Iouis natæ veniebant semine Musæ;
Has laudare plagas, vrbemque extollere ad astra
Inclyta, ni sacræ spreuissent carmina vocis.
Atq; aliquis pœnas dabit, & post noscet iniquas,
Stultitiam peperisse malum mihi, dedecus vrbi;
Ast ego quam nato tribuerunt numina sortem,
(Nec cum Diis luctor) totam patienter, & ęqua
Mente ferã: sed non hac amplius immorer vrbe,
Spes aliò properat, populumq; inuisere gestit,
Fertq; anim⁹ tenuẽ, quamuis non multa petẽtẽ.

SCHOLIA.

Cyme. *vtitur hac voce Stat. 4. & 5. Sylu. 3.*

Liuius. *locus est 1. ab vrbe con. lib. 8. qui & lib. 3. tertiæ dec. meminit huius ciuitatis, sicut Agathias 1. de bel. Goth. Dionys. Halicar. lib. 8. Seneca epist. 56. Macrob. 1. Satur. Antonin. in itiner. Syll. lib. 8. Colum. l. 10. Pindarus in Pythiis, Politianus in nutricia, Sannazarius noster in piscatoriis. vt taceam Laërt. lib. 1. & Velleium Paterculum in histor. Roman. aliosque scriptores.*

Sed in Martyrologio ecclesiastico fit mentio S. Fidelis apud Cumas die XXVIII. *Octob. sicut die* XVI. *Febr. S. Iulianæ virginis. Miseni verò Episcopi Cumani in Concilio sub Symmacho, & Adeodati in concilio sub Hilario Pontificibus memoria celebratur, & in lib. Decretal. cap. cum ad sedem. de restit. spoliat. Innocent. III. Cuman. Episc. meminit, sicut Honorius III. cap. Cumana eccl. de elect. & elect. potest. meminit Cumanæ ecclesiæ. sed & Cicero in lib. Lælii, siue de amicitia Cumani Blosii mentionem facit, & in epist. ad Pætum de Sylua gallinaria apud Cumas. de Cumano verò suo diximus supra cap. 21. & de Cumaco lege quæ Pius in annotat. c. 61. De loco apud Cumas, quod dicitur, Blacia, lege Etymologicon græcum.*

Mulieris. *lege Seruium in 3. & 6. Aeneidos Maronianæ.*

Andinus. *locus est in sexto. Huius templi fit mentio apud Liuium lib. 4. Dionys. lib. 5. & Blondum.*

Arx. *quid sit Arx, lege Pedianum in 1. actione contra Verrem.*

Antrum. *domus hac (vt ait Petrarcha in itiner.)* nunc

nunc volucrum nidus est. In quo flexu sunt calidi fontes, & tepentes. idem 5. Epist. famil. A

Nouum murum. *meminit cuiusdam noui muri. Hippocr. 3.* ἐπιδημιῶν *comm. 1.*

Obseruate. *Græcè sic. vt citat Herod. Halic. in vita Homeri,* Αἰδεῖσθε ξενίαν κεχρημένον ἠδὲ δόμοιο οἳ πόλιν. *&c.*

Ite citi. *Græcè sic.* Αἶψα πόδες με φέροιεν ἐς αἰδοίων πόλιν ἀνδρῶν, τῶν γὰρ καὶ θυμὸς πρόφρων, καὶ μῆτις ἀρίστη, *&c.*

Aenea. *sic Græcè*, χαλκῆ παρθένος εἰμὶ, Μίδου δ' ἐπὶ σήματι κεῖμαι, *&c.* B

Stans super. *ante hunc versiculum alius legitur, quem nos è Græco sic vertimus.*

Dum Mare inundabit, labentur flumina donec.

Aduerte tamen lector hoc ἐπιτάφειον *Homero adscribi, ex sententia Philoponi in primo commentar.* τῆς ὑστέρας ἀναλύσεως, *citato Herodoti testimonio. verùm Laërtius 1. de vitis* τῶν φιλοσόφων *id Cleobulo Lindo adscribit. Mihi verò ex styli Homerici tessera opinio Ioan. Grammatici satis consentanea videtur.* C

Nutriretur. *iuxtà illud Nasonis non minus lepidum, quam verum.*

Ipse licet veniat Musis comitatus Homerus,
Si nihil attuleris, ibis Homere foras.

Et idem in lib. de Tristibus de parente suo sic loquitur.

Sæpe pater dixit, studium quid inutile tentas,
Mæonides nullas ipse reliquit opes?

Et Iuuenalis huic dicto sese obuiam offert, cùm dixit, Probitas laudatur, & alget. Quod Diogenes Cynicus ab incunabulis expertus est cum Iro, & Codri vrceolis, pannuciaq; Bauci. dum illi semper in ore est Flacco Petronius, dicens, D

Et genus, & formam regina pecunia donat
Omnibus, & clausum possidet arca Iouem.

Smyrnæ. *De contentione septem vrbium ob Homeri natale solum, lege versus Antipatri apud Plutarchum Cheronæum, & M. Varr. apud A. Gell. lib. 3. noct. Att. c. 11. Antipatri versus Græcanicos legito apud lepidiss. Politianum præfat. in Homerum. lege eundem in Manto, & Sannazarium lib. 2. epig. ep. 6. & Ciceronem lib. 5. Tusculanarum, vbi meminit temporis, in quo viguit hic magnus,* καὶ ἀντωνομαστικῶς *Poeta. Quòd verò ante ipsum de bello Troiano scripserit Corinnus poëta, sicut post eundem Q. Calaber* ἐν τοῖς παραλειπομένοις, *lege Nicol. Leon. tomum 3. de varia historia. cap. 23.* E

Certè vtcunq; sit, Hesiodus poëta Ascræus fuit ipso posterior; quin & magnus Hippocrates, vt colligitur ex libro de fracturis, & notatur a Galeno lib. 6. de Decretis Hipp. & Platonis. qui cum Socrate, & Aristotele dissident ab Homero annorum 500. & amplius interuallo. F

Quanam. *Græcè sic,* οἵη μ' αἶσα δέδωκε πατὴρ Ζεὺς κύρμα γενέσθαι, *&c.*

De Sibylla Cumana.

CAPVT LXXIII.

Sibylla dicitur, cuius pectus numen recipit, & illius mentem interpretatur, quasi Dei sententia. Aeoles enim Deos σιοὺς, βουλὴν verò consilium vocant. itaq; Sibylla dicitur, quasi θεοβούλη. Hoc declarat D. Aug. Sibyllæ à veteribus dictæ sunt (vt ait Varro) omnes fœminæ vaticinio præditæ. hoc dicit etiam Isidorus. Inde est illud Virgil. Horrendęque procul responsa Sibyllæ, Antrum immane petit, magnam, cui mentem, animumque Delius inspirat vates, aperitque futura.

SCHOLIA.

Aeoles. *hoc dicit Lactan. lib. 1. ca. 6. De eis lege Clem. Alex. Origenis præceptorem lib. 5.* τῶν στρωμάτων, *Fenestel. de sacerd. Tacit. lib. 15. Macrob. 1. Saturn. 20. Gell. 1. c. 19. Plin. lib. 34. ca. 13. Tibul. 2. eleg. 6. Crinitum 20. de hon. disc. ca. 1. Polit. in nutric. Cœl. Rhod. 11. c. 70. Seru. in 3. & 6. Aeneid. Franc. Syluium in Ausonii gryphum, seu ternarium, & Bessar. 3. calumn.*

August. *locus est 11. de ciuit. c. 23.*

Varro. *locus est lib. rerum diu. ad Cæs. vt testatur Lact.*

Isidorus. *locus est lib. 8. etymol. c. 8.*

Virgilii. *locus est lib. 6.*

De hoc antro, quod habitarunt Cimmerii, lege Agath. lib. 1. Arist. de mirabil. Strab. lib. 5. Syll. lib. 12. & Ouid. 14. τῶν μεταμορφώσεων.

Sibyll. numerus, & vaticinia.

CAP. LXXIV.

Decem Sibyllas fuisse scribunt quamplurimi, quarum

Prima fuit	Persica.
Secunda	Libyssa.
Tertia	Delphica.
Quarta	Cumæa.
Quinta	Erythræa.
Sexta	Samia.
Septima	Cumana, nomine Amalthæa.
Octaua	Helespõtica, in agro Troiano nata.
Nona	Phrygia, quę vaticinata est Ancyrę.
Decima	Tyburtina.

Sibylla Cumana fuit filia Glauci: cuius sacellum (vt testatur Solinus) propè Auernum situm est. Quæ nouem libros attulit ad Tarquinium Priscum, & pro eis 300. Philippæos postulauit. Rex verò aspernatus precii magnitudinẽ, derisit mulieris insaniam, quæ in conspectu Regis tres libros combussit, & pro reliquis sex idem precium postulauit. Tarquinius multò magis mulierem insanisse putauit. Quæ cùm denuo, aliis tribus exustis, in eodem precio perseueraret, motus est, & residuos 300. aureis emit: quorum postea numerus auctus est, Capitolio refecto. Huius librum ad Corn. vsque Sullam Pontifices nostri consulebant. Tunc enim vnà cum Capitolio igne absumptus est. Cuius sepulchrum in Sicilia adhuc manet. Hæc Sibylla (vt inquit Seruius) secula per metalla diuisit, diffiniuitq; quis pro seculo imperaret; & Solem vltimum, idest decimum esse voluit. Dixit pręterea, finitis omnibus sæculis rursus eadem renouari. Quam rem

rem Philosophi hac disputatione colligunt d. A completo Anno Magno, sydera omnia in ortus suos redire, & referri rursus, eodem motu: quòd si est idem syderum motus, necesse est, omnia quæ fuerunt, habeant iterationem. Hæc fuit etiam opinio Platonis, quam sequitur Virg. in bucol. d. Vltima Cumæi venit iam carminis ætas, Magnus ab integro seclorum nascitur ordo. Eadem Sibylla (vt voluit August.) de Christo sic prophetauit, Iam noua progenies cœlo dimittitur alto, Tu modo nascenti, &c. quos versus Mãtuanus Poëta in suis bucolicis complexus est. B Hæc Sibylla in foliis palmarum scribere solita est centum responsa, vt innuit Virgilius, Vnde ruunt totidem voces responsa Sibyllæ.

SCHOLIA.

Decem. *id fusius legitur apud Lactan. & Isidor. vbi supra lege Solin. de Sibyl. Delphica; cuius versus (vt ait Boethus) Homerus operi suo inseruit. Librorum Sibyllinorum meminit Plutarc. in probl. 83. quæ Scoppa in suis collectaneis asserit lege.* C

Cumana. *hæc leguntur apud Lactan. lege Plin. lib. 13. cap. 13. & Solin. vbi supra.*

Librum. *hæc Solini verba sunt.*

Seruius. *locus est super egloga 4.*

Philosophi. *hanc tractationem disertissimè explicauit præceptor meus Io. Bernardinus Longus Medicus, Phil. & Theologus doctiss. cùm superioribus annis publico gymnasio sub ipsius disciplina lib. Arist. de cælo, & de generat. audiebam.* D

Annus magnus. *de eo sic Tacitus in Germania. Cicero scriqit in Hortensio, is est magnus, & verus annus, quo eadem positio cæli, Syderumq́, quæ cùm maximè est rursum existet: isq́, annus horum, quos vocamus annorum* XII. *854. complectitur. Hæc Tacitus. At secundùm magnum Ptolem. (vt refert Al. in tr. 4. primi de Cælo) est annorum 36000. lege de hoc anno Ciceronem in somnio Scip. ibiq́, Macrob. lib. 2. Apul. de dogm. Platon. Isid. 5. c. 36. Bedam de tempor. & Volaterranum lib. 31. c. 4. vt taceam Censorinum de die nat. Lucam Gauricum in kalend. eccl. & P. Hagnelonum in trilin. calendario.* E

August. *locus est 18. de ciuit. cap. 25. sic d. de Sibylla Erythr. tempore quo Roma condita est (anno scilicet 752) vaticinata est Sibylla Erythræa quædam de Christo manifesta, quæ nos prius in Latina lingua versibus malè Latinis, & non stantibus legimus, per nescio cuius interpretis imperitiam; sicut post cognouimus. Nam vir clariss. Flaccianus, qui etiam proconsul fuit, cùm de Christo colloqueremur, Græcum nobis codicem protulit carmina dicens esse Sibyllæ Erythreæ. Vbi ostendit quodam loco, in capitibus versuum ordinem literarum sic se habentem.* F

ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΩΤΗΡ. ΣΤΑΥΡΟΣ.

IESVS CHRISTVS DEI FILIVS SERVATOR CRVX.

Sic enim inchoant illa carmina Græcè.

Ἰδρώσει ᾗ χθὼν κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσαι,

Ἥξει δ' οὐρανόθεν βασιλεὺς, &c. *Quæ sic Latinè à quodam viro (vt ait August.) translata sunt.*

Iudicii signum, tellus sudore madescet,

E cælo rex adueniet, &c. Aliam interpretationem τούτων ἀκροστιχίδων lege apud Gyraldnm Ferrar. lib. de poëtis in appendice lib. 8. Sibyl. orac. Huius Acrostichidis meminit Cicero de diuin. & Euseb. Cæsar. in libro 2. de vita Constantini. lege quæ Bernard. Mandella lib. de futuro iudicio.

Virgil. *locus est in 4. Egl. innuit hoc Euseb. vbi supra. August. 10. de ciuit. c. 27. Hieron. in prologo galeato bibliorũ, Lact. lib. 7. c. 24. Proba Falcone in suo admirabili centone, ex Maronianis versib⁹ desumpto, & nostra Parthenopes delitiæ, Iacob. Sannazarius in cælesti, diuinoq́, opere περὶ τῆς θεοτοκίας, καὶ ἀειπαρθενίας: qui versibus his Maronianis vtitur, cùm de Christi dei nostri inenarrabili generatione loquitur. Qua de re lege, quæ eruditissimè scripsit R. Presbyter Nolanus D. Antonius Berardesca, sacerdos pius, & doctus.*

Virgil, *locus est 6. Aeneid. meminit etiam horum foliorum Iuuenal. sat. 8. & folium recitare Sibyllæ.*

De Sibyllæ parente.

CAP. LXXV.

HÆc Sibylla fuit Glauci filia, Phœbi & Dianæ sacerdotis, vt testatur Virgil. Atque vnà Phœbi, Triuiæque sacerdos Deiphobe Glauci. Hæc, vt ibi fingit Maro, Aeneæ petenti respondit, vt descenderet ad inferna, dummodo excerperet aureum pomum, seu ramum de Sylua Iunonis. Hæc in vocem conuersa est, (vt Naso fabulatur) & à Phœbo longæuitatem accepit, sic dicens,

Si mea virginitas Phœbo patuisset amanti,
Dum tamen hanc sperat. &c.

SCHOLIA.

Virgil. *locus est in 6. Aeneid.*

De hoc Glauco, Sibyllæ patre, lege Ouid. 14. Metam. & infra cap. seq. De alio Minois filio, Boccac. 11. geneal. De alio Sisyphi filio, lib. 13. c. 57. de filio Hippolochi, 13. cap. 62.

Naso. *locus est 14. Metamor.*

Vitæ. *de longæuitate eius orta est παροιμία. innuit hoc Ouid. 4. Fastorum, Proper. 2. eleg. 25. Stat. 5. Sylu. 3. & ideo hæc viuax appellati à Politiano in Manto.*

De Glauco.

CAP. LXXVI.

HIc Glaucus, Sibyllæ pater, fuit cuiusdam Anthedonis filius, Cumanus. Qui cùm in villa non procul à Baiano lacu contra inhibitionem Principis piscaretur, quia edictum contempserat, pisces ipsius adhuc palpitantes in mare iterum reiecti sunt, & ipse iratus in mare se demersit. Quod innuit Martial. d. Baiano procul à lacu recede Piscator, fuge, ne nocens recedas.

SCHOLIA.

Martial.*locus est lib.4.epig.30. Multa, & alia in hoc opusculo amice lector dimisimus, cùm ob scholiorum ac designate* συνόψεως *conditionem, tum quia, vt ait Trallianus, non omnia oportet scribere; &, vt ingenuè fatear cum Plinio, quia nemo omnibus horis sapit. Quòd si qua in re, vt humanum est, parum prudens deceptus fuerim, Christiana charitate corripi desidero; & paratus sum cum Hippocrate, & Stesichoro* παλινωδεῖν. *Vt autem habeas, velut in speculo totius operis Epitomen lector charissime, statui Elegiam Antoneti Capimatii nobilis Puteol. ob oculos ponere. ex qua facillimè coniectabis huius iuuenis doctrinam, & eruditionem nunquam satis laudatam.*

ANTONETI CAPIMATII PVTEOL.

Elegia ad Don Aluarum Hisp.

Aluare non Nemees flagrat frondentis alu- [mnus.
Nec sitiens calido latrat in orbe Canis.
Non furit Orion, nec Aquarius euomit imbres,
Turbida nec gelidis sæuit Hyas pluuiis.
Cornua Sol niuei Tauri complectitur, æqua
Temperie, cęlum splendet, & vnda silet.
Frondescunt lentis sociatæ vitibus Vlmi,
Pingitur & variis Dædala terra rosis.
Bistonis vmbrosa suspirat in arbore pellex,
Flat Zephirus, Zephiro quælibet herba viret.
Tempus adest gratum, quo priscam visere terrã
Couenit, Italiæ quæ caput vna fuit.
Tempore quo Graios fugientes mobile vulgus
Duxerunt celeres in freta nostra rates.
Si venies, prior occurret tibi cærula Nesis.
Cæruleo semper Nesis amica Deo.
Iactatis Euplœa viris, & puppibus omen,
Aspera remigio non erit illa tuo.
Balnea sunt etiam passim, lætosque per agros.
Terra salutiferis semper abundat aquis
Hęc stomachũ iuuat, hæc febres extinguit anhe- [las,
Hæc nimis ignauos excitat vnda pedes.
Sulphureos latices quæ non mirabitur ætas,
Infirmis aures restituisse viris?
Hic etiam (sic fama refert) domuisse Gigantes
Aethereo vindex creditur igne Deus.
Est locus antiquę propè mœnia prisca Dicarchi,
Facundi nomen qui Ciceronis habet.
Ex quo nascentes succurrunt visibus vndæ,
Hic qui luce caret lumen habere potest.
Quod populo placuit pretiosa veste Theatrum,
Nunc ibi semirutis molibus herba viret,
Intus arant fortes valida ceruice iuuenci,
Atria pascentes aggrediuntur oues.
Hei mihi iucundo spectanda Tripergula cãpo,
Visibus eripitur, nam tumulata iacet.
Mons nouus apparet, qui scabro pumice solùm
Albet, & antiqua fertilitate caret.
A Cæsaris occurret claustrũ propè stagna Lucrini,
Qua Venus extensa littora calce premit.
Baianos complexa sinus, quæ saxa videbis,
Immitis quondam tecta Neronis erant.
Obscuro cernes Hypocausta calentia fumo,
Ruraque purpureis delitiosa rosis.
Culmina Miseni nitidum tangentia cælum
Videris, & Phrygio nobilitata viro.
Puluere constructum Caij super æquora pontẽ,
Protinus in mediis qui lapis extat aquis.
B Ingenti structos calcabis ab Hercule Baulos,
Cùm pecus Hesperio victor ab orbe tulit.
Thesproti campos, & stagna videbis Auerni,
Sylua quòd vmbrosis cinxit opaca comis.
Hic olim nullus volucrum foret Aluare cantus,
Hanc si solus aquam destituisset olor.
Hic surgit Tritolinus ager, Gaurusque uirescit,
Cuius in aprico nascitur vua iugo.
Post tu conscendes Cumas, & nobile Templũ,
Sunt vbi Dædalea signa notata manu.
C Hic Minos auro plorat, volat Icarus auro,
Hic via multiplici tramite nulla patet.
Deiphobes cernes, quãuis cinis occupet, Antrũ,
Inuida cùm patrias flamma cremauit opes.
Hinc Glauci proles venturi præscia, quondam
Imperium Romę vaticinata fuit.
Mercurii templũ poteris, templumq; Mineruæ
Cernere, cernenti talia templa placent.
Cętera quid dicã? taceat Polyhymnia, nunquam
Vndantes fluuios amphora parua capit.
D Quæ tamen illa tacet, visu subiecta patebunt,
Tu modò de patrio littore solue ratem.

De Iscle ciuitate.

CAP. LXXVII.

Licet in hoc libello de ciuitate Puteol. & locis conuicinis scribere propositũ fuerit, tamen quia insula Iscle vicina est, aliquid de ea dicendum est, & potissimùm de eius abolitione. Olim E quippe anno Domini 1301. regnante Carolo II. in dicta Insula exiit è terrę venis ignis sulphureus, qui magnam ipsius partem combussit. Ex quo igne multi homines, & quàm plurima perierunt animalia, duobus enim mensibus ferè durauit incendium. Multi ex illis, derelicta insula, ad Prochyten, Capreas, Baias, Puteolos, & Neapolim confugerunt. Huius ignis vestigia vsque in hodiernum diem remanent: nec in eodem loco herba, vel quidpiam virens nascitur, per F duo ferè miliaria in longitudine, & per medium in latitudine, vulgò dicuntur, le Cremate. Quod autem hæc Insula habeat venas sulphureas, adhuc videri potest ex baln. sulphureis, & aluminosis, quorum inferiùs fiet mentio.

SCHOLIA.

Abolitione. *Pontanus 6. de bel. Neap. meminit huius incendii d. annis circiter 163. ruptis repente*

terra

terræ visceribus, ex anhelato incendio, non modica sui parte Aenaria conflagrauerat. Quæ eruptio, & viculum igne absumptum post voragine absorpsit, & qua Cumanum prospectat littus, prouolutis ingentis magnitudinis in sublime saxis, fumo flammis, puluereque immistis, postque per agros sparsim impetu suo iactatis maximè vberē, atque amœnam insulæ regionem vastauit. Qua tempestate quædam etiam saxa scopulorum instar, in littus prouoluta cum essent, ea Bartol. Perdix Genuens. fornacibus post excocta in alumen dissoluit, foditque, reuocata ea arte, è Roccho Syriæ ab se allata, vbi ipse plures annos negociatus esset, quæ multis antea seculis in Italia iacuerat. Hæc Pont. Meminit huius incendii quoque Bartol. Marantus in epist. de aqua ferrea. A

B

Quin aduertendum est iis, qui humanioribus literis operam nauant, ciuitatem Isclem à Poëtis sæpe vocari Inarimen, legat., qui volet, Virgil. 9. Aen. Ouid. 15. Metam. Lucanum lib. 5. & alios. quod vocabulum desumptum est ex Homero ἐν τῷ Ἰλιάδος β. cum dixit, Εἰν ἀρίμοις &c. quem locum Stephanus citat in lib. περὶ πόλεων. Sed lege quæ doctiss. Aldus senior in lib. serm. Horatii, & Hermol. in Plin. lib. 3. annotauit. Vocatur etiam Pithecusa à simiis, vel à doliis; secundùm Plin. lib. 3. cap. 5. (quæ πίθοις Græci vocant) vocatur etiam Aenaria, à statione nauium Aeneæ, vt ait Plinius vbi supra, Appianus lib. 5. & qui Patauinitatem olet magnus Liuius 1. ab vrb. lib. 8. Verùmenimuero priusquàm soluentibus oram Baln. Puteolanorum, ea, quæ sunt apud Aenarias agrediamur; dignum duximus salutare Reuer. Fabium Puluerinum, huius ciuitatis digniss. Antistitem, & de sacris canonibus optimè meritum. Cui princeps pastorum, & Episcopus animarum Deus det spiritum bonum; vt factus forma gregis ex animo, verbo, & exemplo pascat sibi commissas oues æterni, ac magni pastoris D. N. IESV Christi, qui est Deus benedictus in secula, & vltra. Amen.

* * *

Finis Balneor. Puteol.

AMBROSII LEONIS DE NOLA

Patria,

AD HENRICVM VRSINVM
Principem iustissimum

PRÆFATIO.

OMNES homines, Enrice A
Princeps, vehementer o-
ptant, mirificeq; nituntur,
vt patriam tam ope sum-
ma iuuent, quam omni of-
ficio, veneratione ac pie-
tate prosequantur. Cari namq; sunt filii,
cari parentes, cari quinetiam atq; nihilo-
minus amici: omnium tamen patria vna
longe carissima est. Non solum enim pa-
tria parentum esse parens, atque munera, B
quæ à parentibus proficiscuntur, omnia
contulisse videtur: verum etiam complu-
ra nobis alia comperitur præstitisse. veluti
solem, æthera, humum, orationem, do-
cumenta, mores, nomen, societates, do-
mos atq; alimenta. Quibus muneribus
simul se benignam atq; suauem ostendit:
simul etiam nos vsq, adeo secum coniun-
xit, vt si quid facto dictoue, siue alii siue
nos fuerimus, de ea benemerentes, id o- C
mne æque ac nobis ipsis accesserit, existi-
memus, atq; summopere gaudeamus. Eã
ob rem combustam dirutamq; à Gallis
Romam Fu. Camillus ardenti animo, cu-
ra, solicitudine ab interitu vendicauit, in-
staurauit, adauxit. Alfonsus item Rex A-
rogonæus secundus Enrici aui tui frater
Parthenopen patriam, quæ iampridem a-
perta prope atq; angusta fuerat, tum plu-
rimum amplificauit, tum mœnibus quam D
præstantissimis circundedit. Athenas quo
que alioquin inter vrbes illustres facile cla
rissimas, Isocratem ac Aristidem inter pri-
mos laudibus magnis iuuit extollere. idq;
dicatis Panathenaicis orationibus lucu-
lentissimis. Innumeri quinetiam comper-
ti sunt viri, qui se corporaq; pro vallo ausi
sunt hostibus obiicere, eligentes mortem
cum vita commutare potius, quam sinere
patriam vinci, aut vastari, aut lædi. Alii in-
super aliter operam egregiam nauauere
pro patria: quos recensere opus foret im-
mensum. Ipse vero patriam quoq; studio
prosecuturus, vt horum omnium benefa-
ciendi cupiditatem videor imitari: ita mo
do quodam sum dispar munere ipso red-
dendo. Illi enim patriam opere magno re
dintegrauere: vel effecere maiorem. ipse
imagine atq; aspectus proprii similitudine
tanta produxi in medium, adiutus opera
Hieronymi Moceti pictoris, vt oculis o-
mnium atq; vbiq; terrarum perquam faci
le possit esse conspicua. Quinetiam illi pa-
triam concinne affatimq; laudauerunt, ac
euexerunt ad astra: ipse contra copia di-
cendi sepolita, relictisq; floribus & oratio-
num lenociniis sola sum historiæ simplici-
tate complexus. Imagine namq; pura, atq;
historia defæcata in hoc opusculo decre-
ui patriam venerari. Imaginis enim vis at-
que actio diuina nimirum est: quippe quę
veram suamq; rei cuiusq; faciem agit & of
fert: atq; absentem tam exacte præsentem
ostendit, ac si foret in conspectu. In histo-
ria vero non ipsa res solum vniuersa, & vi-
res

res ipsius & mores: & honor & dignitas: & gesta lucent: verum etiam eius inesse comperitur promissio magna quædam æternitatis. Videor quinimmò interim operæ pretium facturus tam ciuibus Nolanis, quam hominibus exteris. hi enim nomen Nola audientes in quadam inani fictaq; cogitatione tanquam in somnio vagantur: spectantes vero hæc nostra, vrbē situmq, eius atq; plurima alia, quæ sunt cognitione digna, æque ac si præsentia forent, infallaci certaq; deprehensione nouisse valebunt. Ciues verò, qui hac tempestate sunt, præsertim qui non multa callent, vt hodiernam tuentur, ita veterem Nolam persentiscere nequeunt, etiamsi nomen & gesta multa vrbis audiant: simulatq; hæc ipsa, quæ nunc edidimus, didicerint, antiqua cum præsentibus coniūgentes, rem integram exquisite norint. Posteris vero ciuibus non modo vtilitas memorata prouenerit: sed etiam præsentem vrbem luculenter descriptam capiēt à nobis: quam nos ne tenebricoso quidem verbo significatam ab aliquo eorum, qui ante nos fuere, accepimus. Illo quoq; posteri Nolani iuuabuntur: siquidem cernere poterunt: quo pacto cum iis, qui nunc sunt in vrbe, se habeant: vt noui aut recepticiine & ex collecta illuuie ciues: an indigenæ sint. ac ex obscuris ne ad claras familias surrexerint: an ab optimatum genere ad ignobiles abiectosque degenerarint. Et præsentis vrbis tam figuram quam vires ac morum ordines, item tam vrbanica quam agrestia conferre quam facillime poterunt cum eis, quæ suæ cuiusque tempestatis fuerint: num eadem ipsa manserint, an deleta mutaue tum extiterint. Non enim esse solet idem rerum vultus hoc atq; altero curriculo temporis. Vtrisq; præterea plurimum conducet hæc tractatio. æstimantes enim sese atq; patriæ dignitatem, liberiore sane animo consuetudinem iniuerint cum externis. conscientia enim obscuræ patriæ magno impedimento loquendi libertati esse videtur. Contra vero externi homines, quum Nolam non ignorarint magnam dignamq;, ac illius antiquæ auitęq; virtutis prolem ac hęredem extare: vt ratione locoq; maiore excipiāt, ac habeant Nolanos, fas est, animum inducant. in vrbe enim digna æque ciues egregie libereq; educari, ac emendatis moribus & præceptis institui, reputantur. Indubitatum etiam est, nobilitatem patrię quā maximam fore ciuibus dehortationem atq; cohortationem. Qui enim antiquam patriæ dignitatem honoremq; agendis in rebus animo seruant: ii tàm turpia & patrię indecora patrare perhorrescūt, quàm ad honesta gerenda ac suis digna municipibus accenduntur. Verumenímuero, magnanime Princeps, quod ab auis atauisq; tantæ vrbis imperium suscepisti, quodq; vrbs ciuitasq; ipsa ob singulares ac regias virtutes tuas intenta erga te est, teq; amat atq; colit: nefas est, vt vrbis imago hæc, quam modo descripsimus, vel aliorum sit, vel aliter quam vrbs ipsa se gerat. Proinde eam cape vel vt tuam, vel vt tibi nuncupatam à nobis, proq; Nola vna duas habe: alteram quam regas: alteram, quam legas. Diuisum autem opusculum est in libellos tres, in quorum postremo præsentis vrbis ac nostri temporis ciues eorumq; mores & consuetudines explicantur. In secundo verò ager atq; ea, quæ ad structuram præsentis vrbis spectant continentur. At in primo de eis, quæ ad vrbem antiquam referuntur, disputatur: qui ab agro hoc pacto auspicium sumpsit.

DE AGRO NOLANO

DEQVE MONTIBVS VESVVIO, ET ABELLA, cæterisque agri limitibus.

CAPVT I

NOLANVS *Ager in extremo, ac orientali recessu Campaniæ patet. atq; à meridie Vesuuio monte clauditur, Gauranosq; colles prospectat. contra ab Arcto sepitur Abella monte. Quinetiam ab ortu monte Sarno, ac Gecalæ, Vescianiq; collibus terminatur. At vero ab occasu campi, planitiesq; sunt duntaxat: quæ vsq; ad Vulturni ostia, mareq; Thyrrhenum æquo solo porriguntur. in quibus Clanius fluuius de transuerso incurrens, se tanquam agri Nolani terminum statuit occidentalem. Idem ager habet ab ortu Hirpinos populos confines: à quibus per interiectos colles Vescianos, Gecalanosq; discriminantur Campani. ab Arcto vero Samnitibus hæret: quos à Campania mons Abella disiungit. Eo situ quinetiam sub Abella Vesuuioq; Nolanus iacet ager: vt sicuti Nolani coloni prospiciunt occidentem solem hybernum in sinistro Vesuuii cornu: ita æstiuum in dextro cornu Abellæ occidere videant. Sunt autem Vesuuius atq; Abella celsitudine ac mole fere pares. longitudine vero multo superior euasit mons Abella. Quinetiam quô magnæ conflagrationes, ac vastæ incendia effecerunt Vesuuium celebriorem: eô Abella quasi frigescẽs iacuit obscurior. non enim est aliquo præcellenti redimitus bono: neque, vt ille, insigni malo infamatus: quamuis iniuriis quibusdam & ipse afficiat accolas. quarum vna est hæc. Nam à radicibus dextri cornus, quâ spectat agrum nostrum, aquæ sulphure putentes emanant: vnde ab earum putore nomen loco inditum est. Mephitim enim appellant. haud item procul à Mephiti sunt fontes Clanii fluuii: qui de eisdem radicibus erumpentes totos fere campos eos, quos Nola ab occasu præsertim æstiuo spectat, implent, adeo, vt parte maxima paludes iam effectæ sint. Quamobrem Sessulam celebre quondam oppidum Clanio vicinam, reliquerunt Sessulani. cuius vestigia quædam murorum, fanorumque sola nunc apparent. à sinistro vero cornu eiusdem Abellæ non paruus solet exoriri pauor: siquidem ab eius iugis subitus torrens vel aëre sereno defluere, atque fluendo diuellere arbores ingentes innumerasque, ipsasque diuulsas atque etiam saxa maxima de monte abscissa deuoluere sæpe visus est. In quo ni quasi à natura vel potius à deo cautum esset, qui ad eas montis radices colliculos quosdam obiecit, vt in vallem primum torrentes influerent: profecto vsque ad Vesuuium profusi & arboreta, & pagos, & oppida, ac Nolam ipsam obruissent. Quamobrem torrentes corruendo in eam vallem, infringuntur, atq; à campo Nolano diuertuntur: perque eam rapti secundum montem occasum versus (Abella enim ab ortu æstiuo ad æstiuum occasum recta porrigitur) fluere coguntur. Neque interea mites: sed euellentes quoque & arbores, & cæmenta quotcunque per vallem occurrerint. demum mitiore raptu cursuque in paludes, quæ sub altero cornu stagnant, recepti delitescunt. Nostra tempestate torrens is semel erupit magno cum murmure, atque rerum strage, rapuit aliquot ædes, quæ erant prope alueum, quem vallis facit: fluxit maximus nocte atque die. namque nocte media prorupit. vastitas enim sua, & vallis obliquitas, atque complicata terra, & saxa, & ligna cum aquis, cursum tardabant: ne cunctus, vt vna hora in vallem cecidit, ita totus hora vna transiret. Quamobrem deinde triduo magnus viguit, atque per aliquot dies decrescens desiuit. reliquit in alueo saxa quamplurima, & arborum truncos innumeros ac maximos: qui videntem in stuporem inducebant. Vesuuius autem quô inferior est in profundendo torrentes (nam aliquot & ipse demittit tum solummodo quum nimiæ in eum pluuiæ turbinantur: qui nec moles illas Abellanas trahunt, neque ingentium arborum strages rapiunt, atque plurimum a sinistro cornu montis non versus vrbem Nolam, sed in hybernum occasum defluunt. Namque Vesuuius ab occasu hyberno ad hybernum ortum aliquanto protensus extat.) Eô veluti contraria rerum conditione compensata infestior fuit copiosa cinerum eructatione, ac miris incendiis: quibus sæpe tota vicina Veseuo ora iugo fœdata combustaque est. vnde magna scribentibus materia orta dataq; est. De eis namque Vesuuii mirandis iniuriis plærique viri illustres, tum Græci tum Latini, scripsere. Quorum Dio tanquam pro cæteris scribens, meminit hoc pacto:* In Campania horrenda quædam, atque miranda forte visa sunt. ingens enim ignis autumni tempore de repente exarsit.

exarsit. Vesuuius enim mōs mari imminens, prope Neapolim extat, fontesq; habet perennes. Is vero quondā simili vndique cliuo exurgebat in uerticem: à cuius medio cacumine ignis erupit. hac n. parte solummodo incensus est. partes vero externæ, atq; iuga, vt igne fuere vacantia, ita nunc etiam vacant. Montis igitur iuga, quum semper absq; igne fuerint, mediæ vero partes combustæ ac in cinerem versæ, factum est, vt cacumina vndique antiquam altitudinem ad hoc tempus seruarint. At vero quodcunque igne correptū consumptumq; est, id tempore longo cauum euasit desidente semper materia ita, vt mons totus (vt parua magnis comparemus) similis theatro venatorio videatur. Eiusque extrema & arboribus & vitibus abundantia sunt: circus vero igne consumitur, atque interdiu fumum efflat, noctu vero flammas vsque adeo, vt in eo multa videantur ac varia suffimenta tractari. efflatus autem eiusmodi semper efficitur, quanquam interdum maior, interdum minor. Sæpenumero vero cineres eiicit: atque vbi quicquam inuersum cohæserit, tum lapides reiectat. Si quando vero vis aliqua venti coegerit, im murmurat, atque reboat perinde, ac si non arctas, sed laxas, profundasque respirationes haberet. talis est Vesuuius: atque hæc ipsa spectacula in eo frequentissime quotannis producuntur. Veruntamen, quæ aliis temporib. apparuere, & si ingētia visa sint iis, quorum quisque sua tempestate spectauit: comparata tamen cum eis, quæ autumno memorato visa sunt, perquam parua proculdubio habita fuerint: etiam si omnia veluti in vnum collata simul erupissent. *& paulo inferius secutus Dio ait*: Cinis immensus proflatus est, qui terram, mare, aeremque omnē occupauit, multosque perdidit homines, & armenta, & agros: vbi sua quenq; fata pati, acciderat. Pisces quinetiam & aues omnes interemit. oppida tota preterea duo Herculaneum & Pompeios etiam populo in Theatro eorum sedente operuit. Et tanta fuit cineris magnitudo: vt ab ea regione facile penetrarit in Aphricam, Syriam, & Aegyptum. transuecta quoq; est adusque Romam: aeremque illic omnem repleuit, solemque abscondidit. *Fuere hæc magna incendia, quæ Dio scripsit sub imperio Titi: quibus Plinius suffocatus etiam est ad Stabias. De cuius obitu scribens ad Tacitum Plinius Nepos, etiam miranda refert de eadem Vesuuij conflagratione. Ea vero quæ alij super hac re scripserunt, reliquimus: tum quia cum Dione cōsentiunt: tum etiam quod omnibus sunt notissima. Nostra vero tempestate id ostēdit Vesuuij caminus. Triduo enim aerem teterrimum vidimus, vsq; adeo, vt cuncti mirantes compauescere cœperint. deinde vbi deferbuit æstus, qui materiam extollendo omnia texerat, pluit cinere subrufo quam plurimo: quo cuncta veluti niue tenui obruta videbantur. Neq; ignis illic extinctus adhuc prorsus est. in uertice n. montis eius loca multa excauantur in rupibus: vt vaporaria fiant*

A B C D E F

quo pleriq; male valentes Augusto mense ascendūt: vt per desudationes nimias solutis exuctisq; articulorum humoribus curentur. quem locum Veuium per eu, diphthongum, & i consonantem dictione facta dyssillaba vocant: debentes Vesuuiū proferre. Differunt quinetiam Vesuuius & Abella. is n. habet marmora atque lapides albos: Vesuuij vero saxa omnia nigra sunt. Quinetiam hic niues nullas vsquam tolerat, nisi pauculas atq; tum, quum hyems sæuissima est. Abella vero statim tempore ab Octobre & Vergiliarum occasu canescere niuib. incipit, atq; per valles niuē altam excipit, eamq; perpetuam seruat: qua vti solebat in mensis æstiuis Ferdinandus Aragonius Neapolitanorum rex primus, matris meæ auus. Vesuuius item vndique aridus siccusq; est: exceptis paucis (vt quidam opinātur) laticibus, qui sub extremis radicibus leui cornus funduntur versus agrum Neapolitanum. Quorum pars per subterraneum [illegible] super eo factis distinctum excepta, coactaq; prope Pausilypi montis radices, Neapolim vsq; deducitur, ac vicatim diffunditur per vrbem, idq; per altos ad id factos cuniculos. Quamobrem fontes & puteos passim in vrbe gignit: cui fluminis nomen est Sebetus. Pars vero altera soluta riuulum detectum quendam producit: qui loco inferiore, quam Sebeti aquæductus est, defluit. veruntamen tanquam illius aquæductus curriculi socia procedens (ab hoc n. ille parum abest) trecentisque passibus citra Neapolim mare tranquille fluens ingreditur. Sunt qui arbitrantur, eos latices, Sebetumue nō à Vesuuij concaua, sed de paludibus, quæ sub Abella cōgeruntur, exortos esse. Palus enim & si stagnat, suapte tamen natura aditus quæritabunda est. Quamobrē per subterraneas inanitates secus Vesuuij radices creditur penetrasse: quousq; illic detecta, ac in riuos coacta est. Non enim Sebetus tantus esse poßet, nec adeo perennis, ni à fœcunda palude, veluti ab vbere pleno proflueret nutritus. Eadem ratione censent paludes Neapolitanas à palude Abellāa Suessulanaue genitas & alitas eße. Hæc n. mare indagans per profundiora loca, quam quibus Sebeti latices scatent, descendit, prorumpitq; in agrum Neapolitanum, qui vergit ad arctum ac æstiuum ortum. demum cum riuulo detecto, qui dictus est, confluens, in mare eodem alueo deuoluitur. Ad hæc riuulus continue fluens prope Herculaneum apparet, atq; per eam Vesuuii oram australem aliquot scaturigines erumpunt. Quartum aquarum pānus non ipse mons est, sed campi tractus, qui inter maris oram atq; montis radices interiectus est. is enim vniuersas pluuias colligens tum suas, tum a iugis descendentes, ac in imo imbibitas seruans, in riuulum scaturiginesq; eas digessit. Et hi soli possunt esse fontes perennes, quos Vesuuium profundere, paulo superius Dio memorauit. Abella vero non modo Clanium parit: sed etiam plerosq; magnos alios fontes prope Clanium, eosque non adeo superiores, vt de alto colle ac vallibus caderent. Nam sub radicibus scatent, quibus plurimum perpetuumq; paludes, quæ sunt, augescunt. A læuo quoq; cornu riuulos plures demittit: quorum vnus cæteris maior per extremum agrum Nolanum,

qua vergit ad arctum, hyberno vernoque duntaxat tempore adusque paludes fluens pertendit. Eodē modo de eis iugis Abellæ, quæ spectant septentriones, riuuli crebriores in Samnitium agros profunduntur. Vesuuius insuper ventos nullos generat: Abella Aquilonem ingentem, qui tam boatu tam magno & murmure spiratur: vt pauorem interdum incutiat audientibus: idq; à sinistro orientaliq; cornu. Idem quinimo adeo sæuit, ac æstuare solet: vt tecta detrudat, arboretaque tum frangat, tum diuellat, præsertim ea, quæ ad radices montis adiacent. Quamobrem Abellani, & eorum locorum accolæ saxis iniectis tegulas tecto sistunt aduersus impetum & vim venti. Vites item inserunt, quæ Augusto mense præcoquant: vt pridie exortum venti vindemiam colligant. Nanq; si priusquam vindemiam faciant, cœperit flare ventus, omnes fructus etiam, non modo vuas concutiendo destruit. proinde ea vitis ab incolis Ingannauentum appellata est, quod præcocitate sua vindemiam præstans, tempestiuiorem videtur ventum decipere. ingannare n. decipere est. Solet etiam frigidissimus atq; nimius flare. interdum n. vel x. vel xij. vel etiam xv. dies perpetuus flat: a qua re oppido, quod intra montem, ac in eo sinistro cornu extructum est, nomen factum esse videtur a priscis illis Græcis, qui loca ea primū incoluere. ἄελλα enim dicta est aut à venti vertigine: aut ab eius nimietate: quarum vtramq; ἀέλλαν Græci vocant. atq; earum vtraq; tum in eo cornu: tum vel maxime sub oppido ipso viget: posteri vero ac Latini homines b. literā inter vocales inserentes de Aella fecerunt Abella, quæ vox vsu seruata est: atq; ab oppido eo nomen idē monti inditum est. Vesuuius quoque vina optima, & fructus pulcherrimos gignit. Abella in hisce vtrisq; ineptus est. Et Vesuuius cicadas nescit: Abella vero plurimas producit & alit. hoc itaq; pacto se habent Vesuuius atq; Abella: qui è regione, alter ab Austro, Abella ab arcto se spectant, nouem fere millibus passuum vterq; ab altero distantes. Colles autem Gecalæ & Vesciani, qui placidè ab oriente exurgunt, nihil horum malorum pariunt mortalibus. Veruntamen non vsquequaque nota caret. Plures enim conualles à tergo quaque ad Hirpinos vergunt, faciunt: quæ pluuias niuesque omnes congregant, atq; in imum paulatim exorbent: illa vero loca, quod arenosa pumicosaq; sunt non cretacea, etiam in imis collium sedibus aquam collectam sustinere nequeunt. proinde quæ pluuiæ per totā hyemem in eis vallibus ingurgitantur, eædem per cāpos Nolanos circiter xv. cubitos subterraneæ, ac versus occasum ad paludes vsq; penetrant: idq; Februario Martio atq; Aprili. Vnde putes omnes vrbis, ac meridionalis præsertim regionis altiores tum aquas continent atq; dulciores. quod Nolani sentientes aiunt, aquas filiare: quasi vt equum equus: ita filias aquas aqua pareret. interdum vero quumq; pluuiæ maiores crebrioresq; sunt, aqua campos superat, præsertim eos, qui depressiores habent sedes, atq; fluenta plurima paulatim dirigūtur versus occasum item & paludes. Quæ vero stagnant, atq; in lacunis manent, eæ æstate accedente putrescunt. atq; aerem vitiant, morbosq; afferunt grauissimos, sicuti tempestate nostra contigit. Vidimus enim multos campos aqua obrutos, vt lacus altos amplosque crederes: & flumina plura Februario adusque Augustum continue defluentia: multos insuper fontes sub radicibus Gecalæ collis exortos: qui lacus & fluenta producebant, ac augebant facta. In quis pisces lacustres, & cancri, & ranæ, & anguillæ pluraq; alia id genus animalia ingenita sunt. Iulio vero febris inuasit omnes incolas: à qua perpauci euasere. In vrbe Nola & pagis Nolanis ad octo millia hominum capita ea æstate interiere. fiunt eiusmodi illuuiones non per omnes campos, sed per mensulam solam quandam, quæ à radicibus Gecalæ incœpta vsque ad paludes protenditur: media vero versus Vesuuium parum recuruatur. Huius mensulæ latitudo est ad trecentos passus. obnoxia his malis sola ea mensula est, quod eius tractus cætero campo pauxillo humilior ac depressior iacet. Neq; crebræ proxumpunt eiusmodi vastæ illuuiones: sed rarissime, tanquam maxima etiam mala quoad fieri potest, propelleret aut differret ipsa natura. audiuimus n. a senioribus septuagesimo anno eas iterum erupisse, atq; secutam esse pestilentiā. ac interitum plurimorum hominum. Hoc itaq; pacto se habent ea, quæ veluti senticosæ sepes Nolanum agrū concludunt. Ager autem ipse caret flumine omne genus atq; riuulo & fonte. Solus vnus riuulus (vt dictū est) secundum Nolanum campum à sinistro cornu Abellæ defluit hyberno vernoq; tempore: æstate vero arescit adeo, vt vix in suprema valle atque etiam tenuissimus inueniatur. Quinetiam extant vestigia quædam parui aquæductus in ea via, quæ Laurinium fert. Est autem Laurinium oppidum in ima valle extructum, ab ortu verno sex millibus passuum ab vrbe Nola distans. in qua valle tenues quidam riuuli scatent, horum igitur aliquis eo aquæductu ad voluptatem ornatumq; potius, quam ad vsum in vrbem Nolam inductus esse videtur. Campus item Nolanus æquabilis est, in quo putei tum si mediocriter, tum si altius descenderint, facile vbiq; locorum fodiuntur. aqua vero eorum optima est. ea sola Nolani in quauis necessitate abunde summaq; cum commoditate vtuntur. Bonitatem magnam aquæ huius dum ex aliis signis, tum ex pane ea ipsa confecto iudicauere iidem enim pistores ex eadem farina, & Neapoli, & Capuæ, & Sarni, atq; compluribus locis panem edidere: sed eo, quem Nolæ pinserant, longe inferiorem. Panis enim Nolanus pulpa, candore, sapore, lenitate cæteros longe antecellit. quamobrem in Italia orbeq; toto laudatissimus habetur.

DE FE-

DE FERACITATE ET GRATIJS Nolani agri: Deque Vergiliano Carmine:

Vicina Veseuo Ora iugo:

Atque altero carmine:

Despectant mœnia Abellæ:

& eorum interpretatione.

CAP. II.

QVantum Nolanus ager multis montium ipsum sepientium iniuriis videtur affectus est: tantum suapte amœnitate atq; bonitate præcellit, vt dicere recte posses, eo pacto illum habere se cum ambientibus asperis montibus, quo suauissima rosa florens inter molestissimas vepres: aut nucleus mollis intra cortices duriores inclusus. Neq; mirum. Solet enim natura conditionum optima distributrix res multo digniores præstantioresq; in eis, quæ perquam noxia ac deteriora sunt, tum apte inserere, tum occultare prudenter. Nullam enim eius agri partem arena sterilem effecit, aut saxa, aut tophi inutilem reddunt. vacat enim arena saxisq; prorsus Nolanus ager. Tophus vero altissimus duntaxat vnus inuentus est: ac in eo agri angulo, qui ad ortum æstiuum excurrit. Veruntamen is non extat extuberatue vsq; adeo, vt verruculas aliquas supra solum exertet. Siquidem infra pressus dorsum æquum cæteris campis præstat, atque terrenum: quod nihilominus facile vomere scinditur, ac ferax est. idem vero nomẽ pago dedit, quod Tophinum appellatur. In hoc item loco tophoq; lapidicinæ altæ fiunt in vsum vniuersæ fabricæ Nolanorum. Carens ergo arena is ager & saxis tophisq; manet videlicet totus mollis, insulsus, ac pinguis: totus herbidus, ac vomere vel altè descendente perquam facile proscissilis. res grata colonis: bobus gratissima. Est insuper totus apricus. omnes enim eius sinus secessusue meridiem spectant, apertiq; sunt ab occasu. vnde Fauonios omnes fructuum ac segetis altores excipiunt. palustres vero nebulæ, quanquam suapte natura mites sunt: semper tamen ab auris moderate repelluntur, tenuanturque: quæ exurgunt à vallibus & Abellæ & Gecalæ. humor quinimo palustris ab ariditate radicum montium circumiacentium temperatur, & genuina suaq; terræ siccitas, ob magnum paludis dulcemq; succum furtim continueq; subeuntem, lentescit ac madet. Quinetiam rigores Aquilonios Arcticosq; mollit maris tepor. Nolanus enim ager sedibus solis Vesuuii montis distat à mari. Contra vero feruorem australem non etiam patitur ager. Vesuuius enim illi obiectus intercipit, ac auertit. auræ quinetiam Abellanæ assidue æstate spirantes veluti Etesiæ, eundem per quam facile molliunt, atq; temperant. Quamobrem mediocritate quadam ingenium visq; agri constitit, quæ stirpibus amicissima est, atq; tanquam certa parens præparatur. Hinc eius feracitas fœcunditasque ampla promittitur, atq; vis potentissima ad omnia stirpium genera ferenda. omnia enim quam facilime in agro nostro veniunt: vt laurus, vt cupreßus,

A *vt pinus, vt quercus, vt castanea, vt olea, vt vites, vt citreorum, & fructuum arbores omne genus. sic frutices, sic herbæ cunctæ. Quid quod triticũ, hordeum, semen, auena, siligo, quod germanum nunc vocant Campani, item milium, panicum, ac leguminum omnia genera sanequam in eo agro luxuriare, comperiuntur? Plærosq; agros passim nancisceris, qui ob quasdam stirpes, quæ in eis optimæ fiunt, felices existimantur: ad alias vero alendas ineptissimi offenduntur. Ager vero contra Nolanus omnes quasuis plan-* B *tas optime alere posse comperitur. Antonellus Campobassius de Pelignis multa croci semina Nolam aduexit, eaq; in agri parte, quem ad paludes possidebat, conseuit, de quibus crocus optimus atq; abunde collectus est. In hortis quoq; Pacelli Claramontij palma orta est, quæ ad altitudinem turris iam excreuit: quæ caryotas, siue palmulas, vt Celso placet, dicas, quotannis fert ad quantitatem naturalem, coloreq; citreo, atq; paulo citra maturitatem concoquit. quos fructus etiam dactylos vocant. Item piper solo cœloq; dunta-* C *xat Arabico gaudens, Nolæ aliquando satum germinauit, excreuitq; aliquantum. Ipse in hortis siliquam, quam casiam fistularem appellant, seui: quæ perpulcrè germinauit, ac ad magnam altitudinem excreuit. Illud quinetiam soli nostri magnam ac omnipotentem vim arguit. si quando idem ager eodem tempore vicem gerit arboreti etq; arui (consitus enim populis, & vlmis, & quercubus, atque hisce vitibus iunctis: item malis, pyris, sorbis, cæterisq; eius generis) fructus quidem alto in hisce arboribus plurimos atq;* D *pulcherrimos fert: in solo vero sub eisdem arboribus patente, si facta sit sementis, frumentum omne genus abunde producit. idq; quotannis: ne dum tertio quartoue quoque anno. His, quæ diximus, etiam testis egregius est Vergilius Maro. optimum n. agrum exemplo monstraturus, hunc Nolanum inter primos cecinit hisce versibus:*

Quæ tenuem exhalat nebulã, fumosq; volucres
Et bibit humorem: & quũ vult ex se ipsa remittit,
E Quæq; suo viridi semper se gramine vestit.
Nec scabie & salsa lædit rubigine ferrum.
Illa tibi lætis intexet vitibus vlmos.
Illa ferax oleæ est: illam experiere colendo
Et facilem pecori, & patientem vomeris vnci.
Talem Diues arat Capua: & vicina Veseuo
Ora iugo, & vacuis Clanius non æquus Acerris.

In quo A. Gellius ait à poeta mutatum fuiße verbum. & pro Nola scriptum esse Ora, vel ob negatum à No- F *lanis beneficium petitæ aquæ: vel, quod ipsi potitus placet, ob suauitatem concursus vocalium finientis carminis atq; incipientis alterius. Verumenimuero illud, quod prius refert Gellius, hominis est prorsus nugas commentantis, eiusque qui nusquam agrum Nolanum nouit visitue. Ait Gellius se legisse in quodam commentario, Vergilium petisse à Nolanis aquam, vt duceret in propinquum rus. Nolanos beneficium petitum non fecisse. poetam offensum no-*

men vrbis eorum quasi ex hominum memoria , sic ex carmine suo derasisse : oraque pro Nola mutasse : atque ita reliquisse scriptum. Et vicina Vesevo Ora iugo. *Ego vero velim diceret ille vir optimus quicunque fuit: Quamnam aquam ducendam in rusculum suum petierit Maro ? quum nulla alia esset ducenda , nisi Abellana : aut illa, quæ aquæductus est a Laurinio venientis. Abellana non esset negata: quandoquidem vsque ad hac tempora vulgaris est, communisque omnibus, ruribus , ac pagis , qui propinqui sunt. quisque enim (vt lubet) ducto riuulo in agrum, in hortos, in cisternas deriuat aquam : idque absque incommodo vicinorum. neque suspicandum est , Nolanos fecisse eam aquam vectigalem: quod vsus eius riuuli non esse potuisset tãtus, vt summulam dignam exactione præstitisset. paruus enim agri tractus est , cui riuus vsui esse posset. Quod si etiam vectigalis illa fuisset, compertum est, pro deriuanda aqua parem fuisse exactionem à Marone atque à quouis rustico , villicoque riuuli accola. hosce autem obolos dono petijsse à Nolanis Maronem, non modo ridiculum est dicere : sed esset magna Vergilium ignominia prosequi : qui adeo cumini sector (vt aiunt) visus fuisset , vt obolos pauculos contendisset petere a Nolanis. Riuulus insuper is, quum per extremum agrum Nolanum transit , continue per planiciem repit vsque ad paludes: quamobrem ad aquandum duntaxat vtilis esse potest : ad molendum vero alias ve moles agitandas inutilis reperitur. Maro itaque potuisset minimo aquari, vt cæteri omnes: minima autem non petunt magni viri. Eam vero aquam, quæ aquæductu ferebatur, quod paucula erat, atque in ornatum vrbis magis quam ad vsum ducebatur : Maro si non benigno, quo erat ingenio , sed moroso potius ac puerili, vt hic fingit, fuisset, non petijsset. Namque si tantillã in agrum aliquem deflexisset , in vrbẽ nulla fluxisset aqua. quam tenuissimi enim sunt riuuli , qui prope Laurinium scatent. Nulla itaque negari potuit aqua à Nolanis. Nam Abellana non erat negata : Laurinіana non erat petita. Adde Seruium super eo carmine Æneidos.* Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ, *scriptum reliquisse hoc pacto* : Multi Nolam volunt intelligi , & dicunt iratum Vergilium nomen eius mutasse propter sibi negatum hospitium , & id aperte noluisse dicere : sed ostendere per periphrasin (nam illic Punica vel plurima mala nascuntur.) vt nunc pro Nola Abellam posuerit, *hæc Seruius. Tu vero princeps vide quæso , cui potius fidem adhibeas: illi ne male cogitanti Gelliano , an hisce multis somniantibus Seruianis? In quo primum mirum illud est, hos vtrosq; cum legisse tum sciuisse factũ Nolanorum, atque iram Vergilij. Seruium vero atque Gellium non legisse id neque nouisse nisi ab eis. Quis item crederet in homine suapte natura tacito prudentiq;, atque semper cum musis summussitabundo, iram cadere potuisse, cogitationemue sumendi pœnas tam minimarum rerum negationis, non solum offensionis aut repulsæ ? Quod si magni viri grauesque aut nihil petant, aut tradenda petant : contra vero senatus illustris longe plus magnifaciat rem bene locasse quã possedisse : profecto nugæ sunt hæ , quas isti viri tam diligenter sunt commenti, à Vergilioque neq; hospitium , neque riuos petitos esse, neq; negatos à Nolanis. Veruntamen eius verbi mutationem , si modo vnquam mutatum est , alia causa fecisse Maronem, censeo. Namque carmen cum verbo Ora præterquam quod suauius fertur, etiam pleniore & honestiore significatu præcellit. plura enim dicit: neq; vicinos similesq; agros afficit iniuria. affecisset enim tacendo illos , atque solummodo nominando Nolanum. Vesuuius namque singularis mons est, atque a meridie mari propinquus ac imminens extat a cæteris vero plagis agris perpetuis ãbitur, qui Neapoli procedentes tenduntur sub sinistro occiduoq; cornu ipsius ad vsq; Abellam montem: ab Abella vero conuersi interque Sarnum montem & cornu dextrum orientaleq; eiusdem Vesuuij verruca facta , quæ Altorella nunc vocatur , protenduntur : deinde æquo solo vsq; ad Nuceriam & Gauranum & Pompeios & ostia Sarni ac Stabias contendentes finiunt. Stabiæ vero vbi locorum fuerint , monstrabitur inferius. Ea itaque ora, quæ Vesuuium ambit, eique vicina est, agrũ Neapolitanum continet, & Sarnatem , & Nucerianum , & Stabianum, & Pompeianum , omnes pari bonitate præstantes. Suauius itaq; (vt Gellio placuit) & plenius, atq; absque offensione cuiusquam vicini cecinisse videtur poeta dicens Ora pro Nola. Eandem rationem in vij. Æneidos seruasse Maro videtur. Quandoquidem sub monte Abella , quæ Campaniam spectat , est Bouianum , est Abella oppidum, est Nola : Item Suessula erat , sunt Acerræ , est Atella , atq; Neapolis. Quorum populi omnes eo carmine vna significatione continentur. siquidem Abella oppidum , quod intra montem esse ipsum dictum est , ab alto aperte despectat cæteros omnes eos populos : qui in planicie iacent , veluti ipse poeta expressit, quorum nemo reliquos ita spectare potest. significantius itaque, cumque locorum proprietate , quam Maro callebat multos annos Neapoli immoratus, carmen fertur cum dictione Abellæ , quantum nullo pacto neque vere significare potuisset cum dictione Nolæ seu Bellæ. Ager quoque Nolanus & si gratiis hisce illustris est: illa tamen peculiaris eundem nobilitauit. apud antiquos enim Græciæ medicos laudata est sertula Campana in Italia: quam meliloton appellant, ea, quæ in Campo Nolano nascitur. Dioscorides li-*

dus libro tertio de materia medica ita scriptum reliquit : μηλίλωτος κράτιστος ὁ ἀττικὸς, καὶ ὁ ἐν κυζίκῳ, καὶ ὁ ἐν καρχηδόνι γεννώμενος κροκίζων καὶ εὐώδης φύεται δὲ καὶ ἐν καμπανίᾳ περὶ Νῶλαν μηλίζων καὶ ἄτονος κατὰ τὴν εὐωδίαν. *sertula Campana optima est, quæ in Attica, & quæ Cyzico: in quæ in Carthagine nascitur, crocea ac odora. nascitur quoq; in Campania circa Nolam. sed lutea, atq; odore remissiore.*

DE POSITV VRBIS: DEQVE Nolana natione, vrbisque conditionibus.

CAP. III.

IN *hoc tam pulcro atque vtili solo vrbs Nola fundata surrexit: quæ à Vesuuio quinque millibus passuum abest, ab Abella quattuor, à Clanio fluuio octo, à Gecala Vescianique collibus stadiis tum sex, tum octo, tum decem, tum etiã duodecim. Gens autem Nolana, quæ fuerit, & vnde terrarum originem traxerit, ambiguum esse videtur. varia enim atque inter se dissentanea autores etiam clarissimi de ea scripserunt. In Epitomis namque T. Liuii colonia Romanorum fuisse legitur hisce verbis*: L. Cæsar Cos. male aduersus Sãnites pugnauit. Nola colonia in potestatem Samnitium cum L. Postumio prætore venit, qui interemptus est. *Idem autor lib. 7. tertiæ decadis:* Hæc acta in consiliis. xxx. tum coloniæ po. Romani erant, ex his xii. quum omnium legationes essent Romæ, negauerunt consulibus esse, vnde milites pecuniamque darent. *Et paulo post:* pro duodeuiginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit, & milites paratos ex formula esse: & si pluribus opus esset, plures daturos, & quicquid aliud imperaret velletque po. Romanus, enixe facturos, ad id sibi neque opes deesse, animum etiã superesse. *& paulo post ait*, Segnini fuere, & Nolani, & Norbani, *ac cæteri. Plinius. iii. na. hist. coloniam Romanorum Nolam esse docet scribens:* Intus coloniæ Capua, Aquinum, Suessa, Venafrum, Sora, Theanum Sidicinum cognomine, Nola: oppida, Abellinum, Aritia, Albalonga. *& cætera. Strabo verò lib. 5. Cãpaniã vrbes Græcas fuisse docet his verbis:* Res Cãpanorũ initio Græcas fuisse, deinde Græcis permistas; *indicio sunt præfectorum vrbis nomina, ritus, & educationis Græcorum hoc in loco plurima seruantur adhuc vestigia. Silius lib. 12. de Nola sic cecinit* :

Hinc ad Chalcidicã transfert citus agmina Nolã,
Campo Nola sedet crebris circundata in orbem
Turribus: & celso facilem tutatur adiri
Planiciem vallo.

Iustinus quoque lib. 20. Chalcidicam Nolam fuisse, docet, Quid inquiens, Cerem vrbem? quid Latinos populos, qui ab Aenea conditi videntur? *Iam Falisci, Iapygii, Nolani, Abellani, non ne Chalcidensium coloni sunt? In sciendũ quo est, plures fuisse Chalcides, vt Stephanus testatus est. quarum præstantissima ea habita est, quæ in Euboea sita est: atque ab hac sola profectas esse tum ad alias prouincias, tum in Italiam colonias. Quamobrem quum superiores autores Nolam Chalcidicam esse scripserũt: ex ea Chalcide, quæ in Euboea est, originem traxisse, audiendũ est. Quod T. Liuius quoque lib. 8. decadis primæ memorasse videtur scribens*: Palæpolis fuit haud procul inde, vbi nunc Neapolis sita est: duabus vrbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi: Cumani Chalcide Euboica originem trahunt. classe, qua aduecti ab domo fuerant, multum in ora maris eius, quid accolunt potuere: primo insulas Aenariam & Pithecusas aggressi: deinde in continentẽ ausi sedes transferre. *Illud quoque nõ est prætereundum, quod docuit Libanius dicendi magister in argumentis orationum Demosthenicarum hisce verbis*: ὄλυνθος ἦν πόλις ἐπὶ θρᾴκης. ἑλληνικὸν δὲ ταύτῃ τῶν ἐνοικούντων τὸ γένος ἀπὸ χαλκίδος τῆς ἐν εὐβοίᾳ. ἡ δὲ χαλκὶς ἀθηναίων ἄποικος. Olynthus vrbs est mediterranea Thraciç. In qua incolarum genus Græcum est: atque à Chalcide, quæ in Euboea est, deductum. Chalcis vero Atheniensium colonia est. *Quamobrem vbi hæc ità se habent, quis est, qui non videat censeatque, Nolanos etiam Athenienses esse atque ab Athenis oriundos? sunt itaque Nolani tum Romani, tum Athenienses: vtrauis gens sub sole præstantissima. Veruntamen sicuti monuit Strabo, prima ac antiqua Nolanorum origo Græca & Attica fuit: deinde miscella facta Græcorum Latinorumque hominum, Romana quoque habita est. antea vero quam cum Romanis tractaretur, tumque cum vrbs Nola condita est, natio Nolanorum Græca & Chalcidica & Attica fuisse comperitur. idem conditores fuere vrbis. Duces vero qui nam fuissent Romanorum Chalcidensiumve coloniæ, nullibi scriptum esse nouimus.*

VNDE VRBS APPELLAta est Nola.

CAP. IIII.

HVic *vero nomen Nola inditum fuit, neutiquam (vt arbitror) à conditore, duce regulone aliquo. Nec à natione ipsa quidem incolentium. sed potius sumptum est à suopte agri ingenio, in quo vrbs ipsa fundata est, sedesque iam dictas occupauit. Nola enim verbum Græcum est: atque per o magnum scribitur, vt* Νῶλα. *hoc vero compositum est ex νῶ particula priuatiua & nomine* λᾶς λᾶ: *quod significare Græcis volũt lapidem atq; fluuium: hoc est locus absque lapidibus & fluuio. Campus enim Nolanus neq; lapides habet vllos, neque flumine aliquo rigatur: vt monstratum est superius. Quamobrem T. Liuius, vt*

eam nominis compositionem atque proprietatem interpretatus exprimeret, fecit exclamare ad suos Annibalem hisce verbis: Expugnate Nolam campestrẽ vrbẽ, non flumine non mari septã. Eodẽ quinetiã obtutu & animi spectro, Silius illa cecinisse videtur carmina:

Campo Nola sedet crebris circundata in orbem
Turribus, & celso facilem tutatur adiri
Planiciem vallo.

Eo nimirum veriora sunt hæc, quæ de nominis Nolani structura disseruimus: quo minus in historia Græca & Latina reperire valueris nomen gentis alicuius aut principis, à quo appellationem hanc ipsam vrbis aptius attendisse, ausis asseuerare.

DE CONDITIONE SITUS vrbis Nolæ.

CAP. V.

Magni momẽti fuit vrbem Nolã in eo situ fundatã esse, cum ad hominum consuetudinẽ, tum ad occasiones belli. Lucanis n. Oenotriisq́; populis omnibus atq; Siculis Romam Ethruriamue aptius accessuris, Nola transeãt, opus est. Eodẽ modo quibus ab vrbe Roma ad harũ gentiũ plagas proficiscendũ est, eadẽ transire coguntur. contra vero à Campania Neapoliq; in Apuliam, atq; illinc ad hæc loca transituris, via per Nolam commodissima est. In medio itaq; horũ se concidentium itinerũ sedere, maximum refert ad hominum consuetudinẽ. ad belli vero occasiones vrbẽ in eo loco extare plurimum referre, [duorum (vt cæteros taceam) prudentissimorũ imperatorum consciẽtia atq; contentio patefecit in secundo bello Punico. namque quanto studio Annibal atq; Pœni duces Nolã potiri cõati sunt: tanto nisu Marcellus atq; Romani tueri ac retinere Nolam studuerunt. Proinde tũ hoc ipso bello, tum aliis, quã plurima prælia circa Nolam commissa sunt: atq; vrbs ipsa sæpissime capta ac vastata est, sicuti victoria causa plurimum fuit iis, quibuscũ vrbs ipsa in societate mansit. Quinetiam vbi tanta huius loci conditio est: fit nobis magna fides, in eo vrbem sæculis innumeris stetisse, spesq; futurum, nunquam vrbem deletum iri posse.

DE INCREMENTO AC potentia Nolanorum.

CAP. VI.

Hanc veluti infantiam Nola vrbis legimus excreuisse vsq; ad Samniticum bellum: quod cũ Romanis gestum est ante Augustum ducentesimo ac septuagesimo anno. Ea n. tempestate populus Nolanus in tantam potentiam & dignitatem auctus est, vt cũ Samnitib. non subditicia, sed consocia arma ferre, atque bella gerere potuisset: vt T. Liui. testatur. Tũ duo millia Nolanorum militum inquit & quatuor Sãnitiũ, magis Nolanis cogentib. q̃ volũtate Græcorum, recepta Palæpolin. fuisseq; Palæpolin haud pcul inde, vbi nunc Neapolis sita est: atq; vrbibus his duabus eundẽ

A populum habitasse. hæc quantum ex historicis licet cõiectari, videtur fuisse ea, quæ nunc Turris Ioppárellorum appellatur. est n. locus is prope Neapolin ad tria millia passuum: quinetiam prope mare, prope montem Vesuuium, & in ipsa via, quæ Neapoli Nolã fert, atq; tum cõterminus Nolano agro. quam Palæpolin eo bello Nolani subigere contendisse videntur potius, quam Samnites. tum n. Nolani erant duces atq; cogebant: Samnites vero stipendia faciebant. consocia quoq; arma cum Samnitibus Nolanos fecisse, testatur mar-
B mor quoddam antiquum: in quo inciso legitur exercitus Samnitiũ Nolanorumq; victoria illustri potitos. nec plura legi queunt: literis ob antiquitatem interlisis. Est autem hoc ipsum marmor in oppido quodam Hirpinorum, quod Mirabella nũcupatur. atq; in læuis antis portæ australis fundatum. quã autẽ ea victoria fuerit illustris, atq; grandes exercitus: indicat nomen facti, quod etiã loco pugnæ inditum est. illic n. bella mira fuere gesta, in quibus Samnis imperator anteiuisse videtur. quæ quum ita se habeant: compertũ est, Ro-
C manos bellum illud Samniticũ, tam atrocissimum lõgissimumq;, non cum Samnitibus solum gessisse: sed etiã cum Nolanis, quorum tum præstantes erant vires in Campania. illud quoq; illustrem populũ Nolanum testatur. Namq; templum Victoriæ Nolanos dicasse, cõstat: quod non modo exercitum ingentem: sed etiã victoriam partam ostendit fuisse gloriosam. parua n. facinora non eò probe attollunt, vt pro eis tẽpla erigi dignum decorumq; esse videatur. Idẽ autor ait: Dictator Cla. Petilius quũ audiuisset, arcem Fregella-
D nam ab Samnitib. captã, omisso Bouiano ad Fregellas pergit. vnde nocturna Samnitiũ fuga sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniã reditum fecit: maxime ad Nolã armis repetendã. eo se intra mœnia sub aduentum dictatoris & Samnitiũ omnis multitudo & Nolani aggrestes contulerant. Dictator vrbis situ circumspecto, quo aptius aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequẽter ibi habitabatur) circũiecta muris incendit. Nec ita multo post si-
E ue à Petilio dictatore, siue à C. Iunio consule, (nã vterq; traditur) Nola capta est. qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adiiciunt Atinam & Calatiam ab eodem captas. Ex quibus clarũ fit, tũ à frequenti habitatione, quæ circa vrbem, tum à societate cũ Samnitib. tum ab exercitibus Palæpolim Mirabellamq; missis, tũ à gloria Consulis ob expugnatam Nolã, rem Nolanam ea tempestate extitisse nõ humilẽ, sed potentẽ atq; superbã. in quo illud spectare nos licet, Nolanos dãno doctos non etiam posteris sæculis extra
F muros ædificia condere consueuisse. vsq; n. ad secundũ bellũ Punicum aditus liber remansit accedere volentib. vnde quaq; ad muros: indicio illo. Nã Annibal Nolã aggressurus, scalas statim muris summittendas parauit: nõ etiã impeditus in delendis suburbiis. quod etiã vsq; ad nostra tẽpora seruatũ est. nulla n. circa vrbẽ præsentem ædificia videntur extitisse, nec etiam extant. Secundo autẽ bello Punico, quod gestum est anno centesimo decimo post Samniticũ, quanto fuerit amplior &

plior & dignior Nolana res, ostendit cū Liuianus An- A
nibal hortando suos : hinc vos ex tā opulenta vrbe
præda, spoliis onustos vel ducā, quo voletis, vel
sequar. tū Herennius Bassus Nolanus vir primarius
hisce Annibalis verbis respondēs patefecit: multos
annos iā inter Romanū Nolanūmq; po. amicitiā
esse, cuius neutros ad eā diem pœniteret: & sibi, si
cum fortuna mutanda fides fuerit, sero iam esse
mutare eā. dedituris se Annibali, nō fuisse accer-
sendum Romanum præsidium. cum iis, qui ad se
tuendos venissent, & omnia sibi esse cōsociata, & B
ad vltimū fore. Hæc non sunt populi societatis specie
subditi: sed potius liberi ac magnifici & per seipsum
cōstantis. Magnas itē vires Nolanas eoac bella excre-
uisse, indicare potest pugna illa illustris: qua Annibal
Nolæ vertere terga coactus est, atq; vsq; ad castra fu-
gere. non n. verisimile est, Marcellū cum expedita ma
nu præsidiarioq; milite valuisse tantum ducē, tantum
exercitum in fugā vincendo vertere: nisi Nolanorum
copiæ additæ illius copias iustas æquasq; Pœnis fecisset.
Magnam etiā Nolanorū potentiā eodem bello viguis- C
se, testatur illud. Samnitib. namq; atq; Campanis ho-
stibus po. Romani Nolamq;, inter Romā Nolamq; se-
dentib. cum Punicis etiam præsidiis, potuere Nolani
duce Marcello totum Sānium vastare incendereq;,
atq; Sānites cogere, vt auxilio reuocarent ex Apulia
Annibalē: Samnites inquam, qui tot annos bellū ges-
sere cum po. Romano. Nolanarum magnarum virīū,
quæ per ea tempora fuere, magnum argumentum est;
Namq; senatus, si plebs aliquantū non inclinata fuis-
set ad Annibalem, neq; quoq; Marcellū e Suessula au- D
xilio vocari fuisset opus, potuisset fretus propriis armis,
Annibalē accedentem arcere ab vrbe atq; agro Nola-
no. Rem quoq; Nolanam extitisse longe grandiorē atq;
potentiorem etiam post bella Punica, apertissime con-
stat. Extant n. reliquiæ quædam duorum amphithea-
trorum: quorum alterū erat ad occasum æstiuum: al-
terum ad ortū hybernum. illud antiquius: hoc poste-
rius extructum fuisse videtur. illud latericium, quæ
Murara nunc dicitur: hoc marmoreum ac lapide
quadrato cōpactum, quod Castellum ruptum hodie E
nuncupatur. siquidē consilium ædificandi, & sumptus
immensi, atq; eorum vsus, non esse possunt arcti, humi-
lis, obscuriue populi: sed sua potius sunt opera ampli,
magnifici, atq; splendidi senatus. Cōpertum est pluri-
mum etiā auctam esse Nolanam rem post secundum
bellum Punicum, quod in eo nihil detrimenti fecit,
atq; charissima po. Romano euasit: par est itaq; si in bel
lo se magnā seruauit, etiam beniuolentia po. Ro. ma-
ximam se reddidisse in pace, quæ longissima secuta est.
Namq; in Campania ab eo bello vsq; ad Syllā, nullum F
vnquam bellum gestum est. Quam magna fuerit Res
Nolana, coniectari quoq; est, cum ab ambitu vrbis, tū
a numero ciuium. siquidem vt inferius monstrabitur,
ambitus excreuerat adusq; bis mille passus: ciuium ve
ro capitū supra quinquaginta millia censa. illud quo-
que rem Nolanam arguit fuisse excelsam, siquidem
multa post bella, quæ Romani gessere in Italia, nō modo
cum inuadentibus barbaris, sed etiam cum Latinis,
cum Samnitibus, cum seruis, cum sociis, atq; post eo-
rum intestina bella, in quibus Nola sæpe periclitata
captaq; est, potuit vel magna remanere, vel breui in-
staurare sese, atq; magnam ac diuitem extollere. tem-
pestate n. Beati Paulini a Mauris Vandalisq; Nola
vastata est, atq; bonis cunctis spoliata, per quæ tempora
ditissima tot malis superuerat. quarum diuitiarum,
magnitudinisq; populi Nolani testes sunt tū ipse Pau-
linus in epistola ad Seuerum Sulpitium, tum Paulus
diaconus de gestis Romanorum li. xv. Indicio nimirū
magnificentiæ Nolanæ sunt quoq; monumenta, quorū
aliqua etiā nunc extant, partim in via antiqua vrbis:
quæ Neapolim ferebat: partim ad viam, quæ ab Abel-
la per agrum Nolanum sub Gecala colle fert ad Sta-
bias. hæc n. sunt eleganter ædificata: nec mediocres po-
nentiū sumptus ostentant. multa quoq; marmora pas-
sim inueniuntur in vrbe, atq; circa vrbem præsentem
in quis incisa nomina sunt eorum, qui monumēta sibi
suisq; posuere, tū oratione tum scriptura eleganti: quæ
humilibus paruisq; nulla ratione quadrare, congrue-
req; valent. Adde templa multa vrbis, de quibus in-
ferius dicetur, quæ in quāuis vrbe erecta non possunt
nisi potentiam magnanimitatemq; ciuium testari.

DE AMBITV VRBIS AT-que portarum numero.

Cap. VII.

SIcuti ea, quæ dicta sunt, demonstrauere Nolanos
potentes & magnos atq; illustres: ita valent ambitū
areamq; vrbis ipsam non angustam ac hiantē, sed am-
plam ac sane quam refertam extitisse, consentaneè si-
gnificare. magna n. magnos decent. Quinetiam licet
certa ratione atq; mensura colligere ab eis fragmentis
reliquiisq; antiquæ vrbis, quæ adusq; nostra tempo-
ra durauere, extantq;, quantū area vrbs ipsa occupa-
rit, quaq; fuerit figura: & quanto sit ambitu circum-
ducta. videre nunc namq; est, duo memorata amphi-
theatra inter se distare circiter trecentis sexaginta
passibus. passum esse audiendū est, spacium viij. pedū.
Quinetiā singulorū amphitheatrū diametrū passuum
esse quinquagenūm. præterq; ea spectare licet, extra
vtraq; amphitheatra per eādē rectitudinem, in qua
illa sita distant, alia vestigia ac fundamenta magnorū
ædificiorum. vt extra latericium versus occasum æ-
stiuum circiter centum passus: extra vero marmoreū
versus ortum hybernum tantundem. amphiteatra n.
extra vrbē, aut intra, sed iūcta muris, aut muris vici-
na nō poterāt erigi: tempore n. belli plurimum potuis-
sent officere ac impedimento esse. Quamobrem colle-
ctis in eadem longitudine mensuris quinq;, vt quæ est
inter amphitheatra, quæq; sunt duarum diametrorū
ipsorum, atque præter eas duabus aliis, quibus vtrinq;
amphitheatra erant secreta a muris vrbis, cōpertum
est, diametrū vrbis sexcētis sexaginta passib. patuisse.
Quod si Nola rotūda erat figura, & crebris circūda-
ta in orbem turribus, vt Silius cecinit, vtque ve-

... relicta fundamenta quoque nunc indicant, A urbe ... atque quo continebantur, monstrantia: fuit ... maximus urbis ambitus duum millium ac septingenti quatuor passus. Sexangulam vero urbem si in orbem circundatam saltem intellexeris, singula eius latera trecentenum tricenûm paßuum excurrisse oportet. fuisse itaque minimum urbis ambitum duum millium passuum demptis xx. compertum est. sin vero duodecangulam mansisse urbem velles: ambitum patuisse oportet medium inter utrosque mensus hosce: hoc est duum millium ac xx. septem paßu: fere. B Tantum ambitum continuiße urbem, illud quoque indicio est. Namque autore Livio, Marcellus ex tribus portis occurriße scitur Annibali urbem Nolam invadenti. quas portas tres in eadem urbis plaga patuisse oportet, atque intervallo vicinas: ut milites sibi propinquiores erumpentes, densius ac tutius in adversos hostes incurrißent. Quod si illæ tres portæ non a se mansere aversæ, sed ex ordine atque vicinæ: manifestũ est, ab hisce ternas alteras aversas fuiße, atque inter utrasque a dextera ternas, a læva item ternas, omnesq; fuiße xij. verum quatuor earum præstitisse principales: C reliquas vero commodatarias arbitrandum est. tot autem portas campestris rotundaque urbis tantum circuitum, quantum diximus exposcere, consentaneũ est. porta enim altera ab altera illarum distare minore tractu non poterat, quam centenorum sexagenorum quinûm paßu. maiorem vero portarum numerum in eo circuitu ambituque desiderare, est tempore pacis superuacaneum: belli vero non tutum. minorem vero numerum utroque quidem tempore & pacis, & belli D minus commodum: pacis vero potius ineptum est.

DE EIS ANTIQVAE NOLAE reliquijs, quæ nunc apparent.

CAP. VIII.

QVatuor sunt, quæ nobis hactenus reliqua fecit urbs antiqua Nola, ut amphitheatrorum duorũ E partes quasdã, ut tumulos, ut pavimenta quædam tẽplorum, ut fundamenta etiã terra tecta multorum ædificiorum. verum inter omnia hæc, certa & clara melius sunt amphitheatra & tumuli. amphitheatrorum igitur duorum, quæ dicta sunt, latericium adhuc servat ambitum, atque parietem exteriorem etiam supra fornices & arcus infimos: superiora vero corruerunt, videturque habuisse duos ordines fornicum. Namque paries exterior non usq; adeo solidus validusque est, ut etiam tertium supremumque ordinem F testudinum sustinere valuißet. Quare latericium amphitheatrum, & si cum marmoreo area pari & æquo ambitu consentiat: eo tamen minus, & humilius fuit uno ordine. marmoreum vero, quod nobis pueris magis corruptum atque dirutum erat, quam latericium, etiam paulo post fere funditus extirpatum est ab Urso Ursino Nolæ tum regulo, Nicolæ avi tui patruele. Is enim quum reficere amplificareque regiam constituisset, omnia fere amphitheatri fundamenta A fodiendo exhausit. totque quadrata marmora effodit, quot non solum primorem parietem regiæ, qui Arctũ spectat, construere potuerunt & extollere: sed etiam ad magnum usum reliquæ ædificationis sufficere: inq; multorum civium commoditatem concedere. atque præter ea vel quam plurima alia superesse, fundamẽta eius iacta adusq; viginti pedes, ac e lapidib. quadratis maximisque compacta ostẽdũt. antea vero quam ab Urso excavarentur: extare nos vidimus duos arcus solos quadratis lapidibus compositos: quorum alter ocB casum hybernum, æstivum alter spectabat. & horum fundamenta fundamentis aliorum arcuum certo intervallo atque in eodem circuitu respondebant. Ex quo ordine ambituque atque arcubus clare scire licet, eo in loco amphitheatrum stetiße, idque altissimum: simul quia fundamenta erant amplissima validissimaque tolerare superiniecti operis altitudinem: simul quod eiusmodi marmorea amphitheatra non minoribus ternis ordinibus arcuum erigi solent. Ea C autem marmora quanquam innumera, tamen asperiora erant: non item pellucida, non peregrina. quamobrem in subditicio opere iacta, atque alia pulcriora effigiataque adiecta crustationi eße oportuit. veluti etiam multa crustationis fragmenta reperta indicant quorum & materia est pulcrior, & ars, quæ in eis videtur, diligentior. Hoc opus nobilissimum extitiße, indubitatum est, ac maximo animo, ingenio, labore, sumptuq; editum: sive ea marmora fuerint crate convecta Stabias, & Stabiis plaustro Nolam, sive illa asperiora excisa fuerint de monte Gecala: peregrina D vero de Liguria (ircaisue advecta. Quam maximũ extitiße hoc opus, ruina etiam testatur. dirutum enim ædificium verrucam grandem quasi naturalem extuberavit. In eo etiam opere certaße videntur Nolani cum Campanis. namque huic operi simile ab eis extructum fuiße manifestum est: duobus millibus passuum citra Vulturnum amnem: ubi tum Capua sita erat. Veruntamen Nolanis opus longe difficilius extitit. illi enim per Vulturnum atque scaphis: Nolani vero Stabiis plaustro domum cæmenta devexere. In E quo nemini velim mirum sit, si videat in medio amphitheatro hoc marmoreo quædam ædificiorum vestigia: ut scalas singulas fornice tectas, ac duas alias fornices, quæ in amphitheatro locum habere nequeũt, cuius medium vacuum erat & subdium. Namque a posteris illa ædificata sunt. structura enim earum fornicum multo vilior est. Quinetiam eadem adiecta ædificia quadrata figura fuiße, indicant tum duo fornicum latera in angulum concurrentia: tum scalæ, F quæ a cavædio ascendentes videntur tertio lateri habiße. Quamobrem speciem arcis præ se ferunt. quam aspicientes ij, qui posteris sæculis fuere, appellaverunt eam ruinam verrucamque, Castellum ruptum, censentes arcem fuiße non amphitheatrum. sed amphitheatrum fuit nõ arx. Arces enim primorem murum solidissimum continuumq; maxime volunt: non super arcubus pilisq; erectum: sicuti suum est amphitheatri super pilis arcubus atque testudinibus in ambitu ductis extare. his enim sedilia attolluntur. potuit autem hoc am-

hoc amphitheatrum supra triginta millia hominum spectatum excipere. singula enim sedilia in tanto ambitu ad septies centena capita facile capere, quorum ordines ab imo ad summum scandentes ad quadragenos atq; quinos deinceps subiecisse sibi conuenit. Extra autem amphitheatrum latericium via ampla etiam nunc est, quae recta tenditur versus occasum vernum, fertq; Neapolim, quae antiquae vrbis fuisse indicatur: partim quia locus is videtur semper appellatus fuisse porta, & sacellum quoddam quod illi adiacet, vocatum est sanctus Petrus ad portam: partim quia eidem viae haerent tumuli quidam antiquissimi, idq; e regione illius sacelli. sunt eiusmodi tumuli eleganter conditi, non etiam multum extantes: sunt ampli atq; rotundi coronatiq;, tectũ quorum ab orbe exurgens pedetentim fastigiatur turbinaturq; in apicem medium. structura latericia est: ac tam apte compacta, vt materia solida esse videatur. ab auerso autem latere vrbis, quod ad ortum vergit vernum, via Laurintana etiam nunc exit ampla recta oblongaq;, quae portam aliam vrbis antiquam indicat, quae auersa erat a porta Neapolitana. Item paruo tractu ab amphitheatro marmoreo recedens versus Arctum fanulum est: quod humi depressum est, atq; pauimentum tessellatum in eo cernitur, figuramq; basilicae habet: quae nunc sancta Victoria nuncupatur. Quod templum Victoriae priscis temporibus fuisse videtur. est autem hoc sacellum inter amphitheatrum & arcem praesentis vrbis. In eadem parte arctica atq; maiore recessu facto amphitheatro est Episcopium, in quo pauimentum antiqui templi, quod Ioui dicatum erat, detegitur, quod nunc subterraneum sacellum est beati Felicis. atq; prope ipsum alter locus etiam humi depressus comperitur, qui nunc vocatur sanctus Apostolus. sed ambos hosce locos depressos eiusdem templi Iouis extitisse partes, notum est, vt inferius dicetur. Adhaec paruo internallo versus aestiuum occasum secedens ab Episcopio, locus est etiam humi depressus: in quo erectis quibusdam pilis basilica constructa est, quae nunc appellatur Sanctus Felix in platea: quod antiquum templum extitisse creditur. alterum enim templum super eo erectum est: sed ignoratur cuiusnam numinis illud antiquum fuerit. Veruntamen haec tria pauimenta antiqua in eodem curriculo tractuve consistunt qui ab occasu aestiuo in ortum hybernum distenditur: in quo, Apostolus est ab hyberno, Felix in episcopio est in medio, Felix in platea est ab aestiuo latere. Nec alia pauimenta, quae humi sint depressa, apparent intra metas ambitumq; antiquae vrbis. Veruntamen in eo iam memorato tractu, siquis episcopio per centum passus versus hybernum ortum recta processerit, obuius fit locus, in quo templum fuit Seruatoris: nunc vero appellatur sanctus Seruator. neq; locus depressus est humi, vt illi: sed naturali solo est altior. praesens enim sacellum videtur esse erectum super fabricam atq; ruinam antiqui: nam omnis eius viciniae solum extumescit ob antiquarum aedium ruinam. est autem hoc praesens Seruatoris sacellum sub turre Megaldina praesentis vrbis: idem adiacet muro cuidam, in quo porta vrbis patuisse videtur, sed non antiquae, sed eius, quae post casum antiquae resarcta modo quodam fuit. Praeter haec in media duorum amphitheatrorum distantia etiam inuenta sunt marmora aliquot quadrata: inter quae, vnum erat incisum litteris dicentibus: TEMPLVM AVGVSTI, caetera deleta erant. quae certo argumento sunt, illic extitisse Augusti templum, ab hoc vero loco siquis recta inter austrum & occasum hybernum ad ducentos passus processerit, incurret fragmenta quaedam locumq;, vbi quamplurima marmora quadrata effossa sunt tempestate etiam nostra, eaq; Neapolim plaustris transuecta fuere a Carolo Carrassa, ex quibus constructae sunt omnes partes imae aedium, quas ille edidit prope porticum, quod segium Nidi vocant. hic igitur, vbi effossa sunt marmora, templum antiquae vrbis videtur extructum fuisse, quod fundamenta, quae erant tacta domibus, latericia reperiuntur: non autem tanta congerie quadratorum lapidum stabilita. atque illud templum credendum est, dicatum fuisse Mercurio: siquidem in quodam marmore inciso legimus L. Sattium fuisse magistrum & Mercurialem & Augustalem in vrbe Nola: eundem vero virum magistrumq; duorum vicinorum templorum mansisse, verisimilius est. Quinetiam ab Augusti templo recta in austrum proficiscenti trecentos passus, fit obuius locus quidam extumescens ob antiquae fabricae fragmenta: quas reliquias murorum antiquae vrbis fuisse, mensus atq; rotunditas vrbis ipsius ostendunt. Quinetiam illic portam cum turribus patuisse, quae Vesuuium versus ferebat, sicuti nunc via eodem ducens patet. Ab amphitheatro praeterea marmoreo recta eunti versus Vulturnum ventum ad centum passus, locus extumescens alter occurrit: vbi murus vrbis stetisse, eadem ratione creditur: atque similiter porta cum turribus, quae Sarnum Nuceriamq; euntibus iter praebebat. At vero, quod Annibal primum Nuceria via hac ipsa ad Nolam expugnandam venit, verisimile est ante hanc portam esse castrametatum, atq; cum eo sub hac eadem vrbis plaga illa illustri pugnatum esse pugna, in qua victor Annibalem docuit posse vinci. Inter autem Mercurij templum atq; portam Sarni, amphitheatrumq; marmoreum, ac portam Vesuuij, passim effodiuntur aedium antiquarum fragmenta: item antiqua oblongaq; fornix inibi extat, quod nunc balneũ Ceccii vocat. Quinetiam in omni ea plaga, quae patet inter templum Augusti, atq; portam Neapolitanam, latericiumq; amphitheatrum, atque Mercurij templum, effodientibus antiqua fundamenta crebro passimque deteguntur. Regio demum septentrionalis, quae est ab amphitheatro temploque Iouis versus arctum atque portam Abellae, referta est fragmentis antiquarum fabricarum, vsque adeo, vt terra cum intrito lapillisque ac frustulis mista sit, non modo altius tegantur vbique locorum fundamenta parietum. Aliquantulum quinimo parietis magni & solidi in eadem plaga

A *plaga extat : qui aut magnarum ædium fuit, aut templi magni, aut murus vrbis, vt dictum est : resarctæ postquam antiqua pessumiuit ceciditq; aut bellis, aut pestilētia afflictata. Is vero paries distat à templo Iouis quadraginta passus, qua vergit ad Arctum: cui nunc parieti hærent ædes Cæsarinorum, & Macceorum, & Fricciarum, & Tangorum. Hæ sunt igitur reliquiæ antiquæ Nolæ, quas area, vrbisq; sedes potuerunt ab iniuriis temporum omnia consumentiū vendicare, nobisq; vsq; ad hanc tempestatem seruando transducere:* B *Amphitheatra diruta pauci tumuli templorum magnorū pauimenta arctissima, atq; deletarum ædium rudia, atq; solo tecta quam plurima fundamenta.*

QVO MODO VRBS SERVAta sit in illuuionibus, quæ in eam influxerint.

C CAP. IX.

HOc in loco aliquantisper sistere gradum nos cogit ambiguitas quædam : siquidem tempestate nostra vidimus, illuuiones magnas inundasse superasseq; quandam Nolani agri partem. veluti eam, quæ incipit abusq; radicibus Gecalæ, vbi colles eius in angulum protensi coniunguntur, procedensq; circa amphitheatrum marmoreum, ac ante portam Vicanicium vrbis præsentis, item circa templum Augusti, D *atq; secus ambitum australem amphitheatri latericij, prolabitur adusq; paludes: a principio scilicet vsq; ad finem veluti arcum laxum faciens, cuius conuexitas versus Vesuuium vergit, estq; longitudine duū millium atq; quingentorum pass. latitudine vero trecentorum. Quamobrem non paruam antiquæ vrbis partem in hoc ipso arcu plagaue illuuionibus obnoxiā mansisse, compertum est. omnis enim australis vrbis regio in mediis illuuionibus constitit. Qui igitur factum est, vt illuuiones nullas vrbs, agerue senserit,* E *optimeq; & in tota vrbe, & in agro, & ædificatum, & habitatum, & cultum sit? præsertim si illuuiones natura ferente statis siderum curriculis fuissent erupturæ. Quam dubitationem statim delet mentio inductæ fossæ. siquidem via, quæ Laurinium fert, a dextra etiam nunc retinet vestigium altæ fossæ: quæ secundum eam protenditur ab aggere, qui sub Megaldina turre præsentis vrbis est, quousq; subiuerit prope angulum, quem Gecalæ colles claudunt. Contra vero alterius fossæ vestigium apparet: quæ ab aggere, qui* F *sub turre rotunda exurgit, incipiens versus occasum recta excurrit secundum viam, quæ à porta quæ nunc clausa est, exibat. hæ duæ, vtrinque fossæ in eodem recto tractu manent. quas intercedere oportebat fossam aliam subterraneam veluti magnum aquæductum per vrbem veterem ductam, vtrasque vtrinque contingentem: quæ nunc est præsentis vrbis meridionalis fossa, à Megaldina per Vincancium ad Rotundam turrem excurrens. fossa vero, quam versus occasum descendere diximus, ad paludes declinat : quamuis non appareat, quo progressu in paludes euadebat. est enim magna ex parte æquata solo: in paludis vero parte, quæ vicina Nolæ est, iterum fossa alta edita est, quæ recta vsq; ad Clanium fluuium producitur, quem Lagnum corrupto verbo Græco vocant Nolani : quod dicere debent lagynum. λάγυνος enim Græcis significat non modo vas, sed etiam receptaculum quodcunq;, in quod aqua liquoresue excolantur & influunt. nam in eam fossam omnis fere aqua palustris, quæ prope Nolam stagnat, furtim penetrat. Quamobrem à radicibus Gecalæ adusq; Lagynum fossa alta ducta erat : in quam omnis aqua, quam Gecalanæ valles atque radices ima in campum Nolanum profudissent, excipiebatur : atq; per eam in Lagynum Claniumque amnem defluebat. Quamobrem vbi non impedita aqua alueum curriculumque inueniebat, tum stagna lacusue nullus in agros vrbemq; exurgere quibat. seruabatur quoque ea fossa, sicuti Lagynus huc vsq; seruatus est. Augusto enim mense, quum aquæ funditus ab æstu feruoreq; solis exuctæ sunt, Lagynus quotānis expurgatur excauaturq; (sicubi ripæ corruerint) vt hyberno atq; verno tēpore expeditus alueus aquis in Lagynum fluxuris paretur. cauatur autem à cunctis paganis in agro Nolano colentibus, iussu ac more antiquo coactis. Hoc itaque ingenio & ager & vrbs vetus ab illuuionibus vendicata est. Quod si ea fossa nostra tempestate, atq; septuagesimo ante anno seruata fuisset, non tantam ciuium suorum stragem semel atque iterum Nola vidisset. Neque futurum eadem excauetur, toties pestilentiam expectare vrbem necesse est, quoties longa pluuia valles Gecalanas complerit, ac in agrum Nolanum illuuiones erumpentes profuderit.*

QVOVSQVE PROTENsis sit Nolanus ager.

CAP. X.

SI quæ dicta sunt, vera sunt : videtur, vt eò Nolanorum agrorum fines fuerint ampliores, quò ciues censi sunt plures: quoque vrbs ipsa grandiori area fuit dilatata. idem vero exquisitius quisque atque facillime dignoscere ex his, quæ dicemus, poterit. a Nolanis enim vel ad hæc tempora ager possessus est is, qui si non Clanium vsque fluuium, aut eius fontes: tamen ad vsque Mephitim, putidarumque aquarum concas protenditur, ab vrbe Nola initium sumens. fontes autem Clanii ad occasum æstiuum vergere, dictum est. Itidem recta progredientes ab vrbe per octo milliaria versus occasum hyber-

hybernum, assidue suum agrum calcabant Nolani: A quousq; venissent ad conterminos agros Neapolitanorum. Erat autem finis is intra radices sinistri occidentalisque cornu Vesuuij montis: quo in loco, quum lis de finibus agrorum cum Neapolitanis orta esset, & ad eam arbitrandam missus esset à Senatu Rom. Q. Fabius Labeo, iudicium vafrum ab eo latum est de agrorum terminis. Siquidem is, quum ad locum venisset, cum vtrisq; separatim locutus, ne cupide quid agerent, ne quid appeterent, atq; vt regredi quam progredi mallent. Id quum vtriq; fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. B Itaq; illorum fines sic, vt ipsi dixerant terminauit. In medio relictum, quod erat po. Rom. adiudicauit: qui vel vsq; ad nostra tempora Campus Romanus appellatus est. huius meminit Cicero atq; Val. Maximus. si quis igitur limitem ducat à fontibus Clanij vel à Mephiti adusque Romanum hunc campum, certo nouit confinia Nolana: quæ tum in occidentem plagam protendebantur. quod eo præsertim credere est, quod intra hosce terminos nullum oppidum alicuius nominis extitisse constat. C Nostra quinetiam tempestate Nolanum solum fere porrigitur abusq; vrbe adusq; radices dextri ac orientalis Vesuuij cornu: videlicet ad terminum, qui inter verrucam, quam nunc Altorellam appellant, & dextras Vesuuij radices interiacet. Si ergo intellexeris duos terminos, alterum ab vrbe adusq; Campum Romanum, alterum item ab vrbe versus Vulturnum ventum protensum adusq; Altorellæ metam, clauseris intra eos omnem australem sortem Nolanæ possessionis: in qua Vesuuij montis iuga, quæ vergunt ad arctum, concepta sunt. D compertumq; cum sit, nullum oppidum clari nominis tum, quum Nolani florerent, inter Vesuuium, vrbemque Nolam stetisse: etiam manifestum est, omne id Nolæ possessionis fuisse, quod claudit limes ductus à Campo Ro. ad verticem Vesuuii montis: ac à vertice ipso ad Altorellæ terminum. At vero quod intra hos terminos cadit Octanianum oppidum, cuius nunc etiam possessiones extenduntur vsq; eò, quò dextrū cornu Vesuuij declinat, ac vbi sunt agrorum confinia Pompeiorum, E qui hodie sanctus Petrus scaphatæ nuncupatur, iccirco eodem vsq; promotos Nolanos agros fuisse par est. Namq; quæ Octauianorum sunt, quum ipsi fuerint prius Nolani pagani, posterius vero Octauij Augusti, a quo nomen id sibi traxisse videntur, ea omnia Nolanorum dominatu subiecta fuisse oportet. à vertice itaq; Vesuuino, per orientale eius cornu, ad Pompeiorum confinia deductus limes, atq; per lenum adusq; Campum Romanum porrectus clausit omnem meridionalem Nolanorum agrorum possessionem. F Adhæc versus ortum vernum via, quæ ab vrbe Laurinium oppidum fert, nunc etiam euntes campum Nolanum calcant: quousq; ad fossam quandam turremq; peruenerint, quæ sub colle australi Gecalæ erecta est, quæq; Martiani Turris appellatur. hic enim sunt confinia Nolanorum & Laurinienſium. ducatur itaq; linea à cornu læuo orientaliq; Vesuuii, confinibusq; Pompeiorum, ac scindat de monte Sarno omne id cornu, quod versum est ad occasum, protendaturq; vsq; ad hanc Martiani turrim, ipsa terminabat Nolanum cāpum ea parte, quæ est ortus hybernus. ab vrbe quinetiam versus æstiuum ortum recta euntibus finis Nolani agri etiam nunc occurrit illic, quo declinans finit collis Vesciani: in eo enim angulo iacent campi Tophinensium & Gallensium. Tophinum enim & Gallum pagi sunt Nolani. Proinde limes ductus à turre Martiani super colles, adusq; declinationem cornuque collis Vesciani, clausit Nolanum agrum, qui vergebat ad ortum vernum & æstiuum. Ab hoc demum ipso cornu ductus limes adusq; Clanii fontes Mephitimve, vnde profecti fueramus, etiam nostra tempestate terminat agrum Nolanum: qua spectat septentriones. Hos fuisse agros Nolanorum, exactiore ratione ausim asseuerare. Quod si nostra tempestate in eo agro sunt in occasu Marianum, vel vt aiunt, Marilianum, & Pompeianum, quod Pomilianum nunc appellant: ad meridiem vero sancta Anastasis, ac Summa oppidum, & Octauianum, quæ intra radices Vesuuii existunt: item ab oriente Palma oppidum, & Democella, quæ ad radices Sarni montis est, quà is vergit in occasum: atq; postremo à septentrione Titianum, quod Cicianum vocant: nihil inquam hæc turbant eos, qui dicti sunt agrorum fines. Omnia enim ea oppida fuere pagi & villæ ruraq; Nolanorum: quæ à Romanis empta (vt fit) aut rapta cœpere primum seorsum, atq; per se agere: deinde paulatim crescere in speciem oppidi. Demum declinante Nolana potentia, partem Nolani agri veluti proprio iure, quam nunc possident, occupauere. licet hoc ipsum discere à T. Liuio. Sylla, inquit, Nolam à Samnio recepit, & legiones in agros captos deduxit, eosque illis diuisit. à Cicerone quoque libro decimo tertio epistolarum est cognoscere, hæc fuisse Nolanorum. scribit enim hoc pacto: & alicui des negocium, qui quærat, Q. Faberi fundus, nunquid in Pompeiano Nolano venalis sit. Est autem Pompeianum Nolanum, quod Pomilianum hodie vocant. In quo Cicero addidit verbum Nolano: ne si scripsisset in Pompeiano solum, intellectum fuisset in Pompeianorum agro. Fuisse autem aliquos agrestes Nolanos, etiam Liuius docet: Dictator, inquit, Cl. Petilius in Campaniam reditum fecit: maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia sub aduentū dictatoris, & Samnitium omnis multitudo, & Nolani agrestes contulerant. Vera quinimo esse ea, quæ diximus de agris, ex hisce, qui velit, coniectari valuerit. labefactatam n. multis temporum iniuriis Nolanam rem excepit posteritas, atq; recordata Nolani nominis, tum pudore tum reuerentia superioris vrbis excita est, atq; testificata quodammodo Nolanorum ius & dominationē in hæc ipsa omnia loca, quæ ausa sunt; tanquam fugitiui à dominis, atq; membra à corpore abducere se. Nolæ namq; vrbi vel maxime afflictæ cum omnia hæc, tum alia quoq; plura oppida obnoxia fecit: vt non modo iure ciuili, sed etiam pontifi-

pontificio regerentur ab ea, quod usque ad nostra tempora A *seruatum est: quanquam aliqua eorum nunc iura ciuilia non capiunt ab urbe, cuncta tamen dicto parent, ac pontificio iure a Nolanis gubernantur. Marianum n. Pompeianum, sancta Anastasis, Vallis Summa, oppidum iure pontificio urbis sunt Nolae. Octauianum vero & Palma utroque iure gubernātur ab urbe. Laurinium vero, Bouianum, ac Abella oppidum, quae extra agri Nolani fines erant, etiam utroque iure ab urbe Nola reguntur. at Montefortium, quod intra valles & confinia Hirpinorum extructum oppidum est, iure* B *communi solummodo ab urbe nostra moderatur. Ticianum autem in causis solis criminalibus Nolano iudici paret. à Stabiis demum quotannis magnus atque albus agnus cum cornibus auratis Nolam ad praesulem mittitur.*

VBI LOCORVM STABIÆ fuerint, & vnde Nomenclatura Vesuuii montis.

Cap. XI.

E*A, quae antedicta sunt, iam postulant, ne amplius differamus docere, ubi nam loci antiquae Stabiae steterint, sitaeue fuerint. Namque clari viri sunt, qui scribunt, Stabias esse, quod Castellum maritimum, aut Castellum ad mare hodie vocant: quod verum non est. In quo, ut ea res apertius intelligatur, audire oportet ea,* D *quae Galen. lib. 5. curatoriae artis de Stabiis scripsit. solus enim is rem omnem explicuit quā enucleatissime: cuius verba haec sunt:* Stabiarum sedes ad mare adiacent, atq; ad imum littus Surentini sinus. qui Surentum Neapolimq; interfluit: & si Stabiae potius à Surentino latere sint. Est autem in toto hoc latere magnus collis, atq; oblongus, excurrens in mare Tyrrhenum, atq; sensim declinās occasum versus. non n. recta in meridiē protenditur. Idem mons tanquā tutum vallum obiectus orientalib. E ventis Vulturno, Subsolano, atq; Aquiloni, ipsū sinum tuetur. Quinetiam eisdē Stabianis sedibus coniungitur mons alter excelsus, qui prope imū littus ipsius sinus est: quem montem antiqui Romani scriptores, atque qui nostra tēpestate sunt elegantiores, appellant Vesuuium. Veruntamen celebre atq; nouum nomen monti Lesbius est. omnibus notus est, quod à profundis sedib. ignē excitū cacumine hiante eructat. qui (ut arbitror) plurimum confert ad desiccādum aerem, qui ea F loca circundat: quanquam etiam absque eo igne idem aer suapte natura siccior est, quando neque lacus aliquis, neq; paludes fluuiusue alicuius momenti resident, fluitque aliqua in parte sinus. ventis vero cunctis, qui ab arcto occasuue aestiuo perflāt, Vesuuius is ut prouallum obest, inter imum sinum atque arctum excurrens versus vernum occasum. saepe quoque numero cinis ab eo eiectus, adusque mare deuenit: quae sunt reliquiae combustae iam materiae, atque eius, quae nunc etiam comburitur. haec omnia aerem illum sanequam siccum reddunt. *Haec Galenus: quae sicuti nullo pacto congruunt Castello maritimo: ita exactissime consentiunt cum eo loco, qui Turris Nunciatae nunc appellatur. Castellum n. maritimum non est in imo sinu, sed in latere, atque intra montem Gaurum, qui in Tyrrhenum mare protenditur, ac parum distat à Gaurano oppido: quod corrupte dicunt Granianum: parum etiam abest à Surento. Turris vero Nunciatae in ipso imo sinu est: quanquam limite dirimente sinum atque eius imū littus in duo latera, hinc Surentinum, hinc Neapolitanum, ipsa Turris magis est à latere Surentino, sicuti Vesuuius à latere potius est Neapolitano. Quinetiā agri Castelli sub Gauro monte patent, atque citra hosce sedet ager Pompeiorum, quos Sarnus fluuius alluit. Vesuuius vero multo occidentalior ac citerior Sarno fluuio iacet. Quamobrem Vesuuius non coniungitur cum Agro Castelli interiacentibus Pompeiis: contra vero ager Turris in eadem ora continetur, quae citra Sarnum fluuium est, atque dextrum orientaleque cornu attingit Vesuuij. is enim ager inter Vesuuii dextrum cornu atque ostia Sarni extenditur. Quinetiam ignis & cinis ignescens, qui à Vesuuio ad mare deuoluitur, per agrum Turris, nō autem per agrum Castelli descendit. Quare aer Turris magis, quam Castelli ab eo desiccatur. Quinetiam Galeni dictis consentiunt, quae Plinius Nepos ad Tacitum scripsit.* Rectū, *inquit,* ipse cursum, rectaq; gubernacula in periculum tenet, adeo solutus metu, ut omnes illius mali motus, omnes figuras, ut deprehenderat oculis, dictaret, enotaret. Iam nauibus cinis inciderat: quo propius accederet calidior & densior. Iam pumices etiam nigri ambustique, & fracti igne lapides: Iam vadum subitum ruinaque mōtis littora obstantia. contanti parum, an retro flecteret, mox gubernatori, ut ita faceret, monenti: fortes inquit, fortuna iuuat. Pomponianum pete. Stabiis erat: dirimit sinu medio. *haec Plinius, quae nauiganti versus Vesuuium: Turremque Nunciatae contingere necessum est: ei vero, qui ad Castellum maritimum tenderet, non possunt. semper recta nauigauit Plinius Vesuuium versus, nec usquam reuersus est, aut aliquo pacto diuertit. petens namque Castellum, diuertisset iter. Quare Stabiae in ea regione erant, in qua Turris Nunciatae nunc est. Est autem haec Turris oppidulum cum villis & emporiis, quae Nolanorum quoque erant, in quas abiere antiquae Stabiae, ut Plinius testatur. Verum hoc oppidulum paruo tractu distat à mari: Stabiae vero maiore interuallo à mari aberant, atque magis versus montem secedebant. Iacet hoc oppidulum ad imum littus Surentini sinus, atque ab arcto cornu orientale Vesuuij: ab occasu vero Heracleam, vel ut alij dicunt, Herculaneū, quam nunc Turrem Graeci vocant: ab ortu Sarnum fluuium, & Pompeios confines habent. Verū enimuero his, quae dicta sunt, obstare videtur Columella canens:*

ianens: Fontibus & Stabiæ celebres, & Vesuuia A tuta. *Namq; circa turrem Nunciatæ nulli sunt fontes, propter quos illa tantopere celebraretur: Ni fontes pro puteis, qui parum illic alti sunt, vsurparit, à quibus aquæ illimes hauriuntur. Nec desunt, qui in ea sententia sunt, Columellæ tempestate plures fuisse fontium scaturigines, quæ nunc exeso littore teguntur à mari, in quo etiam se vidisse aiunt, dulces aquas ab ima salsa veluti bullientes: idq; crebris in locis exurgere, aut legendum est non fontibus sed flatibus. Flatus e-* B *nim Fauonij Aphriciq; illic perpetui atq; placidissimi increbrescunt: à mari enim eiusmodi flatus & auræ excurrentes Heracleam, atq; Stabias perflant, ac nullo impediente montis iugo transeunt in campos Pompeianorum atq; Nucerianorum. Quamobrem omni ei oræ, in qua Stabiæ sunt, atq; Heraclea, summam cum amœnitatem, tum salubritatem pariunt, vt etiam Strabo &* Galenus *testantur, neq; silentio prætereundum est caprarum lac huius Vesuuianæ oræ, quod Stabias quoq; indicat. non quidem inquã, quia* C *Galenus primus id summopere laudauit, eoq; plurimos curauit: verum etiam quod à salubritate laudatum erat (vt idem autor scriptum reliquit) atq; iccirco in vsu magno prius habitum fuerat, Galenus deinde commendauit, factum est, vt magnopere homines vterentur: quod vsq; ad nostra tempora seruant Stabiani atq; Heracleenses. pascunt enim per radices iugaque meridionalia Vesuuij montis plurimos caprarum greges, idq; ad vsum solummodo lactis: quod perparum coactum tenerrimumq; fiscellulis planis excipientes, ad circumpositas vrbes conuehunt cotidie, ad quas statim* D *tẽpore matutino facile peruenire possunt. proinde Neapoli, Nolæ, Sarni, Nuceriæ, cæterisq; in locis vicinis haud pluribus XII. passuum millibus magna pressi lactis copia Stabiani diuenditur. Quanquam hoc ipsum potius Heracleenses quàm Stabiani nunc factitent. hi enim perpauci sunt: Heracleensium verò populus multo maior. Illud insuper minus prætermittendum est, quod Galenus superioribus monstrauit inter scribendum:* Monti, *ait*, Vesuuio nomen esse Lesbium insigne atque nouum. *Namq; mutata litera L. in B. atq;* E *V. vocali interposita, fit de verbo Lesbius Besubius: ac deinde Vesuuius. Latina enim oratio non facile patitur literam S. ante B. sicuti S. cum P. frequentissime coniungit. Lesbius itaq; appellatus mons est, quod in eo Lesbij patria exeuntes aliquando incoluere. quod verisimillimum est: siquidem legitur apud Solinum, Lesbios imperium maris aliquando tenuisse, ipsumque amissuros multo antea Sibyllam Erythræam præmonuisse, aut quoniam Lesbij ob quandam orationis turpitudinem infamantur à scriptoribus: vnde Lesbizire,* F *prouerbium factum est, quod est inquinare cum os, tum alia, aut iniustis aut obscœnis dictis. & alterum prouerbium: Lesbijs digna: quum fœda, inquinata, turpia, iniustaq; significare quisquam velit. Vesuuius enim cacumine hiante tanquam ore aperto cineres ignesq; eructans fœdat omnem oram, quæ ei subiecta est. Nec ignoramus in quibusdam codicibus etiam antiquis scriptum esse Besbium, atq; plerosq; dixisse Besbium non Lesbium. In quo siqui sint, qui magis a-* A *ment legere Besbium quam Lesbium, ne crebro acceptam dictionem mutent, nihil moror: modo videant perquam facile dilucideq; verbum Besbius etiam deductum esse à verbo Lesbius ratione atq; modo, quem diximus. Nec erit ab re arbitrari Besbium dictum esse non à Lesbijs, sed ab duce aliquo Pelasgo, qui in eo monte damnatus aliquando, fecit loco nomen. Pelasgorum enim nomen Besbicos vnum ex proprijs est, vt Stephanus scribit: à quo nomine litera C. exempta Besbius remansit. Neq; quinetiam veri* B *dissimile est, Besbium dictum esse à gigantis nomine Besbicos, qui nomen indidit insulæ paruæ, quæ prope Cyzicum extat, vt idem autor refert. mons enim Vesuuius, quum vsq; ad imum pertusus cauernosusq; sit, videtur etiam excauatus esse, quæ opera sola gigantum esse creditur. gigantes enim quorum princeps fuit Besbicus, leguntur excauasse littora, atq; per maria deuoluisse saxa: vt ostia Rhyndaci fluuij clauderent. Ex quo nomine litera vtraq; B. mutata in V. cõsonam, atq; altera vocali V. iniecta effectum est verbum* C *Vesuuius. Quod si prisci fauillas nuncupauere vesuuias, vt quidam arbitratur Latinus Grammaticus, erit Vesuuius Latinum verbum: dictusq; Vesuuius quasi fauillosus ob crebras fauillas, quas eructare olim solebat. cui addita litera altera V. fit Vesuuius: & mutata vtraq; litera V. in B. fit Besbius. Adhac licet homini Latino verbum idipsum exquisite monstrare, Latinum esse, compositumq; ex tribus, vt ue particula adauctrice, & sus dictione, quæ motum ad superiora ostendit, & via, nomine, quod iter vult significare, hoc* D *est, mõs, in quo perquàm arduum sursum iter fit, siquando cacumina Vesuuij ascendere volentibus ardua adscandendum iuga deinceps occurrunt: veluti Ioannes Antonius Dondus Cremonensis vir omni literarum genere redimitus interpretatus est. Quare à loci proprietate factum nomen est Vesuuius, à quo & per mutationem & per exceptionem literarum & Besbius & Vesenus attendere quam facilimè potest. Veruntamen quòd gens Campana antiquior fuit Græca quàm Latina, placet locorum nomina antiquissima* E *Græca potius, quam Latina esse reputare, atq; rationibus Græcis magis quàm Latinis interpretari.*

DE STVDIO ET BENEuolentia Diuina erga Nolam.

CAP. XII.

QVis, rogo, non asseuerare fuerit ausus, illud fauore Diuino quodam contigisse laribus, genioq; ac sedibus Nolanis? Secundo n. bello Punico tum præsertim, F *quum res Romana vbique terrarum afflictata esset, maxime clade ad lacum Thrasumenum, & illa omnium truculentissima quæ ad Cannas suscepta est, extaretq; Annibal cunctis tum terribilis, tum omnibus appareret inuictus: Nolæ duntaxat concessum fuit à deo optimo maximo, vt in eius conspectu Annibal primum Romanis Nolanisq; terga verteret, vincique posse monstraretur, atque deinde sæpius apud Nolam reiectus, victus, atq; in castra fugiens reclusus sit: qui nullis vnquam antea in tot quæ gessit bellis, ver-*

A tisse terga hosti legitur. Quæ nota tanta fuit, vt cæte-
ris illius belli temporibus non solum superior nusquam
euaserit Annibal: verumetiã longe inferior habitus sit,
ac veluti pedetentim consenescens tandem, propulsus sit
Italia. Apud Nolam quoque minimo abfuit Annibal,
vt à Marcello obtruncaretur: iterumque illi arma fe-
renda Feretrio Ioui darentur. Veruntamen interim
ipse periculum euadens reliquit puerum dilectissimum
Cynipa deliciasque suas, cui cassidem L. Pauli dono
dederat: quo obtrũcato ab illustri iuuene Pediano Pa-
B tauino, insignis illa galea Romanis restituta est. Quis nõ
etiã nutu diuino illud vrbi Nolæ euenisse affirmaue-
rit? Cæsarem Augustum in ea diem claudere. quo
in obitu (ait Dio) stellas comatas atq; sanguinolentas
visas esse. Qua pro re a Tyberio templum Augusto e-
rectum atq; dedicatum est Nolæ: vt idem autor atque
Suetonius scribunt, nosque eius sedes & vestigia vi-
dimus. Quis etiã non ad deos referat? rem Nolanam
spectantes vasta illa incendia Vesuuij montis accidisse
tempestate & imperio potius Titi, qui liberalitate &
C bonitate sua pessundatã ab illa conflagratione Campa-
niam restituit: vt Suetonius autor est. Quorum ma-
lorum non paruam partem Nola sortita est. Namque
tam & si in vrbe nihil damni susceptum est: in pagis
tamen, qui circa Vesuuium erant, detrimenta mul-
ta subiuit. Ni illud multo benignius existimandum
sit, Nolam ipsam non eis aliisue Vesuuinis incendiis de-
letam esse, veluti Heraclea & Pompeij fuere consump-
ti. Agrum quoque vrbemq; Nolam a torrente Abel-
D lano defensam esse, quum illi ruenti quasi obex collis op-
positus sit, sola benignitate & voluntate diuina actũ
esse impium est ire inficias. Magna quinetiam beneuo-
lentia Nolam agrumque Nolanũ dij prosecuti sunt,
vbi profusione quadam non solum liberalitate tot gra-
tiarum hunc adornauere, quas tum quis a deo opti-
timo profectas esse, euidentissime viderit, quum innu-
meras vrbes agros ve compererit omnibus aut pluri-
mis eiusmodi gratijs priuatos. Demum quis non asseue-
rare ausit etiã illud studio atque decreto quodam diui-
E no esse Nolæ tributum: Neminem in Italica terra tem-
pestate prisco regem aut ducem insigniri ornariq; ex-
cellenti corona potuisse, nisi illam illi Nola misisset? Si-
quidem melilotos, quam sertulam Campanam nomi-
ne vocant, herba florida est: ac in Italia laudatissima
ea est, quæ in Campania nascitur. coronas ex hac anti-
quitus factitatas, indicio est nomen sertulæ: quod occu-
pauit, vt Plinius testatur de coronis scribens. Verun-
tamen Campana appellata est, quod circa Nolam pul-
cherrima Italicarum omnium oritur: vt Dioscoridem
F docuisse memorauimus. Arabes autem secuti potius
vsus nomenclaturamque Italorum quam Græcorum
etymologiam, herbam appellauerunt Elcilelmelicũ:
quæ vox quadrat cum Latina voce, quæ corona regia
est, vt interpretatus est Symo vir Arabicæ linguæ peri-
tissimus. Quamobrem ex herba ea coronæ regum
vel serta contexebantur sed laudatissima: quam so-
lummodo Nolanum agrum ferre, benignitati diuinæ
placitum est. Neque mos coronandi ille vetustissimus a-
pud Nolanos deletus obliuioni ve traditus est. Vere n.
adolescentuli puellæq; ex ea herba florentissima concin-
ne affabreq; intexere corollas: illisq; capiti apte im-

A positis cãtando tripudiare solent. Illud quoq; ad beni-
gnitatem diuinam referendum: quod Nolæ vrbi non
modo alia multa, sed etiã vim campanas inueniendi
largita est: vt opa Nolana vbiq; terrarum sacrificiis
atq; cærimoniis, quæ cum diuis, tum ipsius erga ma-
iestatem agerentur & ornamento & adiumento forent.
atq; vt parum digna reputabãtur regum coronationes,
nisi sertula Campana fuisset intexta: ita diuina officia
vt occulta transigerẽtur, ni campana illustrarẽt voca-
litate. Nam vt sertula nuncupata est Campana,
B quod Nolæ optima oritur: ita id semiuiuum instrũentũ
cãpana nuncupatum est, quod Nolæ inuentum. atque
eam obrem Nola sibi insigne solam campanæ figuram
assumpsit, atq; prætulit: quod vsq; ad nostra tempora in
faciendis signis vsu seruatum est. Quas ob res Nolam
sedesq; Nolanas magnas sacrasq; esse ausim affirmare,
si sacra magnaq; solum aut ante alia dii & spectant
& colunt & amant.

DE NOLANORVM FIDE, semelq; incœpta amicitia ac semper ser- C uata. CAP. XIII.

ILlud insitum esse Nolanis ingenijs, compertum est:
fidem datam atq; semel incœptam amicitiam semper
seruare: idq; ad vltimum vel incidentib. imminentib.
ve periculis maximis, patriæq; ipsius expugnatione ac
interitu. bello namq; Sãnitico Nolani fœdere & amicitia
cum Sannitibus coniuncti: non eam prius frãgere sol-
uere ve voluere: quam incursiones in agrum passi sint
suum: multitudinem Samnitium in vrbem, vt munici-
D pes proprios receperint: incendia omnium suburbiorũ
spectarint: demum vrbem ipsam expugnari atq; capi
viderint. tulere Nolani hæc omnia: quũ a Cl. Petilio
dictatore vrbs Nola capta est, vt autor est T. Liuius. se-
cũdo deinde bello Punico quantã fidẽ Romanis Nolani
seruarint: monstrauit tum Herennius Bassus quum
respondit multa promittenti vt se darent Anni-
bali hisce amici veri verbis: Multos annos iã inter
Romanum Nolanumq; po. amicitiã esse, cuius neutros
ad eam diẽ pœniteret: & sibi, si cum fortuna mutan-
E da fides fuerit, sero iam esse mutare eam. dedituris se
Annibali non fuisse acersendum Romanum præsidium.
cum ijs, qui ad se tuendos venissent, & omnia sibi esse
consociata, & ad vltimum fore. hæc ille: quæ omnia
facto comprobata ostensaq; sunt. namq; postquam No-
la capta fuit a Cl. Petilio, cum Romanis amicitia vsq;
adeo magna stabilisq; iacta fuit: vt nusquam ab eis a-
liqua fieri potuerit alienatio. Et in eodem bello in fide
manentes Nolani, sæpe se patriamq; summo periculo
exposuere. ter enim Annibal Nolam summo conatu
F aggressus est. In quo nemo magnitudinem Nolanæ
constantiæ æstimare certo quiuerit: nisi qui senserit, pa-
uescere Romanos, Romamq; totam contremiscere tum,
quum Annibalem castra aduersus vrbem Romam
mouisse nunciatum est. Quinetiam Capua, Samniumq;
Annibali iam dedita exclusam Nolam à Romanis
(quum ipsa interiacerent) prope fecerunt: atq; eam
ferè vndiq; hostilibus circundedere. nec ob hæc ipsa vn-
quam à fide discedere placitum est Nolanis: sed potius
in fide manentes totum ferè Samniũ incursionib. deua-
stauere. Neq; si plebs Nolana spe effugiendi incõmoda,
quæ

A quæ obsessi ferre solent (Annibali n. fauebat) ideo Nolana res infida est habenda. vrbs enim ciuitasq; propriè illud est, quod caput est, atq; melior pars: qui senatus & primarij vrbis existunt. sicuti enim in exercitu omnes milites imperatorem ducemue sequũtur: qualisq; hic fuerit, talis exercitus æstimatur, quanquam (plerique milites auersò sint animo) Similiter habet res in vrbe atq; populo. Qualis videlicet fuerint senatus primarijq;, talis cunctus populus est habendus, vel si ab illis auersa fuerit plebs ignara atq; timidula. Num maiora polliceri offerreue Damoni Phintias valuisset ijs: quæ B po. Romano Nolani obtulere, & milites paratos ex formula esse, & si pluribus opus esset, plures daturos, & quicquid aliud imperaret velletq; po. Romanus, enixe facturos: ad id sibi neq; opes deesse, animum etiam superesse? Priuatæ verò conditionis hominis fides & constantia quanam inferior fuit illa L. Bantij? qui po. Romano ne fidem solueret, datumq; locum in ea pugna, quæ ad Cannas commissa est, linqueret, maluit ab hostibus obtruncari. quare vulneribus prope confossus inter occisos semianimis inuentus est. C Idem deinde recordatus veteris amicitiæ Romanæ monente Marcello adeò cæterum egregie se gessit: vt nemo sociorum rem Romanam fortius ac fidelius tuuerit: testis est T. Liuius. fidei demum seruandæ Nolanis insitum ingenium causa potissimum fuit, vt sæpius vrbs capta expugnataq; sit: desciuerit nunquam. Ita ergo se habens, primum à Cl. Petilio magno cum damno capta est tum, quum bellum Samniticum gestum est. Deinde bello sociali: quum L. Cæsar cos. male aduersus Samnites pugnauit. tum D enim Nola colonia in potestatem Samnitium cum L. Posthumio prætore venit: qui interemptus est. Tertium Ciuili bello: in quo Marianis partibus hæsisse videntur Nolani. tum enim Sylla Nolam à Samnio recepit, & legiones in agros captos deducens, eos illis diuisit. Quarto à Mauris Vandalisq; anno post Augustum quatercentesimo ac quinquagesimo, quo tempore Paulinus Nolæ episcopus erat, vrbs omnis direpta atq; vastata est. Anno quoq; ferè millesimo quadringẽtesimo post Aug. decem & octo menses obsidionem regiarum copiarum pertulit Nolana ciuitas, ne Nicolam E Vrsinum regulum suum proderet. Paucis annis post illud facinus præteritis Blasius quidam, qui cum turmis militum aliquot mane summo capta clanculum vrbis porta, Nolam intrauit, regiamq; militibus circumsepsit, vt Raimundum Vrsinum Pyrrhi filium manu caperet (erat enim is tum puer ac Nolæ regulus) eo enim capto sperabat Blasius vrbe potiri. Nolani vero id sentientes, facto ciuium armatorum cuneo, F statim tempore Blasium aggressi sunt, eumq; vrbe pepulere, ac regulum seruauere. Porro nostra tempestate quum Carulus VIII. Gallorum rex deiecisset de regno Ferdinandum Neapolis regem, fractæq; vel potius extinctæ essent regiæ vires, atque confugissent Nolam Verginius atque Nicola Vrsini genere, atque Ferdinandi duces illustres: quorum Nicola auus tuus Nolæ regulus tum erat, pauloq; post huc aduentassent turmæ aliquot equitum Gallorum, qui recepti sunt à ducibus hisce in vrbem, posteraq; die duces ipsi à Gallis capti essent, dicentibus eos iure belli capi debere, atq; iccirco volentibus illos ab vrbe abducere, Nolani obstiterunt: postulantes, ne regulos suos extra vrbem abduceret, quousq; ab eorum Rege decretum esset, an duces iure capti essent, nec ne. de hoc enim ipso lis contentioq; erat. quibus Galli, vt eorum animum, qualis esset, explorarent, dixere: an dum id à Rege iudicatum sit, vos soluere velitis militibus nostris cunctis expensas? namq; si velletis, nos eos fortè non abduxerimus. Nolani se id, quód proposuerant Galli, facturos animo perquam libenti, responderunt. at verò Galli metuentes sibi, duces eos ab vrbe Nola abduxere, minitando Nolanis, quod tantum pro eis regulis aduersum Gallos auderent. Duces verò paucos post dies soluti euasere. Quantum ament fidem Nolani homines, indicat quoq; odium summum atque conuicium omnium in eos, qui fregisse fidem comperiuntur. siquidem vbi quisquam non seruasse fidem, infamatur, statim tempore à cunctis maximo odio habetur, digitoq; monstratur, atq; illum tanquam scopulum quisq; vitat, ac fugit. Quumq; fortè cum eiusmodi fidei corruptore aliquo rixari acciderit, tum palam conuicio proditionis tanquam vehementissimo ictu illum extemplo lacessunt. Adhæc non facile in alijs locis tot paria amicorum offenderis, quot Nola semper scatens producit & alit. Neq; cum ciuibus Nolanis solis amicitia percrebrescit: verum etiam cum externis plurimum solet coalescere. Quod non spe lucri quidem Nolani agere vsq; sunt comperti, veluti quãplurimi idipsum de industria & arte quadam factitauere: sed idea & amicitia ipsa sola gaudentes.

DE STVDIIS NOLANORVM.

Cap. XIII.

IN omni rectè constituta atq; ordine fundata Repub. quinq; studiorum genera semper antecelluisse, compertum est. Diuinorum cultum, philosophiam, artẽ militarem, agriculturam, atq; mercaturam. hæc omnia vel non parua Nolanis tractare placuisse, apertissime demonstratur. Diuino nanq; cultui enixè nauatam à Nolanis operam priscis illis sæculis, testantur nobilia complura templa, quæ in vrbe erecta fuerunt: veluti templum Mercurij & templum Augusti. In marmore enim antiquo hisce literis inciso legimus, L. SATTIO LL. PHILEROTI. MAGISTRO. MERCVRIALI. ET. AVGVSTALI. NOLAE. Tranquillus & Dio scripsere Augusto templum erectum esse Nolæ. Nos quoque vt dictum est, marmor quoddam Nolæ effossum vidimus, quod erat incisum hisce literis. TEMPLVM AVGVSTI. cætera vero verba deciderant. Templum quinetiam Victoriæ erectum fuisse Nolæ, illud sacellum indicat, quam hodie sanctam Victoriam vocant. Quinetiam in angulo vrbis præsentis, qui Vulturno vento occurrit, in quo turris Megaldorũ

extat, sacellum sancti Seruatoris nunc erectum est, ad A
decem passus distans à muris. In hoc ipso, vbi sacellum
memoratum est, loco, atque in tota vicinia, quæ sep-
tentrionem versus extenditur, quousq; via sese erigẽs,
portam Cortesellam ostendit, terra ipsa eminentior cæ-
tero solo extat, ac tanquam verruca exurgit: non
quidem naturalis, sed factitia cæmentitiaque. ex qui-
bus coniectare licet, illic fuisse non arcem, sed templum
potius aliquod nobile: simulque sacellum antiquiuscu-
lum superstructum est. consuetudo n. fuit super vetera,
etiam noua sacra ædificandi statuendiq;. simul etiam B
quia extra eum locum vel tractu magno alta complura
vestigia antiquorum ædificiorum inuenta sunt, quod
circa templum ædificari potuissent: circa vero arcem
non potuissent. Neque dubitarim affirmare apud
veteres Nolanos priscos id templum dicatum fuisse Ioui
Seruatori, appellatumq; esse templum Seruatoris: quẽ-
admodum apud alios populos tum Græcos tum Lati-
nos Ioui Seruatori fana erigi consueuisse. fauet nobis eo
pacto rem censentibus loci huius nomenclatura hodier-
na vulgarisque: nuncupatus n. vulgo semper fuit is lo- C
cus, vt à senioribus audiuimus, sicuti nunc appella-
tur etiam, Seruator: non autem sanctus Seruator,
retinens vetustiorem: non autem sacelli recentioris ap-
pellationem. Extat præter hæc vel tempestate no-
stra templum quoddam extra vrbem ad primum la-
pidem, qua spectat arctum, quod Cœmeterium ap-
pellant Nolani. quanquam nomen hoc ipsum Græcũ
κοιμητήριον significat locum in quo complures dormi-
re solent: quod dormitorium aiunt, non templum. In
templo vero ipso medio ara magna quadrataque est, D
quam ambiunt secundum quatuor eius latera ali-
quanto secedentes quatuor columnarum ordines: qua-
rum singulæ binis insidentibus arcubus subiacent, at-
que super curuaturas omnium arcuum æqua atq; ter-
minata continuitas est, non exurgens in parietem. tri-
angula vero, quæ acciderunt inter binos quosque ar-
cus, repleta sunt fabrica lateritia. totum itaque hoc o-
pus, quod per arcus columnis insidet, crustationibus
vitreis opertum est. tesserulæ n. vitreæ, quarum versico-
lores aliæ, aliæ vero atq; quam plurimæ deauratæ sunt, E
graphice compositæ cõpactæq; varias rerum picturas
repræsentant. quanquam à plusculis locis cecidit eius-
modi crustatilis pictura, longitudine temporis disso-
luta. Præter hoc vermiculatum antiquumq; opus ba-
silica grandis recentiorum more ædificata est, ambiẽs
tegensque memoratum opus antiquũ. atque inter anti-
qui operis columnas, aliqua sunt marmorea sepulchra
ad quatuor pedes supra pauimentum extantia, cum
inscriptionibus multorum diuorum in eis tumulatorũ.
Extra vero basilicam nouam multæ compertæ sunt re- F
liquiæ ædificiorum ac marmora: quæ significant ma-
gnitudinem ac dignitatem antiquæ loci eius fabricæ.
Quinetiã circa eandem basilicam paruo interiecto spa-
cio sacella quædam extant, nouissimo ædificandi more
erecta viliaq;, quanquam eorum aliqua sunt aliquan-
tum humi depressa. quæ res antiquitatem præ se ferre
videtur. Omnia igitur ea indicantia sunt illius sacri

A sanctique loci dignitatem: licetque spectantibus certo
certo coniectari, illic stetisse fanum pulcherrimum
atque ditissimum, cum sacerdotum assidue deum o-
rantium cœnobio ac (vt aiunt) dormitorio. Viris
n. recte sacris initiatis duo loca satis esse, alterum in
quo faciant sacra, alterum vbi corpora curent. stru-
ctura autem illa antiqua aræ videtur esse ætatis sex-
centorum annorum: siquando compertum est opera
eo modo tessellata per ea increbuisse tempora. nomen
autem loci Græcum vult antiquiores cærimonias si-
B gnificare: atque eas, quæ tum fiebant, quum vrbs
Nola ciues Græcos alebat. solita sunt namque & Ro-
mæ & in plerisque aliis locis templa atque loca sacra
seruari: atque vt fuerant dicata antiquis quibusuis
mysteriis, ita in vsum meliorem recentium postera-
rumque cærimoniarum admitti. Quoniam
vero legitur in historia diui Felicis Iunioris de templo
Apollinis quodam, quod prope vrbem Nolam ere-
ctum erat, vbi responsa Apollinis per verba vatum
dabantur, quos, vbi ad eos venit Felix, rogando mẽ-
C daces arguit: quamobrem spreto Apolline imago eius
deiecta est etiam à sacerdotibus templi ipsius, censenti-
bus vitam ac verba Felicis à deo vero proficisci, inque
eo oratorium constitutum est, quod a posteris
Felici dicatũ est: atque nomine eius quotannis celebra-
tum, idque seruatum adusque nostram tempestatem.
Non ab re igitur credere ex hisce quisque potest,
templum hoc Apollinis fuisse, quod nunc cœmeterium
vocant. Ad hæc templum Iouis in vrbe Nola ex-
titisse compertum est: tum quod eorum princeps Iu-
D piter erat, tum quia repræsentatur etiam nunc bellum
giganteum in eo templo, quod Nolanum nunc est epis-
copium, atque basilica princeps. Alia plura extitisse
Nolæ egregia fana, credere est. Namque si à No-
lanis duo nobilissima amphitheatra constructa sunt ad
studia cultumque atque voluptatem: longe liberius &
templa multa atque magna superbaque ab eisdem ere-
cta dicataque diis fuisse, consentaneum est: quæ iniuria
temporum deleta sunt, monumentisque literarum ca-
rent. Verum hæc, quæ dicta sunt, monstrare satis pos-
E sunt, quantum operæ à Nolanis hominib. perpetuum-
que diuino cultui nauatum sit. Philosophiæ vero No-
lanos magnam operam dedisse, ex hisce cognoscere est.
ciuitas n. in duas diuisa erat partes senatum atq; ple-
bem. hæc paret: ille regit. regere vero qui vsquã quis-
quã potest senatus abque legum peritia? absque histo-
riarum cognitione? absque arte dicendi? accusatur
n. defenditur, suadetur, dissuadetur, laudatur, re-
prehenditur: in quibus omnibus insita est philosophiæ
pars princeps, quæ prudentia est. Quin etiam
F Nolæ duo amphitheatra fuisse, in quibus fabulæ præ-
ter cætera recitabantur & poemata. poëticam vero cũ
philosophia vnà incolere monet Synesius scribens ad
Nicandrum. Et Aristoteles censuit poetam philoso-
phum esse. proinde omnis antiqua philosophia so-
lis poëtis tractabatur Homero, Hesiodo, Orpheo, Em-
pedocle, Parmenide, Melisso, Arato, Comicis Tra-
gicisq;. Quamobrem Plutarchus præcepit, philoso-
phaturos

phaturos adolescentes à Poetis incipere. siue enim Comœdiam, siue Tragœdiam, siue quod velis poëma antiquum spectes, maximam philosophiam inueneris, & rerum humanarum atque diuinarum scientiam. Humano autem generi insitum esse inabstrusum est: vt eorum, quibus quisq; audiendo fuerit delectatus, idem author esse percupiat, vt alios delectet. Quæ pro re sit, vt quum rem gratam miramq; (namq; quod mirum est, id gratum est) audiuerimus, quæramus alios, quos eadem voluptate referendo afficiamus. delectati igitur homines audiendo fabulas, easdẽ componere ac edere referreq;, vt alios oblectet, amant, & gaudent. volunt itaq; facere fabulas, quos iuuat, illas audire: & qui volunt, idem student, idem philosophantur. Sicuti in omnibus hominum actionibus compertum est: quæ earum apud quoscunq; honore præstiterint, eas multos magistros genuisse, aluisse, auxisseq;. Poesim igitur, quum magno honori summoq; loco apud Nolanos habita est, aliquot ex eis reddidisse poetas necesse est, plurimumq; apud eos esse philosophatum. Quod si Atella, quæ hodie Auersa dicitur (vt autore Stephano cognoscere est) quæq; distat ab vrbe Nola sexdecim millia passu. potuit nomen Comœdijs quibusdam facere, (Namque comœdiæ Atellanæ fuisse leguntur, risum ex iocis saltationibusq; aptissimis commouentes) cur Nolam multo illustriorem quã Atellam non huiusmodi histrionicis, sed honestiorib. studijs indulgere minus iuuerit, atq; poetis & philosophiæ incumbere? Adde Nolanos genere Græcos, vt dictum est, fuisse: monstrabimusq; cum elegantia vixisse. quare ex hisce opinandum, ita à natura constitutos fuisse, vt scientiarum omnium studia exercuissent. sicuti de Neapolitanis idem atq; eadem de causa censuit Philostratus. Artem autem militarem enixe minusq; inglorie tractauisse Nolanos, testatur primum templum, quod Victoriæ in ipsa vrbe Nola erectum dicatumq; est: testatur societas cum Samnitibus: testantur exercitus extra vrbem missi: item incursiones in hostes. Samnium enim semiustum est à Nolanis incursantibus duce Marcello. Quinetiam extollunt Historici L. Bancium Nolanum. erat vir acer, & sociorum eã tempestate nobilissimus eques, quo nemo rem Romanam fortius ac fidelius iuuit. Is igitur vnus cæterorum Nolanorum ingenia martialia fuisse, facile indicare potest. tantus enim vir accendere reliquos vel timidos valuit, cui sua ipsius gloria tum plurimos peperisse æmulos, tum multos sectatores imitatoresq; credendum est: si modo inter Nolanos nusquam quisquam alius exercuisset arma. Simile enim & in alijs artibus fieri solet, vel in eadem familia vel ciuitate. à magno enim vnius fulgore cæteri quodammodo illustrantur ac eriguntur. Verumenimuero quum aliàs tum præsertim ea tempestate Nolani ferociores armis viguere, cum auxere vsq; adeo copias Marcelli, vt coactus sit in pugna Annibal sæpius apud Nolam terga dare vincentibus. Qui enim potuisset vsquam prætorius exercitus cum Annibale totis castris pugnare, eumq; in fugam vertere, ni maximum Nolanorum robur acies Romanas auxisset ac æquas Pœnis reddidisset? si non verius fuerit, victum

A esse Annibalem à Nolanis adiutore atq; duce Marcello. Marmora quinetiam martios Nolanos fuisse testantur, quæ passim cum incisis Ducum nominibus dignitatibusq; comperiuntur in agro Nolano ac in ipsis vrbis sedibus. vt illud. P. SEXTILIVS. P. F. FAL. RVFVS. AID. ITERVM. II. VIR. QVINQ. POMPEI. DECVRIO. ADLECTVS. EX. VETERIB. NOLA. AVFI-
B DIAE. ST. F. MAXIMAE. MATRI. L. PETRONIO. L. F. FALVERO. VITRICO. DECVRIONI. NOLA. EX. TESTAMENTO. HS. CVLↃↃ. ARBITRATV. FIDI. L. extat alterum in hæc verba: CVRIATIO. L. F. FLAMINI. DIVI. AVGVSTI. PRIMI. PIL. TRIB. MILT. II. PRAEFE. CASTR.
C PRAE. FABR. ARBITRATV. HYACINTHI. LIB. hic Nolanus fuisse monstratur eo, quod flamen Augusti fuit, cuius templum Nolæ solummodo erectum fuisse constat: non etiam in cætera Campania. in qua dignitate Nolanos esse prælectos intelligendum est, nisi certa proprietas cognomenti addita vetuisset. Idem & illud: T. RVTILIO. VARO. TRIB. MIL. LEG. V. MACEDONIC. PRAEF. ALAE. BOS.
D Q. DIVI. VESPASIANI. AED. CVR. COM. IMPERATO. PATRONO. D. D. hunc quoq; fuisse Nolanum ex eo licet coniectari. Nanq; marmor magnum est, atq; Nolæ incisum. Quare præsentia sua nomen patriæ significatur, addiq; ipsum non oportuit. Quinetiam locus datus est à Decurionibus Nolanis. His similia quamplurima alia comperta leguntur. Demum certamina, quæ inter pueros Nolanos fieri solent, atq; cursus & magistratus
E quidam testantur militarem artem placuisse summopere Nolanis, de quibus inferius suis in locis amplius disputabitur. Magnam curam nimirum agrorum quoq; atq; rei rusticæ iniuisse Nolanos clarum est. omnis enim Nolanus ager à crebris villis pagisque fuit occupatus, atque eo modo ad nostra vsque tempora diuisus permansit. Quod eò factum est, quò coloni prope agros colendos forent, ac iumenta, boues, porci, capræ, oues, gallinæ, columbi, examina melius curarentur & alerentur: messes quoque atque
F vindemiæ oportune domum transportarentur. Non enim eodem tempore magna res commode & colligi & aduectari via multa potest. Quin etiam fœcunditas agri suapte natura ad agriculturam colendam, vt nunc allicit, ita tum homines allexisse creditur: vtilitas enim magna accedit ijs, qui agros colunt fœcundos: idque summa cum voluptate honesta. In agro item Nolano multam rerum culturam viguisse ostendunt Stabiæ. ad has enim omnes fructus Nolanorum venales, vt nunc deuehun-

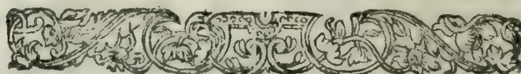
tur, deuehebantur: atq; illinc Romam alio ve nauibus transferebantur. Quamobrem Romani erant allecti fœcunditate felicitateq; agri Nolani, & facilitate transferendi Romam agrorum fructus & prouentus, villas non paucas in agro Nolano fecisse videntur. aliqua n. villa in agro nostro à Romanis nominibus apparent appellationem accepisse: veluti Põpeianum, Marianum, Octauianum, Fabianum. Quinetiã tanto gratior agricultura Nolanis fuit, vt non opere solummodo eam tractarint executiq; sint: sed etiã libros de re rustica placitum sit aliquando edere. eosdem nimirum docte factos, non modo Romani doctiores deinde minus spreuere, sed etiam summo studio secuti & edocti sunt. Præsertim M. Cato: qui in libro de re rustica sæpius legitur citasse Memium Perceniurm Nolanum. is n. præter alia primus visus est docuisse quo pacto seri cupressetа oporteret. diligentis quoque agriculationis Nolanæ indicio sunt instrumenta concinne fabrefacta. Namque præter cætera Italia tota laudabantur agricolarum quædam instrumenta Nolana. idem Cato autor est. Mercaturam demum exercuisse Nolanos, agricultura coegit, & docuit præter innatam lucri facilitatem. Nanque collecti fructus emptorem expectant ac optant: emptio vero fit aut compensatione numorum, aut rerum aliarum commutatione. Euehentes itaq; Nolani suos fructus interdũ commutationem facere cogebantur cum iis mercimoniis, quæ Nolam alio ve reuecta lucrũ maius parere valuissent. Quin etiam Stabiæ monstrant mercaturã Nolanam. illic n. extitisse Nolanorum emporium, scribit Strabo: quod vsque ad nostra tempora tum ipsum tum vsus seruatus est. Ex quibus aperte iam patet & diuinum cultum, & philosophiam, & militarem artem, & agriculturam, ac mercaturam inter Nolanos excelluisse: quibus studiis ingeniisque recte structa constansque fuit respub. Nolana.

DE ELEGANTIA VITÆQVE cultu atque felicitate Nolanorum.

Cap. XV.

DIctum est in agro Nolano plurimas villas mansisse disiectas, in quibus omnia Bacchi atque Cereris arma ac instrumenta seruabantur. hoc ipsum omni rusticana sorde liberasse vrbem, necessum est. hac autem amota reliquæ solæ politia & vrbanitates solæ in vrbe ipsa manebant ac retinebantur. accedebat quinetiam opulentia magna, cum ex agricultura mercaturaq;, tum ex arte militari adaucta: quæ sociata cũ mundiciis atque moribus à philosophia temperatis, non nisi summam ac æmulandam elegantiam viuendique cultum ciuibus cunctis parere valebat. Proinde certo coniectari atque nosse quisque potest: sicuti amphitheatra tum duo, tum illustria erecta erant, ita & muri, & turres, & viæ stratæ, & templa, & exedræ, & ædes ornatu & decore magno ædificata extructaq; cernebantur. vestimenta quinetiam elegantia & domicilia ornata, item dapes opiparæ, & politæ mensæ. Quin etiam serui, & equi, & canes, & arma egre-

A *gia. idque eo libentius, quo Nolanus pop. amicitia Romana tuebatur, fouebatur, gaudebat. Neque nisi consequens his est, orationem Nolanorum atque mores non barbaricos difficiles ve aut rusticitate pollutos, sed vrbanos mitesq;, atque quales vel Athenis vel Romæ oriundos decebat. cuius vel illud indicio esse potest. Nanque populus Nolanus adusque nostra tempora illã priscam bonitatem ac orationem retinuit. mitis n. est, vocesq; Latias tam exacte profert vt Italorum barbarorumque Latina verba melius quam Nolani pronũciet nemo.*
B *Quod vir aure solerti ac nostra tempestate doctissimus Laurentius Valla excipiens sentiensq;, referre solebat, atq; admirari magnopere. Eo itaque pacto Nolani educati cum concordia & amicitia trãsegisse creduntur, libereque caueas amphitheatraq; spectatum auditumque ascendisse, atque musicis & honestæ voluptati statis suisque temporibus indulsisse. per quæ deprehendere quisque potest, nusquam seditiones atque ciuilia odia aluisse Nolanos: sicuti nostra etiam tempestate huiuscemodi hominum*
C *insanias ignorat nescitque popu. Nolanus. Quinetiã vbi natura ita constitutum est, vt homo antequam nascatur, non solum postquam natus fuerit, elegantiam & vitæ diligentiam atque cultum expostulet, vt omni ex parte completus euadat: videtur fortunatus ille vir esse, cui nasci, educari, instituique in vrbe vitæ cultus, ac elegantiæ amatrice contingit. Nã omnino pulcher erit. Deformitas n. semper errorem arguit atque defectum. Ea pro re inter homines rusticos, in quibus nullum est elegantiæ vitæq; studium, turpitudo vehementer abundat. In vrbibus vero*
D *illustribus homines maxima ex parte pulcherrimi producuntur. Quod si Nolani quaque in re fuere elegantiæ sectatores: æquum est, pulcherrimos euasisse. Quibus ex locis compertum est, Nolanos aliquando fuisse tribus præditos generibus bonorum: animi, corporis, atque rerum externarum dominæ: atque iccirco nobilissimos atque felices.*

E

DE NOLA

LIBER SECVNDVS.

IN EISDEM IN QVIBVS PRIus erat sedibus Nolam præsentem stare.

F

Cap. I.

RBS Nola quo in agro fundata, quamq; magna, atq; quibus moribus Nolani fuerint, idq; ab ipsa origine adusq; tempestatem nostram, iis, quæ memorata sunt superiore libello, explicatum est. Quonam autem modo nunc se habeat, hoc est Anno M. D. XII.

post

post Iesum Dominum consequens est, enarremus. Nola igitur præsens in eodem agro atq; sedibus eisdem iacet, in quibus olim stabilita extiterat. Quo ex loco illud coniectari licet, nunquam bello deletam vrbem funditus fuisse, vsque adeo ve afflictatam, vt ciuium reliquiæ fugere coactæ ad aliquam villam vicinam venerint, coluerint, auxerint, Nolamque illam nominarint: sicuti plerisq; accidit populis bello, alio ve casu de patrio solo propulsis, qui de monte in planiciem, aut de planicie ad montem, aut de vrbe ad pagum, sedesq; atque lares mutando transmigrauere: sed sedes antiquas, quasque primum dantibus diis occuparant, semper coluere Nolani: neq; mutando tantillo locum à laribus genioq; suis degenerauere, seque cum paganis miscuere, hospitesue apud populos alienos vsquam mansere. In eisdem autem sedibus, in quibus prius erat, vrbem præsentem stare, euidentissimum est. Pars enim hodiernæ vrbis, quæ ad occasum hybernum vergit, quæque vocatur Turris rotunda inter duo amphitheatra prope procurrit. quæ vero spectat arctum ad portam Samuelis, parietis partem latericij antiqui validique habet, quem vel templi vel magnæ domus fuisse, necessum est. is nunc intra vrbem est: distatque a muro arctico, Samuelinaque porta circiter decem passus. Eidem parieti videlicet domus Tangorum, Friciarum, Macceorum, atque Cæsarinorum inhærent, atque via, quæ per Samuelinam portam intrat vrbem, scindit hunc eundem inter Macceas & Cæsarinas domos. In media vero vrbe præsente episcopium est, quod erat in antiqua Nola templum Iouis. Quinetiã in ãgulo vrbis in quo turris Megaldorũ extat, fundamenta tẽpli Seruatoris antiquæ vrbis à muro præsentis claudũtur. relinquo alia plura vestigia ædificiorum, quæ passim per vrbem inuenta apparent, continueq; ab effodientibus reperiuntur: quod ea, quæ retulimus, satis fidei lucisque præstare tacere ve possunt ad ostendendas antiquæ atque hodiernæ Nolæ easdem sedes esse.

DE FIGVRA, ET AMBITV præsentis vrbis: & quanto minor sit hæc quam antiqua: deque numero ædium atque ciuiũ vrbis vtriusque.

Cap. II.

Figura præsentis vrbis quanquam vndecim est angulorum, aliquanto tamen est longior. longior n. est, qua ab ortu occasum versus protenditur. Quinetiam qua ad occasum vergit paulo arctior: qua vero ad ortum, latior. Latus quoq; quod occasum spectat, rectũ est: id vero quod orientem solem excipit, angulosa rotunditate curuatur. Proinde dimidio humani calcis vestigij ve, quod à talo est, vrbs hæc spectatur persimilis: mensus vero ambitus nongentorum ac xx. quatuor passuum inuentus est. Area vero tanta est, quanta capere potest duo quadrata quorum singula latera sunt centenûm quinquagenûm quaternûm passuum. Ea quinetiam duo quadrata in vnum collecta efficiunt quadratum magnum, cuius singula latera sunt ducentenûm septenûmq; denûm passuum cum

A *ternis quintis passus vnius: eiusdem vero ambitus est octingentorum septuaginta passu. cum ternis duabus quintis. Diametrus vero ipsius trecentorum ac octo passuum fere. Id ipsum autem quadratum etiã tantũ continet, quantum sunt duo minora quam illa duo, quæ prius dicta sunt quadrata, atque dimidium alterius. Quorum minorum quadratorum latera singula sunt centenûm tricenûm septenûm pass. cum ternis quartis. Eadem vero duo quadrata cum dimidio simul coniuncta redduntur æqualia sexangulo spacio,*
B *cuius singula latera sunt æqualia lateribus singulis eorum duorum quadratorum. Sexangulum n. spacium, quod æquilaterum fuerit alicui quadrato, est etiã eidẽ quadrato duplosesqualterum. Quamobrem quadratum illud magnum æquum est huic sexangulo. Areæ itaque Nolanæ, quæ ad quadrilateram speciem redacta fuerit, ambitus oræ erit octingentorum ac septuaginta passuum fere. Diametrus vero trecentorum & octo fere. redacta vero in speciem sexangulam erit ambitus octingentorum. XXVI. cum semisse. Dia-*
C *metrus vero ducentorum septuaginta quinq; cum semisse. Item si circuitus sexangulæ areæ reddatur orbis, erit eius diametrus minor diametro sexangulæ. Est n. diametrus rotundæ areæ ducentorum sexaginta quatuor pass. fere. Atq; hac ratione non arcta breui ve, sed ampla & tanquam passim progressa certam diametri quantitatem inuenimus, atque comparabilem cum diametro antiquæ vrbis. oportebat n. vrbis præsentis areã cum antiquæ embado comparaturos inuenire diametrum rotundæ areæ præsentis sicuti factũ est. primum n. redegimus præsentis vrbis aream in duo quadrata æqualia inter se: secundo hæc duo coniũ-*
D *ximus in vnum quadratum magnum: tertio magnũ hoc diuisimus in duo quadrata & dimidium alterius: quarto hæc duo cum dimidio congregauimus in sexãgulum: postremo sexangulum in orbem transformauimus: vt huius inueniremus diametrum certam cõparabilemq; diametro antiquæ. Qua inuenta manifestum est, quanto præsens vrbs arctior minorq; est antiqua. ambitus n. orbis antiquæ vrbis erat duûm mil-*
E *lium septuaginta quattuor passuum, Diametrus vero sexcentorum sexaginta. præsentis vero vrbis circuitus orbis est octingentorum viginti sex cum semisse. Diametrus vero ducentorum sexaginta quatuor. Quare area antiquæ vrbis est sexscupla sesquiquarta præsentis vrbis embadi. cæpit n. hoc illa vetus sexies & quadrãtem. Namq; duorum orbium circulorum ve alter ad alterum ea ratiõe refertur qua quadratum diametri huius orbis ad quadratum diametri illius: vt si diametrus huius mensura fuerit quatuor pedum, illius*
F *vero duum, illius orbis ac circulus ad huius circulum ita se habebit comparatus, sicuti quadratum diametri quatuor pedum ad quadratũ diametri duũ. est autem quadratũ illius sexdecim pedum, huius vero quadratum quatuor. quadruplus ille igitur huius est. Quamobrem quum diametrus antiquæ vrbis sit sexcentorum sexaginta pass. præsentis vero ducentorum sexaginta quatuor: estque illa ad hanc dupla sesquialtera, non etiam area illius est dupla sesquialtera præsentis, sed sescupla sesquiquarta. quadratum n. illius*

ad quadratum huius ita se habet: quod hoc modo facile est videre. pone diametrum præsentis esse quatuor pedum, pones etiam diametrum antiquum esse pedum decem (est n. duplasesquialtera) constituasq; ambas diametros in eadem linea, quæ sit decem pedum A.D. hanc diuiseris in duobus locis B. & C. ita vt linea A. B. sit quantitate quatuor pedum. Item B.C. totidem. C. D. vero remaneat duum pedum. deinde constituas quadratum supra lineam A.D. erectis lineis D.G. & A.K. atq; ducta linea K.G. Item diuidas lineam erectam D. G. duob. punctis E. & F. pari mensu quo diuisa est linea A.D. eodem modo diuidas lineam è regione erectam A.K. in punctis M.L. similiter quoq; diuidas lineam K.G. ex transuerso descriptam videlicet in punctis I. H. ducasq; deinde lineas medias M.E. & L.F. item B.I. & C. H. fecisti iam quadratum super lineam A. D. quod capit quadratum lineæ A.B. sexies cum quarta. Namq; A.C.O.L. sunt quatuor quadrata sibi æqualia. Item columna D.N. & altera columna N.F. sociatæ iunctæque sunt æquales quadrato lineæ A.B. sunt enim dimidia quadrati. similiter se habent columna L.I. & I. O. sunt n. æquales quadrato lineæ A.B. sunt igitur sex quadrata lineæ A.B. quadratum vero paruum. H. F. est quarta pars quadrati lineæ A. B. est enim productũ ex dimidia linea. A.B. Quare quadratum lineæ A.D. est sescuplum sesquiquartum quadrato lineæ A. B. Idem est videre in numeris. Namq; si latus A.D. sit decem: eius quadratum erit centum. & si A. B. latus sit quatuor, eius quadratum erit sexdecim. Centenarius vero capit sedenarium sexies atq; quartam eius. sicuti in his figuris spectare apertissime licet. Sin autem areas vrbium antiquæ & præsentis non rotundas, sed sexangulas feceris: eadem habere rationem necesse est. sin vero duodecangulas vtrasq; redegeris: proportione atq; comparatione eadem habere se oportet, qua quadrata diametrorum se habere dictum est. hanc itaq; rationem habet area præsentis vrbis ad aream antiquæ.

Quod si voluerimus veriore comparatione rem Nolanam dignoscere, oportet etiam harum ambarũ vrbium non solum embada, sed etiam habitandi modum & rationem recensere æstimareq;. Ita igitur compertum est, antiquæ Nolæ adeo frequenter habitatum esse, vt priusquam à Petilio dictatore caperetur, plurima suburbia oportuisset ædificari. In hac vero hodierna Nola tum suburbia nulla manent: tum etiam intra muros area multa amplaq; & horti quãplurimi atq; amplissimi reperiuntur. Quinetiam in ædibus singulis fere cauædia singula multo quã par est, dilatata: quas cortinas cortesq; vocant. horum omnium superfluã amplitudinem si coniunxerimus, alteram saltem vrbis partem inanem esse nimirum cognouerimus. reliquum vero si ad decentem habitandi in vrbe modum constrinxeris, inueneris præsentem vrbem non sextam partem antiquæ, sed duodecimam remansisse. præsens itaq; pars duodecima est antiquæ, vndecim vero reliquæ deletæ sunt. Quinetiam vbi hac ita se habere nouimus: compertum quoq; est, si nostra tẽpestate in vrbe fuerint ciuium ad quatuor millia, in antiqua censa fuisse ad quinquaginta millia. sunt enim

A *in vrbe præsente haud pauciores quã septingentæ ædes in ædibus vero singulis plurimum sena ciuium capita colunt, idq; seruis à connumeratione semotis. Quinetiam ex hisce rationibus videtur in antiqua vrbe extitisse ad octo millia ædium. Verum hoc ipsum nõ est vsq; quaq; asseuerandum. Nam in vrbe maiore etiam ædes maiores aliquanto stetisse decet, ad sex millia vero excreuisse, probabilius est, reputanti tantum continuisse domum antiquam, quantam nunc occupat domus vna cum quincunce. Numerum vero ciuium, potius fu-*
B *isse maiorem, quàm qui paulo ante prolatus est. Nam quo domus est illustrior maiorq;, eo etiam familiam numerosiorem habere par est. census itaq; ciuium fuit congruentior, qui ad sexaginta millia capitum excreuit. Nisi quoque tantus fuisset populus Nolanus, nec amphitheatra nobilia condere, neq; Annibalem arcere ac vincere, idq; ter valuisset. Est autem Nola præsens reliquum quoddam eius partis antiquæ, quæ tum arctum, tum ortum spectabat. namque*
C *præsens vrbs à meridie spectat amphitheatrum marmoreum, ab occasu vero lateritium, quæ intra vrbem veterem extitisse dictum compertumq; est.*

DE FINIBVS ATQVE FIGVRA Nolani agri præsentis.

CAP. III.

QVo vrbis ambitus arctior nunc est quàm prior,
D *eo minor quoq; nostra tempestate in agris ora & possessio redacta est. Quam hoc nunc pacto se habere intelliges, si ab vrbe protendas lineam versus occasum vernum ad mille & quingentos passus, in cuius fine metam ponas: Item altera educta versus occasum hybernum linea ad duo millia pass. metam alteram in calce figas: deinde à Mephiti rectam ducas ad metam vernam antepositam: atq; ab hac iterum alteram extendas adusq; metam hybernam, quam fundaras, terminatus erit prope ab occidentali plaga Nolanus ager. Rursum ab vrbe educta linea versus meridiem, inter-*
E *que austrum & libonotum ad duo passuum millia & quingentos metam constituas. Iterum ab vrbe altera ducta versus meridiem, ipsumq; austrum ad tria millia passuum, alteram metam statuas. Insuper ab vrbe recta tertia protracta inter Notum & Vulturnũ ventum, atq; versus dextrum cornu Vesuuij ad quinq; millia passuum tertiam metam signes: quibus metis positis ductus sit limes à meta hyberna per cæteras metas, omnis ora Nolani agri, qui sub Vesuuio est ad*
F *meridiem vergens, terminata est. Quin etiam ab vrbe extensa linea versus ortum hybernum, atq; sub cornu Sarni montis, vbi Palma oppidum extat, ad quatuor millia passuum, positaq; illic meta, ad quam limite tracto à meta Vulturni memorata, atq; ab hac ad turrem Martiani, quæ meta antiqua nobis posita erat, conclusa est ad ortum vernum ea orientalis pars: à turre vero Marciani procedens linea super collem Gecalæ meridionalem, descendensq; per vallem, quam facit collis Gecalæ occidentalis atq; Vesciani collis, vsq; ad pagum Nolanum, quæ Casamarciana vocatur, &*

quæ

quæ sub ipso colle Vesciani iacet, atq; ab hoc pago proficiscens secundum radices eiusdem collis usq; ad exitum cornuae ipsius, scilicet metam antiquam, quæ erat versus ortum æstiuum, terminat Nolanam possessionem reliquam, quæ vergit ad ortum. ab hoc vero cornu tracta linea occasum æstiuum versus, aliquanto citra Titianum oppidum reprimens se, atque deinde procedens secundum radices Abellæ usq; ad Mephitim, claudit omnem Nolani agri septentrionalem plagam. Intra hosce limites metasque Nolanorum agri tempestate nostra continentur. iidem limites metæque dictæ figuram describunt, præsentantque prope quadrangulam: cuius duo anguli oppositi longe plus inter se distant, quam reliqui inter se duo. Angulus enim qui ad Mephitim est, oppositus est illi, qui vergit ad Vulturnum ventum: distatque ab eodem decem prope millia passuum. Qui verò angulus ad ortum æstiuũ incurrit, opponitur ei, qui ad metam hybernam cogitur: atque ab eo quinque ferè milliaribus abest.

QVAE PARTES SINT NOLANI agri, qui planus est, & earum quis vsus, atque quorum possessio, & de aucupio Regio atq; vini varietate.

CAP. IIII.

ACcedenti à Mephiti versus urbem Nolam per duo millia & quingentos passus, duæ partes agri, qui in eo angulo est, obuiæ fiunt: quarum altera vergit ad Abellam montem: altera ab occasu hyberno est. illa vacat arboribus omne genus, atque arua sola sunt, ac interdum palustria, eadem vero frumentorũ ac leguminum omnium feracissima tum, quum palus aquis non exundarit, ac vomeri copiam sulcandi fecerit: altera pars omnis nemorosa est, quercis præsertim densissimè exurgentibus, quæ plurimum palustris est maxime hyberno vernoque tempore. Contra verò si quis ab angulo Vulturni venti, qui huic oppositus est, ut antea diximus, per tantundem tractus accesserit versus urbem, campum quoque utrinque arboribus vacantem viderit, non lapidosum, sed terrenum vomerique aptissimum, non palustrem, sed siccum adeo, ut fodientibus etiam puteos aqua non facile occurrat, nisi ad viginti passus descenderint excauando. Omnis ea plaga quoque, ut luto hyeme, ita æstate puluere caret. herbida quinetiam semper est, pabulique ac omnis generis frumenti fœcunda. nobis vero pueris is angulus duas quoque habebat partes, alteram, quæ spectat Vesuuium, quæque perpetuum nemus atque quercetum erat densissimum: alteram, quæ spectat cornu Sarni montis occidentale, quæ campestris erat, ut dictum est. idem verò angulus tam hisce quam superioribus temporibus planum Palmæ appellatus est, non eo, quod ager sit possessio Palmæ oppidi, quod in monte Sarno extat: sed quod oppidi illius prospectu subiaceat. Hoc ipso campo primũ delectatus est Alfonsus Aragonum primus, qui Neapolitanis imperitauit, idem abauus tuus: deinde eius Filius rex Ferdinandus in eodem regno primus. item huius filius Federicus rex, quotannisque verno tempore eorum quisque aucupatum eo veniebat. nam cæteris anni temporibus campus concedebatur ouibus, bobus, equisque solis ad pabulandum. Aucupium erat miluiorum aquilarumque, quod hoc pacto agebatur in medio campo. Miluium aquilamue aliquam alto volantẽ per carnis humi sparsas, aut etiam ustarum nidores prius alliciebant, ut aliquanto propius terram deuolaret. Nam ubi ad quinquaginta passus abesse humo aquilam aut miluium vidissent, tum hieraces, quos falcones sacrosque vocant, ad id edoctos soluebãt, ternos scilicet aduersum singulos miluios. sacri vero diuersum primo volitabant ascendendo ita, ut crederes auersos à miluio abituros: atque à domino fugituros: deinde reuertebantur ad miluium, & sursum summo nisu petentem: sed non redibant, nisi superiores illo se esse vidissent. At ubi supra redijssent, tum ab alto impetum faciebant in miluium, inque ipsum subiectum inuolantes alter post alterum, ea cursus temporisque mensura se regentes, ut secundus nondum percussum descenderet, ni qui prior percusserat, cœpisset reuolando ascendere. miluius contra interdum subuolando vitabat inuolatum superioris hostis, interdum feriebatur: qui etsi aliquãdo dexteritate quadã & volandi vi post longissimam altissimamque pugnam euadebat, frequentius tamen non potens tribus hostibus deinceps inuadentibus obsistere, tandem capiebatur ab uno atq; altero sacro, ac ex tribus ipsis, duobusue, aliquando omnibus veluti globus factus deuoluebatur humum versus. quibus cadentibus statim auxiliabantur equites celerrimi ad idipsum parati, atq; assidue subtercurrentes auibus pugnantibus. hi itaq; miluium capiebant, ac fractis eius alis, collo, & tibijs raptandũ liberius aliquantisper sacris exponebant, sinebantq;: deinde scisso illius pectore cor extractum cum sanguine etiam dissultante alteri sacro vorandum præbebant, cerebrum alteri, tertio medullas. Hac pugna rapacium auium adeò delectatus est quisq; regum, quos diximus, ut sæpenumero in eo spectaculo diem totam insumpserit: atq; ut creberrima deinceps pugna spectaretur, usq; ad trecentos sacros domi aluit. Quinetiam ut campus foret amplior, ad cursumq; equitum liberior (Nam longum tractum sæpe prætereuolant aues pugnando) totum vicinum campo nemus Ferdinandus extirpauit atq; consumpsit, idq; usq; ad radices Vesuuij ita, ut nemus in similem campum abierit. Nunc verò ubi aucupia ea summota sunt, omnis campus aruum est, & aratro facile scinditur, frumentiq; omne genus ferax. Idem quinetiam angulus atq; alter, qui è regione est, non est possessio Nolanorum ciuium. Regulorum enim est: quanquam usus per solutam partem fructuum quartam concessus est ciuibus. reliqua vero campi pars, quæ inter hosce angulos patet, in qua media urbs ipsa sedet, consita est arboribus: quæ quoquo angulorũ versus protenditur ab urbe ad bina millia passuum, atque tam eius diametri, quæ ab ortu æstiuo ad occasum hybernum, quam quæ ab ortu hyberno ad occasum æstiuũ porrigitur, mẽsus quatuor ꝑpe milliũ passuũ est. Consiti igitur agri huiusmodi pars altera coryleta cõtinet.

hæc ad meridiem occasumq; in extimo agro sita est. ac ab occasu verno incipiens procedit adusque occasum hybernum, atque ab hoc discedens per meridianam agri oram ambit arboreta, quoad ortum hybernum peruenit. Est ea corylorum pars longitudinis quidem quatuor millium passuū, latitudinis vero ad mille: sed in eiusmodi coryletis nec sementis quidem aliqua fit, neque vites seri recte possunt. Auellana n. hastatim crescit, quasi ex eadem radice aut cespite eodem complures hastæ in orbem exeant, quæ ad vicenos quinos pedes crescendo extendi solent. harum mediæ erectæ stant: quæ vero in ambitu oriuntur, terrā propius sese demittunt. Proinde sub eis magnam iactant vmbrā, quæ sementem perdit: vitem contra tolerare nequeunt, quæ inclinantur: quæ vero in medio cespite eriguntur, densitate sua cultum vindemiamq; supprimunt. Altera vero pars, quod reliquum agri est, arboreta continet: sunt autem hæc loca, quæ etiam Nolani arbusta vocant, parte maxima populis, minore vlmis, minima quercis in quincuncem distincta. omnes tamen hæ arbores in magnam altitudinem grandescunt: quibus adiunctæ ac maritæ vites scandunt quoad cacumina illarum superarint, atq; exuperantes ab ramis pēdeant. Quamobrem racemi alte pendentes melius sole coquntur, atque vindemiæ tempore scalis lōgissimis adhibitis commodius colligunt arboreta: quinimmo præter arbores vitium sustentatrices etiā inter antes habent malos, sorbos, mespilos, cydonios, piros, iuglandes, atque hisce similes. Solum præterea horum arboretorum quotannis vomere scinditur, atque sementem recipit cuiusque generis, acceptamq; cumulatius reddit: quamuis ab vmbra arborum imminentium aliquantum lædatur. Eorundem item arboretorum quæ iacent ad meridiem, inter vrbem atque coryleta, debile ac tenue, sed odorum vinum ferunt: quæ vero ad ortum hybernum versus Sarnum montem, subtilia atq; aliquanto austeriora: ad septentrionem autem vergentia, præsertim quæ à radicibus collis Vesciani per Tophinum pagum Cœmeteriumque procedentia vsq; ad paludes, vina odora, plena, validaque gignunt. Ea vero quæ sunt ad ortum vernum inter collem Gecalam atq; vrbem: item ea, quæ ad occasum vernum iacent, vina ferunt mollia atque aquea. Sunt item vina Nolana, etiam colore variantissima: alia enim sunt nigra: alia rubra: alia rosea: alia hyacinthina: alia aurea: quædam lutea: non nulla pomea: quædam vt aqua candida. Sunt demum hæc arboreta coryletaq; omnia possessa à Nolanis atque paganis: exceptis perpaucis, quæ regulorum sunt, uelutι priuatos ciues decentibus.

DE COLLIBVS GECALAE deque nomine ipso atque Vesciano.

CAP. V.

IAm de planis agri partibus dictum est, superest vt colles recenseamus: qui nulli alij sunt in agro Nolano nisi Gecalani. hi igitur duo sunt occidentalis & meridianus, coalescentes tanquam ad anguium vncū-

A *que, quem iacentem ad ortum vernum Nola spectat. is vero angulus secedit ab vrbe mille ferè passibus. Duorum autem collium eorum meridianus, recta procedit ab ipso angulo per sex milia passuum versus ortū vernum, quousq; Sarno monti connectitur. Verūtamen finis Nolanæ possessionis in eo statutus est ad Marciani turrem ita, vt pars, quæ à Nolanis possessa est, præstantior sit. non enim hæc pars vallem claudit cū Sarno monte, veluti reliquus collis: quamobrem dextera eius iuga soli post ortum, meridianoq; atque postmeridiano*
B *patefacit. Alter vero Gecalanus collis ab eodem angulo proficiscens, inter occasum æstiuum & arctum, ad mille & quingentos passus, adusque pagum Casamarcianum excurrit: iuga eius læua antemeridiano soli, meridianoque, atque in occasum inclinanti: dextera vero orienti atq; postmeridiano pandens. Proinde angulus ipsiq; collium curuitas hybernum occasum spectat. Collis item occidentalis maxima parte, atq; quæ ad arctum vergit, terrenus est: vix n. marmora in eo vides, idque vel in cacumine, vel in iugis: meridia-*
C *nus vero quique in ortum excurrit, atque ipse vncus marmoreus est, præsertim circa verticem: rarius terrenus, idq; per iuga atque radices. & ille placide exurgit, raroque ad quingentos passus: hic vero meridianus frequentius ad mille passus ascendit, est arduus atque circa verticem non facile cultum suscipit. Hi itaq; Gecalæ colles parui quidem, ac per breues sunt: verum quo minores eo gratiosiores atque præstantiores, feracitate tanta, quanta ne vllis orbis partibus siue colles, siue campi, siue verrucæ sint, ce-*
D *dant. In his enim Bacchi vis maxima est. vina n. dulcissima suauissimaq; gignuntur: alia item austera: alia Muscatella vocata: atque præter hæc vina Græca (vt aiunt) quæ omnia alba sunt. cætera rubra pellucida & odoratissima, cuncta preciosa habentur. Oleæ nusquam generosior liquor. pomorum vt omnia genera: ita nullis secunda. sunt specus, sunt speculæ, sunt prospectus gratissimi: æstate auras perpetuas, hyeme apricitatem magnā inuenis, niues, aut gelu, aut pruinas nesciunt hi colles. Quamobrem fructus & flores præcoces quamplurimi in eis veniunt: alij contra serotini vsq;*
E *ad hyemem in arboribus integerrimi pulcherrimique seruantur. Citreorum item omnis varietas, prunus, cupressus, myrtus, rosmarinus, atque complures frutices nusquam frondem linquentes. medicarum herbarum ingens numerus. Apibus certa atq; optata mansio: luscimiarum, aliarumq; auicularum vocalitate gaudentium ciuitas in eis collibus esse creditur. Et ne aliquando aures offendat Gecala dulcis, cicadas nullas gignit, admiratiq;, veluti omnis ager Nolanus etiā*
F *ea molestia caret. Etenim colles hi non inferioribus gratijs afficiunt incolas, quam quibus stirpes & aues prosequuntur. salubres enim vsque adeo sunt, vt plerique macrobij & adusque centenos annos in eis vixisse comperti sint. ob has itaque partes gratiasque, omnis ea collium regio a Græcis illis, priscisque Nolanis appellata est γῆ καλά, Gecala, hoc est, terra bona pulcraque: quauis enim in parte tum bona, tum pulcra, tum feracitate sua vtilissima, tum aspectu prospectuq; iucundissima. Oppidum vero, quod in concursu duorum*

rum ipsorum collium, anguloq; extructum est, terræ cognomine est. Gecala enim ei quoque nomen est: quã-quam posteritas mutatis literis, & Cecalam & Cicalam appellauerit, sicuti hodierni Nolani appellant. Horum autem collium pars à Regulo urbis, pars à Nolanis, pars à Gecalanis ciuibus possessa est. oppidum vero ipsum solius reguli est. Legitur autem apud Stephanum Vescia vrbs fuisse antiquæ Ausoniæ: & vt quidam arbitrantur in Samnio: à qua, quum esset deleta, videntur quædam reliquiæ ciuiũ transmigrasse in eam vallem, quam ad ortum facit collis Vescianus, qui à Gecala proficiscens versus Abellam extenditur, atq; in ea oppidum struxisse, ipsumque fecisse oppidanis cognomine, Vescianum appellantes. Est autem hoc oppidum in confinibus Hirpinorum & Campanorum. Collis vero Vesciani fere gratias omnes concessit collibus Gecalæ. est enim obscurus & vmbratilis: quippe qui eo prope vertitur, vnde vix occiduum & inclinantem solem excipiat. Nam quæ Gecalam attingit, aliquam parit vtilitatem, oleas præsertim per saxa producens atque fouens.

DE OPPIDO PAGISQVE, atque cæteris quæ in agro Nolano erecta sunt.

CAP. VI.

OPpidum vnum ac pagi complures, qui nunc in agro Nolano extant, hi sunt. Namque in collium vnco Gecala oppidum circunspectatur. hoc primum à Nolanis ædificatum esse, credere licet: simul propter belli occasiones (imminet n. vrbi Nolæ locus is) simul etiam propter commodiorem eorum collium cultum. Nolanos vero aliquos eo habitatum ascendisse veluti in coloniam quandam, indicio est illud, quod ab antiquo tempore ad nostram vsque tempestatem in vsu Nolanis est. Quum n. matrimonia nuptiæ ve sanciuntur, pactaq; & dotes spondentur, illa more antiquo Nolæ atq; Gecalæ rata seruari oportere exprimuntur. quod proprium est suumq; coloniarum. Hoc autem oppidũ superioribus temporibus grandius fuisse, reliquiæ ædificiorum ac murorum ostendunt: nunc vero pauculas casas circa arcẽ retinet etiã muro septas. solitudinẽ oppidi videntur fecisse oppidani, qui alta loca relinquẽtes ad iuga, radicesq; collium habitatum deuenere: idque ob meliorem locorum conditionem, præsertim, quum etiam campos colere placitum est. commodius enim & colles & campos colunt, qui inter vtrosque habitant. Quamobrem sub vnco ipso atque colle meridiano per radices passim incolunt Gecalani pagos multos ingentes. Quorum primus sub vnco ipso est Sanctus Paulus nuncupatus: deinde Liber: ac Liberi: vlterius vero Bardi. Nam vt eorum nomina pluratiua ostendunt, plures villæ fuere: atq; eorum, qui aliqua ratiõe liberi atque egregij, item qui bardi atque rusticani eo tempore habebantur. In ipso autem campo planicie ve, quæ Vesuuium meridiemque spectat, est pagus appellatus Sanctus Eramus ab vrbe distans ad octingentos passus. deinde pauco tractu inter-

A *iecto Syricum est, & Sabinianum. Quorum vti priores incolatu minores, ita Sabinianum maxime excellit. Quinetiam prope Syricum ac ab occasu hyberno vestigia sunt magni pagi iam deleti, qui Centuria appellabatur, quæq; nomen loco, atq; vestigia pauca ædium reliquit. ab occasu vero pagus nullus extat. Ea vero pars agri, quæ vergit ad arctum complures pagos continet: vt Cœmeterium templum iam memoratum atque cognominem pagum: vlterius vero Campasanum, Fabianum, ac versus Vesciani collem To-*
B *phinum, Vineolam. Gallum, Comitianum, Cotinianum, Resinanum, Ponticulum. Sub colle vero ipso Pedemontium, quod prope deletum est: atq; ad vallẽ Gecalæ, Casam marcianam. Præter hæc in iugo Gecalæ occidentali templum est diuo Angelo dicatum, cũ cœnobio sacerdotum præcepta diui Francisci sectantiũ, atque inter hoc monasterium & pagum Sanctũ Paulum sub ipsum oppidum Gecalam ad ipsiusque radices collis, fanum extructum est, ac Diuo Ioanni dicatum, cognomento Cascum (cascum enim Nolani saxum*
C *magnum vocant) quasi de monte cæsum: fanum n. super saxo erectum est. complura quinetiam sacella huic similia passim per omnem Nolani agri plagam licet videre. At vero inter Cascum ac memoratum Francisci monasterium extat quasi subterranea porticus, antiquum opus, quam cryptoporticum architecti quidam vocant: quæ ad voluptatem nunc tepore nunc frigore captandam extrui solebat: non publica modo publicoq; ære: verum etiã vt quisque amabat, ære priuato sibi ædificabat. Colle etiã sub ipso*
D *lapidicinæ marmorum videntur fuisse, vnde abscissa creduntur cæmenta, quæ ad construendum aduecta sunt amphitheatrum.*

DE MVRIS, POMOERIIS, promurali, fossa, portis, & aggere præsentis vrbis.

CAP. VII.

TVetur se nostra hac tempestate Nolana ciuitas
E *muris, pomœrijs promurali, fossa, portis, atque aggere. murus est latitudinis quinq; fere pedum, altitudinis v.xx. idẽ distinctus est frequẽtib. turrib. quadratis terna latera extra murum exerentibus, interq; se distantibus per octogenos pedes. quas vero turres supra portas, aut in concursu murorum angulo ve, extrui contigit, hæ cæteris sunt excelsiores. atq; nomine proprio sunt insignes. Quinetiam in hoc muro quatuor portæ patent bina binis auersæ, atq; singulæ singulas cæli plagas spectantes. ad meridiem n. Vesuuiumq;*
F *prima versa est, quæ Vicancius appellatur. is n. locus in vrbe veteri videtur fuisse vicus Anciorum: vnde attendit vicus Ancius atque Vicancius. Altera porta spectat occasum vernum, cui nomen est Portellum. Nam in eodem muro occidentali erat porta antiquior, cui nomen erat porta. verum quod Regia aliquanto ab ipsa aberat: iccirco aliam paruam portam huic vicinam reguli aperuere: ne vero duæ manerent portæ tam vicinæ veterẽ clausere muro, nouam vero reddidere maiorem, cui nomen minutum iam inditum*

remam-

remansit. claudendi veterem portã etiã hoc causa fuit. Namque via, quæ per eam ferebat, magna aqua ex vrbis stillicidijs collecta defluebat, quæ adeo illam excauarat fluendo, vt in fossam prope descendere redacta sit. Quapropter portam ineptam transeuntibus redditam clausere. Tertia porta spectat arctum ac montem Abellam Vicancio auersa. hæc appellata est Samuelis à custode vel vicino id nomen assumens. est n. familia ciuium Samuelium. Quarta ad ortum vernum versa est, ac occidentalem Gecalæ collem conspicit: eadem Portello auersa. nominata autem est Cortesella: videlicet à malo. Namque Cortem Nolani vocant tum domus cauædium, tum magni viri domum. fellum vero hominem appellant, qui felleus prauus falsusque est. in quo itaque loco porta statuta est, domus aliqua egregia quidem, sed prauorum dominorũ fuerat: quæ deleta & loco & portæ nomen idipsum reliquit. atque à posteris seruatum simul ad infamiam facti, simul etiam vt qui infamari metuant, caueant malefacere. Murus item à Vicancio procedens versus occasum æstiuum, perparum in vrbem incurrit: primumque angulum ac foris cauum facit. in quo turris præstans est, appellata Pinus: quod intra vrbem vicina ei pinus altissima stabat, quam etiam vidimus. ab hoc angulo exiens murus ad occasum vernum procedit quodam tractu vsque ad angulum: quem claudit cum muro occidentali recta veniente ab arcto. In quo angulo turris enim appellata Rotunda, quod magna ac ea figura est. spectat hæc turris occasum hybernum, atque prope media est inter duo amphitheatra. Item murus occidentalis ab hac turre proficiscens vsque ad portellum in quo turrem habet nominatam à Portello: deinde recta procedit quousque facit angulum cum muro occurrente ab ortu. In quo angulo turris extat vocitata Quinque pontarum, quòd angulosa turris erat. pontam n. à pungendo angulum omnem appellant. arcticus vero murus ab hac turre exiens in ortum vernum vsque ad portam Samuelitanam, in qua turrẽ habet altam nominatam turrem Samuelis: deinde paulo etiam recta procedens, angulum facit cũ muro occurrente ab ortu fere hyberno, in quo angulo turris est appellata Prioris, quòd ei subiacent ædes Prioris. Prior autem is intelligitur sacerdos, qui præfectus est monachorum Annunciatæ: cuius templum ac monasterium est in iugo collis Vesciani, quod Casamarcianæ pago imminet. ab hac item turre murus excurrens in ortum fere hybernum recto atque longo tractu quousque facit angulum cum muro occurrente fere à Vulturno vento. in quo angulo turris est Masseorum, quod illorum domus ei turri subiacet. ab eo vero idem, qui occurrit, murus breui tractu progressus attingit murum venientem prope à meridie, atque in concursu turrem habet Ciminorum appellatam ab ædibus illorum. Ab hac item exiens murus recto ac longo progressu vsque ad Cortesellam portam peruenit, in qua turrem habet nuncupatam à porta. Item vltra portam hanc ipsam exiens parum declinat ab austro, atque breui spacio, quousque angulum facit cum muro veniente fere ab Aphrico, ac in eo turrem sancti Spiritus habet, quod fanum huic dicatum

A subiacet. ab ea item turre murus progressus versus Aphricum vnde occurrerat, longo rectoque tractu obuius fit muro venienti ab occidente prope verno: & in eo concursu turris est Megaldorum, quod omnes domus, quæ sub eo sunt angulo, eius familiæ sunt. à Megaldina turre procedit is, qui dictus est murus ad occasum vernum recto ac longo spacio, quoad ei fit obuius murus ab occasu prope æstiuo veniens; angulumque cum eo claudit, in quo turris est Scrignariorum: quod vicina est domus, quæ eius familiæ fuit. ab hac demum
B turre paruo tractu murus proficiscitur ad fossam vsq; arcis. arx n. inter hunc murum atq; portam Vicancium interiacet. Citra vero murum omnem vrbis pomœrium est ad XV. pedes latum. quare nulla domus pacto aliquo attingit mœnia. vltra quoque mœnia alterum est pomœrium aliquanto arctius; quod inter murum & promurale procurrit. promurale vero altitudinis est decem fere pedum: latitudinis duum, inter binas quasque pinnas habens interualla singula: à fundamento etiam promuralis erisma demittitur in
C fossam vsque ad aquam ita, vt tegat internum fossæ latus, atque promurale suffulciat. quod erisma cum promurali, verbo nouo Barba canis appellatur. In eo quinetiam promurali propugnacula quædam prominent. sunt hæc ipsa turres veluti trilateræ metæ inuersæ. namq; angulum solum exertantes, conum vsq; ad imã fossam demittunt. Turrium autem harum trilaterarum singulæ inter binas murorum turres respondent spectantq;. In angulis vero huius promuralis, turres sunt rotundæ. Promurali quinetiam subiacet fossa
D alta ad xx. pedes, lata ad quindecim, cuius latus externum terrenum est, non vlla anteride, quam scarpam vocant, munitum. vltra fossam agger extat latitudine xx. pedum, altitudine supra naturale solũ sex pedum: super quo uia est, fossam vrbis omnem ambiens. Verum vltra aggerem occidentalem forum Boarium patet longitudine centum, latitudine vero quindecim passuum. vltra vero cæterum aggerem horti atque olitorij campi dilatantur, qui multo spacio patentes amotis altis arboribus, omne genus ambiunt
E vrbem. quanquam in foro Boario quodante Portellum est, Tiliæ aliquot ordine digestæ extant, quæ ab Vrso sunt satæ, vt sub vmbra possent mercatores paciscі. fossa itaq; vrbem ambiens facit, vt ponte sit opus ante portam vnamquanque, vt in vrbem fiat ingressus. structura autem murorum ac turrium non ex quadrato est lapide, sed è ruderibus nouis tophi atque intrito confecta.

F

DE ARCE NOLANA.

Cap. VIII.

ARx erecta est inter portam Vincancium atque murũ extremũ, qui ab ortus plaga adusq; fossam arcis protẽditur. Est insula quadã quatriquetra, cuius latera singula ad octogenos pedes longa sunt, quamque vndiq; circundat fossa altitudinis xx. pedum, latitudinis prope totidem: excepta meridiana parte, quæ arctior quam cætera est, erismatis & anteridibus

vtrinq;

vtrinque firmata: quæ ab imo ad summum exurgentia terram lateraque defendunt, ne fossam ruendo compleant. In insula vero sunt quinque turres rotundæ, quarum vna cæteris maior in media insula extat, ambitu (XX. pedum, altitudine totidem. Ferunt eam fuisse altiorem quadraginta pedibus cum pinnis mœnianis super mutulis stantibus: sed ab Vrso Vrsino minutam ea celsitudine fuisse. In imo turris huius carcer est, in quem per ostium, quod in prima est testudine, sontes demittuntur, retinenturque quoad causam dicant, atque pœnas dent. Quatuor vero turres reliquæ minores sunt hærentes singulæ singulis insulæ angulis, exurgentesque ab ima fossa quousque supra solum ad quadraginta pedes extent: circuitus vero earum ad LX. pedes est. harum qualibet super mutulis pinnas mœnianas ac propugnacula habet: inter binas vero angulares turres paries ductus est latitudinis quatuor pedum, altitudinis paulo minoris quam turres. à quo media turris abest quindecim fere pedes. Duo arcis ostia sunt, alterum ad meridiem, quo itur extra vrbem: alterum vergit ad arctum, quod ab arce in vrbem ducit, atque ponte erectili gressus in arcem vtrinque fit. ambo quinetiam ostia veluti in semiturribus quadratis sunt aperta: quarum summitas expositis mutulis propugnacula habet. Quinetiam vltra fossam meridianam arcis, altera insula parua est in speciem hemicycli figurata, cuius curuatura & vmbo exterior est: frons vero e regione iacet ostio arcis. hæc etiam circundatur à fossa simili continuaque cæteris arcis fossis, ab ima vero fossa exurgit erisma quousq; extet XVI. pedibus supra solum: idque in curuatura ipsa vmbonis. Namq; in fronte erisma supra solum non exurgit: vmbonis vero ambitus est ad LX. pedes. Est hæc veluti semiturris tanquam præmurale: quod ante ostium arcis externum erectum est. ab arce itaq; ad hoc premurale ponte erectili transitur. In arce semper est præfectus à regulo, quem castellanum appellant. Ex quibus iam liquet vrbis præsentis principem partem atque caput hoc in loco esse.

DE REGIA.

Cap. IX.

ANtiqua regulorum domus ad portam eam vrbis erecta est, quod Portellum appellatur, vt dictum est. Verum ea principum domus regiaq; non scindit vrbis murum altera parte intra, altera extra vrbem manens, veluti arces extare ancipites solent: sed vniuersa intra vrbem comprehenditur, tanto à muro portaque secedens, quantum internum pomœrium semel atque iterum patet. Regia itaque ab occasu, pomœrio: ab arcto area longa, in quam Portello intrantes, recipiuntur, ab ortu atq; meridie hortus cingitur. Hæc autem sub Raimundo Vrsino atque regulis superioribus, ita seculo ferente, abiecta erat atque structura vilioris. Sub Vrso vero Vrsino, qui domi militiæque vir fuit illustrissimus, magnificentius ædificari cœpit: idque nostra tempestate. Vrsus n. dirutis fere cunctis ædificijs veteribus domum quatriquetram erigere aggressus est cuius arcticũ latus longitudinis est ad XXV. passus: orientale vero prope par est. sed opus inchoatum reliquit ea autem latera, quæ finem sunt consecuta, altitudinis sunt fere duodenûm passuum. Fabricæ autem cæteri parietes tophacei sunt: paries vero septentrionalis solus ex marmore quadrato est cõmissus, exceptis fundamento ac parte eius interiore. Fundamentum enim totum est tophaceum: parietis vero facies exterior marmorea, interior vero tophacea constat: quod forte quadam euenit. Mens erat Vrso fabricam omnem ex tophis conficere, ignoranti multitudinẽ marmorum, quæ in fundamentis amphitheatri latebant orientalis. ergo iacta sunt regiæ fundamina ex tophis, auctaq; quousque solo terræ æqua esse videbantur. Interea vero aliqua effossa sunt marmora in amphitheatro, vt illis regiæ anguli firmarentur. at effossa effodientibus alia subesse marmora patefecere: quamobrem tot effossa sunt, vt eius parietis tres ordines ex eis marmoribus, non modo anguli, erecti sint supra fundamenta. Res cœpit apparere magnifica vsque adeo, vt Regulo auctus sit animus erigendi modo eo parietem, quoad marmora suppeterent. Cui amphitheatrum tot præstitit, quot non modo totam parietis altitudinem atque angulos regiæ pilasque multas & bases atque coronamenta omnia conficere: sed innumera quoque potuere superesse. at vero vbi visum est id opus expediri, omnes, qui fabricam eam ab initio norat, iudicarunt illum parietem breui decisurum: quod tophacea fundamenta nequirent diu tolerare tot immensa marmorum pondera, atque in tantam altitudinem euecta. In eodem pariete ostium marmoreum est: atque supra ostium statua ex marmore Pario Vrsi reguli: in pariete vero meridiano alterum est è regione apertum ostium, quod in hortos ducit. Fabrica autem abusque medietate fere lateris occidentalis incipiens ac procedens versus arctum, vertensque ante arctum, deinde vertens ante ortum vsque ad medietatem orientalis lateris, finita est ita, vt tectum etiam sit indepta: sequens vero vsque ad ostium meridianum iam dictum, inchoatum opus est. in hac enĩ inchoata parte solæ sunt cœnationes testudinibus altis validisque contecta: quæ veluti primam contignationem præstitere: reliquus vero regiæ angulus, qui occasum hybernum spectat, vetusta illa ædificia etiam retinet. quod euenit, bello Hetrusco Vrsum trahente. Rex Ferdinandus enim cum Florentinis bellaturus in Hetruriam misit Vrsum ducem exercitus: is inibi contractis torminibus Viterbij ægrotans hominem exuit: nec fabricæ deinde quisquam vnquam quicquam adiecit.

DE PORTICV NOLANA atque viis vrbis.

Cap. X.

IN media vrbe tethredra quædam extat, quod Segium vocant à sedendo. mihi vero non tethredram hexedramue: sed porticum liceat appellare. figura est

quatriquetra: ac altera longitudinis est quinque passuum, altera latitudinis pedum XX. altitudinis vero ad tres passus. extenditur autem ab ortu versus occasum vernum. Huius latus occiduum atq; arcticum solidus paries est. Lateris vero meridiani sinistra pars paries quoque est, dextera vero arcu ducto adaperta est. Latus autem orientale est solus arcus: sed uterque arcus altero cornu super uno eodemq; capitello columnæ firmantur: quæ in angulo, quem ipsi concurrentes arcus terminant, sola extat. hæc alta est ad X. pedes. tegitur autem porticus testudinibus duabus medio intercedente ac longitudinem porticus secante: cacumen pluteis coronariis circunductis finitur. Quare ab ortu toto & à dimidiato meridiano porticus aperitur, totaque intus videtur, cætera clauditur. Neque viis ambientibus æquum pauimentum habet: sed altius adeo, ut sex gradibus ascendendum in ipsum sit. Intus autem ambitu toto sedilia solummodo eriguntur: quæ diuiduntur à duobus, qui in ipsa scandunt aditibus: altero sub medio arcu meridiano: altero sub medio arcu orientali: qui aditus sunt latitudinis ternorum pedum. Viarum autem urbis duæ sunt principes: altera à porta Vicancio ad portam Samuelinam extensa est: altera à Cortesella ad portam antiquam, quæ nunc clausa est, protenditur. Sed harum Vicanciana est nobilior. à capite n. principeque urbis parte, quæ Vicancius est, exoritur, atque oīs hospitum aduenarum viatorumque transitus hac ipsa fit. domus quinetiam meritoriæ fere omnes atque nobiliores viæ huic adiacent. hæ vero principes viæ duæ sese concidunt sub porticu eo modo, ut illius columnæ basis coronaque prematur ab angulo ipso viarum, qui ad occasum æstiuum vergit. Neque rectà procurrunt hæ viæ. Nā præsertim dextrorsum sinistrorsūq; serpentes: partim recte procedunt. Ex quo licet coniectari: præsentem urbem, non ut diuisa: sed ut rapta fuisset, ita ædificatam esse. Neque ædificiorum viarumve ratio & ordo habitus est in ædificandi principio: sed lubentia & propria cuiusque commoditas antecelluit. Præter autem has vias celebrantur aliæ duæ, non ut principales, sed secundo loco præstantes, quæ à meridiano pomœrio exortæ versus arctum sulcando urbem protenduntur, eademque secant viam principem, quæ à porticu ad Cortesellam portam excurrit. Verum earum duarum altera, quæ orientalior est, paulo citra turrem Megaldinam exorta, anteque fanum Seruatoris procedens, ad murum pomœriumque septentrionale pertingit ita, ut sinistrorsum, parumque distantem turrem prioris habeat. eadem item medio curriculo viam Cortesellanam incurrens de transuerso secat: atque angulo, qui vergit ad ortum æstiuum, sacellum sanctæ Mariæ Nouæ concipit. ab hac vero sectione adusque murum arcticum ipsa via ampla rectaque patet, quæ Casale nouum appellatur. Altera vero huius socia ac non principalis via à turre Scrignariana, quæ prope arcem extat, incipit, principio parum obliqua: deinde ampla & recta procurrit, ac viam Cortesellanam etiam incidens secat paulo inferius sectione antedicta, atque in

A *angulo huius sectionis, qui vergit ad occasum hybernum, erectum est fanum diuo Paulino dicatum. Deinde versus arctum serpens per quinquaginta passus finitur, inque eius fine monasterium obuium fit virginum, quod Collegium appellant. Est insuper tertia ac non principalis via, quæ non ab Austro ad Arctum ut illæ: sed ex transuerso ab occasu versus ortum excurrens. hæc enim initium sumit à pomœrio, quod inter portellum ac turrem quinque pontarum interiacet: primumque recta, de-*
B *inde parum obliqua procedit, secatque viam Vicancianā, quæ inter Porticum est & portam Samuelinam ita, ut absit ea sectio à porticu triginta quinque passus, habetque in angulo, qui vergit ad occasum æstiuum, emporium extructum compluribus pilis arcubusque tum in ambitu tum in solo ipso, quod non fornice sed contignatione tectum est: quæ docana hoc est susceptorium appellatur. in angulo vero, qui ad occasum hybernum vertitur, templum Felicis in platea erectum est. eadem deinde via XII. passus*
C *procedens paulum extumet, Macellumque inibi à sinistra ostendit. extumet autem quod fundamenta & reliquiæ templi ac basilicæ diui Felicis Iunioris, quæ usque eo extendebatur, ut dicetur inferius, extuberant eo in loco solum. Superato vero hoc solo serpens procedit eadem Portellana via, incurritque in extremam viam, quæ ab austro & à turre Scrignariana venire memorata est, atque angulum unum cum ea facit. non enim se scindunt, nec prætereunt. Cuius anguli e regione monasterium est Virginum, ut*
D *dictum est. Verum ab eo angulo viarumque earum concursu angiportus quidam deriuatur, qui per anfractus perbreues versus ortum vernum procedens in Casale nouum erumpit. Cæteræ autem urbis viæ veluti riuuli sunt ab hisce, quæ dictæ sunt, defluentes, atque insularum sectiones, & viciniæ sunt: excepto pomœrio interiore, quod sub mœnibus perpetuo procedens tanquam Oceanus cunctas urbis vias gignit & ambit. Harum quinetiam viarum aliquæ strata marmore spectantur: quæ marmora Nolani vocant*
E *silices. Ea enim quæ à Vicancio ad Samuelis portam tenditur, strata tota est: quæ vero à Cortesella venit quousque scindit Vicancianam viam sub porticu, atque paulo ulterius, ea omnis strata est: cætera vero, quæ adusque portam clausam, quæque Clara stella vocatur, silice vacat. Quinetiam adiectiuarum viarum atque non principalium ea pars, quæ inter sacellum sanctæ Mariæ Nouæ atque fanum Seruatoris interiacet, strata solummodo est. Item ea, quæ à sacello Seruatoris versus Cortesellam*
F *vertitur, donec cum porta huius via iungitur, silice contecta est. Contra vero quæ à Portello ascendit usque eo, ubi Vicancinnam secat, sub docana, strata perstat: cætera silice caret. eadem via quæ à Portello tenditur, antequam Vicancianam attingat, ramum sinistrorsum producit, qui docanam ab occasu terminans reuertitur serpendo versus occasum æstiuum: quoad in latus tēpli Francisco dicati incurrit: is ramus silice stratus est.*

Item

Item Vicanciana statim in urbem intrans ramum dextrorsum fundit viam Scrignarianam usq; procurrentem, qui marmore tessellatus est, quique nostra vicinia est. Eadem insuper Vicanciana citra portam Samuelinam, ultra vero parietem antiquum, alterũ ramum dextrorsum deriuat pomœrium usque protensum, qui quoque stratus est: reliquæ vero viæ omnes silice atque stramento marmoreo omni vacant.

DE BASILICA VRBIS principe & Episcopio.

CAP. XI.

Sicuti viæ primariæ sese recta sectione concidentes in angulo, qui vergit ad occasum æstiuum à duobus lateribus porticum ambiunt: Ita in altero angulo, qui vertitur ad ortum æstiuũ insulam quandam claudũt ab occasu quidem Vicanciana, à meridie vero Cortesellana. sed tamen Vicanciana recta procurrens à Porticu ad usque alteram sectionem, quæ sub Docana fit curriculo XXXV. passuum: Cortesellana vero ab eadem porticu recta procedens usque ad sectionem fani Paulino dicati, tractu passuum quinque & quadraginta. Eandem quinetiam insulam ab arcto claudit via Portelli, quæ à Docana usque ad angulum, cui Collegium monasterium hæret, procedit mensu quoque XXXXV. pass. ab ortu vero claudit via Scrignariana, quæ ab hoc angulo adusque sectionem Diui Paulini protenditur, curriculo quadraginta fere passuum. In hac itaq; insula templum urbis maximum primũque extat, Diuæ Mariæ nunc dicatum, quod Episcopium vocant: aut quod ipsi templo Episcopium, hoc est Episcopi domus hæret: aut quod in eo sacra facit episcopus. veruntamen verbum id diuersa pronunciatione à Nolanis quam à cæteris Latinis profertur. hi n. episcopium cum accentu in antepenultima Latina facta dictione pronunciant. Nolani vero Græcam & peculiarem loco vocem seruantes cum flexo in penultima proferunt. Tempore autem Diui Paulini dedicatio templi fuit Domnedio. deus n. tũ Domnedius vocabatur: quod verbum in ore iurantium ac inuocantiũ deum usq; ad nostra tempora seruatũ audimus. Præter hac ædis huius si nõ figurã sed sacrificia spectaueris, templum appellare conuenit: sin vero figuram non sacrificia, basilicam potius dices. basilica enim ædes oblonga quadrangulaq; est, altera ianuam, altera è regione cellam, vel dicas hemicylum habet. Neq; quoq; certa basilica est: nam inter ædem & cellam transuersa interiacet altera oblonga ædes, quem titulum appellant. Quamobrem hæ duæ ædes figuram T. literæ præsentant: cui si cellam superaddideris, tunicam cum cucullo ac extentis manicis fixeris. Neq; in hoc templo hæc memorata solum reperiuntur: sed etiam hæc ipsa tanquam cum capite tunica additas continet duas alias basilicas, titulo eodem discriminatas à cellis: quarum ædes, mediam iam dictam maiorem ædẽ vtrinq; adiacentes continent: cellæ vero circa cellam maiorem locantur. Quoniam vero totum ædificium templum ve constat ex cellis ædibusque: quæ partes sunt ba-

A silicæ non templi: basilica potius appellanda est quam templum. Sunt itaque huius basilicæ septem partes: tres quidem ædes pari longitudine, sed media amplior cæteris: quarum media appellatur media ædes, à recentioribus vero Nauis: alteræ laterales ædes, nunc alæ dicuntur. quarta pars est ædes transuersa his tribus, quibus & ipsa aliquanto est breuior, vocaturque trabs siue titulus. Quinta pars est Hemicyclum siue cella maior, quam tribunam dicunt, debentes dicere tribunal. quæ in altero tituli latere est è regio-

B ne mediæ ædi respondens, sexta septimaque sunt duæ cellæ minores vtramque alam è regione spectantes, ac in eodem latere tituli, in quo maior cella est, positæ mediam cellam circunstant, siquando titulus altero longiori latere ac occidentali capita ædium trium terminat: in altero vero orientali huic æquè distanti cellas tres habet, siue tribunalia dicas. basilicæ autem longitudo patet à pariete ianuarum adusque curuaturas cellarum: latitudo vero ab externo pariete dextræ alæ ad externum sinistræ. ca-

C put basilicæ est titulus atq; cellæ, præcipueq; cella maior: quod ab eis tanquam à capite cætera initium habent. pes vero eius, paries est, in quo sunt ianuæ. ad eum n. terminatur basilica: sicuti ad pedes desinit corpus à capite originem sumens. Quod si parietem ianuarum frontem velis esse, eo quod à fronte est: cellas basilicæ dices occiput atque recessum. Longitudo quoque basilicæ ab ortu versus occasum tenditur: atque pes basilicæ est prope mediam viam Vicancianam: à qua per interiectam paruam are-

D am distat: caput vero in insulam penetrat. Est autem tituli longitudo ad XV. latitudo ad quinque, altitudo ad XII. passus. Eiusdem paries occiduus, quo cum tribus ædibus coniungitur, habent tres magnos arcus, quorum medius est alijs maior: per quos arcus non modo transitus amplissimus fit de titulo in alas & nauem: verum etiam idem aer, & eadem innanitas omnium quatuor ædium redditur. paries autem tituli orientalis cellas tres memoratas habet, singulas singulis arcubus prædictis è re-

E gione iacentes: atque singulæ cellæ singulas continent aras, sed ara maioris cellæ aliquot gradibus excellit. Quinetiam tituli paries australis in angulo orientali paruo arcu aperitur: per quem transitus fit descendentibus in templum Apostolorum, de quo inferius dicetur. Media autem ædes in longum porrigitur ad XX. passus: cuius latitudo altitudoq; pares sunt titulo. Eius vero dexter atq; læuus paries, quibus distinguitur ab alis suprema in parte, fenestras multas atq; oblongas continet: in ima vero pilis ac in-

F terpilaribus & arcubus magnis æqualibus apertus est: vnde & mediæ ædis & alarum vtrarũq; inanitas & prospectus idem redditur. Alarum vero parietes exteriores solidi sunt, raras solummodo fenestras habentes. Et in eorum, qui septentrionalis est, medio ostium est, quo iter fit in paruam aream: quæ ante fanum diui Ioannis Baptistæ patet. sunt iidem parietes longitudine pares parietibus ædis mediæ, altitudine vero dimidio minores. Eodem modo & alæ ipsæ sunt longitudine pares ædi mediæ;

amplitudo vero earum alarum est triente quam media minor. Demum media ædes atque alæ in pede basilicæ clauduntur pariete vno, in quo tres sunt ianuæ. quarum media multo aliis maior, supra vero maiorẽ ianuam sunt duæ fenestræ oblongæ, supra quas est oculus, atque fastigium. at supra maiores ianuas singulæ sunt fenestræ, illis, quas diximus minores, supra quas semifastigium erigitur. tectum imbricatum: solum vero lithostratum. media quinetiam ædes diuisa est in duas partes: quarum maior vergit ad ianuam: minor à titulo est, parietibus paruulis distinguentibus ac in B medio arcum vt ostium continentibus: per quem arcum de maiore in minorẽ Nauis partem transitur. alti sunt hi parietuli ad X. pedes. non solum ea minor pars hisce parietulis in longitudine terminatur: sed etiam à læuo ac dextro latere clauditur. Quamobrem ab occasu arcum, ab ortu vero interpilare magnum tituli habet: quæ expedita apertaq; sunt. ille quidem vt ingredientibus pateat aditus: interpilare vero vt ara magna videatur. In hac ipsa parte sunt quatuor sedium ordines, quæ ex asseribus nuceis compactæ sunt: C bini à dextra, ac bini à sinistra. qui ab antis ostij arcusue ad angulos dextrum læuumq; & ab angulis adusque pilas tituli porriguntur. eorum ordinum vero exteriores duo sunt eminẽtiores, atq; concameratione vna veluti fornice contecti: in quis sellæ distinctæ sunt opere pulcherrimo segmentato ac virgulato: reliqui vero ordines duo sunt inferiores carentesque & tegmine camerato & ornamento segmentationis. quam obrẽ, qui in medio eo loco est, omnes vndique intuetur sellas. Quinetiam sub ordinibus inferioribus sedilia quædam D alia extenduntur, non distincta in sellas, sed vnã communemque sedem facientia. Appellatus est locus is Chorus. dicitur quoque à recẽtioribus chorhospita numero pluratiuo: hoc est loca vel solia hemicyclaue suscipientia chorum. sunt qui dicunt Chorhospita: hoc est, sellæ capientes chorum. hospitum n. id. esse vult, quod suscipit cum amplexu & charitate quadam: chorus autem ordo canentium est. hic n. sacerdotes sedentes quotidianas rogationes & hymnos diuinos cantant. Reliqua vero ædis pars nomine caret: appelletur ergo E prochorus, seu chori atrium. sub choro autem hoc ipso sacellum est subterraneum, diuo Felici dicatum: quod testudine tegitur, quæ tribus columnarum ordinibus fulcitur. huc descensus duo per gradus aliquot fiunt: singuli de altera basilicæ ala adeuntes. In occiduo vero sacelli huius latere ara extat: & supra aram mensa marmorea erecta ac pertusa traiectaque canaliculo argenteo, vnde liquor quidam stu iatim fluens decidit tũ, cum maxime vrget hyemale gelu. quem liquorem mannam vocant, idemque diui sudor esse creditur: F cuius corpus in puteo iacet. hic nempe à tergo tabulæ marmoreæ patet, ac in imum descendit. Hoc quinetiam sacellum antiqui partem templi fuisse, arbitrandum est: quod subterraneum est humi & depressum. appellant hoc subterraneum sacellum iusum corpus: iusum dicentes contrarium eius quod sus & susum dicunt, hoc est, locus corporis

A beati Felicis quod subterius est: sed basilica tempestate nostra constructa est. Cuius Fabricæ præfectus fuit etiam gratuitus patruus noster Leo vir militia domique egregius, patriæ amantissimus adeo, vt dum illius curaret rem, negligeret frequentissimè suam: modestia ac iustitia tanta præditus, vt omnia Reipub. præclara ei credita sint munia: non modo magnæ huius fabricæ præfectura. Gratus insuper fuit populo, gratissimus regulis, præsertim Raimundo Vrsino Salerni Nolæque Principi; atque Ioanni Antonio Vrsino Tarenti regulo potentissimo. idem malos conniuenter præteribat: bonos ac doctos colebat, obseruabat, sectabatur. Pollebat oratione non quidem celeri longaue, sed breui, seuera, plena ac lucida. quamobrem in consessu dicens semper laudatus fuit. priuatim quoque quam familiariter se gesserit, vita & viuendi ratio argumento esse potest. cum Marino enim fratre tum superiore ætate, tum maximè senescens triginta annos in eadem domo amicissimè vixit, in eademque mensa semper cum eo cœnauit. vixit annis octoginta. Longe demum maior digniorque fuit is Leo, quàm qui hoc nostro calamo repræsentari valeat. Sub basilicæ autem fronte præter aream viamque, Area magna est in conspectu, quem Mercatum appellant. Quinetiam lateri meridianæ alæ hæret turris, in cuius summo vertice campanæ pendent: vnde illam vocant Campanarium. hoc quadratum est, atque celsitudine templo imminet, infima vero pars amplior, ac è lapide quadrato compacta, quæ marmorea pars altitudinis sexaginta fere pedum existit. in ambitu vero eius marmora quædam ordine locata sculptaque sunt, tum poesim, tum militarem artem ætatis suæ testantia. opus id ipsum sculptile à manu docta elaboratum, antiquissimum est: atque non vt campanariæ turri basis fundaretur, sed vt superbiori potius ædificio subiaceret. Quinetiam in eadem insula atque angulo basilicæ, qui ad Vulturnum ventum vertitur, basilica alia parua antiquaque hæret, media æde alisque atque cellis tribus composita: titulus vero deest. huius mediæ ædis parietes supra columnas ex marmore peregrino tornatiles pulcherrimasque insidentes erecti sunt: quarum columnarum singulæ longitudinis sunt senum denum pedum. Sed in meridiano latere vndecim earum erectæ sunt. in arctico vero nouem: quod huius lateris duas columnas occupauit angulus tituli basilicæ maioris, in quo angulo, vt dictum est, transitus per arcum apertum de altera in alteram harum ambarum basilicarum fit. parietes vero tantundem super eis columnis exurgunt. Pauimentum autem fani huius depressius X I I. pedibus, quam vulgare solum est: alæ vero fronsque atque cellæ, parietibus clauduntur. tectum imbrice structum. Eiusdem longitudo ab ortu in occasum tenditur ad decem passus.

Ianuæ

Ianua non in fronte, sed in ala meridionali patet. Ala enim eadem per aream XX. pedum latam distat à via Cortesellana: ea vero ianua non statim descensum præbet in templum: sed secus eius frontem iter æquale habet vsq; latus meridianum, arcumq; illic apertum tituli magnæ basilicæ. Quare ianua sua vtriusq; basilicæ etiam alterius est. Est a. hoc iter latum quindecim fere pedum, longum autem quinquaginta: à quo toto dextrorsum per multos gradus descenditur in hanc minorem basilicam: cui nunc nomen est sanctus Apostolus. Eadem item in insula, atq; à plaga septentrionali extat altera basilica minor simplexq;, hærens angulo tituli ac alæ arcticæ maioris basilicæ, appellaturq; diuus Ioannes Baptista, eadem versus occasum vernum ab angulo tituli procurrit, sicuti basilica Apostoli ab angulo opposito in orientem extenditur. basilica Ioannis, tota tophacea fabrica constat: cuius arcticum latus ianuaq; viam attingit, quæ à Portello exoritur, macellumq; è regione spectat. Duorum vero angulorum insulæ qui circunstant frontem basilicæ magnæ, alter ad emporium docanamq;, ad Porticum alter spectantes, officinis tabernisq; diuisi occupantur. Nam à ianua meridianæ alæ Episcopij adusq; angulum sinistrũ insulæ, qui Porticum spectat, atq; ab hoc adusq; ianuam Apostoli tabernarum ordo distenditur. eodem modo à ianua arcticæ alæ Episcopij adusq; angulum dextrum insulæ, qui emporium spectat, atq; ab hoc adusque ianuam Ioannis Baptistæ alter tabernarum ordo protenditur. In eadem præterea insula atque à tergo cellarum basilicæ, domus extat Episcopi: cuius ostium patet à tergo cellarum basilicæ Apostoli, in Cortesellanam viam exiens. Ab hoc vero ostio vsque ad angulum insulæ, qui templum Paulini spectat, tabernæ sunt. Cæterum autem insulæ, quod ab angulo quarto continetur, horti sunt amplissimi episcopalis domus. Tota item insula possidetur ab Episcopo excepta basilica Ioannis Baptistæ: hæc enim à vespillonibus seu libitinarijs possidetur. magna enim ciuium multitudo in vespillonium munus nunc conspirata est, quam fratriam appellant. hi enim præter alias lustrationes rerum sacrarum atq; munia, vbi fuerit opus, saccos induti funus efferunt, ac longo ordine bini incedentes pompam, aut augent aut soli faciunt: lustrandoque à domo defuncti proficiscuntur, atq; vsq; ad locum sepulturæ procedunt. namq; primum perpauci abiectiq; homines esse solebant eiusmodi vespillones, qui solummodo funera efferebant: paupercula deinde eorum multitudo etiam per ingenuos viros conscriptos adaucta est, simul præ misericordia, simul etiam præ mutua pietate atq; proprio quodam diuinorum cultu. est autem saccus is, quem induunt, tunica talaris ex tela linea albaq;, cui consutus est cucullus, qui & collum vndique & caput tegit. à cuculli vero fronte oritur buccula, quæ à fronte vsque ad pectus descendens faciem omnem occulit adeo, vt induti hominis nihil cerni possit. in buccula vero tria sunt foramina, quorum duo præbent oculis visum, tertium ori spiritus viam pandit: Induti saccos fune cinguntur, idem saccus à tergo pedale foramen habet, vt nudum tergus appareat, atque à manica dextra scutica pendet, vt quum quis

A *grauiter commissorum pœnas sit Deo soluturus, non solum pœnitentia factorum, sed etiam corporis dolore, indutus solummodo eum saccum vel ambulando ad fana complura, vel genib. flexis ante crucem domini rogando, scutica acrius percutiat tergus: idque vbi dextra sumptam scuticam nunc super humerum læuum, nunc sub dextram axillam celeriter versando agitat. Hæc de insula deque basilica principe atque Episcopio, quæ nostra sunt tempestate.*

B

DE BASILICA ET EPISCOPIO antiquo, deque reliquiis diuorum, quæ inibi erant.

CAP. XII.

C *AT vero referre posthac, quonam pacto basilica eodem hoc ipso in loco se habuerit tempore diui Paulini, operæ precium est. licebit enim videre tum & insulam hanc ipsam, de qua superius aliqua sunt memorata, tanquam diuino nutu semper fuisse dedicatam mysterijs atque cæremonijs sacris: atque quantopere sit vel veneranda vel obseruanda vel timenda: non solum ob tot millia millium tot annos factarum in ea rogationum atque celebratorum sacrificiorum, sed etiã quod sub eius solo multa latent occultaque sunt, quæ ignorantur nostra hac tempestate, corpora diuorum & martyrum & confessorum.* D *Quam autem res ita se habeat, diuus Paulinus ad Seuerum Sulpicium scribens enucleatissimè patefecit. In ea enim epistola docet Seuerum de basilica Fundana atque Nolana. Nãque Paulinus prius extitit Fundanus Episcopus: deinde Nolanus, quod ipse quoque hisce verbis monuit:* Egrediamur, *inquit*, iam Nolana hac basilica, & in Fundanam transeamus. Fundis nomen oppido est, quod æque familiare mihi fuit, dum maneret possessio, quam illic vsitatiorem habui. E *De Nolana verò hæc scripsit:* Basilica igitur illa, quæ ad Dominedium nostrum communem patronum in nomine domini CHRISTI DEI iam dedicata, celebratur, quatuor eius basilicis additis reliquiis Apostolorum & martyrum intra absidem trichoraque sub altaria sacratis, non solo Beati Felicis honore venerabilis est. Absidem solo & parietibus marmoratam camera musæo infusa clarificat. *Et paulo post ait:* totum vero extra concam F basilicæ spacium alto & lacunato culmine geminis vtrinque porticibus dilatatur: quib. duplex per singulos arcus columnarum ordo dirigitur. cubicula intra porticus quaterna longis basilicæ lateribus inserta, secretis orantium vel in lege domini meditantiũ, præterea memoriis religiosorum ac familiarium accommodatos ad pacis æternæ requiem locos præbent. *Et paulo post subdidit:* prospectus vero basilicæ, non vtusitatior mos est, orientem spectat: sed ad domini

mei Beati Felicis basilicam pertinet, memoriam eius aspiciens: tamen cum duabus dextra læuaque conculis intra spaciosum sui ambitum absidibus multis laxatur. vna earum immolanti hostias iubilationis antistiti patet: aliæ post sacerdotem capaci sinu receptant orantes. latissimo vero conspectu tota simul hæc basilica memorati confessoris aperitur trinis arcubus paribus perlucēte transenna, per quam vicissim sibi tecta & spacia basilicæ vtriusque iunguntur. Nā quia nouam à veteri paries abside cuiusdam monumenti interpositi obstructus excluderet: totidem ianuis patefactus à latere cōfessoris, quot à fronte ingressus sui foribus noua reserabatur: quasi diatritam speciem ab vtraque in vtramque spectantibus præbet. *hæc ille. quibus apertè monstrare videtur, duas tum extitisse basilicas, quarum altera erat diui Felicis confessoris, hoc est Iunioris: altera erat Episcopium suum Paulini, & illam fuisse antiquam, Paulini verò episcopium mansisse nouum: atq; alteram ab altera solius fornicis pariete sequestratam, qui vbi pertusus fuit atq; per tres arcus apertus, veterem & nouam basilicam in vnam coniunxit vsque adeò, vt ambarum idem esset prospectus, & templi inanitas. vixit autem Paulinus post tempestatē Felicis Iunioris anno centesimo ac sexagesimo. At vero quum iā exploratam habeamus in præsente episcopio basilicam Felicis (nam ea est, quæ sub choro est) conuenitq;, vt illa protenderetur vsq; ad viam Portelli, super qua erant tria ostia templi, veluti in eo loco solum extuberatum indicare nunc videtur, spectaretq; arctum, ac extensa foret versus meridiem, consentaneum est: basilicā vero Paulini habuisse ianuas supra viam Cortesellanam atq; protensam fuisse versus arctum. Nam (vt ait) ea basilica non erat orientem spectans. Ex quo perspicere licet, aream tituli præsentis episcopii atque eius trium cellarum omnem basim conceptas mansisse in area basilicæ Paulini. Neque id solum conceptum fuisse: sed etiam aream sacelli totius, quod nunc appellatur Sanctus Apostolus, atque omnem eam aream, quæ à tergo est triū cellarum, quousque dilataretur secundum longitudinem sacelli Sancti Apostoli. namque longitudo basilicæ Paulini, quæ à meridie versus arctum porrigebatur, erat ad XXV. passus: tantundemque patebat in latera, ac diuisa duobus columnarum ordinibus. Ergo dextrum & orientale latus basilicæ Felicis coniunctum erat cum sinistro ac occidentali latere basilicæ Paulini vsque adeò, vt figuram repræsentarent duarum tesserarum: quum sibi ita hæserint, vt angulus alterius medium, alterius latus attigerit. Tam magnam autem patuisse Paulini basilicam coniectandum est ex ordine columnarum: ex alto lacunatoque tecto: ex marmoribus: ex opere musæo: quæ omnia arguunt multos sumptus. multi autem sumptus non possunt esse arcti paruique ac humilis populi. magnum verò magnificumque populum etiam magna nec minor, quam quæ dicta est, basilica decet. quæ quum verisimilia sunt, inducunt etiam nos credere, fanum, quod nunc Sanctus Apostolus vocatur, non tum temporis extitisse: sed post*

A *ruinas magni illius templi editum esse à pauperculo populo ex fragmentis reliquiisque magni templi: columnasque pulcherrimas, quæ in eo nunc sunt erectæ, fuisse etiam illius templi manifestum apparet. Quinetiā ex hisce perspicere licet, antiquum episcopium fuisse basilicam Felicis: quam declarauimus, ipsam superioribus priscisque temporibus extitisse templum Iouis. In quo mortuus est Felix Iunior, vt etiam dicemus apertius: sepultus verò in latere orientali eius templi, atque iccirco de episcopio mutatam esse in basilicam Felicis.*

B *Episcopium verò translatum esse per noua ædificia, erectumque vbi erat basilica Paulini, quam monstrauimus: ita vt vtraque basilica esset secreta pariete ab altera. quem parietem Paulinus factis tribus arcubus magnis aperuit, atque ex vtrisque basilicis vetere & noua vnam effecit, vt ipsemet docet. paries autem diuidens vtrasque basilicas erat, vbi nunc est paries occiduus tituli. is enim habet ab occasu fanum subterraneum beati Felicis. Videtur quoque Paulinus adeò eo opere delectatus: vt in illis arcubus plusculisque locis*
C *carmina depinxerit, decantantia, & coniunctionem basilicarum mansisse congruentissimam, & diuinam, atque omnibus spectantibus iucundam atque commodam. quæ hæc sunt:*

Vt medium nulli pax nostra resoluit Iesus,
Et cruce discidium perimens duo fecit in vnū:
Sic noua destructo veteris discrimine tecti
Culmina conspicimus portarum fœdere iungi.
Sancta nitens famulis interluit atria lymphis
Cantharus: intrantumque manusque lauante
D ministro.
Plebs gemina Christum Felicis adorat in aula
Paulus Apostolico quā temperat ore sacerdos.

Hi versus, vt eorum autor scribit, erant è regione basilicæ nouæ sup medianum arcum, ac intra ipsam transennam, qua breue illud, quod propinquas sibi basilicas prius discluserat, interuallum continuabatur. Quinetiam hæc binis notata versibus epigrammata super arcus alios dextra læuaque erant:

E Attonitis noua lux oculis aperitur, & vno
Lumine consistens geminas simul aspicit aulas.

In altero:

Tergeminis geminæ patuerunt arcubus aulæ:
Miranturque suos per mutua limina cultus.

In eisdem item arcubus à fronte, quæ ad basilicam diui Felicis patebat mediana, hi erant versus:

Quos deuota fides densis celebrare beatum
Felicem populis diuerso suadet ab ore:
F Per triplices aditus laxos infundite cœtus.
Atria quamlibet innumeris spaciosa patebunt:
Quæ sociata sibi per apertos comminus arcus
Paulus in æternos antistes dedicat vsus.

Super alios arcus hi bini:

Antiqua digresse sacri Felicis ab aula
In noua Felicis culmina transgredere.

Item:

Vna fides trino sub nomine, quæ colit vnum,
Vnanimes trino suscipit introitu.

Basilicam

A *Basilicam beati Paulini habuisse à fronte tres ingressus non solum idem ipse autor monuit, quum dixit:* Paries totidem ianuis patefactus à latere, quot à fronte ingressus sui foribus noua reserabatur: *verumetiam epigrammate, quod super ianuis erat edito monstrauit, quod hoc pacto habet:*

Alma domus triplici parte ingredientibus arcũ,
Testaturque piam ianua trina fidem.

B *Basilicam vero Felicis per tres item ianuarum ingressus adiri non monuit Diuus Paulinus: sed ex dictis eius facile est perspicere. Nam vbi dixit:* paries tribus ianuis patefactus, quasi diatritam speciem ab vtraque in vtramque spectantibus præbet: *docuit de trib. etiã ianuis basilicæ Felicis. Nam quum basilica Paulini tres contineret porticus, vel dicas ædes, vel aulas, duobus columnarum ordinibus discriminatas, factisq́; tribus arcubus in pariete medio per eos accidit, tres alias aulas conspici ita, vt qui fuisset in basilica noua latere septẽtrienali, is spectasset versus meridianam partem, trinas aulas, quæ in ipsa basilica erant, & versus occasum alias trinas, quæ de noua in veterem basilicam per arcus protendebantur:* C *Eodem modo qui mansisset in latere meridiano basilicæ veteris, idem spectasset versus arctum trinas aulas, quæ in ipsa basilica erant, atq; trinas alias ab ortu, quæ de vetere in nouam basilicam directe porrigebantur. hoc enim pacto est species diatrita vel diatritæa. Illud quoq; ex ea Paulini descriptione basilicarum compertum est. Nam vbi de omnibus basilicæ partibus docuit vel vsq; ad sacrarium, & secreta oratoria, nihil de campanaria turre, & campanis meminit.* D *quod indicio est, illius Diui tempestate campanas aut vllas aut magnas inuentas non esse. Nam apud Hieronymũ legitur:* quousque campanula in claustro pulsabitur. *Præter hæc autem, quæ omnia sunt hominum opera & copiarum potius vires: etiam aderant in eis basilicis pleraq; alia multo cariora & admirabiliora. Nã præter Paulini sanctissimi viri præsentiam, aderat corpus Beati Felicis Iunioris. atq; vt dicemus in inferius alterius Felicis martyris: aderant etiam reliquiæ* E *quædam apostolorum atq; martyrum: veluti idem autor scribendo docuit. quamobrem, ni fallor, altaria ea sub quæ erant sacrata reliquiæ, in eo loco basilicæ nouæ extabant, vbi nunc est fanum sancti Apostoli. Posteritas enim vbi alia reficere nequisset: eum saltem angulum basilicæ nouæ vt venerabiliorem erexit in formam, qua nunc est. quæ res quum ita habere videatur, etiã expostulat, vt illa basilica fuerit antiquitus appellata sanctorum Apostolorum & sancti Apostoli numero pluratiuo: non autem vnius Apostoli: vt* F *nunc pronunciatur. illic enim Apostolorum non autem apostoli vnius reliquiæ sacratæ sunt. Quinetiam aderat inter alia diuina dona pars quædam è ligno crucis, quo munere solo impartita vrbs Nola connumerari potest inter eas orbis partes, quæ vel fortunatissimæ fuere, vel Deo gratissimæ. lignum igitur illud sanctissimum Nolam abs portatum esse à Iudæa Hierosolymaq;, & a quo viro delatum, & quo in loco seruatum sit, atq; cum quibus socijs, idem autor clarum carmen cantando docet hoc pacto:*

Hic pietas, hic alma fides, hic gloria Christi:
Hic est martyribus crux sociata suis.
Nam crucis è ligno magnum breuis hastula pignus
Totaque in exiguo est semine vita crucis.
Hoc Melani sanctæ delatum munere Nolam,
Summũ Hierosolymæ venit ab vrbe bonũ.
Sancta Deo geminum velant altaria honorem,
Cũ cruce Apostolicos quæ sociant cineres.
Quam bene iunguntur ligno crucis ossa piorũ:
Pro cruce vt occisis in cruce sit requies.

Ergo in sacello Apostolorum cum eorum reliquijs lignum crucis seruatum fuit. Quamobrem si eiusmodi reliquiæ in eo loco obrutæ sunt, præsentia & honore tantarum rerum locus is venerandissimus est. sin verò illæ non sunt disperditæ obrutæq;, sed amotæ: nihilominus locus sacer est, quod sacrarium fuit non auri, sed magnarum diuinarumq; rerum. vtrum autem obrutæ maneant an amotæ surreptæq; fuerint, incertum est. Veruntamen si coniectura vti vellemus, dicere valeremus, eas seruatas esse vsq; ad nostra tempora: nec furto summotas raptasue esse, aut obrutas latere. Namq; in sacrario præsentis episcopij custoditur manus ex argento ad quantitatem naturalem effigiata, in qua multæ sacræ reliquiæ ab antiquo diligẽtissime seruantur: eas esse illas, de quibus Paulinus locutus est, verisimilimum est. fertur tamen in ea argentea manu inclusam esse manum beati Paulini: namque cæterum corpus, vbi nam sit, ignoratur. quamobrem pridiè festum eius Beati per vrbem fertur à præsule, tum, cum fit lustratio sacrorum. At nihil vetat manum Paulini posteritatem coniunxisse cum illis reliquiis. Namque si sanctitate animi cum illis vna fuit Paulinus, & corpus cum corporibus sociari dignũ visum est: manus autem argentea à cubito extat, habetq́; medium atque indicem digitos erectos iunctosque, reliquos verò conclusos. Nam episcopus ea specie manus signum benedictionis populo facit, signando in aere crucem. digiti enim illi duo erecti iunctique indicant gratiam Dei cum animo hominum coniunctam. nihil enim aliud esse videtur benedictio, quàm cum homine Dei gratiæ & beneuolentiæ coniunctio.

DE RELIQVIS VRbis basilicis.

CAP. XIII.

CÆterarum basilicarum egregiarum prima est ea, quæ dicata est Diuo Francisco: hæc erecta est in angulo vrbis, qui spectat occasum æstiuum sub turre Quinquepontarum. simplex basilica est, habet ædem & cellam: longitudinis vero cl. fere pedum: latitudinis XXXV. altitudinis LXX. eadem à meridie arctum versus extenditur frons meridiana, sub qua area magna est. inter eam & alteram aream, quæ ante regiam panditur, intercurrit via Portelli. hæret lateri basilicæ occidentali campanaria turris atque dormitorij pars. sed hæc, quæ ab arcto, reliquaq;

pars, quæ ab occasu est, ambiunt cauædium quadratum amplumque, atque præter hoc etiam alterum sequitur paruum cauædium oblongũque, quod ad pomœrium vrbis internum pertenditur. inter quæ cauædia altera pars dormitorij eaque maior interiacet. est cauædium quadratum proprie vt antiquitus fuisse legitur. subdium n. quadratum circũcurrunt quatuor porticus testudinatæ: quarum latera, quæ subdiũ terminant, ordines columnarum sunt basibus coronis atque capitellis & arcubus. Verum hoc non cauædium vocant, sed inclaustrum & inclostrum. dormitoriũ est supra primam contignationem, longus amplusque locus tecto imbricato opertus: in quo medio curriculũ est: cui vtrinque ordo cubiculorum adiacet. singula n. cubicula singulis sacerdotibus ad dormiendum manendumque delegata sunt, tota vero horum sacerdotum habitatio monasterium sancti Francisci vocatur. sub dormitorio vero atque à meridie horti sunt pomœrio & via Portelli atque area memorata ambiti. hic sacra faciunt sacerdotes, quos diui Francisci fratres appellant, quod indumenta & viuendi rationẽ diui illius sectantur. Altera quinetiam basilica erecta est inter porticum & portam clausam, cuius latus arcticum attingit viam Cortesellanam, quæ via hac in parte Clarastella vocatur, vt diximus. hæc autem basilica antedictæ simillima est: præterquam quod cella & tribunali caret. Hæret vero basilicæ campanarium & dormitorium cum cauædio quodam hortisque amplis ab altis parietibus clausis. dicata est hæc basilica diuæ Claræ. sacerdotes sunt virgines: quas monachas diuæ Claræ vocant. Angulo præterea, quem claudunt via Portelli & via Scrignariorũ adiacet alterum cœnobium virginum: quod collegium vocant. Est hic dormitorium & horti atque basilica simplex cũ quadam cella & Campanario paruo: basilica vero Annũciatæ Mariæ sacra est. sub Angulo vero vrbis in quo turris est sancti Spũs, sacellum ignobile superioribus tẽporibus erectum erat, cui nostra tempestate additum est cœnobium virginum. vetula n. diues coemptis aliquot vicinorum domibus monasterium mediocre confecit, in quo ipsa prima initiata cœpit incolere, atque locum alijs dare. sacellum vero Diui Paulini vbi nã sit, clarum est. ædes sola est absque cella: hærẽt illi magna domus, quæ nobis pueris hospitium mendicorum solummodo aduentantium erat: Hospitale eam ob rẽ appellatum, & ab ipso tota vicinia cognominis facta est. nunc vero in cœnobium mutata est: in quo Diui Augustini sacerdotes inhabitant. In eo vero sacello quotannis cærimoniæ atque nundinæ aguntur, cum pompis, spectaculis, atque magistro nundinarum: vt inferius amplius dicetur: quod diuus is seruitute solutus atque ab Aphrica rediens Nolam, secum omnes etiam Nolanos, nomine eius liberatos, transuexit, qui capti seruiebant in Aphrica. Nam quum illic cuiusdã principis olitor foret Paulinus, mira quædam prædixit suo domino. quamobrem solutus liberq; factus est, atque omnibus Nolanis, qui tum in ea prouincia seruirent, (Nam multi capta Campania a Mauris Vãdalisque in Aphricam delati fuerant) petitis donatus est a principe. seruus autem in Aphrica fuit

A *quod eo cum vidua quadam nauigauit, vt sese dando redimeret illius filium, quum alias sua omnia petentibus fuisset libentissime largitus. redeuntem ergo tãtum Nolanæ ciuitatis patrem, tantumque de Nolanis bene merentem, omni pompa lætitiaq; excepere Nolani: atque deinde eundem diem statis pompis, festis, spectaculisque venerati sunt, atque vsque ad nostrã tempestatem venerationes sunt factitatæ: idque à XVI. kalen. Iulias vsque X. easdem. Quod si in cærimonijs sanctorum legitur memorata die celebrari*
B *natalis diui Paulini, hoc est eius obitus (Namque tum diui & sancti nascuntur, quum obeunt) non cogimur audire, pompas & spectacula agi ob natalem diem beati: quoniam pompas, vt reditus ab Aphrica longe prior fuerat obitu & natali, ita multo prius inceptum erat quotannis agi. Quare potius natalis dies redactus, confususque fuit cum die reditus: vt huius diei pompis etiam natalis celebraretur, quum dies reditus promotus sit ad natalicium diem. fanum quoque diuo Felici dicatum, iam mõstratum est extare ad sectionem, quæ sub Docana est. vocatur autem*
C *Felicis in platea. Verum fanum ipsum duplex est: alterum n. est subterraneum in humumque depressum, alterum vero supra huius testudines erectum: in illud subterraneum alteris scalis descenditur, ad hoc alteris ascenditur. Et infernum rudis inanitas est: in qua pilæ quædam extant testudinem fulcientes. Supernum basilicæ figuram habet. hærent sacellis his habitacula pauca, ad quæ etiam mendici aduentantes excipiebantur, atque iccirco*
D *appellatum est hospitale. idem à ciuibus vespillonibus regebatur: nunc vero eiectis vespillonibus prohibitisq; medicis prouentus & vsum capit sacerdos vnus. huius autem fani depressæ sedes atque pauimenta indicant, in eis templum antiquum fuisse extructum. Verum enimuero hoc in loco scire oportet, plures Felices fuisse diuinitate donatos. fuere namque duo Felices fratres genere Romani, ambo sacerdotes, atque citra dignitatem episcopatus iidem sub Diocloiano, anno post dominum Iesum fere trecentesimo. horum maior natu à Draco*
E *præfecto vrbis Romæ capite mulctatus est, idque ad mille passus extra Romam, ac in fossa, quam forte illic euulsa arbor fecerat, atque cum Adaucto socio obrutus est. Iunior vero ab eodem Draco verberibus cæsus est, ac missus ad Circeos, vt illic exilium agens vitam finiret. In quis tum forte locis præfectus erat quidam Probus genere Nolanus. hic igitur Felix incolatum agens, præfecti filiam, quum furens esset, ac vxorem, quæ aqua intercute laborabat, solo nomine Iesu liberauit. Probus igitur miris hisce*
F *commotus, Christianus factus est: atque exacto magistratu Nolam redijt, Felicemque secum duxit. is vero paucis Nolæ moratus primum ad templum Apollinis, quod prope vrbem erat, quodque hodie Cœmeterium dicunt, accessit, vatemque Apollinis, qui illic vera respondere rogantibus profitebatur, mendacem arguit. quamobrem tanta cunctis suborta est indignatio, vt statim tempore imago Apollinis à populo sacerdotibusque deiecta sit,*

as de-

ac deinde illis oratorium Christicolarum constitutum est. XII. vero anno (tot n. annos post eius aduentum Nolæ vixit Felix) quum factis sacris populo dedisset pacem, idque in vrbe atq; in templo, non discedens loco obiuit: deo eum vocante, non autem martyrio aliquo: ac in eo templo tumulatus est. Anno vero post hunc quinquagesimo alius Felix illuxit pontifex atque martyr, qui Roma eiectus ad villam, quæ cum sacello erat, secessit, itaq; illic capite truncatus est ab inimicis, ibidemque sepultus, idque XVII. Kl. Decembres. Legitur quartus micuisse Felix Aquileiensis ac frater Fortunati etiam sub Diocletiano, amboque fratres hi capite truncati fuere: sed alter in Aquileia, alter Vincentiæ tumulati sunt. Per eadem tempora extitit quintus Felix genere Scyllitanus Cucufati conciuis & socius: qui in Gerunda Taraconensis Hispaniæ vrbe martyr obiuit: quinetiam per eadem tempora Diocletiani fuit sextus Felix Tubizacensis episcopus. is Roma Nolam missus est omni interdictus cibo ab cõpede etiã vinctus (naue n. vectus est) qui quum primum Nolã deductus est, à præfecto vrbis capite mulctatus est, idque XVIIII. Kl. Februarias. Horum itaq; sex diuorum duo corpora Nolæ habentur. Verum quum Iunior ille in templo obierit, atq; illic sepultus sit, antiquumque testimonium dicentium doceat in sacello subterraneo, quod sub choro basilicæ est, manere diui Felicis corpus: censendum est, Iuniorem Felicem illic esse. Atq; ea pro re basilicam Episcopi templum Iouis fuisse licet coniectari. Nanque ille pacem populo dedit factis sacris in templo: quod primum vrbis fuisse consentaneum est. primum autem tum tẽplum primo deorum, qui Iouis erat, sacrum fuisse, nemo ambigit. corpus vero Felicis episcopi ac martyris ignoratur vbinam sit. In quo si coniecturali ratione rem liceat diiudicare, arbitrandum est, huius corpus in eodem sacello cum Felice Iuniore tumulatũ esse. vulgo n. & dicitur & creditur Felix martyr illic esse. Quinetiam quoniam iunior Felix in cœmeterio deturbarat vatem Apollinis, eratque hoc ipsum quoque facinus magnum cæremoniis illustrandum: Felix vero martyr XVIIII. K. Februarias obierat: eadem dies quasi facta societate vtrorumque festiuitate celebratur in cœmeterio. illic n. ea die multæ cærimoniæ aguntur, accedentibus vniuerso Nolano po. atque circumpositis oppidanis, diem testantibus, & in memoriam reuocantibus concursum populorum, qui ea die factus est, qua diruta est Apollinis imago. Templũ autem duplex, quod in sectione emporij est, duobus etiam diuis videtur esse dicatum. Nam ue à cærimoniis, quæ XVII. Kl. Decembres aguntur illic, dicatio arguitur Felici pontifici ac martyri. at vero quod eadem die etiam sacellum, quod sub choro magnæ basilicæ est, ornatur, ac in eo cæremoniæ factitantur: videtur esse templum Felicis Iunioris, aut Episcopi martyris, qui sub choro tumulati sunt. Quod si non ob eandem martyrii rationem (nam in vtrisq; de martyribus dicitur) fit vt in duobus fanis eadem die eadem cæremoniæ habeantur: erit vt templi duplicis pars subterranea sit sacellum Felicis Episcopi martyris: superna vero Felicis pontificis ac marty-

A *ris, cui à Nolanis etiam erectum est fanum atque dicatum: quanquam Nolæ non sit aut mortuus aut sepultus (cum qua sententia concors esse videtur in epistola Paulinus, qui basilicam, quæ erat, vbi nunc est chorus episcopij, ad Felicem confessorem, id est, iuniorem retulit) aut pars subterranea dicata est Felici sacerdoti martyri fratri maiori natu Felicis iunioris: superna vero Felici pontifici. Quæ sicuti complicata sunt, ita quoque antiquula pictura, quæ in duobus parietibus atrij basi-*
B *licæ superioris spectatur, composita est è facinoribus miris, atque suppliciis diuersorum diuorum, non vnius Felicis. Illud quoque ex prædictis claret, neminem eorum diuorum Nolanum genere fuisse. iunior vero Felix Nolanus vocatus est, quod XII. annis Nolæ vixit, ac Nolæ obiuit, Nolæque sepultus habetur. atque ob hunc vnum tum ei, tum pluribus cognominibus diuis cæremoniæ ac sacella Nolæ increuere adeo, vt solorum Nolanorum videantur credanturque esse diui Felices. Est insuper fanum*
C *domino Iesu dicatum. ædes sola est sine cella, sed turrem campanariam habet. idem spectat ab occasu verno aream eandem, quæ ante basilicam diui Francisci patet. regitur autem à vespillonibus multis, qui nunquam mendicis locum dedere: quosque imitati vespillones diui Ioannis Baptistæ, mendicis ostia clauserunt. Namque illos in quadam habitacula, quæ basilicæ hærent, excipiebant. Hæc sunt clariora vrbis sacella fanaue: præter hæc etiam plura alia sunt ignobilia, quæ passim in vrbe erecta sunt.*
D *quorum & si aliquorum meminimus enarrando vias, cætera referre non opus est. Illud potius meminisse decet, multum in vrbe numerum basilicarum atque sacellorum non nisi multum studium Nolanorum erga diuinas cæremonias testari: idque non modo orando, sacraque audiendo: sed etiam efferendo funera, mendicosque domo lecto & alimentis excipiendo. Qui mores a Felice iuniore atq; Paulino vrbis episcopo introducti esse videntur. Quippe quod Paulinus non solũ sua pauperibus licenter ac mendicis largiebatur, ve-*
E *rumetiam pro liberando redimendoque viduæ filio, sese in perpetua seruitia intrusit ac dedidit.*

QVA RATIONE IN VRBE præsente sint subterranea cauaue sacella.

CAP. XIIII.

F *IN superioribus sæpenumero dictum est, in basilica maiore, atque sub choro sacellum esse subterraneũ: item basilicam Apostolorum ad multos pedes depressam in humum: sacellum etiam infernum diui Felicis subterraneum spectari: id inquam, mirum quibusdam videri posset in vrbe campestri, præsertim quum solum aliarum basilicarum, atque vrbis ipsius, & agrorum æquum omne esse vbique loci comperiatur. sed miri nihil erit, si vetustati hoc ipsum referatur: quia hæc quoque in solo æqua erant cum vrbe & agris: referaturque fabricis*

fabricis vrbicis, agrorumq; incrementis. solum enim vrbis altius redactum est ex fabricis atq; ruinis, multisq; alijs, quæ in vrbem ad continuum vitæ vsum commodumq; inuecta sunt. hæc enim tantum illa loca pauimentaq; templorum adaugere potuerunt: quantum vias & domos impleuerunt, si quando domus aliqua etiã nunc demissius solum occupant. aliqua quoque visa sunt demissioribus sedibus prius fuisse, deinde ab ædificijs & ruinis repletæ aquatæq; sunt viarum solo, vti nos plærasq; vidimus. Sed tamen nemo passus est, quoad fieri potuit, vt pauimenta templorum obruerentur omnia, aut ea, quæ magis videbantur populo veneranda. Quamobrem depressa, vt erant, semper seruata sunt. Agros quoq; altiores cotidiè redditos esse, necesse est, quod à tribus lateribus sunt circundati montibus, è quis multa materia deuoluitur excussa depulsaq; à pluuijs, à ventis, à tonitribus, à terræmotibus. In quo illud nosse operæ precium est, non solum agros augeri, sed etiam aquas certis temporum interuallis in altiore vel alueo fluere, vel strato fundoue iacere. limo enim tenuissimo vel confluente, vel incidente fundum aquæ, assiduè excrescit, tolliturq;. quam rem apertè cernere licet in Pado limum fluxu multum trahente: qui non inter ripas, inter margines aggeresque fluit, inter quos alueus fluminis longe altior est, quàm agrorum solum vtrinq; adiacentium. Aquæductus quoq; & riui omnes nisi expurgentur statis temporib. aut à cursu & impetu proprio, aut à manu hominum, obstruuntur ac impediuntur. Proinde quo nunc solum vrbis abest ab aqua puteorum (nam altius est plurimum XXV. pedibus) eo tum altius erat solum subterraneorum horum locorum quam puteorũ aqua. Quod si solum aqua auctum sit: horum verò sacellorum pauimenta aucta nusquam sint: nihil mirum etiam esse debet, si sacellorum pauimenta tam vicina aquæ nunc sint. aqua enim ipso inferior est octo ferè pedibus. subter enim fundum aqua excreuit, solo sacellorum nihil supercrescente. compertum itaq; esse remur, ea sacra loca cæteris vetustate præstare, inq; eis templa priscis extitisse temporibus.

QVAE SIT FIGVRA AEDIVM præsentis vrbis, & qualiter earum partes se habeant.

CAP. XV.

QVa figura quoue modo antiquorum ædes habuerint Nolanorum, nulla earum in præsentiarum extante, ignoramus. Ne igitur posteritas aliquando idem desideret, cognoscereque nequeat: placet hoc in loco illas illarumq; partes scribẽdo repræsentare. Ædiũ itaque species aut quatriquetra conspicitur, aut, quod frequentissimum est, oblongior quam lata patet. ædium quinetiam ita habentium quædam ac perquam paucæ inueniuntur, quæ carent cauædio: quædam verò atq; quàm plurimæ reperiuntur cauædium continentes. Quæ verò cauædium amplectuntur, illæ frequentius vnum latus eius attingunt: multæ tamen sunt, quæ binis illud lateribus ambiunt: quædam, quæ ternis:

A *rarissimæ omnium offenduntur, quæ vndequaque cauædium cingant. Domus autem partes, ædiumue, quæ magno interstitio separantur, sunt hæ: atrium, cella vinaria, equile, conclaue, cubiculum, porticus superior, bibliotheca, penus, nauis, turris, cauædium, atq; horti. atrium locus est in solo ipsis sedibusq; domus, in quem primum per ianuam de via excipiuntur intrantes. hoc sæpius protenditur adusque cauædium, vt lucidius sit, atque ad introducenda vtensilia expeditius. idem latitudinis minimæ est decem pedum: maxi-* B *mæ vero XXV. altitudinis verò XVI. aut plurium, ita, vt vsq; ad XXXII. pedes interdum tollatur, quousque contignationem primam subierit. est autem latius quã ianua. hæc enim ampla est pedibus quinque aut pluribus (nam vsque ad XII. pedes dilatatur) alta verò tantundem cum semisse, aut triente, aut quadrante. Contignatio vero atrij frequentissime ex tignis constat, raro testudine tegitur. solum vero pauimento stratum est: quod ex calce & paruis pumicibus, quos lapillos vocant, ac pauca arena conficitur, quod lithostratum* C *seu pumicistratum volentes dicere Nolani, astracum dicunt, verbum Græcum sequentes. pumiculi verò hi tum in agro Nolano fodiuntur, quum altius fuerit excauatum, tum in radicibus Gecalæ collis occidui, vbi quoque arena præstantissima abundè comperitur. quæ argumento sunt, eorum collium imas sedes magna ex parte arenosas pumiculosasq; esse, non argilleas, atq; aquarum sustentatrices. atrium demum hoc porticum vulgo appellant. In eodem etiam solo equile, quam stallam vocant, ædificatur. locus oblongius porrectus est, in quo equi muliq; ad equitandum* D *vehendumq; curantur. Est cella vinaria oblongior quoq;, quod etiam cellarium, verbis illis corruptis in vnum hoc ipsum, vocant: in ea seruantur vina dolijs ligneis recondita. sunt autem eiusmodi dolia vasa rotunda duabusq; partibus inter quas porriguntur, compressa, duploq; longiora quam lata. longa vero sunt, quantum homo tendere potest brachia: media in parte parum extumida. structura ex tabellis castaninis, interdum quernis tantundem longis, palmo latis, digi-* E *to altis ad vnguem commissis, atq; vtrinq; à plurimis circulis ligneis arctantibus perficitur. Quin vtraq; frons aut cornu dicas, orbe ex compactis asseribus tabulato clausa est, quem orbem tympanum appellant, quod speciem tympani præ se fert. in media vero dolij longitudine foramen ad amplitudinem mali terebratur, per quod impletur vas: illudq; cauonem nuncupant, quod dolio fabricato cauatur. Quinetiam in altero cornu tympanoue tria duoue foramina parua faciunt, vt in vno eorum insito canaliculo vinum (vt lu-* F *bet) hauriatur. hoc ipsum vas bottem vocant. spectantes vocem Græcam, hoc est, magnum conceptaculum. Βου namq; magnitudinem vult significare: θήκη verò id, quod rem impositam ambiendo capit, ex quibus cõpositum est βουθήκη butheca: à quo verbo abscissa vltima remansit buthe, & bothe, & botte mutatione literarum atq; pronunciantis asperitate. Atrio autem frequentius equile hæret quã cella vinaria. hæc enim strepitus odit, qui & in atrio & in via sunt sæpissimè. Super his autem aulis inferioribus prima sternitur conti-*

contignatio ex trabibus castaninis constructa : raro enim inferna domus partes testudine operiuntur. Equile quinimmo caret pauimento : cella vero creberrimum pauimentatur: atq; in quibusdam cellis etiam fouea ad magnitudinem dolij fit, quæ pauimento incrustatur. hisce vero partibus cauædium adiacet, in quo plurimum puteus coronatur: is pluuiarum aquarum nihil suscipit. Nam ad eam, quæ suapte natura ac subterranea scatet, descendit. Post cauædium patet horti paruo duntaxat pariete exclusi à cauædio, interdum pars domus inter cauædium hortosq; interiacet. In eodem quinetiam solo frequentius & furnus & lauacrũ: quod cantarum pannorum vocant, ædificatur. Ab atrio præterea cauædioue scalarum gradibus ascenditur supra primam contignationem, quod solarium primum nuncupant. in hac frequenter conclaue & cubicula sociata struuntur: conclaue autem vel Græce dicas triclinium, salam Nolani vocant à saltando. Nã in ea saltare solent, vel quum nuptiæ fiunt, vel quum conuiuia parantur. locus est longior duplo, quàm latus: in altum vero tollitur, quantum est latus. solet imminere viæ, atq; ab eo latere fenestris duabus magnis aperiri, vnde quæ fiant in via (vt lubet) spectarẽt. hærent conclaui cubicula, quas cameras appellant. hæc laudatissima sunt quæ exacte quadrata figura cernuntur. latera enim singula ad XXXII. pedes extendi solent. singula autem cubicula singulis alterisue fenestris illustrantur. fenestrarum altitudo est sex pedum : latitudo trium. Quarum podium non altius tollitur quàm vt ad cingulum nostrum pertingat : conclauis vero fenestræ multo sunt maiores quàm cubiculorum. interdum cubicula non omnia conclaui hærent, sed eorum vnum solummodo: cui cætera deinceps sunt adiecta, ab eoq; ad reliqua transit, quæ aut serie diriguntur, aut primo cuncta hærent cubiculo. Habet conclaue caminum magnum cum foco: cubiculum verò hæc eadem, sed dimidio minora. Hæret quoque conclaui bibliotheca. locus est cubiculo minor: interdum æqualis. in eo libri in pluteis pendentibus, parietibus affixis panduntur. hic contemplatur, literarijsque rebus incumbitur, tractaturq;, quod studiũ vocant. Interdum etiam hæret conclaui porticus superior. huius aut duo latera arcus sunt, duntaxat insidentes super pilis columellisue, aut vnum latus adapertum est vno duobusue arcubus, quam logiettam, hoc est, scenulã, vocant: quod in ea sedentes sub vmbra λόγον, id est, sermonem serere solent, & colloqui. tegi consueuit ea porticus contignatione laquearibus pulcris ornata: raro vero testudine picta. vsus huius etiam est ad captãdum luciaiorem ampliorem q; aëris prospectum, atq; auras excipiendas. ædificatur quoq; in hac prima cõtignatione coquina. Illud tamen referre oportet : nam in quibusdam ædibus sunt cœnationes solummodo, in plurimis vero cœnacula & cœnationes, vbi & amplitudo soli, & animus magnus, atq; diuitiæ consenserint. quemadmodum ab horum contrarijs contingit, vt in ædibus pleræq; ex hisce desint. Vicina quinetiam conclaui manet penuaria cella: quæ sæpius in cœnatiõe statuitur, quam spensam vocant. Prima autẽ contignatio orditur ex trabibus castaninis passim super duobus parietibus sitis, atque ex transuerso asseribus coassatis confixisq;, atque his iniecto pauimento pumi cistrato teguntur conclaue, cubicula, cæteraq;, quæ super contignatione erecta sunt, ab altera contignatione, quæ inferiori similis edi solet. interdum vero ex trabibus ac asseribus absq; pauimentatione construitur : super qua plurimum vnus atque indistinctus locus patet, qui super cœnaculis exurgentes etiam habet parietes cum crebris ac paruis fenestris. cooperitur vero hoc supremum spacium, à pectinato tecto: interdum à semifastigiato, ac imbricibus iniurias cœli defendentibus. Vsui autem hic locus Nolanis est ad stipandas seruandasque maxime auellanas, quarum ingens nunc hisce copia nascitur. appellant hunc locum nauem domus, à similitudine longæ nauis, quæ pectinato tegmento solet operiri. a Nolanis verò nuncupatur verbo Græco megacenum auellanarum. μεγακενον enim Latini interpretantur magnum vacuum. est enim hic locus magnus vacuumq;, vbi merces multæ stipari atq; seruari possunt. Turris autem rara in ædibus Nolanis extat : sicuti rara pauimenta subdialia. his enim aliqui ciues loco tecti vtuntur. At vero tertia contignatio omnium rarissima in ædibus Nolanis reperitur. fabricæ autem Nolanæ non latericiæ, tophaceæ sunt omnes. ex cœmẽtis enim tophcis arena, calceq; corrupta conficiuntur. Numerus ædium Nolanarum omnium, quæq; in vrbe nunc sunt, ad septies centum censetur. sunt insuper ædes eiusmodi semotæ à tabernarum locis: quod fictum est honestioris vitæ causa. non enim decens esse dicunt, vt in eo loco & matronæ & puellæ inhabitent, in quo omnis est virorũ consuetudo. Namq; tabernæ ac meritoriæ domus sitæ sunt in media vrbe circa porticum, circa emporium, circa forum frumentarium, circa insulam basilicæ: cæterum vero vrbis solum ædes occupauere. Quamobrem virorum omnis congressus & exercitium interdiu agitur in tabernis, & in earum vijs : noctu vero quisque vbi serauit tabernam, suas ad ædes se confert. Ea vero loca, quæ supra tabernas manent, aut megacena sunt, non hominum habitationes: aut diuersoriarum domorum triclinia cubiculaq;, atq; prætoris est, noctu custodire tabernarum solitudinem, circa eas assiduas excubias facientis.

QVI FVERINT, QVI ædificando benemeriti sunt de vrbe Nola.

CAP. XVI.

Operæpretium erit hoc postulante loco, ea referre, quæ a suis autoribus in vrbe edita ac ædificata sunt: quiq; illi fuerint, declarare. idq; quantum aut scriptores, aut inscriptiones, aut relatio, aut præsentia ipsa facti præstare docereq; possunt. Tiberius igitur Cæsar templum Augusto erexisse legitur. Nicola Vrsinus Pyrrhi pater cœnobium diui Francisci, atque diuæ Claræ, atq; Collegium virginum condidit : in media vero vrbe porticum fundauit. Arcem alij ad Ladislaum regem, alij ad Pyrrhum Vrsinum Nicolæ filium referunt. Raimundus Vrsinus Pyrrhi filius promurale cũ erismatis fecit: idem semiturrem, quẽ vmbonẽ vocamus.

A uimus, ante ostium arcis externum construxit, omnes quinetiā vias, quas silice stratas esse mōstrauimus, ab eo plantatas esse, atq; extra vrbem in cliuo ipso collis Gecalæ occiduo basilicam cum cœnobio erexit, Diuoq; Angelo dicauit. Vrsus Vrsinus nostra tempestate regiam instaurare magnificentius aggressus dimidiatum opus expediuit. Namq; morte præreptus ædificium imperfectum reliquit. Idem aream, quem Mercatum appellari monuimus, ampliorem apertioremq; atq; specie quatriquetra reddidit. Carnarium quoq; B quod superioribus temporibus in hac area exercebatur amouit, illudq; inclusit in angiportu, qui à via Portelli diuertitur, vt dictum est. Emporium quinetiam, quod antea arctissimum ac vetustate nutans erat, instaurans amplificauit. Basilica Episcopij incepta est à Raimundo Vrsino memorato: finita vero est ab Vrso atq; Episcopo Nolano Ioanne Antonio Tarentino. Chorhospitæ basilicæ fabricata sunt ab hoc ipso Ioanne Antonio Episcopo, à quo episcopale palatium etiam instauratum magna ex parte fuit, atq; aptius distinctum. Palatium, quod in medio plano Palmæ extat, C conditum est à Nicola Vrsino Petiliani Nolæq; regulo auoq; tuo, in quo Ferdinandus primum, deinde Federicus eius filius reges incolebant, quum eo ad aucupiū miluiorum rapaciumq; auium certamen spectandum se contulissent. Gentilis Vrsinus pater tuus columnas earumq; coronas & spiras, item latera cuncta pauimentumq; ac testudines omnes sacelli Beati Felicis, quod sub choro obstrusum est, læuigatis asseribus quernis concinne contexit, ac sacelli eiusdem totum parietem, qui supra altare extat, signo marmoreo eleganti adornauit. D In quo principe animus magnus erat illustrandi mire factis vrbem Nolam adeo, vt frequens ab eius ore verbum audiretur, se omnes de vrbe benemeritos superaturum. quod fecisset profecto, ni ab inchoata iuuenilitate febris iniquissima virum tantum euulsisset. Basilicam diui Ioan. Baptistæ atq; domini Iesu sui cuiusq; vespillones tum ære collato, tum legato extruxere. Idem cœnobium fanumq; diui Angeli, quod vt monitum est, in Gecalæ iugo erectum est: partim amplificauit, partim elegantius atq; commodius reddidit industria, studio, E & auctoritate sua Ioannes Infantius concionator diuinorum. Quinetiam omnem cliuum, qui ante templum ipsum ac monasterium assurgit, ductis arcubus atque testudinibus pilisq; oportunis fundatis adeo affabre cōtexit, vt ab ima eius collis radice gradus rectos longosq; exciperet deinceps exurgentes, quo vsq; aream, quæ ante templum & monasterium est, scanderent. opus magnum pulchrumq;, atq; ascendentibus facilimum sternens iter, atq; veluti erisma firmissimum iugo suppositum est, quo, ne fanum cœnobiumq; labante F cliuo ruinam faciant, tutissime sustententur.

QVAE FORA ET QVIBVS in locis pateant, atque quæ res in eis tractentur.

CAP. XVII.

LOcus iam ab his datus est, vt pauca de foris referantur. fora namq; complura exercentur: quorum vnum est boarium, quod extra Portellum amplissime patet, in quo armenta, greges, & animalia omne genus venduntur: idq; Mercurij quaq; die, quæ octaua quaq; est. Namq; pridie diem Mercurij illucet Martis dies: ac pridie Martis est Lunæ dies. pridie item Lunæ Solis dies illucescit, quæ etiam Dominica nuncupatur. estq; semper dies festus nefastusque. at dies postera Mercurij, Iouis dies est, & huius postera est Veneris, atque post hanc est dies Saturni, quod Sabbatum vocant. Alterum autē forum est farinarium: quod emporium & docana est. verum in hoc ipso non farina solum, sed etiam caseus, oleum, cera, lana, panni, coria, ac pleraque alia venduntur: idque non paulatim libratimue, sed summatim. hæc omnia Mercuriana die præsertim à circumpositis oppidis apportantur, vendunturque. farina vero die Lunæ atque Veneris quoque inuecta foris diuenditur. Est tertium forum frumentarium in conspectu basilicæ, quem Mercatū appellant: in quo Mercurij die frumentum omne genus venditur, & legumina, & poma, & linum, & quæcunque à domo rustica cistis asportare in vrbem possunt pagana mulieres. In hoc a. foro spira magna quadā marmorea sita est, sup qua trabs etiā marmorea quadrilateraque transuersa iacet, quæ in trabe excauata sunt omnia mensurarum publicarum genera: vt vini, frumentorum, auellanarum, cæterorumque pomorum, vt omnes harum rerum mensuræ, quæ ex alia materia fabrefiunt, tum probarentur, cum hisce illas æquas esse magistratus compererit. olei namque mensuræ à pondere non à vasis capacitate accipiunt emendationem. Quinetiam ab alterutro trabis eiusdem cornu magna catena pendet, quæ collare ferreum vltimo ligatur. hic sontes quidam citra dolorem corporis dant pœnas, siquidem nudi atque eo vincti collari exponuntur conspectui & maledictis omnium, qui ea die mercandi causa Nolam se conferunt: exacta vero vendendi hora, quæ ad inclinationem vsque solis prorogatur, sontes tāquam satis pœnarum eo pacto soluissent, dimittuntur. Qui locus pœnaque vergonia vocatur, quod sontes assidue auersi faciem in humum vergunt. Est insuper forum asserum, quod eadem die exercetur in area, quæ sub basilica patet Apostolorum, in quo trabes, asseres, ac similia noua lignorum rudera venduntur. Forū quinetiam cupedinis patet, sed quod in duobus vrbis locis atque cotidie habetur. alterum n. ad sacellū diui Paulini, quod Hospitale etiā, appellatum est: alterum prope emporium frequentatur. in his manent cupedinarij omnis generis, ac omnia, quæ esu apta sunt, venduntur exceptis pisce ac viscere. Est lamena eo in loco, quem diximus, atque in eodem forum piscarium etiā statutū est. Artes vero vtensilium in officinis tabernisque, quas apothecas appellant, exercentur, quæ circa ea fora passim adiacent, vt dictum est. Lupanari vero, quod tanquam prostituentium puellarum forum est, locus nullus descriptus est. meretriculis n. concessum est, vt in diuersorijs domibus solummodo se prostituant, suique corporis operam illic, vt lubet, diuendant.

DE NOLA.

LIBER TERTIVS.

DE SACRIS, INITIATIS, ET dignitatibus, ac prouentu eorum: item de Beginis, & Veſpillonibus Nolanis.

CAP. I.

SVPERIORE Volumine præſentis urbis forma ſtructuraq; omnis atq; locorum, viarumque deſcriptio, quinetiam ager ac eius partes explicatæ ſunt exacte: In hoc autem tertio quẽ mox exaraturi ſumus libello referentur ciues, atque eorum mores & exactiones: ciues inquam tam profani, quam ſacris initiati & addicti: item tam principes præſulesque quam qui hiſce reguntur, hiſq; obnoxij ſunt. Verum prius de ſacris imbutis: poſterius de profanis enarrabimus. ſunt igitur ſacerdotum Nolanorum alii epiſcopales, quos clericos presbyterosque vocant: alij cœnobitæ, quorum hoſce monachos & fratres, fœminas vero monachas appellant. clericorum autem alij ſunt conſcripti ſtatutiq; in officio quoad vixerint: nonnulli vero extraordinarij vagantur. ſtatuti vero ſacerdotes ij ſunt, qui in chorhoſpitis ſedent: quiq; omnes duo ſunt atq; xxx. Quorum xx. canonici: duodecim vero numerales appellantur. canonici ſedent in chorhoſpitis ſuperioribus deni, quidem in ordine dextro, ac deni in ſiniſtro: numerales vero in ſedibus inferioribus ſeſſitant, ſeni in latere dextro, atq; ſeni in latere læuo. Atque ſicuti canonici ſede excellunt numerales: ita quoque in quauis re participanda præferuntur. Quamobrem maiores partes capiunt & prouentuum & rerum cæterarum, quæ communi conditione ad eos acceſſerint. Canonicorum quinetiam quatuor ſunt dignitates Achidiaconus, Theſaurarius, Decanus, & Cantor. Quorũ Decanus & Cantor primi ſedent in ordine ſedium dextrarũ: Archidiaconus vero ac Theſaurarius a latere Epiſcopi in ordine læuo. harum dignitatum qualibet ſemel conceſſa nunquam tollitur, niſi poſſeſſor renunciauerit epiſcopo. tum igitur alter loco renunciantis tanquam defuncti adſcribitur ac admittitur: ſed tamen in locũ canonici tam abſque dignitate prædictarum aliqua dignitatum ornati, adſcribitur vel vnus è numeralibus, vel aliquis qui extra omnem ordinẽ epiſcopii manſerit: vel etiam canonicus ad aliquam earum dignitatem attollitur. Ad numeralis vero ſacerdotis locum, vbi mortem cum vita commutarit, ſolummodo recipiuntur, qui extraordinarij ſunt. hac enim ſpe pleriq; ſacris initiati & diaconi gratuito templo

A *ſeruiunt: quorum nemo aut canonicus eſt aut numeralis. qui & ſi nihil rerum clericalium participant, alunt ſe tamen lucellis, quæ orationes faciendo colligunt, atque paruis aliis vectigalibus, quæ ab extraordinariis ſacellis, in quibus ſacra agunt, capiunt. Quinetiam præter eas perſonas etiam eligitur Sacrarius, quem Sacriſtanum vocant: qui vnus è numeralibus computatur. Sed ea dignitas non eſt illi perennis. mutatur enim ab epiſcopo, quum mutandi neceſſitas aut voluntas aderit. præter hoſce ſunt duo procu-*
B *ratores, atque quæſtores: quorum alter è canonicis, alter è numeralibus deſignatur. Neq; eiuſmodi quæſtura perpetua manet: quotannis enim quæſtores deliguntur. Epiſcopus autem, qui omnium Dominus eſt primus ſedet in choro ac in ordine ſedium læuo ſuperiore. Namq; ſedem primam, quæ in ordine dextro eſt, regulo conceſſit. Epiſcopus quinetiam in ædibus habitat, quæ baſilicæ contermina ſtructæ ſunt: canonici vero atq; cæteri omnes clerici, ſuæ quiſq; (vt lubet) domi. ſacrarius autem ſolummodo cum mini-*
C *ſtris eius aſſidue in templo præſens eſt, ac in aula ſacraria corpus curat. Namq; diluculo primum campana pulſata citantur clerici omnes ad matutinas orationes: inclinante vero ad occaſum ſole iterum campana reuocantur ad orationes veſpertinas. Nec aliis horis ad templum clerici ſe conferre coguntur. Prouentus autem tam epiſcopi quam cleri colliguntur ex agris, aut domibus tabernisue locatis aut tributariis: quarum poſſeſſioni ſucceſſere legatis & teſtamento defunctorum. Veruntamen ſeparata eſt poſſeſſio ac re-*
D *ditus locorum epiſcopi ab ea, quæ eſt cleri. Quamobrem prouentus cleri in ſtatos ſuos ſacerdotes diuiduntur eo pacto, quo ſinguli canonici tricenis ſenu aureis quotannis impertiantur: numerales vero vicenis quaternis. Nam præter hoſce prouentus, quilibet eorum alios habent redditus ex aliis extra ordinem poſſeſſis ſacellis. Epiſcopi vero annalis prouentus ad octingentos aureos conſummatur. aureus autem atq; argenteus pondere pares ſunt: ſed cenſu differunt. Namq; aureo decem argentei æquum cenſum faciunt: quam-*
E *obrem aureus etiam decatus appellatus eſt, quod decies argenteo valeat. Cœnobitæ autem diſtinguntur, Nam alij ſunt monachi ſectantes beati Auguſtini ſtatuta, qui in monaſterio viuũt, q̃ beati Paulini fano hæret: alij vero beati Franciſci ordinis ac præcepta ſubeuntes vitamq; agentes in cœnobiis duobus, quorum alterum eſt intra Nolam in angulo, qui eſt ſub Turre Quinq; pontarum, alterũ in iugo Gecalæ collis. Verum hi nudos pedes ſocculis & ſoleis duntaxat ligneis muniunt, atq; interulam pilis aſperis confectam aſſidue indutã*
F *gerunt, linea omnia tam veſtiendo quam dormiendo fugientes. Quamobrẽ obſeruantes appellantur illi vero & lineas interulas induunt, & in lecto linea ſternũt, atq; caligas laneas, & calceos crepidaſq; quæ è ſubere corioq; conſuuntur, admittunt: conuentualeſq; vocantur. Omnes qui prædicti ſunt, oſtiatim in vrbe mẽdicant: ſed Auguſtinenſes atq; Franciſcani conuentuales, præter prædicamenta, etiam vectigalia ex agris ac domib. & tabernis colligunt: obſeruantes vero ſolis*

munusculis atq; petitis mendicatisq; alunt se, possessio- A nibus quibuscunq; non solum redditibus abrenunciãtes. Cœnobitæ autem fœminæ omnes virgines sunt, atq; tria intra vrbem cœnobia habẽt. Nã aliæ in monasterio clausæ sunt, quod collegium appellari, dictum est: aliæ in cœnobio diuæ Claræ. Item in sancti Spiritus conuentu aliæ. aluntur omnes redditibus atq; lucellis, quæ suendo filandoq; faciunt. Nec vlla in cœnobium prius admittitur, quam decentem pecuniæ quantitatem, tanquam dotem ferat, cœnobioq; largiatur. sex itaq; Nolana cœnobia sunt. Veruntamen vt in mona- B sterius marium cœnobitæ perpauci sunt Nolani: ita fœminæ cœnobitæ maxima ex parte de familiis Nolanis sunt exceptæ: paucissimæ enim externæ admittuntur. quod eo factum est. Nanq; monachi fere quotannis cœnobium mutant: fœminæ vero non solum non mutant monasterium, sed quod semel intrauerunt, nusquam ab eo proficiscuntur foras. Sunt præter hosce vmbræ quædam initiatorum veluti beginæ, seu vt aliis placet dicere, bezeguæ, quos Nolani bizogas vocant: atq; veluti sunt vespillones, quos confratres appellant. C Nanq; beginæ siue mares siue fœminæ sint, non includuntur: domi enim quisq; suæ vitam agit, atq; vt profani consuetudinem ineunt. videntur tamen initiati: quod ex eodem panno indumentis similibusq; prope figura iis, quibus sacerdotes vtuntur, atq; statis quibusdã horis ad fanũ accedũt veluti sacerdotes, statasq; quasdã orationes faciunt: item institutiones & leges obseruant, quas potissimum à cœnobitis diui Francisci accipiunt. hos enim tanquam magistros audiunt & venerantur: atque ad eorum fana maxime oraturi D accedunt. Vespillones autem vt fanum proprium habent, ita ab orandi temporibus statis, atq; obseruandis aliorum sacerdotum præceptis se vendicauerunt. Nãque profani prorsus sunt: vmbræ vero videntur initiatorum, quod curam quandam subeunt regendi basilicam, quam collato ære construxerunt, atq; efferendorum funerum. adhæc se vinculo iusiurãdi mutuo astrinxere ita, vt æq; ac fratres se colerent ac adiuuarẽt. Quamobrem conuentus eorum, & veluti familia numerosa appellata est fratraria. Quinetiam tam hi E quam beginæ nihil rerum prouentuũq;, quod ad fana spectaret, attingunt, inq; proprium vsum aut alimentum abducunt: Sed potius contra de suo assiduè penu sacculoq; erga basilicam atq; sacerdotes, quos sequuntur, aliquid effundunt atq; conferunt.

DE SACELLIS SEPVLCRISque priuis: deque funeribus atque eis, quæ circa funera tractantur à Nolanis.

CAP. II.

INcrebuit tempestate tam superiore quam nostra, vt sicuti in vrbe quisq; sibi domum condidit, in qua cum familia bene ageret atq; viueret: ita quoq; contendat extruere sacellum cum sepultura in qua mortuus humaretur honeste cum suis. Neq; eiusmodi sacellum sepulcrũq; extruitur extra vrbem secundum celebres vias, vt viatoribus nomina magna ponentiũ ostentarentur in marmore incisa candido, veluti priscus seculis consuetum fuit: Neq; in excauatis in monte verrucaue aliqua magnis concameratisq; cuniculis, quæ aliquanto tractu semota sint ab vrbe, incauantur sepulcra singulis defunctis, quæ sicuti capsæ longa serie ac sibi hærentes ordinatæ, tum in dextro tum in læuo cuniculi latere soloque calle, qui in medio est cuniculo relictus, discriminante structa spectantur. Quamobrem in visceribus montis terræue facta esset veluti ciuitas defunctorum, atque tanquam per vicinias, ita per cuniculos tumulatorum iretur: quemadmodum ætas, quæ secuta est illam priscam, fecisse comperta est, vtq; Neapoli atq; Syracusis eiusmodi mortuorum ciuitates excauatas etiã nunc est cernere: quanquã neq; tempestate nostra neq; lõgis antecactis tẽporibus quisquã in eis conditus sit. Verum nostrates sacella priua, quas capellas vocant, (hoc est ædes parum capientes) in basilicis magnis vrbis non in cuniculis struunt: vt in episcopio, in sanctis Apostolis, in basilica diui Francisci ac cæteris: quasi defunctos sacris initiatos minus deceat, nisi in locis sacris iacere. Sacellum igitur parieti basilicæ hærens extruitur latum ad octo, decemue pedes. nanque factis vtrinque duabus semipilis in pariete ipse arcus superincuruatur, qui à solo extat ad xij. pedes. Quinetiam eriguntur duæ columellæ singulæ ante singulas semipilas: super quibus testudo vertitur ita, vt cum arcu prædicto eandem faciat camerationem. deinde super testudine opus fastigiatur in sigilla imagunculasque vel virorum vel foliorum apte se complicantium. In medio vero sacello ara extat longitudine trium, latitudine quatuor pedum hærens etiam parieti. super qua fiunt sacrificia & diuinæ rogationes quædam, quas missas vocant. super ara vero tabula magna erigitur, quæ parietem, quem à tergo habet, omnem fere tegit. in hac frequentius picta est dei mater sinu gerens IESVM Dominum infantem: atque a latere vtroque diuæ matris pinguntur diuorum imagines, quos sacelli dominus maxime colit. Hanc tabulam Græco verbo econam vocant. in aliquibus vero sacellis non tabula est, sed in pariete ipso eadem picturæ conspicantur. tegitur itaque econa & ara atq; sacerdos, quum sacra in ea facit, à testudinis cameratione: sub ara vero fossa alta ad xvj. pedes cauatur, lata ad viij. longa ad x. erismatis vndiq; firmata atq; subterraneis quoque testudine operitur. fossæ ostium quadratum est, laterisque trinûm pedum, quod clauditur à mensula marmorea: estque hoc ipsum ostium ante aram. lapis autem tegens interdum protensus est ad hominis magnitudinem, latus vero pedes tres: atque insculptus in eo esse solet sacelli dominus, atque circa eius imaginem, nomen etiam & laudes inciduntur. idque tum præsertim fit, quum vir fuerit virtute præstanti. hoc itaque modo se habent sepulcrum domusq; defunctorum atq; sacellum. Quũ igitur quisquam ciuium egregius mortem cum vita commu-

A commutarit, etiam biduo defunctus continetur domi, frequenter die vna: pridie vero quam exequiæ agantur, ad primas faces campana maxima pulsatur, prius quidē in episcopij campanaria turre, atq; quam vehementissime percuti potest, vt sonus sit terribilior, ac tāquam pro mortuo clamores etiam campana mittere videatur: pulsaturque ad ducentos ictus. Post hāc pulsatur altera campana etiam maxima in campanario diui Francisci ad totidem ictus, modoq; eodem vtraq; vicissim ter pulsatur, quum defunctus mas fuerit. Namq; pro femina semel atq; iterum sin- B gulæ pulsantur. si vero defunctus fuerit opifex aut nō ex ordine meliorum, tum campanæ hæ ad quinquagies sexagiesue ictum accipiunt: interdum non vtraq; sed alterutra duntaxat ictu agitur. Quum vero qui obiit, puer infansue fuerit, campana parua paucisque ictibus, idq; in altero solum cāpanario auditur. Quinetiam sub diluculum posteræ diei pro primario solummodo viro campanæ eædem vt pridie tractantur: itē tertio post exortum solem, atque sub ipsam funeris e- C lationem. Defunctus vero quum domo educendus est, in capulo strato culcitra & lodice pulcherrima imponitur vestitus eo modo, quo preciosissime ornatus fuisset viuens. sequuntur ipsum mulieres vsq; ad capulum passis capillis, lugubri veste plorantes plangentesq;: inter quas si qua vxor fuerit defuncti, ipsa palam resectis forfice capillis omnibus pectus mariti contegit, ac relinquit largiens, vt illos in sepulturam rem suam vxoris carissimam conferat. deinde osculis postremis datis lamentationibusq; magnis factis euellitur à cadauere, quod amplexa tenet. plorantem illam euel- D lunt magistri pompæ ac viri amici. postea filiolæ atq; affines mulieres etiam plorantes defunctum osculantur, atq; vltimis his officijs actis tollitur capulum humeris quatuor validorum iuuenum vespillonum, atque effertur. mulieres sequi conantes domi retinentur ab aliis amicis: quarum numerus ingens ad id ea die accurrit. Pompa vero partim præcedit, partim sequitur funus. præcedunt enim primum libitinarij bini incedentes tacentesq;: sequuntur hosce cœnobitæ: postremo sacerdotes episcopii bini quoq; sed concinen- E tes psalmos naniales. eorum vero trium generum singula præferunt altam crucem, quam veluti vexillum comitantur: atq; singuli omnium ordinum horum candelam accensam gerunt. sequuntur funus primū affines pullati omnes, eidem bini gradientes plorant: eis amici cateruatim comitem præstant. vehitur funus ad basilicam sacelli sui, atq; in ea media capulum demittitur, collocaturq; in mediis castellaminibus. Castellamina autem ad id extruuntur hoc pacto. erigun- F tur quatuor tigna veluti pilæ, singula senis pedibus alta, quorum bina à reliquis distant sexdenos pedes: binorum vero alterum ab altero pedibus octonis. his insident quatuor triangula ex tigillis constructa, binis tigillis singula triangula fastigiantia angulum: per eorum vero triangulorum latera omnia passim candelæ accensæ eriguntur: in angulo vero faces extant. hanc itaq; structuram fabricamq; lignorum ad id tēporis paratā, castellamina vocāt. Defunctus autē intra ea tenetur quousq; diuinæ preces, atq; naniæ à sacerdotib. decantantur, atq; collaudatio facta sit. siquidē interdum habetur oratio, qua defuncti mores ac vita laudantur in ipso funeris officio: interdū vero post ipsius humationē, q; magis probatum est. quo n. oratio habetur humatione posterior, eò magis à silentio & hominū obliuione veluti ad vitam defunctus reuocatur, magisq; amari ac desiderari videtur. contra vero quū præsente defuncto oratur, vna cū eo humari ac sepeliri videtur oratio. Proinde Gentilis Albertinus iuuenis magna eloquetia præditus biēnio post tumulatos luculentissima oratione collaudauit Sigismūdū Alfanum atq; Baldasarē Iudiconsem. actis itaq; inferiis naniisq; primū dimittitur ab æditimis tota lugubritas, quæ comitata funus erat, vt domū redeat. illaq; prius ad defunctū accedit, atq; osculo dato reuertitur domū versus. Deinde defunctus in arca lignea linteis solis conuolutus includitur, atq; in fossa sacelli sui stipatur ac tegitur. Illustrioribus vero viris atq; episcopis & regulis arca fit excauato insculptoq; marmore: quæ nō in fossā demittitur, sed erectis quatuor columellis pilisue superponitur extans à terra ad sex pedes. in qua vbi defunctus situs est, tegitur altero marmore imagine defuncti effigiato, atq; nomine & laudibus eius inciso. quorum vero tanta non est vel vis vel ambitio, in fossas publicas intruduntur, quæ per reliquā basilicam sunt excauatæ: neq; castellaminib. incalescūt, aut collaudationib. illustrātur. Illi vero qui occisi sunt tā repēte, vt ne sacra quidē à sacerdotib. accipere quirint, extra basilicā humantur. fit n. ligone fossa alta ad quinq; sexue pedes: in qua cadauer absq; pōpa & naniis delatū à paucis sola terra operitur. est autem hisce occisis sepeliendis area quadā destinata, quam ambit à meridie ala episcopii, ab ortu vero areola basilicæ diui Ioānis Ba. ea area quadrilatera patet: cuius singula latera sunt ad quadragenos pedes protensa totaq; sub dio, appellataq; est olearū horti. nāq; consita illic alias fuere oleæ, quas nos vidimus. illud quoq; referendū est: qui nāq; sacellū priuum sibi suisq; condere cupit, eū oportet, non prius rē struere, quā mercari locū à præfectis basilicæ, vel episcopo, vel sacerdotibus. atq; præterea opus est, tradere edituo sacello agrū ædesue sub dititias redititiasq;, vt ex eis pecunia tanta valeat exigi, quæ iustū præmium orantibus statis horis in eo sacerdotibus esse possit. contingit quinetiā, vt ea possessio amittatur: vel quū domini familia extinguitur, vel obscuratur adeo, vt nullus hæres appareat. quamobrē iterū à præfecto venditur sacellum: interdū vero ipsū hæres vendit. emptor autē vbi factus est sacelli dominus, statim tēpore fossam expurgat eximens & terrā & ossa omnium eorū, qui superiore sæculo illic sepulti fuerint, illaq; plaustris extra vrbem tanquam alteris exsequiis efferunt, ac in viis cænosis spargūtur: vt viatoribus calcata reddant itinera sicciora. præfecti quoque basilicarum vel quum publicas foueas mundare purgareq; volunt, aut nouas aliquas excauare, purgamina & terræ immista ossa defunctorum eodem modo extra vrbē eiiciunt, viatoribusq; sternūt: ne ita ferente cōditione humana sit aliquis etiā mortuis quieti locus.

locus, vtq; non animaduertat, inter ipsum atq; terram A
quam pedibus calcat, nihil interesse. Postquã autem à
funere aditimuq; dimissi sunt filij affinesq; defuncti,
domum se conferunt sola amicorum turba comitante:
vbi offendũt mensas magnas opipare paratas. vicini n.
amiciq; ac affines varias optimasq; dapes eo præmise-
rant. discũbitur à cunctis: fiunt colloquia nihil ad de-
functũ attinentia: sed ea, quæ tristes animos mitigent,
ac leuent. atq; interim siqui sint, qui plorent, illos conso-
lantur ij, quibus curæ est conuiuiũ & leuamentũ. nam
illud, quod dici solet, seruare velle, videntur, solatium B
in aduersis. familia vero defuncti post humationem,
triduo biduoue domi se cõtinet: deinde ad officia quisq;
sua foras exit. Sed tamen pater pro filio, atq; filius pro-
parente: item frater pro fratre, ac patruus auunculusq;
pro nepote: & hic pro illis annum lugubris inter homi-
mines agit, nigram pallam vestiens. quæ vbi in collari
vincta sit, soluta descendit vsq; ad talos tegens omnes
corporis partes, quam Gramaliam vocant. verbo enim
gramum significatu nouo lugubre significatur. capitis
quoq; tegmen nigrum est: strophium vero quod capiti C
intortum gestari deberet, solutum humero pendet. bar-
ba quinetiam promittitur, capillos intonsos alit. per id
quoq; tempus non ridet præ viribus: non læta loquitur,
auditue: nec ad ea loca accedit, in quibus aut nuptiæ
celebrantur, aut sodalitia aguntur. Cæteri vero affines
per tres menses, interdum duos, aliquando minus lu-
gent. Mulieres autem domi forisq; lugent: vxor quidẽ
vidua facta perpetuo pullata est, tum nigris vestibus,
tum velis capitis fuscis vtens, nisi transierit ad alteras
nuptias. Filiæ item defuncti aut semper, aut vsq; quo D
maritentur, nigra induunt: cæteræ vero affines aliquot
menses luctum ostedunt, vittis tribus sericis nigris ru-
brisue, pede longis, digito latis, quæ sub velo pellucido
alboq; ab occipiti per verticem vsq; ad frontem distin-
ctæ locis tenduntur.

DE FAMILIIS PRÆSENTIS VRBIS EGREGIJS.

CAP. III. E

NEmo (quæso) me Nolanus accuset, si scribens de
familiis Nolanis neq; de omnibus neq; de paucis
earum tanquam de illustrioribus mentionem fecerim.
Nanq; si paucas duntaxat referre velim, multas alias
memorandas honore suo defraudem necessum est: si-
quidem præter paucas etiam pleraq; alia numerantur
memoria dignæ familiæ. sin vero omnes censerem, pro-
fecto multas quoq; iniuria quadam afficerem: inter o- F
mnes n. pleraq; sunt, quarum nomen est in obscuro
quarumq; qui meminerit dicendo cunctas, is indignas
dignis æquas fecisse existimatur. Eas itaq; censere fa-
milias recte videor facere, quæ studiis ingenuis non
artibus sordidis aut multum seruitij continentibus in-
cumbentes, alunt se: quæq; vel mercaturæ studio, vel li-
teris, vel armis vtentes clarius cæteris degunt, atq; ad
honestum vitæ modum bene beateq; viuendum coti-
die attollere se sũma ope nitũtur. In quo nemini quoq;
mirũ esse velim, si alicuius familiæ vnum alterumq;
nominauerim virum egregium, atq; horum causa et-
tiam familiã exceperim enotarimq;: quamuis illa tota
sordida sit. Siquidem bonitatis atq; virtutis munus
hoc ipsum potissimum est, vt potius a viro vel modice
studioso claroq; familia ignobilis obscuraq; possit illu-
strari: quũ lumen virtutis viri solius valeat extingui
ab obscuritate familiæ, quasi minima scintilla facilius
magnas tenebras, quam tenebræ maximæ paruã scin-
tillam vincere atq; superare possint. adde nullam esse
familiam etiam nobilissimam, quæ non ab vno paruo-
que aliquo tanquam igniculo cœperit illustrari: quod
si magna gradus fecerunt à primis inchoantibus, nefas
est, de primis non etiam sua merita cõmemorare. Ne-
que hoc in loco mihi negocium est conferendi laudan-
dique vnamquanque familiam, virosque in eis præ-
cellentes: sed vt dictum est monendi repræsentandique
duntaxat posteris ciuibus, duos præsentium ordines es-
se, alterum obscurorum, clarorum alterum: vt illorum
quisque possit iudicare, quo pacto consentiant posterio-
ra cum præsentibus: cernereque vnde nam genus tra-
hat: atque an receptitius sit, an indigena ciuis: & an à
seruitiis ad honestos euectus, an à claris ad seruitia de-
generarit, quod summopere nũc nos cupientes conferre
cum præteritis præsentia, cõsequi non possumus. nequi-
mus n. comparationem facere præsentium cum antea-
ctis sæculis. de familiis n. vt de plerisque aliis rebus
Nolanis nihil a quoquam relatum vsquam legimus.
Verũenimuero recte censuros Nolanas familias, pri-
mum omnem vrbem in quatuor partes veluti tribus
diuisam tueri oportet: quarum vna continetur à
pomœrio Vicancij atque via Cortefellana, quæ ori-
tur a porta clausa procurrente adusque sectionem,
quæ sub sacello beatæ Mariæ nouæ fit, atque via,
quæ ab hac sectione descendit adusque turrem Me-
galdorum: hæc enim populi pars Vicancianorum
est. altera concluditur à pomœrio Cortefellano atque
via procurrente a turre Megaldorum per sectionem
beatæ Mariæ nouæ, atque per Casale nouum ad-
usque pomœrium arcticum: quæ pars populi Corte-
fellana est. Tertia clauditur itẽ a pomœrio Samueli-
tano atque Casali nouo a via Cortefellana, quà tendi-
tur a sectione beatæ Mariæ adusque Porticum, at-
que a Vicanciana, quæ procedit à Porticu adusque
emporium, demum à ramo viæ Portelli, qui ab
emporio adusque diui Francisci basilicam reflecti-
tur: quæ regio Samuelini populi est. Quarta pars est
reliquum vrbis, quod clauditur ab eodem ramo, ea-
demque Vicanciana atque via Cortefellana, quæ à
Porticu protenditur vsque ad portam clausam, atque
pomœrio Portelli. quæ vrbis pars Portellanorum est.
In hisce ita factis vrbis populique partibus tribubusue
hæ familiæ meliores tempestate nostra incolere repe-
riuntur.

Nam in regione Portellena sunt Ferarij: inter quos
Bartholomæus iurepertitus, ac Adrianus eius filius etiã
iurepe-

A iureperitus atq; poeta: item Placitus scientia iuris vtriusq; floruere. Censentur Infantij, inter quos Altobellus eques acerrimus extitit, atque Ioannes monachus concionator diuini verbi: cuius industria studioq; multa addita sunt in templo atq; cœnobio diui Angeli, quod in Gecalaiugo erectum est. Antonius quoq; huius frater, quod & decanus in Episcopio, atq; episcopi Vicarius perpetuus vixit. Incolunt Calabrij, quorum Hieronymus excelluit moribus, elegantia, atq; armis non modo in Campania, verum etiam apud Insubres. Sunt Corona, quos inter B Iacobus atq; Antonius eius filius arte chirurga polluere. comperiuntur Corriales, ex quibus Ioannes eques micuit. censentur Boccalati, inter quos Marcus Philosophus atq; medicus praecelluit. Aloisius vero Marci filius atq; Ioan. Paulus, item Pyrrhus & Franciscus arma exercuere: & Bernardinus mercatura studio pollens. Sunt Albertini: ex quibus Iacobus vtriusq; iuris peritia excelluit, atq; Neapoli regius iudex conscriptus est in foro, quam Magnā curiam vocant. idem in bello Gallico, magno habitus est loco. C Quinetiam Gentilis huius filius legum scientia atq; oratione praestanti floret. Symo item Troianus, ac Ioannes Antonius senatores boni existunt. Angelus quinetiam canonicus atq; thesaurarius clericatus praestat: Felix quoq; arma exercens. Hieronymus vero & Antonius legum scientia redimiti. Sunt Fulcij: inter quos Hercules musica & armis excellit. Prater autem hosce familia tua Vrsinorum fulget: quae & si Romae ac Italia tota Illustrissima est: ex ea tamen multos duces protulit Nola vrbs, vt Colam, Pyrrhūque, D qui Nolae principes atq; multorum in Vmbria oppidorū domini fuere, itē Raimundū, qui Fregellarum, quod quidam Atripaldum nunc vocant, ac Sarni Salerniq; non modo Nolae princeps fuit. Ioannē Antonium itidē, qui Tarenti magnaeq; Apuliae partis, quae olim Calabria dicebatur, regulus extitit. is aliquando tantum praestitit consilio, potentia, atq; armis: vt Regem Ferdināndum primum ad fontes Sarni fluuij magno cum exercitu vertere in fugam quirit, penesque eum aliquando fuerit, illum Neapolis regem futurum, quem ipse designasset. tum enim inter Ferdinan- E dum ac Ioannem de regno bellum gerebatur. extitit alter Ioannes Antonius frater tuus è Gentile atque Catharina Ferdinādi regis nepte ortus, q; vel ante pubem eleganti & soluta & numerata polluit oratione, atq; memoria tanta praeditus fuit, vt vel quatuor quinq;ue scribentibus varia epistolarum genera eodē tempore dictaret. equo quoq; & hasta accommodatissime vtebatur. vixit annis xviij. Ex eisdem parentibus tu quoq; Enrice dignissime genitus es: qui tam F praeclaro & paterno & materno genere illustratus, etiam ingenio ac moribus regiis praefulges, ornatusq; magno excellis imperio. Nolae enim vrbis praestantis Regulus euasisti, in cuius aetate tenella posita est spes generis patriaeq; summa, & indoles maxima conspicatur: quae gesta clara, ac auis patreq; tuo digna pollicentur. quem Deus optimus maximus benignitate summa cum illustri Maria Sanseuerina carissima coniuge complectatur, vt & Nestoris annos superetis prolemq; dignam producatis, atq; res summa omnes cum gloria geratis.

Hae familiae sunt in Portellana vrbis plaga. In Samuelitana vero sunt hae. siquidem Sarini primum occurrunt, inter quos Marcus ac Bartholomaeus ob magnam equorum curandorum peritiam claruere, quamobrē etiam ducibus regibusq; cai habiti sunt. numerantur Todones, in quorum numero Melchionus & Antonius ingenio mercaturae polluit. Item Alexander: qui arma exercuit, atq; contra Turcas in Asia recte se gessit. Censentur Iordani, inter quos Iordāus magno mercatura studio valuit. Verginius vero arma tractauit. Incolunt Mennati, quorum Leonardus literas exercuit. Antonius vere frater atq; horum pater Georgius peritia curandi equos praestitere. Alexander vero nepos eques acerrimus floret: ac Siluagius huius patruelis, qui armis gloriose incumbit. Censentur Coci: qui & si literis & armis caruere: nusquam tamen ausi sunt eorum aliqui foedare se abiectarum artium seruitio, sed honestiore studio vixere mercaturam exercentes, vt Pyrrhus pater & Antonius & Iacobus & Santillus & Alexander filij. Incolunt Caesarini, quos inter Colangelus armis floruit. vir enim manu fide atq; cōsilio praestans, duxq; exercitus etiam extitit. is inter Salernum, Ebulumq; Aloisium ducem strenuum cum exercitu fugauit, inq; ea pugna cum eo singulari certamine manus conseruit, spoliaq; caesi ducis cum ingenti gloria reportauit. huius tres filij extant: Ioannes alter, qui eques laudatus est: alter Micheles canonicatus dignitate honoratus: Tertius Iacobus Antonius, qui scientia legum consilio atq; facto floret. is n. ab Aldoblandino patruo tuo in Hispaniam missus est, ad regem nauigauit, cū rege tractauit, obtinuit. Sunt prater eos Landi: inter quos Martinus mercaturae diligentia polluit, atq; Syluester eius filius arithmetica. numerantur Matrenses, quos egregios reddidere Antonellus atq; Felix Antonius literas exercentes. spectantur Tangi, vnde Sanctillus studio mercaturae singulari excelluit, atq; Baptista eius filius canonicatus dignitate decoratus. Item Antonius, qui literas exercuit. Extant Fricia: Ex quibus Troianus armis inseruiuit, ac Antonius eius filius miles acer extitit. Item alter Antonius poeta, qui doctam aetatulam cum morte commutauit. Sunt Candita: de quorum numero Alexander eques floret egregius. Censentur Maccei: inter hosce praestitere tum Lionellus senator bonus ac elegantia viuendi ornatus: tum huius tres filii, Ioannes Felix, Pyrrhus, & Philippus. omnes enim fuere equites praestantissimi atq; in singulari conflictu hastiludione, quam giostram appellant, debentes clostram dicere, excellentissimi: idq; praesertim in Insubribus. clostra enim concursus duorum certantium est, atq; locus clausus in quo hastis concurritur. Illorum autem Ioannes Felix domum reuersus Ferdinando regi gratissimus fuit: bisq; orator ad Matthiam Pannoniae regem ab eo missus est. vnde multis muneribus honoribusq; onustus rediit. In bello vero Turcico, quod ad

Hydruntũ gestum est: glãde ignescente genu ictus obiuit. Pyrrhus in conflictu cecidit surculo & hasta scissa traiectus tẽpora. Philippus peregre sẽp arma exercẽs vixit. Quinetiã ex eadẽ familia atq; genere altero duo fratres claruere, Frãciscus atq; Vincẽtius. Ille n. sæpe Regiæ exigendæ pecuniæ quum pax fuisset, quum vero bellum, commeatuum præfectus extitit. Vincentius vero regis erat à secretis: quiq; studiis humãitatis atq; musica polluit. Incolunt Sanctori: inter quos Nardus iureperitus excelluit atq; Ioãnes mercaturam exercens. Sunt Sardi: ex quibus Angelus Felix studio mercaturæ peritiã nituit. numerãtur Samueles: quos inter Hironymus mercatura tractanda præstitit. Itẽ Paccæ innumerantur: quorum Angelus & Antonius eius filius literas exercuere. sunt Gratiani inter quos Vincentius literas exercuit: atq; Franciscus mercaturæ studio pollens. censentur Perillij: quos Franciscus nobilitauit dignitate archidiaconatus. Item Philippus sagacitate mercaturæ egregius.

Cortesellana autem regio hisce nationib. illustratur: siquidem cẽsentur in ea Abundi, ex quibus Felix præstanti musica redimitus floret. Sunt Gallucii: inter quos Ioannes gladiaturæ magister illustris extitit. incolunt Russi: quos Angelus Felix præstans cursu, vi, & armis nobilitauit. Sunt Sicoransæ, quos inter armis excelluere Angelus ac Nardus. censentur Tancilli: ex quibus extitere duo Micheles, alter monachus philosophus & cõcionator verbi diuini, alter philosophia atq; medicina ornatus. Item horum patruelis Vincẽtius philosophus ac medicus. numerãtur Caposcrofæ: quorum numero Orolandus senator, Felix vero eius filius iureperitus extitit. Immorantur Griphi: vnde Alosius extitit, qui in Aquilanorum vrbe præfectus vrbis electus est: & Felix eius filius arma exercuit, item Dantes mercaturam exercens, atq; alter Felix, mercaturæ indulgens: ac Alexander eius frater, qui armis incumbit. Sunt Massei: ex quibus Ioannes philosophia & medicinæ scientia polluit: Blasius Marinus vero eius pater senatorio ordine ascriptus est. Censentur Balletæ: ex qua gente Marchisella mater orta est nostra: atq; Iacobus miles. Item Patricius canonicatus dignitate honoratus: atq; Ferdinandus, qui armis tractandis delectatus est. comperiuntur Rehæ: inter quos præstitit Ioannes studio mercaturæ pollens. Item Nicolaus musicus atq; canonicus. quinetiam Caralus historicus, & huius filius Annibal, qui arma exercuit: atq; Hieronymus vir senatorius. Sunt Suffolani, quos inter Franciscus atq; Laurentius eius filius iuris vtriusq; scientia clari præfulsere: atque Petrus sacerdotio ac literis circumseptus. numerantur Marifeolæ. in quorum numero Fuscus extitit mercatura præstantissimus ditissimusque, & huius filii duo Marcus senator optimus: ac Felix corpore & manu validissimus. Item Hierardus literis insignitus. Quinetiam Ioannes atq; Antonius eius filius boni senatores. Censentur Liæ: inter quos Petrus ac Vincentius iureperiti præstitere. Petrus vero in Apuliam Oenotriamque, quam nunc Calabriam vocant, sæpe auditor causarum à Rege missus est. item item Petrus canonicatus dignitate honoratus: & Symo mercatura pollens: atq; Paulus huius filius literis ornatus. Censentur Mastrilij: inter quos Antonius medicus præstantissimus atq; philosophus extitit. Gabrieles vero eius filius iureperitus & senator optimus viguit, gratusq; regulis atq; populo, octogenarius, atq; felicitate propè potitus obiuit. veruntamen filij filiæq; totq; nepotes atq; pronepotes exorti sunt ab eo, vt octoginta vnus numerati sint omnes: quos senex ille quotannis conuiuio excipiebat, vt in eadem mensa cuncti discumberent, ipseque sedens in altero mensæ cornu longam summa cum voluptate prolem conspectaret. Cyrus huius filius armis polluit: quo rex sæpe vsus est, ac senator optimus fuit. Franciscus alter filius iureperitus extitit, ac regius magnæ curiæ Neapolitanæ Iudex consedit. Angelus vero tertius Gabrielis filius mercaturæ diligentia præstitit atq; senator optimus. à Cyro orti sunt Matthæus, qui eques iuuenisq; in castris obiuit: & Antonius, qui senator optimus atq; publicis in rebus sæpe præfectus, tertius Nicolaus eques atq; senator optimus: vtrique populo ac regulis cari. Alfonsus vero rex in Hispaniam Nicolum misit. Erat enim is regis familiaris. atq; præter hosce ortus est Victorius mercatura magna pollens. Francisco autem quatuor filij orti sunt: Ioannes Thomas iureperitus egregius, idem auditor causarum in Oenotriam Brutiosq; à rege missus est. Neapoli quoque regius iudex adscriptus fuit in eo foro summo, quod sacrum vocant consilium: atq; in altero foro, quæ magna curia nuncupatur, Fiscalis aduocatus sessitauit. alter Felix, qui in episcopatu locum præsulis tenens clerũ iuraq; episcopatus multos annos gubernauit, idẽ canonicatus cãtorisq; dignitate præcelluit. tertius Ambrosius, qui adolescens arma egregie exercens obiuit. quartus Cornelius senator bonus. Verum hosce Francisci filios inter Vicancianos connumerari oportet. in illa enim tribu incolunt. Angelo vero complures filii orti sunt. Sed vnus Innocentius ac Ioannes alter legum scientia præstitere. Alexander vero ingenio mercaturæ, ac Antonius literis ornatus extitit. Quinetiam altero genere Mastrilliorum Enricellus ac eius filius Micheles extitere magna mercaturæ diligentia pollentes, senatoresq; præstantes. huius vero filii tres, Bernardinus scientia legum emicuit: qui tandem cõtemta hominum consuetudine cœnobium arctum intrans sacris initiatus est, vt solitaria vita gauderet. Quinetiam Vincentius, iuuenis paruo corpore animoque audaci extitit. Ioannes vero senator bonus euasit. Computantur Barones: inter quos Colucia præstitit arte medica. Felix vero eius filius senator bonus extitit. Felicis vero filii quatuor: Palamedes senator optimus ac elegantia & liberalitate nobilis, poeticaq; gaudens, à quo complures orti sunt. vt Petrus senator bonus, Albentius, qui iureperitus excelluit: Lucius, qui eques euasit: Argentinus, qui equestri ordine floruit, ac à singulari certamine, quod sæpe iniuit, semper victor atq; cum gloria redijt. Mirantes, qui arma exercuit: quos ille filios nominauit secundum ordinem elementorum nominis sui, atq; præter hosce Annibal

Petri filius senator præstans excellit. Ioannes vero al- A
ter Felicis filius eques bonus extitit: cuius item filius
Marianus eques laudatus: & alter Adrianus, qui ar-
ma exercuit. tertius vero Felicis filius Franciscus fuit
senatorio egregius munere. cui etiam duo filij orti
sunt: alter Felix, qui senatoria diligentia fulget: atque
Andreas, qui literis ornatus ante frugem obiuit. At
Seruator quartus Felicis filius dignitate archidiaco-
natus atq; canonicatus insignitus est. Sed tamen hi
tres Colucij nepotes ac pronepotes in plaga Vicancia-
na sunt censendi: illic n. immorantur. Sunt præter ho- B
sce Saxi: inter quos Marinus cum literis ornatus, tũ
architectura peritissimus. item Marius huius filius
poesi atq; scientia legum excellens. Sunt Scrignarii:
inter quos Restainus senator: Thomas vero atque Rai-
mundus Carulusq; vtriusq; iuris scientia præstitere.
Maximus item mercatura pollens atque senator ma-
gnus: ac huius filius Petrus Cola literis insignitus, cu-
ius alta ingenia, quæ in legibus præseferebat adolescens
mors cita vetuit explicari. Censentur Ianuarii: quorũ
Iesueles senator optimus extitit, Regique Ferdinan- C
do carissimus. Felix vero huius filius literis ornatus ac
senator præstans præcellit. numerantur Alfani: inter
quos Ioannes præstitit, vir adeo continens, vt ab omni
reipub. Gubernatione se temperarit. Vrso vero regulo
carus fuit. Sigismundus huius filius excelluit tum e-
loquio tum legum scientia: qui vir magnus euasisset
nisi morte præreptus fuisset in adolescentia. Quinetiã
Franciscus ac Ciccus senatores boni. Sunt Campiones:
inter quos Ioannes philosophus ac medicus magnus
præstitit. item Franciscus huius filius monachus atq; D
philosophus. Carulus quoq; ac Pyrrhus Aloisius mer-
caturam exercuere. Sunt Motones: inter quos Iulia-
nus mercaturam exercuit. Extãt Caraccioli: ex qui-
bus Altobelius floret arte musica, ac Felix & Ioannes
armis inseruiere. numerantur Basilii: in quibus Ber-
nardinus philosophus ac medicus viguit. Carulus ve-
ro pater ac Antonius arma tractauere. Incolunt Pe-
rarij: in quorum numero Colantonius iureperitus ex-
titit ac senator optimus: ac Iacobus senator bonus. Ca-
spar item eques egregius: & Aloisius, ac Vincentius E
monachi philosophi atq; diuini verbi concionatores:
& Hilarius iuris peritia insignitus. Bernardinus
quoq; philosophus ac medicus: ac huius pater Ansoi-
sius, qui arma exercuit. sed hi duo Vicanciani sunt. cẽ-
sentur Sclaui: quorũ Bernardinus monachus philoso-
phus & concionator extitit: ac Iacobus & Thomas,
qui arma exercuere. sunt Cucurbitæ: inter quos Da-
nieles sacerdos ac peritia iuris pontificii polluit: &
Nardus qui literis fuit ornatus. Item Ambrosius
scientia legum redimitus. Ioannes quoque canonica- F
tus dignitate honoratus: cuius opera Pannonum Re-
gina vsa est. sunt Pappones: inter quos Ciccus extitit
canonicatu honoratus, ac regi Ferdinando percarus:
item Pantaleo, qui literas exercuit. Paulinus quoque
canonicatus dignitate insignitus. numerantur Thetii:
inter quos Citatinus vir illustris emicuit, duxq; exer-
citus. Orolandus vero huius filius eques egregius at-
que elegantia vitæ nitens. Bernardinus vero & Vr-
sus huius filij literis redimiti fuere. numerantur Vi-
carienses: ex quibus Palamedes vir prudens lauda-
tur ac Reguli rerum curator atque magister (vt aiũt)
huius filij duo Felix alter: Alter Bernardinus: ille sa-
cerdotio canonicali ac humanitatis studio: hic scien-
tia iurium atque vi dicendi emicuere. cui tanta in-
nata fuit suauiloquentia, vt quum loqueretur alios
conticentes intentosq; redderet. Proinde ab orationis
suauitate cognomentum assumpsit. Lepidus enim co-
gnominatus est. mores vero vtriusque elegantiores: a-
mor ingens erga iusta honestaque, apud eos vt locum
nullum occuparet pecuniæ tenacitas, liberalitate v-
bique gentium nemini concedebant. Regulis ac popu-
lo cari amiciq;: ac nullius vnquam maleuolentiæ al-
tores extitere. incolunt Tocci: inter quos Robertus e-
ques egregius extitit: idem Clanchetellæ oppidi cuius-
dam, quod in Samnio, dominus. comperiuntur Hier-
ardi: vnde Gabrieles chirurga arte præstitit. huius
filij duo Felix ac Antonius philosophi ac medici eua-
sere. ac tertius Cæsar: qui literas exercuit. Sunt Pal-
menses, inter quos Philippus eques acer floruit, ac se-
nator senescens optimus.

In angulo vero Vicanciano censetur primum
Risia natio: in qua Gabrieles iureperitus ac senator
optimus virque grauissimus extitit. Antonius Felix
vero huius filius vtriusque scientia iuris eximius, elo-
quio quinetiam magno excellens, senatorque optimus
habitus est. Idem auditor causarum in Apuliam sæpe
missus est a rege. Nolæ vero à Regulo electus est audi-
tor vniuersi Nolani dominatus. cui tres filii orti sunt:
Franciscus, qui legum scientia ac morum bonitate
præstitit: Gabrieles alter, qui armis vsu magno insu-
dauit, Felix vero tertius canonicatus dignitate hono-
ratus. Sunt Angelici: in qua gente Felix micuit poesi
atq; scientia legum: & Sansonettus, ac Ioannes pater
auusq; eius ob ingentem mercaturam magni viri. itẽ
Siluius: qui arma cunctis rebus anteposuit. Censentur
Iudicenses in qua familia Baldasar præstitit poesi
atq; philosophia. Item Paulus huius frater minor na-
tu, philosophus illustris atq; medicus is autem quum
patriæ Campaneq; scholæ parum placerent, ad Vene-
tas adq; Patauinas nauigauit, in quis breui subtilis di-
sputator euasit, ingensq; opus edidit de contradicentib.
doctorũ locis, quæ antilogica nũcupauit. Sunt Cãpasa-
ni: inter quos Antonellus senator optimus præstitit, præ-
fectusq; vrbis tũ quũ pestilẽtia afflictata fuisset, quam
summa diligẽtia iuuit Pyrrhus vero huius filius lite-
ras exercuit: itẽ Colafrãciscus, qui mercaturã sectatus
est. Sũt Cyrolij: vnde Matellus ac Antonellus fratres,
& Alexãder huius filius equites laudati euasere. An-
tonius alter filius miles extitit. cẽsentur Sãsones: quorũ
Sãsonettus & duo eius filij Antoni⁹ cognomẽto ac Ro-
bertus arma exercuere. Ioãnes Maria vero mercatu-
rã tractauit. Reperiũtur Triũphij: quos Ioãnes Bapti-
sta arma exercẽs illustrauit. Numerãtur quoq; Mõ-
torij: quorũ vnus Matthias elegãtia viuendi, atq; arte
musica canonicatuq; honoratus excelluit. Ioannes An-
tonius vero armorũ fulgore delectatus est. Sũt Bulini:
inter quos Lysias ac Georgius eius filius studio magno
mercatura præstitere: & Laurẽtius huius filius literas

exercuit : item Thomas filius alter legum excelluit A
ſcientia: vtriq; patriæ amantiſſimi. Iacobus vero eiuſdem filius arma præter cætera ſecutus eſt. Altero vero Bulnorum genere Ciccus ortus eſt, qui & animo & armis & conſtans & valens fuit: quo ſæpenumero vſus eſt Ferdinandus rex, cui quoq; perquam carus extitit. ex hoc ortus eſt Franciſcus: qui iureperitus ſenatorq; optimus præſtitit, atq; inter Nolanos callidiſſimus. Auditor quoq; cauſarum omnis reguli ditionis declaratus eſt. item Vennerellus huius frater magni animi iuuenis: is arma exercens Hydruntum aduer- B
ſus Turcas miſſus eſt, ac in aggreſſu quodam in oppidum, murum ſcãdit, hoſtem deiecit, in eo glande ignescente caput ictus decidit ad ſuos, ac paucos poſt dies obiit. præter hoſce Ferdinandus miles extitit. ſunt hic quoq; Tancilli altero genere orti, inter quos Cola atq; Ioannes Bernardinus eius filius philoſophia & medicina egregia præſtitere. Cenſentur Campobaſii, ex quibus Antonellus illuſtri extitit robore, prudentia arteq; militari : duxq; aliquando exercitus, magno quinetiam loco rege Ferdinando habitus eſt. & huius C
filius Baldaſar ſenior floret egregius: item Carulus qui armorum decore perfulget. Sunt Perioannii, inter quos Don Petrus clarus armis atq; potens fuit: & Ioannes Rubinus eques acerrimus, ac Ambroſius huius filius eques, iuuenisq; ingenti animo, ac omne audens adire periculum. Quinetiam alio genere ortus eſt Laurentius laudatus philoſophus atq; medicus filius primus Calliander iureperitus euaſit: alter Eugenius, tertius Suauius philoſophi atq; medici. quartus Iocundus ſcientia legum præſtans. quintus Ama- D
nus Theanenſis decanus, Nolanusq; canonicus ac Iulij ſecundi cubicularius: ſextus Benignus eques excellẽs. Vltimus Perioannis vtriuſq; ſcientia iuris inſignis, extitere. at Perioannis in Oenotria regius auditor iura dixit. Quinetiam Rainaldus Suauij filius canonicatus dignitate ornatus. ac Aloiſius Iocundi filius, qui arma exercuit. Sunt Morgani, inter quos Angelus canonicatus dignitate præditus. Sunt Candicij: inter quos Bernardinus literas exercuit: atq; Felix canonicatu redimitus Sunt Morræ inter quos Antonius ar- E
mis excelluit: atq; Felix qui arma tractauit. Sunt Lyſii. Quorum Micheles armis præſtantiſſimus antecelluit. is enim in pleriſq; Italiæ locis ſingulari certamine, quod ſtichatum clauſum vocant, pugnauit, ſemperq; cæſo hoſte palmam ingenti cum laude atq; illæſus reportauit. Quinetiam in pleriſq; bellis ductor magnæ peditum turmæ militauit, ducibus carus, cunctis terribilis. erat enim iuuenis quadrato quodam validoq; corpore, capillo fuluo intortoq; non criſpo, facie fulua, animo interrito, oculis acerrimus, vir tacitus, iuſtus, F
innocuus, impigerrimus, laboris tolerantiſſimus, callidus, ac ſi velis nihilominus ſimilia audire alter L. Bancius. Scaramella itẽ huius frater exercuit arma. Extant hic Barones: vt dictum eſt. Inueniuntur Carij: inter quos præſtitit Iacobus mercaturæ ingenio. Sunt Caietani: ex quibus Nardus atq; Oliuerius literas exercuere, Nardusq; muſica præſtitit: & Bernardinus, qui arma tractauit. Manent Labrones: inter quos Barbatus miles laudatus micuit. immorantur Samueles hic quoq;: quorum Ceccius eques floruit: ac Antonius Felix eius filius, qui literas exercuit, ſpectantur Fellichia: quorum Iacobus eques laudatus extitit, atq; Andreas huius filius iureperitus: atque Antonius Ferrandus Andreæ filius legum ſcientia præditus. Item Leonardus ac Federicus eius filius ſenatores boni. Felix item qui arma & literas tractauit. numerantur Angeli: inter quos Felix iureperitus atq; poeta extitit, & Colantonius literis & canonicatus dignitate ornatus. Sunt Munciola, inter quos Cola eques optimus extitit ac Alfonſo regi carus. ſpectãtur Claramontij. Quorum Pacellus peritia rerum magna excelluit, hoc ſæpe Ferdinandus rex vſus eſt. idem tanti ingenij atq; iudicij fuit, quanto primus viam ditandi Nolanis, ſi voluiſſent, potuit monſtrare. Angelum enim filium iuuenem patre non inferiorẽ in Ægyptum atq; Alexandriam nauigare iuſſit, exhibentem ſummã ingẽtẽ auellanarũ. adiuit ille: rem bene tractauit: rediit onuſtus cinnammomis ac ſpeciebus (vt aiunt) quæ ita in Italia ſunt precioſæ, vt in Campania viliores Auellanæ. item Vincentius alter eius filius philoſophia & medicina ſingulari micuit. & Sigiſmundus ſenator bonus: item Antonius mercatura pollens. incolunt Venæ: inter quos Angelus literas exercuit. ſunt hic quoq; Mennati alio genere orti: inter quos Ioannes dignitate canonicatus & literis ornatus: item Marinus ingenio mercatura præſtitere. ſunt Mirandæ, inter quos Bernardinus canonicatus dignitate ornatus extitit. ſpectantur Romani, in primis Serpentinus, qui eques eximius præſtitit. is corpore paruus: magnus vero conſilio rerum militarium erat, ductor equitum turmæ. Regi carus adeo, vt ille ſæpius viri huius prudentia vſus ſit. Marcus item eius filius eques egregius extitit. incolunt Baruli: inter quos Andreas miles in iuuenta, ſeneſcens vero mercatura excellenti præſtitit. Cenſentur Burſelli, inter quos excelluit Cola magno mercaturæ ſtudio, atq; diuitiis magnis Comperiuntur Fontanæ roſæ, inter quos Aloiſius ſenatorio ordine nituit. Ioannes ac Polydorus eius filij ſcientia legum redimiti. comperiuntur Verteraimi: quorum Andreas philoſophia præſtanti floruit (is epiſcopus Sarni extitit) atq; Troilus literas exercuit: & Franciſcus huius filius literator. ſunt hic quoq; Griphi alio genere orti: vbi Danieles ac Darius eius filius literas exercuere. Manent Ioſepi: inter quos Turcus eques præſtitit. Matthæus vero eius filius armis magno niſu inſeruit. Item Angelus & Contarenus, arma exercuere, ac Petrus Muſica præſtans. Sũt hic quoq; Maccei: quorum Antonius rerum antiquarum fuit ſtudioſiſſimus, atq; Mirabilis ſenator bonus. Cenſentur Martini, vnde Felix ſtudio mercaturæ præſtanti excellit, atq; Gaſpar. qui optime mercaturam ſectatur, item Rentius Geometra. ſunt Florentij, inter quos Neapolitanus extitit Geometra. comperiuntur Peruſini : inter quos Antonius mercatura polluit, ac Baro Geometra. Ioannes Thomas vero huius filius legum ſcientia præditus. Sedent Vitaliani, inter quos Ambroſius & Dominicus & Ioannes Baptiſta

ptiſta

A ptista literas tractauere: Andreas vero Antonius huius filius mercaturam. Censentur Megaldi: inter quos Verteraimius iurepertius extitit. is animaduertens immensum litium pelagus, auersus ab eis ad sacerdotia animum applicuit. Item alio genere ortus est Colella, atque tres huius filij Angelus, Antonius, ac Ioannes Baptista, qui literas exercuere. verum hi sunt numerandi cum Cortefellanis. Sunt Verrilli: ex quibus Petrus literas exercuit, Paulus vero huius filius musica arte & philosophia emicuit: item Minichellus, qui arma exercuit.
B Censentur Crucini: quorum Ioannes Franciscus literas exercuit. Sunt Carminiani inter quos Angelus ac Felix Antonius eius filius vterq; senator bonus perfulsit. Sunt Scauetti: in quorum numero Franciscus ac Lucius eius filius arma exercuere: Aurelius vero literis redimitus. Comperiuntur Hiasii. Quorum Macceius literator laudatur: & Nardellus, qui literas exercuit: Felix vero canonicatus dignitate ornatus. sunt Viuaquæ: inter quos Paulinus monachus & cõcionator diuini verbi praecelluit. Nu-
C merantur Hierordi: inter quos Patricius literas exercuit. Censentur Spatarelli: è quibus Felix iurepertius, atq; Colangelus eius filius literator extitere. fuere item hic altero genere Scrignarij. Sunt Grauinæ: inter quos Sansonettus atque Carulus: item Validus Sansonetti filius literas exercuere. immorantur item Mastrillij, de quibus dictum est. sunt Supini: inter quos Ioannes Paulus philosophus ac medicus, Raimundus vero eius frater medicus extitere: & Franciscus musicus & canonicatu insignitus. & Bernardinus qui li-
D teras exercuit. Censentur Leones, quæ familia nostrũ est genus. inter hosce Leo patruus, qui tum armis praestitit, tum senator optimus habitus est: de quo superius satis dictum est. Marinus item noster pater vir prudens ac studio mercaturæ excelluit. Masellus horum pater mercatura quoque polluit. Damianus vero musicus praestantissimus extitit, regi Alfonso primo carus. Quinetiam Masellus noster frater arma exercuit. Camillus vero noster filius literis insignitus. me quoq; inter hosce cõnumerato Leones, qui maximis a-
E micitiæ vinculis cõnexus sum cũ Marco Musuro Cretensi viro optimo grauissimoq;, ac in vtraq; lingua & doctissimo & facũdissimo omniq; scientiarũ genere ornatissimo. Demũ inhabitãt hac in nostra vicinia Notarij: inter quos Micheles atq; Ciarlꝰ eq̃tes extitere. ac huius filij duo Nicolaus atq; Vincẽtius arma exercuere. Ite Franciscus, Robertus & huius filius Bernardinus senatores boni. quinetiam Siluester canonicatus dignitate ornatus. In hac quoque familia Beatrix puella venustissima illuxit: cuius ora ne an ingenia
F potius diuina forent, non erat hominis etiam Paridis opus dijudicare. vtraque enim visa sunt summa esse, atque supra quam vbi vis humana constituta est, euecta. hanc Thomas Maluicus sculptor praestantissimus è marmore finxit: sed inter cælandum creduntur Gratiæ atque Horæ affuisse, opificisque oculos illuminasse, manusque eruditissimas reddidisse. siquidem marmore Pario miranda proprietate edita est. vbi enim marmor viuaque coram praestoque fuissent, Beatrices geminæ cernebantur: altera audiens, loquens altera: ridens altera, altera læta. Neque Maluicum solummodo magnus ille puellæ decor atque splendor ad effingendum commouit: verum etiam omnes Italos poetas ad canendum exciuit, atque inter primos Antonium Thebaldeum Ferrariensem virum, vt diuino ingenio, ac eloquio fulgentissimum: ita viris doctissimis assidue atque vbique terrarum laudatissimum. Quamobrem poematis innumeris vtraque illa diuinitatis imago celebrata est, praenomenque accepit à Musis. namque Diua Beatrix ab omnibus est cantata. Eadem duodeuicesimum iam annum agens, atque ad Gecalæ pulcherrima iuga profecta, quum inter oleas quercusque ascenderet, è medio (rem miram) statim tempore sublata est, nec vsquam à quoquam deinde visa fuit. creditur tamen ob eius optimos diuinosque mores viua volare cum superis, atque alto successisse cælo. Hæc sunt Nolanorum genera, quæ tempestate nostra in vrbe excellunt: quos vero in singulis viros generibus memorauimus, parte maxima nouimus, viuuntque plerique eorum. quanquam plurimi ob eam pestilentiam, quæ ab illuuione anni millesimi quingentesimi quarti post Dominum IESVM, orta est, desiderantur: seniores vero perpaucos à senioribus qui illos cognouere, didicimus.

DE IVDÆIS, QVI NOLÆ sæculo nostro habitauere ac eorum eiectione.

CAP. IV.

DE Nolanis familiis & habitatione satis dixisse videmur: consequens est, docere de incolatu Iudæorum, quem aliquando fecere in vrbe Nola. tanquam de corpore locutis, consentaneum sit, etiam de accidentariis rebus meminisse. accidit enim forte quadam Iudæos incoluisse Nolam. Ex qua facti narratione erit posteritas multo doctior earum rerum, quæ nostra tempestate acta sunt in hac vrbe. Anno itaque millesimo quatercentesimo quadragesimo in vrbe Nola incolere cœpere Iudæi atque perquam pauci. Quorum fuit Vilielmus chirurgus medicus, homo pannosus ac pauperculus: veluti senes nostri retulere. is vbi Nolã ingressus est, vrbẽ statim totam commouit nouitate præsentiæ Iudaicæ: vsq; adeo, vt postquã auditum fuisset aduentasse Iudæum, turmatim Nolani per vrbem ruere, vt illum tuerentur: tanquam sperassent vnum ex illis cernere, qui Dominum IESVM cruci affixere. illi vero conductis ædibus cœpere viuere ciuem Nolanum: quum antea nullum in vrbe Iudæum habitauisse auditum

cognitum-

cognitumue sit à senioribus nostris. Deinde hisce veluti initium aditumq; facientibus aduenere paulatim alij totq;, vt ad viginti ædes conduxissent. Priores vero paucos annos ditissimi euasere fœnore faciendo. namq; vestes omnis generis, vasa ænea, stannea, argentea, annulos, gemmas, cæteraq; preciosa quæcunq; potuissent accipere in fidem & pignora capientes fœnerabant. fœnus autem erat menstruum: velut pro sexagenis mutuatis nummis singulos cum semisse expilabant. quæ lucella super pignore vltra mutatam pecuniam adiecta breui augebant sortem adeo, vt vsura debitum precio iusto rei æquaretur. vnde res de pignoris proprietate in Iudæi possessionem silenti deuoratione transigebatur. Neq; id eis satis fuit: sed Vilielmus etiam primus, senex iam ausus est ædes magnas mercari, easq; fabrica maiores pulcrioresq; efficere: idq; super via Vincanciana. Item agrum amplum emere ad Turrem Martianam. quæ ædes agerq; postea possessi sunt a Cæsarinis tum, quũ aduentantibus Gallis Iudæi omnes expoliati fuere. Incoluerunt vero Iudæi in vrbe Nola annis septuaginta. Nanq; millesimo quingentesimo nono eiecti fuerunt, non solum à Campania, sed etiam de Pelignis, Apulia, Calabria nunc dicta: ac longe antea de Sicilia, omniq; Hispania ab altero Ferdinando Aragonæo, qui prius Hispaniarũ rex erat ac Siciliæ, deinde pulsis nostris regibus longo bello habito cum Gallis, ipse successit imperio Neapolitano. quo in bello Gallico Iudæi plurima passi sunt damna. Nanq; diuitiis omnibus spoliati sunt partim à militibus, partim à populis, idq; anno M.cccccvi. post Iesum dominum.

DE STVDIIS NOLANORVM Præsentium.

C A P. V.

EX ante facta de ciuibus historia plusculisq; locis alijs memoratis quam facilime perspici possunt omnia studia Nolanorum, qui hodie extant: atq; eadẽ illa vetusta a præsentibus hominibus tractari: vt cærimoniæ diuinæ, philosophia, militaris ars, agricultura atq; mercatura. hanc n. peculiarem Nolanis esse: atq; magnopere cultam multitudo eorum ciuium, qui solis mercaturæ muneribus se domumq; egregios reddiderunt, apertissime testatur. quanquam mercatura longe maior ditiorq; agi posset, quam agitur à Nolanis. materia enim magna atq; via facilima data eis est. via n. breuissima facilimaque patet ab vrbe ad Stabias. Stabiis vero naue exire licet ad omnes orbis partes, præsertim in Ægyptias Alexandrinasq; nationes, vbi Nolani fructus preciosi habentur: atque illinc reuectare aromata speciesque in Italiam, in qua carius vẽduntur. quod vtilissimum expeditissimumque esse, ostendit aperuitque primus Pacellus Claramontius ac Angelus eius filius, vt antea dictum est. maximi quoque momenti id esse docuere Veneti, atq; Ligures mercatores: quorum quicunque (nam complures venere) Nolam mercatum fructus nostros accesserunt, ij ditissimi in patriam rediere. quam rem animaduertentes Neapolitani, & ipsi summo cum lucro idem tractauerunt: vt Franciscus atque Matthæus Coppula, Colantonius Galiardus ac pleriq; alij. materiam vero noster ager tum alias, tum nostra tempestate aptissimam produxit: vina enim optima plurimaque Nolana sunt, atque Auellanarum ingens copia. vina quidem Romæ Venetiisque paratum liberalemque inueniunt emptorem: auellanæ vero gratissimæ omnibus non solum Italis, sed etiam Aphris populis habentur. quod si ad ea loca exteri mercatores hæc deuectant magna cum vtilitate: cum eadem deuehere facilius possent Nolani, si vellent. id autem ab eis, vt satis perspectum aliquando fuisse videtur: ita nec factitatum vnquam, quod mediterraneis ingeniis insitum esse creditur, humi hærere velle potius, quam vndis fluctibusque huc atque illuc more piscium actitari. Agriculturam vero rem magnam dignamque esse, animo concepisse Nolanos, illud maxime indicare potest: siquidem omnis ager Nolanus colitur. In quo quanquam cætera omnia lætissime veniunt: duobus tamen Nolani præsertim nunc indulgent, arboretis atque coryletis. Proinde summum Nolanorum vectigal ex hisce duobus capitur. Vina enim atque auellanæ abunde colliguntur. Quantitas autem vini omne genus, quæ vendi potest, quæque superesse ei, qua vsui cuique est, duũm milium doliorum est. dolium autem vas est capiens xxiiij. cados, quos baryles vocant, a pondere iusto decentiq; humero hominis. βαρύ nanque ponderosum est. Cadus enim vasculum est ligneum, quod quum plenum sit, fit hominis iustum ad ferendum pondus: equo vero tres cadi iustam sagmam sarcinamque faciunt. venditur autem Nolæ vini dolium, quum mustum est, triginta argenteis. Est autem argenteus numus ex argento ponderis quatuor scrupulorum: horum singuli vicena grana frumenti ponderant. Auellanarum autem summa collectio est sexaginta centenaria Nolana: centenarium vero triginta modios capit. modius auellanarum apud Nolanos mensura est decem & octo tumulorum, aut duas iumenti sarcinas capiens, singula enim iumenta nouenos tumulos iuste ferre possunt. tumulus vero auellanarum mensura est capiens decem & octo rotula cum semisse fere. nanque tumulus frumenti lx. rotula capit. rotulum vero est pondo triginta trium vnciarum cũ triente: vncia vero pondus est triginta scrupulorum. Quinetiam centum rotula pondus complent, quod cantârum circumflexa penultima vocant Nolani. Quamobrem si pondera auellanarum collegeris, quæ in vno sunt centenario, inuenies centenariũ capax esse centum cantarorum: hoc est centenarium centarorum. quod sine illa adiectione proferentes, centenarium appellant: quodq; duntaxat de auellanis intelligunt. Neque tamen hæc pondera audienda sunt, quum auellanæ siccæ fuerint: sed tum, quum de coryletis domum vehuntur. Centenarium vero mensura, quod primum a pondere sumptum est, auditur tam in siccis antiquisq;, quam recentibus auellanis.

lanis. Venditur autem Nolæ modius auellanarũ frequentius xxiiij. argenteis.

DE ELEGANTIA ET gratis moribus Nolanorum.

CAP. VI.

Seruant Nolani hac etiam tempestate mores illos antiquos atque vetustam viuendi elegantiam. in urbe enim nulla rusticitas admissa est. soli enim fabri & rerum utensilium opifices incolunt atque viri primarij: quorum (vt nosti meminimus. Gaudent pulchris ædibus sumptuosisq́; domiciliis atq; domus ornamentis, præsertim lecti, cubiculi, conclauis, atque mensæ: gaudent pulchris vestibus, annulis, gemmisq; mulieres vero sola aureos torques bullasque pulcherrimas a collopendentes gestant, atque in vtramque manum immissa bina ternaue dextrocheria seu dicas armillas argenteas aureasue, quas manilias vocant. Quamobrem Antonellus Campobasius vir grauis atq; censorius sæpe numero carpere accusareq; solebat Nolanos, quod nimis impenderent vestibus & ornatu corporis. vtuntur equis mulabusq; atq; seruis: alunt canes ad venandum, atque ad aucupandum accipitres. hi enim edocti in coturnices a domino de manu immissi inuolant, capiunt, atq; captas domino seruant. Gaudent quinetiam hospitalitate, libentissimeq; hospitibus domum adaperiunt: opipare lauteq; illos excipiunt, vt spectatores testesq; habeant ornamentorum atq; erga cũctos innatæ familiaritatis. Cibos rusticorum fugiunt. Laudant siquid ornate dictum factumue senserint: sordidos oderunt, castigant, vt quisque quantum fieri possit eleganti honestæq; vitæ indulgeat. Natos quinetiam diligenter ac liberaliter educant: neque hisce contenti student etiam in nuncupandis filiis. volunt enim & puellis & pueris statim ortis nomina pulchra indere. Quamobrem pulchriores & viros & mulieres Nola gignit, quam quauis ex circumpositis locis. Ex quibus studiis mores placidissimi increbuere, præsertim mutua omnium beneuolentia. factiones quoque nesciunt Nolani, neq; homicidia, neq; proditiones, neque latrocinia. Illud quoq; mirũ est, nusquam visas esse Nolanas meretrices, neque mendicos per alias vrbes vagari. Quorum omnium fons atque magistra est domestica patriaue atq; pertinax vitæ elegantia atq; cultus. Has ergo partes Nolanorum sentiens Ioannes Franciscus Caracciolus poeta illustris, virque moribus integerrimis, ac (vt aiunt) Petrarcha Neapolitanus, summopere & nomina & corpora & ingenia & facilitatem atq; elegantiam Nolanam, non modo mirifice laudabat: verum etiam admirabatur magnopere, eamque ob rem frequentissime Nolam spaciandi gratia se conferebat. Et Iouianus Pontanus nostra tempestate florentissimus philosophus & poeta, vrbe & moribus Nolanis delectatus est adeo, vt pestem Neapolitanam fugiturus omnibus circumpositis vrbibus posthabitis, Nolam diuerterit, ac in ea integram etiam æstatem magna cum voluptate (vt nos vidimus) contriuerit. Laurentius quoq; Valla, qui Latinæ orationis atque elegantiarum autor ac indagator summus superiori tempestate fuit, Nolam sæpe se conferebat, delectatus Nolanorum oratione, non modo amœna, atq; ab omni rusticitate remota: sed etiam quod antiquam Latij proprietatem seruatam in ea videbatur agnoscere. proinde sæpius dicere solebat: Latina verba nec a Barbaris rectius quam a Nolanis pronunciari: veluti compertum habuimus ab Antonello Petrucio Atellano Laurentij Vallæ discipulo, atque Philippino Bononio Laudensi, qui nunc monasterij Sancti Basiani commendatarius est: quorum vterq; vir optimus atque doctissimus habitus est, atque Regis Ferdinandi primi a secretis extitit. Ioannes quinetiam Attaldus philosophus præstantissimus, quanquam Archiepiscopus Tranensis erat, maximam tamen partem ætatis Nolæ consumpsit: hic mortuus est: hic quoque opertus tumulo. Eadem ratione Aurelius Biennatus poëta atque orator optimus, & si Episcopus erat Martorani: Nola tamen allectus frequentissime ad eam se conferebat. Annibal etiam Ianuarius vir acri ingenio ac literis omnibus ornatus: & si Salerni, Neapoliq;, multa digna possideret: sæpe numero tamen Nolam se contulit delectatus vrbe ac moribus Nolanis. Antonius quoque Galateus vtroq; literarum charactere atq; scientia omni vir maxime circumseptus, Nolam libentissime veniebat, semperq; domum nostram diuertens. is præter cætera dicere solebat: Nolam sibi solam Syracosias esse Nã Syracosiæ videntur appellatæ, quod vel inuitos homines ob amœnitatem trahant. Petrus Grauitani Panhormita orator atq; poeta illustris virq; vitæ elegantioris diligentissimus, aliquot annos Nolæ suauissime vixit. Quinetiam Raimundum Vrsinum Nolæ, Sarni, Salerni, multorumq; aliorum locorum principem, Nola sola potuit trahere, delectare, ac per omne vitæ curriculum detinere. Vrsum Vrsinum quoque virum grauissimum adeo Nola oblectabat, vt creberrime Neapoli & a regis latere Nolam discedere cogeretur. Gentilis pater tuus tantopere Nola gaudebat, vt semper tristis ab ea proficisceretur: ad eam vero reuerteretur lætissimus. Neque mirum id sit: si eadem etiam tum, quum iniuriis Syllæ lacessita fractaque taceret potuit Augustum allicere detinereque, atque Ti. Claudium excire, vt in Campaniam Nolamque crebro accederet. Multos prætereo alios, ne multos recenseam Nolæ conditionis amatores. Hæc insuper in causa est, cur multi e Nolanis peregre diu viuere, atque extra patriam incolere nequeant: sed quamcelerrime fieri potest, vbi exierint, domũ reuerti pcupiãt. non n. inueniũt in exteris morũ suorũ dulcedinẽ, quib. domi educati alitiq; fuere. quare asperitatẽ quandã offendentes

dētes ab ea vt à contrario hosteue repelluntur ad suos. Vnde factum est Nolæ veluti prouerbium: Nolanum campanarium: in eos, qui nō longius tolerant aut manere, aut proficisci, quam vnde campanarium spectare quirint. Laurentius Bulinus nepos iam adolescens, quum triduo peregre mecum forte per Samnium venisset, adeo offensus est moribus externis; vt reuersus Nolam, non prius portam Samuelitanam ingredi voluit, quam equo desiliens antas oscularetur: quod sæpius inter equitandum vouerat, si cito Nolam reuerteretur. sed huius felicitatis fortuna quasi inuida illa, quæ ex illuuione iam dicta orta est, pestilentia multū rem Nolanam afflixit, atq; non magnum modo hominum numerum sustulit: verumetiam diuitias immēsas exhausit. quamobrem æqua ratione cætera quæque diminuta perditaq; esse quoq; oportere, compertū est.

DE MAGISTRATIBVS Nolanis.

CAP. VII.

NOlani magistratus sunt hi: Prætor, Auditor, Electi, Præfecti edul orum, Præfectus mēsurarum Ædilis, Quæstor vrbis, Magister nundinarū. Quæstor reguli, præfectus arcis. Horum plurimi cōstituūtur a regulo: pauci a populo. Regulus prætorem quotannis in vrbe præponit, quem Capitaneum vocant, atq; eū, quem ei lubeat: is tamē vir externus est frequētissime, non ciuis Nolanus, controuersias omnes ciuium primum iudicat, sonteq; quoscunq; punit. Nam lites, quæ sacerdotum sunt, Episcopi est componere. vbi vero forū agit, domus est conductitia, quæ circa medium vrbis propeq; Porticum esse solet. salarium prætori statutum est a Regulo, cui quoq; licet nonnullas paruas pecuniarum exactiones facere. Nāq; sontium mulctæ in ærarium fisci deferuntur: verum prætori qualicūq; literarum genere fuerit redimitus, aut literis caruerit, semper adhibetur aliquis iurepertius, quem assessorem vocant: eius officium est controuersias dirimere. iudicia n. quæ ab hoc ipso feruntur, ea prætor fecisse, existimatur. idem plerunq; ex ciuibus Nolanis atque a regulo quotannis constituitur: à quo etiam salarium delegatur. Regulus etiam Auditorem prætore superiorem constituit: qui non modo prætoris vrbani: sed cæterorum etiam oppidorum, quæ Nolæ subdita sunt, causas aßumit: si quando in his aliquam male transigantur. is n. qui iniuria lite cecidisse credit, appellat Auditorem. Est autem Auditor frequentius Nolanus ciuis, forum conuentumq; iuridicum domi suæ habens præmia quoq; statuta a regulo capit: tempus autem magistratus, annus est. Electura vero senos homines excipit, quos electos vocant. quod quarto quoque mense à populo eliguntur terni de primariis: totidemq; de plebeis. horum summa vrbis potestas est: de vnaquaq; n. re verba facere possunt, atq; repub. intercedere regi, regulo prætori atq; cæteris magistratibus, atq; cum ea autoritate rempub. gubernant. Exercent autem magistratum suum electi non stipendio munereue cōducti: sed prorsus gratuiti ac ea charitate conciues amplectuntur, qua patres filios prosequuntur. præfecti vero eduliorum a populo etiam statuuntur, quos catapanes vocant, debentes dicere catapan: hoc est præfecti catapan id est circa omne eduliorum genus. nihil n. esculenti vendi in vrbe potest, nisi indicto declaratoq; ab eis precio. si qui sint ergo, qui rem pluris vendiderint, aut iniusto pondere mensuraue, aut rem vitiatam adulteratamue, ij ab ab illis pecunia mulctantur. conscribuntur autem hi à populo altero quoq; mense atq; bini, sed alter ex primariis, ex plebeis alter. pro præmio vero his mulctæ conceduntur, quas ab iis, qui cum fraude vendidere, exegerint. Verum quum acriores in sumendis pœnis sunt, ab Electis refrænantur. Quæstor autem vrbis, (quem Syndicum Græco verbo appellant) populi magistratus est: is enim syndicus est, ad quem communia a populo publicata deferuntur, quod ea iuste recipit. ergo pecuniam exigit à Publicanis populi, atque à conciuibus secundum publicatam à populo Electisq; formulam. Eligitur autem quotannis atque vnus a populo Electisq;, cui præmia quædam soluuntur, quod labores multos subit in eo officio, illaque ex pecunia publica sumit. Aedilis vero magistratus a regulo pronunciatur. verum is quoad vixerit, rem tractat: præfectus est, viarum, arearum tam in vrbe quam extra vrbem stillicidiorum & ad hæc spectantium. idem solus vnus est, eique nulla stipendia soluuntur. Namq; mulctæ, quas a transgressoribus exigit, illi conceduntur. Præfectus vero mensurarum etiam vnus est, atque à regulo declaratur, ei curæ sunt mensuræ stateræ, trutinæ & cætera id genus: mulcta vero, quæ ex iniuste his vtentibus exigitur, stipendia præbet. solet idem semper in magistratu esse. Præter hosce quæstor reguli, quem ærarium vocant, à regulo eligitur cum annuo salario: sed ad incerta tempora. is colligit omnem reguli pecuniam: verum quotannis quaterni homines de plebe vrbana paganisque deliguntur, quibus ille vt lictoribus semper præsentibus vtitur. horum vnus ex plebe Nolana iubetur: alter de paganis, qui à Vicanciana porta sunt. Tertius de paganis, qui à Cortesellana sunt plaga: quartus de paganis, quos Samuelis porta excipit. singuli quinetiam horum baculum tanquam insigne assidue ferunt, vnde Baiuli sunt appellati: vel quod Aerario baiulant, hoc est ferendo, quod velit, seruiunt. Habent hi baiuli forum, controuersiasq; minutulas cognoscunt: præsertim eas, quæ oriuntur ex damnis illatis in agris. verum quod literis carent, iudex eis datus est ex ciuibus Nolanis, qui literas exerceat, pœnasq; pecuniarias duntaxat exigunt. Præfectus vero arcis a regulo statuitur, qui vt custos est arcis: ita nemini obnoxius est iudici nisi vni Regulo. statuitur autem ad interminata tempora. Magister autem nundinarum etiam à regulo constituitur: sed ex primariis Nolanis. fit quotannis quidem, verum octonūm dierum imperium habet, quibus nundinæ & Cerimoniæ Beati Pauli, aguntur, vt superius dictum est.

Licet

Licet enim tum omnibus libere impuneque in vrbe A
publiceque esse, vel si alios magistratus fugerint. tum
enim omnium magistratuum potestas interdicta con-
ticescit, sicuti omnia vectigalia sublata sunt. Quam-
obrem ab externis populis mercatores quam plurimi
ad vrbem se conferunt, cum mercimonijs innumeris,
vt vendant emantq; absque solutione vectigalium ac
portoriorum. Huic itaque conuentui octomerino ma-
gistratũ praeesse oportet, vt controuersiæ compescantur,
quæ inter negociantes solent excitari. is ergo prima die
magnum imperium ostentat. Nam à Regia sumpto B
vexillo magno reguli, exiens ordine longo, per vrbẽ
totam procedit. primum n. omnis multitudo pagano-
rum pedes progreditur arma gerentium, quæ turmam
peditum in aciem descendentiũ præsefert. hos sequun-
tur tubicines Tibicinesque atque tympanistæ equo se-
dentes, ac vexillum præcedentes. sequitur hosce ve-
xilliger: is iuuenis validus est atque ex equestri ordine
delectus: equo sedet pulcherrimo, quem nunc in hoc
nunc in alterum latus agitans, gestat vexillum ere-
ctum, quum dextra ac cubito exerto illud fixerit, vbi C
genu premit equum, atque dederit, vt eius velum
assidue obuius ventus crebras in vndas verset. Post
hunc lictores magistratus pedes sequuntur, hosce sequi-
tur ipse magno equo delatus ornatusque vestibus, gẽ-
mis & auro, sceptrumque dextera tenens. comitan-
tur omnes Nolani ciues, qui equo sequi possunt. tan-
dem facta lustratione ad Porticum, quæ per eos dies
aulæis ac frondibus ornatur, deuenitur. hic vexillum
erigitur super Porticus fastigio. Magister vero solio al-
to sedens iura cunctis dicit. Septimo vero die ac pridie D
festum beati Paulini altera fit lustratio. primum n. a-
gricultores cum falcibus procedunt, sequentes tanquam
vexillum eorum, ingentem vt columnam facem accen-
sam, spicisque triticeis redimitam. hæc adeo magna
est, vt pondus iniustum sit homini ferenti. quare in
capulo quodam erecta præfertur à pluribus. ex collata
pecunia agricultorum confecta est: atque quotannis
augetur, non solum reficitur id quod in lustratione in-
cenditur, quod cereum vocant. similiter fax alia con-
ficitur ab alijs, quam in hac pompa suam quique præ- E
mittentes sequuntur. deinde ergo sequitur fax olito-
rum capis allijsque corollata: quam sequuntur olito-
res, ac deinceps reliquæ faces opificum. Post hosce in-
cedunt ordines cœnobitarum, ac ordines sacerdotum
clericorum: quorum vltimus episcopus est, ferens ma-
nu reliquias apostolorum, ac ligni crucis, quorun-
damque martyrum, ac diui Paulini, easque in manu
argentea clausas. Episcopum comitantur regu-
lus, atque magister nundinarum, deinde primarij
vrbis, atq; plebs reliqua: omnes videlicet pedes ince-
dentes. Postrema vero die nundinarum, quæ festa F
diui est, præmia cursoribus exponuntur in ipsa porticu
pendentia: quæ tria sunt. Primum militares vestes:
alterum Scorpio cum pharetra: tertium ensis. conue-
niunt ergo vndique, qui cursu præstant. curricu-
lum est mille & quingentorum passuum, curri-
tur per portam Vicancium: carceres sunt extra
vrbem ad Candicios, meta est ad Porticum. cursores
nudi ac reuincti capilis certant. horum primo
vincenti primum: sequenti alterũ: tertio tertiũ præmi-
um datur. Post hoc currendi certamẽ primores ado-
lescentuli, qui duodecim annis natu non fuerint ma-
iores, equo insidentes cursu altero certant hastulas ge-
stantes curritur eadem via per trecentos passus: car-
ceres sunt extra portam Vicancium, meta ad por-
ticum. hic enim in media viarum sectione orbis au-
ratus pendet amplus, quem hastula sub axilla dex-
tra firmata directaq; incurrentes transfigunt. Trans-
figentibus crumenæ sericæ donantur. Hæc omnia gra-
dum facere videntur ad militarem artem: non solum
ad pompam instruuntur. testanturq; apud veteres ho-
rum spectaculorum autores magnam curam fuisse rei
militaris, non modo diuini cultus. Quibusque expe-
ditis magister abdicat se magistratu, domumque se
confert priuata facturus.

DE TRIBVTIS ET VECTIGALIBUS, quæ in vrbe populoque Nolano fiunt.

CAP. VIII.

IN vrbe Nola tum publica pecunia exigitur, tum priuata. publicam exigit populus Nolanus, priuatam vero regulus atq; ciuis. Verum ea, quæ publica est Nolanorum etiam in priuatam mutatur. transfertur enim in tributa regia: à rege nanq; iussa est anniuersaria pecunia pro numero ædium, quæ & in vrbe sunt, atque in pagis villisque Nolanis palantur. itaque vt pro singulis ædibus populus iussus sit denos quinos argenteos soluere: atq; præter hosce singulæ ædes iussæ sunt accipere ab eo modios singulos salis. modius n. hic (qui & tumulus dicitur) pondo est centum ac decem librarum. atque pro sale distributo exiguntur argentei quini cum semisse in singulos modios. quamobrem ædes singulæ, quas focos appellant, vicenos argenteos cum semisse soluere tenentur. Nolanæ vero ædes tum vrbanæ tum paganæ, quum vsque ad millenarium numerum censeantur, fit vt singulos annos po. Nolanus tributum vicies centenũm quinquagenũmque aureũm regi pendat. Verumtamen & si populus numerum pro numero ædium pensurus est: non tamen ea tessera pecuniam colligit, vt pauperes sortes æquas locupletioribus soluant, sed rem cuique ita impartitur, vt suum cuiusque peculium ac census est. Quinetiam ne omnis ea summa hauriatur à ciuibus, indixit annuente rege atque regulo quatuor vectigalia rebus quibusdam, quæ publice venduntur, quas gabellas appellant, volentes dicere capellas à capiendo. Eorum vnum est super farina, quod in emporio venditur: in quo emptor solummodo soluit in in singulos tumulos memorati ponderis obolos quosdam, quæ argentei decima est pars. Alterum vectigal indictum es super vino, quod duntaxat in tabernis diuersorijs venditur. Caupo enim in singula dolia aureos quaternos soluit. Tertium est super viscere rotulatim vendendo. lanius enim pro boue vituloue, aut porco, aut cætero-

rum quolibet soluit habita ratione aeque ac rotulatim libratimue fieret solutio. Quartum est super eis, quae sale macerantur, inter quae etiam recentes pisces audiuntur: in quo venditor solum soluit prae numero rotulorum. omnium horum vectigalium, atque distributi salis pecuniam Syndicus & quaestor vrbis colligit, idemque ex ea tributum regi nomine Nolanorum pendit. Regulus autem priuatam pecuniam excipit simul per vectigalia quaedam, quae super mercatura rerum iniecta sunt, simul per redditus agrorum atque aedium & tabernarum, quas possidet. Vectigalia sex sunt: vnum est super statera. nam pro omnibus rebus, quae publicè summatim venduntur pondere, quũ statera sint librandae, solutio fit libratori à venditore. Alterum super animantibus, quae venduntur, soluitur pro precio animantis venditae. solutio fit ab emptore atque par à venditore: quo vectigali soluti sunt Nolani tàm emendo quàm vendendo. Tertium est, quae Grassa nuncupatur. Namque prae absportandis rebus ab vrbe aut transigendis per vrbem agrumue Nolanum portorium soluitur à rerum domino. Neque huic vectigali obnoxius est Nolanus ciuis. Quartum est super iugulandis animalibus, quorum viscus diuenditur, quod Lanius etiam soluit prae magnitudine animalis, quod iugulat. Quintum est super mensuris frumentorum & leguminum, atque fructuum, qui in Mercatu venduntur: cui Nolanus ciuis si emptor fuerit, non manet obnoxius: venditor vero frumentimetra prae numero mensurarum soluit. Sextum super pannis, in quo aduena, si in vrbe vendiderit, prae venditorum precio pannorum facit solutionem. Collectio igitur regulinae pecuniae, quae in agris vrbeque Nola quotannis fit, excrescit ad bis millenos atque quingentenos aureos. Pecunia autem priuata ciuibus exigitur, partim à feudis, partim ab agrorum fructibus. feudum enim est ius quoddam regium, quod habetur in plerisque aut aedibus aut tabernis aut agris, aut omnibus his, quorum feudatarij tenentur quotannis tributula quaedam pendere feudi domino. Quod ius nusquam diuiditur, sed integrum semper venit ad haeredem eum, qui natu fuerit primus. ciues autem, qui feuda non possident, ex agris tabernisue aut domibus vsum fructusque capientes, vectigalia faciunt. nemo tamen ciuis Nolanus est vel cum feudo vel sine feudo, qui praeter impensas factas in agris, tantum pecuniarum exigere potest, quod excedere valeat trecentos aureos.

DE MATRIMONIIS & dotibus.

CAP. VIIII.

M*Atrimonia Nolani contrahunt primum per occulta pacta: deinde antequam fidem dent sponsi, referuntur ad praesulem, atque in episcopio audiente populo publicantur: vt si quid forte coniugium occulto fuisset patratum, detegeretur, neue duo coniugia coniungerentur. atque vbi compertum sit, nullam adesse fraudem, illud, de quo agitur, paucos post dies data fide compleretur. In quo mulier dotem fert viro. Contra vero vir dono mulierem prosequitur. Namque ob sumptum primum osculum illi mulieri de pecunia sua tantum largitur, quanta est dotis decima. Quinetiam prae onere prolis tollendae, quanta est dotis quarta. Dos autem si parua aut mediocris fuerit, frequenter ex triente vtesilia sunt, è besse vero numi, aut domus aut ager, qui nummis sit censu par. si vero magna, è sextante vtensilia sunt, è dextante vero nummi aut praedia. vir vero veluti accepta summa, quae fit ex dote constituta, & quarta & decima memoratis, obnoxias & obligatas facit possessiones suas, praesertim domos & agros, adeo vt illarum vsus ipsius sit, mulieris vero hypotheca seu primum ius. Manet autem sponsa domi paternae aliquot menses, interdum vsque ad annum virginitate seruata. exacto vero tempore manendi statuto ad episcopium deducitur à parente cum pompa & sonis: atque illic idem sumpta filiolae manu, eam viro tradit, dedit, atque addicit. at is cum accepta sponsa ad aram accedit ducente sacerdote: & actis illic orationibus, acceptaque benedictione demum viri, puella cum, eadem pompa deducitur, atque illic tum die tum biduo, interdum triduo nuptiae celebrantur inter sonos & tripudia & & choreas, & cantus, & opipara amplaque conuiuia. Nam quamplurimi ad conuiuia inuitantur, ad tripudia vero & choreas cuique accedere & intrare licet. hoc pacto Nolani ante prolem gignendam praeludũt, vt summo honore & laetitia eos excipiant, quibus sunt senectutem grauem commissuri. summa vero dos adusque septingentenos aureos excrescere, minima vero non infra quinquagenos minui & tenuari solet. Quamobrem vbi tantum auri cum puella transferri videretur, autore Raimundo Vrsino Nola regulo cautum est, edictumque factum, ac à po. Nolano iureiurando sancitum, quod hoc pacto habet. Nolano homini à conterminis populis vxorem ducere licito, in vxorem vero Nolanam puellam mulieremue ad externos populos mittere non licito. quod multis annis seruatum est: nostra vero tempestate prope antiquatum.*

DE SPECTACVLIS histrionum atque ludo equestri.

CAP. X.

Q*Vanquam per haec tempora nulla extant amphitheatra, neq; vestigia aliqua videntur eorum, quae extare potuissent post illa duo, quae in vrbe antiqua (dictum est) mansisse: spectacula tamen quodam modo aguntur, quae similitudinem & speciem faciunt illorum ludorum antiquorum: siquando nunc spectacula redduntur tum personatorum, tum etiam iuuenum veris armis certantium, atq; illi pedes, hi vero equo sedentes rem agunt. Veruntamen perso-*

personatorum spectacula quædam sunt ad ostenden-
da mysteria religionis: veluti quum repræsentatur re-
surrectio Domini Iesu, aut quum Reges tres stella
monstrante viam, visere natum Iesum. quæ omnia
in basilicis solent agi. In quibus reddendis peritiores
extiterunt actores Paulus monachus, Baptista Tan-
gus, Bernardinus Miranda, Bernardus Gratianus
& Antonius frater eius, Ioannes Monfortes, Ioan-
nes Moscarellus, Petrus Paulus eius filius, atq; Ca-
rulucius Tangus. Quædam vero ad voluptatem ap-
parantur: quæ quoq; maxime varia sunt. neque ip-
sa hæc in templis, in areis vrbis magnis actitantur,
veluti in foro frumentario, vt in area ea, quæ est ante
basilicam diui Francisci, atque ante Porticum: aut
etiã vagando per vrbem. In his quam maxime comœ-
dia Atellana introducta esse videtur. omnia n. vel cho-
reas & tripudia capiunt, vel iocos & sales habentia, ri-
sum creberrimo mouent. Peritiores quam plurimi
etiam in his apparuere histriones: sed præstantissimi
omnium tres, Ioannes Gratianus cognomento Rosta
(rostam n. dicunt frustulum assum carnis: erat n. il-
lius curpusculum rostæ perquam simile) Damianus
Capuanus, atque Angelus Massellus Sassius. Is a-
deo facetus fuit, vt ne moriens quidem iocorum oblitus
sit. quum n. rogaretur, quonam in templo placeret hu-
mari? voce sanequam tenui respondit: in sancto A-
postolo: vt sicuti viuus bene bibi: ita mortuus bibam
assidue. erat n. vini amantissimus: in sancto vero A-
postolo pauimentum adeo humi depressum est, vt pa-
rum absit ab aqua. Proinde qui illic sepulti sunt, fere
semper aqua madent. Eorum vero qui equo sedent,
spectaculum tanquam equitum certamen est. sin-
guli enim armantur vbi primum calcaria fue-
rint calciati, ocreis à talis ad vsque inguina, qua-
rum scinerios, quibus tibiæ, arnisios vero, quibus
coxæ teguntur, appellant. item faleris, quæ à cin-
gulo adusque genua pendentes ambiunt clunes ac co-
xas, quasque faldas vocant. Tertio semilorica vel
semitunica, quæ & brachia & cæterum corpus,
quod à collo ad cingulum est, operit, quod fiancale ap-
pellant. verum tam faleræ, quam semilorica tela quæ-
dam est ex solis annulis ferreis textilis. Item thorace,
manicis, casside, atque buccula, quam baueram ap-
pellant. Quinetiam humero sinistro veluti quædam
ala, quod spallarolum vocant, adiecta est, quæ tegit
vsquequaque humerum axillamq; atque scapulam,
habetque anterius ea ala veluti paruum scutum: quo
& axilla & pectoris pars sinistra tutius armantur.
Quinetiam adiicitur femorale. hoc n. est tegmen,
quod à cingulo pendens tuetur alui sinistram partem
atque coxam. læua n. validius armantur, quod læuo
latere ictus hostis excipiuntur. sunt autem hæc arma
præter faleras atq; semitunicam solido duplicique ferro
constantia, tersaque, ac veluti speculum fulgentia.
cassidi quoque semper assidet crista aliqua aurea ar-
gẽteave, vt equitis fert libido. habet is eques armatus in
conflictu turbinatam hastam longam pedib. quatuor-
decim: cuius citra capulum caua est longa triũ pedũ,
crassa vero tantum, quantum apte ab axilla astringi
possit. vltra capulum vero turbinis ambitus est duum
pedum: cuspide vero summa ambitus est digitorum

A sex. quinetiam vltra capulum statim affixus est orbis
ferreus magnus ac nitidus, qui vbi hastæ cauda sub a-
xilla tenetur, regit & manum & axillam tenentis,
quod schifum vocant. in cuspide vero hastæ spiculum
nullum. ea n. secta est solummodo. Neque tam longa
magnaq; hasta, vbi inclinata in hostem fuerit, posset
teneri ab axilla atq; dextra manu: nisi etiã exertus à
thorace esset ferreus veluti dens porcinus. hoc n. tanquã
vnco mutulove hasta quam maxime sustinetur, quem
dentem restam appellant. Ascendit itaque is arma-
B tus equum magnum ac validum, atq; eum exeuntem
quatuor iuuenes etiam equo sedentes antecedunt, quo-
rum singuli singulas hastas, quales diximus, gerunt
erectas: atque cum comitib. aliis ad curriculam specta-
culumque graui incessu deuenit. locorum vero certa-
minis huius alter extra vrbem est in foro Boario: alter
intra vrbem atque in ea via, quæ a sacello Paulini
versus turrem Scrignariorum procurrit. est enim
ampla, recta, planaque, cuius solum non cœnosum
est, neque silice stratum. Sed tamen vt in foro
C Boario rarissime fit conflictus: ita hoc in loco frequen-
tissime agitur. In hac autem via media sepes ex-
truitur altitudinis sex pedum, longitudinis vero
passuum XX. contexta ex perticis tenuibus viri-
dibusque atque frondosis, primum quidem pedа-
tim humi fixis, deinde altera inclinatis, quam
telam appellant: conflictus vero fit aut quum
duo concurrunt vterque ab altero telæ cornu ita, vt
concurrentes tela sola mutuo dirigat, atque dis-
criminet: aut quum eorum alter ictum excipit ex-
D pectans in altero cornu telæ, alter vero ab altero
impetum facit. Sæpius tamen eodem in spectaculo
alterque socius omnes incurrentes expectando excipi-
unt. expectantes tabulerii nuncupantur: qui duo
interdum sunt, vt vnus eorum semper sit in spe-
ctaculo. licet autem singulis quaterna incurrere, q;
quaternæ hastæ feruntur à singulis, atque quod in eo
numero omnis vis & equi & equitis experitur. Ne-
que singula paria certantium in singulis spectaculis:
sed deinceps quamplurima numerantur. accidit i-
E taque in eo conflictu hastarum confractio aut om-
nium aut plurium. verum qui omnes eas frangit
feriendo, is præmia refert: ni fuerit, qui hostis cassi-
dem eiusque frontem feriat. is enim præfertur cun-
ctis, vbi nemo hostem ab equo feriendo detruserit.
Nam hic ante omnes dignus habitus est. accidit
casus, accidit confractio, aut brachii aut tibiæ
aut capitis: accidunt vulnera ob surculos frustaque
fractarum hastarum, quæ per commissa arma
infiguntur ab impetu: accidit interdum etiam
F mors tam à vulnere quam à casu. Præmium
vero aliquando tela serica est, aliquando pannus,
aliquando annulus aureus. Neque in conflictum
hunc Nolanum milites descendunt, sed iuuenes,
qui militarem artem inire cupiunt paranturque.
appellant autem hunc conflictum giostram, de-
bentes dicere clostram: quippe quod in loco veluti
clauso id genus certaminis agitur. Ex quibus licet
videre veluti quasdam vmbras antiquarum in-
stitutionum, quibus populus oblectabatur & discebat

in amphitheatris, atque quibus iuuenes ad ingenium pugnandi erudiebantur. Namq; sicut in scholis primũ adolescentes declamando docentur orare, vt in foro cõcione ve appositè dicendo suadere valerent: Ita in spectaculis iuuenes & equos & hastam regere atque arma tolerare, vt discunt, ita assuescunt, ne in pugna veriore ab ignorantia & nouitate facti tardarentur. Verumenimuero mos hic vsque ad nostra tempora seruatus, si non per se degenerauit, cœpit tamen corrumpi à more alio, qui nuper in Italiam furtim inductus esse videtur, hoc pacto se habens. In eodem enim curriculo funis è transuerso tenditur, à cuius medio pendet bacillus vltimo annulum ferreum continens, non maiorem eo, quem medius digitus indueret, quam quintanam vocant. Curritur igitur ab equite inermi atque cum hastula tenui ad transfigendum eum annulum: transfigenti cuique datur pecten, aut speculũ, aut crumena, aut muscarium setaceum: ei verò qui equo decidit (namque hoc etiam contingit) vtriculus quidam mittitur. currunt hic equo sedentes tam personati quã non personati, atque in curriculo nulla his tela sepesue eriguntur.

DE CONSVETVDINE QVAdam sacerdotum præsulem venerantium.

CAP. XI.

ANtiquus mos Nolæ increbuit is. septimo enim quoque KL. Maias omnes sacerdotes episcopales, quos presbyteros vocant, tam qui in vrbe, quàm qui in conterminis oppidis immorantur, ad vrbem episcopũque se conferunt: oppida verò, quæ sub præsulatu Nolano sunt, superius enumerauimus. veruntamen non licet clericis vrbem intrare, nisi coronatis, atque ordine canentibus cum plusculis tibicinibus. cantus sunt Dei ac sanctorum hymni: corollæ vero contextæ sunt è rosis floribusque citreis aliisque, si quos pulcherrimos ea dies producere solet: manu quoque ferentibus fasciculos rosarum affabre contextos ac apte distinctos. Eo itaque modo ornati sacerdotes vrbem templumque episcopi ingrediuntur: singulæ vero turmæ eorum à singulis oppidis aduentantes. Deinde vbi omnes in choro congregati sunt, singulatim vocantur ad episcopum. Is vero tum sedet in solio quodam alto, quod situm est sub parua testudine: testudo autem hæc inter maiorẽ cellam atque minorem læuam, erecta à duabus columellis atque pariete, tribus arcubus paruis interiacentibus F *sustentatur, quæque per folia atque imagines quasdã fastigiatur. Sed hoc solium, quod in cella maiore esse deberet, expositum est eo pacto, quo dictum est. vocatus igitur sacerdos de ordine ac turma sua solus ab æde ad cellam, & à choro ad Episcopum accedit coronatus atque floribus redimitus: deinde solium ascendit ac genu flexo extractaque capiti corolla Episcopum veneratur, corollamque ac fasciculos florum omnes illi largitur, & exosculata præsulis manu recedit ad suos, atque eodem modo cæterorum singuli vocati accedunt, flori-*

A *daq; munuscula ferentes donant. Episcopus vero vbi plusculæ corollæ fuerint collectæ, dono eas mittit ad primarias vrbis matronas. Populus enim omnis ad hunc veluti triumphum spectandum collectus est. Inter hosce vero sacerdotes vnus à Stabijs mittitur; qui agnum baiulo portante conducit. agnus est magnus candidusq; atq; cum cornibus auratis: quem ille dono ad præsulem ducit, vt alij serta rosasq; largiuntur. facto itaq; eo pacto censu sacerdotum, cum communi omnium eorum cantu sacræ rogationes finiũtur,* B *domumq; cuncti suam hilares reuertuntur. Ea res atque clericorum quasi census vsum basilicæ antiquum autoritatemq; ostendit. Prætor enim tum in cella alto loco sedens iura dicebat populo collecto in æde. Nolanorum quoque antiquum imperium in circumposita oppida, quod superius monstratum est, testatur. Quin etiam cæremonias quasdam Iouis indicare videtur, quas Nolæ in templo eius contermini populi quotannis factitabant: in quibus agnus albus cum auratis cornibus à Stabianis mactabatur. auratum enim agnum* C *Ioui mactari cecinit Apollonius Rhodius in secundo Argonauticorum ab ijs, quibus in profugiendo Iuppiter præfuisset. Proinde videre licet quoq; ex his, Nolanum episcopium, non modo templum atq; celeberrimum Iouis extitisse: sed etiam Iouis Profugij atq; Fœdericij, Stabianosq; aliquando profugisse ad Nolanos atq; Nolanis deditos fœdus deditionis percussisse. Nam apud Homerum III. Iliados à Menelao Græcisque ducibus Ioui mactatur agnus albus, qui seruatores fœderum iuuaret: male contra puniret eorum trans-* D *gressores atque ruptores. Rosarum autem atque florum serta, fasciculi & glomi lætitiam ac hilaritatem vbique testari volunt. flores enim sunt veluti gaudia & lætitiæ stirpium. Sunt enim apertiores pulcherrimæ atq; gratissimæ. At vero qui ad dominum præsulemq; suum veneraturi accedunt, eos primum benignos hilaresq; lætosq; esse atque gaudia animi præ se ferre decet. quamobrem ad illud maximum iudicium Paridis legitur ipse Venus non solum Horis & Gratijs redimita: sed etiam rosas manu ferens, ob quas tam* E *læta grataque visa est iudici, vt pro rosis palmam reportarit. Seueritas contra atque tristitia, & superciliorum corrugatio: item vacuæ manus, & inornatum caput, quandam animi auersionem atque detestationem ostendit & arguit, quæ res quam plurimum ab officio venerantis reputatur aliena.*

DE ALTERA SACERDOtum consuetudine.

CAP. XII.

COnsuetudo sacerdotum altera ita habet. Paucis enim post memoratam diem coronarum sertorumque præteritis, atque tum, quum dies illuxit, quod posca rosarum appellatur, Basilicam episcopium fronde atque floribus spargunt ornantque sacerdotes, ac inter sacrificandum ex eis vnus vasculo arctissimi orificij roseaque semipleno singulos accedentes irrorat. exactis deinde rogationibus sacris in spectaculum erigunt.

erigunt populum hoc pacto. templo enim pendet por- A
cella viua, magna, valida: præcepsque atque tota sa-
uo illita, cuius posteriores pedes ligantur fune ductorio,
qui per trochleam templo alligatam fluitat: Nam al-
teram funis partem trahentibus porcella statim extol-
litur, eisdemque laxantibus & illa humum versus ce-
lerrime ruit. trahentes autẽ non humi, sed supra forni-
cem minoris cellæ dextræ firmantur. Super trabibus
tituli quinetiam coassatio quædam asserum contabula-
tur adeo, vt certa contignatio videatur: in qua para-
tur copia maxima aquæ, ac ingentes cumuli fascium B
vrticarum, stupeorumque glomorum magna multi-
tudo: vt iisce porcella defendantur. Contra vero ad
raptandam porcellam datur iis, qui in pauimento sunt
libertas aditus. iccirco ad eam capiendam accinguntur
iuuenes validissimi rusticique nudi brachiis coxis &
cruribus, quorum capita ceruicalibus conteguntur:
quibus non licet accedere pluribus quam quinque aut
sex: trahentibus vero vno altero ve licet pluribus esse.
permittunt igitur superiores porcellam paulatim de-
fluere vsque ad capita ipsam aggredientium. hi vero C
primum manu (vt lubet) pedes aures ve illius prehẽ-
sant, sed quum tenere abducereq; arbitrantur, statim
tempore à superioribus retracta e manibus tenentium
dilabitur. iidem vero saltando sequuntur ascendentem,
iterumque capiunt detrahuntq; sensim etiam sinẽtib.
superioribus: deinde iterum cogentibus extollunt eam
quam facilime dilabentem interea à contignatione a-
qua infunditur in raptores maior omni pluuia omni nĩ-
bo & imbri. Neque qui fundunt, videri possunt ab
eis, qui in pauimento manent. illinc quoque raptores D
feriuntur fascibus vrticarum, atque glomis stupeis in-
flammatis vstulantur tam apte iactis, vt fulminibus
videantur esse percussi. raptores vero tolerant hasce ve-
luti cœli iniurias maximas, intenti summopere vt por-
cella potiantur. crebri risus primum cuncto fiunt po-
pulo, deinde cachinni: demum etiam conclamationes
nunc hosce, nunc illos hortantium. certantes autem
tam superni quam inferni non amplius de porcella con-
tendere, sed de robore honoreq;, quem populus excla-
mans polliceri se vincentibus, ostendit, accenduntur. E
Quare vis omnis vtrinq; colligitur adhibeturque, pu-
gnaq; vehementissima redintegratur: raptorumque
cernuntur alter super alterius dorso humerisque scan-
dere, ac sæpe eorum duo super tribus sese summittenti-
bus extare ita, vt cumulus ex eis veluti mons ex mon-
tibus erectus esse videatur, vnde porcellam facilime
capere sperant. veruntamen quo se altius aggerant,
eo acrius feriuntur, faciliusq; veluti vasta moles quas-
sata præcipitantur. hoc itaque pacto per horam certa-
tur, ac interdum victoria horum est, rupto, inciso, F
aut soluto fune: interdum supernorum. Sed tamen
superni vincentes demum porcellam sinunt raptoribus
prædari, vbi multum afflictatos esse senserint, spectacu-
lumque soluitur. Huius quinimmo simile Neapoli
factitatur atque in basilica Archiepiscopali: quod à
plærisque vitio magno datum est. Quorum vnus est
Iouianus Pontanus. is enim in Charonte scripsit, id
tractari ab iis, qui vt porci luto gaudent. Nobis vero
aliter visum est, censentibus eum morem vetustissi-

marum cærimoniarum rationem retinere, bellumque
eo illud repræsentari, quod gigantes cum Ioue diisque
quondam ausi sunt gerere, vt à poetis fictum est. In
quo raptores validi rusticique pro gigantibus inducũ-
tur: porcella vero illis obiecta est, vt in eam faciant
impetum. quare demonstrantur gigantes, vbi opinã-
tur aggredi cœlum Iouemque atque deos, in abiectissi-
mam atque fœdissimam quadrupedem inuehi. veluti
Sophocleus Aiax: qui quum contemneret deos, atque
aggredi obtruncareque Agamemnona, Vlyxem, ac
cæteros Heroas Græcos, vt pararat, crederet, in bo-
ues arietesq; impetum fecisse dicitur. aut porcella signi-
ficat cupiditatem ab õni ratione semotam, quæ in gigã-
tibus imperare creditur. hanc igitur secuti gigantes in
cœlum impetum facere præsentãtur, dum iuuenes por-
cellam insultare cernuntur. percussi sunt gigantes iacu-
lis cœlo missis, fulmine, imbre, æstu, frigore, pro qui-
bus in spectaculo sunt ignescentes globi; aqua, & vr-
ticæ à contignatione intortæ. demum vt iuuenibus sa-
nequam attritis afflictisque sordidum aĩal solummodo
lucro est præque manibus habetur: ita gigantibus spe
frustratis præterquam quod pœnas maximas dedere,
inusta etiam est temere appetendi turpitudo atq; in-
famia. cuius facti simile omnibus iis euenire solet, qui
nimia atq; ea quæ supra captum hoĩs sunt, consequi, a-
nimum inducunt. Nanq; pro rebus magnis appetitis
abiectissimas ac indecoras solummodo nanciscuntur.
Quamobrem spectaculum eiusmodi in honorem Iouis,
ac opprobrium gigantum factitatum esse ætate illa pris-
ca credendum est: idq; in templo ipso Ioui dicato ma-
ximaque diligentia & paratum & actum. Quinetiã
basilicam ipsam episcopii templum Iouis fuisse, vel hoc
spectaculum indicio maximo est. Christiana vero po-
steritas, cui semper placuisse videtur corrigendo serua-
re vetusta, omniaq; ad vsum bonum sanctumq; quã-
tum licuit, transferre: minus id spectaculum turba-
uisse: sed potius vt conuenientissimum religioni ac po-
pulo consuetum & gratum reliquisse. Eo enim signi-
ficatur deus optimus maximus vltor tum malorum,
præsertim superborũ hominum, ac iniuste raptare ho-
nesta nitentium, tum eorum, qui irato furentiq; aĩo
cogitant in cœlos atq; dei sauire maiestatem. Iouianus
vero nõ omnino ab re rem vitio dedit. Nanq; illud scri-
psit, dum Neapolitanorũ spectaculum cerneret. In quo
non solum ea, quæ dicta sunt, superni iaculantur in
raptores: sed etiam lotium, excrementa, faces, & om-
nia quæcunque potuerunt suggerere purulenta.

DE MORE QVODAM ADOlescentium Nolanorum.

CAP. XIII.

QVæ sacerdotum consuetudines sint, explicatum
iam est: nunc de quodam adolescentulorum vr-
banorum more transigendum. A Ianuariis igitur
Kalendis adusque Kalendas Martias bellum quoddã
ciuile Nolani adolescentes gerunt, scilicet quousque
dies abstinendi à viscere edendo, aderint: quæ Qua-
dragesima nuncupatur. Tres igitur portæ sunt vr-

bis, quibus adolescentes sui cuiusq; addicti bellum gerūt A Vicantius, Cortesilla, Samuelis. Nam interdum Vicanciani cum Cortesillanis pugnant: interdum hi cū Samuelitanis: aliquando vero Vicanciani cum Samuelitanis. Locus vero pugnandi Vicancianis & Cortesillanis totus agger est, qui inter vtrasq; eorum portas extenditur: Cortesillani vero & Samuelitani pugnant in aggere interiecto inter eorum portas. At locus pugnæ Vicancianis ac Samuelitanis non extra vrbem atque in aggere, in vrbe ac via ipsa Vicanciana est: præsertim sub ipsa porticu, quæ in media vrbe erecta est. Pu B gnatur in aggere eminus quidem glebis, cespitibus, ac luto: interdum, quum irritantur vtrinq; animi, etiam lapidibus. Comminus vero pugnis, calcitu, inuolatu, impulsu vt de aggere hostem deiiciat, alterutro aut in fossam aut in hortum. item raptu: nam adiecta manu aut capillos aut collare capientes rapiunt hostem in humum. Neq; silendo manus eiusmodi conserunt, sed cum clamore pugnantes magno, suosq; quiq; hortantes: aliquando vero pugna æquo marte soluitur, plerunq; ab altera victoria est. Sed tum videntur fugi- C entium cadentia multa corpora, atq; passim alia super alia corruentia: aliqui quinetiam capiuntur, in quos atq; prostratos pugnis quantum lubet, sæuitur. Interdum fugientes refecta acie additoq; animo conuertūtur aduersum vincentes tam acriter, vt illorum impetum sustineant, perstringant, cogantq; eos etiā terga dare atq; reddere vicem pœnæ. interdum victis nulla spes reficiendi aciem restat. Quare quanto maximo cursu possunt, fugiunt: victor vero acriter D instat sequendo adusq; portam aduersam, quam claudere quoq; aliquando coguntur, qui victi sunt. Victores vero tum verba cantant in contemptum fugientiū inclusorumq;. Sed tamen hoc non diu licet agere. Nanq; omnes vicinia tum colliguntur, ac aperta porta in pauciores incurrunt: quos superant, profligant, ac in fugam retrouertunt, insequuntur fugatos adusq; portā aduersam. Ea pro re raro vincentes adusq; portam fugientem insequuntur. In hisce certaminibus frequenter pugnant adolescentes natu quindecim annorum pluriumq; vsq; ad XX. Veruntamen vtrinq; veniunt E spectatum quamplurimi natu maiores, quorum quisque suis fauet, atq; quum rem inclinatam vident, ineunt pugnam: in quo adeo turgescunt interdum spectantium animi, vt etiam senes nihil pudeat in aciem eam descendere, ac se pugnis vehementer contundere. Hora vero pugnæ postmeridiana datur. Neq; omnes adolescentes ciues ue ad hanc semper pugnam descendunt: sed frequentissimè plebei, interdum etiam primarii. Longe autem frequentius in aggere pugnatur, quam in vrbe: atque vt rarissimè certatur inter Corte- F sillanos Samuelitanosq;: ita creberrimæ maximæque pugnæ committuntur inter Vicancianos & Cortesillanos. In quo illud maxime mirum licet spectare. nanque & si vespere pugna maxima pugnatum sit, postera omnes amici consuetudinem agunt, qui hesterna tāquam hostes inter se concurrerant, simulq; ridentes egregiè facta recensent, ac validiores laudantur: victi vero æquo animo fortunam ferunt. Hic ipse mos ab antiqua profectus esse videtur institutione. Prisca enim illa ætas omni ratione, qua potuisset, conata iuuenes ad bella ac pugnas euocabat, parabat, instruebat. Hæc enim imago præludiumque quoddam est illius, quæ armis pugna certa committitur. Ex quo fides quoque nobis maior sumitur, non paruam fuisse curam artis militaris apud priscos Nolanos, veluti superioribus sæpe iam monstratum etiam est.

DE VINDEMIA ET MORE quodam paganorum cum vindemiam faciunt.

CAP. XIIII.

Arboreta omnia non vinem Nolana esse superioribus dictum est, eam ob rem vindemia fit scalis longissimis pluribusque arbori admotis. vndique enim rami veluti promissa brachia exerti sunt: quibus malleoli flagellaq; cum racemis plurimis deorsum luxuriantes sustentantur: quaternæ quinæue scalæ singulis arboribus admouentur. singulis vero scalis singuli racemorum decerptores, quos vindemiatores vocant, vtuntur. Turba vero horum varia est. Nam aliquando quindecim decerptorum est, aliquando viginti, & XXV. ac XXX. feri quisq; sursum cistā turbinatam cuius basis conus est, suprema pars ampla ac virgulata. amplitudo est decem palmorum, altitudo pauco minor brachio. habet capulum quā vimen in semicirculum flexum supra os vtrinque affixum est, cui longus funis atq; vncus ligneus alligantur. hæc fiscina nuncupatur à findendo. namq; quum plena descendit suo cono vites ac ramusculos implicatos findit: aut (vt Varro) à ferendo: aut quod contexta viminibus tota est fissilis. fiscinam ergo racemorum plenam manu veluti facta trochlea per ductarium funē demittit ab alta arbore vindemiator: atq; alta voce assiduè clamat nuncians fiscinæ descensum. humi vero pueri sunt, quos fiscinarios vocant, qui demissas fiscinas capientes in solium inuertunt extemplo, racemosq; de fiscina in illud excutiunt. solium vero cupellum à cupo & capacitate vocant: vel Græcum nomen seruantes κύπελλον· nam hoc est calicis pars, quæ humore impletur. solium autem tres fiscinas capit. fiscinam vero euacuatam vindemiator sursum iterum per eundē funem paulatim retrahit. Cupella singulatim capitē imposita defert ad currum mulier vna: aut altera quā cophinariam appellant. currui enim magnum solium superpositum est, quod rectè vocant labellum Nolanis est enim labrum & labellum vinarium. curru deinde labellum plenum vuarum conculcatarum ad lacum conuehitur. hæc est Nolana vindemia. At vero vindemiatores ea die, qua pro quoquam vindemiam faciunt, atq; per totum vindemiæ tempus Bacho Deo pleni esse, ac furere prorsus videntur. Tria enim præter omnem consuetudinem modumq; factitant, esum, vindemiam, clamorem lasciuientium. singuli enim tantum comedunt vna die, idq; ter, quantum alias quatuor hominibus satis esset: quinetiam celerrimam vindemiam, ac rem omnem agunt ridentes, saltantes, currentesq;, quū humi sunt. scalas quoq; altissimas erectasq; altera manu de

nu de arbore ad arborem assiduè facillimeq; transfi- A runt. Clamor vero captum omnem hominis superat, atq; qui vix audientibus creditur. Nam omnino furentium est. In agro quin etiam in quo vindemiant, semper pudibunda vindemiando inclamant, obscœnasque quasq; partes suis nominibus pronunciantes, veneres vel obscœnissimas se optare exclamant, eas iactant, minitantur, idq; omnibus iis, qui humi sunt: atq; ob hæc dicta eorum ristant atq; cachinnatur. Quod si agri dominum dominamue aut domesticos horum spectarint (Nanque tota familia ad agrum vindemiam B que se conferre solet) tũ veluti crabrones irritati simul omnes exclamant, atque certatim efflãt, quod cuique venereum lubet. reliquos vero aduenientes ad agrum aut forte pertranseuntes, non modo his ipsis verbis excipiunt, sed etiam omni genere conuiciorum lacessere gaudent. quod si in itinere obuii fuerint vel ciuibus vel hospitibus tum conuicia auditu mirabilia inueniunt, atque contorquent in eos præter iniectas omne genus veneres. Nec parcunt regulis, magistratibus, aliisue summis viris. Sacerdotibus quoque præsertim cœnobitis, omnium furiarum furentissimi eadem male obscœneque dicta incutiunt, si ubi viderint. Neque ob hæc pœnas vllas soluunt, more loci eos absolutos ferente. Monentem vero, si quis eos castigare velit, derident, ac exerta lingua contemnunt, oreque ipso in eum oppedunt, pudor nullus, reuerentia omnis deleta est in eis. loquendi summa licentia atque arrogantia in promptu est, demum non homines videntur, sed Satyri ac Bacchi sacerdotes petulantes, iniurii, lasciuientes, luxuriantes. Postquam vero vindemia exacta est, omnia sanant, obliuionique omnem illam obscœnitatem mandant, modestiam amant, eademque temperantur. pudor eos regit: verba omnia (vt decet) ab omni obscœnitate purgata proferuntur, quasi exhalarit insania. eundem n. spectare est honeste viuentem, qui non ita pridem fuerat maximis corruptus insaniis. Veruntamen hunc ipsum morem inoleuisse paganis Nolanis ab orgiis Bacchicis atque trietericis, veluti Bacchum ipsum nascentem quot annis atque vindemia ipsa celebrantibus: quam obrem modo quodã sacer habitus esse videtur mos iste. Ex quo nobis coniectari licet, priscorum Nolanorum diligentiam summam atque studium magnum in re agraria extitisse. Nanque sicuti rusticis æquo animo tantam libertatem concedentes, videntur voluisse Bachum per sua sacra coli, excipi atque doliis condi: Ita C vites, arbores, arboretaque summa cura atque diligentia coluisse, creduntur. At vero Enrice princeps eo iam (vt vides) reuersi sumus, vnde principium facientes fuimus progressi. ab agro enim auspicati in eundem cunctis, quæ ad vrbem Nolam patriamque nostram spectarent pertractatis, rediimus. Quod nisi eadem iterum recensere velimus, fas est, modum hic atque finem faciamus.

GAB. BARRII FRANCICANI

DE ANTIQVITATE ET SITV CALABRIÆ, LIBRI QVINQVE.

PIVS PAPA QVINTVS.

MOTV proprio & C. cum sicut dilectus filius noster Gabriel Barrius, Francicanus nobis exponi fecit, ad communem omnium studiosorum vtilitatem opus quoddam de antiquitate & situ Calabriæ à se compositum hactenus non impressum imprimi facere velit, maximumque sibi damnum foret, si postmodum ab aliis imprimeretur: Nos igitur motu simili, & ex certa nostra scientia inhibemus omnibus Christi fidelib. vbique existen. præsertim bibliopolis, & librorum impressorib. sub excommunicationis latæ sententia, in terris vero S.R.E. mediatè vel immediatè subiectis etiam ducatorum ducentorum aureorum cameræ apostolicæ applican. & amissionis librorum pœna toties quoties contrauentum fuerit, ab ipso facto & absque alia declaratione incurrenda, ne quis per septennium ab impressione dicti operis computandum dictum opus sine ipsius Gabrielis expressa licentia imprimere, vendere, seu venale habere, aut proponere audeat. Mandantes vniuersis venerabilibus fratribus nostris Archiepi- A *scopis, episcopis, eorumque vicariis in spiritualib. generalibus, & in statu temporali: S. R. E. etiam legatis, vicelegatis sedis apostolicæ, & ipsius status gubernatorib. vt quoties ex ipsius Gabrielis parte fuerint requisiti, eidem Gabrieli efficacis defensionis præsidio assistentes ad omnem dicti Gabrielis petitionem contra inobedientes & rebelles per censuras ecclesiasticas etiam sæpius aggrauando, & per alia iuris remedia opportuna* B *auctoritate apostolica exequantur: inuocato etiam ad hoc si opus fuerit auxilio brachii secularis, non obstantibus constitution. & ordination. apostolicis quibuscunque. Quia vere difficile admodum esset præsentem motum proprium ad qualibet loca deferri, volumus, & apostolica auctoritate decernimus præsentium transsumptis vel exemplaribus etiam in ipsis operibus impres-* C *sis fidem plenam & eandem prorsus vbique tam in iudicio quàm extra haberi, quæ præsenti originali haberetur, & quod præsentis motus proprii sola signatura sufficiat, & vbique fidem faciat in iudicio & extra, regula nostra quacunque in contrarium non obstante.*

Placet motu proprio M.

GAB.

GAB. BARRIVS FRANCICANVS

DE ANTIQVITATE ET SITV CALABRIÆ,

Ad Bernardinum Sanctoseverinum Besidianensium Principem.

PROOEMIVM.

CVM ego amplissime princeps probè scirem, & à natura institutum esse, & vno omnium sapiētium ore celebratum, tum multorum exemplis confirmatū; vt summo nos opere patriæ debeamus: pro qua si nobis ingrati animi notam inuri nolumus, sanguinem effundere, & mortem oppetere, nedum quemuis subire laborem cogimur: sedit animo vltrò munia obire, vt totius Italiæ laudes ex pluribus & Græcis & Latinis auctoribus excerpens, librum de eius laudibus, necnon pro lingua Latina, & de vrbis æternitate scriberem. Nimirum Latinæ linguæ honos, & vrbis laus ad Italiæ gloriam attinent, quòd Latium, à quo illa dicta, & in quo vrbs est, in Italia sit. Inde vero Calabriæ laudes, quæ itidem ad Italiæ gloriam pertinent, colligere, & librum de ipsius antiquitate & situ scribere mihi certum fuit: quo patria charitate deuictus pensum meum pro virili parte soluens meritis eam illustrarem laudibus: quinetiam eam per se primū ex nomine ipso, inde verò postea à plerisque grauibus auctoribus illustratam ostenderē. Cæterum nequaquam legentes id fugere velim, quod mouit quoque me scilicet, vt pro lingua Latina, & de æternitate vrbis & de Italiæ laudibus, ac de antiquitate & situ Calabriæ scriberem, communis omnium studiosorum vtilitas & delectatio, non tantum patriæ charitas & amor. Itaque omnes & Latinos & Græcos auctores diurna nocturnaque versaui manu, succisiuis tamen operibus, vt quæque memoratu dignissima ad Calabram regionem attinētia carptim perscriberem. Collegi autem plurima omni atque immortali laude digna, quæ fere sepulta iacebant. Siquidem eam, vt quamque Europæ regionem Ausonum primo habitatione vetustissimam, inde vero à clarissimis Græcorum principibus populisque, & ante & post Troiæ ruinas habitatā, multis nominibus à Græcis ipsis appellatam, magnis insuper à Græcis & Latinis scriptorib. laudibus celebratam, magnas præterea ac potentes in ea vrbes fuisse, eamque quamplurimos, & eos præstantissimos viros ac mulieres, variis disciplinis eruditos, vtpote Poetas & Philosophos, & Mathematicos, & Medicos, & legislatores, & musicos, aliarumque rerum scriptores, ac multarum rerum inuentores, tum ingeniosos artifices, necnon robustissimos athletas, ducesque edidisse reperio. Adde quod à Romanis Coloniis etiam & municipali iure, tum Ciuitate Romana honestata fuit & exornata. Nec desunt ei sanctissimi viri ac mulieres, quos ipsa peperit regio. Cæterum nequid laudis

laudis regioni deesset, eam minutatim, ac seriatim, ac cuncta quæ in ea gignuntur, accuratè scribere libuit. Noua veteribus iunxi, vetera locorum nomina, quoad fieri potuit, vestigaui, vt opus absolutius esset, & Calabrum nomen apud omnes gentes in sempiternum æuum illustrius redderetur, tum venerandum & admiratione dignum. Quandoquidem vt est Calabra regio vetustate, laudibusque prædictis clara: ita & rerum vbertate ac varietate, quæ in ea siue vltrò proueniunt, siue incolarum cura fiunt, tum ingeniorum præstantia, & corporum robore nulli Italiæ regioni cedit. Quinetiã, absit verbo inuidia, omnium Italiæ regionũ est nobilissima. Nam præter ea, quæ in reliqua Italia, aut parte eius quota fiunt, multa alia in ea ob soli felicitatem & cœli clemẽtiam aut fiunt aut gignuntur. Has ob res eam Græci Ausoniam primum, inde Calabriam appellauere, quod bonis omnibus scateat, eorumque prouentus in dies augeatur. Quod vtique nomen nulli aliæ Italię regioni conuenit. Cum itaque talis ac tanta sit Calabra regio, ac per omnes ætates in ea eruditi floruerint viri: nemo tamẽ vnus per tot sæcula, hanc prouinciam suscepit, hosce labores obiuit, vt patriæ gloriam propriæ vtilitati præponens eam celebraret. Quod opus, vt ipse conficerem, nulli parcẽs labori, regionem vniuersam lustraui, neue falsa scriberem, neue in vestigãdis veterum locorum nominibus in eos errores inciderem, in quos neotericorum scriptorũ plerique vulgi & leuiter eruditorum opinionibus innixi lapsi sunt: vt Guido Rauennas, Blondus Foroliuiensis, Raphaël Volaterranus, Pandolphus Pisauriensis, aliique plurimi. Quod opus in quinque libros distinctum tibi, qui in tota regione primarius princeps es, nuncupaui. Magna quidem ac præstans res, magno ac præstanti viro conuenit ac debetur. Præsertim etiam quòd Sanctoseueriana domus antiquissima est & nobilissima, ex qua plurimi præstantissimi viri floruerunt. Et maiores tui Besidianensium Principes, tum maxime Petrus Antonius pater tuus, cui regius animus inerat, tyrannidem veris Principibus prorsus exosam, semper abhorruerunt, & iusticia, clementia, & liberalitate, quibus virtutibus tu quoque præstas, polluerunt. Es quidem

A tu in tanta expectatione, vt nulli maiorum tuorum virtutibus cessurus sis. Neque mater tua Herina laude caret, quæ Scanderbech sanguine genita præstanti animo fuit, pudicitia quoque ac religione nulli matronarum cessit, atque in rei familiaris administratione prudens fuit. Accedit quod id quoque, vt hoc agerem me adegit, quod cũ B tu de hoc libro certior factus fueris, patria charitate incensus, ne tot meæ vigiliæ, totq; labores, tot inquam perpetuæ Calabriæ laudes perirent & obliterentur, hac in me, imo in patriã liberalitate vsus es, vt liber ipse tuis auspiciis sumptibusque in medium prodeat. Proinde non mihi modo Calabria vniuersa, verum etiam tibi quandiu cœlum mouebitur, gratias maximas agere, etiam C habere maiores, & Francicanos ciues meos ciuitate & immunitate donare debet.

ALABRIA Italiæ regio, quæ in extremis eius finibus, vt lingua porrecta inter vtrumque fretum, Inferum D Superumq; interiacet, incipit è mari Infero, quod Græci Tyrrhenum vocant, à Talao flumine, à Supero vero, quod iidem Ionium nuncupant, à Syri amni: & protenditur ad Euripum vsq; Rhegiumq;. Atque Apennini montis iugo in longitudinem secta duo cornua emittit, Leucopetram dextrâ, Lacinium sinistrâ. Quę tum montuosa est, tum campestris Latij instar aquarum scaturiginibus irrigata. Ipsius vero regionis ambitus, ad DCCXXX. M. pas. colligit. A Talio E enim Fluuio ad Laum amnem milliaria sunt XII. A Lao autem, vt Strabo fert, ad Euripũ, qui à Cœnide promontorio incipit millia pas. sunt CLXIX. communi vero extimatione CLXI. Euripi autem tractus, qui vt dixi, à Cænide ad fretum vsq; Herculeumque promontorium porrigitur, LX. millium passuum est: A freto, quod ab Herculeo promontorio initium habet, idem Strabo Polybij auctoritate, ad Lacinium Iunonis templum CCLXXXVIII. interuallum esse tradit. A Lacinio ad Syrim amnem mil. sunt CXXIII. A F Syris fluminis ostijs, ad Talai amnis ostia interuallum est M.P.LXXVI. Est scilicet Calabria omnium Italiæ regionum vetustissima à diluuio. prima n. ea inhabitari cœpta, vtpote ab Aschenaz pronepote Noe. Nam post vniuersalem aquarum inundationem, cum Gomer maior natu filiorum Iaphet filij Noe, Galatas instituisset, Aschenaz filium maiorem natu in Italiam transmisit ad habitandum. Qui eò loci, vbi nunc Rhegium est, cum peruenisset, cum quia is sibi locus primus oblatus est, tum vero loci amœnitate captus (viget enim

illic

illic perennis quædam ac beata cœli temperies) ibi consedit, vrbemq; statuit, quam à suo nomine Aschenaz, eiusq; incolas appellauit Aschenazeos. Iosephus enim, qui Tito imperante floruit, Iudaicarum Antiquitatum libro primo ita scribit: Aschenaz instituit Aschenazeos, qui nunc Rhegini vocantur à Græcis. *Et Hieronymus in quæstionibus Hebraicis super Genesim inquit:* Aschenas Græci Rheginos vocant. *Liquet sane nusquam locorum gentiumq; Rheginos alios inueniri, neq; à quoquam auctore scribi, quàm qui in Calabria sunt. Hanc vrbem postmodum Græci Rhegium dixere aut à fissura, vt quidam volunt. (ῥήγη enim fissuram sonat.) quod in ea parte Sicilia ab Italia disiuncta sit. Quam Antiochus Neptuniam appellauit, quod Neptunus ea loca diremerit. Aut, quod credibilius est, ab aeris beata & iuge temperie: nam ῥήγιον vtile iucundum & bonum notat, Hebraicè autem, vt Hieronymus tradit, Pascua eorum significat. Inde Cethim patruelis Aschenaz in Italiam & ipse profectus Latium incoluit, vrbemq; in eo construxit, quam Cethiam nuncupauit. Calabria autem multis fuit appellata nominibus: nam primo dicta est ab incolis Græcis, aut à finitimis Auxonia ab auxo verbo Græco, id est: augeo, quod semper ibi rerum prouentus augeatur, dicta est & tum ab Orientalibus Græcis Hesperia, quod hespero, id est, occasui subiecta sit. Inde dicta est Oenotria ab Oenotro Arcade, postea Italia ab Italo Oenotro genere in Calabria nato ac regnante. Quare hallucinantur, qui Ausoniã ab Ausone Itali, siue Vlyssis filio dictam fuisse opinantur. Nam Homerus itemq; Strabo Vlyssem ad Temesam Calabriæ vrbem, quam nec non & Besciam, præter alias vrbes, Ausones condidisse memoriæ proditum est, venisse scribunt. Id quod argumentum est, ante Vlyssem Calabriam vocitatam fuisse Ausoniam: quod ipsum ex Dionysio etiam Halicarnasseo constat. Dicta est autem Auxonia, vt Etymologicus fert, quod eius finitimi eam appellassent Auxenam, & mutatione x in s, & e in o Ausonam. Fuere quidem Ausones admodum potentes, de quibus Dionysius Apher de ea regione, quæ nunc Calabria est, loquens ad verbum translata sententia sic ait:*

Hinc Italorum filii in continenti pascuntur,
A Ioue Ausonii sêper magnopere dominã-
Incipientes à Borea vsque Leucopetram. [tes,
Quæ in freto Siculo radicata est.

Quibus super verbis Eustathius ait: Italos quondam monarchas magnopere dominatos fuisse Dionysius ait, quos & Ausones appellat, eosdem enim & Ausones & Italos appellat. *Hinc Ausonius Pontus, ait idem Eustathius & Suidas, mare, quod orientalem Calabriæ oram alluit, quod & Siculum appellatur. Et rursus de Locris loquens dicit, ipsos Auxoniam tenere, qua currit flumen Halecis. Et Dionysius Halicar. Occiduam Calabriæ oram Ausoniam dictam scribit. Item Strabo libro tertio ait Ausonium mare nunc Siculum vocitatur. Et Plinius orientalem Calabriæ plagam Ausoniam dictam ab Ausonibus, primam habitatam tradit. Et Lycophron in Alexandra Philoctetem ab Auxonibus circum Crotonem habitantibus interfectum fuisse scribit. Quare vtramq; Calabriæ oram Ausoniam dictam fuisse palàm est. Fuit & quingentis sexagintaseptem annis ante Ilij excidium Oenotria dicta ab Oenotro Arcade in eum sinum Auxonium aduentante, regionisq; occiduam oram occupante. Qui & illic oppida quamplurima condidit. Horum quorundam memoria apud Stephanum extat, à quo hæc scribuntur. Arintha, Ariantha, Arthemisium, Brystatia, Cossa, Cyterium, Herimum, Ixias, Lametia, Menecina, Malanium, Ninea, Patycos, Sætia, Siberena, Sestium, Thyella. Item Pandosia, quam Oenotrorum regiam fuisse Strabo prodit. Inde Oenotri ipsi potentes facti alia Italiæ loca occuparunt. E regione vero Oenotria dicta est Peucentia à Peucentio Oenotri fratre, qui eam partem sui iuris cũ fecisset, Peucentiam nominauit. Quo vita functo Oenotrus orientalem quoq; Calabriæ partem possedit, quæ iure sibi cessit, quam etiam nuncupauit Oenotriam, vrbesque in ea quoque parte ædificauit. Postea vero haud multo ante ruinas Troiæ regnante in Latij parte quadam Euandro, vt Dionysius Halicar. libro primo auctor est. Hercules classem in Italiam aduexit, ac Calabriam petens oppida quædam illi extruxit, ac loca quædam à se nominauit, id est promontorium Herculeum, portus Herculis, aut ab eo factus, aut crebro repetitus. Herculis autem ætate, aut paulo ante Calabria dicta est Italia ab Italo quopiam Oenotro genere huius regionis rege, siue, vt alij, a bobus. Dein dicta est Morgetia à Morgete Itali filio. Exinde pars eius quota circa Rhegium Sicilia nuncupata est. Quota vero pars circum Peteliam & Crotonem appellata est Chonia & Iapygia, & Salentina, quod ostendam. Postmodum Græci à rerum copia ac bonitate eam appellarunt Calabriam, vt prisci Auxenam, inde magnam Græciam à magnis vrbibus. Postremo pars quædam circum Sybarim Lucania dicta est, Lucanis eam partem occupantibus. Atq; ita hæc regio ob frequentes Græcorum Colonias, qui loci amœnitate, ac rerum vbertate ac præstantia allecti eò confluebant, tot est appellata nominibus. Nouis tamen superuenientibus vetera, aut vt vsu identidem euenire solet, desinebant, aut aliam in oram transibant, manabantq;. Vt Ausonia, Oenotria, & Italia in eam figuram, quæ nunc Italia est, Sicilia in Trinacriam insulam: Calabria in eam modicam oram, quæ modo Apuliæ pars est. Nam cum magna Græcia dici est cœpta, desiit interdum vocari Calabria. Dicta quoq; fuit pars eius quota occidentalis Brettia à Brettia muliere, siue vt alij, à Brento filio Herculis. Sed tandem postea quã magna Græcia desiit appellari, Calabria, quod nomen regioni præcipuè conuenit, rursus appellata est. Quæ semper à claris Græciæ populis ac principibus & ante & post euersionem Troiæ, fuit inhabitata, magnæq; in ea vrbes ab ipsis conditæ, quare & Magna Græcia dicta est. Nam, vt dixi, ante Troiæ ruinas Oenotrus & Peucentius fratres Arcades, & inde Hercules concessere. Post vero Troianum excidium complures Græcorum procerum, qui bello Troiano præsentes adfuerunt*

runt,in Calabriam contenderunt,ibiq; ciuitates ſta- A
tuerunt,vt Philoctetes Herculis comes & hæres,Ore-
ſtes,qui & portui cuidam nomen dedit,& in Calabriæ
fluminibus ſe eluens matricidium expiauit: Aiax Oi-
leus,ſiue, vt alij,eius ſocij, Sagaris filius. Vlyſſes,à quo
inſulæ paruæ contra Hipponium nomen ſunt mutatæ,
qui & Mineruæ templum inſigne in Calabria extru-
xit,vt Solinus ait: Epeus, Neſtor, Idomeneus, Mene-
laus: Item Phocenſes, Athenienſes etiam in Calabriam
Colonias miſere. Contulere ſe in Calabriam & Mne-
ſtei Troiani viri comites. Quod autem Calabria hæc B
nomina,quæ dixi,ſortita ſit, auctores ſunt quamplu-
rimi. Dionyſius enim Halicar. vt ait Euſebius, Roma-
næ hiſtoriæ atq; Italiæ peritiſſimus, ita libro primo fa-
tur: Arcades Græcorum primi ſinum Ionium
traiicientes Italiam incoluerunt, ſub Oenotro
Lycaonis filio, qui quintus erat ab Aegeo &
Phoroneo, qui primi in Peloponneſo, regnarũt.
Nam Phoroneus quidem Niombes pater fu-
it: Huius autem & Iouis filius,vt dicitur, Pelaſ-
gus, Aegeique filius Lycaon, huiusque filia Dei- C
anira:& ex ea & Pelaſgo Lycaon alter. Lycaonis
filius Oenotrus decem & ſeptem ætatibus ante
Troiam obſeſſam. hoc enim tempus erat, cum
colonos in Italiam miſerunt Græci. Reliquit
autem Oenotrus Græciam,non ſatisfaciente ſibi
portione ſua. Nam cum eſſent Lycaoni duo & vi-
ginti filii,totidem in partes diuidi Arcadiam o-
portebat. Hac igitur cauſa Peloponneſum relin-
quens Oenotrus, claſſemque inſtruens Ionium
ſecat mare,& cum eo Peucentius vnus ex fratri- D
bus. Secuti vero ſunt eos etiã ex domeſtico po-
pulo complures. Nam populoſiſſima fuiſſe dici-
tur hæc gens à principio Græcatum omnium,
quæcunque ex eis regionem ſortitæ ſunt,mino-
rem quàm pro multitudine ſua. Peucẽtius igitur
in quam partem Italiæ curſus tulit ſupra vertices
Iapigis populum ſuum deportans ibi collocat:
Peucentiique ab eodem dicti ſunt, qui circum
ea loca habitant. Oenotrus autem maiorem
exercitus partem ducens in alterum venit ſinũ E
ab occidente ſecundum Italiam diffuſum:& qui
tunc Auſonius ex occolis eius Auſonibus dice-
batur. Poſtquam vero Tyrrheni denominatio-
nem maris habuere, ſumpſit eam, quam nunc
habet appellationem. Inueniens autem Oeno-
trus regionem ipſam multam pecori, multamq;
cultui percommodè expoſitam, magna autem
ex parte deſertam, ac ne illam quidem, quæ in-
coleretur, hominibus frequentatam, cum ex-
purgaſſet barbaris partem eius quandam, vrbes F
condidit in montibus paruas & crebras,qui mos
erat condendi priſcis. Vocata eſt autem ea ora
& quidem multa, quantuncumque occupauit,
Oenotria,atque homines, quibuscumque im-
perauit, Oenotrii,tertiam hanc aſſumentes co-
gnominationem. Nam Aegeo quidem regnã-
te Aegei dicebantur. Suſcipiente autem imperi-
um Lycaone,Lycaones dicti ſunt. Oenotro vero
tranſportante eos in Italiam,vocati ſunt quoddã
tempus Oenotrii. Teſtimoniumque mihi eſt
Sophocles tragicus in Triptolemo. Inducitur
enim Ceres in ea fabula docens Triptolemum
quanta ei peragranda ſit regio iaciendis ſemini-
bus,quæ à ſe acceperit. Atque orientalis Italiæ
primum mentionem faciens, quæ eſt à vertici-
bus Iapygis vſque ad fretum Sicilienſe. Poſteaq;
oppoſite commemorata Sicilia ad occidentalem
Italiam rurſus diuertit,genteſque maximas ma-
ritimam oram incolentes percurrit; ab Oeno-
trorum habitatione principio ſumpto. Abunde
autem ſufficiens hæc ſola de iambicis dicta, in
quibus ait: hæc autem à tergo manus in dexterã
Oenotriaque omnis, & Tyrrhenus ſinus, & Li-
guſtica tellus excipiet. Antiochus autem Syra-
cuſanus hiſtoricus vetuſtiſsimus in Italiæ habi-
tatione conditores vetuſtiſſimos diſcurrens, &
vt partem eius quandam ſinguli occuparẽt Oe-
notros primos dicit: Antiochus Xenophanis
hæc ſcripſit & ſermonibus priſcis valde credita,
& certiſsima. Hanc terram, quæ nunc Italia
dicitur,antiquitus habuerunt Oenotrii. Poſtea
pertranſiens quemadmodum gubernabantur,&
vt Italus aliquando rex eorum fuit, à quo deno-
minati ſunt Itali, huicque ſucceſſit Morges, à
quo Morgetes vocati ſunt. Et vt Siculus hoſpes
Morgeti factus proprium ſibi conſtituens Impe-
rium,diſtincta gente huic infertur, atque ita Si-
culi & Morgetæ,& Itali fuerunt,qui erãt Oeno-
trii. Age iam & genus Oenotrorum quantum e-
rat oſtendamus ex priſcis hiſtoricis,teſtem alium
habentes, Pherecydem in Athenienſium origi-
nibus nemini ſecundum. Fit autem ei ſermo de
regnantibus in Arcadia ſic: Pelaſgo & Deianiræ
fit Lycaon,hic Cyllenem ducit nympham Naia-
dem,à qua mons Cyllene dicitur. Poſtea qui
ab his deſcenderunt enumerans, & quæ vnuſ-
quiſque eorum loca incoluerit, commemorans,
cum Oenotri & Peucentii meminit, ſic inquit:
Et Oenotrus,à quo Oenotrii vocantur,qui in I-
talia habitant,& Peucentius, à quo Peucentii,
qui in Ionio ſinu. Quæ igitur à veteribus poetis
& fabularum ſcriptoribus dicta ſunt de habita-
tione Oenotrorum ſunt talia, quibus ego aſſen-
tio,ſi vera Græca origo Aboriginibus fuit, ſicut
à Catone & Sempronio aliisque plerisque tra-
ditur, Oenotrorum ipſorum progeniem eos fu-
iſſe arbitror. Nam Pelaſgam quidem nationem
& Cretenſem,& cæteros,quicunque alii ſedes in
Italia poſuerunt, poſterioribus temporibus ad-
ueniſſe reperio. Neque antiquiorem hac ipſa
claſſem aliam ex Græcia in occiduum Europæ
poſſum vllam percipere. Atque Oenotros i-
pſos multa alia loca Italiæ obtinuiſſe exiſtimo,
alia deſerta,alia infrequentia occupantes, atque
Vmbriæ pars eſt etiam,quam ſibi vẽdicarunt ex-
pulſis inde Vmbris. Vocati autem Aborigines
puto ex habitatione ipſa montium: nam & illud
Arcadum eſt montes ſequi. *Et paucis inter-*
iectis: Italia autem poſt aliquod tempus vocata
eſt

est à viro præpotente nomine Italo. Hunc vero bonum sapientemque fuisse Antiochus Syracusanus dicit, atque alius finitimorum oratione persuasis, aliis vi adactis, terram omnem ditionis suæ effecisse quantacunque intra sinus Nepetinum & Scyllaticum esset, eamque primum vocatam esse Italiam ab Italo. Qui postquam huius dominus fuit, multosque homines habuit dicto audientes, statim etiam consequentia appetiit, vrbesque congregauit multas: fuisse autem eum Oenotrum genere. Hellanicus autem Lesbius dicit Hercule agente boues Gerionis in Argos, dum esset in Italia, iuuencus quidam è grege fugiens oram omnem peragrauit, & in Siciliam venit, quem Hercules persecutus est, atq; oram omnem, quantam vitulus permeauit, dictam esse Vituliam. Transisse vero post tempus id nomen in eam, quam nunc figuram habet. Minime mirum est, cum multis etiam Græcorum nominum id acciderit. Cæterum siue vt Antiochus à duce, quod probabilius est, siue vt Hellanicus putat, à tauro nomen sumpsit, illud certe ex vtrisque manifestum est, quod ætate Herculis, aut paulo ante ita nominata est regio. Nam antea quidem Græci Hesperiam & Ausoniam eam vocabant: incolæ vero, vt dictum est, Saturniam. *Et rursus libro eodem:* Antiochus Syracusanus ait: Regnante in Italia Morgete (erat autem tunc Italia à Metaponto vsque ad Neptuniam maritimam) venisse ad eum virum quendam profugum Roma, sic enim dicit. Cum autem consenuisset Italus, regnauit Morges, eiusq; tempore vir aduenit Roma Siculus nomine. *Secundum itaq; eum antiqua quædam & Troiana præcedens tempore Roma inuenitur. Est autem ætas, vt id etiam dilucidemus, secundum quosdam spatium triginta annorum, secundum alios triginta trium annorum & quatuor mensium, ita quod tres ætates centum perficiunt annos. Quare decem & septem ætates, anni sunt quingenti sexaginta septem, quatuor mensibus minus. ergo tot annis Oenotrus & Peucentius ante ruinas Troiæ in Calabriam venerunt: Ante vrbem conditam annis mille. Ergo ab aduentu Oenotri hucusq; anni sunt ter mille trecenti viginti duo. Nam ab aduentu Oenotri ad Ilium captum anni quingenti sexaginta septem, vt dixi, supputantur. Ab Ilij excidio ad vrbem conditam anni fluxere, vt Solinus tradit, quadringenti triginta tres. Ab vrbe condita ad CHRISTI natale anni intercessere septingenti quinquaginta & vnus. A CHRISTO nato iam annus agitur hic millesimus quingentesimus septuagesimus & vnus. Licet Naso Met. libro duodecimo ætatem centum annorum spatium esse senserit. Aristoteles, vt ad rem redeam, Polit. libro septimo ait:* Tradunt periti homines Italiæ fuisse Italum quendam Oenotriæ regem, à quo mutato nomine pro Oenotriis Itali sunt vocati, oramque illam maritimam Europæ, quæ est inter Scyllaticum & Lameticum Sinum (distant vero hæc loca iter meridiei) Italiæ nomen primo recepisse.

A Hunc ergo Italum tradunt agriculturam Oenotros docuisse, illisq; leges posuisse, & commessationes instituisse primum. Quapropter etiam nunc quidam illorum populorum commessationib. vtuntur, & legibus quibusdã ab illo positis. *Incolebant autem eam Italiæ partem, quæ ad Tyrrhenum versa est, Ausones. Alteram vero partem, quæ ad Iapigiam & Ionium pertinet, incolebant Chones, Sirtim appellatam, & ipsi quoq; ab Oenotriis orti. Inuentio igitur commessationum hinc primum extitit.*
B *Fuit autem Italus, ait idem Arist. Pol. libro secundo, longe antiquior Minoe Cretensium rege. Strabo etiam libro quinto ait:* Post infimas Alpium radices, eius quam hac ætate Italiam vocant, initium est. Namque maiores Italiam, quæ ab Siculo freto vsque ad Sinum Tarentinum & Hipponiatem progressa est, Oenotriam appellabant. Nomen autem obtinens vsque ad Alpiũ radices processit. Assumpsit etiam ab ora Ligustica Vari fluminis confinia, marisque proximi à
C Tusciæ finibus Istriæque vsque Polam. Opinari vero cuipiam licet priscos Italorum florentes in communionem deuocasse finitimos. Hunc in modum auctis viribus in Romanorum Imperiũ peruenisse. Tandem vero quandoque ex quo Romani in regni societatem & in ciuitatem Italos vocauere, decretum est, & Gallis Cisalpinis & Venetis id honoris impertiri, vniuersosque Italos Romanosque vocare: permultas insuper Colonias partim prioribus annis, partim poste-
D rioribus emittere, quibus meliores alias non facile dixerim. *Et libro sexto:* Tarentinum sinum Chones & Oenotri incolebant. *Antiochus in conscripto ab eo de Italia volumine hanc solam & veram Italiam asserit, deq; ea se scribere, quam prisci Oenotriam appellauere, eius terminum ostendit, quem è Tyrrheno quidem mari Brettiæ terræ diximus Laum flumen, è Siculo autem Metapontum. Tarentinam vero quæ Metaponto confinis est terram extra Italiam nominatim explicat Antiochus. Item anti-*
E *quitus Oenotrios, & Italos appellatos fuisse dicit, qui intra isthmum ad fretum vergunt Siculum. Est autem Isthmus ipse inclusa terra pelago viginti mil. pass. intra geminos Sinus Hipponiatem scilicet, & quem Antiochus Nepetinum dixit, & Scyllaticum alterum: nauigationis autem ipsius ambitus & spatium terræ comprehensum ad interiorem Euripum ducentorum quinquaginta millia pass. est. Hucusq; vero inquit, Italiæ & Oenotriæ nomen ostenditur, ad Metapontinos & Syritides videlicet, & hanc regionem Chones gentem Oenotriam & quidem insignem habitasse, & terram*
F *nominasse Choniam. Autumo quod Oenotri Chonim oppidum Coloniam deduxerunt, seq; Chones ac circumiacentem regionem Chonam appellauere. Namq; Apollodorus, apud Strabonem Philoctetem Chonam oppidum super Crimissam promontorium aut iuxta ipsum construxisse dicit. Nec quidem quicunq; Græci primum Colonias in Calabriam apportarunt, sed Arcades, qui omnes alios Græcos virtute antecellunt. De quibus Polybius libro quarto ait:* Gens

Arcadum quandam omnis virtutis formam habet, non solum propter felicitatem morum, & benignitatem naturæ, summamque erga omnes hospitalitatem, verum etiam, ob pietatem atque obseruantiam in Deos, cum confessione omniũ à reliquis Græcis scelere, & crudelitate differũt. *Cum igitur Dionysius Halicar. rerum Græcarum diligentissimus & indagator & scriptor, Oenotros primos è Græcia quingentis sexaginta septem annis ante res Troianas in Auxoniam, id est, Calabriam profectos fuisse, & aduenas aliunde illo aduentasse nulli exploratum sit: consequens haud dubium est, ante Oenotri aduentum in ipsam indigenas, hoc est, Aschenazi posteros Auxones dictos incoluisse, etsi raro. Nam Oenotrus eam magna ex parte desertam, & illam, quæ incolebatur, hominibus minime frequentatam inuenit. Antiochus quoq; vt ad institutum redeam, Strabone referente, locum circum Rhegium antiquitus ab Siculis habitatum simul & à Morganijs fuisse dicit, qui ab Oenotrijs eiecti in Trinacriam traiecere. Item Dionysius Halicar. libro secundo, Siculos ea loca incoluisse refert, vbi nunc Roma est, qui inde rursus exacti in inferiorem Italiam transiere. & inde rursus eiecti transmisere in Sicaniam insulam. Thucydides etiam libro sexto inquit:* Siculi ex Italia (ibi namque habitauere) fugientes Opicos in Siciliam traiecerunt, &, vt credibile est, & fama fertur, ratibus obseruato, cum ventus potuisset, freto, forte & aliter transuecti. Et sane adhuc extant in Italia Siculi, ipsaque regio ab Italo quodam Arcadum genere hoc nomen habente, sic est cognominata. Hi magno cum exercitu in Siciliam transeuntes, victis prælio Sicanis, & in partes, quæ meridiem Occasumque spectant, remissis, fecerunt, vt pro Sicania Sicilia vocaretur, & eius optima quæque loca incoluerunt, & nunc quoque mediterranea eius, atque ad aquilonem vergentia obtinent, annis ex quo transierunt prope trecentis ante Græcorum in Italiam aduentum. *Dionysius vero Halicar. libro primo ita scribit:* Hellanicus Lesbius ait: Siculi reliquerunt Italiam, trib. ætatibus ante res Troianas. Philistius vero Syracusanus octoginta annis ante Troianum bellum. Et quidem credibilius est octoginta, aut centum annis, id est, tribus ætatibus ante ruinas Troiæ, Siculos ex Calabria pulsos in Sicaniam transmisisse. *Plinius libro tertio Calabriæ habitatores describens, ait:* Post Lucanum agrum ager Bretius incipit: nec ibi rara incolarum mutatio, tenuerunt enim Pelasgi, Oenotri, Itali, Morgetes, Siculi, Græciæ maximi populi, vltimo Lucani à Samnitibus orti duce Lucio. *Et rursus:* à Locris Italiæ frons incipit magna Græcia appellata, in tres Sinus incedens Ausonii maris, quoniam Ausones tenuere primum, patet LXXXI. mil. pas. vt auctor est Varro, plerique LXXII. fecere. *Strabo & Polybius plerisq; in locis fretum, quod Siculum vocant, quod orientalem Calabriæ plagam abluit, Ausonium mare vocant. Vergilius Æned. libro tertio Helenum Æneæ ex Epiro in Italiam tendere cu-*

A *pienti loquentem inducens, atq; eum docentem quanta ei peragranda sit regio, antequam vrbem tuto in loco condere queat, circumacta Sicilia Ausonium mare primum scribit, dein Lucrinum & Auernum Campaniæ lacus. Ait enim:*

Ante & Trinacria tentandus remus in vnda,
Et salis Ausonii lustrandum nauibus æquor,
Infernique lacus, Aeæque insula Circes,
Quàm tuta possis vrbem componere terra.

B *Et rursus eandem Calabriæ regionem, quam Ausoniam appellatam fuisse dixit, Hesperiam quoque, & Oenotriam, & exinde Italiam à rege scribit, inquit enim:*

Est locus Hesperiam Graii cognomine dicunt,
Terra antiqua potens armis, atq; vbere glebæ,
Oenotri coluere viri, nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.

C *Marcus vero Varro rei rusticæ libro secundo eam à bobus dictam putat. ait enim:* Denique Italiam à vitulis, vt scribit Piso, Romanorum vero populum à pastoribus esse ortum quis non dicit? *Et paulò post:* Bos in pecuaria maxima debet esse auctoritate, præsertim in Italia, quæ à bobus nomẽ habere, sit existimata. Græcia enim antiqua, vt scribit Timæus tauros vocabat Italos. à quorũ multitudine & pulchritudine & fœtu vitulorum Italiam dixerunt. Alii scripserunt quod è Sicilia Hercules persecutus sit eò nobilem taurum, qui

D diceretur Italus, hic socius hominum in rustico opere, & Cereris minister. *Proinde eam tantum regionem, quæ nunc Calabria dicitur, primum Ausoniam, & Hesperiam, & Oenotriam & Morgetiam, & Italiam appellatam fuisse satis dilucide ostendimus, & eius partem quotam Chonam & Siciliam nominatam fuisse. Cæterum Antiochus & Dionysius Halicar. & Arist. & Thucyd. & noster Maro Italiam ab Italo rege dictam fuisse rentur: Hellanicus vero, & Piso, & Varro à vitulis. Partem vero Calabriæ quotam, & quæ ad orientem spectat, Iapygiam &*

E *Salentinam appellatam fuisse, ex his, quæ mox subnectã liquebit. Dionysius Halicar. vt ostendi, Orientalem priscam Italiam à verticibus Iapygis vsq; ad fretum Siciliense esse ait, quam à Metaponto & Lao amni initium habuisse in apertum protuli. Ouid. Met. libro quintodecimo Iapygis arua post Sinum Tarentinum, quem ipse à Thurio Thurinum appellat, Scyllaceum versus ponit, ait enim:*

F Præterit & Sybarim, Salentinumq; Neæthum,
Thurinosq; sinus, Melisenq;, & Iapygis arua
Vixque pererratis quæ spectant littora terris,
Inuenit Aesarei fatalia fluminis ora.

Et rursus libro eodem:

Italiam tenuit, præterque Lacinia templa,
Nobilitata dea, Scylleiaque littora fertur:
Liquit Iapygiam, læuisque Amphissia remis
Saxa fugit.

Strabo quoque libro sexto Iapygiam inter Scyllaceum & Lacinium promontorium locat, inquit enim:

enim: Post Scyllaceum Crotoniatarum fines sunt, & Iapigum terna promontoria, deinde Lacinium Iunonis templum. *Et rursus*: Crotonem Iapiges incoluerunt. *Item Polybij auctoritate*: à Lacinio, *inquit*, ad vltima Iapigiæ spacium est LXXXVII. mil. pass. cum dimidio, quod Tarentini sinus os esse ferunt. *Tarentini autem sinus os in littore Coriolani est. De Salentina autem Ouidius, vt supra ostendi, Neæthum flumen secundum Crotonem Salentinum appellat. Et Vergilius Æneid. libro tertio Helenum loquentem inducens Salentinos campos ab* B *Idomeneo Cretensi in magna Græcia obsessos inter Locros & Peteliam Calabriæ vrbes scribit. ait quidem*:

Has autem terras, Italique hanc littoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu
Effuge, cuncta malis habitantur mœnia Graiis:
Hic & Naritii posuerunt mœnia Locri,
Et Salentinos obsedit milite campos,
Littus Idomeneus. hic illa ducis Melibœi
Parua Philoctetæ subnixa Petilia muro.

Item Probus in sextam eclogam Vergilij infit: Varro in tertio rerum humanarum refert, gentis Salentinæ nomen tribus è locis fertur coaluisse, è Creta, Illyrico, Italia. Idomeneus è Creta oppido Licto pulsus per seditionem bello Magnesium, cum grandi manu ad regem Cliuicum venit ad Illyricum. Ab eo item accepta manu cum Locrensibus plerisque profugis in mari coniunctus D amicitiaque per similem causam societatis Locros appellit, vacuata eo metu vrbe ibique consedit, aliquotque oppida & condidit, in quis Vria & castrum Mineruę nobilissimum, in tres partes diuisa copia, in populos duodecim. Salentini dicti quod in salo amicitiam fecerint. *Idipsum & Sextus Pompeius tradit, qui Salentinos in magna Græcia ponit. ait enim*: Salentinos à salo dictos Cretas & Illyrios, qui cum Locrensibus societatem fecerunt eius regionis Italiæ, quam magnam Græ- E ciam appellabant. *Item Liuius ab vrbe condita lib. decimo inquit*: Cleonymus Lacedæmonius Thurios vrbem in Salentinis cepit. *Quæ vrbs haud dubio in Calabria est. Et Sallustius referente Seruio in tertium librum Æneid. ait*: Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Brettium & Salentinum. *Italia autem, vt omnes innuunt, & res ipsa loquitur, nusquam est angustior quàm inter sinus Scyllaticum & Terineum, cuius latitudo, vt relatum est, XX. mil. pas. est. Vt autem Ita-* F *lia angustior in hæc duo promontoria scindatur, ea se inuicem spectent, est necessum. Brettium autem promontorium Tyrrheno Pelago in Terineo sinu prominet, Subarum vocant accolæ. Salentinum vero è regione Brettij promontorij Ionio mari in Scyllaticosinu incumbit, Stalatum indigenæ appellant. Tot igitur nominibus appellata est Calabriæ regio. Calabriam appellauere Græci à κα.ον, quod bonum, pulchrum, & honestum significat, & brio, id est,*

A *emano & scaturio, quòd bonis omnibus scaturiat. Magnam autem Græciã appellauerunt, aut vt Iamblycho placet, ob Pythagoræ frequentes discipulos, qui, inquit eloquentissimi & doctissimi erant, obq; magnũ frequensq; eius gymnasium: aut, vt Eustathius in Dionysium Aphrum vult, ob in eam regionem frequentes Græcorum Colonias deductas, ciuitatesq; crebras & magnas ab eis conditas. Siquidem, vt præfati sumus, quamplures Græcorum proceres regionis fæcunditate, & felicitate allecti & ante & post Troianum excidiũ* B *illò contenderunt. Athenæus autem lib. duodecimo, & Archilochus poeta apud eundem Calabriam Græciam magnam dictam volunt ob delicias & felicitatẽ vniuersæ regionis, & multitudinem hominum. Ob has ergo tres causas Calabriæ regio magna Græcia dicta est. Strabo quoq; lib. sexto dum Calabriæ regionem describit, ait*: Tantopere res Græca amplificata fuerat, vt hanc magnam Græciam appellarent. *Et de Neætho flumio loquens*: Troia euersa Græcorum complures, nauibus à Troianis mulieribus com- C bustis secundum Crotonem regionis bonitate inspecta multas sedes fecisse, hoc est, oppida cõdidisse scribit, *Trogus item Pompeius libro XX. de Metapontinis loquens infit*: Omnis illa pars Italiæ maior Græcia appellatur. *Item Plinius in Italiæ descriptionis primordio firt*: Ipsi de ea iudicauere Græci, genus in gloriam suam effusissimũ, quotam partem ex ea appellando Græciam magnã. *Quotam inquit, non totam. Et Ouid. Fast. lib. quarto.*

D Itala nam tellus Græcia maior erat.

Omnes quidem qui de magna Græcia locuti sunt, eam Italiæ partem esse dixerunt, quæ & Ausonia & Hesperia & Oenotria, & Italia sola primum dicta est, nunc Calabria vocatur. Verg. Æneid. lib. tertio Helenum Æneæ in Italiam tendere, & Græcas vrbes fugere iubentem introducens, ait:

Has autem terras Italique hanc littoris oram,
Effuge, cuncta malis habitantur mœnia Graiis.

E *Inde Locros & Peteliã commemorat. Quib. verbis Virg. insinuat eam tantum partem Italiæ, quæ id temporis Calabria est, à Græcis habitatam: alioqui non dixisset Æneæ Helenus: I in Italiam, & Græcas vrbes fuge, si tota tunc Italia, vt quidam falsò opinantur, magna Græcia fuisset, præsertim etiam quod hanc oram Itali littoris dicens eam Italiæ partem intelligit, vbi Locri & Petelia sunt. Iam vero etiamnum nonnulla oppida pagiq; Græci nominis sunt in Calabria, qui in quotidiano sermone Græca & Latina lin-* F *gua vtuntur, sacerdotes vero Græca lingua ac ritu rem diuinã faciunt. Atq; cuncta ferè Calabriæ prisca oppida, ac pagi ac propria loca Græcis sunt appellata nominibus. Cicero etiam Tusc. libro quarto inquit*: Quis est enim, qui putet cum floreret in Italia Gręcia, potentissimis & maximis vrbibus, ea, quæ magna Græcia dicta est, in hisque primum ipsius Pythagoræ, deinde Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? *Id idem passim.*

& præsertim libro tertio de Orat. scribit. Quibus in A *locis, & libro primo & quarto Tusc. scribit Pythagoram ipsam Græciam præceptis omnibusque doctrinis artibusque expoliuisse, atque ita Pythagoreos doctos fuisse, vt nulli alij docti viderentur. Qui non Calabros modo, sed reliquos etiam Italos, vt Romanos, vt Cicero tradit, atque etiam orientales Græcos institutis ac disciplinis erudierunt. Quorum auctoritatem Cicero plurimum apud se valere dicit. Ait enim in Lælio, de immortalitate animæ loquens:* Plus apud me antiquorum auctoritas valet vel nostrorum ma- B iorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt, quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur, vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat, institutis & præceptis suis erudierunt. *Quibus verbis Cicero Calabros Philosophos immortalitatem animæ tenuisse ostendit. Nam & Philosophi summi, & poetæ & legumlatores, & rhetores, & dialectici, & medici, aliarumque rerum scriptores complures euaserunt. Su-* C *binde procedente tempore Calabriæ pars quota, quæ ad Occiduum, & septentrionem vergit dicta est, Brettia: vltimo, vt Plinius tradit, pars eius minima dicta est Lucania, circum Thurios. Qui Lucani, vt quidam volunt, Brettij postea dicti sunt. Nam Samnites Lucanos duce Lucio, quos barbaros Strabo vocat, eò Colonos deduxerunt. Ait enim Strabo ipse libro sexto:* Cum autem res Samnitica eò magnitudinis creuisset, vt Chones & Oenotros eiecissent, Lucanos eam in partem Colonos Samnites de- D duxerunt. Cumque Græci vtrumque simul littus ad fretum vsque tenerent, inter Græcos & Barbaros diuturnum conflatum est bellum. Demum postea barbari hoc est Lucani Græcis inde exacti sunt. *Brettij autem admodum potentes extitere. nam Apulia & Lucania, quæ trans Laum amnē est partes quotas bello armisque sui iuris fecerunt, & Colonias aliquot ibi deduxerunt. Nam Sipontus Apuliæ ciuitas Brettiorum Colonia fuit, Liuio lib. octauo prodente. Tarentinos infestarunt, ita, vt Tarentini Alexandrum Epiri regem accire cogerentur, vt sibi opem ferret, vt Liuius libro octauo prodit, qui apud Pandosiam vrbē, à Brettijs trucidatus est. Brettij autem vt Diodorus Siculus in Philippo auctor est, in ditionem suam redactis Arponio, Thurijs, aliisque aliquot vrbibus sibi suam remp. instituerunt. Atque Q. Seruilio & M. Tusilio Consf. cum milites Timoleontis ab eo vti desertores vrbe pulsi, duce Thrasio ex Sicilia in Italiam transissent, oppidum maritimum Brettiorum & occuparunt & diripuerunt. Qua iniuria Brettij commoti coactis magnis copiis contra eos profecti sunt, oppidoque, in quo erant, vi potiti omnes eos trucidarunt. Et Iustinus libro vigesimo tertio, sic ait:* Agathoclici Siciliæ regi in Italiam transeunti Brettii primi hostes fuere, qui fortissimi & opulentissimi videbantur, simul & ad iniurias vicinorum prompti. Nam multas ciuitates Græci nominis Italia expulerunt. Auctores quoque suos Lucanos bello vicerunt, & pacem cum eis æquis legibus fecerunt. Namque Lucani iisdem legibus liberos suos, quibus & Spartani instituere soliti erant. Ab initio pubertatis in siluis inter pastores habebantur, sine ministerio seruili, sine veste, qua induerentur, vel cui incumberent, vt à primis annis duritiæ parsimoniæque sine vllo vsu vrbis assuescerent. Cibis his præda venatica, potus, aut mellis aut lactis, aut fontiū liquor erat. Sic ad labores bellicos indurebantur. Horū igitur ex numero quinquaginta primo ex agris finitimorum prædari soliti, confluente deinde multitudine & plures facti, infestas regiones reddebant. Itaque fatigatus querelis sociorum Dionysius Siciliæ tyrannus, sexcentos Afros ad capescendos eos misit, quorum castellum proditum sibi per Brettiam mulierem expugnarunt: ibique ciuitatem concurrentibus ad opinionem nouæ vrbis pastoribus statuerunt, Brettiosque se ex nomine mulieris vocauerunt. Primum illis cum Lucanis originis suæ auctoribus bellum fuit, qua victoria erecti cum pacem æquo iure fecissent, etiam cæteros finitimos armis subegerunt. Tantasque opes breui assecuti, vt perniciosi etiam regibus haberentur. Denique Alexander rex Epiri cum in auxilium Tarentinorum cum magno exercitu in Italiam venisset, cum omnibus copiis ab his deletus est. Quare ferocia eorum successu felicitatis incensa diu terribilis finitimis fuit. Ad postremum imploratus Agathocles spe ampliandi regni à Sicilia in Italiam traiecit. Principio aduentus, opinionis eius concussi legatos ad eum societatem amicitiamque petentes miserunt. Quos Agathocles, ad cœnam inuitatos, ne exercitum traiici viderent, in posterum statuta his die, conscensis nauibus frustratus est. sed fraudis haud lætus euentus fuit. Siquidem reuertendi eum in Siciliam interiectis paucis diebus vis morbi coegit. *Dicta est autem Bret-* E *tia longe ante Dionysium tyrannum à Brettio rege, siue à regina Brettia, vt Oenotria ab Oenotro, & Italia ab Italo, & Morgetia à Morgete, & Sicilia à Siculo duce. Nimirum Alexis Sybarita poeta comicus vetustissimus, inter alias comœdias, scripsit quam Brettiam appellauit. Ait itaque Iornandes eo in libro quem de rebus Geticis scripsit:* Brettiorum regio nomen quondam à Brettia sortitur regina. *Itaque respublica Calabriæ Dionysium non solum habuerunt, sed aut tyrannum pertulerunt, aut hostem. Ste-* F *phanus vero & Eustathius, Brettium nomen à Brento deductum autumant. ait enim ille in libro de vrbibus:* Brettium vrbs Brettiorum Tyrrhenorum à Brento filio Herculis, & Baletiæ, quæ fuit Baleti: incolæ Brettii, & regio Brettia & lingua Brettia. Aristoph. ait: Nigra grauis lingua Brettia est. Antiochus autē Italiā dicit appellari Brettiā, deinde Oenotriā. *Hic vero in Dionysiū Periegetē dicit:* Brettii à Brēto filio Herculis dicuntur, qui Brēti

per

per n, vel Brettii per duplex tt scribi debent. A *Iam vero omnes Græci Auctores Brettios scribunt, & ipsimet Brettij in suis numismatibus Brettij, per duplex tt inscribunt. Cudebant enim nummos tum argenteos varijs signis, Græcis literis inscriptos inscriptione hac βρεττίων, hoc est, Brettiorum: nam vt opinari licet Græca lingua & fortasse etiam barbara, id est, Lucana vtebantur, quod Lucaniæ finitimi essent. Cæterum de Brettij nominis origine hallucinatur Iustinus siue Trogus. Nam sub id tempus, quo Dionysius regnabat, quatuor in Calabria resp. erant, Rhegina, Locrensis, Crotoniensis, & Thurina, quæ totius Calabræ regionis dominabantur.* B *Et Thurina eius quoque partis dominabatur, quæ Lucanis vltra Laum amnem contermina est. Proinde fieri nequaquam potest, vt L. pastores quicunque hi fuerint Thuriorum, quorum potentia non modica erat, oppidum aliquod etiam confluentibus accolis expugnarent. Neque Thurij aduersus illos externo auxilio egebant, vt illos profligarent: neque, si eguissent, illud a tyranno, quo cum nullam vnquam societatem habuerunt, implorassent,* C *qui iam Thurios oppugnare conatus est. Nam quod Diodorus Siculus dicit Brettios Arponium & Thurios infestasse, id non à L. pastoribus, sed à Brettijs Calabriæ populis, vbi successu temporis potentes effecti sunt, factū fuisse, dicendū. Sed neque etiam fortes & bellicosos viros à muliercula proditrice cognomen sumere credendum est. Nam proditoribus nulla amplius fides habetur, nullus honos. Signabant quandoque Brettij in denario ducem exercitus sui, siue præfectum regionis sine nomine galeatum, & in galea Gryphonem qui velocitatem significat, & à tergo victoriam alatam & trophæum, duos clypeos & malleum Vulcani instrumentum, & Amalthea cornu regionis vbertatem significans. Quandoque à tergo signabant Palladem cum hasta & clypeo, & iuxta nunc lyram, nunc lampadem, nunc noctuam. Aliquando effingebant Iouem, & ex postico nunc Martem cum hasta & clypeo quasi pugnantem, & in clypeo fulgur, nunc aquilam fulgur pedibus habentem, & iuxta nunc Amalthea cornu, & supra stellam Martis: nunc iuxta aquilam, incudem, & forcipes Vulcani instrumenta, quibus fulgura Ioui fabricare fingitur, nūc hexangulum mutuo nexu coniunctum sex lineis constantem Pythagoræ Symbolum, quod sanitatem & animorum concordiam nuncupabat. Quandoque effingebant Milonem Crotoniatam iuuenem Leonis tergum in capite habentem, item clauam quasi alterum Herculem, & ex aduerso Palladem post se respicientem quasi præterita cōtemplantem cum hasta & clypeo, item fulgur. Interim sculpebant Iouem altera manu fulgur quasi in terras iacientem, altera sceptrum habentem, item stellam & Amalthea cornu, & ex aduerso Victoriam. Nonnunquam imprimebant Apollinem, & ex postico bigam cum auriga & fulgur. Interdum signabant Neptunū tenentem tridentem pede tauri capiti apposito, item cancrum, & ex altera facie pietatem siue Iunonem, & pyraustam, quæ vigilantiam notat. nam opes, quas Iuno suggerere dicitur, sine vigilantia haberi non possunt. Aliquando effingebant Martem amiculum* *in capite habentem, & manu hastam & spolia, & ex postico caput victoriæ alatæ. Signabant quandoque Mineruam cassidem cancri instar, in capite habentem, & ex postico cancrum & bouis caput.*

Item sculpebant Iouem in biga, fulgur in terras iacientem, & ex postico victoriam. Licet neoterici quidam scioli ac peruersi, & in scriptis suis & in veterum auctorum libris de industria pro Brettio nomine Brutium conuitij loco falso ac temerè scribant & immutent, quasi Brutiorum, Rusticorum, Porciorum, & Bestiarum nobilissimæ Romanorum familiæ à brutis, rusticis porcis, & bestialibus moribus dictæ sint. Non enim cognomen à vili re deductum posterorum moribus animisque obest: neque parentum vitia in posteros perpetim manant, vt ijs accidit, qui sub eadem cœli grauitate naturali & ingenito quodam vitio nascuntur. Qui huiusmodi mordacissimi & maledicentissimi homines Calabros, quia morum probitate, animorum magnitudine, & corporum robore pollent, regionis felicitate valent, iudicio florent, & ingenio præstant, liuore quodam & rurestri atque incitatissimo odio prosequentes genuino dente mordent, in ipsosque sua ac suorum ciuium probra irrogant. Ansam quoque ipsos conuitijs impetendi ex Gellij textu libro decimo ab ipsismet deprauato sumentes. In quo legunt Brettios, quos ipsos Brutios peruerse scribunt, primos totius Italiæ populorum post aliquot aduersus Romanorum clades ab Annibale acceptas, ad ipsum desciuisse: & ob id deuicto pulsoque Italia Annibale Brettios ignominiæ causa non milites scripsisse, nec pro socijs habuisse: sed magistratibus in prouincijs euntibus parere & præministrare seruorum vice iussisse, magistratibusque secutos, & quos erant iussi, vinxisse aut verberasse. Quem Gellij locum à malignis ipsis, vt dixi, ac prauis deprauatum, & pro Boijs & Boianis siue Baianis Campanisque immutatum esse ex his, quæ mox promam liquido patebit. Quandoquidem si hæc ignominia merito ijs inurenda fuit, qui primi à Romanis ad Annibalem desciuerunt: porro ex Transpadanis Boijs, ex Cispadanis Campanis iniusta est. Siquidem, vt E *rem altius repetam. Annibal non ex Sicilia, vt Brettij primi ei occurrerent, sed per Alpes Cottias in Italiam iter fecit. Cui primi ex Cisalpinis in Italiam aduentanti Boij, qui inter Padum & Trebiam amnes sunt, occurrerunt. Qui multis Romanorum millibus ab ipsis cæsis, Italorum primi ad Annibalem desciuerunt, qui longe ante Annibalis in Italiam aduentum infensi erant Romanis. In quos ingenti odio flagrantes Transalpinos Gallos contra ipsos acciuerunt, vt apud Polybium libro secundo scriptum* F *legimus. Qui sic ait:* Boii & Insubres trans Alpes legatione missa Congolitanum, atque Anerpestem Gallorum reges, itemque alios eius prouinciæ circa Rhodanum populos hortantur, vt coacto exercitu in Italiā contra Romanos transeant. *Id arbitror tū fuisse, cum Romam audito Gallico tumultu cētū mil. ped. & LXXX. mil. equitū absque vllis externis auxilijs, & absque Transpadanis armauerūt. Quibus non modico adiumento eo in bello fuit*

Ibicus Poëta idemq; Musicus patria Rheginus: Inde A antequam Annibal Pyreneos montes transisset, *ait in eo Plutarchus*, Boii legatis Romanorum per fraudem captis, Manlio prætore magna clade affecto solicitatis Insubribus ad Pœnũ defecerunt. Quem fluctuantem animo in Italiam transire, an aduersus Cornelium Consulẽ Massiliæ commorantem exercitum ducere, legati Boiorum in eam partem traxerunt, vt omnibus rebus postpositis in Italiam concederet. *Et rursus:* Satis constat magnam multitudinem Ligurum & Gallorum ad Annibalem confluxisse, qui non minori odio in Romanos, quàm Pœni, ardebãt. Atque, *ait Liuius belli Punici libro primo,* solicitatis Insubribus defecerunt ob veteres in populum Romanum iras: & quòd Placentiam & Cremonam Colonias in agrum Gallicum deduxissent. Ii, *ait idem libro tertio*, exercitu Romano deleto poculum ex calua L. Posthumii consulis fecerũt. *Quinetiam Romanorum proditores fuerunt: nam, ait idem Bel. Pun. libro primo,* ex castris Romanorum, quæ Placentiæ erant Galli auxiliares ad duo millia peditum, & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugerunt, quos Pœnus benigne alloquutus, & spe ingentium donorum accensos in ciuitatem quenque suam ad solicitandos popularium animos dimisit. *Quare Boij ipsi pulso Italia Annibale à L. Valerio consule fusi sunt, ac grauiter à Romanis multati fuere: nam Lorarij ac Lictoris carnificisq; officijs* D *attributi sunt. Vnde etiamnum ab omnibus Italis, vulgari vocabulo carnifices Boij nuncupantur, & Boia vincula, & torquis damnatorum. Clastidium vicus quo magnum frumenti numerum congesserant Romani à P. Brundusino præfecto præsidij numis aureis quadringentis acceptis Annibali traditur, vt idem Liuius, & Polybius libro tertio tradunt. Per id autem tempus, quo Annibal Placentiæ erat, Carthaginienses viginti quinqueremes ad maritimam Italiæ oram vastandam miserunt, vt idem Liuius libro primo bel. Pun. indicat, qui ait:* Amilcar Carthaginiensis E classis præfectus vastatis Locrorum & Brettiorũ agris, cum omni classe in Panormitanum agrum reuertitur. *idipsum scribit Liuius libro primo:* Vibonienses autem, *ait Liuius,* libentius agri depopulationem, vrbisque terrorem pati, quàm à Romanorum fide discedere voluerunt. Senatusque postea hoc perscito, Sexto Pomponio legato cũ viginti quinque longis nauibus Vibonienſem Agrum, maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit. *Et libro quarto Græcas vrbes in Romano-* F *rum societate manentes Hannonem tentasse, Locrensesq;, inter alios, sua sponte vrbem omnibus necessarijs rebus, quo Pœnis pertinacius, resisterent, instruxisse scribit. Non enim Carthaginienses Locrorum, Brettiorum, Vibonienſiumq; agros, ac demum vtranque Calabriæ maritimam oram omnem vastassent, depopulatiq; fuissent, si hi populi ad Pœnos desciuissent societatemq; cum illis inijssent. Itaq; ex Transpadanis Italis Boij primi omnium Italorum, & cum ipsis Insubres & Ligures à Romanis ad Annibalem deficere, societatemque cum eo iniere, non Brettij cæterique Calabri. Qui, vt dixi, simulatque Carthaginienses in Calabris oris sese ostendere, vrbes necessarijs rebus muniierunt, atq; iuxta cum alijs fidis socijs & amicis Romanorum in fide perstitere, damnaque plurima perpessi sunt. Ex Cispadanis autem Italis primi ad Annibalem desciuere Campani. Qui etiam ignem in vrbe circa forum domibus iniecere eo animo vt totã vrbem incenderent. De quibus Q. Flaccus, qui* B *Campanos mœnibus inclusos tenebat, ita de eis apud Liuium bel. Pun. libro sexto Leuinum Consulem alloquens dixit:* Sibi priuatam simultatem cum Cãpanis negare vllam esse: publicas inimicitias & hostiles esse: & futuras, quoad eo animo in Populum Romanum esse sciret. Nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano: ideo se mœnibus inclusos tenere eos, quia siqui euasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari, & laniare, & trucidare C quodcunque obuium detur. alios ad Annibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. Inuenturum in semiusto foro Consulem vestigia sceleris Campanorum, Vestæ ædem petitam, & æternos ignes & conditum in penetrale fatale pignus Imperii Romani. se minime censere tutum esse Campanis, potestatem intrandi Romana mœnia fieri. *Iam vero Vibius Campanus homo, apud Liuium libro eodem suos alloquens fassus est, Campanos Annibalem ad oppugnandos Romanos vocasse, ipsumque ad oppugnandam Romam misisse, in defectione præsidium Romanum, quod poterat emitti, per cruciatum ac contumeliam necasse, aliaque multa, quæ aduersus Romanos egerint, recenset. Et belli Mac. libro primo L. Ruffus legatus de Campanorum ignominia hunc in modum verba fecit:* Capua quidem sepulchrum & monumentũ Campano populo data, extorri, elato, & eiecto populo superest vrbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium relicta, crudelius habitanda, quàm si deleta foret. *Et paulo post Campanorum ingratitudinem exprobrans, eosque ex Cispadanis Italis primos à Romanis ad Annibalem defecisse ostendens infit:* An Campanorum pœnę, de qua neque ipsi quidem queri possuns, nos pœniteat? Hi homines, cum pro iis bellum aduersus Samnites per annos prope septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus, ipsos fœdere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremo ciuitate coniunxissemus, tempore nostro aduerso primi omnium Italiæ populorum, præsidio nostro fœde interfecto ad Annibalem defecerunt: deinde indignati se obsideri à nobis Annibalem ad oppugnandam Romam miserunt. Horum si neque vrbs ipsa, neque homo quisquam superesset, quis id durius, quàm pro merito ipsorum statutum, indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciuerunt, quàm à nobis supplicio affecti sunt. Cæteris ita oppidum

oppidum, ita agros ademimus, vt agrum locumque ad habitandum daremus, Vrbem innoxiam stare incolumem pateremur, vt qui hodie videat eam, nullum oppugnatæ captæue ibi vrbis vestigium inueniat. *Et rursus de Campanorum natura:* Etenim Campana gens ferox atque superba suopte ingenio est. *Et belli Pun. libro tertio.* Campani cum postularent Senatum Romanum, vt alter Consul Campanus fieret, summoti indignatione à curia sunt, atque per lictorem ex vrbe educti, extra fines Romanos manere iussi sunt. *Cuius rei meminit etiam Cicero in prima de lege agraria contra Rullum, vbi, præter cætera, inquit:* Maiores nostri Capua magistratus, Senatum, consilium commune, omnia denique insignia reip. sustulerunt, neque aliud quicquam nisi inane nomen Capuæ reliquerunt. *Et in oratione secunda:* Itaque illam Campanam arrogantiam, atque intolerandam ferociam ratione & consilio maiores nostri ad inertissimum & desidiosissimum otium perduxerunt. Et neruis vrbis omnibus exectis vrbem ipsam solutam ac debilitatam reliquerunt, *Et rursus:* Coloni Capuæ in domicilio superbiæ, atque in sedibus luxuriæ collocati sunt. *Item Liuius libro sexto de Campanorum pœna & ignominia ait:* Senatores Campani catenati, in custodiã missi, inde ad palum deligati, virgis cæsi, & securi percussi sunt, multi venundati, multi per Latinas vrbes in custodiã missi, variis suppliciis interfecti sunt. *Et Plut. in Annibale:* Campani ita turpiter se summiserunt Pœno, vt quasi libertatis obliti non socium in vrbem, sed dominum accepisse viderentur. *Fuere quoq; Campani infidi Romanis & eorum socijs. nã cum Romani ipsi Pyrrhi bello legionem Campanæ gentis præsidium Rhegium sibi amicam & sociam vrbem misissent: Campani ipsi scelerati & nefarij Rhegium & Cauloniam, atque alias Calabriæ vrbes Romanis socias diripuere. sed debitas luere pœnas. Proinde liquet sane ex Transpadanis Boios & cum eis Insubres: ex Cispadanis vero Campanos primos omnium Italorũ à Romanis ad Annibalem desciuisse, & magnis pœnis & contumeliis à Romanis affectos fuisse, non Brettios. Post autem Cannensem cladem Campani, Lucani, Hirpini, Samnites, Appuli, Cisalpini omnes Galli, alijque multi Italiæ populi non Annibale infestati, sed odio in Romanos moti ab ipsis ad Pœnos defecerunt, vt in Liuio bel. Pun. libro secundo, & in Plutarcho in Annibale scriptum est.* Vt vero ex Campania, *ait Liuius bel. Pun. libro quarto,* in Brettios reditum est, Hanno Græcas vrbes in societate manentes Romana tentauit, Rhegium obsedit, sed aliquot dies nequicquam absumpsit. Peteliam validum propugnaculum post longam, vndecim inquam mensiũ, obsidionem vi cepit. Locrenses vrbem omnibus necessariis rebus, quo pertinacius Pœnis resisterent, munire statuerũt: sed magna ciuium multitudine in agris ab Carthaginiensibus intercepta, ipsos in vrbem accipere coacti sunt, præsidio tamen Romano

A clam in portum incolumi deducto, & in naues imposito, vt Rhegium deueheretur. Croto vi oppugnata est. Petelia recepta Pœnus ad Consentiam copias traducit, quam intra paucos dies in deditionem recepit. *Nam cum illi populi tam potentem & efferum hostem domi haberent, viderentq; Peteliam validum propugnaculum illius potentiæ obsistere non potuisse, sed vi expugnatam fuisse, & Romanos Petelinis opem ferre non potuisse: noluerunt extrema experiri ac perpeti. Præsertim quòd*

B *eam copiam à senatu Petelinis, vt quod vellent, agerent factam, sibi quoque tacitè factam intelligerent. Respondit enim Senatus Petelinorum legatis: nil tam longis sociis in se præsidij esse, atque sibimetipsis in puncti fortuna consuli iussit. iam vero Liuius bel. Pun. libro sexto ait:* Annibal Roma eiectus in Brettios proficiscens, repentino aduentu illos populos incautos oppressit. *Et Plut. in Annib. infit:* Asdrubalis fratris

C morte audita se in Brettios recepit, vbi excursionibus magis, quàm iustis prœliis bellum gerebat. *Et rursus idem & Eutropius libro tertio,* Peteliam, & Consentiam, & Pandosiam, aliasque in Brettiis vrbes ab Annibale expugnatas, non vltro illi datas scribunt. *Thurini autem, qui Romanis fœdere & societate coniuncti erant, ad Annibalem defecerunt, moti ira in Romanos propter obsides nuper interfectos, vt Liuius bel. Pun. libro quinto prodit. Et libro nono:* Latrociniis magis quam

D iusto bello in Brettiis habebantur res à Numidis, Brettiis, & Romanis militibus. Q. Fuluius Flaccus Crotone Iunonis templum detegit. Pleminius Locris Proserpinæ delubrum spoliauit, & Locrenses vtriusque sexus, & omnis ætatis infandis contumeliis iniustè affecit. *Nam quod Liuius Peteliam Brettiorum vrbem scribat, eamque a Pœnis & à Brettijs obsessam à se consilia oppugnatam dicit, miror: cum Petelia Græca vrbs à Philoctete condita sit. Sed hi Brettij, qui Pœnis ad-*

E *iuncti non aduersus Romanos dimicauisse, sed Calabræ regionis Græcas vrbes infestauisse dicuntur, qui, id est, ex qua vrbe fuerint, compertum non est. Opinandum est ipsos agrestes, & tumultuarios, & exules latrocinijs addictos fuisse. Quanquam negare non ausim Brettios quosdam stipendiarios Annibalis fuisse. Thurini autem haud diu in Annibalis fide permanserunt: sed & ipsi & Consentini vltrò ad Romanos redierunt, rediissentque & alij multi, ni Romani ducis temeritas obstitisset. Ait enim Liuius Bel. Pun. libro quinto:* Ex duodecim populis Brettiorum, qui

F priore anno ad Pœnos desciuerant, Consentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt: & plures rediissent, ni L. Pomponius Veientanus præfectus sociorum, prosperis aliquot populationibus in agro Brettio iusti ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Annone conflixisset. magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium sociorumque cæsa, aut capta est, minimumque iacturæ fuit, quòd præfectus inter cæteros est captus, & tum te-

merariæ pugnæ autor, & ãte publicanus omnib. malis artibus & reipublicæ & societatibus infidus damnosusque. *Et libr. septim.* Ad Q. Fuluium Consulem Hirpini & Lucani & Volscentes traditis præsidiis Annibalis, quæ in vrbibus habebant, dederunt sese, clementerque à Consule cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum recepti sunt. Et Brettiis similis spes veniæ facta est: cum ab iis Vibius & Pactius fratres longe nobilissimi gentis eius, cãdem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. *Et libro nono*: Deuicta Petelia à P. Sempronio Consule Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ ciuitates volũtate ad Consulem in deditionem venerunt. *Et libro decimo*: Consentia, Vffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Dapetia, multique alii populi ad Cn. Seruilium Consulem redierunt, qui cum Annibale in agro Crotoniensi acie conflixit. nihil vltra rei in Italia ab Annibal gestũ. *Et rursus*: Annibal inutili militum turba præsidii specie in oppida Brettii agri quæ pauca magis metu, quàm fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transuexit, multis Italici generis, qui in Africam secuturos abnuentes concesserãt in Iunonis Laciniæ delubrum, inuiolatum ad cã diem, in templo ipso fœde interfectis. *Et Eutropius libro tertio ait*: Q. Cæcilio & Valerio conss. omnes ciuitates, quæ in Brettiis ab Annibale tenebantur, anno quarto ante Annibalis recessũ Romanis se tradiderunt, anno XIII. postquam in Italiam venerat: abiit autem ex Italia anno XVII. *Itaq. perspicuum quidem est Brettios populos repentino aduentu ab Annibale oppressos fuisse, quosdam Romana ope destitutos, aut vi captos, aut necessitate ad Pœnos desciuisse, eorum quosdam intra defectionis annũ ad Romanos rediisse, quosdam, ne redirent, temeritate Romani ducis prapeditos, tandem eorum multos voluntate ad Q. Fuluium Consulem: paucos alios metu prius ab Annibale detentos ad Cn. Seruilium consulem existente adhuc in Italia Annibale, anno quarto antequam Italia excessisset, voluntate ad Romanos rediisse, ac siquid à Brettiis quibusdam erratum fuit à Consule eis ignotum fuisse. Qui nunquam postea à Romanis desciuerunt, quemadmodum Italorum plerique fecerunt. qui non modo existente in Italia Annibale, sed longe etiam post ipsum eiectum rebellabant, vt Ligures, quos Maro libro XI. vanos, & elatos, & superbos, & lubricos, id est inconstantes, & fallaces vocat, & L. Æmilius Paulus cons. apud Liu. Bel. Mac. libro X. latrones appellat, qui fraude pace petita induciis datis per ipsum induciarum tempus contra ius gentium ad castra Romana oppugnanda iuerunt. Et Cicero in Orat. contra Rullum Ligures duros vocat & agrestes, Cato fallaces, qui sæpe rebellarunt: Item Boii. Boiorum gentem vniuersam, ait Eutropius libr. quarto qua eiecto Italia Annibale, duce Amilcare Cremonam & Placentiam vastauerunt, Marcellus & Furius conss. igni ferroque vastantes propemodum vsq. ad nihilum deleuerunt. Aliique Cisalpini Galli, item Picentes, Lucani, Samnites, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Vmbri, vt Liuius Bel. Mac. lib LXXII. & LXXIIII. passim & Appianus Bel. Ciuilium lib. primo scribunt, vnde sociale bellum est exortum: Samnites per centum annos cum Romanis conflixere, vt in Liu. Bel. Pun. libro tertio scribitur. De Samnitum autem perfidia & ignominia Strabo libro quinto infit:* Samnites in perfidia aduersus Romanos soli consistentes, à Sylla aliisque Romanis ducibus deleti sunt. Qui vero arma proiecerunt ad millia tria, vel, vt alii, quatuor in campo Martio ad ouilia coacti iugulati sunt. *Et Liuius, referente Floro in Epitome libro* LXXXVIII. Samnites soli Italicorum populorum arma non deposuerunt, eorum octo millia deditorum in via publica Sylla trucidauit. *Et Augustinus libro quinto de Ciuitate Dei:* Iam pacata Italia, multisque aliis nationibus Romano Imperio subiugatis, deletaque Carthagine, Picentes, Marsi, & Peligni post diuturnam sub Romano Imperio seruitutem, in libertatem caput erigere tentauerunt, in quo bello Romanis sæpissimæ victis, vbi duo consules, & alii nobilissimi senatores perierunt. Quintus ei annus finem dedit. *Multi externos hostes aduersus Romanos concitarunt, vt Boii Gallos Transalpinos, & inde Annibalem, vt ostendi.* Etrusci, *ait Liuius ab vrbe condita libro quinto*, à quibus Romani bellum Gallicum in se auerterant, cum viderent Gallos in agrum Romanum incursiones facere, & Veios præsidium & spem vltimam Romani nominis oppugnare volentes, ingrati Romanos irridebant, eisque Romanæ clades ludibrio erãt. ac luere pœnas. *Rursus ait idem libro decimo*, Induciarum tempore bellum parant ac societatem cum Gallis hostibus ineunt, & aduersus Romanos pugnarunt. Tarentini *ait Strabo*, Cleonymum Lacedæmoniũ aduersus Romanos acciuere. *Item & Tarentini ipsi, & Campani, & Appuli, & Samnites, & Lucani, & Messapii Pyrrhum ex Græcia aduersus Romanos accersiuerunt. Quare plerisque Italiæ populis ob voluntariã defectionem, infidelitatem, & perfidiam in Romanos ignominiæ nota inusta est. Nã vt pecudes ad palum ligati, sub hasta & corona vt mancipia venditi, iugulati vt pecora, sub iugũ vt boues missi fuere, vt in Liuio scriptũ legimus. Samnites enim nudi sub iugũ missi, & eorum multi iugulati. Tusci & Tarentini venundati. Volsci sub iugum missi, sic & Æquicoli, vt Val. Max. lib secundo auctor est. Istri sub corona venditi, & eorum quinq. millia DCXXXII. auctores belli virgis cæsi, & securi percussi sunt. Ligures securi percussi, & eis Posthumus arma ademit. Campani catenati vt amentes, ad palum ligati vt pecudes, virgis cæsi & venundati vt mancipia, securi percussi vt pecora, extra solum Romanum vt importuni pulsi, agris priuati vt rebelles & obstinati, atque infidi. Rursus Campani omnes, Attellani, Calatini & Sabatini Romano*

mano & Latino nomine priuati sunt. Ni quidem tale de Brettijs reliquisq; Calabris ab aliquo prisco auctore scribitur. Itane merebant Rhegini, Cauloniates, Locrenses, cæteriq; illius oræ populi, qui Pyrrhi bello ob præclaram in Romanos fidem tot mala & à Pyrrho ipso, & à scelerata Campana legione perpessi sunt? Et Mamertini Brettiorũ, qui soli per se absq; Rom. duce aut milite Pyrrho ex Sicilia per Mamertinum agrũ Tarentum eunti, opem Tarentinis aduersus Romanos ferenti, cum decem millib. amatorum obuiam facti, cum ipso conflixerunt? Et Terinei quorum vrbs ab Annibale solo æquata est? Rursus Rhegini & Petelini, qui ad vltimum in fide Romana permanentes mala plurima à Pœnis pertulere? Et Locrenses, Vibonenses, Brettij, ac demum vtriusq; Calabræ oræ populi omnes existente apud Placentiam Annibale, mala ingẽtia passi sunt, & soli sua sponte vrbes muniebant, vt Pœnis ipsis obluctarentur? Rursus Rhegini quorum vnus Ibicus ingenio & artificio suo magno adiumento Romanis in Gallico conflictu fuit? Crotoniatæ, quorum vrbs post lõgam obsidionem vi expugnata fuit, & Pyrrhi bello ingẽtem calamitatem perpessa est? licet Liuius Brettios & aliquot Græcas vrbes post Cannensem cladem cum alijs Italiæ populis ad Annibalẽ desciuisse scribat. Thurini, qui semel à Romanis data causa defecerunt, ipsi & alij ante annum voluntate ad eos redierunt, qui & omnium primi Romanos statua & aurea corona donarunt, ex qua vrbe Octauius Augustus oriundus fuit? Merebant, inquam hi & alij Calabri, qui improuiso aduentu ab Annibale oppressi, non fide, sed metu ab eo detinebantur, qui sponte vel existente in Italia Annibale ad Romanos redire, & si quid erroris patrauerũt, in partem veniæ, atq; Lucani, Hirpini, & Volscenses à consule recepti sunt, vt lorarij & lictores essent? Quos Romani & socios & ciues suos esse voluerunt. Siquidem Liuius ab vrbe condita libro nono, inter alios Italiæ populos, quos Alexander magnus si in Italiam Romanis bellum illaturus venisset, aut socios validos Romanis, aut bello fractos inuenisset, Thurinos omnemq; Græcorum inferi maris oram scribit. Cumq; nullibi scriptũ legatur Thurios Græcamq; Calabriæ oram ad eam diẽ bellum cum Romanis gessisse, restat, vt Thurini & alij illius regionis populi validi socij tum Romanis dicantur. Et libro quarto Bel. Pun. Annonem , vt ostendi, Græcas vrbes in Romanorum societate manentes tentasse scribit. Et lib. 5. L. Pomponiũ temeritatis insimulat, quòd in agro Brettio socijs infidus damnosusq; fuerit. Et lib. 6. D. Quintius à socijs Rheginisq; debitas exegit naues, & circa Crotonem Sybarimq; suppleuerat remigio naues. Postea vero quàm Brettij Calabriq; reliqui omnes ad Romanos, anno scilicet quarto, vt ostendi, ante Annibalis ex Italia recessum, redierunt, Romani ipsos pro socijs, vt antea habuerunt, & milites scripserunt. Liuius enim Bel. Pun. lib. 9. scribit legatis Locrensium in senatu de Pleminio querentibus quòd fana spoliasset, responsum fuisse, Senatum populumq; Romanum eos viros bonos, sociosq;, & amicos appellari velle, & lib. xlij. ab vrbe condita: Q. Fuluius Flaccus, qui Crotone Iunonis templum detegit, in Senatu increpitus est, quòd sociorum templum detegisset. Et rursus lib. eod. Lucretius iussus ab socijs ex fœdere acceptis na-

A uibus ad Cephaleniam classi occurrere, ab Rheginis triremi vna, à Locrensibus duabus, ab Vitib. quatuor. Et bellitia. ac lib. 5. Stipendium nauesq; Romanos ab Rheginis ex fœdere accepisse scribit. Et lib. 6. C. Liuius præfectus Romanæ classis ab Rheginis, Locrisq; & eiusdem iuris socijs debitas exegit naues. Cæsar bell. ciu. lib. 1. Cato naues nouas ciuitatibus imperabat in Lucanis, Brettiisque per legatos suos. Thurini, vt dixi, Romanis fœdere & societate coniuncti erant, & omnium primi Romanos statua & aurea

B corona donarunt. Cumq; sæpe tota Italia militum delectus habitus sit Senatus consulto, & interim rep. in extremo periculo posita sublatis vacationibus, vt Appianus & Liuius, & Cicero, & Cæsar vulgo scribunt, quis neget huiusmodi delectum in Calabria, quæ non modica Italiæ pars est, & vbi gens admodum fortis & ad bellicos labores apta viget, fuisse habitum? Iam v. Liuius lib. XXIIII. ait, consules delectum habere instituerunt, & ad nouas scribendas in Brettios legiones, & in cæterornm (ita n. iussi à Senatu erant) exercitu-

C um supplementum. Ergo ne ex omnib. Italis soli Calabri Brettijq; bellicosi homines ac robore præstantes à Romana militia repellendi erant? Quibus igitur ex Italis magis quàm Calabris bellicis in reb. fidendum erat? Apulis fortasse, quos Silius fallaces armis appellat? Lucanis & Messapijs, qui vnà cum Campanis & Samnitibus Pyrrhum regem abusq; Epiro in Italiam contra Romanos acciuere? An Campanis insidis & Romano nomini infestissimis, qui ex Cispadanis primi ad Annibalem deficientes ipsum ad opprimendos Romanos

D vocauere, & ad oppugnandam Romam misere, eamq; incendere tentauerunt? Quos Romam ingredi consul minime tutum censebat, & iccirco eos mœnibus inclusos tenebat? An Samnitibus, qui vel longe post pulso Italia Annibale in perfidia manentes diu bellum aduersus Romanos gessere? An Tuscis perpetuis Romano nomini hostibus, qui præter cæteri, induciarum tẽpore bellum Romanis parauerunt & fœdus cum Gallis inierunt? Et quos Tarchon eorum Rex apud Virg. lib. XI. impudentes, quod nunquam doleant, hoc est, nũ-

E quam se sceleris pœniteat: item timidos, inertes, ignauosq;, & imbelles vocat, quòd magnam ipsorum turmã Camilla Volscorum Regina parua manu, paruoq; negotio profligarit: & inertiæ ac luxuriæ, ac gulæ addictos his verbis obiurgat, imo vero Virg. ipse sub Tarchontis persona eorum vitam describit:

Quis metus o nunquã dolituri? o semper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignauia venit?
Fœmina pulsantes agit, atq; hæc agmina vertit?
Quo ferrũ, quidue hæc geritis tela irrita dextris?
F At non in Venerem segnes, nocturnaque bella,
Aut vbi curua choros indixit tibia Bachi,
Expectare dapes, & plenæ pocula mensæ.
Hic amor, hoc studiũ, dũ sacra secũdus aruspex
Nunciet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.

An Liguribus, qui & ipsi, vt dixi, vel induciarum tempore castra Romana oppugnarunt? Quos consul latrones, & Cato in Orig. fallaces vocant. Et Virg. lib. XI. eos vanos, elatos, superbos, fallaces, & lubricos, id est, inconstantes his verbis appellat.

Vane

Vane Ligur frustra animis elate superbis,
Nequicquam patrias tentasti lubricus artes,
Nec fraus te incolumē fallaci perferet Auno.

A *An Cisalpinis Gallis, Boijs præsertim, qui cum Insubribus Transalpinos Gallos, & inde primi ad Annibalem desciscentes ipsum in Italiam aduersus Romanos accersère? quorum corpora vt in Liuio legitur, magna magis, quam firma esse, item emollita ac fluida & intolerantissima, humori & frigori assueta, tum æstu & angore vexata: quorum prælia, præter prima,* B *minus quam fœminarum esse experientia deprehensum erat. Quos tandem Romani Italia eiecerunt? Quinetiam Romani multas Colonias in Calabria deduxere, quot in nulla alia Italiæ regione deductæ sunt, vt Tempsam, Hipponium, Crotonem, Rhegium, Scyllaceum, Peteliam, Cosam, aliasque in agro Thurino & Brettio. Item Rhegium & Thurium municipia fuere populi Rom. aliaque vrbes vt Cicero in oratione pro Planco insinuat, vbi sic ait:* Iter à Vibone Brundusium terrà petere contendi, cum omnia illa municipia quæ sunt à Vibone Brundusiū, in C fide mea iudices essent, tunc iter tutū multis minitantibus magno cū suo metu mihi præstiterūt. *Fuit siquidē Cicero totius Calabriæ patronus, vt ipse hic innuit. Et lib. secundo de leg. Locrenses clientes suos vocat. Fuit enim apud Romanos mos, vt socij P. R. in clientelā sese darent Romanis proceribus, qui eos sibi adoptabant, non solū publicè, sed etiam priuatim. Municipes autem honoribus & magistratibus populi Romani fugebantur, & suis moribus & legibus vtebantur. De quibus & de Colonijs plura Gellius libro* D *sexto. Calabriæ etiā oppida Romanis societate coniuncta, ciuitate Romana donata sunt, sicut & alia Italiæ oppida societate Romanis coniuncta, vt Cicero in oratione pro L. Cornelio Balbo scribit. Qui ait:* Lege Iulia ciuitas Romana est sociis & Latinis data. *Et Plinius libro XXXVI. de Praxitele loquens inquit:* Hic in Græcia Italiæ ora natus, & ciuitate Romana donatus cū iis oppidis. *Donati autē ciuitate ciues Romani erant, & ciuiū iura habebant. Vnde L. Posthumius Tempsanus Roma prætor fuit, & Q. Manilius Thurinus ædilis plebis, & inde prætor. Honestauerunt quoq; ac decorarunt Romani Calabriā ingentiū sumptuū ædificijs. nam præter cætera Hipponij pro statua araq; Proserpinæ reficienda DCCLXX. M. XC. HS, hoc est, vigintineuē millia nummorum aureorū, & duos cum dimidio supra ducentos expendêre. Proinde satis abunde ostensum est, non Brettios reliquosque Calabros primos ad Annibalem desciuisse, sed Boios & Campanos: Brettias vero Græcasque Calabriæ vrbes in fide & societate Romana manentes ex improuiso ab* F *Annibale oppressas, vi ac metu tentas, breui vltro longe ante quam Annibal ex Italia excessit, ad Romanos rediisse, & vnquam amplius ab eis defecisse, & si quid erratum fuerat, ipsis à consule ignotum fuisse, & ab eis, quibus parcitum est, Romanos ob eam ipsam culpam pœnas exegisse asserere quis audet? Senatum Romanum ipsos socios & amicos habuisse, milites scripsisse, Romana ciuitate donasse, Colonias in Calabria deduxisse, ius municipij ipsis impertijsse. Cum igitur hæc se res habeant, Gellij textum à peruersis deprauatum fuisse, & non Brettios sed Boios, non Brettios sed Boianos & Baianos & Campanos Lorariorum & lictorum officiis fuisse additos liquidò constat. Decuit enim, vt qui agresti & incitatissimo odio in Romanos exteras gentes aduersus eos excitarunt, & primi ad ipsas defecerunt, & perfidia in ea defectione quandiu licuit perstiterunt, ac sæpe rebellauerunt, quique ad palum ligati, virgis cæsi, & vincti ac catenati, & securi percussi sunt, hi lorariorum* B *& lictorum officiis assignarentur, qui sontes noxiosque sui similes vincirent, virgis cæderent, & securi percuterent, quæ in se ipsis experti fuerant. Quare quicquid contumeliæ in priscis auctoribus Brettijs alijsque Calabris attributum legitur, à falsarijs maledicentissimis obtrectatoribus adscriptum, aut immutatum esse hærendum non est. Ab his præsertim, quibus ob in Romanos odium & perfidiam ignominiæ nota est inusta. Arbitrantes huiusmodi homines eam sua in alios maledicentia dilui posse. Nam quod Silius libro vndecimo dicat:* Brutius ambiguus, fallax mox Appulus armis. *Brutius ambiguus scilicet fortuna: Appulus fallax armis. Id quod non vidit luscïosus vulgaris scriptor Leander, qui quòd Latinè scribere nesciisset ingens volumen conuiciis & mendacijs refertum sibi suique similibus dignum scripsit. Videat nunc eruditus & pius lector obtrectatorum ac detractorum malignitatem & peruersitatem, sitque æquus iudex. In bellis autem ciuilibus Calabria vniuersa Cæsaris partibus studuit, vt in commentariis eius, & in Appiano liquet. Ac subinde Octauio fauit vti ea oriundo, vt in Appiano constat. Quæ regio cum plurima damna à Q. Pompeio accepisset, Octauius ad Brettiorum maritimam oram, quam Pompeius diripuerat, milites pro custodia misit, vt idem App. bel. ciu. libro quinto prodit. Ac sæpenumero ipse Hipponium ac Rhegium se conferebat, & interdum ob securitatem præter Locros Rhegium pedester vno famulo comite meabat, vt Suet. tradit. Et quanquam, vt reliqua prosequamur, omnium eruditorum ac prudentium sententia propalam* E *sit, Europam & habitatoribus & rebus Aphrica atque Asia nobiliorem ac præstantiorem esse, quia tamen Troiana Asia à Marone in Iulia familia gratiam celebratur, ostendendū est etiam plures Troianorum, qui cum Ænea, quem ex Latio oriundum in libro de æternitate vrbis demonstrauimus, in Italiam contenderunt, in Calabria consedisse. Ait enim Dionysius Halicar. lib. primo:* Qui vero cum Aenea erant non vnum in locum omnes Italiæ descenderunt, sed alii cum pluribus nauibus, ad Iapigis arces aduecti sunt, qui tunc campus Salentinus dicebatur. Reliqui vero iuxta Athenæum, quod & obuiam Aeneas habuit, ascendens in Italiam. Hic autem locus est promontorium, & in eo statio æstiua, quæ ex illo portus Veneris vocatur. Præternauigauerunt autē vsque ad fretū manu tenentes Italiam, & in eis locis etiam vestigia relinquentes aduentus sui, cū alia, tum pateram æneam in templo Iunonis scriptura vetere, demonstrante nomen Aeneæ nomen donantis deam. *Item*

A
Item Strabo libro sexto & Lycophron in Alexandra scribunt Troianas mulieres captiuas iuxta Sybarim, & Neæthum flumen Crotonis Græcorum naues incendisse, qua ex re Græcos cum Troianis & viris & mulieribus captiuis ibi mansisse coactos fuisse: Troianosq; alios multos ibidem consedisse, vt suis locis ostendemus. Sunt Calabri, absit verbo inuidia, suopte ingenio benignitate præditi, atq; erga omnes hospitales. Erga Deum ac cœlicolas religione ac pietate affecti, vt minime ab Arcadibus, qui in Calabria consedere, &

B
ab Atheniensibus qui complura illic oppida construxerunt, aut Colonias deduxerunt, & à Romanis, qui multas ibidem Latini sanguinis Colonias deduxerunt, degeneres videantur. Vigent insuper in Calabria vegeta feruidaq; ingenia seu gubernandæ rep. virtutem, seu bonarum artium iurisque scientiam, proposueris, seu etiam in re militari robur & animorum promptitudinẽ. Calabri anno à Christo nato M. LXX. Roberto Guiscardo duce Lucaniã, Apuliam, Campaniã, & Samnium quæ nunc vna appellatione regnum Si-

C
ciliæ citra Pharũ dicitur, quòd Calabriæ pars circum Rhegium Sicilia quondã dicta sit, Roberto ipsi subegerunt. Quare & ob id, & quòd Calabria & antiquitate & rerũ omniũ copia ac varietate aliis suprascriptis regionibus nobilior sit, regis filius maior natu Calabriæ dux appellatur, ac patri in regno sufficitur. Christi autẽ fidem Calabri Italorum primi, Romanis exceptis, sunt complexi. Paulo Apostolo Rhegij concionante. Qui vt in gestis Apostolorum scriptum est, ex Iudæa in Italiã tendens, Rhegium peruenit, quinto &

D
vigesimo anno à passione Christi. Atq; illic diem vnum commoratus, Deiq; verba faciens, Rheginos ad Christi pietatem ac fidẽ traxit, & Stephanum ibi Archiepiscopum ordinauit, reliquitque. Stephanus autem ipse circumuicinos populos ad Christi fidem conuertit, & Episcopos ac Sacerdotes ordinauit. Qui aliquot post annos cum Suera Episcopo, atque alijs & viris & mulieribus, vt suo loco dicemus, obijt martyr. Hinc Rheginus Archiepiscopus in generalibus conciliis post Romanum pont. siue eius legatum semper

E
primum locum obtinuit. Quare permultos vtriusq; sexus, & omnis ætatis Sanctos viros & martyres, & confessores, Virginesque atque viduas ex Calabria extitisse opinandum est: sed scriptorum incuria, aut fortasse dolo derelictos, aut aliis prouinciis, & præsertim Calabriæ finitimis attributos. Atque ita fit, vt certi maligni ac peruersi homines sua suorumque ciuium aut aliorum probra & ignominias (tanta est horum in Calabrum nomen iniquitas & inuidia) malignè ac perperam Calabris ascribant: Contra vero Calabram gloriam clarosque & doctrina & sanctitate Calabros

F
viros suis, aut aliorum regionibus ac ciuitatibus tribuunt. Cassiodorum Calabrum hominem in Apuliam, diuum Thomam cognomine Aquinum itidem Calabrum hominem in Frentanos Samnij partem, Stesichorum poetam Calabrum & ipsum hominem in Siciliam insulam, Augustinum Niphum Calabrum quoq; hominem Sinuessam repetunt. Rapael Volaterranus diuum Franciscum Paulitanum Siculum scribit. Franciscus Mauronicus homo Siculus in martyrologio vbi septem martyres minoritæ Calabri homi-

A
nes, pro Christi fide occubuerint scribit, sed ciuiates fuerint, subticet. Beatum Phantinum Calabrum hominem quasi Iulia lege repetit Syracusas. Quidã inquit veteres Latinos auctores emẽdare existimantur, in tertio Ciceronis de Orat. libro locum quendam secus atq; res est legunt. Nam cum Philolaus Architam doctrinis instituisset, locum illum immutarunt, quasi Architas Philolaum instituerit. Cũ ibi Cicero primo rectũ inde obliquũ casum, id est, primo præceptorem inde discipulũ ponat, sic: Lysias Epaminundam,

B
Xenophon Agesilaum, Philolaus Architam, Pythagoras Italiæ Græciam. Fuit quidem Philolaus Pythagoræ auditor, Architas vero Platonis tempore qui Pythagoram non vidit. Alij siue errore & incuria, siue quia sola Calabria initio Sicilia, & magna Græcia, & Italia dicta est (vnde etiamnum rex, qui Calabriæ & Trinacriæ insulæ, quæ nunc Sicilia dicitur, dominatur, vtriusque Siciliæ citra & vltra Pharum rex cognominatur: Et Innocentius tertius ad Consentinum Episcopum scribens Consentiam Ecclesiam vnam ex

C
antiquioribus Ecclesiis regni Siciliæ esse ait) Res vrbesque Calabras, nec non Calabros etiam & doctrina & sanctitate, & dignitate claros homines patrium solum reticentes confusè & indistinctè aut sub Siciliæ, aut sub Græciæ, aut sub Italiæ nomine scribunt. Cæterum nequaquam quidem recte. nam nemo sua propria laude est fraudandus, sed vnicuique regioni, ciuitati, pago, homini, sua propria laus omni simultate atque inuidia posthabita est tribuenda. Et vbi Siculi ex Calabria exacti in Trinacriam transmisere, eaque Sicilia dici

D
cœpta est, & Italiæ nomen ex Calabria Alpes vsque manauit, & Calabria quibusdam locis exceptis, Latina facta est, neutiquam amplius Calabræ res confusè & indistinctè, vrbis ac loci nomine sublato sub Siciliæ, & Græciæ, & Italiæ nomine scribendæ sunt. Stephanus Bizantius in libro de vrbibus Mistiam Calabriæ vrbem Samnij esse dicit: Scylleum vero & Metaurum & Lagariam, & Prostropeam Calabras vrbes, Siculas scribit. Multas insuper alias Calabriæ vrbes, vt Acram, Crimissam, Macallam, Mor-

E
getiam, Peteliam, Sybarim, Taurianum, Temesam, Terinam, Reatium confusè & indistinctè Italiæ vrbes scribit. Item quidam Leonem secundum, & Agathonem, & Stephanum tertium siue quartum Romanos Pontifices, Calabros homines, Siculos scribunt. Ioannẽ XVI. siue XVII. Romanum Pontificem gente Calabrũ, patria Rossanensem, lingua Græcum hominem, Græcum gente fuisse omnis perhibent: sed ex qua Græcia, orientali, an occidentali, id est ex Calabria, & ex quo oppido is fuerit, elucidat nemo eorum, qui vitas

F
Romanorum Pontificum scribunt. Cum, vt ostendi, Calabria à Græcis habitata magna Græcia appellata fuerit, & Rossanensis Ecclesia abhinc paucos annos Latina facta est. Exstant etiamnum in Calabria diui Basilij & virorum & mulierum cœnobia pleraq;, qui mysteria Græco sermone ac ritu peragunt. Quin etiã oppida sunt non pauca Græca, & in horum agris pagi complures Græci & oppidani vtraque lingua Græca & Latina vtuntur, sacerdotes vero rem diuinam Græca lingua Græcoue ritu faciunt. Quare haud dubio censendum est, & Telesphorum, & Dionysium monachos,

&

& Antherium, & Zosimum, & Ioannem Sextum, & Zachariam Romanos Pontifices, lingua Graecos homines: quorum patrium solum scriptores siue per ignorantiam, siue potius per malitiam subticent, occidentales Graecos id est Calabros fuisse. Vtiq; credibilius est Graecos Calabros, vtpote in Italia natos, quorū vita & doctrina nota erat Romanis, potius Romanos Pontifices eligi, quàm Graecos orientales in longinquis partibus ortos, vt iam de Philolao Rossanensi homine lingua Graeco Ioāne XVI. siue XVij. dicto acidit. Graecia orientalis, & vlterioris Siciliae, hoc est Trinacriae res memoratu dignas aperte & distinctè scribunt; Calabriae vero non item. Adde quod nec desunt, qui libros etiam à Calabris eruditis viris compositos sibi attribuentes, nomine suo foras dederunt. Cum itaque, vt vnde digressa est, redeat oratio, Calabria à Paulo Apostolo ad Christum conuersa sit, & à conuersione sua vsque ad Constantini & Siluestri tempora anni propemodum trecenti fluxerint, & Imperatorum saeuitia in Christicolas vbique efferbuerit, qui fieri potuit, vt soli Calabri hanc rabiem effugerent, impunesque essent, & qui in Calabria commorabantur, & qui in vrbe, alijsque locis reperiebantur? Quare opinari, imo credere licet, permultos Calabros vtriusque sexus, & omnis aetatis & ordinis ob Christi fidem mortis subiisse sententiam, sed, vt dixi, aut scribi omissi sunt: aut alijs prouincijs attributi. Iamuero statim à sua conuersionis primordijs persecutionis rabiem perpessa est. nam vt suo loco ostendemus, Stephanus à Paulo Apostolo Rhegij constitutus Episcopus cum alijs quibusdam eadem die pro Christi fide necati sunt. Et in Martyrologio Caroli magni XVIII. Kal. Octob. legitur: Apud Calabriam Sanctorum martyrum Scantorij, Viatoris, & Dominicae eorum matris, quorum corpora in aede Episcopali Marci vrbis quiescunt. Et nudius tertius, vt sic dicam, diui Francisci Assisini auo septem Calabri eiusdem Francisci coenobitae martyrij palmam adepti sunt. Cumque etiam Romani praesules à Lino ad vsque Siluestrum tot Episcopos, presbyteros & diacones ordinauerint, eosque ad diuersa Italiae loca miserint, quis neget horum aliquos fuisse Calabros, quosdamque in Calabriam, quae non modica Italiae pars est, misisse? Iam vero vniuersae ecclesiae à Constantino pace reddita, Nicenae primae vniuersali synodo ipsius Constantini & Syluestri tempore celebratae adfuit praesens Marcus Episcopus Calabriae, vtique Rheginus, solus ex tota Italia, Victore & Vincentio Romanis presbyteris exceptis, qui gessere vices Papae vnà cum Marco ipso praesule Rhegino. Et deinceps alijs synodis sub Iulio primo, Sixto, Hilario, Felice, & Symmacho Romanis Pontificibus celebratis, Episcopi Calabri plerique, quod ostendam, interfuere. Qui non à Syluestro vel à Iulio primo consecrati & ordinati fuere, sed ab alijs ante Syluestrum ipsum. Agatho Romanus Pont. Calaber duos conterraneos suos Episcopos, Ioannem Rheginum & Abundantium Paternensem Constantinopolim ad synodum misit, qui vnà cum Ioanne Episcopo Portuensi vices suas gererent. Sunt nunc in Calabria sedes Episcopales quatuor & viginti, metropolitana Rhegina est.

A Olim plures fuere, nam Amanthea, Hipponium, Taurianum, Stilum, Tabernae, Episcopales sedes fuerunt. Fuit praeterea Calabria quondam altera Aegyptus Monachorum Monialiumque, & parens & nutrix sanctorum Basilij, Benedicti, & Bernardi, quorum adhuc templa aedesque passim visuntur, quae Monachis eiectis (heu tempora) in secularium libidinem ac delicias peruenere: quaedā semidiruta & vepribus obducta cernuntur, ex quibus plerique sanctissimi viri ac mulieres extitere. Referta est & modo Calabria
B diui Augustini & Francisci Assisini, & Frācisci Paulitani, & Dominici Monachorum coenobijs. Sunt quoque in plerisque Calabriae templis multorum sanctorum reliquiae. De qua Ioannes Ioachimus Abbas ita fatur in Esaiam: Nazareth non in maritima, sed in montanis posita Galilaeae cum Calabria montuosa concordat in spiritu, vt sicut ibi ad virginē dirigitur angelus Lucae primo, sic ad religionem Cisterciam doctor angelicus dirigatur. Nec defuerunt, qui eremiticam vitam
C ducentes sanctitate floruerint. Qui etsi nunc modo ignoti sint, quòd eorum cognitio ad nos, praeter vnum Telesphorum, non peruenerit, Deo tamen, cui omnia patent, noti sunt, & aeterna vita fruuntur. Nuper autem octo eremitarum Calabrorum, qui eodem tempore fuere, apud me fama percrebuit. Quorum nomina sunt haec, Hilario, Nicolaus Graecus (non modo enim ab oppidis, vicisque: verum etiam à regionibus cognomina sumuntur, manantque ad posteros) Rinaldus, Frāchus, aliorum trium nomina me latent.
D Horum magister & ductor fuit Hilario, qui cum septem alijs ex Calabria abiens in Samnium contendit, atque in valle Auentina in Frentanis, in loco, cui Plata est nomen, secundum Casulum & Lamam castella cōsedit, ibique eremiticam vitam degentes Deo seruierūt. Mortuo autem Hilarione vnoquoque eorum ob humilitatem alijs praeesse renuente, conuenerunt, vt singuli lancem suam ligneam in fontem conicerent, & is, in cuius lancem piscis ingrederetur, aliorum gubernacula suscepisset. Lancibus autem, prius tamen
E exorato Deo, in fontem coniectis, protinus Dei nutu piscis in lancem Nicolai subiit, tum ille Dei numen agnoscens regendi alios munus obiuit. Excessit è vita cētum annos agens Eugenio quarto Pontifice. Eius corpus Vardagrelae iacet miraculis fulgens. Eius festum agitur sept. Idus Augusti. Corpus beati Rinaldi quiescit Falascosi, eius festum agitur Nonis Maij. Corpus beati Franchi iacet Francauillae, eius festum agitur eodem die. Corpus beati Falci iacet Palenae. Haec antiphona à sacerdotibus illis canitur: O proles
F Calabriae, splendor septem syderum, nouum Vardagrelae decus nobile depositum, fero iubar gratiae, Christi beneficium, ne breue veniae tēpus inane defluat. Anno domini DCCCCVIII. Anastasij tertij tempore Patricius Leonis Constantinopolitani Imperatoris dux Italiam ingressus, se omnia breui euersurum minabatur, ni Leoni Imperatori properè obtemperarent. Sed à Landulpho Beneuentanorum principe ingenti praelio superatus fuit. Quocirca Graeci Agarenos in Italiam accersunt, qui Calabriam,

A *Calabriã, Lucaniã, Apuliam anno à Virgineo partu DCCCCL. vastarunt atq; inde mouentes vrbi Romæ exitium se illaturos minabantur, qui à Ioanne vndecimo superati, loca omnia fermè, quæ in littore Italico obtinebant, incenderunt. Quam vastitatẽ beatus Nilus, diuinæ mentis instinctu præsagiuit. Inde Otho secundus Joannis quartidecimi tẽpore Agarenos Consentia recepta, cæcidit, & Græcos, qui cum Mauris fœdus inierant magnu prælijs attriuit, atq; eos omnes ferè ex Calabria & Apulia eiecit. Quia Nicephorus Constantinopolitanus Imperator filiam ei pactam in* B *matrimonium tradere negabat. Postea Benedicti septimi tempore Otho ipse magno exercitu comparato contra Basilium & Cõstantinum Imperatores Græcos, qui Calabriam occupauerant, apud Basentum amnem iuxta Consentiam à Græcis superatus, scapha salutem sibi fuga comparauit. Anno post Christum M.LXXVI. denuo Græci & Cretenses Mauri & Pœni inita societate, ac cõparato exercitu ingenti, classe, adiutoribus Siculis, Calabriam Lucaniam & Apuliam depopulati sunt, præter Rhegiũ & Scyllaceum,* C *quas vrbes expugnare non potuerunt. Quos Gulielmus Tancredi filius, siue, vt alij, Robertus eius filius, frater Rogerij, Sergij quarti Rom. Pont. tẽpore, Mauros Pœnosq; etiam Græcos ex Calabria exegit, præter sacerdotes Græcos. Et à Nicolao secundo rex Siciliæ citra & vltra Pharum appellatus est. Vtuntur Calabri in vernaculo sermone Latina lingua, quã à Latinis eò à senatu missis didicerunt: quanquam pleraq; adhuc Græca vocabula retineant, nonnullaq; Græca oppida, vt dixi, in ea pagiq; Græci sint. Et præter ea La*D *tina vocabula, quæ toti nũc Italiæ cõmunia sunt, multis alijs Calabri vtuntur, quæ nullibi, quod sciã, Latio excepto, in vsu sunt. Vtunturq; Calabri verborum temporibus proprie vt à Latinis didicerunt. Quare si Boccatius Florentinus Latinam & Græcam linguam probè calluisset, nunquã dixisset Calabros Teutonicè loqui, agnouissetq; Tuscos suos pessimè omnium Italorum Latiali lingua abuti, ac semibarbare loqui. Seruatur alicubi in Calabria priscus Latinus lugendi mortuos ritus, vbi præfica in funere pretio conducta* E *alijs ad nænias canendas & lamentabilẽ cantum, eiulatumq; modũ dat. Inferijs vero peractis, mortui consanguinei & affines edulijs comportatis, defuncti domi vna vescuntur. Licet temerarius quidam bonarum literarum & historiarum nescius morem hunc irrideat. Mulieres Calabræ suapte natura virtutis gratia & quod aquæ nobiles sint & innoxiæ, sunt abstemiæ. Probro datur eis si vinum gustent, nisi vetula sit, aut puerpera. Quamuis Alcinous Siculus, Athenæo libro 10. referente, fabulosum quippiam hac de re scribat,* F *& Herculi assignet, quod ob negatum sibi à muliere quadam vinosa secundum Crotonem vinum, mulieribus vini vsum interdixerit. Anno à Christi natali M.D.LV. Franciscus Gallorũ rex suimet ac Christianæ pietatis oblitus, cum Turcarum tyranno aduersus Carolum quintum Cæsarem societatem inijt, & eius classem è Byzantio acciuit, quæ omnia Calabriæ & Lucaniæ maritima oppida diripuit, & magnam*

vtriusq; sexus & omnis ætatis manum captiuam duxit. Franciscum rebus humanis exemptum imitatus est Henricus eius filius, qui & ipse cũ eodem tyranno paternam societatem renouans, illius classem in Italiã accersiuit, quæ rursus cuncta Calabriæ & Lucaniæ maritima oppida direptioni & igni tradidit, & reliquos oppidanos captiuos duxit. Ob quod facinus paulo post Lutherana hæresi Gallia infecta, semet cladibus & direptionibus vexauit. Nunc reliquum est, vt de eius vbertate aliquid dicamus. Equidem regionẽ cum regione conferẽdo omnium Italiæ regionum, absit verbo inuidia est Calabria optima. Nam præter vetustatis nobilitatem, qua, vt palam est, omnes Italiæ regiones, Latio fortasse excepto, excellit, regionis præstantia, fœcunditas ac bonitas ex ipso nomine percipi potest, a calo enim, vt alias dixi, idest bono, & bryo scaturio est dicta, quòd bonis omnibus scaturiat. Et, vt Herodotus libro primo ait: Nec vna regio cũcta sibi ipsi suppeditat, sed aliud habens, alio indiget, quæ tamen habet plurima, ea est optima. *Et Dionysius Halicar.* Eam regionem optimam esse dicit, quæ quicquid vitæ mortalium est necessarium gignit, sibiq; per se satis est, nec multũ aduentitiis bonis indiget, *hanc solam Italiam esse asserit. Hac ergo ratione omnium Italiæ regionũ Calabriam optimam esse dico. Nam, vt retuli, quicquid mortalibus est necessarium terra ipsa per se felix abundè gignit, nullisq; adscititiis bonis eget, sed per se sibimet suppetit. Quinetiam multa foras emittit, & quidem neq; Messana sine Calabro commeatu viuere possunt: multaq; in ea proueniũt ac fiunt, quæ pertinẽt ad ornatum. Est quippe vniuersum Calabrum solum felix & amœnum, non stagnis impeditum, sed liberum & herbidum pabulis accomodatum. Vbi Cerealium inaudita fœcunditas viget, & viui ac perspicui fontes emanant. Tellus pulla est, de bonitate in libro de laudibus Italiæ Plinij auctoritate diximus. Et vt singula recenseam, sunt Calabra arua pinguia, & feraces cãpi, vbi cernere est simul & mirari quam grandes segetes nouales, & campi ipsi roscidi emittant. Montes in eis sunt frugiferi: & aprici pinguesq; colles frugibus, vitibus, arboribusq;, impendio apti, ac benigno ventorum afflatui expositi, valles amœnæ & frugales, extant & amœna opacaue nemora, singulari quadam voluptate conferta spirãtibus vsquequaq; vndiq; suauissimis auris, pascua item pabulaq; ibi florentissima sunt, teneris herbis floribusq; virentia, perennibus riuis irrigata. Ac, præter cætera, prouenit ibi sponte sua Medica herba ingens copia, qua armenta gregesque saginantur. Quam herbam è Media in Italiam aduectam quidam astruunt, sed nempe in Calabria, & præsertim orientali tractu multis locis, quæ nunquam vomeres sensere, neq; ligones sarculaue, vltro nascitur locis argillosis. Quare opinandum est, cum è Media allata est in Latium, ignotum fuisse Romanis in calabria nasci. Habet ad hoc Calabria munificas ac pulcherrimas siluas tum optimæ picis & resinæ ac terebinthinæ feraces, tum proceris omnis generis arboribus & aquis frigidis refertas, & ad domorum tigna, reliquaue vten-*

Xx

ne vtensilia, & ad nauium fabricam aptas, ac venationi satis commodas, præstant enim cubilia feris. Habet & passim glandiferas siluas ad porcos alendos adeo commodas. Sunt enim glandiferæ arbores, ait Plin. quercus bigena, harũ altera latifolia dicitur ab effectu, farnam vocant: robur, ilex bigena, harum altera parua est, & coccum fert, æsculus, fagus, cerrus, ægylops, corylum vocant: hemeris & haliphleos. ferunt glandiferæ arbores, ait idem, Agaricum. fungus est candidus, odoratus, nocte relucens, nascitur in Calabria è quercu aculeatis spiculis, sed tenellis erinacei modo obductus, arnacem vocant accolæ, quo in cibo vtuntur. In Subalpina Italia & in Carnis siue Iapidia legitur ex Larice. arbor est altissima, montes amat, foliis Pini similibus, quæ non decidunt; fert & resinam, decerpunt illum mense Augusto vel Sept. cũ triennio in arbore steterit, & fit optimus. Nascitur sub ramorum truncis pediculo innixus, atq; eo melius, quo arbor vetustior. Siccatur Sole, & decorticatur. Habet præterea Calabria vulgo castaneta & ad mortalium vsum, & ad porcos alendos opportuna. Adde & nobilium herbarum ad morbos pellendos copiam, proueniunt & passim sponte nobiles plantæ, vt platanus, vitex, terebinthus, oleander, siliqua Syluestris, arbutus. item crocus Syluestris, rubea tinctoria, glycyrrhiza, id est radix dulcis, tubera. Nec desunt tepentium calidarumq; scaturigines aquarum morbis curandis opportunæ. Frigidorum quoque laticum dulcium, leuium, & innoxiorum scatebræ, perspicuæque passim erumpunt quas parens ipsa natura ad incolarum commoditatem & salutem comparauit. Effluunt & multis locis fontes salsam aquam manantes ex qua fit muries. Irrigatur & tota Calabriæ regio innumeris propè simul paruis simul magnis fluminibus, & his pisculentis. Quorum quidam ad morbos depellendos aliosque insignes effectus sunt commodi. Mare quoq; Calabrum ex vtroq; latere piscosum est, variis clarisq; piscibus, tum tynnis, xiphiis, & muranis fœcundum. Vbi multis locis corallium optimum album & rubeũ nascitur. Venatio ibi & aucupium nobiles sunt & variæ: nam multigenæ quadrupedes stabulantur, & alites nidificant, vt apri, cerui, capreæ, lepores, vulpes, lynces, lutræ, sciuri, martes, meles, viueræ, istrices, erinacei, testudines, tum aquaticæ, tum terrestres, glires, ex alitibus phasiani, externæ, perdices, coturnices, rusticulæ, gallinagines, palumbi, phassæ, cornices, turtures, turdi, merulæ, ficedulæ, & aliæ paruæ aues, & accipitrum genera plura, item aquaticæ aues, & præsertim ardeæ. Nec caret armentis, gregibusq;. Quam rem Varro rei rust. libro secundo commemorans inquit. nobiles pecuariæ in Brettiis habentur. Equi præterea peroptimi ibi generantur eximia pernicitatis & magni, quorum armenta multis locis existunt. Metallis olim nequaquam caruit, & in præsens eisdem exuberat, cum sit sanè tota metallifera, vbi aurum, argentum, ferrum, sal fossile, marmor, alabastrites, chrystallus, pyritides, id est marchasita, gypsitria genera synopes, siue vt alij minium, rubrica fabrilis, chalcanthum, bolum, alumen, sulphur, atites, hæmatites, gagates, magnesia. Magnetis, ait Plinius libro trigesimosexto, genera quinque sunt. Quintum in Magnesia nascitur, ruffus est, & niger, nec attrahens ferrum. item berillus, smiris, pumex, cos silex, cos aquaria & olearia, lapis molaris olearius, & frumentarius, lapis obsidianus, lapis quo pistores imagines inumbrant, lapis specularis, lapis phrygius, lapis ophites, lapis siue color cyaneus. Sunt, qui amianthum in Calabria secundum salisfodinam nasci tradunt, sed mihi compertum non est. Honestatur insuper Calabria nobilibus crebrisq; emporijs, quæ passim in annos singulos celebrantur. Quæ alicubi quindecim diebus, alicubi octonis, alicubi quatriduo, alicubi minimum biduo perdurant. Opificia quoque perpulchra fiunt; siue ex terra ac creta, siue ex ligno vasa quæres; siue ex lana vel coloria vel tincta, siue ex lino, cannabine, & ex gossipio, & serico vestes, supellectiliaue manus. Exuberat verum etiam & frumento, & eo nempe probatissimo; quod, Plinio libro decimo octauo referente, ante mortem Alexandri Magni annis ferè CXLV. Sophocles poeta tragicus in Triptolemo, qua in fabula Dionysio Halicar. teste, Ceres inducitur, ante cuncta laudauit. Ad verbum translata sententia: Et fortunatã Italiam frumento canescere candido. Quod sanè de Calabria tum tantum Italia dicta intellexit, seu ex Dionysii verbis in propatulo est, quod iam exposui. Sunt in Calabria frumenti genera plura; triticum, siligo, far, secala, irio, diminum vocant, triticum, quod Turchicum appellant, sagria, robus, rosiam vocant, cingia. Fiunt Zea, speltam vocant, hordeum, oriza, & sesami copia ingens. Affluit & omnis generis leguminibus, inter quæ etiam lupinis quibus tellus & armenta pinguescunt. Redundat & vino, oleo, ac melle: & his porro optimis. Abundat præterea arborum fructibus omnis generis sapidis & innoxiis, præcipui saporis. Et, præter cætera poma, mala in ea fiunt quæ alibi sana, alibi æstiua appellantur: magna sunt & præcipui saporis, quæ in arcis asseruata mirum spirant odorem, & ægris ac febre laborantibus innoxia: quæ in ore instar saccari liquefiunt. Laudatur & Romæ viscum Calabrum quod tenacitate alia omnia præstat. Existunt & passim horti nemorosi malorum aureorum, limonum duum generum, & citrorum arboribus instructi, & amœnitate referti. Fit & serici probatissimi copia ingens; quod inter Italica serica bonitate obtinet principatum. Plurimum enim necidalis bombicibusque nutriendis dant operam. Gossipij itidem plurimum fit. Lina affatim fiunt horum genera duo, masculum vocant alterum femineũ. alterũ Martio mense satũ superiori præstantius, Alexãdrino minimum inuidens. Cannabis etiã bigena fit, & crocus, saccarum, anisium, coriandrum & id laudatissimum. Sed quid de cœli clementia ac tempere dicam? Habet nempe Calabria terras hyeme æstateque vernantes & amœnas, verè quidem humanæ voluptatis loca, aer ibi purus, mitis, & blandus, vt nec vis frigida hyemis, nec solis æstus immensus terram torrentia

permissi,

perurit, aut incolas fatigat, sed quieta moderatio, compositaque, ac grata temperies salubri suauiq; eos vegetatione sustentat. Ita fit vt plurimis locis auos proauosque videas. Sed quid his immoror? Quid multis opus est verbis? Quando, præter ea, quæ dicta sunt vnum maximum de huius regionis temperie ac clementia cœli argumentum esse potest, quod aëreũ mel, quod manna vocant, cœleste alimentum, atque verè nectar atq; ambrosia passim affatim stillat ac legitur. Et quod Israelitæ in deserto pro miraculo longe mirabantur, hic felix ipsa natura sua sponte præstat. Quod quomodo fiat Pontanus in libro Meteororum Calabriam felicem appellans sic scribit: A B

Quinetiam Calabris in montibus, ac per opacũ
Labitur ingenti Crathis siqua cærulus aluo,
Quaque Syriis siluæ conuallibus horrent.
Felicesfyluæ, quarum de fronde liquescunt,
Diuini roris latices, quos sedula passim
Turba legit, gratum auxilium languentib. ægris,
Illic æstate in media sub sole furenti
Dum regnat calor, & terræ finduntur hiantes, C
Tum tener ille vapor sensim sublatus ab æstu,
Versatusq; die, multoq; incoctus ab igni
Concaua per loca, & arescentibus vndiq; syluis,
Ingratum vt sensit frigus sub nocte madenti,
Cum nullæ spirant auræ, & silet humidus aer,
Contrahitur paulatim, & lento humore coactus
In guttas abit, & foliis silentibus hærens
Lentescit, rursumque diuturno à sole recoctus
Induit & speciem ceræ, mellisque saporem.
Quod & apes præstant arte, ingenitoq; fauore, D
Hoc medicos natura hominũ producit in vsus.

Et libro astrorum Calabriam laudans, eamq; cum cætera Italia sub leone esse asserens ita fatus est:

Et tellus latè ingenti circundata sile,
Diues agri, diues pecoris, longe optima nutrix
Leneæ vitis, ditique argentea gleba,
Clarorum inventrix studiorũ, atq; æmula diuis,
Magna viris, magna ingeniis, atq; vrbibus ingẽs.

Cum itaq; Pontanus tam optime de Calabria eiusq; incolis senserit scripseritq;, opinari cuiq; prudẽti ac probo viro licet cõiicium, quod in eius libris de Calabris scriptum est, à Campano quopiam subdolo ac peruerso fuisse insertum, vt sub tanti viri nomine fides perhibeatur mendacio. Item Ioannes Ant. Campanus in Epistola, quæ est ad Secundinum, nullum locum in Italia nomine ac vetustate clariorem esse existimat, quàm Calabriam. Ac nullibi philosophi plures & meliores, quàm ibi: nullibi ingenia cultiora, quã Calabris, & vndiq;. Item Horatius de eadem Calabria ora scribens carminum libro 2. sic infit: E F

Ille terrarũ mihi præter omnes angulus ridet
Vbi non hymeto mella decedunt, viridique certat bacca venafro,
Ver vbi longum, tepidasque præbet
Iupiter brumas, & amicus Aulon Fertilis Baccho
Minimum Falernis inuidet vuis.
Ille te mecum locus, & beatæ
Postulant arces: ibi tu calentem
Dedita sparges lacryma fauillam
Vatis amici.

Sane palam est apud Strabonem Aulonem eũdem & Caulonem montem, à quo Caulonia oppidum dictum est, in Calabria esse. Maro quoq; libro tertio Caulonis arces commeminit. Euripides, vt dudum ostendi, Calabriam fertilem esse, & fortibus viris abundare scribit. Plurimos quidem, & eos præstantissimos viros, & philosophos, & poetas, & geometras, & medicos, & legislatores, aliarumq; rerum scriptores, & ingeniosos variorum operum artifices, & pictores, & sculptores, ac nouarum rerum inuentores, necnon robustissimos athletas ducesq;, eruditasq; mulieres, & sanctissimos viros ac mulieres edidit Calabria, vt suis locis ostendemus, quot qualesq; nulla Italiæ regio, Latio excepto ob Romæ maiestatem, protulit. Item Athalaricus rex in Epistola ad Seuerũ, apud Cassiodorum libro octauo, de hac regione ita scribit: Redeant possessores & curiales Brettii ad ciuitates suas, Coloni sunt, qui agros iugiter colunt, patiantur se à rusticitate diuisos, quibus & honores dedimus, & actiones publicas probabili extimatione commisimus. In ea præsertim regione, vbi affatim veniunt inelaboratæ deliciæ, Ceres vbi multa fœcunditate luxuriat, Pallas etiam non minima largitate congaudet. Plana rident pascuis fœcundis, erecta vindemiis. Abundat multifariis animalium gregibus, sed equinis maxime gloriatur armentis. Merito quando ardenti tempore tale est vernum Syluarum: vt nec muscarum aculeis animalia fatigentur, & herbarum semper virentium satietatibus expleantur. Videas per cacumina montium riuos ire purissimos, & quasi ex edito profluant, sic per Alpium summa decurrunt. Additur, quod vtroque latere copiosa marina possidet frequentatione commercia, vt & propriis fluctibus affluenter exuberat, & peregrino penu vicinitate littorum compleantur. Viuunt illic rustici epulis vrbanorum, mediocres abundantia præpotentum: vt nec minima ibi fortuna copiis probetur excepta Hanc ergo prouinciam ciuitatibus nolunt excolere, quam velut in agris suis se fatentur omnino diligere? *Et in calce epistolæ:* Sed ne vlterius in eandem consuetudinem mens aliter imbuta relabatur, datis fideiussoribus tam possessores, quàm curiales sub extimatione virium, pœna interposita, promittant anni parte maiore se in ciuitatibus manere, quas habitare delegerint. Sic fiat, vt eis nec ornatus desit ciuium, nec voluptas denegetur agrorum. *Et in alia epistola ad eundem:* Quicquid enim præcipuum opulenti Brettii mittunt, aut Calabri peculiosi. *Et in epistola ad Bergantinũ apud eũdem Cassiodorum lib. 9.* Quapropter ad Massiam ruris nostri ad Rusticianam in Brettiorum prouincia constitutam magnitudinem tuam iubemus chartariũ destinare.

Et si, vt ab artifice hatũ rerum, Theodoro dicitur A moderatis rebus terra fœcunda est, officinis solemniter institutis montium viscera perquirantur, intretur beneficio artis in penetrale telluris, & velut in thesauris suis natura locuples inquiratur. *Et infrà:* Proinde quicquid ad exercendam huius artis peritiam pertinere cognoscitis, ordinatio vestra perficiat, vt & terra Brettiorum ex se tributum, quod dare possit, inueniat, quæ fructibus copiosa luxuriat. Decet enim vt inter tanta bona, nec illa desint, quæ putantur B esse præcipua. Cur enim iaceat sine vsu, quod honestum potest esse compendium? *Et libro 12.* Brettiorum mare dulces mittat acerras. *Et lib. 13.* Brettii boum pecus indigena vbertate præstant. *Iure igitur optimo sapientissimi illi Græci hanc regionem Ausoniam & inde Calabriam appellauere, hoc vno vocabulo optima eaq; plurima, vt dixi, in ea gigni prætendentes. Et licet regio hæc ob incolarum vicissitudines, & regnantium nomina multis fuerit, vt ostendi, nuncupata nominibus: priscum tamen il-* C *lud & peculiare nomen Calabria, vt semel atq; iterũ retuli, quod regioni aptissime & propriè conuenit, retinet. Rediit nanq; tandem & quidem iampridem in hanc regionem patriam quondam suam Calabriæ nomen, iusq; priscum suum sibi vindicauit, quod olim ab aliis huius regionis nominibus motum, ac relegatum, extra eam inquam, angustissimo loco exul permolestè aliquandiu iacuit. Videbat enim quòd nullibi in Italia, præterquam in hac regione ritè ac iure esse poterat. Rediit autem iis regionis huius no-* D *minibus, quæ se antea relegauerant, vice versa relegatis, aut toti nunc Italiæ, aut parti eius attributis & impertitis. Morgetia enim & magna Græcia nomina obsoleuerunt prorsus & obliterata sunt: Ausonia autem, vt ostendi, & Hesperia, & Oenotria, & Italia toti nunc Italiæ impertita: Sicilia vero Trinacriæ insulæ: Iapygia & Salentina Apuliæ parti quotæ. Iam vero Constantini & Syluestri temporibus Nicenæ synodo primæ Episcopus ex Calabria, vt potè Rheginus, interfuit præsens. Inde Constantii Constantini filii, &* E *Iulii primi temporibus synodo Sardicæ, quæ Illyrii est ciuitas, celebratæ affuere Episcopi ex Calabria, vt tradit Theodoritus: quod ipsum argumentum est, lõge ante hæc tempora Calabrum nomen in hanc regionem rediisse. Ait enim libro secundo Hist. Ecclesiasticæ:* sancta synodus Sardicæ Dei gratia coacta à Roma, Hispania, Gallia, Italia, Campania, Calabria, Africa, *& quæ sequuntur. Calabria præcipue vti magna ac nobilis, Italiæ pars, & Græcis orientalibus notissima, scilicet antea magna Græcia appellata,* F *commemoratur. Iam vero Isacius in Lycophronem Temesam Calabriæ vrbẽ scribit, & Paus. in Eliacis de Temesa & Euthymo loquens, mentionem facit de Calabro fluuio. Cum igitur Calabriæ regio talis sit, ac lõge compendiosa regibus ab omni onere etiam iustè vacare deberet, & dignis honoribus honestari. Sed, heu tempora, non modo ordinariis exactionibus fatigatur, sed iniustis etiam ac grauibus extorsionibus vexatur. Quare multi etiam vineas exciderunt, ob nimiam earum census existimationem. Adde quòd vtraque regionis maritima plaga annis singulis grauissime à piratis infestatur: vnde oppida pagiq; crebrò direptioni, sanguini, & igni traduntur, segetes exuruntur, vineta, oliuetaq;, cæteræq; arbores exciduntur, pecora ac pecudes, &, quod miserabilius & infelicius est, vtriusq; sexus, & omnis ætatis homines prædæ dantur. Qua ex re oppida pagiue ciuibus vacui sunt, & agri multis locis rudes sunt & inculti. Nemo est, qui maria tueatur, itinera à prædonibus & latronibus infesta securitati det, tam magnam captiuorum manum recenseat, eosq; à barbarica seruitute redimat, & Christianæ libertati reddat: sed sunt, qui nulla belli necessitate singulis tribus lustris omnis sexus & ætatis populos recenseant, & vel à pauperrimis tributa exigant. Id quod nequaquam erat apud Romanos, sed denarius tãtum in singula capita quotannis Imperio soluebatur. Seruius Tullius sextus Romanorum rex ciues infra numerum quinq; millia æris habentes sine censu reliquit, quasi tenues & impotentes. Senatus Porsennæ tempore & semper in magna necessitate plebem à tributo liberauit, decreuitq;, vt diuites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Adde quod regio ipsa monstris etiam, regulis inquam & tyrannis abundat, qui eam expilant & deglubũt, ac veluti alteri Campani Læstrigones ob inexplebilẽ sitim & inexhaustam auaritiam mortalium labores depascunt indies, & syluas, saltus, agros, pabula, flumina, aucupia, venationes, omnia demum populorum iura sibi vsurparunt. Quare populos sibi subiectos quod eos longe vexent, vexallos, hoc est vexatos appellant. Quos Romani modestiæ causa non subiectos appellabant, sed socios. Mercaturam insuper vilem rem, ingenuis hominibus indignam, eorum plerique exercent. Apud Romanos in tanto Imperio nequaquam tot famelicæ & insatiabiles harpyiæ erant, mortalium labores depascentes. Verumenimuero multæ claræ Vrbes molestissimas excussere è ceruice bipennes, quòd duræ seruitutis iugum ferre non valerent.*

LIBER SECVNDVS.

Nunc autem, quia de regione vniuersè satis dictum habeo, superest vt eam singillatim scribere aggrediar, ac quicquid quoquo in loco memoratu dignum sit annotare. Qua in re maius mihi opus incumbit. Nam cum quorundam locorum atq; vrbium prisca nomina immutata sint, & oppida quædam interierint prorsus: quorundam, quæ solo æquata fuerunt, mutatæ sedes: magna ad ea indaganda, adhibenda mihi cura fuit, magnus subeundus labor. Præsertim etiam quod veteres scriptores loca pleraque haud quidem distinctè, sed confusè scribant. Siquidem Strabo locorum ordinem interdum ita cōfundit, vt vix eo facile dignosci possint. Nam supra Locrum & Cauloniam, Mamertum, & Brettianam Syluam esse scribit, quæ in hac ora non esse suis locis docebimus. Item post Scyllaceū Crotoniatarum fines, & Iapygum terna promontoria esse dicit, sed qui Locrensium & Crotoniatarum fines sint, vtpotè Crotalus fluuius aut Semiris, quæue tria hæc promōtoria sint nequaquam enodat. Rursus Philoctetem iuxta Peteliam Crimissam condidisse ait, atq; Apollodorum dixisse Philoctetem in Crimissa promontorio agri Crotoniatarum Chonim oppidum extruxisse, sed in qua parte agri Crotoniati, vtpotè læua aut dextra sit Crimissa promontorium, nō elucidat. Et duo oppida in hoc promontorio à Philoctete condita fuisse ostendit, Crimissam, & Chonim, cum de Petelia & Cerillis fatur, adeo implicitè scribit, vt quæ in loco sint ex eo sciri non possit. Neq; hoc crimine carent alij plerią;. Adde quod veterum scriptorum codices mēdis plurimis scatent, tum temporum malignitate, tum quia dum quidam eos emendare desudant, atq; elaborant, magis deprauant. Neoterici quoq; scriptores tum veterum mendosis libris tum vulgi & imperitorum opinionibus ac fabellis innixi in multos errores lapsi sunt. Vt Raphael Volaterranus, Guido Rauennas, Blondus Forliuiensis, Pandulphus Collenutius Pisauriensis, Sebastianus Corradus, & alij plurimi. Quid de vulgaribus ignorantissimis scriptoribus dicam? Quibus magnæ curæ fuit ingentia quidem, sed nugis, conuitiis & mendaciis conferta volumina scribere. Qui suos ineptos & indignos & insanos, ac propediem perituros labores Italiæ equisonibus, laniis, coquis, cauponibus, pistoribus, baiulis, morionibus, setariis, fartoribus, cupedinariis, cerdonibus, veterementariis, & eiusmodi infimæ sortis hominibus, & deliris aniculis, & mulierculis, ac demum scortis parant. Nam Latinè scribere nesciunt, & Latina quæstus gratia vulgaria faciunt: quod facilius sit opus dissoluere quam conficere. Graues autem & eruditi viri grauia, ac Latinæ linguæ nitorem, grauitatem, ac maiestatem sectantur, & Latina scripta legunt, & Latinè scribunt, quo sua ingenia iudicia, ac doctrina, vbiq; gentium, pateant, cunctis vtilitati sint, & æternitate donentur: vulgares vero libellos vti indignas & viles res abominantur & execrantur. Quare ego illis, qui hos aliosq; meos libros, Latinè a me editos, in vulgarem sermonem vertere audebunt, iam nunc Dei iram imprecor, ne exigant annum. Atque ne hæ imprecationes meæ in huiusmodi impr. obos nefarios, & lucriones homines irritæ sint, Deum ipsum vindicem imploro. Nolo enim eas lucubratiunculas, qualescunq; hę sint, in Italia tantum malignis ac sordidi & imperiti vulgi obtuso & hebeti iudicio exponi, ac breui aboleri: sed vbiq; gentium in eruditorum manibus versari, & æternitate donari. Futurum est enim, & vt quantum auguror, è proximo, vt Latina lingua simul cum fide & Imperio Romano rursus vniuersum orbē permeet. Vulgares autem libelli propediem cum suis Auctoribus interibunt. Sed hac de re, & quod ingenua disciplina cum vulgo communicanda non sint, vberius in libris pro lingua Latina fati sumus: quare ad institutum redeamus. Attamen id vnum præfari mihi visum fuit, quòd loca, quæ sanctorum nominibus à vulgo appellantur, sine sancti additamento scribenda: & quæ duobus nominibus ab eo ipso vulgo appellantur, vt Latinitas patitur, componenda censuimus. Nō enim portus & mons sanctus appellandus est, aut oppidum sanctum, quia sic ignarum vulgus appellat, etiam si in eo alicui sancto ædes dicata sit. Iam vero Laurentum Latii opidum à Pico rege conditum sanctus Laurentius vocatur à vulgo: Et Seuerena Calabriæ vrbs ab Oenotriis extructa sancta Seuerina à vulgo appellatur. sunt & alia eiusmodi propè innumera. Proinde non insani & ignari vulgi consuetudinem, sed historiæ, & Latinitatis rationem sequamur. Vulgus enim vt est imperitum ac rude, ita est credulum, præceps, audax, & obstinatum, de quo plura diximus in libris pro lingua Latina.

Talaus amnis nunc Calabriam à Lucania dirimit, cuius meminit Strabo. A Talao ad duos lapides Turtura oppidum est edito loco, à mari M.P. duobus distans, Est Turturinus ager pabulis & venationi & aucupio aptus. sunt & in eo siluosa loca: legitur māna, fit saccarū & oriza, & ficus optimæ fiunt. Nascuntur & optima vina: Item chalybs & ferrum. Non longe à freto locus est, Palæcastrum vocant, vbi veteris oppidi vestigia visuntur. A Turtura ad secundum lapidem Aëta oppidum est, ab aëto, quod aquilam significat, dictum edito loco: sunt enim hic prærupta loca, in queis accipitres multigeni congerunt: abest à freto M.P. quatuor. est Aëtinus ager ferax, & venationi & aucupio & pabulis idoneus, extat & Silua glandifera ad porcos alendos commoda. Nascuntur & vina generosa, fit gossipium legitur manna, nascitur silex, & lapis molaris, & lapis phrygius. Secus littus index passim reperitur. lapis est, cuius attritu auri &

argenti bonitas indicatur. In mari portus eſt Dinus, A
& eiuſdem nominis inſula paulum à continenti di-
ſtans, in qua cuniculi ſtabulantur, & circum coral-
lium capitur, fit trichiarum & halecum captura, quæ
ſale in cadis condiuntur. Sunt & retia thynnaria.
A Dino portu m p. duobus portus alter exiſtit Nico-
lus dictus. Inde Scalea oppidum occurrit, Talaus olim
dictũ, cuius meminit Strabo. Qui ait: Talaus amnis
& Talaus tenuis ſinus, & vrbs Talaus paululum
à mari ſemota Lucaniæ poſtrema Sybaritarum
Colonia. Nunc mari abluitur. Mare n. alicubi cre- B
ſcit, alicubi recedit. Abeſt à Talao amni m. p. x. Ab
Helea, ait Strabo m. p. L. Iuxta Talaũ vrbem ait idẽ
Draconis ſacellum erat, qui comitũ Vlyſſis vnus ex-
titit. Pandulphus Collenutius Piſaurienſis parũ pru-
denter Scaleam eſſe Heleã ſcribit, cũ, vt in Strabone
& Plinio videre licet, Helea vltra Palinurum ſit, di-
ſtatq; à Silari amni m. p. xxxi. Alius quidã Trebatiũ
Heleatem fuiſſe ſomniat: hac, vt quantũ auguror, de-
ceptus cauſa, quia Cicero ad Trebatium ipſum ſcribẽs
dicit: Veni Heleam, & vidi tua & tuos. Quaſi ve- C
ro Romani proceres villas ac rura extra ſolũ Roma-
num non habuerint, in quibus colonos & rerum ſuarũ
habebãt curatores. Scaleanus ager frugifer eſt, & ve-
nationi & aucupio, ac pabulis aptus. Extant & ſiluæ
glandiferæ ad porcos alendos opportunæ, & ſiluæ ad
nauiũ fabricam & domorum tigna cõmodæ. Fit &
in hoc agro ſaccarũ & xylon. Naſcitur plumbũ & vi-
na bonitate præcipua fiunt. Ex aduerſo oppidi inſulæ
paruæ adiacent nõ longe à terra. A Scalea ad duos
lapides Laus fluuius in pontum mergitur torentinis D
& anguillis vber, & circum Lutræ ſunt: cuius Stra-
bo itemq; Plinius meminere, antiquæ Auſoniæ, He-
ſperiæ, Oenotriæ, Italiæ, Magnæ Græciæ & Calabriæ
terminus. Eſt & intus oppidũ eiuſdem nominis, de quo
mox. Poſt Laum flumen, Batum flumen alterum in
mare influit, quod peruium ſign. torentinis, abundãs,
cuius meminit Plinius. Et ſupra oppidũ eſt eodem no-
mine vetuſtiſſimũ ab Auſoniis aut certe ab Oenotriis
conditum. Diſtat à mari m. p duobus. In hoc agro fit
ſaccarum, & mel optimũ: naſcuntur & vina bonita- E
te mirifica, ager hic fertilis eſt. prouenit affatim ra-
dix dulcis: naſcitur cos aquaria. Exciditur lapis mo-
laris olearius & frumentarius. Eſt & ſilua glandife-
ra ad porcos alendos, & paſcendis pecoribus opportu-
na. Inde ad ortum proficiſcenti Papeſiderum oppidũ
ſeſe offert, quaſi admirabile ſidus ſupra ſaxum ſitum,
natura munitum: abeſt à freto m p. ix. quod eiuſdem
nominis fluuius adlabitur, qui Laum amnẽ influit.
Supra Laum oppidum exiſtit loco edito ſitum vetu-
ſtiſſimũ ab Auſoniis vel Oenotriis conditum, quod Laus F
fluuius præter fluit, de quibus commeminit Plin. lib.
3. Oppidani coriis ſoleiſq; concinnandis operã nauant.
Deinde ad occiduũ redeunti Merimagnũ oppidũ of-
fertur, in cuius agro pabula inſignia ſunt, fit caſeus p-
batiſſimus, & mel non vulgare, oriuntur berilli. Vbi
hinc ceſſeris, Vrſimarſum oppidũ inuenies, ab euentu
fortaſſe, hoc eſt ab Vrſimorſu o in a verſo dictũ, Abi-

ſtrũ olim Ptolomæo, humili petra ſitũ, cui maximi im-
minent montes, ſed mutata ſede in radicibus Appen-
nini, quod eiuſdẽ nominis fluuius torẽtinis & ãguillis fœ-
cũdus præterfluit, qui Lao fluuio miſcetur. Hîc Lutræ
ſunt, eſt à mari M. P. v. à Lao amni duobus. In hoc
agro vina, olea & mella laudabilia fiunt, extat & ſil-
ua ad domorũ tigna & nauiũ fabricã apta, & vena-
tioni cõmoda, prouenit terebinthus affatim. Naſcitur
lapis molaris frumẽtarius & olearius. Et gypſũ è ter-
ra effoditur. Sunt & teſtudines terreſtres. Ad mare
Cerilli oppidũ eſt vetuſtum, edito loco ſitũ, ab Auſo-
niis vel ab Oenotriis conditũ. abeſt à Lao flu. M. P.
vij. Iã certe oſtendi oram hanc ac totã Calabriam ab
Auſoniis indigenis Aſchenazi poſteris initio fuiſſe ha
bitatã, rarè tamen: inde ab Oenotriis occupatã & cre-
bris oppidis cultã. Cerillorũ meminit Strabo lib. 6. qui
ait: Iſthmus à Thuriis in Cerillos extẽditur ppe
Laum. Ipſius autẽ iſthmi milliaria ſunt triginta
ſeptẽ cum dimidio. Supraq; hos Brettii cherſo-
neſum habitant. In qua iſthmo pars Phocenſiũ ha-
bitauit, vt Herodotus libro primo tradit. Eſt & Ce-
rilli promontoriũ Talai ſinus finis. Et portus Parthe-
nius, cuius meminit Plinius. In Cerillenſi agro vinum
bonitate mirificũ naſcitur quod Romæ habetur in pre-
cio: ſubeſt & oleũ clarum, fit & ſaccarum: ex oleribus
cepæ laudãtur. Mare hoc & Scaleanũ piſcoſum eſt,
vbi thynni & alij nobiles piſces capiuntur. Contra op-
pidũ inſula parua adiacet modicũ à terra diſtans. A
Cerillis ad ſecundum lapidem Diamas fluuius freto
miſcetur. Hic portus Phocenſiũ eſt, cuius Plinius cõ-
meminit, quod Phocenſes poſt Troiæ ruinas Rhegium
primò peruenientes, poſtea huc cõmigrarint, vt Iſacius
in Lycophronem ſcribit. Sunt autẽ Phocenſes Græciæ
populi, qui aliquot vrbes in Calabria condiderunt, vt
Amphiſſam, vt Criſſam, vt Hyelã, vt Lagariam, vt
Arianthã, vt alias multas. Supra Cerillos paululum
Machæra oppidũ eſt, quòd gladium ſignificat, cũ ſpe-
ctato vino. In cuius agro berilli oriuntur. E regione
Machæræ, Criſcora oppidum exiſtit, editiori loco ſu-
per ſaxum ſitum, quaſi aureus mons, quæ modicũ in-
ter ſe & à Cerillis diſtant. Hîc etiã generoſa vina fiũt,
naſcuntur berilli, & ſilices, & lapis phrygius. prouenit
terebinthus & vitex, ſunt & caſtaneta ingentia, &
ſiluæ glandiferæ, ad porcos alendos opportunæ: præſtãt
& vbera gregibus armentiſq; paſcua. Congerunt &
in his locis accipitres multigeni, & ſyluestria anima-
lia ſtabulantur, vnde & nobilis venatus fit in hac o-
ra paſſim, & vbertim fœnicula marina naſcuntur. A
Criſcora M. P. quatuor Vernicarium oppidum eſt à
vernante aëre dictum: forte Apruſtum Plinio, in cu-
ius agro ſiluæ ſunt ad domorum tigna & nauium fa-
bricam aptæ, prouenit terebinthus. Procreantur te-
ſtudines terreſtres. Inde eſt Suminuranum oppidum,
cuius meminit Antoninus Pius in itinerario, qui
fuit anno Chriſti cxl. ex Sybarei ruinis, vt cenſuimo,
excitatum, quod Sybaris fluuius torentinis & an-
guillis vber præterfluit vbi gammarorũ magna copia
naſcitur. Hic ſericum optimum fit, texuntur panni
nobiles

A *nobiles ex stamine laneo, vel lineo, vel bombiceo, vel gossipino, & subtegmine laneo albi coloris. Genus hoc panni frondinum vocant. Celebratur mercatus annuatim. In hoc agro oriuntur berilli, gypsum, & specularis lapis, legitur manna. Prouenit & tragium, quod herbarij & pharmacopulæ Calabri dictamum appellant: habet enim, vt Dioscorides scribit, dictami vim, & vtranq; herbam in Creta tantùm nasci ait. Est & in agro hoc planicies ingens, Tenesius campus dictus, agricolationi, pabulis, & aucupio percõmoda, inde valis est amœnissima lympidis*
B *aquis referta. A Septentrionali parte mons est sublimis, Pollinus à polleo dictus, quod nobilibus herbis medelæ commodus polleat. Prouenit enim ibi, vt ab herbariis accepi, tragium, dictamum Cretense, chamaleõ bigenum, draucus, meum, nardus celtica, anonides, anemone, peucedanum, turbit, reubarbarum, pyretrum, iuniperus vbertim, stellaria, imperatoria, cardus masticem fundens, dracagas, cythisus, vnde & caseus & hippaces probatissimi fiunt: erumpunt & in*
C *hoc monte alia plures nobilissimæ herbæ, sunt & aurifodinæ. Nascitur & lapis phrygius funges procreans in singulos menses esu suaues & innoxios. est mediocriter ponderosus, & inæquali coloris concretione, candidas Cadmiæ modo venas habens. Quam rude vulgus ex lyncis vrina condensam falsò putat: cum ea, ait Plinius, gemma fiat, quam lynx mortalium vsui inuidens, vt primũ minxerit terra obruit. Phrygius autẽ lapis ait idẽ libro trigesimo sexto, Gleba est pumicosa. Hic Sybaris fluuius oritur. Non longe à*
D *Summurano, Syphei oppidi vestigia visuntur, cuius meminit Liuius quod vnà cũ aliis quibusdam Calabriæ oppidis ad Romanos rediisse tradit. Vbi Sũmuranum abieris, tenderisq; ad occiduum, Seracenam oppidum inuenies, Sestium olim, vt conijcio, dictum ab Oenotriis conditum, vt scribit Stephanus, qui ait:* Sestium vrbs Oenotrorum mediterranea. *Abest à Summurano m.p. quatuor, quod Garga fluuius adlabitur frigidissimus, qui Sybari miscetur. In delubro, quod diuo Leoni est dicatum, quorundam san-*
E *ctorum frusta asseruantur, vt mentum Ioannis Baptistæ, frustum vestis Christi, frusta Petri, & Pauli. Andreæ, & Bartholomæi Apostolorum, Georgii, Cornelii, Cypriani, Theodori, digitus Stephani protomartiris, dens genuinus Blasii, costa Luciæ, phiala vitrea cum particula vnguenti, quo Maria Magdalena Christi pedes vnxit. Est & arcula cum quorundã aliorũ sanctorum frustis. In hoc hoc agro vina generosa nascuntur, fiunt & olea nobilia, legitur mãna, fit gossipium, nascitur plumbum, sunt & aurifodinæ, eximitur gypsum. Gypsi, ait Plinius, duo genera,*
F *alterum è lapide coquitur, alterum è terra effoditur. Qui coquitur, lapis est, non dissimilis alabastrite esse debet, aut marmoroso: coquitur fimo bubulo, vt celerius vratur. Omnium autem optimum fieri compertum è lapide speculari squamam vitalẽ habente, finditur in tenuissimas crustas. De quo Plinius libro trigesimo sexto sic ait :* Lapis specularis faciliore multo natura finditur in quaslibet tenues crustas *talcum appellat aromatariorum turba. Est & in agro hoc Charitoros. id est gratiæ mons Apennini, herbis medendi arti commodis, oppletus: sunt & siluæ glandiferæ alendis pòrcis aptæ: fiunt venationes nobiles, stabulantur & lynces. Post Seracenam M.P. quinque Altimontum est oppidum vetustum edito loco, Balbia olim dictum. Sed an ab Ausoniis, an ab Oenotriis conditum sit ignoratur. Vnde vinum Balbinum bonitate præcipuum, cuius meminit Plinius libro quartodecimo, illudq; cum aliis Calabris vinis plurimum commendat. De quo Athenæus libro primo inquit:* Vinum Balbinum generosum & admodum austerum, & semper seipso melius nascitur. *Hinc vitis Balbina, alias byblina in Siciliam allata est, vt Athenæus tradit, qui sic libro primo scribit :* Hippias Rheginus vitem illam vocatam fuisse byblinam asseruit, quam Polis Argiuus, qui Syracusis regnauit, primus ad Syracusas ex Italia detulit, & id fortasse vinum quod dicatur polium apud Siculos ipsum est byblinum. *Hic emporium bis annis singulis celebratur. In fano beatæ Mariæ & multorũ sanctorum frusta asseruantur. Est enim spinarum vna corona dominicæ, frustum crucis Christi, coxendix cum crure & pede cum carne & cute Ioannis Chrysostomi, lacertus diui Basilij, pars crinium beatæ Mariæ Virg. & Mariæ Magdalenæ, frustum Matthiæ & Philippi Apostolorum, Pontiani, Laurentii, Stephani Proto. Barbaræ, Claræ, Georgii, Gamalielis, Virga Moysis, & aliorum quorundam, pars digiti Thomæ Aquini, sanguinis Blasii Episcopi. Iacet & corpus beati Pauli Militensis ordinis prædicatorum. Est in hoc agro beatæ Mariæ Aquaformosa cognomine templũ, Cistercensium Monachorum Cœnobium. In quo multorum quoque Sanctorum frusta asseruantur. Sunt enim frusta vestis Christi, ac beatæ Mariæ Virg. Sixti, Gregorij, & Syluestri Rom. Pont. Apostolorum Thomæ, Iacobi, Simonis, Iudæ, & Philippi: Item Ioannis Bapt. Chrysogoni, Fabiani, Phantini, Seantoris, Luciani, Chrysanti & Dariæ, Paulinæ, Annæ, Felicissimi, & Agapiti, Theodori, Primi & Feliciani, quatuor Coronatorum, Bibianæ, Marii, Marthæ, Audifax, & Abacu, Vitalis, Margaritæ, Armeniæ, Blasii, Saturnini, Barbaræ, Nerei, Achillei, & Pancratii, Mennæ, Georgii, Crescentij, & sociorum, & aliorum quorundam. Non longe à fano hoc vallis est, in cuius medio riuus labitur, & in altera parte castaneæ, in altera cirrhi nascuntur, ita vt in hac nulla castanea, in illa cirrhus nullus oriatur, vt naturæ miraculum sit. In hoc Balbino agro montes sunt natiui salis candidissimi, quod lapidicinarum modo ceditur : est pellucidus densus, concretione sua æqualis nec lapidosus, intus gemma est salis candidi ac translucidi. Nascitur & alabastrites. Extant & aurifodinæ duobus locis : & argentifodinæ, ferrifodinæ, & lapis cyaneus. In huius agri Appennino nascitur chry-*

stallus, exciditur gypsum. Est & Balbinus ager frumenti, & aliarum frugum ferax & pabulis aptus, quem Crondus fluuius irrigat, torentinis & anguillis vber, vbi & lutræ sunt. Nascitur in montibus Tirus fluuius. Stabulantur & siluestres quadrupedes, fiunt & aucupia phasianorum, perdicum, & aliarum auium. Existit & silua glandifera ad porcos alendos commoda, optimaque gregibus armentisq; pabula suggerens. Sunt & castaneta, legitur & in agro hoc manna. A Balbia ad quintum lapidem, Ninetum oppidum est, Donatum vulgus vocat, Ninæa olim dictum ab Oenotriis conditum, vt scribit Stephanus. Ninæa, *inquit,* vrbs Oenotrorum mediterranea. *In hoc agro Grondus & Acida fluuij nascuntur, qui Isauro fluuio miscentur. Nascuntur Berilli & silex, sunt & montes natiui salis. Prouenit Terebinthus, & Iuniperus frequens. Fiunt vina, olea, & mella non vulgaria: erumpunt & perspicui fontes. Est & mons celsus in Appennino, cui Mula est nomen nobilibus herbis medelæ aptis refertus, in quo chrystallus gignitur. Atq; in ima eius parte quadam Synopis nascitur nobilis, & lapis Phrygius prouenit, & terebinthus. Est & Sylua glandifera & alendis porcis opportuna, suggerit & gregibus armentisque pabula. Existunt & castaneta, necnon Syluæ ad domorum tigna reliquaque vtensilia, & ad nauium fabricam aptæ. Stabulantur in montibus siluisq; apri, capreæ, & alia siluestria animalia. Nidificant & accipitres multigeni, vnde & venationes nobiles fiunt. Non longe a Donato Polycastrellum oppidulum est. In cuius agro lapis molaris frumentarius, & olearius, & cos aquaria nascuntur, in montibus chrystallus gignitur. Postea est Folonum oppidum, quasi folea, hoc est ferarum cubile, inter Rosam & Acidam amnes, quorum alter torentinis & anguillis fœcundus est, & vterq; Isauro miscetur, fortasse Artantha, quam, ait Stephanus, Phocenses inter duos fluuios condiderunt. Cum enim, vt ostendi, ante casum Troiæ, Ausonij indigenæ, & inde Oenotrij aduenæ, & post Troiæ ruinas, præter cæteros, Phocenses Calabriam incoluerint, vrbesq; in ea extruxerint, & harum quarundam nomina immutata sint (quædam enim prisca nomina aut integra, aut litteris tantum vel syllabis immutatis retinent) difficile est quænam hæ sint pro certo asserere. Folonensis ager frugifer est, & pascendis pecoribus aptus: quamobrem armentis abundat, & gregibus. Sunt & in agro hoc glandiferæ arbores, ad porcos alendos opportunæ: sunt & castaneta, sed castaneæ insitæ sunt. Nascuntur & præclara vina, exciditur lapis molaris frumentarius & olearius. Non procul ab oppido vberrimus fons è saxo manat, vt statim flumen fiat torentinis affluens. A Folonio ad quartum lapidem Agatha oppidum est, Artemisium, vt arbitror, ab Oenotriis, ait Stephanus, conditum, incola Artemiata. Distat à freto M. P. octo. In hoc agro Isaurus fluuius pisculentus oritur. Nascitur chalcanthum, & rubrica fabrilis, & lapis phrygius, legitur manna. Sunt Syluæ glandiferæ ad porcos alendos commodæ, & siluæ siluestribus arboribus oppletæ, præstant & pecuariis pabula. Agathini adeo agiles sunt & apti, vt veluti viuerræ feré celsissimas arbores scandant, & vnco ramis applicití, ex alia in aliam transeant, venantes glires. Ab Vrsimarsi agro huc usque; & deinceps Leucopetram vsq; in Apennino apri, cerui, capreæ, sciuri, lynces, martes, meles, viueræ, lepores, istrices, erinacei, & alicubi vrsi etiam stabulantur, vnde & pulchræ venationes fiunt. In planis autem locis optima phasianorum, externarum, perdicum, coturnicum & aliarum auium aucupia. Nec desunt testudines. congerunt & in præruptis locis accipitres multigeni, & hi optimi. At passim terebinthus abũde nascitur, ex qua terebinthina fit, quæ etiam ex pino, abiete, & larice fit. Cumq;, vt dixi, passim in Calabria flumina, & perennes ac perspicui fontes, tum amœnæ valles, collesque, & optima pabula, & castaneta, glandiferæque syluæ sint, & nec nimius calor, nec vehemens algor in ea vigeat, sed temperata cœli temperies: præter cætera, vulgo nobiles pecuariæ habentur. Ab Agatha M. P. quatuor Ginetum siue Thyetum opidum est.* Thyella *Oenotrorum vrbs, ait Stephanus, in qua pars Phocensium habitauit. Est à mari M. P. tribus, quod eiusdem nominis fluuius præterfluit, qui vehementi impetu se in mare præcipitat, & ob id formidabilis est nautis. In hoc agro fit saccarum, existunt & horti nemorosi malorum aureorum & limonum. Fiunt Gineti opera figulina, fiunt, & ficus probatissimæ: nascitur ferrum, chalcanthum, & lapis ophites. Inter Ginetum & Agatham fragarum mira vbertas nascitur. A Gineto ad quatuor lapides Bombicinum oppidum est: in cuius agro saccarum fit, nascitur terebinthus. Extra oppidum beati Cyriaci templum est, & diui Basilij monachorum monasterium. In quo templo ipsius Cyriaci monachi corpus iacet. Existunt in hoc agro horti nemorosi Limonum, & malorum aureorum. Ad mare Blanda oppidum est edito loco, ab aere blando salubriq; dictum: Bellinidarium vulgus vocat, ab Ausoniis, aut ab Oenotriis conditum, & inde a Phocensibus habitatum, quod Soleum flumen adlabitur, abest a Cerillis M. P. nouem. Huius oppidi meminit Plinius, itemq; Mela, qui ipsum inter Laum flumen & Temesam vrbẽ locant. Quod oppidum oppugnauit Fabius, vt Liuius Bel. Pun. libro quarto tradit. Qui hanc vrbem Blandas pluratiuo numere declinat, & in Lucania ponit, alicuius auctoris scriptis deceptus: vt Plutarchus, qui Vibonem Lucaniæ vrbem esse scribit. In Blandinensi agro fit saccarum, & gossipium, ac ficus generosæ: nascuntur & vina & olea præclara, nascuntur & tubera, fit & sericum nobile. Supra Blandam M. P. quatuor, parte læua, Bonifatum oppidum est. Hanc Hyelam esse arbitror: de qua Herodotus in Clio sic:* Hyela ciuitas est, quam Phocenses Rhegium cum liberis & vxoribus peruenientes in agro Oenotriæ condiderũt. *Non in Rhegino agro, qui ad Metaurum amnem prope Taurianum protenditur, vrbes condiderunt Phocenses. Fit Bonifati caseus laudatissimus. Vbi & pulchræ ouium greges sunt, fit & vinũ & seri-*

A & sericum nobile, ac ficus optimæ. Ad mare Lampetes promontorium est Terinei sinus initium, distat à Blanda m. p. sex. Milliario ab eo statio est. Meminit de hoc promontorio Lampete Lycophron, vt alibi dicemus. Supra est Meliuitum ciuitas olim Episcopalis sedes, sed in Marcum translata, à vitium vinique bonitate dicta, edita loco Tempsa quondã appellata, præter quam Isaurus fluuius excurrit. Abest à freto m. p. sex. Hic arx est natura inde manu munitissima & vrbi incumbit. Est quidem vetustissima B vrbs ab Ausoniis condita, Homeri & Lycophronis, aliorumq; poetarũ præconio clara. De qua ita Strabo libro sexto scribit. A Lao prima vrbs Brettiæ Tempsa, quam Ausonij condiderunt, nostræ autem ætatis homines Tempsam etiam vocitant. Post illos eam habuerunt Thoantis Comites Ætoli, quos eiecere Brettij. Prope Temesam sacellum est oleastris circumseptum, Politæ Vlyxis socio dicatum. Quem barbarorum fraude trucidatum graues excitasse iras tradũt. Ab eoq; exstare prouerbium: heroem Temesæ ingruere sibi dicat nemo. Locrensibus autem Zephyris ipsa C vrbe potitis, Euthymũ fabulantur pugilẽ, postq̃ ad eũ descendisset, victorem euasisse pugna, atq; vt finitimos ab eo tributo absolueret coegisse. Huiusq; Temesæ poetam meminisse aiunt, non autem illius, quæ in Cypro est Temesa. Nam vtroq; modo dicitur. quod ad Temesam ærarium est, & ærifodinarum locus ostenditur, quæ hisce defecêre annis. Quod autem Strabo hanc primam à Lao Brettiæ vrbem dicat, de claris quidem vrbibus intelligit, nam & ipse Cerillos prope D Laum, & Plinius, itemq; Mela, Blandam inter Laũ & Temesam ponunt. Item Strabo ipse Temesæ Terinam proximam scribit, quæ multum abest, inde in maritima ora, Hipponium, & Medamam & Scyllẽ tantùm scribit. Meminit de Temesa Ouid. Fast libro 5. Vbi ait: Rursus aquam tangit, Temesæ aquæ concrepat æra. Et alibi Et quamuis aliquis Temesæa remouerit æra. Et Met. lib. 7. Medeam sic facit loquentem, Te quoque luna traho, quamuis Temesæa labores Aera tuos minuant. Et lib. 15. Temesesque metalla, Leucosiamque petit. Itẽ E Statius Syl. lib. 1. Et quis se totis Temesæ dedit hausta metallis, Et rursus: Nusquam Temesæa notabis æra. Et Homerus Odyß. lib. 1. Pallas ipsa Telemacho, Nunc autem sic cum naui deueni & sociis Nauigans nigrum mare ad alienigenas homines, Ad Temesim æris gratia, duco autẽ nigrũ ferrũ. Et Lycophron in Alexandra de Menelao loquẽs ait: Dona dedicauit virgini spoliatrici Mineruæ, Temesæam craterem & clypeum. Quibus super verbis Isacius interpres ait: Temesa vrbs est F Calabriæ in qua optima æra effodiuntur. Huc etiam post Troianũ excidium cõcessere Phocenses socij & Schedii & Epistraphi ducum Phocensium, vt idẽ scribit, qui ait:

Naboliorum vero in Temesam filiorum,
Nautæ perneuient, vbi Lampetes
Hipponii verticis ad mare promontorium
Asperum vergit, contra autem Crissæ fines,
Crotoniatam mari oppositum sulcum,
Boum arabunt acuto vomere.

A Super quibus verbis Isacius ait: Nauboli filius fuit Ephitus, cuius filii fuerunt Schedius & Epistraphus, Phocensiũ duces, qui apud Troiã cęsi fuerunt. Post autem Troiæ expugnationem illorum socii in Italiam pulsi Temesam incoluerunt, quæ ciuitas est Calabriæ, quæ generosum aurum habet, quæ nunc Tempsa vocatur, quam Lycophron nunc Temesum, nunc Temesam nominat. Lampetes est promontorium iuxta Temesam, & Lampetia vrbs. Hipponium est I- B taliæ vrbs & promontorium. Vbi Crissa vrbs est Phocensium, à Crisso Panopei fratre condita, è regione Crotonis. Meminit de Temesa Ptolemeus & Mela, de qua plura Callimachus. Est Temesa Colonia ciuium Romanorum, vt Liuius bel. Mac. lib. 4. auctor est: deduxit, inquit, eam L. Cornelius Merula. Tempsanus ager de Brettiis captus erat. Eã prædari solitus erat Verres, vt Cicero in Verre ipsum actione quinta scribit. Meminit & actione septima de Tempsano incommodo. Ex hac fuit L. Tempsanus C Romæ prætor. Fuit Tempsa sedes Episcopalis, quæ, vt dixi, in Marcum translata est, aut certe Marcensi adiuncta. Hilarius Episcopus Tempsanus interfuit Synodo Romanæ quartæ, quæ sub Agathone Papa celebrata est. Et Abundantius Episcopus Tempsanus interfuit Synodo Constantinopolitanæ sextæ, sub Agathone. Signabant in numo Tempsani templum cũ æditui: & ex postico politem inscriptione græca Τεμεσέων. Hic præclarissimum vinum nascitur, quod Plinius quarto decimo, inter cætera Calabra vina D laudat: fiunt & olea & mella & serica clara, ager hic frumenti & aliarum frugum ferax est, poma omnis generis fiunt. Aer blandus est, fit in agro hoc gossipium, legitur manna, nascitur gypsum, & lapis phrygius, fit visci copia ingens, sunt castaneta & siluæ glãdiferæ ad porcos alendos commodæ, & siluæ ad domorum tigna & nauium fabricam aptæ. præstant & optima gregibus armentisq; pascua. Supra Temesam m. p. quatuor Vergianum oppidum est, Rogianum vulgus vocat primis literis immutatis, Vergæ olim E dictum. Vetustũ quidẽ est, sed an ab Ausoniis, vel ab Oenotriis conditũ sit, cõpertum non habeo. Meminit huius vrbis Liuius, quã cũ aliis quibusdã ad Romanos, vt ostẽdi, rediisse scribit. Vergianus ager frugifer est, fiũt & vina & mella clara. Legitur manna, fit & sericũ nobile Texũtur Vergis panni quales texuntur Murani. Exin est Marcũ ciuitas sedes episcopalis, Tẽpsæ suffecta. Argentanũ olim, dicta. quã cũ Vergis aliisq; quibusdã ad Romanos rediisse Liuius tradit. In æde Episcopali sanctorũ martyrũ Seantoris, Viatoris F & Cassiodori & Dominatæ eorũ matris corpora quiescunt, qui huius vrbis ciues fuere. meminit horũ Vsuardus in martyrologio suo. Hãc episcopalem sedem Maurolycus Siculus Messenio Archiepiscopo olim subiectã fuisse, insulsè nimis nugatur. Vrbem hanc Folonum flumen præterfluit, nec longe Malosa fluuius alter fluit, qui Folonto miscetur. Ager hic vberes fructus refert, fiunt vina & olea non vulgaria, & sericum nobile, legitur manna, exciditur lapis molaris, nascitur silex. Extant castaneta & siluæ glandiferæ

A *difera ad porcos alendos commoda, sunt & siluæ ad domorum tigna & nauium fabricam aptæ, præstant vbera gregibus pabula, & cubilia feris, nec desunt præclara aucupia. sunt & in hoc agro pagi: Ceruicatum, Casaletum, Mucrasanum, Caualatum, Circeium, Iacobum, Casalenouum, Martinum & Dominica. Inde est, Fagianum castellum, quod Calabrices fluuius torentinis vber præterfluit, qui Sybarim influit. Exuberat Castaneis insitis, sunt & siluæ ad domorum tigna ac reliqua vtensilia & ad nauiũ fabricam aptæ, fit visci ingens copia, prouenit in Fa-*
B *gianensi agro ingens fragorum copia. Nascitur lapis phrygius. Oppidani ligneis vasis conficiendis nauant operam. Calabrices fluuius Fagianensem agrum à Marcensi disterminat. prope Fagianum Lociũ vicus est, in hoc agro Albani populi in tuguriolis habitant. Hic gypsum è lapide coquitur. Ad mare Cetrarium oppidum est edito loco, super saxum situm mari incumbit, quod eiusdem nominis fluuius adlabitur, Lampetia olim dictum, à Lampetia sorore*
C *Phaethontis condita, cuius meminit Lycophron, & Polybius libro tertiodecimo, referente Stephano: à qua gentile Lampetiensis & Lampeticus. vnde Lãpeticus sinus, abest à Lampete promontorio m.p. sex. Meminit & vrbis huius Pomp. Mela, itemq; Plinius: licet quidam mendosè Clampetia legant. Hic nauale est, vbi naues Triremes fabricantur, olei optimi copia, & ficus laudatissimæ fiunt, coquitur gypsum è lapide. Nascitur vitex, & fœniculi marini. A Cetraro ad quartum lapidem Vardia castellum est,*
D *montis vertice paululum à mari semotum, cum balneis non vulgaribus, à transmontanis habitatum. Hi bilingues sunt, nã sua, & Latina lingua vtuntur. Sed nuper à Transpadanis Gallis Lutherana hæresi infecti, sui sceleris pendêre pœnas: nam omnes ferè vitam suspendio finierunt. In hoc agro gypsum nascitur. Extant & glandiferæ Sylvæ. Nec longe est Fiscaldum castellum alterum. Vbi saccarum fit, & mel ac vinũ non ignobile. Nascitur & lapis phrygius. Supra est Hetriculum oppidum, quod vulgus corruptè Latara-*
E *racum appellat. Quod vnà cum aliis quibusdam ad Romanos rediisse, Liuius astruit. Ager hic frumẽti & aliarum frugum ferax est, fiunt vina, ac lina, cannabis, & serica, & fructus optimi, ex quibus castaneæ ex insitis arboribus laudantur, fit & xylon. Nascitur gypsum & silex. Prope est Toranum oppidum cum spectato temeto. Hanc Dapetiam esse arbitror, quam cum aliis multis ad Romanos rediisse Liuius tradit. Hic figlina opera fiunt. In hoc agro eadem fiunt, quæ in Lataraci agro. Torani agrum Turbidus*
F *fluuius à Marci agro dispescit. Nec longe Regina oppidum est edito loco, Herinũ olim appellatum, ab Oenotriis conditum:* Herinum, *ait apud Stephanum Hecatæus,* Oenotrorum vrbs est mediterranea. *Iuxta Perditium flumen labitur, & inde Neia fluuius alter fluit. Fit hîc optimi olei copia, nascitur alabastrites, & sulphur, & silex, & nitrum, cos aquaria, & olearia, lapis molaris frumentarius, & olearius. Inter legumina maxime laudantur ciceres, prouenit Terebinthus. Est & ager hic frumenti & aliarũ frugum ferax. Quem Finetum flumen à Toranensi agro disterminat. Deinde est Montaltum ciuitas, Vffugũ olim dictum, quod simul cũ aliis multis ad Romanos rediisse Liuius scribit, sedes Episcopalis quæ Consentinæ iuncta est. Hic nobile emporium in annos singulos celebratur. Fit Serici optimi ingens copia. Texuntur panni sericei, & frondinei. In hoc agro nascitur alabastrites, & lapis molaris frumẽtarius & olearius, & sulphur oritur & chalcãthum & plumbum. Iuxta Vincentium vicum sal fossile nascitur. Est in hoc agro Xostus vicus. Agrũ hunc Manilianus & Septimius amnes pisculenti irrigant, qui Crathi miscẽtur. Nunc ad fretum redemanũ est. Vbi Paula oppidum est cum forte nobili, quod eiusdem nominis fluuius præfluit, diuo Francisco minimorum ordinis fundatore inclytum, Patycos olim dictũ, ab Oenotriis conditũ, vt Stephanus fert, incola Patycita. Est à Cetraro m.p. duodecim. Ortus est diuus Franciscus, vt de eo, vt par est, aliquid dicamus, à partu virgineo anno M. cccc xv. honestis parentib. ac Christianæ fidei cultoribus, haud sanè sine futuræ suæ sanctitatis portento. Nam ea nocte & hora, qua conceptus est, visa fuit super parentum domũ trabs ignea. Qui duodecimũ annum agens cum parentib. Assisium Vmbriæ vrbem religionis gratia diui Francisci Assisini corpus veneraturus petiit. Inde in Calabriam reuersus diuino instinctu iuxta prophetæ dictum:* Ecce elõgaui fugiẽs & mansi in solitudine, *patriam amplius ingredi renuit, sed hominum cœtum consuetudinemq; declinãs secessum delegit. Vbi diuino cultui iugiter die ac nocte impiger versabatur, ieiuniis, vigiliis, obsecrationibus & contemplationibus incumbens. Mansit autẽ hunc in modum totum quinquennium. Subinde simulatq; excessit ex ephebis vndeviginti annum natus, cœnobitas ad eremum, facta sibi prius à Consentino antistite copia, admittere cœpit. Ac præter cætera, crebris etiam corporis laboribus operam nauabat: ita ita vt nulla vel momenti intercapedo interciperetur, quin & sibi & aliis frugi plurimum esset. Erat nimirum cunctarum virtutum specimen. Eius vultus verum præ se numen ferebat. Pedes toto suæ vitæ tempore nudos gessit. Signis plurimis fulsit. Quippe qui plerosq; vita functos ad vitam, lepra aliisq; vlceribus & languorib. confectos ad pristinam secundamq; valetudinẽ reuocauit. Luminibus captis visum, auribus auditum restituit. Sæpe ignem nudis pedibus illæsus calcauit, calcariam ardentem & ruinam minantem nudis pedibus ingressus, nudis manibus, ne rueret firmauit. Dæmonibus obsessos liberauit. Nec prophetiæ munere caruit: nã diuino afflatus spiritu pleraq; prænuncinuit. Sæpe plures dies ac noctes mansit impastus. Sãctam quadragesimam totã absq; cibo potuq; trãsegit. Carnes nunquã comedit, quinetiam suis Cœnobitis carnibus, ouis, Lactariisq; infirmitatis tempore excepto, & tum consulente medico, penitus interdixit. Eius sanctitatis nomen ad Ludouicum Galliarum regẽ cum percrebuisset, omni posthabita cunctatione rex ipsum summa veneratione ad sese accersiuit. At ille non-*

ille nonnisi Sixti quarti summi præsulis iussu ad eum accessit. Obiit diem suũ Turone Galliæ, senio confectus vnum & nonagesimum annũ agens, a natali dominico anno M D VII. quarto Non. Aprilis Iulio secundo Pontifice, die vero & hora qua Christus pro humani generis salute, parasceues inquam, & hora nona expirauit, idest, more Romano horas à solis occasu præcedentis diei vsq; ad occasum sequentis numerando, hora vigesima prima, vt etiã in Euangelij vinea liquet. Sui quidem finis die, quo è vita hac excessit, suis alumnis Christi exemplo quam humiliter pedes lauit, Eucharistiaque viaticum multis obortis lachrymis suscepit. Qui à Leone decimo post Christum natum anno M D XIX. in numerum sanctorum relatus est. Sed de die Romano in Dig. scribitur, & de horis Martialis lib. 4. Paulæ clara vina fiunt, & dulce, vernatiũ dictum, & austerum, laudantur cepuria. Fiunt & figlina opera, è quibus phialæ & ollæ laudantur. Erat hic palma frugifera. Sed agitata vento corruit. In hoc agro lapis molaris exciditur frumentarius & olearius. Mare hoc pisculentum est, in quo verriculis ingens piscium copia, necnon & corallium capitur. Post Paulam fluuius labitur Tynnaria dictus, quod contrà tynnorum captura fieret. Inde Leudis fluuius alter mare influit. A Paula m. p. quatuor Nicetum oppidum est, edito loco mari incumbens, quod victorem significat. Hic clarissima vina fiunt dulcia vernacia dicta, & ficus optimæ, laudantur & persica, & ollaris vua: plerią; fructus præcoquuntur, vt Puteolis. ager hic frugifer est. In quo etiam lapis molaris eximitur frumentarius & olearius, & cos aquaria: Nascitur gypsum & silex. Fiunt palumborum & aliarum auium aucupia generosa. Ex hoc oppido fuit Nicolaus diui Francisci Paulitani socius integræ ac sanctæ vitæ vir. Post oppidum Mosa fluuius labitur. Intus est Arintha oppidum inter duos amnes Emulam & Sordum ab Oenotriis conditum vt Stephanus refert, distat à Niceto m. p. octo. Hic figlina opera pulchra fiunt, & præsertim ollæ coquinariæ & oleariæ. In hoc agro præter cætera ingens cicercularum copia fit, item gossipium, legitur manna. Nascuntur cos aquaria, & silex & magnesia. Est & Felum pagus. Dein est Castrifrancum oppidum edito loco, Pandosia olim dicta, quam Oenotrii condiderunt. Quæ Oenotrorum regia fuit, quam Acheron amnis, quem Capanianum vocant, præterfluit: à quo, ait Plinius, oppidani Acherontini. De quà Strabo lib. 5. ita scribit: Supra Consentiã paululum Pandosia est, validum propugnaculum, vbi Molossorum rex Alexander trucidatus est, Dodoneo deceptus oraculo, Acherontem atq; Pandosiam cauere iubente, cum similis appellationis loca in Thesprotio monstrentur agro. Triuertex autem ipsum est propugnaculum, cui Acheron amnis præterfluit. Aliud insuper fraudauit oraculum. Pandosia perdes populum quandoq; triuertex. Credidit enim hostium, non suorum cladem ostentari. *Oenotrorum quoq; regũ regiam fuisse Pandosiam memoriæ proditum est. Fuit Alexander à Tarentinis in Italiam accitus, quò ipsis aduersus Brettios opem ferret, nam Tarentini per se Brettiorũ potentiæ resistere non valebant. De qua re Iustinus lib. 12. ex Trogo Pompeio inquit:* Alexander rex Epiri in Italiã à Tarentinis auxilia aduersus Brettios precantibus solicitatus, ita cupide profectus fuerat, vt in diuisione orbis terrarum Alexandro Olympiadis sororis suæ filio oriens, & sibi occidens sorte contigisset, non minorem rerum materiam in Italia, Aphrica, Siciliaq;, quam ille in Asia & Persis habiturus. Huc accedebat, vt sicut Alexandro magno Delphica oracula insidias in Macedonia, ita huic respõsum Dodonęi Iouis vrbem Pandosiam, amnemque Acherontẽ prædixerat, quæ vtraque cũ in Epiro essent, ignarus eadem & in Italia esse, ad declinanda fatorum pericula peregrinam militiã cupidus elegerat. Gessit cũ Brettiis bellum: sed iuxta vrbem Pandosiam & flumen Acheronta, nõ prius fatalis loci cognito nomine quam occideret, interficitur. Moriensq; non in patria fuisse sibi periculosam mortem, propter quam patriam fugerat. Corpus eius Thurii publicè redemptum sepulturæ tradiderunt. *Id idem Liuius ab vrbe condita lib. 8 scribit. Hanc vrbem aliquando Lucanorum fuisse Theopompus apud Plinium tradit. Signabant Pandosini in denario Apollinem, & ex postico tripodem. Hic ingens serici copia fit. Nascitur in hoc agro gypsum, & silex. Non longe Cyterium oppidum est, quod literis immutatis Cyrisanum vulgus appellat, ab Oenotriis conditum:* Cyterium *ait apud Stephanum Hecatæus,* Oenotrorum vrbs est mediterranea, à qua oppidani Cyterini. *Situm est edito loco in radicibus Appennini, cui mõs sublimis imminet Caluccius ab alto cacumine dictus, nobilibus ac salubribus herbis oppletus. In hoc monte bolum nascitur haud ignobile, & fragarum copia ingens. Inde est Consentia ciuitas nobilis, diuitiis pollens, & vetustissima, inter Crathim & Basentum amnes, ab Ausoniis, aut certe ab Oenotriis condita. Nã vt dixi, ante Oenotrii & Peucetii in Calabriam aduentum, Aschenazi posteri Ausones siue Ausonii à Græcis dicti, vniuersam regionem, vrbes in ea rarè tamen condentes, incoluerunt. Inde Oenotrii aduenæ vrbes in ea crebras extruxerunt. Post vero Troianum excidium præter alios Græcos, Phocenses & Philoctetes multas vrbes in ea condiderunt. Est Consentia decliui loco sita Septentrionem spectans, atq; à Niceto idest Tyrrheno mari m. p. duodecim distans. Ab vrbe ad orientale vsq; fretum vallis est amœnissima ad xl. m. p. longitudine, Crathi fluuio nobili & pisculento, de quo alibi plura, aliisque plurimis fluuiis, qui Crathi miscentur irrigata, ac crebris oppidis in speculis collibusq; sitis ac villis vndique cincta. Nam parte læua sunt Domanicum, Menecina, Caroleum, Pandosia, Arintha, Monsaltum, Regina, Lataracum, Toranum, Marcum, Rogianum, Fagianum, Tarsia, Terranoua, & Albanorum, vici complures. Parte vero dextra sunt Castionum, Lucii, Rosæ, Acra, Besidiæ, Terranoua, & itidem Albanorum vici frequentes. Quæ vallis rerum omnium vber-*

vbertate referta est, nam frumenti & alicubi vel si-
liginis & aliarum frugum ferax est. Fiunt omnis ge-
neris fructus optimi, in quibus castaneæ laudantur, nõ
quæ ex natiuis, sed ex insitis castaneis proueniunt, vn-
de & insertas castaneas vulgus appellat. Fiunt item
hortensia non vulgaria, ac vina, olea, mella, lina, can-
nabis, gossipium, sesama clara, legitur passim manna.
Extant & læta pabula, atq; in planis aucupia, in mõ-
tibus venationes perpulchræ fiunt. Sunt & syluæ glan-
diferæ, & syluestres. Fluuij omnes, quibus planicies hæc
ex vtraq; parte irrigatur, piscosi sunt, in quibus, præ-
ter cæteros pisces, torentinæ capiuntur. Cingitur &
vtrinq; Consentia ditioni suæ subiectis crebris castel-
lis, de quibus mox. Est Consentia sedes Archiepisco-
palis cui Montaltina sedes adiuncta est. Quam vnã
ex antiquioribus ecclesiis regni Siciliæ esse, Innocen-
tius Papa huius nominis tertius ad Consentinum Epi-
scopum scribens, asserit: cuius consuetudines quod sa-
cris canonibus non contrariãtur, immutari noluit. De
qua Ioannes Ioachimus Abbas super Esaiam inquit:
Licet opprimi habeat in futurum ecclesia Con-
sentina, quæ cum Iezrael Carmelo, tertio Regũ,
vicina concordat in spiritu: ad eam tamen ac si
ad alteram Bethlehem angelus sani consilij diri-
getur. Qui filios eius ad interiora solitudinis
transferat, & seculares Aegyptios tyrannorum
furijs derelinquat. *Iulianus Episcopus Consentinus*
interfuit Synodo Constantinopolitanæ sextæ, quæ sub
Agathone Papa celebrata est. In æde Episcopali mul-
torum sanctorum frusta asseruantur. Sunt enim cal-
uitium Gregorij Nazian. brachium Martini Epi-
scopi, Brachium Hippolyti, & brachium Bernardi
Abbatis, tibia beati Hieronymi, frustum crucis domi-
nicæ, & crucis Andreæ Apostoli, pollex Rhodos, qui
fuit vnus ex LXXII. discipulis. Est & arbuscula &
arcula cum frustis ossium multorum sanctorum. Item
in ara maxima recondita sunt frusta crucis dominicæ,
vestis batæ Mariæ virg. & manna Ioãnis Euang. ba-
culi Pauli Apostoli: frusta Annæ, Simeonis iusti,
Marci & Lucæ Euangelistarum, Stephani Prot.
Dionysij Areopagitæ, Xisti, Cornelij, Syluestri &
Damasi Rom. Pont. Blasii, Laurentii, Anastasii, Pri-
scæ, Martini, Nicolai, Hilarij, Basilij, Malachiæ, Ma-
riæ Magd. Teclæ, Sabinæ, Agathæ, Luciæ, Euphemiæ,
& Samaritanæ, cũ qua locutus est domin. In ara à par-
te merid. sunt frusta Ioannis Bapt. Zachariæ patris e-
ius, Iosephi ab Arimathia, Eufratæ, qui fuit vnus ex
lxxij. discipulis, Fabiani Papæ, Donati, Geruasii, Pro-
tasij, Sebastiani, Luciani, Iuliani, Bonifacij, Panta-
leonis, Cosmæ, Eustachij, Marcelliani, Antonij Abba-
tis, Macarij Abbatis, Constitii & Iustinæ. In ara à
parte Aquiloneri beato Petro & aliis Apostolis dica-
ta recondita sunt frusta crucis dominicæ, pars criniũ
Petri Apostoli, frusta Pauli, Andreæ, Iacobi, Philippi,
Matthæi, Matthiæ & Bartholomæi Apostolorum:
Clementis & Bonifacij Rom. Pont. pars crinium Gre-
gorii Papæ, frusta Ioannis Chrysost. Camesini & Ca-
taldi Episcoporum, Rhodos. Nerei, Achillei, Mer-
curij, Christophori, Georgij, Dariæ, Vitaliani, Hele-

A *næ Augustæ, Cæsarij, Cyriaci, Tiburtii, Pancratij,*
Luciæ, Geminiani, Primi & Feliciani, Felicitatis,
Luciæ, & Agnetis. In templo minorum beati Ioannis
eiusdem ordinis cœnobitæ corpus quiescit. Fuit Con-
sentia, ait Strabo, Brettiorum Metropolis. Quã An-
nibal, capta Petelia expugnauit, quæ ante annum cũ
aliis multis circumuicinis vrbibus in fidem P. R. re-
dijt, vt scribit Liuius. Est Romæ statua quã Consen-
tini Iulium Agrium donarunt. In cuius Superiori
parte hi versus dimidiati extant. Iulii Arciani V.C.
B *& in l. In base vero statuæ:* Iulio Agrio Tarrute-
nio Marciano V.C. *& in l.* Nobilitate, iusticia
clementia. Conspicuo & à primo ætatis flore.
Probato quæst. candidato pro Consuli Siciliæ,
pro cons. Orient. Legato an pl. ssimi ordinis tert.
Vrbi. iudici sacratum cognitio. Item ob egre-
gia eius in Sena. Quod illis summus in cuius
loc. Per annos triginta sententia. vetustate
prælucet. eique ea. honesta seu iusta consen. No-
bilissimus ordo Consen. Statuam merita eius
C perpetua ætate primus agens cum suis. *In Basen-*
ti alueo sepultus est Alaricus Gothorum rex, qui Ra-
dagiso fuerat suffectus. Ait enim Iornandes eo in libro
quem de rebus Geticis scripsit: Alaricus subito im-
matura morte præuentus rebus excessit huma-
nis. Quem Geti nimia dilectione lugentes, Ba-
sentum amnem iuxta Consentiam ciuitatem de
alueo suo deriuant. Nam hic fluuius à pede mõ-
tis iuxta vrbem dilapsus fluit vnda salutifera. Hu-
ius ergo in medio alueo collecto captiuorum a-
D gmine, sepulturæ locum effodiunt, in cuius fo-
ueæ gremio Alaricum cum multis opibus obru-
unt, rursusque aquas in suum alueum reducen-
tes, ne à quoquam quandoq; locus cognoscere-
tur, fossores omnes interimunt. *Idipsum scribit*
Paulus Diaconus. Apud Basentum quoq; Otho Fe-
dericus Cæsar à Basilio Constantinopolitano rege su-
peratus, scapham conscendens salutem sibi fuga quæ-
siuit. Afrorum rex quidam, qui magnam Calabriæ
partem occupauerat, dum Consentiam oppugnat, ful-
E *minis ictu diuinitus in ipsa oppugnatione interijt. Fuit*
Consentia depopulata & combusta ab Agarenis, an-
no a partu virgineo Dccccclxx. Ioanne xii. Pontifice.
Hic nobile emporium quoto quoque anno celebratur,
fiunt opera figlina, & præter reliqua ferramenta, cul-
tri fiunt. Atque, quòd ciuitas in vmbilico ferè Cala-
briæ sit, & rerum vbertate polleat, regionis præses resi-
det. In Consentino agro, ait Varro rei Rust. libro 1. po-
mus bifera erat: quam tamen Plinius libro 15. trife-
ram fuisse dicit. Nascitur in hoc agro vinum bonita-
F *te mirificum, cuius meminit Plinius libro 14. illud in-*
ter præclara Ausoniæ, idest, Calabriæ vina enumerãs.
Vbi sic scribit: Verum & longinquiora Italiæ ab
Ausonio mari non carent gloria Setuiciana, &
Consentiæ genita, & Templæ, ac Balbiæ, Luca-
naque, antecedentibus Thurinis. Omnium ve-
ro eorum maxime illustrata Messaliæ potu ac sa-
lute Lagaritana, non procul à Grumento nascen-
tia. *Laudantur præter cætera hortensia & Consentinæ*
intubi

intubi sativa, & brassica. Fit & coriandrum & fænograecum. Et Castanea, quas insertas vocant, quod ex insitis castaneis fiant: sunt enim crassæ & oblongæ. Secundum Consentinam arcem, quæ imminet urbi, aurum & argentum & plumbum nasci fertur. Fiunt opera figlina. Sunt in Consentino agro sylvæ glandiferæ ad porcos alendos opportunæ. Est & in hoc agro Sila Silua, pice terebinthina nobilis. De qua Strabo lib. sexto sic scribit: Est silua picis ferax optimæ, Brettiana dicta, proceris arboribus, & aquis recentibus referta ad LXXXVII. longitudinis. *Meminit & Silæ Maro lib. XII. quam vocat ingentem, & pulchrorum taurorum armentis frequentem esse ostendit. Meminit & Sallustius de fugitiuis loquens. Hanc inter nemora Vibius ponit. Est & crebris & iis pisculentis fluuiis oppleta, quorum torrentinæ laudatissimæ sunt. Arborum mira est frequentia ac varietas: nam alicubi pinastri frequentes tantum nascuntur, alicubi tedæ crebræ: alibi aliud arborum genus. Atq; ita tam vasta Silua arborum varietate distincta est, ut id naturæ opus mortalium solertia distributum videatur. Est & Sylua hæc venationi & pabulis mirifice accommodata. In loco Miliano dicto sal fossile, in loco, cui Machia germana nomen est, aurum & plumbum, in colle nigro dicto lapidem molarem nasci ferunt. Nascitur & in Sila hac frutex rubo minori similis, fructus ferens similes fragis, paulo minores, gustu suaues, frabosos vocant. Nascitur & arbor, cacomalum vocant, fructus ferens similes prunis, colore electri. De huius Silua pice meminit Columella libro XIII. & Vegetius sæpe libro 4. Veterinariæ, & Scribonius Largus medicus, qui Tiberii principatu fuit. Celebratur & hæc pix a multis medicis. Dioscorides enim libro primo eam commendans ait:* Pix priuatim sicca vel spissa probatur, quæ pura pinguisque est, odorata, resinosa & leuiter rutila, talis Lycia & Brettia est: coniuncta est simul picis & resinæ natura. *Meminit & Galenus Antidotorum libro secundo in emplastro Menippi, & libro tertio de copia medicamentorum, & de compositione pharmacorum libro octauo, & alibi sæpe. Item Paulus Ægineta in tertio libro de arte medendi, & Aetius libro XV. Plinius etiam libro quartodecimo eam impendio commendans, ait enim:* Pix in Italia ad vasa vino condendo maxime probatur Brettia. Fit e picea resina. *Et rursus:* Picis duo genera spissum & liquidum: spissarum vtilissima medicinæ est Brettia, quoniam pinguissima vtrasq; præbet vtilitates. *Et libro XV. Picinum oleum laudans, docensq; quomodo fit, inquit:* Oleum in Italia fictitium picinum dictum fuit, cum concoquitur, velleribus supra halitum eius expansis atque expressis, probatum maxime e Brettia resina, est enim pinguissima & resinosissima. *Ex hac vrbe fuit Theolophorus presbyter & eremita vir non mediocriter doctus, & sanctimonia præditus. Qui sacris initiatus hominum consuetudinem declinans, eremum petiit, vbi dieq; noctuq; Deo famulabatur. Hic res futuras nosse percupiens, apud Thebas Calabriæ vrbem nunc Lucii dictam, admodum supplex & mœrens iugis orationibus & lachrymis die ac nocte, nec non &*

A *ieiuniis Deum precabatur, quo mala ecclesiæ imminentia sibi reuelare dignaretur. Vix tandem a virgineo partu anno MCCCLVI. diluculo Resurrectionis dominicæ, ei leuiter dormienti angelus domini virginei vultus, altitudinis cubitorum duorum, duabus longe nitentib. alis ornatus, candida talariq; veste amictus, apparuit. Atq; ipsum dulcib. alloquens verbis, quæ iamdudum scire concupiuerat, sibi aperuit. Inuenit etiam apud Thebas inter cætera, libellos Cyrilli, & Ioannis Ioachimi, & Lucæ præsulis Consentini historias. Edidit de*
B *statu Ecclesiæ & tribulationibus futuris librum. Obiit senio confectus. Hic Lucas monachus fuit, & Ioannis Ioachimi alumnus, qui ob morum probitatem, & vitæ sanctitatem in Archiepiscopum Consentinum electus fuit. Scripsit quædam de Ioachimo magistro suo, & historias a natali domini vsq; ad annum MCCXVI. Fuit & ex Consentina ciuitate Ianus Parrhasius præstanti ingenio ac iudicio vir, & flagranti studio, ac doctrina longe præditus, poeta idemq; orator, Latina Græcaue lingua sane quam eruditus, nulli sui seculi secun-*
C *dus. Mediolani bonas litteras publice est professus, tanta facundia & doctrina, ut Triuultius sexagenarius ac summa dignitatis vir inter frequentem iuuentutis cateruam conspiceretur. Inde Leone decimo Rom. Pont. conducente venit in vrbem, professus est in ea publice bonas literas. Duxit vxorem Demetrii Chalcondylis filiam, qua felici cognatione & socer & gener vtriusque linguæ imperium tenuerunt. Edidit commentarios in Claudianum, & in Nasonis Ibin recondita eruditione refertissimos. Scripsit & in Poeticam Horatii, & libel-*
D *lum de arte dicendi, & in Epistolas Ciceronis ad Atticum. Edidit & fragmenta quædam fortasse Linguæ latinæ aut artis grammaticæ, cuius rei meminit Aldus Manutius libro quarto inst. gram. Ait enim:* In fragmentis illis antiquis sine nomine, quæ Ianus Parrhasius homo vtriusque linguæ doctissimus, cum Mediolani publice bonas literas profiteretur, edidit. *Nouissime autem in manibus erat pene absolutum volumen de rebus abstrusis per Epistolam quæsitis Valgium Ruffum æmulatus, quod quinq; &*
E *viginti libros continebat. Scripsit & super Epistolas Ouidii, & in primam Epistolam commeminit de opere per Epistolas, vbi ait:* Copiosius & distinctius ostendam in eo opere, cui nomen feci de rebus per Epistolam quæsitis. *Nunc autem, quia plerique alieno ingenio ac labore, & eruditorum nomen induunt, & magnum quæstum faciunt, quædam Parrhasii opera sub aliorum nomine leguntur, tempore, & nominibus, ad quos scribebat, & fortasse phrasi quoq;, quo magis furtum lateat, immutatis. Id quod Carolus Iardinus*
F *eius alumnus præsagiens semper querebatur. Iam certe commentarii in Ciceronis Epistolas ad Atticum in Siripandi, & inde ab eo in Pauli Manutii manus cum peruenerint, sub eius nomine leguntur. Et quidem vel ipse aliquando mecum loquens, se eos a Siripando habuisse fassus est. Fuit & ex Consentina vrbe Petrus Paulus Parisius Pontificio & Cæsareo iure consultissimus, qui Patauii & Bononiæ plures annos frequente iuuenu cœtu publice Romanum ius est professus. Inde a Paulo Rom. Pont. huius nominis tertio Romanæ Ecclesiæ Car-*

A dinalium ordini est additus. Opus ingens & praeclarū
ciuilis iuris consilia continens edidit. Fuit & Antonius
Thilesius vir impensè eruditus. Edidit librum de co-
loribus, & coronis, & librum elegiarum, & tragœdiā,
quae inscribitur imber aureus. viuit modo Bernardinus
eius ex fratre nepos, Graeca lingua eruditus & philoso-
phus scripsit de principijs naturae libros duos. Fuit & Co-
riolonus Martiranus Marci vrbis, de qua dudum
dixi, antistes spectatae virtutis vir, vtraq; lingua satis
eruditus. Scripsit tragœdias, Medea, Electra, Hippo-
B litus, Baccha, Phenissa, Cyclops, Prometheus, Plutus,
Nubes, Odyssea libros XII. Batrachomyomachia, Ar-
gonautica, Epistolarum librum vnum, & alia quadā,
quae nondum sunt impressa. Fuit & Ioannes Antonius
Pandosius Campaniae Episcopus. Scripsit de praedesti-
natione & gratia, de arbitrio, & operibus, de vera
Christi carne & sanguine: de cœna Domini. Viuit
modo Ioannes Thomas eius ex fratre nepos: qui scripsit
de speculo comburēte libros duos, de practica arithme-
C tica, & geometrica demonstratiua librum 1. de Me-
chanica librum 1. Archimedis omnia opera explica-
uit. Fuit & Ioannes Baptista Amicius. Qui iuxta Peri-
pateticorum placita cœlestium corporum motus descri-
psit, nullis vsus eccentricis aut epicyclis, res ab antiquis-
simis Philosophis & mathematicis tot secula frustra
tentata. Et ni immatura morte fuisset praeuentus, ag-
gressus esset maiora. Egit diem supremum annum na-
tus vigesimum septimum. Sunt in Consentino agro
pagi circiter centum, quorum pleriq; sunt oppidis ma-
gnitudine pares. Omnes autem in viginti duas prae-
D turas, siue XXII. corpora distincti. Horum primum est
Castronum nō longe ab Crathi amni in colle atq; natu-
ra egregiè munitum amœno loco situm. Non longe ab
vrbe Arenthum flumen labitur, qui Crathi miscetur.
Ager hic frugibus, oleribus, & varij generis fructibus
fœcundus est: affluit oleo & vino, fit & sericum opti-
mum, & legitur manna. Oppidum clarius reddi-
dere duo Caesarij, pater & filius, Ioannes Antonius, &
Ioannes Paulus. Ambo ingenio & doctrina clari. Quo-
rum ille grammaticae institutionis rudimenta, & no-
E tationes in Liuium edidit, & quatuor millia carmi-
num. Reddidit Plutarchi opusculum de immoderata
verecundia Latinè. Hic vero vtraq; lingua eruditus,
nunc Romae Latinas literas publicè profitetur. Scripsit
in primum librum odarum Horatij, scripsit & poema-
ta. Non longe ab oppido Arenthum flumen labitur. Sa-
panum beato Francisco venerandum. Fuit hic Sanctae
vitae vir, militauit Christo sub habitu Eremitarum
diui Augustini, eius corpus Suberati iacet. Lapanum,
Rubetum, Cœlicum Ioanne Ioachimo Abbate glorio-
F sum, & prope Iouinum flumen torentinis vber fluit. Se-
cundum quod aurum & ferrum nasci ferunt. Fuit Io-
annes Ioachimus Abbas Mauri Tabellionis & Gem-
mae filius. Qui non sine futurae sanctitatis portento con-
ceptus fuit. Siquidem matri, cum Ioachimum concepis-
set, iuuenis quidam forma decorus, & lineis candidis
vestibus amictus per quietem apparuit, eiq; dixit:
Puerum concepisti, quem cū pepereris, si ipsum viuere
cupis, ante septennium baptismatis fonte lauari ne sinas.
Eo v. nato patri super aram diui Michaelis Archan-

A geli, quod sacellum non longe à domo sua aberat, puerū
aspicere videbatur, cuius vertex templi tectum tange-
ret, & chorum astantem albis vestibus indutum alta
voce concinnentem, Puer natus est nobis alleluia, & fi-
lius datus est nobis alleluia. Elapso septennio cum pater
diem baptismatis statuisset, mater grauiter aegrotare
cœpit, eoq; morbo decessit. Atq; tribus alijs annis deflu-
xis, decimo anno non sine mysterio puer baptizatus est.
& vsq; ad quartumdecimum grammaticae operam
dedit. Atq; non multo post Hierusalem religionis gra-
B tia perrexit, quo itinere inopes quosdam sumptibus alu-
it. Et monachalem habitum albi coloris & asperum
sumpsit. Cumq; deserta quaedam loca esset ingressus ni-
mia siti confectus, mori veritus sabulo se obruit, ne
insepultus feris cibus foret, ac dum scripturarum intel-
ligentiam meditatur, sopore corripitur. Et ecce olei flu-
men, & iuxta hominem stantem cernere, sibique di-
centem: bibe de hoc flumine, eiq; ad satietatem bibere
videbatur. Cumq; euigilasset totius diuinae scripturae
intelligentia illi patuit. In monte, in quo CHRISTVS
C se transfigurauit, in cisterna quadam veteri totam
quadragesimam vigilijs, obsecrationibus, ieiunijs, hy-
mnis & psalmis vacans transegit. Nocte vero resurre-
ctionis dominicae ingens illi claritatis splendor apparuit.
Atq; ita cœlesti numine afflatus est, vt vtriusq; testa-
menti concordiam, omnesq; difficultates & inuolucra
intelligeret. Quare totū se diuinis lectionib. dedit, triaq;
opera tū cœpit, concordiā duorum testamentorū, expo-
sitionem in Apocalypsim, & Psalteriū decem chordarū.
Ex Hierosolimis in Siciliam concessit, vbi in quadā spe-
D cu latitans ieiunijs, & orationib. vacabat, & die Mer-
curij, Veneris & Saturni nil prorsus gustabat. Postea
in Calabriam transmisit: & sacris initiatus monasterij
Coratij abbas eligitur. In eius vita nulla erat intercape-
do laboris, semp enim aut orabat, aut legebat, aut scri-
bebat, sicq; pernoctabat assiduè. Orabat flexis geni-
bus, manibus & oculis in cœlum erectis, vultu alacri
angelicum prae se ferens vultum, ac si Christum praesen-
tem alloqueretur. Quotidie altaris sacra peragebat, ac
psaepe lachrymabatur. In monasterio, cui nomen est Pe-
E tralata totam quadragenam dominicis diebus exceptis
panem tantum & aquam gustabat potius, q̄ edebat.
Claruit multis miraculis. Scripsit libros quinque con-
cordiae vtriusque testamenti, quod pridem, vt dixi, in-
choauit, adhortante eum Lucio Papa huius nominis
tertio, & inde Vrbano & Clemente iubentibus, vt in
epistola ipsius Clementis ad illum directa videre licet.
In quibus de quinq; sigillis agens eximia & arcana my-
steria enodauit: & in quinto nonnulla Danielis, &
aliorum Prophetarum capita dilucidauit. Expositio-
F nem quoq; Apocalypsis octo partium titulis insignitum
dictorum pontificum iussu lucubrauit: Item psalte-
rium decem chordarum tribus voluminibus distin-
ctum exarauit, quorum primum dedicauit Deo Pa-
tri, secundum Filio, tertiū Spiritui Sancto. Quod opus
die Pentecostes, vt ipse dicit, inchoauit. scripsit & in
Euangelium Ioannis, & contra Iudaeos, & super Mer-
linum, & in Cyrilli reuelationem, & librū de flore nun-
cupatū de summis pontificibus, & librum de consolati-
one, & sententiarū volumen egregiū, & in Herithream.
Item

A *Item Henrici sexti Cæsaris rogatu anno à Christo nato M.CLXXXXVII.ad eundem, vt ipsemet super Hieremiam fert, in Esaiam, & in nonnulla capita Naum, Abacuch, Zachariam, & Malachiæ prophetarum. Scripsit & in Hieremiam, in quibus se spiritum prophetiæ habuisse manifestum est. Pleraq; enim est vaticinatus, quorum multa adimpleta sunt, cætera adimplenda supersunt. Nam & Græciam ob in Romanam ecclesiam perfidiam gentibus dandam, & prædicatorum ac minorum ordines initiatores mox futuros, quin etiam in ianuis ecclesiæ esse prædixit. Et quidem* B *cum hæc præsagiuit, ipsi in mundo erant, sed qui futuri essent, ignoti: ordines autem initiarunt paucis post annis quàm ille prædixerat, vtpote diuus Dominicus tribus, diuus Franciscus nouem. Quos vel Venetijs in diui Marci delubro, quod Salomonis templi instar fieri curauit, effingi fecit. In cuius pauimento, parietibusq; ac fornicibus, testudinibusq; simulacra alia pleraq; effigiata emblemate, vermiculatoq; opere futura portendentia, quæ in dies exitus comprobat, formari atq; effingi fecit. Efflauit animam in monasterij Floris loco, qui canalis dicitur, cœnobitis suis benedicens.* C *Eius corpus postea in monasterium Florense translatũ est. Ex cœnobitis eius, qui ipso viuente sanctitate floruerunt, hi sunt, Peregrinus, & eius frater Bonatius, quibus futuram & proximam tribulationem reuelauit. Lucas eius scriba, qui postea Episcopus Consentinus fuit, Gerardus Abbas, Ioannes & Nicolaus, quorum alter Abbas monasterij Coratij fuit, alter istius vices gerebat: item Matthæus, qui post Ioachimum Abbas Floriacensis fuit, & postea Gerentinus Episcopus,* D *Rogerius Diaconus Ecclesiæ Seuerinatis, Petrus & Nicolaus. Qui omnes sanctæ vitæ viri extiterunt. De Abbate autem ipso Ioachimo Guilelmus Parisiensis in libro de virtutibus sic dicit:* Debes scire, quia donum intellectus tantæ claritatis est & acuminis in quibusdam, vt valde assimiletur spiritui prophetiæ, qualem crediderunt nõnulli fuisse in Abbate Ioachimo. Et ipsemet de seipso dixisse dicitur, quia non erat ei datus spiritus prophetiæ, sed spiritus intelligentiæ. *Si quis autem respexerit libros* E *eius, quos scripsit super Apocalypsim, & super concordiam duorum testamentorum mirabitur donum intellectus in eo: verum in libris super prophetas liquet fuisse in eo spiritum prophetiæ. Licet quidam diuinarũ literarum ignari negent ipsum fuisse prophetam, quòd Christus Apostolis dixerit:* Non est vestrum nosse tempora vel momenta: *& alibi,* omnes Prophetæ & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt. *Quod vtiq; de primo Christi aduentu intelligendum est, vt Hieronymus in Matth. & in Amos, &* F *Ioan. Chrysost. & Athan. in secundam Epist. Pauli ad Cor. & Aug. contra Faustum asserunt. Iam vero in ecclesia, quæ erat Antiochiæ, prophetas fuisse Lucas in actibus Apostolorum scribit. Et Agabus, & quatuor Philippi filiæ, & Corinthij, & Apostoli ipsi prophetauerunt, vt passim in Epistolis Pauli videre licet. Et Iustinus Philosophus & martyr apud Eusebium Ecclesiasticæ historiæ libro quarto, vsque ad tempora sua prophetiæ gratiam in Ecclesiis floruisse ait. Quid multis opus est verbis? Cum Ioël Apostolos, aliosq; in ecclesia prophetaturos prædixerit, vt Petrus in Actibus Apostolorum dicit, & Christus se ad Iudæos, inter cæteros, prophetas etiam missurum ab ipsis in Synagogis suis occidendos dicit.* Nam *ait Amos,* non faciet dominus Deus verbum nisi reuelauerit secretum suum ad seruos suos prophetas. *Cur autem Deus secreta sua seruis suis reuelat, & quare non necesse est omnia fieri, quæ dicit, qui scire cupit, legat Hieronymum in Ionam, & in Ezechielem. Alij quidam Ioachimum vti hæreticum calumniantur, quod Innocentius tertius libellum quendam Ioachimi nomine, hoc est, iniustam aduersus Petrũ Lombardum reprehensionem in concilio damnarit. Cum ipse, in epistola, quam propria manu exarauit, similiter & humiliter fatetur, se eam fidem tenere, quam Romana tenet ecclesia, iubetq; cuncta sua opera composita & componenda summo Pontifici assignari, quæ ipsemet morte fortasse præuentus offerre non valeret, Apostolicæ sedis iudicio approbanda & corrigenda. Idipsum Innocentius ipse in decretali illa asserit. Extat in bibliotheca Vaticana epistola Honorij tertij Rom. pont. ad episcopum Lucan. in fauore Ioachimi aduersus obtrectatores, quæ hæc est:* Ad audientiam nostram noueritis peruenisse, quòd cum abbatem & monachos ordinis Floris de crimine hæreticæ prauitatis infamas, & à tuis permittis subditis infamari, sumens occasionem ex eo, quòd felicis memoriæ Innocentius Papa prædecessor noster libellum siue tractatum, quem abbas Ioachimus eiusdem ordinis institutor edidit contra magistrum Petrum Lombardum de vnitate seu essentia Trinitatis, generali approbante concilio damnauit. Cum igitur idem prædecessor noster in sententia prædictæ damnationis expresserit, quod per hoc Florensi monasterio nolebat aliquatenus derogari, quoniam in eo & regularis est institutio, & obseruantia singularis, idemq; Ioachimus omnia scripta sua ipsi prædecessori nostro assignari mandaret Apostolicæ sedis approbanda iudicio, vel etiam corrigenda, dictans epistolam, cui propria manu subscripsit, in qua firmiter confitetur se illam fidem tenere, quam Romana tenet ecclesia, quæ dispon̄ete Deo mater est cunctorum fidelium & magistra: Fraternitati tuæ per apostolica scripta mandamus, atq; præcipimus, quatenus fratres ordinis supradicti super hæreseos crimine nec ipse infamare præsumas, nec à subditis tuis permittas, seu aliquatenus dissimules infamari. Datum Romæ apud Sanctum Petrum IIII. Nonas Decembris pontificatus nostri anno primo. *Post Calicum, Spatianum est, cum fonte nobili, hic marmor effoditur. Inde est Spatianum iterum, vbi aurum & ferrum nasci dicitur: ex huius corporis vico quopiam, cui Casula nomen est, fuit Antoninus Ponta vtraque lingua eruditus. Pedatium, hic etiam aurum nasci fertur, nec longè Cardonum flumen auriferum labitur, quod cadit in Crathim, torentinis aureis maculis sparsis fœcundũ. Ex huius corporis vico quodam, qui Serra dicitur, fuit*

Ioannes Crassus vtraq; lingua satis eruditus, poeta & orator clarus, ingenij acumine & memoriæ tenacitate pollens, fuit & accumulatæ virtutis vir. Inde est Petrafitta, & iuxta Isp ica fluuius labitur. Hic plumbū & chalcanthum & sal fossile nascuntur. Aprilanum, secundum quod Crathis fluuius oritur. Hic præter alia ferramenta, cultri fiunt nobiles, & sclopi machinulæ. Filinum, Magonum, Rublanum, & iuxta Sabatum flumen labitur, incolæ bouina coria, & soleas optime concinnnunt. Fiunt & hic salsamenta optima vt farcimina, perna, petasonesq; ex huius corporis vico Ferueto dicto, fuit Nicolaus vtraq; lingua eruditus, & bonis moribus præditus. Scripsit librum de rebus sacris, & Syluarum libros quatuor, conquestionis Italiæ, heroico carmine librum. Carpacianum, Syllanum, cuius incolæ pectinibus conficiendis & lanificio plurimū vacant. Nam & aula, & tapetia, & sitarchas texunt, & lodices, quas quod alicubi ex caprina lana fiant, capritas vocant. Altilia. Nec longe Crepisitum vicus est, vbi specularis lapis nascitur. Maletum, ex quo fuit Carolus Iardinus Parrhasij alumnus, acerrimi ingenij vir, Romanæ facundiæ haud inglorius, Græca quoq; lingua apprimè eruditus. Sed enim in literarum ocio se mirum in modū accinxit. Romæ bonas literas publice est professus. Rebus excessit humanis iuuenis admodum. Paternum cum emporio annuo. Incolæ hircinis, veruecinisq; & ouinis pellib. aptandis dant operam. Depimanum, cuius incolæ æreis vasis conficiendis nauant operam. nam & lebetes, & ahena, & sartagines & pelues & cacabos, & alia eiusmodi vasa optime conficiunt: Thessanum, Donitium, hic chalcanthum nascitur, & prope Album flumen labitur. Per omnia autem loca hæc generosa vina fiunt, & præsertim Rublani. Fiunt & lina nobilia eius generis, quæ femina vocant. Extant & in Consentino agro pulchra boum armenta. Supra Consentiam Menecina oppidum est, Oenotrorum vrbs mediterranea, ait Hecatæus apud Stephanum, ciuis Menecinus. Ager hic frugifer est, fit siligo, & lens laudatissima, & castaneæ optimæ, quas insitas vocant, & optimi serici copia; nascitur & silex. Non longe à Menecina Caroleum oppidum est, Ixias olim dictum, vrbs quoq; Oenotrorum mediterranea contra Menecinam, ait idem Hecatæus eodem Stephano referente, & prope Basentum flumen labitur. Hic etiam siligo fit, & castaneæ insitæ, & sericum, nascitur & silex, inter reliqua hortensia cærulei laudantur cinaræ, quorum ingens numerus fit. Ex hoc oppido fuit Basilius Latina lingua eruditus. Iuxta Caroleum Domanicum castellum est cum siligine & castaneis, quales fiunt Carolei agro. Ad mare Fligidium oppidum est freto imminens, quod eiusdem nominis fluuius adlabitur, distat à Niceto m. p. VI. hic optimi serici numerus immodicus fit, nascitur & vinum non vulgare, sunt in hoc agro Syluæ glandiferæ ad porcos alendos commodæ. Ex hoc oppido fuere Franciscus Maioranus & Antonius Bonius integerrimæ vitæ viri, beati Francisci Paulitani socij: sunt in hoc agro vici Falcunaria, & Longoburgum, ex quo fuit Archangelus itidem sanctæ vitæ vir, et beati

A *Francisci Paulitani socius. Post Fligidium Bellimontum oppidum est in tumulo situm à loci amœnitate dictum, milliario à mari sepositum, abest à Fligidio m. p. VI. Hic marmor nascitur. Sunt et horti nemorosi citrorum, limonum, et malorum aureorum. Fiunt et omnis generis fructus, et hi præcoces. Dein Verres fluuius cadit in mare: est et eodem nomine promontorium, Linum quondam dictum, quod Lycophron, vt mox ostendemus, appellat iugosum, et contra scopuli adiacet duo. Exin Amanthea ciuitas occurrit, mari alluitur.* B *Amanthea enim nympha est, quasi per arenam currens, egregiè loci natura, inde vero postea manu munita, quam Catocastrus fluuius adlabitur: ciuis Amantheanus. Distat à Verre promontorio milliario, à Belimonte m. II. Hanc Nepetiam esse arbitror, à qua Antiochus apud Strabonem sinum hunc Nepetinum dixit. In æde diuo Bernardino dicata beati Antonij Scocetti minorum ordinis cœnobitæ corpus iacet, qui beati Francisci Paulitani æuo floruit, & beati Iosuæ episcopi corpus quiescit. Sedes hæc Episcopalis Tropeanæ* C *ecclesiæ iuncta est. Hic optimi olei copia fit, nascitur capparis. Est in agro hoc Petreium vicus. Nec longe Lacū pusillum castellum est. Post vrbem, Oliua & Turbidū fluenta labuntur: & Corica promontorium prominet, Tylesium olim dictum, abest ab Amanthea milliario. Est & intus Tylesium oppidum, Agellum nunc dictū, edito loco situm, & eiusdem nominis fluuius, distat à freto m. p. IIII. à Corica promontorio III. Tylesij & Lini meminit Lycophron in Cassandra. Vbi sic ait:*

Alti autem colles inaccessos Tylesios,
D Lini, quæ maritimi verticem supremum,
Amazonis consortem munient ciuitatem,
Seruæ mulieris iugum recipientes,
Quam ferreā mitram strenuæ puellæ habentem
Errantem ducet vnda ad peregrinam terram.

Super quibus verbis Isacius ait: Tylesium mons & vrbs & silua in Italia, & Linum promontorium Italiæ. *Meminit & Stephanus. Arx est hic super saxum natura munitissima, celebrantur nundinæ quotannis. Hic iacet corpus beati Martini Besidianensis* E *minoritæ. In hoc agro marmor effoditur, & gypsum coquitur è lapide. In siluis apri & alia id genus animalia stabulantur. Sunt & in hoc agro Serratum & Serra, vici. Inde est Petramala castellum, Cleta olim dicta, à Cleta Pentesileæ reginæ nutrice condita, validis turribus vndequaque munita, à Crotoniatis euersa, vt Lycophron in Cassandra scribit, vbi sic ait:*

Crotoniatæ vero ciuitatē deuastabūt aliquādo,
Amazonis perdentes intrepidam puellam,
Cletam reginam cognominis patriæ.
F Multique prius terram ab illa dentibus
Mordebunt præcipitatæ, neque sine laboribus
Turres deuastabunt Laurete filii.

Super quibus verbis Isacius ait: Cleta Amazonis Pentesileæ nutricis fuit, quæ cum intellexisset Troiæ mortuā esse Pentesileā, nauigauit vt illam quæreret, pulsaq; ventis in Italiam peruenit: vbi cum ciuitatem condidisset, in illis locis regnauit. Porrò multo tēpore elapso, exercitum ducētes Crotoniatæ, interfecerunt vltimā reginam Cletam,

Omnes

A Omnes enim Cletæ vrbis Reginæ Cletæ dictæ sunt. *Laura autem ciuitas est Crotonis à Laura Lacinij filia dicta, à quo Lacinium promontorium in Italia nomen accepit. In Petremalæ agro sal fossile nascitur. Non procul à Petramala Sabatium oppidulum est, & eodem nomine flumen nauigabile & pisculentum cadit in mare, Ocinarus olim dictus, de quo mox. Intus est Mamertum ciuitas vetusta, sedes episcopalis, Martiranum nunc dicitur, secundum quam Ocinarus fluuius, id est, Sabatium labitur, cuius meminit Antoninus Pius in itinerario.*

B *De qua vrbe Strabo, vbi de Locris & Caulonia scribit, sic ait:* Supra has vrbes mediterraneam Brettii occupant, vbi est Mamertum oppidum nobile, & silua picis ferax optimæ, Brettiana dicta. *Fuere Mamertini viri bellicosi, Romanisq; amici & socij fidelissimi. Qui primi ac soli absq; Romano duce aut milite, Pyrrho, ex Sicilia à Tarentinis aduersus Romanos accito, occurrerunt, vt Plutarchus in eo scribit. Qui Messana cũ clade soluens, Tyrrhenumq; pontum legens transmisit in Italiam, ac Terineo sinui iuxta Lametum flumẽ*

C *appellens, ibi exercitum cum elephantibus exposuit, iterq; fecit Tarentum per Neocastrensem & Mamertinum agrum, valle, quæ ab indigenis dicitur Decollatura, & per Silam siluam ad Crathis fluminis ostia. ait itaque Plutarchus ipse:* Pyrrhus compluribus nauibus in Messanensi portu amissis, in Italiam peruenit. Mamertinorũ haud pauciores decem millib. primo transgressu signis collatis dimicare cum non auderent, in-

D iquis locis, impetu contra regem facto, totum exercitum turbauere. Ibi duo elephanti ex iis, qui posterius claudebant agmen oppressi. ipse rex à fronte discurrens aduersus homines bello assuetos magno cum periculo restitit: vulnere autem in capite accepto, cum paulo ex pugna cessisset, etiam magis extulit hostes. Quorum vnus prę cęteris ferox, procero corpore & splẽdidis armis, superba voce regem, si viueret, in certamen prouocabat. At Pyrrhus ob hæc ir-

E ritatus, iraque incensus, & sanguine fœdatus, trucique aspectu terribilis in pugnam rediit hominem illum consequutus ita caput percussit, vt vi ictus, & virtute gladii vsque ad partes inferiores plaga descenderet, cederetque hinc inde diuisæ corporis partes. Hoc reliquos continuit, ne amplius persequerentur, quasi supra humanam vim Pyrrhum admiratos conterritosque. Ipse vero quod reliquum erat itineris secure profectus, Tarentum peruenit, Peditum XX. equitum

F tribus millibus secum adductis. *Signabant Mamertini in numo Martem nudum stantem, at galeatum altera manu ensem, altera hastam habentem, & iuxta ipsum scutum & thoracem, & ex altera facie gallum, qui Marti est dicatus, eiq; ob vigilantiam sacrificabatur: item Martis stellam, inscriptione Græca tali,* Μαμερτινῶν Βρεττίων. *Quandoq; signabant Martem tenentem equum, ex postico Apollinem. interdum signabant Martem galeatum sedentem in saxo innixum clypeo, & dextra hastam tenentẽ, & ex postico Apollinem. Interim signabant Iouem, & ex altera facie Martem cum hasta & clypeo pugnantẽ. Aliquandoq; signabant Iouem imberbem, & ex altera parte aquilam fulgur in pedibus habentem. Quandoq; ex postico Iouis signabant taurũ. Interdum signabat ex postico Apollinem. In Mamertino agro vinũ generosum nascitur, fit mel & sericum optimũ, nascitur & lapis molaris, & lapis phrygius, & chalcanthum, & rubrica fabrilis, & color cyaneus. Sũt & in hoc agro pagi, Constitum, Mota, & Conflentũ. Exinde ad fretum proficiscenti Nuceria oppidũ occurrit, inter Sabatiũ & Grandũ amnes, Terinæ reliquiæ, abest à mari m.p.II. circum Sabatium lutræ sunt. In hoc agro vina & mella bonitate præcipua fiunt, nascitur & lapis phrygius. Sunt & siluæ glandiferæ ad porcos alendos opportunæ, & syluæ siluestres, vbi siluestrium animalium venationes fiunt. Secus mare Terinæ oppidi vestigia visuntur. Terinæ locus eminet, rupibus quaqua versũ circũseptus, vbi iugiter benignæ spirant auræ. planities est satis magna vrbis capax, vbi aër viget amœnissimus & saluberrimus, abest ab Amanthea m.p.XII. Fuit enim Terina dicta à loci amœnitate, quod aer hic mollis sit & blandus, vbi incolæ, vt creditur, longam agebant ætatem, & vegeta ac felicia vigebant ingenia. Eruta fuit ab Agarenis beati Nili tempestate, quo tempore vniuersa Calabria, Lucania & Apulia magnas calamitates perpessæ sunt. Abest ab Amanthea m.p.VIII. Collem hanc Sabatium flumen olim Ocinarus dictus adlabitur, cuius radices mare abluebat, sed nuper paululum recessit, & Terinæum scopulum, cuius meminit Plinius, nauem vocant nautæ, reliquit in sicco. Meminit Terinæ Pomponius Mela, itemq; Plinius. Fuit Terina, vt Solinus, & Plinius, & Phlegon apud Stephanum scribunt, à Crotoniensibus condita, quo tempore vt quantum auguror, Cletã vrbem sustulerunt. De hac vrbe Strabo libro 6. ait:* Temesæ proxima est Terina, quam Annibal cũ tutari se posse desperaret, solo æquauit, qua tẽpestate in ipsam confugerat terram Brettiam. *Solo, inquit, æquauit, mœnia vtiq; diripuit, non vrbem. A Terina Plinius Terinæum Sinum nominat, cũq; ingentem esse ait. Siquidem à Lampete promontorio ad Vaticanum vsq; promontorium protenditur, cuius ambitus vno supra centum m.p. est. Meminit & sinus huius Thucydides. Quem interim Vibonensem etiam, Plinius appellat, a Vibone vrbe, sic & Cicero in epistola ad Atticum. Strabo autem ipsum Hipponiatem vocat ab Hipponio, id est, Vibone: Aristoteles vero Lameticum à Lametia vrbe. Antiochus autem apud Strabonem Nepetinum vocat, à Nepetia vrbe. Nuper Terinæ plumbei aquæductus cuniculi reperti sunt inscriptione hac: L. Appius magister viarum. Meminit & vrbis huius Lycophron in Alexandra, in qua Ligia vna è Sirenib. interijt, sepultaq; est. Ait enim:*

Ligia vero in Terinam à fluctibus eiicietur
Per vndam natans, illamque nautæ,
Hanc quidem Phaleri
Littoribus sepelient in oris,
Ocinari vorticibus conterminam:

Lauabatque ſepulchrum bouis cornua habens aquis Martis. *Super quibus verbis Iſacius ait:* Ocinarus fluuius eſt iuxta Terinam, Mars, id eſt, robuſtus vocatus, & bouis cornua habens propter ſtrepitum. *Quod autem fluuios cornutos, & boum cornua habentes inducunt, fortaſſe fit propter violentiam & ſtrepitum vndarum. Mars enim non eſt fluuius iuxta Terinam, ſed aris, vnde illud epitheton impoſuerunt. Item Lycophron ipſe:*

Alii rurſum Terinam, vbi irrigat aquis
Ocinarus terram, puram eiiciens aquam,
Oberratione inhabitabunt laborantes amara.

Iſacius: amara oberratione infortunati, vbi circa Terinam, Ocinarus fluuius terram irrigat, aquam puram eiiciens. *Cicero Tuſ. primo de Elyſio Terinæo ſic ſcribit:* Terinæum Elyſium cum grauiter filii mortem mœreret, venisse in pſychomātium quærentem quæ fuiſſet tantæ calamitatis cauſa: huic in tabellis tris huiusmodi verſiculos datos:

Ignaris homines in vita mentibus errant
Euthymus patitur funere læto.
Sic fuit vtilius finiri ipſique tibique.

Notabant Terinæi in numiſmate Ligiam Sirenam, & iuxta tubam & lyram, & ex altera facie victoriam alatam in ſella ſedentem, & manu ſertum habentem, quandoq; vero tenentem aquilam Græca inſcriptione τεριναίων. Aliquando effingebant eandem Ligiam diadema in capite habentem, et ex poſtico victoriam alatam ſedentem in ſella, altera manu ſertum, altera olea ramum, & quandoq; caduceum tenentem. Interdum ſignabant Apollinem, & ex altera parte ſolem. Mare hoc Euripum vſq; longe piſcoſum eſt: nam & paruorum & magnorum piſcium, & præſertim thynnorum & xiphearum captio fit, quibus membratim diſſectis cataria replent: capitur & corallium multis locis. Poſt Terinam Caſtionum oppidum offertur edito loco paulum à mari ſepoſitum. Huius oppidi dominus eſt nunc Cæſar Aquinius, ex diui Thomæ Aquinij familia. Diſtat à Terina loco m.p. IIII. Hic vina & mella præclara fiunt, & gypſum coquitur è lapide, ſunt etiam verricula thynnaria. Archeſtratus apud Athenæum libro ſeptimo Thynnos, qui in hoc ſinu capiuntur, mirifice laudat, ait enim de thynnis loquens: Si forte Hipponii Italiæ perueneris oras, optimi erunt illic cunctorum. *Thynni bienniū excedentes orcyni dicuntur, ante vero annum palamides. Non longe Subarum promontorium eſt, Brettium à Salluſtio appellatum. Secundum quòd Euphemia oppidum occurrit haud nimium à mari ſemotum, à Caſtiono m.p. VI. diſtans, Lametia olim dictum à Lameto fluuio, quod adhuc nomen retinet.* Lametia, *ait Hecatæus, referente Stephano*, vrbs eſt Oenotriorum à Lameto fluuio dicta. *fuit Crotoniatarū. Ab ea Lameticus & Lametinus ciuis, à qua Ariſtot. vt dixi. ſinum hunc appellauit Lameticum. Meminit & Lametiæ vrbis Lycophron in Alexandra, vbi & Tyrſenum vadum eſſe dicit: meminit & Philogenes referente Iſacio in Lycophronem. Hinc ad Scyllaticum fretum m.p. ſunt viginti, vbi Italia anguſtior eſt. Eu-*

A *phemiæ diui Ioannis fanum & diui Benedicti monachorum cœnobium, in quo diui Ioannis lacertus, & diuæ Euphemiæ caput, & pars quota brachij Sancti Stephani proto. aſſeruatur. Sunt & nonnullorum aliorum oſſea fruſta. Haud procul ab oppido Lametum flumen nauigabile & piſcoſum labitur. In hoc agro iuniperus frequens prouenit. Supra eſt Neocaſtrum ciuitas, ſedes epiſcopalis cū emporio nobili, edito penſilíq; loco ſita, fontibus riuiſq; affluens, diſtat à freto m.p. ſeptem. Huius vrbis ager eſt frumenti & aliarum fru-*

B *gum ferax, & paſcuus, ſunt perpulchra limonum citriorum & malorum aureorum nemora, abundat & omnis generis fructibus, fit & optimi olei vbertas & vina ac mella præclara. Naſcitur rubrica fabrilis: prouenit & iuniperus. Fiunt multarum alitum pulchra aucupia. Extat & ſilua glandifera ad porcos alendos opportuna. Eſt in agro hoc Blaſium pagus, Turres olim Antonino Pio Cæſari in itinerario dictus, cum melle ſpectato, & balneis nobilibus, aqua ſulphurea eſt, quæ multis medetur morbis. Vico Marcinara, via qua*

C *Neocaſtro Catanſanum itur, lapis ſpecularis naſcitur. Poſt Neocaſtrum Ipoletum & Peſipum fluuij labūtur, qui Lameto miſcentur. Supra eſt Lametum vicus, vbi marmor effoditur: & prope eſt Feroletum caſtellum cum melle optimo. Ex hoc caſtello fuit Matthæus Collacius eruditus vir, qui Venetijs Latinas literas publice eſt profeſſus. Scripſit quædam. Exinde Maida oppidum nobile eſt, edito eoque amœno loco ſitum, olim Malanium dictum ab Oenotrijs conditum mediterraneum, ait Stephanus, ciuis Malanius & Malanienſis.*

D *Orientem ſolem ſpectat, quod Panopletus, id eſt, bono omni repletus, fluuius perlabitur. Abeſt à freto m.p. octo, à Neocaſtro totidem. Hic vina & mella laudata fiunt. Ager hic totus prope in planitie eſt, frumenti & aliarū frugū vber, pabulo, aucupio & venationi commodus. Naſcitur gypſum marmoroſum. Eſt & fons ſalſam manans aquam, ex qua muries fit. Eſt & Calocrius mons in Apennino ſublimis quaſi Pulcher mons, vel pulchra ſublimitas, aut pulchrum, id eſt, ſuaue frigus, vbi fons ſcatet. è cuius iugo vtrunque fre-*

E *tum conſpicitur. Prouenit & in agro hoc Iuniperus. Ex hoc oppido fuit Vincentius Vianeus medicus chirurgus eximius, qui primus labia & naſos mutilos inſtaurandi artem excogitauit. Fuit & Bernardinus eius ex fratre nepos, & artis hæres. Viget modo, huius filius & itidem artis hæres. In hoc agro pagi ſunt Cortalis, Coriga, Petreium, & Iacorſum. Poſt Maidam, Lacania caſtellum offertur, abeſt à mari m. p. tribus, à Maida ſex, quod Mocata fluuius præterfluit. Hic lina optima fiunt eius generis, quæ fœmi-*

F *nina dicuntur, fit & ſeſama, naſcitur vitex, & nymphea herba, gignuntur tubera, eximitur marmor, extant & retia thynnaria. Ager hic ſaccaro aptiſſimus eſt. Proueniunt ſponte platani frequentes. Quanquam quidam, qui plantarum peritiam habere præſefert, platanos in Italia ſponte naſci temerè negat. Hic ſi Calabriam reliquamue Italiam ſedulo perluſtraſſet, plurimas plantas, aliaq; in ea eſſe, quæ vltro gignuntur, vidiſſet, ſi tamen veram huiusce rei notionem habebat. Verum quia in vno tantum Italiæ loco diu con-*

tabuit

tabuit & emarcuit, quicquid ibi non nouit, nullibi in Italia nasci audacter asserit. Supra Lacaniam Monsaurum exiguum castellum est, cum melle claro. Et prope est Monardum oppidum edito loco, cuius ager frugifer est, aprorum, caprearum & aliorũ quadrupedum venationi, ac palumborum & phassarum, aliarumque auium aucupio, nec non pabulis aptus. Nascitur lapidis phrygius, gignuntur tubera. Dein meridiem versus est Francauilla oppidum cum temeto laudatissimo eoque austero. Distat à freto m. p. tribus, à Lacania totidem, salubri amœnoque loco situm. Ager hic fœcundus est, venationi & aucupio commodus. Fit sesama, prouenit vitex, & iuniperus. De lentisco & myrto nil attinet dicere, cum tota Calabria his referta sit. Postea est Angitula oppidum edito loco, & eiusdem nominis fluuius nauigabilis & piscosus, torentinis & anguillis vber, cuius meminit Antoninus Pius in itinerario. Fuit olim dicta Angitula, Crissa vrbs Phocensium, cuius meminit Lycophron, vt supra ostendimus, à Crisso Panopei fratre condita, ait Isacius in Lycophronem, propè Hipponium è regione Crotonis. Hic nobile emporium annuatim celebratur, distat à freto m. p. duobus, à Francauilla tribus. Fit in hoc agro sesama & gossipium, nascitur marmor, & intus smiris lapis reperitur, prouenit vitex, est & fons salsam aquam scaturiens, ex qua fit muries: fiunt in agro hoc aucupia & vẽationes vberes. Sunt quoq; pagi Matheratum & Pimeum à pimano verbo Graeco, quòd pasco gregem significat. Intus sunt Polia & Monrusum & Monsantum tenuia castella, cum spectato melle: in montibus lapis phrygius nascitur. In Monsanto mulier est nomine Angela, quæ vestes in telario inconsutiles conficit, vt indusia, diploides, brachas cum ocreis caligisque, & capitis operimenta. Est in hoc agro Capistranum pagus. Ad mare est Picium oppidum freto imminens nouum opus, abest Euphemia m. p. XVIII. Conditum est id oppidum vt piratis depredandi hac transeuntia nauigia facultas interciperetur: nam hic secessus est, in quo piratæ latebant. Hic thynni è verriculo exponuntur. Quem locum oppidani segiolam vocant, & à Cicerone in epistola ad Atticum sedeculam appellatam opinantur: cum ibi Cicero Aristotelicam disciplinam intelligat, quam Atticus sedeculam suã appellare consueuerat. Oppidani piscationi & nauigationi dant operã, merces hominesque lembis vltro citroque traycientes. Mare piscosum est. Sunt & retia thynnaria, quibus ingens thynnorum copia capitur, quos catarij membratim cæsos sale asseruant, conduntque in cadis. Fit & magna trichiarum piscatio, quibus sale conditis cados opplẽt. Est Picij aqua ferrea, quæ tamẽ bibi potest. Nascitur in hoc agro marmor, intus quoq; smiris reperitur. Fit in hoc agro gossipium: sunt & limonum & citrorum nemora. Intus est Philocasa tenue castellũ, idest amabilis casa. Ager hic frugifer est frumenti & aliarum frugum ferax & pabulis aptus. Fiunt olea & vina non vulgaria, prouenit nardus montana. Est in hoc agro Stephanaculum vicus, qui coronam significat cum melle optimo. Fiunt & in agro hoc phasianorum & externarum & aliarum auium au-

A *cupia pulchra, & caprarum & leporum venationes. Philocasæ contermina est Panagia pusillum castellũ, quod nomen totum purum significat. Exin est Vallonga exiguũ castellum, cũ caseo probatissimo, in hoc agro siluæ sunt glandiferæ, & castaneta ad porcos alendos opportuna. Sunt & pulchra pabula, fiunt venationes, & aucupia. Proueniunt vbertim fraga, Sunt in hoc agro pagi Pi[z]onum, vbi fit charta. Erumpit & squilla. Nicolaum, Batianum, vbi quoque squilla prouenit. Broniatarũ, quod tonitrua obseruantem significat, quod Ancinalis fluuius intermeat. In*
B *hoc agro glandifera arbores ferunt agaricum. A Vallonga m. p. duobus Belifortum oppidulum est edito loco, Subsicinum Antonino Pio in itinerario. Quod Medama fluuius adlabitur. Intus diui Stephani ædes est Cartusiensium monachorum cœnobium à Rogerio Guiscardo iunioris Roberti ex fratre nepote conditum, in qua æde beati Brunonis huius ordinis fundatoris, beati Ianuini eius socij corpora quiescunt. venit in Calabriam beatus Bruno Vrbani secundi pont. max. &*
C *Rogerij iunioris tẽporibus. Excessit è vita anno à Christo nato M. C. pridie nonas octob. Est & digitus Stephani protom. Frustula crucis dominicæ, & mensæ & virgæ Aaron, & Ioannis baptistæ, & Zachariæ patris eius, vtriusque Iacobi, Philippi, Matthæi, Bartholomei, Thomæ, Simonis & Iudæ Apostolorũ, Ioannis Chrysost. Athanasij, Basilij, Gregorij, Felicis, & Calisti Rom. Pont. Marcellæ, Mariæ Magdal. Christinæ, Catherinæ, Priscæ, Georgij, Dionysij Areop. Cosmæ & Damiani, Ioãnis & Pauli, Cyriaci, Hip-*
D *polyti, Pantaleonis, Theodori, Antonij, & multorum aliorum Sanctorum. Item dens Agathæ, dens Goberti, dens Ioannis Ioachimi. Sunt & frustula sanctorũ locorum, vt sepulchri Christi, & lapidis, vbi fuere pedes eius transfigurati, & cripta in qua ieiunauit, & montis assumptionis, & columnæ in qua fuit flagris cæsus. Secundum ædem lapis obsidianus nascitur, ex quo fit vitrum optimum. Quo lapide accolæ in ædificijs vtuntur. In agro monasterij lapis ophites cæditur, granitum vocant scalptores, eius generis est, quo*
E *colũnæ in Romano Pantheo sunt. Nõ longe à monasterio via qua itur Stilum, lapis specularis nascitur. sunt in hoc agro pagi Mesaurum, vbi asparagi optimi omnibus anni mensibus proueniunt: Gasparium, Spatula, quod cibum delitiasque sonat, cum caseo & hyppace optimo. Et iuxta Cacinos fluuius fluit, vbi lutræ sunt. Bouungium, vbi aurum & ferrum nasci traditur: nascuntur & asparagi cunctis mensibus anni. Cimbarium itidem cum caseo & hyppace claro, vbi & obsidianus lapis nascitur. Sunt & in huius mo-*
F *nasterij territorio silua ad domorum tigna reliquaque vtensilia, & ad nauigiorum fabricam apta. Glandiferæ arbores agaricum ferunt. Fiunt siluestrium animalium venationes. Inde occiduum versus Sorianum oppidum est, pensili loco situm. Soria congeriem sublimitatemque sonat. Hic figlina opera sunt haud ignobilia, variaque vasorum genera, quæ vsui humano sunt accommodata. In hoc agro gypsum è terra foditur, quo vtuntur figuli, exciditur & lapis molaris frumentarius & olearius. Sunt & siluæ glandiferæ ad*

porcos alendos opportuna, & pabulo, venationi & aucupio commoda. Sunt in agro pagi Basilium, & Barbara. Fiunt in Surianensi agro olea preclara. Dein ad fretum eunti Dimitrium tenue castellum offertur, cuius ager frugifer est. Subinde est Montileonū oppidum, Hipponium olim ab Hippone Heroe, vt vult Stephanus, dictū, fortassis Phocense. nam Phocēses multas vrbes in hac ora, & alibi in Calabria, aut condiderunt, aut ab Ausonijs & Oenotrijs conditas incoluerunt. Huius vrbis meminit Lycophron in Alexandra. Strabo vero libro sexto hanc & Medamam à Locris conditas tradit, qui sic ait: Hipponium Locrorum ædificium, quā obtinentibus Brettiis eripuere Romani, qui Vibonem Valentiam appellauere. *Hic Agathocles Siciliæ tyrannus ea potitus vrbe, nobile emporium instituit, cuius florentissima regionis amœnissima prata esse constat, ad quam Proserpina è Sicilia carpendos ad flores venit. Hinc matronarum vsus inualuit, vt collectis ex floribus coronas texant, cum dies festos agunt: quoniam empta gestare serta, vitio illis datur. A qua vrbe Hipponienses & Hipponiates, Vibonienses & Valentini incolæ. Hic Gelo nemus amœnissimum extruxit, quod cornu Amalthea appellauit. De quo Duris apud Athenæum libri XII. sic scribit:* cornu Amaltheæ locus est, quem struxit Gelo in nemore amœnissimo egregię pulchritudinis, aquisque irriguum iuxta Hipponium ciuitatem. *Fuit nempe vrbs hæc opibus ac gloria, vel portu inclyta. Hanc & Rhegium inter septem illustriores & opulentiores Italiæ ciuitates fuisse, quæ substantia & domorum pulchritudine pauimentisque præstabant, Appianus bellorum ciuilium libro quarto memoriæ traditum reliquit. Fuit quoque Romanis amica ac socia. Quæ cum sub id tēpus, quo Annibal Placentiæ erat, Carthaginenses classem ad eam oram vastandam misissent, Hipponienses agri libentius depopulationem, vrbisq; terrorem pertinaciter sunt perpessi, in fideq; & societate P. R. perstiterunt, vrbemq; necessarius rebus, quo hostibus resisterent, munierunt. vt Liuius Bel. Pun. libro primo tradit, vbi sic scribit:* Iam forte Carthaginiēses viginti quinqueremes cum mille armatis ad populandam oram Italiæ misere, populatoque Vibonensi agro, vrbem quoque terrebant. Repetenti Siciliam T. Sempronio Consuli excursio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur, Sexto Pomponio legato cum vigintiquinque longis nauibus Vibonensem agrum, maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit. *Fuit & Colonia Romanorum ciuium perillustris, velut Liuius Bel. Mac. libro V. autor est,* ad quam, *inquit,* mille septingenti pedites & trecenti equites iuere. *Velleius etiam Parterculus Valentiam Coloniam deductam scribit. Fuit quoq; nobilissimum municipium Romanorum, vt Cicero in Verrem actione septima innuit, vbi sic inquit:* Ipsis Valentinis ex tam illustri nobilique municipio tātis de rebus responsum nullum dedistis. *Cicero exilij sui tempore cum Melitam insulam petere statisset, vt ibi cōmoraretur, quousq; res suas componeret, Vibonem ad Siccam terrestri itinere concessit, vt inde transmitteret. Cæterum vbi Clodij rogationē de suo exilio allatā percepit, per quā CCCC. ab Italia milliaria aqua & igni sibi interdicebatur, vt ipsemet ad Att. libro tertio & XVI. scribit, cum Melitæ sibi esse non liceret, consilio repēnte mutato à Vibone Brundusium conuertit, vt se in Græciā reciperet: verū prius Locros ad clientes suos petit, quo ex loco scribit ad Att. inde Crotonem contendit, & Thurios. Quo in itinere omnes Calabriæ ciuitates, ad quas diuertebat, ipsum quàm humaniter excipiebant hospitio, vt ipsemet in oratione pro Planco dicit. Post vero reditum suum in vrbē, Senatus vniuersus, vt ipsemet Cicero in oratione pro domo sua ad pont. scribit, gratias agendas censuit ciuitatibus iis, quæ M. Tullium recepissent. In bellis autem ciuilibus, Hipponium Cæsaris partes est sequuta, vt Appianus Bel. ciuilium lib. tertio scriptum reliquit. Hic Cæsaris naues quinq; à Pompeianis combustæ sunt, vt Cæsar ipse Bel. ciuilium libro quarto prodit. Hanc vrbem Plutarchus Lucaniæ esse dicit. Ex hac vrbe fuit Pestanus scriptor antiquus, cuius meminit Macrobius Satur. libro sexto, quem adducit in verbo transmitto pro transeo. Signabant Vibonēses in numo Proserpinam habentem in capite tiaram, quod ibi eius templum esset celebre: & ex postico gemina Amalthea cornua regionis vbertatem significātia, inscriptione Latina, Valentia. Interdum incidebant Iouem & ex altera parte fulgur. Aliquādo incidebāt Herculē, & ex altera facie duas clauas. Interī incidebant Mineruam, & ex postico noctuam eius alitem. Quandoque incidebant Apollinem & ex altera facie lyram. Erat Hipponii magnificentissimū Proserpinæ fanum plurimis marmoreis columnis ornatum, quas Rogerius Guiscardus Calabriæ princeps Miletum transtulit, & in episcopali æde, atq; in Sanctæ Trinitatis delubro locauit. Huius Proserpinæ signum arasq; Romani religionis cultores, Hipponio ab eis deducta colonia, reficiētes, DCCLXX. m. XC. Sestertios expendere, hoc est vsualis nostræ monetæ nummorum aureorum scutatorū XVIIII. millia ducenta quinquaginta duo cum quadrāte. Nam mille sest. masculino genere, & sestertium neutro genere idem sunt, valetq; aureos numos vigintiquinque. Basis cū inscriptione est Mileti in foribus episcop. ædis infimo loco sita transeuntium pedibus conculcata. Quod hi, qui eam ibi locarunt, quiue destituunt, sint vetustatis contemptores, vnde & primi versus literæ quædam absumptæ sunt. Cum potius huiusmodi rerum memoria magna esset studio conseruāda, vt nobis esset ad imitandum exemplum. Nam si idololatriæ veræ ac falsæ religionis cultores tanto studio, ac tam magnis sumptibus idolorum templa ac signa, arasq; decorabant, quid nobis est faciendum? Inscriptio a. huius basis hæc est L. vid. vir. ↄL. Q. Cincius. C. Aui. IV. viri D. Signū Proserpinæ reficiēdum statuendumq;, arasq; reficiendas ex S. C. curarūt HSDCCLXX. m. XC. fuere. Heluia Q. F. Orbia M. filia. Curæ esse debet Hipponiatib. basim illā alibi locare, ne tantæ rei memoria prorsus aboleatur. Fuit etiam Hipponium sedes episcopalis. Synodo Romanæ, sub Symmacho Papa, interfuit Ioannes episcopus Viboni-*

bonienfis, & fynodo Nicenæ fecundæ fub Hadriano A *Papa primo interfuit Stephanus epifcopus Vibonienfis. Eruta fuit Vibo ab Agarenis fub beati Nili tempus, quo & Terina & Taurianum, & Trifchenes euerfæ fuere. Sedes hæc epifcopalis, necnon Tauriani Miletum translatæ funt à Gregorio Papa huius nominis feptimo. Celebratur Hipponij nobile emporium ter in annos fingulos. Ager hic frumenti, & aliarum frugum ferax eft. Fit faccarum, & fefama, & oleum clarum. Fiunt perdicum & phafianorum aucupia, extant verricula thynnaria. De bonitate thynnorum* B *Hipponiatis finus diximus. Sunt in hoc agro pagi Pifcopiū, Gregorium, Vena, & iuxta Vena iterum, Treparnū, vbi lapis fpecularis nafcitur: Lōgoburgum cū linis non ignobilibus. Poft Hipponium Briaticum oppidum eft edito loco milliario à mari fepofitum, diftat à Montileono m. p. quatuor. In mari ftatio eft Nicola dicta, & iuxta Praca, & Braces, & Turrecula modicæ infulæ funt, Ithacufæ, à Plinio nuncupatæ. Ait enim: contra Hipponium infulæ paruæ funt, quæ Ithacefiæ appellantur, Vlyffis fpecula. funt & retia* C *thynnaria. In Briaticenfi agro vina & olea clara fiūt, item xylon, & fefama, & amygdalarum copia, & varij generis fructus optimi, laudatur & apiana vua. Extant & viridaria citrorum, limonum, & malorum aureorum. Nafcitur & fponte vbertim in collibus arido loco, vbi nec aliud feri, aut nafci poteft. herba angufta & longa duorum cubitorum, ad fifcorum fportarū, & reftium verriculorumq; vfum, & vinearum ligamenta apta, præbet & bobus pabula, votumum vocant incolæ, ego fpartum id effe autumo. Sunt in hoc* D *agro pagi, Mantineum, quod vaticinium notat: Paraconum quod fignificat falutare: nec procul eft Paradifonum, quod præter odium fonat: & ei conterminum eft Cœnidonum, id cōmune donum fignificat: & prope eft Mefonum, à mefo ideft medio dictum. Inde eft Syconum à ficuum vbertate dictum: & ei vicinum eft Fauelonum, & iuxta eft Cifidonum à Ciffo defidero nominatum. Inde eft Cochiceronum, & Marcum, & Sophadum, quod fapientem cantum fignificat. Itē Conum, & Pifitonum, quod humidum locum fonat.* E *Exin Tropæam verfus funt Polycarpum, Leum, vbi rubrica fabrilis nafcitur: Conftantinum, Potentionū, cum foleis optimis: Rofarnum, Madaradonum, quod faluum donum fignificat, Sterapodonum, quod folidū pedem notat. Poft Briaticum Sabronum promontorium eft, Hipponium appellatum ab Ifacio, diftat à Briatico m. p. VIII. Intus eft Mefianum oppidum cū nundinis, quæ in fingulos annos celebrantur. Ager Mefianenfis frumenti & aliarum frugum ferax eft, fit & optimi olei copia, prouenit in agro hoc crocus fil-* F *ueftris. Suntque pagi Zegarium, quod iumentum fonat, Papelontum, Picinum, quod denfum fignificat, Argiona, quod venationem notat, Scaletum, Cœlandarium, quod fignificat vallem, Prafinacum à prafia areola herbarum, Pernocarium à pernos aquilæ fpecie, & Perricarium iterum, Orcilladum, ab orcillo adiuro, Rombiolum, à rombeo voluo dictum: Caryuatum à Carya nuce: Moladum, ab euentu aliquo, moleo enim fignificat pugno. Ad mare Tropæa ciuitas eft,*

mari incumbit, à tropeo retrouerto dicta, quod, vt licet opinari, dux quifpiam Romanus Claffis præfectus ex Africa; aliunde reuerfus eam condiderit, aut ex caftello quod hic erat, in vrbem aucta. Non enim ora hæc vinetis & oliuetis, aliifque arboribus impendio commoda abfq; habitatoribus, frequentibufque villis ab Auxonijs, & inde ab Oenotrijs, aliifque Græcis deftituta fuit. Meminit huius vrbis Stephanus Byzātius, quam Poftropæam vocat. Fuit Iuftiniani Imperatoris temporibus. Diftat à Sabrono promontorio m. p. fex. Eft & fedes epifcopalis antiqua. Theodorus epifcopus Tropienfis interfuit fynodo Conftantinopolitanæ fextæ. Et Stephanus epifcopus Tropienfis interfuit fynodo Nicenæ fecundæ, & Laurentius epifcopus Tropienfis interfuit fynodo Romanæ fub Symmacho Papa. In æde diui Francifci vna fpinarum coronæ dominicæ affernatur. Hic mercatus quotannis celebratur. Fiunt panni goffipini nobiles. Secundum vrbem infulæ adiacent duæ cum ftatione. Viuit modo huius vrbis ciuis Petrus Vianeus medicus Chirurgus: qui, præter cætera, labia & nafos mutilos integritate reftituit. In hoc agro prouenit ftaphys agria, nafcitur & ingens votumi copia. Sunt in Tropianenfi agro pagi plerique Græcis appellati nominibus. Iuxta vrbem parte læua eft Paralia, quafi maritima, quod fecus littus fit. Inde eft Sabronum, quod edacem fignificat, cum oleo & vino nobili. In his pagis goffipij vbertas fit, fupra eft Ioannum. Inde vrbem verfus eft Daphna, & iuxta Daphna iterum, à lauris dicta, poftea eft Phytalis, quod plantam hortumq; arboribus confitum fignificat. Supra eft Zacharopolis, quafi vtilis ciuitas, & prope eft Aliphitum, ab bonitate olei dictum. Cui Contermina eft Drapea, quod maturam meffem fonat. Dein eft Chefpanum, à cheo fluo dictū, cum optimi olei copia. Et ei propinqua eft Charia, à valle dicta. Exin eft Britarium, quod fcatens ac feruēs notat: & prope eft eiufdem nominis amnis: intus eft Chorametum, quod regionem vini fonat: ei proxima eft Dominica. Hic pagus quomodo initio vocatus fit, compertum non habeo, nunc Dominica dicitur, quod in eo beata Dominica nata fit, eique templum erectū, tametfi quidam eā Campaniæ tribuant. In mari portus eft Herculis, Formiculas vocāt accolæ, quafi Herculis formas: cuius meminit Plinius, itemq; Strabo, qui vbi de Hipponio fatus eft ait: Cum ad Herculis portum nauigas, extrema Italiæ circumflectis: eft enim haud procul à Vaticano promontorio: Secundum portum hunc ftatio quædam eft, & Gadanum fcopulus, nec longe Mefcheta & Proteria ftationes alteræ funt: dehinc Vaticanum promontorium occurrit Terinæum Hipponiatemque finū efficiens, à vaticinio aliquo dictum, & eiufdem nominis amnis, diftat à Tropæa m. p. feptem. *Hinc rurfus Geolienfis finus incipit & vfque ad Canidem promontorium protenditur. Contra eft Mantineum fcopulus, à vaticinio itidē dictus. Ab vrbe hucufq; ora hæc vinetis & oliuetis eft referta. Intus eft Nicolaum pagus, & prope eft Briadum, quod floridum, lætum ac deliciofum fignificat, cum ficis optimis. Inde eft Orciladum, ab olei copia dictū: orci*

enim

enim lecytum sonat: iuxta est Rigadum, quod sedis ruinas notat. Intus rursus sunt Bryuanacalum, à bryo & ana, iterum & Calos dictum, quod hic bonũ semper scaturiat: prope est Lapathonum, à lapatho herba dictum, hic bumasthus vua optima fit: exinde est Panagia, quod totum purum significat, & iuxta est Spilinga, quod saxum concauum significat: dein est Condrochinonum, quasi fructus particeps, nec longe est Carciladum, quod cancrum sonat. Inde est Iopolis exiguum castellum edito eoque salubri loco situm, quasi diopolis, hoc est, Iouis ciuitas, haud nimium à mari semotum, Augustini Niphi philosophi patria. Quem Sinuessani quasi Iulia lege repetunt Sinuessam. Hic cum iam puer, mortua matre, à patre & à nouerca (duxerat enim eius pater aliam vxorem) male haberetur aufugit domo, & se Neapolim recepit. Quem præclaram præ se indolem ferentem, Sinuessanus quidam cum esset intuitus, Sinuessam in domum suam duxit, vt liberis suis inseruiret. Qui quòd acris ingenii, ac gloriæ cupidus esset, simul cum illis in literarum studium incumbit. Atque inde cum eisdem Patauium profectus, philosophiæ studio acriter nauauit operam. Cumque postea Sinuessam ac Neapolim reuersus patrem omnia bona dilapidasse, atq; subinde mortuum esse percepisset, noluit amplius Iopolim patriam suam redire, sed Sinuessæ vxorem duxit, & Neapoli multos annos philosophiam publice est professus. Floruit Leonis decimi temporibus, & obijt Pauli tertij pontificatu. Scripsit in omnes Arist. libros commentarios. Extat adhuc Iopoli Nipharum familia. Verum ipse in Sinuessorum gratiam, quod apud eos aliquando degerit, vxoremque duxerit, Sinuessanum se scribebat. Quanquam sæpius in gymnasio palam Calabrum se esse fateretur, & in epistola, quæ est ad Ioannem Arenarum principem in Commentario super perihermeñias, se Calabrum esse testatur. Id quod tamẽ in secunda operis editione sublatum fuit. Sed porro vani ac dementis est alienam gloriam aucupari, & inopem laudis aliena laude prædicare se gloriosum. Fit Iopoli olei copia, & amygdalæ laudatissimæ, ac præter cæteros fructus, pyra nobilissima, & pepones optimi, fit & sericum nobile. Extant & horti nemorosi citrorum, limonum & malorum aureorum. In hoc agro votumi herbæ copia nascitur. Est & Cocurinum pagus. Exinde est Nicotera ciuitas sedes episcopalis edito salubrique loco sita, mari imminente. Septem millium interuallo à Vaticano promontorio abest. Olim vel Domitiani ætate Medama dicta, quo tempore scripsit Plinius. Antonini vero Pij tempestate aut paulo ante Nicotera idest Victrix dici, est cœpta. Cuius idem Cæsar in itinerario semel atque iterum meminit: Quidam puerili atque anili opinione ducti in littore duobus locis Medamam fuisse, bisque euersam fabulantur: Cum à Domitiano ad Antonini tempora anni intercesserint quadraginta paulo amplius aut minus. Iam pulso ab Italia Annibale vsque ad Honorij principatum, quo tempore Gothi irruperunt, nil ab exteris passa est Italia. Sed qui priscis condendarum vrbium mos fuerit alibi dicemus. Coniiciendum est Romanæ Classis præfe-

A ctum, aut Nerua, aut Traiano, aut Adriano Imperante, qui inter Domitianum, & Antoninum Pium fuerant, ex Africa aut aliunde cum victoria reuertẽtem, acceptos è classe permultos huic vrbi dedisse accolas, & ea ex victoria nominasse Nicoteram, & insuper Tropæam ciuitatem à se auctam appellauisse, & à reuersione appellauisse Tropæam. Fuit Medama vrbs à Medama fonte appellata, vt vult Hecatæus apud Stephanum. De hac Strabo ita refert, Medma, Locrorum ædificium, Medama à Romanis, & B prope eiusdem nominis fons magnus. Quæ nobile emporium habuit. Ante littus hoc Liparensium iacent insulæ longe ab euripo XXV. m. p. Hoc ipsum scribit Plinius. Ex hac vrbe fuit Philippus vir, ait Stephanus, maximæ existimationis, qui scripsit de ventis. Sergius episcopus Nicoterensis interfuit synodo Nicenæ secundæ, sub Hadriano Papa anno Christi DCCLXXXI. Meminit huius vrbis Ioannes Ioachimus abbas super Esaiam, licet mendose pro Nicoterensi Geracotranensis legatur. In æde beatæ Mariæ C beati Pauli Synopolitani minoritæ corpus quiescit. Hic serica & lina clara fiunt. In hoc agro pagi sunt Comerconum, Pryetonum, Calosytonum, quod pulchram plantam significat, Vatunium, à bateo abundo, & Carynetum, à carya nuce. Non longe ab vrbe statio est fida nauigiis. Inde Metaurus amnis nauigabilis mari illabitur, cuius meminit Strabo. Intus est Philocastrum oppidum edito amœnoque loco situm, quasi amabile castrum. Hic serica, & vina, & olea clara fiunt, & fructus optimi: Sunt in hoc agro D pagi, Nicolaum cum emporio nobili, Libadum a loci amœnitate dictum: Caronum, quod significat forte, & Madaranum. Exinde est Calimera castellum, quod bonam diem significat, cum mercatu annuo. Cuius ager, sicut Philocastri, aquis irriguus est. Extant & horti nemorosi limonum, citrorum, & malorum aureorum, fiunt olea laudatissima, & fructus optimi. Extat & fons salsam aquam manans, ex qua fit muries. Nec longe est Calocerum pusillum castellum, quod bonam cœli temperiem significat. In hoc agro, gypsum E marmorosum & speculare exciditur in ripis Litromæ fluuij, qui hunc à Militensi agro discernit. Postea est Miletus ciuitas vetusta inter duos amnes edito loco à Milesiis Asiæ populis condita. Nam, vt Herodotus libro sexto auctor est, Mileto Asiæ à Dario euersa, Milesij, qui ea clade superfuere, priuati patria, vt quondam Troiani, vna cum Samiis, liberis & coniugibus susceptis nouam sedẽ conquirentes Rhegium peruenerunt. Qui ab Anaxilao Rheginorum tyranno suasi Zanclem, hoc est, Messanam ol fidei: sed F quia numero longe erant inferiores, a Zanclæis victi fusique sunt, superstites vero sinistræ fortunæ tædio affecti, cum in Sicilia esse sibi non liceret, in Calabriam redeunt. Et Samij Samum Calabriæ vrbem à Samiis iam olim conditam pergunt ire, Milesij vero ad Medmæum littus appellunt (abest Medama à Messana m. p. XL.) ac quietã ac à maritimis casibus perturbationibusq; semotam sedẽ quærentes hanc condunt vrbẽ, quæ distat à Medmæo littore m. p. octo, eamq; priscæ patriæ nomine, quasi adhuc illam colentes Miletum vocant,

vocant, vt Locri Naritij Locrum in Calabria condidere, vtq; illi Locri, ab hac Locrenses: ita à Mileto Asiæ Milesij, ab hac Militenses dicuntur. Sunt nempe in Calabria pleraque loca iisdē nominibus appellata, quibus Græciæ aut Asiæ loca: vt Tempsa, Pandosia, Thuria, Miletus, Scylleum, Amphissa, Locrus, Samus, Thebæ, Melissa vrbes. Item Acheron, Butrotus, Crathis, Sybaris amnes. Hic Rogerius Guiscardus iunior, Roberti ex fratre nepos, Calabriæ princeps, nobile templum diuo Nicolao extruxit, marmoreisque columnis, quas ex Hipponio exportauit, ornauit, Atque anno humanæ salutis M. CLXXXXV. Gregorio huius nominis septimo Pont. Max. iam Hipponio & Taurino ab Agarenis erutis, in episcopatum erexit, & magnis prouentibus ditauit. Primus episcopus fuit Arnulphus. In huius templi valuis inferiori loco est basis illa, de qua alibi locuti sumus. Frāciscus Maurolycus homo Siculus, neotericus scriptor Siculæ vanitate præditus, Militensem, & Marcensem Calabriæ episcopatus Messenio Archiepiscopo olim fuisse subiectos temerè scribit, deprauati textus Ioannis Ioachimi lectione delusus, nesciēs indicii inops Ioachimū singulæ regionis episcopatus describere, & cum Calabriæ episcopatus describit, Militensem, & Marcensem episcopatus in ea describit: & Marcensis episcopatus Meliuitensi, Tempsano quondam, suffectus est, qui Meliuitensis episcopatus ad sedem Apostolicā olim pertinebat. Militensis vero, vt dixi, Hipponiati & Tauriano Rhegino præsuli subiectis, est subrogatus. In hoc Militensi delubro multorum Sanctorum frusta asseruantur. Sunt enim frustula linteaminis, quo Christo fuit conditus in sepulchro, pepli beatæ Mariæ Virginis, Perpetuæ, & Felicitatis, Victoriæ & sociorum, Processi & Martiniani, Petronillæ, Anastasij, Arnulphi episcopi, Siluestri, Macarij, Leonis, Chrysanti & Darij, Martini, Stephani, Blasij, Cornelij papæ, Alexij, Marcellini, Christophori, Sebastiani, Barbaræ, Domicillæ, Laurentij, Hilarionis, Pancratij, & aliorum quorundam: in ædicula quadā est frustulum crucis dominicæ. Condidit etiam idē Pius princeps anno virginei partus M.C.II. in Mileti suburbiis, in specula, magnificentissimum sanctæ Trinitatis templū, quod marmoreis columnis ex Hipponio allatis, sustentatur. Quod templū Callistus Rom. Pont. huius nominis secundus anno à Christo nato MCXXII. consecrauit, plurimisq; criminū expiationibus decorauit. Hic Rogerij corpus in nobili marmoreo sarcophago conditū est. Sebastianus Corradus in epistolam Cic. ad Att. libro tertio putat Melitam oppidū id esse, quod inquit, positum est non procul à Vibone. Ex hac vrbe siue eius pagis fuit beatus Paulus prædicatorum ordinis Cœnobita, cuius corpus in Altimonte esse diximus, qui primus prædicatorū ordinem in Calabriam duxit. Hic mercatus annuatim celebratur. Fiunt lagenæ tantum. Et bouini corij concinnantur. Est Militensis ager frumenti & aliarū frugum ferax, fit olei copia, exciditur gypsum marmorosum, & speculare. Sison nascitur, quam aromatarij & herbarij amomum esse opinantur. Sunt in hoc agro pagi Ioannum, Camparenum cum liniis non vulgaribus, Petre-

A *ium, Parauatum quod transgressionem significat, Ionadum oppido par, quod violarium notat, Nais ab aquarum copia ac bonitate, Cotofonium, quod vocem iratā ac cædem significat, Calaurū quod notat deliciosum. Secundū Miletū milliario cū dimidio Francica oppidū est cum emporio nobili, & serico laudatissimo meum natale solum, optimis lymphis fœcundū. Est Francicanus ager penè totus campestris & pulla tellure frumenti & aliarū frugum ferax: quem Scotopetus fluuius, à Militensi, & Medama amnis à Soria-* B *nensi agro dirimit. Fiunt in hoc agro olea & vina non vulgaria. Item phasianorum, externarū, palumborū, phassarū, (torquatos vocant incolæ) rusticularū (reuersiones appellant) & gallinaginū, & ficedularum, & cornicū aucupia. Nascitur radix dulcis, radix tinctoria, raphanus, & sison herba ea, quam amomū vocant, & alia medicinales herbæ nonnullæ. Hic circiter annū Christi M.D.VI. magna Gallorum strages edita est. Sunt in hoc agro pagi, Pinguadum, Mutarium à mutata sede, Clamista, quasi pensilis, Constantiū. Ex* C *hoc oppido fuit Fernandus Ritura presbyter, vir imprimis intergerrimæ vitæ, Latinis literis satis eruditus, poeta idemq; orator, atq; etiā sacri eloquij præco eximius. Inerat ei peracre ac facile ingenium, in edendis carminibus facilis erat, & elegans. Fuit & flagitiorū obiurgator seuerissimus, ac cunctarum virtutum simulachrum repræsentabat. Milliario ab oppido haud lōge à Constantino pago locum sibi delegit, cui nomen est Comerconum, vbi quieti ac literarum ocio commodius incumberet. Se enim mirificum doctrinæ laboribus* D *addixerat, non paruamq; sibi bibliothecam comparauerat. Ibi beatæ Mariæ deiparæ ædem statuit, cœnobiumque erexit, in quo cum Nicolao Aloisio Baronio, & Marco Candioto presbyteris ciuibus suis, probis itidem moribus refertis agebat. Ac primum, ne talentum sibi à Deo præstitū abstrusum retineret, literarum ludum aperuit, cuius schola cunctæ circum regioni patuit. Ad quem scilicet audiendum frequens hominum turba non epheborum modo, sed trigesimū etiam excedentium annum ingenti veneratione con-* E *fluebat. Inde vero sese colligens adspirauit ad potiora. Quandoquidem Dei obsequio se totum tradens, eius eloquij concionator perspicuus effectus est. Vestibus cœruleis & ipse & contubernales talo tenus vtebantur. Vitam cum morte commutauit nono Cal. Iulij senio confectus à natali domini anno M. D. XVI. diem obitus sui ante præsagiens. Intus Arena oppidū est, edito loco situm, in cuius agro ingens olearum numerus est, vt syluæ propè videantur, vnde & magna olei copia fit. Extant & castaneta ingentia, &* F *syluæ, ad domorum tigna & nauigiorum fabricam apta, fit & sericum optimū, nascitur saxifragia, & lapis molaris. Sunt in hoc agro pagi Dasà, cum vino optimo, quasi siluosa, quod olearū syluæ sint, quam eiusdem nominis fluuius adlabitur: Aquarium, cū mero nō vulgari e Simiatonum itidem, cū claro vino: Lympidum: Brazaria cum vino optimo: Potamia, quod secus flumen sit: Melianum: Ceanum, vbi gypsum è terra foditur, quo vtuntur figuli ad vasa liniend[a]: & Ierocarnum, cum fluuio eodem nomine, quod sacram carnem*

carnem significat. Arenis, eiusq; pagis incolæ vasis supellectilibusq; ligneis conficiendis operam nauant. Vbi Arenis cesseris tenderisq; ad meridiẽ, Soretum oppidũ inuenies, à Soro, hoc est, aceruo, dictum, cum mercatu annuo. Altanum, Antonino Cæsari in Itinerario, distat à Subsicino, id est, Bellisforto, m. p. decem, ab Arenis quatuor. Quod Metaurus amnis torentinis & anguillis affluens præterfluit. Fiunt Soreti vina & olea clara, & syluestrium animalium venationes: & gallinaginum, turdorum, phasianorum, externarum, & ardearum aucupia. Sunt & Erinacei, & testudines terrestres & aquaticæ. Exciditur lapis molaris optimus, frumentarius & olearius. Est & ager hic frugifer, prouenit terebinthus. Suntq; pagi Melichlochia, à melle & chloazo abundo dicta: Dynamis, quod robur significat, & eiusdẽ nominis amnis, anguillis vber: hic coria hircina caprina & arietina optimè concinnantur, vt merito his palma detur: soleæ quoq; perbenè concinnantur. Fit vinum & oleum optimum, nec longè Melanda fluuius, torentinis vber labitur. In agro hoc glandiferæ arbores agaricum ferunt, arnacem accolæ vocant, quem è quercu decerpunt, eoq; in cibo vtuntur. Non longè à Soreto Charida oppidulum est, quod gratiam conferent significat. Hic generosum vinum nascitur, fit & oleum laudatissimum. Extant & castaneta, & glandiferæ arbores, quercus agaricum ferũt. Sunt in hoc agro pagi Charopolis, quod gratiosam vrbem significat, & Petreium. Fiunt & venationes, quales Soreti. Inde ad meridiem tendenti Borellum oppidum offertur, edito loco situm, quasi aquilonare, boreas enim aquilonem significat. Quod Metaurus amnis nauigabilis anguillis vber præterfluit, hic lutræ sunt. Abest à freto m. p. sex. Hic emporium quotanniscelebratur. Ex hoc oppido fuit beatus Randisius diui Benedicti monachus Cassini agens, vir sanctitate plenus. Qui dum ægrotaret beatum Stephanum protomartyrem cum innumerabili turba ad se venientem in visione perspexit, quod cum aliis recenseret, continuo è vita hac abiit. Borellensis ager frumenti & aliarum frugum ferax est. Fiunt lina non vulgaria, nascitur & spectatum vinum. Extant & pulchra nemora limonum, & malorum aureorum. Subtus oppidum in hortis Camilli protospatharii pistacius arbor est, fert pistacia, sed inania, quod mas desit. In hoc agro cepuria & fructus optimi fiunt. Sunt & erinacei & testudines aqueæ. Exciditur lapis molaris, qualis Soreti. Suntq; pagi Serrata cum temeto bonitate præcipuo. Hic rubrica fabrilis nascitur. Candinonum, Belatonum, quod floridam sagittam significat: Stridanum, quod significat pingue, hic fons est salsam manans laticem: & Lauriana, à lauris dictum. Non longe est Pretianum, pusillum castellum edito salubriq; loco situm, cum vino & oleo claro, & ficis laudatissimis, quorum magnus fit numerus. Sunt in hoc agro syluæ glandiferæ, & castaneta ad porcos alendos opportuna. Est & Feroletum pagus, vbi aqua sulfurea scatet. Intus est Calatrum oppidum, imo loco in radicibus Apennini situm: collibus vndequaq; circumseptum, quod bonam vberemq; terram notat, quod Metaurus amnis anguillis & torentinis gratissimi saporis

A fœcundus intermeat, vbi lutræ sunt. Hic vina, oleæ, & serica probatissima fiant. Et soleæ longè optimæ cõcinnantur, vt iure inter Calabras, & fortasse Italas etiam, bonitate obtineant principatum, vt corii hyrcini & arietini Dynamis. Harum solearum magnus numerus in annos singulos eximitur, & in Siciliam inuehitur. Hic sulphureæ aquæ scaturiunt, nascitur ferrum, & lapis phrygius. Est in hoc agro beati Heliæ abbatis templum olim diui Basilii monachorum Cœnobium, nunc minoritarum. Fuit hic beatus Helias diui Basilii monachus patria Bouensis, viguit beati Nili
B temporibus, eiusque amicus fuit, cuius corpus hic esse creditur. Sunt in Calatrensi agro syluæ glandiferæ porcis alendis opportunæ, & syluæ ad domorum tigna ac suppellectilia commodæ. Fiunt & venationes pulchræ syluestrum animalium. Nec longe ab oppido vicus est Micropolis, ab effectu. Et prope est Anogeum castellum, quod sursum & cœnaculum sonat. In hoc agro lapis molaris exciditur frumẽtarius & olearius: suntq; pagi Micopetum, & Tritantum. Exi-
C de est Quinqfrondum castellum in Apennini radidicibus, quod Cherapotamus fluuius, anguillis vber, præterfluit, q; salubre flumẽ significat. Fiunt hic vina non vulgaria, & fructus optimi. Extant & horti nemorosi limonum & malorum aureorum. Scaturiũt & sulfureæ aquæ, fiunt venationes, quales Calatri. In syluis Labunum arbor nascitur. Inde est Georgetum oppidum in Apennini radicibus celso tamen salubriq; loco situm, Morgetum olim siue Morgetia dictum, à Morgete conditum, vt ait Stephanus, Georgium vo-
D cat vulgus. In hoc agro Milichlochium pagus est. Est ager hic pascuis aptus. Subtus est Polystina oppidum, quod robur, magnamq; vim significat, quod Cherapotamus fluuius torentinis, & anguillis vber influit, & iuxta Bracalis fluuius alter labitur. Distat à freto m. p. octo, affluit bonarũ aquarũ scaturiginibus. Fit optimi serici copia, fiunt cepuria clara, ac lina laudata, vina item optima nascuntur. Nundinæ bis annis singulis celebrantur. Laudatur & huius oppidi sepatiæ candelæ, & telæ. Fiunt in hoc agro phasianorum,
E & externarum, & coturnicum auium aucupia. Inde est Rosarnum oppidum à freto m. p. duobus seposịtum, à Nicotera quatuor. Quod Metaurus amnis nauigabilis adlabitur, cuius, vt alibi diximus, meminit Strabo. Inter huius oppidi cepuria pepones laudantur, inter legumina vero cicere, crassi sunt & coctibiles. Fit & ingens phaseorum copia. Extant & testudines aqueæ. In hoc agro sylua extat nobilibus herbis medelæ aptis referta, vbi præter cæteras, crocus syluestris, reuponticum, tragium, & sison quæ amomum à phar-
F macopolis dicitur, erumpunt. Est Felum pagus, Hipporum Antonino Pio in itinerario, abest Altano, id est, Soreto m. p. decem. Post Rosarnum Geolia oppidũ sese offert quasi gemma, paulum à mari semotum, distat à Rosarno m. p. sex. Metauria siue Metaurum olim dicta à Metauro amni, qui haud longe ab eo fluit. De quo meminit Strabo, q; duos fluuios Metauros in hac ora post Medamam, non nimium inter se distantes scribit. Post Metaurum inquit, Metaurus alter occurrit, & eiusdem nominis statio. Metaurus hic

A *hic Rheginorum agrum à Locrensium olim agro discriminabat. Hunc Cato in Originibus, vt mox ostēdā, Paccolinū vocatum refert, & ex septē fluuiis, quib. Orestes à matricidio se expiauit, septimum esse ait, fines Rheginorum atq; Taurianum dispescentem. Taurianum Rheginorum erat cum omni hac regione Alecem amnem vsq;, Metauria vero, & Medama, & Hipponium, & itē Temesa Locrensium. De Metauria oppido meminit Mela, qui illud inter Taurianum & Medamam locat.* Locrorum ædificium, *ait Stephanus, licet Solinus illud à Zanclensibus Peloponnesi populis conditum scribat. Ex hac vrbe, fuit Stesichorus musicus & poeta lyricus filius Euphemi Metaurēsis, licet quidam ipsum Medmæum dicant. Fuit vnus è nouem lyricis. Hic, vt quidam volunt, in Siciliam cū vxore & filiis trauciēs Himeræ habitauit: hinc quidam ipsum Himeræum putarunt, vt Pythagoram Calabrum putarunt Samium, quia pater eius cum vxore & filiis Samum incoluit. Fuit Stesichorus Pythagoræ, & Phalaridis tyranni æuo. Cuius etiam filia poemata edidere.* Luscinia, *ait Plinius libro decimo,* in C ore Stesichori cecinit infantis, mirabili auspicio summum eum poetam futurum præmonstrans. *De hoc Suidas sic ait:* Stesichorus, vt nōnulli volunt, ex Metauria Italiæ ciuitate natus est olymp. XXXVII. obiit autem olymp. quinquagesima sexta. Habuit fratrem Mamertinū geometriæ peritum, & alterum Helianactem legislatorem. Sunt eius poemata Dorica lingua libri vigintisex. Dicunt a. ipsum cum scripsisset vituperationem Helenæ excæcatum fuisse, & rursus D cū laudē Helenæ scripsisset ex insomnio palinodiam fecisse, & visum recepisse. Appellatus est autem Stesichorus, quoniam primus constituit chorum ad cantum citharæ, alioqui ante vocabatur Tilias. *Plato etiam in Phædro inquit:* Est autem his, qui confabulando peccant, expiatio, quam Homerus non nouit, sed Stesichorus: oculis enim priuatus ob Helenæ vituperationem non ignorauit cæcitatis causam, vt Homerus, sed vt pote musicus eam agnouit. Itaque statim illa fecit carmina:

Num verus sermo ille fuit.

Nec nauibus altis exísti fugiens, Nec adisti Pergama Troiæ. Atque ita edito poemate, quam palinodiam, *id est, cantum contrarium vocant,* confestim recuperauit amissum. *Meminit de Stesichoro Ouid. & Hor. libro quarto car.* Stesichori, *inquit,* graues camœnæ. *De quo Quintilianus libro decimo ait,* Stesichorus quā sit ingenio validus, F materiæ quoque ostendunt, maxima bella, & clarissimos canentem duces, & epici carminis onera lyra sustinentem, reddidit personis in agēdo simul loquendoque debitam dignitatem: ac si tenuisset modum. Hic, *ait Aristoteles rhetoricorum libro secundo,* in Locris dixit, non oportet eos contumeliosos esse, quia cicadæ non cantāt desubtus, *id est cum patiuntur iniuriam non murmurant. fuit & Ameristus Stesichori frater geometra. De quo Proclus libro secundo:* Thales geometriam

apud Ægyptios repertam in Græciam transtulit, multa quidem inuenit, multorum autem principia sibi succedentibus enarrauit. Alia quidem vniuersalius, alia vero sensibilius attingens. Post hunc autem Ameristus Stesichori poetæ frater tanquam qui geometriæ studium tetigit degustauitque memoratur, cuius Hippias quoque mentionem fecit, veluti in geometria gloriam reportantis. Post hos Pythagoras eam philosophiam, quæ circa ipsam geometriam versatur B in liberalis doctrinæ figurā commutauit, altius ipsius principia considerans immaterialiterq;, & intellectiliter theoremata perscrutans. Qui sane eorum etiam, quæ explicari in geometria non possunt, tractationem, mundanarumque figurarum constitutionem inuenit. *Non longe à Metauro amni est portus Orestis Rauagosum appellant accolæ, cuius meminit Plinius, licet locorum ordinem confundat, meminit & Strabo, qui Metaurum fluuium, & eiusdem nominis stationem scribit. Cum enim Orestes oraculo admonitus vt in septem fluuiis se ablueret Rhegium petijt secum, illuc Dianæ Phascelidis portans simulachrum, in eisq; ipsis se abluit fluuiis, vt Probus in Bucolica Virg. scribit, vbi sic ait:* Orestes post parricidium furens responso didicit, quod deponeret furorem ita demum, si recuperata sorore Iphigenia ablueretur fluuio, qui septem fluminibus confunderetur, diu vexatus cum in Taurica Iphigeniam reperisset, venit ad fines Rheginorum illique inuēto flumine elutus est. *Huius autem fluminis, apud quod purgatus est Orestes, Varro meminit rerum humanarum libro decimo sic:* Iuxta Rhegium fluuii sunt continui septem Lapadon, Micodes, Eugiō, Stracteros, Polmæ, Melcissa, Argeades, in his à matris nece dicitur purgatus Orestes, illique diu fuisse ensem, & ab eo ædificatum Apollinis templum, cuius loco Rheginos cum Delphos proficiscerentur re diuina facta laureā decerpere solitos, quam ferrent secum. *Item E Cato in originibus tertio ait:* Rhegini Taurocini vocantur de fluuio, qui præterfluit. Id oppidū Arunci primò possederunt, id est, Achæi Troia domum redeuntes. In eorum agro fluuii sunt sex, septimus fines Rheginorum atque Taurianum dispescens, fluuio nomen Paccolino. Orestem autem cum Iphigenia, atque Pallade dicūt maternam necem expiatum venisse, & non lōginqua memoria est, cum in arbore ensem viderint, quem Orestes abiens reliquisse dicitur. Fascelitis autem Dianæ. *Lucilius quoq; in tertio Satyrarum meminit sic:* Et sæpe quod ante optasti, freta Messanæ, & Rhegina videbis mœnia, tum Lyparas Fascelinæ templa Dianæ. *Geoliæ mercatus annuus celebratur. Est Geoliensis ager frugifer. Mare hoc piscosum est, vbi, præter cæteros pisces, magna trichiarum captura fit, quæ in cadis sale condiuntur. A Geolia Geoliensis sinus dicitur, qui à Vaticano ad Canidem protenditur. Post Paccolinum hoc est Metaurum amnem Tauriani oppidi vestigia visuntur,*

paululum à mari semotm. Taurianum, *siue Tauriana ciuitas his locis erat, cuius meminit Plinius. Itemq; Pomp. Mela, qui ipsam inter Metaurum, & Scylleum oppida locat, meminit & Stephanus.* Tauriana, *inquit,* vrbs, à qua Taurianus ciuis. *A quo oppido piscem quendam nomen sumpsisse Athenaus libro sexto refert. Scribit enim Taurianum obsonium.* Thimos, *inquit,* Taurianus à Tauriano oppido piscis, qui Taurianus est appellatus. *Plinius autem libro trigesimo secundo,* Taurianus, *inquit,* alii xiphiam vocant. Et rursus xiphiam, *id est,* gladium rostro mucronato esse, ab hoc in oceano naues perfossas mergi. Inueniuntur quandoque qui delphini magnitudinem excedunt, *ait idem libro nono. Hos Strabo Galeatas appellat, vulpus pisces spatos vocat. De quorum captura mox. fuit Taurianum sedes episcopalis, Georgius Taurianus episcopus interfuit Synodo Constantinopolitana sexta. Et Theodorus episcopus Taurianus interfuit Synodo Nicena secunda. Et in decretis Gegorij Papa tertij, qui fuit anno à virgineo partu DCCXXXV. fit mentio de Opportuno, episcopo Taurensi, licet mendose legatur Metaurianense. Ex hac vrbe fuit beatus Phantinus abbas monachus diui Basilij, vere lumen. Hic primo cuiusdam ciuis fui equiso fuit, eius vitam ciuis quidam suus Grace scripsit. Qui in ade diui Phantini, qua non procul à Parma oppido extat, sepultos esse ait beatos Ioannem & Georgium episcopos Taurianos. Floruit autem beatus hic Phantinus beati Nili seculo, de quo suo loco dicemus. Cuius mutua beneuolentia beatus Phantinus ingenti suauitate ac delectatione fruebatur. Quem beatus Bartholomaus in vita beati Nili celebrem appellat, praerat beati Mercurij monasterio. De quo Bartholomaus ipse ita scribit:* Beato Phantino ecstasis contingit. verius fuit mutatio dextræ excelsi, qui vere Propheta fuit, atque vt Ieremiam audiuimus capite ac mento abraso Hierusalem in luctib. versantem obambulasse, atque extimationem delirantis stultis de seipso exhibuisse. ad eundem modum erat videre hunc celebrem virum, vereque prophetam ac beatum effectum esse. Siue enim sensibilem Calabriæ vaticinans destructionem, ac miserandam Agarenorum inuasionē, siue omnimodam virtutis euersionem, ac monachorum ad uitia declinationem atque vulgaritatem, quod magis credendum est. Verum & ipse obambulabat luctibus deplorans ecclesias, monasteria librosque. Has quidem dicens asinis & burdonibus repletas esse ac coinquinatas: Hæc vero igne combusta sunt, inquit & pereunt: Hi vero quòd araneis pleni sunt, & euanuerunt, fracti sunt: neque deinceps habemus quos legamus. Cum a. videbat aliquem è suo monasterio cœnobitam vt mortuum eum lugebat, dicens: ego te fili interfeci. Hæc & huiusmodi faciebat ac loquebatur. Nec sub tecto stare, sed sub dio, nec cibum gustare volebat, sed per deserta oberrans viuebat agrestibus oleribus. Hæc in maximam tristitiam induxerunt Nilum (tunc enim in ea crypta prope monasterium beati Mercurii commorabatur aram habente beato Michaeli

A Archangelo dicatam) ac penè nocte & die lugebat, & ipse beatus Nilus boni socii, amici, & cooperatoris priuationem. Sæpe illum secutus est, vt ei suaderet, quòd ad monasteriū reuerteretur, & illic conquiesceret. Ipse vero eius monitis parere noluit, dicens, qui in monasterio habitant, non sunt mei cœnobitæ: si n. essent, mecum lugerent. At contra me furentē ac mente captum vocant. Scito igitur dilecte pater, quòd ad superiorem regionem semigrabo, atq; ibi perficiar, & ad mo-
B nasterium meum non amplius reuertar. Atque ita beatus fecit, vt dixit, apprehendens locum, quē Deus ante omnia sæcula illi præfiniuit. *Eius festum agitur nono Cal. Aug. Hunc Franciscus Maurolycus Siculus Siracusas repetit, & eius parentes Fantum & Deodatam martyres fuisse Sicula vanitate nugatur. Erat in eodem monasterio beatus Lucas frater beati Phantini, illi prudentia, & vita similis, & ad gubernandum idoneus, ac sacrarum literarum mediocriter eruditus. Quem inuitum*
C *beatus Nilus vnà cum cateris eius monasterij monachis beato Phantino in monasterij regimine suffecit. Erat etiam in eodem monasterio beatus Zacharias magna virtutis ac sanctitatis vir, quē beatus Bartholomaus angelicū appellat, cuius quoq; beneuolentia beatus ipse Nilus fruebatur. Non longe ab hoc monasterio erat aliud monasterium (erat nempe tum Calabria altera Ægyptus monachorum parens) cuius nomen beatus Bartholomaus subticuit. Arbitror id esse, quod est Meliclochia, de quo mox, in quo mona-*
D *sterio degebat beatus Ioannes abbas beati Nili coauus, vir cum sacris literis longe eruditus, tū sanctitate plenus, quem beatus Bartholomeus magnū appellat. Hic lectioni incumbebat assidue, præsertim Diui Gregorij Nazianzeni, eamq; aliis edisserebat. Hunc beatus Nilus veluti Ioannē Baptistam venerabatur: ita vt sape vel vestigia pedum eius ingenti deuotione exoscularetur, eūq; sacra scriptura dubia consulebat, qua ille sapientissime & doctissime elucidabat. Erutū autem fuit Taurianum ab Agarenis, Mauris, Carthaginē-*
E *sibus impia inter se inita societate, ac magno exercitu comparato adiuuantibus Siculis, beati Nili auo, qua & alia & Calabria, & Lucania, & Appulia oppida euersa sunt. Ob quam vastitatem quia ciuitates quedam ciuibus vacua remāserunt, Episcopales sedes in alia oppida translata, aut aliis adiuncta sunt. Supra Geoliam Drosium castellū, quod rorē significat. Et supra est Terranoua oppidū nobile edito loco, quaqua versū rupib. septū in Appēnini radicibus, quod Marnus fluuius adlabitur torentinis vber, vbi lutra sunt.*
F *Abest à freto m.p. decē: oppidū vetustum est sed post Calabria vastitatē abhinc annos sexentos nouis colonis susceptis sic appellatū est. Hic emporiū nobile in annos singulos celebratur, fit & optimi serici ingens numerus. In templo diua Catherina dua spina corona dominica & frustulū ligni crucis, & columna, in qua Christus fuit flagris casus asseruantur: item frustula pepli beata Maria Virg. Matthai Apostoli, Blasij, Christophori, & aliarū sanctorū. Id oppidū in specula existēs magna planicie gaudet, qua frumēti & aliarū frugū ferax est, & pabulis apta. Hic vina praclara nascūtur, fiūt & lina*

& lina laudatissima duûm generum, quæ indigenæ mascula & fœmina vocant, fit & cannabis, fiunt & pulchra aucupia phasianorum, externarũ, perdicũ, & aliarum alitum, in montibus venationes siluestriũ animalium. sunt in hoc agro pagi Rigiconum, Leonũ, Martinum cum cepurijs claris vbi aqua calidæ ac sulfureæ scaturiunt, Martinum iterum, Chrestonũ quod bonum & vtile significat, Vatonum à vateo abundo, Radicina oppido par: Iatrinonum quasi medicinale cũ linis optimis, Bracadum cũ mercatu annuos Cortiladum, Galatonum ab euentu fortasse (galotonus enim lactentem puerũ significat) Scrophonium, Molochium, quod molle notat, & Molochium iterum cum emporio. Dein est Castellatum pusillum castellũ. Et supra est Opedũ ciuitas sedes episcopalis in radicibus Appennini edito salubriq; loco sita, quasi opem incolis dans inter duos amnes Trecotium & Madam Torentinis & anguillis fœcundum, quæ est vndiq; vallibus cincta. Hic nobiles nundinæ quoto quoq; anno celebrãtur. Ager hic cuncta incolis suggerit necessaria, nam frumenti & aliarum frugum ferax est, & pascendis gregibus aptus & irriguus, vbi regia equorum armẽta æstiuo tempore pabulantur. Fiunt olea & vina, & serica nobilia. Sunt in hoc agro pagi Varapodum oppido par cũ ẽporio, quasi grauis stabilisq; pes, Chrotonum quod laudẽ sonat, Tresilicum, Mesinadum, & Sargonadum. Hic oliuæ ad amygdalarum magnitudinem crassæ, & carnosæ conditæ in cupis optimæ sunt esu. Nec longe est Christina castellum humili loco sitũ in radicibus Apennini, quod eiusdem nominis fluuius præterfluit. In hoc agro syluæ glandiferæ sunt ad porcos alendos opportunæ, nec non syluæ ad domorũ tigna, ac supellectilia, & ad nauigiorum fabricam aptæ, fiunt venationes, quales Calatri, fit & oleũ nobile, oliuæ ad amygdalarũ magnitudinem crassæ & carnosæ conditæ in doliolis optimæ sunt esu. Sunt in hoc agro pagi Pedaulum quasi pinguis pes, vel puerorũ aula, cum linis optimis, quæ Alexandrinis minimum inuident: Sidum cum emporio annuo, quod assulam scandulamq; significat, itidẽ cum linis optimis, qualia Dauli fiunt, Georgia, quod agricolationẽ sonat, Cocypedonũ, quod puerorum ploratum notat, Lobricum, & Sitizanũ à Sitizo nutrio dictum, vbi marmor nascitur. Hi pagi Græci sunt, & rem diuinã Græca lingua ac more faciunt, in quotidiano vero sermone Latina & Græca lingua vtũtur. Exin ad meridiem proficiscenti Synopolis oppidũ se se offert in Apennini radicibus edito, sed pensili loco, quod Vadus fluuius, torẽtinis & anguillis vber, adlabitur. Ex hoc oppido fuit beatus Paulus minorita, cuius corpus Nicoteræ quiescit. In hoc agro castaneta sunt, & pagi Euphemia, Præcopũ, Synopolis Græcus pagus, cũ mercatu annuo, Aquariũ: nascitur vinũ nobile, fit optimi olei vbertas, hinc etiã oliuæ ad amygdalarũ magnitudinẽ crassæ & carnosæ sunt, quæ cõditæ in cadis optimæ sunt esu. Non lõge à Synopoli Cosiletũ tenue castellũ est. Inde Melichlochia oppidũ, vbi olei optimi copia ingens fit, & oliuæ quales Synopoli. Hic emporium in annos singulos celebratur. Est & beati Heliæ abbatis diui Basilij monachi templum, cuius corpus Calatri esse existimatur. Dehinc Seminaria ciuitas offertur Tauriani reliquiæ à freto m. p. tribus semota decliui loco orientẽ solem spectante. Nam post Tauriani vastationem populus ea clade superstes cum suo Pontifice huc se contulit, perstetitq; hic episcopalis sedes annis plurimis. Sed Rogerius Guiscardus & hãc, & Hipponiatem sedem Miletum transtulit, quòd tũ, & Hipponiates, & Taurianensis, qui huc concesserat, populus exiguus esset. Nunc autem & Hipponium, & Seminaria clara oppida sunt, ac satis populosa. Quare vtriq; episcopalis sedes restituenda esset, remanente Mileti sua. Nam nunc Militensis diœcesis ingens est, vt in tres diœceses commode distribui possit. Fit hic serici & olei probatissimi copia, oliuæ crassæ, & carnosæ sunt, quales Melichlochiæ. Fiunt telæ nobiles, nascitur vinum non vulgare, & gypsum speculare, fiunt aucupia phasianorum, externarum, & aliarum alitum. Haud procul est beati Philareti ædes diui Basilij monachorum cœnobium, vbi ipsius Philareti brachium, & beati Heliæ eius magistri caput asseruãtur. Fuit beatus hic Philaretus diui Basilij monachus huius regionis accola, eius magister fuit, vt dixi, beatus Helias. Festũ beati Philareti octauo idus Aprilis celebratur. subtus oppidũ Metaurus amnis excurrit. In hoc agro pagus est Anna, Decastadiũ Antonino Pio in itinerario, cũ olei optimi copia, & oliuis crassis & carnosis, quales Seminariæ. In hoc agro, vsq; Canidẽ, crocus syluestris affatiũ prouenit. Inde est Parma oppidũ supra mare cũ oleo nobili, distat a Geolia m. p. sex. Non longe est beati Phantini delubrum, olim beato Mercurio dicatũ, diui Basilij monachorũ monasteriũ: ad quod beatus Nilus monachalẽ habitum suscepturus accessit, vbi tunc plerique sancti viri erant, ac præter cæteros, erant beatus Phantinus, beatus Zacharias, beatus Lucas, & beatus Philaretus. Supra oppidũ mõs est sublimis mari imminens, hic specus est, in quo beatus Helias abbas solitariã vitam interim degere solebat, quã interdum etiã beatus Nilus incolebat. Parmæ retia thynnaria sunt: est enim mare hoc piscosum, vbi thynni & xiphiæ & murenæ, & auratæ & congij, alijq; nobiles pisces capiuntur. Capitur Coralliũ. Post Parmã Balnearia oppidũ offertur, cum statione, mari alluitur edito loco sita inter duos amnes Catianum & Stalassam, abest à Parma m. p. septem. In fano diuæ Mariæ pleræq; sanctorum reliquiæ asseruãtur, inter quas est frustulum crucis dominicæ, & tabulæ, in qua dominus cœnauit, & vestis beatæ Mariæ Virg. post Balneariã ad tertium lapidem Crateis fluuius in mare cadit, cuius meminit Plinius, qui ait: Crateis amnis mater, vt dixere Scyllæ. Id quoq; scribit Solinus, itemq; Ouidius Met. libro tertiodecimo, meminit & Virgilius in Cyri, & Homerus Odis. libro duodecimo. Dehinc Scylleũ oppidũ occurrit, mari incumbit supra Scylleũ promontoriũ, sublime saxum, distat à Balnearia m. p. septẽ. arx est hic loci natura & inde manu satis munita. De quo Strabo libro sexto ait: Scylleum excipit saxum sublime, quod humilem à tergo tellurem abluentibus vndis habet, in Chersonesi faciem, quam Rheginorum tyrannus Anaxilaus ædificato muniuit muro, vt Tuscis nauale strueretur, & prædonibus nauigandi per euripum facultatem

cultate interciperet. Crassus, *ait in eo Plut.* Spartacum in hac Rheginorum chersoneso, exercitum statuentem loci naturam diligenter contemplatus, fossa & muro interclusit. Isthmum enim muro clausit, & Spartacum à continenti disiunxit. Et licet opus magnum esset & perdifficile, breui tamen temporis spacio ex transuerso isthmi vtrinque ad mare pertingentem trium millium pas. cum dimidio fossam quindecim pedum latitudine atque altitudine totidem duxit, superq; eam murum constituit robore atque altitudine mirandum. Hæc primo Spartacus contemnere, ac nullius omnino momenti ducere simulabat. Inde vero deficientibus commeatibus, cum, iam nihil in chersoneso superesset, quod ad victum suppeditaret, noctem obseruans nebulis obscuram & vehemẽter ventorum flatibus turbulentam, non magnam fossæ partem abscissis arborum ramis, ac superiniecto aggere compleuit, & sic Crassum frustratus euasit. Scyllei, *ait Solinus*, Vlysses Mineruæ templum extruxit. *Hinc Dionysius Apher Scylleum Mineruæ promontorium nuncupat. Dictum est autem Scylleum à Scylla monstro, vt poëtæ fingunt. In superiori enim parte promontorium id humanam effigiem, in inferiori vero plures refectos scopulos sub radicibus cauernosos habet, intra quos dum æstuosum mare ingreditur, ab ijs refractum tumultuando canum latratum, & luporum vlulatum sonat ac repræsentat. Hinc poetæ fabulantur monstrum esse virgineam faciem pubetenus, reliquam vero corporis partem piscium vel canum, atq; luporum habens. Hinc igitur fabulæ Scyllam & Charybdim peperere, hinc latratus auditos, hinc monstri credita simulacra, dum nauigantes magnis vorticibus pelagi desidentis exterriti latrare putant vndas, quas sorbentis æstus vorago collidit. Hanc cecinere Homerus Odyss. libro duodecimo, & Virg. Æneid. libro tertio, & Ouid. Met. lib. tertiodecimo & sequenti.* Hic Vlysses, *ait Dyctis Cretensis*, inter Scyllam & Charybdim mare vorticosum sæuissimum, & illatas sorbere solitum naues plurimas cum sociis amisit. *Fulgentius hanc fabulam sic est interpretatus.* Scyllam ferunt virginem pulcherrimam, quam Glaucus Anthedonis filius amauit, quem Circe Solis filia diligebat, irataque Scyllæ, fontem in quo lauari solita erat, venenis infecit. Vbi illa descendens ab inguine lupis canibusque marinis inserta est. Scylla enim Græce quasi Scyllon dicta est, quod nos Latine confusionem dicimus. Et quid confusio nisi libido est? Quam libidinem amat Glaucus. Glaucus enim Græce luscitiosus dicitur, vnde & glaucomata dicimus cæcitatem. Ergo omnis, qui luxuriam amat, cęcus est, nam & Anthedonis filius dictus est. Anthedon enim Græce quasi Antidon, quod nos Latinè contraria videns dicimus. Ergo lippitudo ex contraria, visione nascitur. Scylla enim in modum ponitur meretricis, quia omnis libidinosa canibus lupisque inguina sua necesse est, misceat. Iuste ergo lupis & canibus mixta, quia nescit sua

A alienigenis deuorationibus saturare secreta. Sed hanc odisse Circe dicitur. Circes manus diiudicatio & operatio nuncupatur, quasi chironetity. Laborem enim manuum & operationem libidinosa mulier non diligit, sicut Terentius ait, à labore procliuam ad libidinem accepit conditionem, dehinc quæstum occipit. Nam Vlysses innocuus transit, qui libidinem sapientia contemnit. *In Scylleo agro nobile vinum nascitur, meluasium dictum, quale nascitur Cretæ. In hoc mari, vt*
B *dixi, piscium, & præsertim galeatarum. i. Xiphiarum magna piscatio fit. De quorum captura ita Strabo libr. 1. scribit:* De galeatarum piscatione, quæ circa Scylleum tractum instituitur, manentibus in statione frequentibus remorum duorum scaphis, speculator quidam communis superne instat, duos singulæ scaphæ tenent, alter nauigat, alter hastam habens sedet in prora. Cum primum vero speculator supereminẽtiam galeatæ signo indicat, belluæ vero supra mare pars tertia eminẽs
C fertur, scapha propius appellitur, deinde iacto manu telo vulnus incutitur. Tum euulsa sine cuspide de corpore hasta, quod telum sane est hamatum vt educi facile queat, apteque infixo ei funiculo, appensum sauciata acclinat bellua, donec agitata suffugiensque lassatur. Tunc in terram deducunt, aut intra scapham accipiunt. Quod si in mare telum exciderit, haud sane perit. Est nanque vel è quercu, vel ex abiete compactum, adeo quòd querna grauitate demersum,
D deinde in sublime relatum facile possit apprehendi. Contigit autem interdum vt remigem in scapha per magnum galeatarum gladium vulnerari. *Et cum instar apri belluæ vigeat impetus, asperrime fit ipsa venatio. Thynni enim cum gregatim prater Italiam acti elabuntur, & in Siciliam attingere prohibentur, in maiores incurrunt belluas, vtputa delphinos, canes, aliasq; balenis similis, è quorum venatione canes & galeolas pinguescere, quos Xiphias, id est, gladios appellari ferunt. Vnde Homerus odyss. XII.*
E *Illic circa Scyllam & eius scopulum piscosum delphinorum canumque indagatrix, & siqua apud Græcos est balena. De bonitate gladii piscis huius & Byzanceni maris Archestratus apud Athenæum lib. septimo ait,*

Accipito gladii accedens Byzantia frusta
Vertebramq; ipsam postremã: est optima nãq;
In Siculo ponto circa ostia summa Pelori.

Canem vero marinum Nicander, Athenæo lib. eodem referente, lamiam & Scyllam vocari inquit. Laudatur & latus piscis in hoc mari. Athenæus lib.
F *eodem ait:* Latum optimum nasci in Italia *scribit Archestratus hunc in modum.*

Italiæ nemorosa latum sibi præbeat ora
Quod Scylleus habet epulũ mirabile portus.

Est, *ait Athenæus*, hic piscis cãdidissimus, atq; optimus, suauissimusque quacunq; ratione fuerit conditus. *Supra Scylleũ Mallea oppidũ erat, quod interiit, cuius meminit Antonin. Pius in itinerario. Aberat à Nicotera m. p. vigintiquatuor ni textus deprauatus est. Post Scylleum Canis promontoriũ occurrit*

Geolien-

Geolienſem ſinum efficiens, & euripi initium. Abeſt à Scylleo m.p. tribus, à Lao, ait Strabo m.p. CLXX. Euripi tractus vſque ad Herculeum promontorium milliaria ſunt LX. De Euripo ita Strabo inſit: Cænis promontorium, vltimas conficit oras, & anguſtias freti ad prominens Siciliæ promontoriũ Pelori, quod in æſtiuos vergit ortus, ſicut Cænis in occaſum, cum mutuam inter ſe faciant inflexionem. A Cænide in Poſſidonium receſſum & Rheginam columellam ad euripum anguſtus prouenit meatus, ad ſtadia ſex vbi minimus traiectus, paulo maior eſt: Ab ipſa vero Columella ad Rhegium m.p. XII. cum dimidio, cũ prodeũtibus in exterius & orientale pelagus, quod Siculum dicitur, latior extenditur Euripus. Minimus autem Euripi traiectus in Cænide eſt. Cęnis autem, *ait Plinius,* abeſt à Peloro Siciliæ promontorio milliario cum dimidio. *id etiam aſtruit Diodorus Siculus. Thucydides vero & Polybius dicunt Siciliam à continenti abeſſe m.p. duobus cum dimidio: id etiam aſſerit Parrhaſius, qui locum hunc ſe metatum fuiſſe ait. De Euripi autem natura Strabo libro primo ita ſcribit:* Quolibet die & nocte Euripi fretum bis fluxum alternat, quòd ex altiore ſuperficie Tyrrheni maris inundatio deſcendit. Nam fluxus ipſe eodem tempore incipit & quieſcit, quo ipſæ inundationes. Incipit enim circa exorientem lunam & occidentem, deſinit autem cum vtique cœli medio & ſuper terram adiungitur, & decreſcentiæ contrarium exeuntem vocari, vtriuſque per cœlum mediis ſitibus lunæ incipientem, ſicut ipſe, excreſcentiæ. Inundantiæ vero coniunctionibus ad ortũ & occaſum deſinentem. *Homerus vero & Virgilius ter de die id fieri ſcribunt. Ait n. ille Odyſ. XII.*

Terq; die remouit, ter ſorbet deinde defluxus,
Terrificũ eſt, ibi nec fueris ſorbente Charibdi
Te neque ab hac peſte ſeruauerit Enoſigeus.

Hic vero tertio Æneid ait:

Dextrũ Scylla latus, læuũ implicata Charybdis
Obſidet, atque ima barathri ter gurgite vaſtos
Sorbet in abruptũ fluctus, rurſuſq; ſub auras
Erigit alternos, & ſidera verberat vnda.

Idipſum ſcribit Ouid. in Medea. Ariſtoteles autem libro primo de mirabilibus, ſtupendum quiddam de hoc Euripo ſcribit, ait enim: De Siculo freto cum alii complures ſcribunt, tum hic ſtupendã rem euenire inquit Polycletus rerum Sicularum ſcriptor. Tyrrheni n. maris æſtum ſtrepitu ingenti vtrinque cum Siciliæ, tum Italiæ oram, quam Rhegium vocant, ferire, delatumque ex mari vaſto in anguſtias poſtremo concludi, atque ibi ſublimem tolli ſonitu magno, ſpacioque altiſſimo, vt procul diſtantibus cõſpicua ſit hæc aquarum ebullitio, vt puta alba, & ſpumoſa, nec ſimilis maris incremento. Hæc vt credibiliter narrentur, ita contueri oculis nemo ſuſtinet. Interdum enim diffuſi rurſus ex colliſione mutua æſtus, adeo profundum atque horribilẽ aſpectum neceſſario intuentibus præbent, vt A nonnulli præ timore animi impotentes, velut offuſa oculis tenebra concidant. Poſtquam vero ad alterutram partem fluctus alliſi ſublatique ad littus ſupremum, denuo in ſubiectum mare deuoluuntur, tum magno rugitu cũ vorticibus & immẽſis & crebris ex imo fundo ebullit, in que girum eleuatur, & omnigenos etiã colores reddit. Interdũ n. ater, nonnunquã cœruleus, frequenter purpureus apparet. Cæterum curſum atque immenſitatem fluxus refluxuſque B ne reptilia quidem vel audire vel videre ſuſtinet. Quocirca ad radices montium iuxta confugiũt. Tempeſtate autem deſinente, in ſublime efferũtur voragines ſpecie relucẽte varia, turbinibuſque ac motibus ventorum aut ingentium ſerpẽtium ſpiris non abſimiles. *Euripi piſcis laudatiſſimi ſunt, tum maxime murænæ & anguillæ.* Quæ, *Macrobius ait,* olim accerſebantur ad piſcinas vrbis abuſque Euripo, & vtræque ex illo loco plotæ à Græcis, à Latinis flutæ, id eſt nauigabi- C les vocatur ꝙ in ſummo ſupernatantes ſole torrefactæ curuare ſe non poſſent, & in aquã mergere deſinunt, atque ita facile capiuntur. *De his Martialis ait,*

Quæ natat in Siculo grandi murena profundo.
Non valet exuſtam mergere ſole cutem.

Et Archeſtratus apud Athenæum lib. 7.

Italiam ſi intra, pelagique anguſta Sicani
Murænam captam videas, quæ fluta vocatur,
Hãc eme nãq; illic epulũ admirabile noſces.

D *Et rurſus ibidem de Euripi anguillis inquit:*

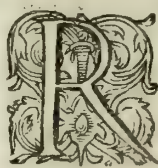
Anguillas omnes laudo, præſtantior illa,
Quæ capitur Rhegii maris è regione profundi:
Hanc aliis cunctis mediam tu ponito tales
Sin eas epulas opulentius os erit ipſum.

Capitur etiam circa Rhegium piſcis exormiſton, de quo mox dicemus. Poſt Cænidem promontorium Columella eſt, ſiue columna Rhegia, cuius meminit Antoninus pius in itinerario, quam diſtare à Malliis oppido ait m.p. XIIII. à Nicotera XXXVIII. ni locus E *ſit deprauatus. Commeminit de columna ipſa Cicero in oratione pro P. Sextio. De qua Strabo libro tertio inquit:* Rhegini Columellam, turrem exilem ſuper freto pro confinio locauerunt, cui e regione turris poſita eſt, quam Pelori nuncupant. *Diſtat à Rhegio m.p. XII. cum dimidio. Supra Cænidẽ promontorium m.p. tribus, Cænis, ſiue, vt Stephanus ait, Cæniſium oppidum eſt, licet ipſe Siciliæ, vt alia Calabriæ oppida multa ſcribat. Abeſt à Medama, ait Strabo, m.p. XXXI. edito eoque penſili loco ſitum* F *meridiem ſpectans, quod eiuſdem nominis fluuius adlabitur. Quem quia vtrinque frequentes mororum arbores ſyluarum inſtar ſunt, flumen morum pro mororum vocant. Hic ſerica laudatiſſima fiunt, & horũ copia ingens. Extant & horti nemoroſi limonũ & malorum aureorum. Noui ego Hieronymum Fabã preſbyterum huius oppidi ciuem integerrima vita virũ, literarũ Latinarũ minime expertem. Qui innumerato habet ingenium. nam & carpentariam & ſutoriam artes, quandiu libuit, exercuit, picturam*

quoq; & sculpturam optimè scit. fructus facit ex buxo A cuiusuis generis artificio mirabili, vt facile crederes veros esse, ac recenter decerptos ex arbore. Quare pleriq; decepti sunt. Rhedam fecit ex ligno magnitudine grani tritici (incredibilem videor fortasse quibusdam rem scribere, at vera refero) in qua statiuncula, hoc est, viri ac mulieres sedentes, & boues, qui rhedam trahere videbantur, & rhedarium sedentem, rhedamq; regentem. Aliam fecit, quam pulex catena lignea alligatus trahebat. Fecit item ex buxo opus, in quo tota passionis Christi series continebatur, vt cœna, in horto cum A- B postolis captura, à Iudæis & Iuda, flagellatio ad columnam, coronatio spinea corona, & delusio, damnatio à Pilato, & Christus crucem baiulans, crucifixio cum latronibus, & resurrectio. Quod opus tanto erat artificio, vt in cortice nucis auellanæ contineretur. Fecit eodem artificio, ac magnitudine, domum Pilati cum ministris educentibus Christum per scalas, Crucem baiulantem, & Pilatum lauantem manus. erat ibi & hortus pensilis, in quo flores erant & aues, erat & cauea cum cardüele aue, vasa item cum floribus. Fecit C eodem artificio & magnitudine historias veteris testamenti, & alia eiusmodi pleraq;. Eius opera ad Carolū quintum Cæsarem, & ad Gallorum regem, & ad Philippum regem Hispaniarum pro miraculo aducta sunt. Post oppidum Gallicum & inde Lubonum amnes cadunt in fretum. Supra oppidum haud procul ab eo Calanna oppidum est in radicibus Appennini, quod pulchrum agnum sonat, cum serico & oleo nobili. In cuius agro pagi sunt Allessium, & Stephanum. Intus Apennini silua est nobilis miræ longitudinis proceris D arboribus & aquis recentibus referta, ac picis ferax optimæ, vberemq; ad domorum tigna reliquaue vtensilia opera, & ad nauigiorum fabricam materiam suggerens. Sunt & glandiferæ arbores alendis porcis opportunæ. Proueniunt & frugiferæ arbores sponte, erumpunt & herbæ nobiles medicinales. Lata ibi ac diffusa planicies, montibus virentibus herbis coronatis cincta; valles ibi amœnæ susurrantibus riuis irrigatæ. Pascua pabulaue vulgo læta ac florida. Frequens illi & varia venatio: est enim ferarum lustrum. nam, vt semel atq; E iterum dixi, in Apennino Calabriæ varia siluestrium animalium genera stabulantur, congeruntur & accipitres multigeni, in planis vero multarum auium genera sunt, quare in vtraq; Calabriæ ora aucupia & venationes vberes fiunt. Nascitur passim lapis phrygius, prouenit anisium, cuminum, Crocus syluestris, fraga, cythisus & vberes fontes in ea manant perspicui, ac flumina prope innumera pisculenta torrentibus & anguillis fœcunda, quæ vtranq; Calabriæ oram vbertim irrigant. In loco dicto Petrona agri Synopolitani nasci- F tur marmor. Huius siluæ meminit Plinius, & Solinus, qui eam Rheginorum saltum appellat. De hac ita Pontanus hortorum libro secundo scribit:

Est nemus extremis Calabrûm inuiolabile terris)
Diis sacrum patriis multa & pietate verendum.
Arborei diues fœtus, volucrumque rapinis
Opportuna domus, tuta & spelæa ferarum:
Hoc nemore in ipso, lucisq; horrentibus olim
Aduectam memini stirpē, quæ citron ab omni
Parte & odore quidem, foliis & flore referret:
Sed fructus variata, & longe aliena figura
Vix orbem retinens, protēto & corpore longo
Sese agit in ductus, varia & trahit agmine cauda.

LIBER TERTIVS.

RHegium in Italiæ humero, *ait Plinius*, situm, à quo veluti ceruicis incipit flexus, inter Lubonem & Calopinacum Taurocinum olim dictum amnes est. *Abest à Messana m.p. septem. Vrbs equidem longe nobilissima & vetustissima, totius Calabriæ metropolis, vtpote q̄ prima in Calabria, imo v. in Italia, Roma excepta, vt mox latius ostendam, Christi fidem sit complexa, primaq;, vt libro primo ostendi à diluuio condita. Quæ multas colonias in Calabria deduxit: nam ante Oenotrorum in Calabriam aduentum, qui è Græcis primi in eam aduentasse dicuntur, Rhegium Aschena, prius a conditore dicta, colonos per totam regionem, & si rare, emisit. Quos Græci Auxones, & regionem Auxoniam, vt alibi retuli ab auxo, id est, augeo, quod rerum prouentus ibi semper augeatur, appellauere. Fuit autē condita, non multo post diluuium Noe ab Aschenaz ipsius Noe pronepote, filio Gomer, vt iam libro primo demonstrauimus. Qui Aschenaz à Gomer in Italiam ad habitandum directus, cum is sibi primus locus esset oblatus, loci amœnitate captus, hic consedit, vrbemq; hāc statuit, quam à suo nomine Aschenam, atq; incolas appellauit Aschenezæos. Viget medius fidius in hac ora beata feli xq; quædam amœnitas, vbi ver perpetuum, arborum frondes perennes. Hinc horti nemorosi omni optimorum fructuum genere referti: nemora insuper malorum aureorum, citronum, & limonum arboribus oppleta, vt totus Rheginus ager iam irriguus pomœrium videatur. Hic palmæ ob cœli gratam temperiem dactylos ferebant, qui ad maturam frugem perueniebant, sed à Turcis excisæ sunt. Nam post virgineum partum anno M.D.XLIIII. Iulio mense à Turcarum & Gallorum classe Rhegium & omnes eius pagi, templa quoq; & monasteria agri Rhegini direpta & exusta sunt, vineta & arbores omnes ferè incisæ. Quando Gallorum rex Franciscus fuimet, ac Christianæ pietatis & religionis oblitus, societatem fœdusq; cum Turcarum tyranno aduersus Carolum quintum Cæsarem iniens, classem Turcicam Constantinopoli accersiuit. Qui vtramq; Calabriæ & Lucaniæ, & Appuliæ oram diripiens igne concremauit, magnamq; vtriusq; sexus, & omnis ætatis hominum turmam captiuam duxit: inde anno à Christo nato M.D.LII. Iulio itidem mēse Henricꝰ Francisci filius impiâ patris vestigia secutus cum eodem tyranno paternam societatem ac fœdus innouans classem iterum è Byzantio aduersus eundem Carolum acciuit. Quæ rursus easdem oras peruastauit, magnamq; captiuorum manum duxit. At ob tantum flagitium soluit partim iam multos annos Gallia pœnas, penditq; etiamnum. Nam Lutherana hæresi infecta semet intestinis dissidiis, cædibus, & direptionibus*

bus vexauit, & vexat. Vidi Rhegij (vt vnde digressa est, redeat oratio) plantam, musam vocant & paradisi malum, quæ folia habet cubitali longitudine, lata palmo prope: eius caulis haud diu perdurat, arescit enim, & iterum pullulat, fructus fert digitali longitudine crassos & gibbosos dulcis saporis, maturescunt mense Nouembri. Fit Rhegij sericum laudatissimum vbertim, nascitur & vinum probatissimum: de quo Athenæus libro primo ait: Vinum Rheginum cum Surrentino pinguius fit, vsque ad annum quintumdecimum est vtile. *Sunt Rhegij figlinæ, vbi ollæ coquinariæ laudatissimæ fiunt. Olim etiam patinæ nobiles fiebant, vt Plinius libro trigesimo refert.* Rhegium, *inquit*, figlina & plastice nobilitatur. *Et rursus.* Nobilitatur Rhegium patinis. *Hic nundinæ nobiles in annos singulos celebrantur. In Rhegino littore post Cænidem promontorium m. p. quatuor vsq; ad Leucopetram, simulatq; mare exieris, pede vno, & interim eo minus, terra effossa aquæ dulces scatent. In hoc agro vitex, siliqua siluestris, & absinthium sponte proueniunt. Nascitur & molaris lapis frumentarius & olearius. Palladiæ arbores, id est, oliuæ affatim nascuntur. Oliuæ ad magnitudinem amygdalarum crassæ, & carnosæ conditæ in doliolis optimæ sunt esu. Sunt in hoc agro pagi Mota, Sabatelum, Diminitum, Boracianum, Orthiū, quod rectum altumq; significat, Aresium, ab arezo placeo dictum d. ctum: (æsaretum, Tiretum, Trezenum à trezo gemo: Periupum, Nasetum, Pauilianū, Cannauum, Peratum, Velanedum: & eiusdem nominis fluuius. Olim Rheginorum ditio à Poccolino, nūc Metauro amni, vt ostendi, vsq; ad Halecem fluuium protendebatur. De piscibus, qui in euripo, circa Rhegiū capiuntur, diximus. Cassiodorus epistolarum lib. duodecimo ad Anastasium Cancellariū Lucaniæ, & Brettiorum præpositum scribens de Rhegina ora, sic ait:* Rhegini ciues vltimi Brettiorum iniqua suggerunt se exactorum præsumptione fatigari, implorantes non aurium, sed oculorum nostrorum nota remedia, qui possumus scire territorium eorum, quod petitur non habere. Rheginorum terra est montanis lapillis rarissima, arida pascuis, sed vndosa vindemiis, segetibus aduersa, sed oliuis accommoda. Ideo cultura eius omnis in sarculis est. Quia superficies ipsius sicca nutrire non valet superne nascentia. Stercore illic ager nudus industria potius, quàm natura vestitur. Nam Palladiæ siluæ viriditate contegitur, quæ in solo aridissimo approbantur. Talibus enim locis illa præficiunt, quæ radicibus proceris ad humi penetrale descendunt. Segetes irrigantur vt viuant, & conditione mutata hoc aristis impenditur, quod olerib. exhibetur. In hortis autem rusticorum agmen habetur operosum, quia olus illic omnium saporum est marina irroratiōe respersum, quod humana industria fieri consueuit. Contra Maronis autem sententiam intubotum illic fibræ dulcissimæ sunt, quæ præcinctæ foliis dulcissimis tortuosis callosa teneritudine conglobantur. Vnde in morem vitri aliquid decerptum frangitur, dum à fœcūdo cespite segregatur.

A His victualibus, si vis nosse, regio ipsa fœcunda est. Nam & marinis deliciis copiosa iucunditate perfruitur. Quia ibi mare superum atq; inferum insertis fontibus adunatum delicias vtriusq; pelagi in vnam congregationem sinus sui volubilitate perducitur. Necesse est enim illuc & pisces properare, vbi constat & vndam posse defluere. Exormiston quoq; inter pisces regium genus compar murænis corpore vel colore, distans naribus setosis, colostrea delicatitudine

B præditum, oleoso ac suaui liquore coagulatum appetibilis grataq; pinguedo. Cum spumis fluctuantibus inter aeris confinia cœpit enatare, nescit ad cubilia redire, quæ deserit. Credo immemor reuersionis, aut teneritudine summa mollitus nequit vndis eleuantibus contraria obluctatione demergere. Fertur velut corpus exanime nullis nixibus periculum, nulla arte deuitans, & hinc viribus destitutus creditur non redire, quia neque fugere posse sentitur. Hic plane

C tantæ dulcedinis esse dignoscitur, vt & nullus piscium comparetur. Hæc sunt in littore Rhegino, quæ diximus, quod nō alio referente cognouimus, sed visuali probatione retinemus. Quapropter laridi atq; tritici species nullis temporibus coertionis nomine inde decernimus postulari. Quia nimis calumniosè petitur, quod loci beneficio non habetur. Deinde sufficere debet ostensio veritatis, & testimonium iudicis. Quia nimis execrabile malum est, si cum aliud nouerit

D conscientia, aliud lingua decernat. Additur etiā quòd tantis commeantium fatigatur aduentibus, tanta exurentium laceratione deteritur, vt rationabiliter illi remitti debuisset, vel quod apud ipsam nasci posse constaret. *Inde vero postea Chalcidenses vnà cū Messenijs è Peloponneso Rhegium incoluerunt, Antisthene siue Antinesto duce, qui, vt Heraclides, in Rep. Aristocratiā constituerūt: nam mille optimates electione creati ciuitatē administrabant, licet Strabo eam à Chalcidensib. conditā dicat. Eā Græci*

E *Rhegium appellauere à fractura, vt quidam volunt. ῥῆγμ n. vt dixi, fissuram significat: Sicilia n. Italiæ cōiuncta erat, sed terræmotib. auulsa est. Quocirca Strabo lib. 6. de Rhegio loquens ait:* Sed ei Aeschylo teste, casu quodam hoc nomen inditū est: namq; Siciliā ab continenti vi terræmotus auulsam, & ille & alii memoriæ prodiderūt, ex quo erhagine, id est, à frangendo nomen adsecutum. R. [illegible] atis n. tum oribus, per quæ ignis respirat, & igniti lapides &

F aquæ effluunt, raro vicina freto tellus motibus quatitur: cū v. omnes ad superficiem meatus occluderentur, in subterraneis concauitatibus ardentes ignes, & spiritus vehementes terræmotus efficiebant. Agitati v. ventorum violentia loci cessere, & abscissi vtriq; mare admiserunt. Cum Sicilia tota cauernosa sub terra sit, fluuiis & igne plenissima, sicuti Tyrrhenum mare vsq; Cumas est. *Idipsum scribit Trogus Pomp. apud Iustinum libro quarto. Et Virg. lib. 3. Aeneid. idem affirmans, ait:*

Hæc loca ui quondam vasta conuulsa ruina,

(Tantum æui lõginqua valet mutare vetustas)
Dissiluisse ferunt, cum protinus vtraque tellus
Vna foret, venit medio vi pontus & vndis
Hesperium Siculo latus abscidit, aruaque & vrbes.
Littore deductas angusto interluit æstu,

A *Cæterum credibilius est, vt alibi dixi, Rhegium ab aëris temperie cœliq; clementia dictum, nam ῥήγιον vtile iucundum, & bonum notat. Hebraicè autem pascua eorum. Callimachus autem Rhegium Ioacasti vrbem dixit. nam Ioacastus Æoli filius eam tenuit: id etiam Diodorus Siculus libro sexto asseuerat.* B *Meminit de Ioacasto & Dyctis Cretensis libro quinto. fuit enim non multò post excidium Troianum. De Æolo Strabo libro primo sic ait:* Aeolus in Euripi Siciliæ locis, quæ percursus & recursus est, & nauigationis asperitas per fluxus atque refluxus, aggrediendi signa præmonstrauit. Itaque ventorum custodem, atq; regem crediti fuisse Polybius refert. *Antiochus a. apud Dionysiũ Halicar. Rhegium Neptuniã appellauit. Quæ & Possidoniadicta est. Nã Possidon Neptunius dicitur. Quare Strabo à Canide vsq; in Possidonium, recessum & Rheginam columellam angustum prouenire meatum ait. Incoluerunt quoq; Rhegium Arunci, vt Cato in Orig. ait. Dicti quoq; sunt Rhegini Taurocini, ait idem, à fluuio. Frequens de Rheginis, Locrensibus, & Thurijs, apud Thucydidem fit mentio. Hanc & Hipponiũ inter septem illustriores & opulentiores Italiæ vrbes, quæ substantia, & domorum pulchritudine, pauimẽtisq; præstabant, Appianus bellorum ciuilium libro* D *quarto, fuisse, memoriæ prodidit. Cicero in Verrem actione sexta, Siculos Rheginorum ciuitati inuidere ait. Polybius etiam libro X. hanc & Locrum & Cauloniã & Crotonem clarissimas vrbes fuisse refert. Strabo quoque libro sexto ait:* Antiochus locum hunc vniuersum circum Rhegium ab Siculis antiquitus habitatum, simul & à Morgantiis fuisse tradit. Qui deinde ab Oenotriis eiecti in Siciliam traiecere. Sunt qui Morgantium ab hisce nomen duxisse scribant. Ingens vero olim Rheginæ E ciuitatis potentia fuit, validis quaqua uersum castellis munita. Propugnaculum assidue imminens habens insulæ & priscis annis, & ætate nostra. Cum solicitante Sex. Pompeio Sicilia desciuit à Romanis. *Cumq; de separatione Siciliæ ab Italia, Rhegijq; ob id nomine disseruisset, adiecit:* Verumtamen siue ob eam causam nomen ciuitati factum est, siue propter illius claritatem, considerare licet, vtrò veritas se modo habeat: Cum Samnites Latino sermone regiam illam appel- F larint: Et prisci eorum auctores regendis ciuitatibus communia cum Romanis instituta seruarint, ac plurimum Latinam linguam vsurparint, & in pleraque oppida colonias deduxit, ac permultos celeberrimos viros edidit, seu gubernandæ reipublicæ virtutem, seu doctrinæ magnitudinem proposueris. *Eam Dionysius solo æquauit, illa commotus causa: nam cum ex ea ciuitate puellam in matrimonium petijsset, Rhegini serui publici seu lictoris filiam ei protenderunt. Eius filius quandam vrbis partem acceptam instaurans, Pyrrhi, ætate Phœbiam nominauit. Inde Campanorum præsidium Rheginos maxima ex parte deleuit. Terræmotibus quoque paulo ante bellum Marsicum vrbis pars magna corruit. Postea Cæsar Augustus fugato ex Sicilia Pompeio cum desolatam hominibus vrbem cerneret, acceptos è classe permultos ei dedit accolas. Nunc autem bona satis est ciuitas. hinc Rhegium Iulium dictum est. Iulius etiam in libro de prodigijs inquit: L. Martio & Sex. Iulio consulibus pars vrbis muri Rhegij terræmotu diruta fuit. Atq; L. Furio & Attilio Serrano consulibus Rhegium penè totum incendio consumptum sine vllo humanæ fraudis vestigio.* Dionysius, *ait Sex. Iulius Frontinus Stratag. libro tertio,* multis vrbibus captis, cum Rheginos aggredi vellet, qui copiis abundabant, simulauit pacem, petiitque ab eis, vt commeatus exercitui ipsius subministrarent; quod cum impetrasset, exhausto oppidanorum frumento, aggressus vrbem alimentis destitutam, superauit. Hic, *ait Aristoteles Oecon. libro secundo,* cum cepisset Rhegium conuocato populo dixit, quam ob causam ab eo iuste capti essent: nunc tamen impensas, quas in belli vsum consumpsisset, percipiens, & insuper ab vnoquoque minas tres, absolueret eos. Rhegini vero quæcunque absconderant in apertum eduxerunt, & egeni à ditioribus, & peregrinis mutuo accipientes, conflarunt summam, quam præceperat. quam ab ipsis accipiẽs, nihilominus omnium corpora vendidit, & cunctam supellectilem, vniuersaque bona siue occulta siue aperta diripuit, à ciuibus accipiens pecunias ea lege, vt illas restitueret, cũ ab eo repeterẽtur, iussit ad se afferri quantum quisque possideret argenti, alioqui mortem mulctam indixit. Delato autem argento, numum percussit nouo charactere, deditque drachmam duarum drachmarum valore, sicque debitum penes ipsum remansit. *Hæc Rhegium à Sicula crudeli tyrannide, simultatione ac fraude perpessa est. Tulit & Rhegina ciuitas mala plurima à Siculis ipsis & Campanis, infidis & leuibus hominibus.* Nam cum Rhegini, *ait Iustinus in Trogo libro quarto,* discordia laborarent, ciuitasque per dissensionem diuisa in duas partes esset, veterani ab altera parte ab Himera vrbe in auxilium vocati, pulsis ciuitate, contra quos implorati fuerant, & exinde cæsis, quibus tulerant auxilium, vrbem cum coniugibus & liberis sociorum occupauere, ausi facinus nulli tyrãno comparandum. *Quippe vt Rheginis melius fuerat vinci, quàm vicisse: nam siue auctoribus captiuitatis iure seruassent, siue amissa patria exulare necesse habuissẽt: non tamen inter aras & patrios lares trucidati crudelissimis tyrannis patriam cum coniugibus ac liberis prædam reliquissent.* Tempore autem, *ait Polybius libro primo,* quo Pyrrhus Epirotarum rexin Italiam copias traiecit, aduentu eius territi Rhegini, simul quod Carthaginienses tunc mari dominãtes metuebant, populi Romani opem, atque præsidium

sidium postularunt. Missi ab Romanis ad Rheginos milites aliquandiu vrbem tutati, fidem ciuitati seruauerunt, erant numero quatuor millia hominum, quibus duces præerant Decius, & Campanus, sed tandem Mameritinorũ exẽplo permoti, & eos tanti facinoris cõspiratores habentes, ipsi quoque Rheginis fidem violant, tũ rei opportunitate, tum Rheginorum opulentia pellecti, ciues alios ex vrbe depellunt, alios cædunt. Denique vt Mamertini fecerant, ciuitatem detinent. *Id etiam Liuius ab vrbe condita libro XII. scribit. At tanti sceleris legio ipsa meritas luit pœnas. Nam vt bel. Mac. libro primo Liuius ipse tradit,* Romani eam bello persecuti in potestatem redactam tergo & ceruicibus pœnas sociis pendere cum coegissent, vrbem, agros, suaque omnia cum libertate, legibus Rheginis reddiderunt. *idipsum scribit libro XV.* Rheginorum resp. *ait Arist. Pol. libro sexto,* in Anaxilai tyrannidem cõmutata *est.* Hic *ait Thucydides lib. sexto,* exterminatis Samiis, qui antea Siculos e Zancla expulerant, Zãcleam vrbem promiscuis hominibus frequentem reddidit, & à sua quondam patria Messanam appellauit. Hic, *ait Iustinus ex Trogo libro quarto,* iustitia cum cæterorum crudelitate certabat, cuius moderatio haud mediocrem fructum attulit. Quippe decedens cum filios paruulos reliquisset, tutelamque eorum Micytho spectatæ fidei seruo commisit, tanti amor memoriæ eius apud eos fuit, vt parere seruo, quam deserere filios mallent, principesq; ciuitatis obliti dignitatis suæ regni maiestatem administrari per seruum paterentur. *Id etiam scribit Macrobius Sat. libro primo. Sunt Rhegini suapte natura summa humanitate ac benignitate præditi. Fuere Rhegini Tarentinis amicitia coniuncti. Horum ad tria millia, qui opem Tarentinis, ait Herodotus libro septimo, aduersus Messapios tulerant, quo tempore Micythus regnum administrabat, interiere. Ipse verò Rhegio excedens Tegeam Arcadum incoluit.* Cumque Tarentini, *ait Aelianus de Varia historia lib. 5.* à Romanis obsiderentur, & fere parũ abesset quin præ nimia fame caperentur, Rhegini publico decreto sanxere decimum quẽque diem ieiunium agere, & illis cibos præbere, recedentibus postea Romanis seruati sunt, & memores periculi illius festum agunt quotannis vocatum nistian, idest, ieiunium. *Magna etiam erga Athenienses vsi sunt humanitate:* nam, *ait Thucydides libro sexto,* cum classis Atheniensium in Italia appulisset à nulla ciuitatũ recepti sunt, neque in mercatum, neque in vrbem, aquatione tantum eis & statione concessa, ac nec his quidẽ concessis à Tarentinis atque Locrensibus, donec ventum est Rhegium Italiæ promontorium, vbi contractis iam copiis extra vrbem, quoniam intra muros nõ recipiebantur, castra tẽuerũt, & apud Rheginos verba fecere, vt illi quia Chalcidenses essent, Leontinis, qui & ipsi Chalcidenses erant, auxilium ferrent. Rhegini negãt se alterutris affuturos, sed quicquid Italicis cæteris communiter placeret, id esse facturos. *Verumenimuero aliquando Rhegini ait idẽ libro tertio,* in bello Syracusanorum cum Leontinis, Locrenses vero Syracusanis studebant. Rhegini & Athenienses, *ait idem libro eodem,* cum triginta nauibus Æolias insulas inuaserunt. Rhegini & Locrenses, *ait Cicero in oratione pro Archia poeta,* Archiam ipsum ciuitate cæterisque præmiis donarunt. *Dionysius maior Siciliæ tyrannus platanos arbores, vt Theophrastus libro quarto de plantis tradit, primus ex Sicilia in Italiam transtulit, & Rhegij in hortis domus suæ miraculum plantauit, quæ in gymnasio stant, ibi enim postea factum est gymnasiũ, nec vllam magnitudinem capere possunt. Id etiã scribit Plinius lib. duodecimo,* Rhegii Q. Luceius, *ait Cicero in Verrem actione septima,* argentariam maximã fecit. *Cicero Rhegij aliquando commoratus Topicorũ libros edidit, vt ipse in epistola ad Trebatium scribit. Rhegini & Petelini in fide & amititia P.R. ad vltimũ permanserunt, vt Liuius bel. Pun. licro tertio prodit. Fuit Rhegiũ Romana ciuitate donatũ, ac colonia Romanorum, inde municipium nobilissimum, vt Nonius Marcellus & Festus Pomp. scribunt. C. Paterculus libro primo ait:* Scyllaceum & Neptunia coloniæ deductæ, Cosæ donata ciuitas. *Et Cicero in Verr. libro sexto, inquit,* Quid arbitramini Rheginos, qui iã ciues Romani sunt, mereri velle, vt ab iis marmorea Venus illa ne auferatur? *Et Philipp. prima:* Cum autem me ex Sicilia ad Leucopetrã, quod est promontoriũ agri Rhegini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, vt transmitterẽ, nec ita multũ prouectus sum in eũ locum, vnde conscenderã. Cumq; intempesta esset, mansissemque in villa P. Valerii comitis & famimiliaris mei, postridieque apud eundem ventũ expectans manerem, municipes Rhegini complures ad me venerunt. *Et in epistola ad Cornificium eos tribui Cornificiæ attributos esse ostendit. ait enim:* Ego iratus temporibus in Græciã desperata libertate rapiebar, cum Auster aduersus maximo flatu me ad tribules tuos Rheginos retulit. *Vnicuiq; enĩ tribui Romanæ municipia attribuebantur, vt in Liuio bel. Mac. libro octauo liquet. In foro Rhegino hæc inscriptio erat. T. Taresinus, T.F. Sabinus triumuir ad. Pot. II. testamento legauit municipibus Rheginis Iul. in pritaniaco statuam auream Mercurij, trullam argenteam anaglyptam p. II. S. p. · lares argenteos septem p. II. S. peluim æream corinthiam. Item in templo Apollinis maioris pugillares membraceos operculis eboreis: Pyxidem eboream: Tabulas pictas XIIII. Hæredes eius ponenda curauerũt. Extat & Rhegij lapis Græcis literis insculptus sic:* ὁ δίμος τῶν ῥηγινον νικανδρον νικος τοῖς θεῖς. *Erat olim Rhegium, vt dixi, validum propugnaculũ. Hanc vrbem Hanno vt Liuius bel. Pũ. libro quarto scriptũ reliquit, obsedit, sed dies aliquot nequicquã absumpsit.* Gothi, *ait Procopius libro tertio de bello Gothico,* vbi Rhegiũ peruenere haud quaquam prius inter medium fretũ traiiciũt, quam Rhegii prẹsidiũ pertẽtassẽt. Præerant tũ eius loci custodię Teremũdus & Imereus per Belisarium præ-

A præsides constituti, qui cum multos & fortissimos apud se milites tum forte haberent, à mœnibus non solum hostes erumpendo propellũt, sed vel pugnam cum his conserentes victoriam retulerũt. Verùm cum numero essent longe inferiores intra muros quieti de cætero se continebant. Totilas vero exercitus ibi parte in obsidione relicta, potiturum se fame pręsidium, & Romanos simul operiendo victurum ratus, Tárentum cætero exercitu misso sine vllo negotio præsidium cepit. B *Idipsum scribit Agathias de eodem bello libro 4. In illa tàm furiosa persecutionis rabie Cretensium & Carthaginiensium, quam vniuersa Calabria, & Lucania, & Appulia perpessæ sunt, nil aduersi sensit Rhegium. Idq; ob sanctitatem Eusebij archiepiscopi Rhegini, cuius precibus seruata est ciuitas. Franciscus Maurolycus homo Siculus neotericus scriptor, atq; bonarum literarum nescius Sicula vanitate ac crassitudine delibutus, infans & ieiunus, Arcadium Imperatorem Rhegium nobilissimam vrbem Messenæ ciuitati assignasse peculium, nulla etiam proposita* C *causa temere nugatur, & Militensem & Marcensem Calabriæ episcopatus Messenio archiepiscopo olim subiectos fuisse blaterat, Apertissimum & vanissimum commentum Siculæ genti peculiare.* Qui, *vt probe Plutarchus in Nicia de Timæo Siculo historico scribens, ait*, in historia scribenda sæpe ad ridenda quædam ac leuia, minimeq; ad historiæ contextum pertinentia digrediuntur. Qui Timæus, *ait in Bruto Cicero*, Lysiam Atheniensem oratorem quasi Licinia & Mutia lege repetit Syracusas. D *Franc. Maurolycus in suo martyrologio diuum Phantinum Taurianum sancti Basilij monachum, de quo dudum scripsimus, quasi Licinia & Mutia lege, vt Ciceronis verbis vtar, repetit Syracusas, illiusq; parentes martyrio vitam finisse blaterat. Beatam Dominicam Tropianensem Campaniæ tribuit. Quid multa? cũ Siculi Calabros claros viros, vt se Siculos esse dicerent, pecunia, quod ostendemus, subornarint. Messana autem colonia fuit Rheginorum: nam, vt dudum ex Thucydide ostendi Anaxilaus Rheginorum tyrannus exterminatis Samijs, qui Zanclem incoluerant, vrbem promiscuis hominibus frequentem reddidit, & à sua quondam patria Messanam appellauit. Iam vero Calabri, vtpote Locrenses, Messenæ, quod ostendam, aliquando dominati sunt. ergo Messana nunc sub Rheginorum, nunc sub Locrensium ditione fuit. Nec Messenij sine Calabro commeatu viuere possunt: nam cuncta, vel quidem certe ligna & saxa ipsis ex Calabria subministrantur. Effingebant Rhegini in numo leporem & currum:* nam, *ait Arist. Iulio Polluce referente,* Anaxilaus cum Sicilia ante lepores non gigneret, hic inuehens nutriensque simul rheda in Olympia vincens, Rheginorum monetæ rhedam insculpsit & leporem. *Imprimebant etiam in numo interdum musam, & ex postico lyram fortasse in Ibici poetæ gloriam, inscriptione Græca ρηγινων: interdum ex postico musæ signabant leonem gradientem. Quandoq; insculpebant Mercurium altera manu caduceum, altera marsupium tenentem, & ex altera facie Castorem & Pollucem. Interim effingebant Iouem & ex altera parte Mineruam sertũ dextra tenentem. Aliquando signabant Proserpinam, & ex altera parte Iouem, siue Æsculapium sedentem. Quandoq; signabant lunam biformem, & ex postica facie Iouem sedentem. Signabant & solem sub imagine leonis quasi custodem: leo enim dormit apertis oculis, vigilat clausis. Imprimebant nonnunquam Apollinem, & ex altera facie solem. Plerumq; signabãt Castorem & Pollucem, & ex postico militem sacrificantem super aram tenentem craterem. Item Apollinem & Dianam, & ex altera parte tripodem. Item Iouem & ex altera facie salutem, hoc est, Ygiam Æsculapij filiam dextra serpentem tenentem. Item Martem, & ex postico Mineruam tenentem scutum & Victoriam. Rhegina autem Ecclesia Archiepiscopalis sedes est vetustissima ab Apostolo Paulo fidem edocta, totius Calabriæ metropolis. Et Archiepiscopus Rheginus in generalibus concilijs post Romanum Pont. siue eius legatum semper primas tenuit. Cum enim vt alibi dixi, Paulus Apostolus ex Iudæa Romam peteret, Rhegium diuertit, vt Lucas in Actis Apostolorum tradit. Qui diem totum hic commoratus, & Dei verba apud populum, vt suus erat mos, faciens, Rheginos ad Christum conuertit, & Stephanum quendam archiepiscopum Rheginum constituit. Extat Rhegij ipsius beati Stephani vita è Græco in Latinum versa hunc in modum:* Paulus Apostolus Rhegium perueniens, ac die vno ibi moratus, Deique verbum apud Rheginos adhuc idola colentes concionatus, ipsos ad Christi fidem conuertit. Et sicut bona terra semen recipiens centuplum reddit: ita Rhegini verbum diuinum receperunt, in eoque vsque perstiterunt, quos beatus Paulus instruxit, & plurimos eorum baptizauit in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti. Quibus Stephanum Nicęnum hominem, qui ipsum è Iudæa fuerat comitatus Archiepiscopum constituit. Cumque Stephanus ipse septem & decem annos Reginã ecclesiam optime rexisset, & multos circumuicinos E populos prædicatione ad fidem duxisset, atque episcopos & presbyteros ordinasset, orta in Christianos persecutionis rabie, ipse & Suera circumuicinæ ciuitatis episcopus, nec non Agnes, Felicitas, & Perpetua mulieres beati Stephani discipulæ Christum constanter confitentes, idola vero ligna & saxa insensata esse libere fatentes, Rheginæ ciuitatis præsidis Hieracis nomine iussu saxis petiti, ac fractis oculis in fornacem proiecti fuerunt, ex qua illæsi egressi sunt. F Quod videntes, qui adhuc erant idololatræ, clamantes Deum beati Stephani & Sueræ verum & magnũ esse, crediderunt in eum. Illi vero Nonis Iulii interempti sunt. Corpus autem beati Stephani intempesta nocte à viris catholicis in australi parte ciuitatis milliario ab ea in secessu, oratorio suo sepultum est. Aliorum vero corpora eodem loco humata sunt, vbi fuerant trucidati. *Haud dubium & Rheginos, & circumuicinæ regionis ac demum vniuersæ Calabriæ vtriusq; sexus fi-*

deles

deles per multos poſtea vſque ad Conſtantini & Sylue- A
ſtri tempora martyrij palmam fuiſſe aſſecutos, pluri-
moſq; abſque martyrio ſanctitate floruiſſe. Nicenæ ſy-
nodo primæ Conſtantini & Syluestri tempore celebra-
tæ, interfuit præſens Marcus Archiepiſcopus Rhegi-
nus ſolus ex tota Italia Victore & Vincentio Romanis
preſbyteris exceptis, qui geſſere vices Papæ. Ioannes
archiepiſcopus Rheginus vnà cũ Ioanne epiſcopo Por-
tuenſi & Abundãtio epiſcopo Paternenſi, quæ ciuitas,
vt oſtendam, in Calabria eſt, geſſit vicem Papæ Aga-
thonis Rhegini ciuis in ſynodo Cõſtantinopolitana ſex- B
ta. & Conſtantinus archiepiſcopus Rheginus interfuit
ſynodo Nicenæ ſecundæ ſub Adriano papa celebratæ.
Anno à partu virginis CCCCXXXVIII. ſub Sixto Pa-
pa tertio, & Theodoſio iuniore & Valẽtiniano Imp. ha-
bita fuit Rhegij prouincialis ſynodus Hilario archiepiſ-
copo aduerſus Briaticenſem epiſcopum qui minime le-
gitime fuerat ordinatus. Gregorius papa libro quinto
ad Bonifacium archiepiſcopũ Rheginum ſcribens Ca-
riatenſem eccleſiam ob ciuiũ paucitatem Rheginæ ec-
cleſiæ committit. Erat enim olim, vt dixi, Rhegina C
eccleſia totius Calabriæ metropolis, quæ cum opus erat,
prouincialia concilia indicebat. Sed ambitione Ar-
chiepiſcopalem dignitatem affectante, & ne vni ſubij-
ciatur, ſuffragante ſuperbia, quatuor nunc ſunt in ea
Archiepiſcopales ſedes, quot vix fermè ſunt in reliqua
Italia. Atqui certe ſicut vnum corpus non plura capita.
vt monſtrũ, ſed vnum duntaxat habere expedit, &
vna prouincia vnum præſidem, cui vniuerſi pareant,
habere decet: ita vnum præſulem, cui omnes epiſcopi
ac ſacerdotes obtemperent, habere conuenit. Et in vna D
prouincia non plures ſed vna duntaxat ſynodus eſt ha-
benda, ad quam cuncti prouinciales epiſcopi coëant.
Quare mea quidem ſententia, optime prouideretur, ſi
vni Rhegino Archiepiſcopo in tota prouincia primatus
dignitas deferatur, cuius vnius partes ſint prouincia-
lem ſynodum cum oporteret, cogere, & ad quẽ vnum
habeatur relatio, qui iure archiepiſcopus dicitur. Ar-
chon enim Græcè, Latinè principem ſignificat. An
autẽ epiſcoporum princeps dicendus ſi is, qui in tres tã-
tum in prouincia epiſcopos, aut in duos, & in nullum E
prorſus poteſtatem habeat, non video. Iam vero Con-
ſentinus Archiepiſcopus tres ſolummodo epiſcopos ſub
ditione ſua habet, Seuerinas duos, Roſſanenſis nullũ
prorſus. Elegit Rhegina eccleſia beatum Brunonẽ Car-
thuſienſis ordinis initiatorem in ſuum Archiepiſco-
pum Vrbani ſecundi temporibus, qui ipſum in Archie-
piſcopum confirmauit, vt Dionyſius Carthuſienſis in
Acta apoſtolorum ſcribit, ſed ille eremiticam vitam
prætulit Archiepiſcopatui. Cumq; Rhegium locu-
ples olim ac potens vrbs fuerit, & vt ſemel dixi, prima F
à diluuio in Calabria condita, coloniaſq; in ea plurimas
emiſerit, ac prima Chriſti fidem ſuſceperit, plurimũq;,
Græcam & Latinam linguam vſurpauerit, haud du-
bio plurimos præſtantes viros & gubernandæ reip. ido-
neos, & doctrina ac ſanctitate præditos protulit. Quo-
rum pleriq; ſimul cum alijs Calabris multis, aut memo-
riæ à ſcriptoribus traditi non ſunt, aut ſub Siciliæ no-
mine ſunt ſcripti, idque ſcriptores ſiue dolo Calabriæ
gloriæ inuidentes egerunt, ſiue inſcitia, ſiue quia Rhe-
gium Rheginaque regio Siciliæ inſulæ vicina eſt, vt li-

A bro primo oſtendi, olim à Siculis habitata, Sicilia dicta
eſt, vel quidem certe Thucydidis tempore: apud quem
libro tertio Rhegium & Meſſanam opulentiſſimas Si-
ciliæ vrbes fuiſſe ſcriptum eſt. Et Steph. Byzan, vt alibi
dixi, multa Calabriæ loca ſub Siciliæ nomine ſcribit: &
Rogerius Guiſcardus Calabriæ & Trinacriæ inſulæ do-
minus vtriuſq; Siciliæ citra & vltra Pharum Innocẽ-
tij ſecundi tempore ab Antipapa Anacleto rex cogno-
minatus eſt. Sed certe cum qualibet regio ſuo proprio
& peculiari vocabulo nominetur, & vt de alijs nunc
B taceã, Trinacria inſula Sicilia, citra Pharum vero I-
taliæ pars vſq; ad Talaum & Sirim amnes Calabria
vocatur, nequaquam res Calabræ confuſè & indiſtin-
ctè ſub Siciliæ nõine ſcribi debent. nã, vt alibi dixi, nulla
regio, nulla vrbs, nullus locus, nullus homo ſua propria
laude fraudandus eſt. Quòd ſi qui eximij ac memoria
digni viri confuſe & indiſtincte ſub Siciliæ nomine ab
auctorib. ſcripti ſunt, vtiq; hi Calabri intelligẽdi ſunt.
Nam Calabria & antiquitate, & quod non inſula,
ſed in continenti Italiæ, eiuſque non minima pars ſit,
C nobilior eſt, quam Trinacria inſula, & primo à Si-
culis habitata, Sicilia dicta eſt. Et ob id rex, qui Ca-
labriæ, Apuliæ, Lucaniæ, Campaniæ, & Samnio do-
minatur, citra Pharum rex cognominatur: non quod
hæ regiones, præter Calabriam, aliquando à Siculis
habitatæ Siciliaq; dictæ ſint. Cæterum nequaquã me
fugit, aliquos fore, qui claros viros ab auctoribus con-
fuſe & indiſtincte ſub Siciliæ nomine ſcriptos propriis
Siciliæ inſulæ locis aſſerent, id quod iã hucuſq; de a-
liis multis egerunt. Fuerunt ex Rhegina ciuitate, aut
D certe ex Rhegina regione Leo iunior, Stephanus tertius
ſiue quartus, & Agatho Romani pontifices ſub Siciliæ
nomine indiſtincte ab aliis ſcripti, quorum poſtremus
Ioannem Archiepiſcopum Rheginum, & Abundãtiũ
Epiſcopum Paternenſem conterraneos ſuos ſynodo Con-
ſtantinopolitanæ ſextæ præficit. Fuit & ex hac vrbe
beatus Cyprianus diui Baſilij monachus diui Nicolai
monaſterij Abbas, quod eſt in Calamitio pago. Fuit
& beatus Thomas eiuſdem diui Baſilij monachus ab-
bas monaſterij in Tireto pago. Fuere & noſtra memo-
E ria Ludouicus diui Franciſci Aſiſini monachus ſanctæ
vitæ vir, & Georgius integræ vitæ vir Ludouici ſocius.
Cumq;, vt ſemel atq; iterũ dixi, Rhegina ciuitas Pau-
lo concionante Chriſti fidem amplexa ſit, ambigendum
non eſt plurimos vtriuſq; ſexus homines pro ea vitam
cum ſanguine fudiſſe, alioſq; poſt Conſtantini baptiſ-
mum ſanctitate floruiſſe. Qui & ſi ab hominibus, ſiue
dolo, ſiue incuria ſcribi prætermiſſi fuere, in Dei tamẽ
libro ſtylo ferreo exarati ſunt. Nũc ſcribendi ſunt qui
diſciplinis claruerunt. Sed primum is eſt ſcribendus,
F qui non philoſophiæ præcepto, ſed ſuo ipſius exẽplo qua-
lis in patriã charitas eſſe debeat docuit. Python Rhe-
ginus, ait Philoſtratus de vita Appollonij Tyanei,
exul, cum ad Dionyſiũ Siciliæ tyrannum confu-
git, atque honoratius ab eo ſuſceptus, quàm e-
xuli conuenire videretur, tyranni mentem in-
tellexit Rhegii capiendi percupidam: cumque
id Rheginis per epiſtolam nunciaſſet, à tyranno
deprehenſus eſt. Quapropter tyrannus illum v-
ni ex machinis, quas pro Rhegio expugnãdo cõ-
ſtruxerat, viuũ ſuſpendit, eũq; muris admouit.
exiſti-

existimans Rheginos ne Pythonem vulneraret adversus machinam tela non emissuros. Ille autem magnis vocibus exclamans Rheginos hortabatur, vt in machinam tela torquerent, se nāq; aiebat signum libertatis esse propositum. *Hic Academicam disciplinam secutus sapiens liberq; euasit. Eruditos n. homines ex hac vrbe complures fuisse opinandum est, cum, vt relatum est, Rhegini plurimum Græcam & Latinam linguam vsurparint: tum quidem maxime Pythagorica disciplina instructi fuere. Nam præter eos, qui agente Crotone Pythagora eo commigrantes eius discipuli extitere,* Pythagorici, *ait Iamblychus*, exustis ducibus philosophiæ, Rhegium contendere, ibiq; diu versati sunt. Pythagoræ autem discipuli præclarissimi viri fuere, *ait idem Iamblychus in libro de secta Pythagorica,* Aristides, Aristocrates, Demosthenes, Athosion, Calais, Euthycles, Elicaon, Hipparchides siue Hipparchus, Mnesibolus, Obsimus, Phetius, Selinuntius, & Theocles. *Horum Elicaon, & Hipparchus, atq; Phytius philosophi clari fuerunt, & legumlatores, qui Rheginas resp. constituerant, & eam, quam gymnasiarcham vocant, & eam, quæ sub Theocle dicebatur. Hipparcho Plato librum inscripsit de studio lucrandi. Ex Hipparchi autem dictis, hæc sunt apud Stobæum in sermone, Quod euentus.* Homines, qui breuissimum vitæ tempus habent, si totius mundi æuo comparetur, optimam in vita veluti peregrinationem transigent, si vixerint in tranquillitate. Hoc autem assequentur si imprimis diligenter scientiam, & cognitionem sui habuerint: nempe quòd mortales sint, ex carne constent, corpus offensu facile & corruptibile gerant. Denique grauissima quæque ad vltimum vsque spiritum expectare cogantur. Primum enim lugēda sunt, quæ circa corpus eueniunt, morbi costales, pulmonarii, phrenitides, podagræ, stillicidia vrinæ, tormina, veterni, comitiales, putredines, & infinita alia. Circa animam vero longe maiora & difficiliora contingunt. Siquidem omnia quæ per vitam committuntur nefanda mala, illegitima, & impietates ex animi affectibus oriuntur. Nam propter immoderatas contra naturam cupiditates, multi in affectus effrenatos inciderūt, & nec à filiabus, neque à matribus suis impurissima voluptate capienda sibi temperauerunt: quin etiam parricidæ facti sunt, & multi eorum suos liberos iugularunt. Quid illa recenseam, quæ foris impendent nobis, per imbres, squallores, æstus immodicos, & nimia frigora, ita vt frequenter propter inæqualem aeris intemperiem pestis & fames, & alii multi diuersique casus fiunt, & integræ ciuitates desolentur? cum igitur huiusmodi multa nobis immineant, neq; corporis dotibus gloriantes efferri debemus, vt quæ vel exigua febricula Deûm voluntate immissa statim immarcescant, nec externa prosperitate, vt putatur: & hæc enim vt plurimum citius perire, quàm oriri solet. Quippe hæc omnia incertam atque instabilem obtinere naturam, & in multis variisque mutationibus gigni exploratum habemus, & nil

A ipsorum permanere, neque immobile, aut firmū aut continuum esse. Quapropter si hæc cogitemus, tranquille viuemus, quosuis euentus fortiter sustinentes. Nunc vero multi omnia, quæ natura, fortunaue ipsis contulit, quam optima fore animo secum præsumentes, & non qualia sunt reputantes, sed qualia in præstantissimo sui statu fieri possent, subito illis priuati animam onerant multis magnisque, & illegitimis, ac temerariis malis: atque ita vsu venit ipsis, & vitam
B acerbissimam tristissimamque agant. Contingūt autem talia amissis pecuniis, vel amicis mortuis, aut liberis, aut alterius rei preciosæ existimatæ facta iactura. Deinde flentes ac lugentes se solos infortunatos & infelices esse putant. Nec meminerunt quod similes casus & aliis multis acciderunt, & adhuc accidant: neq; animo perspicere possunt, vel aliquot nostri sæculi hominum vitā vel iam defunctorum in quantis calamitatibus & malorum tempestatibus illi quidem adhuc sint,
C illi quidem quondam fuerint. Considerantes igitur quod multi pecuniis amissis ipsi deinde seruati sint propter pecuniæ iacturam, cum aliter in periculum à latronibus, aut à tyranno patiendi aliquid venturi fuissent. Item quod multi cum amore & maxima beneuolentia prosecuti quosdam essent, eosdem paulo post vehementer odio habuerint. Hæc inquam omnia postquam cognouimus ex historia nobis tradita, & intellexerimus, quòd multi à liberis & amicis dilectissimis
D perditi sint, vitamq; adeo nostram cum infelicioribus contulerimus, & euentus omnes humanos nec nobis solum contingentes reputauerimus, tranquillius degemus. Non enim æquum est hominem aliena mala leuia putare, sed propria etiam leuiter ei ferenda sunt, cum videat omnem humanam vitam multis aduersitatibus obnoxiam esse. Qui autem flent ac lugent, præter id quod rem pereuntem aut discedentem nihil plane iuuant, in maiores perturbationes animā
E suam impellunt, in medio multorum prauorum affectuum constitutam. Quamobrem conuenit vt abnuentes ac repugnantes modis omnib. næuos illos in philosophiæ corpore iam induratos abstergamus. Hoc autem faciemus si prudentiam & temperantiam colamus, præsentib. vtamur, & non multa desideremus. Quid est quòd homines multi sibi conquirant, cum post illud vitæ tempus vsus eorum nullus sit futurus? Vtamur igitur bonis præsentibus, quæ per phi-
F losophiam decora & honorifica sunt, & insatiabili malorum cupiditate liberabimur. *De hoc Plinius libro 2. ait:* Vtriusque sideris cursum in sexcentos annos præcinuit Hipparchus, menses gentium, diesq; & horas, ac situs locorum & vicos populorum complexus æuo teste, haud alio modo, quam consiliorum naturæ particeps. *Et infra:* Ducentos annos Hipparchi sagacitate cōpertum est, & lunæ defectum aliquando quinto mense à priore fieri, solis vero septimo. Eandem bis in triginta diebus supra terras occultari,

sed

sed ab alijs,atq; alijs cerni, quæque sunt in hoc A
miraculo maxime mira, cum conueniat vmbra terræ lunā hebetari: nunc ab occasus parte hoc ei accidere,nunc ab ortus. *Et rursus:* Hipparchus nūquā satis laudatus,vt quo nemo magis approbauerit cognationem cum homine siderum, animasq; nostras partem esse cœli,nouam stellam & aliam in æuo suo genitam deprehendit. Eiusq; motu qua die fulsit ad dubitationē est adductus, an ne hoc sæpius fieret,mouerēturq; & eæ,quas putamus affixas. *Et rursus:* De terræ vniuersæ mē- B
sura Eratosthenes ducentorum quinquagintaduorum millium stadiorum prodidit. Quæ mēsura Romana cōputatione efficit trecenties quin decies centena millia passuum. Hipparchus & in coarguendo eo,& in reliqua omni diligētia minus,adiecit computationi illius stadiorum paulominus vigintiquinque millia. *Itē,* Hipparchus nomina stellis omnibus imponēs, siderum stellarūq; numerū explicauit. *Eius epitaphiū apud Stobæū sic erat:* Sepulchrū hoc Hipparchi est. Perge C
iusticiam animo complectens. *Fuit & ex Rhegina vrbe Androdamus philosophus & legislator, qui, Aristotele Pol. lib. 3. referente, Chalcidensibus leges scripsit, iis, qui sunt in Thracia, cuius extant de cade leges, & de hæreditatibus. Fuit & Theathetus philosophus & legislator, cui Plato librum de scientia inscripsit: fuit & Lycus philosophus Pythagoricus, Alexandri magni temporibus, ad quem magnum librū scripsit. De quo Suidas inqt:* Lycus & Buteras historicus adoptione pater Lycophronis tragici, qui fuit sub D
Alexandri successoribus. Insidijs petitus à Demetrio Phalereo. *Hic historiam Libyæ & Siciliæ scripsit, meminit huius Stephanus. Fuit & Hippias siue Hippis philosophus, & orator, poeta, & historicus, vt Suidas tradit. Qui floruit Persicis temporibus, primus Siculas res scripsit, quas postea Myes in compendium redegit. Scripsit de Italia constructa, de rebus Siculis libros quinq;, de temporibus totidem, de rebus etiā Argolicis libros tres. Qui & prius parodeam, choliambrumq;, & alia scripsit. De quo Plutarchus de* E
oraculis deficientibus meminit, aitq; de eo mentionem fecisse Phaniam. Meminit huius & Galenus in libro de historia philosophica. Qui matertam ignem & aquam esse dixit, & fœminas non minus maribus semē effundere opinatur, quicquam tamen ipsum ad conformationem fœtus non conducere, cum extra vterū incidat. Hic mulieres aliquot, viduas præsertim absq; virili cōcubitu semen interdum emisisse. Hic, *ait Stobæus in sermone de inuidia,* dicit duplicē inuidiam esse,iustam quidem,cum quis inuidet improbis F
honoratis, iniustam vero, cum bonis. Et inuidi duplo magis quàm cæteri calamitosi sunt: non enim propriis malis grauantur, vt alij, sed alienis quoque bonis. Hic, *ait Plutarchus in libro de calumnia apud ipsum Stobæū,* grauissimā rē calumniā esse dicit; quia nulla pœna lege sancita sit calumniatorib. vt furibus, quamuis amicitiam, quę optima est possessio, furentur. Quamobrem cōtumelia licet malefica sit, iustior tamen est, quam calumnia: quæ quia latet nocentior est. *Xenophon facit interlocutores de iusto Hippiam & Socratem, cui Plato duos libros inscripsit, de pulchro, & de mendacio.* Vtebatur Hippias, *ait Ælianus de varia historia libro duodecimo,* vestibus purpureis. *Fuit & Glaucus siue Glaucia philosophus Pythagoricus & musicus excellentissimus Democrito cōtemporaneus, qui scripsit de poetis & musicis antiquis, ait Plutarchus in musica, scripsit, & alia, cuius meminit Laertius Diogenes in Democrito. Fuit & Theagenes poeta clarus, qui, vt Eusebius libro decimo de præparatione euangelica refert Cambysæ regis patris Cyri tēporibus floruit.* Qui, *vt Tatianus in libro contra Græcos prodit,* ante omnes alios perscrutatus est Homerum, scripsitque de eius poesi ac tempore. *Fuit & Cleonymus poeta dithyrambicus. Scripsit ad Alexandrum Magnum epistolas & dithyrambos, vt Athenæus libro nono auctor est. Fuit & Ibycus poeta Lyricus & historicus & musicus Certandu filius. Quem decantat Aristophanes in Cerealibus:* Ibycus, *inquit,* poeta circa musicam & concentum versatus est. *Fuit vnus ex nouem lyricis vniuersæ Græciæ, vt Isacius in Lycophronem, & auctor quidam epigrāmatum aiunt. A quo Ibycium metri genus dictum est, pluraq; lingua Dorica scripsit. De quo Suidas inquit:* Ibycinum dictum, sed Ibycini versus. *Ipsum ait idem Suidas, & Plutarchus in Symposiis, Ne quid erga Deos peccans pœnam ab hominibus acciperet, est autem consonum cum Sacerdotio: Hic, ait idē Suidas, Certandis Rhegini filius fuit, Samumq; petiit Olymp. xliiij. Polycrate Polycratis tyranni patre regnante.* Ibycinum instrumentum, *ait idem,* ab Ibyco inuentore in conflictu Celtarum cum Romanis. *Erat autem innumerabilis tibicanetarū & tibicinum multitudo simul totius exercitus canentium pæana. Clamor erat commixtus, vt & vicina loca resonarent, & videbantur edere vocem terrificam. Id magno adiumento tum Romanis fuit.* Fuit etiam Ibycus, *ait Athenæus lib. 4.* inuentor Ibyci instrumenti musici triangularis, trigonum dictum. Scripsit libros sexaginta, & triangularem cytharam inuenit, quæ Sambuca dicitur. Sambuca, *ait Pomphyrius,* est triangulum instrumentum, quod ex inæqualibus longitudine, sicut & crassitudine neruis efficitur. *Hic diluculum cliton appellauit, quod eo tempore cliyn, hoc est audire iam & loqui liceat.* Hic etiam, *ait Athenæus libro 1.* affirmat Ambrosiam ad mellis naturam decuplam habere dulcedinem, mel dicens nonam Ambrosiæ partem habere secundum suauitatem. *Ab eo Ibycus equus prouerbium est: ait enim Plato in Parmenide:* Ibyci equo athletæ & seniori curruū subituro certamen, & propter experientiam euentuū extimescenti, Ibycus ipse se cōferens, intuit⁹ inquit, & ipse iam senex ad amores regredi cogor, vnde Ibycius equus prouerbium. *Fuit autem puerorum amator, de quo Cicero Tusc. Quæst. lib. quarto ait: maxime vero omnium flagrasse, amore Rheginū*

Ibycum apparet, ex scriptis. De quo auctor epigrammatum ita scribit: A

Rhegium Italiæ paluſtris extremum cano
Semper Trinacriam guſtans aquam
Propterea quod amantẽ lyram, amãtem pueros
Ibycum frondoſa poſuit ſub vlmo
Hic multa paſſus, multam ſub ſepulchro hederã
fundit. Et candidi plantam calami. *Fuit autem occiſus a latronib. de cuius morte Plutarchus de futili loquacitate ait:* Ibycus cum in latrones incidiſſet iam occidendus grues forte ſuperuolantes obteſtatus eſt. B Aliquanto poſt tempore cum ijdem latrones in foro ſederent, ruríumque grues ſuperuolarent, per iocum inter ſe ſuſurrabant in aurẽ, adſunt Ibyci grues. Eum ſermonem aſſidẽtes in ſuſpicionem rapuerunt, maximè deſiderato iam pridem Ibyco. Rogati quidnam ſibi vellet ea oratio, hæſitanter atq; inconſtanter reſpõderunt: ſubiecti tormentis facinus confeſſi ſunt, atque ita velut gruum indicio pœnas Ibyco dederunt, ac potius ſuo ipſorum indicio, vt dicitur, C perierunt: Vnde parœmia orta eſt, Ibyci grues. *Simile quidpiam Crotone Pythagoræ tempeſtate accidiſſe Iamblichus in libro de ſecta Pythagorica, de nautis quibuſdam, qui quoſdam e naui in mare demerſerunt, refert. Fuit ex hac vrbe & Ariſto muſicus, de quo meminit Strabo, vt in Locris dicemus. Fuit & Sillax pictor celebris, qui, vt Athenæus lib 6. tradit, porticum in Phliunte egregiè pinxit, quod polemarchio dicebatur. Fuit & Clearchus ſtatuarius celeberrimus: de quo Pauſanias in Laconicis ita ſcribit:* in D dextra Chalciœci parte Iouis ex ære ſignum factum eſt omnium, quæ ex eadem ſunt materia vetuſtiſſimum: neque n. vna & eadem fuit vniuerſi operis fabricatio, ſed particulatim mẽbra excuſa inter ſe deinde ſunt aptè clauis confixa, atq; ita ne diſſolui poſſint coagmentata: feciſſe aiunt, Clearchum hominem Rheginum, quem Dipoemi & Scyllidis nonnulli, alij Dædali diſcipulum dicunt fuiſſe. *Fuit & Pythagoras Græcis litteris eruditus ſtatuarius & fictor clariſſimus, qui primus ſtatuarum proportionem conſiderauit.* E Floruit, *ait Laertius*, tempore Pythagoræ philoſoph & primus numerorum ac modorum repertor fuit. *Qui, vt Pauſanias in Eliacis, prodit, diſcipulus fuit Clearchi Rhegini in plaſtica arte celebris, vt ſiquis alius, id eſt fictor. Fecit imaginem Aſtyli, quam ſtadiodromoſtylon vocant. Fecit in Olympia ſtatuã Mnaſei curſoris cognomento Lybin. Fecit ſtatuam Euthymi, & Leontiſci cuiuſdam. Fecit, vt idem Pauſanias in Phocaicis ſcribit, in Olympia ſtatuam Protolai* F *Mantinei athletæ, qui pueros in pugilatu vicit. Fecit Tarenti ex ære egregiam imaginem tauri exportantis Europam Agenoris filiam ex Phœnice, vt Varro lingua Latinæ lib. 1. ſcriptum reliquit. De hoc Plinius lib. 34 infit:* Pythagoras Rheginus ſtatuarius vicit Myronem diligentiſſimũ ſtatuarium pancratiaſte Delphis poſito Licet ipſe primus multiplicaſſe varietatem videtur, numeroſior in arte, quàm Polycletus, & ſymmetra diligentior.

A Fuit, *ait idem Plinius*, Olympiade lxxxvij. circiter vrbis annum cccxvj. *Fuit & alius Pythagoras Samius initio pictor nepos ex ſorore & diſcipulus Rhegini, eiq; indiſcreta facie ſimilis. Ergo Pythagoræ Rhegini ſtatuarij ſoror Samio homini nupſit. Fuit n. in Calabria vrbs Samos, quam ædificauerunt Samij vt Locri Narityj Locrum, & Mileſij Aſiæ Miletum vrbes in Calabria condiderunt. Sunt, vt retuli in Calabria & alia loca complura ijſdem appellata nominibus, quibus & orientalis Græciæ loca, quare haud quidẽ abre D. Thomam & Pythagoram philoſophum ex* B *Samo Calabriæ vrbe fuiſſe dicit. Fuit ex Rhegio Nicolaus medicus eximius Latina Græcaue lingua aprime eruditus, qui Nicolaum Alexandrinũ medicũ, atq; omnia Galeni opera è Græco in Latinum vertit, ſed pauca extant. Edidit librum de Cemate, qui Græcè deſideratur, collationem locorum Galeni & Hippocratis emendatiorem. Eius exemplaria caſtigatiſſima & integerrima ſi extarent, non tot erratis ſcateret Galenus. Floruit a natali domini anno M. ccccl x.* C *fuit & ex hac vrbe C. Antiſtius vir magna prudẽtia præditus, & in re militari peritus legatus C. Iulij Cæſaris in bello Gallico, vt lib. 6. bell. Gal. ſcriptum eſt. Fuit & Lucius Romæ tribunus plebis, cuius meminit Val. Max. libro quarto. Fuit & Ludouicus Cherens Iureconſultus, edidit opus quoddam ad ius ciuile attinens. Poſt Rhegium Calopinacum flumen Tauroci-num olim dictum excurrit. A partu Virgineo anno M D LXII. non procul à fluuio hoc diſſiluit reſeditq; tellus iugeris ſpacio, & mare ingreſſum eſt. Supra* D *Rhegium m. p. quatuor Agatha Græcum oppidũ eſt, quod bonum ſignificat, edito loco natura ſatis munitũ, quod vndiq; rupibus clauditur, & eiuſdem nominis fluuio torrentinis & anguillis fæcũdo abluitur, ab Auſoniis conditum. Cum enim, vt ſemel atq; iterum, ac tertio dixi, Auſonij id eſt Aſchenez vtranq; Calabriæ oram primum incoluerint, oppidaq; plurima, licet vt dixi raro, condiderint, certe haud dubium in hac Rhegina ora oppida condidere, coloniaſq; deduxere. Inde Oenotri, & Itali Oenotrij genere, deinceps* E *Morgetes, poſtea Phocenſes, & in ora Croteniatæ Philoctetes vrbes in Calabria condiderunt. Hic ſerica & olea optima fiunt, naſcuntur cappares. Sunt in hoc agro pagi Cardetum & Miſoripha. Incolæ in communi ſermone Latina & Græca lingua vtuntur, rem vero diuinam Græca lingua Græcoue ritu faciunt. Poſt Calopinacum amnem Agatha fluuius excurrit. Inde eſt Leucopetra portus, diſtat à Rhegio millibus paſſ. quinque. Et ſupra eſt eiuſdem nominis Græcum oppidulum olim P. Valerij Villa vt dudum oſtendi,* F *abeſt a Rhegio m. p. octo. Incolæ in communi ſermone Latina & Græca lingua vtuntur, ſacra vero Græca lingua Græcoue more faciunt. Inde eſt Leucopetra promontorium diſtat à Rhegio m. p. duodecim. De quo Strabo ait:* E Rhegio ad orientem nauiganti Leucopetra promontorium occurrit, quod à colore Leucopetram, *id eſt ſaxum album* appellant per ſtadia quinquaginta, vbi mõtis Apennini finem adeſſe aiũt. *De hoc promõtorio plurimi veteres ſcriptores meminere, vt Strabo ipſe, & Plinius,*

nius,& Mela,& Dionysius Apher,& Cic.ad Att.libro 16.& Phil.prima. Quare miror Paulum Manutium Leucopetram Tarentinorũ semel atq; iterũ impressisse. In hoc mari corallium capitur. In agro hoc nascuntur cappares. Inde est Pentedactylum castellũ, quod quinque digitos significat, milliario a freto distãs, in cuius agro sesama fit, & amygdalarum & capparum vbertas: fiunt & mella optima, nascitur cos aquaria nobilis. Fit in hoc mari optimarum trichiarum captura ingens, quas sale in cadis condunt. Ex hoc castello fuit Petrus sancti Basilij monachus Crypta ferrata, quod monasteriũ ab vrbe m.p. duodecim distat, abbas vtraque lingua satis eruditus, acriq; ingenij, & integra vitæ vir. Interfuit Florentinæ synodo Eugenio Rom. Pot. huius nominis quarto. In qua aduersus Græcos pro Romana ecclesia doctissime disputauit. Opus sane egregium absoluit multa ad vtranq; linguã attinentia continens. Quædam eius opuscula reperiuntur, vt epistolæ, logistices libri, arithmetica, de numeris, geometria, super inuentione festi paschæ, theologica speculatio. Fuit præceptor Pauli Perusini legislatoris. Supra est Montibellum tenue castellum imo loco situm cum amygdalarum copia. In littore sal marinus fit. Dehinc est Laurentum, oppidum edito loco, quod eiusdẽ nominis fluuius adlabitur, abest a mari m.p. octo, a Pẽtedactylo decẽ. Hic lina optima fiunt, & caseus probatissimus, prouenit terebinthus, nascitur lapis molaris frumentarius & olearius, nascuntur cappares, cuminũ syluestre, & fœniculum marinũ, & seriphium siue absynthium marinum, quod & Santonicum vocant. Nascitur herba, quam alij votumum vocant, Græci Calabri lixin, & sinnacũ appellant, nascitur & spartũ teres est & lini modo, sed crassius, bulliunt, & terunt, macerãtq; In templo diuo Angelo dicato beati Gerasimi huius oppidi ciuis corpus quiescit. Eius festũ decimo octauo Cal. Iulij agunt. Exin Halex fluuius labitur torentinis & anguillis vber, qui Locros, ait Strabo, à Rhegio disterminat. Qui per vallem profundã cursum habet. Peculiare quiddã de cicadis obuenit: quæ enim in Locrorum ripa versantur sonantius strident, illis aliis vox nulla contigit, cuius rei causam suspicantur esse: nam cum ijs omnino vmbrosa regio sit, vnde roscidas alarum pelliculas minime pandant, illis sole feruida est, quæ aridas & vti corneas habeãt, vnde apte stridor emittitur. Diodorus Siculus lib. 5. de antiquorum gestis fabulosis, huiusce rei aliam causam tradit: Cum, *inquit*, Hercules ad fines Rheginorum & Locrensium peruenisset, deque via fessus quiesceret, cicadarum strepitu pertæsus Deos orasse fertur, vt eas inde amouerẽt, exaudita prece non solum tunc, sed etiam postmodum cicadæ nunquã sunt his locis repertæ. *Id quod asseuerat Granius apud Solinum. Athenæus lib. 15. & Ælianus in libro de historia animalium negant huiusce rei causam sciri posse.* Canunt autem cicadæ, *ait Ælianus*, mẽbranulæ verberatione, & non ore, vt cætera animalia. *Quod si ita est, vera est causa quã scribit Strabo. Iuxta Halecem amnem Amygdalia oppidum est, Peripolis quondam dictum edito loco natura satis munitum cum linis, & caseo, & melle optimis, a mari m.p. quatuor distans, à Laurento totidem, Locrensium quondam. nam, vt dixi, olim Halex fluuius Locrensem agrum à Rhegino disterminabat. Fuit hoc oppidum simul cum tota ora hac Romana ciuitate donatum, vt Plinius tradit. De quo Thucydides libro tertio sic ait:* Athenienses, qui circa Siciliam agebant, cum in Locridem nauigassent, Peripolim oppidum in congressu quodam Locros qui loco auxilium ferebant, superantes cœperunt. *In hoc agro lapis Phrygius nascitur, proueniunt & asparagi omnibus anni mensibus, suntq; pagi Rigudum, Arocha, & Gallicum. Ex Peripoli oppido hoc fuit Praxiteles ille statuarius & pictor celeberrimus, qui arte sua naturam est imitatus: cuius simulachra viuis adeo simillima erant, vt vel bruta animalia deciperentur, & homines ad concubitum allicerentur. De quo Plinius libro trigesimo tertio ita scribit:* Praxiteles primus specula fecit magni Pompei ætate CIIII. Olymp. *Et quadragesimo quarto:* Praxiteles marmore felicior, ideo clarior. Fecit tamen ex ære pulcherrima opera Proserpinæ raptum, item Catagusam, & ebrietatem, & Liberum patrem, nobilemque vnà Satyrum, quæ Græci periboeton cognominãt. Signa etiam, quæ ante Felicitatis ædem fuere, Veneremque, quæ cum ipsa æde incendio cremata est Claudii principatu, marmoreæ illi suæ per terras inclytæ parem. Item Stephusam, Spelumenen, Oenophorum, Harmodium, & Aristogitonem Tyrannicidas, quos à Xerxe Persarum rege captos, victa Perside, Atheniẽsibus remisit magnus Alexander. Fecit & puberem Apollinem subrepẽte lacerto cominus sagitta insidiantem, quem Sauroctonon vocãt. Spectãtur & duo signa eius diuersos affectus exprimentia, flentis matronæ, & meretricis gaudentis. Hanc putant Phrinen fuisse, deprehenduntque in ea amorem artificis, & mercedem in vultu meretricis. *Et libro trigesimo quinto:* Possunius laudat Praxitelem, quia plasticen matrem statuariæ sculpturæque & cœlaturæ esse dixit. *Et libro trigesimo sexto:* Praxiteles marmoris gloria superauit etiam semet, opera sunt Athenis in Ceramico, sed ante omnia, & non solum Praxitelis, verumetiam in toto orbe terrarum Venus, quam vt viderent multi nauigauerunt Gnidum. Duas fecerat, simulque vendebat, alteram velata specie, quam ob id quidam prætulerunt optione, quarum conditio erat Coi, cum alteram etiam eodem pretio detulisset. Seuerum id ac pudicum arbitrantes, reiectam Gnidii emerunt immẽsa differentia famæ. Voluit eam postea à Gnidiis mercari rex Nicomedes, totum æs ciuitatis alienum, quod erat ingens, dissoluturum repromittens. Omnia perpeti maluere, nec immerito. illo enim signo Praxiteles nobilitauerat Gnidum. Ædicula eius tota aperitur, vt conspici possit: vndique effigies deæ, fauente ipsa, vt creditur, fa-

cta, nec minor ex quacunque parte admiratio A est. Ferunt amore captum quendam, cum delatuisset nocte simulachro cohæsisse, eius cupiditatis esse indicem maculam. Sunt in Gnido & alia signa marmorea illustrium artificum, nec maius aliud Veneris Praxitelicæ specimen, quam quod inter hęc sola memoratur. Eiusdem est Cupido obiectus à Cicerone Verri: ille, propter quem Thespiæ visebantur, nunc in Octauiæ scholis positus. Eiusdẽ est alter nudus in Pario colonia Propontidis, par Veneri Gnidiæ nobilitate, & B iniuria. Adamauit enim eum Alcidas Rhodius, atque in eo quoq; simile amoris vestigium reliquit. Romæ Praxitelis opera sunt Flora, Triptolemus, Ceres, in hortis Seruitianis, boni euẽtus, & bonæ fortunæ simulachra in Capitolio, item Męnades, & quas Thyadas vocant & Caryatidas, & Silleni in Asinij Pollionis monumentis, & Apollo, & Neptunus. Praxitelis filius Cephisodorus rei & artis hæres fuit. Cuius laudatũ est Pergami Sympregma signum nobile, digitis corpori C verius, quam marmori impressis. Romæ eius opera sunt Latona in Palatij delubro, Venus in Asinij Pollionis monumentis, & intra Octauiæ porticus in Iunonis æde Æsculapius, ac Diana. *Et rursus infra*: Admiratur & Praxiteles qui etiã quinq; volumina scripsit nobilium operũ in toto orbe. Natus hic in Græca Italiæ ora, & ciuitate Romana donatus cum ijs oppidis. Iouem fecit eburneum in Metelli æde, qua campus petitur. Accidit vero ei, vt cum in nauibus, vbi feræ D Africanę erant, per caueam intuens leonem cælaret, vt ex alia cauea panthera erumperet nõ leui periculo diligentissimi artificis. Fecisse opera complura dicitur, sed quæ fecerit nominatim nõ refertur. *Ex libro 35.* Ceris pingere ac pictura inurere quidam Aristidis inuentum putant, postea consummatum à Praxitele. De quo Varro. Praxiteles propter artificium egregium nemini est paulo humaniori ignotus. *Et Cicero de diuinatione lib. 1.* Praxiteles cælauit argento Rosciũ pue- E rum circumplicatum serpentis amplexu, quod eius futuræ probitatis indicium fuit. *Et in Verrem actione sexta.* Apud Heium erat signum Cupidinis marmoreum Praxitelis. Idem opinor artifex eiusmodi cupidinem fecit illum, qui est Thespiis, propter quem Thespiæ visuntur, nam alia visendi causa nulla erat. *De hoc etiam meminit Strabo lib. 9. qui & libro 13. ædem templi Dianæ Ephesinæ, totam Praxitelis operibus plenam fuisse tradit. Et Val. Max. lib. 8.* Praxiteles Veneris statuã in mar- F more quasi spirantem in templo Gnidiorũ collocauit, propter pulchritudinem operis libidinoso cuiusdam amplexu parum tutam. Equus etiam visa equæ statua hinnitum edere coactus est. Et canum latratus aspectu picti canis latratus, taurusq; ad amorem & concubitum vaccæ Syracusis nimiæ similitudinis irritamenta compulsus. *Hunc quoq; decantauit Propertius sic*: Praxitelem Parius vindicat arte lapis. *Fecit & Niobis statuam pulcherrimam a Græcis poëtis celebratam. Extat hoc epigramma ad verbum Latinum factum.*

Ex vita me dij fecerunt lapidem, ex lapide vero
Vitam Praxiteles iterum fecit. *Item Ausonius.*
Viuebam; sum facta silex, quæ deinde polita,
Praxitelis manibus viuo iterum Niobe.
Reddidit artificis manus omnia, sed sine sensu.
Hãc ego cum læsi numina non habui.

Et Pausanias in Atticis: Bellonæ signum Praxitelis filiorũ opus. Fecit & statuam equestrem militari ornatu non longe à porta Atheniensium. Fecit & equũ ipsum & hominem insidentem. In Cereris templo ipsius deæ, & filiæ, & Inachi facem præferẽtis signa fecit. Fecit & deam suadelam, & deam, quàm paregoron, hoc est, consolatricem vocant, & Satyrum in sacello Dionysij, è Pario lapide, quem patrium vocant, & alterum Dionysium, quæ Dasyllum appellant è lapide Pario. In templo quodam fecit duodecim deorum signa. In arce Atheniensium fecit Dianam. In templo Veneris fecit ipsam eburneam cognomento praxim à nomine suo. Fecit & Fortunam in templo eius, & Latonam, & Dianam, & Apollinem in tẽplo eius longe præclarum, & Dianam Brautoniam. Phryne interim eum percontanti quodnã eius esset pulcherrimum opus, Praxiteles dicere noluit. Accurrens autem Phrynes famulus dixit, multa Praxitelis opera consumpta esse igne accenso in domicilio, non tamen omnia absumpta fuisse. Praxiteles respondit, nil refert, dum ignis Satyrum & Cupidinem non absumpserit. Tum Phryne dixit Praxiteli, nil dubites, nam nihil amissum est, nec ignis in domicilio accensus est. Hoc commento mulieris confessus est Praxiteles quod pulcherrimũ opus fecerit. Tum Phryne petijt ab eo Cupidinem. Fecit, *ait idem in Arcadicis*, signa Latonæ & eius filiorum. Fecit & Iunonem in templo eius sedentẽ in sella, & Heben filiam eius, & Mineruam Iunoni assistentes. Fecit & Platensi, *ait idem in Boëticis*, Rheam, quæ saxum fascis inuolutum pro puero, quem pepererat Saturno habet, & Taleam, id est adultã Iunonem è lapide Pentelesio & Cupidinem ex eodem lapide, & commentum Phrynes in ipsum. Quem Cupidinem Gaius Imperator abstulit, Claudius vero eum remisit Thespias, quem rursus Nero abstulit, quem postea ignis consumpsit. Fecit & Phrynem & Venerem. Fecit & in lacunaribus Thebanorũ maiorem partem duodecim laborum Herculis, & signum quoddã ingẽti magnitudine, vtrumq; è lapide Pentelesio. Fecit & Æsculapium. Fecit, *ait idem in Eliacis.* & Mercurium portantem Bacchum infantem in templo Iunonis. & Dionysium in templo eius. Fecit, *vt idem in Phocaicis*, Dianam dextra facem, sinistra canem, in humeris vero pharetram habẽtem. *Callistratus etiã de Cupidine Praxitelis duobus locis plura scribit. Cephisodorus autem Praxitelis filius, præter ea, quæ Plinius scribit*, fecit, *ait Pausanias in Atticis & Boëticis*, Bellonam & Cadmum

Cadmum. *Post Peripolim, hoc est Amygdaliam Boua ciuitas offertur sedes Episcopalis in montis cacumine sita, distat à freto m. p. quinq; , ab Amygdalia tribus. Laurentius Episcopus Bouensis interfuit Synodo Romanæ sub Symmacho Papa. Ex hac vrbe fuit beatus Helias Abbas diui Basilij monachus, beati Nili contemporaneus, eiq; beneuolentia coniunctus. Eius corpus Calatri esse creditur. Cuius festum agunt tertio Idus Septembris. In hoc agro est Africum pagus, ex quo fuit beatus Leo diui Basilij monachus, cuius corpus Bouæ iacet in æde Episcopali. Eius festum agunt tertio Nonas Maij. Fit hic caseus laudatissimus, item vina, olea & mella præclara. Extant & syluæ glandiferæ ad porcos alendos commodæ, congerunt & accipitres multigeni. Fiunt & coturnicum aucupia non vulgaria. A Leucoperta villa hucusq; incolæ in familiari sermone Latina & Græca lingua vtuntur: sacra vero Græca lingua Græcoq; ritu faciunt. Post Bouã Palitium tenue castellum est humili loco, quod eiusdem nominis fluuius præterfluit , abest à Boua m. p. sex, à freto totidem. Hic quoq; caseus laudatissimus fit, & vina, olea & mella clara, extant & syluæ glandiferæ ad porcos alendos commodæ. Fit in hoc agro sesama, nascuntur cappares affatim, & tubera. Est & ager hic frumenti & aliarum frugum ferax. In hac orientali Calabriæ plaga prouenit passim & vbertim siliqua siluestris, azonalum vocant indigenæ, & terebinthus, quam alij acroscinum , id est siluestrem schinum, alij transpositis dictionibus Scinocrastum vocant. Schinus autem lentiscum significat. Item oleander rufus & albus, vitex , Lachanum vocant græco vocabulo, quod herbosum & fruticosum significat. Item tamarix, lentiscus, & eringium. Item in hac ora vulgò, & præsertim Palitij agro, & Brancaleonis Bianci, Geoliosæ, Arocellæ, Cutri, Crotonis, Coriolani, Castrouillari, atq; alibi herba nascitur, quæ masticem fundit. Quam Plinius libro duodecimo in Asia & Græcia reperiri tradit, de qua sic scribit:* Sed mastix quoque gemina est, quoniam & in Asia Græciaque reperitur herba è radice folia emittens, & carduum similem malo, seminis plenũ lachrymaque erumpit incisa parte summa , vix vt dignosci possit à mastice vera. Fit autem vera mastix è lentisco. *Post Palitiũ Herculeum promontorium occurrit ab Hercule dictum, portum habens ab occasu. Distat à Leucopetra promontorio m. p. XXXVI. De quo sic scribit Strabo:* Herculeum promontorium extremum ad meridiem inclinatur. nam cum deflexeris, statim vento nauigãdum est Africo usque in Iapygiam: postea in Septentrionem semper, & magis in occasum vergit in sinum Ionium. *A Leucopetra hucusque optimarum trichiarum vbertim captura fit , quas sale asseruant in cadis. Nascitur & in ora hac vulgo votumum herba. Deinde est Brancaleonum pusillum castellum in montis supercilio locatum, abest à mari milliario cum dimidio, ab Herculeo vero promontorio m. p. quatuor. Hic mel optimum fit & gossipium, & sesama, fiunt aprorum, & aliarum quadrupedum venationes, & aucupia minutarum alitum, nascuntur tubera: prouenit terebinthus, nascitur lapis molaris frumentarius & olearius, item magnesia lapis, quo vtuntur figuli. Exinde est Bulsanum oppidum super saxum conditum, distat à Brancaleono m. p. tribus, à freto quatuor. Huc Cretensium, Maurorum, & Carthaginensium classis primo applicuit anno post Christum natum M.LXXV. qui & oppidum id, & totam Calabriam, Appuliam, & Lucaniam diripuerunt. In monasterio D. Mariæ, Epesaca cognomine, agri Tabennensis, scriptura quædam est, in qua scriptum est Bulsanum siue Brettianum sedem episcopalem fuisse, & eius dioecesim partim Bouensi, partim Locrensi additam. Ager hic frugifer est, fiunt aucupia paruarum auium, proueniunt tubera. Est in hac agro Motauicus. Inde est Crepacorium castellũ edito loco cum melle spectato, abest à mari m. p. quinq;: fortasse Samos olim dicta , per hæc enim loca Samij Samum vrbem condiderunt. In hoc agro Agatha vicus est, vbi cos aquaria eximitur. Postea Zephyrium promontorium extat, distat à promõtorio Herculeo m. p. xij. De quo Strabo sic scribit:* Zephyrium promontorium agri Locri , à quo Locrenses Zephyrii dicti sunt , portum habens ab occasu venientibus commodum, vnde & nomen accepit, habet & portum alterũ ab ortu. Hic Locrus vrbs primo condita fuit. Hic, *ait Plinius*, includitur Europæ sinus primus, ab eoque maria nuncupatur. *Et rursum:* primus Europæ sinus à Calpe Hispaniæ extimo monte Locros & Zephyriũ vsque protenditur immenso ambitu. *Pomponius Mela in hac ora tres sinus ponit , primum inter promontoria Salem & Lacinium , qui Tarentinus & Thurinus dicitur ab oppidis. In quo Tarentum, Metapontum, Thurium, & Crotonem locat. Secundum inter Lacinium & Cocynthum promontoria, (licet mendosè pro Cocyntho Zephyrium legatur) qui Scyllaticus sinus nuncupatur, in quo portum Castra Annibalis, Peteliam, Scyllaceum, & Cæcinum locat, eius ambitus lxx. m. p. est. Tertium inter Cocynthum & Zephyrium (licet mendosè pro Zephyrio Brettiũ legatur) qui Locrensis sinus appellatur: in quo Consulinum, Cauloniam, & Locrum ponit. Plinius autem inter Zephyrium & Cocynthum, Mistram, Consulinum, Locrum, Cauloniam, Sagram, & Locanum ponit. Qui libro trigesimo quarto ait:* Molybdena, id est Galena laudatissima, quæ in Zephyrio fit. *Mare hoc pluribus locis scopulosum est secus littus. Post Zephyrium, Biancum oppidum est edito loco situm, distat à freto milliario cum dimidio, à Zephyrio vero m. p. tribus. Hic vinum bonitate mirificum nascitur, album est & austerum , semper seipso melius, cuius & magnus numerus fit. Sunt in agro hoc syluæ glandiferæ alendis porcis commodæ : oriuntur cappares, nascitur cos aquaria probatissima : est & Casignana pagus. Inde est Potamia oppidulum cum melle spectato abest à freto m. p. sex. hic tubera nascũtur, & lapis phrygius. Dein est Bouolina oppidum cũ vino bonitate præcipuo, distat a Bianco m. p. sex, a fre-*

te duobus. Aer hic saluberrimus est. In hoc agro legitur manna, nascitur gypsum, & rubrica fabrilis, & aëtites lapis, proueniunt tubera, nascuntur cappares, fit gossipium & sesama. Extant, & perpulchra pabula vbi medicarum sponte nascentium copia est ingens. Hic regia equorum armenta pabulantur, saginanturque. Fiunt & pulchra perdicum, coturnicum, turdorum, rusticularum, gallinaginum, ardearum, & aliarum minorum alitum aucupia: congerunt & accipitres multigeni. Extant & horti nemorosi limonum, citrorum & malorum aureorum. Supra est Charetũ exiguum castellum, vbi aëtites & tubera nascuntur, legitur manna. A Bouolina ad quartum lapidẽ Condoianum oppidum est edito loco situm, abest à mari milliario cum dimidio. Id Vriam esse arbitror, nam, vt ostendi, Varro dicit Idomeneũ classe Locros appulisse, ibiq; oppida aliquot condidisse, in queis est Vria, & Castrum Mineruæ nobilissimum, licet Strabo & Plinius Vriã alibi ponant: fortasse ibi eiusdẽ nominis oppidũ fuit. In hoc agro aëtites nascuntur, proueniunt cappares, fit gossipium & sesama & amygdalarum copia. Fiunt vina & mella optima, & aucupia qualia Bianci agro. A Leucopetra hucusq; & inde vulgò in montibus apri, cerui, capreæ, meles, sciuri, lutræ, martes, lynces, viuerræ, & istrices stabulantur, & lepores extant testudines terrestres, & erinacei, passim nascuntur cappares ubertim, itẽ vitex, oleãder, terrebinthus, tamarix, lentiscus, siliqua syluestris, & votumum herba. Extant & perpulchra pabula pascendis saginandisq; armentis gregibusq; opportuna, vbi præter alias herbas medica sponte affatim prouenit. Post Condoianũ, Hieracium, est sedes Episcopalis, Locrus olim dicta, edito eoq; saluberrimo, ac natura mundissimo loco sita inter duos amnes Mericum & Nouitũ, distat à freto m.p.5. à Rhegio, ait Strabo, septuaginta quinque. Est autem vetustissima ac nobilissima, ab Aiace Oileo & Locris Naritijs super Zephyrium promontorium primum condita, vnde & Locri Epizephyrij dicti sunt, inde huc, vbi nunc est translata fuit vrbs, quia is locus illo tutior & salubrior sit. Est enim, vt dixi, locus eminens, quod ipsum Dionysius etiam Apher & Strabo scribunt. Fuit enim mos priscis, ait Dionysius Halicar. condendi vrbes paruas & crebras in montib. Strabo quoq; libro 5. de Populonia loquens inquit: Conditores vrbium maritimas fugitabant oras, vel ante illas tuta iaciebant propugnacula, ne illi incursantibus prædonum nauigiis in promptu iacerent, exuuiæq; illorum fierent. In condendis autem vrbibus locus opportunus Ortum aut Meridiem spectans deligendus, & si regionis situs patitur, editus, in saxo, ne cuniculis sit obnoxius, natura munitus, aut certe semimunitus, rupibus vallatus vndiq;, aut maxima parte, qui manu adiutus facile muniri possit, quo incolæ tutari se, & hostes lædere possint. Item cœli temperies requirenda est, & aquarum vbertas bonitasq;. Hæ loci dotes Hieracio, Locro olim, conspiciuntur, in qua & duæ arces erant paulum inter se distantes, vt Liuius lib. 9. scribit. Quare lõge hallucinantur q vrbẽ Locrũ secus littus in loco, quem Peripolim vocãt, olim fuisse opinantur. Nã quòd in Liuio bel. Pun. lib. 4. de Locri obsidione scriptum est: Amilcar loco superiore castra ponit, vnde agros vrbemque possit conspicere. Et libro 7. Crispinus Locrum oppugnare conatus obsedit, naues ex Sicilia accersiuit, quæ vergentem ad mare partem vrbis oppugnarent: Non quidem, ibi, loco superiore, comparatiue accipiẽdum est, vt locus ille superior vrbe, hoc est eminentior fuerit: cum neq; circum vrbem locus sit ea editior, sed superiore pro edito intelligendum est: nam Latinitas identidem comparatiuo pro positiuo vtitur. Partem autem vrbis ad mare vergentem naues oppugnabant, ne oppidani per ea loca vagarentur, neue commeatus in vrbem inueheretur, præsidiumq; aduentaret. Vrbes enim vicinæ mari, mariq; terraq; obsidentur, oppugnanturq;. Secus vero littus suburbia erant, nam Locrus potens olim & opulens vrbs fuit. Peripolis autem vbi sit, ostendimus. A Locro vrbe ciues Locri & Locrenses dicuntur. A quibus autem condita sit Locrus varia est scriptorum opinio. Dionysius enim Apher in libro de situ orbis à Locrorum regina hanc vrbem conditam scribit, ait enim:

Hinc ad boream Zephyrii, quæ summa vocatur,
Sub qua sunt Locri celeres, qui tempore prisco.
Illuc reginam propriam venere secuti,
Ausoniãq; tenent, qua currit flumen Halecis

Maro lib. 3. Æneidos eam à Locris Naritiis conditam scribit. Vbi ait: Hìc & Naritii posuere mœnia Locri. Hi, ait Seruius, socii fuere Aiacis Oilei, qui post tempestatem montis Capharei huc concessere, & vrbem hanc condidere. Strabo autem libro 6. ita de ea scribit: Locri Epizephyrii vrbs insignis. Quoniam è Locris Cresoum habitantibus sinum coloni huc profecti sunt, Euãthe ductore paulo post conditam Crotonem atque Syracusas. Qua in re fallitur Ephorus, eos ab Locris Opuntiis descendisse inquiens triennio, aut quadriennio cum Zephyrium incolerent. Postmodum vrbem transtulerunt, opem ferentibus Syracusanis vna cum iis, apud quos est lacus Locrinus, vbi Locri in expeditionem profecti fuerant. Nam è Rhegio vsq; Locros m.p. lxxv. intersunt. Situm est autem oppidum in quodam mõtis supercilio, quod Esopis vocatur. Eos autem primos legib. scriptis vsos esse opinio est. Et plurimum temporis rempublicam optimis rexisse institutis. At Dionysius eiectus à Syracusanis flagitiosissime omnium abusus est. Quippe ornatis sponsalibus puellas cubicula & thalamos irrumpens vitiabat. Formosas vero & maturas viro virgines in vnum congregabat. Dehinc dimissas integris alis columbas in conuiuio illas nudas in circuitu quæritare captare videbat. Nonnullasq; sandalia soluta calciantes partim supernè, partim infime sectari dicebat dedecoris causa. De quibus pœnas dedit postmodum, cum recuperaturus imperium rursus in Siciliã regressus esset. Locri n. cæso Dionysii præsidio, primo quidem in li-

in libertatem sese vendicarunt, dehinc vxorem A illius ac liberos in potestatem suam redegerunt. Erant autem filiæ quidem duæ, filius vero vnus minor natu, sed iam ad adolescentiā perueniens. Alter enim Apollocrates nomine vnà cum patre in expeditionem comes reuersionis in regnū causa profectus fuerat. Cum autem Dionysius pariter ac pro eo Tarentini multis eos fatigarent precibus vt corpora redderent redēptione, quæcunq; collibuisset, accepta, nullo pacto restituerunt. At obsidionis incommoda, agrorumq; po- B pulationem potius tolerauerunt. Et iracundiam furoremq; omnem in filias euomuerūt. Easque passim constupratas demum strangularunt, corpora deinde concremauerunt ossaque cum molendo attriuissent in mare dissipauerunt. *Clearchus quoq; hac de re sic scribit:* Dionysius iunior Doridis Locrensis filius cum ad Locrensium ciuitatem venisset, serpillis ac rosis amplissimam totius ciuitatis domum constrauit, Locrensiumque virgines vicissim arcessebat, cum quibus de- C nudatis nudus ipse superstratis volutatus, nihil omnino turpitudinis intentatum relinquebat. Quare multò nō post qui iniuriā acceperūt eius vxorem liberosque cōprehensos in via statuerūt omneque contumeliæ genus in eos exercuerūt, qua demum exaturati acubus sub vngues præfixis interfecerunt. Et vt in defunctas quoq; sæuirent, earum ossa in mortariis contuderunt, carnesque reliquas partiti, eos, qui non degustassent execrati sunt, reliquas in mare proiecerunt. Ipse D vero Dionysius postremo in Cibelis sacris tripudians tympanum gestans miserabiliter vitam finiuit. *Item Trogus Pompeius Iustino libro vigesimo-primo referente, ait:* Dionysius iunior à Syracusanis deiectus exulque à Locrensibus sociis acceptus, velut iure regnaret, arcem occupat, solitāq; sibi sæuitiā exercet, coniuges principum ad stuprum rapiebat, virgines ante nuptias abducebat strupatasque sponsis reddebat, locupletissimos quosque aut ciuitate pellebat, aut occidi im- E perabat, bona eorum inuadebat. Deinde cum rapinæ occasio deesset, vniuersam ciuitatem callido commento circumuenit. Nam omnes feminas impensius ornatas in templum Veneris conuenientes immissis militibus spoliauit, quarundam viros ditiores interfecit, quasdam ad prodendas virorum pecunias torquet. Cum his artibus per annos sex regnasset, conspiratione Locrorum ciuitate pulsus in Siciliam redit. *Quæ tyrannorum ferax & nutrix* F *tales sæpe emittebat flagitiosissimos & lethiferos fructus. Dionysius autem maior, inter cætera flagitia, Proserpinæ templum Locris spoliauit. De quo Cicero libro 3. de Nat. Deorum ait:* Dionysius cum fanum Proserpinæ Locris expilasset, nauigabat Syracusas, isq; cum secundum cursum teneret, videtis ne inquit, amici, quā bona à diis immortalibus nauigatio sacrilegis detur? *Hoc ipsum scri-bit Val. Max. lib.* 1. Aristides Locrus ex Platonis familiarib. vnus, *ait Plut. in Timoleōte*, cū superior Dionysius vnam natarū eius in vxorē peteret respondit: suauius sibi fore illam mortuam, quam tyranno nuptam aspicere. Paulo post cum Dionysius eum morte damnaret, & contumeliæ causa illum interrogasset, si quemadmodū prius de collocatione filiæ sentiret, respondit, rerū gestarum mœstitia affici, dictorum autem nulla pœnitentia detineri. *Fuit Locrus teste Platone, flos Italiæ, nobilitate, & diuitiis & gloria gestarum rerū. Quæ non modo quotam Calabriæ orientalis oræ partem ab Halecio amni vsq; ad Crotalum flumen, sed nō modicam quoq; occiduæ Calabriæ oræ partem possedit. Nam, vt ostendi, Metauria, Medama Hipponium, & Temesa Locrensium fuē. Cū itaq; Metauria & Medama, & Hipponiū sub Locrensium ditione essent, haud dubiū & ora hæc maritima omnis a Pacolino idest Metauro amni Lametum flumē vsq; (id n. flumē Vibonēsem agrum a Terineo disterminabat)* C *nec nō mediterranea regio sub illorū ditione erat. Erant & præter cætera oppida sub Locrensium ditione Itone & Melæa ipsorum finitimæ, ac coloniæ, quæ aliquādo ab ipsis desciuere, vt mox ex Thucydide liquebit. Iam vero Itonem vrbe & alibi, & in Italia quoq; fuisse scribit Stephanus. Cæterū in qua parte hæ vrbes finitimæ essent Locrensium, an in orientali plaga cis Cæcinū amnē, an in occidua ora cis Lametū flumē, an in agro Temesæ, quæ etiā vt ostēdi, Locrensium erat, & ā maritimæ ā mediterraneæ incertū est. Redegerūt etiā* D *Locrenses in potestatem suā Messanā vrbem, vt Thucydides tradit, qui libro 4. sic scribit.* Decem Syracusanorum naues totidemq; Locrensium Messanā in Sicilia ceperunt ab ipsis oppidanis acciti. Defecit autem ab Atheniēsibus ea ciuitas præcipue opera cum Syracusanorum, qui cernentes id oppidum inuadendæ Siciliæ opportunū, metuebāt ne se maioribus copiis aggrederētur, illinc profecti Athenienses tum Locrensiū, qui Rheginos sibi inuisos volebant vtrinq; oppugnari. Itaq; in E eorum agrū cū omni exercitu inuadunt, simul ne Mamertinis illi ferrent auxilia, simul inducti ab Rheginis, qui apud ipsos erant exulibus. Nam Rhegium permulto tempore seditionib. agitabatur, nec in præsenti poterant Locrenses arcere quo magis illi ingruebant: qui postea quam agrū populati sunt, rediere cum peditatu : nam naues ad Messanam in præsidio erant, in eodemque aliæ quæ instruebantur ventur, atque illinc bellum gesturæ. *Et libro quinto:* Pheax Atheni- F ensium legatus cum rediit in Italiam, cum nonnullis ciuitatibus de amicitia Atheniensium sermonem habuit, atque cum Mamertinis apud Locros agentibus, quo relegati erant, cum post Siciliensium pacificationem orta inter Mamertinos seditione ab aduersa factione acciti Locrēsibus eiecti essent, factaq; aliquādiu Messana Locrēsiū. Hos itaque Pheax illuc receptus nihil læsit, quia cū Locrēsibus tractā egerat Atheniensiū nomine

A nomine. Soli enim omnium sociorum in reconciliatione Siciliensium fœdus abnuerant cum Atheniensibus, ne tum quidem admissuri, nisi bello aduersus Itones & Melæos occupati fuissent finitimos suos atque colonos. *In bello Syracusanorum Leontinis, Locrenses Syracusanis, Rhegini Leontinis studebant, vt Thucydides lib. 3. prodit In bello vero Atheniensium cum Syracusanis, Locrenses Syracusanis, Rhegini Atheniensibus fauebant, quo tempore Locrenses Rheginorum agrum depopulabantur, vt idem auctor libro quarto scribit. Polybius*

B *etiam libro decimo, Locrum & Rhegium & Cauloniam, & Crotonem clarissimas vrbes fuisse scribit.* Romani, *ait idem libro primo,* Locrensium & Tarentinorum, & Neapolitanorum nauibus vsi cū exercitu in Siciliam transfretarunt. *Pulso quoque Italia Annibale Romani, vt libro primo ostendi, naues à Lrocrensibus sociis acceperunt. Hanc vrbem decantauit Accius poeta qui in Erigona, Nonio referente ait*: Locrorum loca viridia, & frugum v-

C bera sunt. *Hanc vrbē Ouid. Met. libro quintodecimo, Naritiam vocat, quod eam Naritij condiderint. Cicero etiam libro tertio hic ad Atticum scribens:* Nariti Locridis. *Et Virgilius Georg. lib. 2. picē, quæ in Apēnino huius vrbis agro fiebat, laudans ait*: Et iuuat Naritiæ picis spectare lucos. *Huius & Crotonis aëris salubritatem Plinius lib. 2. his verbis ostendit:* Locris & Crotone pestilentia nunquam fuit, nec vllo terræmotu laboratum annotatum est. *Et rursus:* in Italia Locris nullo non die appa-

D ret arcus. *Inest enim natura occultum quidpiam, quod ad loci felicitatem facit, vnde ob gratam cœli temperiem hic clara ingenia vsquequaq; claruerunt. Vsus erat Locrensibus, vt matronæ ex lectis floribus necterent coronas.* A Locris, *ait Plinius,* Italiæ frons incipit magna Græcia appellata, in tres sinus incedens Ausonii maris, quoniam Ausones tenuere primum. Obtulerunt Locrenses, *ait Pausanias in Eliacis,* Sicyoni Apollinis statuam ex buxo, capite vero aureo, quam Patroclus Crotoniata

E Catylli filius fecit. Locrenses, *ait Cicero in oratione pro Archia poeta,* ipsum Archiam ciuitate, cæterisque pręmiis donarunt. *Fuit Cicero ipse Locrēsium ac totius Calabriæ patronus. Libro enim secundo de Legibus clientes suos appellat.* Locrenses, *ait Polyænus lib. 6.* fœdus & cum Siculis inientes aliorum capita sub tunicis super humeros imposuerunt, & terram iniectam calceis sub pedibus habentes, iurarunt se firmam ac solidam ipsis rēpub. conseruaturos donec eam terram calcarent

F & capita in humeris ferrēt. Iusiurando fidem habentes Siculos omnes postridie Locrenses interfecerunt, quasi iam non amplius in eadem terra gradientes, nec capita in humeris ferrent. *Causa autem, vt Locrenses eam potentiam ac felicitatem amitterent, fuit Dionysii tyranni affinitas. Duxit enim vxorem Doridem Locrensem, ait Diodorus Siculus lib. 14. Xenoti filiam, qui ciues suos illis temporibus gloriæ amplitudine superabat: ex ea Dionysium iuniorem suscepit, vt idem in Philippo tradit. Meminit huiusce rei Cicero, Tusculan. libro 5 qui flagitiosissimus fuit, & sæuissimus tyrannus. Ait itaq; Arist. Pol. lib. 2.* Causa fuit vt Locrorum ciuitas interiret propter Dionysii affinitatē, quod non contigisset in populari statu, neque in ea optimatum gubernatione, quæ optimè mixta tēperataque fuisset. Locrenses enim, *ait Plato libro primo de legibus,* optimis legibus vsi sunt. *Et Strabo lib. 6.* Ephorus describendis Locorum legibus memoriam faciens, quas ex Cretensibus & Spartanis, & Areopagitarum institutis Zaleucus conscripsit, inqt, Illud imprimis nouū induxisse Zaleucum, vt cum pristinæ leges definiendarum condemnationum in singulis delictis modum iudicibus ipsis concederent, ille per leges ipsas terminauit. Putauit enim iudices ipsos haud eādem eadem de re habituros esse sententiam, oportere autem easdem approbare. Et de contractibus iisdem simpliciori quodam modo instituere. Thurios postea cum præter Locros acutius explicare voluissent, celebriores quidē cæterum deteriores euasisse. Bonos quidem legum latores esse non qui omnia accusatorum acta cauerint, sed qui in simpliciter latis consistant. *Hoc à Platone dictum est. Quibus leges adsunt plurimæ ac pœnæ plurimæ iis, & viuendi ritus deprauatos esse: sicut quibus plures adsunt medici, iis & ægritudines permultas adesse probabile est. Fuerunt Locrenses Romanis amici ac socij. Quos, vt in Siciliam trāsmitterent, suis nauibus, vt retuli, adiuuerunt* Horū & Brettiorum agrum, *ait Polybius lib. 1.* Hamilcar classis præfectus vastauit. Cumque ab Annone obsiderentur, vrbem omnibus necessariis rebus, quo Pœnis resisterent, munierunt, *vt in Liuio bel. Pun. lib. 1. liquet. Quam autem ob causam se Annibali dederunt idem Liuius bel. Pun. l. b. 4. prodit, vbi sic ait:* Hanno adiutoribus & ducibus Brettiis Græcas vrbes tentauit, eò facilius in societate manentes Romana, quod Brettios quos & oderant & metuebant, Carthaginensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequicquam absumpti. Interim Locrenses frumentum lignaque & cætera necessaria vsibus ex agris in vrbem rapere etiam, nequid relictum prædæ hostibus esset, & indies maior omnibus portis multitudo effundi. Postremo ii modo relicti in vrbe erant, qui reficerent muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium ætatum, ordinumque multitudinem & vagamē in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emisit, qui violare quempiam vetiti, tantum excluderent ex vrbe fuga dissipatos turmas obiecere. Dux ipse loco superiore castra ponit, vnde agros vrbemque posset cōspicere, Brettiorum cohortem adire muros, atque vocare principes Locrensium ad colloquium iussit, & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortati ad vrbem

A vrbem tradendam. Brettijs in colloquio nullius rei primo fides est. Deinde vt Pœnus apparuit in collib. & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostiũ esse asserebant, tum metu victi consulturos se populum respõderũt. Aduocataq; extemplo cõcione cum & leuissima quisque nouas res nouamq; societatem mallet, & quorum propinqui extra vrbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis pignoratos haberent animos, pauci magis taciti probarunt constantem fidem, quam probatam tueri auderent, haud dubio in spem consensu fit ad Pœnos B deditio L. Attilio præfecto præsidij, quiq; milites cum eo Romani erant; clam in portum deductis atque impositis in naues vt Rhegium deueherentur. Amilcarem Pœnosque ea conditione, vt fœdus ex templo æquis legibus fieret, in vrbem acceperunt. Cuius rei propè non seruata fides est deditis. Cũ Pœnus dolo dimissũ Romanũ præsidiũ incusarent, Locrenses q; profugisse ipsum causarentur. Locrensibus iussu Annibalis C data pax, vt legibus suis libere viuerẽt, vrbs pariter & portus in potestate Locrensiũ esset. Societas eo iure staret, vt Pœnus Locrensem, Locrensis Pœnum pace & bello iuuaret. *Cæterum non multo post ad Romanos redierunt. Nam, vt idẽ bel. Pun. lib 9. refert,* Locrenses alterius factionis, qui Romanis studebant, & qui in ciuitate erant, & qui Rhegij ab aduersa factione pulsi exulabant, Scipionem ex Sicilia aduocarunt, vt vrbem reciperet: qua recepta Scipio vocatos ad concionem D Locrẽses grauiter ob defectionem incusauit, de auctoribus supplicium sumpsit, bonaq; eorum principibus alterius factionis ob egregiam fidẽ erga Romanos concessit. Inde Q. Pleminio legato præsidioque, quod arcem ceperat ad tuendam vrbem relicto, cum quibus venerat copijs Messanam traiecit. Ita superbe & crudeliter habiti Locrenses à Carthaginẽsibus post defectionem ab Romanis fuerunt, vt modicas iniurias non æquo modo animo pati, sed propè libenti E videri possent. Verum enimuero quantum Pleminius Amilcarem præsidii præfectum, tantum præsidiarii milites Romani Pœnos scelere atq; auaritia superauerunt, vt non armis, sed vitiis viderentur certare. Nihil omnium, quæ inopi inuisas opes potentiores faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce, aut à militibus, in corporarũ in liberos, in coniuges infandæ contumeliæ editæ. Nam auaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit. Nec alia modo templa violata, F sed Proserpinę, etiam intacti omni ætate thesauri, præter quod à Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebãtur. Ergo sicut ante regiæ naues laceratæ naufragiis nihil in terram integri, præter sacram pecuniam deæ, quam exportabant, retulerunt. Tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione tẽpli furorẽ iniecit, atq; inter se ducem in ducẽ, militem in militem rabie hostili vertit. Nã cũ conclamatũ esset ad arma, Pleminii milites victi sunt à militib. tribunorum. Inde tribuni virgis cædi à Pleminio iussi sunt. Rursus Pleminius à militibus tribunorum penè exanguis, naso, auribusque mutilatis relictus tribunos postea laceratos omnibus, quæ pati corpus vllum potest, suppliciis interfecit. Nec satiatus viuorum pœna insepultos proiecit. Simili crudelitate & in Locrẽsium principes est vsus, quos ad conquerendas iniurias ad P. Scipionem profectos audiuit, & qui antea per libidinẽ atque auaritiã fœda exempla in socios ediderat. Tunc ab ira multiplici ea edere infamiæ atque inuidię non modo sibi, sed etiã imperatori esse. *De templo autem Proserpinæ, ita Locrensium legatorum vnus de Pleminio conquerens Romæ in Senatu retulit:* Fanum est apud nos Proserpinæ, de cuius sanctitate credo aliquã famam ad vos peruenisse, Pyrrhi bello: qui cum ex Sicilia rediens Locros classe præteruehiretur, inter alia, quæ propter fidẽ nostram erga vos in ciuitatem nostram edidit, thesauros quoque Proserpinæ intactos ad eã diem spoliauit. Atque ita pecunia in naues imposita, ipse terra est profectus. Classis postera die fœdissima tempestate lacerata, omnesque naues; quæ sacrã pecuniam habebant, in littora nostra eiectæ sunt: qua tanta cladẽ edoctus tandẽ Deos esse superbissimus agnouit rex. Pecuniãque oẽm conquisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit. Nec tamẽ illi vnquam postea prospere quicquam euenit, pulsusque Italia ignobili atque inhonesta morte temere nocte ingressus Argos occubuit. *Et post pauca*: Maiores nostri cum graui quondam Crotoniensiũ bello premerentur, hãc pecuniam, quia extra vrbem templum erat, trãsferre in vrbem voluissent, nocte audita de delubro vox est, abstinerent manus, deam sua templa defensuram. Quia mouendi inde thesauros incussa erat religio, muro circundare templum voluerũt. Ad aliquantulũ iam altitudinis excitata erãt mœnia, cũ subito collapsa ruina sunt. *Quibus legatis ita à senatu per Fabium responsum est:* Senatui placere Pleminium legatum vinctum Romam deportari, & ex vinculis causam dicere, & si vera essent, quæ Locrenses dicebant, in carcere necari, bonaque eius publicare. Locrensib. corã Senatum respondere, quas sibi iniurias factas quererentur, eas neque senatum, neque populũ Romanum velle factas, viros bonos, socios, & amicos eos appellari: liberos, coniuges, quæque alia erepta essent restitui. Pecuniam, quanta ex thẽsauris Proserpinę sublata esset, conquiri duplamq; pecũ ã in thesauris reponi. Pleminius autẽ in vinculis coniectus prius mortuus est, quã de eo populi iudicium perficeretur. *Meminit huius rei & Val. Max. libro primo. Fuerunt ex hac præclarissima vrbe viri præexcellentes quamplures, sed quorum memoria habetur sunt ij. Zaleucus Philosophus & legis-*

& legislator Pythagoræ discipulus, velut Laertius & Iamblychus tradunt. Qui ciuibus suis Locrensibus leges dedit, vt dudum ostendimus. De quo Aristoteles Pol. lib. 2. inquit: Scripserunt leges Zaleucus Locris iis, qui ad occidentem pertinent, & Charondas Catinensis suis ciuibus, aliisque Chalcidicis ciuitatibus, quæ sunt Italiæ & Siciliæ finitimę. *Et rursus:* Zaleucus primus legum ferundarũ peritus. *Item Cicero ad Atticum libro 6. ait:* Quis Zaleucum leges Locris scripsisse non dixit? *Et de Legibus lib. 2.* Zaleucus & Charondas non studij & delectationis, sed reip. causa leges ciuitatibus suis scripserunt, quos imitatus est Plato. Zaleucum commemorant ipsius ciues nostri clientes Locri. Dedit etiam leges Thurijs, *ait Athenæus libro vndecimo:* & quia erant vtiles, suasit quibusdam Græcis illis vti. *Ephorus autem & Chamæleon Heracleotes in opere de ebrietate, & Aristoteles de republica Locrorum, Clemente Alexandrino Stromate primo referẽte, Zaleucum Locrum leges a Minerua accepisse litterarum monumentis mandarunt. Id etiam refert Plutarchus ad Herculanum scribens. Item Val. Max. libro tertio inquit:* Zaleucus sub nomine Mineruæ apud Locrenses prudentissimus habitus est. *Zaleuci autem legum proœmium, deorum pluralitate excepta, diuinæ cuidã actioni haudquaquam quidem absimile est. Quod hoc fuisse Stobæus de lege testatur:* Omnes, qui vrbem ac regionem inhabitãt, persuasos esse oportet, existimareque deos esse, quod manifestum fit cœli & totius mundi inspectione, rerumque in ipsis dispositione pulcherrima & ordine. Haud n. fortuita aut humana huiusmodi opera putare conuenit. Deinde colendi honorandique dii sunt, vt bonorum omnium nobis autores, quæ aliqua ratione fiunt. Singulos igitur habere & comparare animam quemque suam oportet, vt ab omnibus malis pura sit. Nam ab improbo homine nõ honoratur Deus, neque sumptibus colitur, neque tragœdijs capitur, instar hominis mali, sed virtute, atque instituto bonorum operum & iustorum. Quocirca opus est vnumquenq; pro virili bonum esse tum factis, tum voluntate, qui modo futurus sit Deo charus, & non metuere pecuniarum iacturam magis, quàm vitæ & famæ dedecora, & ciuem meliorem existimare, qui opes amittere mauult, quàm honestatem & iusticiam. Cæterum illos, quorum voluntas non facile ad hæc persuaderi potest, animus ad iustitiã pronus est, viros & feminas, ciues, aliosque cohabitatores admonitos velim meminisse deorũ, vt qui & sint, & pœnas ab iniustis sumant: atque ob oculos ponere tempus istud, quod vnicuique finis est vitæ futurum. Morituros enim omnes iniuriarum, quas commiserunt, memores pœnitentia inuadit, & vehemens cupiditas, qua vellent exactam sibi vitam omnem fuisse iustam. Quamobrem singulos oportet semper in singulis actionibus illud tempus adeo suis cogitationibus familiare facere, ac si præsens esset. Ita enim maxime honesti iustique cura vigebit. Si quis vero à malo genio quopiam assistente sibi ad iniustitiam instigatur, is ad templa arasq; & delubra versetur fugiens iniusticiam, ceu dominam impiissimam molestissimamque, & deos oret vt opem ad propellendam ipsam sibi ferant. Accedat quoq; viros probitatis nomine claros, vt de vita fœlicitate, & malorum hominum vindicta differentes audiens, ab iniustis facinoribus animum auertat. Mali genij à superstitiosis metuuntur. Cæterum qui vrbẽ habitant deos oẽs venerari debent ritib. patrijs, qui omnium optimi censendi sunt. Præterea cunctos oportet obedire legib. principes reuereri, eisq; assurgere, & quod præcipitur facere. Siquidẽ post deos, dæmones & heroes, proximis honorib. afficiuntur parentes, leges, ac principes apud homines, qui mentẽ habent, atq; incolumes agere studẽt. Ciuitatem vero chariorem sibi facere nemo debet, quàm patriã suam: de his enim dij patrij vlciscũtur. Tale n. studium proditionis initiũ est. Adhuc autem deterius est patria deserta vitam in aliena degere. Nil enim natura nobis, quam patria, cõiunctius est. Sed neq; quisquam pro hoste inreconciliabili reputato aliquem de numero ciuiũ, quem leges voluerunt reip. muneris participem esse. Talis n. vir neq; imperare, neque iudicare poterit recte, vt qui irascibilem animæ partem ratione superiorem habeat. Nemo etiam maledictis petat neque ciuitatẽ communiter, neque ciuem vllum priuatim, sed legum custodes eos, qui delinquunt, obseruent admonendo primũ, deinde, nisi pareant, mulctando. Cęterum ex cõditis legibus siqua videbitur non bene lata esse, in meliorem formam mutetur. Confirmatis vero & permanentibus omnes obediunto. Nam positas leges ab hominibus vinci nec debet neque conducit: contra homines superari à lege præstantiori honestum simul & vtile est. Ista autem transgredientes puniendi, vt qui inobediẽtiam maximorum malorum principium in ciuitate excitent. Porro principes nõ sint contumaces, neque ad contumeliam iudicium ferant, neque judicando amicitiæ inimicitiæue meminerint, sed iusticiæ. Sic enim iudicia quam iustissima proferent, & officio suo digni erunt. Siquidẽ seruos certe conuenit ob timorem aliquid iustè facere, liberos vero propter reuerentiam, & honestatem. Quocirca præfectos quoque tales esse oportet, vt subditis digni uideãtur, apud quos erubescant. Quod si quis voluerit leges sanctas mouere, aut nouam statuere, is collo in laqueũ immisso de lege verba faciat, & si per suffragia videatur legem veterem esse tollendam, aut eã, quę noua infertur, bonam esse, indemnis maneat. Contra si prior lex melius habere videatur, aut quę noua proponitur, iniusta sit, is, qui mouit, inferetq; legem, laqueo attractus moriatur. Dicer-

cere solebat Zaleucus, *ait idem Stobæus*, leges esse similes telis araneorũ, nã si musca aut culex impegerit detinetur, si vero vespa, aut apes dirupta tela aduolat, ita se res habet in legib. *Extat aliquot legum Zaleuci memoria apud auctores. Aristoteles Pol. lib. 2. ait:* Apud Locros lege cautũ est, ne quis patrimonium alienare possit, nisi euidentem calamitatẽ ostenderet superuenisse. Locrenses, *ait Ælianus de varia historia,* mortuos non lugebãt, sed postquã cadauer efferrent, & humarent conuiuabant. Nec caupona apud eos erat mutabilis sed agricola vendebat sua. Si quis apud Locros, *ait idem Ælianus & Athenæus lib. 10* .meracũ hausisset medicinæ causa medico non imperante mortis mulcta afficiebatur, Zaleuco legem ferẽte. Laudanda, *ait Plutarchus de Curiositate,* Locrẽsium lex, quæ si quis peregrè reuersus rogasset, nunquid noui, eum mulcta afficiebat, lege etiam excepit Zaleucus, *ait Lucianus* ne liceret mulieri aureis ornamentis circumponi, neq; contextis indumentis, arteq; laboratis venustari, nisi cum scortari, atque amatorem sibi moliri studuerit, legem quoq; tulit, *ait Suidas,* liberam mulierem in forum prodeuntem candidis vestibus indutã cum domesticis incedere ancillam vnam habẽtem. Alias vero in floridis, idest, varij coloris. Tulit etiam legem, *ait Ælianus itemque Val. Max. lib. 6.* vt in adulterio deprehẽsis oculi eruerẽtur. Quam legem cum eius filius temerasset, vt eam exemplis firmius probaret, filio oculos effodi iussit. Et cum vniuersa ciuitas eum precaretur vt necessitatem pœnæ adolescentulo remitteret, aliquandiu repugnauit. Ad vltimum precib. populi euictus, suo prius, deinde filio oculo eruto, vsum vtrique videndi reliquit, æquitatis admirabili temperamento inter misericordem patrem & iustum legislatorem partitus est. Lege etiam cauit, *ait Hierocles apud Stobæum in sermone de patria, & Eustathius in primum Iliad. Homeri,* ne quis ensem in concilium ferret. Cumq; ipse interim imminente bello eum detulisset, atque de hoc à quopiam, qui prope ipsum erat quod ipse legislator eam temerasset, inquit, modo eam sanciã mox eidem ensi districto incumbens, sibimet mortem consciuit. *Licet apud Val. Max. hanc legẽ Charondam tulisse mendosè legatur.* Locrenses, *ait Athenæus lib. 6.* neque per legem possidere licebat seruos aut seruas. *Fuit & ex hac vrbe Locro Stenidas Pythagoricus legislator, qui scripsit de regno. Qui, præter cætera, vt scribit Stobæus de regno, dixit:* Oportet regem sapientem esse, sic n. venerandus erit, atque æmulator summi Dei, qui natura primus est rex & princeps. Ille vero creatione, iste imitatione. Deus quidẽ in omnib. & in vniuerso, ille in terra solũ. Deus omnia semper gubernat & viuit, in se possidens sapientiam: ille vero per aliquod tempus scientiam habet. Imitabitur autem Deum quam optime si magnanimum, sapientẽ, & paucorum indigum sese præstiterit, paternũ animum in subditos gerens. Hanc n. ob causam præcipue Deus existimatur primus esse parens deorum, atque hominum, quoniam omnibus sibi subiectis benignum se præbet, nec vnquã cessat gubernatione sua neglecta. Nec satis putauit se creatorem tantum rerum omnium esse, quin etiam nutritor præceptorque bonorum omniũ, ac legislator omnib. ex æquo est. Talis & ille debet esse, qui in terra & inter homines rex futurus est. Nihil vero citra regnum imperiumq; laudãdum est. Sine sapientia vero & scientia neque rex neque princeps vllus esse potest. Itaque Dei imitator & minister legitimus erit vir sapiens & rex. *Fuit & ex hac vrbe Locro Onomacritus legum ferendarum peritus, ait Aristoteles Pol. lib. 2. & in Creta circa legislationem exercitatus ad Thaletem profectus. Fuit & Timares, ait Iamblychus optimus legislator. Fuit & Gyptius, ait idem Iamblychus. Fuit & Philistion medicus nobilis, cuius Athenæus lib. 3. & Plinius libro primo sæpius, & trigesimo, & Gellius lib. 17. & Galenus lib. 1. methodorum meminere.* Hic, *ait Athenæus,* panes similagineos magis ad robur conferre asserit, quam alicarios, secundo loco hos collocat, tertioque triticeos. *Fuerunt & Timæus & Euthycrates, & Acrion philosophi Pythagorici celeberrimi, à quibus Plato plura didicit, vt Cicero lib. 5. de finibus tradit, vbi ait:* Plato ad Euthycratem, Timæum, & Acrionem Locros Pythagoricos peragrauit, vt cum Socratem expressisset, adiungeret Pythagoreorum disciplinam, eaque, quæ Socrates repudiabat, addisceret. *Et Tusc. lib. 1.* Plato à Timæo Pythagoreo omnia didicit. *Hic sagacis animi vir philosophus & mathematicus & medicus & primus de animorũ æternitate & de vniuersi natura scripsit, vt Laertius tradit, ad quẽ videndum venit Locros Plato, qui ei librum de mũdi natura inscripsit. De quo in eo ipso libro inquit:* Timæus quidem hic ex Locris, quæ vrbs in Italia iustissime gubernatur, nobilitate & opibus præstantissimus, summis magistratibus & honorib. functus est, & ad summa totius philosophiæ, vt opinor, ascendit. *Et rursum:* Timæus in astronomia nostrorum omnium peritissimus, maximeque in rerum natura cognoscenda versatus primus edisserat: ita vt à mundi generatione exordiens vsque ad generis humani naturam deueniat. *Aristoteles, vt Laertius prodit, ex Timæi & Architæ disciplinis excerpens scripsit librum vnum. Timæus vt Theodoritus libro secundo de principiis, & Eusebius libro 13. de præparatione euangelica, & Clemens Alex. Stromate quinto testantur negat Deum esse genitum. Ait enim:* Vnũ omnium est principium, quod non est genitum, si sit, nõ vtique erit principium potius illud, vnde id sit exortum, quod vocamus principium. Scripsit, *vt ait Suidas,* librum de mundo & anima, & mathematica, & de vita Pythagoræ. Solusque, *vt ait Proclus in libro de anima & dæmone,* omnem animæ essentiam declarauit. Dicit etiam essentiã animæ nostræ non ex primis omnino generibus constitutam quemadmodum superiores animas, sed ex secundis tertijsue, atque ex indiuidua diuiduaque natura constitutam. *Rursus Proclus*

ait: Ti-

ait: Timæus omnem animæ ortum atq; creatio- A
nem ex formis compleuit mathematicis, omniũ que causas in ipsa collocauit. Hic erudiendi viam mathematicarum disciplinarumq; appellat cognitionem, quoniam sanè eam habet rationẽ ad vniuersorum scientiam, primamque philosophiam, quã eruditio ad virtutem. *Et rursus:* Timæus de omnium natura contemplationẽ mathematicis nominibus patefecit, elementorumque ortus numeris atque figuris exornat, & vires
& passiones, actionesque ipsorum ad ea refert, B
tum angulorum acumina, & obtusitates, tum laterum leuitates, vel vires contrarias, & multitudinem, ac paucitatem pervarię elementorũ mutationis causam esse sentiens. *Et rursus:* Timæus nos docuit vniuersorum vnionẽ & diuisionem identitatem vnà cum diuersitate. Et præter hæc, statum & motum ad animam complendam rerũ opifex suscepit, & hisque generibus ipsam constituit. Miraculorum effectrix triplex est, alia põ-
deribus, quorum motus inæquilibrium, status C
vero æquilibrium Timæus determinauit. *Et rursus:* Timæus ex rectis circularibusque lineis animam constituit. Ille qui animam produxit ad omnia prouidis progreditur actionibus, ad seseq; reuersus est, manens in suo quodammodo more. *Et rursus:* Sunt enim, ait Timæus purissimæ atque perfectissimæ pulchritudine animarũ figurę, quæ cum vita quidem plenæ per seseque nobiles sint, quę ab alio mouentur pręexistunt, cũ
vero immaterialiter & sine vlla dimensione sub- D
sistant, ijs, quę dimensionem & materiam habent, pręcellunt, de quibus & Timęus nos docuit, qui opificam essentialemque animarum explicauit figuram. Timæus cum vniuersi elementa rectilineis constituisset figuris, motum ipsis circularem & informationem ab ea, quæ mũdo insidet anima præbuit. *Item* Timæus, *vt Aristoteles in libro de anima refert,* animam mouere corpus erectione quadam atque intellectione dicit, eo enim quòd mouetur, & corpus mouere, pro-
pterea quòd connexa est ad ipsum. Tradit etiam E
animas per affectiones prius elegisse sortes formasque vitarum palàm obiecta, secundo dæmonas accepisse, tertio motiones attigisse fatales per vehicula sua scilicet cœlestia earum corpora cœlestibus influxibus motionibus contigua. In motu vero animæ verum esse numerum musica proportione concentuque constãtem dicit. Neque autem humanas animas in bestias transire,
sed id inductum falso esse ad terrorem hominũ F
impiorum: negat quoque eas ex homine in hominem transmigrare, vtpote qui in corporibus aereis putat eas interea viuere, atq; ita vexatione purgari. Mundum autem, *vt Cælius lib. 1. refert,* duobus constare Timæus astruit, mente & necessitate, idest actu formali, qui sanè est diuinæ mentis voto præcipuus, mentisque imago: item ex necessitate, idest materia, quę non tam intentione propria, quàm necessaria quadam conditione ad hoc opus accipitur. *Plato Timæum præceptorem suum summopere coluit, nec tamen per omnia est eum æmulatus. Nam cum diuinus Timæus ante mundum eius architectum fuisse, mundumque ipsum factum, atq; ab alio factum ingenue fateatur, Plato longe secus sentit. Nam hic Petro Comestore in Genesim referente tria ab æterno fuisse dicit, deum, ideas, hylen hoc est materiam, & in principio temporis de hyle mũdum factum fuisse. Aristoteles duo, mũdum & opifice, qui de tribus principiis scilicet materia & forma operatus est sine principio, & operatur sine fine. Epicurus duo inane & atomos, & in principio natura quosdam atomos solidauit in terram, alios in aquam, alios in aërem, alios in ignem. Timæus triplicem mundi causam perscrutatur efficientem, idest, diuinam mentem, exemplarem, idest, Idearum seriem, diuina mente conceptam, & finalem. Quam apud sapientes optimam arbitratur habendam.* Vtq; mundus, *inquit,* perfectus foret, animalia cuncta tam diuina, quam caduca sunt genita. *Ait etiam Deum mundi opificem cum creauisset mundum requieuisse, dicens mundi opificem in circumspectum suum se recepisse. Quod quidem cum diuina philosophia conuenit: nam, ait Petrus Comestor in historia eccl. super Genesim, Deus requieuit ab opere in semetipso, idest, a mutabilitate operum eius immutabilitas apparuit. Plotinus in libro de cœlo ait:* Cum igitur Timæus mundi corpus ex igne primum terraque componat, vt per ignem quidẽ videri, per terram solidum esse tangique valeat: consentaneum esse videtur, vt & astra non totum quidem sed plurimum habeãt ignem. *Quandoquidem astra soliditatem habere videtur. Forsan vero recte se id habebit, quippe cum Plato sententiam hanc probabili & apparenti ratione confirmat. Cœlum autem Timæus ipse nominauit vniuersum. Ait enim:* Deus autem animam mundi creauit suo corpore priorem tum potestate, tum tempore. *Quod Platonis expositores Plotinus, Porphyrius, & Proclus, aliique sic exponunt, vt potestas & tempus, quibus anima præcedit corpus non sit extrinsecum interuallum, sed vt successio quadam in anima in ipsa formarum discursione antecedat origine mundi motum, vt hic sit motus ab illo, atq; ille sit sæculum sæculorum. Rationales autem animas non ab anima mundi, sed ab eodem auctore, a quo & illam, & ex generibus consimilibus asserit constitutam. Dicit quoq; intellectum in nullo vnquam alio præterquam in anima fieri. Obiecta autem intellectus præstantiora verioraq; esse, quàm obiecta sensus.* Timæus, *ait Plutarchus libro tertio de placitis philosophorum & Galenus in libro de historia philosophica,* complures fluuios è Celtarum montibus in Atlanticum pelagus labi putat, horum incursu pertundi, & inundare mare credit, defectu reuocare & subsistere. Infantes, *eodem Plutarcho, eodem in libro referẽte,* in vtero nouem menses permanere existimat, cũ alij decẽ putẽt. *Timæus, & Neoclus Crotoniata apud Ælianũ libro*

octauo

stauo de historia animalium, aiunt rubetas dua iecora habere, & alterum quidem occidere, alterum alteri aduersantem salutem afferre. Scripsit *etiam* Timæus, *vt Plinius lib. 1. tradit,* de medicina metallica. *Et libr. 2. ait,* Timæus millia de medicina scripsit. *Et rursus:* signiferi autem ambitum peragit incertis & duo de quinquagenis diebus ab sole nunquam absistens partib. sex atq; quadraginta longius, vt Timæo placet. *Et libr. 5.* Timæus mathematicus Siris Asiæ fluminis incrementi occultã protulit rationem phialem appellari. *Et libro 15.* Folia decidere Timæus mathematicus sole Scorpionem transeunte sideris vi, vt quodam veneno aeris putat. *Fuerunt & alij philosophi Pythagoræ discipuli, vt Iamblychus scribit, vt Adicus, Euethes, Euthemus, Gyptius, Philodamus, Sosistratus, Stenonides, & Xenon. Fuit & Eurytus, ait Constantinus Lascaris, vir doctus, & citharœdus eximius. De quo Strabo sic ait:* Eurytus philosophus, quem vidit Plato. *Fuit & Xenocrates poeta heroicus perillustris, & musicus excellentissimus, qui, vt Heraclides tradit, ex natiuitate cæcus fuit. De quo Plutarchus in musica ait:* De Xenocrate Locrense ex Locris vrbe Italiæ dubitari video, vtrum poeta pæanus fuerit. Argumenta heroica gesta continentia condidisse proditum est memoriæ, ac propterea nonnulla argumenta dithyrambos vocitasse. *De hoc etiam meminit Plinius lib. 1. Fuit & Herasippus, vt scribit Heraclides. Fuit & Glaucus, qui vt Iulius Pollux, & Athenæus libro nono produnt, scripsit de obsonijs ac re coquinaria. Fuit & Teano mulier poetrix lyrica nobilis. Scripsit cantica lyrica, & cantus permultos, ait Suidas, scripsit lyricis versibus de patria sua multa. Viuit modo Fabius Monteleonius iureconsultus, qui de quatuor literis arbitralib. scripsit. Fuit & Eunomus cytharœdus clarus, de quo sic Strabo:* Locris Eunomi Locrẽsis cytharœdi statua ostẽditur, quæ insidentem cicadam habet. Timæus tradit in Pyctiorum quodam certamine Eunomum Locrensem & Aristonem Rheginum citharœdos aliquando in contentionem venisse vter præmium sortiretur. Aristonem fusis precibus Apollinem inuocasse Delphicum, vt sibi adiutor afforet. Eunomum dixisse, Rheginis nunquam de musica ab eorum primordio fuisse certamen. Cum quidem apud eos cicadæ cunctorũ animalium cantu suauissimo, omni sono destitutæ sint. Nihilominus Eunomum victorem declaratum, statuam in patria posuisse, quæ cicadã insidentem habet. Nam cum inter cantandum chorda vna fracta defecisset, cicada superuolans astitit, quæ vocis supplementa faceret. *Fuit & Euthymus athleta sanè quam fortissimus,* qui, *vt Plinius libro septimo tradit,* solus viuus consecratus est, sentiensque oraculi eiusdem iussu, & Iouis Deorũ summi astipulatu Euthymus pycha semper Olympiæ victor, & semel victus. Patria ei Locri in Italia, vbi imaginem eius esse, & Olympiæ alterã eodem die tactam fulmine, Callimachum, vt nihil aliud miratum video, eum-

A que iussisse sacrificari, & quod viuo factitatum & mortuo, nihil adeo mirum quàm hoc placuisse Diis. *Et Ælianus de varia historia libro septimo,* Euthymus Locrus ex Italia Pycha inclytus & robore incredibili insignis fuit. Lapidem gestabat ingenti magnitudine, qui Locris ante fores ostẽditur, & Temesæum heroa, quod cuiq; per vim abstulerat, reddere coegit etiam cum fœnore, vt inde natum sit adagium iis, qui & iniustos quæstus faciunt, Adore Temesæ genium. B *Euthymus autem ad Cæcinum amnem oculis hominum apparere desijt. De hoc Pausanias in Eliacis ita scribit:* Quæ autem ad victorias & reliquam Euthymi gloriã pertinent, præteriri minimè decet. Fuit quidem Euthymus ex Locris Italiæ patre Astycleo, vel, ut indigenis persuasum est, è Cæcino amne. Vicit in Olympia quarta & septuagesima Olympiade. semel à Theagine Thasio victus, non tamen quidem iusto certamine, sed ab eo circumuentus dolo. Vnde nec à Græcis iudicibus Theagini de- C cretus honor. Insuper damnatus Theagenes & mulctæ nomine talentum sacrũ dandum Deo, & aliud Ethymo ob iniuriam solueret. Sexta autem & septuagesima Olympiade argentum debitum deo soluit, & nec in certamen eadem Olympiade, neque insequenti prodire sibi cõcessum est. Euthymus autem coronam suscepit. Eius statuã fecit Pythagoras celeberrimam. Cum postea rediisset in Italiam, pugnauit aduersus heroem. Nam Vlyssem erroribus actum post D captam Troiam & ventis in Italiam delatum fuisse, atque cum ad alias Italiæ vrbes, tum etiam ad Temesam cum nauibus applicuisse memoriæ proditum est, vnumque è nautis temulentum virginem violasse, ob quam iniuriam ab incolis lapidibus obrutum fuisse. Vlyssem autem hominis interitu nihil prorsus commotum naues cõscendisse, atque abiisse. Dæmon vero interfecti hominis nunquam postea destitit, in omne tempus Temesenses exturbare. Pythia eos ex Italia E omnino fugere decernentes, nec Temesam relinquere permisit. Verum heroem placare iussit, suasitque templum dæmoni ædificari, atque vt quotoquoque anno virginem pulcherrimam ex Temesa illi exponerent. Itaq; Pythiæ parentes dæmoni omnia, quæ iussi fuerant, sedulo curarunt, nihilque amplius incommodi à dæmone perpessi sunt. Cum autem Euthymus post octauam & septuagesimam Olympiadem patriam repetisset, ad Temesamque forte fortuna perue- F nisset, ad constitutam illius celebritatis diem, rẽ, vt erat, edoctus, & templum illud ingredi & virginem expositam videre concupiuit. Quam cum conspexisset pietate primum motus, mox etiam eius amore incensus fide prius ab ea accepta, si eam seruasset, non aliam, quàm se virum habituram, accinxit se ceu cum dæmone pugnaturus. Qui aduentantis dæmonis impetum sustinuit facile, & eum demum luctando superauit in solũ prosternens. Quare dæmon ipse Temesam de-

stituit,&vicinum mare cum strepitu subintrauit. Nuptiasq; Euthymo & Virgini celebres regio vniuersa à dæmone liberata celebrauit, vixitque cum ea Temesæ perquandiu: alioque,quàm cæteri mortales solent,modo excessit. Audiui ego hæc ab homine ad me ad emporium veniente. Vidique talem perlegens scripturam. Et in quadam tabula vetustissima iuuenili effigie Sybaris & Calaber fluuius simul cum fonte Calyeo,aderat Iuno,& Temesa ciuitas,& inter has dæmon ille,quem è regione Temesæa expulerat Euthymus colore plane admodum niger, forma vero terribili,quæ plurimum inspectantes perterrere posset: lupi autem pellem indutus videbatur. Nomen appositum erat dæmoni libantis. Inde statuam Euthymi Pytharchus posuit Mantineus.

Fuit & Agesidamus Archestrati filius Athleta Olympionica valde quam fortissimus Pyndari tempestate. Qui in Agesidami laudem scripsit hymnum. Vndecima ode decima musas omnes & inter alias,veritatem cum filia Iouis in Agesidami laudem inuocat. Vbi etiam Locrum vrbem à loci amœnitate,à veritate,à poesi, & à rebus bellicis commendans ait:

Olympiorum victorem ad memoriā reuocate,
Mihi Archestrati filium,quo Locrorum
Mentis meæ scriptus sit.
Dulce nanq; ipsi melos debens,
Eius oblitus sum ô Musæ.
Atq; tu vna veritas Iouis filia
Recta manu arcete mendaciorum, in amicos delinquentem sermonem.
A longe nanq; aduenicns futurum tempus meum pudefacit ingens debitum (potest.
Attamen dilationem tardam fœnus persoluere
Nunc vbi præeffluens fluctus submergit volutatum in littore calculum,
Et vbi iam communem ad charam iam oblectationem sermonem exoluemus.
Porrò synceritas vrbē Locrorū administrat Zephyriorum
Illisq; curæ est Calliope,& ferreus Mars.
Conuertit autem in fugam cycnea pugna& viribus præstantem Herculem.
At pugil Agesidamus Olympiade vincens Hylæ referat gratiam.
Quemadmodū Achilli Patroclus,sic alium virtute magnum virum alius exercens (ca:
Ad sublimē euexit gloriā dei numine.*Et post pau-*
Sic est quando is,qui egregia facinora peregit,
Sine hymno Agesidamus ad ditis ædes accesserit.
Inaniter enim spirans labore suo breuiter admodum delectatus est.
Tibi vero suauissima lyra, dulcisq; tibi gratiam parit ac variat. (augeant famam:
Sed & Pierides Iouis filiæ longe lateq; tuam ad-
Et ego adiunctus Musis inclytam Locrorum gētem incidi, melleq; fortem irrigans amabilem Archestrati filium laudaui.
Quem vidi manus robore,ad aram Olympiam præstantem,

A Eo quidem tempore forma pulchrum, ætate temperatum.
Quæ impudentem à Ganymede mortem vnà cum Venere prohibuit.

Et ode vndecima laudans eum à pugilatu, à corona victoriæ,à liberalitate tum ipsum,tum Locros, à sapientia,& à fortitudine & hospitalitate ait:

Abundans autem laus Olympiorum victoribus constituta est.
O noster,quā&lingua nostra dispensare gestit.
B Dei enim prouidentia sapientibus aliquis perpetuo curis floret.
Noueris itaq; nunc Archestrati fili Agesidame tuæ pugilatoriæ causa.
Qui aurea olea corona coronatus es,
Hanc suasionum ornatum resonabo,
Locrorum Epizephyriorum genus magni ducēs:
Illic & vos vna mecū ô musæ chorū ducite.
Spondeo enim vos non auersantem hospites exercitum,neq; honesti inexpertum,
C Cæterum ad sapientissima belligeratores accessuras.
Natura nanq; insitum arte,neq; astuta vulpecula, neq; terribiles leones facile permutarint.

Hylas autem fuit aliptes Agesidami, qui cum videret ferè succumbentem primo Agesidamum: ita ei animū addidit,vt protinus suum aduersarium vinceret. Sculpebant Locrenses in numo Iouem, & ex postico asteriam alitem pedibus leporem habentem,quam Græci Hieracem vocant,à qua vrbs nomen est mutuata
D *inscriptione Græca* λικρων. *Interdum ex postico signabant fulgur & caduceum, & Amaltheæ cornu: aliquando cancrum. Interim imprimebant Bellonam,id est, Mineruam galeatam, & ex postico Pegaseum equum & fulgur, & ex altera facie etiam Cererem & stellam cum Amalthea cornu stantem. Aliquando signabant Mineruam & ex altera parte mulierem sedentem,altera manu crepitaculum, altera craterem habentem. Nonnunquam sculpebant Mineruam, &*
E *ex postico Pegasum,aliquando ex postico fulgur. Quādoq; Apollinem & ex postico aquilam fulgur pedibus habentem, & post tergus palmam. Aliquando signabant Iouem habentem fulgur & campum plenum fructibus,& ex postico Castorem & Pollucem. Interim signabant martem gladio & scuto pugnantem, & ex aduerso Mineruam galeatam, quam sapientiæ deam significare volebant, quod arma, prauia sapientia, quæ ex scientia comparatur, sumi debent. Est Hieracium sedes episcopalis antiquissi-*
F *ma. Petrus episcopus Locrensis interfuit Synodo Romanæ sub Felice tertio. Et Stephanus Episcopus Locrensis interfuit Synodo Constantinopolitanæ sextæ sub Agathone Papa. In æde episcopali asseruantur frustula crucis dominicæ, Thomæ & Simonis apostolorū, Stephani Prot. Petronillæ, Mariæ Ægyptiacæ, Iudithis Virg. & martyris Agathæ, capitis Ioānis bapt. Geruasij, Felicis, Hippolyti, Moysis, & vestis beatæ Mariæ Virg. Est & arcula multorum aliorum sanctorum frustulis referta. Est & beatæ Mariæ Virginis imago, quæ in magna religione & pietate ab oppidanis & circumuicinis populis*

pulis veneratur. Ex hac vrbe fuit beatus Antonius diui Basilij monachus, eius festũ agitur decimo cal. sept. Et beatus Ieiunius itidem diui Basilij monachus, cuius festum agitur octauo Cal. Iunij. Et beatus Nicodemus etiam diui Basilij monachus. Et beata Venera Virgo, eius festum agitur quinto Cal. Aug. Exuberat vrbs hæc aquarum scaturiginibus, & iis optimis. Est & fons Francica dictus cuius aqua est bonitate præcipua. Extant & balnea clara, sunt enim sulfureæ aquæ & salsæ multis morbis vtiles, conferunt & mulierum sterilitati. Fiunt Locris figlina opera nobilia, patinæ, gutti, capsares, amphoræ, lances, disci, cannæ, & alia id genus. Fit & sericum & oleũ nobile, legitur mãna, oriuntur cappares: nascitur rubrica fabrilis, & lapis molaris frumentarius & olearius, itẽ magnesia, silex, & lapis giluus, quo figuli vtũtur, prouenit rheuponticũ, fit gossipium & sesama. In hoc agro pagi sunt Nicolum, Adurium ab ardo verbo Græco quod irrigo significat, Bombilium, Cannabũ, Partileola, & Antonimina. In hac ora ab agro hoc vsq; Cocynthum promontorium, & alibi, nouilunio terra euomitur, Maramuscam vocant, ceu cum à talpis mota assurgit, qua sine aqua cocta rubrica fabrilis fit optima. Ab vrbe m. pas. duobus Nouitum flumen nauigabile excurrit, Buthrotus olim dictum, cuius meminit Liuius belli Pun. libro nono, quod haud procul ab vrbe Locris abesse dicit. Inde est Sideronum vicus. Postea Proteriatũ flumen nauigabile anguillis & torentinis vber labitur, Locanus olim dictus, cuius meminit Plinius. Qui ait: In hac ora flumina innumera, sed memoratu digna Locanus, Sagra. *Supra est Cripteria oppidũ edito ac pensili loco super saxũ conditum, orientẽ solem spectans. Distat à freto m. p. sex, a Locris decẽ, olim castrũ Mineruæ dictũ, quod condidit Idomeneus Cretensium rex eruta Troia. Iam vero, Varro, vt ostendi, Idomeneũ aliquot oppida iuxta Locros condidisse scribit: in queis est Vria & Castrũ Mineruæ nobilissimũ. Hic emporium in annos singulos celebratur. Fiũt olea, mella & serica clara, & fructus optimi, & amygdalarum copia, extant & horti nemorosi limonũ citrorum & malorũ aureorum arboribus instructi. Extant & syluæ glandiferæ ad porcos alendos opportunæ, nascitur marmor, & plumbũ, & aurum. Prouenit terebinthus, & siliqua Syluestris. In hoc agro pagi sunt Mammola, vbi pars caluitij beati Nicodemi monachi Sancti Basilij, de quo supra mentio facta est, asseruatur. Fiunt hic figlina opera, hoc est pilæ & huiusmodi e terra subrussa: item Ioanum pagus cum fluuio, & Martotonum. M. Antonius Glurifrigus huius oppidi regulus, ob multa in oppidanos flagitia, Melitæ in perpetuum damnatus exulat. Post Cripteriã Geriosa oppidum existit edito at pensili loco situm orientẽ solem spectans, quod Galtium flumen præterfluit, abest à freto m. p. trib. Mistra olim dictũ, cuius meminere Stephanus, & Plinius & Mela: licet in Mela mendose in sinu Scyllatico scribatur. Hic serica, vina, & olea laudabilia fiunt. Fit & gossipium & sesama, Est & natiuum sal, nascitur lapis, quo pictores imagines inumbrant, tener est & subater: nascuntur cappares. Extant & horti nemorosi citrorum,*

A *limonum, & malorum aureorum. Ad mare Arocella oppidum est edito loco, eoque natura munito, distat à Locris m. p. XII. Amphissia olim dictum, cuius meminit Ouid. Met. lib. 15. vbi de huius oræ oppidis loquẽs ait:* Leuibusq; Amphissia remis Saxa fugit. *Etenim mare hoc aliquibus locis saxosum. Vbi coralliũ capitur. Fit in hoc agro Xylon & sesama, proueniunt cappares. Secundum flumen aurũ nascitur. Dehinc Alarus fluuius nauigabilis cadit in mare, Sagra olim dictus Crotoniatarum strage & auctorum scriptis celebris.*

B *Quem Strabo inter Locros & Cauloniam ponit, qui sic scribit:* post Locros Sagra fluuius labitur, quẽ feminine vocant, in cuius ripa Castoris & Pollucis aræ sitæ erant. Apud quem decẽ Locrorum millia vnà cum Rheginis aduersus Crotoniatas numero CXXX. millia marte collato victores euaserunt. Quo ex negotio ortũ est aduersus incredulos prouerbium hoc: re apud Sagram gesta verius est. Qua die certamen initum est ad Olympia existentibus illis nunciatus est belli exitus, & tanta celeritate nunciatæ

C pugnæ veritas comperta est. Hãc ipsam vero cladem Crotoniatis, ne magno vlterius perdurarent tempore, causam extitisse memoriæ proditum est. Tanta quidem mortalium occisorum fuerat multitudo. *De hac parœmia mentionem facit Menander, vt ait Apostolius Byzantius prouerbiorum scriptor. Trogus vero Pompeius libro vigesimo Iustino referente, belli causam scribens de numero dissentit a Strabone, ni horum alterius textus deprauatus sit. Ait itaq;*

D Crotonienses cum Sybaritanis & Metapontinis pellere cæteros Græcos Italia statuerunt. Cum primum vrbem Sirim cepissent, in expugnatione eius quinquaginta iuuenes ãplexos Mineruæ simulacrum, sacerdotemque deæ velatum ornamentis inter ipsa altaria trucidarunt. Ob hoc cum peste & seditionibus vexarentur, priores Crotonienses Delphicum oraculum adierunt. Responsum his est, finem mali fore, si violatum Mineruæ numen, & interfectos

E manes placassent, itemque cũ statuas iuuenibus iustæ magnitudinis, & imprimis Mineruæ fabricare cœpissent. Metapontini cognito oraculo deorum occupandam manum & pacem deæ rati, iuuenum modica & lapidea simulacra ponũt, & deam panificiis placant. Atque ita pestis vtrobi sedata est: cum alteri magnificentia, alteri velocitate certassent. Recuperata sanitate non diu Crotonienses quieuere. Itaque indignantes in oppugnatione Syris auxilium contra se à Locrentibus latum, bellum his intulerunt.

F Quo motu territi Locrenses ad Spartanos decurrũt auxilium supplices deprecantes. Illi longinqua militia grauati auxilium à Castore & Polluce petere eos iubent. Neq; legati sociæ vrbis respõsũ spreuerũt, profectiq; in proximũ templũ, facto sacrificio, auxiliũ deorũ implorãt litatis hostiis, obtentoq; vt rebantur, quod petebãt, haud secus læti, quã si deos secũ aducturi essẽt puluinaria iis in naui componũt faustis profectionibus sola-

solaria suis pro auxiliis reportant. Iis cognitis
Crotonienses & ipsi legatos ad oraculum mit-
tunt, victoriæ facultatem, bellique prosperos
euentus deprecantes. Responsum prius votis
hostes, quam armis vincendos. Cum vouissent
Apollini decimas prædæ, Locrenses & voto ho-
stium, & responso Dei cognito, nonas vouerunt,
tacitamque eam rem habuerunt, ne votis vince-
rētur. Itaque cum in aciem processissent, & Cro-
toniensium centum viginti quinque millia ar-
matorum constituissent, Locrēses paucitatem
suam circumspicientes (nam quindecim millia
militum habebant) omissa spe victoriæ in desti-
natam mortem conspirant: Tantusque ardor ex
desperatione singulos cœpit, vt victores se puta-
rent, si non inulti morerentur. Sed dum mori
honeste quærunt, felicius vicerunt. Nec alia cau-
sa victoriæ fuit, quàm quod desperarunt. Pugnā-
tib. Locris aquila ab acie nunquam recessit, eos-
que tandiu circumuolauit, quoad vincerent. In
cornibus quoque duo iuuenes diuerso à cæteris
armorum habitu, eximia magnitudine, & albis
equis & coccineis paludamentis pugnare visi
sunt, nec vltra apparuerunt, quàm pugnatum est.
Hanc admirationem auxit incredibilis famæ ve-
locitas: nam ea die, qua in Italia pugnatum est,
Corintho & Athenis, & Lacedæmone nunciata
est victoria. Olympiæ etiam belli euentus nun-
ciatus est. *Cicero quoq; de Nat. Deorum lib. 2. infit:*
Atque etiam cum ad fluuium Sagram Crotoni-
atas Locri maximo bello deuicissent, eo ipso die
auditam esse pugnam ludis Olympiæ memoriæ
proditum est. *Et libro 3.* De Sagra Græcorum est
vulgare prouerbium: Qui quæ affirmant certio-
ra esse dicunt, quàm illa, quæ apud Sagram. *Id et-
iam scribit Plinius. Inde est Castrouetum oppidum
edito salubriq; loco situm inter Alarum & Musam
amnes torentinis & anguillis fœcundos, vndiq; rupi-
bus septum, distat à mari m.p. tribus, à Locris duode-
uiginti, Caulonia olim dicta, à qua abest Lacinium
LXX. m.p. vt apud Plinium prodidit Agrippa. Fuit
quidem Caulonia vrbs nobilissima. Hanc & Rhegium
& Locrum & Crotonem clarissimas vrbes fuisse Poly-
bius lib. decimo tradit, ad quam oppugnandam Fabius
Consul, ait Liuius bel. Pun. libro septimo, octo millia
hominum misit, quibus additi sunt Brettiorum per-
fugæ. Qui tunc sub aduentum Annibalis ne opprime-
rentur in tumulum à præsenti impetu tutum, at cæte-
ra inopem se recepere, quos Annibal in deditionem
accepit. De hac vrbe Strabo sic scribit:* Post Sagram
Caulonia extat prius Aulonia quasi vallonia à
vicina valle denominata, ab Achiuis condita.
*Solinus vero à Crotoniensibus conditam scribit. Aulon
quidem vallem planitiemq; ac florida loca significat,
Caulonia vero iactantiam, quod ob loci salubritatem
rerumq; opulentiam præcellat, monsq; Aulon & Caulō
est appellatus, Maronis & Flacci præconio decantatus.
Ait enim libro 3. Æneid.* Caulonisque arces. *Hic
vero secundo Car. libro:* Et amicus Aulon Fertilis
Baccho minimum Falernis Inuidet vuis. Ille te

A mecum locus & beatæ postulant arces: Ibi tu ca-
lentem debita sparges lachryma fauillam Vatis
amici. *Et Martialis lib. 13.* Nobilis & lanis, & fœlix
vitibus Aulō, Det preciosa tibi vellera, vina mi-
hi. *Seruius autem in Virgilium, Horatium Caulon
scripsisse dicit. Sed & Aulon & Caulon dici potest. Opi-
nandum est hic Horatium villam habuisse. Hanc &
Rhegium diripuit infida & scelerata Campana legio,
quam Romani Rhegium & in hanc vrbem præsidium
miserant Pyrrhi bello, vt alibi diximus. De hac vrbe
B Pausanias in Eliacis ait:* Caulonia, quam Aulo-
niam Hecatæus appellauit propterea, quia iuxta
vallem sit, inde Achæorum colonia. Cuius etiam
colonus fuit Typhon Aeginensis. Hæc direpta
fuit à Campanis Romanorum militibus, qui in
præsidio erant, eo tempore, quo Pyrrhus cum
Tarentinis aduersus Romanos bellum conflā-
runt. *Et Arist. Pol. libro secundo:* Quo tempore ea
in regione Italiæ, quæ tunc Magna Græcia ap-
pellabatur, cœtus Pythagoreorum ob clandesti-
C nam coniurationem concrematus fuit, magna
rerum publicarum mutatio facta, vtpote prin ci-
pibus vniuscuiusq; ciuitatis temere interfectis,
accidit ea loca, easq; vrbes maximis cædibus se-
ditionibusque vexari. Quocirca variæ ad eos vn-
decunque legationes componendarum rerum
gratia confluxere. At illi cæteris posthabitis, A-
chæorum duntaxat fidei res suas commiserunt.
Quin etiam non multo interiecto tempore o-
mnino instituta illorum imitari, atq; eam remp.
D effingere decreuerunt. Siquidem Crotoniatæ,
Sibaritæ, Cauloniatæ compositis inter se vnani-
miter rebus, primo Omenii Iouis templum pu-
blice constituerunt, vbi & conciones fieri, & cum
populo agi possit. Præterea acceptis ab Achæis
institutis & legibus, iis duntaxat vti, suamque
remp. componere volebant: sed à Dionysio Sy-
racusanorum tyranno, & vagantibus per id tem-
pus circum ea loca Gallis, desistere ab incepto
coacti sunt. *Caulonia materia ad fabricandas naues
E idonea, quæ Atheniensibus præparata erat, à Syracu-
sanis concremata est, vt ait Thucydides lib. 7. Quo tem-
pore Dion Syracusanus patriam in libertatem vendi-
care simulabat, arma aduersus Dionysium suscipiens.
Dionysius ipse ad Cauloniam agebat, vt Diodorus
Siculus in Philippo tradit. Ex hac vrbe fuere, vt Iam-
blychus ait, Callibratus, Drymon, & Dicon philosophi
Pythagoræ discipuli,* Dicon autem Callibrati filius,
ait Pausanias in Eliacis, quinq; in Pythicis ludis
cursu victorias reportauit, tres autem ab Isthmi-
F cis, quatuor è Nemæis, Olympicam vnam dum
esset puer inter pueros, duas alias inter viros, sibi-
que tot statuæ extant in Olympia, quot victoriæ.
Hic se Cauloniatam, vt erat, dicebat: postea vero
propter pecunias, quas à Syracusanis accepit, Sy-
racusanum. *Signabant Cauloniatæ in numo ceruū
cum vase, & ex altera facie, Cresum Cauloniatam ma-
nu oliuæ ramum habentem, qui cum ceruum fugaret
in fluuium cadens suffocatus est, inscriptione Græca
καυλονιατῶν. Fiunt Caulonia vina bonitate miri-
fica,*

fica, item olea & mella clara, & caseus & hippaces laudatissimi, & figlina opera non vulgaria. Fit gossipium, & sesama, nascuntur cappares, prouenit terebinthus, nascitur gypsum, magnesia lapis, rubrica fabrilis, item sal natiuum, plumbum & aurum. Extant & sylua ad domorum tigna & ad nauigiorum fabricam apta, item sylua glandifera & castaneta porcis alendis & pabulis opportuna. Fiunt venationes vberes aprorum, ceruorum & aliorum sylueſtrium animalium. Sunt & testudines & erinacei. In fano diui Hilarionis brachium eius praeseruatur. Ioannes Baptista Carafa huius oppidi regulus, ob plurima in oppidanos patrata scelera, Neapoli capitali sententia damnatus obtruncatus fuit. A Caulonia ad quatuor lapides Pacanica oppidū exiſtit edito loco quasi panaca id est, salutaris, quod Pacanitum flumen nauigabile & pisculentum adlabitur, distat a freto m. p. quinque. Fit Xilon & sesama, nascuntur cappares, nascitur hamatites. Inde est Monasteracum tenue castellum inter Stilarum & Assam fluuios milliario a mari semotum, Pacanica m. p. quinq. Hic etiam caseus probatissimus fit, & lina clara, fit & gossipium & sesama, nascuntur cappares. Supra est Stylū oppidū nobile cum annuo emporio edito loco super saxum a stylo, hoc est columna dictū quod stylarum flumen adlabitur, a quo oppidū nomen sumpsit. Cui mons saxeus imminet celsus, distat a freto m. p. quinq. Consulinum olim dictū, cuius meminit Mela, itemq. Plinius, qui illud in hoc Locrensi sinu ponunt inter Cocynthum & Zephyrium promontoria. In quadam scriptura Graeca quae est in monasterio D. Mariae e pesaca scriptum est Stylum sedem episcopalem fuisse, & eam Scyllatico adiunctam. In hoc agro fit gossipium & sesama, fiunt & lina clara. Nascuntur cappares, prouenit Crocus, & siliqua syluestris, & terebinthus, nascuntur & herbae medicinales, vt panax trigena, aristolochia, centaureum, chamaleon, daucus, sticas, cistus, hipocistus, turbit, peucedanum, pyretrum, hypericon, chamedreos, ameos, cyperus, staphysagria & alia multa. Nascitur as, & chalcanthum, rubrica fabrilis, & lapis ophites optimus eius generis, quo columnae, quae in Romano pantheon extant. Nascitur argentum, & ferrū tribus locis, conflatur & nunc hic ferrū. Non lōge ab oppido Ioānis Abbatis diui Basilij monachi cognomine teresti idest messoris templum existit, vbi ipsius corpus quiescit, qui beati Nili coaeuus & amicus fuit, de quo alibi fati sumus, eius festū agitur sexto Kal. Martias. Hic etiam & beatorum Bartholomaei & Nicolai diui Basilij monachorum corpora iacere dicuntur. In hoc agro pagi sunt Patianū, vbi aurum & argentum & cyaneus color nascitur, sunt & ferrifodinae: Camenū vbi tubera nascuntur: Stenianum, vbi lapis molaris frumentarius & olearius nascitur. Reatium oppido par, & Virdiuallis Guilelmo Sirleto nobilis. Hic Latinis Graecis & Hebraicis literis diuinaq. scriptura scientia apprime eruditus est, & a Pio Rom. Pont. huius nominis quarto. S. R. E. Cardinalium ordini est additus. Inde est Cocynthum promontorium Locrensem sinū efficiens. Quod, *ait Plinius*, longissimum Italiae promontoriū esse aliqui existimant. Id *ait Polybius libro secundo,* vnus est Italiae angulus meridianā plagam spectans Ionium ac Siculum diuidit mare. *A freto enim hucusq. Siculum mare dicitur, a Cocyntho vero vsque Hydruntū Ionium mare nuncupatur, inde Adriaticū.* Hydruntum, *ait Plinius*, ad discrimen Ionii & Adriatici maris. *Distat Cocynthum a Zephyrio promōtorio m. p. circiter L. A Cocyntho rursus Scyllaticus sinus incipit, & Lacinio promōtori terminatur. Ouidius Met. libr. XV. in nauigatione Aesculapij meminit Laciny & Scyllacei, inde Cocynthi & Zephyrij promōtoriorū, & Amphissiae & Cauloniae, & Naritiae, id est, Locri, licet metri causa locorū ordinē minime seruet. Ait enim de Aesculapio loquēs:*

Italiam tenuit, praeterque Lacinia templa
Nobilitata dea, Scylaceiaque littora fertur.
Linquit Iapygiā, leuibusque Amphissia remis
Saxa fugit, dextra praerupta Cocynthia parte
Zephyriūq; legit, Cauloniāque, Naritiāque
Euincitque fretum, Siculiq; angusta Pelori.

Iam vero ostendimus inter Lacinium templū & Scyllaceum tria Iapygum promontoria esse. Sed quidam codices deprauatos accipientes, magis deprauant. Sunt enim qui pro Scyllacia legunt Scyllea, cum Scylleum post Euripū contra Pelorum sit, pro Amphissia legūt Amphrysia, cum Amphrysus fluuius sit in Thessalia, pro Cocynthia legunt Ceraunia, cum Ceraunii montes sint in Epiro, pro Zephyrio nescio quod Romechium somniant. Non animaduertentes quod Ouidius Aesculapiū ex Epidauro Romam nauigantem Italiā attigisse nauigio aperte scribat. Et nunc orientalis Calabriae orae loca, per quae erat Aesculapius transiturus describit, inde reliqua Romam vsq., non Epiri, aut alterius alicuius regionis. Leuis *inquit*, remis fugit, saxa Amphissia: *nā contra Amphissiā saxa sunt, inter quae & vrbem nauigat, aut leuibus remis quod mare illud, vt dixi, saxosum sit. post Cocynthum promontoriū ad sextū lapidem Chaterena oppidum offertur edito loco, distat a mari m. p. quatuor. In hoc agro sal fossile nascitur, & rubrica fabrilis, nascuntur & cappares, prouenit terebinthus, fit gossipiū & sesama, fiunt olea, & mella nobilia, oritur cistus, & hipocistus, & alia nobiles herbae. Hic panni fiunt ex lana coloria, nigri coloris, haud ignobiles: fiunt enī multis modis, ex stamine serico, vel gossipino, vel lineo, & subtegmine laneo: Item panni gossipini tenues, quibus mulieres peplis vtuntur. Inde Badolatū oppidum sese offert edito loco a* βάδομαι *verbo Graeco, quod diligo significat, quod is locus dilectione dignus sit. Secundum oppidū Brunda fluuius labitur, abest a Chaterena m. p. tribus, a mari duobus. In hoc agro gossipiū & sesama fiunt, itē vina olea & mella, & serica insignia, prouenit terebinthus. Fiunt hic & gossipini panni quales Chatarenae. Sunt in hoc agro pagi Andreas & Isca. Nō procul ab oppido Calipparus amnis nauigabilis fluit. Inde Alaca fluuius alter labitur. Dehinc Satrianū oppidum occurrit edito loco Cacinum olim dictum, distat a freto m. p. quatuor, a Badolato decem, quod Cacinos amnis nauigabilis adlabitur. De Cacino oppido meminit Mela, qui ipsum in Scyllatico sinu ponit:*

A *de Cæcino fluuio meminit Plinius:* qui in hoc sinu, *inquit,* amnes nauigabiles sunt Cæcinos, Crotalus, Semiris, Arocha, Targines. *Item Stephanus,* Cæcinum, *inquit,* oppidum & fluuius: *meminit & Thucydides libro 3. vbi ait:* Laches & Athenienses egressi e nauibus nonnulla in loca Locridis iuxta Cæcinum amnem Locrenses ad arcendam vim occurrentes, cum Proxeno Capatonis filio circiter trecentos cœperunt, detractisque armis abierunt. Ad Cæcinum amnem, *ait Pausanias,* Euthymus apparere desiit. B *Hic mel optimum fit, fit & gossipium & sesama, nascitur terebinthus, & gypsum e terra foditur. In hac orientali Calabriæ ora, vt semel atque iterum ac tertio dixi, passim & vbertim prouenit terebinthus, & vitex, & tamarix, & oleander, & lentiscus. Sunt in hoc agro pagi Sestum, & Daulum, quod pingue sonat. Post Cæcinum Galeatum vicus est. Inde Petritium castellum, salubri loco situm cum vino & melle optimis, abest à mari m. p. tribus. Hic etiam terebinthus prouenit. Non* C *longe est clara vallis castellum alterum cum linis optimis nō cedentibus Alexandrinis. Inde est Suberatū castellum supra mare paululum edito loco, quod Beltrana fluuius præterfluit, abest à Cæcino m. p. quatuor. in æde diuæ Mariæ beati Frācisci Sapanensis corpus quiescit. Sunt in hoc agro pagi Argutum, & Cardinalum cum linis optimis, qualia fiunt Claraualli, fit & caseus optimus, extant & horti nemorosi citrorum, limonum, & malorum aureorum. Inde est Montipaonum tenue oppidum, distat à Suberato m. p. duobus, a freto milliario. Hic iuxta Melitæum* D *fontem quercus est nunquam folia dimittens. Exinde est Scyllaceum ciuitas nobilis & vetustissima sedes episcopalis edito ac natura munito loco sita, vndique rupibus vallata, inter duos amnes, qui subtus vrbem in vnum coeunt. abest à freto m. p. tribus ab Auxoniis, aut ab Oenotriis condita, & inde ab Atheniensibus colonia deducta. Quandoquidem, vt sæpe dictum est, Auxonij in vtraque Calabriæ ora multas condidere vrbes, inde Oenotrij ea potiti, vrbes crebras & paruas construxerūt. Postea Athenienses, & Phocenses, &* E *Philoctetes, & Idomeneus cōplura oppida in Calabria aut ædificauerunt, aut colonias deduxerunt. De hac autem vrbe ita Strabo scribit:* Scyllaceum Atheniensium colonia, qui Mnesthei comites fuere. *Hoc tēpore Scyllacium vocatur. Tenentibus autē Crotoniatis, Dionysius Locris terminū statuit. Ab vrbeque sinus ipse Scyllaticus nomen accepit. Qui ad Hipponiatē sinū isthmū, quem diximus efficit. Conatus est autē Dionysius isthmum illū mœnibus munire, in ea expeditione,* F *quam contra Lucanos suscepit. Verbo quidem vt intra isthmum habitantes redderet aduersus barbaros tutiores: Re autem vera, vt communem Græcorum inuicem concordiā dissolueret, & securius interiores suo subderet imperio. Verum exteriores incursione facta vetuerunt. Mnestheus autē, cuius comites hanc vrbem coloniam deduxerunt rex fuit Atheniensium electus, Theseoque suffectus. Qui Ilium in expeditionem Græcorum est profectus, vt Plutarchus in Theseo scribit. Plinius etiam ait:* Sinus & Scyllaceum, quem occurrens Terineus sinus peninsulam efficit, & in eo portus, qui vocatur castra Annibalis nusquam angustiore Italia, XX. m. pass. latitudo est. *Id etiam Strabo & Aristoteles asserunt. Fuit Scyllacium Romanorum colonia, vt C. Velleius Paterculus lib. primo scribit. De nobilitate Scyllatici agri Athalaricus rex nepos ex filia Theodorici ad Seuerum scribit. Ex hac vrbe fuit Cassiodorus vir & doctrina & sanctitate pspicuus, vt mox ex epistolis eius liquebit, qui, præter cetera, se huius vrbis patriotam appellat. Item Theodoricus rex in Epistola quæ est ad Cassiodorum clarè ostendit, ipsum fuisse Calabrum, in qua eius virtutes scribit & laudes. Cui postquam Siciliam insulam gubernandam attribuit, Brettiam i. Calabriā genitale solum, regendam tribuit. Libuit hic regis epistolam innectere, quæ hæc est:* Cassiodoro viro illustri atque Patricio Theodoricus rex. Quāuis proprio fruatur honore quod est natura laudabile, nec desunt probatæ conscientiæ fasces, cū generant animo dignitates (Omnia siquidē bona suis sunt iuncta cum fructibus: Nec credi potest virtus, quæ sequestratur à præmio) tamen iudicii nostri culmen excelsum est, quoniā qui à nobis prouehitur, præcipuis plenus meritis extimatur. Nam si æquabilis credendus est, quem iustus elegerit, si temperantia præditus, quem moderatus asciuit, omnium profectò capax potest esse meritorum, qui iudicem cunctarum meruit habere virtutum. Quid enim maius quæritur, quàm ibi inuenisse laudum testimonia, vbi gratificatio non potest esse suspecta? Regnātis quippe sententia iudicium de solis actibus sumit, nec blandiri dignatur animus domini potestate munitus. Repetātur certe quæ te nostris sensibus infuderunt, vt laboris tui fructū capias, vt nostris animis singula suauiter inhæsisse cognoscas. In ipso quippe imperii nostri deuotus exordio, cum adhuc fluctuantibus rebus prouinciarum corda vagarentur, & negligi rudē dominum nouitas ipsa pateretur, singulorum suspicantium mentes ab obstinatione præcipiti deuiasti, culpam remouens illis, nobis necessitatem subtrahens vltionis. Egit salubris persuasio, quod vehemens non poterat emendare districtio. Lucratus es damna prouinciæ, quæ meruit sub deuotione nescire. Vbi sub præcincto marte ciuilia iura custodiens, publica priuataque commoda inauarus arbiter extimabas. Et proprio censu neglecto sine inuidia lucri, morum diuitias retulisti, excludens vel querelis aditum vel derogationibus locum. Et vnde vix solet reportari patientiæ silentium, voces tibi militauere laudantiū. Nouimus enim testante Tullio. Siculorū natura quā sit facilis ad querelas, vt solita cōsuetudine possint iudices etiā de suspiciōibus accusare. Sed nos eorū præconiorū fine cōtenti, Lucaniæ & Brettiorū tibi dedimus mores regēdos, ne bonū quod peregrina puincia meruisset, gēitalis soli fortuna nesciret. At tu con-

conſuetudine deuotiones impendens eo nos obligaſti munere, quo tibi putabamus omnia reddidiſſe. Inde ampliando debitum, vnde credi poterat abſolutum. Egiſti te per cuncta iudicem totius erroris expertem, nec inuidia quenquam deprimens, nec gratia blandientem ſublimans. Quod cum vbique ſit arduum, tamen ſit in patria glorioſum, vbi neceſſe eſt, aut gratiam parentela prouocet, aut odium longæ contentiones exaſperent. Oblectat igitur actus præfecturæ recolere totius Italiæ notiſſimum bonum, vbi cuncta prouida ordinatione diſponens, oſtendiſti quàm leue ſit ſtipendia ſub iudicis integritate deprehendere. Nullus grauiter intulit, quod ſub æquitate perſoluit. Quia quicquid ex ordine tribuitur, diſpendium non putatur. Fruere nunc bonis tuis, & vtilitatem propriam, quam reſpectu publico contẽpſiſti, recipe duplicatam. Hæc eſt enim vitæ glorioſa commoditas dominos eſſe teſtes, ciues habere laudantes. His ergo tot ampliſſimis laudib. incitati Patritiatus tibi apicem iuſta remuneratione conferimus, vt quod aliis eſt præmium, tibi ſit retributio meritorum. Multæ ſummæ vir felicitate laudabili. Qui ad hanc vocem dominantis animos impuliſti, vt bonorum tuorum potius fateremur eſſe, quod credimus. Sed hæc diuino perpetrata auxilio, vt cum hæc pro remuneratione tribuimus, ad meliora iterum tuis meritis exigamur. *Ipſe vero Caſſiodorus libro 12. in epiſtola ad Maximum præpoſitum de laude Scyllacei patriæ ſuæ, & ruris ſui ſcribens, ſic ait:* Scyllaceum prima vrbium Brettiorum, quam Troiæ deſtructor Vlyſſes creditur condidiſſe, irrationabiliter dicitur præſumentium nimietate vexari, quod nobis præſidentibus non oportuiſſet aſſumi: quia læſiones eius cogimur plus dolere dum patriotica nos probetur affectione contingere. Ciuitas ſupra ſinum Adriaticum conſtituta in modũ botrionis pendet in collibus, non quòd difficili aſcẽſione turgeſcat, ſed voluptuoſe campos virentes, & cærulea maris terga reſpiciat. Hæc naſcentem ſolem ab ipſis cunabulis intuetur, ibi ventura dies non præmittit auroram, ſed mox vt oriri cœperit lampadẽ ſuam vibrans fulgor oſtendit. Gaudẽtem reſpicit Phœbũ, propria illic luminis claritate reſplendet, vt ipſa magis ſolis putetur eſſe patria Rhodi opinione ſuperata fruitur luce perſpicua. Aeris quoque temperatione dotata, apricas hyemes, refrigeratas ſentit æſtates, & ſine aliquo mœrore tranſigitur, vbi infecta tempora non timentur. Hinc & homo ſenſu liberior eſt, quia temperies cuncta moderatur. Patria ſiquidẽ feruens leues efficit, & acutos, frigida tardos, & ſubdolos, ſola temperata eſt, quæ mores hominum ſua qualitate componit. Hinc eſt quòd antiqui Athenas ſedem ſapientum eſſe dixerunt, quæ aeris puritate perũcta lucidiſſimos ſenſus ad contemplatiuam partem felici largitate præparauit. Nunquid n. tale eſt corpori aquas cœno-

A ſas ſorbere, quale perſpicuitatem lucidiſſimi fõtis haurire? ſic animę vigor oneratur, dum ſpiritu grauiore cõprimitur. Subiacemus n. neceſſariò talib. rebus, quãdo nubilo triſtes efficimur, & iterũ naturaliter ad ſerena gaudemus: quia cæleſtis animæ ſubſtantia ad infecta quæq; & puriſſima lætetur Fruitur marinis quoque copioſa deliciis, dũ poſſidet vicina, quę nos fecimus, clauſtra Neptunia. Ad pedem ſiquidem Moſcii mõtis ſaxorum viſcerib. excauatis, fluẽta Nerei gur-
B gitis decenter immiſimus, vbi agmen piſcium ſub libera captiuitate ludentium & delectatione reficit animos, & admiratione mulcet obtutus. Currunt auidi ad manus hominũ, & antequam cibi fiant, eſcas expetunt. Paſcit homo delicias ſuas, & dum habet in poteſtatem, quod capiat, frequenter euenit, vt repletus omnia derelinquat. Spectaculum quoq; pulchrè admirant um non admitur in ciuitate ſedentibus. Cernuntur affatim copioſæ vindemiæ, arearum pinguis tri-
C tura conſpicitur, oliuarũ quoque virentiũ vultus aperitur. Non eget aliquis agrorum amœnitate, cui datum eſt de vrbe cũcta conſpicere. Hãc quia modo nõ habet muros ciuitatem credis ruralẽ, villam iudicare poſſis vrbanam, inter vtrunque poſita copioſa naſcitur laude ditata. Hanc dum frequenter inuiſere deſiderant cõmeantes, dum tædia laboris refugere cupiunt, amœnitate ciuitatis in parauereddorum & annonarũ præbitione propriis ciues fatigantur expenſis. Quapropter
D ne lædat vrbem amœnitas ſua, aut res præconii fiat cauſa diſpendii, parauereddorum & annonarũ præbitionem ſecũdum euectiones conceſſas, in aſſem publicam conſtituimus imputari. Pulueratica quoq; iudicis funditus amputantes, trium tantum etiam dierum præſulibus annonas præberi, ſecũdum vetera conſtituta decernimus, ſuis expenſis facta tarditate vecturæ. Leges enim adminiſtrantes, remedio non oneri eſſe voluerunt. Qua de re æquitatis intuitu ciuitas veſtra
E releuare iudiciarium eſt, quod tibi referimus, nõ remiſſum. Viue iuuante Deo iuſticia ſæculi, & ſecuritatis gaudio ſingulari. Alii dicant inſulas, egò vero habitationes tuas appellarem potius fortunatas. Ciuitas veſtra, & habitationes tuas dicit. *Qui Maximus, ad quem ſcribit, Scyllaticæ regionis præpoſitus erat, & Scyllacei reſidebat. Et libro eodem ad Anaſtaſium Cancellarium Lucaniæ & Brettiorũ præpoſitum de caſeo & vino Brettiano, & præſertim Scyllatico vino loquens, ait:* Cum apud rerum do-
F minum ſolenni more pranderemus, & diuerſæ prouinciæ de ſuis deliciis laudarentur, ad vina Brettiorum & Scyllatica ei ſuauitate currente, vt aſſolet, ſermone peruentum eſt. Quod herbarũ beneficio tanta ibi naturæ iucũditate cõficitur, vt non credas deeſſe mellis guſtum, quẽ nulla conſpicis qualitate permixtũ. Manet illic leuiter prouocatũ lac vberib. fiſtuloſis, & quaſi in alios vẽtres naturæ vbertate collectũ, nõ guttis impluit, ſed quibuſdã repẽtinis torrẽtib. influeſcit.

Redolet suauis & varius odor herbarum, naribus agnoscitur pecudum pastus, qui flagrans virtute diuersa, thuris sortitur inspirare similia. Huic tanta pinguedo sociatur, vt arbitreris simul decurrere Palladium liquorem, nisi quod ab illa prasina viriditate niueo candore discernitur. Tunc cadis late patentibus copia illa mirabilis læto nimium pastore suscepta cum admixtione coaguli in callosam cœperit teneritudinem cōdurari, ad pulcherrimum orbem forma perducitur, quæ sub terraneis horreis aliquantulum cōgregata diuturnam casei facit esse substantiam. Hoc quanto eius superimpositum nauigiis destinabis, vt desideriis regalibus paruo munere satisfecisse videamur? Vinum quoq; quod laudare cupiens Palmatianum nominauit antiquitas, nos stipsim à spiritu, sed gratum suauitate perquirere. Nam licet inter vina Brettia videatur extremum, factum est tamen penè generali opinione præcipuum. Ibi n. reperitur & Gazato par, & Sabino simile, & magis odoribus singulare. Sed quia illud famam sibi nobilissimam vendicauit: Hoc & in suo genere nimis elegans perquiratur, ne prudentia maiorum aliquid appellasse videatur improprium. Est n. suaui pinguedine molliter crassum, viuacitate firmissimum, nare violentum, candore quoq; perspicuū. Quod ita redolet ore ructatum, vt merito illi à palma nomen videatur impositum. Viscera defecta cōstringit, vulnera madida desiccat, lapsum reficit pectus, & quod vix valet implere potus arte cōpositus, hic naturaliter præstat infectus. Sed prouide, vt supradictas species exactis debeas destinare, quia falli non possumus, qui hoc patriotica veritate retinemus. Ad præsens enim de cellariis nostris quæ desiderabatur obtulimus, tu autem tuo periculo dissimilia fucis, quorum iam indicia tenere posse cognoscis. *Item de admirabili cuiusdam fontis natura agri Scyllatici, qui Arethusa dicebatur, ad Seuerum præpositum scribens libro octauo, ita dicit:* Cum N. fandus vir sublimis pro causis suis ad comitatum sacratissimum festinaret, itineris longinquitate confectus, animalia fessa reparare cōtendens ad fontem Arethusæ in Scyllatico territorio constitutæ elegit ponere mansionem. Eo quod ipsa loca & pasturarum vbertate fœcunda sint, & inundatione aquarum pulchrescant. Est enim, vt dicitur, sub pede collium supra maris arenam fertilis campus. Vbi fons vastus egrediens cannis in coronæ speciem cingentibus riparum suarum ora contexit, amœnus admodū, & arundineis vmbris, & aquarum ipsarum virtute mirabilis. Nā cum ibi tacitus homo & studiosè silentiosus aduenerit, aquas fontis irrigui repperit sic quietas, vt in more stagni non tam currere, quàm stare videatur. At vbi concrepans tussis emissa fuerit, aut sermo clarior fortasse sonuerit, nescio qua vi aquæ ibidē concitatæ prosiliunt. Os illius gurgitis ebullire videas grauiter excitatū, vt putes aliquā rigentem succensæ ollæ suscepisse feruorē. Silenti homini tacitè, lo-

A quenti strepitu & fragore respondens, vt stupescas sic subito perturbatam, quā nullus tactus exagitat. En noua vis, inaudita proprietas, aquas voce hominū cōmoueri. Et quasi appellatæ respondeant, ita hominū sermonib. prouocatæ nescio quid immurmurant. Credas ibi aliquod animal prostratum somno quiescere, quod excitatū magno strepitu tibi respondeat. Arethusa n. fons multis locis esse fertur; diciturq; ab irrigando: *Fuit Cassiodorus in secularib. disciplinis, omnium suo*
B *sæculo facile eruditissimus. Sed seculi honorib. contemptis diui Benedicti monachus factus diuinarū scripturarū scientia, atq; etiam sanctitate effulsit. Fuit Abbas Cœnobij, quod est Rauennæ, scripsit epistolarum libros 28. Historiam tripartitā in libros duodecim, in epistolas Catholicas libros septem: in Actus Apostolorum librum vnum, Institutionem secularium literarū libros nouē: Institutionem diuinarū lectionum libros duos: de ratione animæ librum vnum: In Cant. Canticorum librum vnum: Memoriale scripturarum lib. vnum. Cōplexi-*
C *ones in Apocal. lib. vnum. Sacerdotem prænominatum lib. vnum, in totum psalterium lib. vnum; vbi psalmorum occulta præcipuè potentissime reserauit. Catalogū Consulum Romanorū lib. vnū; de etymologijs lib. vnū: de orthographia lib. vnū: de schematibus & tropis lib. vnū. Claruit temporibus Iustini senioris vsq; ad imperij Iustini iunioris finem. Obijt annū agens XCVI. à Christo nato DLXXV. Functus est antè Romæ magnis ac summis honoribus ac magistratibus: nam fuit Senator & Quæstor, & Consul, & magister officij, &*
D *præpositus officiorum Theodorici & Alarici regum & totius Italiæ præfectus. Est Scyllatica ecclesia vetustissima. Zacharias episcopus Scyllaticus interfuit Synodo Romanæ sub Vigilio Papa, & Paulus episcopus Scyllaticus interfuit Synodo Constantinopolitanæ sextæ sub Agathone Papa, & Gaudentius episcopus Scyllaticus interfuit Synodo Romanæ sub Hilario Papa. In æde Episcopali diui Agathij corpus quiescit, asseruantur & frustula dominicæ crucis, & crinium beatæ Mariæ Virg. & Mariæ Magd. & Beatorum Apostolorū Matthæi*
E *& Bartholomæi. In calamitate illa, quā vniuersa Calabria & Lucania ab Agarenis, & Cretensib., Mauris & Carthaginensibus perpessæ sunt, Rhegium ob Archiepiscopi sanctitatē, & Scyllaceum quod tuto ac munito loco est, nil aduersi tulerunt. Credebatur hic nobile emporium annuatim. Fiunt figlinæ opera insignia, vtpote patinæ, lances, disci, & alia id genus. Fiunt & vina olea, mella & lina optima, sunt aurifodinæ & argentifodinæ, nascitur marmor. Effoditur gypsum trigenum, speculare, & marmorosum, & alabastritæ simi-*
F *le, siue vt quibusdā placet, alumē scissile. Fit gossipium, & sesama, & oriza cum libet, fit & triticum laudatissimum, prouenit terebinthus, vitex, tamarix & oleander. Sunt in hoc agro pagi Stalarum, à stalizo stillo, & mons siue promontorium eodem nomine Moscius olim dictus, in ima parte cuius secus littus Cassiodori villa fuit. Hic tubera producuntur, & asparagi sponte omnibus mensibus anni: intyborū campestriū fimbriæ dulces sunt. In tēplo huius pagi est corpus beati Gorgonij. Montaurum, vbi diui Pantaleonis frusta quædam asseruantur. Gasparina, Vitum cum linis optimis minimum*

nimum inuidentib. Alexandrinis. Hic sanctorũ Viti, Modesti & Crescentiæ corpora iacere dicuntur. Lucenadum, Oliuadum, Centracum, Palermitum, vbi effoditur marmor, Helia, Amaronum, Florum, & Borgia sunt & in Scyllatico agro castaneta mortaliũ vsui & porcis alendis opportuna. Intus est Gemilianum oppidum, quod Crotalus amnis præterfluit, abest à Scyllaceo m. p. nouem, à freto duodecim. Oppidani ligneis vasis conficiendis nauant operam. In hoc agro chalcanthũ nascitur, & cos olearia oleo trahens aciem. ex hoc oppido fuit Tiberius Rosellus philosophus Augustini Niphæ auditor. Qui Neapoli post præceptorẽ suũ primum locum inter philosophos obtinebat. Salerni plures annos philosophiã publice est professus. Inde Africæ visendæ impatiens eam adijt, vbi à suo mancipio sopore sepultus interfectus est. Viget modo Ioãnes Chrysostomus diui Benedicti monachus spectatæ vitæ vir Latina & Græca lingua impensè eruditus Archiepiscopus Dyrrhachinus. m. p. octo ab oppido diuæ Mariæ à Coratio cognomine templũ extat. Cistercienſiũ monachorum cœnobium vbi multorum sanctorum frusta asseruantur. Ad secundũ lapidẽ à Gemiliano Tyrium oppidum est vetustissimũ edito loco situm, distat à freto m. p. duodecim, à Scyllaceo nouem. Fuit ab Atheniensibus aut conditum, aut deducta colonia, Hierone ductore, circiter Olymp. septuagesimã, vt Plutarchus in Nicia tradit. Vbi sic ait: Hieron coloniæ, quam Athenienses in Italiam miserunt, ductor constitutus fuit, & Tyriorum ciuitatem ædificauit. Licet quidam Thuriorum legant. Sed porro hallucinantur. nã Thuriũ coloniam deduxit Pericles, quo cum sene Nicias iuuenis præturam gessit. Hic caseus laudatissimus fit. Extat mons sublimis nobilibus herbis medicinalibus refertus, sunt enim Appennini iuga. In hoc agro vicus est Sitigianum, nec lõge Marcinaria vicus alter. Inde fretum redeunti Arocha castellum occurrit, quod Crotalus fluuius adlabitur. Ex hoc castello fuit Agathius Guidacerius presbyter integræ vitæ vir Latina Græca, & Hebraica lingua apprime eruditus. Romæ Hebraicas literas publice docuit Leone & Clemente Pont. Inde bibliotheca quam multo studio sibi comparauerat amissa, ea in direptione, quæ per Carolum Borboniũ facta est, Parisios adijt, ibi plures annos easdem literas publicè est professus. Edidit rudimenta Grammaticæ Hebraicæ linguæ. Scripsit ad Clementem septimum super cantica, & super aliquot psalmos, & in Danielem. Migrauit è vita Parisijs Pauli tertij Pont. anno octauo, ætatis suæ anno sexagesimoquinto. Exinde est Girifarcum castellum cum oleo optimo, cuius ager frumenti & aliarum frugum ferax est, & pabulis, nec non phasianorum, externarum, & coturnicum aucupio commodus: nascitur reoponticum. Secus littus à Scyllaceo m. p. sex cuiusdam oppidi vestigia visuntur, quod à Cretensibus, Mauris, & Carthaginensibus excisum fuit. Iuxta locum hunc Crotalus amnis nauigabilis in mare defluit, cuius, dixit, meminit Plinius, qui olim Crotoniensem agrum à Locrensi dispescebat. nam antea illum Cæcinos disterminabat. Siquidem Scyllaceum Crotoniensium erat, vt dudum ex Strabone ostendi. Qui & alibi ait: post Scyllaceum Crotoniatarum fines sunt: sed Dionysius Tyrannus illud Crotoniatis adimens Locrensiũ iuris fecit. Tota nempe ora hæc à Cæcino prius vt dixi, inde à Crotalo amni vsque ad Hyliam, nunc Triontum flumen sub Crotoniensium ditione erat: ab Hylia vero vsq; ad Acalandrum flumen Thuriorum.

LIBER QVARTVS.

POST Crotalum flumen Catazanum ciuitas nobilis extat inter Crotalum ipsum & Allium amnes edito salubriq; situ locata, loci natura & inde manu munita, distat à freto. m. p. sex, à Scyllaceo duodecim, est sedes episcopalis. Nouum opus. fuit autem à Fagitio Nicephori Imperatoris in Italia procuratore conditum, post vastitatem eam, quam vniuersa Calabria, Lucania, & Apulia perpessa est. Condidit etiam Fagitius ipse in hac vrbe ecclesiam in honorem Michaelis Archangeli, quã Stephanus Archiepiscopus Rheginus consecrauit. Dictum est autem Catazanum à Catizo verbo Græco quod significat sedeo, quòd hoc condendæ vrbis loco delecto, hic consederint. Vel à cata id est super, & Zao hoc est viuo, & oros idest mons, quod super hunc montẽ, aeris temperie cœliq; amœnitate præstantem, condita sit vrbs. Vnde catazarum esset appellanda. Quæ adeò coaluit, vt hac tempestate inter primas Calabriæ vrbes annumeretur. Hic omnis generis, & versicolores sericei pãni, & ij optimi texuntur, quibus conficiendis textores adsunt plurimi, telariaq; plurima in ea sunt. In æde Episcopali, beati Vitaliani membra aliquot, & beati Theodori brachium asseruantur. Nuper excessit e vita Ioannes Iacobus Parisius huius vrbis ciuis philosophus. Qui Patauij, & inde Romæ plures annos philosophiam publice est professus. Scripsit super primam philosophiam, & super animam Arist. & alia. In hoc agro vina clara fiunt, gypsum speculare, & color cyaneus, prouenit terebinthus, & vitex, & oleander, fit gossipium, & sesama, & oriza. Inde est Taberna ciuitas nobilis iuxta Silã syluam (hic. n. incipit Sila) Trischenes vrbis reliquiæ, quam Allium flumen torrentinis & anguillis vber adlabitur. Abest à Catazaro m. pass. octo, à freto quatordecim. Fuit autem Trischene ciuitas nobilis & magna ac populosa muris & turribus cincta inter Crotalum, & Semirim amnes non longe à freto. Quæ cum à Cretensium Maurorum, & Carthaginiensium exercitu grauiter obsideretur, ciues se diu viriliter tutati sunt, sed longa obsidione & insidiis expugnata tandem fuit & direpta. Fuit & sedes Episcopalis antiquissima, nimirum Lucius episcopus Triũ tabernarum interfuit Synodo Romanæ sub Hilario papa. Et Decius episcopus Tabernarum interfuit Synodo Romanæ sub Felice papa. Hæc sedes, vt in codice Vaticano scriptum est, ad sanctam Romanam sedem per-

pertinebat. In monasterio D. Mariæ e Pesaca epistola exstat Gregorij Papæ ad episcopum Ioannem Scyllaticũ, qua ei Tabernensem episcopalem ecclesiam regendam committit. Exstat & epistola Callisti papæ ad populum Tabernensem, qua Ioannem episcopum Tabernensem consecrasse scribit. Gregorius papa hanc ecclesiam ob ciuitatis vastationem Ioanni archiepiscopo Rhegino commendat, ecclesiæq; suæ vnit. Dicta autem fuit Trischene, i. tres tabernæ siue tria tabernacula, quod cum ibi tres principales ecclesiæ essent, episcopus vrbis in eis alternatim principalibus festis diebus diuina facere consueuerat. Cæterum post vastitatem illã Nicephorus Græcorum Imperator Gorgolanum in Calabriam misit, vt vrbes dirutas resarciret, aut alio eas transferret, Terina, & Taurianum & Arocha, & Trischene in nouas sedes translatæ sunt, reliquæ eisdẽ in locis resarcitæ. Restituitq; eis Gorgolanus episcopales cathedras. Trium tabernarum ecclesiam Stephanus archiepiscopus Rheginus consecrauit. In templo minoritarum beati Matthæi Mesurgacensis corpus quiescit. Tabernenses mortuo episcopo Nicolaum Marinum in suum episcopum delegerunt. Incolæ plurimum Latinã linguam vsurpant, liberalibusq; disciplinis, & iuri ciuili nauant operam, atq; ob gratam cœli temperiem, præclara ingenia gignuntur. Affluit & vrbs optimarum aquarum scaturiginibus. Nascuntur in hoc agro vina clara. Nascitur & Chalcanthum, & lapis specularis. Prouenit terebinthus affatim, extant & syluæ glandiferæ & castaneta saginandis porcis commoda. Suntq; pagi Sorbum, Nucum, Maranisum, Sabutium, Fossatum, Pentonum, Ioanum, Album, Dardanisum, Magisanum, Viculisum, Petrium, vbi stibium nascitur. lapis est plumbeo colore, vnctuosus & tener, qualis nascitur in Britãnia & Romam deportatur. Ab vrbe ad secundum lapidem est diuæ Mariæ templum, diui Basilij monachorum cœnobium, vbi vna costarum diui Laurentij, & frusta diui Basilij, & Senatorij, & Cassatorij, & Dominatorij, & Pancratij, Polycarpi, Sebastiani, Trifonis, & aliorum sanctorum asseruantur. A Taberna ad fretum tendenti Asylia castrum occurrit edito loco inter Allium & Semirim amnes quod defensaculum significat. Ager hic frugifer est, nascuntur vina præclara, fit gossipium, & sesama, nascitur color cyaneus, prouenit terebinthus. E regione Asiliæ parte læua Zacharisum oppidum est edito loco secundum Silam syluam, quod nomen vtile significat. In hoc agro spina pontica, & rheuponticum, & lapis phrygius producuntur. Subtus Asiliam Semiris oppidulum est, edito loco & iuxta eiusdem nominis amnis nauigabilis anguillis fœcundus excurrit, cuius, vt alibi dixi, meminit Plinius, à quo oppidum nomen sumpsit, distat mari m.p. quinq;, à Catazaro sex. Ager hic frumenti & aliarum frugum ferax est, & pascuus. Fiunt vina & mella nobilia, legitur manna, fit gossipium, sesama & oriza, nascuntur cappares, prouenit terebinthus, & vitex, fit & caseus optimus. Post Semirim amnem Cropanum oppidum est, abest à Semiri m.p. octo, a freto quatuor. Ager hic campestris est, & frugifer. Fit amygdalarum copia, & gossipium ac sesama. Scaturit & fons salsus, legitur manna, fiunt vina olea mella &

A serica optima. A Semiri amni Cariatum tenus vulgò agri feraces sunt, & campi pascui, & nouales roscidi, triticum candidũ ferunt. Nõ longe à Cropano Arocha fluuius nauigabilis defluit, cuius meminit Plinius. Deinde est Belicastrũ ciuitas sedes episcopalis edito loco sita, distat à Cropano m.p. quatuor, à mari octo. Hanc Chonam esse arbitror, quam Lycophron appellat opulentã. Et Strabo ipsam Philoctetem circa Peteliam, à qua abest m.p. decem, condidisse ait. Nec non eundem circa Peteliam ipsam super Crimissam promontoriũ, de quo

B paulo post, Crimissam vrbem, aliasq; deinceps vrbes construxisse tradit. Ait enim, vbi de Petelia fatus est: circa loca ipsa Philoctetes & vetustam condidit Crimissam. Apollodorus quidem in expositione nauiũ Philoctetæ mentionem inferens nõnullos dixisse ait, vt Philoctetes ad Crotoniatarum agrum profectus promontorium Crimissam habitari fecerit. Et supra illud oppidum Chonin, à quo Chones incolæ dicti. Et Pumenum, & Vertinæ interius, & Calaserna, & exigui quidam alij vici vsq; Venusam vrbem celebrem extãt.

C Philoctetes enim in Crotoniata regione oppida quædam condidit, quædam ab Auxonijs & Oenotrijs condita, veluti colonias suis habitanda præbuit. Chonam autem, hoc est, Belicastrum Nascarus fluuius, Syrus olim dictus adlabitur. De quib. Lycophron in Alexandra ait: Et Syrus Celer fluuius fluit irrigans profundam Choniæ fertilitatem. Id quod vrbi huic conuenit. Ager n. hic frumenti & aliarũ frugũ ferax est, nascũtur vina nobilissima, & olea ac mella optima fiũt. Nõ caret vrbs aquarum scaturiginibus, extat & fons no-

D bilis Charia dictus, quod gratiosum significat. Extat & fons salsam aquam manans, ex qua fit muries. Nascuntur cappares. Fit gossipium & sesama, prouenit terebinthus, nascitur gypsum speculare, & marmorosum, & alabastritæ simile, nascitur & rubrica fabrilis, & terræ genus quoddam, ex qua fit color giluus, nascitur & silex, legitur manna. Quocirca non ab re belicastrum ei nomen inditum est. Ex hac vrbe fuit diuus Thomas cognomine Aquinus, doctor eximius, prædicatorum ordinis, cœnobita Landulphi, qui huius vrbis

E & vicinorũ oppidorũ dominus erat, filius, matre Theodora. Nõ enim Aquinus dictus est, quod Aquini natus sit, quæ vrbs in Frentanis in Samnio est, non in Campania, vt Geographiæ rudes quidam falsò scribunt: sed quod id vocabulum Aquinas diui Thomæ familiæ gẽtilitiũ nomen est. Extat etiamnum in Calabria multis locis Aquina familia, vt Consentiæ, vt Tropeæ, & alibi, vbi viri nobiles sunt & locupletes, ac præter cæteros, viget modo Cæsar Aquinus diui Thomæ agnatus, ac gentilis, Castioni, quod oppidũ, vt ostẽdi, in Calabria

F est, dominus. Quare altius nobis repetenda est historia. Nimirum diui Thomæ familia initio à nobili Frangipani Romana familia, quæ olim potens admodum fuit, originem ducit, ex qua & diuus Gregorius papa fuit. Huius familiæ vnus quispiam, inter cætera oppida Aquinum etiam Samnij oppidum possidebat, a quo Aquina siue Aquinia familia cognomẽ sumpsit, quod ad posteros manauit deinceps. Qui cognominandi mos etiamnum Romæ viget. nam ferè omnes oppidorum domini ab oppidis ipsis cognomina mutuantur.

Aliq

Aliįque prope innumeri vel ab oppidis vbi orti sunt, aut quib. imperant, cognomina sumunt: quinetiam plerią; a prouincijs quoque cognomina mutuantur. Diui autem Thomæ maiores, qui ea ratione, qua diximus, Aquina siue Aquinia cognomine dicti sunt, vrbi huic Belicastro dominabantur in eaq; agebant, in qua & diuus ipse Thomas est ortus. In analibus enim magistrorum ordinis prædicatorum, sic scriptum est: Thomas de Aquino in linea paterna natus est ex genere Comitum Aquinorum, qui dicuntur de Loreto & de Belcastro, & antiquitus dicebatur de Frāgipanis Romanis. Quæ fuit progenies sanctissimi Gregorii papæ primi huius nominis, & progenies est antiquissima. Retulit dominus Bernardus comes de Loreto se habere vnum instrumentum apud se pertinens ad progeniem suam, in quo Boethius Senator summus philosophus & theologus, qui alias sanctus Seuerinus appellatur, pro teste inducitur, in quo ipsa domus de Loreto & de Belcastro vocatur de Frangipanis, vt reperitur in quadam chronica antiqua in conuentu sanctorum Ioannis & Pauli Venetiis. In linea vero materna habuit matrē Neapolitanam Theodoram nomine, quę habuit duas carnales sorores, quarum vna mater extitit Petri serenissimi regis Aragonum, altera autem mater fuit inclyta Ludouici regis Siciliæ. *Comitum inquit, Aquinorum pluratiuo numero, hoc est Aquinæ familiæ, qui dicūtur de Loreto & de Belcastro, id est, qui his oppidis dominabantur. Matre tātum Neapolitana fuit. Constat ergo Aquinam familiā vel Boethij tempestate Belicastro dominatam fuisse. Quāquam non desunt Calabræ gloriæ parum fauentes, qui nolunt Thomam Calabrum fuisse: qui præter rem mihi subirascentes, locum illum annaliū prædictorum, ceu falsum, immutandū, aut delendum se curare dixerunt. Iam vero constans apud ciues suos Belicastrēses memoria hucusq; durat, Thomam ipsum hic fuisse ortū. Extat insuper in huius vrbis arce ædicula, in qua pictura est vetustissima huiusmodi. Pictus est Thomas ipse puerili specie aperto sinu rosas recētes patri ostendens. Cū enim in hac regione ingens caritas esset, Thomas iā tum puerulus pietate incensus quicquid habere poterat erogabat egenis. Cūq; aliquādo huiuscemodi præclaro facinore ipsius pater hyberno tempore deprehenderet, sciscitaretur q; quidnam gestaret in sinu, ipse pauore perculsus se rosas gestare respondit, illico que sinum aperuit, & veræ rosæ recentes visæ sunt, proinde atq; si tū ex rosario decerptæ essent. Hoc miraculum ostendit Deus illius futuræ sanctitatis indicium. Edidit animā in monasterio Fossæ Nouæ agri Terracinæ: quod oppidum non in Campania est, vt quidā scribunt, sed in Latio, humanæ salutis anno M.CCLXXIIII. dū proficisceretur ad Lugdunense conciliū à Gregorio X. eo accersitus. Nihil aliud de eo à me scribēdū censui: nam reliquam eius vitam scripsere alij. Id vnū tantū addere mihi visum fuit, quod diuus ipse Thomas, & homo Calaber patria charitate deuictus, ex historia tamen Pythagoram philosophum Calabrum conterraneum suum fuisse in primum Meteo. Arist. scripsit. Cæterum sunt & alij quidam qui indignantur, ac permoleste ferunt diuum Thomam Calabrum fuisse, & ipsum, vt alios Calabros multos, alij regionibus falsò ac maligne asserunt. Perinde ac si Calabra regio in Italia vilis sit & abiecta, & non ea, quæ huiusmodi homines edere possit. Cum Calabria, vt ostendi (fremant ac disrumpantur inuidi omnes licet, vbi eorū peruersitas id me scribere adegit, dicā id quod res est) omniū Italiæ regionum (Latiū tantum ob Romæ maiestatē excipio,) & habitationis, & Christianæ religionis vetustate, ac populorum claritate, vtpotè à pronepote Noe, & à claris Græciæ populis Oenotriis & Atheniensibus, postremo à Romanis cæterisq; Latinis habitata. nam ex triginta in Italia coloniis, nouē in Calabria sunt, quot in nulla alia Italiæ regione, multis oppidis municipale ius datū, sola primò Auxonia, Hesperia, Oenotria, & Italia dicta, & in omni scientiarū genere, ac rerum omniū tum quæ natura sponte gignuntur, tū quæ industria fiunt copia ac varietate est nobilissima. Quæ enim Italiæ regio, Latio excepto, tot claros doctrina, & robore præstantes viros protulit, quot Calabria? quæ ab plurima præclara virorum ingenia eruditorūq; multitudinē Magna Græcia, (vt qdā volūt) dicta est, qui & multarū rerum fuere inuentores. Proinde apponant obsecro digitum ori, & obmutescant maligni obtrectatores, & desinant de cætero aliorū laudi ac gloriæ ac virtuti inuidere ac detrahere. Post Belicastrū Messurga oppidū est, Reatiū olim dictum ab Oenotriis cōditum, à Reatio flumine nuncupatum, vt ait Stephanus, quod secundum oppidū excurrit. Est autem oppidum inter Reatium & Virgarum amnes, qui Targini miscentur, ciuis Reatinus, abest à Belicastro m.p. quinq;, à freto sexdecim. Dictum est autem Messurga quasi Messurgus exempto a, quod cantorem significat, quod ob agri fertilitatem incolæ cantu, hoc est lætitia gestirent. Est enim ager hic frumenti & aliarū frugū ferax. Fiunt figlina opera ex argilla, & ex luto subrufo. Fit in hoc agro gossipium, nascuntur cappares, & terebinthus, oritur rubrica fabrilis, & terra ex qua fit color giluus, nascitur & marmor in Silla sylua. Fiūt aucupia multarum auium. Ex hoc oppido fuit beatus Matthæus Vidius minorum ordinis cœnobita, cuius corpus Tabernæ quiescit. Mesurgacenses anno à virgineo partu M.D.XXVII. tale quidpiā patrarunt in regulū, quale quondam Locrenses in Dionys. nam Io. And. Caracciolum & eius coniugem & filium, ac filias omnes, præter vnam quæ ab amicis seruata est, ob plurima in ipsos flagitia iugularūt. Subinde est Policastrum oppidū in radicib. Silæ edito loco validum propugnaculū, loci natura munitū, rupibus vndiq; septum inter Soleū & Cropā amnes, torrentinis & anguillis fœcūdos: distat à Mesurga m. p. quinq;, à mari viginti, à Crotone totidē, Petelia olim dicta. Mela eni itemque Plinius Peteliam in hoc Scyllatico sinu ponunt. Rursus Plinius eam mediterraneā esse ostendit, cum ipsam intus esse dicit. Sex. Iulius Peteliā vndecim menses obsidionē ab Annibale sustinuisse scribit. Liuius hāc Annibalem multo suorum sanguine cepisse prodit, atque non vi sed fame: quæ res argumentum est Peteliam vali-*

validum propugnaculum esse. Proinde Policastrum Peteliam esse minimè est ambigendum, licet Raphael Volaterranus ex Peteliæ occasu vicinum oppidum Altimurum ædificatum esse nugetur: cum neq; Petelia interierit, & Altimurum in Apulia sit. Est Petelia urbs vetustissima ac nobilis, sed non adeo magna, ab Auxonijs, vel ab Oenotrijs, vt opinari licet, condita: qui multas vrbes in vtraq; Calabriæ ora condiderunt, inde à Philoctete habitata. Quidam vero eam à Philoctete ipso Pæantis filio & Herculis comite haud multò post Ilij excidium conditam volunt: ait enim Virg. Æneid. libro tertio: Hic illa ducis Meliboei Parua Philoctetæ subnixa Petilia muro. *Et Strabo lib. 6.* Petelia Lucanorum metropolis putatur satis ad hoc tempus incolarum habens. *Hanc Philoctetes è Melibœa per seditionem profugus ædificauit egregijs munimentis validam, adeo, vt Samnites eam quandoque castellis ædificatis corroborarint. Fuit Petelia amica & socia P.R.* Petelini n. & Rhegini, *ait Liuius Bel. Pun. lib. 3.* semper in fide & amicitia Romanorum ad vltimum permanserunt. *Et rursus:* Petelinos, qui vni ex Brettiis manserunt in amicitia Romana, non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Brettii quoque cæteri ob separata à se consilia, oppugnabant: quibus cum obsistere nequissent Petelini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt, quorum preces lacrymæque (in questus enim flebiles cum sibimetipsis consulere iussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam patribus ac populo mouerunt. Consultique iterũ à M. Aemilio Prætore patres circumspectis omnibus imperii viribus fateri coacti sunt, nil tã longis sociis in se præsidii esse: redire domum fideque ad vltimum expleta consulere sibimetipsi, in puncti fortuna iusserunt. Hæc posteaquam nunciata legatio Petelinis est, tantus repente mœror pauorque senatum eorum cœpit, vt pars profugiendi quo quisque posset, ac deserendæ vrbis auctores essent. Pars adiungendi se cæteris Brettiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim ac temere agendum, consulendumque de integro censuit. Re laxata postero die, per minorem trepidationẽ, retinuerũt optimates, vt cõuectis omnib. ex agris vrbẽ ac muros firmarẽt. *Et paulo post.* Expugnata tandem Petelia fuit ab Amilcare Annibalis præfecto aliquot post mensibus, quam cœpta oppugnari erat. Sed sanguine multorum ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit. Non vlla magis vis obsessos quam fames expugnauit. Absumptis frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum, sutrinæque postremo coriis, & herbis, & radicibus, & corticibus teneris, structisq; robis vescebantur visceribusque. Nec antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerãt, expugnati sunt. *Et Sex. Iulius Frontinus Stratag. libro quarto:* Petelinià Pœnis obsessi parentes & liberos propter inopiam eiecerunt, & ipsi coriis madefactis & igne siccatis, foliisque arborum, & omni genere animaliũ vitam trahentes vndecim menses obsidionem tolerauerunt. *Idipsum scribit Athenæus libro duodecimo. Ad Petelinos montes, vt Plutarchus in M. Crasso tradit, Spartacus fugit, Q. Crassi legatum & Scropham quæstorem in fugam vertit. Sub tumulo Peteliæ, vt Liuius bell. Pun. libro septimo prodit, Equitum duo, peditũ tria millia ab Annibale in occulto locata, in quæ inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo armatorũ millia cæsa, & mille ducenti ferme viui capti, alij dissipati fuga p agros saltusq; rediere. Tumulus erat syluestris inter Punica, & Romana castra à neutris primo occupatus, ibi M. Marcellus consul, qui suorũ cladem percepisset è Venusio cum Crispino collega, atq; exercitu eò concesserat, ab Annibalis militibus in insidijs collocatis occiditur. De hoc tumulo sic Plutarchus in Marcello inquit:* Inter Romana & Punica castra munitus admodum surgebat tumulus varia densus sylua, accliues vtrinque speculæ, inde fontani labuntur riuuli. *Signabant Petelini in denario Bacchum Apollinem habentem in capite sertum hederæ, & ex postica facie citharam & sertum lauri hac Græca inscriptione* πετηλινῶν *Interdum signabant Iouem fulminantem & sinistra manu sceptrum habẽtem, & iuxta stellam, & ex altera parte Cererem. Interim effingebant, Iouem coronatum lauro, & ex altera facie itidem Iouem fulgurantem, & sinistra habentem sceptrum, & iuxta caduceum. Aliquando effingebant Iouem coronatum lauro, & contra victoriam palmam manu tenentem, aliquando ex postico Iouis signabant tripodem. Fuit Petelia Romanorum ciuium colonia nobilis à Sempronio consule deducta. Fuit & nobile municipium Romanorum, vt ex duob. saxis literis incisis, quæ Strongili sunt, apparet, sic: M. Megonio M. F. M. N. M Pron. Cor. Leoni. æd. iiij. Vir. leg. Cor. Q. P. P. iiij. vir decuriones Augustales populusq; ex ære conlato ob merita eius. Et in alio sic, M. Megonio M. F. Cor. Leoni Æd. iiij. vir leg. cor. quæst. pec. P. patrono, municipi Augustales ob merita eius l. d. d. d. Decreuerunt enim Petelini statuas Marco Megonio municipi, quibus locus datus decreto decurionum fuit. Peteliæ in æde diuæ Mariæ vna spinarum corona dominicæ asseruatur. Hic mercatus in annos singulos celebratur. In hoc agro vina optima fiunt, fit gossipium, & sesama, & crocus, legitur manna, prouenit terebinthus, nascitur marmor. Sunt & syluæ glandiferæ, ad porcos alendos opportunæ, nec non syluæ ad domorum, tigna, reliquaue vtensilia commoda, fiunt venationes syluestrium animalium, & aucupia multarum auium. Nec longè est Crotoneum castellum. Inde Targines fluuius nauigabilis & piscosus fluit, cuius meminit Plinius: & iuxta est eodem nomine oppidum, nũc Vernauda dictum à vernante aere, cum emporio, abest à Petelia m. p. quatuor, à mari duodeuiginti. Ager hic frugifer est, & pascuis commodius, fiunt vina & olea & mella præclara, fit gossipium, & sesama, nascitur sal fossile Non procul est Clibanus mons, cuius meminit Plinius, Visardum vocant accolæ.*

Exinde

Exinde est Siberena ciuitas nobilis, ac vetustissima sedes Archiepiscopalis celso eoq; saxeo loco sita, natura validissimum propugnaculum ingentibus saxeis rupibus cautibusque vndiq; cincta, abest à Vernauda m.p. tribus, à Crotone duodecim, ab Oenotriis condita, vt auctor est Stephanus, quam imperitum vulgus sanctã Seuerinam appellat: & oppidani historiarum gloriaeque suae nescij puerile, & anile quiddam ineptiarum plenum narrant, cum vrbs haec ante Christum natum annis M. CCL. ab Oenotriis condita sit. Signabant Siberenates in numo Dianam cum pharetra, & ex postica facie ceruum Graeca inscriptione σιβερήνη. hunc numum aureum vidi Romae pendentem drachmas duas. Signabant & Mineruam galeatam, & in galea delphinum, & ex altera facie noctuam Mineruae alitem cum capsace, & circum oliuarum rami inscriptione eadem. Hic emporium haud ignobile quotannis celebratur, fiunt vina praeclarissima, quae Plinius lib. XIIII. cum aliis Calabris vinis quibusdam laudat, ait enim: Ab Ausonio mari non carent gloria Siueriniana & Consentiæ genita, *& quae sequuntur, vt alibi relatum est. Licet quidã Seruitiana mendose legant: nullum enim in hac ora oppidum est, quod Seruitium fuerit appellatũ, & vina Siueriniana talia sunt, quae iure à Plinio inter generosa ab hoc Ausonio idest Calabro mari numerentur. Fit & oleũ optimum, oliuae ad amygdalarum magnitudinem crassae & carnosae conditae in doliolis optimae sunt esui. Sunt & viridaria citrorum, limonũ & malorum aureorum arboribus instructa. Fit gossipium & sesama, prouenit terebinthus. In aede episcopali beatae Anastasiae brachium asseruatur. Ab vrbe ad secundum lapidẽ Neathus fluuius nauigabilis & piscosus labitur. Est & eodẽ nomine castrum. Hic montes natiui salis candidissimi sunt, quod lapidicinarum modo eximitur. Intus gẽmam salis habet. In hoc agro pagi sunt Maurũ, Ioãnum Scaualium. Est & Cutrum castrum cum linis non vulgaribus, & agro pascuo, ac tritici, & aliarũ frugũ feraci. Hic opera figlina fiunt. Ad mare Posterionum promontorium extat, inde Castella oppidum est cũ portu nobili, qui castra Annibalis appellatur, cuius meminit Mela, qui portũ Castra Annibalis in hoc Scyllatico sinu ponit. Item Plinius ait:* A Scyllaceo Scyllaticus sinus nomẽ accepit, & in eo portus, qui vocatur Castra Annibalis, nusquam angustiore Italia XX. m.p. latitudo est. *Item Solinus,* Italia, *inquit* arctissima est ad portum, quẽ Annibalis portum dicunt. *Hic Annibal classem habebat, qua cum opus erat, exercitum quò voluisset traiiciebat. Guido Rauennas & eum sequutus Blondus portum Castra Annibalis Troiã Apuliae esse somniant. In hoc mari corallium capitur. Huius oppidi ager frugifer est, & pabulis aptus: nascũtur vina clara, exciditur lapis molaris frumentarius, & olearius. Iuxta oppidum Tilaca fluuius defluit, Aiax olim dictus. Cuius meminit Lycophron in Alexandra, vbi sic ait:*

Vbi errantem molestam videbit vitam
Laemanii bibentis Aiacis aquas,
Crathis autem vicinus & saxosis finibus locus.

A *Super quibus verbis Isacius ait:* Nereus Charopi & Aglaiæ filius, post nauigationis errores habitauit iuxta Lacinium montem & Aiacem fluuium. Crathis autẽ vicinus est fluuio Aiaci, & locus vicinus saxosis locis. *Ab hoc oppido atq; à mari m.p. tribus Isula ciuitas est sedes Episcopalis, cuius meminit Abbas Ioachimus, licet mendose pro Isulensis Gesulensis legatur. A Castellis oppido ad sextum lapidem Lacinium promontorium occurrit, abest à Cocyntho promontorio m.p. circiter 70. à Crotõe 18. Habet ab*
B *occidua parte stationẽ, ab altera vero portũ. In hoc promontorio cedri sponte nascuntur. Fuit autem dictum Lacinium à Lacinio pradone hanc oram rapinis & latrociniis infestante, quem Hercules occidit, ac iuxta templum Iunoni construxit, quam Laciniam à nomine occisi praedonis templumq; ipsum & promontorium Lacinium vocauit. Diodorus Siculus libro quinto de antiquorum gestis fabulosis ait:* Hercules cum bobus in Italiam profectus cũ iuxta littus progrederetur, Lacinium furem bobus furantem pere-
C mit. Crotonem vero cum inuitus cecidisset, sepulchro ei constructo sepeliuit egregiè, incolis prædicens futurum tempus, quo ibi ciuitas insignis ex mortui nomine conderetur. *Theocriti vero interpres à Lacinio Corcyraeo dictum voluit, qui Crotonem hominem fugientem hospitio suscepit. Qui Croto Lacinij sui hospitis beneficij memor hoc promontoriorum illius nomine appellauit, & Lauram Lacinij filiam duxit vxorem, vt scribit Isacius in Lycophronem, & Crotonem vrbem condidit, vt idem*
D *Theocriti interpres vult.* A Lacinio promontorio, *ait Plinius,* secundus Europæ sinus incipit, magno ambitu flexus, & Acroceraunio Epiri promõtorio finitur, à quo abest LXXV. m. p. A Lacinio, *ait Strabo,* Tarentinus sinus incipit, cuius nauigationis circuitus ad CCXL. m. p. est: vt a. regionis descriptor Artemidorus, est CCC. & LXXX. expedito viatori. *Est autem sinus hic in hemicycli speciem, in cuius vtroq; exitu duo oppida sunt sita, Croto ad occidentem solem, Tarentum ad orien-*
E *tem, in medio autem Thuriorum ciuitas iacet. Hũc sinum Ouid Met. lib. XV. Thurinum appellat. Quẽ tractum vocat Iapygiam. Ante oram Lacinij ait Plinius, insula parua est X. m. p. à terra, Dioscoron, altera Calipsus, quam Ogygiam appellauit Homerus. Et tres Sirenussae meloëssae. A Lacinio m.p. sex promõtorium aliud est cum statione, Manna vocant accolae. Ab hoc promontorio m.p. septem aliud extat promontorium, cum statione, Naum vocant, quod significat templũ, Storthyngum olim dictum. Haec pro-*
F *montoria Strabo Iapygum appellat, ait enim:* post Scyllaceum Crotoniatarum fines sunt, & Iapygum terna promontoria. *Hic quoq; cedri nascuntur, & fœnicula marina, critamos vocãt. In hoc mari coralliũ rubeũ & album capitur. In hac ora Mãnae promõtorio vsq; Crotonẽ secus littus vulgò fontes dulces scatẽt. Abest Naũ promontoriũ à Crotone m.p. sex. Hic quõdã nobilissimũ illud & augustissimũ Iunonis Laciniae templũ fuit, quod ante Troianũ excidiũ Hercules, vt dudum diximus statuit. In quo Aeneas thure fecit,*

cui & muneri dedit pateram aneam suo nomine inscriptam, veluti Dionysius Halicar. libro primo memoriæ prodidit. Ait enim: Aeneas in templo Iunonis pateram æneam reliquit scriptura vetere demonstrantem Aeneæ nomen donantis deam. *De huius templi nobilitate ac magnificentia Strabo libro sexto inquit :* Lacinium Iunonis templum superiori ætate locupletissimum, donisque frequentissimis plenum fuit. Interualla quidem nõ iudicatu, non dictu facilia. *Et Liuius belli Pun. libr. quarto ait :* Sex millia aberat ab vrbe Crotone nobile templum ipsa vrbe nobilius Laciniæ Iunonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi frequenti sylua, & proceris obiectis arborib. septus. Læta in medio pascua habuit, vbi omnis generis sacræ deæ pascebatur pecus sine vllo pastore, separatimq; egressi cuiusuis generis greges nocte remeabant ad stabula. Nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni ergo fructus ex eo pecore capti, columnaq; inde aurea solida facta & sacrata est. Inclytumque diuitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula affingũtur plerunque tam insignibus locis. Fama est aram esse in vestibulo templi, cuius cinerem nullus vnquam moueat ventus. *Id etiam scribit Plinius libro secundo, & Val. Max. libro primo. De columna autem illa aurea sic scribit Cicero lib. primo de diuinatione :* Annibalem Cælius scribit, cum columnam illam auream, quæ esset in fano Iunonis Laciniæ auferret, dubitaretque, vtrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata pertere-brauisse: cumq; solidam inuenisset, statuissetque tollere, ei secundum quietem visam esse Iunonem prædicere, ne id faceret, minitarique si id fecisset se curaturam, vt eum quoque oculum, quo bene videret, amitteret. Idque ab homine acuto non esse neglectum. Itaq; ex eo auro, quod exterebratum esset, bacculam curasse faciẽdam, & in summa columna collocasse. *Hic in annos singulos Panegyris, id est, solemnis publicus conuentus, celebrabatur, ad quam vniuersa Italia confluebat. Erat templum hoc marmoreis tegulis tectum, quod Q. Fuluius Flaccus violauit tegulas subtrahens, vt Liuius libro quadragesimo secundo scriptum reliquit, vbi ait:* Q. Fuluius Flaccus Censor ædem Fortunæ equestris, quam in Hispania Prætor bello Celtibero vouerat, faciebat enixo studio. Ne vllum Romæ amplius aut magnificentius templum esset, magnum ornamentum se templo ratus adiecturum, si tegulæ marmoreæ essent. Profectus in Brettios ædem Iunonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit. Id satis fore ratus ad tegendum quod ædificaret. Naues paratę fuerunt, quæ tollerent atque asportarent, auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam Censor rediit, tegulæ expositæ de nauibus ad templum portabantur, quamquam vnde essent, silebatur, non tamen celari potuit. fremitus igitur in curia ortus est. Ex omnibus partibus postulabatur, vt Consules eam rem ad

A Senatum referrent. Vt vero accersitus in curiam Censor venit, multo infestius singuli vniuersique præsentem lacerare, templũ augustissimũ regionis, quod nonPyrrhus non Annibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset fœde, ac prope diripuisset, detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. Censorem moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, & loca tuenda more maiorum traditum esset. Eum per B sociorum vrbes, diruentem templa ædium sacrarum vagari, & quod, si in priuatis sociorum ædificiis faceret, indignum videri posset. *Et paulò post:* Cumque priusquam referretur, appareret, quid sentirent patres, relatione facta in vnm omnes sententiam iere, vt hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piaculariaque Iunoni fierent, tegulas relictas in ara templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemptores nunciarunt. *Et paulo post scri-*C *bit, ipsum Flaccum ob id sacrilegium luisse pœnas, ait enim :* Q. Fuluius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat Censor, hic fœda morte periit. Ex duobus filiis, qui tum in Illyrico militabant, nũciatum est alterum decessisse, alterum graui & periculoso morbo ægrotum esse. Obruit animum simul luctus, metusque, & mane ingressi cubiculum serui laqueo dependentem inuenere. Erat opinio post censuram minus compotem fuisse sui. Vulgò Iunonis Laciniæ iram ob D spoliatum templum alienasse mentem ferunt. *Licet in Val. Max. mendosè legatur templum istud Locris fuisse. Violauit & id Iunonis templum Annibal,* qui, *vt Liuius belli Pun. libro decimo tradit,* cum ex Italia in Africam transire decreuisset, multos Italici generis, quia in Africam sequuturos abnuentes concesserant in Iunonis Laciniæ delubrum, inuiolatum ad eam diem, in templo ipso fœde interfecit. In quo templo, *ait idem bel. Pun. libro octauo,* Annibal aram condidit dedicauitq; E cum ingenti rerum ab se gestarum titulo Punicis Græcisq; literis insculpto. *Plutarchus vero non aram, sed arcum condidisse ait. Pompeius quoque iunior, vt Appianus bel. ciuilium libro quinto prodit, templum hoc Iunonis Laciniæ donariis refertum ad Antonium paraturus fugam prædæ exposuit. De hoc templo meminit Lycophron in Alexandra, vbi Menelaum & Achillem huc venisse scribit. Ait enim de Menelao loquens:*

F Venietq; errans in Iapygum exercitum
Et dona dicabit virgini prædatrici
Temesium cratera, & ex pelle bouis agrestis confectum clypeum,
Et vxoris calceos faciles ad induendum,
Venietq; ad Sirim, & Lacinii recessus
In quibus iuuenca hortum parabit deæ
Hoplosmiæ plantis ornatum.
Mulieribus vero erit lex incolis semper
Lugere nouem cubitorum Aeaci tertium,

Et

Et Donds flammam miseræ pugnæ A
Et neq; auro pulchra ornare membra
Neq; tenuissimo filo contexta induere pepla
Purpurea variegata quando deæ deus
Terræ magnam Storthygam donauit condere.

Super quibus verbis Isacius eius interpres ait: Temesa ciuitas est Calabriæ optimum æs habens. De qua inquit Homerus, In Temesam pro ære duro, sed splendens ferrum. Hoplosmię Iunonis epithetum, quę in Elide ciuitate Peloponnesi honorabatur. In Lacinii locis mulieres accolæ B sedentes & nigras vestes habentes, plorabunt Achillem, quem nouem cubitorum magnitudine fuisse affirmat. Cuius rei gratia deæ Thetis Iunoni gratificata dicabit magnum promontoriũ Storthygum Crotonis, vt fabricet nemus seriatim beneque cultum, & ornatum plantis. In hoc templo sacerdos breui scuto superstans sacrum faciebat, & victimam Iunoni cædebat. *Per hæc loca Lauretæ vrbs erat, à Laura Lacinij filia dicta, quam Croto duxit vxorem. Ab hoc templo m.p. sex est* C *Croto vrbs vetustissima ac longe nobilissima amœnissimo ac saluberrimo loco secus mare sita. De ædificatione autem eius varia est scriptorum opinio. Quidam enim à Lacinio Corcyræo eam conditam volunt. Ouidius vero & Strabo à Micylo. Pythagoras his vetustior, cui magis est adhibenda fides, ab Hercule. Ait itaq; Ouid. Met. libr. XV:*

Diues ab Oceano bobus Ioue natus Iberis
Littora felici tenuisse Lacinia cursu
Fertur, & armento teneras errante per herbas, D
Ipse domum magni, nec inhospita tecta Crotõis
Intrasse, & requie longum releuasse laborem,
Atque discedens auo dixisse: nepotum
Hic locus vrbis erit, promissaq; vera fuerunt.
Nam fuit Argolico generatus Alemone quidã
Micylus, illius diis acceptissimus æui:
Hunc superincumbens pressũ grauitate soporis,
Clauiger alloquitur, lapidosas Cæsaris vndas
I pete diuersi patrias age desere sedes.

Et mox de Micyli in Italiam profectione Crotonisq; ædificatione adiecit: E

Nauigat Ionium, Lacedæmoniumq; Tarentum
Præterit, & Sybarim, Salentinumq; Neæthum,
Thurinosq; sinus, Melesenq; & Iapygis arua,
Vixque peterratis quæ spectant littora terris
Inuenit Aesarei fatalia fluminis ora:
Nec procul hinc tumulum, sub quo lacrata Crotonis
Ossa tegebat humus, iussaque ibi mœnia terra
Condidit, & nomen tumulati traxit in vrbem. F

Secundum itaq; Ouidium per hæc loca ante Crotonis ædificationem oppidum aliud erat, & vt conijci potest ab Auxonijs, aut ab Oenotrijs conditum. Et si quidam pro Melesen mendose Temesen legant. Non quidem fugiebat Ouidium Temesam in occidua Calabriæ plaga esse. Quippe qui non semel atq; iterum, sed sæpe de ea, vt ostendimus, meminit: sed certè locum deprauatum esse liquido constat, & Melesen legendum est, quæ vrbs etiamnum in hac ora, non longe à Crotone extat, de qua mox. Aut cerè Aretemq; legendum est, qui fluuius non procul à Neætho defluit. Sed meo quidem iudicio melius Melesen legendum est. Strabo quoq;, vt ad rem redeã, lib. 6. inquit: Croto à Lacinio decem & nouem m. p. distat ab Achiuis condita. Cum n. Achiui à deo oraculum accepissent, vt Crotonem conderent, Micyllus ad considerandum locum accessit, Qui cum iam ædificatam cerneret Sybarim à vicino flumine cognomen habentem, hanc præstantiorem esse iudicauit. Ea propter reuersus ad oraculum denuo rogauit, nunquid hanc pro illa cõdere datum esset? Cui Deus has reddidit voces *(erat enim gibbus)*.

Terga breuis Miscelle tuo de pectore mitte,
Cætera perquirens frustra venaris iniqua:
At tectum quodcunque datur in laude probato.

Reuersus igitur, Crotonem construxit Archiæ auxilio, qui Syracusas condidit: cum forte adnauigasset, quo tempore Syracusanorum domicilia constituebat. Antea sane Iapyges Crotonem Ephoro teste, incolebant. Dicitur etiam, quod cũ Miscellus & Archias ad Pythium oraculum profecti essent, à Pythia interrogati, vtrum diuitias an sanitatem vellent, cum Miscellus bonam valetudinem, Archias opulentiam velle respondissent: huic vt Syracusas, illi vt Crotõem conderẽt, concessit. Itaque factum est, vt Crotoniatæ saluberrimam incolerent ciuitatem, validissimique fuerint athletæ. In vnius etiam Olympiadis ludis septem viri, qui stadio cæteros superant, Crotoniatæ fuere omnes, Iure itaque dici visum est, qui Crotoniatarum postremus est, is aliorũ Græcorum primus est. Vetus quoque prouerbium alterum, Crotone salubrius asserit. Quod inde ortum est, quia locus ipse ad salubritatem & bonas valetudines propter athletarum multitudinem plurimos ad Olympia victores habuit. *Ex his Strabonis verbis propalàm est in hoc loco, vbi Croto cõdita est, oppidum aliud, ac circum etiam alia oppida fuisse ab Iapygibus habitata, oramq; hanc Iapygiam fuisse. Quippe cum alibi Strabo ipse dixerit*: Post Scyllaceũ Crotoniatarum fines sunt, & Iapygũ terræ promontoria. *Et Ouid. in hoc Thurino sinu, qui & Tarentinus dicitur, Iapygis arua scribit. Hanc eãdem orã Ouidius Salentinã vocatam ostendit, quippe qui Neæthum flumen Salentinum appellat. Sed hac de re plura libro 1. diximus. Nunc a. quia transuersum vnguem discessisse videor, ad institutum redeundum est. Pythagoras Crotonem ab Hercule, qui iam ante Troianũ excidium migrauit è vita, conditam astruit. Qui, vt Iamblychus ait, Crotoniatis dicere erat solitus eorũ vrbem Herculem condidisse, quo tempore per Italiam boues agebat, cum n. à Lacinio iniuria fuisset affectus, & Crotonem opem ferentem noctu per ignorantiam, quasi esset hostis, interfecisset, pollicitus est postea circa eius monumentum vrbem illi cognominem se esse cõditurũ, vbi immortalitatem fuisset adeptus. Iccirco debere ipsos gratiam beneficij conseruare, quod Hercules ipsis patrius esset, cui templum augustum erectum erat. Aiebat etiam Pythagoras, dum Crotoniatarum vrbi*

condiretur, premisisse Apollinem duci conditionis se progeniem concessurum si in Italiam coloniam duxisset. Itaq; liquet nempe Crotonem siue ab Hercule, siue post eius mortem à Micylo Herculis iussu ante excidium Troianum fuisse conditam, licet quidam aliter sentiant. De perenni autem loci huius salubritate cælíq; temperie Plinius etiam libro secundo inquit: Crotone & Locris pestilentia nunquam fuit, nec terræmotu vllo laboratum annotatum est. Inest enim natura occultum quippiam, quod ad felicitatem facit. *Polybius libro x. Crotonem clarissimam vrbem fuisse scribit. Cuius Remp. vt Laertius & Jamblychus ferunt, trecenti viri administrabant. Val. Max. vero libro octauo, mille hominum, ait enim:* Enixo Crotoniatarum studio à Pythagora petierant, vt Senatum eorum, qui mille hominum constabat, consiliis suis vti pateretur, opulentissimaque ciuitas tam frequenter venerati sunt post mortem, domum eius Cereris sacrarium fecerunt, quamque illa vrbs viguit, & dea in hominis memoria, & homo in deæ religione cultus est. *De Rep. Crotoniatarum scripsit Aristoteles, vt tradit Athenæus. Non solum enim ora hæc à Cacino primum, inde à Crotalo amni vsq; ad Hyliam flumen Crotoniatarum ditioni subiecta erat: sed non modica quoq; occidentalis Calabriæ pars: nam Terina, vt ostendi, Crotoniatarum erat. Hanc vrbem decantauerunt etiam Theocritus & Dionysius Apher poeta. Ait enim ille in Eidyllio quarto:*

Laudoq; Crotonem, pulchra ciuitas,
Et orientale Lacinium, vbi quidem pugil
Aegon octoginta solus comedit panes,
Illic & taurum à monte duxit capiens
Vngula, & dedit Amaryllidi.

Super quibus verbis eius interpres ait: excellebat Croto omnibus Italicis vrbibus fortitudine, & cæteris omnibus, quæ ad felicitatem pertinent, inde prouerbium tritum erat: Aliæ vrbes si ad Crotonem conferantur vanæ, nihilque sunt. *Hic vero in libro de situ orbis inquit:*

Mœnia cernuntur Metaponti, deinde Crotonq;
Quam pulcher gratam præterfluit Aesarus vrbẽ,
Vlterius pergens hinc tẽpla Lacinia cernes, (tõis,
Amabile & delectabile oppidũ bene corõati Cro-
Habitati sub Aesari gratiosi fluentis.

Super quib. verbis Eustathius eius interpres inquit: Ideo hæc dicit Dionysius, quia Crotoniatæ in certaminibus Græcis victores coronati fuerunt, & propterea honoribus & coronis patriam exornarunt. Aesarus autem dictus est ab Aesaro venatore, qui cũ ceruam insectaretur, in id flumẽ cecidit, vnde & flumini Aesari nomen mansit. *Et Cic. lib. 2. de inuentione.* Crotoniatæ quondam cum florerent omnibus copiis, & in Italia imprimis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissimè colebant, egregiis picturis locupletare volebant. Itaque Heracleotem Zeusim, qui tum longe cæteris pictoribus excellere existimabatur, magno precio conductum adhibuerunt. is & cæteras tabulas complures pinxit, quarum

A nonnulla pars vsq; ad nostram memoriam propter fani religionem remansit. Et vt excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in se imago contineret, Helenæ se pingere simulachrum velle dixit. Quod Crotoniatæ, cum muliebre in corpore pinguendo plurimum aliis præstare sæpe accepissent, libenter audierunt. Putarunt enim eum, si quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. Neque tamen

B eos illa opinio fefellit. Nam Zeusis illico quæsiuit ab eis, quasnam virgines formosas haberent? illi autem statim hominem in palæstra, atque ei pueros ostenderunt multos magna præditos dignitate (& enim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum viribus & dignitate antesteterunt, atq; honestissimas in gymnico certamine victorias domum cum maxima laude retulerunt) cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur, horum,

C inquiunt illi, sorores sunt apud nos virgines. Quare qua sint illæ dignitate potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi, quæso, inquit, ex his virginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum vobis, vt mutum in simulachrum animali exemplo veritas transferatur. Tũ Crotoniatæ publico de consilio virgines vnum in locum conduxerunt, & pictori quam vellet eligẽdi potestatem dederunt. Ille autem quinq; delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradi-

D derunt, quod eius essent iudicio probatæ, qui verissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. *Licet in Plinio libro XXXV. mendosè legatur Zeusim hanc tabulam in templo Iunonis Laciniæ ponendam Agrigentinis fecisse. Item Liuius bell. Pun. libro tertio de nobilitate & potentia huius vrbis ita scribit:* Recepta Petelia Pœnus ad Consentiam copias traducit, quam minus pertinaciter defensam intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus & Brettiorum exercitus

E Crotonem Græcam vrbem circumsedent, opulentam quondam armis virisque, iam tum adeo multis magnisque cladib. afflictam, vt omnis ætatis minus viginti millia ciuium superessẽt. Itaq; vrbe defensoribus vastata facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultũ captæ vrbis è media cæde quidam effugere. *Et libro quarto:* Brettii fremebant, quia Rhegium ac Locros, quas vrbes direpturos se destinauerant, intactas Pœni reliquissent. Itaque per se ipsi con-

F scriptis armatisque iuuentutis suæ millibus XV. ad Crotonem oppugnandam pergunt ire, Græcam & ipsam vrbem, & maritimam: plurimum accessurum opibus, si in ora maris portum ac vrbem mœnib. validam tenuissent, credẽtes. Ea cura angebat. quod neq; nõ accersere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid nõ pro sociis egisse viderẽtur, & si Pœnus rursus magis arbiter pacis, quã adiutor belli fuisset, ne in libertatem Crotõis, sicut ante Locrorũ, frustra pugnaretur.

Itaque

Itaque optimum visum est ad Annibalem mitti legatos, cauerique ab eo, vt receptus Croto Brettiorum esset. Annibal cum præsentium eam consultationem esse respondisset, & ad Annonem eos reiecisset, ab Annone nihil certi allatum. Neque enim diripi volebat nobilem atque opulentam vrbem, & sperabat, quam Brettii oppugnarent, nec iuuare eam oppugnationẽ appareret, eò maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium vnum inter populares, nec voluntas erat. Vnus velut morbus inuaserat õnes Italiæ ciuitates, vt plebs ab optimatibus dissentiret, senatus Romanis faueret, & plebs ad Pœnos retraheret, eam dissensionem in vrbe perfuga nuntiat Brettiis. Aristomachum esse principem plebis, tradendæ auctorem vrbis, & in vasta vrbe lataque omnibus deiectis mœnibus partitas stationes, custodiasque Senatorum ac plebis esse, quacunque custodiant homines plebis, ea parte patere aditum. Auctore ac duce perfuga Brettii corona cinxerunt vrbem, acceptique à plebe primo impetu, locos omnes, præter arcem, cœpere: arcem optimates tenebant, præparato iam ante ad talem casum perfugio: eodem Aristomachus perfugit tanquam Pœnis non Brettiis auctor vrbis tradendæ fuisset. Vrbs Croto habuit murum in circuitu patentẽ duodecim millia passuum ante Pyrrhi aduentum in Italiam. At post vastitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur. Flumẽ, q̃ medio oppido fluxerat, extra frequẽtia tectis loca præterfluebat muros, procul iis, qui inhabitabatur. Et arx Crotonis vna parte eminens mari, altera vergente in agrum situ tantum naturali quodam munita, postea & muro cincta, quà per aduersas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolũ fuerat capta. Eam tum arcem satis, vt videbatur, tutam Crotoniatarum optimates tenebant, circumsedente cum Brettiis eos etiam plebe sua, postremo Brettii cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate Annonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, vt coloniam Brettiorum eò deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertã bellis vrbem paterentur: Omnium neminem præter Aristomachum mouit, morituros se affirmabant citius, quam immixti Brettiis in alienos mores, ritus, leges, & mox linguam verterentur. Aristomachus vnus quando nec suadẽdo ad deditionem satis valebat, nec sicut vrbem prodiderat, locum prodendæ arcis inueniebat, transfugit ad Annonem. Locrenses breui post legati cum permissu Annonis arcem intrassent, persuadent, vt traduci se in Locros paterentur, nec vltima experiri vellent. Iam hoc, vt sibi liceret, impetrauerãt & ab Annibale, missis ad ipsum tum legatis. ita Crotone excessum est, deducti Crotoniatæ ad mare naues conscendetunt, Locros omnis multitudo abeunt. *Armauit Croto quondam aduersus Locros Leonymo duce cẽtum triginta millia hominum, vt in Sagra diximus.* Verum, *ait Strabo,* Crotoniatę ex clade, quam in Sagra fluuio habuerunt, tanta fuit occisorum multitudo, vt non multo vlterius tempore perdurarint. *Attamen Dionysio tyranno fortiter restiterunt.* Nam Dionysius Siciliæ tyrannus, *ait Trogus Pomp. lib. XX.* qui à Sicilia exercitum in Italiam traiecit, bellumque Græcis intulit, expugnatis Locris Crotonienses vix vires longo ocio ex prioris belli clade resumentes aggreditur, qui fortius cum paucis, tanto exercitui eius, quã antea cum tot millibus Locrensium paucitati restiterunt. *Tantum virtutis paupertas aduersus insolentes diuitias habet. Tantoq; insperata interdum victoria certior est.* Soli Crotoniatæ, *ait Herodotus libro septimo,* Græciæ periclitanti, auxilium vna naui tulere, cui præerat Phaylus vir tris Pythionicus. *Sunt enim Crotoniatæ genere Achæi. Crotoniatæ, ait Timaus, Athenæo libro duodecimo referente, vbi Sybaritas eiecerunt in luxum delapsi sunt, vt & dux ipsorum purpurea veste indutus, aurea corona coronatus, necnon albis calceis calceatus vrbẽ lustraret. Quidam autem tradunt id eos egisse non ob delicias, sed propter Democidem medicum Crotoniatam.* Adamabant Crotoniatæ, *ait Maximus Tyrius,* oleastrum, Sybaritæ luxum. *Imprimebant Crotoniatæ in numo Milonem iuuenem Leonis tergum in in capite habentem perinde atq; alterum Herculem, item palmam victoriarum illius notam & ex postico, clauam itidem Herculis, & discum, & columnam, quam ipse in gymnasio Pythagoræ labantem sustinuit, inscriptiõe Græca* κροτωνιατῶν: *aliquando signabant heroem, fortasse Crotonem pileatum, siue Iunonem, & ex altera facie Herculem stratum super exuuias leonis seminudum cubantem, cubito humi fixo innixum ac dextra siphum siue poculum tenentem, & supra ipsum arcum cum pharetra: quandoq; loco horum clauam. Interdum signabant Herculem nudum stantem leonis exuuias à capite dependentem, & clauæ innixum, hac inscriptione* οικιστα *& à tergo Mineruam galeatam. Interim aquilam tenentem palmam, & ex altera parte tripodem. Quandoq; effingebant Herculem & ex postico noctuam Mineruæ alitem. Interdum signabãt Apollinem, & altera facie Herculem infantem, & in cunis cubantem duos angues manibus prementem atque oblidentem. Censendum est haud dubium Crotoniatas in suis numismatibus cunctos Herculis labores sculpsisse. Interim effingebant Apollinem & ex postico tripodem.* Croto, *ait Eutropius libro secundo,* à Romanis inuaditur P. Sẽpronio & Appio Claudio consulibus. Cornelius Ruffinus cons. *ait Sex. Iulius Frontinus Stratag. libro tertio,* cum aliquanto tempore Crotonem oppidũ frustra obsedisset, quod inexpugnabile faciebat assumpta in præsidia Lucanorum manus, simulauit se cœpto desistere: captiuũ deinde magno præmio sollicitatũ misit Crotonem (tanquam ex custodia effugisset) qui persuasit discessisse Romanos. id verum Crotonienses arbitrati, dimisere auxilia,

destitutiq; propugnatoribns inopinati etiam in- A ualidi capti sunt. *Fuit Croto colonia nobilissima Romanorum, vt Liuius bel. Maced. lib. 4. auctor est. Deduxerunt eam triumviri C. Octauius, L. Æmilius, C. Lectorius.* Crotoniatæ, *ait Procopius de bello Gothico lib. 3.* à Totila Gothorum rege obsessi, & si ab hostib. prementur, & rerum necessariarum penuria vrgerentur: tandiu tamen in fide Imperii perstitere, quandiu Iustinianus Imp. tum Constantinopoli agens, de hoc certior factus ipsis auxilium misit. *Floruit Crotone diu famosissimum il-* B *lud amplissimumq; studium philosophiæ Pythagoræ primum, inde vero postea Pythagoreorum, à quib. Italicũ philosophiæ genus nuncupatũ est, vt Laertius, & Aug. lib. 8. de ciuitate Dei scribunt.* Atq;, *ait Cicero Tusc. 1.* multa secula sic viguit Pythagoreorum nomen, vt nulli alii docti viderentur. *Et Tusc. 4. scribit, Romanos Pythagoreorum disciplinam amplexos fuisse. Ait enim:* Quis est n. qui putat, cum floreret in Italia Græcia potentissimis & maximis vrbibus ea, quæ magna dicta est, in hisq; primum ipsius Pythago- C ræ, deinde postea Pythagoreorum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? *Et in Lælio:* Apud me valet auctoritas eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat, institutis, & præceptis suis erudierunt. *Item Laertius:* Ad Pythagoram ex Italicis Picentes, Lucani, Messapii, & Romani disciplinæ studiorum causa proficiscentes cum eo perdurabant. *Et Constantinus Lascaris Bizantius eo in libro,* D *quem ad Alfonsum Aragonium Calabriæ principem de philosophis Calabris scripsit, sic ait:* Video per Calabros philosophos Italiam, Siciliam, ac partem Græciæ nostræ illustratas fuisse. Fuit nempe Pythagoras Italus ex Calabria magna olim Græcia dicta. Aristoxenus enim, & Aristarchus, & Theopompus vetustissimi & grauissimi auctores apud Theodoretum; & Laertius Pythagoram Italum fuisse testantur, sed ideo Samium dictum, quia pater eius Sami habitauit. *Constantinus etiam La-* E *scaris dicit Timesarchum patrem Pythagoræ Italum Græcum aurificem fuisse. Multi vero, vt Plutarchus refert in conuiuio, Pythagoram Locrensem fuisse asserebant, atq; etiam eius tempestate huiusce rei constans erat opinio. Diuus autem Thomas Aquinus in primũ Met. Arist. Pythagoram Calabrum ex Samo Calabriæ vrbe fuisse astruit. Equidem Samum vrbem in Calabria à Samijs conditam fuisse, mirum videri non debet, cum, vt sæpe dixi, pleraq; loca in Calabria fuere ijsdem appellata nominibus, quibus & orientalis Græ-* F *ciæ loca, vt Tempsa, Pandosia, Miletus, Scylleum, Locrus, Amphissa, Melissa, Thebæ, Thuria: vrbes Acheron, Butrothus, Crathis, Sybaris amnes. Quo autem tempore Pythagoras floruerit, varia quoq; est scriptorũ opinio. Cicero n. & Liuius ipsum longe post Numam fuisse scribunt: Epicharmus autem Comicus vetustissimus, & Pythagoreæ disciplinæ particeps apud Plutarchum, Numam, qui anno 3. XVI. Olympiadis in regnũ fuit constitutus, Pythagoræ philosophi auditorem fuisse* A *tradit. Idipsum asseuerat diuus Hieronymus, qui aduersus Iouinianum scribens, ad Romamq; apostrophãs inquit:* Adhuc sub regibus, & sub Numa Pompilio facilius maiores tui Pythagoræ continentiá, quam sub Consulibus Epicuri luxuriam susceperunt. *Id idem astruit Ouidius antiquitatis non nescius. Qui lib. 3. de Ponto ait:*

Præmia nec Chiron ab Achille talia cepit
Pythagoræq; ferunt non nocuisse Numam.

Et Fast. lib. 3.

B Primus oliuiferis Romam deductus ab armis
Pompilius menses sensit abesse duos.
Siue hoc à Samio doctus, qui posse renasci
Nos putet. *Et Met. libro 15.*
Destinat Imperio clarum prænuncia veri
Fama Numam, non ille satis cognosse Sabinæ
Gentis habet ritus, animo maiora capaci
Concipit, & quæ sit rerum natura requirit.
Huius amor Curæ patria, Curibusque relictis
Fecit vt Herculei penetraret ad hospitis vrbem,
C Grata quis Italicis auctor posuisset in oris
Mœnia quærenti, sic è Senioribus vnus
Rettulit indigetis, veteris non inscius æui.

Et post pauca enumeratis aliquot quæ Numa à Pythagora didicit, subdit:

Talibus atque aliis instructo pectore dictis
In patriam remeasse ferunt, vltroq; petitum
Accepisse Numam populi Latiales habenas,
Coniuge, qui felix nympha, ducibusq; camœnis
Sacrificos docuit ritus, gentemque feroci
D Assuetam bello, pacis traduxit ad artes.

Plutarchus multis rationibus & coniecturis Numam Pythagoræ philosophi alumnum fuisse asseuerat, & ob sapientiam & eruditionem Pythagoricam, quam habuit Numa, & ob fastum exteriorem, & cultum, eodem Pythagoræ instituto Numam sumpsisse. Item taciturnitatem, & mysterium, vt quæ de deorum simulacris instituit, sacraq;, ritum, & sanctimoniã à Pythagora sumpsit, & vni filiorum suorum Numa Mamercum nomen indidit, propter Pythagoræ filium appella- E *tum Mamercum, & ab hoc Æmiliorum familiam nominatam fuisse ferunt. Iam vero Cassius Hemina, & C. Piso, apud Plinium lib. XIII. in arca Numæ septẽ, siue, vt Antias vult, duodecim libros de iure pontificio, & totidem Græcos de disciplina sapientiæ inuentos fuisse ferunt. In quib. nulla scripta erant, nisi philosophiæ Pythagoricæ, & à Q. Petilio prætore combustos, quia philosophiæ scripta erant.* Quæ, *ait Plinius, & Liuius lib. XL. & Val. Max. libro primo,* ad soluendam religionem *(vtiq; de pluritate deorum)* videbantur. F *Quanquam enim in Latio Latinarum ac Græcarum literarum studia (in Sabinis quidem literarum studia tum nulla erant, vt in libris pro lingua Latina ostendi) vt temporibus illis essent: nusquam tamen legitur in eo Numæ tempore quenquam præstantissimum philosophum floruisse, a quo ille philosophiæ præcepta didicerit.* Qui, *ait Liuius libro primo,* consultissimus vir fuit, vt illa quisquam ætate poterat, omnis diuini atq; humani iuris. *Et Ouid. Met. lib. XV. de eo ait:*

Mente deos adiit, & quæ natura negabat Visibus humanis,

humanis, oculis ea pectoris hausit. *Et si Liuius fieri nequaquam potuisse dicat Numam è Sabinis per tot dissonas linguas (erant enim tum in Italia, vt in libris pro lingua Latina ostendi, tot linguæ quot regiones) Crotonem penetrare: quasi Pythagoras & Plato, & alij non in Ægyptum penetrarint. Imo vero perfacile fuit Numæ adire Crotonem. Nam cum in Latio Græcarum literarum studia tum multis locis essent, potuit Græcam linguam ediscere, atque eius commercio se in Calabriam recipere: præsertim quod plerique Campanorum, Picentum, Lucanorum, & Messapiorum Græcæ linguæ nauabant operam, & Romani nõnulli, vt ostendi, se ad Pythagoram contulere.* Pythagoras, *ait Laertius*, primus amicorũ omnia communia dixit, amicitiamque æqualitatem. *Eius discipuli facultates omnes in vnum deponebant, communesque faciebant. Quinquenniũ item totũ silebant, solũ quæ dicerentur audientes, ac donec probarentur, nunquam Pythagoram videntes. Hinc iam ad domũ ipsius aspectumque admittebãtur, vnde adagium ortum erat, ait Suidas, taciturnior Pythagoreis. Sed de silentio Pythagoræ, & de recipiendis instituendisque discipulis plura Gellius lib. 1. Fertur discipulos admonere solitus, vt ista quotidie, cum domum ingrederentur, dicerent:* Vbinam excidi? quid feci? quid ex his, quæ facere debui, omisi? *Item,* mala operatus dole: bona lætare. Imperare assuesce his, ventri primum, somno, luxuriæque, & iræ. *Super ianuam Academiæ lapidẽ habebat propria manu inscriptum.* Qui nescit id, quod eum scire oportet, brutus est inter bruta, qui non scit plus quam sibi opus est, homo est inter bruta: qui scit omne quod sciri potest, Deus est inter homines. *Hunc lapidem M. Aurelius Imperator habebat. Monuit senatum Crotoniatam, vt Musarum templum extruerent, quo præsentem concordiam conseruarent. Earum n. chorus consonantiã, concentum, rhythmum, cæteraque, quæ concordiam efficiunt, cõplectitur, versaturque circa pulcherrimas cõtemplationes. Quod templum Crotoniatæ fecerunt, & pellices, quas habere gentile ipsis erat, dimiserunt, rogarűtque, vt separatim & ad filios suos in Pytheo, & ad vxores in Iunonis templo verba faceret.* Siquidem Crotoniensibus, *ait Trogus Pompeius lib. 20.* post aduersam ad Sagram pugnam nulla virtutis exercitatio, nulla armorum cura fuit. *Oderãt enim quæ infeliciter sumpserant, mutassentque vitam luxuria, ni Pythagoras philosophus fuisset, qui eos in luxuriam lapsos auctoritate sua ad vsum frugalitatis reuocaret. Laudabat quotidie virtutem, & vitia luxuriæ contemnebat, casusque ciuitatum hac peste perditarum enumerabat. Tantumque studium ad frugalitatẽ multitudinis prouocauit: vt aliquos ex his luxuriatos in optimam frugem conuersos fuisse, incredibile videretur. Matronarum quoque separatam à viris doctrinam, & puerorum à parentibus frequẽter habuit. Docebat nunc has pudicitiam & obsequia in viros, nunc illos modestiam & literarum studium. Inter hæc velut genitricem virtutum frugalitatem omnibus ingerebat. Consequutusque assiduitate disputationum erat, vt matronæ auratas vestes, cæteraque dignitatis suæ ornamen-*

A *ta velut instrumenta luxuriæ deponerent, eaque omnia delata in Iunonis ædẽ ipsi deæ consecrarent, præferrẽtque vera ornamenta matronarum pudicitiam non vestes esse. iuuentutem quoque quantum profligatum sit, victi feminarum contumaces animi manifestant. Interrogatus quod Deo simile facerent homines? respondit, cum veritatem exercent.* Item interrogatus, *ait Stobæus in lib. de patria,* quomodo oporteat se gerere erga patriam ingratam? vt erga matrem respondit. *Dixit quoque, eodem Stobæo in libro de rep.* B *referente, primum luxuriam ciuitates ingredi, deinde saturitatem, postea contumeliam, postremo exilium.* Cum iuuenibus quibusdam, *ait diuus Basilius in libro de instituenda ratione studiorum,* vino, sertis, saltuque per ciuitatem lasciuientibus Pythagoras obuiaret, dixisse dicitur ei, qui modos tibia faciebat, vt mutata harmonia Doricum personaret. Quod vbi factum est, bacchantes illos adeo resipuisse ferunt, vt serta abiicerẽt, & rubore vultus verecundiam confessi domum abirent. *Cice-* C *ro in libro de senectute Pythagoram principem philosophorum vocat. Et rursus ait:* Vetat Pythagoras iniussu Imperatoris, id est, dei, de præsidio & statione vitæ decedere. *Et rursus:* Audiebam Pythagoram Pythagoreosque incolas penè nostros, qui essent Italici generis philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex vniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Pythagoras, *ait Laertius*, primus philosophiam, seque philosophum appellauit: *quod ipsum Cicero* D *asseuerans, ita Tusc. libro quarto refert:* Pythagoram, vt scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides vir doctus imprimis, Phliuntem ferunt venisse, cumque cum Leonte principe Phliasiorum doctè & copiosè disseruisset quædam, cuius ingenium & eloquentiam cum admiratus esset Leo, quæsiuisse ecqua maxime arte confideret? at illum: artem quidem se scire nullam, sed esse philosophum. admiratum Leontem nouitatẽ nominis quæsiuisse, quinam es- E sent philosophi, & quid inter eos & reliquos interesset? Pythagoram autem, similem sibi videri vitam hominum & mercatum eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Græciæ celebritate. Nam vt illic alij corporibus exercitatis gloriam & nobilitatem coronæ peterent, alij emendi aut vendendi quæstu & lucro ducerentur, esset autem quoddam genus hominum, idque vel maxime ingenuum, qui nec plausum, nec lucrum quærerent, sed visen- F di causa venirent, studioseque perspicerent, quid ageretur, & quo modo: Ita nos quasi in mercatus quadam celebritate ex vrbe aliqua sic in hanc vitam ex alia vita & natura profectos, alios gloriæ seruire, alios pecuniæ, raros esse quosdam, qui cæteris omnibus pro nihilo habitis rerum naturam studiosè intuerentur. hos se appellare sapientiæ studiosos, id est, philosophos, vt & illic liberalissimũ esset spectare nihil sibi acquirẽtes,

A sic in vita longa omnibus studiis contemplationem, rerum cognitionemque præstare. *Nec vero Pythagoras nominis solùm inuentor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui cum post hunc Phliasium sermonem in Italiam venisset, exornauit eam Graciam, quæ magna dicta est, & priuatim & publicè præstantissimis institutis & artibus. Pythagoricis, ait idem libro primo de diuin. interdictum putatur, ne faba vescerentur, quòd habeat inflationem magnam is cibus, tranquillitati mentis quærenti vera contrarius. Et libro secundo*: Faba quidem Pythagorei vtique abstinuere, quasi vero eo cibo mens, nō vēter infletur. *Vtebatur Pythagoras, vt Nicolaus Alexandrinus ait, contra omnia, quæ in stomacho dolent, antidoto, quo multos ob hoc vitio liberauit, & illud expertum dilectis communicauit. Recipe Iridos drach. XVIII. & scrup. duos: gentianæ drach. V. Zingiberis drach. IIII. & semis: melanopiperis drach. IIII. mellis quod sufficit. Datur in modum nucis febrientib. cum tepida.* Scripsit Pythagoras, *vt Laertius tradit*: tria volumina, de instructione, de ciuilitate, & de natura. Moritur, *ait idem*, in domo Milonis, in qua cum sociis consederat, quam quidam ex his, quos ille admittere noluerat, per inuidiam incendit. *Et Romani statuam erexerunt, vt Plutarchus scribit in Numa, qui sic ait:* Romanis aliquando reddito oraculo, de illius erigenda apud se statua, qui prudentissimus Græcorum & fortissimus extitisset, duas in foro æneas imagines statuisse, Alcibiadis alteram, alteram vero Pythagoræ. *Et Plinius libro XXXIIII.* Romani statuam Pythagoræ in cornibus comitii positam dicarūt Apollinis Pythii iussu, stetitque donec Sylla dictator ibi curiam fecit. Ex schola Pythagoræ, *ait Iamblychus*, prodiere prope innumeri eruditi ac sapientes viri. *Duxit Pythagoras, vt Laertius & Suidas ferunt, vxorem Theano Brontini Crotoniatæ filiam, quæ docta ac sapiens fuit, philosopha & poetrix. Ex qua suscepit Thelaugem, & Mamercum, & tres filias Myan, siue Alyam, Arignotim, siue Erigonem, quæ doctæ fuere, quarum, ait Costantinus Lascaris, extant epistolæ, & Damon siue Dameam, quæ etiam longe docta fuit. Scripsit Theano, vt Suidas, & Plotinus tradunt, commentaria philosophica, Apophthegmata, & poema quoddam heroicò carmine, ac mortuo Pythagora scholas cum Thelauge & Mamerco filijs regendas suscepit. Hæc philosophiæ sectatrix multa pulchra ac scitu digna de pueris educandis scribit ad Eubolam. Ait enim:* Audio te pueros delicate educare, sed certè optimæ genitricis est liberos non deliciosè & licenter enutrire, sed modestè ac sobrie. Animaduerte obsecro ne non diligentis, sed adulantis opus agas. Siquidem voluptuosa educatio pueros assentatores reddit. Quid suauius iuuenibus domestica voluptate? Oportet equidem puerorum educationē carere peruersitate. Naturæ autem peruersitas est, cum pueri animo fuerint voluptuarii, corpore vero delicati ac molles, laboresque omnes effugerint, ac molliores euaserint. Oportet autem, cum educantur, exercere eos, ne terribilia metuant, siue cum affligi, siue cum laborare opus fuerit, ne turpium affectuum serui reddantur. Nam ob voluptates gulosi efficiuntur, & ob desidiā labores effugiunt. Debent pueri res honestas summopere complecti, abstinere à vitiis, & perseuerare in virtutibus. Cauenda est pueris ciborum satietas, & sumptuosa voluptas, & superflua licentia ludorum. Neque permittendi sunt, vt intemperatè & impudenter in ludis sese B exerceant, neque vt omnia dicant, aut agant. Neque metuas, si interim plorent, neque læteris & rideas, cum nutricem pulsauerint, aut tibi maledixerint. Neque in æstate frigus, aut in hyeme calorem suppedites, aut multas delicias, quibus inopes pueri omnino carent. Qui quidem facilius educantur, & crescunt nihilominus, ac longe meliores efficiuntur. Tu vero veluti Sardanapali progeniem educas pueros, marium naturam voluptatibus effeminas. Quid enim faciet aliquis puero, qui nisi celeriter comedat, C plorat, & si comederit, delectabilia obsonia quærit? Quod si æstum senserit, debilitatur, si frigus, concidit, si obiurgatur, reluctatur. Et nisi ei ad voluptatem res administrabuntur, tristatur, & si non præmansum in os inferatur, ægre fert. & ad voluptatem prauo ocio vtitur, ac molliter & effeminatè circumagitur. Studiosè autē cum scias, quod pueri delicantes dum pubescent in viros, mancipia reddentur, huiusmodi volupta-D tes auferas, & educationem austeram, non delicatam adhibeas: ac permittas eos famem, sitim, frigus, æstum, & erubescentiam pati, & ab æqualibus, & à præceptoribus. Sic enim & exercentur animo impigro, & corpore adolescunt. Labores enim quædam corroboramenta sunt pueris ad virtutem, quibus imbuti, quod satis sit, virtutis colorem apprehendunt. Vide igitur ne quemadmodum vites male cultæ fructum non afferunt, ita propter delicias pueri petulantiæ, E & multarum nugarum malitiam gignant. *Hæc, ait Stobæus in nuptialibus, Pythagoræ dogmatum studiosa cuidam interroganti quomodo celebris euasisset, respondit,* contexens telam, & meum curans coniugium: *item quærenti, quod officium esset matronæ, respondit*, viro suo placere. *Rogata etiam, ait Laertius, quando mulier à viro munda sit, ad Cererisque sacrarium veniret, respondit:* à suo quæque continuò, ab alieno nunquam. Ei vero, quæ ad virum pergeret, in mandatis dabat, vti cum veste & ve-F recundiam poneret, exurgensque denuo cū ipsa illam vna resumeret. Rogata quænam hæc? *inquit*, per quæ mulier vocor. *Hæc, ait Plutarchus in nuptialibus, vestem induens brachium nudauit, cū quidam dixisset, ô pulchrum cubitum: at non publicum inquit. Hæc, ait Clemens Alexandrinus Strom. primo, ex mulieribus prima philosophiam, & Apophthegmata scripsit, dixitq́; Esset reuera pulchrū vita conuiuium ijs, qui se sceleratè gesserunt, deinde moriuntur, si non esset anima immortalis,*

talis, mors esset lucrum. Brontinus autem Theano pater, ait Iamblychus, scripsit de mente, & cogitatu, & alia. Thelauges siue Teages, Pythagoræ, & Theano filius philosophus eximius fuit, & patri in philosophia successit, vt ait Laertius, & scholas cum matre & fratre Mamerco regendas suscepit. Fuit & mathematicus vt ait Suidas, scripsit de numero quaternario libros quatuor innuens quatuor esse elementa, siue vt alij, profundum, silentium, mentem, & verum. Pro quo Ægyptij, ait Lascaris ipsum deum habebant. Hunc plurimi, & Empedocles Agrigentinus audierũt, cui Plato librum de sapientia titulũ fecit, Thelauges. Mamercus quoque cognomento Æmylios Pythagoræ filius nõ modo philosophus doctus fuit, sed nimia etiam præditus humanitate, à quo Romanorũ Æmilia gens cognomen sumpsit, ceu Sex. Pomp. scribit, qui ait: Æmiliam gentem appellatam dicunt à Mamerco Pythagoræ philosophi filio, cui propter vnicã humanitatem cognomen fuit Æmilios. Item Plutarchus in Paulo Æmilio ait: Æmiliorum familiã in vrbe Roma patriciam sanè atque vetustã fuisse plurimi tradunt: quod vero primus, qui nomen ei familiæ reliquit, Marcus Æmylius propter sermonis lepiditatem, quam Æmyliam Græci vocant, appellatus Pythagoræ philosophi puer fuerit, nonnulli ex iis tradunt, qui doctrinam Numæ Pompilij regis in Pythagoram auctorem referunt. Mamercus, vt dixi, cum Thelauge fratre, & matre scholas rexit. Iamblychus autẽ tradit Pythagoræ in disciplinis successorem fuisse Aristæũ Crotoniatam Demophontis filium, is ætate Pythagoræ viguit septem generationibus post hunc Mamercum, huic successit Bulgaras, inde Gartydas. Damea Pythagoræ & Theano filia philosophiæ sectatrix admodum erudita fuit. Quæ ingenium in exponendis paternis sententiarũ inuolucris exercuit. Fuit summa prædita castitate. De qua Hieronymus aduersus Iouinianum ait: Timæus scribit Pythagoræ filiam virginem choro virginũ præfuisse, & castitatis eas instituisse doctrinis. Habuit filiam Biscalam, ait Lascaris, eruditam. Fuerunt Pythagoræ discipuli Crotoniatæ philosophi docti, ait Iãblychus, Ageas, Agylus, Antimedon, Arignotis, Ægon, Boythius, Bulgaras, Bryas, Cleosthenes, Chalciphon, Cleophron, Damodes, Dymas, Dinono mulier, Episylus, Eratus, Enandrus, Gartydas, Hippostratus, Hippostenes, Itaneus, Leophron, Myllias, Menon, Milo, Ecphantus, Onatus, Philolaus, Phitiadas, Rhodippus, Silio, Timicha vxor Myllia, Philtis filia Teophrij, Mea vxor Milonis, & Neocles. Ergo nonẽ mulieres Crotoniatæ, præter cæteras, doctrina excelluere. Porro opinandum est per ea tẽpora omnes propè Crotoniatas & mares & fœminas in Græcas literas ac philosophiæ, aliarũq; disciplinarum studia incubuisse, etsi non omnes in ipsis adeo profecerint excelluerĩtq; doctrina. Ita & Locrenses & Rheginos, reliquosque Calabros, vt olim Romæ in reliquoque Latio in Latinis literis factitatũ est. Philolaus Pythagoræ discipulus, præceptor Platonis, & Archytæ fuit, veluti Cicero libro tertio de Orat. insinuat. ait enim: Pythagoreus ille Lysias Thebanum Epaminundam haud scio

A an summum virum vnum omnis Græciæ, Aut Xenophõ Agesilaũ, aut Philolaus Archytam Tarentinũ, aut ipse Pythagoras totam illam veterẽ Italiæ Græciam, quæ quondam magna vocitata est doctrinis omnibus expoliuit atque instituit. Plato, vt Hermippus apud Laertium & Plutarchum in Platone ferunt, tres Philolai libros Pythagoricæ sectæ emit ab eius consanguineis argenti minis Alexandrinis quadraginta, siue vt alij centum, siue, vt Gellius decem millibus denariũm mercatus est. Quam argenti B summam à Dionysio tyranno accepit, ex quibus libris Plato, plura in suum Timæum transcripsit. Quos tanto studio lectitabat, vt ad eius defuncti caput sint reperti. Opinatur Philolaus omnia harmõia ac necessitate fieri. Terram iuxta primum circulum moueri dicit. Hic primus de natura rerum scripsit. Quorũ est initium: In mundo natura coacta est ex infinitis ac finitis, mundusque totus, & quæ sunt in ipso omnia. Hic Dei vnitatem asseruit: quare Athenagoras ad Antoninos Cæsares scribens, vnum Deum esse ex C Philolai scriptis asseruit. Hic, vt Plutarchus scribit, mundi corruptionem bifariam esse dixit, tum ex cœlo ignis defluxu, tum ex aqua lunari vertigine ex aere effusa. Horũ enim suffimenta mundi esse alimoniam. Dicebat etiam, vt Plutarchus de placitis philosophorum libro secundo, & Galenus in libro de historia philosophica tradunt, solem vitri modo perlucentem accipere ab igne cœlesti splendorem, acceptũq; ad nos transmittere, & tanquam percolare, adeo cœlestem ignẽ soli assimilem esse, ex quo prodire solem, & simile quid specu- D li, tertiãq; inde à speculo lucem ad nos per reflexionem dissipari. Hanc enim nos solẽ vocare, quasi imaginis imaginẽ. Dicebat etiã, vt ijdem ferunt, moueri circa ignẽ per obliquum circulum, eo modo, quo sol, & luna: ignẽ vero in medio statuit, quem totius naturæ focũ ac meditulliũ censet. Supra quem terram, huic nostræ contrariam, & inde terrã collocat, quam ex opposito sitam illic dicit, & circa eam ferri. Quamobrem eos, qui illic sunt, à nobis videri non posse. Hic, vt Marcus Vitruuius libro primo auctor est, multas res orga- E nicas & gnomonicas numero naturalibusq; rationibus inuentas atq; explicatas posteris reliquit. Item: numerus est, inquit, imperiosa quædã & ex se progenita sempiternæ mundanorum perseuerãtiæ continentia. Proclus ait: Plato multas admirabilesque de Deis sententias per mathematicas formas nos edocet, Pythagoricorumque phialis vtens velaminibus sacram diuinarum scientiarum tegit disciplinam. Talis enim est & vniuersus sacer diuinusque sermo Philolai in Ba- F chis, totusque modus enarrationis Pythagoræ de diis. Iure Philolaus trianguli angulum diis quatuor consecrauit, ac iuxta tertium angulum ipsorum vnionem colligit. Hic omnia ac cœlestem harmoniam, coactionemque naturæ retulit. Dicere quoq; solebat, cum in sacrum perueneris, ne species a tergo. Hic, ait Suidas, suspicionem maxime omnibus cauendam monet: Et si enim, inquit, nihil committis, sed tantum videaris, infelix es. Eum Crotoniatæ tyrannidis suspicione sustulere, vt Laertius prodit. Fuit &

Alcmaon.

Alcmaeon Crotoniata Pyrithi filius Pythagora alumnus philosophus & medicus excellens cognomento physicus (maxime enim valuerunt Crotoniata medicina) qui ait Laertius, plurimum in medicina versatus est, deq; ea complura conscripsit, plerumq; de natura disputat, dicens multas rerum humanorum causas. Videtur autem primus de natura ratione scripsisse, vt Phauorinus in omnimoda tradit historia, Lunamque hanc sempiternam habere naturam. Quod autē Pyrithi filius fuerit testatur ipse in principio sui operis sic: Alcmaeon Crotoniata haec ait Pyrithi filius Brotino, & Leoni, & Bathyllo de inuisibilibus rebus. Manifestam quidem scientiam habent Dij, quantum vero coniicere hominibus licet, *& qua sequuntur*. Hic, *ait Proclus*, primus rerum naturā literis explicauit. Animam vero immortalem dixit, mouerique perpetuò instar solis. *Huius meminit Cicero libro primo de natura Deorum*: Alcmaeō, *inquit*, qui soli & lunae, reliquisque sideribus, animoque praeterea diuinitatem dedit. *Et Themistius libro primo de anima*: Alcmaeon Crotoniata ille qui cognomento Physicus dicebatur, animā, inquit, immortalē esse oportet ratione ea quia sēper agitetur, eoq; similima rebus immortalib. videatur: moueri n. & reliqua immortalia incessabili agitatu. *Et Arist. lib. 1 de an.* Alcmaeon dicit animā esse immortalē, propter hoc quod assimiletur immortalib. *Et lib. 7. de historia annimalium*: Alcmaeō Crotoniata ait, mas primum semen genitale magna ex parte incipit ferre anno peracto bis septimo, simul etiam pubescere incipit eodem tempore, vt stirpes semen laturas primum florere. *Et Galenus in libro de historia philosoph ca & Plutarchus in libro de placitis philosophorum dicunt*: Alcmaeon stellas vagas ex aduerso fixis incedere dicit, hoc est ab occasu in orientem. Auditum fieri, quod aures intus vacuae sint, vacua autē omnia resonare quoties in ipsa vox aliqua feratur. Olfactū autem in cerebro praecipuam animae partem constituit, atque ipsam odores inter respirandū attractos percipere. Gustum vero cum humiditate & tēperato calore, tum mollitie sapores internoscere linguam. Somnum autem sanguinis recessu in venas ipsius confluxui deputatas fieri. Mortem vero si prorsus omnis illuc abscedat, quia frigidum corpus ita nimium redditur. Expergisci autem nos sanguinis eiusdem reditu. At sanitatem constare credit ex aequalitate caloris & siccitatis, frigoris & humiditatis, itē dulcedinis, & amaritudinis, & id genus aliis. Morbos autem excitari quoties istorum vnum aliquod caeteris dominetur. Singulorum namque excessus societatē dissoluit, atque ita morbum fieri. Dicit etiam Alcmaeon ipse, *vt Plutarchus scribit*, mulini generis mares quidem steriles propter geniturae tenuitatem, item seminis frigiditatem, feminas vero propter vuluam non dehiscentem, item non se laxantem. *Hic primus exectionem aggredi ausus est. Primusque fabulas adinuenit, vt Isidorus etymologiarum*

A *libro tradit, vbi sic ait*: Fabulae ideo sunt introductae, vt ficto mutorum animalium inter se colloquio, imago quaedam vitae hominum nosceretur. Has primus inuenisse traditur Alcmaeon Crotoniensis, appellanturque Aesopicae, quia is apud Phrygiam in hac re polluit. *Scripsit lingua Dorica, ait Suidas. Fuit & Neocles Crotoniata philosophus & medicus illustris. cuius meminit Athenaeus*: Hic, *ait Aelianus de historia animalium libro octauo*, dicit rubetas duo iecora habere, alterum quidem occidere, alterum alteri aduersantem salutem afferre. *Fuit & Asto, siue Ascon Crotoniata philosophus celebris Pythagora auditor, qui Laertio libro octauo prodente, complura scripsit, sed Pythagora inscribuntur. Fuit & Ecphantus Crotoniata Pythagora discipulus qui scripsit de regno. De quo Stobaeus in admonitionibus de regno meminit, & haec eius dicta ponit*: Quod vnius cuiusq; animalis natura ad mundum & eius partes accommodata sit, multis mihi videtur argumentis constare. Sic enim consentiens, connexaque singulorum natura optimam simul & necessariam sequitur seriem, quae ex motu vniuersi constituta, vt communem rerum omnium ornatum, ita singulorum quoque officio durationem conseruat. Quare mundus etiam appellatur, & perfectissimum est animalium. In partibus vero eius, quae multae sunt, & diuersae natura, id animal primas tenet, quod plus diuinitatis continet. Quare inter coelestia quidem, quae immortalis Dei natura participant, & primario maximeque sequentur, planetae stellae salutantur. In regione vero infra lunam, vbi corporū motus est rectus, daemonis natura versatur. Caeterum in terra & apud nos optimus quidem natura est homo, diuinissimus autem rex, & meliori conditione inter caeteros affluens, similis quidē corpore reliquis, vtpote ex eadem materia natus, ab optimo quidem artifice productus, qui fabricauit eum, archetypum imitatus seipsum. Quare rex vnicum & excellens quoddam opus est, imo imago illius regis creatori suo semper familiaris, à subditis verò in regno tanquam lumine conspicuo. Examinatur enim & probatur dignitas regia non secus, quàm auium princeps aquila obuersis soli oculis. Eadem est ratio de regno, vt quod diuinum sit, & propter nimiam claritatem oculos obtundat omnibus praeterquam legitimis. Etenim multi splendores oculis obuersantes, atque vertigines arguunt spurios, qui ascenderunt tanquam in altitudinem insolitam. Illis vero, qui, vt par est, propter naturae similitudinem regni cacumen adiuerunt, habitari potest, & vsum sui commodū praebere. Est igitur regnum res syncera, incorrupta, & propter excellentiam diuinissima, atque homini difficilis accessu. Oportet autem illum, qui suscepit regnum purissimum, & lucidissimum natura esse, ne quod clarissimum eius est, obscuret suis maculis, quemadmodum nonnulli sanctissima loca inquinauerunt, & execrabiles

les quidem eos, quib obuiam facti sunt. Rex igitur naturam habeat minimè pollutam, & quanto reliquis diuinior sit, agnoscat, ac cætera, quibus decenter instructus tum seipso, tum subditis optime vti potest. Cæteri quidem homines à vitiis suis sanctissimè purgantur, si principibus suis similes euadant, siue legem principem, siue regem habuerint. Principes vero, qui non habent, quod natura sua præstantius imitentur, illi non longius abire debent, sed statim à Deo vtilitatē petere. Nam neque mundum aliquis quæsiuerit, in ipso agens, & pars eius existens: neque is, qui aliis imperat, illum ignorare debet, à quo ipse regitur. Maximum autem hoc ornamentum est, quod nihil non gubernatum non inueniatur. Oportet principem etiam moribus imperium docere. Sic enim statim imperii pulchritudo elucescit. qui Dei virtutem imitatur, & ei charus est, quem cumulatus fuerit, & amplius subditis. Nullum enim Deo charum homines odio prosequuntur. Nam neq; sidera, neq; vniuersus mundus Deum odit: nam si ducem suum odissent, nō vtique ei parerent: Sed quod bene imperat, id in causa est, vt subiecta bene regantur, & pareant. Equidem existimo terrenum regem nullius virtutis expertem esse debere, qua cœlestis ille præditus est. Sed vt ipsa res est peregrina & admiratione digna, vtpote cœlitus ad homines profecta, ita nimirum & virtutes ipsius Dei opera existimandæ sunt, diuino beneficio ei accessisse. Quod si rem à principio consideres, verum esse, quod dico, intelliges. Per communionem enim omnium primam & maxime necessariam hominum genera terrestris rex conciliat. Similiter facit ille, qui cuncta in vniuerso gubernat. Nihil etenim, si tollas amicitiam & communionem consistere potest, quod etiam in ciuitatibus ita se habet, si familiarem societatem abstuleris, & si multo inferior sit, quàm diuina natura & regia, quæ nihil huiusmodi sibi desiderant, vtpote perfectæ virtutis: sed aliis indigentibus suppeditāt, & communi vtilitati consulunt. Amicitia autem ciuitatis communem mutuo finem spectans, ipsius vniuersi concordiam imitatur. Porrò citra constitutionem magistratuum nulla ciuitas habitari posset. Requiruntur autem ad illam constitutionem leges, ciuilis gubernatio, subditique & præfecti, si per se conseruanda sit. Hæc sequitur commune bonum, concinnus quidam status, & multitudinis consensus cum persuasione concordi. Ille, qui imperat iuxta virtutem nominatur rex, atq; est eadem amicitia consensuque subditis coniunctus, qua Deus mundo & in ipsis contentis iungitur. Cæterum oportet omnem beneuolentiam institui, primum à rege in subditos, deinde vicissim à subditis erga regem, qualis nimirum patris erga filium, pastoris erga gregem, & legis aduersus vtentes ipsa, vna eademq; virtus, tum cæteris imperat, tum vitæ propria moderatur. Nullus a. ad vitam sibi propter inopiā

A alterius ministeriū accersat, quod ipse sibi secundum naturam satis ministrare potest. Quãuis enim omniū sit communio, nihilominus quisq; per se suis contentus viuet. Videtur etenim is, qui rebus suis cōtentus est, nullo alio ad vitam trāsigendam opus habiturus. Quod si vitam actiuam degere oporteat, liquet, quod, etiamsi alia quæpiam ei accesserint, nihilominus tamen statu suo contentus manebit. Nam & amicos habebit suæ virtutis gratia, quibus cum agens non alia virtute

B eis vtetur, quam illa, qua reliquam suam instituit vitam. Necesse est enim, vt cætera omnia hanc virtutem sequantur, cum nihil ipsa præstātius ei adiungi possit. Deus sane citra famulorum & ministrorum operam, neque imperans cuiq̃, neq; coronans aut præconis voce celebrans obedientes, aut ignominia notans immoderatos, ipse solus tantam imperii molem gubernat. Sed præbens seipsum imitatione dignum, omnibus desiderium & æmulationem inducit naturæ suæ.

C Est autem bonus ipse, atq; hoc solum opus agit, idq; facile. Qui verò imitantur ipsum hoc studio melius omnia peragunt, & illius assimilatio singulis sufficit. Non n. alia virtus est, quæ Deo acceptа facit, & alia quæ ipsum imitatur. Cæterum rex terrenus apud nos cur non similiter se suisq; contentus, & in statu suo absolutus sit? Assimilabit enim seipsum vni tantum optimo, & omnes alios sibi vndecunque similes fieri studebit. Quod si vis & necessitas cogat subditos, singuli

D promptitudinem imitandi remittere solent. Non enim fieri potest, vt absq; beneuolentia alterum alteri simile euadat, quam imprimis obliterat timor. Vtinam humanum ingenium nulla persuasione opus haberet. Est n. persuasio terrenæ grauitatis vestigium, qua mortale animal participat. Nam persuasio res est vicina necessitati, vt quæ ea perficere sua opera conetur, quæ necessitatem declinarunt. Atq; sponte naturæ honestum amplectuntur, nulla persuasionis reuerentia moue-

E tur, nec enim timent necessitatem. Posset a. solus rex in hominis animo etiam hoc bonum efficere, vt quod melius est imitando, decorum sequeretur. Illos vero qui tanquam ebrietate corrupti sunt, & propter malam educationem melioris obliuionem inciderunt, oratio adhibita restituit, laborantes sanat, eiectaque obliuione prauitatis vitio ipsis innata memoriam inserit. Ex qua persuasio dicta nascitur, quæ licet malis orta, boni tamen aliquid producit terram inhabitan-

F tibus, in qua quod vitio naturæ deest, propter eius imbecillitatem, oratio inter homines vsurpata resarcit, atque explet. *Et rursus*: Reuerà rex erit, qui sacram & diuinam habuerit animi meditationem, hac enim imbutus persuasusq; bonorum auctor erit omniū, mali vero nullius: Quinetiā quod futurus sit iustus, vtpote ad communicandū promptus, cuius cōnstat, communicatio n. in æqualitate, & eius distributiōe sita est: Antecedit iustitia, communicatio participat.

Nam

Nam fieri nequit, vt iniustus æqualiter distribuat, aut vt non sit ad communicãdum promptus, qui distribuit ex æquo. Continentem vero esse illũ, qui contentus sit suo statu, quis negauerit? Sumptuositas enim incontinentiæ parẽs est, Incontinentia contumeliæ, vnde pleraq; hominũ mala enascuntur. Virtus autem, quæ suis rebus contentos facit, sumptuositatem, & quæ sequũtur eam, haudquaquam probat. Sed cum ipsa princeps quædam sit, præest quidem omnibus, subesse vero nulli potest, quod primum Dei, deinde regis proprium est, vt nulli subiiciantur, sibi vero ipsis imperant. Vnde & αυταρκὴς apud Græcos dictus videatur παρὰ τὸ ἑαυτοῦ ἀρκεῖν. Quod autem ista sine prudentia fieri nequeant, apparet, & quod prudentia mundi Deus sit, manifestum est. Ordine enim & constitutione decenti coniunguntur, absque mente vero nõ possent fieri. Proinde rex quoq; sine prudentia non poterit sibi comparare istas virtutes, iustitiam dico, continentiam, communicandi virtutem, & istis cognatas. *Et rursus de magistratu*: Homines in terra tanquam in exilio sunt, & essentia puriori multum inferiores, plurima terra grauantur, adeo vt à parente sua ægrè extollantur, nisi quis diuiniorum flatus miserum hoc animal meliori parti coniungat, sacrum genitoris aspectum monstrans, qui à nemine conspici potest. In terra quidem & apud nos optimum sane ingenium præ cæteris animantibus homini datum est. Diuinior autem inter homines rex, vt qui multum supra communem naturam emineat, corpore reliquis non dissimilis, vtpote natus ex eadem materia, sed ab optimo artifice factus, qui fabricauit ipsum, archetypo ex sese sumpto. Vtinam fieri posset, vt humana natura nulla persuasione egeret. Reliquiæ enim terrestris malitiæ, quæ animal efficiunt mortale, causa sunt, vt sine ipsa degere nequeat. Si quis vero animo fuerit præ aliis diuinior, ille nulla in se persuasione opus habebit. *Fuit & Arignotus Crotoniata philosophus Pythagoræ discipulus,* qui, *ait Lucianus,* sacer cognominabatur. *Fuit & Salethus Crotoniata philosophus & legislator, qui Crotoniatis ciuibus suis leges dedit, atq; inter cætera, lege excepit, ait Lucianus in Apologia, vt mœchi viui cremarentur. Cũq; ipse fratris vxorem polluisset, deprehensus orationem tam luculentam habuit, vt ciues remittere pœnam vellet, atq; exilio tantum eum damnare: at ille magnitudinem culpæ intelligens in ignem vltrò insiliit. Fuit & Orpheus Crotoniata poëta Epopeus, ait Suidas, id est, qui vera non ficta scripsit. Quem Pysistrati Atheniensium Tyranni familiaritate vsum fuisse Asclepiades inquit in sexto Grammaticorũ libro, qua tempestate apud Hebræos Iudices rerum summa gerebant. Cuius sunt Ecanteria, Argonautica Heroico carmine, & alia nonnulla. Fuit Oeagri filius, & primi Orphei Threicei in suo poemate personam induisse videtur: qui se Oeagri fluminis & Calliopes filium cecinit. Orpheum autẽ Threiciũ Troiana tempora præcessisse perspicuum est. In Orphei*

A *vero Crotoniatæ Argonautico multa referuntur, quæ post excidium Troianum peracta sunt, & Alcinoi regis mentio fit, & aliorum, qui in Odyssea celebrantur. Licet Aristoteles apud Cic. de Nat. Deor. lib. 1. dicat Orpheum poetam nunquam fuisse, & hoc Orphicũ carmen Pythagorici cuiusdam Cecropis fuisse ferunt. Plato vero sæpissimè de Orpheo meminit. Asclepiades & Suidas dicunt Orpheum dixisse rerum omnium principium esse phanoum, id est, amorem, qui primus ex dia apparuit. Fuit à Pythagoricis eruditus, ait Constanti-* B *nus Lascaris. Fuit & Democides Crotoniata Calliphõtis filius medicus celeberrimus, Darij tempore, cuius meminit Plinius lib. 1. è cuius libris nonnulla excerpsit. De quo Herodotus lib. 3. ita scribit:* Polycrates ad Oroetem nauigans, cum alios, tum vero Democidem Calliphontis filium Crotoniensem medicum, qui eam artem apud suos præclarissime omnium exercebat, secum duxit. Sed Oroetes Polycratem cruci suffixit. Darius mandat Persis, qui in Sardibus erant, vt Oroetem interimant. Cõ- C tigit a. non diu post, vt in venatu ferarum Darius rex, dum ab equo desilit, pedem intorserit, vehementerq; luxauerit: nam talus è iuncturis amotus est. Existimans itaq; apud se, vt prius, habere ex Aegyptiis eos, qui primi putarentur arte medicinæ, eorum opera vtebatur. At illi torquendo pedem, ac violenter tractãdo plus mali faciebãt, adeo quidem, vt septem dies totidemq; noctes Darius præ molestia, qua afficiebatur, transegerit insomnes. Octauo die eidẽ male habenti quidam Democidis Crotoniensis mentionem facit, D cuius de artificio prius iam inde in Sardib. audisset. Darius hominem quam celerrimè accersi ad sese iubet, ille vt inter captiuos Oroetis inuentus, vbi pro neglecto habebatur, in medium productus est, sicut erat pannosus, ac compedes trahẽs. In medio positum Darius interrogat, nunquid eam nosset artem? Democides veritus ne si se proderet, vsquequaq; Græcia priuaretur, dissimulauit. Sed dum videretur notitiam artis præ se ferre, Darius iussit eos, qui hominem adduxerant, E verbera & tormenta afferre in medium: tum ille simulatione missa, se planè scire artem illam negauit, sed aliquantulum eius consuetudinẽ, quã cum medico habuisset. Factaq; ei potestate curãdi Græcis medicamentis vtens, & leuia post acria admouens Darium compotẽ somni fecit, & breui tempore incolumẽ reddidit, cum iam se inualidum fore ad incedendũ desperasset. Ob quã curatiõem cum eũ Darius duob. aureարũ compedũ F parib. donasset, interrogauit Democides, nũquid ideo duplici se malo remunerãdũ putaret, quod ab eo sospes ipse foret effectus? Hoc dicto Darius delectatus ad suas vxores hominem misit. Eunuchi, qui eum deducebant ad feminas, dicebant hunc esse, qui restituisset animam regi. Tunc earum singulæ auream phialam thecam suffigentes Democidi donauerunt, tam amplo munere, vt excidẽtes ex percussione phialarũ stateres, famulus, qui sequebatur, non … e

Sciton

Sciton collegerit non paruam auri summã. Hic A Democides huncin modum è Crotone profe-ctus cum Polycrate consuetudinem habuit. Cum à Patre sane iracundo Crotone cohiberetur, nec eum tolerare posset: Illo relicto abijt in Aeginã, vbi commoratus vnum annum primos medicos transcendit, etsi imparatus erat, & nihil instrumentorum habens, quæ ad artem medicinæ pertinerent. Ex quo factum est, vt sequenti anno Æginetæ eum talento conduxerint. Athenienses tertio anno centũ minis. Polycrates 4. anno talẽ- B tis duobus. Ita in Samũ profectus est. A quo viro non minimum Crotonienses medici specimen acceperunt. Tunc videlicet enim per Græciam medici Crotonienses primi numerabantur. Secundi Cirenæi. Tunc Susis itaque Democides Dario sanato maximas ædes obtinebat, & cum rege ad mensam sedebat omnibus rebus affluẽs, præter hanc vnam, quòd in Græciam redire non posset. Quinetiam Aegyptios medicos regem curare solitos, cum essent patibulis suffigendi, ꝙ C à Græco medico superati forent, impetrata à rege venia, liberauit. Liberauit item Vaticinum quendam Deum, qui Polycratem sequutus fuerat, & inter captiuos pro neglecto relictus. Denique maximi momenti apud regem Democides erat. Interiecto deinde breui tempore inter alia contigit, vt Atossæ Cyri filiæ (erat Darij vxor) in mamilla vlcus oriretur, deinde rescissum porrò grassaretur. Quod ista quoad fuit exiguum præ pudore occultans nemini indicauit: sed vbi D male iam habebat accersito Democide rem ostendit. Ille se redditurum sanam affirmans adiurat eam, vt sibi vicissim ipsa inseruiat in eo, quod orauerit: oraturum autem nihil, vnde dedecus redundaret. A quo, posteaquam curata est, edocta Darium, dum cum eo cubat, vt Democidem virum maxime idoneum ex omnibus ad demonstrandas Persis res Græcas, atque exponendas mittat, monet. Darius, vbi primum illuxit accitis quindecim Persarum spectatis, præcipit vt sequẽ E tes Democidem omnia Græciæ maritima collustrarent, neue committerent, vt Democides ab ipsis aufugeret, sed rursus eum omnino reducerent. Hęc illis vbi præcepit, secundo loco Democidem ipsum ad se accersitum orat, vt exposita atque demonstrata Persis omni Græcia, rursus redeat. Iubetq; eum dono ferre patri ac fratribus omnia sua vtensilia, affirmans se alia multo plura illi daturum, ac præter dona missurum ait quæ vnà iter faciat onerariam nauim omnifarijs bo- F nis refertam. Hæc Darius nullo doloso consilio, vt mea fert opinio, mandauit. Ille tamen veritus ne se Darius tentaret tanquam fugitiuum, si cuncta sibi oblata caperet, respondit, se quidem sua illic relinquere velle, vt ea reuersus sibi habeat. Verum nauim onerariam, quam Darius promittebat dono fratribus accipere. Darius postquam hæc Democidi pręcepit, homines ad mare dimisit. Isti cum Phœnicẽ descendissent, & ex Phœnice in vrbem Sydonẽ, confestim duas triremes instruxerunt, & simul ingentem onerariã multifarijs bonis impleuerunt. Cõparatisq; omnibus in Græciam traijciunt, & adeuntes maritima eius loca intuebantur, atq; describebant, tum pleraque ac celeberrima loca Græciæ contemplati in Italiam Tarentum transmiserunt. Ibi Aristophilides Tarentinorum rex & ipse Crotoniensis gubernacula Medicarum nauium resoluit, pariter ipsos Persas distinuit, tanquam certos exploratores. Interea dum isti patiuntur hæc, Democides Crotonem abijt in domum suam, quo abeunte Aristophilides Persas missos facit, restitutis his, quæ de nauibus abstulisset. Illinc Persæ nauigantes ac Democidem persequẽtes Crotonem perueniunt, nactiq; in foro Democidẽ prehendunt. Cũ Crotoniensium quidam rem Persicam reformidantes tradere parati erant: quidã è diuerso iniectis manibus Persas fustibus cædebant: his verbis cõmonefacientes: viri Crotoniẽses considerate quid facitis, qui hominem regis fugitiuum recipitis. An ex vsu vobis erit hanc iniuriam regi Dario intulisse, ac vobis benè cedat ista facientes, si nos dimiseritis? cuius n. prius, quam huic vrbi bellum inferamus? Aut quam priorem diripere conabimur? hæc dicendo nihil magis Crotoniensibus persuaserunt; quinimò non modo Democide, sed eã oneraria naui, quã secum duxerant, priuati sunt. Atque ita in Asiam reuersi omisso iam studio discendi vlteriora Græciæ duce fraudati. Quibus tamen in digressu iste mandauerat, vt Dario dicerent, Democidem ducere vxorem Milonis filiam. Erat n. apud regem celebre nomen Milonis luctatoris. Quas nuptias mihi videtur Democides eo tempore properasse magna erogata pecunia, vt ipsum etiam in patria sua spectatum esse Dario appareret. *Scripsit Democides librum.* Quo tempore *ait Timæus apud Athenæum lib. 12.* Persæ cœperunt Democidem, Crotoniatæ conati sunt soluere festum Olympicum, proponentes præmium argentum opulentissimum. Quidam vero id fecisse aiunt Sybaritas. Ante enim victores coronis coronabantur aut laureis, aut myrteis & huiusmodi. *Talentum autem (quia de eo hic mentio facta est) sexcentis aureis numis scutatis valebat, vt latius in libro de æternitate vrbis ostendimus: mina vero Attica centum drachmis siue denariis Romanis, hoc est decem aureis numis scutatis. Fuit & Dinonon Brontini Crotoniatæ vxor, socrus & discipula Pythagoræ. Quæ admodum docta fuit & sapiens, & virtutibus præcellens, cuius pulchrum illud dictum extat:* Mulierem à viri sui cõgressu surgentẽ sacrificare eodem die debere. *Quod ipsum in Theanonem eius filiam nonnulli referunt, Fuit & Philtys siue Phryntys Crotoniata filiá Theophrij, siue vt alij, Callicratis Pythagoræ discipula, eiusq; dogmatum studiosa. Scripsit quædam. Hæc in libro de temperantia mulieris apud Stobæum in*

Ddd nu-

nuptialibus, præter cætera, ait: Mulier omnino bona & modesta sit. nam sine virtute nunquam talis fieri potest. Omnis virtus enim id cui contingit laudabile reddit. Videndi virtus oculos, audiendi aures, equi equum, viri virum, sic & mulieris mulierem. Est autẽ prima virtus mulieris temperantia, qua virum suum colere & amare poterit. Multi fortassis existimant philosophari non decere mulierem, vt nec equitare, neq; cõcionari. Ego autem sentio opera quædã propria viri esse, alia mulieris, nonnulla vtriusq; cõmunia: item alia potius ad mulierem, quam ad virũ pertinere, alia contra. viri propria sunt exercitũ aut rep. gubernare, concionari: Mulieri autem peculiare est custodire domum, manere domi, expectare, & bene tractare maritum, vtrisque comunia nomino fortitudinem, iusticiã & prudentiam. Quippe cum corporis virtutes & vitiũ, & mulierem possidere decet, tum animæ similiter. Et vt corpus habere sanum vtrisque prodest, sic etiam animæ sanitas. Corporis virtutes appello sanitatem, robur, sensuum integritatem, pulchritudinem. Cæterum sunt ex virtutib. quæ magis viro conueniunt, vt fortitudo, prudentia, cum propter corporis habitum, tum animæ facultatem. Aliæ mulierem magis decent, vt temperantia. Quocirca hac virtute instituendã scire opus est ex quot, quibusq; hoc bonum mulieri confletur. Constat igitur ex istis quinque: & primũ ex sanctitate ac pietate circa matrimonium: deinde ex ornatu corporis: tertio ex egressibus è domo propria: quarto abstinendo à bachanalibus, & matris Deûm festis. quinto vt sacrificijs erga Deum cura sit & moderata. ex iam dictis maxima & præcipua causa temperantiæ est, quæ facit, vt circa coniugium incorrupta sit vxor, nec alieno viro commisceatur. Principio enim hac parte si peccet, offendit natalitios deos, vt quæ domui & cognationi non germanos auxiliatores, sed spurios exhibeat. Quinetiam perfida est erga naturæ deos, per quos iurauerat vna cũ parentibus & cognatis suis se conuicturam legitime cum marito ad vitæ communionem, & liberorum procreationem. Et in patriam quoq; peccat, non persistens in eius statutis. Deinde in hisce reb delinquere, quibus maxima pœna constituta est, mors ipsa propter magnitudinem sceleris, quod voluptatis causa & petulantiæ committitur, omnino nefarium, omnique venia prorsus indignum est. Petulantiæ autem finis pernicies est. Considerandum est & illud, quod nullum inuentura sit remedium purificatorium huius delicti, vt templa deûm ingrediens, arasque accedens casta & amabilis Deo esse possit. Nam huic sceleri maxime Deus etiam infestissimus est, atq; ignoscit minime. Imprimis vero honestum est matronę pudicitiam suam erga virum per formã liberorum suorum testari. Quod fit, si liberi referant typum similitudinis sui generis. Et hac de ipso coniugio. Cæterum quod ad corporis ornatum, illum probo, qui albus, simplex, & minime superfluus fuerit. Vestes translucidas, varias, discolores, & à bombice contextas corpori non induat. Sic enim nimium ornatum, luxuriam, & comptum effugiet, nec improbo zelo alios afficiet. Aurum & smaragdum omnino non vsurpet: nam & nimio constat, & superbiam præ popularibus arguit. Ciuitatem autem bene institutam per omnes sui partes ex æquo rectè cõstitui, afficique mutuo consensu, & similib. vti legibus, atque huiusmodi rerum opifices expellere oportet. Facies vero non ascititio & alieno colore decoretur, sed genuino & proprio corporis, & aqua simplici abluatur, ac pudore potissimè ornetur. Ita enim tum virum, tum seipsam honorabilem magis efficiet. Egrediantur autem domo matronæ populares sacra factura Deo ciuitatis, principi, & custodi pro se & maritis suis, totaque familia. Verum nec instante nocte, neq; vespera, sed foro hominibus pleno palàm exeat mulier, vel ad spectandum aliquid, vel emendum ab vna ancilla aut plurimum duabus honestè deducta. Fiant autem sacrificia d js frugalia, & pro facultatibus. Cæterum Bachi & matris Deûm sacris domi celebrandis abstineat. Etenim ciuitatis publica lege constitutum est, alioqui nec festis huiusmodi intersint. Et sanè inducunt ebrietates, mentemque alienant istæ cerimoniæ. Matremfamilias autem, quæ domui regendæ præest, temperantem, pudicam, & intactam esse cõuenit. *Erubescant nunc Christianæ mulieres luxu & delicijs diffluentes. Fuit & Dameas Crotoniata statuarius celebris. Opus eius in septo ostenditur, quod Altim vocant. Hic Milonem celebrauit ait Pausanias in Eliac. Fuit & Patroclus Cratylli filius statuarius, cuius meminit Pausanias in Eliacis. Qui fecit simulachrum Apollinis, capite inaurato in Olympia dedicatũ a Locris Zephyrijs. Maxime quoq; valuerũt Crotoniatæ palæstra, in gymnico certamine. Fuerunt itaq; ex ipsa vrbe Athletæ Olympionici celeberrimi complures, qui multas victorias domum reportarunt.* Olympionicen autẽ esse, *ait Cicero in Oratione pro L. Flac.* apud Græcos prope maius erat & gloriosius, quam Romæ triumphasse. *Fuerunt igitur septem, quos in vnius Olympiadis ludis cæteros stadio superasse Strabo prodit. Fuit & Glaucius Crotoniata, qui, ait Pausanias in Phocaicis, vicit Olymp. 18. Tertio vero ãno huius Olympiadis iudices præmia posuerunt. Fuit & Dognetus item athleta, qui, ait idẽ Pausanias ibidem, vicit anno primo lviij. Olymp. Fuit & Phayllus ter Olympionicus celeberrimus, quem decantauit Aristophanes poeta in Achanibus. Qui Græciæ periclitanti in rebus Persicis vna naui auxilium tulit. In honorem cuius magnus Alexander multas exuuias Crotoniatis dono misit, vti Plutarchus in Alex. commeminit, ita scribens:* Alexander ad Crotoniatas quoque in Italiam magnam exuuiarum partem transmisit, ob Phaylli decus & gloriam

gloriam in pigri & fortis athletæ, qui Medico bello cũ Græcos cæteri destituissẽt Itali, propria triremi Salaminam nauigauit, illius periculi cõmunicationem suscepturus. Adeo omnia virtutis opera summo studio & beneuolentia obseruabat. In ludis Pythicis, *ait Pausanias in Phocicis*, duas victorias est consequutus, tertiam stadio. Eius statua est in Delphis. *Et rursus*: Is vero, qui eas exerceret Pentathlus dicebatur. Pentathlum autem certamen seu exercitatio quinque artes gymnasticas continebat, discum, cursum, saltum palęstram, & iaculationem. Vicit enim Phayllus, *ait Ioannes Tzetzes*, lucta, pugillatu, disco, cursu, saltu, & omni genere ludorum. Saltauit pedes quinquagintasex. Iecit discum pedes nonaginta quinque. *Item Suidas inquit*: Phayllus cursor optimus Olympionicus, de quo Aristophanes in Vespis: (nis adhuc cepi,

Quando cursorem Phayllum existẽs valde iuue-
Impellens conuitij calculis duobus. *Fuit autem & armatus, cursor celebris, quem hodometrum, id est viæ mensorem vocabant. Fuit etiam quinquẽnio: de quo est distichum*: (lus

Quinq; super quinquaginta pedes latauit Phayl-
Iecit autem discum centum quinque minus.

Fuit & Philippus Butacides, Olympionicus. De quo Herodotus lib. 5. infit: Dorieo & vitæ & mortis comes fuit Philippus Butacides vir Crotoniata, qui desponsa sibi Te'y, Sybarita Crotone profugerat, abnegato matrimonio transmisit Cyrenem, ex hac discedens sectatus est familiarem triremẽ, ac familiarium virorum sumptum, quod esset Olympionices, id est victor certaminis ad Olympia, & omnium illic Græcorum speciosissimus. Ob quam corporis speciẽ ab Ægestanis ea, quæ nemo alius reportauit. Nam sepulturæ eius heroico monumento extructo, Aegestani hostias offerunt. *Fuerunt & Astylus, qui & philosophus fuit Pythagoræ discipulus, & Iscomachus, & Tisicrates athletæ: de quibus Dionysius Halicar. commeminit, qui plures in Olympiacis ludis victorias sunt assequuti. Quorum* Astylus, *ait idem lib.* 8. vicit Olymp. trigesimaseptima C. Iulio & P. Pinario Rufo Conf. Iscomachus autem, *ait idem lib. 5.* vicit bis Olymp. sexagesimaoctaua, quo tempore Porsenna Romanis bellum intulit, & anno quinto Olymp. lxix. post reges exactos. *Tisicrates itidem bis vicit Olymp. lxxj. conf. Aulo Semnio & M. Minutio. Et Olymp. lxxij. conf. Aulo Virginio & Tito Vetusio. Astylo cum tribus continuis Olympicis vicisset stadio, diaulo, & dolicho posita est statua. Quem perpetua virginitate fuisse præditum Plato lib. 8. de leg. tradit. Est autem diaulus cursus reciprocus, id est duplex obeundi scilicet stadium, ac mox redeundi spaciũ duorum stadiorum longitudine, id est ccl. pass. Dolichus vero est spacium duodecim stadiorum, id est M. D. pass. vel vt Suidas, viginti quatuor, id est m pass. iij. De Astylo Pausanias in Eliac. ait*: Astylus Crotoniata Pythagoræ quidẽ opus, tres continuas victorias Olympiacas stadio & diaulo est cõsequutus. Quoniã autem in duabus vltimis in gratiam Hieronis tyranni se Syracusanũ prędicauit, Crotoniatæ domum eius carcerẽ esse constituerunt, & statuam eius iuxta Iunonẽ Lacedæmoniã existentem sustulerunt, & bona insuper publicarũt. *Ergo Siculi duos, quod scimus, Calabros claros viros hunc & Diconem Caul. vt se Siculos dicerent pecunia subornarunt. Fuit & Timasitheus athleta, quem ætate iuuenẽ Milo in Olympia superare non quiuit. Fuit & Ægon athleta robustissimus, qui & philosophus Pythagoræ discipulus, qui à Milone persuasus in Olympiam iuit certaturus. Quem decantauit Theocritus Eidyllio quarto. Vbi Corydonem Ægonis bubulcum sic facit loquentem*:

Interdum quidem ipsam in Aesaro pasco,
Et mollis graminis bonum fasciculum do:
Aliquando autẽ saltat obscurum circa Latymnũ
Et quidẽ in Malimnũ impellitur, atq; partes Phy
Et in Neæthũ, vbi bona omnia nascuntur, (sci.
Egipyrus & Cnyza, & odorifera meliteia
Laudo illamque Crotonem, & illũ in orientem
Lacinium, vbi ille pugil
Aegon, qui octuaginta solus deuorauit panes.
Hic & taurũ à monte humeris duxit prehendẽs
Vngula, & dedit Amaryllidi. *Eius interpres*, Latymnus, *inquit*, mõs est Crotonis nemorosus: Physcus mons ibidem pascua nimium bobus idonea habens: Malimnus os paludis iuxta Crotonem. Aegon, *ait Ioannes Tzetzes*, in montes currẽs tauros superabat, & vngulas à tauris viuentibus auellebat, quos humeris sustollens amicis puellis, & mulieribus donabat. *Fuit & Milo, ille sane quã robustissimus Diotimi filius, Pythagoræ discipulus adolescens.* Qui, *ait Solinus*, supra hominum naturã erat. *Floruit vt quidam tradunt, Tarquinij Prisci tẽporibus. De quo Plinius ait*: Milo Crotoniates taurũ quatrimũ in Olympico certamine ictu nudæ dextrę occidit, & humeris sustollẽs stadij spatio portauit eumq; eodẽ die cõsumpsit. Vnde parœmia orta est, bouem in faucibus portat. *Huiusce rei meminit quoq; Cicero in lib. de senectute, & Athenæus lib. 10. qui sic ait*: Milo Crotoniata minas viginti carniũ comedebat, totidemque panũ, bibebatq; tres choas vini, velut Theodorus Hieropolites in libro de certaminibus testatur. At in Olympicis quum quadrimum bouem supra humeros assumpsisset, per stadiũ que circũ tulisset, ac postea cecidisset, solus eodem die totũ comedit. Titormusque Aetolus cũ eo boue deposito decertauit, vt narrat Alexander Aetolus. *Scribit Philarchus in lib. 3. Milonem taurum edisse, cum ante aram Iouis esset vocatus, quare hæc in eum scripsit Borieus poeta*:

Talis erat Milo, qui inter certamina Olympi
Quadrimum è terra sustulit ille bouem (est
Supra humeros, agnus velut, ingẽs victima capta
Quam leuiter circum pertulit hic spacium.
Horror erat certe hoc, magis ac mirabile fecit,

Ante sacrum Pisæ vir peregrine locum,
Nō taurū tulit in carnē, qui haud cōiugis expers
Quem cędens edit solus & ille die.

Huic, *ait Pausanias in Eliac.* sex Olympię palestrę victoriæ fuere. Ex quibus vna inter iuuenes. In Pythijs autem certaminibus sex inter viros, vna inter iuuenes. *Profectus est & septimo in Olympia luctaturus. Sed Timasitheum ciuem suum Crotoniatam ætate iuuenem superare non valuit: quin neque prope eum accedere. Dicitur autem Milo suam ipsius statuam in Altim tulisse. Est autem Altis lucus siue adytus in Olympia circum templum Iouis. De quo Milone Pindarus ode x. & Aristodemus. Aiunt autem ipsum ita malum Punicum continuisse, vt nec conantibus eripere permitteret, nec malū ipse premendo collideret. In disco præterea ita constitisse, vt omnes irruentes, trudentesq́ue, ac de disco educere nitentes derideret. Præbebat autem & alia huiusmodi complura ad ostentationem. Alligata etiam fronti chorda aque ac si teniam aut coronam circumposuisset, anhelitum intra labia continebat, & capitis venas ita sanguine replebat, vt præ venarum viribus chordam disrumperet. Dextera quoq́ue manus quod ab humero ad cubitum lateri admouebat, quod verò à cubito extat in rectum digitorum protendebat, ex quibus pollice sursum versus reflexo, reliquis sibi inuicem per seriem incumbentibus nemo ne maximo quidem conatu minimum digitorum correxisset. Et diuus Basilius in libro de instituenda studiorum ratione:* Milo, *inquit,* in clypeo vncto stabat, nec depelli ab eo vlla vi poterat, sed resistebat non secus ac statua quædam plumbo affixa. *Et Plinius lib.7* Crotoniatam Milonem athletam, cum stetisset, nemo vestigio educebat, malum tenenti nemo digitum corrigebat, cucurrisse M.ccxl. stadia ab Athenis Lacedæmonem biduo. *Item Strabo lib.6* Fama est columna quandoq; in philosophorum contubernio laborante Milonem subeuntem saluos reddidisse vniuersos, denique seipsum extraxisse. Hic, *ait Plinius lib.7. itemq́ue Solinus,* alectorijs gemmis in vētriculis gallinaceorum inuentis cristallina specie, magnitudine fabæ in certaminibus vsus inuictus fuit. Atque, *ait Ioannes Tzetzes,* Crotoniatis in bello aduersus Sybaritas præfuit. Qui vt Hercules à Crotoniatis coronatus fuit: nam cum centum millibus Crotoniatarum trecenta Sybaritarum millia trucidauit, *vt Diodorus & Herodotus aiunt. Hunc Crotoniatæ Iunonis sacerdotem instituēre.* Hic, *ait Cicero in libro de senect.* cum senex esset iam, athletasque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrimansque dixit: at hi quidem iam mortui sunt: Notans quòd corporis vigorem adimit ætas, animi vis ad extremam vsque durat ætatem. *Item Ouid. Met. 15.*

Fletque Milo senior, cum spectat inanes
Illos, qui fuerant solidarum more ferarum
Herculeis similes fluidos pendere lacertos."

De morte autem eius ita scribit Strabo: Milonem ferunt, cum profundam densamque per syluam iter faceret, longe à tramite deuiasse, truncum deinde ingentem adactis cuneis inueniente, insertis manibus pariter ac pedibus in scissurā eius hiantem, vt penitus discinderet, esse conatum: tantum autem solummodo valuisse, vt exilirent cunei, ligni vero partibus statim in sese coeuntibus derelictum in eius generis laqueo à feris deuoratum fuisse. *Id etiam Ouid. in Ibin, & Cicero, & Valer. Max. commemorant. Eius statua ænea Ephoris erat, vt Philostratus lib.4 prodit, vbi sic ait:* Ephoris Milonis ænea statua erat hoc modo. Erat Milo super discum positus, simulque vinctis pedibus inniti videtur, sinistra autem malum punicum tenet, dextræ vero manus digiti recti & rigentibus similes apparent, caput vitta redimitum. *Fuit & Phormio dux rei militaris peritus: de quo Suidas ait:* Phormio, de quo & Theopompus in Philippicis mentionem facit. Fuit autem Crotoniata, & in Sagræ pugna vulneratus est. Cum autem vulnus curatu difficile esset, oraculū accepit, vt Lacedæmonem adiret, eum fore illi medicum, qui primus ad cœnam se vocarit. Vbi igitur Spartam venit, cum è vehiculo descendisset, ad cœnam à iuuene inuitatus est. Atque inter cœnandum, ad quid venerat interrogatus, oraculum exposuit. Quod cum ille audisset, ab hasta abradens vulneri imposuit, vtque è cœna discesserunt, cum sibi videretur ad currum ascendere ad ianuam suæ ipsius domus apud Crotonē deprehenditur. Verum & diuina hospitalia munera ipsum agentem vocauerunt Iouis filij Battū, qui apud Cirenem erat ac surrexit balsami virgam habens. *Prouerbium autem est, Phormionis thori, de stratis sordidis ac frugalibus. Hic n. Phormio bonus fuit militiæ dux, & in instruendis militiæ ordinibus videtur fuisse perquam laboriosus. Scribitur autem Phormio duabus naualibus pugnis Lacedæmonios vicisse. Fuit & Leonymus Crotoniata, qui Crotoniatarum exercitus ad Sagram dux fuit. De quo Pausanias in Laconicis ait:* In Euxino ad Istri ostia insula est nomine Leuca viginti stadiorum ambitu, syluis densa, ferisque, ac cicuribus animantibus referta Achilli consecrata, in qua eius templum est, ac simulachrum. Ad hanc dicitur primū nauigasse Leonymum Crotoniatam. Nam bello à Crotoniatis conflato aduersus Locros, Locrensibusque ob familiaritatem, quam cum Opuntijs habebant, Aiacem Oileum in prelio inuocantib. Leonymus Crotoniatarū dux ab hostibus vulneratus fuit in pectore, ob quod grauiter laborabat. Oraculum autem prędixit, quòd ibi ab Aiace vulnus curaretur. Itaque cum sanatus ex insula redisset, vidisse aiebat Achillem, & Oilei ac Telamonis Aiacem, & cū ijs Patroclum, atque Antilochum: Helenam præterea cum Achille habitare asserebat, sibique mandasse, vt Himerā profectus Stesichoro nunciaret ex Helenes ira ipsum oculorum morbo laborare. Stesicho-

bichorus hac de cauſa palinodiã compoſuit. *Eſt* A *Crotoſedes epiſcopalis vetuſtiſſima, vtpote diui Dionyſii Areopagitæ diſcipula. Conſtans fama eſt apud Crotoniatas, ab vſq; Dionyſii tempore poſteris per manus tradita, Dionyſium ipſum Romã petentem Crotonem diuertiſſe, & Crotoniatas ad Chriſti fidẽ conuertiſſe. Quocirca Crotoniatæ in ſigno ciuitatis Dionyſii effigie vtuntur. Ioannes Epiſcopus Crotonienſis interfuit ſynodo Romanæ ſub Vigilio Papa. Et Petrus Epiſcopus Crotonienſis interfuit ſynodo Conſtantinopolitanæ ſextæ ſub Agathone Papa. Et Theotimus Epi-* B *ſcopus Crotonienſis interfuit ſynodo Nicenæ ſecundæ ſub Adriano Papa. Celebratur Crotone quotoquoq; anno nobile emporium. De aeris autem ſalubritate, ac cœli clementia iam dictum eſt. Solum hoc quoque felix eſt & amœnum, & amplum, non vaſtis rupibus, non ſtagnis impeditum, ſed aut campeſtre eſt, aut amœnis collibus diſtinctum. Cerealiũ inaudita fœcũditas ac bonitas. Arua inſuper loca ue herbida ſunt & paſcua armentorũ gregumq; pabulis accõmodata, cingitur & vrbs viuis ac perſpicuis fontib. & hortis irri-* C *guis. In molendis frugib. piſtrinis vtuntur. Fit hîc ſimilago triticea ac globuli probatiſſimi, ac figlina opera non vulgaria. Fiũt & vina clara. Naſcitur in Crotoniato agro rubrica fabrilis, & cappares laudatiſſimi. Fit ſeſama & goſſipium. Oritur & herba, quæ maſticẽ fundit, ac quæ alibi diximus. In æde cœnobitarum diui Franciſci beati Pyrrhi corpus quieſcit. Secundũ vrbem Æſarus fluuius labitur, qui olim per mediam vrbem, vt oſtendi, fluebat. Quem Dionyſius Apher vocat amœnum. Et eiuſdem nominis portus, ait Stra-* D *bo lib. 6. Inter Crotonem & Syberenam Leonij vrbis veſtigia viſuntur. Extat adhuc Epiſcopalis ſedes. A Crotone m. p. ſex. Neæthus fluuius nauigabilis labitur. De quo Strabo lib. 6 ſic ſcribit:* Æſarus fluuius & portus, & fluuius alter Neæthus nomine, quorũ cognomina caſu prouenisſe dicitur. Nam in Achiuorum errore quoſdã ab Iliaca claſſe applicuiſſe, & ad locorum explorationem egreſſos, Troianas mulieres nauigationis comites ã longi pertæſas pelagi curſus naues incendiſſe, quas E viris deſertas eſſe nouerant, qua ex cauſa illi mãſiſſe coacti ſunt. Præſertim cum terrarum virtutem cernerent, è veſtigioque plurimos alios aduentantes, & pro ſanguinis neceſſitudine ipſos inuitãtes, multas habitandi effeciſſe ſedes, è quibus plures Troianorum ſimilem appellationem aſſecuti ſunt: Neæthumq; etiam ex malorũ euẽtu vocabulũ vendicauit. *Et Lycophrõ in Alexãdra*

Et Neæthus vbi fluit ad mare

Interficient autem illum Auxones, Pellenij. F

Super quibus verbis Iſacius eius interpres ait: Secundum Apollodorum & alios Laomedontis filias, Priami ſorores Aethyllã, Aſtyochen & Medeſicaſten, poſtquam illuc in Italiam cũ reliquis captiuis perueniſſent, vitantes Græcorum ſeruitutẽ ſuaſiſſe alijs, vt naues Græcorum viris vacuas, cum in terram deſcendiſſent, comburerẽt. Vnde fluuius Neæthus dictus eſt, à naus, *ideſt nauis,* &

A Aetho ardeo, & mulieres illæ naupreſtites dictæ ſunt. At Græci, qui cum illis erant, exuſtis nauib. ibi habitarunt. *Plutarchus vero ſcribit fuiſſe captiuam Romam nomine reliquis conſulentem vt exurerent Græcorum naues: Lycophrõn autẽ Setæam fuiſſe ait auxilium ferentem Lydis, ſociamq; vt dixi, Rhodiis. Quæ mulieres hoc delicto pauidæ viros oſculis & amplexibus placauerunt, vt Plutarchus in problematib. auctor eſt. Hinc mos remanſit, vt mulieres propinquos & affines oſculo exciperent. Combuſtæ ſunt*

B *& aliæ Græcorum naues à Troianis mulierib. captiuis circa Sybarim & Crathim Calabriæ amnes, vt ibi ex Lycophrone dicemus. Hoc flumen Naſo Salentinũ appellat. Poſt Neæthum m. paſſ. ſex. Strongilis ciuitas eſt, ſedes Epiſcopalis edito loco, rupibus vndequaq; ferè ſepta: abeſt a freto m. p. tribus, à Seuerena duodecim, a Crotone totidem. Macalla ſiue Macaila olim dicta, ab emolliendo, ait Stephanus, quod ibi emolitus ſit Philoctetes: gentile nomen Macelleus. Eſt quidem vetuſtiſſima ab Auſoniis, aut certe ab Oenotriis con-*

C *dita. Huius vrbis meminit Lycophrõ in Alex. vbi ait:*

Et rurſus in Macalla templum incolæ magnum

Super tumulum extruentes, grauem Deum

Libationibus honorabunt, & ſacrificijs boum.

Super quibus verbis Iſacius ait: Macalla vrbs eſt Italiæ, vbi ſepulchrum eſt, & templum Philoctetis ab incolis conditum eiq; dicatum, cui boum ſacrificia immolant, vti ſi Deus immortalis eſſet. *Inde, vt apud quendam ſcriptorem legi, dicta fuit Tiropolis, quæ perſecutionis rabiẽ paſſa eſt à Mauris, Cre-*

D *tenſibus, & Carthaginenſibus. Aquarum ſcaturiginib. affluit, circum n. vrbem fontes plurimi ſcatẽt. Fit hic ſimilago triticea laudatiſſima. Ager hic optimẽ frumenti & aliarum frugũ ferax eſt, & armentorũ, pecorumq; pabulis accõmodatus. Fit goſſipium, & ſeſama, naſcũtur cappares, & fœnicula marina: ſunt & teſtudines terreſtres: Fiunt aucupia turturũ turdorũ, palumborum, & aliarum paruarum alitum. In molendis frugibus vtuntur piſtrinis & molendinis ventò agitatis. Hic lapis eſt Latinis literis ſculptus, aliunde*

E *huc delatus. In quo capita ſunt duo teſtamenti cuiuſdam, quo teſtator vineam collegio Auguſtaliũ vrbis Petelenæ legat. Hinc quidam Strongilem Peteliã fuiſſe opinati ſunt: Sed longe decipiuntur: nam Peteliam alibi eſſe oſtendimus. Parte læua m. p. tribus Meliſſa vetuſtum oppidum eſt, edito loco ab ape dictum, aut fortaſſe a Meliſſo Cretẽſium rege, aut Meliſſeis Cretẽ populis conditum: ciuis Meliſſeus & Meliſſius. Cuius meminit Ouid. lib. 15. vt dudum oſtendimus. Diſtat à mari m. p. ſeptem. Ager hic fertilis eſt.*

F *Sunt aquæ ſulphureæ. Fit Xylon, & ſeſama prouenit iuniperus. Supra Strongilim parte dextra m. p. quatuor Caſuonum caſtellũ eſt. Abeſt a freto m. p. ſeptem. In hoc agro Alabaſtrites naſcitur. Et gypſum è terra foditur. Eſt & ſulfur, & iuxta Cinga vicus eſt, vbi fontes ſunt ſalſam aquam manãtes. Intus eſt Lacuriũ oppidum edito loco, in radicib. Silæ ſyluæ ſitũ, diſtat à Crotone m. p. duodeuiginti, a Polycaſtro, ideſt, a Petelia octo. Hic ſal foſſile naſcitur. Extãt & ſulfureæ aquæ:*

Fit olei copia. Prouenit rheuponticum. Ex hoc oppido fuit Franciscus Simoneta vtroq; iure peritus, vir medius fidius prudens, & apud Franciscum Sfortiã Mediolanensium principe magnæ auctoritatis, atq; Mediolani prætorem egit. Ioannes eius frater magni ingenij vir bonarum literarũ peritus, apud eundem principem magnæ extimationis. Ingens opus vnius & triginta librorum Francisci Sfortiæ gesta continens edidit. Viget etiamnum Mediolani Simonetarũ familia ex qua fuit Iacobus Simoneta vtroq; iure doctus, & diuinis literis eruditus. Ob quas virtutes à Paulo tertio Rom. Pont. Cardinalium numero fuit adscriptus. A Cacurio m.p quatuor est diui Ioannis a flore cognomine ædes Cisterciẽsium monasterium, a Ioanne Ioachimo Abbate constructum, in quo multorũ sanctorum frusta asseruantur. Post Cacurium Lesa fluuius labitur. Inde Cerenthia siue Gerentium est, quasi mellificium, Pumentum olim dictum ab Oenotriis, siue vt Strabo fert, à Philoctete edito loco super saxũ conditũ. Validum propugnaculũ vndiq; ingentib. saxeis rupibus cinctũ. Aer hic saluberrimus est. Distat à Cacurio m.p quatuor, à mari quatuor & viginti. Fuit sedes Episcopalis, cuius meminit Ioannes Ioachimus Abbas, licet pro Gerentinus, ma syllaba interposita Germaentinus deprauatè legatur. Huius vrbis Episcopus fuit Bernardus Abbas socius siue discipulus Ioannis Ioachimi sancta vitæ vir. Hic vina, olea & mella clara fiunt. Oliuæ ad Amygdalarum magnitudinem crassæ, & carnosæ conditæ in cadis optimæ sunt esu. Aer hic fertilis est. Fit similago triticea optima. Extant sulfureæ aquæ multis locis. Fit sulfur, nascitur sal fossile, & alabastrites, siue lapis alabastritæ similis: & lapis, ex quo fit alumen, quo oppidani ob inscitiam in fabricandis ædib. vtuntur. Prouenĩũt cappares, siliqua siluestris, & glycirrhiza affatim. Fiunt & olera pulchra. Non lõge sunt Spinellum & Belliniderium pagi. A Gerentia m. p. sex Vertinæ oppidũ existit ab Oenotriis siue vt Straboni placet, a Philoctete cõditum, abest à mari m.p. vndeuiginti. Hic caseus probatissimus fit, & mel optimũ. In hoc agro alabastrites albus & niger nascitur, item sulfur, & alumen, & rubrica fabrilis, & chalcanthum, & sal fossile, & lapis siue terra Samia gilua & alba, qua aurum & gemmæ expoliuntur, tripolim vocant aurifices: nascitur & ferrũ, & argentum, item lapis albus argenti materia, vt quidam volunt. Prouenĩunt rheuponticũ, eupatorium, meum, eufragia, centaureum maius, & alia nobiles herbæ. Nascitur & rhus arbor, item atrolices arbor, & cardus, qui masticen egerit. Extant & syluæ glandiferæ omnigenæ & tedæ. Fiunt venationes aprorum, caprearũ & aliorum syluestriũ animalium. Sunt & testudines: fiunt & aucupia multarum auium. Inde est Brystacia, nunc Briaticum ciuitas sedes Episcopalis, ex Paterno vrbe, de qua mox huc translata, cuius meminit Ioannes Ioachimus Abbas, & si Antiblacensis deprauate legatur. Sitũ est oppidũ in vertice montis saxei, ab Oenotriis conditum, vt ait Stephanus. Abest a Vertinis m.p quatuor, à freto tredecim. Coniiciendum est Pumentum, Cacuriũ, Vertinas, & alia huius regionis oppida ab Oenotriis condita, a quib. & Seuerena & Brystacia sed à Philoctete postea habitata. In æde Episcopali vestis Christi, & beatæ Mariæ Virginis, & sanctorum Gregorij Papæ, Cataldi, Laurentii, Donati, Stephani, Georgii, & Petronillæ frustula asseruantur. In hoc agro legitur mãna, fit gossipium, & sesama. Prouenit terebinthus, & cappares. Nascitur alabastrites, & gypsum marmorosum, & lapis molaris. Extant & syluæ glandiferæ. Fiunt venationes, quales Vertinis. Ad mare redienti Alecium promontorium reperies cum statione, Crimissa olim dictum, distat a Crotone m.p. quatuor & viginti. In quo laurorum & iuniperorum sponte nascentium copia est. Et iuxta Crotonem versus Lipuda fluuius cadit in mare, Aretan quondã dictus, Crotoniatæ regionis, ait etymologicus, ab Areta vxore Alcinoi, cuius sepulchrum erat. Super promontorium hoc Cirũ siue Cirrha ciuitas edito loco. Abest à Strõgili m.p. octo, à mari quatuor. Crimissa olim dicta à promontorio: ab Oenotriis condita, cuius meminit Stephanus qui ait: Crimissa vrbs & eiusdẽ nominis promontorium, & amnis, quam habitauit Philoctetes. *Strabo eam Philoctetem condidisse refert. De hac Lycophron in Alex. de Philoctete loquẽs sic scribit:*

Illum vero & Aesari fluenta, & parua ciuitas
Oenotriæ terræ, & Cenchrinæ punctum,
Crimissa torris recipiet interfectorem.

Super quibus verbis Isacius ait: Philoctetem Alexandri interfectorẽ fluenta Æsaris fluminis Crotonis, & Crimissa ciuitas parua Oenotriæ & Italicæ terræ recipient. Philoctetes bellũ inferens Campanis prope Crotonẽ & Thoryngium Crimisã habitauit, & cessans ab oberratione Haleo Apollini templũ erexit, cui etiam arcum obtulit vt scribit Orion, hoc modo Philectetes sublatus est. Ab ea Crimisseus. *Et Aristoteles in libro de mirabilibus:* Apud Sybaritas aiunt Philoctetem coli, qui ex Troia profugus inhabitauit, quæ vocatur mollia Crotoniatis, atq; Herculis arcus in Apollinis Halei templo consecrauit, quos per vim à Crotoniatis in Apollonium translatos ferunt. Aiunt ijs locis mortuum esse auxilia ferentẽ Rhodijs qui cum Tlepolemo ad ea loca delati contra incolas depugnarunt. *Inde vrbs hæc Crimissa dicta fuit Paternum, cuius meminit Antoninus Pius in itinerario, quam à Rossano m.p. duodetriginta distare dicit. Nunc, vt dixi, Cirum dicitur. Fuit sedes Episcopalis, quæ post vastationem regionis a Pœnis, Cretensibus & Mauris in Bryaticum translata est. Abundantius Episcopus Paternensis interfuit synodo Constãtinopolitanæ sextæ sub Agathone Papa, qui vna cum Ioanne Archiepiscopo Rhegino, & Ioanne Episcopo Portuensi gessere vicem Papæ. Hic similago triticea optima fit. Exuberat vrbs hæc aquis recentibus. Fiunt vina, olea, & mella clara. Nascuntur cappares, & tubera, & fœnicula marina, prouenit terebinthus, legitur manna. Nascitur & rubrica fabrilis, & silex. Ager insuper hic frugifer est. Extant & hor-*

ti &c.

A itinemorosi limonib. citris, & malis aureis arborib. instructi. Fiunt & arborum fructus optimi. Non longe a freto locis quibusdam vuæ maturæ durescunt, at præcipui saporis sunt. In hortis Episcopalis ædis arbor est, quam Plinius lib. 12. in Bactris esse scribit. Quæ est inquit, terebintho similis, pomo amygdalis, minor tamē magnitudine, præcipuæ suauitatis, aliqui terebinthū esse proprij generis potius, quam similem ei putauerūt; fiunt in hoc agro aucupia palumborum, turturum, turdorum, ficedularum, & aliarum paruarum alitū.

B Post Cirum Flumicā fluuius labitur, Crimissa & ipse vt ostendi, olim dictus. Inde est Crucolum castellū, siue Carocalum, quod charum bonum significat. Distat à Ciro m. p. quatuor a mari totidem. Hic rubrica fabrilis nascitur, & cos aquaria, legitur manna. Non procul est Scala castellum alterum cum oleo & melle optimo, fit gossipium, & sesama. Est & Marcellus vicus. In hac ora passim carduus prouenit, qui masticen fundit. Inde lacanetū fluuius labitur. Ad mare Chariatū ciuitas est sedes Episcopalis mari abluitur. Menecrates Episcopus Chariatensis interfuit Synodo Romanæ primæ sub Symmacho Papa. Hoc mare pisco-

C sum est pisces laudatissimi capiuntur. in Chariatensi agro fit Xylon & sesama: nascuntur fœnicula marina; nascitur lapis molaris frumentarius, & olearius. Ager hic herbidus est pabulis egregie accommodatus, fiūt & perpulchra aucupia coturnicū, turturū, palumborum, turdorū sturnorū & aliarū paruarū auiū. Hæc vrbs cremata fuit a Turcis eodē anno, quo & Rhegiū. Post vrbē Leos & Valgius amnes labuntur. Supra est Campana oppidum Calaserna olim dictum, ab Oeno-

D triis, siue, vt Strabo vult, a Philoctete conditum. Distat a Chariato m. p. vndecim à Bryatico sex. In huius oppidi templo sanctorum Stephani Prot. Fabiani, Martini, Xisti, & Precopis frusta asseruantur. Hic vina, olea, & mella clara fiunt. Nascitur cos aquaria, & silex, & rubrica fabrilis, & chalcanthum, & lapis molaris, legitur manna. Prouenit rheuponticum, & cardus masticen fundens. Fit pix, nascunturtedæ arbores. Sunt & glandiferæ arbores, & castaneta ad porcos alendos opportuna. Est & ager hic herbidus

E pascuusq;. A Campana ad quartum lapidem Bochilerium oppidum est inter Santocrucium & Laurentiā amnes, abest a mari m. p. duodecim. In hoc agro cos aquaria probatissima nascitur, & silex, & lapis molares, & lapis phrygius, & gagates lapis optimus. Prouenit terebinthus, anisum siluestre, dictānum, centaureum maius, & sagapenum. Nascuntur vbertim pinastri & alaterni. Extant & castaneta, & syluæ glandiferæ porcis alendis commodæ: fiunt venationes, quales Vertinis, & aucupia externarum, palumborū, me-

F rularum, turdorum, perdicum, & aliarum paruarū auium. Postea est Paula oppidum, distat à mari m. p. octo. Ager hic fertilis est, fit & mel optimum, fit & gossipium & sesama. Exciditur cos aquaria laudatissima, prouenit & cardus masticen fundens. Inde est Calopiciatum castellum cum linis optimis, quod ornamētum & cultum notat. Quod Simarelum flumē præterfluit. Hic gossipium & sesama fiunt. Nascuntur cappares, & fœnicula marina. Subinde Chrysia castellum est cum olei copia. Abest a mari m. p. 2. in hoc agro nascuntur cappares, & siliqua siluestris. In littore fontes frequentes sunt dulcē manantes aquā. Post Chrysiam Triontum flumen nauigabile labitur, Hylias olim dictum, Crotoniatarum agrum a Thuriorum olim dispesces, vt in Thucydide liquet. Qui lib. 7. ita scribit: Demosthenes & Eurymedō Atheniensium classis exercitus duces posteaquā Thurinis ad societatē militiæ se expedierunt, iubent classem in orā Crotoniatam tēdere, ipsi vero recensitum exercitum per agrum Thurinum ad Sybarim flumē ducunt. Qui cum ad amnē Hyliam peruenissent, præmisissentq; Crotoniatæ, qui dicerent nolle se per suam terrā meare exercitum, descenderunt ad mare, & vbi Hylias ad illud excurrit castra habuerunt, vbi naues eis ob id præsto fuerunt. Quibus postera die conscensis abiere subinde adeundo ciuitates præterquam Locrensium, donec ad Leucopetrā peruenere agri Rhegini. Itaq; post Ausoniorum, Oenotrorum, & Italorum reges, qui vniuersæ regioni dominati sunt, post Philoctetē, qui quotæ regionis parti imperauit, & siqui alij eiusmodi in ea regnarint, quatuor respublicæ in Calabria fuere, quæ toti regioni dominabantur, Rhegina, Locrensis, Crotoniata, & Sybarita. Sibari vero a Crotoniatis solo æquata eius reipublicæ Thurina successit. Cum vero postea Brettij potentia pollere cœperunt, complura harum rerumpublicarum oppida subegerunt, ac sibi suā remp. & ipsi constituerunt, adeo humanæ res fortunæ temeritati & incōstātiæ subiectæ, volubiles sunt.

LIBER QVINTVS.

POst Trientum idest Hyliam flumen Thurina regio olim incipiebat. primū oppidum Calouitum est, distat à Chrysia m. p. quinq;, a mari septem. Hic vina & olea optima fiūt, nascitur chalcanthū, & gypsum alabastritæ simile, siue, vt quibusdam placet, alumen scissile est. Laudātur & mala Punica apyrana, quorū acana ad strobilorū magnitudinem sunt. Prouenit terebinthus, & siliqua syluestris, & vitex. Prope oppidū Lauretum flumē excurrit. Inde est Longoburgū oppidū iuxta Silam syluam. Hic argentifodinæ sunt, & iā nunc argentum conflatur in massam. Glandiferæ arbores & hic & alibi passim ferunt agaricum, nascitur meum. Ex hoc oppido fuit Brunus medicus chirurgus non contemnendus, Patauij medicinæ operā nauauit. Scripsit in chirurgia libros duos, qui extāt, ac magno in precio habētur. Floruit a Christo nato āno M. cclij. Non lōge est Cropalatum castrum. Hic etiā gypsum alabastritæ simile, siue alumen scissile, & chalcanthum, & alumē nascun-

ſcuntur. Proueniunt & terebinthus, vitex, oleander, A *ſiliqua ſylueſtris, crocus ſylueſtris. Laudantur & malapunica apyrana, qualia naſcuntur Calouiti. Ex hoc oppido fuit beatus Bernardinus diui Franciſci Paulitani ſocius ſanctæ vitæ vir. Poſt oppidum Calonatum, & inde Celanū flumina decurrunt. Inde Roſſanum eſt ciuitas vetuſta, ab Oenotriis, vt quantum auguror condita, validum propugnaculum, egregie natura, inde manu munitum, ſuper ſaxum, atq; vndequaq; ſaxeis rupibus ſeptum, & aquarum ſcaturiginibus exuberans, quod ad loci firmitatem plurimū* B *confert. Aer quoq; hic ſalubris viget: diſtat à freto m. p. tribus. Cum enim Oenotrij, vt oſtendi, in condendis vrbibus loca tuta ac propugnacula firma deligerent, & mortuo Peucentio Oenotri fratre, vtranq; Calabriæ oram tenuerint, vrbeſq; in ea complures paruas ac crebras condiderint, cenſendum eſt hunc tam aptū vrbi locum neutiquam præteriſſe. Præſertim etiam quod haud procul hinc Bryſtaciam, & Coſaram conſtruxerint. Hanc poſtea Rhodij coloniam deduxerūt, vt Ioannes Ioachimus Abbas ſcribit in Eſaiam. Poſtea* C *eam coloniam deduxere Romani. Quanquam Procopius lib. 3. de bello Gothico eam à Romanis conditam velit, ait enim:* iuxta Lambulam vallem, anguſtumque aditum ad littus, Ruſſia eſt promontorium Thuriorum. Supra id m. p. ſeptem cum dimidio præſidium validiſſimum conſtruxere Romani. Quod vtique Ioannes antehac cœperat, & quamoptimè communierat. Id oppidum Totilas cœpit, deficiente commeatu militibus præſidiarijs Beliſarij, auxilioque eis non adue- D niente. *Id idem Agathius libro 4. de eodem bello aſſerit. Eſt ſedes Archiepiſcopalis. Valerianus Epiſcopus Roſſanenſis interfuit Synodo Cōſtantinopolitanæ ſextæ ſub Agathone. Eccleſia hæc abhinc non multos annos Latina facta eſt: ante n. Græcam linguam ritumq; ſeruabat. De hac vrbe beatus Bartholomæus in vita beati Nili ſic ſcribit:* Cum omnis finitima regio ab Agarenis beati Nili tempeſtate vaſtata eſſet, eorumq; prædæ expoſita, ſolum Roſſanū ab ea vaſtitate immune fuit. Idque haudquaquā E humana ope, ſed Deiparæ, quæ locum illum imprimis tutaretur, auxilio factum eſt. Siquidem cū ſæpe Agareni noctu irruiſſent, arcemque expugnare tentaſſent, ſimulatque ad mœnia acceſſiſſent ſcalis admotis, fama eſt è ſuperiore loco mulieri ſimilem purpura indutam illis apparuiſſe facem manibus geſtantem, atque illos propellentem, è muroque deturbantem: idque verum eſſe teſtabantur, qui ex illis aufugerant. Tempore beati Nili, *ait idem beatus Bartholomæus*, Roſ- F ſanum magnis terræmotibus quatitur, multis imbribus noctu ac die ingruentibus. Vnde complures domus atque eccleſiæ deiectæ ſunt. Populo autem ad ſanctum pacis templum ingreſſo terræmotus imbreſque ceſſauere. Nullus autem homo, neq; iumentum aliquod perijt. *In æde Epiſcopali diui Chriſtophori armus aſſeruatur. Hic vina laudatiſſima naſcuntur. Fit optimi olei copia. Oliuæ ad amygdalarum magnitudinem craſſæ & carnoſæ conditæ in cadis optimæ ſunt eſu. Fiunt fictilia nobilia. Naſcitur gypſum marmoroſum, naſcuntur cappares, vitex, oleander, crocus ſylueſtris, & terebinthus. Proueniūt etiam, vt ab herbario accepi, dictamnum Cretenſe, anemides, centaureum maius, & aliæ nobiles herbæ. Sunt in hoc agro pagi Scrufudonium, & Palludum cum vinis optimis, vbi alabaſtrites & ſal foſſile naſcuntur, & cos aquaria probatiſſima. Item rheuponticū, & ſagapenum. Fiunt externarum, palumborum, & ſturnorum aucupia. Ad mare Roſſia promontorium eſt, Athenæum a Dionyſio Halicarnaſſeo dictum & Portus Veneris ſtatio æſtiua: vbi Æneas plures Troianos expoſuit, atq; reliquit. Qui per ea loca habitandi ſedes poſuerunt. Non longe ab vrbe eſt beatæ Mariæ Patirio cognomine templum diui Baſilij monachorum cœnobiū. Ex hac vrbe fuit beatus Nilus monachus diui Baſilij, & Abbas, vir nimirū magna ſanctitate & doctrina. Qui ceu fulgentiſſimū ſidus in eccleſia Dei emicuit. Hic, vt beatus Bartholomæus eius ciuis ac diſcipulus, qui totam illius vitam exarauit ſcribit, ex nobilibus parentib. eſt ortus. Qui iam puer, cum illi migraſſent è vita, à ſorore educatus fuit. Hic ab ineunte ætate bonam indolem, atq; excellens ingeniū præ ſe ferens, oēs coæuos ſuos prudentia ſuperabat, præceptoreſq; ſuos tanta prudentia percontabatur, vt eos in ſui admirationem adduceret: vnde puero tantum ingenij acumen. Antonij, Hilarionis, Sabæ, Arſenij, aliorumq; ſanctorum patrum vitas vſquequaq; præ manibus habebat. Inde vero iā exoletus dæmonis opera cum virgine quadam concubuit, filiamq; ex ea ſuſcepit. Cæterum deinde reſipiſcens, ac ſe perpetrati deliquij pœnitens mundi oblectamenta ac diuitias deſerere ſtatuit. Atq; magnam pecuniæ ſummam a debitoribus exigens, vineamq; ſe ex ea empturum ſimulans, pauperibus erogauit, ac reliqua bona ſua omnia egenis impertiens ad cœnobium beati Mercurii ordinis ſancti Baſilii ſeceſſit monachalem habitum ſuſcepturus. In quo tum pleriq; ſancti viri degebant, atq; inter cæteros, erant diuini illi viri Phantinus, Zacharias, & Lucas de quibus alibi diximus. Haud procul aliud monaſterium erat, cui præerat diuus ille Ioānes, de quo alibi diximus. Quib. viſis ingēti lætitia eſt affectus. Verū quia humani generis perpetuus hoſtis ei in huiuſmodi opere impedimēto eſſe ſtudebat, ab illius regionis præſide literæ allatæ ſunt his, q monaſterio præerāt, quib. interdicebatur ipſis ne illū monachale habitum induerēt, q ſi cōtempſiſſent manus eorū præciderentur. Quare timore perterriti ad ſancti Nazarii monaſterium illum miſerunt. Ibi ſanctum habitum ſumma religione nondū triceſimum annum agens ſuſcepit. In quo monaſterio xl. dies cōmoratus, neq; panem, neq; vinum, nec demū coctum quid guſtauit, ſed arborum fructibus atque oleribus contentus erat. Sic bonus ac ſtrenuus Chriſti miles & athleta a delicata ſeculari vita repente ad auſteram viuendi formam tranſiit. Ibi cuidā regulo tyrāno, qui ſe decem annos victurum prædicabat, decem duntaxat dies victuū prædixit. Id quod & fuit:*

decimo

decimo enim die infeliciter a ciuibus interemptus A est. Quadraginta igitur diebus exactis ad monasteriũ Mercurij, vt beatos illos viros viseret, rediit. Quorũ mutua atq; inseparabili amicitia ac beniuolentia fruebatur. Erat per id tempus Calabria altera Ægyptus sanctorũ monachorũ parens & nutrix. Cum igitur beatus Nilus hominum consuetudinem declinare statuisset, secessumq; adamasset, solitariam vitam delegit, Ioannem Baptistam æmulatus. Itaq; cryptam quampiam incolebat, quæ haud procul a monasterio Mercurij, & ab eo monasterio, cui præerat beatus Io- B annes, abest. Quæ in sublimi & arduo loco est sita, aram habens Michaeli Archangelo dicatam. Is locus quieti aptissimus erat, ibi vigiliis, psalmodiæ, orationib. contemplationib. ieiuniis, diuinæ scripturæ lectionib. cæterisq; huiusmodi actionibus dieq; noctuq; iugiter incumbebat, nam somni paululũ capiebat. Caput apertum, ac pedes nudos semper gerens, vnica duntaxat tunica, eaq; ex caprarum pilis confecta contentus erat. Zona ei erat funiculus non nisi semel in anno solutus. Atq; vsque adeo paupertatis studiosissimus fuit, C vt ne olorium quidem possideret. Atramentarium ei erat ex cera compactum. In scribendis libris plurimũ vacabat. Tempus sic diuidebat, vt ne quidem minimo momento esset ociosus. Nam ab hora matutina ad tertiam vsq; libros scribebat singulis diebus quaternionem conficiens, scribebat enim psalmos: a tertia autem vsq; ad sextam cruci assistebat cum Maria & Ioanne psalterium retinens ac recitans, millies genua flectens. à sexta vero vsq; ad nonam sedebat lugens, ac perscrutans legem domini, & sanctorum scripta, inde D vespertino hymno dicto paululum spiritum reficiebat deambulans, ac psalmos recitans. Diuinam scripturam, qua erat longe eruditus, fratribus exponebat, Ioannem Chrisostomum, Basilium, Gregorium Nazianzenum, cæterosque Græcos, necnon Latinos doctores in manibus habens. Eius mensa erat lapis magnus ac patella in illo testæ fragmentum. Cibus interdum panis solus illi erat, & aqua in mensura, interdum legumina cocta, quandoque vero fructibus tantum contentus erat, & E præsertim siliquis, quæ vltro nascuntur, vtpote myrteis, & comaris, & huiusmodi pomis. Pertransijt annum vnum mense minus, nullo prorsus liquido obsonio ab eo degustato. Persæpe biduum, quandoque triduum, interdum quinque dies totidemque noctes cibo & potu abstinebat, sanctam quadragenam ita transegit, vt nil penitus præter remunerationem caperet. Rursus alios sexaginta dies permansit bis duntaxat toto hoc tempore cibum sumens. Ieiunium nunquam soluit. Quid multis o- F pus est verbis? Tot nempe viuendi formas percurrit, quot à sanctis patribus seruatas fuisse legerat. Lachrymarum vero non guttas, sed propè riuulos emittebat. Contemplationibus adeo vacabat, vt plerunque in extasin raperetur. Libidinum incitamenta prædictis exercitationibus, & spinarum attritione, necnon vrticarum fustigatione propelle-

A bat. Varias insuper dæmonum pugnas non modo inuisibiles, sed etiam visibiles & corporales sustinuit, quas & Dei ope superauit. Quodam die dæmon ipsum in capite claua percussit, vulnusque infligit, quo diu cruciatus pertulit, a quo diuinitus nocte quam Apostolis Petro & Paulo dicatus dies est insequutus, dum psalmos in ecclesia cum beato Phantino psalleret, curatus est. Rursus alio die à quodam alio vulnere diaboli opera sibi infixo ab Angelo sanatus est. Fuit etiam multorum miraculorum B patrator. Quippe qui immundis spiritibus obsessos liberauit, variis morbis affectos curauit. Neque prophetiæ munere caruit: complura enim præsagiuit, ac cordium abdita aperiebat. Inde Agarenis eam Calabriæ partem, vbi ipse versabatur, vastantibus, id quod iam ipse prædixerat, eos fugiens ad sancti Hadriani tum exiguum oratorium, quod est in agro Besidianensi se recepit. Ibique cum duodecim discipulis diuino cultui vacabat. Inter quos erat beatus Proculus. Quantum autem humili- C tatem sectatus sit, quis pro dignitate disserere suppetit? Sacris vtique initiari nunquam voluit. Mortuo Rossanensi Episcopo vno omnium, & cleri & populi ore, huiusmodi munere dignus iudicatus Episcopus creatus est. At ipse vt rem compertam habuit CHRISTI exemplo aufugit ad interiora deserti, vbi tandiu latuit, quandiu alius est electus. Hominum, nobilium præsertim, ac magnatum congressum consuetudinesque vti venenum ac pestem vitabat. Licet omnibus principibus & imperatori D Constantinopoli degenti fama notus esset. Mulierum quoque consuetudines, haud secus ac lethale virus, & aspidem fugiebat. Aiebat enim sic: Diabolus de me ita dicit, monachus hic luium est, madefactam eum aqua, idest mulierum lachrymis, & illum liquefaciam adeo, vt de eo quicquid mihi libuerit efficiam. Nunquam passus est mulieres monasteria aut ecclesias suas ingredi. Complures solis literis ad præsides missis carceribus & suspendiis liberauit. Quodam die dum prostratus quam humi- E liter CHRISTO cruci affixo assisteret, orans liberari à quadam tentatione, ab eoque benedici, CHRISTVS dexteram è clauo extrahens trinam benedictionem illi impertiuit. Inde è Calabria secedens in Campaniam peruenit, & in Cassinensi monasterio aliquot annos commoratus est, ab Abbate & monachis eius monasterij rogatus. Exinde illinc, abiens in monasterio Vallelucion dicto quindecim annos consedit. Postea in agro Gaietæ in monasterio Serperi nuncupato decem annos cum se- F xaginta monachis permansit. Cum Philogathus ciuis suus Episcopus Placentinus vir imprimis literis eruditus, diuitiis affluens, Crescentio consule Romano auctore, populi ac cleri, ad quos Romani antistitis spectabat electio, consensu in Romanum pontificem, Gregorio quinto a Romanis vrbe pulso, crearetur, qui Ioannes XVI. siue, vt alij, XVII. vocatus est: Gregorio ipso inde Ottonis

tertij imperatoris auxilio in sedem reuocato, captus A *esset, ab Ottone ipso oculis, lingua & naso mutilatus est, & in carcere detrusus. Quocirca beatus Nilus Romã petijt, vt eũ liberaret. Id audientes Pontifex & Imperator ei ad portam Asinianã obuiam facti, ipsũ medium ad ædes duxerunt, eius manus summa veneratione exosculantes, rogantesq; vt Romæ commorari vellet, spondentes se illi monasterium daturos quodcũque vellet. Ipse vero hoc renuens Roma recessit, & ad suum monasterium remeauit. Gregorius autem paulo post miserabiliter obijt. (Philogatum enim, & ipse* B *& Imperator beato Nilo concesserãt, sed minime stetere promissis) Otto vero tandem resipiscens, ac facti pœnitens ad Michaelis Archangeli ædẽ, quæ in Gargano Apuliæ monte extat, religionis gratia concessit. Inde rediens ad beatum Nilum diuertit. Cumq; eminus monasterium cõspicatus esset: Ecce, inquit, tabernacula Israel in eremo, en ciues cœlestis hierarchiæ: hi non vt incolæ, sed vt viatores hic versantur. Beatus vero Nilus cum omnibus cœnobitis ei cum cruce obuiã perrexit, magnaq; humilitate ac pietate Cæsarem* C *veneratus est, vt in cœnobium deduxit. Cũq; plura vnà colloquerẽtur, inter cætera, octo monasteria se magno cum prouentu in quauis sui regni parte ei daturũ obtulit. At beatus Nilus id renuit. Nunquam enim temporalia bona à quoquã accipere voluit. Adiecitq; Cæsar digrediens, pete à me quod tibi est cordi vti à filio tuo, ipse vero libenter ac prompte exhibeã. Beatus vero Nilus tale Cæsari dedit responsum: Nil aliud opus habeo è tuo regno ô Cæsar, nisi tuæ ipsius animæ salutem. Licet n. rex existas, vt quiuis tamen alius* D *homo moriturus es, & ad summi regis iudiciũ te assistere oportebit, & rationẽ bonorum & malorum reddere. Hæc audiens Cæsar lachrymatus est, & coronã in beati Nili manus deponens, ab eoq; benedictus recessit. Cumq; Romam esset ingressus orta in populo seditione, ab vrbe fugiens à populo interemptus est. Beatus vero Nilus ex eo monasterio abiens Tusculum se contulit, ibi Deo famulaturus quod reliquũ sibi vitæ superesset. Atq; haud procul ab oppido monasterio, cui Cripta ferrata nomen est, constructo vsq; ad obitum* E *mansit, atq; ibi migrauit ad dominum senio confectus, quintum & nonagesimum annum agens. eius festum agitur sexto Cal. Octobris. Fuit & ex hac Rossanensi vrbe beatus Georgius vir sanctitate cõspicuus, q sub beato Nilo duce Deo militauit. Hic in seculo nobilis & locuples erat, sanctũ habitũ senex suscepit. Qui adhuc in seculo existens Angelicã visionem vidit, & Angelorum melodiæ concentum sibi audire videbatur. Inde monachus factus humilitatem & obedientiam maximo est amplexus opere. Cum adolescens* F *quidam Besidianensis Hebræum quempiã peremisset, eoq; fugiente, eius affinis à iudicibus pro Iudæo mortuo Iudæis cruci affigendus traderetur, beatus Nilus ab illius consanguineis huius rei certior factus, literas beato Georgio ad iudices dedit, in quibus hæc scripta erant: vos, qui iudices estis, legẽ seruare debetis, quæ præcipit, vt pro septem Iudæis vnus Christianus moriatur. Aut igitur dent sex alios Iudæos occidendos, aut vinctum Christianum liberate. Quod si legem seruare nolitis, hunc, quem cum his ad vos literis mitto, pro Iudæo mortuo cruci affigite, & vinctũ liberate, vt cum vxore & filiis vitam agere, eisq; vitæ necessaria suppeditare possit. Iudices lectis literis, id beato Georgio referunt (nesciebat n. ipse quidnam beatus Nilus scripserat) petuntq; ab eo si id sibi cordi esset. Ipse vero respondit, se paratũ esse omnia, quæ beatus Nilus magister suus scriberet, perficere, adiecitque, si nullus esset, qui crucẽ componere sciat, egomet eam conficere optime scio. Id audientes iudices & vinctum liberarunt, & beatum Georgium sospitẽ ad beatum Nilum remiserunt. Tantumq; profecit, vt licet nunquam literas didicerit, psalmos tamẽ ita canebat, vt omnibus audientibus de se præberet admirationẽ. In Dei via atq; obsequio vehementer profecit, eique placuit in continentia, afflictione, obedientia, humilitate eximia, & propriæ voluntatis abnegatione, quod martyrium & est, & nominatur. Obijt in cœnobio diui Hadriani laborum præmia percepturus. In hoc magnopere beatus Nilus Deo gratias egit, certo sciens quod vere probatam frugem atq; acceptabilẽ oblationem, primitiasq; ipse obtulit beatũ Georgium. Fuit & ex hac Rossanensi vrbe beatus Stephanus beati Nili & ipse alumnus. Hic agresti atq; humili loco ortus, patre orbatus iam adolescens vigesimum annum agẽs monasticæ vitæ amore succensus beatum Nilum cõuenit. Quem beatus Nilus vt domum ad matrem & sororem alendas regrederetur, hortatus est. Cui ille: minime, inquit, redibo: non enim ego, sed Deus illas alit. Quem beatus Nilus simplicẽ videns, secundo anno vbi cryptam illam iuxta monasterium Mercurij incolere cœpit, monachalem habitum induit. Hic tam simplex fuit, vt illum alterum Iacob Patriarcham, aut simplicissimum Paulum diui Antonij Abbatis discipulum iure diceres. Eum beatus Nilus humanitate & mansuetudine admonens solertem & vrbanũ reddere studebat. Triennio autem transacto cum sic nec hilum proficere cerneret, austeris verbis ac conuiciis cœpit increpare, ne rudus remaneret. Aliquando etiam manu eum perterrefaciebat. Ipse vero æquo hilariq; animo omnia sustinebat, & neq; durissimam exercitationem, neq; assiduas vigilias extimescebat, sed in omnibus beatum Nilum æmulari studebat. Quamobrem Dei ope diabolicarum tentationum expers fuit. Sæpe enim beatus Nilus ipsum percontatus est, quibusnam cogitationibus perturbaretur? respondebat, ne vna quidem, tantum dormito plurimum, & ob id perturbor. Tum beatus Nilus scabellum fecit pedem vnum tantum habens, quod ei impendit dicens: tu quidem duos pedes habes, & scabellum habet vnum: en tres pedes, in eo sedens exercitationem non negligenter operaberis. Hic dicto audiens nullibi postea nisi in scabello illo sedebat. Qui sæpe à dormitatione victus in terram cadebat. Eo beatus Nilus veluti nouacula quadam ad inobedientes & intolerabiles exercendos vtebatur. Excessit è vita in Serperi monasterio, septuagesimum annum agens. Qui licet senex, & ob senium & multas infirmitates nimiũ cur-*

natus

iuatus esset, nunquam tamen à labore cessabat. Et animam exhalanti beatus Nilus dixit, Stephane: is statim sedens manus ligauit, & animo in beatũ Nilũ attendebat, cui beatus Nilus: benedic inquit fratribus, quoniam deficis. Ille vero manum extendens, fecit quod sibi fuerat imperatum. Et rursus beatus Nilus ait: Quiesce paululum, quoniam nõ amplius vim habes: ille autẽ recumbens obediens fuit, & mortuus est. Qui etiam in morte obedientiæ seruator extitit. Hunc beatus Nilus lugebat dicens ô bone Stephane, qui mihi adiutor & collaborator fuisti, post tot annos separamur, & vicissim priuamur. Et tu quidẽ vadis ad requiẽ quã tibi præparasti, ego vero ad pœnã remaneo. Tu athleta & martyr es, ego quidẽ tibi carnifex fui. Id dicebat quoniam ad senectutẽ vsq; non destitit eũ affligere sciens ipsum certatorẽ gloriosum esse. Fuit & ex hac Rossanensi vrbe beata Theodora virgo Deo grata, sanctis virtutibus plena ac prudens, quæ Christianam philosophiam exercebat in loco quodã Arenoso nuncupato. Hæc à pueris monasticam atq; asperã vitam duxit, ac quibusdam aliis sanctis monialibus virginib. præerat. Quæ iam exacta ætate beatum Nilum vti filium, à iuuẽtute diligebat. Quã beatus ipse Nilus vicissim vt matrẽ eximia veneratione colebat, eamq; cuidam monasterio beatæ Mariæ dicato, quod Eupraxius Italiæ regius iudex in Rossanensi agro erexerat, præfecit: in quo beatus Nilus plures virgines collocauit, atq; inter cæteras sororẽ & matrem beati Stephani. Fuit & ex hac vrbe beatus Bartholomæus vir sanctitate plenus, beati Nili discipulus, cuius vitã scripsit. Hic nobilibus & piis, atq; diuini amoris studiosissimis parentibus ortus doctis præceptoribus traditus fuit. Erat quidem optimæ indolis, præclariq; ingenii puer, canam præ se ferens mentem. Quippe qui non ludis, iocisq;, aliisq; eiusmodi rebus, quibus ea ætas irritata plurimum oblectari solet: sed orationi & lectioni operam nauabat. Atq; inter cætera, ieiunium ei præcipuum erat, quod ad finem vsq; nusquam soluit, Itaque à puero monasterio circum Rossanam existenti à parentibus traditus est. Vbi sic se gessit, vt etiam senes moribus antecelleret. Audita inde beati Nili fama, qui tum in Serperi monasterio commorabatur ad eundem se contulit. Quem beatus Nilus cum fuisset intuitus, eius præclaram indolem contemplatus expansis ad cœlum manibus alacriter suscepit: sibi persuasissimũ habens, quod pulcherrimũ suæ virtutis imitatorem esset relicturus. Proinde vt primũ habitu indutus est, adeo se illius imitatorem præstitit, vt oẽs in admirationem sui concitarit. Quandoquidẽ ieiuniis, vigiliis, orationibus, meditationibus, & diuinorũ eloquiorum auscultationibus iugiter vacabat. Maxima item humilitate & obedientia mentem expoliebat, & illustrabat, libros pulcherrime scribebat. Hunc beatus Nilus vnicè diligebat, eiusq; vita, magis quam aliorum sexaginta, quos secum habebat, lætabatur. Romam, ac Tusculum beatum Nilum sequutus est. Hymnos complures ad deiparæ multorumq; sanctorũ laudes quam docte & eleganter edidit. Mortuo beato Nilo ab omnibus ei in Cryptæ Ferratæ monasterij regi-

A *mine suffectus est. Qui tamen inuitus iuuentutem afferens hanc prouinciam suscepit, ac beatæ Mariæ templum erexit. Cumq; eius probitatis, ac sanctitatis fama crebresceret, omnes principes & optimates non modo populi, maxima cum veneratione prosequebatur. Romanus pontifex iuuenis voluptatibus delinitus, execrabile quoddam delictum perpetrauit (hunc Benedictum nonum esse arbitror) ac tandem resipiscens, veniamq; perpetrati deliquij quærens, beatum Bartholomæum sibi intercessorem delegit, quo sperabat*

B *bat fieri posse, vt Deo reconciliaretur. Quamobrem ipsum ad se accersit, eiq; summa cum reuerentia & humilitate delictum aperit, congruentemq; medicinam ab eo petijt. At ille non throni excellentia perterritus, non honoris dignitatem aspexit, non munerum, aut honorum rationem habuit, vt plurimi faciunt: sed ad morbum, qui curatu difficilis erat, aspexit. Itaq; congruam illi medicinam adhibens: non licet, inquit, tibi rem sacram facere, sed vaca, vt diuinum numen tibi propitium reddas, quod peccatis aduer-*

C *sum te irritasti. Pontifex illico throno derelicto Pontificatu se abdicauit. Cum ingens caritas famesq; ingruisset, omniaq; ipse pauperibus & peregrinis elargitus esset, nec haberet quod amplius impenderet, nec egenorum calamitates aspicere posset, à monasterio recessit, Romamq; versus iter faciebat. Cumq; fessus sopori se dedisset, apparuit ei in somnis beatus Gregorius Papa, qui ipsum, quod monasterium destituisset, obiurgauit, hortatusq; est, vt in illud remearet, & spem suam in Dei misericordia ponat, vasculumq; ei dedit,*

D *quod admirabilem odorem quendam fragrabat. A somno igitur expergefactus rediit in monasteriũ. Cui Tusculanus quidam tritici modios centum impendit, quod ipse pauperibus erogauit. Eius vitam monachus quidam eius discipulus elucubrauit. eius festum agitur, tertio idus Nou. Extant in Cryptæ Ferratæ monasterio libri duo Græce scripti, in quorum altero ipsius beati Bartholomæi, in altero beati Nili vita scripta est. Haud dubium est multos alios Calabros viros diui Basilij monachos per ea tempora sanctitate*

E *floruisse tantis ac talibus ducibus florentibus, vtpote beatis Phantino, Zacharia, Helia, Ioanne, Bartholomæo, aliisq;. Post Rossanum Colenetũ fluuius labitur, inde Lucinus fluuius alter excurrit Rossanensem agrũ à Coriolanesi dirimẽs. Subinde est Coriolanũ oppidũ nobile, ac vetustum, quod eiusdem nominis fluuius adlabitur ab Ausoniis aut ab Oenotriis, vt opinari licet, conditũ. Distat à Rossano m.p. octo, à mari tribus. Hic mercatus ãnuus celebratur. Extat & fons nobilis. Coriolanensis ager rerũ omniũ copia exuberat. Nam*

F *frumenti & aliarum frugũ, ac fructuũ ferax est. Fiũt vina & olea clara. Fit gossipium & sesama. Nascuntur cappares prouenit terebinthus, vitex, siliqua syluestris, & fœniculũ marinum. Extant & pulchra limonum, citrorum, & malorum aureorũ nemora, quorũ fructuum, ingens fit copia. Fiunt & aucupia turdorũ & aliarum paruarum auiũ. Mare insuper hoc admodũ piscosum est. In quo præter reliquos pisces, palmitum ingens copia capitur, intus est Acra oppidum ab*

effectus

effectu: acra enim summitatem significat, quod in A *montis vertice situm sit, cuius meminit Stephanus.* Acra, *inquit*, vrbs Iapygiæ, altera Italiæ. Quod Muconius fluuius præterfluit. In quem si morbidæ oues sese immerserint curantur. *Ab oppido m. p. duobus Cotilis fluuius alter decurrit, & vterque Crathim influit. A cuius vado ad oppidum montis dorsum sensim assurgit arduo ascensu. Fuit hic oleum & vinum nobile, & inter salsamenta laudantur pernæ. Extant & syluæ glandiferæ porcis alendis opportunæ. Sunt in hoc agro pagi Cosmum, Machia, & Baccha-* B *rium. Meridiem versus m.p. octo ab Acra Lucij oppidum est edito loco, Thebæ olim, vt arbitror, dictum, cuius meminit Plinius, qui Thebas Lucanas interijsse Catonis auctoritate ait. Non n. Thebæ Lucanæ dictæ sunt, quod in Lucania vltra Laum & Syrim amnes fuerint, sicut nec Pādosia, nec Petelia nec Grumentum Lagariæ conterminum Calabriæ vrbes, quæ Lucanorum fuisse dicuntur: sed quod, vt ostendi, Samnites in ea loca colonos, à duce Lucio Lucanos dictos, miserint. Et Plinius cum de Thebis mentionem* C *facit, statim subdit de Pandosia, quam Theopompus Lucanorum vrbem fuisse ait. Telesphorus Consentinus eremita magna sanctitate vir, de quo alibi diximus, scripta quædam Ioannis Ioachimi, & Cyrilli in monasterio existente apud Thebas se reperisse dicit. Id monasterium in agro Luciorum est beatæ Mariæ dicatum delubrum. In quo Abbas Ioachimus interim commoratus est. Et in eo beatus Lucas Ioachimi discipulus, Abbas fuit, & inde Episcopus Consentinus, item beatus Bernardus Abbas & inde episcopus Ge-* D *rentinus. In hoc agro prouenit vitex, legitur manna. Nascitur arbor frequens fructus ferens magnitudine mespili sed oblongos acris saporis, atrolucem vocant accolæ. A Lucijs m. p. quatuor Rosa oppidum est edito loco, nec longe Iauisum fluentum labitur, quod Crathi miscetur. Hic chalcanthum nascitur. Post Acram vero septentrionē versus m. p. octo, Besidia, Besidianum vulgus appellat, ciuitas vetustissima est, Bescia olim dicta, ab Ausonijs condita, vt ait Stephanus. a Romanis interposito i, & c in d mutato Besidia,* E *vt Tempsa Temesa & Meda Medama. Fuere autem Ausonij, vt lib. primo ostendi, Aschenazi pronepotis Noe posteri, qui post diluuium primi Italiam, hoc est Calabriam incoluerunt. Liuius sicut Blandam Blādas, & Thurium Thurias, sic hanc vrbem Besidiam, bel. Pun. lib. 10 Besidias pluratiuo numero inclinat, quam vna cum alijs quibusdam ad P. Seruiliū Consulem vltro in deditionem venisse dicit, ciuis Besidiēsis & Besidianus. Est sedes episcopalis. In regesto Celestini tertij scriptum est, quod sedes hæc pertinet ad* F *sanctam sedem. Habet vrbs hæc octo colles, in medio autem vrbis mons assurgit, in quo est arx. Affluit & scaturiginibus aquarū, fiunt & panni frondinei. Parœciales ecclesiæ 15. Est itaque hæc ciuitas simul vetustate, simulque dignitatis titulo perinsignis. Primus huius vrbis princeps fuit Lucas Antonij Marcensiū domini filius, cui successit Hieronymus filius, huic Bernardinus, & ei Petrus Antonius genitor tuus, vir quidē & corporis robore, & animi magnitudine, tū munificentia præpollens. Siquidē ingenijs fauebat, bonarūque literarum studiosos munerib. prosequebatur. De cuius in literatos liberalitate id vnum exemplum proferre satis esse duco. Cuidam literato viro, vt a Ioanne Antonio Sanseuerinio consanguineo tuo accepi, qui nec ei librum dicarat, nec quicquam in eius laudem scripserat, ducentos aureos numos muneri dedit, conuersusque ad Ioan. ipsum Antonium, huiusmodi, inquit, sunt prosequendi muneribus. Hic figlina nobilia fiunt omnis generis. Fiunt & cultri inter alia ferramenta, non ignobiles. Fit & oleum optimum fit Xylon & Sesama, legitur manna. Inter hortensia laudantur pepones. Fiunt lina non vulgaria. Est præterea ager hic frugifer. In quo est sancti Hadriani templum diui Basilij monachorum cœnobiū, vbi beatus Nilus Abbas plures ānos cū duodecim sanctis monachis consedit Deo obsequens, inter quos erat beatus Proclus Besidianensis, qui, vt beatus Bartholomæus in vita beati Nili scribit, cunctarum disciplinarum peritissimus fuit, ac magnam sibi bibliothecam comparauerat. Hic priusquam monachus fieret in patria sua existens adhuc iuuenis admodum Dei seruituti sic sese exercebat. Singulis diebus ieiunabat ad vesperam vsque, ac lectioni operam dabat, cibis & potibus ad libidinem inflammantib. abstinebat. A vespera vsque ad matutinum omnes oppidi sui ecclesias lustrabat, psalterium totū recitans, & ad singulas ecclesiarum portas pœnitentiam agens quæcunque sibi ipsi conscierat. Hæc omnia clam agebat. Is monasticum studiū amplexus, & a beato Nilo virtutis perfectionem adeptus adeò continentiæ & exercitationi sese iniecit, vt cuncta sua membra mortificarit, acerbis ægrotationibus restiterit ad extremum spiritum. In hoc monasterio beatus Georgius Rossanensis beati Nili discipulus, de quo dudum diximus, diem clausit extremū sepultusque est. Fuit & ex hac vrbe beatus Martinus minorita, cuius corpus Agelli iacet. Post Besidiā Tarsia oppidū est Caprasæ olim Antonino Pio in itinerario, inter Isaurum & Crathim amnes. Est Tarsensis ager fertilis: nascitur vinum nobile, prouenit terebinthus, & siliqua syluestris. Post Tarsiā Senitū flumen decurrit. Inde Laurentum castrū est edito eoque salubri loco situ, quod Sybaris fluuius præterfluit, cui subtus castrum Isaurus fluuius miscetur. castro huic mons imminet, ex quo circūuicina regio conspicitur. Quod castrum pater tuus Barnabæ Piscario diui Iacobi ordinis equiti muneri dedit. Nunc ipsum Marcellus eius ex fratre nepos, qui modo tuas in Calabria vices gerit, possidet. Subinde est Thurium oppidum, Terramnouā vulgus appellat, mutatis literis quasi Thurium vrbē, in colle oblōgo situ, inter Crathim & Sybarim ānes nauigabiles & pisculentos. propius tamē Crathi, quam Sybari Sybaris vrbis reliquiæ. Distat a Tarsia m p. quatuor, a Cortolano octo, a freto totidē. Loci situs Diodori descriptioni conuenit. Quia vero Thurium Sybaris vrbis vt dixi, reliquiæ sunt, de ea prius nobis dicendum est. postea de Thurio. Fuit Sybaris vetustissima vrbs a Træzenijs, & a Sagari Aiacis Locri filio cōdita, vt Solino*

Solino placet, haud multò post bellum Troianum. Nã Aiax, cuius filius Sagarus hanc vrbem condidisse dicitur, Troiano bello adfuit præsens. Condita autem fuit inter Sybarim & Crathim amnes, vicinior tamẽ Sybari, quam Crathi, à quo nomen accepit. Sybaris autem fluuius à Sybari fonte Achaiæ dictus est. Strabo enim libro octauo: Sybaris fons in Achaia est, ait, à quo Sybari Italico deriuatum est nomẽ. Vrbemq; ipsam Sybarim ab Isiceo conditam putat. De qua ita fert: Sybaris fuit condita ab Achiuis Trœzeniis. Huius autem condendæ auctor fuit Iseliceus inter duos fluuios Crathidem & Sybaridẽ. Quæ eò excellentiæ & felicitatis excreuit, vt quaternas rexerit gentes & quinq; ac viginti vrbes suo subderet imperio, ac contra Crotoniatas trecentorum hominum millium exercitum duxit. Super Crathide vero domicilia habentes sex millium & CCL. pass. in circuitu. Totã autem hanc felicitatem intra dies septuaginta Crotoniatæ interceperunt, adeo deliciis & luxuria intemperantes diffluebant. Vrbe enim potiti inducto fluuio cuncta demerserunt. Pauci ex ea clade superstites adunati cohabitabant. Quos temporis interuallo Athenienses, aliiq; Græci prorsus extinxerunt. Nam in societatem ciuitatis peruenientes eos, per contemptũ habentes trucidarunt, & vrbẽ alium in locum prope transpositam ædificarũt, & eos Thurios, ducto de fonte vocabulo, nuncuparunt. Qui cũ diutius beatam duxissent ætatem, tandẽ in Lucanorum seruitutem tracti sunt. Cumq; illos Tarentini infestarent, ad Romanorũ tutelam confugerunt: qui quidem mittentes pro virorum paucitate accolas mutato nomine ciuitatem Copias appellauere. Proinde quæ antea Lucaniam suo subdiderat imperio, in Lucanorũ postea aliquando potestatem deuenit: sic fortuna instabilis est & volubilis, vtiq; idem Strabo ait. Sybaritæ Possidoniã ad mare posuerunt. Et rursus: Talaus Lucaniæ vrbs Sybaritarũ colonia fuit. Fuit autem Sybaris à Crotoniatis euersa Milonis vt ostendi, duo, Darii Histaspis tẽpore, vt liquet in Herodoto, libro quinto & sexto, qui floruit Olymp. LXV. regnauitq; annis vndetriginta. Fuit igitur eruta circiter Olymp. LXX. Aristoteles Pol. lib. quinto seditionis eius causam scribens ait: Seditiones concitat peregrinitas, donec in eãdem simul cõspirationem deuenerit. Vt enim non ex quauis multitudine constituitur ciuitas: ita etiam neq; in quouis tempore. Quapropter quicunque iam inquilinos susceperunt aduenas, omnes fere seditionibus iactati sunt. Ceu Sibarim vnà cum Trœzeniis incoluerunt Achæi. Postea maiorem in numerum crescentes Achæi Trœzenios pepulerunt. Vnde ortum odium est Sybaritis. Et in Thurios idem fecerunt Sybaritæ contra illos, qui eos receperunt. Nam plus habere volentes quasi de suis agris pulsi sunt. Id etiam scribit Plato libro primo de legibus. Sybari direpta, ait Herodotus libro sexto, vniuersi Milesii, qui plures erant, capita deraserunt, & ingentem luctum adiecerunt. Ex omnibus enim ciuitatibus hæ præcipue mutuo hospitio iungebantur. Prælium autem, ait Plinius libro secundo de Nat. Deor. quo

A Sybaris deleta est, eodem die, quo gestum erat, auditum Olympiæ fuit. Sybaritæ, ait Athenæus libro duodecimo, primi artes strepitum facientes in vrbe esse non permiserunt, ne illis somnum interrumperent, somnique vndique penitus intumultuosi essent. Quinetiam neque gallum in vrbe nutriri licebat. Mos erat apud eos, Timæus ait, pueros ad adolescentiam vsque vestes purpureas ferre, & cincinnos auro implexos. Ver-
B sabãtur autem apud eos, ait Timon, ob mollitiem homunciones pusilli, & scopei, quos quidã stilponas appellant, & catelli Milesii, quibus oblectabantur, qui eos in gymnasia sequebantur. Deferebant vestes Milesiis lanis confectas. Erat enim ipsis cum Milesiis amicitia, vt Timæus ait. Gestabant & floridas tunicas preciosis cingulis præcincti. Equites Sybaritarum supra quinq; millia, crocea indumenta super thoraces habentes, in deliciis agebant, vnde ortum erat adagium apud Græcos: Sybaritæ
C per plateas. Diuites cum in agros proficiscebantur, & si vehiculis veherentur, iter tamen vnum diei tribus diebus conficiebant. Erant etiam ipsis cuniculi viarum ducentium in agros. Plurimis autem ipsorum erant cellæ vinariæ iuxta mare, ad quas per elices & cuniculos illos vina ex agris deducebant. Et partim quidem extra regionem vendebant, partim nauigiis in vrbem transuehebant. Celebrabant, frequenter conuiuia publice. Et ii qui lautè cibos parabãt,
D honorabantur, similiter & coqui, qui obsonia optimè præparabant. Vnde ortum erat adagium: Sybaritica mensa. Ante potum brassicas edebant, ne eos vinum læderet, neue temulenti fierent. Vtebantur misso ex oleo & garo, quo vtebatur etiam Heliogabalus, ait Lampridius. Quem quo anno Sybaritæ repererunt, perierunt. Sybaritæ primi inuenerunt matulas & pyela. Erat vrbs in concauo posita, vbi æstate mane & vesperi frigus ingens vigebat, Meridie vero intolerabilis æstus. Existimabant fluuios plurimum ad sanitatem conferre. Vnde dictum est, volentem in Sybari ante fatum minime mori, neque ori-
E entem solem, neque occidentem videre oportere. Miserunt ad oraculum legatos, quorum vnus fuit Amiris, percontantes quousque felices essent? Pythia respondit:

Felix tu eris honorans genus deorum,
Beneque venerantes primum hominem Deo:
Tunc tibi bellum, & intestina seditio veniet.

Id audientes semper felices fore putarunt, quod nunquam magis hominem, quam Deum honoraturi sint.
F Non longe post accidit vt Sybarita quidam famulum etiam ad sacra fugientem verberaret. confugientem vero tandem ad patris sepulchrum, herus illud veneratus, verberare destitit. Tunc Isamiris Pythiæ oraculum mox complendũ fore prospiciens insaniam simulans omnia bona sua vendidit, & Peloponnesum profectus est. Vnde prouerbium ortum est, Isamiris furit, vt Suidas scribit. Occiderunt quoque & triginta Crotoniatarum oratores. Item soluentes tyrannidem Telyi, omnes eos, qui remp. mutare conati sunt etiam ad aras confugientes interfecerunt.

In qua cæde versa est deæ statua. Pauimentum sanguinis fontem scaturijt. Primores videre visi sunt deam ingredientem per medium forum, & bilem vomentem. *Ælianus autem de varia historia libro tertio de Iunonis ira sic scribit:* Cum Sybari citharœdus caneret in certamine, quod in honorem Iunonis erat institutum, inter Sybaritas propter illum orta est seditio. Cumq; mutuo ad arma venirent, citharœdus cum ipsa stola confugit ad aram Iunonis. At illi ne in isto loco quidem manus à citharœdo abstinuerunt. Paulo vero post sanguis videbatur in Iunonis templo scatutire, non secus quã ex perenni fonte. Sybaritæ, cum ad oraculum Delphicum consultum misissent, tale responsum acceperunt:

Cede meis mensis, manibus nã sanguis adhærẽs
Destillansq; recens, prohibet tibi limina templi,
Non tibi fata canam, magnę Iunonis ad aram.
Non immortales hoc dii patientur inultum.
Siquis enim prudens, scelerata è mente profectũ
Committat facinus, grauis hunc prope pœna sequetur.
Nõ exorabit, neq; si gẽas ab Ioue sũmo (quetur.
Ducunt, ipse suo collo, collesq; nepotum
Hoc luet, & generi cumulatim dona ferentur.

Aphricanus in libro de re militari de Sybaritarum felicitate, luxu, & ruina inquit: Sybaritæ eo deliciarum deuenêre, vt equos in conuiuia introducerent ita institutos, vt audito tibiæ cantu statim se attollerent arrectos, & pedibus ipsis prioribus vice manuum gestus quosdam chitonomiæ motusque ederent ad numerum saltatorios. Sed cũ tibicen quispiam contumelia fuisset affectus, transfugit ad Crotõiatas hostes, paulò ante prælio à Sybaritis superatos, & quod è rep. foret illorum pollicetur, si fidem modo habeant, sua opera Sybaritarum cunctorum equites in ipsorũ venturos potestatem. Credita res est, & belli dux creatus à Crotoniatis tibicen, conuocat omnes quotquot eiusdem forẽt in vrbe artificii, modulamentumque iis indicat. Atque vt visum tempus procedere in hostem iubet. Sybaritæ facti præturgidi, quòd equitatu superabant, eunt cõtrà, prælumque conferunt. Hic autem repente dato signo tibicines vniuersi conspirant. Ecce confestim modulamine agnito, cantuque illo vernaculo tollunt eriguntque semet in pedes equi Sybaritæ sessoribus excussis, & quod tripudium domi didicerant, etiam in acie exhibebant. Ita capti omnes equites humi iacentes, & omnes equi tripudia repræsentantes. *Et Plinius libro 8.* Equorum docilitas tanta est, vt vniuersus Sybaritani exercitus equitatus ad symphoniæ cantum saltatione quadam moueri solitus inueniatur. *Theocritus Idyllio quinto sub Æpuli & Pomilionis persona in Sybaritano agro cyperum, cynosbaton, anemoe, cythisum, agilum & fraga nasci, item optimi mellis & dulcis olei, & vini copiam fieri scribit. Laudat mollem Linam.* Obtulerunt Sybaritæ, *ait Pausanias in Eliac.* Ioui Olympico thesaurum, quem iuxta thesaurum Epidamniorum collocarunt. *Ex hac*

A *vrbe inter cæteros opulentos, fuit Smyndirides longe ditissimus. De quo Herodotus libro sexto ita scribit:* Clisthenes Sycionis tyrannus Agaristam filiam nuptui dare destinabat ei, quem præstantissimum Græcorum omnium comperisset. Cum igitur ludi in Olympia celebrarentur, & ex eis Clisthenes curriculo quadrigali victor extitisset, nunciari iussit voce præconis, vt si quis se dignum putaret, qui Clisthenis gener esset, is ad sexagesimũ diem, aut prius Sycione præsto foret. Quoniam
B Clisthenes intra annum à sexagesima die inceptum exequi nuptias destinabat. Itaq; omnes Græci aut sua ipsorum aut familiæ claritate sibi confidentes Sycionem proci contenderunt. Quibus Clisthenes & curriculum & palæstram ad certandum præparauerat. Ex Italia illuc se cõtulit Smyndirides Hippocratis filius Sybarita (florebat autem maxime Sybaris ea tempestate,) qui vnus vir in plurimum deliciarum processerat. Contendit autem Sycionem, *ait Suidas*, pro-
C pria naui, quæ quinquaginta remiges habebat omnes suos seruos. Duxit etiam ingentem aucupum, coquorum, & piscatorum cateruam, qui nõ modo cæteros omnes, sed etiam Clisthenem ipsum deliciis & luxu superabant. Fuit & ex vrbe Sybari Alcisthenes plumarius nobilissimus, qui celebratissimam vestem opere plumario Reip. Syb. elaborauit, atque contexuit. Quæ vtrinque deorum, variorumque animalium spirantibus formis acu pictis mire distinctè erat, colore pur-
D pureo Erat hæc vestis, *ait Ioan. Tzetzes*, margaritis & lapidib. preciosis ornata. Vna manica habebat Alcisthenẽ ipsum, altera Sybarim patriam suam. Vendita fuit centum viginti talentis, *hoc est, aureorũ nummorũ septuaginta duo millia. Quã Arist. inter mirabilia ponit, ait n. in lib. de mirabilib.* Alcistheni Sybaritæ vestem tradunt tanta magnificentia confectam esse, vt cum in Laciniæ Iunonis panegyri, ad quam tota confluere solet Italia, proposuisset spectandam, omniũ oculos à reliquis in se
E cõuerterit. Hanc aiunt à Carthaginiensib. emptã à Dionysio seniore tum regnante CXX. talentorum precio, Purpurea erat tota amplitudine XV. cubitorum, animalculis intertextis distincta. Superne quidem susis, infernè verò persis, in medio a. Iuppiter, Iuno, Themis, Minerua, Apollo, Venus elucebant. Ad latera Alcisthenes, vtrinque autem Sybaris. *Meminit & vestis huius Polemon apud Athenæum libro 12. Fuit & Thurus Sybarita fabularum auctor, cuius meminit Theon sophista.*
F *Fuit & Hemitheon Sybarita poeta, cuius meminit Ouidius libro tertio de Tristibus Fuit & Alexis Sybarita poeta comicus Menandri poetæ comici patruus, qui ducentas quinquaginta quinq; fabulas scripsit, inter quas vnam Brettiam nominauit. Quare Sybaritica fabula nomen sumpsit ab auctore Sybarita, de qua meminit Aristophanes in Vespis. Theodoretus etiam in lib. exercitamentorũ ait:* Sybarita fabularum inuentor. *Item Aphthonius sophista inquit:* Sybaritas primos inuẽtores fabularũ apologiarum fuisse.

Interpres autem ipsius Aphthonij, & interpres Hermogenis dicunt, Sybaritas fabulas effinxisse primos ex solis animantibus rationalibus, Alcmaeon vero Crotoniata, & Aesopus etiam ex irrationalibus. Aesopicae autem dicuntur, quia Aesopus apud Phrygios hac in re polluit. Extant multa praeclara Alexis dicta apud Stobaeum pluribus locis. A quo Alexi Latini poetae, ait Gellius libro secundo, quaedam sumpsere ac vertere. Qui in comoedia, quae Pythagorae vita inscribitur, ait idem Gellius libro quarto, refert Pythagoram ipsum animalia edidisse Suidas vero Alexim ipsum Menandri filium fuisse scribit. Fuit & Stephanus Alexis filius, vt Suidas tradit, poeta comicus. Fuit & Menander Alexis ex fratre nepos poeta, vt idem Suidas fert. Fuit & Callisthenes Sybarita philosophus & historicus. Adducit ipsum Stobaeus in collectaneis de morbis. Fuerunt & hi alij philosophi Sybaritae Pythagorae discipuli, vt Iamblichus scribit: Aeneas, Deax, Diocles, Euanor, Empedus, Ispasius, Menester, Metopus, qui plura scripsit, cuius meminit Stobaeus, licet ipsum Metapontinum faciat, Proxenus, Ptolemaeus, Timasius, Tirsenus, Tirseines mulier. Fuit & Philetas Sybarita, qui, *ait Pausanias in Eliacis.* XLI. Olymp. superauit iuuenes in caestu pugnantes, & XLV. grauioris armaturae peditum cursus in stadium cum plausum est receptus. *De fertilitate agri, vbi Sybaris vrbs erat, Varro rei rusticae libro primo inquit: In Sybaritano agro iugerum modium centesimum reddere, solitum dicunt. Signabant Sybaritae in denario Mineruam galeatam habentem in galea Tritonem deum marinum Neptuni tubicinem, & ex postico Sybarim fluuium effigiatum, id est, tauri figura, altera manu arundinem, altera vrnam habentem & effundentem aquam, Graeca inscriptione* συβαρις. *Quandoq; signabant caput galeatum instar Palladis, & ex postico nunc Sybarim fluuium sub tauri figura retro respiciente, nunc cancrum & caput tauri Neptuni victimam. Crathis autem & Sybaris fluuij, inter quos fuit Sybaris vrbs (estq; & nunc Thurium vrbs) multorum poetarum praeconijs nobilitati sunt. Crathis aurifer est & pisculentus. Dictus est autem Crathis, ait Strabo lib. 8. a Crathi Achaiae fluuio, qui a duobus fluminibus incrementa suscipiens, sic a miscendis aquis appellatus est. Ad quem Crathim Calabriae fluuium Annam Didonis sororem post illius mortem aduentasse Ouidius lib. 3. Fastorum scribens, ait:* Est prope piscosos lapidosi Crathidis amnes Paruus ager, Camerem incola turba vocat. *De fluuio hoc ita Vitruuius lib. 8. ait:* Crathis, cum pecora suis temporibus anni parantur ad conceptionem partus, per id tempus adiguntur eo quotidie potum. Ex eoque quamuis sint alba, procreant aliis locis leucophea, aliis locis pulla, aliis coracino colore. *Item Plinius lib. 31. de huius & Sybaris fluuij natura sic scribit:* Theophrastus ait, in Thuriis Crathin candorem facere, Sybarim nigritiē bobus ac pecudibus: quinetiam homines sentire differentiam eam. nam qui Sybarim bibunt, nigriores esse, durioresq; & crispo capillo, qui ex Crathide candidos, molliores que, ac porrecta coma: *Et Strabo lib. 6.* Crathis homines

A in eo lotos caesariem candidos & flauos facit, ac multis medetur morbis. Si qui vero de Sybaride biberint sternutamentis agitari constat. Quamobrem ab eius potu greges amouent. Pecudes morbidę si se Crathis aqua madefecerint curantur. *Rursus Ouid. Met. lib. XV. ait:*

Crathis & hinc Sybaris vestris conterminus oris
Electro similes faciunt, auroq; capillos.

Lycophron in Alex. Crathim fluuium Althenum & morborum curatorem appellat, ait enim:

B Morborumq; curator Adaunis vocabit
Quando exulantes ob sacrificium Altheni influentis.

Super quib. verbis Isacius ait: Althenus fluuius dicitur, quasi Althaenans, id est, sanans secundum Timaeum, omnium, quae illo lauātur animalium vulnera. *Et rursus:*

Crathis vero vicinus, & Mylacum finibus
Ager cohabitatores recipiunt Colchorum polis
Inquisitores, quos filiae misit molestus. *Isacius:*

C Crathis fluuius Italiae, cuius aqua in illo lauantiū comam flauam reddit, vt scribunt Hesigonus historicus, Cotionq;, atque Agarosthenes philosophus, tum Euripides tragicus, inquiens:

Si humectet exornans flauam reddens comam
Crathis vero ager recipiet illos pulsos. (Crathis, Sybaris fluuii latices conspersi & potu etiam suo continentes reddunt & castos, *ait Leonicus. Item Galenus in libro de bonitate aquae ait:* Sybaris fluuius viros ingeneratiuos facit. *Laudantur & cibi qui-*

D *dam Sybaritani. Quare Metagenes poeta apud Athenaeum lib. 6. ait:*

Placenta fertur magna Crathi flumine
Sua subacta sponte, flumen alterum
Deuoluit vndas carnium cum nastulis
Sybaris vocatus, batides coctas simul.
Lolagines tunc parua voluunt flumina
Coctosque phagros, & locustas alterum
Condita salsa, cum quibus bellaria
Sartagines pericomma, farcimen simul

E In ora sponte quae fluebant omnia,
Ac ad pedes amylum tuebar circulo. *Haec de Sybari vrbe ac fluuio habui quae dicerem. Modo vero de Thurio vrbe Sybaris vrbis quondam reliquijs, quam vulgus corrupto vocabulo Terranouam vocat, dicendum est. Est autem Thurium vrbs, vt dixi, edito loco, colle oblongo veluti in specula inter Crathim & Sybarim amnes, propior tamen Crathi quam Sybari. Eius ager totus campestris est & frugifer, ac pabulis accommodatus. Qui totus pene ex vrbe ipsa conspicitur. Eius*

F *potentia olim ac nobilitas magna fuit. Cuius regio ab Hylia fluuio, nunc Trionto dicto, ad Acalandrum amnem vsq; protēdebatur. De qua sic Plinius ait:* Thurium oppidum inter duos amnes Crathim & Sybarim, vbi fuit vrbs eodem nomine. *Et Diodorus Siculus Bibliothecae libro duodecimo. a Sybari tamen vrbe repetens sic scribit:* Thuriorum his causis vrbs condita traditur. Quibus saeculis superioribus in Italia, Graeci Sybarim oppidum condidissent, vbertate ac foecunditate soli, fa-

ctum est, vt breui res & opes eius coalescerent. Hæc inter duo fluminia posita Crathim Sybarimque, à quo nomen acceperat oppidum. Eius incolæ amplo simul, & frugũ feracissimo incumbentes agro, ingentes inde diuitias, & opulentiam miram congessere. Tum plerisque alienigenis in ciuitatẽ & munera ciuilia ascriptis, adeo res prouecta est, vt multo reliquas Italiæ vrbes antecedere opum vi putaretur. Necnon etiã populi numero & multitudine exuperabat, vt trecenta millia ciuium ea tempestate capita illic recensita tradantur. In qua Teles quidam populi dux cum in magna plebis esset gratia autoritateq; pręstaret, potentissimum quenque calumniari apud populum, atque variis criminibus accusando dilacerare cœpit. Donec tandem voti compos, Sybaritis persuasit, vt quingentos ex ditissimis ciuibus eiicerent vrbe, fortunasque & opes eorum in publicum redigerent. Quo facto, fugata magna ciuium vis, qui vago errabundi auxilio Crotonem petunt. Ibique ad aras in foro erectas supplicum more confugiũt. Quo audito Teles legatos ad Crotoniatas mittit, qui iussu suo postulent, vt vel exules dedant, vel si id renuant, exin sibi indici bellum armaque & vim expectent. Conuocato senatu cum inter se consultare, multaque agitare pergerent, num dedant Sybaritis exules, præstaret, an bellum contra potentiores suscipiendum esset, senatu populi concione varia & ancipiti sententia hærente, primum quidem plebis animi ad dedendos supplices inclinari videbantur pauore belli perculsa multitudine. Posthæc Pythagora philosopho rogantibus consulente, atque multa obtestante, supplices incolumi Deûm fide, ad quam confugerant esse protegendos, reuocata sententia bellum pro supplicum salute tuenda suscipiendum decernunt. Itaque armato in se etiam aduentanti hostium Sybaritarum agmini trecentis millibus stipato Crotoniatæ centum millibus obuiam ire properant, Milone gladiatore duce. Qui conserta pugna vigoris corporei inuicto robore cornu hostium contra se in acie instructum primus in fugam vertit. Hic vir sexies in Olympia victor extitit, robur corporis, quo præstabat comitem habens. Fertur coronis Olympiacis ornato corpore in Olympicis victoriisque partis in eam aciem descendisse. Herculis autem ritu leonis spolio, clauaque armatus præcipuam victoriæ adeptæ causam huic tribuisse armaturæ. Cuius virtutis insolita magnitudo summam ciuibus admirationem attulit. Fusis vero hostibus, cum Crotoniatæ per iram irritatis animis neminem capi viuum iussissent, quoscunque in fuga comprehensos necant. Vnde maior tanti exercitus pars cæsa interiit. Qui vrbem ingressi eam diripiunt, cunctisque passim vastatis cultoribus vacua loca desertaque reddunt. Quę annis post eam cladem octo & quinquaginta Thessali eo concedentes restaurauere, atq; incoluere. Post secundam restaurationem per eadem subiecta tempora profecto Athenis Callimacho rursus extrui & cohabitari cœptum est. Quæ breui post in alterũ locum translata altero quoq; nõine imposito mutauit appellationem. Cuius auctores fuisse Lampus & Xenocritus hoc modo traduntur. Ab his n. qui secundo patria eiecti profugerant Sybaritis in Græciam legati ad Lacedęmonios & Atheniẽses missi sunt, deploratũ errores, & auxilia sua postulatum, vt reducerent eos in patrias sedes, secumq; sibi vt placeret, eam sibi vrbem ex parte coloniam facere vellent. A Lacedæmoniis auditi frustra nil impetratum. Res Atheniensib. placuit, moxque decreto eis auxilio decem naues completas Sybaritis subsidio mittunt Quas Lampus & Xenocritus ductabant. Missis quoq; per Peloponnesi vrbes præconib. edicto præponi ac promulgari fecerant, vrbẽ se communẽ his facturos, qui eo migrare voluissent. Cui cum pleriq; assentirentur, oraculo Apollinis maxime adducti: percunctantibus namq; responderat tale, quærendũ, quo sibi conderent vrbem, eiusmodi solum, vbi aquã mensura sumptam potarent, cibum contra sine mensura caperent In Italiã itaq; nauigant, atque Sybarim delati loca scrutati pergũt, sicubi vestigia loci à Deo iussi per oraculi interpretationem se offerrent. Cumque haud procul Sybari inuestigatione sollicitis fons occurrisset, cui Thuriæ nomen erat, latices erumpentes ærea fistula procul fundens, quam accolæ Dimnam, Modiumue appellare consueuerant, re simul & nomine ad omẽ & interpretationẽ oraculi prouecti, eũ locũ sibi à Deo ostensũ ac iussum iudicant. Quẽ circumacto muro communiunt, vrbemque ibi cõdentes eam fontis nomine Thuriam vocant. Tã vrbis spacium ad longum porrectum in quatuor plateas & fori loca distribuunt. Quorũ vnũ Heracleam appellant, alteri Aphrodisidę nomẽ dant, tertium Olympiada, & reliquum Dionysiada vocitari instituerũt. Per latitudinẽ v. trib. rursus foris spaciosa loca diducũt, nõinaq; singulis imponũt, alteri Heroa, alteri Thuria, tertio Turinam. Interualla v. inter hæc intermissa domiciliis extructis replẽt. Videbaturque ea vrbs & specie cõmoda, & eleganti admodum opificio educta. Cęterum breui tempore concordia nulla Thurios continere valuit, sed grauis & sæua admodum haud temerè seditione res eorum vexari, discerpique cœpit. Nã Sybaritæ incolæ vetusti primos quosque magistratus, summasque dignitates per vsurpatiõem veluti hæreditario sibi iure debitas inter se partiri, ab onere abesse, cõtributiões, reliquaque dispẽdii & bonorũ munia posteriorib. & nouis ciuib. prosequenda demãdare. Tũ ad sacra Deum, mysteriaque peragenda mulieres patricias antiquæ originis ciues primo deligi, primoque institui loco. Post has secũdò nouã vrbis restauratæ prolẽ, veluti deteriore iure ꝑgenitã.

Ad hæc

Ad hæc mœnibus finitimũ, eoq; commodissimũ pro sorte cuique dimensum possidere, remotiore nouis hospitibus pro colendi incommoditate distributo. Animis itaque dictæ iniquitatis indignatione commotis, sæuiente iam discordia, cum noui adscriptique ciues antiquis & numero plures, & re superiores, viribusque præstarẽt, tumultu excitato vetustos Sybaritas fermè ad internecionem cunctos ferro absumunt, ipsique deinceps vrbem iam libera administratione obtentam disponere pergunt. Cumque agro & optimo & amplo supra cultorum, vsusque sui modum abundarent, accersitis ex Græcia plerisque eò frequenter colonis, reip. munia digerebant, agrumque rursus æqua sorte dimensum per capita distribuêre. Cæterum illi rempublicam præstanter, agrumque colendo magnas breui diuitias, opumque vim cumulauere, atque amicitia cũ Crotoniatis, societateque conciliata, res summas optimis artib. administrabant. Populari statu ciuitatem constituentes in decem tribus ciues omnes distribuare. Quib. agente cuique sua sunt indita cognomenta. Tres quidẽ ex colonis à Peloponneso accitis appellarunt Arcades: totidem ex locis extra Peloponnesum sitis, ex vna & eadẽ gente adductas Bœotiam, Amphyctryöida, Dorida, reliquas quatuor ex aliis diuersisque nationibus Ladem, Athænaidem, Euboidem, Hesiotin. *Item Suidas ait:* Athenienses duûm millia virorum ad ædificandam Thuriam vrbem miserunt, inter quos & Lampus fuit vates, qui ædificationis rationem explicaret. *Sebastianus Corradus in epist. Cic. ad Att. Thurios oppidum nunc nescio, quod Rhodiũ vocari somniat. Quidam hanc vrbem non à Thuria fonte dictam volunt, sed à fortitudine: Thurion enim Homerus robur appellat. Quod quidẽ nomen vrbi huic quoq; conuenit. Plutarchus in Nicia scribit: Periclem Atheniensium ducem coloniam in Italiam Sybarim dimisisse, quos Thurios appellauere. Fortasse Pericles in secunda vrbis restauratione Thurium colonos Athenienses misit. Hanc vrbem alij Thurium, alij Thuriam, alij Thurias, alij Thurios appellant, genus & numerum variantes. Incolæ Thurij, & Thuriani, & Thurini dicuntur. Trogus a. lib. 20. ait:* Thuriorum vrbem condidisse Philoctetem ferunt, ibique adhuc eius monimentum visitur, & Herculis sagittæ in templo Apollinis, quæ fatum fuere Troiæ. Frequens, *ait Eustathius in Dionysium Aphrum,* est Thuriorum in historiis nomẽ, quos Thuriomantes, quasi Thurios vates comicus appellat. *Thurijs leges scripsit Zaleucus Locrensis, vt Athenæus refert. Licet Diodorus Siculus leges, quas Zaleucus Locrensibus dedit, Charondam Thurijs dedisse effutiat.* Apud Thurios lege sancitum erat, *ait Plutarchus de curiositate,* quæ vetat taxari ciues, præter adulteros & curiosos. Thurii, *vt Theophrastus apud Stobæum in sermone de lege & consuet. de rerum vend. loquẽs ait,* neque in foro, sicut alia fieri præcipiunt, sed tribus proxime vicinis paruum aliquod numisma vnà dari iubent, memoriæ testi-

A moniique causa. Itaque necessarium fit his vicinos, illis magistratum incusare, si rem non acceperint, aut habentes non esse de reb. emptis dicant. *Et paulo post:* Determinatur n. vti apud Thurios, vt arrha quidem confestim, precium v. eodẽ die exhibeatur. Pœna igitur statuitur emptori arrhæ priuatio, non recipienti autẽ precium soluatur. Et hic mos est Thuriis, vt inæquali pœna mulctentur. Precium n. arrham multoties excedit. *Arist. Pol. lib. 2. de mutatione reip. Thuriorum ita*
B *scribit:* In Thuriorum rep. id accidit. Cum n. legẽ haberent, per quã non nisi intermisso quinquẽnio militum præfecturam gerere liceret, iuniores quidam rei militaris periti, & apud multitudinem pro custodibus probati, cum cęteros, qui in rebus gerendis versabantur, spernerent, ac facile se consequuturos arbitrarentur, legem illã tollere, aggressi sunt primum, lata altera lege, vt liceret perpetim eosdem præfectos esse. At cum populum illos prompte admittentem, ii magi-
C stratus. qui præerant suffragiis, quique appellabantur consultores, commoti sunt prius ad resistendum, tamen postea destiterunt. Putantes hac vna lege quamuis soluta, cęteras nihilominus esse permansuras. Postea vero prohibere volentes, ne aliæ mouerentur, nihil proficere valuerunt. Sed mutata est eorũ reip. in potentiam eorum, qui res nouas aggrediebantur. *Et libro 5.* Contigit vero id, quod modo diximus in Thuri-
D is: quod n. à maiori censu erãt magistratus in minorem facta est mutatio, & in plures gubernatores, & quia agros totos possidebat nobilitas cõtra legem. Nam gubernatio eius ciuitatis magis erat paucorum. Itaq; plus habere poterant. At populus bello exercitatus, ac potentior effectus, quàm illorum custodes, eos nobiles compulit, quicunque contra legem tenebat, agros dimittere. *Thurijs Herodotus historias scripsit, vixit, & obijt anno cccx. ab vrbe condita, ait Pli. lib. xij. sepultusq; in foro, ait Thucidides lib. 7. Claruit autem, inquit Di-*
E *odorus Siculus lib. 3. Xerxis Persarum regis tempore. Qui Thurius vocatus est, eo quod particeps fuisset coloniæ in Thurios missa, ait Strabo lib. xiiij. Hanc vrbem Dionysius Siciliæ tyrannus obsidere tentauit. De qua re Ælianus de varia historia lib. 12. ita scribit:* Aduersus Thurios nauigabat Dionysius, cõtraq; ipsos trecentas naues agebat. Boreas vero ex aduerso reluctans nauigia confringebat, vniuersasq; nauales eius copias delebat. Ex eo rem diuinam Boreæ faciendam Thurii instituerunt, & publi-
F cis decretis ciuem suum pronunciarunt, atque domum certam facultatesque ei assignauerunt, singulisque annis sacrificia obtulerunt, eumque auxiliatorem amicumque scripserunt. *Erant Thurijs Hannibalis statua, vt Plinius libro trigesimo quarto prodit. Qui ait:* Annibalis statuæ tribus in locis visuntur: Thuriis, intra cuius muros solus hostium emisit hastam. In mari, hoc est, Sybari, *ait Pausanias in Eliac.* portus erat manu factus Adriani Cæsaris opus. Sybari, qui nunc

Thurii dicuntur, *ait Varro rei rust. libro primo,* A quercum esse ait, quæ hyeme folia non amittit, quæ est in oppidi conspectu. *Id etiam scribit Theophrastus libro primo, & Plin. lib. XVI. Fuit hæc vrbs Romanis fœdere & societate coniuncta. Quam cum a Brettijs & Lucanis obsideretur, Romani per C. Fabritium Lucinum consulem defendebant, vt Val. Max. libro primo refert. Fuitq; nobile municipium populi Romani, vt in Commentarijs C. Iulij Cæsaris libro tertio liquet. Hic scripsit ad At. Cic. Hanc oram, Liuius libro decimo ab vrbe condita, Salentinam appellat: hancq; Thurium vrbem a Cleonymo obsessam scribit.* B *Ait enim:* M. Liuio, Q. Aemilio cons. Classis Græcorum Cleonymo duce Lacedæmonio ad Italiæ littora appulsa, Thuriasque vrbem in Salentinis cepit. Aduersus hunc hostem consul Aemylius missus prælio vno fugatum compulit in naues, Thuriæque redditæ veteri cultori, Salentinoque agro pax parta. *Cleonymum autem hunc Tarentini aduersus Romanos accersére, vt Strabo tradit. Thurij semel tantum à Romanis desciuere, data sibi causa.* C *Quare Liuius belli Pun. libro quinto ait:* Thurini ad Annibalem defecerunt. Mouit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus itidem ex Achaia oriundis etiam cognatione iuncti erant, quàm ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. *Thurij primi ex externis Romanos aurea corona & statua donarunt, ceu Plinius libro trigesimo quarto effatur, ait enim:* publice statua ab externis posita est Romæ C. Aelio tribuno D plebis, lege perlata in Septimium Statilium Lucanum, qui Thurios bis infestauerat, & ob id C. Aelium Thurini statua & corona aurea donarunt liberati obsidione. *In bellis autem ciuilibus Thurij Cæsaris partes, sicut & reliqua tota Calabria, secuti sunt: quare à Pompeio obsessi sunt, vt Appianus bellorum ciuiliũ lib. quarto prodit. Ait quidem:* Pompeius Thurios & Consentiam obsedit, regionem quoque equitibus attribuit. *Et paulo post:* Pompeiani à Thuriis reiecti sunt. E *Signabant Thurij in denario Mineruam galeatam, & in galea delphinum, & iuxta tridentem inscriptione Græca* θουριῶν, *& ex postica facie Polypum piscem. Polypus quidem quod prehendit nunquam dimittit, quod reip. robur & firmitatem significat: item mutat colorem ad similitudinem loci, in quo erit, quòd resp. vtcunq; potens quandoq; temporibus seruire debet. Quãdoq; signabant Palladem galeatam, & in galea Tritonem, & ex altera facie taurum iratum cum pisce:* F *Siquidem Thuriam fontem, à quo nomen sunt mutuati, venerantes nummis sub imagine tauri effingebant, hac inscriptione* θουριων *&* φα.ι.ευφανων.ι. *Thuriorum clariorum & famosorum, sicut Sybaritæ eorũ maiores Sybarim fluuium sub imagine tauri effingebant.* Nam, *ait Aelianus libro primo de varia historia,* quidam fluuios & fontes venerantes, eos pecudum & hominum figuris assimilantes figuras ipsas effingebant. *Interim signabant Palladem cum galea coronata, & ex altera facie taurum gradi-*

A *entem & piscem. Aliquando effingebant victoriæ caput Cleandridæ Thuriorum ducis nomine inscriptum, & ex altera parte trophæum, hoc est thoracem & duo scuta. Hic autem Cleandridas Spartanus fuit, vt scribit Strabo, qui Lucanos Thuriis bellum inferentes bis prælio vicit, licet longe maiorem exercitum haberent. De quo plura Polianus libro 2. Thuriis texuntur panni, quales Murani. Legitur in Thurino agro manna, prouenit terebinthus, vitex, & siliqua siluestris. Fiunt lina & mella nobilia, nascun-* B *tur & vina laudatissima. Quæ Plinius libro quartodecimo inter generosa Italiæ vina numerat. Quæ secundum nobilitatis locum post Lagaritana totius huius tractus obtinere scribit, ait n.:* Lõginquiora Italiæ ab Auxonio mari non carent gloria, vina Seueriana, & Consentiæ genita, & Tempsæ, ac Babiæ, Lucanaque antecedentibus Thurinis. Omnium vero eorum maxime illustrata Messallæ potu ac salute Lagaritana non procul à Grumento nascentia. *Et rursum libro eodem de quarũ-* C *dam vuarum natura ait:* Capnias & Baccaniatæ & Tarrupia vuæ in Thurinis collibus non ante demetuntur, quàm gelauerit. *Est autem Capnias, velut Arist. de Generatione animalium libro quarto auctor est, vitis, quæ albam vuam producit, aliquando vero nigram, quia sua natura inter albam & nigram est. Strabo quoque libro sexto inquit:* Vinum Thurinum inter vina nobilissimum. *Oleum etiam Thurinum optimum est. Quare Amphis referente Athenæo libro secundo ait:* Apud Thurios D oleum est celebertimum. *Oleum Thurinum egregium celebrauit etiam Alexis poeta vt scribit Athenæus libro secundo.* Thunnus item Thurius, *ait Iulius Pollux,* laudatissimus est. *Laudat quoque Plinius libro trigesimosexto huius vrbis gypsum, ait enim:* Gypsum calci cognatum è lapide coquitur in Thuriis. *Et libro XXXI. de muria loquens ait:* Laudatur Thuriis muria. In Thuriis, *ait Ælianus de historia animalium libro tertiodecimo,* fluuius Lusias appellatur, tametsi pellucidos liquo- E res habeat, nigerrimos tamen pisces creat. *Ex hac vrbe Thurio fuit Hippodamus philosophus Pythagoricus. De quo Clemens Alex. Stromate secundo inquit:* Ac mihi quidem pulcherrime Hippodamus Pythagoricus videtur describere amicitias, vna quidem ex scientia deorum, altera vero ex hominum suppeditatione, tertia vero ex voluptate animantium. Est ergo vna quidem philosophi amicitia, altera vero hominis, tertia autem animalis. *Extant quædam Hippodami* F *dicta apud Stobæum in sermone de rep. sic enim Hippodamus ipse in lib. de rep. prætercætera ait.* Dico autem vniuersam remp. in tres ordines diuisam esse: & vnum quidem esse bonorum ordinem publica negotia gubernantium, alterum ex viris robustis constare: tertium ex illis, qui res necessarias explent, ac suppeditant. Nomino autem primum ordinem consiliarium, secundum auxiliarem, tertium mechanicum. Et priores duos proprios esse dicimus vitam liberam degen-

degentium, tertium vero victum labore quærẽtium. Ac consiliarium quidem optimum esse, mechanicum deteriorem, auxiliarem medium. Item consiliarium imperare oportet, mechanicum parere, auxiliarem vero vtrunque. Consiliarius enim quid agendum sit, consiliis præfinit, at auxiliaris dum propugnat totam mechanicam multitudinem regit: quatenus autem ei præscribuntur consilia, regitur. Cæterum singuli trium istorum ordinum denuo in tres alios subdiuiduntur. Consiliarii enim pars quædam est primaria, alia rectoria, alia senatoria, vel in commune consulens. Primaria quidem in consessu suo præsidens, ante omnia de rebus consulit, ac deinde ad senatum refert. Rectoria media est, & ad reliquos regendos creata. Senatoria ex reliqua multitudine constans à primariis proposita suscipit, suffragia fert, & quæ in iudicium veniũt, confirmat. Sed vt paucis dicam, primarios quidẽ sibi visa ad communem senatum referre opus est. Hunc rursus per prætores ad populum. Similiter & auxiliatores ordines, siue robore virium præstantis pars aliqua regit, altera propugnat, reliqua pars, eaque maior, promiscua & militaris est. Prima autem siue rectoria est, ex qua castrorum præfecti, ductores ordinum, manipulorum duces, & antesignani constituuntur, ac deniq; omnes, qui muneri cuipiam præficiuntur. Pars propugnans ex robustissimis, animosissimis, audacissimis quibusq; consistit. Promiscua vero & militaris omnis reliqua multitudo est. Mechanici autem ex labore viuẽtes generis pars vna agriculturam exercet, & in regionis cultũ occupata. Alia incumbit artib. instrumentis & cõmoditates vitæ negotiis exhibens: alia peregrinatur & mercaturam facit, quæ in ciuitate quidẽ abundantiam in exteras regiones euehit. Constitutio igitur ciuilis communionis ex tot ac talibus partib. consistit. Deinceps de cõiunctione & vnione ipsarum differemus. Quoniã vero omnis communitas ciuilis omnimodam cum lyra similitudinem recipit, eò quod apparatu, concinnatione, & tandem pertractatiõe aliqua vsuq; musico indigeat: De apparatu quidem reip. id est, ex quot & quibus partibus consistat, iam ante mihi explicatum est. Restat vt in præsentia de coniunctione decenti atq; vnione ipsarum verba faciã. Itaq; politicam communionem trib. modis aptè concinnari assero: nempe doctrina, & rationib. studiis consuetudinum, ac legibus, ac per ista tria hominem institui, honestiorem fieri. Ratiões n. docent, induuntque desideria ad virtutem incitantes leges, partim metu detinentes coercent, partim honoribus & præmiis allicientes inuitant. Consuetudines autem & studia animum formant, & quasi cereum fingunt, naturali habitu ob assiduam lectionem imbutum. Cæterum oportet hæc tria conuenire in honesto, vtili, & iusto, & in singulis, si fieri potest, ad ista omnia collimare, sin minus ad duo saltem aut vnum, ita vt & ratio siue doctrina honesta, vtilis atque iusta sit, similiter & consuetudo, & lex. Præferendum est autem honestum, ab eo iustũ, tertio loco vtile habendum est. Et in vniuersum conari decet, vt hisce modis ciuitatem, quàm maximè fieri potest, consonam partibusque suis concinnam efficiamus: ne seditionibus, & contentionibus agitetur. Hoc autem eueniet, si iuuenilium animorum affectus instituantur, & ad mediocritatem reducantur, quod iucunda & molesta attinet: deinde si opes ac reditus ex agricultura mediocres sint boni, experiẽtia aliqua periti: largitionem vero & sumptum poscentibus, opulenti: atque tandem his omnibus officio suo, vt decet fungentibus debiti tribuantur. Porro virtus tribus ex causis promouetur, metu, cupiditate, pudore. Metum incutere lex poterit, pudorem consuetudines, bonis enim moribus assuetos turpe quid admittere pudet. Doctrina vero desiderium parit. Nam reddita rei causa, animum allicit, attrahitque cum aliàs, tum si adhortatione iuncta fiat. Quocirca tribus, sodalitates, contubernia, & conuentus, tũ militares, tum ciuiles adolescentibus commendare oportet, ita tamen, vt seniores sibi coniunctos habeant. Quandoquidem vt adolescentes moderatione & correctione egent, ita senes, beneuolentia & conuersatione iucunda. Quandoquidem igitur per tria hominem diximus honestum euadere, scilicet consuetudine, lege, & doctrina: considerandum est, quomodo consuetudines aut corrumpi, aut custodiri possent. Inueniemus ergo duobus modis consuetudini corruptionem accidere: nam aut propter nos, aut propter externos. Per nos quidem, vel quia fugimus molesta, quoniam sequimur iucunda. Nam qui molestias declinant, non tolerant labores: voluptatum autem cupiditas in causa est, vt bona amittantur. Siquidem labore bona conciliantur hominibus, voluptatis studium mala comitantur. Quare incontinentes ac molles facti, & animis magis effeminati fiunt, & in expendendo prodigi. Cæterum ab externis consuetudines inficiuntur: cum peregrinus populus nobiscum habitat, mercatura, felicitate affluens: aut vrbis vicini voluptuarii & molliculi sunt, & morum suorum contagio propinquos afficiunt. Quapropter opus est vt legislatores, & multitudinis præfecti sedulo animaduertant, num diligenter obseruantur mores, & æquales in omnibus pergant. Item an multitudo ciuitatis patria, id est, hominum indigenarum sincera maneat, nec alia gente misceatur: & an bonorum opumque magnitudo æqualis permaneat, aut nõ multũ variet. Cũ n. superflua possidetur, plura & supflua conquirendi desideriũ sollicitat. Hoc quidẽ pacto mores & consuetudines custodiãtur. Porro doctrina & oratio perpendetur, examinando probãdoq; sophistas, an secundũ leges & instituta ciuilia, idoneũq; seu ꝓpriũ viuẽdi genus vtilia proloquãtur. Non mediocrem n. sed maximam

infelicitatem hominum animis sophistarum dissertationes ingerant, si quid ausi fuerint innouare præter commune iudicium in diuinis humanisq; rebus, quo admisso, neq; veritas maior, neque vita tutior honestiorque futura sit, sed maiori potius caligine ac perturbatiōe inuoluēda, & metu omni vacuus exultat ingenio petulanter, & malignum est variis modis. Vtendum est autem oratione ciuili cum grauitate quadam, ita vt ab animi affectu proficiscatur, & simulata non sit, sed morata, velutiq; natiuum dicentis B ingenium exprimat auditoribus. Tales autem opiniones huius ferè generis omnes sunt, aut nullum esse numen, aut quamuis sit, non hoc tamen præditum esse affectu in genus humanum, vt ipsum inspiciat & curet, sed relinqui id & negligi ab ipso. Etenim huiusmodi sententia semel recepta stultitiam iniustitiamq; gignit, in hominibus quanta nō facile verbis exprimi potest. Qui uis enim inobedientia plenus ciuili & reuerēda, disciplinariis modis abutitur, ita vt prorsus ex a- C nimi sui affectu, nec vlla simulatione, de rebus loqui videatur, & oratio morata, ac veluti natiuū dicentis ingenium ob oculos ponens, appareat. Cæterum legib. confirmabitur resp. si mixta fuerit, aut concinnata ex omnib. aliis, iis, inquam, quæ non præter naturam se habent, sed secundū naturam. Nam tyrannidis nullus est vsus ciuitatibus, & ferè etiam oligarchiæ. Primum itaq; regnum insertum esse oportet, secundò aristocratiam. Est enim regnum res quædam ad diuinā D imitationem comparata, & ægrè ab humano ingenio conseruari potest, vt quæ cito per luxum & contumeliam immutetur. Quare non prorsus eo vtendum est, sed quoad eius fieri potest, & reip. conducit. Aristocratia vero multo magis inserenda est, eò quod plures sint principes, qui se inuicem æmulari solent, & imperium sæpius ab vno in alium transfertur. Democratia quoq; omnino est necessaria: ciuē enim, qui totius reip. pars est, nonnihil ex ea honoris aut præmii acci- E pere decet. Sed minimè indulgendum est vulgo, quippe quod audax in agendo, atq; præceps existat. *Et rursus Hippodamus ipse apud eundem Stobæum in sermone de vita breui:* Omnia sane mortalia propter necessitatem naturæ in mutationib. voluuntur, dum aut à meliori ad deteriorem statum transeant, aut contra. Res enim natæ augentur, auctæ vigent, cum viguere senescunt, & tandem corrumpuntur. Accidit autem corruptio, rebus à natura productis, dum per ipsam naturā F ad inuisibilem eius terminum rediguntur: à quo rursus ad mortalem statum conueniunt per mutuas generationis & corruptionis vices, quæ ambitu reciproco talem circulum constituūt. Quædam propter humanam stultitiam præ luxuria & societate feruentem, interitum sibi accersunt. Quinetiam familiæ & ciuitates magna fœlicitate turgentes, amplisq; opibus abundantes, vna cū bonis suis tantopere laudatis pessum eunt. Cæterum vsu venit omnem principatum tribus temporibus circumscribi, vno & primo, quod spacium acquirendi continet, altero, quod fruitionē, & postremo, quod amissionem complectitur. Primi nanq; infelices sunt, qui congesserunt opes. Secundi v. fœlices facti, eas amiserūt postea. Quæ igitur à Diis gubernantur, cum naturæ sint incorruptæ, perpetuò ab incorruptis rebus seruari solent. Quæ a. inter homines mortalia sunt, mutatione semper varia afficiuntur à mortalib. Saturitatis enim, & petulantiæ finis est interitus. Inopiæ autem & rerum angustiæ humanæ vitæ probitas. *Et rursus idem Hippodamus apud eundem Stobæum in sermōe de fœlicitate:* Animalium quædā fœlicitatem capere possunt, alia non. Sunt igitur eius capacia, quæcunq; rationem habent. Fœlicitas enim sine virtute non consistit. Virtus a. nascitur ex eo, quod rationem habet primario. Non capiunt autem fœlicitatem, quæ ratione carent. Nam vt quæ oculis carent, videndi nec opus, nec præstantiam assequuntur: ita quod ratione caret, nec opere, nec excellētia ratione præditi donatur. Ratio veluti organum est, cuius effectus est virtus, excellētia autem fœlicitas. Porro ratione præditorum animalium quædam per se perfecta sunt, & nullam aliunde opem requirunt, nec vt sint, neq; vt bene sint. Talis sane Deus fuerit. Non sunt autem per se perfecta, quæ opis externæ indigent, qualis est homo. Rursus ex numero illorum, quæ non per se perficiūtur, quædam perfecta, alia imperfecta sunt. Perfecta quidem, quæ partim causas proprias, partim externas habent. Proprias, vt quæ bonum ingeniū & voluntatem secum adferāt: externas, eò quòd bonam legum constitutionem, & præfectos bonos accipiunt. Imperfecta vero, vel neutrum istorum, vel alterutrum duntaxat habent, vel omnino prauum animæ affectum. Quales etiam homines nonnulli reperiuntur. At perfectorum hominum discrimina duo sunt. Nam aliqui ipsorum natura perfecti sunt, alii genere vitæ. Natura perfecti, qui boni tantū sunt, id est, virtutem possidentes. Virtus n. vniuscuiusq; naturæ excellentia & perfectio est. Oculi quidem virtus eiusdem partis naturæ præstantia perfectioq; est, hominis autem humanæ naturæ excellentia, nec non perfectio. Cæterum genere vitæ perfecti sunt, qui non solum boni, sed fœlices etiam fuerint. Fœlicitas nanq; perfectio humanæ vitæ: vita autem humana ex multis actionib. cōsistit. At fœlicitas actiones absoluit. Nam omnis actio virtute aut fortuna duce fit. Virtus consideratur in ipso vsu: fortuna in successu. Atqui Deus nec ab alio virtutē edoctus, bōus euasit, neq; fortūa duce fœlix. Natura n. bonus est, & natura fœlix. Talisq; semp & fuit, & erit, nec vnquā talis esse desinit, cum incorruptibilis, naturaq; bonus existat. At homo non est natura fœlix, sed disciplina & cura indiget: nempe vt bonus fiat virtute: vt fœlix euadat, fortuna

fortuna eget. Quocirca ex his duobus humana felicitas cõficitur, laude, & beatitudine. Hæc ex fortuna, illa ex virtute prouenit. Virtutem igitur habent homines propter diuinitatis cõmerciũ: fortunæ v. prosperitatem, mortali ratione. Separantur a. mortalia à Dijs. Et iccirco bonus vir, qui deos sequitur, fœlix est, qui mortalia infœlix. Nã prudentia prædito bona est prospera fortuna & vtilis. Bona quidẽ propter vtendi notionem: vtilis vero, quoniã actionib. confert. Egregiũ itaque est, vbi fortunæ prosperitas prudentiæ ac menti coniungitur, veluti secundis ventis currentem, & ad virtutẽ respicientẽ, ita actiones designare, sic enim gubernator Syderũ intuẽs motus, nauigat: sicut cum nõ modò Deum sequitur, verũ etiam bonum humanum ad imitationem diuini instituet. Atqui & hoc manifestum est, quòd vitæ diuersitas ex animi affectu & ipsa actione oriatur. Cæterum affectus necessario aut bonus, aut prauus fuerit, actio autẽ fœlix, aut infœlix. Affectus bonus est, qui virtutis particeps sit, prauus qui malitiæ. Actiones autem fœlices quidem in prosperitate consistunt, vt quæ pro animi sententia eueniant. Infœlices cõtra in prosperitate: frustramur a. euentu. Quamobrẽ non solum discere virtutem oportet, sed etiam acquirere, vtique ipsa siue custodiendi, siue promouẽdi nos gratia, siue, quod maximũ est, propter familiarum & ciuitatum emendationẽ. Rerũ n. bonarum nõ solùm possessionem, sed fructũ quoque habere cõuenit. Hæc a. omnia contingẽt, si quis ciuitatem bonis legib. constitutã nãciscatur. Et hæc omnia ego Amaltheæ cornu nominatum esse dixerim. Nihil n. nõ est bonæ legũ constitutioni, sine qua maximum humanæ naturæ bonũ neque gignitur, neq; natũ & auctũ durare potest. Hæc ipsa n. virtutem & progressum, qui ad virtutem fit, cõplectitur. Quippe tũ bona ingenia eius beneficio producuntur, tum mores, studia, legesq; fiunt optimæ, item rationes rectæ & æquæ, pietas, sanctimonia, & reuerentia. Itaq; ille, qui fœlix futurus, & vitam suam bene prospereq; victurus est, ipsam in bona legum constitutione transigat oportet. Quinetiam præter iam enumerata rei necessitas ita fieri iubet. Nõ n. pars quædam est communionis: atq; cum illis profectus euadit, quib. cum non modo cõmunicat, verum etiã benè cõmũicat. Nã sunt quędã quę in plurib. simul, non a. in vno fieri queant. Alia in vno duntaxat, non item in plurib. Nonnulla tum in plurib. tum in vno: ac ideo in vno, quoniam & in plurib. cõsistunt. Harmonia n. concentus & numerus, in plurib. essentiam suã habent: quippe nulla eorũ pars est, quæ totum absoluere possit. Fœlicitas a. & virtus animæ in vno, & in plurib. extare potest: itemq; in toto, & in omni, & ideo in vno, quia plurib. etiam inest: & in plurib. quoniam in toto, & omni quoq; existit. Totius nanq; naturæ perfectio singula etiam perfecit: & rursus perfectio singulorum, ipsum totum & omne absoluit.

A Hoc ita consequitur, quoniam totum natura præcedit partem, non a. contra pars totum. Nam si non fuerit mundus, neq; sol erit, neque luna, neque erraticæ stellæ, neque fixæ. Mundo a. existente, illorũ quoque partium singulæ erunt. Itidem se res habet in animalium natura. Videlicet si non sit animal, non oculus, non os, neque aures erunt. At si existat animal, statim & ista singula consistent. Porrò quemadmodum se totũ ad partes habet: ita virtus etiã totius ad virtutẽ par-

B tis. Nã nisi Harmonia & prouidentia diuina mũdus regeretur, non possent amplius in bono statu permanere, quæ in mundo continẽtur. Similiter si bona legum constitutio in ciuitatib. non vigeret, nullus ciuium bonus aut fœlix esse posset. Item nisi animal sanitate frueretur, nõ posset manus aut pes validus & sanus esse. Nam harmonia mundi virtus est: fælicitas ciuitatis, sanitas, & robur corporis. Singulæ a. in ipsis partes, ad ipsũ totum & vniuersum referuntur. Oculi n. pro to-

C to corpore visum exercent: itemq; reliquæ partes & particulæ propter totum & omne constitutæ sunt. *Fuit & ex hac vrbe Thurio Theano philosophiæ sectatrix Pythagorica, aut Suidas, filia Leophronis, vxor Caristi, siue, vt alij, Brotini Croroniatæ Pythagorici. Scripsit de Pythagora, ac Hippodamo Thurio ciue suo, de virtute, admonitiones mulieбres, & apophtegmata Pythagoreorũ. Fuit & ex hac vrbe Eradoclius historicus, cuius meminit Aristoteles libro tertio Rhetoricorum. Fuit & Cyromachus, qui primus scri-*

D *mus scripsit de philosophorũ opiniõib. Fieri potest, vt Alexis, & Menader, eius frater, & Stephãus filius, Thurijs nati sint, non Sybari, Thurij q; dicendi, non Sybaritæ, nã Suidas ait:* Alexis Thurius. *Thurij n. Sybaris olim dicti sunt. Fuit & Damon athleta, qui, vt Pausanias in Laco. & Eliac. & Arcad. ait, quater vicit stadio in Olym. sc. anno 2. & 4. cl. Olymp. & anno 2. & 3. Olymp. cij. Fuerunt & Euthydemus & Dionysodorus fratres athletæ celebres. Quamuis Plato eos Chios fuisse putet, quorum sapientiam mirabilẽ esse dicit. Cui Pla-*

E *to ipse librũ inscripsit, Euthydemum. In quo ita de eis scribit:* Euthydemus & Dionysodorus frater patria Chii, vt arbitror, ad Thurios migrarunt, qui in omnibus sapientissimi sunt & perfecti athletæ, & ad omne certandi genus potentes sunt; corpore primum pugnare maxime valent, & in eo genere pugnę, quo omnia superantur. Armorum enim periti sunt maxime, & armorum peritos reddere, si quis mercedem det, etiam cæteros possunt. Deinde iudicialem pugnam

F & ipsi tractare expedireque, & vnumquenque instruere possunt, tum scribendis, tum perorandis causis. Et hactenus quidem horum duntaxat periti erant, nunc autem perfectę athleticæ facultati finem imposuerunt. Quod enim deerat certandi genus, nuper sic assecuti sunt, vt nemo illis valeat reluctari: adeò dicendo valent promptique sunt, ad quoduis dictum seu verum seu falsum refellendum.

Hoi

Hos infra Etesippus Thurios vocat. Fuit & ex hac A *vrbe Patrocles poeta, cuius meminit Clemens Alexandrinus. Fuit & Cephalus Rhetor pater Lysiæ Rhetoris, ait Ioannes Tzetzes, diuitiis affluens, & nobilis, seruator Athenensium. Nam cũ triginta tyranni Piræum occupassent, eos Cephalus bello superauit, quibus octingenta scuta ademit. Fuit omnibus oratoribus iustior sine crimine, sed Athenienses in eũ ingrati fuere. nam ipsum mille drachmis mulctarunt. Fuit & Q. Mallius Thurinus Romæ prætor. Ex hac etiam vrbe, siue ex pago quopiam huius vrbis Octauius Au-* B *gustus duxit originem. Cuius proauus restio, auus argentarius, pater vero astipulator fuit, Romæq; vixit, senatorq; factus Cæsaris sororem duxit vxorẽ, ex qua Octauiũ filium suscepit. Tametsi quidam ipsum regia prosapia ortum fuisse contendant. Cũ ipsemet ab equestri familia originẽ se habere ingenue fateatur. Suetonius enim vbi aliorum de Augusti origine opiniones scribit, adiecit:* Ipse Augustus nihil amplius quàm equestri familia ortum se scribit vetere ac locuplete, & in qua primus senator pater suus C fuerit. Marcus Antonius ei proauum exprobrat restionem ex pago Thurino, auum argentariũ. *Et paulo post*: Infanti cognomen Thurinus inditum est in memoriam maiorum originis, vel quod in regione Thurina recens eo nato pater Octauius aduersus fugitiuos prospere rem gessit. Thurinum cognominatum satis certa probatione tradiderim, nactus puerilem imagunculam eius æneam veterem ferreis ac penè exolescentibus literis hoc nomine inscriptam, quæ D dono à me principi data inter cubiculares colitur. *Sed & à Marco Antonio in epistolis per contumeliã sæpe Thurinus appellatur. Et ipse nihil ãplius quã mirari se rescribit pro opprobrio, nomen prius sibi obijci. Idẽ præscriptionis tempore ad statuam eius ascriptũ est:* Pater argentarius, ego Corinthiarius. *Cum existimaretur, quosdam propter vasa Corinthia inter proscriptos curasse referendos. Quod autem Suetonius in dubitationẽ abductus dicit, vel ideo Augusto Thurinus cognomen inditũ est, quod in regione Thurina* E *recens eo nato pater Octauius aduersus fugitiuos prospere rem gessit, neutiquam verum esse potest. Non enim Imperatorum ducumq; liberis à deuictis prouinciis populisq; cognomina indebantur, sed ipsimet imperatores ea sibi sumebant. Neq; Octauij pater à deuictis seruis cognomen sumpsisset, cum neq; M. Crassus, qui Spartacum vicit, sibi triumphum decerni postulauerit, vt Plut. ait, quod perindignum esse videbatur de superatis seruis triumphare. Rursum si ei Thurinus cognomẽ inditum esset ob egregiã patris Octauij virtutem, quod* F *aduersus fugitiuos in regione Thurina prospere rẽ gessisset, nequaquam Marcus Antonius id, necnon humilem & abiectam originem ei exprobrasset, eumq; per contumeliam Thurinum appellasset, sed iccirco hæc ei exprobrat, quod in pago Thurinæ regionis ab humili, non à regia, aũt vetere clara Romana familia originẽ traxerit. Cicero etiam in epistola ad ipsum Octauium ei generis humilitatem exprobrans, eumq; Marco Antonio genere inferiorem, originemq; ab argentario auo ducere inter alia sic ait:* Aut quem accipient de suis A posteris nuncium illi veteres Africani, Maximi, Pauli, Scipiones? Quid de sua patria audient, quam spoliis, triumphisque decorarunt? An esse quendam annos XXIIII. natum cuius auus fuerit argentarius, astipulator pater, vterque vero precarium fecerit quæstum? Sed alter vsq; ad senectutem vt non negaret, alter à pueritia vt non posset non confiteri. Eum agere, rapere remp. cui nulla virtus, nullæ bello subactæ, & B ad imperium adiunctæ prouinciæ, nulla dignitas maiorem conciliasset opem potentium, sed forma per dedecus pecuniam & nomen sceleratum impudicitiæ dedisset. *Et off. primo:* Octauius primus ex illa familia Consul factus est, nouus homo. *Optime quidem Cicero & M. Antonius Octauij originem sciebant. In hoc Thurino agro colonia Latina deducta est. Ait enim Liuius belli Mac. libro quarto.* In exitu huius anni Q. Ælius Tubero tribunus plebis tulit ad plebem, plebesque C sciuit, vt Latinæ duæ coloniæ, vna in Brettios, altera in Thurinum agrum deducerentur. His deducendis triumuiri creati, quibus triennium imperium esset. In Brettio Q. Næuius, M. Minutius Ruffus, M. Furius Crassipes. In Thurinum, A. Manlius P. Æmilius L. Apruftius. *Coloniæ quidem nobilia oppida deducebantur. Quare fieri potest, vt in agro Brettio Mamertum colonia deducta sit, in agro Thurino Besidia. Fuit Thurium sedes E-* D *piscopalis, sed ob vrbis vastitatem in Rossianum translata est. Theophilus Episcopus Thurinus interfuit Synodo Constantinopolitanæ sextæ. Et Ioannes episcopus Thurinus interfuit Synodo Romanæ sub Symmacho, & sub Hilario. Inter Coriolanum & Thurios Maurum ciuitas erat, quæ interijt, fuit sedes episcopalis. Lucianus episcopus Maurensis interfuit Synodo Romanæ sub Iulio papa primo. Combustæ sunt & in his locis Græcorum naues à mulieribus Troianis captiuis vt Lycophron in Alex. tradit, vbi sic ait:*

Crathis autem monimenta videbit interfecti
E regione Alei Patarei templum E
Setæa misera: tibi autem ad petram mors
Manet infortunata, vbi cõpedibus vincta pedes
Miserrima, ferreis expansis vlnis
Morieris, igne combures dominorum classem
Abiectam conquerens iuxta Crathim
Vulneribus suspensam funestis corpus,
Scopulus autem ille tuæ cognominis fortunæ
Pontus prospicere dicetur.

Super quibus verbis Isacius ait: Setæa mulier Troiana vnà è captiuis F suasit aliis Troianis mulieribus vt naues Græcorum cremarent iuxta Sybarim, eis commemorans mala, quæ pati debuissent si in Græciam iuissent. Quam Græci cruci affixerunt, & ad petras alliderũt, à qua petra Setæa vocata est. Et Lycophron illam Setæam vocat, quæ hoc consilium iniecit. *Item Euripides in Troadibus, de Hecuba Priami vxore loquens ait:*

Quæ proxime pertingunt terram,
Ionium nautæ pontum,

Quam

Quam irrigat pulcherrimus,
Qui flauos crines facit
Ruffos, Crathis fertilibus riuis alens,
Quæ abundat fortibus viris
Fertilem faciens terram.

Stephanus hanc circa Sybarim regionem Setaã vocat à Setaa muliere. Post Thurios Sybaris fluuius labitur. Supra vero Thurios m. p. XII. Castriuillanum oppidum nobile est mediterraneum non longe à Pollino monte inter Sybarim & Lacanum amnes, Aprustũ olim dictum, cuius meminit Plinius. Fuit autem ab Ausoniis, aut ab Oenotriis conditum, & ex Syphei, & Grumenti ruinis auctum. Abest à mari m. p. XIIII. Hic nundinæ annuatim celebrantur. Texuntur panni frondinei nobiles. In hoc agro vina & olea clara fiunt. Fit Sesama, & gossipij copia ingens, legitur mãna, nascitur cardus masticem fundens. Hic ab vno sociorum diui Francisci Assisini, monasteriũ extructũ est. In cuius æde beati Petri Cœnobitæ corpus quiescit. Huic monasterio adhuc diuo Francisco superstite præerat Daniel sanctæ vitæ vir. Hic & sex alij eius socij, Samuel, Angelus, Donnulus, Leo, Nicolaus, & Vgolinus, Christianæ fidei propagandæ desiderio accensi ad ethnicorũ regiones eo animo eũt, vt aut Christi fidẽ proferrent, aut certe pro ea mortẽ subirent. Itaq; ab Helia tũ totius eius ordinis antistite decedẽdi sibi copia facta Ceptã Agarenorũ vrbẽ contenderunt. Atq; in vico quopiam extra vrbẽ institoribus Christicolis a rege ad commorandum dato triduũ Dei verba populo fecerunt. Quarta vero die altaris sacris rite ac religiose peractis eucharistiæ viaticum ingenti cum veneratione sumunt. Daniel sociorum pedes abluit. Inde eos ad martyriũ constanter subeundum roborat. Sequente vero illuscente die, quæ sabbatum erat, sparsis super capita de more cineribus vrbem subeunt, Christũ Iesum per eam passim intrepidè prædicant: in eumq; solum credentes animarum salutem assequi posse audenter asserunt, Agarenorum ignorantiam simul & stulticiam arguunt, quod omisso vitæ fonte, & animarum salute Christo Iesu, idola surda & muta, quinetiam in eis dæmones, creaturas insuper cæteras vti deos colerent. Cæterum ab Agarenis ad regem trahuntur, atq; ibi illusi prius probrisq; aspere increpiti, quod talia prædicare auderent, verberib. inde ac plagis sæuè afficiuntur. Quos rex contumeliæ gratia capitibus abrasis quæ Christi & animarũ salutis sunt audacter loquentes cũ conspexisset, fatuos opinatus ferreis compedibus dies octo mancipari iussit. Inde ad se de integro adductos, si quæ dixerant, retractare; Christum abnegare; fidem suam apprehendere vellent, percõtatur, idq; vt agant eis suadet. Illi v. quæ dixerãt, acrius affirmabant apereisq; rationibus asseuerant, seruari põsse neminem, quam q in Christũ crederent & baptizentur. Rex ab integro remotis arbitris in penitiori domus loco eos sigillatim blande alloquitur, munera ingentia, si Christum abnegarent, spondet. At illi veri ac strenui Christi milites & athletæ cuncta parui pendentes sua in sententia constantius perstitêre. Quinetiam ipsum ad Christi fidem trahere neruis omnibus

A nitebantur. Quos tandem impius rex, vbi se hilum proficere nouit, mortis supplicio destinauit. Tum illi ad Danielis pedes procumbentes pedes & manus illius deosculantur, atq; Deo, tum illi quod se ad martyrij palmam duxisset, gratias agũt innumeras, ab eoq; benedici postulant. Is vero illos amplexus, & osculis libãs benedixit, & in morte pro Christi fide subeũda corroborat, inquiens: Gratulemur, Deoq; gratias immortales agamus quod nos martyrij corõa dignos effecerit. En angeli nobis præsto sunt, cœli ianua patet, hodie inter
B martyrum turmas in paradisi gloria erimus. His dictis ibant omnes læti ad necem, ac si ad epulas. Iam certe ad veras & sempiternas epulas properabant. Obtruncati sunt à partu virgineo anno M. CCXXI. ante beati Francisci obitum annis quinq;. Quorum corpora à mercatoribus Genuensibus & Pisanis collecta, atq; inde postea ab rege Lusitaniæ in suum regnum delata sunt, & in Colimbria ciuitate iacent. Antonius quidã Pupiensis cum hos irrideret, nocte insequenti sibi per soporem tristi aspectu armis induti minitantes visi sunt.
C atq; horũ alter arrepto gladio plagam illi in coxendice infigere videbatur. Vbi Castriuillaro cesseris, tibi ad ortum proficiscenti, Cosa ciuitas vetustissima occurrit edito loco ab Oenotriis condita, ait Hecatæus apud Stephanum: Cosanum vulgus appellat. Distat à freto m. p. XII. a Thuriis octo in regione Thurina sub Thuriorum olim ditione. In qua bellorum ciuilium tempore Q. Pædius prætor cum legione Cæsaris in præsidio erat. Ait enim Cæsar bel. ciuilium libro tertio: Milo Pompeianus dux Cosam in agro Thu-
D rino oppugnare cœpit: & cum à Q. Pædio prętore cum legione lapide ictus esset ex muro periit. Et: Cælius, profectusq;, vt dictitabat ad Cęsarem peruenit Thurios. Vbi cum quosdam eius municipij solicitaret, equitibusq; Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eò prædandi causa missi erant, pecuniã pollicitaretur, ab his est interfectus. Fuit Cosa colonia Romanorum, ad quam deducendam T. Quintius Flaminius princeps delectus est, ait Plutarchus in eo. Fuitq; donata ciuitate Romana, vt Velleius Paterculus libro primo prodit: Cosæ,
E inquit, data ciuitas. Fuit & municipium P. R. vt Cicero in Verrem libro septimo ostendit qui sæpe de P. Gauio municipe Cosano mentionem facit. Est Cosa sedes episcopalis. De qua Ioannes Ioachimus Abbas in Esaiã inquit: Cosana ecclesia quadriformis, ac si cauda Calabriæ in cunctis suis sedibus coniicitur, præcidenda præ meritis Sed postmodum reparãda, vt eò flagellum grauius subeat, quo patientius interim ad fidei præmium expectatur, & si sub
F Aquila terra hæc insana consiliis malis æstuãtibus vndiq; concuti habeat, maiora tamẽ dispẽdia perferet, cũ post illius occubitum leuari non poterit à ruina. Hanc vrbẽ Eianus fluuius adlabitur qui Racanello miscetur. Hic emporiũ in annos singulos celebratur. Subtus vrbẽ specus est, in qua balnea extãt non vulgaria. Ex ea duo manant fontes, alter dulcem, alter sulfuream aquam scaturiens. In Cosano agro vina ac lina nobilia fiunt: legitur manna gossipium & sesama

ſama, proueniunt cappares, vitex, terebinthus & ſiliqua ſilueſtris. Naſcitur magneſia lapis. Laudantur pepones. Eſt ager hic herbidus paſcendis armentis gregibuſq; accomodatus. Extant bubalorũ, nedum bouum armenta. Ab vrbe ad quartum lapidem Racanellus fluuius labitur Cyliſtarnus olim dictus. Nomen retinet etiamnum mons, vbi quondam Lagaria fuit, quẽ Cyrmiſtaſum vocant accolæ. Abeſt mons hic milliario à Cyliſtarno fluuio, à Coſa m.p. quatuor, à freto ſex, à Thuriis decem. Fuit Lagaria ciuitas vetuſta, non longe poſt bellum Troianũ in huius montis vertice condita, vbi aer ſaluberrimus viget. De qua Strabo libro ſexto ait: Poſt Thurios Lagaria eſt oppidũ ab Epeo & Phocenſibus ædificatum. Vnde Lagaritanum vinum nobile, dulce ac molle à medicis mirifice commendatum. *Item Athenæus ait:* Lagaritanum vinum tenue & optimum eſt validũ & denſum. *Hoc vinum Plinius libro quartodecimo primum nobilitatis locum totius huius tractus tenere ſcribit. cui Meſſala ſalutem ſuam retulit acceptam, vt in Thuriis oſtendimus. ait quidem de Calabris vinis loquens:* Omnium vero eorum Lagaritana maxime illuſtrata Meſſallæ potu ac ſalute. *Stephanus hanc vrbem propugnaculum eſſe dicit. Eſt porro locus ille, vbi Lagaria erat, vt dixi, eminens, ac natura validum propugnaculum. Nunc hic locus vacuus eſt ſine habitatoribus, & ob id circum vineæ non exiſtunt. Sed non debent quidem tam felicia loca inhabitata, ac ſine vinetis deſtitui. Hanc vrbem Lagariam decantauit Lycophron in Alexandra, Vbi ait:*

Equi fabricator Lagariæ in vlnis
Haſtam timens, & phalangem fortem
Pænopei filius Epeus fabrefecit ligneũ equum,
Qui circa Cyrim, & Cyliſtarni aquam
Aduena domos longe habitabit à patria.

Super quibus verbis Iſacius ait: Epeus equi fabricator Lagariam condidit iuxta flumen Cyliſtarnũ. Ferramenta autem dicauit in templo Mineruæ & Medeæ, qui iuxta Cyrim & Cyliſtarnum hoſpes & aduena inhabitauit. Lagaria dicta à Lagaride paſtore ibi gregem paſcente. *Intus Grumentum oppidum erat Lagariæ conterminum. Plinius enim vina Lagaritana non procul à Grumento naſcentia ſcribit: & alibi Grumentinos Lucanorum mediterraneos dicit, quod hæc loca Lucani, vt alibi dixi, Samnitum coloni incoluerint. Poſt Lagariam Querquarium oppidum eſt vetuſtum, olim Arponium dictũ, cuius meminit Diodorus Siculus. Sed an ab Auſonis, an Peucentio Oenotri fratre, qui hanc orã tenuit, an à Philoctete, an à Phocenſibus, qui & in hac ora & in reliqua Calabria, vt oſtendi, oppida condiderunt, conditum ſit, compertum non habeo. Abeſt à Lagaria m.p. quatuor, a Coſa octo. Iuxta oppidum ex ſaxea quadam crypta, quæ eſt in radice Silari montis, Caldana fluuius oritur, Cyris olim dictus, cuius meminit Lycophron, huius aqua ſulphurea eſt. In hoc Arponiate agro goſſipium fit & Seſama, Crocus, naſcuntur cappares, fiunt & ſpectata vina, naſcitur & ſal foſſile. In montibus ſylueſtria animalia ſtabulãtur vt apri, cerui,*

A *capreæ, & alia, quæ ſæpe in Apennino Calabriæ eſſe diximus, vnde vberes venationes fiunt: congerunt & accipitres. Ad duos lapides Saracenus fluuius labitur, à quo ad ſecundum lapidem Trebiſatium oppidum eſt vetuſtum, a Peucetio aut à Philoctete conditũ, haud procul à mari edito loco, Vicenſimum Antonino Pio in Itinerario, qui illud inter Heracleam & Thurios ponit, diſtareque dicit à Thuriis m.p. XX. ab Heraclea XXIIII. hic fiunt opera figlina. In hoc agro fit Crocus, & goſſipium, naſcuntur cappares, & pinaſtri fre-*
B *quentes. Supra eſt Leuidonia oppidum, & ipſum vetuſtum, Leutarnia olim dictum, diſtat à Vicenſimo m. p. quatuor, à mari totidem, cuius meminit Lycophron in Alex. vbi ait:* Multi vero Syrim circa & Leutarniam terram habitabunt. *Super quibus verbis Iſacius ait:* Syris & Leutarnia ciuitates ſunt & fluuii Italiæ, quas incoluerunt reliquiæ Troianorum, qui ex Ilio euaſerunt fugientes in Italiã. *Per hæc loca Podalirius filius Æſculapij pugno ab Hercule interfectus eſt, & ſepultus prope ſepulchrum*
C *Chalcanthis, vt Lycophrõ & Iſacius aiũt. Adfuit præſens Podalerius bello Troiano cum fratre Machaone, duxeruntque naues triginta, vt Dictis Cretenſis refert. Leuidonienſis ager frumenti & aliarum frugum ferax eſt, ſecus littus pinaſtri frequentes naſcuntur. In hoc agro legitur manna, naſcuntur cappares, fit & amygdalarum copia. Exinde eſt Amygdalaria oppidum, abeſt à Trebiſatio mille paſſ. mari duobus, Heracleopolis olim dictum. Strabo enim ait:* Poſt Lagariam Heracleopolis eſt ſupra mare paululum. *In hoc*
D *agro vina & olea generoſa naſcuntur, & cappares, fit Crocus, aniſium, & cuminum. Ex hoc oppido fuit Põponius Lætus vir Latinis litteris impenſe eruditus. Licet Iouius Calabræ gloriæ, ſicut & alij multi, inuidẽs, ipſum apud Picentes ex Salernitano principe ortum mẽtiatur. Viguit Romæ Pauli ſecundi, Xiſti quarti, Innocentij octaui, & Alex. Sexti temporibus, & Latinas literas publicè magna auctoritate, & auditorũ frequentia plures annos eſt profeſſus. Crepuſculo ipſum profitentem Romana iuuentus poſt gallicinium præoccupandis ſubſelliis præueniebat. Ipſe è Quirinali ſæpe*
E *ſolus laternam præferens ad gymnaſium proficiſcebatur: qui licet in quotidiano ſermone balbutiret, Latine tamen optime & eleganter loquebatur. Miſſus fuit à Rom. pont. in Germaniã, vt veterum auctorum libros perquireret, vnde multos Romam aduexit. Fuit vita integer: ſcripſit compendium grammaticæ graui ſtylo perutile adultis, & omnium Cæſarum vitas ad ſuam vſq; memoriam in compendium redegit: ſcripſit & de Romanorum magiſtratibus, & de ſacerdotiis &*
F *iuris peritis, & de legibus. Egit animam ſeptuageſimũ annum agens. Elatus fuit auditorum nobilium piis humeris, comitante funus Alex. Pont. purpurata familia, ac Martio oratore laudante. Tumulus multis elegiis ornatus eſt. Pontani epigramma id eſt:*

Pomponi tibi pro tumulo ſit laurea ſylua,
Oſſa maris rores, myrrheaque vmbra tegant.
Teque tegant, artuſque tuos violæque roſæq;
Ver habeat, Zephyros ſpiret & ipſe cinis.

Stillet

Stillet & ipse cinis quæ & Parnassus & antra
Thespia & ipsa suas Ascra ministrat aquas.

Ab Amygdalaria m.p. quatuor Rosetum oppidum est haud procul à freto, cuius ager frugifer est, in quo Crocus etiam fit, & amygdalarum copia, nascuntur cappares, fiunt vina & olea nobilia. Post Rosetum Acalander fluuius labitur, qui olim Thuriorum & Tarentinorum agrum disterminabat, vt in Strabone videre licet: Qui libro sexto de Alex. Epirotarum rege loquens ait: Alexander publicum Græcorum conuentum tractus illus Tarentinorum compulsus odio ad Thuriorum agrum traducere conatus est, cum in Herculea Tarentinæ telluris æde illum celebrari mos erat, iubet ad Acalandrum amnem locum ædificari, vbi concilia forent. *Supra Boletum oppidum est, distat à Roseto m. p. iiij. in cuius agro gossipium fit, & crocus, & olei copia. Inde est Canna castrum cum generoso vino, & optimi olei copia, fit & Crocus, est & ager hic frumenti ferax. Supra Cannas ad vnum lapidem Nucara oppidum est in cuius agro vina generosa nascuntur, sunt & pecuaria pulchra. Inde est Riolum oppidum supra saxum humili loco, cui circumimminent montes, abest ab Amygdalaria m.p. octo, à mari totidem. Cuius ager frugifer est, in quo spectatum vinum nascitur, fit & gossipium, est & castregium vicus. Intus est Noa oppidum edito loco, distat à mari m.p quatuordecim, a Riolo octo. Eius ager fertilis est, fiunt & vina nobilissima, & Crocus, nascuntur cappares, & antimonium, & silex, legitur manna, exciditur cos aquaria, & lapis molaris frumentarius & olearius, sunt & castaneta, & sylua glandifera porcis alendis commoda, quæ & gregibus armentisque vbera pabula suggerunt, sunt & syluæ, quæ ad domorum tigna, & ad nauigiorum fabricam materiam vberem præstant, vbi syluestria animalia stabulantur, quare & venationes fiunt vberes, congerunt & accipitres multigeni. Sunt in hoc agro pagi Cersosimum, Casalenouum, & Constantinum. Inde ad mare redeunti Fabalium oppidulum offertur, quod Syris fluuius præterfluit, hic gossipium fit: est & Rotundula vicus. Ex inde est Arocha oppidum à mari m.p. duobus distans, cuius ager ferax est, fitque in eo gossipium & sesama. Ab Arocha m.p. quatuor Syris amnis labitur Calabriam à Lucania dirimens: à quo m.p. tribus Metapontus oppidum erat, quo tertiam Italiæ regionem finiri Plinius scribit, Hic Ausonia, Hesperia, Oenotria, & Italica quondam terminus erat. Hæc est proinde Calabria antiquissima ac felicissima regio: Hæ origines eius, hæc nomina, oppida, atque gentes. Cuius vna tantum vrbs quondam ccc. hominum millia armauit. Omnia Calabriæ oppida, omnes pagos aut, vt sæpius dixi, Auxones, aut Oenotrii, Peucentiique, aut Athenienses, aut Phocenses, aut Philoctetes, aut alii Græciæ principes, aut ante, aut paulo post Ilii excidium condiderunt. Præter pauca, quæ abhinc sexcentos annos ex veterum ruinis excitata sunt, mutatis sedibus. Id insuper haud quaquam legentes prætereat, quod vina, olea, mella, lina, gossipia, serica, frumenta, cæteræque fruges, atque omnis generis poma, item fontes, aquarumque scaturigines, item pecuaria, pabula, venationes aucupia, & hæc satis optima per totam regionem passim atque affatim fiunt. Vbique saluberrimus aer, & præclara virorum ingenia vigent. Sed de his particulatim mentionem fecimus, quæ aliis præstantiora videntur. Neque vno in loco manna legitur, sed vulgò propè. Metalla etiam cæteraque sponte nascentia, item plantæ nobiles multis locis proueniunt. Glandiferæ arbores, & castaneta, & syluæ ad domorum tigna, & ad nauigiorum fabricam aptæ passim sunt. Hinc Græci cuncta vno verbo complexi eam appellauerunt Calabriam, quod bonis omnibus scaturiat. Quamobrem opulentos ac felices essent omnes incolæ, si per regulos tyrannosque liceret. Hæc Calabriæ monimenta successiuis operis perfeci, vt meæ vigiliæ meique labores posteritati vtilitati forent, & Calabro nomini laudis aliquid afferrent. Monitos velim & reliquos Italos meos, vt me imitantes suas regiones diligenter & accurate perscribant. Vitent ineptias, ac vera, ac grauia, ac laude digna perscrutentur. In inuestiganda antiquitate impigri sint & veraces. Nam si externi ac longinqui homines suas regiones Latinis literis celebrant: cur nos Latini, vt potè in medio Latio nati, aut Latii accolæ nostram Italiam Latinis literis priscos imitantes non diligentissime celebrabimus? Moneo tamen etiam vos, ne vobis curæ sit ingentia volumina magis conficere, quam bona: sint veritatis & veræ laudis plena. Non singulos quosque literatores, & aliqua doctrina imbutos, sed literatos, & scientiis eruditos celebrate. Cæterum, vt sic omnis Italia describatur, curæ esse debet eius optimatibus, eruditos & iudicio præditos viros deligere, & muneribus adiuuare.*

* * *

DE ANTIQVITATE ET VARIA TARENTINORVM FORTVNA.

LIBRI OCTO.

IOANNE IVVENE EORVM CIVE AVCTORE.

LIBER PRIMVS.

Præfatio ad Ciues.

RBIS nostræ historia, quam vt ederem, sæpenumero postulastis, quotidianoque conuicio efflagitastis, futurane sit literatis hominibus grata, non sat scio. Atque vt tam diu de ea edenda ambigerem, rationes multis quidem partibus plures, & illæ (ni fallor) haud leues confluebant, quæ omnes vt meum apud me magis valeret consilium, vtque ab incœpto tunc desisterem, quando sine famæ discrimine & possem & liceret, me commonebant. Res inprimis Tarentina adeo ob vetustatem Cimmerijs (vt aiunt) tenebris obscuratur, totque sæculorum cursibus ab ætate nostra remouetur, vt à primordio eam paruo aliquo volumine comprehendere nullo modo valerem: quin (vt censeo) scriptor ille inter Latinos quidem tam grauissimus, quàm eloquentissimus (quicquid de Patauinitate dicant) qui populi totius quondam orbis terrarum principis, idest Romanorum res gestas miro artificio luculento sermone lacteaque sua illa eloquentia à Troianorum clade ad Augustum vsq; Cæsarem est prosecutus, id tentare non ausus esset. Et cur nostro hoc in argumento minus quam in suo trepidasset celebris illustrisque nominis Liuius, si prima Tarentinorum origo Romanorum incunabulis vetustior absque vlla dubitatione cognoscitur? Apud eos, qui veterum monumenta literis prodiderunt, erit qui nullo negotio inuenire queat, quo mundi naturæque totius anno, qua Olympiade, qua die, quaque hora iacta fuerint Vrbis Romæ fundamenta: at nostra mœnia, quis vnquam certò legisse contendet, cum primò erecta fuerint? Natalis dies illius Parilia est appellatus, hoc est vt (multi interpretantur) ante diem XI. Kal. Maias: at huius nostræ qui primus annotetur, neque audisse, neque legisse adhuc memini. Si annum ab Orbe condito in illa quæres, quater millesimum quadrigentesimum ac quadragesimum notauit Eusebius. Si Olympiadem, sextam refert, annumq; eius tertium ex Solis deliquio admirabili nec aliâs viso Lucius Taruntius Firmanus Mathematicorum præstantissimus. Si denique diei ipsius horam, secundam, & ante tertiam, Ioue in Piscibus, Saturno, Venere, Marte, in Scorpione, Sole in Tauro, Lunaque in Libra constitutis, idem Taruntius dum Varroni, & Cæsari studet obsequi ex ijs quæ Romulo passim acciderunt, obseruauit. Nihil horum, quæ de Roma dicta sunt (quantum ipse sentio) poterit de Tarento proferri, non modo aliqua scriptorum fide, sed ne leui quidem coniectura ab ijs, qui magno conatu rimantur, quæ sunt ob antiquitatem abditissima. Obuersabatur etiam oculis propè, non modò animo, quod semel atq; iterum legeram apud Platonem diuinum illum (vt dicunt) philosophum. Is dum scribentibus consuleret, siue ab onere eos potius auerteret grauissimo, dicere erat solitus, si rem amicis per gratam se non facturos animaduerterent, si nulla adhiberetur menti qua perspicacior fieret, exercitatio, si demum obliuioni senectute genitæ nullum afferretur remedium, cauerent ne incassum laborarent. Et quid horum, quæ dicta sunt, ad scribendum mouere me potuit? Amici de me potius ipsi optimè sunt meriti, quippe qui, antequam hæc colligerem, viderant quæ scribi possent, neque fuissem ad calamum suscipiendum ingressus, nisi illorum consilio operaque fretus. Ingenij autem exercitatio in hoc studio perexigua videbatur: quantulus enim quisque, vel parum eruditus ad hunc scribendi stylum non venisset? Cumque opus ipsum multis ante sæculis penè mortuum iacuisset, is non eram, qui tanquam AEsculapius ad vitam reuocarem, de quo iam fuerat conclamatum. Recusabam præterea huiusmodi laborem, quem inchoatum iam vt minime deponerem, contendebatis, quòd instituendis in seminario vestris adolescentibus occupato ad rem tantam nostris maioribus neglectam, vel potius ignoratam, vacuum & liberum tempus non concedebatur. Nec vos præterit eam esse historiæ naturam, vt nullo pacto confici posit, nisi ab

eo, cui nulla occupata opera, neque impeditus animus, sed praeparatum ac reconditum ocium redundaret. Mouit tandem me, & prope inuitum impulit, vt voluntati, & dignitati vestrae, ciues, subcisiuis saltem horis paucorum lectione scriptorum, qui haberi in hoc extremo Italiae angulo potuerunt, morem gererem, non me ipsum in re tam seria audirem, ingens patriae amor, quae cum vnicuique iuxta prouerbium sit iucundissima, eadem carior esse debeat, quam filij, quam parentes, quam amici, quam quisq; sibi. Ea enim sola parentum est parens, ea filiorum, ea amicorum, ea omnium quae possidentur, larga donatrix. Profectò, si vt natura ipsa docet, multorumque exempla confirmant, sanguinem quis non effuderit, & mortem, quam Latinus Homerus pulchram appellat, vbicunque opus fuerit, pro illa non oppetierit, ac instar aenei muri hostibus se obijciens, sponte non subierit, ingrati, & penè dixerim, impij nota non carebit: quantò magis qui laborem, vt eam ornaret, non sustinuerit? Praeclarè scriptum à Platone ad nostrum Archytam quis vestrum non legit, quis à suis praeceptoribus non audiuit? Non nobis solum nati sumus, ortusq; nostri partem patria sibi vendicat, partem amici. *Quid turpius, quid indignius esse potest, quàm in omnibus sinere vt à belluis vincamur? sint aliae pernicissimae, sint fortissimae aliae: viuant multae vel tertiā hominū aetatē, quā Nestora Pyliū vixisse fabulantur Graeci: sint contentae cibis nullo cogente creatis: non laborent pro vestimentis: ac protinus initio vitae sint illae liberae: naturae sunt haec munera, quae homini in his omnibus est nouercata, non industriae, vbi superemur. Auibus charissimi sunt proprij niduli: erratilibus feris cubilia illa dumosa gratissima: piscibus iucundissimae suae cauernae: & solus homo poterit non amare, poterit odio aliquo in patriam inuehi? cuius fumum alieno (vt aiunt) igne luculentiorem Ithacus Heros prospicere exoptauit, adamauitque Theseus, Graecorum fortissimus, non Ariadnem, quam neq; vidit, neq; cognouit. Sed vereor ciues ne dum me patriae charitati deuinctum connitor ostendere, & ingrati ciuis notam exhorrescere, nimis vehementi desiderio ornandae illius detentus ab alijs redarguar. Et quod Ephoro Cumano oratoris Isocratis in dicendi facultate auditori accidisse dicitur, illud ipsum mihi vel multo inhonestius accidat. Carpitur enim Ephorus, quod cum res à patria gestas non haberet, vt eas cum alijs in sua historia dinumeraret, neque imperare sibi posset, vt eam relinqueret indictam, erupit in hanc vocem: Ea tempestate Cumani quietem agebant. Dicam Graecè vt iucundior historia videatur:* κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν κυμαῖοι τὰς ἡσυχίας ἦγον. *Hoc vnū, quod Ephorus dixit ab acutulis ingenijs animaduersum, ipsis mouit risum. nam dum aliquam obscuro tunc oppido dignitatem verbis illis afferre speraret, magis illius ignobilitatem patefecit. Sic ipse non modò risum, fortasse inuidis & obtrectatoribus, sed & cachinnos commouebo, quod tàm multa collegerim, quae longum de rebus maiorum nostrorum struerent volumen. At me reficit magnopere, & recreat hoc, quod nostrae Vrbi nullus vnquam audebit ignobilitatem obijcere, cùm nobilissima inuitis omnibus semper fuerit. Praecipuè cum non multis gradibus inferior Roma ipsa aliquando credita sit. Et ne vanum ac mendacem me iudicent qui critici vocantur, vel Momi, quorum hoc semper fuit ingenium, hic mos, vt nihil ipsi vel loquerentur saltem, & aliorum opera oculatis, vt cum Plauto dicam, manibus tractarent, & nimis curiose contemplarentur, in medium aliqua proferam, vt intelligatur id ita esse, vt dixi. Sicut igitur Romae sic Tarenti primus ortus, cum fabulosus, tùm augustus. Dijs vterq; adscribitur vel ob vetustatem, quod verissimum iudico, vel ob maiorem Vrbium auctoritatem. Fuit hic veterem scriptorum vsus, vt cum vera non occurrerent & certa, ad fabulas perfugium tanquam ad sacram, vt aiunt, anchoram, haberent. Apud Herodotum historiae principem, ac parentem, apud Theopompum Gnidium Thucydidis discipulum, quod dixi, inuenies. Romulus ergo Romam condidit, Taras Tarentum. Ille satus Marte, hic Neptuno. Bellorum Deus alter habitus, nauigationis alter: quia & populus Romanus bello potentissimus erat futurus, re nautica & maritima Tarentinus: licet hic & aliquando armis operam dederit, & ille quam terra tàm mari clarissimus. Europae sinu, tertiae sed pulcherrimae, & illustrissimae partis orbis, & Roma & Tarentum aedificatae, atq; in Italia: illa tamen in Latio, haec extra Latium, & in Iapygia, ac Messapia. Vterq; populus reliquis terrae partibus omnibus, quae tunc innotescerent domi, ac militiae cognitus. Tremuit quondam Romano milite Africa, tremuit Asia: formidabilem & Tarentinum vtraq; experta est hostem. Cultissimae apud Romanos non vbi primùm iacta sunt fundamenta, sed post domitas bello armisq; prouincias fuere quantulocunq; illae tunc comprehendebantur numero artes, quas ingenuas, ac liberales vocant. Sed nec minore studio cultae apud maiores nostros: id quod nomen magnae Graeciae non obscurè indicare tradunt: quo in loco Pythagorica imprimis disciplina per multa quidem viguit saecula: nam*

nam in illa clarissimi viri floruere, quorum haud scio an principem locum non tenuerit Archytas. ipse enim inter condiscipulos Alcmaona, & Philolaum Crotoniatas, Hippasum Metaponti ortum, Epicharmum Coum, Empedoclem Agrigentinum, & alios quamplurimos, qui Pythagorei dicebantur, iis ferè diebus quando L. Brutus Tarquiniis expulsis patriam tyrannide liberauit, tanquam Lucifer inter stellas emicari visus est. Duces Romani exercitus atq; imperatores non nisi longa serie grandiq; catalogo ab iis qui chronologiam scribunt disponuntur: & Tarentinæ militiæ non succurrerent pauci, ex quibus primas, vt in mathematicis Pythagoreisq; studiis Archytas longè est promeritus, cum Nicomacho cui à frequentiore quam in pugna assequebatur victoria nomen inditum videtur: & cum Dinone, cuius virtutem reiq; bellicæ peritiam ornatissimè describit Plutarchus Cheronæus. Nec exprobrent mihi inuidi quod peregrinis, & aduenis aliquando tum Regibus, tum Imperatoribus obtemperasse Tarentinos legatur. Et Aristophilidi Crotoniatæ, Alexandro Molosso, Agathocli Syracusano & Pyrrho Epirotarum Regi in militia ab ipsis electo duci paruisse: nam & qui Romulo successere non omnes intra vrbis pomœria orti, sed nec omnes è Latio oriundi. Curibus Numa Pompilius accersitus: Ancus Martius, L. Tarquinius peregrini, Numæ ex filia nepos ille, hic Damarati Græci filius, qui in Hetruriam primò è Corintho cum Cypselli dominationem pati nequiret, Romam mox aduenit: omitto reliquos, qui si Reges fuere, ipsi tamen non omnes ex Regibus orti. Obiicient aliqui Iunios, Valerios, Lucretios, Mutios, Menenios, Largos, Martios, Quintios, Fabios, & cæteros his æquales: obiicient Camillos, Scipiones, Pompeios, Cæsares: quorum Heroum infinitus penè est numerus: obiiceremus & nos ciues nostros quamplurimos si rerum nostrarum antiquissimarum cura priscis non fuisset scriptoribus grauis & ingrata: vel si sors nimium iniqua non fuisset, neq; præclaris, ac magnificis nostrorum principum rebus inuidisset, vt merito, quantum Alexander Philippi ob Homerum, Achilli inuidiæ contraxerit, tantum & Tarentini possent aliis populis, quibus fortuna nunquam non improba magnificos tribuisset viros, qui parua admodum facta vsq; ad sydera eleuarent. Sed qualem mihi effingo Spartam? Assyrios, Medos, Persas, Lacedæmonas, Macedonas, Athenienses, bellicosissimos olim populos, & potentissimos nolunt Græci, nolunt Latini Historici Romanis conferre, & ipse Tarentinis, vel pares ausim scribere? Romanorum ciuitas adeo se extendit imperio, vt vniuerso terrarum orbi fuerit dominata: nec modo mari præfuit nostro, intra Herculis, quodcunq; est, columnas, sed in Oceano diuisisq; toto orbe Britannis: at tempus quo regni clauum tenuit, non breue sed diuturnius quàm cuiusuis Reip. ex prædictis populis. Res quidem ita se habet, nec quemquam fore arbitror qui mecum non affirmauerit. at quis item non profitebitur omnia, vel multa scriptoribus licere dum præcipuè patriam exornent? Tarentini patres nostri iam inde ab vrbe per Phalanthum aucta vsq; ad Pyrrhi aduentum sua ditione potiti tamen, & si non tanta, in gloria vixere. nam & pluribus populis, quos à Liuio, Polybio, Diodoro, Dionysio, licebit agnoscere, imperarunt, adeo vt nomen eorum ipsis etiam Romanis aliquando formidolosum extiterit. Nam qui me continere potero, vt ea his tam multis non interseram immisceamq;, quæ religiosissimum iam inde ab initio gentilium errore, deinde in Christiana orthodoxa salutariq; fide constantissimum indicant Romanum, & Tarentinum? Non tamen non lubentissimè promptoq; (vt debeo) animo profiteor, & quoad spiritus hos reget artus profitebor, nec sinat vnquam Deus optimus & clementissimus, vt aliter aliquando profiteri demens audeam, Romanam scilicet Ecclesiam eam esse, & eam fore vsq; ad nouissimum orbis diem, qualis & à primo erectionis lapide fuit, quæ cæterarum omnium, quotquot in Christiana republica sunt, domina sit, parens, atq; magistra: sola felicitatis culmen adepta, quod ipsi soli vniuersam doctrinam ecclesiasticamq; disciplinam Apostoli cum suo sanguine profuderunt: vbi Petrus passioni dominicæ adæquatur: vbi Paulus Ioannis præcursoris exitu coronatur: vbi tandē hodie Sixtus V. summa animi virtute religiosissimè ac potentissimè præsidet. ab hac nunquam desciscere visa est Tarentina Ecclesia, nunquamue desciscet: hanc tenuit ac tenet radicem: hanc agnouit semper, agnoscitq; genitricem. Sed vt ab Ethnica superstitione id ita se habere paucis demonstrem, prout communis omnium ferè gentium, quibus (vt in Iudæa) Deus verus, qualis quantusq; esset, trinus & vnus non cognoscebatur, in idolorum cultu status erat deterrimus. non enim tantum Delphi Apollinem venerabantur suum, Naxos Liberum, Lemnos Vulcanum, Paphos Venerem, Samos Iunonem, Athenæ Mineruam, Romani Quirinum, quantum Tarentini Neptunum, quem huius vrbis custodem poeta Venusinus appellauit. Hic etiam suum habebat cultum Apollo Hyacinthius, hic Iuppiter Apollinis pater, in cuius templo ad hanc ferè sententiam iussu Pyrrhi Epirotarum Regis incisa fuit victoriæ memoria, quam de Romanis non sine tamen magna Tarentini exer-

citus iactura acquisierat: Qui antehac inuicti fuere viri, pater optime Olympi, hos ego in pugna vici victusq; sum ab eisdem. *hic colebatur Hercules, cuius statua, Lysippi opus, à Fabio Maximo Romam asportata in Capitolio iuxta aneam ipsius victoris equestrem statuam fuit locata. hic Satyrorum, hic Nympharum ædes magna veneratione custodiebantur: vt omittam Deos cæteros, quos Tarentinis iratos relinqui Fabius idem respondit scribæ interroganti, quid de illorum signis fieri iuberet. In Christiana autem salutari ac cœlesti religione, quis vnquam negare auderet, æquæuam esse Romanæ Ecclesiæ Tarentinam? siquidem testatum est apud nos patrum memoria, Apostolorum principem secundo Cæsaris Claudii anno, Hieronymo in scriptorum ecclesiasticorum catalogo ita scribente, cum ad expugnandum Simonem magum Marco, qui eius erat discipulus, comite Romam commearet, naufragio nauis qua vectabatur ad Tarentinos Hydrunto diuertisse, quos cum idolis & Soli maximè, quem ante aquæ haustum adorabant, obnoxios tam perdite conspiceret, ad fidem* IESV CHRISTI *tum prædicatione, tum signis conuertit: Amasianumq; illis præfecit Episcopum, quem Marcus Euangelista adeo incuruum, vt cælum suspicere nulla ratione posset, illis psalmographi verbis*: Dominus erigit elisos, *summa omnium qui intererant admiratione, ad pomarii ianuam sedentem erexit. Et quoniam Apostolorum princeps principi omnium quæ habitabantur vrbium debebatur: vbi & Petri ipsius nauicula erat conseruanda: Amasiano, quem pastorem eis dederat, haud multo post ad beatiorem vitam fortunatissimè accersito, reuersos ad idolorum cultus, vt canis redit ad vomitum, Tarentinos centesimo & sexagesimo anno post domini ad patrem ascensum, Aniceto Syro tunc pontifice maximo beatus* CATALDVS *ab Hibernia vsq; exteri maris insula oriundus ad pristinam reuocauit fidem, iussus à Deo ipso vt id faceret, posthabito eremiticæ vitæ in Hierosolymitanis partibus proposito. quem diuum gloriosissimum & miraculis in tota Italia, nedum Iapygia clarissimum si antea, nunc vero maiore quadam sanctione patronum & tutelarem habemus, auctoritate Gregorii XIII. pontificis maximi, quem, vt officium tanti pastoris peruigilis ederetur, oraculo Gulielmus Sirletus Cardinalis sibi facto, licentiam concessisse, ac dedisse testatur. ab eo tempore vixere deinceps, & viuunt Tarentini sub amplissimis pariter & Christianissimis præsulibus quorum omnium vel plurimorum suo loco non mediocris videbitur series* LAELII *Brancatii, qui hodie nobis in pontificatu sanctissimè præest, industria & sudore edita, atq; in historia reposita. Mœnia arces, lapidibus stratæ viæ, suburbia, insulæ, sublicii pontes tecta, ciues in suas dispartiti classes, magistratuum honorifici gradus, leges, instituta, mores, ludi, certamina, non minus Tarenti quam Romæ visebantur. Quid dicam de nobilissimo Theatro, de fluuiis Galeso & Tara celeberrimis? Quid de classe maritima, de portu, quem Christianarum nauium veluti perfugium ante insignem in Echinadibus victoriam Ioannes Austriacus Philippi inuictissimi frater designarat? Quid de fontibus, lacubus, paludibus, aquæductibus, nescio an alibi tam magnificè visis? Quid demq; de cloacis ac diuersoriis? Hæc quidem omnia vel pari vel non longè dissimili inferiorue apparatu, cultu, industria, apud vtrosq;. Sed nec tot vtrobiq; portæ: verum & Tamenetida tàm celebris, quam aliæ quæuis apud exteros: ea continentem intuebatur, & in illa vrbis plaga, quæ ampliorem aream complectebatur, cuius meminisse Liuium nulli obscurum arbitror. Forum, si Straboni credimus, amplissimum, & in omnium ore ob Iouis colossum ærefabrefactum, eximiæ post Rhodium magnitudinis, multi nostris diebus in exstructione arcis nouæ coniiciebant prope locum, vbi Theatri vestigia detegebantur, & id ex grandioribus effossis lapidibus, continuisq; magna arte & summa impensa exstructis parietibus. Aquæductum quis vnquam talem viderit? omitto veterem, qui vrbem ex orientali continente & superiore loco ingrediebatur: in eo quem cernimus, quo fruimur, quo vicinis vrbibus totiq; Iapygiæ inuidemur, montes altissimi conspiciuntur perfossi, exæquatæ conualles, exstructi arcus tanto artificio, per quos modo lapidei, olim ex creta fictiles tubuli, præter subterraneos, & canales etiam structiles, crustatos & cæmenticios (vt sic dicam) situantur. locus vnde tubulorum initium Trygli dicitur, Crispianæ abbatiæ ager. Laudabile Senatus consultum, quo agrorum possessores prohibentur, ne riuos violarent. proximi ductus, qui à quincto miliario oblongo constructi sunt lapide, maiore quadam obseruantur cura, nec tantum quia operis sunt magni sed quia facilè effringerentur, & aqua vrbem ipsam destitueret. Scripsit Iulius Fontinus librum de Romanorum aquæductibus, scripsisset & de nostro, si Tarentum aliquando diuertisset. Surgit in sublime aqua ipsa (vt cernitur) non plumbeis laminis, neq; fistulis denûm (vt præcipitur) pedum longis vel quinûm: & est tam salutaris, vt medici haustum illius crudæ ægrotis non abnegent. Sed hæc omnia suo tractanda loco, ne præfatio in ipsum excrescere opus videatur.*

deatur. Artes autem illæ, quæ vulgò μηχανηκαίρχα appellantur, & quarum opifex Suetonio machinarius, non omnes valde notabilis memoriæ apud veteres proditæ sunt, præter agriculturam, quæ Tarentinorum prænomen Cai ἀπὸ τῆς γῆς deductum est, & præter piscandi genera tam varia, lanarumque tincturam, quæ colores mentiuntur, quæque adulterantur præcipuè ex purpura marini Conchilii genere, vnde iuxta intimi maris litus mons prospicitur de huiusmodi putaminibus ad multos passus ab aquis ipsis elatus, sicuti ad vrbem Romam prospicitur Testaceus. Sed illud non prætermittendum, quod ad liberales artes pertinet, studia, quæ humanitatis appellantur, semper hic (vt hodie Lucio Sancto Fouetano, & Francisco Caueoto præceptoribus) floruisse, qua ratione & M. Aurelius, qui Cæsar fuit postea vicesimus quintus, à parentibus Tarentum missus mansuetiorib. Musis operam dedit. Hæc obiter dicta sint tanquam operis ipsius argumentum significantia, & vt intelligatur verum, quod initio dictum fuerat, in his rebus fere, vt non minus laborasset Liuius ac in Romanis. Illud ab omnibus etiam atque etiam peto siue vos ciues mei legetis hæc, siue exteri, vt hunc meum laborem quem pro ornanda patria susceptum conspicietis, non paruipendatis: quantus enim, quantus est, lectione non est indignus. id quod copiosissimus index aperiet, vbi quasi manu omnibus licebit attrectare nihil me in hac historia finxisse: quicquid scriptum est, Græcorum Latinorumque omnis generis scriptorum testimonio firmatur. Ad res autem historicas non veniam, nisi prius ostendero, non minus in Græca quàm in Latina & Romanos & Tarentinos effloruisse lingua: ea tamen differentia, vt quantum in Latina praecelluerint Romani, tantum in Græca Tarentini: cum illi in Latio habitauerint: hi vero in magna Græcia. ab Hesychio igitur, Varino, Suida, Etymologiaste, Budæo, Iulio Polluce, recenti Græco Thesauro, & aliis Lexicon subiunxi breuissimum, quo Tarentinæ tantum (cum de Romanis satis sit credere) Græcæ dictiones comprehenduntur, vt facta de lingua Græca fide, nulla oriri possit de Latina, quæ posterior fuit controuersia.

LEXICON GRAECARVM VOCVM, QVIBVS TARENTINI VT SVIS VTEBANTVR.

RISTOTELES *in Tarentinorum Republ. scriptum reliquit, numum ab illis cudi solere, in quo Delphini dorso insidens Taras Neptuni filius visebatur. ac quod alii Græci νόμισμα, id Tarentini νόμον, Dorica dialecto dicebant. Erat profectò in tota hac regione, quæ magna olim, vt dictum est, Græcia vocabatur, Dorica dialectus, vt maximè liquet ex quodam, quod Archytæ adscribitur, volumine nuper (vt aiunt) è tenebris eruto, & à Dominico Pizzimettio Hipponiate in Latinitatem conuerso, vbi de primis rerum generibus, quæ prædicamenta in Dialecticorum scholis appellantur, κατηγορίαι à Græcis, non minus doctè quàm Peripateticorum principe disseritur: atque ex Ioannis Stobæi Eclogis de rebus Physicis atque Ethicis. qui Archytæ de ente, principiis, ac mente, differentis verba ipsa profert, quæ Gulielmo Cantero interprete ad eius vitam apposuimus. Quin & inter sexcentas linguæ Græcæ dialectos, Tarentinam à Grammaticis inseri non est omnibus ignotum, sicuti ex sequenti constat dictionario.*

A.

Αβὰς, ὁ εὐήθης, καὶ ἱεράνοσος, Bardus, fatuus deceptu facilis, stultus. ἀβὴς, ἀσύνετος, ἀνόητος, ἀλίχωυτος, ἀνόσιος, imprudens, prophanus, & impius. Est & sacer morbus, seu ἐπιληψία qui & Comitialis apud Latinos est, caducus, Herculeus, quod Hercules eum morbum passus sit, vnde & aliquando ἐπίληπτος, καὶ ἐπιληπτικὸς, ἡρακλῆς dictus est. Notum est autem illud Comitiali morbo intertumpi solere Comitia, quo die aliquis concidisset: atque hominem Comitialem appellasse veteres, qui eo laborabat morbo. præter Platonem, Aristotelem, Apuleium, & Catonem, scribit pauca Quinctus Serenus de hoc morbo:

Est subiti species morbi, cui nomen ab illo
Quod fieri nobis suffragia iusta recusat.

Ἄβοος, ἔξω, affinis dictio cum superiore: exterior vel qui mente est alienatus, impos animi, φρενητικὸς, phreneticus, delirans, amēs.

Α᾽γετρία μαῖα. μαιεύτρια. obstetrix, ὀμφαλοτόμος, vmbilicum præcidens, cuius munere fungebatur olim amita, siue patris matrisq; mater, vt natu grandiores, λοχία quãuis & λοχία, purpureum significet.

Α᾽δίξις, ὁμολογία, confessio, pactum conditio. quid si fortè per additionem τοῦ, ε, ἀδηξις, apud reliquos Græciæ populos diceba- tur? & α in hac dictone idem significat, quod ὁμοῦ, vt in ἄλοχος, quasi ὁμόλοχος ita possimus ὁμόδειξιν dictionem interpretari, vt interpretamur ὁμολογίαν.

Α᾽ηκτον, gladiolus, fica vel sicula, συαστὸν, ἐγχειρίδιον, μάχαιρα, ξίφος. pugio, cultellus. ea enim gladiolorũ genera sunt. ἄηκες, τὸ μὴ ἠκονημένον ξίφος. Suidas. non acutus pugio. ἠκὴ, acies ferri, α priuatiua particula.

Αἰκάνης, vel αἰδαμας, Dorica dialecto, cunctator, vel quod διατρίβων, moras trahens, διατριβὴ, cunctatio, ἀναβολή.

Α᾽κελλεία *ἔκλειψαν, excluserunt, furati sunt, circumuenerunt, non sat liquet, locus existimatur corruptus.

Α᾽κεροδρυον * πλῆρες μέτρον, perfectũ metrũ, plena mẽsura. Et hoc quid sit ignoratur.

Α᾽λαζονεύεσθαι. ψεύδεσθαι, καὶ καὶ αἰσχύνεσθαι γενικῇ Suidas, mentiri iactanter ostentare vel erubescere, multaq; alia vt Varinus. quo verbo non modò Tarẽtini vtebantur, sed & Athenienses, qui classiici inter Græcos erant. ἀλαζα, αἰσχρα, turpia, ἀλαζὼν ὄρνις pauo. ἀλαζὼν pro πλάνος idest vagus. ἀλαζόνευμα ostentatio ἀλαζονεία iactantia: quid si ἀπὸ τῆς ζώνης quasi absq; cingulo? notum illud de Sylla in Cæsarem, cauerent à puero malè præcincto. ἀλαζω, lasciuio nimia pabuli vbertate. ἀλαζὼν, arrogans α intensiua particula.

Α᾽λανεως, ὁλοσχερῶς. verè, planè, integrè, ἀλανὴς, ἀληθὴς verus. ἀκαρεως item. contractè vno momento, in puncto temporis. ἐν ἀπμῳ ἐν στιγμῇ· ἀλαιεια, ἡ ἀλαζονεια παροιμία. Suidæ.

Α᾽λιαίαν, ἐκκλησίαν. Ecclesiam quasi maritimam, & in Euangelio naui comparatur ἁλιὰς nauicula piscatoria, ἁλις, aduerbium confertim, coaceruatim. ἁλιάζω congrego coaceruo. ἁλία, ας, ἡ. congregatio, cœtus, concilium. ἀλεῖς in vnum congregati, conferti: ἁλιαν, θαλαττίαν. Varinus.

Α᾽μαὶς, ἅπαξ Semel. sicut ἁμακὶς, Cre-

A tensium: at ἀμάκιον τὸν ἄβακα vocant Lacones, nisi legendum esset ἀβάκιον.

Α᾽μπίωρον, πυλῶνα. portam, atrium, vestibulum. πύλην maiorem domus portam.

Α᾽μώσας, κρεμάσας. qui suspendit.

Α᾽ναγετρὶς, μᾶζα: Hesychius & Varinus. polenta, placenta. hanc autem vocem non videtur admittere Henricus Stephanus in suo Thesauro, vt sequentem dicens, sed for-

B san pro ἀναγετρὶς, scribendum ἀναγέτρια & μαῖα pro μᾶζα.

Α᾽ναγέτρια, obstetrix, Hesychius. ἡ ταῖς τικτούσαις ὑπηρετοῦσα γυνὴ, οὕτως λεγομένη, ἣν ἀττικοὶ μαῖαν καλοῦσιν. eisdẽ verbis Varinus.

Α᾽ναλεῖ, σχηλάζει, ociatur, negociis vacat.

Α᾽ναρος, ἄγγελος. legatus, nuncius.

Α᾽νδικλοβολος, δίκη ἡ ἐξ ὑπάρχων δικαζομένη, causa quæ à principibus adiudicatur.

Α᾽ννωμα, τὰ θρυπτόμενα, mollia, delicata, & quæ mollicie friantur.

C Α᾽ντώμεναι, ὑπαντῶσαι, occurrentes, obuiantes, ἄντομαι occurro: item supplico vt Etymologiastes. ἀντεμένη, συναντήσασα, καὶ ἀντόμενοι, συμβαλόντες. Suidæ.

Α᾽παρτείειν, ἀποκηρύσσειν, perficere, vel præconio deuelare. ἀπαρτὶ ἐπίρρημα, ὡς ἀμαγητί. Suidæ.

Α᾽ποκλωνεῖν. ἀποστρέφειν auertere.

Α᾽πόληρος, ἡ τοῦ θανάτου γραφὴ, mortis descriptio. forsan παρὰ τοῦ ἀπολέσαι. ἀπόλυγε, παύου Suid. ἀπληρέω, nugas nugor, de-

D liro. Mortis autem descriptio vel effigies, vt hoc obiter adiiciatur, ita est apud Satium:

Stygiis emissa tenebris
Mors fruitur cælo, bellat oremq; volando
Campum operit, nigrosq; viros inuitat hiatu,
Nil vulgare legens, sed quæ dignissima vita
Funera, præcipuos annis animisq; cruento
Angue notat.

E Αρβάλη, τήγανον, ὀστράκινον. Sartago testacea, patella fictilis.

Αρυόγαλα. τὰ ἀρτύματα, Condimẽta, ἀρμύματα, eodẽ modo exponuntur ab Hesychio.

Α᾽στάνδης, ἡμεροδρόμος. Cursor diurnus, nuncius. ἄγγαρος, ἄγγελος, Persicũ est iuxta Suidam, cuius verba sunt. ἀστάνδαι οἱ ἐκ διαδοχῆς γραμματοφόροι. οἱ δὲ αὐτοὶ καὶ ἄγγαροι. τὰ δὲ ὀνόματα περσικά. propriè seruitus coacta. vnde nomen Angariæ, & peranga-

F riæ in libris iuris frequentatum manasse videtur. ἀγγαρεῖον δρόμημα, cursus pernicissimus

mus equitum, horum diuerſoria, in quæ peracto diei penſo diuertebant Angara ἄγγαρα vocabantur.

Ἀστυξένοι, οἱ μὴ ἔχοντες ἐν τῇ πόλει τὴν οἰκίαν ἰδίαν: inquilini, qui in vrbe proprias non poſſident ædes, quaſi hoſpites Vrbani, ſeu peregrini in vrbe commorantes. ijdem ſunt cum ἀστοξένοις, qui ex maioribus quidem oriundi ciuibus, peregrini habentur nihilominus, cuius modi in Lydia Agamemnō.

B Αὐλητήριον, τόπος παρὰ Ταραντίνοις, Theca tibiarum propriè: ſed locus erat apud Tarentinos vbi degebant tibicines. αὐλέω carmen ad Tibiarum ſonum cano, tibiis ludo. αὔλησις ipſa tibiæ in flandæ actio. αὐλητὴρ tibicen: αὐλητρὶς tibicina. αὐλητρὶς πέπτωκεν, ἀμφιβολία λέξεως δύο καὶ τὰ πλείονα πράγματα σημαίνουσα λεκτικῶς, καὶ κυρίως. δηλῶται γὰρ δι' αὐτῆς ὅτι καὶ οἰκία τρὶς πέπτωκε, καὶ ὅτι ἡ κιθαρῳδὸς ἡ αὐλοῦσα. Hæc omnia apud Suidam, quæ prius legerat Fabius Quinctilia- C nus. Alterum (de ambiguo loquitur) eſt in quo alia integro verbo ſignificatio eſt, alia diuiſo: vt in genua, & armamentum, & coruinum, ineptæ ſunt cauillationes, ex quo tamen Græci controuerſias ducunt: inde αὐλητρὶς illa vulgata, cum quæritur, vtrum aula quater ceciderit, aut tibicina ſi ceciderit, debebat publicari.

Αὐθέται, ἐλεύθεροι. libri, ingenui.

D Ἀφεκτὸς, ἱερὸς, τοῖς ἀνέμοις θυόμενος: Sacer, qui ventis ſacrificat. forſan ab ἀπέχομαι, vt ſignificet eum, à quo abſtinetur, ſicut Varinus dicit τοῖς ἀνέμοις ἀκαταστρεπτος: Suidas, ἀφεκτέον, γυνή.

Ἀφετοὶ γυναῖκες, & ἀφετοὶ κόραι: dimiſſæ mulieres, dimiſſæ puellæ. Quid ſi exponatur poni pro ſolutis, & permiſſis cuiuſq; libidini? ſicut legitur apud Herodotum lib. primo de Babyloniorum mulieribus, qui- E bus lege impoſitum eſt ſemel in vita cum exteris coire ad templum Veneris. Aphetor, hoc eſt ἀφήτωρ, Apollo nuncupatus, quaſi emiſſor: vt Heſychius teſtatur ab emittendis & edendis oraculis, vel ſagittis & radiis, vtriq; enim conuenit. & Strabo eiuſdem vocis meminit in nono Homeri verſus afferens. Porrò etiā ἀφετοὶ, dicuntur Deo dicati, vt γυναῖκες ἀφετοὶ, καὶ ἀφετοὶ κόραι, quæ ſacratæ Diis, ſicut olim Veſtales, & hodie F Sanctimoniales noſtræ: ſic & Athenæus vocare videtur animalia ſacra, & tanquam in- A ſacro ſepto libera, quæ paſſim vagatur, quales eſſe cernimus in multis Italiæ vrbibus Antonianas ſues Suidas: Ἀφήτορος, οὐ κοινότερον, ἀλλὰ τοῦ πυθίου οἷον ὁμοφήτορος, διὰ τὸ οἷον εἰς λόγους ἔρχεται τοῖς χρησμῳδουμένοις. Ἄφετοι οἱ ἱεροβόαι, ſacræ boues & dimiſſæ, καὶ ἀπολελυμέναι, Varinus.

Ἀφρατος, ἀπὸ τοῦ ἀφράστειν, ἀφραίνειν, καὶ μωραίνειν, dementem eſſe, & fatuum: dicebatur autem ἀφρατος ἡ ἑκάτη, Hecate, Luna, quaſi non ſtabilis à verbo ἀφράττω quod ſignificat inconſtantē eſſe. vnde Triformis dicta eſt quia nunc in cornua, & propè vacua ſurgit: nunc diuiſa eſt: nunc orbe plena. Sunt qui has in Luna varietates obſeruant, σύνοδον id eſt coniunctionem, quæ & νεομηνία dicitur, nouilunium, interlunium, primatio: μηνοειδῆ ideſt primā Lunā, quando apparet corniculans, falcata, nondum ſemiplena. διχότομον, ἡμίτομον, ideſt ſemiplenam vel dimidiatam, quam vulgus appellat ſeptimam: ἀμφίκυρτον ideſt gibboſam, turgidā, & tunc vndecima eſt: πανσέληνον, plenilunium in oppoſitione Solis, quod tempus decima quinta Luna vocatur. Pythagorei quaternas Lunæ à Sole recedentis formas obſeruabant: ea enim eſt naſcens, vel oriens, corniculata, gibboſa, & plena.

Ἀχέλωρις, τῶν ἀχύρων ποίμνη τις: Grex quidā, fortaſſe legendū τῶν χοίρων, ideſt, porcorū. τὸ ἄχυρον palea, ὁ ἀχυρὼν ὤνος, ſtabulū palearū.

Ἀχραδάμυλος, ὁ κοχλίας. Cochlea, quaſi aſpera, concha. ἀχρὰς, δος, ſpinæ genus, pyraſtrum. Columella:

Palmitibusq; feris lætatur, & aſpera ſyluis
Achrados, aut pruni lapidoſis obruta pomis
Gaudet.

B.

Βαννάται, αἱ λοξαὶ, καὶ μὴ ἰθυτενεῖς ὁδοί. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ βαννατροί: obliquę & non rectæ viæ, à verbo βῆμι pro ἔβη dicitur ſæpè apud poetas βῆ, καὶ βὰ pro ἔβαν, quod ipſū eſt ἐβήσαν, βάσις greſſus: βατὴρ qui graditur, ſeu incedit.

Βάρκα, αἰδοῖον, καὶ περόνη, pudendum, & fibula: pudendū autem intelliges fœmineū. Βάρκη πόλις λιβύης, ἡ νῦν πτολεμαῒς καλουμένη. βαρκαῖος λιβυκός. βαρκάζειν τὸ βαρβαρίζειν. βάρις. genus nauigii voce Ionia, qua Bariū in ſinu Adriatico oppidum dictum eſt & apud ipſos Tarentinos Barca vulgaris eſt appellatio piſcatorii nauigii.

Βασιλίνδα, παιδιᾶς εἶδος, ᾗ βασιλέας καὶ στρατιώτας ἀπομιμούμενοι ἐχρῶντο. Baſilinda etiā legitur

gitur Latinis literis in Calepino nouissimè edito. Lusus, quo Rex aliquis sorte factus laboriosum quiddã ministro similiter forte facto imperitabat. βασιλίνδα τὴν βασιλείαν exponit Suidas. vide etiam Iulium Pollucem. Sed & apud Tarentinos βασιλὶς dicta est Venus. Adscripsi verba Gyraldi Lilii ex Syntagmate decimo tertio. Basilis Venus à Tarentinis vocata fuit, vt ait Hesychius, quasi Regina. vnde & lusus quoddam genus, quo ij, qui Reges ac milites imitabantur, vterentur: idest quum ducta sorte aliquis Rex creatur, & imperat ei, qui deinde simili sorte & ipse Rex imperat. quod lusus genus inter Iustiniani leges quidam trahere visi sunt, vt titulo de ludo aleæ. nam Regindalia esse existimabatur, quæ βασιλίνδα Græcè à Polluce, Suida, & aliis dicta est. Et si amicus meus Rhindalcha à distortis naribus, quasi Rhinocalcha libentius legere consueue[illegible] nescio quo pacto ad Cortabum transi[illegible] diuerit. hæc ille.

[illegible] : pronus, procliuis. mu[illegible] hac voce leguntur in Adagio βα[illegible] quod de pinguibus dictum exponunt, [illegible] impotentibus. nam vt quæ sunt viuido ingenio, caput erigunt, sic capite esse deiecto habetioris ac segnioris animi signũ esse solet. τῶν ἀδυνάτων est. adi Suidam, qui & per Diastolen legenda hæc duo verba addit βάτα κάρας. Apud Gulielmum Pontinum Cornelii Celsi enarratorem leguntur hæc verba. Nam quod de Batis in myrtetis attulit, parum ad rei atque artis disciplinam confert: ad ostentationem nouisse, & curiositatem non nihil facit. Hesychius βάτας Ταραντάνους, hoc est Tarentinos esse docet. est enim βάτα Græcè, quod Tarentum Latinè dicimus; Calabriæ Vrbs celeberrima. Stephanus, βάτα, inquit, δῆμος ἐστὶ τῆς αἰγηΐδος φυλῆς. quare in agro Tarentino Batas hasce in myrtetis, vt vocat Celsus, sitas fuisse arbitror, vbi è tellure sulphurea, vel alioqui valde feruida materia affecta, euaporatio exhalet æstuosa. quæ verba quid sibi velint, medici ipsi videant, qui norũt in Celso locũ.

Βάριον ὀξύβαφον, acetabulum, acetarium, vasculum infundendo aceto paratum, in quod intingitur panis aut caro.

Βειλαρμόστας Βειλάρχας. scribendum potius βελάρχας. vt sint qui telis, & armis publicis curandis præfecti sunt.

Βρόυκος, ἀκρίδων εἶδος. Ἴωνες· κύπριοι δὲ τὴν χλωρὰν ἀκρίδα, βρόυκαν. Ταραντῖνοι δὲ ἀττέλαβον, ἕτεροι ἀρουραίαν μάντιν. Bruchus insecti genus locusta. D. autem Hieronymus ἀττέλαβον ait paruam esse locustam & bruchum, quæ modicis pennis reptans potius quam volans, semperq; subsiliens, ob eam causam vbicunq; orta fuerit, vsq; ad puluerem cuncta consumit: quia donec crescant pennæ, abire non potest. Viridem bruchũ vocant Cyprii. rursus D. Hieronymus, Confertur Attelabo, & locustæ, quæ in die frigoris eo quod auolare non possit, residcat in sepe, & postea orto Sole ex illius ardore calefacta exiliat, & ad alias regiones aduolans nequaquam meminit sepis, in quo tempore frigoris resederit.

Γ.

Γαλεοὶ μάντεις, ἤτοι κατὰ τὴν σικελίαν ᾤκισαν, καὶ γένος τι ὥς φησι Φανόδημος, καὶ Ῥίνθων Ταραντῖνοι. Vates qui Siciliam inhabitarunt, & genus siue familia quædam, vt tradunt Phanodemus & Rhinthon Tarentini. γαλεὸς mustellus, piscis, canis, canicula.

Γολύριον, κέλυφος οἰκεῖον. oculorum inuolucrum naturale. & est κέλυφος cortex exterior, putamen, crusta, siliqua: & Aristoteles in historia animalium κελύφεα τῶν καρκίνων, cortices, seu crustæ, quib. cancri integuntur.

Γραυβεία, ἢ γραῦλα, πανήγυρις, nundina.

Δ.

Δαῖμα, σπιθαμὴν, καὶ τὸ ἔγκωλον τοῦ σχοινίου, στήμονα δὲ Ταραντῖνοι, palmus & inuolucrũ funiculi. Stamen. palmum autem magnũ intelligas id est mensuram, quæ fit à pollice ad minimum digitum manu extensa, mensura duodenûm digitorum. lege adagium, Spithama vitæ. σπιθαμὴ τοῦ βίου, quod refertur à Diogeniano.

Δάμεια, ἑορτὴ παρὰ Ταραντίνοις, Festum quoddã apud Tarentinos, fortasse Cereris, δαμάτηρ Doricè pro δημήτηρ Ceres. addam adhæc quod legitur apud Herodotum de Damia Dea. Cum Epidaurus infructuosa esset, ciues Epidaurii in calamitate, quam quotannis patiebantur, Delphicum consuluerunt oraculum, quibus Pythia respondit, eis tum demum benè futurum, si Damiæ & Auxesiæ simulacra erigerent, petenti-

petentibus autẽ ciuibus vtrumque ex ære, A aut ex lapide facienda? responsum fuit è neutro, sed ex oleagino ligno. at cum vix vsquam gentium ea tempestate oleæ, præterquam Athenis inuenirentur, Epidaurii rogarunt Athenienses, vt fas sibi esset oleam ex eorum agro incidere. ea lege Athenienses concessere, vt, Poliadi & Erecteo sacra dona mitterent. quæ cum perfecta fuissent, & Epidauria tellus fructifera ac sacra quotannis reddita: & cætera, quæ apud il- B lum legenda essent in Terpsichore. Hoc genus sacrificii in operto fiebat iuxta alios in honorem Bonæ Deæ, dictum à contrario, quod minimè esset δημόσιον, hoc est publicum. ipsa quoq; Dea, quæcunq; erat dicebatur Δάμια & Sacerdos Δαμιάς.

Διασυκάσαι. διασκιδάσαι, diuulgare, disseminare, dispergere, disiicere, dissipare.

Δρῆμος, ἡ ὀρχήστρα τοῦ διονυσιακοῦ θεάτρου, Orchestra Dionysiaci theatri. Est verò Or- C chestra locus in scena, in quo scenici artifices suas actiones exhibebant, & propriè est chori, sicut scena histrionum, teste Polluce. est & locus in theatro, vbi Senatores sua habebant subsellia. Dionysiacum appellauit Theatrum, vbi recitabantur versus dithyrambici in honorem ipsius Bacchi, qui & Dithyrãbus cognominabatur, quod bis natus veluti ianuas penetrarit duas.

Δρῆμι, fugio, thema est inusitatum. D

Δυσχιδώτερος, κακοτροπώτερον, magis improbum. σχιδώνυχα, τὰ, animalia quibus fissæ, & fulcatæ sunt vngulæ, παρὰ τοῦ σχίζειν, καὶ ὀνύχων.

E.

Ἐλευθέριος Ζεὺς, θ aspirata litera in tenuem τ conuersa apud Tarentinos, Syracusios, Platæenses, Cariosque cultus fuit. ἐλευθέριος Ζεὺς apud Thucydidem, hinc ἐλευθερίως liberaliter, ingenuè, vt ἐλευθερίως E ἐπιπαιδευμένος. & notat Suidas paradoxum μόνος ἐλεύθερος ὁ σπουδαῖος, οἱ δὲ φαῦλοι δοῦλοι. multa leges de hoc Iouis cognomine apud Lilium Syntagmate secundo. Eleutherius, liberatot, saluator. Illud autem obiter non videtur prætereundum, quandò Iouis Epithetum attigimus, apud Salentinos, qui populi sunt in ipsa Iapygia iuxta Tarentum, Iouem fuisse dictum Menzanam, cui auctore Festo in verbo F October equus, dicatus equus viuus in ignem coniicebatur. Menzana autẽ quid sibi velit nondum reperi. Ζὰν ζανὸς, apud Dores Iuppiter est, vnde ζαμενὴς iracundus, vehemens, vnde ζαμενὴς κεραυνὸς idest vehemens & impetuosum fulmen. & scimus Iouem dici fulminatorem, tonantem. aliis Menzana oppidum est Salentinorum, vt ibi nempe Menzanæ, esset hic vsus de iniiciendo in ignem equo.

Ἐξάγω χωλὸν τραγίσκιον, παιδιᾶς εἶδος παρὰ Ταραντίνοις ludi genus, educo claudum hirculum, exiguum hircum, ἔξινος temulentus apud Athenæum.

Ἐλευθὼ, καὶ μία τῶν εἰλειθυιῶν, καὶ ἐπώνυμον δημήτρος. apud Tarentinos & Syracusios dicta est Iuno, quæ eadem esse legitur cum Cerere. hoc vox ἐλευθὼ à verbo ἐλεύθω quod significat Venio. dicta est qua ratione a Latinis dicta est Lucina, à veniendo, quod inuocatur, vt puer veniat in lucem. Phurnutus lib. de natura Deorum, Hanc (Lucinam) *sibi occurrere placidam, parturientes precantur, petuntque vt sinus constrictos leuiter soluat facilemq; minusq; laboriosum largiatur partum.* quæ eadem & ἐλευθοῦσα, id est veniens scilicet ad parturientes, nominatur & in Epigrammatum lib. florido μόχθον ἐλευθοῦς ἐκφυγεῖς, & ἐλεύθυον, templum Iouis. ἐλείθυια Lucina à verbo (vt diximus) ἐλεύθω, id est venio.

Ἐργαλεῖον, ἐργαστήριον, instrumentum ferramentum artificum, officium, taberna textrina, in qua tela texitur. adhuc hodie Tarentinæ mulieres appellant corrupta voce, Argalio: Est & nomen genericum, nam & ἐργαλεῖα γεωργικὰ instrumenat rustica apud Pollucem. & ἐργαλεῖον ἔργον apud Suidam.

ἑρπεῖν Syracusii & Tarentini pro ire ponuntur semper vsurpat Theocritus. latini dicunt repere. Vergil.

Ima susurrantes repebant ad
vada lymphæ:

Et Caprarum est repere vt alibi idem

Deserta rebant ad caua rupis.

Et vt à serpo dicitur Serpens: ita à repo dicitur reptile, & ab ἕρπω ἑρπετά. Ἐρῶ ὂν ἐρώμενον: imaguncula. Cupidinis & nomen

nomen proprium meretriculæ in Epigram- A
mat. At ἐρωτίδια festum amoris Thespiensibus apud Athenæum, quod à Plutarcho ἐρωτικὰ appellatur, quo de festo scribit Zeno Cittiensis, vt refert Laertius.

Ἐσβόθυν, εἶδος παιδιᾶς. genus loci, ludi ἔσβη, ἐσβέσθη, ἐπαύσατο. Suidas.

Ἐσθλωπία, ἡ τῶν ἱματίων ἀγορά. forum, vbi venduntur vestes, forum vestiarium.

Ἔστυκα, ἐνίοτε, interdum interim, aliquoties, ἐστυκῶς, οὐδὲν μέγα φρονεῖ ἐστυκὼς ἀνήρ. B
Suidas quid si ἑστηκὼς, per η legendum & non per υ nam vt animus quiescendo, & sedendo fit prudens, sic è diuerso dum stat nihil graue cogitat. οὐδὲν μέγα φρονεῖ.

Θ.

Θυλακίζειν, τὸ ἀπαιτεῖν τι ἑπόμενον μετὰ θυλάκου. exigere aliquid pertinens cum panario. θύλακος vas farinarium. prouerbium est, cum sacro adire: quo significabatur, vt cuicunque petenti statim, quod peteret, exhiberetur. videndus est Paulus titulo, de salut. & liber. Cap. Quod dicimus, C
θύλακος, ἡ ἀρτοθήκη. Ἀριστοφάνης Πλούτῳ ὡς ἄλφιτ' οὐκ ἔνεστιν ἐν θυλάκῳ. Suidas.

I.

Ἰπνασία, γαστήρ. venter, τὰ ἴπνια stercus apud Callimachum. ἰπνίτης. panis furnarius, id est in furno coctus, apud Athenæum & Aristophanes in Cocalo ἴπνον appellauit τὸν κοπρῶνα, id est, sterquilinium.

K.

Κάπηλα, ἡ κρεώπολις, ἀγορά. Macellarium, D
carnarium forum. καπηλεία ars institoris. καπηλεῖον Caupona, taberna, & qui Cauponam frequentat, καπηλοδύτης appellatur. ἔμπηλος δὲ ὁ οἶνος, ὅθεν καὶ ἄμπελος vinea. Suid.

Κλαυμαριόμενον, κλαίοντα, flentē, κλαῦμα ploratus, κλαυθμῶν, νος. locus flentium. & κλαυμαρεῖται, κλαίει ἢ καίει. Varinus.

Κυμίνδαλα, καταστροφή, subuersio, exitus rei. κυμίνδιος, ὁ ἀετὸς καὶ κύμινδος. Suidas. κύμινδις. εως. auis est quam nonnulli noctuam interpretantur. Plinius nocturnum accipitrem, alii Aquilam, alii aliam auem. E

Λ.

Λέπανος, ἡ λέπανθος, λιπόδερμος, λέπαθος. absque, ν, Varinus. Apella, affectus pelliculæ tegentis glandem, adeò vt distrahi iam amplius non possit. formarunt Latini vocem Apellæ, ab à priuatiua particula & nomine pellis, vt dicitur de Iudæis, qui (vt notum est) circumcidi solent. credat Iudæus Apella, dixit Horatius libro sermonum primo Satyra quincta, recutitus.

Λιθοβολία. scribit Pausanias in Corinthiacis λιθοβολίαν esse festū idem cum δλάμεια. Quoniam Damia & Auxesia Deæ, de quibus in verbo Damia diximus in Troezeniorum seditione lapidatæ fuerunt. λιθοβολέω, lapido, lapidibus, peto, lapidibus obruo: λιθοβόλητος lapidibus petitus: λίθος, βῶλος, βωμὸς καὶ βάσις, τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ βῆμα. Varinus.

M.

Μαῖρα, κύων τὸ ἄστρον, ἡ ἀκμαιότατον καῦμα, οἱ δὲ τὴν σελήνην. Ταραντῖνοι δὲ μαιρεῖν, τὸ κακῶς ἔχειν. οἱ δὲ τοῦ προίτου θυγατέρα, αἴθρας ἀδελφὴν εἶναι. Canicula, summus æstus, Luna à nonnullis dicitur. Tarentini autem malè esse, malè habere dicunt μαιρεῖν. aliis est Præti filia, AEthræ soror. est & Mæra Etymologiariis parca, fatum, sed Græcis dicitur, μοῖρα cum, ο, micro ι iota, non autem αι, tertia, & non prima diphthongo.

Μέσα, Siculi & Tarentini τὰ αἰδοῖα, pudēda vocant, à situ videlicet. inde in obscœnis versibus tam frequens est huius vocis vsus. Martialis: *Lambebat medios improba lingua viros.* & Catullus ad Gelliam:

An vere fama susurrat,
Grandia te medii tenta vorare viri.

Verbum Fello apud Latinos, θηλάζω.

Μηνιαῖος, menstruus redditur Latinè, vt κάθαρσιν μηνιαίαν vocamus fœminarum purgationem menstruam. Sed Tarentina voce à veteribus Latinis dicebatur Manacus, sicut & Illyrienses, quos βαρδιαίους, Græci vocabant, à Latinis eisdem Bardiaci appellabantur. Huius rei testis potest esse Vitruuius, qui lib. nono dicit, Circinatio menstrui circuli agatur, qui Manacus dicitur. hinc multi contendunt barbaram illam vocem Almanac fluxisse, qua Arabes Kalendarium vocant, addito scilicet suo articulo. non enim quod quibusdam persuasum

suasum audio mera vox Arabica est, sed tantū in Arabicarum familiam recepta. A

PRAECEDENTES LITERAE VAcant Tarentinis vocibus.

Π.

Πέτορα, pro τέσσαρα, dicebant Tarentini, vnde petoritum currus est Oscorum, quia quatuor haberet rotas, sicut Bisium fuit Galliæ Cisalpinæ. Sed aliter Agellius: vide illum. qd si à verbo πέτομαι deducatur? vnde πετόμενος, φερόμενος.

Ρ B

Ραδανῶροι, οἱ τῶν λαχάνων κηπωροί: hortulani qui oleribus dant operam, ab ὡρεῖν quod tutari notat ῥαδανὸν, & ῥαδινὸν, gracile, tenue, mobile. Ραιξία, τόπος ἴδιος ἰατροῦ, locus medici proprius.

Ρῆτραι Rhetrę scripta, sermones, pacta, cōuenta. Tarentini leges & decreta sic vocant. apud Lacedæmonios, Rhetra Lycurgi lex est ex oraculo sancita: propter milites lata lex est: vt quisquis eorum tergum dedisset, in castra C reuersus pro hoste lapidib. ab amicis petitus, acerbo genere mortis interiret.

Σ.

Σάμερον, σήμερον, νῦν, hodie, nunc, & σάμερα. Varinus.

Σάννορος, μωρὸς, παρὰ Ρινθῶνι, fatuus apud Rhinthonem. Sed & σάννας, & σάννος, apud Cratinum fatuus vt tradit Eustatius in Iliade. Sanna apud Latinos irrisio, hinc Sanniones Comicorum verbo dicti, qui risu admodum soluto, & contortis corporis totius partibus D immoderatam quandam alios deridendi formam effingunt, & aliorum mores inepto quodam gestu per contemptum exprimunt, vt stulti propemodum ac ridiculi videantur. Nonnulli à quodam fatuo seu stulto, qui dicebatur Σάννας, alii à σαίνω: alii aliunde deduxerunt. Σαννυρίων ἀθλιωταῖος κωμικὸς, δρᾶμα δὲ τοῦ αὐτοῦ ἐστι ταῦτα· γέλως, δανάη, ἰὼ, ψυχασταί. Suidas ex Athenæi libro septimo: ô Batides, ô Glaucorum caput. de Rhais maritimis E loquitur, quas tanquam mensarum delicias Sannytion nominat.

Σαρμάται, καλλύσματα, καὶ κόπρια, κόπρια περιβαλεῖν, fimū coniicere & εἰς κόπρον θυμιᾶς, infimum aromatum odorē spargis: prouerbia. χάσμα σαρμὸς, cumulus terræ. ex Suida, & Etymologiaste in verbo Σαυρόμενος. & Rhinthoni obseruatum apud Varinum.

Σὺ quod alij dicunt, τύ Tarentini & Romani dicebant: hinc pronomē Tu apud Latinos F & pro σισύρος dicebant τιτύρος, hinc Tityri vox apud pastores deducta est.

T.

Τελλίνη, ὁ δεῖνα. hic & ille. τὸν καὶ τὸν τελλίς, totū ordo, pars, ὅλον, τάξις, μέρος.

Τίνης. έως, quousque & τίνητι δὴ λείπεσθαι ἄριστοι apud Homerum: Τί δ' ἔστερε, τί ποιεῖτε. quid facitis. Τορόνος, Ιορνὸς Tornus instrumētū quo vascula detornantur, siue cauantur. τορνόω circumscribo aliquid, circulo Vergilius:

Lenta quibus torno facili superaddita vitis.

A verbo etiam τορέω significante perforo, pertérebror, quæ n. excauantur, necesse est, vt penetrentur, & perforentur. Τριωγδὸν, μέτρον τι, mensura quædam ternaria. Τρίχηνον, τρικόρυφον, Tarentini dicebant pro spisso, à pilis. Varro τριχῆ tri pliciter, in tres partes, vt τὸ τριχῆ διεστῶτα, triplici dimensione distans. Quod Trichinus quæstus erat, nunc etiam vberrimus, trichinum quæstum vocat Varro spissū, & spissum veterib erat tardū: vnde & spissigradissimi senes, & spissè venire hoc est βραδέως Plauto, & multa præterea talia. Ergo trichinus spissus, & trichina postea trichila, ἡ δασύφυλλος, non est dubium quin ea sit Etymologia.

Υ. Υποδῆσαι, ἐνεχυράσθηναι, ἰταλιῶται. ὑποδησάμενος, ἐπὶ ὑποδημάτων καὶ ὑπολυσάμενος ἐπὶ τοῦ ἐναντίου. Varinus, oppignerare. Tarenrinorum autē hoc existimo vocabulū, propter illud qꝫ legitur secundo Rhetoricorum libro apud Aristotelē, Pythagorā videlicet Samiū ab Italiotis honoratū. constat n. Pythagorā Metaponti ætatē egisse magna cū admiratione vicinarum ciuitatū, opinioneq; sanctitatis, & Tarentum sæpius visisse, vt suo in loco ex Laertio & alijs dicetur. Tarentinosq; ad suam traxisse disciplinā in qua floruit Archytas Dicebantur autē ἰταλιῶται non prisci & Germani Italiæ populi, sed Gręci qui postea eò aduenerant, & ipsius non paruam partē occuparant, quæ ab ipsis magna Græcia nuncupata est: qꝫ idem dicitur de alij populis. nam & Σικελιῶται & Σικελοί, & Φθιῶται & Φθιοί, ita differunt, quam similem differentiam videntur ponere Latini Grāmatici inter Romanos & Romanēses Hispanos & Hispanenses: sunt enim natiui illi, hi verò qui Romæ aut in Hispania versantur. Et hic explicit Lexicon Tarentinarum vocū, quas nolim qs miretur apposuisse, multarū n. est vsus apud nostrates, & ex illis pleræque Latina cēturia donatæ vel alijs præter Tarentinos ꝓdesse valebunt populis Historiam modò à prima qꝫ inuenimus origine vsq; ad nostra hęc felicissima tēpora aggrediamur, ab Ethnico (inquam) fundatore Tara, vsque ad Christianissimum regnatorem Philippum.

A QVÆ INITIO ALICVIUS VRBIS describendæ gratia perquirantur.

C A P. I.

IN exquisita amplissimarum Urbium historia arbitror initio pauca hæc sufficere, quæ cognoscantur, dūmodo omni cura, operaq; demonstrentur: pluribus, excedere, paucioríb. manca vel subobscura censerentur, quæcunq; essent de illis exitura volumina. Ex omnib. princeps & Ca ut est, quis Vrbis, qua B *de agitur, fundamenta condiderit: alterum quæ cœli & terræ plaga iecerit: tertium quod nomen dederit: quartum quo tempore ædificauerit: quinctum quā formam urbs ipsa acceperit: exinde ad cives (quod nouissimum credo) deueniendum, ut qui non secus ac liberi parentibus, decus patriæ & laudem afferunt, & dignitatem sustinent. Sunt & alia quamplurima philosophis ac medicis edocta: verum ipse, ut ciuib. meis in petitione tam honesta obsequerer, his quæ proposui contentus, quoquomodo quidq; occurrisset, scribere potius, q̄ præmonstra-* C *tum ordinem religiosius scribere constitueram, nisi me Antonius Portius Monopolitanorū Antistes, vir quidē, ut qui maximè eruditissimus, ut aliter facerem, in ijs præcipuè, quæ res ciuium gestas continent, admonuisset. Quæ igitur ante Romanorum imperium Tarentini gessere, primo in loco proferentur: sequentur inde quæ rerum totius orbis potitis gesta sunt: postremò eisdē ad deterius per fortunam in re us imperij redactis vsq; ad nostra tempora, quæ memoria aliqua digna visa sunt, exponere constitui.*

D

De Tara primo Vrbis conditore, quiq; de illo meminerint. CAP. II.

OMissa Macrobij, & Solini sententia de huius nostræ Vrbis origine, cum sentiat Tarentum dictum Sabina lingua quasi molle, hic dicat ab Heraclidis conditum: scriptorum cæterorum opinionem secuti dicimus conditorem antiquissimum & primum fuisse Taram Neptuni filium, illumq; a suo & urbi & fluuio nomen imposuisse. atq; ut huius rei auctores clarissimos fuisse E *viros credatur, aliquot recēseantur, qui tam illustris cū domi, tum militiæ Herois meminerint. Aristoteles in Tarentinorum Rep. auctor grauissimus, ut nulli negare fas est, scriptum reliquit (quod initio vocum Tarentinarum præmonstrauimus) numum ab illis cudi solere, in quo Delphini humero insidens Taras Neptuni filius cernebatur, & quod alij νόμισμα, id Tarentini νόμον lingua Dorica dicebant. Pausanias in Phocensium historia quem alij Taram vocant, Tarentū dicit appellatū, eius verba hæc sunt, quæ a Romulo Amasæo Latini-* F *te donata immutare non audeo. Scribit igitur sic:* Tarātum quidam Neptuni & indigenæ Nimphæ filiū fuisse dicunt: ab eo verò nomen impositum vrbi & flumini: eodem n. fluuius, quo vrbs ipsa, nomine vocatur. *Strabo cum multa in Geographiæ lib. 6. dixerit de Tarentino sinu, deq; huius urbis origine, Antiochi cuiusdam Syracusani, quem Xenophanis filiū plerique tradunt, visus testimonio hæc tandem quæ sequuntur, adiunxit:* Tarentum autem, ab Heroe quodam nomen accepisse literis proditum est. *Ioannes Boccatius dum fabulosam Neptuni prolem in arbore, tanquam nobilissimam undiq; familiam depingit Seruiū secutus de Tara sic meminit:* Taram filium fuisse Neptuni Seruius asserit, dicitque eum circa Salētinorum confinia Tarentum olim inclytam ciuitatem condidisse, & à suo nomine nuncupasse. *Honorati autem Grammatici verba, ne quis desideret, apposui ex tertio commentario Æneidos ipsius poetæ, quibus exponit carmen illud:* Hinc sinus Herculei si vera est fama Tarenti. Partheniatæ *(inquit Seruius, sed nos illorum historiam in sequenti libro ex Pausania recitabimus)* accepto duce Phalantho octauo ab Hercule, profecti sunt, delatique ad breue oppidum Calabriæ, quod Taras Neptuni filius fabricauerat: idque auxerunt, & à prin o nomine appellarunt Tarentum. benè ergo Herculei Tarenti, quia Taras condiderat, auxerat Phalanthus. *Stephanus Niger tam Græcè, quam Latinè oppidoquam eruditus, & qui diligentissimè congessit quicquid apud Pausaniam scitu dignum legitur, hæc scribit de Tara:* Taras nomē est ciuitatis & fluminis in Italia à Tarante Neptuni filio sic denominata. *& paulò infra (quod ad rem grammaticam pertinet)* Taras ciuitas, & cognominis fluuius in Italia iuxta mare. masculi autem generis est secundum analogiam. Nullum enim in ρας, nomen fœmininum dicitur: hoc autem & fœminino prolatum genere inuenitur. *Dionysij Alexandrini extat opusculum de situ orbis, in eo σχόλια sunt Eustathij Thessalonicensis Episcopi. ad illa ergo Dionysii verba:*

— Τάρας δ᾽ ἀλὸς ἐγγύθι κεῖται
ἥν ποτ᾽ ἀμυκλαίων ἐπολίσσατο κρατερὸς ἄρης.

Sic scribit Eustathius: ἡ Τάρας, ἡ καὶ Τάραντος iacet ad mare. dicebatur autem & masculino genere Τάρας secundum analogiam. nullum enim est in, ρας, nomen barytonum muliebre. Denominata autem fuit vrbs ipsa à Tarante quodam Heroe. Habuit & Lacedæmoniorum Coloniam, propterea Dionysius inquit, quod Amyclæorum ipsam cōdidit fortis Mars, idest Laconum, quorum pars sunt Amyclæi. *quod declarari videtur his verbis Hesychij:* Τάρας πόλις ἰταλίας, ἀπὸ τοῦ Τάραντος τοῦ Ποσειδῶνος. ἔστι δὲ λακώνων ἄποικος. *Sed & apud Latinos Sidonius poëta fæminino genere protulit:*

Ipsaq; quæ petij trepidauerat vncta Tarentum.

Cæteri autem genere neutro declinarunt: vnde varia illa apposita, molle, madidum, imbelle, Lacedæmonium, Phalanthæum, sacrum, saturum, apud Horatium, Juuenalem, Ouidium, Virgilium, & alios: solus Lucanus protulit masculino genere:

Brundusium decimis iubet hanc attingere rostris,
Et cunctas reuocare rates, quas auius Hydrus,
Antiquusq; Taras, secretaque littora Leucæ,
Quas recipit Salatina palus, & subdita Sipus
Montibus.

Marcus Antonius Sabellicus, qui omnium populorum facta in vnum veluti corpus redegit, eadem refert;

fert, quæ dicta sunt. Tarentum ab Heroe quodam nomẽ accepisse tradunt: sed cur ita contigerit, Antiochus, cuius hæc sunt, in obscuro reliquit. Latinorum quidam à Tara Neptuni filio locum à principio munitum tradũt, inde à Spartanis instauratum. Natalis Comes inter eos Neptuni filios, quos secunda commemorat mythologia, Tarum & Tarantum ponit, quorum matres, vt in multis aliis, quæ fuerint, non ostendit. Pylades libro de Deorum genealogijs tertio, quas versibus complectitur, inter Neptuni filios Taram ponit, at matris nomen ignorat:

Incerta genitrice Taram, qui condidit vrbem
Vnde Tarentini littora nota sinus.

Superfluum censeo apponere, quæ de eodem retulere Cælius Rhodiginus, & Alexander ab Alexandro, cum vterq; Aristotelis tantum verba repetat. Cumq; nõ diuersa fermè legantur apud Iustinum & Volaterranũ, idcirco ab his quoq; supersedere visum est. Quidam nõ imperitus Grammaticus Tarantum sentit vnum ex illis fuisse Cretensibus, quos Strabo dicit vnà cum minore Minoë, qui floruit annò ab Orbe condito 4000. ab aquis dilluuij 2000. ante Troiæ excidium 40. in Siciliam nauigasse, eoq; mortuo alios pedestri itinere sinũ Adriaticum vsq; in Macedoniam penetrasse, alios Iapygas dictos à quodam Iapyge Dædali filio è Cretensi muliere. is igitur Taras Neptuni filius ex Satureia Minois Regis Cretensium filia susceptus Tarantum, qui delatus cum Pelasgis & Cretensibus in Italiam, duas condidit vrbes non multis inter se millibus passuum distantes, quarum alteram à nomine matris Satureiam appellauit. Tarantum à seipso alteram: sic enim Græci hoc nomen proferunt, Ταρα τον. Primæ vrbis vestigia, cui Satureiæ nomen fuisse diximus, cõijci non ambiguè possunt in loco illo celeberrimo, qui à Tarento hodie octo millibus ferè pass. distat, & quem adhuc Saturum penultima producta vulgus appellat, huius loci meminisse omnes sciunt Latinarum literarum professores in Georgicis suis Vergilium, qua parte dicit Seruius fuisse Baphia, hoc est tingendæ lanæ officinas, de quibus infra agetur.

Taram, quo de agimus, non esse illum, cuius in sacra scriptura fit mentio. CAP. III.

QVÆ si vera sunt, falsum illud sit necesse est, quod sæpe à nonnullis non minus imperitis audiui, in Biblijs sacris videlicet demonstrari, quis nam fuerit Taras. at ipse diu voluminibus illis peruolutis, quæ libentissimè præter cætera magna attentione non absq; sanctorum patrum explanatione frequentius lego, vt salutaria, non Taram heroa, sed Tharen statuarium, vt docet Suidas in verbo Seruch, Abrahami parentem, Lothi auum, & à Noe decimum reperi, cuius rectus non Taras, sed Thare est, primaq; dictionis litera aspirata, Th, non, T, tenui, & duplici ρρ apud Suidam, Θάρρας. Sed veriora nec ne sint, quæ nos non minus laboriosè, quam diligenter expiscamur, si cupient aliqui cognoscere, eos velim non pigeat in chronicis Eusebium adire, & perlegant quæ apud illum inter Christianos auctores in historiarum lectione accuratissimum, vt quiuis alius, sunt annotata. Ipse quidem verba tanti viri in medium afferre non grauarer: sed vereor ne caput excrescat in immensum. & eo magis, quia non me fugit, multorum eam esse insolentiam hominum audaculorum, qui non absq; irrisione iudicabũt, quod implendi voluminis occasionem aucupatus longos aliorum contextus apponam inuenient tamen lectores apud Eusebium huius Tharæ anno vigesimo octauo mortuum Be um, eiusdemque quadragesimo nono Sycioniorũ in Græcia regnasse Europen defuncto Aegialeo, qui primus illorum fuit regio ornatus diademate, ab eoque Aegialea aliquando dicta est Peloponnensus. Hunc Tharen secundo anno & nonagesimo super ducentos post dilluuium Nachor genuit, cum esset annorum octoginta nouem: ipso verò natus est Abrahamus, a quo Hebræi dicti, nisi manis cum D. Augustino ab Hebero, quando regnabat Beli filius Ninus. nati sunt præterea & duo filij eidem Tharæ, Nachor nomine patris sui, & Aram. mortuo autem Aram, cum reliquisset Lothum filium, ipse Thare nolens adorare ignem, quem adorabant Chaldæi, & propter luctum Arami filij sui, quem multo magis lugebat, quod in fide desiciens consumptus esset, cum reliquis filijs, & nepotibus de terra Vr, Chaldæorum recessit, & venit in terram Chanaan, habitauitque (ita Hebræi fabulantur) ibi annos ducentos & quinquaginta. vnus enim fuit ex patribus secundæ post dilluuium ætatis, & vt Samotheo placet vltimus, sicuti eius filius Abrahamus tertiæ fuit primus. mortuus est tandẽ in Charra, sicut Victor in Genesim, quam poetico extendit versu, cecinit:

Donec Chaldæi generis de semine Tharæ,
Vir iustus, metuensq; Dei, cum stirpe suorum
Vrbem aliam, moresque nouos, sedẽque requirẽs
Mansit in Assyrijs demum nouus incola Charris,
Qui quadragenis lustris vbi vixit, & vno,
Infaustam hanc vitam felici morte redemit.

Qua ratione falsi sint plerique in Tara inueniendo. CAP. IV.

OB fabulosos nostræ huius vrbis tam inclytæ scriptores, ausi sunt nonnulli referre primam eius originem ad ea vsq; tempora, quando principes quidam gentium tanquam Dij sunt honoribus altarium donati, quorum primus Belus fuisse constat. Paulus Orosius scribit annos ab orbe condito vsque ad Nini Assyriorum Regis Belique prædicti tempora, quibus in lucem prodijt Abrahamus, omnes à scriptoribus tam Græcis quam Latinis fuisse vel omissos, vel ignoratos. Hinc factum est, vt quicumq; res Regum gestas & populorum ob diuturnam memoriam propagare studuerunt, initium scribendi ab hoc Nino sumpsere. Plures ex historia Berosi hæc collegerunt, ad initia populi Tarẽtini manifestanda, quæ vera nec ne sint, aliorum sit iudicium. Anno (inquit) post diluuium centesimo, trigesimo primo, Noe, quem eundem modò Ianum, modò Ogygen, modò Vertũnum, modò Cœlum, modò Solem inuenies dictum, in Scythiam reuersus, Nimbrothum, qui & Saturnus, primum Babyloniæ Regem creauit. addunt isti hoc Saturno genitum cum Ioue ac Plutone Neptunum, qui inter quinque & triginta filios ex diuersis

coniugibus concubinisque susceptos Taram habuit sex- A *tum. Quin additum ad hæc à plerisque iunioribus lapidem nescio quem in veterum (vt ipsi dicunt) murorum angulo repertum, dum latiorem pro nauium tutela fossam magno excauandam apparatu, ciues curarent. eo in lapide, quem ipsi norunt soli, nullus præterea, huiusmodi grandiuscularum literarum erat incisio. T.N.F.E.N.T.Æ. quæ literæ quid sibi vellent, nullus eorum, qui tunc degerent, valuit colligere, quando Valerius Probus id temporis cum Paulo Diacono, & Beda, librum non ediderat de notis, sed neque* B *Probi atauus inter homines viuebat. Seruatus verò lapis fuerat (id ita isti commentantur) cuius literas nisi, vt ille ait apud Plautum Pseudolus, Sibylla legisset, cum nullus interpretari posset, vsque ad ætatem cuiusdam Heraclidis philosophi ac medici percelebris: Is inter cæteras naturæ dotes, cœlestisque benignitatis dona, sic ea interpretabatur, quæ aliis erant obscura, vt diuinius à suis & ab aliis existimaretur. Singulas igitur oblati ad se lapidis literas hoc pacto extendisse fertur, T. Taras. N. Neptuni. F. Filius. E. Exstincto. N. Nembrotho. T. Ta*- C *rentum. Æ. Ædificauit. ipse quidem non admirari supra modum nequeo, vndenam sit, quod lapis huiusmodi ad nostram vsque ætatem maiore post dilucidatas literatas non sit ciuium cura seruatus. Quid quod Latinæ literæ suis & exiguis tunc contentæ finibus in ea regione, quam à Græcis habitatam diximus, non vigerent, sed tempore longo post? Collegere nihilominus & viri diligentes ab hac vrbe aliquando, sicut ab aliis locis inscriptas tabulas, vt videre præcipuè est in libello, quem Ioannes Tacuinus emisit, vbi sequens legitur* D *verborum incisio, lapis autem hodie non extat. M. AV-RELIVS. EVFICHEVS. SERA. VICELIA. RVFEN. HANC. SEDEM. VIVI. SIBI. POSVERVNT. VNO. ANIMO. LABORANTES. SINE. IVLIANO. FILIOLO. multi præterea conspiciuntur lapides & Græcis, & Latinis inscripti literis, & ingentium Epistyliorum, Scaporum, & Basium fragmenta, quæ ancilitis quibusdam in suis seruantur Musæis. Hæc non mei oblitus in medium affero, &* E *quod paulo ante dixeram non recordatus, sed ne ab aliis desiderentur, cum & longè posteriora sint, quam quæ de Heraclide perferuntur.*

C. IVLIO. AMBROSIO. D. LVCRE-
TIVS. IVSTVS. FILIVS.

D. M. S.
SEXT. LICINI. PRI.

D. M. S. F
VICILIÆ. TITINIAE.
PROCVLAE.

FAVSTINA. AVG. AVRELII.
CAR. PVBL. I. C. D. D.

D. M. S.
FESTVS. VIX. A. LV. LVPV-
LA. COIB. M. E.

D. M. S.
T. CALPVRNIVS. CRATISTVS.
V. A. VI. D. XXXX. H. S. E.

D. M.
IVLIA. FILEMATIN. V. A.
XVIIII. H. S. E.

D. M.
LAENIA. PRIMIGENIA.
V. A. LV. H. S. E.

CALPVRNIA. CRATISTA.
V. A. L. H. S. E.

C. MEMMIVS. DIONYSIVS.
V. A. LX. H. S. E. IVLIA
MARIA. CONIVGI. B. M. F.

MEMMIA. SECVNDINA. V.
A. XXVIII. H. S. E MEM-
MIVS. SAENANIVS.
CONIVG. B. M. F.

Sepulchrum verò M. Plautij, cuius in amore coniugali meminit Valerius, & Horistillæ coniugis, quod illius elegantissimi tametsi aliorum iudicio subobscuri viri diebus conspiciebatur τῶν φιλέντων τάφ@, ho- D *die non apparet: sicut neque aliorum, quæ tot hostium incursibus deuastata credere est: & præcipuè Demosthenis Atheniensis oratoris præclarissimi, quem constat in æde Neptuni hausto, quod in annulo gestabat, veneno obiisse, dum fugeret ex car. descentem Macedonis Antipatri iracundiam: atque illud Pacuuii Poetæ Tragici, quod ab Agellio refertur cum hoc Epigrammate:*

Adolescens tametsi properas, hoc te saxum rogat,
Vt se aspicias, deinde quod scriptum est legas.
Hic sunt Pacuuii Poetæ Marcisita ossa,
E Hoc te volebam nescius ne esses. *Vale.*

Taras cur Neptuni filius, & de ipso Neptuno. Cap. V.

T*Aram, (vt hæc obiter non omittantur) sicuti à prudentioribus coniicitur, ideo Neptuno genitum vulgus existimat, quia peregrinos nauigio aduectos ita appellare consueuit antiquitas: vt terræ & cœli tam vetustos quam ignotos, quique obscuri essent generis: vel haberent corpus enorme & monstruosum: quoniam dum* F *ignoratur, qua regione sint homines profecti, ad generalitatem confugitur. id quod de Messapo Virgilium indicasse enarrat Seruius:*

At Messapus equûm domitor, Neptunia proles.

Neptuniam *(inquit)* vocat prolem, quia per mare ad Italiam venit. *Sed & de Theseo hæc apud Grecos loquuntur:*

Θησεὺς υἱὸς ἦν Ἀττικοῦ Αἰγέως, καὶ τῆς Αἴθρας
Ὃς δὲ ἀνδρεῖον, ἔφασαν παῖδα τοῦ Ποσειδῶνος,

Τὺς θυμικὺς γὰρ σύμπαντας, καὶ πάντας τὺς ἀν- A
τίὺς καὶ φίλυς, ἐραστὰς φασὶ τῦ Ποσιδῶνος. (δρίυς
Hoc est:

Theseus filius erat Attici Ægei, atque Æthræ,
Tanquam autem forté dixerunt filiũ Neptuni:
Animosos enim omnes, atq; omnes fortes
Filios, & amicos, amasiosque dicunt Neptuni.

Et qui in nauigatione floruerunt, Neptuni filios appella-
runt: ita dictus est Sextus Magni Pompei filius ab Ho-
ratio ad Mecœnatem suum: B

Vt nuper actus cum freto Neptunius,
Dux fugit vstis nauibus,
Minatus vrbi vincula, quæ detraxerat,
Seruis amicus perfidis,
Romanus.

Prætermittenda sunt illa, quæ poëtæ finxerunt, nautas
Neptuno genitos credi, quia maris imperium cum tri-
dente, quo sceptri loco vtebatur, in diuisione orbis terra-
rum illi, non alii ex fratribus sorte datum feratur: atq;
apud Maronem ipse in Aeolum minabundus gloriatur.
qua ratione apud Græcos ποντομέδων, *apud Latinos* C
rector pelagi nominatur. Ipse vt maximè verũ illud de
Tara assererem, vno ex antiquis erronibus, qui incertis
sedib. peruagarunt, quod ab Agellio in Atticis noctibus
relatum est, ni mali inauspicatiq; ominis tam præclaræ
& peruetustæ vbis conditorem suspicari inde cogerer in-
uitus. Præstantissimos (*inquit*) virtute, prudẽtia, vi-
rib. Iouis filios appellarunt. Græci ἐκ διὸς ἔρνος, vt
Minoa, vt Sarpedona: ferocissimos, immanes, & ab
omni alienos humanitate, tanquã è mari genitos D
Neptuni filios, dixêre. *Quin & Phurnutus ait ob ma-*
ris violentiam, vel, vt Græci loquuntur διὰ τὸ τῆς θα-
λάσσης ἄγριον, *omnes violenti, & audacioris animi,*
Neptuni filii vocati sunt, vt dirus & prodigiosus Cy-
clops Polyphemus, in Sicilia Tyrannorum sede & domi-
cilio: vt illaudatus ille Busiris, qui, quo tempore cõmissa
inter Danai atq; Aegypti fratrum filios fratricidia fue-
re, quo tẽpore Terei & Prognes Philomelæq; incesto ad-
ditum scelus, apud vicina Nilo loca cruentissimã exer-
cuit dominationẽ, transeuntes Deorum aris hospites tã- E
quam victimas immani scelere occidendo. Omitto Le-
strygonas & Aloidas, cæterosq; quos partim in historicis,
partim in poëtis inuenies. De Neptuno autem quid est,
quod verè affirmari possit, cũ Neptunos, veluti Satur-
nos, Ioues, Hercules, Dionysios, cum aliis Ethnicorũ Diis,
sexcentos ferè fuisse legatur? Cretensem alii tradunt,
quia de Cretensi Saturno fabula est, quod filios deuo-
rarit, quod seruatis clam fratre, cui regnum abstulerat,
Ioui, Neptuno, Plutoni, regnum distribuerit: quòd pri-
mo Cœlum, alteri mare, tertio inferna possidẽda tradi- F
derit, hoc est Orientale dominiũ, occidentale, & mari-
tima omnia cum insulis. Sunt qui Thessalũ fuisse contẽ-
dant. nam & Pelasgi profugi ex Hæmonia, vt tunc vo-
cabatur, nunc est Thessalia, sedem in Italia habuerunt:
& in Thessalia imperio potitum Neptunum Lucanus
inter cæteros auctor est in Pharsalico bello:

Primus ab æquorea percussis cuspide saxis,
Thessalicus sonipes bellis feralibus omen
Exilijt primus chalybem, frenosque momordit,
Spumauitq; nouis Lapithæ domitoris habenis.

Sed rei veritas quomodo se habeat, sciri quidẽ haud
facilè potest, nam ante diluuium illud, quod sacræ histo-
riæ auctor Moyses vniuersale tradit, nullus est qui ne-
sciat minimum terræ angulum homines tenuisse, nec tũ
in omnes terras diffusos: propagato autẽ ex Noe, eiusque
filiis ac posteris hominum genere, per orbem terrarum
sunt dispersi, regionibus & prouinciis, quas primũ occu-
pabant, nomina imponentes vel ex se, vel ex parentibus,
vel ex coniugib. vel ex filiis. Quæ autem singulis fuerint B
occupatæ sedes, & quoto post inundationem anno, qui
primò occuparint, quiq; illis sese adiunxerint non satis
verè potest (vt arbitror) explicari. Atq; id non modò est
difficile in singulis terræ habitabilis oris ostendere, sed e-
tiam in Italia, quæ cum propinquior sit labori nostro, in
ea describenda multis occuparer figmentis. Antiochus
Syracusanus antiquus scriptor, habitatores Italiæ percẽ-
sens priscos, & quæ loca à singulis sint occupata, ait Oe-
notros omnium primos, quorum exstat memoria, terrã
C *eam incoluisse. eius verba afferre videtur Halicarnas-*
seus in antiquitate Romanorũ, & ex eo ipse quoq; huc
transtuli. Antiochus Xenophanis hæc disertè scripsit de
Italia, bona fide secutus sermones veterum: Terrã hãc
quæ nunc Italia dicitur, olim tenuerunt Oenotri.
hæc ille. & Vates noster hæc eadem cum legisset, in Ae-
neidos primo ita cecinit.

Est locus, Hesperiam Graij cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atq; vbere glebæ,
Oenotrij coluere viri, nunc fama, minores
D Italiam dixisse ducis de nomine gentem.

Hæc eadẽ legerat apud Aristotelẽ, qui de antiquo cõ-
munium cœnarũ vsu differens, inquit, Illas quandoq;
fuisse apud Laconas, ex insula Creta regnante Mi-
noe, ortas: sed antiquiores apud Oenotrios, qui po-
stea ab Italo duce Itali sunt mutato nomine vocati.
Sunt qui Antiochi verba eam Italiæ partẽ respicere sen-
tiunt, quæ occidentalis dicitur intra sinum Scyllaticum,
& Lameticum, loca intra se dimidiati diei itinere di-
stantia, multis olim nobilissimis proceribus occupata &
E *nomina à diuersis sortita: nam & Ausonia, & Brettia, &*
Calabria, & Oenotria, & Italia variis sæculis dicta est:
vnde & hos Iambicos versus afferunt:

A tergo ad dexteram sita est Oenotria terra,
Thyrrhenicusque sinus, ac Liguriæ,

Ex Sophoclis Tragici poëtæ Triptolemo quæ fabu-
la non extat. Quid de Barbaris Siculis, quid de Abori-
ginib. quid de Pelasgis certi aliquid tradi poterit, cum
nullus in his populis scriptor sibi constet? Diserti Roma-
norum viri, & in his Portius Cato, qui diligentissimè
F *scripsit de conditoribus Italicarum vrbium, Caiusque*
Sempronius & alii Græcos eos affirmant esse, multis an-
te bellum Troianum ætatibus ex Achaia profectos. nec
tamen distinctè tradunt ex qua Græca natione, quaue
vrbe migrarint: sed ne tempus quidẽ, aut Coloniæ ducẽ,
quoue casu antiquam reliquerint patriã, ostendunt. tã-
tum fabulam secuti Græcorum, nullius Græci historici
eam testimonio cõprobant. Sed quæ de Cretensib. circũ-
feruntur, veritati magis adhærentia existimo: nam &

A *Hydruntum, Lupia, Vria, Brundusium, Bariũ ad eos à Strabone, Leonico & cæteris, qui de his agũt vrbib. referuntur. Hydruntũ à Cretensib. conditur, quo tempore maxima terræ siccitas, & cœli æstuosus squalor Cretam occupauit insulam. Lupiæ siue Aletium dicatur, Lycium Idomeneum habet auctorem. Vria illos Cretenses, qui cum Minoë nauigarunt, auctore Herodoto.* Brundusium (*ait Strabo*) Cretenses habitasse, memoriæ proditum est, qui à Gnosso cum Theseo discesserũt. *Barium siue Iapygem ab Iapyge Dædali filio appellarunt, qui & ipse Cretensis existimatus est. sic & de*
B *Tarento inuenies ea multa, quæ antea scripta sunt. fuit Creta à Curetibus per Syncopen dicta: nonaginta habuit ciuitates, & propterea ab Homero* ἐνιενηκοστόπολις, *appellatur. eius antiquissimã Remp. Minos iustissimis legib. constituit. Cretenses quondã mari imperasse, & omnes Græcas insulas aut subegisse, aut habitasse, dimissis eò colonis refert Aristoteles. Omitto illa, quæ à Noe vsq; ad Saturnũ referuntur. Cã scilicet genuisse Cus, & Cus Nimbrothũ, & Nembrothum Crete, à quo Cretenses: Creten Cœlum, Cœlum Saturnum, Saturnum Io-*
C *uem, a quo fuit regno expulsus, cum Neptuno, & Plutone fortasse non omnib. placitura vt superflua, & magna rerum dicendarum inopia mendicata.*

LIBER SECVNDVS.

De Phalantho, qui Tarentum auxit, cuius filius, de oraculo illi dato, aduentu, recessu, & morte. CAP. I.

D

Halanthus etiam secundus Tarentinæ Vrbis auctor suos habet enarratores, q; partim historici, partim poëtæ, modò ficta de illo loquuntur. nos imprimis hac in re præter Iustinum, Pausaniam sequimur & Stephanum: qui & si varia scribunt, nos tamen ita rem texere ordimur, vt primo loco agamus de bello Messeniaco, deinde de ipso Phalantho. Ignoscant obsecro, quibus principium videbitur longius repetitũ, boniq; consulant id factum esse, ita enim dilucidior ap-
E *parebit historica narratio. Lacedæmonij populi sunt in Peloponneso, qui & Lacones dicuntur, atq; ab vrbe Sparta Lycurgi legib. instituta Spartani, Spartæ, Spartiatæ. De illorum morib. multi aliquid scripsere, illud præcipuè quanta fuerit eorundem peritia in reb. cum & fœminæ ipsorum bellũ gererent, ne dũ viri filiosq; ad arma à primis eorum annis instruerent. Notauit Ælianus in libro quẽ scribit de varia historia, Lacedæmoniorum matronas, quotquot audiuissent suos in pugna cecidisse filios, abire solere, & vulnera illorum inspicere tã*
F *aduersis quam auersis inflicta corporibus: si plura ex aduerso essent facta, cum gaudio, graui & terribili vultu, in maiorũ auita monumenta occisos filios deportare: sin alio in loco vulnera accepissent, pudore ductas, lachrymisq; cõfectas quã maximè poterant clandestina fuga discedere relictis mortuis, vt in communi sepulchro humarentur: aut furtim surreptos in domesticam sepulturam deferre. Præcelluerunt semper factis magis, quam*

loquacitate: ita vt ab ipsis breuiloquentia Laconismus dicta sit, paucissimisq; verbis sententias complectebantũr grauissimas. Messenij qui Messenen Achaiæ vrbem florentissimam, & angusto freto propinquam incolebãt, honestissimi quidem viri, & qui ex vrbe sua Epicureos expulerunt, ceu aliàs Romani Alcæum & Philiscum, eo quod multarum flagitiosarum libidinum auctores essent adolescentibus Diuus Hieronymus aduersus Iouinianum, eam fuisse populorum inter se istorum amicitiam refert, vt aliquando, quorundam sacrorum gratia virgines ad se mutuò mittere non erubuerint. Regnante igitur apud Lacedæmonas Polydoro, qui Teleclo successerat, qui fuit annus ab orbe condito quater millesimus, quadringentesimus, & quinquagesimus septimus circa principium nonæ Olympiadis, & circa octauum annum Romani imperij sub Romulo Geminorum altero, extincto fratre Remo, veluti auctor est Eusebius, & ante Christi Saluatoris nostri aduentum septingentesimus, & quartus supra quadragesimũ, ortũ est inter hos populos, Messenios videlicet & Lacedæmonios bellum illud diuturnũ, quodq; dicitur vicennale: tanto quidem exitio, vt inter crudelissima reponatur. Odij verò tanti initium exinde ortum Ephorus scriptũ reliquit quod Teleclum Spartanorum Regem, cui (vt diximus) Polydorus successerat, sacrorum gratia Messenen profectum Messenij interfecerint. sentiunt alii ob stupratas Lacedæmoniorum Virgines ab ipsis Messenijs in sacrificio, quòd illas nullo honore affecerint, siue quod tentarint iuuenes Messenii stuprum inferre, sed à duce eorum Aristomene impediti illas dimiserint integras & inuiolatas. Bellum igitur indixere Lacedæmonii, magnoq; exercitu Messenẽ obsederunt. Sed cum secus quam sperauerant annos decem in obsedione distinerentur, ac varijs belli casibus, cum multi (vt fit) foris morerentur, & frequens delectus, qui quotidie mittebatur, magis in dies Vrbem Spartam multitudine exinaniret, nec ob viros absentes spes vlla sobolis propagandæ domi superesset, duplici ciuitas eorum affecta clade breui ad nihilum redigebatur. Vxores tam longa maritorum absentia dolentes multis eos querelis reuocabant, neq; precibus & blanditiis maritalibus, sed conuiciis etiam atq; criminib. multis illos arguebant, vt qui priuatæ iniuriæ vlciscendæ studio seipsos cũ patria tacita perderent calamitate. Cogitare potius animo deberent, quanto id sibi bellum magis, magisq; esset quàm hostib. perniciosum: Nam & si illi intra mœnium suorum septa inclusi, assiduas quæ bellorum casibus afferuntur cædes grauissimè sentiunt, perpetua tamen vxorum, quibus cum immorantur fœcunditate, iuuentutem reparant: contra verò Spartanam rem, domi virorum iam desperata absentia, foris bellorũ casib. in dies magis extenuari: fore aliquando, vt si pergerent diutius abesse, ciuitate viribus exhausta, non modo nõ inferre aliis bella Spartani possent amplius, sed ne illata quidẽ propulsare. Esset igitur aliquando posteritati consultum: satis superq; iræ datũ videantq; ne alieno studentes excidio, domesticũ ita alant, vt vitare nunquam ipsi valeant. Quibus vxorum verbis eorum qui in obsidione commorabãtur, moti sunt animi: cum satis intelligerent verissima esse omnia,

mnia, quæ ab illis obijcerentur. quia tamen iurati abe- A *rant, domumq; nisi Messena expugnata, nunquam se redituros obstrinxerant, bellū omittere nullatenus sunt ausi. Sed cum varijs inde curis essent ancipites, fide sacramenti religiosius obseruata, volentes tamen vxorum consilijs adhærere, eò tandem pari omnium sententia decurrunt, vt domum iuniores iniuratos remitterent. qui puerilibus adhuc annis, quando ipsi grandiores natu ad bellum exierant, ad arma inepti erant, & multò post initia tanti belli, supplementi causa fuerant ad castra acciti. Permisere his licentia quidem satis infami, neq;* B *tamen (vt censebant) inutili, vt promiscuè cum omnib. concumberent mulieribus, maturiorem rati conceptionem si singulæ per plures viros cognoscerentur. Qui ex huiusmodi concubitu orti sunt in discreto, ob materni pudoris notā Parthenias nominauere. tametsi huius nominis causā alij asserant, quòd iuuenibus tantū fuerat permissum cum virginibus, quas Græci vocant παρθένους, concūbere siue liberis, siue seruis. Quo tempore apud Lacedæmonas fertur cultam esse Venerem Armatam, Cloacinam, Masculam, & Barbatam. Anno tandem* C *nono post missos adolescentes, & vigesimo a belli initio pene exacto Messena fuit expugnata, & in Spartanorū ditionem redacta, cum apud illos regnaret Euricrates huius nominis primus, Polydoro extincto decima quarta Olympiadis initio, qua Damonem Corinthium tradunt in stadio vicisse. Illud autem vnum quod apud Ælianum legitur, prætermittendum non censui, Lacedæmonios deuictis Messenijs, omniū quæcunq; in Messenia erant, dimidiatam sibimetipsis accepisse partem, & mulieres liberas in funera prodire coëgisse, vt alienos* D *neq; quidquam ad se pertinentes mortuos lugerēt. ex viris aliquos ruri colendo reliquisse, nonnullos vendidisse, mulctasse etiam plures morte, reliquos in suam patriam recepisse. Post agri Messenij diuisionem Lacedæmonii domum reuersi, iuuenes ita promiscuè natos cum alijs legitimis pari nequaquam in sua Repub. afficiebant honore. At illi cum grandiusculi essent, trigesimumq; agerent annum, his iniurijs accensi, & metu etiam inopiæ, quia certo carebant patre, in cuius bona succedere sperarent, Phalanthum suarum sibi fortunarum ducem* E *elegerunt, cuius parentem Aracum sui ortus auctorem habuerant. is enim fuit, qui pudoris oblitus in bello socijs persuasit, vt iuuenes iniurati domum ad vxorum seu virginum concubitum remearent. Iniere igitur cū illo consilium, vt in Hyacinthiorum celebritate cū certamen haberetur in Amyclæo, Phalanthus pileum super imponeret capiti, & tum repente ad destinatam popularium discurrerent cædem, qui a cæsarie, qua vtebantur, facilimè possent dignosci. Hac autem re per seruos quosdam Ilotas, qui & ipsi cum adolescentib. conspirauerāt,* F *patefacta, dum certamen haberetur, in medium procedit præco, & Phalantho ne pileum capiti imponeret, inhibuit. Quod coniurati sentientes, apertis iam hoc modo palam insidijs partim fugitant, partim aduentant supplices: sed iussi benè sperare, in vincla coniiciuntur. At Phalanthus qui factionis erat caput, ad Apollinem de Colonia deducenda consulturus a senioribus mittitur:*

A *huiusce illi Damon responsum dedit:*

Σατύρεον τοι δῶκα Τάραντά τε πίονα δῆμον
Οἰκῆσαι, καὶ πῆμ' Ἰαπύγεσσι γενέσθαι. *Hoc est,*

Sastyreum & pinguē populum tibi trado Tarenti,
Incolere & latè populum per Iapygas ædes.

Adiecit præterea oraculum, quod tum Phalanthus regionem esset adepturus, & ciuitatem cum suis conditurus, quando sub Æthra pluuiam animaduertisset. reuertitur inde Phalanthus animi (vt res erat) anceps, quia quid sibi vellet Apollo, non intellexerat: Seniorum B *tandem suasu, nullo ad hæc augure consulto, ea conditione cum Parthenijs vrbe excessit, vt si nullam demū terram adepti essent, quam incolerent, & vbi perpetuò cōsiderent, in Laconiam reuersi, tertiam Messenij agri partem sortirentur. Conditionem illam Phalanthus accepit inuitus, & classe ad eam rem parata, applicuit ad eam Italiæ partē, quæ magna Græcia a Græcis incolis dicta est. Addunt ad hæc nonnulli, quod priusquem Italiā appulisset, in Crisæo mari naufragium perpessus a Delphine ad littus delatus sit. id quod mirum non videbi-* C *tur, neq; nouū, si quis Herodotum & Plutarchū de Arione legerit, si quis Theophrastum & Plinium præter Ælianum obseruauerit. Vtcunq; tamen sese res habuerit, Phalanthus tandem ad promissa peruenit loca, vbi ob Achiuos aduersus barbaros bellum gerētes, cum nullam adhuc occupare potuisset vrbē, nulloq; potiti agro ob nouam condendam, Oraculi è re de improuiso nata, et multa cogitanti in mentem venit, ac planè quod fieri nullo modo posset, Dei voce sibi significatum cum antea secum meditaretur (qui enim eueniret, vt puro serenoq;* D *cœlo, quam Aethram Græci vocant, plueret aliquando?) cœpit hoc pacto benè sperare. in tanta n. animi sollicitudine cum miser obuersaretur, vxor, quæ eum domo secuta fuerat, mœstum & afflictum, & iam animo despondente, vt sit consolabatur, & suis eius caput genibus sustentans, inter consolandum pedunculos quæritabat inter hæc viri miseratione commota tantas effudit lachrymas, vt viri caput madefecerit perfuderitq;. Tūc igitur primum euolutæ sunt oraculi ambages, & Phalanthus hæc sentiens (erat n. vxori nomen Aethra) Phœbi* E *responsum interpretatur, & ea nocte, quæ diem illum insecuta est, Tarentum hostium vrbem maritimorum tūc ꝓ tēpore maximā & opulentissimā cepit, expugnatis viq; ac dolo expulsis veterib. colonis, qui se Brundusium contulere. Vnde posthac Lacedæmoniorū opus, Laconumq; oppidū Tarentū dici cœptum est, & Tarentinos Phalantheos spurios, qui nihil a patre aliud habebant, quam semē, à Græco fortasse verbo σπείρειν, quod seminare apud Latinos valet. Hoc igitur modo Lacedæmonii illi adolescentes Phalanthū secuti sedem, quam diu* F *quæsiuerant, adepti Tarentinos veteri nomine sè appellari voluerunt, vt primos, qui remanserant, accolas sibi alliceret, quod aliter fieri debebat, cum victi victorū potius nomen accipere soleant, non victores eorum qui victi sunt. Exinde. vt tutius, commodiusque viuerent, Brundusinis, ad quos Tarentini (vt diximus) multi confugerant, bellum mouent, & breui victoria potiti eos non parua agri portione priuant. Euenit*

autem, vt non multos post annos dux Lacedamonum & Tarentinorum Phalanthus, tam strenuus, tam prudens vbi leges sanxerit, vbi humana atq; diuina omnia constituerit, per seditionem turbatus in exilium Brundusium se contulerit. Hanc ipse eiectionis caussam conijcio: quod Phalanthus ex animi tantum sui sententia potestatem exerceret. quod videntes Lacedæmonij aduersus patrium fieri institutum, illum expulêre. Siquidem Lacedæmoniorum Reges in rebus gerendis sui haud erant arbitrij, vt quicquid sibi placeret, facerent. Sed senatus erat potestas in negotiis ad Remp. pertinentib. & hanc dignitatem non multo ante hac tempora de Laconica sumptam dederat Romulus Senatui, populoq; Romano. Quacumq; tamen fuerit siue hac siue alia eiectionis caussa, à Brundusinis benignè est exceptus Phalanthus, qui & populos veteres Tarentinos ab ipso Spartanorum duce profligatos benignius antea exceperant, & ciuitate donauerant. Sperarunt fortasse Brundusini apud se fore totius Messapiæ regionis dominium, quod Phalanthus non sine vltione ingratorum comitum iniuriã perpeti videbatur. At is nõ multos post mẽses morti ppinquus ex grauissimo, in quẽ inciderat, morbo, persuadet Brundusinis, vti ossa sua postremasq; post obitum reliquias cõtererent, taciteque in Tarentinorum foro spargi curarent. hoc enim modo recuperare illum aliquando posse patriam suam vnde fuerat expulsus, quem consuluerat Apollinem, Delphis cecinisse. Contra verò Brundusini, eum in vltionem sui fata ciuium prodidisse, arbitrantes, præceptis sibi datis paruere. Sed Oraculi diuersa fuerat sententia, nam vrbis perpetuitatem non amissionem hoc pacto promiserat, ita ducis exulis consilio, & hostiũ ministerio Tarentina possessio Partheniis in æternũ fuit fundata: ob cuius beneficij memoriam, & Parthenii diuinos Phalantho honores decreuere, & Brundusini eximiam illi condidere sepulturam.

A B C D

Tarenti Epitheta pleraque Phalanthi gratia à poetis & historicis notata.

CAP. II.

D*Iximus supra Iustini historici testimonio Tarẽtinos à Phalantho Phalantheos fuisse appellatos, quod etiam Epithetum à Syllio Italico appositum est cũ dixit:* E

Inde Phalantheo leuitas animosa Tarento,
Ausonium laxare iugum. *Et ab Horatio:*
Dulce pellitis ouibus Galesi
Flumen, & regnata petam Laconi
Rura Phalantho. *Et à Martiali:*
Dic toga facundi gratum mihi munus amici
Esse velis, cuius fama decusque gregis?
Appula Ledæi tibi floruit herba Phalanthi
Qua saturat Calabris culta Galesus aquis. F

Et ab eodem:

Puella senibus dulcior mihi Cygnis,
Agna Galesi mollior Phalanthini,
Concha Lucrini delicatior stagni.

Virgilius appellauit Tarentum Herculeum lib. Æn. 3.

Hinc sinus Herculei si vera est fama Tarenti.

Vbi Seruius ita scribit: Partheniatæ duce Phalantho octauo ab Hercule profecti sunt, delatique ad breue oppidum, quod Taras Neptuni filius fabricauerat, id auxerunt, & prisco nomine appellarunt Tarentum. benè ergo nunc Herculei Tarenti, si vera est fama, quia Taras condiderat, auxerat Phalanthus, ab Hercule oriundus. *Quid si octauus ab Hercule dictus sit Phalanthus non agnatione, sed prouerbio? nam huius meminit Xiphilinus è Dione in Anito:* Sardanapalus *(inquit)* interea certamina præbebat, & crebra spectacula, in quibus Aurelius Ælix athleta gloriosus fuit, qui tantum cæteris antecelluit, vt ausus sit in Olympia, lucta simul certare & pancratio, victorq; vtriusq; in Capitolinis fuerit: cui cum inuiderent Elæi, ne foret (quod dici solet) octauus ab Hercule, neminem ad luctã aduocarunt, quamuis in albo id genus certamina adscripsissent. Romæ verò vtrumque vicit, quod ante fecerat nemo. Dedit *(inquit Parrhasius in Claudianum)* hoc epitheton Tarento poeta, quod apud Aristotelem in naturæ miraculis, & in libro περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων legerat, Heracleã Tarento nomen aliquando fuisse scilicet ab Hercule, qui Tarentinos bello domitos in potestatem redegit, & quia nouerat Maronis prudentia, hoc vt fabulosum inter ea, quæ fidem non assequuntur, Aristotelem coniectasse, consultò interponit (si vera est fama) ne iudicium suum in re tam incerta immisceret. *Ouidius vocauit Lacedamonium Tarentũ cum Horatio:*

——Ventisque fauentibus æquor
Nauigat Ionium, Lacedæmoniumq; Tarentũ.

Horatius:

Tendens Venafranos in agros,
Aut Lacedæmonium Tarentum.

Eadem ratione dicitur à Vergilio Oebalium, quia (vt ait Seruius Statij auctoritate) Oebalia ipsa est Laconia

Namq; sub Oebaliæ memini me turribus altis,
Qua niger humectat flauentia culta Galesus,
Corycium vidisse senem.

Et à Claudiano:

Formosum Oebalij locum posuere Tarenti.

Et Galesus, qui apud Tarentum fluuius est, dicitur Theramnæus, idest, Laconus, à Statio in syluis, quia & aliquando Lacedemonij dicebantur Theramnæi:

Blanda Theramnæi placeant vineta Galesi.

Vbi videre poteris Luctatium grammaticũ Statij enarratorem fide dignum, & inter Grammaticos sui temporis Aristarchum, sicut plures docti viri ante me iudicarunt, quos nominare non ausim. idem fluuius Galesus vario apposito solet à Martiali Lacedamonius appellari

Te Lacedæmonio velat toga læta Galeso,
Vel quam seposito de grege Parma dedit.

Qua eadem ratione & Phalanthum Lacedamonium supra appellauit. Graci vocant Τάραντα σατύρεον καὶ πόιονα: πόιονα *idest pinguem, quia in agro (vt infra apparebit) Tarentino facilè est victum inuenire, qua ratione idem Graci vocarunt* περιστικὴν πόλιν σατύρεον, *vel vt nonnulli alij locum Strabonis emendantes* σατύρεον Τάραντα, *idest luxuriosum, affluentẽ & feracẽ, qua ex voce dicti sunt Satyri, qui in libidinẽ ab ipsa natura sunt proni, & à genitali membro quod σάθην appellant.*

appellant. Quin & Tarentum Saturum appellauit Vergilius in Georgicis:

Sin armenta magis studium vitulosque tueri,
Aut fœtus ouium, aut vrenteis culta capellas,
Saltus & saturi petito longinqua Tarenti.

Habuit & alia apud poetas Epitheta, vt molle, madidum, imbelle, vnctum, & madens. Molle appellauit Horatius:

Pectinibus patulis iactat se molle Tarentum.

Quia, *vt ait Macrobius,* Tarentum ita appellatum est Sabinorum lingua, quasi Terenonita n. quod B molle, illi dicunt, & tenerum syllabarum transpositione. quam ob causam in libris Fauorini Tarētini dicta est nux, quia eius erat mollicies, vt vix attrectata frangeretur. *Annotauit eundē locū Adrianus Turneb. libro Aduersariorum primo & capite vicesimo quarto his verbis:* Molle autem Tarentū cum dixit, si Macrobio lib. 7. Saturnalium cap 8. credimus, errasse videri potest: qui etymologiam respiciens, idem esse Terentum & Tarentum crediderit. Nam quæ dicuntur oues Tarentinæ, eas Terē C tinas dici debere credit, quod Terentum Sabinorum lingua sit molle: sed Flaccus potius ad populi fortasse mores, quam ad vocis notationem respexit. *Tarentinum notat Arnobius lib lib. 5. pro molli & lasciuo, vbi de Sabazijs agit sic dicens:* Tum illum citabimus Tarentinum notumq; senarium, quem antiquitas canit dicens:

Taurus Draconem genuit, & Taurum Draco.

Imbelle idem poeta dixit in Epistola ad Mæcenatem:

—mihi iam non Regia Roma, D
Sed vacuum Tybur placet, aut imbelle Tarentum.

Quasi ociosum, quietum, & tunc, quando ipse scribebat a bello vacuum, & voluptuarium, imbelle etiam Rauisius Horatium imitatus appellauit in præfatione Cornucopiæ,

Ostrum antiqua Tyros, lanas imbelle Tarentum,
Sassina lac, Memphis stamina, Sparta Canes.

Madidum dixit Iuuenalis, coronatum, petulans, quas voces in delicijs Tarentinorum declaramus:

Atq; coronatum, & petulās, madidumq; Tarentū. E

Nam Tarentini frequentissimi erant in compotationibus, genialib. conuiuiis, in quib. dabantur, & circumferebantur coronæ. Vno quoq; mense publicum epulum instruebant cæso boue: priuati plebei etiā mnum Veneri & commessationib. indulgebant assiduè. Ebriæ mulieres desudantes vnguenta vino permiscebant. Iuuenalem imitatur Sulmonius poeta:

Et Sybaris sequitur luxus, madidiq; Tarenti.

Et Pontanus:

Bacchi deliciæ, aut madens Tarentum. F

Et vnctum appellauit Sidonius:

Ipsaque quæ petij trepidauerat vncta Tarentus.

Horatius item, Sacrum appellauit:

— Neptunoque sacri custode Tarenti:

Vel quia Tarenti deuotius colebatur Neptunus: vel quia in Neptuni fuisset tutela: vel quia vt vnaquaque vrbs, sic Tarētum, eorum, quos intus habet, est nutrix, quod officium diuinum est, ἱερὰς πόλεις Graci & A *ἱερὰ τείχεα dicunt. Antiquus Taras legitur apud Lucanum in Pharsalico bello:*

— quas Auius Hydrus,
Antiquusque Taras, secretaque littora Leucæ.

Liuius lib. nono primæ decadis Tarentum appellat validum oppidum. Apulia *(inquit)* perdomita (nam Tarento quoque valido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum. *Hactenus de Epithetis.*

Alibi non esse huius nominis vrbem: obiter de ludis sæcularibus, & aliquando aliud habuisse nomen.

Cap. III.

HOc etiam veluti pro Colophone adiungendum duxi, quod quia certissimum est, non omnino ingratum arbitror fore lectoribus candidatis. Nullib: orbis terrarum, quatenus ab Historicis & Geographiæ doctoribus colligi potest, aliud huius nominis oppidū tam celebre, vel posito (vt aiunt) pignore esse contenderem. Obijcient aliqui in Gallia Narbonensi Sabaudiorum populorum vrbem Tarātasiensem, obijcient Tarā Sardiniæ, & Tarantum Lucaniæ, vbi texitur plebeius pānus, qui ab oppido Taranta dicitur. Neq; sum nescius apud Græcos Iouem Ταραντῖνον appellatū, nō a Tarēto nostro, sed a Tarāto Bithyniæ oppido masculo genere denominato: id quod apud Stephanū in libro de vrbib. qui volet, legat. Quin Vrbs illa per, Δ, Δάρανδος ab aliis profertur, & Taranti, vel Tarantæi Iouis Demosthenes lib. Bithynacorum secundo meminit. Afferam adhæc, quæ scribit Honoratus Grammaticus in octauo commentario & in illo carmine,

Stringentem ripas, & pinguia culta secantem.

Hoc *(inquit)* dictum à Vergilio de Tyberino fluuio, hoc est radente & imminuente ripas, adeò vt ab antiquis Rumon dictus sit, quasi ripas ruminās atque excedens. & in Sacris Serra dicebatur, & in aliqua vrbis parte Tarentum, eò quod ripas terat: ceu Ouidius in Fastis cecinit, dum Euandri & Carmentæ genetricis in Italiam aduentum depingit,

Fluminis illa latus, cui sunt vada cuncta Tarenti
Accipit, & sparsas per loca sola casas.

Cuius item loci meminit Valerius Maximus, iuxta quem ludi sæculares, q. Tarentini dicti sunt, celebrabantur, Diti patri, & Proserpinæ, ad quos allusisse Ausonius videtur in Grypho:

Trina Tarentino celebrata trinoctia ludo,

Neq; non Statius Papinius in sylvis:

Nec tantum induerint fatis noua sæcula crimen
Aut instaurati peccauerit ara Tarenti.

Est & Martialis Epigramma de matrona, quæ binis Claudij scilicet, & Domitiani ludis interfuerat:

Bis mea Romanos spectata est vita Tarento,
Et nihil extremos perdidit ante rogos.

In quarto eiusdem Epigrammataru volumine de eadē re sic habetur:

Hic colat ingenti redeuntia sęcula lustro,
Et quæ Romuleo sacrā Tarentus habet.

De origine autem sæcularium ludorum & causa nominis,

minis, quot ãnorum interiecto spacio, quoties facti, quo A *ritu, quibusq; Dijs celebrari consueuerint multa scribũt Grãmatici, nonnulla Volaterranus, qui addit præcepto Sybillinorum versuũ anno primo Punici belli institutos. Sed in primis Angelus Politianus in Miscellaneis multorum (vt ipse fatur) auctoritate, Terentij scilicet, Varronis, Valerij, Horatij, Lucij Flori, Festi, Zosimi, Herodiani, Suetonij, Censorini, Cassiodori, Porphyrionis, & Acronis vsq; ad satietatẽ. Recentiores non indocti illi quidem locum hunc non Tarentum, sed Terentum cũ secunda & non prima vocali Latina scribendum au-* B *tumant, notationis, credo, ratione, quam a Terendo deduci Seruius docet, illiq; sic scribunt, sicque corrigunt omneis poëtarum versus, quos superius adductos ex tam multis adscripsimus. Quin & Festus tradit Terentum ibi dici, quòd ara, vt Conso Deo consiliorum, Diti, & Proserpinæ sub terra conderetur, sicut superis Dijs in ædificiis à terra erectis sacra rudis faciebat antiquitas, & terrestribus in terra. & in Epitome Liuiana libri quadragesimi noni leguntur hæc verba:* Diti patri ludi ad Terentum ex præcepto librorum Sybillino-* C *rum facti, qui anno 100. primo Punico bello, 500. & altero ab vrbe condita facti fuerunt: *quem locũ agnouit idem Volaterranus. Post Herculis victoriam Tarentini non modò Heracleam dixerunt iussu ipsius Victoris vrbem, sed etiam in illius honorem delubrum fabricauerunt. Appellauerant & alio nomine imperãtibus Ionib. Pleona. & ab ante illos prioribus vocabatur Sigium: cuius rei fidem facit Aristoteles in libro quẽ supra citauimus, de natura miraculis: cui an fides danda sit, alij viderint, tam n. opus spurium est sicut & illud* D *de Xenophane, de Zenone, de Gorgia, de Mundo, quæstiones mechanicæ, & de lineis insecabilibus. Pleon boni erat ominis vox, nam & plus consequi per Tarentum sperabant Iones. Dalecampius in Plinianis annotationibus* πλοῖον *dictum exponit ob nauigationis cõmoditatem. At Sigium quietem indicabat, quod primum huc erronibus inspecto loco, vt silerent, & à nauigationis laboribus quiescerent, visum esset. Alijs idem vrbibus euenit, vt Romæ, vt Florentiæ, aliquando nomẽ vt mutaret suum, & vel a victoribus, vel a re quadam per ciues ge-* E *sta, siue à quouis euentu nouo nomine nuncuparentur. Ex tot autem quæ dicta sunt, vt Vrbis Tarentinæ conditor appareret, tam de nomine, quam de tempore simul scribere necesse fuit, reliquũ est vt de regione disseratur.*

De Sinu Tarentino, & de Siciliæ nomine.
CAP. IV.

QVæ de plaga, climate, longitudine, latitudineq; dici possent, quæ de signo ex duodenis, cui subest, quia cõmuniora sunt ex industria omisimus: & eò ma- F *gis, quod facillimum videatur apud Mathematicos de Tarento cuncta hæc cognoscere. Quæ ad sinum ipsum pertinent ex varijs Geographis, cum omnes inter se vel nominibus saltem dissentiant, ea tantum hoc capite recensemus: legat qui volet apud Ptolemæum signo Virginis subesse Tarentum ad latitudinem graduũ quadraginta versus septentrionem, ab occidua autem plaga ad longitudinem graduum duum & quadraginta ad orientalem recedere. Cælum præterea esse tẽperatissimum aërem quandoq; caliginosum, serenum ferè semper, & propterea saluberrimum. in hyeme ipsa parum pluuiosum, niuosum autem rarius quam obseruari possit. Sinum igitur, (quem ab vrbe Tarento voce quadam excellentiore Tarentinum vocant, vt est apud poetam nostrum:*

Hinc sinus Herculei si vera est fama Tarenti) *duo cõprehendunt, eaq; tenuia, Salentinum scilicet & Lacinium promontoria, sicut ex Geographis omnibus constat: illud ab Oriente & læua, hoc ab Occidente & dextra protenditur. Vtriusq; meminit idem poeta Mineruæ & Iunoni ab antiquis consecrati:*

Crebrescunt optatæ auræ, portusque patescit
Iã propior, tẽplũque apparet in arce Mineruę. *&*
—— Attollit se diua Lacinia contra.

Sed cum in hac re aliorum verba sint apponenda, à Catone vt ordo seruetur aliquis, censui inchoandum. Neq; tamen me fugit nonnullos nostri temporis scriptores esse, qui fragmenta Catonis, Berosi, Fabij Pictoris, Sempronij, Myrsili & aliorum esse potius quædam fabulosa, quam historica contendant. Sed cum istorum sententia singularis sit, placuit nobis quod & antiquiores, & doctiores super hac re senserint. & in eo etiam indulgendum nobis confidimus, quia & alij viri alioquin doctissimi idem fecerunt in suis historiis Vrbanis, vt ex scriptoribus, quorum summa apud omnes esset auctoritas, multa in medium eadem de re afferrent. Cato igitur in quodam de Originibus fragmento ita scribit: A Gargano ad Brundusium coluere Cœl j , vnde Appuli Daunum, Appul. Boi, in quibus Arpe, Canusium, Barium. sub his Appenninus ex transuerso diuidit in duos fines Italiæ, quos inter Tarentinus sinus iacet circũque ipsum vndique est magna Græcia. Ad Orientem verò magnæ Græciæ pars est Oenotria Arcadum, & Calabri prius Ausones, ad quos Gręca verbositas fert venisse primam Græcorum classem annis fermè quadringẽtis ante ruinas Troiæ, cum Oenotrum ducẽ Arcadum post Troiam cõditam adnauigasse in Calabriam tradat Antiochus Syracusanus, & circa oram maritimã posuisse colonias. & vt parcius mentiantur Græci, ab eo quondam dictã Italiam Oenotriam scibunt, cum ab initio Italia à vetustissimo Rege Sabinorũ & Ethruscorum, penes quem erat imperium, id nomen sortita fuerit. *Hactenus Cato: nunc Strabonem audiremus si Polybius, cuius & ipse Strabo passim meminit, de hac eadem re ita prius non scripsisset:* Cum *(inquit Polybius)* inde à freto & ciuitate Rheginorum Tarẽtum vsque stadia sint plusquam duo millia, ipsum tamen Italiæ latus prorsus portu destituitur, demptis illis qui sunt Tarenti. Auertitur autem latus illud ad mare Siculum, & vergit ad loca Helladis. Barbaras gentes habet populosissimas, & illustrissimas Græcorũ ciuitates. Etenim Brutij & Lucani & nõnullæ Samnitarum partes: ad hæc & Calabri, & plures alij eam Italiæ regionem incolunt, sicut & ex Græcis ciuitatibus Rhegium, Caulona, Locri, & Croton. Præterea Metapontij, & Thurij eam

eam maritimæ partem occupant. Itaq; & Siculi & A qui ex Hellade veniunt, quandò ad aliquẽ ex dictis locum nauigant, necessitate ad portus Tarentinos feruntur, & in ea ciuitate mutua cõmercia & œconomias cum omnib. lateris illius incolis faciunt, & facere coguntur. Poterit autem quisquã conijcere loci illius commoditatem ex vbertate ac felicitate prouenire, quã habent Crotoniatæ. illi siquidẽ cũ æstiuales stationes & prorsus exiguum quendã habeant prouentum, nihilotamen minus magnã sibi felicitatem vendicare videntur, haud aliunde quã B ex locorum fertilitate, quę ne conferri quidem potest ad Tarentinorum portus & loca. Est autem & commoditas eius loci etiam ad portus Adriaticos, nunc quidem magna, sed maior fuit ante hęc tempora. Et enim quo. quot ex superiore Apulia ad Sipuntas vsq; è regione nauigabant, & ad Italiam ferebantur, Tarentum diuertebant, illaque ciuitate ad faciendos contractus, & permutationes, quasi quodam Emporio vtebantur. Tum enim Brentesinorum ciuitas condita nondum erat. *Strabo se-* C *quitur, cuius verba hæc sunt:* Post Scyllacium Crotoniatarum fines sunt & Iapygum terna promontoria. Deinde Lacinium Iunonis templum, superiori ætate locupletissimum, donisque frequentissimis plenum: interualla siquidem non iudicatu neque dictu facilia. Veruntamen à freto vsq; Lacinium promontorium interuallum esse stadiorum duûm millium & trecentorum Polybius refert. Hinc item spacium ad Iapygiæ vltima stadia DCC. quod Tarentini sinus os esse ferunt: sinus autem ipse nauigationis circuitum ita ratione comprehensum habet, ad milliaria ducenta ac quadraginta: vt autem regionis descriptor Artemidorus ait CCCLXXX. expedito viatori. Tot autem stadijs latitudo ipsius ostij sinus omissa est. Ad hybernos verò ortus eius aspectus vergit, ipsius autem initiũ est Lacinium. Statim enim vbi flexeris, ibi vrbes Græcæ fuerant, quæ nunc nullæ sunt excepto Tarento. *Ptolemæus in situ Italiæ hæc loca tum maritima tum mediterranea, ita situat:* Magnæ Græciæ iuxta E Adriaticum pelagus Zephyrium promontorium, Locri ciuitas, Locanij fluuij ostia. In sinu iuxta Scyllacium, intima sinus, Lacinium promontoriũ. in Tarentino sinu, Croto ciuitas, Thurium, Metapontum, Tarentum: Salentinorum, Iapygium promontorium, quod & Salentinum dicitur. Calabriæ iuxta Ionium pelagus. Hydra, Luspiæ, Brundusium, quæ verò mediterraneæ sunt magnæ Græciæ Petilia, Aistrum: Salentinorum Rhudia, Neritum, Aletium, Baubona, Vxentum. Calabriæ, Vre- F tum, Sturni. *Pomponius Mela:* Frons (*inquit*) Italiæ in duo quidem cornua scinditur. Cæterum mare quod inter vtraque iacet tenuibus promontorijs semel iterumq; distinguens non vno margine circuit, nec diffusum patensq;, sed per sinus recipit. primus Tarentinus dicitur inter promontoria Salen & Laciniũ, in eoque sunt Tarentus, Metapontum, Heraclea, Croto, Thurium. *Plinius:* Connectitur (*inquit*) secunda regio amplexa Hirpinos, Calabriam, Apuliam, Salentinos CCLM. sinu, qui Tarentinus appellatur, ab oppido Laconum in recessu hoc intimo sito, contributa eò colonia maritima quæ ibi fuerat. Abest CXXXVI. M. pass. à Lacinio promontorio, aduersam ei Calabriã in peninsulam emittens. Gręci Messapiam appellauere, & ante Peucetiam à Peucetio Oenotri fratre in Salentino agro intersunt latitudo peninsulæ à Tarento Brundusium terreno itinere XXXII. M. pass. patet, multoque breuius à portu Satina. oppida per continẽtem à Tarento Varia, cui cognomen Apulæ, Messapia, Alecium, in Ora vero Senonum Gallipolis, quæ nunc est Anxa, LII. M. pass. à Tarento inde xxxii. M. promontoriũ, quod acram Iapygiam vocant, quo longissime in maria excurrit Italia. Ab eo Basta oppidum & Hydruntum decem ac nouem M. pass. ad discrimen Ionij & Adriatici maris, qua in Græciam breuissimus transitus. *Iulius Solinus idem dicere videtur aliis tamen verbis:* Inde procedens (*de Italia enim loquitur*) paulatim se Apennini montis dorso attollit, extensa inter Thuscum & Adriaticum, idest inter superum mare & inferum, similis querno folio, scilicet proceritate amplior quã latitudine. Vbi lõgius processit, in cornua duo scinditur, quorum alterum Ionium spectat æquor, alterum Siculum: inter quas prominentias non vno margine accessum insinuati freti recipit, sed linguis proiectis sæpius à procurrentibus distinctum promontoriis D pelagus admittit. Ibi, vt obuia passim notemus, arces Tarentinæ, Scyllacæa regio, cum Scyllaceo oppido & Cratide flumine, Scyllæ matre, vt vetustas fabulata est. *Procopius:* reddit (*inquit*) Tarentinum littus Hemicycli formam, in sinum longissimum inductum mare ad centum viginti quinque mill. pass. recipit. in Ore autem sinus duas habet vtrinque ciuitates clarissimas, Crotonem, quę occidentem intuetur plagam, & Tarentum, quæ orientem, inter vtramque Thurium habitatur. *At in libro de antiquo iure Romanorum, expulso hinc ad opportuniorem locum Galatheo, Sigonius ex prædictis omnibus hæc colligit:* Lucaniam (*inquit*) regio attingit ea, quam Græci insederunt: & in tres partes diuisa est, Brutios, Messapios, & Salentinos. Brutii Græcis expulsis occuparunt eam partem, quæ quondam Oenotriæ nomen tulit, à Lao flumine vsque ad Metapontum oppidum, sicuti Strabo ex Antiochi sententia tradit. Nam ab antiquis Oenotros, & Italos solos vocatos ait, qui Isthmum habitarent: Isthmum autem esse quicquid agrorũ inter duos sinus includeretur, à Tyrrheno mari Hipponiatẽ, siue Napitinũ, à Siculo Scyllaticũ. Deinceps occurrit regio, quæ ab Isthmo est inclusa à Tarẽto ad Brundusium, quam Messapiam & Iapygiam, & Calabriam, & Salentinam variis nominibus signárunt. quanquam alii in duas eam partes distribuerunt, teste Strabone, vnam, in qua Tarentum, quam Calabriam & Messapiã, alteram in qua

Brun-

Brundusium, quam Salentinos siue vltimam Iapy- A giam appellarunt. *Antonius Galatheus medicus (hic enim locus eius visus est opportunior) scripsit de totius Iapygiæ situ librum vnum: Gabriel Barrius Franciscanus scripsit, v. libros de tota regione illa quam vulgato nomine Calabriam appellamus: sunt & hi in hac parte consulendi, vt qui non modo prædicta legerint, sed & omnia nouerint natura ipsa, cum ille Salentinus, hic Calaber fuisset. Atq; vt ab occiduo incipiam cornu, ad hæc verba scribit Frãciscanus:* Calabria incipit è mari infero, quod Græci Tyrrhenum vocant à Talao B flumine: à supero verò quod ijdem Ionium nuncupant à Syri amni, & protenditur ad Euripum vsque Rhegiumque, atq; Apennini montis iugo in longitudinem secta duo cornua emittit, Leucopetram dextra, Lacinium sinistra, quæ tum montuosa est, tum campestris Latii instar, aquarum scaturiginibus irrigata. Ipsius verò regionis ambitus ad D CCXX. M. pass. colligit: à Talao enim amne ad Laum fluuium milliaria sunt 12. à Lao autem Strabo refert ad Euripum, qui à Cænide promontorio C incipit, millia pass. sunt CLXIX. cõmuni verò existimatione CLXI. Euripi autem tractus, qui, vt dixi, à Cænide promontorio ad fretum vsq;, Herculeumque promontoriũ porrigitur L X. mill. pass. est, à freto quod ab Herculeo promontorio initiũ habet, idem Strabo Polybij auctoritate ad Lacinium promontorium vbi Iunonis est templum cclxxxiij. interuallum esse tradit. à Lacinio ad Syrim amnem M. sunt cxxxiii. à Syris fluminis ostiis ad Talai amnis ostia interuallum est. M. pass. lxxvi. D *Hæc refert Barrius: de altero & Orientali cornu loquẽtem modo Galatheum audiamus:* Vt Calabria à Scyllaceo ad Hipponiatem sinum, sic & hæc à Brundusio ad Tarentum & Isthmo, sed lõgiore clauditur. Sunt n. à Brundusio Tarentum Mill. pass. xl. à Tarento Gallipolim mill. pass. L. inde Iapygium promontorium, quod alii Salentinum vocant, Salentum alii, Græci autẽ acram Iapygiã, mill. pass. xx. Inde Hydruntem, q̃ teste Leonardo Aretino vltimũ E est Calabriæ mill. pass. xxx. Hinc Brundisium L. totius regionis ambitus cxc. mill. pass. Vt illa Leucopetra, cui nauigantes nostri temporis à discrimine ventorum Capo di spartiuento, nomẽ indiderunt, ita hæc Iapygio promontorio terminatur. quib. apicib. maximè in mare excurrit Italia. Vtrũq; extremum finis est Apennini. Nam vt Italia sic & Apenninus bifurcatur. & vt Italia Alpibus, sic Iapygia montibus circum septa est, non nimis altis, sed lapidosis & nemorosis. *Hæc Ga-* F *latheus, qui paulo ante, & historiæ suæ initio hæc quæ tot secuti scriptores appellauimus cornua, peninsulas vocat, vertices, & conos arboris bifidæ, inter quæ situm est, quo de agimus, Tarentum: nisi mauis in pedis concauo repositum loco dicere: quando Calabria anteriorem, quæ articulos habet, Iapygia posteriorem pedis partem referat quæ calx, siue calcaneus nuncupatur, sicut totius Italiæ figura fœmur, crus, & tibiam referre videtur. Totus autem quantus est, integerq; pes ipse ob ingentem & vrbium & virorum nobilitatem, & Cœli clementiam, & soli vbertatem Græcis omnib. consentientib. nomen sibi magnæ Græciæ vindicauit. Qua ratione dixeris indubitato in magna Græcia situm esse Tarentum, quæ eadem vrbs finis est Calabriæ, quæ nunc dicitur, & principium Iapygiæ, atq; ita respõdisse memini Iano Pelusio Crotoniatæ viro illi eruditissimo, & latinarũ Musarum alumno, cum id à me quæreret.*

De Agro Tarentino. Cap. V.

A *Sinu Tarentino ad agrum transitus est, ob libri integritatem, ne aliquid intactum remaneat, q̃ adi tam præclaram vrbem demonstrandam, videri posset pertinere. Ager igitur Tarentinus, quẽ Thessalicis Tempe non immerito comparaueris, inter Burrhacum & Potamiscum amnes formam Hemicycli, quam reddere videtur, excedit: eius enim infra centrum pars extenditur versus vrbem, quæ mari vndiq; circumalluitur, at superior circumferentia ipsos attingit Apenninos, quos diximus extensos ad vtraq; sinus cornua. Amnes ipsi duobus clarescunt oppidis apud nostrates, Borrhacus Marrhuuio, quòd à mari, cui imminet, qui non fatentur dictum, ad gentem referendũ contendũt Marrhuuiam, cuius in septimo Æneidos poëta meminit:*

Quin & Marrhuuia venit de gente sacerdos,

Marrhubia alijs: vel ad herbam illam commendatissimam ob serpentum internecionem, Marrhubium Plinio, & vulgo appellatur, Potamiscus, quẽ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ per vocis diminutionem dictum censebat Adrianus Aquauiuus Cupressani Comes, & literarum Græcarum studiosissimus, Massafra, quæ cum fuerit ab alijs quæsitum quid sibi vellet suo nomine, ab Afrorum massa hoc est multitudine dictã indicatum est, cuius quidem rei nullum extat monumentum. Borrhacus igitur ab vrbe distare creditur Austrum versus millib. pass. quatuor ferè & viginti. cuius fluuij ostium apparet iuxta Virginis ædiculam, & mare ingrediens quingentos perficit passus. Orbita inde sequitur, quæ ducit ad Sacellum, vbi diuus Nicolaus ab antiquis accolis colebatur, serpitq; Marrhuuium vsq;: quod oppidũ non sanè creditur antiquum, Rhodianis militib. subditum, nullius, vel Tarentinæ ob vicinitatem diœceseos, multis affluens opib. croco præcipuè, vino, oleo, atq; ante omnia agro pascuo neq; exiguo, sed qui multis ad pastũ gregib. armentisq; locatur conductorib. quo circa miror Galatheum in sua Iapygia hæc prætermisisse. Inde exeũtib. fonticuli quidã ad dexteram flectentes, & dulcissimis aquis scaturientes occurrunt. Venitur inde ad oppidum Santoriorum, cui Turricella nomen est vulgare non longè ab ædicula diui Marci per syluestre oliuetum, & magnum quendam parietem saxis, molibusq; extructũ insanis & eximiis, quã diuerticulo sinistrorsum ad collem scansio est decliuum, moxq; ad montem Magalastrum frequentib. à natura consitum oleastris. Pasanum ibi erat oppidum, nomen solũ & pauca supersunt vestigia: erat & Allianum alterum iam diu dirutum. est & Græcorum tertium q̃ S. Marsanus dicitur, circa parietem omnia. Prospicitur inde Conca mons, & per vetustum diuæ Candidæ sacellum monti excauatum, signaturq;

gnaturq; ibidem cum antro ingentis magnitudinis specula: & non longè post apparet diuus Cataldus, montesque tres, Lauritellus, Caluus, Scotanus, iuxta quos geminæ sese erigunt speculæ, quarum altera Luporũ, Tarentina altera dicitur. proximiorq; est sylua quercubus frequens, & tredecim paruulæ speculæ quaternis mill. pass. distantes. eodẽ semper apparente pariete. Tarentina specula ducit ad Cœlium oppidum antiquissimũ, cuius meminit Plinius inter Balesium, & Brũdisium. Via est per quasdam quercus, fagosq;, & ea tenditur ad Sarni torrentis valles & foueas, & ad montem diui Martini, B *supraq; in Apennino ipso prospicitur Martina populo frequens, diues opum, ducatus titulo insignita fructibus abundans, Cerasis præcipuè, prunis & Pyris, vt cũ Propertio dixeris:*

Hic dulces Cerasos, hic autumnalia pruna,
Cernis & æstiuo mora rubere die.

Hic, quod admirationem fortè afferet magnam, non desiderantur Aproniana Cerasa, quæ maximè rubent, non Aelia quæ sunt nigerrima, & sanguinem imitantis succi, non Cæciliana quæ sunt rotunda: vt appareat D *non Vrbem Romam, sed ad agrum Tarentinum migrasse Lucullum à Cerasunte Ponti ciuitate cum suis Cerasis. & Martina (vt vnde exiit reuertatur oratio) descenditur ad paludem, quam Comitem vocant, inde ad speculam, vbi olim fertur fuisse Vigiliarum locum, & inde ad montem diui Heliæ, tandem ad Potamiscum alterum fluuium, qui occidentem respicit, & quò transitus est per saxa & cuniculorum scopulos, per puteum, qui ab aquæ salsedine salsus adhuc dicitur, & per Massafram oppidum. in huius autem Hemicycli ambitu, cum recta quasi axis positura, milliaria sunt ad septentrionalem quam Pontis vocant vrbis portam, ab Orientali, quæ fossæ imminet, sex supra centum. Ad hæc verò quæ de extremo Tarentini agri margine scripta sunt, conuenit, vt addantur, quæ præter vrbem ipsam intra aream passim occurrunt. atq; vt à fluuiis iterum sumatur narrationis exordium, Galesus fluuiorum, qui in hac ora sunt, breuissimus videtur, qui & aliquando Eurotas dictus est, accepto nomine ab eo fluuio qui Lacedæmona præterfluit, Galæum appellare videtur Polybius.* E *Cernitur & Taras, qui ab Heroe, vt alias dictum est, cum vrbe ipsa nomen est assecutus, nec longè fluens, & à loco, quod Cannetum vocant accolæ à Cannarum copia: Arundinetum ab Arundinibus voce diceretur elegantiore. de vtroque in historia suo in multis verbis agitur. Sunt & multa Græcorum Latinorumq; oppidula, quæ Casalia vocant ab humilium aggregatione casarum: atq; vt à Latinis cõmemorandis incipiam præter Martinam & Gryptalias, Pulsanum videtur, Leporanum, & Monacieium, hoc audio, à Monachis dictum, quorum olim fuerat Cœnobium, Pulsanum à pulsu habitãtium insigni, Leporanum, vel à lepore, qui & insigne est ciuium, vel quasi leporarium corrupta voce, quia olim inclusa habebat animalia in agro vicino Saturia pascẽtia. hæc tria terrarum nomine, cũ mœnibus cincta sint, & suam quoq; habeant arcem, vocantur: quæ verò sequuntur, casalia, quia sunt aperta, lateq; patent omnibus peruia: Fragagnianum, Lecianum, Turricella, Monsmesula, Monsblasius, Ciuitella, & Carosinus,*

A *quod Deiparæ Virginis clarum miraculis tota ferè Italia celebratur. Græcorum quæ extant, siue Albanensium casalia hæc sunt: Sanctus Georgius, S. Marsanus, S. Crisperius, S. Martinus, Faggianus, Rocca forciata, & Bellũ videre. Erant & multa alia, quorũ euersione conditaGryptalias & Martinã oppida, hoc à principe quodã Tarẽtino, illud ab Archiepisc. suo in loco narratur. Sunt & alij fluuij, vt Bradanus, Latus, Lemna, Raschia, Fluuicellus, qui mare exterum & intimum ingrediuntur, sed horum nomina quia apud scriptores non leguntur, propterea satis duxi ita paucis describere. Extendebatur olim Tarentinus ager per totam Iapygiam, & Calabriam: nam & Cic. Leucopetram appellat Tarentinorum: & qui de balneis scribunt, à Leuca tradunt agri Tarentini oppido per totum tractum Tarentinum fuisse olim calidas scatebras, quæ balnea calfaciunt. Galesus ἀπὸ τοῦ γάλακτος dicitur, sicut Galatea; hoc est à lacte, quod album esse constat: vnde Martialis ad Cordubam scribit:*

Albi quæ superas oues Galesi.

Quod si ita est, versus Vergilij in Georgicis.

Namq; sub Oebaliæ memini me turribus altis.
Qua niger humectat flauentia culta Galesus
Corycium vidisse senem,

emendandi sunt in epitheto, & loco, niger, reponatur, piger, sicut reponendum censuit quidem non imperitus Grammaticus, quoniam fluuius ille etiam non longius profluit, etsi aliquib. mæandris tortuosus, nullo aquarum strepitu, vt qui de montis cacumine non cadat, sed instar lacus prope littus exoriatur. Ipse vel posito (quod C *aiunt) pignore contenderẽ legendum, niger, quemadmodum in omnibus cum veteribus tum manuscriptis codicibus legitur. Et Vergilius notationis haud ignarus, quasi subridens nigrum appellauit Galesum, quem fortasse ex vocis symbolo lympidissimum amnem antea opinatus fuerat, quod etiam respexisse poëtam Epigrammatarium non erit absonum credere, quia & aqua & totus ille locus ferrugineus apparet. Quid quod nigrum mare etiam vulgus dicat, & pueri natantes vsq; ad nigrum posse progredi glorientur, & Aquilam multi ab aqua colore, quod fusca sit, dictam velint? Callimachus in hymnis μελαμψήφιδα ἄναυρον, & Homerus Neptunum μέλανθον dixere. poteris etiam & nigrũ Galesum id est, profundum interpretari atq; atrum, vt vulgus etiam Abyssum vocat, sicut πηγὴ μελάνυδρος ab Homero βαθεῖα dicitur. Quid si autem nigrum Galesum dixit, vt nemus nigrum, lucum opacum, & vmbrosum diximus? & vt Propertius (quem locum alibi citauimus) Galesum ipsum vmbrosum?*

Tu canis vmbrosi subter vineta Galesi &c.

F *Taram alterum fluuium à Tara heroë, qui & vrbi nomen dederat, hac ratione appellatum tradunt, quod is dum Neptuno & Ioui rem sacram faceret, vbi ab illis vrbi suæ felicitatem exoptaret in aquam inter victimas conuersus, nunquam alias visus sit. fabulosa quidem res, neque immeritò cum & antiqua sit, & Græcorum mendaciis subiecta. Meminit huius fluuij Appianus Alexandrinus ad hæc verba:* Octauia Cæsaris Augusti soror, Antoniique vxor, cum iam à fratre impetrasset, vt cum marito in colloquium veniret,

A inter Metapontum & Tarentum conuenere ambo: quo loco fluuius eiusdem nominis medius interfluit. Congredientibus ad fluuium illis, fortuna quadam Antonius ex ripa ad occurrentes naues properans scapham solus insiluit, & ad Cæsarē quasi amicum se credens pertransibat: quem cum intueretur Cæsar, imitatus est. sic fluuii in medio ambo conuenere, alterius in ripā vterque descendere velle contendentes. vicit tandem Cæsar, & veluti ad Octauiam Tarentum profecturus in An- B tonii ripa penes eum simul constitit. Tarenti quoque ad eius diuersorium nullo munitus custode pertransiit, & noctu iuxta illum armatis nullis circumseptus conquieuit. similia & ab Antonio postridie gesta sunt. *Est in eodem agro Tarentino trib. ferè vel paulò minus à Gryptalijs Episcopali oppido stadijs distans, iuxta cœnobium fratrum Cappuccinorum, qui vitæ asperitate, & pietate sunt conspicui, quædam Vallis, Foronesum vulgo dicta, aprica quidem illa, sed saxis circundata tophaceis & montanis, pluribus à natura arboribus consita, ex quibus, nonnullæ ad mansuetiorem* C *cultum sunt insitione redactæ, præter eas quæ plurimæ & grandiusculæ ab auis atauisq; possidebantur. locus ab ortu ad occasum meridiemq; serpens extenditur in intima parte canalibus vi imbrium ex collibus descendentium excauatis. ibi rustici multi antehac antra sibi ad domicilia nocturna exciderant, ne semper ad oppidum à labore diurno cogerentur redire. Viri etiam religiosi quamplurimi ad ea se conferre meditationis ergò consueuerunt, aliquos ipsi ætate nostra cognouimus, sed eorum* D *nomina silentio obuoluimus, vt qui certò scimus, si viuerent, nullam de se memoriam, quæ sua erat humilitas, fieri paterentur. Erat olim vallis multis partibus peruia, nunc clausa muro, cuius ambitus mille ferè excedit passus, ita vt difficilior sit aditu, nisi per ianuas ferreis seris occlusas, pessulisq; nulli ingredi licet. Lælius Brancatius Tarentinorum Archiepiscopus, & Gryptaliarum dominus sepiendam occludendamq; ære suo diligenter curauit stratis in ea vijs, cum antea vel volutari, vel turbinari, vel saltibus de saxo ad saxum transilire opus esset. Vndiq; prærupta erant rupes, occulti & præcipites calles,* E *spineta simul & fruteta cum densa tum aspera ingressum alicunde occludebant, inaccessibilemq; reddebant. laudabunt profecto, atq; in cœlum extollent omnes opus hoc immensum, vbi tanti viri sanctissimam cognouerint mentem. Ea quia cito manifestè clarescet, iam enim opus ad Colophonem (vt dicitur) peruenit, necesse mihi esse nō duxi pluribus modò explicare. Vnum scio, illudq; adeò certum, quam quod certissimum, sacras ædes (vnde sacræ vallis sortita est nomen) inde, quæ iam eriguntur, non abfuturas, pauperum hospitium peregrinantium præcipuè* F *fore commodissimum, neq; absq; censu annuo perutili, præter diuinissima secreta: quæ post perspectam Archiepiscopi sententiam cum omnium hilaritate innotescent. Et tandem vt à sinu, agroq; Tarentino videamur aliquādo exire, non erit ab re disserere, an hæc regio Sicilia dici possit, sicut diu ab alijs quæsitum animaduerti, & præcipuè aduersus Thomam Fazelium, qui in sua historia de Sicilia id omnino pernegat. Ælianus in libro de militaribus ordinibus Tarentum his verbis appellat Siciliæ vrbem*: Tarentum autem olim Siciliæ vrbs habuit milites iaculatores, qui equis vecti iaculis breuibus eminus certabant, mox manum cum hoste conferebant. *Scholiastes Theocriti in Amaryllide Crotonem appellat Siciliæ vrbem. eius verba apposui in tertij Idillij hypothesi:* τὰ οὖν πράγματα εἴη ἂν ἐπὶ Ἰταλίας περὶ Κρότωνα τῆς Σικελίας, ὅθεν καὶ τὴν Ἀμαρυλλίδα ὑποτίθεται. *Diodor. Siculus in bibliotheca Tarentum dixit Syracusano excepto, omnium quæ in Sicilia sunt, pulcherrimum. Si tamen germanam quis negauerit lectionem, ipse castigatiorem inueniat, & concedam. Pandulfus Collenucius in Neapolitana historia tradit, hoc regnum à scriptoribus aliquando appellari Neapolis Regnum, aliquando Apuliæ, & aliquando Siciliæ citra Pharum. Suidas in historicis in verbo Philoxenus, ostendens, quid sit prouerbium* Φιλοξένου γραμμάτιον *dicit:* Philoxenus Cytherius cum Latomias Syracusanas effugisset, in quas coniectus fuerat, quòd Dionysii Tyranni tragœdias non approbaret, cōmoratus est Tarenti Siciliæ vrbe. *Et glossa interlinearis in actibus Apostolicis Rhegium Siciliæ vrbem appellat. Sed tamen contendit Thomas Fazelius libro de rebus Siculis primo, tam multorum testimonio innixus veterum auctorum, solam insulam, quæ à cōtinente Italiæ seiungitur, Siciliam appellari, abusuque à Romanis Pontificibus exorto ita appellatum fuisse regnum Neapolitanum. Quin idem auctor est, Alphonsum Regem cum Neapolim magna vi esset adeptus, & vtrique regno dominari cœpisset, absurdo & nouitio titulo vtriusque Siciliæ Regem vocari se voluisse. Ego verò dixerim, ob id duas Sicilias appellari incœptum, quia ex terræmotu auulsa fuit insula ab Italia continente, sicut Cyprus à Syria, Eubœa à Bœotia. qua de re poëta ita cecinit Mantuanus:*

Hæc loca vi quondam & vasta conuulsa ruina
(Tantum æui longinqua valet mutare vetustas)
Dissiluisse ferunt, quum protinus vtraque tellus
Vna foret.

Qua ratione fortasse non à Siculis ex Italia fugientibus, sed quasi Sicilita, hoc est execta, & Græci Rhegio promōtorio, cum eiusdem nominis vrbe antiquissima, vnde diuisum primo apparuit, nomen dedere, quasi auulso & abrupto, sicut verbi Græci, quod est ῥήγνυμι, *etymologia demonstrat.*

De forma, ambitu, & munitione Vrbis: adhæc de Insulis occasum versus sitis.

Cap. VI.

ANtiqua vrbis post Phalanthi aduentum non natiua modō, quam Taras inchoarat forma, vix scitur, vixque conijci signis aliquibus potest, cum & loca aliquando mutarit, nec semel euersa sit. Quantum vero ex ipsa veteris vrbis ruina diuinare licet, huiusmodi illius figuram, ac positionem fuisse dixerim, vt scilicet Pyramidem exprimeret, cuius vtrumque latus, eo quod interno externoque mari allueretur, sinuosum erat: basis vbi maxime vrbs in ipsa latera porrigebatur, hybernum orientem respiciebat: extremæ pyramidis conus ad occidentem æstiuum pertinere videbatur. qua parte Arx tandiu & inaniter ab Annibale obsessa erat.

erat, vbi hodie sita est ciuitas ipsa, quamuis inferiores in interno mari partes aliquot complexa. Verum quoquo te verteris ingentes deletæ atq; incensæ vrbis ruinæ, sed admiranda non occurrunt vestigia publicorum præcipuè ædificiorum. Noua vrbs circumflua siue (vt Græci loquuntur) amphithalassa, oblongæ insulæ, aut longæ nauis habet speciem. A Puppi manufacta est fossa, logis nauibus permeabilis, quæ vtrumq; mare admittit. a Continente Marcus Antonius Philomarinus nobilis Neapolitanus de sedili, plateaq;, quam dicunt Capuanam, iussu Ferdinandi & Alphonsi iunioris, cui strabonis agnomen fuit, mira arte & ingenio abscidi curauit, quũ Turcæ Hydrunte capta inter alias Salentinorum vrbes Tarento, propter summam eius portus opportunitatem imminerent. Eamdem fossam nostris temporibus latiorẽ fieri Philippus Austriacus Caroli Cæsaris filius, Rex nostro sæculo inuictissimus & fidei Christianæ defensor acerrimus mandauit, & operi præfuit Ribera prouinciis tunc præfectus, & hodie Regius Cancellarius, & magni Camerarij Locumtenens. Prora, vbi æstus maris concitatissimus est. fluctibus & refluentibus vndis instar rapidissimi torrentis duplicis quidem, vel propè dixeris Euripi, propter vndarum Lunæ (vt aiunt) motum senis quibusq; horis conuersionem, duobus à piscatoribus notatam nominibus Serra & Chioma pontibus cum ligneis tum lapideis octoginta ferè pass. & amplius continẽti adiungitur, quo in loco frumentarias posse strui molas non semel disceptatum est. habetq; inde difficiliorem oppugnationem. Ambitus aliquando fuit pass. sex mill. hodie non videtur excedere spacium duodecim stadiorũ. Internum & conclusum mare, vbi latissimum est, vix duo perficit milliaria, in circuitu duodecim millia pass. & paulò plus complectitur: at Straboni minor est centũ videlicet vix stadiorum. Eius fauces longo (vt diximus) includuntur ponte, semperq; vel sæuis incidentibus tempestatibus tranquillam & tutam nauibus stationem, copiosissimamq; præbet piscationem. suffocantur aliquãde ipsæ fauces, vt vidimus IOANNIS AVSTRII iussu multo labore exhaustas ad longas ante victoriam in Echinadibus de Turcis habitam, naues admittendas. Felicissimi illius anni primi & septuagesimi supra millesimum & quingentesimum cur æterna non erit memoria, quo Ioannes Austrius tam præsentium quàm sequentiũ temporum decus CAROLI Cæsaris semper Augusti filius fratre à PHILIPPO Hispaniarum Rege Christianissimo, & SENATV Veneto maximè illustri, magnifico, ac prædiuite, ac primum omnium à PIO huius nominis quinto felicissimæ recordationis pontifice maximo, Christianæ classi fœderis Sanctissimi præpositus, Nonis Octobris in insulis Echinadibus, quæ ad Epirum sitæ sunt, trium horarum spacio nouam de Turcis & inauditam adeptus est victoriam, trecentis deuictis triremibus, quorum aliquot summersæ, nonnullæ exustæ, plures captæ, & paucæ ductu Oechalij Calabri Archipiratæ, qui è Christiana religione ad Machometicam barbariem multo antè defecerat, in fugam conuersæ? Muris & turribus vrbs est vndiquaque lapideis munita, ab Austro præcipue & Septentrione omniumq; iudicio olim ferebatur inexpugnabilis. Nam & Turca à Bizantio ad Neapolim, Gallia Parisijs ad

A *Hydruntem, Vrbem Tarento munitiorem se vidisse negabant, quæ terrarum omnium bella & ferre & inferre posset. At hodie tormentis igneis, quas bombardas & basiliscos vocant, ita facilè expugnationi obnoxia, vt Marcus Antonius Columna Romanæ totiusque Italæ gentis gloria vt miserrimam defleuerit. Includitur ab Austro & occidente duobus tenuissimis promontoriis, vbi, vt in tota hac ora ab Hydrunte vsque Neapolim ad explorandum Piratarũ aduentum turres erectæ sunt, quæ à scriptoribus Phari appellantur. in sinistro promõ-*
B *torio fuit olim Græcum Cœnobium de societate magni Basilij sub titulo SS. Viti & Modesti atque Crescentiæ. quorum reliquiæ in æde Ludouico Rege illis dicata religiosissimè seruantur. propè dexterum cui ab hirundinis auis forma Rondinello nomen est, horti sunt cultissimi piratarum præda, & aquatione notabiles. Inter hæc duæ magnitudine dispares iacent insulæ, quæ nullius apud auctores sunt nominis. in Seruianis tamen scholys Electrides, siue Febræ videntur appellari, alias aureæ dictæ sunt insulæ, vel à piscatura non minus mirabili*
C *quàm in sinu Brutiorum Hipponia o, & præcipuè coralliorum: vel quia sedes erant Archipiratarum, vt totos ibi sex menses vidimus aliquando Oechalium, Curtugolum, Dragutem, lucri causa & quotidianæ prædæ hyemare. Ioannes Franciscus Rubeus eques Troianus in historia Neapolitana, quam morte occupatus non edidit, arbitrabatur alterã ex Tarentinis insulis Ogygiã fuisse Calypsus: id autem verum ne sit, qui viderit Punium, iudicabit. Vtraque hodie à sanctis suum quæq; sortita est nomen. maior à diua Pelagia, minor ab A-*
D *postolo Andrea. Est & tertia in ipsis faucibus portus diuo Nicolao dicata iuxta quam prospicitur scopulus, qui à nautis in hydrographia Turrunda scopulus appellatur, non absque diligenti obseruatione prouisus. Temenetida porta apud Tarentinos tam perspicua olim ferebatur denominatione, quàm Troianorum Scæa, Alexandrinorum Canopica, Atheniensium Pyraica, Corinthiorum Teneatica. & hodie Neapolitanorum Capuana cum Regali. Duas modo portas habent, alteram ad Orientem ad Septentrionem alteram: prima*
E *ducit ad Messapiam & totam Iapygiam, secunda ad reliquam Italiam: propè illam Arx est non multum perspicua, propè hanc turris præalta vulgari appellatione Citatella, quæ pontem cum portu defendere videtur. Maiore & aperto mari rupes sunt altissimæ & inaccessæ, vt adigi ad mœnia nullo pacto naues queant. imminetque vrbs ipsa, vt non nisi altioribus scalis multorumque graduum conscendere quis valeat. Incluso & mediterraneo arenosum est littus, & vrbi, quæ inferior inde est, æquale, olim non erat munitum, vt hodie. pi-*
F *scatores eò subducunt lintres & cymbas vbi piscari cessauerint. Illud non videtur prætermittendum mœnia scilicet Tarentinorum non infero & Tyrrheno, sed supero atq; Adriatico mari allui. hæc enim est scilicet L. Flori sententia, hæc eadem colligitur apud Felinum iurisconsultum, qui in historia Regni Neapolitani, quam scripsit iussu Alexandri quincti summi pontificis, dicit, hoc regnum à supero mari ab Imperatoribus Græcis gubernatum, sicut ab infero à nostris: & in Tarentinorum priuilegiis quæ multa sunt, extantque ab anno*

domini millesimo trecentesimo & trigesimo, Constantinopolitanorum Cæsarum atq; imperatorum est mentio, Catherinæ videlicet, Roberti eius filij Philippi, atq; aliorum, sicut in octauo, qui vltimus est libro scribimus. Sed continere me non possum quin Elisij Calentij Epistolam ad Florum de Tarento subscribam, deque eius forma. fuit Calentius vir Neapoli insignis, cum Aragonij regnarent, quando Pontanus, Altilius, Grauina, & Actius immortali ingenio præditi vates diuina carmina factitabant. Adamauit eum Pontanus, & cōtubernalem à puero habuit: suspexit Altilius: Actius verò Syncerus meritis laudibus exornauit. hic ita scribit: Tarentum vrbs altera parte mari, altera lacu abluitur, in quem Galesus fluuiorum breuissimus fluit. Verum & is mari vicissim cōgrediens immiscetur, ideoque ab occolis præ amatore simili Mare appellatur, cuius ambitus passuū millibus duodecim cōstat. Quod si fretum confitebimur esse, tendit initio ad Orientem, mox ad Meridiem declinat, relinqueturque inter duo maria telluris paululum, bouinæ linguæ ad imaginem, qua ciuium domicilia posita sunt. Vrbem ipsam inter geminas aquas longę nauis in effigiem editam, vrbium penè omnium amœnissimam puto, & iucūdissimam, nisi quantum copia rerum ciuibus egestati est pro desidia & inertia. Hic vini, salis, olei, pomorum abundè, piscium plusquā sat est. Croci, amygdalarum quoque satis: puellarum ad fastidium. Quieti locus amplissimus, ac longè remotus ab his, quas duxi esse molestias, rebus. Id volui scire te vt qui oculis egregiam vrbem non videris, animo videas. Vale. *Scribunt Plato, Aristoteles, & Hippocrates, primus in sexto de legibus Dialogo, alter in septimo de Repub. tertius in libello de aëre, aquis, & locis, quomodo erigendæ sint vrbes, & quæ in illis obseruanda sunt, priusquàm congregentur ciues: sed antiquiores vrbis nostræ conditores, qui præcesserunt, natura credo impulsu, ac iudicio multa perspexere in illa ædificanda, nempe quæ ventorum plaga locus iaceret, ac solis occasum ne, vel exortum prospiceret: quæ aquarum erat commoditas: quæ terræ arandæ ac seminandæ qualitas: locus vbi condenda erat, eminentior ac montanus videretur, an campestris & imus: quam formam posset recipere, circularem, an multilaterem: vbi templa, vbi forum, vbi magistratuum palatia essent construenda: quibus muris, terreis an (vt poëta dixit) æneis ferreisq; esset erigenda. Erat Priscis vsus in editis excelsisq; locis vrbes ponere, non quia alterius (vt aiunt) diluuij metu impulsi hoc sibi expedire credebant, sed quia difficilior hostibus accessus erat futurus. sed hæc philosophorum sunt, non historicorum: nam hi quid actum sit, animaduertere debent, quid faciendum illi. Non est non animaduertendum quod scribit Liuius de agro Tarentino, illum ciuibus domitis publicum populi Romani fuisse: Cato Domitio Prætori fuit ab illo mandatum, vt ducenta illius agri iugera darentur Onesimo nobili Macedoni, Pythonis filio, qui Romam se contulit cauens sibi a Rege Macedonum, quem admonuerat, vt pacem cum Romanis haberet seruaretque fœdus ictum cum illis.*

De Principatu Tarentino.
Cap. VII.

IN Octauo qui vltimus est huius operis libro, multa, & fortasse superflua sunt, quæ scribimus de Tarentinorum principibus, initium sumentes à Roberto Guiscardo Gothifredi fratre, Bohemundi, qui deinceps in bello sacro fuit, patre, vsq; ad Philippum Austriacum Christianissimum. Cum igitur actum sit huc vsq; de regione, & agro Tarentino, consentaneum videbatur pauca referre de principatu. Tarentinus igitur principatus vtraq; in sinu descripta cornua in sua olim habebat ditione. Blōdus Foroliuiensis tradit ab Aufido fluuio vsq; ad Zephyrium promontorium, hinc à mari supero, inde à Thyrrheno. Erat animus, vt & vrbes non quidem singulas, sed quæ apud Geographos percelebres sunt, cum fluuijs, montibus, locis, populisq; principatui subiectis adijcere. Verum quia & in principum gestis rebus, præcipuè Ioannis Antonij, & in toto ferè opere nominantur: & nullo negocio à Plinio, Strabone, Pomponio Læto, Solino, Dionysio, Volaterrano, multisque recentioribus eas colligere cuiq; licet, mutato in melius consilio, breuitati potius studere, quam idem sæpe repetere visum est. Sed illud tantum non prætereundum duxi, Marcum Varronem nobiles appellasse vrbes, quæ in tractu Tarentino occiduo sunt, sicut & ad illius æmulationem Propertius nobiles dixit Misenas: vtriusque verba hæc sunt. Varronis: Ad Sybaritanam prædam, in qua sunt Tripodes, Creterræ, Anancæa populo, nobilium Tarentinarum. *Propertij:*

Et te mirantem Thesproto subdita regno
Proxima Misenis æquora nobilibus.

Sed de Brundisio, & propter veteres, qui eò fugati sunt, Tarentinos, & propter Phalanthum, nequiui penitus me abstinere, quin pauca alia hæc subiungam. Brundisium, vulgo Brindisi. Existimant aliqui vocari Brundum insulam, Græci Brendisium, Stephanus Βρεντήσιον. *Vulgatum est, hoc nomine caput cerui significari, non Græca, non Latina lingua, sed Messapia seu Peucetia, quia a ducibus suis vtrunque nomen hæc vltima Italiæ ora assecuta est. Portus ceruino capiti similitudinem exhibet. nam Messapij* βρένδον *ceruum dicunt: cornua magna ex parte vrbem cingunt. toto terrarum orbe est notissimus. vnde Ennius dicit.*

Brundusium pulchro præcinctum præpete portu.

Afranius poëta comicus fabulam scripsit Brund: quam vocem Brundusinos extendit in Nonio Marcello Adrianus Iunius: sed Sext. Pompeius Brundisinam habet. Didymus auctor antiquissimus in Homeri scholiis Brundisium sentit olim dictum Temesin: eius verba in primo Odysseæ leguntur commentario, Τεμέση πόλις Κύπρου. κατὰ δὲ τινὰς Ἰταλίας, ἣν νῦν Βρεντήσιον καλοῦσι. *Interior portus nunc turribus, olim & catena claudebatur: exteriorem hinc atq; hinc scopuli, & insularum obiectus protegit. vrbs quasi peninsula est, inter duo cornua: ab occidente supra dextrum cornu arcem habet miro opere & quadrato lapide, primo à Friderico iuniore Henrici filio, Aenobarbi nepote cōstructū, deīde à Ferdinādo & Alfonso eius filio: nostris dieb. à Philippo Austrio munitam*

munitam. Vrbem quoq; quos è mari non habebat, muris iidem cinxere. Arcem inexpugnabilem in insula, in qua erat templum diui Andreæ Alfonsus rex ædificauit, quæ portus exterioris ostio imminet. Syllius Italicus Brundisij finem esse Italiæ dicit:

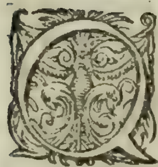
Nec non Brundisium, quo desinit Itala tellus.

Huius vrbis meminit Herodotus in Melpomone, Trogus Pompeius, Strabo, Polybius, Seleucus & alij.

LIBER TERTIVS.

Qui post Phalanthum Reges.

Cap. I.

Vi post Phalanthum Reges fuerint Tarentini, & duces, vsq; ad philosophū Archytam, id prorsus ignoratur: siquidem nulla est de illis continuata series. Sed tamen plane constat apud scriptores haud neglectæ auctoritatis, Tarentinum populum inter cæteras orbis terrarum gentes suum aliquando habuisse Regem. Is à libero tunc populo eligi consueuerat, ac magis officij quam superbæ dignitatis erat nomen, & titulus. Parebat ei Calabria omnis, atq; Apulia, & Tarentum tempestate illa mater erat, & caput omnium ciuitatum, suo cuncta vbique disponens arbitrio. Herodotus in tertio Musarum meminit cuiusdam Aristophilidis Crotomatæ, qui apud Tarentinos rerum potiebatur, quando Darius Demodocen Crotoniatam medicum vnà cum Persis aliquot iuuenibus ad vniuersæ Græciæ loca exploranda misit. ita enim ab ipso medico, qui visendæ patriæ desiderio flagrabat, per Atossam Cyri filiam, Darijq; coniugem, quam cum marito pedis luxatione laborantem curauerat, fuit Dario persuasum. In historia quam Clerici Tarentini habent de aduentu principis Apostolorum Tarentum, Reguli cuiusdam fit mentio, cui Eucadio nomen erat, & cuius filiam cacodæmone obsessam Marcus Euāgelista Petri comes liberauit, quod in Ecclesia Tarentina pluribus enarratur.

De Archyta Tarentino.

Cap. II.

Constat apud Diogenem Laertium plures fuisse Archytas: nos & si Tarentinum mathematicum quærimus, omnes tamen commemorare haud pertæsum est. nam vt Thebano Herculi, quicquid huius nominis reliqui fecerint, poëtæ tribuunt, ita & permulta aliorū illustria ac præclara facinora, qui Archytæ dicti sunt, ciui illi nostro, vel Historici reliquorum ignari adscripserunt. fuit igitur Archytas vnus Mytilenæus, & is musicus, cuius haud indignum est credere Athenæum meminisse, & illum vocasse ἁρμονικόν, qui scripsit ὀψαρτυτικά; hoc est, de condiendis obsonijs, cui cum daretur probro, quod dum caneret non exaudiretur, respondit: instrumentum pro se loqui. Alter sequitur, qui de agricultura scripsit, quamuis & hic Tarentinus videri possit, qualis Pierio Valerio in Hieroglyphicis visus est. docuit is inter cætera, cauendum, ne in Vinetis aliquid seminetur, Brassica præcipuè, vtpote quæ vitibus egregiè sit contraria. nam quæ suæ naturæ siccitas est, multo indiget humore, vitibusq; consita alimentum trahit.

A *Tertius poeta erat Epigrammatarius. Quartus & his additur, cuius proferunt librum de Machina. Quintus noster est Tarentinus, Hestiei filius iuxta Suidam, vel Mnesarchæ, vel Mnesagoræ, qui claruit circa sextam, & nonagesimam Olympiadem, Platonis æqualis, Pithagoreus philosophus, cum esset Persarum Rex magnus Artaxerxes vndecimus, qui in Hester libro Assuerus conicitur. quod tempus si ad mundi totius annos reduxeris, octingentos inuenies, & paulo plures supra quatuor millia. Si Romanum imperium perquisieris, inuenies eum floruisse secundo post quadringentesimum vrbis conditæ, &*
B *sexto cum Platone conuersatum vsq; ad trigesimum tertium, quando de voluptate disseruit. Laudatur in Archyta animi magnitudo, sed illi præfertur mansuetudo, qua iracundiæ dominabatur, sicut de Nestore Pylio tradit Galenus medicus: & philosophi etiam ipsi inquiunt, irritabiles esse optimorum sæpe virorum animos, & eosdem sæpe placabiles. cuius virtutis encomion vno in loco Cicero, & eum secutus Valerius multis verbis scribunt. nam & in libro de Rep. secundo:* Sed imitor *(inquit)*
C Archytam Tarentinum, qui cum ad villam venisset, & omnia aliter inuenisset &c. *cuius quidem loci verba cum manca sint, addam quæ in Tusculanis quæstionibus de eadem re scriptum reliquit:* Qui habent vlciscendi vim, differant in tempus aliud, dū deferuescat ira: deferuescere autem certè significat ardorem animi inuita ratione excitatum. ex quo illud laudatur Archytæ, qui cum villico factus esset iratior, quo te (inquit) modo accepissem, nisi iratus essem? quam eandem animi modestiam ha-
D buisse etiam legimus Platonem, qui aduersus seruum ventri deditum ira percitus vocato sororis filio Speusippo, abi, dixit, hunc verberato, nam ego nimia exagitor ira. *Quanti autem fecisset Archytas amicitiam, idem Cicero docet in Lælio his verbis:* Verum igitur est illud, quod à Tarentino Archyta (vt opinor) dici solitum nostros senes cō memorare audiui ab alijs senibus auditum: si quis Cœlum ascendisset, naturamq; mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuauem illam ad-
E mirationem ei fore, quę iucundissima fuisset, nisi aliquem, cui narraret, habuisset. *Verborum obscœnitatem, sicut Ælianus in varia historia docet, assiduè vitauit, vt qui modestissimus: cum verò necessitas aliquando postularet, absurdius aliquid dicere, non profatus est, sed id quidem tacuit, inscripsit autem in pariete, mōstrans quod dicendum erat, neq; vt diceret, cogi vnquā potuit. Celebrantur, vt huius sicut aliorum philosophorum, ac ducum Apophthegmata: nam & aliquando, humanum genus omnium animantium vaferrimum*
F *considerans dicebat, quemadmodum difficillimè piscem sine spinis inuenias, sic & hominem qui non dolosum spinosumq; quiddam habeat admixtum.* Solertis est hominis, *(inquit philosophus)* similitudinem longè distantibus in rebus cernere, quemadmodum dixit Archytas, idem arbitrum, atque aram esse, quia vtroque confugit, qui iniuriam passus est. *in philologia dicit Volaterranus Archytam solitum disserere, omnem communitatem constare ex tribus, dominante, dominato, & legibus. præterea meliorem imperare o-*

portere, peiorem imperari. Cum autem Eratosthenis legisset Hermen dixit hoc carmine: χρειὼ πάντ᾽ ἐδίδαξε, τί δ᾽ οὐ χρείω κεν ἀνεύροι, *Necessitas omnia edocuit: Quid enim necessitas non inueniret? Ferunt quidam non indiserti Archytam consuluisse, vt si quis manè trans-glutiret cor Vpupæ, vel Hirundinis, siue Mustelæ, siue Talpæ eo adhuc viuente, & palpitante, conferre ei ad memoriam, reminiscentiam, intellectum, ac diuinationem. Omnia censuit proportione moueri. Animam dixit ad exemplum vnius compositam, quæ ita illocaliter dominatur in corpore, sicut vnum in numeris. Scripsit multa, vt ex Stobæo constat* περὶ τοῦ ὄντος: *id est, de ente,* περὶ ἀρχῶν, *id est de principiis:* περὶ νοῦ καὶ αἰσθήσεως, *id est, de mente, & sensu,* περὶ τῆς σοφίας, *id est, de sapientia. De ente hæc leguntur ex prædicti auctoris Eclogis Ethicis, atque physicis, quas Latinitate donauit Gulielm. Canterus.* Valde falli mihi videntur, qui de quauis re duas contrarias ferri posse credunt sententias, vtranque vel veram, vel falsam. at ego primum hoc nefas duco, siquidem nec pulchrum pulchro, nec album albo contrarium est, sed pulchrum, ac turpe, album ac nigrum inter se contraria sunt. sic etiam verum falso contrarium ponimus, nec duas veras sententias, vel duas falsas, sed alteram veram, alteram falsam: non n. qui animum hominis laudat, corpus reprehendit, contraria dicit, nisi etiam qui de cœlo, ac terra agat de eodem agere dicamus, siquidem duo sunt illa non vnum. quid a. verbis opus? etenim qui Athenienses dixerit doctos, & qui ingratos nequaquam contraria dixerit: cum enim inter se contraria pugnent, in eodem hic iam duo cernuntur. *De principiis sic disserit:* Duo necesse est rerum esse principia, alterum seriem ordinatorum, & finitorum, alterum inordinatorum & infinitorum complectens: & illud quidem effabile, ac rationis particeps, tum res continere, tum definire, & componere, semperque rebus adiunctum rationeillas, ac numero producere, vniuersoque naturam, & speciem largiri: hoc v. nec effabile, nec rationis particeps tum composita lædere, tum ad ortum progredientia dissoluere, semperque reb adiunctum sibi eas similes reddere. Et quoniam duo contrariorum sunt principia, quod alterum boni sit, alterum mali causa, duæ quoque rationes requiruntur, altera boni auctoris, naturæ, altera mali. quapropter tum artis tum naturæ opera, hæc duo primum nanciscuntur formam & substantiam, quarum illa certum quid esse rem facit, hæc illam subiecta recipit. atqui nec substantia per se potest formam recipere, nec illa hanc vestire. sed maior aliqua requiritur caussa, quæ substantiam ad formam perducat, eademque prima sit, ac potentissima, quam quidem vocari conuenit Deum. itaque tria iam sunt principia, Deus, substantia, & forma. Deus quidem opifex, & motor: substantia a. materia, ac mota: forma verò ars: at vnde mouetur à motore, substantia. iam quia quod mouetur contrarias habet in se corporum simplicium vires, contraria a. compagem quandam & copulam desiderant, numerorum vires, ac proportiones & Arithmeticas, Geometricasque demonstrationes oportet assumere, quæ substantiam cum forma compingere, & copulare possint. nam per se quidem substantia forma caret, formæ a. admota formam accipit, & compositionis rationes.

A ac similiter si quid mouetur, oportet aliquid esse quod per se moueat, quocirca tria sunt ponenda principia, substantia, forma, quodque per se mouet, nec cernitur: quod quidem non tantum existere oportet, sed etiam menti præstare, menti autem præstat, quem Deum vocamus. Itaque æqualis quidem ratio ad effabilem, & rationis participem naturam, inæqualis a. ad rationis expertem, & ineffabilem pertinet. Ea vero substantia est, ideoque in hac non absque hac ortus, & interitus cernuntur. *Et paulo post:* Rerum

B cognitionis principium de iis quæ cernuntur sumitur. ea v. partim intellectu, partim sensu percipiuntur, hoc mobilia illo immobilia, quorum priora mente, posteriora sensu iudicantur. Quæ a. non cernuntur, partim scientia, partim opinione comprehenduntur, illa mobilia, hæc immobilia. Ac tria quædam requiruntur, quod iudicet, quod iudicetur, & ad quod iudicetur, quorum primum est mens, ac sensus, alterum ratio, tertium id quod cernitur, id quod partim intellectu, partim sensu percipitur. Iudicat porro rationem mens nunc rei in

C intellectu, nunc sensu perceptæ inhærens, vnde & figurarum ac numerorum captiones in Geometria existunt, & verisimiles in Politicis, ac Physicis artes, & factorum causa. etenim harmoniam quidem duplam rationem habere, intellectu percipitur: conuenire a. hanc rationem, sensus docet: qui etiam Mechanici secundum intellectum figuras, numeros, & proportiones vsurpat, ac effectus ad sensum referuntur, quandoquidem in materia, & motu cernuntur. Denique rei caussam nemo cognouerit, nisi eius naturam ante

D considerauerit. ac natura quidem cuiusque mente iudicatur, caussa a. & modus ratione, & sensu: ratione quidem cum aliquid necessariò efficitur, sensu v. cum sensus affertur testimonium. De mente, & sensu hæc habentur: Sensus quidem in corpore ponitur, mens a. in anima nam vt illud eorum quæ sub sensum cadunt, ponitur principium, ita hæc eorum, quæ sub intellectum. etenim multitudinis quidem est numerus mensura, longitudinis autem pes, ponderis vero trutina, rectitudinis denique norma: eodem pacto corporum quidem

E sensus est mensura, rerum a. intelligendarum mens principium, ac mensura. Præterea mens quidem rerum naturæ primum intelligendarum est principium, sensus a. nobis. siquidem vt illa principium est animæ, ita hic corporis. mens porrò de præstantissimis iudicat, sensus de vtilissimis: siquidem vt sensus corporis ministerii caussa procreatus est, ita mens amplioris eiusdem curæ. præterea mens scientiæ principium est, sensus opinionis: siquidem vt hic sub sensum cadentium habet functionem, ita sub intellectum cadentium illa. Iam quæ

F quidem sentiuntur, mouentur ac sunt communia, quæ autem intelliguntur, consistunt ac sunt singularia: similiter quoque sensus ac mens se habent. etenim sensus quidem, ad id quod sentiri potest, refertur: hoc a. & mouetur & mutatur, nec vnquam quiescit, ideoque tum magis ac minus, tum melius ac peius sentitur: mens v. ad id quod intelligi potest, refertur: hoc a. nunquam mouetur, ideoque nec magis nec minus, nec melius aut peius intelligitur. Iam quemadmodum mens primum & exemplum conspicit, ita sensus imaginem & secundum: siquidem vt mens non simpliciter hominem considerat, ita simpliciter sensus orbem solis vel fabri: præterea mens quidem diuidi nequit,

velut Monas aut punctum: similiter nec quod in-
telligitur, quoniam forma, nec finis est, nec termi-
nus corporis, sed rei tantum descriptio, quatenus
res est: sensus autem diuidi potest. eorũ enim quæ
sunt, alia sensu, alia opinione, alia scientia, alia de-
nique intellectu comprehenduntur, & corpora
quidem quæ subsistunt, sensu comprehenduntur,
opinione autem quæ formas habent & imagines,
velut homo quiddam hominis, ac triangulum
quoddam trianguli: scientia vero quæ necessariò
formis eueniunt, vt in Geometriæ figuris, intelle-
ctu, denique cum ipsæ formæ tum scientiarum
principia, vt ipse circulus, ipsum triangulum, ipse
orbis. Iam in anima quoque nostra quatuor cer-
nuntur cognoscendi facultates, mens, scientia, o-
pinio, sensus, quorum duo rationis principia
sunt, mens ac sensus, duo fines, scientia, & opinio:
cum porrò simile semper à simili cognoscatur, ef-
ficitur, vt mens quæ sub intellectum cadunt, co-
gnoscat: scientia quæ sub scientiam, opinio, quæ
sub opinionem, sensus quæ sub sensum. *Hæc om-
nia ex Stobæo. Scripsit præterea Archytas multos libros
de sapientia, quam in rebus omnibus dominium quoddã
excelsum habere, vt in sensibu de visu, in anima de sensu,
in sideribus de sole dixit:* Nam visus longissimè ten-
dit plurimasque rerum formas intuendo comple-
ctitur: & mens quasi Regina quodcunque opus
est ratione, & excogitatione perficit: ac visus qui-
dam, visque est rerum præclarissimarum: & Sol i-
pse oculus est, atque animus totius naturæ, per quẽ
scilicet omnia cernuntur, gignuntur, nutriuntur,
augentur, fouentur: Homo vero animantium o-
mnium longe sapientissimus, vim quippe habet il-
lam, qua speculari omnia possit, ac scientiam pru-
dentiamque ex omnibus elicere, vt in quo Deus
maximus rationem impresserit ac signauerit, vbi
rerum species omnium distinguerentur, distinctæ
significationesque forent nominum, & verborũ,
sic vt loca etiam certa vocum sonis assignata sint.
*Archytas cum seruis abundaret quamplurimis, illorum
liberis vsq; adeo oblectabatur, vt cum illis frequentissi-
mè luderet, ac plurimum inter conuiuia illorum præ-
sentia delectaretur, quod quidem, & alijs quàm pluri-
mis, & potentia & sapientia præditis accidisse narrant
scriptores. nam & Hercules quos in certaminibus subi-
bat labores ludicris alleuiabat, quiq; Iouis & Alcmenæ
filius prædicabatur, cum pueris admodum ludere non
grauescebat. Sed & Euripides eundem Deum intro-
ducit, fingitq; dicentem:* ludo, ac laborum recreat me
gratissima vicissitudo, *Socrates etiam aliquando
deprehensus est ab Alcibiade ludere cum Lamprode
adhuc infante. Agesilaus verò arundini insidens equi-
tabat cum filio puero, & cum quidam risisset: nunc
(inquit)* tace, cum vero & ipse pater euaseris, tunc
patribus dicito. *Volaterranus ait, Cosmum Medicen
iam senem & patriæ principem nepotib. paruis collusisse,
& ex his cuidam auenam in medio foro aptasse. Is (vt ad
Archytam reuertamur) diutius Tarentinorum prin-
ceps enituit, emicuitq; atq; vt nõnulli volunt septies ci-
uibus præfuit. cum cæteri plusquam annum imperare le-*

A *ge prohiberentur. Cum exercitui præficeretur, dictator
creatus, & à ciuibus suis, & à circumuicinis Græcis, nũ-
quam ab hostibus fuit superatus, sæpe cum victoria domũ
rediJt, spolijsq; onustus. creditur autẽ hoc illi accidisse, quia
(vt Plutarchus refert in Politicis) magna fides est Ar-
chytæ à suis præstita, sicut & Bato cuidam, & quamplu-
rimis alijs à suis quibusq; populis habebatur. quod si alij
ducibus etiam exteris Tarentini ita fuissent obsecuti,
ad tantam cladem, quanta postea videbitur, non peruo-
nissent, & ipse etiam Archytas cum semel cederet inui-
B dia, quam ex optimo regimine contraxerat, sese imperio
abdicauit, nec multo post vidit suorum ciuium exercitũ
in ius ac potestatem cessisse hostium. Nobilissimus hic Py-
thagoreus fuit primus, qui mechanica mechanicis vsus
principijs, exposuit. primus motum organicum descripti-
oni Geometricæ admonuit ex dimidij Cylindri sectione,
duas medias secundum proportionem sumere, quærens ad
cubi duplicationem. primus (inquam) in Geometria cu-
bum, vt Plato in sua testatur repub. adinuenit: & in Mar-
cello Plutarchus Eudoxo Gnidio, & Archytæ adscribit
C machinamentorum artem, vt qui varietate quadam
exornare Geometriam studuerunt. laudatur inprimis
tanti viri ingenium à philosopho, &* simul *(inquit)* opus
est, vt pueri habeant exercitationem aliquã, & Ar-
chytæ organum rectè repertum est, quod pueris
dant, vt in eo occupati, illa, quæ sunt domi non frã-
gant, nescit enim pueritia quiescere. *hinc adagium
illud apud Græcos natum* Ἀρχύτου πλαταγὴ, *Hoc est,
Archytæ crepitaculum, à Suida annotatum, & in homi-
nem vehementer garrulum, obstreperumq; dictum: neq;
D absurdè torquebis in eos, qui naturæ vitio, quouis loco,
quauis de re, & apud quosuis, quiduis, garriunt, quales
Græci* λάλους, ἀμετροεπεῖς, ἀκριτομύθους, *&* πολυ-
μύθους, *appellant. Latini Garrulos, locululeios, Rabulas,
Blaterones, & Linguaces. Sed neq; hoc in loco prætereun-
dum arbitror, quod ad ingenij Archytæ ostentationẽ lau-
datissimum scribit Agellius. nam & mirus quoddã, atq;
admirabilius videri poterit.* Sed *(inquit)* id quod Ar-
chytam Pythagoricum commentum esse, atq; fe-
cisse traditur, neq; minus admirabile, neq; tamen
E vanum ęque videri debet: nam & pleriq; nobiliũ
Græcorum, & Phauorinus philosophus memo-
riarum veterum exequentissimus affirmatissimè
scripserunt, simulachrum columbæ è ligno ab Ar-
chyta ratione quadam, disciplinaq; mechanica fa-
ctum volasse, ita erat scilicet libramentis suspensũ,
& aura spiritus inclusa, atq; occulta concisum. libet
herclè super re tam abhorrenti à fide ipsius Pha-
uorini verba ponere. Ἀρχύτας Ταραντῖνος φιλό-
σοφος ἅμα καὶ μηχανικὸς ὢν ἐποίησε περιστερὰν
ξυλίνην πετομένην, ἥτις εἴποτε κάθησεν, οὐκ ἔτι ἀ-
νίστατο μέχρι γὰρ τούτου. *hoc est*, Archytas Tarenti-
nus philosophus pariter, & mechanicus vir, Co-
lumbam ligneam fecit volantem, quę si vnquã ob-
sedisset, præterea non exurgebat. *Artem hanc ma-
chinandi, in qua Eudoxum (vt diximus) Gnidium ha-
buit socium, multis varijsq; geometricis cælaturis exor-
nauit subtiles & occultas artis propositiones machinarũ
formis mortalium oculis subijcere adorsus. id Plato ægrè*

 tuliss

tulisse fertur, vt qua ingenij essent, sensibus subiicerentur: nec frustra ille auguratus, futurum aliquando vt machinandi ratio philosophia auulsa alterius esse crederetur, quod postea accidit militaribus inclusa artibus, atque inserta. quo quidem in genere Archimedes multo post traditur tantum studio atque ingenio profecisse, vt iactare solitus dicatur, si alterum terra globum nactus esse, se alterum alteri applicaturum. Habuit Archytas discipulos quamplurimos, sed Empedoclem Suidas nominat, Eudoxum Gnidium Aristoteles moribus modestũ, pauperem, tenuisque fortuna, Geometram, Astronomũ, medicum, philosophum, legiferum, & voluptatẽ summum bonum esse dicentem: Philolaum Crotoniatam apud suos maxima auctoritatis: Sed in voluptate, si tamen non animi voluptatem intelligimus. Epicurum Eudoxus, vel Eudoxum Epicurus est secutus. Nam Cicero in Catone maiore differentem adducit Archytam contra voluptatem: erat enim tertia hac senectutis vituperatio, quod eam dicebant voluptate carere.

Archytæ oratio contra voluptatem.

O Præclarum, exclamat, ætatis munus, siquidem id auferat à nobis, quod est in adolescẽtia vitiosum: Accipite (*inquit Cato*) optimi adolescentes veterem orationem Archytæ Tarentini magni in primis & præclari viri, quæ mihi tradita est cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatẽ hominibus dicebat à natura datam, cuius voluptatis auidæ libidines temerè & effrenatè ad potiũdum incitarẽtur. hinc patriæ proditiones, hinc rerum publicarum euersiones, hinc cum hostibus clandestina consilia, & colloquia nasci dicebat. nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret. stupra verò & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari nisi voluptate. Cumque homini siue natura, siue quis Deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum quam voluptatem: nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, nec omnino in voluptatis regno virtutẽ posse consistere. Sed quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebat tanta incitatum voluptate corporis, quanta percipi posset maximè, nemini censebat fore dubiũ, quin tandiu, dũ ita gauderet, nihil agitare mẽte, nihil ratiõe, nihil cogitatiõe, cõsequi posset. quocirca nihil tã detestabile, tãq; pestiferũ quam voluptatem: siquidem ea cum maior esset atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite patre eius, quo in Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Beturius Coss. superati sunt, locutum Archytam Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat: cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. Æmylio, Appio Claudio Coss. reperio. *Huic Archyta orationi contra voluptatem, ita per Catonem sum-*

A *matim & memoriter recitata, non esset ab re nostri instituti apponere qua Athenaus refert pro voluptate ex persona Polyarchi: historia tamen ea est quam Aristoxenus refert in Archyta vita. Dionysius iunior legatos misit Tarentum inter quos fuit Polyarchus cognomine Delicatus, non dictis solum verum etiam factis corporis voluptatibus addictus, Archyta familiaris, nec omnino alienus à philosophia. qui Archyta ad lucum (erat is Tarenti locus) obuius, cũ eo spatiatus est interim dũ disputantem audiret, (inciderat enim quæstio ac consideratio, de cupiditatibus, ac in vniuersum de voluptatibus*

B *corporeis) multa pro voluptate respondit, qua ibi qui volet, legat: inueniet enim qua differat exẽplo Regis Persarum, & sui Dionysij Tyranni sexcentorumque aliorum. Philosophiam, & contemplatiuam vitam non temerè multi peregrinã dixẽre: nam multos inuenias philosophos, qui discendi studio nunquam peragrare orbem terrarum destiterunt, sicut fecit Pythagoras Samius, qui sexagesima peracta (vt infra dicetur) Olympiade in nostra hac floruit ora: sicut fuẽre Empedocles, Heraclitus, Democritus, Anaxagoras. Apollonius adiit Gym-*

C *nosophistas, & Indos: Anacharsis Scytha Atticos, Regina Saba Solymos: Plato Ægyptios, & demum ad audiendum Archytam Tarentinos, quem à piratis captum redemit ære suo Archytas, & seruũ atque discipulum habuit in Pythagorea philosoph.a: hi sunt versus latinitate donati, quos de hac re affert Ioannes Tzezes,*

A Polide nauarcho quidem genere Spartiata
Platonem philosophum emit Archytas,
Philosophus & iste quidem, verum Pythagoreus,

D *Seruum autem habens docuit philosophiam*
Ipsum Pythagoream.

Fuit inde inter Platonem libertate donatum & Archytam ipsum magna arctaque familiaritas. vnde traditur quod cum Dionysius iunior Siracusis Tyrannus Platonis tertiò videndi, & eius philosophia desiderio flagraret, Archytam, ac cateros Pythagoreos qui per ea tempora Syracusas recesserant, induxit, vt vades ipsi pro eo existentes Syracusas illum accerserent, qui Archidamum Syracusanum Archyta imprimis familiarissimum, quemque vnicè Plato amabat, Athenas miserunt: sed & ipse

E *Dionysius plu es Sicilia oratores viros apprimè nobiles, & triremes ad Platonem transmisit cũ literis, quibus minabatur, nisi Syracusas remearet, nunquam se D onem, vt promiserat, reuocaturum. Erat is Platoni carissimus, quem omni disciplinarum genere erudierat, cognati praterea, soror, atque vxor, Dionem per literas cõmonebant, vt omnino Plato Siracusas veniret, si ipse patriam ac suos cernere aliquando speraret. His omnibus Plato Syracusas tertiò venit, vbi cum Dionysio familiarissimè versatus, non destitit vsque adeò tyrannidem obiicere Dionisioque reuocationem, quam intra annum spoponderat, repetere, vt iratus tandem tyrannus ex arce eũ remiserit, & extra arcem manere iusserit, cumque cognouisset ad Theodotum suum inimicum profectum, nũquam amplius in suas ades vocauit, sed inter conductitios milites habitare pracepit, qui cum illum, obsecuturos se in hoc Dionysio existimantes, interimere vellent, Dionysius obstitit. Qua re cognita Plato Archytam, & cateros Pythagoreos, qui Syracusis recesserant, quo in*

discrimine

discrimine esset, per certum nunciū facit certiores: debere A *id animaduertere qui eius fuerint vades. Conueniunt omnes, & Salmiscum, qui ex ipsis vnus erat, cum triremi ordinis triginta remorum ad reposcendum Platonem ad Dionysium legatum mittunt, atq; ita Plato à Dionysij ereptus sæuitia, quam & Philoxenus Dithyrāborum scriptor fuerat antea expertus, Athenas, commeatū Rege sibi suppeditante, est reuersus. Addit Plutarchus in Dione, quod antequam Platonem à se dimitteret, Dionysius per epulas, & familiarissima eum habuit officia, & tale quid dixisse à multis commemoratum narrat:* B *Complura de nobis Plato & grauissima certè crimina tuis denunciabis æqualibus, & studiorum socijs: cui subridens ille respondit, haud tanta disciplinarum fieri potest in Academia mendicitas, & inopia, vt tuis de rebus quidquā commemorare vacet. Extant adhuc duæ Platonis ad Archytam epistolæ quæ familiaritatem illorū apertissimè indicare videntur, in quarū altera quæ nona est, consilium dat amico contemplari semper volenti, ne honestam simul, & necessariam deserat actionem. Altera vero, quæ duodecima simul, & vltima, nobis argumento est quam liberalis, & simplex fuerit Plato, vtpote* C *qui arctiora quædam commentaria sua nondum absoluta Archytæ crediderit. Primæ autē epistolæ verba hæc sunt:* Plato Archytæ Tarentino bene agere. Venerunt ad nos Archippi, Philonidisque familiares ferentes epistolam quam eis dederas, ac de rebus suis quæ oportuit nunciantes. Publica quidem ciuitatis negotia absque difficultate peregerū: neq; enim admodum laboriosa erāt. Te vero narrauerunt permoleste ferre quod à publicis ciuitatis oc- D cupationibus liberari non valeres: quod igitur dulcissimum vitæ genus sit, agere sua præsertim, si quis talia elegerit facienda omnibus fermè manifestum est. Sed illud quoque te considerare oportet, nullum nostrum sibi soli natum esse, sed ortus nostri partem sibi patriam vendicare, partē parentes, partem amicos: multa insuper pro temporum diuersitate nobis accidere, quibus vita nostra occupata est: Vocante igitur te patria ipsa ad Remp. gubernandam, absurdum fortasse esset non E parere, præsertim cū simul accidat, vt aditus prauis hominibus relinquatur, qui nulla ipsius quod optimum est ratione proficiscuntur ad publica. De his ergo iam satis. Echecratis autem curā habemus in præsentia, habebimusque in posterum & sui gratia & patris eius Phrynionis, & propter ipsum adolescentem.

Alterius epistolæ hæc sunt verba:

Plato Architæ Tarentino bene agere. Mirum est quanta cum voluptate commentaria abs te missa F accepimus, eorumque auctoris ingenio delectati sumus. Visus quidē nobis est vir ipse dignus maioribus illis iam olim suis. Ferunt virorum decem millia fuisse, qui ex omni Troianorum, qui sub Laomedonte successere, numero, vt fabula tradit, præstantissimi fuerunt. Commentaria verò quę tu per literas à me petis nondū absoluta sunt: qualiacumq; tamē sunt ad te misi. de custodia vero idē sentimus ambo, quapropter nihil cohorta- A tione opus esse videtur. *Sed & ipsius Archytæ epistolam ad Platonem subscripsi.* Archytas Platoni bene agere. Facis tu quidem rectè, quod nobis te conualuisse ex ægritudine significasti, de Damiscoidem nuncians. de Commentariis autem curauimus, venimusq; ad Lucanos, ibique conuenimus Occeli nepotes. Quæ igitur de regno, legibus, iustitia, omniúque generatione, & ipsi habemus, & ex his quædā misimus: reliqua modo sperari non possunt, cum inuenta fuerint, ad te deferentur. B *An autem vera sit epistolæ inscriptio quam præmisimus, bene agere, non sat scio: quoniam Archytas cū Pythagoreus fuerit cū cæteris Pythagoræ scholaribus, repudiatis inscriptionibus* χαίρειν; *idest gaudere, &* εὖ πράττειν *id est bene agere, quibus Cleon & Epicurus vtebantur,* ὑγιαίνειν *induxit; hoc est, bene valere, existimans huiusmodi compellationem & animi, & corporis esse maximè congruentem, & simul omnia intra se mortalium bona complecti. Sed neq; fortunæ tela profugit Archytas: nam & de illo, vt de Platone diximus legitur, quod cū discen-* C *di studio flagraret, multas peragrauit oras, captusq; aliquando à piratis, & venditus seruiuit alijs, fuitque redemptus. Qui & vltimum vitæ diem habuit infelicissimum sicut Venusinus poeta suo deflet carmine:*

Te Maris & terræ, numeroq; carentis arenæ
Mensorem cohibent Archyta
Pulueris exigui propè litus parua Matinum
Munera —— ——

Sentit enim in illa prosopopœia, mari obrutum Appulo tantum virum, cui nihil profuit fuisse philosophum, D *Geometram, & patriæ administratorem.*

Me quoque deuexi rapidus comes Orionis
Illyricis notus obruit vndis.

Verba sunt, vt fingit poeta, Archytæ qui omnes commonens nautas docet, precaturq; nautā vt cadauer curet sepeliendū;

At tu nauta vagæ ne parce malignus arenæ
Ossibus & capiti inhumato
Particulam dare: sic quodcumq; minabitur Eurus
Fluctibus Hesperiis Venusinæ
Plectantur syluæ te sospite, multaq; merces
E *Vnde potest, tibi defluat æquo*
Ab Ioue, Neptunoq; sacri custode Tarenti.

Hæc de Archyta, cuius vitam Aristoxenus & ipse Tarentinus scripsit collecta sunt.

Commemorantur, & alij illustres viri qui inter Tarentinos recensentur.

Cap. III.

ARchytam Philosophum diximus Pythagoreum, non quia adolescēs Pythagoram habuerit præceptorem: nam inter vtrumq; multa concurrere sæcula. Flo- F ruit siquidem Pythagoras, vt ex Eusebij chronico colligitur circa finem Olympiadis sexagesimæ tertiæ, & moritur circa Olympiadem septuagesimam, quod tempus ab anno Vrbis conditæ CXXVIII vsque ad CCLV. extenditur: Archytas autem, quem Platoni æqualem diximus, floruit anno Vrbis conditæ CCCCII. qui respondet Olympiadi centesimæ: quin & Liuius reprehendit illos, qui sentiunt Numam Samij philosophi fuisse auditorem, & describit tempus doctrinæ Pythagoreæ his verbis. Auctorem

doctrinæ

doctrinæ eius, quia non extat alius, falsò Samiū Pythagoram edunt, quem Seruio Tullio regnante Romæ centum amplius post annos in vltima Italiæ ora circa Metapontum Heracleamque, & Crotonē iuuenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. *Quodcumque igitur tempus verum duxeris, iam clarissimum tibi erit Archytam non potuisse inter Pythagoræ iuuenes studia æmulantes esse, dum ille viueret. dictus tamen est Pythagoreus, quia is Pythagoræ hæresi erat addictus, sicut Peripatetici dicuntur, non illi tantum, qui Aristotelem viuum audierunt, sed & omnes qui illius doctrinam sectantur. Hic igitur Pythagoras non Tarentinus, sed Samius, vt plerique sentiunt, fuit vel Tyrrhenus, vt Aristoxenus cum Aristarcho, & Theopompo tradit, vel Tyrius vt vnus Neanthes suspicatur. verum quia, & ipse in Italia Tyrannidem aliquando exercuit, vt in Mithridatico bello ostendit Appianus, & Tarenti, præter Crotonem sæpissime versabatur, vt alibi dictum est, quia & Tarenti mortuus est, propterea inter illos qui ex hac vrbe per celebres fuerunt, reposui, de quo pauca hæc collegi. Scripsit Pythagoras περὶ τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης, de rubro mari: herbis & oleribus vescebatur, fuit & paucissimi potus frugi[illegible]emq; sibi adeo rationem victus indixit, vt sæpius melle solo contentus fuerit. Apollodorus Arithmeticus auctor est Pythagoram Diis immolasse, ac sacrificasse Hecatombem, quod inuenisset in triangulo rectis angulis constante lineam quæ recto angulo subtenditur tantum valere, quantum aliæ eundem angulum continētes, hypotenusam vocant: vel quia duabus propositis figuris sui dissimilib. & inæqualib. tertiā inuenisset, quæ alteri qdē æqualis, alteri v. similis esset. Notatur auctore Suida illud prouerbiale de Pythagora αὐτὸς ἔφα. ipse n. vt oratiōi suæ, & vitæ auctoritatē conciliaret, in cōgressib. aiebat, ipse dixit: ac si diceret, non meus sed Dei est sermo. De animarum transmigratione ab ipso ineptè posita scripsimus in vita Ennij. Habuit vxorem quæ dicebatur Theano, ex illa suscepit filiam Damoa, & filium Thelaugem, qui patri successit, ac iuxta quosdam Empedoclis, qui fuit prior Archytæ discipulo, præceptor. mortē eius ita describit Hermippus:* bello inter Agrigentinos, & Syracusanos exorto, exiit Pythagoras cū sociis, vt Agrigentinis contra Syracusanos opem ferret. sed cum Agrigentinis ac sociis in fugā versus campum circuiuit fabarum, inde extractus à Syracusāis fuit interfectus, reliqui capti ad triginta cremati sunt Tarenti, quia primariis ciuitatis contraibant, & ab eis in Reip. administratione dissentiebant: *Extat Græcum epigramma de Pythagoræ interitu iocosum quidem illud, sed ex hac historia ortum:*

Αἰ αἰ Πυθαγόρης τὸ τόσον κυάμȣς ἐσεβάσθη,
καὶ θάνε δὴ ταφύτοῖς ἄμμιγα τοῖς ἰδίοις.
χωρίον ἦν κυάμων, ἵνα μὴ τȣ́τȣς δὲ πατήσῃ,
ἐξ ἀκραγαντίνων κατθαν' ἐνὶ τριόδῳ.

Heu heu, Pythagoras quid vile legumen adorat?
Quem in propriis fama est occubuisse fabis.
Nam ne fortè fabas fugiens calcaret in agro,
Tandem ab Agrigentino cæsus ab hoste perit.

A *Dionis cuiusdam Tarentini qui fuit ductor exercitus, virq; apprime fortis, & rei bellicæ sanequam peritus, meminit Plutarchus in Græcanicis problematibus, & ab hoc fluxisse refert adagium, hæc potior, hæc victrix αὕτη κρείσσων: multa apud Adagiographos leges. Nicomachus vnus ex Tarentinis imperatoribus, qui vt Mathematicus clarissimus de Arithmetica, & musica scripsit: verum apud Suidam sex reperiuntur Nicomachi, & nullus dicitur Tarentinus: vox hominis sonat pugnæ victorem, sicut Nearchi nouum principem, quo de egit* B *Cato in oratione Archytæ aduersus voluptatem. Aristoxeni musicj Tarentini volumina de Harmonia nostra etiam tempestate passim leguntur Latinitate donata sub Antonio Gogauino interprete Grauiense. Scripsit & sequentia vt passim videre est apud Athenæum.* τȣ̃ Ἀρχύτȣ βίον, *hoc est Archytæ vitam:* περὶ αὐλητῶν, *de tibicinibus,* περὶ αὐλῶν καὶ ὀργάνων, *de tibiis & organis:* περὶ μȣσικῆς *de Musica.* πολιτίας, *de Repub.* σύμμικτοι συμποτικοὶ, *confusi cōuiuales:* συγκρίσεις, *Comparationes,* ὑπομνήματα, *compendiosi & breues* C *commentarij. Genus illud saltationis quod in manibus plurimum exerceret motum cæteris anteferebat, cum esset musicus. Hic dixit animam esse quandam harmoniam, qua de re dixit in Tusculanis Cicero. Sed hic quidē quāuis eruditus sit, sicut est, hæc magistro cōcedat Aristoteli, canere ipse doceat: bene enim illo proverbio Græco præcipitur, quam quisque norit artem in hac se exerceat. Neq; solum Aristotelem habuit præceptorem, sed & patrem primò, qui dicebatur Spintharius, deinde Lampum Erythræum, postea Xenophilum Py-* D *thagoreum. Sed Aristoteli morienti, quod Theophrastum in scholæ successione sibi & aliis præferret, conuiciū dixit, cuius rei hæc fertur historia. Cum ad extremū vitæ periculum ægrotaret Aristoteles, ac iam desperata salus esset, coiuere ad eum discipuli, atq; rogarunt, quandoquidem ipse in discrimine esset vitæ, & humana forent fragilia atque incerta, iam inde eum in doctrina præficeret, quem ipse maximè omnium probasset. Tum Aristoteles cum ante obitum id se facturum pollicitaretur, haud multò post vinum se cupere inquit, aut Lesbium, aut Rhodium: iussit vtriusque poculum sibi affer-* E *ri, cumque illa vicissim delibasset:* Lesbium *(inquit)* hoc perquam suaue est & amœnum, Rhodium & hoc probandum, & bonum. *quo quidem facto nemini dubium fuit quin Theophrastum & Menedemum suo iudicio anteferret, quando Lesbius origine alter erat, Rhodius alter. hoc eius iudicium persapiens (quoniam aliter discipulis interrogantibus supra hoc non respondit) caussam pro euitanda cæterorum discipulorum inuidia fuit. Dixit enim quodammodo & non dixit. Nec ta-* F *men ea cautela vitare potuit, quin aliqui perinde quasi non rectè spreti ab eo atq; posthabiti offenderentur, eorumq; vnus fuit Aristoxenus, quem Lucianus vocat parasitum Regis Nelei, quemadmodum Euripidem Archelai, & Anaxarchum, atq; Aristotelem Alexandri. Fuit Dicæarchi æqualis, & Mantineæ degit, quæ in Peloponeso est, & in regione Arcadiæ. In musicis, suos habuit sectatores, qui Aristoxenij dicti sunt, vt Pythagorei. Heraclides Tarentinus scripsit librum, qui inscribitur συμπόσιον, id est, conuiuium. Adduxit*

in

in quæstionem, sicut legitur apud Athenæum, an prima mensa inferenda sint, bellaria, vt mos est quibusdam in locis Asiæ, & Græciæ, an non, sed post cœnam? nam cœnatis si apponantur, copiosior cibus in ventrem, ac intestina cum iam subierit, quæ post eduntur nuces, quia bibendi cupiditatem, vt delectationem irritant, ingesto cibo immixtæ inflant, & alimentum iam sumptum corrumpunt, ob natiuam earum ad concoctiones difficultatem, & contumaciam, supernatantemq; pinguedinem, vnde fiunt cruditates, & ventris intempestiuæ deiectiones. Scribit idem in conuiuio, acetum foris adhibitum externas partes, intro sumptum ventrem adstringere, tumores autem discutere: quod humores in nobis varij misceantur. Docuit ibidem non esse bibendum, antequam mediocris cibus sumatur, & is præcipuè, qui familiaris sit, & consuetus. Dixit Bulbum, cochleam, oua, & similia, quæ glutinosum quidpiam habent, & viscidum, diutiusque in ventre morantur, & intermixta detinent humores semen gignere, quia prima illorum natura eandem cum genitura speciem & potestatem habet. De Melone dixit ὑγιεινόν vocari, quod è terra suauis prodeat. Alij contendunt hoc dixisse de cucumere anguino, Sicyon Græci vocant, à verbo κυεῖν, quod est, vel osculari, vel vtero gerere, quoniam eo cibo Venus accenditur. Dubitabat idem & percontabatur post esum ficuum, an aqua gelida bibenda sit, an calida: qui calidam malunt, illos (inquit) hoc suadere, quod animaduertant, sordidas manus aqua calida totas confestim purgari, & hoc exemplo credibile putent in ventriculo ficus è vestigio dissolui, præsertim cum extra corpus nostrum aqua calida ficuū continentes partes distrahat, & in tenues portiunculas liquatas diuidat, frigida vero illas contrahat, & cogat. E diuerso qui frigidam bibendam sentiunt, sic ratiocinantur: frigidæ potione ob eius grauitatem, quæ insident ventriculo deorsum protrudi, non admodum belle ventriculum habere post esum ficuum, quia æstuosus & imbecillus reddatur: quamobrem quidam extemplo merū bibunt: aquam porro frigidam in ventriculum acceptas illas depellere. est autem dicebat, post sumptas ficus largius & affatim bibendum, ne in ventriculo subsistant, sed ad inferiorem intestinorum partem dilabantur, scripsit & multa alia, vt testantur medici, de pulsu, de simplicibus, de herbaria, de compositionibus pharmacorum, de Catapotijs, de Icesio nigro: eius experimenta sæpe refert Galenus in decabiblo. scripsit & pharmaca compotoria speculationis, quo tempore nondum tantis delicijs incumbebant fœminæ. Disputauit & experimento docuit femur, vbi repositum fuerit, manere iam, nec semper abrumpi neruum, vt alij contendunt, sed relaxari interdū & iterum contrahi. Audiuit Manthiæ Herophileum medicum: inuenit & machinam, qua expugnandis hostium mœnibus vtebantur Romani, sicuti auctor est Moscus libro quem scripsit de Machinis, & multa alia leges in Athenæo. miror Volaterranum huius non meminisse, neq; ante illum Suidam. Non laudatur à Cornelio Celso in curatione quartanæ, quod sentiret primis diebus ducendam aluum, deinde abstinendum vsq; in septimum diem. Heraclitus Tarentinus si omnia vera sunt, quæ in deipnosophistis Athenæus scribit, interfuit Alexandri nuptijs, qui inter cantantes citharam pulsauit, & ipse cantans: sicut & inter præstigiatores fuit Scymnus Tarentinus lepidissimus, cum quibus & Alexis etiam Tarentinus Rhapsodus, ingenij dexteritatisque suæ specimen exhibuit. vocarunt autem illum Rhapsodum, quia frequenti hominum conuentu alienos versus recitabat, accinendo, vel vt nonnullis placet, quia ex tempore carmina componeret, concinnaret, & tanquam sueret. quod vulgo Italorum comporre all improuiso dicitur. Iccus Tarentinus medicus fuit celeberrimus, qui septuagesima floruit Olympiade, hoc est, circa annum mundi septingentesimum post quater millesimum, & circa Vrbem conditam ducentesimum & quinquagesimum tertium, quando Pythagoras (vt supra visum est) moritur. hunc Veneris tradunt expertem. Sed Pausanias Iccum dicit fuisse Athletam, de quo ad hæc quidem verba loquitur: Iccus Nicolaidæ filius Tarentinus Olympiacam coronam, vt Pancratiastes de Quinquercio cœpit: ac deinde in sequentibus fuit Athletarum magister sui temporis præstantissimus. Tanta fuit viro huic gloriæ libido cara; vt toto vitæ tempore castus vixerit, ne Venereo concubitu corpus eneruaret, fieretq; propterea inutilior ad certamen. *ex cuius exemplo forsan in arte dictum videri poterit ab Horatio:*

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit fecitq; puer, sudauit & alsit,
Abstinuit Venere & vino.

Et idem Iccus locum dedit apud Græcos prouerbio ἴκκου δεῖπνον, *id est, Icci cœna : vt commemorat Eustathius, quo vita parsimonia notatur. Addam & quæ de eodem scribit Ælianus:* Taurus gregis dux, cum ab altero gregis duce fuerit superatus, se in quendā locum ab alijs segregat, & semetipsū nō alieno impulsu, sed sua spōte exercet, atque ōni cōtentione cornibus, calcibus, vnguib. certat, cornua quidem in arbores infligit, pedibus puluerem spargit, cæterisque exercitationibus se accommodat, vaccis se continet, atque à Venere se abstinet, & libidini suæ moderatur, quemadmodum Iccus Palęstrita Tarentinus, quem etiam Plato toto certaminum tempore omnis coitus expertem permāsisse affirmat. At enim Iccum ratione prȩditum, atque Olympiorum cupidum simul & gloriæ sensu affectum nihil admodum mirum videri debet emendatè, & summa corporis castimonia vixisse, nam ei præmia proposita videbantur illustria, pinus Isthmica, laurus Pythica, oleaster Olympicus: tum verò sperabat se, quoad viueret, circumspiciendum esse, & cum è vita excesserit, magnam laudem ex ea re adepturum. *Verba autem Platonis hæc videri possunt in legibus:* Num igitur de Tarentino Icco non audiuimus, qui propter Olympica aliaque certamina artificioso circa hæc studio tēperantiam simul & fortitudinem animi consecutus nullam vnquam in toto exercitationis suæ tēpore Venerem agnouit. *Addit Volaterranus in Anthropologia in hoc apostolicum illud deprehendi posse : qui in stadio currunt, omnes ab omnib. abstinent, & hi quidem vt corruptibilem coronā accipiant,*

accipiant, nos autem vt incorruptam. Zeusis cuiusdã A
Tarentini medici meminit Galenus in libris Epidemiorũ
& ipse pictorem Zeusim Heracleotem Tarentinum cõ-
tenderem, cum dicat Aristoteles Tarentum quondam
Heracleæ nomen habuisse. historiam supra attigimus. A-
pollodorum etiam non modo Citieum, sed & Tarentinũ
citat Plinius, & eum de venenorum remediis scripsisse
tradit. In Atticis apud Pausaniam, neq; non apud Ste-
phanum Nigrum legitur maximè celebre fuisse nomen
Nicoclis Tarentini supra omnes ferè Cytharœdos, cuius
monumentum erat iuxta aram Zephyro erectam, Ce- B
rerisq; ac Proserpinæ templa, quibus cum Minerua &
Neptuno honores habebantur. Eumeus Cytharœdus Ta-
rentinus, de quo nonnulli celebris inter neotericos nõinis
Grammatici exponunt verba Horatij in arte,

Sic priscæ, motumq; & luxuriam addidit arti,
Tibicen, traxitq; vagus per pulpita vestem,

Afferentes Luciani verba in libro, πρὸς ἀπαίδευτον πολλὰ βιβλία ὠνούμενον. *Sed verius* εὐάγγελος *appellatur. sic enim apud Græcũ auctorẽ incipit historia:* Ταραντῖνος εὐάγγελος τοὔνομα τῶν οὐκ ἀφανῶν ἐν τῷ Τάραντι. &c. *Huius autem cytharœdi vanitas* C
ea erat, qualis ab auctore ad Herennium in quarto rhe-
toricorum libro describitur: Ante oculos: *(inquit)*
ponendi negocij causa sumetur similitudo per col
lationem sic. Vti Cytharœdus cum prodierit o-
ptimè vestitus, palla inaurata indutus, cum chla-
mide purpurea, coloribus variis intexta, & cum
corona aurea magnis fulgentibus gemmis illumi-
nata, cytharam tenens exornatissimam auro ebo-
reque distinctam: ipse præterea forma, & specie D
sic & statura apposita ad dignitatem, si cum ma-
gnam populo commouerit expectationem his re-
bus, repente silentio facto vocem emittat acerbis-
simam cum turpissimo corporis motu, quò meli-
lius ornatus, & magis fuerat expectatus, eò ma-
gis derisus, & comtemptus eiicitur: ita si quis in
excelso loco, & in magnis ac locupletibus copiis
collocatus fortunæ muneribus & naturæ commo-
dis omnibus abundabit, si virtutis. & artium quę
virtutis magistræ sunt egebit, quò magis cæteris E
rebus erit copiosus, & illustris, & expectatus,
eò vehementius derisus & contemptus, &
omni conuentu bonorum eiicietur. *An*
autem hic Euangelus fuerit ille Comicus poeta, cuius
meminit Athenæus, qui fabulã scripsit ἀνακαλυπτομένην, *quiq; scripsit de re militari, vt refert Plutarchus in Phi-*
lopœmene, haud scio: cum idem ante me ignorauerit Vo-
laterranus. Rhinthon Tarentinus Phylax ab eodẽ Pau-
sania citatur, qui tragica ad ridiculum transtulit, cuiusq;
δράματα *octo & triginta, cum Comica, tum Tra-*
gica, sed quæ non extant, feruntur. Athenæus in Am-
phitryone, & Hercule Rhinthonem nominat. Donatus
Rhinthonicas comœdias ab actore censet appellatas. ve-
rum Rhinthon non vt actor, sed vt poeta commendatur,
& actor comœdiæ genus mutare, vel constituere non
potest. De hoc pauca quæ sequuntur reperies apud Cice-
ronem scribentem ad Atticum: Illud tamen vel m
existimes, me hanc viam optimatum post Catuli
mortem nec præsidio vllo, nec comitatu tenere:

nam vt ait Rhinthon οἱ μὲν οὐδὲν εἰσιν, τοῖς δ' οὐδὲν μέλει. Alii quidem prope nihil sunt, aliis autem
nihil curæ est. *Hic fuit vocatus Temulentus, seu nu-*
gator, quasi qui blande res tragicas ridiculis accommo-
daret & luderet non in ridiculosis, sed contrà garriret.
Suidas tradit filium fuisse figuli sub primo Ptolemæo, &
illum appellat auctorem Hilarotragœdiæ, quæ est Phy-
lacographia: quæ nomina facta sunt ab hilaritate tra-
gœdiæ, & excubiarum descriptione. Sed & Deipnoso-
phistæ in nono libro meminere Sciræ cuiusdam Tarentini
qui Italicæ comœdiæ auctor fuit. Est & apud Suetoni-
um in clarissimorum grammaticorum catalogo Crassiti-
us quidam Grammaticus Tarentinus, cuius verba hæc
sunt: Lucius Crassitius genere Tarentinus ordi-
nis libertini, cognomine Pasidis, mox Pausam se
transnominauit. *Hic initio circa scenam versatus est,*
dum Mimographos adiuuat: deinde in Pergula docuit
donec commentario Smyrnæ edito, adeò in claruit, vt
hæc de eo scriberentur,

Vni Crassitio se credere Smyrna probauit,
Desinit indocti coniugio hanc petere.
Soli Crassitio se dixit nubere velle,
Intima cui soli nota sua extiterint.

Sed cum doceret Romæ iam multos ac nobiles, in his Iu-
lium Antonium Triumuiri filium, vt Verrio quoque
Flacco compararetur, dimissa repente schola transijt ad
Q. Sextimij philosophi sectam. multi Surrentinum tra-
dunt, vt diximus in oratione quam de laudibus Lalij
Archiepiscopi habuimus. Hegesippus Tarentinus multa
scripsit, ἀδελφοὺς *id est fratres,* ὀψαρτυτικὰ, *hoc est*
de condimentis, vel condiendis obsoniis, πλακουντοποιϊκὰ συγγράμματα, *de placentis conficiẽdis. passim*
de hoc ait Athenæus: multa apud Hegesippum in
fratribus, & de arte culinaria dicta sunt. & Hege-
sippus Tarentinus id cõfici prodidit ex elixa carne
deraso pane, Phrygio caseo, anetho, & pingui
iusculo &c. *Quibus in verbis Gandaulon condimenti*
genus intelligit. At cum placentarum nomina multi tra-
diderint, tecum hæc communicabo, non ignarus Callima-
chum in indice omnigenerum scriptorũ recensuisse Æ-
gimij, Hegesippi, Metrobij, atque etiam Phati libros de
placentis conficiendis. scripsit & φιλεταίρους hoc est a-
micos & necessarios, quo de libro hos refert versus:

Epicurus sapiens flagitante quodam
Sibi vt diceret, quod nam illud sit bonum
Quod inuestigant assiduè? voluptatem esse respondit.
Euge vir optime, ac sapientissime,
Manducatione præstantius nullum fuerit
Tum bonum, inquit, voluptas si bonum est.

Apud Pausaniam libro Eliacorum priore siue dixeris
F *quinto, celebratur Hippotion quidam Tarentinus sta-*
tuarius, qui Herculis sagittis in Altis (nomen Vrbis
est) muro dicauit signum, in Nemea leonem conficientis.
eius verba hæc sunt Amasæo interprete: In eodem ve-
rò Altis muro Agrigentinorum inclusa sunt do-
na & Herculis signa duo nuda, ætate puerili, vnus
item ad eius similitudinem expressus, qui sagit-
tis in Nemea Leonem confecit. hunc cum Leone
dicauit Hippotion Tarentinus. Nicomedis alte-
rum opus est. *Ab eodem Pausania in libro Eliacorum*
posteriore

posteriore põitur quidã Anochus Adamatæ filius Tarentinus, q de stadio & repetito curriculo victor statuã promeruit. opus Ageladæ Argiui. Omnes ferè medici in hoc cõueniũt insaniæ genera tot esse, vt penè illa nullus exactè adhuc cõnumerauerit: sed Leonicus in varia historia raras admodum nonnullas nouasq; insanias ab Aristotele in libro de rebus auditu mirabilibus, & Plutarcho sumptas affert: ex illis vnam collegimus, vt quæ institutum nostrum non omnino dedecorat. Tarenti *(inquit)* idem auctor refert, cauponem fuisse quendam, qui noctibus quidem fureret, interdiu vero si quis alius proprio exercitio diligenter operam nauaret, cæterum noctu etiam dum insaniret sua illum solerter omnia custodisse ait. siquidem tabernæ clauẽ, quam sub zona ferre solitus esset, nunquam amisisse, quinimò multis plerumque *(vt fit)* illam clauem subducere tentantibus semper custodisse, diligenterque conseruasse affirmat. Præfecto classis Philoxeno *(Plutarchi verba sunt in Alexandro)* apud se Tarentinum Theodorum eximia facie pueros venales habentem diuertisse scribente, & nũ emere vellet percontante, persępe vociferans, æquales rogauit, quid nam olim tàm obscœnum de se Philoxenus animaduertisset, vt hęc illi probra compararet? scribens etiam ad Philoxenum post multa in illum maledicta & conuitia ipsum cum suis mercibus Theodorum Mangonem malam in rem mittere iussit. *Polybius sicut testatur Athenæus in assentatoribus meminit alterius Heraclidis Tarentini, quem ipse Athenæus Proclidem appellat: cuius verba hæc sunt, quamuis historia alium sibi locum adscisceret:* Erat Heraclides, cui Philippus Argiuorum Rex mãdauerat, vt Rhodiorum naues infestaret & perderet, natione quidem Tarentinus, ex manuariis opificibus ortum trahens: verum singulariter ad vecordiam & astutiam instructus. primum enim in ætate tenera corpore suo palàm fuerat abusus, deinde cũ ingenio sagaci esset, auctuarius factus est, & erga humiles seuerus, & audax, erga præstantes verò adulantissimus. Hic initio quidem patria pulsus, quod videretur ciuitatem Tarentinorum clãculum prodere Romanis, cum politicam potentiam non haberet, sed architectõ existẽs, & propter quasdam numerorum structuras claues portæ, ad mediterraneam partem ducentis in potestate sua haberet; cum autem ad Romanos profugisset, ac rursus illinc Tarentũ ad Annibalem scripsisset, ac misisset, præsentiens fugit ad Philippum, apud quem tantum fidei & potentiæ consecutus est, vt ad tanti regni subuersionem prope maximus auctor factus sit. Terra, *inquit Varro,* in Asiam diuisa est, & Europam: Asia enim iacet ad Meridiem & Austrum: Europa ad Septentriones, & Aquilonem. Asia dicta est à Nympha, à qua & Iapeto trahitur Prometheus. Europa ab Europa Agenoris filia, quam ex Phœnice Mallius scribit Taurum portasse, quorum egregiam imaginem ex ære Pythagoras Tarenti fecit. *sed aduerte non Pythagoram in numeris excelsum fuisse statuarium, sed Rheginum alium eiusdem nominis, qui Græcis quidem literis apprimè eruditus fuit statuarius, & effictor clarissimus, discipulus Clearchi Rhegini, in plastice arte celebris, vt si quis alius, de quo multa leges præter Plinium, apud Pausaniam præcipuè in sexto libro, qui est Eliacorum posterior. Extant apud Græcos duo adagia, quorum primum est* Μῦς ἄρτι πίσσης γευόμενος, *Mus nunc picem gustans: alterum,* ὅσα μῦς ἐν πίσσῃ *quanta mus apud Pisam, vtriq; videtur dedisse caussam pugil quidam Tarentinus, cuius meminit Suidas, qui sentit prouerbium in eos dictum,*

B *qui multum vicerunt labore. Pugil enim Tarentinus iste Pisæ certans, multos habuit aduersarios, multisque acceptis plagis vix tandem vicit centesima Olympiade: eius nomen fuit Mus. Sed & Diodorus Siculus Smicrinæ cuiusdam Tarentini meminit, qui fuit victor in stadio inita Olympiade sexta supra centesimam, quo anno Athenienses principem Aristodemum, Romani Caium Sulpitium, & M. Valerium Coss. habuerunt. An autem ille fuerit Smicrines, qui Archippam amauerat, quæ a poeta Tragico postea requisita fuit, viderint alii.*

C *Diogenes Laertius in Pythagora Lysidem Tarentinum Pythagoricumq; philosophum commendat, is cum Thebas profugisset, Epaminondæ summi illius imperatoris præceptor fuit, suisque illum monitis accendit, vt summarum gloriam rerum adipisceretur. qua de re sic legere est apud Æmilium Probum: Philosophiæ præceptorem habuit Lysidem Tarentinum Pythagoreum, cui quidem sic fuit deditus, vt adolescens tristem & seuerum senem omnibus æqualibus suis familiaritate anteposuerit, neque prius eum a se dimiserit, quam doctrinis tantò*

D *antecessit condiscipulos, vt facilè intelligi posset pari modo superaturum omnes in cæteris artibus. multa de eodem legito apud Pausaniam in Bœoticis. scripsit Lysis de institutione, de ciuilitate, & de natura. extant & nonnullæ epistolæ, & ea imprimis ad Hipparchum, vbi in hunc modum loquitur de Pythagora:* Aiunt plurimi publicè te id quod Pythagoras semper inhibuerat philosophari, qui cum Damonis filiæ commentaria sua commendaret, iussit ne cui extra domum ea traderet: ea vero cum ingenti pecunia posset illa dis-

E trahere omninò noluit, inopiam quippe patrisq; monita auro pretiosiora censuit, idque cum esset mulier. *Ad Epaminondam Lysidis discipulum spectat, quæ scribit Plutarchus in opusculo de Socratis genio:* Quid, *inquit,* aiebat Theanor? Epaminondas suam sententiam non profert, eadem institutus disciplina? tum pater renidens: tale, inquit, est eius ingenium taciturnum, & cautè ad loquendum se dans, audiendo & discendo inexaturabile, itaque etiam Spintharus Tarentinus cum eò hic non ex-

F iguum tempus versatus frequenter dicebat, in neminem se hominem suæ ętatis incidisse, qui & plura nosset, & pauciora loqueretur. *Cleanthes Tarentinus Clearcho teste inter conuiuandum eloquebatur omnia versibus, vt & Pamphilus Siculus: qualia hæc sunt:*

Da quod bibam.
Perdicis crus.
Matulam aliquis mi porrigat.
Placentam aliquis mihi dato.

Ita

Ita scribit Athenæus, apud quem inuenies Stratonē quoq; Tarentinum, qui in conuiuijs dithyrambicos versus imitabatur auctore Aristoxeno. Philolai & Euryti Tarentinorum meminit Laertius in Pythagora, qui & ipsi fuerunt Pythagorei, præceptores Zenophili Chalcidensis ex Thuria, Plantonis, Echecratis, Dioclis, Polymnesti Phliasiorum. De Ennio multa scribit præter explicationes in illum elegantissimas Hieronymus Columna, ad quem misi commentarios per breues in vitam huius poëtæ à Petro Crinito scriptam in libro de poetis Latinis. sciri autem nunquam verè potuit, fuerit ne Tarentinus, an Rhudiensis, quoniam eum Rhudiæ genuere vetustæ, & Cicero in oratione pro Archia Rhudium appellat hominem, & Suidas poetam Romanum, & Messapium, quē Ælianus laude dignum esse tradit. nam dum Scipionem canit, & virum illum magnificè extollere studet, solum Homerum ait pro dignitate laudare posse Scipionē. Rursus Eutropius qui in fine secundi libri tradit primo Punico bello Ennium natum, Tarentinum censet, sicut & Eusebius. sed hoc quoniam alibi discussimus, prætermittamus. Illud certissimum & ab omnibus receptum, quod à Catone Romam translatus in Monte Auentino habitarit parco admodum sumptu contentus, vniusq; ancillulæ ministerio, cumq; Romæ suum tandem obijsset diem, in Scipionis monumento via Appia sepultus, inde paulò post eius ossa Rhudias patriam asportata. Sed & Pacuuium in scribendis historijs apprimè nobilem Brundusinis nollē tollere: sunt tamen qui cum Tarentinum tradant, & Quinti Ennij ex sorore, vel ex filia nepotem, ac Tarenti egisse, & illi seni ab Actio scripta sua recitata, ibiq; tandem nonagenarium diem obijsse, non ignorare debent, quibus non ingratum est Eusebii chronicon, quibusq; nō displicet multiplex Agellii lectio. Aulum Licinium poëtam, qui & Archias dictus est, à Tarentinis non modo multis præmiis, sed & ciuitate donatum tradit Cicero in oratione, quam pro illo habuit: Erat, inquit, Italia, tunc plena Græcarum artium, ac disciplinarum, studiaque hæc in Latio vehementius, tum colebantur, quam nunc iisdem in oppidis, & hic Romæ propter tranquillitatem Reip. non negligebantur. itaq; hunc & Tarentini, & Rhegini, & Neapolitani ciuitate, cæterisq; præmiis donarūt, & omnes qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. *hæc ille. Callistratus Iureconsultus in libris digestorum sub titulo de re iudicata, in lege, Diuus Adrianus, meminit cuiusdā Iulij Tarentini. hunc multi crediderunt iureconsultū, sed vt ibi legitur, fuit reus testium perfidia condemnatus. Inter Neotericos non mediocris laus data est Laureto philosopho Tarentino, apud Marinum Frecciam, sicut apud Hesychiū inter veteres in verbo* γαλεοί, *Phanodemo, quem adiungit Rhinthoni poetæ. Quod autem nonnulli Pogium secuti, Trebellium, vt ipsi dicunt, & Sulpitium, Sybillam tradant Delphicam Tarenti ortam ante aduentum Phalanthi, & Romuli, qui eam consuluit Romanis suis leges daturus, tempore floruisse, id ego nusq̄ legi, atq; miror Onufrium, cuius negotium fuit de rebus Romanis & de Sybillis copiosè scribere, hoc non animaduertisse, vt omittā Suidam & Lactantium, qui de Sybillis etiam per quam multa scripsêre. Verisimilius esset credere librariorum incuria, vt accidit, lectum aliquando esse pro Tyburtina Sybilla Tarentinam, vocum affinitate, quamuis non sim oblitus apud Liuiū obseruari Sybyllæ (quam tamen ipse non nominat) aduentum in Italiam, sed ea fortasse fuit Erythræa, quam Romulo Rege vixisse tradit diuus Augustinus. Extant adhuc in Græcorum florilegio multa Tarentini Leonidæ Epigrammata, quorum aliqua hæc sunt, & plura ad Latinam formam versa.*

Λεονίδου Ταραντίνου.

Ἴξαλος εὐπώγων αἰγὸς πόσις ἔν κοτ' ἀλωῇ.
Οἴνης τοὺς ἁπαλοὺς πάντας ἔδαψε κλάδους.
Τῷ δ' ἔπος ἐκ γαίης τόσον ἄπυε, τεῖρε κάκιστε,
Γνάθμοις ἡμέτερον κλήματα καρποφόρον.
Ῥίζα γὰρ ἔμπεδος οὖσα, πάλι γλυκὺ νέκταρ ἀνύσσοι ἐπὶ σπεῖσαι σοι τράγε θυομένῳ. (σει,

Insiliens hircus inter vineta racemos
Exedit teneri palmitis ore nouos.
Visceribus terræ vox execrabilis exit,
Hoc buccis germen pessimè perde tuis.
Radix dum salua est, non deerit fundere nectar,
Et Baccho fies victima sacra Deo.

Λεονίδου Ταραντίνου.

Ὁλκάδα πῦρ μ' ἀνέφλεξε, τόσην ἅλα μετρήσασαν
Ἐν χθονὶ τῇ πεύκαις ὡς ἐμὲ κειραμένην.
Ἣν πέλαγος διέσωσεν ἐπ' ἠόνας, ἀλλὰ θαλάσσης
Τὴν ἐμὲ γειναμένην εὗρον ἀπιστοτέρην.

Ignis me exussit: pelagusq; remensa profundum
Ad terram veniens ardeo tota pice.
Quam toties pelagus seruauit, perdere terra
Ausa est, & genitrix impia, mitis aqua.

Λεονίδου Ταραντίνου.

Ἄστρα μὲν ἠμαύρωσε, καὶ ἱερὰ κύκλα σελήνης,
Ἄξονα δινήσας ἔμπυρος ἥλιος.
Ὑμνοπόλους δ' ἀγεληδὸν ἀπημάλδυνεν Ὅμηρος,
Λαμπρότατον μουσῶν φέγγος ἀναχόμενος.

Astra, quis ignorat? Luna cyclosq; rotasq;
Obtenebrat Phœbus dum meat ille polo.
Sic quotquot fuerint vates, veteresq; nouosq;
Perdis Homere canens carmina gesta ducum.

Λεονίδου Ταραντίνου.

Θῆριν τὸν τριγέροντα, τὸν εὐάγρων ἀπὸ κύρτων
Ζῶντα, τὸν αἰθυίης πλείονα νηξάμενον.
Ἰχθύσι ληϊστῆρα, σαγηνέα, χηραμοδύτην,
Οὐχὶ πολυσκάλμου πλωτῆρα ναυτιλίης.
Ἔμπης οὔτ' ἀρκτοῦρος ἀπώλεσεν, οὔτε καταιγίς,
Ἤλασε τὰς πολλὰς τῶν ἐτέων δεκάδας.
Ἀλλ' ἔθανεν καλύβῃ σχοινίτιδι, λύχνος ὁποῖα
Τῷ μακρῷ σβεσθεὶς ἐν χρόνῳ αὐτόματος.
Σῆμα δὲ τῷ δ' οὐ παῖδες ἐφήρμοσαν, οὐδ' ὁμόλεκτρος,
Ἀλλὰ συνεργατίνης ἰχθυβόλων θίασος.

Therina Nestoreum, dederant cui retia victum
Cui nanti cessit incola Mergus aquæ.
Anteaq; qui coluit, pisces tulit orbe sagenæ,
Non multi remis nauita nauigij.

Non

Non vis Arcturi rapuit, non Ægidis horror,
Annorum decadas soluit & ossa senis.
Ast animam efflauit, qui iuncea tecta teneret,
Vt lychnus longo tempore sponte perit.
Pignora non tumulum decorant, non coniugis ardor,
Sed comiti comites hæc pia busta parant.

Λεωνίδου Ταραντίνου.

Πολλὸν ἀπ' ἰταλίας κεῖμαι χθονός, ἔκ τε Τάραντος
Πάτρης, τοῦτο δέ μοι πικρότερον θανάτου.
Τοιοῦτος πλανίων ἄβιος βίος. ἀλλά με μοῦσαι
Ἔστερξαν, λυγρῶν δ' ἀντὶ μελιχρὸν ἔχω.
Οὔνομα δ' οὐκ ἤμυσε Λεωνίδου. αὐτά με δῶρα
Κηρύσσει μουσέων πάντας ἐπ' ἠελίους.

Sum procul Italica terra, patriaque Tarento
Et iaceo, & mortem vicerat iste dolor.
Erronum vita hæc non vita est: ipse sororum
Musarum cœtu diligor atque choro.
Atque Leonidæ haud periit, sed viuet in æuum,
Plures spero dies nomen habere meum.

Λεωνίδου Ταραντίνου εἰς Ἀφροδίτην.

Τὰν ἐκφυγοῦσαν ματρὸς ἐκ κόλπων ἔτι
Ἀφρῶ τε μορμύρουσαν εὐλεχῆ Κύπριν,
Εἶδως Ἀπελλῆς κάλλος ἱμερώτατον,
Οὐ γραπτόν, ἀλλ' ἔμψυχον ἐξαμάξατο.
Εὖ μὲν γὰρ ἄκραις χερσὶν ἐκθλίβει κόμαν,
Εὖ δ' ὀμμάτων γαληνὸς ἐκλάμπει πόθος,
Καὶ μαζὸς ἀκμῆς ἄγγελος κυδώνιά.
Αὐτὰ δ' Ἀθάνα, καὶ Διὸς συνευνέτις
Φάσουσιν, ὦ Ζεῦ, λειπόμεσθα τῇ κρίσει.

Effugientem matris de finibus adhuc
Spumaque frementem pulchri tori Cyprim,
Doctus Apelles pulchritudinem desideratissimam,
Non pictam, sed viuam repræsentauit.
Bene siquidem summis manibus exprimit comam,
Bene oculorum tranquillum effulget desiderium.
Et mammilla florentis puellæ nuncia imitatur cotoneum
Ipsa autem Minerua, & Iouis coniunx (malum.
Loquuntur: ô Iupiter, inferiores sumus iudicio.

Λεωνίδου Ταραντίνου.

Πρέσβυν Ἀνακρείοντα χύδαν σεσαλαγμένον οἴνῳ
Θασεῦ δινεύτου στρεπτὸν ὕπερθε λίθου.
Ὡς γέρων λίχνοισιν ἐπ' ὄμμασιν ὑγρὰ δεδορκώς,
Ἄχρι καὶ ἀστραγάλων, ἕλκεται ἀμπεχόναν.
Δισσῶν δ' ἀρβυλίδων, τὰν μὲν μίαν οἷα μεθύπληξ,
Ὤλεσεν, ἐν δ' ἑτέρᾳ ῥικνὸν ἄραρε πόδα.
Μέλπει δ' ἠὲ Βάθυλλον ἐφίμερον, ἠὲ Μεγιστᾶν,
Αἰωρῶν παλάμᾳ τὰν δυσέρωτα χέλυν.
Ἀλλὰ πάτερ Διόνυσε φύλασσέ μιν, οὐ γὰρ ἔοικεν
Ἐκ Βάκχου πίπτειν Βακχιακὸν θέραπα.

A *Senem Anacreonta fusè turbatum vino*
Aspice versatili flexibilem super lapide.
Vt senex gulosis ab oculis lasciue inspiciens,
Vsq; ad talos trahit vestem.
Geminorum autem calciamentorum, vnum quidem sicut ebrius
Perdidit, in alio autem rugosam pedem adaptauit.
Cantat autem siue Bathyllum desiderabilem, siue Magisten,
Attollens manu amore perditam chelym.
B *Sed ô pater Dionyse serua illum: non enim fas est*
A Baccho cadere Bacchiadum seruum.

Λεωνίδου Ταραντίνου.

Ὁ Κρὴς Θηρίμαχος τὰ λαγωβόλα Πανὶ Λυκαίῳ
Ταῦτα πρὸς Ἀρκαδικοῖς ἐκρέμασε σκοπέλοις.
Ἀλλὰ σὺ Θηριμάχῳ δώρων χάριν, ἀγρότα δαῖμον,
Χεῖρα κατιθύνοις τοξότιν ἐν πολέμῳ.
Ἔν τε συναγκείαισι παρίστασο δεξιτερῇ τι
C Πρῶτα διδοὺς ἄγρους δῶρα κατ' ἀντιπάλων.
Cres Therimachus retia Pani Lycæo
Hæc in Arcadicis suspendit scopulis.
Sed tu Therimacho munerum gratia agreste numen
Manum dirigas sagittariam in bello.
Inq; conuallibus asta dexteris,
Primum cum dederit venationis munera.

Apud Paulum Iouium lib. 44. historiarum sui temporis laudari videtur tandem Ioannes Perellus patria Tarentinus, qui ex equitum Rabatinorum ordine fuit vnus
D *inter eos triumuiros, qui ætatem Mahometis pueri Tunetani Regis rexêre. hic Gynecæum inuasit, quod ei tanquam professione Christiano tum licebat, & in libidinem effusus Amidæ concubinas ad vnam omnes constuprauit. Amida postea Perello ita vsus est: omnibus tormentis excruciat. primò abscissis virilibus viuum in foro coburi iubet. nec Perello constantia defuit; qui oblato vitæ munere adduci non posset, vt à Christiana religione deficeret. Legitur in Nolana historia, quam edidit Ambro-*
E *us Leo libro 2. Ioannes quidam Antonius Tarentinus Episcopus Nolanus his verbis*: Basilica Episcoporum incœpta est à Raimundo Vrsino, finita est ab Vrso, atque Episcopo Nolano Ioanne Antonio Tarentino: Chorhospitæ basilicæ fabricatæ sunt ab hoc ipso Ioanne Antonio Episcopo, à quo Episcopale palatium instauratum magna ex parte fuit, atq; aptius distinctum. *Ex neotericis commemorantur Antonius Agellinus, Alexander Monfrida, Nicolaus Arponus, quorum primus fuit Archiepiscopus Baren-*
F *sis, alter Episcopus Monopolitanus, tertius Ostunensis. viuit hodie Ioannes Baptista Santorius Episcopus Tricaricensis. Possem quamplures alios & in sacra Theologia, & in legibus, & in philosophia ac medicina, in mathematicis, in Grammatica mansuetioribusq; studijs. possem tandem & alios in armis recensere, sed ab his sicut à familijs me abstinui, ne dum eos celebriores reddere calamo studerem, offenderentur magis. noui enim quanta sit inter pares inuidia, & nescio an suo quisq; loco esset contentus.*

Politianum

Politiarum genera, & de ritu Tarentinorum. Cap. IIII.

DE antiqua Tarentinorum Repub. haud quaquã facilè erit dicere, nisi prius cognita fuerint diuersa, quæ apud multos leguntur, Politiarum genera: & tam ea quæ commendãtur, quam ea quæ improbantur: omnia ex lectione Aristotelis, Polybij, Herodoti, Strabonis, Plutarchi, Demosthenis, Thucydidis, Hesychij, Budæi, atq; aliorum colliguntur. In quauis igitur Repub. B vel vnus erit, qui imperabit, vel non vnus. Quando vnus est, qui dominatur, μοναρχία Græcè dicitur huiusmodi dominium: quod si bonum fuerit seruato in illo debito ordine, βασιλεία appellabitur: at si contrà fuerit malum incertoque ordine, Τυραννὶς erit, cuius cura sola est custodia. Quando a. non est vnus princeps sed plures, hi vel erũt multi vel pauci: ex multis bonis constituitur Δημοκρατία, cuius finis est libertas. ex multis malis exit ὀχλοκρατία, quæ est Democratia illegitima, plebeioque recta impetu. Paucorum eadem est consideratio, C quoniam si boni fuerint Ἀριστοκρατίαν formabunt, cuius finis sunt leges ipsæ, iuxta quas conferũtur honores ac dignitates: at v. si fuerint mali, Ὀλιγαρχίαν faciet, cuius finis sunt ipsæ diuitiæ & earum habetur ratio in magistratuum electu. In summo igitur honore post extinctos Reges, ac nobiles viros, quemadmodum apud Athenienses, aliasq; præclaras olim ciuitates: & vt nostris etiam temporibus in Italia ipsa, ita olim apud Tarentinos fuit Democratia, & Democrates dicebatur supremus ille magistratus, qui vice Regum præerat omnibus. id ex Aristotele habetur in Repub. vbi de seditionibus loquitur: Contingit verò (inquit ille) quandoque id per fortunam, velut apud Tarentum, cum superati prælio ab Iapygensibus, nobilitatis magnã partem amisissent, (fuit autem id prælium paulo post id tempus, quo Medi Græciam inuaserunt) ad popularem statum ex Rep. facta est mutatio. *Et hũc Tarentinorum statum commendat idem philosophus his verbis:* Rectè se habet Tarentinorum exemplum imitari. illi enim cum opes efficiunt communes ad pauperum vsum, per hunc modum beneuolam sibi plebem constituũt. magistratus insuper omneis duplices faciunt, vt sint alij per electionem, per sortem alij. quò enim populus percupiat, per sortem: quò autem melius gubernentur, per electionem. Est a. hoc facere in vno eodemq; magistratu, ita partientes, vt alij sint ex sorte, alij electione ad eum gerendum assumãtur. *Conijci ex hoc loco potest, laudabilem fuisse Tarẽtinorum Democratiam, in qua patrium erat, & consuetum, colere Deos, cum honore obsequi parentibus, seniores reuereri, legibus obedire, pauperes amplexari, omnium etiam ciuium in magistratu gerendo rationem haberi. quo in statu ita optimo filij armorum tantummodo parentum hæredes constituebantur, opes autem omnes feminarum erant, atq; ita adolescentum ætas bonam parentibus spem promittebat, si nullam diuitiarum curam haberet, tota autem prona esset ad arma, qua-*

A *les dicebãtur Lacedamonij, à quibus ipsi Tarentini sunt oriundi. Tempus, quod à philosopho dicitur de initio Tarentinæ Democratiæ, illud esse existimo, quod in Clio ponitur ab Herodoto, quando quinquennale bellum conflatum est inter Lydos & Medos, quo in bello (vt ille dicit) aliquoties Medi victores extiterunt, & nocturnũ quoddam gesserunt prælium. sexto anno signis collatis, cum æquo Marte certarent, stante acie contigit, vt repentè dies nox efficeretur. Thales Milesius Ionibus prædixerat, hunc annum præfiniens, quo immutatio facta* B *est. Lydi ac Medi vbi diem noctescere viderũt, à pugnãdo destiterunt: ita Herodotus. regnabat tunc temporis apud Romanos Ancus Martius, & erat annus mundi quater millesimus, non longè post Phalanthi ad hanc oram aduentum. Pauca alia ad ea quæ dicta sunt addere visum est, & spectant ad præsentem Reip. administrationẽ. In promptuario publicorum scriniorum & in Archiuio ipsius ciuitatis duplex & non obscura habendi Senatus recondita est institutio: vtraq; à Ferdinando Neapolitanorum Rege diuersis quidem temporibus munita 1475.* C *& 1491. autographũ ipsius Regis vtrobiq; legitur REX Ferdinandus. At initio primæ institutionis leguntur hæc verba: D. Rex mandauit mihi Antonello de Petrutiis: in alterius fronte, D. Rex mandauit mihi Ioanni Pontano. Sed primæ institutionis hæc erat ratio. Ex triplici ciuium ordine, nempe ex nobilioribus, mercatoribus, & artificibus centum & octo eligebantur, quorum potestas regendæ Reip. non nisi biennium durabat. singulorum nomina in duodecim scribebantur schedulis, ita vt in singulis nouem essent terni. prædictorum ordinum* D *schedulæ illæ cera cooperiebantur, atq; in vrnula inclusæ à puero doli mali inscio educebantur: quiq; in educta reperti essent, bimestre habebant dominium atq; onus Reipub. His si aliquod incidisset graue quod decernendum esset, duodecim viros, quod duodecim virorum concilium dicebatur, consulebant, illorumq; sententiæ cohærentes, quid omnium interesset, statuere nimiò Zelo curabant. At si maius quid insurgeret, exacti bimestris nouem accersebantur: si verò grauissimum omnes centum & octo in concionem coibant: nihil tamen vel à paucis il-* E *lis vel ab omnibus his, inscio, ratum firmumq; habebatur, prætore Vrbano, qui à Rege ipso ad ius suum cuiq; præstandum, annuo (vt hodie) magistratu destinabatur. illud obiter subiungam triplicem huiusmodi ciuium ordinem apud plures fuisse obseruatum. Diodorus Siculus libro antiquarum rerum primo, multorum vrbes dicit, Ægyptiorum more fuisse partitas in tres gradus, quorum primus erat nobilium, qui præ cæteris doctrina dediti maiore honore digni habebantur, & in ea re sacerdotibus Ægyptiis persimiles. Secundus eorum* F *quibus agri assignati erant, vtq; armis intenti patriam defenderent, illis pares qui in Ægypto agros tenentes milites ad bellum subministrabant. tertius plebis erat atq; opificum, qui artibus mercenariis intenti, necessarias operas præberent. Altera autem institutio, quæ ad hodiernum vsq; diem deuenit (& si multis tentatum, vt ea ob ciuium dissidia litigiaq; reformaretur) ita se habet. quolibet triennio Kalend. Augusti eliguntur septuaginta duo, qui futuri sunt Senatores: huius verò numeri pars minor est nobilium, plebis maior, nec habetur, vt*

in

in prima, ratio aliqua mercatorum, vel ob illorum A *penuriam, vel quia qui pauci sunt nihil aut parum distant ab iis quos artifices diximus. Horum omnium eligendorum hic mos est, vt ab iis qui iam in fine tertij anni, onus, quod regimen ciuitatis affert, sunt deposituri, triginta eligantur viri, decem nobiles, plebei viginti. at hi electi duos & quadraginta rursus eligunt, à quibus & ipsi rectè vel ne fuerint destinati probantur. hi ordinum ratione in tribus describuntur longiusculis schedulis, quæ A, B, C, cum signo ipsius vrbis obsignantur, & in vrnam simul coniiciuntur. mox puerulus septimum non* B *excedens annum, schedulam extrahit: quiq; in illa reperiuntur, Remp. primo administrant anno. idemque in reliquis obseruari consueuit. rursus viginti isti quatuor duorum & septuaginta pars tertia, seni in quatuor eodem ritu, rescribuntur schedulas, quæ certa adeò oblinitæ, vt pilulas dixeris, ac in vrnulam demittuntur, quique in prima à puero extracta fuerint reperti, trimestrē habent consulendi Reip. facultatem, sexq; viratus appellatur. idemq; in singulis senariis summa cura obseruatur ad finem vsq; triennij totius. Prædicto autem maiori* C *numero tres extrinsecus adduntur, qui singulis viginti quatuor singuli & ipsi annum præsunt, quem appellant Syndicum, propterea quod eius officium & munus sit patrocinari, omniūq; caussam defendere. hi ex ordine sunt patricio & nobili, atq; ad hunc honorem in vrbe supremum admissi. tentatumq; diu est, vt & ex his, qui medij ordinis sunt, admitti possent, neq; obtentum, nisi in Notariis quos dicunt, Regiisq; iudicibus ad contractus. de cæteris adhuc sub iudice lis est inter primum ciuium ordinem & medium. In omni autem concione singulisq;* D *comitiis, siue tunc Senatorum fiat electio, siue aliquid aliud decernatur, interest, vt supra attigimus, prætor Vrbanus Regius, & quandoq; in controuersiis, quæ non raro obueniunt, aliquis alius vir grauior, qui prouinciam ipsam gubernaret. iij tam illis qui eligendorū aliorum potestatem habent, quam illis qui electi sunt, omnis conscientiæ grauissimum, Regis & eius magistratuum ac ministrorum obedientiam præ oculis præferunt cum publica & pauperum præcipue vtilitate: quin iurare omnes cogunt & singulos, vt quauis in regerenda* E *nullius animi motus rationem habeant. Magistratus autem per triennium duraturi sunt hi. Syndici tres de patriciorum ordine, vel (vt dictum est) Notarij ac iudices ad contractus: sed ad nobiles talis prærogatiua spectare visa est Ferdinando Aragonio olim Regi. Horum autem munus ac partes sunt, non noua ex se decernere, sed decernenda tantum modo proponere, quæq; fuerint deliberata perficere, an autem Syndici nomen Latinum sit, Budæus docet in Græcis commentariis, nostrum est quæ ad historiam faciunt, scribere. A scribis de medio ordine tres eliguntur: partes illorum sunt proposita à Syndico & decreta vel à sex viris, vel ab omnibus viginti quatuor ad futuram rei memoriam scribere, & quæcūq; alia opus fuerint. Quæstores sex, tres nobiles, populares tres, illi æstate per totum semestrem a Kalend. Martij, vsque ad pridie Kalend. Septembr. vicem seruant suam noctu custodiendæ vrbis, hi verò suam hyeme à Kalend. Septembr. vsque ad pridie Kalen. Martij: vulgus appellat Camerlengos. olim dicebantur tres viri, sicuti legere est in Amphitryone Plauti, & in carcerem trudebant, quos per noctem vagantes comprehendissent. Aediles quatuor & viginti, ita vt bini tres menses sint in officio, alter nobilis, popularis alter: præsunt hi ponderibus & mensuris, obsoniorumque curant genera omnia. Præfecti nundinis siue mercatibus, qui duo sunt Kalend. Maij & totidem XVII. Kal. Februarij. vt omittam tertium qui esse solet XVIII. Kalend. Septembr. Sex (inquam) quolibet triennio, (de eo enim adhuc loquimur,) eliguntur ex* B *iis qui nobiles sunt, & totidem ex popularibus. Perceptores publicorum censuum ac redditūum tres populares, quos vocant depositarios, quia apud ipsos publica deponatur pecunia. omitto ianitores, ac Syndici ministros, quos porterios vocant: omitto singularum artium præfectos, qui protomagistri appellantur, omitto tandem municipales iudices, qui omnes à Senatu eliguntur.*

De Tarentinorum numis ac signis. Cap. V.

FVit olim (vt suo dicitur loco) atque adeò magna Tarentinorum potentia, vt non solum Iapygiæ, Magnæ Græciæ, Calabriæ, Apuliæ, & totius Lucaniæ principes essent, atq; ad Histriam, Illyricum, Epirum, Achaiam, Aphricam, Siciliam vela dimitterent, sed & numos quoque cuderent suos. Gabriel Barrius idipsum videtur significare, quando Brettiorum quam multi fuerint numi variis signati imaginibus ostendit in libro, quem de Calabriæ antiquitate edidit. Vidi ipse numum argenteum, in cuius prima facie iuuenis est, qui* D *Delphino insidens in læua fuscinam piscatorium instrumentum habet, inscriptio literis Græcis sub pisce: ΤΑΡΑΣ. in altera verò iuuenis item cernitur nudus & nudo inuectus equo, sinistra manu tenens lora, dextra verò supra caput equi extensa, ramum ni fallor, oliuæ in modum corollæ. atq; alia item Græcis literis inscriptio. ΕΥΤΑΡΑΣ. Vidi alium numum argenteum literis & duabus stellulis à superiore tantum distinctum. siquidem in fronte huius præter verbum ΤΑΡΑΣ leguntur literæ* E *πολυ. At in tergo integræ non omnes sunt litteræ, vt quicquid sit colligi non possit. addam & tertium in quo eadem figura, sed literæ. Ευ. Αυτοκράτωρ. Græci characteris. Sunt præterea sexcenti ferè alij, & argentei numi, in quorum vtroq; latere legitur dictio hæc præter adolescentis, Delphini, & equi picturas, grandioribus & adhuc Græcis literis, ΤΡΕΦΕΙ. id est nutrit, ac si monstraretur, quæ terra mariq; huius situs sit copia. Coniici facilè potest præter ea, quæ dicta sunt, per delphinum & equum, incolarum virtutem, qua mari ac terra præditi tunc erant, denotari. vt per fuscinam, quæ* F *eadem est cum tridente, vulgi studium nostris (vt antea diximus) etiam temporibus maximum piscandi. Cuius rei magnus meminit Peripateticorum magister in politicis, quod idem ipsum de Byzantio, seu (vt hodie dicitur) Constantinopolitano pelago scriptum eodem in loco requirit, licet omnibus piscandi artibus semper Tarentini vsi fiat, atque hodie vtantur variis retium generibus, Contis, Nassis, & hamis. quin & è muris

ipsius vrbis veluti è specula quadam θυννοσκοπεῖον est. Thunnos enim pisces inde piscatores obseruant, quemadmodum Strabo fieri tradit in Herculis portu. Hoc & in mari paruo & mediterraneo obseruari quibusdam mensibus solet in mugiles, mullos, auratas, quæ optimæ adeò censentur, vt nusquã similes sint. minutos pisciculos, atq; inprimis sardas. Sunt qui tradant (quoniam suus cuiq; sensus) Neptunum esse alterum, qui equo assidet, quasi eodem numo patrem & filium voluissent Tarentini celebres reddere, quorum sententiæ, ecquis scit, an voluerit poeta Venusinus astipulari, cum in primo carminum dixerit:

Neptunoq; sacri custode Tarenti.

Nam Acron ibidem non penitus hoc dicit, neq; tamen longe discrepat. vult enim hoc ab Horatio relatum, vel quia Tarenti Neptunus deuotius quam alibi coleretur, vel quia in Neptuni tutela fuerit: nisi dixeris, quia Phalanthus Herculi & Neptuno templa constituit, vt fortiter per illius fauorem, huius vero obsequio feliciter. atque ideo Herculeum à Vergilio appellatum, alijs ita opinantibus non omnino refragarer, quasi Herculi dicatum, vel cuius Hercules numen esset tutelare. Et ἐριδ[?]ανάτας ἡρακλῆς à Tarētinis celebrabatur, vt notat Hesychius. Sed de hoc alibi dictum est. putauerim ipse à contentionibus & rixis compescendis. & eò magis ad hoc sentiendum moueor, quia apud Strabonem reperitur, Herculis imaginem capta vrbe sublimem ex ære, quæ cum tot pompis, auro, purpura, signis, Tabulis, Tarentinisq; delicijs sublata est, in Capitolio fixam, opus Lysippi, quod à Fabio Maximo, qui Vrbem ceperat, oblatum est donum. Est & alius numus in cuius altero latere videtur Neptunus equestris cum literis ΧΙΝΓΥ. in altero vero ΤΑΡΑΣ, supra Delphinum cum eiusdem literis, & in læua tridentem habens: at prope dexteram signum videtur Stella cum literis Ay. atq; cum imagine mulieris alatæ binas ambabus manibus corollas habentis. Deam nonnulli rentur esse victoriam, quod genus illud numi signasse credunt Tarentinos post partam de hostibus victoriam. Hoc vero non prætermittendum duxi, quia viros graues idem dictitare audiui, signatam videlicet à Tarentinis pecuniam fuisse post ipsius Taræ obitum, quē iuxta fluuij ripas patri Neptuno, & patruo Ioui sacrificium offerentem nusquam viderunt, & si fabulosum ac commentitium credi possit, & ab eo maximè, quòd de Ænea fingitur interitu ad Numicum. Hoc vero signum non in pecunia tantum, sed & in foribus Vrbis ac Theatro posuere. Templum eidem Taræ cum ara & statua erexere posteri, æternam illius memoriam. & statua erat virgo aureos diffusa crines, & equo in piscem desinēte superuecta, ad situm Vrbis mari scilicet & terra itidē exprimendum. Prædictorum numerorum testimonio tã apparet, cur in signis, scutis, vexillis, adolescentis sit & Delphini simulacrum, neq; non in fonte, qui hodie in medio foro cernitur, semimarmoreo lapide, albo, leui, & nimis in Hydruntina regione claro, & fistulis & salientibus magno artificio scalptus. Ioannes Pierius Valerianus in suis Hieroglyphicis de vtroq; meminit signo, & quidem de Delphino sic: Quod vero signum in argenteo numo Delphino vehitur, Taras is est, vt etiam

A indicat inscriptio, de quo Aristot. meminit in Tarentinorum Repub. apud quos numisma numum dicit appellari, in quo Taras Herculis Delphino vectus: quanquam apud Asiaticos quoq; puerum Delphino insidentem fuisse in numis tradit Strabo. Sed Phalanthum Lacedæmona memorat Pausanias, qui Tarentum (vt dictum est) Coloniam duxit, priusquam Italiam attingeret, naufragiũ in Crisæo mari fecisse, cui Delphinus opem tulerit, sublatumque dorso in littus incolumem expo-
B suerit. Quin etiam in numo, cuius titulus ΤΑΡΑΣ, eques iaculator inspicitur ob equestrem scilicet militiam, quam egregiè Tarentini sunt exercere soliti. vnde apud Græcos Tarentinos ordines inuenias ex equitibus huiusmodi constitutos, & ταραντινίζειν verbũ, eo se militiæ genere exercere adsignificat. *Cæl. Rhodigin. in antiquis lectionib. ita tradit:* Ferentarii equites ii dicuntur, qui eminus solēt dimicare, quorum alii iaculis vtuntur, qui equites sagittarij, & à nonnullis etiam Scythæ vocantur.
C Tarentinorum duo faciunt genera, alios namque suo nomine Tarentinos vocant, qui è longinquo iaculari consueuerunt, alios leues, qui pugnare cominus subeunt. *Equitum Tarentinorum meminit etiam T. Liuius, vbi de solertia Philopœmenis Achæi summi ducis diligenter locutus addit:* Et tum omnium primum agmen constituit: deinde Cretenses auxiliatores, & quos Tarentinos vocabant, equites binos secum trahentes equos ad prima signa misit. *& infra:* luce orta Cretensium leuis armaturę, &
D Tarentini equites super torrentem prælium cōmiserunt, & Lesemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortus Megalopolitãus præerat, Cretenses & hostium auxiliares, equitumque id genus Tarentini præsidio aquatoribus erant. *Cicero etiam Tarentinorum equitum ad Pomponium Atticum his quidem verbis memoriam exhibuit:* De Patrone & suis condiscipulis, quæ de Tarentinis in militia laboraui, ea tibi grata esse gaudeo. *licet non probetur hæc lectio omnibus σχολίων scriptoribus. Plu-*
E *tarchus item horum facit mentionem, & in Philopœmenis eiusdem vita, & in Agidis ac Cleomenis, nec non Polybius in excerptis libri vndecimi. multis autem in locis Ælianus Tarentinos celebrat milites, vt in lib. de instituendis aciebus:* Quamobrem (*inquit*) illi de more Tarentinorum à longe iaculantur, circularem retorquentes accessum & turbantes. Tarentinos iaculatores appello sicut inter initia operis dictũ est à Tarētino Calabriæ oppido, cuius equites paruo quodam iaculo vti consueuerunt. *& ibidem di-*
F *cit Tarentinam turmam constare duabus duplaribus equitum, videlicet ducentorum & quinquaginta. Duæ autem Tarentinæ magisterium constituunt, equitum quingentorum scilicet & duodecim. Addunt alij ex neotericis Tarentinos omnes fuisse comatos, sicut erant Spartani, Milesij, Thurij, & omnes ij, quibus Laconica studia, instituta q; placuerunt. Hæc de militibus Tarentinis obiter sint dicta, reuertamur modò ad signa, vnde digressi sumus. Tradunt nonnulli, hiq; non admodum pauci signum Scorpionis, quo hodie Tarentini vtun-*

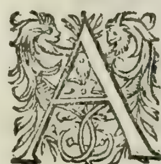
ni vtuntur, primum fuisse à Pyrrho datum Epirotarum Rege, Tarentiniq; exercitus duce aduersus Romanos, cuius rei historia suo ex Liuio & alijs narratur loco. Iam diu autem hoc saxum (vt aiunt) voluo, atq; nullum ex historicis multis, quos legi, quantum potui accuratissimè id dicere animaduerti. Sunt verò alij, qui rem huc conferunt, libidinem & nequitiam Scorpioni designari picto, eiq; ex humani corporis partibus pudenda dedicari, & huic signo Martem dominari adulteriorum infamia semper notatum, milites q; omnes mulierosos esse. atq; hinc ortam fabellam de concubitu Martis & Veneris, quiq; supra finitorem prodeunte Scorpio oriuntur, eos à mathematicis lasciuos forè praeuideri. Ergo fuit Scorpius, atque est (vt conijciunt) Tarentinae lasciuiae symbolum, & nos iam de Vrbis huius delicijs multa subiungimus. Quid si aliquanto plus placebit, quod ad superiora adijcere cupit animus de huiusmodi signo? Nam satis superq; constat, diu multos quaesiuisse, vtrum doli fallaciaeq; Poenorum, quae tot bellis vniuerso terrarum orbi per tot annos innotuere, an corporum color fuscus, an aliquid aliud signum dederit, vt Scorpius Africae terrae symbolum haberetur? atq; in quibusdam Hadriani numis Scorpionem non aliter Africam significare, quam Cuniculus Hispaniam, Equus Italiam ostentant. Et iam omnes scimus Annibalem Poenorum ducem Romanis per proditionem Tarentum abstulisse, vt alibi cura aliquantò maiore dicitur. Verisimilius itaq; iuxta me est, vt hoc signum à Poeno, & non ab Epirota nostris maioribus datum credatur. Corona autem superimposita regiam denotat Vrbis quandoq; fuisse potentiam, vt nũc Regi est gratissima, & olim multarum prouinciarum caput & regina fuit. Liliorũ flores, putandum est, impressos, quia prioribus non multo antè saeculis Gallorum Regibus fidelissimè obtemperauit: pari postea & maiore & diuturniore fide, Catholico Regi Carolo Caesari huius nominis quinto, & Philippo eius inuictissimo, semper glorioso, & Catholicae fidei defensori, vnico adhuc obtemperat, ac natis natorum, & qui nascentur ab illis, obtemperatura est, vt sperat, atq; in domino confidit. Omitto alia quae de Scorpio vulgus suapte natura incertum ac stolidum studia in diuersa, atq; contraria scissum blaterat. magnas enim nugas magno huc afferre conatu non est in animo, sed quae vel auctorum testimonio, vel ob rem adeo vetustam coniectura non mea solùm, sed & aliorum affirmare potero praeclarissimorum. Quid quod plerique contendant Scorpium Tarentinis datum, quia adulari atq; blandiri sapissimè norunt? nemo enim est, qui nesciat, Scorpij ingenium id videri, vt chelis videlicet blandiatur, atq; amplexetur, quae sibi fierent obuia; eius verò caudam semper esse in ictu, nulloq; cessare momento, quin meditetur, ne quando desit occasioni, & propterea doli (vt diximus) atq; fallaciae signum ab Hieroglyphicis traditur. Estq; apud Sophoclem Captiuis prouerbiũ in hanc sententiam, sub omni lapide Scorpium insidiari, Graecè sic: ἐν παντὶ γάρ τι σκόρπιος φρουρεῖ λίθῳ. & apud Nicandrum in theriacis: Σκόρπιος ἀπρεΐδης ὀλίγῳ ὑπὸ λαιλοχήσας. Scorpius insidias parua sub caute tetendit. *Quin morum acerbitatem per Scorpium notat Apuleius. Sed haec omnia, vt sem-*

penti huic concedimus, ita ob eius ingenium, maioribus datum, nobisq; conuenire, id verò pernegamus, sicuti fidissimè testari poterunt, qui cum Tarentinis degunt alienigenae. Sunt qui Scorpium propterea esse Tarentinorum signum asseruêre, quod Vrbis formam reddat figura corporis: pars enim prope arcem duas veluti chelas reddere videtur, quae vero pontem attingit in inferiori vrbe caudam indicat molliter inflexam, qua parte aquaeductus nobilissimus à decimo vsq; lapide, vel vlterius in vrbem per cuniculos fictiliumq; tubulorum ductiones multo labore, exquisitoq; artificio profluit, mare vtrumq; segregans, quiq; olim omnis vrbis paroecias irrigare ea inprimis parte, qua non ascendit tractus, videbatur. tentatum saepius nostra aetate, vt duplex fieret, accitis vndiquaq; architectis solertissimis, sed ad superiora duci haud quaquam posse sine magna, quam ciues non paterentur impensa, indicatum est. reliquum Scorpii corpus reliquae signant vrbis partes. Haec de numis & signis Tarentinorum dicta quantulacumq; ratione potui fidem habitura nec ne sint, haud scio.

LIBER QVARTVS.

De Tarentini agri fertilitate.

Cap. I.

Gri Tarentini fertilitatem, quã Romae coram optimatibus plurimis illisq; purpuratis praedicarat saepius praeceptor meus in Graecis literis Franciscus Caueotus Archidiaconus Solitanus, quem octuagesimo primo post millesimũ & quingentesimum anno subita mihi & sodalibus meis inuidaq; mors Romam ad filium proficiscentem de via eripuit apud Castellãetenses: praeter ea, quae de vinetis, oliuetis, alijsq; fructuum generibus primo in libro promissa sunt, hoc in loco cum piscatione etiã copiosissima scribere in animo est, more atq; instituto nostro veterum auctorum testimonio in medium adducto. & à Polybij sententia initium sumere videbatur, nisi eius auctoritate in primo libro, & in sinu Tarentino, vsi fuissemus: ibi eum consulat, qui volet: locum ex decimi libri Epitome sumptum animaduertet, vbi de huius regionis fertilitate ab eo agitur. Et fortasse hoc idem quod à Polybio scriptũ est, de Tarentino emporio respexit Plautus dum in fabula, quae Menaechmi inscribitur, hoc fingendo dixit:

Postquam iam pueri septuennes sunt, pater
Onerauit nauem magnam multis mercibus,
Imponit alterum geminum in nauim pater,
Tarentum auexit secum ad mercatum simul.
Illum reliquit alterum apud matrem domi.
Tarenti ludi fortè erant, quum illuc venit:
Mortales multi vt ad ludos conuenerant.
Puer inter homines aberrauit à patre:
Epidamnensis quidam ibi mercator fuit,
Is puerum tollit, auehitq; in Epidamnum.
Pater eius, postquam puerum perdidit,
Animum despondit, atq; is aegritudine
Paucis diebus post Tarenti mortuus est.

Duas Septimio commendat Horatius regiones amoenissimas Tiburtinam scilicet & Tarentinam. de hac vltima, quae nostra est, sic habet:

Vnde (nempe ex Tiburtino agro) *si Parcæ prohibent iniquæ*
Dulce pellitis ouibus Galesi
Flumen, & regna petam, Laconi
Rura Phalantho.
Ille terrarum mihi præter omnes
Angulus ridet, vbi non Himetto
Mella decedunt, viridiq; certat
Bacca Venafro.
Ver vbi longum, tepidasq; præbet
Iuppiter brumas: & amicus Aulon
Fertili Baccho minimum Falernis
Inuidet vuis.
Ille te mecum locus & beatæ
Postulant arces: ibi tu calentem
Debita sparges lachryma fauillam
Vatis amici.

Idem Horatius ad Quinctum suum fundum amœnitate & fertilitate cum Tarentino comparat, atq; adeo Tarentum ipsum in fundum suum translatum dicit:
——— *Quid si rubicunda benignè*
Corna vepres & pruna ferent? si quercus & ilex
Multa fruge pecus, multa dominum iuuet vmbra?
Dicas adductum propius frondere Tarentum.

Et ad Mecœnatem:
——— *mihi iam non regia Roma*
Sed vacuum Tibur placet, aut imbelle Tarentum.

Tarentino secessu vsq; adeo oblectabatur Vergilius, vt ibi carmen pastorale cecinit iuxta Propertium:
Tu canis vmbrosi subter pineta Galesi
Thyrsin, & attritis Daphnin arundinibus.
Vtq; decem possint corrumpere mala puellas
Missus & impressis hœdus ab vberibus,
Felix qui viles pomis mercaris amores
Huic licet ingratæ Tityrus ipse canat.
Felix intactum Corydon qui tentat Alexin
Agricolæ domini carpere delicias.

Laudauit & Claudianus cum amœnitatem, tum fertilitatem huius loci dicens:
Formosum Oebalij luxum pressere Tarenti.

Quin & ipsemet poëta in Georgicis agrum extollit Tarentinum multis laudibus:
Sin armenta magis studium, vitulosq; tueri,
Aut fœtus ouium, aut vrenteis culta capellas,
Saltus & saturi petito longinqua Tarenti.

Et ex vrbibus Iulij Cæsaris Scaligeri hæc habentur in commendationem eorum quæ dicimus:
Mollia quæ tenuis demittunt pondera lanæ,
Tonsa Tarentinis iugera lota iugis:
Hæc eadem complent vegrandibus horrea culmis,
Et tua sub prælum munera Bacche ferunt.
Nulla est in Latio Pomona beatior vsquam
Nulla est Hesperidum gratior aura locis.
Se totum exhibuit lauta ad conuiuia Nereus,
Seruit & innumeris proxima sylua feris.
Hic ver perpetuum est tantum pro frugibus æstas,
Nectareas superant sidera fœta dapes.
Quod si cœlum imis vellet mutare superna,
Haud alijs poterat plenius esse locis.

*Celebrabantur ab antiquis Tarentinæ oues, sicus legi-*A *mus apud Columellam:* Græcum pecus, quod plerique Tarentinum vocant, nisi cum domini præsentia est, vix expedit haberi: siquidem & curam & cibum maiorem desiderat: nam cum sit vniuersum genus lanigerum cæteris pecudibus mollius, tum ex omnibus Tarentinum est mollissimum, quod nullam domini aut magistrorum inertiam sustinet, multoq; minus auariciam, nec æstus, nec frigoris patiens. *& alibi*: Oues Tarentinæ radice lanaria lauari debent, vt tonsuræ præparentur, & ge-B neris eximii Milesias, Calabras, Appulasq; nostri existimabant, earumq; optimas, Tarentinas. & M. Columella patruus meus acris vir ingenii, atq; illustris agricola quosdam arietes mercatus in agros transtulit, & mansuefactos tectis ouibus admisit. Eæ primum hirtos, sed paterni coloris agnos ediderunt, qui deinde & ipsi Tarentinis ouibus impositi, tenuioris velleris arietes progenuerunt. Et pleraque similiter, *inquit M. Varro,* faciendum in ouibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatem, vt C sunt Tarentinæ & Altinates, pellibus integuntur, quo minus vel infici rectè possit, vel lauari, ac parari. *Pascales autem oues, quas Festus refert, posuisse Catonem pro Pascuales non Tarentinas intelligi, sed Terentinas cum secunda vocali in agro videlicet Terentino, vbi centesimo quoq; anno fiebant ludi sæculares, de quibus supra mentio facta est. Post oues commendabantur lanæ, quæ ex ipsis ouibus tondentur.* Tarentum, *inquit Plinius,* Canusiumque summam nobilitatem habent. *& alibi*: Hispania nigri velleris præcipuas habet, D Polentia iuxta Alpes cani, Asia rutili, quas Erythræas vocant, item Betica, Canusium fului, Tarētum & suæ fuliginis. *quem locum corrigunt multi, puliginis. Est & Cornelij Nepotis auctoritas, qui Augusti principatu diem obijt suum.* me (*inquit*) iuuene violacea purpura vigebat, cuius libra denariis centum vęnibat: nec multo post Tarentina, huic succedit dibapha Tyria; quæ in libras dēariis mille nō poterat emi. Erant, *inquit Seruius*, iuxta Tarentum Baphia, in quibus tingitur lana in eo loco, quem à E Tarento hodie vix octo millibus passuum distare, Saturumque appellari diximus. *hinc color Saturus apud Poëtam in Georgicis legitur:*
At mater sonitum Thalamo sub fluminis alti
Sensit, eam circum Milesia vellera Nympha
Carpebant hyali Saturo fucata colore.

Hinc Venenum Tarentinum dixit Horat. in Epistolis
Lana Tarentino violas imitata veneno.

Martialis sæpissimè lanarum huiusmodi, togarūq; purpurearum meminit, atq; ouium:
F *Nobilis & lanis, & fœlix vitibus Aulon*
Det pretiosa tibi vellera, vina mihi.

Erat enim, quicquid alij dixerint, Aulon locus in agro Tarentino. rursus Martialis:
Te Lacedæmonio velat toga lota Galeso,
Vel quam seposito de grege Parma dedit.

Et in Cleon meretricem:
Puella senibus dulcior mihi cygnis
Agna Galesi mollior Phalanthini
Concha Lucrini delicatior stagni.

Et

A *Et Rauisius in cornucopia :*

Ostrum antiqua Tyros, lanas imbelle Tarentum,
Saßina lac, Memphis stamina, Sparta canes.

Sed & idem Martialis de Partheniana toga:

Dic toga facundi gratum mihi munus amici
Esse velis cuius fama decusq; gregis?
Appula Ledæi tibi floruit herba Phalanthi,
Qua saturat Calabris culta Galesus aquis.

Laudat Macrobius in Saturnalibus Nuces Tarentinas, illasq; Fauorini testimonio tradit, sic dictas quasi Terentinas, hoc est, molles à Terenon, quod est Sabino- B *rum lingua molle, qua voce & Terentios putat Varro dictos. Sed & Plinius asserit duo genera Tarentinarum nucum fragili putamine, ac duro, quæ (Amygdalas ipse crediderim) Nuces sunt amplissimæ, & minimè rotundæ: præterea mollusca putamen rumpentes. idem alibi Nucum pinearum genus alterum posuit Tarentinum, digitis fragili putamine, auiumq; furto in arbore. Easdem Scaliger dicit appellari Persicas: sed Tarentini vocant Ambrosias. Turnebus in Plinio agnoscit Macrobij lectionem Terentinas nuces, quia τὸ τέρεν, vnde Terentũ, Sabinorum lingua molle significat.* Nucem Græcam, *(inquit Columella)* & Auellanam Tarẽtinam facere hoc modo poteris. In qua scrobe destinaueris nuces serere, in terram minutam pro modo semipedis ponito, ibique semen ferulę repangito. cum ferula enata eam findito, & in medulla eius sine putamine Nucem Græcam, aut auellanam abscondito, & ita obruito, hoc ante Kalend. Martias facito, vel etiam inter nonas & idus Mart. *Pira item Tarentina laudat Macrobius, illaq;* D *appellat sera, vt pleraq; alia. Cornelius Celsus,* Pira *(inquit)* quæ reponuntur Tarentina. *Sed & Plinius, qui omnia complecti voluit, Tarentina tradit Pira serissimè legi, sic dicta à patria, vt Amerina, Picentina, Numantina, Alexandrina, Numidiana, Græca, Signina. Quid autẽ nostra ætate dici queat, insigne, ac præcipuũ, de ouibus, lanis, nucibus, ac piris non video. nam neq; horum est copia, vt olim apud veteres, neq; qualitas illa: nõ tamen omnino his destituimur. De oleis Tarentinis ad hæc quidem verba Theophrast. I. in de historia plantarum:* Circa Tarentum fructum vberem oleæ semper præmonstrant, sed sub flore pars magna perditur. *caussamq; huius ostendit in secundo, vbi agit de causa plantarum:* locorum *(inquit)* diuersitatem caussis hisce tribuimus, vbi nihil aliud impedimẽto detrimentoque acciderit, vt apud Tarentum oleæ accidere ferunt. silens enim spiritus sensu conspicuus est, quippe pleræq; aduruntur, & conflatus ex mari talis occurrerit, vt inuecta salsugine corrodantur flores ac pereant. Caligo quoque sine vllo flatu egredi quædam videtur, quæ vbi flores tetigerit, exurit. *& Scaliger in Theophrasto de agro Tarentino, ibi scribit:* Plautinus versus lepidissimus: si non fecero peribo, si faxo vapulabo. sic in agro Tarentino, si non flat, rubigo interficit, si flat marina nebula crassa fœtida, flores necat. *Sed neq; oleum idcirco semp modicũ est, & quatũcumq; semper laudabile, & præcipuè quod ad conditurum asseruatur, Monopolitano, Ostũen, & Bituntinoq; præstantius. Vina, quia & vua, ex quibus passæ peroptimæ fiunt, non à veteribus modò scriptoribus celebrantur, sed & nullibi per totam Italiæ oram præstantiora videntur. quin & prædulci vua nouum apud veteres & Tarentinum genus vitium factum est.* Verum *(inquit Plinius)* & longinquiora Italiæ ab Ausonio mari non carent gloria: Tarentina, & Seruitiana, & Consentiæ genita, & Tempsæ, ac Babiæ, Lucanaque antecedẽtib. Thurinis. Tarentinum vinum *(inquit Athenæus)* & quæ in illo tractu fiunt omnia, leue, suaue, stomacho gratum, minimè validum, aut infestum capiti. *Ficus prædulces Tarẽti nasci, quas vocant Omas, legitur apud Plinium, & hanc lectionem agnoscit Hermolaus, qui quasi ὠμάς, hoc est, crudas dici sentit, quoniam prædulces sunt statim cũ nascuntur, nondum præcocta solibus: ita & palmarum genus in Cypro, cuius non maturescit fructus, sed crudus admodum suauis ac prædulcis est. At si onas legeris cum alijs Plinianis libri castigatoribus, vel hanc vocem flectes ab ὠνέομαι, quod significat emere, & sic eas intelliget Plinius, quas Tarentini vulgato nominè* C *sanctæ crucis ficus appellant oblongas & nigri coloris, vel detorseris vocem ἀπὸ τοῦ ὄνου, & ita illa erunt ante folia, quæ asinina sunt rusticis. quid verò quod alij agnoscunt œnadas, quasi ex vini sapore sic appellatas? Castaneas in agro Tarentino modo non videmus, vt in Campania, sed illas olim tradit Plinius laudatissimas fuisse faciles, neq; operoso cibo, figuraq; planas. credit Stephanus Castaneas dictas à Castano Apuliæ oppido non procul à Tarento, quod Castanetum vel Castellanetum vocant, alij à Castano Magnesiæ. Myrtus folio minuto non sic hodie passim nascitur, vt olim. conspicitur frutex myrti huiusmodi prope Potamiscum flumen, vbi Principis pomarium fuisse non pauci conijciunt. At quam Cato Tarentinam appellat Cupressum, nulla est, credit Plinius ita à Catone dictam, quod Tarentum è Creta insula primum aduenerit, vbi Cupressetæ fuisse tradit Cicero, cum dicit primo de legibus: in Cupressetis Gnosiorum &c. Candelabrorũ scapis nobile vocat Tarentum idem Plinius, sicut Æginam Candelabrorum superficie. sunt autem scapi columnarum partes, vt norunt Grãmatici ex Vitruuij* E *lectione annotauitq; Budæus. Sal è stagnis Tarentinis oculis vtilis est. & est salsissimus, siccissimus, suauissimus omnium atq; candidissimus ad medicinæ vsus ab antiquis maximè laudatus. Erant olim duæ apud Tarentinos salinæ, quarum vestigia & nomina adhuc restant, vna enim maior dicitur, minor altera: verum ex vtrisq; (stagna enim sunt) imbrium descensu colligebatur salis albi copia, sicut etiam & ex conchis alueisq; qui sunt in insulis. prope vrbem iuxta portum paruula admodum salina est, quæ tam imbribus quam mare infuso ad vulgarem* F *subnigrumq; salem, & lapidosum conficiendum adiuuatur; nec sine riuulis aquæ dulcis: illac enim aquæductus tendit ad fontem, qui est in medio foro: reddit & hæc salina album salem suum & subtilissimum, quando artifices volunt habita prius à Regijs ministris venia. Maioris salinæ meminisse videtur Ioannes Boccatius in particula de lacubus:* Tarentinus *(inquit)* lacus est apud Tarentum Italiæ ciuitatem, quæ æstiuo æstu siccatur in salem. *quod idem sentit Plinius his verbis:* siccatur in lacu Tarentino æstiuis solibus, totumque

ſtagnum in ſalem abit, modicum alioquin, genua non excedens *pauloq; poſt:* Marinorũ maxime laudatur Cyprius ſal à Salamine, vt à ſtagnis Tarentinus ac Phrygius, qui Tattæus vocatu s, omnium ſuauiſſimus atque candidiſſimus, & propterea fragilis. *hodie inductis bobus franguntur ſtagna, ne inde ſal colligatur Rege ita iubente. Abundat hodie ſolum Tarentinum omni frumentorum genere, non ea tamen copia, qua finitimæ ciuitates, ex quo conficitur panis & popularis & ſilligineus. Vocabant olim Græci δώριον ἄρτον, id eſt, Doricum panem, Tarentinum videlicet, à magnitudine buccellatorum, qui & hodie ſunt in vſu, maximè apud vulgares ac plebeios, & Chryſippus Tyanæus ἐν τῷ ἀρτοκοπικῷ, id eſt, in opificio panario, inter placentarum genera ex celeberrimis Tarentinam repoſuit. quod ante me obſeruauit Alexander ab Alexandro ex Athenæo. Crocus non eſt infœcundus. & auctore Varrone, ſicut in Falerno vinum, in Caſſinate oleum, ſic in Tarentino mel cæteris præferebatur. De Porris Tarentinis ita ſcribit Martialis:*

Fila Tarentini grauiter redolentia porri,
Edisti quoties oſcula clauſa dabam.

Naſcitur Manna in agro Tarentino iuxta oppida Paleianum & Paleianulũ. an ſit autem orientali inferior, vt illa quæ in Calabria prouenit, ſicut in Philologia notat Volaterranus, neſcio. Lapis, quem vocant Carpanum ſubrufum, & Tophum album, copioſiſſimus apud Tarentinos, apud quos ſiunt & figlina vaſa præcipua, quæ in aliarum maximarum vrbium delicijs eſſe ſolent, ſed nobis quotidiano vſui. Horti ſuburbani non pauperes, eſſent & ditiſſimi, niſi tanta obeſſet ciuium negligentia. Naſcuntur & herbæ arti medicæ perutiles, de quibus ſingulis volumen promiſit edere Donatus Antonius Iuranna medicus, vt meritò Græci Tarentum appellauerint πορισικὴν πόλιν, id eſt, in qua facilè eſt victum inuenire. At imprimis piſcandi ſtudio maximè vigent Tarentini, quin & ab ipſa vrbe condita viguerunt: quæ de re in ſequenti capite, ſeruato quodam ſingulorum totius anni menſium ordine tractandum eſt.

De Tarentinorum piſcatu aſſiduo.
Cap. II.

SExcenti quidem ſunt, qui de piſcibus & magna ſcribunt volumina, quorum aliquot elegantiores, vt Oppianum, Ariſtotelem, Theodorum, Theophraſtũ, Nicandrum, Ælianum, Dioſcoridem, Plinium, Albertum, Rondoletium, Iouium, Hieronymum Cardanum, Hippolytum Salmianum, Typhernatem Romæ medicinã ſub Iulio tertio profi entem ſi attentè legeris, nihil erit, in piſcibus, quod deſiderabis. ipſe hoc in loco non omnia piſcium genera non varias illorum differentias, non multiformẽ naturam, nõ illorum condimenta, ſiue elixare ſiue aſſare ſiue frigere placuerit, ſed illud modo attingã, quod ad Tarentinorum hiſtoriam facere exiſtimaui: qui piſces, ab alijs in piſcando, maximè exercitatis, ſingulis capiantur menſibus, & magna copia, conſultis accuratè admodum hac in re piſcatoribus: qui ex nauigijs, quos lintres, cymbas, barcas appellant, & ex trabibus longiorib. ſiue (vt dicunt) parmaticis, lapideiſq; molibus tam interdiu, quam noctu piſcantur. Ea eſt in aquis Tarentinis piſcium copia, vt ſi vrbs à conditore ſuum non ſuiſſet ſortita nomen, Sidon potuiſſet appellari, ſicut Tyrij à Phœnicibus oriundi ſuam appellarunt vrbem iuxta mare in Aſſyria conditam: nam Phœnicum lingua Sidon piſcis eſt, & Tarentini ipſi Ichthyophagi ſunt. Capiuntur piſces tam in interno quàm in externo mari, hamis, retibus, naſſis, lineis, arundinibus, ſuſcinis, alijſq; inſtrumentis, quæ propria videntur in tanta piſcium frequenti varietate. Plures populi gradus recenſet Philoſophus, & primum dat agricolis: alterum ijs, qui artes colunt: tertiũ appellat forenſem, in emendo ac vendendo occupatum: ſequitur mox ille, qui in mari verſatur, atq; huius, hic quidem bello deditus, hic verò quæſtu incumbens. conſtat ille exportitoribus, hunc conſtituunt piſcatores, & multis locis vnumquodq; genus prædictorum magnam cõtinet turbam, ceu piſcatores Tarenti, & Byzantij, remiges Athenis, & reliqua reliquis locis. conſide illum ſi voles, nos ad menſium ſingulorum prædas tranſeamus.

Ianuarius, Februarius.

Ab die igitur Kalendarum Ianuarij per totum Februarium ingens eſt Camarum copia, omnium quidem generum, quæ multa numerat Ælianus, nam & aſperas capiunt, & læues, quæq; digitorum compreſſu nullo negotio franguntur, & quæ ſaxo ægrè conteruntur, nigerrimas, argenteas, & vtroq; colore mixtas. χάμα, χήμη. Vrticæ tot ſunt, vt nuſquam totidem videris, & illæ præcipuè quæ exigui ſunt corporis. κνίδη, ἀμαλύφη. Digiti, ſiue melius dixeris Græco, & vulgato nomine, δάκτυλοι, qui & ab Adriatici ſinus incolis Cappa longa dicuntur, cum vnguibus odoratis, atq; imbricibus, omnes duræ carne, niſi idem eſt teſtaceorum genus, eiſdem menſibus videntur frequentes in foro piſcario venundari, atq; idem eſt de vertebris, ſiue verticillis, ſiue vertibulis, vt vocat Gaza apud Ariſtotelem, tam coloris pallidi, quam rubicũdi, quæ & ipſa ſunt inter conchas. & hæc õnia in mari interno. σφόνδυλος, ὄνυξ, σπόνδυλος. At per vniuerſam hyemem in aperto ingens eſt agreſtium piſcium captura, Chartilagineorum præcipuè & planorum, vt ſunt Rana piſcatrix, Raia, Squatina, Canicula, Centrina, Rhinobates ſiue Squatria, vel Sqatinoraia ex Raia & Squatina compoſita. horribiles quidem aſpectu, atq; eſu admodum iniucundæ & integræ ingratæ. Ranam piſcatricem βάτραχον ἁλιάς, Raiam βάτον, ῥινοβάτον, βατίδα, ἀστερίας, vocant Græci. Torpedo, cuius vim eam eſſe omnium ore fertur, vt capta retibus, priuſquam attingatur, piſcantium manus ſtupefiant. ſed Tarentini tradunt mederi ſibi in huius piſcis tractu flatus retentione. νάρκη, νάρκα, ναρκήτης. Paſtinaca eſt huic perſimilis, cui piſcatorum vulgus tam Venetũm, quã Tarentinoũ Columbi nõen dedit, τρυγών. Paulus Iouius exiſtimat illum piſcem eſſe, qui Athenæo Achanthe eſt infima plebis obſonium, auſim ipſe dicere, quas Iecorarias noſtri quidam homines appellant, ἡ πῆτας Græci, ſed Galenus ἀπιχόλες felle carentes. Aquila, quæ & ipſa Chartilaginea & plana eſt, ſic dicta, quod ſuis expanſis alis volantem Aquilam imitetur, ἀετὸς. carnem omnes habent mollem non iniucundam, nec concoctu difficilem: aduenarũ ſolent eſſe deliciæ, Kalendis Maij ad emporium, nundinaſq; commeantium. In vtroq; autem mari ſub idẽ tempus col-

pius colliguntur Mytuli, paruuli illi quidem, sed omnium optimi ac saluberrimi, μύαξ, μίτυλος, μύτλος. Tellinæ, quæ & aliæ sunt à Mytulis, quicquid dicat Paulus Iouius, qui mauult cum Athenæo errare, quam cum Dioscoride rectè sentire, τελλίνη. Conchæ etiam illæ, quas aliqui Galadas, & quas Patellas appellant, neq; non etiã Squillæ, γαλάς, λεπάς, κωρίς. Cancri tam fluuiatiles, quam marini. Gambari, Maiæ, maximum scilicet Cancrorum genus Corsè vulgò, & Cancelli cum Paguris, κάρκινος, κάμμαρος καρκίνιον, πάγουρος, μαῖα. Purpuræ, quarum copia olim maxima. vnde opinio veterum de lanarum tinctura apud Tarentinos perquam optima (de his Ælianum consulito) πορφύρα, πορφύρια. Buccinæ aliquot: σάλπιγξ. Cochleæ albæ ac nigræ, magnæ, paruæ, mediocres, cum Nucibus, κόχλος, κοχλίας. Vermium & quoddam genus cretaceum, quibus pro esca, vt parua siliqua ad Auratas præcipuè extrahendas vtuntur piscatores, σκώληξ. Concharum nobilissima Ostrea, quæ vt tradunt historici, adeò apud Romanos in honore fuerunt, vt non modo Brundusio in Lucrinum lacum transferre studuerint, verum & in remotissimas è mari regiones ligneis secum lacub. asportauerint. Hæ aliquando veluti extincta eorum progenie, nusquam apparent, aliquando & me puero tantus fuit numerus, vt vili venderentur, ὄστρεον. Et quæ carent sanguine pectines, quæ à Græcis κτένες, à nostris vulgò Conchæ Sancti Iacobi dictitantur, quoniã peregrini dum Compostellam proficiscuntur ad visendas Apostoli reliquias, illis solent peregrinationis pileos exornare. Spongiarum genera omnia, quæ recensentur à Plinio, fitq; experientia illa in spongiarum conuulsione, quam idem refert, quod vbi auulsorem sensere, contracta multo laboriosius extrahuntur, σπόγγιον, σπογγία. Citula mense Ianuario longè melior. hunc piscem appellant omnes piscem S. Petri, Ligures Rotulũ vocant. Rhóbo est persimilis, præcipuè si caput absciderís, χαλκεύς. Tinea Ausonio cognitus Tarentinos fluuios non deficit, Tenga vulgò dicitur. Lampetra non minus pretiosa in Tarentino portu, quam in Arno, & Tyberi fluuijs, frequens tamen non est, γαλεξία. Alosa hoc tempore pinguis est, ac nescio an quæ in Tyberi capitur Tarentinæ sit præferenda: sed non antehac visus eius numerus, quam anno septuagesimo tertio post millesimum & quingentesimum. Gobius & ille quidem multiplex ac frequens in arena nascens, albus item ac niger. Scombrus, quem Hicesius apud Athenæũ εὔχυλον vocat, id est, boni succi, modo laudabilis, σκόμβρος. Lupi etiam permulti sunt & laudatissimi, qui & Spigulæ à Romanis & Spinæ à Tarentinis dicuntur, neq; in mari tantum, sed & in Galeso & Tara fluuijs capi consueuit, λάβραξ Græci vocant, quamuis alij Lupum à Labrace differre contenderint, ἀνάρναξ. Acus de lógorum genere, rostrumq; proferens Gruis, ijsdem mensibus commendatur, βελόνη. Lucerna, quarum ingenium est lingua ignea per os exerta serenis noctibus lucere (adi Plinium) ἱέραξ. Et tam marina, quã fluuiatilis Perca quam & inter saxatilem, tertio tamen loco reponit Galenus. Athenæus ait Percam esse spinis coronatam, insignique varietate conspicuam. assimulatur Mænis, quæ ho-

A *die Manulæ dicuntur, eiusq; dux est Melanurus, qui alio nomine ab oculi magnitudine oculata vocatur, πέρκη, μελάνουρος, ὀρφὸς πυγόστικτος. Turdus etiam piscis his diebus apparet, qui inter saxatiles reponitur, & nobilis vocat Plinius, κίχλη. Sub idemq; tempus Coracini piscatio est, in cuius capite lapillus inuenitur, quem puerorum collo pro amuleto suspensum, regio morbo aduersari ignobiles quidam auctores tradunt, κορακῖνος, Σαπέρδης.*

Martius, Aprilis, Maius.

B *At mensibus Martio, Aprili, & Maio, præter prædictos in aperto mari Thynnorum multitudo non rara est, & in littore ipsius vrbis, & per totum Isthmum, duplici que retium ordine captantur: quorum quidem piscium partes sale conditæ variè nominari solent. Ventris enim pinguiorem adipem Tarantellum ab vrbe ipsa vocant: dorsum autem magis carnosum ac macilentum Tonninam appellant, θυννίς. Murana cum Congro & Anguilla nullo quam hoc tempore magis commendata, & in vtroq; mari Sarda, ac in insulis quantò maiores, tantò*
C *pinguiores. itemq; Aleces, & quæ Plinio & Theodoro sunt Trichia, digitalesq; alij pisciculi, quos lactarenulos appellare videtur plebs, & ab antiquis, quomodo dicti fuerint, nondum reperi. Anguillæ prægrandes paucæ, sed quæ paruæ sunt, exiguiq; capitis multæ, & gustu elegantiores, hæq; in primis laudantur, μύραινα, κόγγρος, ἔγχελυς, σάρδα, μαίνα, τριχίδες. Adde his Lupinum oua habentium, post Thynnum æstimabilem abdomine præsertim. Adde etiam Pinnas, Astracos, Polypos, Cica-*
D *das, atq; Echinos, quos & maritimas Castaneas appellare poteris. Horum omnium præcipua copia est in Martio. Optimi & maximi Echini in externo mari. Adde præterea Pagros, siue Phagros, qui vulgò Fragolini appellãtur, ex his q assantur loge probatissimos, ἀμία, πίννα, ἀστακος, πολύπους, τέττιξ, ἐχῖνος ἐρυθρῖνος. Quid dicam de Pelamidibus, quas & paruos Thynnos vocant. & à luto sic dictas ferunt, siq; pedalem excesserint magnitudinem, in Thynnos abire? Quid de Thynnoteris, quib. ab thynni abdomine Zyrrulis nomen est? nam & zyrra appellatur imus Thynni venter, & hæc sunt ab-*
E *domina Thynnia, quæ Lucilius commendat in primo Satyrorum libro, vulgus (vt diximus) Tarantellum, & zurram vocat, quod nomen putat Paulus Iouius deductum, propterea quod in Tarentino sinu sale Thynni benè asseruentur, πηλαμύς. Non desunt his mensibus Merulæ, quæ & ipsa cum Turdo, Vmbra, Asello, à colore, quem referunt, appellantur, & sunt saxatiles, κόττυφος, κίγλη, σκίαινα, ὄνος, ὀνίσκος. Mugilum copia est, & Mormyrorum, qui nec sine piscantium risu capiuntur: in metu enim capite abscondito totos se occultare*
F *credunt, μύξινος, μορμύρος.*

Iunius, Iulius siue Quinctilis.

Abundat Iunius Scorpionibus, Scorpenis, Draconibus. Anguillæ his diebus pinguescunt, vt alias: sed iuxta fluuios, qui portum ingrediuntur, sæpissimè atq; ingentes capiuntur. Aliud genus piscium, qui Coccyges à piscatoribus dicti sunt, verumtamen si Iouium audire placebit, Merula cum Coccyge

erit eadem piscem vocalem appellat Aristoteles lib. 4. Animalium. Sequitur Quinctilis, quo Auratæ non linea & hamo, sed retibus ad insidias paratis captantur, & Sardæ circumiacto rete, vbi primum visæ sunt, præcipuè in Galeso, eodemq; mense nigræ Cochleæ, & Purpuræ colligũtur, σκορπίος, δράκων θαλάσσιος, κόκκυξ.

Augustus siue Sextilis.

Asellorum mense Sextili duo illa genera, quæ Plinius commemorat, in aperto mari grandiora quam incluso, vulgò Cergne, atq; idem tempus profert Coruũ, κόραξ. *Salpæ optimæ sunt his diebus, pisces tam operosè atq; eleganter à natura depicti. Cephali quoq; & illi multiplices varijs nominibus appellati à corporis accidentibus. nam & Capitones à capitis amplitudine dicuntur, & apud Græcos caput est* κεφαλὴ. *Labeones à prominentibus labris inferioribus. Sic & Cestres, Bacchi, Myxini, Chelones, leuchisti, & Muconas alij appellantur.* σαλπη, βοὺς, κεστρεὺς, σάργος. *Quod autem tradit Ælianus in primo de Scaro pisce, id Tarentini de Cephalo experiuntur: Sed Ælianum audiamus, est enim historia gratissima.* Scarus cum alijs herbis marinis, tum alga imprimis vescitur, omnium piscium ad Venerem inflammatissimus est. Causa cur capiatur, est cupiditas inexplebilis in fœminam. eam non ignorãtes rei piscatoriæ, qui sunt peritissimi, hoc modo illi insidias ponunt, vt comprehẽsæ fœminæ summum os ad tenuem funiculum ex spatto confectum alligent, eamque viuam per mare trahant, vbi eorum cubilia esse, & in quem locum cõgregentur, norunt. Conficiunt etiam graue plumbum figura rotundum, longitudine trium digitorum, quo ex chordis appenso trahitur Scarus fœmina captiua. Aliquis eorum nassæ in piscatorio nauigio accommodatæ os latè diducit, datque operam, vt nassa in Scarum captum conuertatur. Ea enim sensim demittitur lapide ad certam mensuram facto. mares verò non aliter, quàm homines ad conspectum amatam libidinis furore feruntur, circumq; eam concursantes, alius alium præuertere, eiq; appropinquare, & contingere studet, vt solent iuuenes vehementer amantes, & osculum, aut vellicationem, aut aliud quippiam furtum amatorium venantes. Qui deducit fœminam sensim, & pedetentim insidijs collocatis rectà ad nassam cum amata diceres amantes ducere. Cũ proximè ad nassam hi accesserunt, plumbum in interiorem partem à piscatore traductũ, ex linea decidens fœminam in nassam detrahit, quo simul influentes mares capiuntur, ac pœnam dant Scari eiusmodi furentis libidinis. *Hæc Ælianus. Verum hanc venandi industriam non vidi apud Tarentinos in Cephalorum captura: sequuntur nihilominus fœminam filo tractam, ac tridente bis terq; sauciati non recedunt, donec semimortui capiantur, vel succumbant. Vulgò l'ouato dicitur hoc piscis genus. Maxima Tarentinis Cephalorum gratia est, habent enim oua, quæ geminis veluti folliculis incisa parte suminis recentibus eximuntur piscibus. Hæc Græco nomine passim Ouatarichæ, id est, salita oua nuncupantur. Sunt apud Græcos*

A *Ταριχ* *à obsonia pretiosa, & probè condita: hæc autem oua inter principum obsonia reponuntur. piscium carnes absq; abdomine vilius plebi venundantur. interno mari capiuntur, & præcipuè ante Vrbis ianuam in Archiepiscopali piscaria. Omotaricha sunt salsamenta apud Græcos, quæ cruda comeduntur,* ὠμοτάριχα: *ita scriptum reliquisse Alexim testatur Athenæus. pinguescunt Cephali, vt multi alij pisces in aquis Galesi fluuii, neq; ex Cephalis solum Ouataricha fiunt, sed & ex alijs piscibus, præcipuè ex Spigulis, sed quæ ex Cephalis* B *nobiliora. Hieronymus Mercurialis appellat Botargas plebeio nomine, quorum inuentorem Lampridio sic referente, Heliogabalum fuisse tradit. Et apud Herodotum idem Mercurialis scribit vsurpari hoc verbum* ταριχεύειν *in corporum mortuorum condituris, propterea, cum plures Ægyptii tenerent modos, quibus mortuos à putredine seruarent, primus omnium atq; etiam frequẽtius à populo vsurpatus fuit, qui ex solo sale cõstabat, vnde merito condire corpora, salire dicebatur, & quæ condita erunt* τεταριχευμένα. *Ouatarichis proximum est* C *Caniarium, quod si nigrum est, ex ouis Sturionis conficitur: si rubrum, ex ouis Cyprini saliti, & in massam congesti, in Capha, quæ ad Tanaim ciuitas est: vnde & Caphiarium dici potest.*

September, October, Nouember, December.

Venit inde Septembri mense ingens quædam Solearũ copia, quæ à M. Varrone Lingulacæ nuncupantur, ab Athenæo Buglossi, eo quod bouinæ linguæ effigiem imitentur. Harum ingenium recensent omnes ferè scriptores, D *ac ipse benè expertus collaudo Iouium, qui frictas Arancii mali succo pipereq; conditas probari in conuiuijs asserit. Smarides & Menæ huius mensis laudabiliores,* βούγλωσσος, *Oculata, siue Melanurus, quem Percarum ducem supra diximus, licet de hac re magna sit inter scriptores contentio, quam prudens ac sciens prætereo, hoc tempore cum Boca prouenit. Boca autem picturatum habens dorsum à voce sic dicta est, alijs Boopa, quoniam hic piscis prægrandes habet oculos instar bouis. gregatim capitur, vt nullum alium piscem his diebus ferè cernas in macello piscario,* βῶκες. *Auratæ captura optima est* E *(quamuis toto anno huius generis pisces capiantur, quas infantes ab ætate appellant, quo nomine puerulos vel puellulas dicimus) à Kalendis Octobrib. vsq; ad Martinalia, quæ apud Tarentinos pisce potius quam carnib solent celebrari, vel per totũ Nouembrem,* χρύσοφρυς. *Synodontes pisces, si Græca voce vti volemus, Dentices si Latina Auratis persimiles in venatione illas sectantur.* συνόδων. *Cephalorum, & quoddam genus, cui longo collo nomen, imposuêre veteres piscatores. Trigla,* F τρίγλη, *quod ter in anno pariat, siue Mullus optima eodem mense, capitur paruo mari, & in ea præcipuè parte extra Vrbem, vbi piscaria Sancti Leonardi dicitur a sacello, quod illi Sancto erectum adhuc apparet, quæ & prope Archiepiscopalem piscariam cernitur, nõ longè à fornacib. qui locus ad fornaces dicitur, quia ibi præter calcem coquuntur cretaceæ domorum tegulæ, imbrices à vulgo dictæ, vnde tecta imbricata. Sardæ etiam & Sargi eodem tẽpore filices, vt mirer*

A ter eur Brundusinos potius commendarit Ennius quam Tarentinos, nisi fortasse ibi commorans illis frequentius vesceretur, σαργος. Est & minor Sargus ipse etiā gregalis, & Sparus, qui meliorem, quam pisces alij plures succum habet, his temporibus in Auratarum comitatu. σπάρος à verbo Græco σπαίρειν, id est palpitare. December nouissimus anni mensis mollioribus affluit piscibus, vt sunt Polypi, loligines, sepiæ, & quæ intra domū latet suam Testudo religiosorum quorumdā, qui à carnium esu sanctissimo instituto abstinent, obsonium paschale, hoc mense sæpius in littore hæret. B Sexcenta etiam alia piscium genera ne ab antiquis quidem cognita singulis apparent mēsib. ea propriis nōmib. nec audeo, nec possum appellare: & in hac re piscatores nomen (vt opinor) sibi ipsi effingunt. πτιλοφυὴς πολύπους, τευτίδες, σηπίαι, χελώνη, θαλάττια. Portentosos aliquando capimus pisces, sed in mari, quod maius vocant, nos apertum vel externum sæpè antehac appellauimus. Balenam, me puero, tormentis ac telis Tarentini milites fauciarunt, ea in arcis Gallipolis mortua inuecta est: κῆτος, Cete. C Capiuntur & aliquando monstruosi pisces quamplurimi, inter quos præter Gladium vel Spatham, (à telo quod in fronte gerit sic dictum) multi visi sunt humanas manus oraq; habentes, & inter eos etiam Vituli, qui & Phocæ appellantur, Tirsio, seu Tursio Gaza. Delphines quotidianè ferè prospiciuntur ex muris ludere, quales Ouidius in maiore suo volumine describit, hos φιλανθρώπους Græci vocant, id est hominum amatores. Quid de Coralliis dicam? ad quæ colligenda & Tarentini, & Siculi, & Neapolitani piscatores non semel D visi sunt contendere. non expertus est Plinius, vel nusquam de his audiuit, legitue: nam vt multorum locorum, sic & Tarentina laudasset Corallia. ea etenim sunt & quam ramosissima, & quam maximè rubentia, non scabrosa, non lapidea, non inania, non concaua. retibus auelluntur, sed acri ferramento prius præcisa. Scribit idem Plinius aquatilium tegmenta plura esse, quæ cum omnia in Tarentino mari quotidie experiremur, hic apponere haud visum est indignum. Alia corio & pilo integuntur vt Vituli & Hippopotami: alij E corio tantum vt Delphini: Cortice vt testudines: Silicū duricia vt Ostrea, & conchæ: Crustis vt locustæ: Crustis & spinis vt Echini: Squamis vt pisces: aspera cute vt Squatina, qua lignum & ebora poliuntur: molli vt Murenæ: nulla vt Polypi. Vendendorum piscium ars piscinaria appellari potest, ἰχθυοπώλαιναν appellauit Athenæus: & frequentissima est apud Tarentinos. essent & multa dicenda de ritu condiendorum piscium, sed quia varius ac plebeius est, omisimus. Hæc de Tarentinorum piscatu, non quæ essent omnia dicenda, sed quæ F colligi potuere consultis in hoc (vt præfati sumus) piscatoribus quamplurimis. illud autem non prætermittendum, quod Principibus in Vrbe præsidentibus, non omnibus, qui ciues essent, sed illis tantum piscari liceret qui veniam ab ipsis consequerentur, vt in nemoribus ac syluis fieri pro ferarum venatione solet.

De Tarentinorum deliciis, ac luxuria.

Cap. III.

NVllus est, qui vel in seipso, vel in aliis non experiatur, opum affluentiam eam esse, vt sæpius ad malū cogat hominem suaptè natura ad illud ferè semper pronum atq; procliuem. Hinc nostrorum maiorum deliciæ vt in prouerbium cesserint, non secus ac Siculæ, Syracusanæ, Persæ, Tyrrhenæ, atq; Sybariticæ. Laudat Ælianus in varia historia Phocionis vxorem, quæ mariti vestem gestabat, neque opus habebat veste Tarentina, quasi molli ac lasciua. Julius Pollux Tarantinidion vestem appellat pellucidam Tarentinis vsitatissimam. Ταραντινίδιον καὶ Ταραντῖνον substantiuè genus vestis subtilis muliebris. Athenæus auctoritate cuiusdam Semi Delij qui scripsit librum περὶ παιάνων de Paeanibus hæc refert: Quos Ithyphallos nuncupant, personas ebriorum induunt, coronas gestant, & manicis anthino colore tinctis manus operiunt: tunicis vestiuntur albo distinctis. Tarentino amictu præcinguntur ad malleos vsque demisso. quib. in verbis duo animaduerti possunt, anthinum colorem esse violaceum, & Tarentinum amictum è mollissima lana, qualis erat Tarentina, contextum. In epistola ad Mecœnatem Horatius appellat Tarentum imbelle.

——mihi iam non regia Roma
Sed vacuum Tybur placet, aut imbelle Tarentum.

Imbelle, inquam appellat, quasi ociosum, quietum, à bello vacuum, & voluptati deditum. Ob quā eandem caussam dictū alij volunt ab eodē in Satyris molle, quibus non astipulatur Macrobius. Alexander ab Alexādro, ex sententia cuiusdam Lucij Parthenopæi, recensens multorum ingenia populorum, sed veterum, vt credo, ex loci natura, aut cœli climate ita vitiis obsepta, vt propria illis sint atq; perpetua: & inter cætera hæc posuit: Asiani, Iones, Abydeni, Medi, Arabes, Tarētini, & Galatæ, molles & effeminati, eneruatis animis, ad inertiā nequitiamq; parati, omnibus imbuti delinimentis, in gymnasijs & turpibus amoribus exerciti. illecebræ enim luxuriæ ad extinguendum vigorem animi, apud eos sunt. Erant Tarentini frequentissimi in compotationibus & genialibus conuiuiis, in quibus dabantur & circumferebantur coronæ: vnoquoq; mense publicum epulum instruebant, cæso boue. priuati plebei etiam num Veneri & commessationibus indulgebant assiduè. Ebriæ mulieres desudantes vnguenta vino permiscebant. hinc Iuuenalis satyra sexta:

Atq; coronatum, & petulans, madidumq; Tarentū.

Hinc Salmonius poeta:

Et Sybaris sequitur luxus, madidiq; Tarenti.

Hinc Pontanus:

Bacchi deliciæ, aut madens Tarentum.

Marcus Tullius ad Trebatium ita scribit: Indicauit mihi Pansa meus Epicureum te esse factum. ò castra præclara: quid fecisses, si te Tarentum, & nō Samarobrinā misissem? Lacedæmonius Megillus in primo legum apud Platonem ostendit & ipse Tarentinorum delicias, & ebrietatem. Dicit enim se vidisse ciuitatis vniuersæ vinolentiam in Bacchanalibus. Hæc sunt eius verba de voluptate differentis: Quo enim (loquitur de Lacedæmoniorum legibus) omnes homines summopere in voluptates vehemētissimas, petulantiáq; & insaniam incidunt, id ab vniuersa regione lex nostra exterminauit. Nec in agris, nec in vrbibus, quas Spartiatæ gubernant cōpotationes

videbis

videbis: Sed nec in compotationibus coniuncta, A quibus ad omnes voluptates mouemur. Nec vllus est, qui cuidam ebrietate lasciuienti obuiam factus non maximo ipsorum supplicio statim afficiat, neque Bacchanalium tempus ipsum liberet, quemadmodum & apud vos in curribus vidi, & apud Tarentinos, qui nostri coloni sunt, omnem in Bacchanalibus ebriam ciuitatem. *Quod autem Tarentini aliquando ebrietati studuerint, ac commessationibus, facile etiam possumus ex eo iudicare, quod legitur de Pyrrho, & ipsis Tarentinis. Huius quidem rei* B *meminit Fabius Quintilianus, capite de risu, neq; non Valerius Maximus, cuius verba apposui:* Audierat Pyrrhus apud quosdam in conuiuio Tarentinorũ, parum honoratum de se sermonem habitum: accersitos qui ei interfuerunt, percunctabatur, an ea quæ ad aures eius peruenerant, dixissent? tum ex his vnus, inquit, nisi nobis vinum defecisset, ista quæ tibi relata sunt, præ iis quæ de te locuturi eramus, lusus ac iocus fuissent. Tam vrbana crapulæ excusatio, tamque simplex veritatis confessio C iram Regis conuertit in risum: qua quidem clementia, & moderatione assecutus est, vt sobrii sibi Tarentini gratias agerent, & ebrii benè precarentur. *Obiter hic libuit apponere, quod Blondus in Roma triumphante de Cynea Pyrrhi oratore narrat, quia fortasse ad Tarentinos spectare tàm verisimile sit, vel videri possit, vt quiduis aliud.* Vnde *(inquit ille de vini vsu agens)* iocus prodiit viri excellentissimi Cyneæ Regis Pyrrhi oratoris, cuius à Romana legatione ad Regem suum redeuntis serui & familiares, cum a- D pud Ariciam Vrbem nunc funditus dirutam, vino immoderatius hausto, vt solent ebrii capitis dolorem, & nauseam ab aeris grauitate causarentur: quin (inquit ille) vini hoc effecit austeritas, illiusq; inhumani indignitas: vnde iter agens inspectas altissimis in vlmis *(quod etiam nunc fert regionis natura)* vites illis ostendit, matremq; dixit vinorum, à quibus tantum acceperunt incommodum, in tã alta cruce meritò pendere. *Sed Argiuorum luxui subdit hæc pauca Rhodiginus:* Tarentinis inueterati E fuit moris, matutinis se poculis ita inuitare, vt iã frequentiore foro, temulenti plane viserentur. *Athenæus ex sententia Theopompi & Callistrati de eadem re sic habet:* Theopompns ex lib. decimo Philippicorum, à quo vltimam partem, vbi de Atheniensium oratoribus, & Reipub. administratorib. agitur, quidam separarunt, his verbis refert intemperantem & prodigum Eubulum Demagogum fuisse. Tantum luxu (inquit) & improba alieni cupiditate in Tarentino populo cæteros anteiuit, F quantum Eubulus circa epulas intemperans fuit, qui & Atheniensium vectigalia in alendis semper militibus consumpsit. *idem alibi:* Tarentinorum *(inquit)* ciuitas propemodum quoto quoq; mense boues immolat, & conuiuia populo exhibet: coit verò turmatim vulgus & assiduè compotat. Sic autem de cæteris nationibus Tarentini dictitant, alios quidem homines industria, & circa munera sua laboriosa sedulitate in posterum vitam sibi cõparare: se vero quia conueniant, & voluptatem inde percipiant, iam viuere nec expectare, dum olim viuant. Iam verò *(inquit Ælianus in historia animalium)* si quis, qui nondum excesserit extrema pueritia, Thunni sanguine illiniatur, nõ pubescet. Hoc idem Torpedo, & marinus Pulmo efficiunt: nam in aceto putrefactæ eorum carnes, & mẽto aspersę fugam pilorum facere dicuntur. Quid ad hæc Tarentini, & Tyrrheni sophistæ malorum inuestigatores, conantes pilorum euulsione ex viris mulieres facere? *Addam, & si inuitus, neq; sine ingẽti vultus robore, sed historiæ ratione coactus, quod in Athenæo legitur de nonnullorum facinore militum, qui dũ bellicosi ac fortes haberi voluerunt, tanta in miseros hostes abusi sunt, & impudenti insolentia, vt magnam inde & sibi & suis omnibus acquisiuerint infamiam. Athenæi verba hæc sunt:* Clearchus libro quarto vitarũ ait, Tarentinos populos confisos viribus & copiis, quas tum magnas possidebant, voluptatibus ac deliciis vsque adeò se tradidisse, vt totius corporis cutem læuigarent, vnde pilorum auellendorum exemplum reliqui sumpserunt. Vestes (inquit) textiles pellucidas omnes gestabant, quibus nunc luxuriat molliuscularum fœminarum cultus. Secundum eorum peccatum id fuit, quod deliciis corrupti, & licentia vitæ ad iniurias vicinis inferendas pertracti, oppidum in Iapygibus Carbinã cum deuastassent, virgines & florentes ætate matronas in Carbinatum sacris ædibus congregarunt: deinde tentoriis fixis, nuda omnibus clara diei luce corpora spectanda præbuerunt, vt cui libitum esset, his tanquam in miserum gregem insilierit, libidinem suam expleret, illarum, quę eò collectæ fuerunt pulchritudine, sub omnium oculis, Deorum præsertim: ante quos id nunquam patratum iri credidisset oppressus ille populus. Tanto flagitio sic indignatus est Deus, vt quotquot Tarentini scelus id aduersus Carbinatas præter ius & humanitatis leges commiserant, exanimauerit fulmine. Ad nostram vsq; memoriam Tarenti ante singulas ædes pylæ statutæ sunt pro foribus, & in illis eorum, qui militarunt aduersus Carbinates insculpta nomina, & quando interierunt de cœlo tacti, nec eorum qui sic vitam amiserunt, quisquã miseretur, nec legitima iis libamina effundunt, sed Ioui fulminanti sacra faciunt. *Hæc ille. Vnam Tarẽtini ducebant vxorem pro liberis procreandis (de veteribus loquor) at duas insuper ducebant luxuriæ & voluptatum gratia. Et quoniam de vxoribus facta est mentio, illud non est silentio prætereundum, Tarentinos hanc olim habuisse consuetudinem, quod ex nouis sponsis in prima cœna neuter manibus cibum sumere audebat suis, vterq; expectabat cibum, vt sibi ab alijs porrigeretur: aliter si fecissent, coniugium nullum erat. Seruatur huius hodie moris aliqua particula. nam quando noua vxor mariti domum primò ingrediur, ab aliquo consanguineo vtriq; ad os porrigitur argenteo cochleari aliquid mellis vel obsonij Zaccaro confecti, vt sit boni ominis indicium, eos in pace dulcissimè conuicturos.*

Quæ Tarenti accidisse ferantur. Cap. IIII.

Gratam (*inquit Ælianus*) accepti beneficii memoriam ipse etiam bestiæ retinent. Tarẽtina mulier nomine Heracleis,& cæteris in rebus, & maximè raro fœminarum genere fuit, & verò ab omni stupro integram castãque se marito cõseruauit. quippe quæ vt viuentem eum studiosè& diligenter coluisset: sic posteaquam è vita excessit, se fidissimam, & ab omni libidine continentẽ B humato coniugi præstans, vrbanas commemorationes,& domum in qua mortuum vidisset maritum adeò male oderat, vt prę mœrore ad sepulchri monumentum, vbi sepultura affectus esset ille, miserrimè commoraretur. Hæc igitur fœmina cum ęstiuo anni tempore ciconiis pullorũ suorum volatum experientibus, vnus & infirmissima ætate, & alarum debilitate delapsus alterũ crus fregisset, eiusmodiq; casum intuita, se cognito morbo misericordem pullo præbuit, nam & C vulnus obligauit, & medicamentis, & cibo potioneq; adhibitis cicatricem obduxit, & ad incolumitatem perduxit, atq; iam aduolatum confirmatum è manibus dimisit. Hic admirabili quadã naturæ intelligentia non ignorans se conseruatæ vitæ præmium mulieri debere, anno post cum aduersum Solem fortè apricantem eam, quæ sibi benignè fecerat, perspexisset, demisso atque humili volatu proximè ad ipsam profecta in eius sinũ lapidem euomit: deinde in tecto subsedit. cuius D facti admiratione cõmota Heracleis dubitabat, quid hoc esset. Cũ igitur lapidem intus alicubi deposuisset, nocte insequenti somno soluta eũ fulgere,& radiatam domũ tanquam immissis facibus ex eo splendere perspexit. vbi verò Ciconiam cõprehendisset, & vulneris cicatricem percepisset, hanc cognouit eã esse, quam miseratiõe commota curauisset. *hæc Ælianus. Scribit Ouidius lib. septimo metam: Æsonem Iasonis patrem à Medea ex sene factũ fuisse iuuenem, vbi eum in aheno recoxerit. quod &* E *legere poterit, qui volet apud Volaterranum in Philologia. Verum hoc posset, vt debet, figmento adscribi poetarum. Quod autem legitur in Hispano quodam libello, cui titulus:* Iardin de flores curiosas, *& cuius auctor est Antonius de Torquemada, fortasse non erit adeò fabulosè narratum, vt non videatur verum* ϗ δυνατον: *refert enim per quendam Bernardũ (est enim dialogus) anno post natum dominum quingentesimo, & trigesimo primo vel secundo, cũ Romæ ipse degeret, publicam fuisse per totã Italiam vocẽ ac nuncium certissimum, Tarenti* F *senem quendam capularem & decrepitum centũ annos natum iuuenẽ esse factum mutatione dentiũ, pellis, & quicquid pilorũ in toto corpore haberet, vnguiũ etiã tam manuũ quam pedũ, ita vt vix à suis internosceretur, vixisseq; sic validũ annos quinquaginta, vxorẽ duxisse & filios etiã suscepisse, tandẽ ad eã deuenisse cariẽ, vt lignum potius censeretur quàm caro. Hoc idipsum pluribus accidisse ibidẽ scribitur & ab eodẽ auctore: sed quia ad nostrã illi haud pertinent historiã, prætermitto. Commoda-* A *uit mihi librũ Hispano scriptũ idiomate Ioannes Baptista Athenisius Iurisconsultus peritissimus, vt qui maximè in tota Iapygia, & ipse nobilis inter Tarentinos. Est vt inter ea, quæ humana excedunt cõsilia reponendum, quod in lamia Angelus Politianus, & Cælius Rhodiginus in antiquis lectionibus memoria dignũ censuere. id ita est. Bouẽ apud Tarentinos in agro quodã pascuo fortè Pythagoras cõspicatus viridẽ adhuc fabaciã segetẽ morsu truncãtẽ, rogauit bubulcũ, moneret bouẽ suũ, ne illam depasceretur. Huic bubulcus illudens, atqui (inquit) bouatiloqui nescio, tute si scis potius moneto. Non cũctatus ipse accessit propius, & in aurem boui illi voce tamen summissa diutulè locutus imperauit, nõ modò vt in præsens, sed vt etiã in perpetuũ pabulo fabacio abstineret; itaq; bos ille Tarenti deinde molliter consenuit in Iunõis fano sacer habitus, cibisq; hominũ vesci solitus, quos illi obuia turba offerebat. Visus est Tarenti vitulus biceps ãno domini 1573. millesimo quingẽtesimo septuagesimo tertio mense Februarij Massafræ oppido natus, quẽ octipedẽ etiã aiebant bubulci, portentosum caput Tarentũ fuit asportatũ ad præfectũ prouinciæ, qui ibi commorabatur ob panẽ nauticũ conficiendũ pro classe regia, quæ aduersus Turcas parabatur in sancto illo fœdere. Et quoniã de pane facta est mentio, addẽdũ videtur prodigiũ, quod ab auctore chronicæ historiæ recẽsetur* Sylla (*inquit*) apud Romanos præfecto, & Sothero Ptolomæo apud Ægyptios regnãte, cũ in conuiuio, quod Tarẽti tũc tẽporis celebrabatur, panis diuideretur, sãguis inde effluere visus est, qualis è corpore humano saucio emanare solet. quo quidem tẽpore septẽ dierum spacio cum grandine lapides ceciderunt vniuersum ferè Tarentinorum agrum deuastãtes. *Erat apud Tarentinos, sicut apud Athenienses Prytaneum, vbi iudices & magistratus versabantur, consultabantque de Repub. eo in loco etiã publicè alebantur qui de Repub. benè essent meriti. habebatur hic honos maximus. in Tarẽtino Prytaneo Dionysius Iunior Siciliæ Tyrannus candelabrum dicauit, in quo totidem succenderentur lychni, quot in anno numerantur dies. hoc ab Athenæo refertur auctore Euphorione in historicis commentariis. Animantia bruta homines adamasse, & formosos præcipuè atq; virtute præditos multi scribunt: quãtus autem Delphinorum fuerit amor in huiusmodi, docet Herodotus, Plutarchus, Pausanias, Athenæus, Theophrastus, & Plinius. Hic tandem cum multa adduxisset exempla, quibus hoc verum esse persuaderet, subdit:* Nec modus exemplorũ. Eadem Amphilochij & Tarentini de pueris delphinisq; narrant. Quæ faciunt, vt credatur, Arionem quoq; Citharœdicę artis interficere nautis in mari paratis, ad intercipiendos eius quęstus eblanditũ, vt prius caneret cythara, congregatis cantu Delphinis cum se deiecisset in mare exceptũ ab vno Tænarum in littus peruectũ. *Herodotus in Clio hãc Arionis fabulam siue historiã dicit tũ accidisse, cũ parta ingẽti pecunia voluisset ille Corinthum ad Periandrũ redire, cumq; profecturus esset à Tarento; quia nullis magis quã Corinthiis fideret, nauigium virorum Corinthiorum conduxit. de eodem plura leges apud Plutarchum in conuiuio septẽ sapientum. hymnum quo se Arion gratum Neptu-*

no exhi-

no exibuit leges Ælianum. in Tænaro, cui Cereapoli cognomen antea fuerat, Arionis & Delphini statua cernebatur cum hoc subscripto Epigrammati:

E pelago seruauit Ariona Cydone natum
Delphinus vector, diis ducibus Siculo.

Habuit & ager Tarentinus multorum cineres praeclarissimorum. M. Pacuuius Ennij ex sorore nepos Tarenti moritur annos natus quinquaginta, in eius tumulo hæc legebantur carmina:

Adolescens tametsi properas: hoc te saxum rogat,
Vt se aspicias, deinde quod scriptum est legas.
Hic sunt poetæ Pacuuij Marci ossa,
Hoc volebam nescius ne esses. Vale.

Sunt & multi qui contendunt Vergilium apud Tarentinos suum obiisse diem, vnde illa disticha:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope, cecini pascua. rura, duces.
Qui pecudes, qui rura canit, qui prælia vates,
In Calabris moriens hac requiescit humo.

Sed hæc mirabilia non sunt quocunq; enim pergit homo, secum affert moriendi necessitatem, quæ vitari nullo modo potest. videtur tumulus Vergilij Neapoli supra antrum ad ædem diuæ Mariæ, quæ ad pedem cryptæ dicitur cum disticho:

Quid cernis tumuli hæc vestigia? conditur olim
Ille hoc, qui cecinit pascua, rura, duces.

Est apud Hieroglyphicos Tarantula inuidiæ symbolum, cuius exitiale virus à medicis tale describitur, vt læsis inducat stuporem, genuum labefactationem, demumque vniuersi corporis παλμόν, i. desi, tremorem, qui in prouerbium vsq; abierit. Est Tarantula, idem cum Phalangio, animal ex aranearum decuria. quarum multa genera refert Nicander in Theriacis: & videtur in tota Iapygia, nedum Tarenti. Qui ab hoc vermiculo mordentur, non sibi mederi solent Cancrorũ pastu, quod natura impulsu faciunt Cerui, vt docet Plinius: sed vt legitur apud Theophrastum Academiæ post Aristotelem successorem, cantilenis, fistulis, ac tympanis: eosq; delectant colores varij, vt alius rubro, alius viridi, cæruleo alius alliciatur, odioq; habere videntur quemuis alium. fœminæ aliquando mordentur, quæ instar Amazonum & Lacænarum, nisi mauis Baccharum gladios in manibus habere, signaq; ferendi, defendendique, ac si in singulari certamine, non erubescunt: hos vulgò dum simili insaniunt morbo, Tarantatos vocant, qua de re agnominatione quadam nonnulli vtuntur dicentes Tarentini Tarantati, dum huius Vrbis ciues, eos præcipue, quos constantia decet, volunt leuitatis arguere. inter alios huius rei scriptores, Alexander ab Alexandro iuris peritissimus tam multa scripsit in libris Genialium dierũ, vt plura (ni fallor) Latinè an dici queant, non videatur, quo doctore qui non fuerit contentus, adire illum haud pigeat Ælianum ex principibus Græcis vnum in historia animalium: videbit enim admiratione dignissima de Phalangijs præcipuè Zacynthi, quorũ morsu totum humanum corpus obtorpescit, & debilitatum tremore afficitur, & frigidissimum illicò fit, & vomitum cum conuulsione patitur, membrumque genitale illi intenditur. At si qui ab eorum morsu integri atq; intacti

A balneas, quarum lauatione Phalangio vulnerati fuissent vsi, fortè subijssent, aut pedes abluissent, omnibus doloribus, quibus torquentur morsu pressi exarserunt. Andreas præterea Mathiolus in secundo Dioscoridis commẽtario annotauit & pauca alia eadẽ de re, ictos videlicet ab hoc verme, variè ac diuersè torqueri: alios ppetuo canere, alios ridere, plorare alios, multos clamitare, nõnullos dormire, plures vigiliis affici, plerosq; vomitionib. laborare, non paucos saltare. sunt qui sudant, alij tremebundi fiunt, quidam pauoribus infestantur, plerique
B alij alia patiuntur incommoda, fiuntq; phreneticis, lymphaticis, ac maniacis persimiles. Quæ (inquit) Symptomata tam varia, atque diuersa nõ aliunde prouenire dicendum est, quam aut ex vario horum animalium veneno, aut ex demorsorum hominũ temperamentis. & paulò ante dixerat: Sed mirum certè quam facilè huiusce veneni vis musica mulceatur. Quandoquidem auditis lyricis instrumẽtis, vel tibiarũ sono, primo statim occursu icti à Tarantula à languoribus cessant, & in mediũ tri-
C pudiare, & saltare incipiunt, tamque diu rẽ prosequuntur, ac si sani essent, & nullo vnquã teneretur dolore. Quod si eueniat, vt tibicines tantillũ conquiescant, ac interponant, non multo post tẽpore in terrã concidunt, & ad pristinos redeunt languores: nisi tã diu indeficiente sonitu saltant, atq; tripudient, donec veneni virus partim insensibiliter per cutis meatus, partim per sudorem exeat, & discutiatur. Ob id igitur tibicines stipẽdio conducuntur, alternatimq. mutatur, absque vlla
D sonitus intermissione, tã diu tripudient demorsi, quousque penitus curati quiescant. hæc ille, qui etiã sua addit coniectura à Tarento Vrbe dictam Tarantulam, non à Tarentula Tarentum, vt nonnulli imperiti asseruerunt. Scribit Philostratus multos libros de vita Apollonij Thyanei, & lib. 7. cap. inquit. Nerua, qui post Domitianum iustè modesteque imperauit, iã ad imperium vocari videbatur: id præcipuè Orphytus & Rufus opinabantur: hos Domitianus paratarum contra se insidiarum insimulans in insulam
E relegauit: Neruam quoque Tarentum secedere iussit. & cap. XII. Cum quidam ex iis, qui vnà cum Apollonio erant in custodia, quereretur, propterea se accusatum, quod Tarenti, vbi dominabatur, sacrificans publicis precibus non addideràt Domitianũ Palladis filium esse. At enim (inquit) arbitrabaris fortasse Palladẽ non peperisse, cum semper habita sit virgo: ignorabas autem (vt opinor) Deam ipsam Draconem quandoq; Atheniensibus peperisse. Erecta domorum tecta Tarenti-
F ni vt plurimum cannitia conficiunt, adiecto arenario, & tegulis, præter trabes & forcipes. Zacharias Lilius in libro pro de situ orbis dicit, Oebalia nomine Vrbem esse in Italia iuxta Tarentũ ab Oebalo Telonis Regis Capreæ filio sic nuncupatã, citatq; Vergilium in Georgicis, cuius vers9 alibi nos adscripsimus. quæ Lilij sententia mouit me, vt crederẽ, vnã ex parœciis Vrbis inde nominatã. diuiditur hodie quãtulacũq; est in quatuor parœcias, quarũ ũa Balei parœcia ẽ appellata, corrupta fortasse voce ab iis q. Oebaliã

iuxta

iuxta Galesum habitabant. at si quis volet fortasse & aliarum parœciarum nomina cognoscere, illa quidem A *recentia sunt, & altera diui Petri parœcia dicitur, tertia Turris penna, quarta cognominatur a ponte: duæ inquam sunt, in superiore Vrbe, totidem in inferiore. Quod Vergilius lib. Æneidos 7. laudat Galesum quẽdam his versibus:*

Corpora mula virûm circa, seniorq; Galesus
Dum paci medium se offert, iustissimus vnus
Qui fuit, Ausonijsq; olim ditissimus aruis,

amicum fortasse laudauerit suum, cui ob recepta bene- B *ficia Tarenti erat obligatus: iuris ergo hospitalis memor, ita remunerat. Tributa & vectigalia multa ac varia sunt. nam alij Regi debentur ac soluuntur, alia senatui, & colliguntur ex piscatu piscium, & ex illorum venditione, & pane confecto, ex vino, ex oleo, ex croco, & ex domorum prædiorumue censibus, ex pauperum labore, & ex mercimonijs. Habent hodie, vt in tota Christiana Repub. laudabilem hanc consuetudinem Tarentini, vt sicuti in Vrbe quisq; sibi domum condidit, in qua cum familia bene ageret atq; viueret, ita quoq; contendat* C *extruere sacellum cum sepultura, in qua mortuus humaretur piè honesteq; cum suis, non extra Vrbem secũdum celebres vias, sed in basilicis magnis, quas alibi recensebimus. ritus autem efferendi ad sepulturam cadauera, illaq; sepeliendi, quia ijdem sunt, qui apud omnes, nihil opus esse existimaui de illis agere, sicut alij consueuerunt in suarum vrbium historiis: nempe de campanarum pulsatione, de illarum vario numero iuxta mortui dignitatem, & comitatu cognatorum, affiniumque, etiam mulierum, quando defunctus effertur, de vesti-* D *bus lugubribus, de pompa, quæ partim præcedit, partim sequitur, de facibus, de cruce, de amicis, qui cateruatim se comites præstant, deq; sacerdotum diuinis precibus, & tandem de humatione, & funebri oratione, quæ non semper habetur, sed quando illustris quidam vir, siue mulier, siue antistes sit, qui vitam obierit.*

LIBER QVINTVS. E

CAP. I.

Tarentini siue ea, quæ in Phalantho dicta est, siue alia, a Spartanis ratione oriundi, armis vt plurimum, quam initio habuére potentiam, consumpsere. Notum illud est, militare scilicet studium durum, atq; horridum ita fuiße Spartanorum proprium, vt degeneres haberentur, & matribus etiamnum indigni, ne dum patribus, qui in armis a prima F *vsq; ætate non se exercerent. Primum igitur, & antiquissimum bellum, quod post Lucanum, cuius nulla præter nomen est memoria, Tarentini geßere fuiße creditur illud, quod aduersus Thurios, Sybaritasq; gestum Pausanias, & Strabo cum Herodoto in Terpsichore tradunt. Thuriorum imperator fuit Cleandria è Sparta profugus, & huius belli causa, Siritidis amnis atq; Vrbis vẽdicatio ferebatur. cõuenere tandem vterq; popu-* A *lus, vt communiter habitata Tarentinorum tantum Colonia Sybaris iudicaretur, quæ non longè post Heraclea dicta & nomen, & locum commutauit. Missos alij scribunt colonos à Tarentinis Heracleam, quos prius è Siritide deduxerant. Hæc autem omnia accidiße constat post eam cladem, quam Sybaritæ a Crotoniatis acceperant, ex quibus pauci admodum superstites ad Lucanorum, non admodum durissimam seruitutem sunt tracti, sed a Tarentinis iterum subacti, ac penè destructi ad Romanorum tutelam confugere: at illi mittentes pro virorum illius temporis paucitate accolas, mutato nomine Copias appellauerunt. Diodorus scribit hæc, quæ de Heraclea dicta sunt, eo accidiße anno, quo Athenis præfectus erat Apseudes vnus, ac princeps ex nouem qui nobiles erant præsidibus, & Rom. Coss. creati T. Verginius, & Proclus Gegannius Macerinus. Eiusdem Heracleæ causa, & propter agrorum fines, vt scribunt Herodotus, & Diodorus. bellum suscepere Tarentini aduersus Messapios quibus, & Danniorum, & Peucetiorum Reguli fauebant. Si igitur Messapia ea est, quam Strabo depingit in Peninsulæ Typum à Brũdusio vsq; Tarentum isthmo inclusam stadiorum decẽ post trecenta, verissimum erit bellum Messapium illud esse, quod Vriæ fuisse tradit Herodotus in Polymnia, & Diodorus in Iapygia. Hyriam appellat Herodotus, traditq; à Cretensibus hoc pacto fuisse conditam. Cretes cum in Sicaniam magna traiecissent classe, & quinquennio Camicum Agrigentinorum vrbem obsedissent, ad extremum non valentes illam expugnare, neq; in obsidione permanere, cum fame perirent, ea relicta abiere, dumq; circa Iapygiam cursum tenerent, ingenti eos tempestate adorta in terram eiecti sunt, laceratisq; nauibus cum nullus in Cretam ostenderetur receptus, illic subsidentes Vrbem Hyriam condidere, & mutato nomine pro Cretensibus Iapyges Messapii facti sunt, & pro insularibus continentis habitatores. Adeo autem huius vrbis creuerat potentia, vt totius Iapygiæ imperiũ nullo negotio fuerit ferè consecuta: at nunc eo miseriarum deuenit, vt nullus credere possit Messapiorum aliquando regiam fuiße. Sita est in Apennino, & facie inferum Mare prospicere videtur, duodecim millibus paßuum per continentem distans, tergo superum, vnde quindecim milliaribus recedit. Bellum geßit cum Tarentinis & Rheginis Calabriæ populis, tantoq; apparatu belli prælium fuit commißum, tanto militum numero tantisque pugnatum animis, vt illud adhuc dicatur, nusquam antea tantum humani sanguinis tantamque stragem accidiße. Illo (inquam) die quo prælium habitum est, tria millia hominum ex Vritanis desiderata sunt, Tarentinorum verò, & Rheginorum ne ab ipsis quidem hostibus qui superfuêre, occisorum numerus teneri potuit. Rhegini vt opem Tarentinis hoc in bello præstarent, Micythi cuiusdam Anaxilai famuli suasu adacti sunt. erat hic apud Rheginos vir non mediocris auctoritatis, vt qui ab Anaxilao Rege procurator ibi fuerat relictus, sed Rhegio post hæc excedens Tegeam Arcadum incoluit: semper autem Tarentini societatem cum Rheginis, & arma iunxerunt. nam & Tarentinorum opibus etiam ipsi vsi sunt, quando a Dionysio senio-*

 re sunt

re sunt obsessi. Ælianus etiam in varia historia nar- A rat, quod cum Tarentini a Romanis obsiderentur, periculumq; esset ne fame ad deditionem compellerentur, Rhegini decima quaq; die ieiunium decernentes victum Tarentinis concesserunt. Descendentibus ergo vtrinq; in aciem Iapygibus (inquam) & Tarentinis atrox conseritur pugna, vbi cæsis (vt dictum est) tot millibus vix tandem Iapyges victoria potiuntur. at hostes victi, ac profligati in duas cum fugerent partes, diuersi rapiuntur, nam Tarentum pars agmine præcipiti, pars Rhegium contendunt. Iapyges confestim duo itidem a- B gmina ad fugientium terga cadenda dirigunt, alterum Tarentinos opprimere properat, quibus cum breue spacium fugæ daretur, magna occurrentium ac resistentiũ multitudo caditur. Qui Rheginis insistebant, tanta præcipites contentione sunt insectati, vt cum illis simul intra mœnia irruperint, atq; illo impetu momentoque sunt vrbe potiti. Decedentibus autem hostibus cum liberi essent Tarentini, memores calamitatis, & periculi illius festum quotannis constituerunt, quod ieiunium appellabant, Nistiam alio vocabulo. De Vria le- C ges plura apud Strabonem, qui illam in via Appia, plurima apud auctorem de situ Iapygiæ, qui præcipue immoratur in nomine vrbis huius explicando. Non pauca in oratione, quã Quintus Marius Corradus edidit ad ciues suos Vritanos de diuo Francisco Durrachino diuinis honoribus præstandis. Donatus tandem Castilio, & ipse Vritanus Medicus treis præstantibus libros habet de cœlo Vritano, quod inuitis omnibus, & contra quotidianum periculum defendit saluberrimum, Tarentino, Brundusinoque, (si Diis D placet) præferendum. Illud tandem adiecit Diodorus hoc fuisse bellum Menone rem Atheniensium publicam gerente, Romanisque Coss. Lucio Aemylio Mamerco, & Caio Cornelio Lentulo, eiusdemque videtur meminisse Aristoteles libro de Repub. quincto. Cum eisdem Messapiis non longè post Tarentini denuo congressi victoriam nacti sunt, ob cuius memoriam equos aneos, captiuasque fœminas Delum dono miserunt, quod in Phocicis apud Pausaniam his leguntur verbis: Iam Tarentinorum equi ænei, & E captiuæ fœminæ dona sunt, quæ Messapiis barbara gente finitimis suis victis miserunt. Tarentini etiam de Peucetiis barbara natione à se victis decimam Delphos miserunt: signa elaborarunt Onatas Æginata & Calynthus: equestres & pedestres sunt imagines: Opis Rex Iapygum Peucetiis auxilium ferens, atque hic quidem in pugna cadenti persimilis: qui verò adstant, Taras heros est, & Phalanthus Lacedæmonius, & ab eo non longè Delphinus: ante enim quam in Italiam per- F uenirет, naui in Crisæo mari fracta, ad littus Delphino euectum Phalanthum tradunt.

Bellum quod Tarentini alias gessere cum finitimis Barbaris.

CAP. II.

POst Archytam ciuem & imperatorem, post paucos alios bellorum duces, de quibus supra meminimus cum nullos haberent quorum ductu sperarent posthac de hostibus victoriam, coacti sunt in discrimine bellico Tarentini ad exteros confugere duces. atque initio Archydamo Agesilai filio vsi sunt, vt scriptum reliquit Pausanias in Laconicis. Traiecit Archydamus in Italiam, quo tempore Tarentini bellum gessere cum finitimis barbaris, quo in bello, Apollinis, cuius numen læserat, indignatione interfectus sepulturæ honore caruit, quamuis multam hostibus pecuniam Tarentini offerrent. Hos finitimos Barbaros Diodorus Siculus appellat Lucanos, quibus cum iterum Tarentini sunt congressi. Alii ex eodem Pausania, Achæos tradunt, qui Metaponto à Samnitibus deleta, locum habitarunt destitutum: hostes quidem Tarentinorum nullam aliam ob causam, nisi quia à Lacedæmoniis, quorum Tarentini coloni sunt, fuerant eiecti: additur & simultatis causa altera ex Strabone. Achæi Leucippum socium legatum ad Tarentinos miserunt, vt ad diem, noctemque locum habitationi permitterent: repetentibus autem postea Tarentinis locum, si dies erat, ad noctem se recepisse respondebant, si nox, rursus ad diem referebant. quare indignati Tarentini bellum mouere destinarunt. indignationis, quam Apollo in Archydamum ostendit, si quis causam volet cognoscere, adeat Theopompum: ille enim scribit, quod Archydamus, cum esset Phocensibus fœdere iunctus, ab illis cum vxore Donichadonis corruptus Apollinis fanum diripuerat. Euenit hoc ãno ab vrbe condita decimo quarto supra quadringẽtesimum, quo tempore Atheniensibus præerat Charondas, Romaque Consulatum iam inierant Caius Plautius iterum, & L. Aemilius Mamertinus, atque Macedoniæ Rex Philippus Athenienses aliqua clade nitebatur deprimere. Anno deinde sequente, vel septimo post, vt supputat Paulus Orosius, Tito Mallio Torquato tert. P. Decio Mure Coss. cum Lucanorum Populi in Tarentinos coiuissent, Alexandrum Epiri Regem classe transuectum in Italiam venisse cõstat. Alias nec semel Tarentinus miles sub Archyta præcipuè leui docuerat certamine, iram sine viribus inanem esse. fugarat (inquam) quandoque inimicum exercitum, fugatumque fuerat insecutus. at in noua hoc tantoque apparatu prudens sibi cauit, ne bellica fortuna aliquando terga suo quidem more auerteret. Accito hac de causa ab Tarentinis Alexandro, Dodonæum quod consuluerat oraculum respondit, submonens aquam caueret Acherusiam, Pandosiamque Vrbem, ibi fatis eius terminum dari. Oraculum duobus his Græcis versibus fuit expressum foliis scribente Sybilla:

Αἰακίδη προφύλαξαι μολεῖν Ἀχερύσιον ὕδωρ
Πανδοσίαν τε, ὅτι τοι θάνατος πεπρωμένος ἐστι.

Quo circa Alexander transit ocyssimè in Italiam, vt quam maximè procul vrbe abesset Pandosia, & Acheronte amni, quem in Epiro ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius Sinus: ignarus in Ita-

in Italia & Vrbem & fluuiũ eiusdē nominis esse: & Iustino scribente, sperans non minorē in Occidente materiam Italiæ, Siciliæ, & Africæ occupandæ sibi à fortuna porrigi, quam Alexandro sororis filio in Oriente Asiæ, & Persiæ. Primo quidem congressu Alexandro minus obsequens fuit militaris alea: sed indignatus rem sibi male gestam propter ingratos Tarentinorum mores obuenisse, quia sibi obtemperare noluerunt, publicum Græcorum conuentum illius tractus eorum compulsus odio ad Thuriorum agrum traducere conatus est, qui in Herculea Tarentini soli æde antiquorum ritu celebrabatur, iussitq; ad Acalandrum amnem ædificari locum, vbi conuentus fierent. Aulo Cornelio iterum, Gn. Domitio Coss. bellum Alexandrinum traxit Samnites in Lucanorum auxilium. Hi duo populi aduersus Regē & Tarentinos qui Regem acciuerant, dum a Pæsto excursionem facerent, collatis signis pugnam habuere cruentam: sed eo certamine superior Alexander factus Romanos sibi conciliauit, cum esset incertus an à se deuicti populi fidem essent seruaturi. eo tamen tempore cū Brutias Lucanasq; fudisset legiones, cumq; Heracleam Tarentinorum, quam diximus Coloniam, quæ iam ab illis defecerat, Consentiam ex Lucanis, cum Sipōto, & Bruttiorum Aceranam siue malueris Therinam sibi obsequentes subegisset, ad alias sese cum exercitu suo conuertit vrbes, ex quibus trecentas illustres familias in Epirũ obsides misit. Scribit Liuius non paucis interitum Alexandri huius Molossi sub C. Petilio, & L. Papirio Mugillano Coss. ibi cognosces vim fatorum vehementem. nam Alexander in Italia, quò se receperat, non in Epiro vnde aufugerat, Acheruntem adinuenit amnem, & Pandosiam vrbem non longè ab oppidis, quæ hodie Acheruntia, & Matera appellantur. ibidem inuenies anno eodem Alexandrum Philippi in Ægypto Alexandriam de suo nomine conditam appellasse, cuius Molossus erat auunculus Olympiæ matris frater. Adijcitur ab alijs fide dignis, corpus Alexandri a Tyriis militibus redemptum, sepulturæq; perhonorificè ab eisdem traditũ. scribit Strabo pluribus & ortum, & educationem eiusdem, at hæc omnia nos ex industria prætermisimus, cum nihil ad rem nostram facere visa fuerint. narrat Iustinus ex Trogo. Appulis Alexandrum mouisse bellũ, sed ab illo tandem abstinuisse, antiquitatis fata veneratũ.

De Cleonymo Spartano & Agathocle Syracusanorum Tyranno.

Cap. III.

Occiso & aquis necato Alexandro, Brutii, & Lucani non destiterunt cum cæteris finitimis Tarentinos infestare. vsi sunt hoc tempore Tarentini militia duce Cleonymo Spartano: si vera sunt quæ scribit Strabo, & illius ductu atq; auspicio Thurias in Calabria vrbem subegēre. fuit Cleonymus magna apud Tarentinos existimationis, quòd aperte colligitur ex Aristotelis opusculo illo, vbi de admirandis agit auscultationibus: Italiæ *(inquit)* mons est Crylæus nomine, in quo veneni quædam species lethalis oritur, huius vis atque naturæ, vt si quis ex ipso aspersus fuerit, cõtinuò concidat, ac caluus efficiatur, membraque totius corporis defluant. quamobrem superficiem corporis defunctorum miseratione dignam inde esse traditur. Hanc autem veneni speciem ferunt Paulum, Leucestium, & Gaium cum Cleonymo Spartano tradere decreuissent, à Tarentinis compertos, ac de veneno interrogatos capitales pœnas persoluisse. *hactenus philosophus. At quoniam de Cleonymo Spartiata haud plura inuenimus ad nos pertinentia, præter hæc quæ dicta sunt, omissis quæ in Pyrrho & Demetrio Plutarchus refert, ad Agathoclem tota præsens se conferat oratio. Hic Syracusis abscedens indignatus, quod honore & dignitate Chiliarchatus auctore Sosistrato fuerat priuatus, in Italiam profectus ad Bruttios descruit, quibus cum aduersus Crotoniatas eisq; fauentes Syraculanos bellum mouit. sed eo prælio victus Agathocles fugatusq;, a Tarentinis fuit exceptus quam benignissime, vbi ob singularem quam profitebatur militarem peritiam, præfectura donatus est. cumq; in rerum nouarum suspicionem postmodum incidisset, dignitatem simul cum ciuitate quæ fuerat donatus amisit. Agrigentini a Sosistrato ad reprimendam Agathoclis tyrannidē cohortati, ducem exercitus Cleomenis Regis filium natu maximum, qui paratam in Lacedæmonia classem habebat, delegere. Is Tarentum Sparta nauigans Tarentinos cum parata quam & ipsi habebant classe ad Agathoclis expugnationem socios adscripsit, quibus cum applicuit tandem Agrigentum. Eius aduentu Agrigentini magna primum sunt affecti lætitia. sed postea hominis vecordiam luxumq;, ac rei militaris imperitiam, & quod dolo Sosistratum eum coarguentem ad necem depoposcerit, Syracusani, Agrigentini simul & Tarentini experti spretum militiæ præfectura priuarunt, lapidibusq; etiam impetiuerunt. cæterum ipse eorum delusõ impetu noctu cæteris ignorantibus Agrigento sua classe soluens Lacedæmonē reuersus est. & Tarentini cognito eius recessu Tarentũ reuerterunt. Cætera quæ de Agathocle scribuntur, leges apud Thomam Fazelium, Trogum Pompeium, & eius abbreuiatorem Iustinũ, Diodorum Siculum, & Athenæum: ibi enim inuenies Agathoclem humili loco, & sordido genere vtpote ignobili & figulo patre genitũ Syracusarum vrbis tyrannidem occupasse, cui puero post patris obitum dormienti ingens apum examen fauum mellis ad os conuolans formauit. notatur eius libido tam inde ab adolescentia, vtraq; enim en Venere laborauit. quare Timæus scortum promiscuum impudentissimũ, & cuiq; obsequentissimo expositũ Triorche a Triorche auo effrenatæ libidinis appellabat, ex cuius lasciuia natum ferunt prouerbium: scorto Rex, vt in verbo Graculus legitur apud Suidam. Vno autem illo commendatur quod in amica fortuna nunquam sine fictili opere cœnasset, opesq; simul cum paupertie admiscuisset. quã de re extat Ausonii quod sequitur epigrãma perelegans, quo alios ad modestiam cohortatur:*

Fama est fictilibus cœnasse Agathoclea Regem,
  Atque abacum Samio sæpe onerasse luto.
Fercula gemmatis cum poneret horrida vasis,
  Et misceret opes pauperiemque simul:
Quærenti caussam respondit: Rex ego qui sum

Sicaniæ, figulo ſum genitore ſatus.
Fortunam reuerenter habe, quicunque repente
Diues ab exili progrediere loco.

Eum mortuum vxor ſic lamentata & luxiſſe perfertur:
cur non ego te? cur non tute me quoque?

Quæ fuerit inter Romanos, & Tarentinos ſimultatis origo. CAP. IV.

ERat in tractu magnæ Græciæ ad Zephyrium promontoriũ Vrbs a Naritiis condita, ea dicebatur Locri, cuius nõ modo Vergilius apud Latinos meminit,
Hic & Naritii poſuerunt mœnia Locri:
Sed & Liuius, Solinus, Pomponius Mela, & Tregus: apud Græcos Ptolemæus ipſe, Strabo, Pauſanias, Stephanus. & Euſtathius. Palæpolis deinde dicta quaſi vetus, vt Neapolis, Noua ciuitas. Cum igitur obſiderent Palæpolim Romani in eo bello quod aduerſus Græcos gerebant, cũ Lucanis & Appulis fœdere iuncti Publ. Philone Coſ. cui triumphus ob partam decretus eſt victoriam, hac ratione ſunt vrbe illa potiti. obſeſſi Locrenſes cũ iã experti eſſent vana atq; ludribria eſſe, quæ à Tarẽto, & Samnitib. expectarãt auxilia, auctorib. Nymphidio, & Charialo ciuibus ſeſe Romanis ſponte aedidêre, leuiſſimũ deditionis malum opinati, grauiſſimũ ſi vi caperentur. Quod factũ cum Tarentini reſciuiſſent, ac ſi illi ita miſerè obſeſſi atq; ipſis defeciſſent, ac non magis illos ipſi vana auxilij ſpe deluſiſſent, increpare eos vt in ſocietate non fortes, ira atq; inuidia in Romanos furere cœperunt, audientes inſuper Lucanos & Appulos iã in Romani populi fidem tranſiuiſſe. His & ſequẽtib. cauſis inire Tarentini conſilia inueſtiganda pro ferendis diſcordiis via atq; artis, vt Lucani quos iam ad Romanos iſſe certò cognouerant, reuocari impelliq; ad abolendam Romanam ſocietatẽ poſſent. Eo n. res peruenerant, vt Romani aut hoſtes, aut domini haberentur, diſcrimenq; rerum ſuarum in bello Samnitico, & illius ab euentu verti cernebant. Hortantur itaque primũ omnium Samnites Tarentini, vt forti animo ſicut eos decebat, bellũ ſuſtineant, auxilia, & commeatus promittentes. inde ſubducunt Lucanorũ quoſdã iuuenes, qui precio aſciti clari magis inter populares, quam honeſti, inter ſe multati virgis cum corpora nudata in ciuiũ cœtum intuliſſent, in media concione gemebundi vociferati ſunt, iuſſu Romani Conſulis ſe fœde cæſos, ac prope ſecuri percuſſos quod Romana caſtra ingredi auſi fuiſſẽt. Res ſuapte natura deformis cum ſpeciem iniuriæ magis quam doli præſeferret, concitati homines illorum clamore magiſtratus Senatum cogere poſcunt, vt bellum Romanis inferatur: alii ad concitandam in arma agreſtium multitudinẽ diſcurrunt, tumultuſq; etiã ſanos conſternante animo decernitur, vt ſocietas cum Samnitibus renouetur, & legati ad eam conficiendam mittantur. Repentina res, quia vt cauſam nullã, ita ne fidẽ quidem habebat: quocirca ſunt à Samnitib. coacti, & obſides dare, & præſidia in munita loca accipere. cæci quidẽ in fraude, & in ea nihil recuſarunt. Dilucere deinde breui fraus cœpit, poſtquam criminum falſorũ au[...]ores Tarentũ commigrauêre: & amiſſa de omni re poteſtate nihil vltra quã vt facti pœniteret fruſtra eis reſtabat conſilii. & quoniam de Samnitib. facta eſt mentio, ridicula illa Tarentinorũ legatio ad Samnites, & Romanos initio belli prædicti, ſequatur neceſſe eſt. Anno ab vrbe condita 400. & 39. cũ Samnites ad Luceriã caſtra habentes à Papirio conſule, cuius curæ delegatũ fuerat bellũ à collega Publio, coacti eſſent vt vel dimicarent vel ſeſe dederent: per id tempus paranti[...] vtriſq; ſeſe ad prælũ legati interueniunt Tarentini [...]ntibus Romaniſq; denunciantes, vt bellũ omnino dimitterent: per vtros ſtetiſſet quominus ab armis recederent, aduerſus eos ſe pro alteris acriter hoſtiliterq; pugnaturos. ea Papirius legatione audita perinde ac[...]tus fuiſſet eorum dictis, cũ collega ſe communicaturum reſpondit: quo accito cũ tempus omne in apparatu bellico conſumpſiſſet, collocutus de re haud dubia, ſignum pugnæ propoſuit. cũ interea agerent Coſſ. diuina humanaq; omnia, quæ quando acie dimicandum ſit, agi eſſolent: expectabant Tarentini legati quid reſpõderẽt. illis Papirius qui legationẽ acceperat, ait: Auſpicia ſecũda eſſe, Tarẽtini, pullarius nũciat: litatũ præterea eſt egregiè. auctorib. Diis, vt videtis, ad rẽ gerendam proficiſcimur. *inde iuſſit ferri ſigna, copiaſq; eduxit, vaniſſimã increpans gentẽ, quæ ſuarũ impotes rerũ præ domeſticis ſeditionibus, atq; diſcordiis, aliis modũ pacis ac belli facere æquum cenſeret. Samnites ex parte altera cum omnẽ belli cauſſam remiſiſſent quia aut pacem verè cupiebant, aut expediebat ſimulare, vt Tarentinos ſibi conciliarent, cum inſtructos repente ad pugnã Romanos conſpexiſſent, vociferari ſe in Tarentinorum auctoritate manere, nec deſcendere in aciem, nec extra vallum arma ferre: deceptos acie potius quodcumq; caſus ferat paſſuros, quam vt ſpreuiſſe pacis auctores Tarentinos videantur. qua de cauſa Romani Coſſ. vallum hoſtium militem ſubire cogunt. Hic momento temporis repletis foſſis, munitionibus diſiectis caſtra miles irrũpit, cædis & ruinæ omnia complens, fuiſſentq; hoſtes ad vnum obtruncati, niſi duces militem à cæde imperio & minis reuocaſſent. dolere vulgò omnes interpellatam ſuæ iræ dulcedinem, ob idq; Coſſ. adiiſſe: ſed pro cõcione edocti ſunt ſexcentorum equitum, qui in hoſtium poteſtate eſſent, rationem haberi oportuiſſe, ne qui in Vrbe incluſi erant recente ſuorum cæde irritati florem Romanæ iuuentutis crudeliſſimè necarent. Laudare milites quod ſuæ iræ itum eſſet obuiam, omniaq; prius ferenda exiſtimare, quam ſalutem tot fortiſſimorum iuuenum prodendam.*

Initium belli inter Tarentinos & Romanos. CAP. V.

BEllum quod inter Tarentinos & Romanos duce Pyrrho Epirotarum Rege maximo ſumptum eſt, ſcribit Agellius fuiſſe anno ferè vrbis cõdita quadringenteſimo, & ſeptuageſimo, qua tempeſtate Epicurus Athenienſis, & Zeno Cittienſis philoſophi erant percelebres. Paulus Oroſius, quem poſt diuum Antoninum Florentinorum Epiſcopum aſſequitur Ioannes Sedennius in Hiſpana hiſtoria, ab hoc numero 6. annos ſubtrahit. Plinius ad annum ſeptuageſimum ſecũdum, nonnulli ad ſeptuageſimum tertium ſupra quadringente

gente

A gentesimum referunt. Polybius in primo dicit anno vno ante Gallorum in Italiam aduentum Tarentinos bellũ cum Romanis gessisse vocato ad se Rege Pyrrho: illud animaduertendum, quod anno trigesimo quarto ante, hoc est ab Vrbe condita quadringentesimo & trigesimo septimo, Tarentini fuerant domiti à C. Iunio Bruto Bubulco Cos. ob eam arrogantiam, qua vsi sunt Romanis & Samnitibus edicentes, vt à bello desisterent, sicut in præcedenti visum est capite. Verba Liuij apposui non multa illa quidem ex libro nono, sed attentione digna: B Apulia (*inquit*) perdomita (nam Tarento quoque valido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum. *Hæc Liuius. Indictum Tarentinis bellum fuit à Romanis, eo quod iniuria (quod ius gentium minimè patitur: neq; enim: ὁ πρέσβυς iuxta Græcum prouerbium τύπτεται, ὐδὲ ὑβρίζεται) affecissent turpissima eorum legatos & fœciales ex Vrbe missos ad res de more repetendas, cum Romanam classem illac prætereuntem spectaculo Amphitheatri, cuius formam ouum retulisse detecta nostris diebus indicant vestigia, & quod portui ad prospectum maris imminebat, C a longe visam hostiliter inuasérint, odio in illos concepto ob deuictos sese à Iunio, (vt diximus) non modo Samnites, quibus cum icerant fœdus. Quinq; tantum naues Romanæ classis vix tunc per fugam sunt elapsæ, ceteras Tarentini in portum retraxerunt suum, ac profligauerunt, occiso ad hæc Duumviro, qui præerat classi, præfectisq; etiã nauium singularum impiè trucidatis, & omnibus qui bello vtiles erant recisis, reliquis precio diuenditis. Incredibilis populi tunc florentis Tarentini superbia, qui scelus sceleri iure (vt dictum est) D gentium neglecto addidit, sed verè finem fruendarum opum quibus ad inuidiam abundauerat, quæsiuit. Tãta verò legatorum fuit constantia, vt cum omnes pulsati essent, vnusq; etiam vrina aspersus in Amphitheatrũ (vt est consuetudo Græciæ) introducti legationem quibus acceperant verbis peregerunt, de his quæ passi erant, conquesti non sunt, ne quid vltra ac mandatum sibi esset loqui præsumerent, intimisq; eorum pectoribus antiqui moris respectus dolore, qui ex contumelia grauissimus sentitur, conuelli non potuit. Tuncq; primum Ro- E mani aduersus Transmarinos hostes dimicauerunt. Legatos suos ita vindicantes à Tarentinis pulsatos, vt alias à Fidenatibus, à Teuca Regina, à Gallis Senonibus interfectos Suidas in verbo τήβεννος Romanum ciuem, quem in legatione vrina, siue stercore inquinarunt, Posthumium appellat, quem Tebennum cognominatũ ex illo tempore tradit à Romana veste polluta, cui tebenno nomen inditum tradit à Tebenno quodam Arcade, qui primus eam chlamydem induit, cum Ionium sinum ingressus esset, & ab illius loci incolis susceptus: à F quo edocti indigenæ eodem modo vestierunt, & vestem Tebenniam vocarunt, postea nomine corrupto Tebennus dicta est. Data est prouincia Æmilio Cos. qui nimis atrox paucis diebus agros depopulatus est Tarentinos. Addit diuus Antoninus, quod Romani dum secũ meditarentur, qui & quanti essent hostes, necessitate coacti proletarios etiam iuuenes, qui pauperes erant, & plebij, ad sumenda arma, ac si militia esset tumultuaria, excitarunt. His itaq; rationibus Tarentini à Romanis bello petiti, cum magnæ illorum potentiæ viribus inferioresq; se agnoscerent, neq; tutò possent se finitimorum fidei committere, vt qui sæpe leuissimis de causis defecissent, cumq; ob innatam superbiam nobiliumq; prauitatem bellum nollent deponere, Pyrrhum nobilissimũ Epirotarum Regem ac Imperatorem tunc maximum ducem accersere statuerunt, vtpote inter cæteros Reges magis ociosum, reiq; militaris peritissimum. Quibus autem placuerit hæc sentẽtia, quiq; in eam pedibus iuerint, dicam paulo post, vbi paucis docuere, quis nã fuerit hic Pyrrhus, quem in tanta aduersus Romanos expeditione accersendum magno conatu curarunt Tarentini. Erat Pyrrhus materno genere ab Achille, paterno ab Hercule oriundus. Pausanias in Atticis refert Alexandrum Philippi habuisse propinquissimum. siquidẽ Tharypus quidam a Pyrrho Achillis decimus quintus Alcetam genuit, Alcetas Arybbæ fuit pater, & Neoptolemi. Arybba natus est Æacida, Neoptolemo Olympias: hæc mater fuit magni Alexandri. Aeacida pater Pyrrhi. occiso ab Epirotis patre, cũ ad necem & ipse quoque infans quæreretur furtim subtractus est, & ad Illyricum delatus, & traditus Heroæ Glauci Regis vxori fuit nutriendus. Cum vndecimum ageret annum reuocatus à suis tanta virtute creuit, vt cum, sicut Cecilius scribit, imperium orbis agitaret, & Romanos potentes videret, Apollinem de bello consuluerit: ille ambiguè de more respondit:*

Aio te Aeacida Romanos vincere posse.

Hoc ad se dictum trahens auxilio Tarentinis contra Romanos venit. Huic tradit Aelianus pergratum fuit Aquilæ cognomen, quemadmodum Antiocho Accipitris. Accepto ab Epirotis regno sibi debito, primum in Corcyræos arma mouit, quo in bello naualibus copiis (vt Thucydides est auctor) Tarentinis fuit adiutus, vt alias ab ijsdem adiuti sunt Lacedæmonij aduersus Athenienses. metuebat Pyrrhus Corcyræorum insulam, quam finibus suis ex aduerso sitam hostibus pro statione futuram aliquando suspicabatur. In Macedonia aliquando est dominatus pulso Demetrio, quousq; à Lysimacho inde pulsus est, atq; in patriam reuocatus multas ab eo clades est passus. hæc atq; alia de Pyrrho leguntur, priusquam Tarentinis opem ferret.

Metonis Tarentini oratio ne Pyrrhus accerseretur. CAP. VI.

Concilio, quod Tarentini inierant de Pyrrho adducendo licet per maiores natu & grauiores resisteretur, eam sententiam ciuitati maximè obfuturam perniciemq; multam allaturam clamantes, qui tamen belli gerendi auctores fuerant, in concionibus suffragijsque ferendis plus potuere. strepituq; & vi audiri bonos & prudentes viros non permisere. quo in tempore quidam Meton nomine vir vrbanus, & ea ipsa die, qua decretum de Pyrrho vocando sciri per populum debebat, & multitudo in concione sederat, accepta corona & lãpade quasi ebrius tibicine ducente ludibundus in concionem peruenit, vtq; fit in turba populari, aliis applaudenti-

dentibus aliis ridentibus, *& vt procederet in medium* A *inuitantibus, processit ille ridiculus, & quasi aliquid cãtaturus astitit, sed vbi silentium nactus est*, viri *(inquit)* Tarentini bene facitis qui iocari & ludere volentibus dum licet, permittitis: si tamẽ sapitis cuncti, hac ludorum libertate fruemini antequam Pyrrhus adueniat. Nam tunc non nostro, sed ipsius arbitrio viuendum erit. *Hæc verba non multos ex Tarentinis casuræ libertatis admonitos commouerunt, murmurq́; fuit per concionem laudantium approbantiumq́; sed qui Romanos timebant, ne facta pace, dede-* B *rentur formidantes, populum increparunt, quod inhoneste se deludi paterentur, & simul, his dictis Metonem concione propellunt, eiectoq́; confestim; vt in suam sententiam decretum fieret, obtinuerunt. Quo firmato, oratores cum donis ad Pyrrhum transmittuntur nõ solũ Tarentinorum, verum etiam Italicorum, qui dicerent se indigere sapiente & magnæ autoritatis viro: nam copias satis frequenteis sibi in Italia affuturas ex Lucanis, Messapiis, Samnitibus: equitum eum xx. peditum CCCL. millia habiturum. Hæc non Pyrrhũ solũ extulere, sed &* C *Epirotas ipsos ad militiã adeo inclytã, & quæstuosam promptiores fecerũt. Persuaserãt Regi Italiã toti Græciæ fœlicitate præstare, nec esse satis æquũ se amicos, & supplicũ more auxilia rogantes iniquissimis temporibus suis deseri. hac exponentibus legatis, Troiani belli euentus Pyrrho in mentem venit spemq́; concepit, ex animi sententia omnia euentura, quando ipse ab Achille (vt diximus) originem ducens aduersus Troiæ Coloniam arma esset sumpturus. Scribit Ioannes Sedennius auctor Hispanus in summa clarorum virorum ad Philippũ Catholicum simul & inuictũ Regem nostrum semper felicissimum, Pyrrhum humiles Tarentinorum preces respexisse, at imprimis maiorum exemplo suorum, Alexandri videlicet, quo de egimus, Molossi, huic populo venisse suppetias. Erat præterea & regnãdi percupidus, magni Alexãdri æmulatione ductus, cui totius orientis imperiũ contigisse audierat: hac sibi occasione à fortuna præstita, totam saltem Italiam occupare sperabat. noluit autem (vt dictum est) Apolline in consulto arma capere. sed per hanc Apollo suam ambiguam consuetudinem perurbanè respondit, vt è duobus quidquid accidisset ipse diuinus, non modo verax haberetur: ait enim, vt ex Ennii fragmentis colligitur:*

Aio te Aeacida Romanos vincere posse.

Atq́; ita siue Pyrrhus à Romanis, siue Romani à Pyrrho vincerentur, securus fatidicus, vtrumlibet spectaret euentum: sed verissimum illud credi potest, quod ab eodem Ennio traditur,

——stolidum genus Aeacidarum
Bellipotentes magis quam sapientipotentes.

Nam dicto Apollinis per obscuro in voluntatem tracto, Pyrrhus pro Tarentinis stare aduersus Romanos omnino decreuit.

Cyneæ ad Pyrrhum sermo de abstinendo ad Italiam aduentu, belloq; ibi gerendo.

C A P. VII.

E*Rat his temporibus in Thessalia Cyneas vir magni* *ingenij, quiq́; cum Demosthenis fuisset auditor, in eius imitationem se tradens maximè vim dicendi illius assequi videbatur. Hic apud Pyrrhum degens, cum sæpe ad ciuitates transmitteretur, verum esse ostendit illud Euripidis dictum:* Omnia conficit oratio, vel quæ hostile etiam ferrum conficere non potest. *Et Pyrrhus ipse dicere solitus erat, plures à Cynea oratione quã à se armis captas partasq́; esse vrbes. itaq́; ipsum semper in honore habuit maximo, vsusq́; plurimum est illius opera. Hic igitur Cyneas Pyrrhum ad Italiam adeo inclinatum cernens, cum inuenisset illum aliquando ociosum fretusq́; quod alias eo familiariter esset vsus, in huiusmodi sermonem adduxit: Egregij quidem bello Romani esse dicuntur, & multis bellicosis imperare gentibus. quod si eos superare nobis Dij concesserint, quid tũc agemus Pyrrhe? ad hæc Pyrrhus: De re haudquaquam obscura (inquit) ô Cynea percontaris, neq́; enim barbara nobis neq́; Græca ciuitas illic resistere valeret, Romanis superatis, sed haberemus confestim Italiam totã, cuius magnitudinẽ & potentiã minime te ignorare arbitror. Parumper ergo cõmoratus Cyneas, enimuero cum Italiã ceperimus (inquit) quid tunc agemus? & Pyrrhus nondum mente eius intellecta, proxima (inquit) est Sicilia insula fælix, & populosa, capi verò facilis ob seditiones ac discordias ciuitatũ. rectè dicis (inquit Cyneas) sed an finis militiæ ac laborũ nobis erit Siciliam cepisse? Deus modo (inquit Pyrrhus) victoriam præstet, nã his veluti præludiis vtemur ad res maximas conficiendas. quis enim se Libya abstineat, & Carthagine, quam nuper Agathocles clam ex Syracusis profectus exigua clas-* D *se paulo absuit quin caperet? his autem victis nullus nobis resisteret hostis. ita est inquit Cyneas, constat n. quod & Macedoniã recuperare, & Græciæ dominari certissimè cum hac potentia licebit. Sed victis omnib. ac subactis, quid faciemus tandem? Et Pyrrhus ridens, ocium (inqt) agemus, & quotidiana festiuitate mutuisque sermonibus lætitiaque perfruimur. Cum ad hæc Cyneas Pyrrhum adduxisset: & quid vetat ô Rex (inquit) quo minus nunc ista lætitia & festiuitate & ocio perfruamur? adest quippe nobis sine labore facultas eorum,* E *ad quæ per sanguinem, molestias, & pericula nostra, & aliorum peruenturi sumus. his Cyneas verbis turbauit potius Regem, quam incœpto retraxit, spem eorum quæ conceperat deponere nequeuntẽ. vterq́; quidem parum honesta intulit, & Rex qui ocium, non beneficentiam, & cultum iustitiæ victoriæ fructũ credidit, & Cyneas qui Regem in ocio retinere satius duxit, quam ab iniuria mortalibus inferenda auertere: quãuis alias laudabilior videri possit Pyrrhus, qui tanquam continens ac prudẽs præsentem audebat molestiam subire, vt postea diuturniore perfrui valeret voluptate.* F *Interea Tarentini legatione iterarunt adiectis Samnitũ, & Lucanorũ precibus, & Pyrrhus cum esset post ictum cũ his populis fœdus, intentus ad bellũ cum Romanis gerendũ, excogitauit primo iactis sublicis pontibus interuallũ Græciæ atque Italiæ ab Apollonia ad Hydruntũ continuare: quod idem post eũ M. Varro, cum classibus Pompeii piratico bello præesset, tentauit: sed cum aliis Pyrrhus & fortasse maiorib. premeretur curis, cũq́; Tarentini festinandũ esse*

essé monerent, propterea quod Romanus exercitus cũ Æmilio Cos. in vniuersos igni ferroq́; irrueret fines, nullo sibi obuiam eunte, sed tutus omnia ad libidinem vastaret, plurima expugnaret oppida: iniuriã insolenter acceptam insolentius & crudelius vindicaret, ad expeditionem à tam memorabili auersus opera se accingit: atq; Cyneam ipsum Oratorem paucis interiectis diebus cum tribus millibus militum Tarentum misit, ab Antigono naues ad exercitum deportandum mutuò petit. multæ etiam rates, & omnis generis nauigia ex Tarento ad hoc idem faciendũ delata sunt, ab Antiocho pecuniam B *petijt, quia opibus quam militibus instructior erat: a Ptolemæo Macedonum militum auxilia. sed Ptolemæus, cui nulla dilutionis ex infirmitate virium esset venia, quinq; millia peditum, equitum quatuor millia, Elephantos quinquaginta, quæ ex parte virium bis (vt dicetur) Romani victi sunt, non amplius quam in biennij vsum tradidit. De his paulo aliter scribit Plutarchus: nam Elephantes viginti numero dicit ratibus super imposuisse Pyrrhum, coramq́; aliquot coiuisse refert Pausanias in ea pugna, quam gesserat cum Demetrio, equi-* C *tum præterea tria millia, peditum viginti millia & tria, sagittariorum duo millia, & funditores quingentos.*

Pyrrhi naufragium in mari Ionio, quando Tarentum appulerit, & de caduceatore ad Romanos misso.

Cap. IIX.

H*Oc apparatu Pyrrhus Epirotarum, Thessalorum* D *Macedonum, & incognitis in id tempus Elephãtis nauigans, anno ab vrbe condita (vt scribit Orosius) sexagesimo quarto supra quadringentesimum, relicto Ptolemæo filio, vt Epirotarum praeesset regno decimum quintum annum agente, cum medium teneret Ionium rapitur vento Borea intempestiuè exorto, classis per mare disiecta, nauesq; dispersæ aliæ in Libycum ac Siculum pelagus sunt delatæ, alias in summam Iapygiam, cum superare nequirent, nox simul & procella in loca aspera, cæcaq; illidens omnes confregit præter regiam. E-* E *rat autem septiremis, quæ post mortem Pyrrhi fuit Annibalis Carthaginensium Ducis, & eam amisit in nauali prælio, quod gessit cum Romanis in Sicilia, & in scapham prosiliens fuga saluti suæ consuluit. Hæc igitur nautarum & gubernatorum magna vi aduersus venti impetum nitentium tandem littus versum adigitur, & dum obliquum ventum, magnitudine ac robore resistebat, euadebatq;, sed postquam à terra veniens procella ferire proram cœpit, ac ne fatisceret magnum erat periculum, & se mari sæuienti varieq; agitato ventis per-* F *mittere terribilissimum omnium videbatur, Pyrrhus sese ex naui in mare deiecit, statimq́; circa ipsum familiarium amicorumq́; pro eius salute fuit certamen: sed nox & fluctus cum magno fragore, ac violentia opus difficile auxiliantibus faciebant. itaq; vix tandem luce exorta vento deficiente ad terram peruenit, corpore quidẽ penitus exhausto, at robore animi inuicto. Messapii in quorum litora euaserat, promptissimè ad opem ferendã*

A *conuenerunt, & simul naues quadam ex tempestate superstites aduenere, in quibus erant equites perpauci, peditum verò circiter duo millia, elephanti duo. Paucis post diebus cum his copiis profectus, & militibus à Cynea obuiam adductis Tarentum expectatus intrauit, quo tanto apparatu Tarentini nõ minus admirati sunt, quam gauisi sunt, imprimis propter Elephantos, qui nusquam in Italia antehac fuerant conspecti. Primo quoq; tempore nihil inuitis Tarentinis agere cœpit, quoad nauibus ex mari seruatæ copiæ conuenêre. Sed cum a-* B *nimaduerteret populũ sua sponte non seruare se ipsum, nec seruari ab alio posse, sed tanquam illo propugnaturo domi sedere balneis conuiuiisq; indulgentem, clausit gymnasia, & deambulatoria omnia, in quibus spatiantes pro rebus verbis militabant: potus vero, & lasciuias intempestiuas inhibuit. Delectum habuit ita acrem, vt multi imperium ferre insueti, ex vrbe migrarent, seruitutem vocantes non viuere ad voluptates. Decius Magius superbam appellauit Pyrrhi dominationem, & miseram Tarentinorum seruitutem: hic enim vnus* C *fuit qui restiterat, ne huiusmodi præsidium in Vrbem acciperetur. De Pyrrhi aduentu scribit Pausanias in Atticis, legisse in libris non sane illustrium auctorum Pyrrhi cum alacritatẽ, quam in præliis præ se tulit, tum prouidentiam qua se ad futuras dimicationes comparauit. in Italiam classe transmisit, cumq; iam appulisset, non prius adesse eum Romani animaduertere, quam commissa cum Tarẽtinis pugna, se ille cum exercitu inopinato ostẽdit, factoq; repente impetu, hostium (vt par fuit) agmen turbauit. Videndus etiam est Polybius in* D *primi libri fragmentis, quid fecerint Rhegini Tarentinorum, vt diximus amicissimi audito Pyrrhi in Italiã aduentu: inuenies n. eos Romanorum ope ac præsidium postulasse, & a militibus eò per Romanos missis fuisse vrbe sua depulsos, aliasque huiusmodi calamitates perpessos, tandem & vrbem & agros recepisse. sed iam historiæ seriem prosequamur. Albinus Romanus consul magno iam apparatu aduentare & Lucaniam omnem acriter vastare nunciabatur. Albinus in Plutarcho solo legitur. Eutropius, Lucius Florus, Plinius, Sabellicus,* E *Orosius, Sigonius, Liuium secuti, P. Valerium Leuinum Cons. tradunt a Romanis ad hanc expeditionem tunc missum: quin & ante hunc Leuinum aduersus Tarentinos ab aliis compluribus ducibus benè pugnatũ legitur, recensetur in his L. Aemilius Barbula, cum Q. Marcio Philippo in Capitolinis triumphis Hoc audito nuncio Pyrrhus, quamquam non aduenissent sociorum copiæ omnes, indignum tamẽ ratus tolerare, hoc cũ exercitu obuiam proficiscitur, verum præmisso non multis millibus passuum caduceatore ad Romanos, si vellent* F *ante bellum, se iudice, & mediatore cum Tarentinis de iure causam decerni: responso autem à Cons. dato Romanos nec elegisse Pyrrhum iudicem, nec hostem formidare, tunc progressus inter Pandosiam vrbem Heracleamq; castra posuit. Cumq; audiret Romanos trans flumen Syrin castra habere, non longe ab ipsa Heraclea secus amnẽ ipsum speculãdi gratia obequitauit, ordineq; & formã castrorum, custodias, & disciplinam admiratus Romanorum, hæc (inquit) barbarorum disciplinã*

barbara non est, sed opera eorum videbimus. Eutropius & eum secutus Blondus sentiunt non ipsum Pyrrhum explorasse, sed alios à se missos, qui capti à consule Leuino per castra ducti sunt, cumq; vidissent omnem exercitum, dimissi sunt, iussi vt quacumq; geri à Romanis vidissent, Pyrrho renunciarent. Explorato igitur, vtcumque fuerit, perlustratoque exercitu, ipse de futuro sollicitus expectare socios, quos ex naufragio perdiderat, statuit: aduersus autem Romanos si fortè amnem Syrim transire tentent stationem opposuit. at Romani, vt ille expectare decreuerat, sic ipsi prauenire festinantes transnare cœperunt flumen, haud vno tamen vado pedites equitesq;, sed pluribus simul locis: itaq; metuẽtes Graci ne circumuenirẽtur, se retraxerunt. Et Pyrrhus vt hæc sensit, turbatus pedestriũ copiarum ducibus mandauit, vt confestim armatos milites in ordinibus continerent, ipse autem cum tribus millibus equitum profectus est, sperans transeuntes adhuc & sparsos sine ordine Romanos inuasurum, accessuq; suo in ripa adhuc tumultuantes conturbaturum: at vbi clypeos multos pro flumine stantes, equitesq; in ordine obuiam prodire conspexit, primus omnium in hostes medios delatus, armis atque ornatu egregiè insignis gloriã, ac famam virtutis suæ rebus ipsis asseruit. manus enim & corpus exhibens prælio, & contra hostes fortiter pugnans, prouidentiã tamen boni ducis non omittebat, sed vbicunq; auxilio opus erat accurrens, rectis consiliis bellum gubernabat. In ea pugna Leonatus Macedo virum Italicum conspicatus intentum, semperq; contra stantem, & simul se mouentem, cernis (inquit) ô Rex barbarum illum, quem niger equus pedibus albus portat? Is magnum quiddam agitare in animo videtur, nam te solum intuetur, & tibi soli intendit: & Pyrrhus adhæc: fata quidem ô Leonate nemo potest effugere, verum enimuero nec iste, nec alius quisquã hostium in manus nostras venisse gaudebit. adhuc loquebantur, cũ Italus citato equo infesta hasta Pyrrhum inuadit: non tamen Regem percussit, sed equum, & simul à Leonato ipsius equus percutitur, ambo in terram ceciderunt, sed Rex a suis protectus asportatur, in altumq; recentem equum cum subito conscendisset ad pugnam est reuersus. Italus verò pugnans sua virtute infelix confoditur. Erat hic genere Ferentanus, præfectus turmæ nomine Eblacus: hoc periculum admonuit Regem magis cauere.

De errore ex armis Regiis concepto: de Romano exercitu fugato: de numero occisorum: & de Pyrrhi animo ob victoriam elato.

CAP. IX.

POst hæc Pyrrhus nihilo ad pugnam segnior cum equites animaduerteret impetũ ferre non posse phalangem insuper accitam opposuit. ipse chlamyde & armis vni ex amicis Megadi traditis atq; illius assumptis incognitus ad prælium reuertitur Resistentibus autem acriter Romanis diu anceps fuit prælium, septies enim dicuntur pepulisse, ac pulsi esse vtrinq; omnibus morti intentis, & fugæ nesciis, nam permutatio armorum quæ ad salutem Regi plurimum contulit, paulominus rem subuertit, victoriamq; hostibus præbuit. Certatim enim ad cædem eius, qui arma Regia gestabat, concursum est. sed ante omnes Dexter quidam nomine illum prostrauit, chlamydeq; & casside detracta se Pyrrhum occidisse clamitans, & spolia ostentans ad Consulem properauit. Erat ob hoc Romanis lætitia, Græcis verò secordia atq; formido, ita vt parum abfuerit quin in fugam se conuerterint: donec Pyrrhus intellecta re per aciem discurrens nudo capite se militibus ostendit. Decreuerat inde iam aufugere tanto hostium impetui non resistere posse animaduertens, cum equis Romanorum ob Elephantes conterritis, ac sessores inde auferentibus, ac plurimos excutientibus, immissus à Pyrrho equitatus Romanos qui semper vincere consueuerant, non absq; Epirotarum, & Tarentinorum sanguine, & Cõsulem imprimis in fugam conuertit: cum præsertim nox quæ iam aderat prælio finem dari suaderet. Orosius non beneficio noctis tantum pugnæ finem impositum tradit: verum etiam quia Minutius quartæ legionis primus hastatus protentam in se manum belluæ gladio desecuit, & conturbatam dolore vulneris auerti bello atque in suos sæuire compulit, eiusque immoderato discursu perturbari ac permisceri cœperunt. Huius Minutii Lucius Florus adhuc meminit: sed accidisse hoc scribit non in primo, sed in secundo post ad Asculum prælio, quando belluarum terror iam exoleuerat. Hac autem victoria adeptus est Pyrrhus plus gloriæ quam lætitiæ, sed plurimum prouentus: nam multæ ciuitates defecerunt à populo Romano ad ipsum, & imprimis Locrenses, qui occiderunt omnes Romanos milites qui in vrbis præsidio erant. Quot autem in vtroq; exercitu fuerint militum millia desiderata certa ratio non est. Dionysius non multo pauciores quindecim millibus ex Romanis cecidisse scribit. Hieronymus autem tantum septem millia, ac mille & octingenti capti in hostium potestatem venere, quos Pyrrhus postea liberaliter dimisit. Ex his autem, qui cum Pyrrho erant Dionysius tredecim millia: Hieronymus pauciores quatuor millibus cecidisse tradit, optimos quidem ex amicis, & Ducibus, & quibus maximè vtebatur, fidebatq; Pyrrhus eo prælio amissos. Orosius aliter videtur sentire, Romanorumq; ostendit relatum cecidisse peditum quatuordecim millia octingentos octoginta, captos mille trecentos ac decem: equites autem cæsos ducentos quadraginta duos, & captos duos & octingentos, signa amissa duodecim. At quantus numerus è diuerso sociorum Pyrrhi fuerit extinctus, memoriæ traditum non esse dicit, maximè quia scriptorum veterum mos est ex ea parte, quæ vicerit, occisorum non commemorare numerum, ne victoriæ gloriam maculent damna victoris: nisi fortè quum adeo pauci cadunt, vt admirationem, terroremq; virtutis augeat paucitas perditorum, sicut in prima Persici belli congressione apud Alexandrum magnum fuit, cui inter quadringenta ferè millia hostium interfecta nouem tãtummodo in exercitu eius pedites defuisse referuntur. Pyrrhus finita pugna cum Romanos aduersis vulneribus occisos, trucique vultu mortuos iacere videret, sublatis ad cœ-

ad cœlum manibus: quàm facilè (inquit) erat orbis im- A
perium occupare, aut mihi Romanis militibus, aut me
rege Romanis. Amicis præterea gratulantibus: quid
mihi respondit, cum tali victoria, vbi exercitus robur
amittam? quin cladis atrocitatem hoc in bello exceptā
Diis suis, hominibusq; testatus est affigens titulū in tem-
plo Tarentini Iouis, in quo hæc scripsit:

Qui antehac inuicti fuere viri, pater optime
Olympi,
Hos ego in pugna vici, victusq; sum ab iisdem.

Et cum a sociis increparetur, cur se victum diceret qui B
vicisset? respondit: ne ego si iterum eodem modo vicero,
sine vllo milite Epirum reuertar.

De eo quod Pyrrhus fecerit fugatis Roma-
nis: illorum exercitus augetur: legatio
Cyneæ: auctoritas Appii
Cæci.
CAP. X.

Postridie Pyrrhus castra cœpit Romanorum, quæ C
noctu fuerant Cos. fugato deserta: spolia etiam ex
caeso collegit hoste: vrbes sociorum aggressus, ac regio-
nem multam, totamq; trementem Italiam, Campa-
niam, Lirim, Fregellasque populatus eò processit, vt
trecentis non amplius stadiis Roma cum exercitu ab-
esset. Eutropius memoriæ tradidit ad Præneste post Cā-
paniam deuastatam venisse decimo octauo ab vrbe la-
pide: cuius trepidæ oculos fumo ac puluere impleuit.
interea Lucanorum, Brutiorum, Samnitum copiæ, vt
in legatione acceperat, ad eum venêre, quos licet de tar- D
ditate reprehenderit, tamen gaudere & magnificare
videbatur, quod ipse cum suis & Tarentinorum dun-
taxat copiis magnum Romanorum exercitum super-
asset. Possem ipse sentire, quod non venissent, nisi de subi-
ta victoria cognouissent: inuidebant siquidem omnes
populi Romani iam tum præclaro nomini, & expertas
toties vires pauescebant. Romani Leuinum Coss. non
reuocarunt, quamquam dicatur Fabricium dixisse,
Romanos ab nō Epirotis, & Tarentinis, sed Leuinum a
Pyrrho superatum: arbitratus ob hoc non victum exer- E
citum, sed ducem à duce superatum. Hæc antequam
fierent, scribit Orosius, miserabilem belli cladem gra-
uioribus monstris auctam accumulatamq; persensisse
Romanos: nam pabulatores forte progressos velut ho-
stilis quædam oborta tempestas cum horribili fragore
cœli correptos diris fulminibus excussit, quippe trigin-
ta quatuor eorum idem turbo prostrauit, duodecim se-
mineces relicti, iumenta exanimata, & capta quam
plurima: vt meritò contigisse non signum vastationis
futuræ, sed vastatio ipsa referatur. Scribit Suidas F
Grammaticus Romanos in hoc bello cum pecunia indi-
gerent, Iunoni pro pecunia comparanda vota fecisse:
illa eos admonuit, vt iustitia armis vterentur, ita enim
pecuniam eis nunquam defuturam: facti deinde voti
compotes Monetam Iunonem adorarunt, atque in
eius rei memoriam nomisma moneta inscriptum in
templo Iunonis asseruandum dedicarunt. Supple-
mento exinde habito, insuper amplificato militum

A numero, nulla mentio pacis, id quod Pyrrhus expecta-
bat, a Romanis facta est. hæc res Pyrrhum in admira-
tionem conuertit, visumque est, vt prior ipse ad eos
mitteret, & experiretur, an pacem vellent. Etenim exi-
stimabat non esse præsentis potentiæ suæ vrbem Romā
capere posse: rursus post pariam victoriam amicitiam,
& pacem fore sibi pergloriosam. Missus itaque Cy-
neas a Rege legatus cum primoribus ciuitatis locutus
est. Traditur etiam postquam venerat Romam die
senatum introisse, atque ibi antequam initium inchoa-
B ret orationis, omnes ordines propriis salutasse nomini-
bus. Erat quidem huius viri admirabilis memoria,
vt Hippiæ, Senecæ, Cyri, Simonidis, & aliorum circum-
fertur: dona etiam Pyrrhus per Cyneam ipsis principi-
bus, neque non illorum vxoribus transmittenda cura-
uit, quippe qui cupiebat, vt qui suam cognouerant in
re militari virtutem, cognoscerent & liberalitatem.
nemo autem accipere dignatus est, sed responderunt
viri, si pax publicè fieret, se & sua omnia Regi offerre.
scribit etiam Ælianus mulieres respondisse præclara
C quidem esse dona, & digna eo qui misisset, sed gestare
illa sibi esse nefas. In senatu multa præclara & huma-
niter dicta sunt a Cynea, cum & liberationem capti-
uorum, & auxilium ad subigendam Italiam populo
Romano Pyrrhus offerret, ac pro his nihil aliud, quam
amicitiam sibi, Tarentinis securitatem postularet. Et
constabat senatores ad pacem inclinari victos iam se-
mel magno prælio, & secundam Pyrrhi victoriam ob
superadditas Italorum copias metuentes: cum Appius
Claudius vir nobilissimus quidem, cæterum senectutē
D & orbitate oculorum post Censuræ functionem a Reip.
muneribus cessans, auditis iis quæ à Rege annuncia-
bantur, ac rumore obtinente senatum pacem esse decre-
turum, tolerare non potuit sed in curiam se deferri ius-
sit. latus igitur in lectica per forum vbi ad ianuam
curiæ peruenit, filii simul & gener suscipientes ipsum,
stipantesque in Senatum duxerunt. factum est silen-
tium ad præsentiam tanti viri: ille autem vbi suo con-
stitit loco ita dicere est exorsus: Antea quidem patres
conscripti, hanc meam oculorum fortunam per-
E molestè ferebam: nunc autem doleo atque angor
quod non vltra cæcitatem ipsam surdus etiā sim;
ne turpes cōsultationes ac sententias vestras, quæ
huius vrbis gloriam subuertunt, audire compel-
lerer. vbi est enim illa iactantia, quam crebro
verbis vsurpare soletis affirmantes, si magnus A-
lexander in Italiam profectus nobiscum adoles-
centibus, aut cum patribus nostris tum florenti-
bus conseruisset bellum, nequaquam eum nunc
vt inuictum gloriam habiturum, sed aut fuga, aut
F morte sua maiorem huic vrbi gloriam, nomen-
que relicturum fuisse? Hanc igitur insolen-
tiam verborum nunc rebus ostendite. Chaones &
Molossos, qui semper Macedonum præda fuere,
& Pyrrhum Regem eorum formidatis, vnum ex
Alexandri satellitibus, quem semper secutus est
ac coluit, & nunc non magis Tarentinis auxilium
ferēs, quā hostes domi fugiēs in Italia versatur, au-
sus profiteri principatū in Italia cū hac potētia, quæ
ad paſ-

ad paruam Macedoniæ partẽ conseruandã suffi- A cere non valuit. Non itaque hunc remouebitis, si amicũ feceritis, sed alios inuitabitis per contemptum nostri, quasi superare nos facile sit, si Pyrrhus abibit, ne dum pœna non data eorũ quæ contra nos fecit, verum etiam mercede accepta fœderis eo auctore cum Tarentinis Samnitibusque recipiendi. *Hac Claudij verba ad studium belli omnes consilio immutato traduxere. quod bene exponere videtur Ouidius in fastis:*

Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata B
Multum animo vidit, lumine captus erat.

Cuius orationem Cicero appellat volubilem, sed paulò feruidiorem: quem eundem dicit in tanto caecitatis casu neq; priuato, neque publico muneri defuisse, & Ennius ut totam historiam, ita hanc Appii orationem fuit versibus complexus.

Quò vobis acies mentis, quæ stare solebat
Antehac, dementi tendit se flectere paci?

Cum igitur omnes in huius senis pedibus issent sententiam, Cynea dimisso responderunt: Pyrrhus Italia excedat, tunc si volet de amicitia ac societate verba faciat: quoad verò esset in armis populum Romanũ aduersus eum belligeraturum etiam si mille Valerios Leuinos pugna superasset. Dicitur Cyneas interea dum hae in senatu agerentur, cognoscendi cupiditate moribus ac institutis Romanis studium impertisse, atq; ea de re cũ optimis viris locutum Pyrrho postea retulisse cum alia multa, tum senatum Romanum multorum Regum sibi congressum videri: talesq; illic omnes ferè senatores, qualis vnus ipse Pyrrhus apud Epirũ, & reliquã Græcia putaretur de multitudine populi formidare se subiiciens, ne aduersum quandam Lernaeam Hydrã pugnare videantur. suprà duplum enim plures quam ãtea pugnassent Consuli decretos, & multiplices etiam ex iis qui arma ferre possent, superesse.

D. Romanorum legatione, & Caii Fabricii virtute: quomodo Pyrrhum commonefecerint: & de mutuis donis.

CAP IX.

PErsuasit Marcus Iunius Romanis, cum in Senatu essent, vt ad Pyrrhum in Heraclea cum exercitu commorantem legati pro redimendis captiuis mitterentur: quibus missis & auditis respondit Rex testatus Deos se cũ Romanis de gloria & imperio non mãgonum more negotiari, propterea precium non accepit. hanc quidem præclaram sententiam Regisque integritatem et expressit in Annalibus Ennius. F

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis,
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro vitam cernamus vtrique,
Vos ne velit, an me regnare hera quidue ferat sors
Virtute experiamur, & hoc simul accipe dictũ:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono: ducite, doq; volentibus cũ magnis Diis.

Inter legatos autem Caius Fabricius fuit, qui cum audisset Romanos à Pyrrho victos ad Labienum conuersus, Pyrrhus (inquit) non Epirotæ neque Tarentini vicerunt. Huius a legatione reuersus Cyneas retulerat maximam apud Romanos mentionem haberi, vt viri boni quidem atq; bello egregii, caeterum vehementer pauperis. Huic Rex seorsum blanditus, vt pecuniã ab se caperet suadebat; non ob aliquam turpè causam, quam proposuisset, sed ob amicitiæ, & hospitalitatis signũ: quamuis non desint, qui tradant, quartã regni sui partẽ promisisse, vt à Romanis deficeret, & ad se transiret: renuente autẽ Fabricio, tunc quidẽ plura dicere ac tentare destitit. Postridie vero volens illum terrere, vtpote qui nunquam antea elephanthum vidisset, iussit dũ simul loquerentur, maximũ elephantum post aulaẽ iuxta se constitui, ac deinde subito aulæa sublata elephas ex improuiso conspectus proboscidẽ super caput Fabricii extulit ac vocem terribilẽ asperamque emisit. at Fabricius tranquillò conuersus, leniterque arridens inquit: nec heri aurum, nec me hodie bestia permouit. C *In cœna autem apud regẽ acta cum multi ac varii sermones inciderent pleriq; verò de Græcia ac de philosophia, fortè euenit, vt Cyneas Epicuri mentionem faceret, memorans ea quæ ab Epicureis dicuntur, de Diis immortalibus ac de Rep. vt nonnulli finem bonorũ in voluptate ponentes curam Reip. fugiendam senserint, vtpote falsitatis corruptionem: Deos autem à gratia atq; ira longissimè remotos, nec vllam de nobis curam suscipientes in ocio vitam, & plenam voluptate coniicere. etiã ipso dicente Fabricius exclamat, ac vtinam (inquit) hac Pyrrho & Samnitibus cordi sint, quã diu* D *aduersus nos bellum gerunt. His & aliis rationibus mẽtem viri Rex admiratus magis ac magis optabat, pacẽ quam bellum cum Romanis habere, & Fabricium priuatim rogauit, vt facta pace vna secum esse vellet, primus amicorum & ducum suorum futurus. ad hac Fabricius submissa voce fertur respondisse: at ne hoc quidem tibi ô Rex conducit: illi enim ipsi qui te nunc admirantur & colunt, si me experiantur, a me potius quã à te regi optabunt. Pyrrhus non tyrannicè, neque superbè Fabricii verba suscepit: sed quanta magnitudine a-* E *nimi ille foret ad amicos protulit, & captiuos illi credidit soli, vt si non decerneret pacem senatus, postquam cũ parentibus, ac domesticis Saturnalia peregissent, ad eũ remitterentur, atq; ita factum est: & post festiuitatem aduersus non redeuntem pœna mortis per senatum decreta. Scribit etiam Eutropius senatum iussisse, vt omnes captiui quos reddiderat Pyrrhus, haberentur infames, quod armati capi potuissent, nec antè eos ad veterem statum redituros, quam sibi notorum hostium occisorum spolia reportent. Caius Fabricius legatus paulò post, & Q. Æmilius Coss. interiecto anno facti, cum in castris essent, iamiam cum hoste congressuri, medicus Pyrrhi nocte ad Fabricium venit, promittens veneno se Pyrrhum necaturum, si sibi aliquid pollicitarentur. Hunc Fabricius vinctum reduci ad dominum iussit, Pyrrhoque dici, quæ contra caput eius medicus spopondisset. Tunc Rex admiratus dixisse fertur, ille est Fabricius, qui difficilius ab honestate, quam sol a suo cursu conuerti posset. Demochari huic medico nomen*

nomen fuisse tradunt, addentes non illum venisse, sed literas ad consules dedisse. Valerius Antias furtim eum venisse scribit, remq; ad patres à consule delatam, atq; publicè legatos ex vrbe ad Regem missos, qui eum commonerent, vt ab insidiis suorum sibi caueret, nulla Democharis interim mentione tum ad regem facta. Claudius Quadrigarius non Democharem, sed Nicæam id pollicitum prodidit, neq; legatos à senatu missos, sed literas à Coss. ad Pyrrhum datas, quia Fabricius collegam Æmylium adduxerat, vt hoc agerent, detestati iniuriam serui medici. extat literarum exemplar iuxta Quadrigarium apud Agellium: Coss. Romani salutē dicunt Pyrrho Regi. Nos pro tuis iniuriis animo strenuè statim commoti inimiciter tecum bellare studemus. sed communis exempli, & fidei ergo visum est, vti te saluum velimus, vt esset quem armis vincere possimus. Ad nos venit Nicæas familiaris tuus, qui sibi pretiū à nobis peteret, si te clā interfecisset, id nos negauimus velle, ne ob eam rem quicquam commodi expectaret, & simul visum est, vt te certiorem faceremus, ne quid eiusmodi si accidisset, nostræ consilio ciuitatis putarent factum, & quod nobis non placet precio, aut præmio, aut dolis pugnare, tu nisi caueas, iacebis. Plutarchus aut breuiore exemplo literas nonnihil ab his diuerso datas refert: C. Fabricius, & Q. Aemilius Coss. Pyrrho Regi salutem. Neque amicorum, neque hostium fortunatus existimator esse videris, cum hanc epistolam ad nos missam legeris, tum satis cognosces te bonis quidem & iustis viris bellum inferre, in malis verò & iniustis confidere. Hæc autem nō tui gratia tibi significamus, sed ne mors tua calumniam afferat, quasi virtute nequiremus, te dolo superare contenderimus. Pyrrhus his literis lectis medicum sceleris conuictum (facilè enim id facere poterat, quoniam filij sui pocula in conuiuio Regi ministrarent) merito supplicio affecit, ac laqueo suspendi iussit: captiuosq; sine precio, vt beneficij suscepti id hostimentum esset, populo Romano restituit, rursusq; Cyneā misit pro pace firmanda. At Romani nec gratias ab hoste, nec mercedem accipere volentes parem Tarentinorum, atq; Samnitum captiuorum numerum Pyrrho remiserunt: neque enim insidias Pyrrhi gratia indicasse, sed ne viderentur Romani, vt dictum est, dolo necare, perinde atq; si apertè haud possent. De amicitia verò, & pace nihil agi denuo permiserunt, priusquam Rex ipse cum armis atq; exercitu, cumq; his, quas secum ex Græcia duxerat naues, ex Italia nauigasset.

Secunda Pyrrhi, & Romanorum pugna apud Asculum: accersitur Pyrrhus à Siculis vt Carthaginenses effugaret: Tarentum tandem remeat.

CAP. XII.

Annus secunda huius pugnæ inter Pyrrhū & Romanos fuit iuxta Eutropij tempora quadringentesimus ab Vrbe condita ac septuagesimus quartus quo fuisse constat Coss. P. Sulpitium, & Decium Murē, sed in Chronologia Liuianæ historiæ Carolus Sigonius asserit, hoc anno fuisse Coss. iterum C. Fabricium, & Q. Æmilium, anno autem superiore prædictos Sulpicium, & Decium. quod si ita est, priorem dicemus fuisse pugnā in qua Orosius Fabricium legatum vulnere ictum exponit, & exinde Medicū Fabricio Cos. pollicitum Regi se venenum daturum. Miror etiā in epitomis Liuianis nusquā legi nomen Sulpitij, & Decij. Apud Glareanū in anno prædicto 474. Coss. ponunt P. Sulpitius Auerrio. P. Decius Pyrrhicus, in sequenti C. Fabricius, Luscinus iterum, Q. Aemilius Papula iterum. priore anno fuit habita oratio contra Pyrrhum ab Appio Cæco, sequenti verò gestum fuit præliū, quo de agimus. sed hæc alij viderint, sequar ipse quod plures scribūnt, ratus minus esse errare cum multis, faciliusq; veniam mereri. Pacē igitur hac ratione Romanis abnegantibus Rex bellū exequitur cum Pu. Sulpitio, & Decio Coss. apud Asculum in Apulia, vt sentire videntur Plutarchus, & Lucius Florus: hæc vrbs ducali nostris temporibus dignitate insignitur, cuius meminere non pauci scriptores: Appianus in primo, L. Florus in bello Tarentino, Strabo in Geographia recenset Asculum Piceni appellari, quia & Pelignorum est Asculum. Locum autē hunc refert idem esse munitione prævalidum, cui & murus, & circunstantes montes supereminent. Plura de hoc oppido leges in Blondi Italia. Dicebatur ab antiquis Satrianum Asculum, & Plinius appellat nobilissimam Piceni Coloniam. in ea pugna, quæ ad hanc Vrbē cœpta est fieri, cōpulsus Rex ad loca aspera, & flumen graue multoq; limo abundans, cum Elephanti impetum nullo modo sustinere possent, multis vulnerib. & magna suorum cæde vsq; ad noctem dimicauit, nox prælium diremit. Postridie verò siue, vt alii, triduò post æquioribus structa acie locis, & asperioribus saltibus præsidio occupatis, missisq; inter Elephantos iaculatoribus, ac sagittariis denso agmine Romanos inuasit. addit Iulius Frontinus iuxta Homericum versum, quo pessimi in medium reciperentur, ita Pyrrhum milites disposuisse, dextro scilicet cornu cum Samnitibus Epirotas, sinistro Brutios atq; Lucanos, at in media acie eos collocauit omnes, qui inuiti pugnabant, equitatum & Elephantos in subsidiis esse mandauit: contra verò Coss. optimè suis in cornua diuisis equitibus, legiones in prima acie, & in subsidiis collocarunt, & his immiscuerunt auxilia. sed neq; à loco, vt pridie, adiuti æqua planicie contra frontem venientes, cum priusquam adessent Elephanti pedites profligare properarent grauiter aduersus sarissas cum gladiis pugnabant, nulli labori parcentes: vulnerando ac cædendo hosti intenti nullam prorsus rationem habebant. tandem post longum tempus dicitur fuga Romanorum militum ex ea parte, qua Rex premebat hostes fieri cœpta. sed plurimum Elephanti suo robore atq; audacia perfecerunt, cum non possent Romani solita virtute vti, sed quasi violentia cuiusdam superuenientis fluctus, ac terræmotus in fugam compulsi. fuga verò nō longa, sed in castra fuit. Addit ad hæc Paulus Orosius, Elephantos congestis in belluas pilis, vibratisq; in turres facibus, in ea pugna vulneratos atq; in fugā conuersos: deinde subuectu inter posteriora ac mollia ignib. exagitatos

tatos exitio etiam suis fuisse. cæsa idem Orosius vult in (A) ea pugna fuisse quinq; millia Romanorum, de exercitu verò Pyrrhi viginti millia prostrata, siue dimidia pars exercitus amissa, vt scribit Iulius Frontinus: Regis insignia ablata tria & quinquaginta, Romanorum vndecim amissa. sed hæc res variè traditur. nam præter ea, quæ dicta sunt, Hieronymus, cuius testimonio & auctoritate vt plurimum nititur Plutarchus, sex Romanorum millia eo prælio cecidisse tradit: à Pyrrho autem in regiis cõmentariis relatum esse dicit, tria millia & quingetos quinq; fuisse desideratos. Dionysius tamẽ nec duas (B) ad Asculum pugnas, nec superatos refert Romanos, ac semel duntaxat vsq; ad solis occasum pugnatum, vix tãdem prælium diremptum vulnere, cum Pyrrhus hasta brachium transfixus, siue humero saucius a satellitibus in armis suis fugientium postremus referretur, & impedimenta Samnites diriperent. dicitur Pyrrhus in recensendo numero militum suorũ dixisse, si alia itẽ pugna Romanos ita vicerimus, omnino perimus: maxima n. militũ pars, quos secũ aduexerat cũ amicis ducibusq; ferè omnib. interierant. & præterea nulli erant, quos de- (C) nuo vocaret. Romanis verò quasi ex fonte quodam abundatissimo tam celeriter castra replebantur, vt ne superati quidem remittebant animum, sed magis ad prælium incendebãtur. His peractis in Siciliam Agrigentinorum, Syracusanorum, & Leontinorum legatio Pyrrhum auocauit. nam cum Carthaginenses classe in Siciliam inuasissent: post Agathoclis Tyranni obitum, cuius erat Pyrrhus ipse gener, & ex cuius filia Helenum & Alexandrum susceperat, omnes ferè Græci nominis vrbes ad vastitatem redegerant. sub idem tempus ad eum (D) ex Græcia legati venere, qui nũciata Ptolemæi Cerauni à Gallis cum exercitu trucidatione immanissima, ab Seleuco regnum Macedoniæ ademptum, pro ipsis Macedonibus auxilia magnis ab eo precibus implorabant. dum Rex quereretur duabus his legationibus aduersus fortunam, quòd plurium ac magnarum rerum occasiones in vnum idemq; tẽpus cõcessisset, cum duobus simul officiis fungi nequiret, consulto ad Siciliam, vtpote materiam rerum grandiorem propter propinquitatem Libyæ afferentem conuersus est, statimq; Cyneam Thessa- (E) lum misit, ciuitatibus vti consueuerat, suo nomine præfaturum. sed vt non prius ad Tarentinos venit, quam reliquisset custodem sui regni Ptolemæum filium quindecim annos natum, ita noluit in Siciliam prius nauigare, quam præsidium, cui Helenum alterum filiũ præfecit, apud Tarentinos reliquisset, Alexandro, quẽ tertiò susceperat, in longinquæ expeditionis solatia asportato, cui postmodum Locrorum curam dedit, quæ vrbs cum multis aliis regionis illius primò in prima se dederat pugna. at Tarentini, & si cæteras ciuitates valido (F) firmasset præsidio, grauiter id ferebant, postulabantq;, vt aduersus Romanos bellum gereret secum vnà, qua de causa venerat, aut qualem acceperat vrbem, talem relinqueret. sed nullo ad eos benigno responso facto Tarento decessit, iubens vt quiescerent, & tempus expectarẽt. Congressus in Sicilia cum Carthaginensibus victoriam primò summo cum honore assecutus illorum potentiam domuit, adductis secum Tarento peditum triginta mil-

(A) libus, equitibus verò quingentis supra duo millia cum viginti nauibus. Ingressus Syracusas totius tunc insulæ caput, Theonis, & Sostrati principum Syracusanorum suffragiis Rex Siciliæ sicut Epiri est appellatus. Ciuitates, quæ fidem præstiterant Cyneæ facundia, illi statim se dedunt: cæteræ vel vi, vel vltro in deditionem quoque sunt receptæ. Erycem postea & natura, & magis Pœnorum præsidiis firmatam vrbem cum ingenti exercitu subita oppugnatione aggressus, ludos Herculi si ea potiretur, vouit. inde scalis ad mœnia admotis omnium (B) primus muros conscendit. plures ex resistentibus in præceps deiecit, plerosq; gladio transfixit, ipse illæsus terribili, ac atroci aspectu hostem præ formidine ab armis cessa: e cogens vrbem expugnat: quam adeptus Herculi votum spectaculumq; ex omnis generis ludicris insigne celebrauit. Sed in victoria quæ natura insolens, & superba est, non eum se exhibuit, quem præstiterat. Quare his successibus & rerum magnitudine elatus Heleno filio Agathoclis nepoti Siciliæ veluti auito, Alexandro verò Italiæ regno destinato, cũ non benignè, sed im- (C) periosè, ac superbè ciuitates premeret, contra consuetudinem sui initij, in quo egregiè mitis, ac placidus, nulliq; molestus fuerat, de populari Tyrannus factus ingratitudinis ac perfidiæ notam contraxit. quin & Theonem virum principem, per quem nõ modo Syracusarum vrbem, sed perplures etiam alias ciuitates adeptus fuerat, interfici iussit. Idem de Sostrato proculdubio facturus, nisi fuga salutem sibi ille redemisset: qua ratione aduersus ipsum Siculorum odia exarserunt, ac statim aliæ ciuitates, quæ Pyrrho se antehac dederant, Carthaginen- (D) sibus contra quos classem instruxerat ingentem, aliæ se Mamertinis coniunxere. Cernens igitur defectiones, & conspirationes contra se initas Pyrrhus, & quòd Siciliã veluti nauem vi agitatam ventorum tenere nequiret, & non sine ignominia eam relinquere cogeretur, peropportunè ad dedecus celandum literis Samnitum, & Tarentinorum acceptis, quia vix resistere bello poterant, & ferè suis exclusi regionibus auxilium rogabant, occasionem hinc arripiens abeundi ex Sicilia, quasi non metu nec rerum Sicularum desperatione, sed opulationis cau- (E) sa recessit, Tarentum velis remisq; adnauigãs. fertur cũ abiret classe, quam contra Libyam parauerat, Siciliam respexisse, atq; ad amicos conuersus dixisse, ô quantam & qualem Carthaginensibus, & Romanis pro hac insula relinquimus palæstram. Barbaris in ipso recessu insultantibus, Carthaginensibus verò nauali prælio in ipso portu lacessentibus, compluribus ex nauibus suis, quæ ducentæ erant numero, amissis, in Italiã remeauit. Mamertini etiam è vestigio terrestri itinere absq; Romano duce soli per se eum per Calabriam insecuti, eius (F) agmen in locorum angustias coniecerunt, atq; à tergo & à lateribus adorti duobus eius Elephantis prostratis, plures circum eos milites occiderunt. Vnus autem præ cæteris ferox barbarus procero corpore, & splendidis armis superba voce Regẽ in singulare certamen prouocabat. at Pyrrhus ob hæc irritatus, iraque accensus, & fœdatus sanguine (nam graue acceperat vulnus in capite, cum maximo impetu in aciẽ irrueret) trucique aspectu terribilis in pugnam rediit, & barbarũ illũ cõ-

secutus

secutus ita caput percussit, ut vi ictus ex virtute gladii A *usque ad partes inferiores plaga descenderet, caderentq; hinc inde diuisæ corporis partes. Hoc Barbaros continuit ne amplius prosequerentur, quasi supra humanam vim Pyrrhum admiratos conterritosq;. inde quod reliquum erat itineris secure profectus Locros ad filium se contulit Alexandrum, Crotone euersa, pecuniamq; Proserpinæ per derisum raptam, cum diceret intempestiuam religionem superstitionem esse, & opes cogere sine labore prudentiam, aduehere tentauit, quam Pleminius legatus pauco post annorum numero intersecto spoliasse tra-* B *ditur, sed ea naufragio relata est. Ad quod facinus pessimi, & sceleratissimi quidam impiorum, & nefariorum dogmatum Epicuri, sectatores Pyrrhi amicissimi illum mouerunt, & eos tradit Suidas fuisse Euegorum Theodori, & Balacrum Nicandri, & Dinarchum Niceæ filios. Tarentum inde peruenit peditum viginti, equitum tribus millibus secum adductis, statimq; optimo quoq; ex Tarentinis delecto aduersus Romanos qui tunc in Samnio castra habebant contendit. Superati multis iam præliis Samnites (speque simul cum rebus a-* C *missa, simulq; ob nauigationē in Siciliam aduersus Pyrrhum infensi minus frequentes ad eum venerunt.*

TERTIVM, ET VLTIMVM bellum inter Tarentinos, & Romanos per Pyrrhum, & eius ab Italia recessu.

CAP. XIII.

SVpremam cum Pyrrho & Romanis pugnam omnes referunt Historici, quorum Principes sunt Plutarchus, Liuius, Iustinus, Orosius, Eutropius, Valerius Flaccus, Cicero in Catone, & in oratione pro Mu- D *ræna, auctor libri de viris illustribus, & Valerius Maximus: ac nos maiore ex parte quod & fecimus hucusq; Plutarchum in vita Pyrrhi sequimur, aliis tamen non despectis. Quinctum alii omnes tradunt, atque vltimum fuisse annum, ex quo Pyrrhus ad Italiam aduenerat, quo cum Coss. Curio Dentato congressus in Arusinis campis victus est, & in fugam conuersus, sed historiæ ordinem aggrediamur. Pyrrhus omnibus copiis, quæ octoginta millibus peditum, equitum vero sex millibus constabant, bifariam diuisis, & partim in Luca-* E *niam missis, vt alterum Consulem Lucium Cornelium Lentulum demorarentur, ipse contra Marcum Curium Dentatum quart. Consulem apud Beneuentum castra habentem exercitum duxit. Curius vero quod & collegæ aduentum expectabat, & simul auguriis bellare certantibus pugnam, vt poterat, detrectabat: è diuerso festinans Pyrrhus eum opprimere priusquam collega aduentaret, fortissimisq; militibus, & bellacissimis Elephantis delectis, noctu castra ex superiore loco aggredi contendit. Longam & syluis densam viam* F *euntem lumina defecerunt, & in errorem delapsus vsq; ad matutinum tempus est: Orta exinde die ab Romanis conspicitur de montibus descendere. Primo itaq; trepidatum est in castris, sed tamen peractis sacris, necessitate cogente, Curius castra egressus primos inuadit, eosq; in fugam vertens omnes conterruit, vt etiam complures ibi caderent, & multi Elephantes caperentur. Hæc victoria Curium extulit, vt ad æquam descenderet pugnam: prodiens itaq; in apertum, signaq; conferens partim hostes in fugam conuertit, partim & ipse cum*

suis bestiarum impetu ad castra repulsus est. At milites præsidio castrorum relicti, qui frequentes pro vallo stabant, à Cos. vocati, impetu de superiore loco facto belluas in fugam per suos retrouertere coëgerunt. Hæc res victoriam Romanis tradidit, & simul principatum, nam gloriam quasi insuperabiles ex illa victoria nacti, confestim Italiam, & paulò post Siciliā subegerunt. ex copiis Pyrrhi cæsa tradit Orosius 3000. capti autem sunt 1300. Eutropius ea die cæsa scribit hostium 2300. addit præterea Orosius rationē victoriæ. nam Romani assueti iam, vt supra scriptū est, cum belluis pugnare, cum malleolos stupa inuolutos, oblitosq; pice vncis insuper aculeis tenaces præparassent, eosq; flāmatos in terga belluarū turresq; vibrarent, non difficile furentes, ardentesq; belluas in eorū excidia, quorū subsidia fuerant, retorserunt. Curius in consulatu triumphauit tertiò, nā primò triumpharat de Samnitibus, & iterū de Sabinis: primus Romā Elephantes quatuor duxit, laudatusq; abstinentia, quippe nihil omnino ex præda regia, qua exercitū, atque vrbē ditauerat, attigit. Hic est ille M. Curius qui Samnitibus legatis cum ipse in foco rapas torreret, magnum auri pondus publicè offerentibus respondit, malo hæc in fictilibus meis esse locupletibusq; imperare, quā ipse fieri locuples. Hic est ille Curius de quo in sexto Æneidos tam sublime cecinit Latinus Homerus:

Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæsis insignis Achiuis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumq; Æaciden genus armipotentis Achillis
Vltus auos Troiæ, templa & temerata Mineruæ.

Hic est ille Curius de quo in bello Gothico tam honorificentissimè scribit Claudianus:

Sublimi certè Curium canit ore vetustas,
Æaciden Italo pepulit qui littore Pyrrhum.
Nec magis insignis Marii Paulique triumphus
Qui captos niueis Reges egere quadrigis.
Plus fuga laudatur Pyrrhi, quàm vincla Iugurthę,
Et quamuis gemina fessum iam clade fugarit:
Post Decii lituos, & nulli peruia culpæ
Pectora Fabricii donis inuicta vel armis,
Plena datur Curio pulsi victoria Pyrrhi.

Nullus (*inquit Florus*) pulchrior in Vrbem, aut speciosior intrauit triumphus: quum ante hunc diē nihil, nisi pecora Volscorū, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitū arma vidisset: Tū si captiuos aspiceres, Molossi, Thessali: Macedones, Brutius, Appulus atq; Lucanus: si pompas, aurum, purpura, signa, tabulæ, Tarētinæq; delitiæ, sed nihil libentius populus Romanus conspexit, quam illas quas timuerat cum turribus suis belluas, quæ nō sine sensu captiuitatis sūmis ceruicibus victorū equos sequebātur.

Fuit auctore Onufrio in Fastis, hic triūphus, mense Februario, āno ab vrbe cōdita, CDLXXIIX. atq; idē ponit de iisdem Tarentinis triūphasse prius Lu. Æmiliū Barbulā. VI. idus Quīctilis, āno CDLXXIII. cuius rei solus Verrius Flaccus meminit. atq; idibus Decēbribus Caium Fabriciū Luscinū āno CDLXXV. de cuius triūpho idē Verrius agit, & Cic. in L. Pisonē. refert idem Onufrius solus Flacci Verrii testimonio nisus Spuriū

Caruilium Maximum de Lucanis, Brutiis, Samnitibus, Tarentinisq; triumphasse anno CDXXCI. *& eodem anno meminit Lucii Papyrii cursoris: qua victoria tradit magnam Italiæ partem in potestatem populi Romani redactam, victis præsertim Tarentinis, Samnitibus, Lucanis, & paulo ante Gallis Senonibus, & Etruscis. Quæ ipse potui apud scriptores fide dignos obseruare, vel meis, vel illorummet verbis recensui, in cæteris satis visum est, vel eos tantum citare, vel eorum libros & capita signare, atq; ostendere, per me iam non stetisse, quin & in singulis idem facerẽ: sed me Pyrrhus Italia recessurus expectat. Rebus itaq; Tarentinorum, & Pyrrhi vehementer attritis ac perditis, de fuga (quia sibi aliter per Romanos, & sine pugna minime liciturum speraret) ipse Rex tale cepit consilium. Legatos cum literis ad Asiæ Reges, ipsumq; Antigonum misit, ab aliis pecuniam, auxilia ab aliis, ab ipso Antigono vtrumq; exposcens, cum vero legati reuersi literas reddidissent, Epirotarum & Tarentinorum principes in concionem vocat; ibi quas acceperat literas non recitauit, sed propediem affutura auxilia affirmauit. cum percrebuisset igitur fama, in Romanorum etiam exercitu, & è Macedonia, & ex Asia magna Pyrrho auxilia aduentare, nihil illi noui moliri ausi sunt. Pyrrhus vero ea, quæ consecuta est nocte, ad Epiri montes, qui Ceraunia vocantur, classe transuectus est. per hunc itaq; modum Italia, Siciliaq; decidit Pyrrhus sex (vt solus sentire videtur Plutarchus) annorum curriculo in illis absumpto, & rebus quidem attenuatis, sed animi robore invicto: famam ex eo bello nactus, quasi peritia rei militaris, & fortitudine atque audacia plurimum in tot suæ ætatis Reges præcelleret: sed quæ possidebat spe illorum, quæ nondum habuerat, deperderet, nihilq; eorum quæ ad tuendum iam parta attineat, conseruaret. itaq; assimilauit illum Antigonus lusori, qui & multa, & bene iaceat, sed cedentibus vti nesciat. De Pyrrho quamplurima iterum essent dicenda, sed quoniam ex abundanti videri possent dicta, prætermittam, subditurus tamen Scaligeri de illo Epigramma.*

Robore nulli, nulli animis, nulli arte secundus,
 Magno ter tanto maior Achille meo.
Veras quæro acies, & veri prælia Martis,
 Qui petat imbelles malumus esse domi.
Aut totum, aut nihil. at paruũ nihilominus, illud
 Dedecet Æacidas, progeniemque Iouis.
Nolim exprobetur tenuis victoria Pyrrho,
 Vinci à Romanis vincere penè fuit.

Hac satis videbantur superq; sufficere ad huius libri absolutionem, nisi vnum occurrisset ex chronologia Caroli Sigonii subiungendum de iisdem temporibus captiuitatis Tarentinorum, & de Pyrrhi in Italiam aduentu, & ab illa recessu: quod ideo apposui, quia aliquanto diuersus est Sigonius ab Onufrio, & lector quem velit in hac re habeat auctorem. Cum Tarentinis antè bellum quã cum cæteris est initum, anno (vt Plinius refert) ab vrbe condita 472. cum illi classem Romanam diripuissent, & legatos Romanorum, qui ea de re missi fuerant questum contumeliis affecissent. Bellum autem cum Pyrrhi Epirotarum Regis, & Brutiorum, & Samnitum societate, in decimum vsq; annum est protractum, Sp. Caruilio L. Papyrio Cos. quo anno Tarento à Romanis capto Tarentinis pax, & libertas est cõcessa. triumphasse autem de Tarentinis, & Brutiis C. Fabricium anno CDLXXV. *C. Iunium* CDLXXVI. *Q. Fabium. Gurgitem* CDLXXVII. *Triennio post C. Claudium de vtrisq; Sp. Caruilium, & L. Papyrium anno* CDLXXXI. *pluribus verbis in Fastorum consularium commentariis demonstrauit: tu lector illum consulas, iam ego libro finem impono, hoc altero tantum quod sequitur adiecto. Quid sibi velit Eusebius in chronico, dum dicit Milonem Romanis Tarentum tradidisse, illosq; Calabriam Messanamq; tenuisse anno mundi 4925. declaratur apud Iulium Frontinum lib. 3. c. 3. quod Papyrius cursor Cos. apud Tarentum Miloni, qui tum præsidio Epirotarum vrbem obtinebat salutem ipsi, & popularibus si per illum oppido potiretur, pollicitus est: quibus præmiis ille corruptus persuasit Tarentinis, vt se legatum ad consulem mitterent, à quo plena promissa ex pacto referens in securitatem oppidanos resoluit, atq; ita incustoditam vrbem Cursori tradidit. Hoc autem euenisse coniiciendum est non multo post discessum Pyrrhi ab ea regione.*

Liber Sextus.

DE FOEDERE INTER TARENTINOS & CARTHAGINENSES ICTO.

CAP. I.

TARENTINI *post Pyrrhi discessum, domesticis vt antea viribus diffisi ad Carthaginensium opes per legatos confugiunt: hi punico ingenio Tarentinis opem ferunt, classemq; suam auxilio misère. Quæ sanè res mirum in modum, vt par erat Romanis displicuit, nam inter eos & Carthaginenses iam inde à Pyrrhi bello fœdus erat quartò, vt L. Florus tradit, renouatum, sed tertiò vt Polybius. legitur enim, quod eo ipso tempore, quãdo ad Pyrrhum legati Romanorum venerant pro captiuis redimendis, Mago Dux Carthaginensium Asdrubalis atq; Annibalis pater cum* CXX. *nauium classe & fœdere iam inde ab eiecto Vrbe regio nomine cum illis icto in auxilium Romanorum venit. Is Curiam ingressus ægrè Carthaginenses dixit ferre, quod bellum in Italia à peregrino Rege, atq; ab externis militibus illatum haberent, missumq; ob eam caussam vt socios auxilio iuuaret. Vnde gratiæ actæ sunt Carthaginiensibus à senatu hac bona voluntate, non tamen accepit oblatum auxilium. Sed eodem tempore idem Mago ad Pyrrhum diuertit Afrorum sagacitate vsus, vt populo Carthaginensi Regem conciliaret, ne in Siciliam transuehere posset, ad quam verebatur Mago Regem aspiraturum. Addit Polybius tunc temporis renouatum tertiò fœdus inter Carthaginienses & Romanos his conditionibus: Si cum Pyrrho fœdus percusserint, curato vterq; populus, vt auxilium alteri ferre liceat iis, quibus bellum inferretur. Si Carthaginenses sociiue Romanorum auxilium implorabunt, nauigia præbento ad traiiciendum belligerandũq;. Si Romani sociiue Romanorũ postulabunt, mari Carthaginenses opitulantor, in terram verò vt descendant nemo*

tremo compellito. Suis quisq; stipendia soluito. Censet Orosius hunc annum societatis Tarentinorum cum Poenis aduersus Romanos fuisse 475. aliis quinque adiectis octuagesimus est. Neq; aduersus Tarentinos solum esse bellatum, sed & Samnites, Brutios, ac Lucanos. nam ex tabulis Capitolinis cognoscitur. de his omnibus triumphasse Coss. L. Papirium Cursorem, & Sp. Caruilium Maximum. plerique testantur à Fabio Licinio, & C. Claudio Coss. praelio Tarentinos superatos & cum illis Carthaginienses, qui etsi nondum hostes apertè sunt indicati, vinci tamen se à Romanis posse senserunt. Anno etiam 84. post 400. dato iterum aduersus Romanos Tarentinis auxilio cum à Senatu per legatos argueretur, turpissimam rupti foederis labem praesumptio acumulauere periurio; quin & ipsi de Romanis conquesti sunt propterea quod cum Hierone Syracusarum Rege societatem iniissent. Ad Poenos etiam defecere Tarentini cum his populis: Atellanis nempe, Calatinis, Hirpinis, magna Appulorum parte, Samnitib. praeter Petelinos, Brutiis omnibus, Surrentinis, Metapontinis, Campanis, Neapolitanis, Crotoniensibus, Locrisq; quando Annibal pugnauit ad Cannas cum Aemilio Paulo, & Terentio Varrone Coss. Hanc defectionem tradunt fuisse tertiam, non contenti pace & libertate, qua caeteris in bellis fuerant à Romanis donati. Erant tamen sub Romanorum ditione, sicut videre est apud Polybium, qui recensens copias, quae Senatui pop. Romano adiunctae erant, tradit, in Sicilia, & circa Tarentum duas legiones praesidij caussa constitutas, quarum singulae habuerunt peditum quatuor millia & ducentos, equites verò, ducentos tantum. Et tunc praecipuè hoc fecere Romani, quando viderunt Sempronium ab Annibale deuictum. Etenim timentes ne ad Vrbem Romam victor Poenus permearet, parare nouas copias, auxilia in Siciliam ac Sardiniam mittere, Tarentum & caetera Italiae oppida munire, quinquaginta & quinq; triremium classem aedificare, omni denique studio ad bellum intendere. Quin & ante deuictum Sempronium 25. naues M. Valerio datae sunt quibus oram maritimam inter Brundusium ac Tarentum posset tutari. quo quidem tempore legati à Philippo Macedonum Rege ad Annibalem missi (quorum princeps Xenophanes dicebatur felix in mendacio struendo, vt qui maximè) vitarunt portus Brundusinum ac Tarentinum, quia custodiis nauium tenebantur Romanorum, ac ad Laciniae Iunonis sacellum in terram egressi sunt: capti, postea & paulò post Romani illorum astutia detecta 25. alias, quae paratae erant, naues superioribus addere, vt tutius totam Italiae oram maritimam ab Ostia praecipuè vsq; Brundisium possent custodire, & in ipsa Macedonia Regis Philippi sententiam explorare, an foedus cum Annibale esset initurus.

TARENTINI QVIDAM IVuenes Annibali promittunt sui populi societatem.

CAPVT II.

POst Cannensem cladem acceptam ad Poenos Graecorum ferme omnis ora defecit, non tamen omnes

A *populi simul. nam anno 30. post 500 defecerunt Locrenses cum Crotoniatis: tertio anno post Tarentini cum Metapontinis. quae res ita se habet. Annibal cum Auernum venisset in animoq; haberet occupare Puteolos, ad lacum Auerni, quinq; Tarentini iuuenes ex iis quos partim ad Trasymenum lacum, partim ad Cannas ceperat, domumq; dimiserat, eadem vsus comitate, qua aduersus omnes Romanorum socios, memores beneficiorum eius, referunt perpulisse magnam Tarentinae iuuentutis partem, vt Annibalis amicitiam & societatem*
B *habere mallent, quam populi Romani. addentes ad haec legatos se ab suis missos, rogare Annibalem, vt exercitum propius Tarentum admoueat: futurum enim, vt si signa eius, si castra conspecta à Tarento sint, haud mora vt se dederent. in potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. laeto quidem animo Annibal hos audiuit, ac collaudatos oneratosq; ingentibus, vt par erat, promissis dimisit, domumq; ad coepta maturanda redire iubet, seq; in ipso tempore affuturum cum exercitu esse. ad hunc modum Tarentinis iuuenibus di-*
C *missis ingens ipsum cupido incesserat Tarenti potiundi. Vrbem esse videbat cum opulentam & nobilem, tum maritimam & in Macedoniam opportunè versam, Regemq; Philippum, à quo legati fuerant missi, hunc portum, si transisset in Italiam, cum Brundisium Romani haberent nihilq; ipse inde speraret, petiturum. Eo ipso tempore descenderat (vt diximus) ad lacum Auerni, per speciem sacrificandi, re tamen ipsa vt tentaret Puteolos, quiq; ibi praesidio erant. Sacro igitur perpetrato, ad quod venisse finxerat, peruastatoq; agro Campano*
D *vsque ad Miseni promontorium, cum frustra tentasset Puteolos capere, Neapoli pulsus, & Nola, qua potiri sperauerat, à plebeis occultè accersitus, Tarentum ad certiorem proditionis spe proficisci motis castris pergit, cum maxima omnium, quacunq; iterat, clade. in Tarentino agro pacatum incedere agmen iussit. nihil ibi violare, neq; vsquam via excedere, cogitans ita conciliare sibi posse Tarentinorum animos. Caeterum cum prope iam moenibus accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, vt rebatur, motu facto, castra ab vrbe fermè*
E *passus est mille metatus.*

ANNIBAL A TARENTINO agro castra mouet, & defectio quando fieri coepta.

CAPVT III.

TArentum triduò antequam Annibal ad moenia accederet, à M. Valerio propraet. qui classi ad Brundisium praerat, P. Valerius legatus missus. is primorum
F *iuuentute conscripta, dispositisq; ad omnes portas, circaq; muros, quà res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neq; hostibus, neq; dubiis sociis quicquam praebuit ad tentandum. sicq; diebus aliquot frustra ibi absumptis, Annibal, cum eorum nemo, qui ad lacum Auerni adessent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasue mitterent, vana promisisse, & se temerè secutum cernens, castra inde mouit. Tum quoque intacto agro Tarentino, quamquam simulata lenitas nondum profuerat, tamen spe labefactandae fidei haud abstinens, Salapiam tendit, vbi hyemare constituit, secutq; Poenus*

LII y. hcunc

locum ipsum meretricio amore insignem. eoq; frumentum ex agris Metapontino & Heracleensi comportat: iam enim media æstas exacta erat, & hybernis placebat locus. prædatum inde Numidæ Mauriq; per Salentinum agrum, proximosq; Apuliæ saltus dimissi, vnde cæteræ prædæ haud multum, equorum greges maximè abacti: è quibus ad quatuor millia domanda equitib. diuisa. Et sequentem æstatem in agro consumpsit Tarētino, incassum tamen: sed spe per proditionem vrbis Tarentinorum potiundæ non abiecta. ipsorum autem Salentinorum ignobiles, quæ multæ erant, vrbes ad eum citra vllum Numidarum, quos miserat, negocium defecerunt. Mox Tarentinæ Vrbis defectio ita initium sumsit, caussa deforis illius maturandæ interueniente. Phileas Tarentinus, diu iam per speciem legationis Romæ cum esset, vir inquietum semper gerens animū, & qui minimè ocium (quo tum diutino senescere videbatur) solitus erat pati, aditum sibi ad obsides Tarentinos inuenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis nec ciuitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis sollicitatos, corruptis æditiuis duobus, cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata est per vrbem fama, emissiq; qui sequerentur. à Tarracina comprehensos omnes retraxerunt: deducti in Comitio virgis populo id probante, cæsi, de saxo deyciuntur. Huius atrocitas pœnæ duarum nobilissimarum ciuitatum in Italia Græcarum animos irritauit, tum publicè, tum etiam singulos priuatim, vt quisq; tam fœdè atq; immaniter interemptus aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles iuuenes, inter quos primi quinque Tarentini coniurauerunt, quorum principes Nico & Philomenus erant. Polybius addit Tragiscum, quem multi insigniuere Caij prænomine, quod frequens erat Tarētinis, & per illud Brutum, terrenum & colonum hominem designabat, siquidem γέα terra est, vnde γέιος, & γάιος deducūtur. q̄ si Tragiscus ex nobilibus erat, credi non idcirco non potest ita fuisse nominatum, nam & illis diebus erat agricultura apud eos, qui ex prioribus erant ciuitatum.

DE SIGNO, QVOD ANNIbali iuuenes coniurati dederant pro aperiendo ostio.

CAPVT IV.

Coniurati adolescentes, priusquam aliquid mouerent, colloquendum cum Annibale rati, principio siue per speciem venandi, siue excursionis facturi vrbe egressi ad eum proficiscuntur, & cū haud procul à castris Carthaginiensium abessent, cæteris sylua propè viam sese occulentibus, Nico & Philomenus progressi ad stationes, comprehensiq; nihil dicentes, neque vnde, neque qui essent, sed hoc solum significantes velle se ducē conuenire, ad Annibalem ducti sunt. illo ipsos admodū propenso animo ad colloquium admittente, excusant & patriam & se, & simul Romanos multis ac variis modis accusant: ne præter rationē ad huiusmodi caussam egredi viderentur. Cum igitur & caussas consilij sui, & quid pararent, exposuissent, Annibal eos & collaudauit, & accessum eorum comiter accepit: denique à se sic dimittit, vt cito ad se redeant, seq; rursus conueniant. in præsenti verò iubet, vt priora ex iumentis emissis, & hi viri vnà cum illis, vbi longius à castris essent abacti, confidenter dimitterentur: se namque curaturum ea quæ securitatis essent. Hoc autem ob id faciebat, vt sibi accessum ad scrutandum res iuuenum pararet: & illis fidem apud ciues popularesq; facerent, quasi ab ipso imperatore ad latrocinia excurrerent, vrbe egressi. Cum id autem, quod iussus erat, fecisset Nico, Annibal erat animo grato & hilari, propterea quod hactenus ægrè commodum poterat perficiundi negocij nancisci occasionem. Philemon verò magis adhuc propositæ caussæ inhiabat, quia & securus datus erat accessus ad colloquēdum, & Annibalem animo inuenerat propenso, & præterea sufficientis commeatus copiam suis dandam esse fidem ab illo acceperat. Tum partim inito pacto, partim commeatu prosperè succedente non modò fidem faciebant Tarentinis, sed & æmulatores habebant nō paucos. Postea secundò excurrentes, & consimiliter singula exequentes fidem Annibali dederunt ipsi, & rursum ab illo acceperunt, quod videlicet Carthaginienses Tarentinos liberos reddere, nec vectigalibus aut tributa vllo in loco grauare, nec aliquid aliud illis imponere, ne præsidium quidem vellent. Romanorum verò ædes & diuersoria, si vrbe potirentur, Carthaginiensibus diripere liceret. Deinde & illud paciscuntur, quod custodes, vbi ad castra venirent, ipsi in promptu acciperent. Quibus factis, potestatem acceperunt frequenter accedendi & colloquendi cum Annibale, nūc velut ad excursionem, nunc quasi ad venationem ciuitate egressi. His ita ad futurum compositis, plures quidem occasionē obseruabant, Philomenum verè venationi deputarunt. Etenim propterea quod ei rei supra modum studebat, putabatur nihil in vita melius facere posse, quam venationi incumbere. Quapropter huic id muneris occasione capiendarum ferarum exequendum iniunxerunt: Primum vt Caium Liuium ciuitati præfectum (hūc Liuius M. Liuium Macatum, Cic. M. Liuium Salinatorem appellat) deinde eos, qui vestibulum portarū, quas Temenetidas vocant, custodiebant, sibi deuinciret. Erant portæ Temenetidæ sitæ forasse, qua parte erat lucus: τέμενος enim Græcis lucus est. Hic accepta hac commissione, quædam ipse venando exequebatur, quædam ipsi per Annibalem parabantur. Ipse cōtinuè feras captas afferebat, & earum alias Caio, alias custodibus vestibuli portarum, vt portam ipsam Rhinopylam dictam Græca voce, qua posticum siue posticulum significatur, in promptu aperirent. frequenter enim noctu per illam, metum hostium prætexens ingrediebatur & egrediebatur. Cum verò eiusmodi consuetudinē Philomenus apud custodes portæ comparasset, vt sine vlla hæsitatione, quotiescunque noctu ad murum accedens indicium fistula dabat, Rhinopylam ipsi confestim reserarent, obseruantes Romanum præfectum, cuius domus ad portam erat, quandoque ad musæum foro vicinum cum pluribus (vt solebat) iterum, ipsum illum diem Annibali deputant iuuenes coniurati. Finxerat Pœnus quod ægrotaret, ne Romanis insolitum videretur, si pluscŭlum tēporis illis locis immorari ipsum audirent.

dirent. At tum etiam cum vicinus esset status dies, magis in firmitatem simulabat, abstinebatq; à castris per totum triduum vel quatriduum, via qua Tarentum itur. Qua ratione Romanis quoque, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse iam segnis mora eius desierat. Ceterum vbi tempus adfuit, circiter mille viros corporis agilitate & animi confidentia excellentes, tam ex equitibus quam ex peditibus delegit, illisque mãdauit vt quatuor dierum commeatum quisque secum haberet. Liuius auctor est, decẽ millibus peditum atque equitum electis, quarta vigilia noctis, signa mouisse Annibalem. Moturus ergo castra sub crepusculum matutinum festinanter proficiscebatur. Octoginta vero ex Numidis delectis equitibus, in mandatis dedit vt exercitum triginta stadiis præcederẽt, & in vtrasq; itineris illorum locorum partes excurrerẽt, nequis totum exercitum conspicari posset. Sed vt alij interciperentur ex fugientibus, alij vero qui euaderẽt incursionem à Numadis fieri in ciuitate nunciarent. Cum autem Numidæ stadiis quasi centum abessent & viginti, cœnam parant ad fluuium quendam præruptum, & qui ægerrimè vadari potest: & collectis ad se Ducibus clarè significat, quid conaretur: Et ingenuè hortatur, primum velint cuncti dextros se viros præstare, quod nunquam ipsis maiora præmia proposita essent. Deinde vt quisque suos milites in itinere sub se retineant & cohibeant & acriter increpent eos, qui prorsus suum locum transgredi, præuaricarique vellent. Postremo vt animum adhibeant ad ea, quæ præcipiuntur, nec quicquam proprio arbitrio extra iussa moliantur. Sed eodem ferè tempore Tarentum fama peruenerat, Numidas equites paucos, populari agros, terroremque latè agrestibus iniecisse. Ad quem nuncium nihil vltra motus præfectus Romanorum, quam vt partem equitum postero die luce prima iuberet exire, ad arcendum populationibus hostem. Interea adeo nihil obedienter curatum est, vt contra pro argumẽto fuerit illa procursatio Numidarum Annibalem exercitumque castris non mouisse.

ANNIBAL PORTA TEMENETIDA Tarentum ingreditur.

CAPVT V.

ANnibal sic Duces exercitus sui allocutus principiũ profectionis facit, cum esset adhuc caligo; ad hoc contendens, vt muros circa noctem in tempestam adueniret, & præeuntem habens Philomenum, cui & Synagrum ad constitutum vsum addiderat. Et Caio Liuio Romanorum profecto, cum sodalibus in Musæo cõmoranti, cum iam potandi studium prope ad summum inter illos incaluisset, nunciatur Numidas ex occidentis partibus regionem totam inuadere: ille cogitans quid faceret, vt illos deprimeret, aduocatis ad se Ducibus mandat, vt dimidia equitum pars sub matutinum egressa crepusculum, hostes regioni incommodum ferẽtes reprimerent. Hoc enim erat quod potissimum de tota caussa coniectare tunc posset. At qui cum Nicone & Tragisco erant, vbi tenebras ingruisse perspexerunt, cuncti intra vrbem collecti, ne Liuij reditus facilis esset cum suis obsuerunt. Cum igitur properè exurgerent alij ad quendam præscriptum intra se locum accedentes

A *illic permanent: Alij vero Caio obuiam eunt, iocantes ac ludentes intra se, & quasi eos qui in conuiuio fuerunt reducturos se simulantes imò magis velut alienati propter temulentiam eorum qui cum Liuio erant, mox atque congressi essent, vtrinque risus oritur, & ludus incontinens, deinde reflexi domum reducunt Caium. Ille vero quiescit temulentus, sicut solent, qui totos dies bibunt, nihil præcipuum aut graue habens in animo, sed plenus gaudio & socordia. Nicon vero & Tragiscus receptis ad se adolescentibus, diuiserunt se in tres partes,* B *& habita obseruatione, accessus fori opportunissimos occuparunt, ne quid eos vel eorum quæ extrinsecus acciderent, vel quæ in ipsa ciuitate fierent, lateret. Appropinquant autem & ad domum Caij, certè futurum scientes, vt si qua suspicio eius, quod Liuio euenturum erat, oriretur, primum illum fore conficiendum, & quicquid gereretur, initium ab illo sumendum. At sicut frequenter post reditum à conuiuiis accidere solet, cum iam tumultuatio illa summatim transisset, & multitudo plebis sopita iaceret, ac noctis progressu spes* C *propositi integra maneret, tum congregati ad executionem procedunt. Erat autem adolescentibus pactum & conuentio cum Carthaginiensibus, Annibalem oportere, cum ad ciuitatem venisset, circa μεσογαίαν id est mediterraneam regionem ad latus Orientis, & ad portas quas Temenetidas vocant, ignem in tumulo accendere, qui à nonnullis Hyacinthi, à quibusdam Apollinis Hyacinthi, tumulus appellatur. Eos verò, qui cum Tragisco erant, vbi hoc ita fieri vidissent signo per ignem dato respondere vicissim, quo facto* D *Annibalem ignem extra ciuitatem accensum extinguere, ac pedetentim appropinquare ad portam. Hisce ita constitutis, iuuentus, quæ intra vrbem erat, cum eam ciuitatis partem transisset, quæ habitabatur, venit ad monumenta mortuorum. pars enim Orientalis ciuitatis Tarentinorum plena erat monumentis, quia mortui etiamnum omnes intra mœnia apud eos iuxta vetus quoddam oraculum sepeliuntur. ferunt enim Deũ per oraculum significasse, satius illis ac melius fore, si cũ pluribus habitent: illos vero sic se quam optimè iuxta o-* E *raculum habitaturos putare, si mortuos quoque intra mœnia secum retineant, ideoque illos ad hunc vsque diem mortuos suos intra muros sepelire. Iuuentus igitur (vt ad rem reuertamur) ciuitatis, cum ad hunc Pythonicum tumulum peruenisset, quid esset futurum expectabat. Appropinquante autem Annibale, & quod constitutum erat faciente, mox atque ignem ij qui cum Nicone & Tragisco erant prospexerunt, animum sumentes rogum accensum & ipsi intus ostendunt. vbi verò Annibalis ignem extinctum rursus prospiciunt,* F *cursu & studio ad portam properant festinantes, quia volebant eos, qui cum Annibale erant omnino præuenire, occisis primi vestibuli custodibus, propterea quod se ad ingressum componentes Carthaginienses segniter ac pedetentim proficiscebantur. cum autem successu potirentur, & custodes iam antea capti essent, alij alios occidunt, alij vectes infringunt. Portis properè ac in tempore apertis, accedũt ij, qui cũ Annibale erant, incessu sic commensurato vsi, vt sine vlla protractione ciuitatem ingrederentur. ingressum autem iuxta propositum securum, & sine tumultu consecuti, putantes se iam ma-*

ximam conatuum suorum partem perfecisse, ipsi quidem confidenter ad forum accedunt per eam plateam, quæ à profundo ducit: equites verò intra muros relinquunt haud pauciores numero duobus millibus, quos illic subsidij gratia esse volebãt, cum aduersus ea, quæ extrinsecus superuenire poterant, tum contra alios incertos casus, qui in eiusmodi conatibus plerumq; euenire solent, cum ad loca foro vicina venissent, exercitum in platea sistunt.

PHILOMENVS PORTA ALTERA IUXTA CONSUETUDINEM INGREDITUR.

CAPVT XI.

Philomenus verò sollicitus quomodo suas quoq; partes commodè exequeretur, foris expectabat. Non enim cum ignem accendissent ad eam partem accurrerant. & Philomenum suem habentem in feretro, & Libyes vna secum circiter mille extra portam vicinam miserant, volentes secundum id quod initio propositum fuerat, non simpliciter ex vna tantum spe, sed ex pluribus, hanc caussam exequi. Philomenus verò cũ ad murum secundum consuetudinem suam appropinquasset, mox atq; ad illum accessit, aderat confestim custos ad Rhinopylam descendens: illo extra portam dicente, vt propere sibi aperiretur, quod suem syluestrem portantes onere grauarentur. custos id cupide audiens sedulò aperit, sperans ad se quoq; aliquam eorum pertinere partem, quæ Philomenus cepisset, eo quòd antea semper particeps fuisset eorum, quæ inferebantur. ipse itaq; Philomenus primum locum in illo cuneo habens ingreditur, & cum eo alius quispiam Numidicum gerens apparatum, quasi vnus ex eius loci incolis esset, & post hunc alij duo feram à tergo deferentes. Cum autem iam quatuor intra portam essent, eum qui tam liberaliter aperuerat, & qui simpliciter absque suspicione vlla, vt suem grandem palparet, accurrebat, percutientes interimunt, & sequentes, alios verò præcedentes, Libyes circiter triginta pedetentim & tacitè ad portulam inducunt. Hoc facto continuò alij vectes abrumpunt, alij custodes vestibuli occidunt, alij Libyes adhuc extra portam existentes symbolis datis aduocant, & illos quoq; ingressos cautè iuxta constitutum ducunt ad forum. Annibal, cum hi quoq; prioribus adiuncti essent, alacris factus, quod institutum hoc secundum animi ipsius sententiam succederet, cœpto insistebat. Separat itaque duo Celtarum millia, ac diuisis illis in tres partes, duos vnicuiq; parti ex adolescentibus, qui caussam hanc obibant, ac consequenter nonnullos ex suis ducibus deputat, simulq; à se dimittit & mandat, vt vias opportunissimè quibus ad forum itur, occupent, & vbi id fecissent iuuenes eius loci excipiant, immò & ciues in quos incidissent, illæsos seruent, plurimumq; Tarentinos inclament, vt in eo loco maneant, quòd data ipsis esset permanendi securitas. Carthaginiẽsium & Celtarum ducibus præcipit, vt Romanos, si quos obuios habuerint, occidant. illi itaque a se inuicem diuisi expediunt, quod in mandatis acceperant. Hoc autem hostium ingressu Tarentinis patefacto, redditur ciuitas plena clamoribus & perturbatione inopina. At Caius, cum & ipsi hostium ingressus innotesceret, cogitans se iam nihil efficere posse propter temulentiam, confestim domo cum famulis suis egreditur, & cum ad portam venisset, quæ ad portum ducit, custosq; Rhinopylam aliam aperuisset, per illam effugiens, piscatoriam nauim ex illis quæ in nauali statione erant, vnà cum suis ascendit, & in arcem asportatur. Post id temporis Philomenus tubas nauales Romanas parat, quibus nonnulli vsum earum propter consuetudinem callentes, circa theatrum stantes clangebant, signaq; dabant. Romanis verò in armis secundum consuetudinem ad arcem concurrentibus, succedit hoc cœptum Carthaginiensibus ex animi sententia. Qui plateas illas inordinatè ac sparsim ingrediebantur, incidebant alij in Carthaginienses, in Celtas alij, quibus hoc pacto occisis, magna Romanorum militum multitudo peribat.

ANNIBAL QVAM HVMANISSIME TARENTINOS ALLOQUITUR.

CAPVT VII.

Illucescente die Tarentini quidem in ædib. suis quiescebant, cum non possent amplius disponere quod accidebat. etenim ob clangorem tubæ, & quoniam nulla afficiebantur iniuria, nec rapina exercebatur in ciuitate, motus illos ex Romanis esse existimabant. Vbi verò suorum multos in plateis occisos, & nonnullos ex Galatis interemptorum Romanorum cadauera spoliare cernebant, de Carthaginiensium aduentu suspicari cœperunt. Annibal autem cum exercitum iam in foro locasset, ac Romani in arcem sese, quam custodia & antea occupauerant, subduxissent, clara luce per præconem edicit, vt Tarentini omnes sine armis in foro congregarentur. iuuentus verò ciuitatem circumiens clamat simul ad libertatem, hortaturq; ciues, vt Carthaginenses ipsorum bono adesse confideret. Quotquot itaque ex Tarentinis fauebant Romanis, re intellecta secedebant in arcem ad præfectum, reliqui ad præconis vocem inermes congregabantur. hos Annibal benignis & humanis alloquitur verbis. cum autem Tarentini vnanimiter singula, quæ dicebantur propter inopinam spem annotassent, tum quidem multos ex illis dimittit, mandatq; vt singuli domum reuersi foribus suis nomen Tarentini diligenter inscriberent. si verò quisquam id nominis Romano cuipiam diuersorio inscriberet, illi mortis supplicium determinat. selectos itaque ad eam rem accommodatissimos ad diripiendum Romanorum ædes mittit, dato illis symbolo, vt ædes Tarentinorum nomine non inscriptas hostiles esse iudicarent, reliquos verò, vt istis subsidio essent, in acie detinet. Cum autem multa ac varia suppellex ex ea direptione congesta esset, Tarentinisq; commoditas concepta spei respondens cessisset, tum demum ad arma aduersus Romanos reuertuntur. Hoc ipso tempore, testatum reliquit Liuius multa Romæ & foris loca de cœlo tacta: Reate saxum ingens volitare visum: Solem rubore sanguineo persimilem: quibus prodigiis

de more

de more procuratis, erant iam Coss. in prouinciam abituri, quum allatum est Tarentum ab Annibale captum, post centesimum, vt refert Plutarchus, propè annum, ex quo in Romanorum ditionem potestatemq́; venerat.

ANNIBAL CVM TARENTINIS INIT DE MVNIENDA VRBE CONSILIVM.

CAPVT VIII.

SEquenti die Annibal inito cum Tarentinis consilio ciuitatem muro ab arce distinguere, & communire decernit, ne quis metus à Romanis arcem occupantibus in posterum ipsis Tarentinis relinqueretur. igitur ciuitatem primum vallo præmunire aggreditur correspondente mœnibus arcis, & tumulo, qui est ante arcem. (hodie hic tumulus iussu Philippi Austriaci Regis excisus est) quoniam autem certò sciebat, fore, vt nunquam hostes quiescerent, sed eo loco vires suas ostensuros, sufficientes adhibuit copias, arbitratus nihil magis in futurum ad hoc necessarium fore vt Romani absterrerentur, & Tarentinorum animi confirmarentur. Romanis verò mox atque vallum initio struebatur, confidenter & audaci conatu aduersarios inuadentibus, Annibal cum illis parumper congressus, prouocat eos ad pugnam. Et quoniam plures extra tumulum prorumpebant, hortatus suos ad pugnam confligit cum hoste. Cum autem pugnaretur acriter quantum loco angusto & muris cincto fieri poterat, tandem circa finem conflictus violenter repressi Romani retrocedunt, & multi ex illis in Numidarum manus viui incidunt, maior verò pars repressa, & in fossam præceps data peryt. Posthac igitur Annibal absque discrimine ciuitatem, vt cœperat, vallo communit, & rebus ex animi sententia gestis tranquillitate potitur. Hostes enim conclusos intra muros iam non sibi tantum, sed & arci metuentes, manere coëgit. Ciuibus verò tantum indidit animi, vt se iam citra Carthaginenses, illorumque subsidia Romanis resistere posse putarent. Deinde modico interstitio à vallo vrbem versus relicto fossam molitur, vallo ac muro arcis correspondentem, vnde per vices ad murum ciuitatis coaceruatio fieret. Præterea & vallo adhuc et fossæ imposito, contigit ex ea munitionem fieri haud multum muro inferiorem. Præterea hanc quoque internè versus ciuitatem interstitio commensurato relicto murũ extruere aggreditur, facto illius initio ab ea parte, quam seruatricem vocant, vsque ad eam quæ profunda dicitur: sic vt etiam sine murorum subsidio munitiones illæ structuris suis ad hoc sufficerent, vt Tarentini securè habitarent. Relicto itaque vna cum necessariis suis sufficiente equitum subsidio, ad ciuitatis ac muri custodiam castra metatur, loco ab vrbe stadiis quadraginta distante ad flumium, quem nonnulli Galesum, plurimi verò Eurotam vocant, quod cognominis ab eo fluuio accepit, qui Lacedæmona præterfluens & ipse Eurotas vocatur. Sunt autem huiusmodi cognomina Tarentinis tam in agro quàm in ciuitate multa, propterea quod coloniã, sicut ante plurib. dictũ est, & cognationem à Lacedæmonib. indubitanter acceperunt.

A

DE CONSILIO ANNIBALIS PRO OPPVGNANDA ARCE, & de nauibus per vrbem transuehendis.

CAPVT. IX.

MVro autem tum propter Tarentinorum diligentiam ac sedulitatem, tum propter Carthaginensium cooperationem absoluto, deinceps Annibal arcem etiam excindere ac demoliri cogitat. Cum autem ad
B *obsidionem illius iam prope structuras absoluisset, Romani auxilio in arcem per mare ex Metaponto accepto, parumper recreati, noctu inuadunt Annibalis structuras, & cunctos operum illius, & machinarum apparatus destruunt. Quo facto de obsidione quidem arcis desperat Annibal, & muris ciuitatis vndique absolutis, Tarentinos congregat, illisque declarat summopere necessarium esse, aduersum præsentis temporis incommoda, vt mare in suam potestatem occupent. Etenim cum locus, quo naues*
C *portum ingrediuntur in potestate arcis esset, sicut & antea dicebatur. Tarentinis haud quaquam liberum erat nauibus vti pro arbitrio, aut è portu nauigare. Romanis verò securè quæ necessaria erant adferebantur. Quod cum fieret, nunquam esse poterat ciuitati firma libertas. Hæc cum considerasset Annibal Tarentinos instruxit, futurum vt qui arcem tenerent, si spem commoditatis quæ ex mari erat, amitterent, confestim ipsis vltro cedentes arcem relinquerent & locum traderent. Hæc audientes*
D *Tarentini assentiuntur quidem dictis: at quomodo perfici illa possent, in præsenti neutiquam intelligere poterant nisi classis à Carthaginensibus missa adueniret. id quod tunc temporis fieri poterat. Quapropter conycere nequibant, quò respiciens Annibal hæc ipsis proponeret: illo verò affirmante posse ipsos suapte opera citra auxilium Carthaginensium, maris consequi potestatem, magis adhuc stupentes erant. mentem enim illius assequi non valebant. Ille cum plateam benè dispositam cerneret, eam videlicet, quæ*
E *intra murum quidem erat, ducebat verò iuxta murum ex portu in externum mare, illic cogitabat naues è portu ad Australe latus traycı posse. Hoc consilium cum Tarentinis aperuisset, confestim non modo consentiunt sed & virum hunc mirum in modum extollunt, intelligentes nihil illius industria confidentiaque obsistere posse. Confectus subito rotis paratur nauibus iter, & dicto citius opus absoluitur: nam ad propositum hoc & animi propensio, & multitudo operantium cooperabatur. Tarentini itaque suas hoc pa-*
F *cto naues ad exterum mare transferunt, & securè illos obsident, qui ex arce externa subsidia intercipiebãt. Annibal verò ciuitate relicta, castra cum exercitu metatur, & tertio die, ad vallum initio structum reuertitur, & reliquam hyemis partem illic degens in eo loco manet. Fuit hic annus quando Tarentum à Romanis ad Carthaginenses defecit, ab Hannibale ita occupatum, decimus secundi belli Punici, vt Liuius significare, hæsitãs tamen, videtur, octauus & quadragesimus supra quingentesimum ab vrbe condita, à mundi totius origine 93. supra nongentesimum & qua-*

 ter millesimum,

termillesimum, quo tempore Philippus in Macedonia regnabat, Antiochus. Achao iam dudum citra murum sublato, in Syria, Ptolemaus Philopator in Ægypto: Eratque in Iudæa pontifex Osias. Hac omnia his carminibus cecinit Silius Italicus:

Verterat & mentem Tyria ad conata Tarentum,
Portisque intrarant Poeni: sed enim arce corusca
Fisa loco manus Ausoniæ stipata sedebat.
Hic miranda mouens classem, quæ condita portu
Astabat, (namque angustis è faucibus æquor
Erumpit scopulos inter, patuloque recessu
Effundit campis secretum gurgite pontum.)
Inclusas igitur, quibus haud enare dabatur,
Arce superposita claustris maris extulit actu,
Perque auersa tulit portatas arua carinas.
Lubrica roboreis aderant substramina plaustris
Atque recens cæsi tergo prolapsa iuuenci
Aequoream rota ducit per gramina puppim.
Et iam per colles dumosque ad littus adacta,
Innabat pelago veniens sine remige classis.

ACCERSITVR ANNIBAL A Campanis, vtque Tarentinorum arcem linqueret, exoratur.

CAPVT X.

CVm Annibal circa Tarentum, Coss. ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur, quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, iam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaq; legatos ad Hannibalem miserunt orantes vt priusquam Coss. in agros suos educerent legiones, viaque omnes hostium præsidiis, insiderentur frumentum ex propinquis locis conuehi iuberet Capuam. Annibal Annonem ex Brutiis in Campaniam cum exercitu iubet transire, & dare operam, vt frumenti copia fieret Campanis. Hæc Anno cum nulla fecisset mora, tandem à Coss. fugatus vix vnde venerat, in Brutios rediit. Et Campani audita sua pariter & suorum clade legatos ad Annibalem miserunt, qui nunciarent duos Coss. ad Beneuentum esse diei iter à Capua, tantum non ad portas & murum bellum esse. ni properè subueniat, celerius Capuam, quam Arpos in potestatem hostium venturam. ne Tarentum quidem non modò arcem, tanti debere esse, vt Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamq; populo Romano tradat. Annibal curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. quam rem idem poëta eodem in libro ita scripsit.

Nuncius interea vectis non more carinis
Terrentem freta curarum feruoribus implet,
Dum procul Oebalios amat expugnare nepotes,
Et primus rostris sulca naualibus arua,
Obsessos Capuæ muros, claustra ipsa reuelli
Portarum ac totum miseris incurrere bellum.
Linquit cœpta ferox, pennasque addente pudore
Atque ira simul immani per proxima motu,
Euolat, & minitans auida ad certamina fertur.

Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ præsidiiq;, quod ibi obsideretur, curæ esse. C. Seruilius legatus ex auctoritate Patrum à P. Cornelio Prætore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot nauib. onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias peruenit, cuius aduentu, qui antè exigua spe vocati sæpè ad transitionem ab hostib. per colloquia

A *erant, vltimò ad transeundum hostes vocabant, sollicitabantq;, & erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. itaq; Metapontini extemplo metu, quo tenebantur liberati, ad Annibalem defecere. hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. mouit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumq;, quibus indidem ex Achaia oriundis etiam cognatione iuncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Annibal post pugnam ad Herdoneam commissam, vbi Fuluianum deleuerat exercitum adeò, vt ex decem & octo* B *millibus hominum vix duo millia euaserint, Tarentum duxerat legiones spe, aut vi aut dolo arcis Tarentinæ potiundæ: quod vbi parum processit, & frustra tentari omnia vidit, ad Brundisium flexit iter, ratus vt id oppidum proderetur. sed ibi cum tempus frustra quoq; tereret, legati Campani (iam enim Coss. Appius Claudius & Q. Fuluius, fossa valloq; Capuam circundare parauerant, eoq; res euaserat, vt portis muroq; adhæreret Campanus, seq; contineret) ad eum venerunt querentes de-* C *sertam ab eo Capuam, ac propè redditam Romanis, orantesq; vt tunc saltem opem non circumsessis modò, sed etiam circumuallatis afferat. quibus Annibal magnificè respondit, & antea soluisse obsidionem, & tunc aduentum suum Coss. nō laturos. cum hac spe dimissi legati vix regredi Capuam iam duplici fossa valloq; cinctam potuerunt. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Annibalem in diuersum Tarentinæ arcis potiundæ, Capuæq; retinendæ trahebant curæ. vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hostiumq; conuer-* D *sos animos videbat, documento futuræ qualecunq; euentum defectio à Romanis habuisset. agitur magna parte impedimentorum relicta in Brutiis, & omni grauiore armatura cum delectis peditum equitumq; quam poterat aptissimis ad maturandum iter in Campaniam contendit: sequuti tamen tam raptim euntem tres & triginta Elephanti, in valle occulta post Tifata montem imminentem Capuæ consedit. idem poëta Italicus Annibalis iram, celeremq; motum describens, hanc subiunxit superioribus carminibus comparationem:*

E

Haud secus amisso Tygris si concita fœtu
Emicet attonitæ paucis lustratur in horis
Caucasus, & saltu tranmittitur alite Ganges,
Donec fulmineo partus vestigia cursu
Colligit, & rabiem prenso consumit in hoste.

Sed nos Annibalem dimittamus cum Centenio cognomento penula dimicantem, quid deinceps Tarentinis acciderit, descripturi.

F

PVNICA CLASSIS TARENTVM è Sicilia accersitur, & Tarentini bellum nauale gerunt cum Romanis.

CAPVT XI.

AEstatis eius extremo, quo Capua capta est, (rem ita intercisam videbis apud Liuium) & Scipio in Hispaniam venit: Punica classis ex Sicilia Tarentum accersita ad arcendos commeatus Romani præsidii, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omneis ad arcem à mari aditus: sed assidendo diutius

diutius arctiorem annonam socijs quam hostibus faciebat: non enim tantum subuehi oppidanis per pacata littora apertosq́; portus præsidio nauium Punicarum poterat, quantū frumenti classis ipsa turba naualis mixta ex omni genere hominum absumebat, vt arcis præsidium etiam sine inuecto, quia ibi pauci erant, ex ante præparato sustentari posset. Tarentinis, classiq́; ne inuectum quidem sufficeret: tandem maiore gratia quam venerat, classis dimissa est. annona haud multum laxauerat, quia remoto maritimo præsidio subuehi frumentum non poterat. Exinde cum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem præsidium quod ibi erat Romanum, præfectusq́; præsidij, atq; arcis Liuius in commeatibus ab Sicilia missis habebant, qui vt tutò prætervehererentur Italiæ ora classis viginti ferè nauium Rhegij stabat. Præterea classi commeatibusq́; D. Quinctius obscuro ortus genere, cæterum multis fortibus factis gloria militaris illustris. primò quinq; naues, quarum maximæ duæ triremes à Marcello ei traditæ erāt, habuit: postea rē impigrè sæpè gerenti, tres additæ quinqueremes: postremo ipse à socijs Rheginisq́; & à Velia, & à Pesto, debitas ex fœdere exigendo, classem XX. nauium, sicut antea dictū est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates cum pari nauium classe Tarentinarum numero, quindecim millia fermè ab vrbe ad Sacriportum obuius fuit. velis tum fortè improuidus futuri certaminis Romanus veniebat. Sed circa Crotonē Sybarimq́; suppleuerat nauigio naueis, instructamq́; & armatam egregiè pro magnitudine nauium classem habebat. Et tum fortè sub idem tempus ferè & venti vis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere: vt ad componenda armamenta expediendumq́; remigem ac milicem ad imminens certamen vix satis temporis esset. Rarò alias tātis animis pares concurrerūt classes: quippe cum in maioris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent. Tarentini, vt recuperata vrbe ab Romanis post centesimum propè annum, arcem etiam liberarēt: spem commeatus quoque hostibus si nauali prælio possessionem maris ademissent, interclusuri. Romani vt retenta possessione arcis ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum. Itaque ex vtraque parte signo dato cum rostris concurrissent, neq; retrò nauem inhiberent, nec dirimi abs se hostem paterentur, quam quis indeptus nauem erat, ferrea iniecta manu, ita conserebant ex propinquo pugnam, vt non missilibus tantum, sed gladijs etiam propè collato pede præliarentur. Proræ inter se cunctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arcto stipatæ erāt naues, vt vix vllum telum in mari vanū intercideret: frontibus veluti pedestris acies vrgebant, peruiaq́; naues pugnantibus erant. insignis tamen inter cæteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrebant inter se. in Romana naue Quinctius ipse erat, in Tarentina Nico cui Perconi fuit cognomen, non publico modò sed etiam priuato odio inuisus atque infestus Romanis, quod eius erat factionis, quæ Tarentum Annibali prodiderat. Hic Quinctium simul pugnantem, hortantemq́; suos incautum hasta transfigit. ille simul atque præceps cum armis procidit ante proram, victor Tarētinus in turbatam duce amisso nauem impigrè transgressus cum submouisset hostes, & prora iam Tarentinorum esset. puppim malè conglobati tuerentur Romani, repentè & alia à puppi triremis hostium apparuit. ita in medio circumuenta Romana nauis capitur. hinc cæteris terror iniectus, vt prætoriam nauim captam videre, fugientesq́; passim aliæ in alto mersæ, aliæ in terrā remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis, Metapontinisq́;. Ex onerarijs quæ cum commeatu sequebātur perpaucæ in potestatem hostium venere, aliæ ad incertos ventos hinc atque hinc obliqua transferentes vela in altum euectæ sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam quatuor millia hominum frumentatum egressa cum in agris passim vagarentur, Liuius qui arci præsidioq́; Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium impigrum virum cum duobus millibus armatorum ex arce emisit, qui vage effusos per agros palatosq́; adorsus cum diu passim cecidisset, paucos ex multis trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus in vrbem compulit, ne vrbs eodem impetu caperetur. ita æquatæ res ad Tarentum, Romanis victoribus terra, Tarentinis mari: frumenti spes, quæ in oculis fuerat, vtrosq́; frustrata est pariter.

DE Q. FABIO MAXIMO COS. qui Tarentum à Carthaginiensibus recuperauit.

CAPVT XIII.

Anno ab Vrbe condita 541. vel vt alij supplent quincto, Fabius Maximus, (cui Verrucoso fuisse cognomen Plutarchus & Plinius auctores sunt, quē que cunctatorem appellauit Ennius quum dixit,

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.)

Consul creatur, cuius collega fuit Q. Fuluius Flaccus quart. Cos. Vtriq; Italia prouincia demandata, regionibus tamen partitum Imperium. Fabius ad Tarentū, Fuluius in Lucanis ac Brutiis rem gereret. Q. igitur Fabius Cos. cum oppidum in Salentinis Mandurium (hodie Casale nouum appellatur populo frequentissimū) vi cœpisset, ac quatuor millib. hominum captis, præter cæteram prædam, Tarentum profectus est, atq; in ipsis faucibus portus posuit castra. Naues quas Liuius habuerat tutandis commeatibus partim machinationib. onerarat, apparatuq́; mœnium oppugnandorum, partim tormentis & saxis omniq́; missilium telorum genere instruit: onerarias quoq; naues non eas solum, quæ remis agerentur, vt alij machinas, scalasq́; ad muros ferrent, alij procul ex nauibus vulnerarent murorum propugnatores. Eæ naues ab aperto mari, vt vrbem aggrederentur, instructæ, parataq́; sunt. Fabium Tarentum obsidentem leue dictu momentum ad rem ingētem obtinendam adiuuit. Quod ita est. Præsidium Brutiorum datum ab Annibale Tarentini habebant. eius præsidij præfectus deperibat amore muliercula, cuius frater in exercitu Fabij Cos. erat. is certior literis sororis factus de noua cōsuetudine aduenæ locupletis, atq; inter populares tā honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amātem posse, quid speraret ad Cos. detulit. Quæ cū haud vana cogitatio visa esset, p fuga iussus Tarentū transire

transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primò occultè animum eius tentando, deinde satis explorata leuitate blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui erat præpositus.

Vbi & ratio agendæ rei, & tempus conuenit, miles nocte per interualla stationum clam ex vrbe missus, & quæ acta erant, quæq; vt agerentur, conuenerant, ad Cos. refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis qui in arce erant, quiq; custodiam portus habebant, ipse circuito portu, ab regione vrbis in Orientem versa occultus consedit. canere inde tubæ simul ab arce, & à portu, & à nauibus, quæ aperto mari appulsæ erant. clamor vndiq; cum ingenti tumultu, vnde minimum periculi erat, de industria ortus. Cos. interim silentio continebat suos. igitur Democrates, qui præfectus classis antea erat, fortè illi loco præpositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, vt capta vrbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam Cos. aliquam viam faceret, ac signa inferret, præsidium ad arcem, vnde maximè terribilis accedebat sonus, traducit. Fabius cum temporis spacio & silentio ipso (quod vbi paulò ante strepebant excitantes prouocantesq; ad arma, inde nulla accinebat vox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Brutiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator pronunciauerat, iubet. Et primum captus est murus, adiuuantibus, recipientibusq; Brutiis, & transcensum in vrbem est, deinde proximè refracta porta, vt frequenti agmine signa inferrentur. tum clamore sublato sub ortum fermè lucis nullo obuio armato in forum perueniunt, omnesq; vndique qui ad arcem portumq; pugnabant, in se conuertunt. Prælium in aditu fori maiore impetu quam perseuerantia, commissum est. Non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis par Romano Tarentinus erat. igitur pilis tantum coniectis, prius penè quàm consererent manus, terga dederunt, delapsiq; per nota vrbis itinera in suas amicorumq; domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates fortiter pugnantes cecidere. Philomenus qui proditionis ad Annibalem auctor fuerat cum citato equo ex prælio auectus esset, vacuus paulò post equus erransq; per vrbem cognitus, corpus nunquam inuentum est. Creditum vulgò in apertum puteum ex equo se præcipitem dedisse. Carthalonem autem præfectum Punici præsidij cum commemoratione paterni hospitij positis armis venientem ad Cos. miles obuius obtruncat. Alij alios passim sine discrimine armatos inermesque cædunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Brutij quoque multi passim interfecti visi sunt, non modo per errorem, vt credebatur à plerisq;, verum etiam peruetere in eos odio. additur & tertia, quæ & potior caussa: ad proditionis obortam famam, vt vi potius atque armis non dolo & insidiis captum Tarentum videretur, penitus extinguendam. tum à tanta cæde iussi milites, vt ad diripiendam vrbem discurrerent. quod non modo ab illis absq; vlla mora factum est, sed alacri animo quisque locum obseruabat, vnde plus prædæ domum reportaret.

A

PRÆDÆ A ROMANIS IN EXpugnatione Tarentina acquisitæ declaratio. CAP. XIV.

Triginta millia seruilium capitum dicuntur capta ac vendita: ingens vis argenti facti signatique, auri LXXXIII. millia pondo, tria millia talenta scribit Plutarchus, atq; Romam in ærarium inuecta. signa tabulæque propè vt Syracusarum ornamenta æquarent. Sed maiore animo generis eius præda abstinuit Fabius quàm Marcellus. nam interroganti scribæ quid fieri de signis

B *vellet? (ingentis erant magnitudinis Dij, suo quisq; habitu in modum pugnantium formati) Deos iratos Tarentinis relinqui iussit, quod etiam Marcello Syracusis deuictis, opes & signa ostendenti Deorumq; sacra inferenti dixisse fertur, vt exemplo suo Deos suis iratos relinqueret, vt ipse Tarentinis. Murus inde ab eodem Fabio, qui vrbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus: & Herculis tantum simulacrum Tarento asportatum in Capitolio iuxta æream sui equestrem statuam locauit. Dum hæc Tarenti aguntur, Annibal*

C *iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, dies noctesq; cursim agmine acto, cum festinans ad opem ferendam captam vrbem audisset, & Romani (inquit) suum habent Annibalem: eadem qua ceperamus arte, amisimus. Ad amicos autem priuatim tunc primum dicere sibi in mentem venisse, vt iam pridem perspexisset, difficile ipsis esse, nunc autem impossibile præsentibus copiis Italia potiri. Ne tamen fugientis modo conuertisse agmen videretur; quo constiterat loco, quinq; millia fermè ab vrbe posuit castra.*

D *ibi paucos commoratus dies, Metapontum se recepit: inde duos Metapontinos cum literis principum eius ciuitatis ab Fabium Tarentum mittit, fidem ab Cos. accepturos impunita priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent. Fabius vera, quæ afferrentur, ratus, diem qua accessurus esset Metapontum constituit: literasq; ad principes dedit, quæ ad Annibalem delatæ sunt. Enimuero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo inuictus esset, haud procul à Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti priusquam e-*

E *grederetur à Tarento aues semel atq; iterum non addixerunt. hostia quoq; cæsa consulenti Deos Aruspex cauendum à fraude hostili, & ab insidiis prædixit. Metapontini postquam ad constitutum non venerat diem, remissi, vt cunctantem hortarentur, repentè comprehensi, metu grauioris quæstionis detegunt insidias. ab hac fraude arbitratur Plutarchus cum multis Deorum beneuolentia seruatum fuisse Fabium: sed hæc ante Tarentum captum contigisse autumat.*

F

QVÆ GLORIA FABIVM PROsecuta ob captum Tarentum. CAP. XV.

Fabio Tarentum astu captum magis quam virtute: gloriæ magnæq; famæ fuit. quæ de re sic Italicus poëta, quem aliàs in hoc præsertim libro citauimus, scripsit:

Tunc & Tyndarij Latias fortuna Tarenti
Auxit opes, laudemq; simul. nam perfida tandem

Vrbs

Vrbs Fabio deuicta ſeni; poſtremus in armis A
Ductoris titulus cauti, ſolertia tutum, [muris.
Tum quoq; adepta domos captis ſine ſanguine
Namq; vt compertũ, qui Punica ſigna regebat,
Fœminea exuri flamma, tacitusq; quiete,
Exin virtute placuit dolus, ire ſorori,
(Nam caſtris erat in Rutulis germanus amatæ)
Cogitur, & magnis muliebria vincere corda
Pollicitis, ſi recluſas tranſmittere portas
Concedat Libycus rector votique potitus.
Euicto Fabius Pœno circundata telis B
Incuſtodita penetrauit mœnia nocte.

Romani cum aliis honoribus Fabium affecerunt, tum eius filium Coſ. deſignarunt. cumq; is magiſtratum iniiſſet, & quædam ad bellum diſponeret, pater ſiue ætatis vitio, ſiue alia quadam vi morbi, ſiue quod filium tentare vellet, inuectus equo per medium circundantium turbam incedebat. quem cum vidiſſet iuuenis, non tulit, miſſoq; ad eum lictore, patrem deſcendere ex equo iuſſit, ac pedibus accedere, ſi quid à magiſtratu petiturus eſſet. C *quod imperium vt nimis ſuperbum atq; arrogans cæteri indignè tulerunt: & in Fabium omnes oculos animũq; conuerterant, quem putabant priore gloria indigna pati. ipſe autem repentè ex equo deſiliens, æquo citius ad filiũ properat, eumq; complexus & gratulans: rectè (inquit) fili & ſentis, & agis: nec latuit te quibus imperes, & quantam imperii molem ſuſceperis. ſic & nos, & maiores noſtri Romanam ciuitatem exauximus, publicam pietatem priuatæ, patriæ gloriam ſemper parentibus ac liberis præferentes. Conſulendus eſt Agellius cum Vale-* D *rio Maximo, Georgio Trapezuntio, Caſſaneo, aliisq; iureperitis, rectene iuſſerit filius, & rectè paruerit pater. nos ad hiſtoriam tranſeamus. Quo tempore Marcello Coſ. deſignato mandatũ eſt, vt de Etruriæ defectione inſpiceret, Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate, ac legibus ſuis, reſponſum ab ſenatu eſt, vt redirent, cum Fabius Maximus Coſ. Romam veniſſet. non multo autem tempore poſt, de Tarentinis magna contentione in ſenatu actum eſt coram Fabio, defendente ipſo, quos ceperat armis, aliis infenſis & ple-* E *risq; æquantibus eos Campanæ noxæ, pœnæq;. Senatusconſultum in ſententiam M. Accilii factum eſt, vt oppidum præſidio cuſtodiretur, Tarentiniq; omnes intra mœnia continerentur, res integra poſtea referretur, cum tranquillior ſtatus Italiæ eſſet. Huius autem præſidii, quod Tarentum fuerat miſſum, bonam partem Coſſ. iuſſu Locros ductam, Annibal ſub tumulo Petiliæ equitum duobus, peditum tribus millibus in occulto locatis aggreſſus eſt, ad duo millia armatorum cæſa, & mille & ducenti fermè viui capti, alii diſſipati fuga per agros ſaltusq; Tarentum reuerterunt. Et de M. Liuio arcis Tarentinæ* F *præfecto haud minore certamine actum eſt, aliis S. Conſulto notantibus præfectum, quod eius ſocordia Tarentũ proditũ hoſtib⁹ eſſet: aliis præmia decernentib⁹, quod per quinquennium arcem tutatus eſſet, maximeq; vnius eius opera receptum Tarentum foret: mediis ad Cenſores, non ad ſenatum cognitionem de eo pertinere dicentibus: cuius ſententiæ & Fabius fuit, adiecit tamen, fateri ſe opera Liuii Tarentum recepiſſe, quod amici eius vulgo in ſenatu iactaſſent. neq; enim recipiendum fuiſſe, niſi amiſſum foret. poſt hæc fuerunt aliâs Tarentini ſuſpecti,* A *ne ad defectionem redirent, ideo ſcripſit Q. Criſpinus ad Senatum ſe Comitiorum cauſa nõ poſſe Romam venire, quia præter viæ laborem, quem pati ſaucius non poſſet, de Tarento ſollicitus erat, ne ex Brutiis Annibal eò conuerteret agmen: moritur paulò poſt Tarenti iuxta quoſdam. fuit ſequenti anno Tarentum miſſus C. Hoſtilius ad eum exercitum, quem T. Quinctius Coſ. habuerat. mandatur L. Manlio vt in Græciam legatus iret, & ſi fortè Tarẽtinos ciues ab Annibale ibi relegatos reperiret, domos redire iuberet, diceretq; omnia, quæ ante bel-* B *lum habuiſſent, eis reddere populum Romanum. Duæ etiam legiones circa Tarentum & Salentinos. Q. Claudio obtigerunt. Sed hæc leuia ſunt. Hoc adiiciendum duxi Fabium Maximum propterea Herculis, & non Iouis, (de qua Lucillius lib. 16.*

-- Lyſippi Iuppiter iſta
Tranſiuit quadraginta cubita, altus Tarento)

ſtatuã Tarento Romã aduexiſſe, quia & ipſe cũ tota Fabiorũ fami. Herculeus dicebatur, vt docet Oui. in Faſtis.

Vt tamen Herculeæ ſupereſſent ſemina gentis C
Credibile eſt ipſos conſuluiſſe Deos.

Hic fuit ille Fabius, qui iterum dictator creatus Annibalem pluribus victoriis ferocem cunctando coërcuit, vnde de eo præclarè Ennius ſcripſit.

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem,
Non ponebat enim rumores ante ſalutem,
Ergo poſtq; magisq; viri nunc gloria claret.

TARENTVM ET SALENTINOS Prouincias, Tarentinos Municipes, & Colonos fuiſſe. Cap. XVI.

D

DE Prouinciarum origine, deq; earum numero, & quomodo confectæ ſint iuniores Grammatici, Sigonius præcipuè, Robertellus, Onufrius, permulta ſcribunt. illud modo dicendum, quod Tarentum cum Salẽtinis prouincia fuerit, mirorque ſatis id omiſſum ab aliis fuiſſe: niſi forte crediderint, Tarentum & Salentinos in Sicilia prouincia recenſeri, ſed conſtat id aliter eſſe & ex iis quæ ſupra dicta ſunt, & ex iis quæ dicentur. Anno igitur tertio & decimo belli Punici Q. Claudio E *Tarentum, C. Hoſtilio Tubulo Capuam prorogatum in annum imperium eſt. decimo etiam quincto eiuſdẽ belli M. Cornelio, P. Sempronio Coſs. T. Quinctius Tarentum C. Hoſtilius Tubulus Capuam pro prætoribus, ſicut priore anno cum vetere vterq; præſidio obtinuerunt. Coſſ. etiam M. Æmilio Lepido, & C. Flaminio. L. Terentius Siciliam, Q. Fuluius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Fuluius Galliam prouincias ſortiti ſunt. Magno etiam illo ſeruili motu in Apulia orto, Tarentum prouinciam L. Poſthumius prætor* F *habuit. isq; de paſtorum cõiuratione, qui vias latrociniis paſcuaq; publica infeſta habuerãt, quæſtionẽ ſecurè exercuit: ad ſeptem millia hominũ cõdẽnauit; multi inde fugerũt, de multis ſumptũ eſt ſuppliciũ. Omitto, quod Liuius ſcribit de L. Quintio, cui à Conſule noui milites pſcripti, vt tueri omnẽ orã circa Tarẽtũ Brũdiſiũq; valeret. Perfectis comitiis, idẽ dicit, quas prouincias Prætoribus eſſe placeret, retulit ad ſenatũ Cõſul. decreuerũt duas Romæ iuris dicẽdi cauſa, duas extra Italiã, Siciliã, atq; Sardiniã, duas in Italia Tarentũ & Galliã &c. Lege Iulia belli ſocialis anno]*

primo

primo lata, Tarentini Municipes facti sunt: nã antea fœderati tantũ erant, & suis nõ Romanis legibus vtebãtur. Hoc autẽ fuit Sext. Iulio Cæsare, & L. Martio Philippo Coss. Velleius Paterculus auctor est, ductã esse Coloniã Tarentũ post annum, quàm Fabrateriã oppidũ nõ longè ab Aquino. Id fuit ãno vrbis fexcẽtesimo & trigesimoprimo, *quod nõ laudatur ab iis qui tẽpora obseruãt, nã aliquot post ãnis tanquã ĩfœderatã iure Italico, quod erat extra Latiũ, ciuitatẽ voluit in eam adscribi Archias poëta, quẽ Cicero defendit luculentissima illa oratione, quæ extat. sed ipsi viderint, nã & Sigonius & Onufrius Plutarcho & Velleio astipulantur. Exigebãt Romani à Tarentinis, vt à Rheginis, & Neapolitanis sua tributa. sicut respõderũt Minioni Antiochi Regis legato. Nos ab Rheginis & Neapolitanis, & Tarentinis, ex quo in nostrã venerunt potestatem, vno & ꝑpetuo tenore iuris semper vsurpato, nũquã intermisso, quæ ex fœdere debẽt, exigimus. Verum quia hæc obscura sunt, ad finem libri accedamus.*

Liber Septimus.

TARENTVM QVANDO fuerit instauratum

CAP. I.

VNiuersam Gothorum historiam multi quidẽ & Græcis & Latinis illustrarunt literis. Procopius Cæsariẽsis in castris Bellisarii viri illius patricii, & Iustiniani Imperatoris strenuissimi ducis medicus: Guido Rauẽnãs: Leonardus Aretinus: Blondus Forolimensis: Raphaël Volaterranus: Æneas Syluius Senensis, qui magnam suæ ætatis partẽ ante summũ pontificatũ apud Germanos egit: Agathius qui lõgo & copioso volumine res Gothorũ gestas ab vsq; Troiæ incẽdio narrãdas aggreditur: Pandulphus Collenucius, qui Neapolitanorũ Regũ facta simul ac dicta Ethrusco sermone edidit: Omnium verò nouissimus Ioannes Magnus, qui & ipse Gothus & sedis Apostolicæ in Suecia & Gothia legatus Iulio huius nominis tertio pontifice maximo, in Vpsalensis Ecclesiæ Archiepiscopalem assumptus est dignitatẽ. Vt omittam vetustiores, qui de Gothorũ origine, diuisa eorũ gente, cæterisq; rebus memoria dignis tã Gothicè, quàm Græcè & Latinè, vt Ablabius, Diõ, & Iordanes scripserũt. Apud omnes vnum quod sequitur ad nostram pertinere prouinciam inuenio. Quo tempore Totilas, qui aliter Balduilla dicebatur, sextus & quadragesimus Gothorũ Rex externus, tã in expugnãdis hostibus terribilis, quàm erga deuictos perhumanus, bellum cum Bellisario prò Gothis in Italia gerebat, ãno domini Saluatoris quingentesimo & quadragesimo septimo, Vigilio summo põtifice, & Iustiniano Romanorũ Imperatore, quidã Calabri, & illorũ finitimi domo profugi Tarentũ, quod aliquandiu dirutum, desertum, incultũq; superioribus bellis iacuerat, instaurarũt, nõ veterẽ vrbis areã, non primã mœniũ longitudinẽ circumplexi, sed partẽ portui propinquã aditu à tergo facillimè munito, cũ eã in chersonesi speciem mare vtrinq; alluat. Cõueniunt secũ scriptores prædicti, hoc quod de Tarento diximus renouato eo præcipuè accidisse tempore quãdo Totilas Roma siue salua, siue euersa egressus, parte exercitus sui Bellisarii copiis obiecta, ipse aduers⁹ Vitalianũ Iustiniani germanũ fratrẽ properabat, qui audito Hostis teterrimi aduentu se cũ multis militibus receperat intra Hydrũti mœnia. Post secundam vrbis captiuitatem, cum Totilas expeditionem in Siciliam parasset, & obiter Rhegiũ expugnare tentasset, inde Termundi & Amerei, qui vrbis præsidio præerãt, ingenio & virtute expulsis, Tarẽtum ĩuasit, estq; ea vrbe breui potitus, quia nõdũ adeò communita à nouis suis cõditoribus fuerat, vt hostiũ valeret resistere incursionibus. Captum Tarentũ Totilas muris ab extero mari circũsepsit, locumq; vt ibi suorũ esset sedes, elegit, relictisq; in ea copiis Ragnerium præficit virum inter Gothos præclarum quidem & impigrũ, sed maximè incõstantem, quod subsequens docebit factum. Cum audiret Ragnerius vnà cum Morrha, qui Acheruntiæ præerat, Crotoniatas longa Gothorum obsidione fatigatos liberos tãdem ab illa esse, ob Græcorum classem iussu Imperatoris Thermopylis ex ĩprouiso profectam; cumq; perspiceret socios multa cœde perfractos ac profligatos partim ad se Tarentinũ in portũ cũ ratibus aufugisse, partim ad Scyllæũ fretum loco propinquum delatos abiisse, à Totila ad Imperatorẽ Iustinianũ cui tota hæc regio obsequium præstabat ac suberat, accepta prius ab illo fide pro sua & suorũ salute, defecit cũ Morrhã, ab vtroq; senis Gothis obsidibus præstitis, qui Hydrũti sub Pacurio Peranio ciue Romano, vrbisq; præfecto custodirentur. at vbi audiuit Totilã à Longobardis occisum, & Teiã in regiũ culmẽ assumptum; Francos & Burgundiones in societatem aduersus Narsetem Iustiniani ducem venturos, pænituit se ad illum transisse, & pro Gothis iterum stare constituit. Vt verò obsides reciperet suos, quorum recuperandorum studio nimio flagrabat, huiusmodi incessit astutia ad Pacuriũ, quem Hydrũti præfectum dicebamus ac Prætorem, mittit qui suo nomine dicerent, vt vel auxiliũ præstaret aduersus Gothorum copias, quas contra se vẽturas cognouisse simulauit; vel saltem vt Hydruntem sibi liceret tutò cõmeare, quo inde Ionico sinu transmisso Byzantium deferretur. misit Pacurius nihil adhuc fraudis suspicans, è suis militibus 50. Hos Ragnerius intra præsidiũ admissos, & in potestatem suam redactos custodiri vinctos iussit, & ad Pacurium per nũcios iterum misit, vt sibi suos reddendos omnino curaret obsides, si milites Tarentum à se missos saluos cuperet & incolumes. sensit tandem ille sibi grauiter illusum, ac simul ira accẽsus, paucis militibus in Hydruntina custodia relictis, ipse cum cæteris copiis aduersus Ragnerium profectus est: quem etiam in pugnã descendere ausum in fugam conuertit. sed milites suos à periculis eripere nequiuit omnes ad vnũ à Ragnerio ante congressum in carcere trucidatos. Deinde Ragnerius cum omnes via circumsistentibus vndiq; Romanis, reclusæ essent, nec in Tarentũ regredi posset, nã & Tarentini fidẽ Græcis seruari inuito illo volebãt, Acherusiam ad suos cũ magno vitæ discrimine delatus est. Eodẽ tempore Brundusini à Gothis, in quorum ditionem ante hæc venerant, classe, qua commeatus in castra aduehebatur, cõtra publicã fidẽ intercepta defecerũt, estq; ob

eam

A *eam rem non parum in Teianis castris rei frumentariæ inopia laboratum. Hæc de Tarentinis memoriæ prodita sunt in diuturnis bellis Gothicis in Italia per tot duces gestis: nusquam verò mihi constitit, quando fuerit ante aduentum Lucanorum & Calabrorum excisum & euersum Tarentum. sed de tota hac re consulito Procopium libro tertio.*

Quid Longobardorum, quid Saracenorum temporibus Tarenti euenerit, Cap. II.

B *AD initium Pontificatus Vitaliani huius nominis inter Petri successores primi & nouissimi, Constantius Imperator confectum comparatumq; exercitũ in Italiã transducendum instituit, non quidẽ vt iuxta famam tunc à se accuratè disseminatam Longobardos Germaniæ populos inde eiiceret: sed vt vrbem Romam, & subiectas illi vel prouincias vel ciuitates homo auarissimus diuitiis ornamentisq; spoliaret. Constantino itaque filio consorte imperii declarato, & Constantinopoli relicto, classem, quam instruxerat, præmisit Athenas,* C *quò ipse pedestri itinere est profectus: inde nauigium ingressus, ventos nactus secũdos, oram soluit, ac nullo priùs in loco, quàm apud Tarentum substitit. Copiis in eam ciuitatem expositis, qui erat maximus & dignus Romano Principe exercitus, constituit Constantius terrestri itinere in Samnium venire, Beneuentum obsessurus: at vbi intellexit vrbem valido præsidio, multisq; cõmeatibus Rhomoaldi diligentia munitã esse, Luceria mouens vrbem vi cœpit; captam solo æquauit, quid inde secutũ sit, haudquaquam nostrum est scribere. Hoc tãtum satis fuerit cognoscere; quod anno Domini 657.* D *Orientali imperio Tarentum subesset. & Constantinus cum parum proficeret, paulò post Tarentum reuersus, in Siciliam nauigauit. Et quoniam Beneuenti meminimus, non est silentio prætereundum quod in Leone II. viro Latinè Græceq; doctissimo apud Platinam legitur: Rhomoaldum ducẽ Beneuentanum ingenti cõparato exercitu, Tarentum, Brundusium, ac totam deniq; Apuliam occupasse: eiusq; vxorem Theodatã mulierem piẽtissimam ex his manubiis non longè à Beneuento Basilicam in honorẽ beati Petri ædificasse, adiecto sacrarum* E *virginum cœnobio. In portu Tarentino & in externo mari extant vestigia arcis cuiusdam latericiæ; quæ à Sarracenis nomen adhuc seruat. distat ab vrbe ternis neq; integris stadiis. locus à piscatoribus pro Thynnis capiendis Martio, Aprili, Maioq; mensibus frequentatur. Conijci hinc nullo negocio potest Sarracenos aliquando Tarentum diuertisse, vrbem expugnasse, arceq; illam pro præsidio erexisse. de his hæc ad nostrum institutũ facientia colligere visum est. Sarraceni cũ è Mauritania ad Italiam reuertissent, deposita è nauibus, quã* F *ingentem secum abduxerant, præda, Siciliam, Tarentumq; eodem inuaserunt tepore. in eos Michael Imperator Constantinopolitanus Theodosiũ Patriciũ classis præfectum iussit nauigare. Sed tulit illius anni infortuniũ, vt dum magnis & nunquam antea visis apparatib. in Christi fideles immaniter sæuirent Sarraceni, Michael ipse imperator Græcus primò, & breui post Gregorius IV. Romanus & summus pontifex, & Ludouicus Im-*

A *perator Romanorum eodem ferè mense suum obierint diẽ. is fuit humanæ redemptionis annus 842. Sarracenis interea, vt præfati sumus, Siciliam, Tarentinumq; duce Sabba Regis Maurorum præfecto obsidione prementibus, Theodosius qui orientalis præfecturæ classem agebat, copiis è Græcia adductis diffisus ad Venetos se cõtulit, & Petro Andronico ac Ioanni eius filio Venetis ducibus Spatharii dignitate, quæ tunc erat omnium illius sæculi maxima in imperio ornatis, ab ea Repub. impetrauit 60. nauium classem, quam ipsi Veneti suo ære* B *armarent. ea auctus Theodosius non prius ab inchoata in Venetiarum portu velificatione destitit, quam sinum attigit Tarentinum. Sabba verò Sarracenus, quàm primum eã omnium inter se pio fœdere coniunctorũ Christi fidelium classem Adriatico emenso in sinum Tarentinum flectere intellexit, siue quia timuerit, siue quia timoris simulationem rebus suis conducere sit arbitratus, obsidionem Tarenti soluit, & ad Crotoniatarum littus repentè nauigans, Christianis quid rei esset facturus, dubium mouit. Ea inter magnas classes vicinitate* C *leuia oblatis occasionibus conserebantur certamina, tãdem vtriusq; classis duces Sabba & Theodosius vel inuiti ad certamen protrahi visi sunt, quo fractis & fugatis Christianorum copiis in Venetos, qui pugnæ erant intentissimi, magna eius cladis calamitas cessit: nam eorũ naues partim mersæ, partim captæ sunt, militum verò paucis in barbarorum potestate factis reliqui ad internecionem sunt cæsi. Theodosius autem præfectus nauium, quas Constantinopoli secum adduxerat, maiore parte amissa saluti suæ fuga consuluit. Ea elati victoria* D *Sarraceni sinum denuò ingressi Tarentinũ omnem eius oram ferro igniq; vastabant, quos non multò post Veneti receptam vlciscentes cladem duce Vrso Particiaco fuderunt, anno 864. Anno Virginei partus 914. rursus Sarraceni ad Italiam deuastandam regressi sunt, hanc sibi redeundi occasionem arripientes. Apud Græcos cum Constantinus puer, Leonis filius, orientali imperio poti-retur, quidam nomine & genere Romanus, quem Leo pater dum viueret, classi præfecerat, pueri tutelam primò, deinde imperium armis doloq; occupauit. Qua re-* E *rum turbatione, Calabri, Appuli, & alii qui in ea essent ora, cũ legitimo Imperatori Constantino sicut consueuerant, subesse nequirent, adulterino rebelles erant. Romanus iste pessimus erat vir, nulla alia ratione ab initio Imperatori charus, nisi quia Venator fortissimus Leonẽ agros vastantem, & obuios quosq; trucidantem occiderat. quod idem ætate nostra Saluatori Abbatiello Tarentino adolescenti in Africa obuenisse traditur: sed miser desciuit à Christiana fide, & vixit transfuga gratiosissimus Mauritanæ Regibus multorum equitũ du-* F *ctor. Romanus itaq; cum maxima in Italos, & Romanos præcipuè, apud quos licet sordido loco, impietate Sarracenorum abuteretur, Africanorum Regem impulit, vt ad Calabros, Appulosq; sibi rebelles perdomandos copias traduceret. Ea gens, quia Christianũ, & imprimis Italicum immani & crudeli odio prosequebatur nomen, Calabros, Appulos, Lucanos, & Salentinos oẽs non domuit modò, domitosque Græco Imperatori obedire coegit: verùm etiam commissis cædibus, rapinis, incen-*

ijs pene ad internecionem usq; deleuit. adeoq; vincendo insolens est facta, ut de subigenda dirnendaq; Romanæ vrbis ratione sæpenumero secū consuluerit. multitudine igitur sua Sarraceni confidentes omnem illam Italiæ plagam astrictioribus Calabrorum, & Hydruntinorum promontoriis in ampliorem terram, quæ maria inter superum ac inferum semper se extendit usque ad ad ipsa propè vrbis Romæ mœnia tunc ceperunt, quæ breui post eliminata Græci Imperatoris memoria ab ea barbariæ iugo dominij est oppressa. Consilio autem Joannis decimi, & Alberici Marchionis eius fratris copijs, Romæ finibus expulsi Gargani montis arcem communierunt, ibiq; sedem cum cepissent, Italiam multis postea temporibus vexauerunt, & eam præcipuè, quæ ab Aterno, cui Fluuio nunc Piscariæ est appellatio, in Salentinos & Tarentinum sinum extenditur, cum alteram, quæ à Tyberi amne in Calabros porrigitur, Hungari effera & indomita gens, & quæ nulli mortalium ætati aut sexui parcere solet, deuastarent, ab Alberico inuitati ad opem vrbi præstandam. Vnde Græci Calabriam, Salentinos, Apuliam obtinentes, satis duxêre cū illis ad inducias venire: aliter n. sua & subditorum saluti & indemnitati consulere haud poterant. quod ita esse sequens historia docebit. Ab anno dominicæ natiuitatis nongentesimo, primo & sexagesimo per decennium Constantinopoli & in tota Græcia clauum imperij tenuit Nicephorus, is fuit nepos Nicephori Phocæ, qui cū minime resistere valeret Saracenorum viribus, Eustathio Calabriæ duci, qui in suo esset dominatu, mandat, uti fœdus annui census conditione cum Sarracenis inire studeat, quod & magna factum est difficultate, & posthac sæpius cum illis quiescere nescientib. bellum gessit. Huius ergo Nicephorus alter (ut dictum est) nepos, & cuius filiam siue sororem Theophaniam Otho secundus duxerat, Tarentum ædificiis omnib. spoliatum renouauit. q ita nobis cōstat. In arce Tarētina inuetus est lapis magnus, vbi Græcæ erāt sequētes literæ incisæ quib. significabatur Tarētū tot Sarracenorū incursib. vastatū ac penè relictū iussu ipsius Nicephori fuisse reædificatū.

Ἔόλεψάς με πρώην, ὅσον δυσυχῶς ἀνεσέρθην. λίαν μὲν ἐπιφανὴς ἐγενόμην, ἐ λαμπρὰ, ϗ καλλίσοις ἐπιτειχίσμασι κεκοσμημένη. Ταῦτα δὲ ὅμως ἐπὶ τῶν μοχθηρῶν πραγμάτων, ἐμὲ σώζειν οὐκ ἐδυνήθην. νῦν δὲ ἀγαθῇ τύχῃ πάλιν ἐπεσκέυασμαι. Νικηφόρος ἀρχιτέκτων ἔξοχος ἀμφὶ τὴν ἑσπέραν τὸ θέμεθλον ἤρξατο θεμελιοῦν. Πρόσπερος ἔπειτα παρελθὼν ὅ νῦν οἰκοδόμημα βλέπεις ἐτεκτήνατο. ἐ μὴν Νικηφόρος αὐτοκράτωρ κράτισος, ἐ εὐσεβὴς ἐμὲ προσορῶν κειμένην· ἐ γάρ με ἐκ τῆς λιβύας βάρβαροι, ϗ παλαιοὶ σαρρακηνοὶ ἐξ ἄφρων ἐκδραμόντες ἐκ θεμελίων κατέβαλον· ἀνόρθωσε θαυμαστῶς, καὶ ἐκέλευσε Νικηφόρον τοιχοποιὸν κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον περιβόητον, ἐ ἄρισον ἰδίᾳ τῇ τύχῃ ἐπιτηδείοις πράγμασιν ἐμὲ διακοσμῆσαι.

Sic ita latinitate donatæ sunt, ut ab omnib. intelligantur. Vidisti me paulo ante quonam modo diruta infeliciter fuerim. satis planè splendida fui, & admodum illustris, nouisq; ornata mœnibus: quæ tamen in aduersis reb. me tueri nequaquā potuerunt. Sed nunc bona fortuna iterū erecta sum. Nicephorus Architectus egregius vespertina hora locare cœpit fundamēta. Prosper inde percurrens opus, quod conspicis, perfecit. Cæterum Nicephorus Imperator fortis & pius, videns me humi iacentē (me namq; Libyci barbari, veteresq; Sarraceni ex Aphrica postea profecti solo æquarunt) iterum erexit visu mirabili iussit Nicephoro artifici sua ætate præstanti atq; optimo, ut me sua arte rebus operi idoneis exornaret.

De Bohemundo primo Tarentinorum principe, Constantia vxore, & Bohemundo paruulo. Cap. III.

Anno humanæ salutis 1061. post obitū Nicolai secūdi Allobrogis Robertus Guiscardus Gothifredi frater, fugatis ab Italia Sarracenis circa hæc tempora illo reuersis, Calabriæ & Apuliæ Comitatui, quem ab eodem pontifice cum soluendi tamen annui census conditione Ecclesiæ Romanæ acceperat, Matherā & Tarentū per suos oratores, conuentione, ut inde ut ex Hydrunte Græcos eijceret, adiecit, & suæ subegit ditioni: is ex Aberada vxore filium suscepit Bohemundum, qua mortua alteram duxit Gilegardam nomine Gisulphi Salernitani principis ob Guaimarum fratrem, neptem, ex qua Rogerium habuit filium. Cum igitur ipse Robertus ad opem Michaeli Diocl. Zi Constantinopoli expulso ferendam nauigasset, priusquam discederet, Rogerio omnes Italiæ res & Bohemundo nauigationis præfecturam demandauit Non longè post Roberto apud Cassiopen insulam fugatis Venetis defuncto, anno ætatis suæ 62. & Christi nati sexto supra octuagesimum & millesimum, Rogerius minor natu in ducatum successit Apuliæ, cui ob patris absentiam præerat, & ad eum haud mora oēs Italiæ populi sicuti & genitori præter Siciliæ ciuitates obedituri peruenerunt. Bohemundus natu maior, quem ex prima, ut diximus Robertus susceperat coniuge, dolens nimium, nimiumq; indignè ferens, q nulla sibi in Italia ciuitatum pars daretur propria, classem cū terrestrib. copiis Hydruntū aduexit q vix fecerat, & quæ cumq; genitori & sibi apud Dalmatas paruerant, ad Alexiū Græcum Imperatorem defecerunt. Hoc ipso tēpore Rogerius animum suæ in Italia potentiæ adaugendæ intenaens, Capuam vrbem potentissimo inuasam exercitu cœperat, cui etiā oēs populi, quicumq; hinc a Tybure, inde a Velitris ad Campanū pertinēt agrū, quia Romani pontificis Romaniq; populi iā eneruatas videbant vires, sese permiserunt regendos. Bohemundus ut primū turbatos ac quassatos de nauigatione equos satis quiesse, & milites omnia bello necessaria cōparasse conspexit, Hydrunto velis passis in Rogeriū fratrem nauigauit, & cū illo ad Farnetum, qui Beneuentanus locus est, acieb. utrinq; militari peritia structis conflixit. Decertatum tradunt prælio haud quaquam cruento solo homine in eo occiso. nā Comites paterni utriusq; exercitus pacē his conditionib. propositis & acceptis cōposuerunt: ut scilicet Bohemūdo pars obuenisset ducatus Apuliæ, & principatus Tarentinus tam sibi quā hæredib. Rogerius titulū ducatus cū cæteris retineret oppidis, quæ pater in

Italia

Italia possedisset. Et in Vrbano secundo testatū reliquit A
Platina hoc euenisse præcipuè summi ipsius pōtificis au-
ctoritate, fratrib. vt ab armis desisterent, imperantis. se
n. Vrbanus Melphim cōtulerat, synodum ibi habiturus,
cū parū Romanis iam pridē nouis reb. studentib. consi-
deret. patefacta Rogerius Melphim ad pontificē vadit,
& ligiū se ac vasallū (vt aiūt) Romanæ Ecclesiæ denun-
ciens, ducatus & paternæ successionis confirmationē ab
illo obtinuit. Exinde contra Sarracenos in Siciliā tra-
ijciens Syracusas cepit, & tunc Halā Roberti Frisonis
aliam duxit vxorē: erat Friso comes Flandrensis, & an- B
tea Danorū Regi filiā eandē desponsauerat: ex hac Ro-
bertus duobus in adolescentia defunctis Rogerio scilicet,
& Amphulso, in quib. verissima paternæ virtutis red
debatur effigies defunctis, Gulielmum suscepit ducatus
Apuliæ successorē. Et per idē tempus Roberto ita occu-
pato, Bohemundus, qui parum erat contentus concessis à
fratre ciuitatibus, quarū maxima pars sub principatu
continebantur Tarentino ab Aufido fluuio vsq; ad Ia-
pygiū, hinc à mari supero, inde à Tyrrheno vsq; ad Ze-
phyrium promontorium, Melphim furto surripere au- C
sus est. Quod cū Rogerius, vt pateretur, nullis eorundē
paternorū Comitum suasionib. adduci potuisset, bellum
vtrinq; iterū parari cœptum est, & primò Rogerius, qa
à Sarracenis magnā Siciliæ partē occupantib. sibi, & o-
mnib. ditionis suæ, & Siciliæ, timebat, viginti millia bel-
licosorū hominum stipendio conduxit, & in Italiā secum
transuexit. adiunctisq; illicò copiis, quas ex Calabris,
Lucanis, Appulis non omnib. sed ex Apulia sibi subie-
cta, contraxerat, in Melphim iter direxit. Bohemundus
verò ad decē millia habens secum milites veteranos sub D
se nutritos, & disciplinā à se edoctos militarem, in pro-
pinquo Melphi, naturaq; munito se cōtinens loco, vt bē,
cum ipse adesset, decernit cōseruare pro se aduersus fra-
trē: atq; vt hoc melius & facilius efficeret, fœdus inijt cū
Beneuentano, vel (vt alii) cū Capuano principe Ricar-
do fraterno hoste, qui ea fratrum discordia percepta in
patriā redierat. bellū hoc iam ab omnibus exitialē habi-
turū exitum credebatur, nisi inopinatum, improuisum-
que consiliū accidisset. Vrbanus pontifex cū in Gallias
Placentia abiret, re memoratu dignā est aggressus. Con- E
cilio apud Clarum montē habito, ita principes Galliæ ad
recuperandā Hierosolymā à Sarracenis iamdiu occu-
patā excitauit, vt anno restitutæ salutis 1094. tercentum
millia hominū nomen in militiā Christianam dederint,
signumq; crucis susceperint. Bohemundus animo quidē
generosior, cū tot principes clarissimos plurimum gloriæ
& meriti consecuturos intelligeret, quò inde multo cla-
riores forent: cumq; videret militū manus cū classe tri-
partitò profectas, partē videlicet vnam Brundusiū, Ba-
rulensem portum alteram, & tertiam Hydruntū, lau- F
dabili exarsit æmulatione: & ab ipsis principibus viris,
quib. cum illicò in sermonē venit, suasus, liberum Ro-
gerio fratri effecit, Melphim nè, an cetera quæ sibi essent
de Appulis occuparet. & statim è suo vestiario purpu-
reas, nō nigras, vt quidam tradunt, eduxit Chlamydes,
pluresq; inde abscidit notas perexiguas, quib. cū præter
delectæ nobilitatis equites & pedites voluntarios, Italæ
gentis ad duodecim mille viri cruce fuerunt ab eo insi-
gniti. Mouit autē Rogerium Bohemundi, quam in hac
re præstitit, animi generositas: dansq; cōmilitonib. suis, si
illum in Græciā sequi vellent, libertatē abeundi, Mel-
phim obsidione soluit. Declarauit præterea Rogerius, o-
mnia sibi cū fratre Bohemundo esse communia. In hoc bel
lo multa atq; præclara gessit Bohemundus, ab omnibus
quidem huius historiæ scriptorib. illustrata, & præcipuè
à Roberto Monacho, Gulielmo Tyrio, & aliis, qui vni-
uersam belli huius seriē literis illustrarunt. & nouissi-
me Ethrusco carmine à Tassino poeta nostra ætate inge-
nioso & locuplete decantata. Duxit Bohemundus Con-
stantiā Philippi Francorum Regis filiam, ex qua duos
suscepit filios, Bohemundum qui patri successit, no modò
in Tarētino, sed & in Antiocheno principatu (in bello n.
illo Orientali Antiochiæ princeps ab omnib. fuit Bohe-
mundus electus, & in eius possessione confirmatus) & fi-
liā, cuius nomen nō legi, quam Constantia mortuo viro;
Raimūdo Gulielmi ducis Austriæ filio matrimonio cō-
iunxit. Moritur Antiochiæ Bohemūdus anno 1106. Sed
sunt qui scribunt in Iāpygia & Canusii suū obijsse diem.
videtur quidem Canusii sepulchrum, vt colligitur ex
historia Ioannis Pōtani. Extant duo apud Clericos Ta-
rentinos priuilegia tam Constantiæ quā Bohemundi iu-
nioris, quorū alterum fuit datum anno 1118. & sequenti
alterum. In vtroq; continentur dona, quæ tam ab ipsis
tum degentib. principib. concessa sunt, cœnobio perue-
tusto beati Petri Apostoli quod olim erat insula, quam ab
aliis maiorib. Sunt autem dona hæc quæ sequuntur: V-
sus duarū Cymbarum, seu schifatorum, vt vulgo ibi le-
gitur, quædam domus, in Tara fluuio Molendini vnius
constructio, terrarū iugera aliquot, & alia, quæ vetu-
state corrosa legi nō possunt. parum vixit Bohemundus
iunior cū Constantia matre, qui tamen Patris vestigia
sectatus Gualterio primo Tarentinorum Archiepisco-
po nouas auxit iurisdictiones: quo mortuo Tancredus;
qui à Bohemundo seniore fuerat puero tutor relictus, &
principatuum Antiocheni & Tarentini administrator;
ex eadē Normanna familia Antiochiæ dominiū adi-
piscitur: soror autem Bohemundi Tarenti, quæ cū ma-
rito Raimundo etiam Antiochia donatur à Balduino
Rege, cuius præfectura priuauerat Tancredū. quid inde
secutū sit, vsq; ad annum 1195. ad nos nihil pertinet, præ-
ter illud quod legitur de Rogerio secundo, qui Rolemanno
Archiepiscopo omnia suprà dicta priuilegia confirma-
uit anno salutis 1133. ex voto, quod parentum gratia di-
uo Cataldo vouerat.

Extinctis penitus Normannis, atq; in Italia iam eo-
rū memoria obliterata, Henrici Friderici Aenobarbi,
vel dixeris Barbarossæ filius, genere Sueuus, cœpit in v-
traq; Sicilia regnare. Huic adolescenti Cœlestinus III.
anno 1195. Constantiā Rogerij Regis filiam Deo dica-
tam, & iam grandæuā è cœnobio Panormitano eductā
simul cum Regni vtriusq; iuribus matrimonio iungen-
dā curauit, reseruato tamen annuo censu, qui Pontifici
feudatario (vt dicunt) iure quotannis solueretur. An-
gelo tunc Tarentinæ Ecclesiæ antistiti eodē anno confir-
mauit omnia priuilegia per superiores Reges concessa;
illaq; ampliora. Costituens in suis diplomatibus hæc ad-
ijcere consueuit verba: In nullo melius saluti nostræ

consulimus, quã si Ecclesiarum Dei cõmodis, & quieti A prospicimus. Verba profecto tanto, & quouis Catholico Rege digna, potentatus eminentiam non ab humana, sed a diuina manu cognoscente.

Moritur Henricus Panormi, siue (vt alii) Messanæ anno 1197. & Philippo germano suo Hetruriæ duci Imperii & Regnorũ administratione demandat. eo n. venerat cũ Constantia vxore & filio quadriẽne a summo pontifice inuitatus ad bellũ Asiaticum ob Hierosolymã denuo recuperandã. Constantia eius vxor, & ipsa magnæ pietatis mulier, confirmauit denuò Ecclesiæ Tarentinæ B priuilegia omnia, & ea præcipuè quæ maritus irrogarat, rata ac firma declarans. quod idẽ fecit filius Fridericus tertio post anno, qui viuẽte matre suæ in officio piè ac religiose nõ modò prudẽter se gerebat: illa aut ad meliorem vitam progressa, cœpit immanissimè Ecclesiam lacerare omnib. suis viribus, Romanos insectatus pontifices Honorium III. Gregorium IX. & Innocentiũ IV. vnde factum est: vt ab hoc & a cõmunione fideliũ, & ab Imperio per sententias deiectus, cũ in graue morbum incidisset, a Manfredo Spurio filio ex Ancilla suscepto, quẽ C Tarentinorũ principem iam elegerat, Deo ipso iniuriã sponsam dilectam vindicante, in oppido Apuliæ Florentino suffocatur. Sed Manfredus, vt dolorem paterni obitus simularet, in eius tumulo voluit, vt sequentes versus, quales ætas illa proferebat, incideretur:

Si probitas Sensus, virtutum gratia, census,
Nobilitate orti, possent resistere morti,
Non foret extinctus Fridericus, qui iacet intus.

Instituit Heredẽ suũ ex asse Fridericus, priusquam moreretur Conradum filiũ, quem sibi pepererat Iola fi- D lia Ioannis Brenni Regis olim Hierosolymitani, cuius gratia perpetuus ei ac posteris hæreditario iure titulus eius regni cõtigisse creditur. Conradũ Manfredus veneno sustulit, ingratus quidem, nec contentus, quod præter Tarentinum principatũ à Friderico patre Siciliæ vlterioris fuerit hæres relictus. sed priusquã moreretur Conradus Conradinũ suum vel, vt alii, fratris sui Henrici filium instituit hæredem: Mãfredus suppressit illius testamentum, conscios quoscunque veneno sustulit, populos ad Conradini fidẽ, vt admissa facinora cõtegeret, est hor- E tatus, misit legatos in Germaniã, qui puerũ veneno extinguerent. At mater pueri summam habens curã, loco eius alium exhibuit puerum legatis suspicionemque, quã de illis nõ inanem habuit, in pueri ostensi morte cõprobauit. simulauit inde Manfredus Conradini mortẽ, allegans se fratris hæredem, ideo omnia regni loca occupasse præsidiisque firmasse: atque eius opera atrati quidã nuncii ex Germania venerunt, qui flentes affirmabant Conradinum ab humanis exemptũ simulatoque mœrore exequias defuncto adolescẽti celebrauit, quib. pactis Re- F gem se continuò appellari, salutarique edicto mandauit.

Euocatur ab Vrbano pontifice aduersus Manfredũ Carolus diui Ludouici Francorum Regis frater, Andegauensium dux, prouinciæque Narbonensis comes, & ei vtriusque Siciliæ concesso iure mandat, vt incubatorem Manfredum vi deturbet, deturbatumque iugulet: iniungit item, vt quadraginta millia (quibus aliqui octo millia adiiciunt) numũm aureorum, quotannis Pontifici tributi nomine penderet, atque ad Romanum Imperium neque ipse, neque quicunque posthac Neapolitani Reges futuri essent, pateretur se assumi. Carolus a Beatrice Cõdemania vxore triũ Reginarũ sorore maximè sollicitatus traiecit Alpes, & diu varius cũ Manfredo præliis congressus illum tandem ad Beneuentum superatũ interfecit, iuxta Colorem fluuium, cuius ossa Consentinus Consul, quia cõmunione fidelium priuatus occubuit, absque vllo funerali officio deiici iussit. collecta post modum ad ripam Viridis fluuii a Picenatib. Aprutinos diuidentis & in Truentum cadentis iussu Clementis quarti sepulta sunt. vixit Carolus in Regni culmine annos vndeuiginti. Moritur Fogiæ ciuitate Apuliæ clarissima, cum annum ageret quinctũ & sexagesimum, Carolo II. & Philippo filiis relictis, & eius corpus Neapolim translatum in maiore Basilica conditur.

Petrus Aragonius Constantiæ Manfredi filiæ maritus tentauit vt Siciliam occuparet, quia mortuo Conradino, quem Neapoli Carolus securi percussit, iure hæreditario ad Constantiã vxorẽ pertineret. Habuit autẽ occasionem vt hoc faceret, quia in Gallos Regẽ Carolo II. conspirarunt omnes Siculi anno salutis 1281. initium defectionis factum traditur a Panormitanis, & certa die & vesperarum hora quicquid in Sicila Gallorum fuit, ad internecionem traditũ est: quo facto a Carolo, ad Petrũ Aragonium defecerunt. Conflixit inde Aragonius cum Carolo, & captiuum in Siciliam, inde in Aragoniam secum duxit, & 4. annos in carcere detinuit. Philippus Franciæ Rex & Caroli frater patruelis magnum agens exercitum voluit Carolum de manibus Aragonii liberare: commissoque ad Cathaloniam prælio Philippus fugatus est, & Petrus Aragonius lãcea ad faciẽ vulneratus, cũ repertisset ad Villam Francã suo ense, equi habenas ab alio & hoste detenti incidẽs, quia parũ diliges fuerat, nec victoria vti sciuerat, mortuus est. Exigit locus vt & alia quæ sequuta sunt, explicentur, testamentum scilicet Petri Aragonii, successio Iacobi secũdi eius filii, Liberatio Caroli, obsides ab illo dati, fides ab eodem Aragonio non seruata, renouatio belli inter Aragonium & Carolum, pax rursus per Odoardum Angliæ Regem inter eos facta, coniugium inter Caroli filias Æleonoram & Blancam, & Iacobum ac Fridericũ Aragonenses, multaque alia, quæ a diuo Antonino in secunda parte & aliis copiosius: sed nobis curæ sunt ea tantum, quæ ad Tarentinos siue ciues siue principes pertinent, & propterea illis omissis ad Philippũ trãsimus.

Philippus quinctogenitus Caroli II. princeps Tarenti, tres habuit vxores, quarum prima fuit Romaniæ despota, & ex ea duos habuit filios, & totidẽ filias. Primogenitus dicebatur Petrus, qui ob maternam hæreditatem Romaniæ despotus creatus est, cum duxisset filiã Regis Balearium in Hispania, ex qua nulla suscepta prole moritur adolescens cum adhuc pater viueret, & eius ossa seruantur Neapoli ad diui Dominici iuxta auum Carolum. Alter Philippi filius dictus Carolus moritur cum Petro Grauinæ Comite patruo in subsidio Florentinorum. De fœminis hæc tantum habentur, primam Armeniæ Regi nupsisse: alteram Athenarũ ducem, & Lycii Comitem ob maritum Gualterium de Brien-

Brienciæ fuisse. Ab altera vxore, quæ fuit Maria Ca- A *roli Valesij filia, nullā Philippus habuit prolem. Tertiā Balduini Flandriæ Comitis filiam, & Imperatoris Constantinopolitani Catherinā habuit vxorem fœcundissimam: nam ex ea quinq; sibi nati sunt filij, tres mares, fœmellæ duæ: Robertus, Ludouicus, & Philippus, Margarita & Maria. Robertus patre, in principatu sequitur, reliqui alter alteri succedunt. Habent Tarentini nonnulla priuilegia Philippi & Catherinæ cum huiusmodi inscriptionib. Philippi claræ memoriæ illustris Hierusalem & Siciliæ Regis filius princeps Tarenti, iustitiarius* B *&c. extant & literæ, quas vocant, exequutoriales, eiusde Philippi sub anno 1327. in fauorem fratrum Dominicanorū, qui ordinis Prædicatorū dicuntur, pro quibusdam domibus, aliisq; bonis, quibus bellorū causa fuerāt spoliati. Catherina Dei gratia imperatrix Constantinopolitana & principissa Tarenti, iustitiarius &c. Philippi priuilegium vnum datū in hospitali Tripergularum anno domini 1330. primū Catherinæ datū Neapoli 1334. sic & tria sequentia sed variis diebus; nec modo Latini, sed & Græci idiomatis. Obiit tandē Philippus Neapoli* C *annum agēs sexagesimū, & ad diui Dominici sepelitur.*

Philippum (vt diximus) Robertus primogenitus sequitur dictus vt matris hæres Imperator Constantinopolitanus, non modo princeps Tarentinus. eius vxor fuit Maria Borboniæ dux, & ex ea nullos habuit filios superstites. in priuilegiis erat inscriptio, Robertus Dei gratia Imperator Constantinopolitanus, despotus Achaiæ, & princeps Tarenti. Vnum anno 1359. datū Casertæ, quod fuit primum. Tarenti alterū. 1360. Neapoli tertiū eodē anno. sic & quartū, & quinctum, vsq; ad vndecimum, D *sed non eodem die. Moritur Neapoli cum vxore: hæc in æde diuæ Mariæ Virginis, quæ Noua appellatur, recondita, ille ad diui Georgii, cuius cum vetustate dirutum esset sepulcrum sacerdotum curā ibi rem sacram faciētium reconditum est. apparet inscriptio.*

Roberto absq; filiis defuncto successit Philippus frater, qui ex Philippi superioris filiis erat tertius. Duxit primò Mariam Caroli ducis Calabriæ Consobrini sui & Mariæ Valesiæ marterteræ filiam viduā, quæ habuerat Carolum ducē Dyrrhachii & ipsius Philippi Consobri- E *num: suscepit ex ea aliquot filios, sed omnes in puerili ætate perdidit. mortua Maria & in Cœnobio Sanctæ claræ Neapoli sepulta, transiit ad secundas nuptias cum annum ageret 38. & curreret annus Domini 1368. & duxit vxorem Elisabetham filiam Stephani tertiogeniti Regis Vngariæ, ex qua nullos habuit filios. Vterq; Tarenti moritur, & sepelitur in æde Diui Cataldi. Philippus ab anno 1363. vsq; ad 1370. cōcessit Tarentinis multa priuilegia, & his ornabatur titulis: Philippus Dei gratia Imperator Cōstātinopolitanus, Romaniæ despotus,* F *Achaiæ, & Tarēti princeps. Margarita prima eius soror quæ viuo patre fuerat Regina Scotiæ, insciis fratribus alterum habuit virum Franciscum de Baucio Montis Caueosi comitem, qui Nuptiarum ergò Andriæ ducatu ornatus est. & inde natus est Iacobus de Baucio dictus & ipse Imperator Constantinopolitanus & princeps Tarēti. In Margarita finē habuit, dum Neapoli moritur viri causa ibi detenta, Philippi principis Tarentinorū domus: nam Maria altera soror virgo innupta obiit 1348. & Ludouicus frater Ioannæ maritus 1362. Habet Tarentinus a Francisco priuilegium in vndecim distinctum Capita, cuius Titulus: Franciscus de Baucio dux Andriæ & Comes Montis Caueosi, ac Baroniarum Bettæ, Theani, & Misani, maritus Imperatricis, &c.*

Roberto Caroli II. tertiogenito, qui ob Caroli Martelli fratris obitum, & ob Ludouici Episcopatum & religionem, patri successerat, absq; filiis mortuo, contigit vt Regnum veniret ad Ioannam primā Roberti neptem. pauca scribimus de hoc principe, quia pauca sunt ad rē nostram spectantia, quorū illud notissimum, quod in Archiepiscopi scripturis legitur, anno scilicet 1316. concessisse Gregorio tunc præsuli in oppido Gryptaliarum Nūdinas per octo dies. qui plura volet de hoc Rege cognoscere, adeat diuum Antoninum, legat Blondum, videat Franciscum Petrarcham.

Dum Robertus esset in extremis, legauit, vt Andreas Caroli martelli fratris sui filius ducta Ioanna eius nepte Regnis præesset. Ioanna volens aui sui voluntatem perficere, accepit in virum Andreā, quem ex corporis habitu Andreassum vocabant. & cum eo, & in Apulia & in Sicilia tres annos regnauit. demum cognita viri illius secordia, quāuis ex eo prægnans esset, Auersæ suspendi laqueo mandauit. quod fuisse tradunt anno Domini 1345. in mense Septemb. cū tertium infelix & vigesimū ætatis annum ageret, sepultumq; patet in maiore Neapolitana basilica huius principis necē deflet Franciscus Petrarcha lib. Epistolarum 6. ad Barbanum Sulmonensem epistola, cuius initium est. Heu quam violenti.

Transit Ioanna ad secundas nuptias cū Ludouico filio Philippi principis Tarentinorū: sed Ludouicus Hūgariæ Rex & germanus Andreæ laqueo necati, audito tanto scelere venit cū exercitu in Italiam ad vlciscendā fratris necem, & bello per septenniū magna clade attriuit Regnum, cuius initio cepit Sulmonem: etenim Sulmonenses resistere absq; vlla trepidatione pro suis Regib. ausi fuerant. Ioana interim & Ludouicus eius vir Tarētinus princeps dictus aufugēre Narbonā, relicto in Regni custodia Carolo Dyrrhachino, filio Ioānis Peloponnesi, idest Moreæ principis: hunc Hungarus Rex captū cū suo præsidio capite plecti mandauit eodē in loco, vbi Andreas frater tam impiè & inhumaniter fuerat suffocatus. Neapolim postea se contulit, & eò, cū nullus obstaret, ingressus nouam occupauit arcē, ipsa (vt ferunt) cōsentiente Ioanna: & multos, qui ab illa in fratrē steterūt, proceres in carcerē detrusit, ab anno 1347. vsq; ad 1352. Facta est demū inter Hungarum & Ioannā pax. & in Regnū reuersa consentiente Clemēte V. accepit cū marito coronā Regiam. nam primò his conditionib. illi nupserat, vt solo Tarentino principatu cōtentus fineret vt ipsa Regiā exerceret auctoritatē. Regina Auenionēsem vrbē, quæ sui erat patrimonii vendidit Pontifici: at ille remisit ei loco pretii tantundē, quod iure feudi Apuliæ debebat: nam tot grauib. iactata casib. nō fuerat soluēdo. Habuit Ludouicus ex Regina duas filias, Catherinam, & Francescā, illa moritur quinquēnis, hæc 6. die post parētū coronationē. 1352. de tota hac re scribit Pogius in lib. de varietate fortunæ, & Petrarcha ad Philippū Caua-

licensem Episcopū his verbis: Rex Siculus dilatatum A
diadema recepit, in rerq; eū & Hungaricum regna
torē pax nunc æterna conuenit. *Post decenniū mi-
grat Ludouicus è vita absq; filiis die Iouis 7. Calend.
Iulij. magnifica iusta more Regio fiunt in diui Domini-
ci, vbi filiæ sepultæ fuerant. corpus verò trāsfertur Nea-
poli ad Monachos Diuæ Mariæ Montis Virginis, vbi
eius mater erat reposita Catherina Flandrensis comes.*

*Fuit tertiò Ioanna vxor Iacobi Regis insularum Ba-
learium, quo etiā breui vita defuncto, cū non concepis-
set ex eo, habuit virū Othonē Bruycensem duce Theu-* B
*tonicum, que noluit Regē appellari, sed Tarentinū prin-
cipem, sic n. ipsamet illum appellat in suo (vt vocant) in-
dulto, procerib. quibusdam Neapolitanis facto, qui de
primatu inter se contendebant, orta controuersia inter
nobiles platearum, quas vocant Portæ nouæ, Portus, S.
Archangeli, Nidi, & Capuanæ. Othone viuo Ioanna
fuit regno spoliata non à posthumo filio, quē ex Andrea
conceperat, vt multi contendunt, (ille n. puer quadrien-
nis in Hungaria, quò à patruo Ludouico missus fuerat,
moritur) sed à Carolo III. qui Vrbani VI. mandato ve-* C
*nit Neapolim anno salutis 1381. accepto Romæ regio dia-
demate. Oderat Vrbanus Ioannam, tum quia fauere
ausa fuerat Clementi VII. Antipapæ: tū quia diceba-
tur adoptasse sibi in filium, quia ex Othone nō concepe-
rat, Ludouicum Andegauensem ducē Regis Franco-
rum filiū. nullo igitur obuiam ad resistendum exeunte,
Carolus vrbē ingressus Reginā in Castro nouo obsedit,
& Othonē virum a suis captum militib. custodiri præ-
cepit in S. Felicis, & cū per deditionem Castrū intrasset
nouu. n. Reginam capit, captam necari mandat occul-* D
*tè tūc ægrotantē, puluillo ori adiecto: Otho vxoris mor-
te audita aufugit, carceris sui custodib. pecunia corru-
ptis, sed paulò post moritur Fogiæ. Huius Ioannæ extant
in arca scripturarū Archiepiscopi Tarentini nonnulla
priuilegia, donationes atq; immunitates ab annuo censu
Curiæ regiæ soluendo Casali atq; Ecclesiæ Gryptaliarū.*

*In Philippo iuniore diximus ex Francisco Baucio,
& Margarita Philippi sorore natū Iacobum, qui ab A-
loysio Andegauensi principatū obtinuit Tarentinum &
Lycij comitatum, atq; vxorem duxit Agnetē Dyrra-* E
*chini Caroli filiā, quæ Cani Scaligero prius nupserat, &
fuit dictus Imperator Constantinopolitanus ob Robertū
& Philippū principes Tarentinos auūculos. post Agne-
tē vxorem Neapoli mortuā, ex qua prolem nullā habuit
ipse moritur Tarenti, & sepultura marmorea cōditur,
quatuor adhuc è marmore colūnis supposita, duob. leoni
bus ad basim seruientib. Apparent incisæ præter insignia
huiusmodi literæ circa frotē sepulturæ carmine heroico:*

Hoc tuus Andria dux Franciscus Baucia proles
Extruxit templum. Iacobi tegit ossa Tarenti F
Principis: huic mater Caroli de stirpe secundi
Imperii titulis & Banci sanguine claro:
Hic Romaniæ & despotus Achaius vrbes
Subiecit bello.

*Hoc sepulcrum me puero fuit eductū de Sacello bra-
chij sancti patris nostri Cataldi, atq; apertū: & ibi fue-
runt reperta ossa Iacobi cum Dalmatica auro serico cō-
texta, manipulo, stola, sceptro, corona, regiis insignibus.
Tradunt alii suum Adriæ obiisse diem, indeq; cum*

A *marmoreo sepulcro Tarentum translatum.*

*Raymundum, quem Romandellum, vel Raymūdel-
lum cognominabant, susceperat Iacobus ex prima vxo-
re, sed natu grandiorem expulit à se: ille autem atten-
dit in Syriam. ibiq; cū contra Pœnos multa egregiè fe-
cisset, ac ferocissimum quendā Sarracenum militem in-
teremisset, victor in Regnū reuersus, mortuo patre, Ta-
rentino principatu dignus habitus illum nullo negocio
obtinuit. Neq; solū præfuit Tarenti, sed & Hydrunti,
Brundusii, Lycii, Martinæ, Vxenti, Herithi, Gallipoli,*
B *Hostunii, Bitunti, Motulis, Bitettæ, & Cupressani, præ-
ter oppidula, quæ vulgo Casalia vocantur. & cū esset Io-
annæ superiori carissimus, ab ea dono recepit Soletum
Græcorū oppidum. Habuit vxorē Mariam Engeritam
Francorū sanguine clarissimam, ex qua habuit multos
filios, & filias, omnes quidem magni nominis, sed de Io-
anne Antonio Tarentinorum principe nobis erit dicen-
dum. Notatur & illud præcipuum de Raymundo, quod
Vrbanus pontifex cū contenderet a Carolo, quē ad Re-
giam prouexerat dignitatem, vt suus nepos Butilus no-*
C *mine, nullius neq; virtutis neq; consilii, Capuæ saltem
princeps eligeretur: Carolus, vel quia non expedire sibi
hoc sentiret, vel quia tanti beneficii esset immemor, pro-
hibuit Vrbano bellum contra se paranti adhibitis custo-
dibus exitum vrbis atq; palatii. Obtinuit tandem pon-
tifex dissimulata ad tempus iniuria, veniam à Rege, vt
ob æstus vitādos Nuceriæ cōmorari sibi permitteret. ibi
post veniam a Rege impetratā contra illum inchoauit
(vt dicunt) processum, missa de more per satellites cita-
tione, qui breui se venturum Nuceriā respondit, dilui-*
D *turumq; obiecta crimina non verbis modo, verum etiā
armis. Nuceriam itaq; cum satis magno exercitu ve-
niens, vrbē obsedit, cum pontifice. qua indignitate mo-
tus Raymundus, suis fretus copiis, quas sub Rege ducta-
uerat, Vrbanum, & totam eius familiā ad proximū de-
duxit litus, vel Barium (vt alii) & Genuensium trire-
mibus ad id instructis paratisq; imposuit.*

*Extant apud Tarentinos quatuor Ladislai priuile-
gia, quorum tria præcedentia data sunt eodē anno 1407
& mensib. Martio, Aprili, & Maio. vltimū anno se-*
E *quente. Hic Ladislaus fuit filius Caroli III. & cum esset
puer Vrbanum pontifice habuit aduersariū, qui ob pa-
ternum ex prædicta in Raymundo caussa odium, regnū
illi subuertere cupiebat: sed Caietani magna, vt subdi-
tos decet, vsi fide, & puerum & Regnum seruarūt. Ce-
pit Regnum in Apulia, cum esset annus Christi Salua-
toris 1385. mortuo patre venit in Italiā, quia in Apulia
prosperè minime succedere audiebat. Regnauit ibi vn-
detriginta annos, coronā adeptus per Bonifacium Pa-
pam V. post anno pridiè Calend. Iunii. Anno 1408. cum*
F *Ladislaus in Apulia obsideret ciuitatem Tarentinam,
vbi dominabatur ducissa Maria vxor Raymundelli
Baucii cum filiis suis, post multa prælia eā duxit vxorē,
(duas n. priores perdiderat, alterā diuortio, veneno al-
terā) cū filiis Tarentum accipiens. Hæc vocata fuit Re-
gina Maria. Ladislaum ferunt concubinæ dolo in actu
venereo venenatum occubuisse atq; per Ioannem tertiū
& vigesimum excomunicatum anno 5. vel 6. post occu-
patum Tarentum.*

Ioanna huius nominis secunda Ladislai Regis tan-

quam

quam legitima heres, fratre abſq; liberis defuncto, & ad Eccleſiam S. Ioannis à Carbonara Neapoli ſepulto in Apuliæ regnum ſucceſſit, & regnauit annos 21. accepto diademate a Martino tertio, qui & quinctus dicebatur. Hæc anno 1414 conceſſit Tarentinis multa priuilegia, & omnia quincto idus Septembris data. Improbatur in hac Gynæcocratia naturæ legibus inimica, quæ viris prudentiam, robur, animi magnitudinem, imperandi vim dedit fœminis ademit.

Ioanna ob Geldriæ Ducem maritũ vita defunctum vidua, vt vitaret ortam de ſe & ab omnibus creditã infamiam, nupſit Iacobo Burbonio Marchiæ Demarcho certis conditionib: nempe ne titulũ Regis vſurparet, aut regiam ageret perſonam, ſed Tarentino contentus principatu, quem frater Ladislaus vt dictũ eſt) occupauerat cum eius vectigalibus, Regni adminiſtratio libera ſibi permaneret. multi ex procerib. Regni, cum inuiderent Sfortiæ incitiæ Sfortianæ familiæ anteſignano, datis ad Iacobum vnis, binis, ternisq; literis, illi perſuaſerunt, vt nomen animumq; afferret Regium, nulla enim ſibi ita venturo defutura eſſent auxilia. duabus igitur nauibus Venetiis Manfredoniam breui appulſum oẽs proceres occurrentes Regio nomine ſalutarunt, Regemq; appellarunt: ſolus Sfortia, cui ob ductam Catharinellam Pandulphi ſororem Regina liberalitatis digreſſa terminos largita fuerat Beneuentũ, Manfredoniã, Barolum, itemq; Tranium vrbes, quibus viginti oppida partim in Appulis & Samnio, partim in Brutiis atq; Lucania adiecit, ad Beneuentum obuius ſaluũ aduenisse (comitẽ gratulatus eſt. quare Iacobus ira concitus in Beneuentanam arcem illum coniici, equitatumq; eius omnẽ è veſtigio diripi, oppida per vim cum vrbib. eripi mãdauit, mox Beneuento in in ulæ Megaris arcem, cui ab ouo nomen eſt, deuectum acerbiſſimis tormẽtis cruciare decreuerat. Summo omnium applauſu Neapolim Iacobus excipitur, vna omniũ voce Rex ſalutatur, Arcemq; nouam prodente Auerſano Comite, cui à contrario euentu Seruatori nomen erat, ea potitur. interfectoq; Pandulpho Alopo, qui alter cũ Sfortia Reginæ concubitor credebatur, nuptiales menſas eius ſanguine conſpergit. Potitus regno Gallos vbiq; præfecit, vrbibus illos & oppidis donauit Neapolitanis etiam & cæteris regni procerib. omnino ſeptis Regnum conſilio armisq; Gallorũ adminiſtrauit. Reginam coniugalis quidem thori conſortem fecit, ſed erepta totius imperij poteſtate multis oneratam probris thoro (quod muliebrẽ animum aſperius vulnerauit) ſæpius ablegatam, & ſeuerè caſtigatã, ne diffugeret, a Gallis cuſtodiri iubet. Sed duo Neapolitani, altitudine animi inſignes, eripiendæ, aſſerendæq; in libertatẽ Reginæ, ac expellend. Regis negocium ſuſceperunt, Othinus Caracciolus, qui inter optimates auctoritate & opibus præcellebat, & Anechinus Morominus popularium princeps. Hi cum Reginam, quæ feſto quodam die à viro licentia impetrata de Arce exierat, à dextra, ſiniſtraq; cõprehenſam comitarẽtur ſtipati valida iuuenum manu eam in Capuanã arcẽ perducunt. Extemplo Reginæ nomen acclamatur, inuadũtur Galli, totaq; vrbe fugati in arcẽ compelluntur. Rex ad inopinati periculi diſcrimen cõſternatus portas claudi iubet. Neapolitani ex aduerſo circumuallare arcẽ, egreſſus obſtruere & latè obſidere Regem pergunt. Quibus rebus non

A *modò dignitati, ſed & ſaluti vehementer timens, nudatuſq; omni militũ præſidio, & conſilij penitus inops, his conditionib. in deditionẽ eſt receptus, vt in poſterũ Regiis titulis abſtineret. Tarẽtinus ſiue dux, ſiue Princeps, ſiue Comes mallet, appellaretur: Gallos verò oẽs, præter 40. in Galliam remitteret, & Sfortia ſtatim cuſtodia emitteretur, redderẽturq; ei vi erepta oppida, ac renouato veteri honore Magiſter equitum crearetur. Vix vndecim menſib. Iacobus regnauerat, cum nobiliſſimorũ ciuium quos honoribus priuarat, conſpiratione in poteſtatem Reginæ redactus, eum ſuperbiæ & crudelitatis exitũ tulit, vt Talionis pœnam ſubiret: ſed demũ impetrante Martino ſummo Pontifice, quum liberiore cuſtodia ſeruaretur, nauigio repente conſcenſo Tarentũ, vbi princeps erat, profugit. Eam vrbem Regina potente exercitu obſidendam iuſſit, & huius belli onus Ioanni Antonio Vrſino iniunxit, vt inde expulſo Iacobo ipſe Tarentinus eſſet princeps, ſicut Raymundus fuerat pater. Sed Iacobus à pluribus ſibi adhærentib. deceptus venit in conditionem cum Ioanne Antonio per Mariam eius matrem, & accepta neſcio quanta pecunia in Gallias delatus, & religioni addictus anachoretæ pallio vtebatur, ſuperſtes Reginæ, quæ Neapoli abſq; liberis moritur anno 1435. 4. nonas Februarij.*

Statui paterno, hoc eſt Tarentino principatui adiecit Ioannes Antonius prædiues Barium, Montẽpeluſiũ, Pomaricum, Materam, Aquauiuã, Mineruinũ, Rubos, Baſamaximam, cũ Labello, quæ oppida ſunt in Lucania & Peucetiis: at in principatu vlteriore Flumarũ, Vicum, Cœdoniã, Biſaccium, Carbonariã, Accadiam, Cariſram, Vallatũ, Sanctum ſoſium, Caſtellum, Sanctũ Nicolaum, Torcarinũ, Guardiã Lombardam, Montẽ Apertum, Bonitũ, Molitum, Montem acutũ: in Cãpania autem emit Marilianum, & Acerras per vetuſtam ciuitatẽ. Expulſo ratione ſuperius dicta Iacobo, in quo verum cognitum eſt prouerbiũ, ſecundã fortunã ſtulto viro nequaquam eſſe diuturnã, variam atq; inconſtãtem ſeſe oſtendit Regina, illa tandem mortua præualuit Alfonſus Rex Aragonius è citeriore Hiſpania accitus, quem florentem armis, pluribuſq; rebus geſtis inſignem Regina ante alios adoptauerat. & Neapolim poſt diuturnã obſidionem per vim cœpit, Renatoq; expulſo victor regno potitus eſt. fuit Alfonſo Ioannes Antonius cariſſimus, & ab illo non modo fuit adiutus in perſecutione, quã paſſus eſt a Regina, quæ dolens Tarentinum principatum a ſua ditione præreptum, Iacobũ Caudolã Bari duce in eum mouerat cũ exercitu, vt tanta dignitate ſpoliaret, ſed etiam confirmatus in principatu, fuit ab eodem electus magnus Conneſtablius, qui magiſtratus in regno primas habet in militia, redituſq; erat eius centum millia aureorũ, cum obligatione tamen, vt quoties opus eſſet, iuſſu Regis Ioannes Antonius armatos ſecum haberet mille equites, quos vocant ieuis armaturæ. Eius vxor fuit filia Iordanis Columnæ, fratris Martini Papæ, & ab ea non ſuſcepit filios. De qua ſic ſcribit Calentius ad Hieracum: Veni ad Annam Columniam Tarentinã tuo & Regis iuſſu: nunquã vidi tanti corporis mulierẽ ea domũ pene omnẽ ſedẽs cõplebat, ita vt ſtãti mihi deeſſet locus ad dicendũ. Os magnum, oculi vt boum putares grandia mẽ-

bra omnia supra quã credibile est, vt vox Leænæ. cumq; literas illi Regia manu scriptas reddidissem legit, & gratias egit scriptori, qui tam blandã, ac cãdidam epistolam dedisset. post collecta paululum veste, ac sella posita me sedere iussit, & si qua super essent, dicere: sedi, dixi, audiuit, respondit. Summa est hæc, se iniussu Regis nõ abiturã, verũ signa fugę sunt lectica ante fores, nauis in portu Brundusino parata, comites in equis, per domũ solliciti cliẽtes. quid vltra? me detinet tibi renunciare. quare his literis scias velim vt si quid facto opus sit habeas & quid cogitandi tempus & disturbandi. viue. *& paulo post:* Diluculo mulier abiit Hiarace, puellas secũ duxit quatuordecim, equites sexaginta, aureorum millia decẽ ferè, supellectilẽ reliquit, iter facit versus Saletum oppidũ scito. *Habuit tamen Joannes Antonius nothum quendam filium, qui cum nullius esset valoris donatus ab illo est Lycij comitatu. Habuit & tres filias illegitimas, quarũ prima fuit vxor Julii Antonii Aquauiuæ S. Flauiani Comitis, dos eius creditur fuisse Biteitum, Cupressanum, & Bituntum ciuitates, cum his oppidis, Casa maxima, Ioia, Cassano, Nucibus, Turri & Castellano. Altera fuit vxor Comitis Catãzarii, q fuit primogenitus Marchionis Crotonis, in tota tunc tẽporis Calabria potentissimi. Tertiam duxit Iacobus Sãseuerinus. Priuilegiũ Ioannis Antonii q habent Tarẽtini, datũ anno 1432. Calend. Septemb. fuit illud, quod continet discrimen inter Tarentinos & Vritanos, de finibus ac terminis agrorũ. Huius principis iussu fabricata est Basilica S. Antonii Patauini, sicut docẽt duæ Tabulæ lapideæ cum insignibus ipsius principis Latinis & Gallicis literis idem continentibus. Habitant ibi fratres minores, qui de obseruantia nuncupantur. Vtriusq; tabulæ literæ id sonant:*

Ioannes Antonius de Baucio de Vrsinis Tarẽti princeps, dux Barii, Lycii comes, regni Siciliæ magnus Conestabulus, &c. Hanc construi fecit Ecclesiã sub vocabulo & nomine beati Antonii ãnis Christi M.CCCC.xlviii.

Est & tertia tabula, quæ rudiores quosdam versus, quales ætas illa parturiebat, cõtinet, hoc ipsum idem demonstrantes adscripti ne ab aliquo desiderarentur:

Hæc domus Antonio Patauino sacra locatur,
Principe Ioanne Antonio dominante Tarẽti.
Sub quo præses erat fidus Nicolaus ibidem
De Cupressano Leonardo milite cretus,
Mille quatercentum septem Sol aureus orbes
Arce sub Æatherea Christi quadraginta rotabat.

Ab eodem principe fuit constructum Sacellũ beati eiusdem Antonii, quod cratibus ferreis voluit circundari, & ibi apparet ipsius statua genu flexa.

De Alfonso primo scribimus hæc pauca, quia & ab ipso Tarentini habuere priuilegiũ, vt scilicet in vtraq; Sicilia ciues haberentur, omniũq; immunitatib. gauderent. Hic cũ liberis ex iusto matrimonio careret, Ferdinandum, quẽ susceperat ex pellice ducẽ Calabriæ declarauit in spem successionis, cuius res vt validius cõstitueret Isabellam Tristani Claromontis filiam, qui erat dux Venusinus, Ioannis Antonii ex Catherina sorore neptẽ vxore habere voluit. Quæ ab Alfonso pro Neapoli præsertim ornanda, & arcibus & mole, & portu, & rebus militarib. & studiis scientiarũ, & Reipub. administratoribus facta sunt, quia parũ ad rem, quam scribimus, pertinere viderentur, prætermitto. Cæterum ingrauescẽte ætate febre correptus anno salutis 1458. haud multis post æstiuum solstitiũ diebus fato functus est, cũ Neapoli, quam Vrbẽ per aquæductus immissis militib. Renato abstulerat anno 1442. annos sexdecim regnasset, ætatisq; suæ annum agens quartũ & sexagesimum. in morbum tradunt incidisse, quia hyeme in Apuliam profectus aucupii ac venationis studiis vltra vires indulsisset.

Ferdinandũ ab Alfonso huius nominis primo in Regno Neapolitano hæredem institutũ Reguli oẽs & ciuitates missis vndiq; oratorib. Capuæ conuentu habito Regẽ salutarunt, & in eius verba de more iurarunt, præter Joannẽ Antonium Vrsinũ Tarentinorum principem: oderat n. Ioannes Antonius Ferdinandũ, siue quia indignum censebat homini illegitimo subesse, siue quia rumor erat Regẽ concubuisse cum Rossani principis vxore, cuius ipse Ioannes Antonius erat ex Raymũdo & Mariæ frater. Nouerat Rex principis animũ minimè tranquillũ, quippe cui ab adolescẽtia seditiones in se, discordiasq; gratas fuisse intelligeret. Erat Ioannes Antonius (quis n. veritatem occultaret?) vario & non satis cõstanti ingenio, ac parũ firma amicitia, apud quem etiã sancti honestiq; nõ tantus respectus, quantũ studium, quãtaq; cura erat eius assequendi q animo destinasset, atq; vt sui parcissimus, vtiq; in bello abũde timidus, sic in pace parum fidens suis, aut amicorũ opibus, quem longa & maximè quieta Alfonsi pax malè habuerat. Is igitur per finitimas ciuitates, locaq; oportuna clã summittere cœpit, qui aliis præmia, aliis delictorũ condonationẽ promitterent, nobiles alios suæ inopia, alios gloria maiorum admonerent, Regulos vt quemq; vel cupidum rerũ nouarũ, vel ære alieno pressum, vel rei suæ pœnitere intelligerẽt, tentare hortari, sollicitare, multa pollicendo erigere, opes eius ostentare, ne desinerent, deniq; belli eum auctorẽ ac ducem offerrent. His atq; aliis animos hominũ ad belli studia cũ impelleret, in Galliam quoq; ad Carolum Regem, & Genuã ad Renati filiũ mittit, qui eos ad Regnum armis repetendum hortentur, omnib. denique artibus participes socios, duces cõsilii sui quærit, atq; habere tentat. At Rex artes illius veritus, nunc per literas, interdum per oratores, aut amicos, operam dabat, illum vti conciliaret, appellabat eũ patrem, cõfitebaturq; Alfonsum parentem non nisi per eũ regnum fuisse adeptũ. Sed iam (vt diximus) principis in se odium animaduerterat Rex, quando erat dux Calabriæ viuo adhuc patre, neq; sibi in hac re profuit Isabella neptis matrimonio iuncta, quæ nunquam cessauit auunculũ accusare, deq; illo conqueri, quod per eum sibi non licebat cum marito quietè viuere, & Regno frui. nunquam tamen quieuit Tarentinus princeps, quousque aduersum Regem arma moueret: & mouit tandem, bellumque illud à Ioanne Pontano, de quo prædicta omnia collegimus, elegantissimè scriptum per biennium ferè gestum est, donec Joannes Antonius hoc modo è vita cõmigrasset. Dum Ferdinandus Suessam obsideret, leuibus ex initiis de pace cœptum est agitari: cumq; intelligeret Ioannẽ Antoniũ quartana in dies magis magisq; premi, cupiens in Apuliã quam primũ, finitimaq; Taren-

A *Tarentinū loca cum exercitu proficisci, pace iam facta descendentē in Apuliā Regem Antonius Vidanus Sanseuerinas, & Antonius Agellus Tranensis adierunt, Principis legati, ijq; Romā, vti aiebant, iturj. Habito secum cōgressu Rex illos ad Ioannē Antonium remisit, qui aggrauante eius quartana Idib. Decembrib. in arce Altamuræ diē obijt. Mors tamen eius suspicione non caruit: nam vterq; Antonius in suspicionē cum venisset initi cū Rege consilij, subminatus in cubiculo solus cum esset, ac sine testibus, princeps eis fuerat, vbi Tarentum, quo properabat, peruenisset,* B *securi quā primum in illos animaduersurum. id a puero, qui assiduus in cubiculo versabatur, clanculū, & quasi non audisset exceptum, vtq; ad alterum ex Antonius perlatū, a quo blanditijs sollicitationibusq; delinitus puer fuerat, properantē ad necem perpulisse vtrunq; creditū est. Itaq; multā ad noctē ingressos cubiculum, vt qui repentinū aliquod afferrent, somno morboq; oppressum strāgulasse, statimque ad Regē misisse mortis nunciū. multaq; coperta violenta mortis signa statim diuulgatum est. Mortuo principe Ferdinandus dispositis per oportuna loca copijs,* C *Tarentum proficiscitur, ibiq; inuenit pacata omnia, mox per totum ferè commeans Regnū, nullū alicuius nominis oppidum adiit, vbi nō benignè liberaliterq; fuerit a ciuib. acceptus: ipse omnes publicè priuatimq; ac præsertim benè meritos quosq; prosecutus est priuilegijs, muneribus, beneficijs, & alios liberauit vectigalib. alios ornauit stipendijs, & equestri prærogatiua. Extant apud Tarētinos multa huius Regis priuilegia, quæ singula multas habent illorum pro Reipub. vtilitate petitiones sicuti priuilegium quod fuit in arce Tarentina expeditum sub* D *anno 1463 & Regni sexto, 42. qui & ipsi Tarentina, quam dicunt, vniuersitati concedere tūc censebantur, ac certis quibusdam ciuib. Sed inter eas secunda admodum credita est laudabilis, quæ petebant, vt Rex Vrbē ipsam tutaretur, atq; cōmuniret, haberetq; suo sub dominio, neq; pateretur posthac vt sub principali esset potestate, nisi qui futurus esset princeps, eius foret legitimus filius. Priuilegium itē Auersæ datū 1464. vndecim habet petitiones. priuilegium in arce Noua Neapolitana sequenti anno datū 1465. 47. continet particulas de* E *modo viuendi ipsorum ciuiū, cuius initio hæc leguntur verba* : Ferdinandus Dei gratia Rex Siciliæ, Hierusalem, Vngariæ vniuersis & singulis præsentes literas inspecturis tam præsentibus, quam futuris. Illis instinctu dignæ considerationis inducimur benefacere, quos nobis nouimus probabili experientia seruiuisse: sed ad illos potiorib. beneficiis efferendos deflectimur, qui pro fidei obseruantia forti constantiq; animo labores atq; pericula diuersimodè subierunt. sanè in mēte F nostra sæpius reuoluentes, quod propter integrā fidē, quam vniuersitas & homines ciuitatis Tarēti nostri fidelissimi signanter post obitū quondā illustris Principis Tarentini erga statum nostrū opere & effectu demonstrarunt, se & ipsam ciuitatem spontè & voluntariè nobis dantes & assignantes, quo fit, vt pacatis belli fremitib. pax extēplo suborta sit. Eorū quidē opera & exēplo multa & complurima alia beneficia nobis subsecuta sint. &c. *infine autē hæc*: Quibus quidē Capitulis maiestati nostræ porrectis nomine præfatæ magnificæ ciuitatis & hominū Tarenti fuit nobis humiliter supplicatū, vt dicta Capitula, vnà cum decretationib. adiectis iuxta ipsorum seriē & tenorem benignè cōfirmare, ratificare, applicare, cōualidare, cōcedereque, & indulgere dignaremur, ad diuturnā firmitatē, perpetuumq; robur. Nos ipsius magnificæ vniuersitatis & hominū precib. clementer annuere volentes, repetentes memoria quantū ipsi vniuersitati Tarentinæ & hominibus eiusdē ciuitatis debeamus, quippe qui quā primum eius licuit, partes nostras illico secuti sine vlla armorū vi vltro sese nobis dediderunt, nomen nostrū inuocauerūt, nos in vrbem receperunt, & summa veneratione præclarisq; honorib. prosecuti sunt, quæ res nobis quietē peperit, regnū stabiliuit, & nomen nostrū reddidit & venerandū & formidabile, exemplūq; fuit, vt caput pleraque mēbra sequerentur: Considerantes etiā quantum nostra intersit, vt hæc præclara vrbs, quæ olim Romanis ipsis formidabilis fuit, pro virili nostra instauretur, ne madidū nobileque Tarentū, vt veteres appellabant, ad internecionē adigatur, sed pristinā dignitatē aliquādo accipiat: Impulsi etiam, quòd hæc Capitula maiestati nostræ, porrecta prudentissimè instituta & egregiis rationib. adinuenta ordinataque sunt, quodque partes nostræ sunt hanc vrbem insignē fauoribus prosequi, beneficiis cumulare, nostrisque gratiis fauere, & omni ex parte tanquā vrbē claram inter Regni primates, de nobisq; benemerentem carissimā habere &c. *Vt omittam alia ad annū vsq; nonagesimū primum post mille & quadringentos expedita. Suscepit ex Isabella coniuge Ferdinandus plures filios, quorum primogenitus fuit Alfonsus dux Calabriæ, alter Fridericus, tertius Ioannes Cardinalis, qui fuit Tarentinus Archipræsul, quartus Franciscus. fœminæ fuerunt Helionora, quā Herculi Estensi, & Beatrix, quā Matthiæ Pānoniæ Regi, Tertia Spuria, quā Antonio Piisummi Pontificis propinquo locauit. Henricū itē Spurium habuit, ex quo genitus Aloysius, qui neptem Innocētii Pontificis pactā prius matrimonio habuit: mox Pōtificē defuncto abdicata, Cardinalis Tarraconēsis est a successore creatus. è Regiis filiis Frācisc us & Ioannes Cardinalis, & Hēricus, Iuuenes admodū defuncti patre superstite. Varia Ferdinandus per se & per filiū Alfonsum gessit bella: etiā cū proceribus. Neapolitanis rursus mortuo Ioanne Antonio est tumultuatus. Hinc illa conspiratorū cōprehensio, in carceres coiectio, ac demū silētio noctis omniū occisio, & nonnullorū per frusta cōcisio. Anno etiā Dei nostri humanati 1480. quādo Mahumetes Græciæ domitor Rhodum maximis viribus oppugnabat, improuisus Turcarum aduentus, qui oportunitate breuissimi tractus freti ab Aulona totaq; Epiro accitis copiis, nō modo Apuliam, sed cunctam Italiā incredibili terrore compleuerat. Sed Hydruntum in Salentinis vrbem breui accepit, decimo septimo vix in obsidione oppugnationeq; consumpto die. Vnde coactus Rex Ferdinandus Alfonsum filium a Florentinis armis ad Regni subsidiū reuocauit, & ad Hydrūtis reparatione: iniunxitq; Raymundo*

mundo Baucio Vxenti Comiti, vt statim Tarentũ, cui A *a Turcis maximè timebat, se conferret cũ præsidio peditum quadringentorum. In bello autẽ aduersus Turcas pro Hydrunto ab illis recuperando tenuerunt Tarentini 4. onerarias naues, vnamq; triremẽ, & transmiserunt trecentos pedites, quib. ipsi victum ære publico subministrabant, sicut legitur quibusdã in Regiis literis, quæ Neapoli expeditæ fuerunt 18. Calend. Septẽb. anno 1482. quib. mandabatur, ne Tarentini vexarentur in solutione, quam extraordinariã vocant, qua de re extat adhuc processus. Mors Mahumeti Turcarum Regis,* B *qui fœdus cũ Venetis aduersus Ferdinandum inierat, magnam Alfonso occasionem, quã citissimè Hydrunti reparandi porrexisse creditur. nam Turcæ audito Imperatoris sui obitu, quotquot intra Hydruntem erãt, se illis reb. illi se dedidere, aliquot Alfonsus inter suos milites detinuit, sicut scribere videtur Antonius Galatheus Ferdinandi Medicus. Moritur Rex Ferdinandus intra biduũ ex morbo & Catarrhi descensu, quem ex immoderata venatione conceperat, 8. Calend. Februarii, hora 17. anno salutis restitutæ, 1494. & sexagenarius deces-* C *sit, cũ annos vndequadraginta regnasset, ac statim Alfonsus eius primo genitus iustis regali pompa defuncto patri persolutis ad imperiũ euehitur. Rex in primis a Federico fratre natu minore, reliquisq; Neapolitanis principib. salutatur, auditaq; gratulantiã, qui ab erant, procerum legationes, vrbiumq;, quæ vndiq; officii gratia Neapolim coibant.*

Alexandro pontifici huius nominis sexto, qui antea Rodericus Borgia nũcupabatur, per oratores suos humiliter supplicat Alfonsus Iunior pro bulla Pontificia, D *quam omnium Cardinalium consensu annis superioribus fecerat Innocentius octauus, qui Alexandrũ præierat. in legatione autem fuerunt, ipso ita iubente, Eugenii, Nicolai, Pii, & Sixti inuestituræ recensitæ: & demum Alfonsus Apuliæ & Siciliæ Regno quia viuo patre Dux fuerat Calabriæ, inuestitus est. hoc n. erat cõsuetudinis, vt primogenitus Regis, dũ pater dominaretur, Ducis Calabriæ nomen haberet, & qui Dux fuerat, Rege mortuo, in Regem eligeretur. Sic Ferdinandus senioris Alfonsi filius, qui ante paternam coronam prin-* E *ceps erat Capuanus, coronato patre Dux Calabriæ est electus. Ad Alfonsum autem quo de agimus, inuestiẽdum ex sacri Senatus Consulto declaratus fuit legatus Ioannes Borgia Pontificis nepos sanctæ Susannæ presbyter Cardinalis Montis regalis nuncupatus, vir & auctoritate & integritate maximus, & missus Neapolim cum ingenti prælatorum, & curialium comitatu Regẽ inuestiuit & coronauit 1494. 8. Idus Maii. Quod tanta cum solẽnitate exactissimaq; ceremoniarum omniũ obseruantia factum fuisse legitur, vt nullum vnquã sa-* F *crum solemnius in ea vrbe præclarissima ita percelebre fuisse credatur. Quæ ad Tarẽtinos pertinẽt. Alfonsus cũ patre viuo exactis Hydrunto Turcis muniendum Tarentum curauit. fuerat (vt diximus) antiqua vrbs munitissima, & murus centum circa turrib. iũgebatur: vltima quæ tunc tẽporis adhuc stabat Centenariæ nomen seruabat. aliarum lapides ad muniendã, & instaurandam vrbẽ Alfonsus iussit transferri, quamuis à Turcis & a Gallis fuerat auditum, à Byzantio ad Neapolim, à Parisiis ad Hydruntem munitiorẽ seTarẽto nullam vidisse vrbem. Fossa longis nauib. permeabili à cõtinente vrbs fuit excisa (vt alias diximus) per Marcum Antonium Philomarinum. Ex vxore Hippolyta Maria Galeatii Mariæ Sfortiæ sorore, quã viuo patre duxerat, suscepit Alfonsus Ferdinandum & Isabellam filios. Hæc nupsit Ioanni Galeacio Mediolanẽsium duci: quod quidẽ cõiugium turbauit Alfonsi felicitatem, qua in Regno vix frui cœperat. historia plurib. explicatur ab aliis, pauca hæc ãnotaui, vt ad Ferdinandũ II. facilius descẽderẽ. Dũ Isabella cerneret Ludouicum viri sui patruũ minimè permittere, vt principis ille munia subiret scripsit ad auũ Ferdinandũ, & Alfonsũ patrẽ, vt vel legationibus, vel literis, vel quauis alia ratione Ludouico persuaderẽt, vellet, quæ sua erat fides atq; iustitia, fratris sui filio nõ adulto modo, atq; firmo, sed etiã planè iã viro, atq; adeo duorũ filiorum patri, aliquãdo tandẽ regnum tradere, suiq; illũ imperii, suarũ rerum compotem facere. literis lectis missi sunt, Antonius & Ferdinandus Gẽnarii viri graues ad Ludouicũ, qui nomine Aragoniorum Regum illi persuaderẽt, vt restitueret Mediolanẽse Imperiũ Ioanni Galeacio nepoti quod cum noluisset Ludouicus facere, Alfonsus patre inuito, qui paulò post moritur, mouere in eũ arma decernit. quod audiẽs Ludouicus Gallorum Regẽ Carolum in Italia euocat, suas illi opes, copiasq; pollicẽs, quamuis sibi postea valde exitiabilem fuisse illius aduentum perdoluerit. Carolus audita Ferdinandi primi morte magno cũ delectu Neapolim se cõferre decernit. Alfonsus sentiẽs hostium copias iã propinquas esse, cumq; amissa omni spe, suisq; reb. omnino diffidẽs, cũq; cerneret se populis infensum, Regnũ Ferdinando filio possidendum permisit, Friderico fratre adhibito, eumq; vti alterũ parentẽ vereatur graui oratione commonet. ipse cũ bonis quib. potuit, vbi primum idoneã nactus est tempestatẽ, in Siciliã trãsmisit, & Messanæ tãdem mortuus est, & in Maiori Templo sepultus.*

Iunior Ferdinãdus annos natus 20. Rex à patre Alfonso factus, 10. Calend. Febr. anni nonagesimi quincti millesimi & quadringẽtesimi in Castello Oui, quod mari vndiq; alluitur, totã visus est perequitare ciuitatẽ in veste Regia cũ Friderico patruo, praeunte vexillario cũ vexillo, Regẽq; acclamãte, & salutẽ illi deprecante: quo in fastu de omnib. optimè meritus vix mensem permansit integrum. nã Carolus interea Regnum fuerat ingressus cum magna militum copia, quã ei dederat Ludouicus Sfortia, cui post partã victoriam principatum promiserat Tarentinum. Cum igitur cerneret adolescẽs Rex in ipsam Gallici tumultus flammã se incidisse, eam nõ expectauit, sed spõte cedere statuẽs, cum suos gratia & indole antecederet, Regni proceres ad se cum Cassino Neapolim reduxisset, vocatos in hãc sententiam est allocutus: Quando Deus, in cuius manu omnium esse potestates, omniumque iura Regnorum non ignorarent, ita vellet, vt Gallorum furori ab se cederetur, cessurum omnino statuit, ne quod viribus impar esset, populis magis, quã sibi incõmoditatẽ pareret. Agi secum longè felicius putare, Regẽ in bello ob virtutẽ occũbere, quam priuatum cũ ignominia viuere. Quod si amor vllus Aragonensium apud eorũ corda remaneret, eum quãdoq; si forte superstes fuerit, post eã calamitate in patriã reuocarent,

A rent, sperarentq; nõ Regem sed Regni laborisq; sociũ habituros. His dictis oẽs amplexus obortis lachrymis discessit cum Friderico patruo, & vxore Ferdinandi aui sui altera, nomine Ioanna sorore Regis Ferdinandi Hispaniæ eiusq; filia: sese primò cõtulit in insulã Megarim, ex qua non longè ab vrbis littore Neapolitani Reges qui præcesserant arcẽ Oui dictã munitissimã illam quidem effecerunt: mox in Ænariã insulam traiecit. Dũ Neapolim cũ exercitu accederet Carolus, Aquilani se & locum suum statim dediderũt, quod idem & Cassinates, Capuani, Nolaniq; fecerunt. at illi qui in munitione erant B S. Germani, restiterunt, sed dicto citius oppidũ a Gallis fuit expugnatum, direptũ, atq; obtentũ. Aduentens Neapolim post expugnatas vi, ac precio arces duas a ciuibus admittitur, & in Regẽ recipitur. Neapolitanos sequũtur Calabri, Brutij, Lucani. & Appuli. Tarentini idẽ fecerunt; ij præcipuè (vt ferunt) qui ex medio atq; infimo erãt ordine: nam ex nobilib. perpauci Gallis adhæsere, vnde illorũ aduentu multi capite truncati sunt & propterea volens Carolus pergratũ sibi ia fuisse quod statim a se aduersus Aragonenses steterint demonstrare, priuile- C giũ concessit, vt non modò ij, qui nobiles essent. & ex prima ciuium classe, sed & ij, qui sunt medij ordinis, quos vulgò ciues vocant honoratos, in Syndicũ, qui primus in senatu est magistratus, possint eligi dicunt tamen priuilegiũ illud non fuisse Caroli ipsius manus subscriptiõne munitum. Sed hanc de Syndicatu cõtrouersiã, quæ magnos in vrbe excitauit tumultus, Antonius Q. isicius senator præstantissimus & nũc consilij Regij præses sua diremit sententia: censuit n. ab eo minime excludendos esse notarios, & iudices Regios, qui contractuũ stipulatio- D ni præsunt. Carolo post quatuor vix exactos menses in Galliã redeunte. propterea quod cœperat paulatim exercitus deficere, & partim morbis, partim cædib. debilitari: eoq; magis quod Ludouicus dux, quem cœpti iam pœnituerat, ipsum ad Regnum recipienaum inuitasse, & Veneti non æquo animo Gallos in Italiã inuasisse patiebantur, omnibusq; conatib. ad eum expellendũ conspirauerant, Ferdinandus in regnũ incredibili omniũ studio Neapolitanorũ præcipuè, qui Gallos iã fastidirent, rursus est reuocatus, quod fuisse tradunt Nonis Quinctilibus, E priusquã Alfonsus pater moreretur. nam ille hoc animaduertens erexit se ad spem iterũ recipiendi regiminis: sed Ferdinandus, vti Regum ferè omnium moris est. qui regnandi caussa, neq; pietate, neq; verecũdia permouentur, patris desideriũ celeriter elusit, illum orans atq; obsecrans ne initia infirmæ adhuc victoriæ intempestiuo aduentu suo perturbaret, & euerteret: oderant n. illum oẽs, vt præfati sumus, ob multorum procerũ cædem. sed accepta Rex iunior à patre ingenti pecunia cum Cõsaluo Ferdinando Magno duce Rhegiũ Messana nauigauit, F quo capto Monopolim in Iapygia iussit expugnari, quæ inter multas præcipuè maritimas vrbes adhuc Gallorũ præsidiis fulciebatur. Sed magna fuit & Ferdinãdo patruo difficultas vrbis nostræ reparandæ, cuius rei ita se habere ferunt historiã. A Tarentinis Galli sicuti a Venusinis, & Caietanis data acceptaq; fidei tesseras in Galliã secũ detulerant, quo circa volebãt ciues, ij præcipuè, qui ex secundo & tertio ordine erant, ex quib. neq; oẽs primi desciuerant pro illis emori magis quã fidem soluere

A & rursus in Aragonensiũ, quorum tẽpora tam varia cũ maximo omnium detrimento perspexerãt, ditionẽ accedere. At Ferdinandus nõ destitit legatos mittere, qui omnia suo nomine illis pollicerentur, quæ peterent. videns demũ Tarentinorum pro Gallis tantã animi constantiam, quantam Aragoniis in amica fortuna seruarant, vrbem decreuit mari terraq; aggredi. Præfecit classi Fridericũ patruum Altamuræ principẽ: at terrenarum copiarũ ducem instituit Cæsarem, qui patris sui etiã frater dicebatur sed Spurius. Cũ itaq; terra mariq; B viderent se Tarentini obsessos, nõ propterea timore perculsi a Gallis statim defecerunt, sed maiora pati pro seruanda Carolo data fide inter se sanciuerunt. Terrestris exercitus ductor Cæsar infesto agmine illorũ agros deuastare, vrbem tormentis oppugnare, obuios quosq; occidere, aditũ aliis ad vrbem occludere: & marina classis sub Friderico aperti maris imperium habens peiora facere nõ desistebat. Nullus erat dies, nox nulla absque tumultuariis inter nostros & Aragonios prælijs: hinc spes quandoq; futuræ oriebatur victoriæ, hinc desperatio C tantam miseriã posse pati. Erat Tarentinis animus, & si vrbs tota mœnib. nudaretur, sua, coniugũ, filiorũ, opponere corpora nec pedem referre, nec hosti locũ relinquere perexiguum, vt in vrbem immitterentur. quinimò acrius bõbardarum ictib. vndiq; petebantur, eò firmiores constantioresq; se exhibebant. Erat tũc in classe Marcus quidã Cizenus qui prætor 25. rostratis nauib præerat a Venetis Senatoribus Gallorum hostibus, opem Ferdinãdo vt in hoc bello ferret, missus. is ad Tarentinum littus cũ applicuisset, classi quã Fridericus du D ctabat, naues adiũxit suas. Expositi recentes milites tantã agris, illos depopulando, cladẽ inferebant, vt id Tarẽtinorum aures animosq; simul feriens, illos nulla mora armatos impulit, vt hosti tã perfido, & qui ab ipsis nullã receperat iniuriã, occurrerẽt. dum dimicaretur, clamore hinc inde (vt fit) exorto tantũ Venetis militib. timorem est iniectũ, tanta illorum cædes facta, vt peracto ad vesperã certamine, obseruatum sit mane mille hostiũ de nauali exercitu desiderari præter trecentos, qui viui capti à Tarentinis fuere: reliquis ad naues fugatis, dux E Cizenus ad mortẽ saucius vix euasit. Tarentini cum Gallico præsidio victores ad vrbem redeunt, quos adhuc bellare auidos in fortuna vsq; adeo amica, dux Gallus, vt victoria vti sciret, domumq; vt pedẽ referrẽt, admonuit. Veneti adhortantib. Ludouico Mediolanensiũ rectore, & Alexandro Pontifice Ferdinandũ defendere, & aduersus Gallorum violentiã rabiẽ, & regnicolarum perfidiã diadema regium illi conseruare. Ea tamẽ initio subsidij fuit proposita, acceptaq; conditio, vt sibi maritimæ in Adriatica ora vrbes, Traniũ, Monopolis, Poly- F mnianũ, Mola Hydruntum, & Brundusiũ pignori traderẽtur, tãdiuq; essent sub ditione Veneta, donec Ferdinãdus expẽsam eo bello pecuniã Senatui persoluisset. Aragonenses animaduersa nõ absq; animi cruciatu Tarẽtinorum pertinacia, morientium magis quàm vt à Gallorum deficerent fide, Georgium Suillum Gallis præpositum & eam vrbis partem tutantem, quæ portũ respicit, vbi turris altissima erecta est, nostris adhuc diebus Citadella vocata, munerib. ac pollicitationib. variis tentare cœperunt, atq; per legatos, quibus se altera die

Gallus

Gallus responsurum promisit, ad deditionem adhortari. A Sed re à principe maioru arcus præfecto, cui Suillus suberat, detecta, Tarentinorum consilio iussus est Suillus hostibus tanquam lassus dediturum se vrbem promittere, & re id præstiturum in se recipere. Venit ergo dux Gallus cum Aragonicis legatis sequenti, vt dixerat, die ad colloquium: ostendit placere sibi oblata munera: cōsuluit vt in crastinum, prima sequentis noctis luce, pars nauium Citadellæ muro adhæresceret. sic enim exposita nauali turba, inimicoq; terrestri instructo agmini Turris portas aperiret. Aderat iam dati ad deditionem signi hora. Tarentini ad eam aduolant portam tutandā, B qua admittendi hostes credebantur. Signo vtrinq; dato acceptoq; naues aliquot ostensum ad murum accedunt, & copiis instructis dux Cæsar rei potiundæ studio eodē aduentabat. Erat præfectorum omnium vrbis illud consilium, vt inimicum inter pontem, qui longus est, & Citadellæ ostium clausum trucidarent: sed rei exitus illos ineptè fefellit: nam vbi hæc agi tentabantur, displosum è mœnibus in hostem tormentum, coëgit illum subsistere. Sentientes Tarentini cum Gallis suum nihil iam profuisse inter se conceptum stratagema, assiduis tormento- C rum ictibus inimicas naues percutere, percussas submergere, submersas obruere, timorem vndiq; terroremque inijcere tentarunt. Dux terrestris ad fugam agilior, ne & sibi huiusmodi aliquid accideret, retrocedere cum exercitu consuluit. Moritur interea Ferdinandus Rex nonis Octobris & anno 1496. cum Neapoli regnasset duodeuiginti menses, & moritur absq; sobole, cum in matrimonium duxisset Ioannam Ferdinandi primi filiam, non ex matre patris Alfonsi, sed ex sorore Hispani D Regis susceptam, & Alfonsus iam suum obierat diē decimo ante mense, hoc est 15. Calend. Ianuarij anno 1495. Quæ res haud mediocri Gallis & Tarentinis voluptati esse potuit, sic enim ab vtroq; liberati exercitu, quo tandiu fuerant obsessi, tempus sibi consulendi, vt illi abirēt, hi vt posthac quietè viuerent habuerunt.

Ferdinando iuniore extincto, Neapolitani, Fridericum in regni culmen admiserunt. Hic Gallorum reliquias, quæ adhuc in regno substiterant, vt vel sibi obedirent, vel morerentur, vel saltem ad suos recederent, E remearentq;, magno suscepto labore, coëgit atq; idem per Alexandrum Sextum Capuæ corona regiæ insigni donatus est, decimo à Ferdinandi obitu mense, 4. idus Augusti, quo die celebratur diui Laurentii combustio. Tarentini interea tot mutationum pertæsi, & dominantiū Gallorum tædio affecti cœperunt intra se, in tanta fortunæ varietate quid potissimum agerent pro sua salute & quiete discutere, deficerentne a Gallis, & Aragonēsibus, quos ad regnum prouectos cernebant, & quib. ante Gallorum aduentum suberant, sese dederent, an v- F troſq; desererent, & nouum quoddam subiectionis iugum, quod diuturnius & leuius foret, subirent. Omnes tandem in eo conueniunt, vt Venetis Senatoribus se subiicerent. quos & si iratos suspicari superiore prælio poterant, quia tamē iustos ac modestos eosdē fuerāt alias experti, Monopolim erectis prius Venetis vexillis, quæ felicissima vocabāt, Adriatici maris vrbē triginta ferè mil lib. passuū à Tarento remotā ad Aloysiū Lauredanum, ibi pro Rep. rectorē legatos mittunt, qui omniū nomine illum obsecrarent, obtestarenturq;, vt sibi subueniret, & in noua hac pro sua Rep. deliberatione iret suppetias, ille ne temerè aliqd inscio Senatu faceret, statim literas hac de re tā seria dandas, perferendasq; curat Venetias. Tarentini præterea duos mittunt legatos, alterum ex nobilioribus, è medio ordine alterum. audita Veneti proceres legatione, & voluntate Tarentinorum, quia res erat magni consilii indiga: nam & ipsi Aragoniis Regibus multarum (vt visum est) captis pignoribus vrbiū fauerant Ferdinando adhuc viuo: & si Tarentini imperio potirentur, sperarent facilè vniuersam Iapygiā, & Calabriam sub se & breui habere posse, compiures dies sententiis dicendis, quid Tarentinis respōderent, consumpserunt, & recipiendi ne essent, vt petebant, vel ad suos Reges Neapolitanos remittendi. Huc tandem deueniūt Tarentum, vnum ex Senatorib. mitti oportere, qui vrbis illius curam gereret, haberetq; ad dignitatē Reip. seruandā, nomen prouisoris, sed potissimum illud studeret, ad illud neruos intenderet suos, vt Tarentinis Fridericū Regem & Friderico ciuitatē conciliaret. iam n. poterant Tarentini memoria repetere illius adolescentis in suam ciuitatē beneuolentiā. nam cū prouinciis præesset viuo tunc patre, liberalem in priuilegiorū confirmatione se præstitit. Nondū Andreas Zancanius (hunc n. Senatus legatū designarat) discesserat, & Oratores Hispaniarum Regis, Ludouici Mediolanensium ducis, & imprimis Alexandri Pontificis maximi Venetias appulerunt, qui Senatores admonerent, ne in Tarentinorum causam aduersus Neapolitanum Regē se insinuarent. Veneti non minus territi, sed laborem, quem præuidebāt, fore vt cum inuidia paterentur, deuitātes, Zancanium, ne nauē conscenderet, & Tarentū se conferret, cōtinuerunt, iniunctoq; onere leuarunt. Dū hæc fierent, non cessabant Tarentini cū Gallis intra mœnia ab exercitibus septi pro virili se defendere. creuit tamen in tāta bienniī ferè obsidione rerum omniū inopia, vt moribūdi, & ab Aragonicis ducibus tentati, ad deditionē se inclinare cœperint: eò magis, quia frustra à Carolo Gallorū duce auxilia sperarent. Et iā ipsi vrbem magna ex parte munitioreq; dirutā, agros peruastatos, animalia omnia occisa, piscationem perditam oculis cernebant. quin ad tantā viuendi peruenerant miseriam, vt canes, mures, bestiarum, quæ intra vrbem erant, coria, fame inualescente, comedentes stomacho hebetari, ac languescere indies, vitamq; diutius viuere non posse sentiebant. Cōuenerunt tandem cum Gallis, qui in præsidio erant, vt ad hostem legati deditionis conditiones vtrisq; proficuas relaturi destinarentur. consentiunt Galli, qui se perditos omnino videbant, id fieri, dummodo & ipsi iunctim cū Tarentinis legati mitterentur. Qui ad hoc electi fuerunt, Cæsarem terrestium copiarum ducem adeunt, rogant, concionem cogeret, vt audito, quid vellent, omniū assensu ad Regem perferretur. Vnus ita dicere orsus est: Ea semper dux inuicte, nostra fuit, erga Reges Neapolitanos, fides, vt mori potius maiores nostri, & nos illorū vestigia secuti, elegerimus, quam illam aliquando violare: cessimus tempori quandoq;, & velut membra capiti semper adhæsimus. nam quod Neapolis fecit, id nos facere

A facere decebat. Aduersa Aragonicorum fortuna, tempora tam varia, quæ cum discrimine & bonorum & vitæ, & cum vrbis etiam totius perditione, sumus experti coegerunt modo, vt quam Gallis fidem præstiteramus à Neapolitanis prius præstitam, seruaremus, proq; ea parum duximus, neglleximus, quod pane miseri ex surfure confecto, quo genere canes pascuntur, diuesci cogeremur, sordidiore illo quidem, & interiora ob siccitatem adstringente. Vrticas vix coctas, ne vel sapore, vel innatis læderemur aculeis quoties esitauimus? sed modò omnibus iam perditis extenuati corpore, pallore ac liuore B idolis facti simillimi, pacem oraturi, veniamq; exoraturi à socijs ad te missi sumus, quam largiri his conditionibus neq; tibi, neq; Friderico, quem Regem accipimus, amplexamurq; illius quamuis absentis prostrati genua, sit, quæsumus, permolestum. Liberos posthac cuiuslibet status Tarentinos, non seruos, vt qui bello capiuntur, poscimus: leges, magistratusq;, quibus antea degebamus, saluos petimus, integrosq;: bona nostra, quæ tot cladibus vix pauca conspiciuntur, nostra esse precamur, nullumque C Regi vectigal pro damni recepti specie soluendum recepturi. Gallorum præterea duces, qui & ipsi legatos nobiscum misère, cum toto præsidio intactos, inuiolatosq; in Galliam vsq; transmitti, rogamus, ac obsecramus. Hæc si conceduntur, iam Tarentinæ portæ Aragonensibus patescunt, ingrediantur, quando libitum fuerit, dominentur in nostra vrbe, vt Alfonsi, vt Ferdinandi, nihil est, quod eos impedire possit. Rex certior per Cæsarem de hac legatione factus, non tam vrbis obtinendæ desiderio, quod maximum quidem erat, quàm timens, ne Regi D Turcarum, cui vicini sunt Tarentini (quod quidem nunquam ipsi cogitauerunt, vt ex Senatusconsultis constat) se dederent, cum magna & suæ ditionis, & totius Italiæ iactura atq; pernicie, petita statim concedit, & maiora, ac grauiora pollicetur: & scribi, veluti leges ære incisas perpetuoq; seruandas, legatorum propositas iussit conditiones ad hæc ferè verba: Liberi Tarentini immunesq; cuiuscunq; ordinis posthac in vtraq; Sicilia sunto. Suos viuendi ritus, consuetudinesq; magistratuum eligendorum saluas habento. Vectigal Regi posthac, quod E non esset ex vsu, ob veniam defectionis impetratam, non soluunto: præsidium militum inuiti non recipiunto. Gallorum duces cum toto suo exercitu intacti, & nulla affecti iniuria Tarento in Galliam & reliquo regno, si volent, abeunto. Sic igitur Friderico se Tarentini dediderunt. Vix quinctum in pace annum regnauerat post Gallorum discessum Fridericus, & in eum facta est noua, sed maior Hispani, Gallicíq; Regum, Consaluo magno inde, Namurtio hinc ducibus conspiratio. Conuenerant enim Ferdinandus Rex Hispaniæ Catholicus dictus, & F Ludouicus Gallus, Regnum inter se Friderico expulso, partirentur. Ferdinando vt vtraq; obueniret Calabria cum tota Apulia & Salentinis, ibiq; sortiretur nomen Ducis Calabriæ & Apuliæ. Ludouico autem cum reliqua prouincia, tum in primis tota Campania, Samnium, populi Marsorum, & Pelignorum cum regio nomine. Tanta autem calliditate Ferdinandi nomen in fœdere suppressum est, vt Fridericus à nemine in ipso summi periculi metu maiorem opem, quàm à Ferdinando consanguineo, vetereq; suo defensore expectaret. Sed desperatis

A rebus cum vxore & liberis in Isclam Aenariæ insulæ arcem confugit, iratusq; Hispano Regi, à quo se destitutum querebatur, cum Namurtio atq; Obenigno Gallorum ducibus assignata illis arce Neapolitana transegit, vt sibi tutò liceret in Galliam nauigare, expeririq; Ludouici Regis clementiã, quem supplex esset aditurus. Venia ergo nauigandi ab illis impetrata contulit se ad Ludouicũ, à quo quidem fuit perbenignè acceptus, sed ibi in Gallia paulò post moritur, cum esset annus humanæ salutis quartus post quingentesimum & millesimum.

B Reliquerat Tarenti Fridericus ob spem pacis à Ludouico impetrandæ Ferdinandum filium adolescentem natu maximum, quem de more aliorum Regum Calabriæ ducem vocabant, vt vrbem totius regni tunc munitissimam atq; opportunissimam præsidio tueretur. Erat cum Ferdinando puero regio Ioannes Geuarra Potentianus regulus, & Leonardus Alesius è Rhodia militia vir bellica virtute insignis. Tenebatur & eodem tempore Friderici præsidio Manfredonia ad Garganum montẽ, vbi vetus fuit Sipontus. reliquæ vrbes, iuxta Regum C conuentionem, & arces partim in Gallorum, partim in Hispanorum concesserant potestatem. Consaluus itaque quoniam Salentinus ager, & Iapygia Hispano (vt diximus) obuenerant Regi, coactis in vnum copijs, & accitis à Namurtio, à quo nondum dissenserat, Gallorum duce Vasconum sagittariorum cohortibus duabus, & totidem equitum alis, ad Tarentum castra posuit. Eò quoq; venere alij cum Prospero atq; Fabricio Columnijs ducibus, qui apud Consaluum magna erant in existimatione, atq; honore. Bellum geri cœptum. Erumpebant D vt plurimum Aragonij, & in subiectis vrbi campis equestrib. prælijs admisto pedite aduersus Hispanos dimicabant. Consaluus cum desperaret vrbem vi ac tormẽtis expugnare se aliquando posse, premendam acri obsidione ac fame domandam iudicauit. Consumpserat iam aliquot ea in obsidione menses, quum multis sensim coniecturis animaduertit, Gallos haudquaquam regni diuisione iam facta contentos, occultè hostilia moliri, literisq; transmissis solicitare Geuarrã adolescentis Aragonij nutritium, & Leonardum præsidij præfectum, vt suo potius E quam Hispano Regi, qui Fridericum destituerat, Tarentum dederent. Auxerat quoq; suspicionem Alegria Gallorum ducum longè promptissimus, qui paulò ante per speciem religionis postularat, vt sibi aditus pateret, ad Sancti Cataldi templum, scilicet vt votum pro salute susceptum oblatis donarijs præsens exolueret. Et per idem tempus Galli Manfredoniæ præfectum, vt sibi non Hispanis arcem vrbemq; dederet, magnis inuitarant pollicitationibus. At Consaluus cum in præoccupanda Manfredonia miros Gallorum conatus superasset, egit F cum Geuarra ac Leonardo Gallorum suapte natura hostibus, vt ad deditionem Hispano regi maturandam adolescentem æquis conditionibus propositis hortarentur. Audierat iam illum, vt præcellentibus animi dotibus vigentem, vnum quod primum & nouissimum tamdiu obsessis vrbibus remedium esse solet, ciues humanissimè, & quãdoq; pfusis lachrymis appellasse, singulos quosq; prẽsasse, patris maiorũq; suorum publicè ac priuatim benefacta cõmemorasse, auxilia propediẽ affutura pmisisse. Admirabili interea stupẽdaq; Cõsalui ratiõe Annibalis Pœ-

A ni exemplo circiter viginti nauigia plaustris imposita ab
aperto pelago in internum atq; conclusum mare trans-
uexerat, qua parte vrbs minimè erat munita, vt hodie
iussu Philippi Regis munitissimam cernimus, sed popula-
rium domus frontibus inter se coniunctæ pro muro erãt,
nihil vnquam hostile inde expectantibus Tarentinis. In-
genti itaq; militum plausu, multisq; tympanorum, ac tu-
barum cantibus in portum deductis nauibus, totoq; mari
quantulumcunq; est vagantibus magnus Aragoniis ter-
ror est illatus, quanquam ea res specie ipsa quam vsu, &
B facultate oppugnationis terribilior erat. Nec multo post
velut desperatis rebus Leonardus, & Geuarra Ferdi-
nando adolescenti persuasêre: vt se incolumem meliorib.
fortunæ casibus seruaret. si enim consenescere obsessa in
Vrbe præseueraret, certa ei instarent vitæ pericula. Iam
enim considerare poterat, infensos sibi imminere longè
maximos, & potentissimos Reges, & cæteros principes eo-
rum esse fœderatos, a quibus auxilia opperiri, & opinione
stultum, & exitu miserum videretur. falsum præterea
esse quod ferebatur, patrem scilicet Fridericum cum Lu-
C douico Galliæ Rege in Italiam descendere. Tarentinos,
quos sibi iam agnouerat obsequentissimos, adeò cumula-
tis diuturnæ obsidionis tædijs & incommodis afflictos es-
se, vt iam acerbiora quæq; exoptent, modò obsidione, bel-
loq; liberati tot ærumnis atq; laboribus finem inueniãt.
Si vrbem arcemq; dederet, a Consaluo absq; vllo negotio,
& facilè impetraturum, vt sibi in quascunq; velit terras
cum omni regia supellectile, totoq; domestico comitatu
libere statim proficisci liceat. His atq; alijs adductus ado-
lescens Ferdinandus consilijs Geuarram ad Consaluum
D emittit: induciæ sex dierum statuuntur, commeantibus-
que intra vrbem Aloysio Errera, & Petro Paceo Con-
salui præfectis, de Tarenti deditione vtrinq; transigitur.
Cuius quidem tam celeris & præproperæ Leonardus &
Geuarra cum nonnullis Tarentinorum primoribus, li-
bertatis desiderio motis ingenti inuidia flagrarunt. Nã
illi etiam obsides Raymundum Maramontem, & Ianuc-
cium Ficatellum Consaluo dederunt, vt securus esset,
fore vt ab Aragonijs, quæ promitterent, seruarentur.
Ferdinandus puer Regius summo cum honore, & singu-
E lari humanitate ab Hispano Duce susceptus, cum Regno
excedere, & paterna sequi maturaret consilia, è Bitunto
oppido non multo post Tarentum retrahitur, frustra que-
rens & interdum gemens, quod fallacijs inductus, & sub
fide Regia proditus custodiæ traderetur, & Consaluum
sibi, vt patri, fidem non seruasse receptorum immemorẽ
beneficiorum. sed verebatur Dux prudens Hispanus, ne
adolescens Friderici Patris consilio innixus ad Gallos Hi-
spanis infestos transiret, Aragoniorumq; animos in spem
recuperandi sui Regni erigere, & renouato bello ab Hi-
F spanis niteretur auertere. defendebat se Consaluus, si quæ
promiserat, non præstaret, id totum ex Regis voluntate
pendere, qui vti absens, ignarusq; earum rerum, ex iure-
consultorum responsis nulla Consalui sponsione obligari
posse censeretur. Nec multis inde mensibus adolescens re-
gius, (quod vehementer mœrorem eius auxit) in Hispa-
niam deductus est, vbi in libera honestaq; custodia pa-
ternæ simul fortunæ, & iniquæ suæ sortis casum æquo ani-
mo pateretur, vixitq; septuagenarius absq; liberis, sed

A cum vxore Germana Ludouici XII. Francorum Regis
ex sorore nepte, quæ ante fuerat vxor Ferdinandi Regis
Catholici moritur tandem Valentiæ cum ibi fungeretur
proregis magistratu. Multi ex Tarentinis militibus eũ
videre suspirantem, regnumq; suum non absq; lachrymis
saltem cernere exoptantem, deq; multis, quos erga se ob-
sequentes nouerat, interrogantem. Quo die Ferdinandus
in Hispaniam captiuus missus est, obsides Maremontius
& Ficatellus, qui Gryptalijs Consalui iussu, & in nauib.
quandoq; fuerant detenti, Tarentum rediere à ciuibus
B magno excepti applausu, quod fuisse scribunt Calendis
Martij anno secundo à quingentesimo & millesimo.

Orta est haud multò post inter Consaluum & Na-
murtium, hunc Gallici, illum Hispani exercitus ducẽ,
contentio magna de finibus regionum, & præcipuè de Ca-
pitinata, quæ Daunia est, & Basilicata Lucaniæ regione.
tentatum primò, vt tollerentur lites togatorum hominũ
& iureconsultorum arbitrio: mox insolentia, & libidine
militari res ad altercationem cruentissimam est dedu-
C cta. Historiam huiusmodi integram, quantacunq; fuit,
pluribus & elegantioribus verbis prosecutus est Paulus
Iouius in vita magni Consalui, nos inde ea collegimus, quæ
huc pertinere censuimus. Quum diu Consaluus con-
tra Namurtium in tota Apulia euagantem suis cohor-
tibus insisset, multisq; locis expulisset: exigua militibus
suis quiete recreatis Petrum Nauarrum cum sua Can-
tabrorum cohorte, Canusio Tarentum misit, ratus eam
vrbem ducendo bello, parandæq; demum victoriæ graue
momentum habituram, cui hostis ex propinquo vehemẽ-
D ter inhiaret, maximè valido fideliq; præsidio muniendã.
Namurtius enim Messapiam, Dauniam, Iapygiamq;
peruagatus, multa in Salentinis oppida in potestatem re-
degerat, & in his Lectium nobile oppidum, Lupiæ anti-
quitus dictum, præterea Calatanam antiquissimam
Thessalorum Coloniam, quæ hodie à Sancto Petro nomen
duxit, & Nardoum à Leucadia, Neritho, condentibus
Græcis dictum, item Rhudias Ennij poetæ natalibus ce-
lebres, quæ Rhodeiæ hodie vocantur: Oriam demum &
Mottulam. conuersisq; signis & Gallipoli ex itinere fru-
E stra tentato, Tarento copias admouerat, nihilq; se com-
mouente præsidio, & quiescentibus Tarentinis, Cupersa-
num adortus eius oppidi Regulum fidem mutare coëge-
rat. Postremo vrbem Castellanetum medio, sed obliquo
itinere inter Tarentum atq; Brundusium sitam, ea con-
ditione in fidem acceperat, vt præsidij causa duas Gal-
lorum turmas imponeret, quibus sese aduersus Hispa-
nos è Tarento sæpius erumpentes tuerentur. Sed fortè
euenit, vt Castellanetani Gallorum iniurijs exagitati cõ-
iurarent, quod nonnulli procacius quam Appulo-
F rum mos ferret, matronarum pudicitiam atten-
tassent: alij hospitum penuarijs copiis prodigè vte-
rentur: ac quidam hospites suos ægrè iniquis impe-
riis parentes temerè verberassent. itaque præsidium
intempesta nocte sopitum in hospitiis ad datam
tesseram est comprehensum, accitisque à Tarento
Hispanis vrbs tradita: ea tamen conditione, vt Gal-
li quanquam exuti armis & equis, quoad in tu-
tum peruenirent, inuiolati præstarentur. Namurtius

J-stinanter

festinanter Castellanetum noctu diuq; continuato itinere peruenit. Oppidani subito aduentu irati, repentinique hostis magnopere turbati, quod pauci in præsidio Hispani aderant, quod aduersus vim tormentorum imparati essent, & mulierum, puerorumq; planctus deliberantib. viris fortia consilia excuteret, ad id consiliũ decurrerunt, vt admissi sceleris pœnas pecunia redimerent, postquam nihil in corpora deseuissent. Sed dux iracundus, quum triplo maiorem pecuniam postularet, & nisi integram continuò persoluerent, cunctis extrema supplicia minaretur, id omnino importunè effecit, vt oppidani ad desperationem versi extructis introrsum tumultuariis munitionibus aliquot tormentorum ictus constanter sustinerent, subireq; murum scalis ausos prouolutis è corona trabibus, saxisq; ingentibus deterrerent. A tanto autem periculo liberat Castellanetanos Namurtius Geriona Rubosq; reuocatus. quò non multis post mensibus extincto Consaluus, qui ab illo Baruli fuerat obsessus, quò metu perculsus Petrum Nauarrum & Ludouicum Erreram propinquum suum cum ea manu, qua possent, Tarento coactus euocarat, Neapolim in ditionem recepit Hispanam, Caietaq; potitus Ludouico Errerae arcis vrbisq; custodiam ita tribuit, vt in eius locum Tarenti Petrus Nicossa succederet. Virtute igitur Consalui magni ducis Rex Catholicus Ferdinandus expulsis omnino Gallis, & prius Aragoniis, ipse Aragonius regnum acquisiuit Neapolitanum anno prædicto. 1503. decimoseptimo Calend. Iunii. sequenti anno, & tertio post, multa, quæ adhuc extant, Tarentinis concessit priuilegia, & ea præcipuè, quæ ad cochlearum nigrarum capturam in fossa, cui Arx maior imminet ex aperto mari, vrbs ex interclusio, cum magna ciuium commendatione, spectãt. Apposuimus verba laudationem continentia. Ferdinãdus & Helisabeth Dei gratia Rex & Regina &c. Etsi omnibus satis est clarum, nobis vero clarissimum est, qui eorum animos, nedum opera fidelissima inspeximus. quippe qui cum omnis ferè prouincia Apuliæ, & Calabriæ ad Gallos à dictis Catholicis Maiestatibus defecisset, non solum eadem ciuitas permansit in fide, sed etiam hostibus assiduè pugnando multa prælia confecit: propter quæ omnia multas impensas fecit, & damna multa perpessa est, atque eo pacto, vt aliquæ aliæ ciuitates idipsum facerent, exemplo & documento fuit. quare euenit, vt superatis tandem & profugatis Gallis multò celerius eandem prouinciam recuperauerimus, quam defecerunt: & propterea meritò inducimur, vt erga dictam vniuersitatem & homines eiusdem ciuitatis Tarenti, simus ad gratiam no solum prompti, verũetiam promptissimi.

Paterna Caroli origo semper christiana & potens, materna, quæ fuit & antiqua & Catholica coniugio adiecta, illum reddidit adeò potentem, nobilem, & pium, vt qui tot multis simul & sublimibus ornatus vixerit titulis, haud facilè alterum inuenias parem. Philippus Austrius Archidux, Maximiliano genitus Cæsare pater fuit Caroli, Mater Ioanna, quam Ferdinandus Hispaniarum Rex Catholicus ex Helisabetha Henrici sorore cum Ioanne Maximiliani eiusdem genero & Catherina suscepit. parentibus igitur adeò illustribus nascitur Carolus anno humanæ salutis 1500. quinto Calend. Martii, & illorum tanquam hæres legitimus multa illa possedit regna, quæ in instrumentis, indultis, edictis, decretis, honorificentissimè præscripta videntur. Cum vix vndecimum explesset annum patrem amisit adolescentem, qui 28. agens annum Burgas Hispaniæ oppidum se contulerat audita Helisabethæ socrus morte, cuius in regno Castiliæ hæres erat Ioanna eius vxor, qua ratione Ferdinandus, ita decernentibus Hispanis proceribus, inde decedens in regnum Aragoniæ, mox Neapolim venire statuit cum noua vxore germana Francorum Regis ex sorore nepte. Sed audiens Ioannam filiam obitu viri Philippi mente captam, rediit in Hispaniam, secum aduehens Consaluum magnum, quem nouarum rerum auctorem in regno Neapolitano non quidem inuenerat, sed suspicabatur, & per quinquennium curam filiæ Ioannæ & Caroli nepotis gessit. moritur Ferdinandus anno restitutæ salutis 1516. vndecimo Calendas Februarii, cum esset sexagenarius. quin aliis contendentibus superarat annũ, quem scalarẽ dicunt, sexagesimum tertium, & peruenerat ad sexagesimum quintum. instituit hæredem ex asse Ioannam filiam viduam & matrem Caroli, qui tunc annum agebat decimum sextum. Is vigesimo post à morte Ferdinandi aui sui mense contulit se in Hispaniam, annò 1517. decimotertio Calend. Octobris, vbi regia insignitus corona Rex ab omnibus salutatur, quamuis per aliquot annos commune haberet cum Ioanna matre regimen: sic enim in omnium scripturarum frontibus legebatur: Nos Ioanna & Carolus eius filius primogenitus: & sic contenderant Hispani quidam proceres, ne viua matre solus diceretur Rex. Eodem anno confirmarunt Tarentinis omnia priuilegia, quæ Ferdinandus Catholicus & noua concesserat, & vetera confirmarat. Maximiliano auo Imperatore vita defuncto, ob Ioannnam matrem, quæ fuerat Philippi vxor, non modo hæres successit Regnorum auitorum, sed etiam Imperialis Coronæ, designatus Christianorum Imperator Francfordiæ ab Imperii electorib. quamuis Franciscus Valesius Francorum Rex, non modo largitione ingenti illum oppugnaret, sed ea etiam potissimum ratione, quia cum Neapolitanus esset Rex, non poterat Imperiũ assumere: ita enim multo antè per Romanos Pontifices & Carolum Andegauensem fuerat sancitum. qua in re per Cardinalem Caietanum, summus pontifex Vrbanus Carolo aduersabatur. vicit tandem Caroli virtus, nolentib. Teutonicis electorib. vt Imperium in aliam à sua migraret gentem. Decimoquarto igitur Calendas quintileis anni 1520. fuit occidentalis Imperator electus annos natus vndeuiginti, cum esset in Hispania: & sequente anno mense Februarii eodem, quo natus est, die, accepit Aquisgrani Imperiale diadema ab Antistite Coloniensi magna cum pompa & festiuitate (quo eodem die & anno Solimanus Turca Imperator Constantinopolitanus Selimo patri mortuo succedens coronatus est) à Clemente septimo Bononiæ in Imperio confirmatur, cum trigesimum ageret annum. Non est animus omnes inuictissimi huius Cæsaris res gestas percurrere. hoc enim & ab aliis ante me elegantiore factum est stylo, & fortasse Plutarchus si viueret, id aggredi vereretur. Addam verba cuiusdam priuilegii, quod Tarentini habent ab hoc Cæsare inuicto, cum in regnẽ

Neapolitano Proregia auctoritate fungeretur Philippus Cialonius, 1528. Philippus de Cialon Orangæ Princeps, Cæsareæ Maiestatis Capitaneus Generalis in Italia, & in præsenti regno Vicerex, & locum tenens generalis, vniuersis & singulis præsentium seriem inspecturis tàm præsentibus, quā futuris. Si cui vniuersitati huius regni pro eius seruitiis, constantia, & fidelitate, reddenda est remuneratio, est profectò vniuersitati & hominibus magnificæ & fidelissimæ ciuitatis Tarenti, quę pro seruanda erga Cæsaream & Catholi- B cam Maiestatem fide, præsertim in obsidione, passa fuit à militibus exercitus ligæ inimicæ Cæsareæ Maiestatis inuasoribus huius regni vastationes omnium agrorum, & alia maxima damna, & incommoda firmissimo animo perpessa est, ob quam rem decet reddere nos erga ipsos liberales ad gratias, & circa præsertim eorum petitiones beneficos ostendere nomine præfatarum Cæs. Maiest. &c. *Hæc adieci, vt ex Carolo Cæsare sicut & ex alijs superioribus, Tarentinorum innotesceret fides erga Reges suos, sicut & erga Philippum eius filium, cuius rei & ipse est testis, hodie seruat, de quo restabat dicendum (sed alijs tantum onus seruetur) simul & vt annum huius in Carolum fœderis ostenderem fuisse superiorem à priuilegio concesso nempe 1527.*

LIBER VIII.

De Tarentina Ecclesia, & de aduentu Principis Apostolorum. & Marci Euangelistę Tarentum. Cap. I.

TArentinam Ecclesiam Romanæ æquæuam ostendimus in præfatione: id autem ita se habere, in hoc, & alijs post ipsum, capite animaduerti certissime potest. Petrus igitur, qui Simon antea vocabatur, natione Galilæus, vico Bethsaida, Andreæ germanus, Bar Iona, id est, Ioannis vel Ionæ filius, à Christo Saluatore nostro post suam resurrectionem institutus Vicarius, Apostolici collegii princeps, summus Ecclesiæ pastor & Pontifex vsq; ad quintum illius, vbi ad patrem conscendit, annum, multas fundauit Euangelij prædicatione Ecclesias, Ponti videlicet, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, & Bithyniæ. Antiochenam exinde ad summa euexit fastigia, ibique cum erexisset Cathedram sedit annos septem. Quadragesimo autem quinto Domini nostri anno, & Claudij Tyberij Cæsaris secundo, cum Romam eo consilio proficisci decreuisset, vt Simonis cuiusdam magi, cuius antea Hierosolymis nequissimas detexerat fallacias, errores quamplurimos refelleret, sicuti scriptores multi fidissimè testantur, Clemens inprimis, qui illi quarto in Ecclesiæ regimine successit loco, cum Marco eius discipulo, & interprete, quem

A *ipse Canonica sua epistola filium appellat, nauem conscendit, cumque dies multos ex Asia ad Europam nauigasset, vi ventorum aduersa ab incœpto, quò intenderat, itinere, deflectens, sinum, quem Tarentinum vocari tot auctoribus præmonstrauimus, intrauit. visitur hodie ad XII. mill. passuum, ab Acra Iapygia versus Tarentum, vetustissimum templum diuo ipsi Petro dicatum, quem locum primum in Italia attigisse creditur, ibiq; (vt aiunt) rem diuinam fecit. vt omittam multa in toto ipso regno, non modo in* B *nostra hac regione sacella atq; oppida, quæ Sancti Petri nomine insignita singulari deuotione frequentātur. illudq; præcipuum & populo olim Græco habitatum, vbi commorari princeps Tarentinus consueuerat, S. Petrus Galatina. Ad insulas igitur cum socijs, & nautis expositus, inde vrbem prospiciens, quam à multis habitatam perceperat, existimauit Christi virtute huc se deuectum. flexit igitur Apostolus gratias Deo acturus de more ad orationem genua: lapis serui Dei pondere pressus, ita mollis redditus, ac si cereus esset, recepit sanctorū* C *genuum vestigia: locus inde Apogonia, vt in Gargano monte ad Ecclesiam Michaelis Archangeli ob signa vestigiorum est appellatus: vulgus hodie piscatorum diuum appellat Petrum Veteranum in illo maioris insulæ eminentiore loco, vnde prospectare consueuerunt inimici parata, ne ibi commorantes præda fierent, Venetūm præcipuè, quibus Adriatici maris vsque ad prædictum sinum cura est. Audiui à multis maiorum traditione, dicentibus lapidem illum ita Apostoli genibus concauatum à Venetis* D *nautis ablatum, Venetiasque asportatum, vbi beatus Marcus ingenti omnium veneratione colitur. Crebrescentibus deinde Austris, cum discedere, quò incœptum absolueret iter, inde nequiret, à Spiritu Sancto admonitus portum ingreditur Vrbis, ænea catena à turri Turrunda ad vrbis ipsius muros distenta clausum, intimumque cum comite breui cymba nauigans mare ad littus tandem deuenit. Erat tunc diei hora ferè tertia, quo tempore ciues, qui in aquis obuersantur, hinc atque illinc prope littus* E *erant frequentes. Cognita per eos via ad puteum accedit, prope quem Solis ingens astabat simulacrum: effundere ad illud preces nescio quas cogebantur, qui haurire aquam, vel bibere optarent. & dum beatissimus clauiger potum ab ijs peteret, qui tunc ferè haurirent, responsum huiusmodi accepit: Adora, & bibe: ad quæ Apostolus, nos Hierosolymitani sumus, & hoc signum in nomine Dei nostri, qui solus verus est Deus, facimus, siue manducamus, siue bibimus. & facto crucis signo aquam potauit. Obstupescunt* F *omnes, tali quod ignorarant, perspecto signo. & iterum Apostolo repetunt puteum illum esse Dei Solis, nullique antehac licuisse bibere, nisi adorasset. At ille rursus: Puteus Ioannis Baptistæ, qui Iordanis fluenta exhausit, saluator omnium est homo* CHRISTVS IESVS. *quibus dictis facto iterum crucis signo recessit, plenos relinquens omnes admirationis ac stuporis, cum viderint nouo illi manus dexteræ motui eam fuisse vim, vt idolum ad terram deiecerit, deiectumque confregerit. Erat statua*

statua illa tanta magnitudinis, vt inter Colossos recenseretur, quæ turribus essent pares. opus fuit Lysippi cubitorum quadraginta. Sed illud in ea mirum, quod cum manu esset mobilis, ea erat libramenti ratio, nullis conuellebatur procellis. artifex id prouidit cum modico interuallo Columnam apposuisset, vnde maximè flatum frangi opus erat. Itaque propter magnitudinem difficultatemque moliendi non attigit eam Fabius Verrucosus, cum Herculem, quem in Capitolio statuit, inde transferret. Ingressus iterum scapham Petrus per eundem sinum interim nauigauit, cumq; in Reguli ipsius vrbis pomœrium descendisset, rogauit horti cultorem, vt aliquantisper, dum æstiuus deferuesceret ignis, ibi se vnà cum suis quiescere pateretur. Erat ibi tum pomarij custos Amasianus quidam pauperculus, vsq; adeò incuruus, vt nullo modo cœlum suspicere miserrimus valeret. petijt ab eo Petrus, quod nomen loco illi esset, respondit, Ceruaricium ab omnibus appellari, dictum ante hac ad fontanas, remq; huiusmodi exposuit. Regulus noster Eucadius cum forte in venatione, quo exercitationis genere nimium oblectatur, ceruam hic lancea transfixisset, inde non multò post ingentem inter fruteta visum Ericium occidit, & ex Cerua, & Ericio nomen loco imponi mandauit Ceruaricium. intuens Apostolus quantopere homo ille iam inde à pueritia sua infelicissimus, dum loqueretur, laboraret, vt de facie eum internosceret, & miseratione motus, vtq; initium prædicationi, illiusq; populi conuersioni daret, Marco dixit, fili dilecte erige hominem: suam tunc Marcus extendens manum apprehendit illum, prophetaq; verbis piè prolatis, Dominus soluit compeditos, Dominus illuminat cæcos, Dominus erigit elisos, Dominus diligit iustos, illum eleuauit. Et homo ille fortunatissimus auctoribus iisdem baptizatus tam breui temporis curriculo, & corporis & animæ salutem fuit consecutus. Ante solis occasum, qui prope aderat, ratem denuò ingressus ad eam Vrbis partem venit, vbi porta maior dicebatur. Cœpit ibi inter Vrbem, & arcem antiquissimā de ingenti marmore, ante Apostoli ipsius sacram ædem ad vsque nostra tempora seruato, verbum Dei prædicare astantibus præcipuè illis, in quorum conspectu Solis statua deciderat: & in hoc salutifero nec dum satis commendato opere, plures consumpsit dies: multi, qui audierunt, crediderunt in Dominum Iesum, eiusdemq; Apostoli manu sunt omnes baptismate sacratissimo initiati. Prospiciens demum fore, vt posthac vniuersus populus, qui frequens erat, & pronus ad pietatis cultum, in Iesum Christum crederet, Rhegium vetustissimum Calabriæ oppidum commeaturus, reliquit ibi Marcum. is multos in prædicatione menses expēdit, & nullus illucescebat dies, quo Tarentini illi veteres cum accolis omnibus ad fidem non aduolarent. Accidit vt Eucadij filia principis à Dæmonio vexaretur, & Marcum prædicantem audiens clamabat, quid mihi, & tibi serue Dei Marce? cur me ante tempus, vt magister tuus, tam sæue conaris incendio afficere? increpuit eam Euangelista, vixq; Dæmoni præcepit vt abiret, & protinus ille aufugit, audiens præcipuè illa Catechismi verba: exi ab ea immunde spiritus, exi & da locum Spiritui sancto paracleto. puella igitur hoc modo liberata, pater eius Eucadius Tarentinorum regulus cum reliquo credens populo in nomine domini nostri Iesu Christi baptizatur, cunctis idolorum fanis, quæ tunc plurima erant dirutis, & ad memoriam sanctorum denuò Apostolorū, ipsius inprimis Dei genitricis semperq; virginis Mariæ à posteris erectis. An autem illa fuerint, quorum vnum in portu iuxta litus Deiparæ matri, alterum principi Apostolorum intra Vrbem & arcem, tertium in acta parui maris beato Marco nuncupabantur, haud facilè conijci potest, cum ipsa vrbis forma fuerit immutata. His omnibus ea, quæ dictum est, ratione peractis, & omnibus iam in fide confirmatis, beatus Marcus ad præceptorem suum Petrum, qui Rhegij commorabatur, transiturus, ne sine pastore oues tenerrimæ aberrarēt, Amasianum, quem ante ad hoc ritè instruxerat, Episcopum destinauit: at ipse Apostolo adhærens cum eo Romam versus iter direxit. Hæc ita scripta sunt, veluti patrum nostrorum traditione percepta, & manuscripti etiam cuiusdam codicis lectione, quem Tarentini Clerici pro officio diui Cataldi in choro asseruabant. mutata sunt tamen nonnulla, & stylus ipse in meliorem à nobis redactus Laurentij Surij imitatione. Illud autem non prætereundum censui, Marcum Euangelistam, priusquam Rhegij Petrum conuenisset, Sybarim diuertisse à Crotoniatis olim Vrbem dirutam, & quæ aliquando Argentina, atq; Mendonica Ciuitas est appellata, non Sybarim tamen litoralem, sed cuius reliquiæ in montis vertice erant, vbi hodie vrbs apparet, cui ab ipso Euangelista ob prædicationis beneficium Sanctus Marcus nomen est: sicut à Gulielmo Sirleto S.R. Ecclesiæ Cardinali & Bibliothecario, olim illius vrbis Episcopo salutis nostræ anno millesimo quingentesimo sexto & sexagesimo se audisse mihi retulit Consaluus Ioannes Hieronymus Gonzaga Calaber, V.I. Doctor, vir apprimè nobilis, & fide dignus. Alterum esset dicendum de aduentu beati Petri Neapolim Campaniæ vrbem præclarissimam & totius Regni nostri caput, de conuersione populi Neapolitani per illum ad fidem, de sancta Candida, quæ prima illi eò venienti occurrit, de sancto Asprene, qui ab ipso Apostolo infirmitate curatus, & deinde baptizatus, eiusdem ciuitatis Episcopus ordinatus fuit, deq; Basilica, cui nomen est Sanctus Petrus ad Aram, vbi sacrificium Deo obtulit idem Christi vicarius, & vbi degunt religiosi illi viri, qui Canonici Regulares dicti sub diuo Augustino militant. Sed hæc omnia ab alijs pluribus, & elegantiore dicendi forma scripta sunt, & præcipuè à Paulo Regio Vici Equensis Episcopo.

De Beato Cataldo Cap. II.

Beatus Cataldus ex partib. Hiberniæ, quæ suis & ipsa gloriatur in domino, & lætatur sanctis, oppido Numeniæ Catando, patre Eucho, matre Athena, honestis quidem inter ciues natus, quantæ futurus esset sanctitatis, quantisq; & quot miraculis Dei omnipotentis virtute, corruscus, iam inde à natiuitate præmonstratum est. Vir quidam eximiæ virtutis Christianæ, & maiestati diuinæ amicus, cui vaticinij munus ob suam gloriam fuerat dilargitus, Dichus nomine, stellæ cuiusdam ductu, non ex illis quæ in firmamento fixæ nusquam mouentur, sed ad vaticinium istud declarandum mirabiliter exortæ, domum nascituri infantis peruenit, & cum occlusas prospexisset fores, illas mendicantium more feriens aperire sibi ob eleemosinam petijt: intus Athena pulsanti respondit, sola sum, partu laboro, aperire tibi vel cuiquam nequeo. Scias mulier, foris ille prædixit, nascetur tibi filius coram domino magnus, illiq; gratissimus, quibus dictis abijt nusquam deinde visus. postero autem die natus puerulus decidens tenello capite saxum impegit durissimũ, quod non modo illæsum erexit, sed tanquam si in mollissimam incidisset materiam concauum lapidẽ reliquit. Eadem hora mater dolore partus, quæ mulierculárum miseria est, expirauit: infantulus non obstetricis, neq; alicuius alterius ope adiutus præter diuinam, surrexit, ac parentem exanguem tenellis brachiolis complexus suo illam osculo, Dei gratia ad vitam reuocauit. lapis, vbi nascens caput admouerat, sub dio aliquando positus, & in partem concauam aquam excipiens: pristinæ omnes restituebat sanitati, quicumq; ægrotantium aquam inde ad potum deuotissimè haurirent. nomen nomen illi in fontis lauacro imponendum iusserunt parentes, Cataldus, cuius desinentiæ nomina quamplurima in ea insula esse solent, vt Mogaldus, Donaldus, Osaldus, & Helbaldus, Haraldus, Arcibaldus.

Crescebat puer non minus sapientia & eruditione, quàm pietate erga Deum, & proximum, percelebreque Cataldi nomen inter Francigenas, Anglicos, Theutonicos, Scotiosq; magno cum honore diuulgabatur. Parentibus inde orbatus, ad sacerdotalem promotus ordinem suos excitat ciues, vt in honorem beatæ semperq; virginis ac matris Dei ædem sacram erigerent. ipse inprimis & vehementior alijs tanto operi occupabatur: & dum fabricæ esset intentus, ecce quidam nobilis vir filij vnici cadauer nuperrimè defuncti multis ad eum lachrymis adducit, rogans, vt ad vitam senectutis miseratus suæ reuocaret. restituit adolescentem gloriosus Christi athleta ad vitam, sed facta prius oratione, non immemor verbi illius, quod Apostolis assertor humani generis promiserat: Quodcunq; petieritis à patre in nomine meo dabit vobis. Præcucurrerat pater, quum nondum sanctum confessorem conuenisset, ad fossam, quam diximus nascentis infantis capite saxo impressam, & frustra miser præcucurrerat, quod eam, vt antea, cœlesti rore plenam non reperisset. Fama tanti miraculi totam subito replet & vrbem, & paulo post prouinciam. Credentes in fide confirmantur, qui fideles nondum erant, ad fidem inuitantur.

Non longe post militis cuiusdam filius moritur: eius cadauer à patre ad amicum Dei Cataldum in feretro ef-
A *fertur: rogat gemebundus vt & se consolari non dignaretur in mortuo filio, nam & ipse æquè miser erat, atque ille, cuius antè filium suscitauerat. recusat aliquantulum sanctus, seq; id efficere cum Deus ipse non sit, nullo modo posse asseuerat: volebat præterea & patris constantiam periclitari. nam & hoc in Euangelio legerat, Saluatorem aliquando factitasse. Instat pater, & lachrymis & precibus filio vitam deprecari. Attendebat interim Ecclesiæ operi sanctus, qui dum terram effoderet, dumq; casu terram super mortui adolescentuli corpus a-*
B *spergeret, continuo ille sic tactus viuus è feretro desilijt, sanctumq; veneratus patris ingemiscentis pependit amplexibus. Pergit inde qui viuum filium miles receperat ad Regem, & quantum sui misertus fuerit Deus, quantumq; Beati viri Cataldi intercessione beneficij sibi contulerit, ordine exponit. Incredulus ille magicis omnia censet artibus adscribenda, & vt è suo sanctum eijceret, deturbaretq; regno, quãta admodum celeritate nauigauit. Vbi ad locum venit, comprehendi sine mora Cataldum iubet, comprehensumq; apparitoribus tradit in vinculis*
C *custodiendum in crastinum ad exilium missurus. Nocte, quæ nefandi consilij diem subsequitur, ab Angelis per visum terrore magno perculsus ab ijs audit, quod statim moreretur, nisi à proposito malo cessaret. Excussus somno Rex suspirat sæpius, vt qui melancholia percitus: quid sibi hæc velint suspiria, suscitatur Regina Regi sibiq; timens? reuelat ille visum: at illa consulit, quæ essent, vt ab imminente discrimine liberarentur, facienda. Eadem nocte dux quidam sceleris consiliarius moritur. id Rex audiens, Deiq; vltionem pertimescens, sanctum non mo-*
D *do è carcere educi liberariq; mandat, sed & ab illo veniam gemebundus petit, tum sibi, quàm suis omnibus. mox defuncti ducis prouinciam Ecclesiæ, quæ etiam tunc erigebatur, cuiq; Cataldus construendæ præerat, in perpetuum concessit. Erat dux ille Meltridis Dominus. Sanctus igitur acceptam prouinciam in duodecim Episcopatus distribuit, & suum Episcopium Archiepiscopatum faciens Rachau Archiepiscopus fuit dictus. cumq; Rachaensi Ecclesiæ multos præfuisset annos, & verbo & exemplo nunquam destitit alios ad fidem trahere, alios iam*
E *tractos confirmare.*

Hæc vbi tam fœliciter ad honorem omnipotentis Dei, & eius Ecclesiæ expansionem, sibi successisse animaduertit, diuina motus inspiratione sepulcrum domini salutiferũ, vbi pro omnium salute triduum iam quieuerat, visere disposuit, locaq; omnia perlustrare, siq; fieri posset, quantum in se esset stratus lingere, lachrymisq; perfundere, vbi steterunt sanctissimi, & nunquam fatigati pedes eius,
F *Conducta naui sub peregrini habitu viam ingreditur. peruenit tandem Hierosolymam, continuò sepulcrum dominicum, cuius visendi desiderio flagrabat, magna deuotione nudis pedibus introiuit, illudq; labijs & cordis, & oris, quanta potuit humilitate tremens, & ingemescens exosculatus immensas humani generis Redemptori gratias egit, quod dignatus esset sibi seruo suo concedere, vt attingere valeret monumentum illud vsq; adeò suauissimum, vnde morte surrexerat deuicta: atq; idipsum fecit de sanctissimis locis illis, quæ à sacratissima virgine olim frequentabantur, dum viueret.*

Quibus

Quibus ita deuotè pieq; obsolutis, vitam, ea in regione statuit degere eremiticam, quod tamen propositũ honestissimum voluntati diuinæ commendârat. & quũ interea nihil iuxta cordis sui desiderium obtingere cerneret, orationi assiduæ, quã & lachrymis condire assueuerat, intento, vt quid Deo de se placeret, cognosceret, apparuit illi Dominus noster Iesus Christus, & inter cætera, quæ ad eius solatium locutus est, illud in primis præcepit, vt ab eremitica desistens deliberatione se ad eam Italiæ partem transferret vbi ciuitas est, quod Tarentũ appellatur: ibi enim rudem olim idolisq; deditum populum per Petrum Apostolum & Marcum eius discipulum ad fidem suam conuersum inueniret, quem ad idolorum cultum prædicantium inopia reuersum ipse denuò ad fidem reuocaret. Hoc domini præceptum alacriter audiens cum multis nauem inscendit Italiam versus nauigaturis. inter nauigandum autem diuino repletus Spiritu tempestatem prædicit, cuius quidem instantis periculi quia signum nautæ non videbant vllum, fidem illi non adhibuerunt. Sed vix post sancti viri prædictionem dimidiæ horæ ferè spacium transierat, exoritur tempestas, cui antehac similem nautæ haud prospexerant: rudens crassior, quo velum in sublimem arborem eleuatur, vi tempestatis effringitur. Vnus ex nautis adolescentior, & cæteris agilior malum conscendit, vt rudentis partes disiunctas connecteret, ventorum procellosa rabies illum infelicem ea vi deiecit, vt statim collisus vitam cum omnium dolore perdiderit. Qui in naui erant, vt mox morituri Deo quisq; suo lachrymis effusis supplicare, vota proponere, nonnulli inter huiusmodi afflictiones recordati, quòd vir ille, quem Deo cœlesti & immortali adeò carum prius non cognouerant, naufragium prædixerat, prouoluti illius pedibus humiliter obsecrare, obtestarique: Homo Dei, dicentes, qui talem cœlesti afflatus Spiritu imminere nobis tempestatem prospexisti, qualem alias non sumus experti, exorare, quæsumus, ne graueris, Deum, vt tuis placatus precibus nos de vehementi periculo misericorditer eripiat. Confessor sanctus, vt qui pietate redundabat, ad orationis præsidium confugit, qua nondum finita, cessant venti, sedatur mare, & magna inde sequitur exoptataque serenitas. Neque tamen sanctus ab oratione cessat, donec iuuenem è malo delapsum confractumq; non vitæ restituat, cõsolidetque. Dant iterũ nautæ vela ventis, & nullo negotio Hydrũtũ perueniunt, vbi sanctũ exponunt, & gratias illi agẽtes ob tot in vndis officia præstita, eius ad Deum deprecationibus se commendant.

Dum sanctus Tarentum pergeret iuxta Fellinum (oppiduli nomen est) occurrit illi puella, quæ surda & muta pecudes ad pastum fortè agebat: eam cum fuisset bis & ter perperam allocutus, & cognoscens tandem misellæ defectum, præcipio (inquit) tibi in nomine domini Iesu Christi, vt absq; mora mihi respondeas: & statim illa recipiens cum auditu loquelam, eum ad suos domum deduxit, omnibusq; diuulgauit miraculum, quod vir sanctus diuina in ea fuerat virtute operatus, ibiq; ab incolis honorificè exceptus cum illis, quos omnes sacro abluit fonte, aliquot dies commoratus est. Cum verò Tarentũ introiret, vidit antè ianuam pauperculum quendam à natiuitate cæcum: eum beatus Cataldus ita alloquitur: A Cuius religionis & fidei sunt homines istius ciuitatis? Cæcus respondit, patres nostri omnes fuerunt Christiani, nũc autem omnes quotquot videbis, præter paucos, Ethnici. Tu verò fili (inquit) Christianus es, an Ethnicus? respondit cæcus, Vtinam aliquis me ad fidem Iesu Christi docendo adduxisset, iam diu Episcopo, qui nos instrueret, destituti sumus. Si ex toto corde, subdit sanctus, credideris in sanctam atq; indiuiduam Trinitatem, Patrẽ, Filium, & Spiritum sanctum, & in eius nomine fueris baptizatus promitto tibi salutem animæ, & lumen, quod B exoptas, oculorum. Credo, inquit ille, domine omnia esse, sicut dicis. Tunc beatus confessor suis hauriens manibus aquam illum baptizauit, & statim eius oculi aperti sunt. Qui videns iam quæ prius ignorauerat, clamare cœpit iis, qui non longè distabant, Venite & videte hominem Dei sanctum, qui me, in eius nomine aquam super caput effundens, illuminauit. ad eius vocem factus est populorũ multus concursus Deum collaudantiũ atq; dicentium, nunquam se tale quid alias perspexisse (audiuisse tamẽ) vt cæcus a natiuitate cerneret. Erat annus domini C centesimus & sexagesimus sextus quando diuus Cataldus Tarentum ingressus est. Sedem Petri tenebat tunc Anicetus Syrus, qui sedit annos nouem a sexagesimo tertio vsq; ad septuagesimum tertium post centesimum a Christo nato, martyr in quarta Ecclesiæ persecutione, Imperatoribus M. Antonino Vero, & L. Aurelio Commodo. Sunt qui contendant diui Cataldi comites fuisse Euperpium, qui postmodum fuit appellatus Leutius Brundusinorum Episcopus, & Barsonuphrium, qui colitur ab Vritanis, qua de re aliter legitur. Corpus D scilicet diui Barsonuphij ex remotissimis Palestinæ partibus ad superi maris vicina delatũ litora, ad Theodosium virum alioqui sanctissimum Vritanorum pontificẽ ab hominibus illis, ad quos id erat expositũ, vel qui antea seruandũ acceperat, fuisse adductũ: quæ posteriora tẽpora designare videntur, diuũ verò Leutiũ multi tradũt fuisse Alexandrinũ. Est & alia opinio, quæ dicitur reperta Iacobo Antonio Ferrario Lupiensium historia, quã nondum edidit, Austrum sanctũ scilicet Catalaũ ad Iapygiam venisse, qui & comitẽ habuit germanum fratrẽ E nomine Donatium primum Lupiensium Episcopum, & per quatuordecim annos vitam cum illo eremiticã elegisse propè oppidũ, quod ab ipso sancto nomẽ accepit, hodieq; adhuc extat sanctus Cataldus ad decẽ millia passuum ab Hydrunte remotum. Hunc igitur tantũ patronum maiores nostri, & viderunt, & amplexi veneratique sunt, gratias in dies Deo agentes, quod sua sola gratia & largitate non eorum meritis dignatus sit hanc Vrbem sub beati Cataldi patrocinio apud se esse, vt sexcentas, quæ in toto orbe terrarũ sunt in Christiana Repub. amplissimæ, F quamlibet diuorum suorum, tutelariumque custodum præsidio fulciri. Venetias Marci, Perusiũ Herculani, Assisiũ Francisci, Matthæi Salernum, Andreæ Amalphiam, Bartholomæi Beneuentũ, Galleciam Iacobi: Massiliã Magdalenæ, Ambrosij Mediolanũ, Nicolai Bariũ, Brundisiũ Leutij, aliasq; aliorum ne catalogum conficere tot recensendis videar. Voluit enim Deus ipse sanctos suos inter se & homines post Christum eius filium, qui princeps & caput omnium est, esse mediatores, vt vota illorum, quæ criminum mole in altum aduolare ne-

A quirent-veluti quibusdam aliis sanctorum videlicet intercessionibus leuarentur in cœlum.

Scriptura nulla extat, qua dignoscere possemus, quot annos cum Tarentinis suis vitam duxerit beatus Cataldus: legitur autem in eius vita, vnde hæc excerpsimus, quæ ante Romanum officium restitutum in choro à clericis legebatur, quod hic sanctus dum sui dissolutionem corporis imminere sentiret, conuocatis ad se vrbis optimatibus, quos in fide quam prædicauerat, constantiores cognorat. & erga Deum magis deuotos, clericisq; omnibus ad hæc ferè verba locutus sit: B Fratres & filioli mei dilectissimi, scire debetis aduersus fidem Catholicã permagnam ab hæreticis, & inimicis crucis Christi non multò post insurrecturam persecutionem: nauem Petri magnis fluctibus actum iri: vos autem, qui spirituales estis, confirmate, vbi ego ad dominum pertransiero, confirmate (inquam) populum, illumq; docere, admonere, corrigere, ne cessetis, vt in fide domini nostri Iesu Christi, quam eis tot laboribus ac vigilijs prædicaui, firmi sint & constantes, ab illa nunquam recedant, nunquam distrahantur, C siue præmia promittantur, siue pœnæ acerbissimæ ante oculos proponantur. ad hanc enim Græcæ regionis vrbem percelebrem non casu, sed dominico iussu profectus sum, iam inde à Palæstina, quò me religionis ac pietatis ergo cõtuleram à Britannis toto orbe diuisis. Etenim cum Hierosolymis agerem, apparuit mihi dominus noster Iesus Christus, iussitq; vt haud mora istuc ad vos & vestros omnes me conferrem sanctum eius Euangelium & fidem concionaturus, & cordibus omnium impressurus, vbi cẽtum & viginti quatuor annis antè B. Apostolorum princeps Petrus, & eius in domino filius, & in rebus Christi D gestis discipulus Marcus prædicauerant. Vos præterea rogatos etiam atq; etiam velim, vt corpus meum in maiore nostra æde reponendum curetis, & in cellula, quæ sancti Ioannis in Galilæa dicitur, ipsumq; sub terra quã diligentissimè recondatis. His ita dictis, & mox expletis in eo cunctis sacris ministerijs, quæ circa ab hoc sæculo commigrantes à fidelioribus fieri consueuêre, sanctissima illa anima corpore soluta in æternæ claritatis gaudijs Angelorum manibus fuit collocata: ipsa etiam obitus hora E campanæ quotquot erant in vrbis Ecclesijs pulsari angelicis non humanis ictibus cœperunt. At vbi sancti viri corpus intra Ecclesiam domo deductum est, vt circa illud clerici de more funerali, exequiasq; persoluerent, cõfluxit eò innumerabilis vtriusq; sexus frequentia cum ingenti affectorum ægritudinibus multitudine, qui vbi primum venerabile illud corpus tangerent pristinæ reddebantur sanitati. Celebratis tandem ritè honorificeque parentalibus, tàm clerici, quam ciues pij, habito super hoc concilio, sepulcrum, quod adhuc extat, marmoreum, F miræ (vt tempora illa erant) pulchritudinis extruxerũt. ibiq; corpus illud odore fragrans nimio ob sanctitatem magno deuotionis affectu reponentes, ipsum sub terra, vt moriens mandauerat, posuerunt. Ex aduentu igitur, & prædicatione huius gloriosissimi confessoris extiterunt Tarentini semper religiosissimi, vitam viuentes Christianam, Deorum cultu gentilium, qui pro statu temporum illo miserabili, magno studio (vt dictum est) à veteribus statis ceremonijs obseruabatur, penitus deleto. Qui vero, diuo Cataldo in sinum Abrahæ, hoc est, in Paradisum recepto, secuti sunt Episcopi Tarentinæ Ecclæsiæ præsides, non s tis liquet vsq; ad annum humanæ salutis XCI. supra D. S. Gregorio Pontifice Maximo, cuius dignitas extensa est, vsq; ad quartum & sexcentesimum. hoc autem fuit, vel quia scripturæ ipsæ cõbustæ sunt, vel quia nullæ fuerunt ante hoc tempus: quoniam qui à Paganis reperiebantur Christiani, aut verberibus afficiebantur, aut gladijs, varijsq; tormentorum generibus occidebantur. Visum tamen est prius aliqua alia de hoc sancto referre, mox subiungam Episcoporum seriem, qui à præscripto tempore colligi ad nostrum vsq; potuerunt. illud verò non prætermittendum duxi, ab hoc diuo per totam Italiam, nedum Iapygiam, atq; Apuliam multa oppida appellata, multasq; parœcias: quid quod & Venetijs, & in Vmbria, & in Sicilia hoc nomen percelebre sit? Ab Lati faucibus p m. 3. (inquit Thomas Fazelius lib. 7. prioris Decadis) sancti Cataldi Turris specula ab ædicula eiusdem nominis appellationem habens, occurrit: & iuxta fluuii Diui eiusdem titulo inscripti ostium. De nomine huius sancti, deq; eius apud Deum loco honorificentissimo scribit in secunda parte de origine Franciscanæ religionis frater Franciscus Gonzaga generalis Minoritarum minister, nunc in Episcoporum cœtu aggregatus, his quidem verbis: Cum tempore vniuersalis contagiosæque cuiusdam pestis, quæ adeò vniuersam Italiam peruagata est, vt nihil intactum reliquerit, Coraltino cuidam, simplicique homini Quirico Tranbotto, reuelatum diuinitus esset, vt si Coraltum Apuliæ oppidum à grassante lue liberari cuperet, Ecclesiam diuo Cataldo sacrandam eo ipso loco, in quo siqi bos sequenti luce sub curru occumberet, communibus sumptibus, nulla interposita mora, ædificandam curaret. Quod cum ille Coraltinis prædixisset, alligatusque ad currum bos sequenti mane mortuus corruisset, ex tempore sacra ędes tum ex publicis, tum quoque ex priuatis eorum facultatibus in honorem sancti Cataldi eodem prorsus in loco constructa extitit. Quam tamen cum solemniore obsequio cultam affectarent, omnibus suis numeris absolutam Patribus Minoritis, qui Obseruantini dicuntur, quorum duodecim ibi commorantur, post XXIII annum ab eius erectione anno scilicet dominicæ incarnationis 1506. ex Apostolica Iulii secundi summi Pontificis auctoritate inhabitandam contulerunt.

Quomodo fuerit inuentum corpus beati Cataldi, de eius translatione, & de linguæ inuentione. Cap. III.

POst multos annos Drogonius Pontifex in hac prouincia maximus, Tarentinæ (inquam) Ecclesiæ Archiepiscopus, vir apprimè religiosus Dei cultui anhelans tota animi propensione diuinitus inspiratus maiorem Tarentinam Basilicam vetustate consumptam constituit funditus diruere, & nouam augustiorem erigere, quæ ornatu, & magnitudine veterem superaret. placet omnibus tam laudabile consilium: inchoatur ergo opus, & inter multos, qui ibi opifices erant, vir quidam vitæ sanè optimæ, quem Deus ad tantum detegendum thesaurum parauer-

parauerat, fundamentum effodiens, attigit sepulcrum quoddam marmoreum, vnde mira odoris fragrantia emanabat. Vocatus pontifex ad miram suauitatem percipiendam properans adest, & monumentum cœpit animo concipere, & à reliquiis, quæ ibi erant recondita, odorem illum tam suauem prodire. Clerus currit, populus properat, cum vocibus, tum odoris fragrantia accersiti. Aperit præsul tumbam, videt sanctas reliquias ebore (vt aiunt) antiquo rubicundiores. Crucem præterea adinuenit auream sancti ipsius nomen C. T. Latinis duab. literis significantem. indicitur pro gratiarum actione supplicatio, cerei, lampadesq; accenduntur, diuersiq; generis cõcremantur aromata: quæ tamen de reliquiis prodiens suauitas non minus superare sentiebatur, ac minora lumina Solis splendor hebetat. Pontifex interim suis ipse manibus preciosum reliquiarum thesaurũ colligit, quarum magna pars thecis hodie argenteis condita spectantur. Brachium præcipue sancti ipsius dexterum, tibia, calnaria, ossa quamplurima, dentes, & quæ stuporem cernentibus affert integra lingua, cuius inuentio, quia suã habet historiam, ab ea nunc supersedendum videtur. Monumentum Marmoreum funibus, rudentibusq; extrahitur, & in sacello, quod à brachio ipsius sancti nomen habuit, magna cum reuerentia reconditur.

Translationem deinde reliquiarum ita fuisse tradũt. Giraldus Archiepiscopus anno à dominica incarnatione centesimo primo & quinquagesimo post millesimum, quando Romanæ sedis clauũ tenebat Eugenius III. Pisanus, Imperatore Corrado Tertio, & Regnum Neapolitanum regente Rogerio cum Gulielmo filio, deuotione in sanctum admirabili accensus, cœlesti plenus spiritu loco decreuit preciosiore confessoris reliquias recondere. Expertus inuenitur Argentarius, qui arcam conflaret, totam q; argenteam, vbi sculptæ forent imagines permultæ, Saluatoris nostri videlicet, gloriosæ semperq; virginis Mariæ, sanctorum duodecim Apostolorum, cum Angelis quamplurimis, operiq; sic fabrè facto adhibita est porti-uncula ligni salutiferæ crucis auro circuntecta, & lapidibus admodum preciosis. Diem pontifex Giraldus translationis indicit suffraganeorum Episcoporum consilio, apertoq; prius marmoreo monumento, quod Rainaldus item pontifex longo ante tempore sub maiori Ecclesiæ altari recondiderat, extractisq; inde reliquiis intra argenteam quam diximus, arcam honorificè collocauit, quas adinuenit.

Rogerius autem, qui præfuit Ecclesiæ Tarentinæ anno 1346. cũ recognosceret reliquias, stipauit intra Chrystallum limpidissimum linguam sancti confessoris, quæ adhuc integra conspicitur, sicut Brundisij seruatur lingua gloriosissimi & facundissimi Hieronymi doctoris illius Ecclesiæ celeberrimi. Arca illa argentea, iussu ipsius Rogerij, consentiente clero & senatu Tarentino, immutata fuit in statuam illam pontificiam, quæ ipsum Cataldum referre videtur pontificijs vestibus indutum, ac si sacrum missæ officium esset celebraturus, cum mithra, omnibusq; alijs quæ Episcopum decent indumentis argenteis laminis ad incudem extensis. Et quoniam peruolutus Tarentini senatus Consultis reperi anno 1465. statuam ære publico erectam, cum pestes multæ percurrissent, conijcio cũ multis, quod arcæ veteris argentum cum ad statuam e-

A *rigendam non suffecisset, & dimidiata tantum relicta fuisset, reliquum corpus eo anno adiectum fuisse, sicut & ipsa indicare videntur iunctura. Neq; prætermittendum est, sæpius quamplurima miracula Deum per sanctum suum fuisse operatum: nam & cæcis visum, surdis auditum, mutis loquelam, paralyticis, leprosis, & alio morbo laborantibus multis sanitatem restituit, & hæc seorsum ab hoc opere à nobis recitantur. illud cognoscendum est, octauo idus Martij festum diui Cataldi solemniter celebrari, atque sexto idus Maij inuentionem ac translationem*

B *sollemnissimè, quo die magnus est vicinorum incolarum accursus ob plenariam à summo pontifice Gregorio decimotertio concessam indulg. deprecante hoc Lælio Brancatio Archiepiscopo. Quarto Kalend. Nouemb. fit commemoratio Tarentinæ Basilicæ, & die quarto mensis Decemb. currente anno octuagesimo post millesimum & quingentesimum cœptum est recitari officiũ beati patris nostri Cataldi ad normam Romani breuiarij eiusdem Lælij Archiepiscopi diligentia repurgatum, habita ab eodem Gregorio venia, sicut in fine libri his verbis declarat Gulielmus Sirletus S. R. Eccl. Presbyter Cardinalis.*

C Nos Gulielmus Sirletus tit. Sancti Laurentii in Paneperna S. R. E. Presbyter Cardinalis, fidem facimus, & attestamur S. D. N. D. Gregorium XIII. viuæ vocis oraculo nobis facto, concessisse, & licentiam dedisse Archiepiscopo & Clero Tarentino, dicendi in choro & extra suprascriptum officium sancti Cataldi Episcopi & confessoris eorum patroni, ad formam Romani Breuiarii redactum, & emendatum tàm in festo eiusdem, quàm in in-

D uentione, per totam metropolim, iuxta antiquam Ecclesiæ Tarentinæ consuetudinem. Datum Romæ in palatio Apostolico, in loco nostræ solitæ residentiæ. V. Nonas Iulii. M. D. LXXX. Gul. Sir Card.

His tam multis de diuo Cataldo scriptis, non fuit alienum ab instituto subiungere Catalogum non omniũ quidem Archiepiscoporum, sed plurimorum, qui ex scriptis tum Archiepiscopalis mensæ, tum Capituli & Cleri: sed & ex libris Conciliorum ac Decretis, alijsque locis collecti sunt: quod in alijs Ecclesijs factum esse con-

E *stat, in Mediolanensi præcipuè.*

Andreas I.

AD *Andream Gregorius summus Pontifex huius nominis primus sanctissimus & toti Ecclesiæ notissimus scribit Epistolam, quæ est 44. libri Epistolarum 2. & cap. 83. quæ etiam legitur distinctione 33. ff. habuisse: illum arguit de eius concubina, & de muliere de matriculis verberata: qua de re etiam idem Gregorius scribit ad Ioannem Episcopum Gallipolitanensem. Verba Epistolæ non apposui, satis est signasse locum.*

Honorius II.

F H*Onorio etiam scribit idem sanctus pontifex, sicuti apparet lib. 2. Epist. 22. de baptisterio per ipsum in sua Ecclesia erecto. Hæc fuerunt inter annum 591. vsque ad 604. quandiu Gregorius præfuit Ecclesiæ vniuersali.*

Ioannes III.

I*Nterfuit hic Archiepiscopus concilio Lateranensi Romano sub Martino primo anno domini 643. vel (vt alijs placet) 647. ita colligitur ex secundo Concilior. tomo.*

Germanus III.

HIc subscripsit sextæ synodo Constantinopolitanæ tẽpore Agathonis Papæ anno domini 682. verba inscriptionis in eodem tomo hæc leguntur: Germanus humilis Episcopus sanctæ Tarentinæ ecclesiæ prouinciæ Calabriæ in hanc suggestionem, quam pro apostolica nostra fide vnanimiter construximus, similiter subscripsi.

Alexander Faccipecora. V.

SEdauit tumultum Mutilensium in electione sui Episcopi, & auctoritate metropolitana eligendum iussit Lybertum à Fumis germanum ducis ipsius, vt bis Mutilarum, anno salutis humanæ 1040.

Basilius VI.

DE eo legitur in fasciculo scripturarum quarundam ipsius Cleri, & donauit Capitulo nescio quam annui census decumam, anno nostræ redemptionis 1085.

Iacobus VII.

HVius Vicarius frater Antonius confirmauit Capitulo omnia, quæ tunc habebat, priuilegia, præter duo prandia, & vncias decem, neq; non decumam decumæ ex annuis redditibus Megniani oppidi, quod hodie dirutum est. Nec legitur an hic aliquando sua in Ecclesia resederit, sicut ferè omnes non resederant, præter paucos suo in loco ponendos anno salutis nostræ 1099.

Stephanus Philomarinus VIII.

IN eisdem annalibus Mutilarum vrbis in vertice mõtis positæ legitur de quodam Stephano Philomarino, qui fuit Archiepiscopatus Tarentini moderator anno 1102. quo tempore vrbs ipsa Mutilensis fuit à Gallis penitus euersa, post quam ruinam pauca quæ videntur, restant vestigia. qui hæc literis mandarunt, fuère Ioannes Antonius de Leuca Tarentinus presbyter, Eunofrius Sabellus de Palagiano, & Paschalis Taglieta, qui & ipse fuit de collegio Tarentinorum Sacerdotum.

Rainaldus IX.

EXtat de eo memoria in Archiepiscopali Archiuio ab anno 1107. vsq; ad 1119,

Rolemannus X.

SOlus hic ita appellatus, de eo habetur simplex recordatio circa annum 1133.

Philippus XI.

SCriptura Capituli & Cleri de hoc loquuntur, A. 1138.

Giraldus XII.

TRes fuère Giraldi, quorum hic primus diui Cataldi reliquias honorificentius asseruari cupiens capsã argenteam suo elaborari iussit ære, quod in vita ipsius sancti dictum est, Eugenio III. summo Pont. & Rogerio Siciliæ Rege. intercurrere 16. anni inter Philippum & Giraldũ, cuius mentio est in scripturis Archiep. anno post dominũ natum 1154.

Drogonus XIII.

FVit hic ante Giraldum & plures alios, verum quia nescitur annus sui pontificatus, post Giraldum reposuimus, quia & is Cathedralem Ecclesiam vetustate collabentem nouam erexit, reliquiasq; primus adinuenit.

Basilius XIV.

ALter huius nominis, qui erexit Ecclesiam sanctorũ Apostolorum Simonis & Iudæ, quæ hodie Atheniensium est iuris patronatus, & habuit cognomen de Pagano. annus Domini 1181. hunc in scripturis nominat.

Geruasius XV.

REsedit aliquando, & præcipuè anno 1187. nullum habet cognominem, eius memoria adinuenta est ab anno prædicto vsq; ad 1194.

Angelus XVI.

DE Angelo Archiepiscopo vnus tantum est index in scriptura quadam Capituli & Cleri, sed plura leguntur in secundo libro Decretalium Innocentij Tertij, qui præfuit Romanæ Ecclesiæ ab anno 1197. vsq; ad 1215. ibi videre licet, quanta hic præsul fuerit prudentiæ summi ipsius Pontificis testimonio. At si desideras cognoscere, quo anno de eo agatur, apud Tarentinos 98. inuenies post 1100. qui fuit secundus Innocentij.

Giraldus XVII.

DE secundo Giraldo habetur 1203. adhuc Innocentio summo pontifice.

Nicolaus XVIII.

GIraldum sequitur Nicolaus Primus: præfuit Ecclesiæ Tarentinæ duodecim vel plures annos, certum id non est. eius residentia non legitur: sed habetur illius memoria. 1205.

Gualterius XIX.

SCribitur de Gualterio inter Nicolaos posito 1216. post Innocentium mortuum sub Honorio Romano, sed resedisse non legitur.

Nicolaus XX.

AB anno decimo sexto prædicto vsq; ad quadragesimũ secundum nullius Archiepiscopi nomen legitur, præter Nicolaum II. in tablino Capit. & Cleri.

Giraldus XXI.

TErtius est huius nominis, & illum reperies nominatum in anno 1260.

Iacobus XXII.

HIc alter Iacobus litem mouisse traditur anno 1275. super decimas omnium iurium ciuitatis Tarentinæ, & eius (vt dicunt) pertinentiarum. erat tunc summus Pontifex Gregorius X. Placentinus.

Henricus XXIII.

DE Capitulo fuit Henricus optimè meritus: nam illi largitus est modios frumenti trecentos (vulgò appellantur tumuli) insuper confirmauit quartam (vt dicunt) mortuorum, ac multa alia: ter de eo legitur. 1280. 83. 84. Sed anno domini 1297. impetrauit à Roberto duce Calabriæ, primoq; genito Regis Roberti, & eius Vicario, quod (a sale Soletum, & alia congregarentur Casali Gryptaliarum ob belli discrimina: ita enim futurum erat, vt securius habitarent subditi Ecclesiæ.

Gualterius XXIV.

ET hic Gualterius II. liberalissimus fuit, nam Clericis sex instituit annua prandia, cum trecentis frumenti modijs. Voluit præterea, vt magister sacrista, & qui in maiore altari ministrauerint, sacrumq; fecerint, de mensa sua comederent. hæc leges in anno 1300.

Gregorius XXV.

REsedit quandoq; Gregorius, diuq; præfuit Tarentinæ Ecclesiæ: nam de eo habetur ex anno tertio post trecentesimum & millesimum, vsq; ad trigesimum primum. appellabatur à Philippo Tarentinorum principe Consiliarius & familiaris suus. fuit Capuanus, atq; ordinis Prædicatorum: traditur cum clericorum collegio cõuenisse,

venisse, vt concesso eis Regij Telonij iure, siue (vt dicunt) Dogana, onus subirent lampades accendendi ante altare maius Ecclesiæ.

Rogerius XXVI.

DE Rogerio illud habetur gloriosum, quod scribi possit, reposito videlicet linguæ sancti Cataldi in chrystallo. resedit aliquando, instituit Canonicos & à Roberto principe appellabatur consiliarius & familiaris suus. de eo legitur anno 1346. 1350.

Ioannes XXVII.

DE Ioanne nihil aliud reperitur præter eius memoriam. anno 1353.

Iacobus XXVIII.

IAcobus tertius, qui litigauit cum suo Capitulo, deinde donauit illi quam multa, nempe duodecim Italicæ pecuniæ vncias, bina prandia, decumam decumæ cuiusdam Casalis Megniani, quod hodie non extat præter ædiculam diuæ Mariæ, quæ dicitur della Camera. a. 1362. 64.

Franciscus Iacobus XXIX.

FRanciscum Iacobum Archiepiscopum binæ Capituli literæ nominant eodem anno 1368.

Iacobus XXX.

LEgitur quod hic Iacobus fuerit à quibusdam Gryptaliarum hominibus necatus: vnde veniam petere coacti sunt à Gregorio XI. summo Pontifice Lemouicensi. anno 1378 1381. Extat & quoddam instrumentum Ioannæ. 1378.

Marinus Amalfitanus XXXI.

MArinum Amalfitanum de Iudice, Tarentinum Archiepiscopum Vrbanus VI. prima creatione Cardinalem S. Pudentianæ tit. pastoris creauit 1381. cum esset perpetuus Auersæ, Cusani, Cassani administrator. S.R.E. fuit Camerarius, ac legatus in Hungaria: renunciauit Episcopatum Cusani Roberto de Iudice fratri 1383. Extat in Ecclesia Metropoli Amalfitana sub titulo diui Andreæ Apostoli cenotaphium cum inscriptione horum verborum: Marinus de Iudice Archiepiscopus Tarentinus. S. Pudentianæ tit. pastoris presbyter Cardinalis. S. R. Eccl. Camerarius. obijt sub Vrbano summo Pontifice, A.D. 1385.

Iacobus XXXII.

REsedisse Iacobum quinctum docent scrinia Archiepiscopi. 1388.

Matthæus XXXIII.

ET hic Matthæus resedit 1398. vt constat ex Clericorum tabulario.

Elisarius XXXIV.

SEquenti anno Elisarius Archiepiscopus per fratrem Angelum Suauium de Pesco suum Vicarium confirmauit Capitulo omnia iura &c.

Iacobus XXXV.

SExtus hic Iacobus de Vrsinis ab alijs fuit obseruatus a. 1400. ipse locum non vidi.

Alemannus XXXVI.

NOn resedit Alemannus, sed per suos procuratores ac Vicarium confirmauit Capitulo omnia iura a. 1402. at quincto post anno 1407. primus citra Capituli (vt dicunt) præiudicium exegit tres partes ex obsonis de feudo Castinei in agro Marrubiensi, qua de A re agitur lis Romæ. Sepultus est Alemannus Romæ in basilica Sanctæ Mariæ Nouæ Montis Oliueti: in eius sepulcro incisæ sunt huiusmodi literæ: Hic Florentia ex Adimariorum familia antiqua nobilique ortus V. I. D. & omni literarum genere eruditus, primum Protonotarius, deinde Tarentinus, post Pisanus præsul ad Cardinalatus apicem prouectus est, dum pro Romana Ecclesia legatione fungeretur in Gallijs: doctorum virorum amator & cultor, vir ipse doctissimus, zelator iusticiæ, & communis Reip. boni, qui pro Ecclesiæ vnione apud Pisa-
B num Constantiensque Concilia vsque ad optatam conclusionem neminem veritus laborauit intrepide. obiit ex peste anno ætatis suæ 60. mense Septemb. 17. die 1422.

Ludouicus XXXVII.

FVit Ludouicus Alemanni successor, nam de eo legitur 1408. ex nobilissima & vetustissima Brancatiorum familia, ab Innocentio ad Ladislaum Regem Neapolitanum legatus missus, & absens à Gregorio XII. Cardinalis creatus tit. S. Mariæ Transtyberim. Mori-
C tur Arimini cum multis alijs sub eiusdem Gregorii obedientia.

Rainaldus XXXIIX.

DIaconus Cardinalis tit. Sanctorum Viti & Modesti Martyrum in macello, ex eadem clarissima familia Brancatiorum: interfuit Concilio Constantiensi 1414. moritur Romæ mense Septembri, anno 1427. Cadauer Neapolim translatum, sepultum est in Ecclesia S. Angeli ad Nidum à se fundata.

Ioannes XXXIX.

D IOannes III. non resedit: fuit tantum designatus Archiepiscopus. de eo legitur 1416.

Franciscus de Caris. XL.

ET quia Franciscus de Caris fuit vnus ex sacro Cardinalium Collegio non resedit: fuit noster Archipræsul. 1419.

Ioannes Bernardus XLI.

IOannes Bernardus Taliacotius. 1421.

Ioannes XLII.

E IOannes Quartus declaratur ex vtriusque scripturis per decennium ab anno 1422. vsque ad 1432.

Ioannes XLIII.

IOannes ex Comitibus Taliacotij, presbyter Cardinalis tit. Sanctorum Nerei & Achillei, post S. R. Eccl. maior pœnitentiarius ab Eugenio 4. fuit deinde Episcopus Cardinalis Prænestinus, & Decanus. obiit Romæ XII. Kal. Feb. a. 1449. sepultus ad S. Augustinum, cuius ordinis protector erat. Habuit duas orationes in concilio Basiliensi, eius notarius erat quidam Clericus Taren-
F tinus, qui dicebatur Iacobus Adserricius.

Marinus XLIV.

MArinus de Vrsinis visitauit Ecclesiam, totamque diœcesim: eius nomen legitur in anno 1450. & 1469. de eo conquestus est senatus ad Regem, quod non curaret Ecclesiam in ruina, quam minabatur, saltem resarcire.

Latinus

Latinus XLV. A

LAtinus de Vrsinis I.V.D. presbyter Cardinalis, fuerat Archiepiscopus Tranensis. 1448. post Episcopus Cardinalis Sabinus. tandem Episcopus Tusculanus. obijt Romæ III. Idus Augusti anno 1477. pontificatus Xisti Quarti anni 7. sepultus in Ecclesia Sancti Saluatoris de Lauro à se fundata Romæ.

Ioannes XLVI.

IOannes de Aragonia Neapolitanus, Ferdinandi Regis filius, protonotarius Apostolicus, Diaconus Cardinalis S. Hadriani. deinde presb. Cardinalis tit. S. Sabinæ. B obijt Romæ anno 1485. sepultus in absìde tituli sui annum agens XXII. patre superstite.

Ioannes Baptista XLVII.

IOannes Baptista de Petrucijs (habetur de eo 1486. non resedit) filius Antonij de Petrucijs à secretis Regum Aragonum.

Baptista XLVIII.

BAptista Vrsinus, Romanus, clericus Cameræ, & protonotarius Apostolicus, Diaconus Cardinalis, S. Mariæ Nouæ, post presbyter Cardi. tit. Sanctorum C Ioannis & Pauli. tit. Pammacbij. cessit administratione Ecclesiæ Tarentinæ manibus Alexandri Sexti summi Pontificis anno redemptionis omnium 1498. sed quatuor præcedentibus annis fuit in Archiepiscopali sede, quo tēpore fabricandum curauit ligneum chorum in maiore & Cathedrali Ecclesia. obijt Romæ in mole Hadriani, veneno sublatus anno 1504. vndecimo Alexandri Sexti Pontificatus anno, sepultus ad S. Petrum.

Henricus XLIX.

FVit hic alter Henricus ordinis Prædicatorum. legitur de eo ab anno 1498. vsq; ad 1505. fuit cognomento D Brunus. Visitauit Ecclesiam.

Franciscus L.

FRanciscus Barchinonensis de Parets, Tarenti moritur, & sepelitur. parum in Ecclesia præfuit: & de eo non legitur nisi in anno 1506.

Ioannes Maria LI.

IOannes Maria Pudericus Neapolitanus, visitauit Ecclesiam, de eo fit mentio in anno 1513. extatq; eius memoria vsq; ad annum 1523. Neapoli mortuus ad D. E Laurentium sepelitur. ibi legitur hoc Epitaphiū. I. Mariæ Puderico, Tarentinorum Pontifici, ac intimo Regum Consiliario, de patria, suaq; familia optimè merito, Paulus Pudericus patruo benemerenti pusillum gratitudinis munus posuit, anno domini 1525. erexit suo ære magnam partem basilicæ S. Agnelli, cuius altare maius posuit sub titulo S. Cataldi.

Henricus LII.

HEnricus III. generalis quæstor & Thesaurarius Clementis VII. Pontificis maximi, vsq; ad annum 1534. F

Hieronymus LIII.

HIeronymus primus de Hippolyto Monopolitanus ordinis Prædicatorum, electus Archiepiscopus, legit Patauij, atq; Neapoli non absq; magna scholarium attentione, moritur Viterbij, antequam Ecclesiam suam viseret, anno 1527.

Antonius LIV.

ANtonius Sanseuerinus, fuit impeditus à possessione vsq; ad coronationem Caroli V. Cæsaris, presbyter Cardinalis creatus à Clemente VII. tit. S. Susannæ. post tit. S. Apollinaris. demum S. Mariæ Transtyberim, postea Episcopus Cardinalis Albanus, mox Sabinus, vltimo Portuensis & S. Rufinæ. fuit liberalis & benignus clericis suis, vt videre est anno 1531. moritur Romæ in Basilica S. Trinitatis in monte Pincio sepultus anno 1543. Sunt qui inter Hieronymum & Antonium recensent Cardinalem Armellinum Florentinum, cui non data fuit Ecclesiæ Tarentinæ possessio, contendente Romana sede sibi & non Regi competere ius eligendi Pontificis.

Franciscus LV.

FRanciscus Columna, qui antea fuerat Archiepiscopus Russanensis, anno 1545. visitauit Ecclesiam Gryptaliarum. Habuit Vicarium fratrem Angelum Paschale ordinis Prædicatorum, qui & ab initio interfuit Tridentino Concilio sacratissimo cum esset Episcopus Mutilensis, & Iacobum Carrozzam Mandurinum & Episcopum Cupressanensem, moritur & sepelitur Neapoli, vbi vitam vixit peracto in Campania bello, ad montem Oliueti in sacello, quod Columnensi familiæ illustrissimæ dicatum est, erectumq; Pompeio Columnæ Cardinali, qui Neapoli præfuit, ita iubente Carolo Quinto: & biennium in administratione rerum publicarum versatus, eum in reddendo iure, recreandaq; prouincia & pecuniis exigendis, iustitiæ, humanitatis, & temperantiæ modum tenuit, vt cum seueritate facilitatem misceret, publicæq; egestatis, & ærarij causam tueretur, singularis ei apud omnes ordines laus pararetur. Huius vitam scribit Iouius.

Marcus Antonius LVI.

MArcus Antonius Cardinalis Columna, prædicti Francisci ob patrē nepos resedit aliquando, sed parū, & nomine dotis, vt qui liberalissimus est (adhuc enim viuit) donauit Capellæ S. Agnetis modios viginti salis, & ius quod habebat in feudo Castinei. bis visitauit Ecclesiam, interfuit sacro Concilio Tridentino, quo tempore nondum fuerat inter Cardinales cooptatus. Theologum habuit secum Ioannem Matthæum Valdinam ordinis Prædicatorum, qui postea fuit Episcopus Acerranus. Synodum Prouincialem & diœcesanam vocauit, vbi interfuere Episcopi Monopolitanus, Castellatensis, Motulensis & Acerranus. Erexit Seminarium clericorum pauperum. Discedens postea iussu Philippi Regis Salernitanis datus est Archiepiscopus, dimisso Tarentino Pontificatu, sed & Ecclesiam Salernitanam, ob maiora à summis Pontificibus Gregorio & Sixto sibi iniuncta munera adhuc dimisit. Multos Episcopos habuit Vicarios, Mutilensem, Acerranum, Sancti Leonis, & Hostunensem, præter alios, qui omnes fuerunt iuris peritissimi. Erat enim antiqua Tarenti consuetudo, quando Archiepiscopi alijs distracti negotijs non residebant, vt illorum Vicarij ob Sacramenta administranda essent Episcopi, quæ postea sublata est, quia & ipsi Episcopi post Tridentinū Concilium in Ecclesijs residere coguntur. Hæc autem omnia, quæ de tanto Antistite dicta sunt, intercurrere ab anno 1561. vsq; ad 1568.

Hieronymus LVII.

HIeronymus alter Austriacus Cardinalis de Corrigio nuncupatus. eius Vicarius Bonellus I. V. D. qui

qui postea fuit Ragusiensis Antistes, magna quidem industria, studio, ac vigilantia visitauit Ecclesiam. Cornelij Mussi Butontinensis Episcopi secutus vestigia in dicendi, scribendi, concionandiq; facultate. Conuocandam iussit Synodum Prouincialem & Diœcesanam, cui præfuit Aloysius Campagna Russanensis Episcopus Mutilensium Anno 1571.

A

Lælius Brancatius. LVIII.

LAELIVS Brancatius Neapolitanus, qui olim fuerat per Pium V. ad Surrentinæ Ecclesiæ Archiepiscopalem præfecturam assumptus, B Hieronymum sequitur Gregorio xiii. Pontifice maximo, & Philippo Rege nostro ita iubentibus. Anno igitur domini septuagesimo quarto post quingentesimum & millesimum, & decimo sexto Calend. Nouembris Tarentum die Dominico sollemni quidem apparatu, & pompa est ingressus. Nondum autem annum in sua exegerat residentia, & magna inter hunc Pontificem, & Ciues clericosque Tarentinos oborta est controuersia, illis sedulò atque instanter consuetudinum suarum, quas vt maximè antiquas, laudabiles C esse, iuriumque vim habere contendebant, confirmationem, vt ab aliis prædecessoribus obtinuerant, efflagitantibus, eo verò promittente, sese, quicquid vellent facturum, si visitationis tempus, quod proximum erat, expectarent, vt interea perpenderet, an quas iurisdictiones appellabant, legibus aduersarentur. Tota autem re ad Sedem Apostolicam deducta, quæ petebant, ad quatuor tantum redacta Capita idem Gregorius summus D Pontifex causa ad se auocata, & Antistitis dignitatis ratione habita, suo, quod in calce libri subscripsimus, diplomate ad futuram rei memoriam composuit. Cumque deinde per totum biennium magna diligentia, ac labore Metropolim, totamque cum ea Diœcesim, & Seminarium, quod paterna diligentia & regere, & augere adhuc non cessat, visitasset, quæ in visitatione decreuerat, nouam rursus & Clericis & populo litigandi ansam exhibuere. Adeunt denuò Romanam Sedem, & E Illustrissimi S.R.E. Cardinales Montis Regalis, & Lancelottus nuncupati, quibus & à Gregorio non dum vita functo, & à Sixto V. eius successore, fuerat visendæ, corrigendæque visitationis cura demandata, cogitantes qualis quantusq; esset Archiepiscopi zelus, quam integra eius vita, auditisq; in singulis tam Capituli & Cleri, quam populi procuratoribus, omnia ferè, perpaucis exceptis, decreta & probarunt, & confirmarunt, sicut in extremo opere ex authentico eorum scripto constabit. F Sed ciuibus cum Clericis nondum omnino quiescentibus, à Sanctissimo Domino nostro Sixto salubertimum aliquod in tanta animarum ægritudine remedium expectatur, vnde salus & quies speratur tranquillis istis tandem diuturnis procellis omnino sedatis.

Archiepiscopus Tarentinus, qui à Rege præsentatur duos tantum habet Episcopos suffraganeos Mutilensem scilicet, & Castellanetensem: priorum quoq; præsentare consueuit Rex, alterum eligit summus Pontifex. Præsidet Archiepiscopus præcipuè Basilicæ Diui Cataldi, qui patronus est Vrbis nostræ. habuit initium suæ erectionis iam inde ab Apostolorum prædicatione, mox ab ipso Cataldo, cuius vitam leges in vltimo operis libro: verum ad hanc, quæ hodie conspicitur, formam Drogonus Archiepiscopus, quia vetustior ruinam minabatur, qua plurima vigebat pietate, reduxit. Sexdecim vtrinq; sustentatur marmoreis columnis, & pauimentum multis emblematibus laboratu: habet nauim à duabus hinc atq; illinc minoribus distinctam cum suis ædiculis, quæ diuorum imaginibus decorantur. Omitto Campanarum turrim, omitto maioris altaris positionem, atq; sacrarium, vbi repositæ sunt Reliquiæ sanctorum: atq; imprimis Cranium, Brachium, Tibia, lingua, ossaq; aliquot Diui Cataldi thecis argenteis stipata: vbi Argentea etiam statua, quæ Pontificem, dum celebrat, imitatur cum pallio, infula, baculo, aliisq; sacris & Pontificiis indumentis. Rem diuinam ibi faciunt duodecim Canonici, multiq; Sacerdotes & Clerici, qui omnes in chorum conueniunt pro Matutino, Missa, & Vesperis, reliquæ horæ ab iisdem diurna vicissitudine recitantur. Sed hæc nimis curiosa, & propterea superflua videri possunt. Sunt & in Tarentina Diœcesi quinque Abbatiæ consistoriales, & vt plurimum Illustrissimis Cardinalibus commendantur: Prima est SS. Viti Modesti, atq; Crescentiæ, quæ olim fuerat Græcorum Monachorum è societate magni Basilii, qui extra Vrbem habebant Monasterium sub Sancti Viti nuncupatione. habet hodie Abbas iuxta Vrbem Ecclesiā S. Saluatoris, vbi seruantur reliquiæ prædictorum, diuorum, Caput imprimis & Brachium Sancti Viti argento obtecta, cum non parua sanguinis parte, qui in vitrea phiala asseruatur: hunc toto anno duriorem perspicimus, at in festo quod decimo septimo Calend. Iulii celebratur, liquescit, vt si recens de corpore manarit. Altera Abbatia dicitur Sanctæ Mariæ de Galeso, quæ olim fuit ordinis Cisterciensis: & habetur de ea in secundo libro Epistolarū & Decretalium Innocentii Tertii Pontificis maximi ad Archiepiscopum Hydruntinum, & Episcopum Liciensem scribentis. Tertia vocatur SS. Petri, & Andreæ, cuius Basilica fuerat antehac in Insula parua ordinis Sancti Benedicti: sicut Quarta, quæ appellatur Sanctæ Mariæ de Crispiano. huius redditus magna & melior pars est apud Martinenses, illius verò apud Mandurinos. Quincta & vltima Græcorum etiam Monachorū Basilii magni Sanctæ Mariæ de Talsano, cuius Ecclesia sex ab vrbe miliaribus distat, nomen habuit. Est & Abbatia, vbi à Monachis in Conuentu viuitur, & iis qui Montis Oliueti nuncupantur, Ecclesiæ Sanctæ Mariæ de Iustitia, olim fuerat pauperū peregrinantium hospitium. Sunt & intra atq; extra Vrbem multæ tam regularium, quam sæcularium sacerdotum Basilicæ & per totam Diœcesim, quas describere non modò summatim, sed & particulatim placuisset, nisi aliis, quorum consilio adhæsi, opus visum fuisset superfluum.

Gregorius Papa XIII.

AD perpetuam rei memoriam. Quoniam in Ecclesia Dei eius vices, meritis licet indignis, gerimus in terris, sicuti ad disciplinam Ecclesiasticam conseruandam atque propagandam, diuinúque cultum amplificandum nihil est ipsa concordia accõmodatius, ita nihil æquè vniuersum Ecclesiasticum ordinem conturbat atq; adeo peruertit, quã si quando à suo capite membra dissidere conspiciantur. Et sicut non sine animi nostri B displicentia accepimus, inter Venerabilem fratrẽ Lælium Archiepiscopum Tarentinum ex vna, & dilectos filios Capitulum & Clerum, & forsan Communitatem Tarentinæ Ciuitatis, partibus, ex altera nonnullæ lites, dissensiones, ac controuersiæ coram Venerabilibus fratribus nostris S. R. E. Cardinalibus super Episcoporũ causis deputatis, aliisque forsan Iudicibus ac Tribunalibus versæ fuerint, & in præsenti versantur, prętendentibus quidem Capitulo & Clero, & Cõmunitate præ- C dictis eiusdem Archiepiscopi Vicarios pro tempore existentes Syndicatui esse obnoxios, ac Notarium seu Magistrum actorum (vt vocant) non nisi de gremio, seu corpore Capituli per Archiepiscopũ eligi debere: Archiepiscopo verò quod Capitulum & Clerus ipso inconsulto, ipsoque vel eius Vicario non interessente minimè insimul cogi, nec haberi posset, quodq; aggregatio siue electio, vel saltem iustitutio & confirmatio Clericorum primæ tonsurę, qui Metropolitanæ Ecclesię D Tarẽtinæ deseruiant ad se omnino, vel ad eius officiales, minimè verò ad Capitulum, & Clerum prædictos pertineat: nos pro pastoralis officij debito, litibus, controuersiis, ac dissensionibus huiusmodi finem imponere, ac eorundem Archiepiscopi, Capituli, Cleri, ac Communitatis quieti, & animarum saluti consulere, eosdemque omnes à grauibus dispendiis, & molestiis, quæ ex litibus huiusmodi ac controuersiis in dies suscipiũtur, eximere, ac penitus liberare cupientes, illosque à quibusuis excõmunicationis, suspensionis, E & interdicti, cæterisque Ecclesiasticis censuris, & pœnis, si quibus quomodolibet innodati existũt ad effectum præsentium dumtaxat consequendũ absoluentes, motu proprio, non ad dictorum Archiepiscopi, Capituli, Cleri & Communitatis, aut alicuius eorum instantiam, seu requisitionem, sed ex mera voluntate, & certa ac deliberata scientia nostra, ac de Apostolicæ potestatis plenitudine, habita prius super præmissis cum prædictis Venerabilibus fratribus nostris Cardinalibus, qui Iura partium pluries audierunt, ac diligenter exa- F minarunt, matura deliberatione omnes & quascunq; lites, controuersiasque, & differẽtias prædictas, eorumque singulas, à prædictis & aliis quibuscunque Iudicibus, & tribunalibus, vbi illas pẽdere contingeret, ad nos harum serie auocantes Apostolica auctoritate perpetuò extinguimus, cassamusque & annullamus, proq; extinctis, cassis, penitus annulatis haberi volumus, & mandamus,

A ac omnibus & singulis, quorum interest, siue in futurũ quomodolibet interesse poterit super præmissis perpetuũ silentium imponimus: Volumus autem, ac eadem auctoritate tenore præsentium perpetuis futuris temporibus expresse statuimus, & mandamus, quod de cætero Vicarii & officiales, siue generales, siue particulares, etiam foranei nũcupati, per eundem Archiepiscopum siue eius pro tempore successores in dicta Ecclesia Tarentina siue eius Diœcesi deputati, vel deputandi, ad aliquem syndicatum nullo modo teneantur, aut eidẽ sub quouis respectu sint obnoxii: Notariorum quoq; actuariorum, quos Magistros actorũ appellant, electio, ac deputatio etiam si laici sint, ac exteri ipsorũ Archiepiscoporum pro tẽpore penitus libera ac ad nutum amouibilis existat. Quodq; Capitulũ & Clerus prædicti etiam absq; ipsius Archiepiscopi notitia, & interuentu se pro eorũ negociis Capitulariter congregare, dummodo non eo tempore, quo in choro residentia, uel alibi Ecclesiastica aliqua functio sit peragenda, possint, ac valeant: liberum tamen sit Archiepiscopo, & successoribus præfatis per se ipsum, nisi de suo, vel suorũ interesse ageretur, interuenire. Vicarius verò Clero & Canonicis inuitis minimè admittatur. Volumus tamen vt in singulis Capitulis, seu Cõgregationibus huiusmodi absq; Archiepiscopi interuentu, vt præfertur, faciendis, quod primus Canonicus in ordine, qui in dicto Capitulo, & Congregatione præsens erit, ipse iuxta debitum ordinem, & modũ, vota, & suffragia suscipiat, altercationes, ac clamationes & iurgia cohibeat, cõtumacesque & inobedientes eidem Archiepiscopo seu Vicario statim denunciet, in eos iuxta qualitatẽ delicti animaduersuro. Insuperque quod Clericorũ eiusdem Metropolitanæ Ecclesiæ seruitio addictorum & addicendorum electio, siue aggregatio, ad Clerum, & Capitulum seu Canonicos prædictos absque aliqua ipsius Archiepiscopi siue eius Vicarii confirmatione, institutione, vel approbatione pertineat: Ita tamen vt electi, & aggregati huiusmodi ab ipso Archiepiscopo, siue eius Vicario mandatum de sese ad dictũ gremiũ admittendis, prout hactenus consuetum extitit, petere teneantur, ac reseruato eidẽ Archiepiscopo Iure, & facultate omnes ordines conferendi, licẽtiamque eisdem Clericis de se promouendo concedendi, ac eosdem ad sacramentorum administrationem admittendi: idoneos tamen & præuio examine approbandos iuxta sacrorũ canonũ statuta & ipsius Ecclesiæ laudabiles consuetudines. Quocirca omnibus & quibuscunque quos præmissa concernunt, & in posterum quomodolibet concernent, cuiuscunque dignitatis, status, gradus, ordinis & conditionis fuerint, distinctè præcipiendo mandamus, vt præmissa omnia, & singula inuiolabiliter obseruent, & obseruari mandent, & faciant, districtius inhibentes omnibus & singulis prædictis, ne sub indignatiõis nostræ & excõmunicationis latæ sententiæ eo ipso si contra fecerint

cerint incurrendis pœnis, ne quo minus prædicta A omnia, & singula suum debitum sortiantur effectum, sese opponere, impedire, retardare, aut quoquomodo perturbare audeant, vel præsumant, & ita per quoscunque Iudices, & Commissarios quauis auctoritate fungentes etiam Cardinales, sublata eis, & eorum cuilibet quauis aliter iudicandi, & interpretandi facultate, & auctoritate iudicandi, & definiri debere, ac irritum & inane decernimus quicquid secus super his à quoquam quauis auctoritate scienter, vel ignoranter B contigerit attentari, non obstantibus constitutionibus, & ordinationibus Apostolicis & regula nostra de iure quæsito non tollendo, Capitulique ac Cleri, & Ciuitatis prædictorum etiam iuramento confirmatione Apostolica, vel quauis firmitate alia roboratis, statutis præscriptionibus, ac consuetudinibus, etiam immemorabilis temporis, ac etiam Synodalibus decretis, priuilegiis quoque indultis, & literis Apostolicis, etiam dictis Capitulo & Clero, Communitati, & Ciuitati, etiam per C nos, seu prædecessores nostros, etiam motu, scientia, & potestatis plenitudine, similibus, ac etiam consistorialiter sub quibuscunque tenoribus & formis, ac cum quibusuis etiam derogatoriarum derogatoriis, aliisque efficacioribus efficacissimis, & in clausulis irritantibusq; & aliis decretis quomodolibet etiam iteratis vicibus concessis, approbatis, & innouatis, quibus omnibus etiam si de illis specialis, & indiuidua mentio habenda foret, eorum tenores, ac si de verbo ad verbum insere- D rentur, præsentibus pro plenè, & sufficienter expressis habentes, ac vicem duntaxat specialiter, & expressè motu, scientia, & potestatis plenitudine prædictis, derogamus cęterisque contrariis quibuscunque. Datum Romæ apud Sanctum Petrum sub Annulo piscatorio, Die secunda Maii. M. D. LXXVIIII. Pontificatus nostri anno septimo.

Cæs. Glorierius.

SCRIPTVM CARDINALIVM E de approbata visitatione.

NOS Vicentius Laureus. tit. S. Mariæ in Via Montis regalis nuncupatus, & Scipio tit. S Simeonis Lancelottus nuncupatus S. R. E. P. C. his scriptis testamur, quod annis præteritis habito recursu à Reuerendo Capitulo & Clero, & Vniuersitate Ciuitatis Tarenti ad felicis recordationis Gregorium Papam XIII. super prætensis quibusdam grauaminibus eis illatis in visitatione fa- F cta à Reuerendissimo Domino Lælio Brancatio Archiepiscopo eiusdem Ciuitatis, & per eundem remisso negocio ad sacram congregationem super negociis Episcoporum, & ibidem per plures annos ventilato, tandem nobis fuit ab eadem congregatione iniunctum, vt omnia & singula acta & decreta dictæ visitationis examinaremus. Nos auditis voce & scriptis pluries procuratoribus dicti Archiepiscopi, & Capituli, & Cleri, tandem habita super omnibus matura deliberatione, nonnulla ex dictis decretis emendauimus & correximus, prout in Apostillis in margine huis libri dictæ visitationis propriis nostris manibus subscriptis apparet, reliqua verò omnia in eo contenta approbauimus, in quarum fidem præsentes nostris manibus subscriptas, & sigillis nostris munitas fieri fecimus. Datum in ædibus nostris die primo Septembris 1585. V. Card. Montis Regalis. S. Card. Lancelottus.

SVPPLEX LIBELLVS LEGAtorum Archiepiscopi pro visitatione liminum Apostolorum.

Illustrissime, ac Reuerendissime Domine.

OPTABAT Reuerendissimus Dominus Lælius Brancatius Archiepiscopus Tarentinus præsens hoc sacratissimorum liminum visitationis munus adimplere, ac de iis, quæ ad Ecclesiæ suæ statum ac pastorale officium pertinent iuxta Sanctissimi Domini Nostri Sixti Diuina prouidentia Papæ V. constitutionis præscriptum rationem reddere. Verum cum ita graui detentus nuper fuerit infirmitate, vt non sine vitæ discrimine iter hoc suscipere posset: propterea nos Scipionem Tortamanum Cantorem, & Scipionem dello Vecchio de gremio suæ Ecclesiæ procuratores suos ad hoc specialiter constitutos ac deputatos cum authenticis mandatis, & legitimi impedimenti quo detinetur documentis Illustrissimæ, & Reuerendissimæ Amplitudini vestræ exhibitis, transmisit, vt eius nomine Beatissima Apostolorum limina visitaremus, ac sanctæ Sedi Apostolicæ Romanoque Pontifici Sixto V. Domino Nostro veram obedientiam & subiectionem sponderemus: statum dictæ Ecclesiæ exponeremus: ac demum Apostolica præcepta ac sacras iussiones exciperemus.

Præstitimus iam Illustrissime ac Reuerendissime Domine visitationis liminum munus, venerati sumus sanctissima Apostolorum corpora, Romanum Pontificem Christi Domini Nostri Vicarium, ac B. Petri Apostolorum Principis successorem Ecclesiæ caput agnoscimus, ac eius monita & præcepta piissimi suscepimus, & Deo dante exequi curabimus. Cæterum quod ad Ecclesiæ statum spectat. Est Ecclesia Tarentina insignis Metropolitana in Regno Neapolitano. suffraganeas habet Ecclesiam Motulensem & Castellanetensem, à quibus ad prædictum appellatur. In ciuitate & tota Diœcesi præter Cathedralem Ecclesiam, nullæ adsunt collegiatę. Plura tamen sunt Regularium ordinis Mendicantium Monasteria. Adsunt in dicta Ecclesia quatuor dignitates, octo Canonicatus. Copiosus præterea Presbyterorum & aliorum clericorum numerus ad centum quadraginta. Seminarium præterea Clericorum iuxta Tridentini Concilii decreta institutum, vbi plures sunt

res sunt pueri, qui Christianis disciplinis à Seminarii magistris imbuuntur. Habet autem Seminarium prædictum in redditibus ad quingentos ducatos, ex quibus Trecentos persoluit Archiepiscopus. Mons etiam Pietatis à Communitate & ciuibus Apostolica auctoritate erectus, à quo ex positi aluntur, & alia pietatis officia erga puellas nubiles & pauperes honestiores, seu verecundas impenduntur, & luminaria pro cultu Cappellæ Sanctissimi Sacramenti suppeditantur, qui etiam ordinarii visitationi subest. Hospitale item pro infirmis curandis eiusdem ordinarii visitationi subiectum. Monialium verò Monasterium vnum tantum intra ciuitatem ordinis Sancti Benedicti, vbi Clausura & alia iuxta formam regulæ laudabiliter obseruantur. Curauit autem semper Archiepiscopus, vt in dicta Ecclesia & Dioecesi Verbum Dei & Christiana doctrina prædicaretur. Ecclesiæ Sacramenta frequentarentur, & alia ad populi institutionem, animarum salutem, & Dei laudem perficerentur: nihilque prætermisit, quantum in ipso fuit, quod ad pastorale officium & sollicitudinem pertinere videretur, visitando, prædicando, mores corrigendo, ac Tridentini Concilii decreta insinuando, prout ab Illustrissimis & Reuerendissimis Cardinalib. super consultationibus Episcoporum fuit alias cognitum. Cæterum quoniam à tribus ferè annis adest in Ecclesia Vicarius Apostolicus, qualis sit præsens Ecclesiæ status plenius ex eiusdem relatione sciri poterit. Reliquum est, vt à Deo optimo maximo, & Sanctissimo Domino Nostro, Illustrissimæ & Reuerendissimæ Amplitudini vestræ perpetuam felicitatem exoremus, quam pro sua benignitate concedere dignetur clementissimus Dominus.

LITERAE CARDINALIS ANTONII Carafæ ad Archiepiscopum de visitatione liminum Apostolorum.

Reuerendissimo Domino vti fratri, Domino Lælio Archiepiscopo Tarentino.

REVERENDISSIME Domine vti frater. Reuerendi Scipio Tortamanus istius Ecclesiæ Cantor, & Scipio Vetus de istius Capituli gremio, Amplitudinisque tuæ procuratores de causis, quæ illam impediuerunt, quo minus ad Vrbem ipsa proficisceretur, præsentes legitimè docuerunt, iisque probatis, & admissis, vt constitutioni Sanctissimi Domini Nostri Sixti V. Pontificatus sui anno primo editæ, & præstito ab illa iuramento euius nomine satisfacerent, proximis superioribus diebus Sanctorum Apostolorum limina, vt habebant in mandatis, visitarent, Sanctissimique Do-

A mini Nostri iussu à sacra Congregatione Cardinalium Concilii Tridentini interpretationi, & executioni præpositorum de istius Ecclesiæ statu, aliisque ad illius gubernationem pertinentibus auditi, demum benignè dimissi fuerunt. Quorum rerum omnium eius sanctitatis auctoritate, quæ hoc mihi præcipuè mandauit, testimonium volui Amplitudinem tuam his meis literis habere, quibus pro ea, qua nos Christus Dominus Noster coniunxit charitate, magnopere hortamur, vt in
B consortium Apostolicæ solicitudinis à Deo vocata commisso sibi gregi assiduè inuigilet, supremæque Sedis mandata ac monita, cum primum ad eum perlata erunt, non tam verbis, quam re explicet, & quicquid animarum saluti prodesse intelliget, id diligenter exequatur. Vnum verò, quod maximè pastorale eius officium adiuuare poterit, inter alia curet, vt Concilii eiusdem decreta in ista Ecclesia ab omnibus obseruentur: præsertim verò meminerit, non dominari in Clero, sed subditis
C tanquam filiis & fratribus paterna dilectione præesse, Seminarii pueros literis & pietate informandos, aliosque in vniuersa sua Dioecesi Doctrina Christiana, quæ est salutis fundamentum, instituendos curet. Cumque verbi Dei alimento fidelis populi vita sustentetur, id illi per se, vel alios cum omni charitate subministret. Mulctas pecuniarias locis piis assignet, ad suamque præcipuè curam pertinere arbitretur, prouidere, vt ipsa pia loca fideliter gubernentur, & pauperes, in qui-
D bus sentitur persona Christi, qui cum diues esset, vt nos ditaret, inops est factus, eleemosinis iuuet, omnibusque in rebus commendatos habeat. Synodos quoque iuxta Concilii eiusdem præscriptũ celebret. Prouinciales autem quas habebit, ad Congregationem eidem Concilio interpretando à Sanctissimo Domino Nostro præpositam expendendas, & recognoscendas quamprimùm mittat. Quæ de eius Amplitudinis pietate atq; in Apostolicam Sedem perspecta deuotione spe-
E rantes, omnipotentem & misericordem Deum rogamus, illam incolumem seruet, vt spacio, quod ad sanctorum liminum visitationem præscribitur, redeunte, hoc tam necessarium munus per se ipsa obire possit. Romæ die xxiii. Decemb. 1588.

Amplitudinis tuæ Vti frater A. Cardinalis Carafa.

Hęc habui, quæ de Tarentinis rebus à primis
F conditoribus ad nostra vsque tempora scriberem: iis arbitror omnia fore lectoribus gratissima: at si qua videbantur ingrata, illa haud prætermissa omnes cogitent, ne traditæ ab aliis historiæ rationes violarentur.

CL. MARII

CL. MARII ARETII PATRICII SYRACVSANI CHOROGRAPHIA SICILIAE.

Ooo

ELISABELLAE GONSAGAE MVLFETTANORVM PRINCIPI, CL. MARIVS ARETIVS.

A Vum diu cogitaſſem, prudentiſſima princeps, tot populos, tot ciuitates, tot deniq; huius inſulæ Siciliæ oppida, quæ toti ferè terrarum orbi ornamento fuere, temporum varietate atque belligerantium ſæuitia, tum deleta, nouaq; erecta, tum etiam quæ cũ priſcis illis haud faciũt, mutata nomina, mærore B quodam, ac potius pietate adfectus tamdiu ſteti, donec amicorum multi qui meorum ſtudiorum erant conſcii, aliquid de Sicilia ſcriberem, perſuaſerint. Quarè eius ſitum, primordia, & conditores, rurſus & clades perſtrictiore ſtylo memoriæ commendare decreuimus. Quippe ſi aliquando nitendum, pro patria potiſſimum, pro qua labores iucundi, morſque vita futura eſt, & his præſertim qui virtutis ſtudio moti, vitam non modò viui honeſtam, verum & poſt mortem, C monimentis literarum aſſequi cupiunt, nitendum eſt. Cæterum id vbi deliberatum, prolatumque opus in lucem, haud cui dedicarem diu cogitaui. Tibi enim, quæ ſplendidis natalibus orta, cuius forma inſignis, & florentiſſima ætas, animi conſtantia, & moderatio maxima, vni duntaxat inſcribendum ſuccurrit. Præſertim quòd noſtra reſpublica Ferrando Gonſagæ coniugi tuo, omni virtute omnique militari diſciplina prædito, domi à Diuo Carolo Quinto Cæſare, poſt captum Tuneta, regenda ac gubernanda quæque militiæ quoque geranda forent, tradita ſunt: vt Siculi omnes ſub tanto duce optima diſciplina vbi inſtituti, Turcarum tyranni, ſi quæ paratæ, reiiciantur inſidiæ. Supereſt demum vt tu, quæ maximis quibuſque rebus digna es, tenue opus, nec candidum quidem politumque, tanto tuo nomini dicari permittas. Nam ſi permittes, vbi naturæ deerit beneficium, ibi grauitas, atque tui nominis aderit autoritas. Vale.

CL. MARII ARETII VIRI PATRICII SYRACVSANI, DE SITV INSVLAE SICILIAE LIBELLVS.

Situm insulæ Siciliæ scripturus, oppidorum, ac ciuitatum, quæ à Sicanis, & Siculis primis conditoribus constructæ, licet cæteras antiquitate præcedant, eò quod aliquid haud reperitur monumenti, (nullus enim illis scribendi vsus) quo rerum gestarum memoria superesset, nullam faciam mentionem: verum de expulsione, eorumque successoribus, Polybiū, Thucydidem, & Strabonem imitatus, qui hoc ordine de Sicilia plura memoriæ commendarunt. Sicilia insula Scylleo freto, Siculo pelago, Africo etiam, ac Tyrrheno clauditur. Eius tria promontoria, quibus Trinacria, & Triquetra appellata. Pelorus vnum, ad Italiam & Aquilonem vergens, contra Scyllam, decem milliaribus ab Messana distat, à Peloro Annibalis nauis gubernatore, nomen sortitum: qui eò delatus dum inuium pelagus, seseque delusum putaret, illum interfecisse fertur. Est in promontorio turris recens, non quod maris defendat angustias, sed procul venientibus, quà transeant, vadum ostendat. Scylla scopulus in continenti, vbi oppidum Scyglum, Scylleum à Plinio appellatum. Charybdis vorticosum mare, Galofarus quasi Calofaros, à nostris nuncupatum. Ibi enim faces noctu accenduntur, nautis portum petentibus signū. Vorticibus terra ipsa, quà Messanæ portus efficitur (brachium sancti Rainerii hoiere- sistit. Vtrunq; nauigiis exitio. Mulieres has, & meretrices fingunt, in monstra canesque marinos versas, quorum audiri latratus, ac morsibus attrahi naues. Alteri Pachynus ab aeris crassitudine nomen, nunc Caput Passarum, à Pachyno ipso deductum nomen (omne promontorium caput nautæ vocant) Cuius duo sunt, ad ortum vnum, alterum quod ad austrum spectat. Pachyni inter vtrunque portus. Ad meridiem Odyssiam, siue Vlyssiam Ptolemæus collocat: Cicero Odyssæ portum, nos portum de Palis vocamus. Tertio est Lilybeum, Africæ & Libyæ oppositum, à puteo, cui nomen tunc Lilybeo, nostra ætate Caput Boei, pro Lilybei, dicunt: centum milliaria non amplius, a Mercurii promontorio, haud longe à Carthagine ad orientem, quod hodie Caput Bonum nominant, remotum: Strabo licet, & cum eo Plinius, aliter sentiant. Memoriæ proditum quendam è specula prospicientem na-

A ues Carthaginis portu egredientes Lilybetanis renunciasse. Strabo à Peloro ad Cumas tractum esse igneum tradit. Trinacria igitur sub quarto sita climate vt continens primum: ita maris dein auulsa impetu, insula facta: ac in valles treis á nostris discreta, singulæ singulum adsignantibus promontorium. Nemorum vna, quorum plena: quæ Pelorum complectitur. Altera Nothi vallis frumentariis tum campis, tum nemoribus læta, pecorumque fœcunda Pachynum continet. Ter-B tia Mazaræ frugiferarum arborum prope impatiens, messibus armentisque abundans, Lilybeum sibi vendicauit promontorium. Ambitus haud indiligenter facta mensione, sexcentis ac sexdecim milliaribus definitur. A Peloro ad Pachynum centum quinquaginta. Hinc ducentis, & quatuor ad Lilybeum. Rursum ad Pelorum ducentis sexaginta duobus. Fretum, quo à continenti diuisa, quo ve super nantem bouem Herculem trāsisse in fabulis scripsit Diodorus, tribus ferè millibus passuum, à turri quam supra diximus, ad scopulum Scyllæ, continetur. Latera duo con... C tertium āut à Lilybæo ad Pelorum pr...iens, quod cæteris est maius ... Prima omnium Romanorum prouincia Sicilia, ... penuaria, Romanæque plebis nutrix populi omnes, præter paucos qui paruos vicos habitant, & in Valle Mazaræ potissimum, Græco adhuc sermone ..., lingua, moribus & institutis hodie non differunt: apud veteres suæ cuiusque ciuitatis legibus agebantur. Verum qui primum eam incoluissent, nemini compertum. Cyclopes ipsos (Hi fab... D ferream, vt autor est Plinius, inuenerunt) & Lestrygones indigenas tradunt, minimeque ali... gentium aduentibus, & hospitiis mixtos, Ætnā, eiusque campos habitasse: Omnes enim qui successere, classibus aduectos, multi probant. horum autem nulla memoria, liber nullus est, qui doceat originem, nisi quòd his monstris Siciliam detentam crudelissimis, carnemque edentibus humanam, memorant. Cyclopes à rotundo oculo, à latrociniis dicti sunt Lestrygones: Eorum E campi vt apud Strabonem legimus inter Catinam & Leontinum à pelago surgentes. Post hos Æolum, atque Oenopionem Orionis patrem, in Sicilia regnasse, pariter & Italum, de cuius nomine

Italiam dici, fabulosis prædicant narrationibus. At Sicanos (quorum Rex Sicanus Cereris coniunx) Hispaniæ citerioris populos (ii Sicorim amnem, à quo nominantur, nunc Sergam, iuxta Ilerdam tenent) suis sedibus extorres, inque Siciliam adpulsos, terram aspectu pulchram, salubrem cœlo, felicem ac cultu fœcundam, primos omnium inhabitasse constat: eamque potissimum partem quæ ad occasum pertinet, nomenque illi Sicaniæ indidisse. Item Troianorum multi post captam Troiam, vbi nauibus illuc profugi deuenere, dictique Erymi, loca iuxta Sicanorum fines, nullis positis ædificiis insidentes, Erycem & Egestam statuere ciuitates. Phocenses quibus adcessere, Libyam primum, mox in Siciliam delati. Eryx in montis vertice (Montem sancti Iuliani hodie vocant) Drepanum prospicientis per id tempus ab Troianis, qui Ilio euerso in Sicilia suas fixerunt sedes, conditur. Fabulæ ab Eryce Veneris filio conditore, qui ibi fanum, quod toto ferè orbe veneratione, ac mulierum frequentia notissimum fuit, faciendum, matrique dicandum curasset, eam dici fingunt. Fani ædificium Romam ante portam Collinam transuectum, vocatumque Veneris Erycinæ templum, porta à sale hodie Salaria nominatur. Horum quoque Egesta, siue Segesta Troianorum ædificium, sicuti Eryx: & quod à comitibus Amphilochteræ erectum, fabulosum puto, Ciceronis accedens opinioni, qui in Verrem, Segestam peruetus oppidum, Aeneam à Troia fugientem, atque in hæc loca venientem condidisse, ait. Quod cum maritimum, nec procul ab Eryce ad mare Tyrrhenum, Diodorus & Thucydides collocassent, id esse credimus, quod dirutum penitus, Conterrana vocitatur. Ad læuam hodie diui Viti fanum in scopulo quotidianis miraculis insigne. Quò mortales confugiunt, canum rabiosorum morsibus accepto vulnere, mortis periculum euasuri. In dextro littore Segestanorum celebre emporium, quod Strabo triginta à Panhormo milliaribus disiunxit, falcato sinu inflectitur: Castrum ad mare de Gulfo hodie vocatum. Erat Segestæ ex ære simulachrum Dianæ, tum summa atque antiquissima præditum religione, tum singulari opere artificioque perfectum. Cuius in basi P. Scipionis Africani nomen incisum, virtutis & victoriæ monumentum. Quod dum à C. Verris ministris exportaretur, Segestanas matronas & virgines omnes magno cum luctu & gemitu, multis cum lachrymis & lamentationibus conuenisse constat, thure odoribusque incensis vsque ad agri fines prosecutas esse. Aemilio Sensorino Segestanorum tyranno Aruntius quidam, Paterculus nomine, equum ex ære factum, in quo cruciandi includerentur, obtulit: qui ab ipso tyranno in æreum iniectus equum, periit: hæc Plutarchus in Parallelis apud Aristidem se legisse ait. Iuxta emporium de quo diximus, fluuius in proximum Tyrrhenum mare effunditur: quo riuus calidus prope oppidum ruinis adfectum, Calatamet nunc dictum, vbi thermæ sunt, hauritur. Fluuium Bethim, oppidum Scheram antiquitus appellari coniectura docet. Calatafimis supra fluuium ad orientem oppidum, recens nomen, vt reor. Quo haud procul Cereris templum, cui stantibus columnis, parietes omnes desiderantur. Sererisque nomen hodie. Mons Bonifati (vulgo Bonifacii) oppido imminet: in vertice vrbs est diruta, quæ an sit Acesta (Acestienses siquidem populos Caius Plinius citat) dicere quis posset? Quis Alcamenis vicinum oppidum, condiderit, nisi velimus ab Alcamo Thrace, qui vt Dares Phrygius scripsit, Priamo auxilio venerat, conditum, incertum omnino est. Nec de Corilicne, seu Coniglone, atque Partanna oppidis, nisi pars Ennæ, quasi statutum esset ab Ennensibus, sit legendum, aliqua sit coniectura. Aliquot deinde post annis Siculi, qui Latium insederunt, duce Siculo, quum domi potentes essent, virtute ac militari disciplina cæteris omnibus præstarent, forti cum manu in Siciliam traiecere, pro certo habentes facile forte totius insulæ imperio potiri. Dionysius tamen Halicarnasseus fugam his causam aduentus fuisse autumat. Qui quibus prœliis, quoue labore voti compotes, nec vnquam memini me legere: omnes etenim quorum de Sicilia aliquid scripti relictum est, à Siculis Siciliam occupatam Sicanis prœlio victis, atque ad eam remissis partem, quæ ad meridiem & occasum pertinet, eorumque ante Græcorum aduentum annis propè trecentis fuisse, proque Sicania Siciliam appellasse, tantum protulerunt. Siculos eam plagam mediterraneam vbi Centuripis est (Trinacrini quibus vicini, & genere cognati) occupantes, quamuis ob temporum hominumque ignauiam, quæ & quando omnes (vt ante dictum) lateat, oppida tamen, & vrbes statuisse, verissimo constat argumento. Nam à successoribus non condita quidem, sed his pulsis eorum oppida detenta, Polybius & Thucydides testimonio sunt. Græci postmodum nauibus profecti, omissa protinus deinde nauigatione, vt iidem autores scripsere, Motiam, Soloentem, & Panhormum vrbes Elymorum finitimas construunt, eorum freti societate. Igitur Motia ab his conditur, quæ vbi loci fuerit argumento, & coniectura vtentibus tantũ constat. Porro inter Pachynũ & Lilybæum parũ à mari distat Modica, Motucã quod Ptolemæus vocat, oppidũ nostra ætate haud quidem ignobile. Item alterum in media ferè Sicilia euersum penitus, hodie Moxinis: quorum neutrum, quum Diodorus libro tredecimo Motiam nec à mari, nec à Panhormo multum seiunxisset, sinumque dixisset habere maritimum, & Thucydides Elymis finitimum

ſtatuiſſet, Motiam eſſe arbitramur, ſed tumulum, A qui nec procul eſt à Panhormo occaſum verſus, quem Mundellum dicunt. Sunt etenim haud procul ruinæ in prædio (Feudum recentiores vocant) cui Capacis nomen. Soloenti iiſdem erectæ vrbi, vt autor eſt Thucydides, quæ Panhormum haud multum refugit ad orientem (Solantum noſtri vocant) præter turrim ad nauium factam commoditatem: quæ vt frumento onerentur, in ea conueniunt loca, domus nonnullæ ſunt. B Sunt quoque pauca veſtigia in montis cacumine, montē Catalfarum nominant. In eius mari thynnorum ingens captura. Eius campi Eleuthero fluuio, vbi pons ruptus (ſic eum vocant) ad dexteram iacentes infunduntur. Vrbem Panhormum ab his conditam ſupra dictum eſt: cuius ea tantummodo pars erat, qui Caſſarus dicitur. Noua deinde illi addita fuit, qua vetus à maris littore diuiſa, Neapolis nomine, vt Polybius eſt autor. Fœlix in præſens vrbs, omniumque maxima Sicilienſium, in amœna ac fœcunda valle ſita, C ad ſeptentrionem ſpectat, pelagoque abluitur Tyrrheno, muris ſepta perquàm altis, quod opus eſt Federici regis: Plures quibus cæmenticios aggeres latis foſſis cinctos augmento ac ciuium ſecuritati in præſentiarum addunt. Secundum mare arx eſt, quæ noſtra tempeſtate amplificata, quod Caſtrum ad mare nominant. Huius arcis præfectus hodie Hieronymus Fuxa Panhormita, homo patricius, qui dies octo æſtiuo tempore agit ſine potu. Tres item antiquæ ciuitatis portæ, & veteres muri multis cum turribus lapide quadrato conſtructi, & D nunc manent. Patitillorum vna, vbi lapides literis inſcripti: quibus Noæ tempore fuiſſe Panhormum planè conſtat: Obſcura altera nominata. Tertia eſt quæ Boſuemis porta ab ipſis nuncupatur, ad eam vergens vrbis regionem, quam Brigariam, Vulgariam antiquitus, vocant. Supra murum ad occidentem Rogerius comes, Tancredi filius, victis Pœnis Turrim Rubeam, quam vocant, faciendam curauit: Alteram Chirimbrim nomine, Vilielmus rex, cognomento Malus: Tertiam demum (Turrim Piſanam hanc vocant) qua palatium perfectum, Vilielmus filius, quem Bonum appellarunt. Intus ſacellum marmoreum ædificium totum, diuo Petro dicatum, pulcherrimum & religioſum, cuius parietes Porphyritæ Parioque marmore, vermiculatis ad hominum & animalium effigies cruſtis, punctiſque aureis veſtiti, pauimentumque ſtructum. Ibi ſubterraneus carcer, quò plurimi reguli tumultum fecerant, ab Federico imperatore coniectæ, nec vnquam deinde viſæ: quæ antiquo vulgi prouerbio, Donnæ quæ male venerunt, vocatæ ſunt. Ducentos poſt atque nonaginta quinque ferè annos, quum locum fabricandi gratia homines confoderent, tria earum cadauera nulla putredine vitiata, integris cum veſtibus, ſericiſque Calanticis inuenta ſunt. Templum quoque eſt ingens Panhormi, exteriores parietes multo pulcherrimi, a Gualtherio Archiepiſcopo Vilielmi Regis adfine dedicatum. Ibique quatuor ſunt ex Porphyrio marmore ſepulchra, opus ſanè cunctis ſpectabile, Siciliæ reges in quibus ſepultos aiunt: quorum medium locum tenet marmoreum quoddam, vbi Conſtantia regina condita. Sacellum item diuæ Chriſtianæ parietibus marmoreis, atque auratis laquearis extructum. Ipſo in templo cautum eſt inſtitutis, ne priuatorum quiſquam ſepeliatur: regibus nanque duntaxat & Epiſcopis conceſſum. Propè eſt orientem ferme celebre Hoſpitale, nec multum antè patrum noſtrorum memoriam ædificatum. Cuius miniſtris curandi ægros, atque infantes alendi, quos vel paupertas, vel mulierum verecundia clàm expoſuerit, maxima cura. Altera parte eſt locus, quod Toccum appellatur, vbi aut vetere conſuetudine, aut regia gratia aureas coronas reges accipere conſueuere, ipſi Panhormitæ euulgant, adducuntque illos, qui ibi regio diademate donati, Rogerium, vtrumque Vilielmum, Tancredum, Henricum Imperatorem Cæſarem, Federicum filium, Manfridum, & Petrum Aragonum regem. Inſignis erat Panhormi regia ab Andrea Claramonte, tempore quo plures reguli à regia fide defecere, ipſius defectionis autore, extructa (Sterium tum vocarunt) quæ noſtra ætate in mercium horreum, Doanam hodie appellant, vbi portitores ad regis vectigalia exigenda diſponuntur, mutata eſt. Curia item eſt prætoria, vbi duæ ſtatuæ ex marmore antiquiſſimæ, nec cui quidem dicatæ ſcire poſſumus: ſunt enim nudæ, atque alteram manum mortalium incuria mutilæ. Et propè fanum vetus ſacrum è marmore, punctiſque aureis, licet vetuſtate deletis factum. Merturanam Panhormitæ vocant, ibi virgines plures Deo perpetuo dicatæ. Auctæ poſtea ciuitati Tancredus primi Vilielmi ſpurius pomoerium protulit. Et Rogerius Comes ædem, quæ Diuo Ioanni ſacrata eſt, eorum hoſpitium, qui Elephantia vitiati, trans Oreti amnis oſtium (flumen Miraglæ Panhormitæ vocant) vbi pons eſt lapideus inſignis, ædificauit. Flumen in Panhormitana valle oritur, inque agro Parco nomine. Ipſa Panhormi vallis pluribus irrigatur fontibus. Inter Soloentem & Panhormum fons eſt, Buccuti nomine, cuius latices emolliendi aluum, purgandique virtutem habent. Et fons Miſelemire (vulgo Miſilmeli) fere ad orientem in planitie ortus. Et ex rupe multis vndique factis ſcatebris, qui quod ſtagnum propemodum facit, Mare dulce nominatur. Et iuxta fons Ambler nomine. Inq; montis regalis radici-

 bus

bus Sanctæ Dominicæ fons magnus, præter quem in ipsis quoque radicibus duo, maior & minor Gabriel: quibus maior est, quem Nixum vocant, Quozizæ ager infunditur. Ziza Punicum nomen. Estque suburbana domus hortis ac viridariis amœna, Afroque more extructa. Sunt præter hanc duæ, maior & minor Cubba, eodem artificio eademque Pœnorum colonia, quibus tum Sicilia occupata, ædificatæ, habentque hortos ad omnem vsum fermè & voluptatem ex omni parte consitos, ac fontiũ etiam riuulos, loca quippe amœna, & voluptuosa quibusuis tristissimis prorsus exterminandis curis perquàm apta. Sunt præterea fontes Baida, Xarabus, Sicchatia, Ainisindis. Et iuxta mœnia Chamberlingus versus occidentem. Intus quatuor Bonriposus, Guilla, & tertius sine nomine, sub porta obscura in Pilam influens: ac demum celeberrimus, omniũque longe notissimus Garrapphus. Panhormi Thynnorum multi piscantur. Diocles Panhormita cognomento Phimes, illustris summusque orator fuit. Antonius Bononius Panhormita, nobili ortus genere fuit, homo quidem bonarum literarum valde peritus, Alfonso regi gratissimus. Dulcium arundinum, quarum ex recocto succo fit saccarum, fertiles in Panhormitano agro fiunt messes. Quod sic faciunt. Principio campum, non multum à mari remotum (Pruinæ sed enim messibus officiunt) bene pastinant, inque paulo eminentiores disponunt sulcos: Martio deinde mense arundinum dulcium nodos, qui ad summum pertinent, foliis librisque exutos ita conserunt, vt sulcorum latera tribus aut quatuor cum geminis frustis vno ictu perforentur. sicque implent omnes campi sulcos. irrigatur terra æstate, simul & à luxuria assiduè purgatur. brumale demum prope solstitium, radicibus tantummodo pro altera satione (biennium durat) relictis, franguntur arundines. Quarum ex maturis dulcissimisque nodis in minuta incisis frusta, eo artificio, quo oleum, elicitum succum vno ex tribus in hypocausto dispositis aheno purgatur, ac vili percolatur panno: Colati mox succi partem (sic enim recoquunt) in alterum conijciunt ahenum, & hinc rursus in tertium reponunt confestim, verberantque feruentem, vnde extractum subnigrum erit saccarum. Idem denique iidem semel iterum & tertium si fuerit recoctum, candidum elegantissimumque fiet. Altera vero illis ex radicibus messis, nisi mense Maio stercoretur campus, vix emerget. Quatuor milliaria ad occidentem à Panhormo abest Mons Regalis, ciuitas nec in vasto colle sita, quam Vilielmus rex Bonus statuit, ibique nobile templum Diuæ Mariæ dei matri fecit, cuius pars quæ à medio ad altare vsque surgit, albo marmore, Porphyrito, ac Lacedæmonio, guttisque aureis, & lineamentis

A ad diuersarum rerum imagines quum esset structa, non vlli quidem in toto fere orbe comparandum. Vbi ipsius Vilielmi conditoris sepulchrum. Et hos, qui modò Catinim, Cætariam olim tenuisse non longe à mari situm oppidum existimo. Vltra Panhormum plurimæ gentes agunt. Earum oppida, quæ ad orientem pertinent, Ciminna Soloenti proximum, Caccamus, & multo remotiora Barrafrancre, Calatanissetta, quod à Petrapertia oppido Himeræ amnis vada diuidũt: Bon-

B uicinus nostra propemodum tempestate erectum oppidũ. Castrum nouum propinquius. Et Vicaris quod mediterraneum quanquam & Himeræ vicinum Ptolemæus & Thucydides collocassent, (Hyccaram ipsi vocant) Diodorus tamen scribit ab Atheniensibus Hyccaram maritimum vicum expugnatum, Laidemque puellam, quæ in Peloponnesum deinde adducta formosissima meretrix fuit, inter captiuos captam. Et oppidulum,

C Mezuiussisus nomine, prope Vicarim ad occidentem. A Panhormo haud longe Fundus (hodiè Feudum, à fide dictum) cui Cifala nomen ostenditur, aquæ vbi calidæ ægrotis admodum salubres. Nunc de Græcis dicendum, qui ad Siciliam adpulsi, leges ac viuendi ritus, moresque homines docuere. Theocles Atheniensis vento in Siciliam forte delatus, visa terræ virtute, & solicitudine (non enim tota plena id temporis) Athenas reuersus est, atque Chalcidensium ex Euboea, lo-

D numque & Doriensium, Megaratium pariter magno numero comparato, illuc rursus nauigans, Naxum obtinuit: aramque Apollini consecrauit Archegeto, vbi antequam è Sicilia oracula petituri soluerent, sacra facere consueuerant. Vrbe (locum vbi tum erat, Schison vocant) postea à Dionysio inferiore tyranno euersa, Andromachus Timæi Historici pater, homo diues, vt Diodorus tradit in Philippo, Taurum collem propinquum, iis qui excidio superearant, coadunatis in-

E habitauit, vocauitque Tauromenium. Quæ inter Catinam & Messanam aperto pulsatur mari & sole inspicitur oriente, vbi pars vetustissimi Amphitheatri adhuc extat: ac duæ cisternæ, quarum altera ruinosa, altera duabus cum fornicibus octo quadratis ac cæmentitiis fulcitur columnis (Stagnonem ipsi vocant) cuius longitudo centum fere, & triginta pedibus, triginta sex latitudo, ac triginta demum altitudo continetur. Ad dexteram Tauromenius amnis, Vibius Sequester

F est author, nunc Cantaræ fluuius nuncupatus. ibi enim pons erat, quem Alcantaram Punici vocant. Timæus orator & historicus Andromachi, quem suprà nominauimus, fuit filius. Altero post Naxum anno Archias Corinthius, quem ab Hercule traxisse originem aiunt, eam Syracusarum partem, quam insulam vocamus, Nason & Ortygiam nonnulli, pulsis Siculis insedit, eamque

que suae gentis colonia auxit, amplificauitque. A Quicquid autem de Archia & Myscelo scripserit Strabo, fabulis mixtum pro certo habemus. Vrbem igitur Syracusas maximam pulcherrimamque, ac triplici septam muro, opibus & viribus potentem fuisse, multi sunt testes. Ea capta praedae tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus aequis certabatur. Et Dionysius tyrannus centum viginti peditum, equitumque duodecim millium exercitum, ac naues ad quadringentas ex vrbe vna eduxit Syracusis. B Quae cum manu munitissima, tum loci natura erat: & portus adhuc habet duos: qui quum diuersos inter se aditus habeant, in exitu sunt coniuncti, quorum coniunctione insula ipsa disiungitur. Ea tanta fuit, vt ex quatuor tunc vrbibus constaret, quarum vna, ea est, quam dixi, insula, quae duobus illis portubus cincta (magnum & paruum vocant) quaeque impraesentia, caeteris solo adaequatis, tantummodo stat. In faucibus portuum, vbi nunc Castrum Marker est, arx erat C tyrannorum, Hieronisque regis domus, qua praetores postea vti solebant, thesauro plena, ac vt Plutarchus ait, armorum copia ita munita, vt hominum septuaginta millia illis armarentur. ibi mea tempestate, & pons lapideus (quo insula ipsa adiungebatur) & obrutum propter temporũ iniuriam, ac vrbium euersionem, arcis inuentum aedificium, multaeque statuae, & caput è marmore his literis inscriptum; EXTINCTORI TYRANNICAE. Hanc arcem, quia tyrannorum re- D ceptaculum, à Timoleone Corinthio deletam, quis restituisset (praetores enim, vt à Cicerone probatur dein vti solebant) mihi haud compertum quidem. Fuit iterum ab Romanis euersa, & in ruinis Castrum Marker (de quo suprà dictum est) erectum. Nec eorum quidem accedo opinionibus & argumentis, qui Labdalum, de quo statim fiet mentio, tyrannorum fuisse receptaculum adfirmant. Habitare in ea insula, (est enim locus, quem vel pauci possunt defendere), M. Marcellus E Syracusanum neminem post vrbem Syracusas captam permisit. In ea insula aedes erant complures, sed duae quae longè caeteris antecellebant: Dianae vna, quae modò diruta nihil exhibet, praeter vestigia pauca, domo inclusa, in ea regione, quam Rasalibram dicunt, contra Sancti Pauli aedem. Altera Mineruae, ante C. Verris aduentum ornatissima, nunc Antistitis sedes tredecim omni latere striatis ex lapide vastis cum capitulis, abacisque & trabibus, columnis suffulta. In qua pugna F erat equestris Agathoclis regis in tabulis picta, quibus tabulis interiores templi parietes vestiebantur. Viginti praeterea tabulae pulcherrimae pictae, in quibus erant imagines Siciliae regum & tyrannorum, quae non solum pictorum artificio delectabant, sed etiam commemoratione hominum & cognitione formarum. Erat & Medusae caput pulcherrimum cinctum anguibus: valuae item magnificentiores ex auro atque ebore, & in eis bullae auro graues, & miro artificio caelatae. Eius tectum anno post Christũ Deum millesimo centesimo corruit. quam ob rẽ qui sacris faciundis in altari incumbebant saluis tantum, mortales omnes, quorum aedes ipsa ferè plena erat, periere. Arx est pulchra in ipsius magni portus introitu, à Georgio Maniacho lapide quadrato aedificata, castrum turris Maniachi nominata. In maiore porta duo erant aenei arietes, hodie in aedicula Castri ad mare Panhormi positi sunt. Atque altera parua in parui portus ostio, quam quia recens aedificium est, Casam nouam vocant. In hac insula est fons, cui nomen Arethusa, tunc incredibili magnitudine, plenus piscium: qui fluctu totus opertus fuisset, nisi municione, ac mole lapidum à mari fuisset disiunctus, dum hinc atque inde dulcis salsave praeda arundine capiebatur. Arethusam nympham, Dianae comitem, poetae assignant, quę ab Alpheo Peloponnesi fluuio adamata, ac subter mare vsque ad hanc insulam fugiens, in fontem sui nominis mutata est. Diodorus fontem Arethusae, nymphas Dianae produxisse, eiusque pisces sacros fuisse, refert: quae omnia fabulosa. Eius ante os Alpheus ipse mediis in fluctibus placidus emergit, quem Oculum Zilicae nostri vocant. Arethusa ergo, quamuis non ea magnitudine, è rupe tamen veluti è ciuitatis latere vsque in hunc diem in portum magnum effunditur. A quo non multum distat Alpheus, qui, vt dictum est, ante ipsius os è salsis vndis caput erigens, impetu cum magno ita erumpit, vt aut cymbas, aut nantes homines sese vix adire permittat. Est & alter fluuius in portum magnum influens, vulgo Alpheus dictus. Hic Anapus est, de quo Thucydides aliique plures meminerunt. Ortus eius ad fontem Gufferam, iuxta Baxemam recens oppidum. Hic vallem, qua ab eo quod diximus oppido, Paciorus, nunc Palazolus, diuiditur, praeterfluit, aditque Cacyrum, hodie Cassarum: sunt haec mediterranea à Ptolemaeo citata oppida, & Feralensibus, recentioribus vti reor, ad laeuam relictis populis, Sortinum, cuius ab his qui de Sicilia scripsere, nulla facta mentio, abluit. Fontibus denique pluribus absorptis, agrum Syracusanum ingreditur, quo Cyanes latices celeberrimi, notique fontis duobus propè ante ostium milliaribus hauriuntur. Æneus fluuius haud procul à Netho ciuitate Fundum, nunc Feudum dicunt, cui nomen Cardinalis patris mei, domusque Aretiorum multis ante interluit. Statimque, vbi ad eius finem ventum, in profunda valle facto stagno absorbetur, peritque totus, simul ac per vndecim ferè milliariũ spatium in Syracusano agro iuxta Anapum, non longe ab ipso fonte Cyane, rursus ex immensae profunditatis emergit lacu, inque Anapum clementer, ac mirabili lenitate decurrit.

Lacum, quam Piscinam prius, deinde Pismam nostri vocarunt, in eo loco, vnde Ditis cum abrepta Proserpina exiuit; existere antiquitus putauere. Quapropter Syracusani ibi dies festos anniuersarios agebant, celeberrimo virorum mulierumque conuentu, propter huius opinionis vetustatem, quod eorum in his locis vestigia & propè incunabula deorum reperiri dicebant, autor idoneus est Cicero in Actionibus in Verrem. Fontem item Cyanen, hodie Cyrini Pismam appellatum, nympham ipso Anapo dilectam fuisse, inque sui nominis fontem resolutam, tradunt. Tres, præter quam de quibus diximus, fontes in Syracusano agro Plinius commemorat, Temenitem, Archidemisam & Mergeam, quorum cum recentioribus non faciunt nomina. Iouis Olympii fanum mille & quingentis ab Syracusis passibus, cum oppido Olympico, euerso nunc, è paruo tumulo Anapum respicit, vbi Athenienses, multis pòst annis, deinde & Romani, vt Thucydides & Liuius scripserunt, castra posuere, cuius adhuc extant columnæ. Nec longe ab Olympico Acarnaniam, quæ in præsentia nihil penitus ostendit, vrbem statuit Cicero. Locum hodie in ea, qui Pantanus dicitur, regione, Cattanum vocant. Per paludem ad Olympicum, quam Lysimeliam Thucydides, nos Pantaneliam appellamus, via magnis instructa lapidibus nostra ætate reperta, cuius lapides Carolo Quinto Imperatore regnante vrbi muniendæ maximè profuere, pergebant. Palus hybernis aquis, multoque cœno fœdata nullum præbet adeuntibus accessum, donec veris nouæque æstatis calore desiccata sit. Trans Anapi ostium via Elorina, nunc Calorina dicta, ad meridiem, & Plemmyrium promontorium distenditur. Plemmyrium, de quo Vergilius meminit, promontorium, & ibi oppidum eodem nomine, quod Gylippus Corinthius Syracusanis ab Atheniensibus obsessis auxilio profectus (ibi enim hostes munitiones fecerant) hostiliter depopulatus est. promontorium hodie Massaoliceremi, contra insulam, portus magni ostio diuidente, appellant. Alterum iuxta promontorium Raiscansir Afro nomine. In ipso portu Plemmyrium spectat parua insula. Supra sexto prope milliario Longum promontorium, modò Logina, & statio parua. Et mediterraneus ager Longarinus nuncupatus. Ibique nec à mari remotæ Thersones, hodie Thiresæ ruinæ, Giartis ager, quem Dionysii tyranni fuisse, Plutarchus scripsit in Dione, qui tum campestrium rura, tum saltus & vertices montium, iugumque ad occidentem extensus continet, nunc Caua Georgiæ nuncupatus. Altera Syracusarum pars, cui Neapolis nomen est, insulæ propinquior, de qua, quod postremum ædificium, postremo verba facienda

A duximus. Est igitur parum eminens ager, duas qui Syracusarum vrbes Achradinem & Ticham complectebatur, Neapoli ab insula diuisus. His duabus vrbibus nulla vel pauca Romanorum prouidentia remanent antiquitatis vestigia. Ager post ruinam, ac damnum à Cn. Pompeio factum, Tertatychæ, Tetrachati postea vocatus est. Nunc vt quomodo paulo ante insulam, sic Achradinam & Tycham sequar. Achradina igitur mari propinquior, B cuius murus fluctu abluebatur, autor est Liuius. Forum, in qua maximum, vbi C. Verres filii nudam, suamque in equo statuam posuerat. Ibique Concordiæ ara, vt idem Liuius scripsit. Pulcherrimæ item porticus, ornatissimum Prytaneũ (locus ad quem iudices conuenerant) & in hoc Sappho erat, quæ epigramma Græcum habebat in basi. Amplissima erat curia: locum ipsum Buleuterium vocabant. Templumque egregium Iouis Olympii. Erat præterea turris in extrema parte C vrbis, quæ ad Septentrionem spectat, quam Galeagram antiquitas, nostri Scalam Græcam vocant. Et sub hac Trogilum oppidulum suburbanum, locus in præsens Targia dicitur, vbi turris proximis annis ædificata, atque Trogilorum portus, de quo Liuius fecit mentionem, statio, hodie Stinctinus dicta. Tertia est vrbs, quæ quod in ea parte erat, vbi fanum fortunæ fuit, Tycha nominata est: in qua locus eminens & præruptus à superficie Epipolę dictus. Et ibi arx Laodalum, quod D Liuius Exapylum vocat, nostri vero Montem Bellisim, modò eruta ingentem lapidum aceruum, veluti sui imaginem ostendit. Iuxta Epipolas locus erat, cui Pentapylum nomen, vbi illustre Dionysii horologium fuit: Gymnasium quoque erat amplissimum, quod superioris domum Dionysii fuisse, libro duodecimo scripsit Plinius. Aedes præterea Æsculapii, & in ea Pæanis signum præclarè factum, tacitum tum & religiosum. Aristæi alterum in æde Liberi. Iouis quoque imperato- E ris in ea templum erat, vbi nobilissimum simulachrum. Etenim tria Iouis imperatoris signa vno in genere ferebantur in orbe terrarum: vnum illud Macedonicum, quod Romæ in Capitolio posuerat Flaminius: alterum in Ponti ore & angustiis: tertium quod in hoc templo erat. In radicibus ipsius Tychæ Timoleonis Corinthii suburbana domus, illi a senatu populoque Syracusano tanquam de republica bene merito donata. vbi iam senior & cæcus ipse habitauit. Domibus modo F ruinosis, templum est paruum Diuo Petro dicatum, atque fons perennis, nostri Trimiliam vocant. Portæ Agragariæ propè erant, quas iuxta sepulchrorum copia. Pyramis porta vergebat ad meridiem. Quarta autem erat vrbs, quæ quia postrema, vt antè dictum est, ædificata, Neapolis nominabatur, & in eo loco, qui nunc Mutagli dicitur.

citur: Quam ad summam Theatrum in hunc diem est maximum, ex ipso saxo inciso factum: cui nil quidem desideraretur, nisi scena deesset, ex cuius fundamentis superiori anno lapides extracti. A quo haud procul Amphitheatrum, oualem formam continens, quod euersum iam, pauca ostendit vestigia, id tum Granatorum fossam, tum Coliseum nuncupant. Fons qui Theatrum abluit Galermis, qui Amphitheatrum Paradisus hodie vocatur. Hi maximo hominum labore amplissimis caecisque factis meatibus, in haec loca erumpunt. Duo item tunc templa egregia. Ex his vnum Hiero superior Cereri, alterum Libero dicauit. Signumque erat Apollinis, qui Themistes vocabatur, pulcherrimum & maximum. Columnarum capita quae Syracusarum in templis erant, Romae in Pantheonis templi vestibulo, nunc Diuae Mariae vulgo rotundae, vt Plinius censet, à M. Agrippa posita. Menetides erant portae, per quas ab Anapo Achradinam Dionem ascendisse narrat Plutarchus. Et Plinius signum fuisse Syracusis claudicantis pueri, cuius vlceris dolorem etiam spectantes sentire videbantur. Latumiae, quas Taglatas nos vocamus, sub terra carceres, quae vt Varroni placet, & Lapidicinae dicuntur. Opus est ingens ex saxo in mirandam altitudinem depressum, & multorum operis penitus excisum, in has si qui publicè custodiendi erant, etiam ex caeteris oppidis (autor est Cicero) deduci imperabantur, sunt adhuc quinque insignes, omnes carentes testudine praeterquam vna ad meridiem conuersa, Syracusanis Antrum Sancti Nicolai nominata, vbi carcer ille qui à Dionysio tyranno factus fuit. Alterum huic adhaeret Antrum (Grotta quae Fauellar hodie dicitur) eo factum artificio, quo loquentibus Echo ita dictiones singulas, & syllabas, accentusque omnes reddit, vt quenquam seriò inclusum omnino crederes. Tres item specus in hac vrbe memorabiles sunt, dictuque mirabiles. Vna in Diui Ioannis aede, quae caeteris est maior. Haec viis latis, multisque transuersis, vti oppidum subterraneum, diuisa continetur: cuius in parietibus sepulchrorum multa ex inciso saxo sunt. Altera ad Diuae Luciae martyris fanum, quod locum esse vbi ipsa tormenta passa fuit, Syracusani volunt, quae non natura quidem, sed mortalium manu & artificio factae sunt. Tertia autem est specus in templi hortis, quod deiparae Mariae Iesu dicatum, eo per angustum hiatum passibus propemodum duo de viginti descendentibus, perque caecum rursus callem triginta ferè orientem versus pergentibus lacus aquae dulcis occurrit. Est Syracusis loci natura coelique, vt nullus vnquam dies tam magna turbulentaque tempestate fuerit, quin aliquo tempore solem eius diei homines viderent, quod

A & si Cicero ipse affirmat in **Verrinis Actionibus**, nos tamen non semper id vsu venire dicimus. Syracusarum aedificia omnia, publica, priuata, sacra & profana, quibus M. Marcellus postea quàm vrbem illa tempestate fermè omnium pulcherrimam subiectam oculis vidit, humaniter pepercit, praeter pauca, quae Romam asportata sunt, in aedem Honoris & Virtutis, Cn. Pompeus penitus delenda curauit. Insulam dein, qua nunc habitamus, Augustum restituisse Strabo commemorat.
B Supra ad meridiem duodecimo ferè milliario, vltra Longarinum agrum (de quo diximus) Gacyparis est amnis, autor est Thucydides, Cassibilis hodie nuncupatus, & statio vicina quas Fontanas Blancas appellant, Plinius Naustathmum portum. Enimuero nullus inter Syracusas & Pachynum, praeter stationes, reperitur portus. Erineus vltra sex milliaria fluuius, Miranda nunc dictus, qui campis, vbi arundines fiunt dulces, quum hauriantur latices, nullum prorsus in praesentia
C facit ostium. Ad eius fontes Auola oppidum, quò ex alto colle Pachynum prospectat. Et Syracusanorum victoria insigne Asinarum tum flumen nunc Falconara: Athenienses quoniam, & Nicias eorũ dux, hic à Syracusanis intercepti, praeter eos qui capti, atque in Latumiis labore consumpti, ad vnum omnes trucidati: ob quam causam eo in loco ad nonas calendas Iunias diem festum celebrabant quotannis. Oritur iuxta Nethum antiquam vrbem, hodie Nothum: quae ab Auola, de
D quo diximus oppido, sex miliaribus, ab Syracusis autem quatuor & viginti, supra Pachynum octo fere milliaria, natura ipsa ab omni parte munita, distat. Flumen ipsum omnium fermè arborum probatissimos praebet fructus. A quo Elorina ciuitas ad Elori amnis ostium deleta penitus, sex milliaria abest. Elori ostium Pachyno proximum hodie Labisum. Pachynum hunc fuisse amnem aliqui autumant. Ac rursus parte ex alia quae ad septentrionem pertinet, Bidenos populos parum à Syracusis remotos statuit Cicero: oppidum te-
E nue Bidis nomine, nunc Bigenis ager inter Tapsũ & Euryalum, vbi Pyramis est semidiruta. Euryalum, tumulus, & in eo arx, vt autor est Liuius, Belueder nunc dicta, quae vtrunque mare prospicit, Tapsi hinc, illinc Syracusanum portum. Contrà mons est praeceps ex rupe vtrinque excisa, cuius frons ad ipsum Euryalum: dextrum latus ad Anapi amnis vada, laeuumque ad Tapsum vergit. Vertex Lepas à Thucydide, hodie Mons
F Crimitis nominatur. Et Leo locus erat, vt idem autor ait, vno ferè milliario ab Epipolis, Liuius Leontiam vocat, munitum locum, quinque millia passuũ ab Exapylo, locus in praesens nec vestigia, ruinaeq; vllae vbi fuisset, demonstrant: quapropter, sicut & caeteri de quibus aliquod haud potest fieri

fieri argumentum, relinquitur. Tapſus in præſentia inſula de Manchiſi dicta, peninſula: vbi antiquitatis nihil extat, portu ab occaſu munita, quatuor ab Achradina diſtat milliaribus. Idem Thucydides iuxta Syracuſarum muros Sicam oppidulum collocat, modò agrum eſſe Sineccham nomine, qui prope Sicham eſt, ipſa docemur coniectura. Officinam C. Verres maximam fecit Syracuſis, artifices in qua ferè omnes cælatores ac vaſcularios conuocari iuſſit. Lex fuit Syracuſis, autor eſt libro vndecimo Diodorus, quam petaliſmum appellarunt. Cauſa ferendi legem Tyndaris diues iuuenis, & incautus, variiſque illecebris potens. Hic conuiuiis & comeſſationibus aduenas cunctos, ac ſeditioſos ita ſibi aggregauerat, vt ſenatui ſuſpicioni fuerit, veluti qui ex induſtria illorum vteretur conſuetudine, vt peſſimis confiſus viris publicā occuparet libertatem. Inclinatis ob id iam omnium ad credendum animis, hominem obſeruant, eundemque nequiſſimorum quorumcunque ſtipatum agmine circumſiſtunt. Tum comprehenſum nituntur ſocii eripere, quibus, quum diſpares eſſent viribus, trucidatis, vinctum coniectis catenis temerarium, ac damnatum pœnam ſequi oportuit. Et confeſtim procerum conſilio aduocato, Tyndaridis inuidia & audacia, ac communi periculo recitatis, quibus ille merita adfectus pœna, legem conſcribunt, vt eius qui tyrannidis ſuſpicionem tuliſſet, oliuæ folium inſcriptum nomine illi daretur, ſcire propterea ſe exulatum ire quinquennium oportere. Lex ab oliuæ folio, Petaliſmus appellata, Athenienſium exemplo, qui quod in latere nomen ſcribebant, Oſtraciſmum eandem vocarunt. Petaliſmo igitur lege multi ex primoribus quum in exilium acti, eorumque diminutus numerus, atque ob hanc cauſam in plebeiorum arbitrium, qui ciuitatis ſtatum multifariam diſtractum, cæca confuſione atque multiplici miſcebant ſeditione, eſſet reſpublica declinata, eandem confeſtim aboleuere. Altera quoque lex Syracuſis, vt refert Cicero in Verrinis Actionibus, de religione, quæ in annos ſingulos Iouis ſacerdotem ſortitò capi iubebat: quod apud Syracuſanos ampliſſimum ſacerdotium putabatur. Cum ſuffragiis ex tribus generibus creati erant, res reuocabatur ad ſortem, ut quot eſſent renunciati, tot in hydriam ſorte conijcerentur, cuius nomen exiſſet, vt is haberet ſacerdotium. Hieronia præterea lex, de Hieronis nomine dicta, quæ decumas vendendas, vt idem autor ſcripſit, iubebat. Mos fuit Syracuſis, vt ſi qua de re ad ſenatum relatum erat, diceret ſententiam qui vellet, nominatim nemo rogabatur, & tamen vt quiſque honore & ætate antecellebat, ita primus ſolebat ſua ſponte dicere, idque à cæteris ei concedebatur: ſi quando tacuiſſent omnes, tunc ſortitò cogebatur dicere. Magiſtratum annuum, quem Famulatum vocarunt, quem-

A que trecentos fermè poſt annos, vt in Philippo ſcripſit Diodorus, ipſi Syracuſani aboleuere, Timoleon victo inferiore Dionyſio inſtituit. Ac etiam de viris illuſtribus, aliqua dignis memoria, quos vrbem Syracuſas peperiſſe reperimus. Lygdamus Syracuſanus tertia & trigeſima Olympiade victor fuit in ſtadio, cuius oſſa medullis carere fama vulgauit. Aſylus & Hisbio, ille ſeptuageſima quarta, hic nonageſima nona Olympiade in ſtadio quoque victor. Hermocrates dux & orator ſummus. B Callicrates animo, & militari arte præſtantiſſimus: Is & Lamachus Athenienſis Syracuſis ſingulari certamine icti cecidere. Heraclides homo bellicæ virtutis peritus, leuis tametſi & inſtabilis. Eurides vir clarus & illuſtris. Menandrnm Syracuſanum ephebum ab Elephante adamatum refert Plinius. Mentorinſia cum claudo leone congreſſus, blandientis ex illius pede ſurculum extraxit. Zenagoras qui ſextum remorum ordinem inuenit. Diocles legum lator, legem conſcripſerat, in qua nequis forum cum armis accederet, C cautum erat: verum cum eſſet domi gladio accinctus in hoſtes impetum facturus, audito parui momenti tumultu domo egreſſus eſt: cui quidam ex ciuibus, Tuam, inquit, ipſius negligis legem: At Diocles, Minime ait, imò eā ipſam confirmabo: & ſtricto gladio necem ſibi illicò conſciuit. Theocritus Syracuſanus, quem Vergil. imitatus eſt, bucolico carmine illuſtris. Epicharmus poeta comicus, trium literarum inuentor, zita, xi, pſi, quem D Plautus eſt imitatus. Horatius in Epiſtolis: *Plautus* (inquit) *ad exemplar Siculi properare Epicharmi*, huius ſententia, vt Cicero ſcripſit in Tuſculanis quæſtionibus: *Emori nolo, ſed me eſſe mortuum nihil æſtimo.* Eius ſocius Phormus Geloni gratiſsimus. Dinolochus Epicharmi diſcipulus, Et ille Philemon, qui vnum ſupra centum vixit annum. Eiuſque filius Philemon vterque poeta. Corax, Latine Coruus, orator præſtantiſsimus, is Tiſiam Syracuſanum pacto docuit precio. cui diſcipulus petenti mercedem, Si tibi Corax, ait, perſuaſero, E non ſoluam: ſin minus, veluti qui à te artem minimè edoctus, etiam non ſoluam. At Corax, Si tibi, inquit, Tiſia perſuaſero, certè ſoluas: ſi vero id efficere non potero, dignus ero mercede, quòd me doctiori diſcipulo id perſuadere nequeo. Quibus iudices (quod prouerbium fuit) Mali Coracis malum ouum. Antiochus Syracuſanus (vt Dionyſius Halicarnaſſeus refert) hiſtoricus, qui Italicos vetuſtiſsimos conditores ſcripſit. Lyſias Gorgiæ diſcipulus, orator ſummus. Bion autem ora- F tor: Et Cimias philoſophus. Nicolaus, vt ait Diodorus libro tredecimo, qui duobus filiis orbus, pro victis Athenienſibus, quorum manibus interfecti erant liberi, orationem, vt illis parceretur, habuit. Et poeta diuinus Sophon, cuius poema Platoni admodum placuiſſe ferunt. Philemon Alexandri tempeſtate comicus poeta à

ta, à quo nonaginta sunt editæ comœdiæ, qui vbi totidē vixit annis, risu vehementi animam effudit. Sosiphanes Syracusanus Philippi Macedonici ætate, ex septem Tragicis vnus. Theodorus orator qui de re militari scripsit. Themistogenes historicus, à quo de Cyro plura edita. Athenagoras orator: Et Acheus poeta Comicus. Duo præterea fratres Epicydes, & Hippocrates, & armis & literis prædīti. Dion vir illustris, Platonica disciplina eruditus. Cuius soror Aristomacha, Dionysii superioris tyranni coniunx. Dionysius Syracusanorū tyrannus à puero institutus & artibus ingenuis eruditus, musicorum studiosus, quem acrem fuisse & industrium, natura maleficum & iniustum, eiusque in victu maximam temperantiam, cumque fugitiuis barbaris & facinorosis vixisse, apud Ciceronem scriptum accepimus. Mater eius quum prægnans eum in aluo contineret, somniauit se peperisse satyriscum: cui interpretes portentorum (Galliatæ hi in Sicilia dicebantur) responderunt, eum quem illa peperisset, clarissimum fore. Item paulo ante quàm regnare cœpit, in agro Leontino quū equum flumine submersum maxima contentione non potuisset extrahere, discessit. At quum aliquantulum progressus esset, hinnitum exaudiuit, atque equum alacrem aspexit, cuius in iuba examen apum consedetat. Quinque & viginti compleuerat annos, cum tyrannidem occupauit, regnauitque duo de quadraginta. Filias Dionysius, ne tonsori collum committeret, tondere docuit: adultas vero, ferrum earum manibus remouens, candentibus carbonibus capillum & barbam adurere. In carcerem demum quodammodo ipse se inclusit, atque ex turri alta concionabatur. Hic tunicam & gladium, quum pila ludere vellet, adolescentulo quem amabat, tradidisse dicitur: cui quidam familiaris iocans, Huic ait vitam tuam committis? ille vtrunque iussit interfici. Damocles assentator propter eius opes, atque rerum abundantiam beatum Dionysium assiduè in sermone commemorabat? cui Dionysius, Vis ne igitur inquit, O Damocle, sic te esse beatum? quumque ille velle dixisset, hominem Dionysius in aurea sede collocari iussit, mensasque instrui conquisitissimis epulis, pueros delectos consistere, iussitque rursus fulgentem gladium à lacunari seta equina appensum demitti. Damocles itaque gladium suspiciens, nec plenum artis argentum, nec pulchros administratores aspiciebat, nec manum porrigebat in mensam: Exorauit denique tyrannum, vt abire liceret, quòd iam beatus nollet esse. Damonem & Pythiam ea amicitia coniunctos ferunt, vt quum alteri Dionysius diem necis destinasset, alterum vadem mortis acceperit, donec il-

A le causa commendandorum suorum profectus reuerteretur: qui vt vadem suum liberaret, præsto fuit ad horam morti destinatam. Quorum fidem admiratus tyrannus, eos dimisit, Atque vtinam ego, inquit, tertius vobis amicus ascriberer. Aristides filiarum vnam in matrimonium petenti Dionysio respondit, Mortuam mallem, quàm tyranno filiam nuptam aspicere. Anus quædam quum diis immortalibus pro Dionysiii vita preces assiduas funderet, quumque eam Dionysius in-

B terrogaret, cur sola ita faceret, Ne tibi, inquit, extincto deteriorem tyrannum suffectum videam. In Acarnania vrbe Iouis Olympii signum grauis ponderis aureo pallio vbi spoliauerat, atque laneo induerat, illud neutri dixit, idque vtrique esse aptum tempori. Idem è fano quodam quum mensas aureas, quæ bonis diis inscriptæ, subtrahi iussisset, dixit bonitate deorum vti. Aureas pateras, quas porrectis manibus simulachra quædam sustentabant, substulit, Admodum, inquiens, v-

C numquenque decere, quòd dii porrectis manibus offerunt, accipere. Apollinis simulachrum Epidauri absque barba, barbatumque Aesculapii, quem Apollinis filium fingunt, videns, auream barbam, illius allectus pondere, accepit: non licere affirmans imberbem patrem, filium verò barbatum esse. Locris Proserpinæ fano spoliato quum ipse soluisset, secundo vento spirante, Videre, ait nauigationem, quæ à diis immortalibus ipsis sacrilegis conceditur. Aristippus philosophus & facetus, cuius consuetudi-

D ne tyrannus vtebatur, ad Diogenem philosophum, qui vitam agebat solitariam, vnà cum Dionysio accessit. Cui, quia olera lauantem offenderet, submissa voce, *Si Dionysio*, ait, *obsecutus esses, olera non comederes.* At Diogenes, *Si olera*, inquit, *comederes*, *Dionysio non obsecutus esses.* Dionysius pedibus tractum tyrannum, non insidentem equo, vt ait Liuius, relinquere tyrannidem debere, dicebat. Dionysius item huius Dionysii filius, philosophus quoque & tyrannus,

E qui Syracusis expulsus Corinthi ludum aperuit, puerosque docuit. Ad vltimum vero sordidissimam agens vitam, popinas & lupanaria dum frequentaret, de minimis quibusque rebus vulgò insertus disceptabat. Niscæus, qui eo tempore, quo alter Dionysius exulauit, principatum Syracusis obtinuit. Et Cephalus, vt scripsit Diodorus, per id tempus legum conditor. Agathocles humili progenie ortus, rex deinde Syracusanorum. Cuius filius Eudoxus poeta comicus. Callias

F historicus, is qui ipsius Agathoclis gesta scripsit. Philistus poeta, & historicus, homo diues.

Dionysii

Dionysii superioris amicus, qui armis, nedum literis insignis, quem doctum hominem & diligentem fuisse testatur Cicero in li. quem de Diuinatione scripsit. Philistus philosophus, Monimus quoq; philosophus. Hiero rex prudens & strenuus. Polydorus legũ conditor. Polyænus orator, eiusdẽ regis tẽpore. Et ipsius Hierõis gener Andronodorus orator, cuius vxorẽ Damaratã, interfecto, Hieronymo, Syracusani trucidarunt. Scopias (vt Vitruuius scripsit) Syracusãus Mathematicus multas res organicas, & Gnomonicas, numero naturalibusq; rationibus inuentas atque explicatas, posteris reliquit. Hippocrates & Epicydes, duces per quàm strenui, vt apud Liuium inuenimus. Archimedes insuper vnicus spectator cœli siderumque. Is, vt Cicero in Tusculanis quæstionibus tradit, lunæ, solis, & quinque errantium motus in sphæra alligauit. Bellorum item machinator, tormentorũque vnicus inuentor. Hic quum se terræ globum mouere posse gloriaretur, rogante Hierone rege, procul assidens nullo corporis nixu (autor est Plutarchus) nauem onerariam adduxit. Hiero prçterea quum auream coronam votiuam diis immortalibus in quodam fano constituisset ponendam, immani precio locauit faciendam. Opifex autem ad tempus opus manufactum subtiliter regi approbauit. Postea quam iudicium factum est, dempta auri parte, tantundem argenti coronæ addit. Indignatus Hiero, neque inueniens qua ratione id furtum deprehenderet, rogauit Archimedem, vt in se sumeret sibi de eo cogitationem. Tunc is quum haberet eius rei curam, casu venit in balneum, & eò quum descenderet (Balneum paruo dolio erat simile) animaduertit quantum corporis sui in eo insideret, tantum aquæ extra effluere. Qua de re quum eius rei rationem explicationis ostendisset, domum reuersus duas dicitur effecisse massas æquo pondere, quo & fuerat corona, vnam ex auro alteram ex argento. Quæ quidem licet æquo pondere, non tamen æquo corpore, etenim maioris erat corporis argentea, quum sit aurum maioris ponderis. Quumque ita fecisset, vas amplum ad summa labra impleuit aqua, in quo demissa argentea massa, multum aquæ extra vas effluxit: qua exempta, vas iterũ impleuit, in quo rursus aurea massa demissa, vti minoris erat corporis, quanquam eodem pondere, non tantum effluit aquæ. Quum id esset, rursus auream pleno vase demisit, ac ea exempta, repletoque vase coronam quam opifex fecerat demisit, inuenitque plus aquæ in coronam, quàm in auream massam eodem pondere. Et ita ex eo, quod plus defluxerat aquæ in corona, quàm in massa, ratiocinatus reprehendit argenti in auro mixtionem, & manifestum furtum. Archimedes persæpe balneum ingressus super vncto corpore vnguento Geometricas figuras lineamentaque sui ipsius oblitus, digito describebat. Amicos item, vt Sphæram cum cylindro post mortem sepulchro imponerent, orasse fertur. Quod aliquot pòst annis ad Agragarias portas cum cylindro & sphæra, in cuius basi epigramma erat, se Cicero reperisse gloriatur. Postremo captis Syracusis in tanto tumultu Archimedem intentum formis, quas in puluere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum esse constat. Cui M. Marcellus sepulchrum faciendum curauit. Vilielmus Pernus Syracusanus proauus meus, vir patricius, iuris consultissimus à quo plura edita. Est Thesta mulier Syracusana superioris Dionisii soror, Polyxeni (qui vnus ex primoribus) cõiunx fratri arguenti quòd viri fugam minime nunciasset, respondit, Adeone Dionisi vilis & abiecta visa tibi sum, vt si coniugis mei fugam ipsa præscissem, eiusdem nauigationis comes & fortunæ particeps esse noluissem? Apud Plutarchum in Apophthegmatib. interrogatam Hieronis vxorem cur sibi, quod os foeteret, nunquam nunciasset? viro respondisse legimus, Ita omnes olere viros existimabam. Et duæ quoque Syracusanæ mulieres animo etiam in morte præstantissimæ, Hermonia inferioris Gelonis filia Themistis coniunx, quum seditiosis, qui omnem prorsus regiam stirpem tollere conabantur, alteram puellam regali cultu ornatam à nutrice expositam intueretur, puellæ haud interitum pertimescentis admirata fidem exclamauit se esse, & non illam Hermoniam, quo vtraque vnius horæ momento periit. In Parallelis refert Plutarchus, autorem adducens Cyanippum, Dositheum Syracusanum Baccho sacra facere negligentem ebriumque ob hanc causam factum, Cyanem filiam inuitam violasse, eandem patris annulum, criminis indicium, subripuisse. Pestilentia postea sæuiente, vt impietatis autor diis immortalibus immolaretur, responsum esse à Pythio. Cyanem idcirco patrem violatorem necasse. Septimo post anno Theocles & Chalcidenses è Naxo profecti, Leontinum vrbem ferè omnium fœcundissimam, & Catinam, prælio perdomitis Siculis, tenuere: Polybio nihilominus quinto post Syracusas anno id fuisse placet. Leontinum igitur, modò Lintini, populosa ciuitas & diues, muro tunc cincta (Nam quæ deinde addita, nouam ciuitatem appellarunt, autor est Diodorus in historia Philippi) paludibus fœda & humidior, duobus collibus, tribusque contenta vallibus, Catinam atque Aetnam respicit montem. Ibi turris adhuc tribus angulis ædificata ad nostrum vsque tempus, quasi posteris seruatum monimentum.

Et

Et murus ruinis quoque actus, domus Gorgiæ philolophi. Vrbi altus imminet collis, Hieropolis nomine: Hieronis Polum hunc antiquitas appellabat: cuius in verticis planitie plura plumbea frustula aratoribus inueniuntur. Campi porrò omnium quæ ad victum humanum pertinent, rerum longe feracissimi. Tritici enim omnisque leguminum generis lætissimas ferunt segetes, ita vt ibi arare terram, ac frumentum ab ea mortales extorquere Cererem docuisse crederent. Qua- B re Leontini rei frumentariæ principes appellabantur. Ibi quoque armentorum copia & pecudum, aucupii etiam maxima commoditas. Circa Leontinum fluuius prolabitur, qui ex duobus fit fontibus, quorum vni Gleppi nomen, alteri Passantio propè Francum fontem oppidum, & Hidram ab Ptolomæo citatum oppidum, ubi turris tantum hodie rotunda, sex ferè milliaribus ad occidentem à Leontino, nostri Cadram vocant. Et fons C hic, de quo diximus, oppidum Militellum, haud antiquum quidem alluit. Iuxta Leontinum ex his vnus fit fluuius, ubi pons, quem Reginæ pontem vocant, cuius serio (admissis prius maris fluctibus) obturato ostio, lacus, qui Pantanus nominatur, piscosus admodum efficitur. Vltra pontem, lacus est alter millia propè duo à ciuitate manufactus, non multum ante patrum nostrorum memoriam, cui Bifarium nomen. Ex quo pi- D scium, quos mari captos miuutissimos eo alendi gratia coniiciunt, incrediblis multitudo expiscatur, ac in omnes fermè Siciliæ partes mittitur. Aliasque complures habet Leontinum plaudes, quibus perniciosa propemodum cœli temperies. Hic nundinæ ab omnibus ferè Siculis magna hominum ac mercatorum frequentia circiter calendas Maias celebrantur. Locus erat antiquitus in Leontino agro, Phoces nomine, & Bricinnia arx. E Gorgias Leontinus philosophus & orator summus, Socratis magister, qui, vt ait Cicero in Rhetoricis, omnibus de rebus oratorem optimè posse dicere existimauit, centum & septem compleuit annos, nec vnquam à suo studio, atque opere cessauit: qui quum ex eo quæreretur, cur tam diu vellet esse in vita, Nihil habeo, inquit, quòd incusem senectutem. Hic primus hominnm, & auream statuam, & solidam Delphis in templo sibi posuit. He- F rodicus Gorgiæ frater medicus quàm celeberrimus. Icetes à Syracusis oriundus, Leontini ortus, Leontinorumque princeps, vir admodum inquietus & audax. Supra Leontinum, Hidra oppidum, de quo paulo antè diximus. Nec plus sex milliaria Boccherius recens oppidum, vbi fons aquæ lacteæ quem Birigeim vocant. Bideni antecedunt populi, quorum oppidum nunc Bizinis haud ignobile: Et proximum Licodia. Cæterum altera ex parte Murgantium, octo ferè millibus passuum à Leontino ad Symethi amnis ostium, ciuitas affecta cladibus tota, à Murgentinis Asiæ populis vt erecta, ita à Carthaginensibus postea deleta: Murgus nostra tempestate nuncupata, turrim tantum frumenti emporium in ipsius Siculi maris littore continet. Symethi ortus ex quinque fontibus. Nomina autem recentiora Mucuba, Luchula, vbi casæ. Canaliscalcagnus, & Fons ferratus, quibus vicina est Nea vrbs antiqua (Neam diodorus libro vndecimo vocat, Menas Ptolæmæus, nos Minium. Populos vero Menaninos Plinius, Cicero Menenos qui potior est autor) in alto est sita colle, eandemque à Durentio ciue in planiciem translatam volunt, locus nunc Burgus dicitur. inter hanc Symethique vada, Stagnum Palicorum ipsis diis Palicis sacrum, Symetho tamen quàm vrbi propinquius, cui iusiurandi numen inesse antiquitus credebant. Thaliam nympham iuxta Symethum ab Ioue compressam ferunt, terraque absorptam, ne in iram incideret Iunonis, maturi demum partus tempore duos peperisse Palicos. Stagnum, de quo Aristoteles mentionem fecit in eo libro, quem de mirabilium auditu scripsit, quamuis non vastum, quòd sulphureum assiduèque feruens, ac magno cum impetu vbi emerserit, passibus duodecim non amplius hiatu quodam absorbetur, horribile tamen vbi fanum erat olim. Pœni Siciliæ dominantes Naphthiam, quod est malus odor, nomen huic indidere. Et iuxta alii quoque exigui visuntur crateres. Palica item oppidum, quod Paliconiam hodie vocant, ab ipsis Palicis nomen, Stagnum haud multum refugit, ab eodem Durentio, vt idem Diodorus scripsit, conditum. Duo præterea fluuii ad diuersorium Gutterram Symetho hauriuntur, vnus Buffaritus, recens nomen, qui non longe à Plutia oppido: Cicero de quo in Verrinis Actionibus fecit mentionem. Alter ab ipsa Paliconia capit initium. Plutia, nunc Plaza, vrbs populosa, & amœna arboribus, ac viretis referta. Hanc & oppidum haud multum remotum Daidonem, Cisalpinos Gallos (nunc Lombardos) à Placentia vrbe adducta colonia, habitasse, quòd eorum vtuntur sermone, ipsi credunt. His opulentissima, satisque prospera vicina est ciuitas (Calatagironem hodie vocant) celso in monte posita, eam ipsam coniectura vtentes Calatam fuisse, seu Calinactem à Durētio conditam opinamur: Cicero Calatinos populos appellat. Duo ciues Calatini memoria dignissimi Tales orator, & Demetrius histori-

Ppp cus,

cus,Rurſus ad Leontinum dilapſus Symethus A
amnis(Leontini agros Symetho allui Thucy-
dides,Strabo Catinenſes Leontinis coniun-
ctos Symetho infuſos probat) nomen Sancti
Pauli,cum ipſo ponte,ſibi vendicat. Ad cuius
oſtium ager,vſq; ad hanc ætatem eſt Symethus
nomine. Quo haud procul in prædio Sigonia
vocato,fontes ex rupe manāt calidi. In radici-
bus Aetnæ mōtis Catinam vrbem, ac ea in ora
ſitam quæ ad meridiem pertinet, hi qui Leon-
tinum,quarum agri limite diuiduntur (Euar- B
cum quamuis ipſi huius coloniæ autorem fece
rint)fuſis Siculis incoluere,à ſeptentrionibus
Aetna monte,qui frugiferum omniū fermè ar
borum,ac vini nobiliſſimi exuberantiam præ-
bentium vinearum plenus,maximè vallatā. O-
rientalia eius Siculo, atque Ionio mari pulſan-
tur. Hanc Diodorus Siculus,cuius opinioni ac
ceſſit Strabo,tum priſcos illos amiſiſſe incolas
commemorat,ſimul atq; agris ſorte diuiſis ab
Hierone ſuperiore eo deducta colonia detētā, C
Aetnamq; pro Catina appellatam, nec multis
poſt annis Hieronis tumulum ſolo adæquaſſe,
eiectaq; colonia vrbem,& nomen rurſus obti-
nuiſſe. Erat in hac vrbe ſacrariū Cereris olim
eadē religione,qua propè in toto orbe terrarū.
In eo ſacrario fuit ſignum Cereris perantiquū.
Aditus ad id ſacrarium nullus viris, ſacra enim
per mulieres ac virgines confici ſolebant. Hoc
ſignum noctu clàm C.Verris ſerui ſubſtulerūt.
Erat & Gymnaſiū prope vrbis mœnia, nō mul D
tum à maris littore remotum, quod M. Mar-
cellus poſt captas Syracuſas ædificandum cura
uit,cuius hodie reſtant ruinæ. Theatrum itē
ad orientem conuerſum pulcherrimum,nigro
quadratoq; lapide ſtructū. Extra vrbem Am-
phitheatrum prope Steſichori Himerenſis poë
tæ ſepulchrum,vbi nunc vetus ædicula deipa-
ræ Mariæ, Betlem nomine, hortiq; ſunt ciuis,
cui Nicolao Marū cognomento eſt,iuxta Ste-
ſichoream portam,quam Acidis ſeu Iacis por- E
tam appellant. Aquæ ductus præterea adhuc
eſt maximus,qui tunc aquam per ſtructiles for
nicatosq; canales intra mœnia ad diuerſa im-
miſſaria ducebat. Memoriȩ inſuper proditum,
Thermas cum columnis,& epiſtiliis è marmo-
re fuiſſe,vbi nunc templum eſt Diuæ Agathæ
virginis Catinenſis. Eſt & noſtra tempeſtate
Catinæ Gymnaſium omni ſcientia frequens.
Charonda philoſophus legumlator Catinen-
ſis: hic Chalcidenſibus,qui in Sicilia erant, le- F
gem conſtituit. Mamercus Catinenſis tyrann*
locuples,armiſq; potens Timoleonis tempo-
re. Nicolaus quoque Tuduſcus, cognomento
Abbas,proximis antè annis iuris prudentiſſi-
mus,qui multa ſcripſit,Catinæ claris ortus na-
talibus,Archiepiſcopus Panhormitanus. Ga-
leotus Bardaxis Catinenſis Patritius ad gigan-
tis prope ſtaturam accedens,humani corporis

noſtræ ætatis vires exceſſit. Is,vt multi qui eum
viderunt referunt,aſinum lignis oneratum ma
nibus à terra ſubleuabat: equumq; abſq; fræ-
no velociter currentem, tranſuerſum lignum
amplexus,coxis,cruribuſq; ſiſtebat. Tres fluuii
Teriam faciunt piſcoſum amnem, quo Cati-
nēſes agri diuiſi,vt autor eſt Thucydides (vo-
cant hodie Larrectȩ fluuium:) Duo Montixo-
ro monte effuſi iuxta Brontem oppidum coë-
unt. Tertius Ciramim, Agyram,& Recalbutū
abluit. Hi vbi Aetnam montem ad ortum re-
linquunt,antequam Adranum ventū,in ipſius
montis radicibus confluunt: hincq; Teria eſt,
qui primo ad meridiem, mox in orientem per
planiciem in Siculum mare,inter Symethi o-
ſtium & Catinam deuoluitur. Chriſas qui Te-
riam auget, hodie Dictainus notus Siciliæ flu-
uius. Huius fontes duo ſunt, apud agrum, cui
nomen eſt Taui vnus. Alter ſub Ennam vrbē
oritur, qui iuxta Aſſerum coëunt, ac vnus fa-
ctus Chriſſas,Gurgalogam fluuiolum excipit,
moxq; à Teria excipitur. At de his de quibus
diximus oppidis, quæ mediterranea ſunt, ac
Aetna quoq; monte. Nicoxia,nomen incertū
eſſet,niſi coniectura,quam Herbitam antiqui
tus appellabant,honeſtam & copioſam ciuita-
tem eſſe doceret Philenus Herbitenſis nobilis
& orator. Alii à proximo loco Caſalinis nomi-
ne illuc eam tranſlatam aiunt. A qua haud pro
cul Sperlinga arx in rupe ex vna parte in exce l-
ſa altitudine exciſa, oppidum vbi antiquitus
fuiſſe,quod ruinæ,atq; antiquitatis adhuc vi-
ſuntur veſtigia,vicini populi teſtantur. Eiuſq;
incolas Siculis tunc Gallos, qui Siciliam op-
primebant,trucidantibus tantum aſſentire ne
gaſſe: Vnde prouerbium,quod Siculis placuit,
tantum Sperlinga negauit. Engium peruetus
& exiguum oppidum,noſtra tempeſtate Gan-
gem,inter mediterranea Ptolemæus numerat.
Accolas Enginos M.Tullius vocat,apud quos
matris Magnæ fanum, in quo loricas galeaſq;
æneas cȩlatas opere Corinthio, hydriaſq; grā-
des P.Scipio poſuit,ſuumq; nomen inſcripſit.
Conditores Leontinos ferunt. Diodorus ſcri-
pſit in Philippo,Leptinem Enginum tyrannū
à Timoleone expulſum, inq; Peloponneſum
migrare coactū. Porrò oppidum à Federico re
ge anno Chriſtianȩ ſalutis ducenteſimo nona-
geſimo nono ſupra mille dirutum, quarto rur
ſus poſt anno ab eodem reſtitutum, in ipſius
oppidi annalibus inueni. A fronte Politiū vr-
bem magnificam hodie excipit, nihil de qua
memoriȩ proditū. Ipſe à Palicis diis,ſiue à Pol-
luce nomen ſortitā crediderim. Medio ferè i-
tinere Petraleium oppidū occurrit, à Petrade,
qua fons manat,ex cuius vnda oleum elicitur,
quaſi Petra olea,Petralia in præſens. Oleo poſt
annum ad animaliū curandas ægritudines v-
tuntur. Duo hoc nomine vicina oppida. Infe-
rius

rius id quod nominauimus, superius alte- A rum: Populi horum duûm Petrini olim vt refert Cicero. A tergo Nicoxia, de quo ante dictum, & mox ad orientem in excelso Aetnæ æmulo, ac vndique prærupto monte Trahina vrbs constituta. Vlpianus de Censibus Trahinopolim hanc vocat. Huic proximum Gaglanum oppidum, quod Agyra ille amnis quem supra nominauimus, separat, Galeria antiquitus appellatum: populi Galerienses, autore Diodoro in Philip- B po. Ipsa Agyra, vt plura Siciliæ oppida, ita in montis cacumine sita, nunc Sancti Philippi miraculis insignis. in eius siquidem die festo spiritus, quos Diabolos vocamus, ab obsessis mortalium corporibus expelluntur, Samphilippus Agyrionis modò nuncupatur. Hic Herculem pro ciuium meritis lacum effodisse, eiusque boues saxis vestigia impressisse, Diodorus narrat in fabulis. Hæc ipsius Diodori, qui vir fuit in scribendis historiis C quàm celeberrimus, patria. Tyberii namque Cæsaris tempestate historias in libros triginta digestas, quam Bibliothecam appellauit, de Aegyptiorum antiquitate, Siciliæ, ac aliarum insularum, deque Troiano bello, Alexandri, atque Romanorum gestis ad suam vsque ætatem scripsit. Ciramis de quo nemo mentionem fecit, oppidum contra Trahinam, versus Aquilonem, Ptolemæus Capityum dixit, quod nos Capitium, Capitynam D Cicero. Ingenti frigore infestatur Randatium vrbs, propterea quòd sub ipso ferè Aetnę monte posita, ad septentriones maximè vergit, olim Triracium quam vocari credimus Plinio, quoniam de Triraciensibus facta est mentio. Gurridam appellant fluuiolum quinque milliaria non amplius distantem ad occidentem, quem specû quadam absorptum fama est illum esse, qui Catinæ pluribus in locis scaturiens mortiferam induxit contagiem, at- E que Iudicellus Catinensibus appellatur. Brontes quoq; antiquum oppidum, ad fontem (de quo supra diximus) amnis de Brontis Cyclopis Vulcani socii nomine, de quo Vergil. meminit. Nam in nemoribus est quæ inter Randacium, & Adranum medio loco clauduntur. In montis radicibus Aetnæ, & in ea parte quæ ad occidentem pertinet, Adranum, nostra ętate Aterno, adhæret supra Teriam amnem: ab Hadrano deo deductum nomen, quem Siculi F propè omnes maxima celebrabant religione. Et mox alterum Paterno nomine, siue quod ipsum sit, Adranum, siue de eius nomine, vbi Fons aquę ferreę, qui feruens, nec foras erumpens, linteum aut pannum Tritagalla prius cũ aqua infectum, mox nigrum reddit. Maimonis fontem hunc appellant. Et nunc ad Ennam vetustissimam vrbem venio, Castrum Ennæ, dein Castrumianni vocatam. Quæ quia in medio est insulę, vmbilicus Siciliæ nominatur. Enna igitur in loco est præcelso, atque edito, quo in summo est æquata agri planicies, & fons aquę perrennis, tota verò omni aditu circuncisa, atque dirupta est. Quam circa, & in ea plaga, quæ ad meridiem pertinet, est lacus antiquitus Pergusa nomine, quo, non piscium quidem pleno, sed colubris, ad linum molliendum duntaxat, cuius magna ibi copia, Ennenses vtuntur. Ennam, vt autor est Strabo, Eunus quidam multis fugitiuorum comitatus, adeò latrociniis, & populationibus affecit, vt vix Romani eum loco expulerint. In hac vrbe deam Cererem, & Liberam filiam, quam Proserpinam vocant, natas, raptumque ipsius fuisse Proserpinæ, ideoqne ipsis consecratam non tantum Siculis, verum etiam mortalibus omnibus tum persuasum fuit. Etenim propè est spelunca quædam conuersa ad aquilonem infinita altitudine, qua Ditem ferunt repentè cum curru extitisse, abreptamque ex eo loco virginem secum asportasse, & subito non longe à Syracusis penetrasse. Hęc eadem Ceres antiquissima, & princeps fuit omnium sacrorum, quæ apud omnes gentes nationesque fiebant. Atqui Cererem Siculorum reginam constat, ac leges statuisse, frumenti item vsum homines docuisse, eiusque filiam Proserpinam ab Orco Molossorum rege, quem Ditem dixerunt, raptam. Erat in templo, cuius pars adhuc stat, simulachrum Cereris è marmore, & in altero Liberæ. Præterea quoddam ex ære modica amplitudine, ac singulari opere cum facibus perantiquum. Ante ædem in aperto, ac propatulo loco signa duo erant: Cereris vnum, alterum Triptolemi, pulcherrima & perampla: insistebat in ipsius Cereris manu dextra simulachrum pulcherrimè factum Victoriæ. Philonides Ennensis medicus fuit celeberrimus. Oppidum vicinum hodie Calathasibetta, valle ingenti ab Enna discretum. Asserum olim ampla ciuitas fuit, nunc Azarum. In ipso Chrisa amne (de quo paulo antè mentionem fecimus) & in ea via, qua Assero itur Ennam, erat fanum tunc singulari religione Chrisæ consecratum (is apud Asserinos habebatur deus) & in eo ipsius Chrisæ simulachrum præclare factum è marmore. Aetna mons (Mongibellus hodie dictus) suis miris incẽdiis, quum sit materia plenus sulphurea, quæ humidis generatur nutrimentis, veluti in Ephestiis Lyciæ montibus vt Plinius tradit, intra fistulas cauernasque ventorum incluso impetu, & euri potissimum subsolani, boreæque quibus ipse plus quàm cæteris patet, accensos ignis globos exesis vndique ex crateribus eructat. Thucydides in tertio de bello Peloponnesiaco libro, ab eo tempore quo Græci Siciliam tenuere tres, ad bellum quo Syracusani ab ipsis ſ. ditiosis acciti

Messanam ceperunt, Aetnæ ignis inundationes commemorat. In sexto Strabo, superioribus annis ait campos Aetnæis cineribus sparsos omnium propè rerum maximam exuberantiam præbuisse, atq; Anapiam & Amphinomum fratres flammas eructante Aetna parentes humeris ex flagrantibus extraxisse ignibus. Quibus ciues sepulchrum fecisse, piorumq; locum vocasse. Aliquot pòst annis deinde huiusmodi ignem ex Aetnæ hiatu emanasse legimus. Orosius præterea refert, Seruio Fuluio Flacco, & Quinto Calphurnio Pisone consulibus, arsisse Aetnam, & eo quoque anno bellum fuisse seruile in vniuersa prope Sicilia præter Messanam. Et M. Aemilio, Lucioq; Orecte etiam consulibus, horrendis cum sonis flammas eundem eructasse montem. Ac Lucio denique Cæcilio, & Q. Tito Flaminio consulibus, his maiorem ignis cladem; quam ob rē Romanos decennio tributum Catinensibus remisisse. Arsit & altero post Sanctæ Agathæ Catinensis martyrium anno, qui fuit ducentesimus, quinquagesimus quartus post Christū, Mense Februario. Millesimo item centesimo, ac sexagesimo quinto, Februario quoq; mense eiusdem montis sonantibus ruinis terra adeo concussa, vt ipsius Diuæ Agathæ domorum lapsu sacerdotes omnes obruti. Iunio præterea mense, Anno verò post Christum natum millesimo trecentesimo vicesimo nono, quo etiā solem defecisse legimus, quatuor factis profundissimis hiatibus magnum prorupit ignis flumen. Ac deniq; priore anno, & hoc quoq;, quo ipse scribo, Millesimo quingentesimo tricesimo septimo mense Maio, incredibilis magnitudinis igneam massam de incenso sulphure facta, ex ipsius Aetnę nouis factis crateribus prolapsam, quæ ab aëre aliquantulum condēsata superficie, non velociter quidem, sed passim ruebat, colles, nemora, saxa ac rupes, pagos etiam duos (mons pagos multos cōtinet) Monpiler vnum, quem vocant, alterum verò Licolosim, combussisse vidimus, ac deniq; mōtis cacumine flammis continuis vna ex parte prolapso, ampliorem factum craterem. Ipse ignis globus, quem incensum sulphur esse constat, interdiu subnigrum, noctu autem igneum totum, horrendumq; sese spectantibus ostendit. Tonitrus plurimis diebus continuos, mortales terrentes, exaudiri, atq; adustis nigrisque cineribus non Siciliam modò, verum & Calabriæ partem opertam, cœlumque totum infestissimo fumo, nos qui has insedimus terras testimonio sumus. Aetna rursus plenus est nemorum, fructusq; elegantissimos producentium arborum, cinctusq; oppidis, quæ radicibus sparsa. Versus meridiem Catina est in planicie, ad Eurum verò arx in scopulo, quæ cum suo pago de nomine Acidis fluminis, Iacis nūcupatur; Inter vtranque Vlyssis portus, nunc Lognię portus paruus admodum, quem Aetnæis ignibus accensa materia vastatum Catinenses pro certo affirmant. Cyclopum tres Scopuli (de quibus Plinius meminit) contra Xiphoniam promontorium, parum à Sicilia diuisi, scopuli Pharagloni, promontorium Caput Malinorum hodie appellantur. Ora autē quæ ad orientem, & mare Ionium spectat, partim nemora, partim planiciem habet, quā Mascaris planiciem, eodem nomine, & oppidulū vocant. In hac regione Aetnam ciuitatem collocant ad Tauromenium spectantem. In planicie flumē nomine Frigidum, quod Acis flumen antiquitus fuit, non longe à Taurominii amnis ostio, in mare prorumpēs. Acidem Galatheę Siculę puellę adamatum puerum, saxoq; ab Polyphemo Cyclope contritum, atq; in flumen mutatum, in fabulis scriptum est. A cuius ortu non distat Calabianum oppidum arundinum dulcium à fronte stipatum messibus. Et alterum exiguum in nemoribus Aetnę remotiori in loco Linguagrossa. Ad Tauromenii (quem nominauimus) amnis fontes, situm est Francauilla, & Castiglonum, quæ ab oppido tenui Lamotta, cognomento Camastra, ipsum dirimit flumen. Hincque ad spacium duodecim milliarium in circuitu Aetnæ Randatium, & Chisaro: medio verò in itinere Ruchella, ac inde rursus ad Adranum, & Catinam. Sub Aetna Enceladum gigantem Vergilius constituit, Typhœum Ouidius. Selurus quidam quum sese Aetnæ filium faceret, ac latrociniis assiduis campos ferè omnes infestaret, missus tandem Romam, in gladiatorum foro beluarum morsibus laniatus. Est Recalbutum oppidum inter Agyram, Aetnamque, cuius nomen vnde, siue à quo sit deriuatum me latet adhuc, nisi coniectura vtendo Alcæū esse velimus. Alcæos namq; Centuripi vicinos populos multi constituere. Ciues tametsi ipsi quòd ædiculam, quam nunc demonstrant à quodam rege voto dicatam ferunt, Regale votum vocari maximè contendant. Amplissima Centuripis tunc ciuitas, Aetna antiquitus appellata, vt autor est Strabo, in valdè edito loco, prope Aetnæ radices in ea plaga, quæ ad occidētem pertinet, tum sita, nunc Centorbis vocata, à Cn. Pompeio diruta: quamuis ab Augusto dein restituta, vt idem autor scripsit: tamen nō casis sed omni prorsus carens ædificio paucis iunco, & palea contextis tuguriis contenta. Per id ferè tempus, quo Chalcidenses Leontinum & Catinam obtinuerunt, Lanus Megarensis à Peloponneso adducta colonia secundum Panthagium fluuium, medio in itinere, quo Syracusis itur Leontinum, Portilum oppidum condidit: quod Trotillum Thucydides, nostri Curcuracim (id quoniam esse reor) appellant, vetustate & ruinis affectum, quamuis Herbesum inter Leontinum, & Syracusas, nec

nec procul à Megara, constituat Liuius. Ipsum A Panthagiũ cui ingenti murmure olim sonãti Cererem, dum filiam Diti raptam accensis facibus, quas ex Aetnæ fornacibus sumpserat mœsta perquireret, silentium imposuisse fertur, nullo in pręsentia indito nomine fluuium, in Syracusarum passu: ostium verò Marcillinum vocant, qui à fonte Lafauara, inter Sortinũ & Leontinum ortus, haud multum peragrans in Megaræ portum diffunditur. Prope Sortinum oppidum, de quo supra diximus, ve- B tusti oppidi apparent vestigia. locus saltibus & nemoribus difficilis, atque flumine propemodum septus, Pantalica nomine, longo tractu ab ipso Panthagio diuisus. Millia flumen inter Leontinum & Syracusas, vt ipse Liuius est autor, flumen Sancti Iuliani hodie. Non multis sanè pòst annis idem Lanus à Leontinis loco pulsus Tapsum peninsulam positis ibi ædificiis incoluit, insulam Magnisis, vt dictum est, nunc appellatam, portu ab occiden- C te munitam, atque ab Syracusis quatuor remo tam milliaribus. Quo verò extincto eadem è Tapso profecta colonia, Hyblone rege duce, Megaram, & Hyblam occupauit, de cuius nomine Hyblæi dicti sunt. Megaram Hyblamq; vnam esse multi scribunt: nobis vero eam esse Megaram, quæ Augusta nuncupatur, ab Augusto Cæsare instaurata, magis placet: quum à Cn. Pompeio, vt Strabo refert, fuisset deuastata, atq; à Marcello, vt Liuius ait, ante dire- D pta: & Hybla supra ipsam Megaram à pluribus autoribus collocatur, nunc Misillis, quasi mel Hyblæ. Megara peninsula ab occidente portũ insignem habet, distatq; duodecim Syracusis milliaribus ad Aquilonem, à Federico secundo arce immensæ magnitudinis munita, ad nostrum vsque tempus in ipsius vrbis aditu posita, tametsi parua in præsentiarum, nomenq; illi Augusti Cæsaris maneat. Eius ciuis Theon poëta fuit. Quam inter & Murganti- E um (de qua satis dictum est) Turris est ad Ionium spectans, recens, quam Brucam nostri appellant, Tauro promontorio, quod caput Sanctæ Crucis nominant, interiecto, frumenti nobile emporium. Centum post annos his Megarensibus noua adscita colonia Selinis misso Pammilo, qui eam tenebant, pulsis Phœnicibus, medio fermè itinere inter Lilybæum & Thermas occupatur. Selinis nomen de fluminis nomine, quod adhuc à salis copia, Selinis nuncupatur, ipsam alluens vrbem: quæ F modò Mazara dicitur, ab altero flumine Mazaro prope ipsam ciuitatem, ad occidentem. Egion hæc à Plutarcho appellatur; Ptolemęo, horum mutatis fluminum nominibus, alterũ pro altero descriptum. Hinc ad ad Himeræ ostium salsas propemodum esse aquas fateamur oportet, quod & Strabo ipse autumat. Illi autem quibus Megara detenta, centesimo quadragesimo quinto anno, postquam Pammilius Selinim obtinuit, à Gelone Syracusanorum tyranno sedibus expulsi sunt. Supra Selinim amnem Selinis extat oppidum, Salemis nostra tempestate, à mari remotum, frugiferis arboribus insigne. Thermæ duæ vrbes maritimæ, ad Tyrrhenum vna, de qua diximus: altera verò ad Libycum mare spectat iuxta Selinim. Quam, vt ait Diodorus, fortissimi quique à Carthaginensibus delecti, missique antequam exercitus ad explorandam insulam mitteretur, coluere, atque ab aquis calidis Thermas vocare (Xaxcam eam hodie appellamus) Thermæ nanque ibi probatissimæ, quæ omnibus ferè morbosis locum petentibus præsentaneum præbent beneficium. Fons est cuius aqua in vase quibusuis lineamentis fabrefacto reposita triduo densatur, fitque lapis illis lineamentis inscriptus. Erat inter vtranque Pentia vrbs mari proxima, Lipulici nunc vocata, in qua Pollucis templum, vbi multa, licet vetustate deleta, visuntur monimenta. Hincque ad lapidicinas quæ mille passibus à Selino distant, vnde templi columnæ exeptæ, nostra ætate Ramaxara nomine, via est miro labore, ac immensæ magnitudinis structa lapidibus. Extant adhuc Entellini vicini populi antiquam colentes Entellam, ab Entello Acestis socio sic dictam, quam Castrum Entellicum deinde vocatam apud Siciliæ annales inueni, hodie verò Castellumuetranum. Antecedunt Lilybetani occidentem versus. Et vrbs Lilybeum, quam nostri Marsalam vocant, in ipso Lilybeo, à quo nomen sibi vendicauit, collocata promontorio. Ad dexteram portus, cuius fauces ab Romanis cum Carthaginensibus belligerantibus, magna lapidum, ac cæmentorum iniecta materia obstrusæ, promontorium inter vrbem, & portum haud multum in pelago proiectum. In ruinis domus adhuc, quæ perantiquæ ac nobilis ciuitatis apparet testimonium, semidiruta, vbi in quadam fornice inscriptus his literis est lapis,

I. CÆSAR FL.
Valentini.

Pio Felici semper Augusto
M. Valerius Quintianus V.C. Con.
P.S. Clementiæ Pientique.
Eius semper Dicatissimus.

DOmus præterea è marmorei draconis ore manante aqua horti irrigabantur. Aquæ ductus cæmentitius sex ab hinc milliaribus. Complures item fistulæ subterraneæ paruo itineris spacio in vrbem ducuntur. Nec multũ quidẽ distant à mœniis magnitudine admirabiles lapicidinæ, vnde

 lapides

lapides excisi, quibus, vt ipsi Lilybetani aiunt, Carthaginis muri instructi sunt. Domusque altera duo milliaria abest, quæ nullam habens domorum similitudinem aliquibus cum scalis, & fornicibus obscura admodum paruo Labyrinto maximè est similis: Hanc Abbatiam vocant. Ad aquilonem autem vergens fons est iuxtà. Item & puteus templo inclusus antiquo (id Sancto Ioanni Baptistæ modò consecratum, instructumque pauimento crustis diuersorum colorum distincto) cui nomen Lilybeo, de cuius nomine, & vrbs, & promontorium nomen sortiuntur, Sibyllam vbi quandam habitasse, sepultamque deinde Iulii Solini vrbis persuasi adhuc credunt. Probus philosophus Lilybetanus prestantissimus, quem Porphyrius vltro Lilybeum auditurus venit. Mediterranea oppida huic vicina lateri, quorum cum priscis aliqua non faciunt nomina. Sutera, Chiusa, Sanctus Stephanus, Prizis, Palatiun, Adrianum, Calatabilotta. Ad Bibonam fontibus compluribus arboribusque ornatam, Proserpinam periisse fama refert. Camarata, nomen (vt mea fert opinio) à Camerina dictum, quamuis Cammarum nonnullis placeat id nominari, Sal eius rubeus. Et à Iulio Cæsare oppidum Iulianam adeptum nomen credimus: Cuius finibus in seruntur, Busachinus, Villa Franca, Gibillina, Sambuca, inter Selinim, & Pauhormum, quod ab organi, machinæue genere quondam nomen duxit. Sub Erice monte Drepanum existit, quam ab Lilybeo promontorio, decem circiter, & octo milliaria seposito, Acinthius amnis diuidit, qui ex duobus in loco Marcanza nomine vbi pons est, vnus fit. Nomen non à Saturni falce deductum, quod fabulosum est: sed à curuo littore veluti Rhium promontorium in Peloponneso, quia curuum, Drepanum vocatur. Medio loco inter vtrunque Caput Sancti Theodori, antiquitus Egitharsus promontorium in Sardoo pelago protensum: Ptolomæus nomen quoque ciuitatis fuisse ait. igitur in falcato posita littore, quo portus efficitur vastus, pulchra vrbs ac diues, etiam spectat ad occidentem. Insulæ in prospectu, quæ veluti munitiones ad portus augmentum serio factæ maximè surgunt, quatuor sunt, parua vna atque propinquior Columbaria vocata, vbi inexpugnabilis arx. Reliquæ Probatia, Egusa, & Sacra, hodie Fauignana, Maretimum & Leuasum vocatæ. Ea & portu, & salsis stagnis, quæ solis ardoribus disiccata, incredidilem salis emittunt copiam, propè consepta expugnatu est valdè difficilis. Quadragesimo dein à Syracusis conditis anno Rhodium & Amtiphemum Cretenses, vt Polybius scripsit: Thucydides tamen, Amtiphemum è Rhodo, & Entimum è Creta icto inter sese fœdere, suæque gentis in Siciliam ducentes coloniam agros, qui Lindii dicebantur occupasse, vrbemque à flumine Gelam nuncupatam statuisse autumat. Gela barbarum nomen, Latine Caligo, flumen idem fuisse quod Himeram puto. Igitur vrbs in tumulo erat Lalicatæ oppido maritimo, quod ad meridiem vergit iuxta Himeræ amnis ostium, imminente, cuius nomen Gelæ adhuc (mons Gelæ namque vocatur) distatque ab Agrigēto milliaribus quatuor ferè & viginti, ita vt ex Gelæ ruinis illud constructum affirment. Amplificatum nonnulli credunt ab Acate: nomenque deductum. Diruêre Athenienses deinde, Gorgus ex Chio profectus restituit, quæ ante Phalaridis tempestatem gesta reor. Stagnum Geloum vbi fontes duo olim, natura diuersi; vnius namque vnda steriles, alterius autem fœcundas mulieres reddebat, qui fabulosi etsi, hodie tamen non extant. Signum ante vrbem erat Apollinis prægrande, quod victores Carthaginēses Tyron miserunt. Timagoras Gelensis philosophus Theophrasti auditor. Supra Gelam Mactorium, quam Ptolomæus Macharinam appellat, vrbem constituit Herodotus, Cicero Macharensem agrum dixit, hodie Mazarinum. Sinistro Gelensis maris littore Heraclea, quæ & Minoia, vt Liuius tradit, ad notum vergens alluitur, vulgò licet Terranoua, in publicis tamen rationib. Terra Heracleæ dicitur. Minoia, quia ibi Minos Dædalum vestigans occisus creditur, Herodoto tamen Camicum eam vocari vrbem, vbi Minos interfectus, placet. Strabo ait hanc Cocali tyranni regiam fuisse. P. Rupilius prætor noua amplificauit colonia, legemque illis de cooptando senatu conscripsit. Condidisse verò Doriem Lacædemonium Diodorus narrat in fabulis. Ad læuam Ispa fluuius, Laprisa apud eos vocatus. Ad occidentem lacus Lasalconara nomine. Vltra lacum Butera oppidum haud longe ab Himera amne, quod Buterium in nostris annalibus dictum inuenimus. Ptolæmæus Heracleam magis ad occidentem, quàm Agrigentum & Gelam declinantem descripsit, quod falsum esse constat. Post centesimum & octauum annum Geloi & ciuibus & opibus aucti in eodem latere Agragantem Agrigentum, siue vt nostri vocant, Girgentem, vrbem à flumine Agragante, autoribus Aristone & Pystilo condiderunt, vt Polybius ait. Duo sunt fluuii ipso in exitu coniuncti, quibus antiqua vrbs septa est. Draco vnus vocitatus, Sancti Blasii alter nomen sortitus; qui, vbi confluunt, vnus erat Agragas. Nec vana quidem mihi videtur opinio, quibus horum alterum, cui Draco no-

co nomen : Agragantem fuisse placet, vt A- A gragas primum, vulgari deinde pronunciatione Dragas, postremo autem Draco diceretur. Platina amnis qui viginti millibus passuum ab Agrigento labitur, iuxta Castrum nouum ortus, vbi Suteram & Cammaratam abluit, in pelagus diffunditur: quem Lycum fuisse Diodori Siculi, in eo libro quem de Philipp. Macedonum regis gestis scripsit, verbis adducti existimamus. Flumen fontem excipit Oestrum monte Sanctangelo effusum, B qui ob præcipuum Musarum cultum, fons Musarũ antiquitus appellabatur. Muxarũ postea agrũ dixerũt per quẽ fluit. Estq; haud procul Lafauara oppidulum. Nec desunt tamen quibus ab Agragante, hodie Monte sicco, qui magnanimorum nutritor equorum à Vergilio appellatur, Agrigentum appellari placeat. Vrbem ergo cæteris ditiorem (Syracusanorum etenim diuitiis cedere nesciebant) multis post annis Carthaginenses deleuere. Megalus postea atque Feriscus ab Helea Lucanię vrbe venientes instaurarunt, quæ demum à T. Manlio prætore omissis ruinis (vt Marcus Tullius in Verrinis Actionibus scriptum reliquit) & illis, qui superstites, coadunatis, atque ex vicinis adducta colonia, in colle, vbi in præsentia est, Athenæo nomine translata. Ita vt duo Agrigentinorum genera, vnum veterum, alterum colonorum fuerint. Cautum namque erat in senatu cooptando in Scipionis legibus, ne plures essent colonorum numero, quàm ex vetere Agrigentinorum. In foro recentioris vrbis lapis est marmoreus his inscriptus literis.

Concordiæ Agrigentinorum Sacrum
Respublica Lilybetanorum. Dedicantibus
M. Haterio Candido procos. & L.
Cornelio Marcello Q.

P R. P R.

PLura erant in illa vetere templa egregiè facta, vnum Aesculapii illa tempestate religiosissimum, in quo signum Apollinis erat pulcherrimum, Scipionis monumentum, C. Verris furtum, cuius in fœminæ literalis minutis argenteis nomen Myronis statuarii erat inscriptum. Alterum Palladis vt lib. 13. scripsit F Diodorus, vbi Gellia Agrigentinus patria iam capta hostium violentiam euasurus, se cum multis receperat. atq; furente tumultu, moriendum esse potius, quàm hostium in manus incidendum ratus, templum cum his qui aderant combussit. Agrigentini turrim Puzellarum appellant. item & Sanctum Gregorium alterum, quod adhuc stat. Tertium Iouis templum fuit: cui Carthaginensium bellum finem prohibuit: longitudo vt idem autor refert, trecentis & quadraginta pedibus, sexaginta latitudo, altitudo autem centum & viginti continebatur. Idque omnibus, quæ tunc in Sicilia erant, multo fuit maius. Aedificium eo erat artificio, vt columnæ rotundam exterius, interius autem quadratam formam ostenderent. Et in porticu, quę ad orientem conuersa Gigantęum bellum ingenti magnitudine, miroq; artificio sculptũ. Altera verò parte Troiana clades, cui domus Phalaridis tyranni adhærebat. Lapidicinæ, nunc la Cauetta prope vrbem, vnde à Carthaginensium magno captiuorum numero columnæ & lapides exempti sunt. Item & aquæductus ab his plures subterranei fabricati memoria dignissimi, Phæaci, qui de cuiusdam Phæaci nomine dicebantur. Vna erat piscina, quam alibi Diodorus portum vocat, ad ciuium cõmoditatem manufacta, piscium plena. C Ambitus eius mille fermè passus. Profunditas sexaginta pedes continebat: cycnorum vbi multos nantes erat videre. Quæ mortaliũ dein incuria cæno referta, in agrum tandem, vbi plantarum ingens fuit copia, mutata est. Ager item ad spacium sex propè milliarium Aquilonem versus, albus solo, qui neque herbarum, nec graminis quicquam patitur, multaque continet foramina lutum liquidum vomentia, ac absorptam (si coniicitur) vir- D gam magno cum impetu foras retorquentia, Machalubam Agrigentini nominant. Mos erat illis, equos plures per virgines domi ac pueros alere, adeò vt Exænetum Agrigentinum, nonagesima secunda Olympiade in stadio quum fuisset victor, trecentæ bigæ (autor est Diodorus) quæ ab equis agebantur albis in ciuitatem conduxerint. Plinius quoque plurimorum Agrigentinos equorum tumulis Pyramides erexisse testatur. Nec mul- E tum absunt mirandæ naturæ Salinæ (Cantarellæ Salinas hodie vocant) quæ salem, qui in igne soluitur, densaturque in aqua, gignunt. Iuxta antiquam vrbem ex cuiusdam fontis vnda, Aqua sancta appellata, oleũ elicitum aluum perpurgat. Horum omnium diuitiis pares erant deliciæ, propterea quòd dum à Carthaginensibus, vt idem autor commemorat, continua obsidione maximè premerentur, lege fuit constitutum, ne esset excubantium cuiquam culcitram amplius vnã, vnum liteum, pelliceamq; vestem noctu habere permissum. Id namq; maximum incommodum putantes decreuerunt. Diuitiæ Antisthenis, & Gellię ciuium, luxu atque opulentia probantur. Ille in filiæ celebrandis nuptiis non modò his, qui domi erant, ciuibus, sed etiam aduenis cunctis spectatum qui venerant, lautissimam cœnam subministrari iussit, Gellia vir nobilis, prudẽs imprimis, atq;

A diues, ita fuit magnanimitate prædi̇tus, vt pueri quos in vrbis portis ipse disposuerat, peregrinos omnes domum conducerent. Centum præterea è Gela armati equites quum repentina tempestate correpti, noctu Agrigentum appulere, quibus hospitio exceptis vestes Gellia omnibus præstitit madefactis. Hic ad Centuripinos orator ab Agrigentinis missus, illis hominem statura pusillum deformemq; ridentibus dixit, Agrigẽtinos ad claras ac formosas vrbes proceros pulcherrimosque legatos, ad infimas vero pusillos, sibique similes mittere consuescere. B Acron Agrigentinus philosophus, & medicus ante Hippocratis ætatem Athenis vixit. Empedocles omni propè laude dignus, veluti omni scientia clarus, qui animum esse censuit cordi suffusum sanguinem. Et de eius nomine nepos Empedocles tragicus poëta. Arcinus quoque tragicus poëta, centum & quinquaginta edidit tragœdias. Metellus musicus, Plato à quo musicam C doctus. Moscus orator, discipulus & auditor Gorgiæ. Phalaris Agrigentinorum tyrannus, qui primus post Theseum tyrannidem exercuit, autor est Plinius. Huius matrem visam esse videre in somnis aiunt, simulachra deorum quæ ipsa domi consecrasset: ex his Mercurium ex patera, quam dextra manu teneret, sanguinem visum esse fundere, qui cum terram attingeret, referuescere videretur sic vt tota domus sanguine redundaret. D Phalaris Laodamantis Cretensis filius, prima infantia parentibus orbus, vxore Erithia ducta, Paurolam filium genuit. Inde ob seditiones domo profugus, in Siciliam commigrauit, atque Agrigenti principatum obtinuit: vir prudens inter omnes, domi militiæq; clarus, literis ac liberalitate insignis. Stesichoro Himerensi poëtæ, qui coniurationis fuerat conscius, ob diuina eius carmina pepercit, fatoque extincto in Aetnæ radicibus sepulchrum po- E suit. Perillus: huic Atheniensis faber plura opera miro artificio cælata dederat, qui pluribus ob id donatus muneribus, taurum rursus æneum naturali statura maiorem obtulit. ipse nondum reserato artificio, quòd homo qui morti destinatus esset, tauro inclusus suppositis flammis non humanam vocem, qua tyranni sæuitia leniretur, sed tauri mugitus ederet, donum benigne accepit. Artificium inde do- F ctus, Perillum, qui tale excogitauerat tormentum, omnium sæuissimum, ac illo cruciatu dignum existimans, eundem faceret periculum adegit. Taurus Carthaginem dein adductus, atq; à P. Scipione Africano multos post annos restitutus. quem taurum Scipio cum redderet Agrigentinis, dixisse dicitur: Aequũ esse illos cogitare, vtrum esset Siculis vtilius, suis ne seruire, an populo. Ro. obtemperare, quum idem monumentum & domesticæ crudelitatis & Romanę mansuetudinis haberent.

Mediterranea, quæ Agrigentum haud multum refugiunt oppida. Siculiana nomen à Siculis deductum: Recalmutus, Musulmelis & Sutera cæteris remotius. Narus magnifica ac populosa ciuitas, cuius nomen cum antiquis nulla similitudine comparatur. ab oriente Mons clarus cum arce pelagus prospiciente. hic venam habet rubei sulphuris. Trinacriam vrbem nobilem fuisse, quamquam vbi loci nemini compertum, simul & à B Syracusanis euersam planè constat. Zancla vnius milliaris spacio à falcato littore (Polybius licet vnius diei dixisset) portusque sinu, vbi nunc pagus est Chiera nomine, quod post vrbis euersionem, vbi fuisset innuere volẽtes, hic erat dixerunt: deinde Chiera, à Siculis condita, atque à falce Zancla nominata anno mundi 3434. Siculi enim, vt Polybius & Thucydides scripserunt, tunc falcem Zanclam vo- C cabant: Strabo Naxiorum ędificium fuisse ait. Et Diodorus in fabulis Zanclotum regem ibi regnantem ædificasse, deq; suo nomine appellasse narrat. Postea verò atq; per id tempus quo Aristonus, & Pystillus Agrigentum tenuere, Periheres Cumanus, & Cratimenes Chalcidensis nauibus prædandi gratia in Siciliam semel appulsi, mox iterum suę gentis cò deuecta multitudine, Siculos vbi eiecerunt, vrbem suæ adigunt ditioni. His deniq; eiectis, Samii D & Ionii Medos fugientes vrbe potiti. Ex quibus vnus Chadmus Chous vir integer, omnique propemodum virtute præditus. Syracusani his adhæsere ob seditionem exules, qui Melchidæ dicebantur: quibus sociis ipsi Zanclei Himeram obtinuerunt. Anaxilas Cretenei filius, Rheginorum tyrannus, non multis pòst annis eos pepulit, vrbemq; diripuit, nouamq; erexit, deq; suæ patriæ nomine Messanam appellauit (Messana vrbs Achaia) promiscua lingua inter Doricam & Ionicam frequẽ- E tem reddens. Hæc igitur à portus sinu, vbi naualia sunt, & palatio regis Federici ædificio, portaq; castelli ad mare (quod ibi arcem antiquitus fuisse pro certo affirmat) vocata insurgebat, muroq; ædibus incluso, qui Malfitaniam vicum à deiparæ Mariæ egregio ac pulcherrimo fano, Sanctiq; Laurentii ædicula dirimit, tenditq; ad Diui Antonii vsque portã, præcincta: adeò vt quicquid domorum extat, formosissimæ impræsentiarum ciuitati au- F gmento additum deinde fuerit. Cæterum quum vita functo Anaxila Micithi serui, tutelæ filii puerilem ducentes ætatem crediti essent, Micithus quem sanctè gesserat, postea quàm ex ephebis excessere, illis reddidit principatũ. Quæ omnia gesta sunt ante Mamertinos Campaniæ populos, quos sub Agathocle Syracusanorum rege militantes situ vrbis, & opu-

opulentia allectos rupta fide, quia per amicitiam recepti erant, illis omnibus pulsis Mesanam occupasse diuisis inter se agris, nulli dubium. Messana igitur vrbs hodie satis prospera, satisque pollens, ab Italiæ finibus Charybdis freto, portuque natura ipsa facto discreta, ab occasu collibus munita, tritici messibus, quia montibus clauditur et pelago, caret nemoribus, abundat: sed tota propè eius messis in mororum foliis consistit: Probatissima enim à Messaneis lana serica in multas Europæ partes mittitur. Portus tutissimum diuersorium, qui Charybdis, Scillæque rabies superare pertentant, eam vrbis partem alluit, quæ ad orientem pertinet. pars antiquissimi aquæductus ante ædem diui Francisci apparet. Fons est in ipsa ciuitate perennis, atque saluberrimæ aquæ iuxta portum, quem Leonis puteum ipsi vocant. Ac etiam insignis pila, nec ante patrum nostrorum memoriam facta, quo potum equos agunt (Biuiratoram hanc vocamus) omnibus quæ in toto ferè orbe pulchrior. Longitudo eius pedibus trecentis fermè & viginti septem, duodecim latitudo continetur. Ipsam vna maior, atque altera minor strix cingit. In capite pila quadriformis ingens constituta: è cuius centro columna super leonibus quatuor marmoreis insurgit, & super ea altera rotunda pila cum columella & extrema pila, qua super Messana ipsa è marmore habitu muliebri, cuius in pectore Siciliæ insignia sculpta. Aqua autem perennis ab extremam, per subterraneas fistula decurrens, vbi ducitur quasi de castello, per foramina vsque ad quadriformem (quam diximus) pilam, defluit. Hinc rursum ab omnibus his seiunctàm per foramen defluit pilam, atque per cæcos meatus confestim in magnam ex marmoreæ Sirenes colubrum in manibus tenentis vmbilico decurrit. Altera vero parte puer nudus è marmore supernante delphino, qui ex naribus aquam emittit, cum lyra, cantanti similis. Effigies lapideæ duæ Scipionis, & Annibalis antiquitate ferè corrosæ in maioris templi porta visuntur. Sanctæ Prophoniæ templum Castoris & Pollucis, vti ferunt, antiquitus fuit. Extra verò vrbem veneris ædiculam, quæ prope portam gentilium mœnium nominatam in radicibus montium. Sanctæ Veneri religio dicauit Christiana, quam hodie diruunt. Ac etiam fama est Neptuni id fuisse templum, quod Diui Nicolai in lingua Phari ruinis propemodum affectum hodie vocant. Domusque erat regia tribus millibus passuum ab Messana ad meridiem, cuius adhuc extant vestigia, locum regis Castaguitum vocant, vbi fons. Latus vrbis quod vergit ad meridiem, amœnis ac locupletissimis pagis stipatur. per Valeriam viam, autor est Strabo, Messana Lilybeũ pergebatur. Fuit Messaneus quidam eius homo nobilis maximè locuples, minimeque auarus, cuius domus erat optima Messanæ, quam modò vetustate affectam cõtra propemodum Antistitis, palatium, est videre, Et in ea sacrarium perantiquum in quo signa pulcherrima quatuor, vnum Cupidinis marmoreum Praxitelis opus; Parte ex altera Hercules egregiè factus ex ære, quem Myronis fuisse fama vulgabat. Erant præterea duo signa ænea non maxima, verũ eximia venustate virginali habitu, quæ manibus sublatis sacra quędam reposita in capitibus sustinebãt. Canephoræ ipsæ vocabantur. Sacrarium, hodie vetus est ædicula Diuo Michaeli dedicata. Aedes in ea vrbe, vt supra memorauimus, Sãctæ Mariæ, quæ proximis annis pulcherrima columnis, celebriq; pauimẽto extructa, insignis Archiepiscopi sedes. Symmachus Messaneus septuagesima octaua Olympiade victor fuit in stadio, in duodecimo libro vti scripsit Diodorus. Leontiscus Messaneus fortis supra hominum vires, cognomento Acrochersites. Euhemerus omni ferè scientia eruditus, qui de deorum natura scripsit. Dicæarchus Peripateticus Philosophus, & orator summus Messaneus Aristotelem audiuit, situm moresq; Peloponẽsi scripsit, suisq; legem edidit; hic quia difficilis erat animi, quid aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixit. Aristoteles Siculus Messaneus de morali, ac naturali, philosophia decem scripsit libros. Ibicus poëta Lyricus & historicus. Hic à latronibus quũ iam interceptus, antequã interficeretur, grues volantes suspiciens, Illis vos, inquit, saltẽ meæ mortis vltrices eritis. Paucis post diebus fortè euenit, vt sedentes latrones in theatro spectandi causa, volantes grues conspexerint, atq; submissa voce alter alteri, Ecce, ait, grues Ibici: quod secus sedentes vt audiuere, prætori renunciarunt: quapropter capti latrones, ac iudicio conuicti, laqueis crimen luerunt. vnde prouerbium in re certa, Grues Ibici. Lycus Latine lupus, cui & Butheras tum nomen, historicus, à quo de Sicilia multa scripta relicta sunt. Polycletus Phalaridis tempestate Messaneus, diuinæ mentis medicus. Colam cognomine Piscem, naturam piscium habentem cunctos mirari oportet. Quoniam ad ima descendens maris, biduo vti piscis cibum capiens inter mortales illæsus deinde visus, tametsi Charybdis voragines, cauernasque semel & iterum scrutatus, primorum precibus tertium tentare ausus nunquam esset egressus. Ioannes Gatius paucis antè annis Messaneus Cephaleditanus episcopus, Philosophia nostræque Christianæ religionis scientia longe eruditissimus: amicis sæpe dixit, Sacros libros, si fortè amitterentur, ob firmã suã memoriam se posse

posse rescribere. Andreas Barbatius iurispe- A
ritus Messaneus. Oppida casaúe plures inter
Messanam,& Tauromenium in montium sal-
tibus dispositæ. Quæ supra fretum, Fortia,
Limina,Salecta,Stala,Sauoca,Casale vetus,A-
li.Mandanichi,Locadi,Giudimandri,& Lipa-
glara. Flumen Enises,nunc flumen de Nise,
cum oppido eodem nomine, quod Phaonem
habitasse volunt. Venæ hic, quæ aurum, ar-
gentum, Porphyritumque marmor gignunt
passim reperiuntur: sed quæ alumen cæteris B
omnib.abundantior.Argentum postmodum
promontorium,quod apud Siculos Caput Sã-
cti Alexis dicitur,quatuor,& viginti à Messana
milliaribus distat,sex à Tauromenio vrbe.Par-
te ex altera haud procul ab ipso Peloro duo
sunt lacus,alter horum minor,quem,quòd ibi
anguillæ quæ in Scyllæo piscantur freto, nec
prægrandes quidem,sed gustu cunctis omni-
bus elegantiores capiuntur, perfossa terra flu-
ctus admittere crediderim. Circa Messanam, C
& Mylam arescere fontes hyeme, æstate verò
scaturire Plinius testatur. Ad Pelori læuam
Falacrium promontorium, Rasoculmum à
nostris nuncupatur: secundum quod Farum,
Sanmichelis,Sangeorgius,Gibisum oppidula.
Et montana Castanæa & Lamassa: Et vltra in
maris littore turris Diuetus vocata,Dimethus
à Ptolemæo. Sed antequam ad Mylam ven-
tum montosa oppida Carbarusa, Babusa, Sa-
ponara,Sammartinus:& post torrentem Vi- D
neticum,& Ramecta,supra item alia existunt,
Rocca,Mauroiannis,& Monfortis,inter vtrũ-
que torrens. Et mox Gualterius oppidum,&
Tyrrheno littori propinquus Condro, cum
flumine eodem nomine. Nec multum distat
fluuius, simul & vastus torrens sine nomine.
Verum medio in loco oppidum Sancta Lucia.
Et mox Myla vrbs, Mylazum modò nuncupa-
ta,quam & mari & portu propè cinctam,vi ca-
pi difficile esset.Zanclæis hanc detentam Stra- E
bo commemorat. Phocylides in ea ortus ciui-
tate,Theocriti Syracusani tempore poëta. Et
à littore parum remota oppida recentiora, vt
opinio mea fert: Castrum Regale, à quo octo
milliaria non amplius Fons Veneris distat sul-
phureus, quem Sanctæ Veneris fontem vo-
cant,atque eò quia scabiosos sanat, miraculo-
sum credunt,ibique fluuius oritur. Item in
montibus Tripis,Raccuia,Samperis, & Mon-
salbanus Rinaldi villæ nouæ sepulchrum. Ad
fontem autem Heliconis fluminis Noara, ibi- F
dem Furnaris est. Heliconis superato ostio
Tyndaris vrbs in paruo tum sita tumulo mari
imminebat,nunc penitus euersa.quam à Tyn-
daro Ledæ patre conditam ferunt. Veruntа-
men à P.Scipione hostium spoliis ornatam o-
mnino cõstat: inter quę Mercurii simulachrũ
pulcherrime factum,Tyndarum hodie locum
vocant,Diuæ Mariæ vbi ædicula, ac nundinæ
anniuersariæ celebrantur antiquitatis monu-
mentum. Fama est ad hæc loca cum Dianæ
Fascelis simulachro Orestem appulisse. Mox
ad occidentem Thimethus fluuius. Vltra o-
stium Pactæ vrbs contra Aeolias insulas passi-
bus mille à mari posita, Antistitis decorata di-
gnitate: de qua quod ab autoribus nihil in
scriptis relictum est,nec à Tyndaride ad Aga-
thyrsum vllos populos habitasse legimus,ean-
dem siue ex Tyndaridis ruinis erectam, siue
recentem esse censemus. Suntque vicina
parua oppida, Librizis, Giusaguardia, Mon-
tagna, Casale Pactarum. Inque fœcundis
nemoribus, nec pelago procul Aluntium ac-
cessu difficili, Sanctangelum nostri appellant
Populi tum Aluntini,autor est Cicero. Me-
dio in loco oppidum recens,vt reor, Laficarra
nomine: paruumque alterum Pilainus, & su-
pra Limartini oppidulum: Et quidam amnis,
qui nullum apud iuniores sortitur nomen,cui
proxima arx iuxta littus Brolus nomine (Ad
Tyrrhenum hæc spectant vsque ad Drepa-
num) Iuxta fluuium Sinagra. Vchria,& Ne-
sus nunc Nasus,à Nesia regione iuxta Aetnam
sic dictum haud ignobile, millia quatuor à
mari seiunctum. de quo Ouidium, cum dixit,
Nesiades matres, Sicelidesque nurus. fecisse
mentionem magis,quam de Nisa arbitramur.
Quippe est ad orientem ædicula parum di-
stans, quæ sancta Maria Nasida nuncupatur.
Huius finibus oppidum Castanæa,atque Lon-
gi oppidulum inseruntur, & mox Mistrecta,
quæ Amastris antiquitus fuit. Sunt & mon-
tuosa plura oppida, nemorosaque ad Cepha-
ledum,& Himeræ ostium. Galatis oppidum,
Galata à Plinio vocatum, Galatheæ patria.
Turturicis, cuius ciues conflandi metalla pe-
ritissimi artifices, suo cum fluuio, & trans-
fluuium Myrthus oppidum, quod à mari sex
distat milliaribus,cum suis pagis: Myrthilone,
Saluatore, vtroque Crapi,Belmonte, & Fra-
zanonæ: Item Sammarcus, & Chida flu-
men memorabile Rosmarini flumen voca-
tum: Militellus, SanFradellus duobus
fluuiolis oppida diuisa: & oppidulum
Alcara: Tumulus, qui est inter Tyr-
rhenum littus Sanfradellum, quod no-
minauimus, oppidum, in quo trium
fratrum Alphidelphii, & Cyrini Marty-
rum hodie fanum est, antiquissimæ vr-
bis plura continet vestigia, quam Aga-
thyrsum fuisse prædicant, propterea quod
à Tyndaride triginta millibus passuum
Strabo reposuit, ac Ptolomæus etiam id
sentire videtur. Ierenses, ac Pithienses
à Plinio citati populi, oppida Giracis, at-
que Pithinæum. Circa Giracim Sanctus Mau-
rus & Castellutius. In iugo Halesa ciuitas,
quam

quam Halesinam Marcus Tullius vocat, mo- A dò vt tantum suadet coniectura Catonia: Nisi quis id esse mallet, quod Colisanum. Halesinis pro multis, & magnis in rempublicam Romanam meritis, atque beneficiis decreuit senatus vt C. Claudius Appii filius Pulcher de senatu cooptando leges conscriberet. C. Claudius leges dedit, in quibus multa sanxit, de ætate hominum, de quæstu, de censu, deque cæteris rebus, quæ apud illos diu valuere. Dio Halesinus fuit nobilis & B diues, à quo C. Verres sextertia decies centena millia auferenda iussit. Vltra duo fluuii sine nomine. Ad fontes alterius oppidum Lamotta, cognomento Fermo. Tusa inter duos fluuios à mari duobus miliaribus sepositum. Et Pollina, cum flumine, quod Aletem fuisse, nisi de Apoloniensibus Cicero dixisset, pro certo habere. Oppidum est paruum, à montis cacumine, densisque nemorib. mare perspectans, quod Timoleon C Corinthius Leptino victo tyranno libertate donauit. Monali ostium inter Cephaledum, & id de quo diximus oppidum, medium locum obtinet. Et ipsa sub alta rupe Cephaledus, aliisque montibus constituta pelago alluitur Tyrrheno, hodie Ciphalu. In ea ædes sacra, quæ Antistitis est sedes, à Rogerio maiore dedicata. Cephaleditano pelago thynnorum magna captura, quorum oua stringunt premuntque, ac salsamento D condunt. In montibus oppida Castellum bonum, Graceris, Asinellus, quod an ab Asine flumine, de quo Plinius meminit, traxerit nomen, dicere non possum. Himeræ amnis insulam diuidentis, vt Liuius scripsit, duo sunt ostia diuersa, vnum Cephaledo proximum ad Tyrrhenum erumpit: Prope Gelam alterum in Libycum effunditur mare, Flumen salsum hodie vocant. Eodem nomine Himera vrbs à Zancheis, Euclide, Simo, E & Sacone coloniam ducentibus detenta, quibus Chalcidenses plurimi, ac Syracusani exules ab altera factione separati, auxilio venerunt. Distabat à Termis octo ferè miliaribus, in paulo eminentiore loco posita, amnis ostio eas diuidente. Structura omnis lateritia propter lapidum penuriam. Eius templa Gelo Syracusanorum tyrannus Carthaginensium spoliis ornauit, quorum manibus multis pòst annis ea deleta, hi qui excidii ca- F lamitatibus superstites fuerant, ad Termas se receperunt, exhausti oppidi in alterum transfundentes reliquias. quam ob causam Termæ Himeræ ab hinc nuncupatæ. Cicero in Verrinis Actionibus est autor. In ea signa erant ex ære plura: quæ, Carthagine victa, vt P. Scipio reportauit, sic Verres postea substulit. In illis mira pulchritudine ipsa Himera in muliebrem figuram habitumque formata, quæ cornu in manibus floribus ac spicis plenum tenebat, quæ adhuc sunt ciuitatis signa. Stesichori etiam poetæ statua senilis, incurua cum libro. Stesichorus Himerensis poeta, sacrum quem & scientia clarum, Musarumque eruditum appellat phalaris. Et Plinius in Stesichori ore infantis lusciniam auem cecinisse refert Horatius Flaccus graues Stesichori Camœnas vocat. Fama est Stesichorum in Helenæ vituperationem carmina edentem ab Castore & Polluce infensis oculis priuatum; Postea Apollinis responso monitum in laudes eiusdem scripsisse, ac eo quod amiserat, restitutum beneficio. vita huic functo templum a Phalaride dedicatum, sepulchrumque in Aetnæ radicibus contra Catinam erectum. Thermæ Himeræ, vt dictum est, vltra amnis ostium hodie Termini vocatur, frumenti nobile emporium, in alto colle sita est, cuius pars, quæ mari imminet, in rupe, & ibi arx in præsentia. Aquæ ex rupe manant calidæ iuxta littus ciuitatis, à quibus nomen adepta, vbi etiam nunc perantiquum sanè, ac structilè suis cum concamerationibus ædificium, vbi ægroti multi conueniunt. In fabulis legimus, fontes calidos Mineruæ Hercule veniente nymphas aperuisse. Quæ in hunc diem sunt antiquitatis fragmenta. Aquæ ductus, aliquibus cum pontibus torrentes sub quibus nonnulli in mare erumpebant, plumbeæque fistulæ, & Aquæductus etiam plumbeus semidirutus: Amphitheatrum ruinis ferè affectum cum scalis compluribus quadrato instructis lapide. Pyramis vna marmorea multis statuis incisa. Estque in vestibulo recentioris templi, marmorea tabula fixa parieti, his inscripta literis.

G. MAESIO AQVILIO

FABIO TITIANO CV. COS.

Optimo ciui, ac Patrono Benemerenti ord. & populus splendidissimè Col. Aug. himerorum Termit. pecunia sua posuit.

Pars quoque Astenii domus vbi marmor his literis inscriptum Astenii ædes. Astenius homo primarius, & diues, qui ante C. Verrem prætorem multis propter suas diuitias, postea propter suam calamitatem atque prætoris iniuriam omnibus fuit notus. Signum Cupidinis huius Astenii nomine inscriptum argenteum cum lampade à Thermis ad Veneris Erycinæ fanum translatum fuit. Madunia mons ab Himera ad Politium vsque distensus, cuius pascua pascentium ouium dentes auratos faciunt. Is Nebrodes est,

est, vti reor, vbi damarum copia, à quibus nomen habuit. Flumina duo propè Thermas Panhormum versus collocant. Agatheriam vnum hodie nomine & Teresiam alterum, quod fontem Trabiæ esse opinamur. In iugis mediterranea oppida, ac recentiora quidem, Calatauulturus, paruumque Sclafanis. Caccamus de quo supra diximus, Thermis propinquius, quod Soloentem, & Panhormum non multum refugit. Acræ (de Acrensibus populis meminit Plinius) & Casmenæ à Syracusanis habitatæ sunt. Acræ septuaginta annis post Syracusas, viginti Casmenæ post Acras: quæ vbi fuissent nullum docet argumentum: nisi sit Acræ Claramons oppidum, vt principio Acræmons postea Claramons esset appellatum. Cui vicinum oppidum recens hodie Mons rubeus nomine. Casmenæ autem Comisum vocamus, vbi fons vberrimus. Ii quoque Syracusani centesimo ac trigesimo quinto anno post Syracusas ab Archia amplificatas, Dascone, & Menecolo autoribus Camerinam vrbem inter Pachynum & Lilybeũ, de qua Vergilius, condidere: hodie Cammarana dicta, cum flumine, prorsus euersa. Conditores eam postea deleuêre, restituitq; Gelo (Thucydides Hippocratem Gelæ tyrannum restituisse ait) rursus idem Gelo diruit, ac etiam demum nouam deducens coloniam erexit. Est vicinus amnis Dirillus modò nuncupatus, ab occidente qui apud Bidenos ortus, à Libyco tandem excipitur mari. Inter vtrunque oppidulum paucis contentum casis, à nostris Lobiscaris appellatum. Nunc de his, quæ inter Camerinam & Pachynum sunt dicendum. Palus igitur, quam desiccatam ferunt, quaque vrbem captam, ab ipso stagnante fit flumine. Fons item est iuxta Camerinam, cuius ostium Graphuscolarum vocant. Alter verò fons Dianæ in agro Sanctæ crucis, modò Paradisus nuncupatus, de quo Iulius Solinus fabulosè meminit. Ac vrbs affecta cladibus, cui in præsens Longobaldo nomen est iuxta mare quam Bruccam antiquitatem appellasse mihi persuasum est. Mox flumen Limaguni appellatum, apud Ciratanos populos, quorum à Cicerone facta est mentio, qui Ciratanam incolant oppidum, nostra ætate Iarratanam, oritur: ac Ragusam quod est recens nomen, interluens, mare haud statim ingreditur, quod Hirminium antiquitus fuisse existimo, Plinius inter Camerinam, & Pachynum reposuit. Et medio fermè itinere inter hoc, & Motucanum amnem Annælucatæ fontis ostium exiguum, qui littus parum refugiens an ab Achate lapide nomen sibi vendicasset, quis nouit? contrà, aquæ dulcis scaturigines in salsis videntur vndis. In dextro maris littore turris recens, Puzallus nomine: atque fons deinde Fucallus nuncupatus. Motuca oppidum mediterraneum quamuis, non multum tamen ab Afro pelago remotũ, populosum valdè, Modicam quod nos vocamus, ad amnis fontes situm. Quarto supra id oppidum milliario puteus Prunorum dictus, vndam hyberno tempore pedibus ferè duodecim sursum emittit. De Muticensi agro Cicero in Verrem fecit mentionem. Amnis vbi Xiclim longe amœnissimum oppidum (quod Siculum tunc dictum puto) adit, sese in pelagus effundit. Nec mediocri quidem magnitudine fontes tres inter hunc, & Elorina stagna, medium locum obtinent, ostia omnes, duo tantum piscosos lacus facientes. Samueli vni hodie nomen, alteri Sancti Pauli fons. Lacum autem non eodem nomine: nam Circhurim vocant. Tertius est in planicie Lafauara dictus, iuxta Spacafurnum exiguum oppidum, quod Ispicæ fundum, ab Ispa flumine deducentes nomen, in publicis vocant rationibus. Ipsa flumen, quod à Motuca quatuor milibus passuum oritur, locum Ispicam dicunt, raptis secum multis fontibus, postquam Spacafurnum ipsum relinquit, piscoso facto stagno Busaitono nomine, in mare Libycum diffunditur. Et mox ipsa Elorina stagna iuxta Pachynum.

Præterquam ea, de quibus supra diximus, plura erant in Sicilia oppida, quæ modo non extant, partim enim defecere. Strabo quæ inter Catinam, & Syracusas fuerant defecisse, multa quoque meridionali in latere ab Carthaginensibus deleta memorat. Nec hodie quidem Megara peninsula, atque parum à mari remotis Hybla, & Leontino exceptis inter Catinam ipsam, & Syracusas aliqua inueniuntur. Partim verò in noua translata, prisca illa penitus amiserunt nomina. Quapropter illis indagandis quo magis operam nauamus, quum nulla eorum quæ extant, vel similitudo, vel vicinitas, vbi loci fuissent, arguat, eò minus, quæ sint quæue fuerint, explicare possumus: Veruntamen operæpretium est, vt apud autores inuenta sunt, ita ea describere. Callipolim à Naxiis erectam, atque Eubœam à Leontinis apud ipsum Strabonem legimus. Plinio de Turpinis facta est mentio, & item de Nepinis, Edinis, Heubolensibus, Mutustratis, Magellis, Paropinis, Semellitanis, Trisinensibus, Triocalinis, quorum ciuitas Trioclea Ptolemæo appellata est. Ipse insuper Ptolemæus ciuitates numerat Abacenam, Tissam, Agurium, Sergentium, Legum, Acrimã, & Phthinthiam. Cicero verò de Acherinis, & Letinis meminit. Liuius Accillas vrbem, flumenq; Anatim dixit. Lex erat in Sicilia, quę senatores vel gratis, vel suffragiis faciendos iubebat. Prętor per triennium durabat. Bini Censores in singulas creabãtur ciuitates. Cõsuetudo prętere-

rea erat,

rea erat, quod suos dies mensesque congruere volebant cum solis lunæque ratione, vt nonnunquã si quid discreparet, eximerent vnum aliquem diẽ, vel biduum ad summum ex mense, quos illi Exęresimos dies nuncupabant: item nonnunquam vno die longiorem mensem faciebant, aut biduo: autor est Cicero libro quarto Verrinarũ actionũ.

A

Cæterum quia plerosque audimus illis, qui vrbem Syracusas tantæ fuisse potentiæ narrant, tum instanter aduersari, tum leniter, quasi timidè credentes, annuere, de his pauca facienda verba iucundissimum fore iudicauimus. Quippe & regali potestate, & magistratu totius insulæ Siciliæ Syracusanos imperio potitos facilè probabitur. Gelo igitur Syracusanorum rex Carthaginensibus bello iam profligatis, vniuersæ Siciliæ dominatum obtinuit, quem Hieroni fratri (hic superior fuit Hiero) postmodum ex testamento reliquit. Victo item aliquot post annis Thrasybulo tyranno, cæteras Siciliæ ciuitates libertate ipsi Syracusani donarunt: hincq; pax alta ad Dionysii vsq; tempestatem: quare Ioui liberatori ingentem statuam dedicarunt. Aduenas item complures, qui in ciues ascripti belli necessitate fuerant, officio quocunque fungi minimè posse lege sanxerunt, autor est Diodorus libro vndecimo. Idem autor, cæteris iam in potestatem redactis, Trinacrinos, qui obtemperare recusabant, ab ipsis Syracusanis victos, vrbemque direptam fuisse, in sequenti libro testatur. Strabo præterea reliquos Siciliæ populos Syracusanorum ditioni adactos, in suis scriptis reliquit. Et Dionysius demum superior, vniuersæ Siciliæ imperio occupato, forti cum manu in Italiã copias traduxit. Ac vbi Romanorum prouincia Sicilia facta est, Syracusis prætoriam domum, ibidem qui ius dicebant, iudices mansisse, nemo est qui improbet. Cicero enim libro quarto in Verrem, de Sopatro quodam loquens: *Citatur*, inquit, *reus, causa agitur Syracusis*. In eodẽ Stenium Thermitanum dum defendit: *Edicit*, ait *statim, vt calendis Decembris adsit Stenius Syracusis*. Ibidem quum de Censoribus faciundis diceret: *Concurritur*, inquit, *vndique ad istum Syracusas: flagrabat domus tota prætoria studio hominum, & cupiditate*. Item libro septimo ait, *Eo tempore* (de C. Verre loquendo) *ad luxuriam, libidinesque suas domo sua regia, quæ regis Hieronis fuit, qua prætores vti solent, contentus non fuit*. Fuisse igitur vrbem Syracusas omninm Siciliensium facile principem fateamur oportet.

B

C

D

E

Sed nunc de principatu dicendum. Phalaris primus, eodem tempore, quo Tullus Hostilius regnabat, Agrigentinos domuit. Ad cuius ætatem, nisi seculorum imperitiæ vitio demus, omnium rerum famam, eo quod nihil memorabile compertum, per silentium venisse arbitramur. Tametsi Aemilium Sensorium Segestæ tyrannum fuisse in Parallelis Plutarchus memoret: & Anaxilaum Messanæ regnasse, vt satis dictum est, multi autores probent. Telemaehus deinde & Eumenides

F

filius. Is Enesidemum creat Theronis patrem, Therone Terillus ortus, Cleander item Pataræus Gelæ tyrannus à Sibyllo interfectus: cui frater succedens Hippocrates ad Hyblam Siculis bello illato morte occubuit. Cuius filiis imperio, quo nondum maturi erant, fraudatis, Gelo, qui equitatum duxerat, regnauit Gelæ ortus, à Telo insula oriundus. Hic id temporis, quo Xerxes Persarum rex, facto in Hellesponti angustiis ponte, in Græciam traiecit, Syracusanorum rex creatus. Hiero postea frater principatum accepit, is qui Catinæ eodem tempore extinctus, quo ad Cremeram, vt Diodorus scripsit, trecenti Fabii vna die cecidere. Thrasybulus frater huic successit, qui Syracusis tandem eiectus apud Locros miserè vixit, obiitque miserè. Duretius Menaninus Siculorum tyrannus, & Dionysius superior non modò Siracusanorum, verum & totius insulæ Siciliæ dominatum obtinuit. Dionysius inferior illius filius, qui exul Corinthi ludum aperuit. Agathocles sordido genere ortus rex deinde Siciliæ, quo morbo implicito, atque dein mortuo, Pyrrhus Epirotarum rex, quum iam esset in Italia, à Syracusanis accitus, rex appellatus est. Hiero rex Syracusanus, qui etsi ab Gelonis stirpe, natus tamen ex ancilla. Hic cum Romanis, quia Appium Claudium Mamertinis auxilio Senatus populusque Romanus miserat, (quæ prima Rom. nauigatio fuit) fœdus pacemque fecit. Cui Hieronymus nepos puer successit. Qui quum moribus multum dispar esset, Leontini confossus vulneribus occubuit. Ex prætoribus deinde Romanis, P. Cornelio, & Octacilio, postea M. Marcello Sicilia decernitur, à quo vrbs Syracusæ capta. Senatui dehinc, populoque Romano, atque imperatoribus Sicilia vniuersa obtemperauit, donec Georgio Maniacho, & mox à Pœnis occupata. Multis deinde pòst annis Rogerius Tanchredi Normandi filius, victis eiectisque Pœnis eandem obtinuit: cui filius anno post Christum millesimo centesimo tertio Rogerius rex successit: Duo Vilielmi Malus, & Bonus postea regnarunt. Tanchredus Vilielmi spurius, Constantia sorore, quæ legitimo orta matrimonio, in cœnobio religionis sacris dedicata. Hęc demum illinc exempta, Henrico Romanorum Imperatori in matrimonium data, in sua propemodum senectute Federicum genuit, quo Corradus, & Manfridus spurius creati: quorum demum altero demortuo, Manfridus regnauit fratris filiorum tutor, quem Carolus, qui comes Prouinciæ dicebatur occidit, occiditque Corradinum Corradi filium. Quamobrem Galli Siciliæ annos fermè decem & septem dominati, quibus à Siculis ferè omnibus, anno 28. trucidatis, Petrus Aragonum rex decernitur: huic etenim Constantia Manfridi filia in matrimoniũ ducta: Qui Alfonsum, Iacobum, & Federicum crearunt. Ex quibus Iacobus, Federico fratri natu minori relicto regno, in Hispaniam remeauit. Federico Petrus natus est: Petro Lodouicus, qui re-

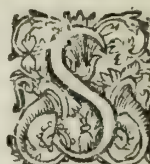
gnum accepit, quo vita functo, Federicus frater Mariæ pater, & Martinus eiusdem Mariæ coniunx, moxque Martinus pater. Et post hunc Ferrandus, quem Castellæ infantem vocauerũt. Quo Alfonsus, & Ioannes orti. Alfonso, filiis duntaxat spuriis relictis, Ioannes frater successit. Ioanne Ferrandus natus cognomento Catholicus, Ferrando Ioanna, qua Carolus Quintus Imperator Optimus Maximus.

CL. MARIVS ARETIVS ANDREÆ ARDVINO CÆSARIS CONSVLtori.

Etsi grauioribus negociis impeditus, ab aliis quibusuis curis iure optimo abstrahi deberes: Aristotelis tamen vti initiatus documentis, qui intelligentem quemcunque quadã propemodum necessitate etiam phantasmata speculari oportere dicebat, tot rerum sarcinis aliquãdo remissis ad nostra iucundissima studia tua cum dignitate te humanissimè confers: quod Ciceronem, quodque Cæsarem fecisse constat. Quum igitur res huius insulæ Siciliæ nequaquam satis explicatæ essent, eò quod nemo primordia, conditores, simul atque ruinas ad nostrum vsque tempus vno perstrinxit volumine: tu omnis scientiæ, omnisque antiquitatis diligentissimus indagator, quum vna toties cum amicis essemus, quorum cõsuetudine familiarissimè vteris, qui primum Siciliam inhabitassent, quique ciuitates, & oppida erexissent, atque ea, quæ deleta, diruissent, à me peraccuratè quæsiuisti, quasi persuadens, vt de his quicquam memoriæ commendarem. Quamobrem ipse tua autoritate motus, quæ apud plures autores inueni, atque vno perstrinxi fasciculo, in lucem protuli. Ac demum Elisabellæ diuinæ propè mẽtis mulieri, Ferrandi Gonsagæ coniugi Mulfettanorum principis, qui Cæsaris in Sicilia vicem gerit, tua ipsius persuasione inscripsi. Proinde si id totum, quod legisti minus aptè, aut candidè scriptũm tibi, cæterisque in hoc genere scribendi disertissimis autoribus videretur, non mihi quidem attribuenda erit culpa, sed tibi, qui graue opus mihi perficiendum præcepisti. Vale.

CL. MARIVS ARETIVS BALDASSARI SACCANO.

Solent multi, Baldassar Saccane, munere non æquis viribus imposito, iussa capessant necne, diu multumque dubitare. Veruntamen quum difficilius sit, quibus plura debemus, id quod imperant negare, quàm efficere, ne ingratitudinis crimini dari possit: deliberatione quadam, quæ vires animumque omnino facit, vel arduam prouinciam sumere æquum esse arbitrantur. Suasisti, quum de his multis cum primoribus ageretur, vt situm nostræ insulæ Siciliæ Latinis literis illustrarem. Quod etsi ingenii vires atque mentis imbecillitas dissuasissent; mandatũ tamen, qui iubere potes, adeo impulit, vt veluti qui æstuantis Syllæ, Charybdisque freto noctu se credere malunt, quam ei, qui iusserat, abnuere, fecerim pro viribus. Tu igitur vt quæsturam Messanæ sanctissimè geris, vt tot amicos, quibus comitatus & honoribus assiduis, & beneficiis prosequi minime cessas, sic animum, sic obedientiam læto cum vultu accipias, faueasque cœptis, vt ad maiora me impellas.

FRANCISCVS LIO AD LIBRVM.

Inuidiose liber pauidè quid pergis in orbem?
Forsitan inuidiam, verbaq; dira times?
Perge libens, tanto quid turba nocebit honori,
Liuida? Liuorem non nisi parua timent.

ANTONII PHILOTHEI

DE HOMODEIS SICVLI,

AETNAE TOPOGRAPHIA, INCENDIORVM-QVE AETNEORVM HISTORIA.

PER R. D. NICOLAVM ODDVM PATAVINVM in lucem edita, & à quamplurimis, quibus passim scriptorum incuria scatebat, erroribus expurgata.

ILLVSTRISS D. Ioanni de Vintimillibus, HIERACENSIVM MARCHIONI, DOMINO SVO.

D. Nicolaus Oddus Patauinus, S.

NGRATI animi vitium longè omnium teterrimum (Princeps Illustriss.) quantum abhorreant, quantumq; detestentur homines, vel ex hoc facile dignosci potest, vt qui huiuscemodi vitio laborant, vitam fœdissimam, ac miserrimam degere sibi ipsis videantur. Quotus enim quisque est qui aliter sentiat? Publica nihilosecius hominum querela est, paucissimos esse qui de bene merentibus, non inuicem possime mereantur. O misera horum hominum conditio! O vitium Deo, hominibusque exosum! Nam si natura insitum est, homines vt hominibus Dii sint, etiam si nulla intercedant officia:

A quas gratias Principibus de nobis bene meritis, (vt par est) habebimus, agemusue, si minus referre poterimus? Illud proprium brutorum est, fructum arboris sub arbore vesci, nec ad arborem (vtpotè fructuum dominam) vnquàm oculos erigere. Horum ego nescio an dicam hominum, seu brutorum detestabilem, ac funestam pestem à teneris annis abhorrens, eius semper fui voluntatis, vt si daretur occasio, partem aliquam

B assequerer aliorum in me meritorum: sin minus, quibus verbis possem, ostenderem me cum memorem beneficiorum, tum non ingratum virum. Cum igitur maxima, Sole clariora, omnibusque nota extent in me tua, non dicam officia, & beneficia, sed merita, ne detestabili ingratidudinis vitio in hominum cœtu contabescere compellar, quotidie apud memetipsum cogito, quodnam potissimum tibi gratum famulatum præstare pos-

C sim, quodque saltem signum clarum omnibus darem, & grati mei animi, & meæ in te perpetuæ obseruantiæ: tibi enim tantum debere existimo, quantum persoluere tibi præcipuè Principi magnanimo difficile esset. Et cum per hoc tempus nullum ingenii mei fructum tibi degustandum præbere possim, (qui propediem luci impertientur.) Hanc Aetnæ Topographiam Philothei Homodei

 Siculi,

Siculi,hominis meo quidem iudicio in conſcribendis hiſtoriis non vulgaris, nominis tui ſplendore præfulgentem in lucem prodire curaui,vt ſciant homines, te meum Dominum,ac Mecænatem vnicum eſſe, cui quantum poſſum,iure merito debeo. Quam Topographiam tuo adſcripſimus nomini,quippe quod non parum præſtabit illi authoritatis,&gratiæ.Hoc igitur qualecunque fuerit opuſculum ſub fauſtiſſimis auſpiciis tuis euulgandum eſſe cenſui, cumque res ſit hiſtorica & delectabilis, fore non dubito, quin tibi Principi huiuſcemodi ſtudiis incumbenti periucunda futura ſit. Tibi igitur primario Siciliæ Principi,primarii Aetnæ Siciliæ Montis Topographiam iure debui nuncupare: quod ſi exiguum erit hoc ſeruitutis meæ monumentum, faxit Deus, vt animum non exiguum agnoſcas. Vale Principum decus: meque (vt facis) ama.

Peruſii,Calend.Sept. M. D. XC.

SONETTO DI D. NICOLO DE GLI ODDI, IN LODE DELL' Autore.

Chiunque brama d'Etna al ſommo Monte
Gir hor poggiando, e'l ſuo ſcoſceſo, ed erto
Dorſo calcar, e'l calle obliquo, e'ncerto
Segnar, e calpeſtar l'horrida fronte;
Te Duce ò Filoteo voli, e ſormonte,
Che il dubio dianzi, e fauoloſo,aperto
Giogo vedrà di cenere hor coperto,
Ch'il Ciel par arda,ed orgoglioſo affronte:
Vedrà ch'ei pur ſul dorſo alto ſoſtiene
Le brine,e'l gielo,e dentro hà fiamma interna;
Gielo di fuori, e fuoco entro le vene:
Vedrà le chiome (e pur il cor non verna)
D'algente neue, e freddo giel ripiene;
O gran ſegreti de la mente eterna.

EPIGRAMMA.

Aetna furit, flammis reſonant ardentibus antra,
Diſciſſum interdum perſtrepit igne ſolum.
Hinc oculis procul apparet cum lumine tellus,
Auribus & capitur Trinacria fremitus;
Igne Ceres ſic, ſic poterat diſquirere natam,
Et tæda incenſa parcere luminibus.
At metuit nimbos atra caligine miſtos,
Quos ructat fumos, & vomere Aetna ſolet.
Vmbroſoſque ſinus, lucos, ſpelæa ferarum,
Aetnæos ignes,ignibus alma petens,
Sic liber hic claris collucens ignibus Aetnæ,
Et de ſcribentis lumine lumen habens:
Inuenies lucos,ſaltus, tenebroſaque luſtra;
Vmbroſæ valles,& nemora alta patent.
Nil tamen offendes obſcurum, aut nubibus atrũ,
Scribentis lumen diſcutit ingenii.
Atrũ namq; quid eſſe poteſt vbi montibus ignes
Lucent? atque niuis candida bruma nitet?
Mons ſplendet, liber hic elegans præfulget vbiq;
Nam doctrinæ de lumine,lumen habet.
Lux nitet, hic doctrina fulget lumen, & Aetna,
Perſtringitque oculi candida nix aciem.
Ne metuas atri hic aliquid, vel cernere fuſci,
Ignem vbi commiſtum repperies niuibus.
Parce ignes,tædaſque nitenti inferre libello,
Nam Clarius clarè ſcribere ſic docuit.

Τοῦ αὐτȣ̃.

Αἴτνα πυρὸς ῥύακας προβάλλȣσ' αἰὲν ὅτ' αἴθει
δείκνυσιν ἐντεῦθεν κλῆσιν ἧς ἔτυχεν.
Νῆσον ἐπαυγάζει φλέγας ἠΰτε λαμπάδας αἴρει,
ἐκδέχετ' ἐξ ὄρεος φῶς ἔτι καὶ πεδίον.
Ἀλλ' ὁ γράφων χώραις αὐτὴν, καὶ ȣ̓́ρεϊ δῶκεν,
καὶ πυρὶ φῶς μάλα, καὶ τ' ὄνομ' ἀπειρέσιον.
Ἐμφαίνων χλοερȣ́ς τε τόπȣς κραναόν τε κάρηνον,
τῶν περιναιόντων ἤθεα φῦλα τρόπȣς.
Βιβλίον ȣ̓̃ν λάμπει ςίλβον, τόγε πλεῖον ἁπάντων,
ȣ̓́ρεϊ καὶ πυρὶ φῶς ἀΐδιον παρέχον.

ANTONII PHILOTHEI DE HOMODEIS SICVLI.

ÆTNÆ TOPOGRAPHIA.

ORRENDVM sanè spectaculum, nec modica admiratione mistum existit, Aetnam niuibus candentem, flammarũ globos prorumpentem, igniumq; profluuia quæ cunctos ferè agros deturpant adiacentes, euomentem videre; & ingentibus denique strepitibus & terræmotibus totam penè Siciliam concutientem audire. Illudque longe admirabilius plerisque visum est quod in tanta feruentis naturæ peruicacia, mistas ignibus niues profert, perindeac contra ius omne, si nix cum igne simul intra montis viscera nutriretur: quodque inuicta in vtroque naturæ violentia, nec calor in ea gelu mitigatur, nec glacies Aetnæo calore dissoluitur. Verum enimuero delectabilius esse reor, Aetnæ situm, locorum distantias, incendia & alia memoratu haud indigna legendo pernoscere, quam suas furentes incẽdiorum eructationes præ oculis habere. Hinc igitur euenit, quòd, cum sæpe nos montis oras perscrutaremur, & diu mentis ardor nos tenuisset Trinacriæ Chorographiam, ac Regum & Siculorum historias ex approbatis authoritatibus in vnum compilare, idque plurimis librorum voluminibus, ad nostrũ tandem optatum, annuente Deo, perduceremus; venit in mentem, ex illis Aetnæ Topographiam, eiusque incendiorum historiam excerpere. Quippe quod montem ipsum quò magis incendiis, & tota sui qualitate, atque venustate conspicuus, & mirus existit; eo curiosius cognosci à nonnullis optari nobis innotuit, quanquam de eo non pauci scripserint, vt tot prætermissis voluminibus, Aetnam breuissima profectò lectione A mirari quodammodo, & perscrutari commodius valeant. Res est enim historica, delectabilis, & periucunda.

Aetna igitur Siciliæ mons notissimus, situ sanè, forma, magnitudine, & feracitate atque incendiis, & amœnitate mirus; demumque tota sui qualitate, ac venustate conspicuus, sibi vni, absque montis alterius coniugio, constans, nomen istud ab incendiis perpetuo in eo durantibus sortitus est, vnde nos montem B ipsum alloquentem sic induximus:

Dum mea perpetuis exardent viscera flammis,
Opprimit exurens extera membra gelu.
Hinc igitur quoniã resplendens, semper & ardens
His videor, sumpsi nomen, & Aetna vocor.

Vel (vt Poetarum fabulæ testantur) ab Aetna Iouis amica, Palicorũ genitrice, de quibus satis Diod. Siculus Argyrinus XI. suæ Bibliothecæ libro differit, montis huius numine reputata, vt author est Pindarus referente Zaroto in Ouid. Ibim: C

Aut vt Trinacrius salias super ora Gigantis,
Plurima qua flammas Sicanis Aetna vomit.

Et Castor asserente Domitio in Saphone:

Arua Phaon celebrat vicina Typhoidos Aetnæ,
Me calor Aetnæo non minor igne tenet.

Cuius filium Lucius quidam temporibus Tiberii se professus, finitima quæque loca latrociniis infestans, captus, & Romã ductus, sui facinoris pœnas dedit.

D Quinimo propter sui ipsius amœnitatẽ, miramque speciem, mons ipse à pulchritudine, Mons bellus dictus est, quem vulgares vocabuli corruptione, Mongibellum vocarunt. Quanquam os in cœlum ponere non esset, Mongibellum asseuerare à Vulcano, cui sacer erat, ibi cum Cyclopib. ferri fabricam à se inuentam exercente (ob quod Mulciber à molliendo ferro dictus est) nomen sumpsisse;

ſe; quaſi Mulciberũ nuncupatum, atque litterarum immutatione fuiſſe Muncibelum, & magis corruptè Mungibellum vulgariter nomenclatum.

Situs autem eius in terræ globo, noſtroq; ſuperiori hemiſphærio (ad Ptolomæi ſententiam) longitudinis triginta nouẽ, latitudinis vero triginta octo graduũ exiſtit. Sed in Trinacriæ inſula extollitur in altũ, in extrema illius parte, ad ortum vergente, inter Promontoria Pelorũ, cui propior eſt, & Pachynũ, vix à mari mille paſſuũ interuallo in calcibus diſtans; quò ſuis ſæpe Charybdis verticib. ſe extendit In ipſius inſulæ baſi conſiſtens. Trinacris n. (vt Strabo in VI. & res ipſa indicat) trib. diſtincta promontoriis, de quibus in noſtra Trinacria illuſtrata latiſſimè dictũ eſt, ex Peloro, & Pachyno baſim formantibus, ab ortu in Lilybæũ ad occaſum in pyramidẽ ferè protẽditur. Et ſi nonnullos Triquetræ in medio montẽ hunc cõſtituiſſe nos nõ lateat, nominis vicinitate ſeductos mõtis alterius qui Enna dicitur: vbi eiuſdẽ nominis oppidũ (Caſtroianni hodie à Siculis nuncupatũ) & Cereris templũ etat vetuſtiſſimũ, à Romanis religioſiſſime obſeruatum, vt author eſt Cicero in Ver. VI. vetereſque hiſtorici.

Ab Oriente itaq; pro finibus Siculũ, ſiue Ioniũ mare, Catinamq; ciuitatẽ in pedib. habet. à Meridie vero Catinenſes, & Centuripinos olim, Zoticæq; tangit campos, Teria interfluente fluuio: qui ſummis ex Graſſettæ montib. ſupra Maniacii cœnobiũ decem ferè millia paſſuũ interſtitio, ab Randatio diſtans, Occidentẽ verſus, paruulis incipiens fontib. in pelagũ nõ longè à Catina defluens, Iarretæ Cataniæ (hoc eſt Scaphę) qua traiicitur, nomẽ ſibi mutuauit ab accolis. Ab Occidẽte autẽ Adranũ vetuſtiſſimũ oppidũ (Aderno Siculis) Brontemq; villam confouet. Sed à Septentrione Triatiũ, Randatiũ hodie, nobile oppidũ, & Cæſaris beneficio ciuitatẽ, atq; inter ſaxa ſonantẽ, perpetuumq; amnem, læta platanorũ hinc inde inumbratũ fronde, Cantarã (Aceſinẽ Plinio) in calcibus ſibi vendicat, vallemq; format. Montis denique figura pyramidalis in orbẽ centum ferè millia paſſuũ ambitu in pedib. circunducta, Catinã ciuitatem, vt diximus, Valcurrentẽ pagũ, Sanctæ Anaſtaſiæ Mottam, Paternionẽ Adranũ, Brontẽ pagum, Triatiũ Caſtrũ leonũ, cliuulo intermedio, Linguagroſſam, Oppida, Maſcaras Iacim, & eius, Catinæq; pagos, periucũdi quidẽ, & re ipſa florentiſſimi aſpectus cõtinet, loca planè arboribus tum domeſticis, tum omnium fructuum genere amictis, conſita; vbi Campi Aetnæi omnium ferè armentorũ, pecorumque generis feraciſſimi, frugũ quoq; & fontiũ in amœniſſimis circũquaque locis, frigidiſſimarũ penè, ac dulciũ aquarũ vberrimi paſſim, abundeq; viſuntur.

Sed mons ipſe, vt pyramidatus in faſtigiũ ſe extendens aſcenſum triginta circiter millia paſſuũ ad plus habet, diuertentib. iter diuerticulis nõ paucis inſinuoſis, & cliuulis quibuſdã tum in radicib. tum ad mediã vſq; montis plagam, arborib. tophiſque, atq; ſaxis refertã. Quæ & ſi formidoloſa aliquantiſper aſcendẽtiũ oculis videãtur, vt ſuo loco dicetur: arborũ tamen multiiuga ſpecie, tum fagorũ, tum cerrorũ, tũ etiam quercuum glandiferarũ, ad vmbras, & animantiũ pinguedinẽ valentium, mira eorũ proceritate lucũ quidẽ vtpote ſacrum repręſentãtium, perambulantiũ animi, proceraſq; pinus mirari nõ deſinentiũ oculi maximè delectãtur. Ex quib. (optimã vltra reſinã, ex arbore tenacẽ guttatim defluentẽ, & in eadẽ reſidentẽ humorẽ) multimoda cunctis vtilitas paratur animantib. Ex pinu namque arbore, Tæda, (qua ad lumen vicini accolæ affatim perutuntur, ad Cereris imitationẽ, cui ſacra dicitur, vnde Naſo in Faſt.

Alta iacet vaſti ſuper ora Typhoeos Aetna,
Cuius anhelatis ignibus ardet humus.
Illic accendit geminas pro lampade Pinus,
Hinc Cereris ſacris nunc quoq; tæda datur.)

pinguior ſcilicet prima pinus cortex, parum inciſa bipenni, medicũ quidẽ illum, diuinũ penè liquorẽ, laudatiſſimũ reſinæ genus, Terebenthinã appellatum, guttatim affluenter emitit. illi haud diſſimilẽ, quẽ à Terebintho mellis colore, Cypria, aut Syriaca diſtillare Plinius aſſerit. At fruſtatim cõciſa Tæda furnis vndiq; extra circundatis igne, adeo fouet, vt ſudor aquę modo canali defluens, in varias picis ſpecies cõuertatur, cum ad animalium medicamina, tum etiã ad nauigantium vtiliſſimũ vſum Sed quid de mõtis herbarum diuerſitate & affluẽtia, ſuis ſemper florib. ſuauiſſimi admodum odoris redolentium dicam? Hi enimuero in ſex ferè menſes perpetuum cõtinuantur periucundũ ver. Hic nõ Iunius ſuo ſolſtitio, non Quintilis ſua canicula, nec Sextilis quo cuncta areſcunt, menſes vnquã dignoſcuntur. Sed hic ſemper Mars, ſemp. Aprilis, & Maius vireſcentib. agris, ſyluiſq; frõdentib. ſpectantium oculis ſeſe offerunt: & ni altera anni pars in hyemem maximas ob niues

niues ibidē abundè, lateque ningentes consisteret, illā, inquam à Tritone fluuio cinctā insulam cæteris feliciorem, pro Nysi Amaltheæ educatione, ab Ammone (vt quarto rerū antiquarū testatur Diodorus) selectā, amœnitate quippe sua manifestius antecelleret.

In supremo itaq; montis vertice anno circiter sesquimillesimo trigesimo tertio, quo ego ipse aliis cōitatus amicis, visendi illius apicem studio accessi, tumulus erat pumicibus, arenisq; permistus, in pyramidem penè orbicularem in altum erectus, altitudinis duûm vtpote millia passuum, cuius cacumen quadraginta ferè pedum spatio circulariter terminabatur. Qui in sua ipsius basi, qua prominabatur in fastigium, mille circiter passuum ambitum continebat: libentiusq; à nobis per ambitum pedibus calcabatur solum, quod in planiciem quodammodo non magnæ latitudinis firmabatur. Habebat tumulus iste iuxta verticem, vbi (vt videntes existimabamus) maximus olim fuerat, Crater qui longa mōtis exhalatione illa quippe ignea, sulphureaq; materia, atque fragosa, obstructo ore, nimis abbreuiabatur, foramen quoddam humani vtpote capitis capax, quo exilis effundebatur sulfurei odoris fumiculus, parum aut nihil præter odorem, offendens: cogebat nihilosecius manū, vel aliud forsan corporis membrū in illud immissum, sudoribus statim humectari, veluti si hypocausto, thermisue, aut in vaporariis, sudariisq; locis existeret. Cuius ex apice, totam penè Trinacriam, cuius termini longe minores hinc esse apparebant, quàm essent, longioresq; protractus pro hominum visus potentia, contemplari licebat. Quin vero & Brutiorum ora, nedum Catinensis, & Taurominitana, circumq; adiacentes campi, & æquor ita nobis sub fronte iacebant, vt eò posse nos penè lapides traiicere existimaremus. At enimuero horrendis, maximisq; ingruentibus postea Aetnæ incendiis, anno salutis nostræ. M D. XXXVI ad Martii decimum Calendarum, fastigium illud ad duo circiter millia passuū depressum corruit. Quandoquidē vna eademq; diei ad solis occasum hora, me apud Catinam, clarissimam Siciliæ ciuitatem, literarū disciplinis incumbente, horrens adeo terræmotus, ingensq; tonitru mortaliū animos suo concussit strepitu, perinde ac vniuersus si terræ globus, ne insula ipsa quidem, terra dehiscēnte corrueret, inq; sua seorsum elemēta rediret. Mox vero mortalium mentes, vbi rei inexpectato horrore,

A attonitæ respirantes, aliquantum constitere, Sole nostrum iam hemisphærium maximis obductum vmbris relinquente, ingens, sed atra, subrubraq; visa est insurgere nubes, in aëra tendens, (at fumus erat ea, qua tonitruū regione auditū fuerat: extemploq; crassiores ex Aetna vidimus insurgere flammas, ingentesq; illarum globos per aëra volantes, nullis (vt videbatur) mortalium parsuros. Quod

B fermè comprobare re ipsa manifestius cognoscebatur, id, quod Maro Aeneid. 3. versib. suppositis palàm cecinisse cōpertū habemus:

Portus ab accessu ventorum immotus, & ingens
Ipse, sed horrificis iuxta tonat AEtna ruinis:
Interdumq; atram prorumpit ad æthera nubem
Turbine fumantem piceo, & candente fauilla:
Attollitq; globos flammarum, & sydera lambit.
Interdum scopulos, auulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.

C Sed cum centesimus planè esset annus elapsus quo Aetnæa visa non fuerant incendia nec qui illa viderit tunc in humanis ageret, atque maioribus Aetnæ incendia scribentibus minime crederetur, quisq;, sed & plebs potissimùm, quæ Aetnæum craterem ignibus exhalantem, Os sanè inferni esse censebat, mortem sub flammis, certo certius cum cæteris se subituram asseuerabat. Præsentibus

D itaq; calamitatibus, nemo ex tanta ciuitatis turba repertus est mas, siue fœmina, senex vel iuuenis siue adolescens, liber aut seruus, quinetiam pueri ac moniales Deo velatæ, claustrisq; obseratæ, qui, quæue nocte illa, sub flammis penè per ciuitatis compita procurrentes, in Diuæ Agathæ templum (hoc erat vrbis primarium) ad salutem indagandam, non se turmatim reciperent, indeque longo patrum, cæterorūq; ordine, corporibus etiā,

E pube tenus, aut pedibus saltē denudatis (quorum vnus ipse fui) ad miraculis clarum Deiparæ Virgini Mariæ Carmelitarum Cœnobiū, Annunciatæ sacrū extra ciuitatis muros, post Stesichori portam (Iacis hodie) fundatum, maxima cum veneratione, religioseq; nō accederet, sua, vt poterant, confitentes peccata, ac Deo Optimo Maximo animas commēdantes. Idque magis quòd esset dies ille octauus, ante lucē Cœnæ Domini nostri Iesu Christi,

F Iouis scilicet, ante resurrectionis sacratissimū Paschatis diem festum. Quo factū est, vt inimicorū inter se multitudo, priuatis explosis odiis, vetustisq; inimicitiis posthabitis, in veram,

ram, vnanimemq; concordiam & pacem recτam coiret: ſuadente præſertim Stephano Bolano, Prædicatorum ordinis Dominicano, Theologo non vtiq; ſpernendo, ſummæ exemplo, & verbo religionis viro: ac Nicolao Nicoſienſi, Minorum ordinis Franciſcano: Cuius id tunc munus erat, verbum populo Catinenſi Euangelicum concionandi: Cuius etiam perſuaſione, pia opera quamplurima ad Chriſti gloriam, optimum ſunt ſortita effectum. Aetna interea flammas, & liquefacta ſaxa euomente, iuxta Virgilianum illud Georgic primo.

Vidimus vndantem ruptis fornacibus AEtnam,
Flammarūq; globos, liquefactaq; voluere ſaxa.

Nec tamen interdum ceſſabatur lamentis, piis vocibus, & populi gemitibus, caliginoſum ætherem repleri, repercuſſumq; triſtes remittere voces, horrorem cunctis incutientes, ad Maronis illud verè Aeneid. 4.

Spumantem, ſparſaſq; manus, it clamor ad alta
Atria, concuſſam bachatur fama per vrbem,
Lamentis, gemituque, & fœmineo vlulatu
Tecta fremūt, reſonat magnus plangoribus æther:
Non aliter, quàm ſi immiſſis ruat hoſtibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros, flammæq; furentes
Culmina perq; hominum voluantur, perq; Deorū.

Nocte deniq; tranſacta, quæ flammas ſua tenebrarum denſitate, ardentiores mortalibus oſtentauerat, viſus eſt iuxta Aetnam aer longa atraq; caligine, ac ſuburenti veluti ex camino exiliente, non intermiſſa vtique vaporum exhalatione per longum tractum obductus piceo fumo, campique cinere referti. Durante per ciuitatem interea, & finitima oppida, pagoſq; Aetnæos, terræmotu non modici terroris. Et domus ita concuſſæ vſq; adeo quaſſabantur, vt dehiſcentibus rimatim etiam lapidibus, certā exterritis minarētur Siculis ruinā. Qua de re, nō pauci ſub tētoriis in pratis cohabitātes, mortē ſub ædificiorū ruinis oppetere (vt pleriſq; cōtigit) effugêre: idq; in plurimos protenſū eſt dies, inſula tremēte.

Primo itaque incendii huiuſce fragore, in montis vertice duo ſunt aperti crateres: Quorum alter & ſi antea altiorem ſupra ſe haberet tumulum, depreſſior tamen nunc videtur, iſq; maximus ille eſt, de quo infra verba ſerio faciemus. Alter vero, qui ad Euronotum Catinam verſus, in montis tumulo, qui prius depreſſior erat, apertus ob ingentem maioris faſtigii ruinam, altior nunc quodammodo

A conſpicitur. Qui veluti duas inter rupes, gemina hinc inde ſponda, tophis, areniſque referta, in vallicula quadam, viginti fermè paſſuum magnitudinis conſidet, replentibus eum ingentibus ſulphurei viroris lapidibus, ſalebriſue, quibus obtuſus eſt, vnde prorumpente incendio, flammis vrgentibus, fluuius igneus, ceu liquefacti metalli, rapto quidem fluxu deſcendebat ad ima, totas pene delambens eius regionis oras: cuius namque ignita
B materies, ſola aeris temperie, in duriores, nigerrimoſq; lapides congelabatur, illorum inſtar, qui Romæ per viarum ſtrata paſſim viſuntur, ſed poroſiores, ac fragiles ſanè, eneruantibus illos flammis, qui longo poſt tempore (vt experientia indicat) in aridiſſimam conuertuntur arenam. Qui lapides (vt ita dixerim) maximo ventorum impetu, ex fornacis crepidine, & exhalationis vi, quæ ſemper non eſt eadē, (non enim continuatio fluore, ſed per intermiſſos exhalationis ipſius
C ſpiritus, eructat mons confluuiem illam) defluentes, ac per aëra volantes emiſſi, in terram vbi ceciderint, pro loci qualitate, aggregati ſimul veluti in ſaxorum flumen ignitorum conuerſi, fragoſas, præruptaſque rupes præterlabentes, fragore, ac murmure quodam præcipitanter per montis decliuia, omnia deuaſtantes, deſcendebant: ita vt Cataneos ſummo defluens furore hic igneus amnis in agros, ſuo impetu, multa vineta,
D multoſque coadiacentium pagorū hortos, (Cœnobii præſertim Diui Nicolai de Arenis, in montis radicibus exiſtentis) funditus euerit: glareaque illa amœniſſimos quoque campos, tophis etiam impleuerit, non modico cohabitantium diſpendio. Tum vero periucundum Mompileri pagum, ac villam denique noſtris præ oculis Nicoloſi nomenclatā, corruentibus incolarum tectis, ad ni-
E hilum penè reduxit: Agrum etiam (is in planiciem ferè diſtendebatur) Diui Leonis nuncupatum, Diuiq; ſacellum (à quo nomen locus ſortitus fuerat) funditus euertens, arbores quoque annoſas quercuum, alteriuſque ſpeciei radicitus extirpabat. Hæc ignis confluuies ceu ferri ſpuma concreta, & in ſaxa (vt dictum eſt) conuerſa per decliuia præcipitatim præterlabens, vbi in cōcaua, aliaq; impe-
F dimenta peruenerat, eatenus ibi contrahebat moram, quouſque aliis deſcendentibus riuis, profluuie illa repleretur, quę nō ſuperfluens,

ſed

ſed circum priora ſeſe fluenta inſinuans, curſum ſibi quærebat: quo fiebat, vt auulſis è radicibus quibuſuis fortè arboribus, & ſolo coæquatis foſſis, & valliculis (ſi quæ erant) inferius profluuium illud proflueret. At vbi tandem per multorum millia paſſuum Catinam verſus decurſum eſt, Catinenſes, cæterique Aetnæi turmatim coëuntes, nimio præ terrore, contra ignis profluuium iter deuotè faciunt, Canonicis (quorum vt pote Vexillarius Bartholomæus Monſonus, vir ſanè probatæ vitæ) Diuiæ Agathæ martyris deferentibus velum, quod grimpiam Diuæ Agathæ ipſi vocant: quippe quod in ſepulchro eiuſdem repertum eſt.

Verum enimuero, quo in loco ita religiosè peruentum eſt (mirum quidem, & ſolius Dei Opt. Max. voluntate, intercedente pro patria, Virgine Agatha) ea tota ignis congeries, cunctos campos vaſtatura, nec ciuitati intra muros parſura quidem, ni reſediſſet, ad ſanctiſſimæ crucis ſignum, velo illo factum, conſtitit, adeoq; refrixit, vt pedibus etiam nudis (vt ipſi vidimus) deſuper illæſis deambularetur. Quis nam mortalium voces ibi aſtantium? Quis præ lætitia lachrymas vlulatuſue? Quis illorum, hoc viſo miraculo, clamores ad æthera ſublatos referre poſſet? Teſtor equidem, atteſtorque Deum, ipſe ego oppreſſis tremore ſpiritibus deficiens corruebam in terram quaſi moriturus, niſi amicus quidam Laurentius de Deo Catinenſis, condiſcipulus meus inter brachia me ſublatum ſubſtuliſſet, aquaque aſperſum in faciem frigidiſſima, me exhalare, ſpiritumque vitalem haurire feciſſet, mirantibus aliis.

Plurimis tandem in locis ex omni montis regione, incendia non minima, rupta telluris cute è fornacibus erupêre: Cinerem quoque (ita plures affirmaſſe cognitum eſt) in Cretam inſulam trahentibus ventis, euolaſſe, perque totã ferè Calabriam, Brutiorumq; agros, Conſentiam vſque, mororũ frondes, quibus vermes ad ſericum depaſcuntur, nedum in Trinacria, adeo offendiſſe certum eſt, vt pro ſemine vix Amigdalæ, quibus naturæ inſtinctu includuntur vermes, conglobarentur maxima incolarum iactura.

Eodem fermè tempore Franciſcus cognomento Niger Leontinus, patria tamen Platæenſis, Siculus philoſophus, & naturæ abditorum diligentiſſimus indagator Phyſicus, A dum nimis inconſultè, pluſq; ſatis auidè ad Craterem ignes euomentem curioſius, propiuſq; accederet, Plinium illum maiorem anno circiter ſalutis noſtræ octuageſimoprimo, Veſæuiana perſcrutantem incendia imitatus, exilientibus vndequaque vaporibus, ventiſq; furentibus, qui die illa licentioſius per Aetnæ cauernas bachabantur, fumo, incendioque oppreſſus exiuit è viuis.

B Incendia hæc intermiſſis planè temporibus totum vſq; in annum M D. XXXVII. fumo, terræmotu, & fragore perdurarunt. Quibus quidem ad Maii eiuſdem anni Kalendas, adeo Sicilia tota intremuit, Aetnaque intonuit, vt Siculorum quiſque ingenti obtuſus ſtrepitu, penè ſurdeſceret: plurimaq; inſulæ ædificia corruerent, inter quæ, Corilionis oppidi (Coniglione vulgo) ab Aetna millia circiter centena paſſuum diſtantis, non modica pars in ruinam ſeceſſit manifeſtam.

C Sicanorum hiſce calamitatibus, & terræmotus horrore per totum ferè Quintilem perdurantibus menſem, per ſemidiei horam, Sole per Leonis arcum tranſeunte, meridianumq; attingente, tota planè Sicilia in tenebras conuerſa obſcuriſſima viſa eſt. Tum autem dum ego Caſtileone morarer, atq; nimium, nimiumq; pertimeſcerem, longe maius, vehementiuſq;, quam alias auditum eſt, ex D Aetna intonare tonitru, vehementiorumque ſonitu, & tremore Trinacria ipſa penè tota, dehiſcente terræ globo ad ima deſcendere Siculis iam videbatur: cum tunc repente, expulſis noctis vtpote caliginoſis tenebris, Sol ſuis apparuit lucidiſſimis radiorum luminibus totam illuſtrantibus inſulam. Quo factum eſt, vt Aetna tota ſereno cœlo perlucida appareret: congerie tamen fumi excepta, quæ ad craſſiſſimæ trabis formã, maximo ex E cratere inſurgens per aera ad Orientem, Vulturnum verſus ſeſe deflectens, in longum protendebatur tractum. Tum denique ſonitus, ſtrepituſq; omnis, quo portarum annuli, antæq; domorum, Siculos reddebant modo ſurdos, magna inſulanorum lætitia ceſſauit, flammis nihiloſecius, incendiiſque in vertice montis remanentibus: ita vt interdiu fumus, noctuque flammæ viderentur. Iuxta Arioſticum rithmum.

F *Verſo il monte ne và, che fà col fuoco*
Chiara la notte, e'l dì col fumo oſcura.

Et Maronianum camen Aeneid. 3 de quo ſupra. Ad

Ad Craterem itaque maximum redeo. Clarum est enim per duo circirer milliaria, incendii fragore, primaque sui eructatione corruisse ad ima montis verticem, tumulumq; illum, qui tanquam corporis vniuersi caput, quasi in vrbe quadam arcem cuncta dominantem effingebat. Quod nos manifesta probauimus experientia: ex illo namq; (vt præfertur) supremo tumuli acumine, quadraginta ferè pedum spacio, in orbē terminato, quò totam penè Triquetram, longioresq; protractus circunspectari diximus, anno inde M D. X L. quo egomet pluribus etiam comitatus amicis, ad montis culmen reuisurus craterem, sum reuersus, nihil eorum, quæ longius prospiciebantur, aspectum est, collibus, montibus Siculis impedientibus visum; vltra quos præ nimia Ætnæi fastigii altitudine, priusquam apex ille subsideret, multo plura contemplari loca licebat. Quinimo montis dorsum, tumulusque ille Catinam versus, vbi craterem alterum existere diximus, qui eo breuior, depressiorq; cernebatur, altior quidē nunc facile conspicitur.

Inter vtrumque Craterem ab ortu ad occasum, iuxta meridiem, salebrosa quædam circunspicitur planicies, magnitudinis stadiorum circiter duorum, sed non adeo lata, quamuis oblonga, vbi maximi crateris crepidini, siue oris extremitati adhærens cliuulus erat salebrosus quidem tophis, & sulfurei viroris lapidibus, atque fragosis calculis, ad sulci formam, hominis ferè altitudinem habens, quadraginta circiter passuum in longū coactus, extensusque. Quem nos ex primis montis excrementis ventorū colluctatione ibidem considentibus, fuisse coaceruatum putabamus: spacium vero illud intermediū quasi in planiciem deductum, montis cute per incendium, furentibus fermè ventis scissa, multis in locis rimulis non paucis affectū, intermissa quandoque exhalatione, exilem fumulum quasi ex olla summisso igne, bulliente, effundebat: ita vt illis in locis, putaremus incendium sibi exeundi aditum quæritare. Quod vtique euenisset, nisi cessantibus ventis die illo, qui pridie Calendas erat Augusti, cūcta serena, pacataq; extitissent. Quippe quòd locus ille incrustatus videretur materia illa, nuper effusa, sulphur adhuc retinente, & bitumen: Hinc nobis maximus erat timor, ne loca passim rimis, fistulisq; affecta, debacchantibus, colluctantibusq; forte intra montis viscera ventis, rupta superficie, igneas facerent voragines, vnde prosilientia nos saxa corriperent, aut ignis opprimeret. Quo perculsi metu, vno eodemq; loco nunquā consistebamus, sed raptim, citisq; passibus omnia pro loci, & temporis opportunitate, lustrantes, in alteram maximi crateris secessimus oram: quæ minus rimosa Aquilonem spectabat: quæque (quod nobis visum est mirum) ingentibus admodum lapidibus penè quadratis, virore sulfureo consperfis referta consistebat: qui adeo pergrandes, perque graues erant, vt vnus vel alter, à septem viris (is noster erat numerus) vno oris hiatu, manibus, pedibusq; obnitentibus, vix amoueri poterat. Quorum aliqui tantæ non existentes magnitudinis, quamuis magni satis, à maiore nostri parte, à summo deorsum in crateris alueum, profundumq; montis hiatum, præcipitanter immissi, maximè horrendum remittebant sonitum. Sed an firmaretur, perdurante plus satis dimissiore sonitu, nobis erat incertum.

Crater vtique maximus, quem nos passim diligentissimè speculati sumus, satis amplo ore, in orbem se coiret, nisi in Vulturnum aliquantillum deflecteretur. Quæ Vulturnia (vt ita dixerim) deflexio, orbicularem crateri figuram adimebat: cuius peripheria, siue ambitus duûm millium, & octingentorum circiter passuum tractum continebat. Perfacile etenim à nobis spatium istud per crateris crepidines extrinsecus circumcirca dimensum est funiculis, quorum maximos globos nobiscum apportauimus. Quamquàm inter dimetiendum, spiracula multa suffumigantia non sine aliqua futuræ eructationis suspicione, pedibus calcaremus.

Diameter vero, vt existimabamus, quam (extra Vulturni angulum orbem crateri adimentem) longiori, extensoq; filo in vtroq; crateris labio à nostris retento, & vtrinq; perducto, propter magnum hiatus tractum, profunditatem voraginis, filo è medio semper deorsum incuruante, examussim dimetiri nō poteramus, paulo minus octingentorum passum tractū perducebat: tot filum dimensionis huiusce passib. terminari cognouimus.

At vero profunditas nobis incomprehensibilis visa est. Non enim aluus sibi intus paulatim sese adstringebat, quoad in medio vtpote centro, ad euomenda montis incremēta satis

ta satis amplo ore foraminaretur, vt alii nobis veteres crateres apparebant, sed eodem maximo ex montis hiatu, nobis haud compertum barathrum in imum descendens immensum nostris incutiebat mentibus horrorem, quoniã crater tetra intus repletus erat caligine, piceoque, & suburenti fumo, atque sulphureis quodammodo nebulis, veluti si ex fornace exilirent, nec tamen ad summum vsq; prosilientibus vaporibus illis, qui ob lenissimam forte fortuna vnius, vel alterius venti auram eo flantem, die nimbos intus agebant. Nam certum est, ventis intus furentibus, strepitum intra montis viscera exaudiri, fumumque interdiu & ignem noctu pro furoris qualitate effundi, vt dicetur.

In cuius quidem Crateris latere ad Euronotum, Catinam versus, intra hiatum ipsum pergrandem, dum venti non furebant, infra summam ipsius coronam, orisque labia, ad centum circiter passus, fornax quædam conspiciebatur, eius amplitudinis planè in ore, cuius esse solent eæ quibus Calx, aut lateres coquuntur, qua etiam interdiu præter fumũ, ignis quandoque eiectabatur euidenter. Vnde pro ventorum furore, plusquàm aliunde ex maximi crateris ore, diu fumus, & noctu ardentes flammæ insurgebant: prout ipsi nos sub concamerati cuiusdam ædificii ruinis, paulo inferius inter saxa pernoctantes, coniectabamus: non tamen huius rei certiores esse possumus, cum ad id perscrutandum, in montis vertice pernoctasse, aut saltem hiatui propius noctu accessisse oporteret, vbi immensum, intensumque ob frigus, Sole recedente, sine mortis periculo, certo certius est consistere posse neminem. Quippe quòd multo inferius adiacentes intra saxa ad antri formam, grauioribus etiam obducti tegmentis, ignibusque, magna lignorum strue vndique accensis totam contremiscentes artubus noctem, vix euasimus viui.

Erat insuper in summa Crateris corona, paruulus quidam trames per oris crepidines ita productus, vt vix in eo firmarentur pedes. ex quo, si quis in alterutram declinasset partem, aut è monte deturbatus in salebras incidisset, suum quodammodo corpus, vel lacernas lacernaturus, aut in craterem vltima sui iactura obruisset periturus.

Ipse tamen, accessuris forte aliis, mirum quoddam iocose spectaculum pararem, audacter manibus per sociorum manus detentis, tutus intra os, è tramite illo pluribus in lo-

A cis ipsius crepidinis, & infra, ita pedes apposui, vt illorum vestigia remanerent impressa. Quo fiebat, vt facilime propter rei impossibilitatem, non sine maxima aspicientium (qui hoc nescirent) admiratione, dæmonẽ potius illac, quàm hominem pedibus deambulasse putandum foret: tum etiam in summo montis vertice, antequàm discederemus, tumulum ex lapidibus illis in aræ formã ereximus quadrilateram, ad Aquilonem, vbi minori ri-

B marum scissione consistebat planicies illa, de qua mentio facta est, à crateris ore triginta circiter pedibus remotam. In cuius lapide maximo, ipsi cœlo diligenter ferreo cælauimus, atq; sculpsimus eructationis annum hiatus illius, & incendii, erectionis aræ huiusce diẽ certam, meum, & sociorũ qui mecum erant nomina, cognomina, & patriam.

Sed anno inde sesquimillesimo quadragesimo quinto, ad verticem reuersus, vsq; adeo

C ampliatum vidi crateris os, in sua corona, & labris, ob crebras montis, & illorum ruinas in barathrum collabentes, vt superficiei illius inter aram, & hiatum maximum, vix decem pedum remaneret spacium, illudq; à nobis animaduersum est, quòd eò aluus sibi intus astringebatur, quò dilatatum os erat in summitate, ita vt montis viscera (inquam) ad oculos contemplari liceret: quod prius fieri nequibat. Hinc mihi persuadeo, & profectò,

D coniectari licet, nihil eorum, quæ circa craterem in planicie consistebant, hodie adinueniri: Quinimo cuncta in ruinam cedentia, intro sedulo corruisse, hiatumq; materie, ruinisq; illis, maiori pro parte esse repletum. Tũque demum vbi in totum crater ille ad fastigium refertus erit foramine obstructo, iis similia aut forte vehementiora non deerunt incendia, sicuti multoties euenisse veterum scripta, & res ipsa testantur. Nec istud quidem

E (tametsi longè admirabilius videatur) mirũ est, si naturam ipsam inspiciamus. Quoniam, vt Thucydides, Pindarus, cæteriq; aiunt Greci, quod etiã quarto inter Latinos libro testatur Iustinus, & alii non improbant, Sicilia angustis quondam faucibus Italiæ adhærens, superi, inferiq; Maris, (quod toto vndarum onere illuc vehitur) impetu, veluti à corpore direpta, vnde (vt in historiis diximus) sibi Siciliæ nomẽ sortita est, quasi Sicilita, & resecata: terram habet tenuem, fragilem, & ca-

F uernosam, fistulisq; ita penetrabilẽ, vt ventorum tota fermè flatibus pateat. Necnon & ignibus

ignibus generandis, nutriendiſque ſoli ipſius A naturalis eſt vis, quippe quod intrinſecus ſtratum traditur ſulfure, quod in venis terræ ceu decoctus quidam ardor, tam valida, & firma partium confuſione inſiſtit, vt oleū eius nulla arte in cæteris rebus ſeparari poſſe Plinius aſſeueret, & prope Siciliam optimum naſci lib. 35. cap. 15. affirmet: Bitumine etiam, quod ex limo exundante tellure fit; & alumine, quod ex terræ quoq; ſalſugine coactatur: quæ res facit, vt cum tellus ipſa foraminibus, cana- B libuſq; diſtincta, & ceu corpus humanum venis, oſſibus, neruiſq; compacta, propter venarum, & ſui ipſius partium differentiam, omnino in ſe coire non valeat, ſiue quòd aut ſemper aliquid de nouo producit, aut perimit vel immutat, non ſemper vnum idem in ſe retinet, ſtante maris vicinitate, quòd omnino eſt in cauſa, vt in quacunq; telluris parte, nuſpiam maiores fiſtulæ crebræq; cauernæ, nec meatus exiſtant ampliores, quàm iis in C locis, quæ vel æquori vicina ſunt, vel ab eo protinus abluūtur. Quippe quia mare ſuapte natura fluxu, refluxuq; ſemper, & ſuopte contactu, aliquid exedendo conſumit quaſq; telluris partes debiliores reperit, membraq; fragiliora multò facilius erodens, intima in viſcera pergit. Vnde cum ſuo impetu, ſibi viam in telluris cauernas faciat, aditum quoq; ventis parat, quibus inde furentibus loca quæq; maritima, vel mari finitima maximè ſunt ter- D ræ motibus ſubiecta tanquā magis ſpongioſa, & ſubātroſa, vbi maximæ fiūt exhalationes, vt ſecūdo Meteororū Ariſtoteles teſtatur lib. vbi de Sicilia in his ponūtur exempla. Tū demū, ſi in venas ſulphureas, vel bituminoſas, & aluminoſas inciderint venti ſpirituum colluctatione intrinſecus facta non difficulter ſuſcitantur incendia. Quippe quoniam in ſulfure, vel bitumine, quibus tota Sicula tellus abundat, non modica vis ineſt ignem concipi- E endi. Hinc itaque ſpiritibus cum igne colluctantibus intra terræ viſcera, vbi multæ ſunt exhalationes, eructatione facta, quandoque fumū, vel aliquem alterius ſpeciei vaporem, ſciſſa tellus euomit. Quin etiam, vbi acriores per cauernarū ſpiramenta venti bachantius incumbunt, arenarum quoque, vel cinerum moles egeruntur. Nec igitur mirum, ſi hoc in Aetna intermiſſione facta contingat, cum Ionium æquor (vti dixi) & feruentiſſimum, F profundum, ac ſæuū charybdicum pelagus vorticoſum in radicibus habeat, ipſaq; ſubantroſa, & fiſtuloſa vel natura, vel longo maris exeſu ſit, atque ſulfurea, ventos æſtuantes admittens, quibus combuſtibilis materies vtiq; accenditur. Nonne clarum eſt, mare vaſto ventorum turbine commotum, intra telluris cauernas, cotibus, aliaq; materia colliſis, ignē ſuopte conflictu elidere? quod ex ſilice, & chalybe experientia ipſa, paſſim comprobatur. Quo igne in maſſam illam præpinguem, & incenſibilem immiſſo, ventorum iterum, & maris colluctationibus inſiſtentibus, neceſſe eſt, vt tellus non valens incluſum incendium diu (vti maturum fœtum) alueo comprimere, ſciſſa cute, ruptiſq; fornacibus, non viſceribus modo debilioribus, ſed planè neruis etiam, oſſibuſque fortioribus terræ correptis, hoc eſt, ipſius frangibilioribus partibus, ac ſaxis duriſſimis, veluti corporis humani oſſibus penè, aut liquefactis, aut effoſſis, furentibus ventis, vi ſua exitum ſibi parantibus, incrementa illa, quaſi parientis niſu ſtrepitu, atque ſonitu eiectare cogatur. Vnde ipſi nos aliàs hac de re ad poëtarum fabulas accedentes, poëticè quoque incendiorum, & ſtrepitus huiuſmodi cauſam indicantes, Italicè luſimus multa.

Quorum omnium incendiorum ſcilicet, terræmotus, & ſtrepituum Aetnæorum cauſam, fabuloſè Virgilius 3. Aeneid. his explicat verſibus:

Fama eſt Enceladi ſemuſtum fulmine corpus
Vrgeri mole hac, ingentemque inſuper Aetnam
Impoſitam, ruptis flammam expirare caminis,
Et feſſum quoties mutat latus, intremere omnē
Murmure Trinacriā, & cœlū ſubtexere fumo.

Petrarcha in caſtitatis triumpho,

Non fa ſi grande & ſi terribil ſuono
Aetna qual hor da Encelado è più ſcoſſa.

Et infrà,

Non Mongibel s'Encelado ſoſpira.

Incendia itaque & eructationes huiuſce, quamuis alii hoc mirū putauerint, nunquàm deficere cenſentur, nec etiam mons in totum vnquam ſubſediſſe dicitur. Quippe quòd humore, & calore, vt innoteſcit, omnia concipiuntur naturaliter. Cūq; ſemper ardeat Aetna, ſaltem intra viſcera, & ſemper ab æquoris vndis contacta rimatim perluſtretur, ignis qui conſumit ſemper aliquid, gignit etiam ſemper ſibi aliquid, quod conſumat ſuo ipſius calore, tellurem humectantibus vndis, ſemperq;

ſemperque igni materiã ſubminiſtrantibus, A quæ alatur: prout eleganter Iuſtinus de freto Siculo, & Bembus pater, diſſerente filio, de Aetna, cæterique teſtantur. Tellus etenim ſemper fœcunda ſui ipſius natura ſubſiſtit, ſemperque ſemetipſam parturit, vt experientia indicat. Vnde, vt noſter erat ſermo, futuris etiam temporibus, Aetnæa per ſuas vices, incendia non deerunt, ſicut ſuis interſtitiis fuiſſe pluries res ipſa, & ſcriptorum monumenta exactius proteſtantur. B

Scriptum quidem à quamplurimis relictum eſt non ſpernendis authoribus, ſcripſitque Thucydides tertio belli Peloponneſiaci libro, tres fuiſſe Aetnæi ignis exundationes, ab eo tempore, quo Græci Siciliam tenuere, ad bellum, quo Syracuſani à ſeditioſis acciti Meſſanam occuparunt: quo plusquam trecenti viginti quatuor anni defluxere. Quinetiã Sicanorum tempore, qui pene ſtatim poſt Cyclopes, & ante Græcos, Trinacriam obtinuere, tot Aetnam vicibus ignem eructaſſe C legimus, vt regionem illam derelinquere, & in alteram inſulæ remotiorem plagam ſecedere cogerentur.

Strabo quoque in VI. *Superioribus annis*, inquit, *campos Siculos Aetnæis cineribus ſparſos, omnium prole rerum maximam exuberantiam præbuiſſe, atque Anapiam, & Amphinomum (quos alij Amphionem, alijque Amanthiam, & Crithonem dicunt) fratres Aetnæ ciues, quam ibi* D *fuiſſe cenſet, vbi poſtea Centoripe, Aetna eructante flammas, parentes pro diuitiis ſuper humeros impoſitos flagrantibus extraxiſſe ignibus. Tum denique fluuius perſtrepentis ignis, ſua velocitate, illos inſequens, in duo, eorum ſecus pedes, cornua ſeſe diremit, illoſque præterlabens illæſos, iterum cornibus in vnum reductis fratribus vt pote pio onere preſſis pepercit. Quo factum eſt, vt maxima dum viuerent, haberentur veneratione, poſt vero mortem, illis conciues ſepulchrum erexiſſe pium,* E *piorumque locum illum vocitaſſe, plerique affirmarent.* de quibus Solinus ſic ait: *Inter Catinam & Syracuſas certamen eſt, de illuſtrium fratrum memoria, quorum nomina ſibi diuerſæ partes adoptant. Si Catinenſes audiamus, Anapias fuit, & Amphinomus, ſi (quod malunt Syracuſæ) Amanthiam putabimus, & Crithonem. Catinenſis tamen regio cauſam dedit facto: In quam, cum incendia Aetnæ ſe protuliſſent:* & reliqua. At Pauſanias (quod verius affirmatur) fuiſſe dicit F Catinæ ciues, quæ tunc Aetna à ſeniore Hierone, incolis expulſis, dicta fuit. De quibus etiam Aetnæ author, in Virgilianis opuſculis ita ceciniſſe habetur:

Cunctantes vorat ignis, & vndiq; torret auaros,
Conſequitur fugiſſe ratos, & præmia captis
Concrepat, ac nullis parſura incendia paſcunt:
Vel ſolis parſura piis. Namque optima proles
Amphion, fraterque pari ſub munere fortes,
Cum iam vicinis ſtreperent incendia tectis
Aſpiciunt, pigrumq; patrem, matremq; ſenemq;
(Heu heu) defeſſos poſuiſſe in limine membra,
Parcite auara manus, dites attollite prædas:
Illis diuitiæ ſolæ materque, paterque,
Hanc rapiunt prædam, mediumq; exire per ignẽ
Ipſo dante fidem, properant. O maxima rerum
Et merito pietas, homini tutiſſima virtus!
Erubuere pios iuuenes attingere flammæ:
Et quæcunq; ferunt illis veſtigia, cedunt.
Fœlix illa dies, illa eſt innoxia terra.
Dextra ſæua tenent, læuaq; incendia feruent:
Ille per obliquos ignes, fraterq; triumphans
Tutus vterq; pio ſub pondere, ſufficit illa,
Et circa geminos auidus ſibi temperat ignis.
Incolumes abeunt tandem, & ſua numina ſecũ
Salua ferunt: illos mirantur carmina vatum.
Illeque ſe poſuit claro ſub nomine ditis.
Nec ſanctos iuuenes attingunt ſordida fata:
Sed iure his ceſſere domus, & iura piorum.

Hinc Silius inquit,

Tum Catina ardenti nimium vicina Typhœo,
Et glomeraſſe pios quondam celeberrima fratres.

Hoc namque ſepulchrum, piorumq; locum pleriq; putant hucuſque extare Catinæ, aut veſtigia ſaltem extra Steſichori portam, in hortis quibuſdam ad Aquilonem vbi Steſichori lepidiſſimi Himerenſis poëtæ erectum quoque Phalaridis ſuaſione fuit ſepulchrum, cuius etiã veſtigia ad oculos cõtemplari licet.

Paulus quoq; Oroſius ſecundo hiſtoriarũ libro ſic ait: *Aetnam, quæ olim cum excidio vrbium, atque agrorum, crebris eruptionibus æſtuabat, tunc tantum innoxia ſpecie, ad præteritorum fidem fumaſſe,* & reliqua. Eodemq; libro ſub Cyri monarchia, annis circiter quingentis ante noſtræ ſalutis vindicem, ait: *His deinde temporibus, grauiſſimo motu terræ concuſſa Sicilia, inſuper & æſtuantibus Aetnæ montis ignibus, fauilliſque grandibus, & calidis, cum detrimento plurimo agrorum, villarumque vaſtata eſt.* Quinto quoque libro refert M. Aelio, & L. Aurelio Oreſte Conſulibus, anno poſt inſtauratam à Romulo vrbem DC XXVIII.

Aetnam vaſto tremore concuſſam exundaſſe
ignium globis: rurſusq; alio die, Liparam in-
ſulam. & vicinum circa eam mare in tantum
efferbuiſſe, vt aduſtas quoq; rupes diſſoluerit,
tabulata nauium liquefactis ceris extorruerit,
exanimatos piſces ſupernatantes excoxerit,
homines quoque (niſi qui longius potuere
effugere) reciprocato anhelitu calidi aeris,
aduſtis introrſum vitalibus, ſuffocarit. Eiuſ-
demque tertio decimo libri capite, Q. Cæci-
lio Metello, & T. Q. Flaminio Conſulibus,
anno poſt Romæ ampliationem à Romulo
DC XXXI. *Aetna mons* (inquit) *vltra ſoli-
tum exarſit, & torrentibus igneis ſuperfuſis, late-
que circunfluentibus Catanam vrbem, fineſq; eius
oppreſsit ita, vt tecta ædium calidis cineribus præ-
uſta, & prægrauata corruerent. Cuius leuandæ
cladis cauſa, Senatus decem annorum vectigal Ca-
tanenſibus remiſit.*

Nec iis inferiora erupêre incendia ſalutis
noſtræ anno CC LIII. primo vero poſt vir-
ginis Agathæ martyrium, quo tempore, Ca-
tinenſes adhuc idolorũ ſuperſtitione affecti
ob eorum ciuis martyrium Agathæ, in Chri-
ſtum credentes fideles effecti ſunt Chriſtiani.
inuento potiſſimè in virginis ſepulchro lapi-
de iis literis inſcripto.

MENTEM SANCTAM, SPONTANEAM, HONOREM
DEO, PATRIAE LIBERATIONEM.

Qui lapis (vt fama per manus hominum
ducta refert) religioſiſſimè Catinæ conſerua-
tur in præſentem vſq; diem. Nam æſtuante
crebris eruptionibus Aetna, ea qua regione
Catina iacet, tunc Catinenſis populus, aperta
martyris ſepultura, aſſumptoque tenuiſſimo
panniculo, quo virginis Agathæ cadauer fue-
rat inuolutum, quem hodie Grimpiam voca-
re accolas diximus, & cũ illo ignis profluuio
occurrentibus ciuibus, (mirabile dictu) igne-
us amnis ſtatim defluere deſtitit. Quamobrẽ
fama per hominum ora producta, litteriſque
maiorum comprobata, Catinenſes eodem
velo Aetnæos flammarum globos, vno, & a-
lio temporibus ſe contra tuentur, vt vidiſſe
diximus.

Nonne, etiam Plinius ſecundo naturalis
hiſtoriæ libro affirmat, Aetnam maximam e-
uomuiſſe arenarum congeriem, illamq; ad
paſſuum millia centum quinquaginta (tra-
hentibus ſuo furore ventis) eiectaſſe? Et nos
ſatis vltra temporibus noſtris eueniſſe fide
dignorum teſtimonio accepimus? Quippe
A quòd cinis in Cretam inſulam euolauerit.

Anno autem M C LXXIX. vel vt aliqui
ſcripſerunt M C LXXIII. ſub Guilielmo ſe-
cundo, cognomento Boni, Siciliæ Rege, pri-
die nonas Februarii, ad primam diei horam,
vt Vgo Falcandus (qui illorum temporum
hiſtoriam conſcripſit Siculam) refert: Vehe-
mens terræmotus tanta Siciliam inuaſit vi, vt
in Brutiorum agro quoq; circa Rhegium,
oppidaq; proxima ſentiretur. Et Catinenſiũ
B opulentiſſima ciuitas vſq; adeo ſubuerſa eſt,
vt ne vna quidem domus in vrbe ſuperſtes re-
manſerit, viri ac mulieres circiter quindecim
(at viginti referunt aliqui) millia, vna cum
ciuitatis Epiſcopo, maximoq; monachorum
numero, ſub ædificiorũ ruinis ſunt oppreſſi.
Et niſi velo virginis Agathæ, qui ſupererant ſe
tutati eſſent, actum quidem eſſet de illis, fu-
rentibus, & perſtrepentibus vndiq; flammis.
Leontium etiam nobile Syracuſanorum op-
C pidum, eadem terræ concuſſione ſubuerſũ,
oppidanorum pleroſq; ruentium ædificiorũ
mole conſumpſit. Multa præterea in finibus
Catinenſium, & Syracuſanorum caſtella di-
ruta ſunt: multiſq; in locis terra dehiſcens, &
nouos protulit fontes, & veterum nonnullos
obſtruxit. Quin etiam ea Aetnæi cacuminis
pars, quæ Taurominium (ad Vulturnum ſci-
licet) reſpicit, aliquantillum ſubſediſſe viſa eſt.
Syracuſis Arethuſa fons famoſiſſimus, quem
D ab Aelide Græciæ ciuitate, fama eſt in Sicili-
am ſubter mare, ocultis deriuari meatibus, de
limpido turbulentus effectus, ſaporem ſal-
ſiſſimum, multa maris admiſtione, contraxit.
Taius quoq; fons (Taui hodie) non longe
ab Enna Siciliæ vmbilico remotus, aquarum
tunc vberrimus nitidarum, dulciumq;, qui à
montis radice iuxta Caſale Sarracenorum, af-
fatim ſcaturiebat, ſpacio duarum fermè hora-
rum, obſtructus manens, aquas intra venas
E continuit immotas, magnoq; inde erumpens
impetu, ſanguinei coloris laticem per vnius
horæ ſpacium, mirantium oculis indigena-
rum exhibuit. Meſſanæ etiam mare Mamer-
tinum, cum tranquilliſſimum eſſet, Scylla,
Charybdique concordibus, in ſe ipſum pri-
mo ſe contrahens, pauliſper ceſſit à littore, de-
inde pedetentim rediens præfixas vndarum
metas tranſiliit, muroſq; ciuitatis abluens, i-
pſis etiã ſeſe portis infudit, magna Meſſanẽſiũ
F iactura. hæc Vgo Falcãdus literis mandauit.

Sub Frederico deniq; ſecundo, Trinacriæ
Rege,

Rege anno salutis nostræ M CCC XXIX. maioribus ignium profluuia eruptionibus Aetna euomit. Quarto etenim calendas Iulias, quo festum diui Leonis Papę Siculis celebre venerabatur, ad vigesimam tertiam diei horā, contremiscente tota propè Trinacria, maxima Siculorum formidinę, extemplo ab Aetnæ regione Subsolanum, siue Orientem versus, ad Rupem Musarræ (hæc pars montis erat) niuibus contectam candentemque, per grandis, formidolosusq; crater erupit, aliis atque aliis diruptione eadem, circa montē concremantibus hiatibus, vnde quattuor fermè ignium profluuia profluxere, illius quidem fragosæ materiei, de qua satis supra dictū est. Quæ immensa tophorum, & saxorum mole, Cataneos ita campos deuastauêre, vt in præsentem vsque diem, agri penè omnes glarea (quam indegenæ sciaram vulgo appellant) cōbustisq; lapidibus, referti apertius appareat.

Quid de illo maximi profecto horroris, & iacturæ incendio, quod anno circiter M. CCCC XLIIII. eueniſſe in historiis diximus, quo summum Aetnæ apicem subsediſſe, ignibusque diuæ Agathæ velo obuiatum fuiſſe, maiorum monumentis apertiſſime constat? Sed hoc de ignium eruptionibus satis dicta sufficiant.

Ad Montis igitur descriptionē, ordinatāq; illius diuisionem particularius reuertamur.

Aetna planè in tres (secundum communē indigenarum loquendi vsum) diuiditur plagas, siue regiones. In pedemontanam siue radicalem, aut Aetnæ fimbrias mediam, quā costas, & nemora dicunt, & montis cacumen, apicem, siue scoperta.

Prima igitur quæ aridiſſima est, fragosa, salebrosaq; contegitur materie, quæ natali incolarum nomenclatura, sciara vocatur, quā nos sæpę glaream appellamus, ex eo, quod glaream dicunt Latini terrā lapidosam, qualis aut in fluuiorum ripis, aut in littore maris, quamuis longè craſſior existat, esse solet. Virg. Geor. 2. *Cliuosi glarea ruris.* Vnde Liuius primo bell. Punic. *ad hæc inquit saxa glareosa voluens.* Hæc sub radicum vocabulo, ab accolis hoc sibi mutuauit nomen Aetnæ radices, aut (vt vulgares dicunt) faldæ Mongibelli: Quippe quæ montis ad pedes fimbriarum vicem obtineant prolapsarum. Quæ à montis iam designatis finibus, ad medium vsque plagam, nemora nunçupatam, protenditur spacio (ex Austri, siue Meridiei regione) paſſuum millia circiter duodecim. In cæteris vero lateribus, pro locorum qualitate, eo amplius, vel minus, & quandoq; trium, aut plurimorum millia paſſuum tractum habens, in longum, suam circa basim, multis ornata oppidis, pagisque, aquarum decursibus perennium, aliisque amœnitatibus, & rerum diuersitate, se decoram facit.

Secunda vero, quæ media est, nemorum, & quandoq; costarum sortita est vocabulum, hoc ad humani corporis similitudinem, & illud propter nemorum densitatem vnde vulgo dicitur, le coste, vel, gli boschi di Mongibello, quòd omnibus ex lateribus vndequaq; præter Australe, quod maximè præceps, præruptumq; existit, mons ipse sit nemoribus cinctus. Quæ aliquibus in locis, vltra milliaria septem extenduntur in latitudinem eoq; plus minus secundum locorum dispositionem: In longitudiuem vero ad octuaginta paſſuum millia, circa montem protenduntur & vltra, quorum fimbriæ, siue inferiorçs ad pedemontanam extremitates, quercubus vt plurimum, cerrisque, populis, & quandoq; castanetis, aliorumq; pomorum arboribus sunt refertæ, groſſas dulcesq; glandes, & alios fructus ad animnatiū vitam producentibus. Inter quas maxima est glareæ continuatio, & adeo huiuscemodi saxa adusta, ponderosaq; ibi perpetuantur, vt fuiſſe hominū ingenio, ac industria in ordinem collocata diceres. Quæ etiam vsq; adeo splendent, & in oculis aspicientium nitent, vt vitro consperſa diiudicarentur, subnigredinis, & porositatis quid in se habentia, & asperitatis.

Sunt & hac in regione proceræ inter nemora, patulæq; fagi, longiores, pinguioresq; pini, quibus (vt dictum est) tum resinam, tum picem, tum etiam terebenthinam aliosque medicos liquores artifices conficiunt, ob quorum opportunitatem factum est, vt sub montis Aetnæ radicibus; Linguagroſſa pagus, nunc vero populosum oppidum cohabitaretur ab iis (Longobardis forte à quorum idiomate, vt Sicanio craſſiore, nomē retinet) qui primi picis conficiundæ magisterium nouerant in Aetna commodum. Qui Linguagroſſenses in præsentem vsq; diem, in ea versantes picis exercitiū subposito exerçent vtiq; modo: quærunt artifices per Aetnā, Pinus annosiores quàm reperiri poſſunt, quæ vel in

totum, vel in partem tædosæ sint effectæ, hoc A est, quæ per earum annositatem prępingues euasêre, suopte glutinoso naturali arboris succo, qui instar gummi, sæpe per corticem defluit, insistitque: quo pro resina (sub ragiæ nomenclatione) accolæ sæpiuscule perutuntur, vnde euenit, vt tæda, quæ est prima arboris cortex, & internæ quoq; partes, ob naturalem, viscosumq; humorem immisso igne facilime succendatur, & vti cerea fax lumen retineat, suaq; præ pinguedine alat, cuius lu- B mine Cererem noctu quæsiisse Proserpinam, poetarum testantur fabulæ. Quas inuentas quantum à calçe in cacumen arboris, luxuria patitur, idq; fieri potest, securi, siue bipenni in frusta secant, quod stellare, incisoresq; Manisios, à Manara vulgares vocant. Tum furnos ad id paratos pyramidales, sed teretes, ad campanæ formam, in vtero ahena habentes adaptata (quamuis & sine his fieri soleat) extraque cinctos canali in ahenum foraminibus C directo, tædis frustatim concisis circundant, aptèq; disponunt, furnorum fabricam supra canales extrorsum frustulis illis pyramidatim vestiendo: immissoq; postea desuper igne, tædæ adeo feruent, vt sudor aquæ modo, à canali defluens in ahenum, vel vbi sine eo fit, alia in loca operi apta, indeq; in aliquas maxime constipatas arculas, vel in fossulas, quo usq; condensetur, emissus, in picem (quam, di barca, vocant) nigerrimam conuertitur, D concoctione præcedente.

Alteroq; modo sine aheno sic fit. Tædas vt supra extra furnum dispositas, arborum ramis, viridibusq; frondibus contegunt, cespitibus, & glebis supra impositis, vt calor inde spirare non possit, supposito postea intra furnum igne, vbi tædæ maximo sunt feruore affectæ, sudor ille in canalem, locaq; apta defluens, pix (vt supra dictum est) euadit. Sed liquore stillatim colare cessante, opus iam ab- E solutum se se ostendit. Tædæ liquor iste etiã in aliam picis speciem conuertitur, quã Græcam appellant, qua artifices ad ferruminationem vtuntur. Aliudque picis genus efficitur liquidum, & tenacius, Catalana Siculo vocabulo dicta, medicus quidem liquor, ad brutorum vlcera valens, muscis quoq; morsus brutis inferentib. summè exosus, ad Theriacæ colorem, quod pisselæum, id est, picis oleum pleriq; esse putant, quod ex pice humida quando coquitur, vtique fit simile visco sua tenacitate, vnde pix viscosa ab aliquibus nuncupatur.

Ex iis pinorũ quoq; arboribus conciso (vt diximus) præpinguiori cortice, terebenthinæ species quædam, & resina etiã, quæ tenacitate sua in arbore (vt gummi) residet, sæpe colligitur, & conseruatur. Sed de iis hactenus dixisse sat est.

Hæc fermè secunda Aetna plaga, quamquã omni sit amœnitate completa, non nihil in se tamen horroris habet. Nam adeò locus iste densis, procerisq; arboribus fagorum, cerrorum, vlmorum, populorum, quercuum & pinorum, ac ilicum, aliarumq; arborum corporibus, pari propè distantibus interuallo, redditur vmbrosus, vt à solis radiis penetrari vix possit. Additis quoq; fragosis lapidibus illis, de quibus satis supra diximus, multisq; etiam crebrioribus cliuulis, & collibus, quinimo erectioribus fragosæ glareosæq; materiæ tumulis, montium instar, orbicularibus fere, & aridissimis ibidem consistentibus.

In quorum verticibus, crateres, siue rotunda quodammodo visuntur ora, tophis, salebrisq; repleta, & quibusdam spinosis plantis, quas adastras vulgares accolæ vocant, querculisq; etiam non paucis. Vnde certo certius iis in locis, montis eruptiones, igniumq; profluuia quondam fuisse coniectari licet. Quos Aetnæi incolæ montes arsos (vt ipsorum vocabulo vtar) appellant: quorum non modicus est numerus.

Hac quoque in Regione, in Septentrionali montis ora, à Subsolano ad Fauonium, siue ab Oriente ad Occasum, multa reperiuntur antra, subterraneæq; specus, stupore, ac formidinem aspicientium animis iniectantes. Quorum, quarumq; aliquæ, licet solo adæquata habeant ora, ad puteorum, aut sarcophagorum formam, internè tamen pedũ circiter quinquaginta altitudinis, totidemq; latitudinis tractum, & supra centum longitudinis continent. Nonnullæq; etiã cauernæ, quæ nõ adeo pergrandes existunt, in Aetna quoq; consistunt, in quib æstiuis temporibus, aquę, sed modicæ quantitatis, stillãtes reperiuntur, fontanis gelidiores, & putealibus puriores, vt ipsi vidimus & degustauimus. Quorũ aliqua (de multis) antra hic sicuti curiosius perscrutati sumus, ita curiosè referre nobis visum est.

F Antrum, siue specus est ingens planè ad exitum fermè regionis huius, tertiam versus, in loco ab

loco ab Aetnęis Baracca vetus (quod Tugurium Siculis est) nomenclato, vbi pix conficitur: à Furno passibus circiter mille ad montis verticem remota, in qua per foramen, instar communis portæ, descenditur. Sed vbi in specus alueum descensum est, primum quidem est reperire aulam, siue pergrande atriũ, natura ipsa, vt videtur, concameratum, durissimi, nigerrimique saxi, quod metalli, aut ferri spumam imitatur, in testudinem formatũ, quod cœlo propè, aliisq; fabrorum ferreis instrumentis fabrefactum incisumque penè videtur; in quo hastiludium, equo, & lancea exerceri facile posset. In cuius angulo ad Aquilonem supra Antri solum pedibus circiter duodenis, fenestra est, in quam vbi per quasdam saxi præruptiones graduum ferè instar, ascensum erit, in cuniculum quendam, tetrum quidem, & formidabilem introitur. Qui vnius communis hominis altitudinem vix habens, in passus fermè quadraginta extenditur in longum testudinatim, eodemq; saxo naturæ artificium præ se ferente. In cuius meta intimoque extremo angulo fossula quædam incredibilis frigiditatis, & nitoris aquam habet, è culmine distillantem. Et adeo spirat hoc in canali ventus, vt faculæ accensæ extinguantur. Ego vero dum in hunc intrarẽ cuniculum, lumen lanterna conclusum mecum apportaui. Enimuero Cyclopum habitaculũ fuisse tantum abest vt credamus, quòd eorum innumeros Aetnam habitasse nemo est qui saltem non legerit, vel audiuerit: vel (quod mihi quidem persuadeo, magisq; credendum est) antrum hoc incendiorum vi, consumptis telluris visceribus, intra saxa hæc igne concocta fuisse concauatũ, veluti color, & interior materies ad oculum indicat. Hinc Fauonium siue Occidentem versus, per idẽ montis latus, ad milliaria circiter sex, plura etiam inueniuntur antra subterranea, vnum scilicet Vlmi nuncupatum ab accolis: quod in eo sit pergrandis vlmus, & annosa, quæ ex antri hiatu in altum surgens, stuporẽ mirantib. infert. Est & alia specus in imum descendens, hac in montis plaga, in loco Collecta ab Aetnęis appellato, omni namq; tempore virenti; vbi deficientibus arboribus, herbidus campus leni decumbit cliuulo, amploq; tractui speculã præbet altiorẽ, quæ in Aeolias vsque insulas, liberiori aspectu, ad aquilonẽ, vallis nemorũ ferè in oram dominatur. Hæc est enim alia ex tribus Trinacriæ Prouinçiis ad Pelorũ vergens, & Nebrodem Siciliæ montem. Madonia hodie, cui damarum copiam, nomen dedisse Solinus asserit.

Specus iste, quod palumbiũ turbam intra se nidificantium toto ferè anni tempore cõfouet, à palumbe assecutus est nomen: Quarũ nos alias protensis in specus ore plagis, retibusque multas circumuentas aucupati sumus. Aetnæi antrũ hoc vulgò vocant, Grotta della Palomba.

Tum procliuiter denique ad exteram nemoris orã, montisq; fimbrias cum deflexeris iter, & si inter eundum plures reperiantur cauernulæ, latebræq;, in quibus gelidissimæ nitidissimæque æstate adinueniuntur aquæ guttatim destillantes: quandã tamen montis dulcis nomẽ à loco sibi nactam reperies, miræ quidem profunditatis, longissimiq; protractus: cuius hucusque (quod sciuerim) nemo est qui perscrutatus finem inuenerit.

Hæc namque cauerna inter hanc secundã & primam montis regionẽ fimbriarũ existit, sed in plaga nuncupata mõtis dulcis. At quoniam in hunc incidimus tumulũ, de eo prius aliqua notatu digna dicamus, quę etiã ad Aetnæ descriptionẽ vtique pertinere censentur.

Mons igitur hic dulcis ab accolis appellatus, quã ratione nobis incertũ, in Castrileonis agro situs, forma sua pene rotundus est, alterius absq; collis coniugio: ambitum in calce duûm circiter millia passuũ habet; sed in altũ vnius fermè stadii spacio in pyramidẽ assurgit. Cuius in latere ad Boream, vallicula insidet, quã igniũ profluuiem primis temporib. illis defluxisse manifestũ est. Nam montis vertex in coronam deductus, excepto illius valliculę interuallo, quod quartã penè montis coronæ partẽ absorbet, depressamq; cõtinet vetustissimi crateris os, per quod ignis profluuiũ emanauit, apertissime indicat. Idq; etiam montis alueus in profunditatẽ demissus, velluti in conchã formatus ingens nobis ostẽdit. Cæterum glareæ exuberantia, ac materies illa aridissima & fragosa, subrubra, arenosa, porosa, pumicosaq; ac leuis, & ingentia saxa ibidẽ vitreo nitore consistentia, quæ collectiuè incolarũ vocabulo Sciara dicitur, ibidẽ protestantur. Addito, quod per valliculã illam, ad Cantaram fluuiũ, igneus decursus vetustissimus, insistente hucusque perpetua etiam glarearũ mole, apparet; Campisq; perustis idem affirmantibus.

Hunc deniq; iuxta montem ad ortum, A specus est illa, de qua noster erat sermo. Quæ paruulum ad vnius hominis capacitatem, depressum habens hiatum, & glareis extrorsum supertecta, in subterraneam ducitur cauernā imperscrutabilem: In quam ego ipse, Marco Franchino, Simone de Carolo, & aliis cum amicis, viris quidem naturæ secretorum curiosis, sum ingressus, detento in specus ore, custoditoq; funiculo, eodemque à nobis in longum post terga protracto, plusquam B trecentis passibus, lumine lanternis incluso, maioribusq; facibus, per tetras cauernæ latebras, præruptaq; diuerticula ambulauimus. Deuicti tandē frigore, & vehementi algore, quāuis, sub æstiuo essemus solstitio, atq; horribili formidine, nec specus nacti finem, conglobantes denuo filum, quo perrexeramus tramite, in lucem, Solisque aspectum reuersi sumus, re imperfecta.

A fide dignis inde viris accepimus, fama C per manus hominum ducta, affirmantibus ad eorum peruenisse noticiam, sic asseuerantibus aliis, qui à senioribus ita dici audiuerant, primis quidem temporibus, nonnullos hanc ingressos specum, nunquam fuisse reuersos, nec vspiam visos. Censebatur profectò, & ita mihi sane dicendum videtur, ni modo eius sint obstructi meatus, cauernam hanc, per subterraneos cuniculos, sub Cantara flumine, montiumq; catena (quam nos in historiis D Apenninum Siciliæ vocamus) indeq; mare subtermeantē, in Vulcani insulam traiectare. Idq; comprobari videtur, quòd apud probatos Scriptores legimus, & experientia docet, furente Aquilone, Vulcaniam insulam suo cratere, siue montis hiatu flammas effundere, & idem aliquo emenso temporis interstitio, non multo, Aetnam quoq; facere: Quo cessante vento cessant vtrobiq; flammæ. Pariterq; debacchante Euro, Aetnam fumare, & E quandoq; tonare, ididemq; postea Vulcanū agere: vnde Solinus, & pleriq; alii hac ducti consideratione, posteris scriptum reliquêre, Aetnā, Vulcanūq; vicissim ignē sibi commutuari. Hinc Virgilius quoq; Aneid. octa. dixit:

Insula Sicanium iuxta latus, Aeoliamque,
Erigitur Liparim fumantibus ardua saxis,
Quam subter specus, & Cyclopū exesa caminis,
Antra Aetnæa tonant, validiq; incudibus ictus
Audiri referunt gemitum, striduntq; cauernis F
Strictura Chalybū, & fornacibus ignis anhelat
Vulcani domus, & Vulcania nomine tellus.

Hinc etiam Petr. Amoris Triumph. cecinisse legimus,

Non bolli mai Vulcan, Lipari, od Ischia,
Stromboli, o Mongibello in tonta rabbia,

Et Dant. 14. Infern.

O se egli stanchi gli altri à muta à muta,
In Mongibello à la fucina negra,
Chiamando buon Vulcano aiuta aiuta.

Tota deniq; hæc secunda montis Aetnæi regio, est plane glareosa, arborata, & frugifera, aquæ tamen decurrentis indigens, hyberno saltem tempore, propter maximè congelatas niues. Excepto tamen quòd aliquibus in lapidibus suapte natura concauatis (quos Aetnæi Sciambros appellāt) quandoq; pluuiales conseruantur aquę, in multam æstatem: in quam etiā conseruantur aliquæ in concauis arborū vrnis, & eneruatis illarū corticibus, quæ montano illas purgante aere, vmbrisq; Solē arcentibus, gelidæ, nitidæque existunt, ita vt fontanas putealesque frigiditate, & nitore superare facilime dignoscantur.

At ea, quæ ad Orientem vergitur ora, inter nemora supra Mascaras (qui paruulus est pagus, & aquis exuberans) in cœnobio in nemoribus sito, cui sanctæ Mariæ de vena, ob id est nomen, purissimus, & perennis erumpit fons, cuius aquæ per subterraneos quoq; naturæ meatus, longè inferius in sanctæ Veneræ fundo scaturiunt ad Mascararū læuā, affluenter. Est & alia aquæ dulcis, nitidæq; scatebra in eadem ferè plaga, ad Vulturnū, intra nemus, quæ Doricè Melan dicitur, à nigredine telluris, vbi scaturit, & ab Aetnęis vulgo, il Milo, appellatur. Plura sunt, & alia regionis istius secundæ, quæ cū talia nobis nō videantur, quæ curiosos saltē delectare possēt, pro nunc prætermittūtur. Quippe quæ in nostra Sicilia instaurata, & illustrata, satis late Italicè relata sūt.

Illud tamē quod nūc in mentē venit, nō esse prætereundū cēseo, quòd media hæc montis regio, cuius maxima nunc agri pars inter cerros, quæ propterea Cerrita indigenarū nomēclatione dicitur, impensa Illustris quondā Ioannis Thomæ Iuenii, Marchionis Castrikōis, (cuius dominio potissi. Aetnæ pars cedit) in plagas arabiles deducta, & alia, quæ Collabassa ab accolis nuncupatur, frumentorū adeo vberrimæ, fœcundæq; re ipsa, existūt, vt vernis quidem niuibus, cineribusq; igne in cespites, glebasq; submisso, præ pinguedine luxuriāte humo, sępe agricolis semina credentibus, supra quàm centuplū meo quidē tempore reddidisse, acolarum testimonio finitimorum, apertissime constet. Tertia

Tertia Aetnæ plaga, siue pars, ea est, quæ per septem ferè milliaria, eoque amplius, vel minus, pro locorum qualitate, à secunda in montis apicem vergit, quæ incolarum nomenclatione, Nectorum, siue Scopettorum, vulgare nomen sortita est, quòd ea sit arboribus, arbustisq; nuda, quò phalacræ meo quidem iudicio Græcè, & glabreta Latine dici possent, hoc est, loca nullis penè herbis, aut plantis vestita, sed calua: Quippe quia ob niuium copiam, qua in multam vsq; æstatem, iuga hæc contecta manent, stirpem nullam gignunt, iisque ceu capillamentis orbata, calua quodammodo videntur. Excepto tamen montis tractu, qui accliuis duûm circiter passuum millia, statim post secundam, succedit regionem. Qui cum sit glareosus, & aridissimus, illa subrubra & fragosa Tophorum materie repletus, ac pumicosus, & arenosus, aliquibus tamen in locis refertus est quibusdã admodum spinosis, siluestribusq; & comestibilibus carduis, de illis forte, quos in Sicilia tantum nasci à Strabone, Plinioque accepimus, & spinosorum quoque quadam graminum specie, quibus equorum armenta, quæ ibidem æstate, nullo custode, vagantur, naturæ instinctu, pede contusis depascuntur: Rursusque & Iuniperorum, Barberoru mq; fruticibus. Sunt enim Iuniperi frutices, qui in locis arenosis frequenter nascuntur, per terram vt plurimum repentes, pro foliis spinas habentes, perpetuo virentes, & baccas ceu laurus ferentes. Barberi vero arbusta sunt, siue plantæ quædam, quæ ex illis aridis, scabrisq; distritis tophis subortæ, à terra surgentes, densis crescunt virgultis, armatis sanè longiorib. atq; leuioribus spinarum apicibus, quæ naturæ artificio distinctæ circumcirca eas nascuntur, dumosis cum ramulis, frontes circa spinas ipsas, habentibus, malorum punicorũ frondium instar, sed exiliores, breuioresque nec adeo acuminatas: inter quas Maio subintrante mense, flores parturiunt luteos, giluosque, racemis circumquaq; dispositis, in vitis modum, ferentis vuas, suauissimi odoris. A quibus acini postea giguntur parum oblongi, & aliquantisper frumenti granis grossiores. Qui vindemiarum quoquo tempore, quo vua communiter maturescit, in vuæ quoque modum, in acinosos dispositi racemos, venustè pendentes, vbi permaturescunt, adeo viuidi, rubriq; euadunt, vt colore mali punici acinos imitentur maturos, sed inflam- A matioris, viuidiorisq; coloris, saporis tamen ad gustum acidioris, ac styptici. Qui Berberorum vocabulo à pharmacopolis appellati, in febribus acutis maxime dispensantur. Quorum quidem fructuũ, ego ipse suo tempore quàm plurimos legi racemos, minimò minus niuibus obtectos, manibus tamen chirothecis contectis. Et frutices etiam sic spinosos, ramulosq; acinosis vènustè distinctos racemis, mecum asportaui, diuq; in vuæ modũ B conseruaui.

Reuertatur itaq; vnde nostra iam defluxit oratio. Isto igitur tractu duûm circiter millia passuum, emenso, ea, qua à Subsolano per Boream, siue ab ortu per Septentrionẽ, montis parte vergitur ad Fauonium, in Occasum, varia, atq; multiformis præostenditur Aetnæ facies, semiherbosis existentibus locis, & assurgentibus quoq; perpetuis, frequentibusq; tophis, nigerrimisq;, & porosis saxis, quando- C que subrubris, & glareosis, vt in calcibus videri diximus. Quæ furente incendio, montis plagas turpiter occuparunt: prospectu tamen in insulam amœniori, regio hæc alias totius Aetnæi ambitus partes, specieq; superat. Reliquæ enim ambitus huius partes præruptis, fragosi q; rupibus, & obliquis adeo flexibus, sunt deturpatæ, vt horrendum mirantibus præbeat spectaculum, modo hiatibus, modo impendentibus ripis, cuncta (qua mons in i- D ma descendit) deformantibus iuga, colles, fundos, & arua.

Hæc enimuero tertia montis ora, è Vulturni regione, ingentem, profundamq; habet in latera vallem. Cuius pars superior (à forma) asini dorsum, & à plerisque Leonis Taghara Sarracenicè, nuncupatur, semper niuibus candens. Hinc quoq; Occidentem versus ad Aquilonem, tumulus est quidam orbicularis, concha à figura, appellatus. Indeque non E multum à longè tumulus alter conspicitur in eadem plaga, in pyramidem pene erectus: qui frumenti mons ab accolis dicitur. Inter vtrumq; vero parum accliuis vallicula desidet: qua libentius minoriq; equitantium incommodo, ad vltimum montis Aetnæi acceditur fastigium: vbi maximus, & ardens crater cunctis formidolosus existit: Namque etiam equis ad montem accedi potest.

Post hanc, quæ mille circiter passuum tra- F ctu protenditur, alia paruula succedit vallis arenosa valde ascensu longè difficilior, vbi lacus, siue stagnum Gornazzo ab Aetnæis dictum

ctum (is locus est enim in vallicula niuibus A vtrinq; contecta) qui tribus diei horis, iuxta Solstitium æstiuum, aquarum frigidissimarũ vberrimus cernitur. Quæ has extra horas horas, in glaciem maximè congelantur: ita vt nec gutta quidem inueniri possit. Hinc ad asini dorsum, Orientem versus, indeq; ad Occidentem, lati quidem campi exilium, albarũq; arenarum, in longitudinem quoq; protensi, inherbidi, nudiq; conspiciuntur. Qui propterea huic regioni Nectorum, aut scopertorum B (vt diximus) nomen indidêre. Et verè sunt glabreta, siue phalacræ. Sub quibus ingentẽ niuium congeriem summè congelatarum, ventis ibi sæpe furentibus, illasq; inuoluentibus, mistã arenis consistere apertè constat. Quæ in crystallum vehementiori gelu contractione, facilime tendunt. Per hos igitur arenarum campos, per quos equis quoque conficitur iter, ad locum vsq; saxis circunseptum quendam, à supremo montis vertice, C mille quasi passibus remotum, difficilior est ascensus, quamuis accliuis sit parum, aut nihil. Quippe, quod tres superambulantium passus in vnum, vel alterum vix resoluuntur. Segniter enim, testudineoq; (vt aiunt) passu, est eundum. Nam degrauantibus vel equis, vel viatoribus arenam, tardissimus fit incessus, quinimo retrogradus. Hoc tandem emẽso spacio in alium montis tractum peruenitur, mille circiter passuum latitudinis, vsque D in craterem maximum, summumq; montis apicem, qui ascensu difficilimus est, salebris, & in grossiores, acutissimosq; calculos disterminatis tophis fragosis illis, quos ignitos admiranda mons ipse eructatione eiectauit, pedes retardantibus, atque exedentibus: qui & si recentioribus, nouisque, atq; reiteratis tegerentur calceamentis scabris tamen illis tophis, & saxis nimium offenduntur, ceu si lima ascendentium calcei exederentur ferrea, aut E si in culinarium instrumentum, quo foraminato caseus minutatim disteritur, Græce Tyrocnestis sortitum nomen, manus perducerentur. Quo factum est, vt sodalis quidam noster, dum illac simul teneremus iter, iocosè tophos illos salebrasq; Tyrocnestes appellauit: Calippũ imitatus, qui Syracusis amissis, dum Catina potiretur, vt Plutarchus in Dione refert, scribitur dixisse, Tyrocnestim pro ciuitate habeo. Atque Mulciberis (cui mons sa- F cer ipse fuit) culinaria instrumenta casei disterendi gratia, quàm facetissimè dixerit.

Cæterum locus iste saxis circunseptus, multo cingitur ambitu. Sed per duas, aut tres sui ipsius angustias, adeuntibus aditum præbet. Vbi ad primum loci huius ingressum, lapis est nec omnibus notus, in cuius concauo alueo, suis horis (vt dictum est) aqua reperitur frigidissima, maximeque nitens.

Hinc non longè abest fragmentum quoddam latericium, antiquitatis vestigium, testudinatum: Turris Philosophi nomenclatum à Siculis, quòd speculanti naturæ abdita Agrigentino Empedocli hospitium (vt plerique putant) præbuerit. Qui tandem immortalitatis numen acquisiturum se existimants, furente Aetna, in craterem sese immersit, vt communis Scriptorum schola testatur, vnde Horat. in Poet.

Siculique poetæ
Narrabo interitum: Deus immortalis haberi
Dum cupit Empedocles, ardentem frigidus
Aetnam
Insiluit: sit ius, liceatque perire poëtis.

Sed an & ibi fuisset Vulcani templum flamma circumseptum inexstinguibili, à canibus custoditum, nobis incertum est. Ad quod eos qui castè accessissent blanditiis canes allectabant, impuros vero latratibus, mordicusque arcebant. Quod apud superstitiosos gentiles illos, diuinitus putabatur euenire, vt Rhodig. XX testatur libro. Quod etiam refert Author quidam primò de Animal. libro, dum de Canibus custodiæ disserit. Quin etiam Pausanias tertio libro refert, Gentiles illos in captandis negotiorum auguriis, argentea, aurea, & iis preciosiora, si qua haberent vasa in flammas illas proiecisse assuetos: & dæmonis opera (vt Christianos affirmare decet) si bonum, absorbebantur in imum barathrum: si vero infaustum erat oraculum, ab eisdem violenter eiectabantur in altum, perstrepentibus flammis.

In hoc denique vetustatis monumento, pernoctare plerunque solent ii qui maximũ visuri craterem in vltimum Aetnæ fastigium tendunt ignibus tamen, magna lignorum secum apportatorum strue, vndique accensis. Quippe quòd altius noctu, & post Solis occasum, homines posse consistere, ni occidant, impossibile profectò censetur, maximũ ob frigus regionis huiusce tertiæ.

Si quis ergo per hunc tractum accessu difficilimũ, ad montis apicem, maximumq; hiatum

tum ire cupit, pedibus propè reptare, ſegnique paſſu incedere neceſſario cogitur. Arduus namque, & aſperrimus per ardua hic callis eſt immenſo, & non ſpernendo vtique labore ſuperandus. Quoniam degrauantib. pedes viatorum corporibus, calculi & ſalebræ haud modicam inferunt calcantibus moleſtiam. Nam dum aſcendentes pedetentim reptauerint, amoto altero congeries tota illa glareoſa deuoluitur in alterum pedem, & in eos aceruatim corruit. Quo fit, vt ſi etiam in plano (ſi quod forte hic eſſet) ceciderint, ſcabricie ſua maximè lædunt, manuſque offendunt: quod mihi ſanè duriore corio pedes, & tibias ocreato, ac manibus chirothecatis per crepidines, verticiſque extremitates inter reptandum (vt ita dixerim) ſæpe contigit.

Iſto demum emenſo tractu prærupti aſcenſus ad ſupremum montis faſtigium peruenitur, vbi duo ſunt illi crateres, de quibus ſatis dictum eſt ſupra.

Ad quod alio quidem tempore non datur commodus acceſſus, niſi ab Auguſti duodecimo calendas, ad quartum idus eiuſdem, eoque prius, aut poſterius, quo temporis qualitas, temperieſque patiatur; propter frequentes, ingenteſque niues, ibi quoquo tempore plerumque ningentes, atque continuas, perpetuaſq; glacies, gelu, & frigora quoque immenſa; quæ hac in regione aſſiduè inſiſtunt. Vnde nec muſca quidem ibi conſiſtit. Quinimo nec vnquam pluit aqua in ea, vt Aetnæi per omnes montis oras ſæpiſſime conuerſantes, affirmant; ſed feruentiori etiam æſtatis tempore grandinat, ac ningit. Vnde ſcitè Pindarum Aetnam niuium nutricem appellaſſe legimus.

Verum enimuero illud eſt, quod hominũ animos non parua admiratione ſuſpendit, concutitque, quòd quamuis (vt Solinus ait, & res ipſa apertius indicat) vaſtis Aetnæ exundet incendiis, perpetua tamen verticis canicie, brumalem detinet aſpectum. Itaque inuicta in vtroque naturæ violentia, nec calor frigore mitigatur, nec frigus calore diſſoluitur. Vnde Aetnæ hoc diſtichon conuenit:

Dum mea continuis vruntur viſcera flammis,
Vruntur cano cætera membra gelu.

In cuius ſententiam Franciſcum Petrarcham in aliud propoſitum ceciniſſe legimus:

Dentro pur fuoco, & fuor candida niue.

Et quamquam æſtiuis vt plurimum temporibus, montis plaga, quam ſcopertorum vocabulo nuncupari diximus, arenoſam potius, quàm niuoſam faciem oſtendat: Nix tamen in ea, nunquam deficit; quippe quæ ob ventorum debacchantium vim, qui omnia ſubuoluunt, arenis contegitur, illiſque inuoluta permiſtim ſummè congelatur. Quæ ita vehementiori gelu concreta, effoſſis arenis, ſciſſiſque montis arenoſis cruſtis, maximè contracta vbique inuenitur. Quo factum eſt,

B vt illuſtris quidem Ioannes Michael Spataforæ cognomento, Roccellæ ad Randatium Dominus, anno ab hinc quadrageſimo ferè in hanc montis plagam cum artificibus ſe cõtulerit, tentaturus ibi cryſtallum effodere. Quæ cum ſit gemma quædam candida, & perlucida ſatis, ita dicitur ab eo, quod gelu contrahitur, vt Plinius aſſerit. Nec alibi reperitur cryſtallum, niſi vbi maximè hybernæ rident niues, glaciemque eſſe conſtat. Et niſi

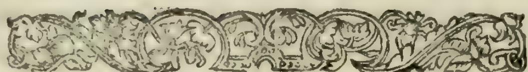
C furentibus plus ſatis ventis, ab eorum potentiſſima flandi peruicacia, atque à grandinib. quæ ſexto tunc Auguſti calendas, ſatis largiter vſque ad fimbrias montis deſcenderunt, penitus maxima eorum iactura, arcerentur, experimentum certo certius reportaſſent abſolutum. Hinc igitur euenit, vt eructante Aetna maximo ſtrepitu ſubitoque furore: aliquibus in locis, in quib. nix ipſa profunditas arenis commiſta, ſummè congelata,

D (vbi cutis telluris incruſtata conſiſtit) conuerſa in glaciem ſaxis duris duriorem, ſubſiſtit: eodem fermè temporis momento, vnico furentis ignis ictu, & telluris eruptione, excrementa montis ignita, & niuis ſummopere contractæ fragmenta (cruſta niualis cutis, arenis inuoluta ſcilicet) permiſtim viſa ſunt per aera conuolare; & ſic miſtim in terram ſimul cadere. Qua de re plerique (inter quos Solinus vnus) ſcriptum poſteris reli-

E quêre, ceu miraculum quoddam: Aetnam in illa feruentis naturæ peruicacia, miſtas ignibus niues proferre, perinde ac contra naturæ ius omne, ſi nix cum igne ſimul, in montis viſceribus nutriretur: nullã (vti reor) de proxime enarratis, veram habentes inſtructionem. Nec prætereundum exiſtimo, Aetnæũ craterem maximum, plures etiam naturæ ſanè abditorum ignaros, ob perpetuos feruores, ignium fragores, & flammarum ſtrepo-

F tes, inferni eſſe voraginem cenſuiſſe.

AENA·

ÆNARIARVM BALNEA EX IOANNE ELYSIO MEDICO NEAPOLITANO.

De Balneo Furnelli.

CAP. I.

Alneum hoc est propè S. Petrũ Pantanellum. Quod traxit nomen à loco, qui est adinstar furni. Lauacrum hoc confert quartanæ exquisitæ, ac nothæ quotidianæ, spleni, hydropi, & cephalalgiæ: calculũ frangit, arenulasque educit: vesicam aperit, podagris prodest, stomachique sedat fastidia. prius tamen æger vtatur Diacydonite.

SCHOLIA.

Ne Balnea Inarimes inuiderent Puteolanis, facerentque monstrificam τὴν θερμομαχίαν conatus sum Balnea hæc etiam Thespiadum musais consecrare. Nec turberis lector, si à carminum dyspnœa coacti, Græculas voces aliquando inseruimus; nam classicos, atque antesignanos duces secuti sumus: nimirum Lucretium, Nasonem, Martial. Iuuenal. Persium. & Auson. Gallum.

Ast ego Nasonis munitus carmine dicam,
Quod decuit tantos, cur mihi turpe putem?

Lege itaque alacri animo:

Quartanæ confert, spleni, capitisque dolori
Subuenit, hydropi, phlegmaticæque febri.
Vesicam reserat, lapidem perstringit, arenas
Educit, prodest mirificè podagris.
Omnia languentis stomachi fastidia sedat;
Furnelli à furni schemate nomen habet.

Diacydonite.) *de eo Galenus 6. de san. tuend. Oribas. Aetius, Alexand. Actuar. & quotquot de medic. compos. scripserunt.*

De Bal. Fontis.

CAP. II.

Distat à prædicto balneo iactus lapidis interuallo. Sanat vero plagas, ferrum extrahit, iecori, & pulmoni confert, psoram emundat, capillos pulchros, prolixosque reddit, consumptos resumit, & ossium fragmina extrahit.

A SCHOLIA.

Succurrit plagis, ferrũ extrahit impetu magno,
Pulmoni confert, hepatis atque malo.
Consumptos reparat citò, prolongatq; capillos,
Emundat scabiem, fragmina ab osse trahit.

Fontis.) *est baln. huius nominis apud Puteol. de quo supra.*

Fragmina.) *idem Puteol. operatur baln. Cantarelli de quo supra.*

B

De Balneis Castillionis.

CAP. III.

Sic dictum est, quia iuxta ipsum fuit olim quoddam castrum, cuius adhuc mœnia supersunt. Stomachi debilitatem tollit, & vim in eo concoctricem auget, morphæam delet, lepræ prodest, cor confortat, visum acuit, plagas sanat appetitum ciet, ventremque soluit, si quis ea in potu vtatur.

C SCHOLIA.

Languentem reficit stomachum, vt bene concoquat, vrget,
Morphæam humano vultu, abigitq; lepram.
Visum acuit, cor confortat, plagisque medetur,
Ventriculum soluit prouocat vsque famem.

Concoctricem.) *D. Io. Paulus Staibanus Medicus hoc sæpius se fuisse expertum testatus est, cum Aenariis publico stipendio medicam artem exercebat.*

D Morphæam.) *quæ superiùs in baln. Puteol.*

Potu.) *de baln. potabilib. lege supra ibidem, & infra cap 4.*

De Baln. Scrophæ, seu Speluncæ.

CAP. IV.

Aqua hæc clara est, & dulcis, iuxtà maris littus, propè Casam comam. Quæ adeo feruens est, vt opus sit eam in labro ponere, si quis ea frigida vti voluerit. Confert podagris, arthritide affectis, nephriticis, ischiadicis, E chiragricisque, tussi opitulatur, potuque aluũ soluere potest.

SCHOLIA.

Aluum subducit, tussim, ac nephritida pellit,
Arthritin, chiragram, ischiada, podagrã.

Scrophæ vel Spel.) *sunt & baln. horum nominum apud Puteol. de quibus supra.*

Potu.) *quæ supra cap 3.*

De Baln. Gurgitelli.

F

CAP. V.

Lauacrum hoc preciosissimum est: nam sterilitatem fugat, consumptos reparat, stoma-

stomachum confortat, calculum frangit hepati prodest, psoram purgat, appetitum incitat, ferrum extrahit, vt est experimento comprobatum in quodam iuuene, qui vulnus in pectore per annum acceperat Aduertendum tamen est, quod si aulæ huius baln. primam ianuam egredieris ad Occidentem, reperies calidissimum fontem: cuius aqua confortat stomachum. Si vero alteram ad Orientem, occurret tibi fons, cuius aqua confert dentium dolori. Oritur quoque occidentē versus fons quidam calidissimus: cuius aqua Matronæ cum cinere vtuntur, vt absque ignis opitulatione pannos abstergant. hæc aqua capiti, oculisque prodest. Nascitur pariter Occidentem versus aqua, quæ vulgò sinigalla vocatur; hæc quidem dolori iuncturarū, chiragræ, podagræ, ischiadique, salutarem præstat opem. aqua hæc clara est, saporisque dulcissimi.

SCHOLIA.

Hepaticis prodest, à psora purgat, ὄρεξιν
Proritat, ferrum mirificeque trahit.
De aliis aquis ex appendice.
Est & ad Occiduam partē, qua vertitur vnda,
Languentem stomachū quæ reparare valet.
Quique orientales spectat calidissimus oras
Fons, dentem haud vlla parte dolore sinit.
Fons quoq; ad Occiduam plagam conuersus, ocellis
Prodest, & capiti mite leuamen adest.
Quam vulgò sinigalla vocant, podagra, atque dolori
Iuncturæ, ischiadi præstat opē, & chiragra.

Sterilitatem.) *idem operatur baln. Syluiana apud Puteol. de quo supra, cap. 37.*
ὄρεξιν.] *quæ supra cap 45. annotata sunt legas.*

De Sudatorio Cocti.

CAP. VI.

SVdatoriū hoc est in domo Nizzola. quod inuentum est à quadam anu in rure suo, quæ à fractione tibiarum liberata est: confert hoc sudatorium laborantibus arthritide, lienis, ac ventriculi affectionibus.

SCHOLIA.

Confert affectis arthritide, pondera splenis
Aufert, inflatum ventriculumq; premit.

Sudator.] *auctor de nat. effos. meminit huius sudatorii. est & aliud apud Tritulos Baiarum, de quo superius diximus.*

De baln. Dimidia via

CAP. VII.

LAuacrum hoc neruos molles reddit, scabiem detergit, grauidis prodest, cephalalgicis, & dolorem stomachi patientibus, lacrymas stringit, visum confortat, vomitui auxiliatur, phlegma eliquat, rigoremque abigit.

SCHOLIA.

Detergit scabiem neruos mollescere cogit,
Fit procul hinc capitis, fit stomachiq; dolor,
Constringit lacrymas, vomitum. pellitque rigorē,
Phlegma liquat, grauidis est medicina potens.

Lacrymas] *hoc idem operatur aqua sulphur. apud Puteol. de qua supra. & ferè omnes huiusmodi virtutes sunt cum illa communes.*

De Baln. Cytharæ.

CAP. VIII.

LAuacrum hoc parum distat à prædicto. confert spasmo, phrenitidi, tinesmo sterilibus, cephalalgiæ, & quartanæ: semen viris auget, mulieribus vero lac.

SCHOLIA.

Tinesmū, sterilem, curatq; phrenitidē. spasmo
Succurrit, capitis hinc dolor omnis abest.
Quartanam delet, mammis lac, testibus auget
Sperma virūm. (Iuuenes quod faciūt hodie)

Spasmo] *quia, vt inquit Hippoc. 2. aphorismorū sectione, necnon 4. febrem superuenire spasmo bonum est. quia febris, vt explicat Galenus, & Alex. Aphr. 2. problem. calefacit humiditatem, extenuat, dissoluit, & digerit. lege eundem Galen. 6. Aphor. 40. 5. Aphor. 70 & alibi.*

De Baln. Vlmitella, vel Doyani.

CAP. IX.

AQua hæc calida est dulcis, & perspicua: confert arthritidi, dilatat guttur, prodest rugitui stomachi tinesmo, calculo, & dolori iliūm, pituitā educit, ophthalmiæ, anhelitui, cordis palpitationi, quartanæ, leprosis, pulmoni, & lienosis vtilis est.

SCHOLIA.

Arthritin pellit, lepram, stomachiq; rugitum,
Tinesmo prodest, iliacosque iuuat.
Spiritui, lippis quartanæ subuenit, arctum
Dilatat guttur, diminuit lapidem.
Liene affectis, παλμῷ κραδίης καὶ ἰᾶται,
Præsto est pulmoni, è corpore phlegma fugat.

Lepro.

Leprosis] *scilicet in principio morbi.*

Palpitationi] *veteres Medici huic affectioni inuenerunt remedia, quæ extenuare, & calefacere valent: aquásque commendant nitrosas, sulfureas & bituminosas, vt dicit Galen. lib de trem. rig. & palp. lege eundem 2. de symp. cau. c. 2. Quod scribit hic Auctor, bis se expertum fuisse, mihi retulit præceptor meus Leo Roganus Caiet. Philoso. & Medicus insignis: qui superioribus annis miserabili casu periit. cui Dominus det portionem in terra viuentium κατὰ τὴν αὐτοῦ εὐδοκίαν ὡς βλέπειν τὸν θεὸν ἐν Σιών.*

De Baln. Succellarii.

CAP. X.

BAlneum hoc confert vesicæ, tinesmo, tertianæ intermittenti, & quotidianæ, resoluit frigida, scabiem purgat, capillos elongat, vultusque mulierum deterget.

SCHOLIA.

Tinesmo, intermittenti confertque τριταίῳ,
Vesicæ prodest, phlegmaticæque febri.
Prolongat crines, & frigida membra resoluit,
Deterget vultum, & liberat à scabie.

Succell.] *est baln. huius nominis apud Puteol. de quo supra.*

De Baln. Plagæ Romanæ.

CAP. XI.

BAlneum hoc est propè ciuitatem, cuius aqua est ferruginei coloris. confert pituitæ salsæ, aufert oculorum pruritum, lacrymas stringit, oculos confortat, bilim purgat, cordis imbecillitati prodest, dilatat pectus, guttur, & pulmonem, sedat tussim, capillos firmat, ne cadant, tibiarum fracturas sanat, pruritumque.

SCHOLIA.

Pituitæ confert, salsus quam procreat humor,
Pruritum ex oculis tollere fama refert.
Lacrymulas cohibet, teneros confortat ocellos,
Expurgat bilem: pectora læta facit.
Cordi imbecillo robur mirabile præstat,
Gutturis amplificat, πνεύμονος atque sinus,
Tussim sedat: neue cadant firmatque capillos,
Pruritũ, ac crurũ fragmina sanat aqua hæc.

Ferruginei] *de baln. ferri apud Puteol. lege supra.*

De Baln. Nitrosi.

CAP. XII.

LAuacrum hoc est in eadem plaga. confert scabiei, prurituique ex pituita, & atra bile genito, nephriticis, & hystericis, ventrem soluit, consumptosque reficit, rheuma, tussimque tollit.

SCHOLIA.

Phlegmate pruritum fugat, aut ex bile μελαίνῃ,
Nephritis, tussis, fit vrocul hinc scabies.
Ventriculum soluit, consumptos recreat artus.
Subuenit hystericis, rheumaticisque malis.

Prurituі] *lege de eo Gal. 3. Aphor. 21. 31. Auic. 7. 4. tr. 7. c. 6.*

Hystericis] *lege quæ copiosissimè de iis scripsit Galen. 6. loc. aff. c. vlt.*

De Baln. Saxorum.

CAP. XIII.

DVo sunt alterum intus saxa, quod confert podagræ frigidæ: alterum propè littus, quod prodest podagræ calidæ.

SCHOLIA.

Duo] *in Antandria sunt duo fluuii: quorum alter gignit oues cum colore albo, alter vero cum nigro, velut ex Aristo. 3. de nat. ani. c. 12. notat Hieron Gambucinus de lumbr. c. 12. Et Plin. lib. 31. ca. 2. refert in Macedonia non procul ab Euripidis sepul. duos riuos confluere: quorum alter est saluberrimi potus, alter vero mortiferi.* Ἡμεῖς δὲ τοῦτον μόγις ἐπιτιμηνιαῖον τέχον ἑλληνορωμαϊκῷ τῷ διστίχῳ εἰς τὸ τούτων γλωττῶν φιλότητος σύμβολον ἐκλείσαμεν.

Sunt duo: quorum vnum gelidæ est medicina podagræ;
Ἄλλο δὲ τῆς θερμῆς φάρμακον ἐλλόγιμον.

INSVLAE MELITAE DESCRIPTIO EX COMMENTARIIS RERVM QVOTIDIANARVM

F. IOAN. QVINTINI HEDVI AD SOPHVM.

REVERENDO ADMODVM SIBI D. FR. THOMAE BOSIO MELITENSI EPISCOPO MERITISS.

IN Gallia Melitam editurus, quam ante annos aliquot elephas istic conceperã, nolui indulgens, ne dicam simius, pater recentem & tenerum fœtum, nullius adhuc roboris, ruboris plurimi, cœlo pati vsque adeo disiuncto & docto vagari, tutius inter suos allaturum. Itaque Melitam remitto Melitam, sed solam non audeo: vt solent semper liberis parentes timere. Illustrißimi itaque militiæ nostræ magistri ductu & patrocinio ad cunas suas reptabit, alterum te parentem & nutricium istic inuentura: vt qui patrem tibi iamdudum adscriptum habes, iure quodam originis partum pariter vendices. Bene vale. Lugduni 16. Maii, Anno M. D. XXXVI.

Ex animo tuus Quintinus.

QVINTINVS HAEDVVS SOPHO SVO S.

MELITAM demum superato Pachyno peruenimus ad Nonas Aprilis, quum nos antè Septembris Idibus Massilia soluissemus. Tam lente (dices) tam pauca stadia? Sophe, tarda nunquàm est hyemalis nauigatio. Nec in tanto discrimine, vllo tempore serus venit, qui saluus venit. E tribus ipsius Triquetræ promontoriis, Pachynum vnum est vergens in Græciam, vnam aut alteram modo literam retinens de veteri nomine, Passaro, dicunt. Melitam vero quũ appulissem, nihil prius habui, quàm (quod de aliis quibusdam proxima ad te epistola feci) vt spectandam tibi illam proponerem. Idque non longa valde tabella: neque enim locus est magnopere scriptione dignus. Melitas multas apud autores legimus. est Melita in Græcia prope Marathonem campũ. est alia à Semyramide condita in Cappadocia, haud procul Euphrate. Est & Melita in Adriatico sinu inter Corcyram & Illyricum. Melitam quandam posuit Plinius in Magnesia. Nostræ hæc Melita insula est millibus sexaginta, mari satis periculoso ab Sicilia disiuncta, Africã versus, Punicæ quondam ditionis, quę & ipsa adhuc Aphrorũ lingua vtitur: & nonnullæ etiamnũ Punicis literis inscriptæ stelæ lapideæ extant: figura & appositis quibusdam punctulis, propè accedunt ad Hebræas. Atq; vt scias aut nihil aut minimum differre à veteri, quod nunc habent idioma, Hannonis cuiusdam Pœni apud Plautum, Auicennæ huiusque similium Punica verba plurima intelligunt Melitenses, tametsi sermo is sit, qui literis Latinis exprimi bene non potest: multo minus ore aliquo enunciari, nisi suæ gentis. Eiusdem quoque sunt linguæ verba illa in Euangelio Eloi, Ephata, Cumi. Nunc Siculi iuris est ac moris. Romanorum enim esse incœpit, quum & Sicilia semper eodem pòst iure, iisdemque prætoribus vsa. Vrbem vnam

A eodem, quo ipsa est nomine habet. Non in nouissimum profectò digna admiratu insula, vel ob hoc vnum, quòd quum ingens sit & spaciosa quædam rupes, verius quàm insula, quæque olim natura nolente (est enim, vti dixi, scopulo quàm insulæ similior) haud magnas opes, magnumque nomen sibi facere potuerit, tamen aliqua semper extiterit apud antiquos nominis celebratione. E plurimis cognita mihi pauca recensebo, dum vacat B & in eius modi nugis ludere adhuc iuuat. Principio insulæ Melitæ rex quondam fuit, Battus nomine, opibus & diuitiis potens inprimis & nobilis, clarus insuper hospitii fœdere cum Phœnissa Didone, iam tum vltimis illis temporibus, dum hæc exiguam adhuc Byrsam taurino tergo in littore Libyco metaretur. Ad quem etiam pòst regno expulsa per Hyarbam Anna, sorore mortua, confugit, hospitium vetus Melitensium & necessitudinem C sequuta. vbi comiter accepta & pari fide apud hospitem Regem habita, profuga duos egit annos, relictæ patriæ, regni, simul & sororis amissæ desiderium vna Melita, quantulacunq; esset, tam grata & obuia terra solans: quã deinde metu coacta Pygmalionis fratris inuita deseruit, Romanos olim fastos auctura, inquit Ouidius mensis Martii festa recensens. Agrigentino Phalaridi magno, ac vetusti nominis tyranno (vixit enim dum tertius Romæ D Tullus Hostilius regnaret) non leuis intercessit cum Melitensibus amicitiæ coniunctio: cuius est in Lucianicis epistolis ingens argumentum petitæ ab his & mutuo sumptæ per tyrannum pecuniæ. Est Agrigentum, qui & Agragas Vergilio cæterisque dictus, oppidulum modo in ora Siciliæ centum viginti à Melita millibus, nihil nunc præter veterem appellationem eandemq; valde corruptã de E antiquo seruans: tum fuit nobile. & tũ quoq; vixdum bene condita erat Roma, quum iam nostra

nostra hæc Melita florebat Regum, Tyrannorumque amicitiis, seculis aliquot ante exædificata. In qua pariter ab oppido non longe (vt autor est Cicero) in promontorio fanum fuit Iunonis antiquissimum, & nobilissimum, magna vi donariorum priscam circum populorum religionem ostendens. Vnde inter cætera sublatos incredibili magnitudine dentes eburneos, & in Aphricam per præfectum Regium portatos, re cognita, statim quinqueremi, numen veritus, Massinissa eò referendos reponendosque curauit. Hercules etiam delubro hic omnibus vbique gentibus sanctissimo cultus, Melitensiũ laudis admiratio non postrema est. Iunonem Ptolemæus in ea insulæ parte posuit, quæ Orientem spectat, Herculem ad Austrum: vtriusque sacri fama est, parum tamen hactenus incolis audita. Herculani templi (si modo vera è Ptolemęo diuino) immensæ adhuc reliquiæ patent, circuitu in passus ter mille & vltra, in eo insulæ angulo quem ab argumento loci, patria lingua Euri portum nominant. Ima pars extat in plerisque, lapidum longitudinis crassitudinisque stupendæ. Iunonis templum non solum inter magna, sed etiam inter magnifica numerari potuisse arbitror, ex his quæ pauca durant, medio ferè loco inter oppidum & castellum. Ruina sparsa apparet in multa iugera, fundamentis & substructionibus templi bonam portus eius partem occupantibus, longe etiam in mari, in quo inædificatum erat infra cliuum promontorii, in planicie vndique à ventis, & prçaltis rupibus defensa. Non est locus effabilis, nisi gentis ipsius ore. In vertice promontorii sacellum est Diuæ Virgini dicatum, cognominatæ à corte. Et hoc quoque super cæteram antiquitatis gloriam Melita præfert, quòd cum inter duos terrarum principes populos Romanum, & Carthaginiensem, de Sicilia, imò verius de orbis imperio, certamen esset, non paruum semper, ab alterutro teneretur, victoriæ momentum attulit, plurimumque valuit ad Siculos præsertim, in fide partium, & imperio continendos: est enim velut specula quædam in hoc mari ad Aphricam, ex qua facile in Siciliam irruas. Hinc à Cicerone scriptum, his ferè in locis Punica illa bella nauali prælio gesta, atque versata esse: Romanis tamen inclinatior. Hæc nempe in magno secundi belli Punici apparatu dum à Pœnis possideretur, sedente iam ad Trebiam Annibale, aduenienti Sempronio consuli, qui in eam à Lilybæo traiecerat, cum Amilcare Gisgonis filio præfecto præsidii, & paulo minus duobus millibus militum statim tradita est, inquit Liuius libro eius belli primo. Prætori Verri Melitenses vestes in iudicio, mella quoque, & stragula Melitensia obiecta sunt. Puluinus item Melitensis rosa fartus. Huius insulæ Strabo nobiles illos adagio, nõ minus quàm medicinis, canes adscribit, inde Melitæos dictos. Plinio, & nunc etiam incolis ignotos, tunc forte nascebantur. Scribit in historia sua Lucas Euangelista Paulum CHRISTI Apostolum Melitam venisse, naufragumque & vinctum multa huminitate à Barbaris susceptum. Quin etiam & hoc memoriæ proditum est, Melitæ sub Innocentio Papa XXXVIII. habitam synodum ducentorum & quatuordecim episcoporum contra Pelagium hæreticum, in qua tum præter cæteros, adfuerunt Syluanus episcopus Melitæ, Aurelius Carthaginiensis, & Augustinus Hipponensis episcopi: inde illa Melitensia concilia, receptissimæ inter ecclesiastica decreta autoritatis, Meliuetana Gratianus nominat: & magnus ille Manichæorum propugnator Faustus, Meliuetanus pariter nuncupatur. Quam nunc vulgò appellationem Romana similiter curia vsurpat, de Melita nostra sentiens, ex qua Meliuetum detorserunt: cum neutra voce vulgaris appellatio conuenit, Malta vocatur. Antoninus in itinere suo recensens insulas inter Siciliam & Aphricam, meminit eiusdem Maltaciæ: vnde puto à corruptis illis & iam barbaris temporibus nostram quoque nunc vocem corruptam. Quod vndecunque, & à quibuscunque immutatum nomen fuerit, hanc tamen insulam & esse, & dici Melitam sunt testimonio geographici omnes atque historici. Est insuper ad fidem epigramma quoddam ingenti marmoreo sepulchro hic adscriptum, sequentibus notis: Λ. ΚΑ. ΥΙΟΕ. ΚΥΡ. ΙΠΠΕΥΣ ΡΩΜΑΙΩΝ. ΠΡΩΤΟΣ ΜΕΛΙΤΑΙΩΝ. Numisma vetus habeo ex ære, in quo altera parte excusa Deæ Iunonis effigies, altera Remi latitudo, hac inscriptione, ΜΕΛΙΤΑΙΩΝ. quæ nobis & nomen, & insignem gentis artem prodit. Sunt alia apud alios, quæ quamlibet desertam Melitam, in obscuro esse non sinunt: & modo (quod primis suis ornamentis annumerare debet) Melita Hierosolymitanorum Militum

sedes est. Patet insula tota circuitu LX. millia: quà latior est passuum millia XII. continet: longa passuum millia XX. Nulla in toto nostro mari insula distat à continenti longius. Quà plus Italiæ propinquat, Cocynthū est, nautarum modo vulgus loco dedit nomen, Spartiuento: quod esse longissimum Italiæ promontorium existimant: intersunt passuum millia ducenta. Pluribus ab Aphrica recedit. Quibus fuit curæ coelo terras dimetiri, ciuitatis Melitensis radicem, insulæque medium dixerunt esse in gradibus 38. 45. longitudinis, latitudinis vero 34. 40. Pagis est & incolis frequentior, quàm pro terræ bonitate. Paroeciæ octo sunt extra oppidum ipsum: in quibus (quod iure admirabile est in tam angusto, deserto, agresti loco) censentur hominum capita supra viginti millia, & quod æquè mirandum, plerique vitæ annos excedentes octoginta. Hanc Siculum fretum tam crebro lancinat, tam multis recessibus excauat, vt breuis admodum ora in sex aut plures curuetur portus, in quibus ferè omnibus vestigia quondam habitati soli. Semper enim fuit piratica statione nota. Reliqua ferè sui parte rupibus immensæ altitudinis, ac profundo mari septa. Arx est præruptè alta in cacumine, excisæ & vndique impendentis rupis, ad Orientale insulæ latus, in Aquilonem tendens, ante tota ruinis deformata & caduca, vix consistens, sed quam modo, præter naturalia præsidia, & præcipitia, sic assiduo quoque opere muniunt, vt sit, si pergant, futura breui inexpugnabilis, & hosti nullis belli machinis, nullo ferro, sed fame tantum peruia. Intus habitat Illustrissimus ordinis Hierosolymitani Magister. In arcis pede vicus est (nunc hominum frequentia, & muris ciuitas) in rupe quoque totus exædificatus, aut verius effossus: quem vna cum arce, dextra, læuaque littoribus alluit. Agit hic Hierosolymitanorum militum conuentus, sane perincommode: locus est enim ventis omnibus obnoxius, vt vniuersa insula. Laceræ, & ruinosæ ædes putribus & infectis parietibus, humili solo: sine contignatione ædificia, tecta rudere, aut pauimentis, aut arundinum tegulo operta: quod potest patitur. Quid vis? vrbem demas, & suburbanas aliquod domus, Aphricana magalia diceres. Terræ tamen quod-

A dam genus habent lautioris, lactei coloris, quæ pro calce & gypso aqua diluitur ad tectoriorum albaria. Octo à vico millibus in mediterraneo ciuitas est, maioris cuiusdam reliquiæ: non inamoena quidem illa, & culta satis pro loci gentisque genio. Salubri coelo, sicuti tota insula, iis præsertim qui iam diutina mansionis consuetudine illi assueuerunt. Fontibus rigua est, hortis consita, palmas, sed steriles, nec sponte genitas

B ferentibus, oleasque ac vites (vuis tamen quàm vino meliores) & cum reliquo pomorum genere, ficus: breuiter, eosdem omnes, quos & Italia, fructus producunt. Rosas quoque gignunt odoris suauissimi, vt sunt hortensium, quibus abundant, omnia odoratissima ac saporis gratissimi apud eos, quia sicca. Rosa tamen præ cæteris, quæ proprie ruderatum agrum amat, qualis est Melitensis. Quare fiunt optima & hoc tra-

C ctu mella, vt quæ sint, thymi, violarum florumque apibus & aluceariis conuenientium condita: Sic vt nomen traxisse videri possit insula, ipso nomine mellis gloriam statim præferens. Huic pariter est cotonon familiare, vnde magni prouentus Insulanis. hoc olim aliqui gossipion vocauere, plures xilina, inquit Plinius, Aegypto tantum nascens dum is autor vixit. Nunc in Sicilia, Calabria, Hispania, & aliis locis pluribus

D seritur: verum Melitense maxime horum laudatur, multum præcipue superato Aphrico & Hispaniensi: alterius enim nationis crassius est. Cotonon cæteris aptius Vlpianus ἐριόξυλον nominauit, quasi diceres è ligno lanam, & lanæ appellatione contineri respondit libro tertio de legatis. Speciem eius non tradunt autores, quos equidem legerim. prolixius itaque depingam: præsertim quia est admirabile nostratibus, aliquid

E ex arbore nasci, quod tam molle & laneum ab exotico aliquo animante detonsum putant. Frutex est arbusculæ modo, pedali magnitudine, caule lignoso à quo rami terni, quaterniue fruticant: folia, ni minora essent, vitium poterant videri: flos subcæruleus: fructum defert amplitudine auellanæ nucis, qui maturitate ruptus, præduras pilas ostendit tenui lanugine obductas, ex qua cotonon netur in textrinis, mira depe-

F ctendi arte: ex quo & mapalia, & vestes hic muliebres conficiuntur, vt iam nobis laniferæ

feræ Indorum arbores, goſſampinæque veſtes miraculo eſſe non debeant. Ad vela nauium etiam perutile, & multum expetitum. Solum amat tenue magis quàm pingue, cœlum vtique ſiccum, vix aliter habiturum Melitæ aruum. Miratus ſum hoc, quanquàm calidius ſolum eſt, fimo miſceri ab agricolis & ſtercorari, quum ſole ſtatim inareſcant omnia. Vere ſeritur, nec niſi pridie madefactum, & in aruo ſtatim reſtibili (illo enim agrum pingueſcere ferunt) mox aratum integitur crate, vel raſtro quod ſupertrahunt: ſuo ſarritur tempore, & runcatione quadam inutilibus herbis liberatur tam manu, quàm ſarculo: dum vellitur, tunc pluuias horrent. Incolæ hoc maxime cupiunt ſerere, ſi liceat: quoniam quæſtus plus quàm è frumento: cuius eiam admodum ferax non eſt inſula. Hac vna re vel maxime felix, quod iuxta ſita eſt Sicilia, frugum omnium fertiliſſima, quæ illis pro horreo eſt, fame alioqui perituris. Et homines etiam ſuperſtitioſi, ceu patriæ ſterilitatis conſcii, valde tenuem vitam agunt. Gignit etiam Melita cuminum notam herbam, medicinis, & condimentis, quod & cruſtæ panis inſpergitur gratiſſimè: ſolo gracili gaudet. Duo eius genera: vnum eſt magna guſtus acrimonia, aromatum modo odoratum, cuminum agrion vulgò vocant: alterum per omnia refert anethum, & aniſum: ſatiuum vtrunque. Cumino Aphrico, quale hoc noſtrum, palma ſemper data: vnde incolis magnum cumini atque cotoni cum exteris nationibus commercium. Super omnia eſt, hanc ſoli exilitatem, nec ipſam agricolis operoſam, toto anno ſeri, & inde aliquid meti. Biferæ arbores, binæ ſæpe meſſes: demeſſo enim hordeo, mox cotonum ſuccedit, vel hordeum cotono, adeo terra non ceſſat parere. Idque, ſi fit aptum ſolum, magna fœcunditate: è modio ſiquidem ſexdecim, & plures nonnunquàm modii redduntur: ordinarium autem vt cum decimo ac duodecimo fœnore totius inſulæ campi fundant: ob id (credo) ab Ouidio fertilitatis titulo decoratur Melite. Petroſa pene tota eſt, & ſalebroſa, etiam (quod non crederes) vbi aliquid gignit, terra vix binum aut trinum cubitorum altitudine, vt ſæpe mirari ſuccurrat, quomodo in ea radices agant arbores, fruges gignantur, frutices viuant, lapidibus omnia occupantibus: operariis tamen, quippe qui ſtructuræ, & ædificiis non habeantur inutiles, nec in calce improbentur. Candidi ſunt, & mollitia inſignes, ſerra ſecantur facilius etiam quàm lignum. Ingentes ſæpe lapidum glebæ è ſolida rupe cuneis diuidentium ſoluuntur. Ideo in opere tractabiles, ſed minus ad humores, & auram maris robuſti, nec ſatis coagmentationibus & cæmentis nimia ſiccitate fideles. Pleraque eius alia inculta & deſerta omnia. Campi late pleni lapidibus: ſub quibus tamen gramen exoritur, à quo pecoribus pabuli ſuppeditatur vbertas. Atque hæ rupes magna ex parte ſerpillo, cythiſo, thymo ſcatent. Troglodytæ in ea multi: ſpecus excauant: hæ illis domus. Paſſim non niſi atræ degenereſque herbæ. Carduis quibuſdam incolæ pro lignis vtuntur, qui cum ſiccato boum editu, clibanis & furnis prębent vſum. Idem præſtat cotoni ſemen, gratiſſimum pariter pabulo bubus, glandis ſapore. Aliis item carduis veſcitur vulgus, non iis quos iam in ganeam cum Italis vertimus (quanquàm & hos habent in magna copia) ſed multo aſperioribus. Salſæ & feculentæ aquæ: & qui ſunt in inſula dulcioribus aquis fontes, credo hybernis pleroſque conſtare imbribus, quorum non in altum origo eſt: frequenrer enim æſtate deficiunt, ſemper ſubſidunt. Potus ex imbre (ſi quis eſt) ciſternis ſeruato, & frequentius ſcrobibus. Aeſtiu vere Libyco infeſta: vt hic iam ſitientes Virgiliani paſtoris Aphros agnoſcere incipias, vulgus colore præfert ſidus, tingitur ſole, nondum tamen Aethiopum modo exuſtum. Aeſtum temperat aliquando ventus: ſed tanta violentia, vt homines penè, & tecta rapiat, puluerem ſecum agens oculis maxime noxium: in quos etiam regeſtus è rupium candore nimius ſolis ardor aciem ſupra modum offendit, oculorum caliginem & ſcintillationes afferens. Neque niuem, neque glaciem viderunt vnquàm. Septentrionales enim venti, qui noſtratibus, vt omnium frigidiſſimi, niuales ſunt, & cœlum reddunt ſerenum, his frequenter imbres pariunt: quod à Lucano de Aphrica ſimiliter traditum eſt. Quare alieno tempore vernat. Bruma nunc virent omnia, florent etiam arbores. Tum maximè læta paſcua, herbis etiam media inter ſaxa erumpentibus. Reliquo fere anni tempore exuſta flammis, & ſolis incendio

cendio cremata. Roſcidas tamen æſtate no- A ctes habent, pluuiarum vice. Quin & eodem animalia crediderim ali, quum ſiccitas coërcet herbas, tunc ſub dio muris incluſa pecorum manſione. Siculo ſunt homines ingenio, Aphro confuſo: ad prælia parum fortes & commodi. Non eram dicturus, niſi Rex ipſe Melitenſium Battus grauius quiddam de ſe, ſuiſque apud Ouidium fateretur. Fœminæ non ignobili forma, ſed perſimiles feris, cœtum reliquorum mortalium fugiunt: B velatæ prodeunt foras, ita vt hic vidiſſe mulierem, ſtupraſſe ſit. Gens eſt religionis haudquaquàm negligens. Diuo Paulo conſecrata eſt Melita quem quondam natio illa Deum credidit, cuius mira quædam tota inſula priuatim ac publicè religio eſt. Auguſtius in ea templum, vbi nunc epiſcopi ſedes, Paulo dicatum eſt: & tota ea inſula ſacella. Nec enim (Lucæ adducti, ſicuti volunt, analibus) tenacius, certiusue credunt indige- C næ Petrum Romæ fuiſſe, quàm Paulum Melitæ: quam ſibi quoque perſuaſionem, nauigandi quadam ratione cuius ſunt apprimè periti, ſumpſiſſe videri volunt: quam ab eis acceptam referam, vt potero: digna enim ſcitu viſa eſt, nec minus iucunda auditu, iis præſertim qui reb. marinis delectantur. Rem igitur ſic extra controuerſiam ponere conantur. Paulus (inquiunt) Cretam deſerens è Claudæ (Ptolemæo Claudus eſt, Plinio Gau- D dos, vulgò nunc Gozo) medio inter Occidentem & Meridiem portu, iis actus ventis quos Lucas deſcribit, neque Lesbum, neque in Ioniam, quò nonnulli Paulum Melita auertunt ferri potuit. Siquidem eò inde nauigatur non Orientalibus ventis, qui contrà ſunt è diametro, ſed Meridionalibus: qui tum Paulum deſeruerunt, dum Cretam prætérlegeret, coorto Typhone: quo correpta nauis obniti amplius non valuit, nec curſum E in Italiam tenere. A Creta verum eſt Euro, qui tum ſpirabat, nauigari in Siciliam, plena & tranquilla velificatione: & certe Eurus ab inſula Clauda Paulum recta vexiſſet ad Pachynum Siciliæ promontorium, niſi (quemadmodum ſcripſit Euangeliſta) εὐροκλύδων fuiſſet, id eſt, niſi fuiſſet Eurus cum fluctuatione & tempeſtate maris. Quem tunc ventum nautæ ſolent Typhonicum cognominare, præcipuam nauigantium peſtem in- F quit Plinius: hoc enim violento nimis, & procelloſo Euro iactata Pauli nauis relicto ad dextram Pachyno, infrà multò ad Melitam, quæ tum fuit eis propinquior terra, vi venti abrepta eſt: vbi in littus impegit. Vnde Romam (ſi quis eam velit) mari iter eſt, quale ordine poſuit Lucas, Syracuſis, Rhegio, Puteolis. Rident illum neſcio quem Euroaquilonem mari noſtro (aiunt) & terris incognitum, quem admirantur quæ noua orbis regio inſufflarit illius ſacræ hiſtoriæ interpretibus. Hoc ſibi modo Paulum aſtruunt naturæ Melitenſes: cuius inſuper veſtigia non in vno loco demonſtrant, & adorant. Viſitur littus loci bimaris (Cherſoneſus Ptolemæo dicitur, & vere eſt) nunc à Paulo hic vetuſtiſſimè cognominatum, in quod is nauem illiſit. Ibi non vltimæ venerationis ædicula lapide extructa. Propter vrbem ſpelunca eſt effoſſa introrſum rupe, duabus intus aris, vbi cum vinctis Paulum tres aſſeruatum menſes referunt, inſulanos interim variis morbis & infirmitatibus vexatos ſanantem, & ad CHRISTVM ſua prædicatione vocantem. Præterea (vt hæc inſula non ſolum ab eo diligi, ſed etiam penè incoli, & cuſtodiri videatur) Melitæ nullum maleficum ſerpentis genus neque naſcitur, neque nocet aliunde inuectum: ſunt indigenæ quaſi terrori ſerpentibus. Scorpiones, dirum alibi animal, inter manus laſciuientium puerorum conſpiciuntur innocui: vidi qui manderet. Quod Paulo viperam admorſo pendentem digito citra noxam excutienti ferunt acceptum. Ex eo, quod modò dixi, antro nullo non die per aduenas lapidum fruſta effringuntur, quibus ſerpentum & ſcorpionum ictibus tota Aphrica, & Italia, Romæ etiam palàm ſeſe mederi affirmant: plebs gratiam ſancti Pauli nominat. Eſt inſula Gaulos breuiſſimo tranſitu à Melita, latitudine intercurrentis freti quinque millia non amplius paſſuum: parua quidem, ambitu duntaxat XXX millia paſſuum: ſed quæ fertilitate non cedit Melitæ, cuius Præſulem cognoſcit: in hac oppidulum, ad cuius portam adſtructum eſt inter cæteros lapides marmoris fragmentum, vetus inſulæ nomen indicans: Sic enim ſcriptum legitur in eo. M. GALLIO C. F. QVIR. EQVO PVBLICO EXORNATO A DIVO ANTONINO AVG. PIO PLEBS GAVLITANA EX AERE CONLATO

LATO OB MERITA ET IN SOLATIVM GALLII POSTHVMI PATRONI MVNICIPALIS PATRIS EIVS POSVIT. Loquitur hic apertò lapis de Gaulo male à nonnullis factam Cosyram. Quam geographici omnes inter promontoria Lilybæum, & Mercurii, hoc Aphricæ, illud Siciliæ, pari penè interuallo reponunt. Nautis hoc tempore Panthalarea nominata, centũ à Melita millibus, quum sit Gaulos ferme contigua. Deceptos hoc dixisse coniicio Ouidiano illo versu Fastorum tertio: *Fertilis est Melite sterili vicina Cosyræ, Insula quam Libyci verberat vnda freti*, dum is Annam fugientem è Carthagine describit: quam equidem non dubito à promontorio Mercurii (nautæ nunc sua lingua capo bono vocant, aduersum Siciliæ in altum valde procurrens) Cosyram venisse: nulla enim promontorio vicinior, abest quinquaginta millibus pass. deinde rectà quò distinarat Melitam ad amicum Regem contendisse: Propterea Cosyram cum Melita coniunxisse Poëtam. Habes Melitam, Sophe dulcissime, pessimis quidem depictam coloribus, & ab imperito pictore: cæterum isthæc leges ociosus & dormitans, interim tecum reputans, quid, & à quo describatur: & intelliges Melitam noua alium Apellem sibi depoposcisse. Vale Sophe charissime, peregrinantis, id est, multa post experientia, ea quæ tu antè præcipiebas cognoscentis amici tui memor. Melitæ XX. die Ianuarii, qui mihi sacer & natalis est M D. XXXIII.

QVINTINVS ex animo tuus.

CATALOGVS AVTHORVM, QVI IN HOC OPERE CITANTVR: NON RARO ETIAM EMENDANTVR, ILLVSTRANTVR, AVT etiam refutantur.

Lucanus

CATALOGVS AVTHORVM.

INDEX

INDEX RERVM, PRÆCIPVE VERO LOCORVM, QVORVM DESCRIPTIO IN HOC VOLVMINE CONTINETVR.

BALNEA PVTEOLAN.

BALNEA ÆNARIARVM.

ELENCHVS MORBORVM ET AFFECTVVM quibus Balnea Puteolana & Ænariarum aut prosunt, aut obsunt.

Barra

Cala-

Fungi

s Gecalæ

Mira-

Puteo-

Sale

Solbia-

Taurisa

Turbinis

Vrso

FINIS.

